

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000337594

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ

ΥΠΟ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΘΕΙΣΑ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περὶ τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν βραίων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΔΟΥ

1886

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία τοσοῦτον ἀπέχει τῶν σημερινῶν χρόνων καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ὄρων τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου, ὥστε πολλοὶ ὑπολαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς θέαμα λαμπρὸν μᾶλλον ἢ ὡς δίδαγμα πρακτικόν. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀπεναντίας πρεσβεύω ὅτι ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει μαθήματα πολιτικὰ τὰ ὁποῖα καὶ νῦν ἐτι δύνανται νὰ λογισθῶσι χρησιμώτατα· μάλιστα ἐὰν ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὴν σύγχρονον αὐτῆς ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐνόμισα λυσιτελὲς νὰ ἐπιχειρήσω ἐν τῷ προκειμένῳ προλόγῳ βραχύντινα παραλληλισμὸν τῶν δύο ἐκείνων ἐπιφανεστάτων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν.

Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν συγγενέστατοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τε τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, συγγενέστεροι ὄλων τῶν λοιπῶν Ἀρίων ὤκησαν χώρας γείτονας, ἐν μέρει μάλιστα τὴν αὐτὴν χώραν, ἀφοῦ ἢ κάτω Ἰταλία ἐκαλεῖτό ποτε Μεγάλῃ Ἑλλάδι. Καὶ ὅμως ἐδημιούργησαν δύο διαφόρους κόσμους· ἰδίως δὲ αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν περιπέτειαι ἀπέβησαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι.

Ἡ Ῥώμη, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, προέστη τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα, ἀπλώσασα τοὺς βραχίονας πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ἐκυριάρχησεν ἅπαντος τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ κόσμου· ἐνῶ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐνώσωσιν εἰς μίαν πολιτείαν οὐδὲ αὐτὴν τὴν μικρὰν ταύτην Ἑλλάδα. Ἡ Ῥώμη ἱστοριοδρόμησε περὶ τὰ χίλια ἔτη, ὁ δὲ ἱστορικὸς βίος τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἤρχισε κυρίως εἰπεῖν ἐν τῇ 6 ἑκατῶνταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ καὶ ἐτελείωσεν ἐν τῇ 4. Πόθεν προῆλθεν ἡ τοσοῦτον ἀνομοία τῶν πόλεων τούτων τύχη;

Τὸ ναυάγιον τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνό-
τητος ἀπεδόθη πολλάκις ἢ εἰς τὸν φυσικὸν τῆς χώρας κατακερμα-
τισμὸν, ἢ εἰς ἰδιοφυϊάν τινά τοῦ ἔθνους. Ἄλλ' ἢ Ἱταλικὴ χερσό-
νησος δὲν εἶναι ὀλιγώτερον τῆς Ἑλληνικῆς κατατετμημένη· ἢ δὲ
Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἀγωνισθεῖσαι νὰ μοναρχήσωσι τῆς Ἑλλά-
δος, ἀπέδειξαν ὅτι συνηθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος. Αἱ
λοιπαὶ πόλεις ἀντέστησαν μὲν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ γενναίου
τούτου ἔργου· ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν συνέβη μόνον ἐν Ἑλλάδι. Ὁ-
λων τῶν ἐθνῶν ἡ ἱστορία ἀρχεται ἀπὸ μικρῶν αὐτοκεφάλων πολι-
τειῶν, αἵτινες δὲν πείθονται εὐκόλως νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοὺς πε-
ριορισμοὺς τῆς αὐτονομίας οὓς καθίστησιν ἀπαραιτήτους ὁ νόμος
τῆς ἐνότητος. Τούτου ἕνεκεν αὕτη δὲν κατορθοῦται εἰμὴ βραδέως
ὀπωςοῦν. Πρῶτα συνενοῦνται ὑπὸ μίαν πολιτείαν τὰ μέρη ἐκάστου
κεφαλαιώδους τῆς ὅλης χώρας τμήματος, ἔπειτα δὲ τὰ διάφορα
ταῦτα τμήματα· καὶ συνήθως τὸ πρῶτον ἔργον διεξάγεται εὐχερέ-
στερον τοῦ δευτέρου.

Ὁ Θουκυδίδης ἰστόρησε πῶς αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις
συνεχωρεύθησαν εἰς μίαν. «Ἐπὶ γὰρ Κέκροπος· καὶ τῶν πρώτων
βασιλέων ἢ Ἀττικῆς ἐς Θησεά αἰεὶ κατὰ πόλεις ὤκειτο, πρυτανεῖά τε
ἔχουσα καὶ ἄρχοντας. Καὶ ὁπότε μὴ τι δεῖσειαν, οὐ ξυνήεσαν βου-
λευσάμενοι ὡς τὸν βασιλέα, ἀλλ' αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ
ἐβουλευόντο· καὶ τινες καὶ ἐπολέμησάν ποτε αὐτῶν, ὡς περ καὶ
Ἐλευσίνοι μετ' Εὐμόλπου πρὸς Ἐρεχθέα. Ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς ἐβα-
σίλευσε γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατός, τά τε ἄλλα διε-
κόσμησε τὴν χώραν καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τά τε βου-
λευτήρια καὶ τὰς ἀρχάς, ἐς τὴν νῦν πόλιν οὔσαν, ἐν βουλευτήριον
ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον, ξυνώκισε πάντας, καὶ νεμομένους τὰ αὐ-
τῶν ἐκάστους ἄπερ καὶ προτοῦ, ἠνάγκασε μιᾶ πόλει ταύτῃ χρῆσθαι,
ἢ, ἀπάντων ἤδη ξυντελούντων ἐς αὐτήν, μεγάλη γενομένη, παρε-
δόθη ὑπὸ Θησεῶς τοῖς ἔπειτα.» Παραπλήσια δὲ, ἂν ὄχι κατὰ πάντα
ὅμοια, ἔπραξαν οἷ τε βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ὡς πρὸς τὴν Λακω-
νικὴν καὶ τὴν Μεσσηνίαν, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Ῥώμης ὡς πρὸς τὸ
Λάτιον. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου οἱ ἀγῶνες τῶν τριῶν πόλεων
ἠὺδοκίμησαν ἐξίσου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· ἢ ἕκβασις δὲν ἀπέ-
βη διάφορος εἰμὴ κατόπιν.

Μήπως ὁμως τότε αἱ δυσχέρειαι ὑπῆρξαν ὀλιγώτεραι ἐν Ἱταλίᾳ

ἢ ἐν Ἑλλάδι; Βεβαίως ὄχι. Ἐὰν ἐντεῦθεν τοῦ Ἴονίου πελάγους οἱ Ἄργεῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Σάμιοι, οἱ Χῖοι, οἱ Λέσβιοι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἀπάσας τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, δὲν ἔπαυσαν ἐξεγειρόμενοι νῦν μὲν κατὰ τῆς Σπάρτης, νῦν δὲ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐκεῖθεν τοῦ Ἀδρίου οἱ Ἐτροῦσκοι, οἱ Σαβῖνοι, οἱ Αἴκουοι, οἱ Οὐόλοκοι, οἱ Σαμνῖται καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς κάτω Ἰταλίας ἀντετάχθησαν ἔτι πεισματωδέστερον κατὰ τῆς Ῥώμης· καὶ πλὴν τούτου αἱ μὲν δύο Ἑλληνίδες πόλεις ἐπεζήτησαν τὴν συγχώνευσιν ὁμοφύλων καὶ ὁμογλώσσων, τῆς δὲ παρὰ τὸν Τίβεριν πόλεως ὁμογενεῖς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ Λατῖνοι· ὥστε ἡ Ῥώμη ἐδέησε νὰ ἀναλάβῃ πρὸς τὰ λοιπὰ Ἰταλικά ἔθνη τὸν διπλοῦν ἀγῶνα τοῦ νὰ ἄρξῃ αὐτῶν καὶ ἐνταύτῳ νὰ τὰ ἐκλατινίσῃ.

Ἄλλαχοῦ λοιπὸν δέον νὰ ζητήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ οὐχὶ ἐν τῷ δόγματι ὅτι ὑπάρχουσι λαοὶ καὶ χῶραι φύσει ἀνεπίδεκτοι ἐνότητος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἐπεζήτησε τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα διὰ τρόπων οἵτινες κατέστησαν αὐτὴν ἀνέφικτον. Ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἠξίωσαν ὅτι οἱ ὀκτακισχίλιοι μαχηταὶ τῆς πρώτης καὶ οἱ τρισμῦριοι τῆς δευτέρας τῶν πόλεων τούτων, θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἑλλάδος, ἧς οἱ μαχηταὶ συνεποσοῦντο εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων· καὶ ὅτι θέλουσιν ἄρξει τούτων, μηδεμίαν παρέχοντες αὐτοῖς μετοχὴν εἰς τὰ κυριαρχικά τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος δίκαια. Διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν ἐνότητα πλήρη καὶ συμπαγῆ, ἀλλὰ μόνον συμμαχίας ἀτόνους, αἵτινες ἠθάσσουν ἢ βράδιον ἀπέβαινον τυραννίδες, ἵνα ἐπιτέλους διαλυθῶσιν εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθησαν.

Πρώτην ἀπόπειραν ἡγεμονίας ἐπεχείρησεν ἡ Σπάρτη ἐν Πελοποννήσῳ περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ τὸ πολιτικὸν τοῦτο συνάλλαγμα δὲν ἐπέβαλλεν εἰς τὰς συμμαχοὺς πόλεις τὸν στοιχειώδη ὄρον πάσης πραγματικῆς ἡγεμονίας, τοῦ νὰ ἔπωνται ἀπροφασίστως τῇ ἡγεμονίᾳ πόλει ἐν πολέμῳ. Δὲν ἐπεβλήθη δὲ ὁ ὄρος οὗτος διότι οἱ Σπαρτιάται, οἵτινες κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας εἶχον κινδυνεύσει περὶ τῶν ὄλων εἰς τοὺς μακροὺς κατὰ τῶν Μεσσηνίων ἀγῶνας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσιν ὅτι θέλουσι κατισχύσει ἀπάντων τῶν Πελοποννησίων. Ἐδέησεν ἄρα ν' ἄρκεσθῶσιν εἰς ἀπλὴν συμμαχίαν, καθ' ἣν, ἐὰν οἱ ἄλλοι σύμμαχοι διεφώνουν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου, ἡ Σπάρτη

ἄλλο δικαίωμα δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα μόνη. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἐτόλμα πάντοτε νὰ πράξῃ. Ὁ βασιλεὺς Κλεομένης, ὅστις ἐμελέτα ἀπὸ τινος νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμοῦ, συνεκάλεσε τῷ δόδ τοὺς συμμάχους καὶ προέτεινε ν' ἀποκαταστήσωσιν εἰς Ἀθήνας τὸν τύραννον Ἴππίαν. Ἀντιλέξαντος ὁμως τοῦ Κορινθίου Σωικλέους, οἱ σύμμαχοι συνεφώνησαν πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπήτησαν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν «μὴ ποιεῖν μηδὲν νεώτερον περὶ πόλιν Ἑλλάδα.» Ὁ δὲ Κλεομένης ἀπέστη τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἡ συμμαχία λοιπὸν αὕτη ὄχι μόνον δὲν συντελεῖ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀλλ' ἀπεναντίας παρεκώλυε τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς.

Ὅτε βραδύτερον συνῆλθεν ἐν Σπάρτῃ ἡ κοινὴ σύνοδος ἐν ἣ ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, οἱ σύμμαχοι αὐτοὶ πρῶτοι προέτρεψαν τὴν ἡγεμόνα πόλιν νὰ ἀναλάβῃ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν τὸν ἀγῶνα. Τοῦτο ὁμως ὄχι ὅπως ἐπεκταθῆ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἐπὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἀλλὰ διότι οἱ Ἀθηναῖοι, καταστήσαντες τὰ πολλὰ αὐτῆς ὑποχέρινα, ἠπείλουν ἤδη καὶ αὐτοὺς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Γνωρίζομεν ὅποια ἐγένετο ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐκεῖνου, καθ' ὃν, ὑπὲρ τὸ τέταρτον τοῦ αἰῶνος, κατηναλώθησαν εἰς μάτην ἄνδρες οὐς ἤθελον φθονῆσαι ἢ Ῥώμῃ καὶ ἢ Ἀγγλίᾳ· ἐν Ἀθήναις, Περικλῆς, Νικίας, Δημοσθένης, Φορμίων· ἐν Σπάρτῃ, Βρασιδάς, Γύλιππος, Καλλικρατίδας, Λύσανδρος.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατεβλήθη τελευταῖον. Ἡ δὲ Σπάρτη διὰ τῶν ἀπαραιτήτων προνομίων πάσης μακρᾶς στρατηγίας, διὰ τῶν πολλῶν χωρῶν ἃς κατέλαβεν ἐν ταῖς περιπετεῖαις τοῦ πολέμου, διὰ τῶν θησαυρῶν οὐς ἐξ αὐτῶν τε καὶ ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπορίζετο, εὐρέθη αἴφνης μοναρχοῦσα ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος. Τί ἐπραξεν ἵνα παγιώσῃ τὸ μέγα τοῦτο ἀξίωμα; Οἱ σύμμαχοι οἵτινες πανηγυρικῶς κατέσκαψαν τὰ τεῖχη τῆς ἀντιπάλου πόλεως, ὄνειρευόμενοι «ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας» ἐξύπνησαν τὴν ἐπιούσαν ἀλυσίδετοι. Αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλῖαι ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ ἀρμοστῶν καὶ φρουρῶν Λακεδαιμονίων κοὶ πληρώνουσαι φόρον πολὺ μείζονα τοῦ πρότερον εἰς τοὺς Ἀθηναίους τελουμένου. Εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπεβλήθη φόρος. Ἄλλ' ἐν Φαρσάλῃ ἔδρευεν ἀρμοστῆς συνέχων τοὺς Θεσσαλοὺς, καὶ ἐν Ἡρακλείῳ, παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἕτερος

ἀρμοστής χαλιναγωγῶν τὰ μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη. Οἱ ἀρχαῖοι πελοποννήσιοι σύμμαχοι, τῶν ὀπείων ἢ Σπάρτη τοσοῦτον ἠύλαβεῖτο ἄλλοτε τὴν γνώμην, ὑπήκουον ἤδη ἐτοίμως εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἥλεῖοι εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς ἼΑγίς ἐνέβαλεν ἤδη εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ μετὰ δεινὰς δηώσεις καθήρεσε τὰ τείχη αὐτῆς καὶ ἀφήρεσε τὰ πολεμικὰ πλοῖα. Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐνέπνεεν ἡ μοναρχοῦσα πόλις εἰς ἅσασαν τὴν Ἑλλάδα ὥστε οἱ δυστυχεῖς Μεσσήνιοι, οἱ εὐρόντες πρότερον ἄσυλον ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἠναγκάσθησαν ἤδη, ὅπως σωθῶσι, νὰ καταφύγωσιν εἰς χώρας ἀπωτάτας, εἰς Σικελίαν καὶ εἰς Κυρήνην.

Ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῆς ἄμμου. Οὐδεμία ἑλληνικὴ πόλις ἠδύνατο νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον ταύτην κυριαρχίαν, ἀφοῦ πᾶσαι τοσοῦτον χρόνον ἠγωνίσθησαν νὰ καταβάλωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Σπάρτη λοιπὸν, ἵνα διατηρήσῃ τὸ κράτος αὐτῆς, ἔδει νὰ διατελῇ ἀδιακόπως πάνοπλος, οἱ δὲ μόνοι πιστοὶ τοῦ κράτους τούτου πρόμαχοι, ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, ἅτε καὶ μόνοι ὄντες κοινωνοὶ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτῆς δικαιώματος. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως, ἀνέκαθεν εὐάριθμοι ὄντες, δὲν ἔπαυσαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐλαττούμενοι. Ἐν ἀρχῇ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ἀριθμούμενοι εἰς ὀκτακισχιλίους, κατήντησαν ἐν τῷ τέλει τῆς 4 εἰς χιλίους καὶ μόνους. Βεβαίως ἐν ἀρχῇ τῆς 4 ταύτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐμονάρχησεν ἡ Σπάρτη, ἦσαν πλειότεροι τῶν 1000, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε δέον νὰ ὑποτεθῶσι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ὀκτακισχιλίων. Δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ ἀναπληρωθῶσι διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν παραδοχῆς νέων πολιτῶν, διότι κατὰ θεμελιώδη τοῦ πολιτεύματος ρήτραν, Σπαρτιᾶται δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ἀπόγονοι τῶν πρώτων τῆς πόλεως ἰδρυτῶν. Πῶς λοιπὸν ἡ ὀραξ αὕτη τῶν μαχητῶν ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ ἐπὶ μακρὸν ὑποχείριον σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα;

Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι αἱ Ἀθηναὶ ἀνέλαβον τὴν αὐτονομίαν δεκαοκτῶ μῆνας ἀφ' ἧς ἀφηρέθησαν αὐτήν, καὶ ὅτι μετὰ ὀκτῶ ἔτη πᾶσαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐξηγέρθησαν ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἐκείνης ἐνότητος. Ὁ νέος οὗτος πανελλήνιος ἀγὼν παρετάθη σχεδὸν ὅσον ὁ πρὸ μικροῦ τότε καταλυθεῖς, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐδικαιοῦτο νὰ κληθῇ πελοποννησιακὸς οὐδὲν ἦττον τοῦ προτέρου. Τὰ κρισιμώτερα τοῦλάχιστον αὐτοῦ γεγονότα ἐν Πελο-

ποννήσῳ συνέβησαν, μεχρὶς οὐδ' Ἐπαμεινώνδας, κατασκευάσας ἐν Μεσσηνίᾳ μὲν τὸ ἀπόρθητον τῆς Ἰθώμης φρούριον, ἐν Ἀρκαδίᾳ δὲ τὴν ἐπίσης ὄχυράν Μεγάλην πόλιν, ἐγκαθεῖρξε τὴν Σπάρτην ἐντὸς τοῦ κλωβοῦ τῆς Λακωνικῆς καὶ κατήνεγκε πληγὴν καιρίαν εἰς τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον.

Ὁ περὶ ἡγεμονίας ἀγῶν τῶν Ἀθηναίων διήλθε διὰ παραπλησίων δοκιμασιῶν καὶ ἀπέληξεν εἰς προσομοίαν καταστροφῆν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου μετὰ τὰς ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς μάχας, ὅτε οἱ μὲν Πέρσαι ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἱ στρατηγήσαντες τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου, ἀπεποιήθησαν νὰ μετάσχωσι τοῦ ἐπιθετικοῦ καὶ περιορίσθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι συνεκρότησαν νέαν ἐν Δήλῳ συμμαχίαν.

Ἡ νέα αὕτη συμμαχία δὲν ἐχρειάσθη, ὅπως ἡ πελοποννησιακὴ, ὀλόκληρον αἰῶνα ἵνα μεταβληθῆ εἰς τυραννίδα. Σκοπὸς αὐτῆς ἦ, κατὰ Θουκυδίδην, πρόσχημα, ἦτο ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἀλλὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου, ἐδέησε νὰ καταρτισθῆ ἀποχρῶσα δύναμις πρὸς καταρτισμὸν καὶ κίνησιν τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ἀνάγκη χρημάτων καὶ ἀνδρῶν, τὰ χρήματα καὶ οἱ ἄνδρες ἦτο δίκαιον νὰ παρέχωνται κατ' ἔτος ὑφ' ὄλων τῶν συμμαχίδων πόλεων, ἀναλόγως τῶν πόρων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἐκάστης. Ὅθεν ἡ κοινὴ ἐν Δήλῳ σύνοδος, προεδρευομένη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου, ἔταξεν ἐν πάσῃ δικαιοσύνῃ τὰς ἀπαιτουμένας εἰσφοράς. Ἀλλ' ἵνα συλλέγωνται τακτικῶς αἱ εἰσφοραὶ, ἡ περὶ τούτου ἐπιμέλεια ἀνετέθη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς πρόεδρον τῆς συμμαχίας. Ἐντεῦθεν δὲ αἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον μυρίας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν συμμαχίδων πόλεων πράγματα. Αἱ ἐπεμβάσεις συνεπήγαγον καταχρήσεις· αἱ καταχρήσεις προεκάλεσαν στάσεις· αἱ στάσεις, τιμωρίας· αἱ τιμωρίαι, τὴν ἀφαίρεσιν τῆς αὐτονομίας, ὥστε ἐντὸς ἐτῶν 40 πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐν ἀρχῇ ἰσοτιμοὶ καὶ ἰσόψηφοι πόλεις κατεβλήθησαν εἰς τάξιν ὑπηκόων. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος διελύθη· τὸ κοινὸν ταμεῖον μετετέθη ἐκ Δήλου εἰς Ἀθήνας· οἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίσθησαν τοὺς πόρους καὶ τοὺς ἄνδρας τῶν πόλεων ὡς ἰδίους, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐδέσμευσαν τοὺς πάλαι αὐτονόμους συμμάχους ὥστε αἱ πλεῖστοι τῶν δικῶν αὐτῶν ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις δικαστηρίων.

Ἄλλὰ τούτων γενομένων τὸ ἕτερον ἡμῖσι τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τοῦ φόβου μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὴν αὐτὴν τύχην, συνετάχθη ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, τοῦ ὁποῖου φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐμελλον νὰ μετάρχωσιν, εὐκαιρίας ἐπελεύθουσης, καὶ οἱ ὑποχείριοι τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἀναλάβωσι τὴν αὐτονομίαν. Τότε δὲ ἐτέθη κατὰ πρῶτον τὸ πρόβλημα οὗ πρὸ μικροῦ ἐμνημονεύσαμεν ὁμιλήσαντες περὶ τῆς μεταγενεστέρας τυραννίδος τῆς Σπάρτης, τὸ πρόβλημα ἂν μία πόλις ἦτο δυνατόν νὰ κατισχύσῃ ἀπάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων μεταχειριζόμενη αὐτοὺς ὡς ὑπηκόους. Αἱ Ἀθηναὶ ἀντέσχον πλειότερον τῆς Σπάρτης, τὸ μὲν διότι οἱ πολῖται αὐτῶν ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν Σπαρτιατῶν, τὸ δὲ διότι κατὰ θάλασσαν ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς ἰσχυρότεροι ὅλης τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἡ ἐπιφάνεια αὕτη τῆς εὐρωστίας ἐκρυσσε νόσημα ὀλέθριον. Ἡ δημαγωγία παρέσυρε τὰς Ἀθήνας εἰς τὴν παράλογον καὶ παράβολον ἐπὶ τὰς Συρακούσας στρατείαν, καθ' ἣν ἡ πόλις ἀπώλεσε τὸ κράτιστον τῆς τε πεζικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Ἐκ τούτου ὠφεληθέντες οἱ ὑπήκοοι ἐπανεστήσαν, καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Λυσάνδρου.

Τὸ τραῦμα δὲν ἀπέβη διὰ μιᾶς καίριον. Αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἔπαθον ποτὲ τὴν λειψανδρίαν τῆς Σπάρτης. Οἱ μέτοικοι ἐνταῦθα εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ὥστε οἱ τρισμῦριοι ἀρχαῖοι πολῖται, ἀραιούμενοι ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων, ἀνεπληροῦντο διὰ τῆς εἰσποιήσεως ἑτεροπολιτῶν. Αἱ Ἀθηναὶ λοιπὸν καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν ἐκείνην ἠδυνήθησαν νὰ ἀναλάβωσι μὲν τὴν αὐτονομίαν, ν' ἀνοικοδομήσωσι δὲ ἐκ τῶν τριῶν μακρῶν τειχῶν τὰ δύο, νὰ ἰδρῦσωσι δὲ νέαν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Ἄλλ' οἱ τρισμῦριοι Ἀθηναῖοι τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν οἱ τρισμῦριοι τῆς 5. Ἡ ἐν τῷ μεταξύ κορυφωθείσα ὀχλοκρατία, τὰ θεωρικὰ χρήματα καὶ τὰ ἄλλα ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι χορηγήματα, τὰ ὅποια, καίτοι οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου εἶχον πολὺ ἐλαττωθῆ, ἐξηκολούθουν παρεχόμενα εἰς ἀπόρους τε καὶ εὐπόρους, ἠλλοίωσαν παραδόξως τὰ πολιτικὰ καὶ ἰδιωτικὰ ἤθη. Οἱ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταί, οἱ ὑπὲρ ὅ,τι ἐνόμιζον κατορθωτὸν κινδυνευταί, οἱ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες Ἀθηναῖοι τοῦ Θουκυδίδου μετέβλη-

θησαν εἰς τοὺς νωθροὺς, τοὺς πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφόρους, τοὺς πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὀλιγώρως ἔχοντας συμπολίτας τοῦ Δημοσθένους. Οἱ νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταιρῶν· οἱ πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους· οἱ δὲ στρατοὶ τῆς πόλεως συνεκροτοῦντο ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μισθοφόρων, οἵτινες, ἀντὶ νὰ σώσωσι τὴν νέαν ἡγεμονίαν, ἐπετάχυνον μᾶλλον διὰ τῶν πολλῶν αὐτῶν καταπιέσεων τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς. Καὶ μετ' οὐ πολὺ, διὰ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ ἥττης, κατελύθη ἕσαεὶ ὁ ἱστορικὸς τῶν Ἀθηνῶν βίος, ὅπως, πρὸ ἐτῶν τριάκοντα, εἶχε καταλυθῆ ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Σπάρτης.

Τοιουτοτρόπως ἐματαιώθησαν αἱ δύο ἀπόπειραι αἱ γινόμεναι πρὸς καταρτισμὸν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅπόσον πρακτικώτεροι ἀνεδείχθησαν οἱ Ῥωμαῖοι περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου τῆς Ἰταλικῆς ἐνότητος.

Οἱ Ῥωμαῖοι, ὡς προείπομεν, δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς Ἰταλίας ἀμαχητεῖ· ἐπολέμησαν πρὸς τὰς φυλάς αὐτῆς καὶ τὰς πόλεις πλειότερον ἢ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιαῖται πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ φυλάς. Ἀλλὰ καίτοι κατίσχυον αὐτῶν σχεδὸν πάντοτε, ἐνόησαν ὅτι δὲν θέλουσιν ἀσφαλίσει τὴν νίκην ἐὰν μὴ συνδυάσωσιν, ὅπως ὁ Θησεὺς τοῦ Θουκυδίδου, τὴν δύναμιν μετὰ τῆς συνέσεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἤρχισαν τοῦ καιροῦ προϊόντος νὰ καταγράψωσιν εἰς τοὺς ἑαυτῶν πολίτας τοὺς μαχιμωτάτους τῶν ἀντιπάλων, καθιστῶντες αὐτοὺς κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος, τῆς πολιτικῆς ἐνότητος καὶ ἀφαιροῦντες οὕτως ἐκ μέσου τὴν εὐλογωτάτην ἀφορμὴν τῶν ἐπαναστάσεων. Ἐντεῦθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαχίμων τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας δὲν ὑπερέβαινον τοὺς εἰκοσάκις χιλίους, συνεποσώθη, περὶ τὰ τέλη τῆς 4 ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως ἑκατονταετηρίδος, εἰς 165,000 καὶ ἐν τῇ 5 ὑπερέβη πολὺ τὰς 200,000. Τοῦτο δὲ διότι περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολλαὶ πόλεις τῆς ἀρχαίας λατινικῆς ὁμοσπονδίας ἔλαβον πληρῆς τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου· τοῦ αὐτοῦ δὲ δικαιώματος ἡξιώθησαν πᾶσαι αἱ σαβινικαὶ κοινότητες· καὶ προσέτι πολυάριθμοι κοινότητες τῶν Οὐόλοκων ἐγένοντο ἀντὶ ὑψηλῶν τέλειοι Ῥωμαῖοι πολῖται.

Οἱ νέοι οὗτοι πολῖται δὲν ᾤκουν ἐντὸς τῆς Ῥώμης· ὥστε ὁ πραγματικὸς αὐτῆς περίβολος δὲν ἠϋρύνθη ἐκ τούτου ἐπ' ἀπειρον.

Ἄλλ' ὁ ἰδεώδης οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς περίβολος ἐξετάθη πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς περιχώρου τῶν Καιρετανῶν ἐν Ἐτρουρία, πρὸς ἀνατολάς μέχρι τῶν Ἀπεννίνων καὶ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι Ταρρακίνης. Τὸ σύνολον τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ἀπετέλεσεν οὕτω οὐχὶ πλεόν πόλιν, ἀλλὰ ἔθνος ὅλον, ὡς εἶπε κάλλιστα ὁ Mommsen. Ὁ περίβολος ὅμως ἐκεῖνος δὲν ἦτο συνεχῆς. Ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ κοινότητες μὴ ἔχουσαι τὸ τοῦ Ῥωμαίου πολίτου δικαίωμα· ἄλλαι δὲ κεκτημένα τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔκειντο ἐκτὸς αὐτοῦ. Καὶ πλὴν τούτων, οἰκογένειαί τινες καὶ χωρία, σποράδην καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν, ἀνεγράφησαν εἰς τοὺς πολίτας.

Τὸ προνόμιον τοῦτο δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιακόπως μετὰ τῆς αὐτῆς ἐλευθεριότητος ἐπιδαψιλευόμενον. Ἡ Ῥώμη, ἐνόςῃ ἡσθάνετο ὅτι ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεχῶρει προθύμως τὴν τοῦ Ῥωμαίου ιδιότητα. Ἀφ' ἧς ὅμως συνεκρότησε στρατιὰν ἔχουσαν τὸ συμφέρον καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ νὰ συντηρήσῃ τὸ κράτος, ἀπέβη φειδωλοτέρα περὶ τὴν εἰσποίησιν ὁλοκλήρων κοινοτήτων, περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἐπιτρέπη τὴν τοῦ Ῥωμαίου ιδιότητα εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεστάτους καὶ ἰκανωτάτους τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων ἐκ τῶν ὑπηκόων κοινοτήτων.

Ἐπετηδεύθησαν δὲ οἱ Ῥωμαῖοι, πρὸς παγίωσιν τῆς ἑαυτῶν ἀρχῆς, καὶ ἄλλας μηχανάς. Ἰδία ἐδημιουργήθη τάξεις πολιτῶν οἵτινες εἶχον ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ ὅλα τὰ καθήκοντα τοῦ τελείου πολίτου, πλὴν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ οὕτως ἡκρωτηριασμένον ἀξίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου, ἦτο τοσοῦτῳ ἐπίφθονον ὥστε οἱ τοῦτε κεκτημένοι ἠριθμοῦντο εἰς μυριάδας ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ στρατῷ. Πλὴν τούτου ἡ τοπικὴ διοίκησις τῶν ὑπηκόων κοινοτήτων παρεδόθη εἰς τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς ἐκάστης οἴκου, οἵτινες νεμόμενοι μυρία ὅσα ἠθικά καὶ ὑλικά πλεονεκτήματα, διετέλουν πιστοὶ εἰς τὴν Ῥώμην, διότι διὰ μόνης τῆς προστασίας αὐτῆς ἠδύναντο νὰ περιστέλλωσι τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν. Οἱ εὐπατρίδαι λ. χ. τῆς πολυθρυλήτου Καπύης ἔλαβον εἰδικὴν δικαιοδοσίαν, εἰδικὰς ἐκκλησίας, ἔκκριτον ἐν γένει τάξιν καὶ συντάξεις πληρωτέας ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τῆς Καμπανίας, ἐξ ὧν 1600 παρεῖχον ἐκάστῳ δικαιοῦχῳ 450 στατήρας κατ' ἔτος. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ Ῥωμαῖοι ἴδρυσαν ἰδίας ἀποικίας εἰς πολλὰ ἐπικαίρα καὶ ὄχυρά χωρία τῆς χερσονήσου, μεσόγειά τε καὶ

παράλια, ὑποχρεώσαντες τοὺς ἰθαγενεῖς νὰ ἐκχωρήσωσιν εἰς τοὺς ἐπήλυδας τὰς ἀναγκαίας αὐτοῖς γαίας. Οἱ ἄποικοι οὗτοι ἦσαν οἱ πρόσκοποι οὕτως εἶπεῖν καὶ πρῶτοι ἐπὶ τόπου πρόμαχοι κατὰ παντὸς τῶν περιοίκων κινήματος καὶ πάσης ἐξωτερικοῦ πολεμίου ἐπιδρομῆς.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ τε ὀπαδοὶ ἐκεῖνοι καὶ οἱ πρόμαχοι δὲν ἦσαν χρήσιμοι εἰμὴ διότι ἡ κυρίαρχος πόλις ἦτο πάντοτε ἐτοίμη νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἀρωγὴν αὐτῶν. Ἐὰν μὴ εἶχον τὴν πεποίθησιν ταύτην, εἰς οὐδὲν ἠθελεν ὠφελῆσαι, ὅπως συνέβη ἐν Ἑλλάδι. Σπαρτιᾶται καὶ Ἀθηναῖοι παρέδιδον τὰς συμμαχίδας ἢ ὑπηκόους πόλεις, οἱ μὲν εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς, οἱ δὲ εἰς τοὺς δημοκρατικούς. Οἱ πελάται ὅμως οὗτοι, ἐγκαταλειπόμενοι συνήθως ἄνευ ἀντιλήψεως, δὲν ἔπαυον στασιάζοντες κατ' ἀλλήλων καὶ μετατιθέμενοι τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡγεμονίας εἰς τὴν ἄλλην. Παραπλήσιά τινα ἐγένοντο καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀποικίας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἴδρυσαν πολλὰς ἀποικίας ἀναλόγους τῶν ῥωμαϊκῶν, ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατονταετηριδος, εἰς τὴν Θράκην, εἰς τὴν Εὐβοίαν, εἰς Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκυρον. Ἐπὶ Περικλέους δὲ ἐπεμψαν εἰς Νάξον, εἰς Ἄνδρον, εἰς Ἰοτίαϊαν τῆς Εὐβοίας, εἰς Θράκην πάλιν καὶ εἰς Σινώπην ὑπὲρ τοὺς πεντακισχιλίους ἀποίκους· καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ἄλλ' αἱ ἀποικίαι αὗται οὔτε τὴν πρώτην ἡγεμονίαν ἔσωσαν, οὔτε τὴν δευτέραν, περὶ τὰ τέλη τῆς ὁποίας ἐπανελήφθησαν· συνετέλεσαν δὲ μόνον, ἐπὶ τῆς πρώτης, εἰς τὸ νὰ εὐκολύνωσι τὴν ἄλωσιν αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ Λυσάνδρου, ὅστις λαβὼν τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὅλους τοὺς ἀποίκους, καὶ σὺν τούτοις ὅλους τοὺς φρουροὺς καὶ τοὺς ἀττικίζοντας τῶν ὑπηκόων πόλεων, κατέστησε διὰ τὴν ἔνδειαν τροφῶν ἀδύνατον τὴν παράτασιν τῆς ἀμύνης.

Ὁ πρώτιστος λοιπὸν, ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν κατωρθώθη ἡ Ἰταλικὴ ἐνότης εἶναι ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ποτὲ δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἄρξωσι τῆς χερσονήσου διὰ μόνων τῶν εἰκοσάκις χιλίων ἑαυτῶν πολιτῶν· ἀλλὰ κατέστησαν κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τοὺς κρατίστους τῶν ἀντιπάλων. Τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἐπραξάν οὔτε οἱ Σπαρτιᾶται, οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τοῦτο οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ ἀπαρτίσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητα. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦλάχιστον δυνατὸν νὰ παρατείνωσιν ἐπὶ

μακρότερον τὸν ἴδιον αὐτοτελῆ βίον; Δυστυχῶς δὲν ἦτο, διότι, μετὰ τοὺς ἀτελεσφορήτους ἐκείνους ἀγῶνας, ἐν Σπάρτῃ μὲν τὸ πολίτευμα ἔμεινεν ἄνευ πολιτῶν, ἐν Ἀθήναις δὲ οἱ πολῖται ἔμειναν ἄνευ πολιτεύματος.

Οἱ χίλιοι Σπαρτιαῖται τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος κατήντησαν περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης 700, ἐξ ὧν 100 καὶ μόνοι ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι, ὃ ἔστιν οἱ τέλειοι πολῖται. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἢ οὕτω φθισιῶσα πόλις ἔπνεε τὰ λοιθία. Ἡ θεραπεία ἦν τότε ἐπεχείρησαν οἱ βασιλεῖς Ἄγις καὶ Κλεομένης ἐπετάχυνε τὸν θάνατον, διότι, μετὰ τὴν περὶ Σελλασίαν νίκην αὐτοῦ, ὁ Ἀντίγονος τῆς Μακεδονίας διώρισεν ἐπιστάτην τῆς Σπάρτης τὸν Βοιωτὸν Βραχύλλην. Μεθ' ὃ ἐπῆλθον αἱ ἐπαίσχυντοι τυραννίδες τοῦ Μαχανίδα καὶ τοῦ Νάβιδος, καὶ αἱ ἄλλαι ἀνάξια σπουδαίου ἱστορικοῦ λόγου περιπέτειαι τῆς πάσαι περιπύστου πόλεως.

Ἐν Ἀθήναις ὡς προεῖπον δὲν ἔλλειψαν ποτὲ οἱ πολῖται, οἱ πολῖται ὅμως οὗτοι ἀφηνίασαν πρωϊμώτατα. Ὁ νομοθέτης εἶχε μὲν ἀποπειραθῆ νὰ χαλιναγωγῆσῃ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἀλλ' οἱ χαλινοὶ ἐκεῖνοι, ἀνέκαθεν ἀσθενεῖς ὄντες, παντελῶς διὰ τοῦ χρόνου ἐχαλαρώθησαν. Οἱ ἄρχοντες ἦσαν ἐνιαύσιοι ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἡ βουλή ὡσαύτως ἀφ' ἧς ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Σόλωνος. Κατ' ἀρχὰς ἄρχοντες καὶ βουλευταὶ ἐξελέγοντο τούλάχιστον ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων τινῶν προσόντων, ἐνῶ ἔπειτα ἐγένοντο πάντες, πλὴν τῶν στρατηγῶν, κληρωτοί. Καὶ κληρωτοὶ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν ὃ ἔστιν οἱ παιδαγωγοῦντες οὐδόλως διέφερον τῶν παιδαγωγουμένων. Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῶσι νέοι ἐλεγκταὶ οὐ μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν προτέρων ἰθυστήρων αὐτῆς, ἦτοι τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων. Οἱ νέοι οὗτοι ἐλεγκταὶ ἐκαλοῦντο Νομοφύλακες καὶ Νομοθέται. Οἱ νομοφύλακες ἦσαν ἑπτὰ καὶ καθήμενοι ἐν τῇ βουλῇ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν προέδρων, ἐκώλυον τὰ ἀσύμφορα τῇ πόλει πράττειν. Τῶν δὲ νομοθετῶν ἔργον ἦτο νὰ βασανίζωσιν ἐκ προοιμίου πᾶσαν νέαν νόμου πρότασιν. Καὶ πλὴν τούτων, ἐπειδὴ εἰς τὰς θορυβώδεις ἐκείνας συζητήσεις καὶ συνεδριάσεις τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας ἐψηφίζοντο πολλοὶ νόμοι ἀντιφατικοὶ ἢ διπλοὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, οἱ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀρχόντων ἰδίως θεσμοθέται καλούμενοι

ἐπετράπησαν νὰ ἐξελέγγωσι τὰς ἀντινομίας ταύτας καὶ δινομίας καὶ νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τὴν διόρθωσιν.

Ἄλλὰ πάντες οἱ θεσμοὶ οὗτοι ἦσαν ἢ πρόσκαιροι ἢ ἀνίσχυροι ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκάθεκτον ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου. Ἴνα πεισθῶμεν περὶ τούτου θέλω ἀνακαλέσει ἐνταῦθα διὰ βραχέων τὰ μεταξὺ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας καὶ τῆς ἐν Ἀργινοῦσαις νίκης γεγονότα, ἐνδιατρίβων πλειότερόν τι εἰς τὰς περιπετείας τῆς δίκης τῶν στρατηγῶν τοῦ ἐνδόξου τούτου κατορθώματος. Ἡ ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεία εἶχεν ἀποφασισθῆ παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἐνστάσεις τῶν ἐγκριτωτέρων πολιτῶν, ἐν οἷς κατελέγοντο ἄνδρες εἶοι ὁ Νικίας, ὁ Σωκράτης, ὁ περιώνυμος ἀστρονόμος Μέτων. Ὅλα ὅσα οἱ χρηστοί, οἱ συνετοί, οἱ ἔμπειροι οὗτοι πολῖται, καὶ πρὸ πάντων ὁ δυστυχῆς ὁ Νικίας, προεῖπον περὶ τῶν ἀπειλουμένων ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκείνης συμφερῶν, ὅλα ἐπηλήθευσαν. Οἱ Ἀθηναῖσι ἀπώλεσαν ἐν αὐτῇ 10,000 ὀπίτας, ὑπὲρ τὰς 200 τριήρεις καὶ περὶ τὰ 90 ἑκατομμύρια δραχμῶν τοῦ σημερινοῦ νομίσματος· καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν, οἱ δὲ ὑπήκοοι ἐπανέστησαν, ὁ δὲ μέγας βασιλεὺς συνέθετο πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ καταβάλλῃ τοὺς μισθοὺς τῶν πληρωμάτων τοῦ πελοποννησιακοῦ στόλου. Τότε τὰ πρὸ τριετίας τοσοῦτον παράφορα πλήθη, καταπλαγέντα ἐκ τῆς πανωλεθρίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπικρεμασθέντων κινδύνων, ἐψήφισαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 413, ὅτι δέκα πρόβουλοι θέλουσι δοκιμάζει ἐκ προοιμίου πᾶσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑπεβλητέαν πρότασιν καὶ ἰδίως θέλωσι προτείνει πάντα τὰ πρὸς τὴν κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμενα. Συνετώτατον τοῦτο, μαρτυροῦν ὅμως ἐνταῦτῳ ὅτι οἱ πρὸ ἐτῶν 40 προχειρισθέντες πρόβουλοι, οἱ τότε κληθέντες νομοθέται, εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ἐκλείψει. Ὅπως δὴποτε οἱ νέοι πρόβουλοι κατήρτισαν, τῷ 412, 128 τριήρεις δι' ὧν ἀνεχαιτίσθη ἡ ἀποστασία τῶν ὑπηκέων καὶ ἐνικήθησαν περὶ Μίλητον οἱ πολέμιοι. Ἄλλὰ ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων δὲν διήρκεσε πλειότερον τοῦ ἔτους· τῷ δὲ 411 δύο ἐγένοντο ριζικαὶ μεταβολαὶ τοῦ ὄλου πολιτεύματος, ἡ μὲν κατὰ μάρτιον ἀκράτως ὀλιγαρχικὴ, ἡ δὲ κατὰ ἰούνιον σωφρονεστέρα, καθ' ἣν συνεκλήθη μὲν αὖθις ἡ ἀπὸ τοῦ μαρτίου ὄλως ἐκλιποῦσα ἐκκλησία τοῦ δήμου, συνεκροτήθη ὅμως ἐκ μόνων τῶν πολιτῶν ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν ἀφ' ἑαυτῶν εἰς τὴν ἰδίαν πανοπλίαν. Χάρις εἰς τὸ νέον

τοῦτο πολίτευμα κατωρθώθη ἡ μεγάλη περὶ Κύζικον νίκη, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 410. Ἄλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀποθραυσθέντες ἐκ τοῦ θριάμβου τούτου, ἐνέβαλον αὖθις ἄθροοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εὖποροί τε καὶ πένητες. Ὅθεν ἀπέρριψαν τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, τὰς διαβίβασθεις ὑπὸ τῶν ἡττηθέντων Λακεδαιμονίων, ἐπὶ τῷ κυριωτάτῳ ὄρω τοῦ νὰ ἔχωσιν ἐκάτεροι τὰς πόλεις ἅς κρατοῦσιν. Ἡ φρόνησις ἀπήτει νὰ γίνωσι δεκταὶ αἱ προτάσεις, ἰδίως διότι, ὡς ὑπέμνησεν ὁ ἀρχιπρεσβευτὴς Ἐνδιος «ἡμῖν ὁ πλουσιώτατος τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην βασιλέων χορηγός ἐστι τοῦ πολέμου, ὑμῖν δὲ οἱ πενιχρότατοι τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην.» Καὶ οἱ σωφρονέστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον τῶνόντι πρὸς τὴν εἰρήνην. Οἱ δημαγωγοὶ ὅμως «οἱ τὰς δημοσίας ταραχὰς ἰδίας ποιούμενοι προσόδους» παρέπεισαν τὸ πλῆθος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίρροπος, ὃ ἐστὶ σφόδρα ἀλυσίτελής τοῖς Ἀθηναίοις, διότι αἱ ἡτται αὐτῶν ἦσαν ἀνεπανόρθωτοι, ἐνῶ αἱ τῶν Λακεδαιμονίων ἡτται ἐπανωρθοῦντο εὐχερῶς διὰ τῶν θησαυρῶν τῆς Περσίας. Κατὰ δὲ τὸ τελευταῖον τῶν τεσσάρων ἐκείνων ἐτῶν ὁ μὲν Καλλικρατίδας, νικήσας τὸν Κόνωνα, ἀπέκλεισεν αὐτὸν εἰς Μιτυλήνην, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ κατετρόπωσαν τὸν Καλλικρατίδαν περὶ Ἀργινούσας.

Τοῦτο τὸ ἐν Ἀργινούσαις τρόπαιον ὑπῆρξεν ἐν τῶν καλλίστων ὅσα ἤγειρον οἱ τῶν Ἀθηναίων ναυβάται. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀφροσύνη τοῦ ὄχλου εὗρε τὴν τέχνην νὰ μεταβάλῃ τὸν θρίαμβον ἐκεῖνον εἰς πένθος. Ἡ ἐκθεσις τῶν στρατηγῶν διελάμβανεν ὅτι ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων ἡττήθη κατὰ κράτος, ἀποβαλὼν τριήρεις 70 σὺν τῷ ἡρωϊκῷ αὐτοῦ ἡγεμόνι· προσέθετε δὲ ὅτι, ἐπισυμβάντος ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, δὲν ἀπέβη δυνατόν νὰ σωθῶσιν οἱ νεκροὶ καὶ οἱ ναυαγοί. Ἀμέσως οἱ δημαγωγοί, ἐν δευτέρῳ θέντες τὴν νίκην, ἠξίωσαν ὅτι οἱ στρατηγοὶ παρέβιασαν καθῆκον ἱερώτατον, μὴ περισυλλέξαντες τοὺς πεπτωκότας. Ἡ δὲ ἐκκλησία τοῦ δήμου καθήρεσε τοὺς στρατηγοὺς ἀνευ ἐξακριβώσεως τῶν γεγονότων καὶ προσέκελεσεν αὐτοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκοι. Ἐκ τῶν ὀκτῶ στρατηγῶν οἱ δύο, προβλέποντες τὴν τύχην ἣτις τοὺς περιέμενε, δὲν προσήλθον· οἱ δὲ ἐξ ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσι καὶ ἅμα ἀφίκοντο παρῆστησαν ἐνώπιον τῆς βουλῆς ἵνα δώσωσι λόγον τῶν πεπραγμένων καὶ ἀποφασιοθῇ ἐὰν ὑπάρχῃ ἀφορμὴ κατηγορίας. Τότε ὅμως ἀπέ-

δείχθη αὖθις ὅτι ἡ βουλή, ἀντὶ νὰ σωφρονίσῃ τὸν δῆμον, αὐτὴ μᾶλλον ἔχει ἀνάγκην σωφρονιστοῦ. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐξηγήσεων τὰς ὁποίας ἔδωκαν οἱ στρατηγοὶ, συζήτησις μὲν οὐδεμία ἐγένετο, εἰπόντος δὲ, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ξενοφῶν, ἐνὸς τῶν βουλευτῶν, τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι χρή δεθέντας εἰς τὸν δῆμον παραδοθῆναι, ἡ βουλή ἔδωκε. Συνῆλθε λοιπὸν ἡ ἐκκλησία, ἐν ἣ ἑτάφοροι κατηγοροῦν τῶν στρατηγῶν, οἱ δὲ βραχέως ἕκαστος ἀπολογούμενοι καὶ παρέχοντες μάρτυρας τοὺς κυβερνήτας τῶν πλοίων καὶ ἄλλους τῶν συμπλεόντων πολλοὺς, κατέστησαν ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ χειμῶνος ἦτο τὸ κωλύσαν τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν. Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐπῆλθεν ἡ νύξ ὥστε ἀπεφασίσθη ν' ἀναβληθῇ ἡ ἐξέτασις τοῦ πράγματος εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ βουλή προβουλεύσασα νὰ προτείνῃ ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίναιτο. Ἡ βουλή, ἀντὶ νὰ ὀρίσῃ, ὡς ἀπεφάσισεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, κατὰ τίνα τρόπον θέλουσι κριθῇ οἱ στρατηγοὶ, ἐψήφισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Καλλιξένου, ἀξίου συναδέλφου τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι, ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ, ἀκηκόασιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἄλλο δὲν ὑπολείπεται εἰμὴ νὰ τεθῶσιν εἰς ἐκάστην φυλὴν δύο ὑδραῖοι, δηλαδὴ, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, δύο κάλπαι, ἵνα οἱ μὲν νομίζοντες ἐνόχους τοὺς στρατηγοὺς ψηφίσωσιν εἰς τὴν προτέραν, οἱ δὲ μὴ, εἰς τὴν ὑστέραν.

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεποίει ἀυστόλως τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γενόμενα καὶ ἀποφασισθέντα. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε γίνεαι ἀπλή προεισαγωγικὴ συζήτησις, οὐδεμία δὲ εὐτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη, οὔτε προθεσμία εὐλόγως ἐδόθη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρσκευάσωσι τὴν ἀπολογίαὺν αὐτῶν. Τοῦτο εἶχεν ὁμολογήσει αὐτὴ ἡ ἐκκλησία, προσκαλέσασα τὴν βουλήν «εἰς ενεγκεῖν ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίναιτο,» ἡ δὲ βουλή εἰς ἀπάντησιν ἀπεφάνητο ὅτι συμπληρωθείσης τῆς διαδικασίας δὲν εἶχον ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποφασίσωσι. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Κατὰ τοὺς κειμένους νόμους ἡ βουλή ὤφειλε νὰ παραπέμψῃ τοὺς στρατηγούς εἰς τοὺς ἐνόρκους, ἀντὶ δὲ τούτου παρέβιδεν αὐτοὺς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνωμότου πλήθους, ὅπερ ἐπ' ἐκκλησίας οὐδέποτε ἐδίκοζεν. Ἀλλὰ τὸ ἐτι δεινότερον ἦτο ὅτι τὸ προβούλευμα παρεβίαζε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννώνου, καθ' ὃ περὶ ἐκάστου κατηγορουμένου ἰδία ἔδει νὰ γίνεαι ψη-

φοφορία, ἐνῶ νῦν ἡ ἐκκλησία προσεκαλεῖτο διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας νὰ ἀποφασίσῃ σύναμα περὶ τῆς ἐνοχῆς ἢ τῆς ἀθωότητος ὄλων τῶν στρατηγῶν. Ἡ διαίρεσις τῆς ψηφοφορίας ἦν ἐπέβαλλε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννώνου, πάντοτε σωτήριος οὔσα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἦτο τοσοῦτω μᾶλλον ἀπαραίτητος ἔσω, διὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας ἢ ἀπόφασις ἐὰν ἀπέβαινε καταδικαστική, ἔμελλε νὰ μεταβληθῇ ἐν μέρει εἰς καθαρὸν δικαστικὸν φόνον. Ἐντι τῶν ὄντι εἶχεν ἀποδειχθῆ ἀναμφισβητήτως· ὅτι ὁ στρατηγὸς Λυσίας ἦτο αὐτὸς ναυαγός, σωθεὶς ἐπὶ καταδύσεως νεώς. Δοθέντος λοιπὸν ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἐνοχοί, ὁ Λυσίας ἦτο ὁμολογουμένως ἀθῶος· καὶ ὅμως ἡ ἐκκλησία ἐν περιπτώσει καταδίκης ἔμελλε νὰ ἀποφασίσῃ ὅτι καὶ ὁ Λυσίας ἦτο ἐνοχος διότι ναυαγὸς ὢν δὲν ἔσωσε τοὺς ἄλλους ναυαγούς.

Τελευταῖον συνῆλθεν ἡ ἐκκλησία, καὶ ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος, τινὲς τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι παράνομα ἔγραψεν ὁ Καλλίξενος· ἀλλὰ τὸ πλῆθος ἐβόα «δεινὸν εἶναι εἰ μή τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ὃ ἂν βούληται.» Εἰς μάλιστα τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, ἠπειλήσε τοὺς ἀντιλέγοντας ὅτι, ἐὰν μὴ σιωπήσωσι, θέλουσι περιληφθῆ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν· καὶ ἐπεκρότησεν ὁ ὄχλος, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ σιωπήσωσι. Τότε τινὲς τῶν Πρυτάνεων, ἦτοι τῶν ἐπιτρόπων τῆς βουλῆς οἵτινες προῆδρευον τῆς ἐκκλησίας, ἐτόλμησαν νὰ εἰπωσιν ὅτι δὲν θέλουσι προτείνει τὴν διαψήφισιν ζητήματος προφανῶς παρανόμου· ἀλλὰ τότε ὁ Καλλίξενος ἐπανέλαβε τὴν ἀπειλὴν τοῦ Λυκίσκου, ὅτι δηλαδὴ θέλουσι περιληφθῆ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Ὅθεν ὑπήκουσαν καὶ οἱ Πρυτάνεις, ὑπήκουσαν πάντες πλὴν ἑνός. Ἦτο δὲ ὁ εἷς καὶ μόνος ἐπιμείνας ὑπὲρ τοῦ νόμου διαμαρτυρόμενος, ὁ Σωκράτης, ὅστις καὶ πρὸ ἐννέα ἐτῶν εἰς μάτην ἀπέτρεπε τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατείας.

Μετὰ πάντα ὅμως ταῦτα ἠδυνήθη εἷς τῶν καλῶν κάγαθῶν τῆς ἐκκλησίας ἀνδρῶν, Εὐρυπτόλεμος ὁ Πεισιάνακτος, νὰ ἀπολογηθῆ ἐκ τοῦ προχείρου ὑπὲρ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ Εὐρυπτόλεμος ὡμίλησε μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ μετριοπαθείας, μὴ διστάσας ἐντούτοις ν' ἀπευθύνῃ εἰς τὸν ἐξεστηκότα τὰς φρένας ἐκεῖνον ὄχλον τὴν πικρὰν εἰρωνείαν τοῦ νὰ μὴ συμπολεμήσωσι μετὰ τῶν Λακεδαι-

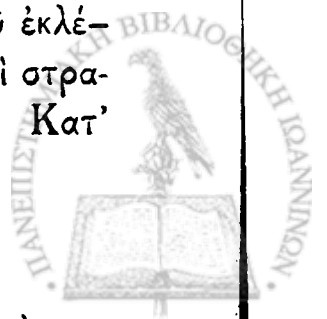

μονίων, ἀπολλύντες ἀκρίτους παρὰ τὸν νόμον τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀφαιρέσαντας ἀπὸ ἐκείνων ἑβδομήκοντα ναῦς καὶ κατατροπώσαντας αὐτούς. Ἀλλ' ὠμίλησεν εἰς ὧτα μὴ ἀκούοντων. Ἡ ἐκκλησία κατεδίκασε τοὺς σωτῆρας τῆς πατρίδος στρατηγούς, ὀκτῶ ὄντας· ἀπέθανον δὲ οἱ παρόντες ἕξ, ἐν οἷς καὶ ὁ ναυαγὸς Λυσίας. Ἡ τιμωρία τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ἀνοσιουργήματος ἐπῆλθε ταχεῖα καὶ ἀδυσώπητος. Μετὰ ὀλίγους μῆνας οἱ διάδοχοι τῶν θανατωθέντων στρατηγῶν ἔπαθον τὴν περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς πανωλεθρίαν· καὶ μετὰ τινὰς πάλιν ἑτέρους μῆνας, αὐτῆ τῶν Ἀθηναίων ἢ πόλις παρεδόθη εἰς τὸν Λύσανδρον καὶ εἰς τὴν τυραννίαν τῶν τριάκοντα.

Τότε ἡ τύχη ἐνόμισεν ἀρκοῦντα τὰ ἀντίποινα ταῦτα καὶ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα· ἀλλὰ πρὸ μικροῦ εἶδομεν ὅπως πάλιν ἀνεδείχθησαν ἀνάξιοι τοῦ νέου τούτου εὐεργετήματος. Τοσοῦτον δὲ ἐξεβακχεύθησαν καὶ μετ' αὐτὴν τὴν περὶ Χαιρώνειαν ἦτταν ὥστε ἐπὶ τῆς δίκης καὶ τῆς καταδίκης τοῦ χρηστοῦ Φωκίωνος ἐκάλεσαν συμμετόχους τῶν ὀργίων αὐτῶν καὶ δούλους καὶ ξένους. Μικρὸν δὲ πρότερον ἔπραξαν χειρόν τι εἰ δυνατόν. Τῷ 322, ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἠττήθη κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ Μακεδόνα Κλείτου περὶ Ἀμοργόν. Ὁ δημαγωγὸς Στρατοκλῆς, δραμῶν εἰς τὴν πόλιν πρὸ πάσης ἄλλης περὶ τῆς συμφορᾶς ἀγγελίας, εἰσελαύνει ἐστεφανωμένος διὰ τοῦ Κεραμικοῦ, βεβαιοῖ ὅτι νενικήκασι καὶ γράφει ψήφισμα νὰ τελέσωσιν εὐαγγέλια καὶ νὰ ποιήσωσι κρεοδαισίαν κατὰ φυλήν. Ἀλλ' ἔτι πανηγυριζούσης τῆς πόλεως καταφθάνουσιν εἰς Πειραιᾶ τὰ ἐλεεινὰ τοῦ στόλου λείψανα. Ὁ δὲ Στρατοκλῆς, ἰδὼν τὸν δῆμον κατεξανασπάντα κατ' αὐτοῦ· «εἶτα, εἶπε, τί πεπόνθατε δεινὸν ἢ δύο ἡμέρας ἡδέως γεγόνατε.» Καὶ ἐντούτοις ὁ Στρατοκλῆς οὗτος δὲν ἔπαυσε πρωτεύων ἐν Ἀθῆναις, ἐπὶ τέλους δὲ καὶ παντοδύναμος ἐνταῦθα ἐγένετο. Ὁμολογητέον ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν παρωδία πολιτεύματος, καὶ ὄχι πολίτευμα.

Ῥίψωμεν ἤδη ἐν βλέμμα εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ῥώμης.

Ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας ὁ δῆμος τῶν Ῥωμαίων ἔλαβε βαθμηδὸν ἅπαντα τὰ δικαιώματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων δήμου, ἐὰν μὴ καὶ μείζονα. Ἰδίως ἀπεδόθη αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἅπαντας τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας, πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικούς καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Κατ'

ἀμφότερα ταῦτα ἢ ἰσχύς τοῦ δήμου ἦτο ἐν Ῥώμῃ μείζων ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἢ ἐκλογῇ, πλὴν τῶν στρατηγῶν, ἀντικατέστη διὰ τῆς κληρώσεως. Ὁ δῆμος ἐψήφισε τοὺς νόμους καὶ ἀπεφάσιζε περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης· ἄνευ τῆς κυρώσεως αὐτοῦ οὐδεμία ἰσχυε συνθήκη καὶ οὐδεμία ἐξετελεῖτο ποινὴ θανάτου. Ἐνὶ λόγῳ ὁ δῆμος, ἐν ταῖς τακτικαῖς αὐτοῦ συνελεύσεσιν ἦτο ἢ πρώτη τοῦ κράτους ἀρχὴ καὶ ὁ νόμιμος αὐτοῦ κυρίαρχος. Τοσαύτην δὲ λαμβάνων ὀσημέραι παντοδυναμίαν, δὲν ἀνέδειξε πάντοτε πολλὴν περὶ τὴν ἐνάσκησιν αὐτῆς σωφροσύνην. Ἡ δημαγωγία ἤνθησεν ἐν Ῥώμῃ ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀπειλοῦσα ἐκ διαλειμμάτων νέαν ἐπέκτασιν τῆς τοῦ λαοῦ ἐξουσίας. Μήπως, ὅπως ὁ ἡμέτερος Λυκίσκος ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ὀκτῶ στρατηγῶν, δὲν ἠρώτησε καὶ ὁ Τιβέριος Γράκχος, ἐὰν ὁ δήμαρχος ὁ μὴ ἐπιτρέπων εἰς τὸν λαόν νὰ πράξῃ ὅ,τι θέλει, δὲν εἶναι καθαιρετέος;

Ἄλλ' ἀπέναντι τῆς ἀγορᾶς ἤρε τὴν ὑπερήφανον αὐτῆς κορυφὴν ἢ Σύγκλητος, ἢ ἀκρόπολις τοῦ πολιτεύματος, εἰς τοὺς βράχους τῆς ὁποίας ἐθραύσθησαν πολλάκις τὰ κύματα τῆς δημαγωγίας. Ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἢ Σύγκλητος ἦτο ἀπλῶς συμβουλευτικὸν τοῦ βασιλέως συνέδριον, συγκείμενον ἐκ τῶν γεναρχῶν τῆς πόλεως, ἰσοβίως ἐπιτελούντων τὴν λειτουργίαν ταύτην· ἐπενήργει ὅμως ἕκτοτε εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν κυριωτάτων τῆς πολιτείας συμφερόντων. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ἐτροπολογήθη ἢ τε συγκρότησις τῆς Συγκλήτου καὶ ἢ δικαιοδοσία αὐτῆς· τὸ συνέδριον τοῦτο ἀνέλαβεν ἤδη αὐτὴν τὴν Κυβέρνησιν, αὐτὴν τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν τοῦ κράτους, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν μειζόνων ἀρχόντων. Παρεκάθητο δ' ἐναὐτῷ αὐτοδικαίως καὶ ἰσοβίως πάντες οἱ πρῶην ὑπατοί, πραίτορες, τιμηταί, πάντες οἱ προδιατελέσαντες μείζονες τῆς πολιτείας ἀρχοντες· καὶ ἐπειδὴ οὔτοι δὲν ἐξήρκουν εἰς ἀπαρτισμὸν τοῦ νενομισμένου ἀριθμοῦ τῶν τριακοσίων συγκλητικῶν, ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν τιμητῶν ἐπίσης ἰσοβίως καὶ ἄλλοι πολῖται, εἴτε προδιατελέσαντες ἐν τοῖς δευτερεύουσι τῆς πολιτείας ἀξιώμασιν, εἴτε ἄνδρες ἐπὶ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ διαπρέψαντες. Τῶν συζητήσεων ὅμως δὲν μετεῖχον εἰμὴ οἱ ἐκ τῶν μειζόνων ἀρχόντων συγκλητικοί, οἱ δὲ ὑπὸ τῶν τιμητῶν προχειριζόμενοι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ φέρωσι ποτὲ τὸν λόγον, ἀρκούμενοι ν' ἀκούωσι καὶ νὰ ψηφίζωσιν ἐν σιωπῇ. Ὅθεν ἀληθῶς εἶπεῖν οἱ συγ-

κλητικοὶ ἐξελέγοντο ἐμμέσως ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ δήμου, ὅστις ἀνεδείκνυε διὰ τῆς ἑαυτοῦ ψήφου τοὺς μέλλοντας νὰ παρακαθήσων ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἀνωτέρους ἄρχοντας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τοὺς τιμητάς, οἵτινες ἐξέλεγον πάλιν τοὺς ὑποδεεστέρους συγκλητικούς τοὺς ἔχοντας μόνον δικαίωμα ψήφου, ὄχι δὲ καὶ συζητήσεως.

Ἡ ἀρμοδιότης τῆς Σύγκλητος εἶναι δύσκολον νὰ διαγραφῆ, ἰδίως δὲ σφόδρα δυσδιάκριτα εἶναι τὰ ὅρια τὰ ὅποια διεχώριζον τὴν ἀρμοδιότητα ταύτην ἀπὸ τῆς κυριάρχου ἐξουσίας τοῦ λαοῦ. Ὁ δῆμος, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, ἦτο ἡ ὑπερτάτη τοῦ κράτους ἀρχὴ καὶ ὁ νόμιμος αὐτοῦ κυρίαρχος, ἡ δὲ Σύγκλητος ἦτο ἐπιτετραμμένη τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν, τῇ συμπράξει τῶν μειζόνων ἀρχόντων. Πράγματι ἔμως ἡ Σύγκλητος ἐχειραγῶγει τὸν δῆμον περὶ τὴν ἐνάσκησιν ἀπάντων τῶν κυριαρχικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων. Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία λ. χ. ἀνήκε τῷ δήμῳ· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οὐδὲν νομοσχέδιον ὑπεβάλλετο εἰς τὸν δῆμον πρὶν ἢ διὰ προβουλευματος ἐγκριθῆ ὑπὸ τῆς Σύγκλητος, ἡ Σύγκλητος ἰδιοποιήθη τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διακόπῃ, ἐν καιροῖς κρισίμοις, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων, ἐπιφυλαττομένης τῆς ὑπὸ τοῦ δήμου κυρώσεως τοῦ περὶ τούτου συγκλητικοῦ δόγματος, κυρώσεως ὅμως ἣτις ἀπέβη κατὰ μικρὸν ψιλὸς τύπος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπὶ τέλους οὐδ' ὑπεβάλλετο περὶ αὐτῆς ψήφισμα. Ὡσαύτως ὁ δῆμος ἐξέλεγε τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἡ Σύγκλητος, διὰ τοσοῦτων τρόπων ἠδύνατο νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν ὥστε συνήθως, ἂν ὄχι πάντοτε, ἄρχοντες ἀνεδείκνυντο οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν.

Ὁ Πολύβιος, αὐτόπτης καὶ αὐτόπειρος τῶν πραγμάτων γενόμενος, γράφων δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἦτοι ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐξηγεῖ εὐκρινῶς καὶ πρακτικῶς πῶς κατῴρθου ταῦτα πάντα ἡ Σύγκλητος. «Πολλῶν γὰρ ἔργων ὄντων ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν τιμητῶν διὰ πάσης Ἰταλίας, εἰς τὰς ἐπισκευὰς καὶ κατασκευὰς τῶν δημοσίων, ἃ τις οὐκ ἀνἔξαριθμῆσαι το ραδίως, πολλῶν δὲ ποταμῶν, λιμένων, κηπίων, μετάλλων, χώρας, συλλήβδην ὅσα πέπτωκεν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων δυναστείαν· πάντα χειρίζεσθαι συμβαίνει τὰ προειρημένα διὰ τοῦ πλήθους, καὶ σχεδὸν, ὡς ἔπος εἶπεῖν, πάντας ἐνδεδέσθαι ταῖς ὠναῖς καὶ ταῖς ἐργασίαις ταῖς ἐκ τούτων. Οἱ μὲν γὰρ ἀγοράζουσι παρὰ τῶν τιμητῶν αὐτοὶ τὰς ἐκδόσεις, οἱ δὲ κοινωνοῦσι τούτοις, οἱ δ' ἐγγυῶνται τοὺς ἡγορακότας,

οὐδὲ τὰς οὐσίας διδῶσαι περὶ τούτων εἰς τὸ δημόσιον. Ἔχει δὲ περὶ πάντων τῶν προειρημένων τὴν κυρίαν τὸ συνέδριον· καὶ γὰρ χρόνον δοῦναι, καὶ συμπτώματος γενομένου κουφίσαι, καὶ τὸ παράπαν, ἀδυνάτου τινὸς συμβάντος, ἀπολῦσαι τῆς ἐργωνίας. Καὶ πολλὰ δὴ τινὰ ἐστίν, ἐν οἷς καὶ βλάπτει μεγάλα, καὶ πάλιν ὠφελεῖ τοὺς τὰ δημόσια χειρίζοντας ἢ Σύγκλητος. Ἡ γὰρ ἀναφορὰ τῶν προειρημένων γίνεται πρὸς ταύτην. Τὸ δὲ μέγιστον, ἐκ ταύτης ἀποδίδονται κριταὶ τῶν πλείστων καὶ τῶν δημοσίων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγμάτων, ὅσα μέγεθος ἔχει τῶν ἐγκλημάτων. Διὸ πάντες εἰς τὴν ταύτης πίστιν ἐνδεδεμένοι, καὶ δεδιότες τὸ τῆς χρείας ἀδηλον, εὐλαδῶς ἔχουσι πρὸς τὰς ἐνστάσεις καὶ τὰς ἀντιπράξεις τῶν τῆς Συγκλήτου βουλευμάτων.»

Οὕτως ἐποδηγέει τὴν πολιτείαν ἢ Σύγκλητος, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας, ἐπὶ μακρότατον, κυβερνῶσα, συντηροῦσα καὶ σώζουσα τὸ κράτος, κατορθώσασα τὴν ἰταλικὴν ἐνότητα, κυριαρχήσασα μεγάλου μέρους τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης καὶ κληθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐκπεπληγμένων λαῶν πρὸς οὓς περιήρχετο εἰς σχέσηιν «συνέδριον βασιλέων.» Ἄλλ' ἀπὸ τῆς δευτέρας πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ δῆμος ἤρχισεν ἀδιακόπως σχεδὸν στασιάζων, καὶ ἀναδεικνύων ἡγέτας πολεμίους τοῦ πολιτεύματος, καὶ, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ἡγετῶν τούτων, ψηφίζων τὸν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων. Κατ' ἀρχὰς ἢ Σύγκλητος, περιεστοιχισμένη ὑπὸ τῆς σωφρονεστέρας τοῦ ἔθνους μερίδος, κατέβαλλε στάσεις καὶ στασιαστὰς, καὶ ἐπανῆγε τὸ πολίτευμα εἰς τὴν προτέραν τροχίαν. Μετ' ὀλίγον ὅμως αἱ στάσεις μετεβλήθησαν εἰς ἐμφυλίους πολέμους φοβεροὺς καὶ ἐπανεπιλημμένους. Ἡ Σύγκλητος ἐπάλαισε καὶ τότε γενναίως καὶ μέχρι τινὸς ἐπιτυχῶς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ πολιτεύματος, ἐν μέσῳ τῶν δεινοτέρων περιπλοκῶν ἐν αἷς εὐρέθη ποτὲ Κυβέρνησις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπὶ τέλους δὲ οἱ ἐμφύλιοι ἐκεῖνοι πόλεμοι κατέστησαν ἀναπόδραστος τὴν ἴδρυσιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κατακλυσμῷ τούτῳ τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος, μόνῃ ἐπέπλευσεν ἢ Σύγκλητος, ὡς ὑπάτον τοῦ Κράτους συμβούλιον καὶ διετήρησεν ἐν μέρει τούλάχιστον τὸν διοικητικὴν καὶ οἰκονομικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν, τὸ δὲ κυριώτατον ἐξηκλούθησεν ἀποτελοῦσα τὸν ἠθικὸν δεσμὸν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐνότητος, μέχρις οὗ ἐν ἀρχῇ τῆς 4 π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ἀπέβαλε καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο λείψα-

νον τοῦ πάλαι ἀξιώματος, διὰ τῆς ὀριστικῆς διχοτομίας τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ Σύγκλητος ἐσταδιοδρόμησε λοιπὸν ἐπὶ χίλια ἔτη, γεννηθεῖσα σὺν τῇ Ῥώμῃ καὶ σὺν αὐτῇ θανοῦσα. Γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν καὶ ἐνταύτῳ διδακτικώτατον. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι δὲν θαυματουργοῦσιν αὐτομάτως. Ἴνα διαπλασθῶσι βιώσιμοι καὶ λειτουργήσωσι σκοπίμως ἀπαιτοῦνται πολλὰ, πρὸ πάντων δὲ ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ἔθνει βαθεῖα ἢ συνείδησις τῆς ἀνάγκης κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, συνείδησις ἥς ἄνευ ἢ ἐλευθερία τάχιστα ἐκτρέπεται εἰς ἀναρχίαν. Τὸ κυβερνητικὸν τοῦτο αἰσθητήριον ἦτο ἀκμαιότατον ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ ἔθνει, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθνος ἐμεγαλουργήσεν ἐπὶ αἰῶνας· τὸ δὲ Ἕλληνικὸν ἔθνος, εἰς ὃ ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσεν ὅλας τὰς εὐφυΐας καὶ ὅλας τὰς χάριτας τοῦ κόσμου τούτου, δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ κυβερνηθῇ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρέμεινε πολὺ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας.

Ἐὰν ἤδη ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων στρέψωμεν τὰ βλέμματα εἰς τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα, δυσκόλως θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς μίαν μάλιστα τῶν προγονικῶν ἰδιοτήτων ἐκληρονόμησεν ἀπαραμείωτον. Τῶνόντι, διατί τὰ θαυμάσια πολεμικὰ ἔργα τῆς ἐπαναστάσεως μικροῦ ἐδέησε νὰ ματαιωθῶσι καθ' ὀλοκληρίαν; Διότι ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οὐδόλως οὐδαμῶς ἐκυβερνήθημεν. Διατί δὲ καὶ τῆς ἐπελθούσης πεντηκονταετοῦς εἰρήνης οἱ καρποὶ οὔτε καλοὶ ἐγένοντο οὔτε ὄριμοι; Διότι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, ἀντὶ νὰ διαπλασθῶμεν ἐθνικῶς, καὶ στρατιωτικῶς, κατετρίψαμεν τὸν χρόνον περὶ πᾶν ἄλλο ἢ περὶ τὴν τελεσφόρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ διοργάνωσιν. Οὐδὲν ἔθνος ὑποχρεοῦται νὰ ἦναι μεγαλοφυές· ἀλλ' οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ κοινοῦ νοός. Κοινὸς δὲ νοὺς τῶν ἐθνῶν εἶναι ἡ Κυβέρνησις.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 8 Νοεμβρίου 1885

Κ. Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Μύθοι. — Ἑρμηνεῖαι. — Ἱστορικὴ τοῦ Ἔθνους καταγωγή.

Περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἱστορήματα. Τὰ μὲν εἶναι μυθικαὶ παραδόσεις ὅσας διέσωσαν εἰς ἡμᾶς ἀρχαῖοι ποιηταὶ καὶ λογογράφοι· τὰ δὲ, ἐρμηνεῖαι τῶν μυθευμάτων τούτων, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησαν ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι λόγιοι ἄνδρες.

Λί δημῶδεις τοῦ ἔθνους παραδόσεις ἤρχιζον ἀπὸ ἀφελῶν τινων κοσμογονικῶν δοξασιῶν· καὶ ἔλεγον, ὅτι πρῶτον ὑπῆρξε Χάος, ἔπειτα δὲ ἡ εὐρύτερος Γαῖα καὶ τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ Γῆ. Ἐκ τοῦ Χάους ἐγεννήθησαν τὸ Ἐρέβος καὶ ἡ μέλαινα Νύξ, ἐκ δὲ τῆς Νυκτός καὶ τοῦ Ἐρέβους, ὁ Αἰθήρ καὶ ἡ Ἡμέρα. Ἡ Γῆ πάλιν ἐγέννησε κατ' ἀρχὰς τὸν ἴσον ἑαυτῇ ἄστερόεντα Οὐρανόν, καὶ ἔπειτα τὰ Ὅρη, καὶ τὸν Πόντον. Μέχρι τούτου πρόκειται περὶ τῶν διαφορῶν μερῶν καὶ φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ κατόπιν ἀναφέρονται διάφορα θεῖα ἢ τερατώδη ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ φύσις καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι ὀλιγώτερον εὐληπτοί· καὶ ὅμως τὰ ὄντα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὰ κυριώτατα στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θρησκευματος. Τυφόντι, αἱ παραδόσεις ἐξηκολούθουν λέγουσαι, ὅτι ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ,

καὶ τῆς Γῆς ἐγεννήθησαν ἕξ θεοί, ὀνομαζόμενοι Τιτᾶνες, ἕξ θεαὶ ὀνομαζόμεναι Τιτανίδες, τρεῖς Κύκλωπες καὶ τρεῖς Ἑκατόγχειρες. Οἱ Κύκλωπες ἦσαν ὄντα φοβερά, ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μετώπου ἕνα μόνον κυκλοτερῆ ὀφθαλμὸν καὶ διακρινόμενα ἐπὶ τε τῇ ῥώμῃ τοῦ σώματος καὶ τῇ δεξιότητι τῶν χειρῶν αὐτοὶ κατεσκεύασαν βραδύτερον τὸν κεραυνόν. Ἰσχυρότατοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες, οὕτως ὀνομασθέντες, διότι εἶχον ἑκατὸν χεῖρας. Ὁ Οὐρανὸς ἐφοβήθη καὶ ἐβδελύχθη τοὺς γόνους τούτους. Ὅθεν τοὺς μὲν Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας κατεκρήμνισεν εἰς τὰ Τάρταρα, τὰ δ' ἄλλα τέκνα ἅμα γεννώμενα, ἔκρυπτον εἰς τὰ ἄντρα τῆς Γῆς, μὴ ἐπιτρέπων νὰ προκύψωσιν εἰς τὸ φῶς. Τότε ἡ Γῆ, ἀγανακτήσασα, κατεσκεύασε μέγα σιδηροῦν δρέπανον, δι' οὗ ὄπλισθεις ὁ νεώτερος καὶ τολμηρότερος τῶν Τιτάνων, ὁ Κρόνος, κατέφερε πληγὴν βαρεῖαν εἰς τὸν Οὐρανόν, καὶ καθαιρέσας αὐτὸν, ἐβασίλευσεν αὐτὸς τοῦ κόσμου μετὰ τῶν λοιπῶν Τιτάνων· οἱ δὲ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες ἔμειναν εἰς τὰ Τάρταρα. Ἐκαστος τῶν Τιτάνων ἐγέννησε πολλοὺς ἀπογόνους, ὁ δὲ Κρόνος τοὺς ἰσχυροτάτους· τὸν Πλούτωνα, τὸν Ποσειδῶνα, τὸν Δία, τὴν Ἑστίαν, τὴν Δήμητραν καὶ τὴν Ἥραν. Ὁ Κρόνος ὅμως ἐφοβήθη μὴ πάθῃ παρὰ τῶν ἰδίων παιδῶν, ὅτι ἔπραξε κατὰ τοῦ πατρὸς, διὸ ἅμα ἐγεννῶντο κατέπινεν αὐτοὺς καὶ ἐφύλαττεν ἐν ἑαυτῷ. Ἐνα μόνον, τὸν Δία, διέσωσεν ἡ μήτηρ Ῥέα, ἀντικαταστήσασα πέτραν ἐσπαργανωμένην, ἣν κατέπινεν ὁ Κρόνος ἀντὶ τοῦ βρέφους· ὁ δὲ υἱὸς οὗτος τοῦ Κρόνου, ἦτοι ὁ Ζεὺς, ἠλικιωθεὶς, πρῶτον μὲν διὰ πονηρίας, ἣν συνεβούλευσεν εἰς αὐτὸν ἡ Γῆ, κατώρθωσε νὰ ἐμέσῃ ὁ πατὴρ αὐτοῦ πάντα τὰ καταποθέντα τέκνα· ἔπειτα δὲ ἀπεφάσισε μετὰ τῶν ἀδελφῶν νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ Κρόνου καὶ τῶν ἄλλων Τιτάνων· ὅθεν ἤρχισε μακρὸς καὶ φοβερὸς ἀγὼν, τοῦ ὁποίου μετέσχον πάντες οἱ θεοὶ καὶ πᾶσαι αἱ θεαί. Ὁ Ζεὺς προσέλαβε βοηθοὺς τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἐνίσχυσαν αὐτὸν διὰ τοῦ κεραυνοῦ, οἱ δὲ τελευταῖοι, διὰ τῆς ὑπερβαλλούσης ῥώμης. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Δία κατεῖχον τὸν Ὀλυμπον, οἱ δὲ Τιτᾶνες τὴν Ὀθρυν. Δέκα ὄλα ἔτη διήρκεσεν ὁ πόλεμος. Δεινῶς ἀντήχει ὁ ἄπειρος πόντος· καὶ ἐβόα ἡ γῆ· καὶ ἔστενε σειόμενος ὁ εὐρὺς οὐρανός· καὶ ἐτινάσσετο ἐκ βάθρων ὁ μακρὸς Ὀλυμπος. Τελευταῖον ὑπερίσχυσαν οἱ περὶ τὸν Δία. Οἱ νικηθέντες Τιτᾶνες κατεκρημνίσθησαν εἰς τὰ Τάρταρα. Ὁ δὲ Ζεὺς καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ἐβασίλευσαν ἕκτοτε τοῦ κόσμου διὰ παντός, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν

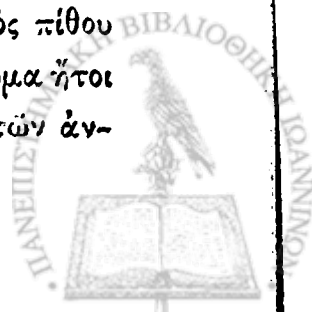
πολυαρίθμων αὐτῶν ἀπογόνων καὶ συγγενῶν, ὧν τινες ἦσαν ὄλως ἀλόκοτα καὶ τερατώδη ὄντα.

Αἱ παραδόσεις αὐταὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν, δὲν εἶναι, ὡς προείπομεν, πολὺ εὐληπτοὶ. Συνήθως ἡ πολυθεΐα προκύπτει ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μὴ δυνάμενος νὰ ὑψώσῃ τὸν νοῦν μέχρι τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός, λατρεῖ ὡς θεῖα ὄντα τὰ κτίσματα αὐτοῦ, τὸν Οὐρανόν, τὴν Γῆν, τὴν Σελήνην, τὸν ἥλιον, τὴν Θάλασσαν, κ. τ. λ. Πιθανώτατον δὲ εἶναι, ὅτι καὶ ἡ ἐλληνικὴ πολυθεΐα προέκυψεν ἐκ τοιαύτης τινὸς ἀφορμῆς. Ἡ ἀρχικὴ ὁμῶς αὕτη ἀφορμὴ ἐτροπολογήθη πολὺ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ἄδηλον πῶς· διότι τινὰ μὲν τῶν θεῶν ἐκείνων ὄντων οὐδεμίαν ἐξεπροσώπων φυσικὴν ἢ ἠθικὴν δύναμιν, καὶ αὐτὰ δὲ ὅσα συνεδέοντο μετὰ τῶν διαφόρων φαινομένων τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ κόσμου, ἐλατρεύοντο μᾶλλον ὡς ὄντα σχεδὸν ἀνθρώπινα ἢ ὡς αὐταὶ αὐταὶ αἱ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ δυνάμεις. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλουσιν ἐκτεθῆ πλείοτερά τινα κατωτέρω. Νῦν δὲ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, διότι αἱ δημῶδεις παραδόσεις περιορίζονται εἰς τούτους καὶ μόνους φυσικῶ τῷ λόγῳ. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων, ὑπῆρχον ποικίλαι καὶ ἀσαφεῖς δοξασίαι. Ἡ παράδοσις καθ' ἣν οὗτοι ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ ὑπὸ τοῦ τιτᾶνος Προμηθέως, εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ἓνα τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν, οἱ θεοὶ ἐποίησαν, πρῶτον τὸ λεγόμενον χρυσοῦν γένος τῶν τελείων καὶ εὐτυχῶν ἀνθρώπων· ἔπειτα τὸ ἀργυροῦν γένος τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ ὑποδέεστερον τοῦ πρώτου, ἀλλὰ μετεῖχε μέχρι τινὸς τῆς μακαριότητος αὐτοῦ· τρίτον δὲ τὸ τραχὺ καὶ ἄγριον χαλκοῦν γένος· μετὰ τοῦτο τὸ γένος τῶν ἡρώων ἢ ἡμιθέων, τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ δικαιότερον καὶ ἀγαθώτερον τοῦ προηγουμένου· καὶ ἐπὶ τέλους, πέμπτον, τὸ σιδηροῦν γένος ἦτοι τοὺς παρόντας ἀνθρώπους. Ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν δοξασίαν, θεωροῦσι σοφοὶ τινες ἄνδρες ὡς ἐπινοηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἡσίοδου, οὐδὲ συνδέεται αὕτη μετὰ τῶν γενεαλογιῶν αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Αἱ γενεαλογίαι πάλιν αὐταὶ περιορίζονται συνήθως εἰς τὴν καταγωγὴν τῶν βασιλέων ἐκάστης χώρας· ὅσαι δὲ μνημονεύουσιν ἐν παρόδῳ καὶ ἄλλων ἀνθρώπων, ἀναφέρουσιν αὐτοὺς ὡς ἀνεκαθεν ὑπάρχοντας εἰς τὸν κόσμον, μὴ ἐξηγοῦσαι πῶς ἐγεννήθησαν· μία μόνη τῶν γενεαλογιῶν τούτων, ἡ κυριωτάτη ὄλων, ἢ περὶ τοῦ Ἑλλήνος, ἐπιφέρει, ὅτι μετὰ

τὸν κατακλυσμὸν, πολλοὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι παρήχθησαν, μεταμορφωθέντων λίθων εἰς ἀνθρώπους. Ὅτιδ' ἕποτε ὁμως καὶ ἂν ἐφρόνουσι οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἢ πεποιθήσις αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀρχηγέτας τῶν ἐπισημοτέρων, τῶν βασιλικῶν γενῶν, ὅσα ἀναφέρονται ὀνομαστὶ ὑπὸ τῶν παραδόσεων, ἦτο ὅτι ἅπαντες οἱ ἀρχηγεῖται οὗτοι ἢ ἐγεννήθησαν ἐκ θείου τινὸς ὄντος, ἢ ἦσαν αὐτόχθονες, δηλαδὴ ἐφύτρωσαν ἐκ τῆς γῆς. Πρὸ πάντων δὲ ὁ ἀρχηγεῖτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Ἕλλην, ἐγενεαλογεῖτο ἐκ θεῶν ὡς ἐξῆς.

Ὁ Ἰαπετός, εἰς ὧν τῶν ἐξ τιτάνων, καὶ ἡ Κλυμένη, θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ, ὅστις ἦτο ὁμοίως εἰς τῶν τιτάνων, ἐγέννησαν τέσσαρας υἱούς· Ἄτλαντα, Μενότιον, Προμηθεῖα καὶ Ἐπιμηθεῖα. Ἐκ τούτων ὁ Προμηθεὺς ἦτο ἀγγινοῦστατος, τολμηρότατος, προνοητικώτατος· καὶ ἀφοῦ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὁ Ζεὺς τὴν βασιλείαν τοῦ κόσμου, ἀνεδέχθη τὴν προστασίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προξενήσας εἰς αὐτὸ πολλὰ μὲν ὠφελήματα, πολλὰ δὲ καὶ δυστυχήματα. Ὁ Προμηθεὺς ἐκλεψεν ἐξ οὐρανοῦ τὸ πῦρ, καὶ, μεταδούς αὐτὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐδίδαξε δι' αὐτοῦ εἰς τούτους πάσας τὰς τέχνας. Ἀλλὰ ὁ Ζεὺς, ὀργισθεὶς διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην καὶ δι' ἄλλα αὐτοῦ τεχνάσματα, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ πικρῶς τοὺς τε ἀνθρώπους καὶ τὸν αὐτόκλητον αὐτῶν προστάτην. Μεταξὺ τῶν πολλῶν θεῶν τῶν ὁποίων προΐστατο ὁ Ζεὺς ἦσαν καὶ ὁ Ἥφαιστος, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη καὶ αἱ Χάριτες· ὅθεν παρήγγειλεν εἰς μὲν τὸν Ἥφαιστον νὰ κατασκευάσῃ ἐκ γῆς παρθένον καλλίστην τὸ εἶδος, εἰς δὲ τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὰς Χάριτας, νὰ κοσμήσωσι τὴν παρθένον ταύτην πολυειδῶς, εἰς δὲ τὸν Ἑρμῆν, νὰ μεταδώσῃ αὐτῇ τὴν πονηρίαν καὶ τὴν θελκτικὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν. Ὄνομάσθη δὲ ἡ γυνὴ αὕτη Πανδώρα, καὶ ὁ ἄγγελος τῶν θεῶν ἔφερεν αὐτὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀπόντος τοῦ Προμηθεῖως. Ὁ Προμηθεὺς, ὅστις ἐφοβεῖτο πάντοτε ἐκδίκησίν τινα τοῦ Διὸς, εἶχεν εἰπεῖ εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἐπιμηθεῖα νὰ μὴ δεχθῇ κἀνὲν παρὰ τῶν θεῶν δῶρον. Ἀλλὰ τὸ κάλλος τῆς Πανδώρας ἦτο ἀκαταμάχητον, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἐδέχθησαν αὐτήν, καὶ ἕκτοτε ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἐνῶ ὁ προηγούμενος αὐτῶν βίος ἦτο ἀμέτοχος πόνων καὶ κακῶν. Τρώντι ὅλα τὰ κακὰ εἰς ὅσα ὑπόκεινται οἱ ἄνθρωποι, ἦσαν πρὸ πολλοῦ κεκλεισμένα ἐντὸς πίθου φυλαττομένου παρ' αὐτῶν· ἡ δὲ πονηρὰ Πανδώρα ἤνοιξε τὸ πῶμα ἥτοι τὸ σκέπασμα τοῦ πίθου τούτου, καὶ εὐθὺς διεδόθησαν μεταξὺ τῶν ἀν-

θρώπων ἄπειροι συμφοραί. Ἐντὸς τοῦ πίθου ὑπῆρχε καὶ ἡ Ἑλπίς· ἀλλ' ἡ Πανδώρα ἐφρόντισε νὰ σκεπάσῃ αὐτὸν, πρὶν προφθάσῃ νὰ ἐξέλθῃ καὶ αὕτη, διὰ νὰ παρηγορῇ τοὺλάχιστον τοὺς ἀνθρώπους ἕνεκα τῶν δυστυχημάτων αὐτῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπαθον οἱ ἄνθρωποι. Τὸν δὲ Προμηθεά προσήλωσεν ὁ Ζεὺς, δι' ἰσχυρῶν ἀλύσεων, εἰς κίονα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὗτος ἔμεινε πολὺν χρόνον δέσμιος· ἐκεῖ ἀετὸς μέγιστος, ἐρχόμενος τὴν ἡμέραν κατέτρωγε τὸ ἥπαρ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως πάλιν ἠϋζανε τὴν νύκτα, διὰ νὰ ἀνανεῶνται τὰ βάσανα τοῦ ταλαιπώρου Προμηθέως· μέχρις οὗ ὁ Ζεὺς, ἐπιθυμῶν νὰ ὑπερυψώσῃ τὴν δόξαν τοῦ ἀγαπητοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡρακλέους, ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ φονεύσῃ τὸν ἀετὸν καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν δεσμώτην.

Τοῦ Προμηθέως τούτου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἐπιμηθέως ἀπόγονος ἦτο ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους· διότι υἱὸς τοῦ Προμηθέως καὶ τῆς Πανδώρας ἦτο ὁ Δευκαλίων, θυγάτηρ δὲ τοῦ Ἐπιμηθέως ἡ Πύρρα, ἐκ δὲ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐγεννήθη ὁ Ἑλλην. Ἐπὶ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, ἐπεκράτησεν εἰς τὴν γῆν ὑπερβολικὴ ἀσέβεια· ὅθεν ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος· διὰ γενικοῦ κατακλυσμοῦ. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀδιάκοποι καὶ φοβεροὶ ὕετοὶ κατέκλυσαν ὅλην τὴν Ἑλλάδα, πλὴν τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τῶν ὄρέων, εἰς τὰς ὁποίας κατέφυγον ὀλίγοι τινὲς ἄνθρωποι. Ὁ κατακλυσμός οὗτος συνέβη, βασιλεύοντος ἐν τῇ Ἀττικῇ τοῦ Ὠγύγου, ἥτοι, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνων οἵτινες ἐπεχείρησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ χρονολογήσωσι τὰς μυθικὰς ταύτας παραδόσεις, τῷ 1796 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Δευκαλίων ἐσώθη μετὰ τῆς Πύρρας ἐντὸς κιβωτοῦ, τὴν ὁποίαν εἶχε κατασκευάσει κατὰ προτροπὴν τοῦ πατρός του Προμηθέως· καὶ πλανηθεὶς ἐννέα ἡμέρας ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἀπεβιβάσθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Παρνασσοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ζεὺς ἔστειλε τὸν Ἑρμῆν νὰ τὸν ἐρωτήσῃ τί ἔχει νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ, ὁ Δευκαλίων παρεκάλεσε νὰ τῷ στείλῃ, εἰ δυνατόν, ἀνθρώπους, διὰ νὰ μὴ μένη μόνος καὶ ἔρημος εἰς τὸν κόσμον. Τότε ὁ Ζεὺς παρήγγειλεν εἰς αὐτόν τε καὶ εἰς τὴν Πύρραν, νὰ ρίψωσι λίθους εἰς τὰ ὀπίσω αὐτῶν· καὶ οἱ μὲν λίθοι τῆς Πύρρας ἔγιναν γυναῖκες, οἱ δὲ λίθοι τοῦ Δευκαλίωνος, ἄνδρες.

Ἐκ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐγεννήθη ὅχι μόνον ὁ Ἑλλην, ἀλλὰ καὶ ἄλλος υἱός, ὁ Ἀμφικτύων, ὅστις διετετέλεσεν ἰδρυτῆς ἢ προστατῆς τοῦ ἀμφικτυονικοῦ ἥτοι θρησκευτικοῦ τινος καὶ πολιτικοῦ τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν συνεδρίου, καὶ μία θυγάτηρ ἡ Πρωτογένεια, ἡ μήτηρ

τοῦ Ἀεθλίου, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς προστάτης τῶν ἀγώνων ἢ πανηγύρεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ δὲ Ἕλλην ἐγέννησε τρεῖς υἱούς, τὸν Δῶρον, τὸν Εὐῦθον καὶ τὸν Αἴολον, καὶ διένειμε τὴν χώραν αὐτοῦ μεταξύ τῶν τριῶν τούτων παίδων. Ὁ Αἴολος ἐβασίλευσε τῆς Θεσσαλίας· ὁ Εὐῦθος τῆς Πελοποννήσου, γεννήσας ἐκ Κρεούσης τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτόχθονος ἥρωος τῆς Ἀττικῆς, Ἐρεχθέως, δύο υἱούς, τὸν Ἀχαιοὺν καὶ τὸν Ἴωνα· ὁ δὲ Δῶρος κατέλαβε τὴν χώραν ἣτις κεῖται ἀντικρὺ τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν βόρειον παραλίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ Ἕλληνας οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ὠνομάσθησαν Ἕλληνας, ἐκ δὲ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ, ἔλαβον κατὰ διαφόρους χώρας τὰ διάφορα ὀνόματα· Αἰολεῖς, Ἀχαιοὶ, Ἴωνες καὶ Δωριεῖς.

Τοιοιουτοτρόπως ἱστοροῦν οἱ προπάτορες ἡμῶν τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ φυλῶν, ἀναμείξαντες εἰς τὸ περὶ τούτου μύθευμα καὶ ἄλλας τινὰς γενικωτέρας, ἠθικὰς καὶ φυσικὰς δοξασίας, ἀξίας σημειώσεως. Διότι κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἢ Πανδώρα, διὰ τοῦτο μάλιστα ὑπῆρξε τοσοῦτων κακῶν πρόξενος εἰς τὸν κόσμον, ὅτι ἐξ αὐτῆς παρήχθη τὸ γένος τῶν γυναικῶν, τὸ «ὀλώϊον,» δηλαδή ὀλέθριον τῶν γυναικῶν γένος.

Ἐκ τῆς γὰρ γένος ἐστὶ γυναικῶν θηλυτεράων,
 Τῆς γὰρ ὀλώϊόν ἐστι γένος, καὶ φῦλα γυναικῶν
 Πῆμα μέγα θνητοῖσι μετ' ἀνδράσι ναιετάουσιν

Ὡστε καὶ ἐνταῦθα, καθὼς ἐν τῇ Γενέσει, ἡ γυνὴ θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη αἰτία τῶν πόνων καὶ τῶν θλίψεων, ὧν ἐπληρώθη ὁ ἀνθρώπινος βίος. Εὐρίσκομεν ὁμοίως ἐν τῷ διηγήματι τούτῳ τὴν περὶ κατακλυσμοῦ παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουσιν ὅλα τὰ ἀρχαιότερα ἔθνη, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἰνδοὶ, οἱ Σῖναι, οἱ Χαλδαῖοι καὶ αὐτοὶ οἱ μεσημβρινοὶ Ἀμερικανοὶ. Ἐρχονται τελευταῖον αἱ θαυμαστικαὶ τοῦ Προμηθεῦς περιπέτειαι, αἰτινες, κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἐξήγησιν, ἐσήμαινον ἀπλῶς ὅτι οὐδεὶς δύναται ν' ἀντιπαλαίσῃ ἀτιμωρητὶ πρὸς τὴν παντοδύναμον τοῦ θεοῦ θέλησιν. Βραδύτερον ὁμῶς ὁ μῦθος οὗτος τοῦ Προμηθεῦς, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀναπτυχθεὶς, ἀπετέλεσε τὴν κατανοητικωτέραν τῶν ἀλληγοριῶν ὅσας ποτὲ ἐπενόησεν ἡ φαντασία τοῦ ἀνθρώπου. Ἐφώντι, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ Προμηθεύς ἐτιμωρήθη, διότι ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἔριν πρὸς τὸν Δία, τὸν παντοδύναμον υἱὸν τοῦ Κρόνου.

Ὅθεν ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενεί Κρονίωνι.

Ἄλλὰ τρεῖς μετὰ τὸν Ἡσίοδον αἰῶνας, ὁ μέγας δραματικός ποιητὴς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Αἰσχύλος, παρέστησε τὸν Προμηθέα, ὃχι μόνον ὡς κλέψαντα τὸ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ ἵνα μεταδώσῃ αὐτὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ὡς διδάξαντα εἰς αὐτοὺς πάσας τῆς τέχνας·

Πᾶσαι τέχναι βροτοῖσιν ἐκ Προμηθέως·

καὶ ὡς καταστήσαντα τὸν βίον αὐτὸν ἀνετώτερον, καὶ ὡς ἐξασφαλίσαντα τὴν μέλλουσαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τύχην· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Προμηθεὺς, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὸσαύτας εὐεργεσίας, διήγαγε τὸ πλεῖστον τοῦ λοιποῦ βίου δέσμιος καὶ καταβιβρωσκόμενος ὑπὸ ὀρνέου, παρέστησε τὴν εἰκόνα τῶν συμφορῶν καὶ τῶν ἀδικιῶν, ὅσας πολλάκις πάσχει ἡ μεγαλοφυΐα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Καὶ σήμερον ἡ τραγικὴ ἐκείνη τοῦ Προμηθέως τύχη ἐνθυμίζει τὸν Σωκράτην, ὅστις κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τὴν φιλοσοφίαν ἵνα μεταδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν πραγματικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων· τὸν Χριστόφορον Κολόμβον, ὅστις ἀνεκάλυψε κόσμον νέον ὀλόκληρον· τὸν Γαλιλαῖον, ὅστις ἐβεβαίωσε τὴν κίνησιν τῆς γῆς· τὸν Γουττεμβέργην, ὅστις ἐπροίκισε τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ ἐξαιρέτου ὠφελήματος τῆς τυπογραφίας· καὶ πλείστους ἄλλους εὐεργέτας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, οἵτινες ἢ ἐθανατώθησαν, ἢ ἐτιμωρήθησαν, ἢ περιεφρονήθησαν, ἢ ἄλλως ἐταλαιπωρήθησαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ.

Ἄλλ' ἐνῶ, κατὰ τὸν περὶ τοῦ Ἑλληνος μῦθον, οἱ υἱοὶ καὶ οἱ ἐγγονοὶ αὐτοῦ ἐβασίλευσαν ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐκάστη τῆς Ἑλλάδος χώρα εἶχεν ἐνταύτῳ τὰς ἰδίας αὐτῆς παραδόσεις περὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς βασιλείων· καὶ πολλοὶ μὲν τῶν βασιλικῶν τούτων οἴκων, οὐδεμίαν ἔχουσι συγγένειαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἑλληνος, τινῶν δὲ αἱ γενεαλογίαι φαίνονται διαθρυληθεῖσαι εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἀρχηγέτου ἐκείνου τοῦ ἔθνους. Ἐφημίζοντο δὲ τοῦ μὲν Ἄργου πρώτος βασιλεὺς Ἰναχος, ὁ υἱὸς τοῦ τιτᾶνος Ὠκεανοῦ καὶ τῆς τιτανίδος Τηθύος, τῆς δὲ Λακωνικῆς, ὁ Λέλεξ, αὐτόχθων· τῆς δὲ Ἀρκαδίας, ὁ Πελασγός, ὃν ἄλλοι μὲν ἔλεγον αὐτόχθονα, ἄλλοι δὲ υἱὸν τοῦ Διός· τῆς Ἀττικῆς, Ἐρεχθεὺς, αὐτόχθων· τῆς Αἰγίνης, Αἰακός, ὁ υἱὸς τοῦ Διός· τῆς Κρήτης, ὁ Μίνως καὶ ὁ Ραθάμανθος, παῖδες τοῦ Διός· τελευταῖον, ἐκ τῶν υἱῶν καὶ ἐγγόνων τοῦ Ἑλληνος, τοῦ μὲν Δώρου οὐδεμία ἀναφέρεται μυθικὴ γενεαλογία· ὁ Ἰων, ὁ υἱὸς Κρεούσης, τῆς Ἐρεχθέως, λέγεται βασιλεύσας τῆς Ἀττικῆς· τοῦ Ἀχαιοῦ οἱ παῖδες, Ἄρχανδρος καὶ Ἀρχιτέλης, συνδέονται μετὰ τῆς βασιλικῆς γενεᾶς τοῦ Ἄργου,

διὰ τοῦ γάμου αὐτῶν μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τῆς χώρας ταύτης Δαναοῦ· τοῦ δὲ Αἰόλου ἐφημίζοντο ἑπτὰ υἱοί· Κρηθεύς, Σίσυρος, Ἀθάμας, Σαλμωνεύς, Δηϊών, Μάγνης καὶ Περιήρης· πέντε δὲ θυγατέρες· Κανάκη, Ἀλκυόνη, Πεισιδίχη, Καλύκη καὶ Περιμήδη, ἅπασα δὲ αὕτη τοῦ Αἰόλου ἡ γενεὰ μετώκησεν ἐκ τῆς Θεσσαλίας εἰς διαφόρους βοιωτικὰς, πελοποννησιακὰς καὶ αἰτωλικὰς πόλεις. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ἐνῶ τοῦ Δώρου οὐδεὶς ἀναφέρεται ἀπόγονος, ὁ Ἴων λέγεται ὑπὸ ἐτέρας τινὸς παραδόσεως, υἱὸς τῆς Κρεούσης μὲν πάντοτε, ὄχι ὅμως καὶ τοῦ Ξούθου, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος· ὁ δὲ Ἀχαιοὶ παρ' ἄλλων πάλιν, ἀδελφὸς τοῦ Φθίου καὶ τοῦ Πελαγοῦ, υἱὸς δὲ, ὡς καὶ οἱ δύο οὗτοι, τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Λαρίσσης, ὁ δὲ Αἰόλος φαίνεται πολὺ ἀρχαιότερος τοῦ Ἑλλήνος. Αἱ ἀντιφάσεις αὗται, αἵτινες εἶναι πολυάριθμοι διὰ τὰ ἑλληνικὰ μυθεύματα, προέκυψαν ἐκ τοῦ ὅτι αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δὲν διεμορφώθησαν διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον. Κατ' ἀρχὰς ἐκάστη χώρα εἶχε τοὺς ἰδίους αὐτῆς μύθους, ὅπως ἀσχέτους πρὸς τοὺς μύθους τῶν ἄλλων χωρῶν· βραδύτερον δὲ οἱ λογογράφοι ἐπεχείρησαν νὰ συναρμολογήσωσι τὰς παραδόσεις καὶ νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὰς ἐνότητά τινα, τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν δὲν εἶχον. Ἀλλ' ἡ συναρμολογία, αὕτη καὶ ἐνότης οὔτε πλήρης ὑπῆρξεν, οὔτε ὁμόφωνος· ἐκ τούτου δὲ αἱ μυρίαι ὅσαι ἐκεῖναι ποικιλίαι, δι' ἃς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποβαίνει δύσκολος ἡ ἱστορικὴ ἐρμηνεία τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων.

Ὅπως δὴποτε, ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν διαφόρων βασιλικῶν οἰκῶν τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἀνεγράψαμεν καταφαίνεται, ὅτι, καθὰ προείπομεν, ὅλοι τῶν οἰκῶν τούτων οἱ ἀρχηγέται ἦσαν ἢ θεῶν γόνιοι, ἢ αὐτόχθονες. Καὶ ὄχι μόνον οἱ ἀρχηγέται, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν μετέπειτα ἀπογόνων τῶν βασιλικῶν τούτων οἰκῶν ἦσαν θεῶν γόνιοι. Ὁ Περσεύς, ὅστις ἀνήκεν εἰς τὸ βασιλείον γένος τοῦ Ἄργου, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆν Δανάης, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τοῦ Ἄργου, Ἀκρισίου. Ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ἀνήκεν εἰς τὸ αὐτὸ γένος, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης, θυγατρὸς μὲν τοῦ Ἡλεκτρώωνος, γυνακὸς δὲ Ἀμφιτρώωνος, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Περσέως. Ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, δίδυμοι ἀδελφοί, ἀνήκοντες ἀμφότεροι εἰς τὴν βασιλικὴν γενεάν τῆς Λακωνικῆς, ἦσαν γόνιοι τοῦ Διὸς καὶ ὠνομάζοντο κατ' ἐξοχὴν Διόσκουροι. Ὁ Πελλίας καὶ ὁ Νηλεὺς, ἀδελφοὶ δίδυμοι, ἀνήκοντες εἰς τὸ βασιλείον γένος τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἴωλκοῦ, ἦσαν παῖδες τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ Θεσσαλὸς

Αἰθαλίδης ἦτο υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἐπίσης υἱοὶ ἦσαν οἱ Θεσσαλοὶ Εὐρυτος καὶ Ἐχίων· τοῦ θεοῦ Ἄρεως υἱὸς ἦτο ὁ Βοιωτὸς Ἰάλμενος· τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ Ἀργεῖος Ἰδμων· τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ Ἀργεῖος Ναύπλιος. Ἀλλὰ ἠθέλομεν πληρώσει βιβλίον ὀλόκληρον, ἀναγράφοντες ὅλους τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἥρωας τῶν χρόνων τούτων, ὅσοι ἐφημίζοντο ἐκ θεῶν γεννηθέντες. Ἀπλῶς δὲ, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἀνεφέρομεν τὰ ἀνωτέρω ὀνόματα, ἵνα καταστήσωμεν δῆλον, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν, ὄχι μόνον τοὺς γενάρχας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὴν γενεὰν τῶν ἀνθρώπων τῆς παναρχαίας ταύτης ἐποχῆς, ἐθεώρουσαν ὡς ὑπεράνθρωπά τινα ὄντα μᾶλλον, ἢ ὡς συνήθεις ἀνθρώπους, καὶ ὑπελάμβανον ὡς ἡμιθεούς, ὅπως καὶ ἐκάλουν. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ἀπέδιδον εἰς αὐτοὺς πράξεις καὶ κατορθώματα, ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ δύναμιν. Ὁ Βελλεροφόντης λ. χ., ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφημίζετο ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἕγγονος τοῦ Αἰολίδου Σισύφου, τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου, φονεύει τὴν Χίμαιραν. Ἡ Χίμαιρα ἦτο τέρας πυρίπνου, ἔχον σῶμα τὰ μὲν ἔμπροσθεν λέοντος, τὰ δὲ μέσα, αἰγός, τὰ δὲ ὀπισθεν, δράκοντος. Δὲν κατώρθωσε δὲ τὸ ἔργον ὁ ἥρωας εἰμὴ διότι ὁ Ποσειδῶν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν Πήγασον, ἕππον καὶ τοῦτον ἐκ θεῶν γεννηθέντα, ἐπὶ τοῦ ὑποίου ὑψωθεὶς ὁ Βελλεροφόντης ἐναέριος κατετόξευσε τὴν Χίμαιραν. Ὁ Περσεύς πάλιν, ὅστις ἦτο εἰς τῶν ἐνδοξοτέρων ἡρώων τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, ἐπιχειρεῖ νὰ φονεύσῃ τὴν Μέδουσαν. Ἡ Μέδουσα ἦτο ἐν τῶν πολυαρίθμων τερατωδῶν ὄντων, ὧν βρίθῃ ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφημίζετο διὰ τὸ κάλλος, ἀλλ' ἔπειτα ἡ Ἀθηναῖα, λαβοῦσα ἀφορμὴν δυσμενείας κατ' αὐτῆς, μετεμόρφωσε τοὺς ὠραίους πλοκάμους τῆς εἰς τρομεροὺς ὄφεις, τοὺς ὁποῖους ὅστις ἔβλεπεν ἀπελιθοῦτο. Ταύτης τῆς Μεδούσης ἀπέκοψεν ὁ Περσεύς τὴν κεφαλὴν, διὰ τῆς βοηθείας τριῶν θεῶν, τοῦ Πλούτωνος, τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀθηναῖς. ἸΤίς δὲν γνωρίζει τοὺς καταπληκτικούς ἀθλοὺς τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ ἐνδοξοτάτου τῶν μυθικῶν ἡρώων· ἢ τὰ θαυμάσια κατορθώματα Θησεύς, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς· ἢ τὴν ἐξαίσιαν ῥώμην τοῦ Ἡρακλείδου Θεαγένους, ὅστις, πλὴν τῶν ἄλλων, ἀναδειχθεὶς νικητὴς εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβε χιλίους τετρακοσίους στεφάνους· ἢ τὰ ἄλλα πάντα ἀναρίθμητα ἐκεῖνα καὶ πολυύμνητα ἔργα, ὅσα διέπραξεν

Ἄνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἱ καλέονται

Ἡμίθεοι ;

Δέν περιέβαλε δὲ ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων μόνους τοὺς ἰθαγενεῖς ἥρωας διὰ τοῦ μανδύου τούτου τῆς ὑπερανθρώπου φύσεως, καὶ ιδιότητος, ἀλλὰ ἤξιώσε τῶν αὐτῶν τιμῶν καὶ τοὺς ξένους ὄσους ὑπεδέχθη καὶ ἐπολιτογράφησεν εἰς τὰ μυθεύματα αὐτῆς. Ὁ Κέκροψ, ὅστις ἦλθεν, ὡς λέγεται, ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ διέδωκεν ἐνταῦθα τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχάς, ἐφημίζετο διφυῆς, ὡς ἔχων δὴλονότι διπλῆν φύσιν, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἢ θηρίου. Ὁ Κάδμος, ὅστις, ὡν υἱὸς Ἀγήνορος τοῦ βασιλέως τῆς Φοινίκης, ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ ἔκτισε τὰς Θήβας, ἦτο ἕγγονος τοῦ Ποσειδῶνος. Μετὰ δὲ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως, καθ' ἣν καὶ ἄλλα διάφορα ἐγένοντο θαύματα, ὁ Ζεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτὸν γυναῖκα, τὴν Ἀρμονίαν, θυγατέρα τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης, καὶ ὁ γάμος αὐτῶν ἐτιμήθη διὰ τῆς παρουσίας πάντων τῶν θεῶν. Ὁ Δαναός, ὅστις ἐξ Αἰγύπτου ἦλθεν εἰς Ἄργος, ἐπὶ βασιλείῳ Γελάνορος, ἡπογόνου τοῦ Ἰνάχου, καὶ παραλαβὼν τὴν βασιλείαν μετωνόμασε Δαναοὺς τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης, εἶχε πεντήκοντα θυγατέρας, τὰς Δαναΐδας· ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Αἴγυπτος εἶχε πεντήκοντα υἱούς. Οἱ πεντήκοντα οὗτοι υἱοὶ τοῦ Αἰγύπτου ἔλαβον, παρὰ τὴν θέλησιν τῶν θεῶν, συζύγους αὐθημερὸν τὰς πεντήκοντα Δαναΐδας, ἀλλ' αὐταί, ἐκ διαταγῆς τοῦ πατρὸς, ἐφόνευσαν, κατὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου, αὐτοὺς, πλὴν μιᾶς, τῆς Ὑπερμνήστρας, ἣτις ἐφείσθη τοῦ συζύγου της Λυγκέως· αἱ δὲ λοιπαὶ 49 κατεδικάσθησαν διὰ τὸ κακούργημα τοῦτο νῆ γεμίζωσιν ἐν Ταρτάρῳ δι' ὕδατος, πίθον τετρημένον, ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία « εἰς τὸν τῶν Δαναΐδων πίθον ὕδροφορεῖν, » λεγομένη ἐπὶ τῶν ματαιῶς τι πραττόντων. Ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου Πέλοψ ἦλθεν ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ Φρυγίας εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλίαν, ἐβασίλευσεν αὐτόθι, ἔδωκεν εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ διετέλεσε πατὴρ μὲν τοῦ Ἀτρέως, τοῦ βραδύτερον ἐν Μυκῆναις βασιλεύσαντος, πάππος δὲ τοῦ πολυθρυλήτου Ἀτρείδου Ἀγαμέμνονος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ στρατηγήσῃ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον. Ὁ δὲ Πέλοψ οὗτος ἦτο, ὅχι μόνον ἕγγονος τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ὠκεανίδος Πλουτοῦς, ἀλλὰ φονευθεὶς ποτε ὑπὸ τοῦ πατρὸς, εἶχεν ἀναστηθῆ ὑπὸ τοῦ ὑπερτίτου τῶν θεῶν.

Ἄρα, ἅπας ὁ κόσμος οὗτος τῶν παναρχαίων ἐλληνικῶν χρόνων, οἷον ἀνέπλαττεν αὐτὸν ἡ φαντασία τῶν προπατόρων ἡμῶν, οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸν συνήθη τῶν ἀνθρώπων βίον. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι δὲν

εἶναι θνητῶν ἀνθρώπων παῖδες, ἀλλὰ γόνοι ἢ συγγενεῖς τῶν ἀθανάτων θεῶν· δὲν ἔχουσι τὸ σύνηθες μέτρον τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπερφυσικὴν τινα ῥώμην καὶ ιδιότητα· δὲν πολιτεύονται μόνον πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτοῖς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τερατώδη ἢ θεῖα ὄντα. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ θεοὶ δὲν ἀπαξιούσι πολλάκις νὰ ἀναστρέφονται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, συμπράττοντες μετὰ τῆς γενεᾶς αὐτῆς ἢ ἀντιπράττοντες εἰς αὐτήν. Τούτου ἕνεκεν οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐταύτιζον τὰ περὶ τῆς γενεᾶς ταύτης θρυλούμενα μὲ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας· ἐτίμων τοὺς ἥρωας σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς θεοὺς· ἐπίστευον, τούλάχιστον οἱ πολλοὶ, εἰς τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων, ὅσον ἀπίθανα καὶ ἂν ἦσαν, καθὼς ἐπίστευον εἰς τὰ περὶ τῶν θεῶν πρεσβευόμενα, ὅσον παράλογα καὶ ἂν ἦσαν· ἐνὶ λόγῳ, ἐθεώρουν τὰς παραδόσεις ταύτας ὡς ἀνηκούσας ἅμα μὲν εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, ἅμα δὲ εἰς τὴν θρησκείαν. Καὶ τοῦτο εἶνε ἀληθές, ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὸν κατ' ἰδίαν βίον τῶν ἡρώων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς κοινὰς ἐπιχειρήσεις ὅσαι λέγονται γενόμεναι ὑπ' αὐτῶν κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Τῶν δὲ κοινῶν τούτων ἐπιχειρήσεων αἱ ὀνομαστότεραι ἦσαν· ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν, ὁ πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας καὶ ὁ κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμος.

Αἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παραδόσεις συνδέονται στενωῶς μὲ τὰ περὶ τῶν Αἰολιδῶν μυθεύματα. Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀθάμας ἦτο εἰς τῶν υἱῶν τοῦ Αἰόλου. Ἐβασίλευσε δὲ ὁ Ἀθάμας τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενοῦ, λαβὼν σύζυγον τὴν θεὰν Νεφέλην, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο τέκνα, τὸν Φρίξον καὶ τὴν Ἑλλην. Ἀλλὰ μετὰ τινα χρόνον, ἐγκαταλιπὼν τὴν Νεφέλην, ἔλαβεν ἄλλην σύζυγον, Ἰνώ, τὴν θυγατέρα τοῦ Κάδμου, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱούς, τὸν Λέαρχον καὶ τὸν Μελικέρτην. Ἡ Ἰνώ, ἣτις ἐμίσει τὸν Φρίξον ὡς μητρικῶς, ἀπεφάσισε νὰ τὸν ἐξολοθρεύσῃ· καὶ πείθει ἐπὶ τούτῳ τὰς γυναῖκας τῆς χώρας ταύτης νὰ ξηράνωσι τὸν σῖτον, ὥστε ἐπῆλθε λιμός. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, ὁ Ἀθάμας ἔστειλεν εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, ἵνα ζητήσῃ συμβουλὴν καὶ βοήθειαν, διὰ δὲ τῶν πονηρῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἰνῶς, τὸ μαντεῖον ἀπεκρίθη, ὅτι ἡ ἀφορία τῆς χώρας δὲν θέλει παύσει, εἰμὴ ἐὰν θυσιασθῇ ὁ Φρίξος εἰς τὸν Δία. Ὁ Ἀθάμας, βιαζόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἐκτελέσῃ τὸν χρησμὸν, καὶ προσήγαγε τὸν Φρίξον ὡς θῦμα εἰς τὸν βωμόν. Ἀλλὰ ἡ μήτηρ τούτου Νεφέλη σώζει αἴφνης αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου

καὶ δίδει αὐτῷ, διὰ τοῦ Ἑρμοῦ, κριὸν χρυσόμαλλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναβάντες ὁ τε Φρίξος καὶ ἡ Ἑλλη, ἔφυγον, φερόμενοι μετέωροι ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Ὁ κριὸς ἐπορεύθη πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ τὴν Κολχίδα· ἀλλ' ἐνῶ διήρχετο ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, πίπτει ἡ Ἑλλη ἀπὸ τοῦ κριοῦ εἰς τὸν στενὸν τοῦτον πορθμὸν, ὅστις ἔκτοτε ὠνομάσθη «Ἑλλης πόντος.» Ὁ δὲ κριὸς, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε καὶ τοῦ λόγου τὸ δῶρον, ἐνεθάρρυνε τὸν καταπεφοβισμένον Φρίξον καὶ ἔφερον αὐτὸν ἐπὶ τέλους εὐτυχῶς εἰς τὴν Κολχίδα. Ταύτης τῆς χώρας ὁ βασιλεὺς Αἰήτης, ὁ υἱὸς τοῦ Ἥλιου, ὑπεδέχθη αὐτὸν φιλοφρόνως καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα του Χαλκιόπην. Ὁ δὲ Φρίξος ἔθυσσε τὸν κριὸν εἰς τὸν Φύξιον Δία καὶ ἀνήρτησε τὸ χρυσοῦν δέρας, ἦτοι δέρμα, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄρεως ἄλσος.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεὺς, οἱ δίδυμοι τοῦ Ποσειδῶνος υἱοὶ ἀπὸ Τυροῦς, τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰολίδου Σαλμωνέως, ἦλθον εἰς ἔριν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς βασιλείας τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ. Κατὰ τὴν φιλονεικίαν ταύτην ὑπερίσχυσε ὁ Πελίας, ὁ δὲ Νηλεὺς ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἔδρυσσε τὸ βασίλειον τῆς Πύλου, γεννήσας δώδεκα υἱούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν ὁ Νέστωρ, τὸν ὁποῖον θέλομεν πολλάκις ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ τῶν μυθικῶν χρόνων. Ὁ Πελίας λοιπὸν ἐβασίλευεν ἐν ἀνέσει καὶ εὐτυχίᾳ εἰς Ἰωλκὸν, ὅτε, ἐρωτήσας τὸ μαντεῖον, ἐὰν ἀσφαλῶς κατέχη τὴν βασιλείαν, ἔλαβε χρησμὸν, δηλαδὴ ἀπάντησιν τοῦ μαντείου, λέγοντα νὰ προσέχη ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἠθελεν ἐμφανισθῆ ἐνώπιόν του μονοσάνδαλος. Θύων δὲ ποτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Ποσειδῶνα, εἶδε τὸν Ἰάσωνα προσερχόμενον μονοσάνδαλον, διότι εἶχεν ἀπολέσει τὸ ἕτερον σάνδαλον, ἐνῶ διέβαινε τὸν πλημμυρήσαντα ποταμὸν Ἄνακυρον. Ὁ Πελίας ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ ἐχθρὸς ὃν ὑπέδειξεν ὁ χρησμὸς, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Ἰάσων ἦτο υἱὸς τοῦ Αἴσονος καὶ ἔγγονος τοῦ Αἰολίδου ὡς αὐτὸς Κρηθέως. Ὅθεν, ἵνα ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον, ἐπέβαλεν αὐτῷ τὸ φοβερὸν ἔργον νὰ κομίσῃ εἰς Ἰωλκὸν τὸ χρυσοῦν δέρας, ἦτοι τὸ δέρμα τοῦ κριοῦ, ὅστις μετέφερε τὸν Φρίξον εἰς Κολχίδα, καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Φρίξος ἀφιέρωσεν αὐτόθι εἰς τὸν Ἄρην. Ὁ Ἰάσων, ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ, ἀνέλαβε προθύμως τὸν ἀγῶνα, καὶ προσεκάλεσε συναρωγούς καὶ συναντιλήπτορας τοῦ ἔργου, τοὺς ἐπισημοτάτους ἥρωας τῆς Ἑλλάδος. Ἐδραμον δὲ πεντήκοντα οἱ ὀνομαστότατοι, ἐν οἷς ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, ὁ Τελαμὼν καὶ ὁ Πηλεὺς, ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, ὁ Ἴδας

καὶ ὁ Λυγκεὺς, Ζήτης καὶ Κάλαϊς, οἱ πτερωτοὶ υἱοὶ τοῦ Βορέου, ὁ Μελέαγρος, ὁ Ἀμφιάραος, ὁ Λαέρτης καὶ ὁ Περικλύμενος. Ἄργος, ὁ υἱὸς τοῦ Φρίξου, κατεσκεύασε κατὰ συμβουλήν τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔμελλον νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς Κολχίδα οἱ ἥρωες. Τὸ πλοῖον τοῦτο ὠνομάσθη Ἀργῶ, καὶ εἰς τὴν πῶραν αὐτοῦ ἐνηρμόσθη ξύλον τῆς ἐν Δωδώνῃ φηγοῦ, ἥτοι δρυὸς, τὸ ὁποῖον εἶχε τὸ χάρισμα τοῦ λαλεῖν καὶ χρησιμοδοτεῖν. Καὶ κυβερνήτης μὲν τῆς Ἀργοῦς ἦτο ὁ Τίφυς· Ἰδμων δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὁ Μόψος, συνώδευσαν τοὺς Ἀργοναύτας ὡς μάντιες· συναπέπλευσε δὲ καὶ ὁ Ὀρφεύς, ἵνα διὰ τῆς λύρας αὐτοῦ παραμυθῆ τὰς θλίψεις αὐτῶν καὶ διαλύῃ τὰς ἐριδας.

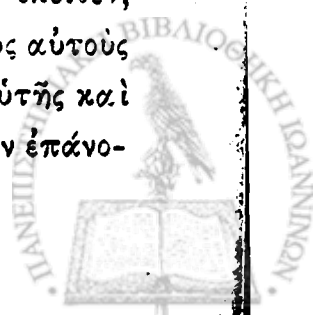
Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀργοναῦται προσῆλθον εἰς Λῆμνον, ἐκεῖθεν εἰσῆλθον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, εἰς τὴν Προποντίδα, καὶ προσεπέλασαν εἰς Βιθυνίαν, ὅπου κατῴκει ὁ τυφλὸς μάντις Φινεύς. Ὁ Ποσειδῶν εἶχε τιμωρῆσαι αὐτὸν διὰ τῆς τυφλώσεως, διότι οὗτος κατέδειξεν εἰς τὸν Φρίξον τὴν πρὸς τὴν Κολχίδα ἄγουσαν ὁδόν. Εἶχε δὲ ἀφήσει αὐτὸν νὰ ἐκλέξῃ τὸν θάνατον ἢ τὴν τύφλωσιν, ὃ δὲ προετίμησε τὸ δεύτερον. Πρὸς τοῦτοις ἐβασάνιζον αὐτὸν καὶ αἱ Ἄρπυιαι, πτερωτὰ τέρατα, τὰ ὁποῖα δσάκις παρετίθετο ἢ τράπεζα αὐτοῦ, κατήρχοντο ἀπὸ τῶν νεφῶν, ἥρπαζον τὴν τροφήν ἀπὸ τῶν χειλέων του καὶ μετέδιδον αὐτῇ τοιαύτην δυσοσμίαν, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ τοιαῦτα πάσχων ἤξευρεν, ὡς ἐκ τῆς μαντικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ὅτι ἔρχονται οἱ Ἀργοναῦται, καὶ ἐχαιρέτισεν αὐτοὺς ὡς λυτρωτάς. Τῶνόντι, παρατεθείσης τῆς τραπέζης, ἐπλησίασαν κατὰ τὸ σῆμα αἱ Ἄρπυιαι, ἀλλ' ὁ Ζήτης καὶ ὁ Κάλαϊς, οἱ πτερωτοὶ υἱοὶ τοῦ Βορέου, ἀπέκρουσαν αὐτάς καὶ κατεδίωξαν, μέχρις οὗ ἐμφανισθεῖς ὁ Ἑρμῆς προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ παύσωσι τῆς καταδίωξεως, διότι αἱ Ἄρπυιαι δὲν θέλουσι πλέον ἐνοχλήσει τὸν Φινέα, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπανέλθει εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ ἄντρον, ὅπου ἐγεννήθησαν.

Ὁ Φινεύς, εὐγνωμονῶν διὰ τοῦτο πρὸς τοὺς Ἀργοναύτας, ἐδίδαξεν εἰς αὐτοὺς τὸν ἀσφαλέστερον τρόπον τοῦ νὰ φθάσωσιν εἰς Κολχίδα· καὶ ἰδίως τί ὀφείλουσι νὰ πράξωσιν ἵνα διέλθωσι διὰ τῶν φοβερῶν πετρῶν, τῶν ὀνομαζομένων Συμπληγάδων. Ἦσαν δὲ αἱ Συμπληγάδες δύο πέτραι, αἵτινες ἀλληλοδιαδόχως ἠνοιγον καὶ ἐκλείον, ἀλλὰ μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ σφοδρᾶς συρράξεως, ὥστε καὶ εἰς πτηνὸν ἦτο δύσκολον, ἐν τῷ ἀκαριαίῳ τούτῳ διαστήματι, νὰ διέλθῃ διὰ μέσου αὐτῶν. Ὅτε

λοιπὸν ἡ Ἀργὼ ἔφθασεν εἰς τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο μέρος, εἰς τῶν Ἀργοναντῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος Εὐφημος, ἀπέλυσε περιστερὰν ἤτις διεπέρασεν ἀβλαβῆς, ἀπολέσασα μόνον ὀλίγα πτερὰ τῆς οὐρᾶς αὐτῆς. Τοῦτο ἦτο, κατὰ τὴν πρόρρησιν τοῦ Φινέως, τὸ σημεῖον ὅτι καὶ οἱ Ἀργοναῦται ἠδύναντο νὰ ἐπιχειρήσωσι θαρρούντως τὸν διάπλουον. Ὅθεν κωπηλατήσαντες πάσῃ δυνάμει διεπέρασαν τῶντι εὐτυχῶς αἱ πέτραι, ὀρμήσασαι πρὸς σύρραξιν, ἀνεχαιτίσθησαν ἐπὶ μικρὸν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν βραχιόνων τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ δὲν συνέτριψαν εἰμὴ τὸ ἄνω μέρος τῶν κοσμημάτων τῆς πρύμνης τοῦ πλοίου αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ εἶχεν ἀποφασισθῆ ὑπὸ τῶν θεῶν, ὅτι ἅμα ἓν μόνον πλοῖον δυνηθῆ νὰ διαπεράσῃ ἀσφαλῶς, ὁ διάπλους ἐμελλε νὰ ἀποβῆ εἰς πάντας ἀσφαλῆς καὶ εὐκόλος, αἱ πέτραι ἔκτοτε ἔμειναν διὰ παντὸς κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀκίνητοι.

Τελευταῖον οἱ Ἀργοναῦται εἰσέπλευσαν εἰς τὸν Φᾶσιν ποταμὸν τῆς Κολχικῆς γῆς καὶ καθωρμίσθησαν εἰς τὴν Αἴαν, τὴν μητρόπολιν τῶν Κόλχων. Παράπλέοντες παρὰ τὸ ὄρος τοῦ Καυκάσου, εἶδον τὸν ἀετὸν ὅστις κατέτρωγε τὸ ἦπαρ τοῦ Προμηθέως καὶ ἤκουσαν μάλιστα οἰμώζοντα τὸν ταλαίπωρον τιτᾶνα. Ἄλλ' ὅτε ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Αἰήτου νὰ παραχωρήσῃ τὸ χρυσοῦν δέρας εἰς αὐτούς, ἤρωας ὄντας θείας γενεᾶς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐλθόντας ἐκ προσταγῆς τῶν θεῶν, ὁ βασιλεὺς ὀργισθεὶς ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν, ἐκτὸς ἐὰν ἐκπληρώσωσιν ὄρους τινὰς, οἵτινες ἐφαίνοντο ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ὁ Ἥφαιστος εἶχε δώσει εἰς τὸν Αἰήτην δύο ταύρους, ἀγρίους, χαλκόποδας, πυρίπνοας. Ὁ δὲ Ἰάσων, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν περιφανῆ αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐμένειαν τῶν θεῶν, ὤφειλε νὰ ζεύξῃ τούτους τοὺς ταύρους εἰς ἄροτρον καὶ νὰ καλλιεργήσῃ δι' αὐτῶν μέγα γῆς τμήμα. Ἐπικίνδυνον ἦτο τὸ ἐπιχειρήμα, ἀλλ' ἕκαστος τῶν ἡρώων ἐφάνη πρόθυμος νὰ τὸ ἀναλάβῃ· ὁ δὲ σοφὸς Ἴδμων προέτρεψεν ἰδίως εἰς τοῦτο τὸν Ἰάσωνα, ὅστις, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν θεῶν Ἦρας καὶ Ἀφροδίτης καὶ τῆς συμπράξεως τῆς Μηδείας, τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰήτου, ἤτις ἠγάπησε σφοδρότατα τὸν νέον, ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους, ὅχι μόνον νὰ δαμάσῃ τοὺς ταύρους, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας δυστροπίας τοῦ Αἰήτου νὰ ὑπερνικήσῃ· ὥστε οἱ Ἀργοναῦται παρέλαβον τὸ χρυσοῦν δέρας καὶ ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν, συμπαραλαβόντες καὶ τὴν Μήδειαν, ἣτις ἠκολούθησεν οἰκειοθελῶς αὐτούς καὶ κατέστη ἔπειτα διαβόητος ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῆς καὶ τὴν μαγικὴν τέχνην. Ἄλλ' οἱ Ἀργοναῦται ἐπέπρωτο κατὰ τὴν ἐπάνο-

δον νὰ πάθωσι μυρίας ὄσας δυσκολίας καὶ νὰ διέλθωσιν ἀκαταμέτρητον διάστημα θαλάσσης καὶ ποταμῶν. Κατ'ἀρχὰς ἀνῆλθον τὸν Φᾶσιν, ὅστις ἐκρέει εἰς τὸν περικλύζοντα τὴν γῆν Ὠκεανόν· ἔπειτα ἔπλευσαν ἐπὶ τοῦ Ὠκεανοῦ μέχρι τῆς ἐνώσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Νείλου· ἔπειτα κατῆλθον ἐπὶ τοῦ Νείλου εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐντεῦθεν ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν τὴν Ἀργῶν, διὰ χώρας μακρᾶς, μέχρις οὗ, διὰ τῆς βοήθειας τοῦ θεοῦ Τρίτωνος, ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ὅπου ὅμως ἐπλανήθησαν ἔτι πολὺ καὶ ὑπέστησαν ἀπείρους κινδύνους, πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἴωλκόν.

Τοιοῦτος ἐθρυλεῖτο ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν. Ὁ πλοῦς οὗτος, καθὼς ὅλα ἐν γένει τὰ μυθεύματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἱστορεῖτο καὶ κατ' ἄλλους ποικίλους τρόπους· ἀλλ' ἅπαντες ἦσαν ἐπίσης μυθικοὶ, ἐπίσης ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς μεταγενεστέρας ἀκριβεῖς γεωγραφικὰς γνώσεις. Καὶ ὅμως οἱ πλειότεροι τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς μεταγενεστέρους ἱστορικοὺς χρόνους, διότι κῦται ἐξύμνου τὰ κατορθώματα τῶν ἡρωϊκῶν ἐκείνων καὶ ὑπερανθρώπων γενεῶν, τὰς ὁποίας οἱ προπάτορες ἡμῶν συνείθισαν ἅμα μὲν νὰ θεωρῶσιν ὡς προγόνους, ἅμα δὲ νὰ τιμῶσι σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν.

Οὐδὲν ἦττον ὀνομαστός ὑπῆρξεν ὁ λεγόμενος πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας. Ὁ Λαῖος ἦτο ἀπόγονος τοῦ Κάδμου καὶ βασιλεὺς τῶν Θηβῶν. Χρησμός δὲ εἶχε προφητεύσει, ὅτι ἐὰν ἀποκτήσῃ υἱόν, θέλει φονευθῆ ὑπ' αὐτοῦ. Ὅθεν ἅμα ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰοκάστη ἔτεκεν υἱόν, ὁ Λαῖος, τρυπήσας τὸ βρέφος εἰς τὰ σφυρὰ, παρέδωκεν αὐτὸ εἰς ποιμένα, διὰ νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸ ὄρος, τὸν Κιθαριῶνα. Ἐνταῦθα εὔρε τὸ βρέφος κατὰ τύχην ποιμὴν τις τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου Πολύβου, καὶ ἔφερον αὐτὸ πρὸς τὸν κύριόν του, ὅστις ὠνόμασε τὸν παῖδα Οἰδίποδα, ἀπὸ τῶν ἐξωγκωμένων αὐτοῦ ποδῶν, καὶ ἀνέθρεψεν αὐτὸν ὡς ἴδιον τέκνον. Ἀλλ' ὁ Οἰδίπους, ἡλικιωθεὶς, ἤκουεν ἑαυτὸν ἐμπαιζόμενον ἕνεκα τῆς ἀγνώστου αὐτοῦ καταγωγῆς· ὅθεν ἀπῆλθεν εἰς Δελφοὺς, ἵνα ἐρωτήσῃ τὸν θεὸν περὶ τοῦ γνησίου πατρὸς. Ἀπάντησιν δ' ἔλαβε, νὰ μὴ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του· διότι ἐὰν ἐπανεέλθῃ, πέπτρωται νὰ φονεύσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν μητέρα. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἄλλην πατρίδα δὲν ἐγνώριζεν ἢ τὴν Κόρινθον, ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ μακρὰν τῆς πόλεως ταύτης, καὶ, ἀναχωρήσας ἐκ Δελφῶν, ἐπορεύθη πρὸς τὴν

Βοιωτίαν καὶ τὴν Φωκίδα. Ἄλλ' ἐπὶ ταύτης βαδίζων τῆς ὁδοῦ, ἀπήντησεν ἐφ' ἀμάξης τὸν βασιλέα Λαίον, καὶ ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἀκολουθοὺς αὐτοῦ, φονεύει τὸν Λαίον, μὴ εἰδὼς ὅτι ἦτο πατὴρ αὐτοῦ.

Οὕτω δὲ ἀποθανόντος τοῦ Λαίου, ἐβασίλευε τῶν Θηβῶν ὁ ἀδελφὸς τῆς Ἰοκάστης Κρέων. Οἱ θεοὶ ἦσαν τότε ὀργισμένοι κατὰ τῆς χώρας ταύτης, καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν διὰ φοβεροῦ τέρατος, τὸ ὁποῖον εἶχε πρόσωπον μὲν γυναικὸς, στήθος δὲ καὶ πόδας καὶ οὐράν λεόντος, πτέρυγας δὲ ὀρνέου· καὶ ἐκαλεῖτο Σφίγξ. Εἶχε δὲ σταλῆ ὑπὸ τῆς Ἥρας καὶ κατῴκει εἰς τὸ παρακείμενον Φίκειον ὄρος. Αἱ Μοῦσαι, αἵτινες ἦσαν θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ ἔφοροι πάσης τέχνης καὶ παιδείας, εἶχον διδάξει εἰς τὴν Σφίγγα τὸ ἀκόλουθον αἰνίγμα· «ποῖον ζῶον εἶναι τὸ μὲν πρῶτ', τετράπουν· τὴν δὲ μεσημβρίαν, δίπουν· τὸ δ' ἐσπέρας, τρίπουν.» Ἡ δὲ Σφίγξ προέτεινε τὴν λύσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς Θηβαίους· καὶ ὁσάκις δὲν ἐλύετο ὀρθῶς, ἤρπαζεν ἓνα τῶν Θηβαίων καὶ κατέτρωγεν αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ εὔρη τὸ μυστήριον, καὶ τὸ θηρίον ἐξηκολούθει νὰ καταπίνῃ τοὺς Θηβαίους, ὁ Κρέων ἠναγκάσθη νὰ προκηρύξῃ, ὅτι ὅστις λύσῃ τὸ αἰνίγμα, θέλει λάβει γέρας τὴν τε βασιλείαν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἰοκάστην. Τότε προσελθὼν ὁ Οἰδίπους, εἶπεν ὅτι τὸ αἰνιττόμενον ζῶον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐν τῷ ἅμα, ἡ μὲν Σφίγξ ἔρριψεν ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἀπέθανεν, ὁ δὲ Οἰδίπους ἀνηγόρευθη βασιλεὺς τῶν Θηβῶν καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν Ἰοκάστην, μὴ εἰδὼς ὅτι ἦτο μήτηρ αὐτοῦ.

Αἱ τραγικαὶ αὗται περιπέτειαί ἐμελλον νὰ ἐπιφέρωσι καὶ ἄλλας ποικίλας συμφοράς. Οἱ θεοὶ κατέστησαν μετ' ὀλίγον γνωστὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν περὶ τοῦ Οἰδίποδος ἀλήθειαν· καὶ ἡ μὲν Ἰοκάστη ἐκρεμάσθη, ὁ δὲ Οἰδίπους, ὀργισθεὶς ποτε κατὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν, τοῦ Ἐτεοκλέους καὶ τοῦ Πολυνείκου, κατηράσθη αὐτοὺς καὶ προεῖπεν, ὅτι θέλει ἐκραγῆ μετὰξὺ αὐτῶν πόλεμος φονικὸς καὶ ἄσπονδος. Τῶντι, ἀποθανόντος τοῦ Οἰδίποδος, οἱ δύο παῖδες ἐφιλονείκησαν περὶ τῆς διαδοχῆς, καὶ ὁ Πολυνείκης, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν βασιλέα τοῦ Ἄργους Ἀδραστον, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας· ὥστε ἐπῆλθε μέγας κατὰ τῶν Θηβῶν πόλεμος. Οἱ κυριώτατοι ἀρχηγοὶ, οἱ κατὰ τῆς πόλεως ταύτης στρατεύσαντες, ἦσαν ἑπτὰ, οἱ ἐξῆς· ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Ἀδραστός· ὁ ἔχων παρὰ τῶν θεῶν τὸ χάρισμα τῆς μαντικῆς Ἀμφιάραος· ὁ Κα-

πανεύς, ὁ Ἴππομέδων, ὁ Τυδεύς, ὁ Παρθενοπαῖος καὶ ὁ Πολυνεΐκης. Προελθόντος δὲ τοῦ στρατοῦ μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἄσωποῦ, ἐτελέσθη θυσία καὶ ἐστίασις, ὁ δὲ Τυδεύς ἀπεστάλη εἰς Θήβας, ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν παραδοχὴν τοῦ Πολυνεΐκου ὡς βασιλέως. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἀπερρίφθη, ἀλλὰ τότε ὁ Τυδεύς, ἐπειδὴ εὗρεν ὄλους τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων συνευωχοῦντας παρὰ τῷ Ἐτεοκλεΐ, προεκάλεσεν αὐτοὺς ὄλους εἰς ἀγῶνα πάλης καὶ πυγμῆς, καὶ ἐνίκησεν ὄλους, χάρις εἰς τὴν ἰσχυρὰν βοήθειαν ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ἡ Ἄθηνᾶ. Οἱ Καδμεῖοι, ὀργισθέντες διὰ τὴν ἥτταν ταύτην, παρεσκεύασαν κατ' αὐτοῦ, ἐπανερχομένου εἰς τὸν στρατὸν, ἐνέδραν ἀνδρῶν πεντήκοντα· καὶ τούτους κατέβαλεν ὁ Τυδεύς, ὅστις ἦτο μὲν μικρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ μαχητῆς φοβερός.

Μετ' ὀλίγον οἱ Καδμεῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν συμμάχων αὐτῶν, τῶν Φωκέων καὶ τῶν Φλεγυῶν, ἀντεπεξῆλθον κατα τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ συνεκρότησαν πρὸς αὐτοὺς, πλησίον τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, μάχην καθ' ἣν ἠττήθησαν ὀλοσχερῶς· ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς τετειχισμένης πόλεως. Ὁ δὲ μάντις Τειρεσίας ἐδήλωσε τότε εἰς αὐτοὺς, ὅτι ἐὰν ὁ Μενοικεύς, ὁ Κρέοντος, ἀυθορμήτως θυσιάσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν Ἄρην, θέλουσι βεβαίως νικήσει· καὶ ὁ εὐγενὴς νεανίας, ἅμα ἔμαθεν ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος, ἐλθὼν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἐθανάτωσεν ἑαυτόν. Ὅθεν ἐπεχείρησαν μὲν οἱ μετὰ τοῦ Ἄδραστου ἥρωες ἰσχυρὰν κατὰ τῆς πόλεως ἔφοδον, ἀναλαβόντες ἕκαστος τὴν ἐκπόρθησιν τῆς μιᾶς τῶν πυλῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Μενοικέως, οἱ θεοὶ ἐπροστάτευον τοὺς Θηβαίους. Ὁ Παρθενοπαῖος φονεύεται διὰ βολῆς λίθου ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου, ὁ δὲ καταφρονητῆς τῶν θεῶν Καπανεύς κατακεραυνοῦται ὑπὸ τοῦ Διός. Τότε ὑποχωροῦσιν οἱ καταπεπληγμένοι Ἀργεῖοι, ὁ δὲ Ἐτεοκλῆς προτείνει νὰ κριθῇ ὁ ἀγὼν, διὰ μονομαχίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀδελφόν. Δέχεται τοῦτο ὁ Πολυνεΐκης· συναινεῖ ὁ Ἄδραστος· μονομαχοῦσι δὲ ὡς μαινόμενοι οἱ δύο ἀδελφοὶ καὶ πίπτουσιν ἀμφότεροι· διὸ ἐθεωρήθη ἄκριτος ὁ ἀγὼν καὶ ἐπανελήφθη ὁ μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν πόλεμος. Ἡ μάχη ἀπέβη αἱματηρά· ὁ Θηβαῖος Μελάνιππος φονεύει τὸν Τυδέα· ὁ δ' Ἀμφιάραιος τὸν Μελάνιππον· ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν τροπὴν τοῦ στρατοῦ, φεύγει μετὰ τῶν λοιπῶν διωκόμενος κατὰ πόδας ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου, ὅστις ἦτο ἕτοιμος νὰ διατρυπήσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ ἀκοντίου, ὅτε ἡ εὐνισία τοῦ Διὸς ἔσωσε τὸν Ἀμφιάραιον ἀπὸ τοῦ τοιούτου ὀνειδούς· διότι ἠνεώχθη ἡ γῆ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ

κατέπιεν αὐτόν τε, καὶ τοὺς ἵππους, καὶ τὸ ἄρμα αὐτοῦ. Ὁ τόπος ὅπου συνέβη τὸ θαῦμα τοῦτο ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ βραδύτερον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ τὴν ἱερότητα αὐτοῦ ἐμαρτύρει, ὅτι ζῶν δὲν ἤγγιζε ποτὲ τὸν ἐκεῖ φυόμενον χόρτον. Ὁ δὲ Ἀμφιάραιος ἀνεδείχθη ἀθάνατος ὑπὸ τοῦ Διός· ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς εἰς Ἄργος, εἰς Θήβας καὶ εἰς Ὠρωπὸν, καὶ τὸ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πόλιν μαντεῖον αὐτοῦ ἐξηκολούθει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας δίδον ἀποκρίσεις εἰς τοὺς εὐλαβῶς εἰς αὐτὸ προσερχομένους προσκυνητάς.

Ὁ Ἄδραστος, στερηθεὶς οὕτω ἀπάντων τῶν συναγωνιστῶν, ἤναγκάσθη νὰ φύγη καὶ αὐτὸς, οὐδ' ἐσώθη εἰμὴ διὰ τῆς θαυμαστῆς ταχύτητος τοῦ ἵππου αὐτοῦ Ἀρείονος,

ὃς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν,

δηλαδὴ ἦτο γόνος θεῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Ποσειδῶνος. Ἀλλὰ τὴν ἦτταν ταύτην τῶν ἐπτὰ ἡγεμόνων, ἐξεδίκησαν λαμπρότατα οἱ υἱοὶ αὐτῶν, οἱ καλούμενοι Ἐπίγονοι· Αἰγιαλεὺς ὁ Ἀδράστου, Θέρσανδρος ὁ Πολυνείκους, Ἀλκμαίων καὶ Ἀμφίλοχος, οἱ Ἀμφιαράου, Διομήδης ὁ Τυδέως, Σθένελος ὁ Καπανέως, Πρόμαχος ὁ Παρθενοπαίου, καὶ Εὐρύαλος ὁ Μηκιστέως, ὧν ἐπιφανέστατος ἀνεδείχθη Ἀλκμαίων ὁ Ἀμφιαράου. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐβοήθησαν τοὺς Ἐπιγόνους,

πειθόμενοι τεράεσσι (εἰς τὰ τέρατα, τὰ σημεῖα) θεῶν καὶ Ζηνὸς ἄρωγῆ.

Συγκροτηθείσης δὲ μάχης, ἠττῶνται οἱ Θηβαῖοι· καὶ ἐπειδὴ, συμβουλευθέντες τὸν Τειρεσίαν. ἔμαθον ὅτι οἱ θεοὶ ἤδη συνετάχθησαν μετὰ τῶν πολεμίων καὶ ὅτι οὐδεμία ὑπελείπετο ἐλπίς ἐπιτυχοῦς ἀντιστάσεως, παραδίδουσι τὴν πόλιν καὶ φεύγουσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων, ὑπὸ Λαοδάμαντα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐτεοκλέους, πρὸς τοὺς Ἴλλυριοὺς· οἱ δ' Ἐπίγονοι, εἰσελθόντες εἰς Θήβας, ἀναγορεύουσι βασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκους, Θέρσανδρον.

Ἄλλ' ἢ μᾶλλον πολυθρύλητος τῶν μεγάλων τούτων ἐπιχειρήσεων τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἦτο ὁ κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμος, τὸν ὁποῖον ὕμνησεν ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἐνδοξότατος τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, ὁ Ὅμηρος. Περὶ τοῦ πολέμου τούτου, ἕκαστος σχεδὸν τῶν ἱστορικῶν συνέταξεν ἰδίαν ἀφήγησιν. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς, ἀντὶ νὰ αὐξήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνακεφαλαιώσεων, ἐνομίσαμεν προτιμότερον νὰ ἀκολουθήσωμεν κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ἐπιτομὴν τὴν γενομένην ὑπὸ Μᾶξ τοῦ

Δουγκέρου, ἐνὸς τῶν νεωτέρων καὶ καλητέρων Γερμανῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διότι ἡ ἐπιτομὴ αὕτη παρίστησιν ἐν μικρῷ πιστότερον καὶ ὅσον ἐνδέχεται πληρέστερον πάσης ἄλλης τὴν μεγάλην τοῦ ποιητοῦ εἰκόνα. Ἡ ἀρκτικοδυτικωτέρα γωνία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Λεκτοῦ καὶ τοῦ Ἀδραμυττινοῦ κόλπου πρὸς μεσημβρίαν, κατῴκειτο ὑπὸ τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδάνων. Πρὸς τὴν μεσογαίαν, ἡ χώρα αὐτῶν περιελάμβανε τὸ ὑψηλὸν καὶ κατάφυτον ὄρος τῆς Ἰδῆς καὶ ἐξετείνετο μέχρι τῶν ποταμῶν Γρανικοῦ καὶ Αἰσῆπου, τῶν ἐκβαλλόντων εἰς τὴν Προποντίδα. Δαρδανία δὲ, καὶ Ἴλιον, ἢ Τροία, καὶ ἡ ἄκρα Πέργαμος, ἦσαν αἱ πρωτεύουσαι τῶν φυλῶν τούτων πόλεις.

Ὁ Δάρδανος, ὅστις ἦτο υἱὸς φίλτατος τοῦ Διὸς, ἔκτισε τὴν Δαρδανίαν καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Τρῶες κατῴκουσιν ἔτι εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς πολυπιδάκου Ἰδῆς. Ἐριχθόνιος δὲ, ὁ υἱὸς τοῦ Δαρδάνου, ἦτο ὁ ἀφνειότατος, δηλαδὴ πλουσιώτατος τῶν θνητῶν ἀνθρώπων· αἱ τριςχίλια αὐτοῦ ἵπποι ἦσαν τοσοῦτον ὠραῖαι, ὥστε αὐτὸς ὁ Βορέας ἠράσθη αὐτῶν καὶ ἐγέννησεν ἐξ αὐτῶν δυοκαίδεκα πῶλους, οἵτινες ἐσκίρτων ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν σταχύων, μὴ κατακλῶντες αὐτήν·

ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θεὸν οὐδὲ κατέκλων·

καὶ ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν κυμάτων, μὴ καταποντιζόμενοι εἰς αὐτά. Ὁ Ἐριχθόνιος ἐγέννησε τὸν ἄνακτα Τρῶα, τοῦ δὲ Τρωὸς πάλιν τρεῖς ἐγένοντο παῖδες, Ἴλος, Ἀσσάρακος καὶ Γανυμήδης. Τὸν Γανυμήδην,

ὅς δὴ κέλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων,

ἀπήγαγον οἱ θεοὶ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἵνα οἰνοχοεῦῃ τῷ Διί· ὁ δὲ Ζεὺς ἔδωκεν ἄντ' αὐτοῦ εἰς τὸν Τρῶα ζεῦγος ἵππων ἀθανάτων. Ὁ Ἴλος ἔκτισε τὸ Ἴλιον ἐν τῷ πεδίῳ, καὶ τὸ σῆμα ἦτοι ὁ τάφος αὐτοῦ ἔκειτο μεταξύ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης, παρὰ τὸν ποταμὸν Σκάμανδρον. Ὁ δ' Ἀσσάρακος ἔτεκε τὸν Κάπυ, καὶ ὁ Κάπυς, τὸν Ἀγχίσην, πρὸς ὃν κατῆλθεν, εἰς τὰς φάραγγας τῆς Ἰδῆς, ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, καὶ ἐγέννησεν αὐτῷ τὸν Αἰνεΐαν, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς ὑπὸ τῶν Τρώων. Πάλιν δὲ χάριν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἴλου, τοῦ Λαομέδοντος, κατεσκεύασεν ὁ Ποσειδῶν τεῖχος περὶ τὴν πόλιν τοῦ Ἴλου, καὶ τὴν βασιλείαν ταύτην τοῦ Λαομέδοντος ἐκληρονόμησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πρίαμος. Ὁ Πρίαμος ἦτο ὁ μακαριώτατος τῶν ἡγεμόνων· τὰ ταμεῖα αὐτοῦ ἔβριθον χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ καὶ πολυτελῶν ἱματίων, πεντήκοντα δὲ εἶχεν ἀκμαίους

υἱοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἐξ ὧν δεκαεννέα ἔτεκεν αὐτῷ Ἐκάβη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φρυγὸς Δύμαντος. Τοῦ Πριάμου καὶ τῆς Ἐκάβης πρεσβύτατος μὲν υἱὸς ἦτο ὁ Ἔκτωρ, δεύτερος δὲ ὁ Πάρις, ἡ Ἀλέξανδρος, ὃν ἡ Ἀφροδίτη ἐκόσμησε διὰ προσώπου εὐειδοῦς καὶ κόμης καλῆς. Ὁ Πάρις διαπεράσας ποτὲ τὴν θάλασσαν, ἦλθε πρὸς τὸν ξανθὸν Μενέλαον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀτρέως, τὸν οἰκοῦντα εἰς Σπάρτην· ὁ οἶκος τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἔλαμπεν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ὅπως ἐξαστράπτει ἡ αἴγλη τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης. Ὁ Πάρις ἔτυχεν ἐνταῦθα φιλοξένου δεξιώσεως, ἀλλ' ἀπόντος τοῦ Μενελάου, ἀπεπλάνησε τὴν σύζυγον αὐτοῦ, τὴν καλὴν Ἑλένην, τὴν ἀδελφὴν τῶν Διοσκούρων, τὴν ὁποίαν ἡ Ἀφροδίτη ἐξηπάτησε καὶ κατέπεισε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ἀπαγαγοῦσα οὕτως αὐτὴν εἰς τὴν χώραν τῶν Τρώων ἐν συνοδίᾳ μιᾶς καὶ μόνης πιστῆς γραίας δούλης, μακρὰν τῆς φίλης πατρίδος, μακρὰν τῆς παιδός, τοῦ συζυγικοῦ θαλάμου, τοῦ συζύγου· ὁ δὲ Πάρις συμπαρέλαβε καὶ πλουσίους θησαυροὺς ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Μενελάου.

Διὰ νὰ ἐκδικήσωσι τὴν ὕβριν ταύτην καὶ νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Ἑλένην καὶ τοὺς θησαυροὺς, ἐξηγέρθησαν οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ἀτρέως· ὁ κύδιστος, ἦτοι ἐνδοξότατος Ἀγαμέμνων, ὅστις ἦτο ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός, καὶ ἐβασίλευεν ἐν Μυκῆναις, καὶ ὁ ξανθὸς καὶ διοτροφῆς Μενέλαος ὁ τῆς Σπάρτης βασιλεὺς, ὅστις ὑπερεῖχε μὲν πάντων διὰ τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα, καὶ τοὺς εὐρεῖς ὤμους, οὐδὲ ὠμίλει πολλὰ, ἀλλ' ὅμως ἦτο πρᾶος καὶ συνετός. Μετ' αὐτῶν δὲ συναπῆλθον, ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τοῦ Ἀγαμέμνονος ἡγεμονίαν, οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Ἐξ Ἀργεῶν μὲν ὁ κρατερός Διομήδης ὁ Τυδέως, ὁ διαπρέφας ἦδη ἐν τῷ κατὰ Θηβῶν ἀγῶνι· ἐκ Τίρυνθος, ὁ Σθέnelος, ὁ τοῦ ἀγακλειτοῦ, δηλ. τοῦ περιφήμου Καπανέως υἱός· ἐκ Πύλου, ὁ γέρων, ὁ ἰππότης, ὁ ἠδυεπῆς Νέστωρ ὁ Νηλέως, ἔχων μεθ' αὐτοῦ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν μενεχάρμην, τὸν καρτερικὸν ἐν πολέμῳ Ἀντίλοχον. Τοὺς ἄνδρας τοῦ Δουλιχίου καὶ τῶν Ἐχινάδων ἤγειν ὁ ἀτάλαντος Ἄρτι, ὁ ὅμοιος τοῦ Ἄρεως, Μέγης. Ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰθάκης, ὁ πολυμήχανος καὶ πολύτροπος Ὀδυσσεύς, ὁ υἱὸς μὲν τοῦ Λαέρτου, ἔγγονος δ' Ἀρκεισίου τοῦ Διός· ἐκ τῆς νήσου Σαλαμῖνος ἦλθεν ὁ πελώριος καὶ μεγάλθυμος Αἴας ὁ Τελαμώνιος· τῶν Λοκρῶν προῖστατο ὁ ταχύς Αἴας ὁ Οἰλέως· τῶν Ἀθηναίων, ὁ πλήξιππος, ὁ δῖος Μενεσθεύς· τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ἀβάντων, ὁ ὄζος Ἄρρης, ὁ ἐκ τοῦ γένους τοῦ Ἄρεως Ἐλεφάνωρ· τῶν μαχητῶν τῶν διαφόρων βοιωτικῶν πόλεων, οἱ ἦρωες

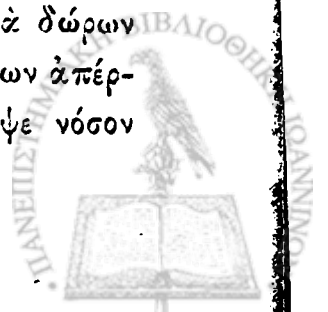
Πηνέλεως, καὶ Λήϊτος, καὶ Ἀρκεσίλαος, καὶ Προθοήνωρ, καὶ Κλονίος, καὶ ἄλλοι τῶν διαφόρων φωκικῶν πόλεων, οἱ τοῦ μεγαθύμου Ἰφίτου υἱοὶ, Σχεδίος καὶ Ἐπίστροφος· τῶν δ' Αἰτωλῶν, ὁ ὄχ' ἄριστος, ὁ τῶν ἀρίστων ἄριστος Θόας. Τοὺς μαχητὰς πάλιν τῆς Φυλάκης ἤγεν ὁ ἀρήϊος Πρωτεσίλαος· τοὺς τοῦ Ὀρμενίου, ὁ Εὐαίμονος ἀγλαὸς υἱὸς Εὐρύπυλος· τοὺς τῆς Τρίκκης, καὶ Ἰθώμης, καὶ Οἰχαλίας, οἱ ἀγαθοὶ ἰητῆρες, δηλαδὴ ἰατροὶ, Ποδαιεῖριος καὶ Μαχάων· τοὺς τῶν Φερῶν, ὁ ἀναξ ἀνδρῶν Εὐμηλος, Ἀδμήτου φίλος υἱός· τοὺς τῆς Μελιβοΐας, ὁ τόξων εὖ εἰδώς Φιλοκτήτης· τοὺς Λαπίθας, ὁ μενεπτόλεμος Πολυποίτης ὁ Πειριθόου· τοὺς Μάγνητας, ὁ θεός, ὁ ὄξυς Πρόθοος· τοὺς Αἰνειᾶνας καὶ τοὺς Περραιβοὺς, ὁ Γουνεύς. Τελευταῖον ἐκ Κρήτης ἦλθεν ὁ δουρικλυτός, ὁ ἐνδοξος εἰς τὸ δόρυ Ἰδομενεύς· ἐκ Ρόδου, ὁ ἦς τε μέγας τε Τληπόλεμος· ἐκ Σύμης ὁ κάλλιστος τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἐστράτευσαν ἐπὶ τὸ Ἴλιον, ἀλλ' ἀλαπαδνός, ἦτοι ἀδύνατος Νιρεύς· ὁ δὲ Φεΐδιππος καὶ ὁ Ἄντιφος, ἀπὸ τῆς Κῷ καὶ Κραπάθου καὶ τῶν πέριξ νήσων.

Ἄλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἡρώων οἵτινες ὤρμησαν τότε ἐξ Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἦτο ὁ θεοῖς ἐπιείκελος, ὁ θυμολέων, ὁ ῥηξήνωρ, ὁ πτολίπορθος, ὁ ποδώκης Ἀχιλλεύς, ὁ Πηλέως ἡγεμῶν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Μυρμιδόνων, καὶ Ἑλλήνων, καὶ Ἀχαιῶν, ὅστις ἦγε πεντήκοντα νῆας, ὧν ἐκάστη ἔφερεν ἄνδρας πεντήκοντα. Οἱ θεοὶ ἠγάπων τὸν Πηλέα, ἡ δὲ Ἥρα εἶχε δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν παρ' αὐτῆς ἀνατραφεῖσαν Θέτιν, νηρηίδα οὖσαν, ἦτοι μίαν τῶν θαλασσίων θεαινῶν. Ἄπαντες οἱ θεοὶ παρευρέθησαν εἰς τοὺς γάμους τούτους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, καὶ ἐχάρισαν αὐτῷ καλλίστην μὲν παγοπλίαν, δύο δὲ ἀθανάτους ἵππους, τὸν Ξάνθον καὶ τὸν Βαλίον. Τούτου λοιπὸν τοῦ τοσοῦτον εὐνοουμένου ὑπὸ τῶν θεῶν Πηλέως καὶ τῆς θεᾶς Θέτιδος υἱὸς ἦτο ὁ Ἀχιλλεύς, εἰς ὃν ὁ Χεῖρων, ὅστις, καὶ τοὶ ἀνήκων εἰς τὸ ἄγριον γένος τῶν Κενταύρων, ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος καὶ δικαιοτάτος, ἐδίδαξε τὰς τέχνας τοῦ πολέμου τοῦ λόγου καὶ τῆς ἰατρικῆς. Ὁ Νέστωρ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ὅτε ἦλθον εἰς Φθίαν ἵνα προσκαλέσωσι τὸν Ἀχιλλεῖα εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον, ἔτυχον φιλόφρονος δεξιώσεως, καὶ εὖρον τὸν ἥρωα πρόθυμον εἰς τὸν ἀγῶνα, ἂν καὶ ἡ Θέτις εἶχε προειπεῖ, ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἢ νὰ ζήσῃ οἶκαδὲ μέχρις ἐσχάτου γήρατος, ἢ νὰ ἀποθάνῃ θάνατον ἐνδοξον, ἀλλὰ νέος ἔτι, εἰς Ἴλιον. Ὁ δὲ πατὴρ Πηλεὺς εἶχε προτρέψει τὸν υἱὸν νὰ ἦναι πρῶτος ἐν παντί, τάξας εἰς τὸν ποταμὸν Σπερχεῖον τὴν κόμην τοῦ Ἀχιλλεῶς καὶ ἐκατόμβην. ἦτοι μεγάλην θυσίαν, εἰάν ὁ Ἀχιλλεύς

ἐπανεῖλθη σῶος. Ὁ ὄλος στόλος συνέκειτο ἐκ πλοίων 1186, τὰ ὅποια ἔφερον ὑπὲρ τοὺς δεκακισμυρίους ἄνδρας, κατὰ τινα δὲ ἀκριβέστερον ὑπολογισμὸν 135,000 ἄνδρας.

Ὅσῳ ὅμως ἰσχυροὶ, ὅσῳ πολυάριθμοι καὶ ἂν ἦσαν οἱ ἥρωες τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Ἀργείων, τῶν Δαναῶν, διότι οὕτω πῶς προσηγορεύοντο τότε οἱ Ἕλληνες· εἶχον καὶ οἱ Τρῶες ὄχι μόνον ἰδίους πολεμιστὰς ὀνομαστοὺς, ἀλλὰ καὶ συμμάχους πολλοὺς καὶ περιωνύμους. Σαρπηθῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Διὸς, καὶ ὁ ἥρωας Γλαῦκος, ἦρχον τῶν Λυκίων· προσῆλθον δὲ σύμμαχοι τοῦ Ἴλιου καὶ Μυσοὶ, καὶ Παφλαγόνες, καὶ Μαίονες, καὶ Φρύγες· ἀλλὰ καὶ Θρᾶκες ἦλθον εἰς ἐπικουρίαν τῶν Τρώων ἐκ τῆς ἀντιπέρας τοῦ πορθμοῦ ὄχθης· καὶ Παίονες ἐκ τῶν ἀπωτάτων θρακικῶν, παρὰ τὸν Ἀξιὸν, χωρῶν, ὑπὸ Ἀστεροπαῖον, τὸν ἐγγονὸν τοῦ ποταμίου θεοῦ Ἀξιοῦ. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπλεύσαντες ἐκ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Αὐλίδος, καὶ φθάσαντες εἰς τὴν Τρωάδα, ἀνέσυραν τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν, ἀφοῦ ὁ ἡγεμὼν τῆς Φυλάκης Πρωτεσίλαος, ὁ πρώτιστος τῶν ἠρώων ὁ ἐκπηθῆσας εἰς τὴν στερεάν, ἐφονεύθη ὑπὸ Δαρδάνου ἀνδρός. Ὁ δὲ Μενέλαος καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἐστάλησαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀπόδοσιν τῆς Ἑλένης καὶ τῶν θησαυρῶν· ἀλλὰ οἱ Τρῶες ἀπέρριψαν τὴν ἀπαίτησιν. Τότε οἱ Ἀχαιοὶ ἐπεχείρησαν τρεῖς νᾶ ἐκπορθήσωσι τὴν πόλιν, ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ τείχους, τὸ ὅποῖον ἦτο μᾶλλον εὐεπίβατον ἀλλὰ ματαίως. Ὅθεν περιωρίσθησαν ἤδη νᾶ καταστρέφωσι τὰ περίχωρα τοῦ Ἴλιου καὶ νᾶ ἀπάγωσι τὰ ποίμνια ἐκ τῆς Ἰδῆς, διότι οἱ Τρῶες, οὓς ἤγεν ὁ ἀνδροφόνος, ὁ μέγας Ἔκτωρ, φοβούμενοι τὸν ταχὺν Ἀχιλλέα, δὲν ἐτόλμων νᾶ προχωρήσωσι πολὺ πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῶν. Καὶ παρῆλθον οὕτως ἔτη ἑννέα· καὶ ἤρχισαν νᾶ σήπωνται τὰ ξύλα τῶν πλοίων, καὶ ἤρχισαν νᾶ φθείρωνται τὰ σχοινία, ἡ δὲ πόλις ἔμεινεν ἔτι ἀχείρωτος. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε καταστρέψει δώδεκα πόλεις εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἑνδεκα εἰς τὴν μεσογαίαν, φονεύσας, ἢ ἐξανδραποδίσας, ἢ ἀπεμπολήσας τοὺς κατοίκους αὐτῶν· αἱ νῆσοι Τένεδος καὶ Λέσβος, αἱ πόλεις Λυρνησὸς, Πήδασος, Θῆβαι οὐ μακρὰν τοῦ Ἀδραμυττηνοῦ κόλπου, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ αἰχμῆν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Θηβῶν, ἔλαβεν ὁ Ἀγαμέμνων, ἐκ τῆς διανομῆς τῶν λαφύρων, τὴν Χρυσῆίδα, θυγατέρα τοῦ ἐν Χρῴσῃ ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος· καὶ προσελθόντος τοῦ πατρὸς εἰς τὰ πλοῖα μετὰ δώρων καὶ γέρων ἵνα λυτρώσῃ τὴν θυγατέρα, ὁ ὑπερόπτης Ἀγαμέμνων ἀπέρριψε τὴν αἴτησιν. Ἐντεῦθεν ὀργισθεὶς ὁ Ἀπόλλων, κατέπεμψε νόσον

κακὴν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν ὥστε ὁ Ἀγαμέμνων, ἵνα ἐξι-
 λεώσῃ τὸν θεὸν, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα τὴν κόρην,
 ἀλλὰ συγχρόνως, διὰ νὰ ἀποζημιωθῇ, ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοῦ Ἀχιλλέως
 τὴν Βρισηΐδα, θυγατέρα τοῦ Βρισεῶς, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε λά-
 βει ἐκ τῆς λείας τῆς Λυρνησοῦ. Ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπέκυψεν εἰς τὴν θέλη-
 σιν τοῦ ἀνακτος τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ καιρίως λυπηθεὶς, ἐμεινεν ἔκτοτε
 μόνος εἰς τὴν παραλίαν, πλησίον τῶν πλοίων αὐτοῦ μὴ ἐξερχόμενος εἰς
 μάχην. Καὶ ἐξώρμων μὲν αἱ πυκναὶ τῶν Ἀχαιῶν φάλαγγες ἄνευ τοῦ
 Ἀχιλλέως, ἐπὶ τοὺς Τρῶας ὡς κύματα φερόμενα ὑπὸ δυτικῆς ἀνέμου
 ἐπὶ τὴν παραλίαν, καὶ ἀντήχει ἡ γῆ ὑπὸ τοὺς πόδας ἵππων καὶ ἀν-
 δρῶν, ἀλλὰ οἱ Τρῶες ἀντεπεξήρχοντο ἤδη κατ' αὐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ
 μετὰ κραυγῆς φοβερᾶς οἷα ἤχει περὶ τὸν οὐρανὸν ἡ τῶν γεράνων κλαγγή.
 Ναὶ μὲν ὁ Ἀργεῖος Διομήδης ἐπίεσε δεινῶς τοὺς Τρῶας· ἀλλ' ἡ Ἐκάβη,
 ἡ σύζυγος τοῦ Πριάμου, δραμοῦσα μετὰ τῶν ἄλλων ἐγκρίτων γυναί-
 κῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, προσέφερεν αὐτῇ πέπλον χαριέστατον
 καὶ μέγιστον καὶ ὑπέσχετο δυοκαίδεκα βοῦς, ἂν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τοῦ
 τείχους τὸν υἱὸν τοῦ Τυδέως,

αἶ κ' ἐλεήσῃ

ἄστου τε καὶ Τρώων ἀλόχους καὶ νήπια τέκνα,
 αἶ κεν Τυδέος υἱὸν ἀπόσχη Ἰλίου ἱρῆς,
 ἄγριον αἰχμητὴν, κρατερὸν μῆστωρα φόβοιο.

Τὴν δ' ἐπιούσαν ὁ Ζεὺς ἔδωκε τῶνόντι τὴν νίκην εἰς τοὺς Τρῶας, βρον-
 τήσας ἐξ Ἰδῆς καὶ ῥίψας εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἀχαιῶν κεραυνὸν, τοῦ
 ὁποίου ἡ φλόξ πεσοῦσα ἔμπροσθεν τῶν ἵππων τοῦ Διομήδους, κατεπτό-
 ησεν αὐτοὺς καὶ ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ἀχιλλεὺς ἀπεῖχε τοῦ ἀγῶνος, οἱ Ἀχαιοὶ, ἐπὶ τῇ
 συμβουλῇ τοῦ Νέστορος, εἶχον περιφράξει τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ
 τὰ πλοῖα διὰ χαρακώματος καὶ τάφρου. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ χαρα-
 κωμα ἠναγκάσθησαν τότε νὰ καταφύγωσιν, οἱ δὲ Τρῶες δὲν ἐπανῆλ-
 θον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἐστρατοπέδευσαν ἔξω αὐτῆς περὶ τὸ σῆμα τοῦ
 Ἰλου. Τὴν ἐπιούσαν ἐπανελήφθη ἡ μάχη, καὶ ὁ Ἀγαμέμνων ἐδίωξε
 τοὺς Τρῶας μέχρι τῆς πόλεως, ἀλλὰ τότε πληγώνονται αὐτὸς τε καὶ
 ὁ Διομήδης, καὶ ὁ Ὀδυσσεύς. οἱ δὲ Ἀχαιοὶ συνελάνονται πάλιν εἰς τὸ
 ὀχύρωμα αὐτῶν. Καὶ ἤδη ἐπιχειροῦσι νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ ὀχύρωμα
 τοῦτο οἱ ἥρωες τῶν Τρώων ὑπὸ τὸν Ἔκτορα, τὸν Πάριν, τὸν Αἰνεΐαν
 καὶ τὸν Σαρπηδόνα. Οἱ Ἀχαιοὶ ἀγωνίζονται νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς ἐφορ-

μήσαντας· ἀλλ' ὁ ἄνεμος πνέων ἀπὸ Ἰδῆς φέρει τὸν κοινορτὸν τοῦ πεδίου εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν, ὥστε ὁ τῶν Λυκίων ἄναξ Σαρπηθῶν κατορθώνει νὰ ἐπιβῆ εἰς τὸ περιτείχισμα, πρὸς τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ὑπερήσπιζεν ὁ Μενεσθεὺς μετὰ τῶν Ἀθηναίων, καὶ καταβάλλει τὴν ἔπαλξιν διὰ τῶν στιβαρῶν αὐτοῦ χειρῶν. Ἡ μάχη ἐξακολουθεῖ ἐντὸς τοῦ προχώματος, καὶ οἱ Τρῶες πλησιάζουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς τὰ πλοῖα, οἱ δ' Ἀχαιοὶ, ἀναβάντες εἰς τὰς πρύμνας (διότι τὰ πλοῖα εἶχον ἀνασυρθῆ ἐπὶ τῆς στερεᾶς, ἔχοντα τὰς πρύμνας πρὸς τὰ ἔμπροσ), ἐπροςπάθουν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν ἔφοδον διὰ τόξων καὶ κωπῶν. Ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος ὑπερήσπιζε τὸ πρῶτιστον τῶν πλοίων, τὸ πλοῖον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε φέρει τὸν Πρωτεσίλαον εἰς τὸ Ἴλιον καὶ πανταχόθεν μὲν προσβαλλόμενος, περιρρεόμενος δὲ ἰδρῶτι, καὶ μηδὲ στιγμὴν ἀνέσεως ἔχων, διατελεῖ οὐδὲν ἤττον ἀκατάπληκτος καὶ ἀνακράζει πρὸς τοὺς περὶ αὐτόν· ἐντροπή σας Ἀργεῖοι! Ἡ ὥρα ἦλθεν ἢ νὰ ἀποθάνωμεν, ἢ νὰ σωθῶμεν. Ἡ μήπως ἐλπίζετε ὅτι, εἰάν ὁ Ἔκτωρ κυριεύσῃ τὰ πλοῖα ἡμῶν, θέλομεν ἐπανέλθει πεζοὶ ἕκαστος εἰς τὴν πάτριον γῆν;

Αἰδῶς Ἀργεῖοι· νῦν ἄρχιον, ἢ ἀπολέσθαι
 ἢ σαωθῆναι, καὶ ἀπόσασθαι κακὰ νηῶν.
 Ἡ ἔλπεσθ', ἢν νῆας ἔλη κορυθαίολος Ἔκτωρ,
 ἐμβαδὸν ἴζεσθαι ἢν πατρίδα γαῖαν ἕκαστος;

Ὁ δ' Ἔκτωρ πάλιν ἀνεφώνει πρὸς τοὺς Τρῶας·

νῦν ἡμῖν πάντων Ζεὺς ἄξιον ἦμαρ ἔδωκεν,
 νῆας ἐλεῖν. . . .

καὶ προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ἐμβάλωσι πῦρ εἰς τὰς νῆας.

Τελευταῖον ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἰκεσίας καὶ εἰς τὰ θερμὰ δάκρυα τοῦ Πατρόκλου, τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου, μετὰ τοῦ ὁποῖου εἶχε συνανατραφῆ· καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Φθιώτας εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων Ἀχαιῶν· ἀλλ' ἀπήτησε νὰ ἐπανέλθῃ, ἅμα ἤθελεν ἀποκρούσει τοὺς Τρῶας ἐκ τῶν πλοίων, ἀφίνων τοὺς ἄλλους νὰ φονεύωνται εἰς τὸ πεδῖον. Ὅτε ὁ Πάτροκλος περιέβηλε τὴν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως, ἵνα ἐκλάβωσιν αὐτὸν οἱ Τρῶες ἀντὶ τοῦ τοσοῦτον φοβεροῦ εἰς αὐτοὺς ἥρωος ἐκείνου, τὸ πλοῖον τοῦ Πρωτεσιλάου ἔκαεν ἠδὴ ὡς λαμπάς. Ἀλλ' ἐπιπίπτουσι μετὰ κραυγῆς δεινῆς οἱ ἀχμαῖοι πολεμισταὶ ἐπὶ τοὺς καταπεπονημένους Τρῶας, καὶ οἱ ἀναθαρρήσαντες Ἀχαιοὶ προελαύνουσιν ἀπὸ τῶν πλοίων. Ὁ Πάτροκλος ἐκβάλλει τοὺς

πολεμίους ἔξω τῆς τάφρου, καὶ, παραφερόμενος ὑπὸ τῆς νίκης καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ, καταδιώκει αὐτούς μέχρι τῶν πρὸς ὄσμᾶς κειμένων πυλῶν τῆς πόλεως, τῶν καλουμένων Σκαιῶν πυλῶν. Ἐνταῦθα ὁμοῦ θραύει ὁ Ἀπόλλων τὸ δόρυ τοῦ Πατρόκλου καὶ ἀποσπᾷ τὸν θώρακα ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτοῦ, ὥστε προσβάλλει ἤδη αὐτὸν, γυμνὸν ὄντα, ὁ Ἔκτωρ καὶ πληγώνει καιρίως. Μόλις δὲ ὁ Μενέλαος καὶ ὁ Μηριόνης ἠδυνήθησαν, ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς καὶ ὑπὸ τῶν δύο Αἰάντων προσπιζόμενοι, νὰ ἐπαναφέρωσι τὸν νεκρὸν ἐντὸς τῆς τάφρου· τοσοῦτον ὄλοσχερῆς ὑπῆρξεν ἡ τροπὴ τῆς μάχης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου, καὶ τοσοῦτον ῥαγδαίως κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἔκτορος καὶ τῶν Τρώων.

Βαρεῖα λύπη κατέλαβε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀχιλλέως διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Πατρόκλου, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικήσῃ αὐτὸν, ἂν καὶ ἡ ἀθάνατος αὐτοῦ μήτηρ εἶχε προειπεῖ, ὅτι πέπρωται νὰ ἀποθάνῃ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἔκτορος. Καθὼς πυκναὶ νιφάδες καθίπτανται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, ὑπὸ ῥιπῆς τοῦ αἰθρηγενοῦς Βορέου ἐλαυνόμεναι, οὕτω πυκναὶ ἐξεφοροῦντο ἀπὸ τῶν νηῶν λαμπραὶ περικεφαλαῖαι, καὶ ἀσπίδες ὀμφαλωταὶ, καὶ θώρακες κραταιοὶ, καὶ ἐκ μελίας κατεσκευασμένα δόρατα, ὥστε ἐξήστραψεν ὁ οὐρανὸς, καὶ ἐγέλασε πᾶσα ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ στίλβοντος χαλκοῦ. Μετὰ κραυγῆς φοβερᾶς ἐπέπεσεν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπὶ τοὺς ἐν τῷ πεδίῳ διανυκτερεύσαντας Τρώας· οἱ ἵπποι αὐτοῦ ἐπάτασσαν νεκροὺς καὶ ἀσπίδας, καὶ αἷμα ἐκάλυπτε τὸ ἄρμα αὐτοῦ. Ὁ Πριάμος κατέδραμεν ἐκ τοῦ πύργου καὶ διέταξε τοὺς πυλωροὺς τοῦ τείχους νὰ ἀνοίξωσι τὴν πύλην εἰς τὰ καταπεπονημένα καὶ διψῶντα στίφη τῶν φυγάδων, ἀλλὰ νὰ κλείσωσιν αὐτὰς ἐπιμελῶς ἅμα εἰσέλθωσιν οὗτοι, ἵνα μὴ συνεμβάλη καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὴν πόλιν. Ἐνταῦθα ἀπεξήρανον τὸν ἰδρωτὰ αὐτῶν οἱ κεκμηχότες πολεμισταὶ, καὶ ἐπιον, καὶ ἀνεπαύθησαν παρὰ τὰς ἐπάλλξεις τοῦ τείχους, μόνος δὲ ὁ Ἔκτωρ ἔμεινεν ἐκτὸς τῶν πυλῶν, αἰσχυρόμενος τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας τοῦ Ἰλίου, διότι δὲν εἶχεν ἐπαναφέρει τὴν νύκτα τῶν στρατῶν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἀλλὰ, πεποιθὼς εἰς τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, ἐγένετο παρὰ τὸς τῆς ἀπωλείας τοσοῦτου λαοῦ. Ἐπελθόντος δὲ τοῦ Ἀχιλλέως, κατέλαβεν αὐτὸν τρόμος καὶ ἤρχισε τρέχων περὶ τὸ τεῖχος. Ὁ φεύγων ἦτο ἰσχυρὸς, ἀλλ' ἰσχυρότερος ὁ διώκων. Ὅσακις ὁ Ἔκτωρ ἤθελε νὰ πλησιάσῃ πρὸς τοὺς πύργους καὶ τὰ τεῖχη, ἵνα οἱ ἐντὸς βοηθήσωσι διὰ βελῶν ἢ ἀνοίξωσι τὰς θύρας, ὁ Ἀχιλλεὺς, προφθᾶς, ἀπέτρεπεν αὐτὸν πρὸς τὸ πεδίον· ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἐμπόδιζε τοὺς Ἀχαιοὺς, διὰ νεύ-

ματος τῆς κεφαλῆς, νὰ προσβάλῃσι τὸν Ἔκτορα. Τρὶς οὕτως ἀμφότεροι περιέδραμον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου. Τότε ἔστη ὁ Ἔκτωρ καὶ ἀπέφυγε μὲν τὴν πληγὴν τοῦ Ἀχιλλέως, κύψας ὥστε τὸ δόρυ τούτου, φερόμενον ὑπεράνω τοῦ Ἔκτορος, ἔπεσε κατὰ γῆς· καὶ αὐτοῦ ὁμως τὸ δόρυ ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ θώρακος τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐξέβαλε λοιπὸν ἤδη ὁ Ἔκτωρ φάσγανον ὀξύ, δηλαδὴ μάχαιραν, καὶ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ἀχιλλέως· ἀλλὰ εἰς τοῦτον αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ εἶχεν ἐπαναφέρει τὸ δόρυ αὐτοῦ, δι' οὗ διέσχισεν ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν ἀύχένα τοῦ ἀντιπάλου. Τότε πλησιάσαντες οἱ Ἀχαιοὶ ἀπεθαύμασαν τὸ τε ἀνάστημα καὶ τὴν εὐγενῆ ὄψιν τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ πάντες πρὶν ὑποχωρήσωσιν, ἐπλήγωσαν τὸ πτώμα. Ὁ δ' Ἀχιλλεὺς ἐτρύπησε τὸ κατώτατον μέρος τῶν ποδῶν καὶ ἔδρασε αὐτοὺς δι' ἱμάντος εἰς τὸν δίφρον τοῦ ἄρματος, ὥστε ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ καὶ ἡ χαιτή ἐσύροντο κατὰ γῆς εἰς τὸν κονιορτόν. Τοιοῦτοτρόπως ἐπανῆλθον οἱ Ἀχαιοὶ εἰς τὰ πλοῖα, ἄδοντες τὸν παιᾶνα, ἥτοι τὸ πολεμιστήριον ἄσπρα, ἐνῶ ὁ Πρίαμος καὶ ἡ Ἐκάβη ἐκλαίον καὶ ὠδύροντο ἐπὶ τοῦ τείχους. Ἡ ἀτυχὴς Ἀνδρομάχη, ἡ τοῦ Ἔκτορος σύζυγος, εἶχε στήσει ἐπὶ τοῦ πυρὸς μέγαν τρίποδα, ἐτοιμάζουσα θερμὰ λουτρά εἰς τὸν σύζυγον, ἅμα οὗτος ἠθέλην ἐπανελθεῖ ἐκ τῆς μάχης. Ἀκούσασα δὲ τὴν οἰμωγὴν ἀπὸ τοῦ πύργου, ἔτρεξεν ἔξω νὰ ἰδῇ τί συμβαίνει, καὶ μαύρη νύξ ἐκάλυψε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλένη ἐθρήνει τὸν πεπτωκότα ἦρωα, διότι ἐξ ὄλων τῶν ἀδελφῶν τοῦ Πάριδος αὐτὸς ἠγάπα αὐτὴν πλειότερον, οὐδὲ εἶπεν εἰς αὐτὴν ποτὲ πικρὸν λόγον, ἀλλὰ μάλιστα ἀπέτρεπε καὶ τοὺς ἄλλους φιλικῶς ἀπὸ λέξεων ἢ πράξεων ἐγγικτικῶν· ἐνῶ τώρα οὐδένα εἶχεν ἄλλον ἐν Τροίᾳ φίλον καὶ παρήγορον, διότι πάντες ἐμίσουν αὐτὴν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ἀχιλλεὺς ἔθυσεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου, δύο μὲν κύνας ἐξ ἐκείνων οὓς ἔτρεφεν οὗτος ἀπὸ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, τέσσαρας δὲ ἵππους καὶ δώδεκα αἰχμαλώτους Τρῶας, καὶ ἐκήδευσε τὸν φίλον, καὶ ἐτέλεσε νεκρικὸν ἀγῶνα, τότε ἐτόλμησεν ὁ Πρίαμος νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν διὰ νυκτὸς μετὰ πλουσίων λύτρων, ἐν συνοδίᾳ ἐνὸς καὶ μόνου πρεσβύτου κήρυκος, ὅστις ὠδήγει τοὺς ἡμιόνους τῆς ἀμάξης· καὶ εἰσελθὼν ὁ γέρων εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀχιλλέως, ἐφίλησε τὰς χεῖρας ἐκείνας αἵτινες τοσοῦτους ἐφόνευσαν αὐτοῦ υἱός. Ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζαν, οὐδ' ἀπεποιήθη τὸν νεκρὸν τοῦ Ἔκτορος, καὶ τοι ἦτο σφόδρα ὠργισμένος, ἀλλ' ἀφοῦ διέταξε νὰ λούσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ χρίσωσιν, αὐτὸς ἰδίαις χερσὶν ἐπέθηκεν

αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἀμάξης καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Τρῶας ἑνδεκα ἡμερῶν ἀνακωχὴν, ἵνα κηδεύσῃ τὸν θανόντα.

Προσῆλθεν ἔπειτα εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων, Μένων, ὁ υἱὸς τῆς θεᾶς Ἑρῆς καὶ αὐτὸς ὁμοῦς ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ Ἀχιλλέως. Ἄλλ' ἔφθασεν ἤδη καὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἡ ὥρα. Περὶ τὰς Σκαιᾶς πύλας, ἐπλήγησεν αὐτὸν καιρίως βέλος τὸ ἐποῖον ἐξετόξευσεν ὁ Πάρις, ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καθοδηγούμενος. Μέγας μεγαλωστὶ ἔκειτο ὁ ἦρωα κατὰ γῆς, περὶ δὲ τὸν νεκρὸν αὐτοῦ δεινὸς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας διεζήχθη ἄγων τὴν ἡμέραν ταύτην ἔλαβεν ὁ Ὀδυσσεὺς τὰς πλείστας τῶν Τρώων πληγὰς· τελευταῖον ἀπήγαγον οἱ Ἀχαιοὶ τὸν πεσόντα ἦρωα εἰς τὰ πλοῖα, πολλὰ καὶ θερμὰ χύσαντες ἐπ' αὐτοῦ δάκρυα, καὶ κείραντες τὰς χαίτας. Ἡ δὲ μήτηρ προσῆλθεν ἐκ τῆς θαλάσσης μετὰ τῶν ἄλλων ἀθανάτων νηρηίδων, καὶ βοή φοβερά ἠκούσθη ἐπὶ τοῦ πόντου. Ἑπτακαίδεκα ἡμέρας καὶ νύκτας ἔκλαιον τὸν ἦρωα ἀθάνατοὶ τε θεοὶ, θνητοὶ τ' ἄνθρωποι, τὴν δὲ δεκάτην ὀγδόην παρέδωκαν οἱ Ἀχαιοὶ αὐτὸν εἰς τὸ πῦρ, καὶ, ἀθροίσαντες τὰ λευκὰ αὐτοῦ ὄσπᾶ, ἐνέβαλον ὁμοῦ μετὰ τῶν τοῦ Πατρόκλου, ἐντὸς χρυσοῦ ἀμφορέως, ὅστις ἦτο δῶρον μὲν τοῦ θεοῦ Διονύσου, ἔργον δὲ τοῦ θεοῦ Ἡφαίστου· καὶ ἐπέθηκαν αὐτὸν εἰς τύμβον, ὃν μέγαν καὶ ὑψηλὸν κατασκεύασαν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἵνα ᾗ καταφανὴς εἰς τοὺς ἐκ τοῦ πόντου προσερχομένους.

Περὶ τῶν λαμπρῶν τοῦ Ἀχιλλέως ὅπλων, ἐφιλονείκησαν ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς. Τὴν δὲ κρίσιν ἐπήνεγκον ὑπὲρ τοῦ Ὀδυσσεὺς Τρῶες αἰχμάλωτοι, εἰπόντες ὅτι αὐτὸς ἐπροξένησεν εἰς τὴν πόλιν μεγαλύτερα δεινὰ ἢ ὁ Αἴας. Ἄλλ' ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε τὸν θάνατον τοῦ Αἴαντος, ὅστις γενόμενος ἐμμανὴς ἐφόνευσεν ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ὁ λαὸς τῶν Ἀχαιῶν ἐθρήνησε τὴν στέρησιν ἦρωος, ὅστις κατὰ τὰ κατορθώματα καὶ τὸ κάλλος, ἐπρώτευσεν ὄλων τῶν ἄλλων μετὰ τὸν Ἀχιλλέα. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς μετεκάλεσεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν Νεοπτόλεμον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως, τὸν ὁποῖον οὗτος εἶχε καταλίπει εἰς τὴν νῆσον Σκύρον· καὶ ἦν ὁ νεανίας κάλλιστος μὲν τῶν ἐν τῷ στρατῷ, νουνεχὴς δὲ ἐν τῇ βουλῇ, καὶ μόνον τοῦ Νέστορος ἢ τοῦ Ὀδυσσεὺς ὑποδέεστος κατὰ τὴν σύνεσιν, ἐν πολέμῳ δὲ αἰείποτε ἀριστεύων. Ἄλλ' ἐν τούτοις, τὸ Ἴλιον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ ἐνόσφ' ἐσώζετο εἰς τὴν ἄκραν αὐτοῦ τὸ Παλλάδιον, ἧτοι ἄγαλμα ὑπὸ τοῦ Διὸς αὐτοῦ δοθέν ποτε εἰς τὸν Δάρδανον, οἱ δὲ Τρῶες οὐ μόνον μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐφύλαττον τὸ πολῦτιμον τοῦτο δῶρον, ἀλλὰ εἶχον

κατασκευάσει καὶ ἄλλα ἀγάλματα τοσοῦτον ὅμοια τοῦ γνησίου, ὥστε ὁ παρειαδύσας τυχὸν κλέπτῃς ἠδύνατο νὰ ἀπατηθῇ. Οὐδὲν ἦττον ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεὺς εὔρε τρόπον, μεταμφιέσας ἑαυτὸν καὶ ἄλλως μεταμορφώσας εἰς ἐπαίτην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ κλέψῃ τὸ Παλλάδιον. Μόνη ἡ Ἑλένη τὸν ἀνεγνώρισεν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπόθει ἠδὲ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅχι μόνον δὲν τὸν ἐπρόδωκεν, ἀλλὰ καὶ συνεννοήθη μετ' αὐτοῦ περὶ τὴν ἐξέυρεσιν τῶν ἐπιτηδείων πρὸς ἄλωσιν τῆς πόλεως τρόπων. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπενόησαν ἐπὶ τέλους τὴν ἀκόλουθον πονηρίαν. Ἐπειὸς ὁ Πανοπέως κατασκεύασε, κατὰ συμβουλήν τῆς Ἀθηναῆς, ἵππον δούρειον, δηλαδὴ ξύλινον, κενὸν, εὐρύχωρον, δυνάμενον νὰ περιλάβῃ ἑκατὸν ἄνδρας. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐκρύβησαν οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων, ὁ Νεοπτόλεμος, ὁ Ὀδυσσεὺς, ὁ Μενέλαος, καὶ ἄλλοι, ἐνῶ ὁ στρατὸς τῶν Ἀχαιῶν ἀπέπλευσεν εἰς Τένεδον, ἀφοῦ ἐπυρπόλησε τὰ σκευῆ αὐτοῦ καὶ ἐπροσποιήθη ὅτι διαλύει τὴν πολιορκίαν. Οἱ Τρῶες, χαίροντες διότι ἀπηλλάγησαν τῶν πολεμίων, ἐξῆλθον τῆς πόλεως καὶ ἠπόρησαν διὰ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον κατέλιπον οἱ ἐχθροί. Ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤξευρον τί νὰ πράξωσι περὶ αὐτοῦ, οἱ δ' ἐν αὐτῷ περίφοβοι ἠρώες ἤκουον τὰ τε γενομένα περὶ τούτου συμβούλια καὶ τὴν φωνὴν τῆς Ἑλένης, ἣτις ἀνέφερε τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ ἐμιμεῖτο τὰς φωνὰς τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Πολλοὶ τῶν Τρώων ἐπεθύμουν νὰ ἀνατεθῇ ὁ ἵππος εἰς τοὺς θεοὺς ἐν τῇ πόλει, ὡς δεῖγμα τῆς κοινῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν αὐτῶν· ἄλλοι ὅμως, μᾶλλον ὑποπτοι, ἐδυσπίστουν πρὸς τὴν κληροδοσίαν ἐκείνην τῶν πολεμίων, καὶ ὁ Λαοκόων, ὁ ἱερεὺς τοῦ Ποσειδῶνος, ἐδείξε τὴν δυσαρέσκειαν αὐτοῦ, κρούσας διὰ δόρατος τὰ πλευρὰ τοῦ ἵππου. Ἡ ἀντήχησις ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ ἵππος ἦτο κοῖλος· ἀλλ' οἱ Τρῶες δὲν ἐπέιθοντο ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀπάτη, καὶ ὁ δυστυχὴς Λαοκόων ἐγένετο, μεθ' ἐνὸς τῶν υἱῶν, θῦμα τῆς συνέσεως καὶ τῆς φιλοπατρίας αὐτοῦ, πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὄλων τῶν συμπολιτῶν, διότι δύο δράκοντες ἀπεστάλησαν ἐξεπίτηδες ὑπὸ τῶν θεῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἵνα φονεύσωσιν αὐτόν. Τὸ φοβερὸν τοῦτο θέαμα καὶ αἱ ἄπιστοι συμβουλαὶ τοῦ προδότου Σίνωνος, τὸν ὁποῖον οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον καταλίπει ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δίδῃ ψευδεῖς εἰδήσεις, κατέπεισαν τοὺς Τρῶας νὰ ῥήξωσι τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἵνα εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν πόλιν ἐν θριαμβῷ καὶ ἀγαλλιάσει τὸν ὀλέθριον ἵππον.

Καὶ ἠδὲ ἡ καταστροφὴ τῆς Τροίας εἶχεν ἀποφασισθῆ ἀμετακλήτως ὑπὸ τῶν θεῶν. Ἐνῶ οἱ Τρῶες ἐπανηγύριζον καὶ εὐώχουν τὴν νύκτα

ὄλην θορυβωδῶς, ὁ Σίνων ἀνῆψε τοὺς συμπεφωνημένους πρὸς τοὺς ἐν Τενέδῳ Ἀχαιοὺς πυρσούς καὶ ἐξήγαγεν ἀπὸ τοῦ δουρείου ἵππου τοὺς ἐν αὐτῷ κεκλεισμένους ἥρωας. Ἡ πόλις, προσβληθεῖσα οὕτως ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ἐλεηλατήθη καὶ κατεστράφη ὀλοσχερῶς, οἱ δὲ πλείστοι τῶν ἠρώων αὐτῆς καὶ τοῦ δήμου αὐτῆς, ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἠχμαλωτεύθησαν. Ὁ θεοειδῆς γέρων Πρίαμος ἀπέθανε διὰ χειρὸς τοῦ Νεοπτολέμου, ἀφοῦ ματαίως ἐζήτησεν ἄσυλον ἐπὶ τὸν τοῦ Διὸς τοῦ ἐρκείου (τοῦ προστάτου τοῦ περιβόλου τῆς οἰκίας) βωμόν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Δηϊφοβός, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πάριδος ἐγένετο σύζυγος τῆς Ἑλένης, ἐκθύμως διετέλεσεν ἀμυνόμενος τὴν οἰκίαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ὀδυσσεύως καὶ τοῦ Μενελάου· ἀλλ' ἐπέσε τελευταῖον καὶ αὐτός, καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ἠκρωτηριάσθη δεινῶς. Ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῶν Τρώων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσι διὰ τῆς φυγῆς εἰμὴ δύο, ὁ Αἰνεΐας καὶ ὁ Ἀντήνωρ, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος, ἀπελθὼν κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὑπῆρξε πρόγονος τῶν μυθευομένων ἰδρυτῶν τῆς Ῥώμης, τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Ῥώμου.

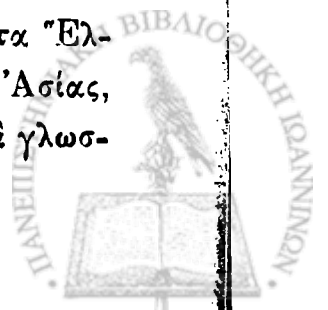
Τοιοιουτρόπως, μετὰ δεκαετῆ πολιορκίαν, ἐξεπορθήθη ἡ Τροία, καὶ ἀπωλέσθησαν ἢ τε πόλις καὶ οἱ βωμοὶ καὶ οἱ ναοὶ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς. Ἄλλ' οἱ νικηταὶ δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι τῶν νικηθέντων. Ἡ θεία δίκη, ἢ θεὰ Νέμεσις, ἐτιμώρησεν αὐτοὺς δεινῶς, διότι ἐν τῇ ὑπεροφίᾳ τῆς νίκης, δὲν ἐσεβάσθησαν τὰ ἱερά τοῦ Ἰλίου. Πολλοὶ οὐδέποτε πλέον εἶδον τὴν φίλην πατρίδα, καταστραφέντες κατὰ τὴν ἐπάνοδον, ὡς ὁ Αἶας ὁ Ὀϊλέως· ἄλλοι, ὡς ὁ Ὀδυσσεύς, δὲν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, εἰμὴ μετὰ πολλὰς καὶ παραδόξους περιπλανήσεις· ἄλλοι εὖρον τοὺς οἰκείους δυσμενῶς διακειμένους, καὶ ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν, ὡς ὁ Ἀγαμέμνων ὑπὸ τῆς ἀπίστου συζύγου Κλυταίμνης· ἄλλοι μόλις ἐπάτησαν τὸν πόδα εἰς τὴν γενέθλιον γῆν, καὶ ἠναγκάσθησαν αὐθις νὰ ἀποδημήσωσιν, ὡς ὁ Διομήδης καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τελαμωνίου Αἶαντος Τεῦκρος. Ἐν γένει δὲ πολλὰ ἐπεκράτησαν καθ' ὄλην τὴν Ἑλλάδα ἐμφύλιοι διχόνοιαι· καὶ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον νέα τινὰ μεγάλα γεγονότα, ἀλλοιώσαντα καθ' ὕλοκληρίαν τὴν προηγηθεῖσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Οἱ Θεσσαλοὶ, οἵτινες πρότερον κατώκουν εἰς τὴν Ἡπειρον, εἰσέβαλον τότε εἰς τὴν χώραν, ἣτις ἔκτοτε ὠνομάσθη ἀπ' αὐτῶν Θεσσαλία. Δύο δὲ ἄλλα ἔθνη, πρὸ τούτου κατοικοῦντα εἰς ταύτην τὴν χώραν, οἱ Βοιω-

τοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν, τραπέντα πρὸς μεσημβρίαν, ἔνεκεν τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Θεσσαλῶν· καὶ οἱ μὲν Βοιωτοὶ κατέλαβον τὴν Βοιωτίαν, οἱ δὲ Δωριεῖς τὴν Δωρίδα, ἐκ τῆς ὑποίας, μετὰ τινα χρόνον, πολλοὶ Δωριεῖς, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκυρίευσαν τὸ πλεῖστον ταύτης μέρος. Ἡ δὲ Δωρικὴ αὕτη ἐπιδρομή, ἣτις ἐπέφερεν ἀποτελέσματα πολὺ σπουδαιότερα τῶν ἄλλων, ὀνομάζεται καὶ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, διότι οἱ παῖδες τοῦ Ἡρακλέους, ἐξωσθέντες ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἀνέκτησαν τότε τὰς πατρίδας, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Δωριέων καὶ τῶν Αἰτωλῶν, καὶ ἴδρυσαν τὰ Δωρικὰ κράτη τῆς Μεσσηνίας, τῆς Σπάρτης, τοῦ Ἄργους, τῆς Κορίνθου, τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ τὸ ἐν τῇ Ἡλίδι κράτος τῶν Αἰτωλο-Ἡλείων. Αἱ μετοικεσίαι αὗται ἐπήγαγον καὶ ἄλλας ἀξιολόγους μεταβολάς. Ἐνῶ πρότερον ἐπεκράτουν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος βασιλεῖαι, τότε αἱ βασιλεῖαι αὗται σχεδὸν ὅλαι ἠφανίσθησαν, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐσυστήθησαν αἱ ἀβασίλευτοι πολιτεῖαι, αἵτινες, ἂν καὶ τροπολογηθεῖσαι βραδύτερον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἀπετέλεσαν ὅμως τὴν κυρίαν βάσιν τῶν πολιτευμάτων, καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα ἱστορίαν τοῦ πλείστου μέρους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τότε πρὸς τοῦτοις πολλὰ ἔθνη ἐκ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἠναγκάσθησαν, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Δωριέων, νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὅλως διόλου τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπεδήμησαν πρὸς ἀνατολάς, ἰδίως πρὸς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἴδρυσαν πολυαριθμοὺς ἀποικίας.

Ἡ τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδος, μετὰ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεομένων μεταβολῶν, εἶναι τὸ τελευταῖον μέγα γεγονός τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἐνταύτῳ ὅμως καὶ τὸ πρῶτον βέβαιον γεγονός τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπερχομένων ἤδη ἱστορικῶν χρόνων. Ἐχουσιν ἴσως καὶ αἱ ἀρχαιότεραι παραδόσεις, τούλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἱστορικὴν τινα βάσιν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν θεωρεῖται παρὰ πάντων ὡς βέβαιον. Ἡ δὲ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, καὶ τοὶ πεπλεγμένῃ μετὰ πολλῶν εἰσέτι μύθων, εἶναι ἀναμφισβήτητον ἱστορικὸν γεγονός, διότι ἅπασα ἡ πραγματικὴ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις, οἶαν εὐρίσκομεν αὐτὴν κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, συνδέεται ἀναποσπαστως μετὰ τῶν περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν παραδόσεων. Ὅτε οἱ ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα Ἑλληνας, οἱ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, ἀφοῦ ἐπὶ πολὺν χρόνον διῆλθον διὰ μέσου χωρῶν ἀγνώστων, καὶ γλωσ-

σῶν ἀλλοτρίων, καὶ ἡθῶν ἀλλοκότων, ἔφθασαν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Θήχου καὶ κατεῖδον ἐκεῖθεν κατὰ πρῶτον τὸν Εὐξείνιον πόντον, ἐξέβαλον κραυγὴν μεγάλην ἀγαλλιᾶσεως, φωνάζοντες· θάλαττα, θάλαττα! Ἡ θάλασσα ἀπεῖχε μὲν εἰσέτι οὐ μικρόν· ἀλλ' ἡ θεὰ αὐτῆς, αἱ μεγάλαι καὶ ἀκμαῖαι πόλεις τὰς ὁποίας ἀπῆντων ἤδη, αἱ οἰκειότεραι γλῶσσαι τὰς ὁποίας ἤκουον, ἐν γένει τὰ σημεῖα τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐμαρτύρουν, ὅτι πλησιάζει τὸ τέρμα τῆς ἐπ' ἀδήλοισ ὁδοιπορίας. Τοιοῦτό τι συμβαίνει καὶ ὅτε, διελθόντες τὰ ὑπερφυῆ κατορθώματα τῶν μυθικῶν χρόνων, φθάνομεν εἰς τὰ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν. Εὐρίσκομεθα εἰσέτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ μυθικοῦ κόσμου· ἀλλ' ἤδη καταπνεόμεθα ὑπὸ τῆς αὔρας τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ βαίνομεν ἐν τῷ μέσῳ πραγμάτων τὰ ὁποῖα προαναγγέλλουσιν αὐτούς· διότι τὰ πράγματα ταῦτα φέρουσι μὲν ἔτι μυθικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν ὑπόστασις ἐπικυροῦται διὰ τῶν ἀμέσων αὐτῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν μετ' οὐ πολὺ βέβαια ἤδη καὶ ἀναμφισβήτητα εἰς τε τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς τὴν Βοιωτίαν, καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ὅθεν καὶ θέλομεν πραγματευθῆ τὰ κατὰ τὴν καθοδὸν τῶν Ἡρακλειδῶν ἐκτενέστερον εἰς τὸ δευτέρον βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων.

Ἄλλὰ δὲν καταπαύομεν ἐνταῦθα τὸν περὶ μυθικῆς ἐποχῆς λόγον. Καθὼς εἵπομεν προοιμιαζόμενοι, περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἱστορήματα· τὰ μὲν εἶναι αἱ ἐγχώριοι, αἱ μυθικαὶ τοῦ λαοῦ παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐν συνόψει· τὰ δὲ εἶναι ἐρμηνεῖαι τῶν μυθευμάτων τούτων, ὅσας ἐπεχείρησαν ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι λόγιοι ἄνδρες, καὶ περὶ ὧν πρέπει ὡσαύτως νὰ ἐπιφέρωμέν τινα, διότι ἀποτελοῦσι τὸ κυριώτατον μέρος τῶν πλείστων ἱστοριῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται σκοπὸν ἔχουσι νὰ ἀνεύρωσι τὴν ἱστορικὴν ἀφορμὴν ἢ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν μυθευμάτων· καὶ τινες μὲν ἀπεδοκιμάσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐθεωρήθησαν εὐστοχοί· κατ' ἄλλους δὲ, πᾶσαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αὐθαίρετοι καὶ ἀνυπόστατοι. Τὸ καθ' ἡμᾶς θέλομεν παραθέσει ὀλίγα παραδείγματα τῶν ἐρμηνειῶν τούτων καὶ ἐπιφέρει τὰς ἀντιπάλους κρίσεις, ἀπλῶς διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς ἐννοιάν τινα τῆς μεγάλης ταύτης ἀμφισβήτησεως, ἥτις διεξάγεται περὶ τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας.

Εἰς τῶν ὀνομαστοτέρων ἐρμηνευτῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Μεσσήνης τῆς Σικελίας Εὐήμερος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Εὐήμερος παρέστησεν ὄχι μόνον τοὺς ἥρωας, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ὡς ἀπλοῦς ἀνθρώπους, οἵτινες ζῶντες μὲν ὑπερέβαλλον, διὰ τῆς ῥώμης καὶ τῆς ἀρετῆς αὐτῶν, τὸ κοινὸν πλῆθος, μετὰ θάνατον δὲ ἐτιμήθησαν, ἕνεκα τῶν εὐεργεσιῶν καὶ τῶν ἐξαισιῶν κατορθωμάτων ὅσα ἐπὶ γῆς ἐπραξάν, ἀναβιθασθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Ὁ Εὐήμερος ἐβεβαίωσεν, ὅτι εἰς τινα κατὰ τὴν Ἰνδικὴν θάλασσαν περιήγησιν, ἣτις ἐγένετο ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε βασιλεύοντος τῆς Μακεδονίας Κασσάνδρου, ἀνεκάλυψε δῆθεν χώραν τινα ὀνόματι Παγχαίαν, ἐν ἣ εὐρίσκετο ἱερὸν τοῦ Διὸς Τριφυλίου, καὶ ἐν τῷ ναῷ στήλη χρυσῆ μεγάλη, ἔχουσα γράμματα διαλαμβάνοντα, ὅτι ὁ Ζεὺς ἴδρυσεν αὐτὴν ὅτε ἦτο ἐπὶ γῆς καὶ ὅτι ἱστορεῖ ἀκριβῶς τὰ παρ' αὐτοῦ πεπραγμένα. Τὸ δόγμα τοῦτο, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ ἦσαν πρότερον ἄνθρωποι, ἀπεκρούετο φυσικῶ τῷ λόγῳ ὑπὸ τῶν εὐλαβεστέρων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἐστιγματίσαν τὸν Εὐήμερον ὡς ἄθεον· ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ πολλοὶ ἀρχαιότεροι χριστιανοὶ συγγραφεῖς, οἷον ὁ Μινούκιος Φῆλιξ, ὁ Λακτάντιος, ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, ἠσπάσθησαν μετὰ πολλῆς προθυμίας τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐημέρου, διότι δι' αὐτῶν ἐκ προοιμίου ἀφηροῦντο πάντα τὰ προσόντα τῆς θεότητος ἀπὸ τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, τοὺς ὁποίους οὗτοι κατεπόλεμον. Ὅθεν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι συγγραφεῖς ἀπεδέχοντο ὄχι μόνον τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ Εὐημέρου, ἀλλὰ καὶ τὰ ποικίλα αὐτοῦ μερικὰ ἱστορήματα, ὃ δ' αὐτὸς ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου ἡ ψευδολογία ἐλογίζετο σχεδὸν παροιμιώδης ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ γεωγράφου Στράβωνος, ἐφημίζετο ὑπ' ἐκείνων ὡς λαμπρὸν ὑπόδειγμα σπουδαιοτάτης ἱστορικῆς ἐρεῦνης.

Καὶ τὰ μὲν τοῦ Εὐημέρου εἶναι προφανῶς παράλογα, οὐδὲ ἔχουσι σήμερον σπουδαῖόν τινα ὁπαδὸν· ὑπάρχουσιν ὅμως ἐρμηνεῖαι τῆς θρησκευτικῆς μυθολογίας τῶν προπατόρων ἡμῶν εὐφυέστεραι καὶ πιθανώτεραι. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἐτι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λογίων ἀνδρῶν, ἀλλ' ἔτελειώθησαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἰδίως ὑπὸ δύο σοφωτάτων Γερμανῶν, τοῦ Κρεῦζερου καὶ τοῦ Ἑρμᾶννου, οἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, εἰς χρόνους τινὰς παναρχαίους,

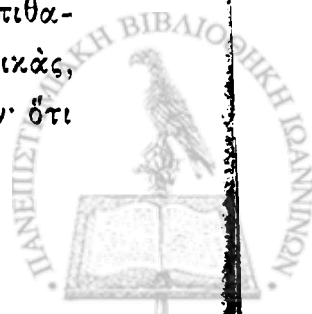
ἦλθον ἐξ Αἰγύπτου ἢ ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἱερεῖς σοφώτατοι καὶ ἐκόμισαν εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους ἔτι κατοίκους αὐτῆς πολλὰς θρησκευτικὰς, φυσικὰς καὶ ἱστορικὰς γνώσεις. Δὲν ἐπεχείρησαν ὅμως νὰ διὰ-βιβιάσωσι τὰς γνώσεις ταύτας δι' ἀμέσου καὶ κυριολεκτικῆς ἐξηγήσεως, ἥτις δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποβῆ καταληπτὴ ἢ δὲν ἤθελε προξενήσει ἐντύ-πωσιν εἰς ἀκροατὰς ἀμαθεῖς· ἀλλὰ μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο σύμ-βολα καὶ ἀλληγορίας, δηλαδὴ εἰκόνας καὶ σημεῖα, ἐπιτήδεια νὰ πα-ραστήσωσιν εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὴν φαντασίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀκρωμένων, τὰ πράγματα καὶ τὰ νοήματα ὅσα προέκειτο νὰ ἐξηγηθῶσιν εἰς αὐτούς. Διὰ τοῦ συμβολικοῦ λοιπὸν τούτου καὶ ἀλλη-γορικοῦ τρόπου, εἰσῆγαγον οἱ ἱερεῖς ἐκεῖνοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὰ δόγ-ματα αὐτῶν περὶ τῆς θεότητος, περὶ τῆς φύσεως καὶ περὶ τῆς ἀνθρω-πότητος· καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη τῶν μύθων ἀφορμὴ. Ἦλθον ἔπειτα οἱ ποιηταὶ, οἵτινες ὑμνήσαν τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, γεγονότα ὑπάρξαντα τῶντι ἢ μὴ ὑπάρξαντα, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε μετὰ πολλῶν μύθων κοσμηθέντα. Ἐντεῦθεν προέκυψε δευτέρα τάξις μύθων, ἥτις ἀπέβη μάλιστα πολὺ δημοτικωτέρα καὶ γοητευτικωτέρα τῆς πρώτης. Δὲν ἠρκέσθησαν δὲ οἱ ποιηταὶ εἰς τοὺς διηγηματικούς ἢ ἐπικούς τούτους μύθους, ἀλλὰ παρέλαβον καὶ τοὺς προαναφερθέντας ἀλληγορικούς, συγ-χωνεύσαντες οὕτως ἀμφοτέρους. Ἐνταῦθα ὅμως τὰ σύμβολα ἐκεῖνα καὶ αἱ ἀλληγορίαι ἀπέβαλον τὰς ἀρχικὰς σημασίας καὶ ἐξελήφθησαν ἀπλῶς ὡς αὐτοτελεῖς μῦθοι· ὥστε οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐδεμίαν ἤδη εἶχον ἔννοιαν τοῦ τί παρίστων κατ' ἀρχὰς οἱ μῦθοι οὗτοι. Ἡ ἀληθὴς τούτων σημασία διετηρήθη ὡς μυστήριον μόνον εἰς τινὰς θρησκευτικὰς ἐταιρείας, αἵτινες συνέκειντο ἐκ μελῶν κατηχουμένων ὑπὸ ἱερέων κληρονομικῶν. Αἱ ἐταιρεῖαι αὗται ἦσαν οἱ λεγόμενοι Ὀρφικοὶ καὶ Βακχικοὶ, ἔτι δὲ τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ ἐν Σαμοθράκῃ μυστήρια· καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν συνη-θροίσθησαν τὰ ἀπόρρητα δόγματα τῶν ἀρχαίων θεολογικῶν καὶ φιλο-σοφικῶν μύθων, οἵτινες, ἐκπηγᾶσαντες ἀπὸ ἱερατείου τινός, εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ Ὀμήρου, ἀπετέλεσαν τὴν θεμελιώδη ἀφορμὴν τῶν ἐλληνικῶν μυθολογημάτων. Εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτα ἰδρύματα, μετὰ διαφό-ρους προκαταρκτικὰς τελετὰς, ἐπετρέπετο τελευταῖον, ἂν καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον αὐστηροτάτης ἐχυμυθίας, ἡ ἀκρόασις τῆς ἀρχαίας θρησκευτικῆς καὶ κοσμογονικῆς διδασκαλίας, δι' ἧς ἀπεκαλύπτετο ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ βεβαιότης τῆς μετὰ θάνατον ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας· ταῦτα δὲ πάντα ἀπηλλαγμένα τῶν ποιητικῶν παραμορφώσεων, καὶ

τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν, δι' ὧν ἐξηκολούθουν περικαλυπτόμενα ὡς πρὸς τὸν κοινὸν ὄχλον.

Τοιαῦται εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τούτου τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας συστήματος· ἀρχαὶ αἵτινες ὁμολογουμένως ἐπενοήθησαν εὐφυῶς· ἀλλ' εὐφυῶς, οὐδὲν ἦπτον, κατεπολεμήθησαν ὑπὸ ἐτέρων σοφῶν ἀνδρῶν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἁγγλοῦ Γεωργίου Γρότε, ὅστις ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 1846 μέχρι τοῦ 1856 δωδεκάτομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ, ἂν μὴ ἀπατώμεθα, πρακτικώτερον τῶν ἄλλων ἐνόησε μὲν τὴν ἀξίαν τῶν μύθων τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἠρμήνευσε δὲ τοὺς ἱστορικοὺς αὐτοῦ θεσμούς. Ὑπῆρξε βεβαίως ὑπέροχος θιασώτης τῆς τῶν Ἀθηναίων δῆμαγωγίας, ἀλλὰ περὶ τὰ λοιπὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ διατηρεῖ καὶ θέλει διατηρήσει πλεῖστον κῦρος. Ὁ Γεώργιος Γρότε λοιπὸν παρετήρησεν, ὅτι ἅπαν τὸ προεκτεθὲν σύστημα στηρίζεται εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι οἱ Ὀρφικοὶ καὶ οἱ Βακχικοὶ, τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ τῆς Σαμοθράκης μυστήρια, διέσωσαν, ὡς ἄλλαι τινὲς κιβωτοὶ, τὴν ἀπόρρητον ἐκείνην ἀρχαίαν διδασκαλίαν. Τοῦτο δὲ προὑποτίθησιν, ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ Ἡσιόδου, ἀρχαιότερα καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου, διότι μόνον ἐὰν παραδεχθῶμεν αὐτὰ ἀνατρέχοντα μέχρι τῆς προηγηθείσης, ὡς λέγεται, τῶν ποιητῶν τούτων ἱερατικῆς ἐκείνης τάξεως, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς παρέλαβον ἀπὸ αὐτῆς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν, ἅτινα ἤδη ἐπὶ τῶν ποιητῶν τούτων εἶχον ἀποβάλλει τὴν ἀρχικὴν σημασίαν. Καὶ ὅμως ἡ σύστασις τῶν μυστηρίων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀνατρέχουσα ἀσφαλῶς οὐδὲ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Πρὸς τούτοις, σήμερον ὑπάρχει ἀποδεδειγμένον, ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα ἦσαν μὲν σεμνὰ καὶ σεβαστὰ ὡς θρησκευτικαὶ τελεταί, ἀλλ' οὐδεμίαν περιελάμβανον ἀπόκρυφον ἢ ἐσωτερικὴν διδασκαλίαν, καὶ ὅτι αἱ σωζόμεναι ἀρχαῖαι ἀλληγορικαὶ ἐρμηνεῖαι δὲν ἐπήγαζον ἀπὸ τῶν ἱερῶν τούτων ἰδρυμάτων, ἀλλ' ἦσαν ἔργα τῶν μεταγενεστέρων φιλοσόφων καὶ γραμματικῶν.

Καὶ ἂν ὅμως ὑποτεθῆ ὅτι αἱ προαναφερθεῖσαι ἀρχαὶ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος ἔχουσιν ὀρθῶς· ὅτι, δηλαδὴ, ἦλθε τῶντι ποτὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς ἀνατολῆς ἱερατικὴ τις τάξις, ὅπερ πιθανώτατον· ὅτι οἱ ἱερεῖς οὗτοι ἐκόμισαν ἐνταῦθα πολλὰς κοσμογονικὰς, φιλοσοφικὰς καὶ ἱστορικὰς εἰδήσεις, ὅπερ ἐπίσης δὲν εἶναι ἀπίθανον· ὅτι

οἱ μῦθοι τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευήματος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σύμβολα καὶ ἀλληγορίαι τῶν εἰδήσεων τούτων, ὅπερ καὶ τοῦτο εἰμπορεῖ μέχρι τινός νὰ μὴ ἀμφισβητηθῇ· ὅτι τελευταῖον ἡ ἀληθὴς ἐννοια τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν διετηρήθη εἰς τινὰ ἱερά ἰδρύματα, ὅπερ θεωρεῖται μᾶλλον ἀνυπόστατον· πάλιν ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθοῦς ταύτης ἐννοίας, φαίνεται σήμερον ἀνέφικτος. Τοῦτο τοῦλάχιστον πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν διαφωνιῶν καὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀναιρέσεων εἰς ἃς περιέπεσον αὐτοὶ οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος, ἅμα ἦλθον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Τῶντι ὁ Ἑρμᾶννος προϋποθέτει, ὅτι πᾶσα μία τῶν φιλοσοφικῶν, τῶν θεολογικῶν, τῶν φυσικῶν, τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τῶν ἱερέων, ἠλληγορήθη ἀκριβέστατα διὰ προσώπων, ὧν ἕκαστον φέρει ὄνομα σημαντικὸν τῆς ἐννοίας ἣτις ἐπροσωποποιήθη δι' αὐτοῦ· καὶ, ὀρμώμενος ἀπὸ τοιαύτης ἀρχῆς, ἐπεχείρησε νὰ ἀνεύρη τὴν ἀληθῆ σημασίαν ἐκάστου τῶν ὀνομάτων τούτων. Ὁ Κρεῦζερὸς ἐξεναντίας ἐνόμισεν, ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἀναζητῶμεν τὰς προομτρικὰς ἐκεῖνας θεωρίας διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν κυρίων ὀνομάτων ὅσα ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς ποιητὰς, καὶ ὅτι οἴκοθεν δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν τὴν ἱερατικὴν ταύτην, καὶ συμβολικὴν, καὶ ἀλληγορικὴν φιλοσοφίαν, ἣν ἐπρέσβευσαν οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ ποιηταί· ὅθεν, περὶ τὰς ἐρμηνείας αὐτοῦ δὲν στηρίζεται εἰς μόνους τὰς πηγὰς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἴδιον αἴσθημα, καὶ κατὰ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ αὐτογνώμονος τούτου αἰσθήματος ἀποφαίνεται καὶ δογματίζει· πρὸς τούτοις δὲ, περὶ τὴν δημιουργίαν τῶν ἐρμηνειῶν αὐτοῦ, μεταχειρίζεται ὄχι μόνον τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον, ὄχι μόνον τὰς μεταγενεστέρους φιλοσοφικὰς τῆς Ἑλλάδος αἱρέσεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Γένεσιν, καὶ αὐτὴν τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἴνα δώσωμεν δὲ ἐννοιάν τινὰ τῶν ἐρμηνειῶν τούτων, παρατηροῦμεν, ὅτι, κατ' Ἀναξαγόραν, Ἕλληνα φιλόσοφον, ἀκμάσαντα εἰς Ἀθήνας ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Νοῦς εἶναι ἡ ὑπερτάτη δύναμις ἣτις ἔδωκεν εἰς τὴν νεκρὰν ὕλην, ζωὴν, μορφήν, κίνησιν καὶ τάξιν. Εἰς δὲ τῶν ἐπισημοτέρων ὀπαδῶν τοῦ ἐρμηνευτικοῦ συστήματος περὶ οὗ ὁ λόγος, ὁ πολυμαθὴς Βρυάντιος, ἠξίωσεν ὅτι ὁ Νοῦς ἐκεῖνος τοῦ Ἀναξαγόρου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ πατριάρχης Νῶε. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς Κρεῦζερὸς δὲν θεωρεῖ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον ὅλως ἀμαθεῖς τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν μύθων τοὺς ὁποίους ἀναφέρουσιν. Ὡς πρὸς τὸν Ὅμηρον μάλιστα φρονεῖ ὅτι δὲν κατενόησε μὲν ὀλόκληρον τὸ ὕψος τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης, ἐγνώριζεν ὅμως μέρη τινὰ τοῦ-

λάχιστον αὐτῆς· καίτοι δὲ προτιθέμενος νὰ συντάξῃ ποίημα δημοτικόν, ὑποδεικνύει οὐδὲν ἦττον ἐν αὐτῷ ποῦ καὶ που ὅτι ἤξευρε περισσότερον ἀφ' ὅ,τι ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι ἤξεύρει· ἐνῶ κατὰ τὸν Ἑρμᾶννον ἀπεναντίας ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἐπανελάβον τὴν θεωρίαν τῶν σοφῶν ἐκείνων τῆς Ἑλλάδος ἱερέων, οὐδόλως καταλαμβάνοντες αὐτήν. Ἄλλ' εἶναι δύσκολον τῇ ἀληθείᾳ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, τοὺς ὁποίους ἡ Ἑλλάς σύμπασα ἐθεώρει ὡς πατέρας τοῦ θρησκευματος αὐτῆς καὶ οἵτινες εὐλόγως ὑποτίθενται ὡς οἱ σοφώτεροι τῆς ἐποχῆς αὐτῶν ἄνδρες, ἦσαν ἐν τούτοις ἀμαθεῖς τοῦ κυριωτάτου ἀντικειμένου περὶ ὃ ἐστρέφοντο αἱ ποιήσεις αὐτῶν καὶ δύσκολον ὁμοίως νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι, μετὰ τριςχίλια ἔτη, νεώτεροι σοφοί, ὅσῳ σοφοί καὶ ἂν ᾖσιν, εἴμποροῦν νὰ διδάξωσι τοὺς σοφώτερους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ἴδιον ἐκείνων θρησκεύμα. Δεδόσθω ὁμως καὶ τοῦτο· μήπως τοῦλάχιστον οἱ νεώτεροι σοφοί συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους; Ὁ μὲν Ἑρμᾶννος ἀπέδειξε λαμπρῶς τὸ ἀνυπόστατον τῶν συμπερασμάτων τοῦ Κρεῦζέρου· ἅμα δὲ ἠθέλησε νὰ συγκροτήσῃ ἴδια συμπεράσματα, ἦλθεν ἕτερος σοφός, ὁ Ὀλλανδὸς Λίμβουργος Βρουούερος, ὅστις ἀπέδειξεν οὐδὲν ἦττον περιφανῶς τὸ ἀνυπόστατον τῶν συμπερασμάτων τοῦ Ἑρμᾶννου.

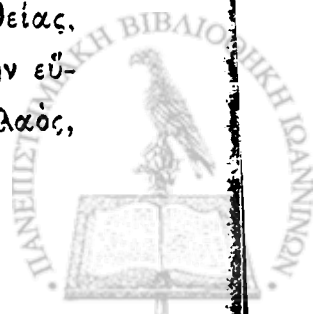
Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἀγγλοῦ Γρότε. Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην, ἡ θεογονία τῶν Ἑλλήνων περιέχει τῶνόντι κοσμογονικὰς τινὰς ἰδέας περὶ χάους, γῆς, οὐρανοῦ, νυκτός, ἡμέρας καὶ τῶν τοιούτων· ἴσως δὲ καὶ οἱ πόλεμοι τῶν δευτέρων θεῶν κατὰ τῶν πρώτων, δηλαδὴ τοῦ Κρόνου κατὰ τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ τῶν τρίτων κατὰ τῶν δευτέρων, δηλαδὴ τοῦ Διὸς κατὰ τοῦ Κρόνου, εἴμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν ἀπεικονίζοντες τὴν τῶν ἀρχικῶν στοιχείων πάλιν· ἂν καὶ ἐνταῦθα ἤδη, ὅπως οὖν βεβιασμένως μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, τί σημαίνουσιν οἱ τρεῖς ἐκατόγχειρες, Βριάρεως, Γύγης, Κόττος, τί οἱ πολυάριθμοι Γίγαντες καὶ τὰ ἄλλα πολλὰ ἀλλόκοτα καὶ ὑπερφυῆ ὄντα ὅσα ἀνήκουσιν εἰς τὸν σύλλογον τῶν θείων δυνάμεων. Ἄλλ' ἐν γένει ἡ θεογονία δύσκόλως δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀπαρτιζούσα κοσμογονικόν τι σύστημα, ἦτοι σειρὰν πλήρη καὶ ἀδιάσπαστον τῶν περὶ τὰ στοιχεῖα, περὶ τοὺς πλανήτας, περὶ τὴν ὅλην φύσιν μεταβολῶν. Τινὰ μὲν τῶν προσόντων καὶ τινες τῶν πράξεων τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τὰ πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι δι' ἀλληγοριῶν, ὅχι ὁμῶς ὅλα τὰ προσ-

όντα καὶ ὄλαι αἱ πράξεις τῶν προσώπων τούτων, οὐδὲ ὄλων τῶν προσώπων αἱ ιδιότητες καὶ ἐνέργειαι. Ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων ἀλληγοριῶν, τὴν περὶ τῆς Πανδώρας. Ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλας τινάς· ἀλλὰ δλόκληρος ἡ ἐλληνικὴ μυθολογία εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ τοιοῦτοτρόπως μετὰ τινος πιθανότητος. Λ. χ. ἐννοοῦμεν τὸν Ποσειδῶνα, τὸν ἐκπροσωποῦντα τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ τί ἐκπροσωποῦσι τότε αἱ Νηρηίδες; τί ἰδίως ἡ Θέτις, ἣτις πρὸς τοῖς ἄλλοις συνεζεύχθη θνητὸν, τὸν Πηλέα; Αἱ ἀπορίαι αὗται δύνανται νὰ πολλαπλασιασθῶσιν ἐπ' ἄπειρον. Ὁ ἐπιχειρῶν λοιπὸν νὰ ἐρμηνεύσῃ δι' ἀλληγοριῶν τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν, προχωρεῖ μέχρι τινὸς εὐκόλως, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εὐρίσκει τὸν δρόμον περραγμένον καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐκβιάσῃ αὐτὸν δι' αὐτογνωμόνων εἰκασιῶν καὶ στρεψολογιῶν· διότι τὰ ἀλληγορικὰ πρόσωπα καὶ προσόντα εἶναι πάντοτε συμπεφυρμένα μετὰ μὴ ἀλληγορικῶν, οὐδὲ δύνανται νὰ διαχωρισθῶσι ταῦτα ἀπὸ ἐκείνων, ἐκτὸς ἐὰν ἀνατραπῇ ἡ ὅλη σειρά τῶν μυθικῶν γεγονότων, πᾶσα δὲ ἐρμηνεῖα ἐπιφέρουσα τὴν τοιαύτην ἀνατροπὴν, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῇ ἀποχρῶσα. Καὶ ἐνῶ αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται εἰς οὐδὲν φέρουσιν ἀσφαλές, ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα, ἔχουσι πρὸς τούτοις τὸ ἐλάττωμα, ὅτι ἀφαιροῦσιν ἐκ μέσου τὴν ἔποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὰ μυθεύματα αὐτῶν. Τῶνόντι οἱ Ἕλληνες, οἱ πλεῖστοι τοῦλάχιστον Ἕλληνες, ἐπίστευον εἰς τὰ μυθεύματα ταῦτα, ὅπως ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου παρεστάθησαν, ὡς ἀποτελοῦντα τὸ θετικὸν αὐτῶν θρησκευμα. Διὰ νὰ ἀρνηθῶμεν τοῦτο, πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδεμίαν εἶχον θρησκείαν· πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὄλαι αἱ θυσίαι, ὄλαι αἱ ἱεροτελεστῖαι, ὄλαι αἱ λατρεῖαι τὰς ὁποίας ἐτέλουν ἦσαν ἀπλῆς ὑποκρισίας ἔργα· πρέπει νὰ ἀνατρέψωμεν ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἡ ἱστορία αὕτη διδάσκει ὅτι εἰς μυρίας περιστάσεις οἱ χρησμοὶ, οἱ οἰωνοὶ, ὄλαι ἐν γένει αἱ λειτουργίαι τοῦ θρησκευματος τούτου ἐπενεργοῦσι παραδόξως εἰς τὰς διαθέσεις, εἰς τὰς ἀποφάσεις, εἰς τὰς πράξεις τοῦ ἔθνους. Ἐκ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Πausανίου, ὅστινες ἐγράψαν πολὺ μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ χριστιανισμοῦ, συνάγεται ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι εἶχον βαθύτατον αἴσθημα εὐλαβείας πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτῶν. Ἐὰν δὲ εἰς τοσοῦτον μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ἄνδρες τοσοῦτον λόγιοι εἶχον τοιαύτας πεποιθήσεις, ἤθελεν εἶναι παράλογον νὰ φρονῶμεν ὅτι αἱ πεποιθήσεις αὗται δὲν ἐπεκράτουν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἐλληνισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἐπίστευον εἰς τὰ

θετικὰ δόγματα τοῦ θρησκευματος αὐτῶν· ὅποια ἦσαν τὰ δόγματα ταῦτα, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν πλατύτερον μετ' ὀλίγον· ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ἐν κεφαλαίῳ, ὅτι, κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων, οἱ θεοὶ εἶχον μορφήν καὶ φύσιν ἀνθρωπίνην, ἐκτὸς ὅτι ἦσαν μὲν ἀθάνατοι, εἶχον δὲ πλειοτέραν ἢ οἱ ἄνθρωποι δύναμιν, καὶ ἐπενήργουν εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἐφρόνουν συγχρόνως ὅτι οἱ πλειότεροι καὶ οἱ κυριώτεροι τῶν θεῶν τούτων ἐπροστάτουν ἰδίᾳ ἕκαστος ἑνός τινος τῶν στοιχείων τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου· ὅτι ὁ Ζεὺς λ. χ. ἦτο ἰδίως θεὸς τοῦ αἰθέρος, ὁ Ποσειδῶν, τῆς θαλάσσης, ἡ Ἀθηνᾶ, τῆς φρονήσεως, καὶ οὕτω καθεξῆς. Καὶ εἶναι ὡσαύτως ἀληθές ὅτι ὑπῆρχον θεότητές τινες ἐκπροσωποῦσαι ἠθικὰς δυνάμεις ἢ περιπετείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, αἵτινες συνεχέοντο ἐνίοτε μετὰ τῶν ἐννοιῶν τὰς ὁποίας ἐξεπροσώπουν, οἷον ἡ Ἄτη, δηλαδὴ ἡ αἰτία ὄλων τῶν ἀσυνέτων καὶ ἐμπαθῶν πράξεων καὶ τῶν ἐντεῦθεν πηγαζουσῶν συμφορῶν ἢ Ἔρις, ὁ Θάνατος, ὁ Ὑπνος, τὸ Κράτος κ.τ.λ. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἄλλοτε ἐσήμαινον πρόσωπα, καὶ ἄλλοτε προσόντα ἢ γεγονότα. Οἱ κυριώτεροι ὅμως θεοὶ οἱ μετὰ ἠθικῶν ἐννοιῶν συνδυαζόμενοι, καὶ πάντες ὅσοι συνεδύαζοντο μετὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, δὲν ἐταυτίζοντο μετὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ δυνάμεων τούτων. Ἡ ἐννοια τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως εἶναι ἐν γένει δευτερεύουσα περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς θεότητος παρὰ τοῖς Ἕλλησι· πρωτεύουσα δὲ ἐννοια εἶναι ἡ τοῦ προσώπου. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευον τοὺς θεοὺς χύτων ὄχι τόσο ὡς στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ὅσον ὡς πρόσωπα ἀπεικονίζοντα τὸν πραγματικὸν ἀνθρώπινον βίον. Οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον λ. χ. ὅτι ὁ Κρόνος καθήρесе τῆς βασιλείας τοῦ κόσμου τὸν Οὐρανὸν, ὅτι ὁ Ζεὺς καθήρесе ἐπειτα τὸν Κρόνον, ὅτι ἡ Ἥρα ἦτο γυνὴ φιλόνηκος καὶ ζηλότυπος, ὅτι εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον, ἄλλοι μὲν τῶν θεῶν ἦσαν σύμμαχοι τῶν Τρώων, ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων· ὅτι οἱ θεοὶ παρευρέθησαν εἰς τοὺς γάμους τοῦ Κάδμου· ὅτι θεοὶ ἐγένων ἐκ θνητῶν γυναικῶν, ὅτι θεαὶ ἔτικτον ἀπὸ θνητῶν ἀνδρῶν καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ δὲ διηγούμενοι τὰ μυθεύματα ταῦτα, διηγοῦνται δοξασίας νηπιώδεις μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον δοξασίας αἵτινες ἀπετέλουν τὸ θετικὸν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους θρησκεῖμα· ἐνῶ οἱ ἀγωνιζόμενοι ν' ἀνακαλύψωσιν ὅλας τὰς κοσμογονικὰς, φιλοσοφικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, αἵτινες ἐκρύπτοντο ὀπισθεν τῶν μυθευμάτων, ἀσχολοῦνται εἰς τὴν εὐρεσιν ἀληθειῶν περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγον ἐφρόντιζεν ὁ ἐλληνικὸς λαός,

ὅστις, ὡς προείπομεν, ἐλάτρευε τοὺς θεοὺς αὐτοῦ μᾶλλον ὡς πρόσωπα ἢ ὡς φυσικὰς ἢ ἠθικὰς δυνάμεις.

Ἄνάλογος ἀμφισβήτησις παρήχθη καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐρμηνείας τῶν μυθικῶν γενεαλογιῶν, τῶν ἠρωϊκῶν ἄθλων, τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐν γένει τῶν μυθικῶν παραδόσεων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὐταὶ σκοπὸν ἔχουσι νὰ διακρίνωσι, τί ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ ἱστορικόν, καὶ τί τὸ μυθῶδες· καὶ τινες μὲν ἀπεδοκιμάσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐθεωρήθησαν εὐστοχοί, κατ' ἄλλους δὲ πᾶσαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνυπόστατοι καὶ αὐθαίρετοι.

Ὁ παραδοξότερος τῶν ἐρμηνευτῶν τούτων εἶναι ὁ Παλαίφατος, ὅστις ἄδηλον ἀκριβῶς πότε ἔζη, ἀλλ' ὑπῆρξε προγενέστερος τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διότι ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ Οὐίργιλίου, ὅστις ἐγεννήθη ἐν ἔτει 70 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Παλαίφατος ἐπρέσβευεν, ὅτι τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν πείθονται εἰς ὅλα τὰ λεγόμενα, ὡς ἀμέτοχοι σοφίας καὶ ἐπιστήμης· οἱ δὲ, ἐπιρρεπέστεροι ὄντες πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ τὸν δισταγμὸν, εἰς οὐδὲν τούτων πιστεύουσιν. Ἄλλ' αὐτὸς νομίζει ὅτι πάντα τὰ λεγόμενα καὶ ἐγένοντο· διότι, ἂν δὲν ἐγίνοντο, δὲν ἤθελον λέγονται. Δέχεται ὁμῶς ὅτι δὲν ὑπῆρξαν τοιαῦτα οἶα καὶ λέγονται· καὶ ὅτι οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ λογογράφοι παρεμόρφωσαν αὐτὰ ἐπὶ τὸ ἀπιθανώτερον, διὰ νὰ τὰ καταστήσωσι θαυμαστότερα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅθεν ὁ Παλαίφατος κατέβαλε πολλοὺς κόπους ἵνα διακρίνη τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεσκέφθη τὰς χώρας εἰς ἃς ἀποδίδονται τὰ λεγόμενα, καὶ ἐξήτασεν ἐπιμελῶς τοὺς πρεσβυτέρους τῶν κατοίκων καὶ ἄλλους. Ἴδου δὲ παραδείγματα τινὰ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ.

Ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 38) τὸν περὶ Σφιγγὸς μῦθον. Ὁ Παλαίφατος, ἐκθέσας τὸν μῦθον τοῦτον, ἐπιφέρει ὅτι τὰ λεγόμενα εἶναι ἀπίθανα καὶ ἀδύνατα, ὅχι μόνον διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρξε τοιοῦτο θηρίον, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ὅλως παιδαριῶδες νὰ υποθέσωμεν, ὅτι οἱ Κάδμιοι, ἀντὶ νὰ τὸ κατατοξεύσωσιν, ἄφινον αὐτὸ νὰ τοὺς κατατρώγῃ. Ἐχει δὲ ἡ ἀλήθεια ὡς ἐξῆς. Ἡ Σφιγὴ ἦτο ἀπλῶς σύζυγος τοῦ Κάδμου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κάδμος ἔλαβε καὶ ἄλλην γυναῖκα, τὴν Ἀρμονίαν, ἡ Σφιγὴ, συγκροτήσασα στρατὸν, κατέλαβε τὸ ὄρος τὸ λεγόμενον Σφιγγίον, καὶ ἐντεῦθεν ἐπολέμει πρὸς τὸν Κάδμον,

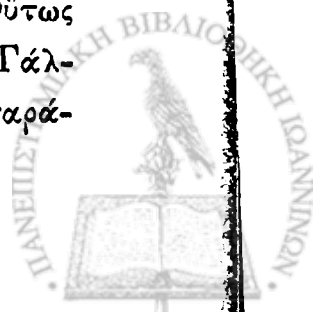

ἐπιχειροῦσα καθ' ἑκάστην ὥραν ἐνέδρας, εἰς ἃς ἐφόνευε τοὺς ἀντιπάλους· καλοῦσι δὲ οἱ Καδμεῖοι τὴν ἐνέδραν, αἶνιγμα. Ἐν τούτοις ὁ Κάδμος ὑπέσχετο ὅτι θέλει δώσει χρήματα πολλὰ εἰς ἐκεῖνον ὅστις φονεύσῃ τὴν Σφίγγα· καὶ ὁ Οἰδίπους, ἀνὴρ Κορίνθιος πολεμικώτατος, παραλαβὼν τινὰς τῶν Καδμείων, ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς εἰς τὸ ὄρος καὶ ἐφόνευσε τὴν Σφίγγα. Τούτων δὲ οὕτω συμβάντων, ἐξετέθησαν ταῦτα ἐπὶ τὸ μυθικώτερον.

Ὅμοιως περιγράψας ὁ Παλαίφατος τὴν Χίμαιραν (σελ. 31), ἐπιφέρει, ὅτι τοιοῦτο θηρίον βεβαίως δὲν ὑπῆρξε· διότι ἀδύνατον ὄφιν, καὶ λέων, καὶ αἶξ νὰ μεταχειρίζονται τὴν αὐτὴν τροφήν· καὶ εὐθὺς ἐνῶ εἶχε θνητὴν φύσιν, νὰ ἀποπνέῃ πῦρ. Τὸ δὲ ἀληθὲς οὕτως ἔχει. Ὁ Βελλεροφόντης, ἀνὴρ γενναῖος, κατεσκεύασε πλοῖον μακρὸν, δι' οὗ ἐλεηλάτει τὰ παραθαλάσσια χωρία τῆς Φρυγίας. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ πλοίου ἦτο Πήγασος, ὡς καὶ νῦν ἕκαστον τῶν πλοίων ἔχει ὄνομα· καὶ ἀρμόζει μᾶλλον εἰς πλοῖον ἢ εἰς ἵππον τὸ ὄνομα Πήγασος. Ὑπῆρξε δὲ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ὄρος ὀνόματι Χίμαιρα, εἰς τοῦ ὑποῖου τὸ ἔμπροσθεν μέρος κατῴκει τότε λέων, εἰς δὲ τὸ ὄπισθεν, δράκων, οἵτινες ἐκακοποιοῦν τοὺς ποιμένας καὶ τοὺς ξυλοκόπους. Τότε λοιπὸν ἐπελθὼν ὁ Βελλεροφόντης κατέκαυσε τὸ ὄρος καὶ ἐξωλόθρευσε τὰ θηρία· οἱ δὲ ἐγχώριοι ἔλεγον, ὅτι ὁ Βελλεροφόντης, ἐλθὼν μετὰ τοῦ Πηγάσου, κατέστρεψε τὴν Χίμαιραν· οὕτως ἀνεπλάσθη ὁ μῦθος.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Παλαίφατος ἔπραξεν ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῶν μύθων, ὅτι ὁ Εὐήμερος, ὡς πρὸς τοὺς θεοὺς· ἐξέθηκε δηλαδὴ τὰ μυθεύματα ἐπὶ τὸ πιθανώτερον. Ἄλλ' οὐδένα ἔχει τὴν σήμερον σπουδαῖον ὀπαδόν.

* Ἄλλο εἶδος ἐρμηνευτῶν εἶναι οἱ ἐρμηνευταί, οἵτινες θεωροῦσι μὲν καὶ οὗτοι ὅτι τὰ περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χρόνων λεγόμενα ἔχουσιν ὅλα βάσιν τινὰ ἀληθείας καὶ ὅτι ἀπλῶς ἠλλοιώθησαν ὑπὸ τῶν ποιητικῶν μύθων· δὲν ἐπιχειροῦσιν ὅμως, ὡς ὁ Παλαίφατος, νὰ μεταπλάσωσιν ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τὸ ἀπίθανον μέρος τῶν μύθων, ἀλλὰ ἀφαιροῦντες ἐκ μέσου ὅπως διόλου πᾶν ὅ,τι ὑπερφυῆς καὶ ἀλλόκοτον περιλαμβάνουσι τὰ διηγήματα, περιορίζονται εἰς μόνον τὸ πιθανὸν αὐτῶν μέρος καὶ ἐκθέτουσι τὸν σκελετὸν τοῦτον ὡς ἀληθῆ ἱστορίαν. Οὕτως ἔπραξαν οἱ πλείστοι τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἰδίως οἱ Γάλλοι Ῥαοῦλ Ῥοχέττιος, Κλαυῖερος καὶ Φρερέτος. Περίφημον δὲ παρά-

δειγμα τοιχύτης ἐρμηνείας εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν παρέστηκε τὸν τρωϊκὸν πόλεμον εἰς τῶν μεγίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἀθηναῖος Θουκυδίδης, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Εἶδομεν πῶς ὁ πόλεμος οὗτος ἐζωγραφήθη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Ὀμήρου. Ὁ δὲ Θουκυδίδης, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς ἀναμιχθέντας εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον θεοὺς, ἀφαιρέσας τὰ ὑπερφυῆ τῶν ἡρώων κατορθώματα, ἀφαιρέσας τοὺς ἀθανάτους ἵππους Ξάνθον καὶ Βαλίον,

τοὺς ἔτεκε Ζεφύρω ἀνέμῳ Ἄρπυια Ποδάργη·

ἀφαιρέσας τὸν δούρειον ἵππον, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ γεγονότος, ὡς περὶ ἀναμφισβητήτου κατὰ τὰ λοιπὰ πράγματος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁμηρικῆς παραδόσεως. Ὁ Ἀγαμέμνων, λέγει, ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὅλης ἐκστρατείας, ὡς ἰσχυρότατος τῶν ἄλλων δυναστῶν κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Συνέκειτο δὲ ὁ στόλος ἐκ χιλίων καὶ διακοσίων πλοίων, ὧν τὰ μεγαλύτερα ἔφερον ἑκατὸν εἴκοσιν ἄνδρας, τὰ δὲ μικρότερα πεντήκοντα. Καὶ ἀφιχθέντες οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Τρωάδα, ἐνίκησαν ἀμέσως τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· ἀλλὰ μὴ ἔχοντες τροφάς, ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς ληστείαν καὶ γεωργίαν τῶν πέριξ χωρῶν, ὀλίγοι μόνον παραμένοντες εἰς τὴν πολιορκίαν, καὶ τούτου ἕνεκα οἱ Τρῶες ἠδυνήθησαν νὰ ἀντισταθῶσι δέκα ἔτη. Ἐνῶ ἂν οἱ πολιορκηταὶ εἶχον τροφάς καὶ ἔμενον πάντοτε ἠθροισμένοι, ἤθελον κυριεύσει τὴν Τροίαν πολὺ ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον.

Ἄλλὰ, ἐπιφέρουσιν ἄλλοι, διότι ἀφηρέθη οὕτω ἀπὸ τοῦ διηγήματος ἅπαν τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ ἔνδυμα, κατέστη ἄρα γε διὰ τοῦτο τὸ διηγούμενον βέβαιον, θετικὸν, ἱστορικόν; Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν θεωρεῖ σήμερον ὡς βέβαια καὶ θετικὰ εἰμὴ ὅσα δύνανται νὰ κυρωθῶσι διὰ συγχρόνων μαρτύρων ἢ διὰ συγχρόνων μνημείων. Μνημεῖον ἀναγόμενον εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον καὶ ἀνατρέχον μέχρι τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν οὗτος ἀποδίδεται, δὲν ὑπάρχει σήμερον, καὶ οὐδὲ ἐπὶ Θουκυδίδου ὑπῆρχεν. Ὁ μόνος τούτου μάρτυς ἦτο ὁ Ὀμηρος· ἀλλ' ὁ Ὀμηρος ἦτο πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενέστερος τῶν παρ' αὐτοῦ ὑμνηθέντων ἡρώων καὶ ἄθλων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπεκράτει γενικὴ πεποιθήσις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον ὁμοίως εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς μυθικὰς παραδόσεις. Καὶ ἔπειτα αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης ἔλαβεν, εἰς ἄλλας τινὰς περιστάσεις, ἀφορμὴν νὰ

ἀποδείξῃ ὅποσον ἐσφαλμένα ἦσαν πολλάκις αἱ τοιαῦται γενικαὶ πεποιθήσεις. Λ. χ. ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, γενικὴ πεποίθησις ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις ὅτι πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ πρὸ ἑκατὸν ἑτῶν ἀκμάσαντος τυράννου Πεισιστράτου ἦτο ὁ Ἰππαρχος καὶ ὄχι ὁ Ἰππίας· ἐνῶ ὁ Θουκυδίδης, ἐξετάσας ἀνθρώπους οἵτινες ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσι προσωπικῶς τοὺς παῖδας τοῦ Πεισιστράτου, καὶ πρὸς τούτοις στήλην ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀναφέρουσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἀπέδειξεν, ὅτι πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ τυράννου ἦτο ὁ Ἰππίας καὶ ὄχι ὁ Ἰππαρχος. Ἐξ οὗ γίνεται πρόδηλον ὅτι καὶ περὶ πραγμάτων ὄχι παλαιῶν, ἠδύναντο νὰ ἐπικρατῶσιν ἡμαρτημένα γενικαὶ πεποιθήσεις. Ἄρα ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, ὅπως διηγεῖται αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, εἶναι μὲν πιθανός· ἴσως ἐγένετο τῶντι· ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονός βέβαιον καὶ ἀναμφισβήτητον, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο δὲ τόσῳ ὀλιγώτερον, ὅσῳ ἄπειροι διαφωνίαι ἐπικρατοῦσι περὶ τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀποδίδεται. Ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις ἤκμασε μικρὸν πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἐν τῇ αὐτῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, προσδιορίζει πού τὸ γεγονός τοιουτοτρόπως, ὥστε οἱ Γάλλοι χρονολόγοι, οἵτινες ἐδέχθησαν τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀνάγουσι τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἰς τὸ 1270 ἔτος πρὸ Χριστοῦ· ἂν καὶ ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἀντιφάσκει ἀλλαχοῦ δις εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ πρώτου χωρίου. Κατὰ δὲ τὸν Πάριον χρονολογικὸν πίνακα, τὸν ἀνευρεθέντα εἰς Σμύρνην, κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα, τὸ γεγονός μετατίθεται εἰς τὸ 1209 ἔτος· κατὰ δὲ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρονολόγους, Ἐρατοσθένην καὶ Ἀπολλόδωρον, εἰς τὰ ἔτη 1184 ἢ 1183. Καὶ ἄλλοι δὲ πλείστοι, οἷον ὁ Ἐφορος, ὁ Φανίας, ὁ Τίμαιος, ὁ Κλείταρχος, ὁ Δοῦρις, ὁ Καλλιμάχος, ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἰσοκράτης, ἔχουσιν ἕκαστος ἰδίαν, καὶ ἐνίοτε διπλῆν ἢ τριπλῆν χρονολογίαν· ἐξ ὧν ἢ μὲν τοῦ Τιμαίου ἀνατρέχει μέχρι τοῦ 1343 πρ. Χρ., ἢ δὲ τοῦ Δημοκρίτου καταβαίνει μέχρι τοῦ 1150· ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ εἶναι 200 περίπου ἐνιαυτῶν, ἢ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀμφιβολία περὶ τοῦ πότε συνέβη ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, προστιθεμένη εἰς τὴν ἔλλειψιν παντὸς κύρους, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀμφιβολίαν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, περὶ τοῦ ἂν ποτε συνέβη ὁ πόλεμος οὗτος.

Συμβαίνει δὲ ἐνταῦθα καὶ ἄλλο ἀτόπημα. Περὶ ὅλων σχεδὸν τῶν γεγονότων, τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους ὑπάρχουσι διπλαῖ καὶ τριπλαῖ παραδόσεις· οἱ δὲ ἐρμηνευταὶ παραδέχονται συνήθως μίαν ἐξ αὐτῶν, ἐνῶ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Γρότε, εἶναι πρόδηλον, ὅτι

ἔσω ἀξιόπιστος εἶναι ἢ μία παράδοσις, τόσῳ καὶ ἢ ἄλλη, ἢ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐκλογὴ εἰμπορεῖ νὰ ᾔηται ἔργον ὀρέξεως, ἀλλ' ὄχι κρίσεως ἱστορικῆς. Περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ἐπικρατεστάτη ἦτο βεβαίως ἡ παράδοσις ἢ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου μὲν ὑμνηθεῖσα, γυμνωθεῖσα δὲ τῆς ποιητικῆς αὐτῆς πορφύρας ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐπὶ τοσοῦτον ἐπικρατεστάτη, ὥστε ἅμα τις ἀποφασίσῃ νὰ ἐκθέσῃ ὡς ἱστορίαν τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, δὲν τολμᾷ εἰμὴ ταύτην τὴν παράδοσιν νὰ ἀκολουθήσῃ. Ἄλλ' ὅμως καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὅστις διὰ τὴν μεγάλην φήμην τοῦ ὁμηρικοῦ ποιήματος καὶ τὴν κοινὴν πεποιθήσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἶναι ἐν τῶν ὀλιγώτερον ἀμφισβητηθέντων ἱστορημάτων τῶν μυθικῶν χρόνων, καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ὑπῆρξάν ἕτεραί τινες διαμορφώσεις τῆς παραδόσεως, ὧν ἡ παραδοξότερα εἶναι ἡ τοῦ Δίωνα τοῦ Χρυσόστομου. Κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστόν, τὰ πράγματα συνέβησαν ὅλως διόλου ἄλλως παρ' ὅ,τι ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου· ὁ Πάρις ἦτο νόμιμος τῆς Ἑλένης σύζυγος· ὁ Ἔκτωρ ἐφόνευσε τὸν Ἀχιλλέα, οἱ δὲ Ἕλληνες, μὴ δυνηθέντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Τροίαν, ὑπεχώρησαν κατησχυμένοι. Ἀξιοῖ δὲ ὁ Δίων ὅτι στηρίζεται εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων· ὁμοίως καὶ ὁ Ἡρόδοτος, διαφωνῶν περὶ τινὰ πρὸς τὸν Ὀμηρον, φέρει μάρτυρας τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς.

Ἄλλὰ τὸ μέγιστον κατὰ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῶν μυθικῶν παραδόσεων ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι, ἀφαιροῦσα τὸ ποιητικὸν αὐτῶν κόσμημα, δὲν δίδει μὲν ὡς ἐκ τούτου εἰς αὐτάς τὴν ἱστορικὴν βεβαιότητα, διαστρέφει δὲ τὴν ἔποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν αὐτάς. Τρώντι, οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον ὄχι οἷον ἐπὶ τὸ θετικώτερον ἱστόρησεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, ὡς γεγονὸς δηλαδὴ καθαρῶς ἀνθρώπινον, ἀλλὰ οἷον παρέστησεν αὐτὸν ὁ Ὀμηρος, ἦτοι ὡς γεγονὸς γιγαντώδους τινὸς παρελθούσης ἐποχῆς, τῆς ὁποίας τὰ συμβεβηκότα διεξήγοντο εἰς τὸ μεταίχμιον οὕτως εἰπεῖν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τινὲς μὲν τῶν θνητῶν, περιβεβλημένοι ἀρετὴν ἐξαισίαν καὶ δύναμιν ὑπερβάλλουσαν, μετεωρίζοντο εἰς τὴν ἀνωτέραν περιωπὴν τῶν ἡμιθέων ἡρώων, οἱ δὲ θεοὶ δὲν ἀπηξίουσαν νὰ ἀναστρέφονται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὑπερανθρώπου ἐκείνου γένους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Ὀμηρος ζωγραφεῖ ἐποχὴν τινὰ προαιώνιον, ἧς αἱ περιπέτειαι ὑπερέβαινον τοὺς ἠθικούς καὶ ὕλικούς νόμους τῆς μετα-

γενεστέραε ἀνθρωπίνης ἐποχῆς· κόσμον ἕνα καὶ πολιτικόν, τὸν ὁποῖον ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ εὐλαβεῖτο, ὡς περιέχοντα τὰς θρησκευτικὰς ἀρχὰς ὄλων τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς δοξασιῶν καὶ εἰς τοῦ ὁποῖου τὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν ἐπίστευεν, ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ναὶ μὲν ὑπῆρχον ἤδη ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐποχῆς ἄνθρωποι τινες, φιλόσοφοι, ἱστορικοὶ, οἵτινες καθὼς δὲν ἐπίστευον εἰς τὸ καθαρῶς θρησκευτικόν μέρος τῶν μυθευμάτων, δὲν ἐπίστευον οὐδὲ εἰς ταῦτα τὰ ἱστορικὰ ἅμα καὶ θρησκευτικὰ μυθεύματα· ἄνθρωποι ὅποιοι ὑπάρχουσι παντοῦ καὶ πάντοτε. Ἄλλ' ὅτι ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ἡμᾶς ἐπίστευεν εἰς τὸν ὁμηρικόν ἐκεῖνον κόσμον, ἐξάγεται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξειργάσθησαν τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οἱ λυρικοὶ καὶ οἱ τραγικοὶ ποιηταί. Οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐκαινοτόμησαν μὲν πολλάκις περὶ τὰ καθέκαστα, ἔδωκαν μὲν εἰς τὸ μῦθευμα νέον μέχρι τινὸς ἠθικὸν χαρακτῆρα, ἐν γένει ὁμως περιεστρέφοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐντὸς τῶν μέτρων τοῦ ὁμητικοῦ κόσμου, οὐδέποτε καταβιβάζοντες τὸ ἀντικείμενον μέχρι τῶν ἀναλογιῶν τοῦ περὶ αὐτοὺς θετικοῦ βίου, καὶ ἰδίως παραδεχόμενοι πάντοτε τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἑλένης, τῆς θυγατρὸς μὲν τοῦ Διὸς, ἀδελφῆς δὲ τῶν Διοσκούρων, τὴν μικτὴν σύμπραξιν τῶν θεῶν, τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, τὴν κολοσσιακὴν δύναμιν καὶ τοὺς ἄθλους τῶν κυριωτάτων ἡγεμόνων, τοὺς μακροὺς καὶ ὑπερβολικοὺς ἀγῶνας εἰς οὓς καθυπεβλήθησαν οἱ κατακτηταί, καὶ τὴν τιμωρήσασαν τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν Νέμεσιν. Ἄν τὸ μέγα κοινὸν ἐθεώρει πάντα ταῦτα ὡς καθαρὰ μύθους, ὡς μηδέποτε ὑπάρξαντα πράγματα, τὰ ἔργα τῶν λυρικῶν καὶ τῶν τραγικῶν ποιητῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προξενήσωσι τὴν ἐντύπωσιν, τὴν συγκίνησιν, τὴν κατάνυξιν τὴν ὁποῖαν ἐπροξένουν εἰς αὐτό. Ἄρα τὸ μέγα κοινὸν καὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐπίστευεν εἰς τὸ γιγαντῶδες, εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον ἐκεῖνο παρελθὸν τοῦ ὁμητικοῦ κόσμου· ἄρα ἡ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου διήγησις, ὅπως ἐζωγράφησεν αὐτὸν ὁ Ὅμηρος, παρίστησιν εἰς ἡμᾶς τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας καὶ τινὰς τῶν ἠθικῶν χαρακτήρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, προσέτι δὲ καταδεικνύει τὴν ἐπιρροὴν τῶν περὶ τοῦ γεγονότος ἐκείνου παραδόσεων εἰς ὄλον τὸν ἑλληνικὸν βίον· ὃ ἐστὶ διδάσκει πράγματα βέβαια καὶ διὰ τοῦτο ἄξια τῆς ἱστορίας. Ἡ δὲ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου διήγησις, ὅπως ἐφιλοσόφησε περὶ αὐτοῦ ὁ Θουκυδίδης, δὲν διδάσκει εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀτομικὴν γνώμην τοῦ μεγάλου τούτου ἱστορικοῦ, ἧτις

οὔτε παράδοσις εἶναι οὔτε ἱστορία. Ἐνὶ λόγῳ αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δὲν ἔχουσιν ὑπόστασιν τινα εἰμὴ ἐνόσω φέρουσι τὸ μυθικὸν αὐτῶν κόσμημα· καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐνθυμίζουσι κατὰ τοῦτο τὰς πομφόλυγας τὰς ὁποίας οἱ παῖδες σχηματίζουν διὰ τοῦ σάπωνος. Ἡ πομφόλυξ δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐνόσω φέρει τὸ διαφανὲς αὐτῆς περίβλημα· τότε ἔχει ποικίλα καὶ ζωηρὰ χρώματα, σχῆμα, σῶμα, κίνησιν· ἅμα ὅμως θελήσητε νὰ γυμνώσητε αὐτὴν τοῦ ἐλαφροτάτου αὐτῆς ἐνδύματος, διὰ νὰ ἰδῆτε τί περιέχεται ἐν αὐτῷ, διαλύονται ἀμέσως καὶ χρώματα, καὶ σχῆμα, καὶ σῶμα, καὶ κίνησις, καὶ δὲν βλέπετε τίποτε ἐμπρὸς σας. Τοιοῦτό τι πάσχουσι καὶ αἱ μυθικαὶ παραδόσεις, ἅμα ἀφαιρέσητε τὸ μυθικὸν αὐτῶν κόσμημα· ἐκλείπει μὲν ὁ μῦθος, δὲν προκύπτει δὲ ἱστορία.

Τρίτη καὶ τελευταία τάξις τῶν ἑρμηνευτῶν εἶναι οἱ ἑρμηνευταί, ὅτινες οὔτε μεταπλάττουσι τὸ ἀπίθανον τῶν μύθων ἐπὶ τὸ πιθανώτερον, οὔτε παραδέχονται ὡς γνησίαν ἱστορίαν τὸ πιθανὸν μέρος τῶν παραδόσεων· ἀλλὰ, θεωροῦντες τὰς παραδόσεις ὡς ἀπλῆν ἀφορμὴν εἰκασιῶν καὶ συμπερασμάτων, δημιουργοῦσιν, ἕκαστος διὰ τῶν εἰκασιῶν αὐτοῦ καὶ συμπερασμάτων, ἰδίαν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορίαν. Τὸ ἑρμηνευτικὸν τοῦτο σύστημα ἐπεκράτησε μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ· καὶ ἰδοὺ ἐπὶ παραδείγματος πῶς ἑρμηνεύει τὴν περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παράδοσιν.

Εἰς παραρχαίους τινὰς χρόνους, φυλαὶ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας, τῶν ὁποίων ἐπιφανεστάτη ἦτο οἱ καλούμενοι Μινύαι, φαίνεται ὅτι κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ μέχρι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Πύλου. Ἐξαιρέτως δὲ ἤκμασαν οἱ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας Μινύαι, τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξίς καὶ αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις θεωροῦνται ἀναμφισβήτητοι· διὸ θέλομεν ἄλλοτε λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πλεονέκτα περὶ αὐτῶν. Ταύτας λοιπὸν τὰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Μινυῶν εἰκονίζει, κατὰ τὸν σοφὸν Γερμανὸν Κ. Ο. Μύλλερρον, ἡ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παράδοσις. Αἱ ἀποικίαι τὰς ὁποίας οἱ Μινύαι ἴδρυσαν, ἢ τὰ μέρη ὅπου περιῆλθον εἰς πολεμίας ἢ φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐγχωρίους, ἀνεφέρθησαν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς τόποι εἰς οὓς ἀπέβησαν οἱ Ἀργοναῦται. Αἱ χῶραι πρὸς τὰς ὁποίας ἐπλευσαν κατὰ πρῶτον οἱ Μινύαι ἦσαν φυσικῶ τῷ λόγῳ αἱ νῆσοι αἱ κείμεναι εἰς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν μέρος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἔμπροσθεν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἔπειτα δὲ τὰ παράλια τῆς Προποντιδῆος

καὶ τῶν δύο αὐτῆς πορθμῶν ὅθεν πιθανῶς ταύτας μόνας τὰς χώρας ἀνέφερε κατ' ἀρχὰς ἢ παράδοσις. Διότι αἱ θαλασσοπορίαι τῶν Μινυῶν δὲν ὑπερέβαλον τὴν εἰσδὸν τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἢ ἂν προεχώρησαν περαιτέρω, περιορίσθησαν εἰς μόνην τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν· ἢ δὲ μέχρι Κολχίδος παράτασις τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν, εἶναι μεταγενεστέρα. Τοιαύτη εἶναι ἐν συνόψει ἡ ἐρμηνεία τοῦ σοφοῦ Γερμανοῦ, τὴν ὁποῖαν ἐθεώρησεν ὡς τὴν πιθανωτέραν τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασιῶν καὶ ὁ Ἄγγλος Κόννοπ Θίρλουαλλ, ὅστις ἐγράψε μικρὸν πρὸ τοῦ Γρότε (ἀπὸ τοῦ 1835 μέχρι τοῦ 1844) ὀκτάτομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πλείστου λόγου ἀξίαν, κατεκρίθη ὅμως ὡς παραδεχθεὶς πολλάκις πέραν παντὸς μέτρου τὰς αὐθαιρέτους τῶν Γερμανῶν ἐρμηνείας. Ἰδίως δὲ, ὡς προείπομεν, παρεδέχθη καὶ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος, ὡς πιθανωτέραν πάσης ἄλλης. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι τῶντι πιθανή· ἀλλὰ πᾶν τὸ πιθανόν δὲν εἶναι καὶ βέβαιον. Ἱστορία δὲ εἶναι ἡ ἀπομνημόνευσις γεγονότων βεβαίων, ὄχι μόνον πιθανῶν καὶ ἅμα περιλάβῃ ὅλα τὰ πιθανά, παύει τοῦ νὰ ᾔηται ἱστορία. Ἡ ἀνά χειρας ἐρμηνεία τροπολογεῖ πρὸ πάντων οὐσιωδῶς τὴν παράδοσιν. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει μίαν μόνην ἐπιχείρησιν, ἢ δ' ἐρμηνεία ἀξιοῖ ὅτι ἡ παράδοσις παρίστησι σειρὰν πολλῶν ἐπιχειρήσεων, γενομένων ἐπὶ πολλάς γενεάς· τοῦτο εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, πιθανόν· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἢ μὲν παράδοσις ἀναφέρει ἓνα μόνον πλοῦν, ὁ δ' ἐρμηνευτῆς οὐδεμίαν ἄλλην παραθέτει μαρτυρίαν, ἐκτὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης. Πρὸς τούτοις ὁ ἐρμηνευτῆς ὑποθέτει ὅτι ἡ ἀρχικὴ παράδοσις δὲν ἀνέφερον εἰμὴ τὰς μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου χώρας πιθανόν καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὅμως ὁ Ἡσιόδος μνημονεῖ τῆς ἀπὸ Κολχίδος ἐπανόδου τῶν Ἀργοναυτῶν, ἄλλην δὲ ἀρχαιοτέραν τοῦ Ἡσιόδου μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν. Καὶ ἔπειτα ἂν ὁ μέχρι Κολχίδος πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν προσετέθη βραδύτερον, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ἕλληνας ἐγνώρισαν τὰς χώρας ταύτας, διατί τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως περιέχει μυθωδεστάτας γεωγραφικὰς εἰδήσεις;

Ἡ δὲ τοιαύτη τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος παραδόσεως ἐρμηνεία, ὡς στηριζομένη εἰς μόνην τοῦ γράφοντος τὴν εἰκασίαν, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ ἐρμηνείας ἄλλας, μὴ στηριζομένας ὁμοίως εἰμὴ εἰς τὴν εἰκασίαν τοῦ γράφοντος. Τῶντι, ἕτερος Γερμανός, ὁ Βεϊχέρτιος, φρονεῖ, ὅτι τὸ χρυσόμαλλον δέρας σημαίνει τοὺς θησαυροὺς τοῦ Φρίξου ἢ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἐν Ὀρχομενῷ βασιλέως Ἀθάμαντος· ὁ Φρίξος φεύγει μετὰ τῶν

θησαυρῶν τούτων, δι' οἰανδήποτε τινα ἄδελγον αἰτίαν, εἰς Κολχίδα, ὅπου κατὰ τὸ βάρβαρον ἔθος τοῦ τόπου φονεύεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως Αἰήτου. Τὴν δὲ ἀγγελίαν τοῦ κακουργήματος τούτου φέρουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Αἰολίδαι, οἵτινες ἔχουσιν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Κολχίδος, καὶ τοι οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ἄγριοι· καὶ τότε οἱ ἥρωες ἐπιβιβάζονται, οὐχὶ ἐπὶ ἐνὸς πλοίου, ἀλλὰ ἐπὶ ὀλοκλήρου στόλου, διὰ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ Φρίξου καὶ νὰ ἀναλάβωσι τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη τροπολογεῖ ὁμοίως ὄχι ὀλίγον τὴν παράδοσιν· ἀντὶ ἐνὸς πλοίου, ὑποθέτει στόλον ὀλοκλήρον· καὶ ὑποθέτει τὸν Φρίξον φονευθέντα ὑπὸ τοῦ Αἰήτου, ἐνῶ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐξεναντίας ὁ Αἰήτης ὑπεδέχθη φιλοφρόνως τὸν Φρίξον καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Χαλκιόπην. Πάλιν δὲ ἄλλος Γερμανός, ὁ Πλάς, φέρει εἰς μέσον ἄλλην τινὰ ἰδίαν εἰκασίαν. Ὑποθέτει τὴν Ἰδρυσιν ἀποικίαν Φοινίκων ἐν Ὀρχομενῷ· ὑποθέτει ὅτι οἱ Φοίνικες οὗτοι ἐδιώχθησαν ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Μινυῶν· ὑποθέτει φήμην διαδοθεῖσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, ὅτι συναπήγαγον ἀπείρους θησαυροὺς· ὑποθέτει ὅτι οἱ Φοίνικες ἀπῆλθον εἰς τὰς πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν μέρος τῆς γῆς κειμένης χώρας, καὶ ὑποθέτει ὅτι οἱ Μινύαι ἐπεχείρησαν διαφόρους θαλασσοπορίας, διὰ νὰ εὔρωσι καὶ ληστεύσωσι αὐτούς. Διατί ὅμως ἄλλος νὰ μὴ ὑποθέσῃ ἄλλα καὶ ἄλλος ἄλλα ἐπ' ἕπειρον. Αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δύνανται τοιουτοτρόπως νὰ ἀλλοιωῦνται καὶ νὰ τροπολογῶνται ἀκαταπαύστως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθοῦς τῶν μυθικῶν χρόνων ἱστορίας, ἣτις ποτὲ δὲν θέλει εὐρεθῆ· ἀπαρλλάκτως καθῶς, ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οἱ λεγόμενοι ἀλχημικοὶ ἠγωνίζοντο, διὰ τῆς μεταποιήσεως τῶν μετάλλων, νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατασκευὴν χρυσοῦ, ὅστις ποτὲ δὲν κατεσκευάσθη.

Ἡ ἐλληνικὴ ἀρχαιότης ὀφείλει βεβαίως πολλὰς χάριτας εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Γερμανίας ἄνδρας. Ἡ κριτικὴ αὐτῶν ἐπιστήμη, ὅσάκις ἠσχολήθη περὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνους, περὶ τοὺς χρόνους δηλαδὴ τοὺς δεκτικοὺς κριτικῆς ἐπεξεργασίας, διώρθωσε πολλὰς πλάνας καὶ διηυκρίνησε πολλὰ πράγματα. Ἀλλ' ἅπασα τῶν ἀνδρῶν τούτων ἡ πολυμαθία καὶ ἀγχίνοια, δὲν εἰμπόρεσε νὰ κάμῃ τὰ ἀδύνατα δυνατὰ, δὲν εἰμπόρεσε δηλαδὴ νὰ δημιουργήσῃ ἱστορίαν ἐκ μύθων. Ἡ ὀλίγη πρακτικὴ ὠφέλεια τῶν ἐρμηνειῶν τούτων ἀποδείκνυται μάλιστα διὰ τῶν ἀδιελείπτων αὐτῶν ἀντιφάσεων. Εἶδομεν

λ. χ. ὅτι κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Κέκροψ ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἄττικὴν. Ὁ σοφὸς καὶ φιλέλληνας Θεόφραστος, διὰ τὴν ἐνισχύσιν εἶτι μᾶλλον τὴν παράδοσιν ταύτην, ἐπεχείρησεν ἐμβριθῆ ἐξέτασιν τοῦ ἄττικοῦ θρησκευήματος καὶ τῆς ἄττικῆς τέχνης, κατέδειξε πολλὴν τὴν ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν τῆς Ἀθηναίας καὶ τῆς αἰγυπτίας Νεΐθ, τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ αἰγυπτίου Φθα, καὶ ἰδίως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν φυσιογνωμίαν τῆς Ἀθηναίας ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἄττικῶν νομισμάτων. Ἄλλ' ἰδοὺ ἕτερος πολυμαθὴς ἀνὴρ, ὁ Ἐφφτερ, ὅστις, μετὰ βαθεῖαν συμπαραβολὴν τῶν χαρακτήρων καὶ ἐνεργειῶν τῆς αἰγυπτίας Νεΐθ καὶ τῆς ἑλληνίδος Ἀθηναίας, περιέρχεται εἰς τὸ ἀντίθετον συμπέρασμα, ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης ἔχει ἀρχὴν καθαρῶς ἑλληνικὴν, καὶ ἀπορρίπτει ὅλως διόλου τὴν παράδοσιν, ὅτι ὁ Κέκροψ ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς ἐκπηγάσασαν ἐκ μόνης τῆς ἐσφαλμένης ἐρμηνείας χωρίου τινὸς τοῦ φιλοσόφου Πλάτωνος. Πολλοὶ ὁμοίως Γερμανοὶ ἐντελῶς ἀπέριψαν τὴν παράδοσιν καθ' ἣν ὁ Δαναὸς ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὸ Ἄργος, καὶ, διὰ ποικίλων καὶ παραδόξων ἐρμηνειῶν, ἠγωνίσθησαν νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι τὸ περὶ Δαναοῦ καὶ τῶν πεντήκοντα αὐτοῦ θυγατέρων διήγημα δὲν προέκυψεν εἰμὴ ἐκ τοπικῶν τοῦ Ἄργους περιστάσεων, ἐνῶ ὁ Ἄγγλος Θίρλουαλλ φρονεῖ, ὅτι ὅλα αὐτὰ αἰ ἀπόπειραι ἀπέβησαν μάταιαι. Ἄλλοι πάλιν ἀποκρούουσι τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἀπὸ Φοινίκης καθόδου τοῦ Κάδμου εἰς Βοιωτίαν· ἀξιούσιν ὅτι ἀποικία Φοινίκων δὲν ἠδύνατο νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς μεσογείους Θήβας καὶ θεωροῦσι τὰ περὶ Κάδμου διηγήματα, ὡς ὄντα ἐπιχωρίου καταγωγῆς. Ἄλλ' ἰδοὺ ἕτερος σοφός, ὁ Βέλκερ, ὅστις ἀγωνίζεται εὐφυέστατα νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Καδμεῖοι ἦσαν ἀποικοὶ Κρητῶν.

Οἱ ἐρμηνευταὶ λοιπὸν οὗτοι θεωροῦσι τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην χώραν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὡς χώραν ὀριάλωτον, μεταχειρίζονται τὰ μυθικὰ διηγήματα, ὡς ἂν ταῦτα παρεδόθησαν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν καὶ, ἄλλοτε μὲν οὐσιωδῶς τροπολογοῦντες αὐτὰ, ἄλλοτε δὲ ἐκ βάθρων ἀνατρέποντες, παρεισάγουσιν ἀντ' αὐτῶν τὰ πλάσματα τῆς εἰκασίας καὶ τῆς φαντασίας των. Ἄλλ' ἡ φαντασία δὲν εἶναι ἐκ τῶν δυνάμεων ἐκείνων τῆς ψυχῆς αἵτινες πρέπει νὰ πρωτεύωσιν εἰς τὰ ἱστορικὰ διηγήματα. Ὁ γλαφυρότατος τῶν καθ' ἡμᾶς ἱστορικῶν, ὁ Ἄγγλος Μακώλαιῦ, ἔλεγε μὲν ὅτι καὶ ὁ ἱστορικὸς ἔχει χρεῖαν φαντασίας τινός,

ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι ἡ φαντασία αὕτη εἶναι πολὺ ταπεινοτέρα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας. Κατὰ τούτο, ὁ Θουκυδίδης διαφέρει τοῦ Ὀμήρου, καὶ ὁ Πολύβιος διαφέρει τοῦ Εὐριπίδου, ὅσον ὁ ζωγράφος ὁ εἰκονίζων ὠρισμένα πρόσωπα διαφέρει τοῦ ζωγράφου τοῦ εἰκονίζοντος πρόσωπα ἰδανικά. Βεβαίως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τὸ ἔργον δὲν περιορίζεται εἰς μηχανικὴν ἀπλῶς ἀπομίμησιν. Ἐὰν ἦναι ὄντως τεχνίτης, θέλει προτιμήσει τὰ μέρη τὰ ἐπιτηδειότερα νὰ δώσωσιν ἔννοιαν τοῦ ὅλου, θέλει προτάξει πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἰδίως χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον εἰκονίζει, καὶ θέλει διαθέσει τὸ φῶς καὶ τὴν σκιὰν εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστήσῃ ὅσον ἐνδέχεται πιστοτέραν τὴν ἐντύπωσιν. Ἄλλ' ἡ φαντασία αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι νὰ κατασκευάζῃ νέους κόσμους. Τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ παραστήσῃ δὲν κεῖται ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, ἀλλὰ παραδίδεται εἰς αὐτὸν ἕτοιμον. Δὲν εἶναι ὄνειρον κάλλους καὶ μεγαλείου, ὁρατὸν εἰς μόνον τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πνεύματος, ἀλλὰ εἶναι πραγματικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον οὗτος δὲν κατασκεύασε καὶ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τροπολογήσῃ. Οἱ ἐρμηνευταὶ ὅμως τῶν μυθικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος τροποποιοῦσιν ἀκαταπαύστως τὸ πρότυπον τὸ ὁποῖον ἔχουσι νὰ παραστήσωσι, κατασκευάζουσι ἕκαστος νέον κόσμον. Τί ἠθέλομεν εἰπεῖ περὶ διαφόρων ζωγράφων, ὅλων ἐπιτηδειοτάτων τεχνιτῶν, ἀναλαβόντων νὰ ζωγραφήσωσιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς πρόσωπον, ἐὰν ἡ εἰκὼν ἐκάστου ἐξ αὐτῶν οὐδόλως ὠμοίαζε τὴν εἰκόνα ἄλλου; ἠθέλομεν εἰπεῖ ἀναμφιβόλως, ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται εἴμποροῦν νὰ ἦναι ὅλα ἔργα τέχνης ἐξαισία, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν εἴμποροῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ὁποῖον εἶναι τὸ πρῶτότυπον, τὸ ὁποῖον προέκειτο νὰ παραστήσωσι. Τοῦτο συμβαίνει εἰς τοὺς ἐρμηνευτὰς τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων· αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτῶν εἴμποροῦν νὰ ἦναι πολυμαθέσταται καὶ εὐφρέσταται, ἀλλὰ τοσοῦτον διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν δύναμεθα νὰ διδασθῶμεν ὁποῖα τις ἐστὶν ἡ ἀληθὴς καὶ βεβαία ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων.

Τούτου ἕνεκα εὐλογώτερον ἔπραξε, νομίζομεν, ὁ Ἄγγλος Γεώργιος Γρότε, μηδεμίαν ἐπιχειρήσας ἐρμηνεῖαν τῶν μυθικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ ἐκθέσας αὐτὰς ὅπως ἔχουσιν εἰς τὰ μυθεύματα τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων, καὶ ὅπως ἐπιστεύοντο καὶ κατενοεῖοντο ὑπ' αὐτῶν. Εἰς τοὺς ἀνα-

γνώστας οἵτινες ἤθελον κατακρίνει τὸν ἱστορικὸν, διατι δὲν βοηθεῖ αὐτοὺς νὰ διακρίνωσι τί τὸ ἀληθὲς καὶ τί τὸ μυθῶδες μέρος τῶν παραδόσεων τούτων, εἰς τοὺς ἀναγνώστας οἵτινες ἤθελον ἐρωτήσῃ αὐτὸν διατι δὲν ἀνασύρει τὸ παραπέτασμα ἵνα ἴδωσι τὴν ὀπισθεν αὐτοῦ κρυπτομένην εἰκόνα, ὁ Γρότε ἀπαντᾷ ὅπως ἀπήντησεν ὁ περίφημος Ἕλληνας ζωγράφος Ζεῦξις εἰς ὁμοίαν ἐρώτησιν γενομένην παρ' ἀνθρώπων οἵτινες εἶδόν ποτε τὸ ἀριστοτέχνημα αὐτοῦ· «Τὸ ἐνώπιον ὑμῶν παραπέτασμα, εἶναι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἐζωγράφισα.» "Ὅτι σήμερον ἀναγινώσκομεν ὡς ποίησιν καὶ μῦθον, ἥτό ποτε ἡ μόνη γνησία καὶ δόκιμος ἱστορία τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἣν οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι καὶ νὰ ἀκούσωσιν ἀσμένως. Τὸ παραπέτασμα δὲν καλύπτει τίποτε, οὐδὲ ὑπάρχει ἀγχίνοια ἱκανὴ νὰ ἀνασύρῃ αὐτό. Αἱ παραδόσεις ἄρχονται, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ θεῶν, μεταβαίνουσιν ἔπειτα εἰς ἡμιθέους ἢ ἥρωας, καὶ τελευταῖον καταντῶσιν εἰς ἀνθρώπους. Τὸ περὶ θεῶν καὶ ἡμιθέων μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας, διότι ἡ ἱστορία πραγματεύεται περὶ ἀνθρώπων, καὶ ὄχι περὶ ὑπερανθρώπων ὄντων. Ἡ δὲ ἱστορία, ἡ ἀσφαλὴς, ἡ βεβαία ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ὅπως σήμερον ἐννοοῦσι τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἄρχεται ἀφ' ἧς ἐποχῆς αἱ παραδόσεις παύουσι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον θεοὺς καὶ ἡμιθέους, καὶ ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς αἱ καθαρῶς ἀνθρώπινοι ἤδη ἀποβάσαι αὐταὶ παραδόσεις κυροῦνται πρὸς τούτοις διὰ συγχρόνων μαρτυριῶν καὶ μνημείων, ἥτοι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ῥητότερον ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἀκριβέστερον ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου βιβλίου. Ταύτης δὲ τῆς γνώμης, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἦσαν καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαίων. Ὁ ἱστορικὸς Ἐφορος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐπρέσβευεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν· ὁμοίως οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ Καλλισθένης καὶ Θεόπομπος δὲν ἐθεώρουν ἄξια τῆς ἱστορίας τὰ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου μυθεύματα. Ὁ περίφημος χρονολόγος Ἰούλιος Ἀφρικανὸς, ὁ ἀκμάσας ἐν ἀρχῇ τῆς τρίτης μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἔλεγεν ὅτι «μέχρι μὲν Ὀλυμπιάδων οὐδὲν ἀκριβὲς ἰστόρηται τοῖς Ἕλλησι» καὶ ὅτι πολλὴ σύγχυσις καὶ ἀσυμφωνία ἐπικρατεῖ περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης διηγημάτων. Ὁ δὲ σοφὸς Ῥωμαῖος Μάρκος Τερέντιος Οὐάρρων, ὁ διαπρέψας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, διήρει εἰς τρεῖς διακεκριμένας περιόδους, τοὺς πρὸ τῆς

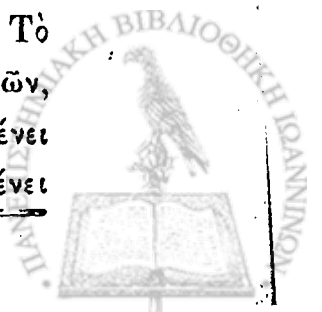
ἐποχῆς του χρόνου· τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπότητος μέχρι τοῦ πρώτου κατακλισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ἐντελῶς ἄγνωστον καὶ ἄδηλον· τὴν ἀπὸ τοῦ πρώτου κατακλισμοῦ μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε μυθικὴν, διὰ τὰ περὶ αὐτῆς διηγούμενα μυθώδη πράγματα· τελευταῖον, τὴν ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος καὶ ἐφεξῆς, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζεν ἱστορικὴν, διότι τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμβάντα ἀποτελοῦσιν ἤδη ἀληθῆ ἱστορίαν.

Ἔπεται ἄρα γε ἐκ τούτου ὅτι οὐδεμίαν ἀσφαλῆ ἐννοίαν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῆς τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ; Βεβαίως ὄχι. Μάταιον μὲν ἴσως εἶναι νὰ ἀναζητῶμεν τὰ κοσμογονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς θεογονίας· καὶ οὐδέποτε ἴσως θέλομεν δυνηθῆ νὰ διακρίνωμεν τί τὸ μυθῶδες καὶ τί τὸ ἱστορικὸν μέρος τῶν ἡρωϊκῶν γενεαλογιῶν, ἄλλων καὶ ἐπιχειρήσεων· ἀλλὰ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὰ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως αὐτοῦ κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Διὰ τῆς συγκρίσεως ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς τὰς ἄσινανās, ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἔφθασεν εἰς τὸ ἀσφαλές συμπέρασμα· ὅτι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος κατήγοντο, καθὼς καὶ ὅλης τῆς ἄλλης Εὐρώπης οἱ κάτοικοι, ἐξ Ἀσίας, ἤτις, διὰ τὸν πολὺ ἀρχαιότερον αὐτῆς πολιτισμὸν, τὸν μαρτυρούμενον διὰ μνημείων ἀναμφισβητήτων, θεωρεῖται ὡς ἡ κοινὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κοιτίς. Τὸ ἀνθρώπινον γένος ὑποδιαιρεῖται συνήθως, κατὰ τινὰς οὐσιώδεις διαφορὰς τοῦ χρώματος καὶ ἐν γένει τοῦ ἐξωτερικοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀνθρώπων, εἰς τρεῖς ἢ πέντε κεφαλαιώδεις φυλάς, ὧν πρωτεύει ἡ Καυκασικὴ, ὄχι μόνον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς αὐτὴν ὑπάγονται τὰ ἔθνη, τὰ μάλιστα διαπρέψαντα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Καυκασικὴ πάλιν φυλὴ ὑποδιαιρεῖται, κατὰ τινὰς οὐσιώδεις συγγενείας καὶ διαφορὰς τῶν γλωσσῶν, τὰς ὁποίας λαλοῦσιν ἀνέκαθεν τὰ εἰς αὐτὴν ὑπαγόμενα ἔθνη, εἰς διαφόρους κεφαλαιώδεις κλάδους, ὧν κυριώτατος εἶναι ὁ λεγόμενος Ἰνδοευρωπαϊκός, εἰς ὃν ἀνήκουσιν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Εὐρώπης, οἱ πλείστοι τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Ἀμερικῆς καὶ πολλοὶ τῆς Ἀσίας, ἰδίως τὰ Ἰνδικὰ, τὰ Ἰρανικὰ ἢ Μηδοπερσικὰ, τὰ Γερμανικὰ, τὰ Λατινικὰ, τὰ Κελτικὰ, τὰ Σλαυικὰ, ἔθνη. Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει συγγένειαν πρὸς τε τὴν

Σανσκριτικὴν, ἣτις ἐστὶν ἡ γλῶσσα τῆς παναρχαίας θρησκευτικῆς φιλολογίας καὶ ἠρωϊκῆς ποιήσεως τῶν Ἰνδῶν, καὶ πρὸς τὴν Ἰρανικὴν, ἣτις ἐστὶν ἡ μήτηρ τῆς ἀρχαιοτάτης Περσικῆς, δηλαδὴ τῆς γλώσσης τὴν ὁποίαν ἐλάλουν οἱ Πέρσαι οὔτινες ἐπὶ Δαρείου καὶ Ξέρξου ἐπολέμησαν πρὸς τοὺς προπάτορας ἡμῶν. Λ. χ. ὁ «Θεός» λέγεται παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς « Δέουα » καὶ παρὰ τοῖς Ἰρανίοις « Δέου »· ὁ « Οὐρανός » ὡς θεότης παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς « Οὐάρουνα »· ἡ « ὄϊς », τὸ πρόβατον, παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς « ἄουϊς »· ὁ « βούς », « γάους »· ὁ « ταῦρος », « στοῦρα », ἡ « χήν », « χάνσα »· τὸ « ἄστυ » καὶ ὁ « δόμος », « οὐάστου » καὶ « δάμας »· ἡ « θύρα », « δουάρα »· ὁ « ζυγός » « ιούγα »· ὁ « ἄξων », « ἄξα »· ἡ « ναῦς » καὶ τὸ « πλοῖον », « ναῦς » καὶ « πλαῦα », κλπ. κλπ. Τὴν συγγένειαν ταύτην παραδέχονται πάντες ἀνεξαιρέτως· διὸ πάντες παραδέχονται καὶ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος προσῆλθέ ποτε εἰς τὴν Εὐρώπην, καθὼς ὅλα τὰ λοιπὰ αὐτῆς ἔθνη, ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας. Ἡ περὶ τούτου ἱστορικὴ βεβαιότης κυροῦται διὰ τοῦ ἀξιопιστοτέρου τῶν συγχρόνων μαρτύρων. Τρώντι, ἅμα ἀπεδείχθη ὅτι ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν ἐλάλουν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦτο συγγενὴς τῆς γλώσσης ἣν ἐλάλουν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς μέσης Ἀσίας, ἡ ἐνότις αὕτη τῶν γλωσσῶν εἶναι μάρτυς σύγχρονος τῆς ὑπαρξάσης ποτὲ ἐνότητος τῶν λαῶν, καὶ τοι οὗτοι βραδύτερον ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων.

Πότε καὶ πῶς συνέβη ὁ χωρισμὸς οὗτος, πότε καὶ πῶς ἐγένετο ἡ μεγάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ἐποίκησις τῆς ἑλληνικῆς τῶν λαῶν τούτων μοίρας, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρισθῆ, διότι τὸ γεγονός ἐπάγεται εἰς χρόνους προηγουμένους πάσης ἱστορικῆς εἰδήσεως. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατέχον τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς μεγάλης χερσονήσου ἣτις ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ κάτω Ἰστροῦ μέχρι τῆς Πελοποννήσου, καὶ εἶναι ἡ ἀνατολικωτέρα, ἡ πρὸς τὴν Ἀσίαν πλησιεστέρα, τῶν τριῶν χερσονήσων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὡς ἐπὶ τρίποδος ἴσταται ἡ Εὐρώπη· ἰδίως ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ κατεῖχε τότε, ἐπὶ τῆς χερσονήσου ταύτης, ἀπάσας τὰς χώρας αἵτινες ἀπλοῦνται, πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ὄρους Ὀλύμπου καὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Κεραυνίων ὄρεων μέχρι τῶν πελοποννησιακῶν ἄκρων Μαλέας καὶ Ταινάρου. Τὸ δὲ βορειότερον τῆς χερσονήσου μέρος κατφεῖτο ὑπὸ ἄλλων φυλῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν καταλαβοῦσα τὰς δυτικωτέρας χώρας, ὠνομάζετο ἐν γένει Ἰλλυρικὴ, ἡ δὲ κατέχουσα τὰς ἀνατολικωτέρας, ὠνομάζετο ἐν γένει

θρακική. Αἱ δύο αὐταὶ φυλαὶ δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, ἀνέκαθεν ἀλλότριαι τῆς ἑλληνικῆς, κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη· ἂν καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐπειδὴ παραδόξως προεπορεύθη εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ, διεκρίθη ἀπὸ αὐτῶν δι' οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν. Δὲν ἀναφέρομεν τὰς μυθικὰς παραδόσεις αἵτινες ὑπεμφαίνουσιν οἰκειότητά τινα μεταξὺ τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Θρακίας· διότι τὸ κῦρος τῶν παραδόσεων τούτων ἠμφισβητήθη εὐλόγως. Ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἱστορικώτερα τεκμήρια τῆς ἀρχικῆς συγγενείας τῶν τριῶν ἐκείνων φυλῶν. Α. χ. οἱ κάτοικοι τῶν δυτικωτέρων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀνῆκον εἰς τὴν θρακικὴν φυλὴν· καὶ ὅμως τὰ ὁμηρικὰ ἔπη οὐδεμίαν σπουδαίαν διάκρισιν καταδεικνύουσι μεταξὺ τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκευματος καὶ τῶν ἠθῶν τῶν Τρώων καὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἰλίου Ἑλλήνων. Πρὸς τούτοις, αἱ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας μακεδονικαὶ φυλαὶ ἀμφισβητεῖται ἂν ὑπήγοντο εἰς τὴν θρακικὴν, εἰς τὴν ἰλλυρικὴν ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν· παρὰ πάντων ὅμως ὁμολογεῖται, ὅτι κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη προσήγγιζον πολὺ πρὸς τὰς θεσσαλικὰς φυλάς. Ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὴν Ἡπειρον τοσαύτη ἦτο ἡ μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἰλλυρικῶν φυλῶν σύγχυσις, ὥστε τινὰς ἐξ αὐτῶν ἄλλοι μὲν τῶν ἀρχαίων ἔλεγον ἑλληνικὰς, ἄλλοι δὲ ἰλλυρικὰς. Ἐκ τούτων δὲ πάντων συνάγεται, νομίζομεν, ὅτι καθὰ προείπομεν ἀνέκαθεν μὲν ὑπῆρχέ τις οἰκειότης μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς, τῆς θρακικῆς καὶ τῆς ἰλλυρικῆς φυλῆς, ὅτι ἔπειτα αἱ μεσημβρινώτεραι ἑλληνικαὶ φυλαὶ διεκρίθησαν οὐσιωδῶς ἀπὸ τούτων, διὰ τῆς ἐξαιρέτου αὐτῶν διαμορφώσεως· ὅτι ὅμως ἐν τούτοις αἱ βορειότεραι ἑλληνικαὶ φυλαὶ, οἱ Θεσσαλοὶ καὶ οἱ Ἡπειρώται, ἐξηκολούθουν σώζουσαι οἰκειότητά τινα πρὸς τὰς μεσημβρινώτερας θρακικὰς καὶ ἰλλυρικὰς· τὸ μὲν διότι αἱ βορειότεραι ἐκεῖναι ἑλληνικαὶ φυλαὶ ὀλιγώτερον προώδευσαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ· τὸ δὲ διότι αἱ μεσημβρινώτεραι θρακικαὶ καὶ ἰλλυρικαὶ πλειότερον, ἂν καὶ πόρρωθεν, παρηκολούθησαν τὴν πρόοδον ταύτην. Συγγενεῖς ὡσαύτως κατὰ τὴν γλῶσσαν ἦσαν αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ πρὸς τὰς φυλάς, αἵτινες κατώκησαν εἰς τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω ἰταλικὴν χερσόνησον· ἐπὶ τοσοῦτον συγγενεῖς, ὥστε ἀπετέλεσαν ὁμοῦ μὲ ταύτας ἰδιαιτέραν τινὰ ὑποδιαίρεσιν τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ κλάδου, τὸν λεγόμενον Ἑλληνολατινικὸν ἢ πελασγικὸν κλάδον.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἱστορικοὺς χρόνους, εὐρίσκομεν τὸ ἑλληνι-

κόν ἔθνος φέρον τὴν κοινὴν ταύτην ἐπωνυμίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διηρημένον εἰς τέσσαρας κεφαλαιώδεις φυλάς, τοὺς Δωριεῖς, τοὺς Ἴωνας, τοὺς Αἰολεῖς καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς· δηλαδὴ ὅλοι μὲν οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ὠνομάζοντο Ἕλληνες, ἀλλὰ κατὰ τὰς διαφόρους χώρας, οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐθεωροῦντο ὑπαγόμενοι ἰδίως εἰς τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα τῶν τεσσάρων ἐκείνων φυλῶν. Ἀ. χ. οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ πλεῖστοι νησιῶται ἐλέγοντο Ἴωνες· οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Ἀργεῖοι ἐλέγοντο Δωριεῖς· οἱ Βοιωτοὶ, οἱ Θεσσαλοὶ ἐλέγοντο Αἰολεῖς, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐπὶ τῶν μυθικῶν, τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων, οἵτινες προηγοῦνται ἀμέσως τῶν ἱστορικῶν, καὶ τῶν ὁποίων ζωηρὰν εἰκόνα δίδει εἰς ἡμᾶς ὁ Ὅμηρος, οἱ διάφοροι κάτοικοι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δὲν φέρουσιν ἔτι τὴν κοινὴν ἐπωνυμίαν τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲ κατατάσσονται κατὰ τὰς προμνημονευθείσας τέσσαρας κεφαλαιώδεις φυλάς. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὰ διάφορα ἑλληνικὰ ἔθνη, κατὰ τὸ ἴδιον ἐκάστου ὄνομα· ἀναφέρει δηλαδὴ Αἰνεΐδαν, Περραιβοὺς, Μάγνητας, Αἰτωλοὺς, Βοιωτοὺς, Φωκεῖς, Λοκροὺς, Ἀβαντας, Ἀθηναίους κλπ. μνημονεύει δὲ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Ἑλλήνων, ὅχι ὅμως ὡς κοινοῦ τοῦ ἔθνους ὀνόματος, ἀλλὰ ὡς ἑνὸς τῶν ἔθνῶν ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἡ ὅλη ἑλληνικὴ φυλὴ, τὸ ὁποῖον κατεῖχε μικρὰν τινα πόλιν ἢ χώραν τῆς μεσημβρινῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ἰλίου, ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα, μετὰ τῶν Μυρμιδόνων καὶ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Φθιώτιδος. Ὅσακις δὲ ὁ Ὅμηρος μεταχειρίζεται κοινὴν τινα προσηγορίαν τῆς ὅλης ομάδος τῶν Ἑλλήνων, ὀνομάζει αὐτοὺς, ὡς εἶδομεν, συνήθως Ἀργεῖους, ἢ Δαναοὺς, ἢ Ἀχαιοὺς. Οὐδὲν ἦπτον, εἶναι πρόδηλον, καὶ παρὰ πάντων ὁμολογούμενον, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εὐρίσκομεν ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων.

Ἄλλ' οἱ πλειότεροι τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος, παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων, ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέξωσιν εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους καὶ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν, καὶ ἠξίωσαν, ὅτι, πρὸ τῶν φυλῶν τὰς ὁποίας ὑμνησεν ὁ Ὅμηρος, εἶχον κατοικήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα φυλαὶ ἕτεραι, ὀνομαζόμεναι Πελασγοὶ, Λέλεγες, Κουρῆτες, Καύκωνες, Ἄονες, Τέμμικες, Ὑαντες, Τελχῖνες, Τηλεβόαι, Ἐφυροὶ, Φλεγύαι, κλπ. κλπ. ὅτι ἐπισημοτάτη τῶν φυλῶν τούτων ἦτο ἡ τῶν Πελασγῶν, ὅθεν καὶ ὅλη αὕτη ἢ παναρχαία ἐποχὴ ὠνομάσθη πελασγικὴ· πρὸς δὲ τούτοις ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται ἦσαν μὲν συγγενεῖς τοῦ ἔπειτα ἐπικρατήσαντος ἑλληνικοῦ ἔθνους, δὲν εἶχον ἡμῶς τὸν ἠρωϊκὸν καὶ μάχιμον τούτου χαρκτηῖρα,

ἀλλὰ διῆγον μᾶλλον βίον εἰρηνικόν, καὶ γεωργικόν, καὶ σώζοντα ἔχνη τινὰ τῶν δουλικῶν θεσμῶν καὶ ἕξεων τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν.

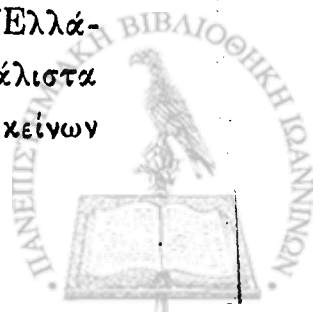
Ὁ Γεώργιος Γρότε δὲν νομίζει ὅτι τὰ συμπεράσματα ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ ἀσφαλούς τινος ἱστορικῆς βάσεως. Ὁ ἀρχαιότατος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας μάρτυς εἶναι ὁ Ὅμηρος, ὁ δὲ Ὅμηρος παρίστησι τὴν Ἑλλάδα κατοικουμένην ὑπὸ τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον εὐρίσκομεν ἐν ταῦθα καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ περὶ τῶν φυλῶν, αἵτινες εἶχον δῆθεν κατοικήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ μεταγενεστέρων ἱστορικῶν, οἵτινες συνέκλωσαν, ἐκ ποικίλων καὶ ἀντιφατικῶν μυθευμάτων, ὑποτιθεμένην τινὰ ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐπεκράτου ἐτι ἀτελέσταται ἰδέαι περὶ τῶν κανόνων τῆς ἱστορικῆς βεβαιότητος. Ὅτι τὰ προμνημονευθέντα ὀνόματα τῶν Πελασγῶν, τῶν Λελέγων κλπ. ἦσαν ὀνόματα πραγματικῶς ὑπαρξάντων ἐθνῶν, εἴμπορεῖ νὰ ἦναι ἀληθές, ἀλλ' εἰς τοῦτο περιορίζεται ἢ περὶ αὐτῶν γνῶσις μας· διότι οὐδένα ἔχομεν ἀξιόπιστον μάρτυρα τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἤκμασαν, τῆς χώρας ἣν κατεῖχον, τῶν πράξεων αὐτῶν καὶ τοῦ χαρακτῆρος, οὐδὲ γνωρίζομεν μέχρι τίνος ἐταυτίζοντο μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ ἦσαν διάφοροι αὐτῶν ὥστε ἂν δὲν δικαιούμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς Ἑλληνας πρώτους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, δικαιούμεθα ὅμως νὰ ὀνομάσωμεν αὐτοὺς πρώτους, δι' ἀποχρῶντος μάρτυρος, γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης. Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ὀνομάσῃ πελασγικὴν τὴν προηγουμένην τῆς ἑλληνικῆς περιόδον, εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράξῃ τοῦτο· ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο οὐδεμίαν συνεπάγεται μεθ' ἑαυτοῦ ἀσφαλῆ ἔννοιαν καὶ πρὸ πάντων δὲν συντελεῖ εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μόνου σπουδαίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, πῶς καὶ πόθεν παρέλαβον οἱ Ἕλληνες τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἀρχάς. Ὅστις ἔλαβε τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξῃ, ἐξακολουθεῖ ὁ Γρότε, τὰ ποικίλα καὶ ἀντιφατικὰ περὶ Πελασγῶν συστήματα, ὅσα ἐπρέσβευσαν οἱ τε κατὰ γράμμα ἐκλαμβάνοντες τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων Γάλλοι Κλαυιέρος, Λαρχέρος καὶ Ραοὺλ Ροχέττιος, καὶ οἱ δι' εἰκασιῶν ἐρμηνεύοντες αὐτὰ Νεΐβουρος, ἢ Κ. Ο. Μύλλερος, ἢ Θιόλουαλλ, δὲν θέλουσι βεβαίως κατακρίνει ἡμᾶς, διότι δὲν ἐπεχειρήσαμεν νὰ λύσωμεν τὸ μὴ δυνάμενον νὰ λυθῇ τοῦτο πρόβλημα. Τὴν σήμερον οὐδὲν ἔχομεν ἐμμάρτυρον γεγονός, καὶ οὐδ' ἐπὶ Ἡροδότου ἢ Θουκυδίδου ὑπῆρχε γεγονός τοιοῦτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ οἰκοδομήσωμεν ἀποχρῶσάν τινα γνώμην περὶ τῶν

προελληνίων Πελασγῶν. Ὅσακις δὲ οὐδένα ἔχομεν μάρτυρα δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος εἶπεν εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πλήμμυραν τοῦ Νείλου, διὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἐνώσεως τοῦ ποταμοῦ τούτου μετὰ τοῦ περιρρέοντος τὴν γῆν ὠκεανοῦ· ὁ Ἡρόδοτος εἶπεν εἰς τὸν ἐρμηνευτὴν τοῦτον ὅτι ὅστις, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τι, ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀφανοῦς κόσμου οὐκ ἔχει ἔλεγχον,» δηλαδὴ λέγει πράγματα τὰ ὅποια δὲν δύνανται νὰ ἐξακριβωθῶσιν, ἂν ᾖ ἀληθῆ ἢ ψευδῆ.

Καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οὐδεμία ὑπῆρχεν, ἐν τὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πελασγικῆ πόλις ἢ κώμη. Ἐπὶ Ἡροδότου ὑπῆρχον μὲν, ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς δύο διάφορα μέρη, ἔθνη τινὰ, τὰ ὅποια οὗτος ἐθεώρει πελασγικά· τὸ ἐν τούτων κατῴκει τὰς πόλεις Πλακίαν καὶ Σκυλάκην, πλησίον τῆς Κυζίκου, παρὰ τὴν Προποντίδα· τὸ ἄλλο κατῴκει τὴν πόλιν Κρηστῶνα, πλησίον τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου· ἀναφέρονται πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα τινὰ πελασγικά πολισμοὶ ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ ὄρους Ἄθω· ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος ἀφ' ἑνὸς μὲν βεβαιοῖ, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Πελασγῶν τούτων ἦτο διάφορος τῆς γλώσσης τῶν περὶ αὐτοὺς οἰκούντων γειτόνων, καὶ ὅτι ἦτο βάρβαρος, ὃ ἐστὶ μὴ ἑλληνικὴ· ἀφ' ἑτέρου λέγει ῥητῶς, ὅτι δὲν ἠξεύρει νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὁποῖαν τινὰ γλῶσσαν ἐλάλουν οἱ ἀρχαῖοι Πελασγοί· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον, ὅτι οὐδὲν εἶχε τεκμήριον ὁπωςοῦν βέβαιον περὶ τοῦ ἔθνους τούτου.

Παρεκτὸς δὲ τῶν Πελασγῶν οὔτινες λέγεται ὅτι κατῴκησαν πρὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, εἶδομεν ὅτι αἱ παραδόσεις ἀναφέρουσι καὶ τινὰς ἀποίκους ἐλθόντας ἐνταῦθα ἐξ Ἀσίας καὶ ἐξ Αἰγύπτου, τὸν Κάδμον, τὸν Δαναὸν, τὸν Κέκροπα, καὶ ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν ἐρμηνευτῶν παραδέχονται τὰς ἀποικίας ταύτας, ἄλλοι δὲ ὅλως ἀπορρίπτουσιν αὐτάς. Ὁ Γεώργιος Γρότε οὔτε ἀποδέχεται αὐτάς, οὔτε ἀπορρίπτει, ἀλλὰ θεωρεῖ καὶ τὰς περὶ τούτων παραδόσεις ἀνεπίδεκτους ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας, ὅπως ὅλας τὰς λοιπὰς τὰς περὶ τῶν μυθικῶν χρόνων ἀναφερομένας. Ἰχνη τινὰ φοινικικῶν ἀποικιῶν ὑποφαίνονται βεβαίως εἰς τινὰς ἑλληνικὰς νήσους· ἴσως δὲ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι ἀποικοὶ κατεστάθησάν ποτε καὶ ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος· τοῦτο δὲν εἶναι παντάπασιν ἀδύνατον· καὶ πιθανώτατον μάλιστα εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον παρὰ τῶν ὑπερθαλασσίων ἐκεῖνων

λαῶν τινὰ τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ τὸ σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ἂν καθ' ἃ τινὲς ὑπέθεσαν, οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπόγονοι τῶν ἀποίκων τούτων ἢ τοῦλάχιστον ὡς παρὰ τούτων παραλαβόντες πάντα τὰ κεφάλαια τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ὁ Γεώργιος Γρότε ἀποκρούει τὸ συμπέρασμα τοῦτο πάσῃ δυνάμει, καὶ εὐλόγως νομίζομεν. Ἄμα, λέγει, ἀντιπαραβάλωμεν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν Ἑλλήνων, πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων, προκύπτει ἡλίου φαινότερον, ὅτι ὄχι μόνον οὐδεμία μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογία ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ἀρίδῆλος καὶ οὐσιώδης ἀντίθεσις. Ἀδύνατον δὲ πρὸ πάντων, ἀνακράζει, νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ εὐγενεστάτη ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν, ἣτις ἔχει καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ ἐσωτερικὰ μέρη πλείστην τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν, προέκυψεν ἐκ τῆς συμβολῆς δύο ἐξωτερικῶν βαρβάρων γλωσσῶν, τῆς φοινικικῆς καὶ τῆς αἰγυπτιακῆς, καὶ δύο ἢ πλειοτέρων ἰθαγενῶν βαρβάρων γλωσσῶν, τῆς πελασγικῆς, τῆς λελεγικῆς, καὶ ἄλλων τοιούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Κοινωνική, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις τοῦ ἔθνους.

Ἄλλ' ἂν τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἐπικρατῶσι διαφωνίαι περὶ τῶν Πελασγῶν, οἵτινες λέγεται ὅτι προηγήθησαν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς· καὶ περὶ τῶν αἰγυπτιακῶν καὶ φοινικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες φημίζεται ὅτι κατεστάθησαν ἐνταῦθα κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους· καὶ περὶ τῶν κοσμογονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δοξασιῶν ὅσας εἰκάζεται ὅτι ἔκρυπτον τὰ μυθεύματα τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, καὶ περὶ τῶν ἡρωϊκῶν γενεαλογιῶν, ἄθλων καὶ ἐπιχειρήσεων τῶν ἰθαγενῶν χρόνων· πάντες κατ' εὐτυχίαν ὁμοφώνως πρεσβεύουσιν, ὅτι περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς ἰθαγενῆς ἐποχῆς δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ ἔννοιαν, διότι αἱ περὶ τούτου εἰδήσεις, αἱ διασωθεῖσαι εἰς τὰ ἰθαγενῆ ποιήματα, τὰ ἐπιγραφόμενα Ἰλιάς καὶ Ὀδύσεια, καὶ εἰς τὰ τοῦ Ἡσιόδου, τὰ ἐπιγραφόμενα Ἔργα καὶ Ἡμέραι, καὶ Θεογονία, εἰκονίζουσι πιστῶς ὅπως οὖν

τὴν κατάστασιν ἐκείνην. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια εἶναι τὰ δύο ἀρ-
 χαιότατα τῶν περισωθέντων ἑλληνικῶν ἐπῶν, καὶ ἐποιήθησαν καθ' ὅλας
 τὰς πιθανότητας ἐν τῇ ἐνάτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Ἡ Ἰλιάς
 ὑμνήσῃ τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ἡ δὲ Ὀδύσεια περιέγραψε τὰς περιπλα-
 νήσεις τοῦ Ὀδυσσεύς, ἐνὸς τῶν ἡρώων τοῦ πολέμου τούτου, ὅτε ἐπε-
 χείρησε νὰ ἐπανέλθῃ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, εἰς τὴν
 πατρίδα αὐτοῦ Ἰθάκην. Ἀμφότερα δὲ τὰ ποιήματα, διὰ τὸ κάλλος
 τῆς γλώσσης, τὴν λαμπρότητα τῆς φαντασίας, τὴν ἀμίμητον ζωηρότη-
 τα τῶν εἰκόνων καὶ πολλάκις τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων, αὐτὰ
 καθ' ἑαυτὰ μαρτυροῦσι τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν χάριν τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον
 ἀπὸ τῆς πρώτης γνωστῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ
 τοιαῦτα ἀριστουργήματα. Δὲν εἶναι ὅμως πολύτιμα μόνον ὡς ποιητι-
 κά ἔργα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱστορικὰ ἐν μέρει· διότι οἱ μὲν ὑμνηθέντες ὑπ'
 αὐτῶν ἦρωες καὶ ἄθλοι δὲν ἔχουσιν, ὡς προείπομεν, ἱστορικὴν ἀξίαν,
 ἀλλ' ἡ γενομένη ἐν αὐτοῖς περιγραφή τῆς κοινωνίας, τῶν ἠθῶν, τῶν
 δοξασιῶν, δὲν εἰμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς μυθικὴ, ὡς παραστήσασα δηλαδὴ
 κατάστασιν πραγμάτων ὅλως ἀλλοτρίαν τῶν ἀκρατῶν τοῦ θαυμασίου
 ἐκείνου ἔπους. Ἄν τὸ ἔπος τοῦτο δὲν ἐξεικόνιζεν ἰδέας, καὶ κοινωνικὰς
 σχέσεις, καὶ αἰσθήματα οἰκεῖα εἰς τοὺς ἀκρατὰς αὐτοῦ, ἤθελε βε-
 βαίως φανῆ εἰς αὐτοὺς ἀκατάληπτον καὶ ἀδιάφορον· ὁ ποιητὴς μεγα-
 λύνει καὶ καλλύνει πολλάκις τὰ ἀντικείμενα περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ,
 ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἀναπλάττει ὅλως ἰδα-
 νικὸν κόσμον. Διὰ νὰ καταστήσωμεν δὲ εὐκρινεστέραν τὴν διάκρισιν
 ταύτην μεταξὺ τοῦ μύθου τῶν ἡρώων καὶ τῆς ἀληθείας τῶν κοινωνι-
 κῶν περιστάσεων, ἐνθυμίζομεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν τὰ κάλλιστα
 γνωστὰ εἰς αὐτοὺς νεώτερα μυθιστορήματα. Εἰς τὰ μυθιστορήματα
 ταῦτα οἱ μὲν ἄνθρωποι καὶ αἱ περιπέτειαι αὐτῶν εἶναι συνήθως ἐπι-
 νοήματα τοῦ γράφοντος, αἱ κοινωνικαὶ ὅμως περιστάσεις ἐντὸς τῶν
 ὁποίων περιστρέφονται εἶναι ἀληθεῖς, διότι ἂν καὶ αὐταὶ δὲν ἦσαν
 ἀληθεῖς, τὰ μυθιστορήματα ταῦτα, γινόμενα ὅλως διόλου ἀλλότρια
 τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, οὐδὲν ἤθελον ἔχει θέλητρον.

Τοιοῦτό τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ἡ εἰκὼν τὴν
 ὁποίαν παριστῶσιν εἶναι μυθικὴ ἐνταύτῳ καὶ πραγματικὴ μυθικὴ μὲν
 ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰς περιπετείας, πραγματικὴ δὲ ὡς πρὸς τὰ
 ἠθικά καὶ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς, ὅλον τοῦ

ἔθνους τὸν βίον. Ἐτι δὲ πραγματικώτερα εἶναι τὰ ἠσιοδικὰ ποιήματα, ἐξ ὧν ἡ μὲν Θεογονία διδάσκει τὴν ἐπρέσβειον οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν θεῶν, τὰ δὲ Ἔργα καὶ Ἡμέραι περιέχουσι σειράν παραγγελμάτων περὶ γεωργίας, οἰκονομίας, θαλασσοπορίας, ἀνατροφῆς καὶ ἄλλων τοιούτων ἀσχολιῶν τοῦ καθημερινοῦ βίου. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ποιήματα ταῦτα συνετάχθησαν ἐν τῇ ὀγδόῃ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἴστανται εἰς τὰ μεθόρια τῶν μυθικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ εἶναι οὕτως εἰπεῖν οἱ δύο αἰδίοι θυρωροὶ τοῦ μυστηριώδους κόσμου, ὅστις κρύπτεται ὀπισθεν αὐτῶν καὶ τοῦ ὁποίου πείθονται νὰ διανοιξῶσι μέχρι τινὸς τὰς πύλας καὶ νὰ ἀποκαλύψωσι τὰ ἄδυτα εἰς τοὺς προσερχομένους. Εἰσερχόμεθα λοιπὸν καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν κατόπιν τῶν πολλῶν σοφῶν ἀνδρῶν, οἵτινες εἰσδύσαντες προηγουμένως εἰς τὰ μαγικὰ ταῦτα ἀνάκτορα τῆς πρώτης γνωστῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡλικίας, περιέγραψαν διὰ πλείστης ἀκριβείας καὶ γλαφυρότητος, τὴν θαυμασίαν αὐτῶν διασκευὴν καὶ, ἀκολουθοῦντες μὲν κατὰ πόδας τοὺς δύο ἐκείνους ἀρχαίους ὀδηγούς, προσέχοντες δὲ καὶ εἰς τὰς πιστοτέρας τῶν νεωτέρων ἐξηγήσεις, ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὸ θρήσκευμα, τὰ κατὰ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμούς, τὰ κατὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων.

Οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπαρξιν πολλῶν θείων δυνάμεων, πρεσβεύοντες ὅτι ὅλα τὰ μέρη τῆς φύσεως, ὁ αἰθήρ, ὁ ἥλιος, ἡ θάλασσα, οἱ ποταμοὶ, τὰ ὄρη, τὰ δάση, τὰ ἀκρωτήρια· προσέτι δὲ καὶ αἱ ἀρεταὶ, τὰ πάθη, αἱ τέχναι, αἱ περιπέτεια τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, οἷον ἡ φρόνησις, τὸ κάλλος, ἡ ἄγρα, ἡ γεωργία, ὁ θάνατος, τὸ κράτος, ἡ βία, εἶχον τὸν ἴδιον αὐτῶν θεόν. Οἱ θεοὶ ὅμως οὗτοι δὲν ἐλατρεύοντο ὡς φυσικαὶ ἢ ἠθικαὶ δυνάμεις, ἐλατρεύοντο ὡς ὄντα ἔχοντα ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ διάγοντα βίον ἀνθρώπινον· ἀλλὰ ἀθάνατα, ἰσχυρότερα τῶν ἀνθρώπων, καὶ διέποντα, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Δώδεκα δὲ ἐξ αὐτῶν ἐθεωροῦντο ὡς οἱ πάντων μέγιστοι θεοὶ καὶ ὠνομάζοντο Ὀλύμπιοι, καθὸ κατοικοῦντες εἰς τὰς μεγαλοπρεπεῖς κορυφὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου, αἵτινες συνεχέοντο μετὰ τοῦ οὐρανοῦ. Οἱ δώδεκα οὗτοι μεγάλοι θεοὶ ἦσαν ἐξ μὲν ἄρσενες· ὁ Ζεὺς, ὁ καὶ θεὸς τοῦ αἰθέρος ἰδίως, ὁ Ποσειδῶν, τῆς θαλάσσης, ὁ Ἀπόλλων, τοῦ φωτός, ὁ Ἄρης, τοῦ πολέμου, ὁ Ἥφαιστος, τοῦ πυρός καὶ τῶν τεχνῶν,

(ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Α΄.)

καὶ ὁ Ἑρμῆς, τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ λόγου· ἐξ δὲ θήλειαι, ἡ Ἥρα, θεὰ τοῦ ἀέρος, ἡ Ἀθηνᾶ, τῆς φρονήσεως, ἡ Ἄρτεμις, τῆς ἄγρας, ἡ Ἀφροδίτη, τοῦ κάλλους, ἡ Ἑστία, τοῦ οἰκιακοῦ βίου, καὶ ἡ Δῆμητρα, τῆς γεωργίας. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν πολλοὶ δὲν ἦσαν κατώτεροι τῶν Ὀλυμπίων, κατὰ τε τὴν δύναμιν καὶ τὸ ἀξίωμα· οἷον, ὁ Πλούτων, ὁ θεὸς τοῦ ἄδου, ἡ Ἑκάτη, ἡ ἔφορος τῶν τοκετῶν, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ὁ Διόνυσος, ἡ Περσεφόνη, αἱ Μοῦσαι, κλπ. Τινὲς ὅμως ὑπερέτουν ἀπλῶς τοὺς μεγαλειτέρους θεοὺς, οἷον, ἡ Ἴρις, ἡ Ἥβη, αἱ Ὠραι, κλπ. Τελευταῖον, ὑπῆρχον καὶ θεῖαι τινες δυνάμεις, ἧ μᾶλλον τερατώδεις τινὲς θεῶν γόνοι, οἵτινες οὔτε ἀνθρωπίνην μορφήν εἶχον, οὔτε συνεδύαζοντο μετὰ στοιχείου τινὸς τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ κόσμου· οἷον οἱ Ἑκατόγχειρες, αἱ Ἄρπυιαι, αἱ Γοργόνες, ἡ Χίμαιρα, ἡ Σφιγξ, οἱ Κένταυροι, ὁ Γηρούνης, κλπ.

Τῶν δὲ θεῶν ἀπάντων, τῶν τε Ὀλυμπίων καὶ τῶν ἄλλων, καθὼς καὶ ἅπαντος τοῦ κόσμου, προῖστατο ὁ Ζεὺς, ὡς ἀγαθὸς πατὴρ οἰκογενείας καὶ βασιλεὺς. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ ὑπερτάτου τούτου ὄντος εἶναι παράδοξον κρᾶμα θείας ἀληθῶς μεγαλειότητος καὶ σχεδὸν ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας. Ὁ Ζεὺς ὀρίζει τὰ προσόντα καὶ ἐξελέγχει τὰς πράξεις ἐκάστου τῶν ἄλλων θεῶν, σύμπαντες δὲ οἱ ἀγῶνες αὐτῶν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον δύνανται νὰ ἐλαττώσωσι τὸ κράτος ἢ νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θελήσεως αὐτοῦ. Τὸ φοβερὸν νεῦμα δι' οὗ ἐπικυροῖ τὰ δόξαντα αὐτῷ, οὔτε ἀνάκλησιν οὔτε παρακοὴν ἐπιδέχεται. Καθὼς δὲ ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ἀκαταμάχητος, οὕτω καὶ ἡ σοφία ἀνεξερεύνητος. Αὐτὸς κρατεῖ τὰ χρυσᾶ τάλαντα, εἰς τὰ ὁποῖα σταθμίζονται αἱ τύχαι τῶν ἔθνων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου αὐτοῦ ἴστανται δύο πίθοι, ἀπὸ τῶν ὁποίων οὗτος ἐξάγει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ, δι' ὧν καθιστᾷ ἡδεῖαν ἢ ἐπώδυνον τὴν ὑπαρξίν τῶν θνητῶν. Αὐτὸς ἴδρυσεν τὴν αἰδίων τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἀμετάθετον ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, εἰς ἣν καὶ αὐτὸς ὑποτάσσεται. Οἱ νόμοι οἱ ἀνθρώπινοι, ἐκ τοῦ κράτους αὐτοῦ παράγουσι τὸ κύρος· οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, ἀπὸ τῆς χειρὸς αὐτοῦ λαμβάνουσι τὸ σκῆπτρον· αὐτὸς εἶναι ὁ προστάτης τῶν κοινωνικῶν δικαίων, ὁ ἔφορος τῆς τῶν συμβολαίων ἐκτελέσεως, τῆς τῶν ὀρκῶν τηρήσεως· αὐτὸς τιμωρεῖ τὴν προδοσίαν, τὴν ὕβριν, τὴν ὀμότητα· ὁ ξένος καὶ ὁ ἰκέτης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προστασίαν· ὁ φραγμὸς τῆς οἰκίας ἀνατίθεται εἰς τὴν φύλαξιν αὐτοῦ, ἡ δὲ

ἀποποίησης ἢ κατάχρησις τῆς φιλοξενίας δεινῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδικεῖται. Ἄλλ' ὅμως ὁ θεὸς αὐτός, τὸ μέγιστον καὶ ἐνδοξότατον τῶν ὄντων, ὄχι μόνον ἔχει ἀνθρωπίνην μορφήν, ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοὶ, ἀλλὰ ὑπόκειται, ὡς αὐτοὶ, καὶ εἰς τὰ πάθη τὰ ἀνθρώπινα, καὶ εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἀσθενείας· διότι τὰ θεῖα ταῦτα σώματα, εἰ καὶ ἔχουσι τὸ πρόνομιον τῆς ἀθανασίας, τῆς καλλονῆς καὶ τῆς ἰσχύος, εἰ καὶ ῥέει εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν αἷμα καθαρώτερον τοῦ ἀνθρωπίνου, δὲν εἶναι ἀπρόσιτα οὔτε εἰς τὰς ἡδονάς, οὔτε εἰς τὸν πόνον· αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ τρέφονται δι' ἀμβροσίας, καὶ εὐγνωμόνως ὀσφραίνονται τὴν κνίσσαν τῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας προσφέρουσιν εἰς αὐτὰ οἱ θνητοί. Τὰ δὲ ἄλλα αὐτῶν πάθη εἶναι ἀνάλογα τῶν ὅλως ἀνθρωπίνων τούτων ὀρέξεων· ὁ ἄστατος ἔρωσ, ὁ φθόνος, ἡ ὀργή, τὸ μῖσος, ταραττοῦσι πολλάκις τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ βασιλείου τῶν Ὀλυμπίων θεῶν διακινδυνεύει ἐνίοτε ἐκ στάσεων καὶ συνωμοσιῶν πλεχομένων κατὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι πάντοτε ἀδιάφορος εἰς τὰς ἐρίδας ταύτας· πολλάκις δὲ εἶναι ἀναποφάσιτος εἰς τὰς γνώμας αὐτοῦ, ἀπατᾶται ὑπὸ τεχνασμάτων, τυφλοῦται ὑπὸ ἐπιθυμιῶν, καὶ παρεκτρέπεται ὑπὸ τῆς ὀργῆς εἰς βίαν ἀγενῆ. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν εἰκονίζουσι κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον τὴν σχέσιν τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν πρὸς τὴν μοῖραν, καὶ ἴσως ὁ ποιητὴς δὲν εἶχεν εὐκρινῆ τῆς σχέσεως ταύτης ἐννοίαν· διότι συνήθως μὲν ὁ Ζεὺς ἐπιβάλλει τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν μοῖραν, ἐνίοτε ὅμως φαίνεται οὐδὲν ἄλλο ἢ ὑπηρετῆς ἀπλοῦς ἀνάγκης ἀπαραιτήτου, τὴν ὁποίαν ματαίως ζητεῖ νὰ διαφύγῃ.

Ἡ δὲ εἰμαρμένη αὕτη τῶν Ἑλλήνων διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ δόγματος, τὸ ὁποῖον, ἐμβολιαζόμενον εἰς τὰ πνεύματα λαῶν βαρβάρων, ἀγρίων καὶ ἡδυπαθῶν, οἷοι οἱ Ὀθωμανοὶ, ὀπλίζει μὲν αὐτοὺς ἐκ διαλειμμάτων διὰ προσκαιροῦ παροξυσμοῦ ἀνδρείας, συνεπιφέρει ὅμως τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι, ἅμα παρελθόντος τοῦ παροξυσμοῦ τούτου, περιπίπτουσιν εἰς ἀπάθειαν, καθιστῶσαν αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ πράξωσιν τίς εἰς τὰς συνήθεις τοῦ βίου περιστάσεις. Τὸ δόγμα τῶν Ἑλλήνων προέκυπτεν ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτῶν θεωριῶν περὶ τῆς προφανοῦς εὐρυθμίας τοῦ κόσμου τούτου, περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὑποίαν αἷτια κρύφια καὶ ἀνεξήγητα δύνανται νὰ ἔχουσιν εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιτυχίαν. Δὲν ἀνεπλήρου δὲ παρ' αὐτοῖς τὴν ἀνδρείαν, οὐδ' ἐχρησίμευεν ὡς πρόφασιν

ἀδρανείας· ἐνέπνεε μὲν καρτερίαν τινὰ ἐν ταῖς συμφοραῖς, ἀλλὰ κατέλειπε σῶαν τὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐνόσφ εἶχον τὴν ἐλπίδα νὰ ἀποφύγῃσι, διὰ συνέσεως καὶ ἐνεργείας, τὰ ἐπικρεμάμενα δεινά· οὔτε πάλιν ἀπέτρεπεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπικαλῶνται τὴν συνδρομὴν τῶν θεῶν. Ἄλλως τε οἱ μάκαρες τοῦ Ὀλύμπου κατεδέχοντο νὰ ἀναμιγνύωνται καὶ οἴκοθεν εἰς τὰ πράγματα τῶν ἀνθρώπων, γενεᾶς ὑποδεεστέρας καὶ ἀτυχούς, ἥτις ὁμῶς, ἠνωμένη οὖσα μετ' αὐτῶν διὰ τῶν δεσμῶν τῆς συγγενείας, ἐθεωρεῖτο ἀξία πολλάκις μὲν τῆς συμμαχίας, ἀείποτε δὲ τῆς συμπαθείας αὐτῶν. Εἶδομεν ὅτι ἡ δοξασία, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ ὑπὸ τοῦ Προμηθέως, ἦτο μεταγενεστέρα καὶ ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα δοξασία τοῦ Ἡσιόδου, καθ' ἣν οἱ θεοὶ ἐπλασαν ἀλληλοδιαδόχως πέντε διάφορα γένη ἀνθρώπων, δὲν συνεδύαζετο μὲ τὰς ἱστορικὰς γενεαλογίας, καθ' ἃς οἱ ἐπισημότατοι τούλαχιστον τῶν ἀνθρώπων, ἦσαν ὄχι πλάσματα, ἀλλὰ γόνοι ἢ ἀπόγονοι τῶν θεῶν. Αὐτὸς ὁ Ἡσιόδος λέγει ἀλλαχοῦ, ὅτι ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι· παρ' Ὀμήρῳ δὲ ὁ Ζεὺς ὀνομάζεται πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ἐπήκουον λοιπὸν οἱ θεοὶ τῆς προσευχῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καυχῆθῃ ὅτι ἀπολαμβάνει βεβαίως τὴν εὐνοίαν αὐτῶν· ὁ χρηστότατος τῶν ἠρώων δὲν διέφευγε τὴν θεῖαν δίκην, καὶ ἀκουσίως ἂν προεκάλει τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· ὁ δὲ ἀσφαλέστερος τρόπος τοῦ νὰ κατασταθῶσιν οὗτοι ἴλεοι, ἦτο νὰ κήδεταί τις περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν, καὶ νὰ σέβεται αὐτούς. Διότι ἐν γένει οἱ θεοὶ ἀπεστρέφοντο τὴν ὑπεροψίαν, τὴν αὐθάδειαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τύχης ἢ τῆς ἰσχύος μέθην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι λησμονοῦσιν ὅτι εἶναι ὄντα ἀσθενῆ καὶ θνητά· ὅθεν πᾶσα ἀπαρακάλυπτος ἀδιαφορία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον, καὶ πᾶσα ἀξίωσις ἰσότητος πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐλογίζετο ὑπὸ τούτων ὡς ἀμάρτημα δεινόν, κατὰ τοῦ ὁποίου σπανίως δὲν ἐπέβαλλον τιμωρίαν περιφανῆ. Ἐφθόνουν προσέτι τὸν ἄνθρωπον ὅστις διετέλει ἀδιαλείπτως εὐδαιμονῶν. Ὅσῳ μεγάλη καὶ ἂν ἦτο τότε ἡ ταπείνωσις αὐτοῦ, ἡ διηνεκῆς αὕτη εὐτυχία, καθὼ προσεγγίζουσα ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν θεῖαν μακαριότητα, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὸν σκόπελον τῆς ὀργῆς των. Τὴν δὲ παρήγορον ἰδέαν, ὅτι τὴν θλιψὴν προξενοῦσιν οἱ θεοὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἵνα ὑποδείξωσιν εἰς αὐτοὺς ἐπεικῶς τὰ ἐπικίνδυνα ἀποτελέσματα ἀναλλοιώτου εὐτυχίας, ἠγνόησαν ἐπὶ πολὺν ὡς φαίνεται χρόνον οἱ Ἕλληνες. Ὅ,τι μάλιστα ἐλογίζετο ἀρεστὸν εἰς τοὺς θεοὺς, ἦτο ἡ εὐλαβῆς τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοδωρία· καὶ ὅ,τι μάλιστα

ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς εὐπρόσδεκτον, ἦτο ἡ ἀκριβὴς τήρησις τῶν τελετῶν τῆς λατρείας τῶν τοσοῦτῳ δὲ ἀπαραιτήτους ἐθεώρουν τὰς τελετὰς ταύτας, ὥστε καὶ ἀκουσία περὶ αὐτὰς ὀλιγωρία ἤρκει ἵνα ἐπισύρη κατ' ἔθλους ὄλου τὰς δεινότερας τῶν συμφορῶν.

Τοιαῦται περὶ θεῶν καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα δοξασίαι, δὲν συνετέλουν βεβαίως καθ' ἑαυτὰς εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἠθικῶν αἰσθημάτων καὶ εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων. Ἰπῆρχεν ὁμῶς ἔμμεσός τις σύνδεσμος μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Καὶ πρῶτον τὰ ἀλλόκοτα τῶν θεῶν ἦθη κατ' οὐδὲν ἠλάττουσαν τὸ σέβας τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐνέπνεον, οὐδ' ἐπροβάλλοντο ἐν γένει ἢ ἐλογίζοντο σπουδαίως ὡς τύποι καὶ ὑπογραμμοὶ ἀξιωματικοί, οἱ δὲ λατρεύοντες αὐτοὺς ἄνθρωποι δὲν ἐπεχείρουν νὰ ἐξαγάγωσι διδασκαλίαν πρακτικὰς ἀπὸ τῶν παραδόσεων τῆς μυθολογίας. Διότι οἱ θεοὶ, καὶ τοὶ μὴ ὄντες ἀνώτεροι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἦσαν ὁμῶς τοσοῦτον μεγάλοι καὶ τοσοῦτον μακρὰν ἔκειντο τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ὥστε δὲν ὑπελαμβάνοντο ὑποκείμενοι εἰς τοὺς νόμους τοὺς ἐπιβεβλημένους εἰς τὴν ὑποδεεστέραν γενεὰν τῶν ἀνθρώπων. Ἐπενήργει δὲ τὸ θρήσκευμα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διὰ τινῶν δυνάμεων, ἰδίως ἐπιτετραμμένων νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς νενομισμένας εἰς τοὺς κακούργους ποινάς. Αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν αἱ λεγόμεναι Ἐριννύες. Ὁ Ὅμηρος ὑποδεικνύει ἀπλῶς τὸ ἔργον τῶν Ἐριννύων, μὴ ὀρίζων τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, μήτε περιγράφων τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἡ φαντασία τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν παρέστησε καταπληκτικώτατον. Ἄλλ' αἱ δυνάμεις αὗται ἀποβαίνουσιν ἴσως φοβερώτεραι ὡς ἐκ τοῦ μυστηριώδους σκότους ἐντὸς τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται αἱ σκιαὶ αὐτῶν παρὰ τῷ ποιητῇ. Ἡ κατοικία αὐτῶν ἡ κειμένη ἐντὸς τῶν σκοτεινῶν μυχῶν τοῦ ἀοράτου κόσμου, ἐνέπνεε βαθεῖαν φρίκην εἰς τὰς εὐτυχεῖς θεότητας αἵτινες κατόικουν εἰς τὰς φαιδράς καὶ φωταυγεῖς τοῦ Ὀλύμπου κορυφάς. Ὑπὸ σκότους δὲ περιεκαλύπτοντο αἱ Ἐριννύες καὶ ὅτε ἐξήρχοντο ἀπὸ τῆς κατοικίας ἐκείνης διὰ νὰ ἐπιτελέσωσι τὰ δόγματα τῆς θείας δικαιοσύνης. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξιλεώσωσιν αὐτὰς, ὅπως ἐξιλέουν τοὺς ἄλλους θεοὺς· τούτῳ λάχιστον ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, οὐδεμίαν φαίνεται ἐπινενοημένην τελετὴν, ἱκανὴν νὰ ἀφοπλίσῃ μὲν τὴν ὀργὴν τῶν Ἐριννύων, νὰ κατευνάσῃ δὲ τὸν θόρυβον τοῦ ἀμαρτήσαντος ἀνθρώπου. Καὶ ἰδίως μὲν ἐπεμελοῦντο τὴν τήρησιν τῆς ὀφειλομένης εἰς τὸ γῆρας, εἰς τὴν πατρικὴν

ἐξουσίαν, εἰς τὰ οἰκογενειακὰ δίκαια εὐλαβείας. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐπιτορκία, καὶ ἅπαντα ἴσως τὰ λοιπὰ δεινὰ κακουργήματα, ἦσαν ὁμοίως καθυποβεβλημένα εἰς τὴν ἐπιτήρησιν αὐτῶν, ὁ δὲ τρόμος τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον αἱ ἀδυσώπητοι αὐταὶ λειτουργοὶ τῆς θείας δίκης, ἂν μὴ ἐσωφρόνιζεν ἐντελῶς τὴν ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ ἐμψυχώνη παρά τισι τὸ σκανδαλώδες πολλάκις πολίτευμα τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, περιέστειλε τοῦλάχιστον αὐτὴν μέχρι τινός.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον, οὔτε πάντες οἱ πονηροὶ φαίνονται τιμωρούμενοι εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, οὔτε πάντες οἱ χρηστοὶ ἀνταμειβόμενοι. Ὁ Ὅμηρος θεωρεῖ τὸν θάνατον ὡς χωρισμὸν δύο οὐσιῶν διακεκριμένων, ἂν καὶ μὴ ἐντελῶς ἀνομοίων, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Τὸ σῶμα δὲν ἔχει ζωὴν ἄνευ ψυχῆς, οὐδ' ἡ ψυχὴ δύναμιν ἄνευ τοῦ σώματος. Αἱ σάρκες καὶ τὰ ὅστ' αὐτῶν ἡρώων μένουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἡ ἀναλίσκονται ὑπὸ τοῦ πυρός, ἢ καταλείπονται εἰς βορᾶν κυνῶν καὶ πτηνῶν (οἰωνῶν), ἡ δὲ ψυχὴ ἀπέρχεται εἰς τὸν Ἄδην, ὡς ὄνειρον ἀφιπταμένη.

Ψυχὴ δ' ἡὔτ' ὄνειρος ἀποπταμένη πεπότηται,

λέγει ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἡ μήτηρ τοῦ Ὀδυσσεύος Ἀντίκλεια. Διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ ψυχὴ εἰς τὸν Ἄδην, δὲν ἐνομίζοντο, ὡς φαίνεται, ἀπαραίτητοι αἱ ἐπικήδειοι τελεταὶ, ἀλλ' ἐνόσω αἱ τελεταὶ αὐταὶ δὲν ἐξεπληροῦντο, ἡ ψυχὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἡσυχάσῃ αὐτόθι. Ἐντεῦθεν ἡ περὶ αὐτῶν ἐπιμέλεια τῶν ἐπιζώντων φίλων, ἡ πεισματώδης περὶ τῶν πεσόντων ἐν πολέμῳ πάλη, καὶ ἡ τραγικὴ ἐκείνη προσέλευσις τοῦ Πριάμου πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἔκτορος. Πολλὰ δὲ κατανουκτικώτατα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ποιήσεως γεγονότα, ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος τούτου στηρίζονται. Ἡ ψυχὴ, ἐξολισθήσασα ἀπὸ πληγῆς ἢ διὰ τῶν χειλέων, δὲν διαλύεται εἰς τὸν αἰθέρα, ἀλλὰ διατηρεῖ τὸ σχῆμα τοῦ ὄντος, εἰς τὸ ὁποῖον πρότερον ἔδιδε ζωὴν. Ἄλλ' ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου φωτιζομένη, δὲν εἶναι πλέον κατοικία πρόσφορος εἰς τὸ ἀσθενὲς καὶ θλιβερόν τοῦτο φάντασμα, τὸ ὁποῖον παρατείνει τὴν ἀνωφελεῖ αὐτοῦ ὑπαρξιν ἐντὸς τοῦ ἀμαυροῦ φωτός τοῦ καταχθονίου κόσμου. Ἐκεῖ τὸ ὄν τοῦτο δὲν εἶναι εἰμῆ σκιά τις τοῦ παρεληλυθότος ὄντος, ἀδιαλείπτως ἐπιδιώκουσα τὸ εἶδωλον τῶν πάλαι ἀσχολιῶν καὶ ἠδονῶν. Ὁ περίφημος κυνηγὸς Ὠρίων θηρεύει εἰς λειμῶνας ἀσφοδέλων τὰς σκιάς τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα εἶχε φονεύσει ποτὲ εἰς τὰ ἐπὶ γῆς ὄρη. Ὁ βασιλεὺς τῆς Κρήτης Μίνως, ὅστις ζῶν τοσοῦ-

τον ἐδοξάσθη διὰ τὸ φιλοδίκαιον αὐτοῦ, προεδρεύει ἤδη δικαστηρίων τὰ ὅποια δὲν ἔχουσι τί νὰ κρίνωσι καὶ διανέμει τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ δικαιοσύνην εἰς γενεὰν ὄντων ἀπεστερημένων τῆς δυνάμεως τοῦ κακοποιεῖν. Ὁ ἐνδοξότατος τῶν ἡρώων τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὁ Ἀχιλλεὺς, ἀνάσσει μὲν ἀπάντων τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ προθύμως ἤθελεν ἀνταλλάξει τὴν ἀπράγμονα ταύτην τιμὴν ἀντὶ τῆς εὐτελεστερας τοῦ πραγματικοῦ βίου ὑπηρεσίας. Ὁ Ὅμηρος ποτὲ δὲν ἐφαντάσθη ὅτι ἡ πνευματικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἀπαλλαγεῖσα ἅπαξ τῶν γηίνων αὐτῆς δεσμῶν, ἀποβαίνει ἰσχυροτέρα. Ἐξ ἐναντίας ὁ ποιητὴς παρίστησιν αὐτὴν καταβληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θανάτου εἰς κατάστασιν ἀμυθήτου ἀτονίας.

ᾠ πόποι, ἦ ῥά τίς ἐστι καὶ εἶν Ἰδαίο δόμοισιν

Ψυχὴ καὶ εἶδωλον· ἀτὰρ φρένες οὐκ ἐνὶ πάμπαν,

ἀνέκραξεν ὁ Ἀχιλλεὺς, ὅτε, εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας, ὁ φίλτατος αὐτοῦ Πάτροκλος ἔπεσε φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἑκτορος· ὁ ἐστὶ, Φεῦ, ὑπάρχει μὲν καὶ εἰς τὸν Ἄδην ψυχὴ καὶ εἶδωλον τοῦ τεθνεῶτος, ἀλλὰ αἱ φρένες ἐκλείπουσι παντελῶς.

Καὶ ὁ μὲν πολὺς τῶν κατοίκων τοῦ Ἄδου ὄχλος παρέτεινεν οὕτω ἀνωφελῶς τὴν ματαίαν ταύτην ὑπαρξίν, μεγάλοι δὲ τινες ἔνοχοι κατεδικάζοντο εἰς ἀγῶνα οἰκειότερον εἰς τὰς καταχθονίους ἐκείνας χώρας. Ἐκ τούτων οἱ μὲν ἐτιμωροῦντο ἐνασχολούμενοι εἰς ἔργα κοπώδη καὶ ἀδιάλειπτα, καθὼς ὁ Σίσυφος, ὁ διατελέσας βασιλεὺς τῆς Κορίνθου καὶ πολλὰ πράξας ἐν τῷ βίῳ ἀνομήματα, καταδικασθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἄδῃ νὰ κυλιῆ ἐπὶ μεγάλου ὄρους βαρὺν λίθον, ὅστις μόλις ἔφθανεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους, ἐκυλίετο πάλιν κάτω καὶ ἐβασάνιζεν οὕτω τὸν δυστυχῆ Σίσυφον αἰωνίως. Ἄλλοι δὲ ἐταλαιπωροῦντο συναισθανόμενοι πόθους ἀνεκπληρώτους· οἷον ὁ Τάνταλος ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Φρυγίᾳ Σιπύλου, ὅστις καὶ αὐτὸς πολλὰ ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, κατεδικάσθη νὰ ἴσταται αἰωνίως ἐν τῷ ὕδατι βεβυθισμένος μέχρι τοῦ πώγωνος καὶ νὰ καταφλέγηται ὑπὸ πείνης καὶ δίψης· ὅσακις δὲ ἤθελεν ἢ τὴν δίψαν αὐτοῦ νὰ σβέσῃ, ἢ τὴν πείναν νὰ κορέσῃ, τρώγων τοὺς καρπούς τῶν πλησίον αὐτοῦ πεφυτευμένων καρποφόρων δένδρων, τὸ μὲν ὕδωρ ἔφευγεν ἀπὸ αὐτοῦ, οἱ δὲ κλάδοι τῶν δένδρων ἐτρέποντο πρὸς τὸ ἄλλο μέρος. Εἰς φυλακὴν δὲ ἔτι φοβερωτέραν καὶ ἐπιτοσοῦτον κατωτέρω τοῦ Ἄδου βεβυθισμένην ὅσον ἡ γῆ ἀπέχει τοῦ οὐρανοῦ, κατεκλείοντο οἱ θρασεῖς τοῦ Διὸς ἀντίπαλοι· ἡ φυλακὴ αὕτη ἦτο ὁ Τάρταρος, ὅστις ἐφράσσετο μὲν διὰ πύλης σιδηρᾶς, ἔδαφος δὲ εἶχε

χαλκοῦν. Ἄφ' ἑτέρου εὐάριθμος μακάρων ἡρώων ὄμιλος, ἀντὶ νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν Ἄδην μετεβιβάζοντο εἰς πεδῖον ἡλύσιον, εἰς νῆσον τοῦ Ὠκεανοῦ, ὑπὸ αἰθίων ζεφύρων καταπνεομένην, ἀπηλλαγμένην δὲ πάσης ὀχληρᾶς τῶν ὠρῶν τοῦ ἔτους μεταβολῆς.

Κατὰ τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν τότε γνώμην, οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ ἀξιωθῶσι τῆς εὐνοίας τῶν θεῶν, ὤφειλον νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς ὅπως πρὸς τοὺς δυνατοὺς τῶν θνητῶν· νὰ προσφέρωσι δηλαδὴ εἰς τοὺς θεοὺς τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν καὶ τοὺς φόρους, ἢ, καθὼς λέγει ἡ θρησκεία, τὴν λατρείαν καὶ τὰς θυσίας. Αἱ θυσίαι τῶν προπατόρων ἡμῶν ἦσαν ἐν μέρει μὲν χαριέσταται, καθὸ εἰκονίζουσαι εὐλάβειαν καθαρὰν, ἐν μέρει ὅμως παριστῶσι τὴν τυφλὴν ὄρμην παχυλῆς δεισιδαιμονίας. Ἐν τῇ νηπιῳδῇ αὐτοῦ καταστάσει, ὁ ἄνθρωπος, ἅμα κατανοήσῃ ὅτι ἡ τύχη του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὴν διὰ προσφορᾶς, ἤτις, ὅσῳ εὐτελής καὶ ἂν ἦναι καθ' ἑαυτὴν, δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς σύμβολον τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος. Ὁ καθαρῶς συμβολικὸς οὗτος χαρακτήρ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς πλείστας ἐλληνικὰς τελετάς· τοιαῦται λ. χ. ἦσαν αἱ σπονδαί, ἤτοι ὁ οἶνος ἢ καὶ ἄλλα ὑγρά, τὰ κατὰ τὰς θυσίας καὶ εὐωχίας χεόμενα κατὰ γῆς, εἰς τὴν ἐστίαν, εἰς τὸν βωμὸν, πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν· ἢ εἰρεσιώνη, ἤτοι στέφανος ἐξ ἐλαίας, διὰ καρπῶν κεκοσμημένος, τὸν ὁποῖον, κατὰ τινὰς ἱεράς πανηγύρεις, περιέφερον παῖδες ἄδοντες, καὶ ὅστις ἔπειτα ἀνηρτᾶτο εἰς τὴν πύλην τῆς οἰκίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς πράττομεν σήμερον ὡς πρὸς τὸν στέφανον τῆς 1^{ης} μαΐου· αἱ προσφερόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς ἀπαρχαὶ τῶν καρπῶν· αἱ κόμαι, τὰς ὁποίας οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι ἀφιέρουν πολλάκις εἰς θεότητας προστάτιδας, κλπ. Ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ τελεταὶ πολυτελέστεραι καὶ ἤττον ἀφελεῖς. Οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ ἀπέδωκαν εἰς τὰς οὐρανίας δυνάμεις τὰ πάθη τῶν βασιλέων τῆς γῆς, κατήντησαν νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ἡ θυσία ἐνεργεῖ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶναι πολυτιμότερα, καὶ ὅτι ἡ προσφορὰ ἔπρεπε νὰ ἐκφράζῃ ὄχι μόνον τὸ αἶσθημα τοῦ προσφέροντος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τοῦ αἰσθήματος τούτου. Δύο δὲ δημῳδαίς προλήψεις ὑπέθαλψαν τὴν πεποιθήσιν ταύτην· ὁ λαὸς ὑπελάμβανε τοὺς θεοὺς δεκτικούς φθόνου καὶ ζηλοτυπίας, ἐφαντάζετο ὅτι δὲν δύναται νὰ κατευνάσῃ τὰ πάθη ταῦτα, εἰμὴ προσφέρων πλούσια δῶρα· πρὸς τούτοις δὲ ἡ θυσία ἐλογίζετο ὡς τις ἐστίασις τῶν θεῶν, ὡς συμπόσιον δηλαδὴ προσφερόμενον εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο

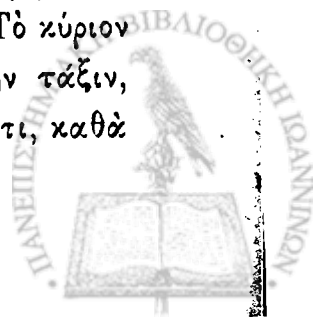
τοσούτῳ εἰς αὐτοὺς ἀρεστότερον, ὅσῳ ἦτο μᾶλλον πολυδάπανον καὶ λαμπρόν. Ὅσακις δὲ ἡ θυσία σκοπὸν εἶχε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν περιυβρισθεῖσαν θεότητα, ἡ πολυτέλεια τῆς ἰλαστηρίου ταύτης προσφορᾶς ἀπέβαινε ἐξαισία. Καὶ αἱ προλήψεις αὗται συνεπήγαγον φυσικῶ τῷ λόγῳ ἄλλας δεινότερας, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ πλῆθος περιῆλθεν εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐνίοτε ἡ θυσία ἀνθρώπου ἠδύνατο μόνη, νὰ δυσωπήσῃ τὴν ὄργην τῶν θεῶν διότι φαίνεται τῶντι βέβαιον, ὅτι εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς ὁμηρικῆς, οἱ Ἕλληνες, εἴτε οἰκοθεν, εἴτε διὰ τῆς ἐπιρροῆς παραδειγμάτων ξένων, ἔφθασαν εἰς τὸ φοβερὸν τοῦτο συμπέρασμα. Τινὲς ἠμφισβήτησαν τὴν τοιαύτην ἀρχαιότητα τῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν μνημονεύει αὐτῶν, οὐδὲ αἰνίσσεται ποτὲ αὐτάς. Ἀλλὰ πολλοὶ ἄλλοι μῦθοι, ἡ κοινὴ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων γνώμη, καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἔθους τούτου μαρτυροῦσι, κατὰ δυστυχίαν, ὅτι ἐμίανε τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἥτις ἄλλως τε, ὅσῳ φαιδρὰ καὶ ἂν ἦτο, μετεῖχεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τραχύτητός τινος καὶ ἀγριότητος.

Τὰ κατὰ τοὺς πολιτικούς θεσμοὺς καὶ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις φαίνονται, ἔτι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης ἐποχῆς, ἄξια ἔθους πρεσβεύοντος καλλιτέρας θρησκευτικῆς δοξασίας, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων· διότι οἱ πραγματευθέντες περὶ ἀρχαιοτέρας τινὸς πελασγικῆς ἐποχῆς ἀξιούσιν, ὅτι τὰ ἔθνη τὰ ὁποῖα τότε κατόικουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διῆγον βίον ἔχοντα μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν δουλικὸν βίον τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἀσιανῶν. Συνάγουσι δὲ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀπὸ τε τὸ κολοσσικὸν μέγεθος τῶν ἔργων καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τὰ ὁποῖα ἀποδίδουσιν εἰς τὴν πελασγικὴν ἐποχὴν, καὶ ἀπὸ τὰ ἀμυδρὰ ἔχνη τῆς εἰς τοὺς λεγομένους «βίους» διαιρέσεως, τὰ ὁποῖα, ὑποφαινόμενα ἔτι εἰς τὸ πρῶτον λυκαυγὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπολαμβάνονται ὡς αἱ τελευταῖαι σκιαὶ τῆς πελασγικῆς ἐκείνης νυκτός. Τῶντι ἡ εἰς βίους διαιρέσις τῶν ἐθνῶν, ὁποῖα συνέβαινε τὸ πάλαι εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ εἰς ἄλλας ἀσιανὰς χώρας, δηλαδὴ ἡ διαιρέσις τῶν ἐθνῶν εἰς ὠρισμένον τινὰ ἀριθμὸν τάξεων, αἵτινες διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὰς ἀσχολίας, τὰ δικαίωματα καὶ τὰ καθήκοντα, καὶ, καθὸ ὑπάρχουσαι κατὰ τὴν θεῖαν θέλησιν, θεωροῦνται ὡς ἀναλλοίωτα συστήματα, ἡ τοιαύτη τῶν ἐθνῶν διαιρέσις ὑποτίθησι πάντοτε πολίτευμα δουλικὸν καὶ τυραννικόν· ὅπου δὲ ἐπικρατοῦσι τοιαῦτα πολιτεύματα, ἀπάντωνται καὶ οἱ

κοδομήματα ἢ ἄλλα ἔργα κολοσσικά, ἀπαιτοῦντα τὴν ἐργασίαν πολλῶν μυριάδων δούλων. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἢ λεγομένη πελασγική, ἢ ἄλλη τις οἰαδῆποτε παναρχαία ἐποχή, ἴσως εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἀνατολικὸν βίον· ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν, ὅτι τὰ ἐν Ἑλλάδι τοιαῦτα ἔργα ἀπήτησαν μὲν ἐργασίαν πολύμοχθον, καὶ μάλιστα οἱ τεράστιοι ὑπόγειοι ὄχαιοι τῆς Κωπαίδος λίμνης, δι' ὧν τὰ ὕδατα αὐτῆς, διερχόμενα ὑπὸ τὰ ὄρη, ἐξέρρεον εἰς τὴν θάλασσαν· τὰ ἔργα ὅμως ταῦτα ἐδήλουν συγχρόνως πνεῦμα κοινῆς ὠφελείας, ὅπως ἀντίθετον τῆς μωρᾶς κενοδοξίας, ἣτις ἤγειρε τὰς πυραμίδας καὶ τοὺς ἐγκολαπτοὺς τάφους τῆς Λιγύπτου. Ἀνάλογόν τι δὲ συμβαίνει καὶ περὶ τὴν εἰς τάξεις διαίρεσιν τῶν κατοίκων, ἣτις ἀναφαίνεται πού καὶ πού, εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους. Ἡ διαίρεσις αὕτη ἴσως εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν εἰς βίους διαίρεσιν· ἀλλ' ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἄλλο ἦτο τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους, ἐκ τῶν θεσμῶν τούτων προέκυψαν πολιτικοὶ θεσμοὶ ὅπως διάφοροι τῶν ἀνατολικῶν, ἔτι ἀπὸ τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς.

Οἱ πολιτικοὶ οὗτοι θεσμοὶ τῆς ἠρωϊκῆς ἐποχῆς δὲν ὑπῆρξαν καρπὸς τῶν σκέψεων σοφῶν νομοθετῶν, ὁποίους θέλομεν ἀπαντήσῃ πολλοὺς βραδύτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα· οἱ ἀρχαιότεροι γνωστοὶ τῆς Ἑλλάδος θεσμοὶ παρήχθησαν μᾶλλον αὐτομάτως ἐκ φυσικῶν ἀφορμῶν καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀφορμαὶ αὗται καὶ περιστάσεις ἦσαν ὅπως οὖν ὅμοιαι εἰς τὰς διαφόρους χώρας, διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεσμοὶ εἶχον ἀπανταχοῦ ὁμοιότητά τινα. Ἐν γένει τῶν ἡ κοινωνία φαίνεται διηρημένη εἰς δύο τάξεις ἀνθρώπων, τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους. Οἱ ἐλεύθεροι ἄνδρες ὑποδιηροῦντο πάλιν εἰς δύο τάξεις οὐσιωδῶς διακρινομένας ἀπ' ἀλλήλων· τοὺς ἡγεμόνας καὶ τὸν πολὺν δῆμον, ἢ, καθὼς λέγει ὁ Ὅμηρος, τοὺς λαοὺς. Οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαφόρους προσηγορίας, ἐμφαντικᾶς τοῦ ἀνωτέρου αὐτῶν ἀξιώματος, καὶ ἀπεκαλοῦντο ἄριστοι, βασιλεῖς, ἄνακτες, μέδοντες, ἡγήτορες, βουλευφόροι, δικασπόλοι, γέροντες· διότι ἡ λέξις γέρων ἐσήμαινεν ἕκτοτε ὄχι τὸν καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερον, ἀλλὰ τὸν περιβεβλημένον τὸ τοῦ κράτους καὶ τὸ τοῦ ἄρχοντος ἀξίωμα, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἔθνη· *majors, starosta, seigneur, ancien, alderman*, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπαντᾶται δὲ εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὸ τοῦ δημογέροντος ὄνομα, τὸ περισωθὲν παρ' ἡμῶν μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Τὸ κύριον προσὸν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν πρώτην ταύτην τάξιν, ἦτο τὴν τάξιν τῶν ἡγεμόνων, ἦτο ἢ ἐκ θεῶν γενεαλογία, διότι, καθὰ

προείπομεν, πᾶσα ἡγεμονικὴ οἰκία ἀνέφερεν εἰς θεοὺς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς· ἀλλ' ἡ ἐπιφανὴς αὕτη καταγωγὴ ἀνεδείκνυε μὲν σεβαστοὺς εἰς τὸ πλῆθος τοὺς μεγιστᾶνας, ἤθελεν ὁμως τάχιστα λησμονηθῆ ἢ παραγνωρισθῆ, εἴαν μὴ ἐνισχύετο ὑπὸ προσωπικῶν προτερημάτων. Σῶμα εὐρωστον, ἀνάστημα ὑψηλόν, ἦθος μεγαλοπρεπές, βλέμμα ὀξύ, φωνὴ λαμπρὰ, καὶ μάλιστα αἱ συμπάρεδροι τῶν φυσικῶν τούτων προτερημάτων ἀρεταί, ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις δεξιότης, ἡ ἐν ταῖς ἀτυχίαις καρτερία, ἡ περιφρόνησις τοῦ κινδύνου, ὁ ἔρως τῶν ἐνδόξων ἐπιχειρήσεων, ἰδοὺ τί διέκρινε πρὸ πάντων τὸν γνήσιον ἡγεμόνα ἀπὸ τοῦ εὐτελοῦς τῶν θνητῶν ὄχλου. Ἡ περὶ τὰ βουλευμάτα σύνεσις, τὸ πολυμήχανον τοῦ πνεύματος, καὶ ἡ περὶ τὸ λέγειν εὐκολία, ἐτιμῶντο μὲν ὄχι ὀλίγον, ἀλλὰ δὲν ἤρκουν μόνον ἵνα περιποιήσωσιν εἰς τοὺς ἀρίστους τὸ κοινὸν σέβας. Πολὺ πλείονα χρεῖαν εἶχον οὗτοι περιουσίας μεγάλης ἵνα ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς πολλὰς ἐπιχειρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας διέπρεπεν ἡ ἀνδρεία αὐτῶν. Πᾶσα δὲ εὐτυχὴς ἐκστρατεία ἠῤῥξανε τὸν τε πλοῦτον αὐτῶν καὶ τὸ κλέος. Ἄν δὲ ὁ βραχίων ἐνός καὶ μόνου ἡγεμόνος ἐπέφερε πολλάκις τὴν κρίσιν τῆς μάχης, ἢ ἔτρεπεν εἰς φυγὴν ὀλόκληρον στρατὸν, τὰ τοιαῦτα κατωρθοῦντο ὄχι μόνον δι' ἀνδρείας ἐξαιρέτου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δύναμιν τῆς πανοπλίας, καὶ διὰ τὴν ταχύτητα τῶν ἵππων τοῦ ἥρωος, οἵτινες, ῥαγδαίως φέροντες τὸ ἄρμα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἐδόξαζον καὶ ἔσωζον τὸν ἄνδρα πρὸ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Τῶν ἡγεμόνων τούτων προϊστατο, καθ' ἐκάστην χώραν, ὁ βασιλεύς· διότι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἡ Ἑλλάς δὲν ἀπετέλεσε ποτὲ ἓν κράτος, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, περὶ ὧν ὁ λόγος, ἦτο διηρημένη εἰς πολλὰ βασίλεια, βραδύτερον δὲ, εἰς πολλὰς ἀβασιλεύτους πολιτείας. Οἱ βασιλεῖς, ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης διεχειρίζοντο τὴν δικαιοσύνην καὶ προήδρευον τῶν δημοτελῶν θυσιῶν καὶ προσευχῶν, δι' ὧν ὁ λαὸς ἐπεκαλεῖτο τὴν θεῖαν ἀντίληψιν· ἐν καιρῷ δὲ πολέμου, ἐστρατήγουν, καὶ τότε μάλιστα ἴσχυον. Διότι τότε ἐδικαιοῦντο φυσικῶ τῷ λόγῳ ν' ἀπαιτῶσι παρὰ τῶν λοιπῶν ἀρίστων πλείονα τῆς συνήθους ὑποταγῆν, καὶ ὁσάκις ἡ ἐπιχείρησις ἠῤῥοκίμει, ἠῤῥξανε μὲν ἡ ἠθικὴ αὐτῶν δύναμις, διὰ τὸ ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων κλέος, ἠῤῥξανε δὲ καὶ ἡ περιουσία, διὰ τὴν ἀπονεμομένην εἰς αὐτοὺς μεγαλητέραν μερίδα τῶν λαφύρων· ἐνῶ, ἐν καιρῷ εἰρήνης, τὰ παρ' αὐτῶν ἐπιτελούμενα θρησκευτικὰ ἔργα περιέβαλλον μὲν αὐτοὺς διὰ τινος ἱερότητος, δὲν συνετέλουν ὁμως εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς πραγματικῆς

αὐτῶν ἐξουσίας. Οὐδ' ἀπὸ τῶν δικαστικῶν δὲ καθηκόντων προελάμβανον ἀξιόλογόν τινα ἰσχύν. Πολλὰ τῶντι θρυλοῦνται περὶ τῆς δικαιοσύνης τῶν κρίσεων τοῦ Μίνως καὶ τοῦ Ῥαδάμχθυος, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου συνάγεται, ὅτι ὁ βασιλεὺς σπανίως ἔκρινε μόνος τὰς δίκας, καὶ ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἄριστοι ἀπεφάσιζον περὶ τῶν δικαστικῶν διενέξεων, πάντοτε δὲ δημοσίᾳ ἐν μέσῳ τῆς συνηγμένης ἀγορᾶς. Ἡ Ἰλιάς λέγει, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, τὴν ἠποίαν ὁ Ἡφαιστος κατεσκεύασε διὰ τὸν Ἀχιλλεῖα, εἰκονίζοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ καθέκαστα μιᾶς τοιαύτης δικαστικῆς συνεδριάσεως. Κατὰ τὴν εἰκόνα ταύτην, ἡ ἀγορὰ βρίθκει πλήθους περιέργου καὶ συγκεκινημένου, δύο δὲ ἄνδρες ἐρίζουσι περὶ τῆς χρηματικῆς ποινῆς τῆς ὀφειλομένης ἕνεκα πραχθέντος φόνου· καὶ ὁ μὲν βεβαιοῖ, ὁ δὲ ἀρνεῖται ὅτι ἡ χρηματικὴ ποινὴ ἐπληρώθη ἤδη· ἀμφοτέρω δὲ ἐπιζητοῦσι τὴν δικαστικὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς. Οἱ γέροντες κάθηνται ἐπὶ λίθων ξεστῶν, ὁ ἑστὶν ἐπὶ λείων λιθίνων ἐδρῶν, ἐν κύκλῳ, ὅςτις ὀνομάζεται ἱερός· ἐνώπιον αὐτῶν κεῖνται δύο τάλαντα, δηλαδὴ τὸ χρηματικὸν ποσόν, τὸ ὁποῖον θέλει δοθῆ εἰς ἐκεῖνον ὅστις θεωρηθῆ ἔχων δίκαιον· οἱ κήρυκες συστέλλουσι διὰ τῶν σκήπτρων αὐτῶν τὰ ζῶηρά δείγματα τῆς συμπαθείας, τῆς ἐκφραζομένης ὑπὸ τοῦ πλήθους ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν διαδίκων, καὶ καθιστῶσιν οὕτω δυνατὴν τὴν ἐναλλάξ ἀκρόασιν ἀμφοτέρων. Μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσειε τί ἦτο αὕτη ἡ τοῦ πλήθους ἀγορὰ, καὶ διατί, ἐνῶ τὸ πραχθὲν κακούργημα ἦτο φόνος, προέκειτο περὶ χρηματικῆς ποινῆς καὶ ὄχι περὶ ἄλλης βαρυτέρας τιμωρίας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ, περιοριζόμενοι εἰς μόνην τὴν διαδικασίαν, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ περιεργοτάτη αὕτη εἰκὼν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναφερόμενα περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πέρσου δίκης. Οἱ δύο ἀδελφοί, φιλονεικήσαντες περὶ τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ὑπέβαλον τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἀλλ' ὁ Πέρσης, δωροδοκήσας τοὺς γέροντας, ἔλαβε δι' ἀποφάσεως ἀδίκου τὴν ὅλην κληρονομίαν. Τοῦτο τοῦλάχιστον διηγεῖται ὁ Ἡσιόδος, ἐν τῇ πικρίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ, ὅςτις καὶ προτρέπει θερμῶς τὸν ἀδελφὸν νὰ μὴ κατατίβῃ τὸν διὰ τὴν ἐργασίαν ἀναγκαῖον καὶ πολύτιμον καιρὸν, ἐνασχολούμενος ἐπὶ ματαίῳ εἰς τὸ νὰ χρησιμεύῃ ὡς μάρτυς ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ νὰ παρέχῃ ἄλλας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς δικαζομένους. Τὰ τοιαῦτα, ἐπιφέρει, δύναται νὰ πράττῃ μόνον ὅστις ἔχει πῶς νὰ ζήσῃ δι' ὄλου τοῦ ἔτους, Πολλάκις δ' ἐπαναλαμβάνει τὰ παράπονα αὐτοῦ περὶ τοιούτων ἀδίκων καὶ διὰ δωροδο-

κίας γινομένων ἀποφάσεων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς τὴν δεινότεραν τῶν συμφορῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐπικαλούμενος καὶ προςδοκῶν τὴν ἔνεκα τούτου ἐκδίκησιν τοῦ Διός. Καὶ ὁ Ὅμηρος δὲ ἀποδίδει τὴν φοβεράν δριμύτητα τῶν μετοπωρινῶν τρικυμιῶν εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Διός κατὰ τῶν δικαστῶν; οἵτινες ἀτιμάζουσι τὴν ἀγορὰν διὰ τοιούτων ἀσεβῶν κρίσεων.

Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν, εἰς ἀμφοτέρα τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα, παντάπασι δὲν παρίσταται ἔχων ἰδιάζουσάν τινα θέσιν ἢ δύναμιν, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ δικαστικὴ αὐτοῦ ἐξουσία δὲν ἦτο, καθ' ἃ προείπομεν, ἀξία πολλοῦ λόγου. Δὲν ἦτο δὲ καὶ εἰς τὴν ἄλλην κυβέρνησιν ἀπεριόριστος, διότι οἱ ἡγήτορες, ἢ ἄνακτες, συγκροτοῦσι περὶ ἑαυτὸν βουλήν, τῆς ὁποίας δὲν φαίνεται ὅτι ἡδύνατο πάντοτε νὰ περιφρονῇ τὴν κρίσιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ὅμηρος παρέστησεν ἐντῆ βουλῇ ταύτῃ τὸν Νέστορα ἐκφράζοντα πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα τὴν γνώμην αὐτοῦ μετὰ πλείστης εὐλαθείας, ἵνα ἀποφασίσῃ ὁ ἀναξ ἀνδρῶν, ὡς λέγεται ὁ Ἀγαμέμνων, ἐὰν πρέπη νὰ παραδεχθῇ ἢ ὄχι τὴν γνώμην ταύτην. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως, ὅτι ἡ συνεδρίασις αὕτη ἐγένετο ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ ὅτι προηδρεύετο ὑπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀπέδιδε τὸ ὅλως ἐξαιρετικὸν ἀξίωμα τοῦ ἡγεμόνος συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ἡ βουλή συγκαλεῖται καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιστάσεων, μαρτυρεῖ, ὅτι ἐν καιρῷ εἰρήνης προεδρευομένη ὑπὸ βασιλέων ἐχόντων πολὺ ὀλιγωτέραν τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος δύναμιν, δὲν ἦτο βεβαίως, ὡς εἶπόν τινες τῶν ἱστορικῶν, ἀπλῆ γέφυρα πρὸς τὴν εἰς τὸν δῆμον διαβίθασιν τῶν βουλευμάτων τοῦ βασιλέως.

Ἡ συνήθης τῶν βασιλέων σχέσις πρὸς τοὺς ἀρίστους εἰκονίζεται πιστῶς ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ. Δεκατρεῖς ἡγήτορες τῶν Φαιάκων, δηλαδὴ τῶν μετέπειτα Κερκυραίων, ὀνομάζονται ὅλοι βασιλεῖς· ὁ δὲ Ἀλκίνοος, ὁ καθ' ἐξοχὴν βασιλεὺς, προΐσταται τῶν ἄλλων ὡς εἰς τῶν ἴσων αὐτῷ ἐκείνων ἀνδρῶν, ὄχι ὡς ἀνήκων εἰς ἀνωτέραν τινὰ τάξιν. Εἰς τὴν Ἰθάκην ὁμοίως εἰς μὲν καὶ μόνος ὑπάρχει ὁ ὑπέρτατος βασιλεὺς, ἀλλὰ καὶ τινες τῶν ἄλλων ἡγητόρων φέρουσιν αὐτὸ τοῦτο τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα· χηρέυσαντος δὲ τοῦ θρόνου, ἡδύναντο νὰ λάβωσι τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα. Ἀλλ' ἐὰν, ὡς ἐξάγεται ἀφ' ὅλων τούτων, ἡ βασιλεία παρεῖχε μικρὰν δύναμιν εἰς τὸν περιβεβλημένον τὸ ἀξίωμα αὐτῆς, περιεποίει ὅμως οὐδὲν ἥττον εἰς αὐτὸν πλεονεκτήματά τινα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνὴρ

σταθερὸς καὶ ἐπιτήδειος ἠδύνατο νὰ ὠφελθῆ μεγάλης. Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων ἤδη ἀπὸ τοῦ πολέμου πλεονεκτημάτων, οἱ βασιλεῖς εἶχον καὶ ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν ἴσως λαμπρά, ἀλλὰ θετικώτερα καὶ ἀσφαλέστερα. Τὸ κυριώτατον ἦτο τὸ ὀνομαζόμενον τέμενος, ἦτοι μέγα γῆς κτῆμα, τὸ ὁποῖον δωρηθὲν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἔθνους, φαίνεται προσηρητημένον εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς βασιλείας, καὶ ὄχι γινόμενον ποτέ κτῆμα ἰδιαίτερον τοῦ βασιλέως, ἀπραλλάκτως ὅπως εἶναι ἄχρι τοῦδε τὰ κτήματα τοῦ στέμματος. Ὁ Τηλέμαχος, ὁ υἱὸς τοῦ Ὀδυσσεως, νέμεται μὲν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τούτου τὰ τεμένη, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα τοῦ στέμματος τῆς Ἰθάκης δίκαια, ἀπειλεῖται ὅμως ὅτι θέλει ἀποβάλλει μετὰ τούτων καὶ τὰ τεμένη, ἐὰν μὴ διαδεχθῆ τὸν πατέρα αὐτοῦ. Ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ Εὐρύμαχος, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν ἐξώσῃ τοῦ θρόνου, ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδεὶς θέλει νὰ τὸν ἀποστερήσῃ τῶν πατρικῶν αὐτοῦ κτημάτων. Ἄλλη ἀξιόλογος πρόσοδος τῶν βασιλέων ἦσαν τὰ δῶρα τὰ λεγόμενα καὶ δωτίνας, θέμιστες κ. τ. λ. διότι μνημονεύονται ὡς τὸ κυριώτατον ὠφέλημα, τὸ ὁποῖον ἐμελλεν ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ πορισθῆ ἐκ τῶν πόλεων, ἃς ὁ Ἀγαμέμνων προέτεινε νὰ τῷ παραχωρήσῃ. Ἀδῆλον ὅμως ἂν τὰ δῶρα ταῦτα ἦσαν κεκανονισμένα καὶ περιοδικά, ἢ ἀπλῶς ἐκούσια καὶ τυχαῖα. Ὁ Ἡσίοδος ὀνομάζει τοὺς βασιλεῖς δωροφάγους, καὶ ὁ Ἀλκίνοος φαίνεται σφετεριζόμενος τὸ δικαίωμα τοῦ φορολογεῖν αὐτογνημόνως τοὺς Φαίακας. Πρὸς τούτοις ἡ διαχείρισις τῆς δικαιοσύνης ἀντημεῖβετο πάντοτε διὰ δώρων τῶν διαδίκων, καὶ τὰ συμπόσια εἰς τὰ ὁποῖα προσεκαλοῦτο οἱ βασιλεῖς μνημονεύονται ἐπίσης πολλάκις ὡς ἐν τῶν πολυτίμων, ἢ τοῦλάχιστον τῶν εὐφροσύνων πλεονεκτημάτων τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν.

Ἡ βασιλεία ἦτο συνήθως κληρονομική, ἀλλ' ἡ τήρησις τοῦ γενικοῦ τούτου ἔθους ἐξήρτατο ἐν μέρει ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶχεν ἐκ γενετῆς τὸ δικαίωμα εἰς τὸν θρόνον. Πρὸ πάντων ἀπητεῖτο ὁ βασιλεύων ἢ βασιλεύσων νὰ ἔχῃ προσωπικὴν ῥώμην καὶ ἀξίαν· διὰ τοῦτο γέροντές τινες πατέρες παρητοῦντο τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τῶν ἀκμαιοτέρων αὐτῶν υἱῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ. χ. βασιλεύει τῆς Ἰθάκης ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λαέρτου, ὁ δὲ Πηλεὺς, ἀποθέσας τὴν ἀρχὴν, ἔχει χρεῖαν τῆς προστασίας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀχιλλεὺς. Ἐκ τούτων δὲ εἰκάζεται ὅτι καὶ τὰνάπαλιν οἱ υἱοὶ ἠδύνατο ν' ἀποβάλλωσι τὸ κληρονομικὸν αὐτῶν δικαίωμα, ὅσάκις ἐστεροῦντο τῶν

προτερημάτων, τῶν ἐπιτηδείων νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς σεβαστοὺς εἰς τοὺς λοιποὺς ἀγερώχους καὶ ἰσχυροὺς ἀρίστους. Οἱ ἄριστοι οὗτοι κατῴκουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τῇ πόλει ἐν ἣ ἔδρευεν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἦτις ἔκειτο ἐπὶ ὑψώματος τετειχισμένου. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ γίνεται μὲν πολλάκις μνεία περὶ μεμονωμένων αὐτῶν ἀγροτικῶν κατοικιῶν· ἀλλὰ μακρὰ ἐκτὸς τῶν πόλεων διατριβὴ δὲν ἦτο συνήθης καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξορία· οὐδὲ ἐξάγεται ἐν γένει ἐκ τοῦ Ὀμήρου, ὅτι ὁ βίος τῶν ἀρίστων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν βίον τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα εὐρωπαϊῶν μεγιστάνων, τῶν καλουμένων φεουδαλικῶν βαρῶνων, οἵτινες κατῴκουν πάντοτε ἔξω τῶν πόλεων, εἰς πύργους ὄχυρους, ἐξερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐκ διαλειμμάτων ἵνα ληστεύσωσι τοὺς διαβάτας ἢ τοὺς γείτονας αὐτῶν.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ μοναρχία τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, τοιοῦτος δὲ ὁ χαρακτήρ καὶ ὁ βίος τῆς ἀνωτέρας τοῦ ἐλευθέρου δήμου τάξεως, ἦτο τῶν ἀρίστων· ὁ δὲ ἄλλος πολὺς δῆμος, οἱ λαοὶ, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ βιομηχάνων, οἵτινες ἐκαλοῦντο δημιουργοὶ, δηλαδὴ ἄνθρωποι μετερχόμενοι ἔργον δημόσιον, μὴ ὑποκείμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἢ τὴν δουλείαν ἄλλου· ἀναφέρονται δὲ τοιοῦτοι χαλκεῖς, σκυτοτόμοι, μάντιες, ἰατροὶ, ὄρατοποιοὶ, ἀοιδοὶ, κήρυκες καὶ ἄλλοι. Τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα δύνανται μέχρι τινὸς νὰ ἐνθυμίζωσι τὴν εἰς βίους διαίρεσιν ἣτις ἐπεκράτει εἰς τὴν ἀνατολήν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὴν Ἰνδικήν· ἀλλὰ πραγματικὴ ὁμοιότης μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς ταύτης θεσμοθεσίας καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι βιομηχάνων, οὐδεμίᾳ φαίνεται ὑπάρχουσα. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὁ ἰατρὸς, ὁ ἀστρολόγος, ὁ λεπτουργός, ὁ κεραμεύς, ὁ πλύτης, ὁ κουρεὺς, ὁ βουκόλος ἐκάστου χωρίου, ὅχι μόνον μετέρχονται τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα κατὰ κληρονομίαν, ἀλλὰ θεωροῦνται καὶ ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι, μισθούμενοι ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ χωρίου· ἐνῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, δὲν ἀναφαίνεται πλέον τοιοῦτό τι. Εἰς τὴν Ἑλλάδα βλέπομεν διαφόρους βιομηχάνων τάξεις, ὁποίας καὶ σήμερον ἀπανταχοῦ γῆς, βιομηχάνων ὅμως ἐλευθέρων καὶ ὄχι κληρονομικῶν, ἐκτὸς τινῶν ἴσως, λ. χ. τῶν μάντεων, τῶν κηρύκων, καὶ τούτων δὲ ὄχι πάντοτε. "Ἄλλως τε, τὰ κατὰ τὸν πολὺν τοῦτον δῆμον δὲν εἶναι ἀκριβέστερον γνωστά." Ἄν καὶ ὑπῆρχον ἰδιόκτητά τινα τμήματα ἀροσίμου γῆς, ἔχοντα ὅρια ἀκριβῶς κεχαραγμένα καὶ ἀκριβῶς ἐπιτηρούμενα, τὸ πλεῖστον ὅμως τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς κατελεί-

πετο εἰς νομὴν τῶν ποιμνίων. Τὰ ποιμνια ἦσαν τῶντι τὸ κύριον κεφάλαιον τῆς περιουσίας τοῦ πλουσίου ἀνδρός, τὸ κύριον ὄργανον τῶν πληρωμῶν, καὶ ἡ κυρία τῶν διενέξεων ἀφορμὴ· διότι ἄφθονος ἄρτος καὶ ἄφθονον κρέας ἦτο ἡ συνήθης ἐκάστου ἀνθρώπου τροφή. Αἱ δὲ γαῖαι τῶν ἰδιοκτητῶν ἐκαλλιεργοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ δούλων, καὶ τὰ ποιμνια ὑπὸ δούλων ἐφυλάττοντο, ἐνίοτε ὅμως καὶ ὑπὸ πενήτων ἐλευθέρων, τῶν καλουμένων θητῶν, ἐπὶ μισθῷ.

Οἱ δούλοι ὠνομάζοντο ὁμῶες, ὀρηστῆρες, ἀνδράποδα, ἀμφίπολοι· ἦσαν δὲ ἢ αἰχμάλωτοι ἢ ἀγοραστοί· καὶ ἐχρησίμευον ἢ εἰς τὴν οἰκιακὴν ὑπηρεσίαν, ἢ, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν φύλαξιν τῶν ποιμνίων. Τινὲς τῶν δούλων τούτων, καὶ ἰδίως ἐκεῖνοι εἰς οὓς ἀνετίθετο ἡ ἐπιμέλεια μεγάλων ποιμνίων, βοῶν, χοίρων, αἰγῶν, ἦσαν ἀναγκαίως ἄνθρωποι ἄξιοι πολλῆς πίστεως, διότι πολλάκις διετέλουν μακρὰν τῆς ἀμέσου ἐπιβλέψεως τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ. χ. καὶ οἱ ἄλλοι ἡγήτορες τῆς Ἰθάκης εἶχον βόας, πρόβατα, ἡμιόνους καὶ ἄλλα τοιαῦτα ζῶα ὑπὸ μόνων τῶν ποιμένων ἐπιτηρούμενα, ἐπὶ τῆς στερεᾶς καὶ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, ὅπως ἄχρι τοῦδε συμβαίνει εἰς τοὺς τῆς Ἐπτανήσου κατοίκους. Οἱ ἀνώτεροι οὕτως εἶπεῖν οὗτοι δούλοι εἶχον ὑφ' ἑαυτοὺς καὶ ἄλλους δευτερεύοντας· καὶ οἱ μὲν κύριοι ἐφέροντο ἐπεικῶς πρὸς αὐτοὺς, αὐτοὶ δὲ, ἀνταποδίδοντες τὴν χάριν, ἐφαίνοντο ἐνίοτε φίλοι μᾶλλον καὶ συγγενεῖς τῶν κυρίων ἢ δούλοι αὐτῶν. Ἡ βαθεῖα καὶ ἀδιάσειστος προσήλωσις τοῦ συβώτου ἢ χοιροβοσκοῦ Εὐμαίου καὶ τοῦ βουκόλου Φιλοτίου πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἀπόντος Ὀδυσσεύς, εἶναι μία τῶν ἐρασμιοτέρων εἰκόνων τῆς ἀρχαίας ἐπικῆς ἡμῶν ποιήσεως. Ἡ δὲ τοιαύτη, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, σχέσις μετὰ τῶν κυρίων καὶ τῶν δούλων ἐξηγεῖται εὐκόλως. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ πάντα ἦσαν ἄστατα, διότι ἐξηρτῶντο ἀπὸ τύχης καὶ βίας, ὄχι ἀπὸ ὠρισμένης ἐννόμου καταστάσεως, ἡ δουλεία ἦτο συμφορὰ, τὴν ὁποῖαν ἐκάστος ἠδύνατο νὰ πάθῃ. Ὁ μέγας καὶ πολὺς ἡγήτωρ, ὁ ἐπιχειρήσας ἐπιδρομὴν, εὐδοκιμήσας μὲν, ἐπανήρχετο συνεπιφέρων πολυάριθμον ὄμιλον δούλων, ἀτυχήσας ὅμως ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ καὶ αὐτὸς δούλος· ὥστε πολλάκις ὁ δούλος ἦτο τῆς αὐτῆς καταγωγῆς μετὰ τοῦ δεσπότου αὐτοῦ. Ὁ Εὐμαῖος λ. χ. τὸν ὁποῖον προανεφέρομεν, ἦτο υἱὸς ἡγήτορος· παῖδα δὲ ὄντα, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἢ τροφὸς, καὶ ἔπειτα Φοίνικες λησταὶ τὸν ἐπώλησαν εἰς τὸν Λαέρτην. Τοιοῦτος δού-

λος, καλῶς φερόμενος, ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει ἀνακτῆσαι παρὰ τοῦ δεσπότου τὰ τοῦ ἐλευθέρου πολίτου δίκαια.

Ἐν γένει ἡ δουλεία, κατὰ τὴν μυθικὴν ταύτην περίοδον τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, δὲν ἦτο καθ' ὑπερβολὴν σκληρὰ, μάλιστα εἰάν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας δὲν διέφερον τότε κατὰ τὰ αἰσθήματα, τὰς ἕξεις καὶ τὴν ἀνατροφὴν. Οἰκτρὰ ὅμως τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἡ τύχη τῶν δούλων γυναικῶν, αἵτινες πολυαριθμότεραι οὔσαι τῶν ἀρρένων δούλων, ἐπεμελοῦντο ἰδίως τὴν ἐσωτερικὴν τῆς οἰκίας ἐργασίαν· διότι ὄχι μόνον μετεχειρίζοντο αὐτὰς τραχύτερον ἢ τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' εἰς αὐτὰς ἀνέθετον τὰ βαρύτερα, τὰ μᾶλλον ἐπίμοχθα τῶν ἔργων. Αὐταὶ ἐκόμιζον τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης, αὐταὶ ἔστρεφον ἰδίαις χερσὶ τὸν μύλον, δι' οὗ ἠλέθετο τὸ μέγα ποσὸν τοῦ ἀλεύρου, τὸ ὁποῖον ἠναλίσκετο εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀρίστων· καὶ ὁ Τηλέμαχος ἀπειλεῖ θάνατον εἰς τὰς δούλας, ὅσαι φέρονται κακῶς. Τὸ δὲ βαρὺ ἐκεῖνο τῆς ἀλέσεως ἔργον, καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἔτι χρόνους, ἐγένετο ὑπὸ γυναικῶν δούλων, τῶν λεγομένων ἀλετριδῶν. Τὸ κλώθειν καὶ τὸ ὑφαίνειν ἦτο ἐπίσης μία τῶν συνθησάτων ἐνασχολήσεων τῶν γυναικῶν· ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τε δούλων καὶ ἐλευθέρων, ὥστε καὶ ἐνταῦθα πάλιν βλέπομεν συγχεομένας μέχρι τινὸς τὰς κοινωνικὰς τάξεις. Ὅλα τὰ ἐνδύματα, ὅσα ἔφερον καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κατασκευάζοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ αὐταὶ δὲ αἱ βασίλισσαι ἦσαν ἐμπειροὶ καὶ ἐπιμελεῖς περὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ Ὀμηρὸς λέγει τοῦτο ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ περὶ τε τῆς χρηστῆς Πηνελόπης, τῆς συζύγου τοῦ Ὀδυσσεύς, καὶ περὶ τῆς περιβοήτου Ἑλένης, τῆς συζύγου τοῦ Μενελάου, ἧς ἕνεκα ἐγένετο ὁ τρωϊκὸς πόλεμος. Κατὰ τὴν αὐτὴν Ὀδύσειαν, ἡ Ναυσικάα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλκινόου, βοηθεῖ τὰς δούλας αὐτῆς εἰς τὴν πλύσιν τῶν ἱματίων, ἐν τῷ ποταμῷ· καὶ εἰς ἕτερον ἀρχαῖον ποίημα, τὸν εἰς Δῆμητραν ὕμνον, βλέπομεν ὅτι αἱ θυγατέρες τοῦ βασιλέως τῆς Ἐλευσίνος Κελεοῦ ὑπάγουσι μετὰ χαλκῶν σταμνίων εἰς τὸ φρέαρ, ἵνα ἀντλήσωσιν ὕδωρ ἐξ αὐτοῦ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀφέλεια πάσης νηπιώδους κοινωνικῆς καταστάσεως. Μήπως ἡ Ρεβέκκα καὶ ἡ Ραχὴλ, κατὰ τὴν ἱερὰν Γραφήν, μήπως, κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτον, ἡ γυνὴ τοῦ παναρχαίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας, δὲν ἐμαγεύεον ἰδίαις χερσίν;

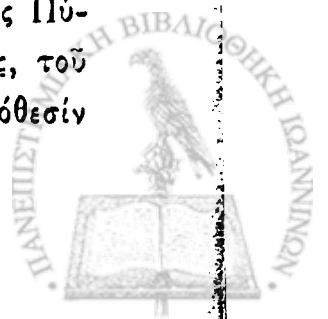
Ἀλλὰ δυστυχέστατοι τῶν ἀνθρώπων ἦσαν οἱ λεγόμενοι Θῆτες, οἵτινες ἐλογίζοντο μὲν ἐλεύθεροι, ἠναγκάζοντο ὅμως, ἕνεκα τῆς ἐσχάτης

(ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Α΄). 7

ὅτι παρ' αὐτοῖς δὲν ὑπάρχουσιν ἀγορχὶ βουλευφόροι. Ἄναμφιβόλως, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα καὶ δίκαια τοῦ βασιλέως, τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς, δὲν ἦσαν ἀκόμῃ τότε ρητῶς ὠρισμένα. Ἄλλὰ πολὺ μᾶλλον ἢ διὰ νόμων γραπτῶν περιστέλλετο ἡ βασιλεία ἐντὸς τῶν ὄρων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ μετρίου ὑπὸ τοῦ γενναίου ἐθνικοῦ φρονήματος, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν μὲν ἠνείχετο διαρκῆ ἀνθαιρεσίαν, πρωῒμώτατα δὲ περιστοίχισε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα διὰ θεσμῶν, οἵτινες βραδύτερον τοσοῦτω θαυμασίως ἐμελλον νὰ ἀναπτυχῶσι.

Τῶντι, ἀπὸ τῶν ἀφελῶν τούτων τῆς ἠρωϊκῆς ἐποχῆς ἀγορῶν, προέκυψαν, διὰ βαθμιαίας καὶ φυσικῆς τροπολογίας τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πνευμάτων, αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι τοῦ δήμου, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἠγόρευσαν ὁ Περικλῆς, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου ἠγεμόνες. Ὁ βασιλεὺς τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων ἠδύνατο μὲν ἐνίοτε νὰ μεταχειρίζηται τὴν βίαν κατὰ τοῦ τεταγμένου ὑπ' αὐτὸν πλήθους, ἀλλὰ συνήθως ἠνυχάζετο νὰ καταπείθῃ αὐτό· καὶ διὰ νὰ τὸ καταπείσῃ, διὰ νὰ τὸ παρασύρῃ, ὤφειλε νὰ παραστήσῃ ἐπιτηδεῖως τὰ βουλευματα αὐτοῦ, κοσμῶν μὲν ταῦτα δι' εἰκόνων ἐπιτηδεῖων νὰ ἐξάψωσι τὴν τοσοῦτον εὐπετῆ τοῦ ἔθνους ἐκείνου φαντασίαν, ἐπικαλούμενος δὲ τὴν συνδρομὴν αἰσθημάτων, ἐπιτηδεῖων νὰ κατανύξωσι τὴν τοσοῦτω εὐπαθεῖ αὐτοῦ καρδίαν. Ἐντεῦθεν πρωῒμώτατα ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ σπέρματα τῆς περὶ τὸν λόγον ἀσκήσεως καὶ δεινότητος. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀποφασίζει ποτὲ, κατ' εἰσῆγησιν τοῦ θεοῦ Ὀνειρίου, ὃν ἐπεμφεν εἰς αὐτὸν ὁ Ζεὺς κοιμώμενον, νὰ ἐπιχειρήσῃ ὕστατόν τινα καὶ κρίσιμον κατὰ τοῦ Ἰλίου ἀγῶνα, πεποισθὼς ὅτι οἱ θεοὶ ἤθελον νὰ ἀναδειχθῇ νικητῆς. Τοῦτο ὅμως ἦτο ἀπάτη τοῦ Διός· ὅθεν, ἐνῶ ἔδει εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰ φέρῃ ὁ Ἀγαμέμνων τὸν στρατὸν εἰς τὴν μάχην καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀγῶνα, ἐπέρχεται ἐξεναντίας εἰς τὸν βασιλέα ἀνεξήγητος διάθεσις νὰ πράξῃ πᾶν τὸ ἐναντίον. Θέλει δηλαδὴ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀνδρείαν τοῦ μαχίμου πλήθους, καὶ νομίζει πρέπον πρὸς τοῦτο νὰ προσποιηθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅτι ὑπολαμβάνει τὴν ἄλωσιν ἀκατόρθωτον καὶ ὅτι δὲν μένει ἄλλο ἢ νὰ ἐπιβῶσιν ἅπαντες εἰς τὰ πλοῖα καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκαδε. Συνεννοεῖται ὅμως προηγουμένως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πύλου, τοῦ ἠδυεποῦς Νέστορος, καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰθάκης, τοῦ πολυμηχάνου Ὀδυσσεῶς, κοινολογεῖ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀληθῆ πρόθεσιν

του καὶ τοὺς προσκαλεῖ συγχρόνως νὰ ἀναλάβῃσι τὴν ἀναίρεσιν τῶν λόγων αὐτοῦ, ἵνα ἀνατρέψωσι τὴν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐντύπωσιν των. Συγκαλεῖται λοιπὸν ἐν τῷ ἄμυχ ἄγορᾷ, καὶ ὁ ἀναξὶ ἀνδρῶν ἀπευθύνει πρὸς αὐτὴν λόγον πλήρη ἀθυμίας καὶ πικρίας, συμπεραίνων, ὅτι ἅπαντες ὀφείλουσιν ἤδη ἀμέσως νὰ ἐπιστρέψωσι μετὰ τῶν πλοίων εἰς τὴν φίλην πατρίδα. Οὕτως ἐλάλησεν ὁ Ἀγαμέμνων, καὶ πρὶν εἰσέτι ἀγορεύσῃ ἄλλος τις, ἐκινήθ' ἡ ἀγορὰ, ὡς κύματα μακρὰ τοῦ Ἰκαρίου πελάγους, τὰ ὁποῖα παρήγαγεν ὁ εὖρος καὶ ὁ νότος, ἐφορμήσας ἐκ τῶν νεφελῶν τοῦ Διός·

Κινήθη δ' ἀγορὴ ὡς κύματα μακρὰ θαλάσσης
πόντου Ἰκαρίοιο, τὰ μὲν τ' Εὖρος τε Νότος τε
ῶρορ', ἐπαΐζας πατρὸς Διὸς ἐκ νεφελῶν.

Ἐν ἀκαρεῖ ἐτράπησαν πάντες πρὸς τὴν θάλασσαν, μόνος ὁ Ὀδυσσεὺς ἴστατο θεωρῶν, τεθλιμμένος καὶ σιωπηλὸς, τὰ γινόμενα. Ἀλλ' αἶφνης, τῇ προτροπῇ τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὑψώνει τὴν φωνὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ διακλυομένου πλήθους, καὶ τοὺς μὲν βασιλεῖς καὶ ἐξόχους ἄνδρας ἐλέγξας διὰ κολακευτικῶν λόγων, τοὺς δ' ἐκ τοῦ δήμου ὀνειδίσας καὶ διὰ τοῦ σκῆπτρου συνωθήσας, ἐπαναφέρει πάλιν ὅλους εἰς τὴν ἀγορᾶν. Τότε ἔρχεται εἰς τὸ μέσον ὁ Θερσίτης, εἰς τῶν Αἰτωλῶν ἡγεμόνων, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κκτήνησεν παροιμιῶδες διὰ τὴν δεινῶς στιγματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ αἰσχρὰν αὐτοῦ ἀσχημίαν καὶ δειλίαν, ὅστις ὅμως διεκρίνετο διὰ τὴν περὶ τὸ λέγειν εὐχέρειαν· καὶ ἰδοὺ αὐτὸς, μετὰ πολλὰς κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὕβρεις, προσπαθεῖ νὰ μὴ μεταβάλῃσιν οἱ Ἀχαιοὶ τὴν περὶ ἐπανόδου ἀπόφασιν. Ἀλλ' ἀνίσταται αὐθις ὁ Ὀδυσσεὺς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπιτιμᾷ ἀφειδῶς τὸν Θερσίτην, καὶ ἀπειλεῖ αὐτόν, καὶ πλήττει διὰ τοῦ σκῆπτρου, καὶ ἀναδεικνύει καταγέλαστον εἰς τοὺς πολλοὺς· ἔπειτα δὲ στρέφεται πρὸς τὴν ἀγορᾶν, καὶ τότε ἀγορεύσαντος αὐτοῦ κθητικῶς, λαλήσαντος δὲ καὶ τοῦ Νέστορος, οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, τὸ μὲν διὰ λόγων φιλοτιμίας, τὸ δὲ διὰ θρησκευτικῶν λόγων, πείθουσι τελευταῖον τὰ πλήθη νὰ ἐπιμείνωσι, μέχρις οὗ κυριεύσωσι τὸ μέγα ἄστυ τοῦ Πριάμου. Τοιαύτη εἶναι ἡ ζωνηρὰ εἰκὼν μιᾶς τῶν συνεδριάσεων τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἣν εὕρισκομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι. Οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν βεβαρημένοι ἐκ τοῦ μακροῦ καὶ ἀτελεσφορήτου ἐκείνου ἀγῶνος· αὐτὸς τῶν βασιλέων ὁ ὕπατος εἶχεν εἰπεῖ εἰς αὐτούς ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· τὴν περὶ τῆς ἐπανόδου γνώμη εἶχον καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες· δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι ὤρμησαν πάντες μετὰ σπουδῆς

ἐπὶ τὰς νῆας. Ἄλλὰ ὑψώνει τὴν φωνὴν ὁ Ὀδυσσεύς, ὑψώνει τὴν φωνὴν ὁ Νέστωρ, καὶ τὰ αὐτὰ πλήθη, ὡς ὑπὸ ἀνέμου ἀντιπνόου ἐλαυνόμενα, ἐπανάρχονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὸ στρατόπεδον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς μετεχειρίσθη ἐκ διαλειμμάτων καὶ τὸ σκῆπτρον οὐδεὶς ὁμῶς θέλει ἀρνηθῆ ὅτι ὁ δῆμος, ὅστις εἶχεν ὁμόφρονας καὶ τινὰς τῶν ἡγεμόνων, δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν ἑνὸς μόνου ἀνδρὸς, καὶ ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος διὰ τῆς πειθοῦς κυρίως ἴσχυσεν. "Ὡστε δύο τινὰ βλέπομεν ἐνταῦθα· ἄνδρας ὀρθῶς λέγοντας, καὶ λαοὺς πειθομένους εἰς τὸν λόγον· τεκμήρια δύο ἀλάνθαστα, ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν δεκτικοὶ ἐλευθερίας. Διότι τῆς ἐλευθερίας τελικὸς μὲν σκοπὸς εἶναι τὸ κοινὸν συμφέρον, ὅπλον δὲ καὶ ὄργανον, ὁ λόγος· καὶ παντοῦ ὅπου αὕτη ἦνθησεν, ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες ἐπιτήδαιοι νὰ παραστήσωσι διὰ τοῦ λόγου τὸ κοινὸν συμφέρον, ὑπῆρξαν δὲ λαοὶ ἐπιτήδαιοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὸν περὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος λόγον.

Ἄλλὰ καθὼς τῆς μετέπειτα τοσοῦτον ἀκμασάσης πολιτικῆς εὐγλωττίας, οὕτω καὶ τῆς εὐνομίας ἐν γένει τὰ στοιχειώδη μόνον σπέρματα ἀπαντῶμεν κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους ἡρωϊκοὺς χρόνους. Ἡ λέξις «νόμος» οὐδὲ εὐρίσκεται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, εἰς τὰ ὁποῖα ματαίως ἠθέλομεν ἀναζητήσαι καὶ τὴν ἐλαχίστην νύξιν συνελεύσεων συγκεκροτημένων ἐπὶ νομοθετικῷ σκοπῷ. Δις δὲ μόνον ὁ ὅρος οὗτος ἀπαντᾶται εἰς τὸν Ἡσίοδον, τὰ δὲ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια ἐκφράζουσι λέξεις ἄλλαι, «δίκη», «θέμις», τῶν ὁποίων ὁμῶς ἡ ἔννοια εἶναι ἄστατος καὶ ἀμφίβολος. Ἡ λέξις θέμις, ἐμφαίνει ἐνίοτε παρ' Ὀμήρῳ διακεκριμένον τι πρόσωπον, ἔχον τὸ σπουδαῖον ἔργον τοῦ συγκαλεῖν καὶ διαλύειν τὴν ἀγορὰν τῶν τε θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἄλλως προσέτι πρᾶττον καὶ ἐνεργοῦν· αἰετοπερὶ δὲ ἡ προσωποποιηθεῖσα αὕτη θέμις εἶναι σύντροφος καὶ ἀκόλουθος τοῦ Διὸς, τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν· καθ' Ἡσίοδον μάλιστα εἶναι καὶ σύζυγος αὐτοῦ. Ἡ θέμις, ὡς πρόσωπον, εἶναι ἴσως ἡ ἀρχαιοτάτη ἔννοια τῆς λέξεως. Αἱ δὲ θέμιστες, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν, δὲν παριστῶσι πλέον πρόσωπα, ἀλλὰ μᾶλλον τὰς διὰ τῆς θέμιδος διαβιβαστέας ἀποφάσεις τῆς ὑπερτάτης θεότητος, ἀποφάσεις τὰς ὁποίας ὁ κατ' ἐντολήν τοῦ Διὸς ἐνεργῶν βασιλεὺς λαμβάνει ἐτοίμους παρ' αὐτοῦ, καθὼς λαμβάνει καὶ τὸ σκῆπτρον, δι' οὗ ἔχει τὸ κράτος τοῦ κελεύειν· τούτου ἕνεκα σκῆπτρον, θέμιστες, δίκαι ἀναφέρονται πάντοτε ἐκ παραλλήλου. Αἱ θέμιστες λοιπὸν ἢ δίκαι, εἶναι ὄχι ἰσό-

μοι γενικοὶ, ἀλλὰ εἰδικαὶ ἀποφάσεις δι' ὧν λύονται αἱ κατ' ἰδίαν διαφοραὶ καὶ περιστέλλονται αἱ κατ' ἰδίαν ἀκολασίαι τῶν ἀνθρώπων· διότι ὁ Ζεὺς, καὶ ὁ ἐπίτροπος αὐτοῦ βασιλεὺς, εἶναι δικαστῆς, ὄχι νομοθέτης. Αἱ δὲ ἀποφάσεις ἐκεῖναι, αἱ θέμιστες, αἱ δίκαι, θεωροῦνται ὡς ἄθροισμα πραγμάτων προπαρασκευασμένων, τὰ ὁποῖα κρατοῦσιν εἰς τὰς παλάμας αὐτῶν οἱ βασιλεῖς, καθὼς κρατοῦσι τὸ σκῆπτρον, ἔτοιμοι νὰ ἐκδώσωσιν αὐτὰ, ἅμα δοθείσης προσφόρου περιστάσεως. Αἱ δίκαι, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν, ἀπαντῶνται εἰς τὸν Ὅμηρον πολὺ συχνότερον ἢ τὸ ἐνικὸν δίκη. Σημαίνει δὲ ἡ δίκη σπανίως μὲν τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τοῦ δικαίου, συνεχέστερον δὲ τὴν εἰδικὴν περὶ δικαίου ἀξίωσιν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου· καὶ ἐνίοτε ἀπλῶς τὸ καθεστῶς ἔθος, τὴν πασιδῆλον τύχην, οἷον δμῶων δίκη, γερόντων, βασιλέων, θεῶν· ἀπαντᾶται δὲ καὶ ἡ θέμις εἰς τοιαύτην ἔννοιαν.

Ἐκ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι εἰς τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους, οἱ βασιλεῖς, οἱ ἄνακτες, οἱ δικασπόλοι, δὲν ἐφήρμοζον νόμους ἐψηφισμένους ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τῶν πολιτῶν, ἀλλ' ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας ἐθεωροῦντο παραχλαβόντες παρὰ τῆς θεότητος, ἥτις ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ ὀμίλου τῶν ἀνθρώπων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐφήρμοζον τὰς ἀρχὰς τοῦ φυσικοῦ δικαίου αἵτινες διὰ τῆς ἀπ' αἰῶνος χρήσεως αὐτῶν καὶ τῆς εὐλαθείας τῆς ἀπονεμομένης ὑπὸ τῶν πολλῶν εἰς τοὺς ἀρίστους, ἐλάμβανον κῦρος ἱερόν. Μέχρι τούτου τοῦ σημείου ὑπῆρχεν ἴσως σχέσις τις καὶ ἀναλογία μεταξὺ τοῦ κράτους τῶν Ἑλλήνων δικασπόλων καὶ τῶν ἱερέων τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἀμφότεροι ἐπραττον ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολήν τῆς θεότητος. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, ἡ διαφορὰ ὑπῆρξε μεγάλη. Γwόντι εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικήν, καὶ παντοῦ ὅπου ἴσχυσεν ἡ ἱεροκρατία, τσαύτη ὑπῆρξεν ἡ ὕφεςις καὶ ἡ χαύνωσις τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ὥστε οἱ ἱερεῖς ἀνέτως ἐξώκειλαν αὐτόθι εἰς ἀχαλίνωτον αὐθαιρεσίαν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ ἐναντίας τοσοῦτον ἀκμαία συνετηρήθη ἡ ἀτομικὴ δραστηριότης καὶ ἰσχύς, ὥστε τὸ κράτος τῶν δικασπόλων ὄχι μόνον δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς αὐτογνώμονα κατάχρησιν, ἀλλὰ πολλάκις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιβάλη καὶ αὐτὰς τὰς στοιχειώδεις ἀρχὰς τοῦ δικαίου. Ἡ βρῖθουσα λαῶν ἀγορὰ, ἐνώπιον τῆς ὁποίας διεξήγοντο αἰέποτε αἱ κρίσεις, ὑπενθύμιζεν ἀδιαλείπτως εἰς τοὺς δικαστὰς, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ παραβῶσιν ἀτιμωρητὶ τὰς αἰωνίας τοῦ δικαίου ἀρχὰς, τῶν

ὁποίων ἦσαν οἱ ἐντολεῖς, ὄχι οἱ αὐτογνώμονες κύριοι. Ὁ δὲ ἀκάθεκτος ἑλληνικὸς χαρακτήρ, ὅστις δὲν εἶχεν εἰσέτι κολασθῆ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ καθήκοντος, ἐνίοτε παντελῶς ἀπέκρουεν, ἢ τοῦλάχιστον περιέστελλεν εἰς στενότατα ὅρια τὴν ἐπέμβασιν τῆς πολιτείας· δὲν ἀνεχαιτίζετο δὲ εἰμὴ διὰ τοῦ φόβου τῆς θείας ὀργῆς ἢ τῆς κοινῆς κατακρίσεως. Οὕτως ὁ Φοῖνιξ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντορος, ὁ διδάσκαλος καὶ φίλος τοῦ Ἀχιλλέως, λαβὼν ἐν τῇ νεότητι ἀφορμὰς ἔριδος πρὸς τὸν πατέρα, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ τὸν φονεύσῃ, ἀλλ' ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ τούτου κακουργήματος ὑπὸ τινος τῶν ἀθανάτων θεῶν, ὅστις ὑπέμνησεν αὐτῷ τὸ ὄνειδος τὸ ὁποῖον παρακολουθεῖ πάντοτε τὸν πατροφόνον. Ὅπόσον δὲ ἀσθενὴς ὑπῆρχεν ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτείας εἰς τὰς ἰδιωτικὰς ἔριδας, καὶ ὁπόσον νηπιώδεις ἦσαν αἱ περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς κοινωνίας ιδέαι, ἐξάγεται προφανῶς ἐκ τῶν περὶ τοῦ δεινοτέρου τῶν κακουργημάτων, τοῦ φόνου, τότε πραττομένων. Ὅτι ὁ φονεὺς εἶχε νὰ φοβηθῆ ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, δὲν ἦτο ἡ δημοσία καταδίωξις καὶ ποινὴ, ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἐκδίκησις τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων τοῦ φονευθέντος, οὔτινες, καθ' ἣν ἀρχὴν ἄλλως τε καθιέρωσε καὶ αὐτὸς ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ἐθεωροῦντο ἔχοντες τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ τιμωρήσωσι τὴν γενομένην εἰς αὐτοὺς ὕβριν καὶ ἀδικίαν. Διὰ νὰ διαφύγῃ δὲ τὸν κίνδυνον τοῦτον ὁ φονεὺς ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀποδημήσῃ, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ καταπείσῃ τοὺς ἡγανακτημένους συγγενεῖς νὰ δεχθῶσι, λόγῳ ἀποζημιώσεως, ἀξιόλογον πληρωμὴν. Οἱ συγγενεῖς, ἐὰν ἤθελον, ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσωσι τὴν πρότασιν καὶ νὰ φυλάξωσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐκδίκησεως· δεχθέντες ὅμως τὴν ἀποζημίωσιν, ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ μὴ ἐνοχλήσωσι πλέον τὸν κακοῦργον, ὅστις ἀφόβως τότε ἔμενεν εἰς τὰ ἴδια. Τὰ δικαστήρια δὲν φαίνονται ἐπεμβαίνοντα, ὡς εἶδομεν εἰς τὸ παράδειγμα τὸ εἰκονιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, εἰμὴ διὰ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν πληρωμὴν τῆς συμφωνηθείσης ποσότητος.

Ἡ ἐνέργεια λοιπὸν τῆς κοινωνίας εἶναι ἀσθενεστάτη, ἡ δὲ ἀτομικὴ ὀρμὴ καὶ γνώμη τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου, παντοδύναμος, οὐδὲ μετριάζεται μὲχρι τινὸς εἰμὴ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ αἵματος χύσιν. Αὐτὴ ἡ λέξις ποινὴ σημαίνει τὴν δι' ἀποχρώσεως πληρωμὴν ἀποζημιώσιν ἐνεκα τοῦ γενομένου ἀδικήματος, ἰδίως ἐνεκα τοῦ φόνου. Ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος, θέλων νὰ καταστήσῃ ἐμφαντικωτάτην τὴν ἀμείλιχον τοῦ Ἀχιλλέως ὀργὴν, καὶ παρατηρῶν ὅτι δ

ἄνθρωπος δέχεται συνήθως ἀποζημίωσιν καὶ παρὰ τοῦ φονέως τοῦ ἀδελφοῦ ἢ τοῦ υἱοῦ, μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ποινή, διὰ τὴν δηλώσῃ τὴν ἀποζημίωσιν ταύτην. Βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν πολιτείαν ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὰ μέλη αὐτῆς καὶ ἀναλαμβάνουσαν μόνην τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον τῆς τιμωρίας τῶν κακουργημάτων. Ἄλλ' εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς τούτους χρόνους ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἶναι ὅλως δευτερεύουσα.

Τὸ ἔθος τοῦτο τῆς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως διὰ τὸν γενόμενον φόνον, ἀντὶ τῆς τιμωρίας αὐτοῦ διὰ σωματικῶν ποινῶν, δὲν ἐπεκράτησε μόνον εἰς τοὺς παναρχαίους Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους ἀπαιδεύτους λαοὺς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς παναρχαίους Γερμανοὺς. Εἰς ὅλα ἐν γένει τὰ γερμανικὰ κράτη, ὅσα ἰδρύθησαν ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς δυτικῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐλήφθη ὡς βάσις τοῦ νόμου, πρῶτον μὲν τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον τῆς αὐτοδικίας διὰ πᾶσαν προσωπικὴν ζημίαν ἢ ὕβριν, γενομένην εἰς τινὰ ἐκ τῶν τῆς οἰκογενείας, ἔπειτα δὲ ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ συμβιβασθῇ ἡ διαφορὰ διὰ χρηματικῆς ποινῆς πληρωτέας ὑπὸ τοῦ ἀδικήσαντος, κυρίως μὲν πρὸς ἀποζημίωσιν τοῦ παθόντος, ἐν μέρει δὲ καὶ ὡς δικαστικὴ πρὸς τὸν βασιλέα δωρεά. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀποζημιώσεως ἐβαθμολογεῖτο ἀκριβέστατα κατὰ τὸ μέγεθος τῆς βλάβης, κατὰ τὸν βαθμὸν, τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ παθόντος. Ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦτο ν' ἀπαλλάξῃ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ ἀδιαλείπτων ἐρίδων, συγχρόνως δὲ νὰ ἐπιτρέψῃ, τοσαύτην ἀποζημίωσιν, ὥστε νὰ καταπέσῃ τὸν παθόντα νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἠμολογουμένου δικαιώματος τῆς αὐτοδικίας. Κατ' ἀρχὰς ὁ Γερμανὸς νομοθέτης ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἐκούσιον μὲν, ἀλλὰ μόνιμον ἔθος τὴν ἀποδοχὴν ὠρισμένου χρηματικοῦ συμβιβασμοῦ, καὶ κατὰ μικρὸν κατήντησε νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ὡς ἀπαραίτητον ὑποχρέωσιν. Ἡ κοινωνία, ἣτις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ ποινὰς, ἐνταῦθα ἐφάνετο κατ' ἀρχὰς συμβουλευούσα μόνον τὴν φιλικὴν συνδιαλλαγὴν, βαθμωδὸν δὲ καὶ κατ' ὀλίγον ἐφθασε μέχρι τῆς ἀναγκαστικῆς ἐπιταγῆς.

Ἡ δ' ἡμηρικὴ κοινωνία ἴσταται, ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, ἐπὶ τῆς αὐτῆς βαθμίδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὐρίσκομεν καὶ τὰ γερμανικὰ ἔθνη καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφε περὶ αὐτῶν ὁ περίφημος Ῥωμαῖος ἱστορικὸς Τάκιτος. Ἄλλὰ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία ἠκολούθησεν ἄλλον ὅλως διόλου παρὰ τὴν γερμανικὴν δρόμον. Ἀντὶ νὰ καταστήσῃ νόμον τὸ βάρβαρον δικαίωμα τῆς

αὐτοδικίας, καθιέρωσε τὴν πολὺ συνετωτέραν ἀρχὴν, ὅτι τὸ δημόσιον ἀδίκημα ἀπαιτεῖ δημόσιον ἐξέλεγχον καὶ τιμωρίαν, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι καὶ ἡ ὀρησκεία ἀπαιτεῖ τὴν ἐξιλέωσιν τοῦ φονευθέντος. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἔτι ἀπὸ τῆς ἐβδόμης πρὸ Χριστοῦ ἑκκτονταετηρίδος, ἐπὶ τοῦ νομοθέτου Δράκοντος, ἀπεδοκιμάσθη ἡ αὐτοδικία, περιορισθεῖσα ἐπὶ τέλος μόνον εἰς τινὰς ἐκτάκτους καὶ εἰδικὰς περιπτώσεις, ἡ δὲ φονεὺς ἐθεωρήθη ὡς ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐνταύτῳ ὡς δεινῶς ἀδικήσας τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Ὡς ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς, ἀπεκλείετο τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν τόπων, ἔτι δὲ πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας κατ' αὐτὸ τὸ διάστημα κατ' ὃ, οὐδεμιᾶς ἔτι γενομένης ἀνακρίσεως, ἐλογίζετο ἀπλῶς ὡς ὑποπτος· διότι τούτου μὴ γενομένου, ἡ θεία ὀργὴ ἐδηλοῦτο δι' ἀφορίας καὶ ἄλλων ἐθνικῶν συμφορῶν. Ὡς ἀδικήσας δὲ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἀνεκρίνετο ὑπὸ τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου πάγου, καὶ, ἂν ἀπεδεικνύετο ἔνοχος, καταδικάζετο εἰς θάνατον ἢ εἰς ἀπώλειαν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἢ εἰς ἐξορίαν. Ἡ ἰδέα τῆς διὰ χρημάτων ἐξιλεύσεως τῶν συγγενῶν ἀπεκρούσθη ἤδη κατ' ὀλοκληρίαν· ποινὰ δὲ ὠρίσθησαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνίας ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ ἡ κοινωνία ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐπιβάλλειν τὰς ποινὰς ταύτας.

Αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῶν διαφόρων βασιλείων δὲν ἦσαν, κατὰ τοὺς ἠρωϊκοὺς χρόνους, προσδιωρισμέναι ἀσφαλέστερον τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων. Πολλάκις ἄνθρωποι ἀνήκοντες εἰς ἓν ἔθνος προσέβαλλον ἀνθρώπους ἄλλου ἔθνους, ἐνῶ τὰ δύο ἔθνη οὔτε πόλεμον εἶχον κηρύξει κατ' ἀλλήλων, οὔτε ἦσαν ἐν γένει εἰς κατάστασιν ἐχθροπραξίας. Ὅσάκις ὁμως τὰ δύο κράτη διετέλουν ὄχι μόνον ἐν εἰρήνῃ, ἀλλὰ καὶ ἠνωμένα διὰ συνθηκῶν ἢ διὰ δεσμῶν φιλίας, τότε οἱ ὑπήκοοι τοῦ ἑνὸς δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπιτεθῶσιν ἀτιμωρητὶ κατὰ τῶν ὑπηκόων τοῦ ἄλλου. Ὅθεν ὁ λαὸς τῆς Ἰθάκης δεινῶς παρωργίσθη κατὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀντινόου, καὶ μόλις ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν θανατώσῃ καὶ νὰ δημεύσῃ τὰ κτήματα αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθεν ὅτι οὗτος ἐβοήθησε τοὺς Ταφίους πειρατὰς εἰς τὰς κατὰ τῶν Θεσπρωτῶν, ἔθλους φίλου, ἐπιδρομὰς αὐτῶν. Καὶ ἐζητοῦντο μὲν ἐνίοτε, ἐπ' ὀνόματι τῆς πολιτείας, ἀποζημιώσεις ἐνεκα ἀδικημάτων, ἐξ ὧν ἔπαθον ἄνθρωποι ἰσχυροὶ, ἀλλὰ τὸ πιθανὸν εἶναι ὅτι οἱ παθόντες, ὅσάκις ἀνῆκον εἰς τὴν κωτωτέραν τάξιν, ἠναγκάζοντο νὰ ἐπιτύχωσι δικαιοσύνην οἴκοθεν. Εἰς τὴν Ἰλιάδα, ὁ Νέστωρ διηγεῖται πόλεμόν τινα συμβάντα μεταξὺ Πύλου καὶ Ἡλίδος, καθ' ὃν

οὗτος εἶχε πράξει τὸ πρῶτον αὐτοῦ κατόρθωμα. Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην, οἱ Ἐπειοὶ τῆς Ἥλιδος, θέλοντες νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν κάκωσιν ἣν ἔπαθον οἱ γείτονες αὐτῶν Πύλιοι ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἐπετέθησαν κατὰ τούτων ἀπρόκλητοι. Τότε οἱ Πύλιοι ἐπεχείρησαν δικαίαν ἀντεκδίκησιν, ἐμβαλόντες ἐξ ἀπροόπτου εἰς τὴν τῶν Ἐπειῶν χώραν. Συνήθως ὅμως, μάλιστα ὅτε οἱ πράξαντες τὴν ἀδικίαν κατόικουν εἰς χώραν μακρὰν ὅπως οὖν κειμένην, ἐζητεῖτο πιθανώτατα προηγουμένως ἀποζημίωσις. Κήρυκες ἀποτελοῦντες τάξιν ἀνθρώπων ἱερὰν καὶ πολλάκις κληρονομικὴν, ἐκόμιζον τὰς ἀμοιβαίας τῶν πολιτειῶν διακοινώσεις· ἀλλὰ δὲν ἐποίουν, ὡς φαίνεται, ὅπως οἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰταλίᾳ λεγόμενοι εἰρηνοδίκαι, ἐπισήμους τοῦ πολέμου διακηρύξεις.

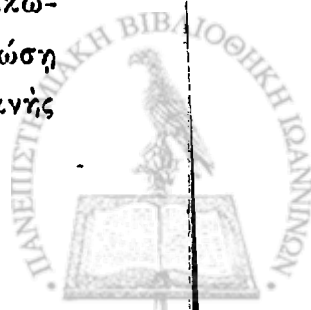
Εἶδομεν ὅτι καὶ ἑλληνικαὶ χῶραι ἦσαν τότε διηρημέναι εἰς πολλὰ βασίλεια· οἱ κάτοικοι ὅμως τῶν χωρῶν τούτων ὄχι μόνον ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἐπρέσβευον τὸ αὐτὸ θρησκευμα, ἀλλ' εἶχον καὶ τὴν συνείδησιν τῆς ἐνότητος αὐτῶν. Δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν αἱ θρησκευτικαὶ μᾶλλον ἢ πολιτικαὶ σύνοδοι, αἱ ὀνομαζόμεναι Ἀμφικτυονίαι· καὶ τούτου ἕνεκα προτιμῶμεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ αὐτῶν ὅτε πραγματευθῶμεν τὰ κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους. Ἀπὸ αὐτῆς ὅμως τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ἡ παράδοσις περὶ τῆς κοινῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν ἐπιχειρήσεως μαρτυρεῖ ὅποσον ἀρχαῖον ἦτο τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος. Τὸ δ' αἶσθημα τοῦτο ἐξεφράζετο ἔτι ἐμφανέστερον διὰ τινῶν ὀνομάτων, τὰ ὅποια, καθ' ἃ προεῖπομεν, περιελάμβανον ἤδη τὸ ὅλον ἔθνος, διὰ τῶν κοινῶν ὀνομάτων Ἀχαιοὶ, Δαναοὶ, Ἀργεῖοι. Ἀλλ' ἅπαντες οὗτοι οἱ ἐθνικοὶ, οἱ πολιτικοὶ, οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἦσαν ἔτι ἀσθενεῖς, ἐπικρατεστάτη δὲ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου, ὥστε τὸ ἔθνος δὲν συνετηρεῖτο, οὕτως εἰπεῖν, εἰμὴ διὰ τῶν οικογενειακῶν θεσμῶν καὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων, περὶ ὧν ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα τινά.

Τὸ πατρικὸν κράτος ἦτο σεβαστὸν, καὶ ὁ ἡλικιωθεὶς υἱὸς ἀπεδείκνυεν εἰς τοὺς γονεῖς τὴν εὐγνωμοσύνην του, ἕνεκα τῆς φροντίδος ἣν οὗτοι εἶχον λάβει περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, διὰ φιλοστόργου ἀφοσιώσεως, ἰδίως διὰ τῶν λεγομένων θρέπτρων ἢ θρεπτηρίων, ὃ ἐστὶ διὰ τῆς διατροφῆς τῶν γηρασάντων γονέων· καὶ αἱ ἐριννύες τῶν ὀπίσθων τὴν τιμωρὸν χεῖρα ἐκίνει ἢ ἀρὰ τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς, ἐνέπνεον

μέγαν φόβον. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὴν τραχύτητα τῆς παρὰ Ῥωμαίοις πατρικῆς ἐξουσίας! Παρὰ Ῥωμαίοις, ὁ πατήρ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ θανατώσῃ ἢ νὰ πωλήσῃ τρίς τὸν υἱὸν του, ὅστις οὐδεμίαν σχεδὸν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ περιουσίαν. Ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς σχέτις ἦτο μὲν ὀλιγώτερον ἄνετος ἢ σήμερον, ἀνετωτέρα ὅμως παρ' ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς Ἑλλάδος, ἀφελεστάτη δὲ καὶ ὄχι τραχεῖα ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρὸς. Αἱ γυναικες ἐξήρχοντο συνοδευόμεναι ὑπὸ ὑπηρετριῶν, ὑπὸ ἀμφιπόλων, καὶ ἐστυστέλλοντο νὰ φανῶσιν εἰς τὸ δημόσιον ἐν συνοδίᾳ ξένου ἀνδρὸς. Ἡ πιστὴ σύζυγος τοῦ Ὀδυσσεὺς Πηνελόπη, ἣν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ ἀνδρὸς τῆς ἐζήτησαν πολλοὶ μνηστῆρες, τοὺς ὁποίους ὅμως αὕτη κατώρθωσε νὰ ἀπατήσῃ ὅλους μέχρι τῆς ἐπανόδου του, δὲν ἐπαρουσιάζετο εἰς αὐτοὺς εἰμὴ κεκαλυμμένη καὶ ἔχουσα μεθ' ἑαυτῆς δύο ἀμφιπόλους. Ἡ δὲ Ἀνδρομάχη, ἡ σύζυγος τοῦ φονευθέντος Ἑκτορος, μὴ γνωρίζουσα τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλ' ἀκούσασα ἀπὸ τοῦ δώματος αὐτῆς τὸν κοπετὸν τῆς πενθερᾶς Ἑκάβης καὶ σπεύδουσα νὰ ἐξέλθῃ ἵνα μάθῃ τὴν αἰτίαν τῶν κλαυθμῶν, δὲν λησμονεῖ οὐδ' ἐν τῇ ταραχῇ ἐκείνῃ νὰ παρλάβῃ μεθ' ἑαυτῆς δύο ὡσαύτως ἀμφιπόλους· καὶ εἰς τὴν Ὀδύσειαν βλέπομεν, ὅτι ἡ Ναυσικάα, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων Ἀλκινόου, φοβεῖται νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν πόλιν, ἐν συνοδίᾳ ἀνδρὸς. Ἄλλ' εἰς ἑορτάς, εἰς πανηγύρεις, αἱ νέαι καὶ οἱ νέοι πολλάκις παρευρίσκοντο ἑμοῦ καὶ συνεχόρευον. Κατ' οἶκον δὲ αἱ γυναῖκες ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἀνδρας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας ἡ εὐπρέπεια σήμερον δὲν ἐπιτρέπει. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Νέστορος Πολυκάστη βοηθεῖ τὸν Τηλέμαχον νὰ λουσθῇ, νὰ χρισθῇ καὶ νὰ ἐνδυθῇ· καὶ παρὰ τοῖς θεοῖς, ἡ θεὰ τῆς νεότητος Ἥβη ἀπονέμει ὁμοίως τινὰς εἰς τὸν Ἄρην ὑπηρεσίας. Ἡ Ναυσικάα διατάσσει τὰς ἀμφιπόλους αὐτῆς νὰ συνοδεύσωσι τὸν Ὀδυσσεῆ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ· ἀλλ' ὁ ἥρωα ἀποποιεῖται τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν, ἐντρεπόμενος νὰ φανῇ γυμνὸς ἐνώπιόν των, ὅπερ, κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν ιδέας, ἔπρεπε νὰ τὸ συλλογισθῇ μᾶλλον ἢ Ναυσικάα.

Ἡ νύμφη ἔφερεν εἰς τὸν γαμβρὸν προῖκα· πρὸ πάντων ὅμως ὁ γαμβρὸς ἔδιδεν εἰς τὸν πατέρα τῆς νύμφης δῶρα, τὰ καλούμενα ἔθνα· καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο τόσον σύνηθες, ὥστε ἐνομιζέτο κολακευτικώτατον διὰ τὸν νέον νὰ λάβῃ νύμφην ἀνάεδνον, δηλαδὴ χωρὶς νὰ δώσῃ δῶρα εἰς τὸν πατέρα αὐτῆς. Ὁ δὲ πλοῦτος, τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ ἐπιφανὴς

καταγωγὴ δὲν ἦσαν τὰ μόνυ προτερήματα τὰ παρὰ τοῦ νέου ἀνδρὸς ἀπαιτούμενα· διὰ τὸ νὰ ἀξιοθῆ τῆς εὐνοίας τῶν γονέων τῶν ὁποίων ἐζήτει τὴν κόρην, οὗτος ὤφειλε πολλάκις νὰ δώσῃ πρὸς τούτοις δείγματα τῆς ῥώμης, τῆς ἀνδρείας ἢ τῆς δεξιότητος αὐτοῦ. Οὕτως ὁ πατὴρ τοῦ Νέστορος Νηλεὺς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ δώσῃ τὴν περίφημον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς κόρην του Πηρῶ, εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἀπαγάγῃ τὰς ἐπιμελῶς φυλαττομένας βοῦς τοῦ Ἰφίκλου, τοῦ πατρὸς τοῦ Πρωτεσιλάου, ὃν ἀνεφέρομεν εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσάντων βασιλέων· ὁμοίως καὶ ὁ Πελίας, ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, δὲν συνήνεσε νὰ δώσῃ τὴν ἐρασμίαν Ἀλκηστιν, εἰμὴ εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἠνιογήσῃ λέοντα καὶ κάπρον ἐζευγμένους εἰς τὸ ἄρμα.

Πολυγαμία φαίνεται μὲν ἀποδιδόμενη εἰς τὸν Πρίαμον, ἀλλ' εἰς οὐδένα ἄλλον· οἱ δὲ ἄριστοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πιστοὶ εἰς τὰς συζύγους των, φοβούμενοι τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἀναφέρονται φοβερὰ παραδείγματα. Ὅθεν ὁ Λαέρτης ἐτίμα μὲν πολὺ τὴν δούλην αὐτοῦ Εὐρύκλειαν, ἀπέφρευγεν ὅμως τοῦ νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν ὀργὴν τῆς συζύγου του Ἀντικλείας. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα μαρτυρεῖ τὴν πολλὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἀπέδιδον οἱ προπάτορες ἡμῶν, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, εἰς τὴν γυναῖκα, εἶναι, ὅτι πολυάριθμοι γυναῖκες πρωταγωνιστοῦσιν εἰς τὰ μυθεύματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἢ Πηνελόπη, ἢ Κλυταιμνήστρα, ἢ Ἀνδρομάχη, ἢ Ἑλένη, ἢ Ἐριφύλη, ἢ Ἰοκάστη, ἢ Ἐκάβη καὶ πλεῖστα ἄλλα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅλαι αὗται αἱ γυναῖκες δὲν διέπρεπον διὰ τὰ προτερήματα αὐτῶν καὶ ὅτι πολλὰ ἐφημίσθησαν μᾶλλον διὰ τὰ ἀνοσιουργήματα. Οἱ ἔρωτες τῶν θεῶν, αἱ τύχαι πολλῶν ἡρωιδῶν, οἷον τῆς Τυροῦς, τῆς Αἴθρας, τῆς Κρεούσης, τῆς Κορωνίδος, ἀποδεικνύουσιν ὅτι δὲν ἐπεκράτει τότε μεγάλη περὶ τῆς ἀρετῆς τῶν γυναικῶν ὑπόληψις. Αὐτὴ ἡ ἀγαθὴ Ναυσικαὰ ψυχρῶς ὅπως οὖν ἀποδοκιμάζει τὴν ἐλευθερίαν μεθ' ἧς αἱ νέαι ἐφέροντο πρὸς τοὺς νέους. Καὶ ἐκ τῶν θρυλουμένων περὶ Ἑλένης, Κλυταιμνήστρας, Ἀντείας, Φαίδρας, Ἀλκμήνης, δηλοῦται ὅτι αἱ ἐγγαμοὶ γυναῖκες δὲν ἦσαν πάντοτε χρηστότεραι τῶν νέων κορῶν. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἡ Ἑλένη, ἥτις ἐγκατέλιπε τὸν σύζυγον αὐτῆς Μενέλαον, καὶ, ἀκολουθήσασα τὸν Πάριον, ἐγένετο αἰτία τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ἀναλαμβάνει, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, ὅχι μόνον τὴν οἰκίαν αὐτῆς καὶ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν καὶ

τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἀνδρός, τὸν ὁποῖον τοσοῦτον δεινῶς εἶχε περιῦθρίσει, ὁμιλεῖ δὲ περὶ τοῦ ἀμαρτήματος αὐτῆς ἀνερευθριάστως καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία, εἰς τὴν ἀρχικὴν ταύτην αὐτῆς κατάστασιν, περιεῖχεν ἀτοπήματα τὰ ὁποῖα κατὰ δυστυχίαν συμβαίνουσιν ἐνίοτε καὶ εἰς ἔθνη πολιτισθέντα, φωτισθέντα μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, παρουσιάζει ὅμως καὶ ἀρετὰς μαρτυρούσας ὅποσον ἔμρυτον εἶχε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων ἢ ἐλληνικὴ φυλῆ. Ἡ Ναυσικάα, τὴν ὁποίαν τοσάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, εἶναι βεβαίως κάλλιστος τύπος παρθενικῆς ἀφειλείας, φιλοστοργίας, φιλοξενίας· καὶ ἡ Πηνελόπη, ἢ Ἀνδρομάχη, ἢ σύζυγος τοῦ Ἀλκινόου Ἀρήτη, εἶναι οὐδὲν ἥττον θαυμασταὶ διὰ τὴν μητρικὴν καὶ τὴν συζυγικὴν αὐτῶν ἀφοσίωσιν.

Οἱ γνήσιοι ἀδελφοὶ διένεμον τὴν πατρικὴν περιουσίαν ἐξίσου διὰ κλήρου, οἱ δὲ νόθοι ἐλάβανον μὲν μικρότερον κληρὸν, ἐτιμῶντο δὲ ἴσα τοῖς γνησίοις, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων. Ὅχι μόνον δὲ μεταξὺ ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ συγγενῶν ἀπωτάτων, καὶ μεταξὺ ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς φυλῆς, ὑπῆρχον δεσμοὶ φιλίας διαρκεῖς, χαριέστατοι, εὐγενέστατοι. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἰολάου, τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειριθόου, τοῦ Ὀρέστου καὶ τοῦ Πυλάδου, αἵτινες, ἂν καὶ φημισθεῖσαι ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρως ποιήσεως, εἶχον βεβαίως τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν ἐν τῇ περιόδῳ εἰς ἣν ἀναφέρονται αἱ παραδόσεις αὗται· ἀλλὰ μήπως ἡ Ἰλιάς αὐτῇ δὲν ὑμνησε τὴν φιλίαν τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλον, τοῦ Ἰδομενέως πρὸς τὸν Μηριόνην, τοῦ Διομήδους πρὸς τὸν Σθένηλον; Μήπως πρὸ πάντων ὁ ἀγέρωχος Ἀχιλλεὺς, ἀρπάσας ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ κόνιν αἰθαλόεσσαν, δὲν ἐπέχυσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ δὲν ἤσχυνε τὸ χάρειν αὐτοῦ πρόσωπον, καὶ δὲν ἐξήπλωθη μέγας μεγαλωστὶ κατὰ γῆς καὶ δὲν ἐσχίσε τὴν κόμην αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦ ἀγαπητοῦ Πατρόκλου; Μήπως ὁ ἀμείλιχος ἐκεῖνος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀντίπαλος, δὲν ἐκλαυσε, δὲν ἐθρήνησε, δὲν ἐκήρυξεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχει εὐφροσύνην ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀφ' ἧς ἀπώλεσε τὸν ἐταῖρον ὃν ἐτίμα ἴσχυ τῇ αὐτοῦ κεφαλῇ;

Ἄλλὰ τί μοι τῶν ἦδος, ἐπεὶ φίλος ὦλεθ' ἐταῖρος,
Πάτροκλος, τὸν ἐγὼ περὶ πάντων τῶν ἐταῖρον,
ἴσον ἐμῇ κεφαλῇ; τὸν ἀπώλεσα

Μήπως ἡ ὄλη τῆς Ἰλιάδος ὑπόθεσις δὲν στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν φιλίαν ἐκείνην τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλον;

Ἄλλος γοητευτικώτατος χαρακτήρ τῆς ἠρωϊκῆς κοινωνίας εἶναι ἡ εὐγενὴς προθυμία μεθ' ἧς ἐγένετο δεκτὸς πᾶς ἄνθρωπος ζητῶν φιλοξενίαν, καὶ ἡ μακρὰ διάρκεια τοῦ ἠθικοῦ δεσμοῦ τοῦ συναπτομένου μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκοινωνήσαν τῆς αὐτῆς τροφῆς καὶ ἀντήλλαξαν ἀμοιβαίᾳ δῶρα, δεσμοῦ μεταβαίνοντος πολλάκις ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱόν. Ναὶ μὲν ὁ ἄριστος ὁ δεχθεὶς ξένον καὶ προσενεγκῶν εἰς αὐτὸν δῶρα, ἀπεζημιούτο ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ τὴν ἀξίαν τῶν δῶρων τούτων, διότι λέγει ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ὁ Ἀλκίνοος, εἶναι βαρὺ νὰ παρέχη εἰς καὶ μόνος τὴν εὐεργεσίαν,

. . . ἀργαλέον γὰρ ἓνα προικὸς χαρίσασθαι.

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἐλαττώνει παντάπασιν τὴν χάριν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ φιλοξενία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁ ἄριστος τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς χαιρετίζει πρῶτον τὸν ἐπικαλούμενον τὴν προστασίαν τῆς οἰκίας αὐτοῦ ξένον, παρατίθησιν αὐτῷ σιτία, καὶ ἔπειτα ἐρωτᾷ αὐτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὁδοιπορίας του. Ἄν καὶ ὁ ἴδιος δὲν προσκαλεῖ εἰς τὴν οἰκίαν του εὐχαρίστως ξένους, δὲν εἰμπορεῖ ὅμως καὶ νὰ τοὺς ἀποβάλη ἐὰν ἀφ' ἐαυτῶν προσέλθωσι καὶ ζητήσωσι τὴν ἐν αὐτῇ διατριβήν. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ὁ Ἀλκίνοος λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσεῖα, ὅτι ὁ ξένος καὶ ὁ ικέτης ἐπέχει τόπον ἀδελφοῦ ὡς πρὸς πάντα ἄνθρωπον ὅστις ἔχει ὀλίγην καρδίαν εὐαισθησίαν.

Ἄντι κασιγνήτου ξεινός θ' ἰκέτης τε τέτυκται
ἀνέρι, ὅς τ' ὀλίγον περ ἐπιψαύη πραπίδεςσιν.

Εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ αἰσθήματος τούτου συνετέλεσεν ἴσως καὶ τοῦτο, ὅτι, κατὰ τὴν δόξαν τῶν τότε ἀνθρώπων, οἱ θεοὶ αὐτοὶ κατήρχοντο ἐνὶ στε εἰς τὴν γῆν, ἐν σχήματι ξένων. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς φιλοξενίας ἐπὶ τοσοῦτον εἶχεν ἀναπτυχθῆ, ὥστε βλέπομεν ἀνθρώπους ἔχοντας ἔργον ἴδιον τὸ φιλοξενεῖν, οἷος ἦτο λ. χ. ὁ γενναῖος Ἀξυλος, ὅστις ἐξεπίτηδες ἔκτισε τὴν οἰκίαν του παρὰ τὴν δδὸν, ἵνα δέχηται καὶ περιποιηῖται τοὺς πάντας. Καὶ ὅπόσον ἄρρηκτοὶ ἦσαν οἱ δεσμοὶ τῆς φιλοξενίας, ἐξάγεται ἐκ τῆς Ἰλιάδος, καθ' ἣν ἀκμάζοντος τοῦ πολέμου Γλαῦκος ὁ τῶν Λυκίων ἡγεμῶν, σύμμαχος δὲ τοῦ Πριάμου, καὶ Διομήδης, ὁ τῶν Ἀργείων, ἄμα ὡς ἔμαθον ὅτι οἱ πάπποι αὐτῶν

διετέλεσαν ἠνωμένοι διὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς φιλοξενίας δεσμοῦ, ἀντὶ νὰ πολεμήσωσι κατ' ἀλλήλων, προτείνουν τὴν δεξιὰν καὶ ἀνταλλάττουσι τὰ ὄπλα.

Ἔτι δὲ σεβαστότερος τοῦ ξένου ἦτο ὁ ἰκέτης. Διότι ὁ ἰκέτης ἦτο ξένος εὐρισκόμενος εἰς ἰδιάζουσάν τινα θέσιν, ὅστις γνωστοποιήσας τὴν ταλαίπωρον αὐτοῦ κατάστασιν, ἐπιθυμεῖ νὰ συνάψῃ μετὰ τοῦ ἀρίστου πρὸς ὃν ἀπευθύνεται, σχέσιν ὁμοίαν τρόπον τινὰ τῆς σχέσεως εἰς ἣν οἱ ἄνθρωποι διχτελοῦσι πρὸς τοὺς θεούς. Ὅσον ἐπαχθὴς καὶ ἂν ἦναι διὰ τὸν ἡγήτορα ὁ εἰδικὸς οὗτος δεσμός, ὁ ἡγήτωρ δὲν δύναται νὰ τὸν ἀποβάλῃ ὅταν ἀπαιτηθῇ παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸν νενομισμένον τύπον· ἅμα δηλαδὴ ἄνθρωπός τις, καταδιωκόμενος ὅπωςδήποτε, ἤθελε παρουσιασθῆ φέρων ἰκετηρίαν ἐλαίαν ἢ ῥάβδον, καὶ παρακαθήσας εἰς τὸν βωμόν ἢ τὴν ἐστίαν τῆς οἰκίας, ἤθελε ζητήσῃ τὴν προστασίαν τοῦ κυρίου τῆς οἰκίας, οὗτος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀπορρίψῃ τὴν αἴτησιν, διότι ἄλλως ἐτιμωρεῖτο δεινῶς ὑπὸ τῶν Ἐρινύων. Ἐνῶ ἰχθρὸς ἠττηθεὶς, ἠδύνατο μὲν νὰ προσπέσῃ εἰς τοὺς πόδας τοῦ νικητοῦ καὶ νὰ ζητήσῃ τὸν ἔλεον αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἐλάμβανε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίως λεγομένου ἰκέτου. Ὁ νικητὴς ἦτο κύριος ἢ νὰ τὸν φονεύσῃ ἢ νὰ φεισθῇ αὐτοῦ καὶ νὰ δεχθῇ λύτρα.

Δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσῃ, ὅτι εἰς τὰ μυθεύματα ἀπαντῶνται πολλὰ παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες παρέβησαν καὶ αὐτὰς τὰς ἱερωτάτας τῶν ὑποχρεώσεων, τὴν πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ ὁμοφύλους ἀφοσίωσιν, τὴν εὐγενῆ πρὸς τοὺς ξένους φιλοξενίαν, τὴν πρόθυμον πρὸς τοὺς ἰκέτας προστασίαν. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ἐξαιρέσεις, εἶναι παραβάσεις τοῦ καθήκοντος, ὑποῖαι ἀπαντῶνται εἰς πᾶσαν ἀνθρώπων κοινωνίαν. Μόνοι οἱ βίαιοι καὶ ἄγριοι, οἱ ὑπερφίαλοι καὶ ἀθέμιστοι Κύκλωπες, οἵτινες, μὴ ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, κατῴκουν εἰς τὰ παράλια τῆς Σικελίας, ἀναφέρονται ὡς συνήθως καταπατοῦντες τὰς ὑποχρεώσεις ἐκείνας καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ ἱερόν κῦρος δι' οὗ περιέβαλλον αὐτὰς οἱ Ἕλληες. Οἱ δὲ Ἕλληες ἐνόμιζον ὡς ἀπαισίας τὰς τοιαύτας παραβάσεις, καὶ ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ τραγικὴ φρίκη τὴν ὑποῖαν ἐνέπνεον εἰς αὐτοὺς ἅπαντα μὲν ἡ διαβόητος διὰ τὰ ἀνσιουργήματα αὐτῆς γενεὰ τοῦ Ἀθάμαντος ἢ τοῦ Κάδμου, πολλοὶ δὲ ἀποτρόπαιοι πράξεις τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Πηλέως, τοῦ Τελαμώνος, τοῦ Ἰάσονος καὶ τῆς Μηδείας, τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Ὀρέστου. Ἡ φρίκη αὕτη μαρ-

τυρεῖ τῶν ὄντι ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑλάβοῦντο τὰ ἱερά καθήκοντα, τὰ ὁποῖα παρεβίασαν ἄνδρες ἐξοχοί, ἐκμανέντες πρὸς καιρὸν ὑπὸ τῆς Ἄτης (σελ. 60.) Τὰ δὲ περὶ τούτων θρυλούμενα ἦσαν παθητικώτατα διὰ τὴν τοιαύτην μάλιστα ἀντίθεσιν μεταξύ τοῦ κοινῶς τηρουμένου καθήκοντος καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ ὑπὸ θαυμαστῶν ἄλλως θνητῶν.

Τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων αἰσθήματα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς τὰ ἔχουσιν ἴσως καὶ ἄλλα πολλὰ ἔθνη μὴ πολιτισθέντα ἔτι, οἷον οἱ Ἄραβες τῆς ἐρήμου, οἱ ἀρχαιότατοι Γερμανοὶ, οἱ Σλαῦοι τῆς Τουρκίας. Οὐδαμοῦ ὅμως διατυποῦνται τοσοῦτῳ χαριέντως. Καὶ ἔπειτα, διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν εὐγένειαν τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, δίκαιον εἶναι νὰ συγκρίνωμεν αὐτὸν πρὸς ἔθνη γείτονα, σύγχρονα καὶ εἰς ὅσον ἐνδέχεται ὁμοίας εὐρισκόμενα περιστάσεις· πρὸς τοὺς Θρᾶκας λ. χ. οἵτινες καὶ ἐπὶ Ἡροδότου καὶ ἐπὶ Θουκυδίδου, ὃ ἔστι πολὺ βραδύτερον τῶν χρόνων περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν, κατὰ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐνόμιζον εὐγενές τὸ ἐστίχθαι, δηλαδὴ ὡς σημεῖον εὐγενοῦς καταγωγῆς ἐχάρασσον, ὅπως οἱ σημερινοὶ ἄγριοι τῆς Ὠκεανίας καὶ τῆς Πολυνησίας, διὰ βελονῶν ἐπὶ τοῦ σώματος ποικίλα ζωγραφήματα, ἀποβαίνοντα ἀναλλοίωτα δι' ἐπιχύσεως κεχρωματισμένης τινὸς ὕλης· ἐξῆγον τὰ τέκνα αὐτῶν διὰ νὰ τὰ πωλήσωσιν ὡς δούλους, ἐθεώρουν τὴν μὲν ληστείαν ὄχι μόνον ὡς θεμιτὴν ἀσχολίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐντιμοτάτην, ἄτιμον δὲ τὴν γεωργίαν καὶ ἠσθάνοντο εἰς τὴν χύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου αἵματος ἡδονὴν καὶ εὐφροσύνην. Τελευταῖον ἡ συνήθης τῶν Ἑλλήνων τῆς ἠρωϊκῆς ἐποχῆς ἐγκράτεια εἶναι τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν βάνανσον ἀσωτεῖαν τῶν παναρχαίων Γερμανικῶν φυλῶν. Ἀκράτου οἴνου σπανίως ἐγίνετο χρῆσις, καὶ ὑβριστικώτατον ἐλογίζετο νὰ ὀνομασθῇ τις οἰνοβαρῆς· διὰ τοῦτο ὁ Ἀχιλλεὺς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, πρὸ πάντων στιγματίζει αὐτὸν ὡς οἰνοβαρῆ. Αἱ ἐστιάζσεις ἦσαν ἀφελεῖς, κύριον δὲ αὐτῶν ἀγλάϊσμα, ὁ χορὸς καὶ ἡ μουσικὴ, τὰ ὁποῖα ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει «ἀναθήματα δαιτὸς» ὃ ἔστι κοσμήματα τοῦ συμποσίου.

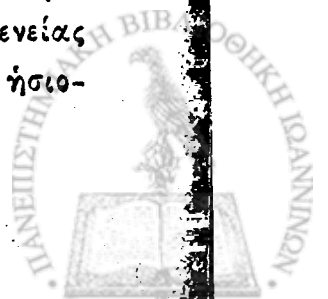
Ἄλλὰ τὰ εὐγενῆ καὶ σωτήρια ἐκεῖνα αἰσθήματα δὲν ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν κοινωνίαν ἀσφαλῆ, οὔτε ἐπιεικῆ πάντοτε, διὰ τὸ ἀκάθεκτον τῶν παθῶν καὶ τὸ φιλοπόλεμον τῶν πνευμάτων.. Ὁ Ἀχιλλεὺς θυσιάζει 12 αἰχμαλώτους Τρῶας ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ φίλου αὐτοῦ Πα-

(βλ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜ. Α΄.)

τρόκλου, ὃ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Νεοπτόλεμος, ὄχι μόνον φονεῖ τὸν γηραιὸν Πρίαμον, ἀλλὰ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἐκτορος, τὸν Ἀστυνάκτα, ἀρπάσσει ἐκ τοῦ ποδῶς, κατακρημνίζει ἀπὸ πύργου ὑψηλοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀποτελέσματα τοῦ ἐν πολέμῳ παντοῦ καὶ πάντοτε ἐξημμένου πάθους· ἀλλ' ὁ Αὐτόλυκος, ὃ ἐκ μητρὸς πάππος τοῦ Ὀδυσσεῶς, ὅστις ὑπερέβαλε πάντας ἀνθρώπους κατὰ τὴν ληστείαν καὶ τὴν ἐπιόρκίαν, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου συνέλεξεν ἄπειρον πλοῦτον, ἀποθαιμάζεται ἐπίσης ἀφελῶς ὅσον καὶ ὁ Νέστωρ, διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ, καὶ ὁ Αἴας, διὰ τὴν ῥώμην. Ἡ μὲν οἰκία καὶ ἡ περιουσία τοῦ Ὀδυσσεῶς οὐδεμιᾶς ἐτύχχανον, κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ἀπουσίαν, προστασίας, οἱ δὲ κακοήθεις ἠγήτορες οὔτινες κατησώτευον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἠξιοῦντο παρὰ τῷ λαῷ τῆς Ἰθάκης συμπαθείας μᾶλλον ἢ μομφῆς. Ὁ Ἀχιλλεὺς, ὁ Ὀδυσσεὺς, ὁ Μενέλαος ληστεύουσιν ὁσάκις τύχη περιστάσις, διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πειρατοῦ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον σύνηθες καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐντιμον, ὥστε ὃ δεχόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ξένου, ἠρώτα αὐτὸν ἂν σκοπὸς τῆς περιοδείας τοῦ ἵνα νὰ πλουτίσῃ διὰ πειρατείας, ὅπως ἤθελεν ἐρωτήσῃ αὐτὸν περὶ πάσης ἄλλης ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ πειρατεία καὶ βραδύτερον, ὃ ἐστὶν ἐν τῇ ἕκτη πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, δὲν ἀπεδοκιμάζετο ὅταν ἐνηργεῖτο κατὰ μὴ ἐλληνικῶν πλοίων. Καὶ τοιαύτας περὶ πειρατείας ιδέας εἶχον ὄχι μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ὅλα τὰ τότε ἔθνη· διότι ἡ περὶ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα συνομολογηθεῖσα μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Καρχηδονίων δευτέρα συνθήκη, διελάμβανε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἐξῆς· «τοῦ Καλοῦ ἀκρωτηρίου, Μαστίας, Ταρσηίου, μὴ ληΐζεσθαι ἐπέκεινα Ῥωμαίους, μηδὲ ἐμπορεύεσθαι, μηδὲ πόλιν κτίζειν,» ἀφ' ὧν συνάγεται ὅτι ἡ ληστεία, ἡ ἐμπορία καὶ ὁ ἀποικισμὸς ἦσαν τρία τινὰ, τὰ ὁποῖα ἐξίσου καὶ συνήθως μετήρχοντο τὰ Ῥωμαϊκὰ πλοῖα. Ὡστε ἄπορον δὲν εἶναι ἂν καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς τοὺς πολὺ ἀρχαιοτέρους ὁμηρικὸς χρόνους, ἡ πειρατεία δὲν ἐλογίζετο ὡς ἀξιόμεινον ἔργον.

Θλιβερωτάτη δὲ μάλιστα εἶναι ἡ περιγραφή τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, ἡ γινομένη ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, ὅστις θρηνεῖ ὄχι μόνον διότι οὐδεμία ὑπάρχει κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ οὐδὲν αἴσθημα καθήκοντος, ἀλλὰ διότι ἐξελύθησαν πάντες οἱ δεσμοὶ τῆς οικογενείας καὶ τῆς φιλοξενίας. Ἴσως ὅμως οἱ σκυθρωποὶ οὗτοι χαρακτῆρες τῆς ἡσιο-

δικῆς εἰκόνας δὲν παριστῶσι τοὺς γνησιωτέρους ἠρωϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ὅτε ἔζη ὁ ποιητὴς οὗτος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ ἀρχαιότατοι, οἱ αὐτοφυεῖς ἠθικοὶ δεσμοί, εἶχον ἀποβάλλει τὸ πάλαι αὐτῶν κράτος, ὡς πολλάκις συμβαίνει, διὰ τὴν πλείονα μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπιμιξίαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν παραγωγὴν νέων περιστάσεων καὶ ἀναγκῶν, πρὸς τὰς ὁποίας δὲν ἐπαρκουῖσιν ἤδη οἱ ἀφελεῖς ἐκεῖνοι θεσμοί. Ἐντεῦθεν κατέστη ἀπαραίτητος ἡ διὰ νόμων γραπτῶν καὶ τεχνητῆς ἀγωγῆς ρύθμισις τῆς κοινωνίας καὶ ἐνίσχυσις τοῦ ἠθικοῦ τῆς πολιτείας προσώπου. Ἀλλὰ ἡ νέα αὕτη νομοθεσία καὶ ἀγωγή δὲν εἶχεν ἔτι προφθάσει νὰ φέρῃ τοὺς καρποὺς αὐτῆς, διότι αἱ τοιαῦται τῶν κοινωνιῶν ἀναμορφώσεις ἀπαιτοῦσιν, ἵνα συμπληρωθῶσι καὶ καρποφορήσωσι, χρόνον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μακρόν. Ὡστε φυσικῶ τῷ λόγῳ συνέβη ἐν τῷ μεταξύ μεγάλη τις κοινωνικὴ ἐκλυσίς· τὰ μὲν ἀρχαῖα ἠθικὰ στοιχεῖα ἐξέλιπον, τὰ δὲ νέα δὲν εἶχον ἔτι διαμορφωθῆ. Ὀνομάζονται δὲ αἱ τοιαῦται ἐποχαὶ μεταβατικαὶ καὶ εἶναι αἱ ὀλιγώτερον ἀγαθαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐθνῶν.

Ὡπωςδὴποτε αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον λάβει εἰςέτι, κατὰ τοὺς ἠρωϊκοὺς χρόνους, τὴν συνείδησιν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη ὑπεροχῆς, διότι ἡ λέξις «βάρβαρος» δὲν φαίνεται τότε ἐφαρμοζομένη εἰς ἔθνος τι, οὐδὲ συνεπαγομένη τὴν ἰδέαν ἠθικοῦ ἢ διανοητικοῦ μειονεκτήματος. Ὁ Ὅμηρος δὲν τὴν ἐφαρμόζει εἰμὴ εἰς τὰς γλώσσας, σημαίνει δὲ τὸ ἐπίθετον παρ' αὐτῷ γλώσσαν ὅχι μόνον ξένην, ἀλλὰ καὶ ἀκατέργαστον καὶ τραχεῖαν. Οὕτως ἀποκαλῶν ἀγριοφώνους τοὺς παναρχαίους καὶ ληστρικοὺς κατοίκους τῆς Δήμνου Σίντιας, βαρβαροφώνους δὲ τοὺς Κᾶρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑποδεικνύει, ὅτι εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἀρμονικωτέρας γλώσσης τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐλάλει. Ἄν ὅμως ὁ ποιητὴς ἐνόει τὴν ὑπεροχὴν τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ καταστάσεως ὡς πρὸς τὸν μονήρη τῶν Κυκλώπων βίον καὶ τὰ ἄγρια τῶν Σικελῶν ἦθη, ἐνόει συγχρόνως ὅτι ὡς πρὸς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας οἱ Φοῖνικες καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν ἀνώτεροι τοῦ ἔθνους ἐκείνου. Διότι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν οἱ προπάτορες ἡμῶν, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας καὶ παθήματα πολλὰ, πρωτεύσαντες εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἀρετῆς, ἀναδειχθέντες τὸ μεγαλοφυέστερον ἅμα καὶ τὸ μαχιμώτερον τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, τὸ καλλιτεχνικώτερον καὶ τὸ ῥωμαλεώτερον, τὸ εὐγλωττότερον καὶ ἐν πολλοῖς πρα-

Ὀμήρου. Τὴν δὲ Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν ἡ Ὀδύσεια, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, γνωρίζει ἤδη πολὺ ἀκριβέστερον ἢ ἡ Ἰλιάς, ὁ ποιητὴς φαίνεται ὁμοίως κατὰ μέγχι μέρος αὐτοπροσώπως διεξελθὼν. Ἐπὶ πλείστον διέτριψε πιθανῶς εἰς Βοιωτίαν, ἧς ἀριθμεῖ πάμπολλα χωρία, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν μετέβη ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος· ἔπειτα ἐπεσκέφθη τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Ἀττικὴν, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, τὴν Σικυῶνα, τὴν Κόρινθον, τὸ Ἄργος, τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Λακεδαιμόνα. Τὰς τρεῖς ὅμως ἄλλας πολιτείας τῆς Πελοποννήσου, τὰς ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένας, Πύλον, Ἀρκαδίαν, Ἡλιον, ἔτι δὲ καὶ τὴν Αἰτωλίαν, καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ τὰς θεσσαλικὰς πόλεις Φθίαν, Ἑλλάδα κλπ. γνωρίζει μόνον ἐξ ἀκουσμάτων, διότι αἱ περὶ τῶν χωρῶν τούτων εἰδήσεις αὐτοῦ εἶναι τοσοῦτον ἀόριστοι καὶ συγκεχυμένα, ὥστε βέβαιον φαίνεται ὅτι δὲν διέτριψεν αὐτόθι. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τῶν νήσων, ἐξαιρέσει τῆς Εὐβοίας, τῆς Σαλαμίνας καὶ τῆς Αἰγίνης. Τῶν Κυκλάδων μάλιστα οὐδ' ὀλίως μνημονεύει, πλὴν τῆς Δήλου καὶ τῆς Σύρου· καὶ περὶ Ἰθάκης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Ἐχινάδων καὶ ἄλλων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νήσων, ἔλλιπῆ καὶ μυθώδη εἶναι τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα. Πρὸς βορρᾶν δὲ τῆς Ἑλλάδος κεῖται, καθ' Ὀμηρον, ἐν μὲν τῇ μετέπειτα κληθείσῃ Ἠπείρῳ, ἡ χώρα τῶν Θεσπρωτῶν, πόλεις ἔχουσα τὴν Ἐφύραν καὶ τὴν Δωδώνην, ἐν ἧ οἱ ἔρμηνευταὶ τῶν χρησμῶν τοῦ Διὸς Σελλοὶ, καὶ παρακειμένην τὴν νῆσον τῶν Φαιάκων Σχερίαν· ἐν δὲ τῇ μετέπειτα Μακεδονίᾳ, ἡ Πιερία, ἡ Παιονία, ἐν ἧ ἡ παρά τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν πόλις Ἀμυδῶν, καὶ ἡ Ἠμαθία· πρὸς δὲ τὸ ἀρκτικοανατολικὸν αὐτῶν οἱ Κίκονες καὶ οἱ Μυσοὶ, καὶ ἔτι βορειότερον ἡ ὄρεινὴ καὶ τραχεῖα Θράκη, ἐν ἧ τὰ ὄρη Ἀθῶως (Ἄθως) καὶ Νυσῆιον, καὶ αἱ πόλεις Αἶνος, Αἰσύμη καὶ Σηστός· τελευταῖον δὲ ἡ χώρα τῶν Ἰππημολγῶν καὶ τῶν Ἀβίων. Εἰς τὸ δυτικὸν τῆς γῆς μέρος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ποιητὴς ἔχει ἀτελεστάτας καὶ σφόδρα συγκεχυμένας εἰδήσεις, τάσσει οὗτος τὴν γῆν τῶν ἀγρίων Κυκλώπων, τῶν ἀνθρωποφάγων Λαιστρυγόνων, καὶ τῶν ληστρικῶν Σικελῶν, ἧτοι τὴν Σικαονίαν, τὴν κειμένην, ἐν διαστήματι μιᾶς ἡμέρας πλοῦ, πρὸς βορρᾶν τῶν Λωτοφάγων· καὶ παρ' αὐτῇ, πρὸς νότον μὲν τὴν νῆσον Αἴγυσαν καὶ τὴν τοῦ Αἰόλου, πρὸς βορρᾶν δὲ τὴν νῆσον Θρινακίαν, παρὰ τῇ ὁποία αἱ ἠφαίστειαι Πλαγκταὶ (πλανώμεναι) πέτραι καὶ ὁ ἐπικίνδυνος πορθμὸς τῆς Σκύλλης καὶ τῆς Χαρύβδιος. Κατόπιν ἔρχεται ἀρκτικοδυτικώτερον ἡ νῆσος τῶν Σειρήνων, εἰς δὲ τὴν ἀπωτάτην δύσιν ἡ νῆσος

τῆς πολυθρυλήτου νύμφης Κίρκης, ἡ Αἰαίη, καὶ προσέτι ἡ πέτρα Λευκάς καὶ τὸ Ἥλυσιον ἐπέκεινα δὲ τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ, ἡ χώρα τῶν εἰς ἀδιάλειπτον σκότος διαγόντων Κιμμερίων, καὶ, κατὰ τὰ προμνημονευθέντα, ἡ τοῦ Ἄδου χώρα. Τελευταῖον πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικώτατον τῆς γῆς, εἰς πλείστην ἀπόστασιν ἀφ' ὅλων τῶν λοιπῶν χωρῶν, ἡ μυθικὴ τῆς Καλυψοῦς νῆσος Ὠγυγία, ἀποτελεῖ τὸν ὀμφαλὸν τῆς θαλάσσης, διότι καθ' Ὁμηρον, ἡ ἀρκτικοδυτικῶς τῆς Ἑλλάδος μεσόγειος ἀπλοῦται ἐπὶ πολὺ πρὸς βορρᾶν.

Ταῦτα, καὶ ὅχι ἄλλα, γνωρίζει ὁ Ὅμηρος περὶ τῆς γῆς. Ὁ δὲ Ἡσιόδος ἔχει ἤδη ἐκτενεστέρας τινὰς εἰδήσεις· πρεσβεύει μὲν ὅσα καὶ ὁ Ὅμηρος περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς, περὶ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτὴν ὠκεανοῦ, περὶ τοῦ ἐν τῷ βυθῷ αὐτῆς Ταρτάρου καὶ περὶ τοῦ οὐρανίου θόλου, τοῦ ἐρειδομένου ἐπὶ τοῦ Ἄτλαντος· ἀλλὰ φαίνεται εἰδῶς τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς γῆς ἀκριβέστερον ὅπως οὖν. Παρ' αὐτῷ πρῶτον εὐκρινῶς ἐκδηλοῦται ἡ σημερινὴ Ἰταλία, διότι μνημονεύει ἐν τῇ Θεογονίᾳ, τῶν Τυρσηνῶν καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λατίνου· ἐπὶ δὲ τῆς Σικελίας ἀναφέρει τὴν Αἴτην καὶ τὴν Ὀρτυγίαν (τὰς μετέπειτα Συρακούσας)· καὶ εἰς τὴν μετέπειτα Γαλατίαν, τοὺς Αἴγυας· ἤκουσε δὲ καὶ περὶ τῶν καλῶν τῆς Ἰσπανίας καρπῶν, διότι πρῶτος αὐτὸς ὀμιλεῖ περὶ τῶν κατέναντι τοῦ Ἄτλαντος κειμένων κήπων τῶν Ἑσπερίδων καὶ περὶ τῶν χρυσομήλων τῶν κήπων τούτων. Ἐπειτα πρὸς βορρᾶν γνωρίζει τὸν ποταμὸν Ἰστρον, καὶ πρὸς ἀνατολὰς, τὸν ποταμὸν Φᾶσιν, καὶ πρὸς μεσημβρίαν τὸν ποταμὸν Νεῖλον, τὸν ὁποῖον ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει ἐτι Αἴγυπτον, δηλαδὴ ποταμὸν Αἰγύπτου. Τοὺς Αἰθίοπας, ὁ Ἡσιόδος τίθησι πρὸς μεσημβρίαν, ἥτοι ἐν Λιβύῃ, καὶ ὀνομάζει Σκύθας τοὺς Ἰππημολγοὺς τοῦ Ὀμήρου. Τελευταῖον καὶ εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐγνώριζεν ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσιόδος ἀναφέρει πολλὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα οὔτε εἰς τὴν Ἰλιάδα οὔτε εἰς τὴν Ὀδύσειαν ἀπαντῶνται.

Ἐκ τοῦ στενοῦ τούτου κύκλου τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων, καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία περιωρίζετο τότε κυρίως εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Πολὺ βραδύτερον, οἱ Φωκαεῖς, πρῶτοι Ἑλλήνων, ἐθαλασσοπόρησαν κατὰ τὸν Ἀδρίαν καὶ πρὸς τὴν Τυρρηνίαν. Τοῦ δὲ Εὐξείνου πόντου οὐδεμίαν γνῶσιν ἔχει ὁ ποιητής. Καὶ ἐντὸς

τοῦ Αἰγαίου, τὰ πλοῖα δὲν ἀπειμακρύνοντο πολὺ ἐκ τῆς παραλίας· ἦσαν δὲ τὰ πλοῖα μικρὰ καὶ ὄχι κητάφρακτα· οἱ ἴστοι αὐτῶν, ὄντες κινητοί, δὲν ὑφοῦντο εἰμῆ ὅτε ἔπνεεν ὄριος ἄνεμος· τὴν νύκτα ἔπαυεν ὁ πλοῦς καὶ καθ' Ἡσίοδον, 50 μόνον ἡμέρας διήρκει ἢ ἐπιτηδεῖα πρὸς θλασσοπλοῖαν ὥρα τοῦ ἔτους. Ἐφημίζοντο δὲ ὡς ἐπιτηδεῖοι ναυτικοὶ οἱ Κρητες καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ Τάφιοι, οἵτινες ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὰς παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἀκαρνανίας νήσους καὶ ἐπωνομάζοντο φιλήρετμοι, δηλαδὴ φίλοι τῶν κωπῶν, τῆς ναυτιλίας.

Εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς ναυτιλίας συνετέλει πολὺ ἡ ἀτέλεια τῶν ἀστρονομικῶν γνώσεων· διότι ἡ ὅλως πρακτικὴ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἀστρονομία συνέκειτο ἐξ εὐαρίθμων τινῶν καὶ ἀφελεστάτων περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων παρατηρήσεων. Ἐπρέσβευον δὲ ὅτι ὁ ἥλιος (καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ σελήνη) ἐφέρετο καθ' ἐκάστην ἐπὶ τοῦ οὐρανόυ θόλου, ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, ἄνω τοῦ τρογγύλου τῆς γῆς δίσκου, καὶ καθὼς τὸ πρῶτὶ προέκυπτεν ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ, ἢ ἐκ τῆς παρακειμένης αὐτῷ λίμνης τοῦ Ἡλίου, οὕτω πάλιν τὸ ἑσπέρας κατέπιπτεν εἰς τὸν Ὠκεανόν, ἢ εἰς δυτικὴν τινα λίμνην, μὴ ἀναφερομένην ὁμῶς εἰμῆ ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν· ἀλλὰ σαφῆ ἔννοιαν δὲν εἶχον, ἢ τρυλάχιστον δὲν ἐξέφρασαν ῥητῶς, τίνι τρόπῳ ὁ μὲν ἥλιος ἐν τῷ διαστήματι τῆς νυκτός, ἡ δὲ σελήνη, ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἡμέρας, ἐπέστρεφον εἰς τὸ σημεῖον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἤρχιζον πάλιν τὸν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ δρόμον αὐτῶν. Παρατήρουν δὲ μέχρι τινός καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὴν κίνησιν, διότι ὁ Ὅμηρος σημειοῖ ὡς ἄξιον λόγου, ὅτι ἡ Ἄρκτος, ἡ μεγάλη, ἄλλως λεγομένη ἄμαξα, οὐδέποτε καταβαίνει εἰς τὸν Ὠκεανόν, δηλαδὴ οὐδέποτε δύει· ὁ δὲ Ἡσίοδος ἠμιλεῖ πολλάκις περὶ τῆς καθ' ὠρισμένους χρόνους καὶ τόπους ἐπιτολῆς καὶ δύσεως διαφόρων ἀστέρων. Ἐν γένει οἱ ὑπὸ τῶν δύο ποιητῶν μας ἀναφερόμενοι ἀστέρες καὶ ἀστερισμοὶ, εἶναι οἱ ἐξῆς· παρ' Ὀμήρῳ μὲν ἡ Ἄρκτος ἢ ἡ ἄμαξα, ὁ Ὠρίων, ὁ κύων τοῦ Ὠρίωνος, ἐν ᾧ ὁ λαμπρότερος τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων Σείριος, αἱ Ὑάδες καὶ αἱ Πλειάδες, αἵτινες, ὁμοῦ λαμβανόμεναι, ἀποτελοῦσι τὸν ἐπὶ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου ἀστερισμὸν τοῦ Ταύρου· παρ' Ἡσιόδῳ δὲ προσέτι ὁ Ἀρκτοῦρος, ὁ λαμπρότερος τῶν ἀστέρων τοῦ Βοώτου, καὶ ἡ Δίκη, ἥτοι ἡ παρθένος, ἀστερισμὸς τοῦ ζωδιακοῦ, ἔχων λαμπρὸν ἀστέρα, τὸν Στάχυν. Κατὰ τὰς ἀτελεῖς ταύτας παρατηρήσεις, ἀτελῶς κατεμέτρησαν καὶ τὸν χρόνον.

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει μὲν ἔτη ἢ ἑνιαυτοὺς, καὶ μῆνας· ἀλλὰ τοὺς μὲν μῆνας ὠριζοῦσε κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἐορταζομένην ἐπάνοδον τῆς νομηγίας, τῆς νέας σελήνης, καὶ ἀπὸ τῶν φράσεων «μηνὸς φθίνοντος ἰσταμένοιο» εἰς δὲ καὶ μόνος ὀνομάζεται μῆν ὁ Ληναίων, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλουν βραδύτερον Γαμηλιῶνα (ἀπὸ 24 ἰανουαρίου μέχρι 22 φεβρουαρίου). Τὸ δὲ ἔτος συνέκειτο μέχρι Σόλωνος, τοῦ ἀκράσαντος ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐκ 12 μηνῶν τριακονθημέρων, εἰς οὓς πρωϊμώτατα προσετέθη, κατὰ πάντα δεύτερον ἑναυτὸν, μῆν ἐμβόλιμος, ἐπίσης τριακονθήμερος. Καὶ διὰ ταύτης ὁμοῦ τῆς προσθήκης, πολὺ ἔτι ἀπεῖχον τοῦ ἀκριβοῦς ἑτησίου μέτρου ὅθεν, ἀπὸ τοῦ Σόλωνος καὶ ἐφεξῆς, ἐγένοντο ἐπανειλημμένα ἀπόπειραι πρὸς συμβιβασμὸν τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους μὲ τὸν δρόμον τοῦ ἡλίου. Αἱ ὥραι τοῦ ἔτους ἦσαν κατ' ἀρχὰς δύο, θέρος καὶ χειμῶν· ἔπειτα τρεῖς, προστεθέντος τοῦ ἔαρος· καὶ μόλις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰπποκράτους, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, συνεπληρώθησαν εἰς τέσσαρας. Ἐντεῦθεν αἱ προεδρεύουσαι αὐτῶν θεότητες, αἱ ὥραι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπίσης δύο, καὶ ἔπειτα τρεῖς, Εὐνομία, Δίκη, Εἰρήνη. Τὸ ὄνομα ὁμοῦ τούτου τῶν ὥρῶν δὲν ἐδίδετο ἔτι εἰς τὰ διάφορα τῆς ἡμέρας τμήματα, τὰ ὁποῖα ὁ Ὅμηρος διακρίνει ἀπλῶς διὰ τῶν συνήθων εἰς ἕκαστον ἐργασιῶν, λέγων· καιρὸς καθ' ὃν ὁ ξυλοκόπος παρασκευάζει τὸ δεῖπνον αὐτοῦ ἀφ' οὗ ἐκόρεσε τὰς χεῖρας κόπτων δένδρα μακρὰ· καιρὸς καθ' ὃν λύνονται οἱ συνεζευγμένοι βόες· καιρὸς καθ' ὃν ὁ δικαστὴς ἀπέρχεται ἐκ τῆς ἀγορᾶς, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ δὲ νύξ διηρεῖτο, κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων, εἰς τρία συνήθως τμήματα.

Ἄλλ' ἐκ τῆς νηπιώδης αὐτῆς κατάστασις τῶν ἀστρονομικῶν εἰδήσεων διεκώλυε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας, ἢ ἔμπορία δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ πολλὴν ἐπίδοσιν, ὅχι μόνον ἐκ τούτου, ἀλλὰ καὶ διότι, καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, καθ' οὓς οἱ ἄνθρωποι ἰδίως τιμῶνται διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν ἔργα, ἢ ἔμπορία τότε περιφρονεῖτο ὅπως οὖν. Εἰς τῶν Φαιάκων ἡγήτορων, ὁ Εὐρύαλος, ὑπεροπτικῶς πως λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσεᾶ, ὅτι δὲν ὁμοιάζει ἀθλητῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἔμπορος καὶ ναυτικός· ὁ δὲ, παροξυνθεὶς, ἐπεχείρησεν ἀμέσως νὰ ἀποδείξῃ τὴν περὶ τὰ ἀθλητικὰ ἔργα δεξιότητα αὐτοῦ καὶ ῥώμην. Καὶ ὁμοῦ οἱ Φαίακες ἦσαν λαὸς ναυτικώτατος, ναυσὶν ἄριστοι. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ὀλίγιστα περιεσώθησαν παραδείγματα ἔμπορικῶν

ἐπιχειρήσεων. Ὁ ἀναξ τῶν Ταφίων Μέντης ἀναφέρεται μὲν μετακομίζων φορτίον σιδήρου εἰς Τεμέσην (ἣτις ἀμφισβητεῖται ἂν ἔκειτο εἰς τὴν Ἰταλίαν ἢ εἰς τὴν Κύπρον), διὰ νὰ ἀνταλλάξῃ αὐτὸν ἀντὶ χαλκοῦ· αἱ πλεῖστα ὅμως καὶ πολυτιμότερα ἀνταλλαγαὶ ἐγίνοντο ὑπὸ ξένων ἐμπόρων, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἐκόμιζον ἐνταῦθα πολυειδῆ κοσμήματα, τὰ κάλλιστα καὶ λαμπρότατα προϊόντα τῆς ὑφαντικῆς, χρυσὸν, ἄργυρον, ἤλεκτρον, κασσίτερον, ἐλέφαντα κτλ. λαμβάνοντες ἀντ' αὐτῶν σιτηρὰ καὶ ἄλλους καρποὺς τῆς γῆς, δέρματα, ἔρια, δούλους ἢ καὶ θῆτας· διότι νομίσματος μνεία οὐδαμοῦ γίνεται. Οἱ δὲ Φοινικες κατέσχον καὶ τῶν ἐλληνικῶν νήσων τινὰς πιθανώτατα, βεβαίως δὲ τὴν Θάσον, τῆς ὁποίας ἐμετάλλευσαν τὰ πλούσια χρυσορυχεῖα.

Ἐν γένει τὰ πολυτελῆ καὶ κομψὰ ἔργα τῆς τέχνης, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο λαμπρότατα τὰ δώματα τοῦ Ἀλκινόου, τοῦ Μενελάου καὶ τῶν ἄλλων βασιλέων καὶ ἀρίστων, ἤρχοντο ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ἣτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ἔτι ἀσυγκρίτῳ λόγῳ καθυπερτέρα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ὁ θύραξ λ. χ. τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὁ πολυτίμος καὶ πολυγλυφῆς, ἦτο δῶρον τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἀπὸ τὴν νῆσον Κύπρον. Ὅ,τι δὲ μάλιστα ἀποδεικνύει ὅπόσον σπάνιοι ἦσαν ἔτι τότε οἱ τεχνῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἡ ἐξαίρετος τιμὴ ἣτις ἀπεδίδετο εἰς τὸν τέκτονα. Ὁ τέκτων ἐλογίζετο ἴσος τοῦ ἱατροῦ, τοῦ αἰδοῦ καὶ τοῦ μάντεως, καὶ ἐζητεῖτο πολλάκις πόρρωθεν ὡς αὐτοί. Τὸν θάνατον τοῦ Φερέκλου δὲν παρέρχεται ὁ ποιητὴς ἐν σιωπῇ, ὅπως τὸν θάνατον τοσοῦτων ἄλλων στρατιωτῶν, ἀλλὰ μνημονεύει αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὡς ἂν προέκειτο περὶ τινος ἀρίστου ἢ ἠγήτορος, διότι ὁ Φερέκλος ἦτο τέκτονος υἱὸς, τοῦ Ἀρμονίδου·

. . . ὃς χερσὶν ἐπίστατο δαίδαλα πάντα
τεύχειν.

Τὴν δὲ τέχνην ταύτην ἐπαγγέλλονται οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἡγεμόνων, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Ἐπειὸς ἐκεῖνος ὅστις κατεσκεύασε τὸν δούρειον ἵππον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κρυβέντες οἱ ἦρωες Ἕλληνες, ἐγένοντο τελευταῖον κύριοι τῆς Τροίας.

Ἄλλ' ἡ μᾶλλον ἀσκουμένη ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τέχνη, ἦτο ἡ πολεμική, ἣτις, ὅπως εἶχεν, εἰκονίζει πιστῶς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην, ἐν ἣ ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια ἦτο τὸ πᾶν, οὐδεμίᾳ δὲ ὑπῆρχε πειθαρχικῆ

πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν ῥυθμισίς τῶν κατ' ἰδίαν δυνάμεων καὶ θελήσεων. Ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν δεξιότητα τῶν ἀρχηγῶν, τῶν ἡρώων· ὅθεν τούτων μάλιστα τὰ ἔργα περιγράφει ἀκριβῶς ὁ ποιητής· ὁ δὲ κοινὸς τῶν στρατιωτῶν ὄμιλος, ὅστις οὔτε εὐρύθμως, οὔτε στοιχηθὸν ἐπορεύετο, ἀλλὰ φύρδην ἐμάχετο, ὀλίγον συνετέλει εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος· ὅθεν τὰ περὶ τῶν γενικῶν συμπλοκῶν παραλείπονται σχεδὸν ἀμνημόνευτα. Ἐκαστος ἦρωσ ἔφερε συνήθως, ὡς ὅπλα μὲν ἀμυντικά, ἀσπίδα, περικεφαλαίαν, θώρακα καὶ κνημίδας· ὡς ὅπλα δὲ ἐπιθετικά, δύο δόρατα, τὸ μὲν πρὸς τὸ βάλλειν (διὰ τὰ τὸ ῥίπτῃ), τὸ δὲ πρὸς τὸ πλήττειν (διὰ τὰ κεντᾶ δι' αὐτοῦ), ἔτι δὲ μακρὸν ξίφος καὶ μάχαιραν. Προήλαυε δὲ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπὶ ἄρματος φερομένου ὑπὸ δύο ἵππων, καὶ δυναμένου τὰ δεχθῆναι ἐπὶ τοῦ δίφρου αὐτοῦ δύο ἀνδρας, τὸν παραιβάτην, ἦτοι τὸν κυρίως ἀγωνιστήν, καὶ τὸν ἡνίοχον. Ἐνίοτε ἐμάχετο καὶ πεζός, ἀλλ' ἔχων πάντοτε πλησίον τὸ ἄρμα, ἵνα ἐπιβάς ἐπ' αὐτοῦ καταδιώξῃ ἢ ὑποχωρήσῃ. Οἱ πολλοὶ στρατιῶται, οἱ πεζῇ πάντοτε μαχόμενοι καὶ ὀνομαζόμενοι-πρυλέες, ἔφερον ὅπλα ὅμοια τῶν ὅπλων τῶν ἡρώων, ἐκτὸς ὅτι δὲν ἦσαν ἐξίσου ἐξάίρετα καὶ πολυτελεῆ. Οἱ δὲ τοξόται ἦσαν εὐάριθμοι. Τὰ ὅπλα κατεσκευάζοντο ἐκ χαλκοῦ, ὄχι ἐκ σιδήρου, τοῦ ὁποίου ἢ ἐπὶ τούτῳ χρῆσις εἶναι μεταγενεστέρα, ὄχι ὅμως πολὺ μεταγενεστέρα, διότι ἤδη ἐπιφαίνεται ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Ἄδηλον δὲ εἶναι κατὰ τίνα τρόπον ὁ χαλκὸς ἐστομοῦτο ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς τοῦ πολέμου χρείας. Τὸ δυσχερέστερον μέρος τῆς πολεμικῆς τέχνης ἦσαν αἱ πολιορκίαι. Εἰς τοὺς προηγουμένους τῶν ὁμηρικῶν χρόνους αἱ πόλεις καὶ αἱ κῶμαι ἐκτίζοντο, ἕνεκα πλείονος ἀσφαλείας, ἐπὶ δυσπροσίτων πετρῶν καὶ ὑψωμάτων. Βραδύτερον δὲ, ἀφοῦ ἢ βιομηχανία καὶ ἅπασαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις ἔλαβον ἐπίδοσιν τινα, αἱ πόλεις κατέβησαν εἰς τὰ περὶ ὀμαλώτερα πεδία, καὶ ἢ συνεδέθησαν μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἄστερος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἔκτοτε τὴν ἀκρόπολιν, ὡς συνέβη εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὸ Ἄργος· ἢ ἐχωρίσθησαν ἀπὸ αὐτοῦ, ἐντελῶς ἐγκαταλειφθέντος, ὡς συνέβη εἰς τὴν Αἴγιναν, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς τρωικῆς Ἰδῆς Σκῆψιν, εἰς τὴν Μαντίνειαν, εἰς τὸν ἐν Ἀρχαδίᾳ Ὀρχομενόν, εἰς τὴν Νώνακριν, εἰς τοὺς Λουσοὺς, εἰς τὴν ἐν τῷ Παρνασσῷ Λυκώρειαν καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ ὁμηρικὴ ποίησις παρίστησι τὴν δευτέραν ταύτην κατάστασιν τῶν πόλεων, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὰς οὐδὲν ἥττον τετειχημένας. Τοιαῦται ἦσαν τὸ Ἴλιον. καὶ ἡ τῶν Φαιά-

κων πόλις, καὶ ἡ τειχιόεσσα Τίρυνς, καὶ αἱ ἐπτάφυλοι Θῆβαι. Τοιούτων τειχῶν ἡ ἄλωσις ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἐπὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν, ὅτε δὲν εἶχον ἔτι ἐπινοηθῆναι πολιορκητικαὶ μηχαναί, ὥστε ἡ ἐκπολιόρκησις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχη εἰμὴ ἢ δι' ἀποκλεισμοῦ, ἢ δι' ἀπάτης, οἷα ἡ τοῦ δουρείου ἵππου, δι' οὗ μυθεύεται ὅτι κατωρθώθη ἐπὶ τέλους ἡ τῆς Τροίας ἄλωσις.

Περὶ δὲ τῶν καλῶν τεχνῶν δὲν ἔχομεν, κατὰ δυστυχίαν, ἐξαιρέσει τῆς ποιήσεως, εἰμὴ ἀσαφεστάτας εἰδήσεις· ἀλλὰ τῶν τεχνῶν ἡ καλλίστη ἐκείνη καὶ ὑψίστη ἤκμασεν ἔκτοτε θαυμασίως παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Τὸ ἀρχαιότατον αὐτῆς εἶδος ὑπῆρξε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὸ ἐπικόν, καὶ ἰδίως τὸ ἡρωϊκόν ἔπος, δηλαδὴ ἡ διήγησις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων, τῆς ὁποίας λαμπρότατα δείγματα περιεσώθησαν αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι Ἰλιάς καὶ Ὀδύσεια· διότι ὄχι μόνον τὸ γενεαλογικόν ἔπος, καὶ ἡ διδακτικὴ τοῦ Ἡσιόδου ποίησις (Ἔργα καὶ Ἡμέραι), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἱερατικὴ ἢ ἀποδιδομένη εἰς Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον, ἔτι δὲ ἡ ἠσιοδικὴ Θεογονία, φαίνονται μεταγενέστεραι τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Τὸ δὲ ἔπος ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον εἶδος τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, διότι ἐθεράπευσε τὴν πρωτίστην τοῦ ἡρωϊκοῦ τούτου ἔθνους ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν χρεῖαν. Ἄλλα ἔθνη ὕμνησαν πρὸ πάντων τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ· διότι ἅμα μὲν εἶχον ὑγιεστέρως τῶν Ἑλλήνων περὶ Θεοῦ δοξασίας, ἅμα δὲ τοσαῦτα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔπαθον ἐκ τῆς τυραννίας ἰδίων ἢ ξένων δεσποτῶν, ὥστε, ταπεινωθέντα καὶ ἐξευτελισθέντα καὶ μηδεμίαν ἐπιγῆς εὐρίσκοντα παραμυθίαν, ἔστρεφον τὰς ἐλπίδας καὶ εὐχὰς αὐτῶν πρὸς τὸν οὐρανόν. Τινὰ μάλιστα τῶν ἐθνῶν τούτων οὐδὲ ἔσχον ἄλλο εἶδος ποιήσεως εἰμὴ τὸ ἱερατικόν, ὡς οἱ Ἑβραῖοι, οἵτινες καὶ ἀνεδείχθησαν εἰς τοῦτο ἀμίμητοι. Ἐξεναντίας οἱ Ἕλληνες ἐπρέσβευσαν ὅλως νηπιώδεις περὶ θεότητος δοξασίας· πρὸς δὲ τούτοις, διάγοντες βίον μάχιμον, καὶ ἀνεξάρτητον, καὶ ὄντως ἡρωϊκόν, ἐπὶ τοσοῦτον συνέλαβον τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε καὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἀπέδωκαν τὸ σχῆμα, καὶ τὰ πάθη, καὶ τὸν βίον αὐτῶν. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ὑμνήσωσι πρὸ πάντων τὰς μεγάλας τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῶν γενεᾶς πράξεις. Διὰ δὲ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ὄχι μόνον ὑπῆρξε μεταγενέστερα παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὑποδεεστέρα τῆς ἐπικῆς, εἰς ἣν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπέβησαν ἀπαραμίλλοι. Ὁ ἀοιδὸς ἔψαλλεν εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ εἰς τὰς

εὐωχίας, ὑπάρχουσης ἐνίοτε τῆς τετραχόρδου λύρας, τὰ κατορθώματα ἢ τὰς τύχας τῶν ἡρώων, μάλιστα δὲ τὰ νεώτερα, ὡς ὀλιγώτερον γνωστά εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ. Προχείρους δ' ἔχων εἰς τὴν μνήμην πολλὰς ᾠδὰς, εἴτε ἰδίας εἴτε ἄλλων, εἶχε καὶ τὴν τέχνην τοῦ καινοποιεῖν τὰς τετριμμένας ἤδη ὅπως οὖν. Ἐντεῦθεν τὸ ἔργον αὐτοῦ ὄχι μόνον ἀπετέλει ἰδιαίτερον ἐπάγγελμα, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρέτως ἐτιμᾶτο. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα, ὁ ποιητὴς ὀνομάζει τὸν Φῆμιον, θεῖον ἀοιδόν· καὶ ἄλλος ἀοιδός, ὁ Δημόδοκος, προσαγορεύεται μετὰ πλείστης ὄσης φιλοφροσύνης ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς· εἰς ἄλλον πάλιν, ἀνώνυμον τοῦτον, ὁ Ἀγαμέμνων, ἀπερχόμενος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας, λέγεται ἀναθέσας τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ γυναικός, τῆς Κλυταιμνήστρας· καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι, αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν θεωρεῖ ἀνάξιον ἑαυτοῦ νὰ ᾄδῃ κλέα ἀνδρῶν, πρὸς τὸν ἦχον τῆς φόρμιγγος. Πρὸς τούτοις ὁ ἀοιδὸς φαίνεται ἀπολαμβάνων ἀσυλίαν τινὰ ὁμοίαν τῆς τῶν κηρύκων. Τὴν δὲ ποίησιν συνώδευε πάντοτε σχεδὸν ἡ μουσικὴ, προδιαθέτουσα μὲν τοὺς ἀκροατὰς ἐνθουσιῶσα δὲ τὸν ἀοιδόν· καὶ μετὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως πολλάκις συνεδυάζετο ἡ εὐρυθμος, ἡ εὐστροφος, ἡ ἐπίχαρις ὄρχησις, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χρόνων ὑπερβαλλόντως ἠγάπησαν οἱ Ἕλληνες, διότι ἔκτοτε εἶχον τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο τῆς καλλονῆς, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἀπεικονίσθη ἐν τῇ γλυπτικῇ αὐτῶν τέχνῃ καὶ πλείστον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ὁμηρικῶν περιγραφῶν δὲν ἐξάγεται σαφῶς, ἂν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε λάβει, ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, καλλιτεχνικόν τινα χαρακτήρα. Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει μὲν δώματα περικαλλῆ, ἀγλαὰ, ἄξια, μαρμαίροντα, ὑψεφεέα, κ.τ.λ. ἀλλ' ἐξυμνεῖ τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων κοσμήματα αὐτῶν, ὄχι τὰς καλὰς ἀναλογίας. Ἦσαν δὲ τὰ οἰκοδομήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ πρῶτα ταῦτα ἴχνη τῆς τέχνης, δώματα τῶν ἀνάκτων, ναοὶ, θησαυροὶ, τάφοι. Τὰ πρῶτα διεκρίνοντο ἐπὶ τε τῷ κόσμῳ τῶν μεταλλίνων αὐτῶν παραστάδων, πυλῶν κλπ. καὶ ἐπὶ τῇ στερεότητι καὶ εὐχρηστία. Οἱ δὲ ναοὶ πιθανῶς δὲν διέφερον πολὺ, κατὰ τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευὴν, ἀπὸ τὰ δώματα τῶν ἀνάκτων, τὰ ὁποῖα παραβάλλονται, ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα, πρὸς τὰς ὀλυμπίους τῶν θεῶν κατοικίας· καὶ ἴσως ἔνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης, αἱ λέξεις «μέγαρον» καὶ «ἀνάκτορον» ἐσήμαινον ἐν ταύτῃ τῆς τε οἰκίας καὶ τοῦ ναοῦ τὸ ἐνδότερον μέρος, Ἀλλὰ καὶ ἐν

ἡ εἰκασία αὕτη ἦναι ὀρθή, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχε τὸ ἀρχιτεκτονικὸν ὕφος τῶν ἀνθρωπίνων καταλυμάτων, οὐδὲ περὶ τοῦ σχήματος τῶν τότε ναῶν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν εὐκρινῆ τινα ἔννοιαν. Οὐδὲ ἂν εἶχον στέγας, εἶνε βέβαιον ὅτι ἐκ τοῦ Ὀμήρου συνάγεται εἶναι, ὅτι πολλοὶ τῶν ναῶν τούτων, ὡς ὁ ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος, περιεῖχον μεγάλους θησαυροὺς, ὁ δὲ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἐν Τροίᾳ εἶχε καὶ ἕδυτον· αἱ πύλαι τοῦ ἐν Τροίᾳ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἠνοίγοντο ὑπὸ τῆς ἱερείας, εἰς τοὺς ἐπὶ προσφορᾷ προσερχομένους· καὶ ἐν γένει ὄχι μόνον θυσίαι ἐτελοῦντο εἰς τοὺς ναοὺς ἀλλὰ καὶ ἀναθήματα κατετίθεντο· ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀναθήματα ταῦτα συνέκειντο ἐκ πέπλων καὶ ἄλλων καλλιτεχνημάτων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ προφυλάττωνται ἀπὸ τε τῆς ὑπεξαίρέσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ἐπιρρείας, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἡ κατασκευὴ τῶν ναῶν ἐθεράπευε τὴν τοιαύτην χρείαν· ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν μέρει τούλάχιστον ἦσαν ἐπιστεγασμένοι. Πολλοὶ τάφοι ἐκ τῶν σωζομένων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐλέγοντο κατασκευασθέντες ἐπὶ τῆς ἠρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ ἐκ τούτων οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἐν εἴδει ἠρώων, ναΐσκων ἀφιερωμένων εἰς ἦρωα· οἱ ἀναμφισβητήτως ὁμῶς ἀρχαιότατοι, οἱ ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος ἀναφερόμενοι, ἦσαν ἀπλῶς τύμβοι μετ' ἀφελουῶς σήματος ἢ σωροῦ λίθων. Ἦσαν δὲ περίφυτοι, ὡς οἱ ναοὶ, ἢ ἠγείροντο ἐν τῷ μέσῳ ἱεροῦ ἄλσους. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ καὶ αἱ ἀγοραὶ φαίνονται λιθόστρωτοι. Τὰ δὲ μᾶλλον λόγου ἄξια ἐκ τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν, εἶναι οἱ λεγόμενοι θησαυροὶ, ὧν λείψανά τινα ἀνευρέθησαν εἰς Μυκῆνας, εἰς Ὀρχομενὸν, εἰς Ἀμύκλας, καὶ εἰς Φάρσαλον. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἦσαν κωνοειδῆ, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐχρησίμευον, καθὰ φαίνεται, ὡς τάφοι, ἔπειτα δὲ, προσλαβόντα ἱερόν τι κῦρος, ἐδέχθησαν τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀρίστων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Τὰ μνημεῖα ταῦτα, ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν καὶ τῶν κοσμημάτων, ὑποδεικνύουσι τῶντι ἐπίδοσιν τινα τῆς τέχνης. Ἄλλ' εἶναι ἄρα γε βέβαιον ὅτι ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων;

Ὁ Ὀμηρος ἀναφέρει πολλὰ ἔργα γλυπτικῆς· κρατῆρας τεχνικώτατα τετυγμένους, ἦτοι κατεσκευασμένους, δέπα, ὃ ἔστι ποτήρια, περικαλλῆ, θρόνους φαεινοὺς, σιγαλόεντας, ξεστοὺς, δαιδαλέους καὶ ἐνὶ λόγῳ λαμπροὺς. Ἡ ἄσπις τοῦ Ἀχιλλέως, ἢ ἐν τῇ Ἰλιάδι περιγραφομένη, περιλαμβάνει ποικίλα συμπλέγματα προσώπων· τὸ δὲ δῶμα τοῦ Ἀλκινόου

ἐφύλαττον κατὰ τὴν Ὀδύσειαν, κύνες χρυσοῖ, ἐφώτιζον δὲ χρυσοῖ νεανίσκοι, χρύσειοι κούροι, κρατοῦντες εἰς χεῖρας αὐτῶν δᾶδας. Ἡ Θεανῶ, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀντήνορος. ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων Τρώων, κατέθεσεν εἰς τὰ γόνατα τῆς Ἀθηνᾶς. τὸν ἀνατεθέντα τῇ θεᾷ ταύτῃ πέπλον, ἄρα ὑπῆρχον καὶ θεῶν ἀγάλματα· προσεπικυροῖ δὲ τὴν εἰκασίαν ταύτην καὶ ἡ φράσις, «ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται,» ἥτις σημαίνει μὲν μεταφορικῶς ὅτι «ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν,» ἔλαβε δὲ πιθανώτατα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἀπὸ προσευχῆς ἀπευθυνομένης πρὸς θεῶν ἀγάλματα. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ Ὀμηρος ὀνομάζει τινὰ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐκείνων ἔργα τοῦ Ἡφαίστου, ὅ ἐστι, μυθῶδη, τινὰ δὲ θετικώτερον, φοινικικά· καὶ ἐν γένει, καθ' ὅσον ὑπῆρξαν τῶντι, φαίνεται βέβαιον ὅτι δὲν ἦσαν προϊόντα ἐπιχωρίου ἐλληνικῆς τέχνης. Τοῦλάχιστον τὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους περισωθέντα ἀρχαιότατα δοκίμια τῆς περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἐλληνικῆς τέχνης, ἥτοι τὰ τῆς λατρείας ἀντικείμενα, πολὺ ἀπεῖχον τῆς ὀμηρικῆς ἐκείνης φιλοκαλίας, καὶ ἰδίως οὐδ' ὅπως οὖν προσήγγιζον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, ἀλλὰ ἦσαν ἀπλῶς σύμβολα, δηλαδὴ λίθοι, σανίδες, δόκανα, πυραμίδες, κίονες. Ἔτι ἐπὶ Πausανίου, ὅστις περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἐσώζοντο τοιαῦτα σύμβολα τῆς λατρείας. Τὰ δὲ ἀρχαιότατα εἰδῶλα ἦσαν ἐκ ξύλου, ὧν πολλὰ εἶδεν ὁμοίως ὁ Πausανίας· καὶ εἰς τινὰ μὲν ἐξ αὐτῶν προσηρτῶντο κεφαλαὶ καὶ χεῖρες λίθιναι, ἅπαντα δὲ ἦσαν περιβεβλημένα ἱμάτια καὶ ἄλλα συμβολικὰ κοσμήματα, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθησαν ἀγάλματα. Ἄλλη ἀρχαιστάτη ὕλη πρὸς κατασκευὴν γλυπτικῶν ἔργων, ὑπῆρξεν ἡ ὀπτὴ γῆ· βραδύτερον μόνον μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὰ μέταλλα, καὶ ἔτι βραδύτερον τὸν λευκὸν λίθον, τὸ μάρμαρον.

Ἐπιφέρομεν, ἐν τέλει, τινὰ περὶ τῆς πολυτιμοτάτης τῶν τεχνῶν, περὶ τῆς γραφῆς. Τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων γραμμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφάβητου, ἡ σειρὰ αὐτῶν καὶ τὸ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων μνημείων σχῆμα, ἐπικυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῆς παραδόσεως, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν παρέλαβον ἐκ Φοινίκης τὸν ἀλφάβητον τοῦτον. Ἀμφιβάλλεται ὁμως ἂν ἡ γραφὴ ἦτο ἐν χρήσει ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων. Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη οὐδαμοῦ ἀναφέρουσιν αὐτὴν σαφῶς. Εἰς ἓν μόνον χωρίον τῆς Ἰλιάδος λέγεται ὅτι ὁ Βελλεροφόντης ἔφερε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Λυκίας πίνακα πτυκτὸν, ὅ ἐστι διπλωμένον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ εἶχον γραφῆ ἀσήματα λυ-

γράφει,» δηλαδή, ὡς ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου σνάγεται, σημεῖα δηλοῦντα παραγγελίαν μυστικὴν νὰ φονευθῆ ὁ κομιστής. Ἄλλ' ἀμφισβητεῖται ἂν τὰ σήματα ταῦτα ἦσαν χαρακτῆρες ἀλφαβητικοί, ἢ συμβολικὰ ζωγραφήματα. Ὁ δὲ Γεώργιος Γρότε φρονεῖ, ὅτι ἂν τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Ἰλιάδος ἀποδεικνύητι, ἀποδεικνύει μᾶλλον ὅτι ἡ ἀλφαβητικὴ γραφὴ δὲν ὑπῆρχεν, ἢ ὅτι ὑπῆρχε καθ' ἣν ἐποχὴν ἐποιήθη ἡ Ἰλιάς. Ὅπως δ' ἦποτε, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαιότεραι τῶν ἄχρι τοῦδε ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν δὲν εἶναι προγενέστεραι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ δὲ γράμματα τῶν παλαιοτέρων τούτων μνημείων εἶναι ἀτελῶς καὶ ἀνεπιτηδεῖως κεχαραγμένα, ἐπεταί ἀναγκαστικῶς ὅτι δὲν ἐγένετο πολλὴ τῆς γραφῆς χρῆσις κατὰ τὰς ἔτι ἀρχαιότερας ἑκατονταετηρίδας, καὶ ἂν ὑποτεθῆ αὕτη τότε γνωστὴ. Τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τῆς γραφῆς συνεδέθη μεθ' ἑτέρας τινὸς οὐδὲν ἥττον ἀξιόμνημονεύτου συζητήσεως. Τῶνόντι, εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁ σοφὸς Γερμανὸς Φρεδερίκος Αὐγουστος Οὐόλφιος ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, τὰς ὁποίας οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν ἦσαν ἔργα ἑνὸς ἀνδρός, ἀλλ' ἀπηρτίσθησαν διὰ τῆς συναρμογῆς διαφόρων ἰδιαιτέρων ποιημάτων, συνταχθέντων ὑπὸ διαφόρων ποιητῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ βραδύτερον πολὺ συναρμο- λογηθέντων εἰς ἓν ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν Ἀθηνῶν Πεισιστράτου. Ἐστήριξε δὲ ὁ Οὐόλφιος τὴν γνώμην ταύτην καὶ εἰς τὰς ἀνωμαλίας καὶ ἀντιφάσεις, ὅσας ἠξίωσεν ὅτι περιέχουσιν ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἡ τέχνη τοῦ γράφειν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας, (ἢ, ὅπερ σχεδὸν τὸ αὐτὸ, καὶ ἂν ἦτο γνωστὴ, ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο δύσκολος, ἀτελής καὶ σπανία) ἀδύνατον ἀπέβαινε νὰ διατηρηθῶσι ποιήματα τοσοῦτον μακρὰ, οἷα ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια. Τὴν δοξασίαν ταύτην, κατὰ τὸ σύνθηδες, ἄλλοι μὲν ἀπεδέχθησαν, ἄλλοι δὲ ἀπέρριψαν, καὶ ἄλλοι πολυειδῶς ἐτροπολόγησαν· ἡ δὲ ἐπικρατεστέρα τὴν σήμερον γνώμη εἶναι, ὅτι ἡ μὲν Ὀδύσεια ἔχει ἐνότητά τινα, ἡ δὲ Ἰλιάς φαίνεται μᾶλλον ἀπηρτισμένη, ἐκ μονομερῶν καὶ ἐντέχνως πρὸς ἄλληλα ἡρμοσμένων ἄσμάτων, ποιηθέντων ὑπὸ διαφόρων κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, ἀοιδῶν. Ἐν τούτοις τὸ περὶ τῆς χρήσεως ἢ μὴ χρήσεως τῆς γραφῆς ζήτημα, ἀτόπως συνεδέθη μετὰ τοῦ περὶ τῆς ἐνότητος ἢ μὴ ἐνότητος τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ζητήματος· διότι τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν ἀνεγινώσκοντο τότε, ἀλλ' ἀπὸ μνήμης ἀπηγγέλλοντο. Τοῦτο σνάγεται ἐξ ὄλων τῶν εἰδήσεων ὅσας

ἔχουμεν περὶ τῶν ῥαψωδῶν, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ τῶν ἀοιδῶν τούτων, καὶ αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, λέγονται τυφλοὶ, ὥστε οὗτοι ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ μνήμης ἔψαλλον καὶ διὰ μόνης τῆς μνήμης ἤσκούντο περὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἐπῶν. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἀναφέρονται εἰς Ἀθήνας ἄνδρες δυνάμενοι νὰ ἀποστηθίσωσιν ἀμφότερα τὰ ποιήματα ἐκεῖνα, καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη ὑπάρχουσι παραδείγματα προφορικῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον διατηρήσεως ἐκτενεστάτων ποιημάτων. Ὅθεν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἠδύναντο ὁμοίως νὰ διατηρηθῶσιν ἀνεὺ γραφῆς, ἐκτὸς μόνον ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἔπασχον, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τροπολογίας τινὰς περὶ τὰ καθ' ἕκαστα. οἷαι ὡς γνωστὸν ἀναφέρονται πολλαί.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τοὺς μυθικοὺς τούτους χρόνους. Οἱ ὀρησκευτικοὶ αὐτοῦ μῦθοι ἀπέιχον βεβαίως πολὺ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος· ἀλλ' ὅμως οἱ μῦθοι οὗτοι ἦσαν πολλάκις χαριέστατοι. Τὰ πολιτεύματα αὐτοῦ ἦσαν αὐθαίρετα καὶ ἀκανόνιστα· ἀλλὰ περιεῖχον τὰς ἀρχὰς ὄλων τῶν μετέπειτα τοσοῦτον θαυμασίως ἀναπτυχθέντων ἐλευθέρων θεσμῶν. Αἱ κοινωνικαὶ αὐτοῦ σχέσεις καὶ ἔξεις ἦσαν ἔτι τραχεῖαι καὶ ἐνίοτε ἄγριαι· ἀλλὰ περιελάμβανον τὰς ἀφορμὰς ὄλων τῶν ἀρετῶν, αἵτινες, παιδευθεῖσαι βραδύτερον καὶ καθαρισθεῖσαι ἀπὸ παντὸς ἀγενοῦς μίγματος, ἐμελλον ν' ἀναδείξωσιν ἄνδρας, τῶν ὑποίων ἢ μνήμη θέλει τιμᾶται ἐνόσω τιμᾶται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὸ καλὸν, τὸ τίμιον καὶ τὸ εὐγενές. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη ἐνηπιάζον ἔτι· ἀλλ' εἰς τὴν ποίησιν παρήχθησαν δύο ἀριστουργήματα, τὰ δίδυμα ἔργα τὰ φέροντα τὸ ἀθάνατον τοῦ Ὁμήρου ὄνομα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἰκανὰ αὐτὰ καὶ μόνα νὰ δοξάσωσι πᾶν ἔθνος. Τὸ ἑλληνικὸν λοιπὸν ἔθνος ὅχι μόνον περιεῖχεν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης γνωστῆς αὐτοῦ ἡλικίας τὰ σπέρματα ἀπάσης τῆς μετέπειτα ἀκμῆς, ἀλλὰ, φαινόμενον ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ἀριστεύον ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας· οὐδένα ἔχον κατὰ τοῦτο ἐνάμιλλον ἄλλον ἢ τὸν δαιμόνιον ἄνδρα, τὸν ὑποῖον αὐτὸ πάλιν ἐμελλέ ποτε νὰ διαπλάσῃ, Ἀλέξανδρον, τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, ὅστις κατὰ τοῦτο μάλιστα ὑπερτερεῖ πάντας τοὺς λοιποὺς τῆς ἱστορίας πρωταγωνιστάς, ὅτι ἐκ παίδων ἤρχισε μεγαλουργῶν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΩΤΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν δευτερευουσῶν τῆς Ἑλλάδος πολιτειῶν.

Εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον ἐξεθέσαμεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σύγκειται, ἢ ἐκ μύθων, ἢ ἐκ γεγονότων τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἴσως ὑπόστασιν τινὰ ἀληθείας, συνυφάνθησαν ὁμῶς ἐπὶ τοσοῦτον μετὰ τοῦ μύθου, ὥστε ἡ διάκρισις τῆς ἱστορίας ἀπὸ αὐτοῦ ἀποβάνει ἀδύνατος. Οἱ δὲ ὁπωσοῦν καθαροὶ ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται, κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων σοφῶν ἀνδρῶν, ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, καὶ ἀκριβέστερον ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἧτοι τοῦ 776 ἔτους πρὸ Χριστοῦ.

Ἡ ἀλήθεια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δὲν δύναται ἐν γένει νὰ βεβαιωθῇ εἰμὴ ὑπὸ συγχρόνων συγγραφέων καὶ ὑπὸ συγχρόνων μνημείων, μόνον δὲ ἀπὸ τῆς προαναφερθείσης ἐποχῆς ἔχομεν σύγχρονα μνημεῖα καὶ συγχρόνους συγγραφεῖς. Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν κατὰ πρῶτον νὰ γράφωσιν εἰς πεζὸν λόγον ἐν τῇ ἕκτη ἑκατονταετηρίδι ποιηταὶ ὁμῶς καὶ μετὰ τὸν Ὅμηρον, καὶ μετὰ τὸν Ἡσίοδον, ἐξηκολούθησαν ἀκμάζοντες πολλοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τε τὴν ἐβδόμην καὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα. Ἐκ τῶν ποιητῶν τούτων ἄλλοι μὲν ἔγραψαν εἰς τὸ εἶδος τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, δηλαδὴ εἰς ἐπικά ποιήματα, ἄλλοι δὲ εἰς νέον τι ποιήσεως εἶδος τὴν λυρικὴν, καὶ ἰαμβικὴν, καὶ γνωμικὴν ποιήσιν. Οἱ ἐπικοὶ διαφέρουσι τῶν τοῦ νεωτέρου τούτου εἴδους ποιητῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις κατὰ τοῦτο, ὅτι ὑμνησαν γεγονότα ἀρχαῖα, τῶν ὁποίων δὲν ἦσαν μάρτυρες, ἐνῶ οἱ λυρικοὶ, καὶ ἰαμβικοὶ, καὶ γνωμικοὶ ποιηταὶ ὑμνησαν γεγονότα, τῶν ὁποίων ἦσαν ὄχι μόνον μάρτυρες, ἀλλὰ καὶ αὐτουργοί, οἷον ὁ Τυρταῖος, ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Ἀλκαῖος, ὁ Σόλων

καὶ πλείστοι ἄλλοι, διὸ οὗτοι εἶναι πολὺ ἀξιοπιστότεροι τῶν πρώτων. Εἶναι ἀληθές ὅτι οὔτε τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν τούτων, οὔτε τὰ τῶν πεζογράφων ἢ, ὡς συνηθέστερον λέγονται, λογογράφων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, τοῦ Κρόνου, τοῦ Ἑκαταίου, τοῦ Ἑλλανίκου, περιεσώθησαν μέχρι σήμερον ἀκέραια· ἀποσπάσματα ὁμῶς ἀμφοτέρων διετηρήθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τὰ δὲ ἀποσπάσματα ταῦτα ὑπολαμβάνονται εὐλόγως ὡς ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι.

Πρὸς τούτοις, ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωνται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἰκοδομήματα, οἷα ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ὁ ἐν Σάμῳ τῆς Ἡρας, ὁ ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ πλείστα ἄλλα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσι περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν περιστάσεων τῶν πόλεων εἰς τὰς ὁποίας ἠγέρθησαν, ἔτι δὲ περὶ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες ἐπέστάτησαν αὐτῶν, πολὺ ἀκριβέστερον καὶ εὐκρινέστερον ἢ τὰ ὀλίγα κυκλώπεια τείχη καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα, τὰ ἀποδιδόμενα εἰς ἀορίστους τινὰς παναρχαίους χρόνους. Τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, σώζονται καὶ δημόσια σύγχρονα ἔγγραφα, τῶν ὑποίων ἀρχαιότατον εἶναι ὁ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν, δηλαδὴ ὁ ἐπίσημος κατάλογος ὅστις διετηρεῖτο εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ὀλυμπίαν, τῶν κατὰ τὸν Ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα νικητῶν, καὶ ὅστις πρῶτον ὄνομα ἔφερε τὸ τοῦ Ἡλείου Κοροΐβου, τοῦ νικήσαντος τῷ 776 πρὸ Χριστοῦ. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλοι κατάλογοι βασιλέων, ἱερέων, ἱερείων, ἀνατρέχοντες εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους· ἀλλ' οὗτοι, καθὸ ἀρχόμενοι ἀπὸ θεῶν καὶ περιλαμβάνοντες πολλὰ ὀνόματα ἡρώων καὶ ἡμιθέων, οἴκοθεν ὑποδεικνύουσιν ὅτι δὲν συνετάχθησαν συγχρόνως μὲν τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀναφέρουσιν, ὁμοιάζουσι δὲ μᾶλλον τὰς μυθικὰς γενεαλογίας περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον· ἐνῶ δὲ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν ἀρχεται εὐθὺς ἀπὸ προσώπου, τὸ ὁποῖον δὲν εἴμποροῦμεν εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πραγματικὸν καὶ ἱστορικόν. Βεβαίως καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων καταλόγων τὰ ὀνόματα, ὅσα ἀναφέρονται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἱστορικά. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἢ τὸ αὐτὸ τοῦτο, νὰ προσδιορισθῇ πόθεν ἀρχονται οἱ ἱστορικοὶ χρόνοι, ὁ δὲ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν ἔχει τὸ προτέρημα, ὅτι, καθὸ συγκείμενος ἐξ ἠλοκλήρου ἀπὸ προσώπων, τὰ ὁποῖα οὐδὲν δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς πραγματικῶς ὑπάρξαντα, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία ἀσφαλῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἔρχονται ἔπειτα μεταγε-

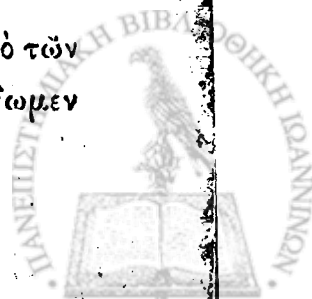

νέστεροι μὲν τινες ἄλλοι κατάλογοι, ἀνατρέχοντες ὅμως καὶ αὐτοὶ εἰς χρόνους ἀρχαίους, προσεγγίζοντας εἰς τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, οἷον ὁ κατάλογος τῶν ἐν Ἀθήναις ἐνιαυσίων ἀρχόντων, προοιμιάζων ἀπὸ τοῦ 683 πρὸ Χριστοῦ· ὁ κατάλογος τῶν καρνεονικῶν, ἦτοι τῶν νικητῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας οἱ ὅποιοι ἐτελοῦντο εἰς τὴν ἐν Σπάρτῃ πανήγυριν τῶν Καρνείων, κατάλογος ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ 676 ἔτους, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι, οἵτινες ὄχι μόνον ἐπικυροῦσι τὰ γεγονότα εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρονται, ἀλλὰ καὶ μαρτυροῦσιν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισαν ἐν γένει νὰ συντάσσωνται πολλὰ δημόσια ἔγγραφα.

Εἰς ταῦτα προσθετέον, ὅτι οἱ πρῶτοι σωζόμενοι ἱστορικοὶ, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, δὲν ἤκμασαν μὲν εἰμὴ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ταύτης κυρίως ἱστόρησαν τὰ γεγονότα· ἀνατρέχοντες ὅμως πολλάκις εἰς τὰ προηγούμενα, ἠδυνήθησαν νὰ συμβουλευθῶσι περὶ τούτων, ὄχι μόνον τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ, ὡς πρὸς τὴν ἑκτὴν, καὶ προφορικὰς πολυτίμους παραδόσεις, ὥστε ὡς πρὸς τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην δύνανται καὶ καθ' ἑαυτοὺς νὰ θεωρηθῶσι μάρτυρες τῶν πραγμάτων ἀξιόπιστοι.

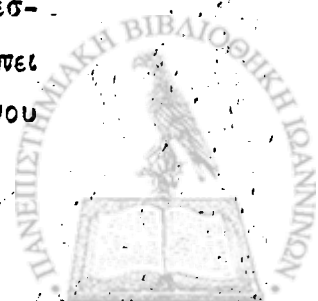
Διὰ πλείστους ἄρα λόγους, ὀρθὴ φαίνεται ἡ γνώμη, ὅτι οἱ ὀπωροῦν καθυροὶ ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἀπὸ τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος, ἦτοι τοῦ 776 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Τοῦτο λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἐφεξῆς δύνανται νὰ συνταχθῇ ἑλληνικὴ ἱστορία πλήρης καὶ καθ' ὅλα ἀκριβής. Τὰ περὶ τῶν χρόνων τούτων ἱστορούμενα εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἔτι πολλάκις ἐλλιπῆ καὶ πολλάκις ἀναπόδεικτα, διότι τὰ σύγχρονα μνημεῖα δὲν εἶναι πλήρη, καὶ οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς δὲν περιεσώθησαν ἀκέραιοι, οἱ δὲ μεταγενέστεροι ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ περικοπὰς τινὰς αὐτῶν, ἀλλὰ μνημονεύουσι καὶ πολλῶν γεγονότων περὶ ὧν οὐδεμίαν παραθέτουσι μαρτυρίαν. Ὅπως δὴποτε ὅμως, ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους ἔχομεν τούλάχιστον τινὰς συγχρόνους μαρτυρίας, ἐνῶ ὡς πρὸς τοὺς προηγούμενους, τοὺς ἠρωϊκοὺς, ὁ μόνος σωζόμενος ποιητὴς, ὁ Ὅμηρος, πραγματεύεται περὶ γεγονότων τὰ ὅποια, καὶ ἐὰν ὑποθεθῶσιν ἔχοντα ὑπόστασιν ἀληθείας, ἦσαν πολὺ αὐτοῦ ἀρχαιότερα καὶ πραγματεύεται περὶ αὐτῶν εἰς τρόπον ὅπως διόλου μυθικὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας,

Οὕτω δὲ τεθέντος, ὅτι οἱ πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἀπὸ τῶν μέσων περιόδου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, ἴδωμεν

ὁποῖαν τινὰ εὐρίσκομεν ἔκτοτε μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τῶς φυλῶν ὅσαι κατῴκουν εἰς τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς χώρας· ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς χώρας, ἣτις, ἐκτεινομένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου, ἦτο ἡ πλησιεστάτη ὄλων τῶν ἄλλων εἰς τὴν τῶν θεῶν κατοικίαν.

Εἶπομεν ὅτι τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τῆς ἄκρας Μαλέας χερσονήσου, κατεῖχεται ἑκπαλαί ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὸ μεσημβρινὸν τοῦτο μέρος χωρίζεται ἀπὸ τοῦ βορειότερου διὰ ὀριζοντείου σειρᾶς ὄρεων, ἣτις, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ ἀπολήγουσα εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, φέρει πρὸς δυσμὰς μὲν τὸ ὄνομα Κεραῦνια ἢ Ἀκροκεραῦνια ὄρη, πρὸς ἀνατολὰς δὲ κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα Καμβοῦνια ὄρη καὶ ἔπειτα τὸ μέγα τοῦ Ὀλύμπου ὄνομα. Ἐκ σημείου τινὸς τῆς ὀριζοντείου ταύτης ὄρεινῆς σειρᾶς, κειμένου εἰς ἴσην περίπου μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν ἀπόστασιν, κατέρχεται σειρὰ ἑτέρα ἐπὶ τοσοῦτον κάθετος, ὥστε σχηματίζει πρὸς τὴν ὀριζόντειον ἐκείνην ὀρθὰς σχεδὸν γωνίας. Εἶναι δὲ ἡ σειρὰ αὕτη ὁ Πίνδος, ὅστις χωρίζει τὴν Ἠπειρον, πρὸς δυσμὰς κειμένην ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, κειμένης πρὸς ἀνατολὰς. Ὁ Πίνδος, προϊὼν μέχρι τινὸς μονοφυῆς, ἐκπέμπει ἔπειτα πρὸς ἀνατολὰς παραφυάδα, τὴν Ὀθρυν, ἣτις διήκει μέχρι τοῦ Παγασσητικοῦ κόλπου, παράλληλος τῷ Ὀλύμπῳ. Ἐκεῖ δὲ ὅπου ἀπολήγει εἰς τὸ πέλαγος, ἡ Ὀθρυς ἀπαντᾶται μεθ' ἑτέρας σειρᾶς, τὴν ὁποῖαν, καλουμένην Ὀσσαν καὶ Πήλιον, ἐκπέμπει ὁ Ὀλυμπος ἐκ τῆς ἀνατολικωτέρας αὐτοῦ ἄκρας, πρὸς μεσημβρίαν, παρὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἐντεῦθεν σχηματίζεται τετράγωνος σχεδὸν, μεταξὺ Ὀλύμπου, Πίνδου, Ὀθρυος, Ὀσσης καὶ Πηλίου, ἡ Θεσσαλικὴ κοιλάς, τὸ εὐρύτερον καὶ εὐφορώτερον τῶν ἑλληνικῶν πεδίων. Ὁ Πίνδος, ἐκπέμψας, ὡς προεῖρηται, πρὸς ἀνατολὰς τὴν Ὀθρυν, ἐξακολουθεῖ προϊὼν, ἀλλὰ μετονομάζεται ἤδη Τυμφρηστός· καὶ ἀπὸ νοτιωτέρου τινὸς σημείου τοῦ οὕτω μετονομασθέντος τούτου ὄρους, ἐκφύεται σειρὰ ἑτέρα, ἡ ἀπότομος καὶ ἀγρία Οἶτη, ἣτις κατατείνει, ὡς καὶ ἡ Ὀθρυς, πρὸς τὸν ἀνατολικὸν αἰγιαλὸν καὶ ἰδίως τὸν Μαλιακὸν κόλπον· ὥστε μεταξὺ Ὀθρυος καὶ Οἴτης σχηματίζεται ἑτέρα τις, στενὴ αὕτη καὶ μακρὰ κοιλάς, ἣτις διαβρέχεται ὑπὸ τοῦ Σπερχαιοῦ καὶ ἐλογίζετο τὸ πάλαι ὡς μέρος τῆς Θεσσαλίας, ἂν καὶ ἀποτελεῖ φυσικῶς χώραν ἰδίαν. Ἡ δὲ Οἶτη καταλείπει μεταξὺ τῆς ἀνατολικωτέρας αὐτῆς ἄκρας, δηλαδὴ τοῦ καλουμένου

Καλλιδρόμου, καὶ τῆς θαλάσσης, μικρὸν τι κενὸν διάστημα, ὅπερ εἶναι τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἡ πύλη αὕτη ἦτο ἄλλοτε πολὺ στενοτέρα ἢ σήμερον δι' ὃ καὶ ἀπετέλει τότε ἡ Οἶτη τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος προπύργιον, ἀπαρλλάκτως καθὼς τὰ παράλληλα αὐτῇ καὶ ἰσούψῃ Καμβούνια ὄρη μετὰ τοῦ μεγάλου Ὀλύμπου, ἐλογίζοντο ὡς ἐξωτερικαὶ τῆς Ἑλλάδος προμαχώνες. Τφόντι, ὁ μέγας ἐκεῖνος Ὀλυμπος, ὁ ἀπὸ βορρᾶ περιζωννύων τὸ εὐρὺ θετταλικὸν πεδίον, ὑψοῖναι μέχρις οὐρανοῦ τὴν χιονοσκεπῆ καὶ ἱεράν αὐτοῦ κορυφὴν, ἐφ' ἧς οἱ ἀθάνατοι θεοὶ ἔστησαν τὴν κατοικίαν αὐτῶν, ὡς ἂν ἠθέλησαν νὰ γίνωσι φύλακες τῆς μακαρίας χώρας, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀνεγνώριζον τὸ κράτος αὐτῶν. Καὶ ἡ μὲν κεφαλὴ τοῦ ὄρους τούτου, ἀείποτε ὑπὸ νεφῶν περιεστεμμένη, ἐφαίνετο ἀποκρύπτουσα ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν θνητῶν τὸ μυστηριῶδες τῶν θεῶν ἔδος· ἀλλὰ τὰ εὐφορα πεδία, τὰ πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐκτεινόμενα, εἰς ἃ ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσε φιλοστόργως ἅπαντας αὐτῆς τοὺς θησαυροὺς ἐμαρτύρουν ἀποχρώντως, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τῶν ἀθανάτων ἡ κατοικία, εἰς τόπον ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀπεικονίζοντα τὰς εὐεργεσίας ὅσας διαχέουσιν οὗτοι ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου διακρίνεται, εἰς ἀπόστασιν μεγάλην, ποταμὸς ἀργυροδίνης, ὅστις φαίνεται δυσκόλως διασπῶν τοὺς παρακειμένους εἰς τὰς ὄχθας αὐτοῦ βράχους. Εἶναι δὲ ὁ ποταμὸς οὗτος ὁ Πηνειὸς, ὅστις, διεκβάλλων εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνὰ μέσον τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὀσσης, σχηματίζει τὸν αὐλῶνα τῶν Τεμπῶν, περίφημον διὰ τε τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ διότι ἐλογίζετο ὡς ἀποτελῶν τὴν μόντην δίοδον, δι' ἧς στρατὸς πολέμιος ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ βορρᾶ. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπρέσβευον, καὶ ὄχι χωρὶς λόγον, ὅτι πάλαι ποτὲ ἡ Θεσσαλία, τεθωρακισμένη μὲν οὕσα ὑπὸ ἀδιαλείπτων ὄρεων καὶ βράχων, κατάκλυστος δὲ ὑπὸ τῶν ὑδάτων ὅσα ἔρρεον εἰς ταύτην, ὡς εἰς λεκάνην ἀχανῆ, ἀπετέλει λίμνην ἀπέραντον, μέχρις οὐ ὁ ἐννοσίγαιος, δηλαδὴ ὁ σείων τὴν γῆν Ποσειδῶν, διερρήξας διὰ τῆς τριαίνης αὐτοῦ τοὺς πρὸς ἀνατολὰς βράχους, ἤνοιξεν ὄχετὸν εἰς τὰ ταμειυθέντα ὑδάτα, τὰ ἵποια σχηματίσαντα λίμνας μικροτέρας, τὴν Βοιθηίδα, τὴν Νεσσωνίδα, καὶ ἕλη τινὰ, ἐνθυμίζουσιν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ κατάστασιν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἐξογκούμενον ὑπὸ μεγάλων ὑετῶν ἢ ἀναχαιτιζόμενον ὑπὸ ἀνατολικῶν ἀνέμων, πλημμυρεῖ ἐνίοτε μανιάκως, ὡς ἂν ἠγωνίζετο νὰ κατακτήσῃ τὴν χώραν,

τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπη. Ἡ δὲ κοιλάς τῶν Τεμπῶν, δι' ἧς ὁ Πηνειὸς ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν, μεταξύ Ὀλύμπου καὶ Ὀσσης, εἶναι ἴσως τὸ μαγευτικώτατον τῶν χωρίων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι μὲν στενὴ καὶ ὑπὸ βράχων περιεζωσμένη, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξαιρετον βλάστησιν, ἣτις καλύπτει καὶ αὐτὰ τὰ πετρωδέστερα αὐτῆς μέρη, ἀδιαλείπτως κοσμούμενα ὑπὸ κισσοῦ καὶ σμίλακος, ἀποβαίνει, κατὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἔτους, χαριστάτη καὶ ζωγραφικωτάτη. Φαιδρύνουσι δὲ αὐτὴν καὶ δένδρα πυκνόφυλλα, τῶν ὁποίων οἱ κλάδοι, συμπλεκόμενοι, σχηματίζουσι θόλους ἀμφιλαφεῖς ὑπεράνω τοῦ ποταμοῦ, καὶ πολλάκις καταβαίνουνσι μέχρι τῶν διαυγῶν αὐτοῦ ναμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκρέουσιν ἀπειράριθμα ῥυάκια, κομίζοντα πανταχόθεν τὸν ἴδιον αὐτῶν φόρον.

Τοιαύτη εἶναι ἡ Θεσσαλία. Ἡ χώρα αὕτη ἦτο ὁ παράδεισος οὕτως εἶπειν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ ἡ μητρόπολις τῶν κυριωτέρων αὐτῆς μυθευμάτων· διότι ὁ μὲν Ὀλυμπος ἦτο ἡ τῶν θεῶν κατοικία, ἐκ δὲ τῶν ἀποκρήμνων τοῦ Πηλίου δασῶν ἐκόπη τὸ ξύλον ἐξ οὗ ἐναυπηγήθη ἡ Ἀργὼ, ἡ πρώτη ναῦς ἡ ἐκπλεύσασα πρὸς τὰ ἄγνωστα τοῦ Εὐξείνου πόντου παράλια· καὶ ἐκεῖ που αἱ Μοῦσαι συνελθοῦσαι εἰς τοὺς γάμους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, προανήγγειλαν τὴν γέννησιν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὴν τῆς Τροίας καταστροφὴν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀρχαιότερων ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν τὸ μὲν μέσον καὶ εὐφορώτερον θεσσαλικὸν πεδῖον, ἦτοι τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω καὶ μέσου Πηνειοῦ, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν· τοὺς δὲ Περραιβοὺς οἰκοῦντας εἰς τὸ βόρειον τῆς χώρας μέρος, μεταξύ τοῦ κάτω Πηνειοῦ καὶ τοῦ Ὀλύμπου· τοὺς δὲ Μάγνητας, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν, μεταξύ Ὀσσης καὶ Πηλίου ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀφ' ἑτέρου· τοὺς δὲ Ἀχαιοὺς, εἰς τὴν λεγομένην Φθιώτιδα, ἣτις ἐξετείνεται ἀπὸ τοῦ Πίνδου μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, παρὰ τὴν Ὀθρυν, περιλαμβάνουσα καὶ τοὺς πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς νότον πλαγίους αὐτῆς κλάδους. Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων φύλων, μόνον τὰ τρία μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ Θεσσαλοὶ, οἵτινες ἐπῆλθον, ὡς λέγεται (σελ. 52) μετὰ τὰ Τρωϊκὰ, ἐξ Ἠπείρου, καὶ ἠνάγκασαν μὲν τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Δωριεῖς ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, κατέστησαν δὲ ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Περραιβοὺς, τοὺς Μάγνητας καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς. Ἡ κυριαρχία τῶν Θεσσαλῶν ἐξετείνεται καὶ εἰς τὴν μεταξύ Ὀθρῶν καὶ Οἴτης κοιλάδα, ἐπὶ

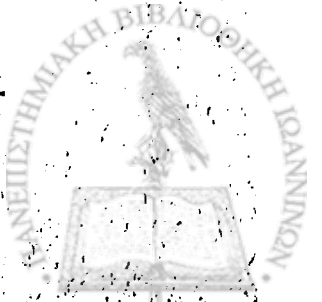
τε τοὺς Μυκλιεῖς, οἵτινες δὲν ἀναφέρονται μὲν ἐν τῇ Ἰλιάδι, κατόικουν δὲ ἤδη, μεταξύ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀχαιῶν τῆς Φθιώτιδος, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Σπερχεῖου καὶ ἐπὶ τοὺς Δόλοπας, τοὺς γνωστοὺς μὲν τῷ ποιητῇ, κατέχοντας δὲ τὰς ἀποκρήμους περὶ Τυμφρηστὸν χώρας. Μόνοι οἱ Οἰταῖοι δὲν ἀναφέρονται ὡς ὑποταχθέντες εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς. Κατόικουν δὲ οἱ Οἰταῖοι εἰς τὰς περὶ τὴν Οἴτην χώρας, περιλαμβάνοντες πιθανῶς διαφόρους φυλὰς, ὧν ἡ κυριωτάτη ἦτο ἡ τῶν Αἰνιάνων, ἢ, ὡς λέγει αὐτὴν ὁ Ὅμηρος, Ἐνιήνων, ἀρχαιότατον ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον, μετὰ διαφόρους ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ πλάνας ἀναφαίνεται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐγκατεστημένον περὶ Ὑπάταν, τὴν ἐπισημοτάτην αὐτοῦ πόλιν, ἐν τῇ ἄνω κοιλάδι τοῦ Σπερχεῖου. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως οἱ Θεσσαλοὶ ἐκυριάρχουν καὶ πέραν τοῦ Πίνδου, καὶ πέραν τοῦ Ὀλύμπου, ἡπειρωτικῶν τινῶν καὶ μακεδονικῶν φυλῶν.

Οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ κυρίαρχοι ὅλων τούτων τῶν φυλῶν, κατεῖχον, ὡς προείπομεν, τὴν μέσην Θεσσαλίαν καὶ εἶχον μὲν μικρὰν τινα παραλίαν, ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, μεταξύ Μαγνητῶν καὶ Ἀχαιῶν, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ἀμφάναιον καὶ Παγασαί· ἀλλ' αἱ κυριώτεραι αὐτῶν κτήσεις ἦσαν εἰς τὸ μεσόγειον τῆς χώρας, ὅπου ἤμαζον αἱ πλούσιαι καὶ πολυάνθρωποι πόλεις Φεραὶ, Φάρσαλος, Σκότουςα, Λάρισσα, Κραννῶν, Ἄτραξ, Φαρκηθῶν, Γόννοι, Τρίκκη, Μητρόπολις, Πέλλιννα, καὶ ἄλλαι. Αἱ ὀμηρικῆ βασιλεῖα δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐνταῦθα, καθὼς οὐδὲ εἰς τὰ πλεῖστα ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη· ἀλλὰ τῶν Θεσσαλῶν ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία ἐνθυμίζουσι ἔτι εἰς πολλὰ τὴν ἠρωϊκὴν ἐποχὴν. Οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Θεσσαλίας διηροῦντο εἰς δύο τάξεις· τοὺς ἀπογόνους τῶν κατακτητῶν, οἵτινες κατόικουν εἰς τὰς πόλεις καὶ ἦσαν κύριοι τῶν πλειοτέρων κτημάτων καὶ τοὺς δούλους, οἵτινες καλούμενοι πενέσται, ἢ μενέσται, ἢ Θεσσαλοικέται, ὑπηρετοῦν τοὺς πρώτους, ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα αὐτῶν καὶ ἐποίμαινον τὰ ποίμνια. Οἱ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν δὲν ἦσαν ὅλοι ἐξ ἴσου πλούσιοι καὶ ἰσχυροί. Οἱ κύριοι τῶν μεγαλητέρων κτημάτων ἐδυνάστευον ὀλιγαρχικῶς τῶν πόλεων, καὶ διῆγον βίον ὄντως ἡγεμονικόν, διαπρέποντες διὰ τὴν ὀξύτητα τῶν τρόπων, τὸ φιλοπόλεμον πνεῦμα, τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς φιλοξενίας, ἀλλὰ συγχρόνως διὰ τὴν περὶ τὰς ὑποχρεώσεις ἀπιστίαν καὶ διὰ τὴν περὶ τὰς πολιτικὰς συζητήσεις καὶ συνομολογίας ἀνεπιτηδεϊότητα· τούτου ἕνεκα αἱ ὀλιγαρχίαι αὗται ἦσαν

σφόδρα ταραχώδεις καὶ οὐδέποτε ἐρρυθμίσθησαν διὰ νόμων καὶ θεσμῶν ὠρισμένων. Ἄφ' ἑτέρου δὲ οὔτε οἱ ὀλιγώτερον πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν, οἱ ὀλιγαρχούμενοι ἐλεύθεροι λαοὶ τῆς Θεσσαλίας, φαίνονται ἐπιζητήσαντες ποτε τὴν ἔννομον τῶν δικαίων αὐτῶν ἐξασφάλισιν· ὥστε συνήθως αἱ Θεσσαλικαὶ πόλεις ἐκλυθώνιζοντο ὑπὸ ἀναρχίας, ἣτις περιεστέλλετο μὲν ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ ἐπικρατήσαντος τινος δυνάστου, ἀλλὰ δὲν κατηνύζετο ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐνομίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσηγορίας, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἰδεῖ ἀναπτυσσόμενον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς πολιτείας. Κατὰ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο οἱ Θεσσαλοὶ φαίνονται μᾶλλον προσεγγίζοντες πρὸς τὰς βορειότερας μακεδονικὰς φυλάς. Διέφερον δὲ τῶν εὐνομωτέρων ἑλληνικῶν καὶ διότι οὐδέποτε διέπρεψαν ὡς ὀπλίται, δηλαδὴ ὡς τακτικοὶ πεζοὶ στρατιῶται. Ἡ περὶ τὴν πεζικὴν ταύτην στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἄσκησις ἦτο ἀπανταχοῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τὴν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὧν ἑσπεροῦντο αἱ Θεσσαλικαὶ πόλεις. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ὄχι μόνον οἱ κυρίως Θεσσαλοὶ, ἀλλ' ἐν γένει οἱ ἐκτὸς τῶν Θερμοπυλῶν Ἕλληνες δὲν ὑπηρετοῦν συνήθως ὡς ὀπλίται· ἐξ ὅλων τῶν φυλῶν ὅσαι ἦσαν ὑποτεταγμένοι εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς, μόνον οἱ Μαλιεῖς, οἱ περὶ τὰς Θερμοπύλας οἰκοῦντες, δηλαδὴ οἱ πλησιέστεροι πρὸς τοὺς μεσημβρινωτέρους Ἕλληνας, ἀναφέρονται ὡς τακτικῶς ὀπλιτεύοντες· οἱ δὲ Περραιβοὶ, καὶ Μάγνητες, καὶ Ἀχαιοὶ, καὶ Δόλοπες, ἐμάχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄχι παρατεταγμένοι καὶ φέροντες τὴν βαρεῖαν τοῦ ὀπλίτου πανοπλίαν, ἀλλὰ ὡς ἄτακτοι καὶ ψιλοὶ, ἦτοι ὀπλισμένοι δι' ἀκοντίων. Τοῦτου ἕνεκα, καὶ ὅταν ἀναφέρηται ὀλόκληρος ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῆς Θεσσαλίας, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀπλιτῶν αὐτῆς εἶναι ἀναλόγως μικρὸς, μέγα δὲ τὸ ποσὸν τοῦ ἵππικου. Διότι οἱ ἰδίως Θεσσαλοὶ, οἱ κυρίαρχοι τῆς χώρας, ὀνομαστότατοι μάλιστα ὑπῆρξαν ὡς ἵππεῖς. Οἱ πλουσιώτεροι τῶν εὐπατριδῶν αὐτῶν, τρέφοντες εἰς τὰ μεγάλα αὐτῶν κτήματα τοὺς καλλίστους ἵππους τῆς Ἑλλάδος, συνεκρότουν ἀπὸ τῶν ἀπορωτέρων ἐλευθέρων καὶ ἀπὸ τῶν πενεστῶν, τὰς λαμπρὰς ἐκείνας ἵλας αἵτινες ἐλογίσθησαν πάντοτε ὡς τὸ ἄριστον τῆς Ἑλλάδος ἵππικόν. Εἶχε δὲ ἡ ἵππασία τοσοῦτον συναρμοσθῆ πρὸς τὰ ἦθη τῶν Θεσσαλῶν, ὥστε παρ' αὐτοῖς, ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, εἰς τὰ λεγόμενα γαμοδαΐσια, ὁ γάμβρός προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην κεχαλινωμένον πολεμιστήριον ἵππον.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ δοῦλοι τῆς Θεσ-

σαλίας, οἱ πενέσται, δὲν ἦσαν μόνον γεωργοὶ καὶ ποιμένες, ἀλλ' ἀπετέλουν καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως. Ἐν γένει δὲ οἱ πενέσται δὲν ἦσαν κυρίως εἰπεῖν δοῦλοι· διότι δὲν ἐπωλοῦντο ἐκτὸς τῆς χώρας, εἶχον ἰδίας κατοικίας, ἔφερον ὄπλα, ἐλάλουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἠδύναντο νὰ κτήσωνται περιουσίαν· τινὲς μάλιστα τῶν πενεστῶν λέγονται ἀποβάντες πλουσιώτεροι τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὡστε ἡ τάξις αὕτη τῶν ἀνθρώπων διέφερεν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰ ἀγοραστὰ ἀνδράποδα δι' ὧν ἐκαλλιεργοῦντο συνήθως αἱ γαῖαι τῶν πλουσίων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν Ἡλιδα, καὶ τὰ ὅποια οὔτε κατοικίαν, οὔτε κτήσιν, οὔτε ὄπλα, οὔτε οἰκογένειαν εἶχον. Διὸ οὐδ' ἦσαν ἐπικίνδυνα τὰ ἀνδράποδα ταῦτα καὶ δὲν ἤρχισαν νὰ ἀφηνιάζωσιν εἰμὴ ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνῶ οἱ πενέσται, ἔχοντες τοσοῦτους πόρους καὶ σῦνυμα τὴν συνείδησιν τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ὑποδεεστέρας τύχης, ἐστασίαζον πολλάκις καὶ πάντοτε ἐνεποίουν πολὺν φόβον εἰς τοὺς δεσπότας, ἀπαραιλλάκτως ὡς οἱ εἴλωτες τῆς Σπάρτης, πρὸς οὓς καὶ μόνους δύνανται νὰ παραβληθῶσιν οἱ πενέσται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

Οἱ ἐπίσημοι οἴκοι οἵτινες συνεκρότουν τὴν ὀλιγαρχίαν τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων, δὲν ἦσαν πάντοτε πάντες ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐνίοτε εἰς ἓξ αὐτῶν ἀπέβαιεν ἰσχυρότερος τῶν λοιπῶν καὶ τότε προεξῆρχε τῆς πόλεως. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν ἐν Λαρίσῃ οἱ Ἀλευάδαι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐλογίζοντο ἡμοταγεῖς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης. Περιώνυμοι δὲ διατελέσαντες διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῶν καὶ τὴν εὐγενῆ προστασίαν ἣν ἀπένεμον εἰς τοὺς ποιητὰς, ἐξυμνήθησαν ὑπὸ τε τοῦ Κεῖου Σιμωνίδου, καὶ ὑπὸ τοῦ Θηβαίου Πινδάρου, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν καὶ οἱ ἐν Κραννῶνι Σκοπάδαι, οἵτινες λέγονται συγγενεῖς τῶν Ἀλευαδῶν καὶ τοὺς ὁποίους ὑμνήσεν ὁμοίως ὁ Σιμωνίδης. Τοιοῦτοι δὲ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ὑπῆρξαν καὶ ὁ Κινέας ὁ Γόννιος, ὁ ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, μετὰ χιλίων ἰππέων, εἰς βοήθειαν τῶν Πεισιστρατιδῶν· καὶ ὁ Μένων ὁ Φαρσάλιος, ὁ βραδύτερον στρατεύσας μετὰ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἀμφιπόλεως πόλεμον, μετὰ 200 ἢ 300 ἰππεων, στρατολογηθέντων ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πενεστῶν· καὶ ὁ φίλαρχος καὶ πλούσιος Ἰάσων ἐν Φεραῖς, καὶ ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλοδίκαιος Πολυδάμας ἐν Φαρ-

σάλῳ, ἀμφότεροι ἀκμάσαντες ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Ἐνίοτε εἰς τῶν κατὰ πόλεις ἰσχυροτέρων τούτων οἴκων ἀνεγνωρίζετο τῆς ὅλης χώρας ἡγεμῶν, τὸ δ' ἀξίωμα τοῦτο ἐλάμβανε συνήθως, μέχρι τῶν Μηδικῶν, ὁ τῶν Ἀλευαδῶν οἶκος, ὅχι ὁμῶς πάντοτε, διότι ὁ προαναφερθεὶς Κινέας ὁ Γόννιος φαίνεται ἀποσταλεῖς εἰς Ἀθήνας ὡς κοινὸς τῶν Θεσσαλῶν ἡγεμῶν. Ὁ τοιοῦτος ἡγεμῶν ὠνομάζετο ἰδίως ταγός, ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον μέγα, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος ὠνομάζει βασιλεῖς τοὺς τε Ἀλευάδας καὶ τὸν Κινέα. Καὶ ὁσάκις μὲν συνέβαινεν ἡ τοιαύτη ἔνωσις τῶν Θεσσαλῶν, οὗτοι ἠδύνατο νὰ συγκροτήσωσιν 6,000 μὲν ἰππεῖς, 10,000 δὲ ὀπλίτας, καὶ ν' ἀποβῶσιν οὕτω φοβεροὶ εἰς τε τὴν ἄλλην Ἑλλάδα καὶ εἰς τοὺς ἔξω ἐχθρούς. Ἀλλὰ τῆς ὅλης χώρας σπανίως προεχειρίζετο ἢ ἀνεγνωρίζετο ταγός· ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αἱ πόλεις, ἐρίζουσαι πρὸς ἀλλήλας, δὲν συνεδέοντο εἰμὴ διὰ δεσμῶν τοσοῦτω μᾶλλον χαλαροῦ, ὅσῳ καὶ καθ' ἑκάστην πόλιν ἐστασίαζον αἱ ὀλιγαρχίαι. Ἐντεῦθεν παρέλυν ἡ δύναμις τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας ταύτης χώρας· ἐντεῦθεν οἱ Θεσσαλοὶ πολλάκις μὲν, πρὸ τῶν Μηδικῶν, ἠττήθησαν ὑπὸ τῶν γειτόνων αὐτῶν Φωκῶν, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς συμμάχους αὐτῶν Πεισιστρατίδας· ἐντεῦθεν βλέπομεν βραδύτερον τοὺς Ἀλευάδας ζητοῦντας γὰρ ἐξασφαλίσωσι τὸ κράτος αὐτῶν διὰ τῆς τῶν Περσῶν βοηθείας, τοὺς δὲ ἄλλους Θεσσαλοὺς, ἀγανακτοῦντας μὲν διὰ τὴν προδοσίαν ταύτην, μὴ δυνηθέντας δὲ νὰ προπολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε οἱ Πέρσαι ἐστράτευσαν κατ' αὐτῆς. Ἐντεῦθεν τελευταῖον τὰ ὑποτελῆ τῶν Θεσσαλῶν ἔθνη, οἱ Περραιβοὶ, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοὶ, οἱ Δόλοπες, οἱ Μαλιεῖς, πολλάκις καθυστέρουν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων, καὶ οὐδέποτε ἀπέβηλον τὴν αὐτονομίαν. Ἄπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα εἶχον τὰ ἴδια αὐτῶν πρυτανεῖα, ἢ βουλευτήρια, καὶ διεξῆγον αὐτοτελῶς τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Ἄλλ' ὅ,τι μάλιστα ἀποδεικνύει τὴν ἀσθένειαν τῆς Θεσσαλικῆς κυριαρχίας εἶναι, ὅτι οἱ Περραιβοὶ, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοὶ, οἱ Δόλοπες καὶ οἱ Μαλιεῖς, παρεκάθητο ἐξίσου μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὸ μέγα ἀμφικτυονικὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον. Διὰ τὰ ἐννοήσωσι δὲ οἱ ἀναγνώσται ἅπασαν τὴν σπουδαιότητα τοῦ τοιοῦτου τῶν ἐθνῶν ἐκείνων δικαιώματος, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐκτενέστερον τὰ περὶ τοῦ συνεδρίου τούτου.

Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος χρόνων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν μυθικῶν, ἦτο διηρημένον εἰς πολυαριθ-

μους αὐτοτελεῖς καὶ αὐθυπάρκτους πολιτείας, συνησθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ συνδέηται διὰ δεσμῶν τινῶν, οἵτινες, ἂν καὶ ἔχοντες θρησκευτικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικὸν χαρακτήρα, περιεποιῶν οὐδὲν ἤττον ἐνόητά τινα εἰς τὰ διακεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων καὶ πολλάκις πολέμια ἐκεῖνα τμήματα. Οἱ δεσμοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ἀμφικτυονίαι, ἀπὸ τῆς λέξεως ἀμφικτύονες, τῆς δηλούσης τοὺς περιρικτοῦντας· ὥστε αἱ ἀμφικτυονίαι οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινον ἢ τὴν ἔνωσιν τῶν περιρικτιδῶν πόλεων· ἂν καὶ, κατὰ τὸ ἔθος τὸ ὑποῖον εἶχον οἱ προπάτορες ἡμῶν νὰ προσωποποιῶσιν ἀπάσας τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παρθόσεις, συνηθέστερον ἢ λέξις παρήγετο ἀπὸ Ἀμφικτύονος, τοῦ μυθολογουμένου ἀδελφοῦ τοῦ Ἑλλήνος, ὅστις ἐθρυλεῖτο ὡς ὁ πρῶτος τοῦ θεσμοῦ τούτου ἰδρυτής· ὅθεν καὶ ἐγράφετο ἡ λέξις διὰ τοῦ υ μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ ι. Ἀμφικτυονίαι τοιαῦται ὑπῆρχον πολλάι· ἡ περὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ὀρχηστῶ τῆς Βοιωτίας, ἡ περὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος ὁμοίως ἐν Καλαυρίᾳ (εἰς τὸν σημερινὸν Πόρον), ἡ περὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος πάλιν ἐν Τριφυλίᾳ, ἡ περὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Δήλῳ, ἡ περὶ τὸ Τριοπικὸν ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν ἐξ ὄρων ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεων, καὶ ἄλλαι, αἵτινες ἀπάσαι εἶχον κύριον σκοπὸν τὴν ἐν κοινῷ τέλεσιν θρησκευτικῶν πανηγύρεων καὶ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ ναοῦ περὶ ὃν ἦσαν ἰδρυμέναι· ἀπέβησαν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον λόγου ἄξια, διότι τὰ κοινὰ ἐκεῖνα ἱερά, διὰ τὴν ἀσυλίαν, ἐχρησίμευον συγχρόνως ὡς τράπεζαι ἢ ταμειυτήρια θησαυρῶν, εἰς τῶν ὑποκίων τὴν διάσωσιν εἶχον μέγιστον συμφέρον πλεῖστοι ἄνθρωποι· καὶ διότι πρὸς τούτοις, συρρεόντων πολλῶν ἐμπόρων εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας, ἐγένοντο αὐτόθι πολλάι καὶ μεγάλαι συναλλαγαί. Ἀλλὰ ἐπιφανέστερα καὶ σπουδαιότερα ὄλων τῶν ἄλλων ἀπέβη αὕτη ἡ περὶ ἧς ἰδίως ὁ λόγος ἀμφικτυονία, ἣτις τοσοῦτον ἐκτήσατο ἀξίωμα ὥστε συνήθως, ὅταν γίνεται λόγος περὶ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου ἀπλῶς καὶ ἄνευ ἐτέρου τινὸς προσδιορισμοῦ, εἰς ταύτην τὴν ἀμφικτυονίαν ἐννοεῖται ἀναφερόμενος ὁ λόγος. Μετεῖχον δὲ αὐτῆς δώδεκα ἑλληνικὰ φύλα· Θεσσαλοὶ, Βοιωτοὶ, Δωριεῖς, Ἴωνες, Περραιβοὶ, Μάγνητες, Λοκροὶ, Οἰταῖοι, Ἀχαιοὶ, Φωκεῖς, Δόλοπες καὶ Μαλιεῖς· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος ἐξεπροσωπεῖτο ἐνταῦθα, διότι δὲν ἀπελείποντο εἰμὴ οἱ Λίτωλοι, οἱ Ἀκαρνανες, οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἡλεῖοι, οἱ Τριφυλῖοι καὶ ἡ μικρὰ τῶν Δρυόπων φυλή.

Τὸ συνέδριον τοῦτο συνήρχετο δις τοῦ ἐνιαυτοῦ, κατὰ μὲν τὸ ἔαρ ἐν

τῷ ἱερῷ τοῦ ἐν Δελφοῖς τῆς Φωκίδος Ἀπόλλωνος, κατὰ δὲ τὸ φθινόπωρον, εἰς τὴν μαλιακὴν κόμην Ἀνθήλην πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ τῆς ἀμφικτυονίδος Δήμητρος. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, διάφορα ὁμῶς τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν, ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ συνέδριον συνεκροτήθη περὶ Θερμοπύλας καὶ ἔνεκα τοῦ αὐτόθι ἱεροῦ τῆς ἀμφικτυονίδος Δήμητρος μᾶλλον ἢ ἐν Δελφοῖς ἔνεκα τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅχι μόνον ἡ περὶ Θερμοπύλας Δήμητρα ἐπωνομάζετο ἰδιαζόντως ἀμφικτυονίς, ὄχι μόνον ὑπῆρχεν αὐτόθι ἱερόν τοῦ Ἀμφικτύονος, ἀλλὰ καὶ αἱ σύνοδοι τῶν ἀμφικτυόνων τούτων, αἷ τε εἰς Δελφοὺς συνερχόμεναι καὶ αἱ περὶ Θερμοπύλας ἐκαλοῦντο «Πυλαΐαι» «Πυλαία ἑαρινή», «Πυλαία μετοπωρινή» ἐξ οὗ πιθανώτατον φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς δὲν συνήρχοντο εἰμὴ περὶ Θερμοπύλας, τὰς καὶ ἀπλῶς Πύλας ὀνομαζόμενας, ἔπειτα δὲ, ὅτε τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν ἔλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπισημότητα, ἀνέλαβεν ἡ ἀμφικτυονία καὶ τούτου τὴν ἐφορείαν, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλος ἡ ἐφορεία αὕτη κατέστη τὸ κύριον αὐτῆς ἔργον. Ἐὰν δὲ ἡ εἰκασία αὕτη ᾖ ὀρθή, ὑποδεικνύει καὶ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ θεσμοῦ τούτου ἀρχαιότητα, διότι τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν ἔτι ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων ἦτο ἐπιφανέστατον.

Ἀλλὰ ὅποσον ἀρχαῖον ἦτο τὸ ἀμφικτυονικὸν τοῦτο συνέδριον, μαρτυρεῖ καὶ ἕτερον τεκμήριον. Ἐκαστον τῶν μετεχόντων αὐτοῦ φύλων, ἔπεμπεν αὐτόθι πρέσβεις, καλουμένους τοὺς μὲν «Ἱερομνήμονας», τοὺς δὲ «Πυλαγόρας» ὅσαιδ' ἦποτε δὲ καὶ οἰαιδ' ἦποτε ἂν ἦσαν αἱ αὐτοτελεῖς πολιτεῖαι ἐξ ὧν συνέκειτο ἕκαστον φύλον, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὅσοιδ' ἦποτε οἱ πρέσβεις ἐκάστου φύλου, ἅπαντες οἱ πρέσβεις οὗτοι, ὁμοῦ λαμβανόμενοι, δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους ἐν τῷ συνεδρίῳ. λ. γ. οἱ Ἴωνες, οἱ περιλαμβάνοντες τὴν κραταιὰν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, οἱ Δωριεῖς, ὧν προΐστατο ἡ ἰσχυρὰ Σπάρτη, καὶ οἱ ἐλαχίστου λόγου ἄξιοι Μαλιεῖς, ἢ Περραιβοὶ, ἢ Μάγνητες, εἶχον ἐξίσου δύο ψήφους ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ συνέδριον ἰδρύθη κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὄχι μόνον αἱ Ἀθηναῖοι ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸ τούτων ἰσχύσασα Σπάρτη, ἦσαν ἔτι πόλεις μικραὶ καὶ μὴ δυνάμεναι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον ἀξιώσεις ὑπεροχῆς τινος ἢ προεδρείας.

Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πλὴν τῆς ἐπιτηρήσεως τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ ἀμφικτύονες προσέλαβον καὶ τὴν προεδρείαν τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸ ἱερόν τοῦτο.

Καὶ μετὰ μὲν τὰ Μηδικὰ, ἤτοι ἐν τῇ πέμπτῃ, πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι ὅτε παρήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα δεσμοὶ ἄλλοι πολιτικώτεροι καὶ ἰσχυρότεροι, τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἀπέβη ὅλως ἄσημον, μέχρι οὗ ἐν τῇ ἐπομένῃ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ τῆς παρακμῆς τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, Φίλιππος, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, μετεχειρίσθη αὐτὸ πάλιν ὡς ὄργανον τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Ἐξαιρέτως δὲ ἤκμασε τὸ συνέδριον κατὰ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους περὶ ὧν ἤδη ὁ λόγος, ὅτε καὶ πόλεμόν τινα μέγαν ἀπεφάσισε καὶ διεξήγαγεν, ἐν θέλωμεν λάβει μετ' ὀλίγον ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Εἰς τὸ ἀμφικτυονικὸν τοῦτο συνέδριον, οὕτως ἔχον τότε, παρεκάθηντο, ἴσην πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς ἔχοντες ψῆφον, καὶ τὰ ὑποτελῆ αὐτῶν ἔθνη, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Μαλιεῖς· ἐξ οὗ πρόδηλον ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Θεσσαλῶν συνεδύαζετο μετὰ τινος αὐτονομίας τῶν ἐθνῶν ἐκείνων. Ἐν γένει δὲ οἱ Θεσσαλοί, καὶ τοὶ ἦσαν κύριοι τῆς εὐρυτέρας καὶ εὐφορωτέρας τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐπειδὴ ὅμως ποτὲ δὲν ἐρρύθμισαν συνετῶς τὸ πολίτευμα αὐτῶν, ἀνεφάνησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀλιγώτερον λόγου ἄξιοι ἢ ἕτερα ἅτινα ἔθνη, μικρότερα καὶ ὀλιγώτερον πλοῦσια, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Σπαρτιαῖται, οἱ Βοιωτοί, καὶ, κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους, οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου, οἱ Αἰτωλοὶ καὶ ἄλλοι.

Εἶδομεν, ὅτι τὸ ὄρος τῆς Οἴτης, παραφυὰς ἐν τοῦ Πίνδου ἢ Τυμφορηστοῦ καὶ κατατεῖνον πρὸς τὸν αἰγιαλὸν, ἀπολήγει εἰς τὴν ἄκραν τὴν καλουμένην Καλλιδρόμον, μεταξύ τῆς ὑποίας καὶ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου σχηματίζεται τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἀπὸ τοῦ Καλλιδρόμου, ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, παρακολουθοῦσα τὴν κατέναντι τῆς Εὐβοίας παραλίαν καὶ μετονομαζομένη ἤδη Κνημῖς, Πτώφον καὶ Τευμησός· περὶ δὲ τὰ βορειότερα τῶν ὄρεων τούτων κατῴκουν οἱ Λοκροί, ἀπὸ τῆς περὶ Θερμοπύλας Ἀλπηνοῦ, δι' ἧς συνώρειον πρὸς τοὺς Μαλιεῖς, μέχρι τῆς βοιωτικῆς πόλεως Ἀνθηδόνας. Οἱ Λοκροὶ οὗτοι ἐπὶ Ὀμήρου ἔφερον τὸ ἐν τούτῳ κοινὸν ὄνομα, ἤδη δὲ διετέλουν διηρημένοι εἰς δύο μοῖρας, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ, ὑπὸ τῶν Φωκέων, παρὰ τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν, καταληφθέντος Δαφνοῦντος· καὶ οἱ μὲν πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως ταύτης ἐλέγοντο Ὀποῦντιοι, ἐκ τῆς πόλεως Ὀποῦς, οἱ δὲ πρὸς βορρᾶν, Ἐπικνημίδιοι, ἐκ τοῦ ὄρους Κνημῖς. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ μοῖραι ἦσαν ὁμόσπονδοι, δηλαδὴ ἠνωμένα· διὰ κοινῆς τινος πολιτείας, προϊσταμένου τοῦ Ὀποῦντος. Καὶ ἦρχον μὲν κατὰ

πόλεις οἱ ἄριστοι, τινὲς μάλιστα τῶν ὀπουντίων εὐπατριδῶν ἐκαυχῶντο, κατὰ Πίνδαρον, ὅτι κατήγοντο ἐκ τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς χώρας ἀλλ' ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἀμέτοχος ἐμπορίας καὶ πολυτελείας, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφελῆς, ὥστε οἱ Λοκροὶ, καὶ παρεκτὸς τούτων οἱ Φωκεῖς, λέγεται ὅτι ἦσαν οἱ μόνοι Ἑλλήνων οἵτινες δὲν εἶχον δούλους, ἀλλ' ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα αὐτῶν διὰ πενήτων ἐλευθέρων.

Οὕτω ταπεινὰ καὶ εὐτελεῖ ἦσαν τὰ κατὰ τοὺς Λοκροὺς οἵτινες κατῴκουν περὶ τὰ ὄρη τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τοῦ Καλλιδρόμου, ἀντικρὺ τῆς Εὐβοίας. Ἐτερος δὲ ὄρεινός κλάδος, προκύπτων ἐκ τοῦ Πίνδου, ἐκεῖ ὅπου καὶ ἡ Οἶτη, ἀλλὰ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν μεσογειῶς καταφερόμενος, συνάπτει τὸν Πίνδον μετὰ τοῦ Παρνασσοῦ, ἔπειτα, κατελθὼν πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, παρὰ τὸν ὀπιῶν ὀνομάζεται Κίρφις καὶ Ἐλικῶν, τρέπεται πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀποτελεῖ διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τοῦ Πάρνηθος, τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἀττικῆς σύνορον, συνδέεται δὲ, διὰ τοῦ Πάρνηθος, μετὰ τοῦ ἀπὸ Καλλιδρόμου παρὰ τὴν θάλασσαν καταβαίνοντος κλάδου. Οἱ δύο λοιπὸν οὗτοι κλάδοι νοτιοανατολικῶς καταβαίνοντες, ὁ μὲν μεσόγειος, ὁ δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν, σχηματίζουσι εἶδος τι παραλληλογράμμου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσι τρεῖς κοιλάδες, ἡ Δωρίς, ἡ Φωκίς, ἡ Βοιωτία. Ἐκ τούτων ἡ βορειότερα καὶ ἡ μικροτέρα εἶναι ἡ Δωρίς, ἣτις κεῖται ἀνὰ μέσον τῶν ἀποτόμων κρημνῶν καὶ τῶν ἀγρίων ἀλώνων τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Παρνασσοῦ, καὶ ποτιζέται ὑπὸ τοῦ Κηφισσοῦ, ὅστις ἔπειτα διελθὼν τὴν Φωκίδα, ἐκβάλλει εἰς τὴν ἐν τῇ Βοιωτίᾳ Κωπαίδα λίμνην. Ἡ Δωρίς εἶχε τέσσαρας πόλεις, Ἐρινεὸν, Βοῖον, Πίνδον ἢ Ἀκύφαντα, καὶ Κιτίνιον· καὶ καθ' ἑαυτὴν μὲν ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἀξία, ἀπέβη ὅμως ἐπίσημος, διότι ἐλογίσθη ὡς ἡ μητρόπολις τῆς τοσοῦτον περιωνύμου ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καταστάσης δωρικῆς φυλῆς. Οἱ Δωριεῖς οὗτοι, ἂν καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐδόλως μνημονεύωνται, λέγεται ὅτι, μετὰ τὰ τρωϊκὰ, ἐξωσθέντες ἐκ τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, κατέλαβον τὴν Δωρίδα· ἐντεῦθεν δὲ μία αὐτῶν μοῖρα ἐβοήθησε τοὺς Ἡρακλείδας εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσωσι μὲγα τῆς Πελοποννήσου μέρος καὶ νὰ ιδρύσωσιν αὐτόθι τὰς δωρικὰς πολιτείας, ὧν μία ἦτο ἡ μετ' οὐ πολὺ πρωτεύσασα τῆς Ἑλλάδος Σπάρτη.

Ἀπὸ Δωρίδος ἀτραπὸς ὄρεινῆ, ἀναρριχωμένη ἐπὶ τὰς κορυφὰς τοῦ Παρνασσοῦ, κατέρχεται εἰς τὴν φωκικὴν κοιλάδα τῆς Κρίσσης, πρὸς

δυσμάς τῆς ὁποίας οἱ ἐσπέριοι Λοκροὶ, οἵτινες καὶ Λοκροὶ Ὀζόλαι ἐκαλοῦντο, κατεῖχον τὴν ὄρεινὴν καὶ στενὴν ἀπὸ Ἀμφίσσης μέχρι Ναυπάκτου παραλίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου. Οἱ ἐσπέριοι οὗτοι Λοκροὶ, ὧν δὲν μνημονεύει ὁ Ὅμηρος, ἦσαν ἄποικοι τῶν ὀπουντίων Λοκρῶν, διηροῦντο δὲ εἰς ἔνδεκα φυλάς, συνεκρότουσαν ὁμοσπονδίαν ὅπως οὖν χαλαρὰν, προϊσταμένων τῶν Ἀμφισσέων, καὶ ἐτέλουν ἐν Ἀντιρρίῳ μεγαλοπρεπῆ θυσίαν καὶ πανηγυριν. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τῶν ἐσπερίων τούτων Λοκρῶν καὶ τῶν προμνημονευθέντων ἀνατολικῶν, ἔκειτο ἡ Φωκίς, πρὸς ἄρκτον μὲν ἔχουσα τὴν Δωρίδα, πρὸς μεσημβρίαν δὲ, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸ μεσημβρινσανατολικόν, τὸ εὐρὺ βιωτικὸν πεδῖον. Δὲν ἦτο ὅμως ὅλως μεσόγειος χώρα ἡ Φωκίς, ἀλλὰ ἤπτετο ἀμφοτέρων τῶν ἐκατέρωθεν θαλασσῶν, ἔχουσα ἐπὶ μὲν τῆς εὐβοϊκῆς, τὸν Δαφνοῦντα, ἐπὶ δὲ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, τὴν Κίρραν· καὶ περιελάμβανεν 24 πόλεις, αἵτινες ἀπετέλουν ὁμοσπονδίαν ἰκανῶς ἰσχυράν, διότι, ὡς εἶδομεν, ἐπέτυχον νὰ ἀνασώσῃ τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ κοινὸν αὐτῶν συνέδριον ἐκαλεῖτο «Φωκικόν» καὶ συνήρχετο ἐν οἰκοδομήματι κειμένῳ μεταξύ Δελφῶν καὶ Δαυλίδος. Ἀλλὰ μάλιστα λόγου ἄξια ἀπέβη ἡ Φωκίς, διότι ἐν αὐτῇ ὑπῆρχεν αὐτὴ δὴ αὕτη ἡ τῶν Δελφῶν πόλις καὶ τὸ παρ' αὐτῇ πολυθρύλητον χρηστήριον τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον παραχθὲν ἐκ μιᾶς τῶν περιεργότερων δοξασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος, ἐπενήργησε πολλάκις εἰς τὰ πολιτικὰ τοῦ ὅλου ἔθνους πράγματα.

Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν πρωῒμῶτα παρατηροῦντες πάντα ὅσα συμβαίνουσι παρὰ τὰς συνήθεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τοῦ φυσικοῦ κόσμου περιστάσεις, καὶ ἐξηγοῦντες αὐτὰ ὡς σημεῖα τοιαύτης ἢ τοιαύτης μεταβολῆς τῆς τύχης. Αἱ ἀστραπαὶ, αἱ βρονταὶ, οἱ κεραυνοὶ, αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, οἱ σεισμοὶ, ἅτινα ἐλέγοντο διοσημεῖαι· ἤχοι τινες, οἱ λεγόμενοι κληθόνες, φῆμαι, φωναί, ὄμφαι· τὰ ὄνειρα· αὐτὴ ἡ πτῆσις καὶ ἡ φωνὴ τῶν ὀρνέων, οἱ οἰωνοὶ, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οὕτως ἢ οὕτως ἐρμηνευόμενα, ἐλογίζοντο ὡς καλὰ ἢ κακὰ τοῦ μέλλοντος προμηνύματα. Τοιαῦται προλήψεις ἐπικρατοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον καὶ σήμερον ἀπανταχοῦ σχεδόν, παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἔλαβον, ὡς καὶ εἰς τὰ πλείοτερα ἄλλα τῆς ἀρχαιότητος ἔθνη, χαρακτῆρα θρησκευτικὸν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν κυρίαν ἀφορμὴν τῆς μαντικῆς τέχνης, ἣτις ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως αἱ διάφοροι παρατηρήσεις

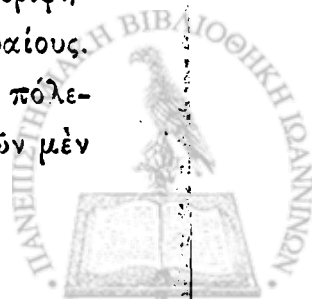
κατ' ἐπιφάνειαν, διότι ἦσαν τοσοῦτον διαφορούμενοι ἢ ἀσαφεῖς, ὥστε ἠδύ-
ναντο καὶ οὕτω καὶ οὕτω νὰ ἐρμηνευθῶσιν, ἡ δὲ ἔκβασις τοῦ πράγ-
ματος, οἰαδῆποτε, ἐφαίνετο πάντοτε παρ' αὐτῶν προαναγγεληῖσα.
Λ. χ. οἱ Λακεδαιμόνιοι, εἰς τὰς παραμονάς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέ-
μου, πέμφαντες εἰς Δελφούς, ἐπηρώτων τὸν θεόν· «εἰ πολεμοῦσιν ἄμει-
νον ἔσται,» ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι,»
διὰ χρησμοῦ τὸν ὁποῖον, ἐὰν ἴττωντο, ἠδύνατο πάντοτε νὰ δικαιολο-
γήσῃ τὸ κοινόν, λέγον ὅτι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ κράτος, δηλαδὴ πάσῃ
δυνάμει. Ὁμοίως ὁ Καλλίστρατος, συμβουλευθεὶς τὴν Πυθίαν, ἤκουσεν,
ὅτι, ἂν ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας «τεύξεται τῶν νομίμων,» καθ' ἃ ἠδύνατο
μὲν νὰ ἀθωωθῇ, ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ καταδικασθῇ ὅπερ συνέβη.
Πολλάκις οἱ προφητεύοντες, ὡς ἐκ τῆς γνώσεως ἣν εἶχον τῶν περιστά-
σεων, ἠδύναντο νὰ προϊδῶσι τὸ γεγονός. Ἐνίοτε αὐτὴ ἡ προφητεία
ἐπέφερε τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο προαναγγέλλουσα. Τοιοῦτοι μάλι-
στα ἦσαν οἱ περὶ νίκης χρησμοί, διὰ τὸ θάρρος τὸ ὁποῖον ἐνέπνεον εἰς
ἐκείνους ὑπὲρ ὧν ἐξεδόθησαν. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πίστις ἦν οἱ ἐπε-
ρωτῶντες εἶχον πρὸς τὴν Πυθίαν, κατέπειθεν αὐτοὺς ἐνίοτε, καὶ ἂν
ἐπῆρχετο ἐναντίον τοῦ χρησμοῦ ἀποτέλεσμα, νὰ νομίζωσιν ὅτι τοῦτο
τῶντι προανήγγελλεν ὁ χρησμός, αὐτοὶ δὲ εἶχον παρεξηγήσει τὴν
ἀληθῆ αὐτοῦ ἔννοιαν. Καὶ ἐν γένει συνέβαιεν ἐνταῦθα ὅ,τι ὁ Διό-
δωρος ὁ Σικελιώτης, ἱστορικός, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης
πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, λέγει, περὶ Σύρου τινὸς μάντεως· δη-
λαδὴ «τῶν μὲν μὴ γενομένων, ὑπ' οὐδενὸς ἐλεγχομένων, τῶν δὲ συν-
τελουμένων, ἐπισημασίας τυγχανόντων, προκοπὴν ἐλάμβανεν ἢ περὶ
αὐτὸν δόξα.»

Τὸ μαντεῖον ἦτο ἀρχαιότερον τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν, τῆς κατὰ
μικρὸν σχηματισθείσης περὶ αὐτὸ, καὶ ἔκειτο ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευ-
ρᾶς τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς ὕψος 2,000 ποδῶν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θα-
λάσσης, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εἶναι τὸ λεγόμενον Καστρί. Πλησίον δὲ
τοῦ μαντείου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, ἐπὶ ὄρεινου κλάδου ἐκ
τοῦ Παρνασσοῦ προκύπτοντος, ὑπῆρχεν ἡ φωκικὴ πόλις Κρίσσα, ἐπὶ
τῆς ὁποίας ἐπεκρέμαντο αἱ Φαιδριάδες κηλούμεναι πέτραι καὶ ἦτις
πάλιν ὑπερέκειτο τοῦ βαθέος χάσματος, δι' οὗ ἔρρεεν ὁ ποταμὸς Πλει-
στός. Ὡς λείψανα αὐτῆς θεωροῦνται τὰ ἐρείπια τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν
θέσιν τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα. Εἰς τὴν ἄλλην τοῦ ποταμοῦ Πλει-
στοῦ πλευρᾶν μετεωρίζεται τὸ ὄρος ἡ Κίρφισ, τὸ ὁποῖον, πρὸς μεσημ-

βρίαν φερόμενον, ἐμβάλλει εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον, εἰς ὃν ἐκρέει καὶ ὁ Πλειστός, διὰ τοῦ εὐρέος Κρῖσσαίου ἢ Κίρραίου πεδίου, ὅπερ ἀπλοῦται πρὸς δυσμὰς μέχρι σχεδὸν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀμφίσσης, καὶ εἶναι μὲν ἐν γένει γονιμώτατον, ἀλλ' ὀλιγώτερον ὀπωροῦν εὐφορον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ μέρος, τὸ ὑπὸ τὴν Κίρριν παρακείμενον, ὅπου ἔκειτο καὶ ὁ λιμὴν, ἢ Κίρρα, πλησίον τῆς σημερινῆς Μαγούλας. Διότι ἀρχαῖοι μὲν καὶ κώτεροι διεφώνησαν, περὶ τοῦ ἀν' ἢ Κίρρα καὶ ἢ Κρῖσσα ἦσαν δύο διάφοροι πόλεις, ἢ μία καὶ ἡ αὐτή, ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ πρώτη γνώμη, καθ' ἣν ἡ Κίρρα ἦτο ὁ τῆς Κρῖσσης λιμὴν. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ τούτων πόλεων Δελφῶν, Κρῖσσης, Κίρρας, ἡ πρώτη καὶ ἡ τρίτη ἦσαν κατ' ἀρχὰς ὅλως ἀκατονόμαστοι, ἡμεγάλη δὲ καὶ ἰσχυρὰ ἀναφαίνεται ἡ Κρῖσσα, κατέχουσα ἅπαν τὸ μεταξὺ Παρνασσοῦ, Κίρριος καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς ὀνομασθέντος Κρῖσσαίου κόλπου πεδίου, τὸ δὲ σπουδαιότερον, καὶ αὐτὸ τὸ ἱερόν τῆς Πυθοῦς, δηλαδὴ τὸ μαντεῖον, καὶ ἔχουσα ὄχι μικρὰ ὠφελήματα ἀπὸ τοῦς πολυαρίθμους προσκυνητὰς ὅσοι προσήρχοντο εἰς αὐτὸ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Βραδύτερον ὅμως ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ λιμὴν τῆς Κίρρας ἤρχισεν αὐξάνων καὶ ἐπιφέρων, ὡς πολλάκις συμβαίνει, τὴν παρακμὴν τῆς κυρίας πόλεως, τῆς Κρῖσσης· ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ διοικοῦντες τὰ τοῦ μαντείου, βλέποντες σχηματισθεῖσαν περὶ αὐτὸ πόλιν λόγου ἀξίαν, τοῦς Δελφοῦς, ἠθέλησαν ἰσχυρὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς τῶν Κρῖσσαιῶν κυριαρχίας καὶ ἵνα γίνωσιν αὐτοὶ κύριοι τοῦ μαντείου. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Κρῖσσα δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ ἐν ἰσχυρίᾳ τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐστερήθη τῆς τε διοικήσεως τοῦ μαντείου, καὶ τῶν ὠφελημάτων τὰ ὁποῖα, ἄλλοτε μὲν αὕτη ἀπελάμβανεν ἀπὸ τῶν προσκυνητῶν, ἤδη δὲ εἰσπραττοντο ὑπὸ τῆς Κίρρας. Εἰς τὴν ἐντεῦθεν προκύψασαν ἀφορμὴν ἔριδος, προσετέθη καὶ τοῦτο, ὅτι, ὡς λέγεται, οἱ Κίρραῖοι ἐπέβαλον βαρυστάτους φόρους εἰς τοῦς διὰ θαλάσσης προσερχομένους πρὸς τὸ ἱερόν ἀνθρώπους, καὶ ἄλλας ἐπραξάν βιαιοπραγίας,

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 595 πρὸ Χριστοῦ, ὅτε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, εἴτε κατ' εἰσήγησιν τῶν Φωκέων, εἴτε καὶ οἰκόμενον περὶ τοῦ ναοῦ, ἀπεφάσισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ περιφήμου νομοθέτου Σόλωνος, νὰ παρεμβῆ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοῦς Κίρραῖους. Ἐντεῦθεν προσέκυψε πόλεμος δεκαετής, ὁ λεγόμενος πρῶτος ἱερός πόλεμος, ὅστις ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τῶν μὲν

Θεσσαλῶν ὑπὸ τὸν Ἀλευάδην Εὐρύλοχον, τῶν δὲ Σικυωνίων ὑπὸ τὸν Κλεισθένη, καὶ τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τὸν Ἀλκμαίωνα. Ἡ Κίρρα, ὡς φαίνεται, ἀντέστη γενναίως μέχρις οὗ ἀπεκλείσθη ἀπὸ θαλάσσης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους· ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ ἐκυριεύθη ἡ πόλις, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐξήκολούθησαν ἀμυνόμενοι ἐπὶ τῆς Κίρριος. Τελευταῖον ὅμως καθυπετάχθησαν· καὶ ἡ μὲν πόλις αὐτῶν ὅλως κατεστράφη, ἢ τὸ πολὺ ἐξήκολούθησεν ὑπάρχουσα μόνον πρὸς ἀπόβασιν τῶν προσκυνητῶν, πᾶσα δὲ ἡ παρακειμένη πεδιάς καθωσιώθη εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδιοκτησία παρεξετάθη τοιουτοτρόπως μέχρι τῆς θαλάσσης· καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπόφασιν, τὸ πλούσιον τοῦτο πεδῖον, τὸ σήμερον κατάφυτον ὑπὸ ἐλαιῶν, κατεδικάσθη νὰ μὲν ἔσαι ἀγεώργητον, καὶ ἀφύτευτον, καὶ ἐν γένει ἀκαλλιέργητον, νὰ μὴ χρησιμεύσῃ δὲ εἰμὴ μόνον εἰς νομὴν βοσκημάτων. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἦτις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράλογος καὶ ἄσκοπος, δὲν ἦτο ἀληθῶς τοιαύτη· διότι ὄχι μόνον ἐτρέφοντο ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ τὰ ἀναρίθμητα ἱερεῖα, τὰ ὁποῖα, πωλούμενα ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰς τοὺς προσκυνητὰς, ἐχρησίμευον εἰς τὰς θυσίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, διακωλυθείσης τῆς καλλιέργειας τοῦ πεδίου, προελαμβάνετο ἡ ἀνέγερσις πάσης νέας ἀντιπάλου, ἐπὶ τῆς παραλίας, πόλεως. Τίδ' ἀπέγινεν ἡ Κρίσσα, ἄδηλον· δὲν γνωρίζομεν, δηλαδὴ, ἂν καὶ αὕτη κατεστράφη, ἢ παρέμεινεν ὡς ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Δελφοὺς πόλις. Βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Δελφοὶ ἔκτοτε παρίστανται ὡς πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεῖχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκέων συνεδρίου, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἱεροῦ διεύθυνεν αὕτη κυριαρχικῶς, ἂν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἠμφισβητήθη ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ τῶν Φωκέων.

Ὁ πόλεμος ὅστις ἐπήγαγε τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων μεταβολὴν, εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὸν γεγονὸς πλείστου λόγου ἄξιον· διότι, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, εἶναι τὸ πρῶτον, καὶ ἴσως τὸ μόνον γεγονὸς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, καθ' ὃ βλέπομεν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον πάντες οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ἔχουσιν ἴσην ψῆφον, ἀποφασίζον κοινὴν τινα ἐπιχείρησιν, τὰς δὲ πολιτείας ἀναλαμβάνουσας τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης καὶ ἐπὶ δέκα ἔτη ἐπιμενούσας πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κοινοῦ τούτου σκοποῦ. Μέχρι τοῦ γεγονότος τούτου, ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν εἶναι μεμονωμένη, καὶ οὐδεὶς πολιτικὸς δεσμὸς φαίνεται συνάπτων αὐτάς. Μετὰ δὲ τὸν πρῶτον ἱερόν πόλεμον, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρούσης περιόδου, αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι

ἔξακολουθοῦσι μὲν νὰ κοινοπραγῶσιν, ἀλλὰ συνδέονται ἐπὶ τούτῳ διὰ δεσμοῦ ἄλλου εἴδους, διὰ τῆς λεγομένης ἡγεμονίας, καθ' ἣν μία πόλις ἰσχυροτέρα προεδρεύει, ἢ μᾶλλον δυναστεύει ἄλλων ὑποδεεστέρων, καὶ ὄχι, ὡς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διὰ συνεδρίου συγκειμένου ἐξ ἴσων πολιτειῶν. Τελευταῖον δὲ ἱερὸς οὗτος πόλεμος ἐπέφερε καὶ ἕτερόν τι ἀποτέλεσμα, οὐδὲν ἦττον λόγου ἄξιον, διότι ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Κίρρας συνέστησαν οἱ νικηφόροι σύμμαχοι τὸν ἀγῶνα τὸν ὀνομαζόμενον Πύθια.

Οἱ Ἕλληνες συνείθιζον νὰ φαιδρύνωσιν ἀπάσας σχεδὸν τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πανηγύρεις δι' ἀγῶνων μουσικῶν, ποιητικῶν, φιλολογικῶν καὶ προπάντων γυμναστικῶν, τοιαῦται δὲ δι' ἀγῶνων κεκοσμημέναι πανηγύρεις ὑπῆρχον πολλαὶ εἰς τὰς κατ' ἰδίαν ἑλληνικὰς πολιτείας· ἀλλὰ τῶν ἑορτῶν τούτων δὲν μετεῖχον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰμὴ οἱ ἄμεσοι περίοικοι τῆς πόλεως ἐν ἣ ἐτελοῦντο. Τέσσαρες δὲ μόνον, ἦτοι τὰ Ὀλύμπια (ἱερὰ ἢ ἀγωνίσματα), τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα καὶ τὰ Ἴσθμια, ἀπέβησαν κοιναὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος πανηγύρεις, διότι εἰς αὐτὰς συνέτρεχον ἀγωνισταὶ ἀφ' ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων· καὶ πάλιν ἐκ τούτων ἐπιφανέστατα μὲν ἦσαν τὰ Ὀλύμπια, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τὰ προκείμενα Πύθια. Τὰ Πύθια ἐτελοῦντο καὶ πρότερον εἰς τιμὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ, ἀλλὰ ἄπαξ κατὰ πᾶσαν ὀκταετίαν καὶ διὰ μόνων μουσικῶν ἀγῶνων· ἡδὴ δὲ ἤρχισαν νὰ πανηγυρίζωνται ἄπαξ κατὰ πᾶσαν τετραετίαν, εἰς τὸ τέλος τοῦ θέρους, καὶ ὄχι πλέον περὶ τὸ ἀπόκρημον τῶν Δελφῶν χωρίον ὡς πρότερον, ἀλλὰ εἰς τὸ παρά τὴν θάλασσαν πεδίον, πλησίον τῆς καταστραφείσης Κίρρας, διότι, πλὴν τῶν μουσικῶν ἀγῶνων, προσετέθησαν καὶ γυμνικοὶ, καὶ ἄρματοδρομίαι· ἀγωνοθέται δὲ, ἦτοι ἐπιμεληταὶ τοῦ ἀγῶνος, ἦσαν οἱ ἀμφικτύονες, διορίζοντές ἐπὶ τούτῳ ἐπιτρόπους αὐτῶν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην πυθικὴν πανήγυριν, ἣτις, οὕτω πως καταρτισθεῖσα, ἐτελέσθη ἐν ἔτει 586 πρὸ Χριστοῦ, ἐδόθησαν εἰς τοὺς νικητὰς πολύτιμα βραβεῖα, ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν, ἐν ἔτει 582, οἱ ἀριστεύσαντες δὲν ἔλαβον εἰμὴ κλάδους δάφνης, διότι τὸ κλέος, τὸ ὁποῖον τάχιστα ἐκτῆσαντο οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἦτο τοσοῦτον ὥστε πᾶν ἄλλο βραβεῖον ἐλογίσθη περιττόν. Ὅπόσον δὲ μέγα ἦτο τὸ κλέος τοῦτο, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ἐπὶ τοῦ δευτέρου πυθικοῦ ἀγῶνος, συνηγωνίσθη ἐνταῦθα καὶ ἐνίκησεν ἄρματι καὶ ἐστεφανώθη αὐτὸς ὁ Σικυώνιος δεσπότης Κλεισθένης, ὅστις διετέλεσεν εἰς τῶν στρατηγῶν τοῦ κατὰ τῆς Κίρρας πολέμου.

Ἡ Φωκίς λοιπὸν περιελάμβανε τρία τῶν κυριωτάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἰδρυμάτων, τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, τὰ Πύθια καὶ ἐν μέρει αὐτὸ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, ἂν καὶ ἄλλως δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ· ἐνῶ ἡ Βοιωτία, ἡ πολυειδῶς ἐν αὐτῇ διαπρέψασα, οὐδὲν τῶν τοιούτων πανελληνίων ἰδρυμάτων περιεῖχεν. Ἡ Βοιωτία κεῖται μεταξὺ τῆς Φωκίδος καὶ τῆς ἀνατολικῆς Λοκρίδος ἀφ' ἐνός, ἤτοι πρὸς τὸ βορειοδυτικόν, καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀφ' ἑτέρου, ἤτοι πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, ἀπτομένη, ὡς καὶ ἡ Φωκίς, ἀμφοτέρων τῶν ἐκατέρωθεν θαλασσῶν, τοῦ τε ἠθλαδῆ κερινθιακοῦ κόλπου, πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικόν, καὶ τῆς εὐβοικῆς θαλάσσης, πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικόν· ἐνταῦθα ὅμως ἡ παραλία αὐτῆς εἶναι μεγαλητέρα τῆς φωκικῆς, διότι ἀρχομένη ἀπὸ Ἀθηδόνος, δι' ἧς συνορεύει πρὸς τοὺς ὀπουντίους Λοκροὺς, φθάνει μέχρις Ὠρωποῦ, τοῦ πολλάκις ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀμφισβητηθέντος. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, αἱ ὀμηρικαὶ βασιλεῖαι δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐν τῇ Βοιωτίᾳ, ὡς καὶ ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος· ἀντὶ τούτων δὲ εὐρίσκομεν δώδεκα ἢ δεκατρεῖς αὐτονόμους πόλεις, καθ' ἑαυτὰς μὲν ἀριστοκρατικῶς κυβερνωμένας, συνδεομένας δὲ πρὸς ἀλλήλας δι' ὀμοσπονδίας, ἧς προΐσταται ἡ ἰσχυροτέρα τῶν πόλεων τούτων, αἱ Θῆβαι. Ἐτέρα δὲ ἀξιοσημεῖωτος μετοβολὴ τῆς ἐπὶ τῆς ἠρωϊκῆς ἐποχῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, εἶναι ὅτι ὁ Ὀρχομενός, ὅστις, κατὰ τὸν ὀμηρικὸν κατάλογον τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσάντων Ἑλλήνων, ἀπετέλει κράτος αὐτοτελές καὶ μηδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς, ἀλλ' ὑπὸ ἰδίου ἔθνους, τῶν Μινυῶν, οἰκούμενον, ἤδη περιελήφθη εἰς τὴν βοιωτικὴν ὀμοσπονδίαν, ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν καὶ ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν προσηγορίαν τοῦ Μινυεῖου Ὀρχομενοῦ. Ἦσαν δὲ οἱ Μινυαὶ ἐν τῶν ἐπιφανεστάτων ἔθνῶν τῆς ἠρωϊκῆς ἐποχῆς, διότι λέγεται, ὅτι κατέσχον ποτὲ πλεῖστα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ μέχρι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Πύλου, καὶ τινὰ αὐτῶν ἔχνη ἀναφαίνονται ἐν Τριφυλίᾳ, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἄλλ' ἐπισημότερον τῶν Μινυῶν κτίσμα ἦτο ὁ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενός, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων παρακμὴ ἀποδίδεται εἰς τὴν πολλάκις προμνημονευθεῖσαν ἐπιδρομὴν τῶν Βοιωτῶν ἐκ Θεσσαλίας· ἂν καὶ, ἐνῶ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη λέγεται ὅτι συνέβη μετὰ τὰ τρωϊκὰ, ὁ Ὀμηρος ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ δὲν ἀναφέρει Βοιωτοὺς, μνημονεύει δὲ αὐτῶν, ὡς κατεχόντων τὴν Βοιωτίαν πρὸ τῶν τρωϊκῶν. Ὅπως δ' ἦποτε, βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ Ὀρχο-

μενός εἶχε παραδόξως ποτὲ ἀκμάσει· ὁ πλοῦτος αὐτοῦ εἶναι πολυθρύλητος ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐκοινώνει τοῦ ἐν Καλαυρίᾳ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, πρόδηλον ὅτι τὸ κράτος αὐτῆς ἠπλοῦτο μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ εἶχε λόγου ἀξίαν ἐμπορίαν, διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν πῶς μετεῖχε συνεδρίου συγκειμένου καθ' ὀλοκληρίαν ἐκ ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν πόλεων· Ἐρμιόνης, Ἐπιδάουρου, Αἰγίνης, Ἀθηνῶν, Πρασιῶν καὶ Ναυπλίας. Ἡ δ' ἀκριβέστερα ὁπωςοῦν παρατήρησις τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τοῦ Ὀρχομενοῦ, δύναται ἴσως καὶ οἴκοθεν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν τε ἀρχαίαν αὐτοῦ προκοπὴν καὶ τὴν μετέπειτα φθίσιν. Τῶντι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο εἰς τὴν βόρειον ὄχθην τῆς Κωπαίδος λίμνης, ἣτις δέχεται ὄχι μόνον τὸν ἀπὸ τῆς φωκικῆς κοιλάδος καταρρέοντα Κηφιστὸν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ποτάμια κατερχόμενα ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Ἐλικῶνος. Χωρίζεται δὲ ἡ λίμνη ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν εὐβοϊκὸν πορθμὸν παραλίας δι' ἀποτόμου ὄρους, καὶ τὰ ὕδατα αὐτῆς ἐκρέουσιν εἰς τὴν θάλασσαν ὑπογείως, ἐν μέρει μὲν διὰ φυσικῶν χασμάτων, οἷα ἔχουσι πολλὰ τὰ τιτανώδη ὄρη, ὧν ἐστὶ καὶ τὸ παρακείμενον τῇ λίμνῃ, ἐν μέρει δὲ διὰ μακρᾶς τεχνητῆς ὑπονόμου. Ὅσακις λοιπὸν τὰ ὑπὸ γῆς ταῦτα ρεῖθρα, ἐπιμελῶς διατηρούμενα; ἦσαν ἀνοικτὰ, μέγα τῆς λίμνης μέρος ἀπεξηραίνετο καὶ μετεβάλλετο εἰς πεδῖον γεωργήσιμον λιπαρώτατον· ὅσακις ὅμως αἱ διέξοδοι ἐκεῖναι παρημελοῦντο ἢ καὶ ἐξεπίτηδες ἐφράσσοντο ὑπὸ πολεμίων, τὰ ὕδατα ἐσωρεύοντο ἐν τῇ λίμνῃ εἰς ὑπερβολὴν καὶ συνέβαινον δυστυχήματα μεγάλα· πολλαὶ πόλεις ἐκ τούτου ἐντελῶς κατεποντίσθησαν· τοιοῦτό τι ἐκινδύνευσαν νὰ πάθωσι καὶ αἱ Κῶπαι, ἀφ' ὧν ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν ἡ λίμνη, ὁ δ' Ὀρχομενός ἠναγκάσθη νὰ μετατεθῆ ἀπὸ τοῦ πεδίου εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ Ὑφαντείου ὄρους. Ὡστε ἡ παρακμὴ αὐτοῦ προῆλθεν ἴσως καὶ ἐκ τοιαύτης τινὸς αἰτίας. Ἀλλ' ἐξ οἷαςδήποτε ἀφορμῆς, καὶ ὁποτεδήποτε συνέβη, εἴτε δηλαδὴ πρὸ τοῦ 776 πρὸ Χριστοῦ, εἴτε μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, βέβαιον εἶναι ὅτι καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εὐρίσκομεν τὸν Ὀρχομενὸν ὅλως βοιωτικὸν ἤδη ὄντα, εἰ καὶ σώζοντα τὰς μινυεῖους αὐτοῦ παραδόσεις, ὑποβλεπόμενον δὲ πάντοτε ὑπὸ τῶν Θηβῶν, ὡς δευτέραν πόλιν τῆς βοιωτικῆς δημοσπονδίας.

Ἡ εὐθεῖα ὁδὸς ἡ ἀπὸ τῶν πυλῶν τῆς Φωκίδος ἄγουσα πρὸς τὴν Βοιωτίαν, διέρχεται διὰ τῆς Χαιρωνείας, ἀφίνουσα δεξιᾷ μὲν τὴν Λεβάδειαν, ἀριστερᾷ δὲ τὸν Ὀρχομενὸν, καὶ ἔπειτα παρακολουθεῖ τὴν νοτιοδυτικὴν ὄχθην τῆς Κωπαίδος, διαβαίνουσα πλησίον τῶν πόλεων

Κορωνείας, Ἀλακκομενῶν καὶ Ἀλιάρτου, αἵτινες πᾶσαι κεῖνται περὶ τὸ Τιλφώσσιον ὄρος, τὸ συναπτόμενον μετὰ τοῦ Ἐλικῶνος, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ τῶν δύο ὑψομένου Λειβηθρίου ὄρους. Τὸ Τιλφώσσιον εἶναι σπουδαιοτάτη στρατιωτικὴ θέσις, διότι ἀποτελεῖ μετὰ τῆς παρακειμένης λίμνης πύλην στενὴν, δι' ἧς διέρχεται ὁ ἀπὸ Φωκίδος ἐπὶ τὰς Θήβας προελαύνων στρατός. Τῆς δὲ τελευταίας ταύτης πόλεως ἡ χώρα ἠπλοῦτο ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς μέσης Βοιωτίας, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωπαίδος λίμνης, καὶ περιελάμβανε μὲν τὰς τε Ἀκραιφίας καὶ τὸ ὄρος Πτώον, ἤπτετο δὲ πιθανῶς τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης, παρὰ τὴν κόμην Σαλγανεύς, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἀνθηδόνας. Πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τῶν Θηβῶν καὶ παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ ὑψηλοῦ Ἐλικῶνος ἔκειτο ἡ πόλις τῶν Θεσπιῶν, ἧς ἡ χώρα ἐξετείνετο μέχρι τοῦ ἐνδοτάτου μυχοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου καὶ συνώρευε, περὶ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν ἄκρην τῆς Φωκίδος, πρὸς τὴν φωκικὴν πόλιν Βοῦλιν. Τὸ μεσημβρινοανατολικὸν τῆς Βοιωτίας πεδῖον ποτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος κατερχομένου Ἀσωποῦ, ὅστις νωθρῶς ὀπωροῦν σύρεται μέχρι τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης· καὶ μεταξύ μὲν αὐτοῦ καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τοῦ Πάρνηθος ἔκειντο αἱ Πλαταιαὶ καὶ ἡ χώρα αὐτῶν, καὶ ἡ χώρα τῆς Τανάγρας, διότι καθ' ἑαυτὴν ἡ πόλις Τάναγρα ἦτο πρὸς βορρᾶν τοῦ ποταμοῦ· εἰς δὲ τὴν μεσημβρινοδυτικωτάτην γωνίαν τῆς Βοιωτίας, ὁ Ὄρωπός· πάλιν δὲ ἐπὶ τῆς μεταξύ τῆς εὐβοϊκῆς Χαλκίδος καὶ τῶν Θηβῶν ὁδοῦ, ὁ Μυκαλυσσός.

Αἱ πόλεις αὗται ἀπετέλουν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, δημοσπονδίαν, τῆς ὁποίας ἀμέσως μετεῖχον αἱ μεγαλύτεραι ἐξ αὐτῶν, ἐνῶ αἱ μικρότεραι ὑπήγοντο εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν κυριωτέρων, ὡς ὑπήκοοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον. Ἀμέσως δὲ μετεῖχον τῆς δημοσπονδίας, ὡς φαίνεται, αἱ Θῆβαι, ὁ Ὀρχομενός, ἡ Λεβάδεια, ἡ Κορώνεια, ἡ Ἀλιάρτος, αἱ Κῶπαι, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Τάναγρα, αἱ Θεσπιαὶ καὶ, μέχρι τοῦ 510 ἔτους περίπου πρὸ Χριστοῦ, αἱ Πλαταιαί. Αἱ Ἀκραιφαὶ μετὰ τοῦ παρακειμένου ὄρους Πτώου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ χρηστηρίου, ἔτι δὲ ἡ Σκῶλος, ὁ Γλίσας καὶ ἄλλοι τόποι ὑπέκειντο εἰς τὰς Θήβας· ἡ δὲ Χαϊρώνεια, ἡ Ἀσπληδών, οἱ Ὀλμωνες, καὶ ὁ Ὑηττός, εἰς τὸν Ὀρχομενόν· αἱ δὲ Σίφαι, τὰ Λεῦκτρα, ὁ Κερησσός καὶ ἡ Θίσβη, εἰς τὰς Θεσπιάς. Τῆς συμμαχίας ταύτης ἀναφέρονται κοινόν τι συνέδριον, τὰ καλούμενα Παμβοιωτία, καὶ κοινοὶ ἄρχοντες, οἱ ὀνομαζόμενοι βοιωτάρχαι, οἵτινες ἐξελέγοντο κατ' ἔτος καὶ ἐπεμελοῦντο τὰς κοινὰς τῆς

συμπολιτείας ὑποθέσεις. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, οἱ βοιωτάρχαι ἦσαν ἑνδεκα, ὧν δύο ἐκ Θηβῶν· ἀλλ' ἀγνοεῖται ἂν ἦσαν πάντοτε τοσοῦτοι, καὶ κατὰ τίνα ἀναλογίαν ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν διαφόρων πόλεων. Τὰ δὲ παμβοιωτία, τελούμενα περιοδικῶς περὶ τὴν Κορώνειαν, ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς, ἦσαν θρησκευτικὴ μᾶλλον ἢ πολιτικὴ σύνοδος. Ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀναφέρονται τέσσαρες βουλαί, μεθ' ὧν οἱ βοιωτάρχαι συνεβουλεύοντο περὶ τῶν σπουδαιότερων πραγμάτων, αἵτινες ὅμως ἀδῆλον μὲν πῶς συνεκροτοῦντο, ἀδῆλον δὲ ἂν ὑπῆρχον κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἱστορικὴν περίοδον. Ἀληθῶς δὲ εἶπεῖν τὰ πράγματα τῆς συμπολιτείας διείποντο ὑπὸ τῶν Θηβαίων, οἵτινες δὲν κατέλυσαν μὲν ποτὲ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων, ἀλλ' ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦγον καὶ ἔφερον αὐτάς.

Κατ' ἰδίαν λοιπὸν ἐκάστη πόλις εἶχε τὴν βουλήν αὐτῆς, τὸ πολίτευμα αὐτῆς καὶ τὴν συνείδησιν ὅτι ἦτο αὐτόνομος καὶ αὐτοτελής, ἀλλ' ὅτι συγχρόνως εἶχε καθήκοντά τινα πρὸς τὴν ὁμοσπονδίαν. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν πολλὰ περὶ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων πολιτευμάτων. Ὀλίγαι μόνον περιεσώθησαν εἰδήσεις περὶ παναρχαίου τινὸς νομοθέτου τῶν Θηβῶν, ὅστις ὠνομάζετο Φιλόλαος, ἦτο κορίνθιος τὸ γένος καὶ ἀνῆκεν εἰς τὸ ὀλιγαρχικὸν σωματεῖον τῶν Βακχιαδῶν, τὸ ὁποῖον ἐκυβέρνηα τότε τὴν Κόρινθον. Ἦτο δὲ φίλος τοῦ κορινθίου ὁμοίως Διοκλέους, ὀνομαστοῦ διὰ τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ διότι ἀνεδείχθη νικητῆς εἰς τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα, κατὰ τὴν 13 Ὀλυμπιάδα, ἦτοι ἐν ἔτει 728 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Διοκλῆς, λαβὼν ἀφορμὴν τίνα δυσαρσεκείας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὴν διὰ παντὸς καὶ ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Θήβας, ὅπου παρεγκολούθησεν αὐτὸν ὁ φίλος του Φιλόλαος καὶ ὅπου ἀμφοτέρωι συνέζησαν καὶ ἀπέθανον. Εἰς Θήβας δὲ διατρίβων ὁ Φιλόλαος προσεκλήθη, ἀδῆλον πῶς καὶ διατί, ὑπὸ τῶν Θηβαίων νὰ γράψῃ νόμους τῇ πόλει αὐτῶν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συνείθιζον ἐνίοτε νὰ προσκαλῶσι πολίτην ἄλλης πόλεως ὡς ἀρροστήν καὶ διαιτητὴν τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν ἐρίδων, καὶ ἴσως τοιαύτη τις ἀφορμὴ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δὲ σκοπὸς τῶν νόμων τοῦ Φιλόλαου, οἵτινες ἐκαλοῦντο νόμοι θετικοί, ἦτο νὰ διατηρηθῇ σῶος ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν κλήρων τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους εἶχον οἱ πολῖται καὶ νὰ προληφθῇ ἢ ἐπ' ἀπειρον ὑποδιαίρεσις τῶν κλήρων καὶ ἢ ἐκ τούτου πενία τῶν πολιτῶν.

Ἐπὶ τούτῳ ὁ Φιλόλαος ἀπηγόρευσε μὲν, ὡς φαίνεται, τὴν ἐκθεσιν τῶν παίδων, ἀλλ' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πένητα πατέρα νὰ φέρῃ τὸ νεογνὸν εἰς τὸν ἄρχοντα, ὅστις ἐπώλει αὐτὸ εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν, ὁ δὲ ἀγοράσας ὤφειλε νὰ ἀνατρέψῃ τὸν παῖδα, ἡδύνατο ὅμως ἡλικιωθέντα καὶ νὰ τὸν μεταχειρισθῇ ὡς δούλον. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπαντῶμεν κατὰ πρῶτον ζήτημα, τὸ ὅποιον ἐκινήθη πολλάκις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Τῶντι, ἐπειδὴ τότε ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία δὲν εἶχον ἐτι ἀναπτυχθῆ πολὺ, πρὸς δὲ τούτοις, κατὰ τὰς ἐπικρατούσας ἰδέας, καὶ ἐνίοτε κατὰ τὰς ῥητὰς τῶν πολιτευμάτων διατάξεις, δὲν ἐπετρέπετο εἰς τοὺς πολίτας νὰ μετέρχωνται αὐτὰς ἐλευθέρως, ὁ κύριος πόρος τῶν οἰκογενειῶν ἦτο ἡ γῆ· ἀλλὰ πολλαπλασιασθέντων τῶν ἀπογόνων ἐκάστης οἰκογενείας καὶ διανεμηθέντος πολὺ τοῦ ἀρχικοῦ ἐκάστης κλήρου, ἤλαττοῦτο τοσοῦτον ἡ περιουσία αὕτη τοῦ πολίτου, ὥστε οὗτος δὲν ἡδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ οὔτε εἰς τὴν ἰδίαν, οὔτε εἰς τὴν τῆς πολιτείας συντήρησιν. Ἐντεῦθεν τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας τοῦ νὰ διατηρῆται ὅσον ἐνεστι σῶος ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν κλήρων, καὶ αἱ ἐπὶ τούτῳ γεγόμεναι νομοθετικαὶ πράξεις, αἵτινες ὅμως ὅλαι ἀπέτυχον, διότι παρεβίαζον τὸν νόμον τῆς φύσεως, ἤτοι παρεμποδίζουσαι τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκογενειῶν, ἤτοι, διὰ ποικίλων τρόπων, ἀποξενώνουσαι ἀπὸ αὐτῶν τὰ τέκνα. Ἰδίως δὲ ἀτυχῆς ὑπῆρξεν ἡ προκειμένη τοῦ Φιλολάου διάταξις, ἣτις ἐκοπτε μᾶλλον ἢ ἔλυε τὸ ζήτημα· διότι ἡ εἰς δουλείαν καταδίκη τῶν παίδων τῶν πενήτων ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν εἰς θάνατον καταδίκην. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ νὰ προληφθῇ ἡ τῶν περιουσιῶν ἀνισότης, ἔχει μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς περὶ ἰσοκτημοσύνης, κοινοκτημοσύνης καὶ ἄλλας τοιαύτας δοξασίας, αἵτινες προῆλθον εἰς μέσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Εὐρώπῃ, διὸ πολλάκις παρεβλήθη πρὸς αὐτὰς, ἀληθῶς δὲ ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον τούτων παράλογος. Τὸ πάλαι, μὴδ' ὄλως ἢ μικρὰς ὑπαρχούσης τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας ἡ ὅσον ἐνεστι διατήρησις τῶν ἀρχικῶν τῆς γῆς κλήρων, ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου διὰ τὴν πολιτείαν· ὥστε ἂν ὁ νομοθέτης ἐπεδίωκε πρᾶγμα ἀνέφικτον, ἐπεδίωκε τούλαχιστον αὐτὸ ἐπειγόμενος ὑπὸ πολιτικῆς τινος καὶ κοινωνικῆς ἀνάγκης. Σήμερον δὲ ὅτε ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία ἔλαβον τοσοῦτον θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν, καὶ τιμῶνται ἀπανταχοῦ καὶ ἐλευθέρως ἐνασκούνται, πᾶν τὸ ἀξιοῦν νὰ ἀνατρέψῃ τὰς φυσικὰς περὶ τῆς ἐλευθέρως ἰδιωτικῆς

κτῆσεως ἀρχάς, εἶναι ὄχι μόνον, ὡς πάντοτε, ἀκατόρθωτον, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παράλογον, καθὼ ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης ὑπαγορευόμενον. Ὅπως δὴποτε, ἡ νομοθεσία τοῦ Φιλολάου εἶναι ἀξιοσημείωτος ὡς μία ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέρας γνωστὰς ἀποπειράς τὰς γενομένας ἐν Ἑλλάδι ἵνα ρυθμισθῶσι διὰ νόμων ῥητῶν αἱ αὐτοφυεῖς ὀρμαὶ καὶ περιστάσεις τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Ἄλλος νόμος τῶν Θηβαίων ἀρχαῖος, ἂν ὄχι ἀνατρέχων μέχρι Φιλολάου ἦτο, ὅτι οὐδεὶς μετεῖχε τῆς ἀρχῆς ὃ μὴ παύσας τοῦ νὰ ἐμπορευῆται ἐπὶ δέκα ἔτη, ἐξ οὗ μαρτυρεῖται τὸ πρὸ μικροῦ ῥηθῆν, ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα ἦσαν πολλάκις πολέμια τῆς ἐμπορίας. Ἐτερον ἀξιοσημείωτον γεγονός εἶναι ὅτι, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰς ἀρχάς τῆς πέμπτης, τὸ πολίτευμα τῶν Θηβαίων εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλιγίστων τινῶν οἴκων, ἐὰν πιστεύσωμεν αὐτοὺς τοὺς Θηβαίους, οἵτινες βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δικαιολογούμενοι διότι εἶχον μνηδίσει ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Περσῶν, δηλαδὴ εἶχον συνταχθῆ μετὰ τῶν πολεμίων τούτων, ἔλεγον ὅτι ἐπολιτεύθησαν οὕτω διότι εἶχε παρ' αὐτοῖς τότε τὰ πράγματα δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ διατάξεις τοῦ Φιλολάου περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχικῶν κλήρων, εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, διότι οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι οἴκοι δὲν ἐσφετερίσθησαν τὴν ὅλην ἀρχὴν εἰμὴ βεβαίως διότι ἀπέβησαν πολὺ τῶν ἄλλων πλουσιώτεροι. Ὁ πλοῦτος ἄλλως τε τῶν οἴκων τούτων δηλοῦται καὶ διὰ τῆς πολυθρυλήτου τῶν Θηβαίων ἵπποτροφίας, δι' ἣν αἱ Θῆβαι ἐλέγοντο ὑπὸ τῶν ποιητῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος εἵπποι, πλήξιπποι, πολυάρματοι καὶ εὐάρματοι. Καὶ εἰς Ὀρχομενὸν δὲ καὶ εἰς Λεβάθειαν ἦρχον οἱ ἵππεῖς, ὅπερ ἐστὶν οἱ ὀλιγαρχικοὶ, κατὰ τὸν μέγαν ἱστορικὸν τῶν Ἑλληνικῶν πολιτευμάτων Ἀριστοτέλην, τὸν ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ ἀκμάσαντα καὶ λέγοντα, ὅτι «ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ὅσαις πόλεσιν ἐν τοῖς ἵπποις ἡ δύναμις ἦν, ὀλιγαρχίαι παρὰ τούτοις ἦσαν.» Εἰς Θεσπιάς δὲ πάλιν ἐλογίζετο αἰσχρὸν ὄχι μόνον τὸ διδάσκεισθαι τέχνην, ἀλλὰ καὶ τὸ μετέρχεσθαι γεωργίαν, ἡ δὲ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς λεγομένους Δημάρχους, οἵτινες ἐλαμβάνοντο πάντοτε ἐξ ἑπτὰ γενῶν, φημιζομένων ὅτι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ μυθικοῦ βασιλέως Θεσπίου.

Ἐν γένει δὲ ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Βοιωτῶν εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τῶν Θεσσαλῶν διότι καὶ

ἐνταῦθα, ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐπεκράτουν ὄχι μόνον ὀλιγαρχίαι, καὶ ἵπποτροφίαι, ἀλλὰ καὶ δίαίτα ἄσωτος ὅπως οὖν καὶ ἀκόλαστος. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον μάλιστα τοῦτο, οὐδεμία ἐλληνικὴ φυλὴ κατεκρίθη τοσοῦτον πικρῶς ὅσον οἱ Βοιωτοί. Τὸ ὄνομα αὐτῶν κατήντησε συνώνυμον τῆς κτηνωδίας καὶ ἀμαθείας· αὐτὸς δὲ Θηβαῖος Πίνδαρος διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὴν διαβόητον παροιμίαν Βοιωτία ὕς, ἧτοι βοιωτικὸς χοῖρος, δι' ἧς ἐστιγματίζετο τὸ ἦθος τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλὰ προσετίθετο, ὅτι ἦσαν θρασεῖς, καὶ ὕβρισται, καὶ ὑπερήφανοι· πληκταὶ τε καὶ ἀδιάφοροι πρὸς πάντα ξένον καὶ δημότην· πρὸς τούτοις κατανωτισταὶ, δηλαδὴ περιφρονηταὶ παντὸς δικαίου, πρὸς τὰ ἀμφισβητούμενα τῶν συναλλαγμάτων οὐ λόγῳ συνιστάμενοι ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ θράσους καὶ τῶν χειρῶν προσάγοντες βίαν. Τὸ δὲ πάντων παραδοξότερον, ἀπεδόθη καὶ εἰς ἐκάστην τῆς Βοιωτίας πόλιν κατ' ἐξαιρέσιν ἰδία τις κακία· καὶ ἐφημίζετο λοιπὸν ὅτι ἐν Ὠρωπῶ μὲν κατῴκει ἡ αἰσχροκέρδεια, ἐν Τανάγρα δὲ ὁ φθόνος· ἐν Θεσπιαῖς, ἡ φιλονεικία· ἐν Θήβαις, ἡ ὕβρις· ἐν Ἀνθηδόνη, ἡ πλεονεξία· ἐν Κορωνείᾳ, ἡ περιέργεια· ἐν Πλαταιαῖς, ἡ ἀλαζονεία· ἐν Ἀλιάρτῳ, ἡ ἀναισθησία· καὶ ἐπειδὴ ὡς φαίνεται ἐξηντλήθη ὁ κατάλογος τῶν ἠθικῶν ἀμαρτημάτων, καὶ δὲν ἔμεινε τί ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν Ὀγχηστὸν, ἐρρέθη ὅτι ἐν Ὀγχηστῶ κατῴκει ὁ πυρετός.

Καὶ ὅμως μία τῶν πόλεων τούτων, καὶ ἴσως ἡ μᾶλλον ὄλων τῶν λοιπῶν διαβληθεῖσα, ἀνέδειξε τὸν ὑψιπετέστερον καὶ κατανωκτικώτερον τῶν λυρικῶν ποιητῶν ἀφ' ὅσους παρήγαγε ποτὲ ἔθνος ἐπὶ γῆς. Ὁ Πίνδαρος, γεννηθεὶς εἰς Θήβας, τῷ 522 πρ. Χρ., περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου, δὲν ὕμνησε μόνον τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, δὲν ἐστεφάνωσε μόνον τοὺς Μαραθωνομάχους, ἀλλὰ ἐν μέσῳ τῶν θριαμβευτικῶν ἐκείνων ἄσμάτων, καταλαμβάνεται ἐνίοτε ὑπὸ αἰσθημάτων μελαγχολικῶν, τὰ ὑποῖα ἐνθυμίζουσι μᾶλλον τοὺς μαλακωτέρους χριστιανικοὺς φθόγγους τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς μουσῆς, καὶ εἶναι ἰδίως πάντη ἀλλότρια τῆς τραχύτητος, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἴπωμεν, τῆς ἀποδομένης εἰς τοὺς Βοιωτοὺς. Οὕτω ἀνακράζει πού· ἐφήμεροι ἡμεῖς· τί ἄρα εἴμεθα; τί δὲν εἴμεθα; σκιᾶς ὄναρ ὁ ἄνθρωπος!

Ἐπάμεροι· τί δέ τις; τί δ' οὐ τις; σκιᾶς ὄναρ
ἄνθρωπος. . . .

ἢ, στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἐλειιολογεῖ

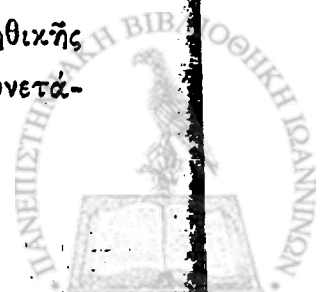
τὰς ψυχὰς τῶν ἀσεβῶν, αἵτινες περιίπτανται ὑπὸ τὸν οὐρανὸν βασανιζόμεναι ὑπὸ πικρῶν ἀλγηδόνων καὶ κακῶν ἀφεύκτων, ἐνῶ αἱ ψυχαὶ τῶν εὐσεβῶν, κατοικοῦσαι ἐν τῷ οὐρανῷ, ἄδουσιν ἐν ὕμνοις τὸν μέγαν μάκαρα·

ψυχαὶ δ' ἀσεβῶν ὑπουράνιοι
 γαῖα πωτῶνται ἐν ἄλγεσι φονίσις
 ὑπὸ ζεύγλαις ἀφύκτοις κακῶν
 εὐσεβῶν δ' ἐπουράνιοι νύκισαι
 μολπαῖς μάκαρα μέγαν αἰδοντ' ἐν ὕμνοις.

Μάκαρα μέγαν! ὅστις δὲν ἦτο βεβαίως ὁ μυθικὸς Ζεὺς, ὁ θεὸς ὁ μέτοχος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τῶν κακιῶν τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἡ ὑψηλοτέρα καὶ καθαρωτέρα ἐκείνη δύναμις μέχρι τῆς ὁποίας ἠτύχησε νὰ μετεωρισθῇ ὁ νοῦς ὀλίγων τινῶν προπατόρων μας, καὶ πλειότερον ἴσως πάντων ὁ τοῦ Πινδάρου νοῦς. Πάλιν δὲ εἰς ἑτέραν βοιωτικὴν πόλιν, τὴν Τάναγραν, ἐγενήθη ἡ Κόριννα, τῆς ὁποίας ἐλάχιστα μὲν διεσώθησαν ἔπη, ἀλλ' ἡ δόξα ἀπέβη ἀθάνατος, διότι λέγεται διατρέσσασα διδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Πινδάρου, καὶ συναγωνισθεῖσα πρὸς τὸν αἰοῖδον, καὶ νικήσασα μάλιστα αὐτὸν, ἂν καὶ μᾶλλον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς ἢ διὰ τὴν τέχνην.

Αἱ βοιωτικαὶ ὀλιγαρχίαι εἶχον μὲν, κατὰ τὸν βίον, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰς θεσσαλικὰς· ἀλλὰ δὲν διετήρησαν τὸν ἀναρχικόν, τὸν ἀνθελληνικόν τούτων χαρακτῆρα. Εἰς τὰ βοιωτικὰ πολιτεύματα, ἂν καὶ ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν αὐτὰ, ὁ δῆμος δὲν φαίνεται ἀπεστερημένος νομίμων τινῶν δικαίων· οἱ ὀπλιταὶ τῆς Βοιωτίας ὑπῆρξαν πάντοτε ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ δὲ τὴν πέμπτην καὶ τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὁ δῆμος περιστέλλει ἐνίοτε αὐτόθι, ἢ καὶ ὅλως καταλύει τὸ τῶν ἀρίστων κράτος. Ἡ τῶν Θεβῶν μάλιστα πολιτεία παρήγαγεν ἄνδρας δι' οὓς ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ καὶ αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις· τὸν Πελοπίδαν, τὸν Γοργίδαν, τὸν Παμμένην, τὸν Ἰσμηνίαν, τὸν Μέλλωνα, τὸν Χάρωνα· ἓνα δὲ, τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ὅστις ἴσως ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Πόθεν ἄρα ἡ ἀλλόκοτος καὶ ἐπίμονος ἐκείνη κατὰ τῶν Βοιωτῶν καταφορά; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι οἱ Βοιωτοὶ, πλὴν τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τραχύτητος, ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν τὸ ἀμάρτημα ὅτι συνετά-

χθησαν μετὰ τῶν Μήδων, ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς. Ναὶ μὲν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐπραξάν τὸ αὐτό· ἀλλ' ἐκ τούτων, τινές, ὡς οἱ Θεσσαλοὶ, οὐδ' ἐθεωροῦντο ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ κυρίως ἑλληνικοῦ κόσμου· οἱ δὲ δὲν εἶχον τὰς ἡγεμονικὰς τῶν Θηβαίων ἀξιώσεις, ὥστε ἐπέστησαν ὀλιγώτερον τὴν κοινὴν προσοχὴν. Πλὴν τούτου, οἱ Βοιωτοὶ, καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι, γείτονες ὄντες τῶν Ἀθηναίων, περιτλήθον πολλάκις εἰς ἔριδας πρὸς αὐτούς, ἀντέπραξαν εἰς τὰ βουλευματα αὐτῶν καὶ ἐκίνησαν οὕτω τὴν ὀργὴν τῆς φυλῆς ἐκείνης, ἣτις ἀνεδείχθη τὸ πάλαι ἡγεμῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ φοβερὰν ἐποίει χρῆσιν τοῦ ὄπλου τούτου κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἴσως ὅτε ὁ Δημοσθένης, ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐστηλίτευε τοὺς Θηβαίους ἐπὶ ἀναληψίᾳ, καὶ βαρύτητι, καὶ ἀναισθησίᾳ, καὶ ὠμότητι, καὶ πονηρίᾳ, ἔπρεπε γὰρ μὴ λησμονήσῃ, ὅτι ποτὲ Ἀθηναῖος δὲν ὕμνησε τὰς Ἀθήνας μεγαλοπρεπέστερον τοῦ Θηβαίου Πινδάρου.

ὦ ται λιπαραὶ καὶ ἰστέφανοι καὶ αἰοίδμοι,
Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι, δαιμόνιον πτολίεθρον

ὅτι ὁ αὐτὸς αἰοιδὸς ἐψάλε ποτὲ τὴν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ μάχην,

Ὅθι παῖδες Ἀθηναίων ἐβάλλοντο φενανὰν
κρηπίδ' ἐλευθερίας·

καὶ ὅτι ἐκ Θηβῶν ὀρμώμενος ὁ Θρασύβουλος κατέλυσε βραδύτερον τοὺς τριάκοντα τῶν Ἀθηναίων τυράννους. Ἀλλ' ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν ἔθνων μαραινέται πολλάκις ταχύτερον τῆς τῶν κατ' ἴδιαν ἀνθρώπων εὐγνωμοσύνης· ἡ δὲ κατὰ τῶν Θηβαίων ἀντιπάθεια ὑπῆρξεν αἰείποτε ἰσχυρὰ ἐν Ἀθήναις, διὰ τὰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἔριδας, ὧν πρώτη γνωστὴ καὶ ἀξιόλογος ἀφορμὴ ἐδόθη ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ἱστορικῆς περιόδου εἰς ἣν ἤδη εὕρισκόμεθα.

Αἱ Θῆβαι ἐπολιτεύοντο ἀνέκαθεν τραχέως πρὸς τὰς λοιπὰς τῆς βοιωτικῆς δημοσπονδίας πόλεις· ὅθεν αἱ Πλαταιαί, εἴτε μᾶλλον πιεζόμεναι, εἴτε ὀλιγώτερον ἀνεκτικαὶ οὔσαι, ἀπεφάσισαν, περὶ τὸ 510 πρὸ Χριστοῦ, νὰ ἀποσπασθῶσι τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ διέρχηται πλησίον τῶν Πλαταιῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Κλεομένης, ἐπανερχόμενος εἰς τὰ ἴδια ἐξ Ἀθηναίων. Οἱ Πλαταιεῖς λοιπὸν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης καὶ παρέδωκαν ἑαυτοὺς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐνόμισε συμφέρον νὰ δεχθῇ τὴν

τοιαύτην πρότασιν καὶ συνεβούλευσε τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἀποταθῶσι μᾶλλον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες, πλησιέστεροι ὄντες, ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ βοηθήσωσιν αὐτοὺς εὐκολώτερον. Ἔδωκε δὲ τὴν συμβουλήν ταύτην, προβλέπων ὅτι ἐκ τούτου θέλει προκύψει δεινὴ ἔρις μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν ἣτις συνέφερον εἰς τὴν Σπάρτην· διότι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, καὶ τοὶ ἀνήκουσαι εἰς ἓν ἔθνος, ἐπολιτεύοντο ὁμῶς, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἦσαν πολλαὶ, ὡς κράτη διάφορα, ἔχοντα ἀντιζηλίαν, ἴδια συμφέροντα καὶ ἰδίους πολιτικούς σκοπούς. Οἱ Πλαταιεῖς, ἀκούσαντες τὴν συμβουλήν, ἐπεμψαν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις οἵτινες ἐφθασαν ἐνῶ ἔτελεῖτο αὐτόθι δημοσίαι τις θυσία, καὶ, καθήσαντες ὡς ἰκέται ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, παρέδωκαν τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπεκαλέσαντο τὴν τῶν Ἀθηναίων προστασίαν κατὰ τῶν Θηβῶν. Τοιαύτη αἴτησις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπορριφθῆ, ὥστε ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις τῆς προστασίας, ἣτις καὶ μετ' ὀλίγον κατέστη ἀναγκαία, διότι ἐμβαλόντων τῶν Θηβαίων εἰς τὴν τῶν Πλαταιέων χώραν, ἐπῆλθε στρατὸς Ἀθηναίων, ἵνα ὑπερασπίσῃ τοὺς νέους αὐτῶν συμμάχους. Πρὶν ὁμῶς ἔλθωσιν εἰς χεῖρας οἱ δύο στρατοὶ, πρότειναν οἱ Κορίνθιοι τὴν μεσιτείαν αὐτῶν, καὶ, γενομένης αὐτῆς δεκτῆς, ἀπεφάσισαν, ὅτι οἱ Θηβαῖοι δὲν ἔχουσι δικαίωμα νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βίαν κατὰ πόλεως ἣτις θέλει νὰ ἀποσπασθῆ ἀπὸ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας, ἢ, καθὼς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «ἐὰν Θηβαίους Βοιωτῶν τοὺς μὴ βουλομένους εἰς Βοιωτοὺς τελείειν.» Τότε οἱ Θηβαῖοι, μὴ θέλοντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κατ' αὐτῶν ἐκδοθεῖσαν ταύτην ἀπόφασιν, προσέβαλον ἀπρὸςδοκῆτως τοὺς εἰς τὰ ἴδια ἐπανερχομένους Ἀθηναίους, ἀλλ' ἐνίκηθησαν κατὰ κράτος· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, τιμωροῦντες αὐτοὺς διὰ τὴν ἀπιστίαν ταύτην, ἤνωσαν μετὰ τῶν Πλαταιῶν τὸ μέρος τῆς τῶν Θηβαίων χώρας, τὸ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἀσωποῦ κείμενον, ὥστε ὁ ποταμὸς οὗτος κατέστη τὸ μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ὄριον. Τοιοῦτοτρόπως ἀπηρτίσθη ἡ συμμαχία τῶν Πλαταιέων καὶ τῶν Ἀθηναίων, ἣτις ἐπῆνεγκε πολλὰ καὶ σπουδαῖα βραδύτερον ἀποτελέσματα, ἀλλ' ἐπὶ τέλος δὲν ἔσωσε τὰς δυστυχεῖς Πλαταιὰς ἀπὸ φοβερωτάτης τῶν Θηβῶν ἐκδικήσεως.

Αὗται εἶναι αἱ ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων περιωθειῖσαι εἰδήσεις περὶ ὅλων τῶν χωρῶν, ὅσαι ἔκειντο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, περὶ

ὧν θέλομεν λάβει κατωτέρω οἰκειότεραν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οὕτω δὲ κατελθόντες ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἀνέλθωμεν ἤδη, τὴν ἀντίθετον βαδίζοντες ὁδὸν, ἀπὸ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου μέχρι τῶν Κεραυνίων ὄρέων, διερχόμενοι τὰς χώρας ὅσαι ἔκειντο κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὴν Αἰτωλίαν, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Ἡπειρον, ὅπου ἄλλως τε θέλομεν ἐνδιατρίψει ὀλιγώτερον, διότι τὰ εἰς τὰς χώρας ταύτας οἰκοῦντα ἔθνη ἔμειναν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀμέτοχα τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ Πίνδου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται ἢ τε πρὸς ἀνατολὰς φερομένη Οἶτη καὶ ἢ πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν κατερχομένη σειρὰ, ἢ ἀποτελοῦσα τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸν Ἐλικῶνα καὶ τὸν Κιθαιρῶνα, προκύπτει καὶ ἄλλη τις ὄρεινὴ σειρὰ, ἣτις, μεσημβρινοδυτικῶς καταβαίνουσα, φέρει τὰ ποικίλα ὀνόματα Ἀράκυνθος, Κούριον, Κόραξ καὶ Ταφιασσός· ἡ σειρὰ αὕτη ἐν μέρει μὲν διέρχεται διὰ τῆς Αἰτωλίας. ἐν μέρει δὲ σχηματίζει τὰ ἀνατολικά αὐτῆς σύνορα, πρὸς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας, καὶ φθάνει μέχρις Ἀντιρρίου, ἄκρας κειμένης εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τοῦ στενοῦ πορθμοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἀντικρὺ τῆς ὑποίας κεῖται, ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, ἢ ἑτέρα τοῦ αὐτοῦ πορθμοῦ ἄκρα, τὸ καλούμενον Ῥίον. Ὁ δ' Ἀχελῷος, ὁ σημερινὸς Ἄσπρος, πηγάζων ὁμοίως ἐκ τοῦ Πίνδου, καὶ ὧν ὁ μεγαλύτερος τῆς Ἑλλάδος ποταμὸς, δι' ὃ καὶ προσαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου κρείων, ταύτῳ εἰπεῖν βρασιλεύς τῶν ποταμῶν, ἀποτελεῖ περὶ τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος, τὸ μεταξὺ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας σύνορον, καὶ ῥέων ἐπὶ μακρὸν, ποτίζει πολλὰς καὶ εὐρείας καὶ εὐφόρους πεδιάδας καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος. Ἔτερος δὲ ποταμὸς, ὁ Εὐῆνος, νῦν Φίδαρις καλούμενος, ἀπὸ τῆς Οἴτης δὲ κατερχόμενος, διασχίζει τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἐκβάλλει 120 στάδια πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀντιρρίου· ὁ Εὐῆνος χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰτωλικὰς χώρας τῆς Πλευρῶνος καὶ τῆς Καλυδῶνος, αἵτινες ὑπῆρξαν μὲν περίφημοι ἐπὶ τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐνδοξοὶ ἀνεδείχθησαν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, διότι ἐκεῖ που, περὶ Πλευρῶνα, κεῖται τὸ ἠρωϊκὸν προπύργιον τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ, τὸ ἀείμνηστον Μεσολόγγιον. Καὶ ἐπειδὴ αἰτωλικαὶ τινες φυλαὶ προεχώρουν μέχρι τῶν ἐρήμων κορυφῶν τῆς Οἴτης, ὅπου εἶχον γείτονας τοὺς Δωριεῖς καὶ τοὺς Μαλιεῖς, ἢ Ἀκαρνανία συνώρευε καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν μετὰ τῆς Αἰτωλίας, ἔχουσα πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ Ἴόνιον πέλαγος, καὶ πρὸς τὸ βόρειον, τὴν με-

γάλην χώραν τῆς Ἠπείρου, ἣτις ἐξετείνετο πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν Κεραυνίων ὄρέων, πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας διὰ τοῦ Πίνδου.

Οἱ Αἰτωλοί, διηρημένοι ὄντες εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας φυλάς, διετέλεσαν μὲν ὀνομαστοὶ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, μετέσχον δὲ καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὑπῆρξαν ὅλως ἀφανεῖς καὶ ἄσχετοι πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀνέλαβον ὅμως πάλιν προέχουσαν τινα τάξιν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὴν τρίτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Οἱ Αἰτωλοὶ διεκρίθησαν πάντοτε διὰ τὴν τραχύτητα τῶν ἠθῶν αὐτῶν ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἦτοι περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὃ Θουκυδίδης λέγει αὐτοὺς οἰκοῦντας ἔτι ὄχι εἰς πόλεις ἀλλὰ κατὰ κώμας ἀτειχίστους· περὶ δὲ πολλῶν ἐξ αὐτῶν προσέθετεν, ὅτι ἦσαν « ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν καὶ ὠμοφάγοι, » ὅτι δηλαδὴ ἐλάλουν γλῶτταν ἕλως δυσκατάληπτον, καὶ ἔτρωγον κρέας ὠμόν. Οὐδὲν ἦττον εἶχον καὶ οἱ Αἰτωλοὶ πάντοτε, καὶ πρὸ τῆς τελευταίας αὐτῶν ἀκμῆς, πολιτείαν ἐλληνικὴν, περὶ ἧς ἔγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ περὶ τῶν ἐλληνικῶν πολιτευμάτων συγγραφῇ. Κατὰ δυστυχίαν, ἀπολεσθέντος τοῦ συγγράμματος τούτου, δὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς πολιτείας ἐκείνης, ὡς πρὸς τοὺς προηγηθέντας τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους, ἄλλο εἰμὴ ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτῶν ἀρχαιρεσίαι καὶ πανηγύρεις ἐτελοῦντο εἰς Θέρμα, πόλιν κειμένην πρὸς ἀνατολὰς τῆς Τριγωνίδος λίμνης, τῆς σημερινῆς λίμνης τοῦ Ζυγοῦ ἢ τοῦ Βραχωρίου. Οἱ δ' Ἀκαρνανες οὐδὲ ὄνομάζονται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων διέμειναν, ὡς οἱ Αἰτωλοὶ, ἄσχετοι πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἦσαν ὅμως ἀνέκαθεν Ἕλληνες καὶ ὡς τοιοῦτοι δεκτοὶ εἰς τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, εἰς τοὺς ὁποίους μόνον Ἕλληνες ἐπετρέπετο νὰ ἀγωνισθῶσιν· ἦσαν πρὸς τούτοις ἠνωμένοι εἰς ὁμοσπονδίαν, διότι εἶχον κοινὸν δικαστήριον εἰς Ὀλπας καὶ ἐτέλουν ἐν Ἀκτίῳ κοινὸν στεφανίτην ἀγῶνα. Εἶχε δὲ γράψει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ Ἀκαρνανῶν πολιτείαν.

Τελευταῖον ἡ Ἠπειρος κατφεύγειτο ὑπὸ διαφόρων φυλῶν, τῶν ὁποίων αἱ ὀνομαστότεραι ἦσαν οἱ Χάονες, οἱ Θεσπρωτοί, οἱ Κασσωπαῖοι καὶ

οὐ Μολοσσοί. Καὶ ὁ μὲν Ἡρόδοτος λέγει τοὺς Θεσπρωτοὺς καὶ τοὺς Μολοσσοὺς, Ἕλληνας, ὁ δὲ Θουκυδίδης θεωρεῖ αὐτοὺς βαρβάρους· πάλιν δὲ ὁ γεωγράφος Στράβων, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, λέγει βαρβάρους τοὺς Ἀθαμαῶνας, ἐτέραν ἠπειρωτικὴν φυλὴν, ἣν ὁ περιώνυμος Πλάτων, ὁ διαπρέψας ἐν τῇ τετάρτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν. Αἱ διαφωνίαι αὗται ἐξηγοῦντι εὐχερῶς. Ὅτι ἡ Ἡπειρος κατασκευάσθη ὑπὸ φυλῶν αἵτινες εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, καταγωγὴν καθρησκευτικὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων, φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἡ περὶ τὴν Δαιδώνην τῆς Θεσπρωτίας χώρας ἦτο ἡ ἀρχαιοτάτη πηγὴ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, διότι, καθ' ὅσοντος λέγει, ἄδηλον ὅμως ἐπὶ τίνος μαρτυρίας στηριζόμενος, ἔφερε πρὸ πάσης ἄλλης τὸ ὄνομα Ἑλλάς. Τὸ βασιλικὸν τῶν Μολοσσῶν γένος ἔκαυχετο, ὅτι κατάγεται ἀπὸ Ἀχιλλέως καὶ Νεοπτολέμου· οἱ Θεσσαλοὶ ἦλθον, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς Ἡπείρου· τὸ δὲ θετικώτερον καὶ σπουδαιότερον, ἐν Δαιδώνῃ ὑπῆρχε τὸ ἀρχαιότατον τῆς Ἑλλάδος χρηστήριον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἤδη ἐπὶ τοῦ Ὀμήρου πολυθρύλητον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐτιμᾶτο τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῷ χρηστηρίῳ τούτῳ ὁ Ζεὺς ἐξήγγελλε τὰς δηλώσεις αὐτοῦ ἀμέσως, καὶ ὄχι διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς ἐν Δελφοῖς· ἀπεκαλύπτετο δὲ ἡ βούλησις τοῦ Διὸς εἴτε διὰ τοῦ ψόφου δρυῶν ἱερῶν, εἴτε διὰ τοῦ ἤχου τὸν ὁποῖον ἀνέδιδε μετάλλινον ἀγγεῖον, ὡς ἄκισ προσεβάλλετο ὑπὸ μᾶστιγος, ἣν ἐκράτει μὲν ἡ χεὶρ ἀγάλματος ἀντικρὺ ἱσταμένου, ἐκίνει δὲ ὁ ἄνεμος· καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν σημείων τούτων ἐγένετο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν γραιῶν, αἵτινες ἐκκλῶντο πελειάδες, ἢ ὑπὸ ἱερέων, ὀνομαζομένων Τομύρων, ἢ καὶ ὑπὸ τῶν Σελλῶν, τῶν ἐρμηνέων, οὓς ἀναφέρει ὁ Ὀμηρος. Τὸ ἀξίωμα τοῦ μαντείου τούτου ἠλαττώθη μὲν, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως ἦν ἔλαβε τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον· ἀλλ' ὅμως καὶ βραδύτερον, ὄχι μόνον Ἡπειρώται, Ἀκαρνανεὶ, Αἰτωλοὶ ἐπηρώτων αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐτι κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὡστε, καὶ ἂν ὅλας τὰς ἄλλας παραδόσεις καὶ μαρτυρίας ἀφήσωμεν κατὰ μέρος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς ἑλληνικὴν τὴν χώραν, ἐν ᾗ ἔκειτο μὲν τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ σεβαστοτάτων θρησκευτικῶν θεσμοθεσιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πρὸς τούτοις ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Ἡπείρου ἔφερον ἑλληνικώτατα ὀνόματα· Χίμηρα, Φοινίκη, Πε-

λώδης λιμὴν, Πάνορμος, Ἐλίκρανον, Σύβοτα, Εὐρυμεναί, Ἐφύρα, Κασσώπη, Χαλκίς, Χαράδρα, Τετραφυλία, Κραννῶν, Ἡράκλεια, κλπ. Ναί μὲν διὰ τὴν ὀλίγην ἐπιμιξίαν τῶν ἠπειρωτικῶν φυλῶν μετὰ τῶν μεσημβρινωτέρων κητοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν συνεχεστέραν ἀφ' ἑτέρου σχέσιν πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Μακεδόνας, οἱ Ἡπειρώται κατ' ἀρχὰς δὲν συμπρωόδευσαν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ στάδιον τῆς κοινωνικῆς διαμορφώσεως, καὶ πολλαχοῦ μάλιστα ἐξωμοιοῦντο πρὸς τοὺς βορειότερους αὐτῶν γείτονας· διὰ δὲ τοῦτο ὀνομάζονται ἐνίστε βάρβαροι, ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Μετ' ὀλίγον ὅμως οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἡπέρου ἤρχισαν νὰ ὠφελῶνται πλειότερον ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὡστε ἡ χώρα αὕτη, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος, ἀναφαίνεται αὖθις ὅπως ἑλληνικὴ, κατὰ δὲ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, διετέλεσε μία τῶν κυριωτάτων ἐστιῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ· διότι ὅτε οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐν ἀρχῇ τῆς 13 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ἀπὸ Ἡπέρου ὀρμώμενος ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἱδρυσεν τὸ κράτος, δι' οὗ ἐσώθη τότε ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ τοῦ ὁποῦ οἱ ἡγεμόνες ὀνομάζοντο Δεσπότης Ἑλλάδος· καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν Ἡπέρω ἐξηγήθησαν οἱ ἥρωες τοῦ Σουλίου, καὶ ἐν Ἡπέρω ἐγεννήθησαν οἱ ἐλευθεριώτεροι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εὐεργεταί.

Εἶναι δὲ ἡ ἀρχαία Ἡπειρος μία τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα διεσώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οἱ Χάονες καὶ οἱ Θεσπρωτοὶ λέγονται μὲν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἀβασίλευτοι, διότι ἂν καὶ ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς προνομιοῦχον βασιλικὸν γένος, οἱ ἐξ αὐτοῦ ὅμως καταγόμενοι ἡγοῦντο τῶν φυλῶν τούτων «ἐπετησίῳ προστατεία,» ὃ ἔστι κατ' ἔτος ἐκλεγόμενοι· ἀλλὰ τῶν Μολοσσῶν προίσταντο πάντοτε βασιλεῖς, ἀνάγοντες τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸ πολυθρύλητον τῶν Δίακιδῶν γένος. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, διῆγον ἔτι βίον ἀφελέστατον, καὶ ὁ Ἄδμητος ἰδίως, πρὸς ὃν κατέφυγεν ὁ Ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς, ἔζη ὡς κωμάρχης μᾶλλον ἢ ὡς ἀρχων κράτους λόγου ἀξίου. Ἄλλ' ἤδη ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἢ ἕγγονος Ἀρρύβας, ἀνατραφεὶς εἰς Ἀθήνας, εἰσήγαγεν εἰς τὴν πατρίδα τοῦ ἀξιοπρεπέστερον πολίτευμα, καὶ οἱ διάδοχοί του ἐπεξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν ἐπὶ πλεῖστον τῆς Ἡπέρου, ὁ δὲ Πύρρος, ὁ τοσοῦτον περιώνυμος γενόμενος ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, κυριεύσας τὴν

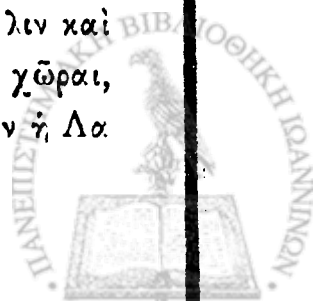
Ἀμβρακίαν, ἑλληνίδα πόλιν, καὶ τχύτην καταστήσας πρωτεύουσαν, ὅλως ἑλληνικὴν ἀνέδειξε τὴν βασιλείαν ἐκείνην.

Ἄλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν χώραν, ἐν ἣ κατὰ πρῶτον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἤκμασεν ὁ ἑλληνισμὸς, διὰ θαυμαστῆς ρυθμίσεως τῶν αὐτοφυῶν ὁρμῶν καὶ περιστάσεων τῆς ἠρωϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς μεγάλης χερσονήσου, ἧς τὸ κάτω μέρος κατεῖχεται ἀνέκαθεν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπάρχει προσῆρητημένη δι' ἰσθμοῦ τοῦ ὁποίου τὸ νοτιώτερον, στενότερον, καὶ ὁμαλότερον μέρος ὀνομάζεται κορινθιακὸς ἰσθμὸς, ἢ πολὺ μικροτέρα χερσόνησος, ἢ Πελοπόννησος καλουμένη· πρὸς ταύτην δὲ ἀντιπραβαλλομένη ἡ ἄλλη εἶναι τοσοῦτον μεγαλητέρα, ὥστε συνήθως ὀνομάζεται χέρσος ἢ στερεὰ Ἑλλάς. Ἡ Πελοπόννησος χωρίζεται ἀπὸ τῆς στερεᾶς, πρὸς δυσμὰς μὲν τοῦ ἰσθμοῦ, διὰ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ, διὰ τοῦ σαρωνικοῦ καὶ ὁμῶς τὰ ὄρη αὐτῆς οὐδὲν ἕλλο εἶναι· ἡ συνέχεια τῶν δύο ὄρειων σειρῶν, αἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τοῦ Πίνδου ἐκφυόμεναι, φθάνουσιν ἢ μὲν μεσημβρινοανατολικῶς μέχρι τοῦ Κιθαιρῶνος, ἢ δὲ μεσημβρινοδυτικῶς μέχρις Ἀντιρρίου. Τῶντι, ἀπὸ τῆς ἄκρας τοῦ Ἀντιρρίου, ἡ τελευταία αὕτη σειρά, πηδήσασα εἰς τὴν ἀντικρὸν ἄκραν, τὸ Ῥίον, παρεκτείνεται, πρὸς μεσημβρίαν φερομένη, μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ταινάρου, ἧτις εἶναι ἡ νοτιωτάτη ἄκρα τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης ἀπάσης. Ἡ ὄρεινὴ αὕτη σειρά προσλαμβάνει καθ' ὁδὸν τὰ ἐξῆς ποικίλα ὀνόματα, Ὡλενος, Πανχαϊκὸν, Φολόη, Ἐρύμανθος, Λύκαιον, Παρράσιον καὶ Ταύγετος. Ἐτέρα δὲ σειρά, ἐκφυομένη ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος, πρῶτον μὲν, διὰ τῆς Γερανείας καὶ τῶν Ὀνειῶν ὄρειων, σχηματίζει τὸν ἰσθμὸν, ἔπειτα δὲ ἀπλοῦται εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἅμα εἰσελθούσα εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην, ὑποδιαίρειται εἰς δύο κλάδους, ὧν ὁ εἰς, τρεπόμενος πρὸς δυσμὰς, καὶ περιλαμβάνων τὸν Ἀκροκόρινθον, τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν τῆς Κυλλήνης, τὰ ὄρη τῆς Ἀροανίας καὶ τῆς Λαμπείας, ἐνοῦται ἐπὶ τέλους διὰ τοῦ Ἐρυμάνθου καὶ τῆς Φολόης, μετὰ τῆς πρώτης ὄρεινῆς σειρᾶς· ὁ δὲ δεύτερος κλάδος, πρὸς νότον κατερχόμενος, ἀπολήγει εἰς τὴν ἔκπαλαι καὶ μέχρι σήμερον φοβερὰν διὰ τοὺς ναυτιλλομένους νοτιοανατολικὴν ἄκραν τῆς Πελοποννήσου, τὴν Μαλέαν, ὀνομαζόμενος ἀλληλοδιαδόχως Ἀπέσας, Ἀρτεμίσιον, Παρθένιον, Πάρων, Θόρναξ καὶ Ζάρηξ. Ὁ σκελετὸς λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου συγκροτεῖται ἐκ δύο ὄρειων σειρῶν καταφερομένων πρὸς νότον, σχεδὸν παραλλ-

λήλως, πρὸς βορρᾶν δὲ ἐνσυμένων δι' ἄλλης τρίτης, ἐγκαρσίου. Αἱ δύο νοτιώτεραι ἄκραι τῶν δύο πρώτων σειρῶν, ἡ Μαλέα καὶ τὸ Ταίναρον, χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων ὄχι μόνον διὰ χέρσων κοιλάδων, ἀλλὰ εἰς τὸ κατώτερον αὐτῶν μέρος, καὶ ὑπὸ εἰσοχῆς τινος τῆς μεσογείου θαλάσσης, ἐξ ἧς σχηματίζεται ὁ λεγόμενος λακωνικὸς κόλπος. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς Μαλέας μορφοῦται ἕτερος κόλπος, ὁ ἀργολικὸς, τοῦ ὁποῦ ἡ κορυφή κεῖται πολὺ βορειότερον τῆς τοῦ λακωνικοῦ κόλπου κορυφῆς, ἡ δ' ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι πολὺ βραχυτέρα τῆς δυτικῆς. Ἡ ἀνατολικὴ πάλιν αὕτη πλευρὰ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἀποτελεῖ τὴν δυτικὴν παραλίαν μικρᾶς χερσονήσου, ἣτις παρὰ μὲν τὴν νοτιανατολικὴν αὐτῆς παραλίαν ἔχει τὰς δύο νήσους Τιπάρηνον ἢ Πιτυῦσαν ἢ Ἐλεοῦσαν, καὶ Ὑδρέαν, τὸ πάλαι ἀκατοναμάστους, πλείστον δὲ κλεισθεῖσας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, ὑπὸ τὰ ὀνόματα Πέτσαι καὶ Ὑδρα, παρὰ δὲ τὴν ἄρκτικοανατολικὴν, ἐν τῷ σαρωνικῷ κόλπῳ, τὰς νήσους Καλαυρίαν καὶ Αἴγιναν. Ἀφ' ἑτέρου μέρους, πρὸς δυσμὰς τοῦ Ταϊνάρου, σχηματίζεται τρίτος κόλπος, ὁ μεσσηνιακός, τοῦ ὁποῦ ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶναι ὁμοίως βραχυτέρα τῆς ἀνατολικῆς· ἐνῶ πᾶσα ἡ λοιπὴ παραλία, ἡ τε δυτικὴ, παρὰ τὸ Ἴόνιον πέλαγος, καὶ ἡ βόρειος, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, εἶναι ὁμαλὴ, παραβαλλομένη πρὸς τὴν νότιον καὶ τὴν ἀνατολικὴν. Ὡστε ἡ Πελοπόννησος, ὡς πρὸς τὴν παραλίαν αὐτῆς θεωρουμένη, σχηματίζει ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, πρῶτον, βραχεῖάν τινα ἄκραν, τὴν ἔχουσαν καταντικρὺ τὴν Ὑδραν καὶ τὰς Πέτσας, ἔπειτα, τὸν ἀργολικὸν κόλπον, μετὰ τοῦτον, τὴν ἐπιμήκη ἄκραν τῆς Μαλέας, κατόπιν, τὸν λακωνικὸν κόλπον, ἔπειτα τὴν σχεδὸν ἰσομήκη τῆς μαλακῆς ἄκραν τοῦ Ταϊνάρου, μετ' αὐτὴν, τὸν μεσσηνιακὸν κόλπον καὶ μετὰ τὴν βραχυτέραν δυτικὴν τούτου ἄκραν, ἄκολπὸν τι ἡμικύκλιον δι' ὃ οἱ ἀρχαῖοι παρέβαλλον αὐτὴν πρὸς φύλλον πλατάνου ἢ ἀμπέλου, ὁμοιάζει δὲ καὶ χεῖρα, ἔχουσαν διεστηκότας τοὺς δακτύλους.

Ἡ δ' ἐσωτερικὴ τῆς Πελοποννήσου διαιρέσις σχηματίζεται, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὑπὸ τῶν δύο ὄρειων σειρῶν αἵτινες διασχίζουσιν αὐτὴν ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν. Ἡ ἀπὸ τοῦ Ἴσθμου ἀρχομένη καὶ εἰς Μαλέαν λήγουσα ἔχει πρὸς ἀνατολὰς τὴν Ἀργολίδα· ἡ ἀπὸ τοῦ Ἴθιου ἀρχομένη καὶ εἰς Ταίναρον λήγουσα ἔχει, πρὸς δυσμὰς, τὴν Ἥλιν καὶ τὴν Μεσσηνίαν· ἐν τῷ μεταξύ δὲ τῶν δύο σειρῶν κεῖνται τρεῖς γῶραι, πρὸς βορρᾶν ἢ Ἀχαΐα, ἐν τῷ μέσῳ ἢ Ἀρκαδία, καὶ πρὸς νότον ἢ Λα

κωνική. Ἐκ τῶν ἐξ τούτων τῆς Πελοποννήσου χωρῶν, μόνη ἡ Ἄρκαδία εἶναι ἐντελῶς μεσόγειος, ὑψομένη ἐν τῷ μέσῳ τῆς χερσονήσου, ἐν εἴδει στεφάνου, τοῦ ὁποίου τὸν ἀνώμαλον κύκλον ἀποτελοῦσιν ἀφ' ἑνὸς ὁ ἀπ' ἀνατολῶν ὀρίζων αὐτὴν κλάδος τοῦ Ἄρτεμισίου καὶ τοῦ Παρθενίου, ὅστις συνάπτεται μετὰ τῆς βορείου ἄκρας τοῦ Ταυγέτου διὰ πλαγίου κλάδου φερομένου μὲν ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ὀρίζοντος δὲ μετὰ τοῦ Ταυγέτου τὴν Ἄρκαδιαν ἀπὸ μεσημβρίας ἀφ' ἐτέρου, τὸ μετὰ τοῦ Ταυγέτου ἐνδύμενον Λύκαιον καὶ τὰ Νόμια ὄρη, ἅτινα σχηματίζοντα τὸ δυτικὸν σύνορον, ἐκτείνονται μέχρι τῆς Φολόης, ἣτις πάλιν συνδέεται μετὰ τοῦ ἀπὸ βορρᾶ περιβόλου τοῦ περιλαμβάνοντος τὴν Σκύλλιν, τὸν Ἐρύμανθον, τὰ ὄρη τῆς Ἀρκαδίας καὶ τὴν Κυλλήνην. Μία καὶ μόνη πύλη διακόπτει πρὸς δυσμὰς τὸν ὄρεινόν τοῦτον στέφανον τῆς Ἄρκαδίας, τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον· καὶ διὰ τῆς πύλης ταύτης κατέρχεται εἰς τὴν δυτικὴν θάλασσαν ὁ Ἄλφειός. Ὁ ποταμὸς οὗτος εἶναι βεβαίως εἰς τῶν παραδοξοτάτων τῆς γῆς, ὅχι διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀλλοκότους ἀναδύσεις καὶ καταδύσεις τὰς ὁποίας πάσχει. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὰ τιτανώδη ὄρη ἔχουσι πολλὰ ὑπόγεια χάσματα καὶ ρεῖθρα, εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲ ὑπάρχουσι πολλὰ τιτανώδη ὄρη καὶ μάλιστα εἰς τὴν μέσην Πελοπόννησον. Ὅθεν οἱ ποταμοὶ αὐτῆς πολλὰκις ἀφανίζονται ὑπὸ γῆν, καὶ ἔπειτα ἀναφαίνονται, καὶ ἔπειτα πάλιν ἀφανίζονται, ὥστε ἐκ τούτου εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῶσιν αἱ ἀληθεῖς αὐτῶν πηγαί. Τοιοῦτό τι συνέβη ἰδίως εἰς τὸν προκείμενον Ἄλφειόν, καὶ εἰς ἕτερον ὀνομαστόν ποταμὸν τῆς Λακωνικῆς, τὸν Εὐρώταν. Διότι κατὰ τινὰ ὄρθην, ὡς φαίνεται, γνώμην, ὁ Ἄλφειός παραγόμενος ἀπὸ πολλῶν πηγῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Πάρνωνος, καταδύεται εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κρησίου ὄρους καὶ ἀναδύεται εἰς τὸ πεδῖον τῆς Ἀσίας, ὅπου συγχέεται μετὰ τῆς κυριωτέρας τοῦ Εὐρώτα πηγῆς. Ἐνταῦθα οἱ δύο ποταμοὶ βυθίζονται σὺναμα, ἀλλὰ μόλις ἀναμίξαντες τὰ ὕδατά αὐτῶν ἐν ρεῖθρῳ ὑπογείῳ, χωρίζονται πάλιν καὶ ἀνατέλλουσιν, ὁ μὲν εἰς τὴν βόρειον Λακωνικὴν, ὁ δὲ εἰς τὸ πεδῖον τῆς Μεγάλης πόλεως ἀπὸ τοῦ ὁποίου ῥέει ἤδη ἀδιαλείπτως καταφανῆς πρὸς τὴν δυτικὴν θάλασσαν. Εἶναι δὲ ὁ Ἄλφειός ὁ μέγιστος τῆς Πελοποννήσου ποταμός, καὶ ἐμπίπτουσιν εἰς αὐτὸν πολλὰ ἀρκαδικὰ ρεύματα, ἐξ ὧν τινὰ, οἷον ὁ Λάδων καὶ ὁ Ἐρύμανθος, οἱ ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν ὄρων κατερχόμενοι, εἶναι λόγου ἄξια ποτάμια· ἐπὶ λόφων δὲ παρακειμένων εἰς τὰς συμ-

βολὰς τῶν ρευμάτων τούτων μετὰ τοῦ Ἄλφειοῦ ὑψοῦντο ἀνέκαθεν πολλαὶ πόλεις, ἡ Κλείτωρ, ἡ Ψωφίς, τὸ Μεθύδριον, ἡ Βρένθη, ἡ Γόρτυς καὶ ἡ Ἡραΐα. Πρὸς ἀνατολὰς ἐξεναντίας ἡ Ἀρκαδία οὐδεμίαν ἔχει καταφανῆ διέξοδον τῶν ὑδάτων αὐτῆς, ὥστε τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολυάριθμα μικρὰ αὐτῆς πεδία, τῆς Ἀσέας, τοῦ Παλλαντίου, τῆς Τεγέας, τῆς Μαντινείας, τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῆς Ἀλέας, τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Φενεοῦ, ἤθελον κατακλυσθῆ, ἐὰν τὰ ὕδατα αὐτῶν δὲν κατεδύοντο ὁμοίως εἰς χάσματα καὶ ὑπόγεια ρεῖθρα. Ὅσακις δὲ τὰ χάσματα ταῦτα φρέσσονται, τότε τινὲς ἐκ τῶν κοιλάδων ἐκείνων, καὶ ἰδίως ἡ τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Φενεοῦ, μεταβάλλονται εἰς ἀληθεῖς λίμνας.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀρκαδίας ἀπλοῦται ἡ Ἄργεϊα, ἥτις ὅμως, ἀπὸ δυσμῶν, ὀρίζεται πρὸς τοῦτοις καὶ ὑπὸ τῆς Ἀχαΐας, πρὸς ἄρκτον, καὶ ὑπὸ τῆς Λακωνικῆς, πρὸς μεσημβρίαν. Ἀποτελεῖ δὲ ἡ Ἄργεϊα μικρὰν, οἰοεὶ τετράγωνον χερσόνητον, προσηρτημένην εἰς τὴν μεγαλύτεραν τῆς Πελοποννήσου. Τῆς ἀργολικῆς ταύτης χερσονήσου ἡ μὲν ἄρκτικοανατολικὴ πλευρὰ, ἀπὸ τοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Σκυλλαίου, διαβρέχεται ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, ἡ δὲ μεσημβρινοανατολική, ἀπὸ τοῦ Σκυλλαίου μέχρι τῆς κατέναντι τῶν Πετσῶν ἄκρας, ὑπὸ τῆς περὶ τὴν νῆσον ταύτην καὶ τὴν Ὑδραν θαλάσσης, ἡ δὲ μεσημβρινοδυτικὴ, ἀπὸ τῆς κατέναντι τῶν Πετσῶν ἄκρας μέχρι τοῦ Ἄργους, ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἡ δὲ τετάρτη παρατείνεται μεσογείως ἀπὸ τοῦ Ἄργους μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ. Ὁ εἰσερχόμενος ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ εἰς τὴν Ἀργεϊαν ἔχει δεξιᾶ μὲν, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, τὴν μικρὰν Σικυωνίαν, κατὰ μέτωπον δὲ καὶ πρὸς ἀριστερὰν, παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, τὴν πολὺ μεγαλύτεραν Κορινθίαν, ἥτις ἐξετείνεται καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰδίου λεγομένου κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῶν συνόρων τῆς Μεγαρίδος, τῆς κειμένης ἐπὶ τοῦ εὐρυτέρου καὶ ὀρεινοτέρου μέρους τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς χέρσου Ἑλλάδος. Ἡ Σικυῶν κατεῖχε μὲν καὶ μεσογείως πολλὰς κοιλάδας, ἐνέμετο δὲ, ἐξ ἡμισείας πρὸς τὴν Κόρινθον, μικρὸν παράλιον πεδίων, τοῦ ὁποίου ἡ εὐφορία ἦτο ἔκπαλαι παρομιώδης. Αἱ δύο αὐταὶ πόλεις ἐπεκράτουν τῶν εἰς τὴν χερσόνησον παρόδων· καὶ ἡ μὲν ὑπερκειμένη τῆς Σικυῶνος ἄκρα ἐδέσποζε τῶν πυλῶν τῶν δύο κοιλάδων τοῦ Ἐλισσότος καὶ τοῦ Ἀσωποῦ, ἐξ ὧν ὁ τελευταῖος κατέρχεται ἐκ τῶν πεδίων τοῦ Φλιοῦντος καὶ τῶν Ὀρνεῶν· ὁ

δὲ ὑψηλὸς καὶ ἀπόκρημνος Ἀκροκόρινθος, ὅστις, ὅπως σήμερον ἔχει ἢ στρατιωτικὴ τέχνη, εἶναι σχεδὸν ἄχρηστος, διότι παράκειται αὐτῷ ὄρος ὑψηλότερον, τὸ πάλαι ἦτο ἀπόρθητος καὶ τὰ μάλιστα λόγου ἄξιος, καθὸ φρουρῶν ἅμα μὲν τοῦ ἰσθμοῦ, ἅμα δὲ τῆς παρόδου τῆς ἀγούσης εἰς τὰ πεδία τῶν Κλεωνῶν καὶ τῆς Νεμίας. Ἐπὶ τῆς ἀρκτικοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, ἡ Κορινθία ἐξετείνετο μέχρι τῆς Ἐπιδαυρίας, ἥτις, ἐκτὸς μικρῶν τινῶν παρὰ τὴν θάλασσαν πεδίων, περιελάμβανε καὶ εὐφόρους μεσογειοὺς κοιλάδας, ὧν μία ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τῆς ἱατρικῆς Ἀσκληπιοῦ. Εἶχε δὲ ἡ Ἐπιδαυρία ἀντικρὺ μὲν αὐτῆς τὴν Αἰγίναν, πρὸς δεξιὰν δὲ, πάντοτε ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, τὸ εὐφορον τῆς Τροιζηνίας πεδίων καὶ τὴν ἄκραν τοῦ Σκυλλαίου. Τὴν εἴσοδον οὕτως εἰπεῖν τοῦ πεδίου τούτου ἀποτελεῖ ὁ λαμπρὸς λιμὴν τοῦ Πώγωνος, ὁ προφυλαττόμενος ὑπὸ τε τῶν ὑψηλῶν τῆς χερσονήσου τῶν Μεθάνων βράχων, οἵτινες προκύπτουσι πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, καὶ ὑπὸ τῶν διὰ στενῆς σύρτιδος ἠνωμένων νήσων Ἰεράς καὶ Καλαυρίας. Ἐπὶ δὲ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, ἀντικρὺ τῶν νήσων Ὑδρας καὶ Πετσῶν, ὑψοῦτο ἡ Ἐρμιόνη, ἔχουσα πρὸς δεξιὰν τὴν μικρὰν Ἀσίνην, ἥτις ἀπετέλει τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἄργους σύνορον. Τελευταῖον ἐν τῷ μυχῷ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἀπλοῦται πεδίων, τὸ ὁποῖον, ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, εἶναι μέγα, διότι ἔχει τεσσάρων ἕως πέντε λευγῶν μῆκος ἐπὶ δύο περίπου πλάτους, καὶ τριχόθεν μὲν περιφράσσεται ὑπὸ ὑψηλῶν ὄρεων, πρὸς δὲ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει ἀνεωγμένον. Τὸ δυτικώτερον αὐτοῦ μέρος, ἐν ᾧ κεῖται τὸ Ἄργος, εἶναι ταπεινότερον καὶ ὑγρότερον τοῦ ἀνατολικοῦ, ὅπου ἤκμασαν εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς· ἀπὸ ἀνατολῶν δὲ ὠρίζετο ὑπὸ τοῦ μονήρους βράχου τῆς Ναυπλίας, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὑποῖου ἤρχιζεν ὁ λιμὴν τοῦ Ἄργους.

Ἡ παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς τούτου παραλίας κειμένη μικρὰ τῆς Κυνοῦρίας χώρα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς μεταξὺ τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Σπάρτης ἐριδας, ἐπὶ δὲ τῶν λαμπρῶν ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνῆκεν εἰς τὴν Λακωνικὴν. Ἀλλὰ τὴν ἰδίως Λακωνικὴν ἀποτελεῖ κοιλὰς ἥτις κεῖται πρὸς μεσημβρίαν μὲν τῆς Ἀρκαδίας, πρὸς ἄρκτον δὲ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου, ὀρί-

ζετσι ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Πάρνωνος, ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Ταυγέτου καὶ διαρρέεται, καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος, ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν, ὑπὸ τοῦ Εὐρώτα ποταμοῦ. Ἡ κοιλάς αὕτη τοῦ Εὐρώτα ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία διακεκριμένα τμήματα. Τὸ ἀνώτερον τούτων, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν τελευταίων καταφανῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ, ἀπολήγει περὶ τὰς συμβολὰς αὐτοῦ μετὰ ἐτέρου ποταμοῦ, τοῦ Οἰνοῦντος, μικρὸν ἄνωθεν τῆς Σπάρτης. Τὸ πρῶτον τοῦτο τμήμα σφίγγεται μεταξὺ τοῦ Ταυγέτου καὶ τῆς ὄρεινῆς καὶ ἀγρίας χώρας ἣτις συνδέει μὲν τὸν Ταυγέτον μετὰ τοῦ Πάρνωνος, ἐκαλεῖτο δὲ τὸ πάλαι πιθανῶς Σκιριτίς. Περὶ Σπάρτην, αἱ δύο αὗται ἀντίθετοι ὄρειναὶ σειραὶ προσεγγίζουσι τοσοῦτον, ὥστε δὲν καταλείπουσι μεταξὺ αὐτῶν εἰμὴ τὸ πλάτος τῆς κοίτης τοῦ Εὐρώτα, κατωτέρω δὲ τοῦ στενοῦ τούτου ἀπλοῦται τὸ εὐρύτερον λακωνικὸν πεδῖον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐκτείνεται ἀδιακόπως μέχρι τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ τέμνεται εἰς δύο τμήματα, διὰ στενοῦ αὐλῶνος, σχηματιζομένου μὲν ὑπὸ κλάδου τινὸς τοῦ Ταυγέτου, χωρίζοντος δὲ τὴν κοιλάδα τῆς Σπάρτης, ἥτοι τὸ δεύτερον, τὸ μέσον τμήμα τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα, ἀπὸ τὸ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου τρίτον τμήμα, τὸ παράλιον τοῦ Ἐλους πεδῖον. Παρὰ τὴν εἰσόδον δὲ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου, πλησίον τῆς Μαλέας, κεῖται ἡ εὐλίμενος νῆσος, τὰ Κύθηρα, ἣτις ἦτο ἡ πολύτιμος προμαχὼν τῆς Λακωνικῆς, ἡ ἐπίφοβος αὐτῆς γείτων.

Ὁ Ταυγέτος χωρίζει τὸν λακωνικὸν κόλπον ἀπὸ τὸν πολὺ μᾶλλον εἰρέχοντα μεσσηνιακόν. Τὸ βόρειον ὅμως τοῦ Ταυγέτου μέρος δὲν ἀποτελεῖ ἀμέσως τὸ ἀπ' ἀνατολῶν σύνορον τῆς Μεσσηνίας· ἀλλὰ δυτικὸς τις τοῦ ὄρους τούτου κλάδος, μεταξὺ τοῦ ὁποῖου καὶ τοῦ Ταυγέτου παρεμπίπτει ἡ Κρωμίτις χώρα τῆς Ἀρκαδίας. Ἀπὸ τῆς ρίζης λοιπὸν τῶν ὄρων τούτων ἄρχεται τὸ μεσσηνιακὸν πεδῖον, τὸ ὁποῖον διαβρέχεται ὑπὸ πολυαριθμῶν ῥυακίων, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἀπὸ τῆς Ἰθώμης ἀναβλύζοντος Παμίσου, τέμνεται δὲ, ὡς καὶ ἡ τοῦ Εὐρώτα κοιλάς κατ' ὄθεν τῆς Σπάρτης, εἰς δύο, δι' ὄρεινῆς σειρᾶς, ἀναχωρούσης μὲν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ ἄκρας, διασχίζούσης δὲ αὐτὸ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ πλάτος. Ἡ ἄνω χώρα, διειργομένη ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας ὑπὸ μέρους τοῦ Λυκκίου ὄρους, καὶ ὀριζομένη ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τῆς περιφήμου Ἰθώμης, ἐκαλεῖτο πεδῖον Στενυκλάριον ἢ Στενυκληρικόν· ἡ δὲ κάτω ἀπλοῦται παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου, εἶναι πολὺ εὐφρωτέρη

καὶ ἐκαλεῖτο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Μακαρία. Πρὸς δυσμὰς τῆς Ἰθώμης καὶ τοῦ Στενουκληρικοῦ πεδίου ὑπάρχουσι πολλαὶ καὶ εὐφοροὶ κοιλάδες, ὧν τινες παρεκτείνονται μέχρι τῆς δυτικῆς παραλίας, ὅπου μάλιστα ἀξιομνημόνευτος εἶναι ὁ βαθὺς λιμὴν τῆς Πύλου, τὸν ὁποῖον πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ.

Τὸ ρεῦμα τῆς Νέδας, ἣτις ἐκπηγάζει ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας καὶ ῥέει εἰς τοὺς πρόποδας ὀρεινῆς σειρᾶς περιλαμβανούσης τὴν οὐδὲν ἦττον τῆς Ἰθώμης ὀνομαστὴν Εἶραν, ὠρίζετο πρὸς βορρᾶν τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἐχώριζεν αὐτὴν ἀπὸ τὴν Ἡλείν, κατὰ τὴν ἐκτενεστέραν τοῦ ὀνόματος τούτου ἔννοιαν. Διότι τὸ τμήμα τῆς Ἡλείας, τὸ κείμενον ἀμέσως παρὰ τὴν βόρειον ὄχθην τῆς Νέδας, ὀνομάζεται ἰδίως Τριφυλία. καὶ εἶνα χώρα ὀρεινὴ, ὀριζομένη μὲν ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ, συνάπτουσα δὲ τὸ Λύκαιον μετὰ τῆς Φολόης. Τὰ ὄρη ἢ μᾶλλον οἱ λόφοι τῆς Τριφυλίας δὲν καταλείπουσι μεταξὺ τῆς ῥίζης αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης εἰμὴ στενὸν αἰγιαλὸν, ἔχοντα, ὡς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Ἡλείας, τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι περιστοιχίζεται ἀπὸ τεναγῆ ἢ λίμνας χωριζομένας μὲν ἀπὸ τῆς θαλάσσης διὰ θινῶν, δηλαδὴ ὑπὸ ἀμμωδῶν σωρῶν, σχηματιζομένας δὲ ὑπὸ τε ρυάκων καὶ ὑπὸ τῶν κυμάτων, τὰ ὁποῖα, ἐν καιρῷ τρικυμίας, ὑπερπηδῶσι τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα καὶ στενὰ προχώματα. Πρὸς βορρᾶν πάλιν τῆς Τριφυλίας ἔκειτο ἢ ἰδίως λεγομένη Πισᾶτις, ἣτις περιελάμβανε ποτε ἅπασαν τὴν κάτω τοῦ Ἀλφειοῦ κοιλάδα· ἐνταῦθα, παρὰ τὴν δεξιὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ὑψουτο ἢ ἀρχαία τῆς Πίσσης πόλις, ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ πεδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, ὅπου ἐτελεῖτο ὁ Ὀλυμπιακὸς ἀγών. Τέλος πρὸς βορρᾶν τῆς Πισάτιδος ἠπλοῦτο ἢ κυρίως λεγομένη Ἡλις, ἣτις καὶ Κοίλη Ἡλις ὀνομαζομένη, εἶνε πεδῖον εὐρὺ, ἐκτεινόμενον πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ἀράξου, μηδὲ διακοπτόμενον ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μονήρους ἀκρωτηρίου τοῦ Χελωνάτα.

Ὅριον μεταξὺ Ἡλείας καὶ Ἀχαΐας ἦτο ὁ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἀράξου ποταμὸς Λάρισος. Καὶ εἰς μὲν τὸ δυτικὸν τῆς Ἀχαΐας μέρος, ἀπὸ τοῦ Ἀράξου μέχρι τοῦ πορθμοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, τὰ ὑψηλὰ ὄρη τὰ διαχωρίζοντα τὴν χώραν ταύτην ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, καταλείπουσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης πεδία τινὰ ἐκτενῆ ὡς

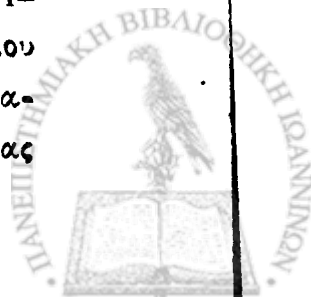
πρὸς τόπον τοσοῦτον ὄρειόν, ἀλλὰ παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον τὰ ὄρη ταῦτα δὲν χωρίζονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰμὴ ὑπὸ στενοῦ αἰγιαλοῦ, καὶ ἐνίοτε μάλιστα τὸ κύμα φθάνει μέχρι τῆς ρίζης αὐτῶν. Οὐδὲν ἥττον ἡ παραλία αὕτη καὶ αἱ παρακείμεναι κλιτύες εἶναι εὐφορώταται καθὸ ποτιζόμεναι ὑπὸ βρυμάτων, κατερχομένων, δι' αὐλώνων βαθέων καὶ στενωῶν, ἀπὸ τῶν σπλάγγων τῶν ὄρειων. Εἶναι ὅμως ἡ ἀγαικὴ παραλία ἀλίμενος, ἐνῶ ἡ καταντικρὺ βόρειος τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου ἀκτὴ ἔχει πολλοὺς λιμένας.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν κατοίκους καὶ κυριάρχας ἐντελῶς σχεδὸν διαφόρους τῶν κατοίκων καὶ κυριαρχῶν τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς. Τῶντι, ἡ Ἰλιάς ἀναφέρει ὡς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ Ἀχαιοὺς, Πυλίους, Ἐπειοὺς καὶ Ἀρκάδας, προδήλως δὲ καταδεικνύει τοὺς πρώτους ὡς ἐπικρατεστάτους ἐν τῇ χερσονήσῳ καὶ ἰδίως κατέχοντας ἅπαν τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς μέρος· ἐνῶ ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, πᾶσα ἡ δυτικο-μεσημβρινὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος κατέχεται ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν Δωριέων, τοὺς ὁποίους ἡ Ἰλιάς, οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἄλλοῦ που εἶχεν ἀναφέρει· ἀντὶ τῶν Ἐπειῶν εὐρίσκομεν εἰς τὴν Ἡλιδα λαὸν ὃςστις ἐλέγετο ἀπὸ Αἰτωλῶν καταγόμενος· τοὺς Ἀχαιοὺς, τοὺς βλέπομεν περιεσταλλένους εἰς τὴν βόρειον τῆς χερσονήσου χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε Ἀχαιίαν ὀνομαζομένην, μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες διατηροῦσι τὰς ἐν τῷ μέσῳ τῆς Πελοποννήσου ἀρχαίας αὐτῶν κατοικίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν.

Ἡ Πῶς συνέβη ἡ μεγάλη αὕτη τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις; Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον αὐτὴν εἰς τὸ καὶ ἄλλοτε μνημονευθὲν παρ' ἡμῶν γεγονός, τὸ καλούμενον κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἰστόρουν δὲ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Εὐρυσθεὺς ἦσαν μὲν ἀμφότεροι ἀπόγονοι τοῦ περιωνύμου βασιλέως τῆς Τίρυνθος Περσέως, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλέους, ὁ Εὐρυσθεὺς ἀπεδίωξεν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν τοὺς παῖδας

τοῦ ἥρωος, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ὡς ἐκ τούτου νὰ ζητήσωσι καταφύγιον καὶ συμμάχους ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους Ἵλλος, ἐπιχειρήσας, ἐξ Ἀθηνῶν ὀρμώμενος, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πατριὸν χώραν, ἀπέτυχεν· ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἡρακλεΐδαι ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Δωριεῖς, συναπεδήμησαν μετὰ τούτων ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν Δωρίδα, καὶ ἐντεῦθεν τελευταῖον οἱ τοῦ Ἵλλου διεέγγονοι, Τήμενος, Κρεσφόντης καὶ Ἀριστόδημος, ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, τῇ συνδρομῇ τῶν Δωριέων, ὑπὸ Πάμφυλον καὶ Δύμαντα, τοὺς υἱοὺς τοῦ βασιλέως τῶν Δωριέων Αἰγμιουῦ, καὶ τῇ συμπράξει τῶν Αἰτωλῶν, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ὀξυλον. Ὁ Τήμενος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλωσι τὴν Πελοπόννησον, ὅχι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἵλλος, ἀλλὰ διὰ τοῦ μεταξύ Ρίου καὶ Ἀντιρρίου στενοῦ πορθμοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ὅχι μόνον οἱ Αἰτωλοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ Λοκροὶ οἱ Ὀζόλαι ἐβοήθουν αὐτούς, οἱ τελευταῖοι ἔδωκαν εἰς αὐτοὺς λιμένα ἕνα ναυπηγήσωσι τὰ πλοῖά των, ὅστις ἔκτοτε ὠνομάσθη Ναύπακτος. Ἐκείθεν λοιπὸν ἀναχωρήσαντες, διεπέρασαν εἰς τὴν ἀντίθετον παραλίαν καὶ ὤρμησαν κατὰ τοῦ μεγίστου τῶν τότε ἡγεμόνων τῆς χερσονήσου, Τισαμενοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὀρέστου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Συγκροτηθείσης δὲ μάχης κρίσιμου, ἐνικήθη μὲν κατὰ κράτος ὁ Τισαμενὸς ἔπεσον δὲ ὁ Πάμφυλος καὶ ὁ Δύμας, οἱ δὲ Δωριεῖς, γενόμενοι κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ἐπεχείρησαν ἤδη τὴν διανομὴν αὐτῆς. Καὶ τὴν μὲν εὐφορον τῆς Ἡλίδος γῆν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ὀξυλον καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Αἰτωλοὺς, ὁ δὲ Τήμενος ἔλαβε τὸ Ἄργος, ὁ Κρεσφόντης, τὴν Μεσσήνην καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀριστόδημος εἶχεν ἀποθάνει διαρκούσης τῆς ἐκστρατείας, ἡ Σπάρτη ἐπετράπη εἰς τοὺς δύο διδύμους αὐτοῦ υἱοὺς, τὸν Εὐρυσθένη καὶ τὸν Προκλέα· ἔκτοτε δ' ἐπεκράτησε νὰ βασιλεύηται ἡ Σπάρτη ὑπὸ δύο βασιλέων, ἀπογόνων τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν. Ἐπὶ πᾶσιν, οἱ Ἀχαιοὶ, ἐξωσθέντες οὕτω ἀπὸ τῆς λοιπῆς χερσονήσου, ὤρμησαν εἰς τὴν βόρειον, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, παραλίαν καὶ κατεστάθησαν αὐτόθι, ἀναγκάσαντες τοὺς προτέρους αὐτῆς κατοίκους, τοὺς Ἴωνας, νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναίους· ἂν καὶ ἡ Ἰλιάς οὐδόλως ἀναφέρει Ἴωνας ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἡρμηνεύθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τοὺς ἀρχαίους, διότι οἱ νεώτεροι ἀναπλάττουσι συνήθως τὰ πράγματα

κατὰ τὴν ἰδίαν γνώμην, δὲν μορφοῦσι δὲ τὴν ἰδίαν γνώμην κατὰ τὰ πράγματα. Ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων ἐκ συμφώνου βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Ἡρακλεῖδαι τῆς παρὰδόσεως οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ φυγάδες τῆς Πελοποννήσου ἀνακτῆσαντες τὰς πατρίδας ἐξ ὧν εἶχον προσφάτως ἐξωσθῆ. Διαρκοῦντος, λέγουσι, τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, νέα γενεὰ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος· ὅτε δὲ ἐπέστρεψαν οἱ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεύσαντες ἤρωες, πολλαὶ προέκυψαν στάσεις, καὶ σφαγαὶ, καὶ φυγαὶ, καὶ κάθοδοι· ἐκ τούτων συνέβησαν αἷτε προεκτεθεῖσαι ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ μεταβολαὶ τῶν καθεστώτων καὶ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ περὶ ἧς νῦν ὁ λόγος. Ἡ εἶδησις αὕτη περιβεβλημένη τὸ κύρος τοῦ ἀκριβεστάτου, τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀσπαστῆ γενομένη ὑπὸ ἀνδρὸς οἷος ὁ ἕτερος τῶν μαρτύρων, δυσκόλως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῆ. Τοῦτο μόνον ἐπιτρέπεται νὰ προσθέσωμεν ὅτι οἱ ἐπιστρέψαντες φυγάδες δὲν μετωνομάσθησαν Ἡρακλεῖδαι ὑπὸ τῆς βραδύτερον διπλοκλήσεως παραδόσεως. Αὐτοὶ οὗτοι ἐξ ἀρχῆς μᾶλλον ὅτι παρεσκευάζοντο ἐπὶ τὴν κάθοδον, ἠθέλησαν νὰ περιβάλωσιν ἑαυτοὺς διὰ τῆς αἰγλῆς τοῦ ὀνόματος τούτου· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ νέᾳ τῶν πραγμάτων καταστάσει, ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς χερσονήσου, ἀπεδόθη εἰς τὴν πρώτην φυλὴν ἢ τῶν Ὑλλέων προσηγορία, ἣτοι τῶν ἀπογόνων τοῦ Ὑλλου, τοῦ μυθολογουμένου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλέους.

Περὶ δὲ τῆς στρατιᾶς τῆς καταγαγούσης τοὺς φυγάδας, ἡ ἐπικρατήσασα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων γνώμη ἦτο ὅτι τοὺς μὲν Αἰτωλοὺς ἀποκατέστησαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οἱ Λίτωλοι, τοὺς δὲ λοιποὺς οἱ Δωριεῖς. Ἡ Δρυοπίς μετωνομάσθη Δωρίς· αἱ νέαι ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν Λακωνικῇ καὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ ἰδρυθεῖσαι πολιτεῖαι ἐκλήθησαν δωρικαί. Ὁ Πίνδαρος ἀναφέρει δωρίους τεθμούς καὶ Αἰγιμιόν. Ἴδιος ἐλογίσθη βίος, τὸ δωριστὶ ζῆν καὶ πλεῖστα ὄσα τοῦ βίου τούτου προσηγoreύθησαν δωρικὰ, οἷον δώριος οἰκονομία· δωρίς ἐσθῆς. Ἴδιος ῥυθμὸς ὠνομάσθη δωρικός, οἷον κίονες δωρικοί, δωρικὰ τρίγλυφοι, δωρικὸν κυμάτιον· ὑπῆρξαν δὲ ὡς φαίνεται καὶ γράμματα, δωρικὰ κληθέντα. Ἐπὶ τέλους ὁ μέγας πελοποννησιακὸς πόλεμος παρεστάθη ὡς πόλεμος Δωριέων κατὰ Ἰώνων, τὰ δὲ δύο ταῦτα κυριώτατα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τμήματα ὡς ἀείποτε πρὸς ἄλληλα πολέμια.

Ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις μαρτυρίαι καὶ ἐνδείξεις καθιστῶσαι καταφανές ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Δωριέων δὲν ἐδήλου ἐξ ἀρχῆς ἰδίαν φυλὴν ἔχουσαν

ἔκτοτε τὸν ὑπὸ τῶν προαναφερθέντων γεγονότων ἀποδιδόμενον αὐτῇ ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ὁ Πλάτων, ἀφοῦ ἐξήγησε τίνες ἦσαν οἱ Ἡρακλειδαί, ἐξηγεῖ ἐνταύτῳ πῶς προέκυψεν εἰς μέσον ἢ τῶν Δωριέων προσηγορία, λέγων ὅτι οἱ ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Πελοπόννησον μετέβαλον ὄνομα, Δωριεῖς ἀντὶ Ἀχαιῶν κληθέντες, « διὰ τὸ τὸν συλλέξαντα αὐτοὺς τότε εἶναι Δωριᾶ. » Καὶ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὸ δωρικὸν γένος δὲν ἐκλήθη δωρικὸν εἰμὴ ἀφοῦ ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Πίνδαρος ἀποκαλεῖ τοὺς Σπαρτιάτας ἐγγόνους « Παμφύλου καὶ μὰν Ἡρακλειδᾶν, » ἦτοι ἐγγόνους τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ ποικίλου ὑπ' αὐτῶν συλλεγέμενος στρατοῦ. Κατὰ τὸν περὶ Ἑλλήνος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μῦθον, ὁ Δῶρος, λαβὼν τὴν πέραν χώραν Πελοποννήσου, ἐκάλεσεν ἀφ' ἑαυτοῦ ἅπαντας τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ οἰκοῦντας. Ὁ μῦθος οὗτος εἶναι μὲν ἀρχαιότατος, οὐχὶ ὅμως ἀρχαιότερος τῆς Ἡ' ἑκατονταετηρίδος, διότι ὅλως ἀποσιωπώμενος ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου· ὁ ἔστι προέκυψεν εἰς μέσον εὐθύς ὡς οἱ Σπαρτιάται, ῥυθμίσαντες διὰ Λυκούργου τὸ πολιτεύμα αὐτῶν, ἐπεδόθησαν διὰ τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου εἰς τὸ κυριαρχικὸν αὐτῶν στάδιον. Τότε ἵνα ἐξάρωσι τὸ ἐν τῷ ἐλληνικῷ κόσμῳ ἀξίωμα αὐτῶν παρέστησαν τὸν ἑαυτῶν ἀρχηγέτην ὡς πρωτότοκον τοῦ Ἑλλήνος υἱόν. Καὶ ὅμως δὲν εἶπον ἔτι ὅτι ἀπετέλουν ἰδίαν τινὰ φυλῆν, ἀλλ' ἀπεναντίας ὅτι ἅπαντες οἱ ἐκ τῆς Πελοποννήσου οἰκοῦντες ὠνομάζοντο Δωριεῖς. Τὴν ἀξίωσιν ἰδίας φυλῆς δὲν ἤρχισαν νὰ προτείνωσιν εἰμὴ ἐν τῇ Ζ' ἑκατονταετηρίδι ὅτε καὶ ὅλας τὰς πιθανότητας συνετελέσθη ἢ ὅλη περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν παράδοσις. Τότε, ὁσημέραι προαγομένης τῆς ἐπιδόσεως αὐτῶν, ἠθέλησαν κατὰ πρῶτον νὰ ἐπιδείξωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἔκκριτον τοῦ ὅλου ἔθνους μοῖραν, ἐνταύτῳ δὲ νὰ λάβωσιν ἴδιόν τι ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ὀρυθητήριον· καὶ τότε ὁ Τυρταῖος εἶπεν ὅτι ἦλθον ἐκ Δρυοπίδος, ἢ δὲ Δρυοπίς, μετονομασθεῖσα Δωρίς, παρέμεινε λογιζομένη ὡς μητρόπολις τῶν Δωριέων.

Οὐδεὶς τὸ πάλαι ἐπίστευεν εἰς τοὺς δωρίους τεθμούς τοῦ Αἰγυμιοῦ. Μέχρι τοῦ Λυκούργου πολιτεύματος οἱ Σπαρτιάται διετέλεσαν κατὰ τε τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην κακονομώτατοι πάντων Ἑλλήνων καὶ ἐπὶ πλεῖστον στασιάζοντες· τοὺς δὲ νόμους τοῦ Λυκούργου, αὐτοὶ τε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἐγκριτώτατοι τῶν Ἑλλήνων Ἡρόδοτος, Ἀριστοτέλης, Στράβων, Πλούταρχος, ἔλεγον ἐκ Κρήτης παραληφθέντας. Τὸ δωριστὶ ζῆν ἐσήμαινε δαιτυᾶσθαι κατὰ τοὺς θεσμούς τοῦ Λυκούργου,

οἵτινες δὲν ἦσαν δωρικοὶ καὶ, παρεκτός τῆς Σπάρτης, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην δωρικὴν πόλιν ἀναφαίνονται. Δωρικὸς ῥυθμὸς ἐκλήθη ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἀπλούστατος ἑλληνικὸς ῥυθμὸς, ὅστις τοσοῦτον ὀλίγον ἦτο ἰδιόζων τοῖς Δωριεῦσιν ὥστε βραδύτερον ἐν τῇ δωρικῇ Κορίνθῳ ἀνεπλάσθη τὸ ποικιλώτερον τῶν κιονοκράνων. Περὶ τοῦ δωρικοῦ ῥυθμοῦ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅ,τι ἔλεγεν ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῆς δωρίδος ἐσθῆτος· πᾶσα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τῶν γυναικῶν ἐσθῆς «ἡ αὐτὴ ἦν τὴν νῦν Δωρίδα καλοῦμεν,» καὶ ὅ,τι αὐτὸς ὁ Μύλλερὸς περὶ τῶν δωρικῶν γραμμάτων· δωρικά ἐκλήθησαν τὰ ἀρχαιότατα ἑλληνικὰ γράμματα.

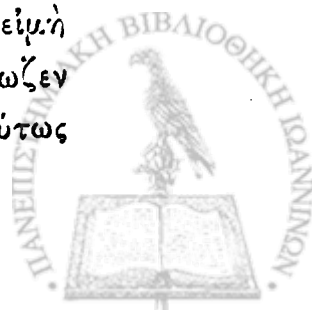
Αὐτοὶ οἱ Σπαρτιάται οὐδόλως ἐπίστευον εἰς τὸν πανάρχαιον τῶν Δωριέων βασιλέα καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Πάμφυλον καὶ Δύμαντα. Ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς πόλεως αὐτῶν ἦν διέσωσεν ἡμῖν ὁ περιηγητὴς Πausanias, κατονομάζονται πλεῖστα μνημεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὰς παραδόσεις τῶν ἀχαικῶν χρόνων· ἡ μεγάλη τῆς Ἀφεταιίδος ὁδὸς ἣτις παρῆγε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ δρόμου ὃν προέθηγεν ἐν αὐτῇ ὁ Ἰκάριος εἰς τοὺς μνηστῆρας τῆς Πηνελόπης· Ὀρέστου καὶ Ἀγαμέμνονος τάφος· Ἐλένης ἱερόν· Κάστορος μνῆμα· ἄγαλμα Διοσκούρων Ἀμβουλίων κ.τ.τ. Πλεῖστα δὲ πάλιν ἀναφέρονται μνημεῖα δικαινίζοντα γεγονότα καὶ ὀνόματα τῶν ἱστορικῶν χρόνων· οἷον Δήμου Σπαρτιατῶν ἀνδριάς, Στοά περσικὴ ἀπὸ Μηδικῶν λαφύρων, μνῆμα Λεωνίδου, μνῆμα καὶ εἰκόνες Πausanias, τάφος Βρασιίδου κ.τ.τ. Ἀλλὰ μάτην ἠθέλομεν ἀναζητήσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἰκόνα ἢ ἠρῶν τοῦ Αἰγυμιοῦ ἢ τοῦλάχιστον τῶν υἱῶν αὐτοῦ Παμφύλου καὶ Δύμαντος, οἵτινες, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἔπεσον ἀμφοτέροι ἐν τῷ ἀγῶνι δι' οὗ οἱ Δωριεῖς ἐγένοντο κύριοι τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἐκήρυττον ἑαυτοὺς διαρρήδην Ἀχαιοὺς, οὐχὶ Δωριεῖς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Κλεομένης· θελήσας δὲ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἄδυτον τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει θεᾶς, παρεκωλύθη ὑπὸ τῆς ἱερείας ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι «οὐ θεμιτὸν Δωριεῦσι παριέναι ἐνταῦθα.» Τότε ὁ Κλεομένης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποκριθῇ· «ὦ γύναι, ἀλλ' οὐ Δωριεὺς εἰμι, ἀλλ' Ἀχαιός.»

Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ὅτι οἱ Δωριεῖς ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἄθροισμα μαχίμων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατοίκων τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν οἱ φυγάδες τῆς Πελοποννήσου ἵνα δι' αὐτῶν ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας. Εἰς φυλὴν δὲ ἰδίαν δὲν μετεμορφώθησαν εἰμὴ βραδύτερον, ὅτι οἱ Σπαρτιάται, γενόμενοι κύριοι τῆς μετὰ τὰ τρωϊκὰ ἐπελθούσης εἰς τὰ πράγματα τῆς χερσονήσου μεταβολῆς, ἠθέλησαν νὰ παραστήσωσι

τὴν μεταβολὴν ταύτην ὡς ἔργον ἐξαιρέτου τινὸς μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπὶ τούτῳ ἀνέπλασαν τότε τὸν μῦθον τοῦ Ἑλλήνος μετὰ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Δώρου, ἐνῶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας οἱ Ἕλαιοι εἶχον δημιουργήσει τὸν πρῶτον ἑλληνικὸν κόσμον· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέδωκαν εἰς τὸν Δίγμιον τοὺς θεσμοὺς τοῦ Λυκούργου, οἵτινες οὐδὲν κοινὸν εἶχον οὔτε πρὸς τὸν προγενέστερον οὔτε πρὸς τὸν μεταγενέστερον ἑλληνικὸν βίον, ἀλλὰ μεταφυτευθέντες ἐκ Κρήτης εἰς Σπάρτην, θαυμασιῶς τῶν αὐτῶν ἐτελειώθησαν. Καίτοι δὲ εἴμεθα ἔτι μακρὰν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐγένετο ἡ μεταμπίσις αὕτη, θέλομεν οὐδὲν ἡττον ὀνομάζει Δωριεῖς τοὺς μετὰ τῶν παλινοστών φυγᾶδων ἐμβαλόντας εἰς τὴν Πελοπόννησον μαχητὰς, ἐπόμενοι τῷ Ἡροδότῳ καὶ τῷ Πλάτῳ, οἵτινες λέγουσιν αὐτοὺς ἔκτοτε Δωριεῖς κληθέντας.

Οἱ Δωριεῖς διεπέρασαν βεβαίως ἐκ Ναυπάκτου, ἀλλὰ δὲν ἐγένοντο κύριοι τῆς χερσονήσου διὰ μάχης μιᾶς. Μόνοι οἱ Ἐπειοὶ φαίνονται ἀναλαβόντες τὴν πατρίδα αὐτῶν ἀκωλύτως. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δὲν ἐπῆλθεν ἄλλη μεταβολή, εἰμὴ ὅτι ἐγκατεστάθη τότε παρ' αὐτοῖς μοῖρα τις τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ὅμως δὲν ἔδωκαν εἰς τοὺς κατοίκους τὸ ἑαυτῶν ὄνομα· ἡ μὲν προσηγορία τῶν Ἐπειῶν ἐξέλιπεν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἐπεκράτησεν ἡδὴ ἑτέρα τις, ἡ τῶν Ἡλείων, ἐπιχώριος οὖσα καὶ αὕτη ἀνεκαθεν, διότι ἀναφέρεται ἐν ταῖς ὀμηρικοῖς ἔπεσιν. Οἱ δὲ Μεσσηνιοὶ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι προζέκρουσαν εἰς δυσχερείας δεινάς.

Ὁ Ἐφορος ἀξιῶ μὲν συνωδᾶ τῇ κοινῇ πικραδόσει ὅτι οἱ Μεσσηνιοὶ ἐγένοντο ἐν τῷ ἅμα κύριοι ἀπάσης τῆς χώρας, προσπιφέρει ὅμως ὅτι μετ' ὀλίγον ἠνγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν Στενούκλαρον· καὶ τοῦτο κυροῦται ὑπὸ γεγονότων ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένων. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Τήλεκλος λέγεται οἰκίσας πλησίον τοῦ μεσσηνιακοῦ κόλπου πόλεις τρεῖς· Ποιήεσσαν, Αἰγείας καὶ Τράγιον· ἄρα ἡ χώρα αὕτη δὲν ἀνήκεν ἔτι εἰς τοὺς Μεσσηνίους Δωριεῖς· δὲν ἀφῆρέθη δὲ ἀπὸ αὐτῶν ἐν τῷ μεταξύ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διότι τὸ γεγονός εἶναι κατὰ μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα προγενέστερον τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου. Πλὴν τούτου ἐν ἔτει 736, ἀνηγορεύθη ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ ἀγῶνι νικητῆς ὁ Κορωνάιος Ὁξύθεμις· ἀλλ' εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδυσθῶσιν εἰμὴ πολῖται αὐτονόμου πόλεως, ἐκ τούτου δ' ἔπεται ὅτι ἡ Κορώνη διέσωζεν ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὴν ἑαυτῆς ἀνεξαρτησίαν. Χρονία ὡσαύτως

ἀπέβη ἡ τῆς Λακωνικῆς κατάληψις. Τὴν Σπάρτην παρέδωκε μὲν εἰς τοὺς παλινοστούς ὁ Φιλόνομος, ἀλλ' εἰς ἀμοιβὴν ἔλαβε τὰς Ἀμύκλας, αἵτινες παρέμειναν αὐτόνομοι μέχρι Τηλέκλου. Τότε δὲ μόνον ἐκυριεύθησαν αἱ τε Ἀμύκλαι, καὶ ἡ Φᾶρις, καὶ αἱ Γερόνθραι, ἐχόντων Ἀχαιῶν αὐτάς, 300 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς καθόδου. Καὶ ἔτι βραδύτερον, ἐπὶ Ἀλκαμένους τοῦ Τηλέκλου, κατελήφθη τὸ Ἔλος, Ἀχαιῶν ἔτι ἐχόντων αὐτό.

Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι οἱ Δωριεῖς ζῶν Ἡρακλείδαις δὲν κατέσχον διὰ μιᾶς ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον· καὶ συνάγεται σύναμα ὅ,τι τὸ ἀνατολικὸν τῆς χερσονήσου τμημα δὲν προσεβλήθη ὑπὸ τῆς στρατιᾶς ἣτις διεπέρασεν ἀπὸ Ἀντιρρίου εἰς Ῥίον. Ἡ στρατιὰ ἐκείνη, πρὸς τοσαύτας προσκρούσασα δυσχερείας ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Λακωνικῇ, δὲν ἠδύνατο ν' ἀσχοληθῇ ἐν ταύτῳ περὶ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Κορινθίας. Αἱ τελευταῖαι αὗται χῶραι προσεβλήθησαν βεβαίως ὑπὸ μοίρας τοῦ δωρικοῦ στρατοῦ ἐπιδραμούσης ἀπὸ θαλάσσης διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου. Τοῦτο ὑποδείκνυται προσέτι ἐκ τοῦ ὅτι μεταξὺ τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Ἠλείων ὑφίσταντο σχέσεις τινές, ὧν ἢ αἰείποτε ἢ ἐπὶ τινα χρόνον παρέμειναν ἀμέτοχοι οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι. Τοῦ ἱεροῦ Ἀρτέμιδος τῆς Διμνάτιδος τοῦ κειμένου ἐπὶ τοῖς ὄροις τῆς Μεσσηνίας μετεῖχον πάντοτε μόνοι Δωριέων οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι. Κατ' ἀρχὰς δὲ, ἦτοι ἐπὶ ἡμίσειν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἐκοινώνησαν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνος μόνοι οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἠλεῖοι· Κορίνθιοι, Ἐπιδαῦριοι καὶ Μεγαρεῖς δὲν παρέστησαν ἐν αὐτῷ εἰμὴ μετὰ τὴν δωδεκάτην Ὀλυμπιάδα καὶ ἔτι βραδύτερον ἀπέβη ἡ πανήγυρις ἐκείνη πανελληνίως.

Κατὰ τὰ λοιπὰ, οἱ παλινοστοὶ τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ὑπέστησαν περιπετείας ἀναλόγους τῶν ὅσαι συνέβησαν ἐν Λακεδαίμονι καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ. Τὸ Ἄργος καὶ ἡ Κόρινθος, ἐπολιορκήθησαν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἀπὸ τῶν παρακειμένων λόφων τοῦ Τημενίου καὶ τοῦ Σολυγίου· ἡ Σικυῶν, ἡ Αἴγινα, ἡ Τροιζήν, ἡ Ἐρμιόνη, ἡ Ἐπίδαυρος ἐκυριεύθησαν ἐπὶ τῆς δευτέρας γενεᾶς, ὁ Φλιυῶς καὶ αἱ Κλεωναὶ ἐπὶ τῆς τρίτης, ἡ Ἀσίνη ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ναυπλία ἐν τῇ ἑβδόμῃ, ἔτι δὲ ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων, αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς ἦσαν πόλεις αὐτόνομοι.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως καθ' ἣν οἱ

Ἄχαιοι, ἐξωσθέντες διὰ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν ἐκ τῆς ἄλλης Πελοποννήσου, ὤρμησαν εἰς τὴν βόρειον παραλίαν καὶ καταλαβόντες αὐτὴν ἠνάγκασαν τοὺς προτέρους κατοίκους, Ἴωνας ὄντας, νὰ καταφύγωσιν πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναίους. Ἄλλ' ἡ ὀλοσχερὴς κατάκτησις τῆς Μεσσηνίας, τῆς Λακωνικῆς καὶ αὐτῆς τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας ἐγένετο διὰ χρόνου μακροῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέβαινον βεβηχίως ἀποδημίαι τινὲς ἐκ τῶν καταλαμβανομένων πόλεων ὅσων οἱ πρότεροι κάτοχοι ἐδέησε νὰ ἐκχωρήσωσι μέρος τῶν κτήσεων αὐτῶν εἰς τὴν καταγαγοῦσαν τοὺς φυγάδας στρατιάν· ἀθροαὶ ὅμως μεταναστάσεις λαῶν, οἷας ὑποθέτει ἡ παράδοσις, οὐδεμίᾳ ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ γείνωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ἀφοῦ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ μάλιστα ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐπὶ 300 ἢ 400 ἔτη τὸ πλεῖστον τῆς χώρας ἐξηκολούθησε κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν.

Ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατάστασις ὀργανώθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ πολὺ πρωϊμώτερον ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ. Δὲν προσθέτω καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ διότι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἡ μεταβολὴ οὐδέποτε ἐν αὐτῇ διωργανώθη σπουδαίως. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ χερσονήσῳ εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἥτοι περὶ τὸ 400 ἔτος ἀπὸ τῆς καθόδου, ἐνῶ καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπρώτευσεν τὸ Ἄργος· καὶ τοῦτο τὸ μὲν διότι ἐνταῦθα πλεῖστον τῆς χώρας κατελήφθη πολὺ πρότερον ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ, τὸ δὲ διότι ἡ νέα διαρρύθμισις τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου δὲν διέφερε πολὺ τῆς ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων. Ἡ ἀρχαία ἐκάστης πόλεως αὐτονομία διεσώθη ἀπράλλακτος· ἐν ἄλλαις λέξεσι μία πόλις δὲν ἐκυριάρχει τῶν λοιπῶν, καθάπερ ἐγένετο βραδύτερον ἐν τῇ Λακωνικῇ. Ὁ βασιλεὺς ἐκάστης πόλεως συνήθως οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ τῶν ἀρίστων προιστάμενος. Οἱ πολῖται ἐκάστης πόλεως διηροῦντο, ὅπως ἔκπλαι, εἰς φυλάς, ὧν γνωρίζομεν ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὰ ὀνόματα. Κατὰ τὰ προσυμφωνηθέντα ὑπὸ τῶν παλινοστών, ἐν ὅσῳ εὗρισκοντο ἔτι ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, αἱ πρῶται ἐκάστης πόλεως φυλαὶ ὀνομάσθησαν Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι καὶ Δυμᾶνες ἢ Δυμανάται. Οἱ πρῶτοι ἠνίττοντο τοὺς Ἡρακλίδας, ἥτοι τοὺς ἐπιστρέψαντας φυγάδας· οἱ δεῦτεροι τὴν πολύφυλον αὐτῶν στρατιάν· τῶν δὲ τρίτων ἡ προσηγορία, ἥτις ἀνήγετο ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Αἰγυμιοῦ Δύμαντα, ἡ ἱστορικὴ ἐτυμολογία δὲν ἀνευρέθη ἔτι. Ἄλλ' ὅπως ὡς πρὸς τὴν ὅλην χώραν τῆς ἀνατολικῆς

Πελοποννήσου μία πόλις δὲν ἐκυριάρχησε τῶν λοιπῶν, οὕτω καὶ καθ' ἑκάστην πόλιν, οἱ παλίνοστοι καὶ ἡ στρατιὰ αὐτῶν δὲν ἰδιοποιήθησαν ἅπαντα τὰ πολιτικὰ δίκαια. Ἐνταῦθα συνέβη συμβιβασμός τις πρὸς τοὺς προτέρους κατοίκους. Τοιοῦτος συμβιβασμός ἐγένετο κατ' ἀρχὰς καὶ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ. Ἄλλ' εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας ἡ ὑπὸ τῶν Δωριέων προταθεῖσα ἰσονομία πρὸς τοὺς προτέρους κατοίκους, δὲν ἠὲδοκίμησεν, ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ ἀπέτελεσε τὴν βᾶσιν ἅπαντος τοῦ μετέπειτα βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἐν Ἄργει καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ οἱ προηγούμενοι κάτοικοι ἀπέτελεσαν φυλὴν τετάρτην, τὴν Ὑρνηθίαν· ἐν Σικυῶνι τετάρτην ὡσαύτως, τὴν τῶν Αἰγιαλέων ἐν Κορίνθῳ μάλιστα αἱ φυλαὶ συνεπροσώθησαν εἰς ὀκτώ· ἡ δὲ διάλεκτος ἡ παραχθεῖσα ἐκ τῆς μίξεως τῶν διαλεκτικῶν ἑτεροιώσεων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μετὰ τῆς γλώσσης τῶν ἐγχωρίων, ἀπέβη πολὺ μαλακωτέρα τῆς αὐστηρᾶς λεγομένης δωρικῆς. Ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότατον, τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων παρέμεινεν ὁποῖον ἦτο πρὸ τῆς δωρικῆς κατακτῆσεως. Ἐνεκα τῶν πρώτων ἀνωμαλιῶν ὅσας αὕτη ἐπήγαγεν, ἴσως ἡ ἐμπορία καὶ ἡ ναυτιλία ἠλαττώθησαν ἐπὶ τινα χρόνον· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ἐτρέπησαν αὖθις ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν, ἐνῶ τοιοῦτό τι ἐν μὲν τῇ Λακωνικῇ οὐδέποτε ἔκτοτε συνέβη, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ χερσονήσῳ δὲν ἀναφαίνεται εἰμὴ πολὺ βραδύτερον.

Ὁ ἐμπορικὸς καὶ ναυτικὸς οὗτος βίος τῶν πόλεων τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Κορινθίας δυσκόλως ἤθελεν εὐδοκίμησαι ἐὰν αὐταὶ διετέλουν μεμονωμέναι ἀπ' ἀλλήλων. Ἐπὶ μακρότατον χρόνον οὐδεὶς τῶν κατὰ πόλεις βασιλέων ἴσχυσε τοσοῦτον ὥστε νὰ εἰσαγάγῃ ἐνόνητά τινα περὶ τὰς ἐνεργείας τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ ἅπαξ καὶ μετὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐπὶ Φεῖδωνος τοῦ Ἀργείου. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ ἀνάγκη αὕτη ἐθεραπεύθη μέχρι τινὸς διὰ δύο ἀμφικτυονιῶν.

Ἡ μὲν, ἡ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἀρχαιοτέρα, κατηρτίσθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Ἄργει ἱεροῦ τοῦ Πυθαίεως Ἀπόλλωνος, ταῦτόν εἰπεῖν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἄργους. Τὰ εὐάριθμα εἰδικὰ γεγονότα, τὰ περιτωθέντα περὶ τῆς ἀμφικτυονίας ταύτης, ὑποδεικνύουσι τό τε ἐξωτερικὸν ἀξίωμα αὐτῆς καὶ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χαλαρώτεραν ἀποβάσαν ἐσωτερικὴν αὐτῆς λειτουργίαν. Κατὰ τὸ πρῶτον

ἡμῶν τῆς ὀγδόης ἐκκτονταετηρίδος οἱ Μεσσήνιοι, ἐρίζοντες πρὸς τοὺς Λακεδαιμόνιους, ἐν ταῖς περὶ τὸν πρῶτον μεσσηνιακὸν πόλεμον, προέτειναν νὰ δώσωσι δίκας παρὰ Ἀργείοις ἐν Ἀμφικτυονίᾳ· ὅπερ ὅμως οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ τότε βυθμισάντες μὲν ἤδη τὸ πολίτευμα αὐτῶν καὶ κύριοι τῆς ὅλης Λακωνικῆς γενόμενοι, δὲν παρεδέχθησαν. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἐκκτονταετηρίδος, ἔτι 514, οἱ Ἀργεῖοι ἐπέβαλον ἐπὶ παρασπονδίᾳ χρηματικὴν ποινὴν ταλάντων 500 εἰς τὴν Αἴγινα καὶ ἄλλων τόσων εἰς τὴν Σικυῶνα· ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων πόλεων, οἱ μὲν Αἰγινῆται ἀθροῦς ἀπεποιήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν ἀπόφασιν, οἱ δὲ Σικυῶνιοι, ἀνομολογήσαντες τὸ δίκαιον αὐτῆς, συνεφώνησαν νὰ καταβάλωσιν ἑκάτον μόνον τάλαντα. Πάλιν δὲ μετὰ ἑκάτον περίπου ἔτη, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπειδὴ οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἀπεποιήθησαν νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ Πυθαέως Ἀπόλλωνος τὸ νενομισμένον θῦμα καὶ τὰς ὀφειλομένας χρηματικὰς εἰσφορὰς, οἱ Ἀργεῖοι, κυριώτατοι ὄντες τοῦ ἱεροῦ, ἐπεχείρησαν διὰ πόλεμον νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς εἰς τοῦτο.

Αἱ συγχροτοῦσαι λοιπὸν τὴν ἀμφικτυονίαν ταύτην πόλεις δὲν ὑπήκουον πάντοτε ἀπροφασίστως εἰς τὸ Ἄργος· ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους, ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ τῇ δεκάτῃ ἐκκτονταετηρίδι, ὁ σύνδεσμος οὗτος συνετέλεσεν ἔστιν ὅτε εἰς τὴν κοινοπραγίαν αὐτῶν, Πᾶσαι αἱ ὑπὸ Ἀργείων, Ἐπιδαυρίων, Τροιζηνίων, Αἰγινητῶν ἐκπεμφθεῖσαι ἢ τότε ἢ μικρὸν ἔπειτα ἀποικίαι ἐτράπησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἠκολούθησαν συστηματικὴν τινα πορείαν ἐκ τοῦ Ἀργολικοῦ καὶ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς Κρήτην, Κάρπαθον, Ῥόδον, εἰς τὰς παρακειμένας τῇ Ῥόδῳ νήσους Νίσυρον, Κῶν, Καλύδναν καὶ εἰς τὰς δύο ἄκρας τοῦ τῆς ἀπέναντι στερεᾶς Κεραμικοῦ κόλπου, ὅπου ἐκτίσθησαν ἡ Κνίδος καὶ ἡ Ἀλικαρνασός. Αἱ ἀποικίαι αὗται ὀνομάσθησαν μὲν δωρικαί, ἀλλὰ πρᾶγματι οἱ μετασχόντες αὐτῶν Δωριεῖς ἦσαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν. Ὅση δὴποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ καταγαγοῦσα τοὺς φυγάδας στρατιὰ, ἡ στρατιὰ αὕτη, πρὶν ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις, ἔδει νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀρξάμενὴν καὶ πλὴν τούτου, οἱ μαχηταὶ ἐξ ὧν συνέκειτο ἦσαν ἥμιστος εἰς τὴν πελαγονοδρομίαν ἐπιρρεπεῖς. Πολὺ οἰκειότεροι πρὸς τὴν θάλασσαν ἦσαν οἱ Ἀχαιοὶ, οἵτινες εἶχον πρὸς ἀποδημίαν καὶ τὸν λόγον ὅτι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκχωρήσωσι μέρος τῶν κτήσεων, καὶ ἴσως τὸ κάλλιστον, εἰς τοὺς ἐπήλυδας. Οἱ Δωριεῖς δὲν ἔπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ ὠφελῶσιν ἐκ τῶν δύο τούτων περιστάσεων, παρέχοντες κυρίως τοὺς οἰκι-

στάς τῶν νέων ἰδρυμάτων, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθησαν ταῦτα δωρικά. Ὅποσον εὐάριθμοι δὲ ἦσαν οἱ κατοικίσαντες αὐτὰ Δωριεῖς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς δύο μόνον ἀναφαινόνται δωρικῶν φυλῶν ὀνόματα καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀνὰ ἓν μόνον οὐχὶ τρία. Ἐν Κυθωνίᾳ μὲν ἡ Ὑλληῖς φυλὴ, ἐν Ἀλικαρνασῶ δὲ ἡ Δυμανῆτις. Τῶν ἀποικιῶν τούτων οἱ κάτοικοι συνέκειντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν Ἀχαιῶν ὅσοι παρηκολούθησαν τοὺς οἰκιστὰς καὶ ἐκ τῶν προτέρων οἰκητόρων. Ἐν Κρήτῃ μάλιστα ἡ Ὀδύσεια ῥητῶς κατονομάζει τοὺς Ἀχαιοὺς παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν. Ὑπάρχει δὲ καὶ γεγονός τι μαρτυροῦν ἐμφανέστατα ὁποῖαν τύχην ἔλαβον ἐνιαχοῦ αἱ δωρικαὶ αὐταὶ ἀποικίαι. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας βεβαιοῖ ὅτι μεταξὺ τῶν ποικίλων ἔθνων, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθησαν αἱ ἰωνικαὶ κληθεῖσαι ἀποικίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπῆρχον καὶ Δωριεῖς Ἐπιδαύριοι. Οἱ Ἐπιδαύριοι οὗτοι Δωριεῖς ἐξιωνίσθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων οὐδὲν ἴχνος αὐτῶν ἐσώζετο οὔτε ἐν τῇ γλώσσῃ, οὔτε ἐν τοῖς θεσμοῖς, οὔτε ἐν τῷ χαρακτῆρι τῶν ἰωνικῶν ἐκείνων ἀποικιῶν.

Τινὲς τῶν ἐκ Πελοποννήσου ἀποδημιῶν, κατ' ἀρχὰς μάλιστα, ἐγένοντο καὶ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως εἰς τὴν Ἀττικὴν. Καὶ φέρεται ὅτι οἱ νέοι οὗτοι φυγάδες παρείχον πράγματα εἰς τοὺς παλινοστήσαντας· διότι, κατὰ τὴν παράδοσιν, τούτου ἕνεκα οὐ πολὺ ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ τοῦ Ἄργου Ἀλθαιμένης καὶ ὁ τῆς Κορίνθου Ἀλήτης ἐστράτευσαν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας. Ἡ ἐστρατεία αὕτη ἀπέτυχεν· οἱ ἐπιδραμόντες ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐκυρίευσαν ὅμως ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὰ Μέγαρα, τὰ ὁποῖα τότε ὑπέκυψαν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Κορίνθου. Οὐδεμία δὲ τῶν πόλεων οὐ μόνον τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, ἀλλὰ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ἴσχυσε καὶ ἐπλούτησε κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας ὅσον ἡ Κόρινθος. Πρῶτοι οἱ Κορίνθιοι, ἱστορεῖ ὁ Θουκυδίδης, λέγεται ἐγγύτατα τοῦ νῦν τρόπου μεταχειρίσαι τὰ περὶ τὰς ναῦς, καὶ τριήρεις ἐν Κορίνθῳ πρῶτον τῆς Ἑλλάδος ναυπηγηθῆναι (ἐν τῷ τέλει τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος)· αὐτοὶ καταλύσαντες τὴν πειρατείαν καὶ, ἐντὸς τῆς ὀγδόης ὡσαύτως ἑκατονταετηρίδος, καταλιπόντες τὴν ἀνατολὴν εἰς τὰς ἄλλας τῆς ἀμφικτυονίας πόλεις, ἐτράπησαν πρὸς δυσμὰς καὶ ἔκτισαν τὰς δύο μεγίστας ἑλληνικὰς ἀποικίας, Συρακούσας καὶ Κέρκυραν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αἱ ἀποικίαι αὗται ὅπως καὶ πάντα τὰ λοιπὰ δωρικά λεγόμενα ἰδρύματα, τὰ κτισθέντα πρὸς δυσμὰς, ἐπολυάνδρουν ὄχλοις συμμίκτοις, ὃ ἔστιν ἦσαν τόσον δωρικαὶ ὅσον καὶ τὰ πρὸ μικροῦ

μνημονευθέντα ἀνατολικά ἰδρύματα. Οἱ Κορίνθιοι τελευταῖον, κύριοι γενόμενοι τῶν Μεγάρων, ἐνεφύσησαν εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὸ θραιμόνιον αὐτῶν ναυτικὸν πνεῦμα. Τῶντι, τὰ Μέγαρα. ἡ μόνη ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκδωρισθεῖσα πόλις, ἀποβαλόντα πρῶιμώτατα, εἰ καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, τὴν ἀρχὴν τῆς Κορίνθου καὶ μετασχόντα ὡς πόλις αὐτόνομος τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, ἐξώρμησαν ἀπὸ τῆς ὀγδῆς ἑκατονταετηρίδος πρὸς ἀνατολὰς ἄμα καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ ἔκτισαν ἀποικίας πολλὰς ἐν Βιθυνίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ, ἐξ ὧν ἀρκοῦμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὸ Βυζάντιον, εἰς τὴν ἴδρυσιν τοῦ ὁποίου μετέσχον καὶ Ἀργεῖοι, καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ Ὑβλαν καὶ Σελινοῦντα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους προέκυψεν εἰς μέσον ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἑτέρα ἀμφικτυονία, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Καλαυριάῳ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος. Τὴν καθαρῶς ναυτικὴν ταύτην ἀμφικτυονίαν συνεκρότου πόλεις ἑπτὰ· Ἑρμιόνη, Ἐπίδαυρος, Αἶγινα, Πρασιεῖς, Ναυπλιεῖς, Ἀθῆναι, Ὀρχομενὸς ὁ Μινύειος· ὃ ἐστὶν ἐνῶ δὲν ἐκοινώνουν αὐτῆς αἱ δύο μᾶλλον ναυσιπόροι πόλεις τῆς τότε Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τοῦ δωρικοῦ αὐτῆς τμήματος, ἡ Κόρινθος καὶ τὰ Μέγαρα, περιελαμβάνοντο ἐν τούτοις εἰς αὐτὴν δύο πόλεις ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἰωνικὸν καὶ τὸν αἰολικὸν κόσμον, Ἀθῆναι καὶ Ὀρχομενὸς ὁ Μινύειος. Μήπως λοιπὸν ὁ νέος οὗτος συνασπισμὸς ἀπηρτίσθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαγωνισθῶσιν οἱ μέτοχοι αὐτοῦ ἐν κοινῷ πρὸς τοὺς ἰδίᾳ κατὰ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἐπικρατοῦντας Κορινθίους καὶ Μεγαρεῖς;

Ὅπως δὴποτε ὁ ὄργασμὸς οὗτος ἐκυοφόρησεν ἐν τῇ ὀγδῇ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἑτέροις θεσμοῦς. Ἐμπορικὴ τις ἐπικοινωνία ὑφίστατο, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν ἤδη χρόνων, καὶ ἔκτοτε βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ διεξάγεται δι' ἀπλῆς ἐμπορευμάτων ἀνταλλαγῆς. Εἰδὸς τι λοιπὸν μεταλλικοῦ νομίσματος ὑπῆρχεν ἀπὸ καιροῦ ἐν Ἑλλάδι, ὡς μαρτυροῦσι τὸ χρυσοῦν τάλαντον καὶ ἡμιτάλαντον τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ τῆς Ἰλιάδος. Ἄλλ' ὁποῖον ἦτο τὸ βάρος καὶ ἡ ἀξία τοῦ τάλαντου τούτου, ἄδηλον. Ὑπῆρχε προσέτι εἴτε ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, εἴτε βραδύτερον, πάντως ὅμως πρὸ τῆς ὀγδῆς ἑκατονταετηρίδος, νομισμάτιον ὀβελιαῖον, σιδηροῦν ἢ χαλκοῦν, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ σχήματος ἐκαλεῖτο ὀβελός ἢ ὀβολός· τὸ δὲ ποσὸν τῶν ὀβελῶν τούτων ὅσον ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ἡ δράξ, ὠνομάζετο δράγμα (δραχμή). Καὶ τελευταῖον ἐκυκλοφόρουσαν πιθανώτατα ἐν Ἑλλάδι πολλὰ ἄσιανὰ νομίσματα. Πάντα ὅμως

τὰ ὄργανα ταῦτα τῆς συναλλαγῆς δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ὁσημέραι προαγομένην ἐμπορικὴν τῆς Ἑλλάδος κίνησιν, τὰ μὲν ἰθαγενῆ ὡς ἀόριστα, τὰ δὲ ξένα ὡς μὴ παρέχοντα πολλάκις ἀποχρώσας ἐγγυήσεις. Ὅθεν ἀπαραίτητον κατέστη περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, νὰ κοπῆ ἑλληνικὸν κεχαραγμένον νόμισμα, καὶ ταύτην τὴν ἀνάγκην ἐξεπλήρωσεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Φεῖδων.

Περὶ τῆς ἐν Ἄργει βασιλείας, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἀόριστους τινὰς εἰδήσεις. Οἱ Ἄργεῖοι λέγονται ἀγαπήσαντες ἐκ παλαιτάτου τὴν ἰσηγορίαν καὶ τὸ αὐτόνομον, τοσοῦτον δὲ περιορίσαντες τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὥστε ἀπὸ Μήδωνος, ἐγγόνου τοῦ Τημένου, καὶ ἐφεξῆς δὲν παρέμεινε τῷ ὑπερτάτῳ τῆς πολιτείας ἄρχοντι εἰμὴ τὸ ὄνομα τῆς βασιλείας. Ἀλλ' ὁ Φεῖδων, πρᾶλαθὼν διεσπασμένην εἰς πλείω μέρη τὴν κληρονομίαν τοῦ Τημένου, ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Διὰ τίνων τρόπων ἐκράτυεν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν βασιλείαν τοῦ Ἄργους, δὲν γνωρίζομεν, ἔπραξεν ὅμως ἔργα μαρτυροῦντα ὅτι ἴσχυσε τῶντι μεγάλως καὶ ὅτι μετεχειρίσθη τὴν ἰσχὺν ταύτην ἐπ' ἀγαθῷ.

Ὁ Φεῖδων ἔκοψε πρῶτος νόμισμα κεχαραγμένον «τότε ἄλλο καὶ τὸ ἀργυροῦν,» ἰδρύσας τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτοῦ εἰς Αἴγιναν, ἧτις, μετὰ τὴν Κόρινθον, ἦτο ἴσως ἡ ἐμπορικωτέρα τῶν πόλεων τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, καὶ πρῶτος ὥρισε τὰ μέτρα τῶν ὑγρῶν καὶ τῶν ξηρῶν. Ἐν τῷ νομισματικῷ τοῦ Φεῖδωνος συστήματι διετηρήθησαν μὲν τὰ προϋπάρχοντα ὀνόματα τῆς δραχμῆς καὶ τοῦ ὀβολοῦ, ὠρίσθησαν δὲ καὶ δύο σταθμοὶ νομισμάτων, ὧν ὁ βεχρύτερος ἐκλήθη τάλαντον, κατὰ τὴν ὀμηρικὴν λέξιν, ὁ δὲ ἐλαφρότερος, μναῖ, ἧτις ἦτο λέξις ἄσιανή.

Διότι ἅπας οὗτος ὁ νομισματικὸς θεσμὸς, ὡς καὶ τὰ μέτρα τῶν ὑγρῶν καὶ τῶν ξηρῶν, ἐκανονίσθησαν ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐν τῇ δυτικομεσημβρινῇ Ἀσίᾳ ἐπικρατούντων, μεθ' ἧς διεξήγοντο αἱ κυριώταται ἐμπορικαὶ σχέσεις. Δύο δὲ ἦσαν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις τὰ νομισματικὰ συστήματα, ἅτινα ἀμφότερα εἰσῆχθησαν ἐν Ἑλλάδι ἀπαράλλακτα περὶ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους· τὸ μὲν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ, ὑπὸ τοῦ Φεῖδωνος, τὸ δὲ ἴσως μικρόν τι βραδύτερον ἐν ταῖς εὐβοϊκαῖς πόλεσι τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Ἐρετρίας, αἵτινες ἤκμαζον τότε ἐπὶ ἐμπορίᾳ καὶ πλούτῳ οὐδὲν ἦττον τῶν τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας. Τὸ πρῶτον ἐλέγετο Αἰγινητικόν, τὸ δεύτερον Εὐβοϊκόν. Αἱ διαίρεσεις ἑκατέρου ἦσαν ὅμοιαι· τὸ τάλαντον εἶχεν 60 μναῖς, ἡ μναῖ 100 δραχμάς, ἡ δραχμὴ

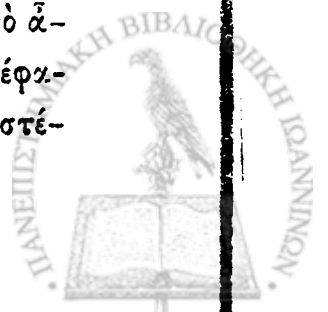
6 ὀβολούς· ἀλλ' οἱ 6 ὀβολοὶ τῆς εὐβοϊκῆς δραχμῆς περιεῖχον ἄργυρον ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 5 μόνον ὀβολούς τῆς αἰγινήτικῆς δραχμῆς, ὥστε τὰ εὐβοϊκὰ ὀνόματα τάλαντον, μναὶ καὶ δραχμὴ δὲν ἰσοδυναμοῦν εἰμὴ πρὸς τὰ $\frac{5}{6}$ τῶν ὀμωνύμων τοῦ αἰγινήτικου συστήματος.

Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον τοῦ Φεΐδωνος ἔργον, διότι δὲν ἔπαυσεν ἐπενεργοῦν εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἱστορίαν εἰς χρόνους καθ' οὓς πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἤδη καταλυθῆ τὸ πολιτικὸν πρωτεῖον τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας. Τὸ δ' ἕτερον τοῦ ἀνδρὸς κατόρθωμα ὑπῆρξε μὲν ἀκαριαῖον, ἀλλὰ μαρτυρεῖ ὡσαύτως τὸ μεγαλεπήβολον αὐτοῦ πνεῦμα. Τῶντι ὁ Φεΐδων ἐπεχείρησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐπὶ ἅπασαν τὴν χερσονήσον. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ κυριεύσῃ τὴν Κόρινθον, ἤρπασεν ὁμῶς ἐπὶ τινα χρόνον ἀπὸ τῶν Ἡλείων τὴν προεδρείαν τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὑποίου περὶ τοὺς χρόνους τούτους βεβαιοῦται ἤδη ἢ ὑπαρξίς διὰ τῆς εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη πρὸ τοῦ Φεΐδωνος ἀρξαμένης ἀναγραφῆς τῶν ὀλυμπιονικῶν.

Πότε δὲ ἤρχισε νὰ τελῆται ἡ πανήγυρις αὕτη, ἣτις ἀπέβη κατὰ μικρὸν ἐπισημοτέρα ὄλων τῶν ἄλλων, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Γεώργιος Γρότε λέγει εὐφυστάτα, ὅτι, καθὼς πολλῶν ποταμῶν τῆς Ἑλλάδος μέχρι τινὸς μόνον δυνάμεθα νὰ ἀναβῶμεν τὸν ῥοῦν, διότι, αἴφνης καταδυόμενοι εἰς τὰ φυσικὰ τῶν ὀρέων χάσματα, κρύπτουσιν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τό τε προηγούμενον ῥεῦμα καὶ τὴν κυρίαν πηγὴν· οὕτω καὶ τοῦ προειμένου ἀγῶνος τὴν ἱστορίαν μέχρι τινὸς μόνον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν, πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνατρέχοντες, διότι ἡ προηγούμενη αὐτοῦ τύχη κρύπτεται ὑπὸ ὄρη μυθευμάτων ἀνεπιδέκτων ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας. Ἡ πρώτη ἰδρυσις τοῦ ἀγῶνος τούτου ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Ἡρακλέα, ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἐτελεῖτο ἐν Ὀλυμπίᾳ τῆς Πισάτιδος, οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς ταύτης χώρας εὐλόγως, ὡς φαίνεται, ἠξίουον ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀρχικοὶ αὐτοῦ ἀγωνοθέται· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Αἰτωλῶν εἰς τὴν Ἡλίδα, μετεβλήθησαν τὰ περὶ τούτου, διότι οἱ Αἰτωλο-ηλεῖοι, γενόμενοι κύριοι τῆς παρακειμένης Πισάτιδος, συμπαρέλαβον καὶ τὴν τοῦ ἀγῶνος προεδρείαν. Ὁ ἀγὼν ἐτελεῖτο, ὡς καὶ τὰ Πύθια, ἅπαξ κατὰ πᾶσαν τετραετίαν, ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ τὰς θερινὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς πανσελήνων· ἀλλ' ὄχι καθ' ὅ καὶ τὰ Πύθια ἔτος, διότι ταῦτα ἐπανηγυρίζοντο κατὰ

πᾶν τρίτον ὀλυμπιακόν. Κατ' ἀρχὰς ὁ ἀγὼν συνίστατο ἀπλῶς εἰς δρόμον, ἀπαξ γινόμενον, ἐντὸς ὠρισμένου σταδίου· καὶ ἀπὸ τοῦ 776 πρὸ Χριστοῦ ἔτους, οἱ εἰς τὸν δρόμον τοῦτον καθ' ἕκαστον ἀγῶνα πρωτεύσαντες, ἤρχισαν νὰ ἀναγράφωνται εἰς κατάλογον ἐπίσημον, διατηρούμενον ἔκτοτε τακτικῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλείων. Πρῶτον ὄνομα ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένον τὸ τοῦ Ἑλλείου Κοροΐβου· καὶ ὁ κατάλογος οὗτος ἀπέβη πλείστου λόγου ἄξιος, ὅχι μόνον διότι ἦτο, ὡς προείπομεν, τὸ πρῶτον ἐξ ὑπαρχῆς ἀσφαλὲς ἔγγραφον μνημεῖον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐξῆς ἕτερον λόγον. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, κοινόν τι χρονολογικὸν σύστημα, οἷον ἔχομεν σήμερον, ἡμεῖς καὶ ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ, λογαριάζοντες πάντες κατὰ τὰ ἀπὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἢ κατὰ τὰ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἔτη, ἀλλὰ πᾶσα πόλις εἶχε τὸ ἴδιον αὐτῆς ἔτος· καὶ ἐπειδὴ τὰ ἔτη ταῦτα δὲν ἤρχιζον συγχρόνως, συνέβαιεν ἐκ τούτου πολλὴ σύγχυσις περὶ τὸν χρονολογικὸν προσδιορισμὸν τῶν γεγονότων. Ἡ σύγχυσις ὅμως αὕτη ἔπαυσεν ἀφ' οὗ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ τῆς τετάρτης, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζονται ὡς κοινὸν χρονολογικὸν σύστημα τὰς ὀλυμπιάδας, δρίζοντες λ. χ. ὅτι τὸ δεῖνα γεγονός συνέβη κατὰ τὸ 1, ἢ 2, ἢ 3, ἢ 4 ἔτος τῆς δεῖνος ὀλυμπιάδος. Ἄλλ' ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγὼν ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Μέχρι τῆς ἐβδόμης ὀλυμπιάδος, ὁ ἀγὼν ἦτο χρηματίτης, δηλαδὴ οἱ νικήσαντες εἰς τὸ στάδιον ἐλάμβανον χρηματικὴν τιμὴν ἀμοιβὴν ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ὅμως καθ' ὃν ἐνίκησεν ὁ Μεσσήνιος Δαϊκλῆς, ἀπέβη στεφανίτης, δηλαδὴ οἱ νικηταὶ δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ ἀπλοῦν ἐξ ἐλαίας στέφανον. Ὅτι δὲ ἀποδεικνύει, πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς, ὅποσον εὐγενὴς ἦτο φύσει ὁ ἑλληνικὸς λαός, εἶναι ἡ μεγίστη ἀξία ἣν ἀπέδιδεν εἰς τὸ ἀπλοῦν τοῦτο τιμητικὸν σημεῖον. Τὸ γενναῖον τοῦτο φρόνημα παρέστησε ζωηρότατα ὁ Ἡρόδοτος ἐν τῷ ἀκολούθῳ διηγήματι. Ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος, μετὰ στρατοῦ φοβεροῦ, ὁ μέγας τῆς Ἀσίας βασιλεὺς Ξέρξης, ἠύτομόλησαν πρὸς αὐτὸν, ἔτι περὶ Θεσσαλίαν διατρίβοντάς, Ἀρχάδες τινές, τοὺς ὁποίους ἠρώτησαν οἱ περὶ τὸν Ξέρξην, τί πράττουσιν οἱ Ἕλληνες· αὐτοὶ δ' ἀπήντησαν, ὅτι ὀλύμπια ἄγουσι καὶ θεωροῦσιν ἀγῶνα γυμνικὸν καὶ ἵππικόν· πάλιν δὲ οἱ ξένοι ἠρώτησαν, καὶ τί εἶναι τὸ ἄθλον περὶ οὗ ἀγωνίζονται, οἱ δὲ αὐτόμολοι ἀπεκρίθησαν, ἐλαίας στέφανος. Τάτε εἰς τῶν περὶ τὸν βασιλέα, ἀκούσας ὅτι τὸ ἄθλον εἶναι στέ-

φανος, καὶ ὄχι χρήματα, ἐστράφη πρὸς Μαρδόνιον, τὸν κύριον τοῦ πολέμου αἴτιον, καὶ « Παπαῖ Μαρδόνιε, ἀνέκραξε, κοίους ἐπ' ἄνδρας ἤγαγες μαχησομένους ἡμέας, οἱ οὐ περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιεῦνται, ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς. »

Ἡ πανηγυρις αὕτη ἤρχισε νὰ λαμβάνη πολλὴν ἐπίδοσιν ἀπὸ τῆς 14 ὀλυμπιάδος. Μέχρι τῆς ὀλυμπιάδος ταύτης εἰς καὶ μόνος ἐτελεῖτο ἀγών, τὸ προαναφερθὲν ἀπλοῦν στάδιον, τότε δὲ κατὰ πρῶτον εἰσῆχθη καὶ δεύτερος ἀγών, τὸ διπλοῦν στάδιον, ὃ λεγόμενος διαυλος, δηλαδὴ δρόμος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ σταδίου καὶ πάλιν, πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀπὸ τοῦ τέλους μέχρι τῆς ἀρχῆς. Ἐπειτα κατὰ τὴν ἀκόλουθον ὀλυμπιάδα, 720 πρὸ Χριστοῦ, προσετέθη καὶ τρίτον εἶδος δρόμου, ὁ δόλιχος, ἧτοι δρόμος ἀπ' ἀρχῆς τοῦ σταδίου μέχρι τέλους καὶ τανάπαλιν, ἀλλὰ πολλάκις ἐπαλαμβανόμενος. Ἀξιοσημεῖωτον δὲ ὅτι ἡ πολλαπλασίασις αὕτη τῶν ἀγωνισμάτων συμπίπτει μὲ τὴν αὐξήσιν τῆς φήμης καὶ τῆς ὑπολήψεως τῆς πανηγύρεως· διότι μέχρι τοῦ 720 ἔτους, δὲν βλέπομεν μετέχοντας αὐτῆς εἰμὴ τοὺς παρακειμένους κατοίκους τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου· Σπαρτιάτας, Μεσσηνίους, Ἀρκάδας, Τριφυλίους, Πισάτας, Ἡλείους καὶ Ἀχαιοὺς· ἀπὸ δὲ τοῦ 720 καὶ ἐφεξῆς συρρέουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνταῦθα ἐξ ἀπωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν ἀθληταὶ Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Βοιωτοὶ, Ἀθηναῖοι καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀσίας, Σμυρναῖοι, ὥστε ὁ ἀγών ἀποβαίνει γενικώτερος καὶ χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ συνδέῃ μέχρι τινὸς τὰς τοσοῦτον ἄλλως διεσπαρμένας ἑλληνικὰς πολιτείας. Ὅσῳ δὲ πάλιν αὐξάνουσιν οἱ συναγωνισταὶ, τόσῳ πολλαπλασιάζονται τὰ εἶδη τῶν ἀγωνισμάτων. Κατὰ τὴν 18 ὀλυμπιάδα, προσετέθησαν ἡ πύλη καὶ τὸ πένταθλον, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε σύναμα τοὺς ἐξῆς πέντε ἀγῶνας· ἄλμα, ἧτοι πῆδημα, δίσκον, ἧτοι βολὴν διὰ στρογγύλου καὶ ὀμαλοῦ λίθου, δρόμον, πάλιν, ἀκόντιον. Ἄλλος νεωτερισμὸς ἐγένετο κατὰ τὴν 23 ὀλυμπιάδα, τῷ 688 πρὸ Χριστοῦ, εἰσαγωγῆς τῆς πυγμῆς, καὶ ἄλλος ἔτι σπουδαιότερος, κατὰ τὴν 25, τῷ 680 πρὸ Χριστοῦ, εἰσαχθέντος τοῦ ἄρματος ἵππων τελείων, δηλαδὴ τοῦ δρόμου δι' ἀμάξης συρομένης ὑπὸ τεσσάρων τελείων ἵππων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀγώνισμα συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ διχποικίλῃ καὶ νὰ λαμπρύνῃ τὸ θέαμα, διότι κατῆλθον ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνα οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἑλλήνων, οἱ δυνάμενοι νὰ τρέφωσι μὲν τοὺς ἀρίστους τῶν ἵππων, νὰ μισθῶσι δὲ τοὺς ἐπιτηδειοτάτους ἄρματηλάτας· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγωνίσματος τούτου φήμη ἦτο τοσαύτη ἀνά

πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος, ὄχι μόνον περὶ πολλῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐπιστημότητα αὐτῶν, λέγει ὅτι ἐνίκησαν τεθρίππῳ εἰς τὰ Ὀλύμπια ἢ ἀπλῶς ὅτι ἀνήκον εἰς οἰκίαν τεθρίπποτρόφον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Δημάρατον ἐγκωμιάζων, ἀναφέρει ὅτι, πρὸς τοῖς ἄλλοις λαμπροῖς αὐτοῦ ἔργαις, τεθρίππῳ εἰς τὰ Ὀλύμπια ἐνίκησε. Κατὰ τὴν 33 Ὀλυμπιάδα, τῷ 648 πρὸ Χριστοῦ, προσετέθησαν δύο ἔτι εἶδη ἀγωνισμάτων, τὸ παγκράτιον (ἦτοι ἀγὼν πυγμῆς καὶ πάλης σύναμα) καὶ ὁ ἵππος κέλῃς, δηλαδὴ ἡ ἀπλή ἵπποδρομία. Ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δὲ νέα προσετίθεντο ἀγωνίσματα, οἷον δρόμος ὀπλιτῶν, ποικίλα παιδῶν ἀγωνίσματα, καὶ πῶλων δρόμοι, ἦτοι νέων ἵππων. Ἄλλ' ἡ ἀκριβέστερα τούτων ἀπαρίθμησις καὶ ἐξήγησις ἤθελε παρατείνει πολὺ τὸν λόγον· ὅθεν ἀρκούμεθα τοῦτο μόνον νὰ ἐπιφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, ἂν καὶ πάντες οἱ καθ' ἕνα εἶδος προτερήσαντες ἐστεφανοῦντο, ἂν καὶ πάντες οἱ νικηταὶ ἀνεγράφοντο μὲν εἰς τοὺς καταλόγους τῶν Ὀλυμπιονικῶν, ἐδικαιοῦντο δὲ νὰ ἐγείρωσι τὸν ἀνδριάντα αὐτῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ, οἱ τοῦ ἀρχικοῦ ὅμως ἀγωνίσματος, τοῦ ἀπλοῦ δρόμου, νικηταὶ διετήρησαν τὸ προνόμιον ὅτι ἀπὸ αὐτῶν συνήθως ἐπωνομάζετο ἡ Ὀλυμπιάς. Καὶ τοι δὲ ἐπὶ τοσοῦτον πολλαπλασιασθέντων τῶν ἀγωνισμάτων, μέχρι τῆς 77 Ὀλυμπιάδος ἅπαντα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐτελοῦντο· ἀλλ' ἀπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος ταύτης, ἣτις ἐπανηγυρίσθη τῷ 472 ἔτει πρὸ Χριστοῦ, ἀμέσως μετὰ τὸν ὀριστικὸν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν θρίαμβον, τὸ ἐξαρθὲν πανελλήνιον φρόνημα ἀπήτησε τὴν ἔτι μεγαλοπρεπεστέραν τέλεσιν τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐθνικῆς ἐορτῆς, ὥστε ἕκτοτε ἐπὶ πέντε ἡμέρας διήρχον οἱ ἀγῶνες. Καὶ εἶναι ἐν γένει ἡ ἐποχὴ αὕτη, ἡ μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἱστορικῆς περιόδου, περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα, καὶ τοῦ τέλους τῆς ἐπομένης, ἰδίως δὲ ἡ μεταξὺ τῆς 60 καὶ τῆς 90 Ὀλυμπιάδος, ἀπὸ τοῦ 540 μέχρι τοῦ 420 πρὸ Χριστοῦ, ἡ λαμπροτάτη τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος ἐποχὴ. Ναὶ μὲν πολὺ πρὸ τοῦ 540 εἶχεν ἀποβῆ πανελλήνιος ἡ πανήγυρις αὕτη, καὶ κοινός τις δεσμός τοῦ ἀπανταχοῦ γῆς ἐσπαρμένου ἐλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἀπὸ τοῦ 648 βλέπομεν νικήσαντα ἐνταῦθα Λύγδαμιν, τὸν ἐκ Συρακουσῶν, ἐλληνικῆς πόλεως ἐν Σικελίᾳ, καὶ ἀπὸ τοῦ 616, Φιλήταν, τὸν ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἐλληνικῆς πόλεως Συβάριδος, οἱ δὲ κριταὶ τοῦ ἀγῶνος, πρὸ καιροῦ, ἂν ὄχι ἀνέκαθεν, ἔφερον τὸ μέγα τῶν ἐλλανοδικῶν ὄνομα· ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ 540 καὶ τοῦ 420 ἔτους ἀνεδείχθησαν οἱ ἐπισημότατοι Ὀλυμπιονῆαι. Τότε ἤμασαν οἱ περίφημοι Κροτωνιάται ἀθληταί, δηλαδὴ

οἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνίδος πόλεως Κρότωνος· ὁ Μίλων, ὁ Ἰσχόμαχος, ὁ Τισικράτης, ὁ Ἄστυλος, ὁ Φάϋλλος. Ἐκ τούτων ὀνομαστότατος ἦτο ὁ Μίλων ὁ Διοτίμου. Παῖς ἔτι ὢν, ἐνίκησεν οὗτος τῷ 540 πρ. Χ., καὶ ἔπειτα ἀνδρωθεὶς ἐξάκις ἠρίστευσεν ἐπὶ πάλη ἐν Ὀλυμπίᾳ, οὐδ' ἔσχεν ἀνταγωνιστὴν ἄλλον ἀξιόμαχον αὐτοῦ εἰμὴ τὸν ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως καταγόμενον Τιμασίθεον. Καὶ ἔλαβεν ὁ Μίλων πλείονας παντὸς ἄλλου ἀθλητοῦ στεφάνους, διότι ἐνίκησεν ὄχι μόνον ἐν Ὀλυμπίᾳ πολλάκις, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἐξάκις μὲν εἰς τὰ πύθια, ἐννεάκις δὲ εἰς τὰ νέμεα καὶ δεκάκις εἰς τὰ ἴσθμια. Πρὸ μικροῦ τότε εἶχεν εἰσαχθῆ τὸ ἔθος τοῦ νὰ ἐγείρωνται οἱ ἀνδριάντες τῶν νικητῶν· τὸν δὲ ἀνδριάντα τοῦ Μίλωνος, κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Κροτωνιάτου Δαμέου, αὐτὸς ὁ ἀθλητὴς ἐκεῖνος ἐκόμισεν ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ εἰς τὸν ὠρισμένον αὐτῷ τόπον, καὶ ὁ μέγας ποιητὴς Σιμωνίδης ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτοῦ·

Μίλωνος τὸδ' ἄγαλμα καλοῦ καλόν, ὃς ποτὶ Πίσῃ
ἐπτάκι νικήσας, ἐς γόνυτ' οὐκ ἔπεσεν.

Καὶ τὸν Ἄστυλον δὲ τὸν ἀλλεπαλλήλως στεφανωθέντα ἐν Ὀλυμπίᾳ δρόμῳ, τῷ 488, 484 καὶ 480, ὑμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπών·

.....Τίς δὲ τῶν νῦν τοσσάδε
πετάλοισι μύρτων ἢ στεφάνοισι ῥόδων ἀνεδήσατο νίκας
ἐν ἀγῶνι περικτιόνων;

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἠρίστευσαν καὶ οἱ γενναῖοι Ῥόδιοι Διαγορίδαι· μάλιστα δὲ ὁ πατὴρ Διαγόρας ὁ πύκτης, ὃν, νικήσαντα δις μὲν εἰς τὰ Ὀλύμπια, τετράκις εἰς τὰ ἴσθμια, δις εἰς τὰ νέμεα, καὶ ἄγνωστον ποσάκις εἰς τὰ Πύθια, ἀπηθανάτισεν ὁ Πίνδαρος, εἰς τὸν ἑβδομον αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν Ὀλυμπιονικῶν ὕμνον. Τότε ἐνίκησαν πολλοὶ Λίγυνηται, ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡσαύτως ὑμνηθέντες, καὶ πλεῖστοι περιώνυμοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ ἐξ Ἀθηνῶν Ἀλκμαϊωνίδαι, ὁ βασιλεὺς τῶν Συρακουσῶν Ἰέρων, ὁ δεσπότης Ἀκράγαντος, τῆς ἐν Σικελίᾳ ἑλληνίδος πόλεως, Θήρων τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐστεφανώθη ὁ ἀκραγαντῖνος ὁμοίως Ἐξαίνετος, τὸν ὁπίον, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τοῦ κατορθώματος, κατήγαγον οἱ συμπολίται εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν ἐφ' ἄρματος, καὶ συνεπόμπευσαν αὐτῷ κατὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, συνωρίδες, ἦτοι ἄρματα ὑπὸ δύο ἵππων συρόμενα, τριχόστια λευκῶν ἵππων· ἐξ οὗ δῆλον γίνεται οὐ μόνον ὅποια τιμὴ ἀπεδίδετο εἰς τοὺς Ὀλυμπιονίκας ἀπανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ὅποσον μέγας ἦτο ὁ πλοῦτος τῆς ἑλληνίδος ἐκείνης πόλεως.

Τότε ἐπὶ πᾶσι καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 59 Ὀλυμπιάδος, ἤρχισαν ἐγειρόμενοι οἱ τῶν νικητῶν ἀνδριάντες, οἵτινες ἀδιακόπως κατὰ πᾶσαν τετραετίαν πολλαπλασιαζόμενοι, συνετέλεσαν παραδόξως εἰς τὸν καλλωπισμὸν τοῦ πεδίου τῆς Ὀλυμπίας· ἐπεὶ δὲ ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ ἄλλα ἄπειρα ἀριστοτεχνήματα, ἱερά, βωμοί, ἀγάλματα, ὧν πολλὰ πεποιημένα ἐκ χαλκοῦ, ἀργύρου, χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, τὸ πεδῖον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ φύσει μαγευτικώτατον, εἶχε καταντήσει ἐν ἐκ τῶν θαυμάτων τῆς οἰκουμένης καὶ ἄξιον τῆ ἀληθείας τῆς χάριτος, τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἔθνους, τοῦ συνερχομένου ἐνταῦθα ἵνα τελέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν πανηγύρεων αὐτοῦ. Μάλιστα δὲ κατέπληττε τὸν προσερχόμενον ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, καὶ τὸ ἀνακείμενον ἐν αὐτῷ ἄγαλμα τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦτο ἔργον τοῦ περιφημοτέρου τῆς ἀρχαιότητος ἀνδριαντοποιοῦ, τοῦ Ἀθηναίου Φειδίου, ὅστις ἐποίησεν αὐτὸ ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, κατὰ τὴν 86 Ὀλυμπιάδα. Ἔλεγον δὲ οἱ ἀρχαῖοι περὶ τοῦ ἀριστοτεχνήματος τούτου

Ἡ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ, εἰκόνα δείξων
Φειδίᾳ, ἥ σὺ γ' ἔβης τὸν θεὸν ὀψόμενος,

τοσοῦτον ἐξαισιῶς εἶχε παραστήσει τὴν θεῖαν μεγαλειότητα.

Ἀλλὰ τὸ πεδῖον τῆς Ὀλυμπίας πολὺ ἀπεῖχεν ἔτι τῆς λαμπρότητος ταύτης, οὐδ' εἶχεν ἔτι λάβει τὴν πολλὴν ταύτην ἐπίδοσιν ὁ Ὀλυμπιακὸς ἀγὼν, ὅτε, κατὰ τὴν ὀγδόην Ὀλυμπιάδα, ἐν ἔτει 748 πρὸ Χριστοῦ, ὁ Ἀργεῖος τύραννος Φεῖδων ἐπεχείρησε νὰ ἐπεκτείνῃ μέχρι τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς πρὸς τοὺς Ἡλείους ἀντιζηλίας τῶν Πισατῶν. Εἶπομεν ὅτι οἱ Ἡλείοι, γενόμενοι κύριοι τῆς Πισατίας, ἐσφετερίσθησαν καὶ τὴν τοῦ ἀγῶνος προεδρείαν· οἱ Πισᾶται ὁμως δυσανασχετοῦντες διὰ τοῦτο, δὲν ἔπαυσαν ἀγωνιζόμενοι ν' ἀνακτήσωσι τὸ δικαίωμα αὐτῶν, καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη αὐτῶν ἐπὶ τούτῳ ἀπόπειρα εἶναι αὕτη ἢ τῇ συνδρομῇ τοῦ Φεῖδωνος γενομένη. Τυφόντι ἐπὶ τῇ προσκλήσει αὐτῶν, ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἀργους εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐτέλεσεν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Πισατῶν, τὸν ἀγῶνα αὐτὸς, ὡς ἀπόγονος τοῦ Ἡρακλέους· οἱ δὲ Ἡλείοι, ἀποβαλόντες οὕτω διὰ τῆς βίας τὴν προεδρείαν, ἀπεποιήθησαν νὰ περιλάβωσιν εἰς τὸν παρ' αὐτῶν τηρούμενον κατάλογον τῶν Ὀλυμπιονικῶν, τὸν κατὰ τὴν ὀγδόην ταύτην Ὀλυμπιάδα προτερήσαντα, καλέσαντες αὐτὴν ἀνολυμπιάδα, ὅπερ καὶ βραδύτερον συνέβη τρίς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῶν Ἡλείων ταπεινώσις δὲν διήρ-

κεσε πολὺ, διότι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχον, διὰ θαυμαστοῦ πολιτεύματος, ρυθμίσει καὶ αὐξήσει τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἤλθον ἤδη εἰς βοήθειαν τῶν Ἑλλείων καὶ ἐπήγαγον τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Φείδωνος, ὥστε κατὰ τὴν ἀκόλουθον Ὀλυμπιάδα οἱ Ἑλλεῖοι ἀνέλαβον αὐθις τὴν προεδρείαν τοῦ ἀγῶνος, ἡ δὲ Σπάρτη λέγεται ἀσφαλίσασα τὸ κράτος τῆς Ἑλλείδος οὐ μόνον ἐπὶ τῆς Πισατίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς Τριφυλίας.

Ἐν γένει δὲ μετὰ τὸν Φείδωνα, ἦτοι μετὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, ἡ ἀργολικὴ ὁμοσπονδία ἤρχισε παρακμάζουσα. Ἐτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς ἕκτης, οἱ Σπαρτιᾶται ἀφῆρσαν ἀπ' αὐτῆς τὴν πλείστην δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου· μετὰ ταῦτα ἀπέστησαν οἱ Σικυῶνιοι καὶ οἱ Αἰγινῆται· καὶ διετήρησε μὲν ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον τὸ Ἄργος τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας ὄχι μόνον τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, ἀλλὰ καὶ συμπάσης τῆς Πελοποννήσου, αἱ ἀξιώσεις ὅμως αὐταὶ ἀπέβησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μάταιαι, καθὸ μὴ ὑποστηρίζομεναι ὑπὸ ἀποχρώσεως δυνάμεως. Ἡ δὲ τοιαύτη τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἡ ἀργολικὴ ἀμφικτυονία συνεκροτεῖτο ἐκ πολυαρίθμων αὐτονόμων καὶ πλουσίων πόλεων, αἵτινες, ὡς πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἔτεινον πρὸ πάντων νὰ διατηρήσωσι καὶ αὐξήσωσι τὴν αὐτοτελεῖα αὐτῶν ὑπαρξιν, καὶ δὲν ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ θυσιάσωσιν οἰκῶθεν μέρος τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἵνα ἐνισχύσωσι τὸν συνάπτοντα αὐτὰς κοινὸν δεσμόν. Ἄνῆρ μεγαλοφυῆς, φιλόδοξος καὶ δραστήριος, οἷος φαίνεται ὁ Φείδων, ἡδύνατο, ἐπιστηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἐπίσημοτέρας τῶν πόλεων τούτων, τοῦ Ἄργους, νὰ ὑποχρεώσῃ τὰς λοιπὰς νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ νὰ συγκροτήσῃ οὕτω κράτος συμπαγὲς καὶ ἰσχυρόν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν Φείδωνα τοιοῦτος ἀνὴρ δὲν ἀνεφάνη ἕτερος· τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα διετηρήθη μὲν ἐν Ἄργει, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν μηδικῶν πολέμων, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι, διότι ἡ πραγματικὴ ἐξουσία εἶχε πρὸ καιροῦ μεταβῆ εἰς τὸν δῆμον. Διὰ τοῦτο ὁ δεσμὸς ὅστις συνῆπτε τὰς διαφόρους πόλεις τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας ἐχαλαρώθη ἐντελῶς προϊόντος τοῦ χρόνου· καὶ πολλαὶ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν κατ' ἰδίαν εὐημεροῦσαι, καθὼς ἡ Σικυὼν, ἡ Αἰγίνα καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος, ἀλλὰ, μὴ οὔσαι ἠνωμένα, δὲν ἀπετέλουν κράτος ἰσχυρόν· ὥστε ἡ Σπάρτη ἦτις ἐν τῷ μεταξύ ἐρρύθμισε τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ ἄλλων ὅλως ἀρχῶν, τινὰς μὲν ἐκ τῶν ἀργολικῶν τούτων πόλεων ἐκυρίευσεν, ἄλλας δ' ἐταπείνωσε

καὶ ἐπὶ τέλους κατώρθωσε νὰ λάβῃ ὑπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν ἀπάσης σχεδὸν τῆς Πελοποννήσου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Σπάρτη.

Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κρητικῶν θεσμῶν διαρρυθμισιν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος εἰς τὸν Λυκούργον· ἀλλὰ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐπικρατοῦσι παρ' αὐτοῖς πολλαὶ ἀμφιβολίαι καὶ διαφωνίαι. Οἱ μὲν λέγουσιν αὐτὸν ἀπόγονον τοῦ Εὐρυσθένους, οἱ δὲ ἀπόγονον τοῦ Προκλέους· κατὰ τινὰς μὲν ἤκμασεν ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, κατ' ἄλλους δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης, καὶ κατ' ἄλλους περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ταύτης ἑκατονταετηρίδος. Ὁ δὲ Πλούταρχος, ὅστις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν βίον τοῦ Λυκούργου, συλλέξας πάντα ὅσα οἱ ἀρχαιότεροι εἶχον περὶ τούτου ἱστορήσει, λέγει εὐθὺς προοιμιαζόμενος· « Περὶ Λυκούργου τοῦ νομοθέτου καθόλου μὲν οὐδὲν ἔστιν εἰπεῖν ἀναμφισβήτητον, οὐ γὰρ καὶ γένος, καὶ ἀποδημία, καὶ τελευτὴ, καὶ πρὸς ἅπασιν ἢ περὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ καὶ τὴν πολιτείαν πραγματεία, διαφόρους ἔσχεν ἱστορίας· ἥκιστα δὲ οἱ χρόνοι καθ' οὓς γέγονεν ὁ ἀνὴρ, ὁμολογοῦνται. » Ἀληθῶς ἄρα εἰπεῖν, οὐδὲν περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν βέβαιον καὶ ἀσφαλές. Καὶ εἶναι μὲν τοῦτο λυπηρόν· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης ἦτο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο φύσεως τοιαύτης ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ διὰ τῆς θελήσεως ἐνὸς καὶ μόνου ἀνδρός, πλὴν δὲ τούτου ὑπέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου, οὐσιώδη τροπολογίαν, τὸ ζήτημα ὑπὸ τίνος κατ' ἀρχὰς διευτυπώθη καταντᾶ ὀλιγωτέρου λόγου ἄξιον ἢ ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται.

Καὶ ἤδη προτιθέμενοι νὰ ἐκθέσωμεν τὰ περὶ τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀναγκαῖον νομίζομεν νὰ διακρίνωμεν πρὸ πάντων τοὺς τύπους τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ τῶν θεσμῶν δι' ὧν ἐκανονίζετο ἡ ἀνατροφή καὶ ἡ πειθαρχία τῶν πολιτῶν. Ἰδίως ἀξιοσημείωτοι εἶναι οἱ τελευταῖοι οὗτοι

θεσμοί, οἱ ὄντως μοναδικοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἄνευ αὐτῶν οἱ κυβερνητικοὶ τύποι βεβαίως δὲν ἤθελον ἐπιφέρει τὰ σπουδαῖα ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπέφερον. Οὐδὲ ἦσαν οἱ τύποι τῆς κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ἀρχικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα, ἐξαιρέσει δηλαδὴ τῶν ὁμολογουμένως μεταγενεστέρων ἐφόρων, ἄλλο τι κυρίως ἢ οἱ ἐπὶ τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατήσαντες, ἐκτὸς ὅτι αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῆς βασιλείας, τῆς βουλῆς τῶν γερόντων καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἐκανονίσθησαν ἤδη ἀκριβέστερον καὶ ῥητότερον ἢ πάλαι ποτέ.

Τῶντι κατ' ἀρχὰς εὐρίσκομεν ἐν Σπάρτῃ τὴν γνωστὴν ἤδη εἰς ἡμᾶς βουλὴν τῶν γερόντων, ἀλλὰ συγκεκριμένην ὠρισμένως ἐκ 30 ἰσοβίων ἀνδρῶν· ἔτι δὲ τὴν ἐπίσης γνωστὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου, ἀλλὰ ἔχουσαν πλεיותרὰ τινὰ ἢ ἄλλοτε δίκαια· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν βασιλείαν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἣτις ὅμως εἶχε τοῦτο τὸ ἰδιάζον ὅτι ἐν Σπάρτῃ οἱ βασιλεῖς ἦσαν, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, δύο, καὶ ὡς ἐφημίζετο ὁ εἷς ἐκ τοῦ γένους τοῦ Εὐρυσθένους, ὁ δὲ ἄλλος ἐκ τοῦ γένους τοῦ Προκλέους· ὅθεν καὶ ὠνομάζοντο, τὸ μὲν ἐν γένος τῶν βασιλέων Εὐρυσθενίδαι ἢ, ἀπὸ Ἄγιδος, τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Εὐρυσθένους, Ἀγίδαι· τὸ δὲ ἄλλο γένος, Προκλεῖδαι ἢ, ἀπὸ Εὐρυπῶντος τοῦ ἐγγόνου τοῦ Προκλέους, Εὐρυπωντίδαι. Ἡ δικέφαλος αὕτη βασιλεία, ἣτις οὐδαμοῦ ἄλλοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπεκράτησε, συνέστη ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι οἱ δύο ὑπέρτατοι, καὶ ἰσοδίκαιοι, καὶ ἰσοδύναμοι οὗτοι ἄρχοντες, οἵτινες ἐμελλον φύσει νὰ διατελῶσιν εἰς διηνεκῆ ἀντιζηλίαν, οὐδέποτε θέλουσιν ὁμοφρονήσει ἵνα ἐπιφέρωσι διὰ τῆς βίας τὴν κατάλυσιν τοῦ πολιτεύματος καὶ σφετερισθῶσιν ἐξουσίαν δεσποτικὴν. Καὶ ἀληθῶς ἐπὶ πεντακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη οὐδεμίᾳ ἐγένετο τοιαύτη ἀπόπειρα ἐν Σπάρτῃ, μέχρις οὗ, περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, οἱ βασιλεῖς Ἄγεις Γ' καὶ Κλεομένης Γ' ἐπεχείρησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν βικίαν τοῦ πολιτεύματος ἀναμόρφωσιν, ἀλλὰ τότε τὸ πολίτευμα εἶχεν ἤδη πάθει οἰκοθεν σπουδαιστάτας ἀλλοιώσεις. Ἐν τούτοις, ἡ διπλῆ βασιλεία, εἰ καὶ ἔχουσα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, δι' ὃ οἱ Σπαρτιᾶται, κατὰ Ἀριστοτέλην. «σωτηρίαν ἐνόμιζον τῇ πόλει εἶναι τὸ στασιάζειν τοὺς βασιλεῖς,» εἶχεν ὅμως ἐνταῦτῳ τὸ ἀτόπημα, τὸ ὁποῖον πάντοτε συνεπάγεται ἡ διαίρεσις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· ὅθεν ἡ κυβέρνησις καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποβῆ ὅσον ἀπέβη ἰσχυρὰ, ἐὰν ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία δὲν περιήρχετο μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀρχὴν ἑτέραν, ἣτις,

καί τοι πολυμελεστέρα, εἶχεν ὅμως τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς ἐνότητα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἦσαν οἱ ἔφοροι. Οἱ ἔφοροι ἦσαν κατ' ἀρχὰς πιθανώτατα ἀπλοῖ ἐπίτροποι τῶν ἐν πολέμοις ἀπόντων βασιλέων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀποτελοῦσιν ἀρχὴν αὐτοτελῆ καὶ παντοδύναμον. Ἦσαν δὲ συνέδριον πέντε ἀνδρῶν, ἐκλεγομένων κατ' ἔτος, ἐξ ἀπάντων μὲν τῶν πολιτῶν, ἄδηλον ὅμως πῶς· ὁ Ἀριστοτέλης μόνον λέγει, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν « παιδαριώδης ἐστὶ λίαν. » Οἱ ἔφοροι καὶ οἱ βασιλεῖς ἐδίδον πρὸς ἀλλήλους, κατὰ μῆνα, ὄρκον ἀμοιβαῖον, καὶ οἱ μὲν βασιλεῖς ὤμνουν « κατὰ τοὺς τῆς πόλεως κειμένους νόμους βασιλεύσειν, » οἱ δὲ ἔφοροι, « ἐμπεδορκοῦντος τοῦ βασιλέως, ἀστυφέλικτον (ἀδιάσειστον) τὴν βασιλείαν παρέξειν » καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ, ὡς λέγει ὁ Πολύβιος, ὁ μέγας Πελοποννήσιος ἱστορικός ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, οἱ βασιλεῖς διετέλουν, « πειθαρχοῦντες, ὡς περ γονεῦσι, τοῖς ἐφόροις. » Ἰδίως δὲ πᾶσα ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ κυβέρνησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἐφόρων, οἵτινες, καὶ τοι μετερχόμενοι « ἀρχὴν λίαν μεγάλην καὶ ἰσοτύραννον, » δὲν ἦσαν ὑπεύθυνοι οὔτε εἰς τὴν γερουσίαν, οὔτε εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς τοὺς βασιλεῖς, ἀλλ' εἰς μόνους τοὺς διαδόχους αὐτῶν. Αὐτοὶ διεξῆγον, ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς 300 νέους καὶ δραστηρίους πολίτας, τοὺς καλουμένους ἰππεῖς, τὴν ἐσωτερικὴν ἀστυνομίαν ἐν τῇ Λακωνικῇ, μετὰ ἐξουσίας αὐτοκράτορος· αὐτοὶ ἔπαυον κατὰ τὸ δοκοῦν πάντας τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπέβαλλον αὐτοῖς χρηματικὰς ποινὰς καὶ φυλάκισιν· αὐτοὶ ἤθροζον τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ἐν περιπτώσει ἐξωτερικοῦ πολέμου, ὀρίζοντες ποῦ θέλει μεταβῆ. Καὶ εἶχε μὲν ὁ βασιλεὺς τὴν ὑπερτάτην στρατηγίαν, ἀλλὰ δύο ἔφοροι παρηκολούθουν πάντοτε τὸν στρατὸν, ἐπὶ ἀπλῇ δὲ ὑποψίᾳ, ἠδύναντο νὰ φυλακίσωσι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα. Αὐτοὶ πρὸς τούτοις ἐδίκαζον, ὅτε μὲν ἰδίᾳ, ὅτε δὲ σύναμα, τὰς κυριωτέρας ἰδιωτικὰς δίκας, καὶ ταῦτα πάντα οὐχὶ κατὰ νόμους γραπτούς, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ὑπῆρξεν ἀείποτε σπανιωτάτη ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ αὐτογνωμόνως. Μόνον εἰς τὰς σπουδαιοτάτας κυβερνητικὰς ὑποθέσεις, ἰδίως περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἠκροῶντο τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου καὶ τῆς γερουσίας. Καὶ αἱ φονικαὶ ὁμοίως δίκαι ὑπὸ τῆς γερουσίας ἐδικάζοντο, ἴσως καὶ αἱ κατὰ βασιλέων, ἂν καὶ ὑπάρχη παράδειγμα, ὅτι εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Ἀγησίλαον ἐπέβαλλον οἱ ἔφοροι οἰκοθεν χρηματικὴν ποινήν. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἔφοροι ἀπηλλάττοντο τῆς κοινῶς ὑπὸ ὅλων τῶν πολιτῶν τηρουμένης αὐστηρᾶς διαίτης.

Ἡ ἄμεσος λοιπὸν πολιτικὴ ἐξουσία τῶν βασιλέων περιεστάλη πολὺ, ἂν καὶ οὗτοι ἔσωζον ἔτι ἀξιόλογά τινα προνόμια· εἶχον μεγάλα βασιλικὰ ἐν τῇ Λακωνικῇ κτήματα, ἐλάμβανον πολλάκις ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς δῶρα, καὶ ὁσάκις προσεφέροντο θυσίαι εἰς τοὺς θεοὺς, τὸ δέρμα καὶ ἄλλα μέρη τῶν σφαγίων ἀνήκον εἰς τοὺς βασιλεῖς. Ἐν γένει δὲ ἡ περυσία αὐτῶν δὲν ἦτο μικρά. Ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπεβλήθη εἰς τὸν βασιλέα Ἅγιν χρηματικὸν πρόστιμον 100,000 δραχμῶν ἄττικῶν, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἕτερος Ἅγις, ὁ Εὐδαμίδου, εἶχεν εἰς χρήματα 600 τάλαντα, ἧτοι 3,600,000 δραχμᾶς. Πρὸς τούτοις ἕκαστος τῶν βασιλέων εἶχε τὴν ψῆφον αὐτοῦ ἐν τῇ γερουσίᾳ· οἱ βασιλεῖς ἐκύρουν τὰς υἰοθεσίας καὶ ἔκρινον ἄλλας τινὰς οἰκογενειακὰς διαφορὰς. Πλείστη δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτοὺς εὐλάβεια, καθὼ καταγομένους ἀπὸ Ἡρακλέους, καὶ διὰ τοῦ Ἡρακλέους, ἀπὸ Διός· ὅθεν οἱ βασιλεῖς ἐξεπροσώπων τὴν πολιτείαν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς σχέσεις· ἦσαν αὐτοδικαίως ἱερεῖς τοῦ Διὸς Λακεδαίμονος καὶ τοῦ Διὸς Οὐρανίου, προσέφερον τὰς μηνιαίας θυσίας δι' ὧν ἐγίνοντο οἱ θεοὶ ἴλεοι πρὸς τὸν τῆς Σπάρτης λαόν· διώριζον ἕκαστος ἀνὰ δύο Πυθίους, δηλαδὴ τοὺς ἄνδρας, οἵτινες ἐστέλλοντο εἰς Δελφοὺς ἵνα ἐπερωτήσωσι τὸ μαντεῖον· τελευταῖον οἱ βασιλεῖς ἐφύλαττον, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Πυθίων, τὰς γενομένας ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἐν καιρῷ ἀμηχανίας συνεβουλεύετο ἡ πολιτεία. Ἀποθνήσκοντες δὲ ἐκηδεύοντο μετὰ τῆς αὐτῆς μεγαλοπρεπείας, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος παραβάλλει αὐτὴν πρὸς τὰς τιμὰς τὰς ἀποδιδόμενας ὑπὸ τῶν δουλικῶν τῆς Ἀσίας λαῶν εἰς τοὺς νεκροὺς τῶν βασιλέων αὐτῶν, ὁ δὲ Ξενοφῶν, ἡμιλῶν περὶ τῆς κηδείας ἐνὸς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, λέγει ὅτι « ἔτυχε σεμνοτέρας ἢ κατ' ἀνθρώπον ταφῆς » διότι ὄχι μόνον ἐξ ἐκάστης οἰκίας σπαρτιατικῆς ὤφειλον νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν τελετὴν ἀνὴρ καὶ γυνὴ οἰκτρῶς πενθηφοροῦντες, ἀλλὰ τὸ γεγονός ἀνηγγέλλετο ἀμέσως καθ' ὅλην τὴν Λακωνικὴν, ἵνα συρρεύσωσιν εἰς Σπάρτην πολλαὶ χιλιάδες ἀνθρώπων καὶ διὰ τῶν κοπετῶν καὶ τῶν οἰμωγῶν αὐτῶν καταστήσωσιν ἐκπρεπεστάτην τὴν ἐκφορὰν, μεθ' ἣν ἐφυλάττετο δεκαήμερον κοινὸν πένθος. Κυρίως ἄρα εἰπεῖν, οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἦσαν σεβαστοὶ τῆς οἰκογενείας προστάται, οἱ ὑπατοὶ τῆς θρησκείας λειτουργοὶ καὶ οἱ αἰδιοὶ ἱεροὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, δι' οὗ ἡ πολιτεία συνεδέετο μὲ τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τίποτε πλείοτερον. Ἀπὸ τῆς πατροπαραδότου ταύτης εὐλαβείας ὠφελοῦμενος, ὁ

βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος, ἀνὴρ πολεμικὸς ὢν μέγας καὶ κατὰ τᾶλλα ἐνεργὸς, ἠδυνήθη, ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, νὰ λάβῃ πολλὴν εἰς τὰ πράγματα ὑπεροχὴν· ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις σπανιώταται· συνήθως οἱ βασιλεῖς εἶχον ἐν τῇ πολιτείᾳ δευτερεύουσαν ἰσχὺν καὶ τάξιν· ἐπρώτεον δὲ οἱ ἔφοροι.

Καὶ τῆς γερουσίας ὁμοίως καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου ἡ ἐνέργεια δὲν ἦτο πολλοῦ λόγου ἀξία. Ἡ γερουσία, καλουμένη ἐν Σπάρτῃ γερωνία, ἢ γερωχία, ἢ γερωῖζ, συνέκειτο ἐκ τῶν δύο βασιλέων καὶ 28 ἀνδρῶν, ἐχόντων τοῦλάχιστον 60 ἐτῶν ἡλικίαν καὶ ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ βίου. Οἱ 30 οὗτοι ἄνδρες ἐλαμβάνοντο, ὡς φαίνεται, ἀνὰ 10 ἀφ' ἐκάστης τῶν τριῶν φυλῶν, εἰς ἃς πιθανώτατα ἦσαν διηρημένοι οἱ Σπαρτιαῖται, ὡς καὶ πλεῖστοι τῶν ἄλλων Δωριέων. Αἱ τρεῖς φυλαὶ ὠνομάζοντο ἀπὸ Ὑλλου τοῦ Ἡρακλέους, καὶ ἀπὸ Παμφύλου καὶ Δύμαντος, τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγυμιοῦ, Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι, Δυμᾶνες· καὶ εἰκάζεται ὅτι ὑποδιηροῦντο εἰς 30 τμήματα, τὰ ὑποῖα ὠνομάζοντο ὠβαί. Ἡ δὲ ἀγορὰ ἢ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἣτις ἐκαλεῖτο ἀλία, ἦτοι σύλλογος συνάθροισις, συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν πολιτῶν ὅσοι συνεπλήρῳσαν τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ κοινὰ δεῖπνα ἢ συσσίτια. Εἰς τοὺς συλλόγους λοιπὸν τούτους ὑπεβάλλοντο τὸ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης ζήτημα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀν' ὅχι πάντοτε, καὶ οἱ ὀλίγιστοι ἐν Σπάρτῃ ψηφίζόμενοι νόμοι. Ἀλλ' ἐκτὸς ὅτι αἱ τοιαῦται ἀφορμαὶ συσκέψεως ἦσαν σπάνιαι, πολλαὶ ἄλλαι περιστάσεις συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καθιστῶσιν αὐτὰς συνήθως ματαίας. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου οὐδὲν ὑπεβάλλετο τὸ μὴ προὑποβληθὲν εἰς τὴν γερουσίαν. Οἱ δὲ γέροντες ἐξελέγοντο μὲν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλ' ἡ ἐκλογή διεξήγετο εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε προδήλως ἠέπ' αὐτῆς ἐνέργεια τοῦ δήμου ἦτο ἀσθενεστάτη. Ἐν πρώτοις ἐκλέξιμοι δὲν ἦσαν, ὡς ὑποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, εἰμὴ οἱ καλοὶ κάγαθοι, οἱ ἄριστοι, καὶ ἐκ τούτων πάλιν ὁμολογουμένως οἱ ὑπερβάντες τὸ 60 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ οἱ ἐπιζητοῦντες τὸ ἀξίωμα. Οὕτω δὲ περιορισθέντος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκλεξιμῶν, ἡ κρίσις ἐγένετο κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ἐκκλησίας ἀθροισθείσης, ἄνδρες αἰρετοὶ κατεκλείοντο πλησίον εἰς οἶκημα, μὴ βλέποντες τοὺς ἐκκλησιάζοντας, ἀλλὰ μόνον τὴν κραυγὴν αὐτῶν ἀκούοντες, διότι καὶ περὶ τούτου, ὡς συνήθως, διὰ βοῆς, καὶ ὄχι διὰ ψηφοφορίας, ἀπεφάσιζεν ἡ ἐκκλησία. Τότε εἰσῆγοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ ὑποψήφιοι, διερχόμενοι ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου ἐνώπιον αὐτῆς· καὶ ἡ μὲν ἐκκλησία ἀνεβόα

περὶ ἐκάστου, οἱ δὲ κατάκλειστοι γραμματεῖς ἐσημείουν ἐπὶ γραμματείων ὅποια τις ἦτο ἢ περὶ τοῦ πρώτου βοῆ, ὅποια ἢ περὶ τοῦ δευτέρου, ὅποια ἢ περὶ τοῦ τρίτου, καὶ οὕτω καθεξῆς, ὁ δὲ κατ' αὐτοὺς τυχῶν τῆς πλείστης βοῆς ἀνηγορεύετο. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν, ὅτι οἱ γέροντες, διὰ βίου προχειριζόμενοι, ἀπέβαινον πολλάκις ἐσχατόγηροι, ἀνάγκη βεβαίως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ γερουσία ὀλίγον ἡδύνατο συνήθως νὰ περιστείλῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τῶν ἐφόρων. Ἡ δὲ ἐκκλησία πάλιν τοῦ δήμου δὲν συνέκειτο εἰμὴ ἐκ τῶν πολιτῶν, ὅσοι, ὑπερβάντες τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας, συνετέλουν εἰς τὰ σισσίτια· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων πρωϊμώτατα ἡλαττώθη, διὰ τὴν ἐσχάτην πεινίαν εἰς ἣν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν περιῆλθον· ὅθεν πρῶτον ἡ ἐκκλησία ἦτο εὐάρημος· ὅσῳ δὲ εὐάρημον εἶναι τὸ βουλευτικὸν σῶμα, τόσῳ εὐκολώτερον ἀποβαίνει ὑποχείριον. Ἐπειτα, εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην δὲν ὑπεβάλλοντο εἰμὴ τὰ προηγουμένως ὑπὸ τῆς γερουσίας ἐγκριθέντα· ἦτοι ἡ δικαιοδοσία τῆς ἐκκλησίας ἦτο περιορισμένη. Τελευταῖον οὐδεὶς πολίτης ἡδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκτὸς ἐὰν ἰδίᾳ ἐπετρέπετο τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδεμία ἐγένετο ἐνταῦθα συνήθως συζήτησις ἢ περὶ τροπολογίας πρότασις, ἀλλ' αἱ προτάσεις τῶν ἀρχόντων ἢ ἐγίνοντο δεκταὶ ὅπως εἶχον, ἢ ἀπερρίπτοντο. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως. Οἱ Σπαρτιαῖται, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, οὔτε ἡγάπων τὴν συζήτησιν, οὔτε ἐπιτήδειοι περὶ αὐτὴν ἦσαν, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ ἀνδρὸς ἐπιφανεστάτου, τοῦ Βρασιδίου, ἐπιφέρει μετὰ τινος περιφρονήσεως, ὅτι, ὡς Λακεδαιμόνιος, «ἦν οὐκ ἀδύνατος εἰπεῖν.» Ἀφ' ἑτέρου, ἐπικρατεστάτη ἐν Σπάρτῃ ἀρχὴ ἦτο ἡ μυστικότητα τῆς κυβερνήσεως, τῆς «πολιτείας τὸ κρυπτόν,» ὡς λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς, τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν συμβιάζετο μετὰ πολλῶν δημοσίων συζητήσεων. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίφημον ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἣτις συνεκροτήθη διὰ νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἕνεκα δὲ τῆς σπουδαιότητος τοῦ πράγματος, δὲν ἔκρινε διὰ βοῆς, ὡς πάντοτε, ἀλλὰ κατ' ἐξαιρέσιν διὰ ψηφοφορίας, οὐδεὶς φαίνεται λαλήσας ἄλλος ἢ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, καὶ ὁ ἔφορος Σθενελαΐδας, ὑπὲρ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ κηρύξεως, ὅπερ ἐγένετο παραδεκτόν· ὥστε βλέπομεν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐκκλησίαν ὑποκύπτουσαν εἰς τὴν τῶν ἐφόρων θέλησιν.

Ἄλλ' ὅποιοι τινες ἄρα ἦσαν οἱ παντοδύναμοι οὗτοι ἔφοροι; Κατὰ

τὸν Ἀριστοτέλην, ἐξελέγοντο ἐξ ἀπάντων τῶν πολιτῶν, θεραπευμένης οὕτω τῆς φιλοτιμίας τοῦ δήμου. Ἐὰν ὅμως ὁ δῆμος εἶχεν ἐν Σπάρτῃ, διὰ τῶν ἐφόρων, ἅπασαν τὴν ἐξουσίαν εἰς χεῖρας αὐτοῦ, ἤθελεν εἶναι βεβαίως ἄπορον πῶς τοσοῦτον ὀλίγον ἐπενήργει εἰς τὰ πράγματα διὰ τῶν τακτικῶν αὐτοῦ ἐκκλησιῶν· πῶς δὲν ἀπῆται νὰ δίδωσιν οἱ ἔφοροι λόγον ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιῶν τούτων, καὶ πῶς, καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, οὐδέποτε ἀναφαίνεται ὁ δῆμος ἐπικρατήσας ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ πάντοτε, ὡς λέγουσιν ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ, διέπουσι τὰ πράγματα οἱ πρῶτοι ἄνδρες, οἱ ἄριστοι, οἱ καλοὶ κάγαθοι. Πρὸς τούτοις, ἄδηλον μὲν εἶναι πῶς ἐξελέγοντο οἱ ἔφοροι· ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὡς εἶδομεν, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν ἦτο παιδαριώδης· παιδαριώδη δὲ ὀνομάζει καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τῶν γερόντων, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ἤδη τὸν μηχανισμόν· ὅθεν πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ τρόποι τῆς ἐκλογῆς, ἂν δὲν ἦσαν ἀπαράλλακτοι, ὁμοιάζον ὅμως πολὺ. Τούτου δὲ τεθέντος, οὐδὲν ἦττον πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἐλογίζοντο μὲν ἅπαντες οἱ πολῖται ἐκλέξιμοι εἰς τὸ τοῦ ἐφόρου ἀξίωμα, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι ἄνδρες οἵτινες διεῖπον τὰ πράγματα κατώρθουν μὲν πάντοτε ὥστε οἱ ἐκλεγόμενοι ἢ νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὴν τάξιν αὐτῶν, ἢ νὰ ἦναι εὐπειθεῖς εἰς τὰ νεύματά των, συνεῖχον δὲ αὐτοὺς καὶ διὰ τῆς διατάξεως καθ' ἣν οἱ ἔφοροι ὤφειλον εὐθύνας εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, ὅ ἐστι πάλιν εἰς τὰ τυφλὰ τῶν ὀλίγων ὄργανα. Διὰ δὲ τούτου, ὅτι οἱ ἔφοροι ἦσαν ἀπλοῖ τῆς ὀλιγαρχίας ἐπίτροποι, εἶπομεν προοιμιαζόμενοι, ὅτι εἶχον τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἐνότητα, ἣν δὲν εἶχον οἱ βασιλεῖς. Τῶντι, ἡ βασιλεία φύσει ῥέπει πρὸς τὴν μοναρχικὴν ἐξουσίαν, ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀδύνατον νὰ ὁμοφρονήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι δύο συγχρόνως βασιλεῖς· ἐνῶ ἡ ὀλιγαρχία φύσει ῥέπει πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν προνομίων αὐτῆς καὶ δικαίων, ἐπὶ δὲ τούτῳ δύνανται κάλλιστα νὰ ὁμοφρονήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι πολλοὶ ἄνδρες.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης· οὐδὲν ἄλλο δηλαδὴ ἢ ὀλιγαρχία στενοτάτη, ἣτις διετήρησε μὲν ἅπαντας τοὺς τύπους τῆς ὀμηρικῆς πολιτείας, βασιλείαν, βουλήν γερόντων, ἀγορὰν τοῦ δήμου, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν πᾶσαν τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ ἐνεργῇ αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσιαίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων ἐφόρων. Ὀλιγαρχίαι ὅμως ἐπεκράτησαν πολλαχού τῆς Ἑλλάδος, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, σχεδὸν ἀπανταχοῦ· ἀλλ' αἱ ὀλιγαρχίαι αὗται δὲν ἐκτέσαντο ποτὲ

τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἐκτῆσατο ἡ ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης, καὶ πολ-
 λάκις μάλιστα, εὐπορήσαντος καὶ ἐκπαιδευθέντος τοῦ δήμου, ὅπως ἀπέ-
 βαλον τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα, ἐνῶ ἡ τῆς Σπάρτης ὀλιγαρχία ὄχι μόνον
 παραδόξως ἰσχυσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διετήρη-
 σεν ἀναλλοίωτον τὴν ἰσχὺν αὐτῆς. Πόθεν αὕτη ἡ διαφορά; Ἐκ τού-
 του, ὅτι οἱ πρῶτοντες τῆς Σπάρτης ἐφρόντισαν συγχρόνως νὰ καθυ-
 ποβάλωσι τὸν δῆμον εἰς ἀνατροπὴν καὶ πειθαρχίαν, ἥτις ἀνεδείκνυεν
 αὐτὸν ἀδιαλείπτως φοβερόν μὲν ἐκτελεστὴν τῶν βουλευμάτων τῆς διε-
 πούσης τὰ πράγματα ἀρχῆς, ἀνεπιτηδειότατον δὲ νὰ ὑψώσῃ ποτὲ κε-
 φαλήν κατ' αὐτῆς· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν, τὸ μᾶλλον λόγου ἄξιον μέρος
 τοῦ σπαρτιατικοῦ πολυτεύματός ἦσαν οἱ κοινωνικοὶ ἐκεῖνοι καὶ διαιτητι-
 κοὶ θεσμοὶ, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ Σπάρτη δὲν ἤθελεν ἀκμάσει ὅσον ἤκμασεν.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν τοὺς κατοίκους
 τῆς Λακωνικῆς διηρημένους εἰς τρεῖς διακεκριμένας τάξεις· τοὺς Σπαρ-
 τιάτας, τοὺς περιοίκους καὶ τοὺς εἰλωτας. Σπαρτιᾶται ἦσαν οἱ κάτοικοι
 τῆς πόλεως Σπάρτης, οἵτινες, ἐκπληροῦντες αὐστηροτάτας τινὰς διαι-
 τητικὰς καὶ πειθαρχικὰς διατάξεις, ἀπετέλουν τὸν διαρκῆ στρατὸν τῆς
 πολιτείας καὶ ἦσαν μόνοι ἐκλέξιμοι εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ τὰς
 δημοσίας αὐτῆς λειτουργίας. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι οὔτε καιρὸν, οὔτε διά-
 θεσιν εἶχον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ γεωργίαν, ἢ ἐμπορίαν, ἢ βιομηχανίαν.
 Ἐξῶν δὲ ἀπὸ τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα εἶχον περὶ τὴν Σπάρτην καὶ κατὰ
 τὴν ἄλλην Λακωνικὴν, καὶ τὰ ὁποῖα ἐκαλλιέργουν ἀντ' αὐτῶν οἱ εἰ-
 λωτες, καταβάλλοντες εἰς τοὺς κυρίους μέρος τοῦ εἰσοδήματος, συμ-
 ποσοῦμενον ἐνίοτε εἰς τὸ ἡμισυ τοῦ ὅλου. Ἄλλ' ὁ Σπαρτιάτης, ἵνα ἔχῃ
 πλήρη τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δίκαια, ὥφειλε νὰ πράττῃ δύο τινὰ· πρῶτον,
 νὰ τηρῇ ἀκριβῶς τὴν διατεταγμένην πειθαρχίαν, καὶ δεύτερον, νὰ συν-
 τελῇ εἰς τὰ δημόσια δεῖπνα, τὰ λεγόμενα συσσίτια, τὰ ὁποῖα δὲν συνε-
 τηροῦντο εἰμὴ διὰ τῶν εἰσφορῶν τούτων ἐκάστου πολίτου. Διὰ δὲ τὸν
 πολλαπλασιασμόν τῶν παιδῶν εἰς τὰς πενεστέρας οἰκογενείας, ἀφ'
 οὗ, μετὰ τὴν κυρίευσιν ἀπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἔπαυσεν ἡ δια-
 νομὴ νέων γῆς κλήρων, ἠὔξησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ ἀριθμὸς τῶν
 πολιτῶν ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ τούτου
 ἕνεκα ἀπέβαλλον τὸ πολιτικὸν αὐτῶν δικαίωμα· ὥστε περὶ τὰ τέλη
 τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου παρήχθη ἐν Σπάρτῃ διάκρισις τις, ἄγνωστος
 εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, ἢ μεταξὺ τῶν ὀλίγων πολιτῶν ὅσοι ἐξῆ-

σκουν ἔτι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, τῶν ὀνομαζομένων «ὁμοίων,» καὶ τῶν πολλῶν πενήτων ὅσοι ἀπέβαλον τὰ δικαιώματα ταῦτα, τῶν λεγομένων «ὕπομειόνων.» Οἱ τελευταῖοι ὅμως οὗτοι ἠδύνατο, εὐπορήσαντες τυχόν, νὰ ἀναλάβωσι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, καὶ κατὰ τοῦτο διέφερον τῶν ἄλλων ἐλευθέρων τῆς Λακωνικῆς κατοίκων, τῶν καλουμένων περιοίκων. Οἱ περιοίκοι ἦσαν ἐπίσης ἐλεύθεροι, καὶ πολῖται μάλιστα, ἀλλὰ πολῖται τῶν κατὰ μέρος ἄλλων πόλεων τῆς Λακωνικῆς, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Σπάρτης, τῆς ὁποίας καὶ μόνης οἱ πολῖται ἐκυβέρνην τὰ κοινὰ τῆς ὅλης πολιτείας πράγματα, ἐνῶ οἱ περιοίκοι δὲν ἐκυβέρνην εἰμὴ τὴν ἰδίαν αὐτῶν πόλιν, καὶ ταύτην ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐπίβλεψιν τῆς Σπάρτης, ἣτις ἐνηργεῖτο ἐνίοτε διὰ διοικητῶν ἀμέσως παρ' αὐτῆς εἰς περιοικίδας τινὰς πόλεις στελλομένων, οἳ οἱ ἦσαν οἱ εἰς Κύθηρα στελλόμενοι Κυθηροδίκαί. Πρὸς τούτοις οἱ περιοίκοι ὑπηρέτου μὲν ἐν τῷ στρατῷ τῆς πολιτείας ὡς ὀπλίται, ἦτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται, καὶ ἐνίοτε, ἂν καὶ σπανίως, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτερα αὐτοῦ ἀξιώματα· ἀλλ' ὑπηρέτου ὁσάκις ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν οὐδ' ἀπετέλουσαν τὸν ἐκ μόνων τούτων συγκείμενον διαρκῆ τῆς πολιτείας στρατόν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ Σπαρτιᾶται ἦσαν οἱ κυρίαρχοι τῆς Λακωνικῆς, οἱ δὲ περιοίκοι, οἱ ἐλεύθεροι αὐτῶν ὑπήκοοι· ὥστε κατὰ τοῦτο ἡ Λακωνικὴ οὐσιωδῶς διέφερε τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας, ἐν ἣ ἡ πᾶσα πόλις ἦτο ἐντελῶς αὐτόνομος, συναπτομένη πρὸς τὰς ἄλλας μόνον διὰ χαλαροῦ τινος δεσμοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ τὸ πολὺ ἐμπορικοῦ. Ἐν τῇ Λακωνικῇ πᾶσα ἡ κυβερνητικὴ τῆς ὅλης χώρας ἐξουσία ἦτο συμπυκνωμένη ἐν Σπάρτῃ, ἣτις ὅμως συνεῖχε τοὺς πολυαριθμοὺς περιοίκους οὐχὶ μόνον διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν πλεονεκτημάτων. Ἐν γένει οἱ περιοίκοι, ἂν καὶ μὴ ὄντες αὐτόνομοι ἐν τῇ Λακωνικῇ, ἐνώπιον ὅμως τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἐθεωροῦντο μέχρι τινὸς ὡς τοιοῦτοι· διὸ, νικήσαντες εἰς τὰ ὀλύμπια, ἀνηγορεύοντο οὐχὶ ὡς Σπαρτιᾶται, ἀλλὰ ὡς Λάκωνες. Πρὸς τούτοις οἱ Σπαρτιᾶται περιεποιῶντο πολὺ τινὰς τούλάχιστον τῶν περιοίκων, καὶ ἰδίως τοὺς Ἀμυκλαίους, ὧν ἐτίμων ἐξαιρέτως τοὺς ὀπλίτας καὶ παρέλαβον θρησκευτικὰς τινὰς πανηγύρεις, οἷον τὰ Ὑακίνθια καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος. Πυρεκτὸς δὲ τούτων ὄλων, οἱ περιοίκοι, μὴ ὄντες καθυποβεβλημένοι εἰς τὴν αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ δίαιταν τῶν Σπαρτιατῶν, ἔχοντες κτήματα, ἂν ὅχι οἷα οἱ Σπαρτιᾶται, ἀλλ' ὅμως ἀξίολογα, καὶ πρὸ πάντων μόνοι αὐτοὶ μετερχόμενοι ἐν τῇ Λακωνικῇ

τὸ ἐμπόριον τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων, καὶ ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον, καὶ ἐκ τούτου εὐποροῦντες, ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ νὰ παραμυθῶνται διὰ τὴν ὑποτελῆ αὐτῶν θέσιν ὡς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες ἐξηγόραζον τὴν κυριαρχικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν διὰ βίου τοῦ ὁποίου ἡ σκληραγωγία δὲν ἠδύνατο νὰ ᾖ ἐπίφθονος. Ὅθεν οἱ περίοικοι πολὺ ὀλιγώτερον ἔρρεπον πρὸς τὴν στάσιν, ἢ ἡ τρίτη τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς τάξις, οἱ εἴλωτες.

Τὸ ὄνομα εἴλωτες, ὃ μὲν Ἐφορος συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, μὴ σωζόμενος, ἀλλ' ἀναφερόμενος πολλάκις ὑπὸ ἄλλων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ γεωγράφου Στράβωνος, παράγει ἀπὸ τῆς λακωνικῆς πόλεως Ἐλος, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀποστάντες καὶ δουλωθέντες, ἔδωκαν δῆθεν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς ὀλόκληρον τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ἡ ἔτυμολογία αὕτη θεωρεῖται ἀπίθανος, προτιμότερα δὲ φαίνεται ἡ ἀπὸ τοῦ ἔλω ἀχρήστου ρίζης ἐξ ἧς παράγονται πολλοὶ χρόνοι τοῦ αἰρέω, συλλαμβάνω, κυριεύω, καὶ ἐξ ἧς παρήχθη ἴσως τὸ εἴλωτες, καθὼς τὸ δμῶς ἀπὸ τοῦ δαμάω, δέμω· ὥστε ἂν ἡ ἔτυμολογία αὕτη ᾖ ἀκριβής, οἱ εἴλωτες ἐσήμαινον τοὺς ἐξ αἰχμαλώτων δούλους. Ὀνομάζοντο δὲ εἴλωτες κυρίως οἱ εἰς τὰς κώμας, καὶ τοὺς ἀγροὺς τῆς Λακωνικῆς οἰκοῦντες γεωργοί· διότι τινὲς τῶν εἰλώτων ὑπηρετοῦν μὲν καὶ ὡς οἰκιακοὶ δούλοι ἐν Σπάρτῃ τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ᾖσαν εὐάριθμοι παραβαλλόμενοι πρὸς τὴν μεγάλην τῶν γεωργῶν τάξιν. Οἱ γεωργοὶ οὗτοι ἐκαλλιέργουν τὰς γαίας τῶν Σπαρτιατῶν, ἴσως καὶ τῶν περιόικων, ἐπὶ τῇ εἰς αὐτοὺς καταβολῇ μέρους τοῦ εἰσοδήματος, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκπονηθῶσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἴσως μηδὲ ἔκποιούμενοι, δι' ὃ ᾖσαν ἀνώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας, πρὸς οὓς καὶ μόνους ἐξ ὅλων τῶν δούλων τῆς Ἑλλάδος εἰμποροῦν νὰ συγκριθῶσιν. Ἠδύνατο δὲ οἱ εἴλωτες νὰ ἔχωσιν, ὡς καὶ οἱ πενέσται, ἰδίαν περιουσίαν, καὶ ὅτε Κλεομένης Γ' ὁ Λεωνίδου προέτεινε τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντα εἴλωτα ὅστις καταβάλῃ πέντε μναῖς, ἦτοι 500 δραχμάς, εὐρέθησαν 6,000 τοιοῦτοι εἴλωτες, καταβαλόντες ὅλοι ὁμοῦ 500 τάλαντα, ἦτοι 3,000,000 δραχμῶν. Πρὸς τούτοις οἱ εἴλωτες ὑπηρετοῦν συνήθως ὡς φίλοι, ὡς ἐλαφροὶ δηλαδὴ στρατιῶται, καὶ ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανίως, ὡς ὀπλίται, ὅτε καὶ ἀριστεύσαντες τυχόν, ἀπηλευθεροῦντο εἰς ἀνταμοιβὴν ὑπὸ τοῦ κράτους. Οἱ οὕτω ἀπελευθερωθέντες εἴλωτες ὠνομάζοντο νεοδαμῶδεις, ἦτοι νεωστοὶ εἰς τὸν δῆμον γενόμενοι δεκτοί, καὶ ἡ ἔζων ἐν Σπάρτῃ ὡς ὑπο-

μείονες, ἢ ἐξεπέμποντο εἰς ἐξωτερικὰς ὑπηρεσίας καὶ ἀποικίας. Τελευταῖον οἱ εἰλωτες εἶχον οἰκογένειαν, ἐλάλουν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. ἦσαν ἐν γένει ὅλως διάφοροι τῶν ἀλλογλώσσων, τῶν βαρβάρων, τῶν ἀγοραστῶν ἀνδραπόδων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἐλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς καὶ τὸν ἀδιάλειπτον πόθον τοῦ νὰ ἀνακτήσωνται τὴν ἐλευθερίαν, διὸ ἀπέβησαν πολλάκις φοβεροὶ εἰς τὴν Σπάρτην, πολλάκις ἀπέστησαν καὶ δὲν ἐδαμάζοντο εἰμὴ δι' ἀγρύπνου ἐνίοτε δὲ καὶ τυραννικῆς πολιτικῆς. Τὰ τῶν στρατοπέδων διετάσσοντο τιοιυτοτρόπως ὥστε οἱ Σπαρτιάται νὰ ἐξασφαλίζωνται ἀπὸ πάσης αἰφνιδίου τῶν φιλῶν ἐκείνων συστρατιωτῶν ἐπιθέσεως· καὶ κατ' οἶκον δὲ ὁ πολίτης ἐφρόντιζε πάντοτε νὰ ἀφαιρῇ τὸν πόρπακα, ἥτοι τὴν λαβὴν τῆς ἀσπίδος, ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον εἰς πάντα ἄλλον τὴν χρῆσιν τοῦ ὄπλου τούτου. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, ὅστις λέγει ὅτι ἱστορεῖ τοῦτο κατὰ Ἀριστοτέλην, οἱ ἔφοροι, ἅμα κατ' ἔτος ἀναλαβόντες τὴν ἀρχὴν, ἐκήρυττον πόλεμον κατὰ τῶν εἰλώτων, ἵνα δικαιώσωσιν οὕτω τὴν δολοφονίαν αὐτῶν· καὶ ἔπειτα ἐξέπεμπον εἰς τὴν Λακωνικὴν νέους τινὰς ἐπιτηδεῖους Σπαρτιάτας, οἵτινες, ἔχοντες ξιφίδια, περιεφέροντο καθ' ὅλην τὴν χώραν φονεύοντες διὰ νυκτὸς τοὺς ῥωμαλευτάτους καὶ ἐπικινδυνωτάτους εἰλωτας. Ἡ τοιαύτη κατὰ τῶν εἰλώτων ἐπιδρομὴ ἐλέγετο κρυπτεία, καὶ εἶναι μὲν ἀπίθανον ὅτι τοσοῦτον τακτικῶς καὶ ἐπισήμως διενηργεῖτο, ὅτι ὅμως πολλάκις παρεσκευάζοντο καὶ ἐξετελοῦντο, διὰ καταχθονίων ἀληθῶς τρόπων, δολοφονίαι χιλιάδων εἰλώτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἐν ἔτει ὀγδῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε οἱ μὲν εἰλωτες εἶχον ἐξαιρέτως ἀγωνισθῆ ὑπὲρ τῆς πολιτείας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι κατεῖχον τὴν Πύλον, οἱ ἔφοροι, φοβηθέντες ἐπανάστασιν τῶν εἰλώτων, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν γενναιοτάτων καὶ μεγαλοφρονεστάτων ἐξ αὐτῶν· ὅθεν ἀνήγγειλαν ὅτι ὅσοι αὐτῶν ἀξιοῦσιν ὅτι ἀνεδείχθησαν ἄριστοι ἐν πολέμῳ, δύνανται νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἵνα τύχῃσι τῆς ἐλευθερίας. Καὶ παρέστησαν λοιπὸν διςχίλιοι περίπου, καὶ ἐστεφανώθησαν, καὶ περιῆλθον τὰ ἱερὰ ὡς ἡλευθερωμένοι. Ἄλλ' οἱ ἐπίβουλοι ἐκεῖνοι στέφανοι ἐκόσμησαν θυμάτων κεφαλὰς καὶ μετ' ὀλίγον ἅπαντες οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠφάνισθησαν, καὶ οὐδεὶς ποτε ἔμαθε τίνι τρόπῳ ἕκαστος ἐφονεύθη. Τὸ ἀπαίσιον τοῦτο γεγονός, τὸ ὁποῖον εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἀναμφισβήτητον, διότι ἱστορεῖται ὑπὸ ἱστορικοῦ συγχρόνου, τοῦ Θουκυδίδου, μαρτυρεῖ ὄχι μόνον εἰς ποίαν ἀπανθρωπίαν ἀναγκάζονται ἐνίοτε νὰ ἐξοκέλ-

λωσι καὶ αὐτὰ τὰ εὐγενέστατα τῶν ἐθνῶν ἵνα διασώσῃ τὰ κυριαρχικὰ αὐτῶν δίκαια, ἀλλὰ καὶ ποία ἀκατανόητος μυστικότης ἐπεκράτει εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Σπάρτης· διότι τελευταῖον ἡ δολοφονία τοῦ ταλαιπώρου τούτου πλήθους ἀνδρῶν γενναίων, ἀπήτησε βεβαίως πολλοὺς συνεργούς, καὶ ὁμοῦς ὁ Θουκυδίδης, ὁ ἐπιμελέστατος ἐκεῖνος παντὸς πράγματος ἐξεταστής, δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθῃ περὶ οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν πῶς ἀπέθανε· «καὶ οὐδεὶς ἤσθετο, λέγει, ὅτῳ τρόπῳ ἕκαστος διεφθάρη.» Ἐννοεῖται ὅτι δημόσιαι συζητήσεις τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας οὐδόλως ἤρμοζον πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς πράξεις τοιαύτης κυβερνήσεως.

Ἄλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις δι' ἧς συνετηρεῖτο ἡ φοβερὰ αὕτη κυριαρχία καὶ δι' ἧς ἡ Σπάρτη ἐπράξε κατ' εὐτυχίαν ἔργα γενναιότερὰ καὶ ἑλληνικώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος; Ἡ δύναμις αὕτη ἦσαν οἱ Σπαρτιάται, οἵτινες ἀπετέλουν, ὡς προείπομεν, τὸν διαρκῆ, τὸν ἀδιαλείπτως ἀσκούμενον, καὶ ἀδιαλείπτως γρηγοροῦντα, καὶ τυφλῶς πειθαρχοῦντα στρατὸν τῆς πολιτείας, οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἐγεννώντο, ἐπὶ τούτῳ ἀνετρέφοντο, ἐπὶ τούτῳ ἔζων, οὐδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἐπὶ γῆς ἀσχολίαν καὶ ἠδονὴν ἢ τὸ προπολεμεῖν ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ αὐτῆς θνήσκειν.

Τῶντι ὁ Σπαρτιάτης ἐστρατολογεῖτο εὐθύς ἐκ γενετῆς· διὰ τοῦτο τὰ νεογνὰ ἐξετάζοντο ἀμέσως, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων τῆς φυλῆς, ἐὰν ἦναι εὐπαγῆ καὶ ῥωμαλέα, καθὼς σήμερον οἱ νεοσύλλεκτοι ἐξετάζονται ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων ἐπιτροπῶν, ἐὰν ἔχωσι τὸ ἀναγκαῖον ἀνάστημα καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὑγίαν παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐν Σπάρτῃ τὰ ἀσθενῆ ἢ ἄμορφα βρέφη, ἐθανατοῦντο ριπτόμενα εἰς τὰς λεγομένας Ἀποθέτας, βαρῆθρῶδη παρὰ Ταύγετον τόπον· διότι μὴ δυνάμενα νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς στρατιῶται, ἐλογίζοντο ὅλως ἄχρηστα ἐπὶ γῆς. Καὶ μέχρι μὲν τῆς ἡλικίας τῶν ἐπτὰ ἐτῶν, ἡ ἐπιμέλεια τῶν παιδῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς γονεῖς, οἵτινες ὁμοῦς δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνατρέφωσιν αὐτοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ὄφειλον νὰ ὑποτάσσωνται εἰς κανόνας τινὰς ἐπιτηδείους νὰ προλαμβάνωσι τῆς ὑπερβολικῆς στοργῆς τὴν κατάχρησιν. Ἀπὸ δὲ τῶν ἐπτὰ ἐτῶν, ἤρχιζε μακρὰ δημοσία τῶν παιδῶν ἀγωγή, ἥτις ἀπέβαινε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τραχυτέρα, καθ' ὅσον προσήγγιζον εἰς τὴν τῶν ἐφήβων ἡλικίαν. Ἐπὶ τούτῳ παρεδίδοντο εἰς δημοσίον λειτουργόν, τὸν παιδονόμον, ὅστις διήρει αὐτοὺς εἰς τάξεις ἢ ἀγέ-

λας, ἐκάστης τῶν ὁποίων προΐστατο νέος εἰκοσαετής, διακεκριμένος μὲν ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει, ἔργον δ' ἔχων τὴν ἄμεσον τῆς ἀγέλης ἀσκησιν καὶ ἐφορείαν, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν τοῦ παιδονόμου ἐπιτήρησιν. Ἡ ἀνατροφή τὴν ὁποίαν ἐνταῦθα ἐλάβαν οἱ παῖδες τῆς Σπάρτης εἶχε κυρίως σκοπὸν νὰ διαμορφώσῃ ἄνδρας μέλλοντας νὰ ζήσωσιν ἐν τῷ μέσῳ μυρίων κινδύνων καὶ δυσχερειῶν, καὶ νὰ κρατήσωσιν ὑπὸ τὸν σιδηροῦν αὐτῶν ζυγὸν ὑπηκόους ἀείποτε ἐτοίμους νὰ στασιάσωσιν. Ὅθεν ὁ νέος Σπαρτιάτης δὲν ἤξευρεν ἴσως νὰ ἀναγνώσῃ ἢ νὰ γράψῃ καὶ ὀλίγιστα ἐδιδάσκετο ἐκ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ὅσαι πλουτίζουσιν ἢ κοσμοῦσι τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἤξευρε νὰ τρέχῃ, νὰ πηδᾷ, νὰ παλαίῃ, νὰ ῥίπτῃ δίσκον ἢ ἀκόντιον καὶ ἐν γένει νὰ μεταχειρίζεται πᾶν ὄπλον μετὰ ῥώμης, εὐστροφίας καὶ χάριτος ἀπαραμίλλου καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐν τούτοις πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἀσκήσεις ἦσαν κοινόταται. Ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων, ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο σχολεῖον ἀδιάλειπτον καρτερίας. Ἰτροφή γλίσχρος, ἱματισμὸς ἐλαφρὸς, ὁ αὐτὸς ὦν ἐν θέρει τε καὶ χειμῶνι, ὕπνος ἐπὶ στιβάδων ἃς αὐτὸς παρεσκεύαζε συμφορῶν ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Εὐρώταν φυομένου καλάμου, πάλῃ πρὸς τοὺς συντρόφους, πληγαὶ διδόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου, μᾶλλον ἵνα ἀσκήσωσι πρὸς τοῦτο τὸν παῖδα, ἢ ἵνα τιμωρήσωσιν αὐτόν, τὰ πάντα συνείθιζον τὸν νέον Σπαρτιάτην εἰς τὴν ἐνδειαν καὶ εἰς τὸν κόπον, τὰ πάντα ἐδίδασκον αὐτῷ τὴν ὑπομονήν. Ἐκ τῶν καλῶν τεχνῶν, αἱ μόναι περὶ ἃς ἐγυμνάζετο ἦτο ὁ χορὸς, τὸ ἄσμα, ὁ αὐλὸς καὶ ἡ κιθάρα. Ἀλλὰ καὶ ὁ χορὸς αὐτὸς ἐρρυθμιζέτο εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑποθρέψῃ τὴν κοινὴν φιλοτιμίαν, μάλιστα δὲ τὴν τῶν νέων, διότι, τριῶν ὄντων τῶν χορῶν, κατὰ τὰς τρεῖς ἡλικίας, ὁ μὲν τῶν γερόντων ἀρχόμενος ἐψαλλεν·

Ἄμμες πόκ' ἤμες ἄλκιμοι νεανίαι·

ὁ δὲ τῶν ἀκμαζόντων ἀνδρῶν, ἀποκρινόμενος ἔλεγεν·

Ἄμμες δὲ γ' εἰμές· αἱ δὲ λῆς, πειραν λάβε

ὁ δὲ τρίτος, ὁ τῶν παιδῶν, ἐπέφερεν·

Ἄμμες δὲ γ' ἐσόμεθα πολλῶ κάρρονες.

Ὅμοίως αἱ ᾠδαὶ δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ἡ μνήμη ἢ περὶ ἃς ἤσκειτο ἡ φωνὴ τῶν νέων, ἦσαν ἢ ὕμνοι ἱεροὶ ἢ ἡρωϊκὰ ἄσματα· τούτου ἕνεκα τὰ ὀμηρικὰ ἔπη, ἃν δὲν εἰσῆχθησαν ἐν Σπάρτῃ ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, πρωϊμώτατα ὅμως ἔτυχον πολλῆς ἐν αὐτῇ δεξιώσεως καὶ διὰ τοῦτο πάλιν ἐτιμῆθη μὲν ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Τυρταῖος, ὁ δὲ

ἔργων ἀποδείξας ὅτι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς παρ' αὐτοῦ ὑμνηθείσης ἀνδρείας, ἐδιώχθη δὲ ὁ Πάριος ποιητὴς Ἀρχίλοχος, ὅστις ἐπρέσβευεν, ὅτι εἶναι προτιμότερον ν' ἀποβάλῃ τὰ ὄπλα ἢ ν' ἀποθάνῃ. Πᾶσαι λοιπὸν αὐταὶ αἱ ἀσκήσεις προέθεντο νὰ διαπλάσωσι μᾶλλον τὴν καρδίαν, ἢ νὰ ἀναπτύξωσι τὸν νοῦν· καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ ἐγύμναζεν ὁ νομοθέτης ἐκ παιδῶν τοὺς νέους νὰ ἀποκρίνονται μετὰ βραχύτητος ζωηρᾶς, καὶ ἐνίοτε μὲν πικρᾶς, πάντοτε δὲ ἀποφθεγματικῆς, ἥτις ἀπέβη ὁ παροιμιώδης χαρακτήρ τῆς σπαρτιατικῆς ὁμιλίας· ὁ νομοθέτης δηλαδὴ ἤθελε διὰ τούτου ὄχι νὰ ὀξύνῃ τὸ πνεῦμα τῶν νέων, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ συνειθίσῃ αὐτοὺς νὰ διατηρῶσιν ἀτάραχον τὴν ψυχὴν καὶ νὰ ἐπινοῶσι καὶ ἀποφασίζωσι τάχιστα τὸ πρακτέον. Πρὸ πάντων δὲ ἐδιδάσκοντο, καὶ τοῦτο ἔργῳ μᾶλλον ἢ λόγῳ, νὰ ἦναι σεμνοὶ καὶ εὐπειθεῖς, νὰ σέβωνται τοὺς γέροντας καὶ τὰς ἀρχάς, διότι τοῦτο ὑπελαμβάνετο εὐλόγως ὡς ἡ ἀσφαλεστὴ βᾶσις τῆς ὅλης πολιτείας. Τὸ βῆμα καὶ τὸ βλέμμα τῶν νέων σπαρτιατῶν, καθ' ὁδὸν διερχομένων, ἐνέβαινον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ξενοφῶν, τὴν κοσμιότητα καὶ τὴν σωφροσύνην. Ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων, ἦσαν συνεσταλμένοι ὡς κόραι, καὶ σιωπηλοὶ ὡς ἀγάλματα, ἐκτὸς ἂν ἀπηυθύνετο πρὸς αὐτοὺς ἐρώτησις. Τὸ δὲ πρὸς τοὺς νόμους σέβας, δι' ὃ ὁ Σπαρτιάτης ἀπέβη τασοῦτον πολέμιος πάσης ἐσωτερικῆς καινοτομίας, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἀπόρροια τοῦ θρησκευτικοῦ ἐκείνου φόβου ὃν ἐκ παιδῶν διὰ τῆς ἀνατροφῆς συνελάμβανε πρὸς τοὺς γέροντας καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας· διότι ἐν γένει οἱ Σπαρτιάται ἐφρόνουν, ὅτι διὰ τοῦ φόβου μάλιστα συνέχεται ἡ πολιτεία, καὶ τούτου ἕνεκα ἤγειρον Φόβου ἱερὸν παρὰ τῇ κατοικίᾳ τῶν ἐφόρων. Ἀνάλογος δὲ ἦτο καὶ ἡ τῶν κορῶν ἀνατροφή, αἵτινες ὑπεβάλλοντο εἰς ἀσκήσεις, πολλάκις δημοσίας, σχεδὸν ὁμοίας τῶν ἀσκήσεων περὶ ἃς ἐγυμνάζοντο οἱ νέοι· καὶ τοῦτο διότι, καθὼς ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦτο νὰ ἀναδείξῃ τοὺς νέους προπάντων ἀγαθοὺς στρατιώτας, οὕτω ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ καταστήσῃ τὰς νέας ἐπιτηδεΐας νὰ γεννήσωσι παῖδας ἱκανοὺς νὰ ἀναδειχθῶσι στρατιῶται ἀγαθοί. Ὅσα δὲ ἱστοροῦνται περὶ τῆς τρυφῆς καὶ ἀσωτίας γυναικῶν τινῶν τῆς Σπάρτης, ἀναφέρονται προδήλως εἰς χρόνους καθ' οὓς εἶχεν ἤδη παρακμάσει τὸ πολίτευμα.

Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 20 ἐτῶν, ἤρχιζεν ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία τοῦ Σπαρτιάτου, ἥτις ἐξηκολούθει ἀδιακόπως μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 60 ἐτῶν. Ἡ πανοπλία τοῦ ὀπλίτου τῆς Σπάρτης ἦτο κυρίως εἰπεῖν σχεδὸν ὁμοία τῆς τῶν ἄλλων τῆς Ἑλλάδος ὀπλιτῶν πανοπλίας, ἥτις

πάλιν, πλὴν τοῦ ἄρματος, τὸ ὁποῖον ἔπαυσε νὰ ἦναι ἐν χρήσει, μικρὸν διέφερε τῆς τῶν ἡρώων πανοπλίας, ἣν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ περιεγράψαμεν. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ τοῦ σώματος ἀσκήσις καὶ ἡ περὶ τὰ ὄπλα γύμνασις ἀπετέλουν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῶν κυριωτάτων τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρός κεφαλαίων. Ἄλλ' ἡ ὑπεροχὴ τῆς Σπάρτης ἐκ τούτου ἐπήγαγεν, ὅτι, ἐνῶ παντοῦ ἄλλοι οἱ πολῖται εἶχον καὶ ἄλλας ποικίλας ἐργασίας, γεωργίαν, βιομηχανίαν, ἐμπορίαν, ναυτιλίαν, διανοητικὰς ἀσχολίας, ἠθικὰς μελέτας, φιλολογικὰς συζητήσεις, τῆς Σπάρτης ὁ πολίτης ἦτο δι' ὅλου τοῦ βίου στρατιώτης, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ στρατιώτης, ὥστε ἐπλεονέκτει κατὰ τοῦτο ὅλων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Παρεκτὸς τούτου, εἰς τὰς ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ὁ πολίτης, ὀπλισθεὶς ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς ἀνάγκης, κατετάσσετο κατὰ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ φυλάς καὶ ἄλλας ὑποδιαιρέσεις, ὑπὸ ταξιάρχας κατὰ τύχην ἐκλεγομένους καὶ εἰς τὰς τάξεις ὅπου δὲν ἦτο ἐκ προοιμίου ὠρισμένη ἡ θέσις αὐτοῦ· ἐνῶ εἰς τὴν Σπάρτην αἰέποτε ὑπῆρξαν εἰδικαὶ στρατιωτικαὶ διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις ὅλως διάφοροι τῶν πολιτικῶν. Τῶν διαιρέσεων τούτων ἡ θεμελιώδης βᾶσις ἦτο ἡ ἐνωμοτία, συγχειμένη ἐξ 23, ἢ 33, ἢ 36 ἀνδρῶν, ἀδιαλείπτως συνσχοιμένων περὶ τοὺς πολεμικοὺς ἐξελιγμοὺς καὶ συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλους διὰ ὄρκου κοινοῦ, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ἐνωμοτία. Ἀρχηγὸς τῆς ἐνωμοτίας ἦτο ὁ ἐνωμοτάρχης, ὁ ῥωμαλεώτερος καὶ ἐπιτηδειότερος τῶν πολεμιστῶν αὐτῆς, ὅστις διεύθυνε τὴν ἐνωμοτίαν καὶ προϊστάτο τῆς πρώτης αὐτῆς σειρᾶς, φροντίζων, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων σειρῶν προϊστάνται οἱ ἄριστοι τῶν στρατιωτῶν, οἱ καλούμενοι πρωτοστάται. Αἱ ἐνωμοταί ἐγυμνάζοντο συνεχῶς νὰ βαδίζωσιν ἀπὸ κοινοῦ, νὰ διασπῶνται αἴφνης εἰς τμήματα καὶ νὰ τρέπωνται δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ ἐνωμοτάρχης καὶ οἱ πρωτοστάται νὰ ἦναι πάντοτε οἱ πρὸς τοὺς πολεμίους πρῶτοι ἀντιπαρατασσόμενοι ἄνδρες. Τὸ βῆμα τῶν ἐνωμοτιῶν ἐρρυθμίζετο, εἷς τε τὰ γυμνάσια καὶ ἐν τῇ μάχῃ, πρὸς τὸν αὐλόν· καὶ οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰς ἦσαν τοσοῦτον ἐντελῶς ἡσκημένοι περὶ τὰς κινήσεις τῆς ἐνωμοτίας, ὥστε ἐὰν συνέπιπτε νὰ διαταραχθῇ ἡ τάξις αὐτῆς, οἱ διαλυθέντες στρατιῶται ἠδύναντο οἴκοθεν νὰ ἐπανέλθωσι πάλιν εἰς τὴν θέσιν των, ἥς πρὸ καιροῦ ἐγνώριζον καὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σειράν. Δύο ἢ τέσσαρες ἐνωμοταί ἀπετέλουν μίαν πεντηκοστὴν, αἱ δὲ πεντηκοστὴς ἀπετέλουν πάλιν τὸν λόχον, οἱ δὲ λόχοι, τὴν μόραν καὶ μόραι ἐν ὅλοις ἦσαν ἐξ, ὧν ἐκάστη συνέκειτο, κατὰ τὰς διαφοροὺς πε-

ριστάσεις καὶ χρείας, ἐκ 400, ἢ 500, ἢ 600, ἢ καὶ 900 ἀνδρῶν. Πλείστη δὲ ἐπεκράτει περὶ τὴν διεύθυνσιν ἐνότης, διότι ὁ μὲν βασιλεὺς, ὦν τῶν ὅλων ἡγεμῶν, ἔδιδε τὰς διαταγὰς αὐτοῦ εἰς τοὺς πολεμάρχους, ἦτοι τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν μορῶν, οὗτοι δὲ διεβίβαζον αὐτὰς εἰς τοὺς λοχαγοὺς, οἱ λοχαγοὶ πάλιν εἰς τοὺς πεντηκοστῆρας καὶ τελευταῖον οἱ πεντηκοστῆρες εἰς τοὺς ἐνωμοτάρχας, ἐπιμελεία τῶν ὁποίων ἐξετελοῦντο ὑπὸ ἐκάστης ἐνωμοτίας τὰ παραγγελθέντα. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα πάντα τὰ πλεονεκτήματα τῆς σωματικῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, προσθέσωμεν τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν νόμων, ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, θέλομεν ἐννοήσῃ διατὶ ὁ σπαρτιατικὸς στρατὸς ἀπέβη ἀήττητος. Τὸ σύνθημα τοῦ Σπαρτιάτου ἦτο « νίκη ἢ θάνατος, » μᾶλλον δὲ, καθὼς λέγεται, ὅτι εἶπέ ποτε Λάκαινα πρὸς τὸν υἱὸν, παραδίδουσα αὐτῷ τὴν ἀσπίδα· « ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς, » ὃ ἐστὶν ἢ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ εἰς Σπάρτην, ἢ νεκρὸς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ν' ἀνακομισθῇ· διότι ὁ ἀπολέσας τὸ ὄπλον τοῦτο καὶ ἐπιζήσας, ἐλογίζετο ἄτιμος καὶ ἔπασχεν ὅσα ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑποφέρῃ ψυχὴ εὐγενῆς. Ὁ τρέσας, δηλαδὴ ὁ δειλιάσας, καὶ μὴ προτιμήσας τῆς ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης φυγῆς τὸν μετὰ τῶν συναγωνιστῶν θάνατον, ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντὸς ὑπὸ ὅλων περιφρονούμενος. Ὁ Ἀριστόδημος ἦτο εἰς τῶν 300 Σπαρτιατῶν, οἵτινες, ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδα, ἀντιπαρατάχθησαν, ἐν Θερμοπύλαις, πρὸς τοὺς Πέρσας· μόνος δὲ αὐτὸς δὲν ἀπέθανε μετὰ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ διεσώθη ἀγενῶς εἰς Σπάρτην. Ἐνταῦθα ὄμως ὑπέκυψεν εἰς ὄνειδος βαρὺ· οὐδεὶς ἤθελε νὰ δώσῃ αὐτῷ πῦρ, καὶ οὐδεὶς πρὸς αὐτὸν διελέγετο, πάντες δὲ ἐπιδεικνύοντες αὐτὸν ἔλεγον· ὁ τρέσας Ἀριστόδημος. Τοιαύτη ἦτο ἐν Σπάρτῃ τοῦ ἀνάνδρου ἡ τύχη. Ἐὰν ἦτο ἕγαμος, δὲν εὔρισκε σύζυγον, εἰς εἶχε κόρας, δὲν εὔρισκε γαμβρόν. Οἱ νέοι οὐδὲν ὤφειλον πρὸς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ σέβας, καὶ ὅσοι δὲν ἀπέστρεφον ἀπὸ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, ἠδύναντο νὰ ραπίσωσιν αὐτὸν ἀτιμωρητί. Ὡστε « οὐδὲν θαυμάζω, » ἀνακράζει ὁ Ξενοφῶν, « προαιρεῖσθαι ἐκεῖ θάνατον ἀντὶ τοῦ οὔτως ἀτίμου τε καὶ ἐπονειδίστου βίου. »

Ἴνα δὲ καθ' ὅλα ἐξομοιωθῇ ἡ σπαρτιατικὴ πολιτεία πρὸς στρατόπεδον μᾶλλον ἢ πρὸς συνήθη ἀνθρώπων κοινωνίαν, οἱ Σπαρτιάται δὲν διητῶντο κατ' ἰδίαν ἕκαστος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν κοινῷ εἰς δημόσια συσσίτια, ἢ φειδίτια, εἰς τὰ ὑποῖα πάντες ὤφειλον νὰ παρα-

καθήσωσι, μηδ' αὐτῶν τῶν βασιλείων ἐξαιρουμένων· μόνοι οἱ ἔφοροι, ὡς εἶδομεν, ἀπηλλάττοντο τῆς κοινῆς ταύτης διαίτης. Τοσοῦτον δὲ σπουδαία ἐλογίζετο ἢ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος τούτου, ὥστε ὁ μὴ δυνάμενος νὰ συντελέσῃ εἰς τὰ συσσίτια, δὲν ἠδύνατο οὐδὲ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα νὰ ἐκπληρώσῃ. Καὶ ἦσαν μὲν τὰ δεῖπνα ταῦτα λιτότατα, ἀλλ' ὅμως πολλοὶ Σπαρτιαῖται ἦσαν τοσοῦτον πένητες, ὥστε δὲν εἶχον νὰ καταβάλωσι τὴν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένην μικρὰν εἰσφορὰν· ἐξ οὗ ἀμέσως συνάγεται, ὅτι ἡ περίφημος ἰσότης τῶν περιουσιῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Λυκοῦργος λέγεται εἰσαγαγὼν ἐν Σπάρτῃ, ἀληθῶς δὲν ἐπέκράτει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Ἄλλ' ὅτι ἰσοκτημοσύνη ποτὲ, ἢ τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν γνωστῶν ὀψωσῶν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν ὑπῆρξεν ἐν Σπάρτῃ, ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Ἐν πρώτοις ἱστορεῖται, ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνετάχθη τὸ εἰς τὸν Λυκοῦργον ἀποδιδόμενον πολίτευμα, διενεμήθη πᾶσα ἡ Λακωνικὴ εἰς 39, 000 ἴσους κλήρους, ἐξ ὧν 9,000 ἔλαβον οἱ Σπαρτιαῖται, 30,000 δὲ οἱ περίοικοι· κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους οἱ Σπαρτιαῖται πολὺ ἀπεῖχον ἔτι τοῦ νὰ ἦναι κύριοι ἀπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἦσαν δὲ συνεσταλμένοι ἐντὸς τῆς στενῆς κοιλάδος τῆς Σπάρτης. Παρεκτὸς τούτου, ἡ ἰσοκτημοσύνη αὕτη ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὅχι ὅμως καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων, τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Ἀριστοτέλους, ὧν πολλοὶ ἐξεναντίας ὁμιλοῦσι περὶ τῆς ἐπικρατοῦσης ἐν Σπάρτῃ ἀνωμαλίας τῶν περιουσιῶν. Καὶ τῶνόντι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὁ τότε ἀκμάσας Λέσβιος ποιητὴς Ἀλκαῖος μνημονεῖει Ἀριστοδήμου τινὸς παραπονουμένου ἐν Σπάρτῃ κατὰ τῆς ὑπεροφίας τῶν πλουσιῶν καὶ τῆς τῶν πενήτων ταπεινώσεως.

Ὡς γὰρ δήποτ' Ἀριστόδαμόν φαισ' οὐκ ἀπάλαμνον ἐν Σπάρτῃ λόγον
εἰπῆν· χρήματ' ἀνήρ· πενιχρὸς δ' οὐδεὶς πέλετ' ἔσλος οὐδὲ τίμιος.

Καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὀνομαστὶ πολλοὺς εὐπόρους Σπαρτιατάς, ἰδίως δὲ τὸν Σπερθίαν καὶ τὸν Βοῦλιν, περὶ ὧν λέγει· «χρήμασιν ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα,» ὃ ἔστιν, ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν πλουσιωτάτων Σπαρτιατῶν. Πολλοὶ πρὸς τούτοις Σπαρτιαῖται ἐνίκησαν εἰς τὰ ὀλύμπια διὰ τεθρίππου ἄρματος· ἐννοεῖται δὲ ὅτι δὲν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ νικήσαντες ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοὶ, καὶ ὅτι διὰ νὰ ἀγωνισθῇ τις τέθριππον δὲν ἔτρεφε τέσσαρας μόνον ἵππους, ἀλλὰ πολὺ πλειοτέρους. Ὡστε ἡ σπαρ-

τιατικὴ πολιτεία, ἣτις εἶχε πολλὰ τὰ ἀληθῶς παράδοξα, δὲν περιέλαβεν ὅμως καὶ τὸν ἀλλόκοτον τοῦτον θεσμὸν τῆς ἰσοκτημοσύνης, τὸν ὁποῖον τασάκις τοσοῦτοι ἄνθρωποι ὠνειρεύθησαν, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θέλομεν ἰδεῖ ἐπιτελεσθέντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ κατακτηταὶ τῆς Σπάρτης διένειμαν, πιθανῶς, πρὸς ἀλλήλους διὰ κλήρων, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἴσων, τὰς πλείστας τῶν γαιῶν, καθόσον δ' ἐγένοντο κύριοι ἀπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἐπανελάβον τὰς διανομὰς ταύτας. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀφοῦ ἔπαυσαν αἱ νέαι κατακτήσεις καὶ αἱ νέαι διανομαί, πολλαὶ οἰκογένειαι, διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀπογόνων, ἀπέβησαν φυσικῶ τῷ λόγῳ πενέσταται. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Σπαρτιάτης ἐπρόσπαθει, διὰ παντὸς τρόπου, νὰ διασώσῃ τὸν κλῆρον αὐτοῦ, διότι ἅμα στερηθεὶς τούτου, ἐπειδὴ οὔτε ἐμπόριον οὔτε τέχνην μετήρχετο, δὲν εἶχε πῶς νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὰ συσσίτια, καὶ ἀπέβαλλε τὰ πολιτικὰ δίκαια· ἀλλ' ἐπὶ τέλος πολλοὶ ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης ὑπέκυψαν εἰς τὴν θυσίαν ταύτην, τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ἂν δὲν ἐπετρέπετο ἡ πώλησις τῶν κλήρων, δὲν ἀπηγορεύετο ὅμως ἢ διὰ δωρεᾶς καὶ διὰ διαθήκης ἀπαλλοτριώσεις αὐτῶν, ὅπερ, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔφερον εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα· καὶ συνέβη οὕτω βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεγάλη περιουσιῶν ἀνωμαλία. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἰσότης τῶν κτημάτων ποτὲ δὲν καθιερώθη, ἢ τοῦλάχιστον πρωϊμώτατα ἐξέλιπεν ἐν Σπάρτῃ, βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπεκράτησεν ἐν αὐτῇ ἰσότης διαίτης, καὶ ὅτι πλούσιοι καὶ πένητες, ἄνδρες καὶ παῖδες, νέοι καὶ νέαι καθυπεβλήθησαν εἰς τὸν αὐτὸν καταθλιπτικὸν βίον, εἰς τὸν αὐτὸν ἱματισμὸν, εἰς τὴν αὐτὴν ἄσκησιν, καρτερίαν, πειθαρχίαν καὶ ἀμάθειαν. Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ δὲ ὅσον ἔνεστιν ἡ παράτασις τοῦ βίου τούτου, ἐδέησε νὰ ἐμποδισθῇ ἡ σχέσις μετὰ ξένων, οἵτινες διεῖγον ἄλλον ὅλως διόλου βίον καὶ τῶν ὁποίων τὸ παράδειγμα ἠδύνατο νὰ παρασύρῃ τοὺς Σπαρτιάτας. Ὅθεν οὐδεὶς Σπαρτιάτης ἠδύνατο ἄνευ ἀδείας νὰ ἀποδημήσῃ, οὐδ' ἐπετρέπετο κυρίως εἰς ξένους ἢ ἐν Σπάρτῃ διατριβή. Τούτους ἀνείχοντο μὲν, ὡς φαίνεται, ἐνίοτε αὐτόθι, ἀλλ' ἠδύνατο πάντοτε νὰ ἀποπέμψωσι δυνάμει τοῦ περὶ ξενηλασίας ἐπικρατοῦντος νόμου.

Τὸ σπαρτιατικὸν τοῦτο πολίτευμα εἶναι τὸ ἀρχαιότερον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, προῖόν τῆς ῥοπῆς τὴν ὑποίαν λαμβάνει ἤδη τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, τοῦ νὰ ρυθμίζῃ διὰ θεσμῶν ὠρισμένων, τὰς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν

χρόνων αὐτοφυεῖς αὐτοῦ περιστάσεις καὶ σχέσεις· ἐνταύτῳ δὲ τὸ πολιτεύμα τοῦτο εἶναι καὶ ἐν τῶν μᾶλλον δυσκαταλήπτων γεγονότων τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶδομεν ὅτι ἐνέδωκε τὸν ἄνθρωπον εὐθὺς ἐκ γενετῆς καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου ἐκράτει αὐτὸν δέσμιον, διὰ σιδηροῦ πλέγματος, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἐλευθερίαν, οὔτε περὶ τὴν ἀνατροφήν, οὔτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος, οὔτε περὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, οὔτε περὶ τὴν διαίταν, οὔτε περὶ τὸ ἱερώτατον καὶ φυσικώτατον τῶν αἰσθημάτων, τὴν πατρικὴν ἢ τὴν μητρικὴν στοργήν. Ἡ ἱστορία ἀναφέρει βεβαίως πολλοὺς καταθλιπτικούς θεσμούς, ὁμοίους, ἢ καὶ ἔτι τραχυτέρους, μάλιστα ἡ ἱστορία τῶν ἀνατολικῶν ἔθνων· ἀλλ' οἱ τυραννικοὶ οὗτοι θεσμοὶ ἐπεβλήθησαν παντοῦ ἄλλοῦ διὰ τῆς βίας, ἐνῶ ἐνταῦθα ἡ σπαρτιατικὴ κοινωνία φαίνεται οἴκοθεν ὑποβαλοῦσα ἑαυτὴν εἰς τὰ ἀλλόκοτα ἐκεῖνα δεσμά. Τοῦλάχιστον οὐδεὶς ἀναφέρεται καταναγκασμὸς τῶν πολλῶν ὑπὸ τῶν ὀλίγων· καὶ ἂν ὑπῆρξε δὲ τοιοῦτος, πάλιν δυσκατάληπτον ὑπάρχει πῶς οἱ πολλοὶ, ἔχοντες τὰ ὄπλα καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τοσαύτας γενεὰς ὑποκύπτοντες εἰς τὸν καταναγκασμὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τὸ παράδοξον, τὸ μοναδικὸν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ὅτι δηλαδὴ θεσμοὶ τυραννικώτατοι ἴσχυσαν ἐνταῦθα διὰ τῆς ἐλευθέρως τῶν παντοδυνάμων πολιτῶν θελήσεως· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἑλληνικὴ αὕτη τυραννία διέφερεν οὐσιωδῶς πάσης ἀνατολικῆς, ἔχουσα τι εὐγενές καὶ θαυμάσιον, διὰ τὸ ἰσόνομον καὶ τὴν οἰκαιοθελῆ προαίρεσιν τῶν ὑποβληθέντων εἰς αὐτὴν πολιτῶν.

Οὐδὲν ἦττον, καὶ τοὶ θαυμάζομεν τὰς πολεμικὰς καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Σπάρτης ἀρετὰς, οὐδεμίαν, ὁμολογοῦμεν, αἰσθανόμεθα συμπάθειαν πρὸς τὸ πολιτεύμα αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι τοῦτο δὲν πρέπει νὰ κρίνηται κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν πολιτικὰς ἰδέας καὶ κοινωνικὰς περιστάσεις. Τὴν σήμερον πρεσβεύομεν, ὅτι ὀφείλει μὲν ἕκαστος πολίτης νὰ θυσιάσῃ μέρος τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ ἀνέσεως πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς κοινῆς δυνάμεως τῆς πολιτείας, ἀλλ' ὅτι ἡ θυσία αὕτη πρέπει νὰ ᾖ ὅσον ἔνεστι μικρά· καὶ ὅπως ἔχουσι τὴν σήμερον αἱ πολιτεῖαι καὶ αἱ κοινωνίαι, ἡ θυσία αὕτη εἴμπορεῖ τῶν ὄντων νὰ ᾖ μικρά, ἐνῶ τὸ πάλαι, διὰ νὰ ᾖ ἡ πολιτεία ἰσχυρὰ καὶ ἰδίως διὰ νὰ ἔχη ἰκανὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, οἱ πολῖται ἠναγκάζοντο ἐν γένει νὰ ἀποβάλλωσι πολὺ μεγαλῆτερον μέρος τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Τοῦτο δὲ διότι σήμερον αἱ εὐρωπαικὴ καὶ πολιτεῖαι σύγκεινται καθ' ὅλοκληρίαν ἐξ ἐλευθέρων

ἀνδρῶν· καὶ πρὸς τούτοις ἰσχυροτάτη εἶναι ἢ τῶν ἐθνῶν ῥοπή πρὸς τὴν ἔνωσιν αὐτῶν ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν· ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Εὐρώπην ἐξεναντίας ἰσχυροτάτη ἦτο ἢ πρὸς τὸν αὐτοτελῆ πολιτικὸν πάσης πόλεως βίον ῥοπή, καὶ πλὴν τούτου αἱ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων ἐλευθέρων καὶ πολλῶν δούλων. Ἐντεῦθεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πολλάι ὑπάρχουσι μεγάλαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολιτεῖαι, καὶ ἐν αὐταῖς πάντες εἰσὶ πολῖται, ὥστε μία αὐτῶν μοῖρα ἀφοσιοῦται ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὴν συγκρότησιν ὑλικῆς δυνάμεως ἐπαρκούσης εἰς πᾶσαν τῆς πολιτείας χρείαν, τὸ δὲ λοιπὸν πλῆθος ἀσχολεῖται ἐλευθέρως περὶ πᾶσαν τέχνην, βιομηχανίαν καὶ παιδείαν. Τὸ πάλαι δὲ, ὁ μερισμὸς οὗτος τῶν καθηκόντων καὶ ἔργων δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῆ, ἀλλὰ ἐξ ἀνάγκης ὁ στρατὸς τῆς πολιτείας συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν πολιτῶν, ὑποχρέων ὄντων ν' ἀποτελῶσι μέρος αὐτοῦ, δι' ὅλου τοῦ βίου.

Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν αὕτη ἦτο τὸ πάλαι γενικὴ, καὶ ἐπεκράτησεν οὐ μόνον ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας· ἐφηρμόσθη ὅμως ἐν Σπάρτῃ αὐστηρότερον ἢ ἀλλοῦ που. Ἦσαν μὲν καὶ εἰς Ἀθήνας λ. χ. οἱ πολῖται ἅπαντες καὶ σχεδὸν δι' ἅπαντος τοῦ βίου στρατιῶται, ἀλλὰ δὲν ἔπαυον διὰ τοῦτο νὰ ἦναι πολῖται, ἐλευθέρως ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ὑλικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν διανοητικὴν αὐτῶν ἐπίδοσιν· ἐνῶ εἰς τὴν Σπάρτην οἱ πολῖται ἦσαν στρατιῶται, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ στρατιῶται. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἡ Σπάρτη κατήρτισε τὸν κράτιστον πεζικὸν στρατὸν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἠττήθη εἰμὴ ὅτε ἠλαττώθησαν ὑπερμέτρως οἱ Σπαρτιαῖται· ἠλαττώθησαν δὲ ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων καὶ προσέτι διότι, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἐκ γενετῆς ἐλάμβανον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκτοὶ ἐν Σπάρτῃ ἑτεροπολίται πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐκλειπόντων. Τούτου ἕνεκα οἱ πολῖται αὐτῆς ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ τοσοῦτον εὐάριθμοι ὥστε οὔτε στρατὸν οὔτε πολιτείαν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλος νὰ συντηρήσῃ. Ἐν Ἀθήναις τοιαύτη πολιτῶν ἐλάττωσις δὲν συνέβη ποτέ. Ἐν Ἀθήναις οἱ μέτοικοι εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω. Ὁ ἀριθμὸς λοιπὸν τῶν πολιτῶν δὲν ἐμειώθη διὰ τοῦ χρόνου. Οἱ πολῖται ὅμως οὔτοι, μὴ ὄντες ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιῶται, ἀλλὰ περισκώμενοι ὑπὸ τῶν μυρίων ἀσχολιῶν τοῦ διανοητικοῦ καὶ τοῦ ποριστικοῦ βίου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσι τὰς κυρίας τοῦ στρατιώτου ἀρετὰς, τὴν διηνεκῆ ἀσκήσιν, τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἐγκράτειαν. Καὶ πλὴν τούτου, τὸ πολί-

τευμα ἐν Ἀθήναις ἀπὸ σώφρονος δημοκρατίας ἐξώκειλε τάχιστα εἰς καθαρὰν ὀχλοκρατίαν, ἣτις εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὑπαρξίν βιωσίμου κράτους. Τούτων πάντων ἕνεκα αἱ Ἀθηναῖοι ἀπέβαλον πρῶιμώτατα τὴν αὐτοτελεῆ πολιτικὴν ὑπαρξίν, ὃ ἐστὶν ἔλαβον τὴν αὐτὴν κατὰ τοῦτο τύχην, ἣν καὶ ἡ Σπάρτη, ἂν καὶ δι' ἄλλας ὄλως διόλου αἰτίας. Ἀλλὰ τίς ὑπηρετήσε πλείοτερον τὴν δόξαν τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος καὶ τὸ συμφέρον τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἢ ἄρα γε τὸ τερατωδῶς πειθαρχικὸν τῆς Σπάρτης πολιτεύμα, ἢ ὁ μεמושωμένος βίος τῶν Ἀθηναίων; Φαντασθῶμεν ὅπόσον ἤθελεν ἀμαυρωθῆ ἡ μνήμη τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος, ὅπόσον ἤθελε ζημιωθῆ ἡ ὅλη ἀνθρωπότης, ἐὰν ἔλειπον αἱ Ἀθηναῖοι ἐνῶ ἂν ἔλειπεν ἡ Σπάρτη, τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀστὴρ τοῦ ἐλληνισμοῦ ἤθελε διαμείνει οὐδὲν ἥττον φαινὸς ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἱστορίας. Τίς ὕμνησε καὶ αὐτὰς τὰς πολεμικὰς τῆς Σπάρτης ἀρετὰς, καὶ τίς διεκοίνωσεν αὐτὰς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ἂν ὄχι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφῶν; Τίς δὲ, ἐν τῷ κρισιμωτάτῳ μεσσηνιακῷ ἀγῶνι, ἐνεψύχωσε τὰς σπαρτιατικὰς μόρας καὶ ἀνέδειξεν ἐπὶ τέλους αὐτὰς νικηφόρους, ἂν ὄχι ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Τυρταῖος; Τοσαύτη εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης, ἡ ὑπεροχὴ τῆς καρδίας ἐπὶ τῶν μᾶλλον ἐντέχνων πολιτικῶν συνδυασμῶν!

Ὅπωςδὴποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὰ τέλη πιθανῶς τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, εἰσῆχθησαν ἐν Σπάρτῃ οἱ προαναφερθέντες θεσμοὶ καὶ ὅτι, ἅμα ῥυθμισθέντος οὕτω τοῦ πολιτεύματος, βλέπομεν τὴν πόλιν ταύτην κατερχομένην εἰς μακρὸν κατακτῆσεων στάδιον. Τῷ ὄντι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Εὐρυσθενίδου Τηλέκλου ἡ Σπάρτη, προκύπτουσα τελευταῖον ἀπὸ τῆς στενῆς αὐτῆς κοιλάδος, κυριεῦει τὰς λακωνικὰς πόλεις Ἀμύκλας, Φαρὰς, Γερόνθρας· ἐπὶ δὲ Ἀλκαμένους, τοῦ Τηλέκλου, τοῦ ὁποῖου βασιλεύοντος ἤρχισεν, ἐν ἔτει 776, ἡ τῶν Ὀλυμπιάδων ἀναγραφὴ, ὑποτάσσει τὸ παράλιον Ἔλος. Καὶ ἄγνωστον μὲν εἶναι πότε κατεκτήθησαν αἱ ἄλλαι τῆς Λακωνικῆς πόλεις, καὶ τὰ Κύθηρα, καὶ τὰ δυτικὰ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου παράλια, ἅτινα, καθὰ προείπομεν, ἀνῆκόν ποτε εἰς τὴν ἀργολικὴν ὀμοσπονδίαν. Ἀλλ' εἶδομεν ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη λάβει ὄχι μικρὰν ἐπίδοσιν, διότι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῆς κατῴρθωσαν οἱ Ἡλεῖοι νὰ ἀποβάλωσιν ἐκ τῆς Πισατίας τὸν ἰσχυρὸν Ἀργεῖον τύραννον Φεῖδωνα.

Οἱ Ἡλείοι οὗτοι, ἢ Αἰτωλο-ηλείοι, οἱ μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν, ὡς λεγεται, συγκατελθόντες εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐπεξέτειναν πρῶτιστα τὴν ἰδίαν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολίτευμα αὐτῶν ἦτο βασιλικόν· ἔπειτα, καταλυθείσης τῆς βασιλείας, ἀπέβη καθαρῶς ἀριστοκρατικόν, διότι ἅπαν τὸ κράτος ἦτο εἰς χεῖρας ἐνενήκοντα ἰσοβίων γερόντων, ἐκλεγομένων καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ τῆς Σπάρτης γέροντες. Βραδύτερον δέ, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀναφέρεται, ἀντὶ τοῦ συνεδρίου τούτου, βουλὴ ἑξακοσίων ἀνδρῶν. Ἄλλ' ἢ ἐπὶ τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας κυριαρχία τῶν Ἡλείων δὲν ὑπῆρξεν ἀσφαλῆς καὶ ὀλοσχερῆς· οἱ τε Πισάται καὶ οἱ Τριφυλῖοι πολλάκις ἐπανάστησαν, ὑπὸ ἰδίους βασιλεῖς, καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἐν μέρει τὴν αὐτονομίαν. Ἐν τῇ πέμπτῃ μάλιστα ἑκατονταετηρίδι, ἢ Σπάρτη, μεταβαλοῦσα πολιτικὴν, ὑπεστήριξε καὶ ἐπέτυχε τὴν τῶν τριφυλιακῶν πόλεων αὐτονομίαν· εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ὅμως χρόνους, εἰς οὓς ἔτι εὐρισκόμεθα, ἢ Σπάρτη ἦτο πιστὴ τῶν Ἡλείων σύμμαχος καὶ ἐξησφάλιζε τὰς κυριαρχικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις, μάλιστα δὲ τὴν ὑπ' αὐτῶν προεδρείαν τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος, ὅπως ἔπραξεν ἰδίως ἐπὶ Φεΐδωνος, δοῦσα τότε πρῶτον δεῖγμα λαμπρὸν τῆς ἰσχύος ἣν ἀπὸ τοῦ νέου πολιτεύματος προσέλαβεν.

Ἄλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιᾶται ἐπεχείρησαν ἀγῶνας πολὺ δεινότερους, τοὺς δύο μεσσηνιακοὺς πολέμους, δι' ὧν ὑπεδούλωσαν τοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ Δωριεῖς. Κατὰ δυστυχίαν, ἂν καὶ τὰ περὶ τῶν πολέμων τούτων ἐξετέθησαν ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τοῦ Πausανίου, τὰ πλεῖστα τῶν παρ' αὐτοῦ ἱστορηθέντων, ἐκ πηγῶν μεταγενεστέρων δὲν θεωροῦνται ἄξια πίστεως. Ἡ δὲ μόνη ἀσφαλῆς μαρτυρία εἶναι τὰ ὀλίγα σωζόμενα ἔπη τοῦ περιφήμου ποιητοῦ Τυρταίου, Ἀθηναίου τὸ γένος, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ἀγῶνος, καὶ συνετέλεσε πολὺ διὰ τῶν ἀρειμανίων αὐτοῦ ἁσμάτων, εἰς τὸν θρίαμβον τῶν Σπαρτιᾶτων. Ἐξ αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι δύο ἐγένοντο πόλεμοι, ὅτι ὁ πρῶτος διήρκεσεν εἴκοσιν ἔτη, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἐμεσολάβησαν δύο γενεαί. Ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν πολέμων τούτων, 743—724 πρὸ Χριστοῦ, ὅστις διεξήχθη κυρίως περὶ τὸ ὄχυρόν ὄρος τῆς Ἰθώμης, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Θεοπόμπου, Προκλείδου τὸ γένος, συμβασιλεύσαντος μετὰ Πολυδώρου τοῦ Ἀλκαμένους, φημίζεται ὅτι διέπρεψε παρὰ τοῖς Μεσσηνίοις ὁ Ἀριστόδημος, ἀπόγονος ὢν τοῦ βασιλικοῦ αὐτῶν γένους· ἀλλ'

ἐπὶ τέλος παρεδόθη ἡ Ἰθώμη, οἱ δὲ Μεσσήνιοι καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν εἰλώτων. Ὁ δεύτερος πόλεμος, τὸν ὅποιον ἐπεχείρησαν οἱ ἀπηλπισμένοι διὰ τὴν ὑποδούλωσιν αὐτῶν Μεσσήνιοι, 685—668, ἀπέβη πεισματωδέστερος. Ὁ πόλεμος οὗτος, ὅστις διεξήχθη κυρίως περὶ τὸ ὄρος τῆς Εἴρας καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου πολυθρύλητος κατέστη ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ὡσαύτως γένους Μεσσήνιος ἦρως Ἀριστομένης, ἔφερεν εἰς τοιαύτην ἀμηχανίαν τοὺς Σπαρτιάτας, ὥστε εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἄπορον πῶς ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν εἰς ὑποταγὴν τοὺς περιοίκους αὐτῶν Συμμάχους οἱ Σπαρτιάται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς Ἡλείους, ἐνῶ οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Πισᾶται καὶ οἱ Τριφύλιοι συνετάσσοντο μετὰ τῶν Μεσσηνίων. Πρὸς τούτοις δὲ, διὰ τὰς συνεχεῖς καταστρεπτικὰς τῶν τελευταίων τούτων ἐπιδρομὰς, τὰ πλεῖστα τῶν μεθορίων κτημάτων ἐγκατελείφθησαν ἀγεώργητα· ἐκ τούτου δὲ συνέβη σιτοδεία, καὶ ἐκ τῆς σιτοδείας, στάσις, διότι οἱ κύριοι τῶν κτημάτων τὰ ὅποια δὲν ἠδύναντο νὰ σπαρῶσιν, ἀπήτησαν νέαν τῆς χώρας διανομήν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν κινδύνων τούτων, ἐκάλεσεν ἡ Σπάρτη, κατὰ συμβουλήν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ἐξ Ἀθηνῶν, τὸν ποιητὴν Τυρταῖον, ὡς ἡγεμόνα, μᾶλλον δὲ ὡς ἀνορθωτὴν τῆς ἀθυμίας τῆς καταλαβούσης τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν αὐτῆς. Μὴ φανῆ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ φημιζόμενος οὗτος χωλὸς διδάσκαλος συνετέλεσε παραδόξως εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ἀρειμανίου ἐκείνης πόλεως. Οἱ ἄριστοι τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν θεσμῶν ναρκοῦνται ἐνίοτε ἐὰν δὲν ἐμψυχωθῶσι διὰ τοῦ λόγου. Εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἡ δημοσιογραφία, ὡς ἀνάγκη εἶναι σώφρων καὶ ἐπιτηδεῖα, ἐνθαρρύνει καὶ χειραγωγεῖ τὴν ἐκλυθεῖσαν ἢ ἀποπλανηθεῖσαν κοινὴν γνώμην· πολλάκις δὲ τῶν κρατίστων ταγμάτων, καταπτοθέντων, ἀνερριπίσθη ἡ ὁρμὴ δι' ἐνθουσιαστικοῦ τινος τοῦ στρατηγοῦ κηρύγματος. Ὁ Τυρταῖος λοιπὸν ὅστις, καθὼς ἔλεγε περὶ αὐτοῦ βραδύτερον ὁ βασιλεὺς Λεωνίδα, ὁ τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχος, ἦτο ἐπιτηδεῖος εἰς τὸ νὰ ἐξάπτῃ τὰς ψυχὰς τῶν νέων, ὁ Τυρταῖος ἔπραξεν ὡς πρὸς τὴν Σπάρτην ὅ,τι αἱ περίφημοι ναπολεόντειοι προκηρύξεις ἐπὶ τῆς πρώτης ἰταλικῆς ἐκστρατείας, καὶ ὅ,τι πλέον παρὰ ἅπαξ ἡ συνετὴ δημοσιογραφία ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ. Ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ συνετέλεσε πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν στάσιν διὰ τῆς ἐλεγκτικῆς αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφομένης « Εὐνομία, » τῆς ὁποίας ὅμως ἐλάχιστα περιεσώθησαν τεμάχια. Ἐνταῦθα ὁ

Τυρταῖος ἐνθύμιζεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὴν χώραν ἣν κατέχουσιν, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα αὐτῶν· ὥστε τοιαύτη πόλις δὲν δύναται νὰ καταστραφῇ, οὐδὲ πολίτευμα τοιοῦτο νὰ ἀνατραπῇ· ἀπόδειξις τὰ κατορθώματα ὅσα διέπραξαν οἱ πατέρες τῶν πατέρων αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου, κατὰ τὸ εἰκοστὸν τοῦ ὁποίου ἔτος οἱ ἀντίπαλοι ἐκεῖνοι ὑπεδουλώθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν.

ὥσπερ ὄνοι μεγάλοις ἄχθεσι τειρόμενοι,
δεσποσύνοισι φέροντες ἀναγκαίης ὑπο λυγρῆς
ἤμισυ παντὸς ὅσον καρπὸν ἄρουρα φέρει.

Ἄλλὰ τὰ κάλλιστα ἔπη τοῦ Τυρταίου εἶναι τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ἔξσματα, τῶν ὁποίων πλείοτέρα τινὰ διεσώθησαν ἀποσπάσματα καὶ τὰ ὁποῖα, ψαλλόμενα κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν μαχῶν, ἐν τοῖς στρατοπέδοις, ἐν ταῖς πόλεσι, περιεποίησαν εἰς τὰς μέχρι πρὸ μικροῦ ἀπηλπισμένας καὶ καταπεπονημένας σπαρτιατικὰς μόρας, ἐνθουσιασμὸν ἀκαταγώνιστον.

Καλὸν εἶναι, ἔλεγον τὰ ἔξσματα ταῦτα, τῶν ὁποίων δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅλην τὴν δύναμιν, ἀλλὰ μόνον ἀμυδρὰν τινὰ νὰ δώσωμεν ἔννοιαν, καλὸν εἶναι ν' ἀποθάνῃ, πεσὼν μεταξὺ τῶν προμάχων, ὁ γενναῖος ἀνὴρ ὑπὲρ τῆς πατρίδος μαχόμενος. Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν πόλιν αὐτοῦ καὶ τοὺς εὐφόρους ἀγροὺς, καὶ ὡς ψωμοζήτητος πλανώμενος μετὰ φίλης μητρὸς, καὶ πατρὸς γέροντος, καὶ παίδων μικρῶν, καὶ νέας συζύγου, πάσχει ἀπάντων κακῶν τὸ λυπηρότατον. Διότι γίνεται ἀπεχθὴς εἰς ἐκείνους πρὸς οὓς ἔρχεται, ἐνδίδων εἰς ἔνδειαν καὶ πενίαν στυγεράν· καὶ καταισχύνει τὸ γένος αὐτοῦ, καὶ ἀτιμάζει τὴν εὐπρεπῆ αὐτοῦ μορφήν· παρακολουθεῖ δ' αὐτὸν πᾶσα ἀτιμία καὶ συμφορά. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ οὕτω περιπλανώμενος ἀνὴρ οὔτε ἐπιμέλειάν τινα, οὔτε σέβας, οὔτε ὑπόληψιν, οὔτε ἔλεον ἀπολαμβάνει, πολεμήσωμεν ἐκθύμως ὑπὲρ ταύτης τῆς γῆς καὶ ὑπὲρ τῶν παίδων τῶν ἡμετέρων, καὶ ἀποθάνωμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς.

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐπὶ προμάχοισι πεσόντα
ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧ πατρίδι μαρνάμενον.
Τὴν δ' αὐτοῦ προλιπόντα πόλιν καὶ πῖονας ἀγροὺς
πτωχεύειν πάντων ἔστ' ἀνιηρότατον,
πλαζόμενιν σὺν μητρὶ φίλῃ καὶ πατρὶ γέροντι
καισὶ τε σὺν μικροῖς κουριδίῃ τ' ἀλόχῳ.

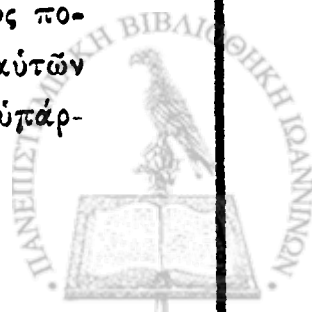

Ἐχθρὸς μὲν γὰρ τοῖσι μετέσσειται, οὐς κεν ἴκηται
 χρημοσύνη τ' εἰκων καὶ στυγερῇ πενήνῃ,
 αἰσχύνει τε γένος, κατὰ δ' ἀγλαὸν εἶδος ἐλέγχει,
 πᾶσα δ' ἀτιμία καὶ κακότης ἔπεται.
 Εἰ δ' οὕτως ἀνδρὸς τοι ἄλωμένου οὐδεμι' ὄρη
 γίγνεται, οὔτ' αἰδῶς οὔτ' ὄπις οὔτ' ἔλεος,
 θυμῷ γῆς περὶ τῆςδε μαχώμεθα καὶ περὶ παίδων
 θνήσκωμεν, ψυχῶν μηκέτι φειδόμενοι.

Καί, ὦ νέοι, ἐξακολουθεῖ, μάχεσθε μένοντες παρ' ἀλλήλοις, μηδὲ ἄρ-
 χετε φυγῆς αἰσχυρῆς, μηδὲ φόβου, ἀλλὰ ποιεῖσθε μέγα καὶ ἄλκιμον τὸ
 θάρρος ὑμῶν, μηδὲ φιλοψυχεῖτε μαχώμενοι πρὸς ἄνδρας. Μὴ φεύγετε
 ἐγκαταλείποντες τοὺς παλαιότερους, τοὺς γηραιούς, τῶν ὀπίων δὲν
 εἶναι πλεον ἐλαφρὰ τὰ γόνατα. Διότι εἶναι αἰσχρὸν νὰ κῆται, πεσῶν
 μετὰ τῶν προμάχων, ἔμπροσθεν τῶν νέων, ἀνὴρ παλαιότερος ἔχων ἤδη
 λευκὴν τὴν κεφαλὴν, καὶ πολὺν τὸ γένειον, καὶ ν' ἀποπνέῃ θυμὸν ἄλ-
 κιμον ἐπὶ τοῦ κονιορτοῦ, καὶ νὰ καλύπτῃ διὰ τῶν χειρῶν τὰς πληγὰς
 τοῦ γυμνοῦ αὐτοῦ σώματος· ἀλλ' εἰς τὸν νέον τὰ πάντα προσήκουσιν,
 ἐνόσφ' ἔχη τῆς ἐρατῆς ἡβῆς τὸ ἀγλαὸν ἄνθος· καὶ ζῶν μὲν εἶναι ἀξιο-
 θαύμαστος εἰς τοὺς ἄνδρας, καὶ ἀγαπητὸς εἰς τὰς γυναῖκας, καλὸς δὲ
 εἶναι καὶ πεσῶν μεταξὺ τῶν προμάχων. Ἐκαστος λοιπὸν προελθὼν,
 μενέτω στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν, καὶ δακῶν
 τὸ χεῖλος διὰ τῶν ὀδόντων αὐτοῦ!

Εἰς ἕτερον πάλιν τῶν προτρεπτικῶν ἐκείνων ἀσμάτων, ἐνθυμίζει εἰς
 τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλέους, παρίστησιν αὐτοῖς
 τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἐμφυχώσῃ διὰ τῆς ἀπελ-
 πισίας τὴν πειθαρχίαν αὐτῶν.

Ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἀνακράζει, διότι εἰσθε τὸ γένος τοῦ ἀνικῆτου Ἡρα-
 κλέους, οὐδ' ἔστρεψεν ἔτι τὰ νῶτα πρὸς ὑμᾶς ὁ Ζεὺς. Μὴ τρομάζετε,
 μηδὲ φοβεῖσθε τὴν πληθὺν τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἕκαστος ἀνὴρ ἄς προ-
 τεῖνῃ τὴν ἀσπίδα εἰς τοὺς προμάχους, περιφρονῶν μὲν τὴν ψυχὴν, ἀπο-
 δεχόμενος δὲ τὰς μελαίνας τοῦ θανάτου συμφορὰς, ὡς ἂν ἦσαν φίλαι
 τοῦ ἡλίου αὐγαί. Γινώσκετε τοῦ πολυδακρύου Ἄρεως τὰ ὀλέθρια ἔργα·
 καλῶς δ' ἐδιδάχθητε τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὸν ἐπίπονον πόλεμον, καὶ
 ἐγεύθητε αὐτῶν κατακόρως εἴτε φεύγοντες εἴτε διώκοντες, ὦ νέοι. Ὅσοι
 τολμῶσι παρ' ἀλλήλους μένοντες, νὰ ὀρμήσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τοὺς πο-
 λεμίους, σπανιώτερον μὲν ἀποθνήσκουσι, σώζουσι δὲ τὸν ὀπισθεν αὐτῶν
 λαόν· ἐνῷ τῶν δειλιασάντων ἀνδρῶν πᾶσα ἀπώλετο ἀρετὴ, οὐδὲ ὑπάρ-

χει ὁ δυνάμενος νὰ εἶπῃ πάντα ὅσα οἱ τιοῦτοι πάσχουσι κακά. Διότι ἐπονείδιστος εἶναι ἡ πληγὴ ἣν λαμβάνει ὀπισθεν ὁ ἀπὸ τοῦ πολέμου φεύγων ἀνὴρ, αἰσχρὸς δὲ ὁ κείμενος κατὰ γῆς νεκρὸς, ὁ κατὰ νῶτον διὰ λόγχης τρυπηθεὶς. Ὅθεν μενέτω ἕκαστος ἐν τῇ τάξει αὐτοῦ, στηριχθεὶς δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δακῶν τὸ χεῖλος διὰ τῶν ὀδόντων, καὶ καλύψας μηρούς, κνήμας, στέρνα, ὦμους διὰ τῆς εὐρείας ἀσπίδος· καὶ τινασσέτω μὲν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς φοβερὸν ἔγχος, κινεῖτω δὲ λόφον δεινὸν ὑπὲρ κεφαλῆς, κατορθῶν γενναῖα πολεμικὰ ἔργα, μηδὲ ἰστάμενος ἐκτὸς βελῶν, ἀσπίδα ἔχων· ἀλλ' ἐπελθὼν κατὰ τοῦ πολεμίου, ἐλέτω αὐτὸν, πληγώσας διὰ ἔγχους μακροῦ ἢ διὰ ξίφους· καὶ θεὶς μὲν πόδα παρὰ πόδα, ἀντιτάξας δὲ ἀσπίδα κατ' ἀσπίδος, καὶ λόφον κατὰ λόφου, καὶ περικεφαλαίαν κατὰ περικεφαλαίας, καὶ στέρνον εἰς στέρνον, κρατῶν δὲ εἰς τὴν χεῖρα ἢ ξίφους λαβὴν, ἢ δόρυ μακρὸν, πολεμείτω τὸν ἀντίπαλον. Ὑμεῖς δὲ, ὦ γυμνήτες, κρυπτόμενοι ἄλλοθεν ἄλλος ὀπισθεν ἀσπίδος τινός, βάλλετε κατὰ τῶν πολεμίων λίθους μεγάλους, καὶ ἀκοντίζετε κατ' αὐτῶν ὄρατα λεία, ἰστάμενοι πλησίον τῶν ὀπλιτῶν.

Ἐνδιατρίβομεν εἰς τὰ ἔπη ταῦτα τοῦ Τυρταίου διὰ λόγους πολλούς. Πρὸ πάντων ἐνομίσαμεν καλόν, ὡς προείπομεν, νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς ὅσοι δὲν συνέπεσε νὰ διεξέλθωσιν αὐτὰ, ἔννοιάν τινά τῆς ἄρρενωποῦ ταύτης Μούσης, ἧς οἱ φθόγγοι, καὶ τοὶ ἀνὰ μέσον τοσοῦτων αἰῶνων διερχόμενοι, δὲν ἀπέβαλον τὴν δύναμιν αὐτῶν, μέχρι τῆς σήμερον συγκινοῦντες ἡμᾶς, καὶ ἐξαίροντες τὸ φρόνημα ἡμῶν, καθὼς αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου, καὶ τοὶ διὰ τοσοῦτον ἀχανοῦς ἀποστάσεως διερχόμενοι, δὲν ἀποβάλλουσι τὸ θάλπος αὐτῶν. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου, ὁ Τυρταῖος εἶναι ἐν τῶν ἀρχαιοτάτων βεβαίων προσώπων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὅσα θρῦλοῦνται περὶ Ἀριστοδήμου καὶ Ἀριστομένους, τῶν ἠρώων τῶν μεσσηνιακῶν τούτων πολέμων, εἶναι τρώντι παθητικώτατα· ἀλλὰ δὲν ἔχονται ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ προσεγγίζουσι μᾶλλον εἰς τὰς μυθικὰς τῆς προηγούμενης ἐποχῆς παραδόσεις. Ἡ δ' ἐπιρροή τοῦ Τυρταίου εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ δευτέρου μεσσηνιακοῦ πολέμου, εἶναι ἀναμφισβήτητος· ὥστε εὐλόγως, ἀφέντες κατὰ μέρος τοὺς μύθους, ἐπιθυμοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν μουσολήπτον πρωταθλητὴν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω δι' αὐτοῦ ἐκτιμῶμεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ τε λαοῦ ὃν ἀνέδειξε νικηφόρον καὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἤκμασε. Πῶς δ' ἄλλως ἀσφαλέστερον δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τούτου ἢ διὰ τῆς παραθέσεως τῶν θαυματουργῶν ἐκείνων ἐλεγείων;

Δὲν θεωρῶ, ἀνακράζει εἰς ἕτερον τῶν ποιημάτων τούτων, τὸ πάντων ἴσως ἐνθουσιαστικώτερον, δὲν θεωρῶ μνήμης καὶ λόγου ἄξιον τὸν ἄνδρα, ἔνεκα τῆς ταχύτητος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἢ τῆς περὶ τὴν πάλιν δεξιότητος, οὐδὲ ἂν ἤθελεν ἔχει τῶν Κυκλώπων τὸ μέγεθος καὶ τὴν δύναμιν, οὐδὲ ἂν ἤθελε νικήσει τρέχων τὸν ἀπὸ Θράκης πνέοντα βορέαν, οὐδὲ ἂν ἤθελεν εἶναι κατὰ τὴν μορφήν χαριέστερος τοῦ Τιθωνοῦ, καὶ πλουσιώτερος τοῦ (βασιλέως τῆς Φρυγίας) Μίδου καὶ τοῦ (βασιλέως τῆς Κύπρου) Κινύρου, καὶ βασιλεύτερος τοῦ Τανταλίδου Πέλοπος, οὐδὲ ἂν ἤθελεν ἔχει τὴν γλυκύφωνον γλῶσσαν τοῦ Ἀδράστου, καὶ πᾶσαν δόξαν, ἔαν δὲν ἔχη θούριδα ἀλκήν, ἔαν δὲν τολμᾷ μὲν νὰ ἴδῃ αἱματόεντα φόνον, δὲν ἐπέρχεται δὲ ἐγγύθεν κατὰ τῶν πολεμίων.

ἢ δ' ἀρετῇ, τόδ' ἄεθλον ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστον
κάλιστόν τε φέρειν γίγνεται ἀνδρὶ νέῳ.

Κοινὸν εἶναι τῇ πόλει καὶ παντὶ τῷ δήμῳ ἀγαθὸν ὁ ἀνὴρ ὅστις, ταχθεὶς ἐν προμάχοις, μείνη αὐτόθι ἀδιαλείπτως, μηδέποτε συλλογιζόμενος περὶ αἰσχροῦς φυγῆς, ἀλλὰ προκινδυνεύων μὲν διὰ ψυχῆς καὶ καρδίας γενναίας, θαρρύνων δὲ διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ καὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ παρεστῶτα ἄνδρα.

Οὗτος ἀνὴρ ἀγαθὸς γίγνεται ἐν πολέμῳ,
καὶ πολλάκις ὁ τοιοῦτος ἔτρεψε τὰς τραχείας τῶν πολεμίων φάλαγγας καὶ ἀνεχαίτισε διὰ τῆς ὀρμῆς αὐτοῦ τὸ κῦμα τῆς μάχης. Εἰ δέ τις, πεσὼν ἐν προμάχοις, ἀπώλεσε τὴν φίλην ζωὴν, εὐκλείσας ἄστου τε καὶ λαοῦς καὶ πατέρα καὶ πολλὰς λαβῶν ἔμπροσθεν πληγὰς, εἰς τὸ στῆθος, διὰ μέσου ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης καὶ θώρακος, τὸν τοιοῦτον ὀλοφύρονται μὲν νέοι καὶ γέροντες, διὰ πόθου δὲ ἀργαλέου κηδεύει πᾶσα ἡ πόλις· καὶ τιμᾶται μὲν τύμβος αὐτοῦ, τιμῶνται δὲ παῖδες ἐν ἀνθρώποις, καὶ παίδων παῖδες, καὶ ἅπαν γένος ἐξοπίσω.

Οὐδέ ποτε κλέος ἐσθλὸν ἀπόλλυται, οὐδ' ὄνομ' αὐτοῦ.

ἀλλ' ὑπὸ γῆς περ ἐὼν γίγνεται ἀθάνατος,
ὄντιν' ἀριστεύοντα μένοντά τε μαρνάμενόν τε
γῆς πέρι καὶ παίδων θοῦρος Ἄρης ὀλέσῃ.

Ἐὰν δὲ πάλιν ἀποφύγῃ μὲν τὴν μοῖραν τοῦ ἐξαπλοῦντος κατὰ γῆς τὸν ἀνθρώπον θανάτου, νικήσας δ' ἐπιτύχῃ τὸ ἀγλαὸν τῆς αἰχμῆς βραβεῖον, πάντες μὲν τιμῶσιν αὐτὸν, καὶ νέοι καὶ παλαιοὶ, πολλὰ δὲ τερπνὰ παθῶν, κατέρχεται εἰς τὸν ἄδην. Διότι γηράσκων διαπρέπει μετὰ τῶν πολιτῶν, καὶ οὐδεὶς ποτε θέλει νὰ βλάβῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ

ἢ τὸ δίκαιον· πάντες δὲ, προσερχομένου αὐτοῦ, ἀνίστανται, καὶ νέοι, καὶ ὁμήλικοι, καὶ γεροντότεροι. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἀρετῆς τὸ ἔπακρον ἄς ἀγωνισθῆ ἕκαστος ἐκθύμως νὰ ἐπιτύχη, μὴ ἐγκαταλείπων τὸν πόλεμον.

Παρεκτὸς δὲ τῶν ἐλεγείων τούτων, τῶν παρασκευαστικῶν τοῦ ἀγῶνος, ἐποίησεν ὁ Τυρταῖος καὶ τὰ λεγόμενα ἐμβατήρια, ἄσματα ψαλλόμενα ἐν αὐτῇ τῇ ἐξορμήσει πρὸς τὴν μάχην καὶ τῶν ὁποίων παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ ἐν καὶ μόνον σωζόμενον, μὴ ἐπιχειροῦντες νὰ μεταφράσωμεν αὐτὸ, διότι δὲν πιστεύομεν νὰ ὑπάρχη ἐλληνικὴ ψυχὴ μὴ δυναμένη νὰ τὸ κατανοήσῃ.

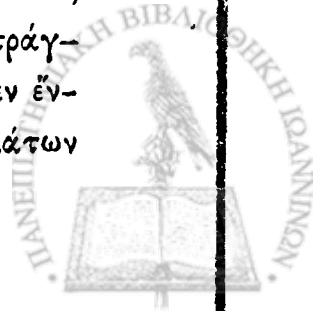
Ἄγετ', ὦ Σπάρτας εὐάνδρου
κοῦροι, πατέρων πολιητᾶν,
λαῖᾶ μὲν ἴτυν προβάλεσθε,
δόρυ δ' εὐτόλμως βάλλετε,
μὴ φειδόμενοι τὰς ζωᾶς·
οὐ γὰρ πάτριον τᾶ Σπάρτα.

Ἄσματα ἀθάνατα τῶν ὁποίων ἐνάμιλλον δὲν ὑπάρχει ἄλλο εἰμὴ ὁ τῶν γαλλικῶν ταγμάτων Μασσαλιωτικὸς ἐκεῖνος θούριος ὕμνος· ἄσματα, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον ἀνορθοῦσι τὰς τρίχας ἡμῶν καὶ κινοῦσι τὰς καρδίας, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀναδείξωσι νικηφόρους τοὺς Σπαρτιάτας; Τοὺς ἀνέδειξαν λοιπὸν νικηφόρους, καὶ ὑπερίσχυσαν οὗτοι ἀπάντων τῶν ἀντιπάλων, καὶ κατέστησαν τοὺς Μεσσηνίους πάλιν εἰλωτας. Δὲν ἐγένοντο ὅμως τότε κύριοι εἰμὴ τοῦ Στενουκληρικοῦ πεδίου, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον κατεῖχον οἱ τῆς Μεσσηνίας Δωριεῖς, ἄδηλον δὲ εἶναι πότε καὶ πῶς κατεκτήθη ἢ λοιπὴ Μεσσηνία, ἣτις βραδύτερον διετέλει ἅπασα ὑποτεταγμένη εἰς τὴν Σπάρτην.

Μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν πρὸς δυσμὰς γειτόνων, οἱ Σπαρτιάται ἐτράπησαν πρὸς βορρᾶν· καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολούθου ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Λέοντος, τετάρτου βασιλέως μετὰ τὸν Πολύδωρον, καὶ Ἡγησικλέους, τετάρτου ὁμοίως βασιλέως μετὰ τὸν Θεόπομπον, ἐπεχείρησαν νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἀρκαδίαν. Ἡ χώρα αὕτη οὐδέποτε εἶχε δεχθῆ ξένους ἐποίκους· καὶ ὅμως οἱ ἰθαγενεῖς αὐτῆς κάτοικοι, οὔτε κατὰ τὸν χαρακτῆρα, οὔτε κατὰ τὴν γλῶσσαν διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν φύλων, ἐξ οὗ δῆλον ὅποσον συγγενῆ ἦσαν ἀνέκαθεν ὅλα τὰ φύλα ταῦτα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, οἱ Ἀρκάδες βασιλεύονται, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες· ἀλλ' ἡ βασιλεία κατελύθη παρ' αὐτοῖς ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἔσχατος βασιλεὺς αὐτῶν ὑπῆρξε, κατὰ τὴν

παράδοσιν, Ἀριστοκράτης ὁ Ἰκέτα, ὅστις λέγεται ὅτι ἐπρόδωκε τοὺς Μεσσηνίους κατὰ τὸν δεύτερον αὐτῶν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀγῶνα. Ἐκτοτε τὸ ὄρεινόν καὶ τραχὺ ἐκεῖνο ἔθνος φαίνεται διηρημένον εἰς πολυαριθμούς αὐτονόμους κώμας, καὶ τινὰς αὐτονόμους ὁμοίως πόλεις, ὧν ἐπισημώταται ἦσαν ἡ Τεγέα καὶ ἡ Μαντίνεια. Καὶ ἐτέλουν μὲν ἅπαντες οἱ Ἀρκάδες κοινὰς τινὰς θυσίας, οἷον τὰ Λύκαια, τὴν ἑορτὴν τῆς Δεσποίνης, τὴν τῆς ὑμνίας Ἀρτέμιδος, ὑπῆρχε δὲ ἐν Τεγέᾳ καὶ ἑστία Ἀρκάδων κοινὴ, ἀλλ' ἡ ἀρκαδικὴ ὁμοσπονδία ἦτο ἡ χαλαρωτέρα ἴσως καὶ ἀσθενεστέρα ὄλων τῶν λοιπῶν. Ὅτι ἔσωζε τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἀρκάδων, ἦτο τὸ δυσπρόσιτον τῆς γῶρας καὶ τὸ μάχιμον τῶν κατοίκων, οἵτινες ὅμως ὄντες ἐνταύτῳ οἱ πενέστεροι τῶν Ἑλλήνων, πρωτόμωτατα ἐμισθοφόρησαν ἐν τῇ ξένη καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βαρβάροις. Ἀλλὰ δὲν ἐστεροῦντο καὶ παιδείας, διότι τῆς Μαντινείας γέννημα ἦτο ὁ νομοθέτης Δημῶναξ, ὅστις περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐρρύθμισε τὸ πολίτευμα τῆς ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐλληνικῆς ἀποικίας Κυρήνης. Ἀνεδειξε δὲ ἡ Μαντίνεια καὶ ἄλλους νομοθέτας, καὶ ἡ Τεγέα δὲ τινὰς. Αἱ δύο αὗται ἰσχυρότεραι καὶ ὁμοροὶ πρὸς ἀλλήλας πόλεις τῆς Ἀρκαδίας ἔκειντο εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς σημερινῆς Τριπόλεως, συνώρευον ἡ μὲν Τεγέα μετὰ τῆς Λακωνικῆς, ἡ δὲ Μαντίνεια μετὰ τῆς Ἀργολίδος, ἦλθον εἰς πολλὰς ἔριδας καὶ ἦσαν σχεδὸν ἰσοδύναμοι. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ὅμως τούτους χρόνους, ἡ Τεγέα ἦτο ἰσχυροτέρα τῆς ἀντιζήλου αὐτῆς, καὶ αὐτὴ πρὸ πάντων ἔσωσε τότε τὴν Ἀρκαδίαν ἀπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, νικήσασα αὐτοὺς κατὰ κράτος. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετ' οὐ πολὺ, περὶ τὸ 560 πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τῶν βασιλέων Ἀναξανδρίδου τοῦ Λέοντος, καὶ Ἀρίστωνος τοῦ Ἠγησικλέους, οἱ Σπαρτιατῆται, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι, διότι ἀναφαίνονται ἤδη κύριοι τῆς τε συνορευούσης πρὸς τὴν Τεγεᾶτιν Σκιριτίδος, καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς ταύτης Βελεμίνης καὶ Μαλεάτιδος, καὶ τῶν πρὸς ἀνατολὰς Καρυῶν, ὄλων χωρῶν αἵτινες ἀπετέλουν ἔκτοτε τὰ βόρεια τῆς Σπάρτης σύνορα, ἐνῶ πάλαι κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων. Ἀλλ' οἱ Τεγεᾶται διέσωσαν οὐδὲν ἦττον τὴν τε ἰδίαν καὶ τὴν τῆς λοιπῆς Ἀρκαδίας ἀνεξαρτησίαν, καὶ τοσοῦτον σέβας ἐνεποίησαν εἰς τοὺς Σπαρτιατάς, ὥστε ἔλαβον παρ' αὐτῶν πολλὰς περιποιήσεις, ὅτε δὲ, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, οὗτοι ἀνεδείχθησαν πράγματι ἡγεμόνες τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου, ἡ Τεγέα ἐπεῖχεν ἔντιμον ἐν τῇ συμμαχίᾳ ταύτῃ τάξιν, ἐνῶ οἱ Μαντινεῖς ἐκ διαλειμμάτων

μόνον συνετάσσοντο μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, μᾶλλον δὲ ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Ἄργεῖους.

Οἱ Ἄργεῖοι οὔτινες, ὡς εἶδομεν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν ἰσχυρὰν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας, τῆς μετὰ τὸν Φεῖδωνα ἐντελῶς χαλαρωθείσης καὶ σχεδὸν διαλυθείσης· οὔτινες πρὸς τούτοις εἶχον ἀπολέσει τὴν πλείστην δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κυριευθεῖσαν, ἄδηλον μὲν πότε ἀκριβῶς, ἀλλὰ πιθανῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐβδόμης ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος· οὔτινες, περὶ τὸ 547 πρὸ Χριστοῦ, ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐπὶ τῆς παραλίας ἐκείνης Θυρεάτιν, ἐντελῶς κατετροπώθησαν· οὔτινες ἐπὶ πᾶσι περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἠττήθησαν πάλιν κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Κλεομένους, ἐν αὐτῷ τῷ ἀργολικῷ πεδίῳ, οὐδὲν ἤττον οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν ὑπεροχὴν τῆς Σπάρτης, καὶ ἐξεναντίας, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀναμνήσεων ἀπατώμενοι, δὲν ἔπαυσαν προτείνοντες αὐτοὶ ἀξιώσεις περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Πελοποννήσου. Καὶ κατεῖχον μὲν ἔτι οἱ Ἄργεῖοι χώραν λόγου ἀξίαν, διότι ἦρχον ὄχι μόνον τοῦ περὶ τὸ ἄστὺ πεδίου, ἀλλὰ καὶ τῆς Κυνουρίας καὶ τῶν Ὀρνεῶν· βραδύτερον μάλιστα, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὑπετάχθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ οἱ Τυρόνθιοι, καὶ οἱ Μυκηναῖοι, καὶ οἱ Κλεωναῖοι· διὰ δὲ τῆς καθυποτάξεως τῶν Κλεωναίων, ἀνέλαβον οἱ Ἄργεῖοι τὴν προεδρείαν ἐνὸς τῶν τεσσάρων μεγάλων ἀγῶνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῶν Νεμέων· διότι τὰ Νέμεα, τὰ πανηγυριζόμενα εἰς τιμὴν τοῦ Διὸς, κατὰ πᾶν δεύτερον καὶ τέταρτον Ὀλυμπιακὸν ἔτος, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ ἱστορικῶς βεβαιοῦται ἀπὸ τῆς 52 ἢ τῆς 53 Ὀλυμπιάδος, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 572 ἢ τοῦ 568 ἔτους, ἐτελοῦντο εἰς τὴν μεταξὺ Φλιοῦντος καὶ Κλεωνῶν κοιλάδα τῆς Νεμέας, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν Κλεωναίων· ἀλλ' ὅτε περὶ τὸ 460 οἱ Ἄργεῖοι ἐγένοντο κύριοι τῶν Κλεωνῶν, συμπάραλαβον καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν τῆς πανηγύρεως, ὅπως ἔπραξαν οἱ Ἡλεῖοι ὡς πρὸς τὸν Ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα. Ὅλα ὅμως ταῦτα πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἄργεῖους ἐναμίλλους τῶν Σπαρτιατῶν, οὔτινες περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχουν ἀπάσης τῆς μεσημβρινῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης, ἀπὸ τῆς Θυρεάτιδος πρὸς ἀνατολὰς, μέχρι τῆς Νέδας πρὸς δυσμὰς, δηλαδὴ ὅλης τῆς Μεσσηνίας, ὅλης τῆς Λακωνικῆς καὶ ἀξιολόγου μέρους

ρους τῆς Ἀργολίδος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἶχον εἰς χεῖρας αὐτῶν τὰ δύο πέμπτα τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐκυριάρχουν ἐνταῦθα, ὄχι ὡς πρόεδροι καὶ προϊστάμενοι πόλεων ἰσονόμων καὶ ἰσοδικαίων, ἀλλ' ὡς δεσπότηαι ἀπόλυτοι, τῶν ὁποίων ἀπλαῖ ὑπήκοοι ἦσαν πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν χώραν ταύτην πόλεις. Ἡ φήμη τῆς δυνάμεως αὐτῶν εἶχεν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς, μετὰ μακρὸν περὶ Σαλαμῖνος πόλεμον, κατέστησαν ἀπὸ κοινοῦ δικαστὰς τοῦ ἀγῶνος τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες ἐπέτρεψαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Μετ' οὐ πολὺ τὸ μέγα τῆς Σπάρτης ὄνομα ἀντήχησε μέχρι τῆς Ἀσίας. Περὶ τὸ 547 ἔτος, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου, τὴν ὁποίαν οἱ Σπαρτιαταὶ ἠτοιμάζοντο νὰ ἐξαποστείλωσιν, ὅτε ἔμαθον ὅτι ὁ Κύρος, προλαβὼν, κατέλυσε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀντιπάλου. Καὶ μετὰ τρία ἔτη, αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἴωνικαὶ ἀποικίαι, κινδυνεύουσαι ἀπὸ τοῦ Κύρου, πάλιν τῆς Σπάρτης ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος· μετ' ὀλίγον δὲ ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἄλλα οὐδὲν ἦττον σπουδαῖα. Ἦδὴ ὁ Κροῖσος, ἐπικαλούμενος τὴν συμμαχίαν τῶν Σπαρτιατῶν, ἔγραφε πρὸς αὐτούς· «ὕμέας γὰρ πυνθάνομαι προεστάναι τῆς Ἑλλάδος.» Ναὶ μὲν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ὑπῆρχεν ἔτι ὠργανωμένη πελοποννησιακὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν προεδρείαν ἢ ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης· τὸ πρῶτον τοιαύτης συμμαχίας παράδειγμα δὲν ἀναφαίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος· ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, ἡ ἐπιρροή τῆς Σπάρτης εἶναι καταφανὴς καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον, πλὴν μόνης τῆς Ἀχαιῆς. Οἱ καταφυγόντες, ὡς λέγεται, εἰς τὴν μικρὰν ταύτην χώραν Ἀχαιοὶ, ἐβασιλεύθησαν μέχρις Ὠγύγου, ἀπογόνου τοῦ Τισαμενοῦ· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ, αἱ δώδεκα αὐτῶν πόλεις ἀπετέλεσαν αὐτονόμους πολιτείας, ἔχουσαι ὅμως περιοδικὰς πανηγύρεις καὶ θυσίας εἰς τὸ παρὰ τὸ Αἶγιον ἱερόν τοῦ Διὸς Ὀμαρίου, ὅπου διέλυον τὰς ἀμοιβαίας ἐριδας καὶ ἐρρῦθμιζον τὰ κοινὰ συμφέροντα· ἀλλ' ἡ ὁμοσπονδία αὕτη δὲν ἐκτῆσατο ἱστορικὴν ἀξίαν εἰμὴ ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπέπρωτο καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου νὰ λάβῃ. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων τούτων ὑπῆρξεν ἀσθενεστάτη, εἰ καὶ ἠυδοκίμει ἐπὶ συνέσει καὶ χρηστότητι· μέχρι τοῦ πελο-

ποννησιακοῦ πολέμου μάλιστα διετέλεσεν ὅλως ἀμέτοχος τῶν κοινῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι διέφυγε τὴν ἐπέμβασιν τῆς Σπάρτης, ἐνῶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι τῆς χερσονήσου χῶραι ὑπέκυπτον οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὸ κράτος αὐτῆς. Τῶντι οἱ Ἡλεῖοι, διὰ μόνης τῆς προστασίας τῆς Σπάρτης διέσωζον τὴν τε κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας καὶ τὴν τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος προεδρείαν. Οἱ Ἀρκάδες, ἀποβαλόντες μέρος τῆς χώρας, διετήρησαν μὲν ἐν γένει τὴν αὐτονομίαν καὶ φιλίως μάλιστα διετέλουν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ὅπως ἔχουσι φίλοι ἀσθενεῖς, εἰ καὶ γενναῖοι, πρὸς γείτονας πολὺ ἰσχυροτέρους· οἱ Ἀργεῖοι, ἀκρωτηριασθέντες ἐπίσης ὑπὸ τῆς Σπάρτης, κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλος καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ ἣτις ὑπελείπετο αὐτοῖς. Ἦδη δὲ ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἐξαιρέτως κατὰ τὴν ἕκτην, συνέβησαν καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου πόλεις πράγματά τινα προκαλέσαντα ὡσαύτως τῆς Σπάρτης τὴν ἐπέμβασιν.

Εἶδομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, αἱ βασιλεῖαι τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς εἶχον ἐκλείπει ἀφ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ἡπείρου. Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως εἶχε μὲν περισωθῆ πολλοῦ, ἢ βασιλεία ὅμως αὐτὴ κατήντησεν ἀρχὴ ἐπιτετραμμένη ὄχι σπουδαῖα πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ καθήκοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μόνον θρησκευτικὰ. Ἐν γένει δὲ ἐπεκράτησαν αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι ὀλιγαρχίαι, δηλαδὴ σύλλογοι ἀνδρῶν βουλευομένων καὶ ἀποφασίζόντων κατὰ πλειονοψηφίαν, περὶ τῶν σπουδαιωτέρων τῆς πολιτείας πραγμάτων καὶ ἀνατιθεμένων εἰς τινὰς τῶν τοῦ συλλόγου τὴν προσωρινὴν καὶ ὑπεύθυνον τῆς κυβερνήσεως διεξαγωγὴν. Τὰς ὀλιγαρχίας αὐτὰς ἀπετέλουν οἱ καθ' ἑκάστην χώραν μεγάλοι γαιοκτῆται, οἵτινες, ὀνομαζόμενοι εἰς μὲν τὰς δωρικὰς χώρας γαιόμοροι, εἰς δὲ τὰς ἰωνικὰς, γεωμύροροι, μετέδιδον τὸ προνόμιον κληρονομικῶς εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν. Οἱ λοιποὶ τῶν ἑλληνικῶν πολετειῶν κάτοικοι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, συνέκειντο, πλὴν τῶν ἀγοραστῶν δούλων, α) ἐκ τῶν ὅλως ἀκτήμόνων γεωργῶν, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὰς γαίας τῶν πλουσίων καὶ ἢ εἶχον καταντήσει δοῦλοι ἢ πολὺ προσήγγιζον εἰς τὴν τοῦ δούλου τύχην, κατὰ δὲ τὰς διάφορας χώρας διάφορα ἔφερον ὀνόματα, ἅπαντα ἐμφαντικὰ τὰς ἀθλίους αὐτῶν καταστάσεως καὶ τῆς περιφρονήσεως εἰς ἣν ἦσαν ἐκτεθειμένοι· διότι ἐκαλοῦντο ἐν Θεσσαλίᾳ μὲν, ὡς εἶδομεν, πενέσται, καὶ ἐν Λακωνικῇ, εἴλωτες, ἐν Ἀργεὶ δὲ γυμνήτες ἢ γυμνήσιοι, ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ κο-

νίποδες, ἐν Σικυῶνι, κορυνηφόροι, ἢ κατωνακοφόροι, κλπ. β') ἐκ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν, οἵτινες ἐκαλλιέργουν αὐτοὶ τὰς ὀλίγας αὐτῶν κτήσεις καὶ ὠνομάζοντο διὰ τοῦτο αὐτουργοί. ἀλλὰ, μὴ ἐπαρκοῦντες ἀπὸ τῶν μικρῶν τούτων προσόδων εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν, ἐζήτουν καὶ ἄλλας ἐργασίας, εἴτε εἰς τοὺς ἀγρούς, εἴτε εἰς τὸ ἄστυ γ') ἐκ τῶν εἰς τὸ ἄστυ κατοικούντων βιομηχάνων, τεχνιτῶν, ἐμπόρων. Ἄπαντες οἱ ἐλεύθεροι οὗτοι ἄνθρωποι, ἢ τοῦλάχιστον τινὲς τάξεις αὐτῶν, ἀπετέλουν τὸν δῆμον, ὅστις ἔσωζε μὲν, ὡς φαίνεται, τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ δικαίωμα τοῦ νὰ ἐρωτᾶται, ἐν ἀγορᾷ συνηγμένος, περὶ τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων καὶ ἰδίως περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης· ἀλλ' ἐπειδὴ πόλεμοι μὲν κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν χρόνους δὲν ἀναφέρονται πολλοί, νόμοι δὲ ἔτι ἐψηφίζοντο ὀλίγιστοι, ἡ πραγματικὴ ἐνάσκησις τοῦ δικαίωματος ἐκείνου τοῦ δήμου κατήντησε σπανιωτάτη καὶ πολλαχοῦ σχεδὸν ἐξέλιπεν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσε μέχρι τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐβδόμης ἐκατονταετηρίδος, ὅτε παντοῦ σχεδὸν ἄλλοῦ, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς· διότι οὐδαμοῦ ἄλλοῦ, πλὴν τῆς Σπάρτης, αἱ ὀλιγαρχίαι δὲν ἐφρόντισαν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δεσμεύσωσι τὴν ὕλικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δήμου. Ὅθεν, ἐνῶ ἀφ' ἐνός πολλοὶ τῶν πλουσίων γαιοκτητῶν, διὰ τὸν πολλαπλασιασμόν τῶν ἀπογόνων, ἀπέβησαν πένητες, καὶ τοὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ συντάσσωνται μετὰ τῆς ἀρχούσης ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξεως ἀφ' ἐτέρου, πολλοὶ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν καὶ τῶν βιομηχάνων, διὰ τῆς προαχθείσης ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας, ἐγένοντο εὐποροί, καίτοι ἐξακολουθοῦντες στερούμενοι πάσης πραγματικῆς εἰς τὰ κοινὰ πράγματα μετοχῆς. Ἐκ δὲ τῆς δυσαρεσκείας ἧτις, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἐπεκράτησε διὰ τοῦτο παρ' αὐτοῖς, ὠφελούμενοι φιλόδοξοι καὶ φίλαρχοί τινες ἄνδρες ἐπεχείρησαν καὶ ἐπέτυχον πολλαχοῦ τὴν κατάλυσιν τοῦ προηγουμένου κράτους τῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ τὴν ἀντὶ τούτων ἴδρυσιν πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον εἶχε μὲν πρόφασιν τὴν θεραπείαν τῶν εὐλόγων ἀξιώσεων τοῦ δήμου, πράγματι ὅμως ἀπέβη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μοναρχικόν. Ὡστε προέκυψαν οὕτω εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐμπορικὰς καὶ ναυτικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, οἱ λεγόμενοι τύραννοι, ὧν ἀρχαιότατος λογίζεται ὑπὸ τε τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ γνωστός ἤδη εἰς ἡμᾶς Φειδων. Ἐκ τῶν μοναρχῶν τούτων πολλοὶ βεβαίως ἐξώκειλαν εἰς κατάχρησιν, ἐνίοτε φοβερὰν κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας ἣν παρέλαβον· πολλοὶ ὅμως ὑπῆρξαν ἐπιεικέστατοι, ἀλλ' ἅπαντες οὐδὲν ἤττον ὠνομάσθησαν τύραν-

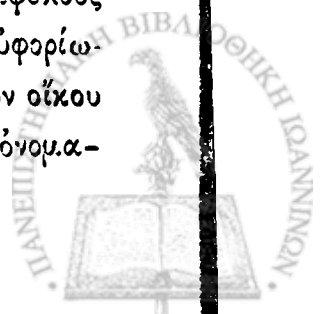
νοι, καὶ τὸ πολίτευμα αὐτῶν τυραννίς, κυρίως διότι κατέλυσαν τὰ πατροπαράδοτα πολιτεύματα καὶ κατέλαβον αὐτογνωμόνως τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐπειδὴ δέ τινες τῶν πόλεων τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, μάλιστα ἡ Σικυῶν καὶ ἡ Κόρινθος, ἠυδοκίμησαν παραδόξως περὶ τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ κατέστησαν πλουσιώταται, διὰ τοῦτο προέκυψαν ἐνταῦθα καὶ τύραννοι, ὀνομαστοὶ γενόμενοι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων.

Περὶ Σικυῶνος οὐδὲν γνωρίζομεν ἀφ' ἧς κατέλαβεν αὐτὴν ὁ Ἡρακλείδης Φάλικης ὁ Τημένου μέχρι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε, περὶ τὸ 676 πρὸ Χριστοῦ, προέκυψεν αὐτόθι τύραννος, εὐτελοῦς ὡς λέγεται καταγωγῆς, ὃν ἄλλοι μὲν ὀνομάζουσιν Ὀρθαγόραν, ἄλλοι δὲ Ἀνδρέαν καὶ ὅστις κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν υἱὸν Μύρωνα, νικήσαντα ἄρματι εἰς Ὀλυμπίαν, κατὰ τὴν 33 ὀλυμπιάδα, 648 πρὸ Χριστοῦ. Κλεισθένης δὲ ὁ Ἀριστωνύμου τοῦ Μύρωνος, ὅστις ἤρξε μετὰ τὸ 600 καὶ τοῦ 560 πρὸ Χριστοῦ, διετέλεσεν ὁ ἐπιφανέστατος τῶν τυράνων τούτων καὶ κατέφερε μὲν πληγὴν καιρίαν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς Σικυῶνος ἡγεμονικῆς ἀξιώσεις τοῦ Ἄργους, ἐταπείνωσε δὲ δεινῶς τὴν τάξιν τῶν ὀλιγαρχικῶν. Τὸ Ἄργος, καὶ τοὶ γενόμενον πόλις δωρικῆ, διετήρησεν ὅμως τὴν πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς μυθικῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς τὰ κατορθώματα αὐτῶν εὐλάβειαν, διότι ἤθελε νὰ κληρονομήσῃ τὸ ἡγεμονικὸν ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ὅτι εἶχε κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους ἡ πόλις αὕτη. Εἰς τῶν ἡρώων τούτων ἦτο ὁ Ἄδραστος, βασιλεὺς τοῦ Ἄργους, ὅστις, ἕγγονος ὢν καὶ διάδοχος τοῦ βασιλέως τῆς Σικυῶνος Πολύβου, ἐφημίζετο ὡς εἰς τῶν ἀτυχῶν ἀρχηγῶν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου (σελ. 38 καὶ ἐπ.), ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ ἐτίματο ἐξίσου καὶ ἐν Ἄργει καὶ ἐν Σικυῶνι καὶ ἐχρησίμευεν ὡς κοινός τις μετὰ τῶν δύο πόλεων δεσμός. Ὁ Κλεισθένης λοιπὸν ἔπαυσε τὰς πρότερον ἐν Σικυῶνι ἀποδιδόμενας εἰς τὸν Ἀργεῖον Ἄδραστον τιμὰς, καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἀπηγόρευσε νὰ ἄδωνται αὐτόθι τὰ ὑμῆρεια ἔπη, καθὼς ὑμνοῦντα τὸ Ἄργος καὶ τοὺς Ἀργεῖους. Πρὸς δὲ τούτοις ἐκαινοτόμησε τολμηρότατα καὶ περὶ τὰς πολιτικὰς τῆς Σικυῶνος διαιρέσεις. Ἐν Σικυῶνι ὑπῆρχον αἱ τρεῖς γνωσταὶ δωρικαὶ φυλαί, Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι, Δυμᾶνες, αἱ περιλαμβάνουσαι τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, καὶ ἄλλη τετάρτη, τῆς ὁποίας, συγκεκριμένης ἐκ τῶν ἐν τῷ ἄστει οἰκούντων βιομηχάνων, ἄγνωστον εἶναι τὸ μέχρι τοῦ Κλεισθέους ὄνομα. Οἱ πρακᾶτοχοι αὐτοῦ τύραννοι πε-

ῥιωρίσθησαν νὰ ἀφαιρέσωσι τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τῶν τριῶν πρώτων φυλῶν καὶ νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τῆς τετάρτης· ἀλλ' ὁ Κλεισθένης, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς παλαιούς ὀλιγαρχικούς καὶ μετωνόμασεν ὑβριστικῶς τὰς φυλάς αὐτῶν Ἰάτας, ἦτοι μεγάλους χοίρους, Ὀνεάτας, καὶ Χοιρέτας, ἦτοι μικροὺς χοίρους, εἰς δὲ τὴν τετάρτην ἀπέδωκε τὸ ἐντιμότερον ἐπώνυμον τῶν Ἀρχελάων. Ὅποια πάθη ἐκίνησεν ἄρα γε ἡ ὀλιγαρχία ἐκείνη ἵνα προκαλέσῃ καθ' ἑαυτῆς τοιαύτας ἐκδικήσεις! Ἄν καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς μὴ εὐπρεποῦς ταύτης πράξεως τοῦ Κλεισθένου ἐξάγεται, ὅτι οὗτος, καὶ τοὶ πολλάκις φανεῖς λαμπρὸς καὶ εὐγενὴς μάλιστα, δὲν εἶχεν ὅμως τὴν ἔμφυτον ἀξιοπρέπειαν, ἣτις προσήκει εἰς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα, ἐνῶ κατὰ τᾶλλα δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινὸς καὶ ἀνέδειξε τὴν πατρίδα αὐτοῦ μεγάλην καὶ ἰσχυράν. Ἡ δύναμις τῆς Σικυῶνος ἐπὶ Κλεισθένου, δηλοῦται ἐκ τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ ἡγεμονίας τοῦ πρὸς τοὺς Κιρραίους πολέμου (σελ. 150)· ἡ δὲ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρὸς μεγαλοπρέπεια μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πολλῶν λαμπρῶν κτιρίων τὰ ὅποια κατεσκεύασεν εἰς Σικυῶνα, ἐκ τῶν περιφανῶν νικῶν τὰς ὁποίας ἐνίκησεν εἰς τὰ Πύθια καὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τῶν πολυθρυλῆτων γάμων τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἀγαρίστης. Τὰ περὶ τῶν γάμων τούτων ἱστορούμενα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, εἶναι ἰδίως ἄξια μνήμης, διότι παριστῶσιν εἰκόνα ζωηράν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα.

Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ Κλεισθένης ἠθέλησε νὰ δώσῃ τὴν Ἀγαρίστην εἰς τὸν ἄριστον τῶν Ἑλλήνων καὶ τελουμένων Ὀλυμπίων, εἰς τὰ ὅποια ἐνίκησε τεθρίππῳ, προεκήρυξεν ὅτι, ὅστις Ἑλλήνων νομίζῃ ἑαυτὸν ἄξιον νὰ γίνῃ γαμβρὸς τοῦ Κλεισθένου, ἄς ἔλθῃ ἐντὸς ἐξήκοντα ἡμερῶν, ἢ καὶ πρότερον, εἰς Σικυῶνα, διότι ὁ γάμος θέλει κυρωθῆ ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἐξηκοστῆς ἀρχαμένου ἡμέρας. Ὅθεν συνέρρευσαν εἰς Σικυῶνα ἀπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος μνηστῆρες ὅσοι ἐμεγαλοφρόνουν, εἴτε διὰ τὰς ἰδίας, εἴτε διὰ τὰς τῶν πατέρων ἀρετάς· καὶ ἐκ μὲν τῆς Ἰταλίας ἦλθεν ὁ τρυφηλότετος τῶν Ἑλλήνων, ὁ Συβαρίτης Σμινδυρίδης ὁ Ἴπποκράτους, ἐξ Αἰτωλίας δὲ Μάλης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τιτόρμου, τοῦ ῥωμαλειωτάτου ἄμα καὶ ἀγριωτάτου τῶν Ἑλλήνων· ἐκ τῆς ἀφελοῦς Ἀρκαδίας κατῆλθον Ἀμίαντος ὁ Λυκούργου καὶ Λαφάνης ὁ Εὐφορίωνος· ἐκ τῆς Θεσσαλίας δὲ ὁ ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς τῶν Σκοπαδῶν οἴκου Διακτορίδης ὁ Κραννώνιος· ἦλθον πρὸς τούτοις ἐξ Ἀθηνῶν δύο ὄνομα-

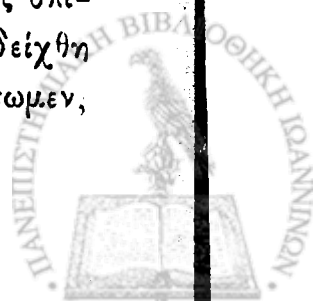

στοὶ εὐπατρίδαι, Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαίωνος, καὶ ὁ ἐπὶ πλούτῳ καὶ κάλλει ὑπερέχων πάντας τοὺς Ἀθηναίους Ἴπποκλείδης ὁ Τισάνδρου· ἐξ Ἄργους, Λεωκῆδης ὁ Φεΐδωνος· ἐξ Ἐρετρίας τῆς ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ Λυσανίας· ἐκ Μολοσσῶν, ὁ Ἄλκων· ἐξ Ἐπιδάμνου, ὁ Ἀμφίμνηστος Ἐπιστρόφου, καὶ πάλιν ἐξ Ἰταλίας ὁ Σιρίτης Δάμασος Ἀμύριος. Ἐν ὅλοις δώδεκα. Προσελθόντας δὲ, καθ' ὅσον χρόνον ἔμειναν παρ' αὐτῷ, διετέλεσεν ὁ Κλεισθένης φιλοξενῶν μεγαλοπρεπῶς καὶ παρατηρῶν τὸν χαρακτῆρα, τὴν ἀνατροφὴν, τὸν τρόπον ἐκάστου· ἰδίως δὲ ἤρεσκον αὐτῷ οἱ ἐξ Ἀθηνῶν μνηστῆρες, καὶ ἐκ τούτων πάλιν περισσότερον Ἴπποκλείδης ὁ Τισάνδρου, διὰ τε τὴν προσωπικὴν ἀξίαν, καὶ ὡς συγγενῆς τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν ἐν Κορίνθῳ Κυψελιδῶν. Τελευταῖον ἔφθασεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἔμελλε νὰ τελεσθῆ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου καὶ νὰ ἀποφανθῆ ὁ Κλεισθένης τίνα προκρίνει τῶν μνηστῆρων. Τὴν ἡμέραν ταύτην, θύσας βοῦς ἑκατὸν, προσεκάλεσεν εἰς κοινὴν εὐωχίαν αὐτοὺς τε τοὺς μνηστῆρας καὶ πάντας τοὺς Σικυωνίους· μετὰ τὸ δεῖπνον ἐξηκολούθησεν ὁ πότος· μεταξὺ δὲ διαλεγομένων, συζητήσεως γενομένης καὶ περὶ μουσικῆς, ὁ Ἴπποκλείδης παρήγγειλε τὸν αὐλητὴν νὰ αὐλήσῃ εἶδος ὀρχήσεως, τὴν λέγομένην ἐμμέλειαν, καὶ ἤρχισε νὰ χορεύῃ θέλων νὰ ἐπιδείξῃ τὴν περὶ τοῦτο ἐπιτηδειότητα. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Κλεισθένη· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἴπποκλείδης διέταξε νὰ φέρωσι τράπεζαν καὶ ἀνάβας ἐπ' αὐτῆς, πρῶτον μὲν ἐχόρευσε λακωνικοὺς τινὰς χορούς, ἔπειτα ἄλλους ἄττικοὺς, καὶ τελευταῖον, στηριξας τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἀνασηκῶσας τοὺς πόδας, ἤρχισε νὰ χειρονομῇ διὰ τῶν σκελῶν. Καὶ μέχρι μὲν τινὸς ὁ Κλεισθένης, καίτοι ἀποστραφεὶς τὸν νέον διὰ τὴν ἀνάιδειαν καὶ ἀποφασίσας ὅτι δὲν θέλει προτιμῆσαι αὐτὸν ὡς γαμβρὸν, κκτεῖχεν ἑαυτὸν, μὴ θέλων νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀηδίαν· ὅταν ὅμως εἶδεν αὐτὸν χειρονομήσαντα διὰ τῶν σκελῶν, ἐξέσπασε, καὶ, ὡς παῖ Τισάνδρου, εἶπεν, ἀπορχήσαό γε μὴν τὸν γάμον, δηλαδή μὲ τὸν χορὸν σου αὐτὸν ἔχασες τὴν νύμφην· ὁ δὲ Ἴπποκλείδης ἀπεκρίθη ἀμέσως, οὐ φροντὶς Ἴπποκλείδη, τὸ ὅποῖον ἔκτοτε λέγεται ὡς παροιμία, σημαῖνον, ἀδιάφορον τοῦτο διὰ τὸν Ἴπποκλείδην. Μετ' ὀλίγον ὅμως πάλιν συνελθὼν ὁ Κλεισθένης, ἠὲ χαρίστησεν εὐγενέστατα πάντας τοὺς μνηστῆρας, διὰ τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς προσῆλθον, εἶπεν ὅτι οὐδένα αὐτῶν θεωρεῖ ἀνώτερον τῶν ἄλλων, ὅτι ὅμως ἐπειδὴ μία εἶναι ἡ παρθένος, δίδει αὐτὴν εἰς τὸν Ἀθηναῖον Μεγακλέα τοῦ Ἀλκμαίωνος, καὶ, διὰ νὰ ἀποδείξῃ εἰς τοὺς λοιποὺς τὴν εὐγνωμοσύνην του δι' ἣν ἐπροξένησεν αὐτῷ

τιμήν καὶ ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποδημίας, προσφέρει εἰς ἕκαστον δῶρον, τάλαντον ἀργυρίου, ἧτοι 6,000 δραχμῶν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσεν ὁ γάμος ἐκεῖνος, ἐξ οὗ ἐμελλε νὰ γεννηθῇ ἀνὴρ ἕτερος μέγας, ὁ Ἀθηναῖος Κλεισθένης. Ἄν διεδέχθη δέ τις τὴν ἀρχὴν τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους, ἄδηλον. Ἀναφέρεται ἔτι τύραννος Σικυῶνος, ὁ Αἰσχίνης, ὅστις λέγεται καθαιρεθεῖς ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλ' ἄγνωστον πῶς συνδέεται ἡ ἱστορία αὐτοῦ μετὰ τῆς τοῦ Κλεισθένους. Ἡξεύρομεν μόνον ὅτι τὰ ὑπὸ τούτου ὀρισθέντα ὀνόματα τῶν φυλῶν, ἴσχυσαν ἐπὶ ἐξήκοντα μετὰ θάνατον αὐτοῦ ἐνιαυτοῦς, ἔπειτα δὲ οἱ Σικυῶνιοι, συμβιβασθέντες πρὸς ἀλλήλους ἠνώρθωσαν μὲν τὰ ἀρχαῖα τῶν τριῶν πρώτων φυλῶν ὀνόματα, τὴν δὲ τετάρτην ἐκάλεσαν Αἰγιαλέας, ἀπὸ Αἰγιαλέως τοῦ Ἀδράστου, ὥστε περὶ τὸ 500 ἔτος ἐπεκράτησεν αὐθις ἡ ἀριστοκρατία ἐν Σικυῶνι, ἂν καὶ ὄχι τοσοῦτον ἀποκλειστικὴ ὡς πρότερον.

Ἀνάλογά τινα συνέβησαν ἐν Κορίνθῳ. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ καταλαβόντος αὐτὴν Ἡρακλείδου Ἀλήτου μετονομασθέντες Βακχιάδαι, ἀπὸ τοῦ τριεγγόνου αὐτοῦ Βάκχιδος, ἐβασίλευσαν μέχρι δεκάτης γενεᾶς ὅτε ὁ τῶν Βακχιαδῶν οἶκος, ἧτοι τὸ σύνολον τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, ἀπεφάσισαν τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας. Κατέλαβον δὲ τὴν ὅλην ἀρχὴν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βακχιάδαι, οἵτινες, πρὸς ἀλλήλους μόνον ποιῶντες γάμους, ἐπέτρεπον κατ' ἔτος τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν εἰς ἓνα πρύτανιν. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἡ Κόρινθος ἀπέβη πόλις πλουσία, καὶ ἐμπορικὴ, καὶ ναυτικωτάτη. Αὐτὴ, ὡς προείπομεν, ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι, ἔκτισε τὰς δύο ἐπιφανεστάτας δυτικὰς ἐλληνικὰς ἀποικίας, τὴν Κέρκυραν καὶ τὰς Συρακούσας· αὐτῇ, τῷ 703, κατεσκεύασε τὰς πρώτας τριήρεις, τὰ πρῶτα δηλαδὴ μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα· αὐτὴ κυρίως ἀπῆλλαξε τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων πειρατῶν, ἡ δὲ πρώτη γνωστὴ κατὰ θάλασσαν μάχη συνεκροτήθη, τῷ 664 πρὸ Χριστοῦ, μετὰξὺ Κερκυραίων καὶ Κορινθίων. Ὄθεν ὁ δῆμος, εὐπορήσας καὶ ἰσχύσας, κατεξάνεστη, περὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς χρόνους, κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν, διὰ τοῦ τυράννου Κυψέλου, ὅστις κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Σικυωνίου Ὀρθαγόρου, ὅτι κατήγετο ἐξ ἐπιφανῶν γονέων, ἐκ μητρὸς μάλιστα ἦτο Βακχιάδης. Ὁ Κύψελος, καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν τῷ 655, ἐκυβέρνησε τριάκοντα ἔτη, περιποιηθεὶς μὲν τὸν δῆμον, καταπιέσας δὲ τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ συλλέξας ἀπὸ αὐτῶν ἄπειρα χρήματα, δι' ὧν ἀνεδείχθη πολυτελέστατος περὶ τὰ ἀναθήματα, διότι, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλίπωμεν,

αὐτοῦ ἀνάθημα ἦτο ὁ χρυσοῦς σφυρήλατος Ζεὺς, ὅστις ἐκόσμηι τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἑραῖον. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Περιάνδρος, ἄρξας ἀπὸ τοῦ 625 ἕως τοῦ 585, ὄχι μόνον τοὺς ὀλιγαρχικοὺς κατέθλιψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν δῆμον. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὑπάρχουσιν εἰδήσεις ἀντιφατικώταται· παρὰ τινῶν μὲν λέγεται φίλος τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς, καὶ εἰς τῶν ἑπτὰ ἀνδρῶν, οὔτινες, διὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν δεινότητα, ὠνομάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἑπτὰ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος· παρ' ἄλλων δὲ εἰκονίζεται ὡς τύραννος αἰμοδόρος καὶ ἐπίβουλος, ὡς υἱὸς καὶ σύζυγος ἄστοργος· ἐκ δὲ τῶν περὶ τούτων λεγομένων, τινὰ τοῦλάχιστον, δὲν εἰμποροῦν εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀναμεισθήτητα. Βέβαιον ὅμως ἐπίσης εἶναι ὅτι ἐπὶ Περιάνδρου ἡ Κόρινθος ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη. Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ἀμβρακίη, ἡ Λευκάς, ἡ Ἀπολλωνία, τὸ Ἀνακτόριον ὑπέκειντο τότε εἰς αὐτήν, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἑκατονταετηρίδα ἦσαν ἤδη ἀνεξάρτητοι. Ὑπετάχθη δὲ εἰς τὴν Κόρινθον ἐπὶ τινα χρόνον καὶ ἡ Ἐπίδαυρος, ὅπου ὁμοίως εἶχε προκύψει τύραννος, ὁ Προκλῆς, τὸν ὁποῖον ὅμως ἐνίκησε καὶ ἐζώγησεν ὁ Περιάνδρος, γαμβρὸς ὢν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θυγατρὶ Μελίσση· καὶ ἐπὶ τοῦ Περιάνδρου ὡσαύτως βεβαιοῦται κατὰ πρῶτον ἱστορικῶς, ὁ τέταρτος τῶν πανελληνίων ἀγῶνων, τὰ Ἴσθμια, τὰ ὁποῖα ἐπανηγυρίζοντο ὑπὸ τῶν Κορινθίων, ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ, εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος, κατὰ πᾶν πρῶτον καὶ τρίτον Ὀλυμπιακὸν ἔτος. Ἐσχάτος τῶν τυράνων τῆς Κορίνθου διετέλεσεν ὁ συγγενὴς καὶ διάδοχος τοῦ Περιάνδρου Ψαμμῆτιχος ὁ Γορδίου, 585—582, ἡ δὲ τυραννὶς αὕτη λέγεται καταλυθεῖσα, ὡς καὶ ἡ τῆς Σικυῶνος, ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν· μεθ' ὃ ἐπεκράτησεν εἰς Κόρινθον τιμοκρατία, ἡ ἀρχὴ δηλαδὴ δὲν περιῆλθε πλέον εἰς τὴν προτέραν κληρονομικὴν ὀλιγαρχίαν, ἀλλὰ εἰς τοὺς εὐπορωτάτους τῶν πολιτῶν. Περὶ τοῦ εἶδους τούτου τοῦ πολιτεύματος τὸ ὁποῖον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καθιερώθη κατὰ πρῶτον εἰς Ἀθήνας, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω ἐκτενέστερον.

Ὑπὸ δὲ τῶν Ἡρακλειδῶν, καὶ ἰδίως τῶν ἐν Κορινθίᾳ Δωριέων, λέγεται ὅτι κατελήφθησαν καὶ τὰ Μέγαρα τῶν ὁποίων ἡ χώρα κατέχει τὸ εὐρύτερον καὶ ὑρεινότερον μέρος τοῦ Ἴσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς χέρσου Ἑλλάδος. Ἡ Μεγαρίς συνορεύει πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικόν, μετὰ τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς

Ἀττικῆς, πρὸς μεσημβρίαν μετὰ τῆς Κορινθίας, ἐξ ἀνατολῶν δὲ πρὸς δυσμὰς ἀπλοῦται, ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης, ἀπὸ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ. Ἡ πόλις τῶν Μεγάρων κεῖται εἰς τὸ ἀνατολικώτατον τῆς χώρας, ἔχουσα πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, λιμένα, τὴν Νίσαιαν· εἶχεν ὁμως καὶ ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ λιμένα, τὰς Παγὰς. Τὰ Μέγαρα διετέλεσαν, ὡς φαίνεται, κατ' ἀρχὰς ὑποτεταγμένα εἰς τοὺς ἐν Κορινθίᾳ Δωριεῖς, ἀλλὰ πρωϊμώτατα ἀπέβαλον τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἐν τῇ ὀγδῶῃ ἑκατονταετηρίδι ἦσαν βεβαίως πόλις αὐτόνομος, ὅτε ὁ περίφημος στρατηγὸς αὐτῶν Ὅρσιππος, ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ νικήσας κατὰ τὴν 15 Ὀλυμπιάδα, 720 πρὸ Χριστοῦ, ἀφῆρσεν ἀπὸ τῶν προσοίκων, πιθανῶς ἀπὸ τῶν Κορινθίων, χώραν ἀξιόλογον, τὴν ὁποίαν προσέθηκεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ὑπῆρξαν δὲ τὰ Μέγαρα κατὰ τὴν ἐβδόμην καὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα πολὺ ἰσχυρότερα καὶ πολυανθρωπότερα ἢ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ πολλαὶ ἀποικίαι ἃς ἐξέπεμψαν, πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῆς ἐν Ἀσίᾳ Βιθυνίας καὶ τοῦ θρακικοῦ Βοσπόρου, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρι Σικελίας. Ὅθεν περὶ τὸ 620 πρὸ Χριστοῦ, βλέπομεν προκύπτοντα καὶ ἐνταῦθα τύραννον, τὸν Θεαγένην, ὅστις σφάζας τὰ κτήνη τῶν πλουσίων καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δήμου, κατέβαλε τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ ἐσφετερίσθη τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐξουσίαν· καὶ ἐκβληθέντος αὐτοῦ, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπεκράτησεν εἰρήνη τις εἰς τὰ Μέγαρα· μετ' ὀλίγον ὁμως ἐπετέθη πάλιν ὁ δῆμος κατὰ τῶν πλουσίων, καὶ πολλοὺς μὲν ἐφυγάδευσεν, ἵνα δημεύσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν, κατὰ δὲ τῶν ὑπολοίπων παρεξέτραπη εἰς φοβερὰν ἀκολασίαν. ψηφίσας καὶ τὴν λεγομένην «παλιντοκίαν,» ἤτοι τὴν ὑπὸ τῶν δανειστῶν ἀπόδοσιν ὅλων τῶν προπληρωθέντων εἰς αὐτοὺς τόκων. Ἐκ τῆς ἀναρχίας ταύτης ὠφελούμενοι, ἐπανῆλθον οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' οἱ συνετώτεροι ἐξ αὐτῶν συνεμάχησαν ἤδη, ὡς φαίνεται, μετὰ τῶν εὐπορωτέρων δημοκρατικῶν καὶ ἀπετέλεσαν οὕτω νέαν ἀριστοκρατικὴν τάξιν, στηριζομένην ὄχι ἐπὶ τοῦ γένους, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πλούτου, καὶ οὐσιωδῶς βελτιώσασαν τὴν ἄλλοτε ἀθλίαν τύχην τοῦ γεωργικοῦ πλήθους.

Αἱ μεταβολαὶ αὗται τοῦ μεγαρικοῦ πολιτεύματος ἀπέβησαν ὅπως οὖν ὀνομασται, ἰδίως διότι ἡ πόλις αὕτη νῆτύχησε νὰ ἀναδείξῃ τότε ποιητὴν, τὸν Θεόγνιν, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη, ἐν μέρει περισωθέντα, ἀπηλα-

νάτιπαν τὴν ἔριν ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ στοιχείου. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ πλείστοι τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμασάντων πολιτικῶν ποιητῶν, ὑπῆρξαν ὄπαδοὶ καὶ συνήγοροι τῶν νέων ιδεῶν ὅχι δηλαδὴ ἔτι τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, ἀλλὰ σῶφρονός τινος συνδυασμοῦ τῆς προτέρας ὀλιγαρχίας μετὰ τῶν προελθουσῶν εἰς μέσον νεαρῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἧτοι τῆς ἰκανότητος καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ, ναυτικοῦ, βιομηχανικοῦ πλούτου. Τοιοῦτοι ἐξαιρέτως ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἑπτὰ σοφοί, καὶ ἰδίως ὁ Ἀθηναῖος Σόλων, ὁ Μιτυληναῖος Πιπταχός, ὁ Πριηνεὺς Βίας. Ὁ δὲ Θεόγνις ἐξεναντίας διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πρόμαχος τῆς ἀρχαίας ἀριστοκρατικῆς μερίδος καὶ ἀντίπαλος πικρότατος τοῦ δήμου. Ὁ Θεόγνις περιφρονεῖ καὶ ὑβρίζει ἀνηλεῶς πάντα τὸν ἐκ τοῦ δήμου ὅσω καὶ ἀνῆλθὴσέ τις, ὅσω καὶ ἂν ἐξεπαίδεύθη, ὅσω καὶ ἂν ἀνυψώθη ἐνὶ λόγῳ ὑπεράνω τοῦ ὄχλου, εἴτε διὰ τῆς τύχης, εἴτε διὰ τῆς ἰκανότητος αὐτοῦ, ἅμα δὲν εἶναι εὐπατρίδης, λέγεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ μας δειλός, κακός, φορτηγός, ὃ ἔστι βαστάζος, ἀχθοφόρος· τ' ἀνάπαλιν δὲ πᾶς εὐπατρίδης εἶναι ἀγαθός καὶ ἐσθλός. Ὡστε οὔτε ἡ ἀρχαία πολιτικὴ γλῶσσα ἦτο πολὺ εὐπρεπεστέρα, οὔτε ἡ ἀρχαία πολιτικὴ ἔρις πολὺ δικαιότερα τῆς νέας.

Τὸ εὐεργετεῖν, λέγει ὁ Θεόγνις, δειλοῦς, ὅπερ ἐνταῦθα φέρεται ὡς ἀντίθετον τῶν ἐσθλῶν, τῶν εὐγενῶν, τῶν εὐπατριδῶν, τὸ εὐεργετεῖν δειλοῦς, ματαιοτάτη χάρις ἐστίν· ἴσον δὲ καὶ σπεῖρειν πόντον πολιᾶς θαλάσσης. Καθὼς οὔτε πόντον σπεῖρων, θέλεις θερίσει καρπὸν, οὔτε κακοῦς εὖ ποιῶν, εὖ πάλιν ἀντιλάβοις· διότι οἱ κακοὶ ἔχουσιν ἄπληστον νοῦν. Τί δ' ὄφελος δειλὸς ἀνὴρ φίλος ὢν; Εὐεργετῶν αὐτὸν δύο πάσχεις κακά· στερεῖσαι πολλῶν τῶν σεαυτοῦ, καὶ οὐδεμίαν ἔχεις χάριν. Οὔτε ἀπὸ κινδύνου ἢ ἀνάγκης θέλει σὲ λυτρώσει ποτὲ, οὔτε κελόν τι ἔχων, θέλει σὲ μεταδώσει ἐξ αὐτοῦ. Οἱ δ' ἀγαθοὶ σώζουσι τὴν μνήμην τῆς εὐεργεσίας καὶ ὁμολογοῦσι χάριν δι' αὐτήν, καὶ συμπαθοῦσιν ἐν τῇ συμφορᾷ. "Ὅθεν μὴ ποτε ποιήσης κακὸν ἀνδρα φίλον ἑταῖρον, ἀλλὰ φεῦγε αὐτὸν ὡς κακὸν λιμένα. "Ἔσο δὲ ἀείποτε προσηλωμένος εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, διότι ἀπὸ τῶν ἐσθλῶν ἐσθλὰ θέλεις μάθει· διὸ μετ' αὐτῶν βουλευέου, παρ' αὐτοῖς πῖνε καὶ τρῶγε, καὶ κάθου μετ' ἐκείνων, καὶ εὐαρέσσει εἰς ἐκείνους, ὧν μεγάλη δύναμις. Οὐδεὶς ἀνθρώπων οὔτ' ἔσεται, οὔτε πέφυκεν, ὃ δυνάμενος νὰ καταβῆ εἰς τὸν ἄδην πάντας εὐχαριστήσας· διότι οὐδ' ὁ Κρονίδης Ζεὺς, ὁ θνητῶν καὶ ἀθανάτων ἀνάσσει, δύναται, διὰ τῶν ὑετῶν ἢ τῆς ἀνομβρίας, νὰ εὐχαριστήσῃ πάντας τοὺς

θητούς. Ἄλλ' οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες, οἱ εὐπατρίδαι, οὐδεμιᾶς ποτε πόλεως ἐπροξένησαν τὸν ὄλεθρον· ἐνῶ ὅταν φανῆ ἄρεστον εἰς τοὺς κακοὺς τὸ ὑβρίζειν, καὶ ἀρχίσωσι νὰ φθείρωσι τὸν δῆμον, καὶ νὰ δίδωσι εἰς τοὺς ἀδικοῦντας δίκαιον ἔνεκα ἰδίου κέρδους καὶ κράτους, τότε ἐπέρχονται στάσεις καὶ ἐμφύλιαι φόνοι ἀνδρῶν.

Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν δειλῶν, τῶν κακῶν, τῶν ἀγοραίων ἐκείνων ἀνθρώπων ἐπλούτησαν διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἰκανότητος αὐτῶν, πολλοὶ δὲ τῶν εὐπατριδῶν κατεδέχθησαν νὰ ἔλθωσι εἰς συγγενικὰς πρὸς τοὺς νεοπλοῦτους τούτους σχέσεις. Τοῦτο φέρει εἰς ἀγανάκτησιν τὸν ποιητὴν μας.

Οὐ ποτε δουλείη κεφαλὴ ἰθεὶα πέφυκεν,

ἀλλ' αἰεὶ σκολιῆ, καύχένα λοξὸν ἔχει.

Οὔτε γὰρ ἐκ σκίλλης (ἀπὸ τοῦ κρομμύου) ῥόδα φύεται, οὐδ' ὑάκινθος.

οὔτε ποτ' ἐκ δούλης τέκνον ἐλευθέριον.

Καὶ ὅμως ἐσθλὸς ἀνὴρ δὲν αἰσχύνεται νὰ λάβῃ σύζυγον κακὴν κακοῦ θυγατέρα, ἀρκεῖ νὰ δώσῃ αὐτῇ εἰς αὐτὸν χρήματα πολλὰ, οὐδὲ γυνὴ ἐν γένει ἀποποιεῖται πλούσιον σύζυγον, ἀλλὰ τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ προτιμᾷ τὸν πλούσιον.

Χρήματα γὰρ τιμῶσι· καὶ ἐκ κακοῦ ἐσθλὸς ἔγημεν,

καὶ κακὸς ἐξ ἀγαθοῦ· πλοῦτος ἔμιξε γένος.

Οὕτω μὴ θαύμαζε γένος, Πολυπύδῃ, ἀστῶν

μαυροῦσθαι· σὺν γὰρ μίσηται ἐσθλὰ κακοῖς.

Ἄλλ' ἤδη ὑπερισχύει ἡ δημοκρατικὴ μερίς· οἱ πολλοὶ λαμβάνουσι τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ γίνονται κύριοι τῶν πραγμάτων. Τότε ὁ Θεόγνις παρίστησι φοβερὰν τῆς πολιτείας εἰκόνα, παραβάλλει αὐτὴν μὲ πλοῖον φερόμενον, ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, διὰ μέσου τοῦ Μηλίου πόντου, τοῦ Αἰγαίου πελάγους· ἡ θάλασσα τὸ καταπατεῖ πανταχόθεν, οἱ δ' ἐν αὐτῷ δὲν θέλουσι ν' ἀντλήσωσι, διὸ τὸ πλοῖον κινδυνεύει νὰ καταποντισθῇ.

οὔνεκα νῦν φερόμεσθα καθ' ἰστίᾳ λευκὰ βελόντες

Μηλίου ἐκ πόντου νύκτα διὰ δυοφερῆν.

ἀντλεῖν δ' οὐκ ἐθέλουσιν· ὑπερβάλλει δὲ θάλασσα

ἀμφοτέρων τοίχων· ἢ μάλα τις χαλεπῶς

σώζεται· οἱ δ' ἔρδουσι· κυβερνήτην μὲν ἔπαυσαν

ἐσθλὸν, ὃ τις φυλακὴν εἶχεν ἐπισταμένως·

χρήματα δ' ἀρπάζουσι βίῃ, κόσμος δ' ἀπόλωλεν,

δασμὸς δ' οὐκέτ' ἴσος γίνεται ἐς τὸ μέσον,

φορτηγοὶ δ' ἔχουσι, κακοὶ δ' ἀγαθῶν καθύπερθεν·

Δειμαίνω, μήπως ναῦν κατὰ κύμα πίῃ.

Τότε ὁ Θεόγνις ἀναγκάζεται μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμοφρόνων ν' ἀποδημήσῃ· καὶ φιλοξενεῖται μὲν ἐν Σικελίᾳ, φιλοξενεῖται δὲ ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐν Σπάρτῃ καὶ παντοῦ ὅπου ἄρχουσιν ἔτι οἱ ἄριστοι, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἠδύνατο νὰ αἰσθανθῇ τέρψιν τινα, διότι οὐδὲν φίλτερον τῆς πατρίδος.

Ἴηλλον μὲν γὰρ ἔγωγε καὶ εἰς Σικελὴν ποτε γαῖαν,
 Ἴηλλον δ' Εὐβοίης ἀμπελόεν πεδίον,
 Σπάρτην τ' Εὐρώτα δονακοτρόφου ἀγλαὸν ἄστν·
 καὶ μ' ἐφίλειν προφρόνως πάντες ἐπερχόμενον·
 ἀλλ' οὔτις μοι τέρψις ἐπὶ φρένας Ἴηθεν ἐκείνων.
 Οὕτως οὐδὲν ἄρ' ἦν φίλτερον ἄλλο πάτρης.

Νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὰ παράπονα τῶν Γάλλων ἐκείνων, οἵτινες δυσαρεστηθέντες διὰ τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερον ἡ μεγάλη αὐτῶν ἐπανάστασις, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ξένην· καὶ ἐφιλοξενήθησαν μὲν εἰς τὴν Γερμανίαν, εἰς τὴν Ῥωσίαν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσαν θρηνοῦντες διὰ τὴν στέρησιν τῆς πατρίδος· τοσοῦτον εἶναι βέβαιον, ὅτι τὰ πᾶθη καὶ παθήματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά. Τελευταῖον ἐπανῆλθον οἱ φυγάδες Μεγαρεῖς οἴκῳδε, καὶ διὰ τὴν ἀφροσύνην τοῦ δήμου, κατέστησαν αὐθις κύριοι τῶν πραγμάτων. Ἄλλ' ὁ Θεόγνις, διδαχθεὶς ἤδη ὑπὸ τῆς δυστυχίας, ἀνῆκεν εἰς τὴν σωφρονεστέραν ἐκείνην τῶν εὐπατριδῶν μερίδα, ἣτις οὔτε εἰς ἐκδικήσεις ἤθελε νὰ ἐκτραχηλισθῇ, οὔτε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ἀποκλειστικοῦ τῶν ὀλίγων κράτους, ἀλλὰ, τὴν μέσσην βαδίζουσα, κατώρθωσε νὰ συμβιβάσῃ ὁπωσούν τὰ παλαιὰ συμφέροντα μετὰ τῶν νέων.

Ἦσυχος, ὥσπερ ἐγὼ, μέσσην ὁδὸν ἔρχεο ποσσὶν,
 μὴδ' ἐτέροισι διδοὺς, Κύρνε, τὰ τῶν ἐτέρων.
 Πατρίδα κοσμήσω, λιπαρὴν πόλιν, οὔτ' ἐπὶ δήμῳ
 τρέψας οὔτ' ἀδίκους ἀνδράσι πειθόμενος.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, πᾶσαι αἱ τυραννίδες τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ἐκλείπουσι· καὶ, ὡς λέγεται, κατηργήθησαν, αἱ κυριώτεραι τούλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Σικυῶνι καὶ ἡ ἐν Κορίνθῳ, διὰ τῆς Σπάρτης. Ἡ ὀλιγαρχικὴ αὕτη πόλις εἶχε τῶντι συμφέρον νὰ μὴ ὑπερισχύσῃ οὐδαμοῦ, εἰ δυνατὸν, τὸ πολιτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἦτο, πολεμιώτατον πάσης ὀλιγαρχίας· καὶ προσκαλουμένη εἰς βοήθειαν ὑπὸ τῶν ταπεινουμένων ὀλιγαρχιῶν τῶν ἄλλων πόλεων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπήκουε προθύμως, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐλάμβανεν ὡς ἐκ

τούτου τὸ ἀξίωμα τοῦ προστάτου τῶν πόλεων ἐκείνων. Εἶναι ἀληθές ὅτι οὐδαμοῦ φαίνονται ἀνορθωθείσαι, μετὰ τὴν πτώσιν τῶν τυράννων, αἱ προηγουμένως ἐπικρατήσασαι κληρονομικαὶ ὀλιγαρχίαι· ἀλλ' αἱ διαδεχθεῖσαι αὐτὰς τιμοκρατίαι, δηλαδὴ ἀριστοκρατίαι στηριζόμεναι ἐπὶ τοῦ πλοῦτου καὶ ὄχι ἐπὶ τοῦ γένους, συνέφερον εἰς τὴν Σπάρτην, ὡς φαίνεται, πλειότερον ἢ τὰ ἐξαιρέτως ἀντολιγαρχικὰ πολιτεύματα τῶν τυράννων. Ὅθεν βλέπομεν αὐτὴν περὶ τὸ 524 ἔτος ἐπιχειροῦσαν νὰ καταβάλη καὶ τὸν τύραννον τῆς Σάμου Πολυκράτην, πέμπουσιν δ' ἐπὶ τούτῳ, διὰ πλοίων κορινθιακῶν, στρατὸν εἰς τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην νῆσον. Καὶ τότε μὲν ἀπέτυχεν περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπεμβαίνει πάλιν ἐπὶ σκοπῷ τῆς καταλύσεως τῶν τυράννων, καὶ εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα. Ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς ἀνεδείχθη εὐτυχεστέρα. Οἱ ἐν Ἀθήναις τύραννοι κατελύθησαν, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις, ἀντὶ τῆς τυραννίδος, ποσέκυψε δυνάμεις νέαι, δυνάμεις ἄγνωστος ἕως τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ δημοκρατικὴ δυνάμεις, ἣτις ἔμελλε νὰ ἀποβῆ ἀντίπαλος τῆς Σπάρτης πολὺ φοβερωτέρα παντὸς τυράννου καὶ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ὀλοσχερῆ ἀλλοίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἀθῆναι.

Ἡ Ἀττικὴ σχηματίζει, εἰς τὸ νοτιανατολικώτατον τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τριγωνοειδῆ χερσόνησον, τῆς ὁποίας τὴν στερεὰν βάσιν ἀποτελοῦσι τὰ ὄρη τοῦ Πάρνηθος καὶ τοῦ Κιθαιρώνος, δι' ὧν ἡ χώρα αὕτη συνορεύει μετὰ τῆς πρὸς βορρᾶν κειμένης Βοιωτίας. Κορυφὴ τοῦ τριγώνου εἶναι ἡ πρὸς μεσημβρίαν νεύουσα ἄκρα τοῦ Σουνίου· καὶ τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι Μεγαρίδος δυτικομεσημβρινὴν πλευρὰν αὐτοῦ· βρέχουσι τὰ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου ὕδατα, τὴν δὲ ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι Βοιωτίας ἀνατολικὴν πλευρὰν, βρέχει τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χερσονήσου ταύτης ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα διαφόρων σχημάτων τμήματα. Ὁ Βριλησσός, δηλαδὴ τὸ περίφημον διὰ τὸν λευκὸν αὐτοῦ λίθον ὄρος, τὸ ὀνομασθὲν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους Πεντελικόν, ἐκφυόμενος ἐκ τοῦ μέσου Πάρνηθος καὶ

φερόμενος πρὸς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ τριγώνου πλευρὰν, χωρίζει ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀττικῆς τὸ βορειότερον καὶ ὑψηλότερον ταύτης μέρος, τὸ ὁποῖον, ἔχον σχῆμα ἐπίσης τριγώνου, ἐκαλεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Διακρία καὶ κατωκεῖτο ὑπὸ τῶν πενεστέρων γεωργῶν· εἰς τὴν παραλίαν τῆς Διακρίας, ἀντικρὺ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ Εὐβοία, καὶ ἰδίως εἰς τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν τῆς παραλίας ταύτης, κεῖται τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Ἐπειτα ἐκ μὲν τοῦ Βριλησσοῦ ἐκφύεται ὁ Ὑμηττός, ἐκ δὲ τοῦ Πάρνηθος, τὸ Αἰγάλεω, καὶ τὰ δύο ταῦτα ὄρη κατέρχονται παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὴν δυτικομεσημβρινὴν τοῦ μεγάλου ἄττικοῦ τριγώνου πλευρὰν. Μεταξὺ τοῦ Αἰγάλεω καὶ τοῦ Ὑμηττοῦ ἀπλοῦται, ἐν σχήματι τραπεζίου, ἡ πεδιάς ἣτις ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ἰδίως Πεδίον καὶ κατωκεῖτο ὑπὸ τῶν πλουσίων γαιοκτητῶν· ἐντὸς τοῦ Πεδίου τούτου ὑψοῦται ἡ μεγαλύνυμος τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Πάλιν δὲ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὑμηττοῦ, μεταξὺ τοῦ ὄρους τούτου καὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ ὅλου ἄττικοῦ τριγώνου πλευρᾶς, κεῖται ἕτερον αὐτοῦ τμήμα, ἔχον σχῆμα ὁμοίως τραπεζίου σχεδὸν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ παραλία, ἡ ἀπὸ τῆς μεσημβρινωτέρας ἄκρας τοῦ Ὑμηττοῦ, τῆς λεγομένης τὸ πάλαι μὲν Ζωστήρος, νῦν δὲ Βάρης, μέχρι τοῦ Σουνίου, καὶ ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Βριλησσοῦ ἐκτεινομένη, ὠνομάζετο ἰδίως Παραλία καὶ κατωκεῖτο, πρὸ τῶν Μηδικῶν, ὑπὸ τῶν μετερχομένων τὴν ναυτιλίαν Ἀθηναίων· τὸ μεσογαϊότερον τοῦ τμήματος τούτου ἐκαλεῖτο, κατ' ἀντίθεσιν τῆς παραλίας, ὅπως καὶ σήμερον, Μεσόγαια. Ἀφ' ἑτέρου πρὸς δυσμὰς τοῦ Αἰγάλεω, μεταξὺ τούτου καὶ τινῶν λόφων οἵτινες κατέρχονται ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος ἐπὶ τὴν θάλασσαν, παραλλήλως πρὸς τὸ Αἰγάλεω, καὶ διὰ τὸ σχῆμα ὀνομάζονται Κέρατα, κεῖται τὸ πεδίον τῆς Ἐλευσίνας καὶ ἰδίως τὸ περίφημον ἐν τῇ μυθολογίᾳ διὰ τὰ δῶρα τῆς Δήμητρος Θριάσιον πεδίον· τὰ δὲ Κέρατα χωρίζουσι τὴν Ἀττικὴν ἀπὸ τῆς Μεγαρίδος. Ἡ Ἀττικὴ εἶναι χώρα μικρὰ, ἄγονος, ἀνυδρος, διότι οἱ περιώνυμοι ἐκεῖνοι Κηφισσὸς καὶ Ἰλισσὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ βρύακια, ἐνίοτε παντελῶς ἐκλείποντα. Ἐχει ὅμως ἡ μικρὰ αὕτη τῆς γῆς γωνία προτέρημα μοναδικὸν ἐν τῷ κόσμῳ· θαυμαστὴν τινὰ τῆς ἀτμοσφαιρας διαύγειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ οὐρανὸς φαίνεται προσμειδιῶν ἐνταῦθα ἰλαρότερον πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ καλῶν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἄκουσαν πρὸς τὰ αἰθέρια ὕψη, τὰ δὲ ὄρη λαμβάνουσιν ἐκ διαλειμμάτων, μάλιστα περὶ δυσμὰς ἡλίου, χρωματισμούς καὶ σχηματισμούς μαγικούς, ἑναρμονίους, καλλιτεχνικούς. Ὡστε δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ

ἄπορον ὅτι ἐνταῦθα παρήχθησαν αἱ ὑψηλόταται τῆς διανοίας μελέται, καὶ τὰ εὐγενέστατα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα.

Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Σπάρτη ἀντεπεξῆλθον κατ' ἀλλήλων ὡς ἐκπροσωποῦσαι δύο διαφόρους φυλάς καὶ δύο ἀντιθέτους κόσμους. Ἀλλ' εἰς τοὺς προηγουμένους χρόνους, τοσοῦτον ἀπότομος καὶ φυλετικὴ ἀντίθεσις δὲν ὑποδεικνύεται οὔτε ὑπὸ τῶν παραδόσεων, οὔτε ὑπὸ τῶν γεγονότων. Εἶδομεν ἤδη ὅτι αἱ δωρικαὶ πόλεις διέφερον τῆς Σπάρτης κατὰ τε τὸ πολίτευμα, τὸν βίον καὶ τὸ πνεῦμα· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, αἱ πόλεις αὗται ἦσαν καθ' ὅλα ταῦτα πολὺ οἰκειότεραι πρὸς τὰς Ἀθήνας οἵαι αὗται διεπλάσθησαν βραδύτερον ὅτε ἐλογίζοντο πρωτεύουσαι τοῦ Ἴωνισμοῦ. Αὕτῃ ἡ ὑπαρξὶς Ἴώνων ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι δὲν πιστοῦται τότε ἀποχρώντως. Ἀναφέρονται μὲν Ἴωνες ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῆς περὶ Ἡρακλειδῶν παραδόσεως· ἀλλὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη παντελῶς ἀγνοοῦσι τοὺς Ἴωνας τούτους. Τὰ ὀνόματα τῶν Ἴώνων καὶ τῶν Αἰολέων δὲν ἀναφαίνονται βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως εἰμὴ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀποδιδόμενα αὐτόθι εἰς δύο μεγάλας ἀποίκων ομάδας, ἀποδημησάντων ἐντεῦθεν μετὰ τὴν καθοδὸν τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἀλλ' αἱ περὶ τῶν ἀποικίσεων τούτων παραδόσεις, αἱ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Πausανίου ἀναφερόμεναι, συγχέουσι παραδόξως τὰς φυλάς ἐκείνας πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς τὴν ἀχαϊκὴν. Εἰς μὲν τοὺς Ἴωνας ἀποδίδουσιν ἡγεμόνας Αἰολίδας, εἰς δὲ τοὺς Αἰολεῖς Πελοπίδας, ἀποσιωπῶσι δὲ τὸ τῶν Ἀχαιῶν ὄνομα, ἐνῶ πᾶσαι συμφωνοῦσιν ὅτι αἱ μὲν αἰολικαὶ ἀποικίαι ἰδρῦθησαν ὑπὸ Ἀχαιῶν ἐξωσθέντων ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν Λακωνίας, καὶ ὅτι μετὰ τῶν Ἀχαιῶν τούτων συνετάχθησαν Βοιωτοὶ καὶ Λοκροί· ὅτι ἐν ἄλλαις λέξεσι τὰς ἀποικίας ταύτας ἔκτισαν ἔθνη περιλαμβανόμενα ἐν τῷ ὁμηρικῷ καταλόγῳ ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν. Οἱ δὲ ἀποικοὶ οἱ κτίσαντες ἐν Ἀσίᾳ τὰς δώδεκα Ἴωνικὰς κληθείσας πόλεις ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, κρᾶμα ποικίλων φυλῶν, τοῦ ὁποῦ ἐλαχίστην μοῖραν ἀπετέλουν οἱ νομίζοντες γενναιότατοι εἶναι Ἴώνων. «Τῶν Ἄβαντες μὲν ἐξ Εὐβοίης εἰσὶ οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα, τοῖσι Ἴωνίης μετὰ οὐδὲ τοῦ οὐνόματος οὐδὲν, Μινυαὶ δὲ Ὀρχομένιοι ἀναμερίχονται καὶ Καδμεῖοι καὶ Δρύοπες καὶ Φωκέες ἀποδάσμιοι καὶ Μολοσσοὶ καὶ Ἀρκάδες καὶ Πελασγοὶ καὶ Δωριεῖς Ἐπιδαύριοι, ἄλλα τε ἔθνεα πολλὰ ἀναμερίχονται· οἱ δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πρυτανίου τοῦ Ἀθηναίων ὁμηθέντες καὶ νομίζοντες γενναιό-

τατοι εἶναι Ἴωνων, οὗτοι δὲ οὐ γυναῖκας ἠγάγοντο εἰς τὴν ἀποικίην ἀλλὰ Καίρας ἔσχον, τῶν ἐφόνευσαν τοὺς γονέας.» Ἐνῶ δὲ εἶδομεν τοὺς Βοιωτοὺς τοσοῦτον συμπράξαντας εἰς τὴν αἰολικὴν ἀποικίαν ὥστε αὕτη, κατὰ Στράβωνα, καὶ βοιωτικὴν προσηγορεύθη, μανθάνομεν παρὰ τοῦ Πausανίου, ὅτι Βοιωτοὶ συνέδραμον ἵκροσέτι εἰς τὴν ἰωνικὴν ἀποικίαν. Ἐκ τοῦ καταλόγου τούτου συνάγεται ὅτι οὐδ' οἱ ἕτεροι οὗτοι ἀποικοὶ εἶχον κοινόν τινα ἰδιάζοντα αὐτοῖς φυλετικὸν χαρακτῆρα καὶ ὅτι οἱ πλείστοι τούλάχιστον αὐτῶν ἦσαν αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι, οὓς παρὰ τῷ Ὀμήρῳ βλέπομεν ὀνομαζομένους Ἀχαιοὺς.

Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον διδακτικαὶ εἶναι ἕτεραί τινες ἀποκαλύψεις τοῦ Ἡρόδοτου. Πρὸ μικροῦ παρεθέσαμεν χωρίον αὐτοῦ ἐν ᾧ ὁμιλεῖ περὶ γνησίων τινῶν Ἴωνων καὶ ὡς τοιοῦτους μάλιστα αἰνίττεται τοὺς Ἀθηναίους. Ἀλλαχοῦ ὅμως λέγει· «Οἱ μὲν νῦν ἄλλοι Ἴωνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφυγον τὸ οὐνομᾶ οὐ βουλόμενοι Ἴωνες κεκληθῆσθαι, ἀλλὰ καὶ νῦν φαίνονται μοι οἱ πολλοὶ αὐτῶν ἐπαισχύνεσθαι τῷ οὐνόματι.» Πῶς συμβιβάζεται ἡ ἀποστροφή τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο μετὰ τῆς δοξασίας ὅτι ἦσαν καὶ ἐκαλοῦντο ἀνέκαθεν Ἴωνες; Καὶ σημειωτέον ὅτι τὸ τελευταῖον τῆς μαρτυρίας ταύτης μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας, διότι ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτήκεος ἀνὴρ κάλλιστα εἰδὼς τὴν τε πόλιν ἐκείνην καὶ τὰς διαθέσεις τῶν κατοίκων αὐτῆς.

Ἡ ὑπαρξίς τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἴωνων βεβαιοῦται, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, κατὰ πρῶτον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Αἱ βορειότεραι τῶν αὐτόθι γενομένων ἀποικιῶν ὀνομάσθησαν αἰολικαί, αἱ δὲ πρὸς μεσημβρίαν τούτων κτισθεῖσαι, ἰωνικαί. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως ὁ φυλετικὸς αὐτῶν χαρακτῆρ ὑπῆρξεν ἀσθενέστατος. Τὸ κυριώτατον προσὸν τῆς φυλῆς εἶναι ἡ γλῶσσα· ὁ δὲ πατὴρ τῆς ἱστορίας βεβαίως ὅτι αἱ δώδεκα ἰωνικαὶ πόλεις ἐλάλουν οὐχὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάλεκτον, ἀλλὰ τέσσαρας ἀπ' ἀλλήλων οὐσιωδῶς διακρινόμενας. «Γλῶσσαν δὲ οὐ τὴν αὐτὴν οὗτοι νενομίκασιν, ἀλλὰ τρόπους τέσσαρας παραγωγέων. Μίλητος μὲν αὐτῶν πρώτη κέεται πόλις πρὸς μεσημβρίην, μετὰ δὲ Μυοῦς τε καὶ Πριήνη· αὗται μὲν ἐν τῇ Καρίᾳ κατοικεῖται κατὰ ταῦτα διαλεγόμεναί σφι· αἱ δὲ ἐν τῇ Λυδίᾳ, Ἐφεσος, Κολοφῶν, Λέβεδος, Τέως, Κλαζομεναί, Φώκαια. Αὗται δὲ αἱ πόλιες τῆσι πρότερον λεχθείσησι ὁμολογέουσι κατὰ γλῶσσαν οὐδέν, σφίσι δὲ ὁμοφωνέουσι. Ἐτι δὲ τρεῖς ὑπόλοιποι Ἰάδες πόλιες, τῶν αἱ δύο μὲν νήσους οἰκεῖται, Σάμον τε καὶ Χίον, ἡ δὲ μία ἐν τῇ ἠπειρῷ ἱδρύται. Ἐρυθραί. Χῖοί μὲν νῦν καὶ Ἐρυθραῖοι κατὰ τωυτό

διαλέγονται, Σάμιοι δὲ ἐπ' ἑωυτῶν μῦνοι. Οὗτοι χαρακτηῆρες γλώσσης τέσσερες γίνονται.» Ἀνάλογοι δὲ βεβαίως διαλεκτικαὶ διαφοραὶ ὑπῆρχον καὶ παρὰ τοῖς Αἰολεῦσιν, ἀφροῦ, ὡς εἶδομεν, αἱ ἀποικίαι αὐτῶν ἐκτίσθησαν ὑπὸ Ἀχαιῶν τῆς Λακωνίης καὶ Βοιωτῶν καὶ Λοκρῶν.

Ἐξ ὄλων τούτων συνάγεται ὅτι καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἀνέκαθεν ὑπῆρχον Ἴωνες ἐν Ἑλλάδι, ἡ οἰκειότης αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους ἀσθενεστάτη. Ἡ οἰκειότης αὕτη δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἐν τῇ ἕκτη ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὁ Πεισίστρατος ἐκάθηρε τὴν Δῆλον καὶ ἐκοινώνησε τῆς αὐτόθι πανηγύρεως τῶν Ἰώνων. Ἄπαντα δὲ τὰ γεγονότα τῆς προηγουμένης τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας, εἰς ἃ ἤδη μεταβαίνομεν, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠσπάσθησαν τὸν ἀποικιακόν, τὸν ἐμπορικόν, τὸν ναυτικόν βίον εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐνῶ οἱ Ἀργεῖοι, καὶ Κορίνθιοι, καὶ Μεγαρεῖς, καὶ ἄλλοι Δωριεῖς αἰῶνας ὅλους πρὸ αὐτῶν μετήρχοντο τὸν βίον τοῦτον· πρότερον δὲ ὁ τῶν Ἀθηναίων βίος ὑπῆρχε παντελῶς ἀλλότριος τοῦ ἰωνικοῦ λεγομένου χαρακτηῆρος ἦτοι γεωργικὸς, ἐνδημότατος, στάσιμος.

Ἡ ὀμηρικὴ βασιλεία κατηργήθη ἐν Ἀθήναις ὡς παντοῦ σχεδὸν ἀλλοῦ· μετὰ δὲ τὸν τελευταῖον βασιλέα Κόδρον, ἀναφέρεται ἐνταῦθα σειρὰ ἰσοβίων ἀρχόντων, τὸν ἀριθμὸν δεκατριῶν, ἀρχομένη ἀπὸ Μέδοντος τοῦ Κόδρου. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι ἦσαν ὄχι μόνον ἰσόβιοι, ἀλλὰ καὶ κληρονομικοὶ, διότι ὅλοι ἀνῆκον εἰς τὸ γένος τοῦ Κόδρου· ἀλλ' ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μετὰ τῆς ἠρωϊκῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀρχόντων τούτων ἦτο, ὅτι οὗτοι ἦσαν ὑπεύθυνοι. Ἐσχατος ἰσόβιος ἄρχων ὑπῆρξεν ὁ Ἀλκμαίων, ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Χάροπος, 753 πρ. Χριστοῦ, ἡ διάρχεια τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος περιορίσθη εἰς ἔτη δέκα, καὶ ἀναφέρονται τοιοῦτοι δεκαετῆς ἄρχοντες ἑπτὰ, ὧν τελευταῖος ὁ Ἐρυξίας. Ἐπειτα, ἐν ἔτει 683, ἐπὶ Κρέοντος τοῦ διαδόχου τοῦ Ἐρυξίου, ὄχι μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος ἔγινεν ἐνιαύσιον, ἀλλὰ τὰ διάφορα αὐτοῦ καθήκοντα διενεμήθησαν εἰς ἐννέα ἄνδρας· ἔτι δὲ ἀπὸ τοῦ 714 ἔτους, ἐπὶ Ἴππομένους, τοῦ τετάρτου τῶν δεκαετῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο πλὴν τῶν Κοδριδῶν καὶ ἅπαντες οἱ εὐπατρίδαι· ὥστε εἰς τὰς Ἀθήνας φαίνεται πῶς ἀπὸ τῆς ὀμηρικῆς βασιλείας ἐσχηματίσθησαν βαθμηδὸν αἱ πολλάκις ἤδη μνημονευθεῖσαι ὀλιγαρχίαι.

Ἦσαν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέκαθεν διηρημένοι, ὡς συνήθως αἱ καλούμεναι

ἰωνικαὶ πόλεις, εἰς 4 φυλάς, τοὺς Ὀπλητας ἢ Ὀπλίτας, τοὺς Ἐργάδεις ἢ τεχνίτας, τοὺς Τελέοντας ἢ Γελέοντας, δηλαδὴ τοὺς γεωργούς, καὶ τοὺς Αἰγικορεῖς ἤτοι αἰγοβοσκούς· καὶ πᾶσα φυλὴ ὑποδιηρεῖτο, πολιτικῶς μὲν καὶ διοικητικῶς, εἰς 3 τριττύας καὶ 12 ναυκραρίας, θρησκευτικῶς δὲ καὶ κοινωνικῶς εἰς 3 φρατρίας καὶ 90 γένη. Ναυκραρία ἦτο τοπικὴ περιφέρεια συγκειμένη ἐκ τῶν ναυκράρων, λέξεως τῆς ὁποίας ἡ ἔτυμολογία ἀμφισβητεῖται, ἥτις ὅμως, παραγομένη πιθανώτερον ἀπὸ τοῦ ναίω, κατοικῶ, ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς τοὺς κυριωτέρους οἰκοδεσπότας. Οὗτοι συνέλεγον τὰς εἰσφοράς, ἐπέβλεπον τὰ ἀναλώματα καὶ συνετήρουν τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα τῆς περιφερείας, δηλαδὴ δύο ἵππεις, μίαν ναῦν καὶ ἄγνωστον ἀριθμὸν πεζῶν· ἀπὸ αὐτῶν πρὸς τούτοις ἐλαμβάνοντο οἱ ἀρχηγοὶ τῆς περιφερείας, οἱ πρυτάνεις τῶν ναυκράρων. Γένος δὲ ἦτο ὁμᾶς οἴκων, συγγενῶν μὲν μέχρη τινός, ἀλλὰ πρὸ πάντων συνδεδεμένων διὰ κοινοῦ ἀρχηγέτου, θεοῦ ἢ ἥρωος, τοῦ ὁποίου ἔφερον τὸ ὄνομα καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐτέλουν κοινὰς θρησκευτικὰς τελετάς· οἷον Κοδρίδαι, ἀπὸ Κόδρου, Εὐμολπίδαι, ἀπὸ Εὐμόλπου, Βουτάδαι, ἀπὸ Βούτου, κλπ. Ἐκαστον γένος εἶχε πρὸς τούτοις κοινὸν κοιμητήριον· καὶ εἰς τινὰς περιστάσεις κοινὸν κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν γεννητῶν ἤτοι τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ γένος πολιτῶν· διότι μέχρη τοῦ Σόλωνος, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἄπαιδος ἀποθανόντος ἡ περιουσία ἀνήκεν εἰς τοὺς γεννήτας· αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβαινε καὶ μετὰ τὸν Σόλωνα, ὡσάκις τις ἀπέθνησκεν ἀδιάθετος. Εἶχον ὁμοίως οἱ γεννῆται ἀμοιβαίαν ὑποχρέωσιν συνδρομῆς καὶ ἀμύνης· λ. χ. πραχθέντος φόνου, ὄφειλον πρῶτοι οἱ στενότεροι συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος, ἔπειτα οἱ γεννῆται ἢ αἱ φράτορες νὰ καταδιώξωσι δικαστικῶς τὸ κακούργημα. Εἶχον προσέτι ἀμοιβαῖον δικαίωμα καὶ καθῆκον ἐπιγαμίας, εἰς τινὰς περιστάσεις· λ. χ. κόρην ὄρφανὴν ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ αὐτοδικαίως πᾶς γεννήτης εἰς γάμον, προετιμῶντο ὅμως οἱ πλησιέστεροι ἐξ ἀρρενογονίας συγγενεῖς· ἐὰν δὲ ἦτο «θηῆσσα» ὃ ἐστὶ δὲν εἶχε περιουσίαν, καὶ ὁ πλησιέστερος συγγενὴς δὲν ἤθελε νὰ λάβῃ αὐτὴν εἰς γάμον, ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος ὑπεχρέου αὐτὸν νὰ τὴν προικίσῃ ἀναλόγως τῆς ἰδίας περιουσίας. Ἐπὶ πᾶσιν ἕκαστον γένος εἶχε κοινήν περιουσίαν, καὶ ἴδιον ἄρχοντα, καὶ ἴδιον ταμίαν. Πᾶσαι δὲ αἱ φρατρίαι μιᾶς φυλῆς εἶχον κοινὸν μὲν ἄρχοντα, τὸν λεγόμενον «Φυλοβασιλέα,» κοινὰς δὲ περιοδικὰς τελετάς. Ὁ Ζεὺς Γελέων ἦτο λ. χ. ὁ θεὸς προστατῆς τῆς φυλῆς τῶν Γελεόντων. Τελευταῖον αἱ τέσσαρες φυλαὶ δμοῦ

συνεδέοντο διὰ τῆς κοινῆς λατρείας τοῦ Πατρῷου Ἀπόλλωνος. Ἐπι τῆς ὑπὸ Κλεισθένους, ἐν τῷ τέλει τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, γενομένης μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος, κατηργήθησαν αἱ ναυκραρίαι, εἰσῆχθησαν δὲ ἀντ' αὐτῶν, ὡς βάσις τῆς πολιτικῆς διαιρέσεως, οἱ δῆμοι, οἱ δὲ δήμαρχοι ἔλαβον ἕκτοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ τὴν θέσιν τῶν ἄλλοτε πρυτάνεων τῶν ναυκράρων· ἀλλ' οἱ δῆμοι ἦσαν περιφέρειαι πολὺ μικρότεραι, καὶ ἐνῶ αἱ ναυκραρίαι ἦσαν 48 μόνον, ὁ ἀριθμὸς τῶν δήμων συνεποσώθη, τούλάχιστον βραδύτερον, εἰς 174. Τὰ γένη ὅμως καὶ αἱ φρατρίαι διετηρήθησαν, ἀλλὰ ὡς θρησκευτικὰ σωματεῖα, μηδεμίαν ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Φαίνεται μάλιστα ὅτι οὔτε πρὸ τοῦ Κλεισθένους, οὔτε μετ' αὐτὸν περιελάμβανον ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς χώρας, καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ Κλεισθένους καὶ ἐφεξῆς ἠδύνατό τις νὰ ἦναι πολίτης μὴ ὢν κατεταγμένος εἰς γένος τι. Ἄξιον ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι, ὅτι πλείστων μὲν γενῶν τῆς Ἀττικῆς γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα, φρατρίας δὲ μιᾶς καὶ μόνης περιεσώθη τὸ ὄνομα, τῆς τῶν Ἀχνιαδῶν.

Ἄδηλον δὲ πῶς συνεβιβάζετο ἡ τετραπλῆ αὕτη εἰς φυλὰς διαίρεσις πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν τὸ πάλαι εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁμοσπονδικὴν κυβέρνησιν. Διότι, κατὰ τὸν Θουκυδίδην καὶ ἄλλους ἱστορικούς, μέχρι τοῦ βασιλέως Θησεῦς, αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις ἦσαν αὐτόνομοι, ἔχουσαι ἴδια βουλευτήρια, ἴδια πρυτανεῖα, καὶ μόνον ὅταν ὑπῆρχε κοινὸς κίνδυνος συνεβουλεύοντο καὶ συνέπραττον, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν ἐν Ἀθήναις βασιλέων· πρῶτος δὲ ὁ Θησεὺς κατήργησε τὰς ἰδιαιτέρας ἐκεῖνας ἀρχὰς καὶ βουλὰς τῶν πόλεων καὶ ὑπήγαγεν ἅπασαν τὴν χώραν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις βουλευτήριον καὶ πρυτανεῖον. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι βέβαιον, διότι, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οἱ Ἀθηναῖοι ἐτέλουν εἰς μνήμην αὐτοῦ ἑορτὴν δημοτελεῖ· εἶναι δὲ καὶ σπουδαιότατον, διότι ὡς ἐξ αὐτοῦ τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν διεκρίθη οὐσιωδῶς ἀπὸ τε τοῦ σπαρτιατικοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, πᾶσα πόλις ἦτο κυρίαρχος· τὸ Ἄργος προήδρευε μόνον τῶν λοιπῶν· ἡ ἔνωσις ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς προαιρέσεως καὶ δυνάμεως τῶν διαφόρων πόλεων, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀργολικὸν κράτος τάχιστα διελύθη. Ἐν τῇ Λακωνικῇ πάλιν, κυρίαρχοι ἦσαν μόνως τῆς Σπάρτης οἱ πολῖται· αἱ ἄλλαι πόλεις ἦσαν ὑπήκοοι. Εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν, κυρίαρχοι ἦσαν οἱ ἐλεύθεροι κάταικοι ὅλης τῆς χώρας, εἴτε εἰς Ἀθήνας κατῶκον, εἴτε εἰς ἄλλας πόλεις ἢ ἄλλους δήμους τῆς χώρας· ὥστε τὸ

τῆς Ἀττικῆς πολίτευμα προσήγγιζε κατὰ τοῦτο ἤδη πλείοτερον ὄλων τῶν ἄλλων, εἰς τὰ νεώτερα πολιτεύματα.

Πρὸς τούτοις οἱ ἱστοροῦντες τὴν πράξιν ἐκείνην τοῦ Θησέως, ὅχι μόνον δὲν ἀναφέρουσι πῶς ἢ προτέρα τῶν πραγμάτων κατάστασις συνεβιβάζετο μετὰ τῆς εἰς τέσσαρας φυλὰς διαιρέσεως, ἀλλὰ μνημονεύουσιν ἐτέρας τινὸς καὶ ὄλως διαφόρου διαιρέσεως τῶν κατοίκων, εἰς εὐπατρίδας, γεωμόρους καὶ δημιουργοὺς, ἣτις συνυπῆρχεν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, μετὰ τῶν φυλῶν. Καὶ εὐπατρίδαι μὲν ἦσαν οἱ πλοῦσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἄνδρες, οἱ κατοικοῦντες κυρίως εἰς τὸ ἄστυ ἢ περὶ αὐτό· γεωμόροι δὲ καὶ δημιουργοὶ, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ λοιπὸν γεωργικὸν καὶ βιομήχανον πλῆθος. Οἱ εὐπατρίδαι ἦσαν μόνοι ἐκλογεῖς καὶ ἐκλέξιμοι εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἐνιαυσίων ἀρχόντων καὶ εἰς τὸ τῶν πρυτάνεων τῶν ναυκράρων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐνιαύσιοι ἄρχοντες, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους μετέβαινον αὐτοδικαίως εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ διέμενον ἐν αὐτῷ ἐφ' ὄρου ζωῆς, ἔπεται ὅτι καὶ τὸ συνέδριον τοῦτο συνεκροτεῖτο ἐκ μόνων τῶν εὐπατριδῶν. Ἦτο δὲ ὁ Ἀρειος Πάγος ὅχι μόνον δικαστήριον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀλλὰ, κατὰ τοὺς ἀρχαίους τούτους χρόνους, πρὸ πάντων συνέδριον βουλευτικόν, ἀνάλογον τῆς ὁμηρικῆς βουλῆς. Ἀγορὰ τοῦ λαοῦ συνήρχετο ἐνίοτε, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν κατήντησεν ὁ πλείστος δῆμος τῆς Ἀττικῆς, ἡ πραγματικὴ ἰσχύς τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἦτο βεβαίως ἐλαχίστη, πρὸ τοῦ Σόλωνος. Ἐκ δὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, ὁ μὲν πρῶτος ὠνομάζετο ἰδίως ἄρχων ἢ ἄρχων ἐπώνυμος, καθότι πᾶσαι αἱ πράξεις ἐν γένει τῆς κυβερνήσεως ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐξεδίδοντο· ὥστε οὗτος ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὁ πρόεδρος τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας· ἔκρινε δὲ τὰς οἰκογενειακὰς διαφορὰς καὶ τὰς μεταξὺ γεννητῶν καὶ φρατόρων σχέσεις, ὧν πρὸς τούτοις νόμιμος προστάτης τῶν χηρῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν. Ὁ δεύτερος, ὁ ἄρχων βασιλεὺς ἢ ἀπλῶς βασιλεὺς, ἐδίκαζε πάντα τὰ κατὰ τῆς θρησκείας πλημμελήματα, ἀνέκρινε δὲ καὶ τὸν φόνον, ὅστις κατὰ τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν ἐκρίνετο ὑπὸ μόνου τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δικαστηρίου, σημαῖνον τὸν πάγον, ἦτοι τὸν λόφον ὅπου ἐδικάζοντο οἱ φόνοι· διότι Ἄρης ἐσήμαινε καὶ τὸν φόνον, ὅθεν ἔναροι ἐλέγοντο οἱ πεφονευμένοι. Ὁ τρίτος ἄρχων, ὀνομαζόμενος πολέμαρχος, ἦτο τότε ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ ἐνταύτῃ δικαστὴς ὄλων τῶν μεταξὺ πολιτῶν καὶ μὴ πολιτῶν, διαφορῶν. Οἱ τρεῖς πρῶτοι οὗτοι ἄρχοντες εἶχον πρὸς τούτοις τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν προεδρείαν θρησκευτικῶν

τινων τελετῶν. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐξ, καλούμενοι ἰδίως θεσμοθέται, ἂν καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδίδοτο ἐνίοτε εἰς ὅλους τοὺς ἄρχοντας, δὲν εἶχον, ὡς οἱ τρεῖς πρῶτοι, ἰδίαν ἕκαστος δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ, τὰ αὐτὰ ἔχοντες καθήκοντα, διεξήγον ταῦτα εἴτε ὅλοι ὁμοῦ, ἐν πολυμελεῖ δικαστηρίῳ, εἴτε ἕκαστος ἰδίᾳ· ὑπήγοντο δὲ εἰς αὐτοὺς ὅλοι αἱ μεταξὺ πολιτῶν διαφοραὶ, ὅσαι δὲν ἦσαν ἀνατεθειμέναι εἰς τοὺς ἄλλους ἄρχοντας.

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἤρχισε νὰ πολεμῆται καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ ὀλιγαρχία τῶν εὐπατριδῶν. Ἐν ἔτει 624 πρὸ Χρ. εἰς τὸν θεσμοθέτην Δράκοντα ἐπετρέπη ἡ σύνταξις νόμων ἢ θεσμῶν γραπτῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορισθῇ ἡ αὐθαιρέσις τῆς ἰσχυροῦσης τάξεως τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Δράκων δὲν ἐτροπολόγησε τὸ πολίτευμα· κατέστησε μόνον γνωστοὺς τοῖς πᾶσι τοὺς εἰς τοὺς πολλοὺς ἀγνώστους πρότερον ἀστικούς καὶ ποινικούς νόμους, καὶ ἐπέφερε μεταβολὰς τινὰς εἰς αὐτούς. Τὸ δὲ φημιζόμενον ὅτι ἐπέβαλεν εἰς ὅλα τὰ ἀδικήματα μίαν ποινὴν, τὸν θάνατον, δὲν εἶναι ἀληθές· διότι καὶ πρόστιμον ἔταξεν εἰς τινὰς περιστάσεις, τὸ λεγόμενον δεκάβοιον, ὃ ἐστὶ τὴν ἀξίαν δέκα βοῶν, καὶ ἀτιμίαν· καὶ αὐταὶ δὲ αἱ περὶ φόνου διατάξεις αὐτοῦ ἦσαν ἐπιεικέστεραι τῶν προτέρων. Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἠδύνατο νὰ θεωρῶσι τὴν νομοθεσίαν ταύτην ὡς τραχυτάτην, λέγοντες, ὅτι δι' αἵματος, οὐ διὰ μέλανος, τοὺς νόμους ὁ Δράκων ἔγραψε· διότι ἡ νομοθεσία τῶν δύο ἐπομένων ἑκατονταετηρίδων ἦτο τφόντι πολὺ ἐπιεικεστέρα. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Δράκοντος ἦτο αὐστηρότερον. Καὶ ὅμως ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ, οὐδεμίᾳ ἐγένετο διάκρισις τοῦ ἐκ προμελέτης φόνου ἀπὸ τοῦ ἐξ ἀμελείας ἢ τοῦ ἔνεκα ἀμύνης καὶ ὕβρεως πραχθέντος, ἀλλ' ἐπεβάλλετο εἰς πᾶσαν ἀνθρωποκτονίαν ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς ποινῆς, θάνατος ἢ ἀειφυγία καὶ δήμευσις, ὁ Δράκων διέκρινε τὰς διαφόρους περιστάσεις· καὶ ἡ μὲν προανάκρισις ἐγένετο πάντοτε ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ὁ Ἄρειος Πάγος ὅμως δὲν ἐδίκαζεν ἕκτοτε εἰμὴ μόνον τὸν ἐκ προμελέτης φόνον. Τῶν ἄλλων φόνων ἡ κρίσις ἀνετέθη εἰς τοὺς τότε συστηθέντας ἐφέτας, ἦτοι 51 γέροντας, οἵτινες, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, ἢ ἐπέβαλλον ἐλαφροτέρας ποινὰς, ἢ καὶ ὅλως ἀπέλυον τὸν κατηγορούμενον.

Αἱ παραχωρήσεις ὅμως αὐταὶ δὲν κατέπαυσαν τὰς ἀφορμὰς τῶν στάσεων. Μετ' ὀλίγον, ἐν ἔτει 612, ἐπὶ ἄρχοντος ἐπωνύμου Μεγακλέους τοῦ Ἀλκμαιωνίδου, ὁ φιλόδοξος εὐπατρίδης Κύλων, ὅστις ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ τυράννου τῶν Μεγάρων Θεαγένους, καὶ εἶχεν ἀναδει-

χθῆ ὀλυμπιονίκης, ἐπεχείρησε νὰ σφετερισθῆ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν Ἀθήναις, τῆ συνδρομῆ τοῦ πενθεροῦ του. Ἡ δὲ συνωμοσία αὕτη ἀπέτυχε μὲν, φυγόντος τοῦ Κύλωνος καὶ φονευθέντων πολλῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν, ἀλλ' ἐγένετο αἰτία διαρκoῦς ταραχῆς. Οἱ φίλοι τοῦ Κύλωνος κατηγορήσαν τὸν Μεγακλέα καὶ τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν εἰς ὃν οὗτος ἀνῆκεν, ὡς ἐναγεῖς, ὡς ἱεροσόλους, διότι ἐφόνευσαν πολλοὺς τῶν Κυλωνίων, οἵτινες, καταφυγόντες εἰς τὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει βωμόν, ἔπρεπε νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἄσυλοι καὶ ἀπαραβίαστοι. Οἱ δὲ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν ἤθελον νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δίκην, καὶ, κυμαινομένης τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου σάλου, προκύπτει αἴφνης εἰς μέσον σωτῆρ τῆς πατρίδος, ὁ μέγας Σόλων.

Τὰ κατὰ τὸν Σόλωνα γνωρίζομεν ἰδίως ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου συγγραφέντος· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Πλούταρχος, ὅστις εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ ποιήματα τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς καὶ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς νόμους, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ πλειότερα γεγονότα καὶ εὐκρινεστέρας τῶν γεγονότων ἐξηγήσεις· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἐκ τῆς βιογραφίας ταύτης, ὅπως ἔχει, καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων περιωθέντων εἰς ἡμᾶς ποιημάτων καὶ νόμων τοῦ Σόλωνος, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν ὀλοσχερεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν ἢ περὶ παντὸς ἄλλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῶν πρώτων ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων.

Ὁ Σόλων ἐγεννήθη περὶ τὸ 639 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, καὶ κατήγετο ἐκ τοῦ ἐπιφανεστάτου οἴκου τῶν Ἀθηναίων· διότι ἦτο Κοδρίδης καὶ Νηλείδης τὸ γένος, ὃ ἐστὶν ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος ἐκεῖνο ἐξ οὗ πάλαι ποτὲ ἐλαμβάνοντο οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀττικῆς καὶ τὸ ὅποῖον ἀνῆγε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ μέχρι τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Ἀλλ' ὁ πατὴρ τοῦ Σόλωνος Ἐξηκестίδης εἶχεν ἐλαττώσει τοσοῦτον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀναλώσας αὐτὴν εἰς φιλανθρωπίας τινὰς καὶ χάριτας, ὥστε ὁ Σόλων ἠναγκάσθη, νέος ὢν, νὰ τραπῆ πρὸς ἐμπορίαν, καὶ ἐπεσκέφθη ἐπὶ τούτῳ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας μέρη. Δὲν ἠπόρησε δὲ μόνον χρημάτων ὡς ἐκ τούτου, ἀλλὰ προσέλαβε, μάλιστα ἐν Ἀσίᾳ, ποικίλας γνώσεις, τὰς ὁποίας εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἠδύνατο τότε νὰ διδαχθῆ. Τρόντι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν γένει, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον, ἰδίως ὁμως εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ ἀνατροφή συνέκειτο ἐκ τῆς γυμναστικῆς καὶ ἐκ τῆς μουσικῆς. Γυμναστικὴ ἦτο ἡ δι' ἐπιτηδείας διαίτης καὶ ἀσκήσεως ἀνά-

πτυξεις καὶ συντήρησις τῶν σωματικῶν τοῦ πολίτου δυνάμεων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ὅσον ἐνδέχεται καρτερικὸν καὶ δεξιὸν περὶ τοὺς ἀθλητικούς καὶ τοὺς πολεμικούς ἀγῶνας. Τὴν δὲ μουσικὴν μὴ ἐκλάβωμεν εἰς τὴν περιορισμένην σημασίαν τὴν σήμερον μὲν πάντοτε, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ πάλαι ἀποδιδόμενην εἰς τὴν λέξιν ταύτην· ἐνταῦθα ἡ λέξις μουσικὴ περιελάμβανε ὄχι μόνον τὴν διδασκαλίαν τῆς λύρας καὶ τοῦ χοροῦ, ἀλλὰ πάντα ὅσα ὑπήγοντο εἰς τὰς Μούσας, αἵτινες ἦσαν ἐννέα· Κλειῶ, Εὐτέρπη, Θάλεια, Μελπομένη, Τερψιχόρη, Ἐρατώ, Πολύμνια, Οὐρανία, Καλλιόπη, καὶ ἐλατρεύοντο ὡς θεαὶ καὶ ἔφοροι τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἀπλῶς δὲ εἰπεῖν πάσης παιδείας. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ λέξις μουσικὴ περιελάμβανε πᾶσαν ἠθικὴν, διανοητικὴν καὶ τεχνικὴν ἀνατροφὴν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι καὶ ἡ ἐκτενεστέρα αὕτη σημασία τῆς μουσικῆς ἦτο ἐλαστικωτάτη· συνεσταλμένη μὲν ἐνόσω ὁ κύκλος τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν γνώσεων ἦτο μικρὸς, εὐρύτερα δὲ ὅταν ὁ κύκλος τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἰδεῶν ἀπέβη εὐρύτερος. Ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὑπῆρχον εἰς τὰς Ἀθήνας διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς σοφώτατοι περὶ τε τὴν διαλεκτικὴν τέχνην, καὶ περὶ πάσας τὰς περὶ ἀστρονομίας, γεωγραφίας, φυσικῆς εἰδήσεις ὅσαι ἦσαν γνωσταὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τοιοῦτοι διετέλεσαν ὁ Λάμπρος, ὁ Ἀγαθοκλῆς, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὧν οἱ δύο τελευταῖοι ὑπῆρξαν διδάσκαλοι τοῦ Περικλέους. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ τῆς νεότητος τοῦ Σόλωνος, ἡ μουσικὴ, πλὴν τῆς ἰδίως μουσικῆς ἀσκήσεως, δὲν περιελάμβανε εἰμὴ τὴν ἀκρόασιν, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπανάληψιν ποιητικῶν ἔργων, ἔτι δὲ τὴν περὶ τὴν ἀκριβῆ καὶ γλαφυρὰν ἀπαγγελίαν αὐτῶν ἄσκησιν· ὥστε πρόδηλον εἶναι ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς ἐκπαιδεύσεως, ὁ Σόλων δὲν ἠδύνατο νὰ προσπορισθῇ ἐν Ἀθήναις τὰς πολλὰς κοινωνικὰς, πολιτικὰς καὶ οικονομικὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ πολιτεύματος. Προςέλαβε δὲ τὰς γνώσεις ταύτας, τοῦλάχιστον τὰς ἀφορμὰς τῶν γνώσεων τούτων, ἐκ τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, εἰς τὰς πλείστας τῶν ὁποίων αἱ βιομηχανικαὶ καὶ ἐμπορικαὶ ἰδέαι ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐπενήργησαν εἰς τὰ δημόσια πράγματα πρῶτον ἢ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι.

Ὁ Σόλων λοιπὸν ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἀποδημίας ἔμπειρος ὅπως οὖν περὶ

τὰ ζητήματα, ὅσα ἐκυφοροῦντο τότε ἐν Ἀθήναις. Ἄλλ' ἐπανήλθε συνεπαγόμενος πρὸς τούτοις καὶ ὅσα ἡ φύσις μόνη ἔδωκε καὶ ἡδύνατο νὰ δώσῃ αὐτῷ· πνεῦμα μὲν δαιμόνιον, δι' οὗ καὶ μόνου ἡδυνήθη νὰ παραγάγῃ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας ἐκείνης θαυμαστοὺς τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὸ κάλλος αὐτῶν καρπούς· παρεκτός δὲ τούτου, μετριοπάθειαν, καὶ συνειδήσιν τοῦ δικαίου βαθεῖαν, καὶ εἰλικρινῆ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην, ὧν ἄνευ ἅπασα αὐτοῦ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξῃ τὸν ἄνδρα τηλικούτον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων εὐεργέτην. Αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ ἐξαστράπτουσι κατὰ πάντα στίχον τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, τῶν ὁποίων τὰ ὀλίγα περισωθέντα τεμάχια, ὀφείλομεν τούτου ἕνεκα νὰ μελετῶμεν, ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὸν ἀληθῆ τῷ νομοθέτῳ τούτῳ χαρακτήρα· ἀπαραλλάκτως καθὼς μελετῶμεν τὰ ἀπομνημονεύματα, τὰς ἐπιστολάς, τὰς σημειώσεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ἵνα γνωρίσωμεν τὰ κινήσαντα αὐτοὺς περὶ τὰς δημοσίας αὐτῶν πράξεις ἐλατήρια. Εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος οὐδὲν θέλομεν εὐρεῖ ἴχνος τῶν σφοδρῶν καὶ ἐνίοτε ἀγρίων παθῶν τὰ ὁποῖα ἀπηντήσαμεν εἰς τὸν Θεόγγιν καὶ ἀπαντῶνται εἰς ἄλλους τινὰς πολιτικοὺς τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ποιητάς· ἀλλ' ἀπεναντίας ἀπανταχοῦ βλέπομεν ἀπεικονιζομένην, ὡς ἐν καθρέπτῃ λείψ καὶ καθαρῷ, τὴν πρακτικὴν σύνεσιν δι' ἣν ἐφημίσθη ὡς εἰς τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ πρὸ πάντων τὴν γαλήνην, τὴν ἡμερότητα, τὴν φιλανθρωπίαν τῆς ψυχῆς ἐκείνης, ἥτις, κρατήσασά ποτε εἰς χεῖρας αὐτῆς τὴν τύχην τῆς πατρίδος, ἠγωνίσθη νὰ διαμορφώσῃ τὸ πολίτευμα καθ' ὁμοίωσιν αὐτῆς· καὶ κατέθεσε τῶντι ἐν αὐτῷ τὰ σπέρματα τῶν πλείστων ἀρετῶν δι' ἃς βραδύτερον διεκρίθη ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία.

Ἄλλ' ὅμως μὴ νομίση τις ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος περιέχουσι σειρὰν τινα βιωτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δοξασιῶν ἀναλλοιώτων· ἂν τοιαῦτα ἦσαν, ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἐγχειρίδιον ἠθικῆς διδασκαλίας, ὅχι ὅμως καὶ εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν ἡμῖν τὸν γνήσιον χαρακτήρα τοῦ ἀνδρός. Αἱ δοξασίαι τοῦ Σόλωνος εἶναι ἀπεναντίας ἀνώμαλοι καὶ πολλακίς σχεδὸν ἀντιφατικαὶ, ὅπως ἔχει ὁ πραγματικὸς βίος ὁ ἀνθρώπινος, ὅπως ἔχουσιν αἱ διαθέσεις καὶ προαιρέσεις παντὸς εὐαισθήτου καὶ εἰλικρινοῦς ἀνθρώπου, αἱ συχνάκις τροπολογούμεναι ὑπὸ τῶν περιστάσεων, ὑπὸ τῆς ἡλικίας, ὑπὸ τῆς πείρας· διότι ὁ Σόλων εἶναι ὁ εἰπών·

Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος,

Ἔθεν ἐνίοτε ἡ ἀθυμία αὐτοῦ προβαίνει μέχρι τοῦ νὰ πρεσβεύῃ ὅτι

αὐτῆ ἢ συνέσις οὐδὲν ὠφελεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ὅτι ἀντ' αὐτῆς ὁ Θεὸς βραβεύει τὴν ἀφροσύνην· ἐνίοτε δὲ πάλιν ἰσχυρίζεται ὅτι ἀδύνατον ἢ ἀδικία νὰ μὴ τιμωρηθῆ ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ Διός. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἡ ὀλιγάρχεια αὐτοῦ φαίνεται εὐχαριστουμένη εἰς τὸν εὐτελέστερον βίον, ἄλλοτε δὲ πάλιν γεγωνυῖα τῇ φωνῇ ποθεῖ τὸν πλοῦτον καὶ τὰ παρεπόμενα αὐτῷ ἀγαθὰ τοῦ βίου. Ἀλλ' οἷα δὴ ποτε καὶ ἂν ἐκφράζῃ αἰσθήματα καὶ φρονήματα, ἐκφράζει αὐτὰ μετὰ ἴσης πάντοτε ἀταραξίας καὶ ἀγαθότητος ψυχῆς. Αὕτη δὲ μάλιστα ἡ ὁμαλότης τῆς διαθέσεως περὶ τὴν δῆλωσιν τῶν ποικιλωτέρων προαιρέσεων, παρέχει ἡμῖν τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός.

Ἐκαστος, λέγει, τῶν θνητῶν, καὶ ἀγαθός, καὶ κακός, δεινὴν ἔχει περὶ ἑαυτοῦ δόξαν, πρὶν τι πάθῃ· τότε δὲ ἀμέσως ὁδύρεται, ἐνῶ ἄχρι τούτου

χάσκοντες κούφαις ἐλπίσι τερπόμεθα.

Καὶ ἔπειτα, περιγράψας τοὺς ποικίλους ἀγῶνας οὓς καταβάλλει ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ πλουτήσῃ καὶ νὰ εὐτυχῆσῃ, εἴτε ὡς θαλασσοπόρος, εἴτε ὡς γεωργός, εἴτε ὡς τεχνίτης, ἢ λόγιος, ἢ μάντις, ἢ ἰατρός ἀνακράζει·

Μοῖρα δέ τοι θνητοῖσι κακὸν φέρει ἠδὲ καὶ ἐσθλόν·
 δῶρα δ' ἄφυκτα θεῶν γίγνεται ἀθανάτων.
 Πᾶσι δέ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν,
 ἢ μέλλει σχήσειν χρήματος ἀρχομένου,
 ἀλλ' ὁ μὲν εὖ ἔρδειν πειρώμενος οὐ προνοήσας
 εἰς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν,
 τῷ δὲ κακῶς ἔρδοντι θεὸς περὶ πάντα δίδωσιν
 συντυχίην ἀγαθὴν, ἔκλυσιν ἀφροσύνης.

Ἐντέϋθεν ἐπιφέρει ἀλλαχοῦ που,

Πολλοὶ γὰρ πλουτεῦσι κακοὶ, ἀγαθοὶ δὲ πένονται·
 ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμειψόμεθα
 τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον, ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον αἰεὶ,
 χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

Τὸ δ' αὐτὸ τῆς αὐταρξείας αἰσθημα ἐκφράζει καὶ ἄλλως, ὡς ἐξῆς. Ἐξίσου πλουτοῦσι, λέγει που, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει πολὺν ἄργυρον καὶ χρυσὸν καὶ γῆς σιτοφόρου πεδία, καὶ ἵππους, καὶ ἡμιόνους, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τόσα μόνον ὅσα ἀρκοῦσι νὰ θεραπεύσωσι τὴν γαστέρα, καὶ τὸ σῶμα, καὶ τοὺς πόδας· ἔτι δὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὸν παῖδα, ὅταν ἔλθῃ ὥρα νὰ ἀποκτήσῃ τοιαῦτα. Τοσαῦτα ἀρκοῦσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον

διότι τὰ περισσότερα, κάνεις ποτέ δὲν ἐπῆρε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον·

. . . . τὰ γὰρ περιώσια πάντα
 χρήματ' ἔχων οὐδεὶς ἔρχεται εἰς Ἀΐδew.

Δὲν ἤρκειτο ὁμως πάντοτε εἰς ταῦτα, ἀλλὰ μακαρίζει καὶ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἔχει ὄχι μόνον παῖδας ἀγαπητοῦς, καὶ φίλους, ἀλλὰ καὶ ἵππους καλοὺς καὶ κύνas ἀγρευτάς. Ἀγαπᾶ δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Μουσῶν,

. . . . ἃ τίθησ' ἀνδράσιν εὐφροσύνας.

Ἐπιθυμεῖ πρὸς τούτοις νὰ τὸν πενθήσωσι θανόντα καὶ νὰ τὸν κλαύσωσιν οἱ φίλοι·

μηδέ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισιν
 ποιήσαιμι θανῶν ἄλγεα καὶ στοναχάς.

Εἰς στιγμὴν δὲ εὐγενοῦς ἐξάρσεως τοῦ φρονήματος καὶ βαθείας πρὸς τὸ θεῖον πεποιθήσεως, καθικετεύει τὰς Πιερίδας Μούσας, οὕτω καλουμένας διότι ἡ μακεδονικὴ χώρα Πιερία ἐλογίζετο ὡς ἡ τῶν Μουσῶν κατοικία, καὶ παρακαλεῖ τὰ ἀγλαὰ ταῦτα τέκνα τῆς Μνημοσύνης καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, νὰ δώσωσιν αὐτῷ δόξαν ἀγαθὴν παρ' ἅπασι τοῖς ἀνθρώποις· ὁμολογεῖ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχη χρήματα, ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ τὰ ἀποκτήσῃ ἀδίκως· διότι ὁ πλοῦτος ὃν δίδουσιν οἱ θεοὶ παράμενει ἀσφαλῆς. ἐνῶ εἰς τὸν πλοῦτον, ὃν οἱ ἄνθρωποι θηρεύουσιν, ὄχι κατὰ τάξιν, ἀλλὰ δι' ἔργων ἀσεβῶν καὶ ἀδίκων, ταχέως ἀναμιγνύεται ἡ συμφορά, ἣτις, ὡς τὸ πῦρ, ἄρχεται μὲν ἐξ ὀλίγου, τελευτᾷ δὲ εἰς ὄλεθρον.

Μνημοσύνης καὶ Ζηνός Ὀλυμπίου ἀγλαὰ τέκνα,

Μούσαι Περίδες, κλυτέ μοι εὐχομένω.

Ἄλθον μοι πρὸς θεῶν μακάρων δότε καὶ πρὸς ἀπάντων

ἀνθρώπων αἰεὶ δόξαν ἔχειν ἀγαθὴν·

εἶναι δὲ γλυκὺν ὦδε φίλοις, ἐχθροῖσι δὲ πικρὸν,

τοῖσι μὲν αἰδοῖον, τοῖσι δὲ δεινὸν ἰδεῖν.

Χρήματα δ' ἱμεῖω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι

οὐκ ἐθέλω· πάντως ὕστερον ἦλθε δίκη

διότι ἡ ἀδικία δὲν ἐπιτρέπεται ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τοὺς θνητοὺς, ἀλλ' ὁ Ζεὺς ὀρίζει πάντων τὸ τέλος, καὶ αἴφνης, ὅπως διασκεδάζει ἀμέσως τὰς νεφέλας ἄνεμος ἑαρινός, ὅστις κινήσας μὲν τὸν πυθμένα τοῦ πολυκύμονος καὶ ἀτρυγέτου πόντου, καταστρέψας δὲ τὰ καλὰ ἔργα τῆς σιτοφόρου γῆς, ἀνυψοῦται μέχρι τοῦ τῶν θεῶν ἔδους, μέχρι τοῦ ὑψηλοῦ οὐρανοῦ καὶ καταδεικνύει αὐτὸν αὖθις αἴθριον, ὥστε λάμπουσιν αἱ κα-

λαὶ τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες ἐπὶ τῆς εὐφόρου γῆς καὶ οὐδὲν ἀναφαίνεται νεφός, τοιαύτη ἐπέρχεται τοῦ Διὸς ἡ ἐκδίκησις, οὐδὲ ὀργίζεται οὗτος ἐφ' ἑκάστη πράξει, ὡςπερ θνητὸς ἀνὴρ.

Οὐ γὰρ δὴν θνητοῖς ἄβριος ἔργα πέλει.
 Ἄλλὰ Ζεὺς πάντων ἐφορᾷ τέλος, ἐξαπίνης δὲ
 ὥστ' ἄνεμος νεφέλας αἶψα διεσκέδασεν
 ἠρινός, ὃς πόντου πολυκύμονος ἀτρυγέτοιο
 πυθμένα κινήσας, γῆν κατὰ πυροφόρον
 δηώσας καλὰ ἔργα, θεῶν ἔδος αἰπὺν ἰκάνει
 οὐρανόν, αἰθρίην δ' αὖθις ἔθηκεν ἰδεῖν·
 λάμπει δ' ἡελίοιο μένος κατὰ πύονα γαῖαν
 καλόν, ἀτὰρ νεφῶν οὐδὲν ἔτ' ἐστὶν ἰδεῖν·
 Τοιαύτη Ζηνὸς πέλεται τίσις, οὐδ' ἐφ' ἑκάστω,
 ὡςπερ θνητὸς ἀνὴρ, γίγνεται ὀξύχολος . . .

Ὁ εὐγλωττότατος φιλόλογος τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ὁ φιλέλληνας Γάλλος Οὐίλλεμαῖνος, παραθέσας πρὸς τὴν περικοπὴν ταύτην τοῦ Σόλωνος, ἀνακράζει ὁλος ἔνθους « Ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς ποιήσεως ταύτης, οἷον ἰσχυρὸν δίδαγμα! Ἐν τῇ ἠθικῇ διδασκαλίᾳ, οἷον μέγεθος ποιήσεως! Ἡ παραβολὴ αὕτη τῆς ἀδίκου καὶ προσκαιροῦ εὐτυχίας μετὰ τῶν νεφῶν δι' ὧν σκιάζεται ὁ οὐρανός· ἡ ἑαρινὴ αὕτη καταιγὶς ἡ διαλύουσα τὰ νέφη, καὶ συνεπαγομένη μὲν συμφοράς τινάς, ἀλλ' ἀποδίδουσα τὴν αἰθρίαν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀποδίδουσα δὲ τὰς εὐφόρους τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας εἰς τὴν γῆν, ἰδοὺ εἰκόνες ἄξιαί βεβαίως νὰ κοσμήσωσι τὴν καλλίστην λυρικὴν εὐρεσιν. »

Ὁ Σόλων λοιπὸν ἦτο ὄχι μόνον μέγας νομοθέτης καὶ στρατιώτης γενναῖος, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς μέγας. Τὴν σήμερον, ὅτε διεμερίσθησαν ἐπ' ἄπειρον ἅπαντες οἱ κλάδοι τῆς ἀνθρωπίνης παιδείας, τῆς τε θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς, ὧν ἕκαστος σχεδὸν ἀπαιτεῖ εἰδικὴν περὶ αὐτὸν ἐνασχόλησιν, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι σπανιώτατος καὶ συνήθως μάλιστα ὑπολαμβάνεται ἀκατόρθωτος. Ὁ Κάρολος Μοντεγύης, ὁ πρῶτος μέγας ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ὅτι οὐδεμίαν αὐτὸς ἐπενόησε τῶν ἐξαιρέτων οἰκονομικῶν διατάξεων ὅσας ὀφείλει ἡ Ἀγγλία εἰς αὐτὸν, ἀλλὰ παρὰ θεωρητικῶν ἀν-

δρῶν ἐδιδάχθη τὰ πάντα· ὅθεν καὶ μυριάκις παρέστάθη ὡς κολοῖος φέρων ξένα πτερά. Ἄλλ' ὁ Μακώλαιϋ ἀντιπαρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἔγκλημα τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθῶς εἰπεῖν ἔγκλημα· διότι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος νὰ ἔχη τὰ προτερήματα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ νὰ διαπράξῃ νέας ἐν τῇ πολιτικῇ οἰκονομίᾳ ἐπιστήμη ἀνακαλύψεις, καὶ τὰ προτερήματα τὰ ἐπιτήδεια εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ, διὰ τῆς συναινέσεως διηρημένων καὶ θυελλωδῶν βουλευτικῶν συνεδρίων, μεγάλας πρακτικὰς μεταρρυθμίσεις· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀδύνατον ὑπάρχει νὰ ᾖναι τις ἐν ταύτῳ Ἄδᾶμ Σμίθ, ἦτοι μέγας θεωρητικὸς οἰκονομολόγος, καὶ Γουλιέλμος Πίτ, ἦτοι μέγας ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργός. Ἄλλ' εἰς ἐποχὰς ἀφελεστέρας, καθ' ἃς οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ὀλιγώτερον διακεκριμένοι ἀπ' ἀλλήλων, εὐάριθμοι δὲ οἱ περὶ τὰ γράμματα ἀσχολούμενοι, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι ὄχι μόνον δυνατὸς, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητος ἐνίοτε. Ἐπειδὴ οἱ μετέχοντες παιδείας εἶναι τότε ὀλίγοι, ἀπαιτεῖται δ' ἐπὶ τέλους παιδεῖα τις καὶ ἐν τῷ ἐνεργητικῷ βίῳ, ἐξ ἀνάγκης οἱ λόγιοι ἀποβαίνουνσι πολλάκις καὶ πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοὶ ἄνδρες. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην καὶ τὴν δεκάτην ἔκτην ἑκατονταετηρίδα, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ, μάλιστα δὲ ἐν Ἰσπανίᾳ· ἕκαστος σχεδὸν τῶν ἐπιφανῶν συγγραφέων τῆς Ἰσπανίας διετέλεσεν ἐν ταύτῳ καὶ στρατιώτης ἢ πολιτικὸς ἀνὴρ ἐπιφανής. Ὁ Ἰωάννης Βοσκάνος, ποιητὴς ἄριστος, διέπρεψε καὶ ἐν πολέμῳ λαμπρῶς. Ὁ Γαρσιλάζος Βέγας, ὁ τῶν νεωτέρων χρόνων Θεόκριτος, ἔπεσε, μετὰ βραχὺ ἀλλὰ περὶδοξὸν στρατιωτικὸν στάδιον, ἄγων ξιφῆρης τὰ ἐπὶ τὴν ἔφοδον ὀρμήσαντα τάγματα. Ὁ Ἀλόνζος Ἐρκίλλας ἠρίστευσεν ἐν τῷ ἀραυκανικῷ ἐκείνῳ πολέμῳ ὃν ἔπειτα ὕμνησε δι' ἐνὸς τῶν καλλίστων ἠρωϊκῶν ἐπῶν ὅσα παρήγαγεν ἡ Ἰσπανία. Ὁ Οὐρτάδος Μενδόζας, τοῦ ὁποίου τὰ ποιήματα παραβάλλονται πρὸς τὰ τοῦ Ῥωμαίου Ὁρατίου, χαριέστατα δὲ εἶναι καὶ τὰ διηγήματα, παρίσταται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς εἰς τῶν τραχυτάτων ἐκείνων καὶ σιδηροφυῶν ἀνθυπάτων, δι' ὧν ἡ Ἰσπανία ἐδέσμευσε τότε τὴν ἀσθενῆ Ἰταλίαν. Ὁ Λόπες Βέγας, εἰς τῶν μεγίστων δραματικῶν ποιητῶν τοῦ κόσμου, ὑπηρέτησεν ἐπὶ τῆς γιγαντώδους Ἀρμάδας, ἣτις ἐξεπέμφθη ἵνα κατακτήσῃ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς ἀπέτυχεν· ὁ Σερβάντης, ὁ ἀείμνηστος τοῦ Δὸν Κισότου συγγραφεὺς, ἐπληγώθη ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὴν κρίσιμον περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν, καθ' ἣν, τῷ 1571, ἡ χριστιαν-

νική Εὐρώπη συνέτριψε τὸ πρῶτον τὴν ναυτικὴν τῶν Ὀθωμανῶν δύναμιν.

Ὅμοίως δ' ἐταυτίσθη ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ὁ Σόλων, ὅστις διετέλεσε ποιητὴς ἐνταύτῳ καὶ πολεμιστὴς, καὶ νομοθέτης, ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς ἐμάχετο ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐν Μαραθῶνι, καὶ περὶ Ἀρτεμίσιον, καὶ ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ἐν Πλαταιαῖς, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ἐδημιούργει τὴν δραματικὴν ποίησιν ὁ πρόδρομος τοῦ Σοφοκλέους, ὅστις ἅμα μὲν μετεῖχε τῆς ἐπὶ τὴν Σάμον στρατείας τῶν Ἀθηναίων, ἅμα δὲ ἔγραφε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ δράματα ὁ πρόδρομος τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος οἵτινες ὑπῆρξαν οὐ μόνον στρατηγοὶ ἀλλὰ καὶ ἱστορικοὶ ἔξοχοι· ὁ πρόδρομος ἐνὶ λόγῳ πλείστων ἄλλων τοιούτων ἀνδρῶν, οἵτινες συνεπήγοντο τὰ ἔργα εἰς τοὺς λόγους, καὶ τοὺς λόγους εἰς τὰ ἔργα. Ναὶ μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διεκρίθη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ θεωρητικὸς ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ βίου· ἀλλ' ἡ παιδεία ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σκοπὸν κύριον εἶχε τὴν μόρφωσιν ἀνδρῶν ἐπιτηδείων νὰ πράξωσι τὰ δημόσια, καὶ ἐξηκολούθει, τούτου ἕνεκα, παράγουσα πολίτας, οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἐνταύτῳ πολιτικοὶ ἄνδρες, καὶ φιλόσοφοι, ἢ ποιηταὶ, ἢ ἱστορικοὶ, ἦσαν ὅμως κυβερνηταὶ τῶν πραγμάτων καὶ στρατηγοὶ ἐν πολέμοις δεξιότατοι· οἷον ὁ Κλεισθένης, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Κίμων, ὁ Ξάνθιππος, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Περικλῆς, ὁ Ἐφιάλτης, ὁ Τολμίδης, ὁ Μυρωνίδης, ὁ πρεσβύτερος Θουκυδίδης, ὁ Νικίας, ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Ἴφικράτης, ὁ Τιμόθεος καὶ πλείστοι ἄλλοι. Κατὰ δυστυχίαν, ἐπὶ τέλος ὁ θεωρητικὸς βίος οὐ μόνον ἐχωρίσθη ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ, ἀλλὰ καὶ πολέμιος αὐτοῦ ἀπέβη, καὶ ἰδίαν τινὰ αὐτοτελῆ ἐπεδίωξεν ὑπαρξίν, ὥστε ἐνῶ ἡ ῥητορικὴ σκοπὸν εἶχε τὴν μόρφωσιν πρακτικῶν ἀνδρῶν λογίων, ἢ λεγομένην διαλεκτικὴν, κατ' ἀντίθεσιν αὐτῆς ἠγωνίζετο νὰ σχηματίσῃ ἄνδρας δεξιούς περὶ τὸν θεωρητικὸν ἀπλῶς λόγον καὶ κατῴρθωσεν οὕτω νὰ πληρώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀνθρώπων κατατριβόντων τὸν χρόνον αὐτῶν περὶ ἀγόνους καὶ ἀτελευτήτους λογομαχίας· τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν ἐν τῶν κυριωτάτων συμπτωμάτων τῆς πρώτης τῆς πατρίδος ἡμῶν παρακμῆς. Διότι ἀπαραίτητον μὲν δὲν ὑπάρχει νὰ ἦναι πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ φιλόσοφοι, ἢ ποιηταὶ ἢ ἱστορικοὶ, ἀπαραίτητον ὅμως εἶναι ὁ μὲν ἐνεργητικὸς βίος νὰ ἀντλή ἀδιαλείπτως ἠθικὰς

καὶ διανοητικὰς δυνάμεις ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ, ὃ δὲ θεωρητικὸς νὰ πο-
ριζῆται ἀκαταπαύστως πρακτικὰς δυνάμεις ἐκ τοῦ ἐνεργητικοῦ· ἄλλως
οἱ μὲν πολιτικοὶ ἄνδρες ἀποβαίνουσιν ἀμαθεῖς καὶ ἀνίκανοι, οἱ δὲ λόγιοι,
σχολαστικοὶ καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ἄχρηστοι, ἂν ὄχι ἐπιζήμιοι. Ἐν τῇ
ἐβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, τὰ δύο ταῦτα ρεύματα, ὅχι μό-
νον δὲν ἦσαν ἀλλότρια πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ, καθὼς εἶδομεν, πολλάκις
ἀνεμίγνυον ἐν τῇ αὐτῇ κοίτῃ τὰ ζωφόρα αὐτῶν νάματα, πρωϊμώτα-
τος δὲ καρπὸς, καθ' ὅσον ἤξεύρομεν, τοῦ ὑπ' αὐτῶν ποτισθέντος ἐλλη-
νικοῦ πνεύματος, ὑπῆρξεν ὁ Σόλων.

Ἦτο δὲ ἀνὴρ τεσσαρακοντούτης ὅτε τῷ 598 κατὰ πρῶτον βλέπο-
μεν αὐτὸν παριστάμενον εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον.
Τὰ Μέγαρα ἦσαν τότε τοσοῦτον ἰσχυρὰ ὥστε διεπολέμουν ἐπιτυχῶς
πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπὶ τινα χρόνον εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ αὐτῶν τὴν
ἀξιόλογον νῆσον Σαλαμῖνα. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέκαμον πολεμοῦντες τὸν
μακρὸν καὶ δυσχερῆ ἐκεῖνον πόλεμον· ὅθεν καὶ ἀπηγόρευσαν διὰ νόμου
πᾶσαν οἰανδήποτε περὶ ἀνακτήσεως τῆς Σαλαμῖνος πρότασιν. Ἄλλ' ὁ
Σόλων, μὴ ὑποφέρων τὴν ἀδοξίαν ταύτην, πρὸ πάντων μὲν ἠσχολήθη
νὰ συντάξῃ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐπεγράφετο Σαλαμῖς καὶ συνέκειτο ἐκ
στίχων ἑκατὸν, χαριέντως πάνυ πεποιεμένων, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐξ
ῶν ὅμως δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀκτὼ στίχοι ἐν ὅλοις. Ἐπειτα
δὲ προσποιηθεὶς ἔκστασιν λογισμῶν, ἐξεπήδησεν αἴφνης εἰς τὴν ἀγορὰν,
φορῶν πιλίον δηλαδὴ σκουφίτσαν ἀπὸ κετσέν, καὶ, ἀναβάς ἐπὶ τὸν λί-
θον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου συνήθως ἐκήρυττεν ὁ τῆς πόλεως κήρυξ, ἤρχισεν
ᾄδων πρὸς τὸν συνδραμόντα πολὺν ὄχλον, τὰ ἐλεγεία αὐτοῦ.

Αὐτὸς ἦλθον κήρυξ ἀπὸ τῆς περιποθήτου Σαλαμῖνος· καὶ ἀντὶ τῶν
λόγων τῆς ἀγορᾶς, ψάλλω πρὸς ὑμᾶς ἔπη·

Αὐτὸς κήρυξ ἦλθον ἀφ' ἡμερτῆς Σαλαμῖνος,
κόσμον ἐπέων, ᾠδὴν ἀντ' ἀγορῆς θέμενος.

Κατέδειξε δὲ τὸ αἶσχος τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν νῆσον εἰς τοὺς
Μεγαρεῖς, καὶ ἀνεφώνησεν ὅτι ἂν οἱ συμπολιταὶ αὐτοῦ δὲν αἰσθάνωνται
τὸ αἶσχος τοῦτο, αὐτὸς ἤθελε τότε προτιμήσει νὰ λέγηται Φολεγάν-
δριος ἢ Σικινήτης ἀντὶ Ἀθηναίου· διότι μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤθε-
λον ἀρχίσει νὰ λέγωσιν· ἰδοὺ Ἀττικὸς ἀνὴρ ἐξ ἐκείνων οὔτινες ἐγκατέ-
λιπον τὴν Σαλαμῖνα,

Εἶην δὴ τότε ἔγώ Φολεγάνδριος ἢ Σικινήτης
 ἀντὶ γ' Ἀθηναίου, πατρίδ' ἀμειψάμενος·
 αἴψα γὰρ ἂν φάτις ἦδε μετ' ἀνθρώποισι γένοιτο·
 Ἄττικὸς οὕτος ἀνὴρ τῶν Σαλαμιναφετῶν.

Καὶ ἐπὶ τέλους ἀνέκραξεν·

Ἴομεν εἰς Σαλαμίνα, μαχησόμενοι περὶ νήσου
 ἱμερτῆς, χαλεπὸν τ' αἴσχος ἀπώσομενοι.

Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερον τὰ ἔπη ταῦτα τοῦ Σόλωνος, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένουν βραδύτερον μὲν οἱ λόγοι τοῦ Περικλέους ἢ τοῦ Ἀλκιβιάδου, πάλαι δέ ποτε ἀφ' ἐτέρου, ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, αἱ ποιητικαὶ ἀγορεύσεις τοῦ Νέστορος ἢ τοῦ Ὀδυσσεως. Διότι ἡ ἔμμετρος ἐκείνη τῆς ἕκτης ἐκχονταετηρίδος δημηγορία ἀποτελεῖ μέσον τινὰ κρίκον τῆς ἀλύσειος δι' ἧς συνδέεται ἡ ὁμηρικὴ ἀγορὰ μετὰ τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου καὶ διεξηγεῖ πῶς κατὰ μικρὸν οἱ ἀφελεῖς ἀγορηταὶ καὶ ἀκροαταὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς διεπλάσθησαν εἰς τοὺς τεχνικοὺς ῥήτορας καὶ ἐκκλησιαστὰς τῶν δημοσθενικῶν χρόνων. Τῶνόντι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανελάβον τὸν πόλεμον καὶ ἀνηγόρευσαν τὸν Σόλωνα στρατηγόν. Ὁ δὲ, πρῶτον μὲν ἐξιλεύσας, ἐκ παραγγελίας τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, διὰ θυσιῶν τοὺς ἐνοίκους τῆς Σαλαμίνοσ ἤρωας, ἔπειτα δὲ ἐπιτεθεὶς κατὰ τῆς νήσου μετὰ 500 ἐθελοντῶν, ἐγένετο κύριος αὐτῆς. Ἄλλ' οἱ Μεγαρεῖς ἐξηκολούθησαν ἀγωνιζόμενοι ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν χώραν, μέχρις οὐ ἀμφοτέροι οἱ διαμαχόμενοι συμφώνησαν νὰ καταστήσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους διαλλακτὰς καὶ δικαστὰς· καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπέτρεψαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐδίκασαν δὲ τὴν δίκην ταύτην Σπαρτιατῶν πέντε ἄνδρες· Κριτολαΐδας, Ἀμομφάρετος, Ὑψηχίδα, Ἀναξίλας καὶ Κλεομένης.

Πλὴν τῆς ἀνακτήσεως ταύτης τῆς Σαλαμίνοσ, ηὔξησε τὴν φήμην τοῦ Σόλωνος καὶ ἡ μετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον, περὶ οὗ ἄλλοτε (σελ. 150 καὶ ἐπ.) εἶπομεν πλείοτερα· ὥστε μέγα ἦδη ἦτο τὸ ὄνομα αὐτοῦ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπῆλθεν ἡ προαναφερθεῖσα μεταξὺ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν διχόνοια, ἣτις ἀπέβη ἔτι δεινότερα διὰ τὰς ἄλλας τῆς πολιτείας περιστάσεις.

Ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀναφαίνονται τότε τρεῖς πολιτικαὶ μερίδες· οἱ Πεδιεῖς, οὕτω καλούμενοι διότι κατῴκουν εἰς τὸ περὶ τὰς Ἀθήνας καὶ

τὴν Ἐλευσίνα πεδίον, ἐνταῦθα ἔχοντες κυρίως τὰ κτήματα, καὶ περιλαμβάνοντες τὰς πλείστας τῶν πλουσιωτάτων τῆς χώρας οἰκογενειῶν· οἱ Πάραλοι, οἵτινες κατόκουν κυρίως εἰς τὴν νοτιανατολικὴν παραλίαν τῆς χώρας καὶ εὐποροῦντες ἀπὸ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας, ἀπετέλουν μέσην τινὰ κοινωνικὴν τάξιν μεταξύ τῶν Πεδιέων καὶ τῆς τρίτης πολιτικῆς μερίδος, ἥτοι τῶν Διακρίων, οἵτινες ἦσαν οἱ πεινέστατοι πάντων, ὠνομάζοντο Διάκριοι ἀπὸ τῆς Διακρίας ὅπου κατόκουν, ἐκαλοῦντο δὲ θῆτες, ὅπως ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς. Τινες ἦσαν αἱ ποικίλαι ἀφορμαὶ τῆς ἀμοιβαίας τῶν μερίδων τούτων ἔριδος, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· κυριωτάτη ὅμως ἦτο ἡ ἐλεεινὴ τῶν πενήτων κατάστασις. Τῶντι κατὰ τοὺς βαρβάρους περὶ δανειστῶν καὶ ὀφειλετῶν νόμους, οἵτινες τότε ἴσχυον, ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὴν Ἀσίαν, ὁ δανειστῆς ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῆ ὡς δοῦλον τὸν μὴ ἀξιόχρεον ὀφειλέτην, νὰ πωλήσῃ αὐτὸν ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, καὶ ὄχι μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνηλικούς αὐτοῦ υἱούς, καὶ τὰς ἀγάμους θυγατέρας καὶ αὐτὰς τὰς ἀδελφάς. Πολλοὶ δὲ τῶν πενεστέρων εἶχον γίνεαι οὕτω δοῦλοι, πολλοὶ ἐπωλήθησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ ἄλλοι ἐδραπέτευσαν ἀπὸ τὴν πατρίδα διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν σκληρὰν ταύτην τύχην. "Ὅσοι δὲ διετήρουν ἔτι τὰ μικρὰ αὐτῶν κτήματα, ἠναγκάζοντο νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς δανειστὰς τὰ πέντε ἕκτα τῆς προσόδου αὐτῶν, διάγοντες αὐτοὶ βίον ἄθλιον, ἀθλιώτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ βίου τῶν εἰλώτων τῆς Σπάρτης, οἵτινες ἔδιδον τὸ πολὺ τὸ ἥμισυ τοῦ καρποῦ. Οἱ Διάκριοι λοιπὸν ἢ θῆτες ἐστεροῦντο ὄχι μόνον πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ καὶ προσωπικῆς ἀσφαλείας. Μέγας δὲ ἐπεκράτει βρασμὸς διὰ τὰς ἀνωμάλους ταύτας σχέσεις, ὅτε ἐξερράγη ἡ μεταξύ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ἔρις. Συνέβησαν συγχρόνως καὶ νοσήματα ἐπιδημικά· ἡ δὲ συνδρομὴ ὅλων τούτων τῶν κακῶν παρήγαγε, κατὰ τὸ σύνθηρες, πλὴν τῶν πραγματικῶν δεινῶν, πολλὰ ἄλλα φαντασιώδη, φόβους, δεισιδαιμονίας, καὶ ἐν γένει πολλὴν ἠθικὴν ταραχὴν. Ὁ Σόλων ἐνόησεν ὅτι ἡ πολιτεία ἔχει χρεῖαν μεταρρυθμίσεως καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις αὕτη, ἂν δὲν γίνῃ εἰρηνικῶ τῷ τρόπῳ, θέλει διεξαχθῆ διὰ τῆς βίας, συνεπιφέρουσα ἔτι μεγαλύτερας συμφοράς. "Ὅθεν πρὸ πάντων κατέπεισε τοὺς Ἀλκμαιωνίδας τῶν ὁποίων ἦτο φίλος, νὰ ἐνδώσωσι, καὶ συγκροτηθέντος δικαστηρίου ἐκτάκτου 300 εὐπατριδῶν, οἱ περὶ τὸν Μεγακλέα, ἀνακηρυχθέντες ἔνοχοι, ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς πατρίδος, ἐπὶ τινὰ χρόνον, τῷ 597

Ἐνταύτῳ ὁ Σόλων ἐνήργησε, διὰ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, νὰ προσκληθῆ εἰς Ἀθήνας, ἐκ Κρήτης, Ἐπιμενίδης ὁ ἐκ Φαιστού ἢ Κνωσοῦ, πόλεων τῆς νήσου ταύτης, ὅστις ἦτο εἰς τῶν ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἠύλαβοῦντο πάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς σοφοὺς περὶ τὰ θεῖα καὶ περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐμπείρους· ὅθεν ἐλέγετο θεοφιλῆς, καὶ ἰατρόμαντις, καὶ καθαρτής. Ἐλθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας, ὄχι μόνον διὰ πολλῶν τελετῶν καὶ ἀγνισμῶν παρηγόρησε τὰ πνεύματα, ἀλλὰ ἐξαιρέτως ἠυηργέτησε τὴν πόλιν συντελέσας, διὰ τῆς ὀρησκευτικῆς αὐτοῦ ἐπιρροῆς, νὰ ἐκλεχθῆ ὁ Σόλων, τῷ 594, ἄρχων ἐπώνυμος μετὰ αὐτοκράτορος νομοθετικῆς ἐξουσίας.

Ἄν ἤθελε τότε ὁ Σόλων, ἠδύνατο βεβαίως νὰ μοναρχήσῃ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καθὼς ὁ Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, ὁ Περίανδρος ἐν Κορίνθῳ, ὁ Πολυκράτης ἐν Σάμῳ, καὶ τόσοι ἄλλοι τύραννοι τῶν χρόνων τούτων καθὼς μετ' ὀλίγον ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ὁ Πεισίστρατος. Τίς ἠδύνατο νὰ ἀντισταθῆ εἰς αὐτόν; Τὸ πλῆθος, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ, ἦτο πρόθυμον νὰ ὑποστηρίξῃ πάντα τὸν ἐπαγγελόμενον νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν ὀλίγων δυναστείας. Ἡ ἰδέα ἰσονόμου καὶ ἐλευθέρου πολιτεύματος ἦτο ἔτι τοσοῦτον ἀλλοτρία εἰς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, ὥστε πολλοὶ καὶ τῶν μέσων πολιτῶν, θεωροῦντες δύσκολον καὶ σχεδὸν ἀκατόρθωτον τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ νόμου μεταβολὴν, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς τὰ πράγματα ἓνα, τὸν δικαιοτάτον καὶ φρονιμώτατον. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἦσαν κατεπτοημένοι· ὑπῆρχε δὲ, ὡς ἐλέγετο, καὶ μαντεία πυθικὴ λέγουσα πρὸς τὸν Σόλωνα·

Ἦσο μέσην κατὰ νῆα, κυβερνητήριον ἔργον
εὐθύνων· πολλοὶ τοι Ἀθηναίων ἐπίκουροι.

Τὸ κοινὸν φρόνημα τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει τότε ἐν Ἀθήναις κατέστησε γνωστὸν εἰς ἡμᾶς αὐτὸς ὁ Σόλων, ἀπομνημονεύσας τὰς ἀστείας κρίσεις αἵτινες ἐκυκλοφόρησαν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ περὶ αὐτοῦ, ἀμα οὗτος, νομοθετήσας, παρητήθη τῆς ἀρχῆς ἀντὶ νὰ σφετερισθῆ αὐτὴν διαρκῶς. Ὅθεν ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος κρίσεις, οὐχὶ κατὰ λέξιν μεταφράζοντες τὸ πρωτότυπον, ἀλλὰ τὴν ἐνοίαν αὐτοῦ προσπαθοῦντες νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν ἀναγνωστῶν ὅπως συνήθως πράττομεν ὁσάκις ἀναφερώμεθα εἰς ἀρχαῖα κείμενα. Ἐλέγον λοιπὸν τότε εἰς Ἀθήνας, ὅτι ὁ Σόλων δὲν εἶναι οὔτε

βαθύφρων, οὔτε συνετός ἀνὴρ· διότι ἐνῶ ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ τύχην λαμπράν, αὐτὸς δὲν ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς· δὲν ἀνεσθήκωσε τὸ μέγα δίκτυον εἰς τὸ ὑποῖον εἶχεν ἐμπέσει ἢ ἄγρα, ἀλλ' ἐφάνη ἐνδεής καὶ τόλμης καὶ νοῦ. Εἰς μάλιστα τῶν κατηγορῶν ἐκείνων, μετὰ κωμικῆς τῆ ἀληθείας ἀγανακτήσεως ἐξέφραζε τοὺς πόθους αὐτοῦ, ἂν ἐλάμβανε τὸ ἀξίωμα τοῦ Σόλωνος. ἜΑ!, ἀνέκραζεν, ἅς ἐτυράννευον μίαν μόνην τούλχι-στον ἡμέραν τῶν Ἀθηνῶν, διὰ νὰ συλλέξω ἄφθονον πλοῦτον, καὶ ἔπειτα ἅς ἔπασχον τὰ πάνδεινα καὶ ἅς ἠφανεζόμην κατὰ κράτος.

Οὐκ ἔφω Σόλων βαθύφρων οὐδὲ βουλήεις ἀνὴρ·
 ἐσθλὰ γὰρ θεοῦ διδόντος, αὐτὸς οὐκ ἐδέξατο·
 περιβαλὼν δ' ἄγραν, ἀγασθεὶς οὐκ ἀνέσπασεν μέγα
 δίκτυον, θυμοῦ θ' ἀμυρτῆ καὶ φρενῶν ἀποσφαλεῖς.
 Ἦθελον γὰρ κεν κρατήσας, πλοῦτον ἄφθονον λαβῶν
 καὶ τυραννέυσας Ἀθηνῶν μῶνον ἡμέραν μίαν,
 ἄσκις ὕπερον διδῆρθαι κλπιτετριφθαι γένος.

Οἱ δὲ σπουδαιότεροι τῶν φίλων, προσπαθοῦντες νὰ τὸν καταπέισωσι νὰ καταλάβῃ διαρκῶς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἔλεγον αὐτῷ τὸ ἐναντικον ἀκριβῶς τοῦ ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ, κατὰ τὴν ἑπτακαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ἔλεγον πρὸς τὸν δικτάτορα Ὀλιβιέρον Κρόμβελλ οἱ τούτου ἐπιστήθιοι καὶ ὀπαδοί. Οἱ τελευταῖοι ἠξίουσαν, ὅτι ἠθελον τὸν Κρόμβελλ μονάρχην, ἀλλ' ὄχι βασιλέα· οἱ δὲ τοῦ Σόλωνος φίλοι προέτρεπον αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τὸ τῆς μοναρχίας ἦται τὸ τῆς τυραννίδος ὄνομα, διότι, ἔνεκα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ, τάχιστα ἢ τυραννὶς αὕτη θέλει ἀποβῆ βασιλεία. Ὁ Σόλων ὅμως ἀπήντα εἰς αὐτούς, ὅτι καλὸν μὲν χωρίον εἶναι ἢ τυραννὶς, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀπόβασιν, ὃ ἔστι δὲν ἔχει διέξοδον. Ἐκ πάντων δὲ τούτων καὶ ἐξ ὅσων προϊόντος τοῦ λόγου θέλομεν εἶπει, καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ Σόλων δὲν εἶχε τὴν μανιώδη ἐκείνην φιλαρχίαν, ἣτις δυστυχῶς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμπάρεδρος τῆς μεγελοφυΐας. Ὁ Σόλων ἦτο ἐκ τῶν μετριοπαθεστέρων φύσεων, αἵτινες ἠξέουρουσιν ὅτι ὄσω μέγας, ὄσω εὐτυχῆς καὶ ἂν ἦναι ἄνθρωπος εἰς, δὲν δύναται νὰ ἀποβῆ πρόξενος εὐημερίας διαρκοῦς τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰάν, διὰ νόμων ἀγαθῶν, δὲν καταστήσῃ αὐτὸ τὸ ἔθνος ἄξιον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπολαμβάνον τὰς εὐεργεσίας τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἐνὸς ἐκείνου ἀνδρός· καὶ δὲν γινώσκουσι μόνον τὴν ἀλήθειαν ταύτην αἰ τοιαῦται φύσεις, ἀλλ' ἔχουσι πρὸς τούτοις τὴν δύναμιν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸ κράτος αὐτῆς, ἀναδεικνυόμενα οὕτω καθυπέρτεραι βεβαίως τῆς ἀκορέστου

φιλοδοξίας ἥτις, τυφλουμένη ἀπὸ τὰ πάθη αὐτῆς, θυσιάζει εἰς αὐτὰ τὸ μόνιμον τῆς πατρίδος συμφέρον·

εἰ δὲ γῆς ἐφεισάμην
πατρίδος, τυραννίδος δὲ καὶ βίης ἀμειλίχου
οὐ καθηψάμην, μίνας καὶ καταισχύνας κλέος,
οὐδὲν αἰδεῦμαι· πλεον γάρ ἴδε νικήσειν δοκέω
πάντας ἀνθρώπους.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Οὐάσιγκτων, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐν τῇ ἀρκτώφᾳ Ἀμερικῇ· τοιοῦτος ὁ Γουλιέλμος ὁ Σιωπηρός, περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἕκτης ἐν Ὀλλανδίᾳ, ἀμφότεροι ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου βάσεως τῆς εὐνομίης ἰδρύσαντες τὴν τε ἰδίαν εὐκλειαν καὶ τὴν τῶν πατρίδων αὐτῶν εὐημερίαν. Τοιοῦτος καὶ ὁ Σόλων. Ἐὰν δὲν ἐβασίλευσεν ἐν Ἀθήναις τὴν βασιλείην τῶν Περιάνδρων καὶ τῶν Πεισιστράτων, ἐὰν ἠρκέσθη εἰς τὸ πρόσκαιρον ἀξίωμα τοῦ πρώτου τῆς πολιτείας ἄρχοντος· ἐὰν, ἀνασώσας τὴν πατρίδα ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ κρημνοῦ, καὶ θέσας τὰ θεμέλια τῆς ἀπαραμίλλου αὐτῆς δόξης, κατῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν τάξιν ἀπλοῦ ιδιώτου, ἀνεβιβάσθη ὁμως ὑπὸ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν περιωπὴν τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τὴν παγκόσμιον ἠθικὴν αὐτῶν ἐπιρροὴν, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς εἰ βασιλεῖς τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ πρώτη κοινωνικὴ πληγὴ ἦν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ θεραπεύσῃ ὁ Σόλων ἦτο ἡ ἀθλία τῶν πενήτων⁶ κατάστασις, ὧν ἄλλοι μὲν εἶχον καταντήσῃ δοῦλοι, ἄλλοι δὲ ἐπωλήθησαν ἢ ἐδραπέτευσαν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, οἱ δὲ περιλιπόμενοι ἠπέιλουν, διὰ τὴν ἀδιάκοπον καὶ ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν πλουσίων, νὰ ἐπιφέρωσι δεινὴν ἐμφυλίαν ἐκρηξίν. Τὴν φοβερὰν εἰκόνα τοῦ σάλου εἰς τὸν ὁποῖον εὕρισκετο ἐκ τούτου ἡ πόλις καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ νέων νόμων ἀποτροπῆς τῶν ἐπικρεμάμενων κινδύνων, παρέστησεν αὐτὸς ὁ Σόλων εἰς τὰς περιωθεισας ἐν μέρει « ὑποθήκας εἰς Ἀθηναίους. »

Ἡ πόλις ἡμῶν, λέγει, κατὰ μὲν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Διὸς, καὶ τὴν βούλησιν τῶν μακάρων καὶ ἀθανάτων θεῶν, οὐδέποτε ἤθελε καταστραφῆ, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ ἡ μεγάρθυμος αὐτῆς ἐπίσκοπος, ἡ θυγάτηρ τοῦ ἰσχυροῦ πατρὸς Παλλὰς, κρατεῖ ὑπεράνω ἡμῶν τὰς χεῖρας αὐτῆς. Ἄλλ' αὐτοὶ οἱ πολῖται αὐτῆς θέλουσι, διὰ τῆς μωρίας καὶ πλεονεξίας αὐτῶν, νὰ φθείρωσι μεγάλην πόλιν. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ δήμου εἶναι ἕδικοι, καὶ

κινδυνεύουσι νὰ πάθωσιν, ἔνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν ἀδικίας, πολλὰ δεινά. Διότι δὲν ἤξεύρουσι νὰ περιστείλωσι τὴν ἀπληστίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀπολαύσωσιν ἐν ἡσυχίᾳ τὰ παρόντα ἀγαθὰ, ἀλλ' ἀγωνίζονται ν' αὐξάνωσι τὸν πλοῦτον αὐτῶν δι' ἀνόμων ἔργων. Καὶ οὔτε τῶν ἱερῶν κτημάτων, οὔτε τῶν δημοσίων φειδόμενοι, κλέπτουσι καὶ ἀρπάζουσιν ἄλλοθεν ἄλλος, οὐδὲ φυλάττουσι τοὺς σεβαστοὺς ὀρισμοὺς τῆς Δίκης, ἥτις, σιγῶσα μὲν θεωρεῖ τὰ τε γινόμενα καὶ τὰ πρότερον συμβάντα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου πάντοτε ἔρχεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς παραβάτας. Ἐντεῦθεν ἔπαθεν ἤδη πᾶσα πόλις ἀναπόφευκτον ἔλκος καὶ ταχέως προέβη εἰς κακὴν δουλοσύνην, ἥτις ἐγείρει τὴν ἐμφύλιον στάσιν καὶ τὸν εὐδοντα πόλεμον, τὸν ἐπάγοντα τὴν καταστροφὴν πολλῶν νέων ἀνδρῶν· διότι ἀναγκαίως ἐπέρχονται συγκρούσεις, ἀγαπηταὶ μὲν εἰς τοὺς ἀδικοῦντας, ὀλέθρια δὲ εἰς τὸ πολυπόθητον ἄστυ. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἀπειλοῦνται εἰς τὸν δῆμον κακά·

..... τῶν δὲ πενιχρῶν
 ἰκνοῦνται πολλοὶ γαῖαν ἐς ἄλλοδαπήν
 πραθέντες δεσμοῖσι τ' ἀεικελίωσι δεθέντες
 καὶ κακὰ δουλοσύνης στυγνὰ φέρουσι βία.

Οὕτως ἡ κοινὴ συμφορὰ εἰςβάλλει εἰς τὴν οἰκίαν ἐκάστου, καὶ οὐδ' αἱ αὔλαιοι θύραι ἀναχαιτίζουσιν αὐτήν, ἥτις, ὑπὲρ τὸ ὑψηλὸν πηδῆσασα τεῖχος, σὲ εὐρίσκει πάντως καὶ ἂν ἤθελες καταφύγει εἰς τὸν ἐνδύτατον τοῦ κοιτῶνος μυχόν.

Ταῦτα διδάξει θυμὸς Ἀθηναίου με κελεύει,
 ὡς κακὰ πλεῖστα πόλει δυσνομία παρέχει,
 εὐνομία δ' εὐκοσμία καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει
 καὶ θαμὰ τοῖς ἀδίκους ἀμφιτίθησι πέδας·
 τραχέα λειαίνει, παύει κόρον, ὕβριν ἀμαυροῖ,
 αὐαίνει (ξηραίνει) δ' ἄτης ἀνθεα φύομενα,
 εὐθύνει δὲ δίκας σχολιάς ὑπερήφανά τ' ἔργα
 πρᾶύνει, παύει δ' ἔργα διγροστασίης,
 παύει δ' ἀργαλέης ἔριδος γόλον, ἔστι δ' ὑπ' αὐτῆς
 πάντα κατ' ἀνθρώπου ἔρτια καὶ πινοτά (συνετά).

Τὰ φοβερὰ λοιπὸν ἐκεῖνα κακὰ ἐπεχείρησε νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς πόλεως ὁ Σόλων, καὶ νὰ θέσῃ ἐν αὐτῇ τὸ θεμέλιον τῶν ἀγαθῶν τῆς εὐνομίας, διὰ τοῦ πρώτου αὐτοῦ νόμου, ὅστις ὠνομάσθη σεισάχθεια, δηλαδὴ ἀπόσεισις τοῦ ἄχθους, τοῦ βάρους. Περὶ τῶν διατάξεων τοῦ νόμου τούτου, ὄχι μόνον οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲν συνε-

φώνουν πρὸς ἀλλήλους, καίτοι ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ὀλόκληρα τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος· ὥστε φαίνεται ὅτι οὐδὲ τὰ ποιήματα ἐξεφράζοντο εὐκρινῶς περὶ τῶν ἐνεργηθέντων. Ἐκ τῶν σωζομένων σήμερον ἀποσπασμάτων αὐτῶν, ἐξάγεται 1) ὅτι κατηργήθησαν οἱ ὄροι τῆς γῆς, δηλαδὴ ὄλαι αἱ ἔνεκα προγεγεννημένων δανείων κτηματικαὶ ὑποθήκαι· 2) ὅτι ἀπηγορεύθη τὸ ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν, ὃ ἐστὶ τὸ νὰ δανείζη τις λαμβάνων, ὡς πρότερον, ὑποθήκην τὸ σῶμα τοῦ ὀφειλέτου καὶ δυνάμενος νὰ καταστήσῃ αὐτὸν δοῦλον ἐὰν δὲν πληρώσῃ· 3) ὅτι ἀνεκνήρυθησαν ἐλεύθεροι πάντες οἱ ὀφειλέται ὅσοι εἶχον γίνεαι δούλοι, ἐξηγοράσθησαν δὲ, διὰ δαπάνης δημοσίας, οἱ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πωληθέντες. Ἐκ τούτων ὀρμώμενοι πολλοὶ, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἠξίωσαν, ὅτι διὰ τοῦ προκειμένου νόμου κατηργήθησαν ἐντελῶς ὄλα τὰ χρέη καὶ ὅτι ὁ Σόλων κατ' εὐφημισμὸν ὠνόμασε σεισάχθειαν τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπὴν. Διότι, ἐπιφέρει ὁ βιογράφος οὗτος, οἱ Ἀθηναῖοι συνείθιζον πολλάκις νὰ μετριάζωσι δι' εὐφώνου ὀνόματος, τὸ δὲσφημον τῶν πραγμάτων, λέγοντες λ. χ. τὸ δεσμοτήριον, οἴκημα· τοὺς φόρους, συντάξεις· τὰς φρουρὰς τῶν πόλεων, φυλακὰς, καὶ ἄλλα τοιαῦτά τινα ἄστειως ὑποκορίζοντες. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, καὶ εἶναι χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἠθους τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων ἢ περὶ τὰ τοιαῦτα λεπτότης ἐνθυμίζει ὀπωροῦν τοὺς Ἄγγλους, τοὺς ἀποφεύγοντας, χάριν ὑπερβολικῆς εὐσχημοσύνης, νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν κυρίαν λέξιν ὡς πρὸς τινα ἐσώτατα ἱμάτια τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἄλλ' ἐφαρμόζεται ἄρα γε ἡ παρατήρησις τοῦ Πλουτάρχου ἰδίως ἐπὶ τοῦ προκειμένου; Παρεκτός τῶν προειρημένων διατάξεων, εἶναι βέβαιον, ὅτι διὰ τῆς σεισάχθειας ἠλάττωθη ἡ μεταλλικὴ ἀξία τῆς δραχμῆς κατὰ 27⁰/₁₀₀, διατηρηθείσης τῆς ὀνομαστικῆς αὐτῆς ἀξίας· εἰς τρόπον ὥστε ἔκτοτε 100 νέαι δραχμαὶ δὲν εἶχον εἰμὴ 73 ἀρχαίων δραχμῶν ἄργυρον. Τίς ἠδύνατο νὰ ἦναι ὁ σκοπὸς τῆς νομισματικῆς ταύτης μεταρρυθμίσεως; Ἄν ὄλα τὰ χρέη κατηγοῦντο, ἂν ὄλαι αἱ ληψοδοσίαι ἐμελλον τοῦ λοιποῦ ἐξυπαρχῆς νὰ ρυθμισθῶσιν, ἢ μεταβολὴ ἐκείνη τοῦ νομίσματος ἦτο ἄσκοπος· δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ ἔχη λόγον, εἰμὴ ἐὰν ὁ νομοθέτης ἤθελε νὰ εὐκολύνῃ τοὺς ὀφειλέτας περὶ τὴν ἀπόδοσιν προὑπαρχόντων χρεῶν. Τῶντι ὁ πληρώνων 100 νέας δραχμὰς ἀντὶ τῶν 100 ἀρχαίων τὰς ὁποίας ὀφείλεν, ἠλάττωνε πραγματικῶς τὸ χρέος αὐτοῦ κατὰ 27⁰/₁₀₀. Τοσοῦτον δὲ σπουδαία ἐθεωρήθη κατὰ τοῦτο ἡ διάταξις αὕτη, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀρχαίων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀνδροτίων, καταντήσαντες εἰς ἀντίθετον ὄλω;

δι' ὅλου γνώμην τῆς γνώμης τοῦ Πλουτάρχου, ἐπρέσβευσαν ὅτι ἡ σεισάχθεια οὐδὲν χρέος κατήργησεν, ἀλλὰ μόνον ἀνεκούφισεν ὅλους τοὺς ὀφειλέτας περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ὀφειλῆς αὐτῶν κατὰ 27 % . Ἀλλὰ τοῦτο πάλιν πῶς συμβιβάζεται πρὸς τὸ ἐν τοῖς ποιήμασι διαρρήδην λεγόμενον, ὅτι κατηργήθησαν πᾶσαι αἱ διὰ προηγούμενα χρέη ὑποθήκαι καὶ ἀπικυρώθη νὰ μεταχειρίζηται ὁ δανειστὴς τὸν ὀφειλέτην ὡς δοῦλον; Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὑπῆρχον πολλοὶ ὀφειλέται οἵτινες ἢ οὐδεμίαν περιουσίαν εἶχον, ἢ κτημᾶτια τοσοῦτον γλίσχρα, ὥστε μόλις ἠδύναντο νὰ ἀποζῶσιν ἀπὸ αὐτῶν. Ὅταν λοιπὸν ὁ νόμος ἐστέρησε τὸν δανειστὴν παντὸς μὲν δικαίωματος ἐπὶ τοῦ σώματος τῶν πρώτων, παντὸς δὲ δικαίωματος ἐπὶ τοῦ κτήματος τῶν δευτέρων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον περισσεύμα, πρόδηλον ὅτι ὁ νόμος ἐστέρησε τὸν δανειστὴν παντὸς τρόπου τοῦ νὰ πληρωθῇ ἀπὸ τοιοῦτον ὀφειλέτην, ἐν ἄλλαις λέξεσι κατήργησε τῶν τοιούτων ὀφειλετῶν τὰ χρέη. Ἐπειδὴ ὁμῶς ἀφ' ἐτέρου ἐκ τοῦ μέτρου τῆς ἐλαττώσεως τῆς μεταλλικῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς, δηλοῦται ὅτι ὑπῆρχον βεβαίως καὶ χρέη προηγούμενα τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ πληρωθῶσιν, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἀλήθεια, ὡς πρὸς τὴν σεισάχθειαν, εἶναι ἐν τῷ μέσῳ. Τὰ μὲν χρέη τῶν πενεστέρων ὀφειλετῶν, ἀνδρῶν κατηργήθησαν ῥητῶς, ὁμῶς, ὡς ἐκ τῶν διατάξεων τῆς σεισάχθειας, κατήντησαν νὰ μὴ εἰμπορῶσι κατ' οὐδένα τρόπον νὰ εἰσπραχθῶσιν, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν κατάργησιν. Ὑπῆρχον δὲ ἐν τούτοις καὶ ὀφειλέται εὐποροὶ. Οἱ δανεισταὶ τῶν τοιούτων εὐπορωτέρων ὀφειλετῶν δὲν ἠδύναντο ἐπίσης νὰ ἐπιβάλωσι πλέον χεῖρα εἰς τὰ σώματα αὐτῶν, δὲν ἠδύναντο οὐδὲ τὰ κτήματα αὐτῶν νὰ ἐκποιήσωσιν, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ὀφειλέται εἶχον περισσεύματα, εἶχον κινητὴν περιουσίαν, δι' ὧν οἱ δανεισταὶ ἔσωζον τὸ δικαίωμα αὐτῶν ὥστε τὰ τοιαῦτα χρέη ἦσαν καὶ ἤδη πληρωτέα, ἐκτὸς μόνον, ὅτι ὁ νομοθέτης ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἐπιτρέψῃ, εἰς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ὀφειλέτας ἀνακούφισιν τινα, ἐλαττώσας πραγματικῶς τὰ παρ' αὐτῶν πληρωτέα ποσὰ κατὰ 27 % . ἐνόμισε δὲ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον δίκαιον, ὅσω πολλοὶ ἴσως τῶν ὀφειλετῶν τούτων ἦσαν ἀφ' ἐτέρου δανεισταὶ ἄλλων ἐντελῶς ἀπόρων, παρ' ὧν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ λάβωσιν.

Ὅπως δὴποτε ἡ σεισάχθεια δύναται μὲν μέχρι τινὸς νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἄδικος, καθὼ ἀκυρώσασα προηγούμενας συναλλαγὰς· ἀλλ' ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι αἱ πλείστα τῶν συναλλαγῶν τούτων ἐγένοντο πρὸς ἀνθρώπους μηδεμίαν ἔχοντας περιουσίαν καὶ ἐπὶ μόνῳ τῷ ἠμολογουμένῳ

σκοπῶ τοῦ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς δούλους, αὐτοὺς τε καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ συναλλαγαὶ αὗται ἦσαν κακοήθεις καὶ ὡς τοιαῦται, ἀνάξια τῆς προστασίας τοῦ νόμου. Ἐὰν δὲ εἰς τοῦτο προσθέσωμεν, ὅτι δεινὴ ἐντεῦθεν ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς πολιτείας ἐμφυλία ῥῆξις, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θεωρήσωμεν τὸ μέτρον ὡς ἀναπόδραστον. Ὅτι δὲ ἦτο ἀπαραίτητον ἅμα καὶ ὄχι ἄτοπον, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδόλως διέσεισε τὴν τῶν συμβολαίων πίστιν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπαγίωσεν αὐτήν. Ὅρισθέντος ἤδη ὑπὸ τοῦ νόμου τρόπου δανείων δικαίων καὶ εὐλόγων, δανείων στηριζομένων ἐπὶ τῆς περιουσίας καὶ τῆς τιμῆς τοῦ δανειζομένου, αἱ συναλλαγαὶ καὶ αἱ ὑποθήκαι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ παραδόξως ἀνεπτύχθησαν, διὰ ῥητοῦ δὲ ὄρκου ὤμνων ἐκάστοτε οἱ δικασταί, ὅτι δὲν θέλουσιν ἐπιχειρήσει οὐδὲ χρεῶν ἀποκοπὰς, οὐδὲ γῆς ἀναδασμῶν.

Ἐπῆρξε δὲ ἡ σεισάχθεια ἡ σπουδαιότατη ἴσως τῶν νομοθετικῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνος· ὄχι μόνον λόγῳ ἐπιεικείας καὶ δημοσίας τάξεως, ἀλλὰ διότι, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει μετ' οὐ πολὺ, διὰ ταύτης μάλιστα τῆς διατάξεως ἐτέθησαν αἱ βάσεις ἀπάσης τῆς μελλούσης ἐλευθερίας καὶ δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν. Ὅθεν δικαίως ὁ μέγας ἀνὴρ ἐσεμνύνετο ἐπὶ τῇ πράξει ταύτῃ πλειότερον, ὡς φαίνεται, ἢ ἔνεκα παντὸς ἄλλου νομοθετήματος αὐτοῦ, καὶ εἰς τοὺς Ἰάμβους ἔλεγεν, ὅτι αὐτὸς κατέστησεν ἐλευθέραν τὴν γῆν τῆς Ἀττικῆς, πρότερον δουλεύουσαν, ὅτι αὐτὸς ἀνέδειξεν ἐλευθέρους πολλοὺς τῶν πολιτῶν, πρότερον, εἴτε ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, εἴτε ἐνταῦθα, εἰς ἄτιμον καταβληθέντας δουλείαν.

Συμμαρτυροίη ταῦτ' ἄν
 Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγὼ ποτε
 ὄρους ἀνεῖλον πολλαχῆ πεπηγότας·
 πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα.
 Πολλοὺς δ' Ἀθήνας πατρῶν εἰς θεόκτιτον
 ἀνήγαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως,
 ἄλλον δικαίως· τοὺς δ' ἀναγκαίης ὑπο
 χρησμῶν λέγοντας, γλῶσσαν οὐκέτ' Ἀττικὴν
 ἰέντας, ὡς ἂν πολλαχῆ πλανωμένους,
 τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δουλίην ἀεικέα
 ἔγοντας, ἤδη δεσπότης τρομευμένους,
 ἐλευθέρους ἔθηκα

Ἄλλ' ἔπρεπεν ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς γῆς καὶ ἡ τῶν πολιτῶν ἐλευθερία νὰ ἐξασφαλισθῇ δι' ἀποχρώσεως τινὸς ἐγγυήσεως· διότι οἱ εὐπατρίδαι,

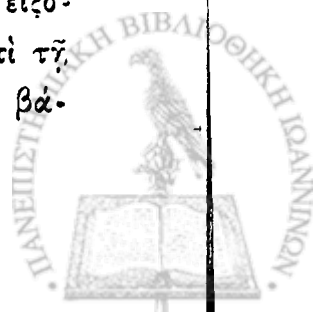
ἂν ἐξηκολούθουν διατηροῦντες ἅπαν τὸ προηγούμενον αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ κράτος, ἠδύναντο μετ' οὐ πολὺ νὰ ἰνορθώσωσι τὴν ἀρχαίαν καταβλιπτικὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Τοῦτου ἕνεκεν ὁ Σόλων ἀπεφάσισε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν εὐπατριδῶν τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχον, ὅχι μόνον τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλας τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκλέγειν εἰς αὐτάς, καὶ τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, δηλαδὴ ἐξελέγχειν τὴν διαγωγὴν αὐτῶν. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ὁ Σόλων δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν δῆμον ἅπαντα τὰ δικαιώματα ταῦτα. Ὁ μὲν Σόλων ἦτο ἐκ τῶν πολιτικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπολαμβάνουσι μὲν ἀπαραίτητον τὴν εἰς τὰ δημόσια πράγματα μετοχὴν τοῦ δήμου, ἀλλὰ δὲν νομίζουσι αὐτὸν ἐπιτηδειον οὔτε νὰ κυβερνᾷ ἀμέσως τὴν πολιτείαν, οὔτε νὰ διακρίνη ἀπολύτως ἐκάστοτε τοὺς ἰκανωτέρους νὰ κυβερνῶσι τὴν πολιτείαν ἄνδρας. Ὅθεν ἀπεφάσισε μὲν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς πολλοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἐνόμισεν ἐνταύτῳ καλὸν νὰ ὀρίσῃ καὶ τεκμήριόν τι ἰκανότητος τῶν δυναμένων νὰ ἐκλεχθῶσιν εἰς τὰς ἀρχὰς πολιτῶν. Ὡς τοιοῦτο δὲ τεκμήριον ὑπέλαβε τὴν περιουσίαν, ἐστοχάσθη δηλαδὴ, ὅτι ὅσῳ πλειοτέραν περιουσίαν κτᾶται τις ἢ ὅσῳ κάλλιον διατηρεῖ τὴν περιουσίαν ἢ παρ' ἄλλων παρέλαβε, τόσῳ ἀσφαλέστερον ἀποδεικνύει τὴν φιλεργίαν, τὴν οἰκονομίαν, τὴν ἐπιτηδειότητα αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις τόσῳ μεγαλήτερον ἔχει συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐνομίας· διὸ τόσῳ δικαιοτέρον εἶναι νὰ μετέχῃ τῆς κυβερνήσεως τῶν πραγμάτων. Ἐλαβε δὲ ὡς τεκμήριον οὐχὶ πᾶσαν περιουσίαν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀπὸ γῆς, διότι αἱ μὲν οἰκίαι οὐδεμίαν ἐδίδον τότε πρόσοδον, ἢ δὲ ἀπὸ τῶν χρηματικῶν κεφαλαίων, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμπορίας, ἢ δὲν ἦτο ἔτι πολλοῦ λόγου ἀξία, ἢ δὲν ἠδύνατο ἀποχρῶντως νὰ πιστοποιηθῇ.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπέχειρσε τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος. Καὶ πρῶτον διήρσεσεν ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς εἰς τέσσαρας τάξεις, ἀναλόγως τῆς ἐγγείου περιουσίας αὐτῶν. Εἰς τὴν πρώτην κατέλεξε τοὺς παράγοντας κατ' ἔτος 500 καὶ ἐπέκεινα μεδίμνους, ἧτοι κοιλά, σίτου, ἢ ἀνάλογον ποσὸν οἴνου ἢ ἐλαίου, δηλαδὴ πάντῃ τοὺς ἔχοντας ἀπὸ γῆς πρόσοδον 500 δραχμῶν τοῦλάχιστον, διότι ὁ μέδιμνος εἶχε τότε μιᾶς δραχμῆς ἀξίαν· εἰς τὴν δευτέραν, τοὺς ἔχοντας 300 μέχρι 499 δραχμῶν τοιαύτην πρόσοδον· εἰς τὴν τρίτην, τοὺς ἔχοντας 200 μέχρι 299 δραχμῶν τοιαύτην πρόσοδον, εἰς δὲ τὴν

τετάρτην ὅλους τοὺς μηδεμίαν ἔχοντας πρόσοδον. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἔλαβον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰ ἀξιώματα τῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ ἄρειος πάγος ἐπίσης, καθὼς συγκείμενος ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων, συνεκροτεῖτο ὑπὸ μόνων τῶν τῆς πρώτης τάξεως ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκαλοῦντο πεντακοσιομέδιμνοι. Οἱ δὲ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δευτέραν καὶ εἰς τὴν τρίτην τάξιν, μετὰ τῶν τῆς πρώτης, ἦσαν ἐκλέξιμοι εἰς τὴν βουλὴν καὶ εἰς δευτερεύοντά τινα ἀξιώματα. Οἱ δὲ τὴν τετάρτην ἀποτελοῦντες, μηδεμίαν λαμβάνοντες ἀρχὴν, συνεκρότουν μεθ' ὄλων τῶν λοιπῶν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς βουλευτάς καὶ τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν, ἐνῶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀνῆκε πρότερον εἰς τὸν ἄρειον πάγον· ἀλλ' ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ συνέλθῃ, οὔτε νὰ βουλευθῇ, εἰμὴ ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς βουλῆς, ἣτις, συγκειμένη ἐκ 400 ἀνδρῶν, ἐκλεγμένων, ὡς καὶ οἱ ἄρχοντες, ἐπὶ ἓν ἔτος, ἀνὰ 100 ἀφ' ἐκάστης τῶν 4 φυλῶν, εἶχεν, ἐκτὸς τῆς προβουλευτικῆς ταύτης ἐξουσίας, καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τῶν ἀρχόντων τοῦ ἄρειου πάγου καὶ τῶν ἐφετῶν διετηρήθη, διότι τὰ πολυάριθμα δικαστήρια τῶν λεγομένων ἡλιεστῶν εἶναι, ὡς φαίνεται, μεταγενέστερα· καὶ ἀφῆρέθη μὲν ἀπὸ τοῦ ἄρειου πάγου ὁ ἔλεγχος τῶν ἀρχόντων, ὡς προείπομεν, ἀνετέθη ὅμως εἰς αὐτὸν ἡ ἐπιτήρησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν νόμων καὶ τοῦ κατ' ἰδίαν βίου τῶν πολιτῶν.

Πρὸς τούτοις ἡ τετραπλῆ κατὰ τὴν περιουσίαν διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς φορολογίας αὐτῶν. Ὁ συνήθης τῶν Ἀθηναίων φόρος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτο ὁ ἔμμεσος, ὁ τελωνιακὸς, δηλαδή, καθὼς ἔλεγον τότε, τὰ «ἀπ' ἐμπορίου καὶ ἀγορᾶς τέλη.» Ὅσακις ὅμως, δι' ἕκτακτον τῆς πολιτείας χρεῖαν, καθίστατο ἀναγκασία ἡ ἐπιβολὴ ἀμίσσου ἐπὶ τῆς περιουσίας φόρου, οὗτος ἐκανονίζετο ὡς ἑξῆς. Ἡ μὲν τετάρτη τάξις ἦτο παντάπασιν ἀπὸ αὐτοῦ ἀπηλλοτριμένη· ἐκάστης δὲ τῶν τριῶν πρώτων τάξεων ὠρίσθη τὸ φορολογητέον κεφάλαιον, τὸ λεγόμενον τίμημα, κατὰ τινα ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα, ὄχι ὅμως ὁμοίαν κατὰ πᾶσαν τάξιν. Διότι τῆς μὲν πρώτης τάξεως τὸ φορολογητέον κεφάλαιον ὠρίσθη εἰς τὸ δωδεκαπλάσιον τοῦ ἐτήσιου εἰσοδήματος· δηλαδή ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 6,000 δραχμῶν, ὁ ἔχων 1,000 δραχμῶν εἰσόδημα ἐπὶ τῇ βά-

σει 12,000 δραχμῶν καὶ οὕτω καθεξῆς. Τῆς δευτέρας τάξεως τὸ τίμημα ὠρίσθη εἰς τὸ δεκαπλάσιον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος, ὥστε ὁ ἔχων 300 δραχμῶν ἐτήσιον πρόσδοτον, ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 3,000. ὁ ἔχων 400, ἐπὶ τῇ βάσει 4,000, κτλ. τῆς δὲ τρίτης, εἰς μόνον τὸ πενταπλάσιον, ἦτοι ἐπὶ 200 δραχμῶν εἰσοδήματος, ἐφορολογεῖτο κεφάλαιον 1,000, ἢ ἐπὶ 250 1250 καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅρισθέντος λοιπὸν ὅτι θελεῖ εἰσπραχθῆ ἄμεσος φόρος 1 ἐπὶ τοῖς ἑκατῶν, ὁ μὲν ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὄρον τοῦ εἰσοδήματος τῆς πρώτης τάξεως, κατέβαλεν, ἐπὶ 6,000 δραχμῶν, δραχμὰς 60, ἦτοι 12 % ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 500 δραχμῶν. ὁ δὲ ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὄρον τῆς δευτέρας, ἐπὶ 3,000, 30 δραχμὰς, ἦτοι 10 % μόνον ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 300 δραχμῶν. ὁ δὲ τὸν ἐλάχιστον τῆς τρίτης, ἐπὶ 1,000, 10 δραχμὰς, ἦτοι μόνον 5 % ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 200 δραχμῶν. ὥστε ὄχι μόνον ἕκαστος συνετέλει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ δημοσίου ἀναλόγως τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ὄρος τοῦ φόρου ἦτο τόσῳ μεγαλύτερος, ὅσῳ μεγαλύτερα ἦτο ἡ περιουσία. Παρεκτὸς τούτων, εἰς τὰς πρώτας τάξεις τῶν πολιτῶν ἦσαν ἀνατεθειμέναι καὶ αἱ λεγόμεναι λειτουργίαι, ἦτοι δαπανηραὶ τινες δημόσιαι ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας οὗτοι ὤφειλον νὰ ἐκπληρῶσιν ἐξ ἰδίων.

Ἐπὶ πᾶσιν, ἡ τετραπλῆ ἐκείνη κατὰ περιουσίας διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. διότι οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις ὑπηρέτουν ὡς ὀπλίται, ἦτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται τῆς γραμμῆς, ἐξ ἰδίων ὀπλιζόμενοι, οἱ δὲ τῶν δύο πρώτων τάξεων ἔδιδον τοὺς ἀναγκαίους ἵππεῖς, διότι καὶ οἱ τῆς δευτέρας τάξεως ἐλογίζοντο ὡς δυνάμενοι νὰ συντηρήσωσιν ἵππον, τούτου δ' ἕνεκα ἐκαλοῦντο ἰδίως ἵππεῖς. Οἱ τῆς τρίτης τάξεως πάλιν ἀπετέλουν τὸ πλεῖστον τῶν ὀπλιτῶν καὶ ὠνομάζοντο ζευγῖται, διότι ἠδύναντο νὰ συντηρήσωσι ζεῦγος βοῶν. Τελευτήριον οἱ τῆς τετάρτης, οἵτινες ὠνομάζοντο θῆτες, διότι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν οὐδεμίαν εἶχον περιουσίαν, ὑπηρέτουν ὡς ψιλοὶ, καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὀπλιζόμενοι δημοσίᾳ δαπάνῃ, παρετάσσοντο ὡς ὀπλίται. Εἰς τὸν Σόλωνα δὲ ἀποδίδεται καὶ ἡ σύνταξις τοῦ καλοῦ ἐκείνου στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὄρκου, τὸν ὁποῖον ἔδιδον οἱ νέοι τῶν Ἀθηνῶν, ὅτε, μετὰ διαιτη, ἀπὸ τοῦ 16 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἐν τοῖς γυμνασίοις ἀσκησιν, κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἐφήβους. Ναὶ μὲν ἡ τακτικὴ ὑπηρεσία τῶν Ἀθηναίων ὡς ὀπλιτῶν δὲν

ἤρχιζεν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους, ὅτε ἐλάμβανον καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ μετέχειν τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας· ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τοῦ ὀκτωκαιδεκάτου ἔτους ἐφρόντιζεν ἡ πόλις νὰ μεταχειρίζηται τοὺς νέους εἰς τινὰς ὀλιγώτερον διχρκεῖς καὶ ἐπικινδύνους στρατείας. οἷον ἐπιδρομὰς, συνοδίας, κτλ. Ὅθεν ἄρ.α φθάσαντες εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην, προσήρχοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἐλάμβανον τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ δόρυ, ἔπειτα δὲ ἀναθάντες εἰς τὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει ναὸν τῆς Ἀγραῦλου, τῆς λατρευομένης θυγατρὸς τοῦ Κέκροπος, ὠμνυον τάδε· « Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὄπλα, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν προστάτην, ᾧ ἂν στοιχῶ, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὀσίων, καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν, καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσπιν ἂν παραδέξωμαι. Καὶ συνήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πεῖσομαι, καὶ οὓς τινὰς ἄλλους ἰδρῦσεται τὸ πλῆθος ἐμφρόνως· καὶ ἂν τις ἀναιρῆ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πειθῆται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων. Καὶ τὰ ἱερά τὰ πάτρια τιμῶσω. Ἱστορες θεοὶ (δηλαδὴ μάρτυρες) Ἄγραυλος, Ἐνυάλιος, Ἄρης, Ζεὺς, Θαλλῶ, Αὐξῶ, Ἡγεμόνη. » Ὁ Ἐνυάλιος ἦτο θεὸς τοῦ πολέμου, ὡς καὶ ὁ Ἄρης, ἡ δὲ Θαλλῶ, καὶ Αὐξῶ, καὶ Ἡγεμόνη, ἐπιχώριοι θεαὶ τῆς Ἀττικῆς, ὡς καὶ ἡ Ἄγραυλος.

Εἰς ταῦτα προσθετέον ὅτι ἡ ἀρχαία εἰς 4 φυλὰς διαίρεσις καὶ αἱ ὑποδιαίρεσις τῶν φυλῶν τούτων εἰς φρατρίδας καὶ εἰς γένη, εἰς τριττίας καὶ εἰς ναυκραρίας διετηρήθησαν· καὶ ῥητῶς μὲν ὠρίσθη ὅτι οἱ 400 βουλευταὶ θέλουσι προχειρίζεσθαι ἀνὰ 100 ἀφ' ἐκάστης φυλῆς, ἐξ ἀναλογίας δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἡ ἐκλογή συνεδέθη ἐπίσης μὲ τὰς διαίρεσις καὶ ὑποδιαίρεσις ταύτας. Βέβαιον δὲ φαίνεται ὅτι μικρὸν μόνον ἐτροπολογήθησαν αἱ ἀρχαῖαι περὶ ναυτικοῦ διατάξεις. Εἶδομεν γάρ ὅτι πρὸ τοῦ Σόλωνος ἐκάστη τῶν 48 ναυκραριῶν συνετέρει ἀνὰ μίαν ναῦν. Εἰς τὴν κατασκευὴν, τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πλοίου τούτου συνετέλουν τότε ἅπαντες οἱ ναύκραροι· εἰς μὲν τὴν κατασκευὴν καὶ συντήρησιν, ἕκαστος ἀναλόγως τῶν πόρων αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν ὑπηρεσίαν, ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ· δηλαδὴ οἱ μὲν ναυτικὸν βίον διάγοντες, ὑπηρετοῦν ὡς ναῦται, οἱ δὲ γεωργικὸν ἢ ποιμενικὸν, ὡς κωπηλάται, οἱ δ' εὐπατρίδαι, ὡς ναυτικοὶ στρατιῶται· ὁ δὲ τὴν πλείονα ἀπάντων καταβαλὼν δαπάνην, ἦρχε τοῦ πλοίου· ὅθεν καὶ ἰδίως ναύκραρος ἢ ναύκληρος, ἦτοι κύριος, διευθυντὴς τοῦ πλοίου ἐλέγετο. Ἀπὸ δὲ τοῦ Σόλωνος, αἱ δια-

τάξεις αὐταὶ κατὰ τοῦτο μόνον μετεβλήθησαν, ὅτι ἡ ὅλη τοῦ πλοίου δαπάνη ἐπεβλήθη εἰς τοὺς πεντακοσιομεδίμνους ἐκέστης ναυκραρίας, οἵτινες κατέβαλλον αὐτήν, εἴτε ἀπὸ κοινοῦ, εἴτε ἀλληλοδιαδόχως, καθ' ὠρισμένην τινὰ σειρὰν.

Ἄλλὰ παρεκτός τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως, ὁ Σόλων ἐνομοθέτησε καὶ πολλὰ ἄλλα τὰ μάλιστα λόγου ἄξια. Διέταξε λ. χ. ὅτι πάντες οἱ προηγουμένως καταδικασθέντες εἰς ἀτιμίαν, δηλαδὴ στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, θέλουσιν ἀναλάβει τὰ δικαιώματα ταῦτα, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρείου πάγου ἢ τῶν ἐφετῶν καταδικασθέντων ἕνεκα φόνου ἢ τυραννίδος. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἠθέλησε νὰ ἐπανορθώσῃ τὰς ἀδίκους ἀποφάσεις τὰς γενομένας δυνάμει τῶν καθ' ὑπερβολὴν αὐστηρῶν ἀρχαιοτέρων νόμων, ἔτι δὲ νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὴν κάθοδον τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, οἵτινες τῶντι φαίνεται ὅτι ἐπανῆλθον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον ἐστρατήγει τῶν Ἀθηναίων ὁ τοῦ ἐναγοῦς Μεγακλέους υἱὸς Ἀλκμαίων. Ἄλλος νόμος τοῦ Σόλωνος ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων τῆς Ἀττικῆς, πλὴν τοῦ ἐλαίου, διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὴν βιομηχανίαν μᾶλλον ἢ τὴν γεωργίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ προέλθωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν μεγάλα ὠφελήματα. Καὶ ἄλλως δὲ ὁ Σόλων φαίνεται ἀγωνισθεὶς νὰ προαγάγῃ τὴν βιομηχανίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπέτρεψε μὲν τὰ δίκαια τοῦ πολίτου « τοῖς πενεστίοις Ἀθήναζε μετοικιζομένοις, ἐπὶ τέχνῃ, » ὥρισε δὲ ὅτι « υἱὸς τρέφειν τὸν πατέρα, μὴ διδασκόμενον τέχνην, ἐπάναγκες μὴ εἶναι. » Ὁ Πλούταρχος ἐχαρακτήρισε κάλλιστα, κατὰ τοῦτο, τὸ πνεῦμα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, εἰπὼν ὅτι οὗτος « τῆς χώρας τὴν φύσιν ὕρῶν τοῖς γεωργοῦσι γλίσχρως διαρκούσαν, ἀργόν τε καὶ σχολαστὴν ὄχλον οὐ δυναμένην τρέφειν, ταῖς τέχναις ἀξίωμα περιέθηκε. » Τότε ὁμοίως κατὰ πρῶτον ἐπετράπη εἰς Ἀθήνας καὶ τὸ δικαίωμα τῆς διαθήκης εἰς τοὺς μὴ καταλιπόντας νόμιμα τέκνα, ἐνῶ πρότερον τῶν τοιούτων ἡ περιουσία ἀνήκεν αὐτοδικαίως εἰς τὸ γένος, ὡς συνέβαινε καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἐν γένει δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ διαθέτειν τὴν ἰδίαν περιουσίαν εἶναι πάντοτε σημεῖον ἀνωτέρου τινὸς πολιτισμοῦ διὰ τοῦτο ἦτο ἄγνωστον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς, καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἰνδοὺς, καὶ εἰς ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἔθνη. Ὁ Σόλων πρὸς τούτοις δὲν ἐπεκύρωσεν εἰμὴ τὸ περὶ φόνων μέρος τῆς Δρακοντείου νομοθεσίας, ὡς πρὸς δὲ τὰ

λοιπὰ ὄρισε ποινὰς μετριωτέρας, ὑπὲρ τὸ δέον μετρίας. Λ. χ. δὲν ἐπέβαλεν εἰς τὸν κλέπτην εἰμὴ διπλασίαν τοῦ κλαπέντος πράγματός ἀποζημίωσιν, καὶ εἰς τὸν ὑβριστὴν εἰμὴ πέντε δραχμῶν πρόστιμον· ὥστε βραδύτερον οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν πάλιν νὰ ἐπιτείνωσι πάσας ταύτας τὰς ποινὰς. Τελευταῖον ὁ Σόλων ἔθεσε νόμον κελεύοντα «ἄτιμον εἶναι (ἦτοι ἀπεστερημένον τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων) τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον» νόμον ὅστις ἐφάνη πολλάκις παράδοξος, ἀλλὰ ἐννοεῖται εὐκόλως ὅταν ἐνθυμηθῶμεν πῶς εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας. Εἰς τὰς μικρὰς ταύτας πολιτείας, καὶ αἱ κυβερνήσεις καὶ αἱ κατὰ τῶν κυβερνήσεων στάσεις συνέκειντο ἐξ ὀλίγων ἀνθρώπων. Ἐὰν οἱ πλείοτεροι τῶν πολιτῶν, ἀδιαφοροῦντες εἰς τὰ γινόμενα, δὲν συνέτάσσοντο οὔτε μετὰ τῆς κυβερνήσεως, οὔτε μετὰ τῆς στάσεως, ἡ ὀλεθρία αὕτη ταραχὴ ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ παραταθῆ ἐπ' ἄπειρον, ἐπὶ δὲ τέλους ἀνὴρ φίλαρχος ἠδύνατο δι' ὀλίγων μισθοφόρων νὰ μοναρχήσῃ ἀνατρέπων τὸ πολίτευμα. Ἀπὸ τῶν κινδύνων τούτων ἠθέλησε βεβαίως νὰ ἀπαλλάξῃ ὁ Σόλων τὰς Ἀθήνας, ἐπιβαλὼν, ἅμα ἐκτραγείσης στάσεως, εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας τὸ καθῆκον νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῆς μιᾶς ἢ μετὰ τῆς ἑτέρας μερίδος· διότι, τούτου γενομένου, ἡ ἔχουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς τοὺς πλείοτερους πολίτας μερὶς ὑπερίσχυεν ἀμέσως, ἔπαυεν οὕτω τάχιστα ἡ ἔρις καὶ προελαμβάνετο ἡ ἀνομος ἀνατροπὴ τῶν καθεστώτων.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν ἐν συνόψει αἱ νομοθετικαὶ τοῦ Σόλωνος διατάξεις. Αἱ διατάξεις αὗται ἐμφαίνουσι τοσαύτην περὶ τὰ σπουδαιότατα τῶν κοινωνικῶν, τῶν πολιτικῶν, τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων ἐμπειρίαν, καὶ τὸ δι' αὐτῶν ἀπαρτισθὲν πολίτευμα τοσοῦτον μὲν εἶναι ἀνώτερον ὢλων τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτευμάτων, τοσοῦτον δὲ εἰς πολλὰ προσεγγίζει πρὸς τὰς ὑγιειντέρας τῶν νεωτέρων χρόνων ἀρχάς, ὥστε περίεργον εἶναι βεβαίως νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερον ὅπως οὖν μέχρι τίνος τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἦτο ἔργον αὐτοῦ τοῦ Σόλωνος, καὶ μέχρι τίνος ἐδανείσθη οὗτος, περὶ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, προὔπαρχούσας ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ δοξασίας.

Θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ πολιτεύματος τούτου ἦτο, ὅτι, διὰ νὰ εἰμπορῆ τις νὰ ἐκλεχθῆ εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, δὲν ἀπῆτειτο μὲν νὰ ᾖναι ἐκ γενετῆς εὐπατρίδης, δὲν ἤρκει ὁμως καὶ νὰ ᾖναι ἀπλῶς πολίτης Ἀθη-

νῶν, ἀλλ' ἔπρεπε πρὸς τούτοις νὰ ἔχη ὠρισμένην τινὰ περιουσίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος κατήργησε μὲν τὴν προὔπαρχουσαν ἀριστοκρατίαν, δὲν καθιέρωσεν ὅμως διὰ μιᾶς τὴν βραδύτερον ἐπελθοῦσαν δημοκρατίαν, ἀλλὰ περιωρίσθη εἰς τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι καλουμένην τιμοκρατίαν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ τοιούτου πολιτεύματος πολεμεῖται ὑπὸ πολλῶν, οἵτινες ἀξιούσιν, ὅτι εἶναι περιττὸν καὶ ἐπιζήμιον μάλιστα νὰ ὀρίζῃ τὸ πολίτευμα τεκμήριόν τι πολιτικῆς ἰκανότητος καὶ ὅτι ὁ λαὸς δύναται πάντοτε οἰκοθεν νὰ διακρίνη τοὺς ἰκανωτέρους τῶν πολιτῶν. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ κρίνωμεν τίς εἶναι ἢ προτιμότερα τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων δοξασιῶν, ὧν ἑκάτερα προτείνει ὑπὲρ ἑαυτῆς πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς λόγους. Ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ, οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει τὸ ἀπολύτως ὀρθόν. Αὐτὸς δὲ ὁ Σόλων ἐρωτηθεὶς ποτε, ἐὰν νομίζῃ ὅτι ἔδωκε τοὺς ἀρίστους εἰς τοὺς Ἀθηναίους νόμους, ἀπεκρίθη: «τοὺς ἀρίστους ἐξ ἐκείνων οὓς ἠδύνατο νὰ παραδεχθῶσι.» Βέβαιον ὅμως εἶναι, ὅτι ἅμα τὸ πολίτευμα ὀρίζῃ τεκμήριον πολιτικῆς ἰκανότητος, ἢ πολιτικῆ ἐπιστήμῃ δὲν ἐπενόησεν ἄχρι τοῦδε τεκμήριον τοιοῦτον ἄλλο παρὰ τὸ ὑπὸ τῆς Σολωνείου νομοθεσίας καθιερωθὲν. δηλαδή ἄλλο παρὰ τὴν περιουσίαν. Τὸ θαυμαστότερον τῶν νεωτέρων πολιτευμάτων, τὸ ἀγγλικὸν πολίτευμα, ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως στηρίζεται ἄχρι τοῦδε. Ἀλλ' ἢ τιμοκρατία, καὶ τοι κατὰ πρῶτον ἴτως ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι εἰς Ἀθήνας καθιερωθεῖσα, δὲν ἦτο ἐπινόημα τοῦ Σόλωνος. Εἰς τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐλληνικὰς ἀποικίας, περὶ ὧν μετ' οὐ πολὺ θέλομεν πραγματευθῆ ἑκτενέστερον, οἱ εὐπωρότεροι τῶν πολιτῶν κατεξανέστησαν, ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τῶν εὐπατριδῶν, καὶ ἔλαβον ἐνεργὸν εἰς τὴν πολιτείαν μέρος, ἰδίως εἰς Μίλητον, εἰς Ἐφεσον, εἰς Κολοφῶνα· ὁ δὲ Σόλων, ὅστις ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ἐπεσκέφθη, χάριν ἐμπορίας, τὰς χώρας ταύτας, παρέλαθεν ἐκεῖθεν πιθανώτατα τὰς τιμοκρατικὰς ἀρχάς, τὰς ὑποίας βραδύτερον καθιέρωσεν ἐν Ἀθήναις διὰ τοῦ πολιτεύματος αὐτοῦ. Ὁ μιλῆσιος Φωκυλίδης, ὅστις ἦτο σύγχρονος τοῦ Σόλωνος, ἐξέφρασεν εἰς τὰ ποιήματα αὐτοῦ ὧν ἐλάχιστα περιεσώθησαν ἀποσπάσματα, ἀρχὰς προσεγγίζουσας εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Σόλωνος. ἸΤί σημαίνει, λέγει, νὰ κατὰ γηται τις ἐξ εὐγενῶν, ὅταν δὲν ἔχη τοῦ λόγου τὸ δῶρον, οὔτε τῆς συνέσεως;

τί πλέον γένος εὐγενῆς εἶναι,
οἷς οὐτ' ἐν μύθοις ἔπεται χάρις οὐτ' ἐνὶ βουλῇ;

Ῥητῶς δ' ἐκήρυττεν ὅτι θέλει νὰ ᾖναι μέσος πολίτης, δηλαδή οὔτε εὐπατρίδης οὔτε πάλιν ἐκ τοῦ ὄχλου.

Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι.

Ἐπίσης καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ ἐλληνικῶν ἀποικιῶν, περὶ ὧν ὁμοίως μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ὁμιλήσει, οἱ εὐπορώτεροι πολῖται κατέλαβον τὰ πράγματα ἀντὶ τῶν εὐπατριδῶν, ἔτι ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἄξιον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι, ὅτι, ὀλίγα μετὰ τὸν Σόλωνα ἔτη, ἐν πόλει τῆς Ἰταλίας μὴ ἐλληνικῆ, ἐν Ῥώμῃ, ἣτις ἐπέπρωτό ποτε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ κόσμου, ἐρρυθμίσθη τὸ πολίτευμα ἐπὶ τὸ τιμοκρατικώτερον ὑπὸ τοῦ Σερουίου Τυλλίου, τοῦ βασιλεύσαντος αὐτόθι ἀπὸ τοῦ 578 μέχρι τοῦ 535 ἔτους πρὸ Χριστοῦ· διότι οἱ πολῖται διηρέθησαν εἰς διαφόρους τάξεις ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν κτημάτων αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακρίσεως ταύτης, ἀπεδόθησαν μὲν εἰς τοὺς εὐπορωτέρους μεγαλήτερα περιτὴν ψηφοφορίαν δικαιώματα, ἐπεβλήθησαν δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ μεγαλήτερα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας βάρη.

Ἄλλ' ἂν καὶ περὶ τῶν ἐλληνικῶν πολιτευμάτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἀτελεστάτας εἰδήσεις, ἀπὸ τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων συνάγεται οὐδὲν ἥττον ὅτι τὸ Σολώνειον πολίτευμα ἐστηρίζετο μὲν ἐφ' ἧς καὶ ἐκεῖνα ἀρχῆς, δὲν εἶχεν ὁμοιωμένην τινα πρὸς τὰς μερικωτέρας αὐτῶν διατάξεις· τὸ δὲ γνωστότερον Ῥωμαϊκὸν διέφερεν οὐσιωδέστατα ἀπὸ τοῦ Σολωνείου, διότι κατὰ μὲν τὸ τελευταῖον τοῦτο, τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἐπετρέπετο εἰς πάντας τοὺς πολίτας, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, κατὰ δὲ τὸ πρῶτον, τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν δὲν παρεχωρεῖτο κυρίως εἰμὴ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγεσθαι διετήρουν μόνον οἱ εὐπατρίδαι. Ὡστε ἐξ ὅλων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς τιμοκρατίας εὔρεν ὁ Σόλων προὔπαρχουσαν ἐν τῷ ἐλληνικῷ κόσμῳ, ἐφήρμοσε δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην κατ' ἴδιόν τινα τρόπον.

Ἐξαιρέτως δὲ εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Σόλωνος ὀφείλεται, καθ' ὅσον ἤξεύρομεν, τὸ σύστημα τῆς ἀναλογικῆς ἄμα καὶ βαθμολογικῆς φορολογίας, καθ' ἣν, ὡς εἶδομεν, ἡ φόρος ὄχι μόνον ἀνάλογος ἦτο τῆς περιουσίας, ἀλλὰ καὶ βαθμηδὸν ἐπετείνετο καθ' ὅσον ἡ περιουσία ἦτο μεγαλητέρα. Ἡ τοιαύτη φορολογικὴ ἀρχή, ἣτις καίτοι θεωρεῖται ἡ

δικαιοτέρα πάσης ἄλλης οὐδ' εἰς τὰς μάλιστα εὐνομουμένας τῶν νεωτέρων πολιτειῶν δὲν ἐφηρμόσθη εἰμὴ ἐν μέρει μόνον, οὐδ' ὁλως ἀναφαίνεται ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ πολιτεύματι. Διότι κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὀρισθέντος τοῦ εἰσπρακτέου ποσοῦ, τὸ ποσὸν τοῦτο ἀνελογίζετο πρὸς τὸ σύνολον τῆς φορολογητέας περιουσίας καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην εἰσεπράττοντο ἐν ἡ πλείονα νομίσματα ἀφ' ἐκάστης χιλιάδος. Ἀ. χ. ὑποτεθείσθω ὅτι ἡ πολιτεία εἶχε χρεῖαν 100,000. τὸ δὲ φορολογητέον ποσὸν ἦτο 50,000,000· ἡ ἀναλογία τοῦ εἰσπρακτέου ποσοῦ ἦτο δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, ὥστε καὶ ὁ ἔχων 100,000 περιουσίαν, ἐπλήρωνε δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, καὶ ὁ ἔχων 75,000 δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, καὶ ὁ ἔχων 50,000 ἢ 25,000 ἢ 10,000, πάντες δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις ἐπλήρωνον ἐνῶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐὰν ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα κατέβαλλε 12 $\frac{0}{100}$, ὁ ἔχων 300 δραχμῶν εἰσόδημα δὲν κατέβαλλεν εἰμὴ 10 $\frac{0}{100}$, ὁ δὲ 200, μόνον 5 $\frac{0}{100}$.

Ἄλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διατάξεις, ὅσον εὐφυῶς καὶ ἂν ἦσαν ἐπινοημένοι, δὲν ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ὅσον ἡ σεισάχθεια καὶ τὰ πρὸς ἐμφύχωσιν τῆς βιομηχανίας ὑπὸ τοῦ Σόλωνος νομοθετηθέντα. Ἐὸ τεκμήριον μάλιστα τῆς πολιτικῆς ἰκανότητος ὁλως ἐξέλιπε, μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων, διότι μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, ὅλοι αὐτῶν οἱ πολῖται ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα, ἄνευ διακρίσεως περιουσίας· ἐνῶ ἂν ὁ δῆμος δὲν ἀπηλλάττετο τῆς δουλείας εἰς ἣν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸ τοῦ Σόλωνος κατεφέρετο, ἡ δὲ βιομηχανία δὲν ἐλάμβανε τοσαύτην ὑπὸ τοῦ νομοθέτου τούτου ἐμφύχωσιν, ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων βεβαίως δὲν ἤθελεν ἀκμάσει ὅσον ἤκμασεν.

Εἶδομεν ὅτι, κατὰ τοὺς προϋπάρχοντας νόμους, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ τὴν ὀφειλὴν αὐτοῦ Ἀθηναῖος ἐγίνετο δούλος τοῦ δανειστοῦ· καὶ ὄχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. Εἶδομεν ὅτι πολλοὶ τῶν πενήτων πολιτῶν εἶχον ἤδη τῶν ἀποβάλλει τὴν ἐλευθερίαν καὶ περιέλθει εἰς τὴν τοῦ δούλου κατάστασιν· ὅτι πολλοὶ καὶ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεποιήθησαν, ἀπολέσαντες μετὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῆς πατρῴου αὐτῶν γλώσσης. Εἶδομεν ὅτι καὶ οἱ διατηροῦντες ἔτι μικρὰ τινα κτήματα, διετέλουν εἰς κατάστασιν τσοῦτον γείτονα τῆς δουλείας, καθὸ ὑποβεβλημένοι εἰς ὑποχρεώσεις βαρυτέρας

καὶ αὐτῶν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν εἰλώτων, ὥστε ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ καταντήσωσιν ἐπίσης δούλοι, ἄλλοι δὲ ἐδραπέτευον εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. "Ἄπας γὰρ ὁ δῆμος, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἦν ὑπόχρεως τῶν πλουσίων. Ἐὰν λοιπὸν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἦσαν ἔτι μικρὰ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅτι ὁ κύριος πόρος ἦτο ἡ γῆ, ὅτι ἡ γῆ αὕτη ἦτο περιωρισμένη καὶ ἄκαρπος, καὶ προσέτι εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀνθρώπων, εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἀττικὴ, ἐξακολουθούσης τῆς τριαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἤθελε καταντήσει νὰ κατοικῆται ὑπὸ εὐαρίθμων τινῶν γαιοκτητῶν καὶ ὑπὸ πολλῶν ὑποτελῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἤθελον ἐπὶ τέλους λάβει τύχην ἐντελῶς ὁμοίαν τῆς τύχης τῶν εἰλώτων τῆς Σπάρτης ἢ τῶν πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας, ἄλλοι δὲ ἤθελον περιέλθει εἰς τὴν ἀμφίβολον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἐλευθέρου κατάστασιν, εἰς ἣν εὐρίσκοντο οἱ κατωνακοφόροι καὶ οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος, οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἀκτήμονες ἢ ὀλιγοκτήμονες γεωργοὶ (σελ. 225 καὶ ἐπ.). Ἀπὸ τοιούτων δὲ στοιχείων ὁρμωμένη ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, οὐδέποτε ἤθελεν ἀποβῆ ἰσχυρά· διότι οἱ μὲν πολλοὶ, ἕνεκα τῆς δουλικῆς αὐτῶν καταστάσεως, ἤθελον διὰ παντὸς μένει ἀπεστερημένοι ἐλευθέρου καὶ γενναίου φρονήματος, οἱ δ' ὀλίγοι ἤθελον φροντίζει μόνον πῶς νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ ὡς πλεῖσται ἄλλαι ἐλληνικαὶ ὀλιγαρχίαι, ἤθελον προθύμως προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν μέγαν βασιλεῖα τῶν Περσῶν. Ἰ Τίς ἀπήλλαξε τῶν δεσμῶν τούτων τὴν Ἀττικὴν; Ἰ Τίς ἐμόρφωσε τὸν πυρῆνα τοῦ πολυχρίθμου, τοῦ γενναίου, τοῦ φιλελευθέρου αὐτῶν δήμου; Τίς παρεσκεύασε τοὺς πολίτας οἵτινες ἀπέρριψαν μετὰ περιφρονήσεως τὰς περὶ ὑποταγῆς ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου, οἵτινες ἠγωνίσθησαν ἐν Μαραθῶνι, ἐν Σαλαμῖνι, ἐν Πλαταιαῖς, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρωταίτιοι καὶ οἱ πρωτουργοὶ τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς Ἑλλάδος; Ἰ Τίς, προλαμβάνων τοὺς αἰῶνας, καθιέρωσε περὶ τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας, ἀρχὰς ἀξίας τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης; Ἰ Ὁ Σόλων διὰ τῆς σεισαχθείας αὐτοῦ, δι' ἧς ἐγένοντο μὲν αὐτῆς ἀπὸ δούλων ἐλευθερίαι, πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων κάτοικοι, ἀπηγαρεύθη δὲ τοῦ λοιποῦ νὰ περιβάλλωνται τὸν χιτῶνα τῆς δουλείας Ἀθηναῖοι πολῖται. Καὶ διὰ νὰ ἐννοήσωμεν οἷον ἦτο τὸ δαιμόνιον ἐκεῖνο τοῦ Σόλωνος πνεῦμα, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν, τίνες ἦσαν αἱ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ τούτου ζητήματος διατάξεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ποιοῦτεματος, τὸ ὁποῖον ἐν

τούτοις ὑπῆρξε βεβαίως τὸ τελειότατον τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων καὶ περὶ τινὰ λογιζέται ἔτι ἀπαράμιλλον. Ἐν Ῥώμῃ λοιπὸν μέχρι τοῦ 325 πρὸ Χριστοῦ ἔτους, ἦτοι εἰς χρόνους κατὰ 300 περίπου ἔτη μεταγενεστέρου τοῦ Σόλωνος, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος αὐτοῦ ὀφειλέτης περιήρχετο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ δανειστοῦ, ὅστις ἐδικαιούτο ἢ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὸν ὡς δούλον, ἢ νὰ τὸν θανατώσῃ· καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν οἴκοι τῶν πατρικίων ἦτοι τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ῥώμης, ἔβριθον τοιούτων ὀφειλετῶν περιελθόντων εἰς δεινὴν δουλοσύνην. Περὶ τὸ 325 ἔτος, κατηργήθη τελευταῖον καὶ ἐν Ῥώμῃ τὸ θηριῶδες ἐκεῖνο τοῦ δανειστοῦ δικαίωμα, ἀλλὰ ὄχι ὡς πρὸς πάντας τοὺς ὀφειλέτας. Ἐκτοτε, καθόσον μὲν προέκειτο περὶ ὀφειλῆς προερχομένης ἐξ ἀγοραπωλησίας καὶ ἄλλων τοιούτων συναλλαγῶν, ἢ περὶ ὀφειλῆς τόκων δανείου εἰς χρήματα δοθέντος, ὁ δανειστής δὲν εἶχε πλέον τὸ δικαίωμα νὰ μεταχειρισθῇ ὡς δούλον τὸν μὴ δυνάμενον νὰ πληρώσῃ ὀφειλέτην· ἀλλ' ὅμως διετήρησε τὴν προτέραν ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὸν ὀφειλέτην τὸν μὴ πληρώνοντα αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τοῦ εἰς χρήματα δοθέντος δανείου, καὶ ἐξηκολούθησε σώζων καὶ μέχρι τινὸς ἑνασκῶν, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, τὴν ἐξουσίαν ταύτην μέχρι τῆς τρίτης, μέχρι τῆς τετάρτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἀληθῶς εἶπεῖν μέχρι τοῦ μεγάλου νομοθέτου Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντος κατὰ τὴν ἕκτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα. Ὅπόσον πρωϊμώτερον ὁ Σόλων ἀνεγνώρισε καὶ καθιέρωσε ἐν Ἀθήναις, τὰς χριστιανικὰς περὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἀρχάς!

Ἀλλὰ μόνη ἡ σεισάχθεια δὲν ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα δώσῃ εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν μετ' οὐ πολὺ οὗτος ἐκτῆσατο καὶ δι' ἧς τοσοῦτον θαυμασίως ἤκμασεν. Ἡ σεισάχθεια ἀνέδειξε μὲν ἐλευθέρους, τοὺς δούλους, καθιέρωσε δὲ τὴν ἀρχὴν, ὅτι πολίτης Ἀθηναῖος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ κατασταθῇ δούλος· ἀλλὰ, ἵνα ἀληθῶς ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐλευθερία αὕτη καὶ παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτῆς καρπούς, ἔπρεπε νὰ δοθῇ καὶ πόρος ζωῆς ἀποχρῶν εἰς τοὺς ἐλευθέρους τούτους ἄνδρας. Ἡ γεωργία δὲν ἐπῆρκει πρὸς τοῦτο· διότι ἡ χώρα τῆς Ἀττικῆς, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ θρέψῃ τοὺς πολλοὺς αὐτῆς κατοίκους· ὥστε ἂν ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τοῦτο ἡ προτέρα κατάστασις, οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων, ἢ ἤθελον ἀποδημήσει ἵνα ζητήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πόρον ζωῆς, ἢ

ἤθελον ὑποκύψει αὖθις εἰς τοὺς ὀλίγους πλουσίους· οὐδέποτε δὲ ἤθελον ἀναδειξεί τὸ γενναῖον καὶ ἐλεύθερον φρόνημα, εἰς κτῆσιν, συντήρησιν καὶ ἐπίδοσιν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑλικὴ ἀνεξαρτησία. Τοῦτου ἕνεκα ὁ Σόλων ἠγωνίσθη νὰ ἐμψυχώσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐμπορίαν καὶ κατώρθωσε τῶντι νὰ ἀνοίξῃ εἰς τὸν δῆμον νέα ἐργασίας καὶ πορισμοῦ στάδια καὶ νὰ φέρῃ εἰς τὸν τόπον νέα κεφάλαια, δι' ὧν ὁ λαὸς τῆς Ἀττικῆς ἠυπόρησεν, ἐξεπαιδεύθη, ἐμεγαλοφρόνησε καὶ ἐν γένει ὑλικῶς τε καὶ ἠθικῶς παραδόξως προέκοψεν. Ἀνεδείχθη δὲ ὁ Σόλων καὶ κατὰ τοῦτο ἄνθρωπος τῶν νεωτέρων χρόνων μᾶλλον ἢ τῆς ἀρχαιότητος· διότι ὄχι μόνον εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πολιτείας ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ῥητῶς ἀπηγορεύοντο, καὶ αὕτη δὲ ἡ γεωργία ἀνετίθετο εἰς δούλους, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ἐνδοξότατοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ξενοφῶν ἐθεώρουν ἀναξίαν τοῦ ἐλευθέρου πολίτου πᾶσαν ἐργασίαν ἄλλην ἢ τὴν γεωργίαν, τὴν ὀπλασκίαν, τὴν ἀθλητικὴν καὶ τὴν μουσικὴν. Ὁ Μακώλαιϋ εἶπέ που, ὅτι τὰ μέγιστα τῶν πνευμάτων ὁμοιάζουσι τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων· διότι καθὼς αἱ κορυφαὶ αὗται φωτίζονται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἀκτίων τοῦ ἡλίου, ἐνῶ εἰς τὰς πεδιάδας ἐπικρατεῖ ἔτι βαθύτατον σκότος, οὕτω καὶ τὰ πνεύματα ἐκεῖνα πρῶτα περιουγάζονται ὑπὸ τῆς αἴγλης τῆς ἀληθείας, ἐνῶ αἱ πυκναὶ σκιαὶ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀπάτης καλύπτουσιν ἔτι τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄχλον. Τοιοῦτον ἦτο τὸ τοῦ Σόλωνος πνεῦμα, ὅστις λογίζεται εὐλόγως ὡς ὁ πρακτικώτατος τῶν νομοθετῶν τῆς ἀρχαιότητος, διότι πρῶτος ἀνεγνώρισε καὶ καθιέρωσεν ἀληθείας κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς, αἵτινες δὲν ἔμελλον νὰ ἀποβῶσι κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος κτῆμα εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἑκατονταετηρίδων.

Ἀλλὰ τὸ μέγα ἔργον τοῦ Σόλωνος ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ διὰ πολλῶν δοκιμασιῶν, πρὶν ἢ παραγάγῃ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ἀγαθοὺς καρπούς. Ἡ νέα νομοθεσία οὐδετέραν τῶν ἀντιθέτων μερίδων ἐντελῶς ἠυχαρίστησε, διότι οὐδὲ προέθετο τοιοῦτό τι, τούλάχιστον ὅπως ἐννοοῦσι τοῦτο αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μερίδες, ὧν ἐκάστη ζητεῖ πάντοτε νὰ σφετερισθῇ μὲν ὅσον ἐνεστί πλειότερα πλεονεκτήματα, νὰ καταθλίψῃ δὲ ὅσον ἐνεστί πλειότερον τοὺς ἀντιπάλους. Ὁ Σόλων ἐνόησεν ἄλλως τὴν ἐντολήν αὐτοῦ. Εἰς τὸν πολὺν δῆμον, πρότερον σχεδὸν δούλον ὄντα καὶ μὴ ἔχοντα πολιτικὸν τι δικαίωμα, ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐλευθερίαν, ἐπέτρεψε

δὲ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ὄχι πλέον τι. Τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἀπέδωκεν εἰς μόνους τοὺς εὐπορωτέρους, μὴ θεωρήσας φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς ἀρχὰς εἰς ἀνθρώπους μέχρι τῆς χθὲς δούλους ὄντας, διότι ὄχι μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ φυσικώτατον ἦτο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν νέαν αὐτῶν ἐξουσίαν εἰς τὸ νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς προτέρους δυνάστας, ἐξ οὗ τὰ πράγματα ἤθελον καταντήσῃ ἄνω κάτω. Κυρίως μάλιστα εἰπεῖν, τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ ἐκλέγεσθαι διετήρησαν οἱ εὐπορώτεροι τῶν εὐπατριδῶν· διότι ἡ γῆ, ἀπὸ τῶν προσόδων τῆς ὁποίας ἐξηρτᾶτο ἡ ἐνάσκησις τοῦ προκειμένου δικαίωματος, ἀνῆκεν ἀνέκαθεν εἰς τοὺς εὐπατρίδας· ναὶ μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπέβαλον τὰ κτήματά των· ἀλλὰ τὰ κτήματα ταῦτα, τὰ πλεῖστα τοῦλάχιστον, περιῆλθον, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πάλιν εἰς τὴν κυριότητα τῶν πλουσίων εὐπατριδῶν, διότι αὐτοὶ εἶχον τὰ πρὸς ἀγορὰν αὐτῶν κεφάλαια. Ἐκ τῶν τοῦ δήμου εἶχον μὲν εὐπορήσει τινές, ἀλλὰ τοιοῦτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι πολλοὶ καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι μετεχειρίσθησαν βεβαίως τὰ ἄλλως τε ὄχι μεγάλα κεφάλαια αὐτῶν εἰς ἀγορὰν κτημάτων· οἱ πλεῖστοι ἐξηκολούθησαν μᾶλλον μετερχόμενοι τὰ ἐπαγγέλματα δι' ὧν εἶχον βελτιώσει τὴν τύχην αὐτῶν αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, τὴν τέχνην, τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν. Καὶ ἔπειτα, διὰ νὰ ἔχη τις τὸ δικαίωμα οὐ μόνον τοῦ ἐκλέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκλέγειν ἀπλῶς, ἀπηγεῖτο πρὸς τούτοις, μέχρι τοῦ Κλεισθέ- νους, νὰ ἀνήκῃ εἰς γένος τι, πολλοὶ δὲ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦσαν εἰς γένος τι κατατεταγμένοι. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ εὐπατρίδαι, διὰ τὴν πατρο- παράδοτον θρησκευτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπιρροὴν ἣν εἶχον εἰς τὰς φυ- λὰς, τὰς φρατρίδας, τὰ γένη, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ κατισχύωσι συνήθως εἰς τὰς ἐκλογάς. Τοῦτο μόνον εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐ- τῶν αὕτη δὲν ἦτο ἤδη ὅσον ἄλλοτε ἐπικίνδυνος, διότι ἐπὶ τέλους ἡ ἐκλογὴ ἀνῆκεν εἰς τὸν δῆμον, ὅστις ἠδύνατο νὰ προτιμήσῃ πάντοτε τοὺς μετριεπαθεστέρους καὶ συνετωτέρους τῶν εὐπατριδῶν· πρὸς δὲ τούτοις διὰ τοῦ δικαίωματος τὸ ὑποῖον ἔλαβε νὰ ζητῇ λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν, περιέστελλε τὴν ἀυθαιρεσίαν αὐτῶν. Οὕτω πως ἔκρινε τὸ πολί- τευμα τοῦ Σόλωνος ὁ Ἀριστοτέλης. «Ἐπεὶ Σόλων γε ἔοικε, λέγει, τὴν ἀναγκαιοτάτην ἀποδιδόναι τῷ δήμῳ δύναμιν, τὸ τὰς ἀρχὰς αἰρεῖσθαι καὶ εὐθύνειν· μηδὲ γὰρ τούτου κύριος ὢν ὁ δῆμος, δούλος ἂν εἴη καὶ πολέμιος. Τὰς δ' ἀρχὰς ἐκ τῶν γνωρίμων (τῶν ἐπισήμων, τῶν εὐπα-

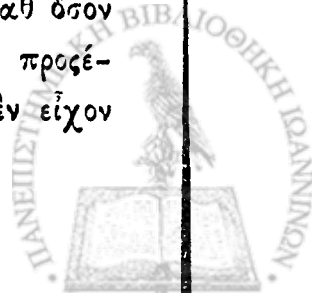
τριδῶν) καὶ τῶν εὐπόρων κατέστησε πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμων, καὶ ζευγιτῶν, καὶ τρίτου τέλους, τῆς καλουμένης ἱππάδος· τὸ δὲ τέταρτον θητικόν, οἷς οὐδεμιᾶς ἀρχῆς μετῆν.» Αὐτὸς ὁ Σόλων κηρύττει, ἐν ταῖς ὑποθήκαις εἰς Ἀθηναίους, ὅτι προέθετο νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀντιθέτους μερίδας, ὅχι νὰ ἐπιφέρῃ τὸν ἀποκλειστικὸν θρίαμβον τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, διότι δὲν ἦτο ὀπαδὸς φατρίας, ἀλλὰ τῆς ὅλης πόλεως διαλλακτῆς, καὶ δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸ πρό ποδῶν συμφέρον, ἀλλὰ εἰς ἅπασαν τὴν μέλλουσαν τῆς πατρίδος τύχην. Εἰς μὲν τὸν δῆμον, λέγει, ἔδωκα τόσον κράτος ὅσον ἐπαρκεῖ εἰς τὰς χρείας αὐτοῦ, οὔτε ὑπεραυξήσας, οὔτε ἐλαττώσας τὴν τιμὴν αὐτοῦ· ὦρισα δὲ καὶ εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον δύναμιν καὶ ἦσαν ἐπιφθονοὶ διὰ τὰ χρήματα αὐτῶν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχωσὶ τι πέραν τοῦ πρέποντος. Στὰς δὲ ἐν τῷ μέσῳ ἀμφοτέρων, ὠπλισμένος διὰ τῆς κρατερᾶς τοῦ νόμου ἀσπίδος εἰς οὐδένα ἐπέτρεψα νὰ νικήσῃ ἀδίκως τὸν ἄλλον.

Δῆμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον κράτος, ὅσον ἐπαρκεῖ,
τιμῆς οὔτ' ἀφελὼν, οὔτ' ἐπορεξάμενος·
οἱ δ' εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγῆστοι,
καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀοικῆς ἔχειν·
ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερόν σάκος ἀμφοτέροισιν,
νικᾶν δ' οὐκ εἶασ' οὐδετέρους ἀδίκως.

Ἄλλ' ἤδη ἐκ τούτου δηλοῦται ὅτι αἱ ἀξιώσεις ἐκατέρας τῆς μερίδος ἦσαν ὑπέρογκοι. Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ Σόλων σαφέστερον λέγει, ὅτι ἂν ἤθελε πράξει ὅσα ἦσαν ἀρεστὰ εἰς τοὺς μὲν ἢ τοὺς δὲ, ἡ πόλις ἤθελε στερηθῆ πολλῶν ἀνδρῶν.

... Εἰ γὰρ ἤθελον
ἅ τοῖς ἐναντίοισιν ἦνδανεν τότε.
αὐθις δ' ἅ τοῖσιν ἀτέροις, δρᾶσαι...
πολλῶν ἂν ἀνδρῶν ἢ δ' ἐχτήρωθη πόλις.

Τί ἐζήτουν οἱ μὲν καὶ τί ἐπόθουν οἱ δὲ, ἀκριβῶς δὲν ἠξεύρομεν. Τὸ φυσικώτερον καὶ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τῶν εὐπατριδῶν οἱ μὲν πενέστεροι ἠγανάκτουν, διότι ἐστερήθησαν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι, οἱ δὲ πλουσιώτεροι, διότι ἀπέβαλον πολλὰ τῶν εἰς αὐτοὺς ὀφειλομένων καὶ ὑπεβλήθησαν, παρεκτός τούτου, εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ δήμου. Ἐκ τῶν τοῦ δήμου πάλιν, οἱ μὲν εὐπορώτεροι, ὅχι μόνον ἐστερήθησαν ὁμοίως πολλῶν τῶν εἰς αὐτοὺς ὀφειλομένων, ἀλλὰ, καθ' ὅσον δὲν εἶχον ἐγγεῖον περιουσίαν, οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι προσέλαβον, καὶ ἂν τυχὸν δὲν ἦσαν καταγεγραμμένοι εἰς γένος, δὲν εἶχον

οὔτε τὸ δίκαιωμα τοῦ ἐκλέγειν. Οἱ δὲ ἀπορώτεροι, ἀπηλλάγησαν μὲν πολλῶν δεινῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ὅσοι δὲν ἦσαν γεννηῆται, δὲν ἦσαν οὐδὲ ἐκλογεῖς, καὶ πρὸ πάντων οἱ πλειότεροι ἔμειναν οὐδὲν ἤττον πένητες, διὸ ἐμεμφιμοῖρουν ἴσως κατὰ τοῦ νομοθέτου, ὅστις δὲν εὔρε τὸ μυστήριον νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς πλουσίους. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἡ νέα νομοθεσία, εἰ καὶ ψηφισθεῖσα ἄνευ δυσκολίας καὶ συζητήσεως, οὐδένα ἐν τούτοις ἠὲ χαρίστησε, καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐχαιρέτιζον τὸν Σόλωνα ὡς φίλον καὶ σωτῆρα, ἅμα ἀρξαμένων τῶν νέων νόμων νὰ ἐκτελῶνται, τὸν ἐθεώρησαν ὡς πολέμιον.

. νῦν δὲ μοι χολούμενοι
λοξὸν ὀφθαλμοῖς ὀρώσι πάντες ὥστε δῆλον.

Ὁ Σόλων ὑπέστη τὴν πρώτην ταύτην ἀδικίαν τῶν συμπολιτῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ ἡμερότητας καὶ μετριοπαθείας· διότι ἤξευρεν ὅτι εἰς τὰ μεγάλα ἔργα εἶναι δύσκολον νὰ εὐχαριστήσῃ τις πάντας·

ἔργμασιν ἐν μεγάλοις πᾶσιν ἀδεῖν χαλεπόν.

Οἱ δυσηρεστημένοι, καὶ εἶδομεν ὅτι τοιοῦτοι ἦσαν σχεδὸν πάντες, προσήρχοντο πρὸς αὐτὸν, ἐρωτῶντες τί σημαίνει τοῦτο καὶ τί τὸ ἄλλο, καὶ πῶς ἔχει νὰ ἐκτελεσθῇ· δὲν ἤρκοῦντο δὲ εἰς τὸ νὰ δηλώσιν ἀπορίας, ἀλλὰ καὶ παρατηρήσεις ἐπήνεγκον, καὶ συμβουλὰς περὶ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως, ὥστε ἡ θέσις του μετ' ὀλίγον κατήντησεν ἀφόρητος, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ποιήμασιν εἰκονίζει ἐμφαντικώτατα τὴν δεινὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστη, λέγων ὅτι, πανταχόθεν διασπώμενος, ἐστρέφετο ὡς² λύκος διωκόμενος ὑπὸ πολλῶν κυνῶν·

τῶν οὐνεκ' ἀρχὴν πάντοθεν κυκεύμενος
ὡς ἐν κυσὶν πολλαῖσιν ἐστράφη λύκος.

Ὅθεν μετ' οὐ πολὺ, θεωρῶν ὅτι ἐὰν ἔμενεν εἰς Ἀθήνας, ἤθελεν ἀναγκασθῆ νὰ ἐπιχειρήσῃ τροπολογίας ἀτελευτήτους. ἐζήτησε παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἄδειαν δεκαετοῦς ἀπουσίας, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ θέλουσι παρὰ πάντων ἀναγνωρισθῆ καὶ ἐκτιμηθῆ τὰ πλεονεκτήματα τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ βαθεῖα πεποίθησις ἣν εἶχεν ἀναχωρῶν, ὅτι οἱ νέοι νόμοι θέλουσι μείνει ἀμετάβλητοι μέχρι τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ. Διότι, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, « οὐκ οἶοί τε ἦσαν αὐτὸ ποιῆσαι Ἀθηναῖοι· ὀρκίοισι γὰρ μεγάλοισι κατεῖχοντο, δέκα ἔτεα χρήσεσθαι νόμοισι τοὺς ἂν σφι Σόλων θῆται. » Ἐκ τούτου γίνεται πρόδηλον ὅποιαν ἱερότητα οἱ προ-

πάτορες ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς τὸν ἅπαξ γενομένον ὄρκον. Ὁ Σόλων ἀποδημήσας, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπορεύθη εἰς Αἴγυπτον, ἔπειτα δὲ εἰς Κύπρον, Ἡ δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Κροΐσου συνέντευξις, ἦν τοσοῦτον χαριέντως ἰστόρησεν ὁ Ἡρόδοτος, εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἀπίθανος, διότι, πλὴν τῶν ἄλλων, φαίνεται γενομένη περὶ τὸ 553 ἔτος, ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Κροΐσου ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου, ἐνῶ ὁ Σόλων ὄχι μόνον εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Ἀθήνας πολὺ πρότερον, ἢτοι περὶ τὸ 560, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀποθάνει μικρὸν μετὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔτος. Ὅπως δὴποτε, ὁ Σόλων, ἐπιστρέψας εἰς τὰς Ἀθήνας, εὔρε μεγάληνπραγμάτων ἀλλοίωσιν καὶ θλιβερώτατα ψευθείσας τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ.

Τῶντι, οἱ μὲν νόμοι αὐτοῦ ἔμειναν ἀναλλοίωτοι, ἀλλ' αἱ τρεῖς μερίδες, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀγωνισθῆ, διὰ τοῦ νέου πολιτεύματος, νὰ συνδιαλλάξῃ, διεφέροντο πρὸς ἀλλήλας ὡς οὐδέποτε καὶ ἀντιπαρετάσσοντο ὑπὸ ἴδιον ἐκάστη ἀρχηγόν. Τῶν μὲν Πεδιέων προΐστατο εἰς ἕξ αὐτῶν, Λυκοῦργος ὁ Ἀριστολαΐδου· τῶν δὲ Παράλων, ὁ γαμβρὸς τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένης Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαίωνος, τοῦ στρατηγῆσαντος τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ κατὰ Κιρραίων πολέμῳ καὶ φίλου διαβοήτου γενομένου τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροΐσου· τῶν δὲ Διακρίων, ὁ εὐπατρίδης Πεισίστρατος ὁ Ἰπποκράτους. Ἡ ἐπικινδυνώτερα τῶν τριῶν τούτων μερίδων ἦτο ὁμολογουμένως ἡ τελευταία, ἣτις συνέκειτο ἐκ τῶν πενεφτέρων γεωργῶν, μεθ' ὧν συνετάσσοντο οἱ ἀπορώτεροι κάτοικοι τῆς πόλεως. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ὄντες πολυπληθέστεροι καὶ ἀμαθέστεροι τῶν ἄλλων, πρὸς δὲ τούτοις, διὰ τὴν πενίαν, ἐπιρρεπέστεροι πρὸς πᾶσαν καινοτομίαν καὶ ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, ἠδύνατο εὐκόλως νὰ παρασυρθῶσιν ὑπὸ ἀρχηγοῦ ἐπιτηδείου καὶ φιλάρχου. Τοιοῦτος δὲ ἦτο ὁ Πεισίστρατος. Ὁ Πεισίστρατος ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὅπως καὶ ὁ Σόλων, ἀριστεύσας εἰς τὸν κατὰ Μεγαρέων πόλεμον. Εἶχε δὲ καὶ ἐπιφάνειάν τινα πολιτικῆς ἀρετῆς, δημοτικὸς μὲν ὦν περὶ τοὺς λόγους καὶ τοὺς τρόπους, ἐλευθέριος δὲ πρὸς τοὺς πένητας, ἐπιδεικτικὸς δὲ περὶ τὴν μετριοφροσύνην, διότι ἡ πονηρία, καὶ ἰδίως ἡ πολιτικὴ πονηρία, κατορθώνει νὰ συνδυάζῃ τὰς δύο ταύτας ἀσυμβιβάστους ιδιότητας. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην τῶν ἀρετῶν περιωρίζετο ἢ πρὸς τὸν Σόλωνα ὁμοίότης τοῦ ἀνδρός· ὁ Σόλων ἠγωνίσθη νὰ ἀναδείξῃ τοὺς συμπολίτας ἀξιόους νὰ ἄρχωσιν αὐτοὶ τῆς πόλεως· ὁ δὲ Πεισίστρατος ἤθελε

νά ἄρχῃ αὐτὸς διὰ τῶν συμπολιτῶν· καὶ ἐπιτηδείως μὲν διαπαιδαγωγήσας τοὺς πολλοὺς, οὐδὲν ἤττον δὲ ἐπιτηδείως ἐμπορευθεὶς τὰς ἀμοιβαίας ἀντιπαθείας τῶν δύο ἄλλων μερίδων, ἐπέτυχε μετ' ὀλίγον τοῦ σκοποῦ. Ὁ Σόλων ἐνόησε κάλλιστα ποῦ βαίνουσι τὰ πράγματα· καὶ τοι δὲ καταβεβλημένος ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρατος, ἐπεχείρησε νὰ προλάβῃ τὴν ἐπιχειμένην συμφορὰν καὶ πρὸ πάντων νὰ ἀντιταχθῆ εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Πεισιστράτου· ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, τὰ ἐξημμένα πάθη καὶ τὰ τετυφλωμένα συμφέροντα δὲν ἤκουσαν τὴν φωνὴν τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριότητος.

Ὁ Πεισίστρατος ἐλέγετο μὲν καὶ ἦτο ἀρχηγὸς κυρίως τῶν Διακρίων, οἵτινες ἐπλειονοψήφουν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εἶχεν ὅμως βεβαίως ὀπαδοὺς καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων μερίδων, διότι ἐν ἔτει 560, ὅτε, καταβαλὼν τοὺς ἀντιπάλους, ἐσφετερίσθη τὴν ὅλην ἀρχὴν, ἡ βουλὴ συνέκειτο ἐκ φίλων αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν βουλήν οἱ πένητες δὲν ἦσαν ἐκλέξιμοι. Ἀφ' ὧν λοιπὸν τούτων τῶν περιστάσεων ὠφελοῦμενος, ὁ Πεισίστρατος, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου, τραυματίσας ἑαυτὸν καὶ προσελθὼν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ ὀχλήματος φερόμενος, ἠπάτησε τὸ πλῆθος ὅτι κινδυνεύει δῆθεν νὰ δολοφονηθῆ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, παρέπεισε τὴν βουλήν καὶ τὴν ἐκκλησίαν νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ νὰ ἔχῃ 50 ῥοπαλοφόρους σωματοφύλακας, καὶ διὰ τούτων ἐγένετο ἀμέσως κύριος τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῶν πραγμάτων. Καὶ τὸ πρῶτον τοῦτο ἔτος τῆς τυραννίας τοῦ Πεισιστράτου ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας ὁ Σόλων. Ὁ γενναῖος γέρων εἶχε προσπαθῆσαι παντὶ σθένει ν' ἀντιταχθῆ εἰς τὸ περὶ ῥοπαλοφόρων ψήφισμα, προλέγων εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι δι' αὐτοῦ θέλουσιν ἀποβάλλει τὴν ἐλευθερίαν· καὶ ὅτε εἶδε πραγματωθέντα ὅσα προέβλεπε, κατελθὼν εἰς τὴν ἀγορὰν, ἐπεχείρησε νὰ ρίψῃ διὰ τῆς βίας τὸν παραβιαστὴν τῶν νόμων. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπρόσεξεν εἰς αὐτὸν καὶ πάλιν, διὰ τὸν φόβον. Τότε ἀπελπισθεὶς, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ἀναρτήσας τὰ ὄπλα αὐτοῦ πρὸ τῶν θυρῶν « ἐμοὶ μὲν, ἀνέκραξεν ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, ἐμοὶ μὲν ὡς δυνατὸν ἦν, βεβοήθηται τῇ πατρίδι καὶ τοῖς νόμοις, » καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἔμεινεν ἡσυχάζων καὶ ζητῶν ἐν τῷ θεωρητικῷ βίῳ τὰς παραμυθίας, τὰς ὁποίας ἡ ἀτυχία, καὶ ἰδίως ἡ πολιτικὴ ἀτυχία, πάντοτε εὕρισκε ἐν αὐτῷ. Τὸ γῆρας δὲν εἶχε μαράνει τὴν φαντασίαν αὐτοῦ· διότι τότε ἐποίησε τὴν λαμπρὰν ἐκείνην τῆς τυραννίδος εἰκόνα, ἣτις φαίνεται μᾶλλον προελθοῦσα ἀπὸ τῆς γραφίδος τοῦ μεγίστου τῶν ποιητῶν, ἢ τοῦ θετικωτάτου τῶν

πολιτικῶν ἀνδρῶν. Ἐκ νεφέλης, λέγει, προκύπτει ἡ ὕμνη τῆς χιόνος καὶ τῆς χαλάζης· ἐκ δὲ λαμπρᾶς ἀστραπῆς, γεννᾶται ἡ βροντή· οὕτως ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἀπόλλυται ἡ πόλις, ὁ δὲ δῆμος, ἔνεκα τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς τὸ κράτος τοῦ μονάρχου.

Ἐκ νεφέλης πέλεται χιόνος μένος ἠδὲ χαλάζης.
βροντή δ' ἐκ λαμπρᾶς γίγνεται ἀστεροπῆς·
ἀνδρῶν δ' ἐκ μεγάλων πόλις ὄλλυται· εἰς δὲ μονάρχου
δῆμος αἰδρίη δουλοσύνην ἔπεσεν.

Ἀκούων δὲ τοὺς Ἀθηναίους μεμψιμοιροῦντας δι' ὅσα ἔπαθον κακὰ, ἔλεγεν εἰς αὐτοὺς μετὰ πικρίας δικαίας τῇ ἀληθείᾳ, νὰ μὴ αἰτιῶνται τοὺς θεοὺς, διότι αὐτοὶ ἰδίαις χερσὶ κατεσκεύασαν τὴν δουλείαν των.

Εἰ δὲ πεπόνθατε λυγρὰ δι' ὑμετέραν κακότητα
Μὴ τι θεοῖς τούτων μοῖραν ἐπαμφέρετε,
Αὐτοὶ γὰρ τούτους ἠϋξήσατε ρύσια δόντες,
Καὶ διὰ ταῦτα κακὴν ἔσχετε δουλοσύνην.

Ὅταν δὲ πάλιν τὸν προέτρεπον πολλοὶ νὰ φύγη, ὡς τόσοι ἄλλοι, τὴν ἐνδεχομένην τοῦ τυράννου ἐκδίκησιν, καὶ τὸν ἠρώτων, τίνοι πιστεύων μένει· « τῷ γῆρα, » ἀπεκρίνετο. Καὶ ἀληθῶς ὁ Πεισιστρατος, ὅστις ἐν γένει ἀνεδείχθη ἐπιεικῆς, δὲν ἠνώγλησε τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς τοῦ δεινοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου, ὥστε ἀπέθανεν ὁ μέγας ἀνὴρ ἐν εἰρήνῃ, τεθλιμμένος μὲν διότι εἶδε τὴν ματαιώσιν τῶν ἀγώνων αὐτοῦ, ἀλλὰ ἔχων βεβαίως τὴν περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος παρηγορίαν, τὴν ὁποίαν ὁ δίκαιος θεὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ δίδῃ εἰς τοὺς εὐεργέτας τούτους τῆς ἀνθρωπότητος, ὡσάκις βλέπωσι τὴν πρόσκαιρον ἀνατροπὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν· τὴν παρηγορίαν, ὅτι θέλει ἔλθει ποτὲ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, σωφρονήσαντες, θέλουσι δώσει νέαν ζωὴν εἰς τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο πολίτευμα, καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ κρηπίδος, θέλουσιν ἐγείρει ἅπαν τὸ μέλλον τῆς πατρίδος αὐτῶν μεγαλεῖον.

Ὁ δὲ Πεισιστρατος δὲν διετήρησε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἐξουσίαν τὴν ὁποίαν ἐσφετερίσθη· αἱ δύο ἄλλαι μερίδες, ἐνωθεῖσαι, ἐπέφερον τὴν ἐξωσιν αὐτοῦ ἐν ἔτει 559. Πάλιν ὅμως, μετὰ πέντε περίπου ἔτη, κατάρθωσε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Μεγακλέους, τοῦ ἰσχυροῦ τῶν Παράλων ἀρχηγοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ γαμβρὸς ἔγινεν ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ διὰ τῆς συμπράξεως αὐτοῦ, ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας, ἀνέκτησε τὴν τε ἀκρόπολιν καὶ τὴν ἀρχὴν. Ἄλλ' οὐδὲ τότε διετήρησεν αὐτὴν πολὺ· διότι

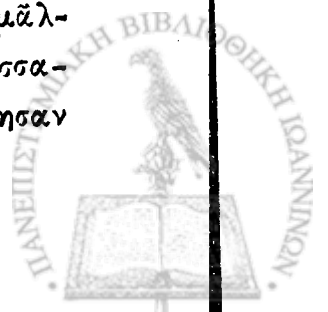

δυσαρεστηθέντος τοῦ Μεγακλέους καὶ συνταχθέντος αὐθις μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Πεδιέων Λυκούργου, ὁ Πεισιστρατος ἠναγκάσθη νὰ φύγη τὸ δεύτερον ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ τότε ἀπεφάσισεν, ἀφίνων κατὰ μέρος πᾶσαν μετὰ τῶν ἄλλων μερίδων συμμαχίαν, νὰ ἀρπάσῃ δι' ἀπροκαλύπτου βίας τὴν ἐξουσίαν. Κατασταθεὶς δὲ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἐρετρίαν, ὅπου εἶχεν, ὡς φαίνεται, πολλοὺς φίλους, καὶ ὅπου διατρίβων εὕρισκετο πλησίον τῆς Διακρίας, δὲν ἔπαυσεν, ἐπὶ ἑνδεκα περίπου ἔτη, παρασκευαζόμενος. Ἡ ἐν τῇ Ἀττικῇ περιουσία του εἶχε δημευθῆ, ἀλλὰ δὲν ἔστερεῖτο πόρων, διότι εἶχεν ἐν Θράκῃ, παρὰ τὸν ποταμὸν Στρυμόνα, μεγάλα κτήματα· πρὸς τούτοις ἔλαβε καὶ ἀπὸ ἄλλων πόλεων, ἰδίως ἀπὸ τῶν Θηβῶν, ἀπὸ τοῦ Ἄργου, καὶ παρὰ τοῦ τυράννου τῶν Ναξίων Λυγδάμιος, λόγου ἀξίαν συνδρομὴν, ὥστε τῷ 541, ἀναχωρήσας ἐξ Ἐρετρίας μετὰ ἰκανῆς δυνάμεως, ἀπέβη εἰς τὸν λιμένα τῆς Διακρίας, τὸν Μαραθῶνα, ὅπου συνέλεξεν ἐν ἀσφαλείᾳ ἅπαντας τοὺς ὀπαδοὺς· καὶ ἔπειτα ὀρμήσας ἐπὶ τὸ ἄστυ διὰ ξηρᾶς, κατετρόπωσε τοὺς ἐξ Ἀθηνῶν ἀντεπεξεληθόντας ἀντιπάλους, περὶ τὸ ἱερόν τῆς Παλληνίδος Ἀθηνᾶς, εἰς τὴν μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμητοῦ κοιλάδα, καὶ εἰσῆλασε τροπαιοῦχος εἰς τὴν πόλιν. Διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ δὲ τὸ μετὰ τοσούτου κόπτου ἀνακτηθὲν κράτος, ἀντὶ μὲν τῶν ἐγχωρίων μισθοφόρων, προσέλαβεν ἤδη ξένους, συλλαβὼν δὲ τοὺς παῖδας τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ὅσοι δὲν προέλαβον νὰ φύγωσιν, ἐξαπέστειλεν ὡς ὁμήρους εἰς Νάξον, πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Λύγδαμιν. Οἱ θεσμοὶ ὅμως τοῦ Σόλωνος διετηρήθησαν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων δύο τυραννίδων, ἐκτὸς μόνον ὅτι πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ καὶ πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πεισιστράτου. Οἱ πένητες τῶν ὀποίων οὗτος ἐλέγετο ἀρχηγός δὲν ἔλαβον νέα πολιτικὰ δικαιώματα, ἀλλὰ μόνον ὑλικὰ εὐεργετήματα, διότι εἰς πολλοὺς μὲν ἔδωκε σπορὰν καὶ κτήνη, ἵνα ἀσχοληθῶσιν εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς πολλοὺς δὲ ἐπρομήθευσεν ἄλλην ἐργασίαν, διὰ τῶν πολυτελῶν ἅμα καὶ χρησίμων οἰκοδομημάτων δι' ὧν ἐκόσμησε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Τότε ἤρχισε νὰ κατασκευάζεται ὁ μέγας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ναός, τοῦ ὁποίου τὰ εἰρήπια θαυμάζομεν ἔτι σήμερον πρὸς νότον τῶν ἀνακτόρων, καὶ ὅστις ὢν πολὺ μεγαλύτερος τοῦ Παρθενῶνος, ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ τελειώσῃ ποτὲ, ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· συνεπληρώθη δὲ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας 650 περίπου ἔτη μετὰ τὸν Πεισιστρατον, ὑπὸ τοῦ ῥωμαίου αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ· τότε ὁμοίως, ἐπὶ Πεισιστράτου, ἐκτίσθη ἡ δημοσία κρήνη

Καλιρρόη καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐγένοντο ἔργα. Ἴνα δὲ ὑπάρχωσιν οἱ ἀναγκαῖοι πρὸς τοῦτο πόροι, ἐπεβλήθη τακτικός ἐπὶ τῆς γεωργίας φόρος, ἀφ' ἧς εἰσεπράττετο τὸ δέκατον τῶν προϊόντων. Ὁ Πεισίστρατος πρὸς τοῦτοις ἔδρυσε τὴν περιφανῆ τῶν Ἀθηνῶν πανήγυριν, ἣτις ἐτελεῖτο ἀπαξ κατὰ τετραετίαν, κατὰ πᾶν τρίτον ὀλυμπιακὸν ἔτος, καὶ ὠνομάζετο «μεγάλα παναθήναια,» πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν μικρῶν, τῶν ἐτησίων, ἅτινα, ὑπάρχοντα πρότερον, ἐξηκολούθησαν οὐδὲν ἥττον καὶ εἰς τὸ ἐξῆς κατ' ἔτος πανηγυριζόμενα. Ἀνεδείχθη δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ τῶν γράμμάτων φίλος γενναῖος. Ὡς ὑπερβολὴν μὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ λεγόμενον, ὅτι πρῶτος αὐτὸς συνεκρότησεν ἐν ὄλον ἀπὸ τῶν πρότερον διεσπαρμένων καὶ μεμονωμένων βραψωδιῶν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας, πιθανώτατον ὅμως φαίνεται, ὅτι ἐφρόντισε νὰ γίνῃ συλλογὴ τῶν ἡμερικῶν ἐπῶν πληρεστέρα καὶ ἀκριβεστέρα τῶν προηγουμένων πλὴν τούτου πρῶτος αὐτὸς ἐν Ἑλλάδι συνεκρότησε βιβλιοθήκην, τῆς ὑποίας ἐλευθερίως ἐπέτρεπεν εἰς τὸ κοινὸν τὴν χρῆσιν. Μεγάλαι ἐπὶ πᾶσιν ἀνεδείχθησαν αἱ Ἀθηναῖαι ἐπὶ Πεισιστράτου καὶ ἐξωτερικῶς· διότι ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ἢ τῆς δευτέρας αὐτοῦ τυραννίδος, Μιλτιάδης ὁ Κυψέλου, ὁ θεῖος τοῦ μετέπειτα τοῦ Πέρσας ἐν Μαραθῶνι νικήσαντος Μιλτιάδου, κατέκτησε τὴν θρακικὴν χερσόνησον, ὃ ἔστι τὴν χερσόνησον ἣτις σχηματίζει τὴν εὐρωπαϊκὴν πλευρὰν τοῦ Ἑλληςπόντου, ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης τυραννίδος, κατέκτησαν οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ τὴν ἄσιανὴν πλευρὰν τοῦ Ἑλληςπόντου, τὸ Σίγειον, πόλιν κειμένην ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Τρωάδος, ἀνήκουσαν πρότερον εἰς τοὺς Μιτυληναίους, ἥδη δὲ ἐπιτραπεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἠγησίστρατον. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Πεισίστρατος ἐκάθηρε τὴν Δῆλον, ἐν ἣ ἐτελεῖτο ἡ τῶν Ἰώνων πανήγυρις περὶ ἧς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν μετ' οὐ πολὺ ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτὸς παρεσκεύασε πρῶτος τὴν μετὰ τῶν Ἰώνων προσοικειώσιν τῶν Ἀθηνῶν.

Ὅποσον δὲ εἶχε παγιώσει τὸ κράτος αὐτοῦ δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν του συμβάντα ἐν ἔτει 527, ἐκληρονόμησαν ἀκωλύτως τὸ ὄλον αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα οἱ τρεῖς νόμιμοι υἱοὶ του, Ἴππίας, Ἴππαρχος καὶ Θεσσαλός. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀδελφῶν, ὁ μὲν Ἴππίας ἦτο πολιτικώτερος τῶν ἄλλων, ὁ δὲ Ἴππαρχος φιλόμουσος μᾶλλον καὶ πρὸς τὰς ἐξεις καὶ ἡδονὰς τῆς νεότητος ἐπιρρεπής, ὁ δὲ Θεσσαλός διεκρίνετο ἰδίως ἐπὶ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ. Κατ' ἀρχὰς ἐμιμήθησαν

οὔτοι μέχρι τινός τὸν πατέρα των· διότι, εἰ καὶ περιεστοιχισμένοι ὑπὸ ξένων πάντοτε μισθοφόρων, οἵτινες ἐκαλοῦντο Λυκόποδες, ἐτήρησαν ὁμως τοὺς τύπους τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, ἀπλὴν καθόσον αἰεὶ τινα ἐπεμέλοντο σφῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς εἶναι.» Διετέλεσαν δὲ καὶ προστάται τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων, ἀθροίσαντες ἰδίως περὶ αὐτοὺς τοὺς ὀνομαστοτάτους τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὸν χαριέστατον τῶν λυρικῶν τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν Ἀνακρέοντα τὸν Τηϊόν, τὸν ἐπιτήδειον ἐρμηνευτὴν τῶν χρησμῶν Ὀνομάκριτον, τὸν διθυραμβοποιὸν Λᾶσον τὸν Ἑρμιονέα, τὸν Κεῖιον Σιμωνίδην, γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς ὡς φίλον τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Σκοπαδῶν. Οἱ Πεισιστρατίδαι πρὸς τούτοις ἠλάττωσαν εἰς τὸ ἡμισυ καὶ τὸν ἐπὶ τῆς γεωργίας φόρον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρεξेत्रάπησαν εἰς βιαίαις τινὰς καὶ ἀτόπους πράξεις· ἐδολοφόνησαν τὸν Κίμωννα, ἀδελφὸν μὲν τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ κατακτῆσαντος τὴν θρακικὴν χερσόνησον, πατέρα δὲ τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικηφορήσαντος καὶ ἐπεχείρησαν, ὡς λέγεται, νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἐγγείου φόρου διὰ τῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος καὶ διὰ τῆς ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν λειτουργιῶν. Ἡ ἐκ τούτου προκύψασα εὐλογος κοινὴ δυσἀρέσκεια ἠϋξήσε διὰ τὴν δεινὴν ὕβριν τὴν γενομένην τῷ 514, ὑπὸ τοῦ Ἰππάρχου κατὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Ἀρμοδίου, ὅστις τότε ἀπεφάσισεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀριστογείτονος, νὰ δολοφονήσῃ τοὺς τυράννους. Καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν τὸ ἐπιχείρημα εἰμὴ κατὰ τοῦ Ἰππάρχου· ἀλλ' ὁ Ἰππίας, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, ἀπέβη ἐν γένει τραχύτερος περὶ τὸ πολίτευμα αὐτοῦ καὶ ἠγωνίσθη, διὰ πολλῆς βίας, νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτόν· ἐνταύτῳ δὲ προβλέπων τὴν προσεχῆ πτώσιν, ἐθησαύριζε διὰ πάσης καταθλίψεως καὶ παρεσκευάζεν εἰς ἑαυτὸν ἄσυλον, ἐν ἀποτυχίᾳ, συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἀρχεδίκην μετὰ Αἰαντίδου, υἱοῦ τοῦ τυράννου τῆς Λαμφάκου Ἰππόκλου, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Δαρείου.

Ἦτο τῶντι φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξόριστοι, ὧν προΐσταντο οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, ἀπὸ τῆς τριαύτης τῶν πραγμάτων καταπτώσεως. Κατ' ἀρχὰς οὔτοι ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσιν οἰκοθεν τὴν ἐξωσιν τῶν τυράννων, καὶ κατέλαβον ἐπὶ τούτῳ τὸ ἐπὶ τοῦ Πάρνηθος Λειψύδριον· ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰππίου καὶ τότε ἐζήτησαν ἐξωθεν συμμάχους. Φυσικοὶ σύμμαχοί των ἦσαν οἱ Σπαρτιάται, οἵτινες,

ὡς εἶδομεν, κατεπολέμησαν ἀπανταχοῦ τὴν τυραννίδα· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως, ἄδηλον διὰ τί, ἐφαίνοντο νωθροὶ καὶ μὴ διατεθειμένοι νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἄλλ' οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, ὧν προίστατο τότε Κλεισθένης ὁ τοῦ Μεγακλέους υἱός, ἔγγονος δὲ τοῦ πολυθρυλήτου Σικυωνίου Κλεισθένους, ἦσαν ἄνθρωποι πολυμήχανοι, τὸ δὲ περίεργον, καὶ τοὶ ἐξόριστοι, ἦσαν, ὡς ἄλλοτε ὁ Πεισίστρατος, καὶ πλούσιοι, ἴσως ἀπὸ τῆς μεγάλης προικὸς ἣν εἶχε λάβει ἡ Ἀγαρίστη· ὅθεν, πυρποληθέντος τῷ 548 τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, ἀνέλαβον αὐτοὶ τὴν ἐργολαβίαν τῆς ἀνοικοδομήσεως αὐτοῦ καὶ ἐξετέλεσαν τὸ ἔργον πολὺ μεγαλοπρεπέστερον ἢ ὅτι ἦσαν, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, ὑπόχρεοι· διὸ ἠύνοσῦντο ὑπὸ τῆς Πυθίας καὶ δι' ἐπανελημμένων αὐτῆς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας παραγγελημάτων, κατέπεισαν τελευταῖον τούτους νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἔξωσιν τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἡ πρώτη τῆς Σπάρτης στρατιὰ, ἡ ἀπὸ θαλάσσης εἰς Φάληρον ἀποβιβάσθεισα, ἦτο εὐάριθμος καὶ ἀπεκρούσθη τόσῳ μᾶλλον εὐκόλως, ὅσῳ καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι εἶχον λάβει παρὰ Θεσσαλῶν χιλίων ἰππέων ἐπικουρίαν, ὑπὸ τὸν βασιλέα ἢ ταγὸν Κινεάν. Ἀλλὰ τότε ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα αὐτὸς ὁ τῆς Σπάρτης βασιλεὺς Κλεομένης, ὁ τῶν Ἀργείων νικητῆς, ὅστις, ἐπελθὼν διὰ ξηρᾶς, κατετρόπωσε τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ ἠνάγκασε τὸν Ἰππίαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀποδημήσωσιν εἰς Σίγειον, τῷ 510, καταλύσας οὕτω τὴν περιβόητον ἐκείνην τυραννίδα, τὴν διαρκέσασαν 30 μὲν ἔτη ἀδιαλείπτως, 50 δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ Πεισιστράτου ἀποπείρας.

Ὑπεχώρησε δὲ τότε ἀμέσως καὶ ὁ Κλεομένης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, πεποιθὼς ὅτι διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν, θέλει ἡδὴ ἰσχύσει εἰς Ἀθήνας ἡ ἀριστοκρατία. Ἡπατήθη ὁμως· διότι οἱ μὲν εὐπατρίδαι συνησπίσθησαν τῶντι ὑπὸ Ἰσαγόραν τὸν Τισάνδρου, ἐκ περιφανῶν πατέρων καταγόμενον, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς ἀντιπάλου μερίδος, ὁ Ἀλκμαιωνίδης Κλεισθένης. Καὶ τοῦτο μάλιστα μαρτυρεῖ ὅποσον ὄριμος ἦτο ὁ λαὸς οὗτος πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν πολιτεύματος ἐλευθέρου. Ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη εἶχε στερηθῆ τῆς ἀκωλύτου ἐνασχήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἅμα δ' ἀνακτήσας αὐτὰ, προέβη εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας διὰ τῶν τακτικῶν ἐκείνων τρόπων δι' ὧν καὶ μόνων ἡ ἐλευθερία ἀσφαλίσκεται καὶ καρποφορεῖ· διὰ τῆς συγκροτήσεως ἡδηλαδὴ πολιτικῶν ὁμᾶδων αἵτινες ἔχουσι τὰ φρονήματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν καὶ πειθαρχοῦσιν

εἰς τοὺς ἀρχηγούς τούτους. Ἀμφότεραι αἱ τότε προκύψασαι ἐν Ἀθήναις πολιτικαὶ μερίδες, ἤηλον νὰ ἀποφύγωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς τυραννίας· ἀλλ' οἱ μὲν περὶ τὸν Ἰσαγόραν ἐπρέσβευον ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀσφαλίσωσι κατὰ τοῦ δεινοῦ τούτου, εἰμὴ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἀρχαῖον καθαρῶς ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα· οἱ δὲ περὶ τὸν Κλεισθένη ἐφρόνουν, ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ καὶ διὰ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος. Ἐνόμιζον μόνον ὅτι πρέπει νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀληθῶν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀρχῶν. Ποῖαι ἦσαν αἱ ἀρχαὶ αὗται; Ὅτι τὸ μὲν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἔχουσιν οἱ εὐπορώτεροι, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγειν πάντες οἱ πολῖται. Ἐν τούτοις εἶδομεν ὅτι πολλοὶ τῶν πολιτῶν, καὶ τινες τῶν εὐπορωτέρων, μὴ ὄντες γεννηταί, ἦτοι μὴ ἀνήκοντες εἰς γένος τι, ἀληθῶς ἀπεκλείοντο τῶν πραγμάτων, ὑπερίσχυον δὲ ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς ἐκλογὰς οἱ εὐπατρίδαι, καὶ ἕνεκα τῆς πατροπαράδοτου αὐτῶν ἐπιρροῆς εἰς τὰς φυλάς. Οἱ περὶ τὸν Κλεισθένη λοιπὸν ἐπρέσβευον, ὅτι ἔπρεπε νὰ εὐρεθῇ τρόπος νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἀνατροπὴ αὕτη τῶν βάσεων τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος. Καὶ ἐφαίνετο μὲν κατ' ἀρχὰς ὑπερίσχυον ὁ Ἰσαγόρας· διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ δυσπιστῶσιν ὀπωροῦν πρὸς τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον ἐτυραννήθησαν, ἀλλ' ὁ Κλεισθένης, ἐξηγήσας εἰς τὸν δῆμον τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ συμφέροντα καὶ τὰ ἀληθῆ αἰτία τῆς ἀποτυχίας τοῦ πολιτεύματος, ἐνίκησεν εἰς τὰς ἐκλογὰς, ἀναγορευθεὶς τῷ 510 ἐπώνυμος ἄρχων, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειοτάτην τινὰ μεταρρύθμισιν.

Πρὸ πάντων ὁ Κλεισθένης κατήργησε τὰς ἀρχαίας 4 φυλάς, καὶ ἐσύστησεν ἀντ' αὐτῶν νέας 10 φυλάς, εἰς τὰς ὁποίας κατετάχθησαν ἤδη ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι δηλαδὴ, οἵτινες, μὴ ὄντες κατατεταγμένοι εἰς τὰς προτέρας φυλάς, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐνασκήσωσι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα· ἔτι δὲ ὁ Κλεισθένης ἠύξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν, φυλετεύσας, ὅ ἐστι κατατάξας εἰς τὰς φυλάς καὶ πολλοὺς μετοίκους, ἦτοι εὐπόρους ξένους, ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐγκατεστημένους. Πρὸς τούτοις ὁ Κλεισθένης καταργήσας τὰς 48 ναυκραρίας, ἐσύστησεν ὡς κατωτάτην διοικητικὴν μονάδα, τὸν δῆμον, συγκροτήσας δῆμους πολὺ πλείονας τῶν ναυκραριῶν. ἠύξησε δὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν εἰς 500, λαμβανομένους ἀνὰ 50 ἐξ ἐκάστης φυλῆς, καὶ ὅλων τῶν ἀρχῶν εἰς δέκα, διότι ἕκτοτε 10 ἦσαν οἱ φύλαρχοι, 10 οἱ ταμίαι, 10 οἱ ἀποδέκται, 10 οἱ λογισταί, 10 οἱ ταξίαρχοι, 10 οἱ

στρατηγοί, κλπ. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ Κλεισθένης ἐπέτρεψε καὶ τὴν δικαστικὴν ἐν μέρει ἐξουσίαν εἰς τὸν δῆμον συνερχόμενον ἐπὶ τούτῳ εἰς πολυάριθμα ὀρκωτικά δικαστήρια, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν ὁμιλήσει πλείοτερα. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν μεταβολῶν τούτων ἦσαν πρόδηλα. Ἀφ' ἐνός οἱ ἀρχαῖοι εὐπατρίδαι, διανεμηθέντες ἤδη εἰς πολλοὺς νέους δήμους καὶ πολλὰς νέας φυλάς, ἀπέβαλον τὴν πατριὸν ἰσχύϊν ἣν εἶχον ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν εἰς τὰς ἀρχαίας φυλάς καὶ ναυκραρίας. Ἀφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ πάντες οἱ πολῖται κατετάχθησαν εἰς τὰς νέας φυλάς, οὐδεὶς ἀπεκλείετο τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν, ἐὰν δὲ εἶχε τὴν νενομισμένην περιουσίαν, καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι πρὸς τούτοις, ἐπειδὴ ἠὔξησεν ὁ ἀριθμὸς ὄλων σχεδὸν τῶν ἀξιωματῶν, καὶ ὅλοι οἱ πολῖται μετέσχον, ὡς ὀρκωτοί, τῆς δικαστικῆς ἐν μέρει τούλάχιστον ἐξουσίας, οἱ πολῖται ἐλάβανον ἤδη πολὺ ἐνεργητικώτερον ἢ ἄλλοτε μέρος εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ διετηρήθησαν οἱ θεσμοὶ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, ἀλλὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο ὠχυρώθη παραδόξως, διότι πλείστοι ὅσοι πολῖται ἔλαβον μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ.

Δὲν φαίνεται δὲ πιθανὸν τὸ λεγόμενον, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τινὸς συναγόμενον, ὅτι ἔκτοτε, εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, αἱ ἐκλογαὶ τῶν ἀρχῶν ἐνηργοῦντο, ὄχι διὰ χειροτονίας, ὡς ἄλλοτε, ἀλλὰ διὰ κληρώσεως. Ἀναμφίβολον μὲν εἶναι, ὅτι, ἐν τῇ ἀκολούθῳ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους καὶ ἐφεξῆς, οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες καὶ πρὸς τούτοις διάφοροι ἄλλαι ἀρχαί, ἐξελέγοντο ἐν Ἀθήναις διὰ κλήρου. Ἄλλ' ὁ Γρότε φρονεῖ, καὶ εὐλόγως νομίζομεν, ὅτι ἡ κλήρωσις δὲν εἰσῆχθη εἰμὴ ἀφοῦ ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀδιαφόρως ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον περιουσίαν, ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς ὅλας τὰς ἀρχάς, ὅπερ δὲν ἐγένετο εἰμὴ βραδύτερον τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τῷ 479, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην. Ἐπὶ Κλεισθένους καὶ μέχρι τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ Ἀριστείδου, ἐκλέξιμοι δὲν ἦσαν ἔτι εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι κατὰ τὰς προεκτεθείσας διακρίσεις τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος· τούτου δὲ βεβαίου ὄντος, ὅπως ἀπίθανον φαίνεται ὅτι εἰσῆχθη ἔκτοτε ἡ κλήρωσις. Τῶνόντι, κατὰ τὰς δημοκρατικὰς ιδέας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ κύριον προτέρημα τοῦ κλήρου ἦτο, ὅτι δι' αὐτοῦ ἕκαστος πολίτης, εἴτε πλούσιος, εἴτε πέννης, εἶχεν ἴσην πιθανότητα νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἀρχήν. Ἐνόσω ὁμοίως οἱ πένεστεροι δὲν ἦσαν ἐκλέξιμοι, ὁ κλήρος δὲν συνέφερε προδήλως εἰς αὐ-

τούς· διότι ὄχι μόνον δὲν ἔδιδεν εἰς αὐτούς κανὲν δικαίωμα, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀφῆρει τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον νὰ προτιμῶσι, διὰ τῆς χειροτονίας, μεταξὺ τῶν πλουσιωτέρων ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἤθελον ὡς ἄρχοντας. Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερον τεκμήριον, ὅτι ὁ κλῆρος εἰσῆχθη εἰς Ἀθήνας, ὄχι ἀπὸ Κλεισθένους, ἀλλὰ βραδύτερον. Ὁ κλῆρος εἶχεν ἀτόπημά τι, τὸ ὁποῖον κάλλιστα ἐνόει ἡ δημοκρατία τῶν Ἀθηναίων· τὸ ἀτόπημα, ὅτι ὡς ἐξ αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ περιέλθωσι τὰ πράγματα εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μὴ ἐχόντων τὴν ἀπαιτουμένην ἐμπειρίαν καὶ ἐπιτηδειότητα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ κληρωθεὶς, πρὶν ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, ὑπεβάλλετο εἰς τὴν λεγομένην δοκιμασίαν, ὅ ἐστιν εἰς δικαστικὴν τινα ἐξέτασιν, περὶ τοῦ ἂν ᾖ πολιτὴς καὶ ἂν δὲν παρεβίασεν ἀπαραιτήτους τινὰς ἠθικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς ὄρους· ὥστε διὰ τῆς δοκιμασίας, ὁ κακοῦθης ἄνθρωπος, καὶ ἂν τυχὸν ἤθελε κληρωθῆ, ἀπεκλείετο τῆς ἀρχῆς. Ἄλλ' ὁ κληρωθεὶς ἠδύνατο νὰ ᾖ χρηστὸς πολίτης, καὶ οὐδὲν ἦττον ἀνικανώτατος. Τούτου ἕνεκα, ἡ κλήρωσις οὐδέποτε ἐφηρμόσθη εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν στρατηγῶν, οἵτινες, δι' ὅλης τῆς δημοκρατικῆς τῶν Ἀθηναίων ἐποχῆς, ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας ἐκλεγόμενοι. Ἄλλὰ διατὶ ἡ ἐξαίρεσις αὕτη ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν στρατηγῶν; Βεβαίως διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἦτο τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας, καὶ ἀπῆτει πλείστην πείραν, δεξιότητα καὶ σύνεσιν· διὸ ἡ ἐνάσκησις αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ παραδοθῆ, εἰς τὴν τυφλὴν τύχην. Ἐπὶ Κλεισθένους ὅμως τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα δὲν ἦτο ἔτι τὸ τῶν στρατηγῶν, τοῦλάχιστον δὲν ἦτο μόνον τὸ τῶν στρατηγῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες διετέλουν ἔτι ἐκπληροῦντες σπουδαιότατα καθήκοντα. Ὁ Κλεισθένης ἐπέτρεψε μὲν, ὡς εἶπομεν, ἐν μέρει τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν δῆμον, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὰ πολυάριθμα ταῦτα τοῦ δήμου δικαστήρια, δὲν ἐδίκαζον ἔκτοτε εἰμὴ τὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα, αἱ δὲ ἰδιωτικαὶ δίκαι ἐξηκολούθησαν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον, δικαζόμεναι ὑπὸ τῶν ἐννέα ἀρχόντων· καὶ αὐτὸς ὁ Ἄρειος Πάγος, ὁ ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων συγκεκριημένος, διετήρησεν ἀξιόλογον μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ δικαστικῆς δικαιοδοσίας. Πλὴν τούτου, οἱ δέκα στρατηγοὶ ἀνέλαβον μὲν ἀπὸ Κλεισθένους τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ὁ τρίτος τῶν ἐνιαυσίων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος, διετήρησε πολλὰ τῶν δικαιωμάτων τὰ ὁποῖα εἶχε πάλαι ποτὲ ὡς ἀρχιστράτηγος· διότι ἦρχε καὶ ἤδη τῆς δεξιᾶς τοῦ στρατοῦ πτέρυγος καὶ προῆδρευε τοῦ στρατιωτικοῦ συμβουλίου τῶν στρατηγῶν; ὥστε,

δυσάκεις συνέβαινε διχοψηφία, ἀπὸ τῆς ψήφου τοῦ πολεμάρχου ἠδύνατο νὰ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τοῦ κράτους, ὅπως θέλομεν ἰδεῖ ἐπὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης. Ἐπὶ Κλεισθένους λοιπὸν τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἐνιαυσίων ἀρχόντων εἶχε μὲν κατὰ τι ἀποβάλλει τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχαίαν δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἔτι τοσοῦτον ἐκμηδενισθῆ, ὥστε, ἂν ἔκτοτε εἰσῆγετο ἡ κλήρωσις, νὰ ὑποληφθῆ μὲν ἀκίνδυνος ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, νὰ ἐπιφυλαχθῆ δὲ ἡ διὰ χειροτονίας ἐκλογή ὡς πρὸς τοὺς στρατηγούς, οἵτινες δὲν εἶχον ἔκτοτε καθήκοντα πολὺ σπουδαιότερα τῶν καθηκόντων ἅτινα ἐξεπλήρουν ἔτι οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες. Βραδύτερον ὅμως τὰ δύο ταῦτα ἀξιώματα μετέβαλον ὅλως διόλου θέσιν. Ἀφ' ἐνὸς ἡ κρίσις ὅλων τῶν δικῶν, καὶ αὐτῶν τῶν ἰδιωτικῶν, ἀπεδόθη εἰς τὰ πολυάριθμα τοῦ δήμου δικαστήρια, οἱ δὲ ἄρχοντες ἐμειναν ἀπλῶς προϊστάμενοι τῶν δικαστηρίων τούτων καὶ προανακριταὶ τῶν δικῶν. Ἀφ' ἐτέρου οἱ στρατηγοὶ ἰδιοποιήθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οὐ μόνον τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν διεξαγωγὴν ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πολιτείας ὑποθέσεων, οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ πολεμάρχου, ἀποβαλόντες κατὰ μικρὸν τὴν ὑλοσχερῆ ἐκείνην ἐκτελεστικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐξουσίαν καὶ δικαστικὴν ἀρμοδιότητα ἣν πάλαι ποτὲ εἶχον, περιεστάλησαν εἰς ἀπλᾶ τινὰ ἀστυνομικὰ καὶ παρασκευαστικὰ τῆς δικαστικῆς διαχείρισεως ἔργα. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ τοσοῦτον τότε ἐξηυτελίσθη, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν οἱ ἐπισημότατοι ἄνδρες ἐδέχοντο νὰ κληρωθῶσιν εἰς αὐτό. Τούλάχιστον ὁ Περικλῆς, ὅστις ἐπανειλημμένως ἐπὶ πολλὰ ἔτη προεχειρίσθη στρατηγός, οὐδέποτε διετέλεσεν ἄρχων. Τότε λοιπὸν εὐλογώτατον ἦτο νὰ λογισθῆ ἀκίνδυνος ἡ διὰ κληρώσεως ἐκλογή τῶν ἐννέα ἀρχόντων, νὰ ἐπιφυλαχθῆ δὲ ἡ χειροτονία ὡς πρὸς τινὰ ἄλλα σπουδαιότερα ἀξιώματα καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς στρατηγούς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξευτέλισις μὲν τοῦ πρώτου ἀξιώματος, ἐπίδοσις δὲ τοῦ δευτέρου, δὲν ἐπῆλθεν εἰμὴ πολὺ μετὰ τὸν Κλεισθένη, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν δευτέραν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ἐπειδὴ εἶναι βέβαιον ὅτι ὅτε εἰσῆχθη ἡ κλήρωσις, ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκλογῆς δὲν ἐφηρμόσθη εἰς τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα, τὸ τῶν στρατηγῶν τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦτο δὲν ἀπέβη κυριώτατον, εἰμὴ πολὺ μετὰ τὸν Κλεισθένη, φαίνεται διὰ τοῦτο πιθανόν, ὅτι ἡ κλήρωσις δὲν εἰσῆχθη εἰς τὸ τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα εἰμὴ βραδύτερον καὶ ὄχι ἀπὸ Κλεισθένους.

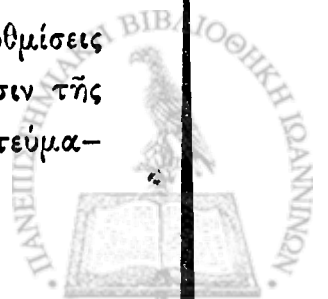
Βεβαίως ὁμως ἐπὶ Κλεισθένους ἐψηφίσθη ἐν Ἀθήναις θεσμός, ὅστις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις καὶ πολλὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων κατηγορίας, ὃ λεγόμενος ὄστρακισμός. Διὰ τοῦ ὄστρακισμοῦ ἠδύνατο πολίτης τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσημος νὰ ἐξορισθῆ, ἄνευ προηγουμένης κατηγορίας, ἀνακρίσεως ἢ ἀπολογίας ἐπὶ δέκα ἔτη, τὰ ὁποῖα βραδύτερον ἠλαττώθησαν εἰς πέντε. Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις περιεβάλλετο διὰ πλείστων ἐγγυήσεων. Πρὸ πάντων ἡ βουλή καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐβουλεύοντο καὶ ἀπεφάσιζον, ἐὰν ἡ κατάστασις τῆς πολιτείας ἦτο τοσοῦτον ἐπισφαλῆς, ἐὰν δηλονότι τὰ καθεστῶτα ἐκινδύνεον τοσοῦτον ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῆς δυνάμεως ἐνὸς ἀνδρός, ὥστε νὰ ἀπαιτῆται τοιαύτη ἔκτακτος ἀπόφασις. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ προεξαγωγικῇ ταύτῃ πράξει οὐδενὸς τὸ ὄνομα ἀνεφέρετο· τὸ ζήτημα ἐτίθετο ἀνωνύμως. Ἐὰν δὲ ἐλύετο καταφατικῶς, τότε ὠρίζετο ἡμέρα καθ' ἣν ἅπαντες οἱ πολῖται ἐκαλοῦντο εἰς τὴν ἀγορὰν, περίφρακτον οὔσαν καὶ ἔχουσαν δέκα μὲν εἰσόδους, διὰ τοὺς πολίτας ἐκάστης τῶν δέκα φυλῶν, δέκα δὲ δοχεῖα εἰς ἃ ἕκαστος πολίτης κατέθετε τὴν ψῆφόν του, δηλαδὴ ὄστρακον (ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ὄστρακισμός) ἦτοι κεραμίνην πινακίδα, ἐφ' ἧς ἦτο γεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός, ὅστις, κατ' αὐτὸν, ἔπρεπε νὰ ἐξορισθῆ· εἰς τὸ τέλος τῆς ἡμέρας ἠριθμοῦντο αἱ ψῆφοι, καὶ ἂν εὐρίσκετο, ὅτι τοῦλάχιστον 6,000 πολῖται ἐψήφισαν καθ' ἐνὸς τινος ἀνδρός, ὃ τοιοῦτος ἐξωρίζετο, εἰδὲ μὴ ἡ συνέλευσις διελύετο ἄπρακτος. Δέκα δὲ ἐπετρέποντο ἡμέραι εἰς τὸν ἐξόριστον, ἵνα τακτοποιήσῃ τὰς ὑποθέσεις του· μεθ' ὃ ἀπῆρχετο ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Διετῆρει ὁμως τὴν περιουσίαν του, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἔπασχε ποιήν.

Τίς ἦτο ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, δυνάμει τῆς ὑποίας ἐξωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως πολλοὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, καὶ ἕνεκα τῆς ὑποίας ἡ πόλις αὕτη κατηγορήθη ὡς ἀγνώμων πρὸς τοὺς μεγίστους αὐτῆς εὐεργέτας; Εἶδομεν, ὅτι εἰς τὰς μικρὰς ἐλληνικὰς πολιτείας, καὶ αἱ κυβερνήσεις καὶ αἱ κατὰ τῶν κυβερνήσεων ἀντιπολιτεύσεις συνέκειντο ἐξ ὀλίγου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, ὥστε αὐτόθι αἱ στάσεις ἠδύναντο νὰ διαιωνίζωνται, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνὴρ φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς ἠδύνατο, δι' εὐαρίθμων μισθοφόρων, νὰ ἀνατρέψῃ τὰ καθεστῶτα καὶ νὰ μοναρχήσῃ. Ὁ Σόλων ἐνόμισεν ὅτι θέλει προλάβει τὸ κακὸν τοῦτο, ἐπιβάλλων εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ καθῆκον, ἅμα προκύψῃ στάσις, νὰ συντάσσεται μετὰ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μερίδος· ὃ Σόλων ἠλπισεν ὅτι, τῶν πλειοτέρων πολιτῶν προς-

τεθέντων εις τήν άγαθωτέραν μερίδα, αύτη θέλει ύπερισχύσει, θέλει δέ καταπαύσει ούτω ή έρις. Άλλ' ή πείρα είχεν άποδείξει, ότι ό νόμος του Σόλωνα, καιτοι έπιβάλλον ποινήν άτιμίας εις τον άδιαφορούντα πολίτην, δέν ίσχυσε νά νικήση τήν συνήθη τών ανθρώπων νωθρότητα, τόσω μάλλον, όσω, ώς φαίνεται, ή ποινή εκείνη ήτο άπλή άπειλή και ούδέποτε σπουδαίως έφηρμόσθη· τούτου ένεκα ή μεταξύ Λυκούργου, Μεγακλέους και Πεισιστράτου έρις διήρκεσεν επί είκοσιν έτη, και επί τέλους επέφερε τήν όριστικήν παγίωσιν τής του Πεισιστράτου τυραννίδος. Ο Κλεισθένης λοιπόν ένόμισεν άναγκαϊον νά εύρει ή έτερός τις τρόπος θεραπειάς· και επί τούτω έκανόνισε τά του όστρακισμού, ώς προείρηται, όστις τρώντι, συνδυαζόμενος μετά τής βαθμιαίας άναπτύξεως του δημοσίου πνεύματος, άπήλλαξε τελευταϊον τήν πόλιν άπό του μεγάλου τής τυραννίδος δεινού. Άλλ' ό όστρακισμός έφηρμόσθη ένίστε άδίκως· δέν τό άρνούμεθα, ει και οι λέγοντες τούτο και έχοντες συνήθως πρό όφθαλμών τήν έξορίαν του δικαίου Άριστείδου, λησμονούσιν, ότι αύτός ό Άριστείδης είπε ποτέ, εκ τής έκκλησίας του δήμου άπερχόμενος, ώς ούκ έστι σωτηρία τοις Άθηναίων πράγμασιν, ει μή και Θεμιστοκλέα και αύτύν εις τό βάραθρον έμβάλοιεν· έστω όμως, ότι άδίκως ένίστε έφηρμόσθη ό όστρακισμός. Άλλά· τίνος άνθρωπίνης θεσμοθεσίας δέν έγένετο κατάχρησις; Και όταν συλλογισθώμεν, ότι εις πολλές νεωτέρας έπικρατείας, και εις αύτάς τάς κάλλιστα κυβερνωμένας, εις τήν Γαλλίαν, εις τήν Άγγλίαν αύτήν, πολλάκις έπίσημοι άνδρες, είτε άνήκοντες εις πεπτωκότα βασιλικά γένη, είτε και άλλοι, έξωρίσθησαν άνευ ούδεμιās προηγουμένης κοινής συζητήσεως και άποφάσεως· έξωρίσθησαν δια βίου, αυτοί τε και οι άπόγονοι αύτών, αι δέ περιουσίαι αύτών έδημεύθησαν· αντιπαραβάλωμεν δέ ταυτα πάντα πρός τάς διατάξεις του όστρακισμού, καθ' ός ίνα έξορισθῃ τις άπηρεϊτο προεισαγωγική άπόφασις τής βουλῆς και τής έκκλησίας, και έπειτα πάλιν όριστική άπόφασις 6000 τουλάχιστον ψήφων· ή δ' έξορία δέν διήρκει ειμή όλίγα έτη, ούδ' επέφερε τήν δήμευσιν τής περιουσίας, δέν δυνάμεθα, τῆ άληθεία, ειμή νά θαυμάσωμεν τήν μετριοπάθειαν τών προπατόρων ήμών.

Πάσαι λοιπόν αι δια του Κλεισθέους ενεργηθεϊσαι μεταρρυθμίσεις σκοπόν κύριον είχον νά άποτρέψωσιν, όσω δυνατόν, τήν άνόρθωσιν τής τυραννίδος· τούτο δια τής όχυρώσεως του Σολωνείου πολιτεύμα-

τος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστέλλετο πολὺ ἢ ὑπεροχὴ τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ὅθεν ὁ Ἰσαγόρας καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ἀγανακτήσαντες, ἐκάλεσαν εἰς βοήθειάν των τὸν Κλεομένην ὅστις δυσηρεστημένος ὢν ἐπίσης διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἐπιστρέψας προθύμως εἰς Ἀθήνας, μετὰ τινος μοίρας τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν πόλιν, ἠνάγκασε τὸν Κλεισθένη καὶ 700 οἰκογενείας ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ ὀπαδῶν, νὰ φύγωσι καὶ τότε ἐπεχείρησε νὰ διαλύσῃ τὴν νέαν βουλὴν τῶν 500 καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν ὄλην ἀρχὴν εἰς 300 φίλους τοῦ Ἰσαγόρου. Ἀλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος ὃν ὁ Πεισίστρατος ἐξεφόβει διὰ 50 ῥοπαλοφόρων ἀνδρῶν. Ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐτῶν, ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ αὐτοῦ κατάστασις εἶχε παραδόξως βελτιωθῆ ἢ τυραννὶς τῶν Πεισιστρατιδῶν εἶχε καταστήσει πᾶσαν τυραννίδα μισητήν· ὅθεν, ἀποποιηθείσης τῆς βουλῆς τοῦ Κλεισθένου, νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὴν περὶ τῆς διαλύσεως αὐτῆς ἀπόφασιν, τοσοῦτοι καὶ μετὰ τοσοῦτου θάρρους συνέρρευσαν περὶ αὐτὴν πολῖται, ὥστε ὁ Κλεομένης καὶ ὁ Ἰσαγόρας ὑπεχώρησαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἐπετράπη εἰς αὐτούς νὰ ἀπέλθωσι μεθ' ὄλων τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Σπάρτην. Οἱ ὀπαδοὶ ὅμως τοῦ Ἰσαγόρου συνελήφθησαν, κατεδικάσθησαν καὶ ἐθανατώθησαν, ὁ δὲ Κλεισθένης καὶ οἱ 700 ἐξόριστοι οἴκοι ἐν τῷ ἅμα ἀνεκλήθησαν, καὶ οὕτως ἐξησφαλίσθη ἡ τοῦ νέου πολιτεύματος ἐφαρμογή.

Τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ὑπερηφανείας, τὰ ὁποῖα ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν τοιαύτην τῆς ἐλευθερίας ἀνάκτησιν, ζωγραφίζονται ζωηρότατα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. «Ἀθηναί, λέγει, εἶσαι καὶ πρὶν μεγάλαι, τότε ἀπαλλαχθεῖσαι τυράννων, ἐγίνοντο μέζονες. . . . δηλοῖ δὲ οὐ κατ' ἐν μῶνον, ἀλλὰ πανταχῆ, ἡ ἰσηγορίη ὡς ἔστι χρῆμα σπουδαῖον, εἰ καὶ Ἀθηναῖοι τυραννεύομενοι μὲν, οὐδαμοῦ τῶν σφέας περιοικεόντων ἔσαν τὰ πολέμια ἀμείνους, ἀπαλλαχθέντες δὲ τυράννων, μακρῶ πρῶτοι ἐγένοντο· δηλοῖ ὢν ταῦτα, ὅτι κατεχόμενοι μὲν ἐθελοκράτες, ὡς δεσπότη, ἐργαζόμενοι, ἐλευθερωθέντων δὲ αὐτὸς ἕκαστος ἐωϋτῷ προεθυμέετο κατεργάζεσθαι.» Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἡρόδοτος ἐφάνη ἐνταῦθα ὀπωςοῦν ἄδικος πρὸς τὸ παρελθόν· διότι τελευταῖον ἐπὶ Πεισιστράτου αἱ Ἀθηναί ἀνεδείχθησαν πολλῶν ἐκ τῶν περιοικούντων, ἂν ὄχι ὄλων, ἰσχυρότεραι. Ἀλλ' ὁ πατήρ τῆς ἱστορίας, γράφων ταῦτα, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ μεγάλα τῆς ἰσηγορίας κατορθώματα, τὰ ἐπελθόντα κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα· τοὺς κατὰ Περσῶν θριάμ-

βους, τήν ήγεμονίαν των Ἀθηνῶν, τὰ δράματα του Αἰσχύλου, τὰ ἀριστοτεχνήματα του Φειδίου. Καί ἔπειτα ἡ συνετῶς διεξαγομένη ἐλευθερία, εἶναι ἀγαθόν τοσοῦτον μέγα, ὥστε ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ διατί οἱ Ἀθηναῖοι ἠγάλλοντο καί ἐμεγαλαύχουν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῷ ἅμα, ἐκτεθέντος του νέου πολιτεύματος εἰς δεινὴν δοκιμασίαν, ἐξῆλθον τροπαιοῦχοι ἀπὸ του πρώτου κινδύνου.

Τῶντοι, ὁ Κλεομένης δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ τὴν ἐκβασιν ἐκείνην τῆς των τυράννων καταλύσεως. Ναι μὲν καὶ ἀλλαχοῦ μετὰ τὴν πτώσιν των τυράννων δὲν ἐπανῆλθον αἱ ἀρχαῖαι ἀποκλειστικαὶ ἀριστοκραταί, ἀλλὰ τιμοκραταί, ὡς εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ τιμοκρατία ὅμως των Ἀθηνῶν, μάλιστα μετὰ τὰς διὰ Κλεισθέλους γενομένας μεταρρυθμίσεις, ἔρρεπε προδήλως πρὸς τὴν δημοκρατίαν, διὰ τε τὴν κατάργησιν των ἀρχαίων φυλῶν, καὶ τὴν ἐκ του φόβου κολόβωσιν τῆς ἀρχαίας των εὐπατριδῶν δυνάμεως, καὶ τὴν ὑπερβολικὴν του δήμου αὔξησιν, καὶ τὸ μέγα πλῆθος των δημοσίων ἀξιωματῶν ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἰδόντες ὅτι ἡ ἀρχαία ἀριστοκρατία δὲν δύναται νὰ ὑπερισχίσῃ, κατήντησαν νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι καὶ αὐτῆς τῆς τυραννίδος ἡ ἀνόρθωσις συνέφερεν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἡ νέα αὐτῆ των πραγμάτων κατάστασις· «νόψ λαβόντες, λέγει ὁ Πρόδοτος, ὡς ἐλεύθερον μὲν εἶναι τὸ γένος τὸ Ἀττικόν, ἰσόρροπον τῷ ἐωϋτῶν ἂν γένοιτο, κατεχόμενον δὲ ὑπὸ του τυραννίδι, ἀσθενὲς καὶ πειθαρχέσθαι ἐτοιμόν.»

Ὅθεν ὁ Κλεομένης, ἅμα ἐπανελθὼν εἰς Σπάρτην, ἀπεφάσισε νὰ καταστήσῃ τύραννον Ἀθηνῶν τὸν φίλον αὐτοῦ Ίσαγόραν καὶ ἐπὶ τούτῳ, πρώτην ἤδη φοράν, καθ' ὅσον ἠξέυρομεν, ἡ Σπάρτη συνέλεξεν, ἐν ἔτει 506 πρὸ Χριστοῦ, τὸν στρατὸν των Πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων. Ὁ Κλεομένης συγχρόνως συνεννοήθη καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου μετὰ των Χαλκιδίων καὶ των Βοιωτῶν, ὧν οἱ τελευταῖοι προθύμως ἐπέλαβοντο τῆς εὐκαιρίας ταύτης ἵνα ἐκδικηθῶσι τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν προστασίαν τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, οὗτοι εἶχον πρὸ μικροῦ ἀπονεύμει εἰς τοὺς ἀποστάντας ἀπὸ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας Πλαταιεῖς. Ὁ Κλεομένης ἠλπίζεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπανταχόθεν οὕτω προσβαλλόμενοι, θέλουσιν ὑποκύψει. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι εἶχε συγκαλέσει τοὺς ἐντὸς του ἰσθμοῦ συμμάχους, μὴ ἀνακοινώσας εἰς αὐτοὺς προηγουμένως ἐπὶ τίνι σκοπῷ στρατεύονται· ὅτε λοιπὸν ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς, ἀγόμενος ὑπὸ ἀμφοτέρων των βασιλέων τῆς Σπάρτης, του τε

Κλεομένους καὶ τοῦ Δημαράτου, προεχώρησε μέχρις Ἐλευσίνος, καὶ ἐνόησε περὶ τίνος πρόκειται, δυσηρεστήθη πολὺ διὰ τὸ ἐπιχείρημα· καὶ πρῶτοι μὲν ἀπῆλθον οἱ Κορινθιοί, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Δημάρατος, εἴτε διότι συνεμερίζετο τὴν κοινὴν ἀποδοκιμασίαν, εἴτε διότι εἶχεν ἀφορμὴν τινα ἄγνωστον διχονοίας πρὸς τὸν συμβασιλέα· ὥστε ἅπασα ἡ στρατιὰ αὕτη διελύθη μηδὲν πράξασα. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἀπαλλαγέντες ὡς ἐκ τούτου ἀπροσδοκῆτως τοῦ ἐπικινδυνότερου ἐχθροῦ, ἐτράπησαν κατὰ τῶν ἄλλων ἐνίκησαν κατὰ κράτος τοὺς τε Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς, καὶ, ἐπειδὴ οἱ Δωριεῖς τῆς Αἰγίνης κάτοικοι ἠθέλησαν νὰ συμμαχήσωσιν ὡσαύτως μετὰ τῶν Βοιωτῶν, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεχείρησαν καὶ κατὰ τῆς ὀλιγαρχικῆς, τῆς πλουσίας, τῆς ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς ταύτης νήσου ἀγῶνα μακρὸν, ὅστις διήρκεσεν εἴκοσι περίπου ἔτη, διεκόπη ἐπανειλημμένως ἔνεκα τῶν μεσολαβησάντων ἐν τῷ μεταξὺ μηδικῶν πολέμων, ἀλλ' ἐπὶ τέλος ἐπέφερε τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγίνης καὶ τὴν ἐξωσιν τῶν κατοίκων αὐτῆς.

Ἐν τούτοις ὁ Κλεομένης καὶ οἱ Σπαρτιάται, ἀγανακτοῦντες διὰ τὴν ἄδοξον ἀπὸ τῆς Ἐλευσίνος ὑποχώρησιν, ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἀποκαταστήσωσιν αὐτὸν τὸν Ἰππίαν εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸν προσεκάλεσαν, ἐν ἔτει 505 εἰς Σπάρτην, ὅπου συνεκάλεσαν καὶ ἅπαντας τοὺς ἀντιπρόσωπους τῶν συμμαχῶν αὐτῶν. Ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος πρῶτον ὡς φαίνεται συγκροτηθεῖσα πελοποννησιακὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, ἔλαβεν ἤδη τὴν τακτικωτέραν μορφήν κοινῆς συνόδου, συζητούσης τὰ συμφέροντα τῆς χερσονήσου, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἀλλ' ἡ ἔκβασις τῆς συζητήσεως ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ ἄλλαι πόλεις δὲν εἶχον εἰσέτι καταντήσει εὐπειθῆ τῶν Λακεδαιμονίων ὄργανα. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Κορινθίων Σωσικλῆς ἀπέκρουσε μετὰ πλείστης ζωηρότητος τὸ βούλευμα τῆς ἀνορθώσεως τῶν τυράννων ἐν Ἀθήναις· οἱ λοιποὶ σύμμαχοι ἠσπάσθησαν προθύμως τὴν γνώμην ταύτην τῶν Κορινθίων, ὥστε ὁ Ἰππίας, ἀφοῦ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ μεταπέισῃ τὴν συνέλευσιν, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς Σίγειον, καὶ ἐζήτησεν ἐκεῖθεν σύμμαχον ἕτερον, φοβερώτερον, τὸν τότε βασιλέα τῶν Περσῶν Δαρεῖον, γενόμενος οὕτω εἰς τῶν πρωταιτίων τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετηρίδος ἐκραγέντων μεγάλων περσικῶν ἢ μηδικῶν πολέμων. Ὁ δὲ βασιλεὺς Δαρεῖος ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τοῦ Ἰππίου τοσοῦτ' ἄλλο, ὅσ' οἱ Ἀθηναῖοι μετ' ὀλίγον εἶχον ἐπιχειρή-

σει νὰ βοηθήσωσι τὴν κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας ἐπανάστασιν τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐλληνίδων πόλεων. Διότι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν περιωρίζετο, ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν παρόδῳ, εἰς μόνην τὴν μεγάλην χερσόνησον ἣτις ἐκτείνεται πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Ἀκροκεραυνίων, καὶ τῆς ὁποίας συνεπληρώσαμεν ἤδη τὴν εἰκόνα κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἀλλ' ἐξηπλώθη πρωϊμώτατα καὶ εἰς τὰς παρ' αὐτὴν κειμένας, καὶ εἰς ἄλλας ἀπωτάτας χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ἀποικίαι. Ἠθικὴ ἐνότης τοῦ ἔθνους

Κυριωτάτη τοῦ ἔθνους ἐστία καὶ μητρόπολις ἦτο βεβαίως ἢ μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Μαλέας χερσόνησος· ἐνταῦθα ἦτο ἡ κατοικία τῶν θεῶν αὐτοῦ· ἐνταῦθα ἦσαν τὰ κυριώτατα θρησκευτικὰ, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ αὐτοῦ καθιδρύματα· ἐνταῦθα ἔκειντο αἱ δύο πόλεις, Σπάρτη καὶ Ἀθῆναι, περὶ ἃς συγκεφαλαιοῦται κατὰ μέγα μέρος ὁ πρῶτος, ὁ ἀρχαιότερος, ὁ μέχρι τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἐλληνισμός. Καὶ ἡ κυρία αὕτη τοῦ μεγάλου ἐλληνικοῦ οἴκου ἐστία εἶχεν ἔκτασιν καὶ εὐφορίαν ἱκανὴν νὰ διαθρέψῃ ὅλα αὐτοῦ τὰ τέκνα. Ἀλλὰ τὰ τέκνα ταῦτα οὔτε ὀλιγαρχῇ ἦσαν, οὔτε νωθρά· δὲν ἠύχαριστοῦντο εἰς τὴν ἀνήκουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ἀλλ' ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κατασκευάσωσιν ἰδίαν περιουσίαν. Ὅθεν δὲν ἔπαυσαν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τῶν πρώτων τούτων ἱστορικῶν χρόνων, ἀναχωροῦντα ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου, διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, πρὸς ἀνατολάς, πρὸς μεσημβρίαν, πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς βορρᾶν, εἰς ἀναζήτησιν καλλιτέρας τύχης, καὶ κτίζοντα, ἀπανταχοῦ τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, ἀναριθμήτους ἀποικίας, ὧν τινες ἀπέβησαν ἰσχυρόταται, ἅπασαι δὲ ἐπενήργησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εἰς τὴν τύχην τῆς μητροπολεως.

Πρὸς ἀνατολάς τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκτείνεται τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, τὸ ὁποῖον ἔκπαλαι ἦτο τοσοῦτον ἐλληνικόν, ὥστε οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐκάλουν αὐτὸ ἡμετέραν θάλασσαν, καθ' ἡμᾶς θάλασσαν. Αἱ δύο αὐτοῦ ἄκται, πλησιάσασαι ἀμοιβαίως πρὸς βορρᾶν, σχηματίζουνσι τὸν στενὸν τοῦ Ἑλλησπόντου πορθμὸν· ἔπειτα

δὲ, ἀποχωρίζομεναι αἰφνιδίως καὶ ἀναχωρήσασαι ἢ μὲν πρὸς δυσμὰς, ἢ δὲ πρὸς ἀνατολὰς, ἀνοίγουσι δεξαμενὴν μεγάλην, ἐν ἣ τὸ πέλαγος τοῦτο ἀπλοῦται μέχρις οὗ, φθάσαν εἰς τὸν μεταξὺ τῆς πελοποννησιακῆς ἄκρας Μαλέας καὶ τῆς νήσου Κρήτης πορθμὸν, ἐκρέει δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἔτι μεγαλητέραν δεξαμενὴν τῆς μεσογείου θαλάσσης. Αἱ πολυάριθμοι νῆσοι, αἵτινες, ὡς ἐπίγειόν τινα ἀστερωπὸν οὐρανὸν, κοσμοῦσι τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρία κυριώτατα συστήματα, τὰς νήσους, τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου τὰς νήσους, τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τῆς χερσονήσου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ τὴν Κρήτην, ἣτις ἀποτελεῖ ἅμα μὲν τὸ μεσημβρινὸν μεταξὺ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς μεσογείου θαλάσσης σύνορον, ἅμα δὲ τὸ κυριώτατον τμήμα τῆς γεφύρας ἣτις συνάπτει πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ συμπληροῦται ἀφ' ἐνὸς διὰ τῶν Κυθηρῶν, ἀφ' ἐτέρου δὲ διὰ τῆς Καρπάθου καὶ τῆς Ῥόδου.

Ὁ μακρὸς καὶ στενὸς σκελετὸς τῆς Εὐβοίας δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συνέχεια τῶν ὄρεινῶν σειρῶν τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὄθρυος, αἵτινες, προβαίνουσαι πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, σχηματίζουσι προσέτι τὴν Ἄνδρον, τὴν Τήνον, τὴν Μύκονον, τὴν Δῆλον, τὴν Νάξον, τὴν Ἀμοργόν· πάλιν δὲ, ὡς συνέχεια τῆς τοῦ Σουνίου ἄκρας λογιζονται ἡ Κέως, ἡ Κύθνος, ἡ Σέριφος, ἡ Φολέγανδρος, ἡ Σίκινος, ἡ Γύαρος, ἡ Σῦρος, ἡ Πάρος καὶ ἡ Ἀντίπαρος· τελευταῖον ἡ Κίμωλος, ἡ Μῆλος καὶ ἡ Θήρα προέκυψαν μᾶλλον ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς θαλάσσης, δι' ἠφαιστειῶν ἐκρήξεων. Αἱ νῆσοι αὗται, πλὴν τῆς Εὐβοίας, ὠνομάζοντο τὸ πάλαι Κυκλάδες καὶ Σποράδες· καὶ Κυκλάδες μὲν ἰδίως ἐλέγοντο αἱ ἀμέσως τὴν ἱεράν τῆς Δήλου νήσον περικυκλοῦσαι· Σποράδες δὲ αἱ μᾶλλον διεσπαρμέναι καὶ μεμονωμέναι. Ἄλλ' ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ἐπεκράτει πολλὴ ἀκρίβεια περὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν διάκρισιν τῶν ὀνομάτων τούτων· σήμερον δὲ ἅπασαι αἱ νῆσοι ἐκεῖναι ὀνομάζονται Κυκλάδες. Πρὸς τούτοις τὸ πάλαι αἱ νῆσοι αὗται, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐλέγοντο κατοικούμεναι, ὡς καὶ ἡ Εὐβοία, καὶ ἡ Ἀττικὴ, ὑπὸ τῆς ἰωνικῆς φυλῆς· ἐξαιρέσει τῶν Στύρων καὶ τῆς Καρύστου τῆς Εὐβοίας, καὶ τῆς νήσου Κύθνου, ὧν οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο Δρύορες, καὶ τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας, αἵτινες ἦσαν ἀποικίαι τῆς Σπάρτης. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἦτοι κατὰ τὴν ὀγδόην καὶ τὴν ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ, ἐπισημότεραι τῆς Εὐβοίας πόλεις

ἀναφαίνονται ἢ παρὰ τὸν στενότατον πορθμὸν τὸν χωρίζοντα τὴν νῆσον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας Χαλκίς, καὶ ἢ πρὸς τὸ ἀνατολικονότειον τῆς Χαλκίδος, ἐπὶ τῆς αὐτῆς παραλίας κειμένη, Ἐρέτρια· ἢ Χαλκίς καὶ ἢ Ἐρέτρια κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς νήσου, ἢ δ' Ἐρέτρια καὶ τινὰς τῶν Κυκλάδων, τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον, τὴν Κέω καὶ ἄλλας. Ὅπόσον δὲ πλούσιαι καὶ ἐμπορικαὶ ἦσαν ποτε αἱ δύο αὐταὶ πόλεις, πολὺ βεβαίως πλουσιώτεραι καὶ ἐμπορικώτεραι τότε τῶν Ἀθηνῶν, μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔκ τε τῶν πολυαρίθμων ἀποικιῶν τὰς ὁποίας ἴδρυσαν, καὶ ἔκ τούτου, ὅτι τὸ εὐβοϊκὸν λεγόμενον τάλαντον, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, ἦτο ἐν χρήσει εἰς μέγα τῆς Ἑλλάδος μέρος. Ἐπεκράτει δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Σόλωνος διενεργηθείσης ἐλαττώσεως, κατὰ 27 τοῖς ἑκατὸν, ὡς προεξεθέσαμεν. Ἐκτοτε προέκυψε τρίτον τάλαντον, τὸ ἀττικόν, διάφορον τοῦ τε αἰγινήτικου καὶ τοῦ εὐβοϊκοῦ καὶ ἔχον ἀναλογίαν, πρὸς μὲν τὸ πρῶτον, ὡς 3 πρὸς 5, πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, ὡς 18 πρὸς 25. Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος μετεβλήθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς Ἑλλάδος· ὅσω ὑψοῦνται αἱ Ἀθηναί, τόσω πίπτουσιν ἢ Χαλκίς καὶ ἢ Ἐρέτρια. Εἶδομεν πρὸ ὀλίγου τοὺς Χαλκιδεῖς κατατροπωθέντας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ἅπασαν τὴν Εὐβοίαν καὶ ὅλας τὰς Κυκλάδας ὑποκυπτούσας εἰς τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ δὲ τῶν Κυκλάδων τούτων, ἰσχυροτάτη μὲν, κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους ἱστορικοὺς χρόνους, ἦτο ἡ Νάξος, ἥτις, πλὴν τῆς ἀξιολόγου αὐτῆς ναυτικῆς δυνάμεως, συνεχρότει στρατὸν 8,000 ὀπλιτῶν καὶ ἐκυριάρχει τινῶν ἐκ τῶν ἄλλων νήσων· λαμπροτάτη δὲ πασῶν, ἢ σήμερον τοσοῦτον ἀφανῆς Δῆλος, διότι ἐνταῦθα ἐτελεῖτο μεγάλη περιουδική, εἰς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, πανήγυρις, ἧς μετεῖχον πᾶσαι αἱ ἰωνικαὶ πόλεις, αἷ τε νησιωτικαὶ καὶ ἠπειρωτικαί. Ἡ πανήγυρις αὕτη ἤκμαζεν ἰδίως ἐν τῇ ἐβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε καὶ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ σωζομένου ὁμηρικῆς εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνου. Τὸ πλῆθος τῶν συρρεόντων ἐκεῖ πλοίων, τὸ κάλλος τῶν γυναικῶν, ἢ πολυτέλεια τῶν κοσμημάτων αὐτῶν, οἱ ποικίλοι ἀθλητικοὶ, μουσικοὶ, ὀρχηστικοὶ ἀγῶνες, τὰ πάντα μαρτυροῦσι τὴν τότε εὐπορίαν καὶ εὐημερίαν τῶν ἰωνικῶν πόλεων· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ χάρις καὶ ἡ εὐφροσύνη τῆς ἑορτῆς, ὥστε ὁ ποιητὴς ἀνακράζει, ὅτι θεωρῶν τις τοὺς Ἴωνας ἐνταῦθα ἠθροισμένους ἔλεγεν ὅτι οἱ μάκαρες ἐκεῖνοι δὲν θέλουσιν οὔτε ἀποθάνει, οὔτε γηράσει ποτέ.

Φαίη κ' ἀθανάτους καὶ ἀγήρωσ ἔμμεναι αἰεὶ,
 δε τότε ἔπαντιάσει, ὅτ' Ἴόνες ἀθροοὶ εἶεν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ τύχη ἔμελλε νὰ διαλύσῃ τὸ χρυσοῦν τοῦτο ὄνειρον τοῦ ποιητοῦ. Περί τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἰωνικαὶ πόλεις κατεκτήθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου· ἐντεῦθεν, ἢ ἐν Δήλῳ πανήγυρις ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, οὐδὲ ἀνέλαβε νέαν ζωὴν εἰμὴ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι.

Αἱ δὲ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι ἀποικίαι, ὧν τοσάκις ἤδη ἐμνήσθημεν, ἔκειντο ἐπὶ τε τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην νεούσης μεγάλης ταύτης ἀσιανῆς χερσονήσου, καὶ ἐπὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ὧν αἱ ἐπισημότεραι ἦσαν ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Ρόδος. Αἱ ἀποικίαι αὗται ἰδρύθησαν πρὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ συνδέονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως μετὰ τῶν θρυλουμένων μεγάλων ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐπιδρομῶν, τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, μάλιστα δὲ μετὰ τῆς κατακτῆσεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων. Τῶντι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἕνεκα τῆς κατακτῆσεως ταύτης, μία τῶν Ἀχαιῶν μοῖρα, ἐξελθοῦσα τῆς Πελοποννήσου εἰς Βοιωτίαν καὶ παραλαβοῦσα ἐντεῦθεν πολλοὺς κοινωνοὺς τῆς ἐπιχειρήσεως, διὰ τὴν συμβαίνουσαν τότε καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀναστάτῳσιν, ὡς ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ εἰσβολῆς τῶν Βοιωτῶν τῆς Θεσσαλίας, ἐπορεύθη διὰ τῆς τελευταίας ταύτης εἰς Θράκην, καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσασα εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἔκτισεν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου βόρεια ταύτης παράλια τὰς αἰολικὰς ἀποικίας, οὕτως ὀνομασθείσας, διότι οἱ Ἀχαιοὶ ἀνemiχθησαν καθ' ὁδὸν μετὰ πλείστων Βοιωτῶν καὶ Θεσσαλῶν, οἵτινες ἐθεωροῦντο ἀνήκοντες εἰς τὴν αἰολικὴν φυλὴν. Ἐτέρα δὲ Ἀχαιῶν μοῖρα ἐξέβαλεν ἀπὸ τῆς Αἰγιαλείας τῆς Πελοποννήσου, τοὺς Ἴωνας, μεταβάντας εἰς τὴν Ἀττικὴν· καὶ οἱ ἐκ Μεσσηνίας ἐκχωρήσαντες Πύλιοι μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Νηλεϊδῶν, κατέφυγον ὡς αὐτῶς εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὅπου οἱ Νηλεῖδαι λέγονται καταλαβόντες καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, διὰ Μελάνθου. Ἐντεῦθεν δὲ, διὰ τε τὴν συμφόρησιν τοσοῦτου πλήθους, καὶ ἕνεκα διενέξεων τῶν παίδων Κόδρου τοῦ Μελάνθου, ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ, εἰς τὰ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν ἀποικιῶν παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς περὶ ταῦτα νήσους,

ἡ μεγάλη ἰωνικὴ ἀποικία, ἡ οὕτω κληθεῖσα, διότι ὄρμησεν ἐξ Ἀθηνῶν, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἰωνικῆς πόλεως. Τελευταῖον ἀπὸ τῶν δωρικῶν πόλεων τῆς Πελοποννήσου λέγονται ἐκπεμφθεῖσαι αἱ ἀποικίαι τῆς τε νοτιωτέρας ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν περὶ ταύτην νήσων.

Ὁ ἱστορικὸς ἔλεγχος τῶν παραδόσεων τούτων ἐγένετο ἤδη ἐν τοῖς κεφαλαίοις Β' καὶ Δ'. Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς περὶ τὰ παράλια ταῦτα νήσους, τρεῖς ἀποικιῶν ομάδας, αἵτινες ὀνομάζονται πρὸς βορρᾶν μὲν αἰολικαὶ ἀποικίαι, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἰωνικαὶ, πρὸς νότον δὲ δωρικαὶ. Αἱ ἀρχαιόταται αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν δώδεκα· Τῆμος, Λήρισσαι, Νέον τεῖχος, Κύμη, Αἰγαῖαι, Μύρινα, Γρόνεια, Κίλλα, Νότιον, Αἰγιρόεσσα, Πιτάνη καὶ Σμύρνη. Αἱ ἔνδεκα πρῶται ἔκειντο πλησιέστατα πρὸς ἀλλήλας καὶ ἦσαν πᾶσαι συμπεπυκνωμέναι περὶ τὸν Ἐλαϊτικὸν κόλπον, τὸν σήμερον λεγόμενον κόλπον τοῦ Σανδερλῆ ἢ Τσαντελῆ, ἐνῶ ἡ δωδεκάτη, ἡ Σμύρνη, ἔκειτο πρὸς νότον τοῦ ὄρους Σιπύλου, εἰς πολλὴν ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀπόστασιν, διὸ καὶ πρωϊμώτατα ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῶν καὶ συνετάχθη μετὰ τῶν ἰωνικῶν. Παρεκτὸς τούτων αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν αἱ παρακειμεναι νῆσοι, Λέσβος, Τένεδος καὶ Ἐκατόνησοι, ἔτι δὲ πλεῖσται ἄλλαι πόλεις περὶ τὸ ὄρος Ἴδης, ἐν Τρωάδι, καὶ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ εὐρωπαϊκῇ Θράκῃ, κτισθεῖσαι ἅπασαι ὑπὸ τῆς Λέσβου, καὶ τῆς Κύμης καὶ τῆς Τενέδου. Καὶ ἐκ μὲν τῶν πρεσβυτέρων ἠπειρωτικῶν ἀποικιῶν, ἀρχαιοτάτη καὶ ἰσχυροτάτη ἦτο ἡ Κύμη, ἐκ δὲ τῶν νησιωτικῶν, μάλιστα λόγου ἄξια ἡ Λέσβος ἣτις εἶχε κατ' ἀρχὰς ἐξ πόλεις· Μιτυλήνην, Μήθυμναν, Ἄντισσαν, Ἐρεσσόν, Πύρραν καὶ Ἀρίσβαν, μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Μηθυμναίων, τὰς λοιπὰς πέντε, ἐξ ὧν ἐπιφανεστάτη ἦτο ἡ Μιτυλήνη. Περὶ ταύτης διεσώθησαν καὶ ἱστορικαὶ τινες εἰδήσεις ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης. Ἡκμαζον τότε ἐν Μιτυλήνῃ ὀνόματα περίφημα, Πιττακὸς, εἰς τῶν ἐπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, ὁ λυρικὸς ποιητὴς Ἀλκαῖος, καὶ ἡ Σαπφώ, περὶ ἧς καὶ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν μέχρι τινὸς ὅ,τι ἔλεγον ἤδη οἱ ἀρχαῖοι· «θαυμαστόν τι χρῆμα· οὐ γὰρ ἴσμεν ἐν τῷ τοσοῦτῳ χρόνῳ τῷ μνημονευομένῳ φανεῖσάν τινα γυναῖκα ἐνχμίλλον ἐκείνη, οὐδὲ κατὰ μικρὸν, ποιήσεως χάριν.» Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πολλαὶ ἐπεκράτουν ἐν

Μιτυλήνη ἔριδες καὶ πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεφάνησαν τύραννοι, μέχρις οὗ οἱ Μιτυληναῖοι ἐπέτρεψαν τὰ πράγματα εἰς τὸν Πιπτακὸν, ἀναγορεύσαντες αὐτὸν ἐπὶ δέκα ἔτη αἰσυμνήτην, ὃ ἔστιν ἀπόλυτον ἄρχοντα τῆς πόλεως. Ὁ Πιπτακὸς εἶχεν ἤδη διαπρέψει εἰς τινὰ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πόλεμον, περὶ τοῦ Σιγείου, προγενέστερον, ὡς φαίνεται, τοῦ προαναφερθέντος ἐπὶ Πεισιστράτου πολέμου. Ὁ Πιπτακὸς, ἄγων τότε τὸν στρατὸν τῶν Μιτυληναίων, ηὐτύχησε νὰ θανατώσῃ, ἐν μονομαχίᾳ, τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀθηναίων Φρύωνα· ἀλλ' ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀμφίροπος, καὶ ποτε, τραπέντων τῶν Μιτυληναίων, ὁ Ἀλκαῖος, ὅστις συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν ὡς ὀπλίτης, ἔφυγε μετὰ τῶν ἄλλων, ρίψας τὰ ὄπλα, τὸ δὲ παραδοξότερον, εἶχε τὴν ἀφέλειαν νὰ ὁμολογήσῃ, ἐν μιᾷ τῶν ῥόδων αὐτοῦ, τὸ ἀτύχημα, ὅπως προγενέστερός τις Ἑλλήνων ποιητῆς ὁ Ἀρχίλοχος, καὶ ἄλλος μεταγενέστερος ξένος, ὁ Λατῖνος Ὀράτιος, ἐνῶ ἂν τοιαύτη συμφορὰ συνέβαιnen εἰς τὸν φιλοτιμότερον Τυρταῖον, δὲν ἤθελε βεβαίως οὗτος ἐπιζῆσει. Ὁ δὲ Πιπτακὸς, γενναῖος ἀναδειχθεὶς ἐν πολέμῳ, ἐφημίσθη καὶ ἐν εἰρήνῃ διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν χρηστότητα, ρυθμίσας μὲν ἐπιεικῶς τὰ πράγματα, ἀποθέσας δὲ μετὰ τὴν δεκαετίαν τὴν ἀρχὴν ἂν καὶ πικρότατα λοιδορῆται ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου Ἀλκαίου, εἰς τὰ στασιωτικὰ καλούμενα τούτου ποιήματα. Ἀλλ' ὁ Πιπτακὸς δὲν ἐφρόντισεν, ὡς ὁ σύγχρονος, καὶ, καθὰ λέγεται, φίλος αὐτοῦ Σόλων, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μέλλουσαν τῆς πατρίδος του τύχην δι' ἐπιτηδεΐας τοῦ πολιτεύματος διορθώσεως· ἐξ οὗ συνάγεται πάλιν ἡ τοῦ Σόλωνος ὑπεροχή. Τί δ' ἀπέγιναν τὰ κατὰ τοὺς Μιτυληναίους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πιπτακοῦ, τὸν συμβάντα κατὰ τὴν 52 Ὀλυμπιάδα, ἧτοι μετὰξὺ τοῦ 572 καὶ 568 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἄδηλον.

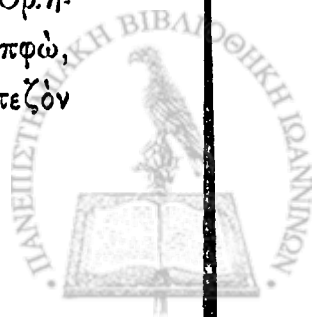
Δώδεκα ἦσαν καὶ αἱ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν κείμεναι Ἴωνικαὶ πόλεις· Φώκαια, Κλαζομεναί, Χίος, Ἐρυθραί, Γέως, Λέβεδος, Κολοφῶν, Ἐφεσος, Σάμος, Πριήνη, Μυοῦς, Μίλητος. Αἱ πόλεις αὗται συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ κοινοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς ἄκρας Μυκάλης, πλησίον τῆς Πριήνης, μετὰξὺ Ἐφέσου καὶ Μιλήτου, καὶ ἦτο καθωσιωμένον εἰς τὸν Ποσειδῶνα· ἀλλ' ὁ δεσμὸς οὗτος ἦτο θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικὸς, ὥστε αἱ Ἴωνικαὶ πόλεις ἤκμασαν διὰ τῆς ἰδίας ἐκάστη ἐνεργείας, καὶ ὄχι διὰ κοινῆς συμπράξεως. Μεγίστη δὲ καὶ ἀξιολογωτάτη πασῶν ἀνεδείχθη ἡ Μίλητος, μάλιστα διὰ τὸ ἐμπόριον αὐτῆς.

Τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐγένετο ἰδίως εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ παράλια οἱ Μιλήσιοι ἔκτισαν περὶ τὰς ἑκατὸν νέας ἀποικίας. Ἄλλὰ καὶ διὰ ξηρᾶς, αἱ ἐμπορικαὶ τῆς Μιλήτου σχέσεις ἐξετείνοντο μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἡ πόλις αὕτη τέσσαρας λιμένας καὶ ἐξαίρετον δύναμιν, διατελέσασα ἐπὶ τινα χρόνον τὸ μέγιστον ἐλληνικὸν ἐμπορεῖον, μηδὲ παραχωροῦσα τὰ πρωτεῖα καθ' ὅλην τὴν μεσόγειον, εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Καρχηδόνα. Ἐνῶ δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐμπορεύοντο πρὸς βορρᾶν ἰδίως καὶ πρὸς ἀνατολάς, οἱ Φωκαεῖς ἐναυτίλλοντο μᾶλλον πρὸς δυσμᾶς, εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὰς νήσους τῆς μεσογείου, ὅπου ἔκτισαν νέας ἄλλας ἀποικίας.

Πάλιν δὲ, πρὸς νότον τῶν ἰωνικῶν ἀποικιῶν, ἔκειντο αἱ δωρικαὶ, ἀποτελοῦσαι κατ' ἀρχὰς ἐξάπολιν ὁμοσπονδίαν, περὶ τὸ κοινὸν ἱερόν τοῦ Τριοπίου Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον ὑψοῦτο ἐπὶ τοῦ Τριοπίου ἢ ἱεροῦ ἀκρωτηρίου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν νοτιοδυτικωτάτην ἄκραν ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Αἱ μετέχουσαι τοῦ ἱεροῦ πόλεις ἦσαν ἐπὶ μὲν τῆς στερεᾶς ἢ Ἀλικαρνασσός καὶ ἡ Κνίδος, ἐπὶ δὲ τῶν νήσων ἡ Κῶς καὶ αἱ τρεῖς τῆς Ῥόδου πόλεις, Λίνδος, Ἰαλυσός καὶ Κάμειρος, διότι ἡ πόλις Ῥόδος δὲν ἐκτίσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, τῷ 408 πρὸ Χριστοῦ. Ἄλλ' ἡ Ἀλικαρνασσός ἀπεκλείσθη ἔπειτα τοῦ κοινου ἱεροῦ, διὰ τινα πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἀσέθειαν ἐνὸς τῶν πολιτῶν αὐτῆς· ὥστε ἡ ὁμοσπονδία ἔμεινε πεντάπολις. Ὑπῆρχον δὲ περὶ τὰς χώρας ταύτας καὶ ἄλλαι πολλαὶ δωρικαὶ πόλεις, καίτοι μὴ μετέχουσαι τοῦ κοινου ἱεροῦ· ἐπὶ μὲν τῆς στερεᾶς ἡ Μύνδος, ἡ Φάσηλις, ἐπὶ δὲ τῶν παρακειμένων νήσων, ἡ Ἀστυπαλαία, ἡ Κάλυμνα, ἡ Νίσυρος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σύμη, ἡ Τῆλος, ἡ Κάσος, ἡ Χαλκεία καὶ ἄλλαι.

Πᾶσαι αὗται αἱ ἀποικίαι, μάλιστα δὲ αἱ ἰωνικαὶ, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον αἱ αἰολικαὶ, ἐπέδωκαν ὅχι μόνον εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ποίησιν, τὸν πεζὸν λόγον, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν τέχνην· περὶ τὰ πλεῖστα δὲ τούτων ἠσχολήθησαν καὶ ἠυδοκίμησαν πρωϊμώτερον τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως διότι ἔλαβον πρωϊμωτέραν σχέσιν μετὰ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἀνατολικου πολιτισμοῦ. Οἱ ἀρχαιότατοι ἐπικοὶ καὶ λυρικοὶ ποιηταὶ ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀποικίας ταύτας, ἢ εἰς τὰς πρὸς ἐκεῖνας συγγενεστάτας νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους· Ὀμηρος, Στασίνοσ, Ἄσιος, Λέσχης, Πείσανδρος, Ἀρχίλογοσ, Ἀλκαῖοσ, Σαπφώ, πλεῖστοι ἄλλοι. Ἄλλὰ καὶ ὁ πρῶτοσ, ὡσ λέγεται, γράψασ εἰς πεζὸν

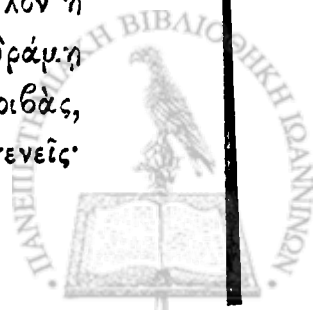

λόγον, ἐν τῇ ἕκτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, Φερεκύδης, ἐγεννήθη εἰς Σῦρον, Ἴων λογιζόμενος τό τε γένος καὶ τὴν παιδείαν· ἀρχιότατος δὲ λογογράφος, ὡς ὠνομάζοντο μέχρι τοῦ Ἡροδότου οἱ ἱστορικοὶ, ἦτο Κάδμος ὁ Μιλήσιος· καὶ ὀνομαστότατοι ἐπίσης ὑπῆρξαν ὁ Μιλήσιος ὡς αὐτῶς Ἐκαταῖος καὶ ὁ Λέσβιος Ἑλλάνικος, ἂν καὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἐνταῦθα πρὸς τούτοις ἐγένοντο, ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, τὰ πρῶτα τῆς ὑψηλοτέρας φιλοσοφίας δοκίμια, ἣτις ἀνηρεύνησε τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων καὶ παρεξेत्रάπη μὲν εἰς πολλὰς πλάνας, ἀλλὰ διὰ τοῦ ζητητικοῦ αὐτῆς πνεύματος προπαρεσκευάσε τὴν ὁδὸν τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης ἀληθεστέρας ἐπιστήμης· διότι Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ὑπῆρξεν ὁ πατὴρ τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας, Σάμιος δὲ ἦτο ὁ Πυθαγόρας, ὁ πατὴρ τῆς ἰταλικῆς σχολῆς, καὶ Κολοφώνιος ὁ Ξενοκράτης, ὁ τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας ἀρχηγέτης. Ἐνταῦθα ἐπὶ τέλους παρήχθησαν τὰ πρῶτα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἔργα, αἵτινες ἔμελλον βραδύτερον τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ τελειοποιηθῶσιν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Ὁ χῖος Γλαῦκος λέγεται ἐπινοήσας τὴν τέχνην τῆς τοῦ σιδήρου χωνεύσεως, καὶ ὁ Σάμιος Ροῖκος ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος, φημίζεται ὡς εὐρέτης τῆς χυτῆς διαμορφώσεως τοῦ χαλκοῦ· ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἀποδίδονται εἰς χρόνους ὀλίγον τοῦ 600 ἔτους προγενεστέρους. Καὶ οἱ δύο ἀρχαιότατοι ἑλληνικοὶ ναοὶ ἦσαν ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐφέσῳ καὶ ὁ τῆς Ἥρας ἐν Σάμῳ, ὧν ὁ πρῶτος ἤρξατο κατασκευαζόμενος ὑπὸ τοῦ Σαμίου Θεοδώρου μικρὸν πρὸ τοῦ 600 ἔτους, ὁ δὲ δεύτερος ὑπὸ τοῦ Σαμίου Ροίκου, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Ὡστε τὰ πρῶτα μεγάλα οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηῶν, ἐπὶ Πεισιστράτου, εἶνε μεταγενέστερα.

Ἄλλ' αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ αὐταὶ ἀποικίαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἰδρυθῶσι καὶ δὲν εἶχον ἀκμάσει ἐν ἀνέσει ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἰμὴ διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῶν χωρῶν τούτων κάτοικοι συνέκειντο ἐκ πολλῶν μικρῶν ἔθναριων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλληλομαχοῦντων. Ἀμα ὅμως προέκυψεν ἐνταῦθα μεγαλήτερον τι καὶ ἰσχυρότερον κράτος, αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἔμελλον νὰ κινδυνεύσωσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι μὴ οὔσαι, ὡς εἶδομεν, συνδεδεμέναι δι' οὐδενὸς στενοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, μὴ ἀποτελοῦσαι ἐν κράτος συμπαγές, ἔμελλον νὰ ἐκτεθῶσι, διηρημέναι καὶ μεμονωμέναι, εἰς τὰς προσβολὰς ἀντιπάλου κραταιοτέρου. Τοῦτο συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐβασίλευεν, ἀπὸ

τοῦ 559 ἕως τοῦ 546 τῆς Λυδίας, χώρας παρακειμένης εἰς τὰς ἰωνικὰς ἀποικίας, ὁ φιλόδοξος καὶ πολυθρύλητος διὰ τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ Κροῖσος. Ἴδῃ τινὲς τῶν προκατόχων αὐτοῦ εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν ἀποικιῶν τούτων, ἀλλὰ περισπασθέντες ὑπὸ ἄλλων πολεμίων ἠναγκάσθησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς αὐτάς. Ὁ δὲ Κροῖσος ἀπέβη εὐτυχέστερος. Εἰς μάτην ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, ὅστις δὲν ἠσχολεῖτο μόνον περὶ φιλοσοφικὰ θεωρήματα, ἀλλ' εἶχε πολλὴν πείραν καὶ τῶν πρακτικωτέρων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων, διὸ καὶ συγκατελέχθη μετὰ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς μάτην προέτρεψεν οὗτος τοὺς ὁμογενεῖς νὰ συγκροτήσωσιν εἰς Τέων, ὡς κεντρικωτέραν πόλιν, κοινὸν τῶν Ἰώνων βουλευτήριον, εἰς ὃ αἱ λοιπαὶ πόλεις νὰ ὑποτάσσονται ὡς ἀπλοῖ δῆμοι, ὅπως ἐγένετο ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπὶ Θησέως· ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ οἱ Ἴωνες προετίμησαν νὰ διατηρήσωσι τὴν χαλαρὰν αὐτῶν ὁμοσπονδίαν, ἣτις, ἀνάλογος οὕσα τῆς ἀργολικῆς, ἐμελλε νὰ πάθῃ ἀπὸ τῶν ἰσχυροτέρων γειτόνων, ὅ,τι καὶ ἐκείνη ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Ὁ Κροῖσος, προσβαλὼν ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἀνὰ μίαν ἀπάσας τὰς ἰωνικὰς, αἰολικὰς καὶ δωρικὰς ἀποικίας, καθυπέταξεν αὐτάς καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου καὶ καθήρεσε τὰ τείχη αὐτῶν· μόναι αἱ νῆσοι διέφυγον τὴν κυριαρχίαν του. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Κροῖσου τὸ κράτος ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἤρχιζε σχηματιζόμενον, ὑπὸ τὸν μεγαλεπήβολον Κύρον, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, κράτος ἕτερον, τὸ ὁποῖον προέκειτο οὐ μόνον τὸ βασίλειον τῆς Λυδίας νὰ καταβάλλῃ, ἀλλὰ καὶ ἀπάσης τῆς μέσης καὶ δυτικῆς Ἀσίας νὰ κυριαρχήσῃ· ἐξετάθη δὲ μέχρι τῆς λιθυκῆς μὲν ἐρήμου, ἐν τῇ Ἀφρικῇ, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου δὲ, ἐν τῇ Εὐρώπῃ, καὶ ἀπέβη τὸ ἰσχυρότατον πολιτικὸν οἰκοδόμημα τῶν ὅσα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Εἶδομεν ὅτι περὶ τὸ 547 ἔτος ὁ Κροῖσος, κινδυνεύων ἀπὸ τοῦ Κύρου, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ἠτοιμάσθησαν τῶντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθον αἴφνης ὅτι ὁ Κύρος, προλαβὼν, κατέβαλε τὸν ἀντίπαλον. Τότε αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐζήτησαν ὡσαύτως τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης κατὰ τοῦ νέου τούτου καὶ φοβεροῦ πολεμίου· ἀλλ' ἡ ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης ὠδηγεῖτο συνήθως εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς ὑπὸ λόγων πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ὑπὸ λόγων ἐθνικῆς φιλοτιμίας· ὅθεν ἐνῶ ἐδείχθη πρόθυμος νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Κροῖσου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἤλπιζε μεγάλας ἀμοιβάς, ἀπεποιήθη νὰ δώσῃ ἐπικουρίαν τινὰ εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ὁμογενεῖς.

ὥστε αἱ ἀποικίαι, ἐγκαταλειφθεῖσαι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἀντέστησαν μὲν γενναίως, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποκύψωσι, πλὴν μεγάλης τῶν Τηέων μοίρας, οἵτινες προετίμησαν τῆς ἐν τῇ πατρίδι δουλείας, τὴν ἀποδημίαν, καὶ ἀπῆλθον οἱ μὲν εἰς Θράκην, ὅπου ἔκτισαν τὰ Ἄβδηρα, οἱ δὲ εἰς τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, ὅπου ἔδρυσαν τὴν Φαναγόρειαν· ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν Φωκαέων μετηνάστευσαν εἰς Κόρσικαν, ἔκτισαν ἐν Ἰταλίᾳ τὴν Ἑλέαν καὶ κατεστάθησαν τελευταῖον εἰς Μασσαλίαν. Ὑπετάχθησαν δὲ εἰς τὸν Κύρον ὄχι μόνον οἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς τῆς Ἀσίας Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι, ἰδίως ἡ Λέσβος καὶ ἡ Χίος, πλὴν μόνης τῆς Σάμου, ἣτις μάλιστα βραδύτερον παραδόξως ἠγκμασεν, ἐν τῇ ἑκατονταετηρίδι ταύτῃ, ὑπὸ τὸν τύραννον αὐτῆς Πολυκράτην. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατέστη καὶ αὐτὴ ὑποτελὴς τῶν Περσῶν, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως κατὰ Δαρείου, τοῦ τρίτου διαδόχου τοῦ Κύρου, ἐπαναστάσεως ἣτις ἐπέφερεν, ὡς προείπομεν, τοὺς μεγάλους μηδικούς πολέμους καὶ ἦν τούτου ἕνεκα θέλομεν ἱστορήσει εἰς τὸ ἀκόλουθον βιβλίον.

Ἦδη δὲ, ἐξακολουθοῦντες τὴν περιοδείαν ἡμῶν εἰς τὰς ἐπιλοίπους ἑλληνικὰς χώρας, κατὰ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἐρχόμεθα εἰς τὴν μεγάλην νῆσον τὴν διαχωρίζουσαν, πρὸς μεσημβρίαν, τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ἀπὸ τῆς μεσογείου θαλάσσης. Ὁ Ὅμηρος, ὅστις οὐδαμοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀναφέρει Δωριεῖς, μνημονεύει αὐτῶν ὅτε ὀμιλεῖ περὶ Κρήτης ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ καὶ παρεκτός τούτων λέγει κατοικοῦντας ἐνταῦθα Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Ἀχαιοὺς, Πελασγούς. Οἱ Δωριεῖς οὗτοι ἐπλευσαν εἰς Κρήτην ἐκ Πελοποννήσου, μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Οὐ μικρὰ δὲ ὑπῆρχεν ἀναλογία μεταξὺ τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν κρητικῶν θεσμῶν· διότι καὶ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις, ὧν ἐπιφανέσταται καὶ μέγιστα ἦσαν ἡ Κνωσσός, ἡ Γόρτυν, ἡ Κυδωνία, τὰ τοῦ πολίτου δικαιώματα εἶχε μία τις ἐπικρατοῦσα φυλὴ, τὴν ὁποίαν ἀπετέλουν μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς εἰς αὐτὴν ἀνήκοντες· καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχε τάξις ἀνθρώπων καλουμένων ὑπηκόων, τοὺς ὁποίους τινὲς ἐξομοιοῦσι πρὸς τοὺς περιοίκους τῆς Σπάρτης, ἀν καὶ ἄλλοι φρονοῦσι μᾶλλον ὅτι περιοικοὶ ἐν Κρήτῃ δὲν ὑπῆρχον, οἱ δὲ λεγόμενοι ἐνταῦθα ὑπήκοοι ἦσαν τὸ γενικὸν ὄνομα ὑπὸ τὸ ὁποῖον περιλαμβάνοντο οἱ διάφοροι δοῦλοι· οἱ μνῶται ἦτοι οἱ κοινοὶ τῆς πολιτείας, καὶ οἱ κλαρῶται ἢ ἀφαμιῶται, ἦτοι οἱ ἰδιαίτεροι τῶν πολιτῶν δοῦλοι. Πρὸς

τούτοις καὶ εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ πόλεις, αἱ ἐκκλησίαι ἀπεφάσιζον βοῆ καὶ οὐ ψήφῳ· ἡ ὀμηρικὴ βασιλεία κατηργήθη μὲν, ἀλλὰ τὰ πράγματα διείποντο καθ' ἐκάστην πόλιν ὑπὸ δέκα ἐτησίων ἀρχόντων, καλουμένων Κόσμων, καὶ ἐχόντων ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς ἐφόρους τῆς Σπάρτης. Ὑπῆρχον δὲ καὶ Γερουσίαι, συγκαίμεναι ἐκ 30 ἀνδρῶν, ὡς ἐν Σπάρτῃ, προχειριζομένων μὲν διὰ βίου ἐκ τῶν προδιατελεσάντων Κόσμων, ἀνευθύνων δὲ ἔντων καὶ ἀποφασίζόντων ὅχι κατὰ νόμους γραπτούς, ἀλλὰ καὶ τὰ εἰθισμένα. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, καὶ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις οἱ πολῖται διητῶντο εἰς συσσίτια, καλούμενα ἐνταῦθα ἀνδρεῖα, καὶ διηγοῦν τὸν βίον περὶ γυμναστικὰς ἀσκήσεις, περὶ πολεμικὰ ἔργα καὶ κυνηγέσια, καταλείποντες τὰς ἄλλας βιωτικὰς ἐργασίας εἰς τοὺς λοιπούς τῆς χώρας κατοίκους. Κατὰ τὴν πάγκοινον δὲ ὁμολογίαν τῶν ἀρχαίων, οἱ θεσμοὶ τῆς Σπάρτης ἐκ Κρήτης εἶχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ στρατιωτικὴ τῆς Σπάρτης πειθαρχία, καὶ ἡ ἰδιάζουσα ἀνατροφή ἣτις παρεσκευάζεν αὐτὴν, ἡ δὲν ἐπεκράτησε ποτὲ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις, ἢ πρωϊμώτατα παρημελήθη· διὰ δὲ τοῦτο, καὶ ἴσως διότι ἡ κρητικὴ ὀλιγαρχία ἐστερεῖτο τῆς ἐξαιρέτου συνέσεως, δι' ἧς μάλιστα ἐχαρακτηρίζετο ἡ σπαρτιατικὴ, οἱ θεσμοὶ τῆς Κρήτης οὐδέποτε παρήγαγον τὰ θαυμάσια ἀποτελέσματα τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης· αἱ κατὰ πόλεις ὀλιγαρχίαι περιῆλθον εἰς ἀμοιβαίας ἐριδας· ἐπολέμουν δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλας αἱ διάφοροι πόλεις· οὐδεμία δὲ αὐτῶν ἔλαβεν ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ. Καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἐτέρου οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι κατ' οὐδὲν συνετέλουν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς γεωργίας, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, εὐκόλως ἐξηγεῖται πῶς ἡ μεγάλη καὶ εὐφορος αὕτη νῆσος, ἣτις ἐπὶ τῶν μυθικῶν χρόνων εἶχε πολυειδῶς φημισθῆ, καὶ βραδύτερον, κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς πολλάκις διέπρεψεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, δὲν ἀνεδείχθη ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, καὶ ἐν γένει κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἱστορικὴν περίοδον, ὅσον ἠδύνατο νὰ ἀναδειχθῆ ἀξία λόγου. Ὀλίγον ἐπενήργησεν ὁμοίως εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους τύχην, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καὶ ἄλλη μεγάλη ἑλληνικὴ νῆσος, ἡ Κύπρος, ἣτις κεῖται ἐκτὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς νότον αὐτοῦ, παράρτημα οὔσα τῆς μεσημβρινωτάτης ἐπὶ τῆς Μεσογείου ἀσιανῆς χώρας, τῆς Συρίας. Εἰς χρόνους παναρχαίους, ἡ Κύπρος εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Φοινίκων· βραδύτερον, ἂν καὶ ἄδηλον πότε, ἐκτίσθησαν ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἡ Πάφος, ἡ

Σαλαμίς, τὸ Κίτιον καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις· ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἡ Κύπρος ὑπετάχθη εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης κατέστη ὑποτελής τῶν Περσῶν· ὥστε θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ τὴν ἀναφέρωμεν ἐπὶ τῶν μνηδικῶν πολέμων. Πολὺ σπουδαιότερα, ὡς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν κτισθεῖσα ἀποικία Κυρήνη. Ἡ πόλις αὕτη, κειμένη 80 στάδια ἀπὸ τῆς θαλάσσης, εἰς τὸ σήμερον λεγόμενον ὄροπέδιον τῆς Βάρκης, ἐν Τριπόλει τῆς Ἀφρικῆς, ἐκτίσθη, ἐν τῇ ἐβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὑπὸ Θηραίων οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἐλογίζοντο ἀποικοὶ τῶν ἐν Σπάρτῃ Δωριέων. Ἠγεμὼν τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἐκείνης ἀποικίας, καὶ πρῶτος αὐτῆς βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Βάττος, μετὰ τὸν ὁποῖον ὅμως ἐπῆλθον ἐπανειλημμένως, μέχρι τῶν μέσων τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, πολυάριθμοι ἄλλοι ἀποικοὶ, ὥστε ἡ Κυρήνη, παραδόξως ἐνισχυθεῖσα, ἠδυνήθη καὶ τοὺς πέριξ ἐγχωρίους Λίβυας νὰ δαμάσῃ, καὶ τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Ἀπρίην νὰ κατατροπώσῃ. Ἀλλὰ ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀρκεσιλάου τοῦ Β', ἀπογόνου μὲν τοῦ Βάττου Α', βασιλεύσαντος δὲ μεταξύ τοῦ 554 καὶ 544 πρὸ Χριστοῦ, ἐστασίασαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Κυρηναῖοι καὶ οἱ ἐγχώριοι Λίβυες, ὠφελούμενοι ἐκ τούτου, κατέφερον πληγὴν δεινοτάτην εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀποικίαν, διότι εἰς μάχην τινὰ καθ' ἣν ἐνίκηθη ὁ στρατὸς τῶν Κυρηναίων, ἔπεσον 7000 Ἕλληνες ὀπλίται. Τοσαύτην ἀνδρῶν φθορὰν, ἡ ἀρχαία πᾶτριος ἡμῶν ἱστορία σπανιώτατα ἀναφέρει περὶ ἄλλης τινὸς ἑλληνίδος πόλεως· καὶ ὅμως ἡ τε Κυρήνη, καὶ ἄλλη πρὸ μικροῦ τότε κτισθεῖσα πόλις, ἡ Βάρκη, ἐξηκολούθησαν ὑπάρχουσαι καὶ ἰσχυραὶ μάλιστα οὔσαι, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅποσον ἦσαν πολυάνθρωποι. Ἐπὶ τῶν ἐρίδων δὲ τούτων, ἐκλήθη ὑπὸ τῶν Κυρηναίων, κατὰ συμβουλήν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ὁ Μαντινεὺς νομοθέτης Δημῶναξ (σελ. 222) ὅστις ἐντελῶς περιέστειλε τὴν βασιλικὴν τῶν Βαττιαδῶν ἐξουσίαν καὶ παρέδωκε τὴν ὅλην ἐξουσίαν εἰς ἀρχὰς καὶ βουλὰς, ἐκλεγομένας ὑφ' ὅλων τῶν πολιτῶν. Τὴν ταπεινώσειν ταύτην μὴ ἀνεχόμενος ὁ Ἀρκεσίλαος Γ', καὶ ὑπὸ τῆς φιλοδόξου μητρὸς Φερετίμης ὑποκινούμενος, συνέλεξεν ἐκ Σάμου καὶ τῶν ἄλλων ἰωνικῶν πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας δύναμιν ἰσχυράν, δι' ἧς ἀνεκτήσατο τὴν τε Κυρήνην καὶ τὸ πάλαι ἀξίωμα· φονευθέντος δὲ αὐτοῦ μετ' ὀλίγον ἐν Βάρκῃ, ἡ Φερετίμη ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν, πρὸ μικροῦ τότε κατασχόντων τὴν γείτονα Αἴγυπτον, καὶ ἐγένετο μὲν δι'

αὐτῶν κυρία τῆς Βάρκης, ἐνταύτῳ ὅμως ἀνεγνώρισεν ἑαυτὴν ὑποτελῆ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Ἀσίας. Τὸ βασιλικὸν τῶν Βακτριαδῶν γένος ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον μέχρι τῶν μέσων τῆς ἀκολουθου πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, διότι ἀναφέρονται ἔτι εἰς Βάττος καὶ εἰς Ἀρκεσίλαος, ὧν ὁ τελευταῖος ἐδοξάσθη διὰ δύο αὐτοῦ ἐπὶ ἄρματος νικῶν ἐν Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα διὰ δύο καλλίστων ῥόδων τοῦ Πινδάρου· ἀλλὰ μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον Ἀρκεσίλαον ὅπως ἐκλείπει, μετὰ τοῦ 460 καὶ 450, ὁ βασιλεὺς οὗτος οἶκος. Καί τοι δὲ τοσαύτας παθούσας ἐσωτερικὰς μεταβολὰς, ἡ ἑλληνικὴ αὕτη ἀποικία ἤχμασε θαυμασίως καὶ κατήντησε νὰ σύγκηται ὄχι μόνον ἐκ τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Βάρκης, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων πόλεων. Ἡ κυρία αἰτία τῆς ἐπιδόσεως αὐτῆς ἦτο τὸ μέγα ἐμπόριον τὸ ὁποῖον διεξῆγε πρὸς ἀνατολὰς μὲν μετὰ τῆς ἄνω Αἰγύπτου, τῆς Νουβίας καὶ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν τῆς ἐνδοτέρω Ἀφρικῆς, πρὸς βορρᾶν δὲ μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, πρὸς δυσμὰς δὲ, διὰ τῆς Καρχηδόνας, μετὰ τῆς δυτικῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Εὐρώπης. Διὰ δὲ τὸν σωρευθέντα ἐκ τούτου ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ πλοῦτον, καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν πολυτέλειαν τοῦ βίου, παρήχθη αὐτόθι βραδύτερον, διὰ τοῦ Κυρηναίου Ἀριστίππου, ἡ λεγομένη Κυρηναϊκὴ φιλοσοφία, ἣτις ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς μᾶλλον περιβοήτου ἐπικουρείου φιλοσοφίας, καὶ ὡς δόγμα αὐτῆς ἔλαβεν, ὄχι τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν χρηστότητα, ἀλλὰ τὴν τρυφήν μᾶλλον καὶ τὴν ἀπόλαυσιν.

Πολὺ ὅμως σημαντικώτεραι, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἱστορίαν, ἦσαν αἱ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κτισθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες καὶ μόναι δύνανται ὡς πρὸς τοῦτο νὰ λογισθῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ αἰολικῶν, ἰωνικῶν, δωρικῶν ἀποικιῶν. Αἱ δυτικαὶ αὗται ἀποικίαι διέφερον ἐντούτοις τῶν ἀνατολικῶν κατὰ τοῦτο ὅτι, ἐνῶ τῶν τελευταίων ἐπιφανέσταται ἐκαλοῦντο αἱ ἰωνικαί, μετὰ τοῦ τῶν πρώτων ἐπεκράτουν μᾶλλον αἱ λεγόμεναι δωρικαί· καὶ προσέτι κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνῶ αἱ ἀνατολικαὶ ἐκτίσθησαν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῶν ἱστορικῶν, αἱ δυτικαὶ πλὴν μιᾶς, ἰδρῦθησαν ὅλα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐκτίσθησαν δὲ αἱ δυτικαὶ ἀποικίαι εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὴν Ἑπτάνησον· εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους παράλια τῶν μεσημβρινῶν ἰλλυρικῶν χωρῶν, ἦτοι τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας· εἰς ὅλα τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες ἀπε-

τέλουν μέχρι ἐσχάτων ἅπαν τὸ βασιλεῖον τῆς Νεαπόλεως· καὶ εἰς ἄλλας τινὰς δυτικωτέρας νήσους καὶ παραλίας τῆς μεσογείου θαλάσσης.

Οἱ Κορίνθιοι, οἱ πρωϊμώτερον ὄλων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων προκόψαντες κατὰ θάλασσαν, ὅτε περὶ τὸ 735 πρὸ Χριστοῦ ἀπετόλμησαν νὰ ἐπεκτείνωσι μέχρι Σικελίας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν, ἐνόμισαν προσφορώτατον νὰ καταλάβωσι, κατὰ τὸ Ἴόνιον πέλαγος, τὴν Κέρκυραν, ὅχι μόνον διὰ νὰ εὐκολύνωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἔχωσι πρόχειρόν τινα σταθμὸν εἰς τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἰλλυρίας. Τὴν ἐκλογὴν ταύτην τῶν Κορινθίων ἐδικαίωσε πληρέστατα ἡ ἐξαιρετος μετ' οὐ πολὺ ἐπίδοσις τῆς Κερκύρας· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ πόλις αὕτη, καίτοι ἐκ διαλειμμάτων ἠνωμένη μετὰ τῆς μητροπόλεως, συχνότερον διετέλεσεν ἄλλοτρία καὶ πολεμία αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ἐριδες αὗται δὲν διεκώλυσαν τὴν ὑπὸ τῶν δύο πόλεων, ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἕδρυσιν πολλῶν ἄλλων ἀποικιῶν εἰς τὰς περὶ Κέρκυραν χώρας, τῶν ἐξῆς· τῆς Ἀμβρακίας εἰς τὴν βόρειον παραλίαν τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου· τῆς Λευκάδος (ἣτις τότε ἠνοῦτο ἔτι μετὰ τῆς Ἀκαρνανίας, διὰ στενοῦ ἰσθμοῦ βραδύτερον ἀποκοπέντος) καὶ τοῦ Ἀνακτορίου, ἀμφοτέρων πρὸς νότον τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου· ἔτι δὲ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τῆς Ἐπιδάμνου, πρὸς βορρᾶν τῶν ἀκροκεραυνίων ὀρέων ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰλλυριῶν. Πᾶσαι αὗται αἱ πόλεις ἀπέβησαν πλούσιαι, καὶ τινες ἰσχυρόταται, κατ' ἐξοχὴν ἡ Κέρκυρα, ἣτις, εἰς τὰς παραμονὰς τῶν μηδικῶν πολέμων, ἦτο μία τῶν πρώτων ναυτικῶν πολιτειῶν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Περὶ τῆς Ζακύνθου ἐξεναντίας καὶ τῆς Κεφαλληνίας ἄλλο δὲν γνωρίζομεν, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους ἱστορικὺς χρόνους, εἰμὴ ὅτι τῆς μὲν πρώτης οἱ κάτοικοι ἦσαν Ἀχαιοὶ ἐκ Πελοποννήσου, ἡ δὲ δευτέρα ἦτο τετράπολις· περὶ τῆς Ἰθάκης μάλιστα, ἣτις διετέλεσε τοσοῦτον πολυθρύλητος ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, οὐδεμίαν ἔχομεν ἱστορικὴν εἶδησιν.

Ἀρχαιοτάτη δὲ τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ἦτο ἡ Κύμη, τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἡ ἀρχὴ ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἀγνώστους καὶ προηγουμένους τῶν ἱστορικῶν. Ἡ Κύμη ἔκειτο εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου, πλησίον τῆς κρωτευούσης τοῦ προτέρου βασιλείου τῆς Νεαπόλεως, καὶ ἐκτίσθη ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ ἀποί-

κων τῆς τε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ αἰολικῆς Κύμης καὶ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος, οἵτινες συνεφώνησαν ἢ μὲν πρώτη τῶν πόλεων τούτων νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὸ νέον κτίσμα, ἢ δὲ δευτέρα νὰ λογίζηται καὶ τιμᾶται ὡς μητρόπολις. Διετέλεσε δὲ ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἡ ἰταλικὴ Κύμη ἡ μόνη κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτε αἴφνης, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἐκτονταετηρίδος, οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν ἀθρόοι νὰ καταλαμβάνωσιν ὅλα τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Καὶ ἡ μὲν Χαλκίς, ἡ μητρόπολις τῆς πρώτης ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἀποικίας, ἔκτισε τῷ 736 καὶ τὴν πρώτην ἐν Σικελίᾳ ἀποικίαν, τὴν Νάξου, ὑπὸ τῆς ὁποίας, κειμένης ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τῆς νήσου παραλίας, παρὰ τὴν μεσημβρινὴν εἰσοδὸν τοῦ πορθμοῦ τῆς Μεσσήνης, ἐκτίσθησαν μετ' ὀλίγον αἱ παρακείμεναι πόλεις Λεοντῖνοι καὶ Κατάνη. Οἱ δὲ Κορίνθιοι ἔκτισαν, τῷ 735, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς νήσου, ἀλλὰ πολὺ νοτιώτερον τῆς Νάξου, τὰς Συρακούσας, αἵτινες ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῶσι ποτὲ ἡ μεγίστη καὶ ἰσχυροτάτη τῶν δυτικῶν ἡμῶν ἀποικιῶν, καὶ πρωϊμώτατα ἵδρυσαν πρὸς νότον πολλὰς νέας πόλεις· τῷ 664, τὰς Ἄκρας· τῷ 644, τὰς Κασμένας· τῷ 599, τὴν Καμάριναν. Οἱ δὲ Μεγαρεῖς ἔκτισαν, περὶ τὸ 729, εἰς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου μέρος, τὴν Ὑβλαν ἢ Μεγαρέας τοὺς Ὑβλαίους, ὑφ' ὧν βραδύτερον, τῷ 630, ἰδρύθη εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τῆς νήσου, ἡ Σελινοῦς. Πάλιν δὲ οἱ Χαλκιδεῖς περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἂν καὶ ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε, κατέλαβον, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κυμαίων καὶ ἄλλων Εὐβοέων, ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πορθμοῦ, τὴν Ζάγκλην, ἣτις ἔπειτα μετωνομάσθη Μεσσήνη καὶ ἵδρυσεν, ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς νήσου, τὰς Μύλας καὶ τὴν Ἰμέραν. Τῷ 720 ἐκτίσθη ὑπὸ Τροιζηνίων, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς κάτω Ἰταλίας, ἡ Σὺβαρις, ἡ ἔπειτα ἵδρύσασα εἰς τὴν ἀντίθετον δυτικὴν παραλίαν, τὴν Ποσειδωνίαν. Ὡσαύτως περὶ τὸ 720 ἔτος, Χαλκιδεῖς καὶ Μεσσήνιοι ἔκτισαν τὸ Ῥήγιον, ἐπὶ τῆς ἰταλικῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ τῆς Μεσσήνης. Τῷ δὲ 710, οἱ Ἀχαιοὶ ἔκτισαν, κατωτέρω τῆς Σουβάριδος, τὴν Κρότωνα, ἣτις ἔπειτα ἵδρυσεν ἄλλας πάλιν πόλεις καὶ ἰδίως τὴν νοτιώτερον αὐτῆς κειμένην Καυλωνίαν. Τῷ 707, οἱ Σπαρτιᾶται ἔκτισαν τὸν Τάραντα· περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, οἱ Ἀχαιοὶ ἔκτισαν, μεταξὺ Τάραντος καὶ Σουβάριδος, τὸ Μεταπόντιον. Τῷ δὲ 690, Ῥόδιοι καὶ Κρήτες ἔκτισαν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν παραλίαν τῆς Σικελίας τὴν Γέλαν, ἣτις βραδύτερον, τῷ 582, ἵδρυσεν ἔτι δυτικώτε-

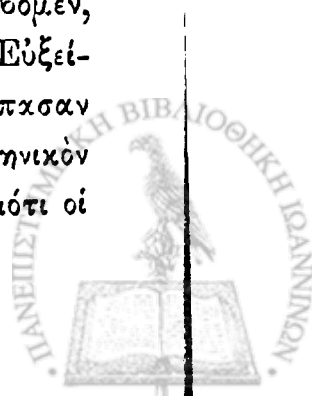
ρον τὸν Ἀκράγαντα, πόλιν ἀναδειχθεῖσαν ἐπιφανεστάτην τῆς Σικελίας, μετὰ τὰς Συρακούσας· καὶ τῷ 683, οἱ ἐν Ἑλλάδι Λοκροὶ ἐκτίσαν, νοτιώτερον τῆς Καυλωνίας, τοὺς Ἐπιζεφυρίους Λοκρούς, τὴν πατρίδα τοῦ νομοθέτου Ζαλεύκου, τοῦ ὁποίου οἱ γραπτοὶ νόμοι, συνταχθέντες περὶ τὸ 664, εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος, ὄντες κατὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀρχαιότεροι τῆς νομοθεσίας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Δράκοντος.

Ὁ ἐξ Ἑλλάδος λοιπὸν ἀποικισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας διενηργήθη αἴφνης καὶ διὰ μιᾶς οὕτως εἰπεῖν, ἐντὸς τῆς πεντηκονταετηρίδος, τῆς διελθούσης μεταξὺ τοῦ 736 καὶ τοῦ 683 ἔτους. Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦτο ἱστορικὸν φαινόμενον, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεσκευάσθησαν, ὑπὸ τῶν Κορινθίων, ὡς προείπομεν, τὰ πρῶτα μεγάλα πλοῖα, τὰ καλούμενα τριήρεις· ὥστε τότε κατὰ πρῶτον οἱ Ἕλληνες ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσι μακρὰς ὁπῶσοῦν θαλασσοπορίας· ὅτι, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἤρχισαν εἰς τὰς πλείους ἑλληνικὰς πόλεις αἱ πρῶται μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν στάσεις, αἵτινες φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπέφερον πολλὰς ἀποδημίας, διότι αἱ ἀποτυχεῦσαι μερίδες ἐζήτησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλλαγῶν καλλιτέραν τύχην· ὅτι τότε ὁμοίως, καὶ ἰδίως τῷ 724, ἐτελείωσεν ὁ πρῶτος μεσσηνιακὸς πόλεμος, μετὰ τὸν ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν πολλοὶ Μεσσήνιοι ἐζήτησαν ἄλλας πατρίδας, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτὴν, ἐνεκα τῆς προηγηθείσης μακρᾶς τῶν πλείστων πολιτῶν ἀπουσίας, συνέβησαν, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν, διενέξεις ἐπαγαγοῦσαι τὴν εἰς Τάραντα ἀναχώρησιν τῆς ἠττηθείσης μερίδος. Οἱ δ' ἐπελθόντες εἰς τὰς δυτικὰς ταύτας χώρας Ἕλληνες εὗρον τὴν μὲν Σικελίαν κατεχομένην ὑπὸ τῶν Σικελῶν, πλὴν τοῦ δυτικωτέρου καὶ μικροτέρου αὐτῆς μέρους, ὅπου κατῴκουν οἱ Σικανοὶ, ἰβηρικῆς ὄντες, ὡς λέγεται, καταγωγῆς· τὴν δὲ κάτω Ἰταλίαν, κατεχομένην τὸ πλεῖστον ὑπὸ Σικελῶν πάλιν, καὶ Ἰταλῶν, καὶ Μοργήτων, καὶ Χαόνων, φυλῶν αἵτινες περιλαμβάνοντο εἰς τὸ κοινότερον ὄνομα τῶν Οἰνωτρῶν, καὶ ἀνῆκον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν πελασγικὸν κλάδον τοῦ ἰνδογερμανικοῦ φύλου· ὥστε καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τοῦ πλείστου τῆς Σικελίας οἱ Ἰθαγενεῖς ἦσαν ἔθνη συγγενῆ τῶν ἐπελθόντων ἐποίκων, ἐκ δὲ τούτου διηκολύνθη πολὺ ἢ τῶν πρῶτων πρὸς τοὺς δευτέρους ἀφομοίωσις. Διότι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες δὲν περιορίσθησαν εἰς τὸ νὰ κτίσωσι πολυαρίθμους ἀποι-

κίας, ἀλλὰ ἐπεχείρησαν ἀπανταχοῦ καὶ τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, δηλαδὴ τὴν εἰς αὐτοὺς μετάδοσιν τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκευματος, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν πολιτευμάτων αὐτῶν· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν χαρακτηριστικόν, εἰς τὸ ὁποῖον θέλομεν ἐπιστήσει ἐπὶ μικρὸν ἐνταῦθα τὸν νοῦν.

Τὸ θρασὺ, τὸ ἀεικίνητον, τὸ μεγαλεπήβολον ἅμα καὶ πρακτικὸν πνεῦμα δι' οὗ σήμερον διακρίνονται τὰ ἔθνη τῆς ἀγγλοσαξονικῆς φυλῆς, δηλαδὴ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς, δὲν τὸ εἶχον ἐν τῇ ἀρχαιότητι, εἰς ὅμοιον βαθμὸν, εἰμὴ μόνοι οἱ Ἕλληνες. Ἐκτίσαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πολλὰς ἀποικίας, ἀλλ' ὅχι ὅσας οἱ Ἕλληνες, καὶ πρὸς τοῦτοις τῶν μὲν Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἑλλήνων, καὶ τῶν Ἀγγλοσαξόνων αἱ ἀποικίαι ἦσαν ἐπιχειρήματα τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τῶν κυβερνήσεων, ἐνῶ τὰ νάπαλιν τὰ Ῥωμαϊκὰ κτίσματα ἦσαν ἔργα κυβερνητικὰ τῆς πολιτείας μᾶλλον ἢ ἀτομικὰ τῶν κατὰ μέρος πολιτῶν. Εἰς δύο δὲ διακεκριμένας καὶ χωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων περιόδους, ἐπεχείρησαν οἱ Ἕλληνες νὰ κτίσωσιν ἀποικίας. Ἡ πρώτη εἶναι αὕτη, περὶ ἧς ἤδη πραγματευόμεθα, καὶ ἦτις, ἀρχομένη ἀπὸ χρόνων προηγουμένων τῶν ἱστορικῶν, παύει κατὰ τὴν ἕκτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Ἐκτοτε ὁ ἐλληνικὸς κόσμος, ἀρκοῦμενος εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον κύκλον τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ, ἐπιδίδεται ἐπὶ δύο καὶ ἡμισὺ περίπου ἑκατονταετηρίδας, εἰς τὴν ἐντὸς αὐτοῦ τελειῶσιν τοῦ ἀρχαιότερου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἐπειτα δὲ, συμπληρώσας τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας, ἐπιχειρεῖ, περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διὰ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δευτέραν ἐπέκτασιν καὶ κτίζει νέας πάλιν ἀπειραρίθμους ἀποικίας. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιόδους ταύτας, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐπεχείρησε καὶ ἐν μέρει κατάρθωσε νὰ ἐξελληνίσῃ ὅλας τὰς χώρας, ὅσας κατέλαβεν· ἐπὶ μὲν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἔσπειρε τὸν ἐλληνισμὸν καθ' ὅλην τὴν νοτιοδυτικὴν Ἀσίαν, ἀπὸ τῆς μεσογείου θαλάσσης μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς Κασπίας μέχρι τῆς ἄνω Αἰγύπτου, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους χρόνους, περὶ οὓς νῦν ἐνδιατρίβομεν, ἐξελλήνισεν ὡσαύτως ἅπαντα τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, καὶ ἔτι πληρέστερον ἄπασαν τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Κατὰ δὲ τοῦτο τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη ἀνώτερον καὶ αὐτῶν τῶν Ἀγγλοσαξόνων· διότι οἱ

Ἄγγλοι δὲν ἐξεπολίτισαν, ἀλλὰ ἐξώντωσαν τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς βορείου Ἀμερικῆς, τῶν δὲ ἰνδῶν κυριαρχοῦσιν ἀπλῶς, ἐλάχιστα τοῦ ἰδίου πολιτισμοῦ εἰς αὐτοὺς μεταδόντες. Ὡς πρὸς τὴν μεταδοτικὴν ταύτην τοῦ ἰδίου πολιτισμοῦ δύναμιν, μόνοι οἱ Ῥωμαῖοι ὑπῆρξαν ἐνάμιλλοι τῶν προπατόρων ἡμῶν, διότι τῶν οἱ Ῥωμαῖοι ἐξελατίνισαν πολλὰς χώρας, ἂν καὶ ὄχι ὅσας ἐξελλήνισαν οἱ Ἕλληνες. Τῆς κάτω μάλιστα Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ὁ ἐξελληνισμὸς ὑπῆρξε τοσοῦτον ὀλοσχερῆς καὶ τοσοῦτον βαθείας ἔρριψε ρίζας, ὥστε οὔτε οἱ Ῥωμαῖοι οἱ μετέπειτα ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας αὐτόθι κυριαρχήσαντας, ἠδυνήθησαν νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ, οὔτε οἱ μετὰ τοὺς Ῥωμαίους ἐπελθόντες Λομβαρδοὶ, Ἀραβες, Νορμαννοὶ· μέχρι δὲ τῆς 14 καὶ μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστὸν, αὐτὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα πολλάκις ἔτι ἐλληνιστὶ αὐτόθι συνετάσσοντο, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Καλαβρίᾳ, τὰ ἦθη, ἡ γλῶσσα καὶ τὰ τῶν χωρίων ὀνόματα εἰς πολλὰ ἔτι ἐλληνίζουσι. Λέγοντες ὁμῶς ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀποικοὶ ἐξελλήνιζον τὰς περὶ αὐτοὺς χώρας, δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τοῦτο, ὅτι μετέδιδον εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῶν καθ' ὀλοκληρίαν τὴν γλῶσσαν τὴν ἐλληνικὴν, τὰ ἦθη τὰ ἐλληνικὰ καὶ τὸν χαρακτῆρα τὸν ἐλληνικόν, αὐτοὶ μὴδὲν παρὰ τῶν ἰθαγενῶν παραλαμβάνοντες. Ὅτι καὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἐπενήργουν μέχρι τινὸς εἰς τοὺς ἐπελθόντας ἀποίκους, εἶναι ἀναμφισβήτητον, καὶ ἐξηγεῖται πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποίκων ἀπεδήμουν ἄνευ γυναικῶν, λαμβάνοντες γυναῖκας ἐγχωρίους. Διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικιῶν ἐν γένει δὲν ἦσαν πλέον ἀπαράλλακτοι οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος Ἕλληνες· ἰδίως δὲ οἱ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἀποικοὶ παρέλαβον πολλὰς ἑξεις, λέξεις, δοξασίας, μυθικὰς παραδόσεις τῶν ἰθαγενῶν, ὥστε κατήντησαν νὰ διαφέρωσιν ὀπωροῦν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων. Ὁ βίος αὐτῶν ἀπέβη ἀνετώτερος, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀκολαστότερος· τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα οὐδέποτε ἠδυνήθησαν παρ' αὐτοῖς νὰ διατηρηθῶσι, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἰδρύθησαν ποτέ, ἀλλὰ τύραννοι ἀδιαλείπτως ἐδέσποζον τῶν πόλεων· αὐτὴ ἡ δωρικὴ διάλεκτος ἢ κοινῶς αὐτόθι ἐπικρατήσασα, ἠλλοιώθη κατὰ τι· καταφανέστερον δὲ δηλοῦται ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰθαγενῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀποίκους διὰ τῶν ἐξῆς δύο γεγονότων. Ἐν ἐλληνικὰ νομίσματα καὶ σταθμὰ ἦσαν, ὡς γνωστὸν, τὸ τάλαντον, ἡ μνᾶ, ἡ δραχμὴ καὶ ὁ ὀβολός· οἱ δὲ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνες εἶχον μὲν τὸ τάλαντον, ὑποδιήρουν ὁμῶς αὐτὸ, ὄχι εἰς μνᾶς, ἀλλ' εἰς 120 λίτρας, καὶ ὅλα αὐτῶν τὰ ὑπο-

πλάσια καὶ πολλαπλάσια ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τῆς λίτρας καὶ τῆς οὐγκίας (ἡμιλίτριον, δεκάλιτρον, πεντούγκιον). ὀνόματα πρότερον ἄγνωστα εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ παραληφθέντα ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τούτοις οἱ ἄποικοι μετωνομάσθησαν παραλαβόντες αὐτὰ τὰ ἐθνικὰ τῶν ἰθαγενῶν ὀνόματα, καὶ μικρὸν μόνον περὶ τὴν κατάληξιν τροπολογήσαντες αὐτά· διότι οἱ μὲν ἰθαγενεῖς ἐκαλοῦντο Σικελοὶ καὶ Ἰταλοὶ, οἱ δὲ ἔποικοι Σικελιωταὶ καὶ Ἰταλιωταὶ. Ἐν γένει δὲ ἐνταῦθα συνέβη συγχώνευσίς τις μᾶλλον τῶν ἰθαγενῶν καὶ τῶν ἐποίκων, συγχώνευσις ὅμως καθ' ἣν ὁ ἐλληνισμὸς ὑπῆρξεν ἐπικρατέστατος.

Ἡ δ' εὐκολία μεθ' ἧς ἐγένετο ἡ συγχώνευσις αὕτη, διὰ τὴν ἀρχικὴν τῶν δύο στοιχείων συγγένειαν, προήγαγε μὲν τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἰταλικῶν καὶ σικελικῶν ἀποικιῶν· ὅχι ὀλίγον ὅμως συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχεῖαν ταύτην ἐπίδοσιν καὶ τὸ εὐφορον τῆς χώρας, καὶ τὸ εὐθετον πρὸς πᾶσαν ἐμπορίαν μετὰ τε τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πρὸς ἀνατολάς, καὶ τῆς ἐν Ἀφρικῇ Καρχηδόνος, πρὸς νότον, καὶ τῆς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ Ῥώμης, πρὸς βορρᾶν, καὶ τῶν δυτικωτέρων χωρῶν καὶ νήσων. Ὄθεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἕκτην, αἱ ἐλληνικαὶ ἐκεῖναι πόλεις, διὰ τὴν ἕκτασιν αὐτῶν, τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων, καὶ τὴν πολυτέλειαν τοῦ βίου, ἀνεδείχθησαν πολὺ λαμπρότεραι καὶ ἰσχυρότεραι πάσης κατὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα πόλεως· διὸ καὶ κατὰ τὴν ἕκτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα δικαίως καυχώμεναι διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ὠνόμασαν τὴν κάτω Ἰταλίαν, «μεγάλην Ἑλλάδα.» Ἐπιφανέσταται δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἡ Σύβαρις καὶ ἡ Κρότων, ἀμφότεραι κείμεναι εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου. Τὰ τεῖχη τῆς Συβαρίδος εἶχον πεντήκοντα σταδίων περιοχὴν, τῆς δὲ Κρότωνος ἡ περιοχὴ, πρᾶγμα σχεδὸν ἀπίστευτον, ἦτο σχεδὸν διπλασία· ἡ Σύβαρις, ὡς βεβαιούσιν, ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν 300,000 ἀνδρῶν, ἡ δὲ πολυτέλεια τοῦ βίου αὐτῆς κατήντησε τοσοῦτω παροιμιώδης ὥστε μέχρι τῆς σήμερον, εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, Συβαρίτης λέγεται ὁ τρυφηλός, ὁ ἀκόλαστος. Ἡ δὲ Κρότων ἀπέβη ἰδίως περίφημος διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐνδόξων ὀλυμπιονικῶν τοὺς ὁποίους ἀνέδειξε, καὶ διότι ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ὁ Πυθαγόρας νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ δόγματα. Ὁ Πυθαγόρας ἦτο, ὡς εἶδομεν Σάμιος· ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενος ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ὅπου ἴσχυε τότε ὁ παντοδύναμος τύραννος Πολυκράτης, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῖς

Κροτωνιάταις εὐμενοῦς δεξιώσεως. Τὰ περὶ τῶν δογμάτων ὅμως αὐτοῦ, τῶν τε φιλοσοφικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν, εἶναι ἀσαφέστατα. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Πυθαγόρας δὲν ἀνεδείχθη ποτὲ κυβερνήτης τῆς Κρότωνος, ἀλλὰ ἐπενήργησεν εἰς αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλας ἰταλικὰς πόλεις, εἰς Τάραντα, εἰς Μεταπόντιον, εἰς Καυλωνίαν, δι' ἑταιρείας τινὸς τὴν ὁποίαν ἐσύστησε καὶ ἤτις ἐπρέσβευεν, ὡς φαίνεται, ὅτι τῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ προϊσταται ὁ ἄριστος, βοηθοὺς ἔχων τοὺς χρηστοτέρους καὶ σοφωτέρους, οἵτινες ὤφειλον νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τοῦτο δι' ἀδιαλείπτων τινῶν δοκιμασιῶν καὶ διδασκαλιῶν. Κατὰ δυστυχίαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐνεργειῶν τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης σχολῆς, ἐγένετο στάσις μεγάλη εἰς Σύβαριν· πολλοὶ εὐπατρίδαι αὐτῆς ἐξωσθέντες, ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Κροτωνιατῶν· πολέμου δὲ ἐντεῦθεν ἐκραγέντος τῷ 510, οἱ Συβαρίται ἐνίκηθησαν κατὰ κράτος, καὶ ἡ πόλις αὕτη, ἢ ποτὲ μία τῶν πρώτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καταστραφεῖσα τότε, ἠφανίσθη διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπανέστησαν καὶ ἐν Κρότωνι, κατὰ τῆς ἑταιρείας τῶν Πυθαγορείων, οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Κύλωνος· καὶ ἄλλους μὲν τῶν Πυθαγορείων ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ ἐξέβαλον τῷ 504. Ὁ Πυθαγόρας ἀπέθανε μικρὸν ἔπειτα εἰς Μεταπόντιον· ἡ δὲ πολιτικὴ αὐτοῦ ἑταιρεία ἔπεσε καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰταλίας, οὐδὲ ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον τὸ σύστημα αὐτοῦ εἰμὴ ἐν εἴδει ἠθικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ συλλόγου.

Ἡ πτώσις τῆς Συβαρίδος ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὅλην τύχην τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, διότι ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῆς ἓνα τῶν κυριωτέρων αὐτῆς προμαχόνων. Συνέπεσε δὲ τότε ν' ἀρχίσωσι νὰ κατέρχωνται πρὸς νότον, ἀπὸ τῆς μέσης Ἰταλίας, ἰθαγενεῖς τινες φυλαὶ, ἄλλαι παρὰ τὰς οἰνωτρικὰς, καλούμεναι ὀπικαὶ ἢ ὀσκικαὶ· αἱ φυλαὶ αὗται, συμμαχήσασαι μετὰ συγγενῶν τινῶν πρὸς αὐτὰς φυλῶν, αἵτινες κατεῖχον ἑκπαλαι τὸ μεσογαϊότερον καὶ ὀρεινότερον τῆς κάτω Ἰταλίας, ἐκυρίευσαν τὴν Κύμην, τὴν Ποσειδωνίαν, ὅλην τὴν μεσόγειον κάτω Ἰταλίαν, τὴν ἄλλοτε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀνήκουσαν, καὶ περιέστειλαν οὕτω πολὺ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Ὡστε ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐκλείπει ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀκμὴ τῶν ἑλληνίδων τούτων πόλεων, καὶ ἐν γένει ἐκλείπει ἡ ὑπεροχὴ ἣν εἶχον ἕως τότε αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ὡς πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τῶντι, μέχρι τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος αἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἰωνικαὶ ἀποικίαι καὶ αἱ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικαὶ

πόλεις ἦσαν ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἰσχυρότεραι, πλουσιώτεραι, μεγαλύτεραι, ναυτικώτεραι τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, μὴδ' αὐτῆς τῆς Σπάρτης, μὴδ' αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων ἐξαιρουμένων· τὰ ἄκρα τῆς Ἑλλάδος κατίσχυον τότε τοῦ κέντρου. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, μεταβάλλεται ἡ σχετικὴ αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις· αἱ ἰωνικαὶ ἀποικίαι ὑποτάσσονται ὑπὸ ἄσιανῶν βασιλέων· αἱ ἰταλικαὶ, ἢ ὑποτάσσονται ἢ περιστέλλονται ὑπὸ τῶν ὀσκιῶν φυλῶν· ἐνταῦτῳ δὲ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προάγονται, ὥστε τὸ κέντρον ἀναλαμβάνει τὴν βαρύτητα αὐτοῦ. Αἱ μόναι ἀποικίαι αἰτινες ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα, ἦσαν αἱ σικελικαί. Ἡ κυριωτάτη μάλιστα αὐτῶν, αἱ Συράκουσαι, δὲν ἤρχισαν ὑπερέχουσαι εἰμὴ κατὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην, διὰ τοῦ μεγαλοφυοῦς αὐτῶν τυράννου Γέλωνος, ὅστις δὲν κατέλαβε τὴν ἀρχὴν εἰμὴ ἐν ἔτει 484 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἤδη τοσοῦτον ἰσχύσει, ὡς ἐκ τῆς κατατροπώσεως τοῦ μεγάλου τῆς Ἀσίας βασιλέως, ὥστε τὸ κράτος τῶν Συρακουσῶν, καὶ τοῦ πλείστου λόγου ἄξιον, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλον αὐτῶν.

Τελευταῖον, πλὴν ἄλλων τινῶν ἔτι δυτικωτέρων ἀποικιῶν, ἐξ ὧν ἡ μᾶλλον ἀξιόμνημόνευτος ἦτο ἡ Μασσαλία, ἣτις ἐκτίσθη εἰς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Γαλλίας παράλια, ὑπὸ τῶν Φωκαίων, περὶ τὸ 597, οἱ Ἕλληνας κατέλαβον ἕκτοτε καὶ τὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος παράλια τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἡ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας κειμένη Μακεδονία κατωκεῖτο ὑπὸ φυλῶν, αἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἴσως καθαρῶς ἑλληνικαί, προσήγγιζον ὅμως πολὺ κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ἦθος πρὸς τὰ ὀλιγώτερον πολιτισθέντα ἑλληνικὰ φῦλα, τὰ τε θεσσαλικά καὶ τὰ ἠπειρωτικά. Καὶ βραδύτερον μὲν, κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, τὰ μακεδονικὰ ταῦτα φῦλα ἐμελλον νὰ πρωταγωνιστήσωσι τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου· τὰ δὲ παράλια τῆς Μακεδονίας κατελήφθησαν πρῶιμώτατα ὑπὸ ἀποικιῶν αἵτινες ἐξέπεμψθησαν ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ τῶν ὁποίων ἀρχαιοτάτη ἦτο ἡ Μεθώνη, κτισθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἐρετριέων εἰς Πιερίαν, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Κορίνθιοι κατεστάθησαν εἰς Κέρκυραν. Ἐκτοτε δὲ καὶ μέχρι τοῦ 600 ἔτους, οἱ Ἐρετριεῖς καὶ οἱ Χαλκιδεῖς ἐκάλυψαν, διὰ τῶν κτισμάτων αὐτῶν, τὰς τρεῖς γλῶσσας τὰς ἀποτελούσας τὴν χαλκιδικὴν χερσόνησον. Τὰ κτίσματα ταῦτα, τὰ τότε μᾶλλον πολυάριθμα ἢ λό-

γου ἄξια, ἦσαν Μένδη, Ἄφυτις, Νεάπολις, Αἰγαί, Θεράμβω, καὶ Σάνη, Ἐρετριέων ἀποικίαι. Ἄσσα, Πίλωρος, Σίγγος, Σάρτη, Τορώνη, Γαληψός, Σερμύλη καὶ Μηκύβερνα, Χαλκιδέων ἀποικίαι. Ἐπὶ δὲ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς οἱ Ἕλληνες τῆς Χαλκιδικῆς κατέλαβον καὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ εὐρείας καὶ εὐφόρου πεδιάδος κειμένην Ὀλυθον, ἐπικρατήσαντες οὕτω κατὰ μικρὸν ἀπάσης τῆς χερσονήσου. Ἄλλ' ὑπῆρχον ἐνταῦθα καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἀποικίαι. Αἶνεια καὶ Ποτιδαία, Κορινθίων κτίσματα· Σκιώνη, ἀδήλου καταγωγῆς· Ἀκανθος, Στάγειρα, Ἀργίλος, κτίσματα τῆς Ἄνδρου, ἣτις ὁμῶς καὶ αὐτὴ ἦτο Ἐρετριέων ἀποικία.

Εἰς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Θράκης, οἱ μὲν Τήιοι ἔκτισαν, ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι, ὡς προείπομεν, τὰ Ἀβδηρα, ἄγνωστον δὲ πότε ἴδρυσαν οἱ μὲν Χῖοι, τὴν Μαρώνεια, οἱ δὲ Λέσβιοι, τὴν Αἶνον, καὶ ἄδηλον τίνες, τὴν Δικαίαν. Ἐξελληνίσθησαν ὁμοίως καὶ αἱ νῆσοι Θάσος καὶ Σαμοθράκη, αἱ πάλαι ποτὲ ὑπὸ Φοινίκων καταληφθεῖσαι. Εἰς τὴν Θάσον μάλιστα, ὅπου ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν Πάριοι ἄποικοι, εἶχε μεταβῆ καὶ ὁ περίφημος Πάριος ποιητῆς Ἀρχίλοχος, ὅστις ἀστειότατα περιέγραψε τὴν νῆσον ἐκείνην. Τῶντι ἡ Θάσος ἔκτοτε, ὡς καὶ τὴν σήμερον, δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν πολλὴν αὐτῆς εὐφορίαν, διότι σύγκειται καθ' ὅλοκληρίαν σχεδὸν ἀπὸ ὄρους τὸ μὲν γυμνοῦ, τὸ δὲ δασώδους, γῆν δὲ γεωργήσιμον ἔχει ὀλιγίστην μόνον περὶ τὴν παραλίαν. Ὁ Ἀρχίλοχος λοιπὸν, ὅστις ἠγάπα νὰ ψέγη καὶ νὰ μυκτηρίζη τὰ πάντα, ἐμψυχά τε καὶ ἄψυχα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει πρὸς τι ἄλλο νὰ παραβάλη τὴν νῆσον ταύτην ἢ πρὸς ὄνον φέροντα εἰς τὴν ράχιν τοῦ σωρὸν ἀγρίας ξυλείας·

ἦδε δ' ὡς τ' ὄνου ράχιν
ἔστηκεν ὕλης ἀγρίας ἐπιστεφής.

Ἄλλ' ὁ ψογερός Ἀρχίλοχος, ὅστις διὰ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ τοῦτο δεινῶς ὑπὸ τοῦ μεγάλωφρονος Πινδάρου ἐστηλιτεύθη, εἰπόντος περὶ αὐτοῦ «ψογερόν Ἀρχίλοχον βαρυλόγους ἔχθεσιν παινόμενον,» ἔπαθεν ὅ,τι συνήθως συμβαίνει, εἰς τοὺς τὰ πάντα ἐμπαίζοντας, ἔδωκε δηλαδὴ καὶ αὐτὸς ἀφορμὴν νὰ κατακριθῇ, πικρότατα καὶ δικαιοτάτα· διότι τότε κατὰ τινα πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Θράκης πόλεμον, ἀπέβαλε τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ. Καὶ ἠθέλησε μὲν, κατὰ τὴν συνήθειάν του, νὰ παίξῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἰπὼν ὅτι ἀδιάφορον ἂν ἀπώλεσε τὴν ἀσπίδα, εἰμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ἄλλην καλλιτέραν·

ἄσπις ἐκείνη

ἔρρέτω· ἐξαυτίς κτήσομαι οὐ κακίω.

ἄλλ' εἶδομεν ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες δὲν ἔπαιζον περὶ τὰ τοιαῦτα, ἐδίωξαν αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεως τῶν διὰ τοῦτο. Ἡ δὲ Θάσος, ἂν δὲν ἦτο εὐφορος, εἶχεν ὁμῶς χρυσοῦ μεταλλεῖα καὶ κατεῖχεν εἰς τὴν παρακειμένην στερεὰν χώρας τινὰς, τὴν Σκαπτὴν Ὑλην καὶ ἄλλας, αἵτινες περιεῖχον μεταλλεῖα ἔτι πλουσιώτερα τῶν τῆς νήσου· ἐντεῦθεν οἱ Θάσσιοι, ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀφοῦ ἐπήρχουν εἰς ὅλας τὰς δαπάνας τῆς κυβερνήσεως αὐτῶν, ὁλόλον φόρου μὴ καταβάλλοντες, εἶχον κατ' ἔτος περίσσευμα 200 ἕως 300 ταλάντων, ἧτοι δραχμὰς 1,200,000 ἕως 1,800,000.

Ἐπὶ τῆς Ἰθακικῆς χερσονήσου, οἱ Μιλήσιοι ἔκτισαν τὴν Καρδίαν, οἱ δ' ἐν Ἀσίᾳ Αἰολεῖς τὴν Σηστόν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν ἐπικρατοῦντες ἐνταῦθα, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ Πεισιστράτου. Εἰς τὴν Προποντίδα ὑπῆρχον ἢ τῶν Σαμίων ἀποικία Πέρινθος, ἢ τῶν Μιλησίων, Κύζικος, καὶ τρεῖς τῶν Μεγαρέων πόλεις· Χαλκηδὼν, Σηλυβρία, Βυζάντιον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κτισθὲν περὶ τὸ 657 πρὸ Χριστοῦ, ἐπέπρωτο, μετὰ χίλια περίπου ἔτη, νὰ κατασταθῇ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἢ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετονομασθὲν τότε Κωνσταντινούπολις. Προέβησαν δὲ καὶ μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου οἱ Ἕλληνες ἔκτοτε, καὶ ἔκτισαν καθ' ὅλα αὐτοῦ τὰ παράλια πολλὰς ἀποικίας, ὧν ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν Σινώπην, Μιλησίων ἴδρυμα, τὴν Κερασσοῦντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, ἀμφοτέρας ὑπὸ τῶν Σινωπέων κτισθείσας, τὴν Φάσιν, τὴν Διοσκουριάδα, τὸ Παντικιάπαιον, τὴν Φαναγόρειαν, τὴν Τάναϊν, τὴν Ὀδησσὸν, τὴν Ὀλβίαν, ὧν αἱ πλεῖσται πάλιν Μιλησίων ἴδρύματα.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν συνόψει ἡ κατάστασις καὶ ἡ τύχη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἧτοι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἕκτης, πρὸ Χριστοῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ βίου αὐτοῦ ἡλικίαν, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤρχισε νὰ ἐκπαιδεύηται, νὰ ἐξαπλοῦται καὶ νὰ κρατῆ τὸς συνάπτοντας αὐτὸ δεσμούς. Τὰ αὐτοφυῆ καὶ ἀόριστα πολιτεύματα τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς ἐρρυσίμθησαν ἤδη διὰ νόμων γραπτῶν καὶ θεσμῶν ὠρισμένων. Αἱ φυσικαὶ καὶ ἄπλαστοι ἀρεταὶ τῶν προτέρων χρόνων ἐκανονίσθησαν ἤδη διὰ τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λόγου. Καὶ ἐνῶ τὸ ἀνήσυχον καὶ μεγαλεπήβολον τοῦ ἔθνους πνεῦμα φέρει αὐτὸ

ἀκαταπαύστως εἰς ἀνακάλυψιν νέων χωρῶν καὶ ἰδρυσιν νέων πόλεων ἀπανταχοῦ γῆς, οἱ συνάπτοντες αὐτὸ δεσμοί, ἀντὶ τὰ χαλαρωθῶσιν ἐκ τούτου, ἐξεναντίας κρατύνονται. Ναὶ μὲν, καθὼς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, οὕτω καὶ ἤδη, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ὑπόκειται εἰς μίαν τινα κοινὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν· διεσπαρμένον ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι Κυρήνης, καὶ ἀπὸ Μασσαλίας καὶ κάτω Ἰταλίας, καὶ Σικελίας, μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ συμποσούμενον, ὡς εἰκάζεται, εἰς 20 περίπου ἑκατομμύρια, διατελεῖ διηρημένον, ὅχι εἰς πολλὰς βασιλείας, ὡς ἄλλοτε, ἀλλ' εἰς ἀπειραρίθμους αὐτοτελεῖς πολιτείας, τροπολογουμένας ἀπὸ τῆς στενῆς ὀλιγαρχίας τῆς Σπάρτης μέχρι τῆς πρὸς τὴν ἄκραν δημοκρατίαν ῥεπούσης ἤδη πολιτείας τῶν Ἀθηῶν· οὐ μόνον δὲ αἱ πολιτεῖαι αὗται δὲν συνδέονται διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅπου, κατὰ χώρας, ὑπάρχουσι τοπικαὶ διαφόρων πόλεων ὁμοσπονδίαί, αἱ τοιαῦται ἐνώσεις εἶναι μᾶλλον θρησκευτικαὶ ἢ πολιτικαί. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποικιῶν ὀλίγιστα ὑποτάσσονται εἰς τὰς μητροπόλεις· αἱ πλεῖστα εἶναι ὅλως ἀπὸ αὐτῶν ἀνεξάρτητοι, αἱ δὲ σωζόμεναι μεταξὺ τῶν μητροπόλεων καὶ τινῶν ἀποικιῶν σχέσεις συνίστανται εἰς τιμητικὰ τινα καὶ θρησκευτικὰ προνόμια, τὰ ὅποια αἱ πρῶται διατηροῦσιν εἰς τὰς τελετὰς καὶ πανηγύρεις τῶν δευτέρων. Ἐνὶ λόγῳ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἦτο διηρημένον εἰς ἀπείρους πόλεις, ὧν ἐκάστη εἶχε τὸ ἴδιον πολίτευμα, τὴν ἰδίαν πολιτικὴν. Ἀλλὰ αἱ πόλεις αὗται, εἰ καὶ πολιτικῶς ἀπ' ἀλλήλων διακεχωρισμέναί, συνδέονται ἅπασαι διὰ ποικίλων καὶ οὐχὶ ἀνισχύρων ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν δεσμῶν.

Ὁ Ἡρόδοτος συγκεφαλαιοῖ τοὺς δεσμοὺς τούτους εἰς τέσσαρας· τὸ ὄμαιμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὰ κοινὰ θεῶν ἰδρύματα καὶ τὰς κοινὰς θυσίας, τὰ ὁμότροπα ἦθη· ὁ δὲ Ζεὺς ὁ ἐλλήνιος ἐπετῆρει καὶ συνετῆρει τὴν τοιοῦτοτρόπως ἀπαρτιζομένην ἐλληνικὴν ἀδελφότητα. Ἄπαντες οἱ ἠθικοὶ οὗτοι δεσμοὶ ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἡρωϊκῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τινὲς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἰδίως τὰ κοινὰ τῶν θεῶν ἰδρύματα καὶ αἱ κοινὰί θυσίαι, ἀπέβησαν κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ ἔθνους ἡλικίαν πολὺ ἰσχυρότεροι καὶ ὄντως πανελλήνιοι. Ἡ γλῶσσα ἀναφαίνεται μὲν ἤδη διηρημένη εἰς διαφόρους διαλέκτους, αἵτινες ὑπὸ μὲν τῶν μεταγενεστέρων γραμματικῶν συνεκεφαλαιώθησαν εἰς τέσσαρας, τὴν ἰωνικὴν, τὴν δωρικὴν, τὴν αἰολικὴν καὶ τὴν ἀττικὴν, πράγματι δὲ ἦσαν ποικιλώτεραι καθ' ἐκάστην φυλὴν καὶ ἐνίοτε καθ' ἐκάστην πόλιν· ἀλλ' αἱ διαλεκτικαὶ αὗται διαφοραὶ δὲν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε, πλὴν σπα-

νωτάτων ἐξαιρέσεων, πᾶς Ἕλληνα νὰ μὴ ἐννοῇ πάντα ἄλλον Ἕλληνα καὶ νὰ μὴ γίνηται καταληπτὸς εἰς αὐτόν. Ἡ δὲ γλῶσσα αὕτη, ἥτις μόλις περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου ἤρχισε σχηματιζομένη εἰς πεζὸν λόγον, ἐξηκολούθει παράγουσα θαυμάσια ποιητικὰ ἔργα, ὄχι ὅμως μόνον εἰς τὸ ἐπικὸν εἶδος τῆς ποιήσεως. Ἡ ἐπικὴ ποίησις μαραίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατόπιν τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων ὧν ἐξυμνεῖ τὰ κατωρθώματα· νέον δὲ ἤδη παράγεται ποιήσεως εἶδος, δι' οὗ αὕτη ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὰ ἀτομικὰ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα, φρονήματα, δόγματα, καὶ ὑπὸ τὰ ποικίλα ὀνόματα τῆς ἰαμβικῆς, τῆς γνομικῆς καὶ πρὸ πάντων τῆς λυρικῆς ποιήσεως, παρήγαγεν ἀμίμητα πολλάκις ἀριστουργήματα· ἀπαραλλάκτως καθὼς εἰς τὴν ἐπομένην, τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα, συμπληροῦσα τὸ στάδιον τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐξαιρέτου αὐτῆς ἀναπτύξεως, ἐπενόησε τὸ τελειότερον τῆς ποιητικῆς τέχνης εἶδος, τὸ δράμα, τὸ τε σπουδαῖον καὶ τὸ ἀστεῖον, τὴν τε τραγωδίαν δηλαδὴ καὶ τὴν κωμωδίαν. Καὶ οἱ μὲν ἄριστοι τῶν λυρικῶν ποιητῶν, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Σιμωνίδης, οἱ ἀγέρωχοι καὶ ὑψαύχενες, ὡς ἔλεγον αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες διὰ τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν ἐμβριθειαν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, ἤκμασαν περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης, διατελέσαντες σύγχρονοι τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν τραγικῶν, τοῦ Αἰσχύλου· ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν ἔκτην καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἑβδόμην πλεῖστοι ὅσοι ἀνεφάνησαν ἰαμβικοὶ, γνομικοὶ, λυρικοὶ ποιηταί, ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Καλλίνος, ὁ Τυρταῖος, ὁ Ἀλκμάν, ὁ Ἀρίων, ὁ Στησίχορος, ὁ Ἀλκαῖος, ἡ Σαπφώ, ὁ Σόλων, ὁ Θεόγνης, ὁ Ἀνακρέων, ὧν πολλῶν μὲν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, τινῶν δὲ καὶ νὰ παραθέσωμεν τὰ ἔργα. Οἱ δὲ ποιηταὶ αὗτοι, εἰς οἵανδήποτε διάλεκτον γράφοντες, ἐθαυμάζοντο καὶ ἠγαπῶντο ἐξ ἴσου εἰς τε τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, εἰς τε τοὺς Δελφοὺς καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, εἰς τε τὰς θεσσαλικὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς ἀργολικὰς, εἰς τε τὴν Κρότωνα καὶ εἰς τὴν Μίλητον, εἰς τε τὴν Κυρήνην καὶ εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, χρησιμεύοντες τοιοῦτοτρόπως ὡς τεκμήριον ἅμα καὶ ὡς ὄργανον τῆς ἐθνικῆς τοῦ ἔθνους ἐνότητος.

Πρὸς τούτοις ἡ γλῶσσα ἦτο καὶ τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν δι' οὗ τὸ ὅλον ἔθνος διεκρίνετο ἀπὸ τῶν περὶ αὐτὸ οἰκούντων ἀλλοδαπῶν φύλων, διότι οὐδὲ εἰς ταύτην τὴν περίοδον εἶχεν ἔτι παραχθῆ ἡ βαθεῖα ἐκείνη τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους πεποιθησις περὶ τῆς ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ὑπεροχῆς, ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἔθνη, τοὺς

λεγομένους βαρβάρους· ἔτι δὲ ἡ μετὰ τῆς πεποιθήσεως ταύτης συνδεδεμένη περιφρόνησις πρὸς πᾶν τὸ βάρβαρον, ὃ ἔστι τὸ μὴ ἑλληνικόν, καὶ ἡ ἐξ ὄλων τούτων προκύψασα ἀπότομος ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ κατὰ τὴν ἐπομένην ἑκατονταετηρίδα, μετὰ τὰ κατὰ Περσῶν κατορθώματα. Κατὰ δὲ τὴν παροῦσαν περίοδον, ἡ περὶ τοῦ βαρβάρου ἰδέα εἶναι πολὺ ἐπεικεστέρα καὶ ἡ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ ἀλλοφύλων σχέσις πολὺ οἰκειότερα, καὶ ἐμφαίνουσα μάλιστα ἠθικὴν τινα ἰσότητά βραδύτερον ἐκλιποῦσαν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἀμασις, καίπερ κυριεύσας τὴν Κύπρον, συντελεῖ γενναίως εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, λαμβάνει σύζυγον Κυρηναίαν, ἀνατίθησι πολλὰ ἀγάλματα εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις καὶ συνάπτει δεσμὸν ξενίας, ἧτοι φιλοξενίας, πρὸς τὸν Σάμιον τύραννον Πολυκράτην. Οἱ Μιλήσιοι συνομολογοῦσι διαλλαγὰς ξενίας καὶ συμμαχίας πρὸς Ἀλυάττην, τὸν προκάτοχον τοῦ Κροίσου, βασιλέα τῶν Λυδῶν, ὅστις ἤγειρε δύο ναοὺς τῆς Ἀθηναῶν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ ἐνός τὸν ὁποῖον ἐνέπρησεν. Ἡ Κροίσου φιλόφρων ἀρετὰ ὑμνήθη ὑπὸ τοῦ Πινδάρου· ἡ δ' εὐνοία ἦν ὁ βασιλεὺς οὗτος τῶν Λυδῶν ἔδειξε πρὸς τὸν ἑλληνικὸν βίον καὶ τὴν τέχνην τὴν ἑλληνικὴν, ἡ φιλόξενος αὐτοῦ αὐλή, τὰ πλούσια δῶρα, συνεκάλεσαν περὶ αὐτὸν τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Ἑλλήνων, τὸν Ἀλκμαίωνα, ὅστις ἐστρατήγησε τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, τὸν Μιλτιάδην τὸν Κυψέλου, ὅστις πρῶτος κατέλαβε τὴν θρακικὴν χερσόνησον· καὶ ἂν δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἐπεσκέφθη αὐτὸν ὁ Σόλων, τούλάχιστον τὰ περὶ τούτου θρυληθέντα μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Κροῖσος δὲν ἐνομίσθη ἀνάξιος τῆς πρὸς τὸν σοφώτατον τῶν Ἑλλήνων οἰκειότητος καὶ προσομιλίας. Οἱ Δελφοὶ « ἔδωσαν Κροίσῳ καὶ Λυδοῖσι προμαντητήν (δηλαδὴ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ προτιμῶνται παντὸς ἄλλου κατὰ τὴν ἐπερώτησιν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου) καὶ ἀτελείην (ἀπαλλαγὴν φόρων) καὶ προεδρίην (ἧτοι προέχουσαν τινα θέσιν πρὸς θεωρίαν τῶν ἀγώνων), καὶ ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ αὐτῶν γενέσθαι Δελφὸν ἐς τὸν αἰεὶ χρόνον. » Μόνον τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, τῶν καλουμένων μυστηρίων, δὲν μετεῖχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ βάρβαροι, ἐνῶ μετ' ὀλίγον ἀπεκλείσθησαν ὄλων τῶν πανελληνίων ἀγώνων.

Οἱ τέσσαρες οὗτοι ἀγῶνες, ἧτοι τὰ Ὀλύμπια, τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα· τὰ Ἴσθμια, καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, ἀπετέλεσαν, ὡς προείπομεν, τὸν

ἰσχυρότερον ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν δεσμὸν, ὅστις συνῆπτεν ἤδη τὸ ὅλον ἑλληνικὸν ἔθνος. Εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον δὲν ἔπαυον προσερχόμενοι ἀπὸ πάσης ἑλληνικῆς γῆς, καὶ ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἀπωτάτων ἀποικιῶν, ἄνθρωποι ἐπερωτῶντες περὶ πλείστων ὄσων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων· καὶ ἐπειδὴ οἱ χρησμοὶ τοῦ θεοῦ ἐλογίζοντο ἱερὰ καὶ ἀπαράβατοι, πρόδηλον ὅτι τὸ μαντεῖον ἐπενήργει ἀδιακόπως εἰς τὸν ὅλον δημοσίον καὶ ἰδιωτικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Ἀλλὰ καὶ αἱ πανηγύρεις ἦσαν τοιοῦτοτρόπως κεκλονισμέναι, ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους σχέσις ὑπῆρχε σχεδὸν ἀδιέλειπτος. Πᾶσα τετραετία ἀπετέλει τὴν περίοδον ἢ τὸν κύκλον τῶν ἱερῶν τούτων ἀγώνων· καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος ἐτελοῦντο δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ Ὀλυμπιακὸς καὶ ὁ Ἰσθμικὸς· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον, ὁ νεμεακὸς· κατὰ δὲ τὸ τρίτον, πάλιν δύο, ὁ Ἰσθμικὸς καὶ ὁ πυθικὸς· κατὰ δὲ τὸ τέταρτον, ὁ νεμεακὸς καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ ἀξιωθέντες νὰ βραβευθῶσιν ἅπαζ τοῦλάχιστον καθ' ἕκαστον τῶν τεσσάρων τούτων πανελληνίων ἀγώνων, ἐτιμῶντο διὰ τοῦ ἐπιφθόνου ἐπωνύμου τοῦ περιοδοῦ. Καὶ οἱ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν φυσικῶ τῶ λόγῳ ὀλίγιστοι· εὐάριθμοι δὲ σχετικῶς καὶ οἱ ἐν γένει νικηταὶ ἀναδεικνύμενοι· πολυάριθμοι ὅμως ἦσαν οἱ συναγωνιζόμενοι, καὶ ὑπεράριθμοι οἱ συντρέχοντες ἐνταῦθα ὡς θεαταὶ καὶ ὡς ἔμποροι, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὄσῳ, διὰ τῆς λεγομένης ἐκεχειρίας, ἧτοι τῆς προσωρινῆς διακοπῆς πάσης ἐχθροπραξίας, ἐξησφαλίζετο ἡ ἐν εἰρήνῃ ἀπανταχόθεν διάβασις τῶν θεωριῶν, δηλαδὴ τῶν ἱερῶν πρεσβειῶν τῶν πόλεων, καὶ ἰδίως διετηρεῖτο ἡ εἰρήνη ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐτελοῦντο αἱ πανηγύρεις, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἱερομηνίας, ἧτοι τοῦ μηνὸς τῆς πανηγύρεως. Ἄπαντες οἱ προσερχόμενοι ἔθουον εἰς τὸν αὐτὸν θεὸν καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βωμοῦ, ἐθεώρουν τοὺς αὐτοὺς ἀγῶνας, καὶ, διὰ τῶν ἀναθημάτων αὐτῶν, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ πλουτίσωσι καὶ νὰ κοσμήσωσι τὸν αὐτὸν ἱερὸν χῶρον. Ἄπαντες, μεγάλοι καὶ μικροὶ, βασιλεῖς, στρατηγοὶ ἢ ἀπλοῖ πολῖται, ὑπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀγωνιστικούς νόμους, ἐτιμωροῦντο, ὁσάκις παρέβαινον τοὺς νόμους τούτους, διὰ τῶν αὐτῶν ποιῶν, καὶ νικήσαντες, ἤξιοῦντο τῶν αὐτῶν τιμῶν. Δὲν συνέρρεον δὲ ἐνταῦθα τὰ πλήθη ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τῶν σωματικῶν ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ ποιηταὶ, καὶ φιλόσοφοι, καὶ ἱστορικοὶ προσήρχοντο ἵνα ὑποβάλωσι τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Πάλιν δὲ αἱ ἐνταῦθα γινόμεναι ἀποφάσεις καὶ ἀπονεμόμεναι τιμαὶ ἀντήχουν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα· αἱ πόλεις ὑπεδέχοντο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει τοὺς

στεφανωθέντας συμπολίτας· οἱ τεχνῖται κατεσκευάζον τοὺς ἀνδριάντας αὐτῶν· οἱ ποιηταὶ ἔγραφον εἰς τιμὴν αὐτῶν ᾠδὰς· οἱ ἱστορικοὶ ἐμνημόνευον τοῦ κατορθώματος ὡς γεγονότος πλείστου λόγου ἀξίου· νέοι δὲ ἀγωνισταὶ παρεσκευάζοντο ἵνα ἀξιωθῶσι τοῦ αὐτοῦ περιμαχήτου βραβείου· διὸ, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ κέντρα καὶ ἀπὸ τῶν κέντρων πρὸς τὰ ἄκρα κινήσις ἐγένετο ἀδιακόπως, δις τοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ τοῦλάχιστον ἅπαξ, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ἂν τότε ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μία τις κοινὴ πολιτικὴ κυβέρνησις, οἱ ἠθικοὶ ὁμῶς καὶ κοινωνικοὶ δεσμοὶ δι' ὧν συνεδέετο ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι, ὥστε, ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπικρατειῶν, μόνῃ ἢ Γαλλία ἴσως δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι ἔχει τὴν ἐθνικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐνότητα.

Δὲν ἐστερεῖτο δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔκτοτε καὶ πολιτικῶν ἐρεισμῶτων. Δύο αὐτοῦ πόλεις, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, μάλιστα ἡ Σπάρτη, εἶχον ἤδη ἀποβῆ πολὺ τῶν λοιπῶν ἰσχυρότεραι καὶ εἶχον συγκροτήσαι κράτη ὅπως οὖν λόγου ἕξια· περὶ ταῦτα δὲ συμπυκνούμεναι αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι πάντα ἐξωτερικὸν πολέμιον. Καὶ ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἐκτεθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς φοβεράν κατὰ τοῦτο δοκιμασίαν· διότι τὸ μέγα περσικὸν κράτος ἐπετέθη κατ' αὐτῆς ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ περσικὸν τοῦτο κράτος, τὸ ὁποῖον, ἐν τῷ διαστήματι τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐνιαυτῶν, εἶχε κυριαρχήσει, ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς Κῦρον, Καμβύσην καὶ Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπου, ἀπάσης τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας, ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τῆς μεσογείου θαλάσσης, καὶ πρὸς τούτοις τῆς Αἰγύπτου, διέφερε τοῦ ἑλληνικοῦ τοσοῦτον, ὥστε, ἐνῶ συνώρευον πρὸς ἄλληλα, ἐνόμιζέ τις ὅτι καίενται εἰς τοὺς δύο ἀντιθέτους τῆς γῆς πόλους. Ἐν Ἀσίᾳ μὲν, ἅπασα ἡ κυβερνητικὴ ἐξουσία ἦτο συμπεπυκνωμένη εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἐνός, ἀλλὰ τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ἐπικράτειαν διάφορα φύλα καὶ τμήματα δὲν συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα δι' οὐδενὸς ἠθικοῦ δεσμοῦ· ἐν Ἑλλάδι ἐξεναντίας, οὐδεμίαν μὲν ὑπῆρχε κυβερνητικὴ ἐνότης, ἀλλ' αἱ ἀπαρτίζουσαι αὐτὴν φυλαὶ καὶ πόλεις διὰ πλείστων ὄσων συνεδέοντο πρὸς ἄλληλας ἠθικῶν δεσμῶν. Ἐν Ἀσίᾳ, ἡ ἀνεξέλεγκτος τοῦ μονάρχου δεσποτεία παρήγαγε φυσικῶς τῷ λόγῳ τὴν τυφλὴν ὑπακοήν, ἡ τυφλὴ ὑπακοή, τὴν ταπείνωσιν τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος, ἡ δὲ ταπείνωσις τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος, φρονήματα εὐτελέστατα καὶ ἀγενέστατα· ἐν Ἑλλάδι

ἐξεναντίας, τὰ κοινοβουλευτικὰ πολιτεύματα παρήγαγον τὸ ἔθνικόν αἶσθημα, τὸ δ' ἔθνικόν αἶσθημα, τὴν φιλοπατρίαν, ἢ δὲ φιλοπατρία πάλιν, τὰ ὑψηλότατα καὶ εὐγενέστατα τῶν φρονημάτων. Ἐντεῦθεν ὁ ἐπελθὼν ἀγὼν ὑπῆρξεν ἀγὼν ὅχι δύο ἐπικρατειῶν, ἀλλὰ δύο ἀντιθέτων κόσμων· διὰ δὲ τοῦτο ἀπέβη μὲν τὰ μάλιστα ἀξιόμνημόνευτος, ἀπέβη δὲ καὶ τὰ μάλιστα διαρκής. Τῶντι, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπέκρουσε τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ καὶ ὅλως κατέλυσε τὸ πρῶτον τοῦτο περσικὸν κράτος· ἀλλὰ βραδύτερον, ἠγέρθη νέον ἐν Ἀσίᾳ περσικὸν βασιλεῖον καὶ νέα προέκυψε πάλη μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἤδη τότε ἑλληνισμοῦ, μέχρις οὗ, ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι μετὰ Χριστόν, ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν ὀλοσχερῶς τὸ δεύτερον τοῦτο περσικὸν κράτος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἀλέξανδρος, τὸ πρῶτον· ἀλλ' αὐθις, μετ' οὐ πολὺ, διεμορφώθη ἐν Ἀσίᾳ ἕτερον, διὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, κράτος, καὶ ἐπῆλθεν ἕτερος μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγὼν, ὅστις, ποικίλας λαβῶν τύχας καὶ τροπὰς, ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε μετέσχον αὐτοῦ καὶ ἕτερα τῆς Εὐρώπης ἔθνη· ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε μετ' αὐτῶν συναγωνιζόμενος ἐν τῷ μέτρῳ τῶν μειωθεισῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ὁ πόλεμος ἄρα τοῦ ὁποίου θέλομεν ἀρχίσει τὴν ἐξιστόρησιν ἐν τῷ ἐπομένῳ τρίτῳ βιβλίῳ, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ προοίμιον πάλης μακρᾶς μεταξύ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξύ τῆς ὑλικῆς βίας καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, πάλης ἣτις διαρκεῖ διςχίλια καὶ τετρακόσια ἤδη ἔτη καὶ ἀποτελεῖ ἓνα τῶν κυριωτάτων εἰρημῶν τῆς θαυμασίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητος.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Η ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Εἰσαγωγή. Ἰώνων ἐπανάστασις.

Πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην σύγκρουσιν μεταξὺ τοῦ ἰστανοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ὅπως οὖν ἀκριβέστερον ὑποῖόν τι ἦτο τὸ περσικὸν κράτος, τὸ δεσπόσαν τότε τῆς Ἀσίας, καὶ διὰ τίνων περιπετειῶν τὸ κράτος τοῦτο περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα.

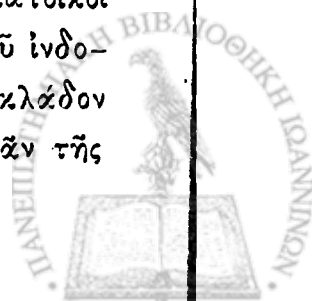
Ἡ Ἀσία διαφέρει τῆς Εὐρώπης πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν προάγονται καὶ πίπτουσι τὰ κράτη αὐτῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπην, αἱ πολιτεῖαι διαμορφοῦνται καὶ ἀκμαῖουσι κατὰ μικρόν· τὰ ἰστανὰ κράτη ἐξεναντίας αὐξάνουσι τάχιστα, ἀλλὰ καὶ τάχιστα μαραινόνται. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ τύχη τῆς περσικῆς μοναρχίας, τὴν ὁποίαν ἰδρύσει περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὁ Κῦρος, ὑμῶμενος ἀπὸ τῆς μικρᾶς χώρας τῆς καλουμένης Περσίδος. Ἐντὸς τριάκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, ἡ μοναρχία αὕτη περιέλαβεν ἀπάσας τὰς μεταξὺ Ἰνδοῦ καὶ Μεσογείου ἰστανὰς χώρας, προσέτι δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον· ἐντὸς ἐξήκοντα ἑνιαυτῶν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, ἤρχισε νὰ παρακμαῖζῃ, καὶ ἐντὸς δύο ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, κατελύθη.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισεν ὁ Κῦρος τὸ κατακτητικὸν αὐτοῦ στάδιον, ἔπαι τὸ δυτικὸν μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἄλυος, ὑπετάσσετο εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Κροῖσον, ὅστις, βασιλεύσας τῷ 560 πρὸ Χριστοῦ, εἶχε καταστήσει, ὡς εἶδομεν, ὑποτελεῖς φόρου καὶ τὰς κατὰ τὰ παράλια ἑλληνικὰς ἀποικίας, καὶ ἦτο μὲν μονάρχης ἰσχυρὸς, ἐνόμιζε δὲ ἑαυτὸν ἀπάντων ἀνθρώπων ὀλβιώτατον, διὰ τὴν δύναμιν

καὶ τὸν πλοῦτον. Ἐπέκεινα τοῦ Ἄλυος ἤρχιζεν ἡ Μηδικὴ μοναρχία, ἧς ἐβασίλευεν ὁ τοῦ Κροίσου κηδεστῆς Ἀστυάγης· αὕτη, ἄδηλον μὲν εἶναι μέχρι τίνος ἐξετείνετο πρὸς ἀνατολάς, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινοανατολικὸν περιελάμβανε τὴν χώραν, τὴν ἰδίως ὀνομαζομένην Περσίδα ἢ Φαρσιστάν, καὶ πρὸς δυσμὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῶν Κισσίων καὶ τῶν Ἀσσυρίων, διὰ τῆς ὀρεινῆς σειρᾶς τοῦ Ζάγγρου, ἧτις ἀποτελεῖ τὸ σημερινὸν μεταξὺ Περσίας καὶ Τουρκίας σύνορον. Τῆς εὐφόρου χώρας τῶν Ἀσσυρίων ἢ Χαλδαίων, ἐν ἧ ἠκμαζεν ἡ θαυμαστὴ πόλις Βαβυλῶν, ἤρχεν ὁ βασιλεὺς Λαβύνητος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ κράτος τῶν Χαλδαίων ἐξετείνετο μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ἔχον ὑποτελεῖς τὴν τε Ἰουδαίαν καὶ τὴν Φοινίκην. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἐβασίλευεν ὁ Ἄμασις, ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος ὢν, συντηρῶν ἀξιόλογον στρατὸν Ἑλλήνων μισθοφόρων καὶ ἐν γένει προστατεύων τοὺς Ἕλληνας ὅσοι προσήρχοντο εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἴτε διὰ τὰ ἐμπορευθῶσιν, εἴτε διὰ τὰ κατασταθῶσιν εἰς αὐτήν. Ὁ Κροῖσος ἦτο ὄχι μόνον συγγενὴς τοῦ Ἀστυάγου, ἀλλὰ καὶ σύμμαχος τοῦ Λαβυνήτου καὶ τοῦ Ἀμάσιος, ὥστε οἱ τέσσαρες οὗτοι βασιλεῖς ἠδύναντο τὰ θεωρηθῶσιν ἀδιάσειστοι. Καὶ ὅμως μετ' οὐ πολὺ, οἱ Πέρσαι, πένητες ὄντες καὶ μάχιμοι, τυχόντες δὲ ἡγεμόνος γενναίου καὶ φιλοδόξου, κατέβαλον ἀλληλοδιαδόχως ὅλα ἐκεῖνα τὰ κράτη, τὰ ὁποῖα, προηγουμένως ἀκμάσαντα, εἶχον παραδοθῆ εἰς τὴν ῥαθυμίαν, τὴν νωθρότητα, τὴν κατάθλιψιν· ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ αὐτοὶ, μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, παραδοθέντες ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς αὐτὰς κακίας, κατεβλήθησαν ὑπὸ ἐτέρων κατακτητῶν. Διότι τοῦτο ἔχει τὸ κύριον ἐλάττωμα ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμὸς· δὲν συντελεῖ, ὡς ὁ εὐρωπαϊκός, εἰς τὴν παιδείυσιν καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν αὐτοφυῶν τοῦ ἔθνους ἀρετῶν, ἀλλ' ἐξεναντίας συνεπάγεται τὴν φθορὰν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ταχεῖα ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τῶν ἐπικρατειῶν· πᾶν νέον κατακτητικὸν ἔθνος εἰρίσκει τὰ προηγούμενα νωθρὰ καὶ ῥαθυμὰ, ὅθεν εὐκόλως δεσπόζει αὐτῶν καὶ ἀποβαίνει μέγα· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, μαρανθὲν καὶ τοῦτο, οὐδὲν ἦττον εὐκόλως κυριεύεται ὑπὸ ἐτέρου κατακτητοῦ.

Ἡ Περσίς, μητρόπολις τοῦ ἀρχαίου περσικοῦ ἔθνους καὶ κράτους, κεῖται πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν τοῦ περσικοῦ κόλπου. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἀνήκον εἰς τὸν λεγόμενον ζενδικὸν ἢ ἱρανικὸν κλάδον τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς καυκασικῆς φυλῆς. Εἰς τὸν αὐτὸν κλάδον ἀνήκον καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Μηδικῆς, ἧτις ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς

Περσίδος, καὶ ἐν γένει οἱ κάτοικοι ὄλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιελαμβάνοντο μετὰ τὸ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, ἀπ' ἀνατολῶν, τοῦ ποταμοῦ Ὠξοῦ καὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἀπὸ ἄρκτου, τοῦ περσικοῦ καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ, ἀπὸ μεσημβρίας, καὶ τοῦ ὄρους Ζάγγρου ἀπὸ δυσμῶν. Ὅλα τὰ ἔθνη ταῦτα, ἢ τοῦλάχιστον τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ἐπρέσβευον τὴν λεγομένην ζωροαστρικὴν θρησκείαν καὶ ἐλάλουν διαφόρους διαλέκτους τῆς ζενδικτῆς γλώσσης. Αἱ δὲ δυτικώτεραι χῶραι, αἱ κείμεναι μετὰ τὸ τοῦ Ζάγγρου, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τοῦ ποταμοῦ Ἄλυος, τῆς μεσογειοῦ θαλάσσης καὶ τοῦ περσικοῦ κόλπου, κατεῖχοντο ὑπὸ ἐθνῶν ὑπαγομένων εἰς ἕτερον τμήμα τῆς καυκασικῆς φυλῆς, τὸ Σημιτικὸν ἢ Ἀραμαϊκόν, εἰς ὃ ἀνήκον οἱ Σύροι ἢ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Ἀραβες, οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ Φοίνικες· ἐνῶ αἱ ἔτι δυτικώτεραι χῶραι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, αἱ ἐντὸς τοῦ Ἄλυος, κατοκοῦντο ὑπὸ τῶν θρακικῶν φυλῶν, αἵτινες ἦσαν συγγενεῖς τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χερσονήσῳ ὁμωνύμων ἐθνῶν.

Ἡ Περσίς ἦτο χώρα ὄρεινὴ καὶ τραχεῖα, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς, ἀφελεῖς τὸν βίον καὶ ἰσχυροὶ τὰ σώματα, διηροῦντο εἰς ἑπτὰ γεωργικὰς καὶ τέσσαρας νομαδικὰς φυλάς. Ἐκ τῶν φυλῶν τούτων ἐπισημοτάτη ἦτο ἡ τῶν Πασαργαδῶν, εἰς οὓς ἀνήκεν ὁ Κῦρος, ὁ ἀναδείξας τὸ μικρὸν τοῦτο ἔθνος κυρίαρχον ἀπάσης τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

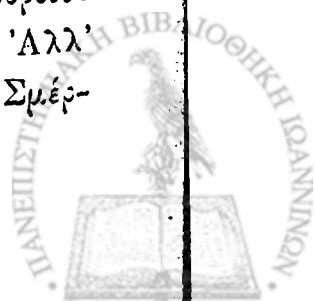
Πρὸ πάντων ὁ Κῦρος κατέστησε τοὺς Πέρσας δεσπότας τοῦ μηδικοῦ κράτους, τοῦ ὁποῦ προ τούτου ἦσαν ὑποτελεῖς. Ὁ δ' ἀγὼν οὗτος λέγεται διατελέσας μακρὸς καὶ πεισματώδης. Ὅπως δὴποτε οἱ Πέρσαι καὶ ὁ Κῦρος κατίσχυσαν ἐπὶ τέλους τοῦ Ἀστυάγου καὶ τῶν Μήδων· ἀλλ' οἱ Μῆδοι παρέμειναν αἰείποτε τὸ δεύτερον ἐν τῷ περσικῷ κράτει ἔθνος, καὶ ἡ συγγένεια αὐτῶν πρὸς τοὺς νέους κυριάρχας ἦτο τοσοῦτον στενὴ, ὥστε οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς ὀνομάζουσι πολλάκις τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς ἀνατολῆς πολέμιον, Μῆδον ἀντὶ Πέρσου, καὶ τοὺς πρὸς τοῦτον διεξαχθέντας ἀγῶνας, μηδικοὺς ἀντὶ περσικῶν. Πρὸς τούτοις, τὰ Ἐκβάτανα, ἡ τοῦ ἀρχαίου μηδικοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἐξηκολούθει διατελοῦσα μία τῶν πρωτευουσῶν τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, οἵτινες διέτριβον συνήθως ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ θέρος, ἐνῶ τὸν χειμῶνα κατόικουν εἰς Σοῦσα, πόλιν κειμένην πολὺ νοτιώτερον, εἰς τὸ Κίσσιον πεδῖον, ἐπὶ τῷ Χοάσπῃ ποταμῷ, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως.

Καταλυθέντες τοῦ Ἀστυάγου, ἐπῆλθε, πρὸς ἐκδίκησιν αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος· ὁ δὲ Κῦρος, ἀντεπελθὼν μετὰ στρατοῦ μεγαλητέρου, ἐζήτησε συγχρόνως νὰ κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς κατὰ

τὴν μικρὰν Ἀσίαν Ἴωνας· ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ἐνδύσωσιν εἰς τὴν εἰσῆγησιν, ὑπολαμβάνοντες τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν ἰσχυρότερον. Ἠπατήθησαν ὁμῶς· διότι συγκροτηθείσης μάχης αἰματηρᾶς, τῷ 546, περὶ Πτερίαν, πόλιν κειμένην ἐπέκεινα τοῦ Ἄλυος, ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ, ὁ ἀγὼν οὗτος ἔμεινε μὲν ἄκριτος· καὶ ὁ Κροῖσος, ὑποχωρήσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ, τὰς Σάρδεις, καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ, τοῦ Λαβυνῆτου, τοῦ Ἀμάσιος, καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἔλπισεν ὅτι, ἐπελθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἔαρος, θέλει δυναθῆ τότε νὰ κατὰβάλη τὸν ἀντίπαλον· ἀλλ' ὁ Κύρος προέλαβε πάντα ταῦτα τὰ βουλευόμενα, καὶ, ὁρμήσας ἀμέσως εἰς τὰς Σάρδεις, ἐγένετο κύριος τῆς τε βασιλευούσης ταύτης καὶ τοῦ Κροῖσου αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Σάρδεων, οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς ἐσπευσαν νὰ πέμψωσι πρὸς τὸν νικητὴν ἀγγέλους, λέγοντες ἑαυτοὺς προθύμους νὰ διαμείνωσιν ὑπ' αὐτὸν ὑποτελεῖς φόρου, ὅπως διετέλεσαν ὑπὸ τὸν Κροῖσον· ἀλλ' ἔλαβον ἀπάντησιν πικρὰν καὶ δυσμενῆ, ἐξαιρέσει τῶν Μιλησίων, ὧν καὶ μόνων, ἔδηλον διατί, ἐγένοντο δεκταὶ αἱ προτάσεις. Οἱ δὲ λοιποὶ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπολέμησαν γενναίως ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐδουλώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου κυριάρχου τῆς ἀνατολῆς, καθὼς καὶ οἱ αὐτόθι Δωριεῖς. Καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι Χίος καὶ Λέσβος ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν περσικὴν κυριαρχίαν. Αἱ νῆσοι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Κύρου, μὴ ἔχοντος τότε ἐτι ναυτικὴν δύναμιν, ἀλλ' ὑπετάχθησαν, διότι εἶχον ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεως, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερκασιώσωσι. Μόνη ἡ Σάμος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ ἀπέβη μάλιστα μετ' ὀλίγον ἰσχυροτάτη ὑπὸ τὸν τύραννον Πολυκράτην. Ὁ δὲ Κύρος ἔπειτα κατέκτησε τὴν Βαβυλῶνα, καταλύσας οὕτω καὶ τὸ τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων μεγάλων βασιλείων ὅσα ὑπῆρχον πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνατολήν. Δεσπόσας δὲ τῆς Βαβυλῶνος, κατέστη κύριος καὶ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῇ χωρῶν, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἰουδαίας· καὶ τελευταῖον, περὶ τὸ 529 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ἀπέθικεν εἰς τινὰ κατὰ τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Καμβύσου, βασιλεύσαντος ἔτη ἑπτὰ καὶ μῆνας πέντε, καθυπετάχθησαν ἢ τε Αἴγυπτος, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμάσιος Ψαμμηνίτου, καὶ αἱ ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς Ἀφρικῆς ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, Κυρήνη καὶ Βάρκη. Ἀλλ' ἀποθανόντος τοῦ Καμβύσου, ἐσφετερίσθη τὴν βασιλείαν ὁ Μῆδος Σμέρ-

δεις, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀρχαίαν τῶν Μήδων ἐν τῷ κράτει ὑπεροχὴν. Δὲν ἐβασίλευσεν ὅμως εἰμὴ ὀλίγους μόνον μῆνας, διότι ἐπτά Πέρσαι ἐπιφανεῖς, ἀνήκοντες εἰς τὸ γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ἐδολοφόνησαν αὐτὸν καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα ἓνα ἐξ ἑαυτῶν, Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπου· ὥστε ἡ περσικὴ βασιλεία ἀφηρέθη μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Κύρου, παρέμεινεν ὅμως πάντοτε εἰς τὸ ἐπισημότατον γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

Ὁ Δαρεῖος ὅστις ἐβασίλευσε τριάκοντα καὶ ἕξ ἔτη, ἠναγκάσθη πρὸ πάντων νὰ δαμάσῃ τοὺς ἀφηνιάσαντας Μήδους, καὶ ἄλλας τινὰς στάσεις νὰ καταβάλλῃ· οὕτω δὲ ἀσφαλίσας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπεχείρησε νὰ διοργανώσῃ ὅπως οὖν τὰς ὑπὸ τῶν προκατόχων κατακτηθείσης χώρας· διὸ ἔλεγον οἱ Πέρσαι, ὅτι ὁ μὲν Κύρος ὑπῆρξε πατήρ, ὁ δὲ Καμβύσης, δεσπότης, ὁ δὲ Δαρεῖος, κάπηλος τοῦ κράτους, δηλοῦντες διὰ τούτου, ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐπεχείρησε μεθοδικὴν τινα ρύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ διαχειρίσεως. Γινόντι, ἐπὶ τῶν δύο πρώτων βασιλέων, οἱ φόροι δὲν ἦσαν ὠρισμένοι· αἱ ἐπαρχίαι κατέβαλλον τὰ λεγόμενα δῶρα, τὰ ὅποια ἄλλο ὄριον δὲν εἶχον εἰμὴ τὴν δυσκόλως δυναμένην νὰ κορεσθῇ πλεονεξίαν τῶν σατραπῶν ἢτοι διοικητῶν· ὁ δὲ Σμέρδης πάλιν, ἵνα προσοικειωθῇ τὴν εὐνοίαν τῶν ὑπηκόων, ἔπεσεν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν, προκηρύξας τριετὴ ἀτέλειαν φόρου καὶ στρατιᾶς. Οὕτως ἀνώμαλα εὐρῶν τὰ πράγματα ὁ Δαρεῖος, διήρπασε τὸ ὅλον κράτος εἰς εἴκοσι σατραπείας ἢ μεγάλας διοικήσεις, καὶ ἐπέβαλεν ἐκάστη ὠρισμένον ἐτήσιον χρηματικὸν φόρον καὶ ὠρισμένην εἰσφορὰν φυσικῶν προϊόντων πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς. Ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιλαμβάνοντο ἐντὸς τῆς ἀχανοῦς ἐκείνης βασιλείας, μόνη ἡ Περσίς οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον· καὶ ὅχι μόνον οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον, ἀλλ' εἴμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις ὅτι, κατὰ μέγα μέρος, ὁ ἀνυπολόγιστος τοῦ ὅλου κράτους φόρος διενέμετο μεταξὺ τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι αὐτοὶ ἐλάμβανον τὰς πλείστας καὶ πλουσιωτάτας λειτουργίας καὶ ὑπηρεσίας.

Ὁ διορισμὸς τοῦ φόρου ἐβελτίωσε βεβαίως τὴν τύχην τῶν ὑπηκόων· ἀλλὰ ὡς ἐκ τούτου οἱ σατράπαι τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐμποδίζοντο νὰ ὑπερβαίνωσι τὸν τεταγμένον αὐτοῦ ὄρον. Ἐκαστος σατράπης ἦτο βασιλίσκος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του, πολιτευόμενος σχεδὸν ὅπως ἤθελεν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διοίκησιν, ὑπόχρεως δὲ ὢν μόνον νὰ πέμπῃ τὸν βασιλικὸν φόρον, νὰ συνέχῃ τοὺς πολεμίους καὶ νὰ συντελῇ, δι' ἀνα-

λόγου στρατιᾶς, εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ μεγάλου βασιλέως. Παρὰ τῷ σατράπῃ ὑπῆρχε μὲν βασιλικὸς γραμματεὺς, ὅστις πιθανώτατα διεχειρίζετο τὰ οικονομικὰ τῆς ἐπαρχίας καὶ ἠδύνατο ἴσως νὰ λογιζέται ὑπὸ τῆς ἐν Σούσις αὐλῆς, ὡς ἐπιτηρητῆς καὶ ἐλεγκτῆς· ἀλλ' ὁ σατράπης εἶχε μυρίους τρόπους νὰ διαφεύγῃ τὸν ἔλεγχον τοῦ τοποτηρητοῦ τούτου, ἢ νὰ συμβιβάζεται μετ' αὐτοῦ. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι ἀφορμαὶ ἀταξίας καὶ καταχρήσεων. Οἱ Πέρσαι ὑπάλληλοι δὲν ἐπενέβαινον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὑφ' ἐκάστου ἀτόμου πληρωτέου φόρου. Ὁ γραμματεὺς διένεμεν ἀπλῶς τὸ ὑπὸ τῆς ὅλης σατραπείας πληρωτέον ποσὸν, εἰς τὰς διαφόρους χώρας, πόλεις ἢ ἐπαρχίας, καὶ ἔπειτα ἄφινεν εἰς τὰς τοπικὰς ἀρχὰς νὰ προσδιορίσωσι τί θέλει πληρώνει ἕκαστος κάτοικος. Αἱ δὲ τοπικαὶ αὗται ἀρχαὶ δὲν συνέκειντο ἐξ ὑπαλλήλων διορισμένων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἦσαν αἱ ἰθαγενεῖς ἀρχαὶ τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι εὗρον ὅτε κατέκτησαν τὰς χώρας ταύτας καὶ τὰς ὁποίας διετήρησαν τὸ μὲν πρῶτον, ἕνεκα τῆς ἰδίας αὐτῶν διοικητικῆς ἀνικανότητος, ἔπειτα δὲ ἕνεκα τῆς νωθρότητος αὐτῶν ἀπαραλλάκτως καθὼς συνέβη ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἥτις ἐπέτρεψε πᾶσαν σχεδὸν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οικονομικὴν διοίκησιν, εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας. Αἱ ἐγγύριοι λοιπὸν αὗται ἀρχαὶ ἦσαν ὅλως ἀνεξέλεγκτοι, καὶ ἂν ἐκ διαλειμμάτων ὁ σατράπης ἤθελε νὰ περιστείλῃ αὐτὰς, ἢ αὐθαίρετος ἐπέμβασις αὐτοῦ συνεπήγετο νέας καταπίεσεις. Πρὸς τούτοις εἰς τὰς ἀξιολογωτέρας πόλεις καὶ θέσεις ὑπῆρχον συνήθως περσικαὶ φρουραὶ, κατὰ τῶν καταχρήσεων τῶν ὑποίων οὐδένα συνήθως εἶχε προστάτην ὁ ὑπήκοος λαός. Τελευταῖον εἰς πολλὰς χώρας οἱ Πέρσαι κατέλιπον τοὺς ἑκπαλαι ὑπάρχοντας αὐτόθι βασιλίσκους, οἷτινες, διχτηροῦντες τὸ τε ὄνομα αὐτῶν καὶ ἀξίωμα, ἦσαν ἀπλῶς ὑποτελεῖς φόρου εἰς τὴν ἐν Σούσις αὐλήν.

Ἐκ τῶν εἴκοσι σατραπειῶν, μία καὶ μόνη, ἡ ἀνατολικωτάτη πασῶν, ἡ Ἰνδική, ἐπλήρωνε τὸν φόρον αὐτῆς εἰς χρυσὸν καὶ εἰς εὐβοϊκὰ τάλαντα· πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι ἐπλήρωνον, εἰς ἄργυρον καὶ εἰς βαβυλώνια τάλαντα, μεγαλύτερα ὄντα τῶν εὐβοϊκῶν. Καὶ αἱ μὲν δεκαεννέα σατραπεῖαι αἱ εἰς ἄργυρον τελοῦσαι τὸν φόρον, ἔδιδον πᾶσαι ὀμοῦ 7740 βαβυλώνια τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 74,000,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ἡ δὲ εἰκοστή, ἡ εἰς χρυσὸν τελοῦσα, ἔδιδε 360 τάλαντα χρυσοῦ ἤτοι, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὀριζομένην ἀναλογίαν τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον

(ὡς 1 πρὸς 13) 4680 εὐβοϊκὰ τάλαντα ἀργυρίου, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 32,000,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ὥστε ἡ μία καὶ μόνη αὕτη σατραπεία ἔδιδεν ὑπὲρ τὰ δύο πέμπτα τοῦ ὅλου φόρου, ὅπερ ὁ Ἡρόδοτος ἐξηγεῖ διὰ τῶν πολλῶν κατοίκων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς ἀπεράντου αὐτῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ ἀφθόνου χρυσοῦ τὸν ὁποῖον παρῆγεν. Ἄπας δὲ οὗτος ὁ μεταλλικὸς φόρος ἀπεταμιεύετο συνήθως, διότι τὰ κατὰ σατραπείας διανενημένα στρατεύματα διετρέφοντο καὶ ἄλλως συνετηροῦντο ἰδίᾳ ὑφ' ἐκάστης σατραπείας· ἡ αὐτὴ διετρέφετο ὁμοίως διὰ τῶν φυσικῶν προϊόντων ὅσα πανταχόθεν ἐπὶ τούτῳ κατεβύλλοντο· καὶ παρεκτὸς τούτου, οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας εἶχον καὶ ἄλλα ἴδια εἰσοδήματα ἀπὸ κτημάτων τοῦ στέμματος, ἀπὸ δημεύσεων, ἀπὸ δώρων, κτλ. Ὅθεν ὁ τακτικὸς χρηματικὸς φόρος, μένων διαθέσιμος, ἐκομίζετο εἰς Σοῦσα καὶ ἀναλυθεὶς ἐκεῖ ἐχύνετο εἰς πίθους κεραμίνας, μέχρις οὗ, παγέντος τοῦ μετάλλου, ἐθραύετο ὁ κέραμος καὶ ἀπεθησαυρίζετο ὁ μεταλλινὸς ὄγκος, ἐκ τοῦ ὁποῖου, ὡσάκις ἦτο ἕκτακτός τις ἀνάγκη, ἀπετέμνετο τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν, καὶ ἐνομισματοκοπεῖτο· διότι ὁ Δαρεῖος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, πρῶτος ἐκοψε περσικὸν νόμισμα χρυσοῦν τε καὶ ἀργυροῦν, τοὺς λεγομένους δαρεικοὺς. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Δαρεῖος, ὡς φαίνεται, εἰσῆγαγε καὶ τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν ὀδῶν καὶ τῶν ταχυδρομικῶν σταθμῶν, δι' ὧν τὰ τε Σοῦσα καὶ τὰ Ἐκβάτανα συνεδέοντο μετὰ τῶν ἀπωτάτων τοῦ κράτους μερῶν.

Ἐπὶ Δαρείου ὡσαύτως ὑπετάχθη εἰς τοὺς Πέρσας ἡ Σάμος. Δέκα περίπου ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κύρου κατάκτησιν τῶν Σάρδεων, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς νήσου ταύτης, διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας, ὁ τύραννος Πολυκράτης, ὅστις κατέκτησε πολλὰς παρακειμένας νήσους καὶ πολλὰς ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς ἠπείρου πόλεις, κατεσκεύασε στόλον ἑκατὸν πεντηκοντῶρων, ἧτοι πλοίων κινουμένων ὑπὸ πεντήκοντα κωπῶν, συνετήρει στρατὸν 1000 μισθοφόρων τοξοτῶν, ἐπεχείρησε νὰ κυριαρχήσῃ ἀπάσης τῆς Ἰωνίας καὶ τῶν νήσων τοῦ αἰγαίου πελάγους, καὶ ἐν γένει συνεκρότησε τὴν μεγαλητέραν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ν.υτικὴν τῆς Ἑλλάδος δύναμιν. Περιῆλθε δὲ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Ἄμασιν εἰς σχέσεις φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς, αἵτινες ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ἐν τῶν χαριεστῶτων διηγημάτων τῆς ἀρχαιότητος. Τῶντι ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται, ὅτι ὁ Ἄμασις, θεωρῶν τὰς μεγάλας ἐκεῖνας εὐτυχίας τοῦ Πολυκράτους, γινώσκων δὲ ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν εἰς τοιαύτας πε-

ριστάσεις καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνακτον ἐπὶ τέλος νὰ μὴ τὸν τιμωρήσῃ διὰ τὴν ἀδιάλειπτον ταύτην εὐδαιμονίαν, τὸν συνεβούλευσε νὰ διακώψῃ αὐτὸς αὐτήν, προξενῶν ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτὸν βαρεϊάν τινα θλίψιν, λ. χ. ἀποβιλλῶν ὅτι ἔχει πολυτιμότετον. Ὁ Πολυκράτης εὗρεν ὀρθὴν τὴν συμβουλήν καὶ, ἀναχθεὶς ἐπὶ πεντηκοντόρου εἰς τὸ πέλαγος, ἔρριψεν εἰς αὐτὸ τὴν χρυσόδετον σφραγίδα, τὴν ὁποίαν ἔφερε πάντοτε, οὕσαν μὲν ἐκ λίθου σμαράγδου, ἔργον δὲ τοῦ περιφήμου τεχνίτου Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέους. Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ δακτύλιος οὗτος εὗρέθη ἐντὸς τῆς κοιλίας μεγάλου ἰχθύος, τὸν ὁποῖον ἄλιεὺς προσέφερεν εἰς τὸν τύραννον. Ὁ δὲ Ἄμασις μαθὼν τοῦτο, ἐνόησεν ὅτι ἀδύνακτον εἶναι νὰ σώσῃ ἄνθρωπος ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι πράγματος, καὶ ὅτι βεβαίως ὁ Πολυκράτης θέλει τελευτήσῃ κακῶς, ἀφοῦ εὕρισκει καὶ ὅσα θέλει νὰ ἀποβάλῃ· ὅθεν ἔπαυσε τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἄλλοι φρονοῦσιν ὅτι ὄχι ὁ Ἄμασις, ἀλλ' ὁ Πολυκράτης διέλυσε τὴν φιλίαν ταύτην, διὰ τὴν χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ἀπιστίαν καὶ ἴσως ἅπαν ἐκεῖνο τὸ διήγημα εἶναι πλάσμα τοῦ ἱστορικοῦ, συνειθιζόντος πολλάκις νὰ ἐκδηλοῖ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις διὰ τοιούτων ἠθικῶν ἱστορημάτων· ἀλλ' ἀνεφέρομεν αὐτὸ ὡς ἓν τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τῆς δοξασίας τῶν προπατόρων ἡμῶν, ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερόν πρὸς τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ ἀνθρώπου εὐτυχίαν. Ὅπως δὴποτε ἡ εὐτυχία τοῦ Πολυκράτους διήρκεσεν ἔτι πολὺ. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς αὐτὸν Σάμιοι, ἐπιχειρήσαντες νὰ καθαιρέσωσι, διὰ τῆς βίας, τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπέτυχον οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἠθέλησαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κορινθίων, νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς φυγάδας τούτους, ἀπεκρούσθησαν. Τότε οἱ φυγάδες, ζητοῦντες πόρον, ἀπεξάσισαν νὰ λεηλατήσωσι τὴν Σίφνον· διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁποῖαι παράδοξοι μεταβολαὶ συμβαίνουσιν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, οἱ Σίφνιοι ἦσαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, διὰ τὰ χρυσορυχεῖα καὶ τὰ ἀργυρορυχεῖα αὐτῶν ἐκ τῶν πλουσιωτάτων ἀνθρώπων τῆς γνωστῆς οἰκουμένης. Ἡ ἀπὸ τῶν μεταλλείων τούτων πρὸσοδος, ἥτις διενέμετο κατ' ἔτος μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἦτο τσαυτῆ, ὥστε ἀπὸ μόνης τῆς δεκάτης, τῆς εἰς Δελφοὺς ἀνατιθεμένης, ἐσχηματίσθη αὐτόθι θησαυρὸς ἴσος τῶν μεγίστων ἀποταμιευμάτων τῶν ἀπανταχόθεν τῆς γῆς εἰς τὸ ἱερόν ἐκεῖνο πεμπομένων. Οἱ Σάμιοι λοιπὸν ἀφοῦ ἤρπασαν ἐκ Σίφνου ἑκατὸν τάλαντα, ὃ ἔστιν 600,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἠγόρασαν ἀπὸ τῆς Ἑρμιόνης τὴν νῆσον Ὑδρέαν, δηλαδὴ τὴν σημερινὴν Ὑδραν, ἥτις, ἄλλη αὔτη ἀλλόκοτος ἀλλοίωσις,

ἐπέπρωτό ποτε νὰ πέμψῃ, ἐπανειλημμένως στόλους, ἵνα σώσῃ ἀπὸ κατακτητῶν ἀγρίων τοὺς ἀπογόνους ἐκείνων, ὧν τινες ἠγόραζον αὐτὴν τὸ πάλαι ὡς εὐτελὲς κτημάτιον· διότι οὐδ' ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου, ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Κρήτην καὶ κατέλαβον τὴν Κυδωνίαν, ὅπου ὁμως κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Κρητῶν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν ἀντιπάλων τοῦ Πολυκράτους, ἐνῶ οὗτος ἀπέβαινε ὁσημέραι ἰσχυρότερος καὶ εὐτυχέστερος. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, ἡ Σάμος κατέστη « πολίων πασέων πρώτη ἑλληνίδων καὶ βαρβάρων. » Εἰς αὐτὸν ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος τὰ ἔργα ὅσα ὁ Ἡρόδοτος ἀπεθαύμασεν αὐτόθι κατὰ τὴν ἐπομένην ἑκατονταετηρίδα· τὸ διὰ μέσου ὄρους ὑψηλοῦ, ἐν διαστήματι σταδίων ἑπτὰ, ὄρυχθὲν ὑδραγωγεῖον· τὸ ἐν θαλάσῃ πρόχωμα τοῦ λιμένος, τὸ ἵποϊον εἶχε βάθος μὲν εἴκοσιν ὀργυιῶν, μῆκος δὲ πλειότερον τῶν δύο σταδίων· καὶ ὁ ἀχανὲς ναὸς τῆς Ἥρας. Ἄλλ' ἐνῶ τοσαῦτα διέπραττε καὶ ἐμελέτα ἔτι μείζονα, καὶ ἐκόσμει τὰς πρακτικὰς τοῦ βίου μερίμνας διὰ τῆς φιλίας αὐτοῦ πρὸς τὸν χαριέστατον ποιητὴν Ἀνακρέοντα, καὶ ἐφαίνετο ὁ μακαριώτατος τῶν ἀνθρώπων, αἴφνης ἐξεπληρώθη τὸ ἀπαίσιον τοῦ Ἀμάσιος προκίσθημα· διότι, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Κομβύσου, ὁ Πολυκράτης ἐδολεσφονήθη ὑπὸ τοῦ Ὀροΐτου, Πέρσου Σατράπου τῆς παρακειμένης στερεᾶς. Τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διεδέχθη τὸ πρῶτον ὁ γραμματεὺς Μαϊάνδρος· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Δαρείου, κατέβαλε τὸν Μαϊάνδρον ὁ τοῦ Πολυκράτους ἀδελφὸς Συλοσῶν, διὰ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἀπέσφαζεν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς νήσου, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ γυναῖκας καὶ παῖδας· ἂν καὶ δύσκολον φαίνεται νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ σφαγὴ ὑπῆρξε τισούτων ὀλοσχερῆς, οὐδὲ λέγεται πόθεν ἦλθον οἱ νέοι τῆς νήσου κάτοικοι. Ὁ Μαϊάνδρος ἐζήτησε μὲν, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι φυγάδες, τὴν συνδρομὴν τῶν Λακεδαιμονίων, ἀλλ' οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἤδη τὴν αἴτησιν, ὥστε ὁ Συλοσῶν παρέμεινε ἄρχων ἐν εἰρήνῃ τῆς Σάμου, ὑποτελὲς ὢν φόρου εἰς τοὺς Πέρσας, ὅπως καὶ αἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἴωνικαὶ πόλεις· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ τῆς στρατείας τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, εὐρίσκαμεν μεταξὺ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὅσοι παρηκολούθουν τὸν μέγαν βασιλέα καὶ τὸν δεσπότην τῆς Σάμου Αἰάκην, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Συλοσῶντος.

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, τῆς ὁποίας περιστάσεις τινὲς ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐγένετο

περὶ τὸ 515 ἔτος πρὸ Χριστοῦ. Ὁ μέγας βασιλεὺς συνήθροισεν ἵνα ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, 700,000 ἀνδρῶν, πεζῶν καὶ ἰππέων, καὶ 600 πλοῖα, διεπέρασεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ γυφύρας ἦν, ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ κατεσκευάσεν, ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ὁ Σάμιος ἀρχιτέκτων Μανδροκλῆς, ἔπεμψε τὸν στόλον, διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἐντὸς τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ, ἵνα παρασκευάσῃ αὐτῷ ἐκεῖ ἑτέραν γέφυραν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ ἄλλου στρατοῦ διῆλθε διὰ τῆς Θράκης, καθυπέταξε τὰς θρακικὰς φυλάς ὅσας ἀπήντησε καθ' ὁδόν, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἰστρου, εὗρεν ἕτοιμον τὴν δευτέραν γέφυραν καὶ διέβη οὕτω τὸν μέγιστον ἐκείνων τῶν ἐπὶ γῆς ποταμῶν, διότι, ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, τοιοῦτος ἐνομιζέτο ὁ Ἰστρος. Ὁ στόλος ὅστις προσέφερεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἄλλας, συνέκειτο, ὡς φαίνεται, καθ' ὅλοκληρίαν ἐξ Ἑλλήνων, τῶν τε κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τῶν νησιωτῶν· διότι ὁ φοινικικὸς στόλος δὲν προσῆλθεν εἰς τὸ αἰγαῖον πέλαγος εἰμὴ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς πᾶσαι ἢ τοῦλάχιστον αἱ πλεῖσται κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδες πόλεις διετέλουν ὑπὸ δεσπότης, οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑποστηρίζουσαν αὐτοὺς περσικὴν κυβέρνησιν καὶ μετέσχον προθύμως τῆς σκυθικῆς στρατείας, ἕκαστος μετὰ τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτῷ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν δεσποτῶν τούτων ἀναφέρονται ὀνομαστί Στράτις ὁ Χίου, Αἰάκης ὁ Σάμου, Λαοδάμας ὁ Φωκαίας, Ἰστιάσιος ὁ Μιλήτου, Ἀρισταγόρας ὁ Κύμης, Δάφνης ὁ Ἀβύδου, Ἴπποκλος ὁ Λαμψάκου, Ἡρόφαντος ὁ Παρίου, Μητρόδωρος ὁ Προκοννήσου, Ἀρισταγόρας ὁ Κυζίκου, καὶ Μιλτιάδης ὁ τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἦσαν δὲ πιθανώτατα καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ Δαρεῖος, περάσας τὸν Ἰστρον ἐπὶ τῆς γυφύρας ἦν οὗτοι ἐξευξάν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ λύσωσιν αὐτὴν καὶ νὰ παρακολουθήσωσι τὸν στρατὸν, μὴ καταλείποντες εἰς τὰ πλοῖα εἰμὴ τοὺς κωπηλάτας καὶ τοὺς πρὸς πλοῦν ἀπαραιτήτους ναύτας. Ἦσαν δὲ οἱ Ἕλληνες ἕτοιμοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν παραγγελίαν ταύτην, ὅτε κατ' εὐτυχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, Κώης ὁ τῶν Μιτυληναίων στρατηγός, ζητήσας καὶ λαβὼν προηγουμένως τὴν ἄδειαν αὐτοῦ, παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἦν ἤδη ἐπιχειρεῖ εἰς τὰς σκυθικὰς ἐρήμους, δύναται νὰ ἀποῖη σφόδρῃ ἐπικίνδυνος, ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἐπέλθῃ ἀνάγκη ὀπισθοχωρήσεως καὶ ὅτι, τούτου δοθέντος, ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ μὴ διαλυθῇ ἡ γέφυρα, ἀλλὰ νὰ διατηρηθῇ, φυλαττομένη παρ' ἐκείνων οἵτινες ἐξευξάν αὐτήν. Ὁ Δαρεῖος ὅχι μόνον δὲν ὠργίσθη διὰ τὴν

χρηστὴν ταύτην συμβουλήν, ἀλλὰ καὶ γενναίως ἀντήμειψεν ἕνεκεν αὐτῆς τὸν Κόην· ἤδη δὲ, μεταβαλὼν γνώμην καὶ θέσας εἰς σχοινίον ἐξήκοντα κόμβους· « λάβετε, εἶπε πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τὸ σχοινίον τοῦτο, καὶ ἅμα ἀπέλθω ἐπὶ τοὺς Σκύθας, λύετε καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἓνα κόμβον· ἐὰν δὲ, λυθέντων οὕτω ὅλων τῶν κόμβων, δὲν ἐπανέλθω εἰσέτι, ἀποπλέετε τότε εἰς τὴν πατρίδα ὑμῶν. » Τὸ διήγημα τοῦτο εἶναι ἀξιωματικόν, ὅχι μόνον διότι καταδεικνύει τὸν ἐπικρατοῦντα τότε ἀφελῆ τῆς καταμετρήσεως τοῦ χρόνου τρόπον, ἀλλὰ καὶ διότι μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Δαρείου δὲν ἦτο νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τοῦ Ἰστροῦ εἰμὴ ἐὰν ἠναγκάζετο εἰς τοῦτο· ἐὰν ἐνίκα τοὺς Σκύθας, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο μᾶλλον, ὡς φαίνεται, νὰ βαδίσῃ περὶ τὴν Μαιώτιδα λίμνην, ἣτοι τὴν σήμερον λεγομένην Ἀζοφικὴν θάλασσαν, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Περσίαν, διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἦλπισε δὲ ὅτι ἐντὸς ἐξήκοντα ἡμερῶν θέλει ἀποφασισθῆ τίνα ἐκ τῶν δύο ὁδῶν πρόκειται ν' ἀκολουθήσῃ, καὶ τούτου ἕνεκα παρήγγειλε τοὺς Ἕλληνας νὰ μὴ τὸν περιμένωσιν εἰμὴ τόσον μόνον χρόνον.

Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ περὶ τῆς ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ πορείας τοῦ Δαρείου, διότι ταῦτα, στερούμενα ἄλλως τε πάσης γεωγραφικῆς πιθανότητος, οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἱστορίαν. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχε καὶ ὅτι ὁ Δαρεῖος, ὑποχωρήσας ἐν μέσῳ μυρίων κινδύνων, μικροῦ ἐδέησεν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἰδῆ πλέον ποτὲ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Τῶντι, εἶχον ἤδη παρέλθει αἱ ὀρισθεῖσαι ἐξήκοντα ἡμέραι καὶ ὁ περσικὸς στρατὸς δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστρέψει, ὅτε αἴφνης Σκυθῶν μοῖρα ἐπῆλθε καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐπανέρχεται κακῶς ἔχων, προτρέπουσα τοὺς Ἕλληνας νὰ λύσωσι τὴν γέφυραν καὶ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ἐπιτυγχάνοντες οὕτω τὴν τε καταστροφὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν. Κατ' ἀρχὰς ἡ πρότασις ἐφάνη ἀρεστὴ καὶ ὑπεστηρίχθη θερμῶς ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Μιλτιάδου, δεσπότου ἢ διοικητοῦ τῆς θρακικῆς χερσονήσου· ἀλλ' ὁ τῆς Μιλήτου ἡγεμὼν Ἰστιαῖος, ἀντιπαρετήρησεν εἰς τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ δυνάστας, ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ Δαρείου δὲν συμφέρει εἰς αὐτοὺς κατ' οὐδένα λόγον· ὅτι ὁ λαὸς ἀποστρέφεται αὐτούς· ὅτι οὗτοι δὲν ἄρχουσιν εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τοῦ βασιλέως καὶ ὅτι ἡ ἀπώλεια αὐτοῦ εἶναι ἀπώλεια αὐτῶν, ἡ δὲ σωτηρία αὐτοῦ αὐτῶν σωτηρία. Ὅθεν ἀπεκρούσθη ἡ γνώμη τοῦ Μιλτιάδου, ὑπερίσχυσεν ὁ Ἰστιαιῖος, καὶ, διατηρηθείσης τῆς γεφύρας, ἠδυνήθη οὕτω ὁ Δαρεῖος νὰ περάσῃ

πάλιν ἐπ' αὐτῆς εἰς τὴν δεξιάν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔμελλεν ὁ Μιλτιάδης ἐκεῖνος νὰ καταφέρῃ πληγὴν εὐγενεστέραν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὸ ἐν Μαραθῶνι πεδίον τῆς μάχης· καὶ τὸ παράδοξον, αὐτὸς ὁ Ἰστιαῖος κατέστη πρωταίτιος τῆς μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως.

Ἦδη δὲ, ὁ Δαρεῖος, ἀπαλλαγείς τῶν κινδύνων τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, ἐπέστρεψε διὰ τῆς Θράκης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐκ Σηστοῦ διεπέρασεν εἰς Ἀσίην. Ἀλλὰ στρατὸς ἀξιόλογος, ὑπὸ τὸν Μεγάβαζον, παρέμεινεν εἰς τὴν Ἐρώπην, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης· καὶ κατέστησεν, ὡς φαίνεται, ὑποτελεῖς φόρου ἀπάσης τὰς θρακικὰς φυλάς καὶ ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας ὅσαι ἔκειντο μεταξὺ τοῦ Ἑλλήσποντου καὶ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος. Τότε ὁ Δαρεῖος ἀντήμειψε τὴν πίστιν τοῦ Ἰστιαίου, ἐπιτρέψας αὐτῷ, κατ' αἴτησίν του, τὴν Ἠδωνίδα Μύρκινον, πόλιν κειμένην πρὸς τὸν κάτω Στρυμόνα· δὲν ἐλθ-σμόνησε δὲ οὐδὲ τὸν Κώην, ἀλλὰ κατέστησεν αὐτὸν δεσπότην Μιτυλήνης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Μιλτιάδης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐπὶ τινα χρόνον τὴν θρακικὴν χερσόνησον. Αἱ δὲ κατακτήσεις τοῦ Μεγαβάζου δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ Στρυμόνος ὄχθην. Ὁ περσικὸς στρατὸς, περάσας τὸν ποταμὸν τοῦτον, ἐνίκησε τοὺς Παίονας, καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Μακεδόνας, βασιλευμένους τότε ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου. Πρὸς τούτοις ὁ στρατηγὸς Ὀτάνης, ὁ μετ' οὐ πολὺ διορισθεὶς ἡγεμὼν τῶν παραθαλασσιῶν δυνάμεων, ἀντὶ τοῦ Μεγαβάζου, ἐτιμώρησε πικρῶς πολλὰς περὶ τὴν Προποντίδα ἑλληνίδας πόλεις, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας καὶ ἠνώχλησαν μάλιστα τὸν ἀπὸ αὐτῆς ἐπανερχόμενον στρατὸν τοῦ Δαρεῖου. Ὁ Ὀτάνης ἐκυρίευσεν τὸ Βυζάντιον, τὴν Χαλκηδόνα, τὴν ἐν τῇ Τρωάδι Ἄντανδρον, τὸ Λαμπώνιον, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ στόλου τῶν Λεσβίων, κατέκτησε τὰς νήσους Λῆμον καὶ Ἰμβρον, κατοικουμένας μὲν μέχρι τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ πελασγικῶν τινῶν φυλῶν, μετ' ὀλίγον δὲ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐξελληνισθείσας ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος, ἐπιστρέψας εἰς Σάρδεις, κατέστησεν σατράπην αὐτῶν τε καὶ ἀπάσης τῆς δυτικῆς μικρᾶς Ἀσίας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀρταφέρην καὶ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, συνεπαγόμενος τὸν Ἰστιαῖον· διότι ὁ Μεγάβαζος εἶχε παρατηρήσει, ὅτι οὗτος, μένων εἰς Μύρκινον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὸ κράτος. Ὅθεν ὁ Δαρεῖος

μετεκάλεσε τὸν ἄνδρα, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι εἶχε δῆθεν ἀνάγκην νὰ ἔχη αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ ὡς φίλον καὶ σύμβουλον. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ δὲ τοῦ Ἰστιαίου, ἡ Μίλητος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Ἀρισταγόρου· καὶ ἦτο τότε ἡ Μίλητος ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς εὐημερίας, πρωτίστη ὁμολογουμένως τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα, ὅτε, περὶ τὸ 505 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ὁ πρῶτος τύραννος τῶν Ἀθηνῶν Ἰππίας, ἀπελπισθεὶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν διὰ συνδρομῆς τῶν Πελοποννησίων (σελ. 293—294), ἐπανῆλθεν εἰς Σίγειον καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Σάρδεις, ἐπικαλούμενος τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρταφέρνης. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δαρείου ἐφάνη εὐδικαθετος νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην, ἀλλὰ περιστάσεις τινὲς παρεμπесоῦσαι ἐπέφερον μὲν τὴν ἐπὶ τινὰ ἔτη ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος τούτου, κατέστησαν δὲ ἐνταύτῳ ἀναπόδραστος τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ.

Αἱ νῆσοι αἱ καλούμεναι Κυκλάδες ἦσαν τότε ἔτι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἐκ δὲ τῶν νήσων τούτων ἡ Νάξος ἦτο εὖπορος καὶ εὐτυχῆς, εἶχε πολλοὺς κατοίκους, ἐλευθέρους τε καὶ δούλους, καὶ συνετήρει ἀξιόλογον μὲν στόλον, ὀκτακισχιλίους δὲ ὀπλίτας. Ὁ σύγχρονος τοῦ Πεισιστράτου τύραννος αὐτῆς Λύγδαμις καθηρέθη, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, παραδόντων τὰ πράγματα εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ οἱ ὀλιγαρχικοὶ οἴτινες, ἐξορισθέντες, κατέφυγον πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόραν, προθύμως ἀναλαμβάνοντα νὰ συνδράμῃ αὐτοὺς, καταπίσαντα δὲ εἰς τοῦτο καὶ τὸν Ἀρταφέρνην, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ Νάξος εὐχερῶς δύναται νὰ ὑποταχθῇ, μετὰ δὲ τὴν Νάξον καὶ αἱ ἄλλαι Κυκλάδες, Πάρος, Ἄνδρος, Τῆνος καὶ λοιπαί, ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ αὐτὴ ἡ μάλιστα λόγου ἀξία Εὐβοία. Ὄθεν, συνευδοκήσαντος τοῦ Δαρείου, παρεσκευάσθη στρατιὰ ἰσχυρὰ, πεζικὴ τε καὶ ναυτικὴ, ὑπὸ τὸν Πέρσην Μεγαβάτην, ὅστις ἀπέπλευσεν ἐπὶ τὴν Νάξον, κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔαρ, συνεπαγόμενος τὸν Ἀρισταγόραν καὶ τοὺς φυγάδας. Ἀλλὰ, πρὶν εἰσέτι φθάσωσιν εἰς τὴν νῆσον ταύτην, διχονοοῦσιν ὁ Μεγαβάτης καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, ὁ δὲ πρῶτος, ἀγανακτήσας κατὰ τοῦ δευτέρου καὶ θέλων διὰ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος νὰ καταστρέψῃ αὐτὸν, διαμηνύει εἰς τοὺς Ναξίους τὸν ἐπικρεμᾶμενον κίνδυνον· οἱ δὲ Ναξιοὶ, οἴτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδ' ὑπόπτεον τί ἀπειλεῖ αὐτοὺς καὶ ἠδύναντο νὰ εὔρε-

θῶσιν ἐντελῶς ἀμέριμνοι, ἔσπευσαν ἤδη νὰ παρασκευασθῶσιν, ὁ δὲ στόλος, μετὰ τετράμηνον ματαίαν πολιορκίαν, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἰωνίαν.

Ἡ τοιαύτη τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἔκβασις ἔφερεν εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν τὸν Ἀρισταγόραν· διότι εἶχεν οὗτος κινήσει τὴν ὀργὴν τοῦ ἰσχυροῦ Μεγαβάτου, εἶχεν ἀπατήσει τὸν Ἀρταφέρνην καὶ ἰδίως δὲν ἤξευρε πῶς θέλει ἐκπληρώσει τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποῖαν ἀνέλαβε νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὸν διὰ τὰ ἔξοδα τοῦ στόλου. Ὁ Ἀρισταγόρας λοιπὸν δὲν εἶδεν ἄλλον τρόπον σωτηρίας δι' ἑαυτὸν εἰμὴ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀποστασίαν· συνέπεσε δὲ παραδόξως νὰ συλλάβῃ ταύτοχρόνως τὴν αὐτὴν ιδέαν καὶ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἰστιαῖος, ἂν καὶ δι' ἄλλους λόγους. Ὁ Ἰστιαῖος ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐν Σούσοις ἐντίμου μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὀχληρᾶς δι' αὐτὸν αἰχμαλωσίας· ἐσοφίσθη δὲ νὰ κινήσῃ εἰς τὴν παραλίαν ταραχὴν τινα, πεπειθὼς ὅτι θέλει ἀποσταλῆ αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν τάξιν· ὅθεν διεμήνυσε τὰ δέοντα περὶ τούτου πρὸς τὸν γαμβρὸν, ὅστις, ὦν καὶ οἴκοθεν εὐδιάθετος, συνεκάλεσεν ἄμέσως τοὺς κυριωτάτους τῶν ὀπαδῶν ἐν Μιλήτῳ καὶ καθυπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὸ περὶ ἀποστασίας βούλευμα. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι πάντες ἀπεδέξαντο προθύμως τὴν πρότασιν, πλὴν ἐνὸς μόνου ἀνδρός, τοῦ μιλησίου ιστοριογράφου ἢ λογοποιῦ Ἐκαταίου, ὅστις συνετῶς προεῖπεν ὅτι διὰ τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ Δαρείου τὸ ἐπιχειρήμα θέλει βεβαίως ἀποτύχει. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Ἀρισταγόρας καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ ἀποστατήσωσι καὶ νὰ καθαιρέσωσι πρὸ πάντων ἀπανταχοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων τοὺς δεσπότας, καταλύοντες μὲν οὕτω τὰ κυριώτατα τῆς περσικῆς κυριαρχίας ὄργανα καὶ στηρίγματα, περιποιούμενοι δὲ τὴν εὐνοίαν τῶν δήμων. Ἡ εὐκαιρία ἦτο ἐπιτηδαιοτάτη ἵνα διὰ μιᾶς ἐκτελεσθῇ τὸ τόλμημα τοῦτο. Ὁ ἀπὸ τῆς Νάξου ἐπανελθὼν στόλος δὲν εἶχεν ἔτι διαλυθῆ, ἀλλὰ διετέλει συνηγμένος εἰς Μυοῦντα, καὶ πολλοὶ τῶν δεσποτῶν διέτριβον αὐτόθι, ἄρχοντες τῶν πλοίων ὅσα παρέσχεν ἡ πόλις ἐκάστου. Ὅθεν ἐκπεμφθεὶς ἐκ Μιλήτου ὁ Ἰατραγόρας ἐκίνησεν εἰς στάσιν τοὺς ναύτας, συνέλαβε τοὺς πλείστους τῶν δεσποτῶν καὶ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν στόλον, ὥστε οἱ ἐπαναστάται εὐρέθησαν οὕτω θαλασσοκρατοῦντες. Ἐνταύτῳ δὲ καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, κηρύξας ἤδη ἐπισήμως τὴν κατὰ τοῦ Δαρείου ἐπανάστασιν, ἀπέ-

θετο, τοῦλάχιστον κατ' ἐπιράνειαν, τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ ἀφοῦ προέ-
τρεψεν ἀπάσας τὰς πόλεις νὰ ἐκλέξωσι στρατηγούς καὶ νὰ παρασκευα-
σθῶσιν εἰς ἄμυναν, ἀπῆλθεν αὐτός, εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἵνα ζη-
τήσῃ ἰσχυρὰν τινα ἐπικουρίαν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἀπετάθη φυσικῶ τῷ λόγῳ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας,
οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς προῖττάμενοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐβασίλευον κατ'
ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τῆς Σπάρτης ὁ Δημάρατος καὶ ὁ Κλεομένης· ἀλλ'
οὔτοι, ὡς καὶ οἱ ἔφοροι, ἀπεποιήθησαν πᾶσαν συνδρομὴν, μιμούμενοι
τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων αὐτῶν, οἵτινες πρὸ 40 περίπου ἐτῶν,
οὐδεμίαν ὡς αὐτὰς ἠθέλησαν νὰ δώσωσι βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ
Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Κῦου πολεμηθέντας. Ὁ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἰδίως
ἀγωνισθῆναι νὰ καταπέσῃ τὸν Κλεομένην, ὡς ἰσχυρότερον τῶν δύο βασι-
λέων, ἐπὶ δὲ τούτῳ κατήντησε καὶ μέχρι τῆς δωροδοκίας, ἀπέτυχεν
ὁμως· καὶ τότε ἐτράπη πρὸς τὰς Ἀθήνας, οὔσας ἤδη ὁμολογουμένως
δευτέραν κατὰ τὴν δυνάμιν πόλιν τῆς Ἑλλάδος. Ὑπῆρξε δὲ ἐνταῦθα
εὐτυχέστερος, οὐ μόνον διότι αἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ Πεισιστράτου ἤρχισαν
νὰ προσοικειῶνται τοὺς Ἴωνας, ἀλλὰ καὶ διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Ἰππίκας
ζητεῖ τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν εὐδιάθετοι
νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μέγιστον
συμφέρον νὰ ἀπασχολήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται εἰς τὰ ἴδια, διὸ
καὶ ἐφημίσαντο ἐν τῷ ἅμα νὰ πέμψωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστάν-
των Ἰώνων εἴκοσι ναῦς, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μελάνθιον. Ὁ Ἡρόδοτος,
ἱστορῶν ταῦτα, λέγει ὅτι ὁ Ἀρισταγόρας ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ πλα-
νήσῃ ἓνα μόνον Λακεδαιμόνιον, τὸν Κλεομένην, ἠπάτησε τρεῖς μυριά-
δας Ἀθηναίων· καὶ παρατηρεῖ ὅτι εὐκολώτερον εἶναι, ὡς φαίνεται, νὰ
ἀπατήσῃ τις πολλοὺς ἢ ἓνα. Ἀλλὰ τοῦτο, ἀληθὲς ἐνίοτε, ἐπὶ τοῦ προ-
κειμένου δὲν ἔχεται ἀκριβείας. Ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων ὑπῆρξε βε-
βαίως πρᾶξις ἀσύνητος, ὅπως κάλλιστα ἐχαρακτήρισεν αὐτὴν ὁ Ἐκα-
ταῖος· ἐκινήθη ὑπὸ τῆς ἰδιοτελείας δύο ἀνθρώπων, οἵτινες, ὡς θέλομεν
ἰδεῖ, οὐδὲ τὴν γενναιότητα ἔσχον νὰ συμμερισθῶσι μέχρι τέλους τὴν
τύχην τῶν συμπολιτῶν· καὶ ἂν συγκρίνωμεν τὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως
κατάστασιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων, ὅχι πρὸς τὸν
ὄλεθρον ἐν ἑπαθον κατατροπωθεῖσαι μετ' οὐ πολὺ, ἀλλὰ πρὸς τὴν κα-
τάστασιν εἰς ἣν περιῆλθον βραδύτερον, ὅτε, μετὰ τοὺς μεγάλους τοῦ
ἐλληνισμοῦ θριάμβους, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλή-
νων, ἀνάγκη τῇ ἀληθείᾳ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ὠφελήθησαν πολὺ

ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κυριαρχίας. Ὅτι ὅμως, γενομένης ἅπαξ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ συμφέρον οὐ μόνον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ τῆς Σπάρτης, καὶ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἦτο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῆς, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἂν ἡ Ἑλλὰς τότε κατέβαλλεν, ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, τὸ ἥμισυ τῶν ἀγώνων οὓς μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθη νὰ καταβάλῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, πολλῶν συμφορῶν ἤθελεν ἀπαλλάξει ὁλόκληρον τὸ ἔθνος· διότι ἀμφιβολία δὲν εἶναι ὅτι ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ εἰς πολὺ εὐτυχέστερας περιστάσεις ὅ,τι κατώρθωσε μετὰ εἴκοσιν ἔτη εἰς περιστάσεις ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ ἔκτοτε τὴν ἐλευθερίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων καὶ νὰ προλάβῃ οὕτω πᾶσαν μηδικὴν κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκστρατείαν. Δὲν ἠπατήθησαν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν πρότασιν τοῦ Ἀρισταγόρου· ἠπατήθη ὁ Κλεομένης, ὁ μὴ ἀποδεξάμενος αὐτήν· ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης ἐρρυθμίσθη αἰείποτε κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ὅχι κατὰ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Σπάρτη δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως, ἄρα δὲν ἐθεώρησε πρέπον νὰ κοινωνήσῃ τοῦ ἀγῶνος· ἀδιάφορον ἂν προέκειτο περὶ τῆς τύχης ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους· ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν ἀφ' ἑτέρου, ὅτι τὸ πανελλήνιον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἰδεῖ μετὰ τινα ἔτη τοσοῦτον λαμπρῶς ἐν Ἀθήναις ἀναπτυσσόμενον περὶ τὸ 500 ἔτος, οὐδ' ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἶχεν ἔτι ἀνθήσει· καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοὶ ἐβοήθησαν ἤδη τοὺς Ἴωνας μᾶλλον ἔνεκα τοῦ ἰδίου κινδύνου ἢ ἔνεκα πανελληνίων συμφερόντων· διὸ οὔτε ἀποχρῶσαν δύναναι ἐξέπεμψαν, οὔτε ἐπέμειναν μέχρι τέλους εἰς τὸν ἀγῶνα.

Παρεκτὸς τῶν Ἀθηναίων, μία ἔτι ἐλληνικὴ πόλις ἐκ τῶν ἐνταῦθα, ἤκουσε τὰς δεήσεις τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, ἢ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἐρετρια, ἣτις ἀπέστειλε πρὸς τοὺς Μιλησίους πέντε πλοῖα, εὐγνωμονοῦσα δι' ἣν εἶχεν ἄλλοτε λάβει παρ' αὐτῶν συνδρομὴν εἰς τὸν πρὸς τοὺς Χαλκιδεῖς πόλεμον αὐτῆς. Ὅτε ἔφθασαν τὰ 25 ταῦτα πλοῖα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, εὗρον, ὡς φαίνεται, τοὺς Πέρσας πολιορκοῦντας τὴν Μίλητον. Ὅθεν ὁ Ἀρισταγόρας ἐπεχείρησεν ἀντιπερισπασμὸν, ἐκπέμψας ἐξ Ἐφέσου δύναναι Ἰώνων, Ἀθηναίων καὶ Ἐρετριέων, ἵνα κυριεύσωσι τὰς Σάρδεϊς. Καὶ ἡ μὲν πόλις κατελήφθη, ἀλλ' ὁ Ἀρταφέρνης, ὁχυρωθεὶς εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἔσπευσε νὰ μετακαλέσῃ τὸν τε πολιορ-

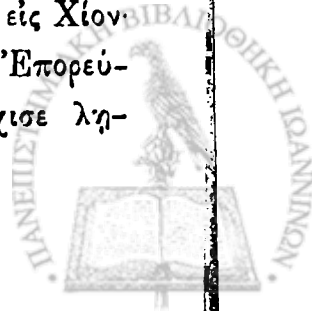
ἄντα τὴν Μίλητον στρατὸν καὶ ἄλλας δυνάμεις συνέπεσε δὲ νὰ ἐμ-
πρησθῆ καὶ ἡ πόλις, ἧς αἱ πλεῖσται οἰκίαι ἦσαν καλάμιναι, καὶ ὅσαι
ἦσαν πλίνθιναι, εἶχον ἐκ καλάμου τὰς ὀροφάς· ὥστε οἱ Ἕλληνες ὀνό-
μισαν φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐν δὲ τῇ ὑποχωρήσει τχύτη κατε-
τροπώθησαν ὀλοσχερῶς, περὶ Ἐφεσον, ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀρταφέρνη, εἰς
μχχην, καθ' ἣν ἔπεσον πολλοὶ τε ἄλλοι ὀνομαστοὶ καὶ ὁ στρατηγὸς
τῶν Ἐρετριέων Εὐακλίδης, ὃν ὑμνησεν ὁ Σιμωνίδης ὡς στεφανωθέντα
ἄλλοτε εἰς πολλοὺς δημοτελεῖς ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνας.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια.
Οὐδὲν ἦτον ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀριστα-
γόρου, ἀπὸ Βυζαντίου πρὸς βορρᾶν, μέχρι Κύπρου πρὸς μεσημβρίαν·
μετέσχον δὲ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἐγγυρῶν οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Καύνιοι. Ἀλλὰ
καὶ οἱ Πέρσαι τότε συντονώτερον παρεσκευάσθησαν· προσήγαγον εἰς τὸ
Αἰγαῖον τὸν φοινικικὸν στόλον, δι' οὗ ἀπεβίβασαν εἰς Κύπρον στρατιὰν
Κιλικῶν καὶ Αἰγυπτίων, ὑπὸ τὸν Πέρσην Ἀρτύβιον, ἐνίσχυσαν δὲ καὶ
τὸν στρατὸν τοῦ Ἀρταφέρνη εἰς Σάρδεῖς τοσοῦτον, ὥστε οὗτος ἠδυ-
νήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἤδη διὰ μιᾶς καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς
Ἀσίας ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τῆς ἄκρας Τριοπίου.

Ὁ στόλος τῶν Ἰώνων, ἐπελθὼν εἰς βοήθειαν τῶν Κυπρίων, κατε-
τρόπωσε τοὺς Φοίνικας· ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς οἱ Κύπριοι, εἰ καὶ καλῶς ἀγω-
νισθέντες, ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ πεζικοῦ τῶν Περσῶν στρατοῦ· πᾶσαι δὲ
αἱ πόλεις τῆς νήσου, ἀφοῦ ἐπὶ τινα χρόνον γενναίως ἀντέστησαν, ἐπὶ
τέλους καθυπετάχθησαν αὐθις εἰς τοὺς Πέρσας. Ἀφ' ἐτέρου ὁ κύριος
τοῦ Δαρείου στρατός, ὁ εἰς Σάρδεῖς ἀθροισθεὶς, ὥρμηθεν ἐκεῖθεν ἐπὶ
τὴν παραλίαν, κτέστησεν ὑποχειρίους τοὺς παρὰ τὴν Προποντίδα καὶ
τὸν Ἑλλήσποντον Ἕλληνας, ἐκυρίευσεν πολλὰς ἰωνικὰς καὶ αἰολικὰς
πόλεις, ἐνίκησε δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς Κᾶρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς Μιλησίους.
Ἀλλὰ οἱ Κᾶρες ἐπέμειναν ἀμυνόμενοι· ἡ Μίλητος δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ
καταβληθῆ· κατὰ θάλασσαν ὑπερίσχυον οἱ Ἴωνες· τὰ πράγματα λοιπὸν
δὲν εἶχον περιέλθει ἔτι εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν, ὅτε ὁ Ἀρισταγό-
ρας, ὅστις ἔδειξεν ἐν γένει, καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διαγωγὴν, ἀπερίσκε-
πτον ἐλαφρότητα, ἀπελπισθεὶς, ἐγκατέλιπεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κινδύνου
τοὺς συμπολίτας, οὓς αὐτὸς εἶχεν ὠθήσει εἰς ἐπανάστασιν, καὶ ἐζήτησε
νὰ καταφύγῃ μετὰ τινων φίλων εἰς τὴν Θράκην, ὅπου ὅμως μετ' ὀλίγον
αὐτὸς τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σχεδὸν πάντες κακῶς ἀπώλοντο, ὑπὸ τινων
Θρακῶν. Ὁμοίαν καὶ ἔτι χεῖρονα τύχην ἔλαβεν ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἰστι-

αἰος, ὅστις δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἀπερίσκεπτος, ὅπως ὁ Ἀρισταγόρας, ἀλλ' ἀνεδείχθη, κατ' ὄλον τὸν βίον, μοχθηρὸς ἄνθρωπος. Ὁ Δαρεῖος, μαθὼν τὸ κίνημα τῶν Ἰώνων, κατ' ἀρχὰς ὑπόπτειπε τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπέλαβεν αἴτιον τοῦ κακοῦ τὸν Ἰστιαῖον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οὗτος κατώρθωσε, διὰ πολλῶν περιαιτολογιῶν καὶ διαβεβαιώσεων, νὰ καταπείσῃ τὸν μέγαν βασιλέα, ὅτι ἂν ἦτο παρὼν εἰς Μίλητον, ποτὲ τοιαύτη συμφορὰ δὲν ἤθελεν ἐπέλθῃ, καὶ ὅτι ἂν ἤδη ἀποσταλῇ αὐτόθι, θέλει καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν, παραδώσει τὸν προδότην Ἀρισταγόραν εἰς χεῖρας τῆς ἐξουσίας, καὶ ἄλλα τεράστια κατορθώσει. Οὕτως ἀνακτήςας τὴν ἐλευθερίαν, ἔφθασεν εἰς Σάρδεις. Ἐνταῦθα ὁμῶς ὁ Ἀρταφέρνης, κάλλιον ὢν πεπληροφορημένος περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων, ἐξήγησεν αὐτῷ σαφῶς ὅτι θεωρεῖ αὐτὸν καὶ ὄχι ἄλλον τινὰ πρωτουργὸν τοῦ ὄλου τούτου δράματος. « Ἄκουσέ με, Ἰστιαῖε, τὸν εἶπε, πῶς νομίζω ὅτι συνέβησαν τὰ πράγματα ταῦτα· τὸ ὑπόδημα τοῦτο τὸ ἔρραψας μὲν σὺ, τὸ ἐφόρεσε δὲ ὁ Ἀρισταγόρας. » Ὡστε ὁ Ἰστιαῖος, βλέπων ἑαυτὸν κινδυνεύοντα, ἔφυγε διὰ νυκτὸς πρὸς τὴν παραλίαν, καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Χίον. Ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς συνελήφθη ὡς φίλος τοῦ Δαρείου, καὶ τῶν Ἰώνων ἐχθρὸς· μετ' ὀλίγον δὲ ἀπελύθη, βεβαιώσας ὄχι μόνον ὅτι αὐτὸς ὑπεκίνησε τὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ ἦτο μέχρι τινὸς ἀληθές, ἀλλὰ εἰπὼν καὶ τὸ μέγα τοῦτο ψεῦμα, ὅτι ὑπεκίνησεν αὐτὴν διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐμελέτα νὰ ποιήσῃ ἀναστάτους τοὺς Ἴωνας, μεταφέρων αὐτούς εἰς Φοινίκην, μετακομίζων δὲ ἀντ' αὐτῶν τοὺς Φοίνικας εἰς Ἰωνίαν. Οἱ Χῖοι, ἐκλαβόντες ἤδη τὸν ἄνδρα ὡς φίλον εἰλικρινῆ τῶν Ἑλλήνων, μετεβίβασαν αὐτὸν εἰς Μίλητον. Ὁ δὲ, πρὶν ἀπέλθῃ, θέλων νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Ἀρταφέρνην, ἔπεμψεν εἰς Σάρδεις πρὸς τινὰς τῶν μεγιστάνων Περσῶν γράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάλει πρὸς αὐτούς ὡς δῆθεν πρὸ καιροῦ ὄντας συνεννοημένους μετ' αὐτοῦ, ἵνα ἀποστατήσωσι κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου καὶ ἐφρόντισεν ὥστε τὰ γράμματα ταῦτα νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας τοῦ σατράπου, ὅστις ἐθανάτωσε τότε ἀδίκως πολλοὺς ἐκ τῶν ἀθῶων ἐκείνων ἀνθρώπων. Οἱ Μιλήσιοι ἐν τούτοις οὐδεμίαν εἶχον ὄρεξιν νὰ ὑποδεχθῶσι τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ διὰ νυκτὸς καὶ βίας εἰς τὴν πόλιν, ἀπέκρουσαν αὐτὸν, πληγωθέντα μάλιστα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὸν μηρόν. Ὅθεν ὁ Ἰστιαῖος ἐπανῆλθεν εἰς Χίον· ἀλλ' οἱ Χῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ δώσωσιν αὐτῷ βοήθειαν τινά. Ἐπορεύθη λοιπὸν εἰς Λέσβον, καὶ ἐνταῦθα λαβὼν ὀκτὼ τριήρεις, ἤρχισε λη-

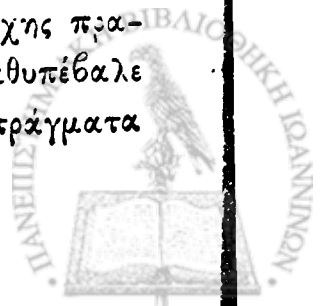

στεύων πολλὰς πόλεις καὶ νήσους καὶ πλοῖα, μὴ σεβόμενος οὐδὲ τὰ ἰωνικὰ πλοῖα, μέχρις οὗ, καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ· καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ ἀνεσταύρωσεν ὁ Ἄρταφέρνης εἰς Σάρδεις, τὴν δὲ κεφαλὴν, ταριχεύσας, ἔπεμψε πρὸς τὸν Δαρεῖον εἰς Σοῦσα. Ὁ μέγας βασιλεὺς, ὅστις ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ εἶχεν αἰσθήματα βεβαίως εὐγενέστερα τοῦ Ἰστιαίου, ἐλυπήθη διὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ· καὶ διέταξε νὰ λούσωσι καὶ νὰ θάψωσιν εὐπρεπῶς τὴν κεφαλὴν του, μὴ λησμονήσας, οὐδὲ μετὰ τὰς τοσαύτας τοῦ ἀρχαίου δυνάστου τῆς Μιλήτου κακουργίας, τὴν περὶ τὸν ποταμὸν Ἰστρον εὐεργεσίαν.

Ἄλλὰ τί σημαίνει ἡ οἰκτρὰ αὕτη τύχη τῶν δύο πρωταιτίων τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀντιπαρβαλλομένη πρὸς τὰς συμφορὰς ὅσας ἔμελλον νὰ πάθωσιν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἐξωθήσει εἰς τὸν ἀσύνετον ἐκείνον ἀγῶνα. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Κυπρίων, ὁ Ἄρταφέρνης συνεκέντρωσεν ἅπασαν τὴν πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Περσῶν δύναμιν κατὰ τῆς Μιλήτου. Οἱ πρόβουλοι τῶν Ἰώνων, συνελθόντες εἰς τὸ κοινὸν συνέδριον τὸ καλούμενον Πανιώνιον, ἐνόμισαν μάταιον νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν· ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐπιτρέψωσι μὲν εἰς τοὺς Μιλησίους τὴν ἄμυναν τῶν ἰδίων αὐτῶν τειχῶν, νὰ προπολεμήσωσι δὲ αὐτοὶ κατὰ θάλασσαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης· ἐπὶ τούτῳ ὁ πανιώνιος στόλος, μεθ' οὗ συνετάσσετο καὶ ἡ αἰολικὴ Λέσβος, ἠθροίσθη εἰς Λάδην, τότε μὲν οὔσαν μικρὰν νῆσον, παρὰ τῇ πόλει τῶν Μιλησίων, σήμερον δὲ, διὰ τῶν περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Μαιάνδρου προσχώσεων, ἐνωθεῖσαν μετὰ τῆς στερεᾶς. Τὸ πρὸς ἀνατολὰς κέρας εἶχον αὐτοὶ οἱ Μιλήσιοι, μετὰ πλοῖως 80· ἐν τῷ μέσῳ ἴσταντο 100 πλοῖα τῶν Χίων· εἰς δὲ τὸ πρὸς δυσμὰν κέρας ἐτάσσοντο 60 πλοῖα τῶν Σαμίων. Τὸ ἐν τῷ μεταξύ τῶν Μιλησίων καὶ τῶν Χίων διάστημα ἐπληροῦτο διὰ 12 πλοίων τῆς Πριήνης, 3 τοῦ Μυοῦντος καὶ 17 τῆς Τέω· τὸ δὲ μεταξύ Χίων καὶ Σαμίων, διὰ 8 πλοίων τῶν Ἐρυθρῶν, 3 τῆς Φωκαίας καὶ 70 τῆς Λέσβου. Οὕτως ἡ ὅλη ναυτικὴ δύναμις συνεποσοῦτο εἰς πλοῖα 353, καὶ οὐδένα βεβαίως εἶχε λόγον νὰ φοβηθῆ τούς ἀντιπάλους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ φοινικὸς στόλος συνέκειτο ἐκ πλοίων 600· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι πρὸ μικροῦ οἱ Ἴωνες εἶχον κατατροπώσει τοὺς Φοίνικας περὶ Κύπρον, αὐτοὶ μηδεμίαν ἔτι παθόντες ἦτταν, θέλομεν μετ' ὀλίγα ἔτη ἰδεῖ εἰς Σαλαμίνα, στόλον ἑλληνικὸν ἰσοδύναμον σχεδὸν τοῦ παρόντος ἰωνικοῦ, κα-

ταβαλόντα στόλον περσικὸν ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυαριθμότερον τοῦ ἐνταῦθα παραταχθέντος φοινικικοῦ. Ἡ ἀνδρεία τῶν Ἴωνων δὲν ἦτο ὑποδεεστέρα τῆς ἀνδρείας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, τὴν δὲ φιλοπατρίαν αὐτῶν μαρτυρεῖ τοῦτο· κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀρταφέρνου πολλοὶ τῶν δεσποτῶν τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀρισταγόρου καθαιρεθέντων καὶ νῦν ἐν τῷ περσικῷ στρατοπέδῳ εὕρισκομένων, συνεννοήθησαν ἤδη κρυφίως ἕκαστος μετὰ τῶν συμπολιτῶν, ὑποσχόμενοι πολλὰ μὲν ἐκ μέρους τῶν Περσῶν ἀγαθὰ ἐὰν αὐτομολήσωσι πρὸς τούτους, φοβερὰ δὲ ἀπειλοῦντες δεινὰ ἐὰν ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ ὄμως οὐδεὶς τότε ἀνεδείχθη ὁ προδότης, πάντες δ' ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' ὅ,τι ἔλλειπεν ἀπὸ τοῦ ἰωνικοῦ στόλου ἦτο ἐνότης διευθύνσεως καὶ ἀποχρῶσα πειθαρχία. Ἡ ναυτικὴ μοῖρα ἐκάστης πόλεως εἶχε τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα, κοινὴς δὲ τοῦ στόλου ναύαρχος οὐδεὶς ἀναφέρεται. Μεταξὺ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων στρατηγῶν ὑπῆρχεν εἰς, ὁ Φωκαεὺς Διονύσιος, ὅστις ἐφαίνετο ὑπερέχων πάντων ἐπὶ τόλμῃ καὶ δραστηριότητι, ὥστε ἂν, ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου, αὐτὸς ἀνελάμβανε τὴν τῶν ὄλων ἀρχηγίαν, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Σαλαμῖνι, οἱ Ἴωνες βεβαίως ἀνεδείκνυντο νικηταί. Ἄλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς συνέπεσε νὰ ἀρχῇ τῆς πολυαριθμοτέρας ναυτικῆς μοίρας· διὸ, καὶ τοι στρατηγοῦντος ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι τοῦ Σπαρτιάτου Εὐρυβιάδου, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀθηναίου ἡγεμόνος, ἐρειδομένη καὶ ἐπὶ τῆς ὑλικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένων πλοίων, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους ν' ἀρπάσῃ τὴν πραγματικὴν τοῦ ἀγῶνος διεύθυνσιν καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς αἴσιον πέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Διονύσιος δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἀρχὼν τῆς μικροτέρας τοῦ ἰωνικοῦ στόλου μοίρας, οὐδὲν ἐνέπνεε σέβας ὡς ἐκ τῆς δυνάμεως ἦν ἦγεν. Ἡ Φώκαια, ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοσοῦτον ἰσχυρὰ οὔσα ναυτικὴ πόλις, εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ, μετὰ τὴν περσικὴν κατάκτησιν, τοσοῦτον ἐκπέσει τῆς πάλαι ἰκμῆς, ὥστε ἤδη δὲν ἐπεμψεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης εἰμὴ 3 πλοῖα, οὐδὲ ἐπέζη τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ναυσίβιον πνεῦμα εἰμὴ ἐντὸς τοῦ στήθους τοῦ στρατηγοῦ αὐτῆς. Ὅτε ὁ Διονύσιος εἶδε τοὺς Ἴωνας εἰς Λάδην ἠθροισμένους, καὶ κατὰ μὲν τὴν προθυμίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἀμιλλαν οὐδενὸς ὑποδεεστέρους, ἀπεστερημένους δὲ ναυτικῆς πειθαρχίας καὶ ἀσκήσεως καὶ οὐδόλως ἀφορῶντας εἰς τὰ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς μάχης πρακτέα, ἐνόησε τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον, καὶ καθυπέβαλε περὶ τούτου εἰς αὐτοὺς ἐμβριθεστάτας παρατηρήσεις. « Τὰ πράγματα

ἡμῶν, ἄνδρες Ἴωνες, εἶπεν, εὐρίσκονται ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, διότι πρόκειται νὰ γίνωμεν ἢ ἐλεύθεροι, ἢ δούλοι, καὶ δούλοι μάλιστα συλληφθέντες μετὰ τὴν δραπέτευσιν. Ἐὰν ἐκπληρώσητε τὸ καθήκον ὑμῶν, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο θέλει ἀποβῆ ἐπίπονον ὅπως οὖν εἰς ὑμᾶς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους θέλετε ἐπιτύχει βεβχίαν νίκην καὶ ἐλευθερίαν. Ἐὰν ὅμως ἐπιμείνητε εἰς τὴν παροῦσαν ῥαθυμίαν καὶ ἀταξίαν, οὐδεμίαν ἔχετε ἐλπίδα ν' ἀποφύγητε τὴν τιμωρίαν τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς ἀποστασίας ὑμῶν. Πείσθητε λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὰς παραγγελίας μου· καὶ σὰς ὑπόσχομαι, θεῶν τὰ ἴσα νεμόντων, ἢ παντάπασιν νὰ μὴ ἀντιπαραταχθῶσιν οἱ πολέμιοι, ἢ ἀντιπαραταχθέντες νὰ νικηθῶσι κατὰ κράτος.»

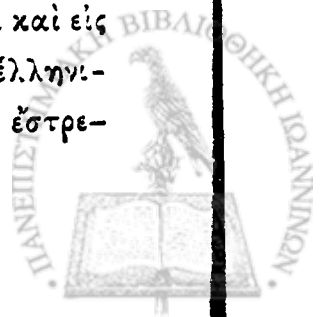
Ἡ σύνεσις τῆς συμβουλῆς ταύτης ἦτο τοσοῦτω πρόδηλος, ὥστε οἱ Ἴωνες ἐγκαταλιπόντες τὰς ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Λάδης ἀναπαυτικὰς αὐτῶν σκηνάς, καὶ ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα, καθυπεβλήθησαν εἰς ὅλας τὰς ναυτικὰς ἐργασίας καὶ ἀσκήσεις, ὅσας ἀπήτησε παρ' αὐτῶν ὁ Διονύσιος. Οἱ ἐρέται καὶ οἱ ὀπλιῖται ἐγυμνάζοντο ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων· καὶ ὁσάκις δὲ ἔπαυον τὰ γυμνάσια αὐτῶν, πάλιν τὰ πλοῖα ἔμενον ἐπ' ἀγκυρῶν καὶ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῶν πλοίων, ἀντὶ, ὡς πρότερον, νὰ ἀνασύρωνται μὲν τὰ πλοῖα εἰς τὴν παραλίαν, νὰ διατρέβωσι δὲ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῆς στερεᾶς. Ἀλλὰ μόλις ἐπτὰ ἡμέρας ἔπραξαν ταῦτα ὑπὸ θερμοῦ θερινοῦ ἡλίου ταλαιπωρούμενοι, καὶ ἤρχισαν νὰ γογγύζωσι κατὰ τοῦ ἀλαζόνος ἐκείνου Φωκαέως, ὅστις τρία μόνον ἔχων πλοῖα, ἐσφετερίσθη τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλη τὴν θέλησίν του εἰς ὀλόκληρον τὸν στόλον, ἐπαγαγὼν εἰς αὐτὸν ἀφόρητα δεινὰ· διότι, προσέθετον, πολλοὶ ἤδη νοσοῦσι, καὶ πολλοὶ θέλουσι προδήλως μετ' ὀλίγον πάθει τὸ αὐτό. «Τῇ ἀληθείᾳ, ἀνέκραξαν ἐπὶ τέλους, προτιμότερα τῶν παρόντων κακῶν ἢ περσικὴ δουλεία καὶ πᾶσα ἄλλη συμφορά· ὅθεν παύσωμεν πειθόμενοι εἰς αὐτὸν τοῦ λοιποῦ.» Καὶ τῶντι ἔπαυσαν ἐκτελοῦντες τὰ παραγγέλματα τοῦ ἀνδρός, ἔστησαν σκηνάς ἐν τῇ νήσῳ καὶ διέτριβον ἐν αὐταῖς, ὡς πρότερον, ἀπολαμβάνοντες τὴν σκιάν, τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὰς ἀπράγμονας συνδιαλέξεις. Ἀλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ῥαθυμίαν ταύτην· καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι οὐδεὶς τῶν στρατηγῶν τῶν μεγαλητέρων μοιρῶν, τῶν μοιρῶν τῆς Μιλήτου, τῆς Σάμου, τῆς Χίου ἢ τῆς Λέσβου, ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν Φωκαέα Διονύσιον. Ἡ δυστυχὴς ἐκείνη ἰωνικὴ ἐπανάστασις παρίστησιν ἐντελῆ ἔλλειψιν ἀνδρῶν ἀξίων νὰ κυβερνήσωσιν αὐτήν.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ Ἴωνες ἔπαυσαν πειθόμενοι εἰς τὸν Διο-

νύσιον, τὸ στρατόπεδον αὐτῶν περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἀταξίαν καὶ δυσπιστίαν. Τινὲς κατανοῦντες ὅτι οὕτως ἔχοντες, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντιπραταχθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς μάχην μεγάλην, ἤρχισαν νὰ μετανοῶσι διότι ἀπέρριψαν τὰς συμβιβαστικὰς προτάσεις τῶν δεσποτῶν. οἱ δὲ Σάμιοι, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς ἀπλὴν μετάνοιαν, συνεννοήθησαν κρυφίως μετὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Αἰάκου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Συλοσῶντος, καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ νέας ὑποσχέσεις, ἀνθυπέσχοντο νὰ λειποτακτήσωσιν, ἅμα δοθείσης περιστάσεως. Ἐφόντι τὴν ἡμέραν τῆς μάχης, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ δύο στόλοι ἦσαν ἐτοιμοὶ νὰ συγκρουσθῶσιν, ἀπέπλευσαν διὰ μιᾶς ὅλοι οἱ Σάμιοι ἐκ τῆς τάξεως, πλὴν ἑνδεκα πλοίων, τῶν ὑποίων οἱ κυβερνήται ἀπετροπιάσθησαν τὴν τοιαύτην προδοσίαν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο τῶν Σαμίων ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι Ἴωνες, πρὸ πάντων οἱ Λέσβιοι· ἄλλὰ οἱ Χίοι ὧν τὰ 100 πλοῖα ἴσταντο ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἔφερον ἕκαστον 40 ὀπλίτας, παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ὄρκον αὐτῶν καὶ ἠγωνίσθησαν περιφανῶς, ἐπαγαγόντες καὶ παθόντες ζημίας δεινάς. Διέπρεψε δὲ καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Φωκαεὺς, συλλαβὼν διὰ τῶν 3 αὐτοῦ πλοίων 3 φοινικικά. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἡ ἦττα τῶν Ἰώνων ἀπέβη ὀλοσχερῆς ἅμα καὶ ἀνεπανόρθωτος· τῶν γενναίων μάλιστα Χίων ἡ ζημία ὑπῆρξε φοβερά· ὀλίγιστα τῶν πλοίων αὐτῶν περιεσώθησαν. Ὁ Φωκαεὺς Διονύσιος, θεωρῶν ὅτι ἡ πατρὶς αὐτοῦ θέλει ὑποκύψει αὐθις εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Φώκαιαν· ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐλεηλάτησε τὰ φοινικικά παράλια, τὰ ὑποῖα, διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στόλου τῶν Φοινίκων, ἦσαν πάσης προστασίας ἐστερημένα, ἔπειτα δὲ ἐπλευσεν εἰς Σικελίαν καὶ μετέβη ἐκεῖ τὸ ἔργον τοῦ πειρατοῦ κατὰ τῶν Καρχηδονίων καὶ τῶν Τυρρητῶν, ἀπέχων ὅμως τοῦ νὰ βλάβῃ Ἕλληνας· τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο τοῦ πειρατοῦ ἐξηκολούθει ἐτι λογιζόμενον· θεμιτόν. Καὶ οἱ Σάμιοι δὲ, ὅσοι δὲν εἶχον μιμηθῆ τὴν προδοσίαν τοῦ πλείστου τῆς μοίρας αὐτῶν, ἀπεδήμησαν μετὰ τὴν μάχην εἰς Σικελίαν καὶ κατεστάθησαν εἰς Ζάγκλην.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τοῦ πρώτου τούτου μεγάλου ναυτικοῦ ἀγῶνος, ὃν ἠγωνίσθησαν οἱ προπάτορες ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς βαρβάρους, κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὰ ὑποῖα μετ' οὐ πολὺ, καὶ πολλάκις ἔκτοτε, κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἔμελλον νὰ ἀντηχήσωσι θριαμβευτικοὶ Ἕλληνοκῶν στόλων παϊᾶνες. Οἱ δὲ Πέρσαι, μετὰ τὴν εἰς Λάδην νίκην, ἔστρε-

φαν πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν, τὴν τε πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν, κατὰ τῆς Μιλήτου, ἧς μετ' ὀλίγον ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι. Καὶ τότε ἤρχισεν ἡ φοβερὰ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκδίκησις, ἧτις ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ, τὰς τιμωρίας ὅσας ἔπαθον οἱ πατέρες ἡμῶν, ὅσας ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγὸν, ἀπέτυχον. Τὰ ἱερὰ ἐσυλήθησαν καὶ ἐνεπρήσθησαν. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ μὲν ἄνδρες τὸ πλεῖστον ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ ὀλίγοι περισώφεντες, καὶ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες, ἀπήχθησαν εἰς Σοῦσα, ἵνα περιμείνωσι τὰς διαταγὰς τοῦ Δαρείου, ὅστις, ὡς πάντοτε, φιλανθρωπότερος ὢν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, κακὸν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας εἰς τὰ δυστυγῆ ἐκεῖνα θύματα, κατώκισεν αὐτὰ ἐπὶ τῆ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ, εἰς τὴν πόλιν Ἀμπην, παρ' ἣν παραρρέει ὁ Τίγρις ποταμός. Ἡ Μίλητος λοιπὸν, ὡς καὶ ἡ χώρα αὐτῆς, ἠρημώθη τῶν προτέρων κατοίκων· βραδυτερον ὅμως ἐδέχθη βεβαίως νέους Ἑλληνας κατοίκους, διότι ἀναφαίνεται αὐθις ἡ πόλις Ἑλληνίς, ἂν καὶ ἔχουσα ὀλιγωτέραν δύναμιν καὶ ἄξιαν. Συνέβη δὲ ἡ ἄλωσις τῆς Μιλήτου ἐν ἔτει ἕκτω ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἦτοι, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν νεωτέρων, ἐν ἔτει 496 ἢ 495 πρὸ Χριστοῦ.

Ὁ φοινικικὸς στόλις διεχείμασεν εἰς Μίλητον, κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον θέρος, ἡ ναυτικὴ καὶ ἡ πεζικὴ τῶν Περσῶν δύναμις συνεπλήρωσαν τὴν ὑποδούλωσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τῶν τε νησιωτῶν καὶ τῶν ἡπειρωτῶν. Ὁ Μιλτιάδης ὅστις, καθάπερ εἶπομεν, ἐκυβέρνα τὴν θρακικὴν χερσόνησον, ἐν ὀνόματι τῶν Ἀθηνῶν, καὶ εἶχε φύγει ἐκεῖθεν μετὰ τὴν ἀπὸ Σκυθίας ἐπάνοδον τοῦ Δαρείου, ἐπέστρεψεν αὐτόθι, ἐν τῷ μεταξύ, ὠφελούμενος ἀπὸ τῆς ἰωνικῆς ἐπανάστασιν· καὶ ὑπέταξε μάλιστα τότε τὰς δύο νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον, ἐκβαλὼν μὲν τοὺς προτέρους Πελασγοὺς αὐτῶν οἰκῆτορας, παραδοὺς δὲ αὐτὰς εἰς Ἀθηναίους ἐποίκους. Ἄλλ' ἤδη, θεωρῶν ἐπερχόμενον τὸν περσικὸν στρατὸν, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ τὸν περιμένῃ καὶ ἔφυγεν αὐθις εἰς Ἀθήνας, μετὰ πλοίων πέντε· τὸ ἐν ὅμως τῶν πλοίων τούτων ἐπὶ τοῦ ἐποίου ἐπέβαινεν ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Μητιόχοις συνελήφθη ὑπὸ τῶν Φοινικῶν, οἵτινες ἔπεμψαν αὐτὸν εἰς Σοῦσα, πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα· ὁ δὲ, ἐπιδεικνύων αὐθις τὴν ἀγαθότητα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, οὐδὲν κακὸν ἐποίησεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀρχαίου ἐκεῖ· οὐ ἔχθρου, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εὐμενέστατα προσηνέχθη, δούς αὐτῷ Περσίδα γυναῖκα καὶ κτήματα ἱκανά.

Πάντη ἄλλως ἐπολιτεύθησαν οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου πρὸς τὰς ἀνακτηθείσας πόλεις, διότι, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, «οὐκ ἐψεύσαντο τὰς ἀπειλὰς, τὰς ἐπηπείλησαν τοῖσι Ἴωσι στρατοπεδευομένοισι ἐναντία σφίσι.» Ὅθεν ἐκλέξαντες τοὺς εὐειδεστάτους παῖδας καὶ τὰς καλλίστας παρθένους, διένειμαν, ὡς εὐνούχους καὶ ἐρωμένας, εἰς τοὺς μεγίστανας τῶν Περσῶν· αἱ πόλεις καὶ τὰ κτίρια αὐτῶν, τὰ τε ἱερὰ καὶ τᾶλλα, κατεπυρπολήθησαν· οἱ δὲ λοιποὶ κάτοικοι ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν, ἐξαιρέτως εἰς τὰς νήσους, ὅπου, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, οὐδεὶς διέφυγε τὴν οἰκτρὰν ταύτην τύχην, διότι οἱ Πέρσαι, σχηματίσαντες γραμμὴν μίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἐσάρωνον οὕτω πᾶσαν τὴν νῆσον, σαγηνεύοντες, δηλαδὴ ὡς ἐν δικτύῳ συλλαμβάνοντες, ἅπαντας τοὺς κατοίκους, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἠπείρου δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τὸ αὐτό. Ἐν τούτοις ἐφείσθησαν τῆς Σάμου διὰ τὴν προῖστορηθεῖσαν προδοσίαν, ἐγκαταστήσαντες ἐν αὐτῇ πάλιν δεσπότην τὸν Αἰάκην· ὁμοίως καὶ πολλοὶ ἄλλοι δεσπότες ἀνέλαβον, πιθανώτατα, τὰς πόλεις αὐτῶν, καὶ ἐν γένει πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ὑπερβολὴν τινα τὸ λεγόμενον ἐκεῖνο περὶ τῆς ἐντελοῦς τῶν προτέρων κατοίκων ἐξοντώσεως, διότι αἱ νῆσοι καὶ πόλεις αὗται ἀναφαίνονται πάντοτε βραδύτερον ὑπὸ Ἑλλήνων πάλιν οἰκούμεναι, καὶ μὴ ἔχουσαι μὲν βεβαίως τὴν προτέραν ἀκμὴν, ἀλλὰ μετρίως ὅπως οὖν πράττουσαι. Καὶ ἰδίως ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἱστορεῖ ὅτι, συμπληρωθείσης τῆς ἀνακτῆσεως τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον ἀποστατήσει, ὁ Ἀρταφέρνης ἐπεχείρησε συνετῶς καὶ ἐπιεικῶς τὴν διοργάνωσιν τῆς μελλούσης αὐτῶν διοικήσεως· συνεκάλεσεν ἐπιτρόπους τῶν διαφόρων πόλεων καὶ ὑπεχρέωσεν αὐτούς νὰ συνέρχωνται εἰς σύνοδον διαρκῆ, ἵνα διαλύωσιν εἰρηνικῶς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς βίας, τὰς ἀμοιβαίας διενέξεις· ἔταξε τοὺς φόρους σχεδὸν ὅπως εἶχον καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ μετ' οὐ πολὺ μάλιστα οἱ Πέρσαι ὅλως ἀπῆλλαξαν τῶν προτέρων δεσποτῶν τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις, ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτὰς τὴν ἰδίαν διοίκησιν· ὥστε ἔπαθον μὲν οἱ Ἕλληνες δεινὰ μεγάλα ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς νίκης παραφορᾷ, ἀλλ' οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπέμειναν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην τῆς δυνάμεως αὐτῶν κατάχρησιν, νομίσαντες φρονιμώτερον νὰ περιποιηθῶσι τοὺς ἠττηθέντας, ἵνα προλάβωσι νέας περιπλοκάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ὁ ἀμυντικός πόλεμος. Στρατηγία τῆς Σπάρτης.

Ἡ ἰωνικὴ ἐπανάστασις κατέστησεν, ὡς προείπομεν, ἀναπόδραστον τὴν ἐπὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπιδρομὴν τῶν Περσῶν· οὐδεὶς ἐνόησε τοῦτο κάλλιον τῶν Ἀθηναίων, εἰς τοὺς ὁποίους ἢ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Μιλήτου ἀγγελία ἐπροξένησε θλίψιν ἅμα καὶ ταραχὴν μεγάλην. Ἦκμαζε τότε ἐν Ἀθήναις ὁ τραγικός Φρόνιχος, εἰς ὧν τῶν ἀρχαιοτέρων δραματικῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος, σύγχρονος τοῦ Αἰσχύλου· καὶ ἐπεχείρησεν ὁ Φρόνιχος νὰ ἐκτραγωδήσῃ τὴν συμφορὰν διὰ δράματος ἐπιγεγραμμένου «Μιλήτου ἀλωσις.» Ἄλλ' ὅτε ἐδιδάχθη, ὡς ἔλεγον οἱ προπάτορες ἡμῶν, δηλαδὴ παρεστάθη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ δράμα τοῦτο, τὸ θέατρον ἐξελύθη εἰς δάκρυα, καὶ τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ κοινὴ συγκίνησις, ὥστε ἐπεβλήθη εἰς τὸν ποιητὴν ζημίαι δραχμῶν χιλίων, «ὡς ἀναμνήσαντα οἰκῆρια κακά,» καὶ ἀπηγορεύθη τοῦ λοιποῦ ἡ παράστασις, δι' ὃ ἴσως οὐδὲ περιεσώθη εἰς ἡμᾶς τὸ ἔργον. Ὡς ἰδίαν λοιπὸν συμφορὰν ὑπέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν πτώσιν τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ὑπολάβωσιν ἄλλως τὸ πρᾶγμα; Καθ' ὅλην τὴν Ἰωνίαν περιεφέρετο πρὸ ἐξ ἐτῶν λόγος, ὅτι ὅτε ὁ Δαρεῖος ἔμαθε τὴν ἐπὶ τὰς Σάρδεις γενομένην στρατείαν καὶ ἐπληροφόρηθη ὅτι συνέπραξαν μετὰ τῶν Ἰόνων Ἀθηναῖοι, «τί εἶναι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοί;» ἠρώτησεν ἀγανακτῶν. Ἀκούσας δὲ τὴν ἀπάντησιν, ἐζήτησε τὸ τόξον αὐτοῦ καὶ ἐπιθέσας βέλος ἐπὶ τῆς νευρᾶς ἐτίναξεν αὐτὸ ὅσον ἠδυνήθη ὑψηλότερον πρὸς τὸν οὐρανόν, καὶ ἀνέκραξεν «ἀξιώσέ με, ὦ θεέ, νὰ ἐκδικηθῶ τοὺς Ἀθηναίους!» Ἐπρόσταξε δὲ ἕνα τῶν θεραπόντων, ὁσάκις παρετίθετο τὸ δεῖπνον, νὰ λέγῃ αὐτῷ τρίς ἐκάστοτε, «Δέσποτα, μὴ λησμονῆς τοὺς Ἀθηναίους.» Πρὸς τοῦτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἤξευρον, ὅτι καὶ ἂν τυχὸν ὁ Δαρεῖος ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ αὐτούς, ὑπῆρχεν ἐν Ἀσίᾳ ἄνθρωπος, ὁ Ἰππίας, ἔχων μέγιστον συμφέρον νὰ ὑποτρέφῃ τὸ πάθος τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὥστε οὐδεμίαν εἶχον ἀμφιβολίαν ὅτι βαρὺς ἐπεκρέματο ἤδη ἐπὶ τῆς πίλεως αὐτῶν κίνδυνος.

Τῶνόντι, ἅμα καταβαλὼν τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, ὁ Δαρεῖος ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας,

τὸν στρατηγὸν Μαρδόνιον μετὰ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς ἰσχυρᾶς. Ὁ Μαρδόνιος διεπέρασε, διὰ τοῦ Ἑλλήσποντου, εἰς Εὐρώπην, καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἐπεχείρησε τὴν διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας κατάβασιν, πορευόμενος διὰ τῆς αὐτῆς σχεδὸν ὕδου ἣν μετὰ δώδεκα ἢ δεκατρία ἔτη ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ, ὁ τοῦ Δαρείου διάδοχος Ξέρξης, ὁ δὲ στόλος συγκατέπλεε παρὰ τὴν παραλίαν. Ἀλλὰ περὶ τὸν Ἄθωνα ἐνέσκηψεν ἐπὶ τὸν στόλον τρικυμία φοβερὰ, ὡς ἐκ τῆς ὁπίας ἐναυάγησαν 300 μὲν πλοῖα, 20,000 δὲ ἀνδρῶν. Ἐπαθε δὲ καὶ ὁ Μαρδόνιος ζημίαν οὐ μικράν, ἐπιτεθείσης κατ' αὐτοῦ τῆς θρακικῆς φυλῆς τῶν Βρύγων, ὥστε δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἐπέστρεψεν ἄπρακτος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὑποκύψας εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Δαρείου, μὴδὲ ἀναφαινόμενος πλέον εἰς τὰ πράγματα εἰμὴ ἐπὶ Ξέρξου.

Ἄλλ' ὁ Δαρεῖος ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος αὐτοῦ. Ἐδωκεν εἰς ὅλας τὰς παραλίαις τοῦ κράτους πόλεις διαταγὰς ἵνα παρσκευάσωσι πλοῖα πολεμικὰ καὶ ἵππαγωγὰ πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἐκστρατείας, καὶ ἐνταῦτῳ ἐξέπεμψεν εἰς τὰς διαφόρους τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πόλεις κήρυκας ἵνα ἀπαιτήσωσιν ἀφ' ἐκάστης τὸ ἐπίσημον τῆς ὑποταγῆς σημεῖον, δηλαδὴ γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ βεβαιωθῆ οὕτω τίνες ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ σκοπεύουσαι ν' ἀντισταθῶσιν. Αἱ ἐσωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν δειναί, ὅτε ἔφθασαν οἱ κήρυκες. Ὁ πόλεμος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Αἰγινήτας, ὁ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ 506, ἀρξάμενος (σελ. 239), δὲν εἶχεν ἔτι καταπαύσει· ὥστε οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Αἰγινήται, ὑπολαμβάνοντες πάντα πολέμιον τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἴδιον φίλον καὶ προστάτην, ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Δαρείου. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο, καὶ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσεως πολιτικῆς ἐνότητος, καὶ ἡ κατάπληξις ἣν εἶχε προξενήσει ἡ τῶν Ἰώνων κατατρόπωσις, ἔπεισαν καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἠπειρώτας καὶ νησιώτας, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἀλλὰ εὐρέθησαν καὶ Ἕλληνες ἀποκρούσαντες αὐτὴν μετ' ἀγανακτήσεως. Καὶ πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἔοριψαν τὸν πρὸς αὐτοὺς ἐλθόντα κήρυκα εἰς τὸ ὀπισθεν τῆς ἀκροπόλεως βάρβαρον εἰς ὃ κατεκρήμνιζον ἐνίοτε τοὺς ἐνεκα πολιτικῶν κακουργημάτων εἰς θάνατον καταδικασθέντας. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Σπαρτιαῖται, κατακυλίσαντες τὸν κήρυκα εἰς φρέαρ, παρήγγειλαν αὐτῷ, ἐκεῖθεν λαβὼν γῆν καὶ ὕδωρ νὰ φέρῃ πρὸς

τὸν βασιλέα του. Ἡ διαγωγὴ αὕτη τῶν Σπαρτιατῶν εἶναι ταμάλιστα ἀξιοσημείωτος. Ἡ ἀσυλία τῶν κηρύκων ἦτο ἀνεκαθεν, ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, τοσοῦτω σεβαστὴ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ὥστε ἡ παραβίασις αὐτῆς μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ἀπαιτήσις τοῦ πέρσου κήρυκος ἐπροξένησεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην μανικὴν τρόπον τινὰ παραφορὰν. Ποῖον ἦτο ἄρα γε τὸ σφοδρὸν αἴσθημα τὸ παραγαγὸν τὴν παραφορὰν ταύτην; Ἐὰν κρίνωμεν ἀφ' ὅλης τῆς μετέπειτα διαγωγῆς τῆς Σπάρτης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ἦτο ὀργὴ ἕνεκα τῆς προσβληθείσης ἐθνικῆς, τῆς προσβληθείσης ἑλληνικῆς φιλοτιμίας, ἣτις προϋποτίθησι τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἣν οὐ μόνον τότε, ἀλλ' οὐδὲ βραδύτερον θέλομεν εὑρεῖ ἰκανῶς ἰσχυρὰν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Οἱ Σπαρτιαῖται ὅμως εἶχον λάβει πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς, ὥστε, καὶ τοὶ ἀδιαφορήσαντες πρὸς τὴν τύχην τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, καὶ τοὶ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, πολὺν ζῆλον μὴ ἀποδείξαντες οὐδὲ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἠγανάκτησαν ὅμως ὅτε ἤκουσαν ὅτι δυνάστης ξένος ἐτόλμησε νὰ ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν ἀμαχητὶ γῆν καὶ ὕδωρ. Τοῦτο λοιπὸν τὸ αἴσθημα τῆς τρωθείσης σπαρτιατικῆς καὶ ὄχι ἑλληνικῆς φιλοτιμίας, ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ καὶ κατέστησε τὴν πόλιν ταύτην ἔξω φρενῶν. Τὸ δὲ πανελλήνιον φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἦτο καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν ἀλλότριον, δὲν φαίνεται ἤδη ἀνατέλλον εἰμὴ εἰς τὰς Ἀθήνας. Διότι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης ἀπαιτήσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως βλέπομεν τὰς Ἀθήνας νὰ φέρωσιν εἰς μέσον λόγους τινὰς καὶ τρόπους μαρτυροῦντας, ὅτι ἤρχισε νὰ προκύπτῃ εἰς τὰ στήθη τῶν Ἀθηναίων ἡ πεποίθησις, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποτελοῦσιν ἄθροισμα πόλεων, μηδεμίαν ἔχουσῶν πολιτικὴν ἐνότητα, μηδὲν κοινὸν πολιτικὸν συμφέρον, μηδένα κοινὸν πολιτικὸν σκοπὸν, καὶ δυναμένων νὰ ἀδιαφορῶσιν εἰς τὴν καταστροφὴν, ἢ δούλωσιν, ἢ προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν ἢ μὲν τῆς δέ· ἀλλ' ὅτι ἐπέστη ὁ καιρὸς νὰ συγκροτήσωσιν ἔθνος ἓν, ἔθνος ἐν συνιδεδμενόν οὐχὶ μόνον διὰ ἠθικῶν τιμῶν καὶ κοινωνικῶν στοιχείων, ἀλλὰ πρὸς τούτοις διὰ τινος ἰσχυροτέρου πολιτικοῦ δεσμοῦ, οὗ ἄνευ οὐδὲν μέγα καὶ διαρκὲς δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν λάβει ὁμολογουμένην τινὰ ἐν Πελοποννήσῳ ὑπεροχὴν· εἶχε θεωρηθῆ καὶ ὡς προϊσταμένη τῶν πλείστων πελοποννησιακῶν πόλεων· εἶχε προσαγο-

ρευθῆ μάλιστα ὑπό τε τοῦ Κροίσου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρισταγόρου προστάτις τῆς Ἑλλάδος· πράγματι ὁμῶς οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάς ἦτο ὅλως ἀλλοτρία εἰς αὐτήν· οὐ μόνον αἱ Ἀθηναίαι εἰς πολεμίας πρὸς αὐτὴν διετέλουν σχέσεις· ἀλλὰ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἡγεμονία αὐτῆς ἦτο χαλαρωτάτη, διότι εἶδομεν τὸν Κλεομένην ἐγκαταλειπόμενον ἐν Ἐλευσίνι, ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐκστρατείας, ὑφ' ὅλων τῶν συμμάχων· καὶ εἶδομεν ἔπειτα τοὺς αὐτοὺς συμμάχους ἐπιβάλλοντας τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τὴν ὑποτιθεμένην ἐκείνην ἡγεμονία (σελ. 293—294). Ἀληθῶς ἄρα εἰπεῖν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κοινὴ πολιτικὴ ἐνότης οὐδεμία ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὑπὸ τὴν ἀπλὴν προεδρείαν μᾶλλον ἢ κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης πελοποννησιακὴ συμμαχία, οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν καὶ στερεότητα. Ἄλλ' ἅμα ἐπελθόντος τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐξωτερικοῦ κινδύνου, οἱ Ἀθηναῖοι προσεγγίζουσι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, καὶ, σιωπηρῶς ἀναγνωρίζαντες τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῶν ἀξίωμα, κατηγοροῦσιν ἐνώπιον αὐτῶν τοὺς Αἰγινήτας ὅτι προσέφερον εἰς τὸν Δαρεῖον γῆν καὶ ὕδωρ, ἵνα ἐμβάλωσιν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Περσῶν, εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπιφέρουσι δὲ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἔπραξαν ταῦτα «προδόντες τὴν Ἑλλάδα» καὶ προτρέπουσι τοὺς Σπαρτιάτας νὰ πέμψωσι τὸν βασιλέα αὐτῶν Κλεομένην εἰς Αἴγιναν, ἵνα τιμωρῆσθαι τοὺς αἰτίους τῆς προδοσίας ταύτης, «κοινὰ τῇ Ἑλλάδι ἀγαθὰ» διαπράττων. Ταῦτα πάντα ἦσαν πράξεις καὶ λόγοι ὅλως καινοφανεῖς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ· διότι πρώτην φοράν ἀκούομεν πρεσβευόμενον, ὅτι πόλις ἑλληνὴς ὑποταχθεῖσα εἰς ξένον δυνάστην, πράττει προδοσίαν καθ' ὅλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος· πρώτην φοράν ἀκούομεν πρεσβευόμενον ὅτι τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον ἀπῆται τὴν τιμωρίαν τῆς τοιαύτης διαγωγῆς, καὶ πρώτην φοράν βλέπομεν πόλιν ἑλληνικὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ κειμένην, τὴν δευτέραν μάλιστα κατὰ τὴν δύναμιν ἑλληνικὴν πόλιν, ἀναγνωρίζουσαν τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Σπάρτης, καὶ θυσιάζουσαν οὕτω εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐνότητος τὸ ἐν Ἑλλάδι ἰσχυρότατον αἶσθημα τῆς αὐτοτελοῦς πολιτικῆς ὑπάρξεως.

Εἰς τὴν τοιαύτην ἐνίσχυσιν τῆς ὑπεροχῆς τῆς Σπάρτης εἶχε συντελέσει ἡ πρὸ μικροῦ, ὀλίγα τινὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν περσικῶν κηρύκων καταφερθεῖσα ὑπ' αὐτῆς τελευταία καὶ καιρία πληγὴ κατὰ τοῦ Ἄργους (σελ. 223), ὅπερ ἦτο, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, ἡ μόνη πελοποννησιακὴ πόλις, ἣτις ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν παραδόσεων, ἤξιον ὅτι ἡ ἡγεμονικὴ ἀνήκει εἰς αὐτήν καὶ ὄχι εἰς τὴν Σπάρτην. Τίς ὑπῆρξεν ἡ τοῦ

πολέμου τούτου ἀφορμή, ἄδηλον βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι ὁ Κλεομένης κατετρόπωσε τότε, περὶ Τίρυνθα, τοὺς Ἀργεῖους τοσοῦτον ὀλοσχερῶς, ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἑξακισχίλιοι, οἱ ἄριστοι καὶ κράτιστοι, πολῖται τοῦ Ἄργους, ἡ δὲ πόλις αὕτη, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔκτοτε, δὲν ἐτόλμησε πλέον νὰ ἐρίσῃ περὶ πρωτείων πρὸς τὴν Λακεδαιμόνα, τῆς ὁποίας τὸ κράτος κατέστη ὡς ἐκ τούτου ἀναμφισβήτητον. Ὁ Κλεομένης μάλιστα κατηγορήθη τότε, ἴσως κατ' εἰσήγησιν τοῦ συμβασιλέως Δημαράτου, ἀνεκάθεν, ὡς γνωρίζομεν, δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντος, ὅτι δυνάμενος νὰ γίνῃ κύριος καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἄργους, δὲν ἔπραξε τοῦτο δωροδοκηθεὶς. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη ἤδη δὲ ἀπῆλθεν εἰς Αἴγιναν, καὶ ἐπιχειρήσας ἀνάκρισιν, ἐπεχείρησε νὰ συλλάβῃ τοὺς κυριωτέρους ἐνόχους. Ἀλλὰ τότε τινὲς τῶν ἐγκρίτων Αἰγινητῶν καὶ πρὸ πάντων Κρίος ὁ Πολυκρίτου, ὑποκινούμενοι πάλιν ὑπὸ τοῦ Δημαράτου, ἀντέταξαν ὅτι ὁ Κλεομένης δὲν ἐνεργεῖ κατ' ἀπόφασιν τοῦ κοινου τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλὰ χαριζόμενος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, παρ' ὧν ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ χρήματα, καὶ ὅτι ἵνα ἔχῃ κῦρος τὰ πραττόμενα, ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων. Ἡναγκάσθη λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄπρακτος ὁ Κλεομένης εἰς Σπάρτην, καὶ τότε ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ἀδιαλείπτως ἀντενεργοῦντος κατ' αὐτοῦ συμβασιλέως.

Πολλάκις ἤδη εἶχε προκύψει ὑπόνοια, ὅτι ὁ βασιλεὺς Δημάρατος δὲν ἦτο γνήσιος υἱὸς τοῦ νομιζομένου αὐτοῦ πατρὸς, τοῦ Ἀρίστωνος. Ὁ Ἀρίστων, συζευχθεὶς δύο γυναῖκας, δὲν εἶχε γεννήσει ἔτι υἱόν, ὅτε ἠγάπησε τὴν σύζυγον τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀγήτου, καλλίστην οὔσαν τῶν ἐν Σπάρτῃ γυναικῶν, καὶ ἠπάτησεν αὐτὸν διὰ συμφωνίας, καθ' ἣν ἕκαστος ὑπέσχετο νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἕτερον ὅ,τι ἐκ τῶν ἑαυτοῦ ἠθελεν οὗτος ἐπιθυμήσει. Προθύμως δὲ δούς εἰς τὸν φίλον του τὸ παρὰ τούτου ζητηθὲν, ἀπήτησεν εἰς ἀντάλλαγμα τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀγήτου ὃ δὲ ἐθλίβη μὲν διὰ τὴν ἀπάτην, ὑπέικων ὅμως εἰς τὸν ῥητὸν ὄρκον, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλ' ὅταν ἐγεννήθη ὁ Δημάρατος, καὶ τις τῶν οἰκετῶν ἀνήγγειλε τὸ γεγονός εἰς τὸν Ἀρίστωνα, καθήμενον μετὰ τῶν ἐφόρων ἐπὶ βήθρου τινός, ὁ βασιλεὺς, ἀριθμήσας ἐπὶ τῶν δακτύλων τοὺς μῆνας τοὺς διελθόντας ἀπὸ τοῦ γάμου, εἶπε μεθ' ὄρκου «οὐκ ἂν ἐμὸς εἶη.» Ἐπειτα ὅμως ἀνεκάλεσε τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἀνεγνώρισεν τὸν παῖδα, ὅστις, μὴ ἀμφισβητηθείσης δημοσίᾳ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ, διεδέχθη ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα. Ἀλλ' αἱ πρῶται ἐκεῖνα!

λέξεις δὲν εἶχον λησμονηθῆ. καὶ ἐπεκρίτει πάντοτε κατ' ἰδίαν ἢ ὑπό-
νοιαι, ὅτι ὁ Δημάρατος ἦτο υἱὸς τοῦ πρώτου συζύγου τῆς μητρὸς αὐ-
τοῦ. ὅτι δὲν ἦτο Ἡρακλείδης καὶ ὅτι πρᾶνόμεως ἐβάσιλευεν. Ἀπό-
ταύτης λοιπὸν τῆς ὑπονοίας ὠφελούμενος ὁ Κλεομένης, ὑπεκίνησε τὸν
Λεωτυχίδην, πλησιέστατον μὲν ὄντα κληρονόμον τῆς βασιλείας ἐκ τοῦ
γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, ἔχοντα δὲ καὶ ἄλλας ἀφορμὰς δυσαρσεκείας
κατὰ τοῦ Δημάρτου, ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα αὐτοῦ· γενομέ-
νης δὲ δίκης περὶ τούτου, προέτεινε ὁ Κλεομένης νὰ ἐρωτηθῆ τὸ ἐν
Δελφοῖς μαντεῖον· καὶ ἔχων ἐν Δελφοῖς φίλον, τὸν ἰσχυρὸν Κόβωνα,
κατώρθωσε δι' αὐτοῦ ν' ἀποκριθῆ ἡ Πυθία, ὅτι ὁ Δημάρατος δὲν
ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος. Ὅθεν κατέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ Λεω-
τυχίδης, ὁ δὲ Δημάρατος κατέστη ἀπλοῦς ἰδιώτης· καὶ μετ' οὐ
πολύ, τελευτώντων τῶν γυμνοπαιδιῶν, προεχειρίσθη εἰς τῶν ἀρχόν-
των τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τότε ὁ νέος βασιλεὺς, μὴ δυνάμενος
νὰ περιστείλῃ τὸ θριαμβευτικὸν αὐτοῦ βῆτος, ἔστειλεν ἕνα τῶν θε-
ραπόντων, νὰ ἐρωτήσῃ, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θεάτρου, τὸν Δημάρατον,
«πῶς τὸν φαίνεται τὸ ὑπηρετεῖν μετὰ τὸ βασιλεύειν.» Ὁ δὲ, ἀγέρω-
χος ὢν καὶ φιλότιμος, παρωξύνθη διὰ τὸ ἐρώτημα καὶ ἀπεκρίθη ὅτι
«αὐτὸς μὲν ἐπειράθη ἀμφοτέρων, εἰμπορεῖ ὅμως νὰ ἔλθῃ καιρὸς νὰ δυ-
κιμάσῃ καὶ ὁ Λεωτυχίδης ἀμφοτέρων.» προσέθηκε δὲ, ὅτι ἡ ἐρώτησις
τοῦ αὐτοῦ θέλει φέρει τοὺς καρποὺς αὐτῆς, δηλαδὴ ἡ μυρία κακὰ, ἡ
ἀγαθὰ μυρία εἰς τὴν Σπάρτην. Ταῦτα εἰπὼν, ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον,
ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου, ἀπεχαιρέτισε τὴν μητέρα του καὶ ἀπεδήμησε πρὸς
τὸν Δαρείον, μελετῶν νὰ μεταχειρισθῆ αὐτὸν, ὡς ὁ Ἰππίας, ὄργανον
τῆς ἐκδικήσεώς του. Καὶ τῆς μὲν ὑπὸ τοῦ Δαρείου πεμφθείσης ἐκ-
στρατείας δὲν μετέσχεν, ἴσως διότι δὲν ἐπρόφθασεν αὐτήν. Ἀλλὰ βρα-
δύτερον θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν συνοδευόντα τὸν Ξέρξην καὶ δίδοντα αὐτῷ
συμβουλὰς, αἵτινες, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἠκολούθει αὐτάς, ἠδύναντο
νὰ ἐπιφέρωσι τὴν ὄλεθρον τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ δὲ Κλεο-
μένης, ἔχων ἤδη συγγεργὸν πρόθυμον τὸν Λεωτυχίδην, ἀπῆλθε μετ' αὐ-
τοῦ εἰς Αἴγιναν, ἐφθέλαβε δέκα Αἰγινήτας, τοὺς ἐπισημοτάτους ἐπὶ
πλούτῳ καὶ γένει, ἐν οἷς καὶ Κρίον τὸν Πολυκρίτου καὶ Κάσαμβον τὸν
Ἀριστοκράτους, τοὺς πάντων ἰσχυροτάτους, καὶ ἀπαγαγὼν εἰς Ἀθήνας
παρέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡς δαήρους.

Κατὰ τὰ τελευταῖα λοιπὸν ἔτη τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐνῶ
ὁ Δαρεῖος παρεσκευάζε τὴν ἐκστρατείαν αὐτοῦ, συνέβησαν εἰς τὴν ἐν-

ταῦθα Ἑλλάδα γεγονότα λόγου ἄξια καὶ οὐσιωδῶς ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν ἑκβάσιν τοῦ ἐπερχομένου ἀγῶνος· ἡ Σπάρτη, ἣτις εἶχε κατατροπώσει ὀλοσχερῶς τὸ κράτος τοῦ Ἄργου, ἠσφαλισε τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς· αἱ Ἀθῆναι ἀνεγνώρισαν ἐπισήμως τὴν πανελλήνιον τῆς Σπάρτης ἡγεμονίαν· ἔπαυσεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῆς βασιλείων ἀδιάκοπος ἀντενέργεια, καὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι, ἀσκήσαντες ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς πόλεως αὐτῶν ἀξίωμα, ἠνάγκασαν τὴν Αἴγιον νὰ δώσῃ ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπῆλλαξαν οὕτω αὐτὰς τοῦ κινδύνου νὰ ἴδωσι τὴν γείτονα καὶ ἀντίζηλον ἐκείνην νῆσον, ἐνοῦσαν τὰς ναυτικὰς αὐτῆς δυνάμεις μετὰ τῶν Περσῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύασεν 600 μὲν τριήρεις, πλεῖστα δὲ φορτηγὰ πλοῖα καὶ στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβίβασθεις, ἐν ἔαρι τοῦ 490 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τοῦ στόλου, συνεπυκνώθη εἰς Σάμον. Ἀξιόλογον μέρος τοῦ στόλου ἀπετέλουν οἱ πρὸ μικροῦ ἠττηθέντες Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς τῆς Ἀσίας, συνέπλεε δὲ καὶ ὁ Ἴππίας, ὡς ὁδηγὸς καὶ σύμμαχος τῶν Περσῶν. Ἀρχηγοὶ τῆς ἐκστρατείας ἦσαν ὁ Δᾶτις, Μῆδος τὸ γένος, καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου σατραπῆ τοῦ Σάρδεων, ἀνεψιὸς δὲ τοῦ Δαρείου. Αἱ δοθεῖσαι εἰς αὐτοὺς γενικαὶ ὁδηγίαι ἦσαν νὰ καθυποτάξωσι καὶ νὰ καταστήσωσι φόρου ὑποτελεῖς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ὅσοι δὲν εἶχον προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ· ἀλλ' ἰδίως εἶχον διαταχθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας, καὶ, ἀνδραποδίσαντες τοὺς κατοίκους αὐτῶν, νὰ φέρωσιν εἰς ὄψιν τοῦ βασιλέως τὰ ἀνδράποδα. Αἱ διαταγαὶ αὗται ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα, καὶ οὐδ' ἐδίσταζε πιθανώτατα ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατός, ὅτι θέλουσι κατὰ γράμμα ἐκτελεσθῆ, καὶ ὅτι πρὶν ἢ τελειώσῃ τὸ ἔτος τοῦτο, αἱ γυναῖκες, ἢ μᾶλλον αἱ χῆραι ἀνδρῶν, οἷος ὁ Μιλτιάδης, οἷος ὁ Ἀριστείδης, οἷος ὁ Καλλίμαχος, ὑπὸ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων παρραπεμπόμεναι, θέλουσι πορευθῆ, ἐν πενήμιῳ παρρατάξει, τὴν ἀπὸ Σάρδεων εἰς Σοῦσα ἄγουσαν ὁδόν.

Ὁ στόλος, μετὰ τὸ πάθημα τοῦ Μαρδονίου, ἀποφεύγων τὸν περίπλου τοῦ Ἄθωνος, ἐπλευσεν ἐκ Σάμου κατ' εὐθειαν, διὰ μέσου τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς τὴν Εὐβοίαν, καθυποτάσων καθ' ὁδὸν τὰς ἐν τῷ μεταξὺ κειμένας νήσους· καὶ πρὸ πάντων ἐκυρίευσεν τὴν Νάξον, ἣς οἱ κάτοικοι, ἐνῶ πρὸ δεκαετίας ἀπέκρουσαν γενναίως τὸν Πέρσην Μεγαβάτην καὶ τὸν Μιλήσιον Ἀρισταγόραν, ἐνῶ ἕκτοτε οὐδεμίαν ἔπαθον

μείωσιν δυνάμει, ἐνῶ ἠδύναντο πάντοτε νὰ παρατάξωσιν 8,000 ὀπλίτας, ἔφυγον ἤδη εἰς τὰ ὄρη τῆς νήσου καὶ ἐγκατέλιπον ἀμαχητὶ τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τοὺς Πέρσας, λογιζομένους ἀκαταγωνίστους μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως. Οἰωνὸς οὗτος ἀπαίσιος διὰ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Οἱ Πέρσαι, ἐξανδραποδίσαντες τοὺς ὀλίγους Ναξίους ὅσοι δὲν εἶχον προλάβει νὰ φύγωσι καὶ ἐμπρήσαντες τὰ ἱερά καὶ τὴν πόλιν, ἐτράπησαν πρὸς τὰς ἄλλας νήσους, λαμβάνοντες παρ' ἐκάστης ὁμήρους πίστεως καὶ ἀνάλογον στρατιάν, πλὴν τῆς ἱεῶς Δήλου, ἧς ὁ Δᾶτις, κατὰ ῥητὴν παραγγελίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐσεβάσθη τὴν χώραν, τοὺς κατοίκους, τοὺς βωμούς, προσενεγκῶν μάλιστα καὶ πολυτελῆ ἐνταῦθα θυσίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα, ἐξακολουθήσας τὸν ἀνὰ μέσον τοῦ Αἰγαίου πλοῦν, ἔφθασεν εἰς Εὐβοίαν, ἐκυρίευσε, μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, τὴν Κάρυστον, καὶ τότε ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν. Οἱ Ἐρετριεῖς ἐζήτησαν ἀμέσως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτε πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν κατετρόπωσαν τοὺς Χαλκιδεῖς (σελ. 293), εἶχον καταλάβει μέρος τῆς χώρας αὐτῶν καὶ διανείμει αὐτὴν εἰς 4,000 κλήρους, ἐπιτρέψαντες αὐτοὺς εἰς ἰσαριθμούς συμπολίτας αὐτῶν, ὀνομαζομένους τούτου ἕνεκα κληρούχους. Τούτους τοὺς κληρούχους διέταξαν ἤδη νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνεύουσης πόλεως. Ἀλλὰ τοσαύτη μεταξὺ τῶν Ἐρετριέων ἐπεκράτει διχόνοια, ὥστε εἰς τῶν τὰ πρῶτα παρ' αὐτοῖς φερόντων, Αἰσχίνης ὁ Νόθωνος, εἶπεν εἰς τοὺς 4,000 ἐκείνους ἐπικούρους, ὅτι προπαρασκευάζεται ἡ διὰ προδοσίας παράδοσις τῆς πόλεως καὶ προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ προλάβωσι σωζόμενοι. Οἱ δὲ, ἀκούσαντες τὴν συμβουλήν, ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἀττικὴν. Οὐδὲν ἦττον οἱ Ἐρετριεῖς ἀντέστησαν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἐπαγαγόντες οὐ μικρὰν εἰς τοὺς πολεμίους φθοράν· ἀλλὰ τελευταῖον δύο τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν, Εὐφορβὸς ὁ Ἀλκιμάχου, καὶ Φίλαγρος ὁ Κυνέου, παρέδωκαν τφόντι διὰ προδοσίας τὴν Ἐρέτριαν εἰς τοὺς Πέρσας, οἵτινες, κατὰ τὸ σῶνθηες, ἐνέπρησαν τὰ ἱερά αὐτῆς καὶ ἠνδραποδίσαντο τοὺς κατοίκους. Μὴ ἐκλάβωμεν ὁμως καὶ ἐνταῦθα κατὰ γράμμα τὴν θρυλουμένην παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐντελῆ τῆς χώρας ἐρήμωσιν. Ὅτι πολλοὶ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι, εἶναι ἀναμφίβολον. Ἀλλὰ παρεκτός ὅτι οἱ Πέρσαι ἐφείσθησαν τῶν προδοτῶν καὶ ἐβράβευσαν αὐτοὺς, μετὰ δέκα ἔτη οἱ Ἐρετριεῖς συγκαταλέγονται μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀντέστησαν εἰς τὸν Ξέρξην· ὥστε ἡ ἐπὶ τῆς

καταστροφῆς διεσώθησαν τινὲς τῶν κατοίκων, ἢ ἐν τῷ μεταξύ ἐπῆλθον νέοι ἔποικοι.

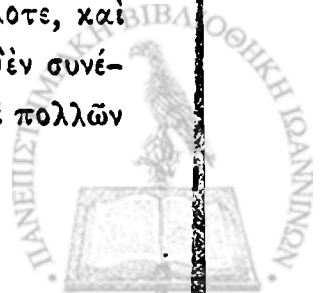
Ὁ Δᾶτις λοιπὸν ἐξεπλήρωσε τοιοῦτοτρόπως τὴν μίαν τῶν δύο ῥητῶν ἐντολῶν, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει, ὁ δὲ στρατὸς αὐτοῦ σεμνυνόμενος εὐλόγως ἐπὶ τῷ πρώτῳ κατορθώματι, εἶχε βεβαίως τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θέλει ἐκτελέσει καὶ τὸ ἕτερον. Μετὰ τινῶν ἡμερῶν ἀνάπαυσιν ἐν Ἐρετρίας, καὶ ἀφοῦ οἱ νεωστὶ γενόμενοι αἰχμάλωτοι μετεκομίσθησαν καὶ ἠσφαλίσθησαν εἰς τὴν νῆσον Αἰγίλειαν, ὁ στρατὸς οὗτος ἀπεβιάσθη εἰς τὸν περίφημον λιμένα τοῦ Μαραθῶνος, κατὰ συμβουλήν τοῦ Ἰππίου, ὅστις, εἴκοσιν ὄλα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐξώσεως διατελέσας μακρὰν τῆς πατρίδος, ἐπάτησεν ἤδη αὐθις τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος, ὑπὸ ἀλλοφύλων, ὑπὸ πολεμίων, ὑπὸ βρβάρων καταγόμενος. Τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἔτη εἶχον παρέλθει ἀφ' ἧς ἐποχῆς, νέος ἔτι ὢν, εἶχε μετὰ τοῦ πατρὸς Πεισιστράτου διαπεράσει, ὡς καὶ ἤδη, ἀπὸ τῆς Ἐρετρίας εἰς Μαραθῶνα (σελ. 281). Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον τότε ἦγεν ὁ Πεισιστράτος ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ μικρότερος τοῦ στρατοῦ, δι' οὗ ἤδη ὑπεστηρίζετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ· καὶ ὅμως εἶχεν ἀρκέσει, ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς διαιρεθέντας καὶ ἀθυμήσαντας πολίτας, καὶ φέρῃ ἐν θριάμβῳ τὸν τύραννον εἰς Ἀθήνας. Πῶς ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ ἀμφιβάλλῃ ὁ Ἰππίας περὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ἀλλ' ἀμφέβαλλεν ὄνειρον φρικτὸν εἶχε παραστήσει εἰς τὴν τεταραγμένην αὐτοῦ φαντασίαν, αὐτὸν ἀσεβοῦντα τὴν ἐσχάτην πρὸς τὴν ἰδίαν μητέρα ἀσέβειαν· καὶ ἠγωνίζετο μὲν νὰ ἐρμηνεύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ ὄνειρον, σημεῖα ὅμως δεινὰ ἕτερα ἐβασάνιζον τὴν συνείδησιν τοῦ μητραλοίου, ὅστις μετ' ὀλίγον ἔμελλε, διὰ πείρας πικρᾶς, νὰ διδαχθῇ, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς οὓς ἤρχετο νὰ ἐπιβάλλῃ ἑαυτὸν διὰ ξένων, ἦτο λαὸς ὅλως διάφορος τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἤρξέ ποτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

Ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ μεταρρύθμισις τῆς ὁποίας ὁ Σόλων ἔθετο τὰ θεμέλια πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ἀπῆται καιρὸν τινα ἵνα παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη εἶχε σκοπὸν νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν μεγάλην τῶν Ἀθηναίων ὁμάδα τρία ἀγαθὰ, ὧν πρότερον ἐστεροῦντο· τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὀλικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εἰς τὰ πράγματα μετοχὴν, ἵνα, διὰ τῆς κοινῆς τῶν δυνάμεων τούτων ἐνεργείας, καταστήσῃ μὲν εἰς πάντας τοὺς πολίτας ἀγαπητὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν, καταστήσῃ δὲ δυνατὴν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς

ἄμυναν. Ἀλλ' ἐκ πρώτης ἐφετηρίας ὁ Σόλων δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πολίτας εἰμὴ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ εὐπορία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ δι' ἐργασίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μακρᾶς. Ὁ νομοθέτης παρεσκεύασε καὶ διηκούλυνεν αὐτὴν, προστατεύσας τὴν τέχνην, ἐμψυχώσας τὴν ἐμπορίαν, ὀρίσας ὑγιεστέρας ἀρχὰς ἀστικοῦ δικαίου· ἀλλὰ πλείοτερον δὲν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ αὐτῶν νὰ πράξῃ. Ἔργον τῶν πολιτῶν ἦτο νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν εὐεργετημάτων τούτων ἵνα βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν· τὸ δ' ἔργον τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ μιᾶς· κατ' ἀρχὰς λοιπὸν οἱ πολλοὶ Ἀθηναῖοι ἐκτήσαντο μὲν τὸ ἀγαθὸν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ διετέλουν, ὡς πρότερον, πένητες· καὶ πένητες ὄντες, οὔτε ἐπιθυμίαν, οὔτε καιρὸν εἶχον νὰ ποιήσωσιν χρῆσιν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς αὐτοὺς πολιτικῶν δικαιωμάτων· ὅθεν δὲν κατενόουν τὰ μεγάλα πλεονεκτήματα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, καὶ διὰ τοῦτο δυσηρεστήθησαν κατ' αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦτο εὐχερέστατα διεπαιδαγωγήθησαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ παρῆλθον δύο καὶ τρεῖς γενεαί· πλείστοι πολῖται ἠνέπλησαν διὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας· πλείστοι ἐκτήσαντο κτήματα λαμπρὰ εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν Λῆμνον, εἰς τὴν Ἰμβρον, εἰς τὴν Εὐβοίαν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι προσηλώθησαν εἴπερ ποτὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸ πολίτευμα, ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἐπῆλθε τοσαύτη εἰς τὴν κατάστασιν αὐτῶν ἀλλοίωσις. Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Κλεισθέους δὲν παρέσχε μὲν εἰς αὐτοὺς πολλὰ νέα δικαιώματα, διηκούλυνεν ὅμως τὴν τῶν προϋπαρχόντων δικαιωμάτων ἐνάσκησιν, καὶ διὰ νέων συμφερόντων συνέδεδεσε τὴν πολιτείαν πρὸς τοὺς πολίτας. Ἐντεῦθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ μᾶλλον ἠγάπησαν τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς· καὶ περιφανῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίσθησαν κατὰ τε Σπαρτιατῶν, καὶ Θηβαίων, καὶ Χαλκιδέων, καὶ Αἰγινητῶν· καὶ ὅσω πλείοτερον ἠγωνίζοντο καὶ ἐθριάμβευον, τόσω πλείοτερον ἐξήρτετο τὸ φρόνημα αὐτῶν, ὥστε ἤδη ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν θυσίαν, καὶ πάντα ἀγῶνα νὰ ἀναλάβωσιν ἵνα ἀνασώσωσι τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ ἀγαθὰ ὅσα ἐνέμοντο, ἀπὸ παντὸς οἰκείου ἢ ἀλλοτρίου δεσπότη, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ βαρβάρου ἐκείνου δεσπότη, ὅστις πρὸ μικροῦ ἔτι τοσαύτας εἶχεν ἐπιφέρει συμφορὰς εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενεῖς.

Ἡ πολιτεία λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἤδη ὅ,τι ἄλλοτε, καὶ ὅ,τι ἦτο ἔτι ἡ πολιτεία πλείστων ἄλλων ἐλληνικῶν φυλῶν· δὲν συνέκειτο δηλαδὴ ἀπὸ τινῶν ἑκατοντάδων προνομίουχων οἰκῶν καὶ πολλῶν

χιλιάδων ἀνθρώπων, οἵτινες πολυειδῶς, ὕλικῶς, ἠθικῶς, πολιτικῶς καταπιεζόμενοι, οὐδένα εἶχον λόγον νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐνῶ οἱ ὀλίγοι δυνάσται, φοβούμενοι ἀδιαλείπτως τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν δυναστευομένων, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν ξενικὴν κυριαρχίαν, ἥρκει νὰ διατηρήσωσι τὰ προνόμια αὐτῶν ἢ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο νῦν ἐξεναντίας ἐκ πολυαρίθμων πολιτῶν, οἵτινες, ὄντες ὅλοι ἰσόνομοι καὶ ἰσοδίκαιοι καὶ εὐποροῦντες ὅλοι ἢ τοῦλάχιστον ἔχοντες μύριους τρόπους νὰ εὐπορήσωσι, συνέδεον τὴν φιλοτιμίαν, τὴν περιουσίαν, τὴν ζωὴν αὐτῶν ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἦσαν ἔτι ἐν κρυπτῷ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰππίου, ἀλλ' ἡ μεγάλη τῶν πολιτῶν ὁμὰς ἀπεστρέφετο μετὰ φρίκης τὴν ἐπάνοδον τοῦ τυράννου. Δὲν γνωρίζομεν, ὡς μὴ ὤφελλεν, ἀρκούντως τὰ καθέκαστα τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας, ἐπὶ τῶν ἀμέσως πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης χρόνων· ἀλλὰ δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τῆς πολιτείας ταύτης ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν, οἵτινες φαίνονται τότε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πρωταγωνιστοῦντες εἰς Ἀθήνας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ὁ Μιλτιάδης καὶ ὁ Ξάνθιππος, ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς.

Ὁ Μιλτιάδης, τὸν ὁποῖον ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὡς δεσπότην τῆς θρακικῆς χερσονήσου, εἶχεν ἐπανάλθει εἰς τὰς Ἀθήνας, τρία ἢ τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Δάτιδος, μετὰ μακρὰν ὀπωσοῦν διατριβὴν εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην, ὅπου κατὰ πρῶτον εἶχε στείλει αὐτὸν ὁ Ἰππίας, περὶ τὸ 517 ἢ 516 πρὸ Χριστοῦ, ἵνα κληρονομήσῃ τὴν τε περιουσίαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ οἰκιστοῦ Μιλτιάδου. Ὁ νεώτερος Μιλτιάδης διέπρεπεν ἐπ' ἀνδρεία καὶ τόλμῃ· ἐγίνωσκε κάλλιστα τὰ τε προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ μετὰ τοῦ ὁποῖου εἶχεν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον συμπηρητήσῃ καὶ πρὸς τούτοις, γινώσκων τὸν Δαρεῖον ἔχθιστα πρὸς αὐτὸν διακείμενον διὰ τὴν περὶ τὸν Ἴστρον ἐπιβουλήν, εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Ὅθεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀποβῇ χρησιμώτατος εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ φύσει καὶ θέσει ἦτο ἀλλοτριώτατος εἰς τὴν νέαν ἐσωτερικὴν τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως κατάστασιν. Ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθέους, καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἰππίου, ὁ Μιλτιάδης δὲν εἶχεν οἰκειωθῆ πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν

κατώρθωσε νὰ δεσμεύσῃ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς τὸν τοσοῦτον περὶ τοὺς ἔρωτας ἄσπικτον Κίμωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου· καὶ ἔγγονος ὡσαύτως τοῦ Κλεισθένου ἦτο ἡ τοῦ Κλινίου σύζυγος Δεινομάχη, ἡ γεννήσασα τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν εὐφύεστατον ἅμα καὶ κακοτροπώτατον τῶν Ἑλλήνων. Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐπρώτευσαν διὰ τῶν κηδεστῶν αὐτῶν· καὶ ὁ πρῶτος τῶν περιωνύμων τούτων κηδεστῶν, ὁ Ξάνθιππος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἦναι ἐνθερμος ὀπαδὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλκμαιωνίδου Κλεισθένου ρυθμισθείσης πολιτείας ἐν ἣ ἀνετράφη καὶ προήχθη, οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διαφωνήσῃ πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ὅστις οὔτε ἤξευρεν, οὔτε ἤθελε νὰ ἤξεύρῃ τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Καὶ δὲν εἶχε μὲν ἴσως ὁ Ξάνθιππος τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀντιζήλου αὐτοῦ· ἀλλ' ὁμως ἐστρατήγησεν ἐντίμως τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν πολυθρύλητον ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν, ἐξέβαλε τῆς θρακικῆς χερσονήσου τοὺς Πέρσας, ἐκυρίευσεν τὴν Σηστόν καὶ θέσας οὕτω τὰ θεμέλια τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ἀπέθανεν εἰς τὰς Ἀθήνας, τιμώμενος ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐτίμησε καὶ πιστῶς ὑπηρέτησεν.

Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἄνθρωποι νεώτεροι τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Ξανθίππου· νεώτεροι δηλαδὴ ὅχι τόσο καθ' ἡλικίαν, ὅσον νεώτεροι καρποὶ τοῦ ὁσημέραι προαγομένου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ πνεύματος. Οὔτε θεοὺς καὶ ἥρωας εἶχον γενάρχας, ὅπως ὁ Μιλτιάδης, « ἀπ' Αἰακοῦ τε καὶ Αἰγίνης γεγονώς, » καθ' Ἡρόδοτον οὔτε διὰ κηδεστίας εἶχον ταυτίσει τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τοῦ οὐδὲν ἦπτον ἡρωϊκοῦ γένους τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, ὅπως ὁ Ξάνθιππος. Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου καὶ Θεμιστοκλῆς ὁ Νεοκλέους, ἦσαν ἀμφότεροι μέσοι κατὰ τε τὸ γένος καὶ τὴν περιουσίαν πολῖται, ὥστε ἐξεπροσώπων ἀκριβέστερον τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Διὰ δὲ τοῦτο ἀμφότεροι δὲν ἐπεβλήθησαν, οὕτως εἶπεῖν, ὡς οἱ πρῶτοι, εἰς τὴν πολιτείαν διὰ πλεονεκτημάτων ἀνεξαρτήτων τοῦ νέου πολιτεύματος, διὰ τοῦ γένους, διὰ τοῦ πλούτου, διὰ πολεμικῶν κατορθωμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον προέκυψαν ἐκ τῶν σπλάγχχνων αὐτῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς προσωπικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ χαρακτηριστῆρες αὐτῶν οὐσιωδῶς ἀπ' ἀλλήλων διέφερον. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἦτο ἐκ τῶν σπανιωτάτων ἐκείνων ἀνθρώπων, τοὺς ὁποῖους ἡ φύσις αὐτῆ λαμβάνει τὸν κόπον νὰ γεννήσῃ ἐτοιμοὺς εἰς τὸ νὰ μεγαλουργήσωσι· διότι

οὐχὶ διὰ παιδείας τινός καὶ πείρας ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ δι' ἐμφύτου συνέσεως διέκρινεν ἀμέσως τὰς τε παρούσας περιπλοκάς καὶ τὰς μελλούσας δυσκολίας, καὶ ἤξευρε πάντοτε τί πρέπει νὰ γίνη εἰς ἐκάστην περίστασιν. «Ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχυρὸν δηλώσας, καὶ διαφερόντως τι εἰς αὐτὸ μᾶλλον ἐτέρου ἄξιος θαυμάσαι· οἰκεία γὰρ ξυγίσει καὶ οὔτε προμαθῶν εἰς αὐτὴν οὐδὲν, οὔτ' ἐπιμαθῶν, τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων, καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής. . . καὶ τὸ ξύμπαν εἰπεῖν, φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι, κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο,» λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ ἀμιμῆτῳ εἰκόνι, ἣν ἔγραψε τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός. Ἦτο πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς οὕτω παράφορος πρὸς δόξαν καὶ πράξεων μεγάλων ὑπὸ φιλοτιμίας ἐραστής, ὥστε λέγεται, ὅτι τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα τοῦ Μιλτιάδου δὲν ἄφινεν αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ, βέβαιον δὲ εἶναι, ὅτι ὄχι κύριον, ἀλλὰ μόνον σκοπὸν ὅλου τοῦ βίου ἔσχε πῶς νὰ δοξασθῇ καὶ νὰ μεγαλοουργήσῃ, μηδενὸς πρὸς τοῦτο φειδόμενος τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ, εἴτε πονηροῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπιτηδειότατος ἀνεδείχθη εἰς ὅλα τὰ ποικίλα μηχανήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι καταδεδικασμένος νὰ μεταχειρίζηται ὁ δημόσιος ἄνθρωπος ἐν ταῖς κοινοβουλευτικαῖς πολιτεῖαις, ἡξέυρων πῶς νὰ σχηματίσῃ, πῶς νὰ συντηρήσῃ, πῶς νὰ αὐξήσῃ, πῶς νὰ κυβερνήσῃ πολιτικὴν μερίδα, πῶς νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἀντίπαλον, παρευρισκόμενος πάντοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ δικαστήριον, γνωρίζων κατ' ὄνομα ὅλους σχεδὸν τοὺς πολίτας, ἔτοιμος πάντοτε νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς φίλους του καὶ ἔτοιμος νὰ ἐπιβουλεύσῃ τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ Ἄριστείδης οὔτε τὴν ὀξύνοϊαν, οὔτε τὴν ἐπίνοϊαν, οὔτε τὴν πρόνοϊαν τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχεν. Ὁ Ἄριστείδης ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἐμπειρος, φιλόπατρις, ὅστις ἔπραττεν ὅ,τι ἐνόμιζεν ἐκάστοτε καθῆκον αὐτοῦ, καὶ ἀνεζήτηει ποῖον εἶναι τὸ καθῆκον τοῦτο, ὀδηγούμενος ὑπὸ τῶν πιθανῶν ὑπολογισμῶν τῆς ἀνθρωπίνης συνέσεως, οὐχὶ περιουγαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐκλάμψεων τοῦ ὑπερφυοῦς πνεύματος, δι' οὗ διακρίνονται οἱ καλούμενοι μεγάλοι ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ συνετὸς ἀνὴρ βαδίζει ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπλοκῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ὡς ἄνθρωπος πορευόμενος πεφυλαγμένως ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, δι' ὁδοῦ τὴν ὁποῖαν ἢ οὐδὲν ἢ ὀλίγον γνωρίζει. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Ἄριστείδης. Ὁ μέγας ἀνὴρ βαδίζει διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἀδιστακτικῶς καὶ θαρρούντως, φωταγωγού-

μενος ὑπὸ ἀστέρος εἰς πάντα ἄλλον ἀφκνοῦς· τοιοῦτος ἦτο ὁ Θεμιστοκλῆς. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἄμοιρος φιλοδοξίας ὁ Ἀριστείδης, διότι ἄνευ φιλοδοξίας τινός, οὐδὲν μέγα κατορθοῦται. Ἄλλ' ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ ἦτο ἄλλη ἢ ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους φιλοδοξία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέζητει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀρχὴν, ἵνα δι' αὐτῆς μεγαλουργήσῃ· ἐπόθει τὴν ἀρχὴν καὶ ὁ Ἀριστείδης, καὶ ἐπιτραπίσαν, διεζήτηεν αὐτὴν φιλοτίμως· ἀλλὰ περιέμενε νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῆς οἰκείας τῶν συμπολιτῶν προαιρέσεως, μὴ ἀγωνιζόμενος ν' ἀρπάσῃ αὐτὴν, μηδὲ διαίρων τὴν πόλιν εἰς δύο στρατόπεδα καὶ προσπαθῶν νὰ νικήσῃ διὰ τοῦ ἐτέρου. Καθ' ὅλα λοιπὸν ταῦτα, δύναμιν φύσεως, δύναμιν φιλοδοξίας, δύναμιν ἐνεργείας, ἦτο ὁ Ἀριστείδης ὑποδέστερος τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἄλλ' εἶχεν ὁ Ἀριστείδης ἀρετὴν τινα, ἧς ὅλως ἐστερεῖτο ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἧς ἕνεκα ὁ πρῶτος κατίσχυσεν ἐπὶ τέλος τοῦ τοσοῦτον μεγαλοφυοῦς ἐκείνου ἀντιπάλου. Εἶπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, μεταχειριζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀδιστακτικῶς καὶ βίαν καὶ ἀδικίαν. Τὸ δὲ δεινότερον, ὠφελεῖτο ἐκ τῆς ἐξουσίας ἣν ἔλαβεν, ἵνα δωροδοκῆται ἀναφανδόν. Τοῦ Ἀριστείδου ἐξεναντίας τὸ φιλοδίκαιον καὶ τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτῆρος, κατέστη παροιμιῶδες ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Πολλάκις διετέλεσεν ἀρχῶν· πολλάκις διαιτητῆς ἰδιωτικῶν δικῶν· ἐπὶ τέλος ἀνεδείχθη ναύαρχος καὶ πρῶτος αὐτὸς ἔταξε τοὺς φόρους τῶν συμμάχων, ὥστε μυρίας ἔσχεν ἀφορμὰς νὰ πλουτήσῃ, ἀλλὰ ποτὲ δὲν εὐρέθη ἄνθρωπος νὰ εἰπῇ ὅτι ὁ Ἀριστείδης ἠδίκησεν, ἢ ἐβίασέ τινα, ἢ ἐμίανε τὰς χεῖρας σφετερισθεῖς χρήματα εἴτε δημόσια, εἴτε ἰδιωτικά. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Ἡρόδοτος, μνημονεύων τοῦ ἀνδρὸς λέγει· «τὸν ἐγὼ νενόμικα, πυνθανόμενος αὐτοῦ τὸν τρόπον, ἄριστον ἄνδρα γενέσθαι ἐν Ἀθήναις καὶ δικαιοτάτον.» Καὶ ἕτερος σύγχρονος αὐτοῦ, ὁ Ῥόδιος ποιητῆς Τιμοκρέων, ἐπαινεῖ τὸν ἀγαθώτατον, τὸν λῶστον Ἀριστείδην, καθαπτόμενος πικρότατα τοῦ Θεμιστοκλέους.

Ἄλλ' εἰ τύγε Πausανίαν, ἢ καὶ τύγε Ἐάνθιππον αἰνέεις
 ἢ τύγε Λευτυχίδα·ν ἐγὼ δ' Ἀριστείδα·ν ἐπαινέω
 ἄνδρα ἱερῶ·ν ἀπ' Ἀθανῶ·ν
 ἔλθειν ἕνα λῶστον, ἐπεὶ Θεμιστοκλῆ' ἤχθαρε Λατώ,
 ψεύσταν, ἄδικον, προδόταν, ὃς Τιμοκρέοντα
 ξεῖνον ἐόντ' ἀργυρίοισι κυβαλικοῖσι πεισθεῖς οὐ κατᾶγεν
 ἐς πατρίδ' Ἰάλυσον, λαβὼν δὲ
 τρί' ἀργύρου τάλαντ' ἔθα πλέων εἰς ὄλεθρον,
 τοὺς μὲν κατὰγων ἀδίκως, τοὺς δ' ἐκδιώκων, τοὺς δὲ κείνων,
 ἀργυρίων ὑπόπλεως.

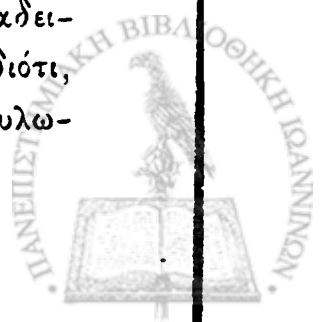
Καὶ ταῦτα μὲν πάντα οὔτε μοναδικὰ, οὔτε σπάνια ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι. Παντοῦ καὶ πάντοτε κατὰ δυστυχίαν ἄνδρες κατὰ τᾶλλα θαυμαστοὶ, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς δωροδοκίας· οἱ Σόλωνες καὶ οἱ Ἀριστείδαι ὑπῆρξαν ἀείποτε σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἄλλ' ὅ,τι θεωροῦμεν τὰ μάλιστα ἀξιωμακτικὸν καὶ χαρακτηριστικόν, εἶναι ἡ κρίσις τὴν ὁποίαν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέφερεν ἐπὶ τέλους περὶ τῶν δύο ἐκείνων τοσοῦτῳ ἀντιθέτων χαρακτήρων. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὰς Ἀθήνας, ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν εἰς τὴν Σαλαμίνα. Ὁ Ἀριστείδης ἐξεπλήρωσε μὲν ἀείποτε τὸ καθῆκον αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶχε βεβαίως ἴσον τοῦ Θεμιστοκλέους δικαίωμα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος. Καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τέλους ἐσεβάσθησαν, ἐτίμησαν καὶ ἠγάπησαν τὸν Ἀριστείδην ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πλειότερον τοῦ Θεμιστοκλέους· τοσοῦτῳ εὐγενῆς ἦτο ἡ φύσις τοῦ λαοῦ ἐκείνου, τοσαύτην εὐλάβειαν ἠσθάνετο πρὸς τὴν χρηστότητα καὶ τὴν ἀκεραιότητα, τοσαύτην ἀκαταμάχητον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν δωροδοκίαν. Ὡσαύτως ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι πολλοὶ ἦσαν, ὡς μὴ ὤφελεν, ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ δωροδοκούμενοι πολιτικοὶ ἄνδρες· ἀλλ' ἅμα ἀνεφάνη ὁ ἀείμνηστος Γουλιέλμος Πίττ ὁ πρεσβύτερος καὶ ἀνεδείχθη χρημάτων κρείσσων, οὔτε τὸ ἀπὸ τοῦ γένους ἀξίωμα, οὔτε ὁ ἀκαταμέτρητος πλοῦτος, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, οὔτε ἡ πρὸς τούτους βασιλικὴ εὐνοία ἰσχυσαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν ἀγγλικὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προτιμήσῃ, τῶν δωροδόκων ἐκείνων, τὸν χρηστὸν ἄνδρα καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτὸν εἰς τὰ ὑπάτα τῶν λειτουργημάτων καὶ μέχρι λατρείας νὰ σεβασθῇ. Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀληθῶς μεγάλων ἔθνων. Ὡς ἐξ ἀνθρώπων συγκείμενα, δὲν εἶναι βεβαίως καὶ ταῦτα ἀμέτοχα ἀμαρτημάτων· ἀλλ' ἔχουσιν ἔμφυτόν τινα ἀποστροφὴν πρὸς τὴν κακίαν καὶ ἀκαταγώνιστον πρὸς τὴν ἀρετὴν εὐλάβειαν.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τέσσαρες ἐπισημότατοι ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων, καθ' ὃν χρόνον ὁ περσικὸς στρατὸς ἀπέβη εἰς Μαραθῶνα· ἄνδρες, διὰ ποικίλων μὲν προαχθέντες τρόπων, ποικίλους δὲ ἔχοντες τοὺς χαρακτῆρας, ἀλλ' ἅπαντες ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν, πῶς νὰ δοξασθῶσι σώζοντες τὴν πατρίδα. Δὲν φαίνονται δὲ ἐξίσου ἀπ' ἀρχῆς καὶ οἱ τέσσαρες πρωταγωνιστήσαντες. Εἶδμεν ὅτι ἀπὸ Κλεισθένους, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεγον κατ' ἔτος δέκα στρατηγούς, ἓνα ἐξ ἑκάστης φυλῆς. Ἐκαστος μὲν τῶν

στρατηγῶν τούτων ἦτο μόνιμος ἡγεμὼν τῆς ἰδίας φυλῆς, καθ' ὅλον τὸ ἔτος, σύμπαντες δὲ ὁμοῦ εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ὅλου στρατοῦ, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀλληλοδιαδόχως ἐνήργει μίαν ἡμέραν. Πλὴν δὲ τῶν δέκα τούτων στρατηγῶν, παρευρίσκειτο ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ὁ τρίτος τῶν ἰδίως λεγομένων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος, ὅστις ὅμως ἄλλο δικαίωμα, ὡς φαίνεται, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἄγειν τὴν δεξιὰν πτέρυγα καὶ τὸ ψηφίζειν ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ. Αἱ ἐκλογαὶ ἐνήργοῦντο ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀττικοῦ ἔτους, μικρὸν μετὰ τὰς θερινάς τοῦ ἡλίου τροπᾶς, περὶ τὰ μέσα τοῦ καθ' ἡμᾶς ἰουνίου μηνός, ὥστε αἱ ἀρχαιρεσίαι ἐγένοντο ἐνῷ ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἰππίας ἐπλησίαζον ἡδῆ. Καὶ ὁ μὲν Μιλτιάδης καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἀναμφισβητήτως δύο ἐκ τῶν 10 στρατηγῶν τῶν τότε ἐκλεχθέντων· ἄδηλον δὲ ἂν καὶ ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· τὸν τελευταῖον τοῦτον λέγει μὲν ὁ Πλούταρχος στρατηγήσαντα ἐν Μαραθῶνι, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα λογίζεται ἀμφίβολον· βέβαιον δὲ εἶναι μόνον ὅτι ἀμφότεροι μετέσχον τοῦ ἀγῶνος. Τελευταῖον πολέμαρχος εἶχεν ἀναδειχθῆ ὁ Ἀφιδιναῖος Καλλιμαχος, δηλαδὴ ὁ ἐξ Ἀφίδνης ἢ Ἀφιδνῶν, ἐνὸς τῶν δῆμων τῆς Λεοντίδος φυλῆς.

Ἄμα ἀναγγελθέντος ὅτι οἱ Πέρσαι ἀπέβησαν εἰς Μαραθῶνα, ἀντεπεξῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατός. Καὶ δυνάμεθα μὲν νὰ συμπεράνωμεν εὐλόγως ὅτι ἡ κατάπληξις δὲν ὑπῆρξε μικρὰ ἐν Ἀθήναις, ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ τὴν φήμην τῶν τε ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων αὐτῶν καὶ τῆς προσφάτου ἀλώσεως τῆς Νάξου καὶ τῆς Ἐρετρίας· λέγεται μάλιστα ῥητῶς ὅτι διαφωνίαι προῆλθον εἰς μέσον περὶ τοῦ πρακτέου, ἂν δηλαδὴ συμφέρη νὰ ἐξέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ ἢ νὰ περιμείνωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πόλει· καὶ ὅτι πρὸς τούτοις ὑπόνοιαι τινες ἐκυκλοφόρουν περὶ προδοσίας. Ἄλλ' ἡ ἀμέσως ἐνεργηθεῖσα ἐξοδος τοῦ στρατοῦ εἰς Μαραθῶνα, καὶ ἡ καθ' ὅλα τὰ μετέπειτα πραχθέντα παρατηρουμένη δραστηριότης καὶ περὶ τὰ κυριώτατα ὁμοφροσύνη, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπεκράτει φρόνημα νὰ ἀναλάβωσι πάντα κίνδυνον καὶ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας καὶ σωτηρίας. Τῶντι, ἔτι τῶν στρατηγῶν ὄντων ἐν τῷ ἄστει, ἀπεστάλη ὁ ταχυδρόμος Φειδιππίδης εἰς Σπάρτην, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν. Ὁ Φειδιππίδης, φθάσας πεζὸς ἐντὸς 48 ὥρων εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐλάλησε πρὸς τοὺς ἐφόρους εἰς τρόπον καταδεικνύοντα τὸ ἐν Ἀθήναις ἀναπτυχθὲν τότε πανελλήνιον πνεῦμα· διότι, ἀφοῦ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἵνα μὴ δουλω-

θῶσιν ὑπ' ἀνδρῶν βαρβάρων αἱ Ἀθηναί, πόλις ἀρχαιοτάτη ἐν τοῖς Ἑλλησι, προσέθηκε τοὺς ἀξιωματικονομοῦτους τούτους λόγους· «καὶ γὰρ Ἐρέτρια τέ νῦν ἡνδραπόδισται, καὶ πόλις λογίμῃ ἡ Ἑλλάς γέγονεν ἀσθενεστέρα» παρέστησε δηλαδὴ τὸν ἀγῶνα ὡς γινόμενον ὄχι περὶ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως, ἀλλὰ περὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, ἣτις ἀπέβη ἤδη ἀσθενεστέρα, ἀπολέσασα πόλιν μίαν ἀξιόλογον. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ βοηθήσωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' εἶπον ὅτι δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο ἀμέσως· διότι ἦτο ἡ ἐνάτη ἡμέρα τῆς σελήνης, ὑπὸ ἀρχαίου δὲ νόμου καὶ ἔθους ὑπάρχει ἀπηγορευμένον εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκστρατεύωσι, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, ἐντὸς τοῦ δευτέρου πρὸ τῆς πανσελήνου τετάρτου· ὑπέσχοντο ὅμως, ὅτι ἅμα μετὰ τὴν πανσέληνον θέλουσι δράμει εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ἰπῶς θέλομεν ἐξηγήσει τὴν τοιαύτην τῆς ἐκστρατείας τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπὶ πέντε ἡμέρας, ἀναβολὴν, ὡς ἐκ τῆς ὑποίας ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ, ἐν τῷ μεταξῦ, ὁ ὄλεθρος τῆς δευτέρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πόλεως; Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπεχείρησαν νὰ δικαιώσωσι τοὺς Σπαρτιάτας, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ὑπηγόρευεν αἴσθημα θρησκευτικὸν ἀείποτε σεβαστόν. Σεβόμεθα, τὸ καθ' ἡμᾶς, τὰς θρησκευτικὰς παντὸς ἔθνους πεποιθήσεις, οἰονδήποτε καὶ ἂν ἦναι τὸ δόγμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔθους τὴν τήρησιν οἱ Σπαρτιάται πολλάκις παρέβησαν βραδύτερον· μάλιστα δὲ εὐλόγως ἡδύνατο νὰ παραβῶσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διότι, ἂν διὰ τὴν μικρολόγον ταύτην τήρησίν του, κατεστρέφετο ἡ δευτέρα ἑλληνικὴ πόλις, μέγας ἦτο ὁ κίνδυνος μήπως ἀπολεσθῇ ἡ αὐτονομία ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μετὰ δὲ τῆς αὐτονομίας πάθη καὶ τὸ θρησκευμα πληγὰς πολὺ καιριωτέρας τῆς ἐλαχίστου λόγου παρεκτροπῆς ἣν ἐφοβήθησαν ἤδη νὰ πράξωσιν οἱ Σπαρτιάται. Δὲν λέγομεν βεβαίως ὅτι ὡς ἀπλῆν πρόφασιν προέτειναν τὸ ἔθος, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν· διότι μετὰ πέντε ἡμέρας ἔδραμον τῶντι εἰς τὴν Ἀττικὴν· ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι δὲν ἐξετίμησαν ἀποχρώντως τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ὃν ὑφίστατο ἡ αὐτονομία ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐκινδύνευσεν ἀμέσως ἡ ἰδία αὐτῶν πόλις, διότι, ἐν ἄλλαις λέξεσι, δὲν εἶχον τὸ πανελλήνιον ἐκεῖνο αἴσθημα, δι' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν καὶ εἰς Μίλητον καὶ εἰς Ἐρέτριαν, μετὰ δέκα δὲ ἔτη, εὐρεθέντες πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι ἕνεκα τῆς ἀδιορθώτου νωθρότητος τῶν Σπαρτιατῶν καὶ δυνάμενοι, διὰ συνθήκης πρὸς τοὺς Πέρσας, οὐ μόνον τὴν αὐτονομίαν νὰ ἀνασώσωσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ νὰ

πορισθῶσι πλεονεκτήματα, δὲν κατεδέχθησαν νὰ πράξωσι τοῦτο, θυσιάζοντες τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὅπως δὴποτε, ἡ ἀπάντησις ἦν ἐκόμισεν ὁ Φειδιππίδης τὴν πέμπτην ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἡμέραν, ἐτάραξε μὲν τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπέφερε σπουδαίαν μεταβολὴν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἀπόφασιν. Διεφώνησαν μόνον περὶ τούτου, ἂν πρέπη νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀμέσως εἰς τοὺς Πέρσας, ἢ νὰ περιμείνωσι τὴν ἔφιξιν τῶν Σπαρτιατῶν. Εἰς τὸ στρατιωτικὸν συμβούλιον τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη ἐν Μαραθῶνι, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Φειδιππίδου, ὁ Μιλτιάδης ὑπεστήριξε τὴν γνώμην, ὅτι συμφέρει νὰ πολεμήσωμεν ἄνευ πολλῆς ἀναβολῆς, καὶ μετὰ τῆς γνώμης ταύτης συνετάχθησαν τέσσαρες ἐκ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, ἐν οἷς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, καὶ ὁ Ἀριστείδης· ἀλλ' οἱ λοιποὶ πέντε δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ διακινδυνεύσωσιν ἐν μάχῃ μιᾶ τὴν ὅλην τῆς πόλεως τύχην· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἤλπιζον πάντοτε εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῆς μεγάλης πελοποννησιακῆς πόλεως. Αἱ γνώμαι λοιπὸν ἐδιχοτομήθησαν, ὥστε ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ πολεμάρχου, ὅστις, καθὰ πρό μικροῦ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, εἶχεν ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν στρατηγῶν. Τότε ὁ Μιλτιάδης, προσελθὼν πρὸς τὸν Καλλιμάχον, ἐξήγησεν αὐτῷ, ὅτι ἂν ἀναβάλωσι τὸν ἀγῶνα ὑπάρχει κίνδυνος, μήπως ἄνθρωποι δειλοὶ ἢ προδόται, λάβωσιν ἐκ τούτου καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Ἰππίου, καὶ ἐπέλθῃ τοιουτοτρόπως διαίρεσις ὀλεθρία μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων· ἐνῷ ἂν πολεμήσωμεν ἐνόσῳ εἶναι ἠνωμένοι, αὐτὸς ἐγγυᾶται περὶ τῆς νίκης. Καὶ ἐξάπτων ἐπὶ μᾶλλον τὴν φιλοτιμίαν τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ πολεμάρχου, ὁ Μιλτιάδης προσέθηκεν ἐπιτηδείως, ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ Καλλιμάχου δηλαδὴ, ἐξαρτᾶται σήμερον ἢ νὰ καταδουλώσῃ τὰς Ἀθήνας ἢ νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἐλευθέρας, καὶ οὐ μόνον ἐλευθέρας, ἀλλὰ πρῶτην νὰ ἀναδείξῃ πόλιν τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, καταλείπων ἀείμνηστον ὄνομα εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα. Ὁ χρηστὸς πολέμαρχος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰ ραγδαῖα ταῦτα ἐπιχειρήματα ἀνδρὸς περιωνύμου ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἐμπειρίᾳ· καὶ, προστεθείσης τῆς γνώμης αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ τὸν Μιλτιάδην, ἀπεφασίσθη ὁ ἀγὼν. Ἀλλ' ὅμως καὶ τοὶ ἀποφασισθέντος τούτου, καὶ τοὶ ἐπιτρεψάντων ὅλων τῶν ἄλλων στρατηγῶν τὸ ἴδιον τῆς στρατηγίας δικαίωμα εἰς τὸν Μιλτιάδην, ἵνα καταστήσωσιν αὐτὸν ὅσον ἔνεστι μόνον τοῦ ὅλου στρατοῦ ἡγεμόνα, ἢ μάχη οὐδὲν ἤττον δὲν συνεκροτήθη εἰμὴ καθ' ἣν ἡμέραν ἐπῆλθε κατὰ

νόμον ἢ σειρά τῆς ἰδίας τοῦ Μιλτιάδου στρατηγίας, ἣτις ἦτο ἡ δεκάτη ἀπὸ τῆς ἐξόδου ἐξ Ἀθηνῶν ἡμέρα, ὥστε συνέβη πάντοτε ἀναβολή τις, τοῦτο δὲ ἴσως διότι ἐδέησε νὰ γίνωσιν ἐν τῷ μεταξύ ἀπαραίτητοί τινες παρασκευαὶ καὶ ἀσκήσεις.

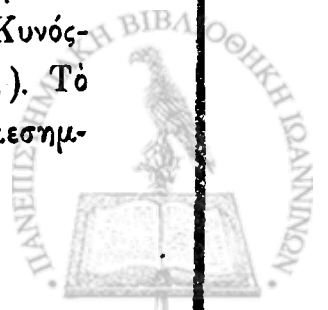
Ἐπῆλθε δ' ἐν τούτοις γεγονός τι ἐπιτηδειότατον νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους· ἐν μιᾷ τῶν κρισίμων ἐκείνων ἡμερῶν, ἐνῶ, ἠθροισμένοι ὀλίγοι αὐτοὶ περὶ Μαραθῶνα καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης ἐγκαταλειμμένοι, δὲν ἔβλεπον περὶ αὐτοὺς εἰμὴ τὰ ἄπειρα τῶν πολεμίων τάγματα καὶ πλοῖα, ἔμαθον αἴφνης ὅτι ἀπὸ Πάρνηθος καὶ Δεκελείας κατέρχονται, εὐθὺ πρὸς τὸν Μαραθῶνα βαδίζοντες, ὅπλιται 1000· ἦσαν δὲ οἱ ἄνδρες οὗτοι ἅπαντα τῶν Πλαταιέων ἢ δύναμις, οἵτινες ἦλθον, οὗτοι μόνον Ἑλλήνων, αὐθόρμητοι, ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν Μαραθῶνι προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη οὐ μόνον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ἐν μέρει καὶ τῶν Πλαταιέων αὐτῶν, οἵτινες, πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἀπαλλαγέντες τῆς καταθλιπτικῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, τῇ τῶν Ἀθηναίων συνδρομῇ. ἂν οὗτοι ἐνικῶντο ἤδη, ἤθελον ἐγκαταλειφθῆ εἰς τὴν φιλέκδικον τῶν πρώτων διάκρισιν οὐδὲν ἦττον ἀνέλαβον ἀγῶνα παρόντα καὶ φοβερόν, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἦτο μέλλων καὶ ἄδηλος· διὸ ἀξιοθαύμαστος εἶναι ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἔδραμον εἰς Μαραθῶνα, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀντήμειψαν αὐτὴν βραδύτερον διὰ πολλῶν τιμῶν καὶ προνομίων.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀφίξιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης τῶν Πλαταιέων ἡ ὅλη ἑλληνικὴ δύναμις συνεποσώθη εἰς 10 ἢ τὸ πολὺ 11 χιλιάδας ὀπλιτῶν, ἐνῶ ὁ περσικὸς στρατὸς ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυπληθέστερος. Συγγραφεῖς μεταγενέστεροι ἀνεβίβασαν τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οἱ μὲν εἰς 110,000, οἱ δὲ εἰς 300,000, οἱ δὲ εἰς 500, οἱ δὲ καὶ εἰς 600 χιλιάδας. Οἱ τελευταῖοι τρεῖς ἀριθμοὶ εἶναι προδήλως ὑπερβολικοὶ, δὲν ἔχομεν δὲ τρόπον νὰ βεβαιώσωμεν ἂν καὶ ὁ πρῶτος ἦναι ἀκριβής. Ὁ πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρει τὴν δύναμιν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, λέγει μόνον αὐτὸν « πολλόν τε καὶ εὖ ἐσκευασμένον. » Λέγει δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ περσικὸς στόλος συνέκειτο ἐξ 600 τριήρων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, πλὴν τῶν ναυτῶν καὶ τῶν κωπηλατῶν, ἠδύναντο νὰ μετακομισθῶσι 30 ἕως 40,000 ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει καὶ φορτηγῶν, ἰδίως ἰππαγωγῶν πλοίων, τῶν ὁποίων δὲν ὀρίζει τὸν ἀριθμόν. Πλὴν τούτου, ὁ περσικὸς στρατὸς, προσέλαβεν ἐπικουρίας καὶ ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελά-

γους, ἂν καὶ ἀφ' ἐτέρου ἴσως ἀπώλεσε τινὰ τῶν πλοίων, κατὰ τὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μακρὸν αὐτοῦ πλοῦν. Ὡστε οὐδεμίαν ἔχομεν ἀσφαλῆ ὑπολογισμῶν βάσιν, καὶ πᾶσαι αἱ ἄχρι τοῦδε γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ ὀρισθῆ ὅπως οὖν ἀκριβῶς τὸ πλῆθος τῶν Περσῶν ἀπέβησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον αὐθαίρετοι. Εἰς πᾶσαν ὅμως περίστασιν, καὶ ἐκ μόνου τοῦ γνωστοῦ δεδομένου τῶν 600 τριήρων καθίσταται βέβαιον, ὅτι ἂν οἱ ρεταγενέστεροι συγγραφεῖς περιέπεσον εἰς ὑπερβολὰς, ἀφ' ἐτέρου οἱ Πέρσαι ἦσαν ὁμολογουμένως, ὡς προείπομεν, πολλαπλάσιοι τῶν Ἑλλήνων. Ὡς τεκμήριόν τι ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀληθειῶν δύναται ἴσως, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων, ὁ ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὀριζόμενος. Πέρσαι μὲν ἔπεσον κατ' αὐτὸν 6,400, ἐνῶ ὁ Ῥωμαῖος Ἰουστίνος, ὁ ἀναβιβάσας εἰς 600,000 ἀνδρῶν τὸν περσικὸν στρατὸν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιφέρῃ ὅτι ἔπεσον ἐξ αὐτῶν 200,000. Ἕλληνες δὲ δὲν ἔπεσον εἰμὴ 192 ἄνδρες. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἐνῶ, καθ' Ἡρόδοτον, ὁ Ἰππίας ἀπεβίβασε τοὺς Πέρσας εἰς Μαραθῶνα, ὄχι μόνον διότι τὸ πεδῖον τοῦτο ἦτο πλησιέστατον εἰς τὴν Ἐρέτριαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἦτο ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς κινήσεις τοῦ ἰππικοῦ, ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ ἰππικὸν οὐδὲν ἀναφέρεται.

Ἡ πεδιάς τοῦ Μαραθῶνος, ἐν ἣ προέκειτο ἤδη νὰ ἀποφασισθῆ ἡ τύχη τῶν Ἀθηναίων, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἴσως ἡ τύχη, κεῖται ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Διακρίας (σελ. 237), εἰς τοὺς πρόποδας τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Βριλησσοῦ ἢ Πεντελικοῦ, καὶ ἰδίως ἐν τῇ γωνίᾳ ἣν σχηματίζει μὲ τὴν θάλασσαν ὁ εἰς ταύτην κατερχόμενος Βριλησσός. Κολποῦται δὲ ἐνταῦθα ἡ παραλία ἐν εἴδει ἡμισελήνου, ἣς τὸ βόρειον ἀποτελεῖ ἡ ἄκρα ἡ καλουμένη Κυνόςουρα, τὸ δὲ μεσημβρινόν, ἡ βορειανατολικωτέρα ἄκρα τοῦ Βριλησσοῦ. Ἐπίσης καὶ τὸ ὑπεράνω τοῦ αἰγιαλοῦ τούτου ἀπλούμενον μαραθωνικὸν πεδῖον κυρτοῦται ἐν εἴδει ἡμισελήνου, ὡς ἐκ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸ ὀρέων· τὰ δὲ ὄρη ταῦτα, τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τοῦ Βριλησσοῦ καὶ τοῦ Πάρνηθος, καλοῦνται σήμερον, τὸ μὲν πρὸς μεσημβρίαν Ἀργαλίκι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα σχηματίζει τὸ μεσημβρινὸν κέρασ τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος), τὸ δὲ πρὸς δυσμὰς, Κοτρόνι, τὸ δὲ πρὸς βορρᾶν, Σταυροκοράκι, τὸ δὲ πρὸς τὸ βορειοανατολικόν, Δρακονέρι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα, ἡ Κυνόςουρα, ἀποτελεῖ τὸ βορειότερον κέρασ τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος). Τὸ τοιοῦτοτρόπως ὀριζόμενον πεδῖον ἔχει πλάτος, ἀπὸ ἄρκτου πρὸς μεσημ-

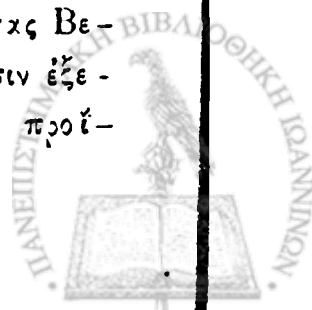

θρίαν, 6 ἀγγλικῶν μιλίων, ἤτοι 9 χιλιομέτρων, ἀλλὰ τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ δὲν ἔχει σήμερον ὅπως εἶχε τὸ πάλαι καὶ μέχρι πρό τινος χρόνου, ὅτε μέγα ἔλος ἐκάλυπτε τὸ πλεῖστον βορειανατολικὸν τοῦ πεδίου μέρος, μεταξὺ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι καὶ τῆς ἄκρας Κυνοσοῦρας· ἔλος τὸ ὅποιον ἀπεξηράνθη σήμερον. Τὸ πάλαι λοιπὸν, ὅτε, ὡς καὶ μέχρις ἐπ' ἐσχάτων, ὑπῆρχεν ἔτι τὸ ἔλος τοῦτο, τὸ προαναφερθὲν πλάτος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου ὑπῆρχεν, ὡς ἐξ αὐτοῦ, τοσοῦτω στενότερον, ὅσω καὶ περὶ τὸ μεσημβρινοδυτικώτερον τοῦ πεδίου κεῖται ἔλος ἕτερον, εἰ καὶ τοῦ πρώτου μικρότερον. Τὸ δ' ἡμικύκλιον ἐκεῖνο ὄρεινὸν τεῖχος, δι' οὗ περιφράσσεται τὸ μαραθωνικὸν πεδίων, ἔχει τέσσαρας πύλας, μίαν μεσημβρινήν, ἄλλην βόρειον καὶ δύο δυτικὰς παραλλήλους. Ἡ μεσημβρινή, ὅπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ κώμη ἢ πόλις Προβάλινθος, φέρεται διὰ τῶν εἰς τὴν θάλασσαν κατερχομένων βορειανατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Βριλησσοῦ, καὶ ἰδίως μεταξὺ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ καλουμένου σήμερον Ἀργαλίκι καὶ τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν μεσόγαιαν, καὶ ἐκεῖθεν, διὰ τοῦ σήμερον λεγομένου Σταυροῦ, ἤτοι τῆς μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδος, εἰς Ἀθήνας. Μεταξὺ δὲ τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι καὶ τοῦ ὄρους Κοτρόνι ὑπάρχει κοιλὰς στενοτάτη, ἀπὸ τῆς ὁποίας, περιλαμβανούσης σήμερον τὸ μικρὸν χωρίον τοῦ Βρανᾶ, ὁδὸς δευτέρα, ἀπότομος, ἀναβαίνουσα εἰς τὸν μετὰ τοῦ Βριλησσοῦ ἐπίσης συνεχόμενον κρημνὸν τοῦ Ἀφορισμοῦ, ἄγει εἰς τὸ χωρίον Σταμᾶτα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κηφισιάν, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πεδίου τῶν Ἀθηνῶν· ἐν τῇ πεπιεσμένῃ τρυτῆ κοιλάδι, μεταξὺ Ἀργαλίκι καὶ Κοτρόνι, ἔκειτο, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν ἤδη γνώμην, ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Μαραθῶνος, ἃν καὶ ὑπάρχωσι τινες οἱ δισταζόντες περὶ τούτου. Τῶντι, μεταξὺ τοῦ ὄρους Κοτρόνι καὶ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι σχηματίζεται κοιλὰς παράλληλος μὲν τῆς προηγουμένης, πολὺ δὲ ταύτης εὐρυτέρα καὶ εὐροωτέρα, ἐν ἣ κεῖται τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Εἰς τὸ ἄνω τῆς κοιλάδος ταύτης μέρος σώζονται ἐρείπια, φέροντα ἄχρι τοῦδε τὸ τῆς Οἰνόςης ὄνομα, ὡςτε ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Οἰνόη, μία τῶν 4 πόλεων τῆς τοῦ Μαραθῶνος χώρας. Εἰσὶ δὲ τινες οἱ φρονούντες, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ κοιλάδι, ἀλλὰ κατωτέρω, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εὐρίσκεται τὸ χωρίον τοῦ Μαραθῶνος, ἔκειτο καὶ ἡ ἀρχαία τοῦ Μαραθῶνος πόλις, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Βρανᾶ, ἣτις εἶναι τοσοῦτω συνεσταλμένη, ὡςτε δὲν ἐννοεῖ τις πῶς ἠδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ πόλιν, καὶ μάλιστα τὴν πασῶν ἀξιολογωτέραν. Τελευταῖον, μεταξὺ πάλιν τοῦ ὄρους Σταυ-

ροκοράκι, καὶ τοῦ μεγάλου ἔλους, ὑπάρχει ἐτέρη πύλη στενὴ ὅπου εἶναι σήμερον τὸ λεγόμενον Κάτω Σουῦλι, καὶ ὅπου περίπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ Τρικόρυθος.

Κατὰ τὰς ἐννέα ἡμέρας, τὰς διελθούσας ἀπὸ τῆς ἐξόδου τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἄστεος, οὔτοι ἐστρατοπέδευον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Μαραθῶνος, ἐπὶ χώρου τινὸς κηλοσιωμένου εἰς τὸν Ἡρακλέα, καὶ τοῦτου ἐνεκα ὀνομαζομένου Ἡράκλειον. Ἐν τῷ αὐτῷ τοῦ χρόνου διαστήματι, οἱ Πέρσαι διετετέλεσαν ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὸ βορειανατολικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, πλησίον τοῦ στόλου αὐτῶν. Ἄν μέχρι τινὸς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, διατὶ οἱ Ἕλληνες ἀνέβαλον ἐπὶ τοσαύτας ἡμέρας τὸν ἀγῶνα, εἶναι πολὺ δυσκολώτερον νὰ ἐξηγηθῆ, διατὶ καὶ οἱ Πέρσαι ἠπρόκρησαν ἐπὶ τοσοῦτον, καὶ δικτὶ, ἂν ὅχι ἄλλο, δὲν ἔπειψαν τούλαχιστον μέρος τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν εἰς Φύληρον, ἵνα ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν ἀμέσως τὸ ἄστυ καὶ ἀναγκάσωσιν οὕτω τοὺς Ἀθηναίους νὰ διαιρέσωσι τὴν καὶ ἄλλως μικρὰν αὐτῶν δύναμιν. Ὅπωςδὴποτε, τὴν δεκάτην ἡμέραν, ἧτις ἦτο μία τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 490 ἔτους, οἱ μὲν Ἕλληνες παρετάχθησαν, ἀπὸ πρωΐας ὡς ἐπὶ μάχην, εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, καὶ, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι μέχρι τῆς βορείου ἄκρας τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι· οἱ δὲ Πέρσαι ἀντιπαρατάχθησαν εἰς τὸ βορειανατολικώτερον τοῦ πεδίου, ἀπὸ τοῦ μικροῦ ἔλους μέχρι τῆς ἀνατολικωτέρας ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι, ἔχοντες μὲν τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ πολυαριθμοῦ αὐτῶν στόλου, ἔχοντες ὅμως τὸ ἐλάττωμα, ὅτι ἐν μέρει ὀπισθεν αὐτῶν ἦτο τὸ μέγα ἔλος. Τὸ ἐν τῷ μεταξύ τῶν δύο στρατῶν διάστημα ἦτο 5000 περίπου ποδῶν. Τὸ κράτιστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ἦτοι οἱ ἰθαγενεῖς Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, παρετάχθη ἐν τῷ κέντρῳ, ὅπερ ἐλογίζετο ὡς ἡ ἐντιμωτάτη θέσις, ἐν ἧ ἴστατο καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς· δσάκις παρευρίσκετο εἰς τὴν μάχην. Κατὰ τοῦτο, ὁ περσικὸς στρατὸς, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, ἐνθυμίζει τὸν τουρκικόν, τὸν ἀρχαῖον δηλαδὴ τουρκικόν, ὅτε οἱ Σουλτάνοι ἐστράτευον αὐτοπροσώπως, ἄγοντες τὰ ἀκάθεκτα τῶν γενιτσάρων τάγματα· διότι τότε τὰ μὲν στίφη τῆς Ρούμελης ἐπείχον τὸ ἀριστερὸν κέρασ, τὰ δ' ἄσιανὰ τὸ δεξιόν, ἐν τῷ μέσῳ ἴσταντο οἱ γενίτσαροι, καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὄλου ὁ Σουλτάνος ἢ ὁ μέγας Βεζήρης, περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν σπαχιδῶν. Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐξεναντίας ἐντιμωτάτη ἦτο ἡ δεξιὰ πτέρυξ, ἧς ἐπὶ τοῦ προκειμένου προϊ-

στατο ὁ πολέμαρχος Καλλιμάχος· οἱ ὀπλίται ἐτάσσοντο κατὰ φυλάς, αἱ δὲ φυλαί, ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ, καθ' ὃν ἔλαβον τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀριθμόν· διότι κατὰ πᾶν ἔτος ὠρίζετο διὰ κλήρου ἢ σειρὰ ἐκάστης φυλῆς, καὶ κατὰ τὴν σειρὰν ταύτην ἐτάσσοντο εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις· τελευταῖοι πρὸς ἀριστερὰν ἴσταντο οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀείμνηστον. Ὁ Μιλτιάδης ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐξισώσῃ τὸ μέτωπον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸ περσικὸν μέτωπον, ἵνα μὴ κυκλωθῇ· ἐπὶ δὲ τούτῳ, μὴ ἔχων ἀποχρῶσαν δύναμιν, ἠναγκάσθη νὰ ἀραιώσῃ τὸ κέντρον αὐτοῦ ὅπου ἴσταντο ἰδίως αἱ δύο φυλαί, Λεοντίς καὶ Ἀντιοχίς, καὶ ὦν τῆς τελευταίας ἐστρατήγει ὁ Ἀριστείδης, νὰ πυκνώσῃ δὲ ὅσον ἐνδέχεται τὰς δύο πτέρυγας, ἵνα δι' αὐτῶν μάλιστα κατασχύσῃ. Ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο κυρίως ἐξ ὀπλιτῶν· παρῆσαν δὲ καὶ τινες δοῦλοι εἴτε ψιλῶς ὀπλισμένοι, εἴτε καὶ ἄοπλοι ἀπλῶς ὑπηρεταί, ἀλλ' οὔτε τοξότας εἶχεν, οὔτε ἵππικόν. Πολλοὺς ἵππεῖς δὲν ἠδυνήθησαν βεβαίως οὔτε οἱ Πέρσαι νὰ μεταφέρωσι, διὰ θαλάσσης, ἐξ Ἀσίας· ἀλλ' εἶχον πάντως ἴλας τινάς· καὶ ἀπὸ τῆς ταπεινοτέρας θέσεως εἰς ἣν ἴσταντο, κάλλιστα δυνάμενοι νὰ καταμετρήσωσι τὴν περὶ τὰ ἄνω τοῦ πεδίου μετεωρίζομένην εὐάριθμον φάλαγγα τοῦ Μιλτιάδου, καὶ βλέποντες αὐτὴν μὴ ἔχουσαν παντάπασιν ἵππικόν, μετὰ πλείστης ἀναμφιβόλως πεποιθήσεως ἀπεξεδέχοντο τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος, ἀναλογιζόμενοι μάλιστα τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν προτέρων θριάμβων.

Κατὰ τὸ θρησκευτικὸν τῶν Ἑλλήνων ἔθος, ὁ πολέμαρχος προσήνεγκε πρὸ πάντων θυσίαν εὐλαβῆ εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ πολέμου· τὰ δ' ἱερὰ ἀπέβησαν αἴσια. Τότε ὁ Μιλτιάδης ἠγόρευσε πρὸς τοὺς ὀπλίτας καὶ παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς τὸ πολλάκις βεβαίως καὶ πρότερον ἐξηγηθὲν, ὅτι πρέπει νὰ ἐπέλθωσι ὄρομαῖοι ἐπὶ τὴν τῶν πολεμίων παράταξιν, *au pas de charge*, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ ὁ Γάλλος στρατηγός, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ἀπὸ τῶν ἵππέων καὶ τῶν τοξοτῶν βλάβην· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀντήχησεν ὁ παιᾶν, καὶ ἐσήμανον αἱ σάλπιγγες, καὶ προετάθησαν αἱ ἀσπίδες, καὶ ἐξώρμησεν ὡς καταρράκτης ἡ φάλαγγξ. Οἱ Πέρσαι, οἵτινες καὶ πρότερον ὀλιγώρως εἶχον πρὸς τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον, ἠπόρησαν ἤδη ἔτι μᾶλλον, βλέποντες τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἄνδρας, ἐπελαύνοντας ἄνευ ἵππικοῦ καὶ τοξευμάτων, καὶ ὑπέλαβον αὐτοὺς ὑπὸ μανίας τινὸς ὀλεθρίας καταληφθέντας. Ἐξετόξευσαν δὲ ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν βελῶν ἀναριθμήτων· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἦτο ψιλῆ, τὰ δ' ἀμυντικὰ τῶν

ἀνδρῶν ὄπλα, κράνη, θώρακες, κνημίδες, ἀσφαλῆ, ὥστε τὰ βέλη ἔπεσον ἢ κατὰ γῆς ἢ ἐπὶ χαλκοῦ ἀνενδότου· καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἔτι λεπτῶν, ἐπέσκηψαν οἱ ὀπλίται ἐπὶ τὸ περσικὸν μέτωπον. Ἡ σύρραξις ὑπῆρξε φοβερά, διότι ἂν καὶ ὁ ὀπλισμὸς τῶν πολεμίων ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ ἐλληνικοῦ, τὸ πλῆθος καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν ἦτο μέγα. Ἰδίως τὸ ἐλληνικὸν κέντρον ἦτο ἀραιότατον· νὰ μὲν ἐνταῦθα ἐστρατήγει ὁ καρτερικὸς Ἀριστείδης, ἐνταῦθα ἠγωνίζετο, ἂν μὴ ἐστρατήγει ὁ φιλότιμος Θεμιστοκλῆς· ἀλλ' ἐνταῦθα ἀφ' ἐτέρου ἐπετίθεντο οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, οἱ μαχιμώτατοι καὶ κάλλιον ὀπλισμένοι τῶν πολεμίων· ὥστε, ὅσω πεισματώδης καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀντίστασις τῶν φυλῶν Λεοντίδος καὶ Ἀντιοχίδος, ἠναγκάσθησαν αὐταὶ μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐνδώσωσιν, οἱ δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νικηταὶ ἀναδειχθέντες Πέρσαι καὶ Σάκαι, κατεδίωξαν αὐτὰς πρὸς τὰ ἄνω τοῦ πεδίου. Αἱ δύο ἐλληνικαὶ πτέρυγες δὲν ἐπτοήθησαν ὡς ἐκ τοῦ ἀτυχήματος αὐτοῦ· καὶ πυκνότερον μὲν τοῦ κέντρου συγκεκροτημέναι, ὑποδεεστέρους δ' ἔχουσαι τοὺς ἀντιπάλους, ἐπέμενον πιέζουσι καὶ κόπτουσι αὐτοὺς· μέχρις οὐ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν. Ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐξηκολούθησε τὴν δίωξιν, ἀλλὰ, συναγαγὼν ἀμέσως ἀμφότερα τὰ κέρα, ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸ νικηφόρον περσικὸν κέντρον· ἀνγκουφισθέντες δ' ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὀπλίται τῆς Λεοντίδος καὶ τῆς Ἀντιοχίδος, συνέθεντο αὐθις τὰς διαρραγεῖσας αὐτῶν τάξεις, ὥστε οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, πανταχόθεν οὕτω προσβληθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθεξῶσι καὶ ἐτρέπησαν ὡσαύτως εἰς φυγὴν. Τότε ὁ Μιλτιάδης διέταξε δίωξιν γενικὴν· καὶ πολλοὶ μὲν τῶν πολεμίων ἀπωλέσθησαν περιπεσόντες εἰς τὸ μέγα ἔλος, οἱ δὲ πλείότεροι κατέφυγον εἰς τὰ πλοῖα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιδραμόντες ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ κρατήσωσι καὶ νὰ πυρπολήσωσι τὰ πλοῖα· διὸ νέος καὶ δεινότατος συνέβη περὶ τὴν παραλίαν ἀγών· καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε μὲν ὁ γενναῖος πολέμαρχος Καλλιμάχος, ἔπεσε δὲ εἰς τῶν στρατηγῶν, Στησίλαος ὁ Θρασύλου. Ἐνταῦθα, Κυνέγειρος ὁ Εὐφορίωνος, ὁ τοῦ ποιητοῦ Αἰσχύλου ἀδελφός, ἀρπάσας ἐν τῶν πλοίων ἀπὸ τῆς πρύμνης, ἀπεκόπη τὴν χεῖρα διὰ πελέκως· ἐνταῦθα ἀπέθανον καὶ ἄλλοι Ἀθηναῖοι, πολλοὶ τε καὶ ὀνομαστοί. Οἱ δὲ πολέμιοι, ἀπὸ τῶν νηῶν μαχόμενοι, ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν τελευταίαν ταύτην ἔφοδον καὶ νὰ ἀποπλεύσωσιν. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐκυρίευσαν εἰμὴ ἑπτὰ πλοῖα· ἀλλ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπασαι αἱ ἀποσκευαί, καὶ ἅπαντες οἱ ἵπποι περιέπεσον εἰς χεῖρας αὐτῶν· νεκροὶ δὲ τῶν ἐχθρῶν 6,400 ἐκάλυπτον τὸ πεδῖον τῆς μάχης·

Καὶ ἦν ἤδη μεσημβρία· τὰ δὲ περίεξ ὄρη ἀντήχουν ὑπὸ τῶν ἀλαγμῶν τῆς ἀγαλλιάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐνθουσιῶν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐθεώρει ἀπερχόμενον ἄπρακτον ἐκ τῆς ἱεραῆς πατρίδος τὸν πολυάριθμον ἐκεῖνον στόλον, ὅτε αἴφνης, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Πεντελικοῦ, σημεῖον ἐγένετο, ὅτι ὁ στόλος δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς παραλίας, ἀλλὰ πρὸς τὸ Σούνιον μᾶλλον φαίνεται κωπηλατῶν. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ κατέστη πρόδηλος, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ κάμψῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην καὶ, προσελθὼν εἰς Φάληρον, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὸ ἀπεστερημένον πάσης ἀμύνης ἄστν. Ὁ νικηφόρος ἑλληνικὸς στρατὸς ἐξεπλάγη ὑπὸ τῆς ἀγγελίας ταύτης· μόλις κατίγχυσε τοῦ ἐνὸς κινδύνου, καὶ ἰδοὺ προέκυπτεν ἕτερος. Ἀλλ' ὁ Μιλτιάδης ἀπεφάσισεν ἀμέσως περὶ τοῦ πρακτέου. Διατάξας τὴν Ἀριστείδην νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μετὰ τῶν ὀπλιτῶν τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς, πρὸς φύλαξιν τῆς λείας, τῶν τροπαίων καὶ τῶν πληγωμένων, αὐτὸς, μετὰ τῶν λοιπῶν 9 φυλῶν καὶ μετὰ τῶν Πλαταιέων, ὄρμησε ὁρμαῖος διὰ τοῦ Ἀφορισμοῦ, τοῦ χωρίου Σταμάτα καὶ τῆς Κηφισιάς, πρὸς τὸ ἄστν, ὅπου ἔφθασε, περὶ λύχνων ἀφᾶς, καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς Κυνόσαργες, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ. Τὸ ἐν Μαραθῶνι κατορθῶμα ἦτο ἤδη γνωστὸν εἰς Ἀθήνας, διότι, ἅμα μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης, ὀπλίτης, φέρων ἔτι, ὡς λέγεται, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ, ἔδραμε πρὸς τὴν πόλιν καὶ δούξ εἰς τοὺς ἔρχοντας τὴν χαροποιὸν ἀγγελίαν. ἔπεσε νεκρὸς ἐκ τοῦ κόπου. Τὴν δ' ἀγγελίαν τοῦ νέου κινδύνου ἐκόμισεν αὐτὸς ὀλόκληρος ὁ στρατὸς· στρατὸς ἀείμνηστος καὶ θαυμαστός διὰ τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἄσκησιν καὶ τὰ ἀθλητικὰ αὐτοῦ σῶματα. Ἀπὸ πρωΐας τῆς ἡμέρας ἐκείνης μέχρι μεσημβρίας, ἠγωνίσθη ἀγωνία φοβερὸν πρὸς ἀντιπάλους πολλαπλασίους, καὶ μόλις κατισχύσας ἰδοὺ ἐπιχειρεῖ, ἐπὶ τῇ φωνῇ τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ὕδοιπορίαν μακρὰν καὶ δύσβατον, ὕδοιπορίαν ἐπτὰ τοῦλάχιστον ὥρων, ἵνα προκαταλάβῃ τὸ κινδυνεῦσθαι ἄστν. Ὁ περσικὸς στόλος δὲν ἔφθασεν εἰμὴ διὰ νυκτὸς εἰς Φάληρον. Τὴν δὲ ἐπιούσαν, ἰδὼν τοὺς Ἕλληνας κατέχοντας τὸ Κυνόσαργες, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλευμᾶτος, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσω δὲν εἶχεν ἤδη παντάπασιν ἰππικόν. Ὁ Δᾶτις λοιπὸν καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἀπεφάσισαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, μὴ φέροντες ἄλλα τρόπαια εἰμὴ τὴν ὑπὸ Νάξου λείαν καὶ τοὺς Ἐρετριεῖς αἰχμαλώτους, οὓς παρέλαβον ἐξ Λίγιλείας, καὶ τοὺς ὑπαίους, προσελθόντας εἰς Σοῦσα, δὲν ἐκακοποίησεν ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος, ἀλλὰ κατέστησεν εἰς Ἀρδέρικκαν, θέσιν ἀπέχουσαν 220 στά-

δια ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ταύτης. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν δὲ ἐκείνην ἀπέθανεν ἐκ τῆς λύπης αὐτοῦ καὶ ὁ Ἴππίας, ἂν καὶ ἄλλοι λέγουσιν ὅτι ἔπεσεν ὁ προδότης ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ.

Τὸ ἐσπέρας τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπέπλευσεν ἐκ Φαλήρου ὁ περσικὸς στόλος προσῆλθεν ἢ τῶν Σπαρτιατῶν ἐπικουρία· ἢ ἐπικουρία αὕτη δὲν ἦτο ἀξία τῆς πρώτης ἐλληνικῆς πόλεως, διότι συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 2000 μόνον, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Ἐρέτριαν 4000· καὶ οὐδὲ ἤγετο ὑπὸ τινος τῶν βασιλέων, τοῦ Κλεομένου ἢ τοῦ Λεωτυχίδου. Ἄλλ' οἱ ἐκπεμφθέντες ἄνδρες ἔδειξαν τούλάχιστον θαυμαστὴν προθυμίαν ἵνα προφθάσωσιν εἰς τὴν μάχην· διότι ἀναχωρήσαντες ἐκ Σπάρτης τὴν ἐπιούσαν τῆς πανσελήνου, καὶ μετὰ παρχδόξου βαδίσαντες ταχύτητος, ἔφθασαν τριταῖοι εἰς τὴν Ἀττικὴν. Λυπηθέντες δὲ διότι ὑστέρησαν, δὲν ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, εἰμὴ ἀφοῦ ἐπεσκέφθησαν τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἐπῆνεσαν τὸ ἔργον τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ ἔργον ἦτο τῶντι μέγα· ἢ πατρὶς ἡμῶν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ πολλὰς ἔτι ἐνδόξους ἡμέρας, ἀλλ' ἴσως οὐδεμία δύναται ν' ἀντιπραβληθῇ πρὸς ταύτην τὴν ἐν Μικραθῶνι μάχην, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες πρώτην φοράν νικήσαντες ἐκ τοῦ αὐστάδην τοὺς Πέρσας, τοσοῦτω μᾶλλον ἐνεθαρρύνθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα ἀγῶνας ὅσῳ μία μόνη πόλις εἶχεν ἀρκεσεῖ ἵνα κατισχύσῃ τῆς πολυαρίθμου ἐκείνης στρατιᾶς. Καὶ ἂν σήμερον, μετὰ παρέλευσιν διςχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν, μετὰ θλίψεως μὲν ἀναλογιζόμεθα οἴου κλέους ἤθελε στερηθῆ τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα, οἶαν ζῆμιαν ἤθελε πάθει ἢ ἀνθρωπότης, ἐὰν αἱ Ἀθηναῖαι ἠττηθεῖσαι καὶ ὑποταχθεῖσαι εἰς τοὺς Πέρσας, ἀπεστεροῦντο τοῦ μέλλοντος ἐκείνου, καθ' ὃ τοσαῦτα ἐμεγαλουργήσαν εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, γνώσεως καὶ τέχνης, μετ' ἀγαλλιάσεως δὲ ἀσπαζόμεθα τὴν μνήμην τοῦ κατορθώματος δι' οὗ ὁ κόσμος ἀπηλλάγη τοιαύτης συμφορᾶς, εἰμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὅποια ἄρα γε ὑπῆρξε τότε ἢ τῶν Ἀθηναίων εὐφροσύνη. Τὴν εὐφροσύνην ταύτην ἐπεδείξαντο πρὸ πάντων διὰ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνης. Ὁ Μιλτιάδης εἶχε τάξει εἰς Ἄρτεμιν τὴν ἀγροτέραν τοσαύτας αἰγας ὅσοι ἤθελον πέσει ἐχθροί. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς εὐχῆς ταύτης ἐτροπολογήθη μὲν ἤδη κατὰ τι διὰ ψηφίσματος τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, προσενεγκόντος εἰς τὴν θεάν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αὐτῆς θυσίαν αἰγῶν 500, ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι ἡ αὐτὴ θυσία θέλει ἐπαναλαμβάνεται κατ' ἔτος τὴν ἑορτὴν ταύτην, εἰς αἰῶνιον μνημόσυνον

τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης· Ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς Πᾶν, ὁ ἔφορος τῶν ποιμένων, τῶν ποιμνίων καὶ τῶν εἰς βοσκὴν χρησίμων πεδίων, ἐμφανισθεὶς εἰς τὸν Φειδιππίδην, πρὸς τὴν Σπάρτην βαδίζοντα, περὶ τὸ Παρθένιον ὄρος, εἶχε παραπνεθῆ διότι οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν αὐτοῦ ποιοῦνται ἐπιμέλειαν, καὶ οὐδὲν ἤττον εἶχεν ὑποσχεθῆ τὴν συνδρομὴν του ἐν τῷ ἐπικειμένῳ ἀγῶνι. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἤδη αὐτῷ τὸ ἐν τῷ βράχῳ τῆς ἀκροπόλεως σπήλαιον, τὸ κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικῇ αὐτοῦ γωνίᾳ, ἀντικρὺ τοῦ ἱεροῦ τῶν Εὐμενίδων, καὶ ἀπεφάσισαν ὅτι κατ' ἔτος ἕλει τελεῖται πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ, θυσία καὶ λαμπραδρομία. Ἰδίως δὲ ὁ Μιλτιάδης ἐδήλωσε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν Πᾶνα κατασκευάσας ἐν τῷ σπηλαίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἧς τὸ ἐπίγραμμα, συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Κεῖου Σιμωνίδου, εἶχεν οὕτω·

Τὸν τραγόπουν ἐμὲ Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα, τὸν κατὰ Μήδων,
τὸν μετ' Ἀθηναίων, στήσατο Μιλτιάδης.

Πρὸς τούτοις ἡ δεκάτη τῆς λείας ἀφιερῶθη εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Τοσοῦτῳ δὲ πολύτιμος ἦτο ἡ λεία ἐκείνη, ὥστε ἀπὸ μὲν τοῦ μεριδίου τῆς Ἀθηνᾶς, κατασκεύασε βραδύτερον ὁ Φειδίας τὸ μέγα χαλκῶν τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, ὅπερ ἴστατο ἐν τῇ Ἀκροπόλει· ἀπὸ δὲ τοῦ μεριδίου τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐποιήθησαν εἰκόνες χαλκαὶ αὐτοῦ τε τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν δέκα ἐπωνύμων τῶν φυλῶν ἡρώων καὶ ἀνετέθησαν εἰς Δελφοὺς, ὅπου πρὸς τούτοις κατασκευάσθη θησαυρὸς, διὰ τε τῶντα καὶ πάντα τὰ μετέπειτα ἀναθήματα τῶν Ἀθηναίων τελευταῖον ἀπὸ τοῦ μεριδίου τῆς Ἀρτέμιδος ᾠκοδομήθη ἐν Ἀθήναις ἱερὸν τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος. Μετὰ δὲ τοὺς θεοὺς ἐτίμησαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς συμπολίτας. Μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ μεσημβρινὸν μέρος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, διακρίνεται ὁ τύμβος ὅστις ἐκάλυψε τοὺς 192 Ἀθηναίους, τοὺς ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ πεσόντας· Ἀλλὰ τὸ πάλαι ἐκόσμου τὸν τύμβον δέκα λαμπροὶ κίονες, ἐφ' ὧν ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων, κατὰ φυλὰς, καὶ μετὰ ἑξακοσίους ἀπὸ τῆς μάχης ἐν-αυτοῦς, ἠδυνήθη ἔτι ὁ Πausanίας νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα. Οἱ πεσόντες Πλαταιεῖς ἐκηδεύθησαν εἰς ἴδιον τύμβον οὐδέποτε δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐλησμόνησαν τὴν μεγαλόφροναν συνδρομὴν ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔλαβον παρὰ τῆς μικρᾶς ταύτης πόλεως· ὅθεν οὐ μόνον ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πλαταιεῖς πλουσίαν μερίδα τῆς λείας καὶ πάντα τὰ ἀστικὰ τοῦ Ἀθηναίου πολίτου δίκαια, ἀλλὰ εἰς τὰ μεγάλα παναθήναια, τὴν

κυριωτάτην τῶν Ἀθηναίων πανήγυριν, ὃ κήρυξ ὁ Ἀθηναῖος ἀείποτε ἔκτοτε κατηύχετο «ἅμα τε Ἀθηναίοισι λέγων γίνεσθαι ἀγαθὰ καὶ Πλαταιεῦσι.» Καὶ οὐδ' οἱ δούλοι οἱ πέσοντες ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ἐλησμονήθησαν, ἀλλὰ τρίτος τύμβος ἐδέχθη τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. Οἱ Μαραθῶνιοι ἐτίμησαν δι' ἐτησίων τελετῶν τὴν μνήμην τῶν ἀθανάτων ἡρώων, τῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτῶν ἀγωνισαμένων, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ὄρισαν βραβεῖον εἰς τὸν ὅστις ποιήσῃ τὸ κάλλιστον τοῦ προκειμένου ἄθλου ἐγκώμιον· καὶ συνηγωνίσθησαν περὶ τοῦ βραβεῖου, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὃ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σιμωνίδης· τοῦ δὲ Σιμωνίδου ἡ ἐλεγεία ἐπροοιμιάζεν ὡς ἐξῆς.

Εἰ δ' ἄρα τιμῆσαι, θύγατερ Διὸς, ὅστις ἄριστος,
δῆμος Ἀθηναίων ἐξετέλεσσα μόνος·

καὶ ὁ δῆμος Ἀθηναίων εὐρών φυσικῶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε δίκαιον, αὐτῷ ἀπένειμε τὸ βραβεῖον. Ἀλλ' ὁ Αἰσχύλος, ἂν ἠττήθη εἰς τὸν περὶ τοὺς λόγους τοῦτον ἀγῶνα, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν παραμυθίαν, ὅτι, εὐτυχέστερος τοῦ ἀντιπάλου, διέπρεψεν ἐν τῷ πρὸ μικροῦ τελεσθέντι πραγματικῷ ἀγῶνι, πλησίον τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κυνεγείρου, τοσοῦτον περιφανῶς, ὥστε μετὰ 40 ἐνιαυτοῦς, τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ χαραχθὲν ἐπίγραμμα ἐξύμνει ἔτι τὴν εὐδόκιμον ἀλκὴν, ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καὶ τὰς πληγὰς ἃς κατέφερεν ὁ βραχίων αὐτοῦ εἰς τοὺς βαθυχαίτας Μήδους.

Καὶ οὐδὲ ταῦτα ἤρκεσαν. Πλησίον τῶν τύμβων, ἠγέρθη ἐκ λίθου λευκοῦ τρόπαιον, τοῦ ὁποῖου τὸ ἐπίγραμμα ἐποίησε πάλιν ὁ Σιμωνίδης, ὅστις δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ ποιητὴς τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅπως ὁ Μιλτιάδης ὑπῆρξεν ὁ στρατηγὸς αὐτῆς. Τὸ ἀπλοῦν καὶ ἐμφαντικώτατον σῦνμα τούτου ἐπίγραμμα ἔλεγεν·

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσόφρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν.

Πλησίον δὲ τοῦ τροπαίου, ἴδιον κατασκευάσθη μνημεῖον τοῦ Μιλτιάδου, ἐκ λίθου ἐπίσης λευκοῦ, ἀποδοθείσης τῷ ἀνδρὶ τιμῆς ἧς οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν ἤξιώθη. Πλὴν τούτου, ἀπεφασίσθη, ὅτι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ θέλει ἀνατεθῆ ἐν τῷ Πρυτανεῖῳ, πλησίον τῶν εἰκόνων τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, οἵτινες ἐτιμῶντο ὡς οἱ πρῶτοι σωτῆρες τῆς πόλεως· ἐπὶ πᾶσιν ὅτι ἀπὸ τῆς λείας τῆς μάχης, θέλει ποιηθῆ χαλκοῦς αὐτοῦ ἀνδρὶς καὶ ἀφιερωθῆ εἰς τοὺς Δελφοὺς. Τιμαί αὐταὶ μεγάλαι καὶ ἱκαναὶ βεβαίως νὰ καταστή-

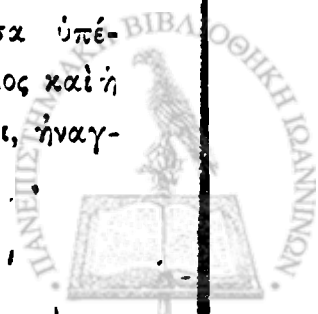

σωσιν εὐτυχῆ τὸν φιλοδοξότατον τῶν ἀνθρώπων ὅπως ἡμῶς εὐτυχέστερος ἦθελεν εἶναι ὁ Μιλτιάδης, ἂν κατορθώσας ὅτι κατώρθωσε, δὲν ἐπέζη, ἀλλ' ἐπιπτε πλησίον τῶν Καλλιμάχων. τῶν Κυνεγείρων καὶ τῶν Στησιλάων· διότι τραγικὸν τῆ ἀληθείᾳ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθε τὸ τέλος αὐτοῦ, ἀντιπαραβαλλόμενον μάλιστα πρὸς τὰς ἐνδόξους ἐκείνας ἡμέρας.

Ὁ Μιλτιάδης, ἀνέκαθεν ὀλιγώρως ἔχων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ πολίτευμα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον αὐτογνώμων, μετὰ τὴν νίκην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀνυψώθη εἰς περιωπὴν, εἰς ἣν ποτὲ πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἔτι μετεωρισθῆ Ἀθηναῖος πολίτης. Ὅθεν προέτεινεν εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ 70 πλοῖα καὶ ἀνάλογον στρατιάν, μὴ λέγων πρὸς τίνα σκοπὸν θέλει μεταχειρισθῆ τὴν δύναμιν ταύτην, ἀλλ' ἀπλῶς ὑποσχόμενος ὅτι θέλει δι' αὐτῆς καταπλουτίσει τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ πρότασις ἦτο ὅπως οὖν παράδοξος· διότι ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Μιλτιάδης ἐζήτησε νὰ τῷ ἐπιτραπῆ δικτατορικὴ τις ἐξουσία. Οὐδὲν ἦττον, οἱ Ἀθηναῖοι, πράξαντες, χάριν τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικητοῦ, ὅτι οὐδέποτε ἄλλοτε ἔπραξαν, ἔδωκαν αὐτῷ ἀνεξελέγκτως ὅσα ἀπήτησεν, ὁ δὲ ἔπλευσεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν νῆσον Πάρον, ἐπολιόρκησε τὴν πόλιν καὶ ἐζήτησε διὰ κήρυκος τέλαντα ἑκατὸν ἦτοι δρ. 600,000, ἀπειλῶν ὅτι ἂν δὲν δοθῶσι θέλει καταστρέψει τοὺς κατοίκους. Καὶ ἔπραττε ταῦτα, πρόσφασι μὲν ἔχων, ὅτι οἱ Πάριοι συνεξστράτευσαν μετὰ τοῦ Πέρσου εἰς Μαραθῶνα διὰ μιᾶς τριήρους, ἀληθῶς δὲ ἵνα ἐκδικηθῆ τὸν Πάριον Λυσαγόραν, ὅστις εἶχεν ἄλλοτε διαβάλει αὐτὸν εἰς τὸν Πέρσην στρατηγὸν Ὑδάρνην. Ὁμολογητέον ὅτι χειροτέρα χρῆσις τῆς ἐπιτραπίσης εἰς τὸν Μιλτιάδην ἐξουσίας δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ· διότι μετεχειρίσθη τὸν στόλον, τὸν στρατὸν καὶ τὰ χρήματα τῆς πόλεως ἵνα ἐκδικηθῆ προσωπικὸν αὐτοῦ ἔχθρον. Μόλις ἢ ἐπιτυχία ἠδύνατο ἴσως νὰ καλύψῃ τὸ ἔτοπον τοῦ πράγματος· ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ ἀυθαιρεσία ἐπέπρωτο νὰ στερηθῆ καὶ ταύτης τῆς δικαιολογίας. Τῶντι οἱ Πάριοι, διὰ κηρυγμάτων τὸν ἐπελθόντα πολέμιον δι' ὑποσχέσεων μέχρις οὗ ἐπεσκεύασαν τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἀπέριψαν τότε τὸ ζήτημα. Ὅθεν ὁ Μιλτιάδης ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 26 ἡμέρας τὰς ἐχθροπραξίας, καὶ τὴν μὲν νῆσον ἐδήλωσεν, ἀλλὰ τῆς πόλεως δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστῆ κύριος· ἐπὶ τέλους δὲ πληγωθεὶς βαρέως εἰς τὸ σκέλος, ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἀθήνας.

Ὁ Μιλτιάδης εἶχε διὰ τὸ αὐτόγνωμον καὶ ἀπότομον αὐτοῦ ἦθος πολλοὺς ἐν Ἀθηναίαις ἐχθροὺς. Ἰδίως ἰδυσμενῶς διέκειντο πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, καὶ διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρὸς ἠλάττωσε τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, καὶ διότι ὑπώπτευσαν αὐτὸν ὡς δυνάμενον νὰ τυραννήσῃ τῆς πόλεως. Ὁ ἔσχατος τῆς πατρίδος κίνδυνος καὶ ἡ δόξα ἦν ἐκτῆσατο ὁ Μιλτιάδης ἀπὸ τοῦ ἐν Μαρχθῶνι κατορθώματος, ἠνάγκασαν κατ' ἀρχὰς τοὺς Ἀλκμαιωνίδας νὰ σιγήσωσι· καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅτε οἱ Πέρσαι, ἐκπλεύσαντες ἀπὸ Μαρχθῶνος, διευθύνθησαν πρὸς τὸ Φαληρον, εἶχε παρατηρηθῆ, ὅτι προετραπήσαν εἰς τοῦτο διὰ σημείου τινὸς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς γενομένου καὶ εἶχε διαδοθῆ φήμη ὅτι ἐγένετο τὸ σημεῖον ὑπὸ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν· φήμη ὅπως ἀνυπόστατος, διότι οἱ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιθυμῶσι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τυραννίδος τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἦν αὐτοὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπολέμησαν, φήμη ὅμως ἦτις, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διεδόθη ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, ἵνα ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς ἀντιπάλους. Ὅθεν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν εἶχον τολμήσει· νὰ ἀντείπωσιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀγνώστου ἐκστρατείας πρότασιν τοῦ Μιλτιάδου. Ἦδη ὅμως, ὅτε ὁ Μιλτιάδης ἐπέστρεψεν οὔτε χρήματα φέρων εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὔτε Πάρον προσηκνησάμενος, ἀλλὰ μόνον ζημίαις πρόξενος γενομένος, ἐκ δὲ τούτου ἐπεκράτησε σφοδρὰ κατ' αὐτοῦ δυσἀρέσκεια, ἦτο φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κοινῆς γνώμης· καὶ τῶν τότε ἐκπροσωπῶν τὸν μέγαν ἐκείνον οἶκον Ξάνθιππος, κατηγόρησε τὸν Μιλτιάδην εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ δήμου, ὅτι ἠπάτησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὅτι, ἔνεκα προσωπικοῦ πάθους καθ' ἑνὸς τῶν Παρίων, πρέσβυρε τὴν πόλιν εἰς ἐπιχείρησιν ἄδικον, ἄδοξον καὶ ἐπιζήμιον. Ἡ ἐπελθοῦσα δίκη ὑπῆρξε δραματικωτάτη. Ὁ κατηγορούμενος, τοῦ ὁποίου τὸ τετραυματισμένον σκέλος εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ σήπηται, δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ ὀρθός, οὐδὲ νὰ εἴπῃ λέξιν πρὸς ἀπολογίαν του, ἀλλὰ κατέκειτο ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ, ἐνώπιον τῶν ἠθροισμένων δικαστῶν· ὁποῖα ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν, ἄγων ἀκμαῖος καὶ δραμαῖος τὴν τῶν συμπολιτῶν τούτων φάλαγγα, ἐπήγετο διὰ τῆς τόλμης καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ, τὴν τῶν ἀπειραρίθμων πολεμίων τροπὴν. Οἱ φίλοι του ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξωσι· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶσιν, ὅτι οὐ μόνον οὐδὲν ἐξεπλήρωσε τῶν ὅσα ὑπέσχετο, ὅτε ἀπήτησε νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ὁ στόλος καὶ ἡ στρατιὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ ὄνειδος προσέτριψε τῇ πόλει, ἠναγα-

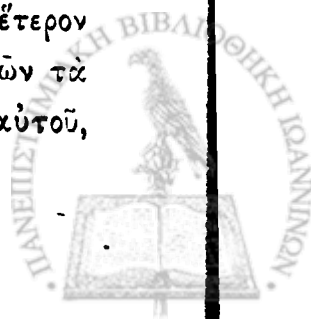
κάσθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὰς προτέρας τοῦ ἀνδρὸς ὑπηρεσίας καὶ νὰ ὑπομνήσωσιν εἰς τὸν δῆμον τὸ ἠρωϊκὸν ἐν Μαραθῶνι ἔργον καὶ τὴν ἄλωσησιν τῆς Λήμνου. Ἄλλ' οὐδὲν ἦπτον οἱ ὀρκωτοὶ ἐκήρυξαν τὸν Μιλτιάδην ἔνοχον· καὶ τότε ἤρχισεν ἡ περὶ τῆς ποινῆς συζήτησις. Ἡ πράξις τῆς ὑποίας ὁ Μιλτιάδης ἐκηρύχθη ἔνοχος ἦτο, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐκείνων, περὶ ὧν δὲν ὑπῆρχε ῥητῶς ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου τιμωρία. Εἰς τοιαύτας δὲ περιστάσεις, κατὰ τὴν ποινικὴν τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων δικονομίαν, πρῶτος προέτεινεν ὁ κατήγορος τὴν ἐπιβλητέαν ποινὴν· μετὰ δὲ ταῦτα αὐτὸς ὁ κατηγορούμενος ἐδικχιούτο ν' ἀντιπροτείνῃ τὸν ὄρον τῆς ποινῆς αὐτοῦ, οἱ δ' ἐνόρκοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωσιν ἀπαραιτήτως ἓνα τῶν δύο τούτων ὄρων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ κατήγορος προέτεινε πάντοτε τὸν βαρύτερον ὄρον, οἱ κατηγορούμενοι οἱ ἀπαξ κηρυχθέντες ἔνοχοι, ἐφρόντιζον συνήθως νὰ ἀντιπροτείνωσι ποινὴν τινα εὐλογον καὶ ὄχι ὑπὲρ τὸ δέον μικράν· διότι ἂν ἔπραττον τὸ τελευταῖον τοῦτο ἠθελον ἀναγκάσει τοὺς ἐνόρκους νὰ προτιμήσωσι τὴν βαρυτέραν. Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαδικασία· ὁ ἀμείλιχος Ξάνθιππος ἀπήτησε νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, θάνατος· οἱ δὲ συνήγοροι τοῦ Μιλτιάδου ἀντιπροέτεινον χρηματικὴν ζημίαν ταλάντων πενήκοντα, ἦτοι δρ. 300,000, ὡς ἱκανὴν ν' ἀποζημιώσῃ τὸν δῆμον διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποτυχούσης ἐκστρατείας. Καὶ τῶν οἱ ὀρκωτοὶ, ἀπορρίψαντες τὴν περὶ θανάτου πρότασιν, ἠρκέσθησαν εἰς μόνην τὴν χρηματικὴν ποινὴν.

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ Πλούταρχος καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς λέγουσιν ὅτι, μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τῆς ποινῆς ταύτης, ὁ Μιλτιάδης ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ὅτι ἐν τῇ φυλακῇ ἀπέθανεν. Ἄλλὰ τὸ ἱστορῆμα τοῦτο δὲν φαίνεται ἀληθές καὶ ἐπενοήθη ἀπλῶς ἵνα ἀναδείξῃ οἰκτροτέραν τὴν τύχην τοῦ ἀνδρὸς. Ὁ πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος, διηγούμενος τὰ τῆς δίκης καὶ καταδίκης, ἐπιφέρει· «προσγενομένου δὲ τοῦ δήμου αὐτῷ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ θανάτου, ζημιώσαντος δὲ κατὰ τὴν ἄδικίαν πενήκοντα ταλάντοισι, Μιλτιάδης μὲν μετὰ ταῦτα, σφακελίσαντός τε τοῦ μηροῦ καὶ σαπέντος, τελευτᾷ· τὰ δὲ πενήκοντα τάλαντα ἐξέτισεν ὁ πάϊς αὐτοῦ Κίμων.» Εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ κληήρης στρατηγός, ὅστις δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ἐγερθῇ ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐπὶ δικαστηρίου, ἀπήχθη ἐκεῖθεν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ εἰς τὴν φυλακὴν ἀπέθανεν, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀπεσιώπησε γεγονὸς τὸ ὑποῖον ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξεγείρῃ συμπαιθείας, ὧν ἡ μνήμη ἔπρεπε νὰ διατηρῆται ἔτι ἀκμαία

καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν ὁ πατήρ τῆς ἱστορίας. Πλήν τούτου, τὸ πρᾶγμα εἶναι ὅλως πρᾶλογον. Εἰς τοὺς καταδικασθέντας εἰς χρηματικὴν ποινὴν, συνήθως ἐπετρέπετο προθεσμία τις πρὸς πληρωμὴν, πρὶν γίνῃ ἕναρξις τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως. ἔκτος μόνον ὅτι ἐν τῷ ἅμα ὁ καταδικασθεὶς ἐστερεῖτο ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων μέχρι τῆς ἐκτίσεως. Διατὶ λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγένετο ἑξαίρεσις τοῦ κανόνος τούτου ὡς πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ἐνῶ μάλιστα διὰ τὴν πληγὴν τοῦ ποδός του, οὐδεὶς ὑπῆρχε κίνδυνος δραπετεύσεως; Τεθέντος δὲ ὅτι δὲν ἐφυλακίσθη ἀμέσως, οὐδέποτε βεβαίως ἐφυλακίσθη. διότι ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ τῆς καταδίκης αὐτοῦ ἀπέθανεν ἐν τῆς γαγγραίνης ἣν ὑπέστη. Ὁ θάνατος οὗτος ὑπῆρξε καθ' ἑαυτὸν τοσοῦτον οἰκτρὸς, ὥστε δὲν ἔχομεν βεβαίως χρεῖαν νὰ δεινώσωμεν αὐτὸν διὰ περιστάσεων ἀνυπόπτων.

Ἄλλ' ἂν ἡ κίφνιδια ἐκείνη πτώσις ἀπὸ τοῦ ὕψους τηλικούτου κλέους εἰς τὸ βάραθρον ἀπειρῶν συμφορῶν, ἥτοι τῆς ἀδόξου ἀποτυχίας, τοῦ καίριου τραύματος καὶ τοῦ θανάτου μετὰ καταδίκην καὶ βαρεῖαν χρηματικὴν ποινὴν, δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ κινήσῃ τὸν ἔλεον ἡμῶν καὶ τὴν συμπάθειαν, πρέπει ἄρα γε, ὡς ἔπραξαν πολλοὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, νὰ κατακρίνωμεν τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι ἀνεδείχθησαν πρὸς τὸν Μιλτιάδην ἄστυχοι καὶ ἀγνώμονες; Ἄστατοι! διατί; Διότι τιμήσαντες, ὡς οὐδένα ἄλλον, τὸν ἄνδρα ἕνεκα τοῦ ἐν Μαραθῶνι ἔργου, ἐτιμώρησαν ἔπειτα αὐτὸν ἕνεκα τοῦ ἀδίκου καὶ ἐπονειδίστου κατὰ τῆς Πάρου ἐπιχειρήματος; Ἄλλ' ἄστατος πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ πολιτεία τοῦ Μιλτιάδου. οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν μὲν τὸ τιμῆς ἄξιον, ἐτιμώρησαν δὲ τὸ ἄξιον τιμωρίας. Ἄστοπον δὲ εἶναι νὰ πρεσβεύωμεν ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς ἄνδρα προσενεγκόντα μεγάλας τῇ πατρίδι ὑπηρεσίας, νὰ προξενῇ ἔπειτα εἰς αὐτὴν ἀτιμωρητὴ ζημίας οὐδὲν ἥττον μεγάλας. Ἐννοοῦμεν ὅτι εἰς τοιαύτας ὀδυνηρὰς περιστάσεις, ἢ εὐγνωμοσύνη ἕνεκα τοῦ παρελθόντος εἴμπορεῖ νὰ μετριάσῃ τὴν ἐπιβλητέαν ποινὴν· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι. Δὲν κατεψήφισαν θάνατον, ἀλλὰ μόνον χρηματικὴν ζημίαν βαρυτάτην μὲν, ὅχι ὅμως δυσανάλογον πρὸς τὴν παρουσίαν τοῦ καταδικασθέντος· διότι ἐπληρώθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κίμωνος. Ἄν δὲ ὁ Μιλτιάδης ἀπέθανεν ἐκ γαγγραίνης τῆς πληγῆς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δὲν πταίουσιν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὑποθέσατε ὅτι ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐπληρώνετο ὁ Μιλτιάδης· ἤθελεν ἐκτίσει τὴν χρηματικὴν ζημίαν, μηδὲν ἕτερον παθὼν, ἢ δὲ τραγικὴ ὄψις ἦν περιβάλλονται εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν τὰ κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς πληγῶσεως αὐτοῦ,

καὶ τῆς ἐκ τῆς πληγώσεως ταύτης τελευτῆς. Ὡστε ψυχρότερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, ἀνάγκη νὰ ἡμολογήσωμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν ὅ,τι ὤφειλον νὰ πράξωσι καὶ ὅτι, ἂν ἐντελῶς ἀπέλυον τὸν Μιλτιάδην, ἤθελον ἐνθαρρύνει τὴν αὐτογνώμονα διαγωγὴν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἀνδρῶν καὶ καθιερώσει προηγούμενον τόσῳ μᾶλλον ὀλέθριον ὅσῳ ἐντὸς ὀλίγου ἐπεκρεμάσθησαν νέοι καὶ δεινότεροι ἐπὶ τῆς πόλεως κίνδυνοι.

Τῶντι ὁ Δαρεῖος οὐδόλως ἠύχαριστήθη διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείας. Ἡ μὲν Ἐρέτρια ἐκυριεύθη καὶ ἐξηνδραποδίσθη, ἀλλ' ὁ μέγας βασιλεὺς ἤσθά ετο ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ πολέμιος ἐνταῦθα ἦτο ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀντὶ δὲ νὰ κορέσῃ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως τὸ ὁποῖον ἔτρεφε κατὰ τῆς πόλεως ταύτης, ἠναγκάσθη ἐξεναντίας νὰ ἀκούσῃ τὴν διήγησιν ἠττης ἐπονειδιστου. Ὅθεν, εἰς ἄκρον παροξυνθεὶς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς κατὰ τῆς Ἑλλάδος, συνεπαγόμενος ἅπασαν τοῦ ἰχανοῦς αὐτοῦ κράτους τὴν δύναμιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεχείρησε παρασκευὰς τριετείς. Ἐνῶ ὁμως ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀπείρου ἐκείνου στρατοῦ, ἀπεβίωσεν αἰφνης μετὰ 36 ἐτῶν βασιλείαν, καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπὸ Ἀτόσσης υἱὸν αὐτοῦ Ξέρξην. Ὁ θάνατος τοῦ Δαρείου ὑπῆρξε γεγονός εὐτυχές διὰ τὴν Ἑλλάδα· διότι ὁ νέος βασιλεὺς ὄχι μόνον δὲν εἶχε κατ' αὐτῆς τὴν πεισματώδη τοῦ πατρὸς ἀπέχθειαν, ἀλλ' ἦτο καθ' ὅλα πολὺ τούτου ὑποδεέστερος. Ὁ Ξέρξης ἦτο μὲν ὁ κάλλιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν οὗς βραδύτερον ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ πλὴν τῆς κενοδοξίας, τῆς παιδαριώδους ὑπεροψίας καὶ τῆς περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων ἀμαθείας, ἃς εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς βασιλεῖς τῶν Περσῶν, ἦτο καὶ δειλὸς φύσει.

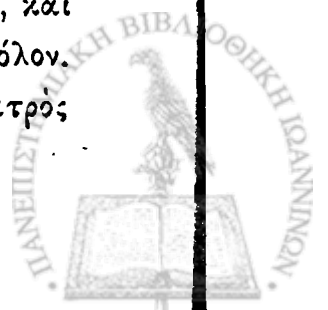
Ὁ Ξέρξης πρὸ πάντων ἠσχολήθη νὰ καταβάλῃ, μεγάλην τινὰ στάσιν ἐν Αἰγύπτῳ ἐκτραγεῖσαν περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Δαρείου. Τοῦτο δὲ κατορθώσας, καὶ ἐνιδρύσας ἐν Αἰγύπτῳ σατράπην τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ἀχαιμένην, δὲν ἔδειξε κατ' ἀρχὰς, εἰάν πιστεύσωμεν τὴν Ἡρόδοτον, πολλὴν προθυμίαν εἰς τὸ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος βουλευόμενα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀπέτρεπε δὲ αὐτὸν τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ ὁ ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ διακρινόμενος θεῖος αὐτοῦ Ἀρτάβανος, ὁ τοῦ Δαρείου ἀδελφός.

Ἀφ' ἐτέρου ὁμως ὑπεξέκαιε τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τοῦ

βασιλέως ὁ Μαρδόνιος ἐκεῖνος, ὅστις πρὸ τοῦ Δάτιδος καὶ τοῦ Ἄρταφέρνους, εἶχε πεμφθῆ, διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχεν ἐπιστρέψει ἕπρακτος, ἕνεκα τῆς περὶ τὸν Ἄθωνα, καταστροφῆς τοῦ στόλου· ὁ Μαρδόνιος ἐπόθει νὰ ἐπανηληφθῆ ὁ ἀγὼν τὸ μὲν ἵνα ἐκπλύνη τὸ ὄνειδος τῆς προτέρως ἰδίας ἀποτυχίας, τὸ δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄρξει, ὡς σατράπης, τῶν κατακτηθησομένων χωρῶν. Συνηγόρουν δὲ, ἐκ παντὸς τρόπου, ὑπὲρ τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσης καὶ οἱ ἐξόριστοι Πεισιστρατίδαι, ποθοῦντες, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Περσῶν, οἱ μὲν νὰ ἐπεκτείνωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας ἀρχὴν αὐτῶν, οἱ δὲ νὰ ἀνυλάθωσι τὸ ἐν Ἀθήναις ἀξίωμα. Ὡστε ἐπὶ τέλους ὁ Ξέρξης ἐπέισθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον, καὶ μικρὸν μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Αἰγύπτου, διέταξε γενικὴν καθ' ὅλον τὸ κράτος στρατολογίαν καὶ παρασκευὴν ἵππικου καὶ πεζικοῦ, πλοίων πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν, ζωοτροφιῶν καὶ πάσης ἄλλης προμηθείας. Ἡ προπαρασκευὴ αὕτη διήρκεσεν ἔτη τέσσαρα· ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι καὶ πρὸ μικροῦ εἶχον γίνεαι, ἐπὶ Δαρείου, τριετεῖς ὅμοιαι ἐτοιμασίαι, πειθόμεθα ὅτι τὸ περσικὸν κράτος συνέλεξε, κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν, τὴν μεγίστην στρατιωτικὴν δύναμιν ἐξ ὧν ποτὲ συνεκρότησε, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ τότε εἶχε καὶ τὴν μεγίστην ἔκτασιν, διότι περιελάμβανε τὴν περσικὴν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας καὶ σχεδὸν ὅλας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους πρὸς βορρᾶν τῆς Κρήτης καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Εὐβοίας, περιελάμβανε δηλαδὴ πολλὰς χώρας, τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἀπώλεσε.

Κατὰ τὸ φθινόπωρον δὲ τοῦ 481 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἅπας ὁ ἄχανός ἐκεῖνος στρατὸς τοῦ Ξέρξου συνῆλθεν ἀπανταχόθεν τοῦ κράτους εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρῆς Ἀσίας καὶ κατὰ μέγα μέρος περὶ τὰς Σάρδεις, ὅπου διεχίμασεν ὁ μέγας βασιλεὺς, προσελθὼν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Σούσων. Ὁ στόλος συγκείμενος ἐκ πλοίων πολεμικῶν 1207 καὶ πολυαρίθμων ἄλλων φορτηγῶν, ἠῆροίσθη εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ περὶ τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἰωνίαν, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ Ξέρξου ἦτο νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, οὐχὶ διὰ θαλάσσης, τέμνων τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως ὁ Δάτις καὶ ὁ Ἄρταφέρνης, ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς, δηλαδὴ νὰ περάσῃ πρῶτον τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἔπειτα νὰ καταβῆ διὰ τῆς Θράκης, καὶ τῆς Μακεδονίας, καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἔχων παραπλέοντα τὸν στόλον. Ἔδειξε δὲ ἀξιοσημείωτον πρόνοιαν καὶ πολὺ ἀνωτέραν τῆς τοῦ πατρὸς

αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, διατάξας νὰ παρασκευασθῶσιν ἀποθῆκαι καθ' ὅλα τὰ ἐπικαιρα μέρη τῆς παραλίας δι' ἧς ἔμελλε νὰ διέλθῃ, ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τοῦ στρυμονικοῦ κόλπου, καὶ νὰ σταλῶσιν αὐτόθι, ἐξ Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου, μεγάλαι προμήθειαι ἀλεύρου καὶ ἄλλων παντὸς εἶδους τροφίμων.

Πλὴν τούτων δὲ πάντων ἐπεχείρησεν ὁ Ξέρξης καὶ δύο ἄλλα τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα ἔργα, τὴν ζευξίν τοῦ Ἑλλησπόντου δι' οὗ ἔμελλε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος, ἵνα ἀποφύγῃ ὁ στόλος τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ περίπλευσῃ τὸ ὄρος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐλογίζετο ὀλέθριον μετὰ τὴν εἰς τὸν Μαρδόνιον ἐπεληθῶσαν συμφορὰν. Οἱ Πέρσαι, ἢ μᾶλλον οἱ Ἕλληνες κατὰ διαταγὴν τῶν Περσῶν, εἶχον ἤδη γεφυρῆσαι τὸν Βόσπορον, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας· ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶχεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅσον ἡ προκειμένη ζευξίς τοῦ Ἑλλησπόντου, ἧς δίδει ἀκριβῆ ὅπως οὖν περιγραφὴν. Ἡ γέφυρα, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν, αἱ δύο χωρισταὶ μὲν, οὐ μακρὰν δὲ ἀπ' ἀλλήλων κείμεναι γέφυραι αἱ τότε ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου κατασκευασθεῖσαι, ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς περὶ τὴν Ἄβυδον ἀσιανῆς ἀκτῆς μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς μετὰ τὸ Σηστοῦ καὶ Μαδύτου· τὸ πλάτος τοῦ πορθμοῦ εἶναι ἐνταῦθα, καθ' Ἡρόδοτον μὲν 7 σταδίων, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβεστέραν τῶν πολλῶν καὶ ἀντιπατικῶν καταμετρήσεων τῶν γενομένων εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, 5280 ποδῶν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη κατ' ἀρχὰς ὄχι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ εἰς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον διαταχθῆ νὰ παρασκευάσωσιν ἐπὶ τούτῳ κάλους, δηλαδὴ παλαμῦρια, παχυτάτους καὶ μεγίστους, ὧν οἱ μὲν τῶν Φοινίκων ἦσαν ἐκ λίνου, οἱ δὲ τῶν Αἰγυπτίων ἐκ βίβλου ἢ παπύρου. Εἶχε δὲ ἤδη κατασκευασθῆ τὸ ζευγμα καὶ εἶχεν ἀναγγελθῆ εἰς τὸν Ξέρξην ὅτι εἶναι ἔτοιμον νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ὅτε αἴφνης χειμῶν ἐπιγενόμενος μέγας διέλυσε τὴν γέφυραν. Ἡ ὀργὴ τοῦ μονάρχου ἔνεκα τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπερέβαλε παντα ὄρον· καὶ ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ διέταξε μὲν νὰ κόψωσι τὰς κεφαλὰς τῶν μηχανικῶν, ὅσοι ἐπιστάτησαν εἰς τὴν ζευξίν, διέταξε δὲ νὰ μαστιγώσωσι τὸν Ἑλλησπόντον διὰ 300 πληγῶν, πολλὰ ὑβριστικὰ ἐπιλέγοντες κατὰ τοῦ πικροῦ ἐκείνου ὕδατος, ἅτινα ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει «βάρβαρα καὶ ἀτάσθαλα»· καὶ πρὸς τούτοις παρήγγειλε νὰ ρίψωσιν εἰς τὸ πέλαγος ζευ-

γος ἀλύσεων, ἵνα καταστήσῃ δεσμώτην δῆθεν αὐτόν· καὶ μὴδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, ἔπεμψεν, ὡς ἤκουσεν ὁ ἱστορικός, ὅστις φαίνεται ὅμως μὴ πιστεύων εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, καὶ στιγέας, ἵνα στίξωσι, δηλαδὴ καυτηριάσωσι, τὸν αὐθάδη πορθμὸν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων ὑπολαμβάνουσιν ἐν γένει ταῦτα, τὰ περὶ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τὸν Ἑλλησπόντον ποινής, ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἱστορούμενα, ὡς μύθους ἐλληνικούς· ἀλλ' ὁ Γρότε παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ ἦθη καὶ τὰς δοξασίας τῶν τότε χρόνων· ἰδίως δὲ ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ ἄξια τῆς παιδαριώδους τοῦ Ξέρξου ἀλαζονείας.

Ὅπως δ' ἦποτε ἄλλοι μηχανικοὶ, πιθανώτατα Ἕλληνες, διετάχθησαν ἀμέσως νὰ ζεύξωσιν ἐκ νέου τὸν πορθμὸν. Κσ τεσκευάσθησαν δὲ αὐτοῖς δύο γέφυραι, αἵτινες ἔτεμον τὸν Ἑλλησπόντον ἐγκαρσίως, ἀπὸ τῆς περὶ Ἄβυδον μέχρι τῆς περὶ Σηστόν παραλίας. Ἐκάστη τῶν δύο γεφυρῶν συνέκειτο πρὸ πάντων ἐκ τριήρεων καὶ πεντηκοντόρων ἀναμιξ συνημένων· τὰ πλοῖα ταῦτα εἶχον τὴν μὲν πρύμναν πρὸς τὸν Εὐξείνιον πόντον, τὴν δὲ πρῶραν πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὸ ἀείποτε ῥαγδαίως ἀπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸ δεύτερον καταφερόμενόν ρεῦμα· ἦσαν δὲ πρὸς τούτοις ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν ἡσφαλισμένα δι' ἀγκυρῶν καὶ μακροτάτων κάλων· ἢ πρὸς τὸν Εὐξείνιον γέφυρα συνέκειτο ἐκ 360 πλοίων, ἢ δὲ ἄλλη ἐκ 314, εἰς ἑκατέραν δὲ τῶν δύο σειρῶν τῶν πλοίων ἀφέθησαν τρία ἀνοίγματα ἵνα δύναται ὁ βουλόμενος, διὰ πλοίων λεπτῶν ἢτοι μικρῶν ἐμπορικῶν πλοίων, καὶ νὰ ἀναπλήρῃ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου πρὸς τὸν Εὐξείνιον, καὶ νὰ καταπλήρῃ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸ Αἰγαῖον. Ταῦτα δὲ πράξαντες, κατέτειναν ἐπὶ ἐκάστης τῶν δύο τούτων σειρῶν τῶν πλοίων, ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἐξ κολοσσιαίους κάλους, τοὺς ὁποίους ἔσφιγξεν διὰ ξυλίνων ὄνων, ἐπὶ ἑκατέρας τῆς παραλίας, τὸ μὲν ἵνα συνέχωσι τὰ πλοῖα, τὸ δὲ ἵνα ὑποστηρίξωσι τὴν ὁδὸν ἣτις ἐμελλε νὰ κατασκευασθῇ ἐπὶ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν ἐξ κχλων ἑκατέρας τῆς γεφύρας, δύο ἦσαν ἐκ λίνου καὶ τέσσαρες ἐκ παπύρου· καὶ ἀνέμιζαν οὕτω οἱ νέοι μηχανικοὶ τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῶν κάλων ἵνα ἐπιτύχωσι πλείονα στερεότητα, διότι φαίνεται ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων γεφυρῶν, αἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὕμνην τῶν ἀνέμων, οἱ μὲν Φοίνικες εἶχον μεταχειρισθῆ διὰ τὴν μίαν κάλους μόνον ἐκ λίνου, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι διὰ τὴν ἄλλην κάλους μόνον ἐκ παπύρου. Ἐπὶ δὲ τῶν κάλων τούτων ἑκατέρας τῆς γεφύρας ἐπέθεσαν κορμούς ξύλων, καταπρίσαντες αὐτοὺς εἰς ἀνάλογόν τι καὶ ἴσον πλά-

τος· ἔπειτα κατέτειναν ἐπὶ τῶν κορμῶν αὐτῶν δευτέραν σειρὰν κάλων ἵνα ἀσφαλίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν βᾶσιν ταύτην τῆς κυρίας γεφύρας· καὶ τελευταῖον, ἐπὶ μὲν τοῦ θεμελίου τούτου ἐπεφόρησαν χῶμα καὶ ξύλα, κατασκευάσαντες οὕτω αὐτὸ τῆς γεφύρας τὸ ἔδαφος, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν ἤγειραν φραγμὸν ἱκανῶς ὑψηλὸν ὥστε τὰ μέλλοντα νὰ διαβῶσι ζῶα νὰ μὴ βλέπωσι τὴν θάλασσαν.

Τὸ ἕτερον μὲν ἔργον τοῦ ὁποίου ὁ Ξέρξης διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν, ἵνα διευκολύνῃ τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἦτο ἡ ὄρυξις τοῦ ἰσθμοῦ, τοῦ συναπτοντος τὴν θυελλώδη τοῦ Ἄθωνος ἄκραν μετὰ τῆς ἠπείρου· ἂν καὶ ὁ Ἡρόδοτος βεβαίωσιν ὅτι ἡ ὄρυξις αὕτη ἐγένετο μεγαλοφροσύνης ἕνεκα, δὲν ἦτο δὲ ἀπαραίτητος, διότι τὰ πλοῖα ἠδύναντο ἀπόνως νὰ μετακομισθῶσι διὰ ξηρᾶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ. Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἔγραφεν ὁ Ἡρόδοτος, ἡ τοιαύτη ὑπερίθμησις ἢ διίσθησις τῶν πλοίων, ἦτο βεβαίως πρᾶγμα σύνηθες εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ ὑπῆρχεν ὁδὸς, καλουμένη ὁ Διόλοκος, δι' ἧς ἐπὶ ὀχημάτων μετεφέροντο αἱ τριήρεις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς κόλπου εἰς τὸν ἕτερον. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο ἡ περσικὴ ἐκστρατεία, τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο γνωστὸν ἢ δὲν ἐνομιζέτο εὐκόλον, διότι, ὅσον κενόδοξος καὶ ἂν ἦτο ὁ Ξέρξης, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι δωρεὰν προσέθηκεν εἰς τὰς πλείστας ἄλλας δυσχερείας τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, τὴν μεγίστην ἴσως ταύτην πασῶν δυσχέριαν, τῆς τοῦ προκειμένου ἰσθμοῦ ὀρύξεως. Ἐφ' ὧντι ἐκεῖ ὅπου ἐνοῦται μετὰ τῆς στερεᾶς, ὁ ἰσθμὸς οὗτος ἔχει, ἀπὸ τοῦ στρυμονικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ τορωνικοῦ, μῆκος δώδεκα περίπου σταδίων, ἡ δὲ τμηθεῖσα ἐνταῦθα διωρυξὶς εἶχε πλάτος καὶ βάθος ἱκανὸν ὥστε νὰ δύνανται δύο τριήρεις νὰ πλέωσιν ἐκ παραλλήλου ἐπ' αὐτῆς. Τὸ ἔργον λοιπὸν ἦτο σφόδρα δυσκατόρθωτον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ὅλων τῶν ἔθνων ὅσα εἰς τοῦτο εἰργάσθησαν, μόνοι οἱ Φίνιοι εἶχον ἐμπειρίαν τινὰ περὶ τὰ τοιαῦτα, διὸ καὶ μόνοι αὐτοὶ εἰς τὸ ἀπολαχθὸν αὐτοῖς μέρος τοῦ ἰσθμοῦ ἤρχισαν ὀρύσσοντες εἰς πλάτος πολὺ μεγαλύτερον τοῦ πλάτους τὸ ὑποῖον ἐπὶ τέλους ὠρίσθη νὰ ἔχῃ ἡ διωρυξὶς, καὶ ἐστένευον τὸ πλάτος τοῦτο καθ' ὅσον κατέβαινον, ὥστε τὰ πλευρὰ τοῦ παρ' αὐτῶν κατασκευαζομένου μέρους εἶχον τὴν δέουσαν κλίσιν ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν Ἑλλήνων, ἔδωκαν τὴν αὐτὴν διάστασιν εἰς τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω στόμα, διὸ ἐκρημνίζοντο τὰ

πλευρὰ αὐτῆς καὶ ἐδιπλασιάζετο οὕτω ὁ κόπος τῶν ἐργαζομένων. Εἶναι δὲ περὶ τὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὅσοι τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, μὴ πιστεύοντες εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς διώρυγος ταύτης, ἐνόμισαν τὰ περὶ αὐτῆς ἱστορούμενα ὡς μύθους, αὐτοὶ μᾶλλον ἐμυθολόγησαν· διότι ὄχι μόνον ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου καθιστοῦσι τὸ ἔργον ἀναμφισβήτητον, ἀλλὰ καὶ ἔχνη αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον ὑποφαίνονται, ὡς βεβαιοὶ ὁ Ἄγγλος Λήκιος, ἀρχαιολόγος καὶ ἐλληνιστῆς ἔγκριτος, ἀκμάσας κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος.

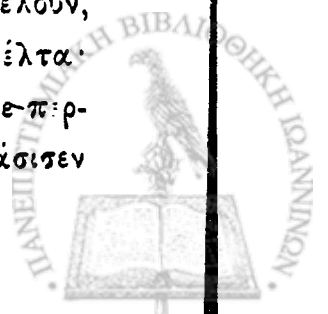
Ἄπαντα τὰ ἔργα ταῦτα, καὶ πρὸς τούτοις ἡ γεφύρωσις τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος, εἶχον ἀποπερατωθῆ ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος, 481—480, ἐφθασεν ὁ Ξέρξης εἰς Σάρδεας. Τότε ἐπέμφθησαν εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, κήρυκες ἵνα ἀπαιτήσωσι τὰ συνήθη τῆς ὑποταγῆς σημεῖα, γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ ἅμα ἀρξαμένου τοῦ ἔαρος ὤρμησεν ἐκ Σάρδεων ἡ μεγάλη στρατιὰ. Τὸ ἀπειράριθμον ἐκεῖνο πλῆθος ἐβάδισε διηρημένον εἰς δύο σχεδὸν ἰσα σώματα, ἐν τῷ μεταξύ τῶν ὁποίων κατελείπετο διάστημα εὐρύχωρον διὰ τὸν βασιλέα αὐτὸν, τοὺς σωματοφύλακας καὶ τοὺς λεγάδας Πέρσας. Πρὸ πάντων ἐπορεύοντο τὰ σκευῆ, φερόμενα ἐπὶ ὑπόζυγιων, ἀμέσως δ' ἔπειτα τὸ ἡμισυ περίπου τοῦ ὄλου πεζικοῦ, συγκειμένου ἐκ παντοίων ἔθνων, βαδιζόντων ἀναμῖξ καὶ ὄχι διακεκριμένων. Κατόπιν ἤρχετο τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, καὶ πρῶτον 1000 μὲν Πέρσαι ἵππεις, 1000 δὲ πεζοὶ αἰχμοφόροι. Οἱ αἰχμοφόροι οὗτοι διεκρίνοντο κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔφερον τὰς λόγχας πρὸς τὰ κάτω στρέφοντες τὰς κορυφὰς αὐτῶν καὶ προσέτι διότι αἱ λόγχαι αὐτῶν, εἰς τὴν ἑκράν, ἀντὶ τοῦ συνήθους σαυρωτῆρος, ἦτοι τοῦ σιδηρίου δι' οὗ τὸ ὄπλον, ἰσάκις ὁ στρατιώτης δὲν ἦτο ἐν ὑπηρεσίᾳ, ἐνεπήγετο εἰς τὴν γῆν, εἶχον χρυσῆν ῥοιὴν ἦτοι χρυσοῦν ῥόδιον. Μετὰ τοὺς πολεμιστὰς τούτους εἶποντο δέκα ἱεροὶ, ἰσχυρότατοι καὶ κάλλιστα κεκοσμημένοι ἵπποι ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐτρέφοντο εἰς τὸ πεδίον τῆς Μηδικῆς τὸ καλούμενον Νισαίων· καὶ μετὰ τοὺς δέκα τούτους ἵππους ἤρχετο τὸ εἰς τὸν Δία καθωσιωμένον ἄρμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐλκόμενου ὑπὸ 8 λευκῶν ἵππων, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ κατέστη, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἠνίοχος ὅστις ἐβάδιζε πεζὸς ὀπισθεν τῶν ἵππων, κρατῶν τοὺς χαλινούς· πλησιέστατα δὲ τοῦ ἱεροῦ ἄρματος, παρηκολούθει τὸ τοῦ Ξέρξου ἄρμα, ὑπὸ Νισαίων ἵππων ἐλκόμενον ὁ ἠνίοχος αὐτοῦ Πέρσης εὐπατρίδης, ἐνόματι Πατιράμφης, παρεκάθητο πλησίον τοῦ μενάρχου

ὅστις ἐσυνήθιζε πολλάκις, κκταβαίνων ἀπὸ τοῦ ἄρματος, νὰ ἐξακολουθῇ τὸν δρόμον του ἐπὶ φορείου. Ἀμέσως περὶ αὐτὸν διετέλουν 1000 ἄριστοι καὶ γενναϊότατοι Πέρσαι ἰππεῖς ὧν αἱ λόγχαι, ἀντὶ σαυρωτῆρος, ἔφερον χρυσοῦν μῆλον, καὶ μετὰ τούτους ἕτερα ἀποσπάσματα 1000 ἰππέων, 10,000 πεζῶν καὶ 10,000 ἰππέων, ὅλων Περσῶν τὸ γένος. Ἐκ τῶν μυρίων ἐκείνων πεζῶν, οἵτινες ἐλέγοντο Ἀθάνατοι, διότι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν διετηρεῖτο ἀείποτε ἀκέραιος, 9000 μὲν εἶχον εἰς τὰς λόγχαις αὐτῶν, ἀντὶ σαυρωτῆρων, ἀργυρᾶς ροιᾶς, 1000 δὲ οἵτινες πανταχόθεν συνέκλειον τοὺς ἐπιλοίπους, διεκρίνοντο διὰ τῆς χρυσοῦς ροιᾶς τῆς λόγχης αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀπέληγεν ἡ βασιλικὴ φρουρὰ, μεθ' ἣν, εἰς ἀπίστασιν δύο σταδίων, παρηκολούθει ἀναμῖξ τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ κοινοῦ στρατοῦ. Ἐν τοιαύτῃ παρατάξει ἀναχωρήσας ἐκ Σάρδεων ὁ ὄμιλος οὗτος διῆλθε τὴν Μυσίαν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ Ἴλιον, καὶ τὸν εἰς τὰ ὀμηρικὰ ἔπη περιφημὸν ποταμὸν Σκάμανδρον, τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ κατεπόθη ὑπὸ τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου πλήθους ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, οὐδ' ἐπήρκεσεν εἰς τὴν χρεῖαν αὐτῶν, μᾶλλον δὲ ἀνακατωθὲν κατέστη μὴ πότιμον. Ὁ δὲ Εἰρξῆς ἀνέβη εἰς τὸ ἱερόν ὄρος τοῦ Ἰλίου, ἐθεώρησε τὸ Πέργαμον ὅπου ἔζησε ποτὲ καὶ ἐβασίλευσεν ὁ Πρίαμος, ἔθυσεν τῇ Ἀθηνᾶ βουὴς χιλιάς, καὶ πολυειδῶς τιμήσας τὸν ἀξιωμακτικόν αὐτοῦ χῶρον, ἀπῆλθεν εἰς Ἀβυδὸν, ὅπου περιέμενον αὐτὸν αἱ δύο πρὸ μηνῶν κατασκευασθεῖσαι ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου γέφυραι. Ἐνταῦθα ὁ μέγας βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ῥίψῃ ἐν βλέμμα ἐπὶ σύμπαντος τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐκάθησε πρὸς τοῦτο εἰς θρόνον ἐκ λίθου λευκοῦ προηγουμένως ὑπὸ τῶν Ἀβυδηνῶν, ἐπὶ λόφου, κατασκευασθέντος αὐτῷ. Ὅτε δὲ εἶδε τὸν Ἑλλησπόντον ὑπὸ τῶν πλοίων ἀποκεκρυμμένον, πάσας δὲ τὰς ἀκτὰς καὶ τὰ Ἀβυδηνῶν πεδία ἐπίπλεα ἀνθρώπων, ἐμάχησεν ἑαυτὸν ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδάκρυσεν. Ἄρα γε διότι, ὡς εἶπεν, ἐσυλλογίσθη ὅπως βραχὺς εἶναι ὁ πᾶς ἀνθρώπινος βίος, ὥστε ἐξ ὅλων τῶν τοσοῦτων ἐκείνων ἀνθρώπων, ἐντὸς ἑκατὸν ἑνιαυτῶν, οὐδεὶς θέλει πλέον ὑπάρχει· ἢ διότι, ἐν τῇ κρισίμῃ ταύτῃ ὥρᾳ καθ' ἣν ἐμελλε νὰ περάσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἔλαμψεν αἴφνης, ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ, ἀκτίς ἀπαισία τοῦ μέλλοντος, καὶ εἶδεν ἐν τούτῳ ἑαυτὸν, μετὰ τινος μῆνας, νενικημένον καὶ φυγάδα, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τῶν χωρῶν, ἐπὶ τὰς ὑποίας ἐπήρχετο ἤδη λαμπρὸς καὶ ἀκατάσχετος; Καθ' Ἡρόδοτον ὁ θεὸς τοῦ βασιλέως Ἀρτάβανος, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς καὶ ὅστις συνώδευσεν αὐτὸν μέχρις Ἀβύδου, ἠθέλησε νὰ

ὠφελήθη ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τῆς συγκινήσεως ἵνα ἀποτρέψῃ αὐτὸν αὐθις τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἄλλ' ἡ τελευταία αὕτη ἀπόπειρα, καὶ ἂν ἐγένετο, ἦτο προδήλως ἄκαιρος ἤδη, ὃ δὲ Ξέρξης διέταξε νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιούσαν ἐνεργηθῆ ἢ διὰ τῆς γεφύρας διάβασις.

Τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπὸ πρωῒας καθηγιασθησαν αἱ γέφυραι διὰ θυμιαμάτων, καὶ διὰ μυρσινῶν ἐστρώθησαν, ἅμα δὲ ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου ὁ Ξέρξης αὐτὸς, βαντίζων τὴν θάλασσαν ἐκ χρυσῆς φιάλης, προσκυχήθη πρὸς τὸν ἡλίον ὑπὲρ τῆς εὐδωσέως τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα ἔρριψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον τὴν φιάλην καὶ προσέτι χρυσοῦν κρατῆρα καὶ ξίφος περσικόν, καλούμενον ἀκινάκην, « ταῦτα οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρίναι, ἐπιφέρει ὁ ἱστορικός, οὔτε εἰ τῷ ἡλίῳ ἀνατιθεὶς κατῆκε ἐς τὸ πέλαγος, οὔτε εἰ μεταμέλησε οἱ τὸν Ἑλλήσποντον μαστιγώσαντι, καὶ ἀντὶ τούτων τὴν θάλασσαν ἐδώρετο.» Ἐκ τῶν δύο γεφυρῶν, ἡ ἄνω, ἡ πρὸς τὸν Εὐξείνιον πλησιεστέρα, εἶχε προσδιορισθῆ διὰ τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ κάτω, ἡ πρὸς τὸ Αἰγαῖον, διὰ τὴν διάβασιν τῆς θεραπείας καὶ τῶν ὑποζυγίων. Πρῶτοι διῆλθον οἱ μύριοι Πέρσαι, οἱ ἀθάνατοι καλούμενοι, ἐστεφανωμένοι πάντες, μετὰ δὲ τούτους ὁ Ξέρξης αὐτὸς καὶ ἅπας ὁ ἐπίλοιπος στρατὸς, καὶ ἑτέραν τινὰ σειρὰν τῆς τηρηθείσης ἐπὶ τῆς ἀπὸ Σάρδεων ἐξόδου. Ὁ μοναρχης, φθάσας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν παρέμεινε θεωρῶν τὸν στρατὸν «ὕπὸ μαστίγων» διαβαίνοντα· διότι οἱ Πέρσαι ἐσυνήθιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παροτρύνωσι τὸν ζῆλον τοῦ ἀγομένου ὑπ' αὐτῶν πλήθους, διὰ τοῦ βαρβάρου, τοῦ ὄλως ἄλλοτρίου εἰς τοὺς Ἕλληνας τούτου τρόπου. Οὐδὲν ἦσαν, τοσοῦτον ὑπῆρχε τὸ πλῆθος τοῦ προκειμένου στρατοῦ, ὥστε, ἐνῶ ἀδιαλείπτως ὠδεύεν, ἐπτὰ ἡμέραι καὶ ἐπτὰ νύκτες μόνις ἤρκεσαν εἰς τὴν ὀλοσχερῆ αὐτοῦ διάβασιν. Ἐντεῦθεν ὁ Ξέρξης ἐπορεύθη διὰ τῆς θρακικῆς γερσονήσου μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος μὲν αὐτὴν μετὰ τῆς Θράκης, ἔχοντας δὲ τὴν πόλιν Καρδίαν πρὸς ἀριστερὰν καὶ τὸν τάφον τῆς Ἑλλης πρὸς δεξιάν. Διαβάς δὲ τὸν ἰσθμὸν ὁ στρατὸς ἐστράφη πρὸς δυσμὰς, ὠδεύσει παρὰ τὸν Μέλανα κόλπον, ἐξήντησε πάλιν, καὶ Ἡρόδοτον, ὀλόκληρον τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἐξ οὗ ὠνομάσθη ὁ κόλπος οὗτος, καὶ ἔφθασεν εἰς Δορίσκον, αἰγιαλὸν καὶ πεδῖον μέγα, ἀποτελοῦν, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἐβρου, τὸ εὐφορον τοῦ ποταμοῦ τούτου δέλτα· εἰς Δορίσκον εἶχε κτίσει ὁ Δαρεῖος φρούριον, ἐν ᾧ ἔκτοτε ἐστάθμευε περσικὴ φρουρά. Ἐνταῦθα δὲ, καταπλεύσαντος καὶ τοῦ στόλου, ἀπερχόμενος

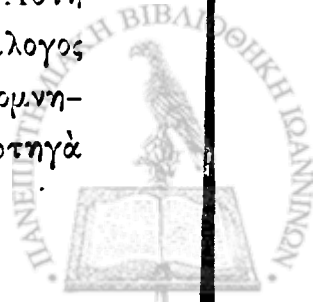
ὁ Ξέρξης νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἐπιθεώρησιν καὶ ἀρίθμησιν τῆς κατὰ θάλασσαν δυνάμεως αὐτοῦ.

Οὐδέποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀθροπότητος ἀναφέρεται συγκροτηθεὶς ἐκ τοσούτων διαφορῶν καὶ τοσούτων ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχουσῶν χωρῶν, πρὸς ἓνα σκοπὸν καὶ ὑπὸ ἀρχηγῶν ἓνα, στρατὸς ὅμοιος τοῦ τότε ἐν τῇ Θράκῃ, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἑβρου, ἀθροισθέντος. Τεσσαράκοντα ἔξ ἔθνη, ἕκαστον φέρον μὲν τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἔθνικόν ἱματισμὸν καὶ ὄπλισμὸν, ἔχον δὲ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἡγεμόνας, ἀπετέλουν τὴν ἀναξίθμητον κατὰ ζηρὰν δυνάμιν· ὅκτῳ δὲ ἕτερον ἔθνη παρέχον τὸν στόλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ὑπηρέτουν ὡς ἐπιβάται. δηλαδὴ ὡ ναυτικοὶ στρατιῶται. Οἱ δὲ πραγματικοὶ στρατηγοὶ τοῦ τε σύμπαντος στρατοῦ καὶ τῶν διαφορῶν αὐτοῦ ὑποδιζιρέσεων, ἦσαν Πέρσαι εὐπατρίδαι, οἵτινες διένειμαν τὰ διάφορα ἐγγύρια σώματα εἰς τμήματα χιλίων, ἑκατὸν καὶ δέκα ἀνδρῶν. Τὰ 46 ἔθνη ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ κατὰ ζηρὰν δυνάμις, ἦσαν Πέρσαι, Μῆδοι, Κίσσιοι, Ὑρκάνιοι, Ἀσσύριοι, Βάκτριοι, Σάκαι, Ἰνδοί, Ἄριοι, Πάρθοι, Χοράσμιοι, Σόγδοι, Γανδάριοι, Δαδίκαι, Κάσπιοι, Σκράγγαι, Πάκτυες, Οὔτιοι, Μύκιοι, Παρικάνιοι, Ἀραβιοι, Αἰθίοπες οἱ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ Αἰθίοπες οἱ πρὸς νότον Αἰγύπτου, Λίθυες, Παφλαγόνες, Λίγυες, Ματιηνοὶ, Μαριανδύνοι, Σύροι, Φρύγες, Ἀρμένιοι, Λυδοὶ, Μυσοὶ, Θραῖκες, Καβαλεῖς, Μιλύαι, Μόσχοι, Τιβαρυνοὶ, Μάκρωνες, Μισύνοικοι, Μᾶρες, Κόλχοι, Ἀλαρόδιοι, Σάσπειρες, Σαγάρτιοι, καὶ ἐν ἔθνος τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ σωζομένου κειμένου τοῦ Ἡροδότου. Τὰ ὅκτῳ ἔθνη τὰ τὸν στόλον παρασχόντα ἦσαν Φοίνικες (300 πολεμικὰ πλοῖα), Αἰγύπτιοι (200), Κύπριοι (150), Κίλικες (100), Πάμφυλοι (30), Λύκιοι (50), Κᾶρες (70), Ἑλληνες Ἴωνες (100), Ἑλληνες Δωριεῖς (30), Ἑλληνες Αἰολεῖς (60), Ἑλληνες ἐλλησπόντιοι (100), Ἑλληνες αἰγαιοπελαγῖται (17). Ἐν ὅλοις ἦσαν 1207 πηρήρεις. Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν ἐθνῶν, μόνοι οἱ Λυδοὶ, οἱ Πάμφυλοι, οἱ Κύπριοι, οἱ Κᾶρες, οἱ Ἑλληνες καὶ ἐν μέρει οἱ Αἰγύπτιοι ἐπιβάται· ἔφερον ὅπλα ἔχοντα μέχρι τινὸς τὴν δυνάμιν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ὅπλων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἦτοι ὅπλα φοβερά μὲν κατὰ τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα πρὸς ἐπίθεσιν τε καὶ πρὸς ἀμυνκν, ἀνεπιτηδειότατα δὲ διὰ τὸ βάρος πρὸς δίωξιν καὶ φυγὴν· ὅλων δὲ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ὁ ποικιλώτατος ὄπλισμὸς συνίστατο, ἐν κεφαλαίῳ, εἰς ἀκόντια καὶ βέλη παντὸς εἶδους, εἰς ἀσπίδας, ὁσάκις εἶχον τοιαύτας, μικρὰς

καὶ ξυλίνας ἢ δερματίνας, ἀλλὰ πολλοὶ οὐδόλως ἔφερον ἀσπίδας· εἰς τιάρας ἢ κυρθασίας, δηλαδὴ σαρίκια, ἀντὶ τοῦ κράνους, καὶ εἰς πολυειδῆ ξίφη καὶ ρόπαλα. Ὡστε δὲν ἦσαν παρεσκευασμένοι οὔτε νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς πυκνῆς παρατάξεως τῶν ἐλληνικῶν δοράτων καὶ ἀσπίδων, οὔτε νὰ προφυλαχθῶσιν, ὅσον οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν καταφερομένων πληγῶν. Μία μάλιστα νομαδικὴ Περσῶν φυλὴ, οἱ καλούμενοι Σαγάρτιοι, οἵτινες ὑπηρέτου ἐρίπποι καὶ συνεποσοῦντο εἰς 8000 ἄνδρας, ἄλλο ὄπλον δὲν εἶχον εἰμὴ ἐν ἐγχειρίδιον καὶ βρόχους, οὓς βάλλοντες ἐν πολέμῳ, συνελάμβανον δι' αὐτῶν ἵππον ἢ ἄνθρωπον, ὁμοίους δὲ τοῦ λεγόμενου lasso κατοίκων τινῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς. Πάλιν δὲ οἱ περὶ τὸν ἄνω Νεῖλον Αἰθίοπες εἶχον βεβαμμένον τὸ μὲν ἡμισυ τοῦ σώματος ἐρυθρὸν, τὸ δὲ ἡμισυ λευκὸν, ἦσαν περιβεβλημένοι λεοντᾶς καὶ παρδαλᾶς καὶ ἔφερον, πλὴν τῶν ἄκοντίων, τόξα μακρὰ μετὰ βελῶν κλαμίνων, τῶν ὁποίων τὴν ἄκρην, ἀντὶ σιδήρου, ἀπετέλει λίθος ὀξύς πεπονημένος.

Ἄλλ' ἐὰν περὶ τῆς παραδόξου ταύτης ποικιλίας τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος τότε ἐπελθόντος στρατοῦ, οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν, περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν δυνάμεθα κατὰ δυστυχίαν νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ τινα ἔννοιαν. Ὁ στρατὸς ἠριθμήθη κατὰ πρῶτον ἐν Δορίσκῳ, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει ρητῶς ὅτι οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἀριθμηθῆ κατ' ἰδίαν ὅσα ἕκαστον ἔθνος παρέσχε πλήθη, καὶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὅποια ἦσαν τὰ πλήθη ταῦτα. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤδη ἐπεχείρησαν τὸν ἔλεγχον τοῦ ποσοῦ τῆς ὅλης στρατιᾶς. Συναγαγόντες εἰς ἓν δέκα χιλιάδας ἀκριβῶς ἀνθρώπους, καὶ ὅσον εἶναι δυνατόν συμπυκνώσαντες αὐτούς, περιέγραψαν κύκλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατεσκεύασαν αἰμασίαν· δηλαδὴ περίφραγμα. Μετὰ δὲ ταῦτα, πληροῦντες ἀνδρῶν ἀλληλοδιαδόχως τὸ περίφραγμα τοῦτο, ἐσημείουں ποσάκις ἐπληρώθη καὶ γενομένου τούτου ἑκατὸν καὶ ἑβδομηκοντάκις, ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ὅλον πεζικὸν συνεποσοῦτο εἰς 1,700,000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ παρεκτός τούτων ἦσαν 80,000 ἱππέων, καὶ προσέτι πλῆθος Λιβυκῶν ἀρμάτων καὶ Ἀρχαίων καμήλων, ἀγομένων ὑπὸ 20,000 περίπου ἀνδρῶν. Αὕτη ἦτο ἡ ὑπέρογκος κατὰ ξηρὰν δύναμις τοῦ Πέρσου μονάρχου, ἀνάλογος δὲ καὶ ἡ ναυτικὴ παρασκευὴ, διότι περιελάμβανε πλὴν τῶν προμνημονευθεισῶν 1207 τριήρων, 3000 μικρότερα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ

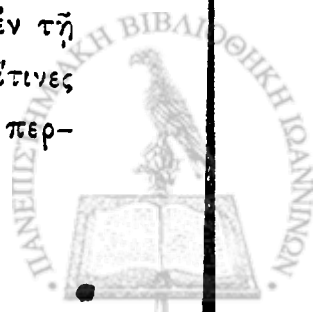

πλοῖα. Τὸ πλήρωμα ἐκάστης τριήρους συνέκειτο ἐκ 200 ναυτῶν καὶ 30 μαχιμῶν ἀνδρῶν ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων πλοίων ἔφερε, κατὰ μέσον ὄρον, λογιζόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὡς οὐχὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀπέχοντα, ἄνδρες 80. Ὡστε, ἐὰν ἤδη συγκεφαλαιώσωμεν ὅλα ταῦτα τὰ διδόμενα, ἕλωμεν εὖρει ὅτι τὸ ὅλον πλῆθος ὅπερ ὁ Ξέρξης συναπῆγαγεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὸ περὶ τὸν Δορίσκον πεδῖον, καὶ εἰς τὸν αὐτόθι αἰγιαλὸν, συνεπροσοῦτο εἰς τὸν καταπληκτικὸν ἀριθμὸν τῶν 2,317,610 ἀνδρῶν. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠεκέσθη· διότι, κατὰ τὴν περαιτέρω αὐτοῦ ὑπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν, ὁ Ξέρξης ἐστρατολόγησε πλοῖα καὶ ἄνδρας ἀπ' ὅλων τῶν ἐθνῶν, διὰ τῆς χώρας τῶν ἰπείων διήλθε, προσλαβὼν οὕτω 120 μὲν τριήρεις φερούσας 24,000 ἀνδρῶν, καὶ 300 χιλιάδας προσέτι πεζικοῦ στρατοῦ ὅθεν ἡ ὄλη αὐτοῦ δύναμις, ὅτε ἐπῆλθεν εἰς Θερμοπύλας ἀνεβιβάσθη εἰς 2,641,610 ἀνδρῶν. Εἰς τούτους δὲ πρέπει, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Ἡροδότου, νὰ προσθέσωμεν τοὺς ἀριστον ἴσον ἀριθμὸν ὑπηρετῶν, δούλων, καπήλων κλπ. παρακολουθούντων τὸν κατὰ ξηρὰν τε καὶ κατὰ θάλασσαν στρατὸν, ὥστε οἱ περὶ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἄνδρες καθ' ἣν στιγμήν ἀπῆντησε τὴν πρώτην ἑλληνικὴν ἀντίστασιν συνεπροσοῦντο ἐν ὅλοις εἰς 5,283,220! Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀναφέρονται ῥητικῶς καὶ εὐκρινῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ὅστις προδήλως μάλιστα ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ὅλον ποσοῦν ἦτο μεγαλύτερον τούτου, διότι φρονεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς θεραπείας δὲν ἐξισοῦτο πρὸς τὸ μάχιμον πλῆθος, ἀλλ' ἦτο μᾶλλον ἀνώτερος. Καὶ ἔπειτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἔτι τὰς οἰνοποιούς γυναῖκας, τὰς πηλλυκὰς, τοὺς εὐνούχους, ὧν οὐδ' ὁ Ἡρόδοτος ἐπιχειρεῖ νὰ ὀρίσῃ τὸ πλῆθος· ἐπὶ πᾶσι δὲ τοὺς βόας, τὰ ὑποζύγια, τοὺς ἰνδικοὺς κύνες, ἅτινα πάντα ἄγνωστον πόσα ἦσαν, ἠύξανον δὲ τὴν καθημερινὴν κατανάλωσιν τοῦ στρατοῦ.

Ὁμολογοῦμεν ἐν τούτοις ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, ἢ ἄλλους τινὰς ὁπωσοῦν πρὸς αὐτοὺς προσεγγίζοντας ἂν καὶ ἄφ' ἑτέρου νομίζομεν ἀδίκους τὰς ἔνεκεν αὐτῶν γενομένης κατὰ τοῦ Ἡροδότου πολλὰς κατηγορίας. Ὁ περὶ τῆς ἱστορίας διακρίνει ἐπὶ τοῦ περικειμένου ὅσον ἐνεστί τὰς εἰδήσεις ὅσας παρ' ἄλλων ἔλαβεν, ἀπὸ τῶν ἰδίῶν εἰκασιῶν. Ὅσα λέγει περὶ τῆς ἐν Δορίσκῳ γενομένης ἐξαριθμήσεως, τὰ ἤκουσε βεβαίως παρ' ἀνθρώπων παρευρεθέντων αὐτόθι. Ὁ ἀναφερόμενος ὑπ' αὐτοῦ ἀριθμὸς τῶν τριήρων φαίνεται μάλιστα κατώτερος τῆς ἀληθείας, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς συγχρόνου μαρτυρίας τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις εἰς ἓν τῶν σωζομένων 7 αὐτοῦ

δραμάτων τὸ ἐπιγραφόμενον «Πέρσαι,» λέγει ῥητῶς ὅτι τὰ ἐν Σαλαμίῃ πολεμήσαντα ἐχθρικά πλοῖα ἦσαν 1207, ἐνῶ μεταξὺ τῆς ἐν Δορίσκῳ ἐξαριθμῆσεως καὶ τῆς ἐν Σαλαμίῃ νυμαχίας, κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, ἀπωλέσθησαν μὲν περὶ τὰ 647 πλοῖα, δὲν προσελήφθησαν δὲ εἰμὴ 125. Ὅθεν δὲν δυνάμεθα νῦν ὑπολάβωμεν ὑπερβολικὸν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων πλήθους τῶν 277,610 ἀνδρῶν. Ἄλλ' οἱ ἀριθμοὶ τῶν μικροτέρων πλοίων, 3000, καὶ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, 1,700,000 εἶναι ὀλιγωτέρας πίστεως ἕξοι. Οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἀρίθμησην ὄχι μόνον δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ ἦναι ἀκριβεῖς, ἀλλὰ μᾶλλον εἶχον πάντα λόγον νὰ παραστήσωσιν ὡς ὑπέρογκον τὸ πλῆθος, διότι τοιοῦτοτρόπως κῦχαρίστουν τὸν τε στρατὸν καὶ αὐτὸν τὸν μονάρχην. Καὶ ὁ ὑπολογισμὸς δὲ τῆς θεραπείας, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου γινόμενος, εἰς ἀριθμὸν ἴσον τοῦ μαχίμου στρατοῦ, εἶναι ἀπαράδεκτος. Παρὰ τοῖς Ἑλλησι τρόποντι πᾶς ὑπλίτης, καθὸ πολίτης ἔγκριτος, συνήθως συνωδεύετο ὑπὸ ἐνὸς ψιλοῦ ἢ ὑπηρέτου, οἱ δὲ Σπαρτιαταὶ ἐνίοτε παρηκολουθοῦντο καὶ ὑπὸ πλειόνων· εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην λ. χ. θέλομιν ἰδεῖ ὅτι οἱ εἰλωτες ἦσαν ἐπτάκις πλειότεροι τῶν Σπαρτιατῶν. Ἄλλὰ παρὰ τοῖς Πέρσαις, οἱ μὲν μεγιστᾶνες καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πολλοὺς καὶ ποικίλους τοὺς ἀκολουθοῦς, οἱ ἐκ τοῦ ὄχλου ὅμως οὐδένα πιθανώτατα εἶχον τοιοῦτον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὁ ἄσιανὸς στρατιώτης εἶναι ὀλιγαρκέστατος καὶ ἀντέχει εἰς στερήσεις τὰς ὑποίας ὁ Εὐρωπαϊὸς νομίζει ἀφορήτους. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἡρόδοτος ἀπορεῖ εὐλόγως πῶς κατωρθώθη νὰ παρασκευασθῶσι προμήθειαι πρὸς διατροφήν τοσούτου ἀνθρώπων πλήθους· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἂν οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα, ἂν δηλαδὴ παρεδεχόμεθα ὅτι ἔπρεπε νὰ διατραφῶσιν ἐπὶ ἕξ μῆνας 6,000,000 περίπου ἄνθρωποι, τὸ πρᾶγμα καταντᾷ ὄχι πλέον ἄπορον, ἀλλ' ἐντελῶς ἀκατάληπτον. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἡρόδοτος, ἀναφέρων τὰς ἐπικουρίας ὅσας ὁ στρατὸς προσέλαβε κατὰ τὴν ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν αὐτοῦ, λησμονεῖ τὰς ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς οὗτος ἀναγκαιῶς ἔπαθε κατὰ τὴν αὐτὴν πορείαν, ἐκ λιποταξιών, νοσημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων αἰτιῶν, ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ὑπολογίσωμεν, ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὑπερόγκους, ἅμα ἀναλογισθῶμεν, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ ὑπῆρξαν παραδείγματα στρατῶν πορευομένων, οἵτινες ἀπώλεσαν καθ' ὁδὸν τὸ ὄγδοον αὐτῶν μέρος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ περ-

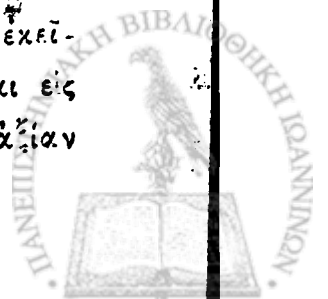
σικός στρατός, διὰ τὸ ἕτακτον καὶ τὸ ἑτερογενές αὐτοῦ, ἦτο δεκτικὸς πολὺ πλείονος ἔτι τοιαύτης ζημίας. Ὅθεν συμπεραίνομεν ὅτι ὁ στρατός ἐκεῖνος ἦτο βεβαίως ἄπειρος, καὶ ἴσως ὁ μέγιστος τῶν ὄσων ποτὲ ἀναφέρει ἡ ἱστορία· τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς ἀχανοῦς τοῦ περσικοῦ κράτους ἐκτάσεως καὶ ἐκ τῶν πολυετῶν πρὸς τὴν ἄθροισιν καὶ συντήρησιν τοῦ στρατοῦ τούτου προπαρσχουμένων· τοιαύτη τις δὲ ἦτο καὶ ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, εἰς τὸν Αἰσχύλον, εἰς ὄλους τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας, ἐντύπωσις ἣν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας κάλλιστα ἐξείκονισε, λέγων, ὅτι Ἑλλησπόντιός τις Ἕλληνα, θεωρῶν τὰ πλήθη ταῦτα διαβαίνοντα τὸν πορθμὸν «ὦ Ζεῦ, ἀνέκραξε, διατὶ λαβὼν σχῆμα ἀνδρὸς Πέρσου, καὶ ὄνομα Ξέρξου ἀντὶ Διός, ἐπεχείρησας νὰ καταστήσῃς ἀνάστατον τὴν Ἑλλάδα, ἄγων ἐπὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐνῶ καὶ ἄνευ τούτων ἠδύνασο εὐκόλως νὰ τὴν καταστρέψῃς;» Ἄλλ' ἐνταύτῳ οὐδένα ἔχομεν τρόπον νὰ ὀρίσωμεν ὅπως οὖν ἀσφαλῶς τὸ ποσὸν τοῦ στρατοῦ τούτου. Ἱστορικοὶ μεταγενέστεροι ἀναφέρουσιν ἀριθμοὺς μικροτέρους τῶν τοῦ Ἡροδότου· ὁ Κτησίας ὁ Κνίδιος, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, 800,000 ἢ 1,000,000· ὁ Αἰλιανός, ὁ γράψας ἐν τῇ τρίτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, 700,000· ὁ δὲ Διόδωρος φαίνεται ἀκολουθῶν ἐν μέρει μὲν τὸν Ἡρόδοτον, ἐν μέρει δὲ ἄλλους μάρτυρας. Ἀλλὰ δυσπιστοῦντες περὶ τούτου πρὸς τὸν σύγχρονον Ἡρόδοτον, πολὺ ὀλιγωτέραν πίστιν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ἡ ἀκριβὴς ἐξαριθμησις τῶν στρατῶν εἶναι πρᾶγμα δυσχερέστατον, τοσοῦτον αἰείποτε οἱ διαμυχόμενοι ἔχουσι συμφέρον ἢ νὰ κρύπτωσιν ἢ νὰ ἐξογκῶσι τοὺς ἀληθεῖς ἀριθμοὺς. Καὶ διὰ νὰ φέρωμεν ἐν μόνον, οἰκεῖον παράδειγμα τῆς περὶ τοῦτο δυσκολίας, λέγομεν ὅτι ὁ Θουκυδίδης, αὐτόπτης ὢν μάρτυς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ γράψῃ ἀκριβῶς ὅποσοι ἦσαν οἱ ἀντιπαραταχθέντες εἰς μίαν τῶν μαχῶν τοῦ πολέμου τούτου, τὴν ἐν Μαντινείᾳ· «τὸ μὲν γὰρ Λακεδαιμονίων πλῆθος, διὰ τῆς πολιτείας τὸ κρυπτὸν, ἠγνοεῖτο, τῶν δ' αὖ, διὰ τὸ ἀνθρώπειον κομπῶδες ἐς τὰ οἰκεῖα πλήθη; ἠπιστεῖτο.» Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ μετὰ τινος πιθανότητος ὁ ἀριθμὸς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ;

Ἐν Δορίσκῳ δὲ, γενομένης τῆς τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξαριθμήσεως, παρετάχθησαν τὰ διάφορα σώματα, καὶ τότε ὁ Ξέρξης διεξήλασεν

ἐπὶ ἄρματος ἐνώπιον ἐκάστου αὐτῶν, ἀπευθύνον ἐρωτήσεις καὶ ἀκούον τὰς ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἔγραφον οἱ παρ' αὐτῶ βασιλικοὶ γραμματεῖς· μετὰ δὲ ταῦτα ἐπέβη εἰς Σιδονίαν τριήρη, ἐφ' ἧς εἶχεν ἐπὶ τούτῳ προπαρασκευασθῆ σκηνὴ χρυσοῦ, καὶ ἔπλευσε παρὰ τὰς πόλεις τοῦ ἀναμφιβόλτου αὐτοῦ στόλου, ὅστις ἦτο ἠγχυροβολημένος, ἐν ὑποστάσει 400 ποδῶν ἀπὸ τῆς παραλίας, εἰς μακρὰν πὰρὰ τὴν παραλίαν ταύτην γρυμμὴν καὶ ὡς ἐπιμάχην παρεσκευασμένος. Τὸ θέαμα τοῦτο ἦτο ἐπιτηδείτατον καὶ παροξύνη, τὴν ἀλαζονείαν αὐτοῦ, ὥστε ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς πεποιθήσεως ταύτης μετεπέμψατο τὸν Δημάρκτον, τὸν ἐξόριστον τῆς Σπάρτης βασιλέα, τὸν συνεκστρατεύοντα μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἐρωτήσῃ αὐτόν, ἂν φρονῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐνδεχόμενον ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην δύναμιν. Ὁ δὲ, ὡς ἱστορεῖ Ἡρόδοτος, ἐβεβαίωσε τὸν μέγαν βασιλέα, ὅτι οἱ μὲν Σπαρτιᾶται ἀναμφιβόλως, πιθανώτατα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Πελοποννήσου Δωριεῖς, θέλουσι μέχρι θανάτου ἀνταγωνισθῆ. ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἦναι τὸ ἐπ' αὐτούς ἐπερχόμενον πλῆθος. Ὁ Ξέρξης ἐγέλασεν ἀκούσας τὴν ἀπόκρισιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν ὠργίσθη κατὰ τοῦ Δημάρκτου, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀπόλυτος κυριαρχία δὲν εἶχεν ἔτι ἐξαχρειώσει τοὺς βασιλεῖς τῆς Περσίας ὅσον βραδύτερον· διότι μετὰ 150 περίπου ἐνιαυτούς ὁ ἔσχατος τῶν μοναρχῶν τούτων, Δαρεῖος ὁ Κοδομανός, ὁμοίαν τινὰ ποιήσας ἐρώτησιν πρὸς ἕτερον ἐξόριστον Ἕλληνα, τὸν Ἀθηναῖον Χαρίδημον, καὶ ἀνάλογον λαβὼν ἀπόκρισιν, ἀντὶ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν εὐγενῆ τοῦ Ξέρξου ἄνοχὴν, παρήγγειλεν ἀμέσως νὰ θανατωθῇ ὁ Χαρίδημος.

Μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ταύτην, ὁ Ξέρξης ἐπανελάβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, διαίρσας τὸν στρατὸν εἰς τρία μεγάλα τμήματα, καὶ κατῆλθε διὰ τριῶν διαφόρων ὁδῶν, παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῶ ὁ στόλος παρέπλεε πὰρὰ τὴν αὐτὴν παραλίαν. Καθ' ὅλας ταύτας τὰς χώρας, αἵτινες τότε ἀπετέλουσαν μέρος τοῦ κράτους αὐτοῦ, καὶ ὅπου εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῆ μεγάλαι τροφῶν ἀποθήκαι, οὐ μόνον οὐδεμίαν λόγου ἀξίαν δυσχέρειαν ἀπήνησεν, ἀλλὰ καὶ ἰκανὰς, ὡς προείπομεν, ἐπικουρίας προσέλαβεν ἀπὸ τῶν καθ' ὁδὸν κειμένων ἔθνων καὶ ἐλληνίδων πόλεων. Τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὰς πόλεις ταύτας ἦτο, ὅτι ἐκάστη ἠναγκάσθη πρὸς τούτοις νὰ διαθρέψῃ ἐπὶ μίαν ἡμέραν ὁλόκληρον τὸν ἀχανῆ ἐκεῖνον στρατὸν, καὶ τὸν βασιλέα μετὰ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ. Αἱ ζῆμια εἰς τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τούτου ὑπέκυψαν δὲν συνίσταντο μόνον εἰς τὴν Ἀσίαν

τῶν τροφίμων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκευῶν, τὰ ὅποια, παρατιθέμενα εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, διηρηπάζοντο ἅπαντα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, ὑπὸ τῶν ἀκολουθῶν αὐτοῦ. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀπορον ὅτι πολλαὶ τῶν πόλεων ἐκείνων ἐντελῶς σχεδὸν τότε κατεστράφησαν. Οἱ Θάσιοι ἐδαπάνησαν διὰ τὴν τοιαύτην φιλοξενίαν, τὴν δεθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῆς ἠπείρου κειμένων πόλεων αὐτῶν εἰς τὴν τοῦ Ξέρξου στρατῶν, τάλαντα 400, ὃ ἔστι 2,400,000 περίπου δραχμῶν. Ὁ δὲ Ἀθηναῖος Μεγακλέων συνεβούλευσε τοὺς συμπολίτας νὰ προσέλθωσιν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ ἱερά αὐτῶν καὶ νὰ εὐχαριστήσωσι τοὺς θεοὺς ὅτι ὁ Ξέρξης ἤρκειτο εἰς μίαν μόνον καθ' ἡμέραν τράπεζαν διότι ἂν ἐπρογευματίζεν, ὅπως ἐγευματίζεν, οἱ Ἀθηναῖοι ἢ ἤθελον ἀναγκασθῆναι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν αὐτῶν, ἢ ἤθελον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην πενίαν.

Τί δ' ἔπραττον ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, ἐνῶ ἡ φοβερὰ ἐκείνη καταγίγισ προσήγγιζεν ἐπὶ μᾶλλον πρὸς τὸν ἱερόν Ὀλυμπον καὶ ἠτοιμάζετο νὰ ἐκραγῆ ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου ἐπὶ τὰς ἰδίως καλουμένας ἑλληνικὰς χώρας; Αἱ εἰδήσεις αἱ περισθεῖσαι εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων κατὰ τὰ μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶν μάχην ἔτη, εἶναι, ὡς μὴ ὠφελῶν, ὅπως οὖν ἀτελεῖς. Ἐκ τῶν δύο βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοῦ Κλεομένους καὶ τοῦ Λεωτυχίδου, ὁ πρῶτος εἶχε τότε ἀποθάνει· οἱ δὲ Αἰγινῆται, τοὺς ὁποίους οὗτος ἠνάγκασε (σελ. 352) νὰ δώσωσιν ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ πείσωσιν οὕτω τῶν πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ἐχθροπραξιῶν, ὠφελούμενοι ἤδη ἐκ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, κατέπεισαν τὴν Σπάρτην νὰ προσκαλέσῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀποδώσωσι τοὺς ὁμήρους. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεποιήθησαν τὴν ἀπόδοσιν, ἐπανελήθη ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Αἰγινητῶν πόλεμος, ὅστις, εἰ καὶ ἄτοπος κατὰ τὰ ἄλλα, ἔσχεν ὅμως τοῦλάχιστον τὸ καλόν, ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων δύναμιν. Ὁ Ἡρόδοτος μάλιστα λέγει ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα, ἀναγκάσας θαλασσίους γενέσθαι Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ἀπόφανσις αὕτη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας φαίνεται ὑπερβολικὴ· ὁ αἰγινητικὸς πόλεμος δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀδιάφορος εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἀληθῶς ὁμως ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα ὁ ἀνὴρ ὅστις διέκρινε παρασκευαζόμενον κίνδυνον ἄλλον πολὺ φοβερώτερον· ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Τῶντι ὁ μὲν Μιλτιάδης εἶχεν ἀποθάνει· ὁ δὲ κυριώτατος αὐτοῦ κατήγορος, ὁ Ξάνθιππος, δὲν προκύπτει αὖθις εἰς μέσον εἰμὴ μετὰ τινα ἔτη, ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν ὥστε ἐν τῷ παρόντι δὲν βλέπομεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰμὴ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Θεμιστοκλέα. Ὁ Ἀριστείδης προεχειρίσθη ἄρχων ἐν ἔτει 489 καὶ ἐτιμῆθη ἐξαιρέτως διὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἐκτίησατο καὶ οὐκ ὀλίγους ἐχθροὺς, τοὺς πλείστους δηλαδὴ ἐξ ἐκείνων ὅσους ἠναγκάσθη νὰ καταδικάσῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι συνετάχθησαν φυσικῶς τῷ λόγῳ μετὰ τοῦ φιλάρχου Θεμιστοκλέους, ἐξ οὗ δεινὴ προήλθε μετοξύ τῶν δύο ἀντιπάλων ἔρις. Ἀλλ' ἡ ἔρις αὕτη, καθὼς συμβαίνει μεταξύ τῶν ἀληθῶς μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν, δὲν ἐπήγαγεν ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν ἤθελε νὰ προτιμηθῆ τοῦ ἄλλου περὶ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων· ἐπήγαξε πρὸς τούτοις καὶ κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι οἱ δύο ἀντίπαλοι εἶχον ὅλως ἀντιθέτους κυβερνητικὰς δοξασίας. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔφρόνει ὅτι ἡ πόλις πρέπει νὰ μεταχειρισθῆ ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους πρὸς συγκρότησιν ἀξιολόγου ναυτικῆς δυνάμεως, ὁ δ' Ἀριστείδης ἐξεναντίας ἐπέθετο ὅτι ὀφείλει νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐρειδομένη, ὡς πρότερον, κυρίως ἐπὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ αὐτῆς στρατοῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπελάμβανε τὴν αὕξησιν τῆς ναυτικῆς παρασκευῆς ἀπαραίτητον ὄχι μόνον ἐνεκὰ τοῦ ἀνά χειρας αἰγινήτικοῦ πολέμου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι κατ' ἀρχὰς προέβλεπε καὶ μετ' ὀλίγον ἐβεβαιώθη διὰ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐρχομένων εἰδήσεων, ὅτι ὁ μονάρχης τῆς Ἀσίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῆ τὴν ἐν Μαραθῶνι ἡτταν καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρήσει νὰ ἐκδικηθῆ διὰ μεγκλητέρας τινὸς ἐπιδρομῆς. Ὁ δ' Ἀριστείδης δὲν ἤρνεϊτο βεβαίως τὸν ἐπικρεμῆμενον νέον κίνδυνον, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι εἰς ἀποτροπὴν αὐτοῦ θέλουσιν ἀρκέσει οἱ ὀπλίται τῶν Ἀθηνῶν, οἱ πρὸ μικροῦ ἀποκρούσαντες τὴν πρώτην ἐπιδρομὴν. Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀριστείδης ἠπατάτο, διότι πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς ἐρχόμεναι ἀγγελίαι ἔλεγον τὸν παρασκευαζόμενον στρατὸν τοσοῦτον, ὥστε τὸ πιθανώτερον ἦτο ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν μικρῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν, διηρημένων μάλιστα καὶ μὴ προθύμων ὅλων νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα, δὲν θέλουσιν εἰσπορέσει νὰ ἀθέξωσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν φοβερὴν ἐκείνην τῶν πολεμίων ὑπεροχὴν. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο ἐλπίς νὰ ὑπερισχύσωσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν διότι κατὰ θάλασσαν ἡ ὑπεροχὴ τῶν πολεμίων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦναι τοσοῦτω μεγάλη ὅσῳ κατὰ ξηρὰν· καὶ διότι ἡ πεῖ-

ρα τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀποδείξει ὅτι στόλος ἑλληνικός, καλῶς ὀδηγούμενος, ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ διπλασίου περσικοῦ στόλου· ἀπαξ δὲ τούτου κητατροπωθέντος, ἡ τύχη τοῦ πολέμου ἀπερατίζετο, διότι ἤθελε κρητὴ ἢ βάσις τοῦ ἡττειρωτικοῦ τῶν πολεμίων στρατοῦ, ὃ ἐστὶν οὗτος· ἤθελεν ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τῆς Ἀσίας. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους διέκρινεν ἀπάσας ταύτας τὰς περιπετείας τοῦ ἀδήλου μέλλοντος. ἐνῶ τὸ ὀλιγώτερον εὐρὺ καὶ ὀξύ, καὶ τολμηρὸν τοῦ Ἀριστείδου πνεῦμα δὲν ἀπεδέχετο προθύμως τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνους, τοὺς ἐρειδομένους ἐπὶ ἀσαφῶν διδομένων, καὶ ἐπέμενε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὴν πρόχειρον διδασκαλίαν ἣτις ἐξήγετο ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅσῳ ἐβλεπεν ὅτι ἢ εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ὀλοσχερῆς τροπὴ τῆς πόλεως ἐμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς διαθέσεις τῶν Ἀθηναίων, μεταβολὴν τινα ὅλως ἀλλοτρίαν τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου.

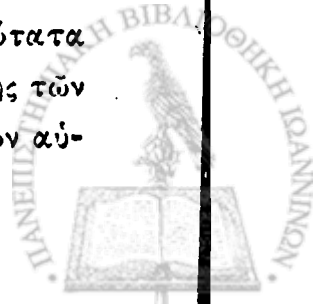
Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀριστείδης εἶχεν ἴσως δίκαιον· ὁ ναυτικὸς βίος ὑπὲρ πάντα ἄλλον καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ὄχι μόνον τολμηρίαν καὶ ριψοκίνδυνον, ἀλλὰ καὶ φίλον πάσης καινοτομίας, ἐνῶ ὁ ἐνδημὸς βίος, δηλαδὴ ὁ διαγόμενος ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ καὶ πατρίδι, εἶναι συντελεστικώτατος εἰς τὴν διατήρησιν τῶν πατριῶν ἠέτων καὶ ἐθιμῶν, τῆς πατρίου διαίτης καὶ πολιτείας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπιδίδωνται, ὡς ἔμποροι, εἰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις, διὸ ἕκτοτε εἶχεν ἀρχίσει νὰ τροπολογῆται μέχρι τινὸς ὁ προηγούμενος στάσιμος αὐτῶν χαρακτήρ. Ἀλλὰ μέχρι τῶν μηδικῶν χρόνων οἱ τὸν ναυτικὸν βίον ἐπαγγελλόμενοι ἦσαν πάντοτε ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς, οἵτινες, μένοντες ἐν τῇ χώρᾳ, διῆγον ὡς γεωργοὶ καὶ ἄλλα ἔμμονα ἔργα μετεργχόμενοι. Ἦδη δὲ, ἐπειδὴ ὁ λόγος ἦτο νὰ κατασκευασθῆ μεγάλη πολεμικὴ ναυτικὴ δύναμις, προέκειτο ἅπασα οὕτως εἰπεῖν ἢ πόλις νὰ ἐπιβιθασθῆ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ αὐτοὶ οἱ ὀπλιῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι ὅσοι πρότερον ἐξηκολούθουν διατρίβοντες εἰς τὰ ἴδια, καὶ τηροῦντες ἀναλλοίωτον τὴν πατροπαράδοτον διαίταν καὶ πολιτείαν. Προέκειτο, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἐπέλθῃ ριζικὴ κοινωνικὴ μεταβολή, τὴν ὑποίαν οὔτε ὁ Ἀριστείδης, οὔτε ἄλλοι πολῖται συνετοὶ Ἀθηναῖοι ἀπεδέχοντο. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν φίλοι τοῦ Κλεισθένειου πολιτεύματος, ἦτοι τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ δὲν ἤθελον νὰ ἐπιφέρωσι συγχρόνως τὴν ἀνατροπὴν ἅπαντος τοῦ πατροπαράδοτου τῆς πόλεως βίου. Καὶ ἂν αἱ ἐξωτερικαὶ περι-

στάσεις ἦσαν ὁμαλὰ, ἂν δὲν ἐπεκρέματο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς κίνδυνος, ἢ περὶ τὸν Ἀριστείδην μερὶς ἤθελεν ἔχει καθ' ὀλοκληρίαν δίκαιον· διότι οὐδὲν τῶντι ὑπάρχει ἐπιστραφέστερον τῶν τοιούτων ῥιζικῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν. Ἄλλ' ὁ ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἦτο ἐπικείμενος· ἀλλ' ἡ πόλις δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῆ εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· οἱ περὶ τὸν Θεμιστοκλέα λοιπὸν προέτειναν εἰς μέσον οὐ μόνον ὅ,τι ἐμελλε νὰ ἀναβιβάσῃ μετ' οὐ πολὺ τὰς Ἀθήνας εἰς ὑπατον βαθμὸν δόξης καὶ δυνάμεως, ἀλλ' ὅ,τι καὶ μόνον ἠδύνατο πρὸ πάντων νὰ σώσῃ αὐτάς τε καὶ τὴν Ἑλλάδα ὅλην ἀπὸ τῆς δουλείας. Ὅθεν ἡ γνώμη τοῦ Θεμιστοκλέους ἦτο μεγαλεπήβολος ἐν ταῦτῳ καὶ σωτήριος· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῆς μεγαλοφυΐας χαρακτηριστικόν, δι' οὗ αὕτη διακρίνεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τῆς ἀτόλμου συνέσεως, ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου τόλμης μόνη ἢ μεγαλοφυΐα τολμᾷ συνετῶς, καὶ διὰ τοῦτο μόνη αὐτὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιτυγχάνει.

Ἡ ἔρις αὕτη μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου διήρκεσεν ἐπὶ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη, καὶ ἐπὶ τέλος τόσοσιν παρωξύνθη ὥστε τότε λέγεται ὁ Ἀριστείδης εἰπὼν, ὅτι δὲν θέλει ἐπέλθῃ σωτηρία εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα εἰμὴ ἂν ἐμβάλωσιν αὐτόν τε καὶ τὸν Θεμιστοκλέα εἰς τὸ βάραθρον. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐγένετο· ἀλλὰ πρῶτον ἤδη, ὡς φαίνεται, ἐφηρημόσθη ἢ περίφημος περὶ ὀστρακισμοῦ θεσμοθεσία (σελ. 289). Ἐκάτερος τῶν ἀντιπάλων ἐζήτησε ν' ἀπαλλαγῆ τοῦ ἑτέρου διὰ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ· ὑπερίσχυσε δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἐξωστρακίσθη ὁ Ἀριστείδης.

Ὁ Θεμιστοκλῆς, μείνας οὕτω μόνος κύριος τῶν πραγμάτων, ἐπεχείρησεν ἀκωλύτως καὶ δραστηρῶς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ καὶ κατώρθωσε μέχρι τινὸς νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον, ὠφεληθεὶς ἐπιτηδειότατα ἐκ δύο περιστάσεων. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀναβολὴ τῆς μεγάλης περσικῆς ἐκστρατείας, ἢ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Αἰγύπτου, τοῦ θανάτου τοῦ Δαρείου καὶ τῶν πρώτων δισταγμῶν τοῦ Ξέρξου. Ἄν ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη δὲν ἀνεβάλλετο ἕνεκα τῶν περιστατικῶν τούτων καὶ ἐγένετο περὶ τὸ 487 ἢ 486 ἔτος, οἱ ἐχθροὶ ἤθελον εὖρει τὰς Ἀθήνας ἄνευ ἰκανοῦ στόλου καὶ πρὸς τούτοις στασιαζούσας διὰ τὴν μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου ἔριν, ὥστε πιθανώτατα ἤθελον νικήσει. Ἐνεκα δὲ τῆς ἀναβολῆς, ἔλαβεν ὁ νέος κυβερνήτης τῶν Ἀθηναίων πενταετῆ προθεσμίαν πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν παρασκευῶν αὐ-

τοῦ. Ἄλλ' ὁ καιρὸς μόνος δὲν ἤρκει εἰς κατασκευὴν πλείων, ἐχρειάζοντο καὶ χρήματα. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ὑπάρχη εἰς τὸ δημόσιον τῶν Ἀθηναίων ταμεῖον ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, πρσερχόμενον ἀπὸ τῶν ἀργυρῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου. Τὰ μεταλλεῖα ταῦτα τῶν ὀπίσθων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπανελήφθη ἢ κατεργασία, εἰ καὶ ὑπὸ ἄλλους ὄρους, κεῖνται οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Σουνίου, καὶ ἰδίως εἰς τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην ἐντὸς τοῦ Αἰγείου πελάγους, μεταξύ τοῦ Θορικοῦ, τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ Ἀναφλύστου, ἧτοι τῆς σήμερον λεγομένης Ἀναβύσου. Ἐπὶ Στράβωνος ἤδη, ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἶχον ἐξαντληθῆ ἢ τοῦλάχιστον ἐγκαταλειφθῆ ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον οἱ μεταβαίνοντες εἰς Σούνιον διὰ ξηρᾶς ἵνα θαυμάσωσι τὰ αὐτόθι σωζόμενα λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, βλέπουσι, καθόσον πλησιάζουσι πρὸς τὴν πολυθρύλητον ἄκραν, ἐπὶ τῶν προκειμένων λόφων, τὰ μέλανα ἴχνη τῆς ἀρχαίας τῶν μεταλλουργῶν καμινείας. Πότε δὲ ἤρχισαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἐργάζωνται τὰ μεταλλεῖα ταῦτα, ἄδηλον βεβῆκον εἶναι ὅτι ἢ κυβέρνησις τῶν Ἀθηναίων ἐσυνήθιζε νὰ ἐκποιῆ, ἢ νὰ ἐκμισθοῖ πολυετῶς, διάφορα τμήματα τῆς προσοδοφόρου ἐκείνης χώρας εἰς κατ' ἰδίαν ἀνθρώπους ἢ εἰς ἐταιρείας, λαμβάνουσα παρ' αὐτῶν εἴτε χρηματικὸν τι ποσὸν ἐφ' ἧμας πληρωνόμενον, εἴτε ἐτησίαν εἰσφορὰν ἴσην πρὸς τὸ εἰκοστὸν τέταρτον τῆς ἀκαθαρίστου προσόδου. Ἐντεῦθεν ἐσηματίσθη τὸ ἀποταμίευμα περὶ οὗ πρὸ μικροῦ ἐγένετο λόγος καὶ τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ διανείμωσι μεταξύ των, λαμβάνοντες ἕκαστος ἀνὰ δέκα δραχμάς, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως· ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ κατασκευάσωσι μὲν ὅσον ἔνεστι πλείωτερα πολεμικὰ πλοῖα, νὰ μεταφέρωσι δὲ τὸν ναύσταθμον ἐκ Φαλήρου, λιμένος μὴ ἀσφαλοῦς, εἰς τὸν πολὺ ἀσφαλέστερον, εἰ καὶ πλειότερόν τι ἀπέχοντα τῆς πόλεως, Πειραιᾶ, ὅστις ἠδύνατο καὶ νὰ ὀχυρωθῆ εὐκολώτερον. Καὶ εἶχον τῶντι κατασκευασθῆ 200 πριήρεις καὶ γυμνασθῆ εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν ἱκανοὶ Ἀθηναῖοι, εἶχε δὲ ἀρχίσει ἢ ὀχύρωσις τοῦ νέου ναυστάθμου, ὅτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 481 ἔτους, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κήρυκες τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν διαφόρων πόλεων γῆν καὶ ὕδωρ. Εἶπομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι οὔτε εἰς τὰς Ἀθήνας, οὔτε εἰς τὴν Σπάρτην ἐπέμφθησαν κήρυκες· ὅθεν αἱ δύο αὐταὶ πόλεις, πειθόμεναι εὐλόγως ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὰς κυρίως ἀπειλεῖ, ἔσπευσαν νὰ συμβουλευθῶσι μὲν τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, νὰ συνεννοή-

θῶσι δὲ ἵνα συγκαλέσωσιν εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμὸν πανελληνιον σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι κοινὴν κατὰ τῆς ἐπικειμένης ἐπιδρομῆς ἀντίστασιν.

Ἡ κοινὴ αὕτη σύνοδος εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιωματικωτέρων γεγονότων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐλληνισμοῦ ἀπόπειρα ὁλοσχεροῦς τοῦ ἔθνους ἐνώσεως. Εἰς τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον δὲν συνῆλθον μὲν ὅλοι οἱ κληθέντες, ὁ δὲ σκοπὸς τῆς κοινῆς σωτηρίας δι' ὃν συνεκαλοῦντο ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους ὄχι διὰ τῆς συμπράξεως ὅλων τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς προσκαίρου ἐνώσεως τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγαλοφροσύνης τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως. Οὐδὲν ἦττον ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι παρὰ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων, τῆς κυρίως Ἑλλάδος τούλχιςτον, ἐπεκράτησεν αἰσθημὰ τι πολιτικῆς ἐνότητος, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι συνεκάλεσαν τὴν κοινὴν ἐκείνην σύνοδον «φρονήσαντες εἴκως ἔν τε γένοιτο τὸ ἐλληνικόν, καὶ εἰ συγκύψαντες τωῦτό πρήσσοιεν πάντες, ὡς δεινῶν ἐπιόντων ὁμοίως πᾶσι Ἕλλησι.»

Ὅπως δὴποτε ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ καταπαύσῃ τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐλληνικῶν πόλεων ὑφισταμένας ἔριδας καὶ ἐξαιρέτως τὸν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Αἰγίνης δεινὸν πόλεμον, ἡ δὲ Αἶγινα ἀνεδείχθη πρόθυμος εἰς τὴν συνδιαλλαγὴν ταύτην καὶ ἀπηλλαγῆ ἰσχυρῶς πᾶσης περὶ μηδισμοῦ ὑπονοίας. Ἐνταύτῳ ἡ σύνοδος ἐξάπεστειλεν ἀγγέλους πρὸς ὅλας τὰς πόλεις ὅσαι ἐνομίζοντο ἢ διατεθειμέναι νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων ἢ ἀδιάφοροι πρὸς τὸν ἀγῶνα, ἰδίως εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνας, ἐξάπεστειλε δὲ καὶ κατασκόπους εἰς Σαρδεῖς ἵνα γνωρίσωσι τὰς παρασκευὰς καὶ τὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Οἱ κατάσκοποι οὗτοι, ἀνακαλυφθέντες, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, ἀλλὰ κατὰ ζήτην διαταγὴν τοῦ Ξέρξου ἀπελύθησαν, ὀρθῶς ἀναλογισαμένου, ὅτι, ἂν ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια ἀνακηρύξωσι τὸ μέγεθος τοῦ στρατοῦ ὃν εἶδον ἠθροισμένον, θέλουσιν αὐξήσῃ τὸν ἤδη ἐπικρατοῦντα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τρόμον. Ὁ τρόμος οὗτος ἦτο τρώοντι μέγας, καὶ αὐτὸ τὸ ἀνώτατον τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἱερὸν ἔδωκεν ἀπέλπιδα εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπάντησιν, ὅτε οὗτοι ἐζήτησαν, ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, τὴν συμβουλήν αὐτοῦ. Διότι μόλις οἱ θεοπρόποι αὐτῶν, ὡς ὠνομάζοντο οἱ εἰς τὰ χρηστήρια

πεμπόμενοι πρεσβευταί, προσενεγκόντες τὴν εἰθισμένην θυσίαν καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸ ἄδυτον, παρεστάθησαν ἐνώπιον τῆς Πυθίας Ἀριστονίκης, καὶ, « τί κάθησθε, » ἀνέκραξεν αὕτη ἐν τῷ ἄμυ, « τί κάθησθε. ταλαίπωροι; φύγετε εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, καταλιπόντες τὰς οἰκίας ὑμῶν καὶ τὴν ἄκρην τῆς τροχουίδους ὑμῶν πόλεως. Ὁ ἐξ Ἀσίας ἐπερχόμενος Ἄρης θέλει καταστρέψει τὰ πάντα· καὶ οὐ μόνον τὰ ὑμέτερα τείχη, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα θέλουσιν ἀπολεσθῆ, καὶ πολλοὶ ἀθανάτων ναοὶ θέλουσιν εἰς τὸ πῦρ παραδοθῆ. Ἀπέλθετε λοιπὸν ἐκ τοῦ ἀδύτου, βυθίζοντες εἰς θλίψιν τὰς ψυχὰς ὑμῶν.» Ἀπάντησις αὕτη φοβερά, καὶ οἷα σπανίως ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν χειλέων τῆς προφήτιδος. Οἱ δὲ θεοπρόποι ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι· καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ κομίσωσιν εἰς Ἀθήνας χρησμὸν τοιοῦτον, ὅτε Τίμων ὁ Ἀνδροβούλου, εἰς τῶν ἐν Δελφοῖς ἐγκρίτων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἴσχυον παρὰ τῆς ἱερείας, συνεβούλευσε τοὺς θεοπρόπους, λαβόντες ἱκετηρίας, νὰ προσέλθωσι πάλιν εἰς τὸ χρηστήριον ὡς ἰκέται. Πείθονται εἰς τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἐμψανισθέντες τὸ δεύτερον λέγουσιν « ὦ ἄναξ, χρῆσον ἡμῖν ἄμεινόν τι περὶ τῆς πατρίδος, αἰδεσθεὶς τὰς ἱκετηρίας τὰςδε τὰς τοι ἤκομεν φέροντες· ἢ οὐ τοι ἄπιμεν ἐκ τοῦ ἀδύτου, ἀλλ' αὐτοῦ τῆδε μενέομεν, ἔστ' ἂν καὶ τελευτήσωμεν.» Εἰς ὃ ἡ πρόμαντις ἀπήντησε· « Δὲν δύναται ἡ Ἀθηναῖα νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν Ὀλύμπιον Δία, εἰ καὶ καθικετεύουσα αὐτὸν διὰ πολλῶν λόγων καὶ πολλῆς συνέσεως. Τοῦτο δὲ μόνον δύναμαι νὰ σᾶς βεβαιώσω, ὅτι καὶ ἂν ἅπαντα ἤθελον ἀλωθῆ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Κέκροπος, ἠὲ δόκησεν ὁμοῦς ὁ Ζεὺς, χαριζόμενος εἰς τὴν Ἀθηναῖαν, ὥστε τὸ ξύλινον τεῖχος νὰ μείνῃ μόνον ἀπόρητον, ἵνα διασώσῃ ὑμᾶς τε καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. Μὴ περιμένετε λοιπὸν τὰς προσβολὰς τοῦ ἵππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ, ἀλλ' ὑποχωρήσατε, στρέψαντες τὰ νῶτα· ἄλλοτε ποτε θέλετε ἀντιπαραταχθῆ. » Καὶ ἐτελείωνεν ὁ χρησμὸς διὰ τῶν ἐξῆς δύο στίχων·

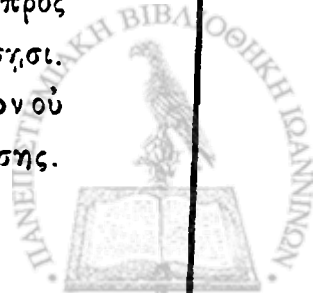
ὦ θεῖη Σαλαμῖς, ἀπολεῖς δὲ σὺ τέκνα γυναικῶν,
ἧπου σκιδναμένης Δημήτερος ἢ συνιούσης,

ἢ δηλαδὴ ἐν καιρῷ τοῦ σπορητοῦ, ἢ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόκρισις ἦτο βεβαίως ὀπωροῦν ἠπιωτέρα τῆς πρώτης, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἀσαφής. Ὅθεν ὅτε ἀπηγγέλθη εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, προέκυψαν ποικίλαι ἐρμηνεῖαι. Καὶ ἐπεκράτησε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ γνώμη ὅτι διὰ τοῦ ξυλίνου τεύχους ὁ θεὸς ἐννοεῖ τὸν στόλον

τῆς πόλεως, ἀλλ' εἰς τοὺς πλειοτέρους καὶ ἐμπειροτέρους τῶν ἐρμηνευ-
τῶν ἐφαίνοντο ἀπαίσιοι οἱ τελευταῖοι τοῦ χρησμοῦ λόγοι, καθ' οὓς ἡ
Σαλαμίς ἐμελλε νὰ καταστρέψῃ τέκνα γυναικῶν, ὥστε παρ' ὀλίγων νὰ
ὑπερισχύσῃ ἡ γνώμη, ὅτι ἐλπίς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἔάν, διὰ
τοῦ στόλου αὐτῶν, ἤθελον ἀποδημήσει εἰς οἰανδὴποτε ξένην γῆν. Ἡ
τύχη τῶν Ἀθηναίων, ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, ἥτις ἄνευ τῶν Ἀθη-
ναίων ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ, ἐκ τριχὸς ἤδη ἐκρέματο, ὅτε ἀναστάς ὁ
Θεμιστοκλῆς, ὁ μέγας τοῦ στόλου δημιουργὸς, ὁ ἀτρόμητος καὶ ἄπται-
στος τοῦ μέλλοντος κριτής, ἰσχυρίσθη, ὅτι ἂν ὁ θεὸς ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ
ὅτι ἐν Σαλαμῖνι προέκειτο οἱ Ἕλληνες νὰ πάθωσι μεγάλην συμφορὰν,
ἤθελε βεβαίως προσθέσει εἰς τὸ ὄνομα τῆς νήσου ἐπιθετὸν τι ἐμφαντικὸν
τοῦ δυστυχήματος, λέγων ἐπὶ παραδείγματος « ὦ σχετλίη Σαλαμίς »
ἦτοι ὀλεθρία, ἀπαισία καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐνῶ λέγων α ὦ θείη Σαλαμίς »
καταδεικνύει ὅτι εἰ μέλλοντες νὰ φθαρῶσιν αὐτόθι δὲν ἦσαν οἱ Ἕλλη-
νες, ἀλλ' οἱ πολέμιοι τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὑπερίσχυσεν ἡ ἐρμηνεία αὕτη,
καὶ ἀπεφάσισαν τότε οἱ Ἀθηναῖοι νὰ θυσιάσωσι μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν,
καὶ τὴν χώραν, νὰ ἐπιβῶσι δὲ εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ὅχι ὅμως ἵνα ἀπο-
δημήσωσιν, ἀλλ' ἵνα ἐκθύμως κατὰ θάλασσαν ἀγωνισθῶσι, σωτῆρες οὕτω
γινόμενοι τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης. Ἡ περὶ τούτου κοινὴ τῶν Ἑλλήνων
πεποιθήσις ἐκδηλοῦται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. « Ἐνθαῦτα ἀναγ-
καίη ἐξέργομαι, λέγει ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, γνώμην ἀποδέξασθαι ἐπι-
φθονον μὲν πρὸς τῶν πλεόνων ἀνθρώπων, ὅμως δὲ, τῇ γ' ἐμοὶ φαίνεται
εἶναι ἀληθές, οὐκ ἐπισχῆσω. Εἰ Ἀθηναῖοι, καταρρωδήσαντες τὸν ἐπιόντα
κίνδυνον, ἐξέλιπον τὴν σφετέρην, ἢ καὶ μὴ ἐκλιπόντες, ἀλλὰ μείναντες
ἔδωσαν σφέας αὐτοὺς Ξέρξῃ, κατὰ τὴν θάλασσαν οὐδαμῶς ἂν ἐπειρῶντο
ἀντιεῦμενοι βασιλείῃ. Εἰ τοίνυν κατὰ τὴν θάλασσαν μηδεὶς ἠντιοῦτο
Ξέρξῃ, κατὰ γε ἂν τὴν ἠπειρον τοιαῦδε ἐγίνετο. Εἰ καὶ πολλοὶ τειχέων
κιθῶνες (περίβολοι) ἦσαν ἐληλαμένοι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ Πελοποννησίου·
προδοθέντες ἂν Λακεδαιμόνιοι ὑπὸ τῶν συμμάχων, οὐκ ἐκόντων, ἀλλ'
ὑπ' ἀναγκαιῆς, κατὰ πόλιν ἀλισκομένων ὑπὸ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ τοῦ
βαρβάρου, ἐμουνώθησαν, μουνωθέντες δὲ ἂν καὶ ἀποδεξάμενοι ἔργα
μεγάλα ἀπέθανον γενναίως· ἢ ταῦτα ἂν ἔπαθον, ἢ πρὸ τοῦ ὀρέοντες
ἂν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μηδίζοντας, ὁμολογίῃ ἂν ἐχρήσαντο πρὸς
Ξέρξεα. Καὶ οὕτω ἂν ἐπ' ἀμφοτέρω ἡ Ἑλλὰς ἐγίνετο ὑπὸ Πέρσης. Ἡ
τὴν γὰρ ὠφέλειαν τὴν τῶν τειχέων τῶν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐληλαμένων οὐ
δύναμαι πυθέσθαι ἥτις ἂν ἦν βασιλέος ἐπικρατέοντος τῆς θαλάσσης.

Νῦν δὲ Ἀθηναῖοι, ἂν τις λέγων σωτήρας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος, οὐκ ἂν ἀμαρτάνοι τῷ θεῷ· οὗτοι γὰρ ἐπὶ ὀκότερα τῶν πρηγμάτων ἐτρέποντο, ταῦτα βέβηκεν ἔμελλε. Ἐλόμενοι δὲ τὴν Ἑλλάδα περιεῖναι ἐλευθέρην, τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν πᾶν τὸ λοιπὸν, ὅσον μὴ ἐμήδισε, αὐτοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐπεγείραντες καὶ βασιλέα μετὰ γε θεοῦ ἀνωσάμενοι. Οὐδέ σφεας χρηστήρια φοβερὰ ἐλθόντα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐς δεῖμα βαλόντα, ἐπεισε ἐκλιπεῖν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καταμείναντες ἀνέσχοντο τὸν ἐπιόντα ἐπὶ τὴν χώραν δέξασθαι.»

Καὶ δὲν ἐθυσίασαν μόνον τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν ἐρριψοκινδύνευσαν μόνον τὸν στόλον ὅστις ἦτο ἤδη ἡ μόνη περιουσία αὐτῶν καὶ ἡ μόνη ἐλπίς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέραν θυσίαν χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας καθυπέβαλον ἑαυτούς. Ἄμα συναχθέντων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμὸν, ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ μία τις πόλις πρόεδρος καὶ ἡγεμὼν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος· καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κατὰ ξηρὰν δύναμιν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Σπάρτην· δὲν ὑπερεῖχεν ὅμως αὕτη, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ κατὰ θάλασσαν, διότι δὲν παρέσχεν εἰμὴ 16 πλοῖα καὶ εἶχεν ὀλίγην, μᾶλλον δὲ οὐδεμίαν περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν δεξιότητα, ἐνῶ αἱ Ἀθηναῖαι ἔδωκαν τὰ δύο τρίτα τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως, ἐνταύτῳ δὲ καὶ τοὺς ἀρίστους ναυβάτας. Τοῦτου ἕνεκεν ἐγένετο κατ' ἀρχὰς λόγος νὰ ἄρξωσιν αἱ μὲν Ἀθηναῖαι κατὰ θάλασσαν, ἡ δὲ Σπάρτη κατὰ ξηρὰν. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, παρατηρήσαντες ὅτι οἱ πλείστοι τῶν συμμάχων δυσαρέστως ἤκουσαν τὴν γνώμην ταύτην, μὴ περθόμενοι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς Σπαρτιάτην ἄνδρα, παρητήθησαν ἀμέσως χάριν τῆς κοινῆς ὁμονείας πάσης περὶ ἀρχηγίας ἡξιώσεως, ἡ δ' εὐγενὴς αὕτη παραίτησις δικικώματος εὐλογωτάτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἡξιομνημόνευτος ὅσῳ τὸ φιλόπρωτον ἦτο εἰς τῶν κυριωτάτων χαρακτηριστῶν τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἅμα μὲν πολλῶν μεγαλουργημάτων, ἅμα δὲ συμφορῶν πολλῶν πρόξενον γενόμενον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ θυσίαι καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν ἀπραίτητοι διὰ νὰ σωθῇ τότε ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης, διότι κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων ὀλίγαι ὑπήκουσαν εἰς τὴν περὶ τῆς κοινῆς ἀμύνης πρόσκλησιν τῆς ἐν Κόρινθῳ συνόδου. Αἱ πλείσται τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου πολιτειῶν ἐκ πρώτης μὲν ἀφετηρίας ἦσαν ἢ διατεθειμέναι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς

πολεμίους, οἷον αἱ Θῆβαι καὶ οἱ πλείοτεροι τῶν Βοιωτῶν, ἢ τοῦλάχιστον νωθρόταται πρὸς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, μετ' ὀλίγον δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔδωκαν γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν βασιλέα.

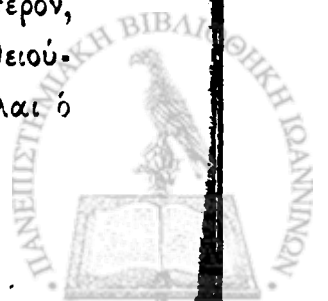
Ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου, τὸ Ἄργος, ἂν δὲν ἐμῆδιζεν, ἠπράκτει ὁμῶς, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ κοινωνήσῃ πανελληνίου τινὸς ἐπιχειρήσεως εἰμὴ ὡς τῶν ὄλων ἡγεμῶν. Οἱ Κρηῖτες ἀπέσχον τοῦ ἀγῶνος, προτείνοντες ἀποτρεπτικόν τινα τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου χρησμόν. Οἱ Κερκυραῖοι ὑπέσχοντο συνδρομὴν, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησαν τὸν λόγον. Ὁ ἰσχυρὸς τῶν Συρακουσίων δεσπότης Γέλων, περὶ οὗ πλείοτέρᾳ τινα θέλομεν εἰπεῖ κατωτέρω, οὐδεμίαν ἐπεμψε κατὰ τοῦ Ξέρξου ἐπικουρίαν, καὶ οὐδ' ἂν ἤθελὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἐν ᾧ καιρῷ ὁ τῶν Περσῶν μονάρχης κατέκλυζε τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα διὰ τῆς ἀπειραρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς. οἱ Καρχηδόνιοι ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς αὐτὸν, ἐπεχείρησαν φοβεράν κατὰ τῆς Σικελίας ἐπιδρομὴν. Τελευταῖον, ἂν καὶ ὁ μέγας θεσσαλικὸς οἶκος τῶν Ἀλευαδῶν συνέπραττε μετὰ τοῦ Ξέρξου, οἱ πλεῖστοι τῶν Θεσσαλῶν ἀνεδείχθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς πρόθυμοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὸν ἐχθρὸν διὸ ἀπεστάλη εἰς αὐτοὺς ἐπικουρία 10000 ὀπλιτῶν ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Εὐαίνετον καὶ τὸν Ἀθηναῖον Θεμιστοκλέα, ἧτις, προσλαβοῦσα καὶ τὸ θεσσαλικὸν ἱππικόν, κατέλαβε τὰ Τέμπη, δι' ὧν καὶ μόνων ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο νὰ ἐμβάλλῃ ἀπὸ τῆς κάτω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἄλλ' ὅτε ἔφθασαν αὐτόθι οἱ Ἕλληνες ἀφ' ἑνὸς μὲν παρετήρησαν, ὅτι ὁ ἰσχυρὸς τοῦ Ξέρξου στόλος ἠδύνατο ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη δίοδος φέρουσα ἀπὸ τῆς ἄνω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ τῶν δυτικώτερον τοῦ Ὀλύμπου ὄρειων πυλῶν. Ὅθεν ἐνόμιζαν ἐπισφαλές νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ Τέμπη, καὶ ἐγκαταλιπόντες αὐτὰ, ἐπανῆλθον εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμὸν, ὅτε περίπου ὁ περσικὸς στρατὸς διέβαινε τὸν Ἑλλήσποντον. Ἀμα δ' ὑπεχώρησεν ἡ ἐπικουρία αὕτη, ἅπασα ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, παρεκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, ἀναφανδὸν ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ξέρξου· ὥστε ὅτε οὗτος, μετὰ ἕξ ἑβδομάδας ἢ δύο μῆνας ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὀλυμπόν καὶ τὴν Ὀσσαν, οἱ κήρυκες οὓς εἶχεν ἐκπέμψει ἐκ Σούσων προσέφερον αὐτῷ τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς ὄλων σχεδὸν τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Κιθαιρῶνος Ἑλλήνων, ἧτοι τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Δολόπων, τῶν Αἰνιάνων, τῶν Περραιβῶν, τῶν

Μαγνήτων, τῶν Λοκρῶν, τῶν Δωριέων, τῶν Μαλιέων, Ἀχαιῶν τῶν Φθιωτῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων. Ἰδίως δὲ οἱ Θεσσαλοὶ οὐ μόνον καθυπετάχθησαν, ἀλλὰ καὶ πρόθυμοι καὶ χρησιμώτατοι ἀνεδείχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆ προτροπῆ τῶν Ἀλευαδῶν, τῶν ὁποίων ἡ μερὶς ἀπέβη ἤδη ἐπικρατεστάτη.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, τῶν ὁποίων οἱ ἀντιπρόσωποι παρέμειναν συνηγμένοι εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμὸν, καίτοι οὕτω παρὰ τῶν λοιπῶν ἐγκαταλειφθέντες, δὲν ἀπέβαλον μὲν τὸ θάρρος αὐτῶν καὶ εἶχον, ὡς φαίνεται, πεποιθήσιν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας, διότι ἐψήφισαν, ὅτι «ὅσοι τῷ Πέρσῃ ἔδωσαν σφέας αὐτοὺς Ἕλληνες ἐόντες, μὴ ἀναγκασθέντες, καταστάντων σφι εὐ τῶν πρηγμάτων, τούτους δεκατεῦσαι τῷ ἐν Δελφοῖσι θεῷ» ἤτοι ἐψήφισαν, λαβόντες τὸ δέκατον τῶν κτημάτων τῶν τοιούτων Ἑλλήνων καὶ ἴσως τὸ δέκατον τῶν ἀνθρώπων, ν' ἀφιερῶσιν αὐτὸ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐν ταύτῳ δὲ ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσιν ἤδη τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, καὶ τὴν περὶ τὸ στενὸν τοῦτο θάλασσαν. Οὐδὲ οὗτοι ὅμως οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν ἅπαντες τὴν αὐτὴν προθυμίαν εἰς τὸν προκείμενον ἔσχατον κίνδυνον. Ἀλλὰ περιγράψωμεν πρὸ πάντων ὁπωςοῦν ἀκριβῶς τὸν χώρον ἐν ᾧ κατὰ πρῶτον συνεπλάκησαν πρὸς τοὺς πολεμίους. Αἱ Θερμοπύλαι ἦσαν τῶντι, μετὰ τὰ Τέμπη, τὸ ἐπιτηδειότερον πρὸς ἄμυναν χωρίον· ἔχουσαι μάλιστα ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐνταῦθα ἡ στερεὰ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τῆς παρακειμένης νήσου Εὐβοίας εἰμὴ διὰ πορθμοῦ συνεσταλμένου, τοῦ ὁποίου τὸ στενότερον μέρος, τὸ μεταξὺ τοῦ ὄρους τῆς Κνημιδος καὶ τῆς εὐβοϊκῆς ἄκρας τοῦ Κηναίου, μόλις ἔχει δύο καὶ ἡμίσεος ἀγγλικῶν μιλίων πλάτος. Εἰς τὸ βόρειον τῆς Εὐβοίας μέρος, ἀντικρὺ τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Ἀχαΐας τῆς Φθιώτιδος, ἔκειτο ἡ παραλία, ἣτις ἐκαλεῖτο Ἄρτεμισιον ἀπὸ τοῦ αὐτόθι ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν πόλιν Ἰστιάϊαν, τὸν μετέπειτα Ὠρεόν. Περὶ τὸ Ἄρτεμισιον λοιπὸν τοῦτο τῆς Εὐβοίας, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Ξηροχωρίου, ἀπεφασίσθη νὰ παραταχθῆ ἡ ἑλληνικὸς στόλος, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀντισταθῆ εἰς τὴν διάβασιν τῶν Περσῶν. Τὸ ἐνδότερον τοῦ πορθμοῦ ἦτο, ὡς προείρηται, στενότερον· εἰς τὸ μεταξὺ Χαλκίδος καὶ Βοιωτίας μάλιστα σημεῖον, ἡ νῆσος σχεδὸν ἐνοῦται μετὰ τῆς ἠπείρου, ὥστε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ ἤθελον προτιμήσει ἐνταῦθα μᾶλλον νὰ ἀγωνισθῶσι, νομίζοντες ἐν γένει τότε συμφερωτάτας εἰς αὐτοὺς τὰς στενοπορίας,

διότι τὰ πλοῖα αὐτῶν ἦσαν ἅμα μὲν ὀλιγώτερα, ἅμα δὲ δυσκινητότερα τῶν περσικῶν. Ἄλλ' ἢ κατάληψις τοῦ βορείου μέρους τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα διακωλυθῇ ὁ περσικὸς στόλος τοῦ ν' ἀποβιβάσει στρατεύματα ὀπισθεν τῶν ἐν Θερμοπύλαις προμάχων. Τῶν δὲ Θερμοπυλῶν τούτων ἡ παροῦσα κατάστασις διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἀρχαίας· ὅθεν πρῶτον μὲν θέλομεν παραστήσει πῶς εἶχον τὸ πάλαι, ἔπειτα δὲ τίνας, διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου, ὑπέστησαν ἄλλοιώσεις. Τὸ δυτικώτατον τμήμα τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἀποτελεῖ ὁ λεγόμενος μαλιακὸς κόλπος, εἰς ὃν ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Σπερχειὸς, ὁ ῥέων ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, ἐντὸς κοιλάδος κειμένης μεταξύ τῆς Ὀθρυος πρὸς βορρᾶν, καὶ τῆς Οἴτης, πρὸς μεσημβρίαν. Εἰς τὸ κάτω τῆς μικρᾶς καὶ εὐφόρου ταύτης κοιλάδος μέρος κατῴκουν αἱ διάφοροι φυλαὶ τῶν Μαλιέων, οἵτινες συνώρευον πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς πρὸς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας· οἱ δὲ μεσημβρινιώτατοι Μαλιεῖς κατεῖχον πεδῖον, ἐν ᾧ ἔκειτο ἡ πόλις αὐτῶν Τραχίς καὶ τὸ ὀπιόν, ποῦ μὲν εὐμέγεθες, ποῦ δὲ στενότατον, κατακλείεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς Οἴτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀπὸ τῆς Τραχίνος, ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ νοτιανατολικόν, κατερχομένη παρ' αὐτὴν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ μαλιακοῦ κόλπου· μεταξύ δὲ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς Οἴτης καὶ τοῦ κόλπου κεῖται τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς τὴν ἀπὸ Τραχίνος πρὸς τὰς Θερμοπύλας φέρουσαν ὁδὸν καὶ ἀμέσως πρὸ τῶν πυλῶν τούτων ἔκειτο, περὶ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμίων Φοῖνικος καὶ Ἀσωποῦ, ἡ πόλις Ἀνθήλη, περίφημος διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἱερόν τοῦ Ἀμφικτυόνος καὶ τῆς Ἀμφικτυονίδος Δήμητρος, ἔτι δὲ διότι αὐτόθι ἔτελεῖτο ἡ μία τῶν συνόδων τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Πλησιέστατα εἰς τὴν Ἀνθήλην, ἡ ἀπόκρημνος Οἴτη τοσοῦτον προσήγγιζεν εἰς τὸν κόλπον, ἢ τοῦλάχιστον εἰς ἄβατόν τι ἔλος, ἀποτελοῦν τὸ κράσπεδον τοῦ κόλπου, ὥστε ἐν τῷ μεταξύ δὲν ἠδύνατο νὰ διέλθῃ εἰμὴ μία μόνον ἅμαξα. Ἡ στενὴ αὕτη διόδος ἀποτελεῖ τὴν ἀρκτικοδυτικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς μικρὰν δὲ ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν, περὶ τὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, προσήγγιζεν αὖθις τὸ ὄρος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπετέλει τὴν νοτιανατολικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν, οὐ μακρὰν τῆς Ἀλπηνοῦ, πρώτης τῶν Λοκρῶν πόλεως (σελ. 142). Τὸ ἐν τῷ μεταξύ τῶν δύο τούτων πυλῶν διάστημα ἦτο ὅπως οὖν εὐρύτερον, ἐκαλύπτετο δὲ, ὡς καὶ ἤδη, ὑπὸ θερμῶν ὑδάτων, ἀλατούχων καὶ θειούχων ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῶν Θερμοπυλῶν. Οὕτως εἶχε τὸ πάλαι ὁ

ΜΑΧΗ
 εν
ΠΛΑΤΑΙΑΙΣ
 Τ.Χ. 479.

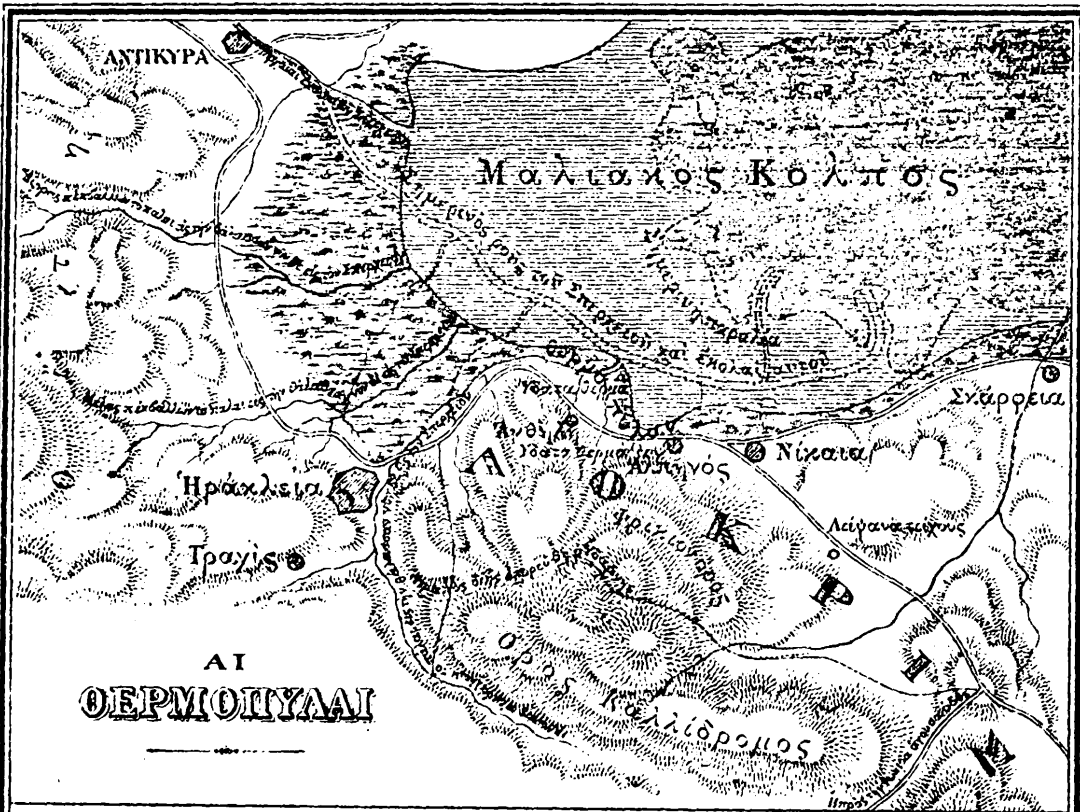
Α. Πρώη Τεθις των στρατών.
 Β. Δευτέρα Τεθις.
 Γ. Τρίτη Τεθις.

- α. Πέρσαι.
- β. Αθηναίοι.
- γ. Λακεδαιμόνιοι.
- δ. διάφοροι Έλληνες σύμμαχοι.

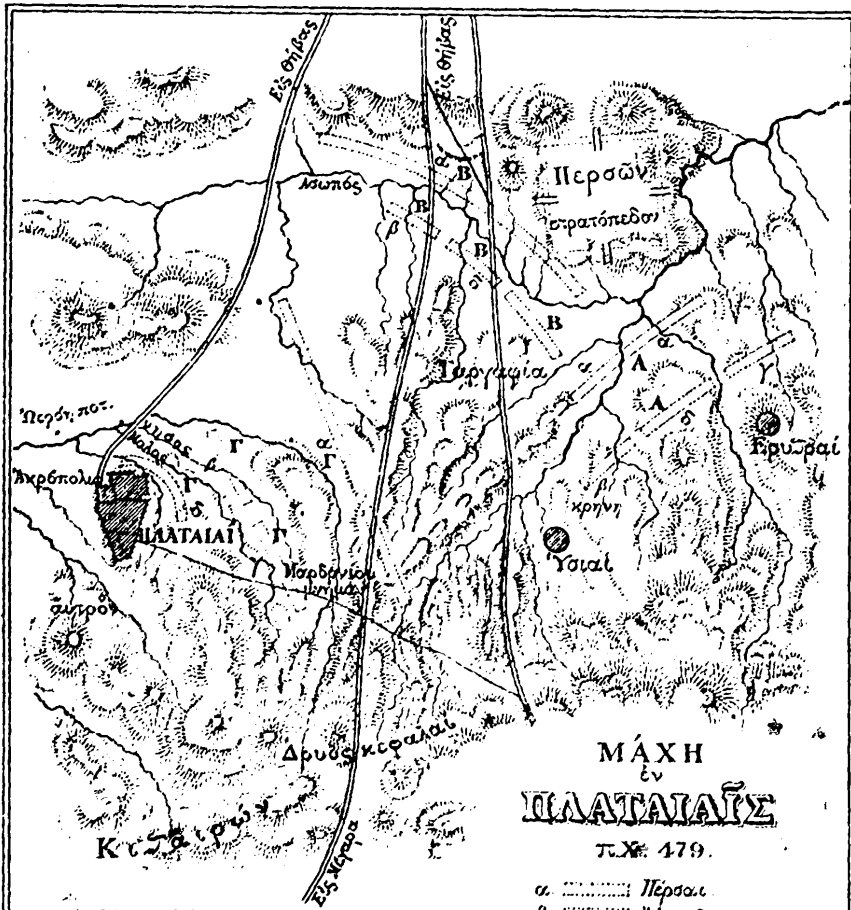

διότι τὰ πλοῖα αὐτῶν ἦσαν ἅμα μὲν ὀλιγώτερα, ἅμα δὲ δυσκινητότερα τῶν περσικῶν. Ἄλλ' ἢ κατάληψις τοῦ βορείου μέρους τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα διακωλυθῇ ὁ περσικὸς στόλος τοῦ ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα ὀπισθεν τῶν ἐν Θερμοπύλαις προμάχων. Τῶν δὲ Θερμοπυλῶν τούτων ἡ παροῦσα κατάστασις διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἀρχαίας· ὅθεν πρῶτον μὲν θέλομεν παραστήσει πῶς εἶχον τὸ πάλαι, ἔπειτα δὲ τίνας, διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου, ὑπέστησαν ἄλλοιώσεις. Τὸ δυτικώτατον τμήμα τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἀποτελεῖ ὁ λεγόμενος μαλιακὸς κόλπος, εἰς ὃν ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Σπερχειὸς, ὁ ῥέων ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἐντὸς κοιλάδος κειμένης μεταξύ τῆς Ὀθρυς πρὸς βορρᾶν, καὶ τῆς Οἴτης, πρὸς μεσημβρίαν. Εἰς τὸ κάτω τῆς μικρᾶς καὶ εὐφόρου ταύτης κοιλάδος μέρος κατῴκουν αἱ διάφοροι φυλαὶ τῶν Μαλιέων, οἵτινες συνώρευον πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολάς πρὸς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας· οἱ δὲ μεσημβρινώτατοι Μαλιεῖς κατεῖχον πεδίον, ἐν ᾧ ἔκειτο ἡ πόλις αὐτῶν Τραχίς καὶ τὸ ὁποῖον, ποῦ μὲν εὐμέγεθες, ποῦ δὲ στενότατον, κατακλείεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς Οἴτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀπὸ τῆς Τραχίνος, ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ νοτιανατολικόν, κατερχομένη παρ' αὐτὴν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ μαλιακοῦ κόλπου· μεταξύ δὲ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς Οἴτης καὶ τοῦ κόλπου κεῖται τὸ πολυβρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς τὴν ἀπὸ Τραχίνος πρὸς τὰς Θερμοπύλας φέρουσαν ὁδὸν καὶ ἀμέσῳ πρὸ τῶν πυλῶν τούτων ἔκειτο, περὶ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμίων Φοῖνικος καὶ Ἀσωποῦ, ἡ πόλις Ἀνθήλη, περίφημος διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἱερόν τοῦ Ἀμφικτυόνος καὶ τῆς Ἀμφικτυονίδος Δήμητρος, ἔτι δὲ διότι αὐτόθι ἐτελεῖτο ἡ μία τῶν συνόδων τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Πλησιέστατα εἰς τὴν Ἀνθήλην, ἡ ἀπόκρημος Οἴτη τοσοῦτον προσήγγιζεν εἰς τὸν κόλπον, ἢ τοῦλάχιστον εἰς ἄβατόν τι ἔλος, ἀποτελοῦν τὸ κράσπεδον τοῦ κόλπου, ὥστε ἐν τῷ μεταξύ δὲν ἠδύνατο νὰ διέλθῃ εἰμὴ μία μόνον ἅμαξα. Ἡ στενὴ αὕτη διόδος ἀποτελεῖ τὴν ἀρκτικοδυτικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς μικρὰν δὲ ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν, περὶ τὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, προσήγγιζεν αὖθις τὸ ὄρος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπετέλει τὴν νοτιανατολικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν, οὐ μακρὰν τῆς Ἀλπηνοῦ, πρώτης τῶν Λοκρῶν πόλεως (σελ. 142). Τὸ ἐν τῷ μεταξύ τῶν δύο τούτων πυλῶν διάστημα ἦτο ὡπωσοῦν εὐρύτερον, ἐκαλύπτετο δὲ, ὡς καὶ ἤδη, ὑπὸ θερμῶν ὑδάτων, ἀλατούχων καὶ θειούχων ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῶν Θερμοπυλῶν. Οὕτως εἶχε τὸ πάλαι ὁ

ΑΙ
ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙ

ΜΑΧΗ
ἐν
ΠΛΑΤΑΙΑΙΣ
π.χ. 479.

A. Πρώτη Σέσις τῶν στρατῶν
B. Δευτέρα Σέσις.
Γ. Τρίτη Σέσις.

α. Πέρσαι.
β. Ἀθηναῖοι.
γ. Λακεδαιμόνιοι.
δ. διάφοροι Ἕλληνες
σύμμαχοι.

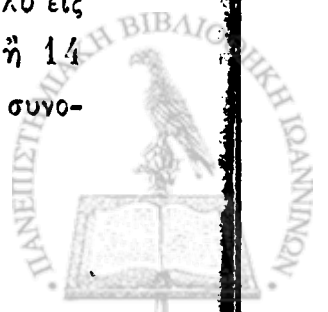
χωρος συνέκειτο δηλαδή ἐκ δύο στενοτάτων διόδων, μιᾶς ἀρκτικωτέρας, ἄλλης νοτιωτέρας, μεταξύ τῶν ὁποίων, ἐν διαστήματι δέκα λεπτῶν τῆς ὥρας, ἡ ὁδὸς εὐρύνετο ὀπωροῦν. Εἰς ἕτερόν τι σημεῖον, καὶ τοῦτο πλησίον τῆς Τραχίνας κείμενον, καὶ ἀπέχον ἀρκτικοδυτικῶς τῶν Θερμοπυλῶν περὶ τὰ δύο ἀγγλικὰ μίλια, ἡ μεταξύ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης ὁδὸς ἦτο σχεδὸν ὅσον καὶ ἐν Θερμοπύλαις στενή· ἀλλὰ τὸ στενὸν τοῦτο δὲν ἐχρησίμευεν· ἐπειδὴ τὰ παρακείμενα ὄρη ἦσαν ταπεινά, ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο, τραπείς πρὸς δυσμάς, νὰ διέλθῃ δι' αὐτῶν ἄνευ δυσκολίας, ἐνῶ εἰς Θερμοπύλας ὁ παρακείμενος τῆς Οἴτης κλάδος, ὡς τὰ μάλιστα ἀπόκρημνος, δασώδης καὶ ἐνὶ λόγῳ ἄβατος, οὐδεμίαν ἄλλην κατέλιπε διόδον ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Λοκρίδα εἰμὴ τὴν διὰ τῶν προειρημένων πυλῶν. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλαι τινὲς ὄρειναι ἀτραποὶ περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει· ἀλλὰ τούτων τοσοῦτον ὀλίγη ἐγένετο τὸ πάλαι χρῆσις, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι, καὶ πρὸς τούτοις αἱ ἀτραποὶ αὐταὶ ἠνάγκαζον τὸν ἐπερχόμενον εἰς ἰκανὴν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ παρατροπήν. Ἡ δὲ εὐθυτέρα καὶ ἡ τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρησιμεύουσα ὁδὸς ἦτο ἡ ἄγουσα διὰ τῶν δύο πυλῶν, ἃς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. Τούτου ἕνεκεν οἱ Φωκεῖς εἶχον ἄλλοτε φράξει τὴν ἀρκτικωτέραν τῶν πυλῶν διὰ τείχους ἀσφαλίζοντος αὐτοὺς ἀποχρώντως ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ τεῖχος τοῦτο, τὸ καταπεσὸν ἐν μέρει, ἠνώρθωσαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἀποφασίσαντες ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ἐπερχόμενον πολέμιον ἐν τῷ στενῷ τούτῳ χώρῳ, ὅστις ἦτο τότε στενότερος καὶ αὐτῆς τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν. Ἡ περὶ τὴν παραλίαν θάλασσα εἶχεν ἔκτοτε μετεβλήθη πολλοῦ εἰς ἔλος, τὸ ὅποιον δὲν ἐδύνατο νὰ διέλθῃ τις οὔτε πεζός, οὔτε πλέων· ὑπῆρχον ὁμως αὔλακες δι' ὧν διετηρεῖτο ἀδιάκοπος κοινωνία μεταξύ τοῦ ἐν Θερμοπύλαις στρατοῦ καὶ τοῦ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Εὐβοίας εὐρισκομένου στόλου, ἡ δὲ ἀμέσως ὀπισθεν τῶν πυλῶν κειμένη Ἀλπηνὸς παρείχε τὰς ἀναγκαίας τροφάς.

Ἀλλὰ, καθὼς εἶπομεν, ἡ ὄψις τοῦ χώρου τούτου ὑπάρχει οὐσιωδῶς ἀλλοία τὴν σήμερον· καὶ ἂν δὲν εἶχομεν τὴν εὐκρινῆ τοπογραφικὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἡροδότου, οὐδέποτε ἠθέλομεν ἐννοήσει πῶς ὀλίγοι Ἕλληνες ἀντέστησαν αὐτόθι εἰς τὴν πολυάριθμον τῶν πολεμίων στρατιάν, τοσοῦτον ἔκτοτε μετεβλήθησαν καὶ τὸ σχῆμα τῆς παραλίας, καὶ ὁ ῥοῦς τῶν ποταμῶν, καὶ ἅπαντα ἐν γένει ἡ μορφή τοῦ τόπου. Εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ κόλπου ἐσχηματίσθη, διὰ τῆς ἀδιακόπου σωρεύσεως τῶν ὑπὸ τοῦ πο-

ταμοῦ συρομένων χωμάτων, πεδῖον στερεὸν ἔχον ἑκτασιν τριῶν ἢ τεσσάρων ἀγγλικῶν μιλίων, διὸ τοῦ μὲν κόλπου ἢ περιμέτρος εἶναι ἤδη πολὺ μικροτέρα ἢ τὸ πάλαι, τὸ δὲ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ὄρος δὲν κεῖται πλέον ἐγγὺς τῆς θαλάσσης. Καὶ ὁ ῥοῦς τοῦ Σπερχεῖου μετεβλήθη ὡσαύτως πολὺ ἐπὶ Ἡροδότου, ὁ ποταμὸς οὗτος, ῥέων πρὸς ἀνατολάς, ἐξέβαλλεν εἰς τὴν θάλασσαν ἰκανῶς πρὸς ἄρκτον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐνῶ σήμερον ἐκτρέπεται πρὸς νότον, ὥστε μετὰ πολλοὺς ἐλιγμούς, ὁ Σπερχεῖος φθάνει εἰς τὴν θάλασσαν πολὺ νοτιώτερον τῶν Θερμοπυλῶν. Τελευταῖον οἱ ποταμοὶ Δύρας, Μέλας καὶ Ἄσωπός, οἵτινες ἐπὶ Ἡροδότου ἐξέβαλλον ἅπαντες εἰς τὴν θάλασσαν μεταξὺ Σπερχεῖου καὶ Θερμοπυλῶν, ἤδη δὲν φθάνουσι μέχρι θαλάσσης, ἀλλ' ἐκβάλλουσιν εἰς τὸν Σπερχεῖον.

Καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, οἱ Ἕλληνες ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς Θερμοπύλας καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφήν τῆς ἐπικουρίας ἣν εἶχον πέμψει εἰς τὰ Τέρπη· δὲν ἀπέστειλαν ὅμως αὐτόθι τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἔμαθον ὅτι ὁ Ξέρξης ἔφθασεν εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη, ὡς φαίνεται, τοῦ ἰουνίου μηνός. Ἡ τε κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμις διετέλει ὑπὸ Σπαρτιάτας ἡγεμόνας, ἡ μὲν κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην ἡ δὲ κατὰ ξηρὰν ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδα, ὅστις ἦτο νεώτερος ἀδελφός, διάδοχος καὶ γαμβρός τοῦ Εὐρυσθενίδου Κλεομένους, τοῦ ἰποίου ἔγημε τὴν μόνην θυγατέρα Γοργώ. Ἀλλ' ὁ Λεωνίδας δὲν ἀπήγαγεν ἀπὸ τοῦ Ἴσθμοῦ μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ ἐλαχίστην δύναμιν, ἣτοι 300 λοχάδας Σπαρτιάτας, 500 ὀπλίτας τῆς Τεγέας, 500 Μαντινεῖς, 120 Ἀρκάδας Ὀρχομενίους, 1000 ἄλλους Ἀρκάδας, 400 Κορινθίους, 200 Φλιασίους, 80 Μυκηναίους, ἴσως δὲ καὶ τινὰς περιοίκους Λακεδαιμονίους, ἀλλ' ἄδηλον πόσους. Διερχόμενος δὲ διὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος καὶ τῆς Λοκρίδος, προσέλαβε πρὸς τούτοις 700 Θεσπ.εῖς, 400 Θηβαίους, 1000 Φωκεῖς καὶ τὴν ὅλην στρατιάν τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν, ὧν δὲν ἀνυφέρεται, δὲν ἦτο ὅμως πολὺς ὁ ἀριθμὸς. Οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Λοκροὶ εἶχον μὲν προσφέρει εἰς τὸν μέγαν βασιλέα γῆν καὶ ὕδωρ, ἀλλ' ἤδη ἐξ ἀνάγκης παρηκολούθησαν τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Ὡστε ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ὁ καταλαβὼν τότε τὰς Θερμοπύλας συνεποσοῦτο τὸ πολὺ εἰς 6000 ὀπλιτῶν, ἐν ὅλοις δὲ δὲν ὑπερέβαινε τὸν ἀριθμὸν τῶν 13 ἢ 14 χιλ. ἀνδρῶν, εἰάν ὑποθέσωμεν ἕκαστον μὲν ὀπλίτην ὑπὸ ἐνὸς ψιλοῦ συνο-

δευόμενον, τοὺς δὲ Σπαρτιάτας ὑπὸ πλειόνων, ὡς εἰκάζεται. ἔκ τινος κατωτέρω ἐκτεθησομένου περιστατικοῦ. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἐν Μαρθῶνι αἱ Ἀθηναὶ μόναι ἀντιπαρέταξαν 10,000 ὀπλιτῶν, ἐν δὲ ἔτος μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην, οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν Πλαταιαῖς ἀγωνισάμενοι ὑπερέβαινον τοὺς δεκακιςμυρίους ἄνδρας, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν λύπην ἡμῶν διότι τοσούτῳ εὐάριθμοι ἐξεστράτευσαν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν. Ἄν τὸ ἡμῖαυ τῆς ἐν Πλαταιαῖς παραταχθείσης δυνάμεως ἐξεπέμπετο εἰς Θερμοπύλας, οἱ ἐχθροὶ ἔκτοτε ἤθελον ἀποκρουσθῆ, ἢ δὲ ἀνατολικὴ Ἑλλάς καὶ ἰδίως ἡ Ἀττικὴ, δὲν ἤθελε πάθει τὴν φθορὰν ἣν ἔπαθεν. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι Πελοποννήσιοι ἔμειναν εἰς τὰ ἴδια ἵνα τελέσωσι τὰ Ὀλύμπια καὶ τὰ Κάρνεια, τῶν ὁποίων συνέπεσε τότε ἡ πανήγυρις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ὡς ἡ πείρα ἀπέδειξε μετ' ὀλίγον, καὶ αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Λεωνίδα εὐάριθμοι Ἕλληνες, οἱ τὰς Θερμοπύλας καταλαβόντες, ἦσαν διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, ἱκανοὶ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκεῖθεν διόδον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' ἅμα φθάσαντες αὐτόθι ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε πρὸς τοῦτοις ἀτραπὸς, ἣτις, ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περὶ Τραχίνα χώρας καὶ ἀναβαίνουσα διὰ τῆς διασφάγος, ἦται τῆς φάραγγος τοῦ Ἄσωποῦ καὶ διὰ τοῦ ὄρους τῆς Ἀνοπαίας μέχρι τῶν κορυφῶν τῆς Οἴτης, κατήρχετο ἐκεῖθεν, κατωτέρω τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς τὴν χώραν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀληνου. Ἀληθῶς μάλιστα εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς Φθιώτιδος ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος καὶ δι' ἄλλης ὄρεινης διόδου, ἔτι δυτικωτέρας· τὴν δὲ σήμερον δι' ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὄρεινῶν παρόδων διέρχονται συνήθως οἱ ἀπὸ Λαμίας εἰς Ἀμφισσαν μεταβαίνοντες. Τὸ πάλαι ὅμως, καθὰ προείπομεν, τοσούτῳ ὀλίγη ἐγένετο τῶν ὄρεινῶν τούτων διόδων χρῆσις, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ καὶ ἰδίως ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρουσιν ἐπὶ τέλος ἐξ αὐτῶν εἰμὴ τὴν ἀνατολικωτέραν, τὴν διὰ τῆς φάραγγος τοῦ Ἄσωποῦ διερχομένην. Καὶ ἀνέλαβον μὲν οἱ Φωκεῖς νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἀτραπὸν ταύτην. Ἀλλὰ ὁ κίνδυνος ὃν ἔτρεχον οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι πρόμαχοι τοῦ νὰ κυκλωθῶσι κατέστη ἤδη τοσούτῳ πρόδηλος, ὥστε οἱ Πελοποννήσιοι ἤθελον καὶ πάλιν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν· ὁ δὲ ἀτρόμητος Λεωνίδας δὲν συνήνεσε μὲν εἰς τοῦτο, ἔγραψεν ὅμως ζητῶν ἐπιμόνως ἐπικουρίας.

Ἡ ναυτικὴ δύναμις, ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην εἰς Ἀρτεμίσιον σταλεῖσα, ἦτο μᾶλλον λόγου ἀξία· διότι συνεκρότου αὐτὴν 127 ἀττικαὶ τριήρεις,

ἐφ' ὧν ἐπέβαινον πλὴν τῶν Ἀθηναίων οἱ τῶν Πλαταιῶν πολῖται, εἰ καὶ ἄπειροι ὄντες περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν· 40 τριήρεις Κορινθίων, 20 Μεγαρέων, 20 πάλιν Ἀθηναίων, ἃς ἐπλήρουν Χαλκιδεῖς, 18 Αἰγινητῶν, 12 Σικυωνίων, 10 Λακεδαιμονίων, 8 Ἐπιδαυρίων, 7 Ἐρετριέων, 5 Τροιζηνίων, 2 τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Στυρέων, καὶ 2 τῶν Κείων. Ἐν ὅλοις τριήρεις 271· καὶ πλὴν τούτων 9 πεντηκόντοροι ἃς παρέσχον ἐν μέρει Κεῖοι, ἐν μέρει οἱ Ὀπούντιοι Λοκροί. Ὁ στόλος οὗτος ἔφερε περὶ τοὺς 60,000 ἀνδρῶν ὧν τοὺλάχιστον 25,000 ἦσαν Ἀθηναῖοι. Προΐσταντο δὲ τούτων μὲν ἰδίᾳ ὁ Θεμιστοκλῆς, τῶν δὲ Κορινθίων ὁ Ἀδείμαντος· τῶν ἄλλων ὑποναύρχων τὰ ὀνόματα εἶναι ἄγνωστα. Τρεῖς νῆες, μία Τροιζηνία, μία Αἰγιναία καὶ μία Ἀττικὴ, εἶχον προαποσταλῆ πρὸς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, ἵνα παρατηρήσωσι τὰ κινήματα τοῦ ἀπὸ Θέρμης, τῆς μετέπειτα Θεσσαλονίκης, κατερχομένου περσικοῦ στόλου· καὶ ἐνταῦθα ἐχύθη τὸ πρῶτον αἷμα τοῦ αἰμνῆστου τούτου ἀγῶνος, διότι δέκα τῶν ἀρίστων περσικῶν πλοίων εἶχον προεκπεμφθῆ ὁμοίως πρὸς τὴν Σκίαθον, ἵνα ἐπιτηρήσωσι τὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνας, ὥστε συνεπλάκησαν πρὸς τὰ τρία ἑλληνικὰ, τὰ ὁποῖα, νομίζοντα ὅτι ἐπέρχεται ἀμέσως κατόπιν ὀλόκληρος ὁ περσικὸς στόλος, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Καὶ ἡ μὲν Ἀττικὴ τριήρης ἐξώκειλεν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πηνειοῦ, ἐγκαταλειφθεῖσα ἐκεῖ εἰς τοὺς πολεμίους ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἐπανῆλθε διὰ ξηρᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Αἱ δὲ δύο ἄλλαι συνελήφθησαν, μετὰ γενναίαν τῶν Αἰγινητῶν ἀντίστασιν, ὧν εἰς μάλιστα, Πύθης ὁ Ἰσχενοῦ, τοσοῦτω περιφανῶς ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὥστε οἱ Πέρσαι, ἀποθαυμάσαντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα θεραπεύσωσι τὰς πολλὰς αὐτοῦ πληγὰς. Ὁ ἀγὼν λοιπὸν ἤρχισεν ὑπὸ κακοῦς οἰωνοῦς διὰ τοὺς Ἑλληνας. Ναὶ μὲν τριῶν πλοίων ἡ ἀπώλεια δὲν ἦτο ζημία μεγάλη· ἀλλ' ὀλόκληρος ὁ περὶ Ἄρτεμισιον στόλος καταληφθεὶς, ἕνεκα τῆς ἀλώσεως τῶν πλοίων τούτων, ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐχύθη διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ στενοῦ λαιμοῦ τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ καὶ δὲν ἐστάθη εἰμὴ εἰς Χαλκίδα, ὅπου ἐνόμιζεν ἀσφαλεστέραν τὴν ἄμυναν. Ἡ δοξασία αὕτη ἦτο ὀρθή· βέβαιον ὅμως ἐπίσης ἦτο ὅτι οἱ ἐν Θερμοπύλαις πρόμαχοι, τῶν ὁποίων ἡ θέσις, διὰ τὴν προκνηφερθεῖσαν ἀτραπὸν, εἶχεν ἤδη ἀποβῆ ἐπισφαλῆς, ἠδύναντο διὰ τὴν προσεπελλοῦσαν ἐγκυκαλειψιν τοῦ Ἄρτεμισίου νὰ κυκλωθῶσι καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὥστε ὀλόκληρον τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σχέδιον ἀνετρέπετο, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔμενεν εἰς Χαλκίδα. Κατ' εὐ-

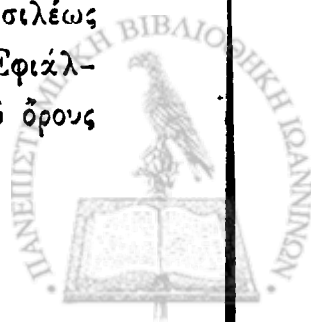

τυχίαν οἱ θεοὶ ἀνέλαβον νᾶ ἐπανορθώσωσι τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἐνῶ δὲ Ξέρξης κατήρχετο βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀπὸ Θέρμης πρὸς τὴν τῶν Μαλιέων χώραν, καὶ διὰ τῆς Μακεδονίας, τῆς Περραιβίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἀχαΐας τῆς Φθιώτιδος προσήγγιζε πρὸς τὰς Θερμοπύλας, ὁ ἀρχιναύαρχος Μεγαβάτης, ἀναχωρήσας ἀπὸ Θέρμης ἑνδεκα περίπου ἡμέρας μετὰ τὸν βασιλέα, ἔφθασεν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Μαγνησίας, οὐ μακρὰν τῆς νοτιωτάτης αὐτῆς ἄκρας. Τὸ μέγιστον τῆς παραλίας ταύτης μέρος, ἦν σχηματίζουσαι αἱ πλευραὶ τῆς Ὀσσης καὶ τοῦ Ἰηλίου, εἶναι ὄλως ἀπόκρημνον καὶ ἀλίμενον, μόνον δὲ πρὸς νότον τῆς πόλεως τῆς καλουμένης Κασθναίας, ὑπάρχει ἀναπεπταμένος τις κολπίσκος, ὅπου ὁ στόλος ἠθέλησε νᾶ διανυκτερεύσῃ, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἀκτὴν, τὴν καλουμένην μὲν Σηπιαδα, κειμένην δὲ καταντικρὺ τοῦ Ἀρτεμίου. Ἀλλὰ κατελήφθη τὴν ἐπιούσαν τὸ πρῶτ' ὑπὸ καταιγίδος φοβερᾶς, ἣτις, εὐθὺ ἀπὸ τοῦ πελάγους πνέουσα, διήρκεσε τρία ὅλα ἡμερονύκτια καὶ ἐπέφερε, κατὰ τοὺς μετριοτέρους ὑπολογισμοὺς, τὴν καταστροφὴν 400 μὲν τριήρων, πλείστων δὲ φορτηγῶν πλοίων, καὶ ἀνθρώπων, καὶ σκευῶν. Μόλις δὲ τὴν τετάρτην ἡμέραν, κοπάσαντος τοῦ ἀνέμου, ἠδυνήθησάν τὰ περισωθέντα πλοῖα νᾶ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν, καὶ κάμψαντα τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἄκραν ἔφθασαν εἰς Ἀφέτας, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ παγασσητικοῦ κόλπου, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Τρίκκερι· ὥστε τὸ μέγα ἔργον τῆς διουρύξεως τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος, ὀλίγον ὠφέλησε τὸν Ξέρξην, διότι ὁ στόλος αὐτοῦ, ἀντὶ νᾶ κακοπχθῆ περι τὴν ἄκραν ἐκείνην, ἐδεκατεύθη νοτιώτερον. Ἄν δὲ ὁ στόλος οὗτος ἔφθανεν εἰς Ἀφέτας, μὴ παθὼν τὸ δυστύχημα τοῦτο, ἠθέλεν εὖρει τὸν πορθμὸν τῆς Εὐβοίας ἀφυλακτον, καὶ ἐλθὼν εἰς ἄμεσον κοινωνίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ζηρᾶς, ἠέλεε δυνηθῆναι ἀποβιβάσῃ ἀποσπάσματα αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ Λεωνίδου. Ἀλλ' ἡ τρικυμία μετέβηλεν αὐτῶν τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων· διότι οἱ ἐν Χαλκίδι ναυλοχοῦντες Ἕλληνες, μαθόντες παρὰ τῶν ἐπὶ τῶν ὄρεων τῆς Εὐβοίας κατασκόπων αὐτῶν, τὸ μέγα τῶν πολεμίων ναυάγιον καὶ ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τούτου, πρῶτον ἠῤῥξαντο Ποσειδῶνι σωτήρι καὶ σπονδὰς ἐποίησαν, ἔπειτα δ' ἀμέσως ἐπέστρεψαν ὀπίσω ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, νομίζοντες ὅτι πρὸς ὀλίγας ἤδη θέλουσιν ἔχει νᾶ ἀγωνισθῶσι νῆας· τότε δὲ 15 ἐχθρικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν πολλὴν βλάβην ἣν εἶχον ὑποστῆ, ἐπήρχοντο κατόπιν τῶν ἄλλων, ὑπολαβόντα τὰ ἑλληνικὰ ὡς οἰκεῖα, ἐνέπεσον μετὰ αὐτῶν καὶ ἅπαντα συνελήφθησαν.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, φθάσας μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν καὶ στρατοπεδεύσας αὐτόθι, διετέλεσεν ἀπρακτῶν ἐπὶ 4 ἡμέρας, κυρίως, καὶ ὅλας τὰς πιθανότητας, διὰ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὃν ὑφίστατο τότε ὁ στόλος αὐτοῦ, περὶ οὗ ἐθρυλεῖτο ὅτι ἠδύνατο ὅλος νὰ καταστραφῇ. Ἄμα δὲ μαθὼν ὅτι τὸ πλεῖστον τούτου ἐσώθη καὶ ἀφίχθη εἰς Ἀφέντας, διέταξε τὴν κατὰ τῶν Θερμοπυλῶν ἔφοδον. Οἱ Μῆδοι οὕς πρὸ πάντων ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ἔπραξαν ἔργα θαυμαστῆς ἀνδρείας· ἀλλὰ ἡ θέσις ἦτο τοιαύτη ὥστε τόξα καὶ ἀκόντια ὀλίγον ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν, ἀναπόδραστος δὲ ἦτο ὁ ἐκ τοῦ συστάδην, ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, ἀγῶν, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες λαμπρῶς ἐπλεονέκτουσαν τῶν πολεμίων, διὰ τε τὴν διοργάνωσιν αὐτῶν καὶ τὸν ὅπλισμόν. Τὰ βραχέα δόρατα, αἱ ἐλαφραὶ καὶ πλεκταὶ ἀσπίδες, καὶ οἱ χιτῶνες τῶν ἐπιτιθεμένων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατισχύσωσι τῶν μακρῶν δοράτων, τῶν μεγάλων καὶ ἀσφαλῶν ἀσπίδων, τῶν πυκνῶν τάξεων καὶ τῆς πολεμικῆς ἀσκήσεως τῶν ἀμυνομένων. Καὶ ἐπέκειντο μὲν ἀδιακόπως ὀπισθεν τὰ ἄριστα τῶν περσικῶν ταγματῶν, ἀλλὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔφερεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς αἱματοχυσίαν, ἐνῶ τῶν Ἑλλήνων ἡ ζημία ἦτο μικρά. Ἐπὶ δύο ἄλληπαλλήλους ἡμέρας, οἱ πολέμιοι, εἰ καὶ ἀδιαλείπτως ἀποκρουόμενοι, διετέλεσαν ἐπιμόνως ἐπαναλαμβάνοντες τὸν ἀγῶνα· οἱ Ἕλληνες, ἀπολύτως μὲν εὐάριθμοι ὄντες, διὰ τὸ στενὸν ὅμως τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ὀλίγοι διὰ μιᾶς ἠδύναντο ν' ἀγωνισθῶσιν, ἦσαν ἀρκετοὶ ὥστε οἱ ἅπαξ ὑπὸ τοῦ κόπου καταβληθέντες, νὰ ἀναπληρῶνται ὑπὸ ἄλλων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀθάνατοι, ἦτοι οἱ μύριοι τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς λογάδες, καὶ οἱ λοιποὶ κρᾶτιστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες, διαταχθέντες κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν νὰ ὀρμήσωσιν ἐπὶ τὴν ἔφοδον, ἔπαθον τὴν αὐτὴν ἐπονείδιστον τροπὴν καὶ τὴν αὐτὴν ζημίαν, ἣν οἱ προηγουμένως ἀποκρουσθέντες. Ὁ Ξέρξης, ὅστις ἐθεώρει ἀπὸ ὑψώματος τὴν δεινὴν ταύτην ἀποτυχίαν, λέγεται ὅτι ἀνεπήδησε τρεῖς ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, φοβηθεὶς περὶ τῆς στρατιᾶς. Ἄν οἱ Ἕλληνες, πρὸ τοῦ ἀγῶνος, πολλὰ ἔπραξαν ἀμαρτήματα, ἐν αὐτῷ τῷ ἀγῶνι ἀνεδείχθησαν ἀπαράμιλλοι.

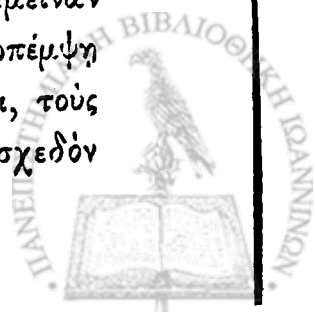
Παρήλθε λοιπὸν καὶ ἡ δευτέρα ἡμέρα τοῦ πολέμου ἀτελέσφορος· ἡ δὲ διόδος ἐφαίνετο ἀπόρθητος καὶ ἡ ἀμνηχανία τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκορυפוῦτο, ὅτε Μαλιεῦς τις, ὀνόματι Ἐφιάλτης, ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀτραπεῦ ἧτις διὰ τοῦ ὄρους

ἔφερον εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Τούλάχιστον ὁ Ἐφιάλτης οὗτος ἐλέγετο ἐν γένει ὡς ὁ κύριος προδότης τοῦ ὀλεθρίου τούτου μυστηρίου μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Περσῶν, οἱ ἀμφικτύονες ἐπεκήρυξαν ἐπ' αὐτῶ φυγόντι ἀργύριον, ὃ ἐστὶ, προσδιώρισαν χρηματικὴν ἀμοιβὴν εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἤθελε θανατώσει ἢ συλλάβει αὐτόν· καὶ ὅτε ἐπανελθὼν εἰς τὰ ἴδια ἐπειτα ἐφονεύθη ὑπὸ προσωπικοῦ τινος ἐχθροῦ, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐτίμησαν τὸν φονέα ὡς εὐεργέτην τῆς πατρίδος. Ἄλλ' ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀτραπὸς δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς πολλοὺς, ἰδίως εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς, ὅτινες μετὰ τοιοῦτου ζήλου ὑπηρετοῦν ἤδη τὸν Ξέρξην· διὸ πολλὰ διεδόθησαν προδοτῶν ὀνόματα, τὸ δὲ τοῦ Ἐφιάλτου δὲν ἐπεκράτησε τῶν ἄλλων εἰμὴ ἴσως διότι αὐτὸς ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς τοῦ ἐκπεμφθέντος ἀμέσως διὰ τῆς ἀτραποῦ ἐκείνης στρατοῦ. Τῶντι ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ στρατηγὸς Ὑδάρνης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν Περσῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν διασφάγα τοῦ Ἀσωποῦ καὶ ἀνελθὼν διὰ τῆς Ἀνοπαίας εὐρέθη περὶ τὰ ἐξημερώματα πλησίον τῆς κορυφῆς ἣν ἐφύλαττον, ὡς προείπομεν, οἱ 1000 Φωκεῖς. Βαθείας δὲ ἐπικρατούσης νηνεμίας, ὁ θροῦς τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ ἐξύπνισε καὶ ἐθορύβησε τοὺς φύλακας· ἀλλ' ἡ κατάπληξις ὑπῆρξεν ἀμοιβαία, διότι ὁ Ὑδάρνης ἠρώτησεν ἔντρομος τὸν ὁδηγὸν αὐτοῦ, ἂν καὶ αὐτοὶ εἶναι Λακεδαιμόνιοι· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐβεβαιώη ὅτι ὄχι, ἐπετέθη, καὶ διὰ πολλῶν καὶ πυκνῶν τοξευμάτων ἠνάγκασεν αὐτούς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν δίοδον καὶ νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν εἰς τὰ ὑψηλότερα τοῦ ὄρους μέρη. Τότε ἀπεδείχθη οἷον λάθος ἔπραξαν οἱ Ἕλληνας μὴ ἐκπέμψαντες εἰς Θερμοπύλας ὀλόκληρον τὴν δύναμιν αὐτῶν, διότι ἂν ἡ ἀτραπὸς ἐφρουρεῖτο ὑπὸ πλειόνων ἀνδρῶν, βεβαίως οὐδὲ ταύτην ἤθελον ἐκπορθῆσει ποτὲ οἱ Πέρσαι. Ὁ δὲ Ὑδάρνης, μὴ χρονοτριβῶν περὶ τὴν καταδίωξιν τῶν Φωκέων, ἔσπευσε πρὸς τὰ πρόσω, ἐπὶ τῆς κατωφεροῦς τῆς ἀτραποῦ πλευρᾶς, συντομωτέρας οὔσης τῆς ἀνωφεροῦς, καὶ ἔφθασε μετὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Πολὺ πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν κατάβασιν αὐτοῦ, ὁ Λεωνίδας εἶχε λάβει ἤδη τὴν δεινὴν ἀγγελίαν, ὅτι κινδυνεύει νὰ κυκλωθῇ. Ἐντεῦθεν κατέστη πρόδηλον ὅτι ἡ ἄμυνα τῶν Θερμοπυλῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ παραταθῇ, ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν αὐτόθι τεταγμένων Ἑλλήνων ὑπέλαβον μάταιον νὰ ἐπιμείνωσι, θυσιαζόμενοι ἀνωφελῶς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας· μηδὲ δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν αὐτῶν διὰ τοῦτο, καθότι οἱ γενναϊότατοι καὶ συνετώτατοι τῶν Εὐρωπαϊῶν μαχητῶν ἤθελον σήμερον πράξει τὸ

αὐτὸ ἀκατακρίτως. Ἀλλὰ τοσοῦτῳ μᾶλλον θαυμαστὴ ὑπῆρξεν ἡ αὐταπάρνησις τοῦ Λεωνίδου, ὅστις ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ οὐδὲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀμνηχανία τὴν θέσιν τῆς ὑποίας ἐπετράπη αὐτῷ ἡ ἄμυνα. Ναὶ μὲν ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον πολλάκις ἐρρέθη, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως, διότι ὁ νόμος, ὁ δεσπότης τῆς πατρίδος αὐτοῦ νόμος, ἐπέβαλλεν αὐτῷ τὸ καθῆκον τοῦτο ἀπααιτήτως, «οὐκ ἐὼν φεύγειν οὐδὲν πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ μάχης,» ἀλλ' ἐπιτάσσων «μένοντας ἐν τῇ τάξει ἐπικρατέειν ἢ ὑπόλλυσθαι.» Ὡστε ἂν ὑπεχώρει ἤθελεν ἐκθέσει ἑαυτὸν εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος ὄνειδος. Μὴ ἀπατώμεθα ὅμως καὶ ἐλαττώμεν οὕτω δωρεὰν τὸ κάλλος τῆς ἀειμνήστου ἐκείνης θυσίας· ὅτι ὁ νόμος δὲν ἐφηρμόζετο πάντοτε κατὰ γράμμα, ἀλλ' ἦτο ἐπιδεικτικὸς ἐρμηνείας, μαρτυροῦσι καὶ ἄλλαι μὲν πολλαὶ τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας περιστάσεις, μάλιστα δὲ τὸ σύγχρονον παράδειγμα τοῦ Εὐρυβιάδου. Ὁ Σπαρτιάτης οὗτος στόλαρχος εἶχεν ἤδη ἅπαξ ἐγκαταλίπει τὴν ταχθεῖσαν αὐτῷ περὶ Ἀρτεμίσιον θέσιν καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν ἐγκατέλιπεν αὐτήν, τὴν δὲ πρώτην φεγγὰν ὅλως ἀμαχητί· καὶ ὅμως δὲν κατεδικάσθη, δὲν ἀπεδοκιμάσθη διότι, ὑπενδίδων εἰς βίαν ἀνωτέραν, διέσωσε τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν ἵνα χρησιμεύσῃ τῇ πατρίδι εἰς εὐθετωτέραν περίστασιν. Καὶ ὅχι μόνον οὐδεμίαν ἔπαθεν ἀτιμίαν, ἀλλὰ ἐξεναντίας παρέμεινεν ἀρχηγὸς τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην. Δὲν ἠναγκάσθη λοιπὸν ὁ Λεωνίδας νὰ μείνῃ καὶ ἀέκων ἐν Θερμοπύλαις, πειθόμενος εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Τοῦτο ἠδύναντο νὰ λέγωσιν οἱ Σπαρτιάται βραδύτερον, ἵνα ὑπερυψώσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν· ἀλλ' ἡ κλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Λεωνίδας ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοπατρίας πυρός, δι' οὗ μᾶλλον ἢ πρὸς ἐκπλήρωσιν οἰουδήποτε νόμου, μεγαλουργοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ καὶ νὰ πέσῃ, πεποιεῖς ὅτι ἡ θυσία αὕτη ἐμελλε τὰ περιποιήσῃ μὲν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ κλέος αἰδίων, νὰ συντελέσῃ δὲ πλειότερον καὶ αὐτῆς τῆς λαμπροτάτης νίκης εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης ἣν ἠθελεν ἐξάψει ἐν τῇ καρδίᾳ παντός Ἑλληνοῦ. Οἱ περὶ τὸν Λεωνίδα Σπαρτιάται, τὰ αὐτὰ ἔχοντες φρονήματα, ἔμειναν προθύμως μετὰ τοῦ βασιλέως αὐτῶν· ἔμειναν ὁμοίως ὁ μάντις Μεγιστίας ὁ Ἀκαρνὰν, ὅστις ἠρκέσθη ν' ἀποπέμψῃ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν· οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς καὶ οἱ Θηβαῖοι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ἐκράτησεν ὁ Λεωνίδας, ἐνῶ ἦτο σχεδὸν

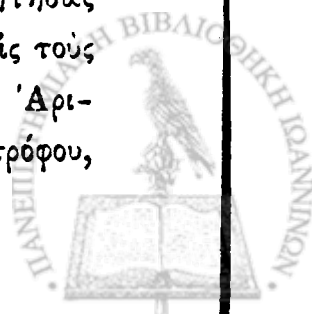
πρόδηλον ὅτι ἐπὶ τέλος θέλουσι προδώσει· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔσπευσαν νὰ ὑποχωρήσωσι, πρὶν ἢ ἀποκλεισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Ὑδάρνου. Ἄλλ' ἵνα γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀπεφάσισαν νὰ διακινδυνεύσωσι τὸν ἔσχατον τοῦτον κίνδυνον, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν, εὐρέθησαν νεκροὶ Ἕλληνες, καθ' Ἡρόδοτον, 4000. Ἐκ τούτων εἶχον μὲν πέσει τινὲς κατὰ τὰς δύο προηγουμένας ἡμέρας, ἀλλὰ βεβαίως ὄχι πολλοί· ἀφ' ἑτέρου οἱ πλείότεροι Θηβαῖοι παρεδόθησαν, ὥστε οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἀγωνισθέντες καὶ πεσόντες ἦσαν τοῦλάχιστον 2500 ἄνευ τῶν Θηβαίων, διὰ νὰ φθάσωμεν δὲ εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον προέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἂν οἱ 700 Θεσπιεῖς δὲν συνωδεύοντο ἕκαστος εἰμὴ ὑπὸ ἐνὸς φίλου, τῶν 300 Σπαρτιατῶν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο, ὡς προὔπεδείξαμεν, ὑπὸ πολὺ πλείονων εἰλώτων. Καὶ τφόντι πολλοὶ ἀναφέρονται οἱ πεσόντες εἰλωτες, ἡ δὲ τοιαύτη πίστις τῶν ταλαιπώρων τούτων δούλων πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν, καθ' ἣν ἡμέραν πλείσται μὲν ἐλεύθεροι Ἕλληνες ὑπεχώρουν ἀμαχητί, οἱ δὲ Θηβαῖοι παρεδίδοντο, ἀποτελεῖ ἐν τῶν παραδοξοτάτων γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Κατὰ τὴν γενομένην προηγουμένως μετὰ τοῦ ὀδηγοῦ Ἐφιάλτου συμφωνίαν, ὁ Ξέρξης ἤθελε νὰ ἀναβάλῃ, κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἡμέραν, τὴν ἐπίθεσιν του μέχρι τῆς μεσημβρίας περίπου, ὅτε ἦτο πιθανόν, ὅτι ὁ ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην στρατὸς ἐμελλε νὰ συμπληρώσῃ τὴν κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων· ὁ Λεωνίδας ὅμως, ἅμα ἔμαθε τὸν ἀπὸ τῆς ἀτραποῦ ἐπερχόμενον κίνδυνον καὶ ἀπέπεμψε τοὺς θέλοντας νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐκ τῶν συμμαχῶν, βλέπων ὅτι δὲν μένει εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποθάνωσιν, ὅσον ἐνδέχεται πλείονας καταβάλλοντες ἐχθροὺς, ἀπεφάσισε νὰ μὴ περιορισθῇ ἤδη, ὡς πρότερον, εἰς ἀπλὴν ἄμυναν ὅθεν ἐξορμήσας πρῶτος εἰς τὸν ἐκτὸς τῶν πυλῶν εὐρύτερον χῶρον, προσέβαλεν ἐκθύμως τοὺς προτεταγμένους τῶν πολεμίων, ὧν πλείστοι ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐνταῦθα, οἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν δοράτων φονευθέντες, οἱ δὲ περιπεσόντες εἰς τὴν παρακειμένην θαλάσσαν, οἱ δὲ ἕνεκα τοῦ ἰδίου αὐτῶν πλήθους καταπατηθέντες. Ἄλλὰ τὰ περσικὰ στίφη ἦσαν ἀνεξάντλητα· οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν παρώτρυνον αὐτὰ ἀκαταπαύστως, διὰ μαστίγων, εἰς τὰ πρόσω, τὰ πλείστα τῶν ἑλληνικῶν δοράτων ἐπὶ τέλος ἐθραύσθησαν· οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθησαν μὲν τὸν ἀπηλπισμένον τοῦτον ἀγῶνα διὰ τῶν ξιφῶν αὐτῶν· ἀλλὰ τότε πίπτει ὁ Λεωνίδας.

καὶ κατώρθωσαν μὲν οἱ περὶ αὐτὸν ἥρωες νὰ ἀντισώσωσι τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, μετὰ φοβερὰν συμπλοκὴν πρὸς τοὺς πολεμίους, τοὺς καταβαλόντας πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα ἀρπάσωσι τὸ ἀνεκτίμητον ἐκεῖνο ἄθλον, πλείστους δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπολέσαντες τῶν ἡγεμόνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις δύο τοῦ Ξέρξου ἀδελφούς· ἀλλ' ἤδη οἱ Ἕλληες, παντάπασιν ἀπειρηκότες, καὶ ἐλάχιστοι μείναντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι συμπαραλαμβάνοντες καὶ τὸν νεκρὸν τοῦ βασιλέως, ἐντὸς τῶν πυλῶν, ὅπισθεν τοῦ τείχους ὅπου, συμπυκνωθέντες παντες οἱ περιλιπόμενοι ἐπὶ μικροῦ τινος λόφου, ἔμειναν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ τε κατὰ μέτωπον στρατοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Ὑδάρνη μοίρας, ἣτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ ἐπέλθει εἰς τὰ νῶτα αὐτῶν. Οὕτω δὲ πανταχόθεν κυκλωθέντες, ἐθανατώθησαν ὅλοι, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, καὶ μηδὲ τότε ἀποβαλόντες τὸ θάρρος αὐτῶν, ἀλλὰ μέχρι ἐσχάτης ἀναπνοῆς διατελέσαντες ἀμυνόμενοι, «μαχαίρησι, τοῖσι αὐτῶν ἐτύγγα-νον ἔτι περιεῦσαι, καὶ χερσὶ καὶ στόμασι,» λέγει Ἡρόδοτος, ὁ νέος τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἔπος Ὀμηρος.

Τοιοιουτρόπως ἔπεσον οἱ ἡρωϊκοὶ τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχοι, Σπαρτιαῖται καὶ Θεσπιεῖς, ἅπαντες ἀναδειχθέντες ἄνδρες καλοὶ κἀγαθοί· καὶ ὅμως ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τινὰς ὡς ἐξαιρέτως διαπρέψαντας, ὡς τῶν ἀρίστων ἀρίστους, τοὺς Σπρριάτας Διηνέκην, Ἀλφεόν, Μάρωνα, καὶ τὸν Θεσπιέα Διήυραμβον. Ἰς δὲν γινώσκει τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀπάντησιν; «Τὸ πλῆθος τῶν βαρβάρων εἶναι τοσοῦτον,» εἶπον εἰς αὐτὸν, «ὥστε βάλλοντες τὰ τοξεύματα ἀποκρύπτουσι τὸν ἥλιον διὰ τοῦ πλήθους τῶν βελῶν,» ὁ δὲ, «τόσῳ καλλίτερον,» ἀπεκρίθη, «διότι θέλομεν πολεμήσει πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ σκιᾶν, καὶ οὐκ ἐν ἡλίῳ.» Ὁ Ἡρόδοτος ἐρωτήσας εἶχε μάθει τὰ ὀνόματα ἐνὸς ἐκάστου τῶν τριακοσίων Σπαρτιατῶν, καὶ μετὰ ἑξακοσίους ἐνιαυτοὺς, ὁ Πausανίας ἀνέγνωσεν ἐπὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐπὶ κίονος, ἐν Σπάρτῃ, ἀναγεγραμμένα. Εἰς δὲ καὶ μόνος ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀριστόδημος, εἶχεν ἐπανάλθει οἶκοι, μὴ κοινω-νήσας τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἀριστόδημος καὶ εἰς ἄλλος τῶν τριακοσίων, ὁ Εὐρυτος, ἦσαν ἀπόντες δι' ἀδείας ἐκ τοῦ στρατοπέδου καὶ κατέκειντο ὀφθαλμιῶνες ἐν Ἀλπηνῶ, ὅτε ἔμαθον ὅτι οἱ συμπολίται αὐτῶν ἀπε-φάσισαν νὰ ἀποθάνωσιν ἐν Θερμοπύλαις· τότε ὁ μὲν Εὐρυτος, ζητήσας τὰ ὄπλα καὶ ἐνδυθεὶς, διέταξε τὸν εἴλωτα αὐτοῦ νὰ τὸν φέρῃ εἰς τοὺς μαχομένους, μετὰ τῶν ὁποίων ἔπεσε γενναίως πολεμήσας, ὁ δ' Ἀριστόδημος δὲν ἐμιμήθη τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην τοῦ νοσοῦντος συντρόφου,

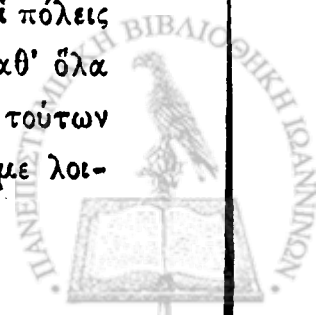

ἀλλὰ λειποψυχήσας ἐνεκα τῆς σωματικῆς ἀλγηδόνος, ἐπανῆλθεν εἰς Σπάρτην, ὅπου περιεφρονήθη δεινῶς διὰ τοῦτο, ὡς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 209), μέχρις οὐ μετὰ ἓν ἔτος ἐξέπλυνε τὸν ῥυπον τῆς ἀτιμίας ταύτης κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσεν ὑπερτερήσας ἅπαντας τοὺς συναγωνιστὰς ἐπ' ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ. Μὴ νομίσωμεν ἐν τούτοις ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιαῖται πρὸς τὸν Ἀριστόδημον ἦτο μοναδικὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὅλοι οἱ προπύτορες ἡμῶν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αἴσθημά τι ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ὅπωςδῆποτε φυγομαχήσαντα στρατιώτην, ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. διηγεῖται ὅτι κατὰ τὸν πρὸς τὴν Αἰγίναν πόλεμον, μάχης γενομένης ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης, ἐθανατώθησαν ἅπαντες οἱ Ἀθηναῖοι, πλὴν ἑνός, ὅστις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας· ἀλλ' ἐνταῦθα, αἱ γυναῖκες τῶν ἀποθανόντων, περιστοιχίσασαι τὸν ἄνθρωπον, ἠρώτων ἑκάστη τί ἀπέγινεν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἐκέντων αὐτὸν ἀδιακόπως διὰ τῶν περονῶν τῶν ἱματίων αὐτῶν, μέχρις οὐ ἐθανάτωσαν τὸν δυστυχῆ. Καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν δὲ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπαντῶμεν ἀνάλογά τινα παραδείγματα. Κατὰ αὐγούστον τοῦ 1444 ἔτους μ. Χ., 1500 Ἑλουήτιοι, καὶ τοὶ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ἀποτρεπόμενοι, ἐξώρμησαν, περὶ τὴν πόλιν Βασιλείαν, κατὰ 40,000 Γάλλων καὶ Γερμανῶν, καὶ φοβερὰν ἐπενεγκόντες εἰς αὐτοὺς ζημίαν, ἔπεσον ἅπαντες πλὴν 16, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς ὑπολαβόντες ἀσύνητον τὸν ἀγῶνα δὲν μετέσχον αὐτοῦ· ὅτε ὁμως ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια οἱ ἑκκαίδεκα οὗτοι, ὅχι μόνον οἰκτρῶς περιεφρονήθησαν ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν, ἀλλὰ μόλις διέφυγον τὸν θάνατον.

Οἷα δὲ θλιβερὰ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς τελευταῆς τῶν γενναίων ἐκείνων Σπαρτιατῶν καὶ Θεσπιέων, καὶ τῆς τῶν Θηβαίων προδοσίας! Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡμέραν εἰμὴ ἀέκοντες, ἀμα δὲ οἱ ἀπειρηκότες Σπαρτιαῖται καὶ Θεσπιεῖς ὑπεχώρησαν ἐντὸς τῶν πυλῶν, οἱ Θηβαῖοι χωρισθέντες ἀπὸ αὐτῶν, ἐπλησίασαν πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ προτεινάντες τὰς χεῖρας, ἐζήτησαν συγχώρησιν, κραυγάζοντες ὅτι ἦσαν φίλοι καὶ ὑπήκοοι τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὅτι βιασθέντες προσῆλθον εἰς Θερμοπύλας, περὶ οὐ ἔμαρτύρησαν καὶ οἱ Θεσσαλοί. Ὅθεν ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐφανεύθησαν, πρὶν ἢ οἱ Πέρσαι νοήσωσι περὶ τίνος πρόκειται, ἠξιώθησαν συγγνώμης· ἀλλ' ὁμως ἐστίχθησαν διὰ βασιλείων στιγμάτων, καὶ πρῶτος πάντων ὁ στρατηγὸς αὐτῶν Λεοντιάδης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλούταρχος, γράψας πραγμα-

τείαν τινὰ «περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας,» ἐν ἣ ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ τοῦτον περιπεσόντα εἰς πολλὰ ψεύματα καὶ πλάσματα, ἀγανακτεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὰ περὶ Θηβαίων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ιστοροούμενα, ἐπαγόμενος πρὸς ἀναίρεσιν αὐτῶν, ὅτι ἡγεμῶν τῶν Θηβαίων ἐν Θερμοπύλαις δὲν ἦτο ὁ Λεοντιάδης, ἀλλ' ὁ Ἀνάξανδρος, καὶ ὅτι ὄλως παράλογον ἦτο νὰ ἐπιβάλῃ ὁ Ξέρξης τὸ ὄνειδος ἐκεῖνο τῆς στίξεως εἰς φίλους καὶ ὑπηκόους. Ἀλλ' ὁ Πλούταρχος ἤκμασε περὶ τὰ ἐξακόσια ἔτη μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην καὶ τὸν σύγχρονον αὐτῆς Ἡρόδοτον· πρὸς τούτοις ὁ Πλούταρχος, καθὸ Χαιρωνεύς, δηλαδὴ Βοιωτὸς, εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν προπατόρων· ὥστε κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἀξιόπιστος, τὸ δὲ γεγονός τῆς ἀμφιβόλου διαγωγῆς καὶ τῆς ἐπὶ τέλους παραδόσεως τῶν Θηβαίων, φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Ἴσως τὰ περὶ στίξεως διεθρυλήθησαν διὰ τὴν περιφρόνησιν ἣτις ἐπεκράτησε κατ' αὐτῶν μετὰ τὴν ἐξῶσιν τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἡ τιμωρία αὕτη δὲν εἶναι ὄλως ἀπίθανος, διότι ὁ μέγας βασιλεὺς, τοῦ ὁποίου ἡ τυφλὴ ὀργὴ εἶχε πρό τινων μηνῶν μαστιγώσει τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀγανακτήσεώς του δι' ἣν ἀπήντησεν ἀντίστασιν, νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐνόχους καὶ αὐτοὺς ἐκείνους ὅσοι κατηναγκασμένοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Μήπως ὅτε μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐπεσκέφθη τὸ πεδῖον τῆς μάχης, ἐσεβάσθη τὸν νεκρὸν τοῦ Λεωνίδου; μήπως δὲν διέταξεν, ἀποκοπέσης τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, νὰ ἀνασταυρωθῇ; Καὶ ὅμως οἱ Πέρσαι ἐσέβοντο ἐξαιρέτως τοὺς ἀγαθοὺς περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἄφθρας. Ἀλλ' ἡ ὑπερβολικὴ δυσχέρεια τοῦ πρώτου τούτου ἀγῶνος καὶ ἡ δεινὴ φθορὰ ἦν ὑπέστη ὁ περσικὸς στρατὸς, εἶχον καταστήσει τὸν Ξέρξην ἔξω φρενῶν· ἡ δὲ ταραχὴ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ὁμιλίας ἣν ἔλαβε τότε πρὸς τὸν Δημάρατον. Διότι προσκαλέσας τὸν πρῶτον βασιλέα τῆς Σπάρτης, «Δημάρατε,» τὸν εἶπεν, «εἶσαι ἀνὴρ ἀγαθός, καὶ πάντα ὅσα προεῖπας, ἀπέβησαν ἀληθῆ. Εἶπέ μοι λοιπὸν τώρα ὁπόσοι ὑπάρχουσιν ἀκόμη Λακεδαιμόνιοι, καὶ ἂν ὅλοι ἦναι πολεμισταὶ τοιοῦτοι οἷοι οἱ ἐνταῦθα πεσόντες.» Ὁ δὲ «ὦ βασιλεῦ,» ἀπεκρίθη, «τὸ πλῆθος ὄλων τῶν Λακεδαιμονίων εἶναι πολὺ, καὶ πολλαὶ εἶναι αἱ πόλεις αὐτῶν· ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ ὑπάρχουσιν 8000 ἄνδρες ὅμοιοι καθ' ὅλα τῶν ἐνταῦθα ἀγωνισαμένων· οἱ δὲ ἄλλοι Λακεδαιμόνιοι εἰσὶ μὲν τούτων ὑποδεέστεροι, ἀλλ' ὅμως καὶ οὗτοι ἄνδρες ἀγαθοί.» «Ἐξήγησέ με λοι-

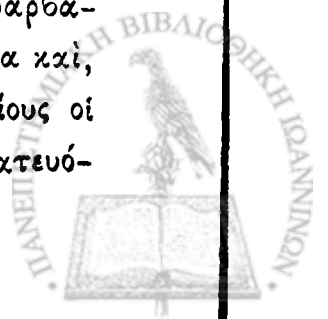
πόν,» ὑπέλαβεν ὁ Ξέρξης, « διὰ τίνος ὀλιγώτερον δυσχεροῦς τρόπου δυνάμεθα νὰ ἐπικρατήσωμεν τοιούτων ἀνδρῶν.» Τότε ὁ Δημάρατος τὸν συνεβούλευσε, προεκπέμψας ἰσχυρὰν τοῦ στόλου αὐτοῦ μοῖραν νὰ καταλάβῃ τὰ Κύθηρα καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τῆς Λακωνικῆς, περισπῶν οὕτω τὴν προσοχὴν τῆς Σπάρτης καὶ διακωλύων αὐτὴν τοῦ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀγῶνα. Ἐνῶ ἂν ἅπασα τῶν Πελοποννησίων ἡ δύναμις καταλάβῃ τὸν στενὸν τῆς Κορίνθου ἰσθμὸν, ὁ μέγας βασιλεὺς θέλει ἀναγκασθῆ νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτόθι ἀγῶνας πολὺ δυσχερεστέρους τῶν ὅσους εἶδεν ἄχρι τοῦδε. Κατ' εὐτυχίαν, ἐπελθὼν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου Ἀχαιμένης ἐπολέμησε τὴν γνώμην τοῦ Δημαράτου, ἀξιῶσας ὅτι ἡ περσικὴ δύναμις ἦ τε κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, συνηνωμένη, ἔμελλε διὰ τῆς ἠμολογουμένης αὐτῆς ὑπεροχῆς νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ πολὺ ἀσφαλέστερον· ὥστε ἐματαιώθη οὕτω ἡ συμβουλή ἐκείνη, ἣτις, ἂν ἐξετελεῖτο, ἤθελε πιθανώτατα ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον τῆς Ἑλλάδος.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν Θερμοπύλαις, δὲν ἔμειναν ἐν τῷ μεταξὺ ἄπρακτοι οὐδὲ οἱ τὸν παρακείμενον πορθμὸν κατέχοντες στόλοι. Εἶδομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐπανέλθει ἐκ Χαλκίδος εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον, ἅμα πληροφορηθέντες τὴν μεγάλην φθορὰν ἣν ὑπέστη ὁ περσικὸς στόλος ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας· ἀλλ' ἡ φθορὰ αὕτη δὲν ἦτο ὅση κατ' ἀρχὰς ὑπελήφθη, ὅθεν ὅτε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ εἶδον τὰ τῶν πολεμίων πλοῖα εἰς τὰς Ἀφέτας πολυάριθμα εἰσέτι ὄντα καὶ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ βεβαίως πλειότερα τῶν ἑλληνικῶν, ἀπεφάσισαν αὐθις νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀμαχητὶ εἰς τὰ ἔσω τῆς Ἑλλάδος. Οἱ κάτοικοι τῆς Εὐβοίας, μαθόντες τοῦτο, καθικέτευσαν τὸν Εὐρυβιάδην νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀναχώρησίν του ἐπὶ τινὰς τοῦλάχιστον ἡμέρας, μέχρις οὐ λάβῃσι καιρὸν νὰ ἀσφαλίσωσι τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀναβολὴ ὑπελήφθη ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ ναύαρχος ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐκδώσῃ τὰς περὶ ὑποχωρήσεως διαταγὰς, ὅτε οἱ Εὐβοεῖς, οἵτινες, ὡς φαίνεται, ἐγίνωσκον τὴν τε ἀξίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν διὰ Πελάγοντος 30 τάλαντα ἧτοι 180,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ κατορθώσῃ νὰ μείνῃ ὁ στόλος καὶ νὰ ναυμαχήσῃ πρὸ τῆς Εὐβοίας. Ποτὲ πρότασις δὲν ἐγένετο προσφορώτερον τῆς προτάσεως ταύτης τῶν Εὐβοίων, διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ὅλας τὰς ἀγαθὰς, καὶ εἰς ὅλας

τάς πονηράς τοῦ Θεμιστοκλέους προαιρέσεις. Τῶντι οὐδείς κάλλιον αὐτοῦ κατενόει ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐγκατέλειπε τὸ Ἀρτεμίσιον, οἱ ἐν Θερμοπύλαις ἐκινδύνεον νὰ κυκλωθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης καὶ ἀνετρέπετο οὕτω ἅπαν τὸ ἀμυντικὸν τῶν Ἑλλήνων βούλευμα. Ἡ περὶ τούτου πεποίθησις τοῦ ἦτο τοσαύτη ὥστε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἶχεν ἀποφασίσει, καὶ ἂν ὅλοι ἀνεχώρουν, νὰ μείνῃ αὐτόθι μόνος μετὰ τῶν ἄττικῶν τριήρων, ἐπὶ δὲ τούτῳ εἶχε γράψει εἰς Ἀθήνας πρὸ ἡμερῶν νὰ τῷ σταλῶσι 50 περίπου ἔτι πλοῖα, τὰ ὁποῖα καὶ κατέφθασαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς, ἐκ τῶν 271 πλοίων, τὰ 147 ἀνήκον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπελθόντων ἔτι 53, ὁ Θεμιστοκλῆς ἠδύνατο, ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, νὰ προκινδυνεύσῃ αὐτόθι μετὰ 200 τριήρων. Ἐννεεῖται λοιπὸν μετὰ πόσης προθυμίας ἐδέχθη τὰς τῶν Εὐβοέων προτάσεις, δι' ὧν ἅμα μὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ τὴν ὀλοσχερεστέραν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλεύματος, ἅμα δὲ παρείχετο αὐτῷ ἀφορμὴ ἀξιολόγου χρηματικῆς ὠφελείας· ὅθεν δούς ἐκ τῶν 30 ταλάντων 6 εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, 3 εἰς τὸν Κορίνθιον Ἀδείμαντον καὶ ὀλίγα τινὰ εἰς ἄλλους ἡγεμόνας, ὡς ἐξ ἰδίων δῆθεν καταβαλλόμενα, κρατήσας δὲ δι' ἑαυτὸν ὅλα τὰ λοιπὰ, κατέπεισεν ἅπαντας νὰ διατηρήσωσι τὴν σπουδαιοτάτην ἐκείνην στρατηγικὴν θέσιν, καὶ ἐθεράπευσεν οὕτω τὸ τε κοινὸν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον.

Ἄλλ' ἐνῶ οἱ Ἕλληνες μετὰ τοσοῦτου κόπου ἐπέιθοντο νὰ μείνωσιν εἰς Ἀρτεμίσιον, οἱ εἰς Ἀφέτας ναυλοχοῦντες πολέμιοι τοσοῦτῳ ἀπεναντίας ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς νίκης, ὥστε ἐξέπεμψαν 200 πλοῖα, ἵνα περιπλεύσαντα τὴν Εὐβοίαν, εἰσέλθωσιν ἀπὸ μεσημβρίας εἰς τὸν μεταξὺ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς στερεᾶς πορθμὸν καὶ συλλάβωσιν οὕτω ἅπαντα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅσα, διαφυγόντα ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἤθελον ζητήσῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν διὰ τοῦ πορθμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον μὲν τὴν ἀποστολὴν τῶν πλοίων τούτων, ἀλλ' ἀποφασίσαντες ἤδη νὰ ναυμαχήσωσι καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, θεωροῦντες δὲ τοὺς πολεμίους στερηθέντας ἔτι οὐ μικρᾶς δυνάμεως, προῆλθον εἰς τὸ πέλαγος κατὰ τὸ δειλινόν, παρέταξαν ἐν κύκλῳ τὰς τριήρεις, ἔχοντες πανταχόθεν τὰς μὲν πρύμνας πρὸς τὰ ἔσω, τὰς δὲ πρῶρας πρὸς τὰ ἔξω, καὶ προεκάλεσαν οὕτω τοὺς βαρβάρους εἰς μάχην. Οἱ δὲ ἀντεπεξῆλθον θαρροῦντως ἐκ τοῦ παραχρῆμα καὶ, διὰ μεγαλητέρου κύκλου περιέκλεισαν τοὺς ἡμετέρους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἴωνες καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ἀέκοντες μετὰ τοῦ Πέρσου στρατευό-

μενοι, ἐλεεινολόγουν ἤδη ὡς ἀπολωλότας. Ἀλλὰ τότε, δευτέρου δοθέντος σημείου, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἐκωπηλάτησαν ἀπὸ τοῦ ἔσω κύκλου καὶ ἐπιπλεύσαντα ῥαγδαίως κατὰ τῶν πολεμίων ἐκυρίευσαν ἢ κατέστρεψαν τριάκοντα αὐτῶν νῆας. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη τόλμη ἐξέπληξε κατ' ἀρχὰς τοὺς Πέρσας· συνελθόντες ὁμῶς μετ' ὀλίγον ἐξηκολούθησαν οὗτοι τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπήγαγον οὐ μικρὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας ζημίας, μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, διελύθησαν οἱ διαμαχόμενοι, καὶ ἐπανῆλθον ἕκαστοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ μὲν Πέρσαι· εἰς Ἀφέτας, οἱ δὲ Ἕλληνες εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον.

Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης. Ἡ δ' ἐπελθοῦσα νύξ ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ νέας ἀφορμὰς θάρρους εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι κατὰ τὴν νύκτα ταύτην φοβερὰ πάλιν ἐξερράγη καταιγίς· ὁ ἄνεμος ἔπνεεν εὐθὺ ἐπὶ τὰς Ἀφέτας, ὥστε ἐνῶ οἱ Ἕλληνες διετέλουν ἐν σκέπη αὐτοῦ, οἱ καταντικρὺ αὐτῶν ὀρμῶντες πολέμιοι ἔπαθον φθορὰν δεινὴν· τὸ δὲ χεῖριστον, τὰ παρὰ τὴν Εὐβοίαν παραπλέοντα 200 πλοῖα, καταληφθέντα ὑπὸ τῆς τρικυμίας ταύτης, κατεστράφησαν ἅπαντα εἰς τὰ λεγόμενα Κοῖλα τῆς Εὐβοίας, μεταξὺ Γεραιστοῦ καὶ Καφηρέως, τῆς ἄκρας ἧτις ἀεὶποτε ὑπῆρξεν ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς ναυτιλλομένους, διὸ ὠνομάζετο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Εὐλοφάγος. Καὶ τὴν ἐπιούσαν προσῆλθον εἰς τοὺς Ἕλληνας αἱ 53 νέαι ἀττικαὶ τριήρεις, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ὅθεν οὗτοι, πολυειδῶς ἤδη ἐνθαρρυνθέντες, ἐπέπλευσαν μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ταύτης, ἧτις ἦτο ἡ δευτέρα τοῦ ἐν Θερμοπύλαις ἀγῶνος, ἐπὶ τοὺς εἰς Ἀφέτας πολεμίους καὶ προσβαλόντες ἰδίως τὰ πρὸ τῶν ἄλλων ἠγχυροβολημένα Κιλίκια πλοῖα, πολλὰ ἐξ αὐτῶν κατέστρεψαν· ἀλλ' ὁ λοιπὸς περσικὸς στόλος, ὁ πολλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα παθὼν, δὲν ἀντεπεξῆλθε τότε εἰς μάχην.

Τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν, οἱ ναύαρχοι τῶν πολεμίων, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην ὕβριν, καὶ φοβούμενοι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ἐξέπλευσαν, περὶ μεσημβρίαν, πανστρατιᾶ, ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, παραταχθέντες ἐν εἴδει ἡμισελήνου· οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν τὴν μάχην, ἀλλὰ δὲν ἀπεμακρύνθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς παραλίας αὐτῶν, ἵνα μὴ κυκλωθῶσι, καὶ πρὸς τούτοις ἵνα μὴ δύνανται οἱ Πέρσαι, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, νὰ μεταχειρισθῶσιν ὀλόκληρον αὐτῶν τὸν στόλον. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπήγαγε φθορὰν μεγάλην εἰς ἑκατέρους τοὺς ἀντιπάλους· ἐκ τῶν πολεμίων ἤριστευσαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἵτινες ἐκυρίευσαν πέντε ἑλληνίδας νῆας αὐτάνδρου, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων μάλιστα διέπρεψαν οἱ Ἀθη-

ναῖοι, οἵτινες, καθὸ προκινδυνεύσαντες, ἔπαθον καὶ τὴν πλείστην ζημίαν, διότι τὸ ἡμισυ τῶν πλοίων αὐτῶν ἦταν δεινῶς βεβλαμμένα. Ὄθεν, διαλυθέντος τοῦ ἀγῶνος, ἤρχισαν πάλιν οἱ Ἕλληνες συλλογιζόμενοι ὅτι δὲν εἶναι πλέον ἀξιόμαχοι, ὅτε ὁ Ἀθηναῖος Ἀβρώνυχος, ὅστις μετὰ τοῦ πλοίου αὐτοῦ ἐστάθμευε περὶ Θερμοπύλας, ἵνα διατηρῇ τὴν μεταξὺ τοῦ στόλου καὶ τοῦ πορθμοῦ κοινωνίαν, ἐπελθὼν ἔφερε τὴν θλιβεράν ἀγγελίαν, ὅτι ὁ Ξέρξης ἐγένετο ἤδη κύριος τῶν πυλῶν, ὥστε μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἀνάγκης νὰ μένη ὁ στόλος εἰς Ἀρτεμίσιον, ἀπεφασίσθη ἀμέσως ἡ ὑποχώρησις· οἱ Εὐβοεῖς ἔσπευσαν νὰ συμπληρώσωσι τὴν διάσωσιν παντὸς ὅ,τι ἠδύνατο νὰ διασωθῇ· καὶ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἀναχωρήσαντα, διήλθον διὰ τῆς Χαλκίδος καὶ δὲν ἐστάθησαν εἰμὴ εἰς Σαλαμίνα· ἔπλεον δὲ Κορίνθιοι πρῶτοι, ὕστατοι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ ἡγεμὼν Θεμιστοκλῆς παρείπετο μετὰ τῶν ἔριστα πλεουσῶν νηῶν ἔσχατος αὐτὸς, φροντίζων νὰ ἐπιγράφη εἰς διαφόρους λίθους, ἐπὶ τῆς παραλίαις κειμένους, προσκλήσεις πρὸς τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου συστρατευομένους Ἴωνας, δι' ὧν ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ μὴ καταπολεμῶσι τοὺς πατέρας αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς Πέρσας, εἰδεμὴ τούλάχιστον νὰ ἀπέχωσιν ὅσον ἔνεστι τοῦ ἀγῶνος. Ἐγραψε δὲ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἀποσπάσει τινὰς τῶν Ἰόνων ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἢ, ἂν ὄχι ἄλλο, παραγάγη δυσπιστίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐλαττώσῃ οὕτω τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν.

Οἱ εἰς Ἀφέτας Πέρσαι ἔλαβον ἀμέσως τὴν ἀγγελίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου· καὶ τὴν ἐπιούσαν, ἐπιπλεύσαντες εἰς τὴν Εὐβοίαν, ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἰστιαίας καὶ τῆς περίξ χώρας· ἐντεῦθεν δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετέβησαν, δι' ἀδείας τοῦ Ξέρξου, εἰς Θερμοπύλας, ἵνα ἴδωσι τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ τοὺς πεσόντας. Ὁ μέγας βασιλεὺς ἐφρόντισε νὰ θάψῃ τὸ πλεῖστον τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, εἰς 20,000 συμποσομένων, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ 1000 πτώματα, ἐνῶ ἐπιδεικτικῶς ἐσώρευσε τοὺς 4000 Ἕλληνας νεκρούς. Ὅτι τόσοι ἦσαν οἱ ἐκατέρωθεν πεσόντες, μαρτυρεῖ ῥητῶς ὁ Ἡρόδοτος, καὶ εἶναι πιθανώτατον ὁ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀριθμὸς παρεδόθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καὶ διὰ τοῦ ἐπιγράμματος ὅπερ βραδύτερον ἐχαράχθη ἐν Θερμοπύλαις, ἐκ διαταγῆς τῶν Ἀφικτυόνων.

Μυριάσιν ποτὲ τῆδε τριακοσίαις ἐμάχοντο
ἐκ Πελοποννάσου χιλιάδες τέτορες.

Ἄλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου ἠθέλομεν δυσπιστήσαι ὅπως οὖν πρὸς τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, μὴ ἀναφέρον εἰμὴ Πελοποννησίου, προδήλως διαστρέφει τὴν ἀλήθειαν· ἐπὶ τέλους ἐκ Πελοποννήσου δὲν ἔμειναν εἰμὴ οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς εἴλωτες, τὸ δὲ πλεῖστον τῶν ὀπλιτῶν ἀπετέλεσαν οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς, ἂν καὶ ἀφ' ἐτέρου δὲν δυναμέμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ ἥρωϊκὸν τοῦτο ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν πειθαρχίαν τῶν παίδων ἐκείνων τῆς περὶ τὸν Εὐρώταν πόλεως καὶ εἰς τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λεωνίδου. Ὅθεν, ἂν ἄδικον ὑπῆρξε τὸ προαναφερθὲν ἐπίγραμμα, δικίως ἐπεγράφη παρ' αὐτῷ ἰδίᾳ πρὸς τιμὴν τῶν Σπαρτιατῶν ἕτερον τόδε·

ὦ ξεῖν', ἀγγέλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε
κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Καὶ δικαίως ὡσαύτως, ἐπὶ τοῦ ἐντὸς τῶν πυλῶν λόφου, ἐφ' οὗ συνεπληρώθη ἡ ζείμηστος αὕτη θυσία, ἠγέρθη, εἰς τιμὴν τοῦ Λεωνίδου, λέων λίθινος, φέρων ἐπίγραμμα, ποιηθὲν πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου. Τοῦλάχιστον ὁ δαιμόνιος οὗτος ποιητὴς ἔγραψεν ὑπὲρ τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων ἐγκώμιον, οὗ σώζεται ἔτι ἡ ἀκόλουθος λαμπρὰ περικοπή·

Τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων
εὐκλεῆς μὲν ἂ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότμος,
βωμὸς δ' ὁ τάφος, πρὸ γόνων δὲ μνάστις, ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος·
ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὔτ' εὐρῶς
οὔθ' ὁ πανδαμύτωρ ἀμαυρώσει χρόνος.
Ἄνδρῶν δ' ἀγαθῶν ὅδε σηκὸς οἰκέταν εὐδοξίαν
Ἑλλάδος εἶλετο· μαρτυρεῖ δὲ καὶ Λεωνίδας
ὁ Σπάρτης βρασιλεύς, ἀρετῆς μέγαν λελοιπῶς
κόσμον ἀεναόν τε κλέος.

Ὁ δ' αὐτὸς Σιμωνίδης, παρεκτός ἄλλων πολλῶν καὶ καλῶν ἐπιγραμμάτων, ἀπεμνημόνευσε καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ μάντεως Μεγιστίου, ὅστις, καὶ τοι κάλλιστα προειδῶς τὸν ἐπερχόμενον θάνατον, δὲν ἠθέλησε νὰ φύγη ἐγκαταλείπων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Σπάρτης.

Μνημεῖα τόδε κλεινοῖο Μεγιστία, ὃν ποτε Μῆδοι
Σπερχεῖον ποταμὸν κτεῖνκν ἀμειψάμενοι,
μάντιος, ὅς τότε Κῆρας ἐπερχομένας σαφὰ εἶδῶς
οὐκ ἔτλη Σπάρτης ἡγεμόνας προλιπεῖν.

Ἡρωες μακαριστοὶ οἱ ἀξιοθέντες τοιούτων ὑμνωδῶν, καὶ ὑμνωδοὶ μακαριστότεροι οἱ ἀξιοθέντες νὰ ἐγκωμιάσωσι τοιούτους ἥρωας!

Ἄλλὰ τὰ θριαμβικὰ ἐκεῖνα ἐπιγράμματα δὲν ἐπετέθησαν, τὰ ἀγέρωχα ἐκεῖνα μνημεῖα δὲν ἠγέρθησαν εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε ἡ Ἑλλάς ἀπέβαλε τοὺς ἐπιδραμόντας βαρβάρους. Ἦδη δὲ, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὑποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἕτερα ἐπεκράτησαν αἰσθήματα, αἰσθήματα ἀθυμίας καὶ ἀπογνώσεως. Καὶ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ. Ὁ Ξέρξης, ὑπεραναπληρώσας τὴν ζημίαν ἣν ὑπέστη, διὰ τῶν συνταχθέντων μετ' αὐτοῦ Μαλιέων, Λοκρῶν, Δωριέων καὶ ἀπάντων τῶν Βοιωτῶν (πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων), προήλαυε, μετὰ τῶν ἀναριθμητῶν αὐτοῦ ὄχλων, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος· ὁ στόλος αὐτοῦ, προσλαβὼν ὁμοίως νέας τινὰς ἐπικουρίας, ἀπὸ τε τῆς Καρύστου καὶ τινῶν κυκλάδων, προσήγγιζεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς, ἂν ὄχι ὅσος ἦτο πρὸ τῶν τρικυμιῶν τὰς ὑποίας ἔπαθε καὶ πρὸ τῶν περὶ Ἀρτεμισιον μαχῶν, ἀλλ' ὅμως πάντοτε ἀσυγκρίτως τοῦ ἑλληνικοῦ καθυπέρτερος. Οἱ ἀσύγγνωστοι διὰ τὴν νωθρότητα αὐτῶν Σπαρτιαῖται καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς τεταγμένοι Πελοποννήσιοι, ἐξέπεμψαν μὲν ἤδη, ἅμα μαθόντες τὸν θάνατον τοῦ Λεωνίδου, ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κλεόμβροτον, τὸν ἐπίτροπον τοῦ Πλειστάρχου, ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Λεωνίδου, ἀλλὰ καιρὸς δὲν ἦτο πλέον νὰ παραταχθῶσιν εἰς Βοιωτίαν, ἵνα προπολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, ὅπως εἶχον ὑποσχεθῆ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὅθεν περιορίσθησαν εἰς τὴν ταχίστην καὶ ἀσφαλεστάτην ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, παραδίδοντες οὕτω ἔρμαιον εἰς τοὺς βαρβάρους οὐ μόνον τὴν Ἀττικὴν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ Μέγαρα· ὁ δὲ στόλος διετάχθη νὰ συγκεντρωθῆ εἰς Τροιζῆνα, ἀφιεμένης οὕτω καὶ τῆς θαλάσσης ἀπάσης εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων, μέχρι τῆς Πελοποννήσου· μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας, ὁ Εὐρυβιάδης, παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπείσθη νὰ μείνη προσωρινῶς, ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, εἰς Σαλαμίνα, ἵνα δώσῃ εἰς τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς καιρὸν νὰ ἀνασώσωσι τοῦλάχιστον τὰς οἰκογενείας των.

Φοβερὰ τῶντι ἦτο μάλιστα ἡ τῶν Ἀθηναίων τούτων τύχη· διότι ἐνῶ πλειοτέρως παντὸς ἄλλου εἶχον καταβάλλει ἄχρι τοῦδε θυσίας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος, ἐνῶ ἐπιβαίνοντες εἰς τὰ πλοῖα κατὰ συμβουλήν τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶχον λάθει ὑπόσχεσιν ῥητὴν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι θέλουσιν ὑπερμαχήσει διὰ ξηρᾶς ὑπὲρ τῆς χώρας αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως, ἔβλεπον ἤδη ἀπάσας τὰς προσδοκίας ταύτας ψευθείας καὶ ἑαυ-

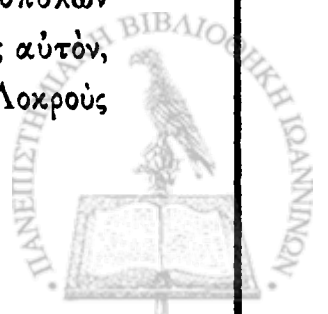

τοὺς ἠναγκασμένους νὰ παραδώσωσι μὲν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὰς ἐστίας αὐτῶν καὶ περιουσίας, νὰ φέρωσι δὲ εἰς τὰ ξένα τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἡ μεγαλοφροσύνη, ὥστε κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον συναγωνισταὶ αὐτοῦ, ἀποβάντες εἰς Φάληρον, εἰςῆλθον κατηφεῖς καὶ τεθλιμμένοι εἰς Ἀθήνας, οὐδεμίᾳ κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, οὐδεμίᾳ μετανοίας ἔνδειξις, οὐδεμίᾳ περὶ συνθηκολογήσεως πρὸς τὸν ἐχθρὸν πρότασις, ἀλλὰ, αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ ὁμοθυμῶν θαυμασίως, διετέλεσαν πράττοντες ὁμοθυμαδὸν πᾶν ὅ,τι ἀπητεῖτο, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ὥραν, πρὸς τε τὴν κοινὴν καὶ τὴν ἰδίαν σωτηρίαν. Οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐξέδωκαν ἐν τῷ ἅμα διακήρυξιν, δι' ἧς ἕκαστος Ἀθηναῖος προσεκλήθη νὰ φέρῃ ἐκτὸς τῆς χώρας, ὅπως ἀσφαλέστερον, τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Καὶ ἤρχισεν ἀμέσως ἡ τραγικὴ ἐκείνη ἀποδημία τῶν γυναικῶν, τῶν παιδῶν, τῶν γερόντων, ἧτις ἔμελλε τοσάκις νὰ ἐπαναληφθῇ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν· ἄλλων σωζομένων εἰς Τροιζῆνα, ἄλλων εἰς Αἴγινα, ἄλλων μέχρι Σαλαμῖνος μόνον ἀπερχομένων, καὶ ἐνὶ λόγῳ ἀπάσης τῆς πόλεως ἐκπλευούσης, ὡς λέγει ζωγραφικώτατα ὁ Πλούταρχος. Ἡ χώρα ἐκενώθη τοσοῦτον ὥστε ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ ἐπελθὼν μετὰ τινὰς ἡμέρας, δὲν εὔρε νὰ αἰχμαλωτεύσῃ ἐν ὅλοις εἰμὴ 500 ἀνθρώπους· οἱ δ' ἄνδρες ἅπαντες ἔσπευδον νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἐπειδὴ ὑπῆρχε χρεῖα χρημάτων, ἵνα δοθῇ βοήθειά τις εἰς τοὺς ἀπορωτέρους τῶν ἀποδημούντων καὶ πρὸ πάντων ἵνα καταρτισθῇ ὁ στόλος, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὄβολον, ὁ ἄρειος πάγος, ὅστις τότε συνεκροτεῖτο ἔτι ἐκ τῶν πλουσιωτέρων πολιτῶν, κατώρθωσε διὰ τε δημοσίων διατάξεων καὶ δι' ἰδίων εἰσφορῶν, νὰ συλλέξῃ ποσότητα ἱκανὴν ὥστε νὰ δοθῶσιν ἐκάστῳ τῶν στρατευομένων ὀκτὼ δραχμαί. Μάλιστα δὲ ἀξιοζήλωτος ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη καὶ προθυμία μεθ' ἧς πάντες οἱ μάχιμοι ἄνδρες, φίλοι καὶ ἐχθροὶ, ἀντιπολιτευόμενοι καὶ συμπολιτευόμενοι, ὥρμησαν ἐπὶ τὰς τριήρεις. Ὁ δῆμος, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐξέδοτο ψήφισμα, δι' οὗ ἀνεκαλοῦντο πάντες οἱ δι' ὀστρακισμοῦ προσωρινῶς ἐξωρισμένοι πολῖται, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ῥητῶς περιελήφθη ὁ Ἀριστείδης. Καὶ ἐνῶ ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν οὕτω τὴν δεξιὰν εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀντίπαλον, συγκατέβαινον εἰς τὸν Πειραιᾶ ὁ τε Ξάνθιππος, ὁ κατήγορος τοῦ Μιλτιάδου, ὁ τε Κίμων, ὁ υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ τούτου τῆς ἐν Μα-

ραθῶνι νίκης, ὅστις μὴδὲν σώζων ἔνεκα τῆς κκταδίκης τοῦ πατρὸς πάθος « πρῶτος ὤφθη διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ φαιδρὸς ἀνιῶν εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐταίρων, ἔππου τινὰ χαλινὸν ἀναθεῖναι τῇ θεῷ διὰ χειρῶν κομίζων (διότι δὲν ἦτο ὀπλίτης, ἀλλὰ ἐν τοῖς ἰππεῦσι τῆς πόλεως κατατεταγμένος)· ὡς οὐδὲν ἰππικῆς ἀλκῆς, ἀλλὰ νχυμάχων ἀνδρῶν, ἐν τῷ παρόντι, τῆς πόλεως δεομένης. Ἄναθεῖς δὲ τὸν χαλινὸν, καὶ λαβῶν ἐκ τῶν περὶ τὸν ναὸν κρεμαμένων ἀσπίδων, καὶ προσευξάμενος τῇ θεῷ, κατέβαινε ἐπὶ θάλασσαν, οὐκ ὀλίγοις ἀρχὴ τοῦ θαρρεῖν γενόμενος. » Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπεσκευάσθησαν κατεσπευσμένως τὰ περὶ Ἄρτεμισιον παθόντα πλοῖα, ὥστε, ἐπελθόντος τοῦ περσικοῦ στόλου, εὐρέθησαν εἰς κατάστασιν νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα. Ὁ ἐν Σαλαμῖνι ἤδη ἀθροισθεὶς στόλος ἦτο, καθ' Ἡρόδοτον, πολυπληθέστερος τοῦ περὶ Ἄρτεμισιον παραταχθέντος, διότι συνέκειτο ἐκ 378 τριήρων, ἂν καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ἀναφερομένων κατ' ἰδίαν ἐκάστης πόλεως τριήρων δὲν συμποσοῦται εἰμὴ εἰς 366. Ἐκ τούτων παρέσχον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι μόνοι 200, οἱ δὲ Κορίνθιοι 40, οἱ Αἰγινῆται 30, οἱ Μεγαρεῖς 20, οἱ Λακεδαιμόνιοι 16, οἱ Σκυῶνιοι 15, οἱ Ἐπιδαύριοι 10, οἱ Ἀμβρακιῶται 7, 7 ὁμοίως οἱ Ἐρετριεῖς, 5 οἱ Τροιζήνιοι, 3 οἱ Ἐρμιονεῖς, 3 ὁμοίως οἱ Λευκάδιοι, 2 οἱ Κεῖοι, 2 οἱ Στυρεῖς, 1 οἱ Κύνιοι καὶ 4 οἱ Νάξιοι, τὰς ὁποίας ἐκπεμφθεῖσας ἐκ Νάξου εἰς ἐπικουρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου, οἴκοθεν οἱ ναῦται καὶ οἱ πλοίαρχοι αὐτῶν ἔφερον εἰς Σαλαμῖνα. Ἐκ τῶν μεγάλων ἑλληνίδων πόλεων τῶν ἐν Ἰταλίᾳ δὲν προσῆλθεν εἰμὴ μία Κροτωνιατῶν τριήρης, ἧς ἦρχε Φάϋλλος, ἀνὴρ τρεῖς πυθιονίκης. Παρεκτός δὲ τῶν τριήρων τούτων ὑπῆρχον καὶ τινες πεντηκόντοροι. Ταῦτα καθ' Ἡρόδοτον. Ἄλλ' ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Αἰσχύλος, εἰς τὸ προαναφερθὲν αὐτοῦ δράμα, τοὺς Πέρσας, λέγει ὅτι ὁ πᾶς ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν νηῶν δὲν ὑπερέβαινε τὰς 300. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αἰσχύλος αὐτὸς ἠγωνίσθη ἐν Σαλαμῖνι, εἶναι βεβαίως καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μᾶλλον ἀξιόπιστος.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης, ὥρμησεν, ὀδηγούμενος ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ὄλων τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ὅσαι κατόκουν μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς μόνοι οἱ Φωκεῖς ἀπεποιήθησαν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτὸν, καὶ κατέφυγον οἱ μὲν εἰς τὸν Παρνασσὸν, οἱ δὲ πλεῖστοι πρὸς Λοκροὺς

τοὺς Ὀζόλας ὅθεν πᾶσαι αἱ πόλεις αὐτῶν, καὶ πάντα τὰ ἱερὰ ἐλεηλατήθησαν καὶ κατεστράφησαν. Μία δὲ στρατοῦ μαῖρα ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου εἰς Δελφοὺς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συλήσῃ τοὺς μεγάλους αὐτῶν θησαυρούς· ἀλλ' ὁ προστάτης τοῦ πολυθρυλήτου τούτου ἱεροῦ, ὁ Ἀπόλλων, ἔσωσεν αὐτὸ διὰ θαυμάτων, τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἀμέτοχοι οἱ ἐπιτήδευοι τοῦ μαντείου ἐπιμεληταί. Διότι ἅμα οἱ Πέρσαι, ἀναβαίνοντες διὰ τῆς ἀτραποῦ τοῦ Παρνασσοῦ ἣτις ἔφερεν εἰς Δελφοὺς, ἔφθασαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Προνοίας Ἀθηνᾶς, ἠκούσθησαν αἴφνης φοβεραὶ βρονταί, ἀπὸ δὲ τοῦ ὄρους ἀπορραγεῖσαι δύο κορυφαὶ ἐπέσκηψαν, διὰ πολλοῦ πατάγου, ἐπὶ τοὺς ἐπερχομένους, συντρίψασαι πλείστους ὄσους αὐτῶν, ἐν δὲ τῷ ναῷ τῆς Προνοίας βοή καὶ ἀλαλαγμὸς ἐγένετο, ὥστε οἱ πολέμιοι, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν· κατεδιώχθησαν δὲ οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Δελφῶν, ἀλλὰ, ὡς ἔλεγον, καὶ ὑπὸ δύο ὀπλιτῶν ἐχόντων φύσιν μείζονα τῆς ἀνθρωπίνης, οἵτινες, ὡς ἔβεβαίουν ἔπειτα οἱ Δελφοί, δὲν ἦσαν ἄλλοι, εἰμὴ οἱ δύο ἦρωες Φύλακος καὶ Αὐτόνοος, ὧν τὰ τεμένη προέκειντο παρὰ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερόν. Οὕτω λοιπὸν ἐσώθη τότε τὸ μαντεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ ἔμεινεν ἕκτοτε ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄσυλον, μέχρις οὐ μετὰ 130 περίπου ἔτη ἐλεηλάτησεν αὐτὸ κατὰ πρῶτον ἢ βέβηλος τοῦ Φωκέως Φιλομήλου χεῖρ.

Ὁ δὲ Ξέρξης, μετὰ τοῦ κυρίου στρατοῦ, ἐπορεύθη ἐν τῷ μεταξύ διὰ τῆς Βοιωτίας πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔφθασεν ἀκωλύτως εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως. Οἱ κάτοικοι, ὡς προείπομεν, εἶχον ἐγκαταλείψει τὴν τε χώραν καὶ τὸ ἄστυ· ἀλλ' ὀλίγοι τινὲς Ἀθηναῖοι, μὴ θέλοντες ἢ μὴ δυνάμενοι, διὰ τὸ γῆρας ἢ τὴν πενίαν, νὰ ἀποδημήσωσιν, εἶχον κλεισθῆ εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐκ τοῦ προχείρου ὠχυρώθησαν ἐν αὐτῇ. Οἱ περὶ τὸν Ξέρξην Πεισιστρατίδαι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν ἱερόν τοῦτον χῶρον ἀπὸ τῆς βεβηλώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς, ἐπροσπάθησαν μὲν παντὶ σθένει νὰ καταπίσωσι τοὺς ὀλίγους τούτους ὑπερμάχους νὰ παραδοθῶσιν· ἀλλὰ μὴ πειθομένων αὐτῶν, ἐδέησε νὰ ἐκπολιορκηθῆ ἢ ἄκρα, μεθ' ὃ ἅπαντες μὲν οἱ ἐν αὐτῇ ἄνδρες ἐσφάγησαν, ἅπαντα δὲ τὰ οἰκοδομήματα, τὰ τε ἱερὰ καὶ τὰ ἄλλα, ἐλεηλατήθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν. Ὁ Ξέρξης ἐγένετο οὕτω κύριος καὶ τῆς ἀκροπόλεως, συγχρόνως δὲ περίπου ἔφθασεν εἰς Φάληρον ὁ πολυάριθμος αὐτοῦ στόλος.

Ὁ μέγας βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ὡς

ἐκπεπληρωμένον σχεδόν. Τέσσαρες μῆνες εἶχον παρέλθει ἀφ' ἧς ἐξεκίνησεν ἀπὸ τῆς Ἀσίας, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οἱ Ἕλληνες, οἵτινες, πρὸ εἰκοσαετίας, εἶχον πράξει τὸ λάθος νὰ μὴ ὑποστηρίξωσιν ἀποχρώντως τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἶχον ὑποχωρήσει ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἐξηκολούθησαν ὑποχωροῦντες ἀκαταπαύστως, ἐκ τῶν Τερμυζῶν εἰς τὰς Θερμοπύλας καὶ ἐκ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὸν ἰσθμόν. Ὁ Ξέρξης ἦτο κύριος ἀπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τῆς Πελοποννήσου Ἑλλάδος, καὶ ἀπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισπόντου μέχρι τῆς Σαλαμῖνος θαλάσσης· ἦτο ἰδίως κύριος τῆς αὐθάδους πόλεως, ἣτις πρὸ δεκαετίας ἔτρεψε τὰ περσικὰ στίφη ἐν Μαραθῶνι· οἱ προστατευόμενοι αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ οἱ μετὰ τούτων συντασσόμενοι ὀλίγοι Ἀθηναῖοι φυγάδες ἀναβάντες εἰς τὴν ἀκρόπολιν, προσήνεγκον αὐτόθι θυσίαν καὶ ἐνόμισαν ὅτι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὃν ματαίως εἶχεν ἐπιδιώξει ὁ Ἰππίας, ὅτι ἀνέκτησαν τὴν πατριὸν τυραννίδα, ὃ δὲ Ξέρξης ἔσπευσε νὰ πέμψῃ εἰς Σοῦσα ταχυδρόμον ἵνα ἀναγγείλῃ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ καὶ διαλύσῃ τοὺς φόβους τοῦ θεοῦ τοῦ Ἀρταβάνου. Τὰ πράγματα εἶχον τῶντι οὕτω, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ ὀριστικὸς τῶν Περσῶν θρίαμβος ἐφαίνετο ἀναμφισβήτητος. Ἀλλὰ ἀκριβεστέρα τῶν περιστάσεων ἐξέτασις ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ σπουδαίας περὶ τούτου ἀμφιβολίας. Κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι, οἵτινες μετὰ κόπου ἐξεπόρθησαν τὰς Θερμοπύλας, ἀγωνιζόμενοι πρὸς 4000 μόνον Ἕλληνας, προέκειτο ἤδη νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμόν ὀχυρώματα ἀσφαλῆ ὑπὸ πολλῶν μυριάδων Πελοποννησίων ὑπερσπιζόμενα. Καὶ ἐν Θερμοπύλαις μὲν οἱ Ἕλληνες δὲν κατεβλήθησκον ἐπὶ τέλους εἰμὴ διότι ἐκυκλώθησαν διὰ πλάγικας τινὸς ὁδοῦ· ἐν δὲ τῷ ἰσθμῷ κύκλωσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰμὴ ἀπὸ θαλάσσης, διὰ νὰ γίνῃ δὲ ἢ ἀπὸ θαλάσσης κύκλωσις ἔπρεπε νὰ κατατροπωθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος· ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὄχι μόνον δὲν εἶχε νικηθῆ περὶ Ἀρτεμίσιον, ἀλλὰ καὶ ἀξιολόγους ἔκτοτε προσέλαβεν ἐπικουρίας· ὅθεν δὲν ἦτο παντάπασι βέβαιον ὅτι θέλει ἤδη ὑποκύψει εἰς τὸν περσικόν, ὅστις ἦτο μὲν πάντοτε ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυπληθέστερος, εἶχεν ὅμως πάθει πολλὰς ζημίας ἀπὸ τε τρικυμιῶν καὶ ἀπὸ τῶν ναυμαχιῶν. Πρὸς τούτοις, ἢ ἐν Δελφοῖς οἰκτρὰ ἀποτυχία τῶν Περσῶν ἐμαρτύρει ὁπόσον δυσχερὴς ἦτο, διὰ τὸ ὄρεινόν τῆς χώρας, ἢ ἐκπόρθησις τῆς ἐνδοτέρας Ἑλλάδος. Τὸ δὲ δεινότερον, ὁ ἀπειράριθμος ἐκεῖνος ὄχλος ἔστερεῖτο ἤδη τροφῶν· αἱ ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἀποθῆκαι εἶχον ἐξαντληθῆ, ἢ δὲ ἀνατολικὴ στερεὰ Ἑλλάς, ἐρημωθεῖσα

πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ λεηλατηθεῖσα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντηρήσῃ ἐπὶ πολὺ τοσοῦτους ἐπήλυδας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ μέσα τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 480 ἔτους. Ὁ περσικὸς στρατὸς κατεῖχεν ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος ἦτο συμπεπυκνωμένον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ εἰς τὸ περὶ Ἐλευσίνα πεδῖον, ἔτοιμον νὰ ὀρμήσῃ διὰ τῶν Μεγάρων πρὸς τὸν ἰσθμὸν. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, ἔχων τὸ στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐν Φαλήρῳ. Ὁ περσικὸς ἐλληνικὸς στρατὸς ἦτο παρατεταγμένος ὀπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἰσθμοῦ, ὁ δὲ στόλος ὁ ἐλληνικὸς ἦτο συμπεπυκνωμένος περὶ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμῖνος, δηλαδὴ ὄχι εἰς τὴν σημερινὴν κώμην τῆς Σαλαμῖνος, τὴν κοινῶς λεγομένην Κούλουρην, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν, ὅπου, καταντικρὺ τῆς ἀττικῆς παραλίας, κεῖνται τὰ λεγόμενα Ἀμπελάκια. Ἡ ἐκκένωσις τῆς Ἀττικῆς εἶχεν ἤδη συμπληρωθῆ καὶ τὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων εἶχον προσέλθει εἰς Σαλαμῖνα καὶ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ λοιποῦ στόλου, ὥστε ὁ Εὐρυβιάδης συνεκάλεσε τοὺς ἡγεμόνας ἵνα βουλευθῆ περὶ τοῦ πρακτέου. Οἱ πλείστοι ἐφρόνουν ὅτι ὁ στόλος ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἰσθμὸν, διότι, ἂν ἀγωνισθέντες ἐν τῷ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμῷ ἠττώντο, ἤθελον ἀποκλεισθῆ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐνῶ περὶ τὸν ἰσθμὸν, εἰς Κεγχρεὰς, ὄχι μόνον δὲν ἔτρεχον τὸν κίνδυνον τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀλλὰ εἶχον καὶ τὸ μέγχα πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποβοηθῶνται ὑπὸ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς συζητήσεως ταύτης, εἶδον οἱ ἐν Σαλαμῖνι τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν πυρπολουμένην, καὶ ὑπὸ τοιοῦτου κατελήφθησαν φόβου, ὥστε τινὲς τῶν στρατηγῶν, ἐνῶ οὐδεμία ἔτι εἶχε γίνεαι ἀπόφασις, ἐξεληθόντες κατεσπευσμένως ἐκ τοῦ συμβουλίου, παρήγγειλαν τὰ πλοῖα αὐτῶν νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἵνα διὰ νυκτὸς ἀποπλεύσωσι. Καὶ οἱ μείναντες δὲ ἐν τῷ συμβουλίῳ στρατηγοὶ ἀπεφάσισαν, κατὰ πλειονοψηφίαν, νὰ παρασκευάσωσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιούσαν τὸ πρῶτὸ ὑποχωρήσωσι. Μειονοψηφοῦντες ἦσαν οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, πρὸ πάντων ὁ Θεμιστοκλῆς. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐνόμιζεν ὀλεθρίαν τὴν ὑποχώρησιν· ὅθεν ἐπανῆλθε τεθορυβημένος εἰς τὸ πλοῖον αὐτοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον, νυκτὸς ἤδη οὔσης, εἶτε οἴκοθεν, εἶτε, ὡς λέγει Ἡρόδοτος, κατὰ προτροπὴν συνετοῦ τινος Ἀθηναίου, Μνησιφίλου καλουμένου, ἀπεφάσισε νὰ δοκιμάσῃ νὰ μεταπείσῃ τὸν Εὐ-

ρυβιάδην. Διέταξε λοιπὸν νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸν πρὸς τὴν ναυαρχίδα, καὶ πλησιάσας ἔκραξε πρὸς τὸν ναύαρχον ὅτι ἔχει νὰ τὸν διμλήσῃ περὶ κοινοῦ πράγματος· ὁ δὲ παρήγγειλε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον· καὶ τότε ὁ Θεμιστοκλῆς παρετήρησεν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, ὅτι ἂν ἀνχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, δὲν θέλουσι πλέον ναυμαχήσει περὶ τῆς ὅλης πατρίδος, περὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος· διότι αἱ μοῖραι ἐκάστης πόλεως θέλουσι τραπῆ εἰς τὰ ἴδια, οὐδὲ ὑπάρχει ἄνθρωπος ἰκανὸς νὰ ἐμποδίσῃ τὸν στόλον τοῦ νὰ διασκεδασθῆ, καὶ ἡ Ἑλλάς θέλει οὕτω ἀπολεσθῆ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀβουλίαν. Προζήτηκε δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ δι' ὧν κατέπεισε τὸν Εὐρυβιάδην νὰ συγκαλέσῃ πάλιν τὸ συμβούλιον, ἔτι διὰ νυκτός. Συνελθόντων δὲ τῶν στρατηγῶν, καὶ πρὶν εἰσεῖτι ὁ Εὐρυβιάδης ἐκθέσῃ τὸν λόγον δι' ὃν συνήγαγεν αὐτούς, ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν τῇ ἀνυπομονησίᾳ του, ἤρχισεν ἐκδηλῶν εἰς ἕκαστον ἡγεμόνα ἴδια τοὺς φόβους αὐτοῦ καὶ τὰς ἀνησυχίας διὰ τὴν προκειμένην ἐγκατάλειψιν τῆς Σαλαμῖνος· διὸ ἐρεθισθεὶς ὁ Κορίνθιος στρατηγὸς Ἀδεΐμαντος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπόθει τὴν εἰς Κόρινθον ὑποχώρησιν, «ὦ Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξεν, εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας, οἱ ἐξανιστάμενοι προτοῦ δοθῆ τὸ σύνθημα, ῥαπίζονται.» ὁ δὲ, ἡπίως ἐπὶ τοῦ παρόντος φέρων τὴν αὐθάδη ταύτην ἀποστροφὴν, «ναί, ἀπήντησεν, ἀλλὰ οἱ μετὰ τὸ σύνθημα ὑστερίζοντες, δὲν στεφανοῦνται.» Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θεμιστοκλέους, λέγει τὸν διάλογον τοῦτον γενόμενον οὐχὶ μεταξὺ Ἀδεϊμάντου καὶ Θεμιστοκλέους, ἀλλὰ μεταξὺ Εὐρυβιάδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐπιφέρει ὅτι μετὰ τὴν ἀπόκρισιν τούτου, ἐπαραμένου τοῦ πρώτου τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέστειλεν αὐτὸν εἰπὼν «πάταξον μὲν, ἄκουσον δέ.» Ἄλλ' ὁ Ἡρόδοτος εἶναι πάλιν ἀξιοπιστότερος τοῦ Πλουτάρχου, ὅχι μόνον διότι, ὡς πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ αὐτὰ ἀσφαλέστερον, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ὀλιγώτερον τραγικὴ ἐκθεσίς του, εἶναι καθ' ἑαυτὴν πιθανώτερα. Τῶντι ἀφ' ὧν τῶν περιστάσεων τῆς συζητήσεως ταύτης ἐξάγεται, ὅτι ὁ Εὐρυβιάδης οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν προσωπικῆς δυσσεσκείας κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐξεναντίας μάλιστα ἐφαίνετο μᾶλλον πάντοτε ἀποκλίνων πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὅθεν ἀναγκάζομεθα, ἂν καὶ μὲ λύπην μας, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο «πάταξον μὲν, ἄκουσον δέ,» δὲν ἐρρέθη πιθανώτατα ποτὲ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους· καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν ἡμῶν, ἀκολουθοῦντες κατὰ γράμμα τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας.

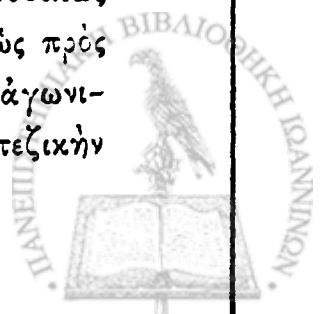
Μετὰ τὴν προεισαγωγικὴν μεταξὺ Ἀδειμάντου καὶ Θεμιστοκλέους διένεξιν, ὁ Εὐρυβιάδης ὑπέβαλεν εἰς τὴν σύνοδον, ὅτι, ἐπειδὴ παρήχθησαν ἀμφιβολίαι ἂν ἔχη ὀρθῶς ἢ πρὸ ὀλίγου γενομένη ἀπόφασις, συνεκάλεσε τοὺς στρατηγούς, ἵνα σκεφθῶσι πάλιν περὶ τοῦ πρακτέου. Δουέντος δὲ τοῦ λόγου εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, οὗτος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ναύαρχον, δὲν ἐπανελάβε μὲν ὅσα εἶχεν ἰδίᾳ εἰπεῖ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς βεβαίας λειποταξίας τῶν διαφόρων μοιρῶν τοῦ στόλου, ἅμα ὑποχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, «παρεόντων γὰρ συμμάχων οὐκ ἔφερε οἱ κόσμον οὐδένα κατηγορεῖν,» ἀλλὰ παρετήρησεν ὅτι ἂν ἀναζεύξωσι πρὸς τὸν ἰσθμὸν τὰς νῆας, θέλουσι ναυμαχῆσαι ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ τὸ ὅποιον δὲν συμφέρει παντάπασιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἔχοντας πλοῖα βαρύτερα καὶ ὀλιγώτερα τῶν πολεμίων, ἐνῶ ἀγωνιζόμενοι ἐν τῷ στενῷ πορθμῷ τῆς Σαλαμῖνος ἔχουσι πλείστας πιθανότητας νίκης ὅτι νικήσαντες ἐν Σαλαμῖνι, σώζουσι τὴν Πελοπόννησον οὐδὲν ἡττον ἢ ἐὰν νικήσωσι περὶ τὸν ἰσθμὸν, ἐνῶ ὑποχωροῦντες ἤδη δὲν θέλουσι κατορθώσαι ἄλλο εἰμὴ νὰ σύρωσι κατόπιν αὐτῶν τοὺς Πέρσας εἰς τὴν χερσόνησον ὅτι πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς τοὺς πολεμίους τὴν Αἴγιναν, τὰ Μέγαρα καὶ αὐτὴν τὴν Σαλαμῖνα, ὅπου κατέφυγον πολλοὶ Ἀθηναίων οἰκογένειαι καὶ ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἀγωνισθῆ μετὰ πλείστου ζήλου διότι ὁ χρησμὸς προανήγγειλεν αὐτοῖς ἐνταῦθα νίκην. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέπτυσσε ταῦτα πάντα, καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἤρχιζον νὰ προξενῶσιν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς παρισταμένους, ὁ Ἀδειμάντος, παροξυνθεὶς πάλιν διὰ τοῦτο καὶ θέλων νὰ ἀνατρέψῃ τὴν συζήτησιν· «Σιώπα, Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξε πάλιν, διότι δὲν ἐκπροσωπεῖς ἐνταῦθα ἐλευθέραν Ἑλληνίδα πόλιν μὴ λησμονῆς ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατέχονται ὑπὸ πολεμίων καὶ ὅτι ἄνθρωπος ἄπατρις δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἔχη δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ.» Ἡ ἀγενῆς αὕτη βλασφημία κατέστησε τὸν Θεμιστοκλέα ἔξω φρενῶν. Ὁ μέγας οὗτος στρατηγὸς ὅστις μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Αἰγινητῶν, εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ δύο τρίτα τῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι κρατεῖ εἰς τὴν παλάμην αὐτοῦ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἠδυνήθη ἤδη νὰ κρατήσῃ τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὸν ἀναιδῆ ἐκεῖνον ἄνθρωπον τὸν τολμήσαντα ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ ἀνηλεῶς ἐξύβρισεν αὐτὸν τε καὶ τοὺς Κορινθίους, προσέθηκε τρέμων ὑπὸ ὀργῆς, ὅτι ἐνόσω οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι διακοσίας ναῦς πεπληρωμένας, δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι πόλιν καὶ χώραν πολὺ μείζονα τῆς τῶν

Κορινθίων. Δούς δὲ τὸ μάθημα τοῦτο εἰς τὸν Ἀδείμαντον, ἐστράφη αὖθις πρὸς τὸν πρόεδρον Εὐρυβιάδην καὶ εἶπεν αὐτῷ, βαθέως συγκεκινημένος· «Εὐρυβιάδη, εἴαν μείνης ἐνταῦθα καὶ ἀγωνισθῆς ὡς ἀνὴρ ἀγαθός, σώζονται τὰ πάντα· εἰ δὲ μὴ, ἀνκτρέψεις τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τύχη τοῦ παρόντος πολέμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τούτου τοῦ στόλου. Πείσου λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους μου, διότι ἄλλως, τὸ καθ' ἡμᾶς, παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας ἡμῶν, θέλομεν ἀποπλεύσει εἰς Σίριν τὴν ἐν Ἰταλίᾳ, ἣτις ἐκπαλαι ἀνῆκεν εἰς ἡμᾶς, καὶ, κατὰ χρησμόν τινα, πρέπει νὰ κτισθῆ ποτε ὑφ' ἡμῶν. Ὑμεῖς δὲ στερηθέντες συμμάχων τοιούτων, θέλετε ἐνθυμηθῆ τοὺς λόγους μου.»

Τὸ συμβούλιον ἦτο ἐκπεπληγμένον· ὁ Εὐρυβιάδης ὅστις εἶχε καὶ προηγουμένως ἀρχίσει νὰ μεταπειθῆται ὑπὸ τῶν ἐντόνων τοῦ Θεμιστοκλέους παραστάσεων, ἀκούσας τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλὴν ἐνόησεν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνδώσῃ ἦτο πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῶν Ἀθηναίων ὁ ἐλληνικὸς στόλος οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ· αὐτοὶ οἱ Κορίνθιοι ἐσιώπησαν, ὁ δ' Εὐρυβιάδης, παύσας τὴν περαιτέρω συζήτησιν καὶ μηδὲ ψηφοφορίαν τινὰ προκαλέσας, ἀνέλαβεν οἰκοθεν νὰ ἀνατρέψῃ τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν καὶ διέταξεν, ὅτι θέλουσι μείνει εἰς Σαλαμῖνα καὶ αὐτόθι θέλουσιν ἀγωνισθῆ. Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει, καὶ πάντες ἐκόντες ἢ ἀέκοντες, ἤρχισαν παρασκευαζόμενοι ὡς ἐπὶ πόλεμον. Συγχρόνως δὲ ἠύξαντο πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐπέκαλέσαντο συμμάχους τοὺς Αἰακίδας, τοὺς τε ἥρωας τῆς Σαλαμῖνος, Τελαμῶνα καὶ Αἴαντα, καὶ τοὺς τῆς Αἰγίνης, Αἰακὸν, Ἀχιλλέα, Τεῦκρον, ὧν μετεπέμψαντο τὰς εἰκόνας, ἀποστείλαντες ἐπὶ τοῦτο πλοῖον εἰς τὴν νῆσον ταύτην.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πελοποννήσιοι ἤρχισαν πάλιν μεμψιμοιροῦντες καὶ δυσχεραίνοντες. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἂν ὁ Ἀδείμαντος, ἀντὶ νὰ προσβάλλῃ ἀνοήτως τὸν Θεμιστοκλέα, ἐπεχείρει νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ πολλοὺς εἰς ἀναίρεσιν αὐτῶν λόγους. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἤξιου ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑποχωρήσαντες εἰς τὸν ἰσθμὸν ἐμελλον νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν-πελάγει ἀναπεπταμένῳ· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀνυπόστατον, διότι ὁ τῶν Κεγχρεῶν κολπίσκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὤφειλε νὰ ἀναζητήσῃ ὁ περσικὸς στόλος τὸν ἐλληνικόν, ἦτο μὲν εὐρύτερος τοῦ μεταξύ Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ, δὲν ἠδύνατο ὁμῶς βεβαίως νὰ ὀνομασθῆ πέλαγος ἀναπεπταμένον, καὶ εἶχε πρὸς τούτοις ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ὄχι μόνον ἐμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐνταῦθα ἔχοντες παρακειμένην καὶ βοηθοῦσαν τὴν πεζικὴν

αὐτῶν στρατιάν, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ἄμυχ πνεύσαντος ἀπὸ πελάγους ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ περσικὸς στόλος ἤθελε περιέλθει εἰς δεινὴν ἀμνηχανίαν. Πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς ἔλεγεν, ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὸν ἰσθμὸν, ἐγκατέλειπον εἰς τοὺς πολεμίους οὐ μόνον τὴν Σαλαμίνα, ἀλλὰ καὶ τὴν Αἴγινα καὶ τὰ Μέγαρχ. Ἡ ἀλήθεια ὅμως ἦτο ὅτι τῆς μὲν Αἰγίνης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τῶν δὲ Μεγάρων, διὰ τῆς περσικῆς, ἠδύναντο οἱ Πέρσαι νὰ γίνωσι κύριοι καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Τὰς δὲ ἐν Σαλαμῖνι οἰκογενείας αὐτῶν, ἠδύναντο κάλλιστα οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταφέρωσιν εἰς Πελοπόννησον, ἀπερχόμενοι εἰς Κόρινθον· ὅθεν ἀκριβῶς εἰπεῖν δὲν προέκειτο, διὰ τῆς ὑποχωρήσεως, νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰμὴ μόνον ἡ Σαλαμίς· ἀλλὰ ἀφοῦ ἐθυσιάσθησαν ἤδη τόσαι ἄλλαι πόλεις καὶ χῶραι, καὶ ἰδίως ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Σαλαμῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ γεγονός τοσοῦτον σπουδαῖον, ὥστε νὰ ἀντισταθμίσῃ πάντας τοὺς ἄλλους λόγους τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῆς περὶ τὸν ἰσθμὸν ναυμαχίας, ἂν τοιοῦτοι λόγοι ὑπῆρχον. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ περὶ τῆς βεβαίας διαλύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου λόγος ἐν περιπτώσει ἀναζεύξεως εἰς τὸν ἰσθμὸν, ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἀμφισβητηθῇ· αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἦτο ἐνδεχόμενον τῶνόντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· ἀλλὰ πότε; ἂν ὁ περσικὸς στόλος ἔπραττεν, ὅτι πρὸ ἡμερῶν εἶχε συμβουλευθεῖ ὁ Δημάρατος, ἂν ἐξέπεμπε δηλαδὴ ἰκανὰ αὐτοῦ πλοῖα εἰς τὰ διάφορα τῆς Πελοποννήσου παράλια· τοῦτο ὅμως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχον πράξει οἱ Πέρσαι ἄχρι τοῦδε, καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν προετίθεντο νὰ ἐνεργήσωσι πρὶν ἢ κατατροπώσωσι τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ἠδύνατο εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ γίνῃ καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Ἄν δὲ αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἤθελον νὰ διαλυθῶσιν ὅχι διότι αἱ πόλεις αὐτῶν ἠπειλοῦντο ὑπὸ περσικῶν πλοίων, ἀλλὰ διότι αἱ μοῖραι ἐκεῖναι δὲν προήροῦντο νὰ ναυμαχήσωσι, δὲν ἠξέυρομεν διατὶ ἄρα γε νὰ μὴ ἀναχωρήσωσι καὶ ἀπὸ Σαλαμῖνος. ὅπως ἤθελον διασκεδασθῇ μετὰ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνάζευξις. Καὶ ἐνῶ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Θεμιστοκλέους ἠδύναντο νὰ ἀντιταχθῶσιν οὕτω ἕτερα, οὐδὲν ἦττον σπουδαῖα ἐπιχειρήματα, οἱ Πελοποννήσιοι ἠσθάνοντο ὅτι, ἀγωνιζόμενοι μὲν ἐν Σαλαμῖνι, ἂν ἐνικῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῇ εἰς τὴν νῆσον ταύτην καὶ ἅπαντες καταστραφῇ, ἀγωνιζόμενοι δὲ περὶ τὸν ἰσθμὸν καὶ ἠττηθέντες ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ προσθέσωσιν εἰς τὴν περσικὴν αὐτῆς στρατιάν πολλὰς μυριάδας μαχητῶν· πρὸς τούτοις δέ,

ὑποχωροῦντες ἐκ Σαλαμῖνος ἀνέβαλλον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἡ δὲ ἀναβολὴ συνέφερε πολυειδῶς, ὡς προεξηγήσαμεν, εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐζήτουν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰμὴ διὰ νὰ διαλυθῶσιν· ἴσως εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀγωνισθῇ ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης ἔτι εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ἴσως ἐφρόνει ὅτι ὁ χρησμὸς ὁ ἀναγγείλας ὅτι οἱ συμπολίται αὐτοῦ θέλουσι νικήσει ἐν Σαλαμῖνι, ἐμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτοὺς θάρρος ἀκαταγώνιστον καὶ νὰ ἀναδείξῃ τῶν αὐτοῦ νικηφόρους· ἴσως αὐτὴ ἐκείνη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ νικήσωσιν ἐξάπαντος, διότι νικῶμενοι ἤθελον ἤδη ἀποκλεισθῆναι ἢ το εἰς τῶν κυριωτάτων λόγων δι' οὓς ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέμενε νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἐνίκησαν, ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφάνη ἐπὶ τέλος ὅτι εἶχε δίκαιον. Ἀλλὰ πρὸ τῆς μάχης, καὶ ἐνόσω ἡ νίκη δὲν ἦτο παντάπασι βεβαία, οἱ Πελοποννήσιοι ἐδικαιοῦντο τῇ ἀληθείᾳ ν' ἀγανακτῶσι βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας νὰ ἀποκλεισθῶσιν, ὡς εἰς παγίδα τινά, ἐντὸς τῆς Σαλαμῖνος. Ἡ δυσἀρέσκεια τῶν ἡγεμόνων μετεδόθη εἰς τὰ πληρώματα· ἡ κοινὴ συζήτησις ἠύξησε τὴν κοινὴν ἔξαψιν· εἰς ἕκαστον πλοῖον ἠγέρθησαν κραυγαὶ μεγάλαι διὰ τὴν ἀβουλίαν τοῦ Εὐρυβιάδου, τοῦ πεισθέντος νὰ μεταβάλλῃ γνώμην· ὥστε, κορυφωθέντος τοῦ θορύβου, ὁ ναύαρχος ἐδέησε νὰ συγχκλέσῃ καὶ αὐθις τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν.

Ἐν τῷ νέῳ τούτῳ συμβουλίῳ, ἐπανελήφθησαν ἑκατέρωθεν οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους προεξεθέσαμεν, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, θεωρῶν ἤδη ὅτι ἡ πλειονοψηφία τῶν Πελοποννησίων θέλει ἐπὶ τέλος κατισχύσει, κατέφυγεν εἰς μηχανήματα παράδοξον. Ἐξελθὼν τοῦ συμβουλίου, ἐπὶ προφάσει τινί, προσέκαλεσεν ἕνα τῶν δούλων αὐτοῦ, ὀνόματι Σίκιννον. Ὁ Σίκιννος οὗτος ἦτο Ἕλληνας, ὡς φαίνεται, τὴν καταγωγὴν, ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἐγίνωσκε τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ εἶχε περιέλθει εἰς δουλείαν, πωληθεὶς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, μετὰ τὴν τελευταίαν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν· ἦτο δὲ ἄνθρωπος λόγιος· διότι ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε καταστήσει αὐτὸν παιδαγωγὸν τῶν τέκνων του· καὶ ὕστερον, ὅτε οἱ Θεσπιεῖς ἐζήτησαν διὰ νέων πολιτῶν νὰ αὐξήσωσι τὴν πόλιν των, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέδειξεν αὐτὸν πολίτην Θεσπιά, δούς αὐτῷ πολλὰ χρήματα. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Σίκιννον παρήγγειλε νὰ μεταβῇ ἀμέσως καὶ κρυφίως εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, καὶ προσελθὼν πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τῶν βαρβάρων, νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, ἀφωσιωμένος ὢν τῷ βασιλεῖ καὶ ἐπιθυμῶν τὴν ὑπερίσχυσιν αὐτοῦ, ἀναγγέλλει ὅτι

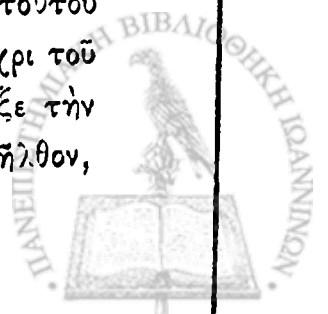
οἱ Ἕλληνας, φοβηθέντες, ἀπεφάσισαν νὰ φύγωσι, καὶ ὅτι καλλίστη παρουσιάζεται εἰς τοὺς Πέρσας περίστασις νὰ καταστρέψωσι διὰ μιᾶς τοὺς πολεμίους αὐτῶν, οἵτινες, διχονοοῦντες, δὲν θέλουσιν ἀντισταθῆ, ἀλλὰ μᾶλλον κατ' ἀλλήλων θέλουσι πολεμήσει οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν βασιλέα καὶ οἱ μὴ. Τοιαῦτα διεμήνυσεν ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τοὺς στρατηγοὺς τῶν Περσῶν, ἵνα, ἐπισπεύσας τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν, ἀνγκάσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι. Καὶ ὁμολογητέον ὅτι τὸ τέχνασμα ἦτο χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐπεδίωκε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τρόπον τοσοῦτον ἀκροσφαλῆ, ὥστε ἀπὸ λεπτοῦ νήματος ἐξήρτατο νὰ ἀναδειχθῆ ἢ σωτὴρ τῆς πατρίδος ἢ προδότης αὐτῆς. Τῶντι ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνας ἐνίκησαν, τὸ στρατήγημα αὐτοῦ ἐπηνέθη καὶ ἐθαυμάσθη. Ἐὰν ὅμως ἐνικῶντο, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε λογισθῆ ὡς αἰσχιστος προδότης. Δὲν λέγομεν, ὡς ἄλλοι τινές, ὅτι ἐν τῇ ἀπελπιστικῇ τυχῆ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων καταστάσει, ἠθέλησε πιθανώτατα, διὰ τῆς διαφορουμένης ἐκείνης ἀποστολῆς, νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὸν καθ' ἑκατέραν τῆς τύχης ῥοπῆν. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅστις περὶ Ἀρτεμίσιον ἐδωροδοκῆθη ἵνα ἐκπληρώσῃ τὸ καθήκον, βραδύτερον κυτηγορήθη πολλάκις, καὶ δικαίως, ὅτι ἐδωροδοκῆθη ἵνα πρᾶξῃ τὸ καθήκον καὶ πάλιν ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐν Σαλαμῖνι ἐπροσποιήθη προδοσίαν ἵνα σώσῃ τὴν πατρίδα, βραδύτερον κατηγορήθη, καὶ δικαίως, ὅσι πραγματικῶς ἐπρόδωκε τὴν Ἑλλάδα. Τοσοῦτον ὀλισθηρὰ εἶναι ἡ ὁδὸς ἣν βαδίζουσι πολλάκις οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔχοντες τὰς ἠθικὰς τοῦ Θεμιστοκλέους ἀρχάς.

Ὁ Σίκιννος εὔρε τὸν Ξέρξην ἐπανελθόντα ἐκ Φαλήρου, ὅπου εἶχε μεταβῆ μετὰ τοῦ Μαρδονίου ἀπὸ πρωΐας τῆς ἡμέρας ταύτης, ἥτις ἦτο ἡ ἐπιούσα τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀλώσεως, ἵνα ἀποφασίσῃ ἐν ναυτικῷ συμβουλίῳ, ἂν ὁ περσικὸς στόλος θέλει προσβάλλει τὸν ἐλληνικὸν πρὶν ἢ ὁ περσικὸς στρατὸς ὀρμήσῃ πρὸς τὸν ἰσθμὸν· ὥστε τὴν ἡμέραν ταύτην συγχρόνως σχεδὸν ἐβουλεύοντο καὶ ἐν Φαλήρῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐκάτερον δὲ τῶν συμβουλίων τούτων ἐξεκόνιζε πιστῶς τὰς δύο ἀντιπαρατεταγμένας δυνάμεις. Ἐν Σαλαμῖνι εἶδομεν πλείστην γνῶμῶν ποικιλίαν, ἥτις ὅμως ἐπὶ τέλος ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς μειονοψηφούσης μεγαλοφυΐας· ἐν Φαλήρῳ ἐξεναντίας ἐπεκράτει ἀπάν-

των ἢ δύναμις καὶ ἢ θέλησις τοῦ μονάρχου, ἥτις ὅμως δὲν κατώρθωσεν ἄλλο εἰμὴ νὰ πνίξῃ τὴν φωνὴν τῆς μειονοψηφοῦσης συνέσεως. Τῶντι, ἐν τῷ ναυτικῷ τούτῳ συμβουλίῳ προσεκλήθησαν οὐ μόνον οἱ Πέρσαι τοῦ στόλου ἡγεμόνες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγγύριοι τῶν διαφόρων μοιρῶν ἄρχηγοί. Προταθέντος δὲ τοῦ ζητήματος, ἂν θέλωσι ναυμαχήσει ἀμέσως ἢ ὄχι, πρῶτοι οἱ βασιλεῖς τῆς Σιδόνης καὶ τῆς Τύρου ἀπήντησαν ναί, καὶ κατόπιν πολλοὶ ἄλλοι, ὅθεν ἐσχηματίσθη πλειονοψηφία ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ναυμαχίας. Ἄλλ' ὑπῆρχον καὶ μειονοψηφοῦντες, ὧν τὴν γνώμην ἐδήλωσε θαρρῶντως ἡ βασιλὶς τῆς Ἀλικαρνασσοῦ Ἀρτεμισία, ἥτις ἄρχουσα τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, μετέσχε τῆς μεγάλης ταύτης στρατείας, συνεπαγομένη 5 τριήρεις ἄριστα ἐσκευασμένας. Ἡ Ἀρτεμισία ἥτις ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο τὸν ἀγῶνα, εἶπεν ἐν τούτοις, ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς ναυμαχίας ἦτο ἄδηλος καὶ ὅτι ἀφ' ἐτέρου μικρὰ τις τοῦλάχιστον ἀναβολὴ συνέφερε κατὰ πάντα λόγον, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσιν ἀρκετὰς τροφὰς ἐν Σαλαμῖνι, ὥστε διὰ τοῦτο ἤδη ἦτο πιθανώτατον νὰ διαλυθῶσι τὴν δὲ διάλυσιν ταύτην ἡδύνατο νὰ ἐπισπεύσῃ ὁ περσικὸς στρατὸς, ὁρμῶν ἀμέσως κατὰ τῶν Μεγάρων καὶ κατὰ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἦτο παντελῶς ἀδόκιμος· ἀλλ' ὁ Ξέρξης προετίμησε τὴν τῆς πλειονοψηφίας, διότι εἶχε πιθανώτατα ὑπαγορεύσει αὐτὴν· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιούσαν ὁ μὲν στόλος ναυμαχήσῃ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς προελάσῃ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον.

Ὁ Σίκιννος λοιπὸν εὔρε τὸν Ξέρξην ἑτοιμὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐπεθύμει ὁ Θεμιστοκλῆς, καὶ ἐνίσχυσε μόνον τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς λιμένας τοῦ Φαλήρου, τῆς Μουνοχίας, τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὸν λεγόμενον Φωρῶν ἦτοι κλεπτῶν λιμένα, ὅστις κεῖται ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς εἰσόδου τοῦ μεταξὺ τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ. Ἀμα ἐνύκτωσεν, ἀπόσπασμα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατέλαβε τὴν Ψυττάλειαν, τὴν μικρὰν νῆσον τὴν κειμένην εἰς τὸ μεσημβρινὸν ἐκεῖνο στόμιον τοῦ πορθμοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Πειραιῶς, περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τὸ δεξιὸν κέρασ τοῦ περσικοῦ στόλου, τὸ ἐκ φοινικικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν πλοίων συγκείμενον, εἰσῆλθε διὰ τοῦ στομίου τούτου εἰς τὸν πορθμὸν, καὶ προελθὼν, παρὰ τὴν ἀττικὴν παραλίαν, μέχρι τοῦ ἐτέρου στομίου ἦτοι τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, ἐφραξε τὴν διόδον ταύτην καὶ παρετάχθη ὡς ἐπὶ μάχην· κατόπιν τούτου εἰσῆλθον,

διὰ τοῦ μεσημβρινοῦ ὁμοίως στομίου, αἱ μοῖραι τῶν Κυπρίων, τῶν Κιλικίων, τῶν Λυκίων καὶ τῶν Παμφύλων, καὶ ἐστάθησαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς περσικῆς παρατάξεως· τελευταῖοι δὲ εἰσέπλευσαν οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες, ἀποτελέσαντες τὸ ἀριστερὸν κέρασ, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Ταῦτα δὲ πάντα διηνηροῦντο ἐν σιγῇ ἵνα μὴ ἐννοήσωσι σαφῶς οἱ Ἕλληνες τὰ γινόμενα.

Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις ἐζηκολούθησαν συζητοῦντες θορυβωδῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σικίννου, καὶ εἰς οὐδὲν ἤρχοντο ἀποτέλεσμα, καὶ τοι εἶχεν ἤδη νυκτώσει πρὸ καιροῦ, διότι ἂν ἡ μία γνώμη, ἢ τῶν Πελοποννησίων, εἶχε τὰς πλείονας ψήφους, ἢ ἄλλη, ἢ τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶχε τὰς πλείονας νῆας, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐρυβιάδης ἐφαίνετο πρὸς ταύτην ἀποκλίνων, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς εἶχε συμφέρον νὰ ἀναβληθῇ ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις, ἐλπίζων πάντοτε εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ στρατηγήματός του. Ἐπλησίαζε δὲ ἤδη τὸ μεσονύκτιον, ὅτε εἶπον εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ὅτι ζητεῖ τις αὐτόν. Ἐξῆλθε λοιπὸν τοῦ συμβουλίου καὶ εἶδεν ἐμπρὸς του τὸν Ἀριστείδην. Ὁ Ἀριστείδης, ἀνακληθεὶς πρὸ τινων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐξορίας του, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ μαθὼν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἔριν ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ ἐμιλήσῃ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ δύο ἀντίπαλοι ἔτειναν ἀμοιβαίως τὴν δεξιάν καὶ ὑπέσχοντο λήθην μὲν τῶν παρελθόντων, εἰλικρινῆ δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ κρίσιμῳ στιγμῇ συμπραξίν. « Ἄλλ' ἢ συζήτησις, ἐπέφερον ὁ Ἀριστείδης, εἶναι ματαία. Εἰμπορῶ νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι, καὶ ἂν θέλουν, δὲν δύνανται πλέον νὰ φύγωσιν. Ἐγὼ ἔρχομαι ἐξ Αἰγίνης· καὶ εἶδον τὴν Ψυττάλειαν καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Περσῶν· καὶ εἶδον τὸν στόλον αὐτῶν ὅλον εἰς κίνησιν, πλησιάζοντα εἰς τὸ στόμιον τοῦ πορθμοῦ, μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθηεν νὰ διαφύγω » « Ἀγαθὰς φέρεις ἀγγελίας, ἀπεκρίθη ὁ Θεμιστοκλῆς μανθάνων εὐχαρίστως ὅτι τὸ στρατηγήματά του ἐπέτυχεν. Τὰ κινήματα ταῦτα τῶν Μήδων, ἐγὼ τὰ προεκάλεσα. Ἐπειδὴ οἱ ἡμέτεροι δὲν ἠθέλον νὰ πολεμήσωσιν, ἐχρειάσθη νὰ τοὺς ἀναγκάσω εἰς τοῦτο. Ἄλλ' ἂν ἐγὼ ἐπαναλάβω εἰς αὐτοὺς ὅσα λέγεις, δὲν θέλουσι μὲ πιστεύσει. Ἐλα λοιπὸν νὰ τὰ εἰπῆς ὁ ἴδιος. » Καὶ εἰσήγαγεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Θεμιστοκλῆς τὸν Ἀριστείδην εἰς τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν· οἱ πλείστοι ὅμως οὐδὲ τοῦτον ἠθέλον νὰ πιστεύσωσι, καὶ ἐζηκολούθει ἔτι ἡ συζήτησις, ὅτε Παναίτιος ὁ Σωσιμένους, ὁ πλοίαρχος τριήρους Ἰθηνίας, ἥτις ἠτύτομόλησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπεκύρωσε τὴν ἀλήθειαν τῶν

λεγομένων, μετ' οὐ πολὺ δὲ, περὶ τὰ χαράγματα, διέκρινον καὶ οἰκοθεν πάντες τὸν περσικὸν στόλον καταλαβόντα πᾶσαν τὴν ἀντικρὺ ἀπτικὴν παραλίαν καὶ φράξαντα ἀμφοτέρω τοῦ πορθμοῦ τὰ στόμια. Ὡστε λόγος περὶ ὑποχωρήσεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνη, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσιν ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς ὡς ἐπὶ μάχην. Τὰ δύο τρίτα τοῦ στόλου, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Αἰγινῆται ἤκουσαν εὐχαρίστως τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἣν ἐπέζητουν πρὸ δύο ἡμερῶν, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὅμως μόνοι οἱ Κορίνθιοι ἴσως ἐθλίβησαν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστησαν.

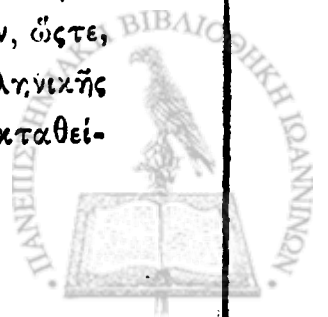
Ἄλλ' ὅπως δὴποτε καιρὸς μεμφιμειριῶν δὲν ἦτο, καὶ ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἔσπευσε νὰ παραταχθῇ εἰς τὰ σημερινὰ Ἀμπελάκια, παρὰ τὴν νῆσον καὶ πρὸ τῆς πόλεως αὐτῆς Σαλαμῖνος. Τὴν ἐντιμοτάτην δεξιὰν πτέρυγα κατέλαβεν ὁ Εὐρυβιάδης μετὰ τῶν μοιρῶν τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, ἦσαν δὲ αὐταὶ αἱ ἀρισταὶ τῶν δωρικῶν πόλεων μοῖραι καὶ εἶχον κατέναντι αὐτῶν τοὺς Ἴωνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοὺς Κᾶρας. Ἐν τῷ μέσῳ παρετάχθησαν αἱ τριῆρεις τῶν μικροτέρων ἐλληνίδων πόλεων, ἔχουσαι ἀντικρὺ αὐτῶν τοὺς Παμφύλους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Κίλικας καὶ τοὺς Κυπρίους. Τὴν δ' ἀριστεράν πτέρυγα ἀπετέλουν αἱ τριῆρεις τῶν Ἀθηναίων, αἱ ἀποτελοῦσαι ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου στόλου καὶ ἔχουσαι νὰ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους.

Ἐλλησιν μὲν ἦν

ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἐς τριακάδας δέκα
ναῶν, δεκάς δ' ἦν τῶνδε χωρὶς ἔκκριτος·
Ξερέη δὲ, καὶ γὰρ οἶδα, χιλιάς μὲν ἦν
ὧν ἦγε πλῆθος, αἱ δ' ὑπέρομοποι τάχει
ἑκατὸν δις ἦσαν ἐπὶ θ' ὧδ' ἔχει λόγος,

κατ' Αἰσχύλον εἰς τοὺς Πέρσας ὅ ἐστι, κατὰ τὸν αὐτόπτην τοῦτον μάρτυρα, τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα ἦσαν 310 ἢ, κατ' ἄλλην ἐρμηνείαν, μόνον 300, τὰ δὲ τῶν πολεμίων 1207 ἢ, κατ' ἄλλην ἐρμηνείαν, μόνον 1000.

Ἡ ὑπεροχὴ λοιπὸν τῆς περσικῆς δυνάμεως ἦτο ὑπέρογκος. 300 περίπου ἐλληνικὰ πλοῖα φέροντα 70 ἢ 80,000 τὸ πολὺ ἀνδρῶν προέκειτο ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς 1000 τὸ ὀλιγώτερον περσικὰ καὶ ἄνδρας 250 ἢ 300,000. Τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρικῶν τριήρων ἦτο τοσοῦτον, ὥστε, καὶ τοὶ τεταγμένοι εἰς τρεῖς σειρὰς, ὑπερεφάλαγγον τῆς ἐλληνικῆς παρατάξεως, καὶ τοὶ εἰς μίαν μόνην γραμμὴν ὅσον ἔνεστι παρεκταθεί-

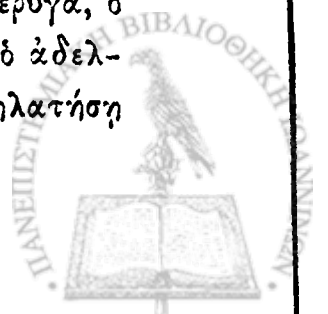

σης· δηλαδή τὰ δύο ἄκρα τοῦ περσικοῦ στόλου, παρεκτεινόμενα πολὺ ὑπὲρ τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἐλληνικοῦ, ἦσαν ἔτοιμα νὰ περικυκλώσωσιν αὐτόν. Καὶ ἔπειτα ὀπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐπὶ τῆς ἄττικῆς παραλίας, παρετάσσετο ὁ ἀπει ἀριθμὸς πεζικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων, ἔτοιμος εἰς πᾶσαν βοήθειαν, ἐνῶ ὀπισθεν τοῦ ἐλληνικοῦ, ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος, δὲν ἴσταντο εἰμὴ εὐἀριθμοὶ τινες, ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην, Ἀθηναῖοι ὀπλίται, διότι ὁ μὲν μέγας πεζικὸς τῶν Ἑλλήνων στρατὸς ἦτο μακρὰν, ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ, οἱ δὲ πλεῖστοι Ἀθηναῖοι ἐδέησε νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἅτινα καὶ πάλιν ἦσαν πολὺ ἀραιότερον τῶν περσικῶν πεπληρωμένα, διότι, ἐνῶ τούτων ἕκαστον ἔφερε 30 λογάδας ἐπιβάτας, ἐπὶ ἐκάστης ἄττικῆς τριήρους δὲν ἐπέβαινον εἰμὴ 14 ὀπλίται καὶ 4 τοξόται. Ἐπὶ πᾶσιν, ὀπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀρίστων περσικῶν ταγματῶν, εἰς θέσιν τινὰ ἐπιτηδειοτάτην πρὸς κατόπτευσιν τοῦ ὅλου πεδίου τῆς μάχης, περὶ τοὺς τελευταίους πρόποδας τοῦ ἀντικρῦ τῆς Σαλαμῖνος ὄρους Αἰγάλεω, πρὸς δυσμὰς τοῦ Φωρῶν λιμένος, ἐκάθησεν ἐπὶ δίφρου ἀργυρόποδος, ὡς τις Ζεὺς, τοῦ παντός ἔφορος, ὁ μέγας βασιλεὺς, ἵνα διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἀριστευόντων, διὰ τῆς τιμωρίας δὲ τῶν νωθῶν ἢ ἀνάδρων, καταστήσῃ ἀκαταμάχητον τὴν φοβερὰν ἐκείνην ναυτικὴν δύναμιν. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν πολυαριθμῶν τούτων πλοίων, μόνα τὰ φοινικῆ καὶ τὰ ἰωνικὰ ἦσαν ἐνάμιλλα τῶν ἐλληνικῶν κατὰ τὴν δεξιότητα. Τὰ περσικὰ πληρώματα, καθὼ ἀγρυπνήσαντα καὶ κοπιάσαντα καθ' ὅλην τὴν προηγουμένην νύκτα, ἦσαν ἐν γένει κεκμηκότα ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος. Αὐτὴ ἡ πληθὺς αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ κατὰ μέγα μέρος οὐ μόνον ἄχρηστος, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὴς διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου· διότι εἶχον μὲν οἱ Πέρσαι τὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπερφαλαγγήσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἕκαστον περσικὸν πλοῖον ἔδει νὰ ἐπιτεθῆ καθ' ἑνὸς ἐλληνικοῦ, τὰ δ' ὑποχωροῦντα, ἐμπίπτοντα εἰς τὰς ὀπισθεν σειρὰς, ἦτο ἐδεχόμενον νὰ ταραξῶσι τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ νὰ προξενήσωσι πολλάκις εἰς αὐτὰς ζημίας μεγάλας. Αὐτὴ ἡ πεποίθησις ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες ὅτι νικηθέντες ἢ καὶ ἀπλῶς μὴ νικήσαντες, ἤθελον καταστραφῆ, ἔμελλε νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἀκαταγωνίστους. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου εἶχεν ἀνὴρ μεγαλοφυῆς, ὅστις, ἄρχων τοῦ ἡμίσεος ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, συνεπύκνωσεν ἅπασαν ταύτην τὴν δύναμιν εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρασ, νοήσας ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι ἐνταῦθα ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ

κρίσις τοῦ ὄλου ἀγῶνος, ὅτι δηλαδὴ ἅμα ἤθελε διακωλύσει τὴν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὑπερφαιλάγγησιν καὶ διασπάσει τὸ κέρασ αὐτῶν, οἱ λοιποὶ θέλουσιν ἀπαραιτήτως ὑπενδῶσει. Καὶ τούτου ἕνεκα μάλιστα εἶπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι· ὄχι διότι ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐνταῦθα· τοῦτο τοῦ Θεμιστοκλέους τὸ πολίτευμα εἶναι δεκτικὸν συζητήσεως· τὸ δ' ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι αὐτὸς κατεσκεύασεν ἐγκαίρως τὰς πολλὰς τῶν Ἀθηναίων τριήρεις, καὶ αὐτὸς διὰ τῶν τριήρων τούτων, ῥήξας τὴν πτέρυγα τῶν Φοινίκων, ἐγένετο πρωταίτιος τῆς νίκης. Τελευταῖον, μέγα ἐνέπνεεν εἰς τοὺς Ἕλληνας θάρρος ὁ γνωστὸς περὶ Σαλαμῖνος χρησμὸς τῆς Πυθίας· καθ' ἣν δὲ στιγμήν συνεπληροῦτο ἡ ἑλληνικὴ παράταξις, κατέφθασεν ἐξ Αἰγίνης ἡ τριήρης ἡ σταλεῖσα ἵνα φέρῃ τὰς εἰκόνας τῶν Αἰακιδῶν, καὶ ἡ αἰσία αὐτῆς ἄφιξις, ἀνὰ μέσον τοσούτων ἐχθρικῶν πλοίων, ἐξελήφθη ὁμοίως ὡς ἄριστος οἰωνός.

Καὶ εἶχεν ἤδη ἀνατεῖλει ὁ ἥλιος τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν ἐμελλε νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος· οἱ δύο στόλοι ἀντιπαρατεταγμένοι ὄντες, ἔμειναν ἐπὶ τινα χρόνον ἀκίνητοι, διότι ἐκάτερος εἶχε συμφέρον νὰ ἀρχίσῃ ὁ ἕτερος τὸν ἀγῶνα, οἱ μὲν Ἕλληνες, ἵνα οἱ Πέρσαι εἰσελάσωσιν ἐντὸς τοῦ στενοτέρου λιμένος τῆς Σαλαμῖνος, οἱ δὲ Πέρσαι, ἵνα οἱ Ἕλληνες προελάσωσιν εἰς τὸν ὀπωροῦν εὐρύτερον μεταξὺ τῶν δύο στομίων τοῦ πορθμοῦ χῶρον. Αἴφνης ὅμως ἀντήχησε πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ὁ παιᾶν, καὶ ἐσήμκνεν ἡ σάλπιγξ τοῦ Εὐρυβιάδου τὴν ἐφοδον, καὶ ἐπανάλαβον τὸ σημεῖον αἱ σάλπιγγες τῶν στρατηγῶν, καὶ ἀνεβόησαν τὰ πληρώματα «ἐμπρός, παῖδες Ἑλλήνων, σώζετε τὴν πατρίδα,» καὶ ὤρμησε πρὸς τὰ πρόσω πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ παράταξις. Ἀλλὰ ἀφοῦ προεχώρησεν ἐπὶ μικρὸν, καὶ ἀντήχησε τῶν βαρβάρων ὁ ἀλαλαγμός, καὶ ἀντεπεξῆλθον θαρροῦντα τὰ περσικὰ πλοῖα, οἱ Ἕλληνες, ἵνα ἐπιτύχωσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν σκοπὸν, ἵνα παρασύρωσι τοὺς πολεμίους ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος λιμένος, ἤρχισαν ὑποχωροῦντες, ὄχι τρέψαντες τὰ νῶτα, ἀλλὰ, ὡς ἔλεγον τὸ πάλαι, ἀνακρουόμενοι τὰς πρύμνας, ἦτοι κωπηλατοῦντες πρὸς τὰ ὀπίσω, μεχρισοῦ φωνὴ ἰσχυρὰ ἠκούσθη καθ' ἅπαν τὸ τῶν ἑλλήνων στρατόπεδον «ὦ δαιμόνιοι, μέχρι τίνος πρύμνην ἀνακρούεσθε,» καὶ τότε, εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ὁ Ἀθηναῖος Ἀμεινίας ὁ Παλληνεύς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυνεγεΐρου, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχύλου, διέταξε πρῶτος τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ κωπηλατήσῃ

Η ΕΝ ΓΡΑΝΙΚΩ. ΜΑΧΗ

αὐθις πρὸς τὰ ἔμπρως, καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ὀρμῆς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον ἥτοι τὴν σιδηρᾶν αὐτῆς μύτην, εἰς τὰ πλευρὰ τῆς ἀντεπερχομένης φοινικικῆς τριήρους, ὥστε τὰ δύο πλοῖα δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ χωρισθῶσι. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν, εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἐνέβαλε κατὰ τῶν πολεμίων, ἡ φέρουσα τοὺς Δίακίδα· Αἰγιναία τριήρης, τρίτος δὲ συνεπλάκη ὁ Νάξιος Δημόκριτος, ὃν ὑμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπὼν·

Δημόκριτος τρίτος ἦρξε μάχης, ἥτε παρ Σαλαμίνα
Ἕλληνας λίγδοις σύμβαλον ἐν πελάγει·
πέντε δὲ νῆας ἔλεν δῆϊων, ἕκτην δ' ὑπὸ χεῖρα
ρύσατο βαρβαρικὴν Δωριδ ἄλισκομένην.

Καὶ ἡ μάχη ἀπέβη οὕτω γενικὴ. Ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ὑπῆρξεν ἀμφίρροπος, διότι οἱ ἄνδρες τοῦ περσικοῦ στόλου ἠγωνίσθησαν γενναίω-
τατα. Αὐτοὶ οἱ Ἴωνες ὀλίγον, φαίνεται, ἐπρόεξαν εἰς τὰς προτροπὰς
ἀς ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπερχόμενος ἐξ Ἀρτεμισίου,
καὶ κατέφερον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸ δεξιὸν τῶν Ἑλλήνων κέρας. Ἰδίως
οἱ Σάμιοι Θεομήστωρ καὶ Φύλακος ἐκυρίευσαν πολλὰς πελοποννησιακὰς
τριήρεις, οἱ δ' Αἰγινῆται μετὰ κόπου ἠδυνήθησαν κατ' ἀρχὰς ν' ἀνθέ-
ξωσιν εἰς αὐτούς. Πρῶτοι ἤρχισαν ὑπερισχύοντες οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς τὸ
ἀριστερὸν κέρας. Ἐνταῦθα ὁ Θεμιστοκλῆς, πυκνώσας τὰς ἀρίστας αὐτοῦ
νῆας, διέσπασε τελευταῖον, δηλαδὴ ἔκοψεν εἰς δύο, τὸ ἡμικύκλιον τὸ
ὑποῖον εἶχον σχηματίζει περὶ αὐτὸν οἱ Φοίνικες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν
εὐρυχωρίαν τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς Ἐλευσίνα, στομίου, καὶ ἠνάγκασε
τὰ μὲν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων νὰ πέσωσιν ἔξω εἰς τὴν στερεὰν, τὰ δὲ νὰ
ζητήσωσιν ἄσυλον ὀπισθεν τοῦ κέντρου. Αἱ ἐνταῦθα τεταγμέναι περσι-
καὶ μοῖραι ἐταράχθησαν ἰδοῦσαι τὰς Φοινίσσας τριήρεις παραφερομένας
εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν· καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις δὲν ἠδύ-
νατο νὰ καταδιώξῃ τὰ ἐξοκείλαντα πλοῖα ἕνεκα τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας
ἰσταμένων περσικῶν ταγμάτων, ἐτράπη πρὸς δεξιὰν καὶ ἐπέπεσε κατὰ
τοῦ κέντρου. Ἐπὶ τινα χρόνον οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Κίλικες οἵτινες ἠγωνί-
ζοντο πρὸς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἰσταμένους Ἕλληνας, ἀντίσχον καρτερικῶς
εἰς τὴν νέαν ταύτην ἐκ πλαγίου ἔφοδον· ἀλλὰ πίπτει ἐν τῷ ἀγῶνι
τούτῳ ὁ τῶν Κιλικῶν ἡγεμὼν Σύννεσις, καὶ τότε ὑπενδίδει ὁμοίως τὸ
ἐχθρικὸν κέντρον, συνωθούμενον ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀκτὴν, ἐν μέρει πρὸς
τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ὡστε τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στόλου ἐσω-
ρεύθη ἤδη εἰς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει μετὰ τῆς ἄττικῆς παραλίας
τὸ μεσημβρινόν, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ, στόμιον τοῦ πορθμοῦ. Οἱ προτε-

ταγμένοι ἐνταῦθα Ἴωνες καὶ Κᾶρες δὲν παρεσύρθησαν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ρεύματος ἐκείνου τῶν φυγάδων, καὶ ἐνέμενον ἀντιπαλαίοντες πρὸς τοὺς Αἰγινήτας καὶ τοὺς ἄλλους Δωριεῖς. Ἀλλὰ ὄπισθεν αὐτῶν συνέβαινε θόρυβος καὶ ὠθισμὸς ὀλέθριος. Τὰ περσικὰ πλοῖα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος καὶ τοῦ κέντρου ὅσα δὲν ἐξώκειλαν, ἐζήτουν, διωκόμενα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, νὰ διαφύγωσι πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Φάληρον, διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος· ἀλλ' ἐμπесόντα εἰς τὴν πτέρυγα ταύτην καὶ προσπαθοῦντα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διελάσωσιν, ἀνέτρεπον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν τάξιν τῶν τεταγμένων ἐκεῖ ἰωνικῶν καὶ καρικῶν τριήρων, καὶ, μὴ δυνάμενα νὰ κινηθῶσιν ἐλευθέρως, ἔθραυον ἀλλήλων τὰς κώπας καὶ ἀμυθχίως ἐτίτρώσκοντο διὰ τῶν ἐμβόλων αὐτῶν. Πλησιάζαντες δὲ ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν Αἰγινήτων, ἐπιχειροῦσι τελευταίαν κατὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἔφοδον. Ὁ Θεμιστοκλῆς παραγγέλλει τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ ἐπιπλεύσῃ κατὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος· ἦρχε δὲ τοῦ πλοίου τούτου Ἀριαβίγνης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ τῶν Ἴώνων καὶ Καρσῶν στρατηγός. Ἡ τριήρης τοῦ Θεμιστοκλέους κατακλύζεται ὑπὸ βελῶν καὶ ἀκοντίων, ἀλλ' ὁ Ἀμεινίας ὁ Παλληνεὺς ἐμπήγει τὸ ἐμβολον αὐτοῦ εἰς τὰ πλευρὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος. Ὁ ἀτρόμητος Ἀριαβίγνης διατάσσει τότε ἔφοδον κατὰ τῆς πύρας τοῦ Ἀμεινίου καὶ ὄρμᾳ πρῶτος νὰ εἰσπηδήσῃ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ κατακλύεται εἰς τὸ πέλαγος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν, καὶ ἡ τριήρης αὐτοῦ βυθίζεται. τὸν δὲ νεκρὸν τοῦ υἱοῦ τοῦ Δαρείου σώζει ἢ ἐκεῖ που παραπλεύουσα Ἀρτεμισία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐτράπη καθ' ἑτέρου ἀντιπάλου, κατὰ σιδονίας τριήρους, ἣν φεύγουσαν ἦτο ἕτοιμος νὰ κυριεύσῃ, ὅτε Αἰγίναϊς τριήρης, προλαβοῦσα, ἤρπασεν ἀπὸ αὐτὸν τὸ ἄθλον. Ἦν δὲ ἡ τριήρης αὕτη Πολυκρίτου τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρίου ἐκείνου, ὅστις ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχε κρατηθῆ ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὡς μηδίζων· καὶ ἤδη ὁ νέος Αἰγινήτης, ὅστις δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν πρὸς τὸν πατέρα του γενομένην ὕβριν, φωνάζας ἐκ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ, πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ὃν ἐγνώρισεν ἀπὸ τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ σημαίας, «τόρα βλέπεις πῶς μηδίζουσιν οἱ Αἰγινήται,» ἐκυρίευσεν τὴν σιδονίαν ναῦν πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ ναυάρχου. Ἀλλ' οἱ Ἴωνες καὶ οἱ νησιῶται Ἕλληνες ἐξηκολοῦθουν περιφανῶς ἀμυνόμενοι. Τριήρης ἀττικῇ, προσβαλοῦσα σαμοθρακίαν ναῦν, καταδύεται ὑπ' αὐτῆς· καὶ ἐπελθοῦσα μὲν ἐν τῷ ἅμα αἰγίναϊα ναῦς καταβάλλει τὴν σαμοθρακίαν· ἀλλ' οἱ Σαμόθρακες, εἰσπηδήσαντες εἰς τὴν πύραν τοῦ Αἰγινήτου καὶ κατατροπώσαντες τὸ πλήρωμα αὐτοῦ, ἐσώθησαν διὰ

τοῦ πλοίου τοῦ καταδύσαντος τὴν ἰδίαν αὐτῶν τριήρη. Τελευταῖον ἐτράπησαν καὶ οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες πρὸς τὸ Φάληρον. Ἡ γενναία Ἀρτεμισία παρηκολούθει ὀπρωσοῦν βραδέως τὸν ὄχλον ἐκεῖνον τῶν ναυαγίων καὶ φυγάδων, ὅτε εἶδεν αἰγυγῆς ἐπιπλέοντα τὸν Ἀμεινίαν. Ὁργὴ μεγάλη ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τῆς βασιλίδος αὐτῆς, διότι ἰδιάζουσαν ὑπέλαβον ὕβριν τὸ νὰ στρατεύσῃ γυνὴ ἐπὶ τὰς Ἀθήνας· ὅθεν διαταγαὶ ῥηταὶ εἶχον δοθῆναι εἰς ὅλους τοὺς τριηράρχους νὰ συλλάβωσιν αὐτὴν ζῶσαν, καὶ ἀμοιβὴ χρηματικὴ δραχμῶν 10,000 εἶχεν ἐπὶ τούτῳ ὀρισθῆναι. Ἡ Ἀρτεμισία λοιπὸν ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον· κατ' εὐτυχίαν τῆς ὁ Ἀμεινίας δὲν ἐγνώρισε τὸ πλοῖον αὐτῆς, ἡ δὲ, συμπληροῦσα τὴν πλάνην αὐτοῦ, ὄρμα κατὰ τῆς πρὸ αὐτῆς φευγούσης περσικῆς νηὸς τοῦ βασιλέως τῶν Καλυνδέων Δαμασιθύμου καὶ καταποντίζει αὐτὴν αὐτανδρον, ὥστε ὁ μὲν Ἀμεινίας, ὑποθέσας ἐκ τούτου τὴν ναῦν τῆς Ἀρτεμισίας ὡς ἑλληνίδα, ἐτράπη καθ' ἑτέρων, ἡ δὲ κατώρθωσεν οὕτω νὰ σωθῆι· καὶ τὸ παράδοξον, ὁ Ξέρξης, ὅστις ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ παρηκολούθει ἐναγωνίως πάντα τὰ γινόμενα, ἰδὼν τὸ ἔργον, καὶ, γνωρίσας μὲν τὴν Ἀρτεμισίαν, ὑπολαβὼν δὲ τὴν Καλυνδικὴν τριήρη ὡς πολεμίαν, ἀνέκραξε, καθὰ λέγεται, «οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασι μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες, ἄνδρες.» Τοσοῦτω δὲ βεβιασμένως ἔφευγον ἤδη πάντες πρὸς τὸ Φάληρον, ὥστε ἐλησμόνησαν νὰ παραλάβωσι τὸ περσικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον εἶχον τὴν προτεραίαν ἀποβιβάσει εἰς Ψυττάλειαν, καὶ ἐγκατέλιπον αὐτὸ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἑλλήνων. Ὅθεν, περὶ τὸ ἑσπέρας, ὁ Ἀριστείδης διεπέρασεν εἰς τὸ νησίδιον μετὰ τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν· καὶ οἱ μὲν Πέρσαι, ἄνδρες λογάδες, ἀντέστησαν γενναίως, ἐπὶ τέλους ὅμως πάντες ἐφονεύθησαν.

Εἶχε δὲ ἤδη ἐπέλθει νύξ, ἀλλὰ πανσέληνος λαμπρὰ ἐφώτισε τὸν θρίαμβον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν ἐφάνη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσοῦτον ὀριστικὸς ὅσον τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα. Διότι ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ δὲν ἀπέβαλον εἰμὴ 40 ναῦς, ἐνῶ περσικαὶ τριήρεις κατεστράφησαν 200, πλὴν τῶν ληφθεισῶν «σὺν κύτοϊς ἀνδράσι·» ὁ περσικὸς ὅμως στόλος ἦτο ἐτι ὑπέρτερος τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς ἴστατο ἀκέραιος ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς· ὥστε οἱ Ἕλληνες συλλέξαντες τὰ ναυάγια καὶ τοὺς νεκρούς, καὶ στήσαντες τρόπαιον ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας, ἐδέησε νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς νέον ἀγῶνα. Ἀλλ' ἔμελλεν ἡ ἀνανδρεία τοῦ Ξέρξου

νὰ συμπληρώσῃ ὅ,τι ἤρξατο ἡ τῶν Ἑλλήνων τόλμη καὶ δεξιότης· διότι τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως διὰ τὴν ἤτταν ἦν ὑπέστη διεδέχθη μετ' οὐ πολὺ φόβος ἀκατάσχετος μήποτε οἱ Ἕλληνας, κατατροπώσαντες αὐτοὺς τὸν στόλον αὐτοῦ, πλεύσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τὸν Ἑλλάσποντον καὶ λύσαντες τὰς γεφύρας, ἀποκλείσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὅθεν τὴν ἐπιούσαν ἐφάνη μὲν μελετῶν νὰ γεφυρώσῃ τὸν μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Σαλαμῖνος πόρον, ἵνα διαπεράσῃ δῆθεν εἰς τὴν νῆσον τὸν στρατὸν, ἀληθῶς ὅμως ἤρχισε σκεπτόμενος περὶ ἀναχωρήσεως. Ἐνίσχυσε δὲ αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ Μαρδόνιος, εἰπὼν, ὅτι αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ 300,000 λογάδων ἀνδρῶν. Τὸ ἑσπέρας λοιπὸν τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθη ὁ ἐν Φαλήρω στόλος νὰ ἀπέλθῃ διὰ νυκτὸς πρὸς τὸν Ἑλλάσποντον ἵνα σώσῃ τὰς γεφύρας. Τὸ δὲ πρωὶ οἱ Ἕλληνας ἤμα ἔμαθον τὴν φυγὴν αὐτοῦ, καταλιπόντες ἐν Σαλαμῖνι τὸν Ἀριστείδην μετὰ τῶν ὀπλιτῶν φύλακα τῆς νήσου καὶ τῆς λείας, ἔδραμον περιχαρεῖς εἰς καταδίωξιν τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ὅτε ἔφθασαν μέχρις Ἀνδρου καὶ εἶδον ὅτι ὁ ἐχθρὸς προλαβὼν εἶχε προχωρήσει πολὺ, ἐδιχονόησαν. Ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον νὰ προελάσωσι μέχρις Ἑλλησπόντου, ὁ δ' Εὐρυβιάδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἀντέστησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ φέρωσι τὸν μονάρχην τῶν Περσῶν εἰς ἀπελπισίαν, ἀναγκάζοντες αὐτὸν τε καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ μείνωσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, βλέπων ὅτι πρέπει νὰ ἐνδώσῃ, ἔπραξε πάλιν μίαν ἐκ τῶν πράξεων ἐκείνων αἵτινες, διὰ τὸν διαφορούμενον αὐτῶν χαρακτῆρα, ἐπισκιάζουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀπαράμιλλον τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ λάμπειν. Ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν τὸν πιστὸν αὐτοῦ Σικίννον, παραγγείλας, προσελθὼν εἰς τὸν βασιλέα, νὰ εἴπῃ· «Ἐπεμψέ με Θεμιστοκλῆς ὁ Νεοκλέος, στρατηγὸς μὲν τῶν Ἀθηναίων, ἀνὴρ δὲ τῶν συμμάχων πάντων ἄριστος καὶ σοφώτατος, φράσοντά τοι, ὅτι Θεμιστοκλῆς ὁ Ἀθηναῖος, σοὶ βουλόμενος ὑπουργεῖν, ἔσχε (ἐμπόδισε) τοὺς Ἕλληνας, τὰς νέας βουλομένους διώκειν καὶ τὰς ἐν Ἑλλησπόντῳ γεφύρας λύειν. Καὶ νῦν κατ' ἡσυχίαν πολλὴν κομίζεο.» Πρὸς τίνα σκοπὸν διεμήνυε ταῦτα εἰς τὸν Ξέρξην; Εἰ μὲν ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα ν' ἀπέλθῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο ματαία· εἰ δὲ ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα νὰ μείνῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο μᾶλλον ἐπιτηδεῖα νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἤδη παραδεχόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπολιτεύθη οὕτω εἰμῆ

ἵνα λάβῃ ἀφαιρέσας συστάσεως παρὰ τῷ βασιλεῖ, εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην τῆς τύχης τροπὴν ὅπερ καὶ ἐγένετο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

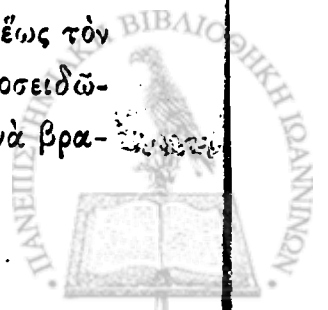
Ἄλλ' ὁ Ξέρξης εἶχεν ἀποφασίσει, ὡς προείπομεν, ν' ἀναχωρήσῃ· καὶ ὀλίγας μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην ἡμέρας, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς μεθ' ὄλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ διὰ τῆς Βοιωτίας εἰς Θεσσαλίαν. Ὁ Ξέρξης ἠδύνατο νὰ παραμυθῆται ἀναλογιζόμενος ὅτι κατέστρεψε τὰς Ἀθήνας καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐν αὐταῖς· ἔφερε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ τὰς χαλκᾶς εἰκόνας τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, τὴν εἰκόνα τῆς ἐν τῇ Μεσογαίᾳ Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος καὶ ἄλλα τινὰ τρόπαια. Ἀλλὰ οἱ ἐπιστρέφοντες μετ' αὐτοῦ Πεισιτρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος ἐμαρτύρουν εὐγλωττότερον τῶν τροπαίων τούτων, ὅτι, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἐλεηλάτησε μέρος τῆς Ἑλλάδος, δὲν κατώρθωσεν ὅμως ἔτι νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὴν τὴν θέλησίν του. Ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ Μαρδόνιος ἐξελέξατο τοὺς ἄνδρας μεθ' ὧν προέκειτο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα, ἐν ὅλοις 300,000 πεζῶν τε καὶ ἰππέων· ἦσαν δὲ οὗτοι ἅπαντες οἱ Πέρσαι, οἱ Μῆδοι, οἱ Σάκαι, οἱ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοὶ καὶ τινες κράτισται τῶν ἄλλων ἐθνῶν μοῖραι. Ἐπειδὴ ὅμως ἐπλησίαζεν ἤδη τὸ τέλος τοῦ σепτεμβρίου καὶ ὠρίσθη νὰ συνοδεύσωσι τὸν Ξέρξην μέχρις Ἑλλησπόντου 60,000 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ στρατοῦ τούτου, ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον, ὁ Μαρδόνιος ἀπεφάσισε νὰ διαχειμάσῃ εἰς Θεσσαλίαν καὶ νὰ ἀναβάλλῃ εἰς τὸ ἐπιόν ἔαρ τὰ περαιτέρω αὐτοῦ ἐπιχειρήματα. Παρ' αὐτῷ ἔμειναν καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος, ὁ δὲ Ξέρξης, συνεπαγόμενος τὸν ὑπόλοιπον στρατὸν καὶ τὴν ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον μοῖραν, ἀπῆλθε πρὸς τὸν Ἑλλησπόντον, ὅπου ἔφθασε μετὰ 45 ἡμέρας ἀφ' ἧς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Τὰ περὶ αὐτὸν πλήθη ἔπαλλον τὰ πάνθεινα κατὰ τὴν διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ταύτην πορείαν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τροφῶν καὶ τῶν ἐκ τούτου ἐπελθόντων νοσημάτων. Λί ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου γέφυραι εἶχον διαλυθῆ ἔξ ἐπισυμβάσης τρικυμίας· ὥστε τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ δέησε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπὸ τοῦ στόλου. Ἐνταῦθα εὖρον μὲν οἱ ἐπιστρέφοντες ἄνεσιν καὶ ἀφθονίαν πάντων τῶν ἀναγκαίων, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη τῶν ἀγαθῶν ἢ διαψίλεια παρήγαγε πάλιν νέας ἀσθενείας· καὶ οὕτω τεταπεινωμένος, καὶ ὑπὸ ἐλεεινῶν τινῶν λειψάνων τοῦ στρατοῦ συνοδευόμενος, ἐπέστρεψε τελευταῖον ὁ μέγας βασιλεὺς εἰς Σάρδεις ὀκτῶ μῆνας ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καθ' ἣν λαμπρὸς μὲν καὶ ἀγέρωχος, ὑπὸ ἀκμαίων δὲ καὶ ἀνα-

ριθμῆτων ταγμάτων περιεστοιχισμένος, εἶχεν ὀρμήσει ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἐνρώπης.

Ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους ἀφῆσαμεν εἰς Ἐνδρον, ἀποφασίσαντες νὰ μὴ ἐξακολουθήσωσι τὴν δίωξιν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐνόμισαν εὐλογον, πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι, νὰ φορολογήσωσι τὰς νήσους ὅσαι εἶχον συνταχθῆ μετὰ τῶν πολεμίων. Καὶ πρῶτον ἀπήτησαν χρήματα ἀπὸ τὴν Ἐνδρον, ὅπου εὕρισκοντο· ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἐνδρος δὲν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ, ἐπεχείρησαν νὰ τὴν βιάσωσιν εἰς τοῦτο. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἔδωκε τότε πάλιν νέα δείγματα τῆς ἀδιορθώτου αὐτοῦ πλεονεξίας. Πολιορκουμένης τῆς Ἐνδρου, στέλλει οὗτος εἰς τὰς πέριξ νήσους καὶ πόλεις ἀνθρώπους ἀπειλοῦντας αὐτὰς, ὅτι θέλουσιν ὁμοίως τιμωρηθῆ, ἂν μὴ προλάβωσι νὰ ἐξενμηνίσωσιν αὐτόν· καὶ οὕτω συνέλεξεν ἐκ Πάρου, ἐκ Καρύστου καὶ ἀλλαχόθεν, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, χρήματα πολλὰ, ἐνῶ ὁ ἄλλος στόλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ κυριεύσῃ τὴν Ἐνδρον καὶ βλέπων ἐπερχόμενον τὸν χειμῶνα, ἐπανῆλθε μετ' ὀλίγον, κεναῖς χερσίν, εἰς Σαλαμῖνα, δηώσας μόνον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τὴν χώραν τῶν δυστυχῶν Καρυστίων, τοὺς ὁποίους δὲν ἔσωσεν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης ἢ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα γενομένη δωροδοκία.

Ἐν Σαλαμῖνι δὲ οἱ Ἕλληνες ἠσχολήθησαν εἰς ἔργα ἀξιώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ διαπραχθέντος αὐτόθι κατορθώματος. Πρὸ πάντων προσέφερον εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν τὰ ἀκροθίνια, δηλαδή τὸ κάλλιστον τῆς λείας μέρος, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ἀνδριὰς κολοσσιαῖος, ἔχων μέγεθος δώδεκα πηχῶν καὶ κρῳτῶν εἰς τὴν χεῖρα ἀκρωτήριον, ἥτοι ἔμβολον νηός. Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθηκαν τὰς τρεῖς Φοινίσσας τριήρεις ἅς κατὰ πρῶτον ἐκυρίευσαν, τὴν μὲν τῷ ἐν τῷ ἰσθμῷ Ποσειδῶνι, τὴν δὲ τῇ ἐν Σουνίῳ Ἀθηνᾶ, καὶ τὴν τρίτην τῷ ἐν Σαλαμῖνι Αἴαντι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐν Δελφοῖς θεός, ἐρωτηθεὶς ἂν ἠύχαριστήθη διὰ τὰ ἀφιερωθέντα αὐτῷ ἀκροθίνια, ἀπεκρίθη ὅτι παρὰ μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἱκανὰ ἔλαβεν, ὅχι ὅμως καὶ παρὰ τῶν Αἰγινήτων παρ' ὧν ἀπήτησε τὰ ἀριστεῖα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, οἱ Αἰγινήται ἀνέθεσαν αὐτῷ ἰδίᾳ ὁμοίως χαλκοῦν ἰστόν φέροντα τρεῖς χρυσοῦς ἀστέρας. Μετὰ δὲ τὴν διανομὴν τῆς λείας, ἅπας ὁ στόλος συνώδευσε τοὺς Ἀθηναίους ἕως τὸν Ἴσθμόν, ἀπελθόντας αὐτόθι ἵνα ἀποθέσωσιν εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ τριήρη. Ἐκεῖ πρὸς τούτοις ἔμελλον νὰ βρα-

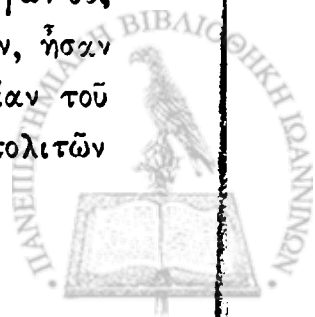
βευθῶσιν οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀριστεύσαντες ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ ἐπί συνέσει καὶ δεξιότητι. Καὶ λόγῳ μὲν ἀνδρείας ἔλαβον τὸ πρῶτον ἀριστεῖον οἱ Αἰγινῆται, τὸ δεύτερον οἱ Ἀθηναῖοι· ἐκ δὲ τῶν κατ' ἰδίαν ἀνδρῶν ἀνεκηρύχθησαν ὡς διακριθέντες πρὸ πάντων ὁ Αἰγινήτης Πολύκριτος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι Εὐμένης καὶ Ἀμεινίας. Περὶ δὲ τοῦ βραβείου τῆς συνέσεως καὶ δεξιότητος, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσι· καὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσιν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ὑπῆρξεν ὀπωροῦν ἀλλόκοτον. Τῶντι ἕκαστος τῶν στρατηγῶν ἐψήφισε πρῶτον ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς ἀρίστου γενομένου, δεύτερον δὲ ὄνομα ἔγραψαν οἱ πλεῖστοι τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἰμπόρεσε νὰ δοθῇ τὸ πρῶτον βραβεῖον, δὲν ἐδόθη οὐδὲ τὸ δεύτερον. Καὶ ἠθέλομεν ἐννοῆσαι ἔτι μέχρι τινὸς ν' ἀμφισβητήσωσι τὰ ἀριστεῖα πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ὁ Εὐρυβιάδης, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγαλητέρων μοιρῶν, τῶν Αἰγινήτων, τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων, ἂν καὶ ἦτο ἡλίου φαινότερον ὅτι ἡ νίκη ὀφείλετο ἐξαιρέτως εἰς τὸν δαιμόνιον τῶν Ἀθηνῶν ἄνδρα· ἀλλὰ, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ἀπήτησαν τὰ πρωτεῖα καὶ αὐτοὶ οἱ στρατηγοὶ τῶν μικροτέρων πόλεων, ὥστε τὸ πρᾶγμα κατήντησε τῇ ἀληθείᾳ γελαῖον, καὶ ἐπιθεβαιοῖ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, μίαν τῶν κυριωτάτων ἀδυναμιῶν τῶν προπατόρων μας, περὶ ἧς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφομὴν νὰ δμιλήσωμεν, ταύτην, ὅτι ἕκαστος μὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ὡς μόνον σωτῆρα τῆς Ἑλλάδος, δυσκόλως δὲ ἐπέιθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ αὐτὴν τὴν πασιδῆλον ὑπεροχὴν τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἐκδουλεύσεων τοῦ ἄλλου. Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν ὡς ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τιμῆσωσι τοὺς εὐεργέτας τῆς πατρίδος· ἂν εἶχον τὸν ἀγενῆ τοῦτον φθόνον, δὲν ἠθελον εἶναι ἄξιοι τοῦ μεγαλείου εἰς ὃ προήχθησαν· τί λέγομεν δὲν ἠθελον εἶναι ἄξιοι; δὲν ἠθελον δυνηθῆ νὰ προαχθῶσι ποτὲ εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦτο, διότι ἔθνος μὴ σεβόμενον τὴν ἀξίαν καὶ μὴ πειθαρχοῦν εἰς αὐτήν, οὐδέποτε ἀνεδείχθη μέγα. Ἀλλ' αἱ παραφοραὶ τῆς παραλόγου φιλαυτίας ἦσαν ἀκαριαῖαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, τὸ δ' αἰσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς συνέσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ὑπερισχύσῃ ἐπὶ τέλους ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου λαοῦ. Εἶδομεν τὰς ἐξαιρέτους τιμὰς ἃς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἐν Μαραθῶνι νικητὴν. ὁ δ' Ἡρόδοτος, ἱστορήσας τὴν γενομένην, ἐν τῷ Ἰσθμῷ, πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ἀδικίαν, ἐπιφέρει, ὅτι οὐδὲν ἦττον ὁ ἀνὴρ διεβοήθη καὶ ἐδόξασθη ὡς σοφώτατος Ἑλλήνων ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπεσκέφθη τὴν Λακεδαιμόνα, ἠξιώθη ἐν τῇ ἀγερώχῳ ταύτῃ πόλει

τιμῶν οἶων οὐδεὶς ποτε μὴ Σπαρτιάτης Ἕλληνας· διότι οἱ Σπαρτιᾶται ἔδωσαν μὲν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην ὡς βραβεῖον ἀνδρείας ἐλαίας στέφανον, ἔδωσαν δὲ εἰς τὸν Θεμιστοκλέα ὁμοῖον στέφανον, ὡς βραβεῖον σοφίας καὶ δεξιότητος· πρὸς τούτοις ἔδωκ' ἡσαντο εἰς αὐτὸν τὸ κάλλιστον τῶν ὀχημάτων τῆς πόλεως καὶ ἀπερχόμενον πρόεπεμψαν, μέχρι τῶν συνόρων τῆς Τεγέας, διὰ τῶν 300 λογάδων ἰππέων, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν φύλαξιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῆς χώρας.

Περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 480 ἔτους καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 479 ὀλίγας ἔχομεν εἰδήσεις. Ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ σταθμεύων Μαρδόνιος ἀνέβαλε μέχρι τοῦ ἰουλίου μηνὸς τὰς νέας ἐχθροπραξίαις, ἄδηλον διατί. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀρτάβαζος, ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἠναγκάσθη νὰ διατρίψῃ ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον εἰς Μακεδονίαν, ἵνα καταστήσῃ αὐτῆς ὑποχείριους τοὺς κατοίκους τῆς Παλλήνης, ἧτοι τῆς μεσημβρινοδυτικώτεραις τῶν τριῶν γλωσσῶν ἢ μικρῶν χερσονήσων εἰς ἃς ἀπολήγει ἡ μεγαλητέρα χερσόνησος, ἡ Χαλκιδικὴ καλουμένη, οἵτινες ἀπέπτυσαν τὴν περσικὴν κυριαρχίαν· καὶ τῆς μὲν Ὀλύμπου, πόλεως κειμένης ἔξω τῆς παλληνικῆς χερσονήσου, ἐγένετο εὐχερῶς κύριος, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Ποτιδαίης, ἧτις φράσσει τὸν ἰσθμὸν δι' οὗ ἡ Παλλήνη συνάπτεται μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς· ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τριμηνον ματαίαν ταύτης πολιορκίαν, ἐπανῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, μόνη ἢ περίστασις αὕτη δὲν εἴμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ὑπερβολικὴν βραδύτητα τῆς τοῦ Μαρδονίου στρατείας. Ἀφ' ἐτέρου ἐν ἔαρι τοῦ 479 ἔτους ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 πλοῖα συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μὲν συνέλθει εἰς Αἴγινα καὶ προχωρήσει μέχρι Δήλου· ἀλλὰ δὲν προέβη περαιτέρω μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ αὐγούστου μηνὸς, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος νὰ προβῇ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπὸ τῶν Χίων, τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων Ἰώνων, οἵτινες ἔλεγον ἑαυτοὺς ἐτοίμους νὰ ἀποστατήσωσι.

Καὶ περὶ τῶν Ἀθηναίων δὲ, οἵτινες, ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πολλὰ παθοῦσαν πόλιν καὶ χώραν αὐτῶν, ἄλλο δὲν ἠξέυρομεν εἰμὴ ὅτι τῷ 479 δὲν ἀνέθεσαν πλέον τὰ πράγματα εἰς τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν οὓς τότε ἐξελέξαντο, μικρὸν πρὸ τῆς δευτέρας ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν, ἦσαν ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Ἀριστείδης. Πολλοὶ ἀπέδωκαν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Θεμιστοκλέους κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας εἰς τὸν φθόνον τῶν συμπολιτῶν

αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἐκτήσατο καὶ τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἔλαβεν ἐν Σπάρτῃ. Καὶ εἶναι ἀληθές ὅτι τινὲς τῶν Ἀθηναίων ἐφθόνησαν τὸν ἄνδρα, ὁ δὲ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι Τιμόδημος τις Ἀφιδναῖος, ἐκδηλῶν τὴν τοιαύτην διάθεσιν, ἐχλεύαζε τὸν Θεμιστοκλέα ἐπανελθόντα ἐκ Λακεδαιμόνων, καὶ ἤξιου ὅτι διὰ τὰς Ἀθήνας ἔλαβεν ὅσα ἔλαβε γέρα παρὰ Λακεδαιμονίων, ὅχι δι' ἑαυτόν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔπαυεν ἐπαναλαμβάνων ταῦτα, ὁ Θεμιστοκλῆς, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ πλέον τὴν φλυαρίαν ἐκείνην «ἐχεις δίκαιον,» τὸν εἶπεν εὐφύεστατα· οὔτε ἐγὼ ἂν ἤμην Βελβινίτης (δηλαδὴ κάτοικος τοῦ μικροῦ νησιδίου, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου Ἅγιος Γεώργιος) ἤθελον τιμηθῆ οὕτω παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν, οὔτε σὺ, ὦ ἄνθρωπε, καὶ τοὶ Ἀθηναῖοι ὦν.» Ἄλλ' οἱ πλειότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐκινουῦντο βεβαίως ὑπὸ τοιούτων εὐτελῶν αἰσθημάτων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἐλέπομεν πάλιν τὸν Θεμιστοκλέα πρωταγωνιστοῦντα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ· τῷ δὲ 497 οἱ Ἀθηναῖοι προετίμησαν ἄνδρας ἄλλους, διότι, μαθόντες τὴν τε μεγάλην περὶ Ἀρτεμίσιον δωροδοκίαν καὶ τὴν οἰκτρὰν περὶ Ἄνδρον καταπίεσιν, ἠθέλησαν νὰ διδάξωσιν αὐτόν, ὅπως πρὸ δωδεκαετίας ἐδίδαξαν τὸν Μιλτιάδην, ὅτι οὐδ' αὐτὸς ὁ σωτὴρ τῆς πατρίδος δικαιούται νὰ ἀτιμάσῃ αὐτήν. Μάθημα ἀξιοσημείωτον καὶ μαρτυροῦν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς πολιτικῆς συνέσεως καὶ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως. Τῶντι, ὑπάρχουσιν ἔθνη ἀνίκανα νὰ γεννήσωσι μεγάλους ἄνδρας· ὑπάρχουσιν ἔθνη ἱκανὰ μὲν νὰ παραγάγωσιν ἄνδρας μεγάλους, ἀλλὰ παιδαγωγούμενα ὑπ' αὐτῶν, ἅπαξ ἀναδειχθέντων· τελευταῖον ὑπάρχουσιν ἔθνη τὰ ὁποῖα δὲν ἄγονται καὶ φέρονται ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν οὓς παράγουσιν, ὅσον μεγάλοι καὶ ἂν ἦναι, αὐτὰ δὲ τούτους μᾶλλον χειραγωγοῦσι, καὶ τοῦτο εἶναι τῆς ὑπάτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀκμῆς ἀλάνθαστον τεκμήριον.

Ἄλλ' ἔμελλον ἤδη νὰ δώσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι δείγματα τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἔτι λαμπρότερα. Ὁ Μαρδόνιος, πρὶν ἢ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπεχείρησε νὰ ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πόλιν ἐκείνην ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συμμαχίας. Ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, προτάσεις συμφερωτάτας, ὑποσχόμενος ἀποζημιῶσιν δι' ὅλην τὴν προσγενομένην τῇ Ἀττικῇ ζημίαν, καὶ αὔξησιν, οἰανδήποτε θέλωσι, τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, ἀρκεῖ νὰ συμμαχήσωσιν, ἐπὶ ἴσοις δικαίαις, μετὰ τοῦ μεγάλου

βασιλέως. Οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες τὰ τῆς πρεσβείας ταύτης, κατε-
 λήφθησαν ὑπὸ φόβου δεινοῦ· ἤξευρον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν εἰς πολλὴν
 ἀμνηχανίαν ἕνεκα τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας αὐτῶν· ἤξευρον ὅτι εἶχον
 ἀπολέσει ὅλον τὸν καρπὸν τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἴτε διαρπαγέντα
 ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῶν ἀποθηκῶν, εἴτε ἀσυγκόμιστον καταστραφέντα
 ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ καλλιεργήσωσι τοὺς ἀγρούς αὐτῶν
 κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος, δι' ἔλλειψιν σπορᾶς· ἤξευρον ὅτι ἠγανάκτουν κατὰ
 τῶν Πελοποννησίων, διότι οὗτοι δὲν εἶχον ἐκπληρώσει τὴν δοθείσαν
 ὑπόσχεσιν περὶ τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς ἀπάσης τῆς πεζικῆς αὐτῶν δυ-
 νάμεως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ὑπώπτευσαν λοιπὸν μήπως, ὑπὸ τοσοῦτων ἀ-
 ναγκῶν πιεζόμενοι καὶ εὐλόγως δυσπιστοῦντες πρὸς τοὺς προτέρους συμ-
 μάχους, παραδεχθῶσι τὰς ἐπαγωγούς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις. Διὸ ἔ-
 σπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ἐπιτετραμμένους νὰ προλάβω-
 σωσι τὴν συμφορὰν ταύτην, ἧτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ ἀναμφιβόλως τὴν ὑ-
 ποδούλωσιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὑποσχόμενοι ἰδίως ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι
 καὶ οἱ σύμμαχοι ἀναλαμβάνουσι νὰ θρέψωσι τὰς οἰκογενείας τῶν Ἀθη-
 ναίων ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῶν ἀμνηχανία. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἢ μᾶλλον
 δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι τὰ αἰσθήματα τῆς μεγαλοφροσύνης ὑπὸ τῶν
 ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ περιούσιος ἐκεῖνος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος λαός. Οἱ
 Ἀθηναῖοι ἐπερίμειναν τὴν ἄφιξιν τῶν πρέσβεων τῆς Σπάρτης, ἵνα ἐνώ-
 πιον αὐτῶν ἀποκριθῶσιν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μαρδονίου· καὶ τότε,
 ἀκούσαντες ἀμφοτέρων τοὺς λόγους, ἀπεκρίθησαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ
 Ἀριστείδου, εἰς μὲν τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, ὅτι «ἐνόσω ὁ ἥλιος
 δὲν μεταβάλλῃ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, οὐδ' αὐτοὶ θέλουσιν ὁμολογήσει συνθή-
 κας πρὸς τὸν Ξέρξην, ἀλλὰ πεποιθότες εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας
 ὧν ἐκεῖνος ἐνέπρησε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, θέλουσιν ἐπιμείνει
 ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἀγωνιζόμενοι» πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας
 εἶπον, ὅτι εὐχαριστοῦσιν αὐτοὺς διὰ τὴν περὶ διατροφῆς πρότασίν των,
 ἀναλαμβάνοντες οἴκοθεν νὰ οικονομηθῶσιν ὅπως δύνανται, παρακα-
 λουσι δὲ μόνον νὰ σπεύσωσι νὰ στείλωσιν ὅσον ἐνεστί τάχιον εἰς Βοιω-
 τίαν τὸν πελοποννησιακὸν στρατὸν, ἵνα, ἐνωθεὶς αὐτόθι μετὰ τῶν Ἀθη-
 ναίων, ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, καθ' ἧς ὁ Μαρδόνιος θέλει βε-
 θαίως ἐπέλθῃ, ἅμα λαβὼν τὴν προκειμένην ἀπάντησιν.

Πῶς ἔπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τοὺς Ἀθηναίους εἰς ἀντα-
 μοιβὴν τῆς τοσαύτης τούτων ἀφοσιώσεως ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλή-

νων σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας; Ἀντὶ νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς Βοιωτίαν, ὡς ὑπέσχοντο, παντάπασι δὲν ἐξῆλθον τῆς Πελοποννήσου καὶ μὲ πολλὴν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν ἡσχολοῦντο εἰς τὸ νὰ ἐορτάζωσι μίαν τῶν πανηγύρεων αὐτῶν, τὰ Ἰακίνθια, ἐνῶ ὁ Μαρδόνιος, ὁρμήσας ἤδη ἐκ Θεσσαλίας, προέβη ἀκωλύτως μέχρι τῆς Ἀττικῆς ἔχων σύμμαχα ὅλα τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, μηδ' αὐτῶν τῶν Φωκέων ἐξαιρουμένων, οἵτινες, ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου μὴ συνταχθέντες μετ' αὐτοῦ, ἠναγκάσθησαν νῦν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς πολεμίους, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι μόνοι νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν, ἐδέησε πάλιν νὰ ἐγκαταλείψωσι μὲν τὴν χώραν αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν, νὰ διαπεράσωσι δὲ, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, εἰς Σαλαμίνα. Ἐνταῦθα δὲ ὄντων αὐτῶν, ὁ Μαρδόνιος πέμπει ἐξ Ἀθηνῶν ἑλλησπόντιόν τινα Ἕλληνα, τὸν Μουρυχίδην, ἐπαναλαμβάνων τὰς προτέρας προτάσεις. Ἡ νέα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπιστία εἶχε παροξύνει, δικαίῳ τῷ λόγῳ, εἰς ὑπατον βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ἀθηναίων· δυσκόλως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἠθέλε τις κατακρίνει αὐτοὺς ἂν ἤδη βλέποντες τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντας, ἐδίδον ὧτα ἀκρόασεως εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μαρδονίου. Καὶ ὅμως, διακοινώσαντος τοῦ Μουρυχίδου τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Βουλὴν, οἱ βουλευταὶ ἅπαντες, πλὴν ἑνός, οὐδὲ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐδίστασαν νὰ ἀποκρούσωσι τὰς προτάσεις τοῦ στρατηγοῦ τῶν Περσῶν· τοσοῦτον δ' ἀπαίσιον ἐνόμισαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι εὐρέθη καὶ εἰς βουλευτῆς ὁ γνωμοδοτήσας ὅτι συμφέρει ἴσως νὰ δεχθῶσι τὰς προτάσεις ταύτας, ὥστε ἐν τῇ τυφλώσει τῆς οἰονεὶ μαινομένης φιλοπατρίας αὐτῶν, ἐλίθοβόλησαν τὸν δυστυχῆ ἐκείνον, ὀνόματι Λυκίδην, καὶ οὐ μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Συγχρόνως ὅμως ἐπεμψαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Πλαταιέων, πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπιτετραμμένους νὰ ὑποβάλωσι παραστάσεις διὰ τὴν νέαν ταύτην προδοσίαν ἢ νωθρότητα, νὰ ἀπαιτήσωσιν ὀριστικῶς τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν τοῦ στρατοῦ, ἂν ὄχι εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἣτις κατεῖχετο ἤδη ὑπὸ τῶν Περσῶν, τοῦλάχιστον εἰς τὸ Θριάσιον πεδῖον τῆς Ἀττικῆς. Οἱ δ' ἔφοροι ψυχρότατα πάλιν ἀκούσαντες τὴν πρεσβείαν, εἶπον ὅτι θέλουσι σκεφθῆ· καὶ ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας παρέπεμπον εἰς τὴν ὑστεραίαν τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν· καὶ ἐν τούτοις ἐπανηγυρίζον τὰ Ἰακίνθια, καὶ ἐπέσπευδον τὴν ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ· ὅθεν

οὐκ ἐπὶ πρέσβεις δυσανασχετήσαντες ἐπὶ τέλους ἀπήτησαν διὰ τὴν ἐπιούσαν ὑστάτην ἔντευξιν, μεθ' ἣν ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε τελευταῖον οὐκ ἐφοροὶ ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν· τότε ἐνόησαν ὅτι δὲν πρέπει νὰ φέρωσιν εἰς ἀπελπισίαν τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἂν οὗτοι ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ Μαρδονίου, τὰ ἐν τῷ ἰσθμῷ ὄχυράματα εἰς οὐδὲν θέλουσι χρησιμεύσει εἰς τὴν Πελοπόννησον· καὶ τότε, ἀποφασίσαντες νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθήκον αὐτῶν, διέπαξαν τὰ πάντα μετὰ τοσοῦτω καταπληκτικῆς ταχύτητος, ὥστε αὐτὴ καὶ μόνῃ ἢ περιστάσις ἤθελεν εἶναι ἰκανὴ νὰ ἀποδείξῃ οἷον θαυμάσιον πρᾶγμα ἦτο ὁ μηχανισμὸς τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης. Τῶντι τὴν ἐπιούσαν, προσελθόντες οὐκ ἐπὶ πρέσβεις πρὸς τοὺς ἐφόρους εἶπον· «Ὑμεῖς μὲν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, μένετε ἐνταῦθα, Ἰακίνθια τε ἄγοντες, καὶ παίζοντες, καὶ καταπροδίδοντες τοὺς συμμάχους. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἀδικούμενοι ὑφ' ὑμῶν καὶ συμμάχων ἔρημοι, θέλουσιν ἤδη συνθηκολογήσει ὅπως δύνανται πρὸς τὸν Πέρσην, συμπράττοντες μετ' αὐτοῦ εἰς πᾶσαν ἐκστρατείαν· καὶ τότε βλέπετε τί ἔχετε νὰ πάθητε ἐκ τούτου.» Οἱ δ' ἐφοροὶ δὲν διέκοψαν αὐτοῦς· ἀλλὰ, ἀφοῦ ἔπαυσαν οὐκ ἐπὶ πρέσβεις λέγοντες, ἐγερθέντες ἐβεβαίωσαν μεθ' ὄρκου, ὅτι ὁ στρατὸς ἐξεκίνησεν ἤδη καὶ ὅτι πιθανῶς κατὰ τὴν ὥραν ταύτην εἶναι ἐκτὸς τῶν Σπαρτιατικῶν ὁρίων. Ἡ διαβεβαίωσις τῶν ἐφόρων ἦτο ἀληθής. 5000 Σπαρτιαῖται, ὧν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο ὑπὸ 7 εἰλώτων ψιλῶς ὀπλισμένων, εἶχον ἀπὸ τῆς προηγουμένης νυκτὸς διαταχθῆ νὰ ἀπέλθωσι καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἰσθμὸν· 40000 λοιπὸν ἀνδρῶν παρεσκευάσθησαν νὰ στρατεύσωσι καὶ ἐξεστράτευσαν, ἐν σιγῇ τοιαύτῃ ὥστε οὐκ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει διατρίβοντες πρέσβεις οὐδεμίαν τοῦ γεγονότος ἔλαβον εἶδησιν ἢ ὑπόνοιαν! Ἀμφιβάλλομεν ἂν σήμερον οὐκ ἄριστοι τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοιοῦτό τι μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ προπάντων μετὰ τοσαύτης μυστικότητος. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἀλλὰ ἕτεροι 5000 ὀπλιται περίοικοι, ὧν ἕκαστος συνωδεύετο ὑπὸ ἐνὸς ψιλοῦ εἰλωτος, ἀπῆλθον ὡσαύτως πρὸς τὸν ἰσθμὸν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλαι πελοποννησιακαὶ πόλεις, ὥστε ἐξῆλθεν ἤδη τῆς χερσονήσου στρατιὰ πολυάριθμος ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἡγεμονίαν Πausανίου τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλείσταρχον, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ ἐν Θερμοπύλαις πεσόντος Λεωνίδου· ὁ Πλείσταρχος ἐπιτροπεύθη κατ' ἀρχάς, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ Κλεομβρότου, ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Κλεομβρότου, ἀνέλαβε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς ὁ τοῦτου υἱὸς Πausανίας.

Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀργεῖοι, συνεννοημένοι ὄντες μετὰ τοῦ Μαρδονίου, εἶχον ὑποσχεθῆναι νὰ διακωλύσωσι τὴν ἔξοδον τῶν Σπαρτιατῶν· βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἔσπευσαν νὰ ἀναγγεῖλωσι τὸ γεγονός· εἰς αὐτὸν, ὅστις τότε ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν· καὶ ἀπῆλθεν εἰς αὐτήν, οὐχὶ διὰ τῶν Ἐλευθερῶν, ἦτοι τῆς σημερινῆς Κάζας, οὐδὲ διὰ τῆς Φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς Δεκελείας ἦτοι τοῦ Τατοῖου. Μέχρι τῆς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχωρήσεώς του, εἶχε φεισθῆναι τῆς χώρας ταύτης, ἐλπίζων πάντοτε νὰ συνδιαλλαγῆναι πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· πρὶν ὅμως ἀπέλθῃ, συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους καταστροφῆς. Ἐν Βοιωτίᾳ δὲ ἀνῆλθεν ἀπὸ Τανάγρας εἰς Σκῶλον καὶ παρετάχθη εἰς τὸ πεδῖον, παρὰ τὴν βόρειον τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην, ἔχων τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀντικρὺ τῶν Ἐρυθρῶν, τὸ κέντρον ἀντικρὺ τῶν Ὑσιῶν, τὴν δεξιὰν εἰς τὴν τῶν Πλαταιέων χώραν, καὶ ὀχυρωθεὶς διὰ στρατοπέδου τετραγώνου οὐ ἕκαστον μέτωπον εἶχε δέκα σταδίων ἑκτασιν. Ταῦτα πράξας ἐνόμισεν ἑαυτὸν ἀσφαλίστατον· τὸ πεδῖον ἦτο ἐπιτήδειον εἰς τὸ ἐξαίρετον αὐτοῦ ἰππικόν· ὀπισθεν τοῦ ὀχυροῦ στρατοπέδου ἔκειτο ἡ τετειχισμένη πόλις τῶν Θηβῶν· αἱ τροφαὶ ἦσαν ἄφθονοι· οἱ Βοιωτοὶ, σύμμαχοι πρόθυμοι· ἀπὸ νώτων οὐδένα ἐφοβεῖτο ἐχθρὸν, ὃ δὲ ἐμπροσθεν ἐπερχόμενος στρατὸς ἄνευ ἰππικοῦ ὄν καὶ μέλλων νὰ ἀγωνισθῆναι ἐν χώρᾳ ἀναπεπταμένη, δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι δυσκαταγώνιστος, ὅπως ἀνεδείχθη μὲν ἐν Θερμοπύλαις, ἦτο δ' ἐνδεχόμενον ν' ἀναδειχθῆναι ἐν τῷ ἰσθμῷ. Καὶ ὅμως οἱ περὶ αὐτὸν δὲν εἶχον πολλὴν πεποίθησιν εἰς τὴν αἰσίαν τοῦ ἀγῶνος ἑκβασιν. Εἰς τῶν ἐπισήμων Θηβαίων, Ἀτταγῖνος ὁ Φρύνωνος, ἐκάλεσε μίαν τῶν ἡμερῶν τούτων τὸν Μαρδόνιον καὶ πεντήκοντα μὲν ἐγκρίτους ἄλλους Πέρσας, πεντήκοντα δὲ ἐγκρίτους Θηβαίους ἢ Βοιωτοὺς, εἰς δεῖπνον πολυτελές. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ ὁ Ὀρχομένιος Θέρσανδρος, ὅστις βραδύτερον διηγήθη εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὰ κατὰ τὸ δεῖπνον τοῦτο. Τὸ δεῖπνον ἐδόθη ἐν Θήβαις, καὶ οἱ προσκεκλημένοι παρεκάθησαν εἰς τρόπον ὥστε ἐκάστη κλίνη περιελάμβανεν ἑνὰ δύο ἄνδρας, Πέρσην καὶ Ἑλληνα. Μετὰ τὸ δεῖπνον λοιπὸν, διαπινόντων τῶν συνδαιτυμόνων, ὁ ὀμόκλινος τοῦ Θερσάνδρου Πέρσης, ἀπὸ ὀμιλίας εἰς ὀμιλίαν, ἀνοιξάς εἰς αὐτὸν τὴν καρδίαν του, ὅπως πολλάκις συμβαίνει εἰς τιαύτας περιστάσεις, «τοὺς βλέπεις, εἶπε πρὸς τὸν Θέρσανδρον, ὅλους αὐτοὺς τοὺς Πέρσας οἱ ὅποιοι τρώγουν καὶ πίνουν ἐδῶ, καὶ τὸν στρατὸν ἐκεῖνον, τὸν ὅποιον ἀφῆσαμεν ἐπὶ τῷ ποταμῷ ἐστρατοπεδευμένον· δὲν θέλουσι παρέλθῃ ἡμέραι πολλαὶ καὶ ὀλίγου· θέλεις ἴδει ἐξ αὐτῶν περισωθέντας.» Ὁ

Θέρσανδρος, ἐκπλαγεὶς διὰ τὴν ἐξομολόγησιν ταύτην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπε τὸν Πέρσην συγκεκινημένον καὶ δακρύοντα, ἠρώτησεν αὐτὸν, διατὶ δὲν ἐκφραζει τοὺς φόβους του εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ συμβούλους, ὃ δὲ, « Ἄ φίλε μου, ἀπεκρίθη, ὅτι μέλλει γενέσθαι ἐκ θεοῦ, ἀδύνατον νὰ τὸ ἀποτρέψῃ ἄνθρωπος· οὐδεὶς θέλει μὲ πιστεύσει, ὅσον ἀληθῆ κ' ἐὰν εἶπω. Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν τῶν Περσῶν, γνωρίζομεν ταῦτα πάντα κάλλιστα, ἀλλὰ μένομεν ἐνταῦθα ἐξ ἀνάγκης. Τὸ μέγιστον τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυστυχημάτων εἶναι βεβαίως τοῦτο, τὸ νὰ ἤξεύρῃ πολλὰ, καὶ ἐν τούτοις μηδενὸς νὰ ἦναι κύριος. » Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πολλοὶ τῶν Περσῶν εἶχον ἀπελπισθῆ ἅμα εἶδον τὸν μέγαν βασιλέα ἀναχωρήσαντα· πολλοὶ, καὶ ἰδίως ὁ μετὰ τὸν ἀρχιστράτηγον ἀμέσως ἐρχόμενος Ἀρτάβαζος, ἐφρόνουν τὸν Μαρδόνιον. Ἄλλοι ἐδυσπίστουν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμμάχους. Οἱ Φωκεῖς μάλιστα, ὧν 1000 ὀπλίται ὑπὸ τὸν Ἀρμοκύδην, προσῆλθον εἰς τὸ ἐν Βοιωτία περσικὸν στρατόπεδον, ἐλογίζοντο τοσοῦτον ὑποπτοι ὥστε ὁ Μαρδόνιος ἐπεχείρησε νὰ ἐξοντώσῃ αὐτοὺς δολίως ἢ τούλάχιστον διὰ τοῦ τρόμου νὰ καταπλήξῃ. Ὅθεν μίαν τῶν ἡμερῶν διέταξε τοὺς Φωκεῖς νὰ παραταχθῶσιν ἰδίᾳ ἐν τῷ πεδίῳ καὶ ἔπειτα περιέζωσεν αὐτοὺς, διὰ πολυαριθμοῦ ἰππικοῦ. Ὁ Ἀρμοκύδης βλέπων τὴν ἐπιβουλήν δὲν ἐπτόθη· καὶ σχηματίσας τετράγωνον προέτρεψε τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας νὰ ἀποθάνωσι γενναίως, διδάσκοντες εἰς τοὺς ἀγενεῖς ἐκείνους ἀντιπάλους « ὅτι ἔόντες βάρβαροι ἐπ' Ἕλλησι ἀνδράσι φόνον ἔραψαν. » Ἐν τούτοις οἱ κυκλώσαντες αὐτοὺς ἰππεῖς, ὥρμησαν ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν φάλαγγα, παρασκευάσαντες τὰ βέλη, τινὲς δὲ καὶ τοξεύσαντες· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, πυκνώσαντες τὰς τάξεις ὅσον ἐνεστιν, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑποδεχθῶσιν αὐτοὺς ὅπως ἔδει, ὅτε αἴφνης οἱ Πέρσαι, εἴτε φοβηθέντες τὸ ἀτρόμητον ἐκεῖνο ὕφος, εἴτε διότι ἐξ ἀρχῆς ἠθελον μόνον νὰ δοκιμάσωσι τὴν ἀλκὴν τοῦ μικροῦ τούτου σώματος, ἀπήλασαν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὃ δὲ Μαρδόνιος, πέμψας κήρυκα « Θαρσέετε, ὦ Φωκέες, εἶπεν· ἄνδρες γὰρ ἐφάνητε ἔόντες ἀγαθοὶ, οὐκ ὡς ἐγὼ ἐπυθανόμην. Καὶ νῦν προθύμως φέρετε τὸν πόλεμον τοῦτον· εὐεργεσίησι γὰρ οὐ νικήσετε οὔτε ὧν ἐμέ, οὔτε βασιλέα. » Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀπεδείκνυον καχεξίαν τινὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐπικρατούσαν· καὶ ἡ πρώτη πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμπλοκὴ δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτηδεῖα νὰ αὐξήσῃ τὸ θάρρος τῶν πολεμίων.

Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἔφθασεν εἰμῆ βραδέως ὀπωσοῦν εἰς Ἐλευ-

σῖνα, διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ περιμείνωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους. Πρὸς ἤλθον δὲ 1500 Τεγεᾶται, 5000 Κορίνθιοι, καὶ παρεκτός τούτων 300 Ποτιδαιᾶται, Κορινθίων ἄποικοι· Ἀρκάδες Ὀρχομένιοι 600· Σικυῶνιοι 3000· Ἐπιδαύριοι 800· Τροιζήνιοι 1000· Λεπρεᾶται 200· Μυκηναῖοι καὶ Τιρύνθιοι 400· Φλιάσιοι 1000· Ἐρμιονεῖς 300· Ἐρετριεῖς καὶ Στυρεῖς 600· Χαλκιδεῖς 400· Ἀμβρακιῶται 500· Λευκάδιοι καὶ Ἀνακτόριοι 800· Παλεῖς ἐκ Κεφαλληνίας 200· Αἰγινῆται 500. Ὅλοι οὗτοι ἦσαν ὀπλίται. Ὅτε ἔφθασεν ὁ στρατὸς εἰς τὰ Μέγαρα, ἠνώθησαν μετ' αὐτοῦ 3000 Μεγαρεῖς, καὶ ὅτε ἔφθασεν εἰς Ἐλευσίνα παρέλαβεν ἔτι 8000 Ἀθηναίους ὀπλίτας καὶ 600 Πλαταιεῖς ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην τεταγμένους· ὅθεν τὸ σύνολον τῶν ὀπλιτῶν συνεποσώθη εἰς 38,700. Ἀλλὰ οἱ 5000 Σπαρτιᾶται παρηκολουθοῦντο, ὡς προείπομεν, ὑπὸ 35,000 ψιλῶν· ἕκαστος δὲ τῶν ἄλλων ὀπλιτῶν συνωδεύετο ὑπὸ ἐνὸς ψιλοῦ· εἰς τὰς δυνάμεις ταύτας προσθετέον 1800 Θεσπιεῖς, ὀπλίτας μὲν ἀλλὰ κακῶς ὠπλισμένους, ὥστε ὅλος ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐξ 110,000 περίπου ἀνδρῶν. Ἀπὸ Ἐλευσίνος ὁ Πausanίας ἀνέβη εἰς Βοιωτίαν διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος, καὶ ἰδὼν τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Ἀσωπὸν τεταγμένους, ἐσκήνωσεν αὐτὸς κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, παρὰ τὰς Ἐρυθρὰς, μὴ τολμῶν νὰ καταβῆ εἰς τὸ πεδῖον. Τότε ὁ Μαρδόνιος ἔπραξε τὸ λάθος νὰ προσβάλλῃ ἐνταῦθα τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ ἰππικοῦ αὐτοῦ. Τὸ ἰππικὸν τοῦτο ἦτο πολυάριθμον καὶ ἄριστον, ἤγετο δὲ ὑπὸ ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀξιοματικῶν τοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τοῦ Μασιστίου· ἀλλὰ τὸ χωρίον, ἀνώμαλον ὄν, ἦτο ἀνεπιτήδειον εἰς ἰππικὴν ἔφοδον. Ὅθεν οἱ Μεγαρεῖς, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, εὐρέθησαν μᾶλλον τῶν λοιπῶν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ἔφοδον ταύτην, ἐπίεσθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς δεινῶς, ἔπειτα ὅμως λαβόντες ἐπικουρίαν 300 λογάδων Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ὀλυμπιόδωρον, ἀπέκρουσαν τοὺς πολεμίους· ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ γενναῖος Μασίστιος. Ὁ θάνατος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐπροξένησε βαθυτάτην θλίψιν εἰς τοὺς πολεμίους, ὁ δὲ νεκρὸς, μείνας εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, μετὰ πεισματώδη τελευταίαν περὶ αὐτοῦ συμπλοκὴν, περιήχθη ἐπὶ ἀμάξης, φέρων ἔτι τὴν χρυσοστόλιστον αὐτοῦ πανοπλίαν, ὡς τρόπαιον λαμπρὸν, καθ' ὅλον τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ἐνεπλήσθη, ὡς ἐκ τούτου, πλείστης προθυμίας.

Ἀπὸ τῆς προθυμίας ταύτης ὠφελοῦμενος, ὁ Πausanίας κατῆλθεν

ἤδη ἐκ τῆς ὀρεινῆς αὐτοῦ θέσεως, ἂν ὄχι ὄλως διόλου εἰς τὸ πεδίον, εἰς χῶρον ὅμως ταπεινότερον ὅπως οὖν καὶ ὑπὸ μικρῶν μόνον λόφων διακοπτόμενον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐκεῖ ὅπου ἴσταντο πρότερον οἱ Ἕλληνες, δὲν εἶχον ἀρκετὴν θαψίλειαν ὕδατος. Ἰδίως δὲ οὗτοι προελάσαντες ἐξ Ἐρυθρῶν, ἐπορεύθησαν πρὸς δυσμὰς, διὰ τῆς ὑπωρείας τοῦ Κιθαιρῶνος παρὰ Ὑσιᾶς, καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ Πλαταιίδι γῆ, εἰς τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην ἐνταῦθα πρὸς δεξιὰν μὲν, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον τὴν Γαργαφίην λεγομένην κρήνην, πρὸς ἀριστερὰν δὲ, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Ἀθηναῖοι, τὸ τέμενος τοῦ Πλαταιέως ἥρωος Ἀνδροκράτους. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρδόνιος, ἅμα πληροφορηθεὶς τὴν μετακίνησιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, ἐβῆδισεν ὁμοίως μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ὀλίγον πρὸς δυσμὰς, καὶ παρετάχθη ἀντικρὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἐχωρίζετο εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἀσωποῦ. Κατὰ συμβουλήν δὲ τῶν Θηβαίων αὐτὸς μὲν μετὰ τῶν ἰδίως Περσῶν καὶ τῶν Μήδων, ἧτοι τοῦ κρατίστου μέρους τῆς στρατιᾶς, κατέλαβε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀντικρὺ τῶν Λακεδαιμονίων· οἱ δὲ σύμμαχοι αὐτοῦ Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες, εἰς 50,000 ἀνδρῶν περίπου συμποσούμενοι, ἀντετάχθησαν ἐν τῇ δεξιᾷ κατὰ τῶν Ἀθηναίων· οἱ δὲ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοὶ, οἱ Σάκαι, οἱ ἄλλοι Ἀσιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι, ἴσταντο ἐν τῷ μέσῳ, κατέναντι τῶν λοιπῶν μοιρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ δύο στρατοὶ, οὕτω κεχωρισμένοι ὑπὸ στενοῦ μόνον διαστήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔρρεεν ὁ Ἀσωπὸς, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὀρμήσωσι κατ' ἀλλήλων, συνέβη παράδοξόν τι. Οἱ τε Ἕλληνες καὶ οἱ πολέμιοι, συμβουλευθέντες τοὺς παρ' αὐτοῖς προφῆτας κατὰ τὸ ἔθος, ἔλαβον ἀμφότεροι ὁμοίαν ἀπάντησιν δηλαδὴ τὰ ἱερὰ ἐκατέρωθεν ἀπέβησαν αἴσια, εἴαν ἤθελον διατελέσει ἀμυνόμενοι, ἀπαίσια δὲ, εἴαν, διαβαίνοντες τὸν Ἀσωπὸν, ἤθελον ἀρχίσει τὴν μάχην. Ὅθεν ὁ ἀγὼν ἀνεβλήθη, διότι ἕκαστος τῶν ἀντιπααραταχθέντων στρατῶν περιέμενε νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, ἢ δ' ἀναβολὴ αὕτη παρ' ὀλίγον ν' ἀποβῇ ὀλεθρία εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τφόντι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ θέσει μετὰ δυσκολίας ὑδρεύοντο, διότι ἀποκρουόμενοι ἀπὸ τοῦ Ἀσωποῦ ὑπὸ τῶν πολυαριθμῶν ἀκοντίων καὶ τόξων τοῦ ἐχθροῦ, ἠναγκάζοντο νὰ προμηθεύωνται ἅπαντες τὸ ὕδωρ αὐτῶν ἀπὸ μόνης τῆς Γαργαφίης κρήνης, ἧτις ἔκειτο εἰς τὴν δεξιὰν ἄκραν τοῦ στρατοπέδου. Πρὸς τούτοις, κατὰ συμβουλήν τοῦ Θηβαίου Τιμηγενίδου, ὁ Μαρδόνιος, μετὰ πρῆλευσιν ὀκτῶ ἡμερῶν, κατέλαβε δι' ἵππικοῦ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κιθαιρῶνος, συνέλαβε πεντακόσια

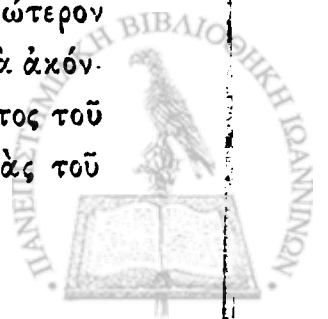
ὑποζύγια τὰ ὅποια ἔφερον ἐκεῖθεν τροφὰς εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον ἐκ τῆς Πελοποννήσου, καὶ οὕτως ἀπέκλεισε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν Βοιωτίαν ὥστε τὰ κατ' αὐτοὺς εἶχον ἤδη δεινότατα, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὄσῳ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ μελετῶσι τὴν κατάργησιν τοῦ δήμου, καὶ τὴν ἰδρυσιν, ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ὀλιγαρχίας ὁμοίας τῆς ἐν Θήβαις τότε ἐπικρατούσης. Καὶ τοῦτον μὲν τὸν φοβερὸν κίνδυνον ἀπέτρεψεν ὁ ἰσχυρὸς ἄμα καὶ συνετὸς τοῦ Ἀριστείδου βραχίων· ἀλλ' ἐὰν ὁ Μαρδόνιος ἤκουε τὸν Ἀρτάβαζον καὶ τοὺς Θηβαίους, καὶ, ἀποφεύγων πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, ὠφελούμενος δὲ ἀπὸ τῆν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστησαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἐποίει ἐπιτηδεῖαν χρῆσιν δώρων καὶ ὑποσχέσεων, ἴσως ἐπὶ τέλους ἤθελεν ἐπιτύχει ὀλεθρίας διαιρέσεις. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαρδόνιος, δυσανασχετήσας τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ ἀπεφάσισεν ὅτι δὲν θέλει ἀναβάλλει ἐπὶ πλέον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἐπέβαλε τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν Πέρσας καὶ Ἕλληνας ἀξιωματικούς διὰ βεβιασμένης τινὸς τῶν χρησμῶν ἐρμηνείας καὶ διέταξε νὰ παρασκευασθῇ ὁ στρατὸς ἵνα τὴν ἐπιούσαν ἀπὸ πρωΐας ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ νυκτὸς, παρὰ Ἀλεξάνδρου, τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας· καὶ ἐν τῷ ἄμα ὁ Πausanias ἐνόμισε πρὸ παντὸς ἄλλου ἀναγκαῖον νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνταλλάξωσιν ἀμοιβαίως θέσιν· δηλαδὴ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἀριστεράν, ἵνα ἔχωσιν ἄνταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς νὰ περάσωσιν εἰς τὴν δεξιάν, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Πέρσας· τοῦτο δὲ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι γινώσκουσι τὸν τρόπον τοῦ πολεμῆν τῶν Μήδων καὶ τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ἐνῶ οἱ Σπαρτιᾶται, μηδέποτε πρὸς τοὺς ἀγωνισθέντες, θέλουσι μᾶλλον εὐδοκιμήσει κατὰ Θεσσαλῶν καὶ Βοιωτῶν ἀντιτασσόμενοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν πρότασιν καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν τάξεων ἐγένετο περὶ τὰ ἐξημερώματα. Ἀλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἄμα μαθὼν τὴν μεταβολὴν ταύτην, ἔσπευσε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς ὁμοίαν, ἀντιτάξας πάλιν τοὺς Πέρσας εἰς τοὺς Λακεδαιμόνιους· ὅθεν ὁ Πausanias, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ὠφέλησε τὸ στρατήγημα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν δεξιάν πτέρυγα, τότε δὲ ἐπέστρεψαν καὶ οἱ Πέρσαι εἰς τὴν προτέραν θέσιν, ὥστε τὰ δύο στρατόπεδα ἀνέλαβον τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν τάξιν καὶ παράταξιν. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο

εἶναι ταμάλιστα ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον ὡς νέα ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ καταλίπωσι τὴν τάξιν αὐτῶν ὡσάκις ὑπῆρχον πρὸς τοῦτο ἰσχυροὶ λόγοι, ἀλλὰ καὶ ὡς μαρτυροῦν τὴν μεγίστην ἀξίαν ἣν ἀπέδιδον εἰς τοὺς γενναίους Μήδους καὶ Πέρτας.

Ὁ δὲ Μαρδόνιος, καὶ τοὶ ἐνθαρρυνθεῖς ἐκ τούτου, δὲν ἐπεχείρησε κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τὴν προαποφασισθεῖσαν ἐκ παρατάξεως μάχην· περιωρίσθη μόνον εἰς τὸ νὰ πιέσῃ τοὺς Ἕλληνας διὰ τῶν ἰπέων αὐτοῦ, ἐπιτυχῶν ἐν τούτοις καὶ οὕτω σπουδαιότατον ἀποτέλεσμα, διότι οἱ ἰππεῖς οὗτοι, ἀκοντίζοντες καὶ τοξεύοντες, ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐγκαταλείψωσι καὶ αὐτὴν τὴν Γαργαφίην κρήνην, ἀφ' ἧς καὶ μόνης εἶχον καταστήσει, ὡς προείπομεν, ἅπαντες νὰ ὑδρεύωνται. Ὡστε ἡ Παιονία, βλέπων ἤδη τὸ στρατόπεδον παντάπασιν ἀπεστερημένον ὕδατος καὶ πρὸς τούτοις πάσχον ἔνδειαν τροφῶν διὰ τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ Κιθαιρῶνος, ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ περιμένων ἐνταῦθα τὴν γενικὴν μάχην. Ἐκάλεσε λοιπὸν ἀμέσως ὅλους τοὺς στρατηγούς εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ ἐνταῦθα, μετὰ σφοδρὰν συζήτησιν, ἀπεφασίσθη νὰ διαπραχθῶσι τὰ ἐξῆς κατὰ τὴν ἀκόλουθον νύκτα.

Ἐν διαστήματι δέκα περίπου σταδίων, πρὸς δυσμὰς τῆς παρὰ τὸν Ἄσωπὸν καὶ τὴν Γαργαφίην κρήνην θέσεως ὅπου ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι οἱ Ἕλληνες, πρὸς ἄρκτον δὲ τῆς τῶν Πλατχιέων πόλεως, ἣτις καὶ αὐτὴ ἀπέειχε περὶ τὰ εἴκοσι στάδια ἀπὸ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὑπῆρχε χῶρός τις καλούμενος νῆσος, διότι περιεκλείετο ὑπὸ δύο βραχιόνων τοῦ ποταμοῦ τῆς Ὠερόης, οἵτινες, ἀμφοτέροι· ἐκπηγάζοντες ἐκ τοῦ Κιθαιρῶνος, ρέουσιν ἐπὶ τινα χρόνον χωριστὰ, ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ τρία στάδια καὶ ἔπειτα ἐνοῦνται εἰς ἓνα ποταμὸν, φερόμενον πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν καὶ ἐκβάλλοντα εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον· ἐνῶ ἐξεναντίας ὁ Ἄσωπός, ὅστις ἐκεῖ που πλησίον τῆς Ὠερόης ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος ὁμοίως ἀναβρῦει, φέρεται πρὸς ἀνατολὰς, καὶ ἐκρέει εἰς τὴν εὐβοϊκὴν θάλασσαν. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν λεγομένην νῆσον ἀπεφασίσθη νὰ ὑποχωρήσωσι, κατὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα, οἱ Ἕλληνες, διότι ἐνταῦθα οὐ μόνον ἔμελλον ἀσφαλῶς νὰ ὑδρεύωνται ἀπὸ τοῦ ὀπισθεν αὐτῶν βραχίονος τοῦ ποταμοῦ, ἀλλὰ ἤθελον ἔχει καὶ μέτωπον ὀλιγώτερον εὐρὺ καὶ τούτου ἕνεκα ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένον εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ ἰππικοῦ. Πρὸς τούτοις δὲ ἀπεφασίσθη, ἅμα καταλαβόντος τοῦ στρατοῦ τὴν νῆσον, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ

Κιθαιρῶνος ἵνα ἀνακτήσῃ αὐτάς, καὶ διανοίξῃ οὕτω τὴν ὁδὸν, δι' ἧς τὸ στρατόπεδον ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τὰς τροφὰς αὐτοῦ.

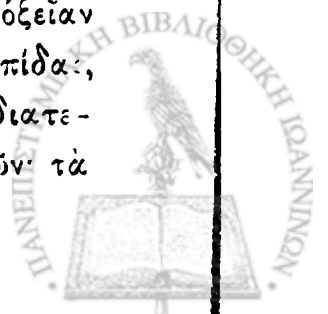
Καὶ ταῦτα μὲν καλῶς ἀπεφασίσθησαν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀταξίαι, αἵτινες παρ' ὀλίγον πάλιν νὰ φέρωσι τὸν ὄλεθρον τῶν Ἑλλήνων. Ἐπελθούσης τῆς νυκτός, ἐκίνησαν πρῶτοι, κατὰ τὰ διαταχθέντα, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ λοιποὶ, οἵτινες ὁμῶς, ἀντὶ νὰ βαδίσωσι πρὸς τὴν νῆσον, ὅπως παρηγγέλθησαν, ἐπορεύθησαν πρὸς αὐτὴν τῶν Πλαταιέων τὴν πόλιν, περὶ ἣν καὶ ἐστρατοπέδευσαν. Τοῦτο δὲ δὲν ἤρκεσεν. Ὅτε ὁ Πausanίας, μαθὼν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κέντρου καὶ ὑποθέτων τοῦτο πρὸς τὴν νῆσον διευθυνόμενον, διέταξε τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἥτοι τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν τεταγμένους Τεγεάτας, νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὸν αὐτὸν χώρον κατὰ τὰ συμφωνηθέντα, πάντες μὲν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ δ' Ἄμομφάρετος, ὁ Σπαρτιάτης λοχαγὸς τοῦ λεγομένου Πιτανάτου λόχου, ὅστις δὲν εἶχε παρευρεθῆ εἰς τὴν συνέλευσιν ἐν ἣ ἐγένετο ἢ περὶ ὑποχωρήσεως ἀπόφασις καὶ κατὰ πρῶτον ἤκουσε μὲ ἀπορίαν του περὶ τίνας πρόκειται, εἶπεν ὅτι δὲν ὑποχωρεῖ διότι δὲν θέλει νὰ καταισχύνῃ τὴν Σπάρτην, φεύγων τοὺς πολεμίους. Εἰς μάτην ὁ Πausanίας καὶ ὁ μετ' αὐτὸν δεύτερος τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμῶν Εὐρυάναξ ἠγωνίσθησαν διὰ μυρίων λόγων νὰ μεταπίσωσι τὸν ἀπειθῆ λοχαγόν· εἰς μάτην ἠπέλιθον ὅτι θέλουσιν ἐγκαταλείπει αὐτὸν μόνον ἵνα ἀντιταχθῆ, ἐὰν ἐπιθυμῆ, εἰς τοὺς Πέρσας· ὁ Ἄμομφάρετος εἶπεν ὅτι ἀδιαφορεῖ καὶ ὅτε ἐπὶ τέλος παρετηρήθη αὐτῷ ὅτι ἡ ἀπόφασις ἦν παραβαίνει ἐγένετο διὰ κοινῆς ὄλων τῶν ἀξιωματικῶν ψήφου, αὐτὸς, ἀρπάσας δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, χειρῶν ἐναμίλλων τοῦ Αἴαντος ἢ τοῦ Ἔκτορος, λίθον μέγαν καὶ ρίψας αὐτὸν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Πausanίου, «διὰ ταύτης τῆς ψήφου,» ἀνέκραξε, «ψηφίζω ἐγὼ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φύγωμεν τοὺς πολεμίους!» Ἡ ἄκαιρος αὕτη φιλοτιμία ἔφερε τὸν στρατηγὸν εἰς ἀμηχανίαν δεινὴν· ἡ νύξ προέβαινε· τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἀπέλθει πρὸ καιροῦ· οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι Ἀθηναῖοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ περιέμενον μόνον νὰ μάθωσιν ὅτι ἐξεκίνησε καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ. Ἐνταῦθα δὲ ἐξηκολούθει ἡ ἔρις, μέχρις οὗ ὁ Πausanίας, ἰδὼν ὅτι ἤρχισαν τὰ χάραγματα, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν δῦστροπον λοχαγόν εἰς τὴν τύχην του καὶ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ὑποχωρήσεως· φθάσας δὲ διὰ τῶν λόφων οἵτινες ἐχώριζον αὐτὸν ἀπὸ τῆς νήσου, εἰς χώρον τινα καλούμενον Ἀργιόπιον,

περὶ τὸν ποταμὸν Μολόεντα, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, ἐστάθη ἐκεῖ ἵνα δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τὸν Ἀμομφάρετον, ὅστις τῶντι, ἰδὼν ἑαυτὸν ἐγκαταλειφθέντα, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ παρακολουθήσῃ τὸν ἄλλον στρατὸν καὶ κατέφθασεν αὐτὸν εἰς Ἀργιόπιον. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Πausανίου ἀνεχώρησαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. βαδίσαντες ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ δι' ὀμαλωτέρου χώρου. πρὸς τὴν νῆσον. Ἦτο ὅμως ἀμφίβολον ἂν οἱ τε Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι προφθάσωσιν ἤδη νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρὶν ἢ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν πολεμίων· καὶ ἔπειτα ὀλόκληρον τὸ κέντρον εἶχε πορευθῆ ἄλλαχού, ὥστε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διετέλει εἰς ἐπισφαλεστάτην ἀταξίαν, καὶ ἂν οἱ Πέρσαι ἤξευρον ὀλίγον νὰ ὠρεληθῶσιν ἐκ τούτου, ὁ κίνδυνος αὐτοῦ ἦτο μέγας.

Ἄλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἅμα μαθὼν τοὺς Ἕλληνας διὰ νυκτὸς ὑποχώρησαντας, ἐκυριεύθη ὑπὸ παραλόγου θάρρους καὶ περιφρονήσεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους· καλέσας δὲ τοὺς ἀδελφοὺς Ἀλευάδας, Θώρακα, Εὐρύπυλον, Θρασυδαῖον, «αὐτοὶ λοιπὸν εἶναι,» ἀνέκραξεν, «οἱ περίφημοί σας Σπαρτιάται, οἵτινες κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντήλλαξαν τὰς τάξεις ἵνα μὴ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Πέρσας, ἔπειτα δὲ ὅλως εἰς φυγὴν ἐτράπησαν;» Καὶ ἐν τῷ ἅμα διέταξε τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ περάσῃ τὸν Ἀσωπὸν καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν διώξιν, νομίζων ὅτι ἔχει ἤδη βεβαίαν τὴν νικην καὶ προελαύνων ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ. Μόνοι οἱ ἐν τῇ δ' ξιᾷ πτέρυγι Θηβαῖοι καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐβάδισαν ὀπρωσοῦν εὐρυθμότερον συντεταγμένοι.

Ὁ Πausανίας ἦτο ἔτι εἰς Ἀργιόπιον ὅτε προσβληθεῖς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἰππικοῦ τῶν Περσῶν καὶ μετ' ὀλίγον ὑφ' ὄλου τοῦ στρατοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐξαποστείλῃ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἰππέα ζητῶν βοήθειαν· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τοὶ πρόθυμοι ὄντες εἰς τοῦτο, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν αἴτησιν, διότι μετ' οὐ πολὺ συνεπλάκησαν καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐπερχομένους Θηβαίους, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, ἐν ὅλοις 53000 ἀνδρῶν, ὀπλίται καὶ φίλοι, ἠναγκάσθησαν ν' ἀντιταχθῶσι μόνοι εἰς ὄλους τοὺς βαρβάρους, πολλαπλασίους ὄντας. Οἱ προπορευόμενοι τῶν ἄλλων Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ἅμα φθίσαντες μέχρι βολῆς τόξου, ἐστάθησαν, ἔπηξαν εἰς τὴν γῆν τὰ ἔχοντα ὀξείαν τὴν ἄκραν γέρρα αὐτῶν, ἦτοι τὰς μακρὰς καὶ πλεκτὰς αὐτῶν ἀσπίδας, καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω συνεχές προτείχιμα ὀπισθεν τοῦ ὁποίου διατελοῦντες, ἤρχισαν νὰ ρίπτωσι κατὰ τῶν ἡμετέρων ὄμβρον βελῶν· τὰ

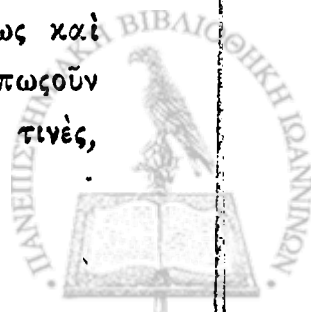

τόξα αὐτῶν ἦσαν μέγιστα καὶ μετὰ πολλῆς ἰσχύος καὶ δεξιότητος ἐντεταμένα. Ὁ δὲ Πυρραῖος, καὶ τοὶ δεινὰ ἐκ τούτου πάσχοντες τοῦ στρατοῦ καὶ πολλὰ λαμβάνοντες τραύματα, ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀπαραιτήτου, ἐτέλεσε δηλαδὴ τὴν νενομισμένην ἕσπραν, συμβουλευόμενος τὰ σφάγια περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος καὶ τὸ φοβερὸν ἦτο ὅτι ἐπὶ τινὰ χρόνον τὰ σφάγια δὲν ἦσαν αἴσια, διὸ δὲν ἐτόλμα νὰ διατάξῃ τὴν τοσοῦτῳ ποθητὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἔφοδον, οἵτινες, ἀπεστερημένοι τοξοτῶν, ἐξαιρέτως ἠύδοκίμου εἰς τὴν ἀνδρὸς πρὸς ἀνδρᾶ μάχην. Παρετείνεται λοιπὸν ἡ τῶν Ἑλλήνων ἀγωνία, καὶ πολλοὶ ἐνταῦθα ἐπληγόνοντο, πολλοὶ δὲ ἐφονεύοντο, ἐν οἷς ὁ γενναῖος Καλλικράτης, ὁ κάλλιστος καὶ ῥωμαλεώτατος τοῦ στρατοῦ ἀνὴρ, ὅστις, ἰστάμενος ἐν τῇ τάξει καὶ καιρίως τραυματισθεὶς διὰ τοξεύματος εἰς τὰ πλευρὰ, ἔλεγε μετ' ὀλίγον ὁ δυστυχῆς, ἐνῶ ἔπνεε τὰ λοιπῆα, εἰς τὸν Πυρραῖον Ἀρίμνηστον, ὅτι δὲν τὸν μέλει διότι ἀποθνήσκει ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, λυπεῖται μόνον ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν χειρὰ του ἵνα διαπράξῃ ἔργον τι ἄξιον τῆς προθυμίας αὐτοῦ. Τελευταῖον ὁ Πυρραῖος, ἀπειρηκῶς ὑπὸ τῆς ἀλγεινῆς ταύτης τοῦ ἀγῶνος ἀναβολῆς, ὕψωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ καταφανὲς ἐκείθεν Ἡραῖον τὸ Πυρραῖον, καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν θεὸν ν' ἀναδειχθῇ εὐμενεστέρα πρὸς τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς λαόν. Ἀμα δὲ γενομένης τῆς προσευχῆς, ὡς τοῦ θαύματος, ἀπέβησαν αἴσια τὰ σφάγια· οἱ Τεγεᾶται μάλιστα, μαντεύσαντες ὅτι ἡ θεὸς θέλει ἐπακούσει τῶν δεήσεων τοῦ στρατηγοῦ, ὤρμησαν, ἔτι αὐτοῦ εὐχομένου, κατὰ τῶν πολεμίων, διατάξαντος δὲ τοῦ Πυρραίου, προεξήλασαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Τὸ περιτειχισμὰ τῶν γέρρων ἀνετράπη ἐν ῥίπτῃ ὀφθαλμοῦ· ἀλλ' οἱ Πέρσαι, καὶ τοὶ ἀποστερηθέντες οὕτω τοῦ προμαχῶνος αὐτῶν, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἀμυντικὴν παρασκευὴν, ἐπέμειναν οὐδὲν ἦττον ἀνταγωνιζόμενοι δι' ἀνδρείας τοσοῦτῳ μᾶλλον θαυμαστῆς ὅσῳ ἐμάχοντο ἀτάκτως καὶ διὰ βραχέων δοράτων ἢ ξιφῶν, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο ἐν παρατάξει εὐρύθμως βαίνοντες, καὶ ἀπὸ κεφαλῆς μὲν μέχρι ποδῶν κατάφρακτοι ὄντες, ὑπὸ μακρῶν δὲ δοράτων ὠπλισμένοι. Ἐν τῇ συρτάξει ταύτῃ, πολλοὶ μὲν Πέρσαι συλλαμβάνοντες τὰ δόρατα τῶν Λακεδαιμονίων ἔθραυον αὐτὰ, πολλοὶ δὲ, πυκνωθέντες εἰς σπείρας δέκα ἢ πλειοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ἀνδρῶν καὶ προσπαθῶντες νὰ διασπᾶσιν τὸ τεῖχος τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἐθυσιάζοντο ἐν τῷ ἀνίσῳ τούτῳ ἀγῶνι. Αὐτὸς ὁ Μαρδόνιος ἀπὸ ἵππου λευκοῦ μαχόμενος, διέπρεπεν ἐν τοῖς πρώτοις ἐνταῦθα, χίλιοι δὲ λογάδες Πέρ-

σαι, οἱ σωματοφύλακες αὐτοῦ, περιφανῶς ἤριστευσαν καὶ ἐπίεσαν τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ πίπτει τελευταῖον ὁ Μαρδόνιος καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς στιβαρᾶς χειρὸς τοῦ Σπαρτιάτου Ἀειμνήστου, πίπτουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν χιλίων λογάδων, καὶ τότε οἱ λοιποὶ Πέρσαι, παντελῶς ἀθυμήσαντες, ἔτρεψαν τὰ νῶτα καὶ διαπεράσαντες τὸν Ἄσωπὸν, κατέφυγον εἰς τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅπου προσέδραμον καὶ οἱ ἄλλοι Ἀσιανοί, οἵτινες καθόλου δὲν ἐπολέμησαν, ἀλλ' ἅμα ἰδόντες τοὺς Πέρσας νικηθέντας, ἐγκατέλιπον προτροπάδην τὸ πεδῖον τῆς μάχης.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι Ἀθηναῖοι συνεπλάκησαν πεισματωδῶς πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς, καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Θηβαίους ὀπλίτας· οὗτοι ἠγωνίσθησαν γενναϊότατα, ἀλλ' ἀποβαλόντες 300 ἀρίστους ἄνδρας, ἔτρεψαν ὁμοίως τὰ νῶτα, πλὴν τοῦ βοιωτικοῦ ἰππικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησε προκινδυνεῦον ὑπὲρ τῶν φυγᾶδων, δυνηθέντων οὕτω νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπαθῶς ὀπωσοῦν εἰς Θήβας, τόπον ἀσφαλέστερον τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι. Οἱ ἄλλοι μηδίσαντες Ἕλληνες οὐδόλως ἐβοήθησαν τοὺς Βοιωτοὺς, ἀλλ' ἅμα εἶδον τούτους τραπέντας, παρηκολούθησαν ἀμαχητὶ τὴν τροπὴν ταύτην. Ὡστε ἐξ ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ πολλοὶ παντάπασι δὲν μετέσχον ταύτης τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης. Ἐκ τῶν πολεμίων ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ ἰδίως Πέρσαι, οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Σάκαι ἐν τῇ ἀριστερᾷ, μόνοι οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῇ δεξιᾷ. Ἰδίως δὲ ὁ Ἀρτάβαζος, ἀνέκαθεν πρὸς τὸν Μαρδόνιον ἀντιπολιτευόμενος, διέταξε μὲν ἀπὸ πρῶϊας τὴν ὑπ' αὐτὸν μοῖραν, ἐκ 40,000 ἀνδρῶν συγκεϊμένην, νὰ παρασκευασθῇ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ κατεσπευσμένον πρὸς τὰ πρόσω κίνημα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἀλλὰ πόρρωθεν ἐπερχόμενος, ἅμα εἶδε τοὺς περὶ τοῦτον τραπέντας, ἀντὶ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν, ἐστράφη ἀμέσως πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ οὔτε εἰς τὸ στρατόπεδον, οὔτε εἰς Θήβας ἀπελθὼν, ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν, διὰ Φωκίδος, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὅθεν διεπέρασεν εἰς Ἀσίαν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων πάλιν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἐν τῇ ἀριστερᾷ. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενοι εἶχον χωρισθῆ, ὡς προείπομεν, τὴν νύκτα ἀπὸ τοῦ Πausανίου, ἀπελθόντες εἰς Πλαταιάς. Ἐνταῦθα δὲ ὄντες ἔμαθον συγχρόνως καὶ τὴν μάχην καὶ τὴν νίκην. Τότε ὤρμησαν πρὸς τὰ πρόσω, ἀλλ' ὀπωσοῦν ἀτάκτως· ἐξ οὗ συνέβη ὅτι οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Φλιάσιοι καὶ ἄλλοι τινές,

ἀπαντήσαντες τὸ ἰππικὸν τῶν Θηβαίων, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸν Ἀσωπό-
δωρον ἀνεχαιρίζεν ἔτι τοὺς νικηφόρους Ἀθηναίους ὀπλίτας, προσεβλή-
θησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀπεκρούσθησαν, ἀποβαλόντες 600 ἄνδρας.

Ἄλλ' ἡ μερικὴ αὕτη νίκη δὲν ἀνέβαλεν εἰμὴ ἐπὶ μικρὸν τὴν γενικὴν
τῶν πολεμίων τροπήν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐξακολουθοῦντες τὴν διώξιν
ἔφθασαν εἰς τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον, ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι,
καὶ ἐφορμήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἐπελθόντων ἄλλων Ἑλλήνων,
ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ, μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν. Πρῶτοι εἰσέβαλον
εἰς τὸ τεῖχος οἱ ἀκατάσχετοι Τεγεᾶται, οἵτινες καὶ διήρπασαν τὴν
πλουσίαν σκηνὴν τοῦ Μαρδονίου, λαβόντες τὰ τε ἄλλα ἐξ αὐτῆς καὶ
τὴν χαλκὴν τῶν ἵππων αὐτοῦ φάτνην, ἣν ἐπὶ πολλὸν μετέπειτα χρόνον
ἀπεθούμαζον οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς ναὸν τῆς Ἀλέας
Ἀθηναῆς, ἐνῶ ὁ ἀργυρόπους τοῦ στρατηγοῦ θρόνος, καὶ ὁ ἀκινάκης αὐ-
τοῦ, καὶ ὁ τοῦ Μασιστίου θώραξ ἐφυλάττοντο εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἀκρό-
πολιν. Γενόμενοι δὲ κύριοι τοῦ τεύχους, οἱ Ἕλληνες διέπραξαν τοιαύτην
σφαγὴν, ὥστε ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἐκ τῶν 300,000 τοῦ
Μαρδονίου δὲν περιεσώθησαν, ἐξαιρέσει τῶν ὑπὸ Ἀρτάβαζον 40,000,
οὐδὲ 3,000 ἄνδρες. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὅπως οὖν ὑπερβολικόν, καθὼς
ἐπίσης ἀπίθανον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι Σπαρτιᾶται
ἔπεσον 91, Τεγεᾶται 16, καὶ Ἀθηναῖοι 52. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι εἴτε
ἀκριβεῖς, εἴτε μὴ ἀκριβεῖς εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, πρέπει νὰ προσθέσω-
μεν εἰς αὐτοὺς τοὺς 600 Μεγαρεῖς, Φλιασίους καὶ ἄλλους, τοὺς κατα-
βληθέντας ὑπὸ τοῦ ἰππικοῦ τῶν Θηβαίων, ἔτι δὲ ἄδηλον καὶ πόσους
ψιλοὺς. Ὁ Πλούταρχος ὑπολογίζει εἰς 1360 τοὺς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ
πεσόντας Ἕλληνας.

Ὅπως δὴποτε ἡ καταστροφή τῶν Περσῶν ὑπῆρξεν ὀλοσχερῆς. Ἡ
καταστροφή αὕτη δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ
Πausανίου, ὅστις βεβαίως δὲν ἔδειξεν ἐνταῦθα οὔτε τοῦ Μιλτιάδου τὴν
ἐν Μαραθῶνι, οὔτε τοῦ Θεμιστοκλέους τὴν ἐν Σαλαμῖνι στρατηγικὴν
μεγαλοφυΐαν· ἡ νίκη δὲν ὠφείλετο, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, οὔτε
εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν ἑλληνικῶν ταγμάτων. Ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ, οἱ
Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἀνέδει-
ξαν τῶν ἄνδρῶν λαμπρὰν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προκειμένου
ἀγῶνος, ὅπερ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ ἀποβῇ ὀλέθριον, κατέστησεν ἐπὶ
τέλους αἴσιον κυρίως ἡ ἀσύνητος ὁρμὴ τοῦ Μαρδονίου, ἡ ἀγενὴς ὑποχώρησις

τοῦ Ἀρταβάζου καὶ ὁ ὁμολογουμένως κατώτερος τοῦ ἑλληνικοῦ περσικὸς ὄπλισμός. Οὐδὲν ἦττον ὁ τελευταῖος στρατὸς τῆς μεγάλης τοῦ Ξέρξου παρασκευῆς εἶχεν ἤδη διαλυθῆ ὡς ἰστὸς ἀράχνης· νέαν τοιαύτην ἐκστρατεῖαν ἦτο ἀδύνατον νὰ παρασκευάσῃ προσεχῶς ὁ τῆς Ἀσίας βασιλεὺς· ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἠσφαλίσθη ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὥστε οἱ Ἕλληνες, λησμονήσαντες τὰ ἀμαρτήματα καὶ τοὺς κινδύνους τῶν προηγουμένων ἡμερῶν καὶ ἰδίως τῆς προλαβούσης νυκτὸς, παρεδόθησαν ἀπερισπάστως εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς τὰ ὁποῖα ἦτο φυσικώτατον νὰ παραγάγῃ εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τοσοῦτῳ αἰφνιδία τῆς τύχης μεταβολῆ. Πρὸ πάντων δὲ ἠσχολήθησαν νὰ θάψωσι τοὺς νεκροὺς καὶ νὰ ἀθροίσωσι καὶ διανείμωσι τὴν λείαν, διατρίψαντες ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης δέκα ὅλας ἡμέρας. Οἱ πεσόντες ἐκηδεύθησαν παρὰ τὰς πύλας τῶν Πλαταιῶν, εἰς χωριστοὺς, καθ' ἐκάστην ἑλληνικὴν πόλιν, τάφους, κοσμηθέντας βραδύτερον διὰ μνημείων· μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐποίησαν τρεῖς διὰ τοὺς νεκροὺς αὐτῶν θήκας, μίαν διὰ τοὺς προμάχους, τοὺς ἀείποτε ἐξαιρέτως τιμηθέντας ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν οἷς ἦσαν οἱ μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ μάχῃ διαπρέψαντες ἄνδρες, ὁ Ποσειδώνιος, ὁ Φιλοκύων, ὁ Καλλικράτης καὶ ὁ δῦστροπος ἐκεῖνος Ἀμομφάρετος, ὅστις γενναίως πεσὼν ἐξηγόρασε τὸ τῆς πεπρακτοῦς ἀμαρτήματα αὐτοῦ· μίαν διὰ τοὺς ἄλλους Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, μίαν διὰ τοὺς εἰλωτας. Καὶ πρὸς τὸν νεκρὸν τοῦ Μαρδονίου προσήνεχθη εὐλαβῶς ὁ Πausanias, μετ' ἀγανακτήσεως ἀποκρούσας τὴν ἀσεβῆ τοῦ Αἰγινήτου Λάμπωνος πρότασιν, νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν στρατηγὸν τῶν Περσῶν ἡ γενομένη πρὸς τὸν Λεωνίδα ὕβρις, τοῦ ὁποίου ὁ νεκρὸς, ὡς εἶδομεν, ἀποκεφαλίσθεις, ἀνεσταυρώθη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου. «Τὰ πρέπει μᾶλλον βαρβάροις ποιέειν ἢπερ Ἕλλησι,» εἶπεν ὁ Πausanias πρὸς τὸν Λάμπωνα· «Λεωνίδῃ δὲ τῷ με κελεύεις τιμωρῆσαι, φημί μεγάλως τετιμωρῆσθαι, ψυχῆσί τε τῆσι τῶνδε ἀναριθμήτοισι τετίμηται αὐτός τε καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἐν Θερμοπύλῃσι τελευτήσαντες.» Λόγοι εὐγενεῖς καὶ μαρτυροῦντες, ὅτι ἂν ὁ Πausanias δὲν ἦτο μέγας στρατηγός, ἂν βραδύτερον, διὰ τὴν κενοδοξίαν, ἐξωλίσθησεν εἰς τὸν κρημνὸν τῆς προδοσίας, κατὰ τὰς μακαρίας ὅμως ταύτας τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμέρας εἶχε τοῦλάχιστον αἰσθήματα ἄξια ἀνδρὸς εὐτυχέσαντος νὰ ὀδηγήσῃ κατὰ τῶν πολεμίων 100,000 Ἑλλήνων καὶ νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς νίκης ἣτις συνεπλήρωσε τὰ ἐν Μαραθῶνι, καὶ ἐν Θερμοπύλαις, καὶ ἐν Σαλαμῖνι κατορθώματα.

Ἡ λεία ὑπῆρξε πλουσιωτάτη καὶ ποικίλη· χρυσοῦς καὶ ἄργυρος εἰς δαρεικοὺς, εἰς σκεύη, εἰς κοσμήματα· τάπητες πολυτελεῖς, ἱμάτια καὶ ὄπλα, ἵπποι, κάμηλοι, κλπ. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ εὐρέθη ἐνταῦθα καὶ ἡ μεγαλοπρεπῆς σκηνὴ τοῦ Ξέρξου, τὴν ὁποίαν ἀπερχόμενος εἶχε καταλίπει εἰς τὸν Μαρδόνιον. Ὁ Πausanίας διέταξε τοὺς εἴλωτας νὰ συμφορήσωσιν εἰς ἓν πάντα ταῦτα τὰ λάφυρα· καὶ πολλὰ μὲν ἀπέκρυψαν οἱ εἴλωτες οὗτοι, πωλήσαντες αὐτὰ λάθρα εἰς τοὺς Αἰγινήτας, οἵτινες ὑπερεπλούτησαν τότε ἀγοράζοντες ἀντὶ χαλκοῦ τὸν χρυσὸν παρὰ τῶν ἀπλῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· πολλὰ δὲ δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἀμέσως, καθὸ ταφέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὑπὸ τῶν Πλαταιέων ἀνευρίσκοντο· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ συγκομισθεὶς πρὸς διανομὴν θησαυρὸς ἀπέβη ὑπέρογκος. Τοῦ θησαυροῦ τούτου, ἀφίερωσαν πρὸ πάντων οἱ Ἕλληνας εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς ναόν, τὴν δεκάτην, ἐξ ἧς ἀνετέθη ἐκεῖ τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφάλου ὄρεως χαλκοῦ ἱστάμενος. Ὁ Πausanίας, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἔκτοτε νὰ ζαλίζῃ ἡ περιωπὴ τῆς δόξης εἰς ἣν ἐκ τύχης μᾶλλον ἢ διὰ τῆς ἰδίας ἀξίως προήχθη, ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἐλεγεῖον ποιηθὲν μὲν ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου, ἀποδίδον δὲ αὐτῷ τὴν ὅλην τοῦ κατορθώματος τιμὴν.

Ἑλλάνων ἀρχαγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων.

Πausanίας, Φοῖβω μνάμ' ἀνέθηκε τόδε.

Ἄλλ' οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωσιν, διέταξαν ἀμέσως νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ ἐπιγραφή ἐκείνη, ἢ ἀναγραφῶσι δὲ τὰ ὀνόματα ὄλων τῶν πόλεων ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατατρόπωσιν τοῦ βαρβάρου, καὶ οὕτω ὁ τρίπους ἀνεδείχθη ἤδη, ὡς καὶ ἦτο, ἀνάθημα τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, καὶ οὐχὶ ἐνὸς ἀνδρός. Κατὰ παράδοξον δὲ τινὰ τύχην τὸ ἀνάθημα τοῦτο περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἐν μέρει τοῦλάχιστον, καὶ αἱ ποικίλαι αὐτοῦ περιπέτειαι ἀπεικονίζουσι τὰς περὶπετείας αὐτοῦ τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἦτο προωρισμένον νὰ διαγωνισθῇ ἐν τῶν λαμπροτάτων κατορθωμάτων. Ὅτε ἐν τῇ 4 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔκτισε τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν, ἧτις ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετέφερον ἐκεῖ ἐξ Ἑλλάδος, πλὴν ἄλλων πολλῶν, καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημεῖον, καὶ ἔστησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀχανεῖ τοῦ ἵπποδρόμου πλατείας. Τὸ μνημεῖον ἦτο ἔκτοτε κολοβόν, διότι οἱ Φωκεῖς εἶχον πρὸ καιροῦ συλῆσει τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ὥστε δὲν μετεφέρθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ ἡ βᾶσις τοῦ τρίποδος, ἡ χαλκῆ ὄφιοειδῆς τρι-

(ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, ΤΟΜΟΣ Α')

30

κάρηνος στήλη. Οὕτω δ' ἔχουσα ἐσώζετο ἡ στήλη μέχρι τῆς ἀλώσεως. Ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ὑπέστη νέους ἀκρωτηριασμούς, διότι ἐκ διαλειμμάτων ἀφῆρέθησαν αἱ τρεῖς τοῦ ὄφους κεφαλαί. Πλὴν δὲ τούτου κατεχώσθη κατὰ τὸ πλεῖστον μέχρι οὗ τῷ 1856, δι' ἀνασκαφῆς φιλαρχαίων Ἀγγλων ἀξιωματικῶν, ἀνεφάνη ὀλόκληρος, ἔχουσα ἤδη 15 περίπου γεωγραφικῶν κοδῶν ὕψος. Ὅσα ὅμως καὶ ἂν ἐκολοβώθη, τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ἐν τῶν πολυτίμων κειμηλίων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, ἐπ' αἰσίοις ἰστάμενον ἐκεῖ ὅπου ἄχρι τοῦδε ἴσταται καὶ ὅπου αἱ παρούσαι τῶν Ἑλλήνων γενεαὶ εὐλαβῶς προσερχόμεναι δύνανται εἰσεῖτι ν' ἀναγνώσωσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ πολυσπεύρου ὄφους τὰ ὀνόματα τῶν προμάρχων τοῦ πρώτου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἡμῶν ἀγῶνος. Τὰ γράμματα τῶν ὀνομάτων τούτων ἔχουσιν ἐνὸς δακτύλου ὕψος, ὅθεν δύο ἢ τρία ὀνόματα εὐρίσκονται ἐπὶ ἐκάστης σπείρας· καὶ πρῶτον μὲν εἶναι ἀναγεγραμμένοι οἱ Λακεδαιμόνιοι, κατόπιν δὲ ἔρχονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Αἰγινῆται, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Ἐπιδαύριοι, οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ ἄλλοι.

Πλὴν τῆς δεκάτης, τῆς ἀφιερωθείσης εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν, ἀνετέθη μερὶς τῶν λαφύρων πλουσία καὶ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ θεῷ ἅφ' ἧς κατεσκευάσθη αὐτόθι δεκάπηχυς χαλκοῦς Ζεὺς, καὶ ἄλλη μερὶς τῷ ἐν Ἰσθμῷ θεῷ, ἅφ' ἧς ἐποιήθη ἐκεῖ ἐπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν. Ἐπειτα ἀπεδόθη καὶ τῷ Παυσανίᾳ, ὡς ἡγεμόνι τοῦ ὄλου στρατοῦ, δεκάτη τῶν λαφύρων, ἡ δὲ λοιπὴ λεία διενεμήθη μεταξὺ τῶν πόλεων, «κατὰ τὸν τῶν στρατιωτῶν ἀριθμὸν,» ὡς βεβαιοῖ Διόδωρος, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ἀπλῶς «ἐλάβον ἕκαστοι τῶν ἄξιοι ἦσαν.» Ὡς λάφυρα διενεμήθησαν καὶ αἱ παλλακαὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Πολλαὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν, καθὸ ἑλληνίδες, ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς οἰκείους· ἰδίως δὲ μία, συλληφθεῖσα, ἐνῷ πολυτελῶς κεκοσμημένη καὶ ἐν συνοδίᾳ πολλῶν ἀμφιπόλων ἔφευγεν ἐπὶ ἄρμαμάξης κατόπιν τῶν Περσῶν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Παυσανίου ζητοῦσα τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ, μαθὼν ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἡγητορίδου τοῦ Κίφου, ἦν εἶχεν ἀπαγάγει ὁ Πέρσης Φαρανδάτης, ἔσπευσε νὰ σώσῃ αὐτὴν καὶ ἔλαβε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ τὴν ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα της.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διέτριψαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας, μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἡ δὲ θεὰ τῶν ἀπείρων ἐκείνων θησαυρῶν, ὧν οὐδεμίαν εἶχον πρότερον ἔννοιαν, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδειοτάτη νὰ καταδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν διαφορὰν τοῦ περσικοῦ βίου πρὸς τὴν

τότε μάλιστα ἀφελεστάτην ἑλληνικὴν δίαιταν. Ἄλλ' ὁ Πausανίας ἠθέλησε νὰ συγκεφαλαιώσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν τούτων, διέταξε τοὺς ὄψοποιούς τοῦ Μαρδονίου νὰ παρασκευάσωσιν αὐτῷ δεῖπνον οἶον ἦτο τὸ συνήθως διὰ τὸν στρατηγὸν τοῦτον ἐτοιμαζόμενον· οἱ δὲ ἔστρωσαν ἀμέσως τραπέζας χρυσᾶς καὶ ἀργυρᾶς, καὶ ἐκόμισαν πολλὰ καὶ ποικίλα φαγητά. Τούτων δὲ γενομένων, παρήγγειλεν ὁ Πausανίας τοὺς ὑπηρετάς αὐτοῦ νὰ παρασκευάσωσιν ἐκεῖ που πλησίον δεῖπνον Λακωνικόν· καὶ τότε, προσκαλέσας τοὺς Ἕλληνας στρατηγοὺς καὶ γελάσας ἐνῶ ἐπεδείκνυεν ἐκάτερον τῶν δεῖπνων « Πῶς σᾶς φαίνεται, φίλοι μου, » εἶπε, « δὲν ἦτο ἄφρων ὁ Μῆδος αὐτός, ὅστις ἔχων τοιαύτην δίαιταν ἐκίνησε νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου διὰ νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ τὸν μέλανα ζωμόν μας ; »

Ἄλλὰ καιρὸς ἦτο ἤδη νὰ ἐπιστήσωσιν οἱ Ἕλληνες τὸν νοῦν εἰς τελευταῖόν τινα πολέμιον, ἔτι ἀκέραιον ὑφιστάμενον, τὴν παρακειμένην πόλιν τῶν Θηβῶν· ὅθεν τῇ ἐνδεκάτῃ ἡμέρᾳ προσελθόντες πρὸς τὴν πόλιν ταύτην, ἀπήτησαν τὴν παράδοσιν τῶν μηδισάντων αὐτῆς προύχόντων, ἰδίως τοῦ Τιμηγενίδου καὶ τοῦ Ἀτταγίνου· ἐπειδὴ δὲ οἱ Θηβαῖοι ἀπειποιήθησαν τὴν παράδοσιν, οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρησαν τὴν τε πολιορκίαν αὐτῶν καὶ τὴν τῆς χώρας δόλωσιν. Οἱ Θηβαῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ 20 ἡμέρας· τότε προέτειναν εἰς τὸν Πausανίαν χρήματα ἀντὶ ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ Πausανίας δὲν ἐδέχθη τὰ χρήματα, ὥστε ἐπὶ τέλος παρέδωκαν τοὺς ἀνδρας, πλὴν τοῦ Ἀτταγίνου, κατορθώσαντος νὰ διαφύγῃ. Καὶ ἠθέλησαν μὲν νὰ παραδώσωσιν ἀντὶ τούτου τοὺς παῖδας αὐτοῦ, ὁ Πausανίας ὅμως ἀπέλυσεν αὐτούς, εἰπὼν εὐγενῶς, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ παῖδες διὰ τὸν μηδισμόν τοῦ πατρὸς, ἀναδειχθεὶς δ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀνώτερος τῶν Ἀθηναίων, οὔτινες πρό τινων μηνῶν εἶχον θανατώσει οὐ μόνον τὸν Λυκίδην, ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ. Τὸν δὲ Τιμηγενίδην καὶ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους, ἀπήγαγεν ὁ Πausανίας εἰς Κόρινθον, ὅπου ἀπέκτεινεν ἅπαντας ἄνευ δίκης, φοβηθεὶς μήπως, ἂν ὑποβάλλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον, οἱ πλούσιοι ἐκεῖνοι ἀνδρες ἐπιτύχως διὰ δωροδοκίας τὴν ἀπόλυσιν των.

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει ἂν ἐγένετο ψευδογραφία τις περὶ τῶν ἀριστευσάντων κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἄδηλον δὲ μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἱστορούμενον, ὅτι, ἐρίζόντων περὶ τούτου

τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, τὸ βραβεῖον, ἐπὶ τῇ πρῶτῃ·
σει τοῦ Ἀριστείδου, θέλοντος νὰ παύσῃ ἡ ἔρις αὕτη, ἀπεδόθη εἰς τοὺς
Πλαταιεῖς. Βέβαιον φαίνεται ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἀνεκή-
ρυξεν ὡς ἐξαιρέτως ἐπ' ἀνδρείᾳ διαπρέψαντας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην,
τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τὸν Πausανίαν, καθὸ κατατροπώσαντας τοὺς
ἀρίστους τῶν πολεμίων καὶ φονεύσαντας τὸν στρατηγόν· αὐτοὶ δὲ οἱ
Λακεδαιμόνιοι διέκρινον, ὡς εἶδομεν, ἄνδρας τέσσαρας, τὸν Ποσειδώ-
νιον, τὸν Ἀμομφάρετον, τὸν Φιλοκίωνα καὶ τὸν Καλλικράτην. Ὑπῆξε
μὲν αὐτόθι ἀνὴρ τις ἅπαντας ὑπερβαλὼν διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ·
καὶ ἦν ὁ ἀνὴρ οὗτος ὁ Ἀριστόδημος ἐκεῖνος, ὅστις, λειποτακτῆσας ἐν
Θερμοπύλαις, τοσοῦτον περιεφρονήθη, ὥστε ἠθέλησεν ἤδη διὰ τοῦ θα-
νάτου αὐτοῦ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν συμπολιτῶν. Οἱ Σπαρτιᾶ-
ται ὅμως δὲν ἐθεώρησαν αὐτὸν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ἀριστέων, διότι,
θέλων προφανῶς νὰ ἀποθάνῃ, καὶ λυσσῶν καὶ ἐκλιπῶν τὴν τάξιν, ἔπρα-
ξεν ἔργα μεγάλα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι, ἐκπληροῦντες τὸ καθῆκον, ἀνεδείχθη-
σαν ἄνδρες ἀγαθοί.

Ἄλλ' ἐὰν δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι διὰ κοινῆς ψηφοφορίας ἀπεδόθη
εἰς τοὺς Πλαταιεῖς τὸ ἀριστεῖον τῆς κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην
ἀνδρείας, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐτιμήθησαν καὶ εὐηργετήθησαν
ἀφειδῶς ὡς κύριοι τῆς χώρας, ἐφ' ἧς ἀγωνισάμενοι οἱ Ἕλληνες διέσω-
σαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος. Παρεκτὸς τῆς ἀναλογούσης αὐτοῖς με-
ρίδος τῶν λαφύρων, ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἕκτακτος ἀμοιβὴ 80
ταλάντων, ἧτοι 500,000 περίπου δραχμῶν. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως
αὐτῶν ἐτελέσθη ἡ πανηγυρικὴ εὐχαριστήριος θυσία ἣν ὁ Πausανίας.
μετὰ τὴν μάχην, προσήνεγκε τῷ ἐλευθερίῳ Διὶ, ἐπ' ὀνόματι καὶ ἐπὶ
παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων. Εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἐπετράπη νὰ τε-
λῶσι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν θρησκευτικὸν μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν πεσόν-
των καὶ κειμένων αὐτόθι Ἑλλήνων, κατὰ τὸ ὅποιον, ἐπὶ πολλὰς ἔκτοτε
ἑκατονταετηρίδας τακτικῶς ἐπαναλαμβάνομενον, ὁ ἄρχων τῶν Πλα-
ταιέων, ἐνδεδυμένος χιτῶνα φοινικοῦν, μετὰ διαφόρους ἱερουργίας καὶ
εὐχὰς, κερᾶσας κρατῆρα οἴνου καὶ χεᾶμενος, ἀνέκραζε· «Προπίνω τοῖς
ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανοῦσι.» Εἰς Πλα-
ταιαῖς ἐνεκρίθη νὰ πανηγυρίζηται ἀγῶν πενταετηρικός, γυμνικός, στε-
φανίτης, προσαγορευόμενος Ἐλευθέρια. Ὁ Πausanίας καὶ οἱ σύμμαχοι
ὠρχίσθησαν ὅτι ἐγγυῶνται ἐσαεὶ τὴν αὐτονομίαν τῶν Πλαταιέων καὶ τὴν
τῆς χώρας αὐτῶν ἀσυλίαν· καὶ ἐπειδὴ ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ κατὰ τῶν

Περσῶν ἐκείνη συμμαχία θέλει ἐξακολουθήσει, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ θέλει συντηρεῖται διαρκῶς κοινὴ ἑλληνικὴ δύναμις 10,000 ὀπλιτῶν, καὶ 1000 ἵππῶν, καὶ 100 τριήρων, ὠρίσθη συγχρόνως ὅτι εἰς Πλαταιᾶς θέλουσι συνέρχονται, καθ' ἕκαστον ἑνιαυτὸν, οἱ πρόβουλοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιμέλειαν τῆς συμμαχίας.

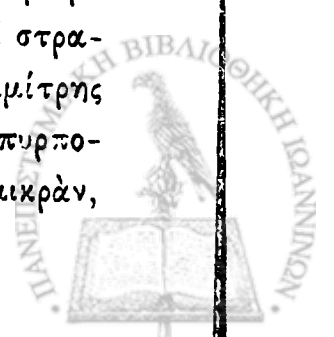
Οὕτω πανηγυρικῶς ἐώρτασαν οἱ Ἕλληνες τὴν ὀλοσχερῇ αὐτῶν νίκην. Ἄλλ' ἡ χαρὰ αὐτῶν ἤθελεν εἶναι ἔτι μεγαλητέρα, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῶσιν ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐπιπτε μὲν ἐν Πλαταιαῖς ὁ Μαρδόνιος, ἐτρέποντο δὲ εἰς φυγὴν οἱ Πέρσαι καὶ ἐκυρίευσον οἱ περὶ τὸν Παυσανίαν τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων κατετρόπου κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Μυκάλῃ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶπομεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 τριήρεις συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μείνει ἄπρακτος ἐν Δῆλῳ ἕως εἰς τὰ τέλη τοῦ αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος ὑπὸ πολλῶν Ἰωνῶν νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Μόλις δ' ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου, ὁ Λεωτυχίδης, ἐνδίδων εἰς τὰς αἰτήσεις ταύτας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Σάμον, ὅπου ἤξευρε συγκεντρωμένον ὄντα τὸν περσικὸν στόλον. Ὁ στόλος οὗτος, ἀφοῦ διεπέρασε τὸν Ξέρξην καὶ τὸν περὶ αὐτὸν στρατὸν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν, διεχειμάσεν ἐν μέρει εἰς Κύμην καὶ ἐν μέρει εἰς Σάμον, ἔπειτα δὲ συνηνώθη ἅπας εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην νῆσον, συγκείμενος ἐκ 300 πλοίων, πλὴν τῶν Φοινίκων, τοὺς ὁποίους οἱ Πέρσαι στρατηγοὶ ἀπέπεμψαν εἰς τὰ ἴδια, διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ἔλθει νὰ ναυμαχήσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ δὲν ἐναυλόχουν ἐν Σάμῳ εἰμὴ ἵνα ἐπιτηρῶσι τοὺς Ἴωνας καὶ προλάβωσι πᾶσαν αὐτῶν ἀποστασίαν. Ὅθεν ἅμα ἤκουσαν ἐπερχόμενον τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ὑπεχώρησαν ἀμέσως ἐκ Σάμου εἰς τὴν ἀντικρὺ στερεάν, πρὸς τὸ παρά τὴν Μίλητον ὄρος τῆς Μυκάλῃς, ὅπου ἐστρατοπέδευον 60,000 Περσῶν, ὑπὸ Τιγράνην, εἰς ὃν ὁ Ξέρξης ἀνέθηκε τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀνείλκυσαν καὶ τὰς νῆας, ὠχυρώθησαν διὰ περιτειχίσματος τὸ ὁποῖον προχείρως κατεσκεύασαν ἐκ λίθων καὶ ξύλων, καὶ ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἐφοδον, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὄσω, πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν, ἐπειδὴ ἤρχισαν νὰ ὑποπτεύωσι τοὺς Ἴωνας. τοὺς μὲν ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρετοῦντας Σαμίους

ἀφώπλισαν, τοὺς δὲ Μιλησίους ἔταξαν εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ, ἵνα φυλάξωσι τὰς εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Μυκάλῃς φερούσας διόδους.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, φθάσαντες εἰς Σάμον καὶ πληροφορηθέντες τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν, ἐπῆλθον κατοπίν αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μυκάλῃς καὶ ἀπέβησαν εἰς τὴν στερεὰν ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἡνωμένης ἐκείνης πεζικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ὑπερέβαινον τὰς 25,000 ἀνδρῶν, ἐνῶ οἱ Πέρσαι συνεποσοῦντο τοῦλάχιστον εἰς 120,000, καὶ ἦσαν ὠχυρωμένοι. Πρὸς τούτοις, οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ ἀθυμῶσιν ὅπως οὖν, ἀνυπολόγιστοι ὅτι στρατὸς ἕτερος πολεμίων εἶχεν εἰσβάλει εἰς τὴν μακρὰν κειμένην Ἑλλάδα καὶ ἴσως εἶχεν ἀναδειχθῆ νικηφόρος. Ἄλλ' ἦτο αὕτη ἡ μεγάλη τῆς ἐν Πλαταιαῖς νίκης ἡμέρα, καὶ αἴφνης, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, φήμη τις διεδόθη εἰς ἅπαν τὸ στρατόπεδον, ὅτι τὴν ὥραν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες κατετρόπουν ἐν Βοιωτίᾳ τὸν Μαρδόνιον, οἱ δ' ἐν Μυκάλῃ μαχῆται, θαρρήσαντες ἐκ τούτου, ἐξώρμησαν ἀκατάσχετοι ἐπὶ τοὺς ἀντιπάλους.

Οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ ἰστάμενοι Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ πρὸ αὐτοῖς ἀμέσως τεταγμένοι ἄνδρες εἶχον νὰ διέλθωσιν ὁδὸν δύσκολον, λόφους καὶ χαράς δρας, διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν προΐστατο ὁ Ξάνθιππος, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι καὶ οἱ λοιποὶ ἀριστερόθεν βαδίζοντες παρὰ τὴν ἑμάλωτέραν παραλίαν, συνεπλάκησαν πολὺ πρότερον πρὸς τοὺς πολεμίους. Οἱ Πέρσαι ἔπραξαν ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ ἐν Πλαταιαῖς· δηλαδὴ ἐξεληθόντες τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου καὶ ἐμπήξαντες τὰ γέρρα εἰς τὴν γῆν, ἔβαλλον τὰ τόξα ὀπισθεν τοῦ δευτέρου τούτου προτειχίσματος· ἀλλ' ὁ προμαχὼν οὗτος, εἰ καὶ ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ ἐπιμόνως ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀνετράπη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐλαύνοντες ἤδη πρὸς τὰ πρόσω συνεισῆλθον συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῶν ὑποχωρούντων ἐχθρῶν εἰς τὸ ὠχυρωμένον τούτων στρατόπεδον. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως οἱ γνήσιοι Πέρσαι ἀντέστησαν κρτερικώτατα, οὐδ' ἐνέδωκαν εἰμὴ ὅτε κατέφθασαν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἄλλοι τῆς δεξιᾶς ἐλληνικῆς πτέρυγος ἄνδρες. Τὴν δὲ ἦτταν συνεπλήρωσεν ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἴωνων, ὧν πρῶτοι οἱ Σάμιοι, ἔπειτα ἄλλοι Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς, ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐπιτέθησαν κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κυριάρχων. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσον πλεῖστοι Πέρσαι, ἐν οἷς καὶ οἱ στρατηγοὶ Τιγράνης καὶ Μαρδόντης· οἱ ναύαρχοι Ἀρταύνης καὶ Ἰθαμίτρης ἐσώθησαν μὲν, ἀλλ' ὁ στρατὸς διελύθη, τὰ δὲ πλοῖα ἅπαντα ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἔπαθον ὅμως καὶ οὗτοι ζημίαν οὐ μικρὰν,

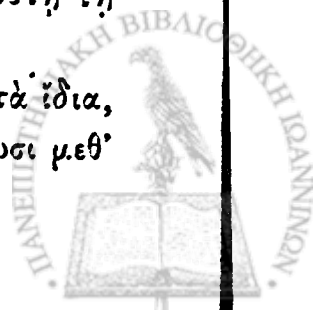
μάλιστα ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι, ὅπου ἐφονεύθησαν πολλοὶ, ἰδίως Σικυώνιοι καὶ ὁ τούτων στρατηγὸς Περίλαος. Τὸ κατόρθωμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀριστερὰν ταύτην πτέρυγα, καὶ ἠρίστευσαν ἐνταῦθα πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ μεταξύ τῶν Ἀθηναίων ὁ περίφημος παγκρατιαστὴς Ἑρμόλυκος ὁ Εὐθύνου, ἔπειτα οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι· οἱ Λακεδαιμόνιοι συνετέλεσαν ὀλιγώτερον εἰς τὴν νίκην. Συνεκροτήθη δὲ ἡ μάχη εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Σάμου παραλίαν, παρὰ τὸν πορθμὸν τὸν μεταξύ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς τὸν ὁποῖον, κατὰ αὐγούστον τοῦ 1824, ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων στόλος, ὑπὸ Γεώργιον Σαχτούρην τεταγμένος, ἔμελλε διὰ τριῶν ναυμαχιῶν νὰ κατατροπώσῃ ἕτερον βερβαρικὸν στόλον καὶ νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς Σάμον διάβασιν τοῦ πολυαριθμοῦ τῶν Τούρκων στρατοῦ, ὅστις ἵστατο ἐπὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ χώρου, ὅπου καὶ ὁ τοῦ Τιγράνου στρατὸς, ὃν ἔτρεψαν οἱ περὶ Ἐάνθιππον καὶ Λεωτυχίδην προπάτορες ἡμῶν.

Τὰ λείψανα τοῦ περσικοῦ στόλου κατέφυγον εἰς Σάρδεεις, ὅπου διέτριβεν ἔτι, ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐπιστροφῆς αὐτοῦ, ὁ Ξέρξης, ὅστις ὅμως, παραμυθούμενος δι' ἀνόμων ἐρώτων ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ἣν ἔπαθεν, ὄχι μόνον στόλον πλέον δὲν εἶχε πρόχειρον, ἀλλ' οὐδὲ στρατὸν ἐφρόντισε νὰ ἔχῃ ἕτοιμον ἄλλον πρὸς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐντεῦθεν οἱ νικηφόροι ἡγεμόνες τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, παρέλαβον ἀμέσως ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν καὶ ὡς συμμάχους ἀνεγνώρισαν τοὺς Χίους, τοὺς Σαρμῖους, τοὺς Λεσβίους καὶ τοὺς ἄλλους νησιώτας, τοὺς πρότερον ὑπηκόους ὄντας τῶν Περσῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς πόλεις, ἐδιχονόησαν οἱ Πελοποννήσιοι ἐδίσταζον νὰ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων τούτων, ὅπως ἔπραζαν ὡς πρὸς τὰς νήσους, διότι προέβλεπον ὅτι ἐπὶ τούτῳ ἤθελον ἀναγκασθῆναι νὰ διατηρῶσιν ἀδιακόπως πεζικὴν δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἀποκρούῃ τοὺς Πέρσας· ὅθεν προέτειναν νὰ μεταφέρωσι τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων ἐκείνων εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐγκαταστήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὰς παραλίας πόλεις τῶν ἐνταῦθα μηδισάντων Ἑλλήνων, ἀφαιροῦντες αὐτὰς ἀπὸ τούτων. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτέλεσις ἦτο τινόντι ὅλως ἀλλοτρία εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἦθη. Δὲν ἐγένετο λοιπὸν δεκτὴ ἡ πρότασις τῶν Πελοποννησίων· συγχρόνως ὅμως ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄλυτον τὸ ζήτημα μέχρι τίνος οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες θέλουσιν ἀναλάβει τὴν προστασίαν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου ἡμογενῶν.

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐπλευσεν ἔπειτα ἀπὸ τῶν παραλίῳν τῆς Ἰωνίας, πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, κυρίως ἵνα χαλάσῃ τὰς γεφυράς τοῦ Ξέρξου, διότι τόσον δύσκολος καὶ ἀτελής ἦτο τότε ἡ συγκοινωνία, ὥστε οἱ Ἕλληνες δὲν ἤξευρον ἔτι ὅτι αἱ γεφυραὶ αὗται εἶχον πρὸ καιροῦ, ἦτοι πρὸ 10 μηνῶν καὶ ἐπέκεινα, διαλυθῆ. Ἀφοῦ δὲ φθάσαντες εἰς Ἄβυδον ἐβεβαιώθησαν περὶ τούτου, ὁ μὲν Λεωτυγίδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπανῆλθον ἀμέσως οἴκαδε, ὁ δὲ Ξάνθιππος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν αὐτόθι ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς Πέρσας ἀπὸ τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἡ χερσόνησος αὕτη εἶχε καταληφθῆ ἢ πλείστη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ 40 περίπου ἔτη, ἦτοι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν αὐτῇ ιδρύσεως τοῦ πρεσβυτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἰωνικῆς ἐπικρασίας, εἰ καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλει ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ φόρον εἰς τοὺς Πέρσας ἀπὸ τῆς φυγῆς ὅμως τοῦ δευτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς ἐξώσεως τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 493 μέχρι τοῦ 480 πρ. Χρ., οὐδεὶς Ἀθηναῖος πολίτης ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐνταῦθα. Ὅθεν οἱ νικηφόροι ἤδη Ἀθηναῖοι ἦτο φυσικώτατον νὰ ζητήσωσι νὰ ἀνορθώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰς ἐν αὐτῇ ἰδιοκτησίας, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω ἡ χερσόνησος οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν παρῆγεν ἰκανὴν σιτηρὰ, ἀλλὰ καὶ ἐξησφάλιζε τὸ μετὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐμπόριον. Τούτου ἕνεκα λοιπὸν οἱ περὶ τὸν Ξάνθιππον ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι, καὶ ἄνευ τῶν Πελοποννησίων, τὴν πολιορκίαν τῆς Σηστοῦ, ἣτις ἦτο τὸ ὀχυρώτατον τῆς χερσονήσου φρούριον, τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τοῦ πορθμοῦ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἠθροίσθησαν πᾶσαι αἱ πέριξ περσικαὶ φρουραὶ ὑπὸ Οἰόβαζον καὶ Ἀρταύκτην. Ἄπαντες οἱ Ἕλληνες τῆς χερσονήσου κάτοικοι, οἵτινες ἐμίσουν τοὺς Πέρσας διότι πολλὰς εἶχον πάθει παρ' αὐτῶν λεηλασίας καὶ ἱεροσυλίας, συνέπραξαν προθύμως μετὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπειδὴ οἱ Πέρσαι δὲν εἶχον προφθάσει νὰ μετακομίσωσιν εἰς τὸ φρούριον ἀρκετὰς τροφὰς, τὸ φρούριον τοῦτο περιῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῆ. Οἱ δύο στρατηγοὶ μετὰ πινῶν περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν κατώρθωσαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαφύγωσιν, ἀλλὰ συνελήφθησαν μετ' ὀλίγον ἀμφότεροι καὶ ἐφονεύθησαν, ὁ μὲν Οἰόβαζος ἐν Θράκῃ ὑπὸ τῶν Θρακῶν, ὁ δὲ Ἀρταύκτης ἐν αὐτῇ τῇ χερσονήσῳ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Σηστοῦ ἐπανῆλθον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὰ ἴδια, περὶ τὰ τέλη τοῦ 479 ἔτους, μὴ λησμονήσαντες νὰ παραλίβωσι μεθ'

ἑαυτῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς κολοσσιαίους κάλους οἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοῦ Ξέρξου γεφυρῶν καὶ τοὺς ὁποίους ἀνέθηκαν, ὡς τρόπαιον, εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ὁ Πλούταρχος, εἰς τε τὸν βίον τοῦ Ἀριστείδου καὶ εἰς τὸν τοῦ Θεμιστοκλέους βεβαιοῖ ὅτι, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, διαχειμᾶζοντος τοῦ στόλου τῶν Ἑλλήνων εἰς Παγασὰς τῆς Θεσσαλίας, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶπεν εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ἔχει νὰ προτείνῃ τι ὠφέλιμον καὶ σωτήριο, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν συμφέρει νὰ ἐκτεθῇ δημοσίᾳ· ὁ δὲ δῆμος προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ τὸ διακοινώσῃ εἰς τὸν Ἀριστείδην, καὶ ἂν ὁ Ἀριστείδης τὸ ἐγκρίνῃ, νὰ ἐκτελεσθῇ. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν εἰς τὸν Ἀριστείδην νὰ ἐμπρήσωσι τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ πλοῖα, ἵνα τοῦ λοιποῦ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μόνη θαλασσοκρατῇ. Καὶ ὁ Ἀριστείδης προσελθὼν εἰς μέσον εἶπεν, ὅτι «τῆς πράξεως ἣν διανοεῖται πράττειν ὁ Θεμιστοκλῆς, μηδεμίαν εἶναι μῆτε λυσιτελεστέραν, μῆτε ἀδικωτέραν.» μεθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν. Ἀλλὰ τὸ διήγημα τοῦτο, καὶ τοὶ πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενον, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἱστορικὴν ὑπόστασιν, καὶ θεωρεῖται ἤδη μᾶλλον ὡς βραδύτερον ἐπινοηθὲν, ὅπως πολλὰ ἄλλα. Τῶντι ὁ Ἡρόδοτος ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρει τοιοῦτό τι, ἀλλ' οὔτε λέγει ἢ ὑποδεικνύει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἴτε κατὰ τὸ 480 εἴτε κατὰ τὸ 479, συνῆλθέ ποτε εἰς Παγασὰς. Καὶ ἔπειτα ὅπως εἶχον ἔτι τότε τὰ πράγματα, ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἦτο τηλικαῦτος, ὥστε ὁ ἐμπρησμός τοῦ στόλου τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὠφέλιμος, οὐδὲ ἤθελεν ὁ Ἀριστείδης ἀποκαλέσει τὴν πρότασιν λυσιτελεστάτην, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπέβαλεν αὐτῷ τοιαύτην πρότασιν.

Ἐνῷ δὲ οἱ ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι Ἕλληνες ἀπέκρουον οὕτω τὴν μεγάλην τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομὴν, οἱ ἐν Σικελίᾳ ὁμογενεῖς περιπλάκυσαν πρὸς πολέμιον ἕτερον, οὐδὲν ἦττον σχεδὸν ἰσχυρόν, καὶ ἴσως ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας ἐμβαλόντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην χώραν.

Εἶδομεν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ (σελ. 307 καὶ ἐπομ.) ὑπὸ τίνων καὶ πότε ἐκτίσθησαν αἱ πολυάριθμοι ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι. Οἱ Ἕλληνες κατεῖχον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν, τὸ πλεῖστον τῆς μεσημβρινῆς καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς βορείου, δαμάσαντες εὐχερῶς τοὺς ἐγχωρίους Σικελούς καὶ Σικανούς καὶ ἀναγκάσαντες αὐ-

τοὺς νὰ περισταλῶσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας· εἰς τὸ δυτικώτατον τῆς Σικελίας κατοικοῦν οἱ Ἑλυμοί, φυλὴ πιθανώτατα μὲν προκύψασα ἐκ τῆς κράσεως τῶν δύο ἄλλων ἰθαγενῶν φυλῶν, ἔχουσα δὲ τὰς πόλεις Ἐβρυκα καὶ Ἐγεσταν· καὶ ἐκεῖ, εἰς τὴν δυτικωτάτην καὶ τὴν δυτικοβόρειον παραλίαν ἔκειτο ἡ Μοτύη, ὁ Πάνορμος καὶ ὁ Σολόεις, ἐμπορεῖα κτισθέντα ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων, οἵτινες, ἄποικοι ὄντες τῶν Φοινίκων κατὰ τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, εἶχον πολλὰς μετὰ τῆς Σικελίας σχέσεις.

Ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ἀξιολογώταται μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἦσαν ἡ Γέλα καὶ ὁ Ἀκράγας· αἱ Συρακοῦσαι ἤ, ὡς ἄλλοι γράφουσι, Συράκουσαι δὲν ἀπέβησαν ὄλων ἰσχυρόταται· εἰμὴ ἀφ' οὗ, περὶ τὸ 484 πρ. Χρ., κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Γέλωνος. Εἰς ὅλας δὲ τὰς πόλεις ταύτας κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτησαν, ὡς φαίνεται, ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος πρέκυψαν καὶ αὐτόθι, ὅπως ἐνταῦθα, τύραννοι ἢ δεσπότες, δ' ὧν μάλιστα ἤκμασαν αἱ ἐν Σικελίᾳ πόλεις, ἐνῶ αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἐφθασαν εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εἰμὴ δι' ἀριστοκρατικῶν ἢ δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Ἀρχαιότατος τῆς Σικελίας τύραννος ἀναφέρεται ὁ διαβόητος ἐπὶ τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ δεσπότης Ἀκράγαντος Φάλαρις, ὅστις κατέλαβε τὴν ἀρχὴν περὶ τὸ 570 ἔτος πρ. Χρ. καὶ διετήρησεν αὐτὴν ἐπὶ 16 ἔτη. Ἀλλὰ περὶ τὸ 500 ἔτος εὐρίσκομεν πλείστους ἐν τῇ νήσῳ τυράννους, ἐν Ῥηγίῳ τὸν Ἀναξίλαον, ἐν Ζάγκλῃ τὸν Σκύθην, ἐν Ἰμέρα τὸν Τήριλλον, ἐν Σελινοῦντι τὸν Πειθαγόραν, ἐν Γέλα τὸν Κλέανδρον καὶ ἐν Λεοντινοῖς τὸν Παναίτιον. Ἐκ τῶν τυράννων τούτων ὁ Κλέανδρος συγκροτήσας μέγαν μισθοφορικὸν στρατὸν ἐν μέρει ἐξ ἐγγυωρίων Σικελῶν συγκείμενον, εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατισχύῃ τῶν ἄλλων ἐλληνίδων τῆς νήσου πόλεων, αἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης διετέλεσαν ἂν ὄχι ὅλως ἴσαι, τοῦλάχιστον ὅλως ἀνεξάρτητοι. Καὶ ἐφονεύθη μὲν μετ' οὐ πολὺ ὁ Κλέανδρος ὑπὸ τινος τῶν συμπολιτῶν, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέξατο ὁ ἀδελφός του Ἴπποκράτης, ὅστις ἐκυριάρχησε τοῦ ἡμίσεος σχεδὸν τῆς Σικελίας. Ἐπιφανέστατος δὲ τοῦ μισθοφορικοῦ ἐκείνου στρατοῦ ἀξιωματικός, ἐπ' ἀνδρεία καὶ συνέσει, ἦτο ὁ Γέλων, ὅστις, ἀποθανόντος ἢ δολοφονηθέντος περὶ τὸ 491 ἔτος τοῦ Ἴπποκράτους, κατέλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχὴν, ἣν ἔτι μείζονα ἀνέδειξε. Διότι περὶ τὸ 484, ὠφελούμενος ἀπὸ τῶν διενέξεων αἵτινες ἐπεκράτουν μετὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου

εἰς Συρακούσας, ἐγένετο κύριος αὐτῶν, μετέφερον ἐκεῖ τὴν ἔδραν τοῦ κράτους του, ἐπέξέτεινε καὶ ὠχύρωσε τὴν πόλιν ταύτην, καὶ μετοικίσας εἰς αὐτὴν ἅπαντας μὲν τοὺς κατοίκους τῆς Καμαρίνης, ἣν κατηδάφισε, καὶ τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων τῆς Γέλας, ἣτις ἔκτοτε ἀπέβη πολὺ ὀλιγωτέρου λόγου ἄξια, κατέστησεν οὕτω τὰς Συρακούσας πρῶτην ἀπάσης τῆς Σικελίας πόλιν. Τότε ὁ Γέλων ἐπεχείρησε νὰ ἐκβάλη ἀπὸ τῆς νήσου τοὺς Καρχηδονίους καὶ τοὺς Ἑγεσταίους, καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῶν, ὅτε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 ἔτους οἱ ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου συνηγμένοι Ἕλληνες ἔστειλαν πρὸς αὐτὸν πρέσβεις, αἰτοῦντες τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος Ξέρξου. Ὁ Γέλων ὑπέσχετο τὴν συνδρομὴν, καὶ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, εἶπεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐκπέμψῃ εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ὁμογενῶν δύναμιν ὑπέρογκον, ἧτοι 200 τριήρεις, 20,000 ὀπλίτας, 2,000 ἵππεις, 2,000 τοξότας, 2000 σφενδονήτας καὶ 2000 ἵπποδρόμους ψιλούς· πρὸς δὲ τούτοις, νὰ ἀναλάβῃ τὴν διατροφὴν ὀλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὑπὸ ἓνα ὄρον, ὅτι θέλει ἀναγορευθῆ στρατηγὸς καὶ ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ προκειμένῳ ἄγῳ. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέδωκαν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ὁ Γέλων ἀπέπεμψεν ἀπράκτους τοὺς πρέσβεις.

Ἀλλὰ καὶ ἂν προηρεῖτο νὰ στείλῃ ἐπικουρίαν τινὰ, δὲν ἤθελε δυναθῆ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔαρ τοῦ 480 ἔτους, καθ' ὃ ὁ Ξέρξης ἐνέβαλλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, οἱ Καρχηδόνιοι, ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τινὰς δυσηρεστημένους Ἕλληνας τῆς Σικελίας καὶ ἰδίως πρὸς Ἀναξίλαον τὸν δυνάστην τῆς Μεσσηνίας, πρὸς Τήριλλον τὸν δυνάστην τῆς Ἰμέρας τὸν ἐκβλήθοντα ἐξ αὐτῆς πρὸ μικροῦ, καὶ πρὸς τοὺς Σελινουντίους, ἀφ' ἑτέρου δὲ πιθανώτατα καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας αὐτοὺς, ἐξέπεμψαν φοβερὰν κατὰ τοῦ Γέλωνος στρατιάν ὑπὸ τὸν Ἀμίλκαν. 3000 πολεμικὰ πλοῖα, συνοδευόμενα ὑπὸ πολὺ πλειοτέρων φορτηγῶν ἔφθασαν εἰς Πάνορμον καὶ ἀπεβίβασαν αὐτόθι 300,000 ἀνδρῶν, οἵτινες βαδίσαντες ἀμέσως ἐπὶ τὴν Ἰμέραν ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατέφθασεν αὐτόθι ὁ Γέλων ἄγων 50,000 πεζῶν καὶ 5000 ἵππέων καὶ γενομένης μάχης ἐκ παρατάξεως, ἣτις διήρκεσεν ἀπὸ πρωῆς μέχρις

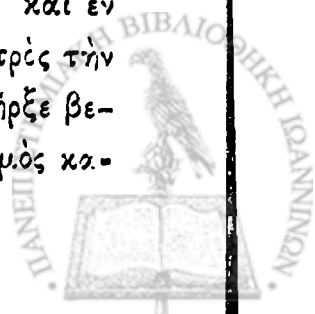

ἐσπέρας, ἔπεσε μὲν ὁ Ἀμίλκας, ἔπαθον δὲ οἱ Καρχηδόνιοι ἕτταν βλοσχερῆ. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τὸν Γέλωνα Ἕλληνας τῆς Σικελίας ἠναγκάσθησαν ἤδη νὰ ἀναγνωρίζωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν πόλις τῆς Σικελίας, ὁ Ἀκράγας, συνέπραττε πρὸ καιροῦ μετὰ τοῦ Γέλωνος, διότι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συγγενοῦς αὐτοῦ Θήρωνος. Αὐτοὶ οἱ Καρχηδόνιοι ἐπεμψαν πρέσβεις ἐξαιτούμενοι εἰρήνην, ἧς ἐπετράπη αὐτοῖς ἰδίως κατ' αἴτησιν τῆς συζύγου τοῦ Γέλωνος Δαμαρέτης, ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ καταβάλωσι τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου, ἦτοι τάλαντα διςχίλια καὶ νὰ οἰκοδομήσωσι δύο ναοὺς εἰς οὓς ἔμελλον νὰ τηρῶνται ἕσαεὶ αἱ ὁμολογηθεῖσαι συνθήκαι. Οἱ δ' ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνας οὐ μόνον τοῦ ἔξωθεν ἐκείνου κινδύνου ἀπηλλάγησαν οὕτω, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα προσεκτήσαντο λάφυρα· ὄθεν πολυτελῆ ἀναθήματα ἀφιερωθέντα εἰς τὰ ἐν Ἱμέρα, καὶ ἐν Συρακούσαις, καὶ ἐν Δελφοῖς ἱερά, ἐδήλωσαν τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνην αὐτῶν· καὶ ἐπιγράμμα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ποιηθὲν καὶ ἀναγραφὴν ἐπὶ τοῦ τρίποδος τοῦ πεμφθέντος εἰς Δελφοὺς, ἀνεκήρυττε τὸν Γέλωνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ Ἰέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον, ὡς κατατροπώσαντας τοὺς βαρβάρους καὶ συντελέσαντας τὰ μέγιστα εἰς τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν·

Φημί Γέλων', Ἰέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον,
παῖδας Δεινομένους, τὸν τρίποδ' ἀνθέμεναι,
ἕξ ἑκατὸν λιτρῶν καὶ πεντήκοντα ταλάντων
Δαμαρετίου χρυσοῦ, τὰς δεκάτας δεκάταν,
βάρβαρα νικήσαντες ἔθνη· πολλὴν δὲ παρασχεῖν
σύμμαχον Ἑλληνικὴν χεῖρ' εἰς ἐλευθερίην.

Ὁ Δαμαρέτιος χρυσὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ, εἶναι νόμισμα χρυσοῦν, κοπὴν μετὰ τὴν κατὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων, καὶ ὀνομασθὲν ἀπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Γέλωνος. Εἶχε δὲ ἀττικὸς δραχμὰς δέκα.

Ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ διήγησις ἡμῶν περὶ τῶν μεγάλων ἀγώνων, τοὺς ὁποίους ἠγωνίσθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐν τε τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Σικελίᾳ. Ἐκ τῶν πολέμων τούτων, ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιός τις ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ τε ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ὑπῆρξε βεβαίως ὁ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι διεξαχθεὶς· διότι ἂν ὁ ἑλληνισμὸς κα-

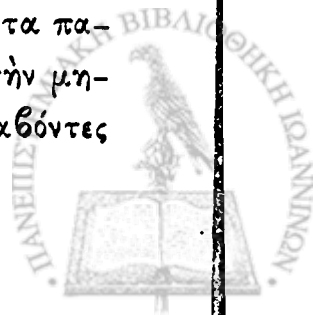
τεβάλλετο μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατίσχυε δὲ ἐν τῇ μητροπόλει, ἤθελον ἀποκοπῆ καὶ μαρανθῆ κλάδοι μόνον τινές τοῦ ἑλληνικοῦ δένδρου, ἀλλὰ ὁ περιωθεὶς κορμὸς ἤθελε παραγάγει ἅπαντας τοὺς περικαλλεῖς αὐτοῦ καρπούς· ἐνῶ ἂν ἐξεναντίας ὁ ἑλληνισμὸς κατίσχυε μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατεβάλλετο δὲ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἤθελε κεραυνωθῆ καὶ νεκρωθῆ αὐτὸς αὐτοῦ ὁ κορμὸς. Τούτου ἕνεκεν εἰς τοὺς ἐνταῦθα γενομένους ἀγῶνας ἐπεστήσαμεν ἰδίως ἄχρι τοῦδε καὶ θέλομεν ἔτι ἐπιστήσει ἐπ' ὀλίγον τὸν νοῦν.

Ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὴν ὑποίαν ὁ Ξέρξης ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἐνότητα τῆς θελήσεως ἣτις ἐκίνει τὴν μεγάλην ταύτην στρατιάν· τὴν ἐξαιρετον γενναιότητα ἣν ἔδειξαν οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ τούτου, καὶ μάλιστα οἱ ἰδίως Πέρσαι· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας τοὺς μετὰ τῶν πολέμων συνταχθέντας καὶ ἐξ ὧν τινες εἶχον ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἔμειναν ὅλως ἀμέτοχοι τοῦ ἀγῶνος· τελευταῖον τὴν ἐπανειλημμένην ἀλλόκοτον ἀδράνειαν καὶ διχόνοιαν τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων ὅσοι συνωμολόγησαν τὴν περὶ τὸν ἰσθμὸν συμμαχίαν ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς βαρβάρους, δικαιούμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ θέσωμεν ἐνταῦθα αὐτῆς τὸ ζήτημα· πῶς ἐπὶ τέλος ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες; καὶ αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας τοῦ ἀποτελέσματος τούτου αἰτίας, ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου ἡμῶν. Πρωτίστη καὶ κυριωτάτη αἰτία τῆς ἥττης τῶν Περσῶν ἦτο ἡ εὐθῆεια, ἡ δειλία καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ οἰκτρὰ ἀνικανότης τοῦ Ξέρξου, ἣτις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ὀλεθρία ὅσῳ ἡ θέλησις αὐτοῦ ἦτο παντοδύναμος· ἂν ἐπεχειρεῖ τὸ ἔργον ἀνὴρ οἷος ὁ Κῦρος, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἔκβασις αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῆ ὁμοία. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν ἔτει 479, ἡ ἐπιχείρησις ἐπετράπη εἰς τὸν Μαρδόνιον. Ἀλλὰ παρεκτός ὅτι καὶ ὁ Μαρδόνιος αὐτὸς ἐπραξεν, ὡς εἶδομεν, πολλὰ σφάλματα, εἶχε πρὸς τούτοις τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ὑπεστηρίζετο πλέον ὑπὸ ναυτικῆς τινος δυνάμεως. Καὶ ἐνῶ ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ κυρίας αὐτῶν ἐκστρατείας, τῆς ἐν ἔτει 480 γενομένης, οἱ Πέρσαι εἶχον τὸ δυστύχημα νὰ ἄγωνται ὑπὸ ἡγεμόνος ἀσθενεστάτου, οἱ Ἕλληνες ἀνέδειξαν ἐξεναντίας τότε ἕνα τῶν μᾶλλον μεγαλεπήβολων καὶ πολυμηχάνων ἀνδρῶν ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ὅστις κατώρθωσε κατὰ τὴν κρίσιμον τοῦ ἀγῶνος στιγμήν, νὰ καταναγκάσῃ εἰς ἑνωσιν ὅλας τὰς διαφωνού-

σας θελήσεις καὶ νὰ ὑπαγάγη αὐτὰς ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἑαυτοῦ ἀρχήν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀθλίας τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἡγεμονίας, τοσαύτη ἦτο ἐν γένει ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀδυναμία, ὥστε μετὰ τὸ ἐν Σαλαμῖνι ἀτύχημα ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅλοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν περὶ ὑποχωρήσεως διάθεσιν τοῦ Ξέρξου, ἐν Πλαταιαῖς δὲ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἔφυγεν ἀμαχητὶ, ἅμα ἔπεσεν ὁ Μαρδόνιος· ἐνῶ τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα τῶν Ἀθηναίων, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις συμφορὰν, καὶ μετὰ τὴν ἐπανειλημμένην ἄλωσιν τῶν Ἀθηναίων, καὶ μετὰ τὰς λαμπρὰς προτάσεις τοῦ Μαρδονίου περὶ συμμαχίας, ἔδειξαν ἐθελοθυσίαν καὶ καρτερίαν, ἥτις καὶ μόνη ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει ἵνα ὑπερισχύσωσιν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ ὄπλισμός καὶ ὁ τρόπος τοῦ πολεμεῖν τῶν Περσῶν, κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, μάλιστα δὲ κατὰ γῆν, ἦτο ἀσυγκρίτῳ ὑποδεέστερος τοῦ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρωϊμώτατα ἐνόησαν, ὅτι ὄπλα τελειότερα, σύντονος ἄσκησις, εὐρυθρὸς παράταξις καὶ κινήσις, εἶναι πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ οὐδ' ἡ μεγίστη ἀνδρεία. Ἐνὶ λόγῳ οἱ Ἕλληνες, καὶ τοὶ ἀπεστερημένοι κοινῆς τινοῦ ἀρχῆς καὶ διευθύνσεως, καὶ τοὶ εὐάριθμοι μείναντες, ὑπερίσχυσαν διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν δύναμιν. ἥς ἐνεκα παρήγαγον ἡγεμόνα ἔξοχον, ἐθυσίασαν προθύμως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὴν ἐστίαν αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν καὶ διωργάνωσαν τὴν πρώτην τακτικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ἥς μνημονεῦει ἡ ἱστορία· ἐνῶ οἱ Πέρσαι ἐρειδόμενοι εἰς μόνην τὴν ὑλικὴν, τὴν κτηνώδη δύναμιν, ἐφάνησαν ὅπως λέγει ὁ Ἡρόδοτος «ἀνεπιστήμονες καὶ οὐκ ὁμοῖοι τοῖσι ἐναντίοισι σοφίην» καὶ ἅμα βλέποντες τὴν ὑλικὴν ἐκείνην δύναμιν πλοῦσαν ἤττιν τινα, ὑπελάμβανον ἀμέσως ὡς βεβαίαν τὴν ὅλην αὐτῶν ἀπώλειαν· καὶ οὐ μόνον δὲν ἔφερον εἰς μέσον ἄνδρας μεγαλοφυεῖς, ἀλλ' οὐδ' ὑπῆρξαν τοῦλάχιστον ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν σύνεσιν τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αὐτοῖς οἱ παρ' αὐτοῖς Ἕλληνες, ὁ Δημάρατος καὶ ἡ Ἀρτεμισία.

Ἀλλ' ἵνα κατανοήσωμεν ἔτι εὐκρινέστερον καὶ σταθμίσωμεν ἔτι δικιότερον τὰ μεγάλα γεγονότα περὶ ἃ διατρίβομεν, ἀνάγκη νὰ προσεπιφέρωμεν δύο κινά· πρῶτον, ὅτι τὰ κυριώτατα τῶν προτερημάτων δι' ὧν ὑπερίσχυσαν οἱ Ἕλληνες, τὴν μεγαλοφυΐαν, τὴν ἐθελοθυσίαν, τὴν καρτερίαν, τὰ ἀνέδειξαν ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ἄνευ, ὡς ὀρθότατα παρετήρησεν ὁ Ἡρόδοτος, οἱ Ἕλληνες δὲν ἤθελον ἴσως διαφύγει τὴν μηδικὴν κυριαρχίαν· δευτέρον, ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι, καίτοι λαβόντες

οἷαν ἔλαβον σωτήριοι ἐκθασιν, δὲν ἤθελον ἀποβῆ τοσοῦτω λόγου ἄξιοι ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδὲ περιποιήσει τηλικούτον ἀξίωμα εἰς τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν, ἀντιπρὸς τὰς ἐξαντλήσασαι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, στομώσαντες ἐξ ἐναντίας αὐτὰς καὶ ἀναπτύξαντες, δὲν ἐπεχείρουν ἀμέσως ἔπειτα τὴν ἰδρύσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου κράτους τὸ ὅποιον εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηναίων ἡγεμονίας, καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου πκρήχθησαν κυρίως τὰ πολιτικὰ, τὰ διανοητικὰ, τὰ τεχνικὰ ἀριστουργήματα, ἐν οἷς ἀποκορυφῶνται ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς πολιτισμὸς. Δὲν ἀρκεῖ τῶνόντι ἐν ἔθνος νὰ ἀνακτῆσῃ ἢ νὰ διασώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα φημισθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσον οἱ προπρότεροι ἡμῶν. Πολλὰ καὶ ἄλλα ἔθνη ἡγωνίσθησαν περιφανῶς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, διὰ τοῦτο ὅμως ἅπαντα δὲν ἠξιώθησαν τοιαύτης τιμῆς. Μία λ. χ. μοῖρα τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐλληνισμοῦ ἀνέκτησε τὴν αὐτονομίαν διὰ κατορθωμάτων, ὧν πολλὰ ὑπῆρξαν ἐνάμιλλα τῶν πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντων· ἀλλ' ἐὰν ἡ αὐτονομία τοῦ νεωτέρου ἐλληνισμοῦ περιορισθῇ εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε ἀπελευθερωθεῖσαν μικρὰν τῆς γῆς γωνίαν, ἐὰν ὁ ἐλληνισμὸς οὗτος δὲν συμπληρώσῃ τὴν ἐντολήν ἣν προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ ὁ κόσμος, ἐὰν δὲν ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀναμορφώσεως τῆς ἀνατολῆς, ὁ ἀγὼν αὐτοῦ δὲν θέλει βεβαίως τιμηθῇ ὅσον ὁ ἀρχαῖος, οὐδ' ὅσον ὁ ἀγὼν τῶν ὁμοσπόνδων πολιτειῶν τῆς ἀρκτῶας Ἀμερικῆς. Ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, ἐὰν δὲν συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τὸ ὅποιον ἤρχισε πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν, θέλει μᾶλλον ἐξομοιωθῆ πρὸς τὰς πολιτείας τῆς νοτίου Ἀμερικῆς, αἵτινες ἀπέβαλον μὲν τὴν ἰσπανικὴν κυριαρχίαν, ἀλλ' οὐδὲμίαν, ἄχρι τοῦδε τοῦλάχιστον, ἐποίησαντο γενναίαν τῆς ἐλευθερίας χρῆσιν. Ὑποθέσατε λοιπὸν ὅτι τοιοῦτό τι συνέβαινε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὑποθέσατε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐμιμοῦντο τοὺς κατὰ τῶν Περσῶν ἐξαιρέτως ἀριστεύσαντας ἄλλους Ἕλληνας, τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς Λίγινήτας, τοὺς Τεγεάτας, καὶ μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν πολεμίων περιωρίζοντο εἰς τὰ μικρὰ συμφέροντα καὶ πράγματα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος· ὑποθέσατε ἐνὶ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξώρμων ἐπὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὅλης ἐλληνικῆς φυλῆς καὶ δὲν ἐδημιούργουν τὸ μέγα αὐτῶν κράτος· εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἤθελον τιμηθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσον ἐτιμήθησαν. Διότι μὴ ἀπατώμεθα· οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἐθαυμάσθησαν καὶ δὲν ἐθρυλήθησαν τοσοῦτω εἰμὴ ὡς δόντες ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξαισίαν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ἐπίδοσιν, τὴν ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων γενομένην. Ἀλλ' ἡ

ἐπίδοσις αὕτη ἦτο ἄρα γε δυνατόν νὰ γίνη ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς μικρᾶς Ἀττικῆς; Ἄνευ τῶν λαφύρων τοῦ Κίμωνος καὶ τῶν φόρων τῶν συμμαχίδων πόλεων, ἠθέλον ἄρα γε ποτὲ ἐγεῖσθῃ τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου; Ἄνευ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων ὧν πρωτεύουσα ἐγένοντο αἱ Ἀθῆναι, ἠθέλε ποτὲ λάβει στάδιον ἀνάλογον ἐνεργείας ὁ ἑλύμπιος τοῦ Περικλέους νοῦς; Τὰ ἀκροθίνια ταῦτα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἵνα εἰς ταῦτα μόνον περιορισθῶμεν, δὲν ἦτο πιθανόν νὰ παραχθῶσιν ἄνευ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ἧς πρόκειται ἤδη νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

Κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, δὲν θέλομεν ἔχει πλέον ὑδηγὸν τὸν ἀφελῆ Ἡρόδοτον, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν ὡς σύγχρονος τῶν μεγάλων πολέμων τοὺς ὁποίους κυρίως προέθετο νὰ ἱστορήσῃ. Διότι ὁ Ἡρόδοτος ἐγεννήθη εἰς Ἀλικαρνασσὸν, μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περσικοῦ πολέμου, ἦτοι μεταξὺ τοῦ 490 καὶ τοῦ 480 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Ἀναχωρήσας νέος ἐκ τῆς πατρίδος περιηγήθη ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μακεδοῖαν, τὴν Θράκην, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας, προελθὼν ἀφ' ἐνὸς μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Βορυσθένου, ἀφ' ἑτέρου ἕως πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βαβυλωνος. Ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῶν περιουσιῶν τούτων, κατεστάθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σάμον, καὶ ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐν ἧ κυρίως μὲν, ὡς εἶπομεν, προέθετο νὰ διηγηθῇ τοὺς πολέμους τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀσιανῶν, καὶ ἰδίως τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνα, ἐν παρόδῳ δὲ περιέλαβε πολλὰς καὶ ποικίλας χωρῶν καὶ ἔθνων τῆς ἀνατολῆς περιγραφάς. Τῷ 444, ὁ Ἡρόδοτος συναπῆλθεν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, οἵτινες ἀνυποκόμισαν τότε ἐκεῖ ἀντὶ τῆς καταστραφείσης Συβάριδος, νέαν πόλιν, τοὺς Θουρίους, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἱστορικὸς φαίνεται διαγαγὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου μέχρι τοῦ τέλους περίπου τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἡρόδοτος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ἀληθοῦς ἱστορικῆς

τέχνης, διότι οἱ καλούμενοι λογογράφοι, οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀπομνημονεύσωσι τὰ παρελθόντα γεγονότα, περιωρίσθησαν ἢ εἰς μυθικά διηγήματα, ἢ εἰς ξηρὰς χρονολογικὰς καὶ γενεαλογικὰς εἰδήσεις, ὁ δὲ Ἡρόδοτος πρῶτος ἐνόησεν ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλοῦς πράγματων κατάλογος, ἀλλὰ καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν πραγμάτων τούτων συναρμολογία καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν· διὸ δικαίως ἐπεκλήθη πατὴρ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἰδέα τῆς τοῦ Ἡροδότου συγγραφῆς εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ βίου πρὸς τὸν ἀνατολικόν· καὶ περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης ἐπέτυχε θαυμασίως. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἔχει οὔτε τὴν φιλοσοφικὴν κρίσιν, οὔτε τὴν πρακτικὴν ἐμπειρίαν, οὔτε τὴν πολιτικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ Θουκυδίδου. Ἄλλ' ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἔγραψε περὶ τὰ μέσα τῆς 5 ἐκχτονταετηρίδος, ὁ δὲ Θουκυδίδης περὶ τὰ τέλη αὐτῆς, ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, ὅσον βραχὺ καὶ ἂν ἦτο, τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν γένει παραδόξως ὠρίμασε· πλὴν τούτου, ὁ Θουκυδίδης ὑπῆρξεν ἀνώτερος καὶ αὐτῶν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη, ἐνῶ ὁ Ἡρόδοτος πιστῶς ἀπεικόνισε τοὺς καθ' ἑαυτὸν χρόνους. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἴσως πολυτιμότερον τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου, διότι ἐν τῷ τελευταίῳ θαυμάζομεν ἰδίως τὴν μεγαλοφυίαν τοῦ ἱστορικοῦ, ἐνῶ ἐν τῷ πρώτῳ θαυμάζομεν πρὸ πάντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἱστορουμένου ἔθνους. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. περιέλαβεν εἰς τὴν ἱστορίαν του πολλοὺς μύθους· ἀλλὰ τοῦτο διότι οἱ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον ἔτι τότε εἰς τοὺς μύθους αὐτούς· περιέλαβε πολλὰς ἀνεξελέγκτους παραδόσεις· ἀλλὰ τοῦτο διότι ἡ ἐξέλεξις αὐτῶν ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀδύνατος· οὐδέποτε ὁμως ψεύδεται ἐκ προαιρέσεως, καὶ πολλὰκις ὑποδεικνύει τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ, ἐπιφέρων, ὡς λέγεται, ὡς ἤκουσα, κ. τ. τ. Ὅσάκις δὲ ὁμιλεῖ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἀπεδείχθη αἰείποτε ἀληθεύων, καὶ ὁσάκις κρίνει περὶ τῶν συγχρόνων, περὶ τῶν θετικῶν πραγμάτων, ἡ κρίσις του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσφαλῆς καὶ ἀπαθής. Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἢ ὅστις δῆποτε εἶναι ὁ γράψας τὴν περὶ κακοηθείας Ἡροδότου πραγματείαν ἣν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (ὑπάρχουσι τῶν οἱ πρεσβεύοντες ὅτι δὲν συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου), κατηγορήσαν τὸν Ἡρόδοτον διότι δὲν ἐθεοποίησε τοὺς Μαραθωνομάχους καὶ τοὺς Σαλαμινομάχους, ἀλλὰ κατέδειξε μὲν τὰς ἀρετὰς αὐτῶν, κατέδειξε δὲ καὶ τὰ ἀμαρτήματα. Ἐννοεῖται ὁμως ὅτι τούτου ἕνεκα μάλιστα τιμῶμεν τὸν Ἡρόδοτον καὶ

λυπούμεθα διότι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἀποχαιρετίσωμεν τὸν ἄνδρα, καταπαύοντα τὸν λόγον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀνάκτησιν τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἡ δὲ στέρησις τοῦ ὁδηγοῦ τούτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον λυπηρὰ ὅσῳ περὶ τῆς ἐπερχομένης λαμπροτάτης ἐποχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐδένα ἔχομεν ἄλλον σύγχρονον συγγραφέα. Ἡ λεπτομερὴς ἀφήγησις τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἄρχεται εἰμὴ ἀπὸ τῶν παραμονῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, περὶ δὲ τῶν χρόνων καθ' οὓς συνεκροτήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βραχεῖαν δυστυχῶς εἰσαγωγικὴν αὐτοῦ ἔχθρην καὶ τὰ ἱστορήματα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, καὶ τῶν ἄλλων βραδύτερον περὶ ταῦτα ἐνδιατριψάντων συγγραφέων, οἵτινες, ὡς εἶδομεν πρὸ μικροῦ, δὲν εἶχον ὑγιεῖς περὶ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς τέχνης ἰδέας. Ἀλλ' ὅπωςδῆποτε, ἔχοντες κυρίως πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς φανούς οὓς ἔστησεν ἐν τῷ δυσπλεύστῳ τούτῳ πελάγει τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὁ δαιμόνιος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου δραματοουργός, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῶν μεταγενεστέρων εἰδήσεων, καὶ προστρέχοντες εἰς τὰς περὶ τῶν εἰδήσεων τούτων κριτικὰς μελέτας τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἐπιχειροῦμεν ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν.

Μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια, εὗρον τὴν μὲν χώραν αὐτῶν πολλὰ παθοῦσαν, τὴν δὲ πόλιν ἐντελῶς σχεδὸν καταστραφεῖσαν. Ἄμα δὲ ἐπήρκεσαν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὰς πρώτας χρεῖας τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἐπεχείρησαν ἀμέσως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἐμελλον ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἀπαντήσωσιν ἀπροσδοκῆτους τινὰς δυσκολίας. Οἱ σύμμαχοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιαῖται, οἵτινες ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ γνωρίσωσιν ἐπὶ τῶν τελευταίων πολέμων τὴν τόλμην αὐτῶν, ὑπέλαβον εὐλόγως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως ὡς ἀρχὴν ἄλλων μεγαλητέρων βουλευμάτων, τὰ ὅποια δὲν τοὺς συνέφερον παντάπασιν. Ἐζήτησαν λοιπὸν νὰ ἐμποδίσωσι τὸ ἔργον διὰ πρεσβείας, ἧτις δὲν ἐδήλωσε τὰς ἀληθεῖς αὐτῶν ἀνησυχίας, ἀλλ' εἶπεν ὅτι, ἐν περιπτώσει νέας Περσῶν ἐπιδρομῆς, δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ὑπάρχωσιν, ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὄχυραὶ πόλεις, αἵτινες, κυριευόμεναι ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικίνδυνα αὐτῶν ὀρηκτήρια, ὅπως ἐσχάτως αἱ Θῆβαι· προσέθηκάν δὲ ὅτι τὰ ὄχυράματα ταῦτα εἶναι καὶ περιττά, διότι ὅλοι οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ εὗρωσιν

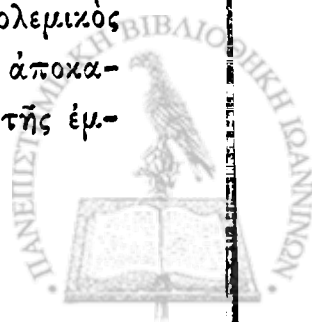

εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀσφαλὲς καταφύγιον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόησαν τί σημαίνουσι τὰ διπλωματικὰ ταῦτα ἐπιχειρήματα, δὲν ἐνόμισαν ὅμως φρόνιμον νὰ ἀποκρούσωσιν ἀμέσως τὴν ἀπαίτησιν, φοβούμενοι μήπως οἱ σύμμαχοι, ἐπελθόντες, ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας τὴν θέλησίν των. Ὅθεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς πρέσβεις, ὅτι θέλουσιν ἀνταποστείλει πρέσβεις ἰδίους εἰς Λακεδαιμόνα, ἵνα συζητηθῆ ἑκεῖ ἡ ὑπόθεσις. Καὶ τῶντι διώρισαν ἀμέσως τρεῖς ἄνδρας, τὸν Θεμιστοκλέα, τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Ἀβρώνυχον· ἀλλὰ, πάντοτε κατὰ συμβουλήν τοῦ πονηροῦ Θεμιστοκλέους, δὲν ἔστειλαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ μόνον αὐτὸν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐτείχιζον πανδημεὶ τὴν πόλιν, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες. Ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐλθὼν εἰς Σπάρτην, δὲν παρουσιάσθη εἰς τοὺς ἐφόρους, προφασιζόμενος ὅτι περιμένει τοὺς συμπρέσβεις, οἵτινες ἔμειναν ὀπίσω ἕνεκεν ἀσχολίας τινός· ἐβεβαίω ὅμως ὅτι θέλουσι φθάσει ἐν τάχει, καὶ ὅτι θαυμάζει μάλιστα πῶς δὲν ἔφθασαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐπέιθοντο εἰς τοὺς λόγους του, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν· ἀλλ' ἐν τούτοις ἤρχοντο εἰδήσεις ὅτι ἡ πόλις ὀχυροῦται καὶ τὸ τεῖχος λαμβάνει ὕψος. Εἰς ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπεκρίθη, ὅτι ἂν δὲν τὸν πιστεύωσιν, ἄς στείλωσι πιστοὺς τινὰς ἀνθρώπους ἵνα μάθωσι τὴν ἀλήθειαν· καὶ συγχρόνως διεμήνυσε κρυφίως εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ κρατήσωσι τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅσον εἴμποροῦν πλείοτερον. Τελευταῖον ἔφθασαν ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Ἀβρώνυχος καὶ ἀνήγγειλαν ὅτι τὸ ἔργον προέβη τοσοῦτον, ὥστε εἶναι ἱκανὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην προσβολήν. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀποβαλὼν τὸ προσωπεῖον, προσῆλθε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Σπάρτης καὶ εἶπεν, ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τετείχισται ἤδη, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔχουσι νὰ συμβουλευθῶσι κανένα περὶ τοῦ τί συμφέρει εἰς αὐτούς καὶ τί δὲν συμφέρει, καὶ ὅτι ὅτε πρὸ ὀλίγου ἀπεφάσισαν νὰ θυσιάσωσι τὴν πατρίδα των καὶ νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰς ναῦς, δὲν ἔλαβον περὶ τούτου προηγουμένως τὴν γνώμην τῶν Λακεδαιμονίων. Οἱ δὲ, βλέποντες ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἀντιπράξωσιν, ἐσιώπησαν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐσυγχώρησαν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα τὸν τρόπον καθ' ὃν διεπαιδαγωγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ εἶχον δίκαιον τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀγανακτῶσι, διότι αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ἡ ὀχύρωσις ὑπῆρξεν ὁ θεμέλιος λίθος ἀπαντος τοῦ μετέπειτα αὐτῶν μεγαλείου· ὅποιαν δὲ προαίσθησιν εἶχον ἔκτοτε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ μεγαλείου τούτου, μαρτυρεῖ ἡ περίμετρος τοῦ νέου τεύχους, ἥτις ἦτο πολὺ ἐκτενεστέρα τῆς τοῦ προτέρου, τοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντος. Ἡ περί-

μετρος αὐτῆ ἦτο 60 σταδίων, εἶχεν ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἀκρόπολιν καὶ περιέλαβε τοὺς τρεῖς λόφους τοῦ Ἀρείου πάγου, τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Μουσειῦ, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κρήνην τῆς Καλιέρρης. Ὁ εὐρὺς οὗτος χῶρος οὐδέποτε, ὡς φαίνεται, ἐπληρώθη ὀλόκληρος οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ τὰ μείναντα ἐν αὐτῷ κενὰ διαστήματα ἦσαν χρησιμώτατα, διότι ὁσάκις ἠπειλεῖτο ἡ ἔξω χώρα, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ζητοῦντες ἄσυλον ἐντὸς τῆς πόλεως μετὰ τῆς ἀκινήτου αὐτῶν περιουσίας, εὕρισκον τόπον ἱκανὸν πρὸς κατασκήνωσιν.

Δεύτερον δὲ μέγα ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀμέσως τότε, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου, ἐπεχείρησαν, ἦτο ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς Μουνυχίας. Εἶδομεν ὅτι καὶ πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων (σελ. 399) εἶχον, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀποφασίσει νὰ μεταφέρωσιν εἰς τοὺς ἀσφαλεστέρους τούτους λιμένας τὸν πρότερον ἐν Φαλήρῳ ὄντα ναύσταθμον, καὶ εἶχον ἀρχίσει μάλιστα νὰ ὀχυρῶσι τὸν Πειραιᾶ. Τὰ προκαταρκτικὰ ὁμως ταῦτα ὀχυρώματα εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Περσῶν, καὶ ἤδη ὁ Θεμιστοκλῆς ἐβουλεύθη νὰ καταστήσῃ τοὺς λιμένας ἐκείνους καθ' ὅλα ἀξίους τῆς μεγάλης τύχης ἣν εἶχε τὴν πεποιθησιν ὅτι θέλει λάβει ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ τεῖχος τὸ ὁποῖον περιέλαβε τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Μουνυχίαν εἶχε περίμετρον 60 σταδίων καὶ, κατὰ τὸ σχέδιόν του, ἔμελλε νὰ ἔχη τοσοῦτον ὕψος καὶ πάχος ὥστε, ἀνεπίκτου οὔσης πάσης κατ' αὐτοῦ προσβολῆς, ὅλοι οἱ ἄνδρες νὰ δύνανται νὰ ἐπιβαίνωσιν εἰς τὰ πλοῖα, νὰ μὴ μένωσι δὲ ὡς φρουρὰ εἰμὴ γέροντες καὶ παῖδες. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕψος μὲν οὐδέποτε ἐξετελέσθη τὸ σχέδιον τοῦτο, διότι πραγματικῶς τὸ ἥμισυ μόνον τοῦ ὕψους ἐκείνου ἐνομίσθη ἀρκετόν. Τὸ πάχος ὁμως τοῦ τείχους ἐγένετο ὅλον ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησεν αὐτὸ ὁ Θεμιστοκλῆς. «Δύο γὰρ ἄμαξαι, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἐναντία ἀλλήλαις, τοὺς λίθους ἐπῆγον» διὸ τὸ πλάτος τοῦ τείχους ἦτο ὅσον ἀπητεῖτο ἵνα διέλθωσιν ἐν ἀνέσει δύο ἄμαξαι, ἦτοι πιθανῶς ὄχι ὀλιγώτερον τῶν 14 ἢ 15 ποδῶν. «Ἐντὸς δὲ, ἐξακολουθεῖ ὁ ἱστορικὸς, οὔτε χάλιξ, οὔτε πηλὸς ἦν, ἀλλὰ ξυμφωδομημένοι μεγάλοι λίθοι, καὶ ἐν τομῇ ἐγγῶγιοι, σιδήρφ πρὸς ἀλλήλους τὰ ἔξωθεν καὶ μολύβδῳ δεδεμένοι.» Τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο τεῖχος κατέστη λοιπὸν τῶντι ἀπόρθητον, ὁ δὲ Πειραιεὺς ἀπέβη ἔνεκα αὐτοῦ οὐ μόνον ναύσταθμος πολεμικὸς ἰσχυρώτατος, ἀλλὰ καὶ ἐμπορεῖον ἀσφαλέστατον, εἰς δ' ἦλθον νὰ ἀποκατασταθῶσιν ἄπειροι ξένοι, οἱ καλούμενοι μέτριοι, οἵτινες διὰ τῆς ἐμ-

πορίας καὶ τῆς βιομηχανίας αὐτῶν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν θαυμάσιον τῆς ὅλης χώρας πλουτισμόν.

Ἐνῶ δὲ ἔπραττον τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα, οἱ Ἀθηναῖοι μετεῖχον συγχρόνως τῆς ἐκστρατείας ἣν ἐπεχείρησαν κατὰ τῶν Περσῶν οἱ Ἕλληνες τῷ 47^ῳ, ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Πausανίαν· καὶ ἐνῶ ὅλη ἡ Πελοπόννησος δὲν ἔδωκε τότε εἰμὴ 20 τριήρεις, οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι ἔστειλαν 30 ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Κίμωνα. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγένετο ἐν μόλις ἔτος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ μετὰ διετῆ ἐρήμωσιν τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνά χειρας τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν ἀνεξάντλητον τῆς φυλῆς ἐκείνης δραστηριότητα καὶ νὰ μὴ θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀξίαν τῆς τύχης ἣτις τὴν περιέμενεν; Ὁ ὑπὸ τὸν Πausανίαν στόλος, μεθ' οὗ συνετάχθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς νησιωτικαὶ καὶ ἰωνικαὶ τριήρεις, πρῶτον μὲν ἐπλευσεν εἰς Κύπρον καὶ ἀπήλλαξε τὰς πλείστας αὐτῆς ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας, ἔπειτα δὲ ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον ἐπέχει ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου ἦν θέσιν ἡ Σηστός ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισπόντου· ὥστε ἤδη ἡ ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ κοινωνία μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπηλλάγη παντὸς ἐν τῷ μέσῳ κωλύματος.

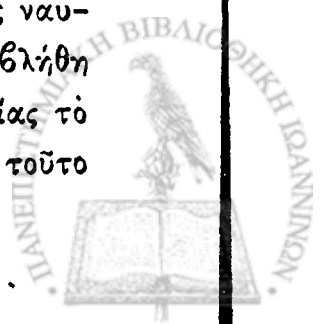
Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Βυζαντίου ἐπῆλθε γεγονός σπουδαιότατον, κατὰ τοῦτο μάλιστα ὅτι ἀπέβη ἡ ἄμεσος ἀφορμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Πausανίας ὅστις, ἅμα μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἔδειξεν ὅποσον ἦτο κενόδοξος, κατήντησεν ἔκτοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀλλότριος τοῦ σπαρτιατικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, διὰ τὸν πλοῦτον τὸν ὁποῖον ἀπὸ τῶν λαφύρων ἐκτήσατο· ὥστε ἐπὶ τέλους, μὴ ἀνεχόμενος νὰ ὑποτάσσεται εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἄρξῃ αὐτῆς ὡς δεσπότης, τῆ συνδρομῆ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Μετὰ τὴν ἄλωσιν λοιπὸν τοῦ Βυζαντίου, πέμπει πρὸς τὸν Ξέρξην τινὰς τῶν ἐπισήμων αἰχμαλώτων, τῶν αὐτόθι ληφθέντων, καὶ ἐπιστολὴν, ἣτις διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διελάμβανε τὰ ἐξῆς· «Πausανίας ὁ ἡγεμὼν τῆς Σπάρτης, τοὺς δε τέ σοι χαρίζεσθαι βουλόμενος ἀποπέμπει, δορὶ ἐλών· καὶ γνώμην ποιῶμαι, εἰ καὶ σοὶ δοκεῖ, θυγατέρα τε τὴν σὴν γῆμαι, καὶ σοὶ Σπάρτην τε καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ὑποχείρισθαι ποιῆσαι· δυνάτὸς δὲ δοκῶ εἶναι ταῦτα πράξαι, μετὰ σοῦ βου-

λευόμενος. Εἰ οὖν τί σε τούτων ἀρέσκει, πέμπε ἄνδρα πιστὸν ἐπὶ θάλασσαν, δι' οὗ τολοιπὸν τοὺς λόγους ποιησόμεθα.» Ὁ Ξέρξης εὐχαριστηθεὶς διὰ τὴν πρότασιν, καὶ πέμψας διοικητὴν τῆς ἀντικρῦ τοῦ Βυζαντίου Ἀσιανῆς παραλίας τὸν Ἀρτάβαζον, τὸν γνωστὸν τοῦ Μαρδονίου ὑποστράτηγον, ἀπέστειλε δι' αὐτοῦ εἰς τὸν Πausανίαν τὰ ἀκόλουθα, ὁμοίως ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περιωθέντα εἰς ἡμᾶς· «Ὡδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Πausανίᾳ. Καὶ τῶν ἀνδρῶν οὓς μοι πέραν θαλάσσης ἐκ Βυζαντίου διέσωσας, κείσεται σοι εὐεργεσία ἐν τῷ ἡμετέρῳ οἴκῳ ἐσαεὶ ἀνάγραπτος, καὶ τοῖς λόγοις τοῖς ἀπὸ σοῦ ἀρέσκομαι. Καὶ σε μῆτε νύξ μῆθ' ἡμέρα ἐπισχέτω, ὥστε ἀνεῖναι πράσσειν τι ὧν ἐμοὶ ὑπισχνῆ· μηδὲ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου δαπάνη κεκωλύσθω, μηδὲ στρατιᾶς πλήθει, εἴ ποι δεῖ παραγίγνεσθαι· ἀλλὰ μετ' Ἀρταβάζου, ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, ὃν σοι ἔπεμψα, πρᾶσσε θαρσῶν καὶ τὰ ἐμὰ καὶ τὰ σὰ, ὅπη κάλλιστα καὶ ἄριστα ἔξει ἀμφοτέροις.»

Κατ' εὐτυχίαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Πausανίας δὲν εἶχε τὴν ικανότητα νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα ὑπέσχετο· καὶ ἀντὶ νὰ φροντίσῃ πρὸ πάντων νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν του, αὐτὸς φανταζόμενος ὅτι ἐπέτυχεν ἤδη τοῦ σκοποῦ, ἤρχισεν ἀμέσως νὰ διαιτᾶται ὡς πέρσης σατράπης, νὰ διάγῃ βίον ἄσωτον καὶ ἀκόλαστον καὶ νὰ καταπιέζῃ καὶ ὑβρίζῃ τοὺς συμμάχους, ὥστε, ἂν καὶ ἡ προπαρατεθεῖσα ἀλληλογραφία ἦτο ἔτι τότε ἄγνωστος, οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες πῶς ἐπολιτεύετο καὶ ὑποπτεύσαντες τί ἐβουλεύετο, ἐνόμισαν πρέπον νὰ τὸν ἀνακαλέσωσι. Καὶ τότε μὲν ἀπέλυσαν αὐτὸν τῆς περὶ προδοσίας κατηγορίας, ἐξαπέστειλαν ὅμως ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον στρατηγόν, τὸν Δόρκιν. Ἀλλ' οἱ σύμμαχοι, καὶ μάλιστα οἱ Ἴωνες, δὲν ἠθέλησαν ἤδη νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν νέον τοῦτον στρατηγόν· διότι ἅμα ἀναχωρήσαντός τοῦ Πausανίου εἶχον ἀναγνωρίσει ὡς ἡγεμόνας τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων, Ἀριστείδην καὶ Κίμωνα, ὧν ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια ἦτο ἔτι μᾶλλον ἐπιτηδεῖα νὰ καταστήσῃ ἀφόρητον τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν τυραννίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σπάρτης. Ὅθεν ὁ Δόρκις, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε καὶ ὀλίγιστα σπαρτιατικὰ πλοῖα, μὴ βλέπων πῶς ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἄπρακτος εἰς τὰ ἴδια.

Τοιοιουτοτρόπως περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ ἡγεμονία τῆς ναυτικῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, καίτοι προσεβλήθη ἡ φιλοτιμία αὐτῶν, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναλάβωσι διὰ τῆς βίας τὸ πάλαι ἀξιῶμα, ἕνεκα πολλῶν λόγων. Ἐν πρώτοις δὲν εἶχον πρὸς τοῦτο

ἀποχρῶσαν ναυτικὴν δύναμιν· καὶ ἔπειτα οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν νὰ ἐπιχειρήσωσι μακρὸν ἐξωτερικὸν πόλεμον, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπον ὅτι οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν, πλουτήσαντες ἐν τῷ τοιοῦτω πολέμῳ, ἠδύναντο νὰ ἐπιβουλεύσωσι τὸ πάτριον πολίτευμα. Ποῦ ἔτεινεν ὁ Πausanias ἦτο πρόδηλον· καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ Λεωτυχίδης, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, στρατεύσας εἰς Θεσσαλίαν ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς Ἀλευάδας καὶ τοὺς ἄλλους Θεσσαλοὺς· τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ Μαρδονίου συνταχθέντας, ἐδωροδοκῆθη καὶ ἐξελεγχθεὶς ἐξωρίσθη. Ἄλλ' ἦτο βέβαιον ὅτι οἱ ἔφοροι θέλουσι πάντοτε προλάβει τοὺς τοιοῦτους κινδύνους; Ἡ Σπάρτη λοιπὸν, ἂν ὄχι εὐχαρίστως, τοῦλάχιστον ὄχι καὶ ἄνευ λόγων τινῶν δυναμένων νὰ παραμυθῶσιν αὐτὴν, περιωρίσθη ἔκτοτε εἰς τὰ ἴδια· μετ' αὐτῆς δὲ συνυπεχώρησαν καὶ οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι, ἐξηκολούθησαν δὲ τὸν πόλεμον μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν νησιωτῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἄσιανῆς παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅσοι ἤθελον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Περσῶν.

Περὶ τὸν διοργανισμὸν τῆς νέας ταύτης συμμαχίας, ἔδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν συνήθη αὐτῶν ἐπιτηδειότητα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμων τὴν μεγαλοφυίαν τοῦ Θεμιστοκλέους· ἀλλ' ἤξευρον ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχεν ἐλαττώματά τινα, βίαν, φιλοχρηματίαν, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ ψυχράνωσι τοὺς συμμάχους. Ὅθεν ἀνέθηκαν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ὄχι εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ἀλλ' εἰς τὸν ἐπεικέστερον καὶ ἀκέραιον Ἀριστείδην· ὁ δὲ συνεκρότησεν ἀμέσως κοινὴν τῶν πόλεων σύνοδον, ἣτις, συνερχομένη ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἱερᾷ διὰ τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Ἴωνας νήσῳ Δήλῳ, ἔμελλε νὰ διέπῃ, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν Ἀθηναίων, τὰ τῆς συμμαχίας. Τότε δὲ κυρίως εἶπεῖν οἱ Ἀθηναῖοι παρέστησαν κατὰ πρῶτον ὡς πρωτοστάται τοῦ λεγομένου Ἰωνικοῦ φύλου. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος ἔταξεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τὰς εἰσφορὰς ὅσας ὄφειλε νὰ παρέγῃ ἐκάστη πόλις τοσοῦτω δικαίως, ὥστε οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἠκούσθη μεμψιμοιρία. Δὲν γνωρίζομεν ὅσας τὰς πόλεις ὅσαι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, τῷ 477 καὶ 476, μετέσχον τῆς συμμαχίας· ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ αἱ νῆσοι Σάμος, Χίος, Λέσθος, Τένεδος, Ρόδος, Κῶς, ἡ Μίλητος, τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ ἐπὶ τῆς χαλκιδικῆς χερσονήσου ἢ περὶ αὐτὴν πόλεις Ἄργιλος, Ἀκανθος, Σκῶλος, Σπάρτῳλος. Ἦσαν ὅμως βεβαίως πολὺ πλείοτεραι. Τοῦτο συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀξιολόγου ἐτησίας εἰσφορᾶς, ἣς τὸ ποσὸν εὐθὺς

ἐξ ἀρχῆς ἦτο κατ' ἔτος 460 τάλαντα, ἦτοι δραχ. ἄττικαὶ 2,760,000· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων συμφερόντων τὰ ὅποια εἶχον ὄλαι αἱ ναυτικαὶ πόλεις νὰ κοινωγήσωσι τῆς συμμαχίας. Τφόντι σκοπὸς αὐτῆς ἦτο ἡ καταδίωξις τῆς πειρατείας, ἡ διατήρησις τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ μεταξὺ Εὐξείνου καὶ Αἰγαίου, καὶ ἰδίως ἡ ἀπαλλαγὴ ὄλων τῶν νήσων καὶ ὄλων τῶν παραλίων ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Οἱ Πέρσαι, καίτοι τοσαύτας παθόντες ἤττας, ἦσαν πάντοτε ἐπιφοβώτατοι· διότι οὐ μόνον κατεῖχον ἔτι τὸν γνωστὸν Δορίσκόν, καὶ τὴν ἐπὶ Στρυμόνι Ἡϊόνα καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς Θράκης ὄχυρά χωρία, ἀλλὰ, τὸ δεινότερον πάντων, ἦσαν συνεννοημένοι μετὰ Ἑλλήνων ἐπιφανεστάτων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Πausανίας, ἅμα ἀπολυθεὶς τῆς πρώτης κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ἔνεκα μηδισμοῦ ἦτοι ἔνεκα συνεννόησεως πρὸς τοὺς Πέρσας ἐπὶ προδοσίᾳ, ἐπανῆλθεν ὡς ἰδιώτης εἰς Βυζάντιον, καὶ ἐπανέλαβε τὰς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον διαπραγματεύσεις. Διωχθεὶς ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, κατεστάθη εἰς Κολωνάς τῆς Τρωάδος καὶ ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειότερον ὡπωςοῦν ἢ πρότερον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων του, πέμπων ἰδίως ἄφθονα περσικὰ χρήματα εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' οἱ ἔφοροι, μαθόντες ταῦτα, ἀνεκάλεσαν αὐτὸν αὖθις εἰς Σπάρτην, ἀπειλοῦντες, ὅτι, ἐὰν μὴ ἔλθῃ, θέλουσι τὸν θεωρήσει ὡς πολέμιον. Ὁ Πausανίας, βλέπων ὅτι ἂν παρακούσῃ δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐνεργείας του, ὑπήκουσε· καὶ ἅμα φθάσας εἰς Σπάρτην, ἐφυλακίσθη. Διὰ τῆς μεσολαβήσεως ὁμως τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν του, ἀπελύθη πάλιν· καὶ τότε ἤρχισε συνεννοούμενος μετὰ τῶν εἰλώτων, καὶ κινῶν αὐτοὺς εἰς στάσιν, καὶ ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἄρξῃ δι' αὐτῶν τῆς Σπάρτης καὶ ἔπειτα, τῆ συνδρομῆ τῶν Περσῶν, νὰ δεσπόσῃ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης. Οἱ ἔφοροι ἔμαθον τὴν συνωμοσίαν διὰ τινῶν εἰλώτων· μετ' οὐ πολὺ δὲ κατέσχον καὶ τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον. Τοσοῦτον ὁμως ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος τοῦ ἀνδρὸς ὥστε οἱ ἔφοροι ἠθέλησαν νὰ λάβωσιν ἔτι σαφεστέρως ἀποδείξεις, καὶ μόνον ἀφοῦ ἐπέτυχον νὰ ἀκούσωσιν αὐτὸν τοῦτον τὸν Πausανίαν συνδιαλεγόμενον πρὸς τινὰ τῶν δούλων του περὶ τῆς προδοσίας ἀπεφάσισαν νὰ τὸν συλλάβωσιν. Ὁ δὲ, προλαβὼν, κατέφυγε μὲν ὡς ἱκέτης εἰς τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοῖκου Ἀθηνᾶς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπέθανε διὰ λιμοῦ, ἐνοικοδομηθείσης.

τῆς εἰσόδου· καὶ λέγεται ὅτι ἡ ἰδία αὐτοῦ μήτηρ πρώτη προσελθοῦσα ἤρχισε νὰ φράττη τὴν πύλην τοῦ ἱεροῦ.

Τοιοῦτον οἰκτρὸν τέλος ἔλαβε, περὶ τὸ 465 ἔτος, ὁ Ἕλληνας οὗτος, ὅστις εἶχε προαχθῆ εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης, ὄχι διὰ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι συνέπεσε νὰ ἀνήκη εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς Σπάρτης γένος· τὸ δὲ θλιβερώτερον εἶναι, ὅτι συμπάρεσεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἕτερον, ὅστις ἦτο ἄξιος βεβαίως καλητέρας τύχης.

Ἐπὶ τινι χρόνον μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν τιμῶντες τὸν Θεμιστοκλέα, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἔπαυσε συντελῶν εἰς τὸ προαγόμενον μεγαλεῖον τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Εἰς αὐτὸν κυρίως ὀφείλεται ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως, ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ κλίνη πρὸς τὴν δύσιν ὁ ἀστὴρ αὐτοῦ. Εἶδομεν ὅτι ἔμεινεν ὅλως ἀμέτοχος τοῦ τελευταίου μεγάλου ἔργου τῶν Ἀθηναίων, ἦτοι τῆς ἰδρυθείσης ὑπ' αὐτῶν νέας συμμαχίας· καὶ τοῦτο διότι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐνόμισαν συμφέρον νὰ ἀναθέσωσιν εἰς αὐτὸν, ἀπότομον ὄντα καὶ πλεονέκτην, τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἣτις ἀπῆτει πλείστην ὄσπην εὐλάβειαν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πόλεων. Καὶ ἐνῶ τοιοῦτοτρόπως ἠλαττοῦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ Θεμιστοκλέους, ἠῤῥξανεν ἐξεναντίας ἡ πρὸς τὸν Ἀριστείδην κοινὴ εὐνοία, οὐ μόνον διὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν χρηστότητα ἣν ἔδειξε περὶ τὸν ὄργανισμὸν τῆς συμμαχίας, ἀλλὰ καὶ διότι, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, τὸ πολίτευμα τοῦ Κλεισθέους ὑπέστη τροπολογίαν οὐσιώδη καὶ ἐπιτηδειοτάτην νὰ ἀρέσῃ εἰς τοὺς πολλούς. Κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ἐκλέξιμοι εἰς τὰς ἀρχὰς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· οἱ δὲ λεγόμενοι θῆτες, οἱ ἔχοντες δηλαδὴ ἐτήσιον ἐγγεῖον εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 δραχμῶν ἢ καὶ παντάπασι μὴ ἔχοντες ἐγγεῖον τι εἰσόδημα, οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσι, μετέχοντες μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Καὶ ἐνόσω μὲν ἡ πόλις ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ὁ ἀποκλεισμὸς οὗτος τῶν θητῶν ἀπὸ τῶν ἀξιωματῶν τῆς πολιτείας ἠδύνατο μέχρι τινὸς νὰ ἦναι εὐλογος. Τὸ κράτιστον τῆς πεζικῆς ταύτης δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὀπλιῖται, ὅ ἐστιν οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· αὐτοὶ ἠγωνίζοντο πρὸ πάντων ὑπὲρ τῆς πατρίδος, καὶ αὐτοὶ ἔσωζον αὐτήν· οἱ ἀπορώτεροι, οἱ ψιλοὶ, ὀλίγον συνετέλουν εἰς τοῦτο· θῆεν οἱ ἔχοντες τὰ πλείωτερα βάρη, ἠδύνατο νὰ ἀπαι-

τῷσι καὶ τὰ πλειότερα δίκαια. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ πόλις ἀπέβη ναυτική, οἱ θῆτες ἤρχισαν παρέχοντες εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας ἀνωτέρας τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν εὐπορωτέρων τάξεων· διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἐρέται, αὐτοὶ οἱ ναῦται, αὐτοὶ οἱ τοξόται τῶν τριήρων, αἵτινες περὶ μὲν τὸ Ἀρτεμίσιον ἀνεχαίτισαν, ἐν Σαλαμῖνι δὲ κατετρόπωσαν τὸν ἀπειράριθμον τῶν πολεμίων στόλον· οἱ ὀπλίται ἤδη ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ἐν τίνι λόγῳ λοιπὸν ἤθελον ἐξακολουθεῖ διατηροῦντες τὴν προέχουσαν αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ θέσιν, καὶ ἐν τίνι λόγῳ οἱ ἐν Σαλαμῖνι νικηταὶ ἤθελον ἐξακολουθεῖ ἀποκλειόμενοι τῆς κυβερνήσεως τοῦ κράτους, ὅπερ αὐτοὶ πρὸ πάντων ἔσωσαν; Καὶ ἔπειτα τὸ δικαίωμα τῶν προνομιούχων τάξεων ἐστηρίζετο ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς ἐγγείου προσόδου, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἔτη 480 καὶ 479, διὰ τὴν ἐπανειλημμένην τῆς Ἀττικῆς δῆωσιν, πᾶσα ἐγγείος πρόσοδος ἐξέλιπεν· οἱ ἀπορώτεροι ἐξωμοιώθησαν καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς εὐπορωτέρους· ὥστε ἐξίσωσις τῶν ὑπηρεσιῶν συνδυαζομένη μὲ τὴν ἔστω καὶ στιγμιαίαν ἐξίσωσιν τῶν περιουσιῶν, ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπαγάγη κατὰ τὰ κρίσιμα ταῦτα ἔτη τὴν ἐξίσωσιν τῶν δικαιωμάτων. Ὁ Ἀριστείδης ἐνόησε τὴν ἀνάγκην ταύτην, διότι τοῦ ἀνδρὸς τούτου τὸ πνεῦμα ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων τὴν ιδιότητα δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὴν μυωπικὴν τῶν ὀφθαλμῶν δύναμιν· μακρὰν πολὺ δὲν ἔβλεπεν, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὅμως διέκρινεν ἀκριβέστατα τὰ πράγματα. Ὁ Ἀριστείδης δὲν προεῖδε πόρρωθεν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ γίνῃ ναυτικὴ ἡ πόλις, καὶ ὄχι μόνον δὲν προεῖδε τὴν ἀνάγκην ταύτην, ἀλλὰ κραυγάζοντος τοῦ Θεμιστοκλέους περὶ αὐτῆς, αὐτὸς ἐπολέμησε πάσῃ δυνάμει τὴν σοφὴν τοῦ ἀντιπάλου του πρόνοιαν· ἄπαξ ὅμως γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐξετίμησεν ἀποχρώντως τὰ πρὸ ποδῶν ἀποτελέσματα αὐτῆς, πρὸς τὰ ὁποῖα τότε ὁ Θεμιστοκλῆς φαίνεται ἐντελῶς ἀδικφορήσας. Διότι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ νικήσῃ τοὺς Πέρσας, καὶ ἐζήτησε τὴν αὐξήσιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, πεποιθὼς ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνῃς ἦτο πιθανὸν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ ἐκείνου. Τοῦ δὲ σκοποῦ ἐπιτυχόντος, ὀλίγον ἐφρόντισε περὶ τοῦ ἀπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως παραχθέντος δικαιώματος τῶν πολλῶν, καθὼ ἐν γένει πολὺ ὀλίγον σεβόμενος τὰ τῶν ἄλλων δικαιώματα. Μηδεὶς δὲ ἀπορήσῃ πῶς ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ἀντίστη ἄλλοτε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ναυτικοῦ, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο τὴν ριζικὴν μεταβολὴν ἣν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον τῶν Ἀθηναίων βίον, ἔπειτα ἦλθε πρῶτος νὰ κυρώσῃ διὰ

νόμου τὴν τοιαύτην ριζικὴν μεταβολήν. Εἰς τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας, πολλάκις οἱ συντηρητικώτατοι ἀνδρῶν ἀποβαίνουνσι νεωτεριστικώτατοι, ὅταν πεισθῶσιν ὅτι ὁ νεωτερισμὸς δὲν δύναται νὰ ἀναβληθῆ ἄνευκινδύνου τῆς πολιτείας. Οὐδεὶς ποτε ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπολέμησε τὴν ἰσοπολιτείαν τῶν καθολικῶν, ἐντονώτερον τοῦ Σίρ Ρόμπερτ Πήλ, καὶ ὅμως αὐτὸς πάλιν πρῶτος προέτεινεν αὐτήν, ὅτε ἐπείσθη ὅτι εἶναι ἀναπόδραστος. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη καὶ ὁ Ἀριστείδης. "Ἄμα εἶδεν ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία τῶν πενεστέρων ἀπέβη ἄφευκτος, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου, ἀμέσως ἐγκριθέντος, ἐπετράπη εἰς πάντας τοὺς Ἀθηναίους πολίτας ἀδιακρίτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Τὸ δὲ πολίτευμα αὐτοῦ τοῦτο καὶ ἡ παρὰ τοῖς συμμάχοις εὐδοκίμησις κατέστησαν τὸν ἄνδρα τοσοῦτον ἀγαπητὸν ἐν Ἀθήναις, ὥστε ἤρχισεν ἐντεῦθεν νὰ ἐπισκιάζηται ὡς οὖν τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ὄνομα. Προήγοντο δὲ ἤδη εἰς τὰ πράγματα καὶ νέοι ἄνδρες, πρὸ πάντων ὁ Κίμων ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις ἐμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ θαμβώσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Θεμιστοκλῆς παρημελεῖτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, καὶ τοῦτο τόσῳ πλείοτερον, ὅσῳ κύριον τῆς ἐνεργείας στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἡ στρατηγία τῶν συμμάχων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέφευγον νὰ ἐπιτρέπωσιν αὐτῷ τὴν στρατηγίαν ταύτην.

Ἄλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀνεχθῆ ἐν σιωπῇ τὴν τοσαύτην ἀπραξίαν καὶ ταπείνωσιν ἐμμεψιμοίρει λοιπὸν καὶ πολλάκις ἐμνημόνευεν ἐν τῷ δῆμῳ τῶν προτέρων ὑπηρεσιῶν, καὶ ἤλεγχεν ἐπὶ ἀγνωμοσύνη, καὶ ἐμυκτήριζεν ἐπὶ ἀπειρία τοὺς νεωστὶ ἀναφανέντας ἄνδρας· οὐδὲ περιωρίζετο εἰς λόγους, ἀλλὰ κατεσκεύασε παρὰ τῆς οἰκίας αὐτοῦ ἴδιον ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος, ἣν προσηγόρευσε Ἀριστοβούλην, ὡς τῆς πόλει καὶ τοῖς Ἑλλησιν ἄριστα βουλευσάμενος, ἵνα ὑπάρχη ἐν τῇ πόλει ταύτῃ μνημεῖον ἀνακηρῦττον διαρκῶς ὅτι αὐτὸς ὁ νῦν περιφρονούμενος καὶ λησμονούμενος, αὐτὸς πρὸ πάντων ἔσωσε τὴν πατρίδα διὰ τῆς συνέσεως αὐτοῦ. Ἄράγε συνεννοήθη ἔκτοτε μετὰ τοῦ Πausανίου; Περὶ τούτου τότε τοῦλάχιστον, οὐδεμίαν ὑπῆρχεν ἔτι ἀπόδειξις, ἀλλ' ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἠγάπα τὰ χρήματα, ὅτι εὐχερῶς ἐδωροδοκεῖτο καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἐσπειραν διὰ τοῦ Πausανίου πολλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα· οἱ Σπαρτιάται, οἵτινες ἐμίσουν ἤδη τὸν Θεμιστοκλέα καὶ ἀφ' ἧς ὑπώπτευον τὸν Πausανίαν, ἐφοβοῦντο μήπως οὗτοι

συμπράξωσιν, ὑπεστήριζον τὰς ἐν Ἀθήναις διαδοθείσας περὶ τούτου ὑπονοίας, οἱ δὲ νέοι τῆς πόλεως ἄνδρες, ὁ Κίμων, ὁ Ἀλκμαίων καὶ ἄλλοι, ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους διότι κατεφρόνει αὐτούς, ἀκαταπαύστως περιουτολογῶν. Ὅθεν προχείρως ὠφελήθησαν ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων, εἰ καὶ ἀσθενῶν, ἵνα κατηγορήσωσι τὸν ἄνδρα, περὶ τὸ 471, ἐπὶ μηδισμῶ. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη, διὰ τε τὴν ἔλλειψιν ἀποδείξεων, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην τοῦ δήμου, καὶ τὴν μεγαλόφρονα μετριοπάθειαν τοῦ Ἀριστείδου· ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη καὶ ἡ ἀθώωσις παρώξυναν εἰς ὑπερβολὴν τὴν μεταξὺ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τῶν νέων πολιτικῶν ἀνδρῶν ἔριν, ἣ δὲ πόλις περιέστη ἐκ τούτου εἰς τοσαύτην ταραχὴν, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐφαρμοσθῇ παλιν ἡ περὶ ὄστρακισμοῦ θεσμοθεσία, καὶ γενομένης ψηφοφορίας, ἐξωρίσθη ὁ Θεμιστοκλῆς, διὰ τὸν λόγον ὅτι, προκειμένου νὰ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου εἰς τῶν πρᾶττόντων τὰ δημόσια, ὁ δῆμος προετίμησε νὰ ἀποπέμψῃ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον δὲν μετεχειρίζετο πλέον εἰς τὰ πράγματα αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἐξορίαν του, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπῆλθεν εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου συναπήγαγε μὲν ἀξιόλογον τῆς περιουσίας αὐτοῦ μέρος, διέτριψε δὲ περὶ τὰ ἕξ ἔτη, ἐπισκεπτόμενος ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἄλλας τῆς Πελοποννήσου πόλεις. Εἶναι εὐκόλον νὰ εἰκάσωμεν ὑποῖα ἦσαν τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἐνεργὸς καὶ φίλαρχος, ἦτο ἀδύνατον νὰ λησμονήσῃ ὅτι αὐτὸς ὁ ἤδη ἐξόριστος, ἐκράτησέ ποτε εἰς τὴν παλάμην του τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· αἰείποτε δὲ ἐπιδιώξας τὴν ἐξουσίαν διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ, δὲν ἐδίστασεν ἤδη νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Πausανίου, μετὰ τοῦ ὁποῖου ἴσως καὶ πρότερον ἦτο συνεννοημένος. Καὶ ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον ἔμεινε μυστικὴ ἡ συνωμοσία· ὅτε ὁμως ἐθανατώθη ὁ Πausανίας καὶ ἀνεκαλύφθησαν ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔγγραφα, κατέστη ἀρίδηλος ἡ ἐνοχὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, οἱ δὲ ἀμείλιχοι Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν νὰ κατηγορήσωσιν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς, μαθὼν ὅτι ἐστάλησαν ἄνδρες ἵνα τὸν συλλάβωσιν, ἔφυγεν ἀμέσως ἐξ Ἄργους εἰς Κέρκυραν· ζητηθεὶς δὲ καὶ ἐκεῖθεν, ἀπῆλθε πρὸς Ἀδμητην τὸν Μολοσσῶν βασιλέα, ἐν Ἠπειρῷ· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐνταῦθα κατεδιώχθη, ἀνεχώρησεν εἰς Πύδναν, τὴν παρὰ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ὅθεν διεπέρασε, μετὰ πολλοὺς κινδύνους, εἰς Ἐφεσον τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τότε κατεδικάσθη ἐν Ἀθήναις ἐρήμηνως προδότης καὶ ἐθιμεύθη ἡ περιουσία του· ἀλλ' οἱ φίλοι του κατώρθωσαν νὰ χρύ-

ψοσι καὶ νὰ διαβιβάσωσιν εἰς αὐτὸν οὐ μικρὸν μέρος τῆς περιουσίας ταύτης. Ὅσον δὲ αὐτῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπεξαίρεθῇ καὶ πραγματικῶς ἐδημεύθη, συνεποσοῦτο ἔτι εἰς 100 περίπου τάλαντα, ἧτοι 600,000 δραχμῶν· ἐξ οὗ εἰμπορεῖ τις νὰ εἰκάσῃ τὸ μέγεθος τῶν χρηματικῶν αὐτοῦ καταχρήσεων, διότι ἤρχισε τὸ στάδιόν του μὴ ἔχων εἰμὴ 3 τάλαντα.

Ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀνέβη ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν συνουσίᾳ Περσῶν τινῶν, εἰς Σοῦσα πρὸς Ἀρταξέρξην τὸν ἐπιλεγόμενον μακρόχειρα, ὅστις υἱὸς ὦν τοῦ Ξέρξου, εἶχε διαδεχθῆ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, πρὸ μικροῦ τότε ἀποθανόντος. Εἰς Σοῦσα δὲ φθάσας, ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην ἐπιστολὴν ἀγέρωχον, οἶαν οὐδεὶς βεβαίως τῶν σημερινῶν τῆς Εὐρώπης βασιλέων ἤθελε δεχθῆ καὶ ἢς ἢ μνήμη ἐπέπρωτο νὰ ἀνανεωθῆ ἐν τῇ παρούσῃ ἑκατονταετηρίδι, κατὰ τινὰ ἀξιομνημόνευτον περίστασιν· διότι τῷ 1815, ὁ Ναπολέων ὁ Α', ἀναγκασθεὶς νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τῷ φοβερωτάτῳ τῶν πολέμιων του, ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἦν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῷ κυβερνήτῃ τῆς Ἀγγλίας, παρωμοίασεν ἑαυτὸν πρὸς τὸν περιώνυμον τῶν Ἀθηνῶν φυγάδα. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, διασωθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θουκιδίδου, εἶχεν ὡς ἐξῆς· «Θεμιστοκλῆς ἦκω παρὰ σέ, ὅς, κακὰ μὲν πλεῖστα Ἑλλήνων εἴργασμαι τὸν ὑμέτερον οἶκον, ὅσον χρόνον τὸν σὸν πατέρα ἐπιόντα ἐμοὶ ἀνάγκη ἡμυνόμην· πολὺ δ' ἔτι πλείω ἀγαθὰ, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ μὲν ἐμοὶ, ἐκείνῳ δὲ ἐν ἐπικινδύνῳ πάλιν ἢ ἀποκομιδῇ ἐγίγνετο. Καὶ μοι εὐεργεσία ὀφείλεται, καὶ νῦν ἔχων σε μεγάλα ἀγαθὰ δρᾶσαι, πάρειμι, διωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν σὴν φιλίαν. Βούλομαι δ' ἐνιαυτὸν ἐπισχῶν, αὐτός σοι περὶ ὧν ἦκω δηλώσαι.» Ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐθαύμασεν, ὡς λέγεται, τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνδρός καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ζητηθεῖσαν ἐνιαύσιον προθεσμίαν, ἐντὸς τῆς ὑποίας ὁ Θεμιστοκλῆς ἐξέμαθε τὴν τε περσικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη τὰ περσικὰ ἱκανῶς ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βασιλέα. Καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτῷ ὡς οὐδεὶς ἄλλος Ἕλληνας, ἰδίως διὰ τῶν περὶ ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος σχεδίων του, τὰ ὑποῖα ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς αὐτὸς οὐδέποτε ὑπέλαβεν ὡς σπουδαῖα. Ὅπως δ' ἦποτε ὁ Ἀρταξέρξης τοσοῦτον ἐδεδεάσθη ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας ἐκείνης, ὥστε ἔδωκεν αὐτῷ περσίδα γυναῖκα, καὶ δῶρα πολλὰ, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς περὶ Μαγνησίαν τὴν ἄσιαν ἡν χώρας. Ἐνταῦθα διὰ μὲν τὸν ἄρτον αὐτοῦ, κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως, τῷ ἐπετράπη ἡ Μαγνησία· διὰ δὲ τὸν οἶνον, ἡ Λάμφακος,

πρῶτα τῆς πόλεως γένη, ὄντες μάλιστα καὶ συγγενεῖς ἐκ κηδεστίας. Ἄλλα τοῦτο καὶ μόνον εἶχον πρὸς ἀλλήλους κοινόν. Καθὼς οἱ δύο τῆς Βοιωτίας ποταμοὶ, ἡ Ὠερόη καὶ ὁ Ἄσωπός, ἀμφοτέρω ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος οὐ μακρὰν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου πηγάζοντες, ἔπειτα τρέπονται ὁ μὲν πρὸς δυσμὰς, ἐκβάλλων εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον, ὁ δὲ πρὸς ἀνατολὰς, ἐκρέων εἰς τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν· οὕτω καὶ ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς, ἀμφοτέρω ἐκ περιφανῶν γονέων ἔλκοντες τὸ γένος καὶ μέχρι τινὸς συγγενεῖς ὄντες, ἔπειτα ἐστράφησαν εἰς ὅλως ἀντίθετα στάδια, ὁ μὲν ἐν πολέμοις ἰδίως διαπρέψας, ὁ δὲ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς πολιτείας πράγματα, καὶ ὁ μὲν συντηρητικὸς ἀναδειχθεὶς, ὁ δὲ νεωτεριστικώτατος.

Ὁ Κίμων ἐστερήθη μειράκιον ἔτι ὢν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἔχων δὲ φύσιν ὀξεῖαν, καὶ ὄνομα μέγα, καὶ εὐπορίαν ἰκανὴν, παρεδόθη κατὰ τὰ δέκα ἔτη τῆς πρώτης αὐτοῦ νεότητος, τὰ διελθόντα μεταξὺ τῆς ἐν Μαραθῶνι καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης, εἰς πλείστην ὄσπην ἀκολασίαν· καὶ κατηγορεῖτο τότε ὡς ἄτακτος, καὶ πολυπότης, καὶ φιλόγυνος, καὶ θαυμαστός μὲν ἰππεύς, ἀθλητῆς δὲ ἄριστος, ἀλλ' οὔτε μουσικὴν, οὔτε ῥητορικὴν, οὔτε ἄλλο τι ἐλευθέριον μάθημα ἐκδιδάχθεις. Ἐντὸς ὅμως τῆς ψυχῆς ταύτης ἐκοιμῶντο τρία προτερήματα, τόλμη, νοῦς, φιλοτιμία, τὰ ὅποια δὲν ἐζήτουν εἰμὴ ἰσχυρὰν τινα ἀφορμὴν ἵνα ἐξεγερθῶσι καὶ ἐξευγενίσωσι τὸν ἄσκοπον καὶ ἀγενῆ ἐκεῖνον βίον. Ὅθεν ἅμα ἐπελθόντων τῶν κινδύνων τοῦ 480 ἔτους ὁ Κίμων κατῆλθεν ἐκ τῶν πρώτων ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ἠγωνίσθη περιφανῶς ἐν Σαλαμῖνι· χειραγωγούμενος δὲ ἤδη ὑπὸ τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ Ἀριστείδου, ὅστις ἐνόησε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νέου, προήχθη τάχιστα εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωματῶν καὶ μετ' οὐ πολὺ διεδέχθη τὸν ἄνδρα τοῦτον εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς στρατηγίας τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ἄλλ' ἡ φύσις τροπολογεῖται μὲν πολλάκις, ὁλοσχερῶς ὅμως δὲν μεταβάλλεται σχεδὸν ποτέ. Ὁ Κίμων καὶ ἀφοῦ ἐνίκησε τὰς λαμπροτάτας αὐτοῦ νίκας, καὶ ἀφοῦ ἀνεκνήρυχθη ὑπὸ τῆς ποιήσεως ἀνὴρ θεῖος καὶ τῶν Πανελλήνων ὁ ἄριστος, διέσωζεν ἔτι τὰς ὁρμὰς τῆς νεότητος, καὶ πολλάκις ἐλησμόνησε τὴν δόξαν αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας τῆς καλλονῆς καὶ τῆς χάριτος· τὸ δὲ μέγα αὐτοῦ ἀνάστημα, καὶ τὸ εὐεῖδές πρόσωπον, καὶ ἡ οὐλὴ καὶ πυκνὴ κόμη ἧτις ἐστόλιζε τὴν δαφνηφόρον ἐκείνην κεφαλὴν, ἦσαν προτερήματα εἰς τὰ ὅποια δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσι καὶ αὐταὶ αἱ μεγαλοφρονέστεραι τῆς Ἑλλάδος κόραι. Δὲν ἠξέυρομεν μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ

τοῦ Πλουτάρχου λεγόμενον, ὅτι ἐπροοιμίασεν ἀγαπήσας τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν Ἑλπινίκην, τὴν μετέπειτα κομψὴν φίλην τοῦ περιωνύμου Πολυγνώτου, ὅστις, ζωγραφήσας ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾶ τὰς Τρωάδας, ἐποίησε τὸ τῆς Λαοδίκης πρόσωπον ἐν εἰκόνι τῆς Ἑλπινίκης. Ἄλλ' ὁ σύγχρονος τοῦ Κίμωνος ποιητὴς Μελάμβιος διέσωσεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ ὀνόματα δύο ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐρωμένων, τῆς Σαλαμινίας Ἀστερίας καὶ ἄλλης τινὸς νέας, Μνήστρας καλουμένης πρὸς δὲ τὴν νόμιμον σύζυγον Ἰσοδίκην τσοῦτον ἐμπαθῶς διετέθη ὁ Κίμων, καὶ ἀποθανούσης αὐτῆς τσοῦτον ἐδυσφόρησεν ὥστε ποιητὴς ἕτερος, ὁ Ἀρχέλαος, ὡς εἰκάζεται, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐλεγείας ἐπὶ παρηγορίᾳ τοῦ πένθους. Ἦγάπα δὲ καὶ τὰ δεῖπνα τὰ πολυτελῆ καὶ ἠυφραίνετο, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πότου καὶ τῶν ἄσμάτων, νὰ διηγῆται τὰς ποικίλας περιστάσεις τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ πολεμικοῦ σταδίου, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἴων, ὁ χῆος ποιητῆς, ὅστις ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας καὶ ἀξιωθείς τῆς φιλίας τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ἠτύχησε πολλάκις νὰ συνδειπνήσῃ μετ' αὐτοῦ. Καὶ ἐνῶ δι' ἄπαντος τοῦ βίου διετέλεσεν ἀδέκαστος καὶ ἀδωροδόκητος, ἦτο ἀφειδῆς περὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν συναγωνιστῶν καὶ σχεδὸν ἄσωτος περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἰδίας περιουσίας, ἣν ὑπεραυξήσας διὰ τῶν νομίμων λαφύρων, κατέστησεν, ἐν τῇ ὄντως ἡγεμονικῇ αὐτοῦ μεγαλοφροσύνῃ, κοινήν οὕτως εἰπεῖν ἁπάντων τῶν πολιτῶν κτῆσιν. Διότι διέταξε νὰ ἀφαιρεθῶσιν οἱ φραγμοὶ τῶν ἀγρῶν του, ἵνα πάντες ὠφελῶνται ἐλευθέρως ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν καὶ κατ' οἶκον παρήγγειλε νὰ παρασκευάζεται καθ' ἐκάστην δεῖπνον λιτὸν μὲν, ἀρκοῦν ὅμως εἰς τοὺς πολλοὺς, ἵνα ὁ βουλόμενος τῶν πενήτων εἰσέρχεται καὶ ἔχῃ πρόχειρον τὴν διατροφήν. Ἐξερχόμενος δὲ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, παρηκολουθεῖτο ὑπὸ δούλων νεανίσκων πολλῶν, οἵτινες, φέροντες ἱμάτια καλὰ καὶ ἀργύρια ἄφθονα, διένεμον αὐτὰ εἰς τοὺς ἐνδεῶς ἠμφιεσμένους γέροντας ὅσους συνέπιπτε νὰ ἀπαντήσωσι καθ' ὁδόν. Καὶ ἐν γένει ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὁ ἀπόγονος τῶν Αἰακιδῶν, ὁμοιάζεν εἰς πολλὰ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς καὶ εὐεργετικούς, τοὺς φιλέρωτας καὶ ἀρειμανίους ἐκείνους Γάλλους μεγιστᾶνας τῆς παρελθούσης καὶ τῆς προπαραελθούσης ἑκατονταετηρίδος, οἵτινες ἠγείροντο ἀπὸ πολυτελῶν συμποσίων ἵνα ῥιφθῶσι φαῖδροι εἰς φοβεροὺς πολεμικοὺς κινδύνους· καὶ ἐπανήρχοντο ἀπὸ φονικῶν μαχῶν, ἵνα παραδοθῶσιν οὐδὲν ἥττον φαῖδροι εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ τρυφηλοτάτου τῶν βίων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας μεγάλους τῶν Ἀθηνῶν ἀνδρας ἀντιπαραβαλλόμενος, φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως τοῦ Μιλτιά-

δου καὶ τοῦ Ξανθίπτου μάλλον ἢ τῆς τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου· ἀλλ' ἦτο φιλονομώτερος μὲν τοῦ πατρὸς, στρατηγικώτερος δὲ τοῦ ἐν Μυκάλῃ νικητοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ πολὺ μετὰ τὸν Κίμωννα, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐξωρίσθη μὲν ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀπεβίωσε δὲ ὁ Ἀριστείδης· καὶ διετέλεσε πρᾶττων τὰ δημόσια, ἐπὶ μακρότατον, περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπὸ τοῦ 467 περίπου μέχρι τοῦ 428 π. Χ. Ἐπλάσθη δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως παντελῶς ἄλλοιός τοῦ μεγάλου αὐτοῦ συναγωνιστοῦ· μέτριος τὰ πάθη, σοβαρὸς τὸ φρόνημα, εὐλαβὴς περὶ τοὺς λόγους, φειδωλὸς περὶ τὰ ἴδια χρήματα, καὶ γενναῖος μὲν ἀλλὰ ἥκιστα φιλοπόλεμος. Οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ οἵτινες μετήρχοντο τότε εἰς τὰς Ἀθήνας μέχρι τινὸς τὸ ἔργον τῆς σημερινῆς δημοσιογραφίας, ψέγοντες μὲν τὰ ψόγου ἄξια, πολλάκις ὁμως καταπτύμενοι ἀδίκως καὶ τῶν καλῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν, ἐσυκοφάντησαν τὸν Περικλέα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὡς ἀσελγῆ περὶ τοὺς ἔρωτας. Βέβαιον ὁμως εἶναι ὅτι διετέλεσε σωφρονέστατος, καὶ ὅτι δὲν ἠγάπησε περιπαθῶς εἰμὴ τὴν ἐκ Μιλήτου Ἀσπασίαν, τὴν πολυθρύλητον διὰ τε τὸ κάλλος καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους χάριτας, μεθ' ἧς καὶ συνέζησεν ἀφοῦ διεζεύχθη, ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, ἀπὸ τῆς νομίμου γυναικός. Ἀπέφευγε δὲ τὰ συμπόσια, καὶ τὰς φιλοφροσύνας, καὶ πᾶσαν πρὸς πάντα οἰκειότητα, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε λέγεται πρὸς μηδένα τῶν φίλων ἐπὶ δεῖπνον ἐλθεῖν. Ἄπαξ δὲ μόνον, τελοῦντος τοὺς γάμους αὐτοῦ τοῦ ἐξαδέλφου του Εὐρυπτολέμου, τοῦ πατρὸς τῆς Ἰσοδίκης, προσῆλθε μὲν ὁ Περικλῆς, καὶ παρέμεινε μέχρι τῶν σπονδῶν, ἀλλὰ τότε εὐθύς ἐξάνεστη καὶ ἀπῆλθε. Δεινότατος ἀναδειχθεὶς τῶν καθ' αὐτὸν ῥητόρων, διὰ τε τὴν εὐροίαν τοῦ λόγου καὶ τῶν διανοημάτων τὴν ἐμβρίθειαν, σπανίως ἠγόρευεν ἐπ' ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ μόνον εἰς τὰς κυριωτάτας περιστάσεις, ἔπραττε δὲ συνήθως διὰ τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν. Χρημάτων ἀδωρότατος διατελέσας ἀείποτε, διεχειρίζετο μετ' αὐστηροτάτης οἰκονομίας τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, διὰ τοῦ ἐπιστάτου του Εὐαγγέλου, πωλῶν ὅλους τοὺς καρπούς τῶν κτημάτων του καὶ προμηθευόμενος ἐκ τῆς ἀγορᾶς πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς συντήρησιν τῆς οἰκίας του. Τοιοῦτος δὲ ὢν φύσει ὁ ἀνὴρ, ἐγκρατῆς, φειδωλός, περιεσκεμμένος, καὶ περὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ ψυχρὸς καὶ ἀγέρωχος, ἔλαβεν ἐκ πρώτης νεότητος τὴν τελειοτάτην ἀνατροφὴν ἣν ἠδύνατό τις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ λάβῃ ἐν Ἀθήναις. Ἐδιδάχθη τὰ μουσικὰ

καὶ ἐπιστομονικὰ καὶ ῥητορικὰ μαθήματα, παρὰ τοῖς μάλιστα ὀνομαστοῖς τῶν τότε διδασκάλων, παρὰ τῷ Πυθοκλείδῃ καὶ τῷ Δάμωνι. Ὑπῆρξε φίλος καὶ μαθητῆς τοῦ περιφήμου Κλαζομενίου φιλοσόφου Ἀναξαγόρου, ὃν οἱ τότε ἄνθρωποι Νοῦν προσηγόρευον, διὰ τε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν περὶ τὴν φυσιολογίαν ἐμπειρίαν, καὶ διότι ὑπερτάτην τοῦ κόσμου τούτου δύναμιν καὶ ἀρχὴν ἐπρέσβευεν οὕσαν ὄχι τὴν τύχην, οὐδὲ τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ τὸν ἄκρατον καὶ καθαρὸν νοῦν. Διὰ τῆς πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν προσομιλίας ἀπηλλάγη ὁ Περικλῆς οὐκ ὀλίγων προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες ἐπεκράτουν παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, πρὸς οὓς καὶ διὰ τοῦτο ἤδη, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη συνεχῆ οἰκειότητα· ὥστε ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς, διῆγε τὸν κατ' ἰδίαν βίον ἐν μέσῳ εὐαρίθμων τινῶν διακεκριμένων φίλων, τοῦ Πρωταγόρου, τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν προαναφερθέντων διδασκάλων, ὧν ἀπάντων προήδρευεν ἢ ἐποφρόδιτος καὶ μεμουσωμένη Ἀσπασία. Καὶ ἐν γένει ὁ Περικλῆς, λόγῳ παιδείας, χαρακτῆρος καὶ βίου ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τοὺς πολιτικούς ἐκείνους τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγγλίας ἄνδρας, οἵτινες μεταβαίνουσιν ἀπὸ τῶν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων μεριμνῶν εἰς τὰς νηφαλίους ἠδονὰς τῆς θεωρητικῆς μελέτης, καὶ ἀπὸ τῆς μελέτης ταύτης ἀντλοῦσι νέας δυνάμεις πρὸς ἐπιτέλειαν τῶν πρακτικωτέρων βουλευμάτων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως πρωταγωνιστὰς ἀντιπαραβαλλόμενος, φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως οὐχὶ τοῦ Μιλτιάδου ἢ τοῦ Ξανθίππου, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ὧν ὅμως ἀσυγκρίτως μεγαλοφυέστερος τοῦ πρώτου, καὶ ἀσυγκρίτως χρηστότερος τοῦ δευτέρου.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως ἠθέληεν ὑποθέσει τις, ὅτι ὁ Κίμων ἦτο ἀνὴρ δημαγωγικός, ὁ δὲ Περικλῆς συντηρητικός μᾶλλον καὶ ἀριστοκρατικός. Καὶ ὅμως ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα. Ὁ Πλούταρχος, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ Περικλέους μορφῆς, λέγει, ὅτι κατὰ μὲν τὰ ἄλλα τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦτο ἄμεμπτον, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ ἦτο προμήκης καὶ ἀσύμμετρος· διὰ δὲ τοῦτο οἱ τεχνῖται ἐφρόντιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παριστώσιν αὐτὸν φέροντα περικεφαλαίαν, ἵνα καλύπτωσι τὸ ἀληθές τοῦ κρανίου σχῆμα. Ἡ εἰκὼν αὕτη παρέχει ἡμῖν ἐννοιάν τινα τῆς ὅλης τοῦ Περικλέους πολιτείας. Ἡ ἐμβρίθεια καὶ ἡ περίσκεψις τοῦ ἀνδρός, ἐκάλυπτον, ὡς ἡ περικεφαλαία ἐκείνη, τὰ ἀληθῆ τῆς διανοίας αὐτοῦ βουλευόμενα, τὰ ὅποια κατ' ὀλίγον ὀλίγον ἀναπτυσσόμενα καὶ ἐφαρμοζόμενα, ἐμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προσελκύσωσιν εἰς αὐτὸν ἐξ ἀνάγκης τὴν

εὐνοϊαν τοῦ δήμου, πολὺ μᾶλλον ἢ ἅπαντα ἢ θορυβώδης ἐλευθεριότης τοῦ Κίμωνος. Τῶντι, διὰ τοῦ ψηφίσματος τοῦ ὑποίου εἰσηγητῆς ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης, ἅπαντες οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι οἱ πενέστεροι, ἀπησχολημένοι ὄντες εἰς τὰ ἴδια ἔργα ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐνασκήσωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς δικαίωμα. Αὐτὴ ἡ κλήρωσις τῶν ἀρχῶν ἦτις φαίνεται εἰσαχθεῖσα περὶ τοὺς χρόνους τούτους (σελ. 286 καὶ ἐπ.) δὲν ὠφέλησε πολὺ τοὺς πένητας· διότι πλεῖστοι ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐκληροῦντο, καθὸ ἀπόντες εἰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις· καὶ διότι τὰ κυριώτατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα, ἰδίως τὸ στρατηγικόν, ἐδίδοντο καὶ ἤδη, ὡς ἄλλοτε, διὰ χειροτονίας εἰς τοὺς ἰκανωτέρους, οἳοι δὲν ἦσαν φυσικῶ τῷ λόγῳ συνήθως οἱ ἀπορώτεροι. Οὐδὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν παρευρίσκοντο οὗτοι τακτικῶς· καὶ οὐ μόνον οἱ ἀπόντες ἐκ τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ παρόντες, καθὸ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκαταλείπωσιν ἐπὶ τούτῳ τὰς βιοποριστικὰς αὐτῶν ἐργασίας. Ὡστε καὶ εἰς τὰ συνέδρια ταῦτα, τὰ ὅποια ἐφαίνοντο κτῆμα ἀναπαλλοτρίωτον τῶν πολλῶν, ἐξηκολούθουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπικρατοῦντες οἱ ὀλίγοι. Ὁ Περικλῆς δὲν ἐθεώρει καλῶς ἔχουσιν τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁ Περικλῆς ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πόλις τότε μάλιστα θέλει φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον τῆς ἠθικῆς, διανοητικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτῆς δυνάμεως, ὅτε ἅπαντες αὐτῆς οἱ πολῖται, πλούσιοι καὶ πένητες, κύριον μέλημα καὶ ἐνασχόλημα θέλουσιν ἔχει τὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων διεξαγωγὴν· καὶ ἐπεχείρησε λοιπὸν, διὰ μεγαλοπρεπῶν καὶ πολυτελῶν δημοσίων ἔργων καὶ διὰ τακτικῶν ἀπὸ τοῦ ἔθνικοῦ ταμείου μισθοδοσιῶν, νὰ παράσχη εἰς τοὺς πένητας πόρους τοσούτους ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐξασκῶσιν ἀδιαλείπτως τὰ δικαιώματα αὐτῶν. Ὁ Κίμων εἶχεν ἄλλην γνώμην. Ὁ Κίμων ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πολιτεία, ἐπιτρέψασα εἰς ἅπαντας τοὺς πολῖτας ἴσα δικαιώματα, ἐφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον ὄριον τῶν ὅσα ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὑπὲρ αὐτῶν· ὅτι δὲν ὤφειλε νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω, καὶ ὅτι ἔργον ἤδη ἐκάστου πολίτου ἦτο νὰ εὐπορήσῃ διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἰκανότητος αὐτοῦ, διὰ νὰ δύνανται νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν νομίμων δικαιωμάτων του. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε σφοδρὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἔρις, καθ' ἣν ἀναγκαίως τὸ πλῆθος συνετάχθη μετὰ τοῦ Περικλέους μᾶλλον ἢ μετὰ τοῦ Κίμωνος. Τίς ἐν τούτοις ἐκ τῶν δύο ἐβουλεύετο συνετώτερον καὶ ὀρθότερον;

Ὅσον μέγα καὶ ἂν ἦναι τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους, ὅσον στενωῶς καὶ ἂν συνδέηται μετὰ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηναίων, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Κίμων ἦτο προνοητικώτερος αὐτοῦ. Τοῦ δημοσίου ταμείου ἔργον δὲν εἶναι ποτὲ νὰ τρέφῃ τοὺς πολίτας· ὁσάκις δὲ καθ' ἓνα ἢ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ κοινὰ χρήματα ἐδαπανήθησαν ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ, τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπέθρεψε τὴν ἀργίαν καὶ τὴν πενίαν, κατέστρεψεν ἀπάσας τὰς ἀρετὰς ὅσας παράγει ἡ φιλοπονία καὶ ἡ συνείδησις ὅτι ἡ τύχη ἐκάστου ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ παρέδωκεν ἐπὶ τέλους τὸ κράτος εἰς τὴν διάκρισιν δημαγωγῶν ἢ τυράννων. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῶν δικαστικῶν, τῶν στρατιωτικῶν μισθῶν καὶ ἄλλων χορηγιῶν, οἰστρηλατούμενος ὑπὸ τοῦ ἀγενοῦς τῆς δημαγωγίας πάθους· ἄπαγε! Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἐξεταζόμενον τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα, εἶχεν ἐξεναντίας γενναῖόν τι καὶ μεγαλόφρον, διότι ἡ προαίρεσις αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐνισχύσῃ ὅσον ἐνεστι τὴν πόλιν διὰ τῆς περὶ αὐτὴν συμπυκνώσεως ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων· καὶ ἂν ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου διὰ τῆς ὅσον ἐνεστι μεγαλητέρας ἀναπτύξεως τῆς ὑλικῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς προκοπῆς, τὸ βούλευμα αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι σωτήριον. Δὲν ἀπέβη, δὲ ὀλέθριον εἰμὴ διότι ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἐργασίας ἐνὸς ἐκάστου προκύπτουσαν εὐπορίαν καὶ χρηστότητα, διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου χορηγιῶν. Τοῦτο ἔφθειρε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων. Βεβαίως ἐνόσφ ὁ Περικλῆς διεῖπε τὰ πράγματα, ἡ πόλις ἐφθασεν εἰς τὸ ἔπακρον τῆς δόξης αὐτῆς καὶ τῆς ἰσχύος. Ἀλλὰ τὰ πλημμελῆ ἀποτελέσματα τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθέντος νέου πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνεφάνησαν ἅμα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, διότι ἔκτοτε ἡ τύχη τῆς πόλεως περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀβούλους καὶ κακοήθεις. Καὶ ζῶντος δὲ αὐτοῦ ἔτι, ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ἡ ἠθικὴ ἀλλοίωσις ἣν ἔπαθεν ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος. Διότι τί λέγει περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἐν τῷ θαυμαστῷ ἐγκωμίῳ ὃ ἐπλεξεν εἰς αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης; «Κατεῖχε, λέγει, τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ, ἢ αὐτὸς ἤγε... Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν, δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.» Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα, ἀντὶ νὰ ἦναι δημοκρατικόν, ἀπέβη μοναρχικόν, ὁ δῆμος, ἀντὶ νὰ χειραγωγῆ τὸν προϊστάμενον ἄνδρα, ὅπως ἔπραττεν ὡς πρὸς τὸν

Μιλτιάδην, ὡς πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, χειραγωγεῖτο ὑπ' αὐτοῦ. Καλὸν τοῦτο, ἐνόσω ὁ προϊστάμενος εἶναι Περικλῆς· ἀλλ' ὅταν προκύψωσιν εἰς μέσον οἱ Κλέωνες, οἱ Ὑπέμβολοι, οἱ Θηραμένοι, οἱ Κριτίαι; Τούτου ἕνεκεν εἶπομεν ἄλλοτε ὅτι ἡ πολιτεία τότε μάλιστα ἀκμάζει ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ὅτε δὲν ἄγεται καὶ φέρεται τυφλῶς ὑπὸ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπιβλέπουσα καὶ κρίνουσα τὴν διαγωγὴν αὐτῶν, εἶναι πάντοτε ἐτοιμὴ νὰ ἀναστείλῃ πᾶσαν παρεκτροπὴν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ ἀκμῇ ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ πρῶτα πενήτηκοντα ἔτη τῆς πέμπτῃς πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἴσως ἤθελον ἐξακολουθήσει ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σωφρονουῦντες, ἂν εἰσηκούετο ἡ φωνὴ τοῦ Κίμωνος, ἂν δὲν ἐπῆρχοντο οἱ νεωτερισμοὶ τοῦ Περικλέους. Ἀλλὰ τοὺς μὲν νεωτερισμοὺς τούτους ἠσπάζετο προθυμότατα τὸ πλῆθος, ὁ δὲ Κίμων, στρατηγῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἔμενεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακρὰν τῆς πόλεως, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠδυνήθη, ἄνευ σπουδαίων κωλυμάτων, νὰ ἐκτελέσῃ τὰ βουλευόμενα αὐτοῦ. Πρὶν ὅμως ἐκθέσωμεν ἐν κεφαλαίῳ τὰς ἐντεῦθεν ἐπιγενομένας ἐν Ἀθήναις μεταβολάς, θέλομεν διαγράψαι τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν, τῆς ὁποίας πρωταγωνιστὴς ὑπῆρξεν ὁ Κίμων, ἀπαραλλάκτως καθὼς τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων πρωταγωνιστὴς ἀνεδείχθη ὁ Περικλῆς.

Εἶδομεν ἀνωτέρω (σελ. 486) πῶς ἐν ἔτει 477 πρὸ Χριστοῦ ἡ ἡγεμονία τοῦ συμμαχικοῦ τῶν Ἑλλήνων στόλου μετεβιβάσθη ἀπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ πῶς ἡ Σπάρτη καὶ ἐν γένει οἱ Πελοποννήσιοι παρητήθησαν ἐντελῶς τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶναι κρισιμωτάτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Μέχρι τῶν μηδικῶν, τὸ ἔθνος ἦτο διηρημένον εἰς πολυαριθμοὺς αὐτοτελεῖς πολιτείας, μὴ συνδεόμενας διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ. Ἡ Σπάρτη ἀναφαίνεται μὲν στρατηγοῦσα τῶν πλείστων Πελοποννησίων, ἀλλ' ἡ πρώτη πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς στρατηγίας ταύτης δὲν γίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος (σελ. 292—294), καὶ πρὸς τούτοις ἡ στρατηγία αὕτη ἀποδείκνυται χαλαρωτάτη. Ἐπὶ τῶν μηδικῶν τελευταίων οἱ Ἕλληνες ἅπαντες, ἢ μᾶλλον αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι αἱ ἀναλαβοῦσαι τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, τάσσονται ὑπὸ τὴν κοινὴν τῆς Σπάρτης στρατηγίαν. Ἀλλ' ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν διαρκεῖ εἰμὴ τρία ἔτη, ἀπὸ τοῦ 480 μέχρι τοῦ 477. Τότε ὁ κοινὸς οὗτος δεσμὸς διαλύεται τότε ὅμως τὸ ἔθνος δὲν ἐπανερχεται πλέον

εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν, καθ' ἣν διετέλει μεμερισμένον εἰς πλείστας ὅσας ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους πολιτείας. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος διχοτομεῖται ἤδη εἰς δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τοῦ ἐνὸς προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τοῦ δὲ ἐτέρου προΐσταται ἡ Σπάρτη, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως. Ἐκ τῶν δύο τούτων τμημάτων ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπὶ 30 περίπου ἔτη, δὲν ἀναφαίνεται ἐνεργοῦν, προαγόμενον καὶ ἀκμάζον εἰμὴ τὸ ἐν ἐκείνῳ τοῦ ὁποίου προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων. Ἡ Σπάρτη ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἢ ἀπρακτεῖ ἢ τὸ πολὺ προσπαθεῖ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ἔμμεσά τινα κωλύματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἰσχύουσι νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν θριαμβευτικὴν τῆς πόλεως ταύτης πορείαν. Αἱ χεῖρες τῆς Σπάρτης εἶναι δεδεδεμένοι, οὕτως εἶπεῖν, κατ' ἀρχὰς ἕνεκα τῶν προδοτικῶν βουλευμάτων τοῦ Πausanίου, καὶ ἔπειτα ἕνεκα μεγάλης τινὸς στάσεως τῶν εἰλώτων· οὐδ' ἤρχισεν ἡ πρωτεύουσα τῆς Πελοποννήσου νὰ ἐνεργῇ ἐντόνως εἰμὴ ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν ἐσωτερικῶν τούτων περισπασμῶν. Τότε ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀντιζηλίας ἣν παρήγαγεν εἰς πολλὰς πόλεις ἡ μεγάλη τῶν Ἀθηναίων ἐπίδοσις, ἐκ τῆς ἰσχύος ἣν πάντοτε εἶχεν ὡς προστάτις τῶν ἀριστοκρατικῶν μερίδων, τῶν ἀπανταχοῦ ἀντιφερομένων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν, ὧν τὴν προστασίαν ἀνέλαβεν ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις, παρεσκεύασε τὰ ποικίλα στοιχεῖα ῥήξεως φοβεράς, ἣτις γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, προσέλαβεν ἤδη καὶ τὸ πρόσχημα τῆς ἀντιθέσεως δύο φύλων, τοῦ Δωρικοῦ καὶ τοῦ Ἰωνικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα συνέβησαν βραδύτερον. Κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὐρίσκόμεθα, ἡ Σπάρτη, ὡς προείπομεν, εἶναι ὅλως σχεδὸν ἀφανής, πρωτεύουσι δ' ἐν τῷ ἐλληνικῷ κόσμῳ αἱ Ἀθεῖναι, ἐπιτυχοῦσαι τότε πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς αὐτῶν ἡγεμονίας τὴν πολιτικὴν ἐκείνην, καὶ στρατιωτικὴν, καὶ διανοητικὴν, καὶ τεχνικὴν ἀκμὴν, δι' ἣν κυρίως ἐτιμήθη καὶ ἐκλείσθη τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα.

Δὲν γνωρίζομεν κατὰ δυστυχίαν ἀκριβῶς πῶς ὠργανώθη κατὰ πρῶτον ἡ συμμαχία τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου· ἂν ἐξ ἀρχῆς ὄλαι αἱ πόλεις ἐδίδον καὶ χρήματα καὶ πλοῖα· τίς ἐγένετο τότε χρῆσις τοῦ κατ' ἔτος εἰσπραττομένου φόρου, οὐδὲ τίνες ἦσαν αἱ συζητήσεις, αἱ ἀποφάσεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν ἐν Δήλῳ συνεργουμένων ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων. Ἡξεύρομεν μόνον ἐν γένει ὅτι ὁ ἐτήσιος φόρος, ὅστις τῷ 477 ἔτει ὠρίσθη εἰς 460 τάλαντα, συνεπεσώθη βραδύτερον, μικρὸν

πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἰς τάλαντα 600, ὅτι ἐπὶ τινὰ ἔτη ἅπαντα τὰ μέλη τῆς συμμαχίας διετήρησαν τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὰ μὲν πράγματα τῆς συμμαχίας διεξήγοντο ὑπὸ τῆς ἐν Δήλῳ συνερχομένης κοινῆς συνόδου, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ἀπλῶς τὴν προεδρείαν, τὴν στρατηγίαν τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως κατὰ μικρὸν ἡ προεδρεία αὕτη, ἡ στρατηγία, μετεβλήθη εἰς δεσποτείαν ἢ κυριαρχίαν, αἱ πλείστα τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπέβαλον τὴν αὐτονομίαν, ἡ κοινὴ σύνοδος ἔπαυσε τοῦ νὰ συνέρχηται, τὸ ταμεῖον ἀπὸ τῆς Δήλου μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας, ἡ δὲ πόλις αὕτη ἀπέβη ἀπόλυτος δέσποινα τῶν πλείστων ἐκ τῶν πόλεων ἐκείνων, ὧν κατ' ἀρχὰς ἀπλῶς προΐστατο. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπέλθῃ. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἐκάστην πόλιν ὑποχρεώσεων, ἔπρεπε νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τινὰ, καὶ ἐπετράπη εὐλόγως εἰς τοὺς προεδρεύοντας καὶ στρατηγοῦντας Ἀθηναίους. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀνέλαβον τὴν εἰσπραξίν τοῦ φόρου ἐκάστης πόλεως, ἀναθέντες τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ὑπαλλήλους, ὀνομασθέντας ἑλληνοταμίας, καὶ προσέτι ἐφρόντιζον ὥστε ἐκάστη πόλις νὰ παρέχῃ τακτικῶς τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτῇ μερίδα πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατα οὔτε τὰ χρήματα, οὔτε τὰ πλοῖα καὶ οἱ ἄνδρες ἐγκαίρως παρείχοντο, οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκβιάζωσι τὴν παροχὴν· πρώτη αὕτη ἀφορμὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν καθυστερουσῶν πόλεων πράγματα. Μετ' ὀλίγον πολλαὶ πόλεις, διὰ τὸ ἐπιπονον καὶ βαρὺ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ μὴ δίδωσι πλοῖα καὶ πληρώματα, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν νὰ καταβάλλωσιν ἀνάλογον χρηματικὸν ποσόν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν ἀνταλλαγὴν καὶ ἀνεπλήρωσαν δι' ἰδίων πλοίων καὶ πληρωμάτων τὰ ἐλλείποντα· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἠϋξήσεν ἔτι μᾶλλον ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν ἐν τῇ συμμαχίᾳ ὑπεροχὴ, ἰδίως δὲ αἱ πόλεις αἱ μὴ παρέχουσαι εἰμὴ χρήματα δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἔχωσιν ἴσα δίκαια καὶ ἴσην ψῆφον πρὸς αὐτούς. Ἴσως ἔπεμπον ἔτι ἀντιπρόσωπους εἰς Δήλον· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ψηφοφορίας οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηναίων ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν εἰς αὐτούς ὅ,τι εἶπέ πατε ὁ Ἀμομφάρετος εἰς τὸν Πausανίαν (σελ. 459), ὅτι ὑπάρχει ψῆφος καὶ ψῆφος καὶ ὅτι ὁ βράχος δναὶ ἀθλητικαὶ αὐτοῦ χεῖρες ἐκύλισαν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ στρατηγοῦ εἶχε βάρος πλείότερον ὅλων τῶν πετραδίων δι' ὧν ἐψήφισαν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Τελευταῖον πολλαὶ πόλεις, εἴτε οἴκοθεν, εἴτε ὑπὸ τῆς Σπάρτης

ὑποκινούμεναι, ἠθέλησαν ἐντελῶς νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς συμμαχίας, ἀπαλλαττόμεναι πάσης εἰς αὐτὴν συνεισφορᾶς εἴτε χρημάτων, εἴτε πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἀθηναῖοι, πάντοτε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Δῆλῳ συνόδου, ἐπεχείρησαν νὰ δαμάσωσι τοὺς ἀποστάτας τούτους, καὶ καθυπέταξαν αὐτούς, καὶ ἀφώπλισαν, καὶ ἀντὶ συμμάχων κατέστησαν ὑπηκόους· ὥστε αἱ τοιαῦται πόλεις ἔπαυσαν νὰ ἔχωσι ψῆφον εἰς τὸ ἐν Δῆλῳ συνέδριον. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐκείνων τῶν πόλεων ὅσαι δὲν ἐδίδον εἰμὴ χρήματα, ἢ ψῆφος ἀπέβη ὅλως ἀσήμαντος, ἡ σύνοδος κατήντησε βαθμηδὸν νὰ διαλυθῇ, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μετεχειρίσθη ὅλους σχεδὸν τοὺς προτέρους συμμάχους ὡς ὑπηκόους, καὶ τὰς εἰσφορὰς αὐτῶν ὡς ἴδια αὐτῆς εἰσοδήματα.

Τὴν προεισαγωγικὴν ταύτην ἐκθεσιν ἐνομίσαμεν ἀπαραίτητον, ἵνα ὁ ἀναγνώστης δυνηθῇ νὰ ἐννοήσῃ τὰ γεγονότα τὰ ὅποια πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν. Ὁ πρῶτιστος τῆς συμμαχίας σκοπὸς ἦτο, ὡς γνωστὸν, ἡ ἐξωσις τῶν Περσῶν ἀφ' ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, ἅμα ἀναλαβόντες τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ἐπεχείρησαν, στρατηγοῦντος τοῦ Κίμωνος, καὶ κατώρθωσαν τὴν ἄλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἡϊόνος, μετὰ τὴν γενναίαν ἀντίστασιν τοῦ αὐτόθι στρατηγοῦ τῶν Περσῶν Βόγου. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα τοῦ Κίμωνος, ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἀνέθηκεν αὐτῷ τοὺς λιθίνους Ἑρμᾶς, ἦτοι τὰς τετραγώνους στήλας, αἵτινες ἀπολήγουσαι εἰς κεφαλὴν ἴσταντο εἰς τὰς διαφόρους δημοσίας πλατείας καὶ πρὸ τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως. Ἐπέγραψε δὲ ἐπ' αὐτῶν ποικίλα ἐπιγράμματα, ἅπαντα δηλωτικὰ τῆς πρὸς τὸν ἄνδρα εὐγνωμοσύνης, ὧν ἐν ἐπροοιμιάζεν ὡς ἐξῆς·

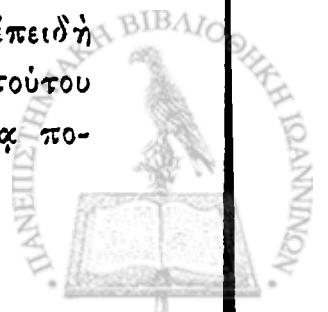
Ἡγεμόνεσσι δὲ μισθὸν Ἀθηναῖοι τάδ' ἔδωκαν
Ἄντ' εὐεργεσίης καὶ μεγάλων ἀγαθῶν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Κίμων ἐμελλε νὰ λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὐνοιαν τῶν συμπολιτῶν. Ὁ στρατηγὸς οὗτος ἤρχισεν ἔκτοτε ὠφελούμενος ἐκ πάσης περιστάσεως ἵνα αὐξήσῃ τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος κράτος. Ἐπειδὴ λοιπὸν Σκύριοί τινες ἐλήστευσαν Θεσσαλοὺς ἐμπόρους, καὶ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον κατεδίκασε τὴν νῆσον εἰς ἀποζημιώσεις, οἱ μὲν κάτοικοι τῆς νήσου ἐπέρριψαν τὸ βᾶρος τῆς ἀποζημιώσεως, ὡς εἰκόσ, εἰς τοὺς ἐνέχους, οἱ δ' ἔνοχοι κατέφυγον πρὸς τὸν Κίμωνα, ὁ δὲ Κίμων, ἐπιλαβόμενος τῆς προφάσεως, ἐκυρίευσε περὶ τὸ 470 τὴν Σκῦρον, ἐξήνδραπόδισεν ἅπαντας τοὺς προτέρους κατοίκους, Δόλοπας ὄντας, καὶ κα-

τόκισε δι' Ἀθηναίων ἐποίκων τὴν νῆσον, ἄγονον μὲν οὖσαν, ἀλλ' ἔχουσαν λιμένα καλὸν καὶ συνδέουσαν, διὰ τῆς ἐπιτηδείας αὐτῆς θέσεως, τὴν πόλιν μετὰ ἐτέρου αὐτῆς κτήματος, τῆς νήσου Λήμνου. Ἀπὸ ταύτης τῆς ἐκστρατείας ἐπανερχόμενος ὁ Κίμων ἠξιώθη ἐν Ἀθήναις ἐξαίρετου τινὸς τιμῆς καὶ ὅλως προσηκούσης τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἥτις τοσοῦτον θαυμασίως τότε συνεδύαζε τὸν πνευματικὸν βίον μετὰ τοῦ πολιτικοῦ. Διότι συνέπεσε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ τελεῖται δραματικὸς ἀγὼν μετὰ τοῦ γηραιοῦ ἤδη Αἰσχύλου καὶ τοῦ νέου Σοφοκλέους, ὅστις, γεννηθεὶς τῷ 495, δὲν ἦτο ἐτι οὐδὲ τριακοντούτης· φιλονεικούντων δὲ τῶν θεατῶν καὶ διηρημένων ὄντων, ὁ ἄρχων Ἀφειψίων δὲν ἐκλήρωσε κριτὰς, ἀλλ' ἰδὼν εἰσελθόντα τὸν Κίμωνα μετὰ τῶν συστρατῆγων εἰς τὸ θέατρον καὶ ποιήσαντα τῷ θεῷ τὰς νενομισμένας σπονδὰς, δὲν ἀφῆκεν αὐτοὺς ν' ἀπέλωσιν, ὀρκώσας δὲ ὑπεχρέωσε νὰ κρίνωσι τὸν ἀγῶνα, ὅστις ἀπέβη ἀξιωματικὸς διὰ τε τὸ τῶν κριτῶν ἀξίωμα, καὶ διότι, νικήσαντος τοῦ Σοφοκλέους, ὁ Αἰσχύλος, περιπαθῆς γενόμενος καὶ βαρέως φέρων τὴν ἥτταν, ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τῷ 456 εἰς Γέλαν.

Καθ' οὗς χρόνους ἐκυριεύθη καὶ δι' ἀποίκων κατελήφθη ἡ Σκῦρος, ἥτοι περὶ τὸ 470, οἱ Ἀθηναῖοι πολεμήσαντες καὶ πρὸς τοὺς Καρυστίους, ἄδηλον διατί, συνεβιάσθησαν ἐπὶ τέλος πρὸς αὐτοὺς διὰ συνθηκῶν. Δύο δὲ περίπου μετὰ τὰ γεγονότα ἔτη, συνέβη ἡ πρώτη ἐν τῇ συμμαχίᾳ ῥῆξις, διότι ἀπέστησαν τότε οἱ Νάξιοι· ἀλλὰ πολιορκηθέντες ἀμέσως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι καὶ νὰ καταβιβάσθωσιν εἰς τὴν τάξιν ἀπλῶν ὑπηκόων. Ἐν τούτοις ἡ συμμαχία δὲν παρημέλει τὸν κύριον αὐτῆς σκοπὸν· ἂν καὶ ἔχει τοῦδε δὲν ἀνεφέρομεν εἰμὴ τὴν τῆς Ἡϊόνος ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀνάκτησιν, διότι ταύτης μόνον μνημονεύουσιν οἱ σωζόμενοι ἱστορικοὶ, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐγένοντο καὶ ἄλλαι κατὰ τῶν πολεμίων τούτων ἐπιχειρήσεις. Κατὰ δὲ τὰ ἔτη 466 καὶ 465 ἐπεχείρησαν οἱ σύμμαχοι μεγάλην εἰς τὰ δυτικομεσημβρινὰ καὶ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκστρατείαν. Ὁ Κίμων, ἔχων 200 τριήρεις Ἀθηναίων καὶ 100 συμμαχικὰς, ἐξέβαλε τὰς φρουρὰς τῶν πολεμίων ἀπὸ διαφόρων ἑλληνικῶν ἐν Καρίᾳ καὶ ἐν Λυκίᾳ ἰδρυμάτων καὶ ἐκυρίευσεν πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀξιόλογον ἐμπορικὴν πόλιν τῶν Φασηλιτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἐπιχειρήσεις αὐταὶ ἐνησχόλησαν αὐτὸν ἐπὶ μακρὸν, ἔλαβον ἐκ τούτου καιρὸν οἱ Πέρσαι νὰ συλλέξωσι, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ἐν Παμφυλίᾳ πο-

ταμοῦ Εὐρυμέδοντος, δύναμιν ἰσχυράν, πεζικὴν τε καὶ ναυτικὴν, ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Τιθραύστην καὶ Φερενδάτην, ἀμφοτέρους συγγενεῖς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ὁ στόλος, τὸ πλεῖστον ἐκ Φοινίκων συγκείμενος, συνεποσοῦτο, ὡς φαίνεται, εἰς 200 τριήρεις· ἀλλὰ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν περιεμένοντο ἕτερα 80 φοινικικὰ πλοῖα, πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ὁποίων οἱ στρατηγοὶ δὲν ἤθελον νὰ συνάψωσι μάχην. Ὁ δὲ Κίμων, ἔχων τὸ ἀντίθετον συμφέρον, ἔσπευσε νὰ ἐπιτεθῆ, ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς φυγὴν καὶ τοὺς ἔρριψεν εἰς τὴν ξηρὰν, τοσοῦτον ταχέως καὶ τόσον ὀλίγην παθῶν αὐτὸς ζημίαν, ὥστε ἠδυνήθη νὰ ἀποβιβάσῃ ἀμέσως ἔπειτα τοὺς ἄνδρας αὐτοῦ καὶ νὰ ἐφορμήσῃ, ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς, κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ἣτις ἦτο παρατεταγμένη ἐπὶ τῆς παραλίας, ὡς ἐπικουρος τοῦ στόλου. Ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς μάχη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀμφίροπος. Ἐπὶ τέλος ὅμως ὁ Κίμων κατετρόπωσε τοὺς πολεμίους, διέλυσε τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἔλαβε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἐκυρίευσεν ἢ κατέστρεψεν ὅλον τὸν στόλον. Ἄμα δὲ ἀσφαλίσας τὴν νίκην καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, ἔπλευσε πρὸς τὴν Κύπρον, ἵνα προκαταλάβῃ καθ' ὁδὸν ἐπερχομένην τὴν τῶν 80 πλοίων φοινικικὴν ἐπικουρίαν, καὶ εὐτυχήσας τῶντι νὰ ἀπαντήσῃ τὰ πλοῖα ταῦτα, ἐνῶ οὐδεμίαν εἶχον ἔτι εἶδῃσιν τῆς περὶ τὸν Εὐρυμέδοντα ποταμὸν συμφορᾶς, προσέβαλεν αὐτὰ καὶ κατέστρεψεν ἅπαντα, ἂν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πληρωμάτων κατῴρθωσαν, ὡς φαίνεται, νὰ διασωθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Κύπρου. Ἡ τριπλῆ αὕτη τοῦ Κίμωνος νίκη, μία κατὰ θάλασσαν, μία κατὰ ξηρὰν, μία πάλιν κατὰ θάλασσαν, τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ στόλου γενομένη, ἐθεωρήθη εὐλόγως ὡς τὸ λαμπρότατον τῶν ἡρωϊκῶν τῆς Ἑλλάδος ἔργων κατὰ τῶν Περσῶν, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἡ πληθὺς τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἡ λεία ἦσαν ὑπέρογκοι. Ὅθεν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος ὅπερ κατεσκεύασεν ἐκ τῆς δεκάτης τῶν λαφύρων τῷ Ἀπόλλωνι, ἐπέγραψε τὸ ἀκόλουθον θριαμβικὸν ἐπίγραμμα, ποιηθὲν, ὡς λέγεται, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου.

Ἐξ οὗ τ' Εὐρώπῃν Ἀσίας δίχα πόντος ἐνειμεν,
καὶ πόλιας θνητῶν θούρος Ἄρης ἐφέπει,
οὐδενί πω κάλλιον ἐπιχθονίων γένετ' ἀνδρῶν
ἔργον ἐν ἠπειρῷ καὶ κατὰ πόντον ὁμοῦ.
Οἶδε γὰρ ἐν γαίῃ Μήδων πολλοὺς ὀλέσαντες
Φοινίκων ἑκατὸν ναῦς ἔλον ἐν πελάγει
ἀνδρῶν πληθούσας, μέγα δ' ἔστενεν Ἀσίς ὑπ' αὐτῶν
πληγείτ' ἀμφοτέραις χερσὶ, κράτει πολέμου.

Ἡ δὲ ὑσημέραι οὕτω προαγομένη δόξα καὶ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ κορέσῃ, ἠρέθιζεν ἐξ ἐναντίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἐπιχειρηματικὴν αὐτῶν ὁρμὴν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἡϊόνος, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβωσι τὰ περὶ τὴν χώραν ταύτην πλούσια μεταλλεῖα χρυσοῦ, ἀπαράλλκτως ὅπως ἔπραξαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Ἀμερικανοὶ εἰς τὴν Καλλιφορνίαν· ἀλλὰ περιῆλθον ὡς ἐκ τούτου εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς Θασίους, οἵτινες κατεῖχον πρὸ καιροῦ ἀξιόλογον τῆς χώρας ταύτης μέρος καὶ πολλὰς εἶχον ὑποτελεῖς ἐπὶ τῆς θρακικῆς ἠπείρου πόλεις. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι πολιορκουσίην ἀμέσως τὴν Θάσον καὶ μετὰ διετῆ αὐτῆς ἀποκλεισμόν, 464 καὶ 463, ἀναγκάζουσι αὐτὴν νὰ καθαίρῃ τὸ τεῖχος αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ τὰ πολεμικὰ πλοῖα, 33 τὸν ἀριθμὸν, νὰ ἐγκαταλίπη τὰ ἐπὶ τῆς ἠπείρου κτήματα καὶ μεταλλεῖα, νὰ καταβάλη ἀμέσως μεγάλην ἀποζημίωσιν καὶ νὰ πληρώνη τακτικῶς τοῦ λοιποῦ ἐτήσιον φόρον. Ὡς τε καὶ αὕτη ἡ νῆσος, ἡ πρότερον ἐπὶ ἴσοις δικαίοις μετέχουσα τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας, κατέστη ὑπήκοος τῶν Ἀθηναίων. Ἡ δὲ ἄλωσις αὕτη τῆς Θάσου συνδέεται καὶ μετὰ ἐτέρου τινὸς γεγονότος, κατὰ τοῦτο λόγου ἀξίου, ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προανάκρουσμα σπουδαίων πραγμάτων, βραδύτερον ἐπελθόντων. Οἱ Θάσιοι, πολιορκούμενοι, εἶχον ζητήσῃ κρυφίως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ὑπέσχοντο τῶνόντι νὰ ἐμβάλωσι εἰς τὴν Ἀττικὴν ἵνα περισπάσωσι τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων. Καὶ δὲν ἠδυνήθησαν μὲν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ ἡ συνεννόησις αὐτῶν αὕτη ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἠδιαφόρουν πρὸς τὴν προαγομένην ἐπίδοσιν τῆς πόλεως ἐκείνης. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντων γεγονότων, ὡς ἐκ τῶν ὑποίων ἢ ἱστορία τῆς Σπάρτης καὶ τῆς ἄλλης ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ πρὸ δεκαπενταετίας ὅλης σχεδὸν ἄσχετος διατελέσασα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων, συνυφαίνεται αὐθις μετ' αὐτῆς.

Τί συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν 15 τούτων ἐτῶν, ἥτοι ἀπὸ τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης καὶ ἐφεξῆς, δὲν τὸ γνωρίζομεν εἰμὴ ἀτελέστατα. Τὸ ψήφισμα δι' οὗ ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος εἶχεν ἀπειλήσει ὅτι θέλει δεκατεύσει τοὺς Ἕλληνας ὅσοι, μὴ ἀναγκασθέντες, συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Πέρσου (σελ. 405), δὲν ἐξετελέσθη, ὡς φαίνεται. Ἄλλ' αἰταπεινωθεῖσαι Θῆβαι ἀπέβαλον ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τὴν ἐπὶ τῆς ἄλλης Βοιωτίας ἡγεμονίαν αὐτῶν· αἱ Πλαταιαὶ, ἀνοικοδομηθεῖσαι, ἐξηκολού-

θησαν συμμαχοῦσαι μετὰ τῶν Ἀθηναίων· τῇ συνεργείᾳ τῶν Ἀθηναίων ὁμοίως ἀνωκίσθησαν καὶ αἱ Θεσπιαί. Ἡ δὲ Σπάρτη περιωρίζετο εἰς μικρά τινα πράγματα, πρὸς τοὺς γείτονας Ἀρκάδας, καὶ Τριφυλίους, καὶ Ἀχαιοὺς, ὅτε αἴφνης, τῷ 464, ἔπαθε σεισμὸν φοβερὸν, ἐξ οὗ κατεστράφη μέγα τῆς πόλεως μέρος καὶ ἐθανατώθησαν πλεῖστοι ἄνθρωποι, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι Σπαρτιάται πολῖται. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ εἴλωτες, οἱ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ Πausανίου ῥαδιουργηθέντες, ὥρμησαν ἐπὶ τὰ ὄπλα, προσλαβόντες δὲ συμμαχούς καὶ τινὰς περιοίκους καὶ στρατεύσαντες ἐπὶ τὴν Σπάρτην, μικροῦ ἐδέησε νὰ γίνωσι κύριοι αὐτῆς. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ νέου καὶ ἀνδρείου βασιλέως Ἀρχιδάμου, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν καθυπετάχθησαν. Ἐπὶ τινα χρόνον ἐπέμενον ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν ἀνταγωνιζόμενοι τελευταῖον ἐνίκηθησαν, ἀλλὰ τότε καταλαβόντες τὴν Ἰθώμην, τὸ ἀρχαῖον τῶν Μεσσηνίων αὐτῶν προπατόρων φρούριον, ὠχύρωσαν αὐτὴν καὶ ἐξηκολούθησαν αὐτόθι ἀμυνόμενοι τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετὰ παρέλευσιν 2 ἢ 3 ἐτῶν, ἀπελπισθέντες νὰ δαμάσωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν συμμαχῶν αὐτῶν, καὶ ἰδίως τῶν Αἰγινήτων, τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Πλαταιέων, διότι, ἂν καὶ ἡ Σπάρτη παρητήθη τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου, ἂν καὶ αἱ Ἀθηναίαι συνεκρότησαν ἰδίαν ἐπὶ τούτῳ συμμαχίαν, ἡ ἀρχαία συμμαχία ἢ ἐπὶ τῆς εἰςβολῆς τοῦ Ξέρξου συνομολογηθεῖσα, δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλελυμένη.

Ὅτε ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων αὕτη ἢ περὶ ἐπικουρίας αἵτησις τῶν Λακεδαιμονίων, ἤκμαζεν ἐνταῦθα ἡ μεταξὺ Κίμωνος καὶ Περικλέους ἔρις, ἥς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω. Καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἐξώρκισε τοὺς συμπολίτας νὰ μὴ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ φοβερωτάτου αὐτῶν ἀντιπάλου, ὁ δὲ Κίμων ἐξεναντίας ὑπεστήριξε παντὶ σθένει τὴν αἵτησιν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἄτοπον νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῆς ἡ πόλις ἐκείνη ἣτις πλεῖστον μετὰ τὰς Ἀθήνας συνετέλεσεν εἰς τὴν διάσωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους. Ὁ Κίμων δὲν ἦτο ῥήτωρ μέγας, ὦν κατὰ τοῦτο πολὺ τοῦ Περικλέους ὑποδεέστερος· ἀλλὰ ὡς πᾶς ἄνθρωπος ἔχων σφοδρὰ πάθη καὶ ἰσχυρὰς πεποιθήσεις, ἠδύνατο εἰς τινὰς στιγμὰς νὰ μετεωρισθῇ μέχρι τῆς ἀληθοῦς εὐγλωττίας· καὶ μάρτυρες σύγχρονοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐπὶ τῆς προκειμένης συζητήσεως ἀνεδείχθη λαμπρὸς,

προσκαλέσας τοὺς Ἀθηναίους, «μῆτε τὴν Ἑλλάδα χωλὴν, μῆτε τὴν πόλιν ἑτερόζυγα περιῶδειν γεγενημένην.» Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἂν τὸ φρόνημα τοῦ Κίμωνος ἦτο γενναϊότερον, ἢ γνώμη τοῦ Περικλέους ἦτο πολιτικωτέρα· διότι ἂν ἐπὶ τέλους αἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον νὰ αὐξήσωσι καὶ νὰ παγιώσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἐνώσωσιν ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν εἰς ἓν κράτος, τὸ συμφέρον αὐτῶν ἦτο νὰ μὴ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς τὴν μόνην πόλιν, ἣτις ἠδύνατο νὰ ἀντιπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου βουλευμάτος. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ζήτημα περιεπλέκετο ὑπὸ συμφερόντων τινῶν, τὰ ἐποῖα ἀφανῶς συνετέλουν εἰς τὸ νὰ μὴ δύνανται νὰ συμφωνήσωσιν ἐνταῦθα οἱ δύο ἐκεῖνοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Εἶδομεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ὅσον ἐνεστί πραγματικωτέραν ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, ὁ δὲ Κίμων ἤθελε τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων, καθ' ἃ εἶχον μὲν πάντες ἴσα δικαιώματα, ἀλλὰ πραγματικῶς ἡ ἐξουσία ἦτο εἰς χεῖρας τῶν εὐπορωτέρων, τῶν ἀρίστων πολιτῶν· διὸ ὁ μὲν Περικλῆς ἐλέγετο δημοκρατικὸς, ὁ δὲ Κίμων ἀριστοκρατικὸς· καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἀπεστρέφετο τὴν Σπάρτην, πρὸς τοὺς ἄλλοις, ὡς πολεμιωτάτην πάσης δημοκρατικῆς ἀναπτύξεως, ὁ δὲ Κίμων εἶχε φιλικῶς πρὸς αὐτήν, ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τῆς τῶν ἀρίστων πολιτείας. Ὅχι ὅτι ὁ Κίμων ἐπόθησε ποτὲ, ὡς πολλάκις κατηγορήθη, νὰ ἐνισχύσῃ τὴν μερίδα τοῦ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Σπάρτης. Μετ' ὀλίγον ἐδόθη περίστασις καθ' ἣν τρανῶς ἀπέδειξεν ὅ,τι ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἢ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην φιλία του, οὐδέποτε ἐθυσίασεν εἰς αὐτήν τὰ πολιτικὰ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντα. Ἀλλ' ὁ Κίμων δὲν ἦτο μόνος· εἶχεν ὀπαδοὺς, ὧν τινες, ὡς πολλάκις συμβαίνει, προχώρουντες πολὺ περισσότερο τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, καὶ ὄντες ἰδιοτελέστεροι περὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν διαγωγὴν, ἤλπιζον διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς Σπάρτης νὰ πολεμήσωσι τὰ νεωτεριστικὰ βουλευμάτα τοῦ Περικλέους· διὰ δὲ τοῦτο ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι παντὶ σθένει τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τὴν παρούσαν αὐτῆς ἀμηχανίαν. Δι' ἄλλους λοιπὸν λόγους ἦτο φιλόλακων ὁ Κίμων, καὶ δι' ἄλλους τινές τῶν τῆς μερίδος αὐτοῦ, ἀλλὰ, ὡς πολλάκις ἐπίσης συμβαίνει, αἱ προαιρέσεις τῶν ὀπαδῶν ἐταυτίζοντο μὲ τὰς τοῦ ἀρχηγοῦ προαιρέσεις, ἢ δὲ ἀντίθετος μερίς διὰ τοῦτο μάλιστα δὲν ἤθελε νὰ δοθῇ ἐπικουρία εἰς τὴν Σπάρτην. Οὐδὲν ἦττον, ὁ Κίμων, εἰς ὃν πολλὰ καὶ λαμπρὰ πολεμικὰ κατορθώματα περιεποιοῦν πλείστην ἔτι ἐν Ἀθήναις δύναμιν, ὑπερίσχυσε, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ στρα-

τεύση αὐτὸς οὗτος μετὰ 4000 ἀνδρῶν εἰς βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἄλλὰ τοσαύτη ἦτο τότε ἡ ἀτέλεια τῆς πολιορκητικῆς τῶν Ἑλλήνων τέχνης, ὥστε οὐδὲ ἡ συνδρομὴ αὕτη τῶν Ἀθηναίων ἐπήγαγεν ἀμέσως τὴν ἄλωσιν τῆς Ἰθώμης. Καὶ ἐν τούτοις ἤρχισαν νὰ παράγωνται ἐριδες μεταξὺ τῶν ἐπικούρων τούτων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσι τὴν πρὸς ἐκείνους ἀντιπάθειαν αὐτῶν καὶ κατήντησαν ἐπὶ τέλος νὰ ὑποπεύσωσιν αὐτοὺς ὡς δυναμένους νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν ἀποστατῶν· διὸ, μετ' οὐ πολὺ ἀπέπεμψαν τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὰ ἴδια, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχουσι χρεῖαν αὐτῶν, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι σύμμαχοι παρέμειναν, ἡ δὲ πολιορκία ἐξηκολούθησεν ὡς πρότερον.

Ἡ τοιαύτη ἔκβασις τῆς ἀποσταλείσης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικουρίας ἐξελήφθη ἐν Ἀθήναις, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ὡς δεινὴ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ὕβρις, καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξασθενίσῃ μὲν τοὺς περὶ Κίμωνα, τοὺς προκαλέσαντας τὸ ἐπιχείρημα, νὰ ἐνισχύσῃ δὲ τοὺς περὶ Περικλέα, οἵτινες εἶχον ἀντισταθῆ εἰς αὐτό. Ὅθεν ὁ Περικλῆς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἄνδρες, ὧν ἐπιφανέστατος ἦτο τότε ὁ Ἐφιάλτης, ὠφελούμενοι ἐπιτηδεῖως ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης μεταβολῆς εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀντίπαλον μερίδα διαθέσεις τῶν πολλῶν, ἐπεχείρησαν ἐν τῷ ἅμα, περὶ τε τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς πολιτείας σχέσεις, διαφόρους νεωτερισμοὺς, δι' ὧν κατεφέρετο πληγὴ καιρία συγχρόνως κατὰ τε τῆς μερίδος ἐκείνης καὶ κατὰ τῆς Σπάρτης αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων, δὲν θέλομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναφέρει εἰμὴ τὸν ὄστρακισμὸν τοῦ Κίμωνος. Ἐνεκα τῆς κορυφωθείσης τότε μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων ἐριδος, κατέστη ἀναγκαῖα αὐθις ἡ ἐφαρμογὴ τῆς πολυθρυλήτου ταύτης θεσμοθεσίας· καὶ ἐπειδὴ τὸ πλῆθος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσηλοῦτο εἰς τοὺς περὶ τὸν Περικλέα, κατώρθωσεν οὗτος νὰ ἀπαρτίσῃ τὰς 6000 ψήφους ὅσαι ἦσαν ἀπαραίτητοι ἵνα ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως ὁ μέγας αὐτοῦ ἀνταγωνιστής. Ἐν ταύτῳ δὲ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, οἱ Ἀθηναῖοι, διέλυσαν μὲν ἤδη ἐπισήμως τὴν ἀρχαίαν συμμαχίαν ἣν εἶχον συνομολόγησει πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς, συνωμολόγησαν δὲ συμμαχίας νέας, ὅπως πολεμίας πρὸς τὴν Σπάρτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Ἄκμῃ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Μοναρχία Περικλέους.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ Ἄργος εἶχεν ἀναλάβει ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἣν ἰπέστη ἄλλοτε, ὅτε κατετροπώθη ὀλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ Κλεομένου (σελ. 350 καὶ 223)· καὶ, ὡς ἔκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, καθυπέταξεν ἤδη τοὺς περὶ αὐτὸ Τυρυνθίους, Μυκηναίους, Κλεωναίους· ἔσωζε δὲ πάντοτε τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης φθόνον· ὅθεν προθυμότερα ἐδέχθη τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Θεσσαλοὶ πάλιν ἐμνηστικῶς κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἔνεκα τῆς εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἐπιδρομῆς τοῦ Λεωτυχίδου (σελ. 486). Ἔσπευσαν λοιπὸν καὶ οὗτοι νὰ ταχθῶσιν εἰς τὴν νέαν ταύτην συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων. Τελευταῖον τὰ Μέγαρα ἦσαν εἰς συνεχεῖς διενέξεις περὶ γῆς ὄρων πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν Κορινθίους, καὶ μὴ ἐλπίζοντα παρὰ Λακεδαιμονίων προστασίαν τινὰ, διέλυσαν τὰς πρὸς τούτους ὁμολογίας καὶ ἠνώθησαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων· ὥστε ἡ ἡγεμονία τούτων, ἡ πρὸ καιροῦ ἰσχυροτάτη κατὰ θάλασσαν, ἐξηπλώθη ἤδη καὶ εἰς μέγα μέρος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξηκολούθουν πολιορκοῦντες τὴν Ἰθώμην, μηδὲν δυνάμενοι νὰ πράξωσιν ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὰ πρόσω ὄρμην τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον δεδemeνὰς τὰς χεῖρας, οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠπράκτησαν· καὶ περὶ τὸ 460 ἔτος ἀπεφάσισαν νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῇ συνδρομῇ τῶν Ἐπιδαυρίων καὶ τῶν Αἰγινητῶν. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἔβλεπον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ ἐπιθετικῶν καὶ ἰσχυρῶν πολεμίων, πρὸς μεσημβρίαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων, πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Ἀθηναίων. Οἱ δὲ Αἰγινῆται, πρὸ καιροῦ ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν ὑπερπλεονάσασαν ναυτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἀφορμὴν μόνον ἐζήτουν νὰ προλάβωσι τὸν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον. Ἐπιπλέον δὲ Περικλῆς δὲν συνειθίζε νὰ λέγη ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὴν Αἴγιναν ὡς λήμην τοῦ Πειραιῶς; καὶ μήπως οἱ Αἰγινῆται, οἱ ἄλλοτε θαλασσοκράτορες Αἰγινῆται, δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι πολὺ δικαιότερον τὸν νεωστὶ ἀκμάσαντα Πειραιᾶ ὡς λήμην

τῆς Αἰγίνης; Οἰονδ' ἴποτε ὅμως καὶ ἂν ἔτρεφον κατὰ τῶν Ἀθηναίων πάθος αἱ πόλεις αὐταί, δὲν ἤθελον ἴσως τολμήσει νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν παντοδυναμῶν ἐκείνων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, εἰάν δὲν ἔβλεπον αὐτοὺς ἀπασχολήσαντας τὸ πλεῖστον τῶν δυνάμεων εἰς ποικίλας καὶ ἀπωτάτας ἐκστρατείας. Γυῶντι, τῷ 460 ἔτει, οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιδιώκοντες δραστηρίως τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον, εἶχον ἐκπέμψει διακοσίας τριήρεις εἰς Κύπρον, εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Μέμφιδος, εἰς βοήθειαν τοῦ Λίβυος Ἰνάρω, τοῦ ἀποστάντος αὐτόθι κατὰ τοῦ Ἀρταξέρξου. Ὁ τρόμος τοῦ μεγάλου βασιλέως ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε ἔστειλεν εἰς Σπάρτην τὸν Πέρσην Μεγάβαζον μετὰ χρημάτων πολλῶν, ἵνα καταπέισῃ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους, νὰ ἐμβαλῶσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν. Καὶ ὁ μὲν Μεγάβαζος βλέπων τοὺς Λακεδαιμονίους μηδὲν δυναμένους νὰ πράξωσιν, ἐπανῆλθεν ἀπρακτος εἰς τὴν Ἀσίαν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, οἱ Αἰγινῆται καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ἤλπισαν οὐδὲν ἦττον ὅτι θέλουσι καὶ μόνοι ἐπιτύχει, εὐρίσκοντες τὰς Ἀθήνας ἐρήμους προμάχων. Ἀλλ' ἠπατήθησαν, διότι μετὰ τινος μικροτέρου λόγου ἀξίας καὶ ἀμφιρόπου συμπλοκάς, κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, συγκροτηθείσης περὶ Αἰγίναν ναυμαχίας μεγάλης, τὸ ναυτικὸν τῆς νήσου ταύτης ἔπαθε καταστροφὴν ἀνεπανόρθωτον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκυρίευσαν 70 τριήρεις καὶ ἀποβιβάσαντες ἐπὶ τῆς νήσου ἰσχυρὰν πεζικὴν δύναμιν, ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως, στρατηγοῦντος Λεωκράτους τοῦ Στρίβου. Ἐν ταύτῃ δὲ, ἐπειδὴ οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι, πέμψαντες ἀφ' ἐνὸς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Αἰγινήτας ἐπικουρίαν 300 ὑπλιτῶν, ἐπεχείρησαν ἀφ' ἐτέρου νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Μεγάρων, οἱ Ἀθηναῖοι συγκροτήσαντες ἐκ τοῦ προχείρου στρατιὰν ἀπὸ τῶν πρεσβυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων πολιτῶν συγκειμένην, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμενον τότε ἐν τῇ πόλει, κατέφερον, στρατηγοῦντος τοῦ Μυρωνίδου, καὶ κατὰ ξηρὰν πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὧν οἱ περισωθέντες ἐπανῆλθον κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια.

Καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἠρκέσθη ἡ θαυμαστὴ ἐκείνη διὰ τὴν ἀνεξάντλητον δραστηριότητά της πόλις· ἀλλ' ἐπεχείρησε συγχρόνως, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Περικλέους, ἔργον κολοσσιαῖον, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος ἐνθουμίζει μέχρι τινὸς τὴν πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα γενομένην μεγάλην ὀχύρωσιν τῶν Παρισίων. Ἡ σωτηρία τῆς πρωτεύουσος παντὸς κράτους πρέπει

νά ἦναι ἐκ τῶν πρωτίστων αὐτοῦ μελημάτων, διότι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι συμπεπυκνωμέναί αἱ κύριαί ἠθικαὶ καὶ ὕλικαὶ δυνάμεις αἱ διέπουσαι τὴν τύχην τοῦ ἔθνους· τοῦτο δὲ ἦτο μάλιστα ἀληθές ὡς πρὸς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, τὸ ὑποῖον δὲν εἶχεν ὅπως ἔχουσι τὰ σημερινὰ κράτη. Τὴν σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ῥωσίας εἶναι πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας, ἧς ἡ πρωτεύουσα εἶναι μὲν μέρος σπουδαιότατον, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ ὀλόκληρον τὴν πολιτείαν· ὥστε ἡ ἄλωσις τῆς πρωτεύουσας εἶναι μὲν πάντοτε συμφορὰ βαρεῖα, ἀλλὰ δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὴν καταστροφὴν τοῦ ὅλου ἔθνους, τὸ ὑποῖον δύναται, ἀλλαχοῦ συγκεντρούμενον, νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας ἄμυναν. Ἀλλὰ τὰ διάφορα τμήματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν ἀπετέλουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτείαν. Αἱ πόλεις ὧν προΐσταντο αἱ Ἀθῆναι ἔσωζον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὑπαρξίν, περιωρισμένην μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἡγεμόνες τῶν πόλεων ἐκείνων. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ μιᾶς πολιτείας ἐπιβεβλημένης εἰς πολλὰς ἄλλας· ὅθεν ἅμα αἱ Ἀθῆναι ἤθελον περιπέσει εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἅμα δηλαδὴ ἡ ἐπιβεβλημένη πολιτεία ἤθελε λείπει ἐκ μέσου, αἱ λοιπαὶ ἤθελον ἀναλάβει ἀμέσως ὀλόκληρον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὑπαρξίν, ὃ ἴστι τὸ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατασκευασθὲν οἰκοδόμημα ἔμελλε διὰ μιᾶς νὰ καταρρεύσῃ. Ὁ Περικλῆς ἐνόησε τὴν σπουδαιότατην ταύτην ἀλήθειαν. Ναὶ μὲν ἡ πόλις εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔτι ἐπὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ὁ Πειραιεὺς ὡσαύτως. Ἀλλὰ τὸ μεσόγειον τῶν Ἀθηνῶν φρούριον ἠδύνατο νὰ κυκλωθῆ διὰ μεγάλης πεζικῆς τῶν Πελοποννησίων στρατιᾶς, καὶ, ἐπὶ μακρὸν ἀποκλεισθὲν, νὰ περιέλθῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραδοθῆ· ἡ κατὰ ξηρὰν δύναμις τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἐνάμιλλος ὀλοκλήρου τῆς πελοποννησιακῆς δυνάμεως. Ὁ Πειραιεὺς ἦτο βεβαίως ἀπόρθητος, διότι, θαλασσοκρατούντων τῶν Ἀθηναίων, οἱ πολέμιοι δὲν εἶχον πῶς νὰ τὸν ἀποκλείσωσιν, ἐξ ἐφόδου δὲ ἢ διὰ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἡ ἄλωσις τοῦ ἦτο ὅλως ἀπίθανος, ἀφοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν κατάρθουν νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἰθώμην. Ἀλλὰ καὶ μόνου τοῦ ἄστεος ἡ ἀπώλεια ἤθελεν ἐπιφέρει ζημίαν ἀνεπανόρθωτον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἐν αὐτῷ κατοικούν τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν γένη. ἐν αὐτῷ εὕρισκοντο τὰ σεβαστότερα ἱερά, ἐν αὐτῷ ἠγείροντο τὰ λαμπρότερα μνημεῖα. Τοῦτου ἕνεκα ὁ Περικλῆς ἐξέφρασε πολλάκις τὴν λύπην του, διότι ἡ Ἀττικὴ δὲν ἦτο νῆσος, ὡς ἂν προαίσθανόμενος τὸ σημερινὸν Ἀγγλικὸν κράτος· καὶ ἐν

τῷ περιφρήμῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης, ἀφοῦ ἀντιπαρέθεσε τὰς δυνάμεις τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ παρέστησε τούτους ἰσχυροτέρους, καθὼς θαλασσοκράτορας, «μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος,» ἀνέκραξε· «Σκέψασθε δέ, εἰ γὰρ ἡμεῖς νησιῶται, τίνες ἂν ἀλμπτότεροι ἦσαν;» Ἐπειδὴ ὅμως ἐπὶ τέλους δὲν ἦσαν νησιῶται, ὁ Περικλῆς ἐσκέφθη πῶς ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ μὲχρι τινὸς τὴν φυικὴν ταύτην ἑλλειψιν καὶ ἐπενόησε νὰ ἀπονησώσῃ τοῦλάχιστον τὴν πρωτεύουσαν, δηλαδὴ νὰ ἐνώσῃ τὰς Ἀθήνας μὲ τὴν θάλασσαν τοιοῦτοτρόπως ὥστε ὅσῳ ἀπίθανος ἦτο τῶν λιμένων ἢ ἄλωσις, τόσῳ ἀπίθανος νὰ ἦναι καὶ ἡ ἄλωσις τοῦ ἄστεος. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατεσκεύασε τὰ λεγόμενα μακρὰ τείχη, ὅ ἐστιν ἐν τείχος ἔχον μὲν μῆκος 40 σταδίων, συνδέον δὲ τὸ φρούριον τῶν Ἀθηναίων μὲ τὸ τοῦ Πειραιῶς φρούριον, καὶ ἐν ἑτέρον τείχος, ἔχον μὲν μῆκος 35 σταδίων, συνδέον δὲ τὰς Ἀθήνας μὲ τὸ Φάληρον. Τὰ μακρὰ ταῦτα τείχη εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐξασφαλίζωσιν εὐρύτατον μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης χῶρον, εἰς ὃν οἱ κάτοικοι τῆς ἄλλης Ἀττικῆς, ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ εὐρίσκωσιν ἀνέτως ἄσυλον, οὐ μόνον δι' ἑαυτοῦς, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλην τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν. Τὸ γιγάντειον τοῦτο ἐπιτόχημα τοῦ Περικλέους, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τὰ μεγάλα πολεμικὰ τοῦ Κίμωνος κατορθώματα, συντελεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὴν διαφορὰν τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. Ὁ Κίμων ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐπιθέσεως, ὁ δὲ Περικλῆς πρὸ πάντων διὰ τῆς ἀμύνης.

Ὅτε οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔμαθον τὸ νέον τοῦτο ἐπιχείρημα τῶν Ἀθηναίων, ἐξύπνησαν τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ληθάργου αὐτῶν. Ἄν καὶ δὲν εἶχον ἔτι καθυποτάξει τοὺς ἐν Ἰθώμῃ ἐπλωτας, ἐνόμισαν ὅμως ἀπαραίτητον νὰ δώσωσιν ἤδη σημεῖον ζωῆς καὶ συγκροτήσαντες στρατὸν 1500 ἰδίων ὀπλιτῶν καὶ μυρίων συμμάχων, ἐξῆλθον, περὶ τὸ 456 ἔτος, τῆς Πελοποννήσου, ἡγουμένου τοῦ Νικομήδους, τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλειστοάνακτα. Πρόφασις τῆς ἐξόδου ἦτο νὰ βοηθήσωσι τοὺς κατοίκους τῆς μικρᾶς χώρας Δωρίδος, καθ' ὧν εἶχον ἐπιτεθῆ πρὸ μικροῦ οἱ Φωκεῖς ὑποχωρησάντων δὲ ἀμέσως τῶν Φωκέων, ὁ στρατὸς τῶν Πελοποννησίων ἐτρέπη εἰς ἔργον ἑτερον, ἐπὶ τῷ

προδήλω σκοπῶ τοῦ νὰ κατασκευάσῃ ἰσχυρόν τινα ἀντίπαλον τῶν Ἀθηναίων, ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ γειτονίᾳ. Εἶδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι, ἔνεκα τοῦ μηδισμού αὐτῶν, εἶχον σφόδρα ταπεινωθῆ καὶ ἀποβάλλει τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν. Ἀλλ' ἤδη ὁ στρατός τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων, ἀφείς κατὰ μέρος τὰς δυσἀρέστους ταύτας ἀναμνήσεις, ἠσχολήθη, εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν, καὶ εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ εἰς αὐτὰς τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις, παραδίδων τὰς κυβερνήσεις τῶν πόλεων τούτων εἰς τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, καὶ ἴσως ἐξορίζων τοὺς ἀντιπολιτευομένους. Αἱ Θῆβαι, ἀναλαβοῦσαι οὕτω τὴν ἀρχαίαν δύναμιν, ἐμέλλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προμαχῶν κατὰ πάσης περαιτέρω πρὸς τὴν ἡπειρον ἐξαπλώσεως τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἤλπισαν καὶ ἄλλο τι. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τινὲς τῶν ἐν Ἀθήναις ἀριστοκρατικῶν, δηλαδὴ τῶν δυσανασχετούτων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν νεωτερισμῶν τοῦ Περικλέους, ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης, πρὸς περιστολὴν τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὅθεν οἱ τοιοῦτοι ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι κρυφίως μετὰ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Πελοποννησίων, προσκαλοῦντες αὐτοὺς νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἵνα καθαιρέσωσι τὸν δῆμον καὶ τὰ οἰκοδομούμενα μακρὰ τείχη. Ὁ ἐντεῦθεν προκύψας κίνδυνος ὑπῆρξε τόσῳ δεινότερος, ὅσῳ ὑπόνοια ἐπεκράτει μήπως ὁ ἐξωστρακισμένος Κίμων συμπράξῃ μετὰ τῶν συνωμοτῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων. Ὅθεν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, θέλοντες νὰ προλάβωσι τὸ πρᾶγμα, παραλαμβάνουσι τὴν στρατιάν τὴν ὑπὸ τὸν Μυρωνίδην ἐν Μεγάροις κατὰ τῶν Κορινθίων πολεμήσασαν, ἔτι δὲ τινὰς συμμάχους, Ἀργεῖους, Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους, καὶ ἐξέρχονται εἰς Βοιωτίαν, πρὸς τὰ περὶ Τάναγραν μέρη. Ἀμα δὲ ἐξῆλθον τῶν ὀρίων τῆς Ἀττικῆς, συνέβη γεγονὸς τὸ ὁποῖον λαμπρῶς ἀπέδειξε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων τοῦ Κίμωνος. Ὁ ἐξόριστος ἐκεῖνος, ὁ τοςάκις στρατηγήσας καὶ νικηφορήσας, προσελθὼν ἐζήτησεν ὡς χάριν νὰ τῷ ἐπιτραπῆ νὰ ἀγωνισθῆ ὡς ἀπλοῦς ὀπλίτης εἰς τὰς τάξεις τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς Οἰνηίδος. Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ κατῴρθωσαν νὰ μὴ εἰσακουσθῆ ἡ δέησις του. Τότε οὗτος ἀπερχόμενος προέτρεψε τοὺς φίλους του, Εὐθιππον τὸν Ἀναφλύστιον καὶ τοὺς ἄλλους, ὅπως δι' ἔργων ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ἀποδείξωσιν ὅποσον ἀνυπόστατος ἦτο ἡ περὶ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ ἐπικρατήσασα ὑπόνοια. Τῶντι, συγκροτηθείσης περὶ Τάναγραν μάχης φονικῆς, οἱ φίλοι τοῦ Κίμωνος, οἷτι-

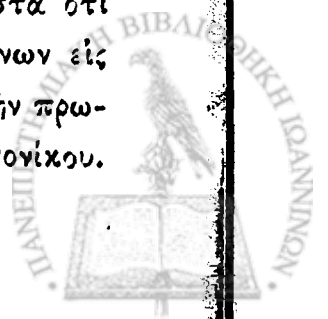
νες ἐκράτησαν τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ καὶ ἔθεσαν αὐτὴν ἐν τῇ τάξει ἣν ἐμελλεν ἐκεῖνος νὰ καταλάβῃ, τοσοῦτον ἐκθύμως ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν πολεμίων, ὥστε ἔπεσον ἐξ αὐτῶν ἑκατόν. Ἀφειδῶς δ' ἐξέθηκεν ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων καὶ ὁ Περικλῆς, μετὰ τῶν ὀπλιτῶν τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς Ἀκαμαντιδος. Καὶ ἐνικήθησαν μὲν οἱ Ἀθηναῖοι, ἰδίως διὰ τὴν ἀπιστίαν τῶν Θεσσαλῶν ἰππέων, οἵτινες, ἀκμάζοντος τοῦ ἀγῶνος, ἠτομόλησαν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους· οὐδὲν ἦττον, οὗτοι πεισθέντες ἤδη ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μεθ' ὧν εἶχον συνεννοηθῆ οὔτε πολλοὶ ἦσαν, οὔτε ἰσχυροὶ, δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀλλ' ἐξεναντίας ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Μεγαρίδος εἰς τὰ ἴδια. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέδειξαν ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐταπεινώθησαν ὑπὸ τῆς ἠττης, ἀλλ' ἤντησαν ἐν αὐτῇ νέας ἀφορμὰς δυνάμεων. Πρὸ πάντων ἐκλίνον ἤδη τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τῆς ἀπαραμίλλου ἀρετῆς τοῦ Κίμωνος καὶ ἔσπευσαν νὰ καταργήσωσι τὸ περὶ ὀστρακισμοῦ αὐτοῦ ψήφισμα, τοῦ Περικλέους ὑποβαλόντος τὴν περὶ τούτου πρότασιν: «Οὔτω τότε πολιτικαὶ μὲν ἦσαν αἱ διαφοραὶ, μέτριοι δ' οἱ θυμοί, καὶ πρὸς τὸ κοινὸν εὐανάκλητοι συμφέρον· ἡ δὲ φιλοτιμία πάντων ἐπικρατοῦσα τῶν παθῶν, τοῖς τῆς πατρίδος ὑπεχώρει καιροῖς,» λέγει κάλλιστα ὁ Πλούταρχος, διηγούμενος ἐν βίῳ Κίμωνος τὰ περὶ τῆς ἀνακλήσεως αὐτοῦ ταύτης ἐκ τῆς ἐξορίας. Διὰ δὲ τῆς τοιαύτης διαλλαγῆς τῶν δύο ἐπιφανεστάτων αὐτῶν ἀνδρῶν, παρχδόξως ἐπιρρωσθέντες οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνέβαλον αὐθις εἰς Βοιωτίαν, Μυρωνίδου στρατηγοῦντος, ἐξήκοντα καὶ δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Τανάγρα μάχην. Οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἤδη ἀπέλθει, ἡ δ' ἀντεπεξεληθούσα δύναμις τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Βοιωτῶν ἐνικήθη κατὰ κράτος ἐν Οἰνοφύτοις· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι κατέστησαν κύριοι τῶν τε Θηβῶν καὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων, ἀνέτρεψαν τὰ προενεργηθέντα ὑπὸ τῆς Σπάρτης, ἐσύστησαν ἀπανταχοῦ δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ ἐξώρισαν τοὺς φίλους τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἀριστοκρατικούς. Καὶ δὲν προσεκτήσαντο τότε τὴν Βοιωτίαν μόνην, ἀλλὰ καὶ ἡ Φωκίς καὶ ἡ Λοκρὶς ἀλληλοδιαδόχως κατετάχθησαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν συμμάχων αὐτῶν.

Τὰς κατακτήσεις ταύτας ἐπέστεψε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 455 ἢ τε συμπλήρωσις τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ἡ τῆς Αἰγίνης κατατρόπωσις. Ἡ νῆσος αὕτη ἠναγκάσθη νὰ καταλύσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς ναῦς καὶ νὰ συνομολογήσῃ τὴν εἰς αὐτοὺς πλη-

ρωμὴν τακτικοῦ ἑτησίου φόρου. Μετ' οὐ πολὺ δ' ὁ ναύαρχος αὐτῶν Τολμίδης ὁ Τολμαίου, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον, ἐνέπρησε τοὺς λιμένας τῶν Λακεδαιμονίων Μεθώνην καὶ Γύθειον, ἐκυρίευσε τὴν Χαλκίδα, Κορινθίων πόλιν, ἐκυρίευσε τὴν Ναύπακτον, τὴν εἰς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας ἀνήκουσαν, καὶ προσέλαβεν εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν. οὐ μόνον τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κεφαλληνίαν, ἀλλὰ καὶ τινὰς ἀχαϊκάς πόλεις. Τὴν ἀδιάκοπον ταύτην τῶν θριάμβων σειρὰν, διέκοπτον ἐνίοτε ἀτυχήματα τινά. Κατὰ τὸ 454 ἔτος ὁ Περικλῆς, ὅστις σπανίως κηδοκίμει περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα, οὔτε τὴν Ἀκαρνανίαν ἠδυνήθη νὰ καθυποτάξῃ, οὔτε τοὺς ἀποστάντας Θεσσαλοὺς νὰ ἀνακτήσῃ· καὶ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ ἐξαετείς ἐν Αἰγύπτῳ ἀγῶνας κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τοῦ 460—455, ὑπέστησαν αὐτόθι φθορὰν ὀλοσχερῇ, ἀπέβαλον ἕνα τῶν μεγίστων στόλων ἐξ ὧν συνεκρότησαν ποτὲ καὶ εἶδον τὴν γῶραν ἐκείνην περιπεσοῦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον αὐθις ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Κίμων ἐξεδίκησε τὴν συμφορὰν ταύτην. Ἄγων τριήρεις διακοσίας Ἀθηναίων καὶ συμμάχων, ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ φίλτατον τῆς νίκης τέκνον, ἔπλευσεν ἐπὶ Κύπρον καὶ πολιορκήσας τὸ Κίτιον, ἐξέπεμψεν 60 τριήρεις πάλιν εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ἐξηκολούθει ἔτι ἀνθίστάμενος, ἐν τοῖς ἔλεσιν, εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπιχώριός τις ἡγεμῶν, ὀνόματι Ἀμυρταῖος. Ναὶ μὲν ἐπὶ τῆς πολιορκίας ταύτης τοῦ Κιτίου ἀπέβιωσεν ὁ Κίμων, περὶ τὸ 449 ἔτος· ἀλλὰ τοιοῦτον ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς φιλοτιμίας, τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς μεγαλοφροσύνης τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν, ὥστε καὶ ἀπαθανόντος αὐτοῦ ὁ στόλος ἐκεῖνος, ἐκπλεύσας ἀπὸ Κιτίου καὶ ἀπαντήσας περὶ Σαλαμίνα τὴν ἐν Κύπρῳ τὸν στόλον τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Κιλικίων, πρῶτον μὲν καταναυμάχησεν αὐτοὺς, ἔπειτα δὲ καταδιώξας τοὺς εἰς τὴν νῆσον καταφυγόντας, καὶ πεζομαχήσας, ἐνίκησε πάλιν περιφανῶς. Μεθ' ὃ οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, ἀνακαλέσαντες τὰς εἰς Αἴγυπτον ἐκπεμφθείσας 60 τριήρεις, ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν κατέπαυσαν πᾶσαν κατὰ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαν. Φαίνεται μάλιστα ὅτι καὶ συνθήκη εἰρήνης συνωμολογήθη μεταξὺ τῶν διαμαχομένων εἰς Σοῦσα, διὰ πρέσβων Ἀθηναίων, ἐπὶ τούτῳ μεταβάντων εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὧν ἡγεῖτο Καλλίας ὁ Ἴππονίκου.

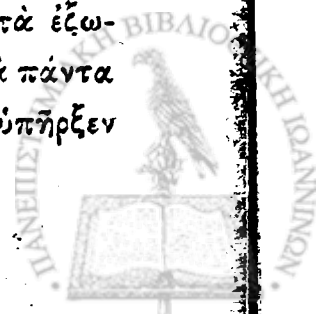
άνηρ ἐπιφανέστατος. Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην, ὁ μὲν Ἀρταξέρξης ὑπέσχετο δύο τινὰς πρῶτον, νὰ ἀφήσῃ αὐτονόμους, ἀνενοχλήτους καὶ ἀφορολογήτους τοὺς κατὰ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκοῦντας Ἕλληνας, μὴ ἐκπέμπων ποτὲ στρατεύματα ἐπὶ τὴν παραλίαν ταύτην, ἐντὸς ὠρισμένης ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποστάσεως· δεύτερον, νὰ μὴ ἐκπέμπῃ νῆας μακρὰς ἤτοι πολεμικὰ πλοῖα, οὔτε πρὸς δυσμᾶς τῆς ἐν τῷ παμφυλιακῷ κόλπῳ Φασήλιδος ἢ, κατ' ἄλλους, τῶν δυτικώτερόν τι ταύτης, ἐκεῖ που παρακειμένων, τριῶν νησιδίων, τῶν καλουμένων Χελιδονίων, οὔτε ἐντὸς τῶν Κυανέων πετρῶν ἢ νήσων, τῶν καὶ Συμπληγάδων (σελ. 35) καλουμένων, κειμένων δὲ εἰς τὰς πρὸς τὸν Εὐξείνιον πόντον ἐκβολὰς τοῦ θρακικοῦ βοσπόρου. Ἀντὶ δὲ τούτων, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ἀρταξέρξην τὴν ἀδιακώλυτον κατοχὴν τῆς Κύπρου καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἐκεῖ κατήντησεν ὁ μέγας βασιλεὺς, ὁ πρὸ τριάκοντα ἐνιαυτῶν ἕξαποστείλας κήρυκας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἀπαιτήσῃ γῆν καὶ ὕδωρ, παρ' ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, μάλιστα δὲ νεώτεροι πολλοὶ ἠμφισβήτησαν τὴν ὑπαρξίν τῆς συνθήκης ταύτης. Τὸ ἰσχυρότερον καὶ τὸ μᾶλλον ἀναμφισβήτητον τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν εἶναι, ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει αὐτὴν, μνημονευομένην μόνον ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων καὶ τούτων εἰς πολλὰ περὶ αὐτῆς ἀντιφασκόντων. Ἄλλ' ἕτεροι παρατηροῦσιν ὀρθῶς, ὅτι ἂν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρῃ τὴν συνθήκην, δὲν λέγει ὅμως καὶ τι τὸ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναιροῦν τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς. Ἐξεναντίας ἐκ τοῦ Θουκυδίδου συνάγεται ἄ. ὅτι μετὰ τὰς προμνημονευθείσας περὶ Κύπρον νίκας ἔπαυσαν πᾶσαι αἱ ἄμεσοι ἐχθροπραξίαι μεταξύ Περσῶν καὶ Ἀθηναίων, οἵτινες οὔτε τὴν νῆσον ἐκείνην φαίνονται ἀπαιτοῦντες, οὔτε πρὸς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Ἀμυρταῖον πέμποντες ἐπικουρίαν τινὰ ἕ. ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν, ἠττηθέντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Συρακούσαις, ἀνεμίχθησαν πάλιν οἱ Πέρσαι εἰς τὰ ἐλληνικὰ πράγματα, ἤτοι μέχρι τοῦ 412 π. Χ., οἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Πέρσαι σατράπαι οὐδένα φόρον εἰσέπραττον παρὰ τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ ἐλληνίδων πόλεων, οὐδὲ φαίνονται περσικὰ πλοῖα ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου. Ὡστε εἰμπορεῖ μὲν νὰ ἀμφισβητῆται ἂν ἐγένετο ἢ δὲν ἐγένετο ῥητὴ συνθήκη, ὅτι ὅμως τὰ πράγματα εἶχον ὅπως λέγονται διὰ τῆς συνθήκης διατυπωθέντα, εἶναι ἀναμφίβολον. Καὶ ἀναμφίβολον ὁμοίως εἶναι ὅτι τὸ θριαμβικὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν μακρὰν σειράν τῶν ἠρωϊκῶν κατορθωμάτων τοῦ Κιμῶνος. Διὸ, καὶ τοι ἀποθανόντος αὐτοῦ πρὸ τῆς τε-

λευταίας περὶ Κύπρον νίκης, μεθ' ἣν ἐπῆλθεν ἡ εἰρήνη, ἡ ἱστορία προσηγόρευσε αὐτὴν ἀνέκαθεν Κιμωνίων, ὡς ἂν διεπράχθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνδρός.

Ἄλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἦτοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν κατηνάγκασαν μόνον τοὺς Πέρσας νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν· ἐπέτυχον τότε καὶ ἕτερόν τι, θαυμαστότερόν τι ἴσως, ἀπῆρτισαν ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου κράτος μέγα, κινούμενον καὶ καθοδηγούμενον ὑπὸ θελήσεως μιᾶς, ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐκπορευομένης· κράτος τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἔννοιαν παρέσχεν ἡμῖν ἢ προηγουμένη ἐλληνικὴ ἱστορία, καθ' ἣν ἐβλέπομεν τὸ ἔθνος διαμεμερισμένον εἰς ἀπειραρίθμους αὐτοκεφάλους πολιτείας. Τότε τῶντι πᾶσαι αἱ χῶραι, αἰτινες πρὸ τριάκοντα ἐτῶν εἶχον σχηματίσει τὴν ἐν Δήλῳ ναυτικὴν συμμαχίαν, ὑπέκυψαν, διὰ τῶν βαθμιαίων τῆς τύχης αὐτῶν μεταβολῶν, ἄς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ προεκθέσωμεν, εἰς τὴν ἐντελῆ κυριαρχίαν τῶν Ἀθηναίων· μόναι αἱ νῆσοι Χίος, Λέσβος καὶ Σάμος παρέμειναν σύμμαχοι αὐτῶν οἷαι ἦσαν ἐξ ἀρχῆς· ἀλλὰ τὸ ταμεῖον μετετέθη εἰς Ἀθήνας, καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσιζε μόνη τοῦ λοιποῦ περὶ τῆς χρήσεως τῶν συμμαχικῶν χρημάτων καὶ δυνάμεων. Πρὸς τούτοις, τὸ ναυτικὸν ἐκεῖνο κράτος ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ μέγα μέρος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, περιλαβὼν ἐσχάτως τὰ Μέγαρα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Λοκρίδα. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη, καίτοι τελευταῖον καταβαλοῦσα περὶ τὸ 455 τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἰλωτας ἢ Μεσσηνίους, οὐδὲν ἐπεχειρεῖ κατὰ τῆς παντοδυναμίας καὶ εὐτυχοῦς αὐτῆς ἀντιζήλου· καὶ περὶ τὸ 450 ἔτος συνωμολόγησε μάλιστα πρὸς αὐτὴν ἐπίσημον συνθήκην εἰρήνης. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ στιγμή καθ' ἣν ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία ἐφθασεν εἰς τὸ μεσουράνημα αὐτῆς.

Ἄλλὰ τῆς ἀκριβῆς ταύτης ἠθέλομεν λάβει ἀτελεῖ ἔννοιαν, ἂν, περιορισθέντες εἰς τὴν ἄχρη τοῦδε διαγραφείσαν ἐξωτερικὴν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων διαμόρφωσιν, δὲν ἐρρίπτομεν ἐν βλέμμα καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα θέλομεν εὖρει πρωταγωνιστοῦντα τὸν Περικλέα, ὅπως εἶδομεν διέποντα τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τὸν Κίμωνα. Ὅχι ὅτι ὁ Περικλῆς ἔπραττε τὰ πάντα μόνος· ἐξεναντίας εἶχε συνεργούς πολλούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν

Ἐφιάλτης ὁ Σοφονίδου, ὅστις, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ σταδίου τοῦ Περικλέους, ἦτοι μέχρι τοῦ 507 ἔτους, φαίνεται ἰσχύσας, ὡς ἀρχηγός τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, καὶ αὐτοῦ τοῦ Περικλέους πλειότερον. Τότε, δολοφονηθέντος τοῦ Ἐφιάλτου ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἔμεινεν ὁ Περικλῆς πρωτεύων σύμβουλος τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἢ, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, πρωθυπουργός. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν, δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πάντα ὅσα ἐγένοντο πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον ρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων, ἐγένοντο ἐπὶ τῆ προτάσει ἢ καὶ ἀπλῶς τῆ συναίνεσει τοῦ Περικλέους· ἴσως περὶ τινὰ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ προέβαινον περαιτέρω τοῦ σημείου εἰς ὃ ἠθέλε νὰ σταθῇ ὁ ἀρχηγός των, ἀπεδόθησαν δὲ τὰ πάντα εἰς αὐτὸν ὡς εἰς πρωτεύοντα τῆς πόλεως ἄνδρα. Καὶ ἤδη ἐκθέτομεν ἐν κεφαλαίῳ τοὺς γενομένους περὶ τοὺς χρόνους τούτους νεωτερισμούς.

Τότε πρῶτον, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἰσῆχθη ἢ διὰ κληρώσεως ἐκλογῆ, ἀντὶ τῆς πρότερον ἐπιχρτούσης χειροτονίας τῶν ἀρχόντων καὶ ἄλλων δημοσίων λειτουργῶν, πλὴν τῶν στρατηγῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας προχειριζόμενοι. Σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν (σελ. 286 καὶ ἐπ.) ἦτο νὰ ἔχη πᾶς πολίτης ἐπιζητῶν τὴν ἀρχὴν ἴσῃν πιθανότητα ἐπιτυχίας, εἴτε πλούσιος ἦτο, εἴτε πέννης. Τότε βεβαίως ἀφῆρέθη ἀπὸ τε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀπὸ τὸν ἄρειον πάγον, πᾶσα ἡ δικαστικὴ ἀρμοδιότης ἦν πρότερον εἶχον, πλὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ νὰ ἐπιβάλλωσι μικρὰς τινὰς χρηματικὰς ποινὰς· ἀπεδόθη δὲ ἡ διαδικασία ἐκείνη, ἢ τε ἀστικὴ καὶ ἢ ποινικὴ, εἰς τὰ πολυαρίθμα δικαστήρια τῶν ἐνέρκων τῶν καλούμενων ἡλιαστῶν, ἀπὸ τοῦ ἀλία, ἀλίζομαι, συνάθροισις, ἀγορὰ, συναθροίζομαι· ὁ δικαστικὸς οὗτος σύλλογος ἐλέγετο ἡλικία καὶ συνεκροτεῖτο ὡς ἐξῆς. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν ἐκληροῦντο κατ' ἔτος 6000 ἀνδρῶν, οἵτινες, ὀρκισθέντες, διηροῦντο εἰς 10 δικαστήρια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ 500 δικαστῶν· οἱ δὲ λοιποὶ 1000 ἐχρησίμευον πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν χηρευουσῶν θέσεων. Ἐκτοτε λοιπὸν ὁ ἄρχων ἀντὶ νὰ ἀποφασίζῃ αὐτὸς ὡς ἄλλοτε περὶ τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ποινῆς, ἦτο ὑπόχρεως νὰ συγκαλῆ τὸ ἑρκωτικὸν δικαστήριον, ὃ ἐστὶ νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν προαναφερθέντων πολυαρίθμων δικαστηρίων, πᾶσαν κατηγορίαν συνεπαγομένην ποινὴν μεγαλητέραν τοῦ μικροῦ προστίμου, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἠδύνατο οἰκοθεν νὰ ἐπιψηφίξῃ. Εἰς ποῖον ἐκ τῶν 10 δικαστηρίων ἐμελλε νὰ ὑποβληθῇ ἡ κατηγορία,

ἀπεφασίζετο διὰ κλήρου, ὥστε οὐδεὶς ἤξευρεν ἐκ προοιμίου ποῖον δικαστήριον ἐμελλε νὰ δικάσῃ τὴν δίκην. Ὁ ἄρχων προέδρευε τοῦ δικαστηρίου καὶ ὑπέβαλλεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ προανακρίσεως, ἐτι δὲ τὸ ζήτημα περὶ οὗ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῆι μεθ' ὃ ἠκούοντο ὁ κατήγορος καὶ ὁ κατηγορούμενος καὶ προσήγοντο οἱ μάρτυρες. Ὅμοίως καὶ αἱ ἀστικάι, αἱ περὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων διενέξεις, αἵτινες πρότερον ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ἀφηρέθησαν ἤδη ἀπὸ αὐτῶν καὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν, τὰ ἀπλῶς προεδρευόμενα ὑπὸ ἐνὸς τῶν ἀρχόντων.

Τελευταῖον τὰ δικαστήρια ταῦτα ἔλαβον καὶ ἄλλην τινὰ σπουδαιοτάτην ἀρμοδιότητα. Πᾶσαι αἱ μεταξὺ τῶν ὑπηκόων πόλεων διενέξεις, πᾶσαι αἱ διενέξεις ὅσας πολῖται μιᾶς τῶν πόλεων τούτων εἶχον καθ' ἑτέρας πόλεως, καὶ αἱ κυριώταται δίκαι αἱ μεταξὺ τῶν πολιτῶν τούτων πόλεων, ἰδίως δὲ πᾶσαι αἱ συνεπαγόμεναι ποινὴν θανάτου, ἐκρίνοντο ἤδη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυμελῶν δικαστηρίων. Τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην ἐνήργει κατ' ἀρχὰς ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος· ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς, κατηργήθη μὲν ἡ σύνοδος ἐκείνη, ἅπασα δὲ ἡ κυριαρχικὴ αὐτῆς ἐξουσία μετεβιβάσθη εἰς τὰς Ἀθήνας, καθυπεβλήθησαν καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος δίκαι εἰς τὴν ἡλιαίαν· ὥστε ἡ ἡλιαία, ὃ ἐστὶν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀπεφασίζεν ἕκτοτε ἀπολύτως ὄχι μόνον περὶ τῶν κοινῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων τῶν ὑπηκόων.

Ἡ ἡλιαία ὑπῆρχε μὲν καὶ πρὸ τοῦ Περικλέους, διχάζουσα τοὺς ὑπευθύνους ἄρχοντας καὶ ἄλλας δημοσίας κατηγορίας· ἴσως δ' ἐκληροῦντο καὶ πρότερον ἐξ αὐτῆς εἰδικὰ τμήματα ἐπιτετραμμένα ἰδίας τινὰς κρίσεις. Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ εἰς τμήματα διαίρεσις καὶ ἡ διαρκὴς ἐνέργεια τῶν πολυαριθμῶν τούτων δικαστηρίων, δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ὠρίσθη καὶ ὁ λεγόμενος δικαστικός μισθός, ὃ ἐστὶν ὠρίσθη ὅτι ἕκαστος πολίτης, δι' ἐκάστην ἡμέραν καθ' ἣν ἐξεπλήρου τὰ δικαστικά αὐτοῦ καθήκοντα ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ ἀντιμισθίαν τριῶν ὀβολῶν ἢτοι ἡμισείας δραχμῆς. Τινὲς εἶπον ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ ἀντιμισθία αὕτη ἦτο ἐνὸς ὀβολοῦ καὶ ὅτι βραδύτερον ἐτριπλασιάσθη· ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐτάχθη εἰς τρεῖς ὀβολούς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰσῆχθη καὶ ὁ ἐκκλησιαστικός μισθός, ἢτοι ὁ ἡμερήσιος μισθός ὃν ἐλάμβανεν ἕκαστος πολίτης ἅμα εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· ὁ μισθός οὗτος, ὃν ἠδύναντο νὰ λαμβάνωσι καθ' ἐκάστην συνεδρίασιν τῆς ἐκκλησίας ὁ ἕως 8000 ἐκκλησιασταί,

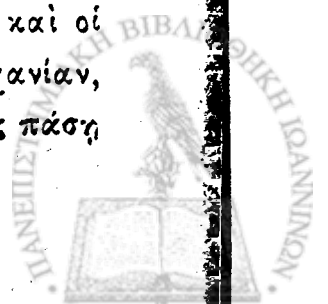
ἦτο τῶντι κατ' ἀρχὰς ἐνδὸς ὀβολοῦ καὶ δὲν ἐτριπλασιάσθη εἰμὴ μετέπειτα. Τότε ὁμοίως ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ διατρέφῃ τοὺς στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντας πολίτας, οἵτινες πρότερον ἐξεπλήρουν ἀμισθὶ τὸ καθῆκον τοῦτο. Ὁ ὀπλίτης ἐλάμβανε μισθὸν ἡμερήσιον δὺς ὀβολῶν, καὶ ἄλλα τόσα διὰ τὴν διατροφήν αὐτοῦ· ὁ ἀξιωματικὸς διπλάσια τούτων, καὶ ὁ ἵππευς, τριπλάσια. Τελευταῖον ἀναφέρεται καὶ βουλευτικὸς μισθός, ὁ ἐστὶν ὁ εἰς τοὺς βουλευτὰς διδόμενος, ὅστις συνεποσοῦτο εἰς δραχμὴν μίαν καθ' ἑκάστην ἡμέραν.

Ἡ πολιτεία ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ὅλας ταύτας τὰς μισθοδοσίας, διότι ἂν καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐτησίων εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν εἶναι γνῶστον, ἠξεύρομεν ὅμως ὅτι μόνος ὁ συμμαχικὸς φόρος ὅστις συνεποσοῦτο κατ' ἀρχὰς εἰς 460 τάλαντα κατ' ἔτος, ἀνεβιάσθη βραδύτερον εἰς 600 καὶ ἐπὶ τέλους ἀπετέλεσεν, ὡς λέγεται, 1000 τάλαντα, ἂν ὄχι πλείοτερα. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὰ 1000 τάλαντα, ἦτοι δραχμαὶ 6,000,000, δὲν φαίνονται πολλά· ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ ποσοῦ τούτου πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ ποσοῦν τοῦ κυκλοφοροῦντος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἢ σήμερον, ἡ σχετικὴ τοῦ νομίσματος ἀξία ἦτο πολὺ μεγαλητέρα καὶ ὀρίζεται εἰς τὸ ἕξαπλάσιον ἢ καὶ ὀκταπλάσιον τῆς σημερινῆς· ὁ ἐστὶ τότε ἠδύνατό τις νὰ ἀγοράσῃ διὰ μιᾶς δραχμῆς, ὅ,τι σήμερον ἀγοράζει διὰ 6 ἢ 8· ὥστε τὰ 6 ἐκεῖνα ἑκατομῦρια δραχμῶν ἰσοδυναμοῦν πρὸς 36 ἢ καὶ 48,000,000 περίπου σημερινῶν. Καὶ ἀπόδειξις τρανωτάτη τοῦ πόσον μέγα ἦτο τὸ ποσοῦν τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους, εἶναι, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἐπήρκεσαν εἰς ὅλα τὰ ἐξοδα τῆς πολιτείας, καὶ, τὸ σπουδαιότερον, εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν λαμπρῶν οἰκοδομημάτων, δι' ὧν ἐκόσμησαν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἠδυνήθησαν ν' ἀποταμιεύσωσιν ἐπὶ Περικλέους, ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν, 8000 τάλαντα, ἦτοι 48,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία, δὲν εἴμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σήμερον κατωτέρα τῶν 300,000,000.

Ἐψηφίσθησαν δὲ αἱ προαναφερθεῖσαι διατάξεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δύνανται, καθ' ἃ προείπομεν, ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ πενέστεροι, νὰ μετέχωσι τῆς πολιτείας. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον, μᾶλλον ἀπαραίτητον ἢ ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀρχαίαν

ἢ σημερινὴν πολιτείαν. Αἱ μὲν ἄλλαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἦσαν τόσον μικραὶ, ὥστε καὶ δι' εὐαρίθμων πολιτῶν ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ διοικηθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσιν· αἱ δὲ νεώτεραι πάλιν εἰσὶ συνήθως τόσον μεγάλαι, ὥστε καὶ ἂν πολλοὶ τῶν πολιτῶν αὐτῶν μείνωσιν ἀμέτοχοι τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ λοιποὶ ἐξαρκοῦσιν εἰς πληρωσιν τῶν δημοσίων ἀναγκῶν. Τὸ δὲ κράτος τῶν Ἀθηναίων περιελάμβανε μὲν τὸ ἡμισυ περίπου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἦτοι, ὡς εἰκάζεται, ὀκτὼ ἕως δέκα ἑκατομμύρια ψυχῶν, ἀλλ' ἅπαν τὸ πλῆθος τοῦτο δὲν συνετέλει ἐξίσου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἀμύναν. Ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν γένει τὸ ἡμισυ περίπου τῶν κατοίκων ἦσαν δούλοι, δηλαδὴ ἄνθρωποι ἐστερημένοι παντὸς δικαιώματος καὶ πάσης εἰς τὰ κοινὰ μετοχῆς. Ὑπῆρχον μάλιστα χωρὶς τινες εἰς τὰς ὁποίας οἱ δούλοι ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν ἐλευθέρων, καθὼς λ. χ. ἐν τῇ κυρίως Ἀττικῇ, ὅπου ἐπὶ πεντακοσίων χιλιάδων ψυχῶν, λέγεται ὅτι τετρακόσiai χιλιάδες ἦσαν δούλοι. Ἐν γένει ὅμως κατὰ μέσον ὄρον ὑπολογίζεται ὅτι οἱ δούλοι ἀπετέλουν τὸ ἡμισυ τῶν κατοίκων. Τοῦτο λοιπὸν συνέβαινε καὶ εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ καὶ οἱ περιλιπόμενοι ἐλεύθεροι δὲν ἦσαν ἅπαντες πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας. Οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῶν πολυαρίθμων ὑπηκόων καὶ συμμάχων πόλεων ἦσαν πολῖται ἕκαστος τῆς ἰδίας πόλεως, ὅχι πολῖται τοῦ ὅλου κράτους τῶν Ἀθηναίων· καὶ οὐ μόνον οὐδὲν εἶχον συμφέρον εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κράτους τούτου, ἀλλ' οἱ πλείστοι κατήντησαν καὶ δυσμενῶς πρὸς αὐτὸ νὰ διάκηνται. Ἡ ὕπαρξις λοιπὸν τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους ἐξηρτᾶτο κυρίως ἀπὸ μόνων τῶν Ἀθηναίων, ἦτοι ἀπὸ 120 ἢ 130,000 ψυχῶν, ἀνδρῶν δὲ τὸ πολὺ 30,000· διὸ ἂν καὶ ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων ἀνδρῶν πολλοὶ, ἀπασχολούμενοι εἰς ἴδια ἔργα, παρημέλουν τὰ κοινὰ, ἢ συντήρησις τοῦ κράτους ἥτις μετὰ κόπου κατωρθοῦτο καὶ δι' αὐτῆς τῆς κοινῆς καὶ ἀδιαλείπτου ἐνεργείας ἀπάντων τῶν πολιτῶν, ἢ θελεν ἀποβῆ ἀδύνατος. Ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ἦτο μετὰ τὰς Ἀθήνας τὸ μεγαλύτερον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κράτος, ἡ κοινὴ ἐνεργεια ἐπετυγχάνετο διὰ τούτου ὅτι, ὡς ἐκ τῶν νόμων καὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, οἱ Σπαρτιαῖται οὐδὲν μετήρχοντο ἴδιον ἐπάγγελμα, ἀρκοῦμενοι δὲ εἰς λιτοτάτην διαίταν, διῆγον ἅπαντα τὸν βίον ὡς τακτικοὶ τῆς πολιτείας στρατιῶται. Ἀλλ' εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἀνατροφή καὶ οἱ νόμοι δὲν ἀπηγόρευον τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν, τὴν βιομηχανίαν, τὴν τέχνην, τὴν παιδείαν· ἐξεναντίας παρῶτρνον τοὺς πολῖτας πάσῃ

δυνάμει πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι μεγαλητέραν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οὗτοι, μάλιστα οἱ πενέστεροι αὐτῶν, ἀπετρέποντο φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπὸ τῶν κοινῶν πραγμάτων. Ἐπρεπεν ἄρα νὰ εὐρεθῇ τρόπος ἐπιτήδειος νὰ συμπυκνώσῃ τὰς δυνάμεις αὐτῶν περὶ τὴν πολιτείαν· καὶ τοῦτο ἦτο τὸ ζήτημα τὸ ὑποῖον ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ ὁ Περικλῆς. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἴσως ἐντελῶς ἀδύνατος. Ὅπως δὴποτε τινὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐνεργηθέντων ἦσαν μὲν, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἶδει, σφώτατα ἐπινοημένα, ἀλλὰ αἱ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίαι περὶ ὧν ἰδίως ἐντεῦθα ὁ λόγος, ἐπήγαγον ἀποτελέσματα ὀλέθρια.

Τῶντι αἱ μισθοδοσίαι αὐταὶ ἦσαν μὲν μικραὶ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπήρουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εἰς τὴν διατροφήν τοῦ μισθοδοτούμενου. Εἰς τὰς Ἀθήνας τότε λέγεται ὅτι μία οἰκογένεια ἠδύνατο νὰ οἰκονομηθῇ διὰ 500—600 δραχμῶν κατ' ἔτος· ὥστε ὁ ἵππεύς, ὁ μισθοδοτούμενος δύο δραχμᾶς τὴν ἡμέραν, ἐλάμβανε μόνος αὐτὸς πλειότερα παρ' ὅσα ἀπητοῦντο εἰς ὀλόκληρον οἰκογένειαν. Οἱ ἄλλοι μισθοὶ ἦσαν μικρότεροι, ἀλλὰ πάντοτε ὅπως οὖν ἱκανοί· καὶ ἔπειτα πολλοὶ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἠδύναντο νὰ ἦναι ἄλλος βουλευτής, ἄλλος ἡλιαστής, ἄλλος στρατιωτικὸς, λαμβάνοντες οὕτω διαφόρους μισθοὺς. Ἐντεῦθεν ἅπαντες οἱ πένητες ὤρμησαν ἐπὶ τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὁ δὲ σκοπὸς τοῦ Περικλέους ἐφάνη ἐπιτυγχανόμενος, τοσούτω μᾶλλον ὅσω ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ, διὰ τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἄλλην τινὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀνάγκην.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤκμασε θαυμασίως ἐν Ἀθήναις ἡ δραματικὴ ποίησις, ἡ τε τραγικὴ καὶ ἡ κωμικὴ, μάλιστα δὲ ἡ πρώτη, διότι ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἀρχαίων κωμικῶν, ὁ Ἀριστοφάνης, ἀνήκει εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας τὸ δὲ τραγικὸν δράμα ἤρξατο παράγον τὰ κάλλιστα ἀριστοτεχνήματα ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐξωσιν τοῦ Ξέρξου, διαδεξάμενον τὰ ἄνθη τῆς λυρικῆς ποιήσεως, δι' ὧν ἰδίως εἶχε κοσμηθῆ ἡ προηγουμένη περίοδος, καθὼς πάλιν ἡ λυρικὴ ποίησις διεδέξατο τὴν ἐπικὴν, τὴν ἀπαθανάτισαν τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ δημιουργὸς τοῦ τραγικοῦ δράματος, ἡ τεύλαχιστος ὁ πρῶτος ποιητὴς δι' οὗ τὸ δράμα τοῦτο ἀπέβη ἐνδοξόν, ἡγωνίσθη, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Σαλαμῖνι· ἐκ δὲ τῶν δύο ἀειμνήστων αὐτοῦ διαδόχων, ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἐνίκησε κατὰ πρῶτον

τὸν Αἰσχύλον περὶ τὸ 470 π. Χ., ὁ δὲ Εὐριπίδης παρέστησε τὸ πρῶτον αὐτοῦ δράμα ἐν ἔτει 455. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἔργων τῶν ποιητῶν τούτων δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀλίγα, ἀρκοῦντα ὅμως ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δράματος. Οἱ δὲ δραματοῦργοι οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τότε διαπρέψαντες πολλοὺς καὶ ἄλλους ἔσχον συναγωνιστάς, ὧν τὰ ὀνόματα, κατὰ δυστυχίαν τὰ ὀνόματα μόνον, διεσώθησαν, καὶ οἵτινες ἐνίστε ἀνεδείχθησαν ἀνώτεροι ἐκείνων. Ὁ Φιλοκλῆς λ. γ. ἀνταγωνισθεὶς πρὸς τὸν «Οἰδίπουν τύραννον» τοῦ Σοφοκλέους, ἔλαβεν αὐτὸς τὸ ἀριστεῖον καὶ τὸν Εὐριπίδην δ' ἐνίκησαν Εὐφορίων, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ὁ Ξενοκλῆς, καὶ ὁ Νικόμαχος· ἐτι δὲ ἀναφέρονται ὁ Νεόφρων, ὁ Ἀχαιῖς, ὁ Ἴων, ὁ Ἀγάθων, πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον ὅχι μόνον εἰς ποίαν ἀκμὴν εἶχε φθάσει τὸ ἑλληνικὸν δράμα, ἀλλὰ καὶ πόσον ζωηρὰν ἀνάγκην τοῦ κοινοῦ ἐθεράπευσε· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητος ἡ τοσαύτη συναγωνιστῶν συρροή. Κατ' ἀρχὰς ἡ εἰσοδος εἰς τὸ θέατρον ἐπετρέπετο δωρεάν· ἀφ' ἧς ὅμως ἡ ὑπερβολικὴ εἰς αὐτὸ ἀνθρώπων ἐπισώρευσις ἐπέφερε πολλὴν στενοχωρίαν καὶ ἀταξίαν, ἀπητήθη πληρωμὴ, ἐπειδὴ δὲ οἱ πενέστεροι, μὴ δυνάμενοι νὰ πληρῶσωσι τὴν τιμὴν ταύτην, ἐστεροῦντο τῆς ἀπαραιτήτου ἐκείνης εἰς πάντα Ἀθηναῖον εὐχαριστήσεως, ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν νόμου περὶ τῶν λεγομένων θεωρικῶν χρημάτων· δηλαδὴ νόμου δυνάμει τοῦ ὁποίου τὸ δημόσιον ἐπλήρωνεν εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ εἰσιτήριο αὐτοῦ. Τὰ χρήματα ταῦτα ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν ἐργολάβων εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ τῶν θεάτρων συντήρησις, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἢ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου αὕτη χορηγία δὲν περιωρίσθη εἰς μόνον τὰ θεάτρα, ἐξετάθη καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας πανηγύρεις, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐχορηγοῦντο εἰς τοὺς πένητας χρήματα ἵνα μετέχωσιν ὄλων τῶν ἑορτῶν, καὶ παρείχεται οὕτω εἰς αὐτοὺς ὁ τρόπος τοῦ ἔχειν τὸν βίον εὐδαιμόνως.

Ταῦτα ὅμως πάντα δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἐπιφέρωσι, τοῦ καιροῦ προϊόντος, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ ὑποθάψωσι τὴν ἀργίαν τοῦ πλήθους, καὶ νὰ συνηθίσωσιν αὐτὸ νὰ ζῆ, οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων κόπων, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν κατεστράφησαν κατὰ μικρὸν πᾶσαι αἰᾶρεται αἰ παραγόμεναι ὑπὸ τῆς φιλοπονίας, καὶ ὑπὸ τῆς φιλοτιμίας ἣν ἔχει ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην αὐτοῦ· ἐπῆλθον δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις. καὶ ἕτερα οὐδὲν ἦττον δεινὰ ἐπακόλουθα. Ναι μὲν αἰ μισθοδοσίαι τοῦ δημοσίου ταμείου ἐπῆρουν

κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εἰς τὴν διατροφήν τῶν πενήτων· ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἔμενον πάντοτε πένητες, ἐνῶ οἱ εὐπορώτεροι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ηὔξησαν πολὺ τὰς περιουσίας αὐτῶν, διὰ τῆς θαυμασίως προαχθείσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας τῆς πόλεως. Ἐπὶ Σόλωνος περιουσίαι ἐπτὰ ταλάντων, ἧτοι 42,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σημερινὴ ἀξία ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ πρὸς 250,000 τοῦλάχιστον, ἔθεωρεῖτο ὡς μία τῶν μεγίστων ἐν Ἀθήναις, ἐνῶ ἤδη ὑπῆρχον ἐνταῦθα ἄνθρωποι, οἳ οἱ Ὀνικίας, ὁ Καλλίας, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἐκτήσαντο ἢ ἐκληρονόμησαν 100 καὶ πλείοτερα τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς τέσσαρα περίπου ἑκατομμύρια σημερινῶν δραχμῶν· διὸ μέγιστη προέκυψεν ἀνισότης περιουσιῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ πενέστεροι ἀπέβαινον πολλακίς ὄργανα τυφλὰ τῶν πλουσιωτέρων. Ἀφ' ἑτέρου ἅμα τὸ τῶν Ἀθηνῶν κράτος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καταλυόμενον, ἅμα ἔπαυσαν νὰ συρρέωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ συμμαχικοὶ φόροι, ἅμα ἐνὶ λόγῳ ἠληττώθησαν οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου, ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐπαρκῆ πρὸ πάντων εἰς τὴν συντήρησιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐφρόντιζε πρὸ πάντων νὰ πληρόνηται τὰς μισθοδοσίας αὐτοῦ καὶ τὰ θεωρικὰ χρήματα. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἀχρειωθεῖς, καὶ ἐν τούτοις ὦν παντοδύναμος, ἐξετράπη εἰς πᾶσαν ἀφροσύνην, ἀγόμενος καὶ φερόμενος ὑπὸ δημαγωγῶν πλουσιῶν ἢ μὴ πλουσιῶν. Ἐκ δὲ τῆς συρροῆς ὅλων τούτων τῶν ἀτοπημάτων ἀναγκάτως ἐπεταχύνθη ἡ τοῦ κράτους καταστροφή.

Τούτου ἕνεκα εἶπομεν ὅτι αἰμισθοδοτικαὶ τοῦ Περικλέους διατάξεις ὑπῆρξαν μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς παρακμῆς τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιστῆ ἡ παρακμὴ αὕτη, ὁ δὲ Περικλῆς ἐνήργησε, πλὴν τῶν προειρημένων, καὶ ἕτερα τινὰ συνετώτερα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν προέθετο ἐπιτηδειότερα, τὰ ὁποῖα οὐ μόνον συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διασώσωσιν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τὴν δύναμιν τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἀπαράμιλλον περιεποίησαν αὐτῇ κλέος.

Ἐπι πρὸ τοῦ Περικλέους, Ἀθηναῖοι πολῖται εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐγκαθίστανται εἰς χώρας κατακτηθείσας ὑπὸ τῆς πόλεως, λαμβάνοντες κλήρους ἐκ τῶν κτημάτων ὅσα ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῶν προτέρων τῶν χωρῶν τούτων κατοίκων. Οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς Ἀθηναῖσι κτηματῖαι ὠνομάζοντο κληροῦχοι καὶ διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἀποίκων· διότι

αὶ ἀποικίαι, καθὼς εἶδομεν (σελ. 317), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπέβαινον πόλεις αὐτοτελεῖς καὶ αὐτόνομοι, αὶ δὲ κληρουχίαι ἐξεναντίας ἐλογίζοντο ἀποτελοῦσαι μέρος ἀναπόσπαστον τῆς Ἀττικῆς· οἱ κληροῦχοι ἐξηκολούθουν ὄντες πολῖται Ἀθηναίων, ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐν Ἀθήναις δικαστηρίων, καὶ δυνάμενοι νὰ ἐνασκήσωσιν αὐτοῖσι ἅπαντα τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα. Τοιαῦται κληρουχίαι ἰδρύθησαν οὐκ ὀλίγαι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Χαλκίδα, καὶ εἰς τὰς νήσους Λῆμον, Ἰμβρον καὶ Σκύρον, αἵτινες καθ' ὅλοκληρίαν κατελήφθησαν ὑπὸ Ἀθηναίων κληροῦχων. Ἄλλ' ὁ Περικλῆς ἐποπλασίασε συστηματικῶς τὰς ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς ταύτας ἀποκαταστάσεις· ἐπεμψε 500 πολῖτας εἰς Νάξον, 250 εἰς Ἄνδρον, 1000 εἰς τὴν ἐν τῇ Θράκῃ χώραν τῶν Βισαλτῶν, 1000 εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, 2000 εἰς κατάληψιν τῆς χώρας τῶν ὄλως ἐξωσθέντων Ἰστιάϊων τῆς Εὐβοίας, 600 εἰς Σινώπην· βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ὁ σκοπὸς τῆς τοιαύτης τῶν κληρουχιῶν ἀναπτύξεως ἦτο διπλοῦς· πρῶτον παρείχετο δι' αὐτῶν πόρος ζωῆς εἰς τοὺς πενηστέρους τῶν πολιτῶν, καὶ δεύτερον οἱ κληροῦχοι ἐχρησίμευον ὡς φρουραὶ ἔτοιμα νὰ περιστείλωσι τοὺς στασιάζοντας τυχόν ὑπηκόους καὶ συμμάχους· ὥστε αὐτὰ κληρουχίαι συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς πένητας χρησίμους εἰς συντήρησιν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας μηδὲν ἔχουσαι τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας αὐτῶν.

Τὸ δὲ ἕτερον τοῦ Περικλέους ἔργον, τὸ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον κυρίως ὀφειλόμενον, εἶναι ὅτι ἐπεχείρησε νὰ συμπληρώσῃ τοὺς πόρους τῶν πενήτων διὰ τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν εἰς πολλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ δημόσια κατασκευάσματα· διότι τότε, διὰ τῆς ὑπερτάτης τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐπιμελείας, καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐφορείαν τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ φίλου, τοῦ Φειδίου, ὠκοδομήθησαν, ἐν Ἀθήναις, ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου, τοῦ Καλλικράτους, τοῦ Κοροίβου, τοῦ Μνησικλέους καὶ ἄλλων, τὰ πλεῖστα τῶν λαμπρῶν ἀριστοτεχνημάτων, ὧν τὰ περισωθέντα λείψανα κινουῦσιν ἐτι τὸν θαυμασμὸν ἅπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ναοὶ, στοαί, ἀγοραὶ, θέατρα, γυμνάσια, κρήναι, λουτρά. Ναὶ μὲν τὰ πλείω τῶν κτιρίων τούτων δὲν ἀπετελέσθησαν εἰμῆκατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτούς τῆς ἀκολούθου ἱστορικῆς περιόδου, ἀλλ' ἅπαντα ὑπῆρξαν ἄμεσον προῖον τῆς ἀκμῆς τῶν χρόνων· οὐδ' ἤδη εὐρισχόμεθα· καὶ τούτου ἕνεκα

ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῶν. Τὸ νέον θέατρον τὸ καλούμενον μὲν Ὠδεῖον, προωρισμένον δὲ εἰς τῆς μουσικᾶς καὶ θυμολικᾶς θεᾶς τῆς μεγάλης τῶν Παναθηναίων πανηγύρεως καὶ ὁ ἀμίμητος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ καλούμενος Παρθενῶν, ὃν ἐκαλλυον τὰ γλαφυρώτατα τῶν καλλιτεχνημάτων τῆς ἀγαλαματοποιίας καὶ τῆς γλυπτικῆς, ἠγέρθησαν μεταξύ τοῦ 445 καὶ 437 πρὸ Χριστοῦ· τὰ δὲ μεγαλοπρεπή τῆς ἀκροπόλεως προπύλαια, μεταξύ τοῦ 437 καὶ 431 πρὸ Χριστοῦ. Τότε ἐξηκολούθησεν ἡ ἀνόρθωσις τοῦ Ἐρεχθίδειου, τὸ ὅποιον εἶχε πυρποληθῆ ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου. Τότε ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσίνῃ πρὸς τέλεσιν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ, τοῦ ναοῦ τῆς Νεμέσεως ἐν Ῥαμνοῦντι. Τρία δὲ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὰ τρία ἔργα τῆς ὄντως θεοπνεύστου χειρὸς τοῦ Φειδίου, ἐκόσμησαν τὴν ἀκρόπολιν· ἐν μέγα ἐξ ἐλέφαντος ἐν τῷ Παρθενῶνι· ἐν ἑτερον ἐκ χαλκοῦ, τῆς Λημνίας Ἀθηνᾶς προσαγορευόμενον, καθὼς ὑπὸ τῶν λημνίων Ἀθηναίων ἀνατεθὲν, τὸ ὅποιον ὁ Πausanias λέγει « τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου θεᾶς μάλιστα ἄξιον » καὶ τρίτον, τὸ πάντων μέγιστον, τὸ ὅποιον ἐκ χαλκοῦ ἐπίσης κατασκευασμένον καὶ ὀνομαζόμενον τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς, ἔστατο μεταξύ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος· ἦτο δὲ τοσοῦτον κολοσσιαῖον ὥστε βεβαιουῖσιν ὅτι ἡ τοῦ δόρατος αἰχμὴ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράνου τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς ἦσαν ὄρατὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ναυτίλους τοὺς ἀπὸ τοῦ πελαγους πρὸς τὸν Πειραιᾶ πλησιάζοντας. Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως νὰ σφετερισθῶμεν ὑπὲρ τοῦ Περικλέους ἅπασαν τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς ἀειμνήστους ἐκείνους τεχνίτας δόξαν· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῆς προστασίας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ, δυσκόλως εὐτοὶ ἤθελον δυνηθῆ νὰ παραγάγῃσι τὰ ἔργα αὐτῶν. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀπήτησαν, κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμοὺς, δαπάνην τοῦλάχιστον 3,000 ταλάντων, ἧτοι 18,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν. Ὁ Περικλῆς δὲ εἶναι ὁ διενεργήσας τὴν ἐπιψήφισιν τῆς δαπάνης ταύτης. Τὸ δημόσιον ταμεῖον ἠνέπρει, ἔνεκα τῶν συμμαχικῶν φόρων· ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος εἶχε καταπαύσει, ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισέ πολυειδῶς ὠφέλιμον εἰς τὴν πόλιν νὰ μεταχειρισθῆ πρὸς διακόσμησιν αὐτῆς τινὰ τοῦλάχιστον τῶν περισσευμάτων ἐκείνων. Καὶ ἀπόδειξις ὅτι ὁ Περικλῆς ἐλογίζετο ὡς κύριος τῶν κατασκευασμάτων τούτων δημιουργός, εἶναι ἡ γενομένη κατ' αὐτοῦ κατηγορία ὡς καταχρυσῶντος καὶ καλλωπιζόντος τὰς Ἀθήνας διὰ τῶν χρημάτων τὰ ὅποια οἱ σύμμαχοι κατέβαλλον

πρὸς τὸν πόλεμον. Ἡ δὲ ἀπάντησις ἦν ἔδωκε, κατὰ Πλούταρχον, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, ἐξηγεῖ θαυμασίως ἅπαντα τὰ πολιτικά καὶ κοινωνικά ἀποτελέσματα πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ὁποίων ἐπεχείρησεν ὁ μέγας ἀνὴρ τὴν κατασκευὴν τῶν ποικίλων τούτων δημοσίων κτιρίων. « Ἐδίδασκεν οὖν ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον, λέγει ὁ Πλούταρχος, ὅτι χρημάτων μὲν οὐκ ὀφείλουσι τοῖς συμμάχοις λόγον, προπολεμοῦντες αὐτῶν, καὶ τοὺς βαρβάρους ἀνείργοντες, οὐχ ἵππων, οὐ ναῦν, οὐχ ὑπλίτην, ἀλλὰ χρήματα μόνον τελούντων· ἃ τῶν διδόντων οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ τῶν λαμβανόντων, ἂν παρέχωσιν, ἀνθ' ὧν λαμβάνουσι. Δεῖ δὲ, τῆς πόλεως κατεσκευασμένης ἱκανῶς τοῖς ἀναγκαίοις πρὸς τὸν πόλεμον, εἰς ταῦτα τὴν εὐπορίαν τρέπειν αὐτῆς, ἀφ' ὧν δόξα μὲν γενομένων αἰδίδιος, εὐπορία δὲ γινομένων ἐτοιμῆ παρέσται, παντοδαπῆς ἐργασίας φανείσης, καὶ ποικίλων χρειῶν, αἱ πᾶσαν μὲν τέχνην ἐγείρουσαι, πᾶσαν δὲ χεῖρα κινῶσαι, σχεδὸν ὅλην ποιῶσιν ἔμμισθον τὴν πόλιν, ἐξ αὐτῆς ἅμα κοσμουμένην καὶ τρεφομένην. Τοῖς μὲν γὰρ ἡλικίαν ἔχουσι καὶ ῥώμην αἱ στρατεῖαι τὰς ἀπὸ τῶν κοινῶν εὐπορίας παρείχον· τὸν δ' ἀσύντακτον καὶ βάνανσον ὄχλον, οὗτ' ἄμοιρον εἶναι λημμάτων βουλόμενος, οὔτε λαμβάνειν ἀργὸν καὶ σχολάζοντα, μεγάλας κατασκευασμάτων ἐπιβολὰς, καὶ πολυτέχνους ὑποθέσεις ἔργων διατριβὴν ἐχόντων, ἐνέβαλε φέρων εἰς τὸν δῆμον, ἵνα μηδὲν ἦττον τῶν πλεόντων, καὶ φρουρούντων, καὶ στρατευομένων, τὸ οἰκουροῦν ἔχη πρόφασιν ἀπὸ τῶν δημοσίων ὠφελῆσθαι καὶ μεταλαμβάνειν. Ὅπου γὰρ ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἐλέφας, χρυσός, ἔβενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοὶ, βαφεῖς, χρυσοῦ μαλακτῆρες, ἐλέφαντος ζωγράφοι, ποικιλιταί, τορευταί· πομποὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι, καὶ ναῦται, καὶ κυβερνήται κατὰ θάλατταν· οἱ δὲ κατὰ γῆν, ἀμαξοπηγοὶ, καὶ ζευγοτρόφοι, καὶ ἡνίοχοι, καὶ καλωστρόφοι, καὶ λινουργοὶ, καὶ σκυτοτόμοι, καὶ ὁδοποιοὶ, καὶ μεταλλεῖς· ἐκάστη δὲ τέχνη καθάπερ στρατηγός, ἴδιον στρατεύμα τὸν θητικὸν ὄχλον καὶ ἰδιώτην συντεταγμένον εἶχεν, ὄργανον καὶ σῶμα τῆς ὑπηρεσίας γινόμενον· εἰς πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡλικίαν καὶ φύσιν αἱ χρεῖαι διένεμον καὶ διέσπειρον τὴν εὐπορίαν. »

Ὁ Περικλῆς λοιπὸν ῥητῶς ἔλεγεν, ὅτι ἐπεχείρησε τὰ δημόσια ταῦτα ἔργα κυρίως ἵνα ἀσχολήσῃ τὸν ἀργὸν ὄχλον καὶ δώσῃ εἰς αὐτὸν πόρον ζωῆς· καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ βούλευμα αὐτοῦ τοῦτο ἦτο

ἄριστα νενοημένον, διότι ἐνῶ συνετέλει εἰς τὸν πολυτελεῆ τῆς πόλεως καλλωπισμὸν, ἐνῶ ἐνεψύχου πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν βιομηχανίαν, ἐνῶ ἔτρεφε τὸ πλῆθος καὶ ἐκράτει αὐτὸ συμπεπυκνωμένον περὶ τὴν πόλιν, οὐδὲν εἶχε τῶν ἄτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας. Ὡστε τοῦτο τοῦ Περικλέους τὸ ἐπινόημα ἦτο ἴσως τὸ καλλίστον τῶν ὅσα διεπράξατο, ἂν καὶ ἀφ' ἐτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ ἐπινόημα δὲν ἐξετελέσθη εἰμὴ διὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ δημοσίου ταμείου, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν ἠύπορει, εἰμὴ ἕνεκα τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, τῆς δὲ ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων ἄλλοι ὑπῆρξαν οἱ δημιουργοί. Διὸ, ἵνα ἀπονεύωμεν δικαίως τὴν προσήκουσαν ἐκάστῳ τιμὴν, ἐπιφέρομεν ἐν κεφαλῇ, ὅτι εἰς τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἀκμὴν, εἰς ἣν προήχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, συνέπραξαν ἐξ ἴσου σχεδὸν τέσσαρες ἀλληλοδιαδόχως ἄνδρες· ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις, κατασκευάσας τὸν πρῶτον στόλον, προητοίμασε τὴν ὕλην τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας· ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ὀργάνωσας τὴν πρώτην ναυτικὴν συμμαχίαν, ἔβαλε τὸν ἀκρογωνιαίον τοῦ οἰκοδομήματος τούτου λίθον· ὁ Κίμων, ὅστις διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ κατὰ τε τῶν Περσῶν καὶ τῶν ἀποστατῶν κατορθωμάτων, συνεπλήρωσε τὸ οἰκοδόμημα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Περικλῆς, ὅστις διὰ τῶν ποικίλων ἐκείνων ἐσωτερικῶν διατάξεων, ἐρρύθμισεν αὐτὸ καὶ κατεκόσμησε.

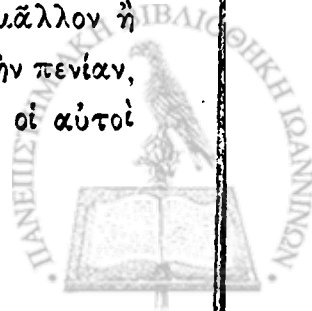
Δὲν ἐρρύθμισε δὲ μόνον, δὲν κατεκόσμησε μόνον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων ὁ Περικλῆς, ἀλλὰ καὶ λαμπρὰν αὐτοῦ εἰκόνα κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἰκόνα τῆς ὑποίας τοσοῦτον εἶναι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος, τοσαύτη δὲ ἡ ζωηρότης ὥστε δικαίως ὁ ἀνὴρ δύναται νὰ ἐπικληθῆ Φειδίας τοῦ λόγου. ἀπαραλλάκτως καθὼς ὁ Φειδίας πάλιν ἐπαξίως ἠδύνατο νὰ προσαγορευθῆ Περικλῆς τῆς τέχνης. Ἴδου τῶνόντι πῶς περιέγραψε τὴν ἠθικὴν, τὴν πολιτικὴν, τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῷ περιβοήτῳ ἐπιταφίῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἀσθενέστατον ἀντίγραφον τοῦ ἀριστουργήματος ἐκείνου.

Τὸ πολίτευμα ἡμῶν, ἔλεγεν, εἶναι τοιοῦτον, ὥστε δὲν ἔχομεν νὰ ζηλεύσωμεν τοὺς γείτονας ἡμῶν ἕνεκα τῶν νόμων αὐτῶν· οὐδὲ μιμούμεθα αὐτούς, ἀλλ' αὐτοὶ μᾶλλον εἴμεθα παράδειγμα τῶν ἄλλων. Ὀνομαζέται δημοκρατία, διότι διαρκῶς ἀφορᾷ εἰς τὴν τῶν πολλῶν εὐδαιμονίαν,

ὄχι εἰς τὴν τῶν ὀλίγων· καὶ εἰς μὲν τὰς κατ' ἰδίαν διαφορὰς τῶν πολιτῶν, οἱ νόμοι εἶναι ἴσοι δι' ὅλους, εἰς δὲ τὰ δημόσια ἀξιώματα προάγεται ἕκαστος, οὐχὶ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκει, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἰκανότητος· καὶ οὐδὲ πενίας ἕνεκα ἢ εὐτελοῦς καταγωγῆς κωλύεται τις παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν, εἴαν ἦναι πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειος. Πολιτευόμεθα δὲ εἰλικρινῶς περὶ τε τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς ἡμῶν σχέσεις· δὲν ὀργιζόμεθα κατὰ τοῦ γείτονος τοῦ πράττοντός τι πρὸς ἰδίαν ἡδονὴν, οὐδ' ἔχομεν ἐν γένει τὴν πικρίαν ἐκείνην, ἣτις, ἂν καὶ δὲν προξενῇ πραγματικὴν ζημίαν, εἶναι ὅμως πάντοτε λυπηρά. Ἐνῶ δὲ οὕτω ἐπιεικῶς φερόμεθα εἰς τὸν κατ' ἰδίαν βίον, δὲν παρανομοῦμεν, διὰ τὸν φόβον τὸν ἀπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν νόμων, μάλιστα τῶν νόμων ὅσοι κεῖνται ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀδικουμένων, καὶ ὅσοι μὲν εἶναι ἄγραφοι, κυροῦνται ὅμως διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνειδούς εἰς ὃ ὑποπίπτουσιν οἱ παραβαίνοντες αὐτούς. Πλὴν τούτου, ἐφροντίσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν πλείστας τῶν κόπων ἀναψυχὰς, διὰ τε τῶν καθ' ὅλον τὸ ἔτος τελουμένων παρ' ἡμῖν ἑορτῶν καὶ ἀγώνων καὶ διὰ τῆς εὐπρεπειᾶς τῶν ιδιωτικῶν ἡμῶν κατοικιῶν, ὧν ἡ καθημερινὴ τέρψις διασκεδάζει τὴν ἀθυρίαν. Συρρέουσι δὲ εἰς ἡμᾶς, διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα, ὥστε καρπούμεθα τὰ τῶν ἄλλων ἔθνων ἀγαθὰ οὐδὲν ἥττον ἢ τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι παραγόμενα. Ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις διαφέρομεν τῶν Λακεδαιμονίων ἐξαιρέτως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχομεν τὴν πόλιν ἡμῶν ἀνοικτὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, οὐδένα διὰ τῆς ξηνηλασίας ἀποκλείοντες ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ἐπὶ τῷ φόβῳ, ὅτι δύναται ἀνὴρ πολέμιος νὰ ἴδῃ τοῦτο, μὴ κρυφθὲν, καὶ νὰ ὠφελῆθῃ ἐξ αὐτοῦ· διότι ἐν πολέμῳ πεποιθᾶμεν οὐχὶ εἰς παρασκευὰς τινὰς καὶ ἀπάτας, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἔμφυτον ἡμῶν εὐψυχίαν. Καὶ ἡ ἀνατροφή ἡμῶν εἶναι τοιαύτη ὥστε, ἂν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθύς ἐκ πρώτης νεότητος ἀγωνίζονται, δι' ἐπιπόνου ἀσκήσεως, ν' ἀποκτήσωσιν ἀνδρείαν, ἡμεῖς, καὶ τοὶ ἀνειμένως δισπώμενοι, οὐδὲν ἥττον εἴμεθα πάντοτε ἑτοιμοὶ νὰ ὀρμήσωμεν ἐπὶ τοὺς κινδύνους.

Ἄλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις ἢ πόλεις ἡμῶν εἶναι ἀξίῳ θαυμασμοῦ ὅσον καὶ ἐν τούτοις. Διότι φιλοκαλοῦμεν μετ' ἀφελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλθακότητος· ἐπαρκοῦμεν δὲ εἰς ἐκάστην χρεῖαν δι' ἔργων μᾶλλον ἢ διὰ κόμπου λόγων, καὶ δὲν θεωροῦμεν αἰσχρὸν τὸ ὁμολογεῖν τὴν πενίαν, ἀλλὰ τὸ μὴ διαφεύγειν αὐτὴν διὰ τῆς ἐργασίας. Παρ' ἡμῖν οἱ αὐτοὶ

ἄνθρωποι ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἴδια ἔργα τετραμμένοι γινώσκουσιν ἀποχρώντως καὶ τὰ πολιτικά· διότι μόνοι ἡμεῖς νομίζομεν τὸν μηδὲν τῶν κοινῶν μετέχοντα, οὐχὶ ὡς ἀπράγμονα, ἀλλ' ὡς ἄχρηστον ἄνθρωπον.

Ὅρθως δὲ καὶ κρίνομεν τὰ ὑποβαλλόμενα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἡμῶν πράγματα καὶ οἴκοθεν περὶ αὐτῶν σκεπτόμεθα, μὴ νομίζοντες τὸν λόγον ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ ἔργα, ἀλλὰ μᾶλλον ἄτοπον ὑπολαμβάνοντες τὸ νὰ μὴ προεξηγηθῇ ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου τὸ πρακτέον, πρὶν ἢ ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ ἔργον. Καὶ τῇ ἀλήθειᾳ θαυμασιῶς συνδυάζομεν τὰς δύο ταύτας ιδιότητας, τὸ μεγάλως τολμᾶν καὶ τὸ ὠρίμως σκέπτεσθαι, πρὶν ἐπιχειρήσωμεν τι· ἐνῶ εἰς ἄλλα ἔθνη μόνη ἡ ἀμάθεια παράγει τὸ θάρρος, ὃ δὲ λογισμὸς ἐπιφέρει τὸν δισταγμὸν. Δικαίως δὲ κρίνονται κράτιστοι τὴν ψυχὴν ἐκεῖνοι οὔτινες γινώσκοντες σαφέστατα τὰ τε δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ τὰς ἡδονὰς τῆς εἰρήνης, οὐδὲν ἤττον προθύμως ἐπὶ τοὺς κινδύνους ὀρμῶσι.

Συγκεφαλαιῶν λοιπὸν λέγω, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος· διότι ἕκαστος ἡμῶν ἰδίᾳ δύνανται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλα ὅσα πράγματα μετὰ πλείστης χάριτος καὶ δεξιότητος. Καὶ ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι κόμπος λόγων, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, μαρτυρεῖ ἡ δύναμις αὕτη τῆς πόλεως ἣν διὰ τῶν τρόπων τούτων ἐκτησάμεθα. Ἐξ ὅλων τῶν πόλεων μόνη αὐτὴ ἀποδείκνυται διὰ τῶν ἔργων καθυπερτέρα τῆς φήμης αὐτῆς· οὔτε ὃ ἐπελθὼν πολέμιος ἀγανακτεῖ ὑπ' αὐτῆς κατοπαθῶν, οὔτε τὸ ὑπήκοον μέμφεται αὐτῇ, ὅτι οὐχὶ ὑπὸ ἀξίων ἄρχεται. Τοιαύτην δ' ἔχοντες τὴν δύναμιν, οὐχὶ βεβαίως ἀμάρτυρον, ἀλλὰ διὰ μεγάλων σημείων ἐπιβεβαιουμένην, θέλομεν θαυμασθῆ ὑπό τε τῶν νῦν καὶ τῶν μετέπειτα. Καὶ οὐδὲ ἔχομεν χρεῖαν οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ἄλλου τινὸς τέρποντος μὲν πρὸς στιγμὴν διὰ τῶν ἐπῶν αὐτοῦ, ἀναιρουμένου δὲ ἅμα γνωσθῆ ἡ ἀλήθεια· διότι πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν καταναγκάσαμεν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἡμετέραν τόλμην, πανταχοῦ δὲ ἰδρύσαμεν μνημεῖα αἰδία τῶν τε εὐεργεσιῶν ἡμῶν καὶ τῶν τιμωριῶν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιαύτη δὲ οὔσα ἡ πόλις αὕτη, εἶχε κατορθώσει τότε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν μέγα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μέρος. Ὅποια ἦτο ἡ ἔκτασις τοῦ κράτους τούτου, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς μίαν τῶν ἑνδεκα σωζομένων αὐτοῦ κωμωδιῶν, τὴν ἐπιγεγραμμένην *Σφήκες*, λέγει ἀορίστως·

Εἰσὶν γε πόλεις χίλιαι, αἱ νῦν τὸν φόρον ἡμῖν ἀπάγουσιν.

Ἀλλὰ φόρον δὲν ἐπλήρωνον εἰμὴ αἱ πόλεις, αἵτινες συνηνώθησαν, διὰ τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου· τὸ δὲ κράτος τῶν Ἀθηναίων ἐξηπλώθη βραδύτερον, ὡς εἶδομεν, καὶ εἰς πολλὰς ἠπειρωτικὰς χώρας, αἵτινες δὲν ἐπλήρωνον φόρον, καὶ ἀπλῶς ὑπέκειντο εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως. Ὅπως δὴποτε, κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὕρισκόμεθα, τὸ κράτος τοῦτο περιελάμβανεν ἐν γένει τὴν Μεγαρίδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Εὐβοίαν, τὴν Αἴγιναν, τὰς Κυκλάδας ὅλας, ἐξαιρέσει τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας, τὰς παρὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Θράκης νήσους καὶ πόλεις, τὰς παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, παρὰ τὴν Πρόποντίδα, παρὰ τὸν θρακικὸν βόσπορον πόλεις, πολλὰς πόλεις τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τὰς νήσους καὶ σχεδὸν πάσας τὰς πόλεις τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἱκανὰς πόλεις τῆς Λυκίας, καὶ ἐν τῷ κρισσαίῳ κόλπῳ, τὴν Ναύπακτον, καὶ ἐν τῷ ἰονίῳ πελάγει τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον. Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἡμισυ περίπου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἐνωθῆ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κράτος. Ὁ δὲ Περικλῆς διανοεῖτο ἤδη νὰ συγκαλέσῃ εἰς Ἀθήνας κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον, προπαρασκευάζων οὕτω τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἔθνους ἐνώσεως, εἰς ἣν αἱ λοιπαὶ πόλεις, αἵτινες ἦσαν διηρημέναι ὡς ἄλλοτε, καὶ ἐξ ὧν εὐδεμία, οὐδ' αὐτὴ ἡ Σπάρτη, εἶχε τὴν δύναμιν τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐφαίνοντο ἱκαναὶ ν' ἀντισταθῶσιν. Ὡστε κατὰ τὴν αἰμίμηστον ταύτην στιγμήν τῆς Ἑλληνικῆς ιστορίας, ἐνόμιζέ τις ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐμελλον νὰ ἐκπληρώσωσι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ταύτην τὴν ἀπαραίτητον παντὸς μεγάλου ἔθνους ἀνάγκην, τὴν ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἑνωσιν. Οὐ μόνον δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπρώτευσεν τὸ τῶν Ἀθηναίων κράτος, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Πρὸς ἀνατολὰς οἱ Πέρσαι ἦσαν τεταπεινωμένοι, πρὸς δυσμὰς οἱ Καρχηδόνιοι εἶχον κατατροπωθῆ, ἡ δὲ ἀκατονόμαστος ἔτι Ῥώμη περιωρίζετο εἰς τὴν μέσην Ἰταλίαν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπρώτευσεν τῆς οἰκουμένης, καὶ, ἐν τῇ εὐλόγῳ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, ὑπελάμβανε καὶ ἀπεκάλει πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βάρβαρα. Βεβαίως ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀκμὴ δὲν διετηρήθη πολὺ· ἀλλ' ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν διετηρήθη, ἤρκεσεν ἵνα παραγάγῃ μνημεῖα λόγου καὶ τέχνης, τὰ ὁποῖα κατέστησαν αἰώνιον τὸ ἠθικὸν κράτος τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Προοίμια τοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος.

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπληρωθῆ διὰ τῆς εἰς αὐτὸ ἐνώσεως ὀλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἐξ ἐναντίας μετ' ὀλίγον ἀπέβαλε τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος χώρας, ὅσας ἐσχάτως εἶχε προσλάβει, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐντελῶς κατελύθη. Δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ συμπληρωθῆ, διότι δὲν ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι κράτος μέγα ἄνευ ἰσοπολιτείας δυσκόλως δύναται νὰ συντηρηθῆ· ὅτι 130,000 ψυχαὶ δὲν δύναται νὰ κυριαρχήσωσιν ἐπὶ μακρὸν πολλῶν ἑκατομμυρίων, καὶ ὅτι μία πόλις δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ διὰ παντός τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς πολλὰς πόλεων ἑκατοντάδας. Ἐκ τούτου δὲν ἔπεται, ὡς πολλάκις ἐρρέθη ἐσφκλμένως, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἦτο φύσει ἀνεπιτήδειον εἰς συγκρότησιν κράτους μεγάλου· ἔπεται μόνον ὅτι δὲν ἐκτίσατο ποτέ τὴν πρὸς συγκρότησιν τοιοῦτου κράτους ἀπαιτουμένην πολιτικὴν ἐμπειρίαν. Ἄλλ' ἢ τῶν κατὰ μέρος γεγονότων ἐξιστόρησις θέλει ἐξηγήσει τὰς ἀληθείας ταύτας πολὺ εὐκρινέστερον ἢ αἱ γενικαὶ αὗται θεωρίαι καὶ παρατηρήσεις.

Εἶδομεν, ὅτι ἐν ἔτει 456 τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, παρεκτὸς τῶν ναυτικῶν πόλεων τῶν ὁποίων ἐκυριάρχει, προσέλαβε καὶ ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν στερεάν Ἑλλάδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα· κατὰ δὲ τὸ 451, αὐτὴ ἡ Σπάρτη ἀνεγνώρισε διὰ πενταετῶν σπονδῶν, τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ἄλλ' ὅτι ἔπραξε τοῦτο ἀκουσίως, ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον, διότι, ἐπὶ τῶν πενταετῶν τούτων σπονδῶν, ἐπεχείρησε τὸν δεύτερον ἱερὸν καλούμενον πόλεμον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ ἐμμέσως τὴν ἡσήμεραι προαγομένην ἰσχυρ-

τῶν Ἀθηναίων. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν (σελ. 151), ὅτι μετὰ τὸν πρῶτον ἱερόν πόλεμον, τὸν ἐπὶ Σόλωνος γενόμενον, οἱ κατὰ τοὺς Δελφῶν διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου, ἀλλ' ὅτι οἱ Φωκεῖς ἠμξισβήτουν τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐσφετερίζοντο τὴν διοίκησιν τοῦ ἱεροῦ. Ἡδὴ δὲ ἡ τοιαύτη τῶν Φωκέων ἀξίωσις κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην, διότι, κυριαρχούντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Φωκίδι, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὗτοι, διὰ τῶν Φωκέων, θέλουσιν ἄρχει καὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, τοῦ ὁποίου τὸ ἠθικὸν κράτος ἦτο μέγα καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ὅθεν οἱ Σπαρτιαῖται ἐπέμψαν εἰς Δελφοὺς στρατὸν, ἐξέβαλον ἐκεῖθεν τοὺς σφετερισθέντας τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ Φωκεῖς καὶ ἀπέδωκαν τὴν διοίκησιν ταύτην εἰς τοὺς ἐγγχωρίους τῶν Δελφῶν κατοίκους. Ἀμα ὅμως ὑπεχώρησαν οἱ Σπαρτιαῖται, ἐστράτευσαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ παρέδωκαν πάλιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸ ἱερόν.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ἐφαίνετο ἀδιαλείπτως προαγομένη· ἀλλ' ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ταύτῃ, ἠκρωτηριάσθη αἴφνης κατὰ πρῶτον τῷ 447. Τὰς ναυτικὰς πόλεις συνεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν, τοῦ ὁποίου μοῖραί τινες δὲν ἔπαυον περιπλέουσαι τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν· πρὸς δὲ καὶ διότι αἱ πόλεις αὗται, τὸ πλεῖστον νῆσοι, ἢ παραλῖαι ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι, αὐτε γὰρ συνασπισθῶσιν εὐκόλως ἠδύναντο κατὰ τῆς κυριάρχου πόλεως, οὔτε νὰ ἐλπίσωσι πρόχειρον ἀπὸ τῆς Σπάρτης βοήθειαν. Ἄλλως εἶχεν ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος πόλεις. Τούτων, πλὴν τῶν Μεγάρων, ὅπου εἶχον μόνιμον φρουρὰν, ἦρχον οὐχὶ διὰ μόνιμου κατοχῆς, ἀλλὰ παραδόντες αὐτὰς εἰς χεῖρας τῶν ἐγγχωρίων ὅσοι ἦσαν ἢ ἐλέγοντο δημοκρατικοὶ καὶ διετέλουν ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι διὰ τῆς προστασίας αὐτῶν ὑπερίσχυον καὶ κατέστρεφον τοὺς ἀντιπάλους, ἐξορίζοντες τοὺς κυριωτέρους ἐξ αὐτῶν, ὄντας ἢ λεγομένους ὀλιγαρχικούς. Οἱ ἐξόριστοι οὗτοι ἠγωνίζοντο φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀδιακοπῶς νὰ ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας, καὶ ἤδη πολλοὶ φυγάδες Βοιωτοὶ, ὠφελοῦμενοι, ὡς λέγεται, ἐκ τῆς κακῆς τῶν δημοκρατικῶν διοικήσεως, ἐλπίζοντες δὲ εὐλόγως εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης καὶ προσλαβόντες ἐπικούρους πολλοὺς φυγάδας Φωκεῖς, Λοκροὺς, Εὐβοεῖς, Αἰγινήτας καὶ ἄλλους, κατέλαβον αἴφνης τὸν Ὀρχομενὸν, τὴν Χαιρώνειαν καὶ τινὰς μικροτέρας τῆς Βοιω-

τίας πόλεις. Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Τολμίδης ἐστράτευσε μὲν ἀμέσως ἐπ' αὐτοὺς, ἔχων 1000 Ἀθηναίους ὀπλίτας καὶ ἱκανοὺς τινὰς συμμάχους· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἐγένετο, ὡς φαίνεται, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Περικλέους, ὄχι μετ' ἀποχρώσεως δυνάμεως καὶ περισκέψεως ὥστε ὁ Τολμίδης προσβληθεὶς περὶ Κορώνειαν, ἔπαθεν ἦτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν αὐτὸς τε ὁ στρατηγὸς καὶ πολλοὶ ὀπλίται, πολλοὶ δὲ καὶ ἠχμαλωτεύθησαν. Τούτους δὲ, ἀνήκοντας εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη θέλοντες οἱ Ἀθηναῖοι νὰ λυτρώσωσιν, ἠναγκάσθησαν, διὰ συνομολογίας, νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ τῆς Βοιωτίας, τῆς ὁποίας ἅπασαι αἱ πόλεις κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ κατέστησαν ἀπὸ συμμάχων, ἔχθισται τῶν Ἀθηναίων, πλὴν τῶν Πλαταιέων, οἵτινες παρέμειναν στενωῶς, ὡς ἄλλοτε, μετὰ τούτων συνδεδεμένοι. Οἱ δ' ἐν Βοιωτίᾳ οὕτω θριαμβεύσαντες φυγάδες, ἐπέτυχον παρομοίως καὶ ἐν Φωκίᾳ καὶ ἐν Λοκρίδι· καὶ μῆτε εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι, ἐπέξέτειναν τὴν ἐπανάστασιν μέχρι τῆς Εὐβοίας. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέπεμψαν αὐτὸν τὸν Περικλέα μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς· πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν χεῖρωσιν τῶν εὐβοϊκῶν πόλεων, μανθάνει ὅτι ἀπέστησαν καὶ οἱ Μεγαρεῖς, καὶ ὅτι ἀποβαλόντες τοὺς Ἀθηναίους ἐκ τῆς πόλεως, περιώρισαν αὐτοὺς εἰς τοὺς δύο λιμένας, τὴν Νίσαιαν καὶ τὰς Πηγὰς· ὅθεν ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' ὀλίγον ἐνέβαλεν εἰς αὐτήν, διὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Πλειστοάναξ, εἴτε παρελθούσης τῆς πενταετοῦς ἐκεχειρίας, εἴτε περὶ τὰ τέλη ἀπλῶς οὔσης. Κατ' εὐτυχίαν, οἱ Σπαρτιαῖται καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν Πελοποννήσιοι δὲν προεχώρησαν ἐπέκεινα τῆς Ἐλευσίνας καὶ τοῦ Θριασίου πεδίου, δωροδοκηθέντες, ὡς βεβαιοῦται, ὑπὸ τοῦ Περικλέους, καὶ διότι πιθανῶς δὲν εἶχον ἱκανὴν δύναμιν. Ἄμα δ' ὑπεχώρησαν, ὁ Περικλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Εὐβοίαν καὶ καθυπέταξεν αὐτήν ὀλοσχερῶς. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ἐνόμισεν ὅτι εἶναι μάταιον νὰ ἐξακολουθήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἀγῶνα ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις καὶ ὅτι ἡ φρόνησις ἀπήτει νὰ παραχωρήσωσι καὶ ὅσας τοιαύτας ἔσωζον ἔτι ἐν Πελοποννήσῳ τε καὶ περὶ αὐτήν, ἀρκούμενοι εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς μακρὰν τῆς ἰδίας Ἑλλάδος παραλίας. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 445 ἔτους, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, συνωμολόγησαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς Σπαρτιατάς καὶ τοὺς συμμάχους τούτων τριακονταετῆς σπονδὰς, δυνάμει τῶν ὑποίων ἀπέδωκαν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγὰς, τὴν Τραζῆνα, τὴν Ἀχαΐαν, καὶ συνήνε-

σαν ὥστε οἱ Μεγαρεῖς νὰ συνταχθῶσι μεταξύ τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης. -

Ὁ Περικλῆς ἤλπιεν, ὅτι διὰ τῆς θυσίας ταύτης τῶν ἡπειρωτικῶν κτήσεων θέλει ἐξασφαλισθῆ τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν κτήσεων κράτος τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι, θαλασσοκρατοῦντες, εὐχερῶς συνεῖχον τὰς τελευταίας, ἐνῶ τὰς πρώτας δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσωσι, διατηρήσωσιν ἢ ἀνακτήσωσι, μὴ ὄντες κατὰ ξηρὰν ἐνάμιλλοι τῶν Πελοποννησίων. Καὶ εἶχε δίκαιον ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχη δίκαιον, διὰ τὴν πλημμελῆ βᾶσιν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέτρεπον, ὡς γνωστὸν, εἰς τοὺς πολίτας τῶν πόλεων ὅσαι ἐτάσσοντο ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν τὰ κυριαρχικὰ τοῦ πολίτου τοῦ ὅλου κράτους δικαιώματα· οἱ πολῖται οὗτοι ἐξηκολούθουν μὲν ὄντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐλεύθεροι τῶν ἰδίων πόλεων πολῖται, ἀλλὰ τὸ κράτος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ μόνων τῶν τριεμυρίων Ἀθηναίων ἀνδρῶν· ἐντεῦθεν οὐδεμία ὑπῆρχε ταυτότης, ἐνότης, ἰσότης δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων μεταξύ τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐξεναντίας αἱ τελευταῖαι αὐταὶ ἐθεώρουν ἑαυτὰς ὡς δεδουλωμένας εἰς τὴν πρώτην, ἀφ' οὗ μάλιστα χρόνου, παύσαντος τοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου, ἐξέλιπεν ὅλως ἡ εὐγενὴς ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ἐνώσεως· ὥστε ἀπιθανὸν ἦτο ὅτι καὶ τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει ἀποφασίσει νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων τούτων. Ζήτημα δὲ ὑπῆρχεν ἂν καὶ αὐταὶ θέλουσιν ἐπὶ μακρὸν ἀνεχθῆ τῆς ἀπόλυτον ἐκείνην δεσποτείαν τῶν ὀλίγων Ἀθηναίων. Βέβαιον ὅμως ἦτο ὅτι ἡ δεσποτεία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ χρόνον τινά, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω ὃν προέτεινεν ὁ Περικλῆς, ἐπὶ τῷ ὄρω δηλαδή τοῦ νὰ παραιτηθῆ πάσης ἡπειρωτικῆς κτήσεως. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέισθησαν νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν ὀρθὴν ταύτην κρίσιν, ὅσῳ προσβλητικῆ καὶ ἂν ἦτο τῆς φιλοτιμίαις των, διὰ τοῦτο τὰ πράγματα αὐτῶν καλῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐβάδισαν, ἡ δὲ περίοδος αὕτη, ἡ μεταξύ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡ διαρκέσασα 15 περίπου ἔτη, δὲν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον τῆς προτέρας λαμπρᾶ, καὶ τοι παθούσης τότε τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν τὸν προεκτεθέντα ἀκρωτηριασμόν.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἴσχυσεν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε ὁ Περικλῆς ἐν Ἀθήναις, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐμονάρχησε τῆς πόλεως. Μέχρι τοῦ 457

ἔτους, ἦτοι μέχρι τῆς δολοφονίας τοῦ Ἐφιάλτου, ὁ Περικλῆς οὐδὲ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πολιτικῆς μερίδος ἐπρώτευσεν, διότι ὁ Ἐφιάλτης φαίνεται διατελέσας ἰσχυρότερος αὐτοῦ. Ἐπειτα ἐνόσω ἔζη ὁ Κίμων, δηλαδὴ μέχρι τοῦ 449 ἔτους, ἡ ἀπαράμιλλος αὐτοῦ στρατιωτικὴ δόξα ἐπεσκίαζεν ὅπως τὸ πολιτικὸν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ ἀξίωμα. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ Κίμωνος, ἡ ἀριστοκρατικὴ μερὶς ἐπέτυχεν ἀρχηγὸν ὅστις δὲν ἦτο μὲν λαμπρὸς ὅσον ὁ ἐπ' Εὐρυμέδοντι ποταμῶν νικητῆς, ἔχων ὅμως προτερήματα καὶ χαρακτῆρα ἀναλογώτερα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν προτερημάτων τοῦ Περικλέους, κατέστη ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐπικινδυνότερος τούτου ἀνταγωνιστῆς. Ὁ νέος ἀρχηγὸς τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος ἦτο συγγενὴς στενὸς τοῦ Κίμωνος καὶ ὠνομάζετο Θουκυδίδης Μελησιού, ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀλωπεκῆς· ἄλλος παρὰ τὸν ἱστορικὸν Θουκυδίδην Ὀλόρου τὸν Ἀλιμούσιον. Ἦτο δὲ πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ ῥήτωρ μᾶλλον ἢ στρατηγός, εἰ καὶ πρὸς ἑκατέραν τὴν ὑπηρεσίαν ἰκανός, ὅπως ἅπαντες οἱ τότε προϊστάμενοι τῶν πραγμάτων ἄνδρες. Ὁ Θουκυδίδης διωργάνωσε τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ μερίδα ἐπιτηδειότατα πρὸς τὴν κατὰ τῶν πολλῶν πάλιν, πείσας τοὺς ὀπαδοὺς του νὰ φοιτῶσι τακτικῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, νὰ κατέχωσιν ἐνταῦθα ἰδίαν τινὰ θέσιν, νὰ ὀρίζωσιν ἐκ προοιμίου τοὺς μέλλοντας ἐκάστοτε νὰ ἀγορεύσωσιν ἄνδρας, νὰ ὑποστηρίξωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἐπιδοκιμασιῶν, καὶ ἐνὶ λόγῳ-καθυπέβαλε τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς πειθαρχίαν καὶ τάξιν τοσαύτην, ὥστε, εἰ καὶ εὐαριθμότεροι τῶν ὑπεναντίων, ἀπέβησαν ὅμως πολὺ πρὸς τούτους ἐπιφοβώτεροι ἢ ἄλλοτε. Ἦτο δὲ ὁ Θουκυδίδης καὶ ῥήτωρ ἐξαιρετός, μόνου τοῦ Περικλέους κατὰ τοῦτο ὑποδεέστερος, καὶ ἴσως ἐνάμιλλος μέχρι τινὸς αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Θουκυδίδης κατέλιπεν ἡμῖν εἰκόνα θαυμαστὴν τῶν περὶ τοὺς λόγους ἀγῶνων αὐτοῦ πρὸς Περικλέα· διότι λέγεται, ὅτι ἐρωτηθεὶς ποτε ὑπὸ Ἀρχιδάμου τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως, ἐὰν αὐτὸς ἢ ὁ Περικλῆς παλαιῆ βέλτιον, «ὄταν, ἀπεκρίθη, ἐγὼ καταβαλῶ παλαίων, ἐκεῖνος ἀντιλέγων ὡς οὐ πέπτωκε, νικᾷ, καὶ μεταπειθεὶ τοὺς ὀρώντας.»

Ἡ πάλιν αὕτη δὲν περιεστρέφετο, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων εἰδήσεων, περὶ τοὺς ποικίλους πολιτικούς καὶ κοινωνικούς νεωτερισμοὺς ὅσοι ἐγένοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Ἀθήναις. Βεβαίως οἱ περὶ τὸν Θουκυδίδην δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τοὺς νεωτερισμοὺς τούτους· ἀλλ' ὁ συνετὸς αὐτῶν ἀρχηγὸς ἐνόει ὅτι

πᾶσα ἀντίπραξις εἰς τὰ πολυειδῆ πλεονεκτήματα τὰ ἐπιδαφιλευθέντα τότε εἰς τοὺς πολλοὺς ἤθελεν εἶναι ματαία. Ὅθεν ἐξελέξατο ἄλλο συζητήσεως στάδιον. Ὁ Περικλῆς, καθὼς εἶδομεν, ἤθελε, διὰ κοινῆς εἰρήνης πρὸς τε τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας νὰ παγιώσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς φόρους τοὺς ὁποίους δὲν ἔπαυον καταβάλλοντες οἱ ὑποτελεῖς σύμμαχοι, τούλάχιστον τοὺς πλείστους τῶν φόρων τούτων, εἰς διακόσμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐξασφαλίζει τοὺς συμμάχους ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ δαπανήσῃ τὰ παρ' αὐτῶν τελούμενα χρήματα κατὰ τὸ αὐτῇ δοκοῦν. Κατὰ τοῦ τριούτου πολιτεύματος ἐξανίστατο ὁ Θουκυδίδης, κραυγάζων, ὅτι ὁ δῆμος ἀδοξεῖ καὶ κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος τὰ κοινὰ αὐτῶν χρήματα εἰς ἰδίαν χρείαν, καὶ ὄχι πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ βαρβάρων πολέμου. Περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν δύο τούτων δοξασιῶν, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὴν πλημμελῆ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων βᾶσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀμφότεραι περιστρέφοντο εἰς πλημμελῆ τινα κύκλον. Τῶντι ἡ συμμαχία συνέστη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπὶ τούτῳ κατεβάλλοντο οἱ φόροι τῶν πόλεων· ἀλλ' ἀφ' ἧς οἱ Πέρσαι, εἴτε διὰ ῥητῆς συνθήκης, εἴτε καὶ ἄνευ συνθήκης, ὑπεχώρησαν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἐξακολούθησις τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου ἀπέβη ἄσκοπος· πάλιν δὲ, ἐπειδὴ οὕτω ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συμμαχίας, ἡ ἐξακολούθησις τῆς φορολογίας τῶν πόλεων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ αὐθαίρετος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων χρῆσις τῶν φόρων τούτων, ἦτο ἄδικος. Ἡ μόνη σκόπιμος καὶ δικαία λύσις τοῦ ζητήματος τούτου ἤθελεν εἶναι νὰ ὁμολογήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συστάσεως τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως τὸ συμφέρον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀπῆται ὄχι μόνον νὰ μὴ διαλυθῇ τὸ ἐντεῦθεν παραχθὲν κράτος, ἀλλὰ, εἰ δυνατόν, νὰ περιλάβῃ ἀπάσας τὰς ἐλληνίδας πόλεις· νὰ ἀνακηρύξωσι δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι οὐχὶ αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ συγκαλοῦντες κοινήν τῶν συμμάχων σύνοδον, ἥτις νὰ ὀρίσῃ τὸν νέον τοῦ κράτους τούτου σκοπὸν, καὶ νὰ θεσπίσῃ τὴν τακτικὴν συγκρότησιν βουλῆς ἀντιπροσωπευούσης μὲν ἀπάσας τὰς πόλεις, κανονιζούσης δὲ ἐκάστοτε τοὺς πληρωτέους φόρους, τὴν χρῆσιν αὐτῶν, τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν πόλεων κ. τ. τ. ἐνὶ λόγῳ νὰ ἀπαρτίσῃ, ἀντὶ τοῦ

προτέρου άπτικού κράτους, τοῦ ὁποίου ἐδέσποζον ἀπολύτως καὶ αὐτο-
γνωμόνως οἱ Ἀθηναῖοι, κράτος ἑλληνικόν, τοῦ ὁποίου νὰ μετέχωσι
πάντες οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἴσοις δικαίαις καὶ ἐπὶ ἴσαις ὑποχρεώσεσι. Κατὰ
δυστυχίαν μέχρι τῆς περιωπῆς τοιαύτης ἰσοπολιτείας δὲν φαίνονται
ἀνυψωθέντες οὔτε ὁ Θουκυδίδης οὔτε ὁ Περικλῆς, καθ' ὅσον δυνάμεθα
νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σωζομένων περὶ αὐτῶν ἀτελῶν εἰδήσεων· ἀμφότε-
ροι μᾶλλον ἐπεδίωκον τὴν διατήρησιν τῆς κυριαρχίας τῆς πόλεως αὐ-
τῶν καὶ διεφώνουν μόνον περὶ τὰς προφάσεις δι' ὧν ἐζήτουν νὰ δικαιο-
λογήσωσι τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν
ὅτι αἱ προφάσεις τοῦ Περικλέους ἦσαν τοῦλάχιστον πρακτικώτεραι τῶν
τοῦ Θουκυδίδου προφάσεων. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀπαιτῶν τὴν ἐξακο-
λούθησιν τοῦ πολέμου, πολέμου οὐχὶ πλέον ἀμυντικοῦ, ἀλλὰ ἐπιθετικοῦ,
ἀπήτει τὴν ἔναρξιν ἀγῶνος τοῦ ὁποίου τέλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰμῆ
ἢ κατάλυσις τοῦ περσικοῦ κράτους, ἢ δὲ διεξαγωγή ὑπερέβαινε τὰς
δυνάμεις καὶ τοὺς πόρους τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων· ἐνῶ ὁ Περικ-
λῆς ἀπήτει ἀπλῶς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ἐπειδὴ
λοιπὸν τοῦ Περικλέους τὸ σύστημα ἦτο ὀλιγώτερον ἐπισφαλές καὶ μᾶλ-
λον εὐπρόσδεκτον, διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπερίσχυσε ἐπὶ τέλος, καὶ
μετὰ ἐξαετεῖς ἀγῶνας ἐπέτυχε, περὶ τὸ 443—442 ἔτος, τὸν ἐξοστρα-
κισμόν τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ μερίδος,
ἢ, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἑταιρείας, κυβερνήσας ἔκτοτε μόνος τὰ τῆς
πόλεως τῶν Ἀθηνῶν πράγματα, μέχρι σχεδὸν τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἐπεχείρησεν ἤδη τὴν ἀδιακώλυτον συμπλήρωσιν τοῦ
πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος· καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀπρη-
τίσθησάν τινες τῶν μισθοδοτικῶν καὶ αἱ πλεῖσται τῶν κληρουχικῶν
καὶ τῶν οἰκοδομικῶν διατάξεων, ὅσαι συνδέονται μετὰ τοῦ ὀνόματος
αὐτοῦ. Περὶ τῶν διατάξεων τούτων ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει
ὀπωροῦν (σελ. 522—523). ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπιφέρει ὀλίγα
τινὰ ἔτι εἰμῆ περὶ τῶν τότε γενομένων οἰκοδομῶν, οὐ μόνον διότι αὐ-
τὸς ὁ πανδαμάτωρ χρόνος, σεβασθεὶς ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν τὰ λείψανα τῶν
ἔργων τούτων, ἐμαρτύρησεν οὕτως εἰπεῖν τὸ μεγαλεπήβολον τοῦ δια-
πράξαντος αὐτὰ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῶν οἰκοδομῶν ἐκείνων
ἐπέτυχεν ὁ Περικλῆς τὴν λυσιτελεστέραν καὶ ὀλοσχερεστέραν τοῦ πολι-
τικοῦ αὐτοῦ συστήματος ἐφαρμογὴν. Βεβαίως αἱ μισθοδοσίαι ἔτρεφον
πολλοὺς τῶν πολιτῶν καὶ ἐνίσχουν τὴν πολιτείαν, διατηροῦσαι αὐτοὺς
οὔτω συμπεπυκνωμένους περὶ αὐτήν. Ἐπίσης καὶ αἱ κληρουχίαι πα-

ρεῖχον πόρον ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους, ἐνταύτῳ δὲ ἀπέβαινον πολλὰ γοῦ τοῦ κράτους φρουραὶ ἔτοιμαὶ νὰ καταβάλωσι τοὺς στασιαζόντας ὑποτελεῖς ὥστε ἀμφότεραι αἱ διατάξεις αὗται συνετέλουν εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας. Ἀλλὰ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα κατασκευάσματα, τὰ τότε γενομένα, δὲν συνετέλουν μόνον εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας· διὰ τῶν ἔργων τούτων ἔλαβον πρὸς τοῦτοις πλείστην ὄσιν ἐπίδοσιν ἡ τέχνη, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηναίων προσεκτίσατο ἠθικὴν τινὰ ὑπεροχὴν, ἐπιτηδειότητα νὰ δικαιώσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις. Ὁ Πλουτάρχος ἐν τῇ περικοπῇ τοῦ βίου τοῦ Περικλέους, ἣν παρεθέσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον (σελ. 530), ἐξήγησεν ἄριστα πῶς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργα ἅμα μὲν ἔτρεφον τὸν ἀργὸν καὶ ἀσύντακτον ὄχλον, ἅμα δὲ συνέτρεχον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας· ἀλλ' ὁ μέγας ἀνὴρ προέθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ἔργων τούτων καὶ ἑτέρους σκοποὺς, δηλαδὴ, ἀφ' ἑνὸς τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, ἵνα κρατύνῃ οὕτω τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου τὴν διακόσμησιν τῆς πόλεως, ἵνα καταστήσῃ οὕτω αὐτὴν ἀνταξίαν τῆς ἀρχῆς. Ἐπιζῶντος τοῦ Κίμωνος, τὸ ἄστυ εἶχε συνδεθῆ διὰ δύο μακρῶν τειχῶν μετὰ τοῦ Φαλήρου καὶ μετὰ τοῦ Πειραιῶς (σελ. 513—514)· ἤδη δὲ ἐκτίσθη τρίτον, διάμεσον τεῖχος, παράλληλον τοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ φέροντος καὶ μὴ ἀπέχον ἀπὸ τούτου εἰμὴ κατὰ 550 περίπου πόδας, ὥστε ὁ σύνδεσμος τοῦ ἄστεος μετὰ τοῦ Πειραιῶς ἀπέβη ἀσφαλέστερος, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ διακοπῇ καὶ ἂν τυχὸν ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν ἐμβάλει ἐντὸς τοῦ φαληρικοῦ τείχους. Καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους κατεσκευασθησαν τὰ λαμπρὰ τοῦ Πειραιῶς νεώρια, εἰς ἃ, κατὰ τὸν Ἰσοκράτην, Ἀθηναίων ῥήτορα ἀκμάσαντα ἐν τῇ ἀκολούθῳ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἔδαπανήθησαν ὄχι ὀλιγώτερα τῶν 1000 ταλάντων. Ἐνῶ δὲ διὰ τῶν τοιούτων ἔργων ἐκραταιοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ πόλις, ὁ ἑκατόμπεδος Παρθενὼν, τὰ Προπύλαια, τὸ Ὁδεῖον, τὸ ἐν Ἐλευσίνι τελεστήριον καὶ τὰ ἀναρίθμητα ἄλλα καλλιτεχνήματα ὅσα ἐκόσμησαν τὴν ἀκρόπολιν, τὴν πόλιν καὶ ἄπασαν τὴν Ἀττικὴν, περιεποιοῦν αὐτῇ λαμπρότητα καθευπερτέραν πάσης ἑλληνικῆς χώρας, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι μετὰ τῆς ὑλικῆς ταύτης ἀκμῆς συνδυάζεται ἐξαιρετὸς τις ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ ἀνάπτυξις. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης ὁ Σοφοκλῆς, καὶ ἤρχιζε τὸ

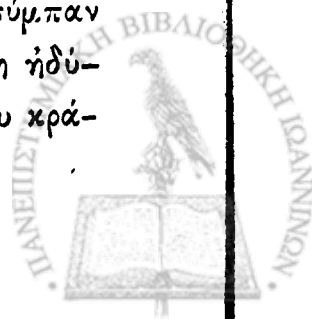
στάδιον αὐτοῦ ὁ Εὐρυπίδης, καὶ ἀντήχει ἡ πολιτικὴ εὐγλωττία τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, καὶ ὑπελόγιζεν ὁ ἀστρονόμος Μέτων τὴν ἀκριβεστέραν τοῦ χρόνου καταμέτρησιν διὰ τοῦ φερωνύμου αὐτοῦ κύκλου καὶ ἔτους· καὶ παρεσκευάζοντο νὰ γράψωσι τὰ ἀριστουργήματα αὐτῶν ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Θουκυδίδης ὁ ἱστορικός, καὶ ἐμελέτα τὰ κατὰ τῶν σοφιστῶν ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ὁ Σωκράτης. Οὐδὲ ἀρκοῦσι ταῦτα πάντα ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, τοῦ τί ἦσαν αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Οἱ ἄνδρες οὓς ἄχρι τοῦδε ἀνεφέρομεν ἦσαν ὅλοι Ἀθηναῖοι τὸ γένος· ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ οὗτοι θησαυροὶ οὓς παρῆγεν ἡ πόλις αὕτη, καθάπερ ἀκαταμάχητός τις μαγνητὶς, εἴλκυον ἐνταῦθα, ἀπανταχόθεν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, πάντα τεχνίτην, πάντα φιλόσοφον, πάντα ἱστορικόν, πάντα λόγιον, ὡς εἰς ἱεράν τινα τῶν Μουσῶν ἐστίαν, ἐν ἣ καὶ μόνῃ ἠδύναντο νὰ τελειωθῶσι, νὰ ἐκτιμηθῶσι, νὰ βραβευθῶσι προσηκόντως τὰ ἔργα αὐτῶν. Διότι τότε ἔδραμεν ἐκ Σάμου εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀλικαρνασσεύς Ἡρόδοτος, καὶ διέτριψεν ἐνταῦθα ἐπὶ τινα ἔτη, καὶ ἀπεθαύμασε τὸν Περικλέα, περὶ οὗ λέγει που ἐν ταῖς ἱστορίαις, ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἀγαρίστη «ἐγκυος εἴουσα, εἶδε ὄψιν ἐν τῷ ὕπνῳ· ἐδόκεε δὲ λέοντα τεκεῖν· καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας τίκτει Περικλέα Ξανθίππῳ.» Ἐνώπιον δὲ τοῦ δήμου ἐκείνου ὄν τοσοῦτον ἠγάπησε καὶ περιφανῶς ἐχαρακτήρισεν, ἀπαγγείλας ὁ Ἡρόδοτος τινὰς τῶν ἱστοριῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ πανηγύρει τῶν Παναθηναίων τοῦ 446 ἔτους, ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς πόλεως, ὅπως σπανίως οἱ μεγαλοπρεπέστεροι τῶν μοναρχῶν ἐβράβευσαν τοὺς ἀριστείας τῶν λόγων, λαβῶν 10 ταλαντα, ἧτοι 60,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἰσοδυναμούσας πρὸς 400,000 καὶ ἐπέκεινα σημερινῶν. Τότε συνέρρευσαν ἐπίσης εἰς Ἀθήνας ὁ Κλαζομένιος Ἀναξαγόρας, ὁ Ἐλεάτης Ζήνων, ὁ Ἀβδηρίτης Πρωταγόρας, ἅπαντες φίλοι τοῦ Περικλέους διατελέσαντες, ἅπαντες πολλακίς πρὸς αὐτὸν συζητήσαντες περὶ τῶν ὑψηλῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς περὶ τοὺς λόγους τέχνης ζητημάτων. Τότε προσελθὼν ὁ Μιλήσιος Ἴππόδαμος, φυσικὸς ὄνομαστός καὶ ἀρχιτέκτων ἔτι ὀνομαστότερος, ἐπεστάτησε τὴν κατασκευὴν τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς καὶ ἐσχεδίασεν ὀρθογωνίους τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, ἐνῶ πρότερον πᾶσαι αἱ πόλεις, καὶ ιδίως αἱ Ἀθῆναι, ἦσαν κατεσκευασμένα ἄνευ συμμετρίας πλάτους ἢ μήκους τῶν ὁδῶν, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Πειραιῶς, καλέσαντες αὐτὴν Ἴπποδάμειον ἀγορὰν. Τότε ὁ Θάσιος Πολύγνωτος, ὁ πρὸ καιροῦ εἰς Ἀθήνας μετοικήσας, καὶ φίλος διατελέσας τοῦ

Κίμωνος καὶ τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα ἐνταῦθα λαβῶν, καὶ εἰς ἀνταμοιβὴν τοῦ ἀξιώματος τούτου δωρεὰν ζωγραφήσας τὸ Θησεῖον καὶ τὴν Πινακοθήκην καὶ πλεῖστα ἄλλα λαμπρὰ τῆς πόλεως ἔργα, ἐσύστησε σχολὴν ζωγραφικῆς, ἣτις ἀνεδείχθη πρωτίστη τῆς Ἑλλάδος καὶ παρήγαγε μαθητὰς περιωνύμους, τοὺς Ἀθιναίους Μίωνα καὶ Πάναινον, τὸν Κολοφώνιον Διονύσιον καὶ ἄλλους. Ὡστε ἂν αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐκυριάρχουν τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἂν καὶ τοῦ μέρους αὐτῆς οὐ πείσταντο, δὲν ἐδέσποζον διὰ κοινῆς τῶν πόλεων συνομιλογίας, ἀναμφισβητήτως ὁμως εἶχον ἀποβῆ ἢ πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐκ δὲ τούτου ὠφελοῦμενος ὁ Περικλῆς, ἔφερεν εἰς μέσον, ὀλίγον μετὰ τὴν ἐνάρξιν τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, βουλευμά τι, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο μέλλον ἐπὶ τέλος νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τὸ τοσάκις ἐπὶ ματαιῶ ἐπιδιωχθὲν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἱστορίας αὐτοῦ περίοδον, τὸ ὄνειρον τῆς ὀλοσχεροῦς αὐτοῦ ἐνώσεως. Διότι, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐγράφη τότε ψήφισμα δι' οὗ πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ὁποῦδήποτε κατοικοῦντες Εὐρώπης, ἢ τῆς Ἀσίας, παρεκαλοῦντο νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας ἀντιπροσώπους, ἐπιτετραμμένους νὰ βουλευθῶσι ἴσον περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἱερῶν ἃ κατέπερησαν οἱ βραβυχοὶ ἴσον περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εὐχῶν αἰτινες, ἐπὶ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς, ἐγένοντο πρὸς τοὺς θεοὺς, καὶ ἴσον ὅπως πάντες ἀδελῶς πλέωσι τὴν θάλασσαν καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν. « Ἐπιταῦτα, λέγει ὁ ἱστορῶν τοῦτο Πλούταρχος, ἐπὶ ταῦτα δ' ἄνδρες εἴκοσι τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων ἐπεμψήσαν, ὧν πέντε μὲν, Ἴωνας καὶ Δωριεῖς τοῖς ἐν Ἀσίᾳ καὶ νησιώτας ἄχρι Λέσβου καὶ Ρόδου παρεκάλουν· πέντε δὲ τοὺς ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ Θράκῃ μέχρι Βυζαντίου τόπους ἐπήησαν, καὶ πέντε ἐπὶ τούτοις εἰς Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα καὶ Πελοπόννησον, ἐκ δὲ ταύτης, διὰ Λοκρῶν ἐπὶ τὴν πρόσοικον Ἡπειρον ἕως Ἀκαρνανίας καὶ Ἀμφιακίας ἀπεστάλησαν· οἱ δὲ λοιποὶ δι' Εὐβοίας ἐπ' Οἰταίους, καὶ τὸν Μαλιέα κόλπον, καὶ Φθιώτας, καὶ Ἀχαιοὺς, καὶ Θεσσαλοὺς ἐπορεύοντο, συμπείθοντες ἰέναι καὶ μετέχειν τῶν βουλευμάτων, ἐπ' εἰρήνην καὶ κοινοπραγίαν τῆς Ἑλλάδος. »

Τί προετίθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τοῦ ψήφισματος τούτου, ὁ Περικλῆς; Προηρεῖτο ἄρά γε, διὰ τῆς κοινῆς ταύτης συνόδου, νὰ ἐνώσῃ σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοπολιτείας ἣτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν παγίωσιν τοῦ τοιοῦτου κρά-

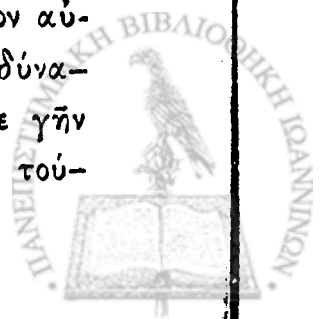
τους; Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖον τῶν τριῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν ἔμελλε νὰ βουλευθῆ ἡ σύνοδος αὕτη, ἦτοι ἡ ὑπὲρ πάντων ἐξασφάλις τῆς θαλασσοπορίας, ἦτο εἰς τῶν κυρίων σκοπῶν δι' οὓς εἶχε, πρὸ 45 περίπου, ἐτῶν συγκροτηθῆ ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος, ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ Περικλῆς, θυσιάζων τὴν ἐν τῷ μεταξύ ἐπελθοῦσαν κυριαρχικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς μίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μοῖραν, ἤθελε νὰ ἐπανάλθῃ, ὡς πρὸς τὸ ὅλον ἔθνος, εἰς τὸ σημεῖον ἀφ' οὗ ὠρμήθη ἡ πρώτη ἐκείνη σύνοδος. Τούτου ὅμως τεθέντος, διατὶ θεωρῶν μετ' ὀλίγον ἀποτυχοῦσαν τὴν πρότασιν αὐτοῦ ἕνεκα τῆς δυσπιστίας τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἵτινες ἤξιουν ὅτι ἡ νέα συνέλευσις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ μηχανήμα, δι' οὗ προέκειτο νὰ δουλωθῆ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔστειλαν παντάπασιν ἀντιπροσώπους εἰς Ἀθήνας, διατὶ ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἀνμφισβήτητον τὴν εἰλικρίνειαν τῶν Ἀθηναίων, συγκαλῶν μερικὴν συνέλευσιν μόνων τῶν ὑποτελῶν πόλεων, καὶ ἐπιτρέπων αὐτῇ τὴν ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσοπολιτείας μεταρρυθμίσιν τοῦ κράτους; Ἄν οὕτως ἐπολιτεύετο, ἤθελεν ἐμπράκτως ἀποδείξει τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτικοῦ τῶν Ἀθηναίων συστήματος, ἤθελεν ἀφαιρέσει ἐκ μέσου τὰ παράπονα τῶν ὑποτελῶν πόλεων, ἤθελεν ἀποστομῶσει τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἰδίως τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἤθελε πιθανῶς ἐπιτύχει τὴν ἐνωσιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν τοιοῦτον ἐπραξεν, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν, ἢ ὅτι οὐδέποτε ἔβλεπε κατὰ νοῦν τὴν ἐπάνοδον εἰς ἀρχὰς ἰσοδικαίους, ἢ ὅτι, καὶ ἐὰν ἐμελέτησε τοιοῦτό τι, δὲν ἐτόλμησε νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, διότι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέιθετο γὰρ παραιτηθῆ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος.

Ὅπως δὴποτε τὸ σχέδιον τοῦ Περικλέους δὲν ἐξετελέσθη· ὅσῳ λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, ὅσῳ ὁμολογουμένη καὶ ἂν καθίστατο ἡ ὕλικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῆς ὑπεροχὴ, ἡ ὑπεροχὴ αὕτη, ἐπιβαλλομένη διὰ τῆς βίας εἰς μέγα μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς βίας πάλιν ἀξιούσα νὰ ἐπιβληθῆ εἰς τὸ ἐπίλοιπον Ἑλληνικόν, συνεπήγετο ἀναγκαίως τοῦτο, ὅτι αἱ μὲν ὑποτελεῖς ἤδη γενόμεναι πόλεις ἠγανᾶχτουν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας, αἱ δὲ ἔτι ἐλεύθεραι ἐφοβοῦντο μήπως πάθωσι τὰ αὐτά. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐστήριζον τὸ κράτος αὐτῶν ἐπὶ μόνῃς τῆς βίας· ἂν δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς ὑποτελεῖς τὴν ἰσοπολιτείαν, ἐπεχείρησαν νὰ παγιθεύσωσιν αὐτοὺς δι' ἐτέρου ἠθικοῦ δελεάσματος, τούτου, ὅτι ὑπεστήριζον ἂν ὄχι

παντοῦ καὶ πάντοτε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμ-
μέσως, τοὺς δημοκρατικούς· διὸ συνήθως αἱ ἀποστασίαι διενηργοῦντο
ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὁ δὲ δῆμος, ὁ δὲ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἔχων τὰ πράγ-
ματα, ἦτο πολλάκις εὖνους καὶ πιστὸς εἰς αὐτούς. Ἀλλ' εἶναι ὁμοίως
ἀληθές, ὅτι δημοκρατικοὶ καὶ ὀλιγαρχικοὶ κατεπιέζοντο ἐξίσου 1^{ον} διὰ
τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐπιβεβλημένου φόρου· 2^{ον} διὰ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ
να ὑποβάλλωσιν εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις δικαστήρια τὰς πλείστας τῶν δι-
κῶν αὐτῶν, καὶ 3^{ον} διὰ τῶν ἀπείρων καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ
Ἀθηναῖοι κληροῦχοι, στρατηγοὶ, τριήραρχοι, ναῦται, ἐπιστάται, φρου-
ροὶ ἢ καὶ ἀπλῶς ἰδιῶται, οἵτινες ἅπαντες ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τῆς κυριαρ-
χικῆς αὐτῶν θέσεως, κατέθλιβον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ὑπη-
κόους. Ἐντεῦθεν ἐνῶ μία μερίς, ἡ ὀλιγαρχικὴ, ἦτο ἀείποτε πολεμία εἰς
τὴν δεσποτείαν ταύτην, ἡ ἑτέρα, ἡ δημοκρατικὴ, ἐξηγόραζε τὴν κατο-
χὴν τῶν πραγμάτων διὰ τοσοῦτων θυσιῶν, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ αἶσθημα
τῆς αὐτονομίας ἀπέβαινε ἐπικρατέστατον, καὶ, καθὼς λέγει πρὸς ὁ
Θουκυδίδης, αἱ πόλεις δὲν ἦτο δυνατόν να προτιμήσωσι τὴν δουλείαν,
τῆς ἐλευθερίας, ὑφ' ὁποιονδήποτε πολίτευμα, εἴτε δηλαδὴ δημοκρατού-
μεναι, εἴτε ὀλιγαρχοῦμεναι· «οὐ γὰρ βουλήσασθαι αὐτοὺς μετ' ὀλιγαρχίας
ἢ δημοκρατίας δουλεύειν μᾶλλον, ἢ μεθ' ὁποτέρου ἂν τύχωσι τούτων,
ἐλευθέρους εἶναι.» Τὸ μέγα λοιπὸν καὶ λαμπρὸν ἐκεῖνο κράτος τῶν
Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς ἄμμου ἐρείδετο· τὰ ὠραῖα ἐκεῖνα καὶ ποικίλα ἄνθη
τῆς ποιήσεως, τῆς καλλιτεχνίας, τῆς ῥητορικῆς, τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ
κρατῆρος ἐφύοντο· ὁ δὲ κρατὴρ οὗτος, ὃν εἶδομεν ἤδη πολλάκις ἐκρη-
γέντα διὰ τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Νάξου, τῆς Θάσου, τῆς Βοιωτίας,
τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, τῆς Εὐβοίας, τῶν Μεγάρων, ἐμελλε καὶ
μετὰ τὰς τριακονταετείς σπονδὰς καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων
παραχώρησιν πάσης ἡπειρωτικῆς κτήσεως, να σεισῆ ἐκ θεμελίων τὴν
κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ να ἀποδείξῃ αὐθις ὅτι οὐδ' αὐτὴ αὐτῶν ἡ θα-
λασσοκρατία ἦτο ἀσφαλής.

Ἡ Σάμος, ἡ Χίος καὶ ἡ Λέσβος ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ
μόναι τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων πόλεις, αἱ διασώσασαι τὰ ἀρχικὰ
δικαιώματα τῆς ἐν Δήλῳ γενομένης δημοσπονδίας· διότι παρέμενον αὐ-
τόνομοι, εἶχον τὰ ὀχυρώματα, τὰ πλοῖα καὶ τὴν ἐνοπλον αὐτῶν δύνα-
μιν, καὶ ὤφειλον μὲν να παρέχωσι, ζητούμεναι, ἐπικουρίαν κατὰ τε γῆν
καὶ κατὰ θάλασσαν, ἀλλ' οὐδένα φόρον ἐπλήρωνον. Τῶν τριῶν τού-

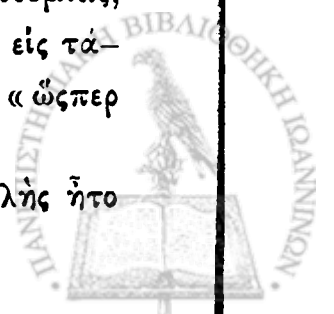
των νήσων ἰσχυροτάτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ Σάμος, ἣτις ἐν ἔτει ἕκτῳ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, 440-439 πρὸ Χριστοῦ, περιελθοῦσα εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς Μιλησίους, κατετρόπωσεν αὐτούς· οἱ δὲ ὄντες σύμμαχοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τούτων, τὴν δ' αἴτησιν ταύτην ὑπεστήριξαν καὶ αὐτῶν τῶν Σαμίων τινές, ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τοὺς ἔχοντας τὰ πράγματα ὀλιγαρχικούς· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλεσαν ἀμφοτέρωθεν τὰ διαμαχόμενα μέρη νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτούς τὴν ἔριν καὶ νὰ περιμείνωσι τὴν ἀπόφασιν των. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Σάμιοι δὲν ὑπήκουσαν, ἀπεστάλησαν ἀμέσως ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν νῆσον 40 πλοῖα, τὰ ὁποῖα κατέστησαν αὐτόθι δημοκρατίαν, κατέλιπον φρουρὰν καὶ ἔλαβον ὁμήρους 50 μὲν παῖδας, ἴσους δὲ ἄνδρας, ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων ὀλιγαρχικῶν οἰκογενειῶν, τοὺς ὁποίους κατέθεντο εἰς Λῆμνον. Ἀλλὰ τινές τῶν ὀλιγαρχικῶν τούτων ἔφυγον τότε εἰς τὴν ἄσιανὴν ἠπειρον, καὶ συνεννοηθέντες πρὸς τὸν σατράπην τῶν Σάρδεων, Πισσοῦθην, καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ 700 ἐπικούρους, ἐπέρασαν διὰ νυκτὸς εἰς τὴν νῆσον, κατίσχυσαν τῶν Ἀθηναίων φρουρῶν οὓς ἔπεμψαν πρὸς τὸν Πισσοῦθην, ὡς αἰχμαλώτους, καθήρξαν τὴν δημοκρατίαν, ἐπέτυχον νὰ ἐκκλέψωσιν ἐκ Λήμνου τοὺς ὁμήρους καὶ ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδὸν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· συναπέστησαν δὲ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ Βυζάντιοι.

Οἱ Ἀθηναῖοι, ἄμχ λαβόντες τὴν δεινὴν ταύτην ἀγγελίαν, ἐπλευσαν ἀμέσως ἐπὶ Σάμον μετὰ πλοίων ἐξήκοντα, ὑπὸ τοὺς δέκα τοῦ ἔτους στρατηγούς, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Περικλῆς αὐτός καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Ἐκ τῶν πλοίων τούτων, ἑπτακαίδεκα ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἐξεπέμφθησαν τὰ μὲν εἰς Χίον, καὶ εἰς Λέσβον, ἵνα προσλάβωσι τὰς παρὰ τούτων δοτέας ἐπικουρίας, τὰ δὲ ἐπὶ Καρίαν ὡς πρόσκοποι τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ὅστις ἐπήρχετο, ὡς ἐλέγετο, εἰς βοήθειαν τῶν Σαμίων. Μεταξὺ δὲ τῶν εἰς Χίον καὶ Λέσβον ἀπελθόντων ἦτο καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὠν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ δήμου, διὰ τὴν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος λαμπρὰν ἐπιτυχίαν τῆς Ἀντιγόνης, μιᾶς τῶν ἐπὶ τραγωιδιῶν, τῶν καθ' ὀλοκληρίαν εἰς ἡμᾶς περιωθεισῶν, ἐκ τῶν 100 καὶ ἐπέκεινα ὄσαι, ὡς βεβαιουῦται, ἐποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι, κατὰ τὸν Χίον ποιητὴν Ἴωνα, ὅστις ἀπῆντησε καὶ συνανεστράφη τὸν Σοφοκλέα, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὁ περιφανὴς τραγικός ἦτο μὲν χαριέστατος φίλος καὶ ὁμιλητής, οὐχὶ ὁμῶς καὶ πρακτικὸς ἀνὴρ διακεκριμένος. Ὁ δὲ Περικλῆς, καὶ τοι μὴ ἔχων ἤδη εἰμὴ 44 πλοῖα, δὲν ἐδίστασε νὰ ναυμαχήσῃ περὶ τὴν νῆσον Τρα-

γίαν, πρὸς τὸν ἐκ Μιλήτου ἐπανερχόμενον στόλον τῶν Σαμίων, τὸν ἐξ ἑβδομήκοντα πλοίων συγκείμενον· καὶ κατετρόπωσεν αὐτόν. Ἐπειτα δὲ προσλαβὼν, ἐκ μὲν τῶν Ἀθηνῶν ναῦς 40, Χίων δὲ καὶ Λεσβίων 25, ἀπέβη εἰς τὴν νῆσον, περιέφραξε τὴν πόλιν αὐτῆς διὰ τριῶν τευχῶν καὶ σύναμα ἐπολιόρησεν ἀπὸ θαλάσσης. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σάμιοι ἐξέπεμψαν τὸν Στῆσαγόραν μετὰ πλοίων πέντε ἵνα ἐπιταχύνη τὴν ἄφιξιν τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ἣ δὲ φήμη ὅτι ὁ στόλος οὗτος πλησιάζει τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠναγκάσθη, παραλαβὼν ἐκ τῶν 125 αὐτοῦ τριήρων, 60, νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς τὴν ἐπὶ Καρίας Καῦνον. Καὶ ὁ μὲν φοινικικὸς στόλος οὐδαμοῦ ἐφάνη, διότι οἱ Πέρσαι δὲν ἐτόλμησαν, ὡς φαίνεται, νὰ προσβάλωσι τοσοῦτον ἀναφανδὸν τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰρήνην· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Περικλέους, ἡ παραμείναισα εἰς τὴν νῆσον μοῖρα τοῦ ἄττικου στόλου ἐξησθένησε πολὺ· ὅθεν οἱ Σάμιοι ἐξώρμησαν αἰφνης τοῦ λιμένος, κατέστρεψαν τὰς προφυλακίδας ναῦς, ἐνίκησαν τὰς ἐπιλοίπους, καὶ διαλύσαντες οὕτω τὸν ἀποκλεισμόν, ἐκράτησαν τῆς θαλάσσης ἐπὶ 14 ἡμέρας, εἰσάγοντες καὶ ἐξάγοντες, ὅ,τι ἤθελον. Τὸ μάλιστα ἀξιοσημεῖωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι, κατὰ τὴν θριαμβικὴν ταύτην ἐξοδὸν τῶν Σαμίων ἐστρατήγει αὐτῶν Μέλισσος ὁ Ἰθαγένους, ὅστις, ὢν ὀπαδὸς ἔγκριτος τῆς ἐλεατικῆς αἰρέσεως, ἔγραψε «περὶ φύσεως καὶ τοῦ ὄντος» ὥστε, ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς προΐστατο τῶν Ἀθηναίων ὁ μέγιστος τοῦ αἰῶνος δραματοῦργος, ἀφ' ἐτέρου ὠδήγει τοὺς Σαμίους ἐπὶ τὴν νίκην εἰς τῶν ὀνομαστοτάτων φιλοσόφων· γεγονός τοῦτο, πρὸς ἄλλοις πολλοῖς, χαρακτηριστικώτατον τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς τοσοῦτον θαυμασιῶς συνεδυάξεται ὁ θεωρητικὸς μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Τελευταῖον, ἐπανελθόντος τοῦ Περικλέους ἐκ τῆς ἀσιανῆς παραλίας, συνεκλείσθησαν πάλιν οἱ Σάμιοι· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι προσέλαβον πολλὰς νέας ἐπικουρίας, ἐξ Ἀθηνῶν μὲν ναῦς 60, ἐκ Χίου δὲ καὶ ἐκ Λέσβου ναῦς 30, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ὄλη αὐτῶν δύναμις συνεποσώθη εἰς 200 περίπου τριήρεις, οἱ Σάμιοι καὶ ὁ Μέλισσος ἀντίσχον μὲν ἔτι ἐπὶ μῆνας ἐννέα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξεπολιορκήθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καθαιρέσωσι τὸ τεῖχος, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ αὐτῶν πλοῖα καὶ νὰ ἀποδώσωσιν, εἰς ὠρισμένας προθεσμίας, τὴν δαπάνην τοῦ πολέμου τούτου συμποσώθεισαν, ὡς λέγεται, εἰς τάλαντα 1000. Συγχρόνως δὲ συνεφώνησαν καὶ οἱ Βυζάντιοι «ὥσπερ καὶ πρότερον ὑπήκοοι εἶναι.»

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Σάμου ἀπέδειξεν ἐκ νέου πόσον ἐπισφαλῆς ἦτο

ἡ βᾶσις τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων· διότι ἐδαμάσθη μὲν τὸ κίνημα τοῦτο, οὐδεμία δὲ ἄλλη πόλις μετέσχεν αὐτοῦ πλὴν Βυζαντίου, ὅπερ καὶ τοῦτο ὑπετάχθη, ὡς φαίνεται, ἄνευ πολέμου, ἅμα κατατροπωθέντων τῶν Σαμίων· διὰ τὸ νὰ κατατροπωθῶσιν ὅμως οὗτοι, ἐδέησεν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταχειρισθῶσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, τριήρεις 200, οὐχὶ δηλαδὴ ὀλιγωτέρας τῶν ὅσας πρὸ δεκαετίας ἔλαβεν ὁ Κίμων ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Καὶ ἴσως οὐδ' αὐταὶ ἤθελον ἄρκεσαι, ἐὰν οἱ Πελοποννήσιοι, ὧν οἱ Σάμιοι ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν, ἐπέιθοντο νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ Πελοποννήσιοι, εἴτε μὴ νομίσαντες ἔτι ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν, εἴτε ὅπως μὴ σκοποῦντες νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐν ὅσῳ οὗτοι δὲν ἤθελον ὑπερβάλλει ὀρίᾳ τινα, ὅχι μόνον ἀπεποιήθησαν νὰ δώσωσι τὴν ζητηθεῖσαν συνδρομὴν, ἀλλὰ, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν Κορινθίων, καὶ ῥητῶς ἀνεκήρυξαν, ὅτι πᾶσα ὁμοσπονδία εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κολάζῃ τοὺς ἀφηνιάζοντας συμμάχους· ὥστε ἄφησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὃ δὲ Περικλῆς ἐπανελθὼν εἰς τὴν πόλιν, ἠδυνήθη νὰ πανηγυρίσῃ πομπωδῶς τὸ νέον αὐτοῦ κατόρθωμα διὰ λαμπροῦ ἐπιταφίου λόγου.

Τὸ ἔθος τῶν ἐπιταφίων λόγων εἰσῆχθη, ὡς φαίνεται, μικρὸν μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, καὶ ἦτο τῶντι συντελεστικὸν εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν φιλοπατρίαν τῶν πολιτῶν, μάλιστα ὅταν ὁ ῥήτωρ εἶχε τὸ προσωπικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους. Δις δὲ, αἰρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου, ἠγόρευσεν ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐπὶ δημοσίων ταφῶν τὸ πρῶτον, κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν, τὸ δεύτερον, ἐν ἔτει πρῶτῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σάμου ἐκφωνηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ λόγος δὲν περιεσώθη εἰς ἡμᾶς· τὸν δεύτερον, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ κύριον μέρος, ἀπεμνημόνευσε κατ' εὐτυχίαν ὁ Θουκυδίδης, ὅστις περιέγραψε διὰ βραχέων καὶ τὴν ἐπικήδειον τελετὴν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τελετὴ αὕτη ἦτο πιθανώτατα πάντοτε ἡ αὕτη, ὑποθέτομεν αὐτὴν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τηρηθεῖσαν. Τρεῖς λοιπὸν ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκφορᾶς προετέθησαν ἐν σκηνῇ τὰ ὅσα τῶν πεσόντων μαχητῶν, ἵνα ἕκαστος ἐπιφέρῃ οἰονδήποτε ἤθελεν ἀνάθημα εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ νεκρὸν. Ἐπειτα ἐτέθησαν εἰς λάρνακας κυπαρισσῖνας καὶ ἐκομίσθησαν ἐπὶ ἀμαξῶν εἰς τὸν ὠρισμένον πρὸς τὴν δημοσίαν ταφὴν τόπον, ὅστις ἦν ἐν τῷ καλλίστῳ προαστείῳ τῆς πόλεως, τῷ καλουμένῳ

Κεραμεικός· μία δὲ ὑπῆρχε λάρναξ διὰ τοὺς νεκροὺς ἐκάστης φυλῆς, καὶ πρὸς τούτοις μία κλίνη κενὴ τῶν ἀφανῶν, δηλαδὴ ἐκείνων τῶν ὑποίων δὲν ἀνευρέθησαν τὰ ὄστᾶ. Αἱ γυναῖκες αἰ συγγενεῖς τῶν πεσόντων παρηκολούθουν τὰς ἀμάξας ὀλοφυρόμεναι καὶ κατόπιν ἐπήρχετο πολυάριθμος, σειρὰ πολιτῶν καὶ ξένων. Ἄφου δὲ ἀπετέθησαν αἱ λάρνακες εἰς τὸ δημόσιον σῆμα καὶ ἐκκλύφθησαν ὑπὸ τῆς γῆς, ὁ ἡρημένος ὑπὸ τῆς πόλεως Περικλῆς, προελθὼν εἰς βῆμα ὑψηλόν, ἀπήγγειλεν ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα. Ὁ λόγος αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὡς βεβαιούται, θαυμαστός· καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Περικλῆς, μεγαλοφρονήσας ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐλησμονήσεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς στιγμὴν τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριοπάθειαν, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Χίον ποιητὴν Ἰωνα' ἐξεστράπη μέχρι τοῦ νᾶ εἶπη ὅτι ὁ μὲν Ἀγαμέμνων ἐχρειάσθη δέκα ἔτη ἵνα κυριεύσῃ πόλιν βάρβαρον, αὐτὸς δὲ εἰς μῆνας ἐννέα κατέβαλε τοὺς πρώτους καὶ δυνατωτάτους τῶν Ἰώνων· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἐν τῇ πόλει κράτος αὐτοῦ, ἢ τοσαύτη ἡ ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς ἀπέδωκεν εἰς τοὺς συμπολίτας μᾶλλον ἢ εἰς ἑαυτὸν τὴν τιμὴν τοῦ ἔργου, ὥστε οὐδ' αὐτὴ ἡ ἄκαιρος ἐκείνη παραβολὴ ἀπεδοκιμάσθη· ἀπεναντίας, καταβαίνοντα ἀπὸ τοῦ βήματος, ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἱ σύζυγοι, αἱ μητέρες, αἱ θυγατέρες τῶν πεσόντων, ἐδεξιώθησαν τὸν ἄνδρα, καὶ στεφάνους καὶ ταινίαις περιέβαλον, ὡσπερ ἄθλητὴν νικηφόρον. Μία μόνη ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, ἡ τῆς Ἑλπινίκης, ἧτις πλησιάσασα τὸν ῥήτορα, εἶπεν εἰρωνευομένη· «Θαυμαστὰ τρώντι ταῦτα, Περικλῆεις, καὶ ἄξια στεφάνων, ὅσα διέπραξας σὺ, ὅστις πολλοὺς ἡμῖν καὶ ἀγαθοὺς ἀπώλεσας πολίτας, πολεμῶν ὄχι πρὸς Φοίνικας, οὐδὲ πρὸς Μήδους, ὅπως ὁ ἐμὸς ἀδελφὸς Κίμων, ἀλλὰ σύμμαχον καὶ συγγενῆ πόλιν καταστρεφόμενος.» Καὶ κατὰ μὲν τὸν Πλούταρχον ὁ Περικλῆς, εἰς ἀπάντησιν, ἐξύβρισε τὴν γυναῖκα ἐκείνην, εἰπὼν τὸ τοῦ Ἀρχιλόχου·

Οὐκ ἂν μύροις γραῦς ἐοῦσ' ἠλείφω.

Ἄλλ' οὐδὲν ἦπτον ἡ φωνὴ τῆς Ἑλπινίκης ἦτο ἢ τῆς ἀληθείας φωνή· διότι τῇ ἀληθείᾳ πικρότατον ἦτο νᾶ ἀναλίσκωνται αἱ ἐλληνικαὶ δυνάμεις εἰς ἀγῶνας ἐμφυλίου, πικρότατον νᾶ μὴ εὔρεθῃ, τρόπος ἄλλος πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἐνώσεως εἰμὴ ὁ τῆς βίας καὶ τῆς καταθλίψεως, καὶ πικρότατον πᾶς νέος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν θρίαμβος νᾶ μὴ συντελῇ εἰς ἄλλο εἰμὴ εἰς τὸ νᾶ ἐξέπτῃ τὴν κοινὴν κατ' αὐτῆς ἀγανάκτησιν.

Τρώντι ἡ κατατρόπωσις τῶν Σαμίων δὲν εἶχεν οὐδ' αὐτὸ τοῦλάχισ-

στον τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦ νὰ πτοήσῃ τὰς ἄλλας πόλεις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ὑποκύψωσιν, ἔστω καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰς τὴν τύχην αὐτῶν. Ὀλίγον ἔπειτα οἱ Λέσβιοι ἐζήτησαν κρυφίως τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης ἵνα ἀποστατήσωσι. Κατ' εὐτυχίαν τῶν Ἀθηναίων ἢ τῶν Λεσβίων αἴτησις δὲν εἰσηκούσθη· οἱ Πελοποννήσιοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιαῖται, δὲν ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ παραβιάσωσι τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς· ὥστε ἂν αἱ πόλεις ἐστασίαζον, αἱ στάσεις ὅμως αὐταὶ δὲν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Καὶ εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μέγιστον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν ὅσον ἔνεστι τὴν τοιαύτην εἰρηνικὴν τῶν Πελοποννησίων διάθεσιν. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους συνέβη σπουδαία περὶ τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων μεταβολή. Ἐνῶ ἐπὶ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ἐξηγόρασαν, καλῶς ποιοῦντες, διὰ πολλῆς θυσίας τὴν εἰρήνην, ἐνῶ ἡ φρόνησις ἀπήτει καὶ ἤδ' ἔτι νὰ ἀποφύγῃσι πᾶσαν ἀφορμὴν ῥήξεως, αἴφνης βλέπομεν αὐτοὺς προκαλοῦντας οἰκοθεν τὸν πόλεμον. Πρὶν ἢ ἀναφέρωμεν τὰς πιθανώτερας τῆς τοιαύτης μεταβολῆς αἰτίας, ἐκθέτομεν τὰ πιστοποιοῦντα αὐτὴν γεγονότα.

Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Σάμου, ἂν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, ἐξεῦδθη ἐν Ἀθήναις, κατὰ πρότασιν τοῦ Περικλέους, ψήφισμα, δι' οὗ οἱ Μεγαρεῖς ἀπεκλείοντο, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀφ' ὅλων τῶν λιμένων τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀττικῆς. Τὸ ψήφισμα τοῦτο κατέστρεφε τοὺς Μεγαρεῖς, διότι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀγοράσωσι καὶ νὰ πωλήσωσιν οὔτε ἐν Ἀθήναις, οὔτε εἰς λιμένα τινὰ τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους, κατεδικάζοντο τοιουτοτρόπως εἰς ἐντελῆ σχεδὸν ἐμπορικὴν ἀπραξίαν. Πρόφασις τῆς καταδίκης ταύτης ἦτο ὅτι οἱ Μεγαρεῖς ὑπεδέχοντο δῆθεν φυγάδας ἐξ Ἀθηναίων δούλους καὶ ὅτι ἐκαλλιέργουν γῆν τινὰ ἐν μέρει ἱερᾶν, ἐν μέρει ἀμφισβητουμένην μεταξὺ τῶν δύο πολιτειῶν. Πράγματι ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσι τὰ Μέγαρα, διότι οὐδεμίαν ἄλλην ἀποστασίαν ἔβλαψεν αὐτοὺς ὅσον ἡ τῆς γείτονος ἐκείνης πόλεως· ἐνόσω ἦσαν κύριοι τῆς Μεγαρίδος, ἦσαν ἀσφαλεῖς ἀπὸ πάσης κατὰ ξηρὰν ἐπιδρομῆς τῶν Πελοποννησίων, ἐνῶ ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι ἐκράτουν τὰς κλεῖς τῶν μεγάλων τούτων τῆς Ἀττικῆς πυλῶν. Τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποῦ ἀπαξ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὰ Μέγαρα, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδικῶνται τὴν πόλιν ταύτην βάλλοντες τὴν μάχαιραν εἰς τὸν λαϊμόν της. Ὁ Περικλῆς ἰσχυρίζετο

ὅτι ἐν ταῖς σπονδαῖς οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ κωλύον τὴν ἔκδοσιν τοιούτου ψήφισματος· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημά του ἦτο σοφιστικόν. Συνήθως αἱ σπονδαὶ δὲν ρυθμίζουσιν εἰμὴ τὰ καθ' ὠρισμένην τιὰ περίστασιν ἀμφισβητούμενα μεταξὺ δύο πολιτειῶν ἀντικείμενα· ἐὰν δὲ ἐκάστη τῶν πολιτειῶν ἐπεχείρει ὡς πρὸς τὴν ἑτέραν πᾶν ὅ,τι ῥητῶς ἐν τῇ συνθήκῃ δὲν ἀπαγορεύεται, πρόδηλον ὅτι εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤθελον ἀρχίζει αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἐχθροπραξίαι. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐπετρέπετο συνήθως ἢ εἰς ξένους διατριβή· διὸ ὁ Περικλῆς ἔλεγεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ καταργήσῃ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἅμα καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καταργήσωσι τὸν περὶ ξενηλασίας θεσμόν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ σύγκρισις ἦτο βεβιασμένη. Ὁ θεσμός οὗτος ἐπεκράτει ἐν Σπάρτῃ ἐξ ἀμνημο εὐτῶν χρόνων καὶ ἦτο ἀπ' αἰῶνος ἀνεγνωρισμένος σιωπηρῶς ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου ὁ θεσμός οὗτος καθιερώθη ἵνα προλάβῃ πᾶσαν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς ἀλλότρια ἦθη ἐκτροπήν, ὡς ἐκ τῆς μετὰ ξένων ἐπιμιξίας, ὅχι ἵνα βλάβῃ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδενὸς τὰ συμφέροντα ἔβλαπτε, διότι οὐδεὶς ἐζημιούτο μὴ ἔχων σχέσιν πρὸς πόλιν ἀπεστερημένην πάσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' οὐδένα λοιπὸν τρόπον φαίνεται δικαιολογούμενον τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα καὶ ἂν ὅχι ἄλλο, δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθῇ ὡς πρᾶξις πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐπιμελῶς ἀποφεύγοντος πᾶσαν αἰτίαν ἐριδος πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συμμάχους.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἴσως πρὸ τοῦ Μεγαρικοῦ ψήφισματος, συνέβησαν ἕτεροι ἀφορμαὶ διενέξεων. Τῷ 435 π. Χ. ἐξερράγη μεταξὺ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν ἀποίκων αὐτῶν Κερκυραίων πόλεμος, διότι παραχθείσης ἐριδος μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀποικίας Ἐπιδάμνου, τοῦ μετέπειτα Δυρραχίου (σελ. 307), οἱ μὲν ὀλιγαρχικοὶ ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν συνδρομὴν τῶν Κερκυραίων, ὁ δὲ δῆμος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Κορινθίων. Οἱ Κορίνθιοι δὲν ὑπέβχλον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἰς τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἀλλ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, ἔχοντες βοηθοὺς τοὺς ἀποίκους αὐτῶν Λευκαδίους· καὶ Ἀμβρακιώτας, πρὸς δὲ καὶ οὐκ ὀλίγας πελοποννησιακὰς καὶ ἄλλας πόλεις, ἀυθορμήτως παρασχούσας τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν, ἦτοι τοὺς Ἐρμιονεῖς, τοὺς Τροϊζηνίους, τοὺς Φλιασίους, τοὺς Ἡλείους, τοὺς Μεγαρεῖς, τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς ἐν Κεφαλληνίᾳ Παλεῖς. Οὐδὲν ἦττον οἱ Κορίνθιοι ἠττήθησαν,

διότι ἡ Κέρκυρα ἦτο τότε μετὰ τὰς Ἀθήνας, ἡ ἰσχυροτάτη ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος πόλις, ἔχουσα δύναμιν 120 τριήρων. Ἄλλ' οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠνέσχοντο τὴν ἥτταν, καὶ ἐπὶ δύο ὄλα ἔτη παρασκευασθέντες, συνεκρότησαν μετὰ τῶν συμμάχων στόλον 150 πλοίων, ὥστε οἱ Κερκυραῖοι, φοβούμενοι ἤδη ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆν ἂν ἀνθῆξωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτοὶ συμμάχους, καὶ ἔπεμψαν ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας.

Κατὰ τὰς σήμερον ἰσχυρούσας κυβερνητικὰς δοξασίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συνταγματικῶς πολιτευόμενα κράτη, τὸ ἔργον τοῦ κηρύττειν πόλεμον, τοῦ ποιεῖν εἰρήνην καὶ τοῦ συνομολογεῖν συμμάχους, ὑπάγεται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· κατὰ τὰς ἰδέας ὅμως τῶν ἀρχαίων, ταῦτα ἦσαν μάλιστα τὰ κυριώτατα ἀντικείμενα τὰ ὑποβλλόμενα εἰς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μὴ ὀλοσχερῶς δημοκρατουμένας πόλεις, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ πρέσβεις λοιπὸν τῶν Κερκυραίων, ἅμα φθάσαντες ἐνταῦθα, διεκοίνωσαν μὲν εἰς τοὺς στρατηγοὺς τὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ μηδὲν οἴκοθεν ἀποφασίσαντες, ὤρισαν ἀμέσως ἡμέραν καθ' ἣν αὐτὴ τοῦ δήμου ἡ ἐκκλησία ἔμελλε νὰ ἀκροασθῆ τῶν πρέσβεων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐντολὴ τῶν ἦτο πρὸ καιροῦ γνωστὴ, παρέστησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τυχῆ καὶ τῶν Κορινθίων πρέσβεις, ἵνα ἀντείπωσιν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς αἰτήσεως. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίῳ, τοὺς λόγους ἐκατέρων τῶν ἀπεσταλμένων, λόγους δηλαδὴ τοὺς ὁποίους αὐτὸς συνέταξε, περιέχοντας ὅμως καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τὰ κυριώτατα τῶν ὅσα ἐρρέθησαν καὶ ὅσα ἴσως αὐτὸς οὕτως ἤκουσε λεγόμενα. Καί τοι δὲ φέρουσι τὸν ἰδιάζοντα τοῦ ὕφους χαρακτῆρα καὶ τὴν συνήθη τραχύτητα τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς τοῦ ἱστορικοῦ, οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ὅμως ἐκ τῶν ἀπλουστάτων καὶ πρακτικωτάτων τῆς ὅλης συγγραφῆς, καὶ παριστῶσιν ἀκριβῶς τὴν τότε τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Εἰς τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς διελαμβάνετο ῥητῶς: « τῶν ἐλληνίδων πόλεων ἦτις μηδαμοῦ ξυμμαχεῖ, ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν » καὶ ἐπειδὴ οἱ Κερκυραῖοι οὔτε τῶν Ἀθηναίων, οὔτε τῶν Πελοποννησίων ἦσαν πρότερον σύμμαχοι, ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο δικαιούμενοι νὰ καταταχθῶσιν, ἂν ἤθελον, εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν. Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις περιεπλέκετο ἕνεκεν ἄλλων τινῶν περιστάσεων. Ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀπαικία τῶν Κορινθίων· καὶ εἶναι μὲν

ὅτι ἐν ταῖς σπονδαῖς οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ κωλύον τὴν ἔκδοσιν τριοῦτου ψηφίσματος· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημά του ἦτο σοφιστικόν. Συνήθως αἱ σπονδαὶ δὲν ρυθμίζουσιν εἰμὴ τὰ καθ' ὠρισμένην τινὰ περίστασιν ἀμφισβητούμενα μεταξὺ δύο πολιτειῶν ἀντικείμενα· ἐὰν δὲ ἐκάστη τῶν πολιτειῶν ἐπεχειρεῖ ὡς πρὸς τὴν ἑτέραν πᾶν ὅ,τι ῥητῶς ἐν τῇ συνθήκῃ δὲν ἀπαγορεύεται, πρόδηλον ὅτι εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤθελον ἀρχίζει αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἐχθροπραξίαι. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐπετρέπετο συνήθως ἢ εἰς ξένους διατριβή· διὸ ὁ Περικλῆς ἔλεγεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ καταργήσῃ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἅμα καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καταργήσωσι τὸν περὶ ξενηλασίας θεσμόν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ σύγκρισις ἦτο βεβαιασμένη. Ὁ θεσμός οὗτος ἐπεκράτει ἐν Σπάρτῃ ἐξ ἀμνημο εὐτῶν χρόνων καὶ ἦτο ἀπ' αἰῶνος ἀνεγνωρισμένος σιωπηρῶς ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου ὁ θεσμός οὗτος καθιερώθη ἵνα προλάβῃ πᾶσαν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς ἀλλότρια ἤθη ἐκτροπήν, ὡς ἐκ τῆς μετὰ ξένων ἐπιμιξίας, ὅχι ἵνα βλάβῃ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδενὸς τὰ συμφέροντα ἔβλαπτε, διότι οὐδεὶς ἐζημιούτο μὴ ἔχων σχέσιν πρὸς πόλιν ἀπεστερημένην πάσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' οὐδένα λοιπὸν τρόπον φαίνεται δικαιολογούμενον τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα καὶ ἂν ὅχι ἄλλο, δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθῇ ὡς πρᾶξις πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐπιμελῶς ἀποφεύγοντος πᾶσαν αἰτίαν ἔριδος πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συμμάχους.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἴσως πρὸ τοῦ Μεγαρικοῦ ψηφίσματος, συνέβησαν ἕτεροι ἀφορμαὶ διενέξεων. Τῷ 435 π. Χ. ἐξερράγη μεταξὺ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν ἀποίκων αὐτῶν Κερκυραίων πόλεμος, διότι παραχθείσης ἔριδος μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀποικίας Ἐπιδάμνου, τοῦ μετέπειτα Δυρραχίου (σελ. 307), οἱ μὲν ὀλιγαρχικοὶ ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν συνδρομὴν τῶν Κερκυραίων, ὁ δὲ δῆμος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Κορινθίων. Οἱ Κορίνθιοι δὲν ὑπέβχλον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἰς τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἀλλ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, ἔχοντες βοηθοὺς τοὺς ἀποίκους αὐτῶν Λευκαδίους καὶ Ἀμβρακιώτας, πρὸς δὲ καὶ οὐκ ὀλίγας πελοποννησιακὰς καὶ ἄλλας πόλεις, ἀυθορμήτως παρασχούσας τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν, ἦτοι τοὺς Ἐρμιονεῖς, τοὺς Τροιζηνίους, τοὺς Φλιασίους, τοὺς Ἡλείους, τοὺς Μεγαρεῖς, τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς ἐν Κεφαλληνίᾳ Παλεῖς. Οὐδὲν ἦττον οἱ Κορίνθιοι ἠττήθησαν,

διότι ἡ Κέρκυρα ἦτο τότε μετὰ τὰς Ἀθήνας, ἡ ἰσχυροτάτη ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος πόλις, ἔχουσα δύναμιν 120 τριήρων. Ἀλλ' οἱ Κορινθιοὶ δὲν ἠνέσχοντο τὴν ἡτταν, καὶ ἐπὶ δύο ὄλα ἔτη παρασκευασθέντες, συνεκρότησαν μετὰ τῶν συμμάχων στόλον 150 πλοίων, ὥστε οἱ Κερκυραῖοι, φοβούμενοι ἤδη ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆν ἂν ἀνθιέξωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτοὶ συμμάχους, καὶ ἔπεμψαν ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας.

Κατὰ τὰς σήμερον ἰσχυρούσας κυβερνητικὰς δοξασίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συνταγματικῶς πολιτευόμενα κράτη, τὸ ἔργον τοῦ κηρύττειν πόλεμον, τοῦ ποιεῖν εἰρήνην καὶ τοῦ συνομολογεῖν συμμάχιας, ὑπάγεται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· κατὰ τὰς ἰδέας ὅμως τῶν ἀρχαίων, ταῦτα ἦσαν μάλιστα τὰ κυριώτατα ἀντικείμενα τὰ ὑποβλλόμενα εἰς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μὴ ὀλοσχερῶς δημοκρατουμένας πόλεις, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ πρέσβεις λοιπὸν τῶν Κερκυραίων, ἅμα φθάσαντες ἐνταῦθα, διεκοίνωσαν μὲν εἰς τοὺς στρατηγοὺς τὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ μηδὲν οἰκοθεν ἀποφασίσαντες, ὤρισαν ἀμέσως ἡμέραν καθ' ἣν αὐτὴ τοῦ δήμου ἡ ἐκκλησία ἐμελλε νὰ ἀκροασθῆ τῶν πρέσβεων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐντολὴ τῶν ἦτο πρὸ καιροῦ γνωστὴ, παρέστησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τυχῆ καὶ τῶν Κορινθίων πρέσβεις, ἵνα ἀντεῖπωσιν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς αἰτήσεως. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίῳ, τοὺς λόγους ἐκατέρων τῶν ἀπεσταλμένων, λόγους δηλαδὴ τοὺς ὁποίους αὐτὸς συνέταξε, περιέχοντας ὅμως καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τὰ κυριώτατα τῶν ὅσα ἐρρέθησαν καὶ ὅσα ἴσως αὐτὸς οὗτος ἤκουσε λεγόμενα. Καί τοι δὲ φέρουσι τὸν ἰδιόζοντα τοῦ ὕφους χαρακτῆρα καὶ τὴν συνήθη τραχύτητα τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς τοῦ ἱστορικοῦ, οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ὅμως ἐκ τῶν ἀπλουστάτων καὶ πρακτικωτάτων τῆς ὅλης συγγραφῆς, καὶ παριστῶσιν ἀκριβῶς τὴν τότε τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Εἰς τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς διελαμβάνετο ῥητῶς· « τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἦτις μηδαμοῦ ξυμμαχεῖ, ἐξεῖναι παρ' ὀποτέρους ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν· » καὶ ἐπειδὴ οἱ Κερκυραῖοι οὔτε τῶν Ἀθηναίων, οὔτε τῶν Πελοποννησίων ἦσαν πρότερον σύμμαχοι, ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαινοντο δικαιοῦμενοι νὰ καταταχθῶσιν, ἂν ἤθελον, εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις περιεπλέκετο ἕνεκεν ἄλλων τινῶν περιστάσεων. Ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀπαικία τῶν Κορινθίων· καὶ εἶναι μὲν

ἀληθές ὅτι πράγματι αἱ πλεῖσται τῶν ἀποικιῶν οὐδεμίαν διετήρουν σχέσιν πολιτικῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς μητροπόλεις καὶ ὅτι μάλιστα πολλὰ πελοποννησιακὰ ἀποικία ἦσαν πρὸ καιροῦ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων· δικαίῳ ὅμως, αἱ μητροπόλεις ἤξιον ὅτι ἐκτιζον τὰς ἀποικίας «ἐπὶ τῷ ἡγεμόνες εἶναι» αὐτῶν. Τοῦτο δὲν ἐλέγετο ὑπὸ μόνων τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς οἰκοθεν ὁμιλῶν, ὑποδεικνύει μέχρι τινὸς τὰ τοιαῦτα ἡγεμονικὰ δίκαια, διότι βεβαίῳ ὅτι οἱ Κερκυραῖοι, ἀποικοὶ ὄντες Κορινθίων, «παρημέλουν αὐτῶν· οὔτε γὰρ ἐν πανηγύρεσι ταῖς κοιναῖς διδόντες γέρα τὰ νομιζόμενα, οὔτε Κορινθίῳ ἀνδρὶ προκάταρχόμενοι τῶν ἱερῶν, ὡς περ αἱ ἄλλαι ἀποικίαι.» Ὡστε ναὶ μὲν οἱ Κερκυραῖοι δὲν ἦσαν κατατεταγμένοι εἰς τὸν κατάλογον τῶν Πελοποννησίων συμμάχων, ἀλλ' ὅμως συνεδέοντο μεθ' ἐνὸς τῶν συμμάχων τούτων διὰ θεσμῶν τινῶν, τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τῶντι ἀπέφευγον πᾶσαν ἀφορμὴν διενέξωσι πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ὄφειλον νὰ σεβασθῶσι τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ πρόκειται περὶ τῶν Κορινθίων, οἵτινες κυρίως ἀπέτρεψαν τοὺς Πελοποννησίους νὰ δώσωσι προσφάτως βοήθειαν εἰς τὴν στασιάσασαν Σάμον καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Πλὴν τούτου, μεταξὺ Κερκυραίων καὶ Κορινθίων ὑφίστατο ἤδη πόλεμος· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, παρὰ δεχόμενοι τὴν περὶ συνδρομῆς αἴτησιν τῶν Κερκυραίων, ἐξ ἀνάγκης περιήρχοντο ἀμέσως εἰς πόλεμον οὐ μόνον πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἀλλὰ πιθανῶς καὶ πρὸς ὅλην τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἐν ἧ οἱ Κορινθιοὶ ἐπεῖχον προέχουσαν τάξιν· διὸ καὶ ὀρθῶς ἔλεγον οὗτοι «οὐ γὰρ τοῖςδε μόνον ἐπίκουροι ἂν γένοισθε, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν, ἀντὶ ἐνσπόνδων πολέμιοι.»

Τοιαῦτα ἦσαν ἐν κεφαλαίῳ τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ἐκτεθέντα ὑπὸ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Κερκυραίων, κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην, ἧτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀπεμνημόνευσε τοὺς λόγους τῶν Ἀθηναίων ῥητόρων· ἐπιφέρει μόνον, ὅτι, εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης συνεδριάσεως, ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέχετο μᾶλλον τὰ τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν μετέβαλε γνώμην· καὶ δὲν ἠσπάσθη μὲν καθ' ὀλοκληρίαν τὴν τῶν Κερκυραίων αἴτησιν, δὲν ἐποίησε δηλαδὴ συμμαχίαν πρὸς αὐτοὺς, ὥστε νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους, ἐπιμαχίαν δὲ μόνον, ἵνα βοηθῶσιν ἀλλήλους, ἐὰν τις προσβάλλῃ τὴν Κέρκυραν, ἢ τὰς Ἀθήνας, ἢ τοὺς τούτων συμμάχους· ἐν ἄλλαις λέξεσι, συνωμολόγησαν συμμαχίαν ὄχι ἐπιθετικὴν ἅμα καὶ ἀμυντικὴν, ἀλλὰ μόνον ἀμυντικὴν. Ὁ ἱστορικὸς ἐξηγεῖ κάλλιστα καὶ πόθεν

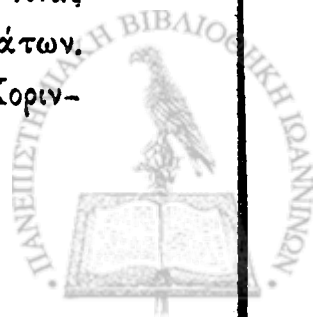
προέκυψεν ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς γνώμης τῆς πλειονοψηφίας. Οἱ Ἀθηναῖοι, λέγει, ἐνόμιζον ἄφευκτον τὸν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πόλεμον, καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἤθελον νὰ ἐγκυκαλίπωσιν εἰς τοὺς Κορινθίους τὴν Κέρκυραν, ναυτικὸν ἔχουσιν τοσοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπεθύμουν νὰ ὑποτρέψωσι ταύτην τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐκείνων σύγκρουσιν, ἵνα εὕρωσιν αὐτοὺς ἀσθενεστέρους βραδύτερον. Ὁ κύριος λοιπὸν λόγος δι' ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι ἔπραξαν, ἦτο ὅτι ὑπελάμβανον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον· ἀλλὰ ἐνῶ οἱ Πελοποννήσιοι πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀπέφυγον δύο ἐπιτηδειοτάτας περιστάσεις τοῦ νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, τὸ νὰ νομίζωσιν οὗτοι οὐδὲν ἦττον, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόδραστος καὶ τούτου ἕνεκα νὰ πολιτεύωνται παρὰ τὸ δίκαιον πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ νὰ προκαλῶσι τὸν πόλεμον. Ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος, παρὰ τὸ δίκαιον ἐπολιτεύθησαν, πρόδηλον. Ποῖον ἦτο τὸ κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ τὸ ἀνά χειρὸς ζήτημα; Αἱ τριακονταετεῖς σπονδαί, ἐν αἷς ἐλέγετο, ὡς εἶδομεν, «ἐξεῖναι παρ' ὑποτέρους τις τῶν ἀγράφων πόλεων βούλεται ἐλθεῖν.» Ἄν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίστευον εἰλικρινῶς ὅτι ἐδικαιοῦντο, κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν τοὺς Κερκυραίους, διατὶ δὲν τοὺς ἐδέχθησαν; Ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπίστευον ὁ Θουκυδίδης τὸ λέγει ρητῶς. Παραδεχόμενοι, λέγει, αὐτοὺς εἰς τὴν συμμαχίαν των, ἤθελον ἀναγκασθῆναι νὰ συμπλεύσωσι μετὰ τούτων ἐπὶ Κόρινθον. Ἐὰν δὲ συνέπλεον μετὰ τῶν Κερκυραίων ἐπὶ Κόρινθον, «ἐλύοντ' ἂν αὐτοῖς αἰ πρὸς Πελοποννησίους σπονδαί.» Οἱ Ἀθηναῖοι ἄρα ὠμολόγουν ὅτι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν των τοὺς Κερκυραίους, εἰμὴ παραβαίνοντες τὰς σπονδάς. Μήπως ὅμως περιοριζόμενοι εἰς ἀπλὴν ἐπιμαχίαν, δὲν ἤθελον καταντήσει εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα; Ἴνα πιστεύσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἢ ὅτι ἠδύναντο ἔτι νὰ μὴ ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἢ ὅτι ἡ σύγκρουσις αὕτη, καὶ ἄνευ τοῦ ἐπὶ Κόρινθον πλοῦ, δὲν ἰσοδυνάμει μὲ τὴν λύσιν τῶν σπονδῶν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἦσαν οἱ ὀλιγώτερον προνοητικοὶ καὶ πρακτικοὶ τῶν ἀνθρώπων.

Τῶνόντι, συνομολογηθείσης τῆς ἐπιμαχίας, 433—432, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμφαν εἰς βοήθειαν τῶν Κερκυραίων μικρὰν τινα ναυτικὴν μοῖραν δέκα τριήρων, ὑπὸ Λακεδαιμόνιον, τὸν τοῦ Κίμωνος υἱὸν, παραγγείλαντες

αὐτῷ «μὴ ναυμαχεῖν Κορινθίοις, ἦν μὴ ἐπὶ Κέρκυραν πλέωσι, καὶ μέλλωσιν ἀποβαίνειν, ἢ ἐς τῶν ἐκείνων τι χωρίον· οὕτω δὲ, κωλύειν κατὰ δύναμιν.» Ἄλλὰ συγκροτεῖται ἤδη ναυμαχία μεγάλη Κορινθίων καὶ Κερκυραίων ἐν τῷ μεταξύ Κερκύρας καὶ Ἰπείρου πελάγει, «ἐν ἣ αἱ ἄττικαὶ νῆες, παραγιγνόμεναι τοῖς Κερκυραίοις, εἶπη πιέζοντο, φόβον μὲν παρεῖχον τοῖς ἐναντίοις, μάχης δὲ οὐκ ἔρχον, δεδιότες οἱ στρατηγοὶ τὴν πρόρρησιν τῶν Ἀθηναίων.» Μετ' ὀλίγον ὁμῶς ἠττᾶται κατὰ κράτος τὸ δεξιὸν κέρασ τῶν Κερκυραίων, καὶ τότε οἱ Ἀθηναῖοι «ὄρῳντες τοὺς Κερκυραίους πιεζομένους, μᾶλλον ἤδη ἀπροφασίστως ἐπεκούρουν, τὸ μὲν πρῶτον ἀπεχόμενοι, ὥστε μὴ ἐμβάλλειν τινί· ἐπειδὴ δὲ ἡ τροπὴ ἐγίγνετο λαμπρῶς, καὶ ἐνέκειντο οἱ Κορίνθιοι, τότε δὴ ἔργου πᾶς εἶχετο ἤδη, καὶ διεκέκριτο οὐδὲν ἔτι, ἀλλὰ ξυνέπεσον ἐς τοῦτο ἀνάγκης, ὥστε ἐπιχειρῆσαι ἀλλήλοις τοὺς Κορινθίους καὶ Ἀθηναίους.» Τὸ τέχνησμα λοιπὸν ἐκεῖνο τῆς ἐπιμαχίας δὲν προέλαβε τὴν μεταξύ Ἀθηναίων καὶ Κορινθίων σύγκρουσιν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, ἀναγκασθέντες ὡς ἐκ τούτου νὰ παύσωσι τὸν πρὸς Κερκυραίους πόλεμον, μετέβαλον φυσικῶ τῷ λόγῳ διάθεσιν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· καὶ ἐνῶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀποτρέψαντες ἐσχάτως τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ ἀνακηρύξαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως, ἤδη ἐζήτησαν ἀναφανδὸν νὰ περιπλέξωσι τὰ μεταξύ τῶν δύο συμμαχιῶν πράγματα καὶ νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν ὀλοσχερῆ ρῆξιν. Οὐδ' ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ ἡ πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεῖα περίστασις.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκείνου ὃν πολλάκις ἀνεφέρομεν ἐπὶ τῶν μηδικῶν, διετέλει πρότερον φίλος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων. Ἐπειδὴ ὁμῶς οὗτοι ἐποιήσαντο συμμαχίαν καὶ πρὸς δύο ἐτέρους ἡγεμόνας τῆς Μακεδονίας, ἐναντιουμένους εἰς τὸν Περδίκκαν, ἤτοι πρὸς τὸν τούτου ἀδελφὸν Φίλιππον καὶ πρὸς τὸν Δέρδαν, ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ ὑποκινή εἰς στάσιν τὰς κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια συμμαχοὺς τῶν Ἀθηναίων πόλεις. Μεταξὺ δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦτο καὶ ἡ Ποτίδαια, ἥτις, ἀποικία οὖσα τῶν Κορινθίων, διετῆρει, καὶ περ ὑποτελῆς τῶν Ἀθηναίων, σχέσεις τινὰς πρὸς τὴν μητρόπολιν, δεχομένη ἰδίως παρ' αὐτῆς κατ' ἔτος τοὺς καλουμένους ἐπιδημιουργοὺς, ἐτησίους ἔρχοντας ἐπιτελοῦντας μὲν αὐτόθι ἐπισήμους τινὰς θυσίας, ἔχοντες δὲ καὶ ἐπιτροπὴν τινὰ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Περδίκκας, γινώσκων τὴν νέαν ἐχθρικὴν διάθεσιν τῶν Κοριν-

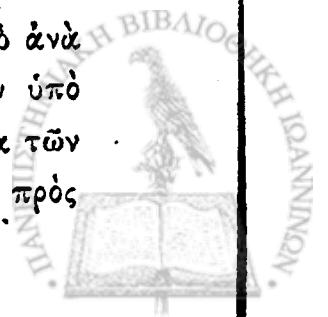
θίων κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἔπεμψε πρέσβεις οὐ μόνον εἰς Κόρινθον, ἵνα διὰ τῆς πόλεως ταύτης κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τὴν Ποτιδαίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς Σπάρτην, ἵνα προκαλέσῃ κήρυγμα πολέμου τῆς ὅλης πελοποννησιακῆς ἑμοσπονδίας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, διέταξαν τοὺς Ποτιδαιάτας νὰ καθαιρέσωσι τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος τοῦ τείχους αὐτῶν, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ ἀποπέμψωσι τοὺς ἐπιδημιουργοὺς καὶ νὰ μὴ δέχωνται τοῦ λοιποῦ αὐτούς. Τότε οἱ Ποτιδαιᾶται, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπροσπάθησαν νὰ ἐπιτύχωσι παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ἀνάκλησιν τῶν διαταγῶν τούτων, ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Λακεδαιμόνα μετὰ Κορινθίων καὶ ἐπειδὴ τὰ τέλη, ὁδηλαδὴ οἱ ἄρχοντες τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπέσχοντο ὅτι ἂν οἱ Ἀθηναῖοι στρατεύσωσιν ἐπὶ Ποτιδαίαν, οἱ Λακεδαιμόνιοι θέλουσιν εἰσβάλεῖ εἰς τὴν Ἀττικὴν, οἱ Ποτιδαιᾶται ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδόν. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, πέμψαντες ἐν τῷ μεταξύ στρατὸν εἰς τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἔτρεψαν τοὺς τε Ποτιδαιάτας καὶ τοὺς εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐλθόντας Κορινθίους καὶ ἐπολιόρησαν τὴν Ποτιδαίαν.

Ταῦτα ἐγίνοντο κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 432 ἔτους. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων ἐπολλαπλασιάζοντο, καὶ τὰ πάθη παρωξύνοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Οἱ Μεγαρεῖς δὲν ἔπαυον κραυγάζοντες κατὰ τοῦ ψηφίσματος. Οἱ Κορινθιοὶ ἤξιουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδὰς, πολεμήσαντες πρὸς αὐτοὺς περὶ Κέρκυραν, καὶ ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οἱ Ποτιδαιᾶται μελετοῦν νὰ στασιάσωσιν, ἀνατρέψαντες τὰ πρὸς τούτους δίκαια καὶ προνόμια τῆς μητροπόλεως. Καὶ ἄλλοι δὲ, ὡς φαίνεται, σύμμαχοι τῶν Πελοποννησίων ἔλεγον ὅτι ἀδικοῦνται καὶ πολλοὶ ὑπότελεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως οἱ Αἰγινῆται, παρεπονοῦντο κρυφίως εἰς τὴν Σπάρτην ἕνεκα τῶν καταπίεσεων τὰς ὁποίας ἔπασχον· τὸ δὲ σπουδαιότερον, κοινὸς ἐπεκράτει φόβος ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πράττοντες ταῦτα πάντα διανοοῦνται νὰ δουλώσωσι καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ὡς τε οἱ Λακεδαιμόνιοι, καὶ τοὶ ὡς πάντοτε νωθροὶ ὄντες, καὶ τοὶ ὡς πάντοτε δισταζόντες νὰ ἀναλάβωσιν ἀγῶνα μέγαν, καὶ τοὶ ὡς πάντοτε εὐκολώτερον ὑποσχόμενοι ἐπικουρίας ἢ παρέχοντες αὐτὰς, καταναγκαζόμενοι ὅμως ἤδη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἀποφασίσωσιν ὀριστικόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἡ Σπάρτη συνείθιζε νὰ κρίνῃ πρὸ πάντων κατ' ἰδίαν, χωρὶς τῶν συμμάχων, ἂν ὑπάρχῃ ἀφορμὴ πολέμου ἢ ὄχι· καὶ

ἂν ἔκρινεν ὅτι ὄχι. τὸ πρᾶγμα παντάπασι δὲν ὑπεβάλλετο πλέον εἰς τοὺς συμμάχους· οὗτοι δὲν προσεκαλοῦντο νὰ ψηφοφορήσωσιν εἰμὴ ἂν ἢ ἀπόφασις τῆς Σπάρτης ἦτο ὅτι ὑπάρχει ἀφορμὴ πολέμου. Τότε εἰ μὲν ἢ πλειονοψηφία συνετάσσετο μετὰ τῆς γνώμης τῆς Σπάρτης, ἅπανα ἢ ὁμοσπονδία ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἐκτελέσῃ τὰ δόξαντα· εἰ δὲ ἢ πλειονοψηφία διεφώνει, ἢ Σπάρτη ἐξετέλει οὐδὲν ἤττον τὰ αὐτῇ δόξαντα μόνη ἢ μετὰ τῶν τυχόν συμφωνούντων συμμάχων. Καὶ εἶχε μὲν ἐκάστη πόλις, μικρὰ ἢ μεγάλη, ἴσον δικαίωμα ψήφου, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, ἢ Σπάρτη προεἶχεν οὐσιωδῶς ὄλων τῶν συμμάχων, αὐτὴ κυρίως ἀποφασίζουσα περὶ τοῦ πρακτέου, τῶν δὲ λοιπῶν καλομένων μόνον νὰ ψηφοφορήσωσιν ἂν θέλωσι νὰ συμπράξωσιν ἢ οὔ. Τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν ἐπολιτεύθη καὶ ἐνταῦθα. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι ὅσοι ἤξιον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδάς, ἢ ἄλλως ἠδίκησαν τὴν Πελοπόννησον, ὑπέβαλον τὰ παράπονα αὐτῶν εἰς τὸν σύλλογον τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης· διότι, καὶ τοὶ ὀλιγαρχουμένης τῆς πόλεως ταύτης, τὸ ζήτημα ὁμῶς ἦτο τόσῳ σπουδαῖον, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποφασισθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τῶν Σπαρτιατῶν, ὃ ἐστὶ τῶν πολιτῶν, οὔτινες ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας, τῆς τακτικῆς εἰς τὰ συσσίτια εἰσφορᾶς καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν περὶ πειθαρχίας νόμων, εἶχον δικαίωμα ψήφου. Ἐκτεθείσης δὲ ἐνώπιον αὐτῶν τῆς κατηγορίας, ἀπεπέμφθησαν ὅλοι οἱ ξένοι, καὶ ὁ σύλλογος ἐσυζήτησε καὶ ἀπεφάσισε κατ' ἰδίαν.

Ὁ μέγας τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἱστορικός ἐξέθηκεν ἡμῖν ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ τὴν συνεδρίασιν ταύτην, ἐν ἣ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἢ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἀπεμνημόνευσε μὲν ὅλους τῶν κατηγορῶν τοὺς λόγους, ἀλλὰ παρέθεσε τὸν λόγον τῶν Κορινθίων, τῶν τελευταίων ἀγορευσάντων, ὅστις ἦτο ἀνχγκαίως ὁ πάντων σπουδαιότερος· ἔπειτα τὸν λόγον Ἀθηναίων τινῶν πρέσβειων, οὔτινες παρευρεθέντες κατὰ τύχην ἐν Σπάρτῃ ἔνεκα ἐτέρων ὑποθέσεων, ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπαντήσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τοὺς κατηγοροὺς· μετὰ ταῦτα, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν ξένων, ὁ Θουκυδίδης παρατίθησι τὸν λόγον τοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου, καὶ τελευταῖον τὴν βραχεῖαν ἀλλὰ χαρακτηριστικωτάτην προσφώνησιν τοῦ Ἐφόρου Σθενελκίδου, δι' ἧς ἐκρίθη ὁ ἀνά χειρας ἀγών. Οἱ λόγοι οὗτοι, ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου αὐτοῦ· ἀπεικονίζουσιν ὁμῶς πιστῶς τὰ αἰσθήματα τῶν πολιτικῶν μερίδων εἰς ἃς ἀποδίδονται, ἀπόδειξις τούτου ἔστω πρὸς

τοῖς ἄλλοις ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἀποκρίσις εἰς τὸν προρρηθέντα, ἀλλ' ἕκαστος παρίστησι τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τὴν ἰδίαν τοῦ ἀγορεύοντος ἔποψιν.

Ὁ ῥήτωρ τῶν Κορινθίων δὲν διέτριψε περὶ τὰς κατὰ μέρος ἀδικίας τῶν Ἀθηναίων, περὶ ὧν ὠμίλησαν οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ ἄλλοι προαγορεύσαντες σύμμαχοι· ἐν παρόδῳ δὲ ἤγγισε καὶ αὐτὴν τὴν περὶ Κερκύρας καὶ Ποτιδαίας ὑπόθεσιν, εἰς ἣν ἰδίως ἐνείχοντο οἱ ἐντολεῖς αὐτοῦ· καὶ ἀμέσως ἀνήγαγε τὸ ζήτημα εἰς ὑψηλοτέραν τιμὰ περιωπὴν, ἰσχυρισθεὶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ἔχοντες ἤδη δεδουλωμένους πλείστους τῶν Ἑλλήνων, ἐπιβουλεύουσι καὶ ὅλους τοὺς λοιπούς, ἐπὶ τούτῳ πρό καιροῦ παρασκευαζόμενοι. Ἴνα ἐλέγξῃ δὲ τὴν ἀδράνειαν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἐν τῷ ἄμ.α. παροξύνῃ τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν, περιέπλεξε μὲν τὸν ἔλεγχον δι' ἐγκωμίων ὅχι ὀλίγων, ἀλλὰ σαφῶς ἀνεκήρυξεν αὐτοὺς αἰτίους τοῦ κακοῦ, ὡς ἐπιτρέψαντας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πρῶτον, νὰ ὀχυρώσωσι τὴν πόλιν μετὰ τὰ Μηδικὰ, ὕστερον νὰ στήσωσι τὰ μακρὰ τείχη, καὶ τελευταῖον, ἀφοῦ ἀπεστέρησαν τῆς ἐλευθερίας τοσοῦτους Ἕλληνας, νὰ ἀπειλώσῃ καὶ αὐτοὺς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Καὶ ἐνταῦθα ἐπέφερεν ἀμίμητόν τινα εἰκόνα τοῦ ἀντιθέτου χαρακτῆρος τῶν δύο φυλῶν, εἰκόνα τῆς ὁποίας ὁ τελικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ὅσα ἔχουσι καὶ ἀδύνατον νὰ ἀφήσωσι ποτὲ ἡσυχον τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. « Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, εἶπεν, εἶναι φύσει νεωτεροποιοὶ, καὶ ὅξεῖς εἰς τὸ νὰ ἐπινοῶσι καὶ νὰ ἐκτελῶσιν ὅ,τι ἂν ἀποφασίσωσιν ἐνῶ ὑμεῖς, δὲν φροντίζετε εἰμὴ πῶς νὰ διατηρήσῃτε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ οὐ μόνον μηδὲν πλέον τούτου ἐπινοεῖτε, ἀλλ' ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδὲ τὰναγκαῖα πρὸς τοῦτο πράττετε. Αὐτοὶ δὲ, αὐτοὶ μὲν εἶναι καὶ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταὶ, καὶ ὑπὲρ ὅ,τι νομίζουσι κατορθωτὸν κινδυνευταὶ, καὶ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες· ὑμέτερον δὲ ἰδίωμα εἶναι τὸ πράττειν ὀλιγώτερον τοῦ ὅ,τι δύνασθε, τὸ μὴ πιστεύειν μηδὲ εἰς τὰ βεβαιότερα πράγματα καὶ τὸ νομίζειν ὅτι μηδέποτε θέλετε ἀπαλλαγῆ τῶν συμφορῶν. Αὐτοὶ μὲν εἶναι ἄοκνοι, ὑμεῖς δὲ περὶ πάντα βραδεῖς· αὐτοὶ πρόθυμοι ν' ἀποδημήσωσιν, ὑμεῖς δὲ προσηλωμένοι εἰς τὰς ἐστίας σας, διότι οἱ μὲν, κινούμενοι νομίζουσιν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκτήσωσιν τι, ὑμεῖς δὲ φρονεῖτε ὅτι οὕτω δύνασθε ἐξεναντίας νὰ βλάψῃτε καὶ ὅ,τι ἔχετε. Οἱ Ἀθηναῖοι, νικῶντες τοὺς ἐχθρούς, ὠφελοῦνται ὅσον ἔνεστι πλείοτερον ἐκ τῆς νίκης, καὶ νικώμενοι, ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ὑπενδίδουσιν. Ἐτι δὲ, τὰ

μὲν σώματα μεταχειρίζονται ὑπὲρ τῆς πόλεως, παντάπασι πρὸς ταῦτα ἀδιαφοροῦντες, ὡς ἂν ἦσαν ἄλλων σώματα, τοῦ δὲ πνεύματος διατελοῦσιν ἐντελῶς κύριοι, ἀγωνιζόμενοι νὰ πράξωσι τι ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ εἰ μὲν δὲν δυνηθῶσι νὰ ἐκτελέσωσιν ὅ,τι ἐπενόησαν, νομίζουσιν ὅτι ἐστερήθησαν πράγματος ἀνήκοντος εἰς αὐτούς· τὰ δὲ κτηθέντα ἄπαξ, θεωροῦσιν ὀλίγα πρὸς ὅσα μέλλουσι νὰ κατορθώσωσι διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἐὰν δὲ καὶ πραγματικῶς ἀποτύχωσι που, ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ἀντελπίζαντες ἀμέσως ἄλλα· διότι μόνοι αὐτοὶ ἔχουσι σχεδὸν συγχρόνως καὶ ἐλπίζουσιν ὅ,τι ἂν ἐπινοήσωσι, ταχεῖαν ποιοῦντες τὴν ἐπιχείρησιν τῶν ἀποφασισθέντων. Καὶ ταῦτα πάντα ἀγωνίζονται δι' ὄλου τοῦ αἰῶνος μετὰ πόνων καὶ κινδύνων, ἀπολαύοντες ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων, διὰ τὸν πόθον τοῦ νὰ προσαποκτῶσιν αἰείποτε ἕτερα, καὶ ἑορτὴν νομίζοντες οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν, συμφορὰν δὲ τὴν ἀπράγμονα ἡσυχίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἐπίπονον ἀσχολίαν. «Ὡστε ἐν ὀλίγοις ὀρθῶς δύναται νὰ εἴπη τις, ὅτι ἐγεννήθησαν ἵνα μὴτε αὐτοὶ ἔχωσιν ἡσυχίαν, μὴτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀφήσωσι νὰ ἡσυχάσωσι ποτέ.» Τὸ συμπέρασμα τῶν προτάσεων τούτων ἦτο πρόδηλον. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι, τοιοῦτοι ὄντες, ἠπέιλουσαν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, καιρὸς ἦτο ἤδη οἱ Λακεδαιμόνιοι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὴν βραδύτητα αὐτῶν, νὰ εἰσακούσωσι τὰς δεήσεις τῶν συμμάχων καὶ τῶν Ποτιδαιατῶν καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτούς, εἰςβάλλοντες κατὰ τάχος εἰς τὴν Ἀττικὴν.

Οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, ὡς προείπομεν, κατὰ τύχην παρεურίσκοντο ἐν Σπάρτῃ ἔνεκεν ἐτέρων ὑποθέσεων, ἤδη δ' ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπολογηθῶσιν ὑπὲρ τῆς πόλεως αὐτῶν, κυρίως εἰπεῖν δὲν ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς προαγορεύσαντας, διότι οὔτε περὶ τῶν ἀποδιδόμενων αὐτοῖς ἀδικημάτων ὠμίλησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἦτο κριτὴς ἀρμόδιος τῶν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἐρίδων, οὔτε περὶ τὸ γενικὸν ζήτημα, ὅπως ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἐτέθη, ἦτοι περὶ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς Ἀθηναίους βουλευόμενα, διέτριψαν· ἀλλ' ἠγωνίσθησαν μόνον νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅθεν, ἀφοῦ ὑπέμνησαν ὅσα οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τῶν μηδικῶν, ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἐμεγαλουργήσαν· ἀφοῦ προσέθηκαν, ὅτι δὲν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν βιασάμενοί τινα, ἀλλὰ διότι οἱ μὲν Σπαρτιαῖται δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὸν βάρβαρον πόλεμον, οἱ δὲ σύμμαχοι παρεκάλεσαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀναλάβωσι τὴν

ἡγεμονίαν· ἀφοῦ ἐξήγησαν πῶς διὰ τὴν μετέπειτα δυστροπίαν τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων τούτων, ἠναγκάσθησαν νὰ καθυποτάξωσιν αὐτούς· ἀφοῦ ἰσχυρίσθησαν ὅτι οὐδεμίαν κατάχρησιν ἐποίησαν τῆς ἀρχῆς, ἐπήνεγκον τελευταῖον, ὅτι τὰ παράπονα τῶν ὑπηκόων εἶναι ἄτοπα, ὅτι ὑπὸ τοῦ Μήδου δεινότερα πάσχοντες, ἐσιώπων· ὅτι ἂν ἡ ἀρχὴ τῶν Ἀθηναίων φαίνεται χαλεπή, φαίνεται τοιαύτη διότι τὸ παρὸν αἰεὶ βαρὺ τοῖς ὑπηκόοις· ὅτι ἂν οἱ Σπαρτιᾶται, καθαιρέσαντες τοὺς Ἀθηναίους, ἄρξωσιν αὐτοί, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς ὁμοίας αἰτιάσεις· καὶ ὅτι ἐπομένως, ἡ εὐβουλία ἀπαιτεῖ νὰ μὴ λύσωσι κατεσπευσμένως τὰς σπονδάς, μηδὲ νὰ παραβῶσι τοὺς ὄρκους, ἀλλὰ νὰ διαλύσωσι, κατὰ τὴν συνθήκην, διὰ δίκης τὰς τυχὸν ὑφισταμένας διαφοράς. Τοιαῦτα εἶπον οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἄλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἠγόρευσαν ἔξω τοῦ προκειμένου. Τὸ ζήτημα δὲν ἦτο κυρίως πῶς οὗτοι ἐπολιτεύοντο πρὸς τοὺς ὑπηκόους· οἱ Πελοποννήσιοι δι' ἐπανειλημμένων συνθηκῶν ἀνεγνώρισαν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, ὅποια εἶχεν ἀποβῆ ἐσχάτως, καὶ προσκληθέντες νὰ βοηθήσωσι τοὺς Σαμίους καὶ τοὺς Λεσβίους, ἀπεποιήθησαν, καθιερώσαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Τὸ ζήτημα ἦτο λοιπὸν, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ πρὸς τοὺς Μεγαρεῖς, πρὸς τοὺς Κορινθίους καὶ πρὸς ἄλλους συμμάχους τῆς Πελοποννήσου πολιτεύματος, δὲν ἀπεδείκνυον, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἔδιδον εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν νὰ λέγηται, ὅτι μελετῶσιν νὰ παραδιάσωσι τὰ ἀναγνωρισθέντα αὐτοῖς ὄρια, ἐπιβουλεύοντες τὴν αὐτονομίαν καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Περὶ τούτου οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν εἶπον.

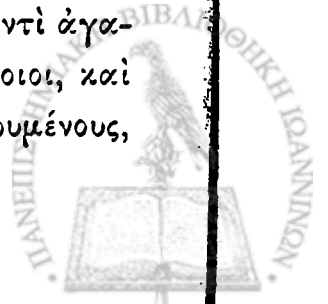
Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἀφοῦ ἤκουσαν τὰς ἐγκλήσεις τῶν συμμάχων, καὶ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἀπολογία, παρακαλέσαντες πάντας νὰ ἀποχωρήσωσιν, ἐβουλεύθησαν κατ' ἰδίαν περὶ τοῦ πρακτέου. «Καὶ τῶν μὲν πλεόνων ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰ γινῶμαι ἔφερον, ἀδικεῖν τε τοὺς Ἀθηναίους ἤδη, καὶ πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει.» Ἄλλὰ ἠγέρθη καὶ μία φωνὴ ἐναντία τῆς γνώμης ταύτης, ἡ φωνὴ τοῦ γηραιοῦ καὶ συνετοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου. Ὁ Ἀρχίδαμος δὲν ἐξέτασεν οὔτε τὰς μερικὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων αἰτιάσεις, οὔτε τὴν γενικὴν κατηγορίαν, ὅτι ἐπιβουλεύουσι τὴν ὅλην ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, οὔτε τὸν τρόπον καθ' ὃν πρὸς τοὺς ἰδίους ὑποτελεῖς πολιτεύονται. Ὁ βασιλεὺς, θεωρῶν ἀπλῶς ὅτι πρόκειται περὶ κηρύξεως πολέμου, ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ μακρῶν μὲν ὁπωσοῦν, ἀλλὰ ὑπὸ μόνην τὴν ἔποψιν τοῦ στρατιωτικοῦ συμφέροντος τῆς Σπάρτης. Τὸ συμπέρασμα του ἦτο, ὅτι δὲν συμφέρει νὰ κηρύξωσιν ἀμέσως πόλεμον κατὰ τῶν Ἀθηναίων, διότι δὲν ἔχουσι τὰ πρὸς τοῦτο

ἀναγκαῖα, ναῦς, χρήματα, ἵππους, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι πάντα ταῦτα πρὸ καιροῦ ἐν ἀφθονίᾳ, ἐν ἄλλας λέξεσι δὲν συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν ἀπαράσκευοι πρὸς παρεσκευασμένους. Δὲν ἀξιῶ, προσέθηκεν, ὅτι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὰ παθήματα τῶν συμμάχων ἡμῶν· ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ ἐπιχειρήσωμεν διαπραγματεύσεις μετριοπαθεῖς ἅμα καὶ ἀξιοπρεπεῖς, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, συγχρόνως δὲ νὰ ἐτοιμασθῶμεν διὰ προσαγωγῆς μὲν συμμάχων, καὶ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, διὰ συλλογῆς δὲ ναυτικοῦ καὶ χρημάτων. Καὶ εἰ μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπακούσωσιν ἡμῶν πρεσβευσμένων, τόσῳ καλλήτερον· εἰ δὲ μὴ, διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν, θέλομεν δυναθῆναι νὰ ἐπέλθωμεν ἐπ' αὐτοὺς μετὰ πλείστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας.

Τοιαῦτα ἐν κεφαλαίῳ εἶπεν ὁ Ἀρχίδαμος. Τελευταῖος δὲ ἠγόρευσεν ὁ Σθενελαΐδας, εἰς τῶν ἐφόρων τότε ὢν· διότι ἔθος, ὡς φαίνεται, ἦτο, περαιωθείσης σῆς συζητήσεως, εἰς τῶν ἐφόρων νὰ συγκεφαλαιοῦσιν αὐτὴν καὶ νὰ ὑποβάλῃ τὸ ζήτημα εἰς ἀπόφασιν. Ὁ λόγος τοῦ ἐφόρου διέφερεν οὐσιωδῶς τοῦ βασιλικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀντεῖπον εἰς τὰ ἀποδοθέντα αὐτοῖς ἀδικήματα, ὁ Σθενελαΐδας ὑπέλαβε τὰ ἀδικήματα ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα· τεθέντος δὲ ὅτι ἦσαν ὁμολογούμενα, ἐπέφερεν ὅτι ἡ Σπάρτη ὤφειλεν ἀμέσως, ἄνευ σκέψεων καὶ ἀναβολῶν, νὰ προπολεμήσῃ ὑπὲρ τῶν συμμάχων καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς νὰ γείνωσιν ἔτι ἰσχυρότεροι παρ' ὅ,τι ἤδη ἐγένοντο. Ἐξέθεσε δὲ ταῦτα δι' ὀλίγων λέξεων, ἐπιτηδεῖων νὰ προξενήσωσιν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀφελῆ ὄμιλον πρὸς ὃν ἀπευθύνετο. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν ἀξιώσεων, δὲν ἠγάπων τὰς μακρὰς ἀγορεύσεις, καὶ δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις ἰκανὴ ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτούς· ἐνῶ παρὰ τῷ Ἀρχιδάμῳ, ὁ τοιοῦτος σπαρτιατικὸς χαρακτήρ ἐτροπολογεῖτο ὑπό τε τῆς ἀκριβεστέρως γνώσεως ἣν εἶχε τῶν ποικίλων ἀναγκῶν τοῦ προκειμένου πολέμου, καὶ ὑπὸ τῆς εὐθύνης ἣν συνησθάνετο ὡς ἡγεμῶν.

«Τοὺς μὲν λόγους τοὺς πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων, εἶπεν ὁ Σθενελαΐδας, δὲν καταλαμβάνω. Διότι ἐπαινέσαντες πολλὰ ἑαυτοὺς, οὐδαμοῦ ἀντεῖπον ὅτι δὲν ἀδικοῦσι τοὺς συμμάχους ἡμῶν καὶ τὴν Πελοπόννησον. Ἐν τούτοις, εἰάν ἀνεδείχθησαν ἄλλοτε ἀγαθοὶ πρὸς τοὺς Μήδους, νῦν δὲ κακοὶ πρὸς ἡμᾶς, εἶναι ἄξιοι διπλασίας ζημίας, διότι ἀντὶ ἀγαθῶν ἐγένοντο κακοὶ. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἄλλοτε καὶ νῦν εἴμεθα ὅμοιοι, καὶ ἂν σωφρονῶμεν, δὲν θέλομεν παραβλέψαι τοὺς συμμάχους ἀδικουμένους,

οὐδὲ θέλομεν ἀναβάλλει νὰ βοηθήσωμεν αὐτούς, ἐνῶ τὰ παθήματα αὐτῶν δὲν ἀναβάλλονται. Ἄς ἔχωσιν ἄλλοι χρήματα πολλὰ, καὶ ναῦς, καὶ ἵππους· ἡμεῖς ἔχομεν συμμάχους ἀγαθοὺς, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ παραδώσωμεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὐδὲ πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν τὴν προκειμένην διαφορὰν εἰς δίκας καὶ λόγους, διότι οἱ σύμμαχοι ἡμῶν δὲν βλάπτονται διὰ λόγων ὥστε ἀνάγκη νὰ βοηθήσωμεν αὐτούς ἐν τάχει, καὶ παντὶ σθένει. Καὶ μηδεὶς διδάσκη ἡμᾶς ὅτι ἀδικούμενοι πρέπει νὰ βουλευώμεθα· πολὺν χρόνον πρέπει νὰ βουλευώμεθα μᾶλλον οἱ μέλλοντες ἀδικεῖν. Ψηφίσατε λοιπὸν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἀξίως τῆς Σπάρτης, τὸν πόλεμον, καὶ μὴτε τοὺς Ἀθηναίους ἀφήσατε νὰ γίνωσιν ἰσχυρότεροι, μὴτε τοὺς συμμάχους καταπροδώσωμεν, ἀλλὰ ἐπέλθωμεν σὺν τοῖς θεοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους.» Ταῦτα δὲ εἰπὼν ὁ ἔφορος, ὑπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας. Παρὰ Λακεδαιμονίοις, ἡ ἐκκλησία ἀπεφάσιζεν ὄχι διὰ ψήφων, ἀλλὰ διὰ κραυγῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ ὑπὲρ τοῦ πολέμου κραυγὴ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ἰσχυροτέρα. Οὐδὲν ἦττον, ὁ Σθενελαΐδας, θέλων νὰ ἀναδείξῃ τὴν γνώμην φανερωτέραν, ἵνα παρορμήσῃ αὐτούς ἔτι μᾶλλον πρὸς τὸν πόλεμον, ἐπροςποιήθη ὅτι δὲν διακρίνει σαφῶς τὴν βοήν. Εἰς τοιαύτην δὲ περιστάσιν ἐγένετο διάστασις, δηλαδὴ διαχωρισμὸς τῆς ἐκκλησίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς συμβαίνει ἐν τῇ ἀγγλικῇ βουλῇ ὡσὰκις εἰς τῶν βουλευτῶν ἐκφράση ἀμφιβολίαν ἂν ἔχη ὀρθῶς ἢ διάγνωσις τοῦ προέδρου περὶ τῶν Ναι καὶ τῶν Ὁχι. Ὄθεν ὁ Σθενελαΐδας ἀνέκραξεν «Ὅτω μὲν ὑμῶν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, δοκοῦσι λελύσθαι αἱ σπονδαί, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀδικεῖν, ἀναστήτω ἐς ἐκεῖνο τὸ χωρίον (δείξας τι χωρίον αὐτοῖς)· ὅτω δὲ μὴ δοκοῦσιν, εἰς τὰ ἐπὶ θάτερα.» Ἀναστάντες δὲ διέστησαν· καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι αἱ σπονδαὶ ἐλύθησαν, ἐγένοντο πολλῶ τῶν ἄλλων πλειόνες. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι, προσκαλέσαντες πάλιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοὺς πρότερον ὑποχωρήσαντας συμμάχους, εἶπον, ὅτι αὐτοὶ μὲν νομίζουσι τοὺς Ἀθηναίους ἀδικήσαντας, ὅτι δὲ θέλουσι ἤδη παρακαλέσει τοὺς πάντας συμμάχους νὰ συνέλθωσι καὶ ψηφοφορήσωσιν, ὅπως διὰ κοινῆς βουλῆς ἐπιχειρήσωσι τὸν πόλεμον, ἂν ἐγκριθῇ. Καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἤδη ἠρώτησαν πρὸ πάντων τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν αἰεὶ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται.» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὡς λέγεται, κατὰ Θουκυδίδην, «ὅτι κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσσεσθαι, πρὸς δὲ ὅτι θέλει βοηθήσει αὐτούς καὶ παρακαλούμενος καὶ ἄκλητος.» Μετ' οὐ πολὺ δέ,

συνελθούσης ἐν Σπάρτῃ τῆς κοινῆς τῶν συμμάχων συνόδου, οἱ Κορίνθιοι, ὧν μόνων ὁ ἱστορικός διέσωσεν ἡμῖν τὸν λόγον, τελευταῖοι, ὡς πρότερον, ἀγορεύσαντες, παρώτρυνον ἐκ παντός τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πόλεμον, παρέστησαν τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ ὡς δίκαιον, καὶ ὡς συμφέροντα, καὶ συμπεραίνοντες ἀνέκραζαν· «Πεισθῆτε λοιπὸν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐπὶ πάντας ὁμοίως κατέστησεν ἑαυτὴν ἐν Ἑλλάδι τύραννον, τῶν μὲν ἤδη ἄρχουσα, τῶν δὲ διανοουμένη νὰ ἄρξῃ· ὥστε ἀνάγκη, ἐπελθόντες, νὰ καταβάλωμεν αὐτήν, ἵνα καὶ αὐτοὶ τε ἀκινδύνως τὸ λοιπὸν οἰκῶμεν, καὶ τοὺς νῦν δεδουλωμένους Ἑλληνας ἐλευθερώσωμεν.» Μεθ' οὗ οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπέβαλον τὸ ζήτημα εἰς ψηφοφορίαν, καὶ οἱ πλείονες σύμμαχοι ἐψηφίσαντο πολεμεῖν. Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ 432 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 431 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, δύο περίπου μῆνας μετὰ τὴν προηγουμένην ἰδίαν τῶν Σπαρτιατῶν ἐκκλησίαν, τὴν συγκροτηθεῖσαν, ὡς εἰκάζεται, κατὰ ὀκτώβριον ἢ νοέμβριον τοῦ 432 ἔτους.

Τοιοιουτρόπως ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὅστις ἐμελλεν, ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἀνθρώπων γενεάν, νὰ διαιρέσῃ ὅλην τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, νὰ σεισῇ ἐκ θεμελίων ὅλην τὴν Ἑλλάδα, νὰ παροξύνῃ ὅλα τὰ πάθη, τὰ εὐγενέστατα καὶ τὰ ἀγριώτατα, νὰ ἀντιπαρατάξῃ ὅλας τὰς ἀρχὰς, τὰς χρηστοτάτας καὶ πονηροτάτας, νὰ ἀναδείξῃ μεγάλας ἀρετὰς καὶ ἔτι μείζονας κακίας, καὶ ἐπὶ τέλους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἔθνους πόρων, νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν παρακμὴν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Στιγμὴ φοβερὰ καὶ κρίσιμος τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας! Στιγμὴ καθ' ἣν, εἰ καὶ ὑπεδείξαμεν ἤδη προλαβόντως τίς, καθ' ἡμᾶς, προεκάλεσε τὴν ῥῆξιν, αἰσθανόμεθα ὅμως τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν αὐτῆς καὶ ὑριστικώτερον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι ἀπὸ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ λύσεως ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τοῦ κυριωτάτου ἐκείνου γεγονότος. Τοσοῦτω δὲ μᾶλλον νομίζομεν καλὸν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅσο εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ἀμφισβητηθέντων, πολλοὶ δὲ καὶ ἐπισημότατοι τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἠγωνίσθησαν νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν Περικλέα καὶ τοὺς Ἀθηναίους πάσης ὡς πρὸς τὸν πόλεμον τοῦτον εὐθύνης. Οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι στηρίζονται πρὸ πάντων εἰς τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος καὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, δὲν προσέβαλον τὰς ῥητὰς διατάξεις τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν. Ἐστὼ ἄλλὰ τὸ σπουδαῖον δὲν ἦτο μέχρι τίνος οἱ Ἀθηναῖοι παρεβίασαν τὸ

ρήτόν τῶν συνθηκῶν γράμμα ἢ ὄχι· τὸ σπουδαῖον ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τῶν πράξεων ἐκείνων, δὲν ἔβλαψαν καιρίως τοὺς Μεγαρεῖς, δὲν περιῆλθον εἰς κατάστασιν πολέμου πρὸς τοὺς Κορινθίους, δὲν ἀνέτρεψαν ἐν γένει τὰς εἰρηνικὰς πρὸς τοὺς συμμάχους τῶν Πελοποννησίων σχέσεις καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲν ἐδικαιολόγησαν τὴν διαδοθεῖσαν φήμην ὅτι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ ἐπιτραπέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὄρια, μελετῶσι νὰ καταστήσωσιν ὑποχείριον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ἴνα ἀπαντήσωμεν δὲ εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, δὲν θέλομεν ἀκούσει τοὺς κωμικούς ποιητὰς, οἵτινες κατηγορήσαν τὸν Περικλέα, ὅτι διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν περὶ τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεώς του λογοδοσίαν,

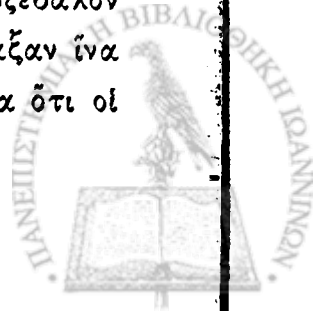
ἐμβελῶν σπινθῆρα μικρὴν Μεγαρικῷ ψηφίσματος
ἐξεφύσησε τοσοῦτον πόλεμον ὥστε τῷ καπνῷ
πάντας Ἕλληνας δακρῦσαι

Δὲν θέλομεν ἀσπασθῆ οὐδὲ τὴν ἡπιωτέραν κρίσιν ἣν ἐκφέρει ὁ ἱστορικός Ἐφορος παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ, ἔχουσαν ὡς ἐξῆς· «Ὁ δὲ Περικλῆς, εἰδὼς τὸν δῆμον ἐν μὲν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις θαυμάζοντα τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδρας διὰ τὰς κατεπειγούσας χρείας, κατὰ δὲ τὴν εἰρήνην τοὺς αὐτοὺς συκοφαντοῦντα διὰ τὴν σχολὴν καὶ φθόνον, ἔκρινε συμφέρειν αὐτῷ, τὴν πόλιν ἐμβλαεῖν εἰς μέγαν πόλεμον, ὅπως χρεῖαν ἔχουσα τῆς Περικλέους ἀρετῆς καὶ στρατηγίας, μὴ προσδέχεται τὰς κατ' αὐτοῦ διαβολάς. . .» Αἱ κρίσεις αὗται δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν τινὰ ἐνώπιον τῆς κρίσεως τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τοῦτον λοιπὸν ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ συμβουλευθῶμεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀποφαίνεται τοὺς Ἀθηναίους πρωταίτιους τοῦ κακοῦ· τὴν γνώμην ταύτην κατ' ἀρχὰς μὲν ὑποδεικνύει ἀορίστως, ἔπειτα ἐκφέρει ῥητότερον, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνακηρύττει ὡς φρόνημα, ὄχι μόνον ἴδιον, ἀλλὰ ὡς φρόνημα τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης. Τῶντι ἐν παραγράφῳ κγ' τοῦ πρώτου βιβλίου λέγει· «Τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἠγοῦμαι, μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις, ἀναγκάσαι εἰς τὸ πολεμεῖν.» Καὶ ἐν παραγράφῳ πη' «Ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι, καὶ πολεμητέα εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν ξυμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις, ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους, μὴ ἐπὶ μεῖζον δυνηθῶσιν, ὁρῶντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχέτρια ἤδη ὄντα.» Μέχρι τούτου ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ μὲν ὁ Θουκυδίδης λέγει τοὺς Λακεδαιμονίους κηρύξαντας τὸν πόλεμον,

πρὸ πάντων διότι ἐφοβοῦντο μήπως οἱ Ἀθηναῖοι γίνωσιν ἰσχυρότεροι· ἀλλὰ δὲν ἐπιφέρει καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωκαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους εὐλογόν τινα πολέμου ἀφορμὴν· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἐπανειλημμένως ἀνεγνώρισαν τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἔρχωνται ἤδη νὰ κηρύττωσι τὸν πόλεμον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ ὅτι φοβοῦνται μήπως γίνωσιν οὗτοι ἔτι ἰσχυρότεροι. Ἄλλ' ὁ Θουκυδίδης, ὅστις φαίνεται ὡς ἂν διστάζων νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς τὴν πάτριον πόλιν τὴν ὅλην εὐθύνην τοῦ κακοῦ, ἀποκαλύπτει οὐδὲν ἥττον κατὰ μικρὸν τὴν ἀλήθειαν καθ' ὅσον προχωρεῖ εἰς τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ. Οὕτως, ἐν παραγράφῳ ριη' τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ἐξηγῶν τὴν ἀπραξίαν τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ξέρξου μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὐρισκόμεθα, ἐν τῷ διαστήματι δηλαδὴ καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἱδρυσαν καὶ ἠσφάλισαν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ ἐπὶ μέγα προέβησαν δυνάμει, λέγει· «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι αἰσθόμενοι, οὔτε ἐκώλυον, εἰ μὴ ἐπὶ βραχὺ, ἠσύχαζόν τε τὸ πλεόν τοῦ χρόνου, ὄντες μὲν καὶ προτοῦ μὴ ταχεῖς ἰέναι ἐς τοὺς πολέμους, εἰ μὴ ἀναγκάζοιντο, τὸ δὲ τι καὶ πολέμοις οἰκείοις ἐξειργόμενοι· πρὶν δὴ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων σαφῶς ἤρετο, καὶ τῆς ξυμμαχίας αὐτῶν ἤπτοτο. Τότε δὲ οὐκέτι ἀνασχετὸν ἐποιούντο, ἀλλ' ἐπιχειρητέα ἐδόκει εἶναι πάσῃ προθυμίᾳ, καὶ καθαιρετέα ἡ ἰσχύς, ἣν δύνωνται, ἀραμένους τὸν δε τὸν πόλεμον.» Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ Θουκυδίδης ῥητῶς ἤδη ὁμολογεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι προσέβαλον τοὺς συμμάχους τῶν Λακεδαιμονίων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκούμενος, ἐπιφέρει ἐπὶ τέλους ἐν παραγράφῳ η' τοῦ δευτέρου βιβλίου· «ἡ δὲ εὐνοια παραπολὺ ἐπήει τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄλλως τε καὶ προειπόντων ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεοῦσιν. Ἐρρωτό τε πᾶς καὶ ἰδιώτης καὶ πόλις, εἴτι δύναιτο καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ξυνεπιλαμβάνειν αὐτοῖς. . . . Οὕτως ὀργῇ εἶχον οἱ πλείους τῶν Ἀθηναίων, οἱ μὲν, τῆς ἀρχῆς ἀπολυθῆναι βουλόμενοι, οἱ δὲ, μὴ ἀρχθῶσι φοβούμενοι.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Θουκυδίδης μαρτυρεῖ, ὅτι οὐ μόνον οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀλλὰ ἅπαντες σχεδὸν οἱ Ἕλληες ἐνόμιζον τοὺς Ἀθηναίους ἐπιβουλεύοντας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους.

Ἐνῶ λοιπὸν ταῦτα ἰσχυρίζεται αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, καὶ μάρτυς οἷος ὁ Θουκυδίδης, ἄτοπον τῇ ἀληθείᾳ φρονοῦμεν νὰ ἐρχώμεθα σήμερον ἡμεῖς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι ὄχι, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν προσέβαλον τὴν συμμαχίαν τῶν Πελοποννησίων· οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἔπραξαν ἵνα προκαλέσωσι τὸν πόλεμον· ἡ Ἑλλάς ὅλη ἠπατάτο νομίζουσα ὅτι οἱ

Ἄθηναῖοι ἐπιβουλεύουσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς. Καὶ ν' ἀξιῶμεν τοῦτο, στηριζόμενοι οὐχὶ εἰς μάρτυράς τινας ἑτέρους, ἱκανοὺς ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν Θουκυδίδην, ἀλλὰ εἰς μόνην τὴν οἰκείαν ἡμῶν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν. Δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσει ὅτι ὑψώθη ἐν τῇ ἀρχαιότητι φωνή τις ἀδέσποτος ἀνθρώπου ἀγνώστου, ὅστις, ὀμιλήσας περὶ τῆς ἐν ἔτει ὀγδόῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐξορίας τοῦ ἱστορικοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ἐπιφέρει· « Καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ πολλὰ χαρίζεσθαι μὲν Λακεδαιμονίοις, κατηγορεῖν δὲ Ἀθηναίων τὴν τυραννίδα καὶ πλεονεξίαν. Οὐ γὰρ καιρὸς αὐτῷ κατειπεῖν Ἀθηναίων ἐγένετο, Κορινθίων κατηγορούντων, ἢ Λακεδαιμονίων μεμφομένων, ἢ Μιτυληναίων αἰτιωμένων, πολὺς ἐν τοῖς ἐγκλήμασι τοῖς Ἀττικοῖς ἔρρῦη· καὶ τὰς μὲν νίκας τὰς λακωνικὰς ἐξῆρε τῷ λόγῳ, τὰς δὲ ξυμφορὰς ἠῤῥῆξε τὰς ἀττικὰς, ὅπου καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ.» Ἄλλ' ἀντὶ τῆς μιᾶς ταύτης ἀκατονομάστου συκοφαντίας ἢ καὶ εἰ τινος ἄλλης ὁμοίας, ὅποσοι καὶ ὅποιοι ἕτεροι μάρτυρες τῆς ἀκριβείας καὶ ἀπαθείας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ! «Μαρτυρεῖται δὲ τῷ ἀνδρὶ τάχα μὲν ὑπὸ πάντων φιλοσόφων τε καὶ ῥητόρων, εἰ δὲ μὴ, τῶν γε πλείστων, ὅτι καὶ τῆς ἀληθείας, ἧς ἱεράν εἶναι τὴν ἱστορίαν βουλόμεθα, πλείστην ἐποίησατο πρόνοιαν,» ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ περὶ τοῦ Θουκυδίδου ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασεύς, ἀκμάσας μὲν περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διατελέσας δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν πικρότατος τοῦ Θουκυδίδου ἐλεγκτής. Καὶ ὁ Μαρχελλῖνος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἀνδρός, ἣτις προτάσσεται συνήθως εἰς ὅλας τὰς ἐκδόσεις τοῦ ἱστορικοῦ, λέγει· «Ἐγραφε δὲ οὐδ' οὕτω μνησικακῶν τοῖς Ἀθηναίοις, ἀλλὰ φιλαλήθῃς ὢν καὶ τὰ ἦθη μέτριος· εἶγε οὔτε Κλέων παρ' αὐτῷ, οὔτε Βρασίδης, ὁ τῆς συμφορᾶς αἴτιος, ἀπέλαυσε λαιδορίας, ὡς ἂν τοῦ συγγραφέως ὀργιζομένου. Καὶ τοι οἱ πολλοὶ τοῖς ἰδίῳις πάθεσι συνέθεσαν τὰς ἱστορίας ἠκίστα μελήσαν αὐτοῖς τῆς ἀληθείας. . . . ὁ δὲ, μέτριος καὶ ἐπιεικής, τῆς ἀληθείας ἠττων.» Ὁ ἐστὶ τῆς ἀληθείας δοῦλος, Ἄλλὰ τίνα χρεῖαν ἔχομεν μαρτύρων ἄλλων; Μήπως δὲν πρόκειται ἡμῖν αὐτὸ τοῦ ἀνδρός τὸ ἀριστούργημα; Μήπως ἂν ἐμέμφθη τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὰ μομφῆς ἄξια, δὲν ὑπερεγκωμίασε πολλάκις αὐτοὺς καὶ δὲν ὕψωσε τὴν πόλιν αὐτῶν ὑπεράνω πάσης ἄλλης, ἰδίως διὰ τοῦ ἐπιταφίου λόγου ὃν παρεθέσαμεν ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου ἡμῶν βιβλίου; Μήπως ἂν ὑπέδειξεν ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους προεκάλεσε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, δὲν μετεχειρίσθη τὰ λαμπρότερα τῆς γραφίδος αὐτοῦ χρώματα ἵνα παραστήσῃ τὸν υἱὸν τοῦ Ξανθίππου ὡς τὸν δαι-

μονιώτατον τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν οὓς παρήγαγεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς; Μήπως ἂν περιέγραφε τοσοῦτον εὐσυνειδήτως τὴν ἐν Σικελίᾳ συμφορὰν τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἐζωγράφησεν ἐπίσης ἀκριβῶς τὸ περὶ Σφακτηριαν τραῦμα τῶν Λακεδαιμονίων; Καὶ τίνα ἄρα γνώμην ἐκφέρουσι περὶ αὐτοῦ οἱ δύο ἀντιδοξοῦντες νεώτατοι ἱστορικοὶ; « Ἄλλ' ἐνῶ, λέγει ὁ εἷς, δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπράξῃ ὁ Θουκυδίδης ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Περικλέους, διετέλεσεν ὁμως πιστὸς μάρτυς τῆς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς συγχρόνους τελειότερον κατενόησε καὶ παρέστησε τὰ βαθύτατα αὐτοῦ διανοήματα. » Ὁ δὲ, ἀντὶ νὰ ὑπαινιχθῇ ὅτι ἡ ἐξορία κατέστησε τὸν Θουκυδίδην ὀλιγώτερον ἀξιόπιστον, ἐξεναντίας βεβαιοῖ ὅτι « αἱ ἀφορμαὶ τὰς ὁποίας οὗτος, ὡς ἐξόριστος, ἔλαβε νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ νὰ συμβουλευθῇ οὐδετέρους τε καὶ πολεμίους, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσι τὸ ἀμερόληπτον, καὶ περιληπτικόν, καὶ πανελλήνιον ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ ἐν γένει καθ' ὅλον τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον. » Ἄλλὰ τεθέντος ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι ὁ ἀψευδέστατος μάρτυς τῶν βαθυτέρων τοῦ Περικλέους διανοημάτων, καὶ ἐν ἐνταύτῳ τὸ μᾶλλον πανελλήνιον τῶν χρόνων ἐκεῖνων πνεῦμα, ἵπῳ εἶναι δυνατόν ν' ἀμφισβητῶμεν τὴν θεμελιώδη καὶ κεφαλαιώδη τῆς ἱστορίας αὐτοῦ κρίσιν; Ὁ Θουκυδίδης κατὰ τοῦτο μόνον διαφωνεῖ πρὸς τοὺς κωμικοὺς καὶ πρὸς τὸν Ἐφορον, ὅτι δὲν κατηγορεῖ τὸν Περικλέα, ὡς προκαλέσαντα τὸν πόλεμον ἕνεκα ἰδίου συμφέροντος. Ἐξεναντίας ὁμιλῶν περὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολιτεύθησαν τότε οὕτω, διότι ὅπωςδήποτε ἐνόμιζον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον. « Ἐδόκει γὰρ ὁ πρὸς Πελοποννησίους πόλεμος, καὶ ὡς ἔσεσθαι αὐτοῖς. » Ἴσως ὁ πόλεμος ἦτο τῶντι ἀναπόφευκτος· καὶ εἶναι μάλιστα πιθανώτατον ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, καίτοι ἀποποιηθέντες ἐσχάτως νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐπειδὴ ὁμως ἀνέκαθεν ἐφθόνησαν τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν, ἤθελον ὠφελῆθῃ ἐπὶ τέλος ἀπὸ εὐκαιρίας τινὸς ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἀντιζήλου ἐκείνης πολεως. Ἄλλὰ καὶ τούτου ὑποτιθεμένου, πάλιν ἡ φρόνησις καὶ τὸ ἀληθές τῶν Ἀθηναίων συμφέρον ἀπῆται νὰ μὴ δώσωσιν οὗτοι τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν πρὸς τὴν σύγκρουσιν, ἵνα αὕτη, ἂν ὄχι ἄλλο, τούλάχιστον ὅσον ἐνδέχεται ἀναβληθῇ.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐντούτοις, εἰ καὶ « ἐψηφίσαντο πολεμεῖν, » δὲν ἐπέχειρσαν ἀμέσως τὰς ἐχθροπραξίας. Τὸ μὲν ἵνα δώσωσι καιρὸν τινα

προπαρασκευῆς εἰς τοὺς συμμάχους, τὸ δὲ ἵνα ὅσον ἐνδέχεται δικαιολογήσωσι τὸν πόλεμον, ὑπέβαλον πρὸ πάντων, δι' ἐπανειλημμένων τριῶν πρεσβειῶν, εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπαιτήσεις τινάς, ἐκ τῆς παραδόχῃς τῶν ὀπείων ἔλεγον ὅτι ἐξαρτᾶται ἡ διατήρησις τῆς εἰρήνης. Καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης πρεσβείας «ἐκέλευον τοὺς Ἀθηναίους, τὸ ἄγος ἐλαύνειν τῆς θεοῦ,» ὃ ἐστὶν ἀπήτησαν τὴν ἐξορίαν τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, οἵτινες, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κύλωνος (σελ. 245), ἐλογίζοντο ὡς ἱερόσυλοι. Ἀπήτησαν δὲ τοῦτο κυρίως ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἀπομακρύνωσιν ἐξ Ἀθηνῶν τὸν Περικλέα, Ἀλκμαιωνίδην ὄντα ἐκ μητρὸς, διότι ἐνόσφ οὗτος διεῖπε τὰ πράγματα, δὲν ἤλπιζον ποτὲ νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους· «ὦν γὰρ δυνατώτατος τῶν καθ' ἑαυτὸν, καὶ ἄγων τὴν πολιτείαν, ἠναντιοῦτο πάντα τοῖς Λακεδαιμονίοις, καὶ οὐκ εἶα ὑπέικειν, ἀλλ' ἐς τὸν πόλεμον ὤρμα τοὺς Ἀθηναίους.» Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μάλιστα ἡ τῶν Λακεδαιμονίων ἀπαιτήσεις, καταδεικνύουσιν ὅπόσον μέγα εἶχεν ἀποβῆ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν τὸ ἀξίωμα τοῦ Περικλέους, κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σταδίου. Ἀλλ' ὅμως μὴ νομίσωμεν πάλιν ὅτι ἐκοιμᾶτο ἐπὶ ῥόδων. Καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τούτου ἐταιρείας, πολλοὺς εἶχε τοὺς ἀντιπράττοντας καὶ πολεμίους. Ὅλοι οἱ γαίοκτῆται τῆς Ἀττικῆς ἀντεπολιτεύοντο, διότι προέβλεπον ὅτι, ἐπελθόντος τοῦ πολέμου, ἡ πόλις δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Πελοποννησίων. Καὶ μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ πλήθους, τοῦ ἰδίως ἀφωσιωμένου εἰς τὸν μέγαν ἄνδρα, ὑπῆρχόν τινες αἱ μὴ ἀνεχόμενοι τὸ ὑπέρογκον αὐτοῦ κράτος. Τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα καὶ τὰ πάθη, ἂν δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀντιταχθῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εὔρισκον ὅμως τὸν τρόπον τοῦ νὰ κεντῶσι καὶ νὰ πληγώνωσιν αὐτὸν διὰ τῆς κατ' ἰδίαν συκοφαντίας, διὰ σατυρικῶν ἄσμάτων καὶ μάλιστα διὰ τῆς δημοσιογραφίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἥτοι διὰ τῆς κωμικῆς ποιήσεως. Ὡστε ἐνῶ ἡ πολιτεία ἀπένευε τῷ ἀνδρὶ τιμὰς ἐξαιρέτους, κοσμοῦσα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ στεφάνου ἐλαίας, οἱ ἐχθροὶ δὲν ἔπαυσαν μυκτηρίζοντες αὐτὸν καὶ λοιδοροῦντες. Οἱ φίλοι του τὸν προσηγόρευσαν Ὀλύμπιον, διὰ τὸ μέγεθος τῶν πολιτικῶν καὶ στρατηγικῶν πράξεων, οἱ δὲ κωμῶδοι, γλευάζοντες καὶ αὐτὴν τὴν ἀμίμητον αὐτοῦ εὐγλωττίαν καὶ γελοῖαν τινὰ δίδοντες τῆς προσωνομίας ἐξήγησιν, ἐβεβαίουν ὅτι τῶντι βροντᾶ μὲν καὶ ἀστράπτει, ὅταν δημηγορῇ, δεινὸν δὲ φέρει ἐν γλώσσει κεραιυόν.

Ὅλοι αὐτοῦ αἱ πράξεις, καὶ αὐταὶ αἱ ἀθώτεραι, παρεξηγοῦντο καὶ εἰς ἐγκλήματα μετεβάλλοντο. Εἶδομεν ὅτι, ἀποφασισθείσης τῆς πρὸς τοὺς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, ὁ Περικλῆς ἐπεμψεν εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν 10 τριῆρεις ὑπὸ Λακεδαιμόνιον τὸν Κίμωνος· ἡ ἐπικουρία αὕτη ἦτο μικρὰ, ἵνα καταστῆ πρόδηλον ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ προσβάλῃ τοὺς Πελοποννησίους, ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Κέρκυραν· καὶ ἡ στρατηγία ἀνετέθη εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος, ἵνα ἔτι πλειότερα δοθῆ ἑγγύησις εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἔχοντας πολλὴν τὴν εὐνοίαν καὶ φιλίαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Κίμωνος. Ἄλλ' ἡ συκοφαντία εὔρε τρόπον νὰ ἰδιαστρέψῃ τὰ πάντα· καὶ ἔλεγε λοιπὸν ὅτι ὁ Περικλῆς, θέλων νὰ ἐξυβρίσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπέτρεψεν εἰς φίλον αὐτῶν τὴν τοσοῦτω δυσάρεστον εἰς αὐτοὺς ταύτην ἀποστολήν· καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξεπίτηδες δὲν ἔδωκεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος εἰμὴ δέκα πλοῖα ἵνα μὴ δυνηθῆ νὰ πράξῃ μέγα τι καὶ ἵνα, ἀποτυχῶν, διαβληθῆ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ λακωνισμῶ. Ἰδίως δ' ἐνεπαίζετο ἔνεκα τῶν φίλων ὅσους μετεχειρίζετο εἰς τὰ δημόσια ὑπουργήματα. Εἰς τούτων ἦτο ὁ ῥήτωρ καὶ ἀρχιτέκτων Μητίοχος, ὅστις, διατελέσας συστράτηγος τοῦ Περικλέους, ἐπετράπη ὑπ' αὐτοῦ συγχρόνως καὶ πλείστας ἄλλας μικροτέρας, ἀλλὰ ἐπικερδεῖς ὑπηρεσίας. Ὅθεν εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν ἀντήχει ἄσμα σκωπτικόν, διαλαμβάνον ὅτι «Μητίοχος μὲν στρατηγεῖ, Μητίοχος δὲ τὰς ὁδοὺς, Μητίοχος δὲ ἄρτους ἐποπτᾷ, Μητίοχος δὲ τὰ ἄλφιστα, Μητίοχος δὲ πάντα ποιεῖται, Μητίοχος δ' οἰμώζεται.» Ἄλλος τοῦ Περικλέους φίλος καὶ συστράτηγος ὑπῆρξεν ὁ Μένιππος· ὅθεν ἐθρυλεῖτο ὅτι ὤφειλε τὴν προαγωγὴν εἰς τὴν πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ εὐνοίαν τοῦ προστάτου. Ἄλλος πάλιν φίλος ἦτο ὁ διαβόητος διὰ τὰς ὀρνιθοτροφίας του Πυριλάμπης, περὶ οὗ ἐφημίζετο ὅτι ἐπρομήθευεν εἰς τὸν Περικλέα τοὺς τότε σπανιωτάτους ἔτι ἐν Ἑλλάδι ταῶνας, οὓς οὗτος ἔδιδεν εἰς τὰς φίλας αὐτοῦ. Ἀπαντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν «σάτυροι» ἐπελέγοντο, ὃ ἐστὶν ἄνθρωποι κατατρίβοντες τὸν βίον εἰς κτηνώδη ἀκολασίαν, καὶ αὐτὸς δὲ «Βασιλεὺς Σατύρων» ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Ἑρμίππου προσηγορεύθη. Καὶ προσέτι «νέους Πεισιστρατίδας» ἐκάλεσαν τοὺς περὶ αὐτὸν, ὡς βουλευομένους δῆθεν νὰ ἐνιδρύσωσι νέαν ἐν τῇ πόλει τυραννίδα. Ἄλλ' ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἀνεφέρομεν τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν βελῶν ὅσα ὁ φθόνος καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα κατετόξευον κατὰ τοῦ ἀνδρός. Οὐδὲ ἤρκοῦντο εἰς τὰς πόρρωθεν ταύτας προσβολάς· καὶ μὴ τολμῶντες ἔτι νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους, ἐπεχείρησαν ἐν ἔτει 433 ἢ 432, δικαστικὴν

τινα καταδίωξιν κατὰ δύο ἀνδρῶν οὓς μάλιστα οὗτος ἠγάπα καὶ ἐτίμα, κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Φειδίου, καὶ παρεκτός τούτων, κατὰ τῆς περιποθήτου αὐτῷ Ἀσπασίας.

Ἀσπασία, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀξιόχου, ἐγεννήθη εἰς Μίλητον καὶ διέπρεπεν ἐπὶ κάλλει, παιδείᾳ καὶ ὑψηλοφροσύνῃ. Ἴνα ἐκτιμήσωμεν δεόντως τὸν χαρακτήρα τῆς γυναικὸς ταύτης, ἥτις ἀποκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἦς τὸ ὄνομα δὲν ἀνακαλεῖ μὲν συνήθως ἰδέας σωφροσύνης καὶ ἀρετῆς, ἀντανακλᾷ ὁμῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τινὰς τῶν ἀκτίνων τῆς ἀπαρμιλλοῦ δόξης τοῦ Περικλέους, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι παρεκτός τῆς Σπάρτης, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, αἱ γυναῖκες τῶν ἐντίμων οἰκογενειῶν, αἱ τε ἔγγαμοι καὶ αἱ ἄγαμοι, διῆγον τὸν βίον κεκλεισμένοι ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ μᾶλλον ἐν τῷ γυναικωνίτῃ, ἀπαραλλάκτως σχεδὸν καθὼς ἄχρι τοῦδε αἱ γυναῖκες τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν. Πάντα τὰ συμφέροντα αὐτῶν καὶ τὰ δίκαια ὠρίζοντο καὶ διωκούντο ὑπὸ τῶν ἀρρένων συγγενῶν, αὐταὶ δὲ οὐδεμίαν, ὡς φαίνεται, ἐλάμβανον πνευματικὴν μόρφωσιν, οὐδ' εἶχε θέλητρον τι ἢ συναναστροφὴ αὐτῶν. Ἐν τούτοις οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ εὐγενέστατοι τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ στερηθῶσι διὰ παντός τῆς εὐλογίας ἣν μόνη δύναται νὰ ἐπιχύσῃ εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ἡ χάρις, ἡ κομψότης, ἡ εὐαισθησία τῆς γυναικὸς· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἐμορφώθη ἰδίᾳ τις γυναικῶν τάξις, αἵτινες καλούμεναι «ἐταῖραι,» διῆγον βίον ἐλεύθερον, ἀνετρέφοντο πολλάκις λαμπρῶς καὶ διὰ τοῦ ἐπαγωγοῦ αὐτῶν ἦθους, παραδόξως ἐνίοτε ἰσχυρὰν εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Βεβαίως αἱ πλεισταὶ τῶν γυναικῶν τούτων ἐξώκειλαν, καὶ ἴσως οὐδ' ἠδύναντο νὰ μὴ ἐξοκείλωσιν εἰς ἀκολασίαν· διὸ καὶ τὸ ὄνομα «ἐταῖρα,» τὸ ὅποῖον κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε τὴν σύντροφον, τὴν φίλην, τάχιστα ἐξετράπη εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐρωμένης, κατ' ἀντίθεσιν τῆς νομίμου συζύγου, καὶ μετ' ὀλίγον εἰς ἄλλας ἔτι πονηροτέρας καὶ ἐξωλεστέρας ἐννοίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι πᾶσαι αἱ ἐταῖραι ἀπέβησαν τοιαῦται, καὶ ὅτι οὐδεμία ἠδυνήθη νὰ συμβιβάσῃ τὸν ἐλεύθερον αὐτῆς βίον μετὰ τῆς σεμνότητος καὶ τῆς χρηστότητος. Ἴνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς μόνην τὴν Ἀσπασίαν, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀνέκαθεν διεδόθησαν περὶ αὐτῆς τὰ αἰσχίστα· ἀλλὰ ἵπως εἶναι δυνατόν νὰ πιστεύσωμεν τὰ τοιαῦτα περὶ γυναικὸς, τῆς ὁποίας, κατὰ μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους, τοιαύτη ἦτο ὄχι μόνον ἡ φυσικὴ καλλονὴ καὶ ἡ χαριτωμένη ὀμιλία, ἀλλὰ καὶ ἡ

ρήτορικὴ καὶ κριτικὴ δεινότης, ὥστε οἱ ἐπιφανεστάτοι τῶν Ἀθηναίων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐπεσκέπτοντο αὐτὴν, συνεπαγόμενοι καὶ τὰς συζύγους ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτῆς; Ἡ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ μέγιστος καὶ κατὰ τὸν χαρακτήρα εὐγενέστατος πολιτικὸς ἀνὴρ τῆς τότε Ἑλλάδος, παρέδωκε τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ζωὴν ὀλόκληρον εἰς γυναῖκα ἀποβαλοῦσαν πᾶν αἶσθημα αἰδοῦς καὶ κατακυλιόμενῃν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσέλγειαν; Καὶ δὲν εἶναι πιθανώτερον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ Ἀσπασία ἐγένετο θῦμα πρῶτον μὲν τῆς κακῆς ὑπολήψεως ἣν ἀπελάμβανεν ἐν γένει ἡ τάξις τῶν γυναικῶν εἰς ἣν ἀνήκεν, ἔπειτα δὲ, καὶ κυριώτερον, τῆς φοβερᾶς συκοφαντίας, ἣτις ἀνηλεῶς καταδιώκουσα τὸν Περικλέα, δὲν ἐσέβητο οὐδ' αὐτὰ τὰ ἱερώτατα τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ;

Ὁ Περικλῆς εἶχε κατ' ἀρχὰς συζευχθῆ, κατὰ τὸ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικρατοῦν ἔθος, μίαν τῶν στενοτάτων αὐτοῦ συγγενῶν, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱοὺς, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχῆς, καὶ διελύθη βραδύτερον ἐξ ἀμοιβαίας συναιρέσεως, διότι ὁ ἀττικὸς νόμος ἐπέτρεπε πολλὴν ὡς πρὸς τὰ διαζύγια ἐλευθερίαν· ὁ Περικλῆς, ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν πρώτην ἐκείνην γυναῖκα εἰς ἕτερον σύζυγον, τῇ συνευδοκίᾳ τῶν ἀρρένων συγγενῶν τῆς, οἵτινες ἦσαν οἱ νόμιμοι αὐτῆς κηδεμόνες, συνώκησεν ἔπειτα μετὰ τῆς Ἀσπασίας ἀφ' ἧς ἐγέννησεν υἱὸν ὁμώνυμον, καὶ πρὸς ἣν δετέλεσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς τρυφερώτατα πορρηλωμένος, εὐρίσκων παρ' αὐτῇ ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς παραμυθίας, σπανιωτάτας ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα, παρὰ τῇ Ἀσπασίᾳ, καὶ οὕτως εἰπεῖν προεδρευούσης αὐτῆς, συνήρχοντο περὶ τὸν Περικλέα οἱ ἐπισημότατοι ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτῶν καὶ τῆς μεγαλοφυΐας ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Φειδίας, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὁ Πρωταγόρας, ὁ Ζήνων· καὶ, ἀφέντες κατὰ μέρος τὰ παράλογα μυθολογήματα τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκευματος, ἀνεζήτησαν τολμηρότατα τὴν ἀρχὴν τοῦ παντὸς καὶ τοὺς φυσικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους τοὺς ρυθμίζοντας καὶ συνέχοντας τὸ μέγα τοῦ κόσμου δημιουργήμα. Κατὰ δυστυχίαν οὐ μόνον πλείστοι ἄλλοι πολέμιοι κατεμυκτήριζον τὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλολογικὰς ταύτας διαλέξεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μοχθηρὸς υἱὸς τοῦ Περικλέους Ξάνθιππος, μισῶν τὸν πατέρα διότι δὲν παρῆγεν αὐτῷ τοὺς τρόπους τοῦ νὰ εὐχαριστῇ τὴν κακοήθειάν του, συνετέλει εἰς τὴν καταφορὰν ἐκείνην, τερατολογῶν περὶ τῶν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ λεγομένων καὶ γι-

νομένων· οἱ δὲ κωμικοὶ ποιηταί, ἐξογκοῦντες τὰς φήμας ταύτας, διέ-
 συρον ἀναφανδὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ ὀνόματα τοῦ Περικλέους καὶ τῆς
 Ἀσπασίας, νῦν μὲν ἀποκαλοῦντες αὐτὴν Ἥραν τοῦ νέου τούτου τῶν
 Ἀθηναίων Διός, νῦν δὲ Δηϊάνειραν καὶ Ὀμφάλην τοῦ νέου τούτου Ἡρα-
 κλέους· καὶ ἐπὶ τέλους, μὴ ἀκούμενοι εἰς τὰ θεατρικὰ ταῦτα κωμωδή-
 ματα, εἰσῆγαγον εἰς δίκην τὴν τε Ἀσπασίαν καὶ τὸν Ἀναξαγόραν, ἐπὶ
 ἀσεβείᾳ.

Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐν γένει οἱ προπάτορες ἡμῶν ἦσαν
 ταμάλιστα ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ θρήσκευμα αὐτῶν· οὐδὲ τολμῶμεν νὰ
 κατακρίνωμεν αὐτούς διὰ τοῦτο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τὸ θρήσκευμα ἐκεῖνο
 ἦτο πολυειδῶς ἄτοπον, καὶ ὅτι οἱ σπουδαιότερον ὁπωσοῦν μελετῶντες
 τὰ περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος καὶ τῶν νόμων τοῦ παντός, δὲν ἠδύ-
 ναντο εἰμὴ μετὰ περιφρονήσεως νὰ προσβλέψωσιν εἰς τὰ οἰκτρὰ τῆς
 πολυθείας μυθεύματα καὶ μετὰ ζήλου εὐλόγου ν' ἀνερευνήσωσι, δι' ἐτέ-
 ρων θεωρημάτων, τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐκ τούτου προέκυψε δεινὴ μεταξὺ
 τοῦ θετικοῦ θρησκευματος καὶ τῆς φιλοσοφίας σύγκρουσις, ἐπαγαγοῦσα
 τὴν ἠθικὴν ἀναρχίαν, δι' ἧς κατεστράφη ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἐν δὲ τῇ
 συγκρούσει ταύτῃ, τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπο-
 δώσωμεν πάντοτε ἀπολύτως δίκαιον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἱστορία
 διδάσκει ὅτι ἐν τῶν συντηρητικωτάτων στοιχείων τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας
 καὶ μεγαλουργίας ὑπῆρξαν αἰεὶ ποτε αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἔστω
 τὸ θρήσκευμα οἷονδῆποτε· τὰ δύο ἐπὶ πλεῖστον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ
 ἀκμάσαντα κράτη, τὸ Ῥωμαϊκὸν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς Ἀγγλικὸν, εἶναι
 μάρτυρες τῆς ἀληθείας ταύτης ἀψευδέστατοι. Ἀφ' ἐτέρου ἀναμφισβή-
 τητον ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία πολλὰ μὲν κατέλυσε θρησκευματα,
 οὐδὲν ὅμως ἠδυνήθη ποτὲ νὰ δημιουργήσῃ· ἰδίως δὲ ἡ ἀρχαία φιλοσο-
 φία ὑπέσκαψε μὲν τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκευματος, δὲν
 ἔφερεν ὅμως εἰς μέσον ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ. Τὸ μέγα τοῦτο εὐεργέτημα
 ἐπεφύλαττεν ἡ θεία Πρόνοια εἰς ἑαυτὴν, διὰ τῆς μετὰ τινος αἰῶνας
 ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὡστε
 ἐν τῇ πάλῃ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα, ἐπι-
 τρέπεται μὲν νὰ συμπαθῶμεν πρὸς τὰ γενναῖα καὶ τολμηρὰ πνεύματα,
 ἅτινα ἀποβαλόντα τὰ δεσμὰ τῶν θετικῶν δογμάτων, ἀνεζήτησαν ἐλευ-
 θέρως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ συγχρόνως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι εἰς τὰ ὕψη
 ἐκεῖνα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἐγκαταλιμπανόμενος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀσθέ-
 νειαν, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ πλανηθῇ, ἐπιτρέπεται νὰ μὴ κατακρίνωμεν

τοὺς πρακτικωτέρους ἀνθρώπους, οἵτινες ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὰς πα-
 τριους παραδόσεις. Ἐξαιρέτως δὲ δὲν θεωροῦμεν δίκαιον νὰ καταδικά-
 σωμεν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἐνεκα τῆς ἀποδοκιμασίας ἣν πάντοτε
 ἔδειξε πρὸς πᾶσαν περὶ τὰ θεῖα καινοτομίαν. Μεμφόμεθα ἀναμφιβόλως
 τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὸ ἑρησκευτικὸν τοῦ λαοῦ
 αἴσθημα, μετεχειρίζοντο αὐτὸ ὡς ὄργανον πολιτικῶν διωγμῶν καὶ ἐκδι-
 κήσεων, ἀλλὰ τὸ αἴσθημα τοῦ λαοῦ δὲν εἴμποροῦμεν εἰμὴ νὰ τὸ σεβα-
 σθῶμεν, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίας ἐννοοῦ-
 μεν κάλλιστα τὸν θόρυβον τὸν ἐν Ἀθήναις προκύψαντα καὶ τὸν κίνδυνον
 ὃν ἔτρεξαν ἡ Ἀσπασία καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὁ κίνδυνος ὑπῆρξε τοσοῦ-
 τος, ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν, ὡς λέγεται, φρόνιμον νὰ συμβουλεύσῃ
 τὸν Ἀναξαγόραν νὰ ἀποφύγῃ τὴν δίκην, ἀναχωρῶν ἐγκαίρως ἐξ Ἀθη-
 νῶν· τὴν δὲ Ἀσπασίαν, καθ' ἣς, πλὴν τῆς ἀσεβείας, ἐγένετο καὶ ἡ
 αἰσχρὰ κατηγορία, ὅτι δῆθεν ὑπεδέχετο γυναῖκας ἐλευθέρους ἵνα εὐκολύνῃ
 τοὺς ἔρωτας τοῦ Περικλέους, δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ σώσῃ, εἰμὴ αὐτὸς
 ἐπὶ δικαστηρίου ἀγορεύσας· καὶ βεβαιούσιν, ὅτι ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ,
 ὁ ἀγέρωγος καὶ ἀτάραχος, ὅστις οὐδέποτε, οὐδ' αὐτὸς κατηγορούμενος,
 ἐταπεινώθη ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' αἶετοτε ἐλάλησε
 πρὸς αὐτὸν εὐπρεπῶς, καὶ ὑπερηφάνως, καὶ σχεδὸν ἀλαζονικῶς, ἐνταῦθα
 εἰς τοσοῦτον συνεκινήθη, ὥστε κατήντησε καὶ εἰς δεήσεις πρὸς τοὺς ἐνόρ-
 κους, καὶ εἰς δάκρυα, ἵνα ἐπιτύχῃ ἀθωωτικὴν ὑπὲρ τῆς φίλης αὐτοῦ
 ἑτυμηγορίαν.

Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ ὡς φαίνεται χρόνον, κατηγορήθη καὶ ὁ Φειδίας
 ὅτι δῆθεν ὑπεξήρесе μέρος τοῦ χρυσίου τὸ ὅποῖον εἶχε δοθῆ εἰς αὐτὸν
 πρὸς κατασκευὴν τῆς περιβολῆς τοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐλεφαντίνου ἀγάλ-
 ματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ὁ Φειδίας εἶχε τελειώσει τὸ ἀριστούργημα τοῦτο
 ἐν ἔτει 437· τότε μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν ὅπου κατεσκεύασε τὸ τελευταῖον
 τῆς τέχνης αὐτοῦ θαῦμα, τὸ κολοσσιαῖον τοῦ Διὸς ἄγαλμα (σελ. 192).
 Συμπληρώσας δὲ καὶ τοῦτο τὸ ἔργον, ἐπανῆλθε περὶ τὸ 433 ἢ 432
 εἰς τὴν πατριὸν πόλιν, εὐελπὶς ὅτι θελεῖ διανύσει ἐν ἀνέσει καὶ τιμῇ τὸ
 ὑπόλοιπον τοῦ βίου, ὅτε αἴφνης ἤκουσεν ἑαυτὸν διαβαλλόμενον ὡς κα-
 ταχραστήν. Ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη ἦτο ἀπλῆ διαβολὴ ἀπεδείχθη εὐ-
 κόλως, διότι ἡ χρυσῆ τῆς Ἀθηνᾶς περιβολὴ ἦτο ἐξεπίτηδες τοιουτο-
 τρόπως κατεσκευασμένη ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ· καὶ ἀφαιρεθεῖσα
 λοιπὸν καὶ ζυγισθεῖσα, ἀπεδείχθη ἔχουσα τὸ ἐξ ἀρχῆς ὀρισθὲν βάρος.

Ἄλλ' ἀμέσως ἐπενοήθη ἄλλο ἔγκλημα· εἰς τὴν πρὸς Ἀμαζόνας μάχην, ἣν ἐποίησεν ὁ Φειδίας ἐν τῇ ἀσπίδι τῆς Ἀθηνᾶς, ἀνεκαλύφθησαν δύο μορφαί, φέρουσαι προδήλως τοὺς χαρακτῆρας ἢ μὲν τοῦ τεχνίτου αὐτοῦ, πρεσβύτου φαλακροῦ, πέτρον ἐπηρμένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ἢ δὲ τοῦ Περικλέους, ἀνδρὸς παγκάλου πρὸς Ἀμαζόνα μαχομένου. Ὅθεν κατηγορήθη ἤδη ὁ Φειδίας ἐπὶ ἀσεβείᾳ, καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν ὡς κακοῦργος, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ ὑπὸ γήρατος καὶ θλίψεως, πρὶν ἔτι συμπληρωθῆ ἡ ἀνάκρισις· τὸ δὲ φοβερώτερον, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Περικλέους, μὴ σεβόμενοι οὐδὲ τὴν θλίψιν αὐτοῦ διὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου του, δὲν ἠσχύνθησαν νὰ διαδώσωσιν ὅτι αὐτὸς ἔβαλε νὰ φαρμακεύσωσι τὸν Φειδίαν, ἵνα προλάβῃ τὴν ἐξοκολούθησιν τῆς ἀνακρίσεως καὶ τὰς δεινὰς ὁμολογίας τὰς ὁποίας ἔμελλε δῆθεν νὰ φέρῃ εἰς μέσον ὁ κατηγορούμενος. Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων πολιτικῶν ἀμαρτημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα θέλομεν ἴδει αὐτὸν μετ' ὀλίγον παρεκτρεπόμενον· διότι καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι αἱ δύο μορφαί τῆς ἀσπίδος εἰκόνιζον τὸν τεχνίτην καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ, τὸ γεγονὸς τοῦτο κατ' οὐδὲνα λόγον δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῆ ὡς προσβολὴ κατὰ τῶν δογμάτων τοῦ θετικοῦ θρησκευματος, ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ σπουδαίαν ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίαν. Ἄλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος, ὅστις ἄλλοτε ὄχι μόνον ὑπὸ ἀφανῶν δημοκόπων δὲν ἤγετο καὶ ἐφέρετο, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιφανεστάτους πολιτικούς ἀνδρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς σωτῆρας τῆς πόλεως συνετῶς ἐχειραγῶγει· ἐπὶ Μιλτιάδου καὶ Ξανθίππου, ἐπὶ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου, ἐπὶ Κίμωνος αὐτοῦ μέχρι τινός, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου συνέκειτο κυρίως ἐκ τῶν οἰκοκυραίων τῆς πόλεως, παρ' οἷς εἰσηκούοντο ἂν δὲν ἐπλειονοψήφουν οἱ ἄριστοι, οἱ καλοὶ κάγαθοὶ τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς μισθοδοσίας τοῦ Περικλέους, συνέρρευσε εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ ὄχλος· οἱ ἄριστοι οὐ μόνον ἐμειονοψήφησαν, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παρηγκωνίσθησαν, διὰ τῆς ἐξορίας τοῦ Θουκυδίδου καὶ τῆς διαλύσεως τῆς ἐταιρείας αὐτοῦ· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔλαβε τὴν τάξιν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀρίστων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὁ Περικλῆς· ἅμα ὅμως προέκυψαν δημοκόποι χαριζόμενοι πλειότερον αὐτοῦ εἰς τὸ πλῆθος, οἱ δημοκόποι οὗτοι κατίσχυσαν τοῦ Περικλέους καὶ κατὰ μικρὸν ἐγένοντο κύριοι τῶν πραγμάτων, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω ἕνεκα τοῦ ἐπικειμένου πολέμου καὶ τῶν ἐπικρεμαμένων δεινῶν ζημιῶν εἰς ὅλους

τούς ἰδιοκτῆτας τῆς Ἀττικῆς, καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκοκυραῖοι ἠναγκάζοντο νὰ συμμαχῶσιν ἤδη μετὰ τῶν δημοκόπων.

Βεβαιουῖσι μάλιστα ὅτι οἱ ἀντίπαλοι οὗτοι τοῦ μεγάλου ἀνδρός, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς προαναφερθείσας πλαγίας προσβολάς, ἐπετέθησαν ἔκτοτε ἀμέσως κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπέτυχον, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Δρακοντίδου, τὴν ἔκδοσιν ψήφισματος, δι' οὗ ὁ Περικλῆς ὑπεχρεοῦτο νὰ δώσῃ λόγον τῶν χρημάτων ὅσα διεχειρίσθη. Ἄλλοι ὅμως διστάζουσιν ἀν' ἐγένετό ποτε τοιαύτη κατηγορία. Ὅπωςδὴ ποτε ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι εἰς τὰς παραμονάς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ Περικλῆς, ἂν καὶ δυνατώτατος ἔτι ἐν Ἀθήναις, εἶχεν ὅμως πολλοὺς καὶ ὄχι ἀνισχύρους ἤδη τοὺς ἀντιπράττοντας, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι οἱ διὰ τῆς πρώτης πρεσβείας ἀπαιτήσαντες πλαγίως τὴν ἐξορίαν του, ἠδύνατο νὰ ἐλπίζωσιν, ὅτι ἡ ἀπαίτησις των θέλει ὑποστηριχθῆ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ ἀνδρός καὶ ἴσως ἦσαν συνεννοημένοι μετ' αὐτῶν. Ἀπέτυχον ὅμως ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀποποιηθεὶς νὰ ἐνδώσῃ, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχεν ἔτι ἀποβάλλει καθ' ὀλοκληρίαν τὴν ἀρχαίαν σύνεσιν καὶ ἀξιοπρέπειαν· διότι τῶντι ἡ ἀπαίτησις ἐκείνη ἦτο ἄμεσος ἐπέμβασις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους πράγματα, τὸ ὅποιον ἠθέλην ἐξευτελισθῆ ἂν παρεδέχετο αὐτήν.

Ὑστερον δὲ προσῆλθεν εἰς Ἀθήνας δευτέρα πρεσβεία δι' ἧς οἱ Λακεδαιμόνιοι « Ποτιδαίας τε ἀπανίστασθαι ἐκέλευον, καὶ Αἴγιναν αὐτόνομον ἀφιέναι· καὶ μάλιστα γε πάντων καὶ ἐνδηλότατα προὔλεγον, τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελουσι, μὴ ἂν γενέσθαι πόλεμον.» Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν καὶ ταύτας τὰς προτάσεις· ἐνταῦθα δὲ διακριτέον. Βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει ξένων, οὔτε ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσωσιν, οὔτε τὴν Αἴγιναν νὰ ἀφῆσωσιν ἐλευθέραν. Ἀμφότεραι αἱ πόλεις αὗται ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν καὶ ὡς τοιαῦται εἶχον ἀναγνωρισθῆ διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἐγγίσωσι τὸ ὅλως ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων τοῦτο ζήτημα. Ἄλλ' οἱ Πελοποννησῖοι ἔλεγον ὅτι ἔρκει νὰ καταργηθῆ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ἵνα παραιτηθῶσι πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως καὶ διατηρήσωσι τὴν εἰρήνην. Τὸ δὲ ψήφισμα τοῦτο δὲν ἦτο πρᾶξις τῆς ἐσωτερικῆς κυβερνήσεως· τὸ ψήφισμα τοῦτο, καθὰ προσβάλλον ἓνα τῶν συμμαχῶν τῆς Σπάρτης, προσέβαλλε σχέσεις διεθνεῖς, καὶ ἠδύνατο, ὥφειλε μάλιστα νὰ γείνη ἂν-

τικείμενον συνθήκης, καὶ διὰ συνθήκης νὰ κανονισθῇ. Τούτου ἕνεκα νομίζομεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔσφαλον ἀπορρίψαντες καθ' ὀλοκληρίαν καὶ τῆς δευτέρας ταύτης πρεσβείας τὰς ἀπαιτήσεις.

Τότε ἐπῆλθε τρίτη καὶ τελευταία πρεσβεία ἀνδρῶν τριῶν, Ῥαμφίου τε καὶ Μελησίππου καὶ Ἀγησάνδρου, οἵτινες εἶπον «ἄλλο μὲν οὐδὲν ὦν πρότερον εἰώθεσαν, αὐτὰ τε τάδε, ὅτι Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἂν, εἰ τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους ἀφεῖτε.» Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπὸν οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἤρχοῦντο εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀπομάχρυνσιν τοῦ Περικλέους, οἵτινες ἔπειτα, καὶ τοὶ ἐπιτείναντες τὴν ἀπαίτησιν, περιωρίζοντο οὐδὲν ἤττον ἔτι κυρίως εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ περὶ Μεγαρέων ψηφίσματος, ἡδὴ, προελθόντες εἰς τὸ ἐπαχρον τῶν ἀξιώσεων, ἐζήτουν τὴν ἀνατροπὴν ὅλων τῶν σχέσεων τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰς ὑποτελεῖς πόλεις. Ὡστε ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ τελευταία αὕτη ἀπαίτησις ἐφαίνετο ἀνεπίδεκτος σπουδαίας συζητήσεως, ἀφοῦ μάλιστα αἱ προηγούμεναι, καὶ τοὶ πολὺ ἐπιεικέστεραι, εἶχον προχείρως ἀπορριφθῆ. Ἀλλὰ συγκροτηθείσης ἐκκλησίας, συνέβη παλὴ ἐναγώνιος· καὶ πολλοὶ μὲν ἔλεγον ὅτι ἀνάγκη νὰ πολεμήσωσι, πολλοὶ ὁμως ἀντέλεγον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαλύσωσι τὴν εἰρήνην, πεπεισμένοι δὲ ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν εἰς ἣν ἔφθασαν τὰ πράγματα, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠδύναντο ἔτι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἤρκει νὰ καταργηθῇ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἐπέμενον εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ ψηφίσματος. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅχι μόνον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις ἰσχυρὰ μερὶς μὴ θέλουσα τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ μερὶς αὕτη δὲν ἐπίστευεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔχουσιν ἀμετάθετον ἀπόφασιν νὰ πολεμήσωσι, μᾶλλον δὲ ἐπίστευεν ὅτι ἦσαν εὐδιάθετοι πάντοτε νὰ τηρήσωσι τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ καταργήσει τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος. Δὲν ἦτο ἄρα ἀδύνατον ἔτι νὰ συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα· ἀλλ' ὁ Περικλῆς, ὅστις ἢ ἤθελε τὴν ῥῆξιν, ἢ ἐθεώρει αὐτὴν ἀναπόδραστον, ἔρριψεν ὅλον τὸ βᾶρος τῆς ἀκαταγωνίστου αὐτοῦ γνώμης εἰς τὴν τοῦ πολέμου πλάστιγγα, διὰ λόγου, τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς θεωρεῖ ἕνα τῶν ἀρίστων τῆς ὅλης τοῦ Θουκυδίδου ἱστορίας.

«Ἡ γνώμη μου, εἶπεν, ὦ Ἀθηναῖοι, εἶναι πάντοτε, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνδώσωμεν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ἂν καὶ ἠξέυρω ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἄλλως διατίθενται ὅτε πρόκειται νὰ ἀποφασίσωσι τὸν πόλεμον, καὶ ἄλλως ὅτε ἐν πολέμῳ διατελοῦσι, διότι τότε αἱ γνώμαι αὐτῶν τρέπον-

ται κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅθεν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ σᾶς συμβουλεύσω καὶ νῦν, ὅπως καὶ ἄλλοτε, ὅτι δέον νὰ ἐπιμείνητε εἰς τὰ κοινῇ δόξαντα, καὶ ἂν ἤθελεν ἡ ἔκβασις κατὰ τι ἀποτύχη, νὰ μὴ καυχηθῆτε δὲ ἐπὶ συνέσει ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας· διότι αἱ περιπέτειαι τῶν πραγμάτων εἶναι οὐδὲν ἥττον παράλογοι ἢ αἱ διάνοιαι τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο συνειθίζομεν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν τύχην ὅ,τι συμβῆ ἀπροσδόκητον. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι καὶ πρότερον προδήλως ἐπεβουλεύοντο ἡμᾶς, καὶ νῦν ὄχι ὀλιγώτερον. Διότι ἐνῶ ὑπάρχει εἰρημένον ἐν ταῖς σπονδαῖς, ὅτι ὀφείλομεν διὰ δικῶν νὰ διαλύωμεν τὰς ἀμοιβαίας διαφοράς, καὶ νὰ διατηρῶμεν ἑκάτεροι ὅσα κατέχομεν, οὔτε αὐτοὶ δίκας προέτειναν, οὔτε ἡμῶν προτεινόντων δέχονται· θέλουσι δὲ νὰ διαλύσωσι τὰς διενέξεις διὰ πολέμου μᾶλλον ἢ διὰ λόγου, καὶ παρίστανται διατάσσοντες ἤδη καὶ οὐχὶ πλέον αἰτιώμενοι· διότι ἀπαιτοῦσι καὶ ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσωμεν, καὶ τὴν Αἴγιαν ν' ἀφήσωμεν αὐτόνομον, καὶ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα νὰ καθαιρέσωμεν, οἱ δὲ τελευταῖοι ἐνταῦθα ἐλθόντες ἐκήρυξαν ἡμῖν, ὅτι ὀφείλομεν καὶ τοὺς Ἕλληνας ν' ἀφήσωμεν αὐτόνομους. Ἐν τούτοις μηδεὶς ὑμῶν νομίσει, ὅτι ἔνεκα εὐτελοῦς πράγματος θέλομεν ἐπιχειρήσει τὸν πόλεμον, μὴ καταργοῦντες τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ὅπερ μάλιστα προφασίζονται οἱ Λακεδαιμόνιοι, προτείνοντες ὅτι ἂν τοῦτο καθαιρεθῆ, δὲν θέλει γίνεαι ὁ πόλεμος· μηδ' ἐν ὑμῖν αὐτοῖς ὑπολειφθῆ ὁ ἔλεγχος, ὅτι διὰ μικρὸν ἐπολεμήσατε. Διότι τὸ μικρὸν τοῦτο περιέχει πᾶσαν τὴν βεβαίωσιν καὶ πείραν τῆς καρτερίας ὑμῶν. Ἐὰν ἐνδώσητε εἰς τοῦτο, θέλει εὐθύς ἐπιταχθῆ εἰς ὑμᾶς καὶ ἄλλο τι μεγαλύτερον, ὡς ὑπακούσοντας καὶ εἰς τοῦτο διὰ τὸν φόβον, ἐνῶ ἀποποιοῦμενοι ἐπιμόνως, θέλετε καταστήσει σαφές εἰς αὐτοὺς ὅτι ὀφείλουσιν ἀπὸ τοῦ ἴσου μᾶλλον νὰ προσφέρωνται πρὸς ὑμᾶς.»

Καὶ ἐνταῦθα ὁ Περικλῆς ἐξετίμησε τὴν ἀμοιβαίαν δύναμιν τῶν ἀντιπάλων καὶ τὴν πιθανὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου. Οἱ Πελοποννήσιοι, εἶπεν, ἔχοντες ὀλίγους δούλους, ἀναγκάζονται νὰ ἐργάζωνται αὐτοὶ καὶ οὔτε ἴδια, οὔτε κοινῇ παρ' αὐτοῖς ὑπάρχει περιουσία. Ἐπειτα εἶναι ἄπειροι μακροχρονίων καὶ διαποντίων πολέμων· καὶ ἔτοιμοι μὲν νὰ προκινδυνεύσωσι τὰ σώματα αὐτῶν, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ καταβάλλωσι τὰ ὀλίγα αὐτῶν χρήματα· ἐντεῦθεν πολεμοῦντες πρὸς γείτονας ἢ ἐντὸς ὠρίσμένης χώρας, ἤθελον εἶναι ἀνίκητοι, πρὸς διεξαγωγὴν ὅμως συστηματικοῦ πολέμου κατὰ δυνάμειν ὅσα ἢ τῶν Ἀθηναίων, οὔτε τοὺς ἐπιτηδεῖους ἡγεμόνας ἔχουσιν, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην ἐνότητα τῆς διευθύνσεως καὶ ἀκρίβειαν

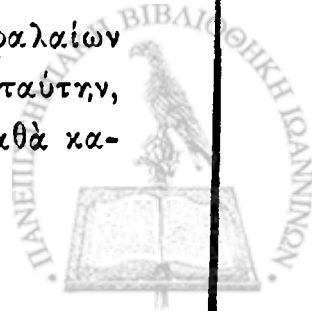
τῆς ἐκτελέσεως, πρὸ πάντων δὲ δὲν ἔχουσι πρόχειρα τὰ ἀναγκαῖα χρήματα, ἵνα, δοθείσης εὐκαιρίας, ὠφεληθῶσιν ἀμέσως ἀπὸ αὐτῆς, αἱ δὲ εὐκαιρίαὶ τοῦ πολέμου δὲν ἐπιδέχονται ἀναβολήν. Οἱ Πελοποννήσιοι εἰμποροῦν ἴσως νὰ καταλάβωσιν ὄχυράν τινα ἐν τῇ Ἀττικῇ θέσιν, ἀλλ' ἢ ἐντεῦθεν ζημία δὲν θέλει εἶναι μεγάλη, ἐνῶ κατὰ θάλασσαν εἶναι παντάπασις ὑποδεέστεροι καὶ ἀσθενεῖς, ὁ δὲ ἀκαταγώνιστος ἀττικὸς στόλος δὲν θέλει ἐπιτρέψει εἰς αὐτούς ποτὲ νὰ βελτιωθῶσι κατὰ τοῦτο ἀσκούμενοι. Καὶ οὐδὲ δύνανται νὰ ἐλπίσωσιν, ὅτι σφετερισθέντες τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἐν Δελφοῖς χρήματα, θέλουσι, διὰ μισθῶν μεγαλητέρων, προσελκύσει τοὺς ξένους τῶν ἡμετέρων πλοίων ναύτας· διότι, παρεκτός ὅτι οἱ ναῦται τῶν ὑποτελῶν νήσων θέλουσι φοβηθῆ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἐκδίκησιν, αἱ Ἀθηναὶ δύνανται, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ ἐξοπλίσωσι τὸν στόλον αὐτῶν καὶ διὰ μόνων τῶν ἰδίων πολιτῶν καὶ μετοίκων· καὶ, ὅπερ κράτιστον, κυβερνήτας ἔχομεν πολίτας καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν, πλείους καὶ ἀμείνους ἢ ἅπασα ἢ ἄλλη Ἑλλάς. Καθ' ἐν μόνον αἱ Ἀθηναὶ εἶναι τρωταί· ὅτι ἢ Ἀττικὴ δυστυχῶς δὲν εἶναι νῆσος, ὅτι εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς ἐπιδρομὴν καὶ δῆωσιν. Εἰς τοῦτο ἀνάγκη οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ὑποκύψωσι, μὴ περιπίπτοντες εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ πολεμήσωσι κατὰ ξηρὰν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους. Διότι ἔχουσι, ἐκτός τῆς Ἀττικῆς, γῆν πολλήν καὶ ἐν νήσοις, καὶ κατ' ἡπειρον, ἱκανὴν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἀπάσας αὐτῶν τὰς χρείας, καὶ ἀφ' ἑτέρου δύνανται νὰ λεηλατήσωσι, διὰ τοῦ στόλου τῶν, τὴν γῶραν τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες δὲν ἔχουσι ποῦ νὰ κατὰφύγωσι.

«Μὴ ὀλοφύρεσθε λοιπὸν, ἐξηκολούθησεν ὁ ῥήτωρ, διὰ τὴν ἐπικειμένην τῶν κτημάτων ὑμῶν στέρησιν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τῆς σωτηρίας τῶν σωμάτων ὑμῶν φροντίσατε· διότι οὐχὶ ταῦτα τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' οἱ ἄνδρες ταῦτα κτῶνται. Καὶ ἂν ἐνόμιζον ὅτι θέλω σᾶς πείσει, ἤθελον σᾶς προτρέψει, ὑμεῖς αὐτοὶ ἐξεληθόντες, νὰ δηλώσητε αὐτὰ καὶ νὰ δείξητε εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ὅτι τούτων ἕνεκα δὲν θέλετε ὑπακούσει. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω δι' ἃ ἐλπίζω ὅτι θέλετε ὑπερισχύσει, ἐὰν ἀποφασίσσητε νὰ μὴ ἐπιζητήσητε ἀΐξῃσιν ἀρχῆς ἐνῶ πολεμεῖτε, καὶ νὰ μὴ προσθέσητε εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον αὐθαιρέτους κινδύνους· διότι μᾶλλον φοβοῦμαι τὰς οἰκείας ἡμῶν ἀμαρτίας ἢ τὰς τῶν ἐναντίων διανοίας. Ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν καὶ εἰς ἄλλον λόγον δύνανται νὰ δηλωθῶσιν, ἅμα ἔλθωμεν ἐπὶ τὰ ἔργα· νῦν δὲ ἀποπέμψωμεν τοὺς πρέσβεις τούτους ἀποκρινόμενοι, ὅτι εἰς μὲν τοὺς Μεγαρεῖς θέλομεν ἐπιτρέψει τὴν χρῆσιν τῆς ἀγορᾶς καὶ

τῶν λιμένων ἡμῶν, ἐὰν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι παύσωσι παρεμποδίζοντες, διὰ ξενηλασίας, τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν διατριβὴν ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμετέρων συμμάχων, διότι οὔτε ἐκεῖνο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῶν σπονδῶν, οὔτε τοῦτο· ὅτι θέλομεν ἀφήσει τὰς πόλεις αὐτονόμους, ἐὰν καὶ αὐτονόμους εἶχομεν, ὅτε συνωμολογήσαμεν τὰς σπονδὰς, καὶ πρὸς τούτοις ὅταν καὶ ἐκεῖνοι ἐπιτρέψωσιν εἰς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις νὰ αὐτονομῶνται ὅχι ὅπως συμφέρει εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλ' ὅπως ἐκάστη αὐτῶν θέλει· ὅτι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποβάλωμεν τὰς διαφορὰς ἡμῶν εἰς δίκην, κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὅτι δὲν θέλομεν ἀρχίσει τὸν πόλεμον, ἀρχίσαντας δὲ αὐτούς, θέλομεν τοὺς ἀποκρούσει. Ταῦτα εἶναι τὰ δίκαια καὶ πρέποντα ἅμα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅσα ἔχομεν νὰ ἀποκριθῶμεν. Μάθετε ὅμως ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόφευκτος· ὅσῳ δὲ θαρραλεώτερον ἀναδεχθῶμεν αὐτὸν, τόσῳ ὀλιγώτερον ὀξέως ἐπιτιθεμένους θέλομεν ἔχει τοὺς ἐναντίους· καὶ ὅσῳ μεγαλύτεροι εἶναι οἱ κίνδυνοι, τόσῳ μεγαλύτεροι εἶναι αἱ τιμαὶ αἱ περιγινόμεναι καὶ εἰς πόλιν καὶ εἰς ἰδιώτην. Μὴ λησμονῆτε ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν, ὅτε ἀνέλαβον τὸν κατὰ Μήδων ἀγῶνα, καὶ τοὶ μὴ ἔχοντες τοὺς σημερινούς ἡμῶν πόρους, ἀναγκασθέντες δὲ καὶ ὅσα εἶχον νὰ ἐγκαταλείψωσιν, οὐδὲν ἥττον τὸν τε βάρβαρον ἀπέκρουσαν καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἀκμὴν προήγαγον τὰ πράγματα, διὰ συνέσεως πλείονος ἢ τύχης, καὶ διὰ τόλμης μείζονος ἢ δυνάμεως. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ μὴ φανῶμεν ἐκείνων ὑποδεέστεροι, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθροὺς παντὶ τρόπῳ ν' ἀποκρούσωμεν καὶ τὴν ἀρχὴν ἡμῶν μὴ ἐλάσσοινα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους παραδώσωμεν.»

Ὁ μὲν Περικλῆς τοιαῦτα εἶπεν· οἱ δ' Ἀθηναῖοι νομίσαντες, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ὅτι παραινεῖ αὐτούς ἄριστα, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους κατὰ τὰ παρ' αὐτοῦ προταθέντα, καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ εἴπωσιν, ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει προσταττόμενοι, εἶναι ὅμως ἔτοιμοι νὰ διαλύσωσι διὰ δίκης, κατὰ τὰς συνθήκας, τὰς ὑφισταμένας διενέξεις· ὥστε οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἀπῆλθον ἄπρακτοι, καὶ οὐδεμία ἄλλη ἐξεπέμφθη πλέον εἰς Ἀθήνας πρεσβεία. Ἀλλ' ὅσον λαμπρὸς, ὅσον ἐπιτήδειος καὶ ἂν ἦτο ὁ λόγος τοῦ Περικλέους, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν αὐτὸν ἄριστα παραινοῦντα καὶ ἀπεδέχθησαν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ συμπεράσματα· πῶς οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς οἱ διὰ τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν μεταβαλόντες εἰς κῆπον τὴν χώραν ταύτην, ἐπείσθησαν ὅτι συμφέρει μᾶλλον νὰ ἴδωσι πάντα ταῦτα τὰ ἀγαθὰ κα-

ταστρεφόμενα ἢ νὰ καταργήσωσι τὸ παράλογον κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα· πῶς οἱ συνετώτεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν κατεῖδον ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ὄπλον ἰσχυρότερον τοῦ στόλου, ἰσχυρότερον τῶν χρημάτων, ἰσχυρότερον τῶν μακρῶν τειχῶν, τὸ ὄπλον τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὅτι, προκαλοῦντες εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις, ἠδύναντο νὰ καταφέρωσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν ἀγέρωχον αὐτῶν δέσποιναν· πῶς οἱ νοημονέστεροι τῶν Ἀθηναίων, ἐνθυμούμενοι ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος πόλεμον ἐπέφερε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἢ πρὸς Κερκυραῖους ἐπιμαχία, ἤδη δὲ ἀκούοντες τὸν Περικλέα συμβουλευόντα νὰ μὴ ἐπιζητήσωσιν αὐξήσιν τῆς ἀρχῆς, ἀναλαμβάνοντες τὸν προκείμενον ἀγῶνα, δὲν παρετήρησαν, ὅτι τὸ ἀπλούστερον ἴσως ἦτο νὰ μὴ ἀναλάβωσι τὸν προκείμενον ἀγῶνα, ἐπιζητοῦντες αὐξήσιν τῆς ἀρχῆς· πῶς οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀκούοντες τὸν Περικλέα ἀγανακτοῦντα διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν Λακεδαιμονίων καὶ προτείνοντα τὴν διὰ δίκης διάλυσιν τῶν διαφορῶν, δὲν ἀντεῖπον ὅτι ἡ διὰ δίκης διάλυσις τῶν διαφορῶν προϋποτίθεισιν εἰρηλικὴν κατάστασιν πραγμάτων, ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη εἶχεν ἤδη παύσει, καὶ εἶχε παύσει, διότι οἱ Ἀθηναῖοι πρῶτοι ἠδίκησαν τοὺς Μεγαρεῖς καὶ προσέβαλον τοὺς Κορινθίους περὶ Κέρκυραν ὥστε εἶναι ἄδικον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι δι' ἔργων νὰ προσβάλωσι, τοὺς δὲ προσβληθέντας νὰ παραπέμπωσιν εἰς λόγους καὶ δίκας. Ἀλλὰ καθὼς καὶ προηγουμένως ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς καὶ οἱ συνετώτεροι, οἱ νοημονέστεροι, οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ὑπερίσχυον πλέον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου· ἀπὸ τῶν μισθοδοτικῶν τοῦ Περικλέους διατάξεων, ἐπλειονοψήφησεν ἐν αὐτῇ ὁ πολυαριθμότερος καὶ ἄπορος ναυτικὸς ὄχλος, ὅστις ὄχι μόνον ἠδιαφέρει πρὸς τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν τῶν κτημάτων, ἀλλ' ἴσως καὶ ἐπόθει αὐτήν, διὰ τὸν φυσικὸν φθόνον τοῦ πένητος πρὸς τὸν πλούσιον· κατὰ δὲ τὰ ἄλλα τοσοῦτω προθυμότερον ὑπήκουεν εἰς τὸν Περικλέα, ὅσῳ, διὰ τὰς προαγγελομένας τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου δηώσεις, ἤλπιζε μέγαρα ἀπὸ τοῦ πολέμου ὠφελήματα.

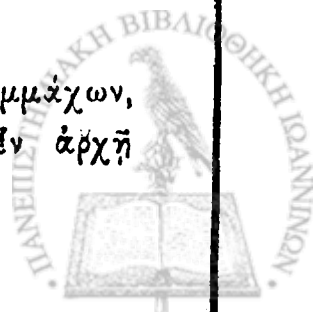

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ὁ ἐμφύλιος μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης ἀγών.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ ἀπόπειραι αἱ γινόμεναι ἵνα συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων, ἀπέβησαν μάταιαι· ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβειων ἤρχισαν ἀμέσως αἱ ἐχθροπραξίαι. Ὁ προκείμενος πόλεμος ἐθεωρεῖτο ἐκ προοιμίου τοσοῦτω φοβερός, ὥστε οὐδέτερος τῶν ἀντιπάλων ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀκμὴν ὅμως εἰς ἣν εἶχον φθάσει τὰ πάθη, ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει ἵνα ἀνάψῃ τὴν πυρκαϊάν, καὶ τὸν σπινθῆρα τοῦτον ἔρριψαν οἱ Θηβαῖοι. Οἱ Θηβαῖοι, βλέποντες ὅτι ὁ πόλεμος ἐπίκειται καὶ θέλοντες ἐγκαίρως νὰ προκαταλάβωσι τὰς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων Πλαταιᾶς, συνεννοήθησαν μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὀλιγαρχικῶν καὶ ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου τοῦ 431 ἔτους, εἰσαγαγόντες διὰ νυκτός εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 300 ἄνδρας, προσεκάλεσαν διὰ κήρυκος τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν τῶν Βοιωτῶν συμμαχίαν. Ἀλλ' οἱ Πλαταιεῖς, νοήσαντες ὅτι οἱ εἰσελθόντες ἦσαν ὀλίγοι, ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν, καὶ τοὺς μὲν ἐξέβαλον, τοὺς δὲ ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ, εἰς 180 συμποσομένους, συνέλαβον ζῶντας, ἀλλ' ἐθανάτωσαν καὶ τούτους μετ' ὀλίγον, ἂν καὶ ὁ ἐπελθὼν εἰς τὴν πλαταιίδα γῆν ὀλόκληρος στρατὸς τῶν Θηβαίων δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω, ὡς ἔλεγον οὗτοι, ὅτι θέλουσιν ἀποδοθῆ αὐτοῖς οἱ αἰχμάλωτοι. Οἱ Πλαταιεῖς ἠρνοῦντο ὅτι ὑπεσχέθησαν τοιοῦτό τι· ὅπως δὴποτε ὅμως, φονεύσαντες τοὺς ἄνδρας, ἔπραξαν ἔργον ἀπάνθρωπον ἅμα καὶ ἀσύνητον· διότι διὰ τῶν αἰχμάλωτων τούτων, ἠδύναντο νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς Θηβαίους εἰς πολλὰς θυσίας. Ἀλλ' ἐπέπρωτο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προαγγελθῇ ἡ ἀγριότης τῶν παθῶν δι' ἣν μάλιστα διεκρίθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ἐπειδὴ δὲ γενομένου τούτου τοῦ ἐν Πλαταιαῖς ἔργου, ἐλύθησαν λαμπρῶς αἱ σπονδαί, ἐπεχείρησαν ἤδη καὶ Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι, καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν τὰς πρὸς ἄμεσον ἐναρξίν τῶν ἐχθροπραξιῶν παρασκευάς.

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ τῶν ἐλευθέρων συμμάχων, καὶ ἐκ τῶν ὑποτελῶν φόρου πόλεων: Ἐλευθεροὶ σύμμαχοι, ἐν ἀρχῇ

τοῦ πολέμου, ἦσαν οἱ Χῖοι, οἱ Λέσβιοι, οἱ Κερκυραῖοι, οἱ Ζακύνθιοι, οἱ Κεφαλλῆνες, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι, ἦτοι οἱ Μεσσήνιοι ἐκεῖνοι, οἵτινες, ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐν Ἰθώμῃ ἀντιστάντες (σελ. 509 καὶ σελ. 520), εἶχον ἀναγκασθῆ ἐπὶ τέλους, περὶ τὸ 455, νὰ παραδοθῶσιν, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλουσιν ἐκχωρήσει τῆς Πελοποννήσου ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες προσφάτως τότε εἶχον γίνεαι κύριοι τῆς Ναυπάκτου, παρεχώρησαν αὐτὴν εἰς τοὺς φυγάδας τούτους, μείναντας ἕκτοτε πιστοὺς αὐτῶν συμμάχους. Οἱ δ' Ἀκαρναῆνες πρὸ μικροῦ κατετάχθησαν εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι ἐβοήθησαν αὐτοὺς νὰ γίνωσιν αὖθις κύριοι τοῦ ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, τὸ ὁποῖον εἶχον σφετερισθῆ οἱ Ἀμβρακιῶται. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἔσπευσαν νὰ βεβαιώσωσι τὴν πρὸς πάντας τοὺς συμμάχους τούτους φιλίαν καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς περὶ τὴν Πελοπόννησον κειμένους, Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἀκαρναῆνας, Ζάκυνθον, δι' ὧν μάλιστα ἤλπιζον νὰ καταπολεμήσωσι τὴν χερσόνησον.

Αἱ δ' ὑποτελεῖς φόρου πόλεις ἦσαν ὅσαι ἄλλοτε ἐδηλώθησαν (σελ. 534 καὶ 520), τῇ προσθήκῃ τῆς ἐσχάτως εἰς τὴν τάξιν ταύτην καταβληθείσης Σάμου. Αἱ πόλεις αὗται ἐτέλουν τοὺς φόρους καὶ τοὺς ναῦτας, τοὺς ἐποίους εὐλόγως οἱ Ἀθηναῖοι ὑπελάμβανον ὡς ἐν τῶν κυρίων τῆς δυνάμεως αὐτῶν κεφαλαίων ὅθεν ἐπετήρησαν ἤδη αὐτοὺς ἐπιμελέστερον τοῦ συνήθους. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον τοῦ κράτους προπύργιον ἦτο αὐτὴ τῶν Ἀθηναίων ἡ πόλις, ὅχι μόνον διότι ἐνταῦθα συνεπυκνοῦντο οἱ φόροι ἐκεῖνοι καὶ οἱ ναῦται, ἀλλὰ καὶ διότι οἴκοθεν ἡ πρωτεύουσα περιεῖχε μεγάλας ἐν ἑαυτῇ δυνάμεις. Κατὰ τὴν γενομένην τότε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐκθεσιν, ἡ πόλις ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τριῆρεις πλωίμους 300, ἰππεῖς δὲ καὶ ἰπποτοξότας 1200, πεζοὺς δὲ τοξότας 1600, καὶ ὀπλίτας 29,000, τὸ πλεῖστον πολίτας, ἀλλὰ καὶ μετοίκους ἐν μέρει. Ἐκ τοῦ πολλοῦ τούτου πλήθους τῶν ὀπλιτῶν, λογάδες μὲν ἄνδρες, ἦτοι πρὸς τοὺς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας ἐπιτήδειοι, διὰ τε τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἐντέλειαν τῆς παρασκευῆς, ἦσαν 13,000· οἱ δὲ λοιποὶ 16,000, οἱ συγκείμενοι ἐκ τῶν νεωτάτων καὶ τῶν πρεσβυτάτων πολιτῶν τε καὶ μετοίκων, ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ φυλάττωσι τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Πειραιῶς, τὰ μακρὰ τεῖχη, τὰ ὁποῖα συνέδρον τὴν πόλιν μετὰ τῶν λιμένων, καὶ τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς φρούρια. Εἰς τὴν ἰσχυρὰν ταύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν, προσβέβηεν τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀποθεματικὸν ταμεῖον, τὸ ὁποῖον περι-

εἶχεν εἰς νόμισμα ἀργυρίου, τάλαντα 6000, ἤτοι 36,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν δύναται σήμερον νὰ λογισθῆ κατωτέρα τῶν 250,000,000 περίπου. Τὸ ἀποταμίευμα τοῦτο ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν τε φόρων οὕς κατέβαλλον αἱ ὑποτελεῖς πόλεις καὶ τῶν ἄλλων εἰσοδημάτων· εἶχε δὲ συμποσωθῆ εἰς τάλαντα 9700 ἤτοι 58,200,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν δαπάνην ἣν ἀπήτησαν τὰ κοσμήσαντα τὴν πόλιν οἰκοδομήματα, ἔτι δὲ καὶ ἡ τῆς Ποτιδαίας πολιορκία, ἠλαττώθη εἰς 6000. Παρεκτός τούτων, εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς πόλεως ὑπῆρχον ἀναθήματα ἴδια καὶ δημόσια, καὶ ἱερὰ σκευὴ χρήσιμα περὶ τε τὰς πομπὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, καὶ λάφυρα Μηδικὰ, καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα ἀξίας ὅχι μικρότερας 500 τάλαντων ἤτοι 3,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ κατασκευασθεῖσα Ἀθηνᾶ, ἡ ἐν τῷ Παρθενῶνι, περιεῖχε χρυσοῦ τάλαντα 40 (ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 400 ἀργυρᾶ), ὅστις ἦτο τοιουτοτρόπως προσηρητημένος εἰς τὸ ἄγαλμα, ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῆ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν ὑπεδείκνυεν ὡς ἐνδεχομένην τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν τούτων πραγμάτων, εἰμὴ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καὶ ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς μετέπειτα ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐλάλουν περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρημάτων. Ἐπὶ πᾶσιν, οἱ Ἀθηναῖοι, πλὴν τῶν θησαυρῶν τούτων, τοὺς ὁποίους εἶχον ἤδη εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐλάμβανον κατ' ἔτος μεγάλα εἰσοδήματα, ἀπὸ τε τῶν ὑποτελῶν πόλεων, εἰς 600 τάλαντα λογιζόμενα, καὶ ἀπὸ ἄλλων εἰσπράξεων, δι' ὧν τὸ σύνολον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος συνεποσοῦτο εἰς 1000 τοῦλάχιστον τάλαντα.

Ἀπέναντι τοῦ μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ τούτου κράτους τῶν Ἀθηναίων ἀντεπεξήρχετο ἡ οὐδὲν ἦττον ἰσχυρὰ καὶ μεγάλη συμμαχία τῶν Πελοποννησίων, εἰ καὶ συγκειμένη ἐκ διαφορετικῶν στοιχείων. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε πόλεις ὑποτελεῖς φόρου, ἀλλὰ μόνον συμμάχους ἐλευθέρους. Καὶ πρῶτον περιελάμβανεν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, πλὴν τῶν Ἀργείων καὶ τῶν Ἀχαιῶν, οἵτινες ἀμφοτέρω κατ' ἀρχὰς μετὰ οὐδετέρων συνετάσσοντο· ἐκ τῶν ἀχαικῶν ὅμως πόλεων ἡ Πελλήνη ἐκ πρώτης ἀφειτηρίας συνέπραξε μετὰ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων, ὕστερον δὲ καὶ αἱ λοιπαί. Ἄλλ' ἡ συμμαχία τῶν Πελοποννησίων εἶχε καὶ ἐκτός τῆς χερσονήσου πολλοὺς τοὺς συμπράκτορας· Μεγαρεῖς, Βοιωτοὺς, Φωκίαις, Ὀπουντίους, Λοκροὺς, Ἀμβρακιώτας, Λευκαδίους καὶ Ἀνακτο-

ρίους. Ἐκ τούτων ναυτικὸν παρείχοντο Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Σικυώνιοι, Πελληνεῖς, Ἡλεῖοι, Ἀμβρακιῶται, Λευκάδιοι· ἵππεῖς δὲ Βοιωτοὶ, Φωκεῖς, Λοκροί· πολλὰ τῶν πόλεων ὅσαι ἐδίδον ἵππικὸν καὶ ναυτικὸν, ἐδίδον ἐνταύτῳ καὶ ὀπλίτας· ἀλλ' οἱ λοιποὶ σύμμαχοι δὲν παρείχοντο εἰμὴ μόνον ὀπλίτας. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε κοινὸν ταμεῖον καὶ ἔτι ὀλιγώτερον χρηματικὸν ἀποταμίευμα· δὲν εἶχε τὴν κυβερνητικὴν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ἐνότητά, ἥτις ἐν πολέμῳ μάλιστα ἦτο ἀνεκτίμητος· δὲν εἶχε δύναμιν ναυτικὴν ἰκανὴν ν' ἀντιπαραταχθῆ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὥστε καθ' ὅλα ταῦτα ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὑποδεεστέρα τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου κατὰ ξηρὰν ἢ ὑπεροχὴ αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητος. Μετ' ὀλίγον ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων Ἀρχίδαμος εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἄγων 60,000, κατ' ἄλλους 100,000 ὀπλιτῶν, καὶ οὗτοι δὲ δὲν ἀπετέλουν εἰμὴ τὰ $\frac{2}{3}$ τῆς ὅλης τῶν συμμάχων πεζικῆς δυνάμεως, εἰς ἣν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 13,000 ὀπλιτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πελοποννήσιοι ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἀνθέξει πλείοτερον τοῦ ἐνός, ἢ δύο ἢ τὸ πολὺ τριῶν ἐτῶν, βλέποντες τὴν χώραν αὐτῶν δηουμένην καὶ τὰ λαμπρὰ κτήματα καταστρεφόμενα. Οὐδὲν ἦττον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ἀυξήσωσι καὶ τὴν ναυτικὴν τῆς συμμαχίας αὐτῶν δύναμιν εἰς 500 τριήρεις ἐν ὅλοις, ἐλπίζοντες ἰδίως ὡς πρὸς τοῦτο εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένων θωρικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, μεθ' ὧν καὶ ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, οἱ Πελοποννήσιοι ἐκήρυττον ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, καὶ ἐμελλον διὰ τοῦτο νὰ ἔχωσι φυσικοὺς συμμάχους ὅλας τὰς ὑποτελεῖς πόλεις, ὅσαι ἀπετέλουν τὸ κύριον σῶμα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Ὡστε ἕνεκα τῶν πλεονεκτημάτων τούτων, ἂν οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἦσαν ἰσχυρότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀπέβαινον ὁμῶς ἰσότροποι αὐτῶν.

Οὕτω δὲ ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἐκβάσις τοῦ ἀγῶνος ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐπιτηδαιοτέρας χρήσεως, ἣν ἕκαστος τῶν διαμαχομένων ἠθέλε κάμει τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῷ προτερήματος. Ἄν οἱ Πελοποννήσιοι κατάρθουν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτάς, οἱ Ἀθηναῖοι ἠθέλον ἀναγκασθῆ νὰ παραδώσωσι τὰ ὄπλα. Οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ ἐπιχειρήσωσι τοιοῦτό τι, δὲν

ἠδύναντο δὲ οὐδ' ἐκ παρατάξεως νὰ ἐπιφέρωσι κρίσιν τινὰ, διότι κατὰ ξηρὰν μὲν ἀπέφευγον αὐτοὶ ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, κατὰ θάλασσαν δὲ ἀπέφευγον οἱ Πελοποννήσιοι ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς αὐτούς. Ἄλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ πράξωσιν ὅ,τι ὁ Δημάρατος εἶχε ποτὲ συμβουλεύσει εἰς τὸν Ξέρξην (σελ. 419). ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ καταλάβωσιν ἐπικαιρόν τι παράλιον χωρίον τῆς Λακωνικῆς ἢ τῆς Μεσσηνίας, καὶ ἐκεῖθεν δηοῦντες τὴν χώραν, κινουῦντες εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Εἰλωτας καὶ τοὺς Μεσσηνίους καὶ ἀπειλοῦντες ἀδιακόπως αὐτὴν τὴν Σπάρτην, νὰ οὐδέτερώσωσιν οὕτω πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ἡγεμόνος τῶν ἀντιπάλων πόλεως. Τὸ ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι, ὅτι, ἐπὶ πολὺν χρόνον, οὐδέτερος τῶν διαμαχομένων μετεχειρίσθη ἐπιτηδεῖως τὸ προτέρημα αὐτοῦ. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τοὺς Πελοποννησίους, ἐξηγεῖται τὸ πρᾶγμα, ἐν μέρει διότι δὲν ἠδύναντο νὰ βεηθήσωσι τὰς πλείστας ὑποτελεῖς πόλεις εἰμὴ διὰ θαλάσσης, κατὰ θάλασσαν δὲ ἠττῶντο ἢ διεκωλύοντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· ἐν μέρει διότι καταστρέφοντες ἀνηλεῶς τὴν Ἀττικὴν ἤλπιζον ὀπωσοῦν εὐλόγως καὶ διὰ τούτου μόνου νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολεμίους εἰς εἰρήνην. Ἄλλὰ διατὶ ὁ Περικλῆς δὲν ἐπέχειρήσεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅ,τι μετὰ τινὰ ἔτη κατῴρωσεν ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Τὸ καθαρῶς ἀμυντικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα ἀπεδείχθη ὑπὸ τῆς πείρας ὄχι πρόσφορον· τὸ σύστημα τοῦτο ἐπήγετο τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου, ὅσῳ δὲ παρετείνετο ὁ πόλεμος, τόσῳ πιθανώτερον ἦτο ὅτι θέλουσι στασιάσει οἱ ὑποτελεῖς· καὶ αἱ δῆλώσεις τῶν λαμπρῶν καὶ πλουσίων κτημάτων τῆς Ἀττικῆς δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἐπαισθηταὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους παρ' ὅ,τι ἦσαν ἐπαισθηταὶ εἰς τὸ σύνολον τῆς πελοποννησιακῆς συμμαχίας αἱ δῆλώσεις παραλίων τινῶν τῆς χερσονήσου, ἐνῶ, ἅμα βραδύτερον κατελήφθη ἡ Πύλος ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους, ἠναγκάσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται νὰ ὑποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης.

Ἐπὶ πολλὰ λοιπὸν ἔτη, 500 περίπου τριήρεις καὶ 500 χιλιάδες τοῦλάχιστον ὀπλιτῶν, ψιλῶν, ἰππέων, ναυτῶν, κατέτριψαν τὰς ἐν ἀκμῇ τότε εὐρισκομένας ἑλληνικὰς δυνάμεις, εἰς λεηλασίας καὶ καταστροφάς. Οὕτως ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, περὶ οὗ ὁ μέγας ἱστορικὸς εἶπε· κίνησις γὰρ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο. Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ ἀγὼν ἀπέβη σπουδαιότερος. Ἄλλ' ὁποῖα πάντοτε διαφορὰ πρὸς τὴν πρὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν γενομένην κίνησιν τοῦ Μηδικοῦ πο-

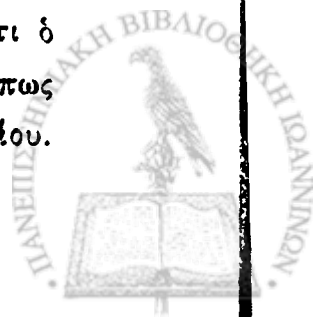
λέμου ! Τότε ὁ ἱερός σκοπὸς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ηὐλόγησε τοὺς ἀγῶνας τῶν προπατόρων ἡμῶν, οἵτινες, ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπαλλαγέντες παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, συνέλεξαν ἀφθότους τοὺς καρπούς τῆς ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς εὐημερίας, οὓς αἰείποτε φέρει τὸ ἀγλαὸν τῆς ἐθνικῆς ὁμοφροσύνης δένδρον· νῦν δὲ τὸ δηλητήριο τῆς διχοστασίας ἔμελλε νὰ μαράνη ἅπαντα ταῦτα τάγαθὰ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτενομίας. Τὸ εὐγενέστατον ὅμως τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ὀλεθρίαις ἀμαρτίαις καὶ παραφοραῖς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβάλλῃ διὰ μιᾶς ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐφυΐαν· διότι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, οὐδ' αἰ σκοτεινότεραι τοῦ χειμῶνος ἡμέραι παρέρχονται ποτὲ χωρὶς νὰ διασχίσῃ ὁ ἥλιος τὰ καλύπτοντα αὐτὸν νέφη καὶ νὰ χρυσώσῃ διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ, ἔστω ἐπ' ὀλίγον, τὰς πεδιάδας ἡμῶν καὶ τὰ ὄρη. "Ἄν οἱ Ἀθηναῖοι ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν, ἐμάχοντο ὅμως καὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος· ἂν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ τέλος ἀνεδείχθησαν δεσπῶται πικρότεροι τῶν ἀντιπάλων, διὰ μακροῦ ὅμως χρόνου ἀνεδείχθησαν πρότερον κήρυκες καὶ πρόμαχοι τῆς κοινῆς ἐλευθερίας. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο μίγμα τῶν πονηρῶν καὶ ἀγαθῶν ἀρχῶν, παθῶν, πράξεων οὐ ἔνεκα ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἐπέπρωτο ν' ἀποβῆ τὸ φοβερώτατον τῶν θεαμάτων, καὶ τῶν μαθημάτων τὸ διδασκτικώτατον ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ὅλων τῶν ἐθνῶν.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰουνίου μηνὸς τοῦ 431 ἔτους π. Χρ. ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, συγκροτήσας ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τὸν μέγιστον τῶν πεζικῶν στρατῶν ὅσους συνεκρότησέ ποτε ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἐξεκείνησε, διὰ τῆς Μεγαρίδος, πρὸς τὴν Ἀττικὴν, βραδέως ὀπρωσῶν πορευόμενος· διότι ἤλπιζεν ἔτι ὁ καλὸς κάγαθὸς ἀνὴρ εἰς τὴν συνδιαλλαγὴν, ὅθεν καὶ προέπεμψεν εἰς Ἀθήνας τὸν Σπαρτιάτην Μελέσιππον τὸν Διακρίτου, κομίζοντα τελευταίας τινὰς προτάσεις. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως, κατ' ἐπίμονον τοῦ Περικλέους γνώμην, οὐδὲ προσεδέξαντο τὸν ἀπεσταλμένον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἀπέπεμψαν αὐτὸν πρὶν τὸν ἀκούσῃ καὶ διέταξαν νὰ ἀπέλθῃ αὐθημερὸν ἐκτὸς τῶν ὀρίων, ἀποστείλαντες ἄνδρας ἐπιτετραμμένους νὰ τὸν συνοδεύσωσι καὶ νὰ διακωλύσωσι πᾶσαν αὐτοῦ μετ' ἄλλων κοινωνίαν· ὁ δὲ, ἐνῶ φθάσας εἰς τὰ σύνορα ἔμελλε νὰ ἀποχωρισθῇ τῶν συνοδοιπόρων, ἐστράφη πρὸς αὐτούς, εἰπὼν τόσον μόνον «ὅτι ἡ δε ἡμέρα τοῖς Ἑλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει,» καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὸ στρατόπεδον πορείαν. Τότε ὁ Ἀρχίδαμος εἰσῆλθεν εἰς τὴν

Ἄττικὴν, βαδίσας πρὸς τὴν Οἰνώνην (τὸ σημερινὸν Γυφτόκαστρον), φρούριον κείμενον περὶ τὸν Κιθαιρῶνα, ἐν μεθορίοις τῆς Ἄττικῆς καὶ Εὐβοίας· καὶ ἐνταῦθα ἐχρονοτρίβησε πάλιν ἡμέρας τινάς, λόγῳ μὲν παρασκευαζόμενος εἰς ἐκπολιόρκησιν τοῦ χωρίου, ἀληθῶς δὲ διότι ἤθελε πάντοτε νὰ δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς γαιοκτῆτας Ἀθηναίους, οἵτινες, βλέποντες ἤδη τὰς πρὸ καιροῦ ἐπικρεμαμένας ἀπειλάς ἐτοίμους νὰ ἐκραγῶσιν ἐπ' αὐτοὺς, ἠδύναντο ἴσως νὰ ἐπιφέρωσι μεταβολὴν τινὰ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς πολιτείας. Ἄλλ' οἷα δὴποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ αἰσθήματα τῶν γαιοκτητῶν τούτων, οὗτοι, ὑπακούοντες εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, εἶχον πρὸ ἡμερῶν ἀρχίσει νὰ ἀσφαλίζονται ὅσον ἦτο δυνατὸν, πέμποντες μὲν εἰς τὴν Εὐβοίαν καὶ τὰς παρακειμένους νήσους, τὰ πρόβατα καὶ τὰ ὑποζύγια, αὐτοὶ δὲ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Περικλέους, ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀντιταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, εἰσερχόμενοι μετὰ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς ἄλλης κινητῆς περιουσίας, ἐντὸς τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς καὶ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ μακροῦ τείχους. Ὅθεν ὁ Ἀρχίδαμος, μετὰ ἑπταήμερον περὶ Οἰνώνην διατριβὴν, μανθάνων ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπλῶς ἐξακολουθοῦσι τὴν τῆς χώρας ἐκκένωσιν, καὶ ἄφ' ἐτέρου ἀκούων τοὺς περὶ αὐτὸν ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ἀναβολὴν, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἐλευσίνα καὶ τὸ Θριάσιον πεδῖον, ἐλεηλάτησε τὴν ἐνταῦθα χώραν, ἔτρεψεν ἵππεῖς τινὰς ἀντεπεξεληθόντας περὶ τοὺς καλουμένους Ρεῖτους, τὰς γνωστάς ἐπὶ τῆς πρὸς Ἐλευσίνα ὁδοῦ λίμνας, καὶ ἔπειτα, ἀντὶ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθείαν διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐστράφη πρὸς ἀνατολάς, ἔχων δεξιᾷ τὸ Αἰγάλεων ὄρος, καὶ διὰ Κεκροπίας, ἀνὰ μέσον τοῦ ὄρους, ἔφθασεν εἰς Ἀχαρνάς, τὸν μέγιστον τῆς ἀρχαίας Ἄττικῆς δῆμον, κείμενον περὶ τὸ σημερινὸν Μενίδι, ἔχοντα τότε 12,000 ἐλευθέρων ψυχῶν, παρέχοντα εἰς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν 3,000 ὀπλίτας καὶ πολλὴν νεμόμενον εὐπορίαν ἀπὸ σίτου, ἀμπέλων, ἐλαιῶνων καὶ τῆς ἀνθρακείας αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὲ στρατοπεδεύσας ὁ βασιλεὺς ἤρχισε τὴν δῆωσιν.

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπεκράτησε τότε θόρυβος μέγας. Καθὼς ὁ Ἀρχίδαμος, μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς διέσωζεν ἀμυδρὰν τινὰ ἐλπίδα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἐνδώσει, οὕτω καὶ οἱ Ἀθηναῖοι διέσωζον μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἀμυδρὰν τινὰ ἐλπίδα ὅτι ὁ Ἀρχίδαμος δὲν θέλει ἐμβάλει εἰς τὴν κυρίως Ἄττικὴν, καὶ ὅτι, ὅπως πρὸ τινῶν ἐτῶν ὁ Πλειστοάναξ, θέλει ὑποχωρήσει ἀπὸ τοῦ Θριάσιου.

Ὅτε ὁμως εἶδον ἀπὸ τοῦ τείχους ὅτι οἱ πολέμιοι δὲν ἔπαιζον, ἀλλ' ἐπεχείρησαν τῶντι τὴν καταστροφὴν τῶν κτιρίων, τῶν καρποφόρων δένδρων, τῶν συγκομιδῶν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν θλίψιν αὐτῶν καὶ τὴν ὀργὴν· μάλιστα δὲ οἱ γαιοκτῆται καὶ ἰδίως οἱ Ἀχαρνεῖς ἐνόμιζον ἀφόρητον νὰ βλέπωσι μακρόθεν τὰ κτήματα αὐτῶν τεμνόμενα καὶ πυρπολούμενα, μηδὲν πρὸς ἄμυναν πράττοντες, καὶ κατεκράυγαζον κατὰ τοῦ συμβουλευσαντος τὸ τοιοῦτο Περικλέους. Τὴν δ' εὐλογον ταύτην ἔκρηξιν τῆς δυσαρεσκείας ὑπέθαλπον οἱ πολυάριθμοι τούτου πολιτικοὶ ἐχθροὶ, καὶ ἐξαιρέτως ὁ ἀπὸ τινος χρόνου προκύψας εἰς μέσον δημαγωγὸς Κλέων. Ἀλλ' ἂν καὶ φρονούμεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἔσφαλε προκαλέσας τὸν πόλεμον, ἔσφαλε καὶ περὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήγαγεν αὐτόν, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν καρτερίαν καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν μεθ' ὧν ἐνέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὅσα ἐνόμισεν ἅπαξ ἀπαραίτητα πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως. Ὁ ἀφηνιάσας δῆμος ἐπλήρου τὴν πόλιν κραυγῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ συνέλθῃ ἐκκλησία ἵνα ἀποφασίσῃ τὴν ἐξοδὸν· ἀλλὰ, κατὰ τὸ πολίτευμα, ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῇ εἰμὴ τῇ ἀδείᾳ τῶν δέκα στρατηγῶν· ὁ δὲ Περικλῆς, εἰς ὧν τῶν στρατηγῶν τούτων, οὓς κατὰ τὸ δοκοῦν ἦγε καὶ ἔφερε, καὶ θεωρῶν ὅτι, ἐν τῇ ἀκμῇ ἐκείνῃ τῶν παθῶν, συγκροτουμένης ἐκκλησίας, ἠδύνατο τὸ πλῆθος νὰ παρεκτραπῇ εἰς ὀλέθρια βουλευμάτα, δὲν ἐνέδωκε· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἣν ἔσωζεν ἔτι ὁ δῆμος οὗτος πρὸς τοὺς νόμους, ὥστε, εἰ καὶ ὑπὸ οὐδενὸς στρατοῦ συνεχόμενος, εἰ καὶ αὐτὸς μόνος ἔχων τὰ ὄπλα, αὐτὸς μόνος τὴν ὅλην δύναμιν, εἰ καὶ μεθύων ὑπὸ τῆς ὀργῆς καὶ τῆς θλίψεως, δὲν κατέφυγεν ὁμως εἰς βίαν τινά, ἀλλ' ἐσεβάσθη ἐπὶ τέλους τὴν φωνὴν τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ καὶ ὑπέκυψεν. Ὁ Περικλῆς περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἐκπέμψῃ τινὰς ἰππεῖς, ἵνα περιστείλωσι τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐλαφροῦ τῶν πολεμίων στρατοῦ καὶ προφυλάξωσι τὰ περὶ τὴν πόλιν κείμενα κτήματα· ἐνταύτῳ δὲ παρεσκεύασε στόλον ἰσχυρόν, τὸν ὁποῖον, ἔτι ὄντων τῶν Πελοποννησίων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐξέπεμψεν ἐπὶ δηώσει τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου.

Καὶ ὁ μὲν Ἀρχίδαμος, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε τὴν περὶ Ἀχαρνας χώραν, καὶ ἔπειτα τοὺς μεταξὺ Πάρνηθος καὶ Βριλησσοῦ δῆμους, ἀπῆλθε, περὶ τὰ τέλη ἰουλίου, διὰ τοῦ Ὠρωποῦ, εἰς Βοιωτίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον, διατρίψας εἰς Ἀττικὴν ἐν ὅλοις 30 ἢ 40 ἡμέρας. Ὁ δὲ στόλος τῶν Ἀθηναίων, ἐξ ἑκατὸν πλοίων συγκείμενος, μεθ' ὧν ἠνώ-

θησαν 50 νῆες Κερκυραίων καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν περὶ τὴν χερσόνησον συμμάχων, περιέπλευσε τὴν χερσόνησον ταύτην, προσεγγίζων ἐκ διαλειμμάτων εἰς διάφορα χωρία καὶ πράττων ὅ,τι οἱ Πελοποννήσιοι ἔπραξαν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἰδίως κατὰ τὰ εὐφορα τῆς Ἥλιδος παράλια· τρεῖς δὲ περίπου μῆνας περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα διατρίψας, ἐπανῆλθε κατὰ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς Ἀθήνας. Ἐτέρα δὲ ναυτικὴ μοῖρα πλοίων 30 ἐλεηλάτησε τὸ κατέναντι τῆς Εὐβοίας λοκρικὸν παράλιον. Πρὸς τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι, ἠξεύροντες τοὺς Αἰγινήτας ἔχθιστα διακειμένους καὶ μὴ νομίζοντες φρόνιμον νὰ τοὺς ἀφήσωσι κατέχοντας τὴν νῆσον ταύτην, τὴν τοσοῦτον πλησίον τῆς Πελοποννήσου κειμένην, ἐξέβαλον αὐτοὺς ἐκεῖθεν καὶ μετεκόμισαν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς Πελοπόννησον. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀτυχῶν τούτων ἀνθρώπων κατώκησαν εἰς Θυρέαν, παραχωρηθεῖσαν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, οἱ δὲ ἐσπάρησαν κατὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα· τὴν δὲ Αἰγίναν κατέλαβον Ἀθηναῖοι κληροῦχοι. Ἐπὶ πᾶσι, περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου, ὁ Περικλῆς αὐτὸς, ἄγων ἅπασαν τὴν πεζικὴν δύναμιν, ἐνέβηλεν εἰς τὴν Μεγαρίδα· ἐνταῦθα προσῆλθον μετ' οὐ πολὺ καὶ τὰ ἐκ τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου ἐπιστρέψαντα τότε πλοῖα, ἅπαντες δ' ὁμοῦ ἐπεχείρησαν ἐφ' ἱκανὸν δεινὴν τῆς χώρας λεηλασίαν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσε τὸ πρῶτον τοῦ πολέμου ἔτος.

Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους τούτου, ὁ Περικλῆς, ἀγορεύσας ἐπὶ τῆς δημοσίας ταφῆς τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πρῶτον ἀποθανόντων, περιέλαβεν ἐν τῷ ἐπιτάφιῳ αὐτοῦ λόγῳ τὴν ἀμίμητον ἐκείνην εἰκόνα τῆς πολιτικῆς, καὶ κοινωνικῆς, καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἣν ἀντεγράψαμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ τρίτου βιβλίου (σελ. 531—533). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ἐλάλει ὁ Περικλῆς, ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων οὐδεμίαν ἔτι εἶχε πάθει μείωσιν, ἀλλ' ὅμως ἴσως τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο θέαμα τῆς ἀνέτως φιλοσοφούσης καὶ φιλοκαλούσης ἰσχύος καὶ τῶν μετὰ τῶν ἡδονῶν τῆς εἰρήνης συνδυαζομένων πολεμικῶν κατορθωμάτων, ἤρμοζε μᾶλλον εἰς τὴν πρό εἰκοσαετίας ἐποχὴν, ὅτε οἱ στρατοὶ τῆς πόλεως ἀνεδείκνυοντο τροπαιοῦχοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ, ἢ εἰς τὸ ἔτος τοῦτο κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι εἶδον τὴν Ἀττικὴν αὐτὴν ὑπὸ τῶν πολεμίων καταπατηθεῖσαν. Τούτου ἕνεκα ἐνομίσαμεν προσφορῶτερον νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν περὶ τοὺς χρόνους τῆς Κιμωναίου συνθήκης. Καὶ ἔπειτα ὁμολογητέον ὅτι αὕτη τῆς ἀκμῆς ἡ εἰκὼν

εἶχέ τι ἀπαίσιον περιλαμβανομένη ἐντὸς νεκρωσίμου τελετῆς, καὶ ἐπέ-
πρωτο τῶντι ὁ ἐπιτάφιος οὗτος νὰ ἀποβῆ· αὐτῆς τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθη-
ναίων ὁ ἐπιτάφιος, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἔπαθον τὴν πρώτην καιρίαν
αὐτῶν πληγὴν.

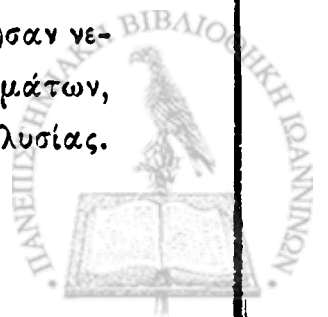
Περὶ τὰ τέλη μαρτίου ἢ τὰς ἀρχὰς ἀπριλίου τοῦ 430 ἔτους, ἀπασα
τῶν Πελοποννησίων ἡ πεζικὴ δύναμις ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν
καὶ ἐπεχείρησεν ἤδη, ἐν διαστήματι ἡμερῶν 40, τὴν ὀλοσχερεστέραν
δῆωσιν, ὄχι μόνον τοῦ Θριασίου καὶ τοῦ περὶ τὴν πόλιν πεδίου, ἀλλὰ
καὶ αὐτῶν τῶν μεσημβρινωτέρων δῆμων, μέχρι τῶν μεταλλείων τοῦ
Λαυρίου. Ἡ χώρα ἦτο ἔρημος· οἱ κάτοικοι εἶχον καταφύγει, ὡς πρό-
τερον, εἰς τὴν πόλιν καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἀγανακτοῦντες τὴν ἐπανάλη-
ψιν καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ κακοῦ, ὅτε αἴφνης κατέπληξεν αὐτοὺς κακὸν
ἕτερον φοβερώτερον.

Πρὸ καιροῦ ἐφημίζετο ὅτι νόσος ἐπιδημικὴ, ἀπὸ Αἰθιοπίας ἔρξαμένη,
ἐμάστιζε τὴν Αἴγυπτον, τὴν Λιβύην καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ χώρας τοῦ με-
γάλου βασιλέως. Πρὸ 16 ἐτῶν ὁμοίαν τινὰ συμφορὰν εἶχον πάθει ἢ τε
Ῥώμη καὶ πολλὰ τῆς Ἰταλίας μέρη, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τὸ νόσημα ἀνε-
φάνη εἰς Λῆμνον καὶ εἰς ἄλλας τινὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους, ἀλλ' ὄχι
μετὰ τσαύτης ὀξύτητος ὥστε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ὄλου τοῦ ἐλ-
ληνικοῦ κόσμου. Τελευταῖον, ἐν ἔαρι τοῦ 430, ἐνέσκηψεν εἰς τὸν Πει-
ραιᾶ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου εὔρε τὰ πάντα προπαρασκευασμένα εἰς
δεινοτάτην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ὅλοι τῆς χώρας οἱ κάτοικοι εἶχον κατα-
φύγει πρὸ μικροῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο
πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ἢ συνεσωρεύθη εἰς φίλων οἰκίας, ἢ κατῴκει εἰς
καλύβας πνιγηρὰς, ἀπεστερημένον πάσης βίου ἀνέσεως· διετέλει δὲ καὶ
ἠθικῶς καταβεβλημένον, ὥστε ἦτο καθ' ὅλα δεκτικώτατον νὰ προσβληθῆ.
Καὶ τῶντι ἡ ἐπιδημία διεδόθη ἐν ἀκαρεῖ πρῶτον εἰς τὸν Πειραιᾶ, μετ'
ὀλίγον εἰς τὴν ἄνω πόλιν, καὶ ἔπαθον πάντες ὑπ' αὐτῆς, ἄνευ διακρι-
σεως τάξεως, φύλου ἢ ἡλικίας. Ὁ Θουκυδίδης, αὐτὸς τε νοσήσας καὶ
αὐτὸς ἰδὼν ἄλλους πάσχοντας, περιέγραψε τὸ νόσημα μετ' ἀκριθείας ἣν
ἐθαύμασεν ἢ νεωτέρα ἰατρικὴ ἐπιστήμη. Ἦτο δὲ, ὡς φαίνεται, τυφώ-
δης πυρετός, ὁμοιότατος τῶν πυρετῶν οὓς συνήθως παράγουσιν εἰς τὰ
στρατόπεδα καὶ εἰς τὰς πόλεις αἱ τοῦ πολέμου ταλαιπωρίαι. Ἡ νόσος
κατελάμβανε τὸν ἄνθρωπον ἐξαίφνης, ὑγιᾶ ὄντα· καὶ πρῶτα μὲν αὐτῆς
σημεῖα ἦσαν θερμαὶ τῆς κεφαλῆς ἰσχυραὶ, καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθθή-

ματα καὶ φλόγῳσις. Ἐπειτα προσεβαλλοντο τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα· ἡ φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα ἐγίνοντο αἱματώδεις, ἐπήρχετο δὲ βῆξ δυνατός, καὶ ἀποκαθάρσεις χολῆς, ἢ καὶ ἀπλῶς λυγξ κενή, προξενούσα σπασμὸν ἰσχυρόν. Τὸ δέρμα ἀπέβαινεν ὑπέρυθρον, πελιδνὸν καὶ ἐκαλύπτετο ἀπὸ φλυκταίνας μικρὰς καὶ ἕλκη. Καὶ ἐξωτερικῶς μὲν τὸ σῶμα δὲν ἦτο πολὺ θερμόν· ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ καῦσις ἦτο τοσαύτη, ὥστε οἱ πάσχοντες δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὸ ἐλαφρότερον ἱμάτιον, καὶ πολλοὶ, ὡς μαινόμενοι, ἔρριπτον ἑαυτοὺς εἰς ὕδωρ ψυχρὸν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ καύματος κατεβαλλοντο οἱ πλείστοι τὴν 7 ἢ τὴν 9 ἡμέραν, ἄνευ ἐξωτερικῆς τιнос τοῦ σώματος ἀλλοιώσεως. Ἄλλοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο τῆς νόσου στάδιον, ἀπέθνησκον ἔπειτα ἐκ διαρροίας καὶ ἀτονίας. Ἄλλοι τέλος ἐπέζων μὲν, ἀλλ' ἢ ἀποβαλίντες τὴν χρῆσιν μελῶν τινων τοῦ σώματος, ὀφθαλμῶν, χειρῶν, ποδῶν, ἢ περιπεσόντες εἰς ἀλλόκοτόν τινα πάντων λήθην, ὥστε δὲν ἐγνώριζον πλέον οὔτε ἑαυτοὺς, οὔτε τοὺς φίλους αὐτῶν. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἄνοσον ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἀσθενείας, εἰ δὲ τις ἐπάσχε τυχὸν ἀπὸ ἄλλο τι, τὸ πάθημα αὐτοῦ κατέληγεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν νόσημα. Καὶ τὸ μίasma μετεδόθη μὲν ἐντεῦθεν εἰς τινὰς τῶν πολυανθρωποτέρων νήσων, ἀλλὰ παντάπασι δὲν προσέβαλε τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη δὲν ἔμεινε ἀργή· ὁ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμάσας Ἴπποκράτης ὁ Κῶιος, ὁ τῆς ἐπιστήμης ταύτης δημιουργός, ἐμελέτησεν αὐτὸς τὸ νόσημα, καὶ, τοῦλάχιστον βραδύτερον, ἐβοήθησε τοὺς Ἀθηναίους, συμβουλεύσας τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῆς ἀτμοσφαιρας, εἰς ὃ προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι οἱ σιδηρουργοὶ σπανιώτατα ἐκρούοντο. Ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς πάντα τὰ θεραπευτικὰ μέσα ὅσα οἱ ἄνθρωποι ἐζήτησαν παρὰ ἱερέων καὶ ἰατρῶν ἀπέβησαν μάταια, ὅθεν ἐπεκράτησεν ἀκαταμάχητος καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἀπελπισία. Φίλοι καὶ συγγενεῖς κατήντησαν νὰ ἐγκαταλείπωσι τοὺς ἀσθενεῖς αὐτῶν ἐρήμους πάσης ἐπιμελείας καὶ παραμυθίας· οἱ περὶ τὰς ταφὰς νόμοι δὲν ἐτηροῦντο· καὶ οὐ μόνον ἔθαπτον ὅπως ἕκαστος ἠδύνατο, ἀλλὰ καὶ ἀτάφων νεκρῶν σωροὶ ἔκειντο τῆδε κάκεισε· ἡμιθνήτες ἐκυλίοντο εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ περὶ τὰς κρήνας ἀπάσας, διὰ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπιθυμίαν· καὶ αὐτὰ τὰ ἱερά ἐν οἷς διετέλουν ἐσκηνωμένοι πολλοὶ ἄνθρωποι, ἦσαν νεκρῶν πλήρη. Εἰς δὲ τὸ τραγικὸν τοῦτο θέαμα τῶν φυσικῶν παθημάτων, προσετέθη καὶ τὸ ἔτι φοβερώτερον ἴσως δεινὸν τῆς ἠθικῆς παραλυσίας.

Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἦτο βέβαιος ἂν ζήσῃ αὖριον, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔβλεπον τοὺς μὲν πλουσίους αἰφνιδίως ἀποθνήσκοντας, τοὺς δ' οὐδὲν πρότερον κεκτημένους, εὐθύς τὰ ἐκείνων ἔχοντας, ἐπειδὴ ἐνὶ λόγῳ ἐφήμερα ἤδη ἐλογίζοντο τὰ τε σώματα καὶ τὰ χρήματα, πάντες ἔσπευδον νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ὀρέξεις αὐτῶν καὶ ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσωτείαν καὶ ἀκολασίαν. Οὐδεὶς ἦτο πρόθυμος νὰ ἐργασθῇ, διότι δὲν ἤξευρεν ἂν προφθάσῃ, πρὶν ἀποθάνῃ, νὰ δρέψῃ τὸν καρπὸν τῆς ἐργασίας του· ὅθεν μόνον τὸ ἡδὺ καὶ μόνον τὸ ἀμέσως κερδαλέον, κατέστη καλὸν καὶ χρήσιμον. Θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπέτρεπεν ἀπὸ τῆς ἀνομίας· τὸ μὲν διότι ἴσον ἔκρινον καὶ εὐσέβειαν καὶ ἀσέβειαν, ἐξ ἴσου βλέποντες πάντας ἀπολλυμένους, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς τῶν παρανομούντων ἠλπίζε νὰ ζήσῃ μέχρι τῆς δίκης, δι' ἧς ἡδύνατο νὰ τιμωρηθῇ· καὶ ἔπειτα πολὺ μείζονα θεωροῦντες τὴν τιμωρίαν, τὴν ἤδη κατεψηφισμένην καὶ ἐπικρεμαμένην, εὐλογον ἐνόμιζον, πρὶν αὕτη ἐπιπέσῃ, ν' ἀπολαύσωσιν τι τοῦ βίου.

Μηδεὶς δὲ δυσπιστήσῃ πρὸς ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διαγραφομένην εἰκόνα, μηδὲ ἀπορήσῃ πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐξώκειλαν, ἔνεκα τῆς ἐπιδημίας, εἰς τοιαύτην ἠθικὴν παραλυσίαν, ἐνῶ, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἐπιδημία οὐδὲν ἦττον φοβερά, ἢ ἀσιανὴ χολέρα, ἐνσκήψασα εἰς τὴν Εὐρώπην, οὔτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν, οὔτε εἰς τὴν Γαλλίαν ἢ τὴν Γερμανίαν ἢ τὴν Ἑλλάδα, οὔτε εἰς τὴν Ῥωσίαν αὐτὴν ἐπήνεγκε τοσοῦτον ἀπαίσιον ἀποτελέσματτα. Ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς περὶ τοῦτο διαφορᾶς, ὡς καὶ περὶ πολλὰ ἄλλα, μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἡμῶν πολιτεῖαι συνεκροτοῦντο ἐκ μιᾶς πόλεως, ἐνῶ αἱ νεώτεραι συγκροτοῦνται ἐξ ὀλοκλήρων ἔθνων. Ἐντεῦθεν ὅσάκις σήμερον ἐπιδημία ἐνσκήψῃ εἰς μίαν ἢ καὶ πλείονας πόλεις ἐπικρατείας τινός, δὲν νοσεῖ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ὀλοκλήρος ἢ ἐπικράτεια, ἀλλὰ μέρος τι αὐτῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐλάχιστον, τὸ δὲ λοιπὸν οὐ μόνον καθ' ἑαυτὸ ὑγειαίνει, ἀλλὰ καὶ ἐπερχόμενον εἰς βοήθειαν καὶ παραμυθίαν τῆς πασχούσης μοίρας, προλαμβάνει ἢ περιστέλλει τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν. Ἐνῶ, ἐπειδὴ αἱ Ἀθηναῖοι ἀπετέλουν, κυρίως εἰπεῖν, τὸ ὅλον τῶν Ἀθηναίων κράτος, ἢ ἐπιδημία, εἰςβαλοῦσα εἰς αὐτάς, δὲν ἐμάστιξεν ἀπλῶς μίαν μόνον πόλιν, ἀλλὰ ὀλοκλήρον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων ἐνόσησε λοιπὸν ὀλοκλήρον τὸ κράτος τοῦτο, φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς, καὶ περιέπεσεν εἰς δεινοτάτην ἀμηχανίαν καὶ παραλυσίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐδ' ἀμόθεν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν

ἢ νὰ φοβηθῆ περιστολήν. Ἴνα δὲ κατανοήσωμεν ἔτι καλλίτερον τὴν κατὰ τοῦτο διαφορὰν μεταξύ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου ἐξ ἀναλογίας τινός, ἀντιπαραβάλλωμεν τὰ ὑλικά ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκεν ἡ ἐπιδημία εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰ ὑλικά ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκεν ἡ ἀσιανὴ χολέρα εἰς οἰανδ' ἢποτε νεωτέραν Εὐρωπαϊκὴν ἐπικράτειαν. Ἡ νόσος παρέμεινεν ἐν Ἀθήναις καθ' ὅλον τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ πολέμου· ἔπειτα, ἐν διαστήματι ἐνὸς καὶ ἡμίσεως ἔτους, συνέβη ἐλάττωσις αὐτῆς, μεθ' ἧς ἐπῆλθε δεύτερος παροξυσμὸς, διαρκέσας ἐπὶ ἐνὶ πάλιν ἔτος, μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς τὸ πρῶτον ὁρμῆς. Ἀπέθανον δὲ ἐν ὅλοις ἵππεις 300, ὀπλίται 4400, καὶ τῶν πενεστέρων πολιτῶν τοσοῦτον πλῆθος ὥστε ἡ ἐξαριθμησις αὐτῶν ἀπέβη ἀδύνατος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος ἔπαθεν ἐκ τῆς νόσου πληγὴν καιριωτάτην, διότι ἀπέβαλε τὸ πέμπτον, ἂν ὅχι τὸ τέταρτον, τῆς ὅλης στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐνῶ ἡ χολέρα, ἐν Γαλλίᾳ λ. χ. ἐπροξένησε τὸν θάνατον πολλῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἠδύνατο, ὃ μὴ γένοιτο, νὰ ἀρπάσῃ καὶ πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἐπέλθῃ ἐπαισθητὴ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους ἐλάττωσις. Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου.

Ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων, φοβηθεὶς μήπως προσέληθῆ ὑπὸ τοῦ νοσήματος, δὲν ἔμεινεν ἐν τῇ Ἀττικῇ ὅσον κατ' ἀρχὰς ἐμελέτα. Ἔτι δὲ ὄντος αὐτοῦ ἐνταῦθα, καὶ πρὶν ἢ λάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ὑλόκληρον τὴν πείραν τῆς φοβερᾶς ἐπιδημίας, ὁ Περικλῆς ἀπῆλθε μετὰ 150 τριήρων ἀττικῶν καὶ συμμαχικῶν, καὶ ἱκανῶν ὀπλιτῶν καὶ ἵππέων, ἐπὶ τὴν δῆωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφ' ἧς ἐπιστρέψας ἐξάπέστειλε τὴν δύναμιν ταύτην, ὑπὸ ἐτέρους στρατηγούς, εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἐπιταχύνη τὴν ἄλωσιν τῆς Ποτιδαίας. Ὁ στόλος ὁμῶς οὗτος οὐ μόνον οὐδὲν κατώρθωσεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον μετέδωκε τὴν νόσον, καὶ αὐτὸς ἔπαθε φθορὰν μεγάλην ἐξ αὐτῆς, ὥστε ἐπανῆλθεν ἄπρακτος καὶ ἀθλίως ἔχων εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐν τῷ μεταξύ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἰκτρά. Εἰς τὰς ἐκ τῆς νόσου συμφορὰς προσετέθη θλίψις βαρυτάτη διὰ τὰς ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων πρὸ μικροῦ προξενηθείσας πολὺ μείζονας ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ζημίας· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι παντάπασιν ἤδη ἀθυμῆσαντες, ἔπεμψαν εἰς Σπάρτην πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ἄλλ' οἱ Σπαρτιαῖται ἐκώφευσαν εἰς τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ τότε γενικὴ ἠγέρθη ἐν

Ἀθήναις κρυγῆ, καὶ πλουσίων καὶ πενήτων (διότι πάντες ἔπασχον), κατὰ τοῦ Περικλέους, ὡς πρωταίτιου τῶν ποικίλων ἐκείνων κακῶν. Ἀλλὰ τότε μάλιστα ἀνεδείχθη λαμπρότατος ὁ ἀδιάσειστος ἐκεῖνος καὶ ὄντως ὀλύμπιος χαρακτήρ τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Συγκαλέσας ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν ὡς ἡγεμῶν μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης καὶ ὡς πατὴρ μᾶλλον τῆς πατρίδος ἢ ὡς λειτουργὸς αὐτῆς.

Ἀτὴν κατ' ἐμοῦ ὀργῆν ὑμῶν, εἶπε, τὴν περιέμενον· ἄλλα θέλω σᾶς ἀποδείξει ὅτι μὴ ὀρθῶς ἀγανακτεῖτε κατ' ἐμοῦ καὶ ὑποκύπτετε εἰς τὰς συμφοράς. Τὸ κατ' ἐμὲ πέπεισμαι, ὅτι τῆς πολιτείας καλῶς ἐχούσης, αἱ ἰδιωτικαὶ ἀτυχίαι εἶναι τοῦλάχιστον ἀνεκταί· ἐνῶ οὐδεμία οἰαδήποτε ἰδιωτικὴ εὐπραγία δύναται νὰ ᾖναι ὠφέλιμος ὁσάκις ἀθρόα ἡ πόλις ἔχει κακῶς. Ἐκπεπληγμένοι ἤδη διὰ τὰς κατ' οἶκον κακοπραγίας, ἐλέγχετε ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν, καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς τοὺς εἰς τοῦτο συγκατανεύσαντας. Ἐντούτοις ὑμεῖς μὲν ἠκούσατε τότε τὴν συμβουλήν μου, διότι μ' ἐνομίσατε μᾶλλον ἐτέρων ἐπιτήθειον καὶ εἰς τὸ νὰ κρίνω τὰ δέοντα καὶ εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύσω ταῦτα, ἅμα δὲ φιλόπολιν καὶ χρημάτων κρείσσονα· ἐγὼ δὲ οὐδὲ νῦν δίκαιον εἶναι νὰ θεωρηθῶ ἀξιοκατάκριτος, ὡς δοὺς ὑμῖν τὴν συμβουλήν ἐκείνην, διότι ὁ πόλεμος ἦτο ἀναγκαῖος καὶ ἠθέλομεν μᾶλλον κίνδυνεύσει ἀποφεύγοντες αὐτὸν ἢ ἐπιχειροῦντες. Ὡστε ἐγὼ μὲν ὁ αὐτὸς εἰμι καὶ δὲν μεταβάλλομαι· ὑμεῖς δὲ, κακοπαθήσαντες ἤδη, δὲν ἐμμένετε εἰς ὅ,τι, ἀκέραιοι ὄντες, εἴχετε ἀποφασίσει ὡς ὀρθόν. Μέγα καὶ ἀπροςδόκητον εἶναι βεβαίως τὸ ἐπισυμβᾶν ἡμῖν δεινόν· ὅμως δὲ πόλιν μεγάλην οἰκοῦντες, καὶ ὅπως προσήκει αὐτῇ τετραμμένοι, ἀνάγκη καὶ εἰς τὰς μεγίστας συμφοράς ν' ἀντιταχθῶμεν καὶ τὸ ἀξίωμα ἡμῶν νὰ μὴ ἀφανίσωμεν. Πολλάκις ἀπέδειξα, ὅτι παραλόγως διστάζετε περὶ τῆς πιθανῆς τοῦ πολέμου ἐπιτυχίας, ἀλλ' ἤδη θέλω δηλώσει σαφέστερον, καὶ, ἐπειδὴ μάλιστα θεωρῶ ὑμᾶς παρὰ τὸ εἰκὸς καταπεπληγμένους, κομπωδέστερον οὕτως εἶπεῖν, ὅτι ἕνεκα τῆς ναυτικῆς ὑμῶν δυνάμεως οὐ μόνον τῶν συμμάχων ἄρχετε, ἀλλ' ἀπάσης τῆς θάλασσης, ὃ ἐστίν, ὅτι ἐκ τῶν δύο τοῦ κόσμου τούτου στοιχείων, γῆς καὶ θαλάσσης, τοῦ ἐτέρου εἴσθε ἀπόλυτοι κύριοι. Πρὸς τὴν ἀχανῆ ταύτην δύναμιν ἀντιπαραβαλλομένη ἢ πρόσκαιρος χρῆσις τῶν οἰκιῶν ὑμῶν καὶ τῆς γῆς, εἶναι πρᾶγμα ἐλάχιστον, καὶ τοῦ πλούτου ὑμῶν ἀπλοῦν ἐγκαλλώπισμα, τοσοῦτον ὀλιγώτερον μνείας ἄξιον, ὅσῳ, ἅμα διασώσαντες τὴν ἐλευθερίαν, εὐκόλως θέλομεν καὶ τοῦτο ἀναλάβει. Οἱ πατέρες ὑμῶν ἴδρυσαν τὴν ἀρχὴν ταύτην μηδὲν ἔχοντες τῶν πλεονεκτημά-

των ὅσα ὑμεῖς νῦν νέμεσθε· μὴ ἀτιμασθῆτε λοιπὸν ἀποβάλλοντες ὅσα ἐκεῖνοι ἐκτῆσαντο, ἀλλ' ὀρμήσατ' ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς οὐ μόνον διὰ φρονήματος πολλοῦ, ἀλλὰ καὶ καταφρονήματος. Ἐπειδὴ ἅπαντες ἀγάλλεσθε διὰ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως, μὴ φεύγετε τοὺς πόνους δι' ὧν καὶ μόνων δύναται νὰ διατηρηθῇ ἡ τιμὴ αὕτη· μηδὲ νομίσητε ὅτι περὶ ἐνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας, ἀγωνίζεσθε, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀρχῆς στερήσεως καὶ περὶ ὅλων τῶν κινδύνων οὓς παρήγαγεν ὁ κατὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης φθόνος. Δὲν εἶναι τῶντι εὐκολον μηδὲ θέλοντες νὰ παραιτήσητε τὴν ἀρχὴν ὑμῶν, διότι ὡς τυραννίδα ἤδη ἔχετε αὐτήν, ἣν λαβεῖν μὲν ἴσως ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀδίκον, ἀφεῖναι δὲ σήμερον, εἶναι βεβαίως ἐπικίνδυνον. Ὅθεν μὴ ὀργίζεσθε κατ' ἐμοῦ τοῦ συμβουλευσαντος τὸν πόλεμον, διότι ἐπελθόντες οἱ ἐναντίοι ἔπραξαν ὅ,τι ἦτο φυσικὸν νὰ πράξωσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον διότι προσεπῆλθεν ἡ ἀπρόοπτος αὕτη νόσος. Ἡξέυρω ὅτι δι' αὐτὴν ἰδίως μισοῦμαι σήμερον, ἀλλ' ὅμως ὄχι δικαίως, ἐκτὸς ἐὰν, ἐπισυμβάντος ἀπροσδοκῆτου τινὸς εὐτυχήματος, θελήσητε καὶ τοῦτο εἰς ἐμὲ νὰ ἀποδώσητε. Ἡ πόλις ἡμῶν, διὰ τοῦτο μάλιστα ἔχει μέγιστον ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι παραμένει ἀκατάπληκτος ἐν ταῖς συμφοραῖς· ἡ δύναμις αὐτῆς, καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς, καὶ ἡ εὐπορία αὐτῆς εἶναι τοσαύτη οἷα ἄλλη οὐδέποτε ἄλλοτε ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι· καὶ ἂν θέλωμεν νὰ σώσωμεν τὸ ἐπίφθονον ἡμῶν μεγαλεῖον, ἀνάγκη νὰ ὑπομείνωμεν τὸ πρόσκαιρον τοῦτο μῖσος, ὅπερ εἶναι τὸ ἀπαραίτητον παρακολούθημα πάσης ἀειμνήστου δόξης. Πολιτευθῆτε λοιπὸν εἰς τρόπον ἀντάξιον τῆς δόξης ταύτης, καὶ δείξατε τὸ θάρρος ἐκεῖνο δι' οὗ καὶ μόνου δύνασθε νὰ ἀποφύγητε μὲν ἐν τῷ παρόντι τὸ ὄνειδος, νὰ ἀσφαλισθῆτε δὲ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν τιμὴν ὑμῶν· καὶ μήτε πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικηρυκεύεσθε, μήτε ἄλλως πως δηλώσατε ὅτι ὑπὸ τῶν παρόντων πόνων κατεβλήθητε.»

Ὁ Θουκυδίδης διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὰ ἐπιτήδεια ἐπιχειρήματα καὶ τὸ ἀγέρωχον καὶ πάντολμον ὕφος τοῦ λόγου τούτου, τοῦ ὁποίου δὲν παρεθέσαμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἄχρουν ἰχνογράφημα· ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ τὴν φωνήν, τὴν πεποιθήσιν, τὸ σχῆμα τοῦ ῥήτορος καὶ τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἡ συνδρομὴ τοσοῦτων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν προτερημάτων ἐπροξένησεν εἰς τὸ αἰετοῦτε εὐαίσθητον, τότε δὲ, ἔνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ τραυμάτων, ἐξαιρέτως εὐπαθὲς ἐκεῖνο ἀκροατήριον. Ἡ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ἀκαταμάχητος, διότι οἱ ἄνθρωποι αὐ-

τοί, καὶ τοι ὑπὸ τῆς νόσου ἀνηλεῶς δεκατευόμενοι, ἐπείσθησαν οὐδὲν ἤττον αὐθις εἰς τοὺς λόγους τοῦ Περικλέους καὶ ἀπεφάσισαν, μὴ πέμποντες τοῦ λοιποῦ προτάσεις εἰρήνης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, νὰ ἐξακολουθήσωσι δραστηρίως τὸν πόλεμον. Οὐδεμία ὁμως δύναμις τοῦ λόγου εἰμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ ἐπὶ πολὺ τῆς τῶν πραγμάτων δυνάμεως· καὶ μετ' ὀλίγον οἱ Ἀθηναῖοι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν αὐτῶν, ἐπέπεσον αὐθις κατὰ τοῦ Περικλέους· «ὁ μὲν δῆμος, ὅτι ἀπ' ἐλασσόνων ὁρμώμενος, ἐστέρητο καὶ τούτων· οἱ δὲ δυνατοί, καλὰ κτήματα κατὰ τὴν χώραν οἰκοδομίαις τε καὶ πολυτελέσι κατασκευαῖς ἀπολωλεκότες· τὸ δὲ μέγιστον, πόλεμον ἀντ' εἰρήνης ἔχοντες.» Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐχθροὶ, ὁ Κλέων, ὁ Σιμμίας, ὁ Λακρατίδας εἰσ-ἤγαγον κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ἐπὶ καταχρήσει τῶν δημοσίων, καὶ ἐπέ-τυχον τὴν κατάδικήν του εἰς χρηματικὴν ποινὴν κατ' ἄλλους 15, κατ' ἄλλους 50, καὶ κατ' ἄλλους 80 ταλάντων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἤλπισαν ὅτι θέλουσιν ἀποκλείσει αὐτὸν τοῦ λοιποῦ πάσης ἀρχῆς. Καὶ ἐνῶ ὡς πολίτης καὶ ὡς δημόσιος λειτουργὸς ὑφίστατο τὴν δεινὴν ταύτην προσ-βολὴν, ὑπέκυπτε συγχρόνως καὶ ὡς ἄνθρωπος εἰς τὰ οἰκτρότατα τῶν παθημάτων. Ἡ ἀμείλικτος νόσος, ἣτις οὐδενὸς ἐφείδετο, οὔτε μικρῶν, οὔτε μεγάλων, εἶχεν ἀρπάσει τοὺς ἀρίστους τῶν φίλων του, πολλοὺς συγγενεῖς, αὐτὴν τὴν ἀδελφὴν του, αὐτοὺς τοὺς δύο υἱοὺς του, τὸν Ξάν-θιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ὁ δὲ, τσακίς παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἀπαι-τήσας καρτερίαν καὶ μεγαλοψυχίαν, δὲν ἐφάνη τφόντι ἐπὶ πολὺν χρό-νον ἀνάξιος τῶν λόγων καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀντέσχε γενναίως εἰς τὰς ἄλλε-παλλήλους ἰδίας συμφοράς· ἀλλ' ὅτε εἶδεν ἐπὶ τέλους τὸν ἀγαπητὸν Πάραλον νεκρὸν καὶ ἐπλησίασεν ἵνα ἐπιθέσῃ εἰς τὴν προσφιλεῖ ἐκείνην κεφαλὴν στέφανον, δὲν ἠδυνήθη ὁ δυστυχὴς νὰ κρατηθῇ καὶ, κατα-βληθεὶς ὑπὸ τῆς θλίψεως, ἔκλαυσε πικρῶς.

Ὁ δῆμος ὅστις εἶδεν ὁπόσοι διάδοχοί του ἦσαν κατώτεροί αὐτοῦ, δὲν ἐβράδυνε μὲν νὰ τὸν ἱκανοποιήσῃ διὰ τὴν γενομένην καταδικήν· καὶ κατὰ τὸν αὐγούστον ἢ σεπτέμβριον τοῦ 430 ἔτους ἐχειροτόνησεν αὐτὸν στρατηγὸν, ἐπιτρέψας αὐτῷ αὐθις πάντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ὁ μακρὸς καὶ ἐνδοξὸς ἐκεῖνος βίος, ὅστις εἶχε τότε ὑπερβάλει πολὺ τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος, δαπανηθεὶς ὀλόκληρος εἰς τὴν τῆς πατρίδος ὑπηρεσίαν, ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Ὁ Περικλῆς ἐπέζησεν ἔτι ἑνιαυτὸν, δὲν φαίνεται ὁμως πράξας τι λόγου ἕξιον εἰς τὸ διάστημα τοῦτο· τὸ δὲ φθινόπωρον τοῦ 429 ἀπέθανεν οὐχὶ ὑπὸ ὀξείας κρούσεως

τῆς ἐπιδημικῆς νόσου, ἀλλὰ ὑπὸ πυρετοῦ κρυφοῦ, ὅστις κατὰ μικρὸν ἠνάλωσεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις. Ἡ ἀσθένεια αὕτη καὶ τὰ πολλὰ ἠθικὰ παθήματα ὅσα ἀπὸ τίνος ὑπέστη, παντάπασιν, ὡς φαίνεται, κατέβαλον καὶ τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρός· οἱ δὲ φίλοι του, προσερχόμενοι νὰ ἐρωτήσωσι πῶς ἔχει, ἀποροῦντες ἔβλεπον αὐτὸν, τὸν ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνώτερον πάσης προλήψεως, ἠεικνύοντα περιάπτον ὑπὸ τῶν γυναικῶν εἰς τὸν τράχηλόν του περιηρητημένον. Οὐδὲ τότε ὅμως ὁ ἀστὴρ ἐκεῖνος εἶχε σβύσει ἐντελῶς, ἀλλ' ἠκτινοβύλει ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἢ ψυχικῆ τοῦ ἀνδρός δύνχμης· διότι λέγεται ὅτι, κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς, ἐνῶ οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν καὶ οἱ σωζόμενοι τῶν φίλων, περικαθήμενοι περὶ τὴν κλίνην του, ἐλάλουν περὶ τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν πράξεων, καὶ τῶν τροπαίων, νομίζοντες ὅτι δὲν ἀκούει πλέον, οὐδ' αἰσθάνεται, αὐτὸς ἐγερθεὶς αἴφνης καὶ στραφεὶς πρὸς αὐτούς· «Θαυμάζω, εἶπεν, ὅτι ἐπαινεῖτε καὶ μνημονεύετε πράγματα, τὰ ὅποια, ὄντα ἐν μέρει τύχης ἔργα, κατωρθώθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων πολλῶν στρατηγῶν· τὸ δὲ μέγιστον καὶ κάλλιστον λησμονεῖτε, τοῦτο, ὅτι ἐξ αἰτίας μου οὐδεὶς ποτε τῶν Ἀθηναίων μέλαν ἰμάτιον περιεβάλετο.»

Τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους στάδιον συμπίπτει μὲ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, καὶ μὲ τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς παρακμῆς αὐτοῦ. Διὰ δὲ τοῦτο, καὶ διότι ὁ Θουκυδίδης ὀλίγον διέτριψε περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν Ἀθηναίων πολιτεύματος, εἶναι δυσκολώτατον νὰ προσδιορισθῇ, ἂν καὶ μέχρι τίνος ὁ Περικλῆς συνετέλεσεν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν συμπλήρωσιν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Κίμωνος. Ἐντεῦθεν δὲ πάλιν, ποικίλαι καὶ ἀντιφατικώταται ἐπεκράτησαν ἀνέκαθεν γινῶμαι περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνδρός. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπροσπαθήσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς τὰ πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Ἑλλὰς σύμπασα ὀφείλουσι πλεῖστα ὅσα εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, ἐξάγεται ὅμως ἐν ταύτῳ, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι οὗτος δὲν ὑπῆρξεν ἀναίτιος τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθουσῶν συμφορῶν. Ἡ ἐξαχρείωσις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὰς μισθοδοτικὰς τοῦ Περικλέους διατάξεις, τὴν δὲ κατάλυσιν τῆς ἡγεμονίας ἐπέφερον ὁ ὑπὸ τοῦ Περικλέους πάλιν προκληθεὶς πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ὅτι μόνον δύναται νὰ εἴπη τις εἰ-
 ναι, ὅτι ἴσως καὶ αἱ μισθοδοσίαι, καθάπερ ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν

(σελ. 523—527), ἦσαν ἀπαραίτητοι, καὶ ὁ πόλεμος, καθάπερ πρὸ μικροῦ εἶπομεν, ὅπως δῆποτε ἀνχρόφεικτος. Ζήτημα ὅμως θέλει πάντοτε μένει ἂν ἡ μὲν συμπύκνωσις τοῦ δήμου περὶ τὴν πολιτείαν, δὲν ἡδύνατο νὰ κατορθωθῇ καὶ ἄνευ τῶν μισθοδοσιῶν, ἤτοι: διὰ μόνων τῶν κληρουχιῶν καὶ τῶν δημοσίων ἔργων· ὁ δὲ πόλεμος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτραπῇ, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναβληθῇ, ἐπὶ μακρὸν, μάλιστα ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, παρεχώρησαν εἰς τὴν Σπάρτην πᾶσαν τὴν ἡπειρωτικὴν ἡγεμονίαν. Ἄλλ' εἰάν κατ' ἀμφοτέρα ταῦτα, τὸ πολίτευμα τοῦ Περικλέους εἶναι ἐπιδεκτικὸν κατακρίσεως, οὐδὲν ἦττον τὸ ὄνομα αὐτοῦ θέλει αἰείποτε ἀναμιμνήσκει τὴν ἐνδοξοτάτην ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ Περικλῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ιδεώδης τύπος τοῦ τελείου δημοσίου ἀνδρὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ Θεμιστοκλῆς διετέλεσεν ἴσως μεγαλύτερος πολιτικός· ὁ Κίμων βεβαίως μεγαλύτερος στρατηγός· ὁ Δημοσθένης μεγαλύτερος ῥήτωρ· ἀλλὰ μόνος ὁ Περικλῆς ὑπῆρξεν ἐν αὐτῷ καὶ πολιτικός καὶ στρατηγός καὶ ῥήτωρ μέγας. Καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἅπαντα σὺν αὐτῷ ταῦτα τὰ προτερήματα, διὰ τοῦτο κατῴρθωσεν νὰ ἀθλήσῃ εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον ἐπὶ 40 ὅλα ἔτη, καὶ ἐκ τούτων ἐπὶ 15 νὰ μοναρχήσῃ τῆς πόλεως· ἐνῶ ἀπὸ Μιλτιάδου μέχρι Φωκίωνος, ὅλων τῶν ἄλλων ἐν Ἀθήναις πρωταγωνιστῶν τὸ στάδιον διεκόπη οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βιζίως. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν διετηρήθη οὕτω χαριζόμενος εἰς τοὺς πολλοὺς, καὶ κολακεύων, καὶ δημοκοπῶν· διετηρήθη καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς πειθαρχίαν, τοσοῦτω μᾶλλον θαυμαστὴν ὅσῳ ἐνταῦθα συνεδυάζετο ἐτι μετὰ τῆς ἀληθεστάτης ἐλευθερίας. Ἄλλὰ τί ἔπραξε τοιοῦτος ὢν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἄρξας; Εἶναι ἀληθές ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πολιτείαν νέαν, ὡς ὁ Σόλων· ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πόλιν νέαν, ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς· ὅτι δὲν ἐδημιούργησεν ἡγεμονίαν νέαν, ὡς ὁ Κίμων. Ἐπραξέ τι ὅμως οὐδὲν ἦττον τῆς δημιουργίας μέγα καὶ ἀξιάγαστον· ἐρύθμισεν πολυειδῶς καὶ ἐπὶ μακρὸν συνετήρησε τὴν ὑφισταμένην πολιτείαν, καὶ ἡγεμονίαν, ὅσον ἦτο δυνατόν ἴσως νὰ ρυθμισθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσι τὴν δὲ πόλιν κατεκόσμησε διὰ τῶν ἀριστοτεχνημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα καὶ μόνον ἤθελον ἀρκέσει ἵνα καταστήσωσιν ἀθάνατον τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους τοῦ πολέμου μέχρι τοῦ ἐβδόμου, παρεκτός τῶν ἀμοιβαίων δηλώσεων, συνέβησαν καὶ τινὰ γεγονότα μᾶλλον λόγου ἄξια,

ἀλλ' ὄχι ἐπιτήδεια νὰ φέρωσι τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 429, οἱ Ἀθηναῖοι ἐγένοντο κύριοι τῆς Ποτιδαίας· ἀφ' ἑτέρου, οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες ἀπὸ τοῦ μαρτίου τοῦ 429, εἶχον πολιορκήσει τὰς Πλαταιάς, ἠνάγκασαν αὐτάς νὰ παραδοθῶσι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 427. Ἐν τῷ μεταξύ, ἦτοι τῷ 428, ἀπέστη ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ νῆσος Λέσβος, ἣτις ὅμως, καί τοι ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν αὐτῆς στόλος πελοποννησιακός, ὑπετάχθη κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, ἀλλὰ πρὶν ἢ παραδοθῶσιν οἱ Πλαταιεῖς, καὶ πρὶν ἢ ὑποταχθῆ ἡ Λέσβος, οἱ ἀριστοκρατικοὶ τῆς Κερκύρας ἤλπισαν, τῇ συνδρομῇ τῶν Πελοποννησίων, νὰ καταβάλωσι τοὺς ἀντιπάλους δημοκρατικούς· καὶ ἐπεκράτησαν μὲν ἐπὶ μικρὸν, καὶ ἀφοῦ δὲ, προσελθόντος ἰσχυροῦ ἀττικοῦ στόλου εἰς Κέρκυραν, ἐνίκηθησαν, ἀντέστησαν οὐδὲν ἥττον ἔτι ἐπὶ δύο ἑνιαυτοὺς καταλαβόντες ἰσχυρὸν τῆς νήσου χωρίον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν τῷ 425. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως, οἱ Ἀθηναῖοι ἐφαίνοντο θριαμβεύοντες, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν εἶχον ὅσον ἤλπισεν ὁ Περικλῆς καλῶς. Ἡ μὲν ἀλωσις τῶν Πλαταιῶν ἀντεστάμιζε βεβαίως τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ποτιδαίας, αἱ δ' ἐπανειλημμένοι στάσεις τῆς Λέσβου καὶ τῆς Κερκύρας κατεδείκνυον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ ἐπισφαλές τῆς ἀττικῆς ἡγεμονίας. Ναὶ μὲν αἱ στάσεις αὗται κατεβλήθησαν, ἀλλ' ἐὰν ἤθελον πολλαπλασιασθῆ, ἦτο ἄρα γε πιθανὸν ὅτι θέλουσι πάντοτε καταβάλλονται; Καὶ ἔπειτα ἤδη ἐν ἔτει τετάρτῳ τοῦ πολέμου, ἐκ τοῦ ἀποθηματικοῦ τῶν 6000 ταλάντων, εἶχον ἀναλωθῆ 5000, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Μιτυλήνης, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς ἑαυτοὺς ἕκτακτον εἰσφορὰν ταλάντων 200, καὶ, τὸ χειρότερον, ἔπεμψαν μοῖραν στόλου αὐτῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας ἵνα δι' ἀρπαγῆς πορισθῶσι χρήματα. Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ Πελοποννήσιοι, τῶν ὁποίων ἡ κατὰ ξηρὰν ὑπεροχὴ ἦτο ἀναμφισβήτητος, οὐδὲ κατὰ θάλασσαν ἔμενον ἀργοὶ, οὐ μόνον πέμψαντες ἐπικουρίας καὶ εἰς Λέσβον καὶ εἰς Κέρκυραν, ἀλλὰ καὶ ἐκ παραταξέως τολμήσαντες νὰ ναυμαχήσωσι, περὶ Ναύπακτον, ἐν ἔτει τρίτῳ τοῦ πολέμου, πρὸς Φορμίωνα, τὸν ἐπιτηδείοτατον τῶν τότε ναυάρχων τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιστάσεις, οἱ Πελοποννήσιοι οὐδὲν κατώρθωσαν· ἀλλὰ νικώμενοι ἐγυμνάζοντο, γυμναζόμενοι δὲ ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ ἀποβῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐθεώρουν ἀποκλειστικὸν αὐτῶν κτῆμα.

Τὸ μέγιστον ὅμως τῶν δυστυχημάτων ἦτο, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔλαβεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσοῦτον ἄγριον καὶ καταστρεπτικὸν χαρακτήρα, ὥστε Ἀθηναῖοί τε καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἀναλώσωσιν ἐν αὐτῷ ἀπάσας τὰς ὕλικὰς ἅμα καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Εἶδομεν ὅτι οἱ Πλαταιεῖς ἐθανάτωσαν τοὺς ὑπ' αὐτῶν ζωγρηθέντας 180 Θηβαίους. Οἱ Πελοποννήσιοι πάλιν, γενόμενοι κύριοι τῆς πόλεως ταύτης, ἐθανάτωσαν μὲν ὅλους τοὺς παραδοθέντας ὑπερμάχους αὐτῆς, 200 Πλαταιεῖς καὶ 25 Ἀθηναίους, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας, τὴν δὲ πόλιν παρέδωκαν εἰς τοὺς ἀμειλίχους Θηβαίους, οἵτινες αὐτὴν μὲν κατέβαλον εἰς εἶδαφος, τὴν δὲ γῆν αὐτῆς ἀπεμίσθωσαν. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Ἀθηναῖοι, κατατροπώσαντες τοὺς Μιτυληναίους, ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσι μὲν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς ἀνακτηθείσης πόλεως, νὰ ἀνδραποδίσωσι δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας. Καὶ ἐτροπολόγησαν μὲν τὴν ἐπιούσαν κατὰ τι τὴν φοβερὰν ταύτην ἀπόφασιν, περιορίσαντες τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς μόνους τοὺς πρωταίτιους, ἀλλ' οἱ φονευθέντες ὡς πρωταίτιοι συνεποσώθησαν εἰς 1000 περίπου ἄνδρας. Ὁμοίως εἰς τὰς ἐν Κερκύρα στάσεις, οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ δημοκρατικοὶ ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἀνηλεεῖς καὶ ἀνκριθμήτους ἀμοιβαίας σφαγὰς· ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ἐξωσιν τῶν Αἰγινητῶν ἀπὸ τῆς πατρίδος, ἀπεβιβάσθησαν τῷ 424 εἰς Θυρέαν, καὶ ἐκπορθήσαντες καὶ κατακαύσαντες τὸ νέον τοῦτο ἄσυλον τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, ἀπήγαγον ἔπειτα εἰς Ἀθήνας τοὺς περισωθέντας Αἰγινήτας, καὶ ἅπαντας ἐνταῦθα ἀπέκτειναν.

Ὁ πόλεμος λοιπὸν οὗτος ἀπέβαινε ὅσημέραι φονικώτερος, ἐπαγόμενος τὸν θάνατον ὄχι μόνον τῶν εἰς μάχας καὶ πολιορκίας πιπτόντων, ἀλλὰ συνήθως, καὶ ὄλων σχεδὸν τῶν νικωμένων. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων τινῶν χιλιάδων πολιτῶν, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὁπόσην ὕλικὴν ζημίαν ἔπασχον ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου διεξαγωγῆς· ἤδη ἐπὶ τῶν πρώτων τούτων ἐνιαυτῶν, οἱ ἀρχαῖοι Πλαταιεῖς καὶ Αἰγινῆται, οἱ κατὰ Περσῶν περιφανῶς ἀγωνισθέντες, σχεδὸν ἐξωντώθησαν· οἱ δὲ Κερκυραῖοι καὶ οἱ Μιτυληναῖοι κατὰ τὸ ἤμισυ ἴσως ἀπωλέσθησαν.

Ἄλλ' ἡ ὕλική αὕτη ζημία, ὅσῃ μεγάλη καὶ ἂν θεωρηθῆ, ἦτο μικρὰ παραβαλλομένη πρὸς τὴν φοβερὰν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τότε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος. Ἐπειδὴ εἰς πᾶσαν πόλιν ὑπῆρχον ἀνέκαθεν δύο πολιτικαὶ μερίδες, οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ οἱ δημοκρατικοί, ἤδη δὲ τοὺς μὲν

ἀριστοκρατικούς ὑπεστήριξαν δι' ὅπλων οἱ Λακεδαιμόνιοι, τοὺς δὲ δημοκρατικούς δι' ὅπλων ὁμοίως οἱ Ἀθηναῖοι, αἱ δύο αὐταὶ μερίδες, ἕνεκα τῆς ἀδιαλείπτου ἐπικειμένης ἐνόπλου ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἀπέβαλον ἐντελῶς τὸν χαρακτῆρα ἐσωτερικῶν πολιτικῶν διενέξεων, διεξαγομένων διὰ τῶν νομίμων συνταγματικῶν τρόπων, καὶ κατήντησαν ἀληθῆ στρατόπεδα διὰ πάσης βίας καὶ παρανομίας ἀνταγωνιζόμενα. Ἐντεῦθεν δύο εἰδῶν ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἰς γενικὸς, μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου, καὶ εἰς μερικὸς, ἢ μᾶλλον ἄπειροι μερικοὶ, καθ' ἑκάστην σχεδὸν Ἑλληνίδα πόλιν, μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν αὐτῆς· ἐντεῦθεν ἡ πολιτικὴ, ἡ ἐννομος κοινωνία, ἡ διὰ τσοσούτων αἰώνων καὶ ἀγώνων μορφωθείσα, παρ' ὀλίγον ἐξέλιπεν, ἡ δ' Ἑλλὰς ἐκινδύνευε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς κατάστασιν χείρονα τῆς ἀρρυθμοῦ καὶ ἀθέσμου ἐκείνης κοινωνίας, ἣν εἶδομεν ἐπικρατήσασαν ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Διότι νόμος δὲν ἴσχυε πλέον, νόμος κατέστη τὸ κράτος τοῦ δυνατωτέρου καὶ τοῦ πονηροτέρου· αὐταὶ αἱ ἰδιωτικαὶ συναλλαγαὶ ἀναφανδὸν παρεβιάζοντο, αὐτοὶ οἱ φιλικοὶ καὶ συγγενικοὶ δεσμοὶ ἐξελύθησαν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνοσιουργία προέβη μέχρι καὶ τοῦ νὰ θέλῃ νὰ αἰτιολογῇ καὶ δικαιολογῇ τὴν τοιαύτην ἀνατροπὴν ὄλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων, αὐταὶ αἱ λέξεις μετέβαλον τὰς συνήθεις αὐτῶν σημασίας, καὶ ἡ ῥητορικὴ τέχνη ἠγωνίσθη ἤδη, διὰ πάσης σοφιστείας, νὰ παραστήσῃ τὸ δίκαιον ὡς ἄδικον, καὶ τὸ ἄδικον ὡς δίκαιον· τὰ δ' ὀνόματα τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἀπέβησαν ἐπὶ τέλος ἀπλαῖ προφάσεις ἀμοιβαίας ἐχθροπραξίας καὶ ἀρπαγῆς, ὥστε ὁ ἀνέροσ ἐκεῖνος πόλεμος, οὐ μόνον ἐνόθευσε τὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτικῶν μερίδων, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατέστρεψε τὰ ὄργανα ταῦτα, διὰ τῆς ἐννόμου ἐνεργείας τῶν ὑποίων διατηρεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ζωὴ πάσης ἐλευθέρως πολιτείας. Ὁ Θουκυδίδης περιέγραψε τὰ συμπτώματα τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, μεθ' ὅσας ἀκριβείας εἶχε περιγράψει τὴν λοιμικὴν νόσον τὴν μαστίξασαν πρὸ ὀλίγου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, ἂν καὶ ἡ περὶ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἀναρχίας ἐκθεσίς του εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἐν τῶν ἀσαφεστάτων μερῶν τῆς ἐπὶ σαφηνείᾳ ἐν γένει μὴ διακρινομένης συγγραφῆς του. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀναρχία αὕτη δὲν ἐμίανεν ἐξίσου ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ποῦ ἀπέβη ὀλεθριωτέρα, ποῦ ὀλιγώτερον ὀλεθρία· ποῦ

ἀνεφάνη πρωϊμώτερον, ποῦ βραδύτερον· ἀλλὰ τὸ γενικὸν τοῦ ἱστορικοῦ σκιαγράφημα προδήλως προέθετο νὰ παραστήσῃ ἐν κεφαλαίῳ τὴν ὄλην τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατὰστασιν. Μὴ νομίσωμεν δὲ πάλιν ὅτι τοιαῦτά τινα δὲν συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη. Αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορικὴ καὶ προφητικὴ μεγαλοφυΐα ἤξευρε τὰ τε παρόντα νὰ κρίνῃ ἀκριβῶς καὶ τὰ μέλλοντα ἀσφαλῶς νὰ διακρίνῃ, λέγει, ἐν προοιμίῳ τῆς ἀπαισίας αὐτοῦ εἰκόνας, ταῦτα πάντα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον «γιγνόμενα, καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ.» Καὶ τῶντι παντοῦ σχεδὸν καὶ πάντοτε αἱ ἐμφύλιοι διενέξεις ἐπήγαγον ὅμοια ἢ ἀνάλογα ἀποτελέσματα· ἀπόδειξις, ἵνα μὴ ἀνατρέξωμεν μέχρι τοῦ μέσου αἰῶνος, αἱ τραγικαὶ σκηναὶ αἵτινες συνέβησαν, κατὰ τὴν 16 καὶ τὴν 17. ἑκατονταετηρίδα υ. Χρ., ἕνεκα θρησκευτικῶν διενέξεων, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν, τὴν Γαλίαν, τὴν Ἰσπανίαν· ἀπόδειξις αἱ ἔτι τραγικώτεραι ἴσως σκηναὶ τῆς Γαλλικῆς μεταπολιτεύσεως, περὶ αὐτὰ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ἂν, διὰ τῆς εὐεργετικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνεργείας, ἡ νεωτέρα εὐρωπαϊκὴ κοινωνία φαίνεται μετριάζουσα τὰ πάθη αὐτῆς καὶ λαμβάνουσα ἕξεις φιλανθρωποτέρας καὶ ἠπιωτέρας, ἔθνη ὅμως σύγχρονα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ, καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀνομαστότατα, ἀνεδείχθησαν, εἰς παραπλησίας περιστάσεις, πολὺ ἀγριώτερα τῶν προπατόρων ἡμῶν· διότι οἱ Καρχηδόνιοι· λ. χ. καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῶν πικραφοραῖς, δὲν ἤρκοῦντο εἰς δηώσεις, δημεύσεις καὶ σφαγὰς, ἀλλὰ ἐπετηδεύοντο νὰ αὐξήσωσι τὰς συμφορὰς τῶν θυμάτων δι' ἀκρωτηριασμῶν, διὰ σταυρώσεων καὶ ἄλλων τοιούτων βασανιστηρίων.

Τελευταῖον ἐν ἔτει 425 ἐπῆλθε γεγονός τὸ ὁποῖον προπαρεσκεύασε τὴν κατάπυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐνέβηλον, κατὰ τὸ σῆνητες, εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἄγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Λέγομεν κατὰ τὸ σῆνητες, διότι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου σχεδὸν κατ' ἔτος ἐπανελάμβανον τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην· μόνον κατὰ τὸ τρίτον καὶ τὸ ἕκτον ἔτος παρέλιπον· αὐτὴν κατὰ μὲν τὸ τρίτον, διότι ἐφοβήθησαν τὸν λοιμὸν καὶ διότι ἔσπευδον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Πλαταιῶν· κατὰ δὲ τὸ ἕκτον, διότι, ὄντος ἤδη τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ ἰσθμῷ, ἐγένοντο πολλοὶ σεισμοὶ, οἵτινες ὑπελήφθησαν ὡς κακὸς οἰωνὸς καὶ ἀπέτρεψαν τοὺς

Πελοποννησίους τότε ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἑβδομον τοῦτο ἔτος ἡ ἐπιδρομὴ δὲν διήρκεσε πολὺ, μόλις δεκαπέντε ἡμέρας, ἐν μέρει διότι ἐγένετο πρωϊμώτατα, ὥστε, τοῦ σίτου ἔτι χλωροῦ ὄντος, ἐστερήθη τὸ στράτευμα τροφῶν, καὶ πρὸς τούτοις ἐπίεσεν αὐτὸ χειμῶν ἐπισυμβᾶς ἑκτακτος· ἐν μέρει διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἄγις ὁ βασιλεὺς ἔλαβον ἐν τῷ μεταξύ εἰδήσιν σπουδαιοτάτην ἐμβαλοῦσαν αὐτοὺς εἰς πολλὴν ἀνησυχίαν, καὶ ἀναγκάσασαν νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπάνοδον.

Τῶντι συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν Λακεδαιμονίων εἶχον ἐκπλεύσει ἐκ Πειραιῶς τεσσαράκοντα νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα καὶ Σοφοκλέα, εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐν Σικελίᾳ ὀπαδῶν τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα εἶχε διαταχθῆ πρὸς τούτοις, διερχομένη διὰ Κερκύρας, νὰ βοηθήσῃ τοὺς αὐτόθι δημοκρατικούς, οἵτινες τότε δὲν εἶχον εἰς ἐτι καταβάλλει ὀλοσχερῶς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν ἀριστοκρατικούς. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ δύο κύριοι σκοποὶ, δι' οὓς ἐξέπλευσεν ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα, ἔλαβεν ὅμως καὶ τρίτην τινὰ παραγγελίαν ἐν παρόδῳ μὲν δοθεῖσαν, ἀλλὰ ἀναδειχθεῖσαν σπουδαιοτάτην.

Ὑπῆρχε τότε ἐν Ἀθήναις στρατιωτικὸς ἀνὴρ, ὁ Δημοσθένης, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὁ ἐπιτηδειότατος καὶ μεγαλεπήβολώτατος τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὅπως ὁ Φορμίων ἦτο ὁ τῶν ναυάρχων αὐτῆς ἐπιφανέστατος. Ὁ Δημοσθένης εἶχε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀριστεύσει λαμπρῶς εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν, ὡς προείπομεν, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνιοὶ καὶ οἱ Ἀκαρνανεὶ ἀντίπαλοι δὲ τῶν Ἀθηναίων οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται. Καὶ κατ' ἀρχᾶς μὲν ὁ Δημοσθένης, τολμηρότερον τοῦ δέοντος ἐμβαλὼν εἰς τὴν ὀσπρόσοδον τῶν Αἰτωλῶν χώραν, ἔπαθεν ἦταν δεινὴν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον θαυμασίως ἠνώρθωσε τὸ πρῶτον ἀμάρτημα οὐ μόνον διασώσας τὴν Ναύπακτον ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐπιθέσεως τῶν Αἰτωλῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων, ἀλλὰ δραμὼν μετὰ τῶν Ἀκαρνανῶν καὶ εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, καθ' οὗ ὤρμησαν ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται· ἐκεῖ δὲ, περὶ Ὀλύπας, αἵτινες ἀπέιχον τοῦ Ἄργους πέντε καὶ εἴκοσι σταδίου, τοσοῦτον ὀλοσχερῶς κατετρόπωσε τοὺς ἀντιπάλους, ὥστε οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανεέλθωσι τεταπεινωμένοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ Ἀμβρακιῶται νὰ συνομολογήσωσι συνθήκας ἐπωφελεστάτας εἰς τοὺς Ἀκαρνανεὶς. Ἐντεῦθεν μέγα ἀπέβη τοῦ Δημοσθένους τὸ ἀξίωμα ἐν Ἀθήναις· ἐντεῦ-

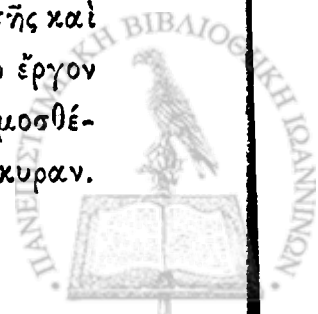
θεν δὲ καὶ μέγα τι βούλευμα συνέλαβεν ὁ στρατηγὸς οὗτος ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς τοὺς ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίους. Τὸ δὲ βούλευμα ἦτο νὰ καταλάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπικαιρόν τι κατὰ τὴν Μεσσηνίαν χωρίον, ἵνα ἐκεῖθεν, τῇ συμπράξει τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίων καὶ τῶν Μεσσηνίων ὅσοι, ὡς δούλοι τῆς Σπάρτης μένοντες ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, ἐπεζήτουν πᾶσαν ἀφορμὴν στάσεως, πιέσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ καὶ παραλύσωσιν οὕτω πᾶσαν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τοσοῦτῳ σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ τὸ ὁποῖον ἄπορον εἶναι, ὡς πολλάκις παρατηρήσαμεν, πῶς οὔτε εἰς τὸν νοῦν τοῦ Περικλέους εἶχεν ἐπέλθει, οὔτε ὑπὸ ἄλλου τινὸς μέχρι τοῦ ἐβδόμου τούτου ἔτους ἐμελετήθη ἐν Ἀθήναις, οὐδὲ τότε φαίνεται τυχόν ἐξαιρέτου τινὸς ἐπιδοκίμασίας καὶ προσοχῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ· διότι δὲν ἀπεστάλη εἰδική τις ἐπὶ τούτῳ στρατεία, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπετράπη εἰς τὸν Δημοσθένην, ἐπιβάντα ὡς ἰδιώτην εἰς τὴν ναυτικὴν μοῖραν ἣτις κυρίως ἐξεπέμπετο εἰς Κέρκυραν καὶ Σικελίαν, νὰ μεταχειρισθῇ, ἐὰν θέλῃ, τὰ πλοῖα ταῦτα καθ' ὁδόν, εἰς τινὰ περὶ τὴν Πελοπόννησον ἐπιχείρησιν.

Ὅτε λοιπὸν ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ τὸν Σοφοκλέα μοῖρα ἔφθασεν εἰς τὴν δυτικομεσημερινωτέραν παραλίαν τῆς Λακωνικῆς, κατέναντι τῆς Πύλου, ὁ Δημοσθένης προέτεινε νὰ ἀποβῶσιν αὐτόθι, νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ ἔπειτα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν· ἀλλ' οἱ δύο στρατηγοὶ ἀπεποιήθησαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεως ταύτης καὶ ἠθέλησαν νὰ προχωρήσωσιν, ὅτε, κατ' εὐτυχίαν, τρικυμία ἐπισυμβᾶσα ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Πύλον. Ἰτίς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν γνωρίζει τὴν θέσιν τοῦ εὐρυχώρου ἐκείνου λιμένος, ἐν ᾧ, τῇ 8 ὀκτωβρίου τοῦ 1827 ἔτους, οἱ στόλοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας, κατατροπώσαντες τὴν ἠνωμένην Τουρκο-αιγυπτιακὴν ναυτικὴν δύναμιν, καθηγίασαν, διὰ τοῦ αἵματος τῶν κρατίστων τῆς γῆς ἔθνων, τὴν αὐτονομίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος; Τὸν ἐν εἴδει ἡμισελήνου σχηματιζόμενον τοῦτον λιμένα ἀσφαλίζει ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἡ ἐκ τοῦ ἐνὸς αὐτοῦ κέρατος μέχρι τοῦ ἄλλου ἀπλουμένη ἐπιμήκης νῆσος Σφακτηρία, ἣτις καὶ αὐτὴ ἀπέβη ὀνομαστὴ εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν ἱστορίαν· διότι ἐκεῖ, κατὰ μῆνα ἀπρίλιον τοῦ 1825 ἔτους, ἔδραμον πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἄνδρες, Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες, ἠπειρῶται καὶ ναυτικοὶ, στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ, ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰς πρώτας τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἐφόδους· καὶ ἐκεῖ τότε

ἔπεσον ἐνδόξως ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ὁ Σταῦρος Σαχίνης· ἐκεῖ ὁ Σαντα-
 'Ρόζας· ἐκεῖ ὁ Ἰσαμαδός· ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη ὁ Ἀλέξαν-
 δρον Μαυροκορδατός ἐπὶ τοῦ πλοίου αἴ Ἀθηνᾶ,» τοῦ διασχίσαντος
 ἔπειτα ἐν θριάμβῳ ὀλόκληρον τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Ἔνεκα τῆς προ-
 κειμένης Σφακτηρίας, ὁ λιμὴν τῆς Πύλου ἔχει δύο στόμια, τὸ μὲν βό-
 ρειον, τὸ δὲ μεσημβρινόν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀμφοτέρα ἔπαθον, ὡς φαίνεται,
 διὰ τοῦ χρόνου οὐσιώδη τινὰ ἀλλοίωσιν. Διότι σήμερον ἡ μεσημβρινὴ
 εἰσοδὸς ἔχει πλάτος 1,200 περίπου μέτρων καὶ βάθος ὕδατος παραλ-
 λάττον μεταξὺ 5, 7, 28 καὶ 33 ὀργυιῶν, ἐνῶ, κατὰ Θουκυδίδην, τὸ
 πλάτος αὐτῆς ἦτο τοσοῦτον μόνον ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσι δι'
 αὐτῆς ἐκ παραλλήλου εἰμὴ 8 ἢ 9 τριήρεις· τὸ δὲ τῆς βορείου εἰσοδοῦ
 πλάτος εἶναι σήμερον 130 περίπου μετρων, καὶ τὸ βάθος τοῦ ὕδατος δὲν
 ὑπερβαίνει τοὺς 48 δακτύλους· διότι ἡ εἰσοδὸς αὕτη φράσσεται ἤδη
 ὑπὸ σύρτεως, ἐνῶ τὸ πάλαι, κατὰ Θουκυδίδην, ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν
 ἐντεῦθεν δύο τριήρεις, ὅπερ προῦποτίθησι πολὺ μεγαλύτερον βάθος ὕδα-
 τος. Ἡ δὲ ἐπὶ τῆς κατέναντι Πελοποννήσου παραλία, ἡ ἐπὶ τῶν Ὀμη-
 ρικῶν χρόνων τοσοῦτον λαμπρὰ διὰ τὴν ἀκμάζουσαν τότε αὐτόθι Πύλον,
 ἦτο ἤδη ἔρημος καὶ ἀκαλλιέργητος, ἔνεκα τῆς τυραννίας τῶν Λακε-
 δαιμονίων ἧτις εἶχε φυγαδεύσει τοὺς κατοίκους καὶ ἐξαφανίσει πᾶν
 ἔχνος βιομηχανίας καὶ γεωργίας.

Οὕτως εἶχε τὸ χωρίον τοῦτο ὅτε κατέφυγον εἰς αὐτὸ, διὰ τὴν ἐπι-
 συμβᾶσαν τρικυμίαν, αἱ ἄττικαὶ νῆες. Τότε ὁ Δημοσθένης ἐπανέλαβε
 τὴν περὶ ἀποβάσεως πρότασιν του· ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ καὶ πάλιν ἀπέ-
 κρουσαν αὐτήν, λέγοντες, ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἔχει πολλὰς ἐρήμους
 ἄκρας, τὰς ὁποίας δύναται οὗτος νὰ καταλάβῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ καταδα-
 πανᾷ τῆς πόλεως τὰ χρήματα. Κατ' εὐτυχίαν ὅμως πάλιν ἐπειδὴ ἐπέ-
 μενεν ἡ τρικυμία καὶ παρετείνετο οὕτως ἡ ἐν τῷ λιμένι διατριβὴ τῶν
 πλοίων, αὐτοὶ οἱ στρατιῶται τελευταῖον βαρυνθέντες τὴν ἀργίαν, ἐπε-
 χείρησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὸ βούλευμα τοῦ Δημοσθένους· καὶ οὕτως ἀνη-
 γέρθη ἐκ τοῦ προχείρου μικρὸν ὄχυρωμα ἐπὶ τῆς πελοποννησιακῆς πα-
 ραλίας, παρὰ τὸ βόρειον ἦτοι τὸ στενότερον τοῦ λιμένος στόμιον, εἰς
 θέσιν καλουμένην ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων Κορυφάσιον, θεωρηθεῖσαν δὲ
 ἐπιτηδειοτάτην ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους διὰ τε τὸ φύσει ὄχυρόν αὐτῆς καὶ
 διότι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα κρήνη καλοῦ ὕδατος. Ἀπετελέσθη δὲ τὸ ἔργον
 ἐν ἡμέραις ἕξ, καὶ τότε ὁ Εὐρυμέδων, καταλιπὼν αὐτόθι τὸν Δημοσθέ-
 νην μετὰ πέντε πλοίων, ἀπέπλευσε μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ Κέρκυραν.

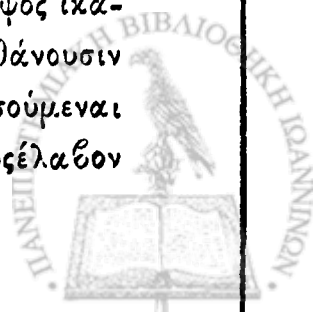

Τὸ δ' ὄχυρωμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις μετὰ τοσαύτης μὲν ὀλιγωρίας ἀπεφασίσθη, ἐν Ἀθήναις, μετὰ τοσαύτης δὲ δυστροπίας διεξήχθη ἐν Πύλῳ ὑπὸ τῶν στρατηγῶν, ἐμελλεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προκαλέσῃ σωτήρια διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀποτελέσματα. Εἶδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἄγις, ὅστις εἶχεν ἐμβάλει εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ μεθ' ἅπαντος τοῦ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ εἰς τὰ ἴδια, ἅμα πληροφορηθεὶς τὸ τολμηρὸν τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου ἔργον· ἐνταύτῳ δὲ καὶ ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων ὅστις εἶχε σταλῆ εἰς Κέρκυραν, ἵνα ὑποστηρίξῃ τοὺς ἀνθισταμένους ἔτι αὐτόθι ἀριστοκρατικούς, διετάχθη νὰ ἀνακάμψῃ ὅ,τι τάχιστα εἰς Πύλον, ὥστε οἷ τε Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἐν τῷ ἅμα ἀνεκουφίσθησαν ἐκ τῶν τοῦ πολέμου δεινῶν. Ἀλλ' ἐνταύτῳ τὰ κατὰ τὸν Δημοσθένην ἀπέβησαν δεινότατα· διότι μὴ ἔχων εἰμὴ πέντε τριήρεις καὶ τινὰς προσελθόντας Μεσσηνίους ἐθελοντάς, εἶδεν ἀπὸ τῆς ἐρήμου αὐτοῦ ἄκρας 43 τριήρεις τῶν πολεμίων εἰσερχομένας εἰς τὸν λιμένα, ἅπασαν δὲ τὴν παραλίαν καλυφθεῖσαν ὑπὸ μαχητῶν, τοὺς ὁποίους ἡ κατὰ πρῶτον ἐκπλαγεῖσα διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ ἀκούσματος Σπάρτη, ἔσπευσε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἐδάφος. Δὲν ἀπέβαλεν ὁμως τὸ θάρρος ὁ Δημοσθένης, ἀλλὰ ἐκθύμως καὶ συνετῶς παρεσκεύασε τὰ πάντα πρὸς ἄμυναν. Ἀφοῦ ἐξέπεμψε δύο τῶν πλοίων αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰῦρυμέδοντα, ἐπικαλούμενος τὴν ταχίστην ἐπικουρίαν τῆς ἀττικῆς μοίρας, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπικειμένην ἔφοδον τῶν πολεμίων· διότι, ὡς φαίνεται, εἶχεν ὀχυρώσει τὸ πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ πρὸς τὸν λιμένα μέρος ἀσφαλέστερον. Γυφόντι οἱ Πελοποννήσιοι, καταλαβόντες πρῶτον τὴν Σφακτηρίαν διὰ 420 Σπαρτιατῶν, ἵνα τοιοῦτοτρόπως ὡσι πανταχόθεν κύριοι τοῦ λιμένος, ὠρμησαν διὰ πλείστου θάρρους ἐπὶ τὴν πρὸς τὸ πέλαγος νεύουσαν παραλίαν, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ὑψοῦτο τὸ ὄχυρωμα καὶ παρ' ἣν εἶδον τεταγμένους 60 ὀπλίτας Ἀθηναίους καὶ ὀλίγους τοξότας, ἐλπίσαντες τούτους μὲν τάχιστα νὰ καταβάλωσι, ἔπειτα δὲ νὰ εἰσπηδήσωσιν ἀμέσως εἰς τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος μηδὲν ἢ ἀσθενῶς ἀσφαλισθὲν ὄχυρωμα. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπῆντησαν δυσχερείας ἄλλας ἀπροσδοκῆτους· ὁ αἰγιαλὸς ἐκαλύπτετο ὑπὸ βράχων ἀπροσίτων, οὐδὲ ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἐν καὶ μόνον μέρος, καὶ τοῦτο στενότατον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδύνατο νὰ πλησιάσωσιν αἱ νῆες. Ἐπειδὴ δὲ τούτου ἕνεκα ὀλίγαι διὰ μιᾶς ἐπετίθεγτο, καὶ ἀφ' ἐτέρου ὁ

Δημοσθένης εἰς τοῦτο δὴ τὸ σημεῖον συνεκέντρωσεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν μικρὰν δύναμιν, ἢ πάλιν ἀπέβη ὀλιγώτερον ἄνισος ἢ ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο. Αἱ Πελοποννησιακαὶ τριήρεις διὰ πάσης μὲν προθυμίας ἀμοιβαίου παρακελευσμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν, ἀλλ' ἀπεκρούοντο ἐπιμόνως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Εἰς μάτην ἐπανελάβον πολλὰκις τὴν ἔφοδον· εἰς μάτην ὁ Βρασιδάς αὐτὸς, ὃν μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει διαπρέποντα εἰς μεγαλύτερον στάδιον, εἰς μάτην ὁ φιλότιμος οὗτος ἀνὴρ, τριηραρχῶν ἐνταῦθα, ἀνέκραζεν, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς ἄλλους κυβερνήτας καὶ τριηράρχους, ὅτι εἶναι αἰσχρὸν φειδόμενοι ξύλων νὰ περιίδωσι τοὺς πολεμίους πεπονημένους τείχη ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, καὶ διέταξεν αὐτοὺς νὰ συντρίψωσιν, ἐὰν ἦναι ἀνάγκη, τὰς ναῦς αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν· τοὺς δὲ λόγους δι' ἔργων ἐπικυρῶν καὶ ἀναγκάσας τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ νὰ ἐξωθήσῃ τὴν ναῦν πρὸς τὰ ἐμπρός, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἀποβάθραν· εἰς μάτην διότι, καθ' ἣν στιγμὴν ἠτοιμάζετο ν' ἀποβῆ, ἐτραυματίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, καὶ λειποθυμήσας ἔπεσεν ἐπὶ τοῦ πλοίου· ἢ δ' ἄσπις αὐτοῦ ἐξολισθήσασα εἰς τὴν θάλασσαν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐθεώρησαν αὐτὴν ὕστερον, δικαίως, ὡς ἐν τῶν καλλίστων τοῦ ἔργου τούτου τροπαίων. Οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι ἠθέλησαν νὰ ἐκδικηθῶσι τὴν πτώσιν τοῦ Βρασιδά, ἀλλὰ, διὰ τὸ ἀπόκρημνον τοῦ χωρίου καὶ τὴν ἀκαταγώνιστον τῶν Ἀθηναίων ἄμυναν, οὐδὲν κατώρθουν· καὶ ὁ περιγράφων τὸν ἀγῶνα τοῦτον μέγας ἱστορικὸς, δὲν λησμονεῖ νὰ παρατηρήσῃ ὅποσον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ἀγὼν οὗτος ἦτο ἀλλόκοτος. «Ἐς τοῦτό τε περιέστη ἡ τύχη, ἢ λέγει, ὥστε Ἀθηναίους μὲν ἐκ γῆς τε, καὶ ταύτης Λακωνικῆς, ἀμύνεσθαι ἐκείνους ἐπιπλέοντας, Λακεδαιμονίους δὲ ἐκ νεῶν τε καὶ ἐς τὴν ἑαυτῶν, πολεμίαν οὖσαν, ἐπ' Ἀθηναίους ἀποβαίνειν. Ἐπὶ πολὺ γὰρ ἠέπηε τῆς δόξης ἐν τῷ τότε, τοῖς μὲν, ἠπειρώταις μάλιστα εἶναι καὶ τὰ περὶ κρατίστοις, τοῖς δὲ, θαλασσίοις τε καὶ ναυσὶ πλεῖστον προέχειν.»

Μετὰ δύο ἡμερῶν ἀτελεσφόρους ἐφόδους, οἱ Πελοποννήσιοι κατέπαυσαν τὸν πόλεμον, καὶ ἐζήτησαν τὴν τρίτην ἡμέραν, ἐκ τῆς Ἀσίνης ξύλα πρὸς κατασκευὴν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσωσιν ἤδη ἀπόβασιν ἀπὸ τοῦ λιμένος, ὅπου εὐκολώτερον μὲν ἠδύναντο νὰ πλησιάσωσιν, ὅπου ὅμως τὸ τεῖχος τοῦ ὀχυρώματος, ἔχον ὕψος ἰκανόν, ἀπήτει τακτικὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ καταφθάνουσιν ἐκ Ζακύνθου αἱ τῶν Ἀθηναίων νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα, συμποσούμεναι εἰς πεντήκοντα, διότι ἀπὸ τῆς ἐκ Πύλου ἀναχωρήσεώς των προσέλαβον

τέσσαρες ἔτι Χίαις καὶ τινες τῶν πρὸ καιροῦ εἰς Ναύπακτον φρουρουσῶν τριήρων. Οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἀρχὰς προέτειναν εἰς τοὺς ἀντιπάλους τὸν ἀγῶνα ἐν ἀναπεπταμένῳ τῷ πελάγει· ἰδόντες δ' ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐξέρχονται ἐπὶ τούτῳ, εἰσῆλασαν εἰς τὸν λιμένα δι' ἀμφοτέρων τῶν στομιῶν, καὶ ὀρμήσαντες ἐπὶ τοὺς πολεμίους, ἐξώθησαν αὐτοὺς εἰς τὴν παραλίαν. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ ἐν Σφακτηρίᾳ συμπολιταὶ αὐτῶν μένουσιν αὐτῷ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἀθηναίων, ἐπεχείρησαν αὐτοῖς ν' ἀντιπεξέλθωσι καὶ ροβερῶς ἐξερράγη ἐντὸς τοῦ λιμένος ἀγῶν, καθ' ὃν ὁμοῦς ἐπὶ τέλος ὑπερίσχυσαν οἱ Ἀθηναῖοι, κύριοι γενόμενοι τοῦ λιμένος καὶ πανταχόθεν ἀποκλείσαντες τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας.

Ὅτε ἀνηγγέλθησαν εἰς Σπάρτην τὰ πράγματα ταῦτα, τοσοῦτῳ πλειότερος ἐπεκράτησεν αὐτόθι θόρυβος, ὅσω πολλοὶ τῶν ἀποκλεισθέντων ἐν Σφακτηρίᾳ ὀπλιτῶν ἀνῆκον εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένηθην ἀπερασίση ἀμέσως νὰ καταβῶσιν εἰς τὸ στρατόπεδον τὰ τέλη ἧτοι αἱ ἀρχαὶ αὐτὰ, ἵνα, ἰδοῦσαι ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ συμβαίνοντα, ἀπορασίωσι περὶ τοῦ πρακτέου καὶ γενομένου τούτου, ἐπειδὴ τὰ τέλη ἐπίσθησαν ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχε τρόπος τοῦ νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἀποκλεισθέντας, ἐζήτησαν παρὰ τῶν στρατηγῶν τῶν Ἀθηναίων, διὰ κήρυκος, ἀνακωχὴν ἵνα πέμψωσιν ἐν τῷ μεταξὺ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας καὶ διαπραγματευθῶσι περὶ εἰρήνης.

Ὁ Εἰρυσέδων καὶ ὁ Δημοσθένης ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν καὶ συνωμολόγησαν ἀνακωχὴν, ἀλλὰ ἐπὶ ὄροις ἐπαχθεστάτοις διὰ τοὺς Πελοποννησίους. Πᾶσαι αἱ τριήρεις, οὐ μόνον αἱ εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύλου εὐρισκόμεναι, ἀλλὰ καὶ αἱ εἰς ὅλους τοὺς λοιποὺς λιμένας τῆς Λακωνικῆς, συμποτούμεναι δὲ εἰς 60, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἵνα ἔχωσιν αὐτάς μέχρις οὐ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρέσβεις, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἀντὶ τούτου ὑπέσχοντο νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμόνιους τὴν εἰς τὴν νῆσον εἰσαγωγὴν ὠρισμένου τινὸς ποσοῦ τροφίμων καθ' ἐκάστην.

Εἰμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὑποία κίνησις ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἔφθασεν αἴφνης εἰς Πειραιᾶ τὸ πλοῖον τὸ κομίσαν ἅμα μὲν τὴν ἀγγελίαν τῶν ἐν Πύλῳ συμβάντων, ἅμα δὲ τοὺς πρέσβεις τῶν Λακεδαιμόνιων τοὺς ἐλθόντας ἵνα καθυποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ τύχη ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ δὲν εἶχε συνειθίσει τοὺς Ἀθηναίους εἰς τοιαῦτα

εὐνοίας δείγματα. Ἡ δὲ ῥῶσις τῶν λαμπρῶν κτημάτων τῆς Ἀττικῆς, ὁ λοιμὸς ὁ δεκατεύσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἡ ταπείνωσις εἰς ἣν περιῆλθον καθυποβαλόντες ἰκεσίας περὶ εἰρήνης, εἰς ἃς οἱ Σπαρτιαῖται οὐδεμίαν εἶχον δύσει ἀκρόασιν, ἡ καταστροφή τοῦ ἀρχαιοτάτου καὶ πιστοτάτου αὐτῶν συμμάχου ἦτο· τῆς πόλεως τῶν Πιλαταιῶν, ἡ ἀνάλωσις τοῦ ἀποθεματικοῦ ταμείου, ἡ ἐπανάστασις τῆς Λέσβου, ἐνὸς τῶν ἰσχυροτάτων συμμάχων αὐτῶν, ὅλα ταῦτα ἦσαν συμφοραὶ αἵτινες οὐ μόνον τοὺς συνετοὺς, ἀλλὰ καὶ ἅπαντας ἐν γένει τοὺς πολίτας ἠδύνατο νὰ ἐμβάλωσιν εἰς δικαίαν ἀνησυχίαν περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἀγῶνος, ὅτε διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ θαύματος, ἢ μᾶλλον διὰ τῆς συνέσεως καὶ τῆς τόλμης ἀνδρὸς ἐνὸς, εἶδον τὰ πράγματα μεταβαλόντα ὄψιν, καὶ τοὺς ἀγερώχους Λακεδαιμονίους προσπίπτοντας εἰς τοὺς πόδας αὐτῶν. Ἐπιτηδειότερα περίστασις ἵνα οὐ μόνον ἐντίμως ἀπαλλαγῶσι τοσοῦτων δεινῶν, ἀλλὰ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πλείονος θυσίας ἀνακτήσωσι τὴν προτέραν εἰρήνην, εὐημερίαν καὶ ἰσχύν, δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ δοθῆ· καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἀπελάκτισαν τὴν περίστασιν ταύτην, καὶ δὲν ἐπέισθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῆς, εἰμὴ ἀφοῦ ὑπέκυψαν εἰς νέας μεγάλας συμφοράς. Ἴνα ἐννοήσωμεν τὴν ἀφροσύνην τὴν ὑπαγορεύσασαν τὴν τοιαύτην τῶν Ἀθηναίων διαγωγὴν, ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν βαθμηδὸν ἐπελθοῦσαν ἀλλοιώσιν περὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν τῆς πόλεως πραγμάτων.

Εἶδομεν ὅτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Περικλέους, ἡ ἰσχὺς τῶν εὐπορωτέρων καὶ συνετωτέρων πολιτῶν ἠλαττώθη πολὺ, ἐπεκράτησε δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὁ ὄχλος. Ὁ ὄχλος οὗτος, ἐνόσω μὲν ἔζη ὁ Περικλῆς, ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς, ἂν ὄχι πάντοτε, τοῦλάχιστον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἤρχισε νὰ ἄγεται καὶ φέρηται ὑπὸ ἀνδρῶν, οἵτινες οὐ μόνον οὐδεμίαν εἶχον τῶν ἐξαιρέτων αὐτοῦ ἀρετῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλως διάφορον κοινωνικὴν τάξιν ἀνῆκον. Διότι εὐθύς ἐκτοτε ἐπῆλθε καὶ ἕτεραίς μεταβολῇ περὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν κυβερνητῶν τῆς πόλεως. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων, διηύθυνον τὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου οἱ στρατηγοί, αὐτοὶ καθυποβάλλοντες καὶ συζητοῦντες τὰς κυριωτάτας μάλιστα ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις, καὶ αὐτοὶ μετέπειτα ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ἡ τοιαύτη τῶν σπουδαιοτέρων πραγμά-

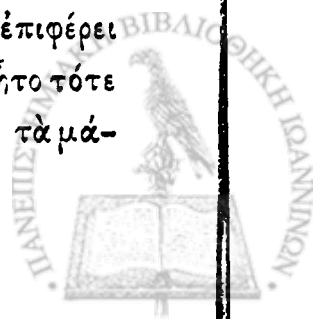

των τῆς πολιτείας διεξαγωγή ἐτροποποιήθη κατὰ μικρόν. Τὸ μὲν διότι ἢ ὑπερβολικῆ ἀνάπτυξις τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπήτησεν εἰδικὴν τινα περὶ ταῦτα ἐνασχόλησιν καὶ γύμνασιν, ἣν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πάντοτε οἱ ἔνεκα πολεμικῶν ἰδίως προτερημάτων προχειριζόμενοι εἰς τὸ στρατηγικὸν ἀξίωμα· τὸ δὲ, διότι αἱ ποικίλαι τοῦ πολέμου χρεῖαι προεκάλουν τὴν συνεχῆ σχεδὸν τῶν στρατηγῶν ἀποδημίαν· τὸ δὲ, διότι οἱ στρατηγοί, ἄνδρες ἔγκριτοι καὶ εἰς τὰ πρῶτα τῆς πολιτείας γένη συνήθως ἀνήκοντες, ἀηδίασαν ἐπὶ τέλους τὸ συνῆδριον ἐκεῖνο τῶν ὀχλικῶν καὶ βαναύσων ἀνδρῶν, ἢ διεξαγωγή τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας περιῆλθε, βαθυηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, εἰς χεῖρας τῶν λεγομένων δημαγωγῶν, ἦτοι ἀνθρώπων εὐτελοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταγωγῆς, παρασκευαζομένων δ' ἐπὶ τούτῳ διὰ τινος ἀσκήσεως περὶ τὸν λόγον καὶ πρὸ πάντων διὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ προθυμίας περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ποικίλων μηχανημάτων δι' ὧν κολακεύεται καὶ ἐξαπατᾶται τὸ πλῆθος· οἱ δὲ στρατηγοὶ περιωρίσθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ἀπλὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων. Ἐντεῦθεν ὑπερῆξησαν τὰ ἀτοπήματα τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Ἀφ' ἑνὸς οἱ δημαγωγοί, ὀμιλοῦντες περὶ πραγμάτων ἀλλοτρίων αὐτοῖς, παρέσυρον πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν εἰς ψηφίσματα ἀσύνετα· ἀφ' ἑτέρου οἱ στρατηγοὶ ἦσαν πολλάκις ἠναγκασμένοι νὰ ὑπακούωσιν εἰς ἀποφάσεις, τὰς ὑποίεως τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἀπεδοκίμαζον. Ἐκ τούτου οὐ μόνον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας ἀπέβησαν ἐπισηφάλεστερα, καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν πλημμελεστέρα, ἀλλὰ καὶ διαφωνίαι προέκυψαν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν τῆς πολιτείας, διαφωνίαι ὑποτρεφόμεναι ὑπὸ ἀμοιβαίων παθῶν καὶ προσώπικων συμφερόντων, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τοῦ φθόνου τῶν δημαγωγῶν πρὸς τὴν πολεμικὴν τῶν στρατηγῶν δόξαν καὶ ὑπὸ τῆς περιφρονήσεως τῶν στρατηγῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκεῖνους οἵτινες, μακρὴν παντὸς κινδύνου καὶ πάσης σπουδαίας εὐθύνης, ἠξίουσαν νὰ διέπωσι, διὰ λόγων καὶ ῥαδιουργιῶν, τὴν τύχην τῆς πολιτείας. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ χωρισμὸς καὶ ἀνταγωνισμὸς οὗτος τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκτελέσεως, τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας, ὑπῆρξεν ἕκτοτε ὀριστικὸς καὶ διαρκὴς ἐν Ἀθήναις. Τινὲς τῶν στρατηγῶν παρίσταντο ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου· Ἐὰν ὁ περιφανὴς Φορμίων, ἐὰν ὁ μεγαλεπήβολος Δημοσθένης, ἐὰν καὶ ἄλλοι πολλοὶ πολεμικοὶ ἄνδρες δὲν ἀναφέρονται πλέον ἀγορεύοντες ἐνώπιον ταῦ πλῆθους, ὁ καλὸς κάγαθος Νικίας ἐξηκολούθει συνδυάζων ἔτι ἀμφότερα

τὰ καθήκοντα, καὶ νῦν μὲν βουλευόμενος ἐν τῇ πόλει, νῦν δὲ προκινδυνεύων ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης. Ἄλλ' ὅποσον ὀλίγη ἦτο ἤδη ἡ ἐπιρροή τῶν στρατηγῶν ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ, μαρτυρεῖ αὐτὸ τοῦτο τοῦ Νικίου τὸ παράδειγμα. Νικίας ὁ Νικηράτου ἦτο τότε ὁ πλουσιώτατος τῶν Ἀθηνῶν ἄνθρωπος, ἔχων μεγάλας κτήσεις ἐν τοῖς ἀργυρείοις τοῦ Λαυρίου καὶ 1000 δούλους ἐργαζομένους αὐτόθι διὰ λογαριασμὸν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ καὶ περὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην ἔμπειρος, καὶ στρατηγὸς γενναῖος, καὶ πολίτης χρηστότατος, ὥστε ἐφάνετο καθ' ὅλα προωρισμένος νὰ ἄρξῃ τῆς πόλεως ἐπ' ἀγαθῷ αὐτῆς· καὶ ὅμως μικρὸν ἐν αὐτῇ ἴσχυσε. Βεβαίως αἴτιον τούτου ὑπῆρξεν ἐν μέρει καὶ ὁ προσωπικὸς χαρακτῆρ τοῦ ἀνδρός· διότι δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὑποστηρίξῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν γνώμην αὐτοῦ, δὲν εἶχε τὴν γενναϊότητα νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἀντιπάλους, δὲν εἶχε τὴν φιλοδοξίαν τοῦ νὰ αὐξήσῃ, τοῦ νὰ ἐμψυχώσῃ, τοῦ νὰ ἀποδείξῃ ἐπὶ τέλους νικηφόρον τὴν μερίδα τῶν συνετῶν πολιτῶν, τῆς ὁποίας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης, καὶ ἦτις μόνη ἠδύνατο τότε νὰ σώσῃ τὰς Ἀθήνας. Ἄλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι εἰς τὴν οὐδετέρωσιν τῆς ἐνεργείας του συνετέλεσε πολὺ καὶ ἡ κακὴ τῶν ἐκκλησιῶν σύνθεσις καὶ ἡ ἔτι χειρῶν αὐτῶν διεύθυνσις. Ὅθεν ἔλεγε μὲν οὗτος πάντοτε ὅτι ἐνόμιζεν ὀρθόν, ἀλλὰ σπανίως ὑπερίσχυον οἱ λόγοι αὐτοῦ· ἐξεπλήρου μὲν πάντοτε πιστῶς τὸ πρὸς τὴν πατρίδα χρέος, προσενεγκὼν ἐπὶ τέλους εἰς αὐτὴν θυσίαν πρόθυμον καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν του, ἀλλ' ἐξεπλήρου τὸ χρέος του παθητικῶς μᾶλλον ἢ ἐνεργητικῶς, οὐχὶ ἐπιτελῶν ὅσα αὐτὸς ἐνόμιζε συμφέροντα καὶ πρέποντα, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως ὁ Κίμων, ὅπως ὁ Περικλῆς, ἀλλ' ὅσα ἄλλοι ἐπέβαλον αὐτῷ, ὧν πολλὰ· πολλάκις ὑπελάμβανεν ὀλεθριώτατα· διότι ἀληθῶς εἰπεῖν οἱ δημαγωγοὶ ἀπέβησαν ἔκτοτε ἀπόλυτοι τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας κύριοι.

Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν δημαγωγῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξαν ὁ νευρορράφος Εὐκράτης, ὁ προβατοπώλης Λυσικλῆς, ὁ λυχνοπώλης Ἰπέρβολος, καὶ ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους μᾶλλον διαβόητος γενόμενος βυρσοπώλης Κλέων. Ὁ Θουκυδίδης λέγει αὐτὸν «βιαϊότατον τῶν πολιτῶν» λέγει αὐτὸν προτιμῶντα αἰείποτε τὸν πόλεμον τῆς εἰρήνης, διότι, γενομένης ἡσυχίας, ἠθελεν εἶναι «καταφανέστερος κακουργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλων» συγχρόνως ὅμως ὁ ἱστορικὸς ἐπιφέρει κατὰ δυστυχίαν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος, τοιοῦτος ὧν, ἦτο τότε «πιθανώτατος ἐν τῷ δήμῳ, πιθανώτατος ἐν τῷ πλήθει,» ὃ ἐστὶ τὰ μάλιστα

λιστα παρ' αὐτῷ εἰσηκούετο. Ὁ δὲ τότε ἀκμάσας Ἀριστοφάνης, ὅστις μετ' ἀμμιήτου εὐφυΐας καὶ μετὰ γενναιότητος ἔτι μᾶλλον ἀξιοθαυμάστου, ἐνέπαιξεν, ἐστιγματίσει καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐμάστιξε τοὺς ὀλετῆρας τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας, κατὰ τοῦ ἀγενοῦς Κλέωνος ἰδίως ἐξεκένωσεν ἅπασαν τὴν φαρέτραν τῶν πικροτέρων αὐτοῦ βελῶν· διότι ὀνομάσας αὐτὸν κεκράκτην, δηλαδὴ φωνακλᾶν, ἐπιφέρει ὅτι ἐξεφόβιζε τοὺς ἀντιπάλους διὰ τῆς ὀξύτητος τῶν κατηγοριῶν αὐτοῦ, διὰ τῆς τραχύτητος τῆς φωνῆς, διὰ τῆς ἀναιδεΐας τῶν σχημάτων, καὶ ὅτι ἀναισχύντως ἐμπορεύετο τὴν ἰσχὺν ἣν ἐκτήσατο, ἀπειλῶν συκοφαντίας ἵνα λάβῃ χρήματα, ληστεύων τὸ δημόσιον ταμεῖον, καταδιώκων πᾶσαν ἀρετὴν καὶ πᾶσαν ἀξίαν, καὶ διὰ τῶν ἐξωλεστέρων καὶ ἀναιδιστέρων κολακειῶν προσεταιριζόμενος τὴν εὐνοίαν τοῦ πλήθους. Καὶ ἴσως μὲν ἔχεται ὑπερβολῆς τινος ἢ εἰκῶν αὕτη τοῦ μεγάλου κωμικοῦ· ἀλλ' ὅμως, ἀναλογιζόμενοι τὸν ἔντιμον τοῦ Ἀριστοφάνους χαρακτῆρα, τὸ εὐγενὲς τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα τὸ διαλάμπον καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἔργα, καὶ πρὸ πάντων ἀντιπαρχθέτοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ πρὸς τὰς γνωστοτέρας τοῦ Κλέωνος πράξεις, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κυριώτατοι τοῦλάχιστον τῶν χαρακτῆρων ἐκείνων ἦσαν ἀκριβεῖς, καὶ ὅτι τοιοῦτος ἐν γενεῇ ἦτο ὁ ἀνὴρ ὅστις διεῖπε τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα, ὅτε ἐφθασαν ἐνταῦθα ἐκ Πύλου οἱ τῶν Λακεδαιμονίων πρέσβεις.

Αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας οἱ πρέσβεις οὗτοι καθυπέβαλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἦσαν ἀπλούσταται καὶ δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· «ἀπόδοτε ἡμῖν τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας καὶ ἀντὶ τῆς χάριτος ταύτης δέχθητε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συμμαχίαν τῆς Σπάρτης» Αἱ προτάσεις αὗται ἠδύναντο νὰ μὴ ἦναι πολὺ ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες, ἵνα σώσωσιν ὀλίγους τινὰς τῶν συμπολιτῶν, ἐθυσίαζον προχείρως τὸν κύριον σκοπὸν δι' ὃν ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα, καὶ ἰδίως ἐλησμόνουν ὅτι ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα τοῦτον μετὰ συμμάχων πολλῶν, τοὺς ὁποίους ἐγκατέλειπον ἤδη εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, μηδὲν περὶ αὐτῶν προτείνοντες ἢ συνθηκολογοῦντες. Ἀλλ' ὅσῳ ὀλιγώτερον ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, τόσῳ μᾶλλον συνέφερον εἰς τοὺς Ἀθηναίους· διότι, παραιτηθείσης τῆς Σπάρτης ὄλων τῶν ἀξιώσεων ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐκινήθη ὁ πόλεμος, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξήρχοντο ἀπὸ αὐτοῦ παρὰ προσδοκίαν νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι· ἐγκαταλείπουσι δὲ αὐτῆς ὅλους τοὺς συμ-

μάχους, ἢ ἤθελον καὶ οὗτοι ἀνγκασθῆναι νὰ εἰρηνεύσωσιν, ἢ, καὶ ἂν ἐπέμενον τινές, εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ καταβληθῶσιν ὅ,τι λοιπὸν εὐλογώτερον καὶ συνετώτερον εἶχον νὰ πράξωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἦτο νὰ παραδεχθῶσιν ἀμέσως τὰς προτάσεις τῶν πρέσβων. Ἀλλὰ γενομένης συζητήσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Λακεδαιμονίων, ὁ Κλέων ἰσχυρίσθη ὅτι, ἔχοντες τοὺς ἄνδρας ἐν τῇ νήσῳ εἶναι κύριοι νὰ συνομολογήσωσιν ὅπταν θέλωσι τὰς προτεινομένας σπονδὰς, καὶ ὅτι ἐν τούτοις εἶναι καλὸν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα ἐπιτύχωσι πλείοτέρᾳ τινα πλεονεκτήματα· καὶ ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀποκριθῶσιν, ὅτι πρέπει πρὸ πάντων οἱ ἐν τῇ νήσῳ, παραδόντες τὰ ὅπλα καὶ ἑαυτοὺς, νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὰς Ἀθήνας· ἀφοῦ δὲ ἔλθωσιν οὗτοι, καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποδώσωσιν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγὰς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν Ἀχαΐαν, τότε θέλουσιν ἀποδοθῆναι εἰς αὐτοὺς οἱ ἄνδρες καὶ θέλουσι συνομολογηθῆναι σπονδαί, ἐφ' ὅσον δῆποτε ἤθελε κριθῆ εὐλογον χρόνον.

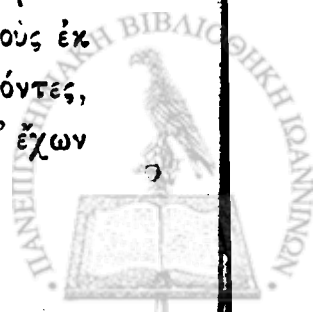
Ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἦτο προδήλως ἀσύνητος. Οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται πότε καὶ διὰ τίνας λόγους, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγὰς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν Ἀχαΐαν (σελ. 537). Ἡ παρὰ τὴν ἀπόκρισιν αὕτη ἐγένετο πολὺ πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, διὰ τῶν τριακονταετῶν σποδῶν καὶ ἐγένετο διότι, κατὰ τὴν ὀρθὴν τοῦ Περικλέους γνώμην, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσωσι τὰς ἠπειρωτικὰς αὐτῶν κτήσεις, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνον τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Πῶς λοιπὸν ἤδη, μετὰ τοσαύτας τοῦ πολέμου συμφορὰς, ἀπῆτουν χώρας τὰς ὁποίας πρὸ εἰκοσαετίας, ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως ὄντες, εἶχον πεισθῆναι ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διατηρήσωσι; Πῶς ἤδη, διότι ἐπέλαμψεν ἐπ' αὐτοὺς μία εὐτυχίας ἀκτίς, ἔφερον διὰ μιᾶς εἰς μέσον ἀξιώσεις αἵτινες ἐδικαιολογοῦν ὅλας τὰς περὶ τῆς μελετωμένης ἐπεκτάσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν κατηγορίας, ὧν ἕνεκεν ἐκινήθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος; Καὶ ἔπειτα οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτουν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν πράγματα ἀδύνατα· διότι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος πόλεις δὲν ἀνῆκον εἰς τούτους, ἀλλὰ εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν· ὥστε ἡ ἀπόκρισις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐντελῆ ἀπόρριψιν τῶν περὶ εἰρήνης προτάσεων. Ἐντεῦθεν οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων, θεωροῦντες ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσωσιν αἱ διαπραγματεύσεις, καὶ

ἀφ' ἐτέρου ἐλπίζοντες ὅτι εἰμποροῦν ἴσως νὰ ἐπιτύχῃσι τοῦ ποθουμένου ἐὰν συζητήσωσιν οὐχὶ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κλέωνος παρασυρόμενον ὄχλον, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἐγκρίτους πολίτας, προέτειναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ διορίσῃ συνέδρους ἢ, ὡς θέλομεν εἶπει σήμερον, ἐπιτρόπους μεθ' ὧν νὰ ἔλθῃσι καθ' ἡσυχίαν εἰς λόγους περὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν. Τότε ὅμως ὁ Κλέων ἤρχισε νὰ κραυγάζῃ, μετὰ πολλῆς ἀγριότητος, ὅτι ἐγίνωσκε μὲν καὶ πρότερον τοὺς πρέσβεις οὐδὲν ἔχοντας ἐν νῶ δίκαιον, νῦν δὲ οὗτοι ἀπεκάλυψαν οἰκοθεν τὴν ἐπίβουλον αὐτῶν προαίρεσιν, μὴ θέλοντες νὰ ὁμιλήσωσι πρὸς τὸ πλῆθος, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἄνδρας· καὶ προσεκάλεσεν αὐτούς, ἐὰν δεικνῶνται τι ὑγιές, νὰ τὸ ἐκθέσωσι παρρησίᾳ ἐνώπιον πάντων. Ὅθεν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῶν Ἀθηναίων ἄπρακτοι.

Τότε, μετὰ εἰκοσάήμερον ἀναχωρήσας, ἤρχισαν πάλιν περὶ Πύλον αἱ ἐχθροπραξίαι, οἱ δὲ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀπεποιήθησαν πρὸ πάντων τὴν κατὰ τὰ συμφωνηθέντα ἀπόδοσιν τῶν πλοίων εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτοι εἶχον παραβῆ ἐν τῷ μεταξὺ τὰς σπονδὰς. Ἀλλὰ καὶ τοὶ διὰ τοῦ βιαιοπραγήματος τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐστερήθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος πάσης ναυτικῆς δυνάμεως, ἢ ἐπιτυχία τῶν Ἀθηναίων δὲν ἀπέβη τόσῳ εὐκολοῦ ὅσῳ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς φανῆ. Ἡ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν προσδοκωμένη παράδοσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀποκεκλεισμένων Σπαρτιατῶν, δὲν ἐγίνετο. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον φαίνεται οἰκονομήσει τὰς ἐπὶ τῶν σπονδῶν εἰσαχθείσας τροφὰς, τολμηροὶ δὲ εἴλωτες, ὑπὸ γενναίων ἀμοιβῶν ἐνθαρρυνόμενοι, κητώρθουν καὶ ἤδη ἐκ διαλειμμάτων νὰ φέρωσιν εἰς τὴν νῆσον τροφὰς νέκρας. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Ἀθηναῖοι ἔπασχον ἀπορίαν σίτου καὶ ὕδατος· καὶ ἡ φυλακὴ τῆς νήσου ἀπέβη ἐπίπονος· ἐφοβοῦντο δὲ πρὸς τούτοις μὴ καταλάβῃ αὐτούς ὁ χειμῶν, ὥστε διετέλουν ἀθυμοῦντες, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας, ἀντὶ τῶν ἐλπιζομένων τροπαίων καὶ λαφύρων, ἔρθασαν αἱ περὶ τῶν ἀνωτέρω δυσχερειῶν ἀγγελίαι καὶ αἰτίσεις περὶ ἀποστολῆς ἐπικουριῶν. Ἐκ τούτου πολὺς προέκυψεν ἐν τῇ πόλει θόρυβος καὶ μεταμέλεια διότι δὲν εἶχον δεχθῆ τὰς σπονδὰς. Ὁ Κλέων, ἀκούων ἤδη ἅπαντας ἀγανακτοῦντας κατ' αὐτοῦ καθὼς διακωλύσαντος τὴν σύμβασιν, πρῶτον μὲν ἰσχυρίσθη, ὅτι οἱ ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἀπεσταλμένοι παρέστησαν ψευδῶς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων· οὗτοι ὅμως εἶπον ὅτι ἂν δὲν τοὺς πιστεύωσι, δὲν ἔχουσιν εἰμὴ νὰ πέμψωσιν ἐπὶ τοῦ τόπου πληρεξουσίους

ἐφόρους ἵνα βεβαιώσωσι τὰ γεγονότα· καὶ ἡ ἐκκλησία ἀμέσως ἐξελέξατο ὡς τοιοῦτους αὐτόν τε τὸν Κλέωνα καὶ τὸν Θεογένη. Ἄλλ' ἡ ἀποστολὴ αὕτη δὲν συνέφερε παντάπασιν εἰς τὸν Κλέωνα, ὅστις ἤξευρε κάλλιστα ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν ὅπως ἐλέγοντο· διὸ, μεταβαλὼν ἀμέσως τρόπον, «ἐὰν πιστεύητε, εἶπεν, εἰς τὰς δοθείσας ὑμῖν πληροφορίας, μὴ χάνετε καιρὸν πέμποντες ἐφόρους, ἀλλὰ πλεύσατε ἀμέσως ἐπὶ Πύλον, ἵνα γίνητε κύριοι τῆς Σφακτηρίας.» Καὶ ἐνταῦθα, ἐπιχειρῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀναιδείας ἀπὸ ἐνόχου νὰ γίνῃ κατήγορος καὶ ἀναφανδὸν μεμφόμενος τὸν Νικίαν, στρατηγὸν ὄντα, προσέθηκεν, ὅτι «ἐὰν οἱ στρατηγοὶ ἡμῶν ἦσαν ἄνδρες, εὐχερέστατον ἦτο, πλεύσαντες μετὰ μικρᾶς τινος δυνάμεως, νὰ αἰχμαλωτεύσωσι τοὺς ἐν τῇ νήσῳ. Τοῦλάχιστον τοῦτο ἤθελον πράξει ἐγὼ, ἐὰν ἦμην στρατηγός.» Οἱ λόγοι οὗτοι προεκάλεσαν πολλὴν τὴν κατὰ τοῦ Κλέωνος δυσκρέσκειαν· «καὶ διατί λοιπὸν, ἀνέκραζαν πανταχῆθεν, δὲν ἐκπλέεις ἀμέσως, ἐὰν ὑπολαμβάνῃς τὸ πρᾶγμα τοσούτῳ εὐκόλῳ;» Ὁ δὲ Νικίας, ὠφελούμενος ἐκ τούτου ἵνα ἔτι μᾶλλον ταπεινώσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐβεβαίωσεν ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ στρατηγοὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὸν ῥήτορα οἷαν δῆποτε θέλῃ δύναμιν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον. Ὁ Κλέων, κατ' ἀρχὰς νομίζων ὅτι ἡ πρότασις αὕτη γίνεται ὄχι σπουδαίως, ἀλλ' ὡς ἀπλοῦν περὶ τὰς συζητήσεις στρατήγημα, εἶπεν ὅτι εἶναι ἔτοιμος· ἅμα ὁμως εἶδεν ὅτι τὰ λεγόμενα ἐρρέθησαν ἵνα τῷ ὄντι ἐκτελεσθῶσιν, ἤρχισε νὰ ὀπισθοδρομῇ καὶ νὰ λέγῃ πρὸς τὸν Νικίαν· «σὸν ἔργον εἶναι νὰ πλεύσῃς, ὄχι ἐμὸν· διότι σὺ εἶσαι ὁ στρατηγός ὄχι ἐγὼ.» Ἄλλ' ὁ Νικίας ἀπεκρίθη ἐπιμένων εἰς τὴν πρότασίν του, καὶ ἀποποιούμενος ῥητῶς τὴν ἐπὶ Πύλον στρατηγίαν, καὶ προσκαλῶν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐνθυμηθῶσι τί εἶπεν ὁ Κλέων καὶ νὰ ἐπιβάλωσιν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν λόγων του. Ὅσῳ δὲ ὁ Κλέων ἀπέφευγε τὸν πλοῦν καὶ ἀνεκάλει τὰ εἰρημμένα, τόσῳ ὁ ὄχλος τὸν μὲν Νικίαν προέτρεπε νὰ παραδώσῃ ἀληθῶς τὴν ἀρχὴν, πρὸς δὲ τὸν Κλέωνα ἐπέβρα, ὅτι ὀφείλει νὰ πλεύσῃ· ὥστε οὗτος βλέπων ἐπὶ τέλος ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, ἀνέλαβε τὸ ἐπιχείρημα, καὶ παρελθὼν, καὶ τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος, «μὴ νομίσητε, ἀνέκραζεν, ὅτι φοβῶμαι τοὺς Λακεδαιμονίους· ἰδοὺ ἀναχωρῶ προθύμως, οὐδένα λαμβάνων μετ' ἐμοῦ τῶν τακτικῶν τῆς πόλεως ἑπλιτῶν, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἐκ τῶν κληρούχων τῆς Δήμου καὶ Ἰμβρου ὀπλίτας, ὅσοι εἶναι παρόντες, καὶ τινὰς ἐκ τῆς Αἴνου πελταστᾶς, καὶ τοξότας 400. Τούτους δ' ἔχων

καὶ τοὺς ἐν Πύλῳ εὕρισκομένους ἤδη στρατιώτας, ἀναλαμβάνω ἐνώπιον ὕμῶν τὴν ὑποχρέωσιν, ἐντὸς εἴκοσιν ἡμερῶν, ἢ νὰ φέρω ἐνταῦθα αἰχμηλῶτους τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ Λακεδαιμονίους, ἢ ἐκεῖ, ἐπὶ τῆς νήσου, νὰ φονεύσω αὐτούς.» Ἡ ἐκκλησία ἐγέλασεν ἀκούσασα τὴν κουφολογίαν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου ἀλλ' οἱ σωφρονέστεροι τῶν πολιτῶν ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἐκ τῶν δύο ἀγαθῶν θέλουσιν ἐπιτύχει τοῦ ἐτέρου· ἢ ἀπαλλαττόμενοι τοῦ Κλέωνος, ὅπερ ἐφκίνητο πιθανώτερον, ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει γινόμενοι κύριοι τῶν Λακεδαιμονίων. Ὅθεν ἐψηφίσθη ἀμέσως ἡ ἀναχώρησις τοῦ Κλέωνος, προεχειρίσθη δὲ συστράτηγος αὐτοῦ καὶ ὁ Δημοσθένης, καὶ ἐξεπέμφθη ἐν τῷ ἅμα εἰς Πύλον ἡ ἀγγελία ὅτι ἐπέρχονται αἱ ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι.

Ἀνάγκη ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἄλωσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀνδρῶν δὲν ἦτο τοσοῦτῳ δυσκατόρθωτος ὅσῳ ἐσχάτως ὑπελήφθη. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν κατ' ἀρχὰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ὑπολάβωσι τὸ πρᾶγμα ὡς τετελεσμένον, ἔπειτα δὲ ἐπῆλθον δυσχέρειαι τινες καὶ ἀναβολαί, διὰ τοῦτο κατήντησαν ἀμέσως εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν, καὶ ἤρχισαν νὰ ἀπελπίζωνται περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἀληθῶς ὁμως ἡ ἐπιτυχία ἦτο ἀσφαλῆς, μάλιστα μὲ τὰς νεωστὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐλθούσας ἐπικουρίας. Τῆς θαλάσσης οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι· οἱ ἄνδρες τοὺς ὁποίους ἠδύναντο ν' ἀποβιβάσωσιν εἰς τὴν Σφακτηρίαν, ἦσαν, καὶ πρὶν ἢ καταφθάσωσι τὰ νέα βοηθήματα, ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστεροι τῶν ἐν τῇ νήσῳ Σπαρτιατῶν· ὁ χειμῶν εἰσέτι ἀπέιχε πολὺ· οἱ δὲ θαλασσοκρατοῦντες Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ πορίζωνται καὶ τροφὰς καὶ ὕδωρ ἀπὸ τε τῶν ἄλλων παραλίῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν παρακειμένων νήσων. Καὶ ἔπειτα ὁ Δημοσθένης εἶχε πρὸ ἡμερῶν παρασκευάσει πάντα τὰ πρὸς τὴν ἐφοδὸν ἀπαιτούμενα· ἅμα δὲ λαθὼν τὰς διὰ τοῦ Κλέωνος σταλείσας ἐπικουρίας, ἐπεχείρησε τὸ ἔργον τόσῳ προθυμότερον, ὅσῳ συνέβη κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας νὰ κατῆ τὸ δάσος τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὴν νῆσον, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ὑπέρμαχοι αὐτῆς ἀπέβηλον ἐν τῶν κυρίων αὐτῶν πλοοεκτημάτων· διότι τῶντι ἐίσῳ ἡ Σφακτηρία ἦτο κατάφυτος, οἱ ἐν αὐτῇ ἠδύναντο ν' ἀντισταθῶσι πολὺ ἀσφαλέςτερον. Ἡδὴ δὲ, ἐπελθόντων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Μεσσηνίων, ἀντέστησαν μὲν οἱ Λακεδαιμόνιοι γενναίως καὶ πεισματωδῶς δι' ὅλης σχεδὸν μιᾶς ἡμέρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἔπεσον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ περιλιπόμενοι κυκλωθέντες πανταχόθεν, ἠναγκά-

σθησαν να παραδοθῶσι καὶ ἀπήχθησαν εἰς Ἀθήνας, ἐντὸς τῶν 20 ἡμερῶν τὰς ὁποίας εἶχεν ὀρίσει ὁ Κλέων. Ἦσαν δὲ οἱ παραδοθέντες τὸν ἀριθμὸν 292, ἐξ ὧν 120 Σπαρτιάται, καὶ εἶχον μείνει ἀποκεκλεισμένοι ἐν τῇ νήσῳ ἡμέρας 72.

Ὁ Κλέων, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, μικρὸν, μᾶλλον δὲ κατ' οὐδὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοῦ ὁποίου ἡ σφῆ ἐπίνοια καὶ ἡ ἐπιτηδεῖα ἐκτέλεσις ὠφείλοντο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς μόνον τὸν Δημοσθένην. Καὶ ὅμως ἐπειδὴ ὁ Δημοσθένης ἐσιώπη, ὁ δὲ Κλέων ἐφώναζε, διὰ τοῦτο ἡ τιμὴ τοῦ κατορθώματος ἀπεδόθη εἰς τὸν δημαγωγὸν αὐτὸν, ὅστις κατήντησεν ἐντεῦθεν παντοδύναμος, ἤρχισε νὰ φαντάζεται ὅτι εἶναι καὶ στρατηγὸς μέγας, καὶ δὲν ἔπαυε προτρέπων τὸν δῆμον εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Εἰς μάτην οἱ Λακεδαιμόνιοι δεινῶς ἀπὸ Πύλου καὶ Σφακτηρίας παρενοχλούμενοι, καὶ πρὸς τούτοις θέλοντες ν' ἀνακτήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, καθυπέβαλον ἐπανειλημμένας περὶ εἰρήνης προτάσεις· ὁ Κλέων κατῴρθωσε ν' ἀπορριφθῶσιν αἱ προτάσεις αὗται. Καὶ ἐπὶ τινὰ μὲν χρόνον ὑπῆρξαν οἱ Ἀθηναῖοι εὐτυχεῖς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν· κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὴν χερσόνησον τῆς Μεθώνης, μεταξύ Ἐπιδαύρου καὶ Τροιζῆνος, ἀφῆρεσαν ἀπὸ τῶν Μεγαρέων τὸν λιμένα αὐτῶν, τὴν Νίσαιαν, καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, γενόμενοι κύριοι τῶν πρὸ τῆς Λακωνικῆς Κυθῆρων, περιέζωσαν οὕτω τὴν παραλίαν τῶν Λακεδαιλονίων δι' ὀρηκτηρίων, ἀφ' ὧν, ἔχοντες συνεργοὺς καὶ τοὺς Μεσσηνίους, δὲν ἔπαυον δηοῦντες τὴν χώραν, ἀπάγοντες τοὺς εἰλωτας, καὶ νέον τινὰ ἀπειλοῦντες Μεσσηνιακὸν πόλεμον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ μεταβάλωσιν ὄψιν.

Ἐπὶ τῶν περὶ τὴν Πύλον ἐχθροπραξιῶν ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα τοῦ Βρασίδου. Ὁ νέος οὗτος Σπαρτιάτης εἶχε πολλάκις ἀριστεύσει ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Καὶ τὴν μὲν ἀνδρείαν καὶ τὴν περὶ τὰ ὄπλα καὶ τὴν τακτικὴν ἐπιστήμην ἄσκησιν εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς συμπολίτας, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἐλάμβανον καὶ τοῦ βίου ὄν διήγον, ἐξηκολούθουν ἔτι διαπρέποντες ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ ταῖς πολεμικαῖς ἐκείναις ἀρεταῖς. Ἀλλ' ἤδη ὁ Βρασίδας ἀπεκάλυψεν αἴφνης προτερήματα τινὰ, τὰ ὁποῖα δὲν παρήγε συνήθως καὶ οὐδὲ προωρισμένη ἦτο νὰ παράγῃ ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφή καὶ πολιτικὴ. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη μεγαλεπήβολος, ἐνῶ ἡ Σπάρτη οὔτε

ἀνεδείκνυεν οὔτε ἤθελε ν' ἀναδείξῃ μεγαλεπηβόλους ἄνδρας. Τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο ὑπὸ ἑμάδος ὀλιγαρχικῆς, ἣτις ἐν κοινῷ ἠδύνατο ἐνίοτε νὰ βουλευθῆ καὶ νὰ πράξῃ τι μέγα, ἀλλ' εἰς οὐδένα τῶν συμπολιτῶν ἐπέτρεπεν ἰδίᾳ τοιοῦτό τι, διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἐνὸς ἤθελεν ἀποβῆ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν τῶν ὀλίγων ἀρχὴν. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη χρηστὸς καὶ εὐλαβὴς πρὸς τοὺς συμμάχους, κηδόμενος περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν οὐδὲν ἤττον ἢ περὶ τοῦ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντος, καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ συνδυάσῃ ὅσον ἐνεστι τὰ δύο ταῦτα τῆς πολιτικῆς στοιχεῖα, ἐνῶ ἡ Σπάρτη δὲν ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ἐγκαταλείπουσα καὶ θυσιάζουσα ἐν πάσῃ περιπτώσει τοὺς συμμάχους, ἄνευ τῆς παραμικρᾶς τύψεως συνειδότος. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη ἐπὶ πᾶσιν ἀνὴρ πανελλήνιος, ἐνῶ ἡ ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὃ ἐστὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ. Ἐνὶ λόγῳ ὁ Βρασίδας ἐφαίνετο μᾶλλον προῖον τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἢ τῆς πόλεως ἧς ὑπῆρξε γέννημα καὶ θρέμμα· καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις εἰς ἣν, διὰ τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν του, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἀνήκων, ἡ πόλις αὕτη ἦτο αἱ Ἀθῆναι, ὄχι ἡ Σπάρτη. Ἐπεὶ δὲ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς ἦν καθιέρου τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο, καὶ ἣτις ἐκ συστήματος περιέστελλε καὶ ἐταπεινῶνε πᾶν μέγα φρόνημα καὶ διανόημα, παρήχθη ὁ μεγαλεπηβολώτερος τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ταύτης; Ὅπως ἐν Ἀθήναις, αἵτινες ἐγέννησαν τὸν Ἀριστείδην, τὸν Κίμωνα, τὸν Περικλέα, παρήχθη ἤδη ὁ Κλέων, ὁ ἐξωλέστατος τῶν τότε Ἑλλήνων. Διότι ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξευγενίζουσαι τὰ μᾶλλον ἀχρεῖα τῶν πολιτευμάτων, καθὼς ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξαχρειοῦσαι τὰ τῶν πολιτευμάτων εὐγενέστατα. Λί Ἀθῆναι, ἕνεκα τῆς πλημμελοῦς αὐτῶν ἡγεμονίας, κατήντησαν νὰ θεωρηθῶσι καὶ νὰ γίνωσι μέχρι τινὸς τύραννοι τῆς Ἑλλάδος· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγον καὶ τὸν πιστότερον τῆς τυραννίδος ταύτης λειτουργόν, τὸν αἰμοβόρον καὶ ἄφρονα Κλέωνα. Ἡ Σπάρτη πάλιν, ἕνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, κατήντησε νὰ θεωρηθῆ καὶ νὰ γίνῃ μέχρι τινὸς πρόμαχος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγε τὸν ἐξοχώτερον τῆς ἐλευθερίας ταύτης προασπιστήν. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη προσηνέχθη οὐδὲν ἤττον ἀείποτε ὡς μητρὶα πρὸς τὸ ἀλλοτριωθῆς ἐκεῖνο αὐτῆς τέκνον· καὶ ἂν δὲν περιήρχετο εἰς τὴν προεκτεθεισαν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν, οὐδέποτε ἴσως ἤθελεν ἐπιτρέψαι αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων αὐτοῦ διανοημάτων.

Τῶντι ὁ Βρασίδης ἔπραξε, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 424 ἔτους, ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, ὅτι, ἐν ἀρχῇ τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἶχε πράξει ὁ Δημοσθένης ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων. Καθὼς ὁ Δημοσθένης εἶχε νοήσει ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἦν ἡδύνατο νὰ καταφέρει κατὰ τῆς Σπάρτης ἢ το νὰ καταλάβῃ τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς, οὕτως ὁ Βρασίδης ἐνόησεν ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἦν ἡδύνατο νὰ καταφέρει κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἢ το νὰ ὑποκινήσῃ εἰς στάσιν τοὺς συμμάχους αὐτῶν, καὶ νὰ βοηθήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν στάσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ, δι' ἔλλειψιν ἀποχρώσεως νυκτικῆς δυνάμεως, δὲν εἰμπόρει νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὰς νήσους, ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρει τολμηρότατα διὰ ζηράς τὸ στάδιον τοῦ πολέμου εἰς τὰς περὶ τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας συμμαχίδας τῶν Ἀθηναίων πόλεις, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ συνέβη τότε ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ αὐτῶν τῶν αὐτόθι ὑποτεταγμένων εἰς τὰς Ἀθήνας πόλεων τινές, νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπιουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἄπαντες δὲ οὗτοι προέτειναν ἰδίως τὸν Βρασίδαν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ἄρκούντως ὅτι ὑπῆρχε προηγουμένη συνεννόησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ αὐτῶν. Ὅπως δὲ ποτε ἡ Σπάρτη ἐπέτρεψεν ἤδη τὴν ἀποστολὴν τοῦ Βρασίδου, ἀλλὰ τόσον ὀλίγον προηρέθη νὰ τὸν ὑποστηρίξῃ σπουδαίως, ὥστε δὲν παρέσχεν αὐτῷ εἰμὴ 700 εἰλωτας ὑπλίτας, καὶ ὅσους ἄλλους ἡδύνατο οὗτος νὰ στρατολογήσῃ κατὰ τὴν ἕλλην Πελοπόννησον διὰ τῶν ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς σταλέντων χρημάτων, οἵτινες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς χιλίους.

Ταύτην λοιπὸν ἔχων τὴν μικρὰν δύναμιν τῶν 1700 ὀπλιτῶν ὁ Βρασίδης ἀνεχώρησεν, ἐν θέρει τοῦ 424, ἔτους, ἵνα μεταβῇ, διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσσαλίας, εἰς Μακεδονίαν· κατώρθωσε δὲ τὴν διάβασιν αὐτοῦ διὰ πλείστης τόλμης καὶ συνέσεως, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἔσωσε καὶ τὰ Μέγαρα, κινδυνεύσαντα τότε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων κίνδυνον. Εἰς τὴν Μακεδονίαν φθάσας ὁ Βρασίδης καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ βασιλέως Περδίκκου, ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων πλείστας πόλεις, ἐπαγγελόμενος μὲν τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τῆς τυραννίας ἣν ἐπασχον, καὶ τὴν ἐν τῇ συμμαχίᾳ τῶν Πελοποννησίων ἐπὶ ἴσοις δικαίοις κητάταξιν, κυρῶν δὲ τὰς ἐπαγγελίας διὰ πολεμικῆς ἐμπειρίας ἐξαιρέτου, διὰ μειλιχίων τρόπων, διὰ πολιτεύματος χρηστοτάτου. Ἰδίως, ἐν ἀρχῇ δεκεμβρίου τοῦ 424, ἐγένετο κύριος τῆς κυριωτάτης τῶν αὐτόθι κτήσεων τῶν Ἀθηναίων, τῆς Ἀμφιπόλεως· καὶ κατὰ

τὴν περίστασιν ταύτην ὁ ἱστορικός Θουκυδίδης, ὅστις, στρατηγῶν τότε περὶ Θάσον, ἔδραμε μὲν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Ἀμφιπόλεως, δὲν προέλαβε δὲ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς, κατηγορήθη ἐν Ἀθήναις ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος, καὶ ἐξωρίσθη, διαμείνας μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη, ἐν τῷ διαστήματι τῶν ὑποίων συνέταξε τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον. Ἐλάβομεν δὲ ἀνωτέρω ἤδη (σελ. 566 καὶ ἐπ.) ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐξορίας ταύτης, ὁ ἱστορικός δὲν ἐμνησικάκησε κατὰ τῆς πατρίδος καὶ ὅτι ἐξ ἐναντίας, κατὰ τὸν Γρότε, ἡ ἐξορία συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀναδείξῃ ἔτι μᾶλλον πανελληνιον καὶ ἀμέροληπτον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνδρός. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Γρότε θεωρεῖ τὸν Θουκυδίδην παρεκτραπέντα τῆς συνήθους αὐτοῦ εὐθύτητος, ὡς πρὸς τὰς περὶ Κλέωνος καὶ Νικίου κρίσεις. Τοῦτο δὲ διότι ὁ Ἄγγλος συνέλαβε τὴν αὐτογνωμόνα ὁπωςοῦν ιδέαν νὰ ἀνορθώσῃ μὲν τὴν ὑπόληψιν τοῦ Κλέωνος, νὰ ἐξευτελίσῃ δὲ, πρὸς χάριν αὐτοῦ, ὅσον ἔνεστι τὸν Νικίαν. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ὅλαι αἱ γνωσταὶ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πράξεις ἀποδεικνύουσιν ὅποσον δίκαιον εἶχε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Θουκυδίδης· καὶ ἔπειτα ἰμῆπως πολὺ πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, τὴν αὐτὴν γνώμην δὲν ἐξέφερε πανδήμως ὁ Ἀριστοφάνης, γνώμην κυρωθεῖσαν ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων;

Ἡ πρόθυμος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχίδων πόλεων ἐπανάστασις, ὡς ἀρχὴ μάλιστα κακοῦ δυναμένου ν' ἀποβῆ ἔτι δεινότερου, κατέπληξε τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες συγχρόνως σχεδὸν ὑπέστησαν καὶ ἑτέρας συμφοράς. Διότι ὑπενδίδοντες ἀκαταπαύστως εἰς τὰ βουλευήματα τοῦ Κλέωνος, ἀντὶ νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν Χαλκιδικὴν, ἀπεφάσισαν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 424 ἔτους, ν' ἀνακτήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Βοιωτίαν, στηριζόμενοι, κατὰ τὸ σύνθημα, εἰς τινὰς δυσηρεστημένους τῶν βοιωτικῶν πόλεων, οἵτινες ἤλπισαν διὰ συνδρομῆς τῶν Ἀθηναίων νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα καὶ νὰ ἄρξωσιν αὐτοὶ ἐπ' ὀνόματι τῆς δημοκρατίας. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχειρημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Στρατὸς Ἀθηναίων πολυάριθμος, συγκείμενος ἐξ 7000 ὀπλιτῶν, καὶ πολλῶν ἑκατοντάδων ἰππέων, καὶ 25000 ψιλῶν καὶ σκευοφόρων, κατέλαβεν, ὑπὸ τὸν Ἴπποκράτην, τὸ Δήλιον, λιμένα τῆς Ταναγρικῆς, πλησιέστατα εἰς τὰ Ἀττικὰ σύνορα κείμενον. Πρὶν ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος προφθάσῃ νὰ ὀχυρωθῇ ἀποχρώντως ἐν τῷ χωρίῳ

τούτῳ, καὶ πρὶν οἱ δημοκρατικοὶ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν εἰς τὰς βοιωτικὰς πόλεις κίνημα, οἱ ἄρχοντες τῶν πόλεων τούτων ὀλιγαρχικοὶ, ἄγοντες 7,000 ὀπλιτῶν, 1000 ἵππεῖς, 500 πελταστὰς καὶ 10000 ψιλούς, ἐξώρμησαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ, συγκροτηθείσης περὶ Δήλιον μάχης πεισματωδεστάτης καὶ φονικῆς, οἱ Ἀθηναῖοι ἠττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 454 ἐπελθοῦσα τροπὴ τῶν πραγμάτων. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀναδειχθῆ ἀπανταχοῦ νικηφόροι καὶ ἠδύναντο νὰ τελειώσωσι τὸν πόλεμον εἰς τρόπον συμφωρώτατον δι' αὐτούς. Δὲν τὸ ἔπραξαν, καὶ ἤδη διετέλουν ἀπανταχοῦ νικημένοι, τὸ δὲ χερίστον ἔβλεπον τὸ πῦρ τῆς ἐπαναστάσεως διαδιδόμενον εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις. Ἐντεῦθεν ἡ μερὶς τῶν συνετωτέρων ἀνδρῶν, ἧς προΐστατο ὁ Νικίας, ἔπεισεν ἐπὶ τέλους τὸν δῆμον, ὅτι ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ εἰρήνης ἐνόσω τὰ πράγματα ἦσαν εἰς ἐτι ἀμφίροπα. Τῶντι, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πάθει τὴν δεινὴν περὶ Δήλιον ἦτταν, ἂν ἀπέβαλον τὴν Ἀμφίπολιν καὶ ἄλλας ἐν Μακεδονίᾳ πόλεις, ἦσαν ὅμως ἔτι ἀφ' ἐτέρου κύριοι τῆς Πύλου, τῶν Κυθήρων, τῆς Μεθώνης, τῆς Νισαίας, καὶ πρὸ πάντων ἦσαν κύριοι τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντων Σπαρτιατῶν, ὥστε ὑπῆρχεν ἔτι ἰσότης πλεονεκτημάτων καὶ ζημιῶν καὶ πρὸς τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν πάντοτε πρόθυμοι νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα ἵνα ἀνακτήσωσι τοὺς ἀνδρας αὐτῶν, ἡ δ' ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης, φλονοῦσα τὸν Βρασίδαν, δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ κατορθώματα, καὶ ἐσχάτως ἀπεποιήθη νὰ πέμψῃ αὐτῷ οἰανδῆποτε ἐπικουρίαν. Ἡ περίστασις λοιπὸν ἦτο ἔτι ἐπιτηδεῖα πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης· ἐνῶ ἂν ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει, ἂν ἡ Σπάρτη ἀπελπισθεῖσα ἔτεινε τελευταῖον χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Βρασίδου, ἂν ἡ ἐπανάστασις τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης μετεδίδετο εἰς τὰς παρακειμένας νήσους, ὀλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ, ἡ δὲ πόλις αὕτη ν' ἀναγκασθῆ νὰ ὑποκύψῃ εἰς συνθήκας ἐπιζημιωτάτας. Τοιαῦτοι ἦσαν οἱ λόγοι, δι' οὓς ὁ Νικίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατίσχυσαν τελευταῖον τοῦ Κλέωνος, καὶ συνομολόγησαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 423, ἀνακωχὴν ἐνὸς ἔτους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤλπισαν ὅτι θελοῦσι δυνηθῆ νὰ καταλύσωσι τὸν ὀλέθριον τοῦτον πόλεμον, δι' εἰρήνης ὀριστικῆς.

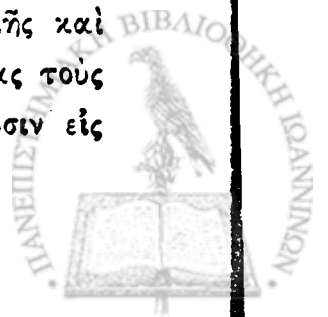
Κατὰ δυστυχίαν ἢ ἀνακωχὴ αὕτη δὲν εἰμπόρεσε παντάπασι νὰ ἐκτελεσθῆ εἰς τὴν Χαλκιδικὴν αἱ πόλεις ἐξηκολούθουν αὐτόθι ἀφιστάμεναι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· ὁ Βρασίδης δὲν ἐπέιθετο νὰ καταλίπῃ αὐτὰς ἀπροστατεύτους ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, ὃν ἀνέλαβον ἐπὶ ταῖς προηγουμέναις αὐτοῦ ἐπαγγελίαις· ἡ δ' ἐν Ἀθήναις φιλοπόλεμος μερίς, ὠφελουμένη ἐκ τούτου, ἐπέτυχεν νὰ μὴ γίνωσι σπουδαῖαι περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Λακεδαιμόνιοι, θεωροῦντες, ὅτι ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐν τῷ κυριωτάτῳ ἐκείνῳ σταδίῳ, ἀπεφάσισαν τελευταῖον νὰ πέμψωσιν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν εἰς τὸν Βρασίδαν. Καὶ ἡ μὲν ἐπικουρία αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς Μακεδονίαν, διότι ὁ βασιλεὺς Περδίκκας, διχονοήσας ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὸν Βρασίδαν καὶ ἀσπασθεῖς τὴν τῶν Ἀθηναίων μερίδα, ἐνήργησεν ὥστε οἱ Θεσσαλοὶ νὰ παρεμποδίσωσι τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλ' ὅμως τόξ' ἔτος τῆς ἀνακωχῆς παρῆλθεν οὐδὲν ἦττον ἄπρακτον· καὶ τότε ὁ Κλέων ἤρχισεν εἶπερ ποτὲ ἐντονώτερον κραυγάζων κατὰ τῆς ἀνικανότητος τῶν στρατηγῶν, τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπιτραπέντων τὰ τῆς Χαλκιδικῆς πράγματα, καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σταλῇ αὐτόθι στρατηγὸς ἕτερος μετὰ δυνάμειν ἀποχρώσει, ἵνα καταβάλλῃ ὀριστικῶς τὸν Βρασίδαν. Στρατηγὸν δὲ ἕτερον ἐνόει ἑαυτὸν· διότι ἀπὸ τοῦ ἐν Πύλῳ παραλόγου εὐτυχήματος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀφροσύνην νὰ φαντάζεται ὅτι κατέσκη καὶ πολεμικὸς ἀνὴρ ἐμπειρότατος. Τὸ δὲ χεῖριστον, οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποφασίσαντες τὴν ἀποστολὴν νέας δυνάμειν, εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Κλέωνα ἐπέτρεψαν ὁμοθυμαδὸν τὴν στρατηγίαν· ἴσως δι' οὗ λόγους καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Σφρακτηρίας ἐκστρατείας, ὃ ἐστὶν οἱ μὲν συνετώτεροι ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ἀνδρός, ὃ δὲ πολὺς ὄχλος ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι θέλει ἀληθῶς θριαμβεύσει δι' αὐτοῦ.

Κατὰ μῆνα λοιπὸν αὐγούστου τοῦ 422 ἔτους, ἐξέπλευσεν ὁ Κλέων ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν, ἄγων 1200 Ἀθηναίους, Λημνίους καὶ Ἰμβρίους ὀπλίτας καὶ 300 ἵππεις, ἅπαντας λογάδας ἀνδρας, ἔτι δὲ συμμάχους ἰκανοὺς καὶ τριάκοντα τριήρεις. Ἀλλ' οὐ πολὺ μετὰ τὴν εἰς Χαλκιδικὴν ἀφίξίν του, ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς Βρασίδαν περὶ Ἀμφίπολιν, ἔπαθεν ἦτταν ἐπονείδιστον, καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ἐφονεύθη ἐνῶ ἔφευγεν αἰσχρῶς. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ μάχῃ, ἐτελείωσε καὶ ὁ Βρασίδης τὸ βραχὺ καὶ ἐνδοξὸν αὐτοῦ στάδιον. Ἀλλ' ὁ Βρασίδης ἀπέθανεν θάνατον ἡρωϊ-

κόν, ἐνῶ προκινδυνεύων ἀπεφάσιζε τὴν νίκην· ὁ δὲ τρόπος καὶ ὄν ἐτιμήθη ἡ μνήμη αὐτοῦ, μαρτυρεῖ παντὸς ἐγκωμίου βέλτιον, ὑπόσον βαθεῖαν ἐντύπωσιν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἐλληνικὸν κόσμον αἱ δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαὶ, αἱ πολιτικαὶ καὶ ἀστικάι αὐτοῦ ἀρεταί. Οἱ σύμμαχοι πάντες σὺν ὅπλοις παραπέμποντες τὸν νεκρὸν αὐτοῦ ἔθαψαν δημοσίᾳ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ἀμφιπόλεως, οἱ δ' Ἀμφιπολίται περιφράξαντες τὸ μνημεῖον, ἐτίμησαν αὐτὸν ἕκτοτε ὡς ἥρωα, δι' ἀγώνων καὶ θυσιῶν ἐτησίων, καὶ σωτῆρα καὶ οἰκιστὴν τῆς πόλεως ἀνηγόρευσαν, ἀφανίσαντες πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἀναμιμνήσκῃ τὸν Ἀθηναῖον τῆς ἀποικίας ταύτης κτίτορα.

Οὕτως ἐξέλιπον ἐκ μέσου οἱ δύο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πρωταγωνισταὶ τοῦ πολέμου, ὅ,τε ἀγαθὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Βρασιδης, καὶ ὁ πονηρὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Κλέων· καὶ τότε τελευταῖον ὑπέρισχυεν ὀριστικῶς ἐν Ἀθήναις ἡ περὶ τὸν Νικίαν μερίς, ὁ δ' ἀνὴρ οὗτος ἐπεχείρησεν, ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀμφίπολιν μάχην, πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Πλειστοάνακτα, φίλον ἐπίσης τῆς εἰρήνης ὄντα, διαπραγματεύσεις, αἵτινες ἐξηκολούθησαν δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος, καὶ ἐπήγαγον, ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους 421, τὴν συνυμολόγησιν σπονδῶν πεντηκονταετῶν. Αἱ κυριώτεραι διατάξεις τῶν σπονδῶν τούτων, αἵτινες φέρουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῆς «Νικίειου εἰρήνης» ἦσαν, 1) ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι θέλουσιν ἀποδώσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν Ἀμφίπολιν, καὶ πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς αὐτοὺς τὰς πόλεις Ἄργιλον, Στάγειρον, Ἄκανθον, Σκῶλον, Ὀλυθον καὶ Σπάρτωνλον. Ἄλλ' αἱ ἐξ τελευταῖαι αὗται πόλεις θέλουσι μένει αὐτόνομοι, ὑπὸ μόνον τὸν ὄρον τοῦ νὰ πληρώνωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἐπ' Ἀριστείδου ταχθέντα φόρον· εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν αὐτῶν ἐπετρέπετο νὰ ἐγκαταλίπῃ αὐτάς, συνεπαγόμενος καὶ τὴν περιουσίαν του· τοῦ λοιποῦ δὲ αἱ πόλεις αὗται μήτε Λακεδαιμονίων μήτε Ἀθηναίων ἔμελλον νὰ ᾖναι σύμμαχοι, παρεκτὸς ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ᾗθελον πείσει αὐτάς μετ' αὐτῶν οἰκειοθελῶς νὰ συνταχθῶσιν. Οἱ δὲ Μηκυβερνχιοὶ, καὶ Σαναῖοι, καὶ Σιγγαῖοι, ἔμελλον νὰ οἰκῶσι τὰς πόλεις αὐτῶν ὡς αὐτόνομοι καὶ ὑπὸ τῶν γειτόνων Ὀλυθηίων καὶ Ἀκανθίων μὴ παρενοχλούμενοι. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ὤφειλον νὰ ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, κείμενον εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, βορειοανατολικῶς τῶν Ἐλευθερῶν, καὶ προσέτι ἅπαντας τοὺς ἀίχμαλώτους. Ἀφ' ἐτέρου 2) οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον ν' ἀποδώσωσιν εἰς

τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ Κορυφάσιον, τὰ Κύθηρα, τὴν Μεθώνην, τὸ Πτελεὸν καὶ τὴν Ἀταλάντην, ἔτι δὲ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. 3) Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμενον ἐλεύθεροι νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ἄλλας ὑποτεταγμένας αὐτοῖς πόλεις. — Ὅτε αἱ διατάξεις τῆς εἰρήνης ταύτης ὑπεβλήθησαν, ἐν Σπάρτῃ, εἰς τὴν σύνοδον τῶν συμμάχων αὐτῆς πόλεων, ἡ πλειονοψηφία τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρεδέχθη αὐτάς καὶ ὤμοσε τὴν τήρησίν των, ἀλλὰ μόνον ἡ πλειονοψηφία. Οἱ Βοιωτοί, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἡλεῖοι ἀπεποιήθησαν ῥητῶς τὴν συναίνεσιν αὐτῶν· οἱ μὲν Κορίνθιοι, διότι δὲν ἀνελάμβανον τὸ Σόλλιον καὶ τὸ Ἀνακτόριον, οἱ δὲ Μεγαρεῖς διότι δὲν ἀπεδίδεδτο εἰς αὐτοὺς ἡ Νίσαια, οἱ δὲ Βοιωτοί, διότι ὑπεχρεοῦντο ν' ἀποδώσωσι τὸ Πάνακτον, οἱ δὲ Ἡλεῖοι, ἄδηλον διατί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων.

Τοιοιουτρόπως ἐτελείωσεν ἡ μᾶλλον ἐφάνη ὅτι ἐτελείωσεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἀκριβῶς δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου δεινῶς τετραύματισμένοι. Ἡ μὲν Σπάρτη ὄχι μόνον δὲν ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν ὄν ἐξ ἀρχῆς προεκήρυξεν, ὃ ἐστὶ τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς τῶν Ἀθηναίων τυραννίδος, ἀλλὰ καὶ ἐπισήμως ἀνεγνώρισε τὴν τυραννίδα ταύτην, συνομολογήσασα ὅτι αἱ Ἀθῆναι δικαιοῦνται νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ὑποτεταγμένας πόλεις. Πρὸς τούτοις ἡ Σπάρτη δεινῶς ἐδυσφημίσθη καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ διότι ἐγκάτελιπε τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Ἑλληνας, τοὺς κατὰ προτροπὴν αὐτῆς ἀποστάντας· καὶ διότι ἐταπεινώθη ἐπὶ τοσοῦτον μόνον ἵνα λυτρώσῃ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, ὑποβαλοῦσα οὕτω τὴν ὑπόληψιν ἣν ἔσωζε τότε ἔτι ὅτι παρ' αὐτῇ οὐδέποτε ἡ πόλις καθυποτάσσεται εἰς τὸ συμφέρον τῶν κατ' ἰδίαν πολιτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ κατ' ἰδίαν πολιτῆται καθυποτάσσονται εἰς τὸ τῆς πόλεως συμφέρον. Αἱ δ' Ἀθῆναι πάλιν διετήρησαν μὲν ἄκεραία τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἧς ἔνεκεν ἀνέλαβον τὸν

(ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΜΟΣ Α')

ἀνά χειρας ἀγῶνα, ἀλλ' ἐξηγόρασαν τὸ πλεονέκτημα τοῦτο διὰ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἀττικῆς, διὰ τῆς ἀπωλείας πολλοῦ πολιτῶν πλήθους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πρὸς αὐτοὺς κοινοῦ μίσους, ἕνεκα τῶν ἀγρίων σφαγῶν εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις ἐξετραηλίσθησαν.

Καὶ ἔπειτα, μήπως ἡ εἰρήνη αὕτη ἐστηρίχθη ἐπὶ βάσεων ὕπως οὖν ἀσφαλῶν; Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν μὲν ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πείσωσι τὰς πόλεις ὅσαι ἀπέστησαν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, καὶ ἰδίως τὴν Ἀμφίπολιν, νὰ ὑποκύψωσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, οὐδ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα νὰ καταναγκάσωσιν αὐτὰς εἰς τοῦτο, περιορισθέντες ν' ἀνακαλέσωσι τὰ ἐκεῖ στρατεύματά των, ὥστε εἰς ἓν τῶν κυριωτάτων τοῦ πολέμου σταδίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέιθοντο οὔτε τὴν Πύλον ν' ἀποδώσωσιν, οὔτε τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας. Ἀφ' ἐτέρου εἶδομεν ὅτι οἱ ἰσχυρότατοι τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις οἱ Βοιωτοὶ, δὲν ἀνεγνώρισαν τὴν εἰρήνην· ἐπειδὴ δὲ οἱ Βοιωτοὶ ἦσαν κύριοι τοῦ Πανάκτου τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἔμεινε καὶ οὗτος ὁ τῶν σπονδῶν ὅρος ἀνεκτέλεστος. Τότε οἱ Σπαρτιᾶται, θεωροῦντες ὅτι διὰ τῆς καταπαύσεως τοῦ πολέμου, οὐδὲν ἄλλο ἐπέτυχον εἰμὴ τὴν κατακραυγὴν τῶν συμμάχων, ἠθέλησαν διὰ νέας τινὲς θυσίας ν' ἀνακτήσωσι τοῦλάχιστον τοὺς ἄνδρας αὐτῶν καὶ συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἰδίαν συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἐπιτυχόντες τὸ νέον τοῦτο πλεονέκτημα, ἀπέδωκαν τελευταῖον εἰς τοὺς Λακεδαιμόνιους τοὺς ἄνδρας. Ἀλλὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ τοὶ καθ' ἑκάστην ὑποσχόμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν νέαν ταύτην συνθήκην, ἀναγκάζοντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ἀθηναίων τοὺς συμμάχους εἰς ἐκτέλεσιν τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν, δὲν ἐξεπλήρουν τὴν ὑπόσχεσιν, διὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξεπλήρουν τὰς ἄλλας ὑποχρεώσεις ἃς ἀνέλαβον διὰ τῶν σπονδῶν, καὶ ἰδίως δὲν ἀπέδιδον τὴν Πύλον. Ἐν τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅτι μᾶλλον ἐπεθύμουν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἀνδρῶν ἦτο ἢ ἀπὸ τῆς Πύλου ἀναχώρησις τῶν Ἀθηναίων· καὶ διὰ τὴν ἐπιτύχωσι τοῦτο ἐπροσπάθησαν νὰ καταπείσωσι τοὺς Βοιωτοὺς ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους, προσέτι δὲ καὶ τὸ Πανάκτον· οἱ δὲ Βοιωτοὶ ἐπροσποιήθησαν ὅτι δέχονται τὴν πρότασιν, ἀλλὰ

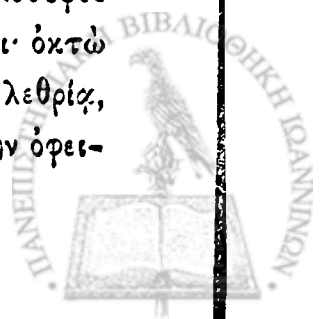

ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ συνομολογηθῆ μεταξύ αὐτῶν καὶ τῆς Σπάρτης συνθήκη συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, συνθήκη δι' ἧς ἤθελον νὰ οὐδετερώσωσι τὴν προσφάτως γενομένην στενὴν συμμαχίαν μεταξύ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων. Οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἠδύναντο νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν ταύτην τῶν Βοιωτῶν εἰμὴ παραβιάζοντες τὰ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνομολογηθέντα· ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ ἐπιθυμία αὐτῶν ν' ἀνακτήσωσι τὴν Πύλον ὥστε ἐνέδωκαν εἰς τὴν πρότασιν τῶν Βοιωτῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ πρὸς τούτους συνθήκη, μυστικῶς γινομένη, δὲν θέλει γνωσθῆ ἐν Ἀθήναις. Συνωμολογήθη λοιπὸν ἡ πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς συνθήκη, οἵτινες ὁμως, μὴ θέλοντες πάλιν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, ὡς φρούριον, ἔσπευσαν νὰ καταβάλωσιν αὐτὸ εἰς ἔδαφος· καὶ ὅτε ἦλθον εἰς Βοιωτίαν οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἵνα παραλάβωσι τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους καὶ τὸ Πάνακτον, εὔρον τὸ φρούριον τοῦτο κατεστραμμένον. Οὐδὲν ἦττον οἱ πρέσβεις μετέβησαν εἰς Ἀθήνας καὶ εἶπον, ὅτι ἰδοὺ οἱ παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς εὐρισκόμενοι αἰχμαλωτοὶ Ἀθηναῖοι, ἰδοὺ καὶ ὁ χῶρος τοῦ Πανάκτου· οὕτω δὲ ἐκτελουμένου καὶ τοῦ ὄρου τούτου τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν, ζητοῦσι καὶ αὐτοὶ τελευταῖον τὴν ἀπόδοσιν τῆς Πύλου. Ἀλλὰ εὔρον ἐν Ἀθήναις μεγάλην πνευμάτων ἀλλοίωσιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμαθον τότε κατὰ πρῶτον πιθανώτατα τὴν χωριστὴν συμμαχίαν, ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς· ἔμαθον ὅτι δὲν πρόκειται ν' ἀποδοθῆ εἰς αὐτοὺς τὸ φρούριον τοῦ Πανάκτου, ἀλλὰ μόνον ὁ ψιλὸς τοῦ Πανάκτου χῶρος· ὑπέλαβον τοῦτο εὐλόγως ὡς ἐμπαιγμὸν, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχον τὴν συνείδησιν, ὅτι αὐτοὶ μὲν τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἐθεράπευσαν ἐν τῶν κυρίων συμφερόντων τῆς Σπάρτης, ἀποδόντες αὐτῇ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι οὐδένα τῶν κυριωτάτων ὄρων τῆς εἰρήνης ἐξεπλήρωσαν. Ὅθεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἦτο ἐλάχιστα διατεθειμένη νὰ παραδεχθῆ τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων· τὴν δὲ τοιαύτην αὐτῆς διάθεσιν ἐνίσχυσεν ἐκ παντὸς τρόπου ἀνὴρ ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον, καὶ ἔμελλε μὲν μετ' ὀλίγον νὰ ἐπενεργήσῃ πολυειδῶς εἰς τὴν τύχην αὐτῆς, ἔμελλε δὲ νὰ ἀναδειχθῆ ὁ μᾶλλον ποικιλότροπος βεβαίως τῶν τοσούτῳ ποικιλοτρόπων χαρακτήρων, οὗς παρίστησιν ἡ ἀρχαία πάτριος ἡμῶν ἱστορία. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης.

Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχε τὸ γένος ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικωτέρων χρόνων ἀνῆκε, πατρῶθεν τε καὶ μητρῶθεν. εἰς τοὺς πρώτους τῶν Ἀθηνῶν οἴκους. Ὁ μὲν πάτερος αὐτοῦ Ἀλκιβιάδης, φίλος διατελέσας τοῦ Κλεισθέους, εἶχε συμπράξει οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, περὶ τὰ τέλη τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, διενεργηθεῖσαν πολιτικὴν μεταβολήν· ὁ δὲ πατήρ, ὁ Κλεινίας, ἀφοῦ ἰδιοστόλῳ τριήρει περὶ Ἀρτεμίσιον ἐνδόξως ἐναυμάχησεν, ἔπεσεν ὕστερον εἰς τὴν ὀλεθρίαν περὶ Κορώνειαν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς μάχην (σελ. 537). Ἀπὸ δὲ τῆς μητρὸς Δεινομάχης τῆς Μεγακλέους, ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπόγονος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συγγενῆς τοῦ Περικλέους· ἔπειτα δὲ συζευχθεὶς Ἰππαρέτην τὴν θυγατέρα τοῦ ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει οὐδὲν ἦττον ὀνομαστοῦ Ἰππονίκου, ὅστις ἔπεσε μαχόμενος περὶ Δήλιον, ὁ Ἀλκιβιάδης προσέθηκεν εἰς τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ περιουσίαν καὶ τὴν οὐ μικρὰν προῖκα δέκα ταλάντων. Ἡ φύσις, ὡσεὶ ἀντιφιλοτιμουμένη πρὸς τὴν τύχην, ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν τὰ κάλλιστα τῶν σωματικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων. Τὸ κάλλος αὐτοῦ ὑπῆρξε πολυθρύλητον· καὶ ἂν πιστεύσωμεν μάρτυρα σύγχρονον καὶ σπουδαῖον, τὸν Ξενοφῶντα, αὐταὶ αἱ σεμνότεραι τῶν γυναικῶν δὲν ἠδύναντο ν' ἀνθέξωσιν εἰς αὐτό. Τὸ ἀθλητικὸν αὐτοῦ σῶμα ἦτο ἐνταύτῳ παραδόξως εὐτράπελον· διὸ καὶ παρεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς τὸν χαμαιλέοντα, παρεκτὸς μόνον, ὅτι ἐκεῖνος μὲν πρὸς ἓν τοῦλάχιστον, ὡς ἐλέγετο, χρῶμα, τὸ λευκόν, ἐξηδυνάτει νὰ ἀφομοιώσῃ ἑαυτὸν, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόσμῳ δίαίτια, ἣν ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἐφάνη ἐπιτήδειος νὰ μιμηθῆ καὶ νὰ μετέλθῃ. Διότι ἐν Σπάρτῃ μὲν ἀνεδείχθη γυμναστικός, εὐτελής, σκυθρωπός, ἐν Ἰωνίᾳ δὲ ἀκόλαστος, φιλήδονος, ῥάθυμος, ἐν Θράκῃ μεθυστικός, ἐν Θεσσαλίᾳ ἰππαστικός, συζήσας δὲ καὶ μετὰ τοῦ σατράπου Τισσαφέρνου, ὑπερέβαλεν ὄγκῳ καὶ πολυτελείᾳ τὴν περσικὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐντὸς δὲ τοῦ καλλίστου τούτου σκεύους, κατετέθησαν τὰ σπέρματα σπανίων διανοητικῶν καὶ ψυχικῶν ἀρετῶν. Τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ ἔδωκεν ἐκ πρώτης νεότητος λαμπρὰ δείγματα· ἐν ἔτει μὲν 432, μόλις ὢν εἰκοσαέτης, προεκινδύνευσεν ὡς οὐδεὶς ἄλλος περὶ Ποτίδαιαν, καὶ βαρεῖαν ἔλαβε πληγὴν, οὐδὲ διέσωσε τὴν ζωὴν εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ φιλοσόφου Σωκράτους, ὅστις καὶ αὐτὸς ὡς ὀπίλιτος μετ' ἐκείνου συνυπηρετεῖ· ὀκτῶ δὲ ἔτη μετέπειτα διέπρεψεν ὡς ἰππεὺς ἐν τῇ περὶ Δήλιον πανωλεθρίᾳ, καὶ ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμὴν ν' ἀνταποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτην τὴν ὀφει-

λήν, ὑπερασπίσας αὐτὸν κατὰ τῶν βαρέως ἐπικειμένων Βοιωτῶν. Τὸ πολυμήχανον αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἡ περὶ τοὺς λόγους εὐρυΐα ἀνεκάλει εἰς πολλὰ τὸν μέγαν Θεμιστοκλέα. Περὶ δὲ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ διεφώνουν μὲν οἱ ἀρχαῖοι· διότι ὁ Θεόφραστος, ὅστις ὅμως δὲν ἤκουσεν αὐτοῦ, καθὼ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος, βεβαιοῖ ὅτι « εὐρεῖν μὲν τὰ δέοντα καὶ νοῆσαι πάντων ἰκανώτατος » ὑπῆρξεν ὁ Ἄλκιβιάδης, περὶ δὲ τὴν ἐκθεσιν τῶν διανοημάτων πολλάκις, μεταξὺ λέγων, ἀπεισιώπα, διαφυγούσας αὐτὸν τῆς λέξεως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἄλκιβιάδου κωμικὸς Εὐπόλις, ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ εἶπε·

Ἀλλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν,

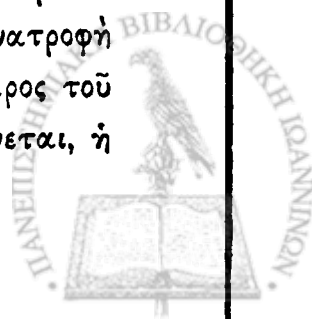
ἐννοῶν διὰ τούτου, ὅτι ἦτο ἐπιτηδειότερος περὶ τὰς κατ' ἰδίαν ἐντεύξεις, ἢ κατὰ τοὺς ἐνώπιον τοῦ δήμου ἀγῶνας. Ἄλλὰ ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἄλκιβιάδου τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου παρατεθειμένων, δὲν θέλομεν ἴσως ἔτι παραδεχθῆ τὴν γνώμην τοῦ Δημοσθένους, ὅστις εἶπεν αὐτὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις δεινότατον περὶ τὸ λέγειν, ἀνάγκη ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἄλκιβιάδης, ἂν ὄχι ἄλλο, ἠδύνατο τοῦλάχιστον καὶ ἐνώπιον τοῦ δήμου νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπιτυχῶς τὰ βουλευμάτα αὐτοῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἠτύχησε νὰ λάβῃ διδασκάλους καὶ ὁδηγούς οἷους οὐδεὶς ἄλλος τῶν προακμασάντων ἐν τῇ πόλει ἀνδρῶν· διότι, ἵνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθῶμεν, ὁ μὲν Πρόδικος, τοῦ ὑποίου φέρεται εἰς τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος ὁ θαυμάσιος περὶ Ἡρακλέους μῦθος, ἀνέλαβε νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν τὰς ὑγιεστεράς περὶ ἀρετῆς ἀρχάς· ὁ δὲ Σωκράτης, ὁ σοφώτατος, ὁ χρηστότατος ὁ θετικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ πατρικῆς στοργῆς ἐνησχολήθη νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸν τὰ ἀσφαλέστατα διδάγματα τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ συνέσεως καὶ ἐμπειρίας· ὁ δὲ Περικλῆς αὐτὸς, ὁ Ὀλύμπιος Περικλῆς, ἐπεχείρησε νὰ διακοσμήσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ὑψίστων πολιτικῶν καὶ θεωρητικῶν μελετημάτων.

Ἄλλ' ἅπασαι αὐταὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς τύχης αἱ εὐλογίαι εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξαν εἰμῆ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσιν ἄνδρα αὐθαδέστατον μὲν τῶν νόμων βιαστήν, ἀσεβέστατον δὲ τῆς πατρίδος προδότην. Καθὼς οἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι ποταμοὶ οἱ ἀκαταπαύστως εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον καταρρέοντες δὲν ἰσχύουσι νὰ γλυκάνωσι τὰ ὕδατα τῆς θαλασσίας ἐκείνης λεκάνης, οὕτω πολλοὶ καὶ χρηστοὶ διδάσκαλοι δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξημερώσωσι τὸ ἦθος καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ Ἄλκιβιάδου. Ὁ Θουκυδίδης ἐπανειλημμένως στηλιτεύει τὸ « μέγεθος τῆς ἐς τὴν διαίταν παρα-

νομίας αὐτοῦ,» καὶ «τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν.» Οὐδέποτε τῶντι Ἀθηναῖος κατεπάτησε τοσοῦτον ἀναιδῶς τοὺς κειμένους τῆς πατρίδος νόμους. Εἰσελθὼν ποτε εἰς γραμματοδιδάσκαλόν τινα ῥαπίζει αὐτόν, διότι συνέπεσε νὰ μὴ ἔχη οὗτος παρ' ἑαυτῷ τὸν Ὅμηρον· ῥαπίζει δὲ δημοσίᾳ, εἰς τὸ θέατρον, καὶ τὸν χορηγὸν Ταυρέαν, μόνον καὶ μόνον διότι ἦτο ἀντίζηλος αὐτοῦ· ῥαπίζει ὁμοίως τὸν Ἰππόνικον, τὸν μετέπειτα πενθερόν αὐτοῦ γενόμενον, ὄχι ὑπ' ὀργῆς ἢ ἔνεκα διενέξεώς τινος, ἀλλ' ἐπὶ γέλῳ, συμφωνήσας τοῦτο πρὸς τοὺς φίλους· ἀναλαμβάνει τὴν προστασίαν τοῦ Θασίου ποιητοῦ Ἡγεμόνος καὶ ἐξοβελίζει ἰδίᾳ χειρὶ ἀπὸ τοῦ μητρώου τὴν κατὰ τοῦ ποιητοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος εἰσαχθεῖσαν ἐπίσημον κατηγορίαν, προκαλῶν τὴν δικαιοσύνην νὰ ἐξακολουθήσῃ, ἂν τολμᾷ, τὴν ἀνακρίσιν τῆς ὑποθέσεως· καὶ ὅτε ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰππκρέτη, μὴ ἀνεχομένη ἐπὶ πλεον τὴν ἀκολασίαν αὐτοῦ καὶ ἀπιστίαν, ἐζήτησε τὴν κατὰ τὸν νόμον διαζεύξιν, παρελθὼν ὁ Ἀλκιβιάδης, διεκώλυσε αὐτὴν αὐτογνωμόνως νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ εὐεργετήματος τοῦ νόμου, καὶ ἄρπάσας αὐτὴν διὰ τῆς βίας, ἐνώπιον ὄλων τῶν ἀρχόντων, ἀπήγαγεν, ἀνὰ μέσον τῆς πληθούσης ἀγορᾶς, εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἀλλ' αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων βιαιοπραγίαι αὐτοῦ κατὰ πλείστων ἰδίᾳ πολιτῶν, εἶναι δυσαρίθμητοι. Ἰς δὲ δὲν γνωρίζει πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πρὸς τὴν ὅλην πατρίδα; Ἀφοῦ ἐξώθησεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀφοῦ προεκάλεσε τὴν ἀσύνητον ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατείαν, ἔπειτα, ἐπειδὴ προσεκλήθη νὰ δώσῃ τελευταῖον ἅπαξ λόγον ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, ἀντὶ νὰ ὑπακούσῃ, λειποτακτεῖ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ καθοδηγεῖ αὐτοὺς πῶς νὰ καταφέρωσι κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πληγὰς καιριωτάτας.

Ἰ Πόθεν προῆλθεν ἡ τοιαύτη ἐξαχρείωσις, τῆς φύσεως ἐκείνης ἧτις οἰκόθεν ἐφαίνετο ἔχουσα, καὶ εἶχε τῶντι, ἀγαθωτάτας ἀφορμάς; Τὰ πάθη αὐτοῦ, εἶπον, ὑπῆρξαν πολλὰ καὶ μεγάλα, μάλιστα δὲ ἰσχυρότατον τὸ φιλόνεικον καὶ τὸ φιλόπρωτον· ἀλλὰ τὰ πάθη ταῦτα εἶχε κοινὰ πρὸς πλείστους τῶν Ἑλλήνων, καὶ εἰμποροῦμεν νὰ προσθέσωμεν. ὅτι ἡ φιλαρχία καὶ ἡ φιλοδοξία εἶναι συνήθως ἐκ τῶν κρατίστων τῆς μεγαλουργίας ἐλαττηρίων. Ἡ πρώτη αὐτοῦ ἀνατροφή, εἶπον, παρημελήθη, διότι, πενταετῆς ὢν, ἔμεινε ὀρφανὸς πατρός· ἀλλὰ ἐμήπως ἡ πρώτη ἀνατροφή τοῦ Θεμιστοκλέους, μήπως ἡ πρώτη τοῦ Κίμωνος ἀνατροφή ὑπῆρξαν μᾶλλον ἐπιμελεημένα; Ὁ Ἀλκιβιάδης, εἶπον, νεώτερος τοῦ δέοντος προῆλθεν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Αὕτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ

γνώμη τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐπιφέρει, ὅτι ὁ νέος ἐκεῖνος ἤθελεν ἀποβῆ ἄλλος Περικλῆς ἐὰν ὠριμώτερος περιήρχετο εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Ἄλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἤδη 31 ἢ 32 ἐτῶν, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἶδομεν βουλευτὰς διαπρέψαντας μὲν περὶ τὸ 20 ἔτος τῆς ἡλικίας, κυβερνήσαντας δὲ τὸ κράτος πρὶν ἢ συμπληρώσωσι τὸ 25. Καὶ ὅμως εἰς τὰ βόρεια κλίματα ὁ ἄνθρωπος ὠριμάζει βραδύτερον ἢ εἰς τὰ μεσημβρινά. Ἡ ἀλήθεια, νομιζομεν, εἶναι ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέβη οἷος ἀπέβη, ἔνεκα τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαίρας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐζῆσε καὶ ἐπολιτεύθη. Ἡ ἠθικὴ παραλυσία, ἣν παρήγαγεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἔφερεν εἰς μέσον τοσαύτην ἰδεῶν σύγχυσιν, ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ φιλαρχία ἐθεώρησε, πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς, πάντα τρόπον θεμιτὸν, μὴδ' αὐτῆς τῆς προδοσίας ἐξαιρουμένης. Τίς δὲ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ἤθελεν ἀναχαιτίσει, σωφρονίσει, χειραγωγῆσει τὸν Ἀλκιβιάδην; Τὸ ἀκόλαστον πλῆθος ὅπερ ἐπεκράτει ἤδη τοῦ πολιτεύματος, καὶ πρὸ μικροῦ εἶχε καταντήσει νὰ παραδώσῃ ἑαυτὸ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κλέωνα, παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου νεανίου τοσοῦτω εὐκολώτερον ὅσω ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναμφισβήτητά τινα προτερήματα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἣτις ἐφαίνετο ἐν Ἀθήναις τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν καλῶν κάγαθῶν οἴκων εἰς οὓς οὗτος ἀνήγε τὸ γένος. Ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνώτερος ὅλων τῶν ἄλλων ὀχλικῶν δημαγωγῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ δῆμος κατήνησε τυφλὸς αὐτοῦ λάτρης καὶ δοῦλος, συγχωρῶν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἐλαττώματα, ἀποθαυμάζων ἅπαντα τὰ τολμήματα καὶ ἐμψυχῶν οὕτω μᾶλλον ἢ περιστέλλων ἅπασαν αὐτοῦ τὴν παρανομίαν. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἀδυναμία τῆς πόλεως, ὥστε καὶ ἀφοῦ οὗτος ἀναφανδὸν αὐτὴν ἐπρόδωκε, καὶ ἀφοῦ ἐγένετο παραιτίος τῶν μεγαλητέρων αὐτῆς συμφορῶν, πάλιν, ἅμα ἠθέλησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτὴν, ἠνέφξεν εἰς αὐτὸν τὰς ἀγκάλας τῆς. Τὸ δὲ τοιοῦτο τοῦ δήμου πρὸς αὐτὸν πάθος, κάλλιστα ἐξήγησεν ὁ Ἀριστοφάνης εἰπὼν,

Ποθεῖ μὲν, ἐχθαίρει δὲ, βούλεται δ' ἔχειν.

Ὅτι δὲ ἐξαιρέτως εἰκονίζει τὴν ἐπελθοῦσάν εἰς τὸ πολίτευμα ἀλλοίωσιν εἶναι τὸ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀλκιβιάδου αἰνιττόμενον τοῦτο·

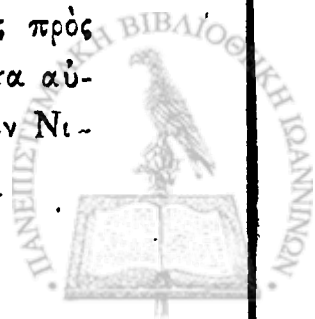
Μάλιστα μὲν λέοντα μὴ ἐν πόλει τρέφειν·

Ἦν δ' ἐκτρέφῃ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.

Ἄλλὰ λέοντας τοιοῦτους ἄλλοτε ἢ πόλις ἐξέθρεψε πολλοὺς, μὴ ὑπηρετήσασα τοῖς τρόποις αὐτῶν, ἀλλ' ἀναγκάσασα αὐτοὺς τοῖς τρόποις αὐτῆς νὰ ὑπηρετήσωσι. Τότε ὅμως ἤρχον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τῶν πολιτῶν οἱ ἄριστοι, ἡδὴ δὲ ἐπλειονοπήφει ὁ ὄχλος· ὁ ὄχλος ὅστις ἀκούων τὸν Ἀλκιβιάδην ἀναγκάσαντα τὸν ζωγράφον Ἀγάθαρχον, διὰ τῆς βίας, νὰ ζωγραφίσῃ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ἐχειροκρότει τὸ κατόρθωμα· ὁ ὄχλος ὅστις μαθὼν ὅτι ὁ Ἀριστοφῶν εἰκόνισε Νεμέαν ἔχουσαν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς καθήμενον Ἀλκιβιάδην, συνέτρεχεν ἐπιχαίρων ἵνα θεωρήτῃ τὸ ἀριστοτέλγημα· ὁ ὄχλος ὅστις ὅτε ὁ Τίμων ἰδὼν προπεμπόμενον ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τὸν νέον ἐπιφανῶς, «εὖ, ἔφη, ποιεῖς αὐξόμενος, ὦ παῖ· μέγα γὰρ αὔξη κακὸν ἅπασι τούτοις,» ἐγέλα, παίζων μὲ τὰ πολυτιμότερα τῆς πικρίδος συμφέροντα. Τίς λοιπὸν, τῆς πόλεως σχεδὸν ἀπάσης ἐπινευούσης εἰς τὰς παραφορὰς ἐκείνας, ἠδύνατο νὰ χαλινώσῃ τὸν ἀτίθασσον νεανίαν; Ὁ Περικλῆς οὔτε καιρὸν εἶχε βεβαίως νὰ ἐπιτηρῇ αὐτὸν ἀδιακόπως, οὔτε ἠδύνατο, εἰς ὧν, ἀπάντων νὰ κατισχύσῃ· ὅθεν πρωϊμώτατα ἔλαβεν ἀπόδειξιν τῆς διαστροφῆς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, ὅστις προσελθὼν ποτε πρὸς τὸν κηδεμόνα καὶ ἀκούσας ὅτι δὲν εὐκαιρεῖ νὰ τὸν δεχθῆ διότι σκέπτεται πῶς νὰ ἀποδώσῃ λόγον εἰς τοὺς Ἀθηναίους· «καὶ δὲν εἶναι καλῆτερον, ἀπήντησεν ἀπερχόμενος, νὰ σκεφθῆ ὁ Περικλῆς πῶς νὰ μὴ ἀποδώσῃ λόγον;» Μόνος ὁ Σωκράτης φαίνεται ἰσχύσας μέχρι τινὸς εἰς τὴν τρικυμιώδη ἐκείνην ψυχὴν, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλάτωνα, ὁ Ἀλκιβιάδης εἶπέ ποτε· «Πέπονθα δὲ πρὸς τοῦτον μόνον ἀνθρώπων, ὃ οὐκ ἔν τις οἶοιτο ἐν ἐμοὶ ἐνεῖναι, τὸ αἰσχύνεσθαι ὄντινοῦν.» Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ἐξωλίσθησε καὶ ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Σωκράτους ὁ ἀληθῆς οὗτος Πρωτεύς, ἀπὸ δὲ τῆς προσομιλίας αὐτοῦ καὶ οἰκειότητος πρὸς τὸν χρηστότατον καὶ σοφώτατον τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ἄλλο παρέμεινεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἀποχρῶσά τις περὶ τὰ μυστήρια τῆς διαλεκτικῆς τέχνης ἐνάσκησις.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ κατὰ πρῶτον παρελθὼν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον, ὅτε, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἤλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς Πύλου πρὸς τὸν χῶρον τοῦ Πανάκτου καὶ τοὺς παρὰ τοῖς Βοιωταῖς Ἀθηναίους αἰγυμάλωτους. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχε κατ' ἀρχὰς πολιτευθῆ φιλικῶς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι, περιφρονήσαντες τὴν νεότητά αὐτοῦ, εἶχον περιποιηθῆ πολὺ μᾶλλον τὸν Νικίαν καὶ τοὺς περὶ τὸν Νι-

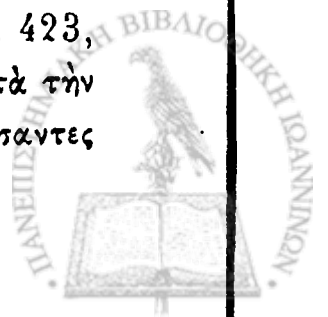

κίαν, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο, ἔλαβε καὶ προσωπικὴν ἀφορμὴν ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ ἀπάτῃ καὶ παραβάσει τῶν συντεθειμένων. Δὲν ἤρκεϊτο δὲ ἤδη εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῆς Σπάρτης, ἀλλ' ἐμελέτησε καὶ τὴν συγκρότησιν μεγάλης τινὸς κατ' αὐτῶν συμμαχίας· ὅθεν ἐνῶ ἀπέκρουε παντὶ σθένει πάντα πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους συμβιβασμὸν, διεμήνυσε συγχρόνως κρύφα πρὸς τοὺς Ἀργεῖους, νὰ πέμψωσι πρέσβεις εἰς Ἀθήνας ἐπιτετραμμένους τὴν συνομολόγησιν συνθήκης. Τὸ Ἄργος εἶχε μείνει οὐδέτερον κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου περίοδον, καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ἀναλάβει τὰς ἄλλοτε ἐξαντληθείσας δυνάμεις, ἔσπευδε νῦν, ὠφελούμενον ἐκ τῆς ἐπικρατοῦσης κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀνωμαλίας, νὰ ἀνακτήσῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, καὶ εἶχεν ἐσχάτως ἐπιχειρήσει ἐπὶ τούτῳ διαφόρους διαπραγματεύσεις, καὶ συνομολογήσει διαφόρους συνθήκας, ὧν ἡ ἀσφαλεστέρα ἦτο ἢ πρὸς τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Ἡλείους· ὅθεν ἤκουσεν εὐχαρίστως τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἐξάπέστειλεν ἀμέσως τὴν ζητηθεῖσαν πρεσβείαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, ἐπεμψαν ὁμοίως κατὰ τάχος νέους εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ἔχοντας πληρεξουσιότητα νὰ διαλύσωσιν ἀπάσας τὰς ἀμφισβητήσεις. Ἐνταῦθα ἡ κοινὴ γνώμη διέκειτο, ὡς εἴπομεν, δυσμενῶς πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους· τοῦτο ὅμως ὄχι διότι ἤθελον ἐξάπαντος τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ διότι ἔβλεπε τοὺς Λακεδαιμονίους μὴ πειθόμενους νὰ πράξωσι τὰ δέοντα πρὸς τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ κατάπαυσιν. Ὅτε λοιπὸν οἱ νέοι πρέσβεις εἶπον ἐνώπιον τῆς βουλῆς, εἰς ἣν κατὰ πρῶτον παρουσιάσθησαν, διότι κατὰ τὸ πολίτευμα, ἡ βουλὴ προπαρασκεύαζε τὰ περὶ τῆς ἀκροάσεως τῶν πρέσβεων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου· ὅτε, λέγομεν, εἶπον οὗτοι εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσι πᾶσαν πληρεξουσιότητα πρὸς διάλυσιν τῶν διενέξεων, ἢ, καθὼς λέγει ὁ Θουκυδίδης, «αὐτοκράτορες ἤκουσι περὶ πάντων συμβῆναι τῶν διαφόρων,» ἡ ἀγγελία αὕτη ἔτυχεν ἀρίστης δεξιώσεως· ὁ δ' Ἀλκιβιάδης ἤρχισε νὰ φοβῆται μήπως τινόντι αὐτὸν Σπυρτιάται, δι' εὐλόγων παραχωρήσεων, ἀσφαλίσωσι τὴν εἰρήνην, ὅπερ παντάπασι δὲν συνέφερον εἰς αὐτόν, ὅστις διὰ τοῦ πολέμου μόνον ἠλπίζε νὰ κορέσῃ τὴν φιλοδοξίαν του. Ὅθεν ἰδὼν τί ἐμηχανεύθη ἵνα ἀνατρέψῃ τὴν ἐνέργειαν τῶν πρέσβεων. Προσελθὼν πρὸς αὐτοὺς ἰδίᾳ εἶπεν, ὅτι, ἐὰν ἐπαναλάβωσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τὴν διαβεβαίωσιν, ἣν ἔδωκαν εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσιν ἀπεριόριστον πληρεξουσιότητα, ὁ δῆμος θέλει

ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν τὰ ἀδύνατα· ἐνῷ ἂν εἴπωσιν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι πληρεξουσιότητα πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἀλλ' ἀπλῶς ἦλθον νὰ καθυποβάλωσι τὰς προτάσεις, νὰ συζητήσωσιν αὐτάς, καὶ ν' ἀναφέρωσι, θέλουσιν ἐπιτύχει πολὺ μετριώτερους ὄρους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὸς θέλει ὑποστηρίξει αὐτοὺς παντὶ σθένει. Οἱ πρέσβεις ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην, καὶ, παρελθόντες τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸν δῆμον, ἀπεφάνησαν, ὅτι δὲν ἦλθον ἔχοντες ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα· ἀλλὰ τότε ἐγερθεὶς ὁ Ἀλκιβιάδης «βλέπετε, ἀνέκραξε, τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν παλιμβουλίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν; γῆρας εἶπον ἄλλα εἰς τὴν βουλήν, καὶ σήμερον ἄλλα λέγουσιν εἰς τὸν δῆμον· πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατόν νὰ συνθηκολογήσωμεν πρὸς κυβέρνησιν ἔχουσαν τοιοῦτους ἀντιπροσώπους;» Οἱ πρέσβεις ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι, ὁ δὲ δῆμος ἐνισχυθεὶς, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἐκ τούτου εἰς τὰς προτέρας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους διαθέσεις, ἀπέπεμψε τοὺς πρέσβεις τούτων ἀπράκτους, καὶ ἐποίησεν, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ μὲν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐναντίον δὲ τῶν ἐπιμόνων προσπαθειῶν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, σπονδὰς καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς τούτων συμμάχους, κατὰ μῆνα μᾶϊον τοῦ 420 ἔτους.

Διὰ τοιαύτης αἰσχρᾶς ἀπάτης ἐπροοίμιασεν ὁ Ἀλκιβιάδης εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Τῆς συμμαχίας ταύτης μεταξὺ Ἄργους καὶ Ἀθηνῶν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξαν πολυετεῖς μὲν μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀργεῖων ἐχθροπραξίαι, ὧν μετέσχον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὡς σύμμαχοι τῶν τελευταίων, ποικίλαι δὲ ἐμφύλιοι ἐν Ἄργει διενέξεις καὶ πολιτικαὶ μεταβολαὶ, ἀπολήξασαι εἰς τοῦτο, τῷ 416, ὅτι τριακόσιοι Ἀργεῖοι ἀπήχθησαν διὰ τῆς βίας ἐπὶ 20 ἄττικῶν πλοίων εἰς διαφόρους νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, τὸ 416, συνέβη καὶ ἕτερον πολὺ τραγικώτερον γεγονός. Οἱ Μήλιοι, οἵτινες μέχρι τῶν χρόνων τούτων εἶχον μείνει οὐδέτεροι, προσεκλήθησαν ἤδη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτούς· ἀποποιηθέντες δὲ, ἀντέστησαν μὲν γενναίως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀμειλίχων αὐτῶν ἀντιπάλων, οἵτινες τοὺς μὲν ἄνδρας ἅπαντας κατέσφαξαν, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας ἠνδραπόδισαν, τὰ δὲ κτήματα τῆς νήσου ἐπέτρεψαν εἰς 500 Ἀθηναίους κληρούχους. Πρὸ πενταετίας ὅμοια εἶχον πράξει πρὸς τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Σκιωναίους, τοὺς ἐν ἔτει 423, διὰ προτροπῶν τοῦ Βρασίδου, ἀποστατήσαντας· διότι ὀλίγον μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην, οἱ Ἀθηναῖοι, μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἀνακτήσαντες

τὴν πόλιν ἐκείνην, τοὺς μὲν ἠβῶντας ἀπέκτειναν, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας, τὴν δὲ χώραν παρέδωκαν εἰς τοὺς περιλιπομένους Πλαταιεῖς. Καὶ ἐνῶ ἐξωτερικῶς ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει ἀναδεικνυομένη τοσοῦτον ἀγρία πρὸς ὁμογενεῖς, ὁμογλώσσους, ὁμοθρήσκους, ἐσωτερικῶς τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξηχρειοῦτο.

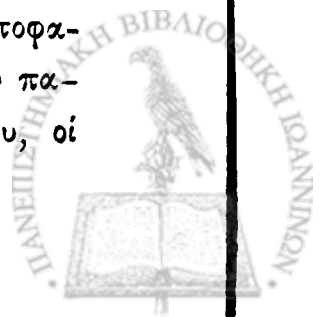
Ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν, ὅποσον σπουδαῖος καὶ σωτήριος διὰ τὴν πολιτείαν ὑπῆρξεν ὁ τοῦ ὄστρακισμοῦ θεσμός (σελ. 289 καὶ ἐπόμε.) καὶ ὅποσον συνετὴ αὐτοῦ χρῆσις ἐγένετο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὕρισκόμεθα, μεταξὺ τοῦ 420 καὶ 416, ἐνεπαίχθη οἰκτρῶς πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ κατὰ τοῦτο τὸ πολίτευμα, διότι, ἔνεκα τῆς μεταξὺ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου ἀκμαζούσης τότε ἔριδος, ἐνομίσθη εὐλογον ν' ἀποφασίσῃ ὁ δῆμος τίς ἐκ τῶν δύο πρέπει ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως· ἀλλ' αἴφνης οἱ ἀρχηγοὶ ἐκατέρων τῶν μερίδων μεταβάλλουσι γνώμην, καὶ ἀντὶ νὰ ψηφοφορήσωσι περὶ ἐνὸς τῶν δύο σπουδαίων ἀντιπάλων, ἐνώνονται καὶ ἐξοστρακίζουσι, διὰ τὸν τύπον μόνον, τὸν δημαγωγὸν Ὑπέρβολον, ἄνθρωπον περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Θουκυδίδης, λαβὼν βραδύτερον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσῃ, λέγει « Ὑπέρβολόν τέ τινα τῶν Ἀθηναίων, μοχθηρὸν ἄνθρωπον, ὠστρακισμένον οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον, ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως. » Ἐκ τούτου δὲ ὁ θεσμός οὗτος τοσοῦτω ἐξητελείσθη καὶ τοσοῦτω ἀπέβη καταγέλαστος, ὥστε τοῦ λοιποῦ οὐδέποτε πλέον ἐγένετο αὐτοῦ χρῆσις.

Ἡ δὲ μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων εἰρήνη, καὶ τοι γενομένων ἐν τῷ μεταξὺ, ὡς προείρηται, πολλῶν ἐμμέσων ἐχθροπραξιῶν, δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλυθεῖσα μέχρι τοῦ 416, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ὀριστικὴ αὐτῆς ῥῆξις ἔνεκα τῶν ἐν Σικελίᾳ πραγμάτων. Ἐν Σικελίᾳ, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων (σελ. 475—476), ἐξηκολούθησαν μὲν πρωτεύουσαι τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων αἱ Συρακοῦσαι, ἐξηκολούθησε δὲ ἄρχουσα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως ἡ τοῦ Γέλωνος δυναστεία, μέχρις οὗ, περὶ τὸ 466, ἐξώσθη ὁ τελευταῖος τοῦ Γέλωνος ἀδελφός, ὁ Θρασύβουλος, οἱ δὲ Συρακοῦσιοι κατέστησαν ἤδη παρ' αὐτοῖς δημοκρατίαν, καὶ ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγωσι τὸ πολίτευμα τοῦτο εἰς ὅλας τὰς σικελικὰς πόλεις. Δὲν ἔπαυσαν δὲ καὶ ὑπὸ τὸ νέον τοῦτο πο-

αὐτόν, ὅστις ἔδωκε νέον θαυμαστῆς ἐβελουσίας δεῖγμα, ἀναλαβὼν, ἵνα μὴ παρακούσῃ εἰς τὸν νόμον, τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τὸ ὅποιον τοσοῦτω ἀπεδοκίμαζεν. Ἡ ἔξοδος τοῦ στόλου ἐγένετο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει, ἣν ἐφιλοτιμήθη νὰ περιγράψῃ πανηγυρικώτατα ὁ μέγας ἱστορικός, καὶ ἣν δὲν βλέπομεν ἀναφερομένην ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέρχοντο ἵνα στήσωσι τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον τρόπαια· ὡς ἂν ἡ πόλις, ἔχουσα τὴν προαίσθησιν ὅτι δὲν θέλει ἴδει πλέον τοσοῦτω ἀκεραίας τὰς δυνάμεις αὐτῆς, ἠθέλησεν ἐπισημότερον τοῦ συνήθους νὰ χαιρετίσῃ αὐτὰς κατὰ τὴν περιστάσιν ταύτην. Ὁ στόλος διελθὼν διὰ Κερκύρας, ἐπειραιώθη ἐκεῖθεν εἰς τὸ Ῥήγιον τῆς Ἰταλίας, καὶ ἔπειτα κατῆλθεν εἰς Κατάνην τῆς Σικελίας, ὅτε αἰφνης κατέφθασεν ἐξ Ἀθηνῶν διαταγὴ προσκαλοῦσα τὸν Ἀλκιβιάδην νὰ ἐπιστρέψῃ ἐνταῦθα ἵνα ἀπολογηθῇ περὶ σπουδαίας κατηγορίας.

Ὁ Ἀλκιβιάδης κατίσχυε μὲν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν συνειρητῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ἦτο παντοδύναμος. Ἐξ ἐναντίας εἶχε πολλοὺς τοὺς ἀντιπράττοντας δημαγωγούς, οἵτινες ἐφθόνουν τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν, καὶ ἦσαν τοσοῦτω μᾶλλον ἐπικίνδυνοι, ὅσῳ μετ' αὐτῶν συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ ἄνδρες, ὅσοι ἐθεώρουν ὀλεθρίαν τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν δίκαιαν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ἐτι δὲ πρὶν ἢ ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος, εὐρέθησαν αἰφνης, πρωΐαν τινὰ τοῦ μαΐου μηνός, ἔχοντες περικεκομμένα τὰ πρόσωπα, οἱ πλείστοι Ἑρμαῖ τῆς πόλεως, ἦτοι οἱ μικροὶ τετράγωνοι κίονες οἱ φέροντες μὲν ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐγκεκολλημένην κεφαλὴν, ἰστάμενοι δὲ εἰς τὰς δημοσίας πλατείας, πρὸ τῶν ναῶν καὶ τῶν οἰκιῶν, ὡς κοσμήματα ἅμα ἱερὰ καὶ προφυλακτῆριοι λίθοι. Ἄρα γε παρεσκεύασαν τοῦτο οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου; Τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἄδηλον· ἀλλ' οὗτοι ὠφελήθησαν ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου, ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸ ἀσέβημα, ἀναφέροντες καὶ ἄλλας αὐτοῦ εἰς τὸ ἱρήσκευμα ὕβρεις, καὶ πρὸς τούτοις κατηγοροῦντες αὐτοῦ ὅτι μελετᾷ τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἐπιμείνει νὰ δικασθῇ πρὸ τῆς ἐξόδου τοῦ στόλου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς ἀντιπάλους του, διότι οἱ μέλλοντες νὰ ἐκπλεύσωσι πολῖται ὄντες εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι, ἠθελον ἐπιτύχει τὴν ἀθώωσίν του. Ὅθεν οἱ κατήγοροι διενήργησαν ν' ἀποφασισθῇ ὅτι ὁ μὲν στόλος θέλει ἐκπλεύσει, ἡ δὲ κατηγορία ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναβληθῇ. Ἀμα ὅμως ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀλκιβιάδου, οἱ

ἐχθροὶ αὐτοῦ, ὧν προῖστατο ὁ δημαγωγὸς Ἀνδροκλῆς, καὶ Θεσσαλὸς ὁ υἱὸς τοῦ Κίμωνος, ἐξηκολούθησαν τὴν ἀνάκρισιν, προεκάλεσαν ποικίλας κατ' αὐτοῦ κατηγορίας καὶ ἐπέτυχον νὰ προσκληθῆ εἰς Ἀθήνας ἵνα δώσῃ λόγον. Ἄλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ὑπήκουσε, καταφυγὼν πρῶτον μὲν εἰς Ἄργος, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτὴν, ὅπου, μετὰ πλείστης ὄσης ἀναιδεΐας ὁ αἰσχιστος οὗτος προδότης ἐπέμεινε ν' ἀποσταλῆ μὲν εἰς τοὺς Συρακουσίους βοήθεια, νὰ ἐπαναληφθῆ δὲ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὁ πόλεμος διὰ τρόπων ὀλεθριωτάτων εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Ἐν τῷ μεταξῦ, ἐπειδὴ ὁ Λάμχος εἶχε φονευθῆ, ἐξηκολούθησεν ὁ Νικίας μόνος τὸν ἐν Σικελίᾳ πόλεμον μετὰ τινος μὲν νωθρότητος καὶ ὑπερβολικῆς περισκέψεως, οἷαν ἐκ φύσεως εἶχεν ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' ὅμως ἐπιτυχῶς ὅπως οὖν κατ' ἀρχὰς, διότι, πολιορκήσας τὰς Συρακούσας, ἔφε-
 ρεν αὐτὰς εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὅμως ἔτος, ἐπελθόντων εἰς βοήθειαν τῶν Συρακουσίων 3000 μαχητῶν ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Γύλιππον, ἄνδρα οὐδὲν ἥττον τοῦ Νικίου ἔμπειρον, πολὺ δὲ μᾶλλον αὐτοῦ δραστήριον καὶ πολυμήχανον, τὰ πράγματα μετέβα-
 λον ὄψιν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν μὲν εἰς τὸν Νικίαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 413, ἐπικουρίαν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ἐβδόμηκοντα τριήρων καὶ πεντακιςχιλίων ὀπλιτῶν, ἐν οἷς ἦσαν 1200 γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἐκ τῶν ἀρίστων πολιτῶν. Ἄλλὰ καὶ πάλιν ἢ κατὰ τῶν Συρακουσῶν ἐπίθεσις ἀπέτυχεν· ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων κατεστράφη εἰς τέσσαρας ἀτυχεῖς ναυμαχίας, ὁ δὲ κατὰ ξηρὰν στρατὸς ἐβιάσθη νὰ ὀπισθοδρομήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου, καὶ ἐνταῦθα ἐν μέρει μὲν ἐξωλοθρεύθη, ἐν μέρει δὲ ἠχμαλωτεύθη κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 413 ἔτους. Μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων ἦσαν καὶ οἱ δύο στρατηγοί, τοὺς ὁποίους ὁ μὲν Γύλιππος ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει νὰ διασώσῃ ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὴν θριαμβικὴν εἰς τὴν Σπάρτην ἐπάνοδόν του, ἀλλ' οἱ ἀμείλιχοι Συρακούσιοι κατεδίκασαν εἰς θά-
 νατον. Ὁ καλὸς καγαθὸς Ἑρμοκράτης ἀντέστη ὁμοίως ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, καὶ ὅτε ἐπείσθη ὅτι ματαίως ἀγωνίζεται, πα-
 ρέσχῃ τούλάχιστον εἰς τοὺς δύο ἀτυχεῖς ἐκείνους ἡγεμόνας τὸν τρόπον τοῦ νὰ θανατώσωσιν αὐτοὶ ἑαυτούς. Τῶν δὲ ἄλλων αἰχμαλώτων, εἰς 7000 συμποσούμενων, ἡ τύχη ἀπέβη ἔτι οἰκτροτέρα· διότι ἐμανδρεύθησαν εἰς τὰ λατομεῖα ὅπου μόνον κακοῦργοι συνήθως εἰργάζοντο, καὶ ἐνταῦθα πάσχοντες τὰ πάνδεινα, ἀπὸ τοῦ καύσωνος τῆς ἡμέρας, ἀπὸ τοῦ ψύχους τῆς νυκτός, ἀπὸ δίψης, ἀπὸ πείνης καὶ ἀπὸ μυρίων ἄλλων

ἀνεκδιηγῆτων κακουχιῶν, ἀπέθνησκον οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι σιωρηδόν, μέχρις οὐ μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν ἐβδομήκοντα, οἱ ἐπιζήσαντες, πλὴν τῶν ἰδίως Ἀθηναίων καὶ τῶν ὀλίγων ἐκ Σικελίας καὶ ἐξ Ἰταλίας Ἑλλήνων, ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα. Τί δ' ἀπέγιναν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἰταλιῶται καὶ οἱ Σικελιῶται, δὲν λέγεται· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι τινὲς τῶν πρώτων, ἀλλ' εὐαριθμότατοι, κατώρθωσαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα των.

Ἡ πόλις αὕτη ἀπώλεσεν οὕτω τοὺς δύο ἀρίστους αὐτῆς στρατηγοὺς, πολλὰς χιλιάδας ὀπλιτῶν, ἐν οἷς γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἦσαν περὶ τοὺς τρις-χιλίους, ὑπὲρ τὰς 200 τριῆρεις, ἅπαν τὸ μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην ἀπαρτισθὲν ἐκ νέου ἀποταμίευμα τὸ συμποσωθὲν εἰς 3000 τάλαντα, ἧτοι 18,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, καὶ, τὸ πάντων ἴσως κυριώτατον, ἀπέβαλε τὴν δόξαν ἣν πρότερον εἶχεν ὅτι εἶναι κατὰ θάλασσαν ἀκαταγώνιστος· διότι, ὡς εἶπομεν, οἱ Ἀθηναῖοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Συρακουσίων κατεναυμαχήθησαν. Ναὶ μὲν κατεναυμαχήθησαν διότι ἠναγκάσθησαν ν' ἀνταγωνισθῶσιν ἐντὸς τοῦ λιμένος, ὅπου δὲν ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν περὶ τὰς ναυτικὰς κινήσεις δεξιότητα αὐτῶν· οὐδὲν ἦττον ὁμως κατετροπώθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς καιριώτατα· «κατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες, καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες, πανωλεθρία δὴ, τὸ λεγόμενον, καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο,» λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ τέλει τῆς ἀμιμήτου εἰκόνας, ἣν ἔγραψε τῆς συμφορᾶς ταύτης εἰς τὸ ἕκτον καὶ τὸ ἕβδομον τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίον. Οὐδέποτε τῶντι ἐποιήθη τι δραματικώτερον, καταναυκτικώτερον καὶ φοβερώτερον τῶν σελίδων αὐτῶν τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου. Ἡ ἐν Ῥωσίᾳ τῷ 1812 πανωλεθρία τῶν Γάλλων προεκάλεσεν ἀφηγήσεις βεβαίως καταπληκτικὰς, ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἑνάμιλλος τῆς τοῦ Ἑλληνος τεχνίτου περιγραφῆς· καὶ ὅστις ἀναγνώσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἱστορικῶν τῆς τῶν νεωτέρων χρόνων συμφορᾶς, τὸν Γάλλον Θιέρσιον, θέλει ἀναγκασθῆ νὰ ὁμολογήσῃ τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου τὴν ὑπεροχὴν.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 413 ἔτους, ὁ πόλεμος ἀπέβη γενικὸς, διότι αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι· ἰδίως δὲ ἐπέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὅπως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πολέμου περίοδον, ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἄγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ αὕτη δὲν ὡμοιάζε τὰς

προηγουμένας, αἵτινες περιωρίζοντο εἰς ὀλιγοήμερον κατάληψιν καὶ δῆωσιν τῆς χώρας. Ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Ἀλκιβιάδου οἱ Πελοποννησίοι, ὀχυρώσαντες νῦν τὴν Δεκέλειαν, κατέλιπον ἐν αὐτῇ φρουρὰν διαρκῆ, ἣτις παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐπὶ ἐννέα ὄλα ἔτη, δηλαδὴ μέχρι τῆς ἐντελοῦς τοῦ πολέμου καταλύσεως, λεηλατοῦσα ἀδιαλείπτως τὴν Ἀττικὴν, ἀπάγουσα μυριάδας δούλων, διακόπτουσα τὴν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῆς Εὐβοίας καὶ ἀποκλείσασα διαρκῶς οὕτως εἰπεῖν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ ἐν τούτοις, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔβλεπον τὴν Δεκέλειαν ὀχυρουμένην καὶ καταλαμβανομένην, ἐνῶ ἤκουον τὴν Ἑλλάδα ἀπασαν συγκινουμένην ἵνα ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῶν, ἀντὶ ν' ἀνακαλέσωσι τὸν Νικίαν, ἐξέπεμπον ἐξ ἐναντίας εἰς Σικελίαν, πρὸς κοινὴν τοῦ κόσμου ἐκπληξιν, τὸν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ναυτικὸν καὶ πεζικὸν στρατὸν, στεροῦντες οὕτω ἑαυτοὺς τῶν ὑφισταμένων ἔτι προχειροτέρων τῆς ἀμύνης πόρων. Ἄλλ' ἐμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀφροσύνην. Ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου μηνός, ἤρχισαν νὰ διαδίδωνται ἐν Ἀθήναις αἱ πρῶται περὶ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας ἀγγελίαι· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὸ ἀπαίσιον ἄκουσμα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ πεισθῶσι· τὸ μὲν διότι φυγάδες τινές, διασωθέντες εἰς τὴν πατρίδα, ἐπεβεβαίωσαν τὰ γεγονότα, τὸ δὲ διότι ἀπὸ Σπάρτης καὶ τῶν συμμάχων αὐτῆς ἐπήρχοντο καθ' ἑκάστην ἐπικυρωτικαὶ τοῦ πράγματος εἰδήσεις, τὸ δὲ ἐπὶ τέλους διότι ἤκουον πανταχόθεν πάντας τοὺς Ἕλληνας, τοὺς τε συμμάχους τῆς Σπάρτης καὶ τοὺς ἰδίους αὐτῶν ὑποτελεῖς, ἐτοιμαζομένους νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως. Ἰσχυρῶς, ἡ μὲν πελοποννησιακὴ ὁμοσπονδία, μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν ἀπὸ Δεκελείας δεινοτάτην πίεσιν τῶν Ἀθηναίων, παρεσκευάζε στόλον 100 τριήρων, μηδένα ἤδη ἔχουσα δισταγμὸν, μετὰ τὰ ἐν Σικελίᾳ γεγόμενα, ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ τοῦ στοιχείου ἐκείνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἄλλοτε οὗτοι ἐνομιζοντο ἀκαταγώνιστοι. Ἀφ' ἐτέρου πολλοὶ τῶν κυριωτάτων συμμάχων τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, ἡ Βύβιοι, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, αἱ Ἐρυθραῖ, ἐπεχείρησαν διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, λέγοντες ἑαυτοὺς ἐτοίμους ν' ἀποστατήσωσιν, ἅμα ἐμφανισθῆ εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ πελοποννησιακὸς στόλος. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον, ὁ βασιλεύων τῆς Περσίας, ἀπὸ τοῦ 423, Δαρεῖος Β' ὁ τοῦ Ἀρταξέρξου Α' υἱός, θεωρήσας ἐπιτηδειοτάτην τὴν εὐ-

καιρίαν τοῦ νὰ καθυποβάλῃ αὐτῆς ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἕλληνας, ἔπεμψεν εἰς Σπάρτην πρέσβεις ἵνα ἀναμιχθῇ εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου, οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν εἶχον διστάσει νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συμμαχίαν τοῦ Ἀρταξέρξου. Ἄλλ' αἱ διαπραγματεύσεις αὗται δὲν ἐτελεσφόρησαν, διὰ τὸν ἐν τῷ μεταξύ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου καὶ τὴν μετ' οὐ πολὺ γενομένην Νικίειον εἰρήνην. Ἦδη δὲ ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς προτάσεις τοῦ Δαρείου, καὶ συνωμολόγησαν, ἐν ἔτει 412, πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ, τὸν σατράπην Ἰωνίας καὶ Καρίας Τισσαφέρνην, δύο ἐπανειλημμένας συνθήκας, δι' ὧν αὐτοὶ μὲν ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδων πόλεων περσικὴν κυριαρχίαν, ὁ δὲ Τισσαφέρνης ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ τὸν μισθὸν τῶν πληρωμάτων τοῦ πελοποννησιακοῦ στόλου. Αἱ συνθήκαι αὗται, προσιώνισμα ἀπαίσιον τοῦ πῶς ἐνόει τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος ἢ Σπάρτης, ἣτις ἐκήρυττεν ὅτι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ταύτης δῆθεν ἀγωνίζεται, αἱ συνθήκαι αὗται οὐ μόνον λαμπρῶς ἐπικυροῦσιν ὅσα πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ἰδιοτελοῦς καὶ ἀνῆλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτικῆς, ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἀποδεικνύουσι καὶ τὴν ὀλίγην τῆς πολιτικῆς ταύτης ἐπιτηδειότητα· διότι ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀμυχανίαν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις, οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἵνα κατατροπώσωσιν αὐτήν, οὐδεμίαν εἶχον ἀνάγκην διὰ τοσαύτης θυσίας νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἐπικουρίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅτι μόνον ἠδύναντο νὰ φοβηθῶσιν ἦτο, μήπως ὁ βασιλεὺς, ἀποτυχὼν ἐν Σπάρτῃ, προσφέρῃ τὰ χρήματα αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις· ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι ἦτο σφόδρα ἀπίθανον νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι τοιαύτας συνθήκας, τὴν προδοσίαν οὐδέποτε δύναται νὰ δικαιώσῃ ἢ τοῦ ἀντιπάλου ἐνδεχομένη προδοσία. Αἱ συνθήκαι ἄρα ἐκεῖναι ἦσαν ὅπως δῆποτε αἰσχραὶ, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον πρὸς ἔθετον νέας πληγὰς εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων αἱ δυσχέρειαι ἠῤῥξανον προσέτι καὶ διὰ τὴν ἀπὸ Σικελίας προσδοκωμένην ναυτικὴν ἐπικουρίαν, καὶ διὰ τὴν ἀκοίμητον κακίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, μεταβὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, προεκάλεσε τὰς πρώτας κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπαναστάσεις τῶν συμμαχῶν αὐτῶν. Ἦσαν δὲ οἱ πρῶτοι ἀποστάντες, οἱ Χῖοι καὶ οἱ Ἐρυθραῖοι· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐμιμήθησαν αὐτοὺς καὶ οἱ Κλαζομένιοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἠνώθησαν μετὰ τῶν Πελοποννησίων καὶ οἱ Τήσιοι, καὶ οἱ Μιλήσιοι, καὶ οἱ Ῥόδιοι.

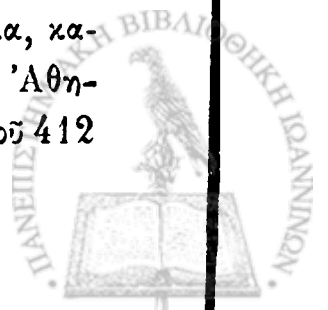

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 412 ἔτους π. Χ. ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, ἀποβαλοῦσα τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως, στερηθεῖσα ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἰδίαν αὐτῆς χώραν καὶ βλέπουσα, τοὺς μὲν ὑποτελεῖς στασιάζοντας ἢ ἐτοίμους νὰ στχσιάσωσι, τὴν δὲ λοιπὴν Ἑλλάδα παρασκευαζομένην νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῆς, τῇ συμπράξει τοῦ μεγάλου βασιλέως, οὐδεμίαν ἐφαίνετο ἔχουσα ἐλπίδα σωτηρίας. Καὶ ὅμως ἀντέστη ἔτι ἐπὶ ὀκτῶ ὅλους ἐνιαυτούς, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος. Πῶς ἀπέτρεψεν ἐπὶ τοσοῦτον τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ πῶς, μετὰ τοσαύτας συμφορὰς, κατώρθωσεν, ὅ,τι πρὸ τῶν συμφορῶν δὲν εἶχεν ἐπιτύχει; Πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος οὐδεμίαν ἔχει ἐπιρροὴν εἰς τὴν τύχην τῆς πολιτείας· καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι, κατὰ τὰς διαφόρους ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν ἐθνῶν περιστάσεις, ὑπῆρξαν ἔθνη ἀκμάσαντα καὶ ὑπὸ ἀπόλυτον μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ συνταγματικὴν μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ δημοκρατίαν. Ἄλλ' ἕκαστον εἶδος τῶν πολιτευμάτων τούτων εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐξαχρειώσεως ἀποκλειούσης πᾶσαν ἐπίδοσιν καὶ ἐπιτυχίαν· τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη εἰς τὸ δημοκρατικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὐρισκόμεθα. Ἀφ' ἧς ἐπεκράτησε τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ὁ ὄχλος, ἡ πολιτεία, ἐπειδὴ παρεδόθη εἰς τὴν ἀβολίαν καὶ εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν πολλῶν, δὲν ἔστο δυνατόν εἰμὴ νὰ καταντήσῃ ἐκεῖ ὅπου κατήνησεν· ἀποφασίσασα ἄνευ λόγου τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, οὐ ἔνεκα κατεστάφη ἡ Ἀττικὴ καὶ ἑδεκατεύθησαν οἱ πολῖται αὐτῆς· ἀπορρίψασα ἄνευ λόγου τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων μετὰ τὸ ἐν Σφακτηρίᾳ πάθημα αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο παθοῦσα τὰ τε περὶ Δήλιον καὶ τὰ ἐν Χαλκιδικῇ δυστυχήματα· τελευταῖον ἀποφασίσασα οὐδὲν ἔττον παραλόγως τὴν ὀλέθριον ἐκστρατείαν τῆς Σικελίας ἐν ἧ, «οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο.» Ἄλλὰ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων εἶχε μὲν ἀποπλανηθῆ, δὲν εἶχεν ὅμως ἔτι ἐξαχρειωθῆ τοσοῦτον ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ λάβῃ τὴν συνείδησιν τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦ, καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πρὸς ἐπανόρθωσιν αὐτῶν ἀπαιτούμενα. Ἡ ἀκμὴ τῆς συμφορᾶς ἠνέωξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶδε τοὺς σκοπέλους εἰς οὓς ἐφέρετο, καὶ ἐνόησε τί πρέπει νὰ πράξῃ ἵνα σωθῇ· ὅθεν, συνελθὼν ὀπωσοῦν ἀπὸ τῆς ταραχῆς εἰς ἣν φυσικώτατα ἐπέπεσεν ἔνεκα τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν δεινῶν, ὕψωσε πρῶτον φραγμὸν τινα εἰς τὴν ἀπό τινος χρόνου ὅλως ἀνεξέλεγκτον οὔσαν ἀφροσύνην αὐτοῦ καὶ ἀνεπιτηδείτητα. Συνεκρότησε

δηλαδή ἐπιτροπὴν ἀνδρῶν δώδεκα ἐγκρίτων ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ, οἵτινες, καλούμενοι πρόβουλοι, ἔλαβον μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ δοκιμάζωσι προηγουμένως πᾶσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑποβλητέαν πρότασιν, ὥστε ἡ ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο ἤδη νὰ συζητήσῃ εἰμὴ μόνον ὅ,τι προηγουμένως ἤθελεν ὑπὸ τῶν προβούλων ἐγκριθῆ· ἐξαιρέτως δὲ εἰς τοὺς προβούλους ἐπετράπη νὰ προτείνωσι πάντα τὰ πρὸς κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμενα. Ὅθεν, τῇ ἐπιμελείᾳ αὐτῶν, περιεστάλησαν ἀμέσως πάντα τὰ διὰ τὰς τελετὰς, τὰς θυσίας, τοὺς ἀγῶνας ἔξοδα· ἐνηργήθησαν τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἄμεσον κατασκευὴν νέου στόλου· ὠχυρώθη τὸ Σούνιον ἵνα ἐξασφαλισθῇ τοῦλάχιστον ἡ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς Εὐβοίας κοινωνία, ἣτις εἶχε διακοπῆ, ὡς εἶδομεν, διὰ ξηρᾶς· ἀνεκλήθησαν πᾶσαι αἱ ἐξωτερικαὶ φρουραὶ, πλὴν τῆς ἐν Πύλῳ, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθησαν κατέχοντες τὸ ἀξιόλογον τοῦτο χωρίον· ἐξεδόθη ἀμνηστία τοῦ ἐγκλήματος τῶν ἐρμοκοπιδῶν, καὶ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα αὐτῶν πάντες οἱ ἕνεκα τούτου ἐξορισθέντες, ὅσοι δὲν συνετάχθησαν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν πολεμίων· ἐπὶ πᾶσι δὲ, ἐπειδὴ διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κατάληψιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴν γενομένην ἢ ἐπικειμένην ἐπανάστασιν πολλῶν συμμάχων, οἱ δημόσιοι πόροι ἠλαττώθησαν καὶ δυσχερῶς εἰσπραττόντο, ἐλήφθη τὸ ἀκόλουθον ἕκτακτον οἰκονομικὸν μέτρον. Ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἶχεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, ἀποφασισθῆ, ὅτι ἐκ τοῦ τότε ὑπάρχοντος ἀποταμιεύματος τῶν 6,000 τάλαντων, 1000 τάλαντα θέλουσι χωρισθῆ καὶ μείνει ἄθικτα, παρεκτὸς τῆς μόνης περιστάσεως, καθ' ἣν στόλος πολεμίων ἤθελεν ἀπειλήσει τὸν Πειραιᾶ· ποινὴ δὲ θανάτου εἶχε ψηφισθῆ κατὰ παντὸς τοῦ τυχόν προτεινάντος νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπὸν· καὶ τφόντι, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέβαλον χεῖρα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο καθ' ὅλα τὰ ἕκτοτε διεληθόντα εἴκοσιν ἔτη. Ἦδη ὅμως, εἰ καὶ δὲν ἠπειλεῖτο ἔτι ὁ Πειραιεύς, τὰ πράγματα εἶχον οὐδὲν ἕττον τοσοῦτον δεινωθῆ, ὥστε ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ὁμοθυμαδὸν κατήργησε μὲν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου, τὴν ὑφισταμένην κατὰ πάσης περιχρήσεως τῶν χρημάτων τούτων προτάσεως, ἐψήφισε δὲ νὰ δαπανηθῶσι τὰ χρήματα εἰς τὴν προκειμένην κατεπείγουσαν χρεῖαν.

Αἱ συνεταὶ αὗται διατάξεις παρήγαγον ἀποτελέσματα σωτήρια, καταπλήξαντα τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἣτις ἐνόμιζεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων δὲν θέλει ἀνακύψει ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰς ὃ ἐνέπεσεν. Ἐντὸς τοῦ 412

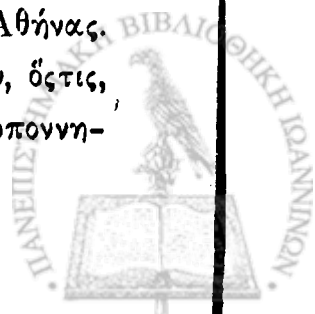

ἔτους 128 τριήρεις ἐξαπεστάλησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἢ ἐπιχειρήσασα ν' ἀποστατήσῃ Λέσβος, ἀνεκτήθη ἠττήθησαν δὲ περὶ Μίλητον οἱ πολέμοιοι. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων, ἢ συσταθεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ 413, δὲν φαίνεται ἀνανεωθεῖσα ἐν ἔτει 412· οὐ μόνον διότι ἦτο φύσει ἕκτακτος καὶ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πολίτευμα δυσσυμβίβαστος, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ πολλοὶ, οἵτινες ἐν ἀκμῇ τῆς ἀμνηχανίας, ἔτοιμοι ἦσαν εὐτακτεῖν, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἅμα εἶδον τὰ πράγματα διορθωθέντα ὁπωςοῦν, δὲν ἠθέλησαν φαίνεται νὰ ἐξακολουθήσωσι φέροντες τὸν χαλινὸν τῶν προβούλων. Ἐν τούτοις, ἢ πόλις ἠδυνήθη μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος ν' ἀνθῆξῃ, ἀλλὰ δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθῆξει ἐπὶ μακρὸν, μάλιστα διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Τὸ τελευταῖον ἀποταμίευμα τῶν χιλίων ταλάντων εἶχεν ἐξαντληθῆ, οἱ δὲ νέοι φόροι δυσχερῶς εἰσεπράττοντο, ἐνῶ οἱ Πελοποννήσιοι, κατὰ τὰς πρὸς Τισσαφέρην συνθήκας, εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των τὸ ἀνεξάντλητον ταμεῖον τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὅθεν οἱ ἐπισημότατοι καὶ οἱ εὐπόρωτατοι τῶν Ἀθηναίων, ἤρχισαν νὰ σκέπτονται σπουδαίως περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ δοθῇ τέλος τι εἰς τὸν πόλεμον, καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπέλθῃ ὀριστικὴ τις τοῦ πολιτεύματος τροπολογία, ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἐνόσφ ἐπεκράτουν οἱ δημαγωγοὶ καὶ ὁ ὄχλος, τὰ μὲν δημόσια χρήματα κατεδαπανῶντο εἰς δικαστικούς καὶ ἐκκλησιαστικούς μισθοὺς, εὐλογοὶ δὲ διαπραγματεύσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνωσι πρὸς τοὺς πολεμίους, οὐδὲ ὁ πόλεμος νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν ἀνάγκῃ συνετῶς διεξαγόμενος. Ταῦτα δὲ ἰδίως διεννοοῦντο οἱ τε τριήραρχοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στόλου, ὅστις κύριον ὀρμητήριον εἶχε κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα τὴν νῆσον Σάμον, διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι οὐ μόνον προεκινδύνεον, ἀλλὰ, διὰ τὴν ἐνδειαν καὶ τὴν κακὴν διαχείρισιν τῶν χρηματικῶν πόρων, κατέβαλλον ἐξ ἰδίων καὶ τὴν πλείστην δαπάνην, ὥστε ἔφερον ὄλον σχεδὸν τὸ βᾶρος τοῦ πολέμου. Ἀλλ' ἴσως τὰ βουλευματα ταῦτα δὲν ἠθέλον ἐκτελεσθῆ ἢ ἠθέλον ἀναβληθῆ ἐὰν δὲν συνέπιπτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 412, ν' ἀναγκασθῇ ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδόν του.

Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ πρακτικὴ μεγαλοφυΐα ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἐπέπρωτο, ἐνεκα τῆς ποικίλης κακοηθείας τοῦ χαρακτῆρός του, ν' ἀποβάλλῃ τὴν πίστιν ὄλων τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδύχως ὑπῆρέτησεν. Ὁ βασιλεὺς Ἄγις εἶχε μισήσει αὐτὸν διότι

ἀπεπλήνησε τὴν γυναῖκά του Τιμαίαν· ὠφελούμενος δὲ ἐκ τῆς εὐλόγου ὑπονοίας τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἄλλοι Σπαρτιᾶται εἶχον πρὸς τὴν προδοτικὴν φύσιν τοῦ ἀνδρός, ὑπονοίας ἣτις ἠϋξήσε μετὰ τὴν περὶ Μίλητον ἦτταν, κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ διαταγὴ πρὸς τὸν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ναύαρχον τῶν Λακεδαιμονίων Ἀστύοχον νὰ θανατώσῃ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ὁ δὲ, εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως, κατέφυγε πρὸς τὸν Τισσαφέρην καὶ τοῦτον μὲν κατέστησε ψυχρότερον πρὸς τὴν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν, ἐξηγήσας ὅτι ἡ ἐντελής τῶν Ἀθηνῶν ταπεινώσις, καὶ ἡ ἀπόλυτος τῆς Σπάρτης ὑπεροχὴ, δὲν συνέφερον εἰς τὸ περσικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ὤφειλε μᾶλλον νὰ διατηρῇ εἰς ἰσορροπίαν καὶ διηνεκῆ ἔριν τὰς δύο ἐκείνας πρωτευούσας τῆς Ἑλλάδος πολιτείας· εἰς δὲ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων ὑπεσχέθη ὅτι δύναται ὅλως νὰ ἀποσπάσῃ τὸν Τισσαφέρην ἀπὸ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίας, ἐὰν ἐγκριθῇ ἡ κἀνοδος αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας εἰμὴ ἐὰν μεταρρυθμισθῇ τὸ πολιτεύμα εἰς τρόπον ὥστε νὰ οὐδετερωθῇ ἡ ἐνέργεια τῶν δημαγωγῶν οἵτινες εἶχον προκαλέσει τὴν φυγὴν αὐτοῦ. Αἱ προτάσεις αὗται εὔρον, ὡς προείπομεν, τοὺς ἐν Σάμῳ τριηράρχους καὶ ἀξιωματικούς πρὸ καιροῦ καὶ οἴκοθεν εἰς τὴν παραδοχὴν αὐτῶν διατεθειμένους· διότι οὗτοι ἐπόθεον μὲν τὴν κατάργησιν τῆς ἀκολάστου δημοκρατίας, ἐνόμιζον δὲ ἰδίως ἀπαραίτητον νὰ στερηθῇ ἡ Σπάρτη τῆς τοῦ Τισσαφέρους συμμαχίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὴν φυγὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου εἶχον συντελέσει οὐ μόνον οἱ κοινοὶ δημαγωγοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν ἀρίστων πολιτῶν· παρεκτός ὅμως ὅτι ἐν τῇ παρούσῃ τῶν πραγμάτων ἀμυχανία ἢ πολεμικῇ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐπιτηδειότης ἠδύνατο ν' ἀποβῇ χρήσιμος, οἱ προνοητικώτεροι τῶν ἀξιωματικῶν ἔλεγον καθ' ἑαυτοὺς ὅτι οὗτος ἠδύνατο καὶ αὐθις ν' ἀπομακρυνθῇ, ἀμα ἐκπληρωθέντων τῶν ἄλλων σπουδαίων τῆς πόλεως συμφερόντων. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 411, ἐπεμψαν εἰς Ἀθήνας τὸν Πείσανδρον καὶ ἄλλους πρέσβεις, ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν μελετηθεῖσαν μεταβολὴν· καὶ ὁ δῆμος θεωρῶν ὅτι ἐλπίς ἄλλη σωτηρίας δὲν ὑπάρχει, ἐνέδωκε, ψηφίσας ὅτι ὁ Πείσανδρος, μετὰ δέκα ἄλλων πολιτῶν, θέλουσιν ἐκπλεύσει ἵνα πράξωσι τὰ δέοντα μετὰ Ἀλκιβιάδου καὶ Τισσαφέρους. Ὅτε ὅμως ὁ Πείσανδρος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν στόλον, δὲν εὔρε τὰ πράγματα ἔχοντα, ὅπως ἐνόμιζεν αὐτὰ ὅτε ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἦγε καὶ ἔφερον ὅπως ἠθέλε τὸν Τισσαφέρην, ὅστις, ὑπολαβὼν πρότιμότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς Πελοποννη-

οἰοῦσιν, συνδρομὴν, εἰς μὲν τοὺς πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων προέτεινεν ἀξιώσεις τὰς ὁποίας οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι, πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας συνωμολόγησε τρίτην συνθήκην, δι' ἧς ἐπεκύρωσε τὰς προηγουμένας. Τότε ὁ Πείσανδρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπεφάσισαν μὴ φροντίζοντες ἤδη περὶ Ἀλκιβιάδου, νὰ φέρωσιν οὐδὲν ἥττον εἰς πέρας τὸ περὶ μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος βούλευμα· ἐπὶ δὲ τῷ σκοπῷ τούτῳ, ὁ μὲν Πείσανδρος καὶ πέντε ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου προχειρισθέντων πρέσβων, ἀπῆλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ πέντε ἄλλοι ἀνέλαβον τὴν ἐντὸς τῶν συμμαχίδων πόλεων εἰσαγωγὴν τοῦ νέου πολιτικοῦ συστήματος. Ἡ μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος ἐπέτυχεν ἐν Ἀθήναις ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πεισάνδρου, ὃ ἐστὶ κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 411· διότι οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ παρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ἡ δὲ ὀχλοκρατία ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀτυχεστέρα· ὁ μὲν Σπαρτιάτης Δερκυλλίδας εἶχεν ἀποσπάσει μικρὸν πρότερον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὴν Ἄβυδον καὶ τὴν Λάμψακον· τὸ δὲ δεινότερον, ἀπέστησαν καὶ αἱ κατὰ τὴν Εὐβοίαν πόλεις.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ δὲν ἐγένετο συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς, ὅπως ἐνόουν αὐτὴν οἱ ἐγκριτοὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στόλου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπεθύμουν ἀπλῶς νὰ ἐπανέλθωσι τὰ πράγματα εἰς ἣν ἦσαν κατάστασιν πρὸ τῶν μισθοδοτικῶν διατάξεων τοῦ Περικλέους· δηλαδὴ νὰ διατηρηθῇ ὁ δημοκρατικὸς χαρακτήρ τοῦ πολιτεύματος, μὴ ἀφαιρουμένου ἀπὸ οὐδέναι Ἀθηναῖον τοῦ δικαιώματος τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀλλὰ νὰ καταργηθῶσιν αἱ μισθοδοτικαὶ διατάξεις, ὥστε ἡ πραγματικὴ τοῦ δικαιώματος χρῆσις νὰ μὴ γίνηται εἰμὴ ὑπ' ἐκείνων οἵτινες ἐκ τῆς οἰκείας περιουσίας εἶχον τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρὸν, ἠδύναντο δὲ νὰ θεωρηθῶσι διὰ τοῦτο καὶ ὡς παρεσκευασμένοι ὅπως οὖν πρὸς τὴν λυσιτελεῖ ἐκπλήρωσιν τοῦ σπουδαίου αὐτῶν λειτουργήματος. Ἀλλὰ, καθὼς συμβαίνει συνήθως, ἡ προηγουμένη τῆς ὀχλοκρατίας κατάχρησις προεκάλεσεν ἄλλην ἀντίθετον κατάχρησιν τῆς ἀντιπάλου μερίδος, τῆς τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὅθεν ἡ τε βουλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου κατελύθησαν· καὶ ἀντικατεστάθη μὲν, ἀντὶ τῆς πρώτης, βουλὴ νέα ἀνδρῶν 400, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ αὐτῆς ἐκανονίσθη εἰς τρόπον μηδεμίαν παρέχοντα εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον ἐγγύησιν. Ὁ δῆμος προεχειρίσατο πέντε μόνον ἄνδρας, κληθέντας προέδρους, οἵτινες ἔπειτα ἐξελέξαντο αὐτογνωμόνως ἑτέρους 95·

ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν ἑκατὸν ἐκ δὲ τῶν ἑκατὸν τούτων, ἕκαστος ἐξελέξατο πάλιν τρεῖς, ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν οἱ τετρακόσιοι ἄνδρες. Ἡ δὲ νέα αὕτη βουλή, περιστοιχισθεῖσα ὑπὸ δορυφόρων, ἀνέλαβεν ἅπασαν τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας· καὶ ὤφειλε μὲν νὰ συμβουλευῆται ἐνίοτε τούλάχιστον ἐκκλησίαν τινὰ, συγκειμένην ἐκ πεντακισχιλίων πολιτῶν, τῶν εὐπορωτέρων, δὲν συνεκάλεσεν ὁμῶς αὐτὴν οὐδ' ἅπαξ, ἐπεμψε πρέσβεις περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ὅτε ἔφθασαν κατὰ μῆνα ἀπρίλιον εἰς τὸν ἐν Σάμῳ στόλον αἱ περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς ἀγγελίαι, τὰ γενόμενα ἀπεδοκιμάσθησαν ὡς ἄτοπα καὶ ἄσύνετα, οἱ δ' ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ, ὀδηγούμενοι ἤδη ὑπὸ δύο νέων ἀνδρῶν χρηστῶν, γενναίων καὶ φιλοτίμων, τοῦ Θρασυβούλου καὶ τοῦ Θρασύλλου, ἀπεποιήθησαν ν' ἀνιχνώρῳσι τὰ διενεργηθέντα, μετεκκλέσαντο τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ διεμήνυσαν εἰς τοὺς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ὅτι ἀπαιτοῦσι τὴν παραίτησιν τῶν τετρακοσίων, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν πεντακοσίων βουλῆς καὶ τὴν κατάργησιν μὲν πάσης πολιτικῆς μισθοδοσίας, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τὴν συγκρότησιν πραγματικῆς ἐκκλησίας συγκειμένης ἀφ' ὅλων τῶν πολιτῶν, ὅσοι ἠδύναντο ἐξ ἰδίων νὰ παράσχωσι τὴν πανοπλίαν αὐτῶν, καὶ ὅτινες ὑπελογίζοντο, κατὰ προσεγγισμὸν ἐννοεῖται, οὐχὶ δὲ ἀκριβῶς, εἰς πεντακισχιλίους· ἐπὶ πᾶσι δὲ παρήγγειλαν νὰ παύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσαι αἱ πρὸς τοὺς Πελοποννησίους διαπραγματεύσεις. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ διαιρεθῆ πρὸς ἀλλήλους καὶ περιέλθει εἰς ἐμφύλιον πόλεμον· οἱ δὲ ἐχθροὶ ὠφελούμενοι ἐκ τούτου ἐγένοντο κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Εὐβοίας, ἀφ' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως ἐπορίζοντο τὰ πρὸς διατροφήν ἐπιτήδεια· προσέτι πολλαὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν κυβερνήσεων, ἃς οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον ἐπεχείρησαν νὰ εἰσγάγωσιν, ὡς εἶδομεν, καὶ εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις, ἔσπευσαν νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπὸ τοὺς ὅποιους ἐφαίνετο ἀσφαλεστέρα ἢ ὑπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἡ διατήρησις τῆς ὀλιγαρχίας· ὥστε, διὰ τὴν συνδρομὴν τοσοῦτων συμφορῶν, καὶ τὴν συνείδησιν ἣν εἶχον ὅτι ἐστερήθησαν ἀδίκως τῶν πολυτιμοτέρων δικαιωμάτων, οἱ πολῖται ἀγανακτήσαντες, κατέβαλον προθύμως, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουνίου τοῦ 411, τὸ τερατῶδες οἰκοδόμημα τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα κατὰ τὰς φρονίμους τοῦ στρατοῦ ἀπαιτήσεις, καὶ ἐψήφισαν τὴν κάθοδον τοῦ Ἀλκιβιάδου.

Ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος ρυθμίσεως, βεβαίῳ, ὅτι τότε μάλιστα, καὶ ἰδίως κατ' ἀρχάς, ἅμα γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐπολιτεύθησαν ἄριστα οἱ Ἀθηναῖοι. «μετρία γὰρ ἦ τε εἰς τοὺς ὀλίγους καὶ τοὺς πολλοὺς ζύγκρασις ἐγένετο· καὶ ἐκ πονηρῶν τῶν πραγμάτων γενομένων, τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν.» Πρὸ πάντων ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι οὐδεμία ἔκτακτος ἐπῆλθε κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἀντίδρασις· τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν καταδικάσθησαν· καὶ ἵπως ἦτο δυνατόν νὰ μὴ καταδικασθῶσιν ὁ Πείσανδρος, ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ Ὀνομακλῆς καὶ ἄλλοι ἀφοῦ νῆτομόλησαν πρὸς τοὺς πολεμίους; Ὁ μόνος θλιβερὸς θάνατος ὁ τότε καταψηφισθεὶς ὑπῆρξεν ὁ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἐπιφανοῦς Ἀντιφῶντος, ὅστις, μὴ καταδεχθεὶς νὰ σώσῃ διὰ φυγῆς τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἀπελογήθη μὲν λαμπρῶς, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διαφύγῃ τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἀλλὰ τί εἶναι αἱ ὀλίγαι αὗται δικαστικαὶ καὶ καταδικαὶ ἀντιπαραβαλλόμεναι πρὸς τὰς φοβερὰς σφαγὰς, εἰς ἃς ἐξτραχηλίσθησαν πολλάκις, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, αἱ θριαμβεύουσαι πολιτικαὶ μερίδες εἰς διαφόρους ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις καὶ μάλιστα εἰς Κέρκυραν; Οὐ μόνον δὲ ἐσωτερικῶς τὸ νέον πολίτευμα ἀνεδείχθη μετριοπαθὲς, ἀλλὰ καὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα θαυμασίως ἠνώρθωσε. Διὰ τῆς ἀποκατασταθείσης μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στρατοῦ ὁμοφροσύνης, διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Ἀλκιβιάδου, καὶ ἰδίως διὰ τῆς δικαίας ἐμπιστοσύνης ἣν ἡ πολιτεία ἐπεδείξατο πρὸς τοὺς δύο νέους ἡγεμόνας, τὸν Θράσυλλον καὶ τὸν Θρασύβουλον, ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος· καὶ κατὰ μὲνιούλιον μῆνα τοῦ 411 κατενυμάχησε τοὺς Πελοποννησίους περὶ Κυνὸς σῆμα, πλησίον τῆς Σηστοῦ, κατὰ δὲ σεπτέμβριον κατετρόπωσε αὐτοὺς περὶ Ἀβυδον.

Ἐκ τῶν δύο τούτων μαχῶν, ἡ μὲν πρώτη εἶναι τὸ τελευταῖον λόγου ἄξιον γεγονός τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου ἀναφερόμενον, ἡ δὲ τελευταία, τὸ πρῶτον λόγου ἄξιον γεγονός, τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφώντος ἱστορούμενον. Ὁ Θουκυδίδης, μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀπὸ τῆς πατρίδος ἐξορίαν αὐτοῦ, ἠσχολήθη, διατρίβων κυρίως ἐν Θράκῃ, περὶ τὰ 20 ἔτη εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ ἔργου. Καὶ ἐπέστρεψε μὲν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ πολέμου, ἀλλ' εἶναι ἄδηλον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν. Ὁ δ' Ἀθηναῖος ὁμοίως Ξενοφῶν, ὁ γεννηθεὶς τῷ 445 π. Χ. καὶ διατελέσας εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, εἶναι ὁ Ἕλληνας, ὅστις, εἰάν ἐξαιρέσωμεν τὸν

Σόλωνα, ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἴσως πλειότερον συνεδύασε τὸν πρακτικὸν μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου· διότι ἀνεδείχθη σὺνάμα καὶ στρατηγὸς μέγας, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ συγγραφεὺς ποικιλώτατος. Βεβαίως ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοῦ ἱστορία, τὰ λεγόμενα « Ξενοφῶντος Ἑλληνικά » τὰ περιέχοντα ἐν βιβλίῳς ἑπτὰ τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου μέχρι τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης, δὲν δύναται οὔτε ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν οὗτος προέθετο, οὔτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἐξέτελεσε τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ, νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς ἱστορίας τοῦ Ἡρόδοτου καὶ τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ Ἡρόδοτος ἐπεχείρησε νὰ ἐξιστορήσῃ τὴν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς πάλην, τὴν ἐν τῇ πάλη ταύτῃ ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τὴν ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων· ἐξεπλήρωσε δὲ τὴν προαίρεσιν, μετὰ ἐξαιρέτου εἰλικρινείας καὶ εὐθυδικίας. Ὁ Θουκυδίδης ἰστόρησε τὴν πάλην τὴν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας, μεταξὺ ἰωνικοῦ καὶ δωρικοῦ φύλου· καὶ ἐξεικόνισε τὰ ποικίλα πολιτικά, κοινωνικά καὶ ἀτομικά πάθη τὰ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ προκύψαντα καὶ ἀκμάσαντα μετὰ τέχνης ἀξίας τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Σεξπήρου, ἅμα δὲ μετὰ θαυμαστῆς πρακτικῆς ἐμπειρίας καὶ ἀμεροληψίας ὑπερβαινούσης τῇ ἀληθείᾳ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν. Ὁ δὲ Ξενοφῶν προέθετο νὰ ἰστορήσῃ μὲν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, νὰ καταδείξῃ δὲ τὴν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ὑπεροχὴν, διότι ἡ ἀκολασία εἰς ἣν εἶχεν ἐκτραπῆ ὁ ὄχλος ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἀποτελέσματα παρέσυρον τὸν ἄνδρα, ὡς καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἀθηναίους καὶ Ἕλληνας τῶν χρόνων τούτων, εἰς τὸ νὰ προτιμήσωσι τὸ σπαρτιατικὸν πολίτευμα, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω τότε ἡ Σπάρτη περιῆλθεν εἰς τὴν ὑπατον αὐτῆς ἀκμὴν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐν ταῦτοις ἦτο ἐσφαλμένη, ὅχι ὡς πρὸς τὴν κατὰ τῆς ὀχλοκρατίας δικαίαν καταφορὰν, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἐξαιρέτον προτίμησιν τῆς σπαρτιατικῆς ὀλιγαρχίας. Ὅ,τι ἄριστον παρήγαγε λόγῳ πολιτεύματος ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἦτο ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία μέχρι τῶν μέσων τῆς πέμπτῃς ἑκατονταετηρίδος· εἰς αὐτὴν κυρίως ὀφείλονται ἅπαν τὸ μεγαλεῖον καὶ ἅπανα ἡ χάρις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ ἡ σπαρτιατικὴ ὀλιγαρχία οὐ μόνον πολιτικὰς ἀρετὰς ἀνέδειξε πολὺ μετριωτέρας, οὐ μόνον περὶ τὸν λόγον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐφάνη παντελῶς στεῖρα, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς, ἀνεδείχθη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολὺ τῶν Ἀθηναίων ὑποδεεστέρα. Ἡ ἐπικρατούσα λοιπὸν ἐν τῷ ἱστο-

ρικῶ τοῦ Ξενοφῶντος ἔργῳ ἰδέα εἶναι ἡμαρτημένη, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν πλημμελές· εἶναι δὲ πρὸς τούτοις καὶ περὶ τὴν ἔκθεσιν αὐτῶν τῶν δραματικωτέρων, αὐτῶν τῶν περιεργωτέρων γεγονότων, ξηρὸν ὀπωροῦν καὶ βραχὺ, ὥστε ἐνίοτε νομίζει τις ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ μιμηθῇ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐγκράτειαν, ἣν ἐδίδασκεν ἡ ἀνατροφή τῆς θαυμασθείσης ὑπ' αὐτοῦ πολιτείας. Καὶ ὁμως εὐτύχημα μέγα εἶναι ὅτι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς τὰ Ἑλληνικά, διὰ τε τὴν ἔλλειψιν ἄλλων συγχρόνων ἱστοριῶν καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀτομικὴν τοῦ συγγραφέως χρηστότητα. Ἄλλ' ἀκολουθήσωμεν ἤδη τὸν νέον τοῦτον ἡμῶν ὁδηγόν.

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ τινὰ ἔτι χρόνον εὐτυχοῦντες· ἰδίως δὲ, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 410, ἐνίκησαν, περὶ Κύζικον, νικηὴν λαμπροτάτην καθ' ἣν ἀπεδείχθη εἴπερ ποτὲ ἡ στρατηγικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλκιβιάδου, κατεστράφησαν δὲ ἢ ἠχμαλωτεύθησαν ἅπαντα τῶν Πελοποννησίων τὰ πλοῖα καὶ ἔπεσε γενναίως μαχόμενος αὐτὸς ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος Μίνδαρος. Τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς ἐμαρτύρησεν ἡ περὶ τούτου ἐπιστολὴ τοῦ γραμματέως τοῦ Μινδάρου, τοῦ Ἰπποκράτους, πρὸς τὰς ἐν Λακεδαίμονι ἀρχάς, ἣν συνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι καθ' ὁδὸν πεμπομένην, καὶ ἣτις εἶχεν ὡς ἐξῆς. «Ἐρρεῖ τὰ καλὰ· Μίνδαρος ἀπεσσύα· πεινώντι τῶνδρες· ἀπορίομε· τί χρὴ δρᾶν» ὃ ἐστὶν «ἀπεβάλομεν ἅπαντα ἡμῶν τὰ πλεονεκτήματα· ὁ Μίνδαρος ἐφονεύθη· οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ πεινώσιν· ἀποροῦμεν δὲ τί ἔχομεν νὰ πράξωμεν.» Ἡ δ' ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἐπροξένησε τὸ δυστύχημα τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε οἱ ἔφοροι δὲν ἐδίστασαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους προτάσεις περὶ εἰρήνης. Τῶν προτάσεων τούτων δὲν μνημονεύει ὁ Ξενοφῶν· ἀναφέρει ὁμως αὐτὰς ὁ Διόδωρος, ὅστις, παρὰ Θεοπόμπου πιθανώτατα παραλαβὼν τὸ γεγονός, νομίζεται ἀξιόπιστος. Ἦσαν δὲ αἱ προτάσεις τοιαῦται· ἐκάτεροι θέλουσιν ἔχει ὅσα κρατοῦσιν· αἱ ἀμοιβαῖαι φρουραὶ θέλουσιν ἀνακληθῆ, ἢ τε δηλαδὴ ἐν Δεκελείᾳ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἢ ἐν Πύλῳ τῶν Ἀθηναίων· θέλει δὲ γίνεαι καὶ τῶν ἀιχμαλώτων λύτρωσις, ἀποδιδόμενου ἐνός Ἀθηναίου ἀνθ' ἐνός Λακωνοῦ. Ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνομολογουμένη εἰρήνη ἤθελε βεβαίως κολοβώσῃ πολὺ τὸ ἀρχαῖον τῶν Ἀθηναίων κράτος, οὔτινες ἔχοντες ἤδη μόνον ὅσα ἐκράτουν, ἤθελον ἀποβάλλει πάντας τοὺς οὐκ ὀλίγους ἀποστατήσαντας συμμάχους. Ἄλλ' ὁμως ἡ φρόνησις ἀπῆτει τὴν ἀποδοχὴν

τῶν προτάσεων· διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσι νέον στόλον, διὰ τῶν χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τυχὸν ἐνικῶντο, δὲν εἶχον πῶς νὰ πορισθῶσι νέα πλοῖα. Ἡ ἐλπίς τοῦ ν' ἀνορθώσωσιν ὀλόκληρον τὸ ἀρχαῖον κράτος αὐτῶν, ἦτο παντάπασιν ἀπίθανος· ὅ,τι μόνον ἠδύναντο εὐλόγως τότε νὰ ἐπιθυμήσωσιν ἦτο νὰ κολοβωθῇ ὅσον ἐνεστὶν ὀλιγώτερον τὸ κράτος τοῦτο· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν εἰμὴ μετὰ νίκην, καὶ ὄχι βεβαίως μετὰ συμφορὰν. Τοῦτου ἕνεκεν ὁ Διόδωρος λέγει, ὅτι οἱ ἐπεικίστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον ταῖς γνώμαις πρὸς τὴν εἰρήνην. Ἀλλ' οἱ ἐπεικίστατοι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἴσχυον πλέον ἐν Ἀθήναις. Τὸ κατὰ μῆνα ἰούνιον τοῦ 411 ψηφισθὲν πολίτευμα, ἐτροπολογήθη ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ διὰ τῆς ἐκ νέου εἰσβολῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἀπάντων τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτῶν τῶν πενεστάτων, οἵτινες ἐνισχύθησαν περὶ τὴν πραγμάτων τῆς ἀξιώσεως αὐτῶν ταύτης, διὰ τῶν νέων κατορθωμάτων τῆς πόλεως, διὰ τῶν ἐκδουλεύσεων τὰς ὁποίας προσήνεγκον ὑπηρετοῦντες ὡς ἐρέται καὶ ναῦται ἐπὶ τοῦ στόλου, καὶ πρὸ πάντων ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος ὅπερ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἶχον λάβει τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐντεῦθεν ἐπλειονοπήφησε πάλιν ὁ ὄχλος ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ· ἐντεῦθεν δὲ ἐφύτρωσαν πάλιν ἐν αὐτῷ οἱ δημαγωγοί, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ οὐδὲν ἦτον τοῦ Κλέωνος διαβόητος Κλεοφῶν, ὅστις, ὑπὸ τῶν αὐτῶν τοῦ προκατόχου ἐκείνου ἀρχῶν οἰστρηλατούμενος, κατέπεισε τὸ πλῆθος ν' ἀπορρίψῃ τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις.

Ἐξηκολούθησε λοιπὸν ὁ πόλεμος· καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη δὲν ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 410 ὁ Ἀλκιβιάδης καταλαβὼν τὴν Χρυσόπολιν, τὸ σημερινὸν ἀπέναντι τοῦ Βυζαντίου Σκούταρι, ἐγένετο κύριος τοῦ Βοσπόρου, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐξώσθησαν καὶ ἐκ Θάσου. Ναὶ μὲν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέβαλον τὴν τε Πύλον καὶ τὴν Νίσαιαν. Κατὰ τὸ ἔτος ὅμως 408 ὁ Ἀλκιβιάδης ἀνέκτησε τὴν Χαλκηδῶνα καὶ τὸ Βυζάντιον, ὥστε ἐνθαρρυνθεὶς ἠδὴ ὑπὸ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων εὐτυχημάτων, ἀπεφάσισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 407 νὰ ἐμφανισθῇ τελευταῖον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου δὲν εἶχεν ἔτι ἐπανέλθει, καὶ τοι πρὸ ἐτῶν ἀνακληθείσης τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, καὶ ὅπου ἠξιώθη λαμπρᾶς δεξιώσεως, ἀναγορευθεὶς ἡγεμῶν αὐτοκράτωρ ἀπάντων, καὶ λαβὼν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος ναῦς μὲν 100, ὀπλίτας δὲ 1500.

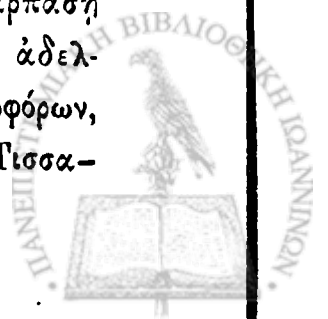
Ἄλλὰ δὲν ἐπέπρωτο οὔτε ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων νὰ σωθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἄλλοτε ἐπρόδωκεν αὐτήν, οὔτε τὰ ὑπὲρ πατρίδος κατορθώματα τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅσον μεγάλα καὶ ἂν ἦσαν, νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν εἰμαρμένην, ἣτις δὲν ἀφίνει ἐπὶ τέλους ἀτιμώρητον οὔτως ἢ ἄλλως τὴν πολιτικὴν κακοήθειαν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἰς τὸ δευτέρον τοῦτο μέρος τοῦ πολέμου, ἡ Σπάρτη οὐδένα ἔτι εἶχεν ἀναδείξει ἐξαιρετον ἡγεμόνα παρεκτός τοῦ Γυλίππου, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν βλέπομεν ἐκπεμφθέντα εἰς τοὺς περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας διεξαχθέντας ἀγῶνας· ἴσως διότι ἂν ὁ Γυλίππος κατώρθου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι εἶχε κατορθώσει ἐν Σικελίᾳ, τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἤθελεν ἀποδοῆ μεγαλύτερον παρ' ὅ,τι συνέφερεν εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του.

Κατὰ δεκέμβριον ὅμως τοῦ 408 ἢ ἰανουάριον τοῦ 407 ἔφθασεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νέος τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Λύσανδρος. Ὁ Λύσανδρος ἐγεννήθη ἐκ γονέων πενήτων καὶ ἀνήκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων μοθᾶκων ἢ μολόγων, ἣτοι τῶν νέων ἐκείνων οἵτινες, διὰ μόνης τῆς συνδρομῆς πλουσίων ἀνθρώπων, ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ νὰ μετέχωσι τῆς κοινῆς στρατιωτικῆς ἀνατροφῆς. Ἄλλ' ὅμως ὁ οἶκος αὐτοῦ, καὶ τοι πένης, ἦτο ἐκ τῶν ἐντιμοτάτων τῆς Σπάρτης· βεβαιούσι μάλιστα ὅτι ἀνήγε τὸ γένος εἰς τοὺς Ἡρακλείδας, εἰ καὶ μὴ ὦν στενός τῶν βασιλέων συγγενής. Πρὸ πάντων ὅμως ἔλαθεν ὁ ἀνὴρ ἐξαιρετα παρὰ τῆς φύσεως προτερήματα, ἀναδειχθεὶς οὐ μόνον στρατηγός ἐμπειρος, ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδειότατος περὶ πᾶσαν πολιτικὴν μηχανὴν καὶ ἰδίως περὶ τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολιτικῶν μερίδων. Πρὸς δὲ τούτοις ἦτο χρημάτων καὶ πάσης ὑλικῆς ἡδονῆς κρείττων, ἀρκούμενος εἰς τὴν πενίαν ἐν ᾗ ἐγεννήθη, ὅπερ εἶναι τοσοῦτω μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον ὅσῳ ἔλαθε πλειότερας ἴσως παντός ἄλλου Ἑλλήνος εὐκαιρίας τοῦ νὰ πλουτήσῃ. Δυστυχῶς δὲν ἦτο κατὰ τοῦτο μόνον γνήσιος Σπαρτιάτης, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδένα τρόπον ἰθεώρει ἄτοπον πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων, ὅσα ἠδύναντο νὰ ὑπηρετήσωσιν εἴτε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλοτιμίαν εἴτε τὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἰδιοτέλειαν· ἀφειδῶς καὶ ἀδυσωπήτως ἐπὶ τούτῳ μεταχειριζόμενος παντός εἶδους κακουργήματα, τὰ τε ἀγριώτερα καὶ τὰ πονηρότερα, τὴν τε σφαγὴν καὶ τὸν φόνον, τὴν τε ἀπάτην καὶ τὴν ἐπιорκίαν. Ἡ δὲ περὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔξις αὐτοῦ ἦτο τοιαύτη, ὥστε βεβαιούσιν, ὅτι καὶ εἰς ἀξίωμα αὐτὴν ἀνήγαγεν, εἰπὼν ὅτι δέον τοὺς μὲν παῖδας ἀστρα-

γάλοις, τοὺς δὲ ἄνδρας ὄρκοις ἐξαπατᾶν· οὐδὲ θέλομεν σφάλει περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ἐπιφέροντες ὅτι καθ' ὅλα σχεδὸν ἦτο τὸ ἀντίθετον τοῦ Βρασίδου. Ὁ Βρασίδας μετεχειρίζετο τὴν ἰδίαν μεγαλοφυΐαν εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Σπάρτης, καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ κοινοῦ ἑλληνικοῦ συμφέροντος· τούτου ἕνεκεν εἶπομεν ὅτι ὁ Βρασίδας ἦτο ἀνὴρ πανελλήνιος. Ὁ Λύσανδρος ἐξεναντίας μετεχειρίζετο τὴν δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος τῆς Σπάρτης· τούτου ἕνεκεν εἶπομεν ὅτι ὁ Λύσανδρος ἦτο γνήσιον τῆς Σπάρτης τέκνον, παρεκτός ὅτι ἔπειτα ἤθελε νὰ ὑποβάλη τὴν δύναμιν ταύτην τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τῆς ἰδίας μεγαλοφυΐας. Καὶ ἡ φιλοδοξία αὕτη, ἦτο τοσοῦτω μᾶλλον φοβερά, ὅτω συνεδυάζετο μετὰ παραδόξου περὶ τὴν διαίταν ὀλιγαρχείας. Οὐδὲν τῶντι ὑπάρχει ἐπικινδυνότερον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς φιλάρχου σωφροσύνης. Ὁ φιλοχρήματος, καὶ φιλήδονος ἄνθρωπος, ὅσω μέγας καὶ ἂν ἀναδειχθῆ, ἔχει πάντοτέ τι κοινὸν πρὸς τὸν πολὺν ὄχλον, ταύτην τὴν τοσοῦτω συνήθη εἰς πάντα ἄνθρωπον ῥοπήν πρὸς ἀπόλαυσιν· διὸ οὐσιωδῶς πολλάκις ἐλαττοῦται ἡ δύναμις τῆς ἐνεργείας του· ἐνῶ αἱ ἄτρωτοι φύσεις, οἷα ἦτο ἡ τοῦ Λυσάνδρου, καθὼ περιβάλλουσαι τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτῶν δι' ὑπερανθρώπου τινὸς ιδιότητος, ἀποβαίνουσι πολὺ ἐκείνων καταπληκτικώτεραι. Διὰ τοῦτο ὁ Λύσανδρος, καὶ τοι μὴ ὦν μεγαλοφυέστερος τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἴσχυσεν ὁμως πολὺ τούτου πλειότερον καὶ παρ' Ἀσιανοῖς καὶ παρ' Ἑλλησιν· ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του, ἥτις ἀφοῦ ὠφελήθη ἀπὸ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρός, εἰς τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη, εὔρεν ἐπὶ τέλους τὸν τρόπον νὰ οὐδετερώσῃ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸς ὃν εἶχον ἤδη ν' ἀνταγωνισθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ἀνὴρ ὅλως διάφορος τοῦ Ἀστυόχου, καὶ τοῦ Μινδάρου, καὶ τοῦ Πασσιππίδου, καὶ τοῦ Κρατησιππίδου, καὶ τῶν ἄλλων μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης προχειρισθέντων ναυάρχων. Προέκυψε δ' ἐνταῦθα τότε καὶ ἕτερος δεινὸς ἀντίπαλος, διότι περὶ τοὺς χρόνους τούτους Πέρσης ἡγεμῶν τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν προχειρίσθη ὁ νεώτερος τοῦ Δαρείου υἱὸς Κῦρος, ὅστις, μελετῶν ν' ἀρπάσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τὴν βασιλείαν ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Ἀρταξέρξου καὶ ἔχων πρὸς τοῦτο χρεῖαν Ἑλλήνων μισθοφόρων, δὲν ἐμιμήθη τὴν ἐκ διαλειμάτων παλίμβουλον πολιτικὴν τοῦ Τισσα-

φέρνους, ἀλλ' ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ὑποστηρίξῃ πάσῃ δυνάμει τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἅμα διορισθεὶς ἦλθεν εἰς Ἔφεσον καὶ ἐκεῖθεν ἀνέβη εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν νέον ἡγεμόνα, ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐκείνην διὰ πολιτεύματος ἐπιτηδειοτάτου· διότι, παρακαθῆσας εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Κύρου, ὅτε οὗτος μετὰ τὸ δεῖπνον προπίνων αὐτῷ ἠρώτησε τί ἀρεστότερον δύναται νὰ πράξῃ δι' αὐτὸν, ὁ Λύσανδρος ἀπεκρίθη, νὰ αὐξήσῃ τὸν ἡμερήσιον μισθὸν τῶν ναυτῶν τοῦ στόλου τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ 3 ὀβολῶν εἰς 4· ὥστε ὁ Κύρος, ὅστις κρίνων τὸν ἄνδρα ἀπὸ τοὺς προηγηθέντας ναυάρχους, τοὺς πολλακίς δωροδοκηθέντας, περιέμενεν ὅτι θέλει καὶ οὗτος ζητήσει ἀτομικὴν τινα χάριν, ἐθαύμασε τὴν ἀφιλοκέρδειαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ ἐπέτρεψε τὴν αἴτησιν, διὸ ἀμέσως πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων ναῦται, οἵτινες δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ 3 ὀβόλους, ἐλειποτάκτησαν πρὸς τοὺς πλειοδοτοῦντας πολεμίους. Ὁ Ἀλκιβιάδης περιῆλθεν ἐκ τούτου εἰς πολλὴν ἀμνηχανίαν. Ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ εἶχε πλειότερα τοῦ σπαρτιατικοῦ πλοῖα, ἀλλ' ὁ Λύσανδρος, ὅστις ἤξευρε καλῶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι καταβληθῆ ὑπὸ τοῦ περσικοῦ χρυσίου, ἀπέφευγεν ἐπιμελῶς πᾶσαν ναυμαχίαν. Τοῦτο βλέπων ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔχων δὲ καὶ χρεῖαν χρημάτων καὶ θέλων νὰ ἀργυρολογήσῃ ἐπὶ τῆς ἐχθρικῆς παραλίας, ἅμα δὲ καὶ νὰ συμβουλευθῇ μετὰ τοῦ Θρασυβούλου, ὅστις εἶχεν ἀπελθεῖ ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς Φώκαιαν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ καταλίπη ἐπὶ μικρὸν τὸν στόλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν προσωρινὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν κυβερνήτην Ἀντίοχον, ἀφροῦ ὅμως παρήγγειλεν εἰς αὐτὸν νὰ μὴ ἐπιπλεύσῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Ἀντίοχος παρακούσας ἐναυμάχησε περὶ τὴν Ἔφεσον πρὸς τὸν Λύσανδρον, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 407, ἐνίκηθη, ἀπέβαλε πεντεκαίδεκα πλοῖα καὶ ἔπεσεν αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ.

Ἡ ἥττα αὕτη, καὶ τοι καθ' ἑαυτὴν μικρὰ, ἐγένετο παραίτιος πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων. Ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ὄλη τοῦ Ἀλκιβιάδου διαγωγὴ παρεῖχον τοσοῦτω εὐλογον εἰς πάντας δυσπιστίαν, ὥστε καὶ αἱ μᾶλλον δεδικαιολογημένοι αὐτοῦ πράξεις, ἅμα ἐπέφερον τὴν ἐλαχίστην ἀποτυχίαν, ἥτο φυσικώτατον νὰ παρεξηγηθῶσι· τοιαύτη εἶναι τοῦ προδότου ἡ τύχη καὶ ἡ καταδίκη. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνόσω ἔβλεπον αὐτὸν εὐδοκιμοῦντα, εἶχον λησμονήσει τὰ πάντα, καὶ τὴν Δεκέλειαν, καὶ τὴν Σικελίαν, καὶ τὴν Χίον, καὶ εἶχον παραδώσει εἰς αὐτὸν ἅπασαν

τῆς πόλεως τὴν δύναμιν ἄμα ὅμως ἤκουσαν τὴν περὶ Ἐφεσον ἦτταν καὶ ἔμαθον μάλιστα ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὸν στόλον, ἐνεθυμήθησαν ἀμέσως τὰ πάντα, ὑπώπτευσαν ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης προδίδει πάλιν, καὶ ἀποχειροτονήσαντες αὐτὸν ἐξελέξαντο στρατηγούς δέκα, ἐν οἷς καὶ τὸν Κόνωνα καὶ τὸν Θράσυλλον. Ὁ δ' Ἀλκιβιάδης δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἐν τῇ Θρακιῇ χερσονήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ὅπου ἐσχάτως εἶχε κατασκευάσει ὀχύρωμά τι πρὸς ἰδίαν ἀσφάλειαν.

Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ τέλη τοῦ 407, ἤτοι περὶ τὸν αὐτὸν σχεδὸν χρόνον καθ' ὃν, λήξαντος τοῦ ἔτους τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου, ἕτερος ἐξαπεστάλη ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Καλλικρατίδας. Ὁ Καλλικρατίδας τοσοῦτω διέφερε τοῦ Λυσάνδρου κατὰ τὸν χαρακτῆρα, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἡ εἰμαρμένη ἐπαιζε μὲ τὴν τύχην τοῦ μεγάλου τούτου πολέμου, μὲ τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, παρὰ δίδουσα ἀλληλοδιαδόχως αὐτὴν εἰς διαθέσεις ὅλως ἀντιθέτους. Ἐνῶ δὲ Λύσανδρος ἐνίσχυνεν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν τῶν Περσῶν ἵνα δι' αὐτῆς ἐξοντώσῃ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ταύτης ἀνεγείρῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν τῆς Σπάρτης δεσποτείαν, ὁ Καλλικρατίδας ἐξεναντίας ἀπετροπιάζετο πᾶσαν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους σχέσιν, καὶ ἠγανᾶκτει διὰ τὸν παρατεινόμενον ἐμφύλιον τοῦ ἔθνους ἀγῶνα, καὶ ἐπόθει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς κοινῆς ἐν Ἑλλάδι εἰρήνης ἐπὶ ἴσοις δικαίοις. Ὁ Καλλικρατίδας, ὡς καὶ ὁ Βρασίδας, ἄνδρες πανελλήνιοι, ἐπεδίωκον τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀρχικῶν ἐπαγγελιῶν τὰς ὁποίας προκηρύξασα ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀνά χειρας πόλεμον, ἐπεδίωκον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰσονομίας καὶ ἐλευθερίας τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ὁ Λύσανδρος καὶ τὰ ἄλλα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος τέκνα, ἠξίουσαν, ὅτι ἡ πόλις αὕτη πρέπει ν' ἀνταμειφθῇ ἕνεκα τῶν ἀγῶνων τοὺς ὁποίους ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἤδη κατέβαλλε, κληρονομοῦσα τὴν κυριαρχικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ὅθεν αἱ δύο αὗται διαθέσεις παρῆγον ἀλληλοδιαδόχως τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν, ἐξ ὧν, ὡς μὴ ὄφελεν, ἐπέπρωτο μετ' οὐ πολὺ οἱ τελευταῖοι νὰ θριαμβεύσωσιν ὀριστικῶς.

Ὁ Καλλικρατίδας ἠὺδοκίμησε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ στρατηγίᾳ εἰ καὶ πολυειδῶς καταρραδιουργηθεὶς ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ στόλου, ὑπενδίδοντες εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πονηροῦ τούτου ἀνδρός,

ἀντέπράξαν μὲν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ τὸ πρῶτον, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν μετ' ὀλίγον νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτοῦ ἀρετὴν καὶ φιλοτιμίαν. Ἐπειτα δὲ ὁ Καλλικρατίδας, ἐλθὼν ἐξ ἀνάγκης εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κῦρον, ἵνα ζητήσῃ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ναυτῶν, μὴ γενόμενος ἀμέσως δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Πέρσου ἡγεμόνος, ὑπέικοντος καὶ τούτου εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Λυσάνδρου, ἀπῆλθεν «ὀργισθεὶς καὶ εἰπὼν ἀθλιωτάτους εἶναι τοὺς Ἕλληνας ὅτι βαρβάρους κολακεύουσιν ἕνεκα ἀργυρίου, φάσκων τε ἦν σωθῆ οἴκαδε, κατὰ γε τῷ αὐτῷ δυνατὸν, διαλλάξαι Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους.» Καὶ γράψας μὲν εἰς Σπάρτην ἵνα ζητήσῃ χρήματα, πορισθεὶς δ' ἐκ τοῦ προχείρου παρὰ Μιλησίων καὶ Χίων ἱκανὰς τινὰς εἰσφορὰς, πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς ἐπὶ τῆς Λέσβου Μηθύμνης τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεχομένης. Ἐνταῦθα δ' ἔδωκεν ἀμέσως λαμπρὰν ἀπόδειξιν τῶν πανελληνίων αὐτοῦ αἰσθημάτων, διότι ἀπαιτούντων τῶν συμμάχων νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς ἀνδράποδα οἱ αὐτόθι αἰχμαλωτευθέντες Μηθυμναῖοι, δὲν ἐπέτρεψε τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἀφήσας αὐτοὺς ἐλευθέρους, «οὐκ, ἔφη, ἑαυτοῦ γε ἄρχοντος οὐδένα Ἕλλήνων εἰς τὸ ἐκείνου δυνατὸν ἀνδραποδισθῆναι.» Ὅποια διχοφροσύνη πρὸς τὰς ἀγρίας σφαγὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ πολέμου ἐκτίτεροι τῶν διαμαχομένων! Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Μηθύμνης ὁ Καλλικρατίδας, καταδιώξας τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτῆς Ἀθηναῖον Κόνωνα μέχρι Μιτυλήνης, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ναυμαχήσῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος τούτου, ἐκυρίευσεν τριάκοντα ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα αὐτοῦ τριήρων καὶ ἀπέκλεισεν αὐτὸν ἐν τῷ λιμένι· ὅτε δὲ ἕτερος νηάρχος τῶν Ἀθηναίων, ὁ Διομέδων, προσῆλθε μετὰ πλοίων δώδεκα εἰς βοήθειαν τοῦ Κόνωνος, ὁ Καλλικρατίδας κατετρόπωσε καὶ τούτον ὀλοσχερῶς, κυριεύσας δέκα πλοῖα αὐτοῦ.

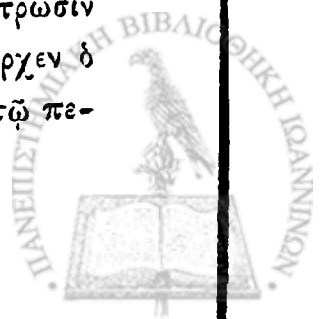
Οἱ Ἀθηναῖοι, μαθόντες τὴν δεινὴν τοῦ Κόνωνος ἀμηχανίαν, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα σώσωσιν αὐτόν· καὶ μετ' ἐκπλήξεως μανθάνομεν ὅτι, ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν, στόλος νέος ἑκατὸν καὶ τριάκοντα τριήρων παρεσκευάσθη, ἐξωπλίσθη καὶ ἐξαπεστάλη εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας· τοσοῦτῳ ἀνεξάντλητοι ἦσαν τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης πόλεως οἱ πόροι. Ὁ νέος οὗτος στόλος, ἐνωθεὶς μετὰ τῶν πλοίων τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων, συνεποσώθη εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα τριήρεις, καὶ ἀντιπαρετάχθη, κατὰ ἰούλιον τοῦ 406, πρὸς τοὺς πολεμίους, περὶ τὰς λεγομένας Ἀργινοῦσας νήσους, μεταξὺ Λέσβου καὶ τῆς

μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ δὲ Καλλικρατίδας ἀπέδέξατο τὸν ἀγῶνα. Ὁ κυβερνήτης τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ τριήρους, Ἐρμων ὁ Μεγαρεὺς, προέτρεπεν αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ, διότι αἱ τριήρεις τῶν Ἀθηναίων ἦσαν πολὺ πλείοτεραι, ἀλλ' αὐτὸς ἔλαβε τὸ σιμείον τοῦ ἀγῶνος εἰπὼν, «ὅτι ἡ Σπάρτη οὐδὲν μὴ κάκιον οἰκιεῖται αὐτοῦ ἀποθανόντος, φεύγειν δὲ αἰσχρὸν εἶναι ἔφη.» Ὅθεν συνεκροτήθη ναυμαχία μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες ὀκτὼ ἐκ τῶν δέκα αὐτῶν στρατηγῶν παρόντας, καὶ ἐπιτηδείως διευθυνόμενοι, ἐνίκησαν νίκην λαμπροτάτην. ἀπώλοντο δὲ τῶν μὲν Ἀθηναίων νῆες πέντε καὶ εἴκοσιν αὐτοῖς ἀνδράσιν, ἐκτὸς ὀλίγων τῶν πρὸς τὴν γῆν προσενεχθέντων, τῶν δὲ Πελοποννησίων Λακωνικαὶ μὲν ἐννέα, πασῶν οὐσῶν δέκα, τῶν δὲ ἄλλων ξυμμάχων πλείους ἢ ἐξήκοντα.» Καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ἡρωϊκῶς μαχόμενος ὁ Καλλικρατίδας αὐτὸς, ἐκπληρῶν τὴν πρὸς τὸν κυβερνήτην πρόρρησιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν, διὰ τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς δεξιότητος αὐτῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἐξευμενίσωσιν αὐτῆς τὴν τύχην. Ἀλλ' εἶχον ἄρα γε τὴν σύνεσιν καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ νέου τούτου εὐτυχήματος; Λέγεται ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ὑπέβαλον προτάσεις περὶ εἰρήνης καὶ ὅτι αἱ προτάσεις αὗται ἀπερρίφθησαν, ὡς πρό τινων ἐτῶν, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ δημαγωγοῦ Κλεοφῶντος. Τοῦτο ὅμως, στηριζόμενον εἰς μόνην τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ταύτην ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους παρατιθεμένην, φαίνεται ὅλως ἀπίθανον· διότι ὅχι μόνον ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' οὔτε ὑπὸ τοῦ Διοδώρου· διὸ ὁ Γρότε νομίζει, εὐλίγως καθ' ἡμᾶς, ὅτι ὁ σχολιαστὴς ἐσύγχυσε, περὶ τὴν παράθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ πράγματα, μεταθέσας εἰς τὴν περὶ Ἀργινοῦσας νίκην, τὰς προτάσεις τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη ἀποβαίνει τόσῳ πιθανωτέρα ὅσῳ αἱ ἤδη ἀναφερόμεναι προτάσεις εἶναι ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον μάχην. Ὡστε τὰ πάντα συντρέχουσι νὰ μᾶς πείσωσιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ πράξωσι πάλιν τὸ λάθος τοῦ ν' ἀπολακτίσωσι τὴν εἰρήνην. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως ἔπραξαν ἀμάρτημα ἕτερον, πολὺ ἴσως τούτου δεινότερον.

Οἱ νικηφόροι αὐτῶν στρατηγοὶ εἶχον βουλευθῆ μετὰ τὴν μάχην, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς νίκης ἵνα δράμωσιν εἰς ἀπολύτρωσιν τοῦ Κόνωνος, τοῦ ἔτι πολιορκουμένου ὑπὸ 50 τριήρων ὧν ἦρχεν ὁ Ἐτεόνικος, ἢ μᾶλλον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν δικάσωσιν τῶν ἐν τῷ πε-

λάγει ἐπιπλεόντων νεκρῶν αὐτῶν καὶ ναυαγῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ συμφώνησαν νὰ πράξωσι τὸ πρῶτον, καταλείποντες ὅμως ἐνταύτῳ 46 τριῆρεις ὑπὸ τοὺς τριηράρχους Θρασύβουλον καὶ Θηραμένην, ἵνα συλλέξωσιν οὗτοι τοὺς νεκροὺς καὶ σώσωσι τοὺς ναυαγούς. Ἐπελθόντος ὅμως ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, οὐδέτερον τῶν ἀποφασισθέντων ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι. Καὶ ἐπειδὴ οἱ οὕτω ἀπολεσθέντες ναυαγοὶ καὶ οἱ νεκροὶ, οἱ μὴ κηδευθέντες προσηκόντως, ἦσαν οὐκ ὀλίγοι, οἱ δημαγωγοὶ Ἀρχέδαμος, Κλεοφῶν, Κλειγένης καὶ ἄλλοι, διὰ τὸν συνήθη αὐτῶν κατὰ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν φθόνον, ὑπεκίνησαν πολὺν παρὰ τοῖς πολίταις θόρυβον, προεκάλεσαν ἀμέσως τὴν καθαίρεσιν τῶν ὀκτώ στρατηγῶν, καθὼ παραμελησάντων καθήκον ἱερὸν, καὶ διεμήνυσαν εἰς αὐτοὺς νὰ ἔλθωσι νὰ ἀπολογηθῶσιν. Ἐκ τῶν ὀκτώ στρατηγῶν, ὁ μὲν Πρωτόμαχος καὶ ὁ Ἀριστογένης, προβλέποντες τὴν τύχην ἣτις περιέμενεν αὐτούς, δὲν προσῆλθον· οἱ δὲ ἐξ ἄλλοι, ὁ Περικλῆς, ἦτοι ὁ ἀπὸ τῆς Ἀσπασίας υἱὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καὶ ὁ Διομέδων, καὶ ὁ Λυσίας, καὶ ὁ Ἀριστοκράτης, καὶ ὁ Θράσυλλος, καὶ ὁ Ἐρασινίδης, ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἄμα δὲ καταπλεύσαντες κατηγορήθησαν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν προειρημένων δημαγωγῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τριηράρχου Θηραμένου, ἀνδρὸς ὅστις δὲν ἔστερεῖτο μὲν πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς ἀξίας, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐθεώρει θεμιτὰ ἵνα κορέσῃ τὴν ἀπληστον αὐτοῦ φιλαργίαν. Ὁ Θηραμένης εἶχε συμπράξει ὡς οὐδεὶς ἄλλος μετὰ τῶν τετρακοσίων· ἄμα ὅμως εἶδε τὴν ἀντίθετον μερίδα μέλλουσαν νὰ ὑπερισχύσῃ, ἐγκατέλειπεν αὐτούς καὶ συνετάχθη μετὰ τοῦ ἐτέρου πολιτικοῦ συστήματος. Νῦν δὲ, ἂν ὑπῆρχέ τις ὑπεύθυνος, ἦτο αὐτὸς ὁ ἐπιτραπείς τὴν τῶν ναυαγῶν διάσωσιν· ἄμα ὅμως εἶδε κινδυνεύοντας τοὺς στρατηγούς, προθύμως συνετέλεσεν εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτῶν, ἵνα αὐτὸς, ὡς ἄλλος τις ναυαγός, ἐπιπλεύσῃ. Οἱ στρατηγοὶ ἐξέθηκαν διὰ βραχέων τὰ πράγματα καὶ ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ὅτι εἶχον ἐπιτρέψει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θηραμένην, ὁ ὑποῖος ἤδη παρίσταται κατήγορος αὐτῶν, ὅτι ὅμως δὲν θέλουσιν ἀντεκδικούμενοι νὰ ἐπιρρίψωσιν αὐτῷ εὐθύνην τινὰ ἀμελείας, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἐπελθόντος χειμῶνος ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀπέβη ἀδύνατος. Ταῦτα δὲ λέγοντες ἔπειθον τὸν δῆμον· ἀλλ' οἱ δημαγωγοὶ, εἰς οὗς τοῦτο δὲν συνέφερον, ἐπέτυχον τὴν ἀναβολὴν τῆς ὑποθέσεως εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἤδη ἐξώρας καὶ ἡ χειροτονία

δὲν ἠδύνατο νὰ διακριθῆ· προσέθησαν δὲ δολίως, καὶ ἡ ἐκκλησία παρεδέχθη, ὅτι ἡ βουλή θέλει υποβάλλει προβούλευμα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θέλουσι κριθῆ οἱ ἄνδρες.

Ἄφοῦ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἠρέθισαν πολυειδῶς τὰ πνεύματα, καὶ τοὺς συγγενεῖς τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν, ἐπέτυχον ἔπειτα ὥστε ἡ πλειονοψηφία τῆς βουλῆς νὰ παραδεχθῆ τὸ ἀκόλουθον σχέδιον προβουλεύματος, τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλιζένου, ἐνὸς τῶν φίλων αὐτῶν προταθέν. «Ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων· ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκηκόασι, ψηφισθῆναι Ἀθηναίους πάντας κατὰ φυλὰς· θεῖναι δὲ εἰς τὴν φυλὴν ἐκάστην δύο ὑδρίας· ἐφ' ἐκάστη δὲ τῇ φυλῇ κήρυκα κηρύττειν, ὅτῳ δοκοῦσιν ἀδικεῖν οἱ στρατηγοὶ οὐκ ἀνελόμενοι τοὺς νικήσαντας ἐν τῇ ναυμαχίᾳ, εἰς τὴν προτέραν ψηφισθῆναι, ὅτῳ δὲ μὴ, εἰς τὴν ὑστέραν· ἂν δὲ δόξωσιν ἀδικεῖν, θανάτῳ ζημιῶσαι καὶ τοῖς ἑνδεκα παραδοῦναι καὶ τὰ χρήματα δημοσιεῦσαι, τὸ δ' ἐπιδέκατον τῆς θεοῦ εἶναι.»

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεβίαζε σκανδαλωδῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅλους τοὺς κειμένους νόμους. Τὸ προβούλευμα ἤξιον ὅτι ἡ διαδικασία ὅλη συνεπληρώθη ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, καὶ ὅτι δὲν ὑπελείπετο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ ἡ ἀπόφασις, ἐνῶ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο ἀπλῆ προεισαγωγικὴ τις συζήτησις, οὐδεμίᾳ δὲ, οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη, οὔτε προθεσμία εὐλογος ἐπετρέπη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρασκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Πρὸς τούτοις, τὸ προβούλευμα ἤθελε ν' ἀποσπάσῃ τοὺς κατηγορουμένους ἀπὸ τῶν φυσικῶν αὐτῶν δικαστῶν ἧτοι τῶν ἐνόρκων, καὶ νὰ παραπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ μηδεμίαν παρέχοντος ἐγγύησιν τάξεως καὶ ἀπαθείας ὄχλου. Ἐπὶ πᾶσι, τὸ προβούλευμα παρεβίαζε τὸ λεγόμενον «ψηφισμα τοῦ Καννώνου,» οὕτω μὲν ὀνομασθέν ἀπὸ τοῦ προτεινάντος αὐτὸ ποτὲ ἄδηλον πότε, πολίτου, κανονίζον δὲ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει περὶ ἐκάστου κατηγορουμένου ἰδία πρέπει νὰ γίνῃ ψηφοφορία, ἐνῶ κατὰ τὸ προβούλευμα διὰ μιᾶς καὶ μόνῃς ψηφοφορίας ἐμελλε ν' ἀποφασισθῆ ἡ ἐνοχὴ ἢ ἡ ἀθωότης τῶν ὀκτῶ στρατηγῶν σύναμα. Ὅποσον δὲ σπουδαία ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ ψηφισματος τοῦ Καννώνου ἐπιβαλλομένη διαίρεσις τῆς κατηγορίας καὶ ὅποσον ὀλεθρὴ ἢ ἤδη προταθεῖτα σύγχυσις, ἀνεφάνη ἐν τῷ ἅμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθότι ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι, ἐν τῷ στρατιωτικῷ συμβουλίῳ τῷ γενομένῳ μετὰ τὴν νίκην, εἰς τῶν στρατηγῶν, ὁ Διομέδων, εἶχεν ἐπιμείνει, ἀφέν-

τες πάντα ἄλλα κατὰ μέρος, ν' ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγίων καὶ τῶν ναυαγῶν, ὥστε καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἔνοχοι, αὐτὸς τοῦλάχιστον ἦτο ἀθῶος. Πρὸς τούτοις, ἐπίσης ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι ἕτερος τῶν στρατηγῶν, ὁ Λυσίας, μετὰ πολλοῦ κόπου ἐσώθη αὐτὸς ἐπὶ καταδύσης νεώς. Καὶ ὅμως κατὰ τὸ προβούλευμα, ἡ ἐκκλησία ἐμελλε διὰ μιᾶς ψηφοφορίας ν' ἀποφασίσῃ περὶ αὐτῶν τε καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

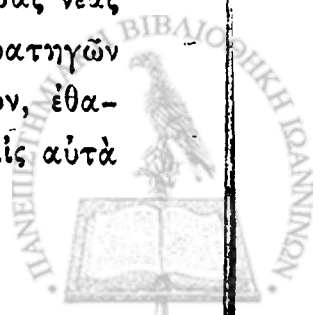
Ἐν τούτοις ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τινὲς μὲν τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταπολεμήσωσιν αὐτὸ, ἀλλὰ τὸ πλῆθος, ὑπὸ τῶν δημοκόπων παραφερόμενον, ἐβία « δεινὸν εἶναι εἰ μὴ τις ἑάσει τὸν δῆμον πράττειν, ὃ ἂν βούληται » καὶ εἰς τῶν δημοκόπων, ὁ Λυσιάρχος, προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠπειλήσε τοὺς ἀντιλέγοντας, ὅτι ἂν δὲν σιωπήσωσι θέλουσι συμπεριληφθῆ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Εἰς μάτην τότε οἱ Πρυτάνεις, δηλαδὴ οἱ ἐπίτροποι τῆς βουλῆς οἱ κατὰ νόμον προεδρεύοντες τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀπεποιήθησαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτὴν τὸ παράνομον καὶ ἀντισυνταγματικὸν ἐκεῖνο ζήτημα. Ἀπειληθέντες καὶ οὗτοι τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἀπειλήν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι, παρεκτός ἐνός καὶ μόνου πρυτάνεως, ὅστις μέχρι τέλους ἐπέμεινεν ἐντίμως διαμαρτυρούμενος· ὁ δὲ εἰς καὶ μόνος γενναῖος οὗτος τοῦ νόμου ὑπέρμαχος ἦτο ὁ γέρων φιλόσοφος Σωκράτης. Ὑπεβλήθη λοιπὸν τὸ ζήτημα καὶ κατεδικάσθησαν ἅπαντες εἰς θάνατον, μὴ ἐξαίρουμένου μηδ' αὐτοῦ τοῦ Διομέδοντος, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ναυαγοῦ Λυσίου· καὶ ἀπέθανον οἱ ἐξ παρόντες διὰ τοῦ συνήθους τρόπου τοῦ θανάτου, ἦτοι πίνοντες τὸ κώνειον καὶ ἐδημείθη ἡ περιουσία αὐτῶν.

Εἶναι περιττὸν βεβαίως ν' ἀναπτύξωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὴν ἀφροσύνην καὶ τὴν ἀδικίαν τῆς ἀποφάσεως ταύτης. Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐκφράσῃ χάριτας πρὸς τοὺς θεοὺς πρῶτον καὶ ἔπειτα πρὸς τοὺς νικηφόρους στρατηγοὺς διὰ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο κατόρθωμα, ἀπεναντίας, ὡς ὑπὸ μανίας τινὸς καταληφθεὶς, καταδικάζει αὐτοὺς εἰς θάνατον καὶ στερεῖται οὕτω, ἐν τῷ μέσῳ δεινοτάτων κινδύνων, τῶν ἰκανωτέρων αὐτοῦ ἡγεμόνων. Ἔτινος δ' ἕνεκα πράττει ταῦτα πάντα; Καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι οἱ στρατηγοὶ εἶχον ἀμελήσει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν, ὁ πόλεμος κατὰ δυστυχίαν συνεπιφέρει πολλάκις ταιαῦτα ἐπακόλουθα, τῶν ὑποίων τὸ ἀτόπημα ἐξαφανίζεται ἐνώπιον τοῦ μεγάλου συμφέροντος τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν παρημέλησαν οὐδέ

τοῦτο τὸ καλῆκον οἱ στρατηγοὶ, ἡ δὲ ἐκτέλεσις αὐτοῦ δὲν διεκωλύθη εἰμὴ ἔνεκα τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος· τοῦτο ἦτο ἀναμφισβήτητον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀποδεδειγμένον, ὥστε αὐτὸς ὁ δῆμος καταρχὰς ἐπέισθη καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀθώωσῃ τοὺς κατηγορουμένους, ὅτε ἡ τῶν δημοκόπων κακοήθεια ἐπέτυχε, δι' ἀνηκούστου διαστροφῆς τῶν πραγμάτων, τὴν καταδίκην τὴν ὁποίαν ἐπέδωκε καὶ τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ χαρακτηρίσωμεν εἰμὴ ὡς ἀληθῆ τῆς πόλεως αὐτοκτονίαν. Εἰς μάτην μετ' ὀλίγον ὁ δῆμος μετανοήσας παρέπεμψεν εἰς δίκην ἐκείνους οὔτινες ἐξηπάτησαν αὐτὸν κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην περίστασιν, καὶ ἰδίως τὸν Καλλίξενον. Τὸ κακὸν εἶχε γίνεαι καὶ ἐπήγαγεν ἐν τῷ μεταξύ τὰ ἀπαραίτητα αὐτοῦ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Οὐδέποτε τῶντι ἀμάρτημα πολιτικὸν ἐτιμωρήθη μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ αὐστηρότητος ὅσον τὸ ἀμάρτημα τοῦτο τῶν Ἀθηναίων. Ἡ πρόνοια ἡ τοσάκις κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη, διασώσασα τὴν πολιτείαν ταύτην ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἤδη, ὡσεὶ ἀπελπισθεῖσα μετὰ τὸ τελευταῖον ἐκείνο ἀνοσιούργημα τοῦ νὰ ἴδῃ αὐτὴν σωφρονούσαν, ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν πεπρωμένην αὐτῶν καταστροφὴν.

Οἱ Χῖοι καὶ ἄλλοι τῆς Σπάρτης σύμμαχοι συνῆλθον ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀργινούσας συμφορὰν, ἐν συμβουλίῳ, εἰς Ἐφεσον καὶ ἀπεφάσισαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Κύρου νὰ ζητήσωσι παρὰ τῶν ἐφόρων τὸν διορισμὸν καὶ πάλιν τοῦ Λυσάνδρου ὡς ναυάρχου. Τοῦτο ἀντέβαινε εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετρέπετο δις τὸν αὐτὸν ναυαρχεῖν. Οὐδὲν ἦττον οἱ ἔφοροι ἀπεδέχθησαν κατ' οὐσίαν τὴν αἴτησιν, διορίσαντες ναυάρχον μὲν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Ἄρακόν τινα, τὸν δὲ Λύσανδρον ἐπιστολέα αὐτοῦ ἦτοι ἀρχηγὸν τὸν ἐπιτελῶν, πράγματι δὲ κύριον ἀπάντων. Ὁ Λύσανδρος φθάσας εἰς Ἐφεσον ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 405, ἀνεζωπύρησεν ἀμέσως ἀπανταχοῦ τὸ θάρρος τῶν ὀπαδῶν τῆς Σπάρτης, τοὺς ὁποίους ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ναυαρχίας εἶχεν ὀργανώσει εἰς ἐταιρείας πειθαρχούσας εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ· ἔπειτα ἔσπευσε εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κύρον, δόντα αὐτῷ προθυμότατα ἄφθονα χρήματα, καὶ οὕτω, κατασκευάσας καὶ καλῶς ὀπλίσας νέας τριήρεις, ὠφελούμενος δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν τῶν νέων στρατηγῶν τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον διορίσει ἀντὶ τῶν θανατωθέντων, ἐθλασσοκράτησεν οὐ μόνον κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ

τὰ πρόθυρα τοῦ Πειραιῶς ἐπὶ τέλος δὲ εἰσελθὼν εἰς τὸν Ἑλλησπόντον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμψάκου, ἣτις κεῖται ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ. Τότε μόλις ἐξύπνησαν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, καὶ εἰσῆλθον ὁμοίως εἰς τὸν πορθμὸν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτῶν στόλου, τοῦ ἐξ 180 τριήρων συγκειμένου· ἀλλ' ἔμαθον ὅτι ὁ Λύσανδρος εἶχεν ἤδη γίνεαι κύριος τῆς Λαμψάκου. Ὅθεν, παραλέγοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν τοῦ Ἑλλησπόντου παραλίαν, ἀνῆλθον μέχρι χωρίου τινὸς καλουμένου Αἰγὸς ποταμοί, ἵνα προκαλέσωσι τὸν Λύσανδρον εἰς μάχην. Γυφόντι οἱ Αἰγὸς ποταμοὶ ἔκειντο καταντικρὺ τῆς Λαμψάκου, ἀπέχοντες ἀπὸ αὐτῆς ἕως 1 ἀγγλικὸν μίλιον καὶ $\frac{3}{4}$. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο τὸ μόνον τῆς θέσεως ταύτης προτέρημα, ἣτις οὔτε λιμένα ἀσφαλῆ εἶχεν, οὔτε οἰκίας ἢ κατοίκους ἢ τροφίμα, ὥστε ὁ μέγας ἐκεῖνος στρατὸς ἠναγκάζετο νὰ προμηθεύηται τὰ πάντα ἀπὸ τῆς $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπεχούσης Σηστοῦ· ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλαι οὐδεμία ὑπῆρχεν εἰς τοὺς στρατοὺς εἰδικὴ οικονομικὴ ὑπηρεσία ἐπιτετραμμένη τὴν προμήθειαν τῶν τροφίμων, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ναῦται περὶ τούτου ἐφρόντιζον, ἔπεται ὅτι τὰ πλοῖα ἐγκατελείποντο ἐπὶ πολὺ ἀφύλακτα, καὶ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκλογὴ τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο ἀμαρτήριμα ἀσύγγνωστον. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος εἰς Λάμψακον ἐν λιμένι καλῷ, καὶ εἶχεν ὀπισθεν αὐτοῦ πόλιν βρίθουσαν ἀπάντων τῶν ἀναγκαίων, καὶ στρατὸν πεζικὸν ἑτοιμον νὰ τὸν ὑποστηρίξῃ, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰρῆνὴ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἀμαρτήματος ἐκείνου. Καὶ ὠφελήθη παραδόξως. Τὴν ἐπιούσαν πρωτὶ, οἱ Ἀθηναῖοι, διαπλεύσαντες τὸν πορθμὸν, ἐπλησίασαν εἰς τὴν Λάμψακον καὶ εὗρον μὲν αὐτὸν κατὰ πάντα παρεσκευασμένον εἰς μάχην, ἀλλὰ περιμένοντα τὴν προσβολὴν μὴ νομίσαντες δὲ φρόνιμον νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ οὕτως ἀσφχλῶς ἔχοντος, καὶ μὴ κατορθώσαντες δι' ὅλης τῆς ἡμέρας νὰ πάρασύρωσιν αὐτὸν ἐκτὸς τοῦ λιμένος, ἠναγκάσθησαν τὸ ἑσπέρας νὰ ἐπανέλθωσιν ἄπρακτοι εἰς Αἰγὸς ποταμοὺς. Τοῦτο ἐπανελήφθη τέσσαρας ἡμέρας κατὰ συνέχειαν, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλείστην εἰς τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν πεποιθήσιν καὶ ὀλεθρίαν πρὸς τὸν ἀδρανῆ φαινόμενον ἀντίπαλον περιφρόνησιν. Εἰς μάτην ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅστις, ὡς εἶπομεν, κατόκει ἐκεῖ που πλησίον καὶ ἔβλεπε τὰ γινόμενα, προσελθὼν παρετήρησεν εἰς τοὺς στρατηγοὺς, ὅτι κακῶς ἔχουσιν, ὅτι τὰ πλοῖα μένουσιν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἔρημα ἀνδρῶν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν οὗτοι εὕρισκονται νὰ προμηθεύωνται μακρόθεν τὰ ἐπιτήδεια, καὶ ὅτι δεόν νὰ μεθορ-

μισθῶσιν εἰς Σηστόν, ὅπου ὄντες, θέλουσιν εἶναι ἐπίσης ἀσφαλεῖς, ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν Λαμψάκῳ, καὶ δύνανται νὰ ναυμαχήσωσιν ὅταν βούλωνται. Οἱ στρατηγοὶ τὸν ἀπήντησαν νὰ υπάγη ἀπ' ὅπου ἦλθε, διότι αὐτοὶ νῦν στρατηγοῦσι καὶ ὄχι ἐκεῖνος· καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ προκαλῶσι καθ' ἑκάστην τὸν Λύσανδρον, ἔπειτα δὲ, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των εἰς Αἰγὸς ποταμοὺς, νὰ βλέπωσιν ἀδιαφόρως τὰ πληρώματα αὐτῶν ἀνά τὴν παραλίαν τῆδε κακεῖσε διασκεδαζόμενα. Τελευταῖον τὴν πέμπτην ἡμέραν ὁ Λύσανδρος, ὅστις καὶ προηγουμένως ἔπεμπε κατόπιν τῶν ὑποχωρούντων Ἀθηναίων ταχείας τινὰς ναῦς ἐπιτετραμμένας τὴν ἐπιτήρησιν τῶν γινομένων, διέταξεν ἤδη τὰς ναῦς ταύτας, ἅμα ἴδωσι τοὺς Ἀθηναίους ἀποβάοντας, νὰ δηλώσωσι τὸ γεγονός, ἀΐρουσαι ἀσπίδα λαμπράν. Ἰδὼν δὲ τὸ σημεῖον, ἐξώρμησεν ἀμέσως ὑπὸ Λαμψάκου, καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν ἀττικῶν τριήρων εὗρεν ἄλλας μὲν κενὰς, ἄλλας δὲ ἐχούσας μίαν μόνον ἢ τὸ πολὺ δύο ἐκ τῶν τριῶν σειρῶν τῶν ἐρετῶν αὐτῶν· ἔθεν ἐγένετο ἀκόπως καὶ ἀκινδύνως κύριος 170 τριήρων καὶ τοῦ πλείστου τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ διεσκεδασμένων πληρωμάτων. Μόνη ἡ μοῖρα τοῦ Κόνωνος, ἐκ δώδεκα τριήρων συγκειμένη, ἐπέτυχεν νὰ διαφύγῃ εἰς Σαλαμίνα τὴν ἐν Κύπρῳ. Ὁ δὲ Λύσανδρος, ἀπαγαγὼν εἰς Λάμψακον τὰς τε ἐπιλοίπους ναῦς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τᾶλλα πάντα, ἀπέσφαξεν ἀμέσως ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους ὅσοι ἦσαν Ἀθηναῖοι, συμποσομένους δὲ εἰς 3 ἢ 4 χιλιάδας, ἀποδείξας καὶ κατὰ τοῦτο ὅποσον διέφερε τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ Καλλικρατίδου.

Διὰ τὴν ὀλοσχερῆ ταύτην καταστροφήν τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων, ἡ πόλις αὐτῶν ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ· ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἐπεχείρησεν πρὸ πάντων τὴν κατάλυσιν τῶν ἔτι σωζομένων τοῦ ἀττικοῦ κράτους μερῶν, ἰδίως ἵνα ἀναγκάσῃ πλείστους ὅσους ἀνθρώπους νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ καταστήσῃ οὕτω εὐχερεστέραν τὴν ἄλωσιν αὐτῆς, δι' ἔλλειψιν τροφῶν· τούτου ἕνεκα εἰς τὰς συνηκολογούσας φρουρὰς ἐπέτρεπε νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ἀθήνας, οὐχὶ δὲ ἀλλαχοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς Χαλκηδόνος καὶ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐγκατέστησε φρουρὰν καὶ ἀρμοστήν, τὸν Λακεδαιμόνιον Σθενέλαον. Ἐπειτα δὲ ἐπελθὼν εἰς Λέσβον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ἴδρυσεν ἀπανταχοῦ ὀλιγαρχίας, αἵτινες συγκείμεναι ἐκ δέκκα τῶν θρασυτάτων καὶ κακοηθεστάτων αὐτοῦ ὀπαδῶν καὶ ὀνομαζόμεναι δεκαρχίαι ἢ δεκαδαρχίαι, ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ Λακεδαι-

μονίου ἄρμωστοῦ. Ὁ Ἐτεόνικος ἐξαπεστάλη εἰς τὰς ἐτι ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἐξηρτημένας θρακικὰς πόλεις, ἵνα πράξῃ ἐκεῖ τὰ αὐτά· πολλαχοῦ δὲ οἱ ἀττικίζοντες ἢ ἐσφάζοντο ἢ ἐφυγαδεύοντο καὶ οὐδαμοῦ σπουδαίως ἀντέστησαν εἰς τοὺς νέους κυριάρχας, παρεκτός τῆς Σάμου, ἧς τούτου ἐνεκεν ἀνέβαλεν ὁ Λύσανδρος ἐπὶ τοῦ πᾶρόντος τὴν δούλωσιν. Ἐξαιρέσει λοιπὸν ταύτης μόνῃς τῆς νήσου, ὅλον τὸ ἐπίλοιπον τῶν Ἀθηναίων κράτος, τὸ ἄλλοτε τοσοῦτω μέγα καὶ λαμπρὸν, εἶχεν ἤδη καταπέσει εἰς ἔδαφος, ὅτε, κατὰ νοέμβριον τοῦ 405, ὁ Λύσανδρος προσῆλθε τελευταῖον εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ διακοσίων τριήρων, καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν βασιλέων Ἀγίδος καὶ Πausανίου, οἵτινες ἤγον ἅπασαν τὴν πεζικὴν τῆς σπαρτιατικῆς συμμαχίας δύναμιν. Ἡ πανταχόθεν, οὕτως ἀποκλεισθεῖσα πόλις οὐδεμίαν ἠλπίζεν ἐξωθῆν οὔτε πολεμικὴν ἐπικουρίαν, οὔτε τροφῶν ἀποστολήν· καὶ ἐν τούτοις οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερηύξησαν, διότι ὁ Λύσανδρος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὅλους τοὺς κληρῶνους καὶ ὅλους τοὺς ἀττικιστὰς ὅσους εὔρεν εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις· ὥστε πᾶσα ἀναβολὴ τῆς παραδόσεως ἐφαίνετο ἀδύνατος.

Οὐδὲν ἦττον οἱ Ἀθηναῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ ἱκανοὺς μῆνας, ἀναδείξαντες κατὰ τὴν φοβερὰν ταύτην περίστασιν καρτερίαν ἀξίαν τοῦ πάλαι ποτὲ μεγαλείου καὶ τῶν παρελθόντων εὐτυχημάτων. Ναὶ μὲν ἀφοῦ ἤρχισαν ἤδη πολῖται τινες ν' ἀποθνήσκωσιν ἐκ πείνης, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπέβαλον προτάσεις περὶ διαλλαγῆς, ἀλλὰ προτάσεις ἐντίμους, « βουλόμενοι ζύμμαχοι εἶναι Λακεδαιμονίοις, ἔχοντες τὰ τείχη καὶ τὸν Πειραιᾶ. » Οἱ Σπαρτιαῖται ὅμως ἀπέρριψαν τοὺς ὅρους τούτους, ἀπαιτήσαντες πρὸ πάντων τὴν κατὰλυσιν τῶν μακρῶν τειχῶν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τοὶ τὰ πάνδεινα πάσχοντες, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν ἄμυναν. Ἄλλ' ὁ λιμὸς ἠύξανε, καὶ ἔπειτα πολλοὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐπόθουν τὸν θρίαμβον τῶν Λακεδαιμονίων, ἐλπίζοντες νὰ ἄρξωσι δι' αὐτῶν. Ὄθεν εἰς τούτων, ὁ Θηραμένης, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις ἐγένετο παραίτιος τοῦ θανάτου τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγῶν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ πρὸς τὸν Λύσανδρον, ἵνα, ὡς ἔλεγε, πληροφορηθῇ τί κυρίως ζητοῦσιν οἱ Σπαρτιαῖται, ἀληθῶς δὲ ἵνα παρατείνῃ τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ γίνῃ ἡ παράδοσις ἄνευ ὄρου. Καὶ δεξαμένης τῆς ἀμνηχανούσης πόλεως τὴν πρότασιν, ἀπῆλθεν ὁ Θηραμένης πρὸς τὸν Λύσανδρον, διέτριψε παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τοὺς τρεῖς μῆνας, καὶ εἶπεν ἐπαυελθὼν, ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀφοῦ ἐκράτησεν αὐτὸν τοσοῦτον χρόνον, ἀπεφῆ-

νατο ὅτι ἡ διαπραγματεύσις πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ τῶν ἐφόρων. Ἐν τῷ μεταξύ διὰ τὰ ἀφόρητα δεινὰ τῆς πόλεως, ἡ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γνώμη ὑπερίσχυσεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. "Ολοὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀντιστάσεως κατεδιώκοντο καὶ κατεδικάζοντο εἰς θάνατον. Τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐθανατώθη καὶ ὁ Κλεοφῶν, ὅστις καὶ τοι ῥητορεύων, ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραδοθῶσιν, οὐδὲν ἐξεπλήρου τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ἡ πρότασις λοιπὸν τοῦ Θηραμένου ἐγένετο προθύμως δεκτὴ καὶ ἐξελέχθη πρεσβεία, ἣτις, ἔχουσα πρῆστάμενον αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν προδότην καὶ πᾶσαν πληρεξουσιότητα, ἀπῆλθεν εἰς Σπάρτην. Ἐκεῖ συνελθούσης συνόδου τῶν Πελοποννησίων, οὐκ ὀλίγοι τῶν συμμάχων καὶ ἰδίως οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι ἀπήτουν νὰ μὴ ἐπιτραπῇ οὐδεμίᾳ συνθήκῃ εἰς τὸν μισητὸν ἐκεῖνον πολέμιον· ἀλλὰ τὸ μὲν ὄνομα τῶν Ἀθηναίων νὰ ἐξαφανισθῇ, οἱ δὲ κάτοικοι νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς δοῦλοι. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ὁμῶς «οὐκ ἔφασαν πόλιν Ἑλληνίδα ἀνδραποδιεῖν μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις γενομένης τῇ Ἑλλάδι.» Καὶ ἐπειδὴ ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέξατο τὴν γνώμην ταύτην, συνωμολογήθη τελευταῖον συνθήκη, ἣτις εἰ καὶ βαρυτάτη, ἐν τῷ ἅμα ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῶν παντάπασιν ἀπηλπισμένων Ἀθηναίων. Ἡ πόλις παρεδόθη περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ μαρτίου μηνὸς τοῦ 404, ἦτοι 27 ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐπεχείρησαν τὴν πρώτην κατὰ τῶν Πλαταιῶν ἐφοδὸν δι' ἧς ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλωσι τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὰ τοῦ Πειραιῶς, νὰ παραδώσωσι τὰς ναῦς, πλὴν δώδεκα, ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς φυγάδας, νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ νὰ ἔπωνται αὐτοῖς κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ὅπουδῆποτε οὗτοι καὶ ἂν πολεμῶσι· τὸ δὲ πάντων ἴσως δεινότερον, κατελύθη τὸ πάτριον πολιτεῦμα καὶ κατεστάθη ἀντ' αὐτοῦ ὀλιγαρχία ἀνδρῶν τριάκοντα. Τὰ τείχη κατεσκάφησαν πανηγυρικῶς, ἐργαζομένων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν αὐλὸν ἰδίως οἱ σύμμαχοι πολλὴν πρὸς τοῦτο ἔδειξαν προθυμίαν «νομίζοντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας.» Ὁ δὲ Λύσανδρος, ἀφοῦ ἐπεμελήθη ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων, ἀπῆλθεν εἰς Σάμον, τὴν ὁποίαν καθυπέταξεν ὡσαύτως ἐντὸς ὀλίγου.

Τιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ἦτο ἄρα γε δυνατὸν νὰ μὴ συμβῇ; Ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἐστήριζον

τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας, οἷαν πολλάκις προεξηγήσαμεν αὐτὴν (σελ. 535, 540, 545), εἶναι τῶντι πιθανὸν ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἤθελε συμβῆ, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἤθελε λάβει τοσοῦτω γενικὸν καὶ ὀλέθριον χαρακτῆρα· διότι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι ἐπεχείρουν ἐπὶ τέλους αὐτὸν, ὁ δὲν ἤθελον ἔχει τὸ κυριώτατον ὄπλον δι' οὗ κατέστησαν τὸν πόλεμον ἐθνικόν, καὶ δι' οὗ κυρίως ἐνίκησαν, τοῦτο, ὅτι ἐφαίνοντο μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυριαρχία, ἢ δεσποτεία τῶν Ἀθηναίων εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν ὁ πόλεμος οὗτος κατήντησεν ἀναπόδραστος, ὅπως ἐθεώρησεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης. Ἄλλ' ὅ,τι ἔτι μᾶλλον κατέστησεν αὐτὸν ἀφευκτον, εἶναι ἡ ἀλλοίωσις ἢ ἐπελθοῦσα εἰς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ὅσονδῆποτε πλημμελὴς καὶ ἂν ἦτο ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἴσως δὲν ἐγίνετο ὁ πόλεμος ἢ τοῦλάχιστον ἴσως κατέπαυεν ἐγκαίρως, ἔὰν ὁ ὄχλος, ὁ ἐπικρατήσας τότε ἐν Ἀθήναις, δὲν προεκάλει, δὲν ὑπέτρεφε, δὲν ἀνενέωνεν αὐτὸν ἀκαταπαύστως. Οἱ συνετοὶ πολῖται, οἵτινες ἄλλοτε ἐκυβέρνων τὰ πράγματα τῆς πόλεως, ὅτε ἡ πόλις ἐθριάμβευε κατὰ Περσῶν καὶ ἴδρue τὸ πρῶτον μέγα Ἑλληνικὸν κράτος, ἔὰν ἐξηκολούθουν ἔτι πλειονοψηφοῦντες, ἤθελον προτιμήσει βεβαίως ν' ἀνακαλέσωσι τὸ ἄδικον περὶ Μεγαρέων ψήφισμα μᾶλλον ἢ νὰ ἀναλάβωσι τὸν φοβερὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα· καὶ ἂν δὲ τυχὸν ἀνελάβανον αὐτὸν, ἤθελον σπεύσει νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν Σφακτηρίᾳ ἀτυχήματος τῶν ἀντιπάλων, ἵνα ἀνορθώσωσι τὴν εἰρήνην· ἤθελον ἀποφύγει τὸ ὀλέθριον ἐπὶ τὴν Σικελίαν ἐπιχείρημα· ἤθελον παραδεχθῆ τὰς εὐλόγους συμβάσεις τὰς προταθείσας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον νίκην, καὶ ἤθελον ἐνὶ λόγῳ διασώσει ἐν μέρει ἂν ὄχι ὀλόκληρον τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅ,τι λοιπὸν προεκάλεσε καὶ ἐπὶ 27 ἔτη ἀνερρίπισεν ἀδιακόπως τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὑπῆρξε κυρίως τὸ πλημμελὲς ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα· ἐν ἄλλαις λέξεσι τοῦτο, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν, δὲν εἶχον γνωρίσει τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ στηριχθῆ ἀσφαλῶς ἡ ἐνότης τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τῶν πραγμάτων αὐτοῦ ρύθμισις· ἐνεκα δὲ τούτου ἐματαιώθη ἡδὴ ἡ πρώτη σπουδαία ἀπόπειρα τῆς συγκροτήσεως μεγάλου Ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἄλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον, οὐχὶ τὸ μόνον ἀποτέλεσμα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μακρὸς καὶ πεισματώδης οὗτος ἀγὼν κατέφερεν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν πληγὰς

οὐδέποτε ἔκτοτε θεραπευθεΐσας. Πολλῶν Ἑλληνίδων πόλεων οἱ κάτοικοι ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς ἐξωντώθησαν, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἀληθῆς ἐκείνη τοῦ ἔθνους πρωτεύουσα, οὐ μόνον τὴν ἡγεμονίαν ἀπέβαλεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλείστους καὶ ἀρίστους τῶν πολιτῶν, καὶ τὰ τεῖχη, καὶ τὰ νεώρια, καὶ τὸν στόλον, καὶ τὰ χρηματικὰ ἀποταμιεύματα, καὶ τὰ λαμπρὰ τῆς ὑπαιθρίου χώρας κτήματα. Τὸ δὲ πάντων χεῖριστον, ἡ μακρὰ τοῦ ὄχλου ἀκολασία προεκάλεσεν ἤδη δεινὴν ἀκολασίαν τῶν ὀλίγων, οἵτινες, στηριζόμενοι εἰς φρουρὰν σπαρτιατικὴν, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἔτι φοβερώτερα ἀνοσιουργήματα, διὰ δὲ τὴν ἀλληλουχίαν ταύτην τῆς νίκης καὶ τῆς ἥττης τῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἀμοιβαίων ἐκδικήσεων, ἐπεκράτησεν ἡ ἠθικὴ ἐκείνη ἀστασία καὶ ἀναρχία, ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀστασίας καὶ ἀναρχίας ἐκπηγάζουσα καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα δεινὰ μαραίνουσα καὶ φθείρουσα τὰς πολιτείας.

Ἐὰν δὲ τοιαῦτα ἔπαθον οἱ νικηθέντες : μήπως τῶν νικητῶν ἡ τύχη ἀπέβη καλητέρα; Αἱ πόλεις ὅσαι, πιστεύσασαι εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς Σπάρτης καὶ ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων, συνετέλεσαν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὑπέκυψαν εἰς τυραννίαν πολὺ τῆς προηγουμένης βαρύτεραν. Αἱ Συράκουσαι εἰς τοιαύτην περιῆλθον ἔκλυσιν, ὥστε ἀφ' ἐνὸς εἶδον ἀπὸ τοῦ 410 ἕως τοῦ 405 τοὺς Κερχειδονίους ἐπανειλημμένως ἐμβαλόντας εἰς Σικελίαν καὶ λεηλατήσαντας τὴν Ἰμέραν, τὴν Σελινοῦντα, τὸν Ἀκράγαντα, τὴν Γέλαν καὶ τὴν Καμάριναν, ἀφ' ἐτέρου παρέδωκαν τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυράννου Διονυσίου. Οἱ δ' ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀφοῦ τοσαύτας κατέβαλον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος θυσίας, οὐδὲν ἐπὶ τέλος ἐπορίσαντο ἐξ αὐτῶν πλεονέκτημα, οὐδὲ αὐτὸ τὸ ἠθικὸν πλεονέκτημα τοῦ νὰ ἴδωσιν ἀσφαλισθεῖσαν τὴν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν, ὑπὲρ ἧς ἐπολέμησαν. Μόνη ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καὶ ἡγεμὼν ἤδη ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀνηγορεύθη· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐπιφάνειαν μόνον ἰσχύος προσέλαβε καὶ βραχυχρόνιον μόνον ἐκτήσατο ἡγεμονίαν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

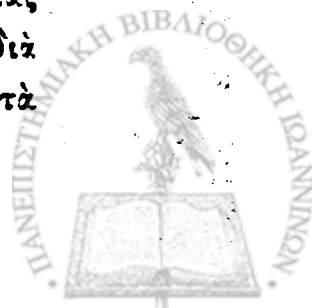
ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

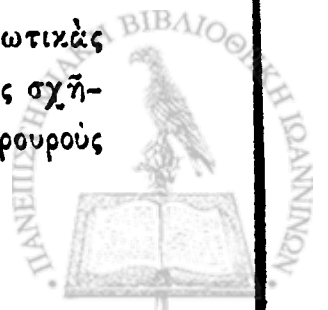
Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.

Ὁ Λύσανδρος, ἀφοῦ διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Σάμου κατέλυσεν ὄλοσχερῶς τὸν πόλεμον, ἐπανῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς Σπάρτην, συνεπαγόμενος ἀπάσας τὰς τριήρεις ὅσας εὔρεν ἐτι ἐν Πειραιεῖ, πλὴν τῶν 12 τὰς ὁποίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους κατέλιπε, ἅπαντα τὰ ἀκρωτήρια τῶν νεῶν τὰ ὅππια ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς καὶ ἀλλαγῷ ἐκυρίευσεν, καὶ ἀργυρίου τετρακόσια καὶ ἐβδομήκοντα τάλαντα, ὅσα ὑπελείποντο ἐκ τῶν θησαυρῶν τῶν δεθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Κύρου πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Οὐδέποτε Ἕλληνα ἀνὴρ, οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν, ἤξιώθη τοσοῦτω λαμπρᾶς ἐν τῇ πατρίδι δεξιώσεως καὶ τηλικούτων παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης τιμῶν. Διότι οὐ μόνον χρυσοῦς στεφάνους ἐψήφισαν αὐτῷ αἱ πόλεις, ἀλλὰ καὶ βωμοὺς ἱδρυσαν, καὶ παιᾶνας καὶ ὕμνους εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐποίησαν. Ἰδίως δὲ οἱ μὲν Ἐφέσιοι ἐστήσαν τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀνδρός ἐν τῷ νηῷ τῆς θεᾶς αὐτῶν Ἀρτέμιδος, οἱ δὲ Σάμιοι οὐ μόνον ἀνδριάντα ἤγειραν αὐτῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἡραῖα, τὴν κυριωτάτην αὐτῶν πανήγυριν, Λυσάνδρεια μετωνόμασαν· πλείστοι δὲ σύγχρονοι ποιηταί, ὁ Ἀντίλοχος, ὁ Χοιρίλος, ὁ Νικήρατος, ὁ Ἀντίμαχος, ἐξύμνησαν τὸ κλέος αὐτοῦ, πολυτελῶς παρ' αὐτοῦ βραβευθέντες.

Ἄλλ' ἐὰν οὐδεὶς ἄλλος Ἕλληνα ἰσχῦσε τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν ἔτει 404, οὐδεμία ὁμοίως πόλις ἐλληνικὴ ἐκτίσαστο τηλικούτον ἐν Ἑλλάδι ἄξιωμα ὅσον ἡ Σπάρτη τότε διὰ τῶν τοῦ Λυσάνδρου κατορθωμάτων. Αἱ περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἐπαγγελίαι δι' ὧν ἤρχισε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας εἶδομεν ἐκ διαλειμμάτων ἐπαναλαμβανόμενας διὰ τοῦ Βρασίδου, διὰ τοῦ Καλλικρατίδου καὶ τὰς ὁποίας οἱ σύμμαχοι, ὅτε κατέστρεφον τὰ

μακρὰ τῶν Ἀθηναίων τεῖχη καὶ τὰ νεώρια, ἐνόμιζον ἔτι ὡς βεβαίας καὶ ἀσφαλεῖς, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι διελύθησαν ὡς ὄνειρον, ἡ δὲ Σπάρτη ἀνέλαβεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἡγεμονίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἀρχὴν πολὺ μεγαλητέραν τῆς τῶν Ἀθηναίων, καὶ συγχρόνως πολὺ βαρυτέραν, καὶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὰ μάλιστα ἐπονείδιστον. Ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων εἶχε συγκροτηθῆ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου ἀναγκάσασα τοὺς βαρβάρους ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν αὐτονομίαν οὐ μόνον τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων. Ἡ δ' ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἐπροοιμίασε διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πρὸς τὸν Τισσαφέρην συνθηκῶν, ὄλων σχεδὸν τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, τῆς Αἰολίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἐλληνίδων πόλεων· οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν διετήρησαν ἐντχῦθα, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τὴν ἐπίκαιρον τῆς Ἀβύδου θέσιν. Καὶ αἱ οὕτω κολοβωθεῖσαι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας, ἦτοι αἱ νῆσοι καὶ αἱ παράλια τοῦ Αἰγαίου, ὑπέκυψαν εἰς τὰς ὀλιγαρχικὰς δεκαρχίας (ἔξαιρέσει τῶν Ἀθηναίων ὅπου τριάκοντα ἰδρύθησαν τύραννοι), τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην πόλιν συνεκρότησεν ὁ Λύσανδρος ἐκ τῶν ἀγριωτέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν· εἰς ἑκάστην τῶν πόλεων τούτων διωρίσθη πρὸς τούτοις Λακεδαιμόνιος διοικητής, καλούμενος ἀρμοστής· εἰς πολλὰς ἐγκατεστάθη φρουρὰ λακωνική· καὶ πᾶσαι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Σπάρτην φόρον πολὺ μεγαλητέρον τοῦ ἄλλοτε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους στελλομένου, συμποσθεντα ἀμέσως εἰς τάλαντα 1000 κατ' ἔτος. Ἐὰν δὲ εἰς τὴν ναυτικὴν ταύτην ἡγεμονίαν ἦν διὰ τοῦ πολέμου προσέλαβεν ἡ Σπάρτη, προσθέσωμεν τὴν ἡπειρωτικὴν ἡγεμονίαν ἣν ἀνέκαθεν εἶχεν, ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τούτου ἀνέπτυξε καὶ ἠσφάλισε, θέλομεν ἐννοῆσαι ὑπόσον τὸ ἦδη ἰδρυθὲν σπαρτιατικὸν κράτος ἀπέβη εὐρύτερον τοῦ ἀττικοῦ. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν ἡπειρωτικῶν πόλεων ἡγεμονία τῆς Σπάρτης δὲν εἶχε τὸν χαρακτηριστῆρα τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας, ἦν ἐξήσκει εἰς ἀπάσας τὰς νήσους καὶ παράλιας, ὅσαι ἄλλοτε ἀπετέλουν τὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐνταῦθα, κατὰ τὴν ἐπανελημμένην τοῦ Ξενοφῶντος μαρτυρίαν, οὐ μόνον ἡ κυβέρνησις τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἕκαστος Λακεδαιμόνιος κατ' ἰδίαν ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ ὅ,τι ἤθελε, πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις ἐπείθοντο εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἐπέταττε Λακεδαιμόνιος ἀνὴρ. Εἰς τὰς ἡπειρωτικὰς πόλεις ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἔσωζε μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σχῆμα· αἱ πόλεις αὗται οὔτε φόρον ἐτέλουν, οὔτε ἀρμοστὰς ἢ φρουροὺς

ἐδέχοντο, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, καὶ κυρίως δὲ ἦσαν ὑπόχρεοι εἰμὴ νὰ στρατεύωσιν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ὡσάντις ἡ κοινὴ τῶν συμμάχων σύνοδος ἤθελεν ἀποφασίσει τοιοῦτό τι. Ἄλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον συνήθως τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ κοινῇ συνόδῳ· καὶ πλὴν τούτου, διὰ τὴν μακρὰν, ἐπὶ τοῦ τελευταίου πολέμου, ἐνάσκησιν τῆς στρατηγίας, καὶ τὸν κυριαρχικὸν τοῦ Λυσάνδρου χαρακτήρα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡπειρωτικοὺς συμμάχους πολὺ μᾶλλον ἀποτόμως ἢ ἄλλοτε, ἐκδίδοντες αὐτογνωμόνως ψήφισματα, ὧν ἀπήτουν τὴν ἐκτέλεσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· ἀποδείξας τὸ ψήφισμα δι' οὗ μετ' ὀλίγον ἀπεφάνησαν « τοὺς Ἀθηναίων φυγάδας ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀγωγίμους τοῖς τριάκοντα εἶναι, τὸν δὲ κωλύσαντα, πέντε ταλάντοις ἔνοχον εἶναι. » Ὡστε, ἐν γένει εἰπεῖν, ἡ Σπάρτη, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ἀθηναίων, ἐπέβαλε τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφάνη ἐκπληρώσασα τὸ ὄνειρον τὸ ὑπὸ τῶν προπατόρων ἡμῶν πολλάκις ἐπιδιωχθὲν τῆς συγκροτήσεως ἑνὸς μόνου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἄλλ' ἦτο ὄνειρον τῇ ἀληθείᾳ τὸ κατασκευάσμα ἐκεῖνο· ἡ δὲ πολυκροτος αὕτη ἡγεμονία οὔτε δεκαετίαν ὄλην διήρκεσε. Καὶ ἵδιαι ἤθελε διαρκέσει, ἐνῶ εἶχεν ὅλα τὰ ἀτοπήματα τῆς προηγουμένης ἀττικῆς, καὶ προσέτι ἦτο πολὺ ταύτης ἐπαχθεστέρα· ἐνῶ δηλαδὴ οὐδ' αὕτη ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἐστηρίζετο, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐνταύτῳ ἐνήσκει τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις διὰ πολὺ πλειοτέρας βίας καὶ καταθλίψεως; Ναὶ μὲν ἡ Σπάρτη εἶχε τὸ πλεονέκτημα ὅτι κατέναντι αὐτῆς δὲν ὑπῆρχεν, ὅπως συνέβη εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ, προϊσταμένη ὁμοσπονδίας κραταιᾶς καὶ ἐτόιμῃ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῶν δεσποζομένων· Ἄλλ' ἡ Σπάρτη περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ, πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ Ἀθῆναι, τὰ σπέρματα τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ὑποίων ἐξ ἀρχῆς ἐπιτηδείως ὠφελήθησαν οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἡπειρωτικῶν αὐτῆς συμμάχων.

Οἱ σύμμαχοι οὗτοι, καὶ ἐξαιρέτως οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι, ἠγάπησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας διότι ἀπαιτήσαντες εὐλόγως μερίδα τῶν διὰ κοινῶν ἀγῶνων κτηθέντων λαφύρων, εἶδον τὴν ἀπαίτησιν αὐτῶν ὑβριστικῶς ἀποκρουσθεῖσαν. Ἀφ' ἑτέρου αὕτη τῆς Σπάρτης ἡ ὀλιγαρχία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῆ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ὑπέρογκον ἀξίωμα καὶ κράτος τὸ ὁποῖον προσεκτήσατο κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ὁ Λυσάνδρος. Ἡ ὀλιγαρχία ἐκεῖνη ἦτις ἐφθόνησε τὸν καλὸν κάγαθόν Βρασί-

δαν, ἵπως ἦτο δυνατόν νὰ ὑποφέρει μέχρι τέλους τὸν πολὺ ἰσχυρότερον καὶ πονηρότερον ἄνδρα, ὅστις, καταλύσας τὸν πόλεμον καὶ ρυθμίσας κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πράγματα ὅλης σχεδὸν τῆς ναυτικῆς Ἑλλάδος, κατήντησε ν' ἀξιωθῆ ἐν αὐτῇ τιμῶν ὑπερανθρώπων; Ὅθεν ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ προέκυψε μετ' οὐ πολὺ διχόνοια ἥτις ἀφορμὴν μόνον ἐζήτηε ἵνα ἐκτραγῆ· ἀφορμαὶ δὲ ἦτο φυσικώτατον νὰ δοθῶσι πολλαὶ, ἐνῶ ἄλλαι μὲν τῶν πόλεων ἐτυραννοῦντο ἀπηνῶς, ἄλλαι δὲ εἶχον ἐτέρας δυσ-αρρεσκειῶν αἰτίας.

Εἶδομεν ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηναίων, ὁ Λύσανδρος παρέδωκε τὴν πόλιν ταύτην εἰς τὴν διάκρισιν τριάκοντα ἀνδρῶν. Οἱ τριάκοντα ἰδρύθησαν κυρίως ἐπὶ τῇ προσπάσει τοῦ νὰ συντάξωσι νέους νόμους καὶ νέον πολίτευμα· ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἀνέλαβον τὴν αὐτογνώμονα κυβέρνησιν τοῦ κράτους, διορίσαντες ὅσας καὶ οἷας ἤθελον ἀρχὰς καὶ προσέτι βουλὴν, ἥτις ὅμως, συγκειμένη ἐκ τῶν ἐπανελθόντων φυγάδων καὶ ἐν γένει ἐκ τῶν ἐμπαθεστέρων ὀλιγαρχικῶν, ἀπέβη τυφλὸν ὄργανον τῶν νέων κυβερνητῶν· ἐννοεῖται ὅτι πᾶν ἔχνος ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ ἡλιαστικῶν δικαστηρίων ἐξέλιπεν. Οἱ τριάκοντα, γενόμενοι οὕτω κύριοι τῆς πόλεως, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβερὰν, ἥτις δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἐννοίαν τοῦ τί συνέβαινε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εἰς ὅλας τὰς πόλεις, ὅσων τὰ πράγματα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς. Προέβησαν δὲ εἰς τὴν τυραννίαν μετὰ περιέργου τινὸς βαθμολογίας, ἣν κατὰ δυστυχίαν ἀπαντῶμεν εἰς ὅλας τὰς στάσεις τῶν πολιτειῶν, καὶ εἶδομεν ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ἐπαναληφθεῖσαν ἐπὶ τῆς διαβοήτου τρομοκρατίας τῆς-μεγάλῃς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' ἀρχὰς οἱ τριάκοντα ἐπεχείρησαν τὴν τιμωρίαν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες, διὰ τὴν ἐπὶ τῆς προηγουμένης δημοκρατίας αἰσχρὰν αὐτῶν διαγωγὴν, ἦσαν τῶν ἄξιον καταδίκης· «πρῶτον μὲν, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οὓς πάντες ἤδεσαν ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἀπὸ συκοφαντίας ζῶντας καὶ τοῖς καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς βχερεῖς ὄντας, συλλαμβάνοντες, ὑπῆγον θανάτου.» Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσιν ἅπαντας τοὺς ἐπισημοτέρους ἄνδρας τῆς δημοκρατικῆς μερίδος· καὶ ἐπειδὴ προέβλεπον ὅτι τοῦτο δύναται νὰ προκαλέσῃ δεινὴν ἐν τῇ πόλει ἀντίστασιν, ἔστειλαν εἰς Σπάρτην καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Λυσάνδρου φρουρὰν, ὑπὸ ἀρμοστήν Λακεδαιμόνιον, ὑποσχόμενοι νὰ ἀναλαβῶσιν αὐτοὶ τὴν συντήρησιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης. Ἐλθόντος δὲ τοῦ ἀρμοστοῦ

Καλλιβίου μετὰ τῆς φρουρᾶς καὶ καταλαβόντος τὴν ἀκρόπολιν, ἐπεχείρησαν ἤδη σφαγὴν τῶν δημοκρατικῶν ἀνηλεῆ, δημεύοντες τὴν περιουσίαν ὄλων ὅσοι διὰ τῆς φυγῆς ἐπετύγχανον νὰ σώσωσι τὴν ζωὴν, ὅπως ἐπραξεν ὁ Θρασύβουλος καὶ ἄλλοι καὶ πρὸς τούτοις καταδικάζοντες τοὺς τοιοῦτους εἰς ἔξορίαν, ὅτε καὶ κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐξέδωκαν ἔξορίας ψήφισμα. Οὐδὲ ἠρέσθησαν εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεῖς δημοκρατικούς, ἀλλὰ ἐπέβαλον ἤδη χεῖρα ἐπὶ πάντας τοὺς ἐπὶ φρονήματι, καὶ πλούτῳ, καὶ ἀξιώματι διακεκριμένους ἄνδρας πάσης πολιτικῆς μερίδος, μὴ ἐξαιρουμένων μηδὲ πολλῶν ὀλιγαρχικῶν· διότι κατήντησαν νὰ θανατώσωσι καὶ αὐτὸν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Νικίου Εὐκράτην, καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Νικίου Νικήρατον, ὅστις οὐ μόνον τὴν μεγάλην τοῦ πατρὸς περιουσίαν εἶχε κληρονομήσει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγνωσμένην πρὸς τὴν δημοκρατικὴν πολιτείαν δυσμένειαν.

Ἐν τούτοις ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς τούτους φόνους δὲν ἦσαν σύμφωνοι ὅλοι οἱ τριάκοντα. Ὁ Θηραμένης, εἰς ὧν τῶν τριάκοντα, ἐνόμιζεν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἤρκει ἡ καταδίκη τῶν πονηροτέρων δημοκρατικῶν, ὅτι δι' αὐτῆς ἐξησφαλίσθη ἡ ὀλιγαρχικὴ κυβέρνησις καὶ ὅτι πλειοτέρα αἵματος χύσις ἀπέβαινε μᾶλλον ἐπικίνδυνος, καθὸ ταραττούσα τὰ πνεύματα, αὐξάνουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν πολεμίων, καὶ ἀποξενούσα φίλους καὶ οὐδετέρους. Ταῦτα δὲ ἐπρέσθευον καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν τριάκοντα, καὶ τῶν νέων βουλευτῶν οἱ μετριοπαθέστεροι. Ἄλλα ὅμως ἐφρόνει ὁ βιαιότερος Κριτίας, ὅστις εἰς ὧν ὁμοίως τῶν τριάκοντα, παρέσυρεν, ὡς συνήθως συμβαίνει, διὰ τοῦ θράσους αὐτοῦ, τοὺς δειλοτέρους τῶν νέων κυβερνητῶν. Ὁ Κριτίας ἀνῆκεν εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, ἦτο πλουσιώτατος, καὶ εἶχεν ἐξάριετον παιδείαν καὶ εὐφυΐαν· ἀλλ' οἰστρηλατούμενος ὑπὸ ἀχαλινώτου φιλαρχίας, περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ φόνος καὶ ληστεία καὶ πᾶν ἄλλο ἀνοσιούργημα εἶναι θεμιτὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου ὄργανα. Ὅτε ὁ Θηραμένης, βλέπων πολλοὺς θανατούμενους, ὅχι διότι ἐκακοποιήσαν κατὰ τι τοὺς καλοὺς κήγαθους, ἀλλὰ μόνον διότι ἐτιμῆθησαν ποτὲ ὑπὸ τοῦ δήμου, παρετήρει πρὸς τὸν Κριτίαν, ὅτι τὸ τοιοῦτο δὲν ἦτο εὐλόγον, «ἐπεὶ καὶ ἐγὼ,» προσθέτων «καὶ σὺ πολλὰ δὴ τοῦ ἀρέσκειν ἕνεκα τῇ πόλει καὶ εἵπομεν καὶ ἐπράξαμεν.» ὁ Κριτίας ἀντέλεγε, μετὰ τῆς ἀναιδοῦς εἰλικρινείας ἣν ἔχει πολλῆς ἡ φιλαρχία, «ὅτι ὁ θέλων νὰ ἄρξῃ ὀφείλει νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν πάντα ὅστις εἶναι ἰκανὸς νὰ παρεμβάλῃ κωλύματα εἰς τὴν ἐπιτυ-

χίαν τοῦ ποθουμένου· ὁ δὲ φρονῶν ὅτι, ἐπειδὴ εἴμεθα τριάκοντα καὶ ὄχι εἷς, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἐπιμελώμεθα τῆς ἀρχῆς ἡμῶν ὡς τυραννίδος, εἶναι εὐθήης.» Καὶ ἐξηκολούθησε λοιπὸν ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δήμευσις. Τότε ὁ Θηραμένης, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον φοβούμενος τὴν αὐξοῦσαν ἀγανάκτησιν τοῦ κοινού, προέτεινε νὰ κληθῶσι μέτοχοι τῆς ἀρχῆς πάντες οἱ ἐξ ἰδίων δυνάμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς τὴν πολιτείαν· ὁ δὲ Κριτίας τοῦτο μὲν δὲν ἐδέχθη, συνήνεσε δὲ ἀπλῶς νὰ συνταχθῇ κατάλογος 3000 ἀνδρῶν, καὶ νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τούτους τὰ πολιτικά δίκαια· φροντίσας ὅμως συγχρόνως νὰ μὴ περιλάβῃ εἰς αὐτὸν εἰμὴ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ ὀπαδοὺς, καὶ εἰς ἐκείνους πάλιν νὰ δώσῃ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἓν μόνον δικαίωμα, τοῦτο, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ θανατωθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ψήφου τῆς βουλῆς, ἐνῶ ὅλων τῶν ἄλλων Ἀθηναίων ἡ ζωὴ ἐξηρτάτο ἀπὸ μόνης τῆς θελήσεως τῶν τριάκοντα. Ἐν τῷ πολιτικῷ ἐκείνῳ παροξυσμῷ, καθ' ὃν δὲν προέκειτο εἰμὴ περὶ ζωῆς ἢ θανάτου, μόνον πολῦτιμον δικαίωμα ἔθεωρεῖτο, ὡς φαίνεται, πῶς νὰ σώσῃ τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἢ τοῦλάχιστον πῶς νὰ ἀποτρέψῃ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τὸν θάνατον.

Συγκροτηθέντος τοῦ καταλόγου τῶν τριςχιλίων, ὁ Κριτίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀφώπλισαν πρὸ πάντων, διὰ τῶν ὀπαδῶν ἐκείνων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων φρουρῶν, ἅπαντας τοὺς ἄλλους Ἀθηναίους ὀπλίτας· καὶ ἔπειτα θεωρήσαντες ὅτι ἤδη δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι θέλωσι « πολλοὺς μὲν ἔχθρας ἔνεκα ἀπέκτεινον, πολλοὺς δὲ χρημάτων. Ἔδοξε δ' αὐτοῖς ὅπως ἔχοιεν καὶ τοῖς φρουροῖς χρήματα διδόναι, καὶ τῶν μετοίκων ἓνα ἕκαστον λαβεῖν, καὶ αὐτοὺς μὲν ἀποκτεῖναι, τὰ δὲ χρήματα αὐτῶν ἀποσημῆνασθαι. » Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Κριτίας, βλέπων ὅτι ὁ Θηραμένης δὲν ἔπαυεν ἀντιλέγων εἰς τὰ γινόμενα, ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ τούτου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θηραμένης, εἰς ὧν τῶν τριςχιλίων, δὲν ἠδύνατο νὰ καταδικασθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς βουλῆς, ἡ δὲ βουλή, ἀκούσασα αὐτὸν ἀπολογούμενον, ἐφάνη εὐμενῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένη, ὁ Κριτίας ἐξήλειψεν αὐτὸν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν 3000 καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον διὰ τῶν τριάκοντα. Ὁ Θηραμένης ἀπέθανε γενναίως, καὶ λέγουσιν, ὅτι, ἀφοῦ ἔπιε τὸ κώνειον, ἔχυσε κατὰ γῆς τὰς τελευταίας αὐτοῦ σταγόνας εἰπὼν, « Κριτία τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ, » ὑποδεικνύων οὕτω τὴν τύχην ἧς ἦτο ἄξιος ὁ βίαιος αὐτοῦ ἀντίπαλος. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ἀξιοκατάκριτος ὑπῆρξεν ἢ ὅλη τοῦ ἀνδρός παλίμβουλος καὶ ἰδιοτελής πολιτεία· ὅθεν καὶ ἀπεκαλεῖτο « κόθορνος, » διότι

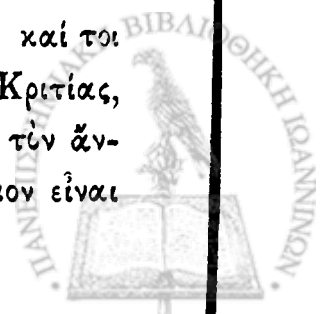
τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ὑποδήματος, φορούμενον ὑπὸ γυναικῶν τε καὶ ἀνδρῶν, καὶ εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πόδας ἀρμόζον, ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐξεικονίζει ἀποχρώντως τὸν ἄστατον καὶ κατὰ τὰς πνοὰς τοῦ ἀνέμου ἐκάστοτε στρεφόμενον ἄνθρωπον.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τυραννία τῶν τριάκοντα ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου 404, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἔπεσον ἐν Ἀθήναις, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς μεταγενεστέρους ῥήτορας, θύματα αὐτῆς περὶ τὰ 1500. Ἄλλ' ἤδη ἤρχισαν νὰ ἐπισωρεύωνται εἰς τὸν ὀρίζοντα νέφη τινὰ, τὰ ὅποια ἐκραγέοντα μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον νὰ ἀπαλλάξωσι τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἐσχάτης ταύτης συμφορᾶς. Εἶδομεν ὅτι πολλοὶ ἐπίσημοι Ἀθηναῖοι εἶχον σώσει τὴν ζωὴν αὐτῶν διὰ τῆς φυγῆς. Οἱ φυγάδες οὗτοι, ὧν ἐπισημότετος ἦτο ὁ πολλακίς ἤδη παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς Θρασύβουλος, εὔρον ἄσυλον καὶ εἰς Θήβας καὶ εἰς Μέγαρα· διότι αἱ πόλεις αὗται, δυσαρεστηθεῖσαι διὰ τὴν ἀγέρωχον καὶ ἄδικον καὶ τυραννικὴν πολιτείαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ τῆς Σπάρτης, παρήκουσαν εἰς τὸ ψήφισμα κατὰ τὸ ὅποιον οἱ φυγάδες ἔπρεπε νὰ παραδίδωνται ἀμέσως εἰς τοὺς τριάκοντα, ὁ δὲ κωλύσας ἐτιμωρεῖτο διὰ χρηματικῆς ποινῆς πέντε ταλάντων. Ὁ Θρασύβουλος λοιπὸν καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς προστασίας ἧς ἔτυχον εἰς τὰς γείτονας ἐκείνας πόλεις καὶ μάλιστα ἐν Θήβαις, καταλαμβάνουσιν αἴφνης τὴν Φυλὴν Ἐπειδὴ δὲ οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ ἑβδομήκοντα, οἱ τύραννοι, ὀλιγωρήσαντες τὸ πρῶτον, δὲν ἔσπευσαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτοὺς δραστηρίως. Ὅθεν ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύεται, τρέπει τὸν ὕστερον σταλέντα στρατὸν καὶ γίνεται μετ' οὐ πολὺ κύριος τοῦ Πειραιῶς. Τότε συγκροτηθείσης μάχης μεταξύ τῶν δύο μερῶν, πίπτει ὁ Κριτίας, καὶ οἱ τριάκοντα ἀποβάλλουσιν ἤδη ἅπαν τὸ θάρρος αὐτῶν. Τῇ ὕστεραίᾳ ἦλθον ταπεινοὶ καὶ ἔρημοι εἰς τὸ συνέδριον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ οἱ τρισχίλιοι ἦσαν διχρημένοι πρὸς ἀλλήλους. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, μὴ μετασχόντες τῶν γενομένων ἀδικημάτων, ἐπεθύμουν τὴν ἔξωσιν τῶν τυράννων καὶ τὴν τῶν φυγάδων κάθοδον, καὶ ἐπὶ τέλους, περὶ μέσου τινὸς ὄρου συμφωνήσαντες, ἔπαυσαν μὲν τοὺς τριάκοντα, ἀπελθόντας εἰς Ἐλευσίνα, διώρισαν δὲ ἀντ' αὐτῶν δέκα ἄλλους, ἓνα ἀφ' ἐκάστης φυλῆς. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔαρι τοῦ 403. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν δέκα ἐξηκολούθησαν αἱ πρὸς τοὺς ἐν Πειραιεῖ ἐχθροπραξίαι· δὲν ἔπαυσαν δὲ οὐδ' οἱ ἐν Ἐλευσίνῃ τριάκοντα ἐλπίζοντες τὴν ἀνάκτη-

σιν τῆς ἀρχῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύετο ὁσημέραι ἐν Πειραιεῖ, οἱ τε δέκα καὶ οἱ τριάκοντα ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Σπάρτην, ζητοῦντες βοήθειαν· οἱ δὲ Σπαρτιαῖται ἐδάνεισαν μὲν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὀλιγαρχικούς ἑκατὸν τάλαντα, ἀπεφάσισαν δὲ συγχρόνως νὰ πολιορκήσωσι τὸν Πειραιᾶ κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, καὶ ἔστειλαν ἐπὶ τούτῳ τὸν μὲν Λύσανδρον ὡς ἀρμοστήν μετὰ στρατοῦ, τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Λύβιν, ὡς ναύαρχον τοῦ στόλου. Ἐντεῦθεν ἡ καταστροφὴ τῶν ἐν Πειραιεῖ Ἀθηναίων ἐφαίνεται ἀναπόδραστος· τότε ὅμως ἀνεφάνη ἀριδύλως ἡ ἀνεπιτηδεϊότης τῆς Σπάρτης περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἡγεμονίας. Οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Κορίνθιοι εἶχον ἤδη ἀποποιηθῆναι ἄκολουθήσωσι τὸν Λύσανδρον ἐπερχόμενον μετὰ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κατ' οὐδὲν πρεβίασαν τὰς συνθήκας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ παρήχθη διχόνοια· ἡ ὀλιγαρχία τῆς πόλεως ταύτης, φοβουμένη πρὸ καιροῦ τὴν προαγομένην δύναμιν τοῦ Λυσάνδρου καὶ μὴ θέλουσα νὰ προσλάβῃ οὗτος νέαν τιμὴν καὶ δόξαν διὰ δευτέρας τῶν Ἀθηναίων κατακτήσεως, ἔπεμψε κατόπιν αὐτοῦ καὶ ἓνα τῶν βασιλέων, τὸν Πausανίαν, μετὰ στρατοῦ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ὁ δὲ, ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς μερίδος, ἣν ὑπεστήριζεν ὁ Λύσανδρος, καὶ ἐπήγαγε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 403. Ἐκχωρησάντων δὲ ἔπειτα τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἠνωρθώθη ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν τὸ ἀρχαῖον δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἀνεκτῆθη ἡ Ἐλευσίς καὶ ἐψηφίσθη ἀμνηστία τῆς ὁποίας δὲν ἐξηρέθησαν εἰμὴ οἱ τριάκοντα ἄνδρες καὶ ὅσοι ἐγένοντο τυφλὰ αὐτῶν ὄργανα.

Τοιοιουτρόπως κατελύθη ἡ διαβόητος ἐκείνη τυραννία. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ τυραννία αὕτη δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ καταδιώξῃ τοὺς πολιτικούς αὐτῆς ἀντιπάλους, ἀλλὰ ἀνεδείχθη δυσμενεστάτη καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς λογίους, διὰ ῥητῶν διατάξεων ἀπαγορεύσασα πᾶσαν ἀνωτέραν παιδείαν ἐν Ἀθήναις. Ὁ μόνος κατὰ τοῦτο ἐπίσημος ἄνθρωπος, ὁ διαφυγὼν τοὺς ὄνυχας αὐτῆς, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, ὅστις, καὶ τοι μὴ ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πόλεως, καὶ τοι μὴ πύσας ἀναφανδὸν καταδικάζων τὰς πράξεις τῶν κρατούντων, καὶ τοι ἀπειληθεὶς ὑπ' αὐτῶν, οὐδὲν ὅμως ἔπαθεν. Ἄρα γε διότι ὁ Κριτίας, τοῦ ὁποίου διετέλεσε διδάσκαλος, ἔσωζε συμπάθειάν τινα πρὸς τὸν ἄνδρα; Ἄρα γε διότι ἀνεβλήθη ἀπλῶς ἡ τιμωρία του; Βέβαιον εἶναι

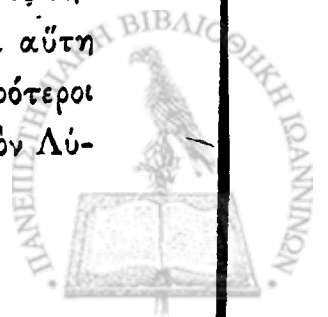
ὅτι διεσώθη καὶ ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτον, ὅτι, ἐνῶ διέφυγε τὸν κίνδυνον ἐπὶ τῶν τριάκοντα, ἐθανατώθη ὑπὸ τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας.

Ὁ Σωκράτης, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρακτικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐγεννήθη ἐν ἔτει 469. Δὲν ἠσχολήθη δὲ, ὡς οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περὶ τὰ μεταφυσικὰ ζητήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός· ἐξεναντίας ἐπρέσβευεν ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν περὶ τοῦτο εὔρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ μόνη λόγου ἀξία φιλοσοφία συνίσταται εἰς τὴν ἔρευναν, τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐξакρίβωσιν τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων καὶ δικαίων. Ὅθεν δὲν ἔπαυεν, ὡς λέγει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ εἰς τῶν χρηστοτέρων μαθητῶν του, ὁ Ξενοφῶν, διαλεγόμενος περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ἐξετάζων τί ἐστὶν εὐσεβής, τί ἀσεβής· τί καλόν, τί αἰσχρόν· τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία· τί ἀνδρεία, τί δειλία· τί πόλις, τίς ὁ τῷ πολίτῃ προσήκων χαρακτήρ· τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τίς ὁ πρὸς ἐξάσκησιν τοιαύτης ἀρχῆς ἀπαιτούμενος χαρακτήρ, καὶ ἄλλα παρόμοια ζητήματα. Περιήρχετο δὲ, διὰ τῆς θαυμαστῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ τέχνης, εἰς τὰ σωφρονέστατα καὶ χρηστότατα περὶ πάντα ταῦτα συμπεράσματα, καὶ διετέλεσε, δι' ἅπαντος τοῦ βίου, τῆρῶν ἀπαρασαλεύτως τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἔθετο, ἀναδειχθεὶς ἐγκρατέστατος, ὑπηρετήσας πολλάκις ὡς ὀπλίτης γενναίως, κινδυνεύσας ὑπὲρ τοῦ νόμου ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ἐν Ἀργινοῦσαις στρατηγῶν, καὶ κινδυνεύσας πάλιν διὰ τῆς κατὰ τῶν τριάκοντα ἀντιπολιτεύσεως. Τί λοιπὸν ἐκίνησε τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργὴν τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας; Κατηγορήθη ὅτι δὲν σέβεται τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξεπλήρου ἀκριβέστερον παντός ἄλλου τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Κατηγορήθη ὅτι παρεισάγει νέους θεοὺς· καὶ εἶναι ἀληθές ὅτι ἔλεγεν ἑαυτὸν παροτρυνόμενον καὶ χειραγωγούμενον ὑπὸ θείας τινὸς φωνῆς, ἣν ἐκάλει δαιμόνιον αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ θεία αὕτη φωνή, ἣτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ ἢ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ ἔμπνευσις, δὲν ἠδύνατο σπουδαίως νὰ ὑποληφθῆ, ὡς καινὴ τις θεότης. Κατηγορήθη ὅτι φθείρει τοὺς νέους, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἀνεφέροντο οἱ δύο κακοτροπώτεροι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Κριτίας· ἀλλ' οὐδεὶς ποτε διδάσκαλος καπεδικάσθη διότι δὲν ἀνέδειξε χρηστοὺς καὶ ἐναρέτους ἅπαντας τοὺς μαθητάς. Ὁ φθόνος τῶν ἄλλων σοφιστῶν, οἵτινες ἐκολάκευον, ἀντὶ νὰ πολεμῶσιν ὡς ὁ Σωκράτης, τὰ πάθη τῶν ἀκροατῶν· ἡ κοινὴ πεποίθησις ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο φίλος τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, συνετέλεσαν

βεβαίως εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ κυριωτάτη αὐτῆς αἰτία ὑπῆρξεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι τὸ διαλεκτικὸν καὶ ἐρευνητικὸν τοῦ Σωκράτους σύστημα, καὶ τοὶ περιοριζόμενον ὑπ' αὐτοῦ εἰς μόνον τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐφαρμοσθῆ ὑπὸ τῶν ἀκρωμένων εἰς τὰ ὑψηλότατα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός ζητήματα, καὶ νὰ μὴ ὑποσκάψῃ τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκευματος. Τὸ δὲ δυστύχημα τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, καὶ ἰδίως τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἦτο, ὅτι τὸ θρησκεῦμα αὐτῶν ἦτο ἀνεπίδεκτον πάσης φιλοσοφικῆς καὶ ἀπλῶς ἠθικῆς ζητήσεως, ὥστε εὐρίσκοντο μεταξύ τῶν δύο τούτων ἐπίσης ὀλεθρίων σκοπέλων· ἢ ν' ἀφήσωσι τὴν φιλοσοφίαν νὰ καταστρέψῃ τὸ θρησκεῦμα, ἢ, ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ θρησκευματος, νὰ περιορίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ἀδιακώλυτον φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Ἐκ τούτου βλέπομεν τὴν εὐφρεστέραν καὶ τὴν μᾶλλον φιλελεύθερον τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ἐπανειλημμένως καταδιώξασαν, λόγῳ θρησκευτικῶ, τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν φιλοσόφων· καὶ ἐκ τούτου ἰδίως ἐπῆλθεν ἡ καταδίκη τοῦ Σωκράτους. Ἡ καταδίκη αὕτη ἐγένετο ἐν ἔτει 399· ὁ γέρον φιλόσοφος ἀπέθανε γενναίως καὶ ἀτάραχος, μηδεμίαν ἀπαρνηθεὶς τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ θεωρηθεὶς εὐλόγως ὑπὸ ὄλων τῶν αἰώνων ὡς εἰς τῶν μεγίστων τῆς ἀληθείας μαρτύρων· διότι ἐπὶ τέλους ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, ἄνευ δὲ τῶν φιλοσοφικῶν ἀγώνων αὐτοῦ τε καὶ τινῶν τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τὰ πνεύματα δὲν ἤθελον παρασκευασθῆ εἰς τὴν κατάληψιν καὶ παραδοχὴν τῶν ἀληθειῶν τὰς ὁποίας αὐτὴ ἡ θεία πρόνοια μετὰ τινος ἑκατονταετηρίδας ἠδύοκῃσε ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἄλλὰ οὕτως ἠδύναντο νὰ σκέπτονται οἱ μεταγενέστεροι, ὅχι ὅμως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τοιοῦτο μέλλον τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὤφειλον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ πολίτευμα καὶ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν. Ὡστε ἡ ἱστορία δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κατακρίνῃ αὐτοὺς ἀπολύτως διὰ τὴν ἀυστηρότητα μεθ' ἧς ἐπολέμησαν πᾶσαν, ἔστω καὶ πλαγίαν, κατὰ τοῦ θρησκευματος αὐτῶν προσβολήν. Καὶ ἤδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πολιτικὰ γεγονότα.

Δεκαοκτὼ λοιπὸν μῆνες μόλις εἶχον παρέλθει (ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου 404 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 403) ἀφ' ἧς ἡ Σπάρτη ἐπέβαλε θριαμβικῶς τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἤδη ἡ ἡγεμονία αὕτη ἔπαθε δύο δεινὰ τραύματα· οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι, οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἀρχαίων συμμάχων, εἶχον ἀποποιηθῆ νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὸν Λύ-

σανδρον, ἡ δὲ μεγίστη τῶν προσκτηθεισῶν νέων πόλεων, ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις, ἀπῆλλάγη, ἕνεκα τῶν διχονοιῶν τῆς Σπάρτης αὐτῆς, τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ὁ Λύσανδρος εἶχε νομίσει ἀπαραίτητον ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ τῶν Ἀθηναίων ὑποταγή. Ναὶ μὲν καὶ μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς δημοκρατίας αἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης· ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ πίστις αὐτῶν ἀπέβη ἤδη ἀμφίβολος καὶ ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Λακεδαιμονίων δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον μετὰ τῆς παραχθείσης ἐνταῦθα νέας πραγμάτων καταστάσεως.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ὑπέστη καὶ τρίτον τραῦμα, ἔτι κακίωτερον. Εἶπομεν ὅτι ἐν τῶν οὐσιωδεστέρων αὐτῆς πλεονεκτημάτων ἦτο ὅτι δὲν εἶχε κατέναντι αὐτῆς ἀντίπαλον ἐπιτήδειον νὰ συμπυκνώσῃ περὶ ἑαυτὸν τοὺς δυσηρεστημένους. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἡ πόλις αὕτη περιῆλθεν εἰς πολεμίας πρὸς τοὺς Πέρσας σχέσεις, οἱ δὲ Πέρσαι, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν αὐξάνουσαν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἀγανάκτησιν κατὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων κυριαρχίας, ἐπήγαγον ἐπὶ τέλους τὴν κατάλυσιν αὐτῆς.

Ἐν ἔτει 404 ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Δαρεῖος Β'. Ἡ σύζυγος αὐτοῦ Παρύσατις, γυνὴ τὰ μάλιστα ἐπιτηδεῖα καὶ ῥαδιοῦργος, ἠγάπα οὐχὶ τὸν πρωτότοκον υἱὸν Ἀρταξέρξην, ἀλλὰ τὸν νεώτερον Κύρον, ὃν εἶδομεν διορισθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡγεμόνα τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας παραλίων, καὶ διὰ τῆς πιστῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας συμμαχίας, συντελέσαντα οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ὀριστικὸν αὐτῶν θρίαμβον. Εἰς τοῦτον τὸν Κύρον ἠθέλεν ἡ Παρύσατις νὰ μεταβιβάσῃ τὴν βασιλείαν· ἀλλ' ὁ Δαρεῖος Β' ἀπέθανε πρὶν ἢ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον, ὥστε κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Ἀρταξέρξης Β' ὁ ἐπικληθεὶς Μνήμων. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ Κύρος δὲν παρήτησε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐνίοτε παρὰ τοῖς Πέρσαις ἰσχυράσης ἀρχῆς, ἐφ' ἧς ἰδίως εἶχε στηριχθῆ καὶ ὁ Ξέρξης ἄλλοτε, ὅτι ὁ γεννηθεὶς βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς προτιμᾶται τοῦ προηγουμένως γεννηθέντος. Ἐπειτα εἶχε βοηθὸν τὴν μητέρα Παρύσατιν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἠλπίζεν εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συμμάχων, τῶν Λακεδαιμονίων. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δὲ ἀσφαλέστερον, δὲν ἀπέκάλυψε τὰς ἀξιώσεις εἰμῆ ἀφοῦ συνεκρότησεν ἐν τῇ σατραπείᾳ αὐτοῦ ἀποχρῶσαν δύναμιν. Ἀλλὰ τὰ βουλευματα αὐτοῦ δὲν διέφυγον ἐξ

ἀρχῆς τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς νίκης, μὴ ὦν ἀσφαλῆς ἐν τῇ θρακικῇ χερσονήτῳ, εἶχε καταφύγει εἰς Φρυγίαν, παρὰ τῷ Φαρναβάζῳ, καὶ, ἐκεῖθεν παρατηρῶν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ γινόμενα καὶ ἐννοήσας ἄριστα τί βουλεύεται ὁ Κύρος, διεκρίνωσε τὰς ὑπονοίας του εἰς τὸν Φαρναβάζον καὶ ἠθέλησε μάλιστα νὰ μεταβῆ εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ Ἀρταξέρξῃ ἵνα ἀναμιχθῆ πάλιν εἰς τὰ πράγματα. Ἀλλὰ δὲν προέφησε νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἡ Σπάρτη, πληροφορηθεῖσα τοὺς νέους αὐτοῦ σκοπούς, ἀπήτησε παρὰ τοῦ Φαρναβάζου τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός, ὁ δὲ, καί ται διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς φιλοξενίας πρὸς τοῦτον συνδεόμενος, ἀλλὰ φοβηθεὶς νὰ παρακούσῃ, εἰς τοὺς Λακεδαιμόνιους, παντοδυνάμους τότε ὄντας, ἐπέμψε δολοφόνους οἵτινες, περικυκλώσαντες τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐφόρευαν αὐτὸν ὥστε ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέθανεν ἐπαξίως τῆς ζωῆς ἣν ἔζησε, διότι τσαύτως πράξας ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ προδοσίας, κατέλυσε τὸν βίον διὰ προδοσίας τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προστάτου. Ὁ Κύρος ἐν τούτοις συνεπλήρωσε τὰς προπαρασκευάς. Ἰδίως προσελθὼν εἰς αὐτὸν Κλέαρχος, ὁ ἀρμοστής τοῦ Βυζαντίου, συνέδραμε περὶ τὴν ὅσον οἶόν τε ἄδηλον συλλογὴν τοῦ στρατοῦ, οὔσαν εὐχερεστάτην, διότι ἡ μὲν ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι ἀποκατάστασις τῆς εἰρήνης ἀρῆκεν ἀργούς πολλοὺς φιλοκινδύνους ἄνδρας, ὁ δὲ Κύρος ἠυπόρει χρημάτων, αἱ δὲ πολλαὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων ἀνωμαλίαι παρεῖχον εὐλογοφανεῖς αἰτίας τοῦ ἀθροίζειν πανταχοῦ στρατεύματα. Ὅθεν προφρασιζόμενος ὅτι στρατεύει ἐπὶ τοὺς Πεισιδάς πειρατὰς, συνέλεξεν ἅπαντα ταῦτα τὰ στρατεύματα εἰς Σάρδεις, καὶ, ὀρμήσας ἐκεῖθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 401, προήλασεν εἰς Ἰκόνιον, εἰς Ταρσὸν καὶ εἰς Ἴσσον, ὅπου εὔρε τὸν νυχάρχον Πυθαγόραν σταλέντα ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἀπεράσισαν τῶνόντι νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κύρου, ἐλπίζοντες, ὅτι ἂν ὑπερισχύσῃ θέλει περιποιήσῃ εἰς αὐτοὺς ὠφελήματα ἔτι πλείονα τῶν προτέρων. Ὁ ἐλληνικὸς οὗτος στόλος καὶ ἕτερος αἰγυπτιακὸς, ὡσαύτως εἰς βοήθειαν τοῦ Κύρου ἐλθὼν, παρεμπόδισαν, ὁ μὲν τὸν σατράπην τῆς Κιλικίας, ὁ δὲ τὸν τῆς Συρίας σατράπην ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν, 700 δὲ Λακεδαιμόνιοι ὀπλίται ὑπὸ τὸν Χειρίσοφον προστέθησαν εἰς τὸν πεζικὸν στρατὸν τοῦ Κύρου, ὅστις ἐφθασεν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Εὐφράτου, διέβη εἰς τὴν ἀριστερὰν τούτου ὄχθην καὶ ἦλθεν εἰς πεδῖον καλούμενον Κούναξα, ὅπου περιέμενεν αὐτὸν ὁ Ἀρταξέρξης. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μαθὼν ἐγκαίρως τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, εἶχε

παρασκευάσει στρατὸν, ὅστις, ἐὰν δὲν ἔχωσιν ὑπερβολὴν τινα τὰ λεγόμενα, ὑπερέβαινε τὰς ἑκατὸν μυριάδας ἀνδρῶν. Ὁ Κύρος δὲν εἶχε ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὸ μέγα τοῦτο πλῆθος εἰμὴ 10,400 ὀπλίτας καὶ 2500 πελταστάς, ἐν ὅλοις 12,900 Ἕλληνας παντοδαπούς, Λάκωνας, Ἀρκάδας, Ἀθηναίους, Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους, Ἀσιανοὺς δὲ 100,000· καὶ συγκροτηθείσης, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 401, περὶ Κούναξα μάχης, ἔπεσε μὲν ὁ Κύρος, ἐτράπησαν δὲ εἰς φυγὴν τὰ ἀσιανὰ αὐτοῦ στρατεύματα. Μόνοι οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν ἐν ἧ' ἐτάχθησαν θέσει· καὶ ἔπειτα, ἀποκρούσαντες τὴν περὶ παραδόσεως τῶν ὀπλῶν ἀπαίτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπεφάσιζαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, συντεταγμένοι ὅπως εἶχον καὶ σώζοντες τὰ ὄπλα καὶ τὴν τιμὴν. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀείμνηστος κάθοδος τῶν μυρίων, τὴν ὁποίαν περιέγραψεν ὁ στρατηγὴσας αὐτῆς Ξενοφῶν ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγεγραμμένῃ «Κύρου ἀνάβασις.»

Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ἐπανῆλθον διὰ τῆς ὁδοῦ ἣν ἠκολούθησαν ἀναβαίνοντες μετὰ τοῦ Κύρου, ἀλλ' ἐπορεύθησαν διὰ τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Μηδίας, τῆς Ἀρμενίας, πρὸς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἵνα ἐκεῖθεν μεταβῶσιν εἰς τὴν Θράκην. Οἱ Πέρσαι, μὴ τολμῶντες νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, προσεποιήθησαν κατ' ἀρχάς, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ διευκολύνωσι τὴν ἐπιστροφὴν των, μέχρις οὗ προσελκύσαντες δι' ἀπάτης τὸν τε Κλέαρχον καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἄνωτέρους ἀξιωματικούς εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, συνέλαβον καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανάτωσαν. Ἦλπισαν δὲ ὅτι ὁ στρατὸς, στερηθεὶς τοιοῦτοτρόπως τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ἤθελεν ἀπελπισθῆ καὶ παραδώσει τὰ ὄπλα ἢ τοῦλάχιστον διαλυθῆ. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἐκ τίνων εὐγενῶν στοιχείων συνέκειντο συνήθως τὰ ἑλληνικὰ τάγματα καὶ ὑπὸ τίνος θαυμαστῆς πειθαρχίας διεείποντο. Οἱ μύριοι, πρὸς στιγμὴν μόνον ἐκπλαγέντες, μετ' οὐ πολὺ δὲ συνελθόντες, ἐξελέξαντο νέους στρατηγοὺς, ὧν εἰς ἧτο καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἕως τότε παρακολουθήσας τὸν στρατὸν ὡς ἀπλοῦς ἐθελοντῆς, ἀνέλαβεν ἤδη τὴν πραγματικὴν τῆς καθόδου ἡγεμονίαν, ἧς τὸ ὄνομα μόνον ἔφερεν ὁ Σπαρτιάτης Χειρίσοφος. Καὶ κατώρθωσε τῶντι, δι' ἐξαιρέτου καρτερίας καὶ διὰ τακτικῆς ἐπιτηδειότατα μεθρημοσμένης πρὸς τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις καὶ χώρας, νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους, ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, εἰς Τραπεζοῦντα ἐν τῷ μέσῳ δριμυτάτου χειμῶνος, ἐν τῷ μέσῳ τόπων ἀγρίων, ἀγνώστων καὶ χιονοσκεπῶν, ἐν τῷ μέσῳ λαῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμίων, ἐν τῷ μέσῳ ἀδιακόπων ἐπιβουλῶν καὶ προδοσιῶν τῶν ἐπιτρόπων τῆς περσικῆς κυ-

βερνήσεως, ἄνευ χάρτου γεωγραφικοῦ, ἄνευ μηχανικῶν πρὸς κατασκευὴν γεφυρῶν, ἄνευ οὐδενὸς ἐνὶ λόγῳ βοηθήματος, ἐξ ἐκείνων τὰ ὑποῖα ἔχουσιν οἱ νεώτεροι στρατοί. Ἄξιον ἰδίως σημειώσεως εἶναι τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνεπνέοντο τὰ ἑλληνικὰ ταῦτα τάγματα· τὸ αἶσθημα τοῦτο, εὐλαβῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐκδηλούμενον. ὑπῆρξεν ἐν τῶν κυριωτάτων στήριγμα τῶν στρατοῦ ἐκείνου ἐν ταῖς ποικίλαις καὶ μακρῶν δοκιμασίαις δι' ὧν διῆλθε. Διότι ἀπὸ τῆν Τραπεζοῦντα ἐδέησε νὰ πορευθῆ πάλιν, διὰ τῆς Βιθυνίας, εἰς Θράκην, ὅπου δὲν ἔφθασεν, εἰμὴ ἐντὸς ἐτέρων τεσσάρων μηνῶν. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότερον, καθ' ὅλην τὴν δωδεκάμηνον ταύτην πορείαν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς Κούναξα, καὶ ἀπὸ Κούναξα εἰς Τραπεζοῦντα, καὶ ἀπὸ Τραπεζοῦντα εἰς Θράκην, ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἀπέβηκεν εἰμὴ τὸ ἡμισυ τῆς ἀρχικῆς δυνάμεως.

Ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ παρηκολούθησε μετὰ τινα ἔτη τὸν φίλον αὐτοῦ βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον εἰς τὴν ἐκτρατείαν, ἣν οὗτος ἐπέχειρσεν κατὰ τῶν Περσῶν, ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, φίλων τότε γεννημένων τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὄθεν ἀποκατεστάθη μετέπειτα εἰς κτῆμά τι οὐ μακρὰν τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ὁποῖον εἴτε ἠγόρασεν, εἴτε παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ὡς δῶρον ἔλαβε· καὶ ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Κορίνθῳ ὅπου βραδύτερον ἔζησε καὶ ὅπου ἀπέθανεν ἐννενηκοντούτης τῷ 355, συνέταξε τὰς πλείστας τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅ,τι ἐξαιρέτως κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός, εἶναι ἡ ἡγεμονία ἐκείνη τῆς τῶν μυρίων καθόδου· καθόδου ἐνιαίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολεμικῆς τέχνης. Εὐάριθμος ἀνθρώπων ὄμιλος, εἰς τὴν βάθη τῆς Ἀσίας ὑπὸ ἑκατὸν μυριάδων βαρβάρων περιεστοιχισμένος, καὶ μηδεμίαν ἔχων παρ' οὐδενὸς νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν, καὶ εὐρεθεὶς αἴφνης ἄνευ ἡγεμόνων, καὶ οὐδὲν ἥττον κατορθώσας, ἐπὶ ὀκτῶ μηνῶν ἀδιακόπως σχεδὸν πορευόμενος καὶ μαχόμενος, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια μὲν τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας· ὁποῖον καταπληκτικὸν θέαμα! Τί δὲ εἶναι πρὸς τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἀντιπαραβαλλομένη, ἡ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τοσοῦτον θρυληθεῖσα κἀλλοδος τοῦ Μορῶ ἀνὰ μέσον τῆς Γερμανίας; ἢ τί καὶ αὕτη ἡ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας ἐπιστροφή τῶν Γάλλων, ἡ ἐπὶ τέλους εἰς παραλυσίαν καὶ πανωλεθρίαν καταντήσασα; Καὶ τί λοιπὸν ἔλειπεν ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε τοιοῦτους στρατιώτας, τοιοῦτους στρατηγοὺς, τοιαύτην πειθαρχίαν,

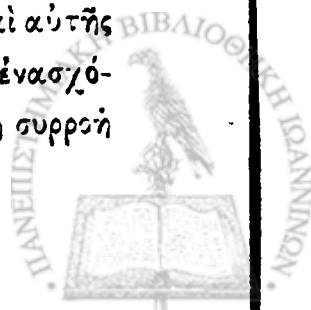
τοιαύτην ἠθικὴν ὑπεροχὴν, ἵνα κυριαρχήσῃ καὶ ὕλικῶς τοῦ κόσμου τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον ἠθικῶς ἐκυριάρχησεν; Ἄ! τί ἔλειπεν; Ἔλειπεν ὅ,τι οὕτω πως ἐξέφρασεν ὁ Ἀριστοτέλης· «τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος... ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ *δυναμέον ἀρχεῖν πάντων μιᾶς τυγχάνον πολιτείας.*» Ἔλειπεν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ πολιτικὴ ἐνότης, ἧς ἄνευ, ἐν τῷ πολιτικῷ τῶν ἐθνῶν βίῳ, ματαιοῦνται τὰ θαυμαστότερα τῶν προτερημάτων· ἡ πολιτικὴ ἐνότης ἦν δὲν ἔπαυσαν ἐπιδιώκοντες οἱ προπάτορες ἡμῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο ποτὲ νὰ ἐπιτύχωσι κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ἱστορίας αὐτῶν περιόδου, οὔτε διὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης, οὔτε διὰ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας.

Ἄλλ' ἐπανεέλθωμεν εἰς τὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης. Ἡ ἡγεμονία αὕτη ὀλίγον μετὰ τὴν ἰδρύσιν αὐτῆς ἤρχισεν, ὡς προείπομεν, νὰ ἀκρωτηριάζεται διὰ τῆς παρακοῆς τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Θηβαίων, καὶ διὰ τῆς καταλύσεως τῆς ἐν Ἀθήναις ὀλιγαρχίας· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐνεκα τῆς συνδρομῆς ἣν παρέσχεν εἰς τὸν Κῦρον καὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, προεκάλεσε καθ' ἑαυτῆς ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνον πολέμιον. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν αἱ μόναι ἀφορμαὶ τῆς προσεχοῦς αὐτῆς ἀνατροπῆς. Ναὶ μὲν περὶ τὸ 400 ἔτος ἡ ἡγεμονία αὕτη ἐφαίνετο σώζουσα ἔτι σχεδὸν ἀκεραίαν τὴν δύναμιν αὐτῆς. Ἀπασαὶ αἱ νῆσοι καὶ πλεῖσται παραλῖαι τοῦ Αἰγαίου, ἐτέλουν φόρον εἰς αὐτὴν καὶ κατεῖχοντο ὑπὸ φρουρῶν καὶ ἀρμοστῶν. Ἀρμοστὴς Λακεδαιμόνιος κατεῖχεν ὁμοίως τὴν περὶ Τραχίνα παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον Ἡράκλειαν, κρατῶν εἰς εὐπειθειαν, διὰ τῆς περὶ αὐτὸν φρουρᾶς, ἅπαντα τὰ μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη. Καὶ ἔτι βορειότερον, ἐν Φαρσάλις, ἔδρευεν ἀρμοστὴς, συνέχων τοὺς Θεσσαλοὺς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐπολιτεύετο κυριαρχικώτερον παρά ποτε, διότι ἔνταῦθα, ἐξαιρέσει μόνου τοῦ Ἄργου, τὸ ὁποῖον διετέλει, ὡς ἄλλοτε, εὐδέτερον, πᾶσαι αἱ ἄλλαι πόλεις ὑπήκουον ἀπροφασίστως εἰς αὐτήν. Ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπέβηκε τὴν θέλησίν της, ὡς ἀπόλυτός τις δέσποινα, εἰς τοὺς Ἡλείους. Οἱ Ἡλείοι ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ εἰς τὴν Σπάρτην· ἤδη δὲ αὕτη, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτοὺς, ἀπήτησεν ἅμα μὲν νὰ πληρώσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς δαπάνης τοῦ κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολέμου, ἧς καθυστέρουν τὴν καταβολὴν, ἅμα δὲ νὰ ἀφή-

σιν αὐτονόμους τὰς περιόικους αὐτῶν πόλεις. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἥλειοι ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ βασιλεὺς ἼΑγις ἐμβάλων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ἰνηλεῶς αὐτὴν διώσας ἐπὶ μακρὸν, κητηνάγκασεν αὐτούς νὰ καθαιρέσωσι τὰ τείχη, νὰ παρῶσι τὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ νὰ παραιτηθῶσι πάσης κυριαρχικῆς ἀξιώσεως ἐπὶ τῶν τριφυλιακῶν πόλεων (σελ. 215). Ὁφελουμένη δὲ ἐκ τοῦ θριαμβικοῦ τούτου ἀξιώματος, ὅπερ ἐκτήσατο κατὰ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐβίασε τότε καὶ τοὺς περιλιπομένους τῶν ἀρχαίων αὐτῆς πολεμίων, τῶν Μεσσηνίων, οἵτινες διὰ τῆς τῶν Ἀθηναίων προστασίας εἶχον ἄλλοτε εὖρει ἄσυλον εἰς Ναύπακτον καὶ εἰς Κεφαλληνίαν, νὰ ἀπέλθωσιν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων τῆς χερσονήσου χωρῶν καὶ νὰ καταφύγωσιν οἱ μὲν εἰς Σικελίαν, οἱ δὲ εἰς Κυρήνην.

Ἄλλ' ἐνῶ ἐξωτερικῶς ἐφαίνετο παντοδύναμος, ἡ Σπάρτη κατεβιβρώσκετο ἐσωτερικῶς ὑπὸ σκώληκος, ὅστις ἐμελλεν ἐπὶ τέλος νὰ μάρνη καὶ νὰ φθείρῃ τὸ ἄλλοτε τοσοῦτῳ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο σῶμα. Ἡ μεγάλη ἡγεμονία ἣν κατεσκεύασεν ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς πολίτευμα. Ἴνα κατανοήσωμεν τοῦτο ἀρκεῖ ν' ἀντιπαραβάλωμεν τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως ταύτης ἐν ἀρχῇ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, πρὸς τὴν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου κατάστασιν. Κατὰ τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων ἐποχῶν, ἡ Σπάρτη οὐδένα εἶχεν ὑποτελεῖ φόρου ὑπήκοον, καὶ οὔτε τακτικούς ὑπὸ τῶν πολιτῶν αὐτῆς πληρωτέους φόρους, ἐνῶ κατὰ τὴν δευτέραν ὄχι μόνον ὁ Λύσανδρος παρέδωκεν εἰς αὐτὴν μέγα χρηματικὸν ποσὸν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ὅσον εἶχε περισσεύσει ἀπὸ τῶν δοθέντων ὑπὸ τοῦ Κύρου κεφαλαίων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ἡ Σπάρτη μέγα εἰσοδήματα ἀπὸ τῶν φόρων τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐν ἔτει 432 ἦτο βραδεῖα, νωθρὰ μάλιστα, περὶ τὰς ἀποράσεις αὐτῆς, καὶ ἰδίως ἀπετροπιάζετο πᾶσαν μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπιχείρησιν· ἐν ἔτει δὲ 404 καὶ ἐρεξῆς ἀπέβη ἐπιθετικὴ καὶ πρόθυμος οὐ μόνον τοὺς γείτονας νὰ κηταβάλλῃ, ἀλλὰ καὶ πρὸς πολεμίους πορρωτάτω κειμένους ν' ἀναλαμβάνῃ κατακτητικούς ἀγῶνας. Ἐν ἔτει 432 ἔσωζε τὰ πάτρια ἦθη, ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν οὐ μόνον πρὸς ἀλλοδαπούς ἀλλὰ καὶ πρὸς Ἕλληνας ἐπιμιξίαν· ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ πολέμου, αἱ ἐξωτερικαὶ αὐτῆς σχέσεις ἔλαβον τοσαύτην ἀνάπτυξιν, ὥστε ἀπέβησαν τὸ κύριον ἐνασχόλημα τῶν διεπόντων τὰ πράγματα αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν ἡ συρροή

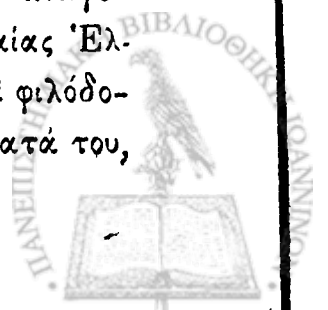
ξένων εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἡ ἀποδημία Σπαρτιατῶν εἰς ἄλλας χώρας, κατέστη διαρκὴς καὶ ἀναπόσβευτος· ἐντεῦθεν ὁμως παρημελήθη ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῆς Λυκουργείου πειθαρχίας, καὶ ἐξέλιπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ ἀρχαία ὁμαλότης τῶν περιουσιῶν (διότι ἡ φημιζομένη ἰσότης οὐδέποτε, ὡς εἴπομεν ἄλλοτε, ὑπῆρξεν). Οἱ μὲν ἐπιφανέστατοι τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ στρατηγοὶ, οἱ ναύαρχοι, οἱ ἀρμοσταὶ, ἐκτήσαντο διὰ καταπίεσεων, δι' ἀρπαγῶν, διὰ δωροδοκιῶν, θησαυροὺς μεγάλους, καὶ προσέλαβον διὰ τῶν πολέμικῶν αὐτῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πολιτικῶν ἀξιωματῶν ἰσχὺν καὶ φιλαρχίαν ὑπέρογκον· οἱ δὲ μικρότεροι πολῖται κατήντησαν νὰ μὴ δύνανται νὰ καταβάλωσιν οὐδὲ τὴν ὠρισμένην εἰς τὰ συσσίτια εἰσφορὰν, καὶ οὕτω ἀπέβαλον τὴν ἀπὸ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης ἐξηρητημένην ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Αὕτη δὲ ἡ ριζικὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις παρήγαγεν ἐξ ἀνάγκης ποικίλα ἀτοπήματα· ἔφερον εἰς μέσον ἄνδρας τῶν ὁποίων ἡ φιλαρχία καὶ ἡ δύναμις ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ πάτριον ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα· περιώρισεν εἰς ὀλιγίστους τὴν χρῆσιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐγέννησεν οὕτω παρὰ τοῖς πολλοῖς δυσαρεσκείας, τόσῳ μᾶλλον δεινότερας, ὅσῳ ἐπιφθονωτέρα ἦτο ἤδη ἡ ἐνάσκησις τῶν ἀρχῶν· ἐπὶ τέλους δὲ ἔφθειρε τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς σπαρτιατικῆς ἰσχύος, τὴν Λυκούργειον πειθαρχίαν. Τὸ τελευταῖον τῶν ἀτοπημάτων τούτων δὲν παρήγαγε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τοὺς ὀλεθρίους αὐτοῦ καρπούς εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀλλὰ τὰ δύο πρῶτα ἀνεφάνησαν ἀμέσως.

Ὁ ἐπιτηδειότερος καὶ ἰσχυρότερος ἀνὴρ ὃν ἀνέδειξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, ὁ Λύσανδρος, εἶχε μὲν περισταλῆ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τῶν ἐφόρων καὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, ἀλλὰ δὲν ἀπέβαλε διὰ τοῦτο τὰς ἀξιώσεις ταύτας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἠκούοντο φωναὶ παροτρύνουσαι αὐτὸν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὑπερέχουσαν ἐν τῇ πατρίδι τάξιν. Ἐνῶ ἐν Σάμῳ ἐψάλλοντο παιᾶνες εἰς τιμὴν τοῦ ἀνδρός· ἐνῶ ὁ Χοιρίλος καὶ ὁ Ἀντίλοχος, ἐποίουν ἐγκώμια αὐτοῦ· ἐνῶ ποιητὴς ἕτερος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐξαιρέτως τιμηθεὶς, ὁ Ἀντίγονος, συνέτασσε τὰ Λυσάνδρεια, ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς Κλέων ὁ Ἀλικαρνασεὺς ἔγραφε λόγον δι' οὗ ἀπεδείκνυεν, ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀπέβη ἄξιος τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα πρέπει νὰ προτιμᾶται τῆς νομίμου καταγωγῆς καὶ ὅτι τὸ στέμμα ἔδει νὰ προσενεχθῆ εἰς τὸν ἰκανώτατον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος ἐμελέ-

τησε τῶντι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ καταλάβῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὅχι διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχεν ἐν Σπάρτῃ ἀπόλυτόν τινα ἐξουσίαν· τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο κυρίως ὑπὸ τῶν ἐφόρων, ἤτοι ὑπὸ τῶν ἐνιαυσιαίων ἐπιτρόπων τοῦ πράγματι κυριαρχοῦντος ὀλιγαρχικοῦ συλλόγου. Ἄλλ' ὁ Λύσανδρος ἠλπισεν εὐλόγως ὅτι, ἔχων ὡς βασιλεὺς αὐτοδικαίως τὸ τῆς στρατηγίας δικαίωμα, ἠδύνατο ν' αὐξήσῃ, νὰ ὀχυρώσῃ καὶ ἀπρόσβλητον νὰ καταστήσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Τοῦτου ἕνεκα ἠγωνίσθη νὰ φέρῃ ἐκ Δελφῶν, ἐκ Δωδώνης καὶ ἐκ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Διὸς Ἄμμωνος, χρησμοὺς ἐπιτηδεῖους νὰ ἐνισχύσωσι τὰ βουλευόμενα αὐτοῦ. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαντείων τούτων ἐπίεσθη νὰ ἐκδώσῃ ἀπόφασιν καταργοῦσαν τοὺς ὑφισταμένους ἐν Σπάρτῃ περὶ τῆς βασιλικῆς διαδοχῆς νόμους· καὶ τότε ὁ Λύσανδρος, ἐμηχανεύθη νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ δι' ἑτέρου τινὸς πλαγίου τρόπου.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ δύο τῆς Σπάρτης βασιλεῖς ἦσαν, Ἄγις ὁ Ἀρχιδάμου, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 426 μέχρι τοῦ 399, καὶ Πausανίας ὁ Πλειστοάνακτος, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 408 μέχρι τοῦ 394. Ἐκ τούτων ὁ Ἄγις ἀπέθανεν ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὴν κατὰ τῆς Ἡλίδος ἐκστρατείαν του, καταλιπὼν ἀπὸ Τιμαίας υἱὸν, τὸν Λεωτυχίδην, περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ὁποίου πολλαὶ ὑπῆρχον ἀμφιβολίαι. Ὄθεν ὁ Λύσανδρος συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ διαβιβάσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Ἄγιδος ἀδελφὸν Ἀγησίλαον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄγει καὶ φέρει αὐτὸν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ὁ Ἀγησίλαος ἦτο τότε τεσσαρακοντούτης περίπου· καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἀνατραφῆ μηδεμίαν ἔχων προσδοκίαν τοῦ νὰ βασιλεύσῃ ποτέ, ἐνητκήθη ἀκριβέστατα περὶ τὴν σπαρτιατικὴν δίαιταν καὶ πειθαρχίαν. Ἦτο δὲ ἀφελῆς τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἦθη, προσηνὴς πρὸς τοὺς συμπολίτας, εὐπειθὴς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ πρὸς τοὺς οὐ μόνον μικρὸς τὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ καὶ ἰσχνὸς, καὶ χωλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν. Πάντα ταῦτα ἔφερον τὸν Λύσανδρον νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι, ἂν ἐπιτύχῃ νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν βασιλείαν, θέλει κυβερνήσῃ αὐτὸς ἀντ' αὐτοῦ καὶ δυνηθῆ οὕτω νὰ κορέσῃ τελευταῖον τὴν ἀνεξάντλητον φιλαρχίαν του. Ἄλλ' ἠπατήθη παραδόξως· διότι ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Λυσάνδρου, ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς, ἀνεδείχθη εἰς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· στρατηγὸς ἕξοχος, χρημάτων κρείσσω, φιλότιμος καὶ φιλόδοξος ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Ὁ Ἀγησίλαος εἶχε βεβαίως τὰ ἐλαττώματά του,

ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐλαττώματα ἦσαν εὐγενῆ. Εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους πολίτας σχέσεις λ. χ. διετέλεσεν ἐχθρὸς ἀμεμπτότερος ἢ φίλος· διότι τοὺς μὲν ἐχθροὺς ἀδίκως δὲν ἔβλαπτε, χάριν δὲ τῶν φίλων ἔπραττε καὶ τὰ μὴ δίκαια· καὶ τοὺς μὲν ἐχθροὺς ἤσχυνετο μὴ τιμῶν κατορθούνας, τοὺς δὲ φίλους δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ψέξη ἀμαρτάνοντας, ἀλλὰ καὶ συνεξημάρτανε μετ' αὐτῶν, ἐνῶ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο χρηστότατος. Ὅ,τι ὅμως ἐξαιρέτως θαυμάζομεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον εἶναι τὸ πανελλήνιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀπέδειξε κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτοῦ μέρος· καὶ θαυμάζομεν αὐτὸ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, καθάπερ πολλάκις εἶπομεν, ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφή ἦτο ἐλάχιστα ἐπιτηδεῖα νὰ παραγάγῃ καὶ νὰ ὑποθρέψῃ τοιοῦτο πνεῦμα. Ἴνα δὲ ἐν ὀλίγοις χαρακτηρίσωμεν τὸν ἄνδρα ἐπιφέρομεν, ὅτι εἶχεν ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Λυσάνδρου, μηδεμίαν δὲ τῶν κακιῶν αὐτοῦ, καὶ ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Καλλικρατίδου, ὧν πολὺ τούτου μεγαλοφυέστερος. Ὁ πόλεμος εἰς ὃν ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη περιπλακῆ πρὸς τοὺς Πέρσας, ἠνέωξεν αὐτῷ στάδιον ἐνεργείας λαμπρόν· καὶ ἐνταῦθα ἰδίως ἤλπισεν ὁ Λυσάνδρος νὰ ἀποβῆ παντοδύναμος, ἀλλὰ ἐνταῦθα μάλιστα ἀπέτυχε. Πρὸ τούτων ὅμως ὁμιλήσωμεν περὶ ἐσωτερικῆς τινος στάσεως ἀφ' ἧς ἐκινδύνευσε τότε ἡ Σπάρτη.

Δὲν εἶχεν εἰσέτι παρέλθει ἑνιαυτὸς ἀφ' ἧς ἐβασίλευεν ὁ Ἀγησίλαος, ὅτε προσελθὼν τις πρὸς τοὺς ἐφόρους κατήγγειλεν ἐπιβουλήν φοβερὰν κατὰ τοῦ πολιτεύματός τεκταινομένην, καὶ ἀρχηγὸν τοῦ πράγματος τὸν Κινάδωνα. Ὁ Σπαρτιάτης Κινάδων ἦτο νεανίσκος εὐρωστός τὴν ψυχὴν, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῶν ὁμοίων (σελ. 202)· καὶ ἐνήσκει μὲν τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα χάρις εἰς τὴν συνδρομὴν πλουσίου τινὸς ἀνδρός, ἦτο μάλιστα, ἔνεκα τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ στρατιωτικῆς γυμνάσεως, κατατεταγμένος ὑπὸ τῶν ἐφόρων εἰς τοὺς λογάδας ἐκείνους νέους, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐσωτερικὴν ἐν τῇ Λακωνικῇ ἀστυνομίαν, ἀλλὰ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματῶν καὶ τιμῶν ἦτο ἀποκεκλεισμένος, διότι, ὡς προείπομεν, τὰς μεγάλας καὶ εὐπροσόδους ταύτας ὑπηρεσίας ἐλάμβανον ἀποκλειστικῶς ἐν Σπάρτῃ οἱ εὐάριθμοι ἄνδρες, οἵτινες συνεκρότουσαν τὴν στενὴν αὐτῆς ὀλιγαρχίαν. Ὁ Κινάδων λοιπὸν, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι Σπαρτιάται ὅσοι ἐστεροῦντο τῶν προνομίων τούτων, δυσανασχετοῦντες ἀπεφάσισαν διὰ συνωμοσίας νὰ μεταβάλωσι τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατὰστασιν. «Ὁ Κινάδων, εἶπεν ὁ καταμηνυτῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς

εφόρους, ὁ Κινάδων μὲ ἔφερεν εἰς τὸ ἔσχατον ἄκρον τῆς ἀγορᾶς, εἰπὼν νὰ ἀριθμήτω, πόσοι εἶναι οἱ αὐτόθι εὐρισκόμενοι Σπαρτιᾶται· καὶ ἐγὼ ἀριθμήσας βασιλέα τε καὶ εφόρους καὶ γέροντας καὶ ἄλλους ὡς τεσσαράκοντα, ἠρώτησα διὰ τί μὲ εἶπες, ὦ Κινάδων, ν' ἀριθμήσω αὐτούς; Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, διότι τούτους πρέπει νὰ νομίζῃς ὡς πολεμίους· οἱ δὲ ἄλλοι πάντες οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ, πλείονες ἢ τετρακίςχιλιοι εἶναι φίλοι καὶ σύμμαχοι. Καὶ καθ' ὁδὸν διερχομένων ἡμῶν, μὲ ἐπεδείκνυε ποῦ ἓνα ποῦ δύο γέροντας ἢ καὶ τινὰς ἰδιοκτῆτας τῶν κτημάτων τῆς χώρας, ὡς μόνους ἡμῶν πολεμίους, τοὺς δὲ ἄλλους ἅπαντας ἔλεγε συμάχους.» Τότε οἱ ἔφοροι ἠρώτησαν, πόσους νομίζεις τοὺς γινώσκοντας τὴν μελετωμένην πρᾶξιν. «Ὀλίγους, ἀπήντησεν ὁ καταμηनुτῆς, ἀλλ' ἀρκούντας, διότι ἔλεγον ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι, καὶ εἰλωτες, καὶ νεοδαμώδεις, καὶ ὑπομείονες, καὶ περίοικοι, θέλουσι συμπράξει, καθὼ μὴ δυνάμενοι νὰ κρύψωσι τὸ μῖσος αὐτῶν, ἅμα γινομένου λόγου περὶ Σπαρτιατῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐβεβαίουν ὅτι καὶ ὤμους ἤθελον φάγει αὐτούς.»

«Ἀλλὰ πόθεν, ἐξηκολούθησαν οἱ ἔφοροι, ἤλπιζεν ὁ Κινάδων ὅτι θέλει προμηθευθῆ ὄπλα.» «Ὁ Κινάδων ἔλεγεν, ἀπεκρίθη ὁ καταμηनुτῆς, ὅτι οἱ μὲν ἐξ ἡμῶν ἐν τῇ ἐνεργητικῇ ὑπηρεσίᾳ ὄντες, ἔχομεν ὄπλα· πολλὰ δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπάρχουσι ξίφη, μάχαιραι, ὀβελίσκοι, πελέκεις, ἀξίνας, δρέπανα, χρησιμώτατα εἰς τὸν ἐπαναστάντα ὄχλον. Παρεκτός τούτου, πᾶς ὁ ἐργαζόμενος γῆν καὶ ξύλα καὶ λίθους ἔχει παρ' ἑαυτῷ ἐργαλεῖα δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὄπλα, μάλιστα πρὸς πολεμίους ἀόπλους.» Ἐρωτηθεὶς ὁ μάρτυς, πότε ὤρισθη ἡ ἐκτέλεσις τῶν βουλευομένων, ἀπεκρίθη ὅτι δὲν γνωρίζει καὶ ὅτι παρηγγέλη μόνον νὰ ἦναι παρῶν καὶ ἔτοιμος.

Ὁ καταμηनुτῆς δὲν ἀνέφερεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλα συνωμοτῶν ὀνόματα. Οἱ δὲ ἔφοροι ἐνήργησαν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῖς δραστηριότητος καὶ ἀμειλίχου ἀυστηρότητος· συνέλαβον ἄμέσως τὸν Κινάδωνα, καὶ, βασάνισαντες, ἔμαθον ἀπὸ τοῦ στόματός του τὰ ὀνόματα τῶν συνενόχων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ μάντις Τισαμενός· φυλακίσαντες δὲ πάρχυτα καὶ τούτους, ἐβεβαίωσαν ἔτι μᾶλλον τὰ μελε ὤμενα δι' ἀντιπαρχυστάσεως πρὸς τὸν Κινάδωνα. Ἠρώτησαν πρὸς τοὺς ἄλλοις τοῦτον, τί βουλόμενος ταῦτα ἐμελέτα, ὁ δὲ ἀπεκρίνατο «μηδενὸς ἦττων εἶναι ἐν Λακεδαιμόνι.» Τότε δέσαντες τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας καὶ τὸν τράχηλον ἐν κλοιῷ, περιήγαγον οὕτως εἰς τὴν πόλιν, μαστιγούμενον καὶ κεντούμενον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπραξαν καὶ ὡς πρὸς τοὺς συνενόχους, καὶ ἔπειτα ἀπέκτειναν ἅπαντας.

Τοιοῦτοτρόπως ἀπηλλάγη ἡ Σπάρτη καὶ ἀπὸ τοῦ ἐτέρου τούτου κινδύνου. Ἄλλ' ἐν ἡ ὀλιγαρχία αὐτῆς ἐπετύγχανεν οὕτω τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἀντιπάλων, ὅσοι εἴτε ἄνωθεν εἴτε κάτωθεν ἠπέιλον αὐτήν, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγη τὰς συνεπείας τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων καὶ ἰδίως τῆς παραμελήσεως τῶν Λυκουργείων θεσμῶν καὶ τῆς περιπλοκῆς εἰς τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον, τοῦ ὑποίου ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐν περιλήψει τὰς περιπετείας.

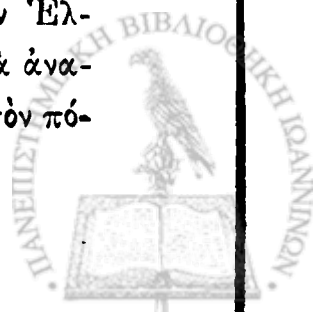
Μετὰ τὴν περὶ Κούναζα νίκην καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὁ Ἄρταξέρξης, βραβεύων τὸν πιστὸν ἀναδειχθέντα Τισσαφέρνην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὰς χώρας τῶν ὁποίων ἦρχε πρότερον ὁ Κῦρος, ὁ δὲ σατράπης οὗτος παρεσκευάσθη ἤδη νὰ τιμωρήσῃ τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Ἑλληνίδας πόλεις, δι' ἣν εἶχον προκποδεῖξει πρὸς τὸν Κῦρον εὐνοίαν. Τότε αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, οἱ δ' ἔφοροι ἐξάπεστειλαν ἀμέσως, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 400 ἔτους, εἰς βοήθειαν αὐτῶν τὸν Θίμβρωνα, ἄγοντα ὀπλίτας 2000 νεαδαμῶδεις (ἦται εἰλωτας ἀπελευθερωθέντας) καὶ 4000 ἄλλους Πελοποννησίους, ἐτι δὲ 300 ἰππεῖς Ἀθηναίους. Ἡ Σπάρτη ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὅχι τόσο κηδομένη περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ὅσον διότι, ἐπειδὴ ἔρρηξε τὴν πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα εἰρήνην, διὰ τῆς πρὸς τὸν Κῦρον συνδρομῆς, ἐφοβεῖτο μήπως ὁ Τισσαφέρνης δὲν ἀρκεσθῆι νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κατὰ τὴν ἠπειρον τῆς μικρᾶς Ἀσίας κράτος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιτεθῆι, ἔπειτα καὶ κατὰ τῶν νήσων καὶ τῶν ἄλλων παραλίων τῶν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ὑπαγομένων. Καὶ ἔπειτα ἡ πολυθρύλητος τῶν μυρίων κάθοδος παρήγαγε καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολλὴν πρὸς τὴν περσικὴν δύναμιν περιφρόνησιν καὶ ἔπειθε πάντας ἤδη ὅτι δὲν εἶναι δύσκολος ἡ κατάλυσίς αὐτῆς. Εἶχε δὲ τότε ἐπανεέλθει εἰς Θράκην καὶ ὁ τῶν Κυρείων στρατὸς (ὅπως ἐλέγοντο οἱ μετὰ τοῦ Κῦρου ἀναθάντες Ἕλληνες) καὶ ἠνώθη μετὰ τοῦ Θίμβρωνος, ὅστις εὐρέθη οὕτως ἀρχῶν δυνάμεως ἀξιολόγου. Οὐδὲν ὅμως ἐπραξεν ἀντάξιον τῶν κοινῶν προσδοκιῶν· οὐ μόνον τῆς Λαρίσσης δὲν ἠδυνήθη νὰ γίνῃ κύριος, ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν πειθαρχίαν ἐτήρησεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀδ' ἀκριτως ἐλήστευον καὶ φίλους καὶ ἐχθρούς. Διὰ τοῦτο ἀνεκλήθη ὁ Θίμβρων καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 399 ἐξάπεστάλη ἕτερος ἀπ' αὐτοῦ στρατηγός, ὁ Δερκυλλίδης. Ὁ Δερκυλλίδης ἦτο ἄνθρωπος τοσοῦτον πολυμήχανος καὶ πανοῦργος, ὥστε ἐπεκλειετο Σίσυφος, ἀπὸ τοῦ

μυθολογούμενου ἐκείνου βασιλέως τῆς Κορίνθου περὶ οὗ ὁ Ὅμηρος λέγει ἐν τῇ Ἰλιάδι

..... δ κέρδιστος γένετ' ἀνδρῶν.

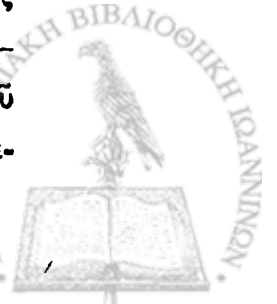
Ὁ Δερκυλλίδας εἶχε διατελέσει ἀρμολογῆς ἐν Ἀθύδῳ ἐπὶ Λυσάνδρου ναυαρχοῦντος, καὶ διαβλήθεις ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου κατεδικάσθη τότε ὑπὸ τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν πειθαρχικὴν ποινὴν τοῦ νὰ σταθῇ δημοσίως «τὴν ἀσπίδα ἔχων, ἧ δοκεῖ κηλὶς εἶναι τοῖς σπουδαίοις Λακεδαιμονίων ἀτάξιας γὰρ ζημίωμα ἐστίν.» Ὅθεν ἔχων τὴν ἀρχαίαν ταύτην προσωπικὴν ἀφορμὴν δυσαρρεσκείας κατὰ τοῦ Φαρναβάζου, ὠφελήθη ἤδη ἐκ διενέξεώς τινος μεταξὺ τοῦ σατράπου τούτου καὶ τοῦ Τισσαφέρνου, συνωμολόγησε πρὸς τὸν τελευταῖον ἀνακωχὴν καὶ ἐπέπεσε μεθ' ὄλου τοῦ στρατοῦ, εἰς 8,000 ἄνδρας συμποσούμενου, εἰς τὴν χώραν τοῦ πρώτου, ἧτοι τὴν καλουμένην Αἰολίδα. Ἐνταῦθα δὲ, ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 398, ἐγένετο κύριος τῆς τε Λαρίσης καὶ ὀκτῶ ἄλλων πόλεων, ἐπιτρέψας εἰς αὐτὰς πᾶσαν αὐτονομίαν, καὶ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου ἐξασφάλισιν αὐτῶν. Οἱ ἔφοροι εὐχαριστηθέντες διὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα, παρέτειναν ἐπὶ ἕτερον ἔτος τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ· καὶ ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ ἔληξεν ἡ πρὸς τὸν Τισσαφέρην ἀνακωχὴ, αἱ δὲ ὑπ' αὐτὸν τελοῦσαι Ἑλληνίδες πόλεις δὲν ἔπαυον ἐπικαλούμεναι τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης, ὁ Δερκυλλίδας διετάχθη ἤδη νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἐτέρου ἐκείνου τῶν σατραπῶν, ἐπὶ τὴν Καρίαν. Τότε ὁ Φαρναβάζος ἐνοῦται μετὰ τοῦ Τισσαφέρνου καὶ ἐλθόντες ἀμφοτέροι μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς τὸ Μαιάνδρου πεδίον, εὐρίσκουσι τὸν Δερκυλλίδαν τοσοῦτω ἀπαράσκευον πρὸς μάχην ὥστε ἂν ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ ἤθελον πιθανώτατα νικήσει. Ἄλλ' ὁ Τισσαφέρνης πτοηθεὶς πρὸ πάντων τοὺς Κυρείους, τῶν ὁποίων ἐνθυμεῖτο τὸ μεγαλουργημα, καὶ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιτηδειότητος μεθ' ἧς ὁ Δερκυλλίδας κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐκάλυψε τὴν ἀτάξίαν τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ἀπέφυγε μὲν τὸν ἀγῶνα, συνήνεσε δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ σπονδῶν. Καὶ εἰρήνη μὲν δὲν συνωμολογήθη, διότι ἐνῶ ὁ Δερκυλλίδας ἀπῆτει τὴν ἐντελῆ αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων, ὁ Τισσαφέρνης καὶ ὁ Φαρναβάζος ἐπέμενον τάναντα πάλιν εἰς τὴν ἐξ Ἀσίας ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων ἀρμολογῶν ἀφ' ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων. Συνεφωνήθη ὅμως ἀνακωχὴ ἵνα δοθῇ καιρὸς νὰ ἀναφερθῶσι ταῦτα πάντα εἰς Σπάρτην· καὶ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὸν πό-

λεμον τοῦτον περὶ τὰ τέλη τοῦ 394, ἥτοι τριετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ.

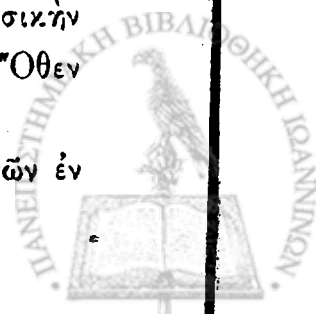
Τότε βουλευομένων τῶν Σπαρτιατῶν περὶ τοῦ πρακτείου μετὰ τὰς τελευταίας εἰδήσεις, εἶπεν ὁ Ἀγησίλαος ἑαυτὸν πρόθυμον, ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Λυσάνδρου, ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Περσῶν ἀγῶνος, μὴ ζητήσας νὰ δοθῶσιν αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ εἰμὴ μόνον τριάκοντα Σπαρτιαῖται ἐκ τῶν ὁμοίων, ὡς σύμβουλοι, 2000 νεοδαμῶδεις καὶ 6000 ὀπλίται ἐκ τῶν συμμάχων. Ὡστε ἀπεφασίσθη τὸ ἐπιχείρημα, ὃ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἦτο εἰς τῶν τριάκοντα ἐκείνων ἀνδρῶν, καὶ πρόεδρος αὐτῶν, ἤλπισεν ἤδη ὅτι, ὡς τοιοῦτος καὶ ἔνεκα τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν ἐφαντάζετο ὅτι ἔχει ἐπὶ τοῦ Ἀγησίλαου, θέλει ἄρξει αὐτὸς τοῦ ὄλου ἀγῶνος, καὶ ἀσφαλίσει τελευταῖον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ κατορθωμάτων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλάρχων σκοπῶν οὓς πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἐπεδίωκεν.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀγησίλαου, καὶ τοι οὔσα κατὰ τὸ φαινόμενον οὐδὲν ἄλλο ἢ συνέχεια τῶν δύο πρώτων ἐκστρατειῶν, τοῦ Θίμβρωνος καὶ τοῦ Δερκυλλίδου, ἔλαβεν ὁμως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἄλλοιον ὄλως χαρακτῆρα, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀνδρὸς ὅστις ἐπετράπη ἤδη τὴν ἡγεμονίαν, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀγῶνα ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἀπαλλάξῃ τῆς περσικῆς κυριαρχίας τὰς κατὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἑλληνίδας πόλεις· ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐμελέτησεν ἤδη βούλευμα πολὺ μεγαλῆτερον, ἐμελέτησε τὴν ὀλοσχερῇ τοῦ περσικοῦ κράτους κατάλυσιν, δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ κατὰ τοῦτο ὡς ὁ ἀληθὴς πρόδρομος τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὰ πάντα δὲ ἐφαίνοντο συντρέχοντα εἰς τὸ νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτῷ τὴν μεγαλεπήβολον ταύτην προαίρεσιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης, ὡσάκις ἐξεπλήρουν τὸ ἔργον τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, ἠξίουσαν ὅτι εἶναι κληρονόμοι τῶν σκήπτρων τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Ὀρέστου, ὥστε ὁ Ἀγησίλαος εὐλόγως ἐξωμοίωσε τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ πρὸς νέον τινὰ Τρωϊκὸν πόλεμον, καὶ παρέστησεν αὐτὸ ὡς κοινὸν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἀγῶνα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διηνεκεῖς ἐκείνους ἀσιανοὺς πολεμίους τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Διὰ τοῦτο ἐφιλοτιμήθη καὶ ἀπὸ τῆς Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς νὰ ἐκπλεύσῃ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, ὅπως πάλαι ποτὲ οἱ ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατεύσαντες ἤρωες (σελ. 14). Συνετέλει δὲ εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ πράγματος ἐποψιν καὶ ἡ ἐξαιρετος αὐτοῦ φιλοτιμία, καὶ τοῦ Λυσάνδρου ἡ ἀκοίμητος φιλαρχία, καὶ ἡ κοινὴ πε-

ποιήσεις, ἢ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν μυρίων παραχθεῖσα, ὅτι τὸ περσικὸν κράτος ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ εἰς ἑλληνικά τινα τάγματα, ἔστω καὶ εὐάριθμα, ἀρκεῖ νὰ στρατηγῶνται ὑπὸ ἀνδρὸς ἐπιτηδείου. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ καταθλιπτικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα δὲν ἦτο ἐπιτήδειον νὰ παραγάγῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν ὁμόνοιαν ἐκείνην, ἥτις ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἐπιτύχῃ τοσοῦτῳ μέγα ἔργον καὶ ὅτι ἡ διχοστασία ἀπεκαλύφθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἀποποικηθέντων τῶν Ἀθηναίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Θηβαίων νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι καὶ δι' ἐνόπλου δυνάμεως διέκοψαν τὴν θυσίαν, ἣν ὁ Ἀγησίλαος ἐτέλει, πρὶν ἐκπλεύσῃ, ἐν τῇ κατὰ τὴν χώραν αὐτῶν κειμένη Αὐλίδι. Ἡ δὲ Σπάρτη ἔλαβε μικρὸν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως, καὶ ἐτέρην τινὰ δεινὴν ἀγγελίαν. Ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος Κόνων, ὃν εἶδομεν διασωθέντα ἐκ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας εἰς Σαλαμίνα τὴν ἐν Κύπρῳ, δὲν ἔπαυε τρέφων τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ φανῇ καὶ ἐντεῦθεν χρήσιμος τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Τῶντι δὲ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Σαλαμίνας Εὐαγόρου, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ περσικῇ αὐλῇ μέγα ἰσχύοντος Ἑλληνος ἰατροῦ Κτησίου, εἶχεν ἐπιτύχει περὶ τὸ 397 νὰ δοθῶσιν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως διαταγαὶ καὶ χρήματα πρὸς κατασκευὴν πολυαρίθμου στόλου ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Κιλικίᾳ, στόλου τοῦ ὁποῖου ἡ διεύθυνσις ἔμελλε ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν, τὸν Κόνωνα. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, παραλαβὼν ὅσας εὖρεν ἐτοίμους τριήρεις, τεσσαράκοντα περίπου, ἔπλευσε παρὰ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Καύνου, παρασκευάζων αὐτόθι τὰ πρὸς πόλεμον. Ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐλπίζων ἴσως διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων νὰ προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολεμίων τούτων στοιχείων τὰ ὁποῖα ὀπισθεν αὐτοῦ κατέλειπε, δὲν ἀνέστειλεν ὡς ἐξ αὐτῶν τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Ἔφεσον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 396. Φθάσας δὲ αὐτόθι ἐνῶ διήρκουν ἔτι αἱ μεταξὺ Τισσαφέρους καὶ Δερκυλλίδου σπονδαὶ καὶ ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ σατράπου, τίνας ἔνεκα ἦλθεν, ἐπανέλαβε τὴν προηγουμένην τοῦ Δερκυλλίδου ἀπαίτησιν περὶ τῆς αὐτονομίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Εἰς ταῦτα ὁ Τισσαφέρης ἀπήντησε προτείνων νὰ παραταθῇ ἢ ἀνακωχῇ μέχρις οὐ δυνηθῇ νὰ ὑποβάλλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν περσικὴν αὐλὴν, προσθεὶς ὅτι ἐλπίζει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αἰσίαν αὐτῆς ἐκβασιν. Ὅθεν συνωμολογήθη νέα τρίμηνος ἀνακωχῇ.

Ἐνῶ δὲ ὁ στρατὸς διετέλει οὕτως ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπρακτῶν ἐν

Ἐφέσω, ἤρχισεν ὁ Λύσανδρος τὰς ῥαδιουργίας αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ πολλὴ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἦν, ἀπὸ τῶν προηγουμένων στρατειῶν, εἶχον πρὸς αὐτὸν ἅπαντες οἱ ἄσιανοὶ Ἕλληνες, πολλὴ δὲ ἡ πεποιθήσις ὅτι, αὐτὸς περιποιήσας τὴν βασιλείαν εἰς τὸν Ἀγησίλαον, τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ἔτι ἐγνώριζε τὸν χαρακτῆρα, ἐξ ἀνάγκης ἔμελλε νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὸν ἄνδρα, ἅπαντες κατήντησαν νὰ θεωρῶσι τὸν ἐν Διγὸς ποταμοῖς ἐκεῖνον νικητὴν ὡς τὸν πραγματικὸν ἀρχηγὸν καὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἐπιχειρήματος. Ὅθεν πολὺριθμοὶ ἀρχαῖοι αὐτοῦ ὄπαδοὶ συνέρρευσαν εἰς Ἐφεσον ἵνα χαιρετίσωσι τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ καὶ ὑποβάλωσι ποικίλας αἰτήσεις· ἀδιακόπως δὲ παμπληθὴς ὄχλος ἠκολούθει αὐτὸν θεραπεύων, « ὥστε ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἰδιώτης ἐφαίνετο, ὁ δὲ Λύσανδρος βασιλεὺς. » Τοῦτο παρώργισε τοὺς τριάκοντα συμβούλους, τοὺς ὁποίους ὁ προϊστάμενος αὐτῶν αὐτογνώμων Λύσανδρος, οὐδέποτε συνεβουλεύετο· παρώργισε δὲ καὶ τὸν Ἀγησίλαον αὐτὸν, ὅστις ἀπεκάλυψεν αἴφνης δύναμιν βουλήσεως κυριαρχικὴν, ἣν οὐδεὶς πώποτε ὑπόπτειε πρότερον παρ' αὐτῷ, καὶ ἤρχισε συστηματικῶς ν' ἀπορρίπτῃ πάσας τὰς διὰ τοῦ Λυσάνδρου ὑποβαλλόμενας αἰτήσεις. Ἐντεῦθεν ὁ τελευταῖος οὗτος, ἰδὼν ψευθεύσας ἀπάσας αὐτοῦ τὰς προσδοκίας, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τοὺς φίλους του, ὅτι πρέπει ν' ἀποτείνωνται κατ' εὐθείαν εἰς τὸν βασιλέα Ἀγησίλαον καὶ ὅτι ἡ μεσολάβησις του μᾶλλον βλάπτει αὐτοὺς ἢ ὠφελεῖ. Τὸ δὲ καθ' ἑαυτὸν περιωρίσθη εἰς παράπονα καὶ προσελθὼν πρὸς τὸν βασιλέα « ὦ Ἀγησίλαε, εἶπε, μειοῦν μὲν ἄρα σύ γε τοὺς φίλους ἠπίστω. » « Ναὶ μὰ Δία, ἀπεκρίθη ὁ Ἀγησίλαος, τοὺς γε βουλομένους ἐμοῦ μείζους φαίνεσθαι· τοὺς δὲ γε αὔξοντας εἰ μὴ ἐπισταίμην ἀντιτιμᾶν, αἰσχυνοίμην ἄν. » Καὶ ὁ Λύσανδρος, ὁμολογήσας τὴν ὀρθότητα τῆς ἀποκρίσεως καὶ ἐπιθυμῶν ἐνταύτῳ ν' ἀποφύγῃ τὴν ταπείνωσιν εἰς ἣν περιῆλθε, παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἀλλαχοῦ ἀποστολὴν τινα. Ὁ δὲ Ἀγησίλαος ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ὁ Λύσανδρος προσήνεγκεν ἀξιόλογον ὑπηρεσίαν, ἀποσπάσας ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου Πέρσην τινὰ μεγιστᾶνα, ὀνόματι Σπιθριδάτην, ἀνάδειχθέντα χρισιμώτατον εἰς τὸν Ἀγησίλαον, ἰδίως ἕνεκα τοῦ ἵππικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον προσέφερεν εἰς αὐτόν.

Ἐν τούτοις ὁ Τισσαφέρνης, λαθὼν πολλὰς ἐπικουρίας, ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἀγησίλαου καὶ πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν τριμηνιαίων σπονδῶν νὰ ἐκχωρήσῃ ἀμέσως ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐπὶ πολέμῳ. Ὁ δὲ βασιλεὺς εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκεν ἀμέσως παραγγελίας ἵνα κινήθῃ ἅπας ὁ στρατὸς πρὸς

μεσημβριαν, καὶ ἄλλα πολλὰ διέταξε τὰ ἐκδηλοῦντα ὅτι ἐμελέτα νὰ διαβῆ τὸν Μαϊάνδρον καὶ νὰ προσβάλῃ τὸν Τισσαφέρην ἐν Καρίᾳ ὕπου συνήθως ἔδρευεν. Ἐνῶ ὅμως ὁ Τισσαφέρης, ἐκλαμβάνων κατὰ γράμμα τὰς ἀγγελίας ταύτας, ἔσπευδε νὰ συγκεντρώσῃ ἅπαν τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ ἰππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαϊάνδρον πεδία, ὁ Ἀγησίλαος τρέπεται αἰφνης πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ Φαρναβάζου, καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Φρυγίαν, κυριεῦει πολλὰς ἐνταῦθα πόλεις καὶ κώμας, καὶ ἀθροίζει ἀφόνους τροφὰς καὶ πολλοὺς δούλους καὶ πλείστην ἄλλην λείαν. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἔδειξε καὶ τὴν ὑπερβολικὴν πρὸς τοὺς φίλους ἐπιείκειαν· διότι, ἐνῶ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο ὅλως πρὸς κτῆσιν χρημάτων ἀδιάφορος, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ θησαυρίσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου, ἐνίτε καὶ διὰ πάσης ἀδικίας. Πολλάκις ὅμως ἀφ' ἐτέρου ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξῃ καὶ τὴν ἐξαιρετον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν· ἰδίως παραγγείλας τοὺς στρατιώτας νὰ μὴ μεταχειρίζονται τοὺς αἰχμαλώτους ὡς κκούργους, « ἀλλ' ὡς ἀνθρώπους ὄντας φυλάσσειν. »

Διαχειμάσας δὲ μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο ἐπιχείρημα εἰς Ἐφεσον, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 396 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 395, ἐνησχολήθη μετὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ στρατοῦ, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν συγκρότησιν ἰππικοῦ σώματος ἀξιολόγου, τοῦ ὁποίου ἔβλεπε τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἵνα ἀντιταχθῆ εἰς τὸ ἄριστον ἰππικὸν τῶν Περσῶν. Ἡ κατὰ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον πολεμικὴ ἐν Ἐφέσῳ κίνησις περιγράφεται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἦτο αὐτόπτης τῶν γεγονότων μάρτυς καὶ τοῦ Ἀγησιλάου συνεργός. « Ἐκ τούτου δὲ παρῆν ὄραν τὰ μὲν γυμνάσια πάντα μεστὰ ἀνδρῶν τῶν γυμναζομένων, τὸν δ' ἰππόδρομον τῶν ἰππαζομένων, τοὺς δ' ἀκοντιστὰς καὶ τοὺς τοξότας μελετῶντας. Ἀξίαν δὲ καὶ ὅλην τὴν πόλιν ἐν ἧ ἦν θέας ἐποίησεν· ἢ τε γὰρ ἀγορὰ ἦν μεστή παντοδαπῶν καὶ ἵππων καὶ ὄπλων ὠνίων, οἷ τε χαλκοτύποι καὶ οἱ τέκτονες καὶ οἱ χαλκεῖς καὶ οἱ σκυτοτόμοι καὶ οἱ ζωγράφοι πάντες πολεμικὰ ὄπλα κατεσκευάζον, ὥστε τὴν πόλιν ὄντως οἶεσθαι πολέμου ἐργαστήριον εἶναι. Ἐπερρώσθη δ' ἂν τις καὶ ἐκεῖνο ἰδὼν, Ἀγησίλαον μὲν πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς ἄλλους στρατιώτας ἐστεφανωμένους ἀπὸ τῶν γυμνασίων ἀπιόντας καὶ ἀνατιθέντας τοὺς στεφάνους τῇ Ἀρτέμιδι. Ὅπου γὰρ ἄνδρες θεοὺς μὲν σέβοντο, τὰ δὲ πολεμικὰ ἀσχοῖεν, πειθαρχεῖν δὲ μελετῶεν, πῶς οὐκ εἰκὸς ἐνταῦθα πάντα μεστὰ ἐλπίδων ἀγαθῶν εἶναι; »

Ἐν τούτοις πρὶν ἢ ὁ Ἀγησίλαος δυνηθῆναι ἀρχίσῃ, ἐν ἔαρι τοῦ 395, τὰ κινήματα αὐτοῦ, εἶχε παρέλθει τὸ πρῶτον τῆς στρατηγίας αὐτοῦ ἔτος, καὶ ἔφθασαν εἰς Ἐφεσον τριάκοντα νέοι σύμβουλοι, οἱ περὶ Ἡριππίδαν, οἱ δὲ παλαιοὶ περὶ Λύσανδρον ἐπέστρεψαν ἀμέσως εἰς Σπάρτην. Ὁ στρατὸς ἦτο ἤδη οὐ μόνον πολυαριθμότερος, ἀλλὰ καὶ βέλτιον γεγυμνασμένος καὶ συντεταγμένος ἢ ἐν τῇ προηγουμένῃ στρατείᾳ. Ὁ δ' Ἀγησίλαος ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν διαφορῶν αὐτοῦ μοιρῶν εἰς τοὺς ἐμπειροτάτους ἐκ τῶν νέων τριάκοντα, καὶ ἰδίως ἔταξε τὸν μὲν Ξενοκλέα ἐπὶ τοὺς ἵππεις, τὸν δὲ Σκύθην ἐπὶ τοὺς νεοδαμώδεις ὀπλίτας, τὸν δὲ Ἡριππίδαν ἐπὶ τοὺς Κυρείους, τὸν δὲ Μίγδωνα ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν Ἀσιανῶν πόλεων στρατιώτας. Καὶ γενομένων τούτων, προανήγειλεν ὅτι μελετᾶν νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθειᾶν ἐπὶ Σάρδεις. Ὁ Τισσαφέρνης, ὅστις ἐν τῇ προτέρᾳ στρατείᾳ ἠπατήθη, πιστεύσας τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀναγγελθέντα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει καὶ νῦν νὰ πιστεύσῃ τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο, ὅτι, ὡς ἄλλοτε, ὁ βασιλεὺς ἄλλα βουλευέται καὶ ἄλλα λέγει καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ προαίρεσις εἶναι νὰ ὀρμήσῃ ἐπὶ τὴν Καρίαν· ὅθεν ὁ σατράπης ἔπεμψε μὲν ἅπαν αὐτοῦ τὸ ἵππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαϊάνδρον πεδία, συνεκέντρωσε δὲ τὸ πεζικὸν ἔτι μεσημβρινώτερον ἐντὸς τῆς Καρίας αὐτῆς. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον, καὶ πιστεύων καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀγησιλάου, πάντοτε ν' ἀπατάται· διότι ταύτην τὴν φορὰν ὁ βασιλεὺς ὤρμησε τῶνόντι ὅπως προεῖπε κατ' εὐθειᾶν ἐπὶ Σάρδεις, καὶ εὐρὼν τὴν χώραν ἔρημον προμάχων, ἐπὶ τρεῖς μὲν ἡμέρας ἐλεηλάτησεν αὐτὴν ἀκωλύτως, τὴν δὲ τετάρτην, ἐπελθόντος τελευταῖον τοῦ ἵππικοῦ τῶν Περσῶν, συγκροτεῖται μάχη, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς, δι' ἐπιτηδείου συνδυασμοῦ τοῦ ἵππικοῦ καὶ τοῦ ἀκαταμαχίτου πεζικοῦ, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους, ὧν πολλοὶ ἐπνίγησαν εἰς τὸν Πακτωλὸν ποταμὸν. Ἐλήφθη δὲ καὶ ἅπαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ λεία πλουσιωτάτη ἐν αὐτῷ. Τότε ὁ μέγας βασιλεὺς, μαθὼν ὅτι ὁ Τισσαφέρνης ἀνεδείχθη τοσοῦτω ἀδέξιος περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐπιτραπίσης αὐτῷ δυνάμεως, ἐξέπεμψε διαταγὴν καθαιρέσεως καὶ θανάτου κατ' αὐτοῦ, ὁ δὲ κομιστὴς τῆς διαταγῆς Τιθραύστης, ἐκτελέσας αὐτὴν, ἀνέλαβεν ἤδη τὴν κατὰ τὰς χώρας ταύτας περσικὴν ἡγεμονίαν.

Ὁ Τιθραύστης ἐπολιτεύθη πολὺ ἐπιτηδειώτερον τοῦ προκατόχου του· διότι ἐνῷ ἄφ' ἑνὸς ἐπεχείρησε νὰ ὑποθρέψῃ διὰ χρημάτων τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀυξάνουσαν δυσμένειαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων κατὰ τῆς Σπάρτης, ἀφ' ἑτέρου διεμήνυσεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον ὅτι παραίτιος

τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ὁ ἄπιστος Τισσαφέρνης ὅστις διὰ τοῦτο καὶ ἐμωρήθη ὑπὸ τοῦ κυριάρχου, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς εἶναι πρόθυμος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων ἐπὶ μόνῃ τῇ πληρωμῇ τοῦ δασμοῦ τὸν ὁποῖον ἀνέκαθεν ἐπλήρωνον καὶ ὅτι ἐπομένως προσκαλεῖ τὸν Ἀγησίλαον νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἀσίας. Ὁ δὲ ἀπήντησεν, ὅτι μὴ δυνάμενος ν' ἀποφασίσῃ περὶ τούτου οἴσθη, θέλει ἐρωτήσῃ τὰς ἐν Σπάρτῃ ἀρχάς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ ὁ Τιθραύστης ἐξαμηνιαίας ἀνακωχάς, καὶ κατέπεισεν αὐτὸν, ἐκχωρήσας ἀπὸ τῆς σατραπείας του, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὴν τοῦ Φαρναβάζου, προσεπιδοῦς καὶ 30 τάλαντα ἵνα χρησιμεύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ. Ἐκ τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις γίνεται κατάδηλος ἡ ἐσχάτη παραλυσία εἰς ἣν εὐρίσκετο τὸ περσικὸν κράτος, τοῦ ὁποίου οἱ γενικοὶ διοικηταὶ ἐπολιτεύοντο συνήθως ὡς ἂν ἦσαν πολέμιοι πρὸς ἀλλήλους καὶ οὐχὶ λειτουργοὶ τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ αὐτοῦ κυριάρχου.

Ὁ Ἀγησίλαος λοιπὸν ἐξελθὼν ἀπὸ τὰς χώρας τοῦ Τιθραύστου ἐνέβαλε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 395, εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Φαρναβάζον τελοῦσαν Φρυγίαν, καὶ ἐνταῦθα ἐπόρθησε μὲν τὴν χώραν, κατέλαβε δὲ πόλεις πολλὰς, τὰς μὲν βίαι, τὰς δὲ ἐκούσας. Ἐπειτα, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Σπιθριδάτου, ἐπορεύθη καὶ εἰς Παφλαγονίαν, προσέλαβε σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Παφλαγόνων Ὀτυν, καὶ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, ἐξηκολούθησε τὸν κατὰ τῆς σατραπείας τοῦ Φαρναβάζου πόλεμον, γενόμενος ἰδίως κύριος τῆς περὶ Δασκύλειον πλουσιωτάτης χώρας, ὅπου ἦσαν καὶ τὰ τοῦ Φαρναβάζου βασίλεια καὶ ὅπου μετ' ὀλίγον συνέλαβεν ἅπαν τοῦ σατράπου τούτου τὸ στρατόπεδον, μετὰ πλουσιωτάτης λείας.

Τότε ἐν ἀρχῇ τοῦ 394, παρακαλούμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου ὁ Ἀγησίλαος ἐγκατέλιπε τὴν σατραπείαν αὐτοῦ, καὶ, στρατοπεδεύσας περὶ τὸ ἱερόν τῆς Ἀστυρηνῆς Ἀρτέμιδος, ἐν τῇ λεγομένῃ Αἰολίδι, ἠσχολήθη ἐνταῦθα περὶ τὴν αὔξισιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν κατὰ τὰς ἑλληνίδας πόλεις πραγμάτων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐμβάλῃ κατὰ τὸ προσεχές θέρος εἰς τὰ ἐνδότεα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἤδη προπαρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ὅτε αἰφνης προσεκλήθη ὑπὸ τῆς Σπάρτης ν' ἀνακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια, διότι μεγάλη καὶ ἐπικίνδυνος εἶχεν ἐκραγῆ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις κατὰ τῆς κυριάρχου ἐκείνης πόλεως.

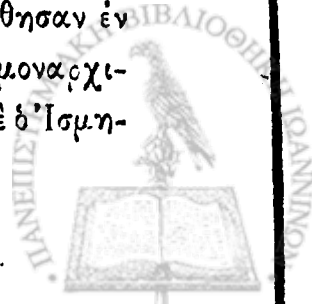
Ὁ Τιθραύστης, ἅμα ὡς συνωμολόγησε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον τὰς ἑξαμηνιαίας ἀνακωχάς, ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Ῥόδιον Τιμοκράτην. ἵνα ὑποθρέψῃ τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης ὑφισταμένην δυσμένειαν καὶ προκλήσῃ ῥῆξιν τινα κατ' αὐτῆς, δούς αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ καὶ πεντήκοντα τάλαντα ἀργυρίου. Ὁ Τιμοκράτης δὲν ἀπῆντησε πολλὰς δυσκολίας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, διότι, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ἡ ἀγέρωχος καὶ καταθλιπτικὴ διαγωγὴ τῆς πόλεως ἐκείνης εἶχε πρὸ κειροῦ προκαλέσει πολλὴν πολλαχοῦ ἀγανάκτησιν. Ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Θηβαίαι δὲν εἶχον ἀγωνισθῆ κατὰ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων, ἵνα ἐπὶ τέλους ὑποκύψωσιν εἰς τὴν σπαρτιατικὴν κυριαρχίαν. Τὸ Ἄργος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν οὐδετερότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐδυσφόρει πάντοτε κατὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος τῆς Σπάρτης. Αἱ Ἀθηναίαι, καταβληθεῖσαι κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀνακτῆσασαι τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα, ἤρχισαν νὰ μὴ ὑποτάσσωνται τυφλῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας καὶ νὰ ἐλπίζωσι μάλιστα βελτιώσιν τινα τῆς τύχης αὐτῶν ἀπὸ τῶν φημιζομένων παρασκευῶν τοῦ Κόνωνος, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποστασίαν τῶν Ῥοδίων ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Πρὸ πάντων ὅμως οἱ Θηβαῖοι παρέσχον ἑαυτοὺς προθύμους εἰς τὴν κατ' αὐτῆς συμμαχίαν καὶ ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ῥῆξιν, πείσαντες τοὺς Ὀπουντίους Λοκροὺς νὰ ἐπιστρατεύσωσι κατὰ τινος χώρας κατεχομένης μὲν ὑπὸ τῶν Φωκέων ἀμφισβητουμένης δὲ ὑπὸ τῶν Λοκρῶν· διότι ἀντεμβαλόντων τῶν Φωκέων εἰς τὴν Λοκρίδα, οἱ μὲν Βοιωτοὶ βοηθοῦσιν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λοκροὺς, οἱ δὲ Φωκεῖς ζητοῦσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἄρχεται οὕτω ἔτι ἀπὸ τοῦ 395 νέος ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος πόλεμος, ὅστις μέχρι τινὸς καλεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ « Βοιωτικὸς πόλεμος. »

Οἱ Σπαρτιαῖται, εὐχαρίστως ἐπιλαβόμενοι τῆς ἀφορμῆς ταύτης, ἵνα ταπεινώσωσιν ἐντελῶς τοὺς Θηβαίους, ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸν Λύσανδρον. Οἱ δὲ Θηβαῖοι ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λησμονήσαντες τὴν ἀρχαίαν μεταξύ τῶν δύο πόλεων ἀντιπάθειαν, καὶ ἐνθυμούμενοι μόνον τὴν εὐεργεσίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ Θρασυβούλου, παμψηφεί ἀπεφάσισαν νὰ δώσωσι τὴν ζητουμένην βοήθειαν. Ἡ βοήθεια αὕτη καὶ ἡ ὑπερβολικὴ τοῦ Λυσάνδρου εἰς ἑαυτὸν πεποιθήσις, ἔσωσαν τότε τοὺς Θηβαίους. Ἐφόντι ὁ Λύσανδρος, συναγαγὼν τάχιστα στρατὸν ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν στερεὰν Ἑλλάδα φίλων τῆς Σπάρτης ἔθνων, ἔπραξε τὸ λάθος νὰ μὴ

ἀναμείνη τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐπερχομένου εἰς Ἀλιάρτον μετὰ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ βασιλέως Πausανίου, ἀλλ' ἐπετέθη μόνος εἰς τὸ τεῖχος τῶν Ἀλιαρτίων· οὐ μόνον δὲ ἀπεκρούσθη, ἀλλὰ τὸ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην, καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ· μεθ' ὃ διεσκηδάσθη ὁ στρατός αὐτοῦ, πρὶν ἢ φθάσῃ ὁ Πausανίας, ὅστις ἤδη δὲν ἐτόλμησε νὰ προσβάλλῃ τοὺς Θηβαίους μετὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἐνωθῆ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ συνωμολόγησεν ἄπλῶς ἀνακωχὴν διὰ νὰ κηδεύσῃ τοὺς νεκρούς, καὶ ἔπειτα, ἀναχωρήσας ἀμέσως ἐκ τῆς Βοιωτίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐνταῦθα κατηγορήθη διὰ τὴν ἄνανδρον αὐτοῦ διαγωγὴν, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, καὶ ἔφυγεν εἰς Τεγέαν τῆς Ἀρκαδίας, διεδέξατο δὲ αὐτὸν ὁ υἱὸς Ἀγησίπολις, ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ Ἀριστοδήμου.

Αἱ πρῶται αὗται τῆς Σπάρτης ἀποτυχίαι ἐνεθάρρυνον παραδόξως ἅπαντας τοὺς πολεμίους αὐτῆς· καὶ ἤδη αἱ Θῆβαι, αἱ Ἀθηναί, ἡ Κόρινθος καὶ τὸ Ἄργος συνομολογοῦσιν ἐπίτημον κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων συμμαχίαν, καὶ ἀποφασίζουσι τὴν συγκρότησιν ἐν Κορίνθῳ κοινῆς συνόδου· ὥστε ὁ πόλεμος ὅστις ἤρχισε καλούμενος «Βοιωτικός,» ἔλαβε τὸν τεῦθεν τὸ μεγαλείτερον ἐπώνυμον τοῦ «Κορινθιακοῦ πολέμου» μέχρι τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Τῆς δὲ συμμαχίας συμμετέσχον ἀμέσως οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Ἀκαρνανεῖς, οἱ Ὀζόλαι Λοκροὶ, οἱ Ἀμβρακιῶται, οἱ Λευκάδιοι, καὶ οἱ τῆς Θράκης Χαλκιδεῖς. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν καὶ διετέλεσαν οἱ πρωτοῦργοι καὶ οὕτως εἶπεῖν ἡγεμόνες τῆς μεγάλης ταύτης κατὰ τῆς Σπάρτης διαμαρτυρήσεως, τότε κατὰ πρῶτον προκύψαντες ἀπὸ τῆς δευτερευούσης τάξεως ἦν πρότερον ἐπέιχον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀρχίσαντες νὰ προπαρασκευάζωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἡγεμονίαν ἣν θέλομεν μετ' ὀλίγον ἴδει διαπραχθεῖσαν δι' Ἐπαμεινώνδου καὶ Πελοπίδου. Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως τούτους δὲν ἀναφέρονται ἔτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ψυχὴ δὲ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ὄλου ἀντισπαρτιατικοῦ φρονήματος ἀναφαίνεται ὁ Ἰσμηνίας, Θηβαῖος πλούσιος ὅστις πρὸ ὀκταετίας μὲν εἶχε συμπράξει μετὰ Θρασυβούλου, ὠνομάσθη δὲ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων, ὅτε οὗτοι ἐθανάτωσαν αὐτὸν μετὰ 14 ἔτη «μεγαλοπράγμων καὶ κακοπράγμων,» τιμηθεὶς οὕτω διὰ δύο ἐπιθέτων, τὰ ὁποῖα φαίγονται μὲν δυσσυμβίβαστα, πολλάκις ὅμως εἰς δεινοὺς ἀντιπάλους ἀπεδόθησαν καὶ ἰδίως ἐξεσφενδονήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὴν δεκάτην ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα, ὑπὸ τοῦ μοναρχικοῦ Κλάρενδων κατὰ τοῦ δαιμονίου Ὀλιβιέρου Κρόμβελ. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰσμη-

νίας εἶναι, ὅστις, συνεπαγόμενος Βοιωτοὺς τινὰς καὶ Ἀργεῖους, κατέβαλε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Βοιωτίας χώρας, ἐκβαλὼν τοὺς Λακεδαιμονίους ἀρμωστὰς ἐκ Φαρσάλου, ἐξ Ἡρακλείας, ἐκ Φωκίδος καὶ προσαγαγὼν εἰς τὴν νέαν συμμαχίαν πλείστους μὲν Θεσσαλοὺς, ἅπαντας δὲ τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Αἰνιᾶνας, καὶ τοὺς Ἀθαμᾶνας.

Τούτων δὲ γενομένων κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 395 πρὸς τὸ 394, συνῆλθον οἱ σύμμαχοι κατὰ τὸ ἔαρ εἰς Κόρινθον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συγκροτήσωσι στρατὸν μέγαν, ἵνα καθαιρέσωσιν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Καὶ τότε ἡ Σπάρτη, θεωροῦσα ἑαυτὴν δεινῶς κινδυνεύουσαν, ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον διαταγὴν νὰ δράμῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας. Πρὶν ὅμως οὗτος ἔτι ἐπανεῖλθῃ, συνεκροτήθη περὶ Κόρινθον, κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 394, μάχη μεγάλη, καθ' ἣν ὁ Ἀριστόδημος, ἄγων 13,500 ὀπλίτας Λακεδαιμονίους καὶ ἄλλους Πελοποννησίους, 600 ἰππεῖς καὶ 700 τοξότας καὶ σφενδονήτας, καὶ ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς 24,000 ὀπλίτας Ἀθηναίους, Ἀργεῖους, Βοιωτοὺς, Κορινθίους καὶ Εὐβοεῖς καὶ 1550 ἰππεῖς, ἀνεδείχθη μὲν ἐπὶ τέλος νικηφόρος, καὶ ἐξησφάλισεν οὕτω τὴν κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀρχὴν τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχεν νίκην τοσοῦτον κρίσιμον, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀμέσως γενναῖόν τι καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ περὶ τὴν Κόρινθον αὕτη μάχη ἐγένετο καθ' ὃν περίπου χρόνον ὁ Ἀγησίλαος, λαβὼν τὴν διαταγὴν τοῦ νὰ ἐπανεῖλθῃ ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐνῶ ἦτο ἤδη ἔτοιμος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα αὐτῆς, ἠναγκάζετο νὰ ὑπακούσῃ καὶ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ λαμπρὸν τῆς καταλύσεως τοῦ περσικοῦ βασιλείου ὄνειρον.

Ἡ περιπέτεια αὕτη τῆς τοῦ Ἀγησίλαου ζωῆς εἶναι βεβαίως μία τῶν θλιβερωτέρων στιγμῶν τῆς ἱστορίας τῶν προπατόρων ἡμῶν· θλιβερὰ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν εἴκοσιν αἰώνων, εἶναι ἀδύνατον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ μὴ συμμερισθῶμεν τὴν ὀργὴν ἣν ἠσθάνθη ὁ μέγας ἐκεῖνος βασιλεὺς, ἰδὼν οὕτως ἀνατρεπόμενον ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ βούλευμα. Ἀλλ' ἀπαθέστερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, δυσκόλως θέλομεν ἀποδώσει τὴν εὐθύνην τοῦ κακοῦ εἰς τοὺς κατὰ τῆς Σπάρτης στασιάσαντας Ἕλληνας· ἀληθῆς αὐτοῦ παραίτιος ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ πλημμυρὴς βᾶσις τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἡ πλημμυρὴς βᾶσις τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ὑπῆρξεν ἡ ἀληθῆς αἰτία τοῦ τε πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῶν ὅλε-

θρίων αὐτοῦ ἀποτελεσμάτων. Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις, ἡ ἑλληνικὸς κόσμος ἤθελε νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπιδιώκων τὴν αὐτονομίαν τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων, ἀνέτρεπε πᾶσαν περὶ ἐνώσεως αὐτῶν ἀπόπειραν. Τοῦτο ὅμως ὄχι διότι τὰ δύο ταῦτα ἦσαν ἀσυμβίβαστα, ἀλλὰ διότι, ὡς πολλάκις προείπομεν, οἱ προπάτορες ἡμῶν δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ὅτι ἡ ἐνωσις τοῦ ὅλου καὶ ἡ τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων αὐτονομία, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἰσοπολιτείας. Ὡστε ἀξιοκατάκριτοι, δὲν ἦσαν οὔτε ὅσοι ἐπέζητουν τὴν ἐνωσιν, ἤτοι αἱ Ἀθηναίαι, ἡ Σπάρτη, αἱ Θῆβαι, οὔτε ὅσοι ἐπέζητουν τὴν αὐτονομίαν, ἤτοι ἅπασαι ἀλληλοδιαδόχως αἱ ἑλληνίδες πόλεις· ἀλλὰ πάντες εἶχον ἄδικον κατὰ τοῦτο ὅτι δὲν ἐγνώρισαν τὸν τρόπον δι' οὗ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ συνδυασθῶσιν ἀμφοτέρω τ' ἀγαθὰ ταῦτα.

Ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα λαβὼν τὴν περὶ ἀνακλήσεως διαταγὴν καὶ πληροφρηθεὶς τοὺς σπουδαίους λόγους τοὺς προκαλέσαντας αὐτὴν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, εἰ καὶ μὲ λύπην του, νὰ ὑπακούσῃ. Ὅθεν ἀφοῦ παρεμύθησε τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεις διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι θέλει ἐπανέλθει μετὰ τὴν ῥύθμισιν τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, καὶ ἀφοῦ κατέλιπε, πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν, μοῖραν τοῦ στρατοῦ συγκειμένην ἐκ τεσσάρων χιλιάδων ἀνδρῶν, παραλαβὼν αὐτὸς τοὺς ἐκ τῶν ἀσιανῶν πόλεων ὑπλίτας, καὶ τοὺς νεοδαμῶδεις, καὶ τοὺς Κυρείους, καὶ τοὺς πελταστὰς, καὶ τοὺς ἰππεῖς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, βαδίσας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, ἣν πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀκολουθήσει ὁ Ξέρξης ἐπερχόμενος κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην δὲν ἀπῆντησε δυσκολίας εἰμὴ ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀλλὰ εὐχερῶς ἐνταῦθα διαλύσας τοὺς θελήσαντας ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν πορείαν αὐτοῦ Θεσσαλοὺς διῆλθε διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, παρέλαβεν ἐπικούρους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Ὀρχομενίους, οἵτινες διὰ τὸν ἀρχαῖον κατὰ τῶν Θηβῶν φθόνον εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ ἐπλησίασεν εἰς τὴν Κορώνειαν.

Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, γινώσκοντες αὐτὸν ἐπερχόμενον, ἀφοῦ κατέλιπον δυνάμιν τινα ἀποχρῶσαν πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ περὶ Κόρινθον στρατοπέδου, εἶχον ἐξέλθει ἐγκαίρως εἰς τὴν στερεὰν μετὰ τοῦ ὑπολοιπού στρατοῦ καὶ καταλάβει τὰ περὶ τὸν Ἐλικῶνα ὑψώματα. Ἐνταῦθα δὲ εἰς τὰ περὶ Κορώνειαν πεδία, τοῦ μὲν Ἀγησιλάου ἐπεξεληθόντος ἀπὸ

Κηφισσοῦ, τῶν δὲ Θηβαίων, Ἀργείων, Ἀθηναίων καὶ ἄλλων συμμάχων καταβάντων ἀπὸ τοῦ Ἐλικῶνος, ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ αὐγούστου μηνὸς τοῦ 394 μάχη «οἷα οὐκ ἄλλη τῶν γ' ἐφ' ἡμῶν,» λέγει ὁ αὐτόπτης καὶ εἰδήμων περὶ τὰ τοιαῦτα ἰδίως Ξενοφῶν. Ὁ Ἀγησίλαος καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι κατεῖχον τὴν δεξιὰν πτέρυγα, οἱ Ὀρχομένιοι τὴν ἀριστεράν, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἴσταντο οἱ Κύριοι καὶ οἱ Ἀσιανοὶ ὀπλίται. Ἀντικρὺ τῶν Ὀρχομενίων, εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον, ἐτάσσοντο οἱ Θηβαῖοι, εἰς δὲ τὴν ἀριστεράν οἱ Ἀργεῖοι, ἐν τῷ μέσῳ δὲ οἱ λοιποὶ σύμμαχοι. Οἱ δύο στρατοὶ ἐπλησίασαν τηρήσαντες βαθυτάτην σιγὴν, ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς σταδίου ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, πρῶτοι οἱ Θηβαῖοι ἀλαλάξαντες ἐξώρμησαν δρομαῖοι μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀντεξέδραμον καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀγησίλαν, καὶ οἱ Κύριοι, καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κέντρου αὐτοῦ. Οἱ Ἀργεῖοι δὲν ἀντέστησαν παντάπασιν καὶ ἔφυγον ἀμέσως πρὸς τὸν Ἐλικῶνα· ὑπενέδωκαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ κέντρῳ ἰστάμενοι σύμμαχοι, ὥστε οἱ περὶ τὸν Ἀγησίλαον ἐστεφάνουν ἤδη αὐτὸν ὡς νικητὴν, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ Θηβαῖοι, διακόψαντες τοὺς Ὀρχομενίους, ἔφθασαν μέχρι τῶν σκευῶν, εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ. Τότε ὁ βασιλεὺς, ἐξελίξας τὴν φάλαγγα, προήλασεν ἐπ' αὐτούς, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτοι, ἰδόντες τοὺς συμμάχους αὐτῶν φυγόντας πρὸς τὸν Ἐλικῶνα καὶ συσπειραθέντες, ἐξώρμησαν ἵνα συνενωθῶσι μετ' αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἐγένετο σύρραξις φοβερά μεταξὺ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν περὶ τὸν Ἀγησίλαον ὀπλιτῶν. «Καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐωθοῦντο, ἐμάχοντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον. Καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία παρῆν, οὐμὴν οὐδὲ σιγὴ· φωνὴ δὲ τις ἦν τοιαύτη, οἷαν ὄργή τε καὶ μάχη παράσχοι δ' ἄν.» Αὐτὸς δὲ Ἀγησίλαος, καὶ τοὶ ἀσθενῆς τὸ σῶμα καὶ χλωρὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν, ἀλλ' ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἠθικὴν δύναμιν, ἣτις εἶναι καθυπερτέρα πάσης ὑλικῆς ῥώμης, ἠγωνίζετο ἐν τοῖς πρώτοις λαμπρότατα· καὶ λαβὼν πολλὰ διὰ παντοίων ὀπλῶν τραύματα καὶ καταπατηθεὶς, δὲν ἐσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τὴν αὐταπάρνησιν μεθ' ἧς προεκινδύνευσαν ὑπὲρ αὐτοῦ οἱ πεντήκοντα λογάδες περὶ αὐτὸν Σπάρτιαι δορυφόροι. Τελευταῖον οἱ Θηβαῖοι κατώρθωσαν νὰ διελάσωσιν, εἰ καὶ μετὰ ἰκανῆς ζημίας, καὶ νὰ προσέλθωσι πρὸς τοὺς περὶ τὸν Ἐλικῶνα Ἀργεῖους καὶ λοιπούς, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Ὁ βασιλεὺς, ἀφοῦ ἐδέθησαν αἱ πληγαὶ αὐτοῦ, ἀνεκομίσθη ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν στρατιωτῶν πρὸς τὴν φάλαγγα, ἵνα δώσῃ τὰς τελευταίας

ἔσπερινὰς διαταγὰς, διότι ἐπλησίασεν ἤδη ἡ νύξ. Τὴν στιγμὴν ταύτην, προσελάσαντες τινες τῶν ἰππέων, ἀνήγγειλον ὅτι ὡς ὀγδοήκοντα Θηβαῖοι σὺν ὄπλοις, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τῶν ἄλλων συναγωνιστῶν, εἶχον καταφύγει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς· καὶ ἀναγγείλαντες τὸ γεγονός τοῦτο, οἱ ἰππεῖς ἠρώτησαν, τί προστάσσει ὁ βασιλεὺς περὶ τῶν προσφύγων τούτων· ὁ δὲ, καί τοι βασανιζόμενος ὑπὸ τραυμάτων πολλῶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν συνήθη μεγαλοφροσύνην, ἀλλὰ εἶπε νὰ σεβασθῶσιν οἱ στρατιῶται τὸ θεῖον, ἀφίνοντες τοὺς φυγάδας νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλωσι· καὶ ἔπειτα διέταξε νὰ τὸν περιαγάγῳσι καθ' ὄλον τοῦ ἀγῶνος τὸ θέατρον, καὶ παρήγγειλε τὰ περὶ τοῦ δείπνου καὶ περὶ νυκτερινῶν φυλακῶν. Ἡ ὄψις τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἦτο φοβερὰ. «Ἐπεὶ γε μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, λέγει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πραγματείαν, τὴν ἐπιγεγραμμένην «Λόγος εἰς Ἀγησίλαον» (ἧς ὅμως ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται), ἐπεὶ γε μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, παρῆν δὴ θεάσασθαι ἔνθα συνέπεσον ἀλλήλοις, τὴν μὲν γῆν αἵματι πεφυρμένην, νεκροὺς δὲ κειμένους φίλους καὶ πολεμίους μετ' ἀλλήλων, ἀσπίδας δὲ διατεθρυμμένας, δόρατα συντεθραυσμένα, ἐγχειρίδια γυμνὰ κουλεῶν, τὰ μὲν χαμαὶ, τὰ δ' ἐν σώμασι, τὰ δ' ἔτι μετὰ χειρός.» Καὶ ἂν εἰς τὸ θέαμα τοῦτο προσθέσωμεν τὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ ἀνακομιζόμενον βασιλέα, ὅστις, καί τοι βαρέως τετραυματισμένος, ἐπρονοεῖ ἔτι περὶ τῆς τάξεως, περὶ τῆς ἀσφαλείας, περὶ τῆς ἀναπαύσεως τοῦ στρατοῦ, ἔχομεν εἰκόνα πλήρη καὶ δραματικωτάτην ἑνὸς τῶν πεισματωδεστάτων ἀγῶνων, τῶν τελειοτάτων στρατῶν καὶ τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας ἡμῶν ἱστορίας. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἀγησίλαος, ἕνεκα τῶν πληγῶν αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφεληθῆ ἀπὸ τοῦ κατορθώματος. Τὴν ἐπιούσαν πρωτὶ, διέταξε τὸν πολέμαρχον Πύλιν «παρατᾶξαι τε τὸ στράτευμα καὶ τρόπαιον ἴστασθαι, καὶ στεφανοῦσθαι πάντας τῷ θεῷ, καὶ τοὺς αὐλητὰς πάντας αὐλεῖν.» Μεθ' ὃ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Θηβαίους, κατ' αἰτησίν των, σπονδὰς, ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, αὐτὸς δὲ ἀνεκομίσθη εἰς Δελφοὺς, ὅπου ἐτελοῦντο τότε τὰ Πύθια. Ἐνταῦθα ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τὴν δεκάτην, ἧτοι τάλαντα ἑκατὸν, τῆς λείας τὴν ὑποίαν ἐκτήσατο ἐπὶ τῆς διετοῦς κατὰ τὴν Ἀσίαν στρατείας, καὶ ἔπειτα, ἀπολύσας τοὺς ἄλλους συμμάχους, ἐπανῆλθε μετὰ τῶν Πελοποννησίων, διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς τὰ ἴδια, τυχὼν ἐν Σπάρτῃ εὐγνώμονος καὶ ἐντίμου δεξιώσεως.

Δύο λοιπὸν μεγάλαι μάχαι συνεκροτήθησαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 394

ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἢ μὲν περὶ Κόρινθον, ἢ δὲ περὶ Κορώνειαν· καὶ κατ' ἀμφοτέρας μὲν ἐνίκησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, δι' οὐδετέρας δὲ ἐπέτυχον τὸν κύριον αὐτῶν σκοπὸν, ἦτοι τὴν ὀλοσχερῆ τῶν ἀντιπάλων κατατρόπωσιν καὶ τὴν τῆς ὅλης ἡγεμονίας ἀνάκτησιν. Ἐνίκησαν ἐν Κορίνθῳ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὸ πολὺ ἐξησφάλισαν τότε τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἀρχὴν ἐνίκησαν πάλιν ἐν Κορωνείᾳ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπληρώσωσιν οὐδ' ἐνταῦθα τὸ ἔργον αὐτῶν, ἐμβάλλοντες εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν ἐξεναντίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἐγκαταλείποντες τὴν στερεὰν Ἑλλάδα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀντιπάλων. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχῶν, περὶ τὰς ἀρχὰς αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τρίτος συνεκροτήθη ἀγὼν, περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀγὼν ναυτικὸς καθ' ὃν ἐντελῶς κατεστράφη ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος.

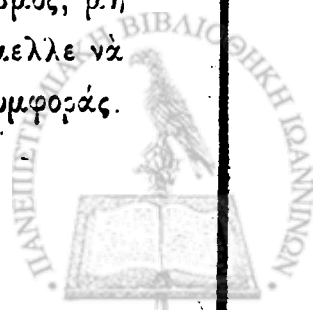
Εἶδομεν τὰς ναυτικὰς παρασκευὰς τὰς ὁποίας ἐπεχείρησεν ὁ Κόνων διὰ χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ ἀνεφέρομεν τὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ 395 διαπραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἐκείνου ἀποστασίαν τῶν Ῥοδίων ἀπὸ τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας. Ὁ Κόνων ἀπήντησεν ἕκτοτε πολλὰς δυσκολίας, διὰ τὴν ἀντιζηλίαν, τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν σατραπῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τῆς συμπράξεως τῶν ὑποίων ἐξηρτᾶτο ἢ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀγησίλαος, ὦν ἔτι ἐν Ἀσίᾳ, ἐφρόντισε περὶ τῆς κατασκευῆς πολλῶν νέων τριήρων, ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους εὐρέθη ἔχων στόλον ἰσχυρὸν ἑκατὸν εἴκοσι πλοίων, τοῦ ὁποίου ναύαρχον κατέστησε τὸν ἀδελφὸν τῆς γυναικὸς του Πείσανδρον. Τελευταῖον ὁμῶς ὁ Κόνων, προσελθὼν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα, ἐξωμάλυνεν ἅπαντα τὰ κωλύματα, καὶ ἐπέτυχε νὰ διορισθῇ ὡς συνάρχων αὐτοῦ ὁ Φαρνάβαζος, ὅστις ἦτο προθυμότερος νὰ συμπράξῃ· οὕτω δὲ γενόμενος κύριος τοῦ στόλου, ἀπῆλθεν ὁ Κόνων μετὰ ἐννενηκοντα τριήρων εἰς Κνίδον, ὅπου ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος ὑπὸ Πείσανδρον. Ὁ Ξενοφῶν, ὁμιλῶν περὶ τοῦ νέου τούτου, λέγει αὐτὸν «φιλότιμον μὲν καὶ ἐρρωμένον τὴν ψυχὴν, ἀπειρότερον δὲ τοῦ παρασκευάζεσθαι ὡς δεῖ»· πλὴν τούτου, ἡ δύναμις ἧς ἐστρατήγει ἦτο φαίνεται πολὺ μικροτέρα τῆς ἀντιπάλου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν, εὐθὺς ἀρχομένης τῆς μάχης, ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἄσιανοὶ σύμμαχοι.

Ὡστε ἐπολέμησε μὲν γενναίως ὁ Πείσανδρος, ἀλλ' ἐνίκηθη κατὰ κράτος, μὴ δυνηθεὶς νὰ πράξῃ ἄλλο τι εἰ μὴ νὰ τιμήσῃ τὴν ἴτταν, πίπτων ἐν τῷ ἀγῶνι ἠρωϊκῶς, ὅπως προσῆκεν εἰς ἄνδρα Σπαρτιάτην καὶ μάλιστα εἰς Σπαρτιάτην ἡγεμόνα.

Ἡ ἀξιωματιμότης αὕτη περὶ Κνίδον νίκη ἢ κατορθωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κόνωνος ἐκείνου, ὃν εἶδομεν πρὸ ἑνδεκά εἰς ἔτη μετὰ κόπου διασωθέντα εἰς Κύπρον ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας, ἐπήγαγε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα καὶ ἰδίως τὴν παντελεῖ κατάλυσιν τῆς ναυτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίας. Ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἐπλεύσαν ἀμέσως, μετὰ τοῦ νικηφόρου στόλου, ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον, καὶ πρὸς τὰς ἐπιθαλασσιδίους πόλεις, ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς λακωνικοὺς ἄρμους καὶ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς Σπάρτης. Διὰ δὲ τὸ κοινὸν κατὰ τῆς πόλεως ταύτης μῖσος, τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπέβη εὐχερές, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ ἀπαιτήσῃ τοῦ Κόνωνος ὁ Φαρνάβαζος ἐπέισθη νὰ ἐπιτρέψωσιν οὗτοι καὶ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων, μήτε στρατὸν ξένον, μήτε ξένον διοικητὴν εἰς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπιβάλλοντες. Ἐντεῦθεν πᾶσαι ἐν τῷ ἄμ. ἀπέστησαν ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, πλὴν μόνῃς τῆς Ἀβύδου, ἣν ἐπέτυχε νὰ διατηρήσῃ ὁ γνωστὸς ἡμῖν Δερκυλλίδα, ὅστις συνέπεσε νὰ ᾔνοι τῆς ἀρμύρας αὐτῆς καὶ εἰς ἣν κατέφυγον ἅπαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἄσιανῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν πόλεων ἐξωσθέντες ἄρμους.

Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ, ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἐπῆλθον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὰς διαφόρους Κυκλάδας νήσους, κατέλαβον καὶ αὐτὰ τὰ Κύθηρα, ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας καὶ μετὰ ταῦτα ἐπλεύσαν, διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, πρὸς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἐνταῦθα εὗρον τοὺς συμμάχους, Κορινθίους, Βοιωτοὺς, Ἀθηναίους καὶ ἄλλους, ἐξακολουθοῦντας τὸν λεγόμενον Κορινθιακὸν πόλεμον, καθ' ὃν αὐτοὶ μὲν ὀρμητήριον εἶχον τὴν Κόρινθον, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τὴν Σικυῶνα. Ἡ ἐντὸς τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου παρουσία Πέρσου σατραπῆος καὶ στόλου περσικοῦ δεσπόζοντος τῆς περὶ Πελοπόννησον θαλάσσης, ἦτο βεβαίως γεγονὸς ἠλιθερώτατον καὶ παντάπασιν ἀπροσδόκητον μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην, μετὰ τὰ περὶ Κύρρυν καὶ περὶ Κύπρον κατορθώματα, μετὰ τὴν Κιμῶνιον εἰρήνην. Ἀλλ' ἡ δυστυχὴς ἀμηχανία εἰς ἣν περιέστη ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, μὴ δυνάμενος νὰ συμβιάσῃ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἑνωσιν, ἔμελλε νὰ ἐξωθήσῃ αὐτὸν εἰς πολὺ μεγαλητέρας ἔτι ταπεινώσεις καὶ συμφοράς.

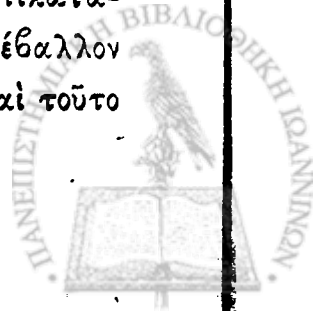

Ὁ Φαρνάβχζος ἦλθεν εἰς φιλικούς λόγους πρὸς τοὺς συμμάχους, ὑπέσχετο πᾶσαν παρὰ βασιλέως συνδρομὴν καὶ κατέλιπεν εἰς αὐτοὺς ἱκανὰ χρήματα· μεθ' ὃ ἀπεφάσισε νὰ ἀποπλεύσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ τότε ὁ Κόνων παρέστησεν αὐτῷ ὅτι, ἐὰν θέλῃ νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, δεόν νὰ ἐπιτρέψῃ ἤδη τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηναίων· ὁ δὲ, ὅστις πρὸ πάντων ἐμίσει τοὺς Λακεδαιμονίους δι' ὅσας εἶχε πάθει παρὰ Ἀγησιλάου συμφορὰς, συνήνεσε προθύμως καὶ εἰς τοῦτο, καὶ ἀναχωρήσας οὐ μόνον τὸν στόλον κατέλιπεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κόνωνος, ἀλλὰ καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν αὐτῷ παρέσχε, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων. Ὅθεν ἐν ἔτει 393 κατέπλευσεν ὁ Κόνων εἰς Πειραιᾶ καὶ ἠτύχησε ν' ἀνορθώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, καὶ νὰ ἴδῃ ἀνυψούμενα αὐθις τὰ τεῖχη ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐν ἔτει 404 τοσοῦτω πανηγυρικῶς εἶχον κατεδαφισθῆ ὑπὸ τῶν ἀμειλίχων τῆς πόλεως πολεμίων. Τὸ δὲ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι γείτονες οἱ τότε ἐν χοροῖς καὶ αὐλοῖς συμμετασχόντες τῆς καταλύσεως τῶν τειχῶν, ἤδη μετὰ τῆς αὐτῆς ἀγαλλιᾶσεως συνεπελάβοντο τῆς τῶν αὐτῶν τειχῶν ἀνοικοδομήσεως· τοσοῦτον ὀλοσχερῆς αἰσθημάτων ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐντὸς ὀλίγων ἐνιχυτῶν. Καὶ δὲν ἠνωρθώθησαν μὲν τότε εἰμὴ τὰ δύο μακρὰ σκέλη τὰ ὁποῖα κατ' εὐθείαν συνέδεον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Πειραιῶς, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ τρίτον τεῖχος, τὸ λεγόμενον Φαληρικόν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀπαραίτητον εἰς ἀσφάλειαν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, ὥστε ὁ Κόνων εὐλόγως ὑπέλαβε τὸ συντελεσθὲν τοῦ ἔργου μέρος ὡς ἀποχρῶν καὶ εὐλόγως ἐπανηγύρισε τὸ κατόρθωμα διὰ πολυτελοῦς θυσίας καὶ ἐορτῆς. Ἀνέθηκε δὲ εἰς μνήμην τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ Κνίδον νίκης, ἐν τῇ ἀκροπόλει, στέφανον χρυσοῦν, καὶ κατεσκεύασεν ἐν Πειραιεῖ ναὸν τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης, ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων οὐ μόνον ἐπὶ στήλης ἀνέγραψε ψήφισμα διαιωνίζον τὰ μεγαλοεργήματα τοῦ Κόνωνος, ἀλλὰ καὶ ἀνδριάντα εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἤγειρε.

Τούτων γενομένων, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐφαίνετο ἀναλαβοῦσα τὴν ἀρχαίαν ὄψιν· ἐν ἔτει μὲν 403, ἀνεκτῆσατο, διὰ Θρασυβούλου, τὸ πάτριον πολίτευμα, ἤδη δὲ, διὰ Κόνωνος, ἀνφοδόμησε τὰ μακρὰ τεῖχη. Ἀλλὰ τὴν ἰσχὺν τῶν πολιτειῶν δὲν ἀποτελοῦσι τύποι τῶν πολιτευμάτων, ἢ ὀχυρώματα. Αἱ πολιτεῖαι ἀκμάζουσι πρὸ πάντων διὰ τῆς ἠθικῆς τῶν πολιτῶν δυνάμεως, ἡ δὲ ἠθικὴ δύναμις τῶν Ἀθη-

ναίων, ἐξασθενήσασα ἀφ' ἧς τὸ πολίτευμα ἠχρειώθη, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔπαυσεν ἕκτοτε μαραινομένη, διὰ τε τῆς μακρᾶς ἀπολαύσεως τῶν κοινωνικῶν ἀγαθῶν, καὶ διὰ τῶν ἀδιαλείπτων στάσεων, καὶ διὰ τῶν ἀδιακόπων πολέμων. Ἀπόδειξις τῆς παρακμῆς ταύτης καταφανῆς εἶναι ὅτι εἰς τὰς δύο περὶ Κόρινθον καὶ περὶ Κορώνειαν μάχας, οἱ ὀπλίται τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπεδείξαντο τὴν προτέραν δεξιότητα καὶ καρτερίαν, ἢ δὲ τιμὴ τῶν συμμάχων, κατ' ἀμφοτέρους τοὺς ἀγῶνας τούτους, διεσώθη κυρίως ὑπὸ τῶν Θηβαίων ὀπλιτῶν. Ὡστε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἠδυνήθη μὲν ν' ἀνορθώσῃ τὸ πολίτευμα, ν' ἀνορθώσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εἶχε πλέον τὰ ἠθικὰ προσόντα δι' ὧν ἤκμασέ ποτε, δὲν ἦτο πεπρωμένον ν' ἀνακτήσῃ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀξίαν καὶ ἡγεμονίαν. Καὶ ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ ὁ ἀναγνώστης, διατί νεώτεραι πολιτεῖαι, παθοῦσαι ἠθικὰς ἀλλοιώσεις καὶ ὑλικὰς συμφορὰς ἀναλόγους τῶν ὅσας ἔπαθεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακύψωσι καὶ ἐνίοτε ἔτι μείζονες ἢ πρότερον ν' ἀναδειχθῶσιν, αἱ δ' Ἀθῆναι τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Κίμωνος οὐδέποτε πλέον ἀνεβίωσαν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν ἀπαντᾶται εἰς μόνας τὰς Ἀθῆνας, ἀλλὰ εἰς ὅλας τὰς ἀρχαίας πολιτείας, ἔνεκα τῆς δουλείας ἣτις ἐπεκράτει εἰς αὐτάς. Γινόντι, αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν μερίδα καὶ ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τοῦ νεωτέρου κόσμου τάξεις, οἱ δὲ δούλοι, οἱ παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος ἐσαεὶ ἀπεστερημένοι, ἐπέϊχον τὸν τόπον τοῦ σημερινοῦ μεγάλου τῶν ἐθνῶν πλήθους. Ἀλλ' αἱ νεώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, παντοῦ καὶ πάντοτε, διὰ τῆς μακροχρονίου ἀπολαύσεως ὅλων τῶν προσηρητημένων εἰς αὐτάς ἀγαθῶν, φύσει ῥέπουσι πρὸς τὴν ἀπώλειαν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν δι' ὧν ποτε προήχθησαν ὑπὲρ τὸν κοινὸν ὄμιλον. Καὶ ὁσάκις τοῦτο συμβῆ, ἡ πολιτεία μαραίνεται. Ἀλλὰ εἰς τὸν νεώτερον κόσμον ὁ μαρασμὸς δύναται νὰ μὴ ἦναι διηνεκῆς, διότι αἱ κατώτεραι τάξεις, οὔσαι ἐλεύθεραι, ἔρχονται εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς ἐκλύσεως τῶν ἀνωτέρων, καὶ πολλάκις δίδουσι νέαν καὶ πλείονα ζωὴν εἰς τὴν πολιτείαν· ὅπως συνέβη ἰδίως εἰς τὴν Γαλλίαν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον ὅμως κόσμον, τὸ ἀναπληρωτικὸν τοῦτο κεφάλαιον δὲν ὑπῆρχε, διότι, ὡς προείπομεν, οἱ δούλοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντικαταστήσωσι ποτὲ τοὺς ἐλευθέρους. Ἀμα λοιπὸν οἱ ἐλεύθεροι ἀπέβαλλον τὰς ἀρετὰς δι' ὧν ἤκμασαν, ἡ πολιτεία διὰ παντὸς ἐφθείρετο· καὶ τοῦτο

τόσῳ εὐχερέστερον ὄσῳ, ἐπειδὴ αἱ πολιτεῖαι ἦσαν μικραὶ καὶ συνέκειντο ἐξ εὐαρίθμων πολιτῶν, οἱ δὲ πόλεμοι διηνεκεῖς, οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι πολῖται καὶ ὕλικῶς ἐμειοῦντο ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων. Μήπως ἡ Σπάρτη ἦτις, ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, εἶχεν 8000 πολιτῶν, δὲν κατήντησε περὶ τὰ τέλη τῆς 4, νὰ μὴ ἔχη εἰμὴ 1000, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ, εἰμὴ 700, ἐξ ὧν 100 μόνον ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ πολιτεία συγκειμένη ἐξ 100 ἢ καὶ 700 πολιτῶν; Ἄν δὲ τῶν Ἀθηναίων τὸ πλῆθος οὐδέποτε τοσοῦτον ἠλαττώθῃ, τοῦτο συνέβη διότι, ἔνεκα τῆς εὐκολίας ἣτις ἐπεκράτει ἐνταῦθα περὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τοῦ μετοίκου καταστάσεως εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ ἰσοτελοῦς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἐπανειλημμένως ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ ξένων, ὑπὸ μιγάδων, οἵτινες ὅμως πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ Ἀθηναῖοι.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀνυψωθῇ αὖθις μέχρι τοῦ σημείου τῆς δόξης καὶ δυνάμεως εἰς ἧ ἄλλοτε εἶχε προαχθῆ, ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν τειχῶν αὐτῆς, συνδυαζομένη μάλιστα μεθ' ὄλων τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ ἀνὰ χεῖρας πολέμου, ἦτο γεγονός ἐπιτήδειον νὰ καταπλήξῃ τὴν Σπάρτην. Ἡ ναυτικὴ αὐτῆς ἡγεμονία εἶχε καταλυθῆ διὰ τῆς περὶ Κνίδον πανωλεθρίας· διὰ δὲ τῆς συμμαχίας τοῦ Κόνωνος μετὰ τῶν Περσῶν, ὁ πρῶτος ἠδύνατο νὰ διατηρῇ στόλον ὅστις οὐ μόνον ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Αἰγαίου ἐξέβλεπε τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἐκυρίαρχει. Ναὶ μὲν κατὰ ξηρὰν οἱ Σπαρτιαῖται ἀνεδείχθησαν νικηφόροι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Κορωνείᾳ· οὐ μόνον ὅμως αἱ δύο αὐταὶ νίκαι ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητοι, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιαῖται ἔπαθον καὶ κατὰ ξηρὰν ἤτταν ἀξιοληνημένον.

Εἶδομεν ὅτι ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει περὶ Κορίνθον καὶ Σικυῶνα διεξαγόμενος. Ἐνταῦθα ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Ἀθηναῖος Ἰφικράτης, ὅστις ἐμελλε ν' ἀναδειχθῆ εἰς τῶν ὀνομαστῶν στρατηγῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἂν καὶ κατὰ δυστυχίαν, ὄχι ἄρχων τῶν ἰδίων συμπολιτῶν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτιστον τῆς τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὀπλίται τῆς πόλεως, ἦτοι οἱ ἔγκριτοι αὐτῆς πολῖται, οἱ δι' ἀπογρώσεως ἀσκήσεως ἐπὶ τούτῳ ἐκ νεότητος παρασκευαζόμενοι· καὶ διὰ πολλῆς προθυμίας ἐν τῇ ὠρίμῳ ἡλικίᾳ ἐπιτελοῦντες τὰ στρατιωτικὰ αὐτῶν καθήκοντα· ἀλλ' ἤδη, διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸν βίον, εἰς τὰς ἔξεις, εἰς τὰ φρονήματα ἠθικὴν ἀλλοίωσιν, ἤρχισε νὰ παραμελῆται ἡ

ἐκπλήρωσις τῶν σπουδαίων ἐκείνων καθηκόντων. Οἱ μὲν νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταίρων, οἱ δὲ μικρὸν ἐκείνων πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους καὶ ἄλλας τοιαύτας ἀσωτείας, ἐν γένει δὲ ὁ δῆμος πλειότερον ἐνησχολεῖτο εἰς τὰς κοινὰς ἐστιάσεις καὶ κρεανομίας ἢ περὶ τὴν διάσωσιν τῆς τιμῆς καὶ τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως. Καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐκ τούτου ἅπαντες οἱ πολῖται ἢ ἀπέφευγον τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἢ καὶ ἂν ὑπηρετοῦν, δὲν εἶχον ὅμως πλεον τὰ ἀρχαῖα προτερήματα τῆς ἀσκήσεως, τῆς πειθαρχίας, τῆς ἀνδρείας, τῆς φιλοτιμίας, ἠναγκάσθη ἡ πόλις νὰ συντηρῇ, παρεκτὸς τῶν ὀπλιτῶν, καὶ πολλοὺς μισθοφόρους, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνεστῶτος πολέμου οἱ μισθοφόροι ἀπετέλεσαν τὸ ἄριστον τῆς δυνάμεως αὐτῆς μέρος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ίφικράτους καθυπέβαλεν αὐτοὺς εἰς αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ ἐτελειοποίησεν ἐπιτηδεῖως τὸν τε ὀπλισμὸν καὶ τὸν ἱματισμὸν, καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς πελταστάς. Ἡ πέλτη ἦτο ἀσπίς μικρὰ καὶ ἐλαφρὰ τὴν ὁποῖαν ἔφερον κατ' ἀρχὰς οἱ Θραῖκες, παρέλαβον δὲ παρ' αὐτῶν μετέπειτα καὶ οἱ Ἕλληνες, ὀνομάσαντες πελταστάς τοὺς φέροντας τὸ ὄπλον τοῦτο στρατιώτας. Οἱ πελτασταὶ οὗτοι, καὶ τοὶ ἦσαν ὀπλισμένοι πλειότερον τῶν ψιλῶν μαχητῶν, δὲν εἶχον ὅμως ἀποβῆ πολὺ χρήσιμοι εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ πέλτη δυσκόλως ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν βαρεῖαν ἐλληνικὴν ἀσπίδα. Ἀλλ' ἐὰν ἡ πέλτη ἦτο πέρα τοῦ δέοντος ἐλαφρὰ, ἡ ἐλληνικὴ ἀσπίς ἦτο τοσοῦτον ὀγκώδης ὥστε ἡ δι' αὐτῆς ὀπλισμένη φάλαγξ ἀπέβαινε ἀναγκαιῶς σφόδρα δυσκίνητος. Τοῦτο παρατηρήσας ὁ Ίφικράτης ἀπεφάσισε νὰ ὀπλίσῃ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ διὰ τῆς θρακικῆς πέλτης, ἀλλὰ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς δι' ἑτέρων τινῶν πλεονεκτημάτων. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατέστησε κατὰ τὸ ἥμισυ μακρότερα τὰ τε ἐλαφρὰ δόρατα καὶ τὰ βραχέα ξίφη τὰ ὁποῖα ἔφερον οἱ πελτασταί· καὶ ἐνταύτῳ ἐπενόησεν ὑποδήματα τινα τῶν στρατιωτῶν εὐλυτα καὶ κοῦφα, τὰ ἀπ' ἐκείνου «Ίφικρατίδας ὑποδέσεις» ὀνομασθέντα· καταστήσας οὕτω τοὺς πελταστάς αὐτοῦ ἐπιτηδειότερους ἢ ἄλλοτε καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, διὰ τῶν νέων ἀκοντίων καὶ τῶν ξιφῶν· ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἦσαν τὰ μάλιστα εὐκίνητοι, καὶ ἤδη ηὔξησε τὸ προτέρημα αὐτῶν τοῦτο διὰ τῶν νέων ὑποδέσεων, προδήλως ἀπέβησαν πολὺ τῶν ὀπλιτῶν δεξιότεροι εἰς τινὰς εἰδικὰς περιστάσεις. Διότι ἂν οἱ ὀπλίται διετήρησαν τὴν ὑπεροχὴν εἰς τοὺς ἐν πεδίοις ὁμαλοῖς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας, οἱ πελτασταὶ τοῦ

Ἴφικράτους κατίσχυον αὐτῶν ὁσάκις προέκειτο νὰ ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως κατὰ τοῦ πολεμίου, ἢ νὰ κυκλώσωσιν αὐτὸν ἢ νὰ συμπληρώσωσι τὴν ἦτταν, ἰδίως ἐν χωρίοις ἀνωμάλοις. Ἐντεῦθεν ὁ Ἴφικράτης πολλάκις ἤδη ἔτρεψε περὶ Σικυῶνα τοὺς τῶν Λακεδαιμονίων συμμάχους καὶ ἠδοκίμησεν εἰς διαφόρους κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν ἐπιδρομάς· δὲν εἶχεν ὁμως ἔτι ἀγωνισθῆ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους αὐτοὺς, οἵτινες τούτου ἕνεκα γαυριῶντες ἐνέπαιζον τοὺς συμμάχους, λέγοντες ὅτι φοβοῦνται τοὺς πελταστὰς «ὡςπερ μορμῶνας παιδάρια.» Ἀλλ' ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὸν σαρκασμὸν τοῦτον.

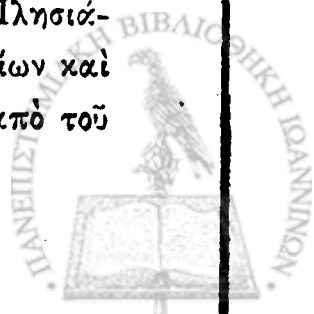
Τὴν ἡγεμονίαν τοῦ περὶ Κόρινθον ἀγῶνος εἶχεν ἀνάλαβει αὐθις ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ὢν κύριος τοῦ Λεχαιίου, τοῦ Κρομμυῶνος καὶ τοῦ Σιδωντος, ἐπέτυχε, κατὰ μῆνα ἀπρίλιον ἢ μάϊον τοῦ 392, νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Πείραιον καὶ τὴν Οἰνόνην, οὐ μόνον πλείστην πορισθεὶς λείαν καὶ πλείστους λαβῶν αἰχμαλώτους ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ πανταχόθεν ἤδη ἀποκλείσας τὴν Κόρινθον καὶ διακόψας τὴν μετὰ τῆς Βοιωτίας συγκοινωνίαν τῆς. Τοσοῦτον δὲ ἐκ τούτου ἐξεπλάγησαν οἱ σύμμαχοι, ὥστε ἔπεμψαν ἅπαντες, καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι, πρέσβεις πρὸς αὐτὸν περὶ εἰρήνης. Ὁ δὲ, πνέων ὑπέρμετρον μῖσος ἐξαιρέτως κατὰ τῶν Θηβαίων, ἐφιλοτιμήθη νὰ ταπεινώσῃ αὐτοὺς, καὶ, προσελθόντας, ἐπροσποιήθη ὅτι δὲν τοὺς βλέπει, ἐνῶ εἶχον ἤδη πλησιάσει πολύ. Οὕτω δὲ μεγαλοφρονῶν καὶ εὐχαριστούμενος περὶ τὴν ταπείνωσιν τῶν νενικημένων ἀντιπάλων, ἐκάθητο ὁ Ἀγησίλαος ἐντός τινος περὶ τὸν λιμένα κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος, ἔχων ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν αἰχμαλώτων τοὺς ὁποίους, ἐν συνοδίᾳ τῶν Λακεδαιμονίων ὀπλιτῶν διερχομένους, ἐθεώρει μετ' ἀπορίας καὶ τὸ ἐνταῦθα συρρεῦσαν πλῆθος, ὅτε αἰφνης προσήλασεν ἵππεύς, τοῦ ὁποίου ὁ ἵππος ἦτο ἰδρωτὶ περίρρυτος. Ὑπὸ πολλῶν ἐρωτώμενος τίνα φέρει ἀγγελίαν, οὐδενὶ ἀπεκρίνατο, ἀλλὰ σπεύσας πρὸς τὸν Ἀγησίλαον καὶ ῥίψας ἑαυτὸν κάτω ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ προσδραμὼν ἐλάλησε σκυθρωπός. Ὁ βασιλεὺς ἄμα ἀκούσας, ἀνεπήδησεν εὐθύς ἐκ τῆς ἐδρας, καὶ ἔλαβε τὸ δῦρυ, καὶ διέταξε τὸν κήρυκα νὰ καλέσῃ τοὺς πολεμάρχους, τοὺς πεντηκοντῆρας καὶ τοὺς ξεναγούς. Συνδραμόντας δὲ, διέταξεν αὐτοὺς νὰ τὸν παρακολουθήσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς, μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς φρουρῶν, καὶ παρήγγειλεν ὅλα τὰ λοιπὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα ἔτι δὲν εἶχον γευματίσει, νὰ φάγωσι τάχιστα ὅ,τι ἠδύναντο καὶ νὰ τρέξωσιν ὁμοίως κατόπιν αὐτοῦ. Μεθ' ὃ ἀνε-

χώρησεν ὡς ἀστραπή. Ἄλλὰ μόλις εἶχε προχωρήσει ὀλίγον καὶ τρεῖς ἕτεροι πάλιν ἰππεῖς προσελάσαντες ἀνήγγειλαν ὅτι τὰ πάντα εἶχον τελειώσει. Τότε διέταξε νὰ θέσῃ τὰ ὄπλα, καὶ ἀναπαύσας ὀλίγον χρόνον τὸν στρατὸν, ἀπήγαγεν αὐτὸν ὀπίσω τεθλιμμένος.

Θλιβερά τῶντι ἦτο ἡ εἶδησις, ἣτις ὡς ἀμείλιχός τις νέμεσις διέκοψε τοὺς θριαμβικούς διαλογισμοὺς τοῦ Ἰφικράτους· οἱ πελτασταὶ τοῦ Ἰφικράτους εἶχον νικήσει καὶ ἐξολοθρεύσει ὀλόκληρον Λακεδαιμονίων μόραν. Οἱ ἀμυκλαῖοι ὀπλίται εἶχον ἀναχωρήσει ἐκ Λεχαίου ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ τελέσωσι τὴν μεγάλην αὐτῶν πανήγυριν, τὰ Ἰακίνθια. Ἡ ὁδὸς ἦν ἐμελλον ν' ἀκολουθήσωσι, βαδίζοντες ἀπὸ Λεχαίου εἰς Σικυῶνα, διήρχετο ἀμέσως ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κορίνθου, ὥστε ὁ ἐν Λεχαίῳ πολέμαρχος ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ συνοδεύσῃ αὐτοὺς μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τεταγμένης μόρας ἑξακοσίων ὀπλιτῶν, ἔτι δὲ καὶ μετὰ μόρας ἰππικοῦ ἄδηλον ἐκ πόσων ἀνδρῶν συγκειμένης. Ἀφοῦ δὲ διήλθον ἔμπροσθεν τῆς Κορίνθου καὶ ἔφθασαν εἰς χῶρόν τινα ἀπέχοντα εἴκοσιν ἢ τριάκοντα στάδια ἀπὸ Σικυῶνος, ὁ πολέμαρχος ἐνόμισεν ὅτι παρῆλθε πᾶς κίνδυνος καὶ ἀφήσας αὐτοὺς, ἤρχισε νὰ ἐπιστρέφῃ μετὰ τῆς μόρας τῶν ὀπλιτῶν εἰς Λέχαιον, διατάξας ὅμως τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἰππικοῦ ἢ, καθὼς ἔλεγον οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὸν ἰππαρμιστὴν, νὰ ἐξακολουθήσῃ προπέμπων τοὺς Ἀμυκλαίους ἕως ὅτου οὗτοι ἤθελον ἐπιθυμήσει τοῦτο, καὶ ἔπειτα, στρέψας πρὸς τὰ ὀπίσω, νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτόν.

Ὁ πολέμαρχος ὅστις ἐφοβήθη μήπως οἱ Ἀμυκλαῖοι προσβληθῶσι κατὰ τὴν πλησίον τῆς Κορίνθου διάβασιν αὐτῶν, καὶ τούτου ἕνεκα εἶχε συνοδεύσει αὐτοὺς, δὲν ἐφαντάζετο ποτέ ὅτι ἡδύνατο νὰ τρέξῃ τοιοῦτόν τινα κίνδυνον ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀγομένη μόρα 600 ὀπλιτῶν. Ἐντούτοις ὁ Ἰφικράτης ἀφῆκε μὲν ὀλόκληρον τὸ σῶμα νὰ περάσῃ ἀπρόσβλητον, ἀλλ' ἤδη θεωρῶν ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Κορίνθου τοὺς 600 ὀπλίτας ἐπιστρέφοντας ἄνευ ἰππικοῦ καὶ ψιλῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτῶν. Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον καὶ ὀπλίται Ἀθηναῖοι, ὧν ἐστρατήγει Καλλίας ὁ Ἰππονίκου, καὶ τὸ φυσικώτερον ἦτο ὀπλίται κατὰ ὀπλιτῶν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν· ἀλλ' ὁ Ἰφικράτης προετίμησε νὰ διαπράξῃ τὸ τόλμημα διὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ μὲν Καλλίας παρέταξε τοὺς ὀπλίτας οὐ μακρὰν τῆς πόλεως, ὁ δὲ Ἰφικράτης, λαβὼν τοὺς πελταστάς, ἐπετέθη κατὰ τῆς μόρας ἐκ πλαγίου καὶ ὀπισθεν. Πλησιάζοντας μέχρι βολῆς ἀκοντίου, ἔρριψεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν ἀκοντίων καὶ βελῶν, δι' ὧν ἐπληγώθησαν καὶ ἐφονεύθησαν πολλοὶ, μάλιστα ἀπὸ τοῦ

μέρους τὸ ὁποῖον δὲν προεφυλάττετο ὑπὸ τῶν ἀσπίδων, ἦτοι ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μέρους. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ σταθῶσι, καὶ ἀποπέμψας εἰς Λέχαιον τοὺς τραυματίας, παρήγγειλε « τὰ δέκα ἀφ' ἧθης » ν' ἀποδιώξωσι τοὺς ἐπιτιθεμένους. Τὰ « δέκα ἀφ' ἧθης » ἦσαν οἱ νεώτεροι ὀπλίται, οἱ ἀπὸ 18 μέχρι 28 ἐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι οὗτοι ὀπλίται φορτωμένοι βαρείας ἀσπίδας, δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσι τοὺς ἐλαφροτέρους πολεμίους, ἐπιτηδειοτάτους ὄντας πρὸς ὑποχώρησιν. Ἄμα δὲ μετὰ τὴν ματαίαν ἐκείνην δίωξιν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν, στρέψαντες καὶ οἱ πελτασταὶ ἐπανελάβον τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἐφόνευσαν 9 ἕως 10 ὀπλίτας. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός· ἀλλὰ τότε ἐπανελάβον οἱ πελτασταὶ τὴν προσβολὴν καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ σταθῆ καὶ πάλιν· παρήγγειλε δὲ ἤδη οὗτος « τὰ πεντεκαίδεκα ἀφ' ἧθης, » ὃ ἐστὶ τοὺς ἀπὸ 18 μέχρι 33 ἐτῶν ὀπλίτας, νὰ ἐξορμήσωσιν, ἵνα ἀποκρούσωσι τοὺς πελταστάς. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ὑπῆρξεν ὅμοιον τοῦ προτέρου· διώκοντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσι τοὺς διωκομένους, καὶ ἄμα ἠθέλησαν νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὰς τάξεις, ἀπέβαλον τοὺς γενναϊότερους τῶν ὀπλιτῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἐξηκολούθησεν ἡ παράδοξος αὕτη μάχη, καθ' ἣν οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔπιπτον καὶ ἠθύμουν, οἱ δὲ πελτασταὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνθαρρυνόμενοι ὀξύτερον ἐπετίθεντο. Τὸ ἤδη καταφθάσαν ἵππικὸν παρέσχεν ἀναψυχὴν τινὰ εἰς τὴν κακῶς πάσχουσαν μόραν. Ἀλλὰ τὸ Λακωνικὸν ἵππικὸν δὲν εἶχε ποτὲ πολλὴν ἀξίαν, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ πλειότερον τῶν νεωτέρων ὀπλιτῶν, ὥστε δὲν ἀνεχαίτισε τὴν δίωξιν. Τελευταῖον, ἀφοῦ ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν πολλοὶ, οἱ δὲ περιλιπόμενοι περιῆλθον εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, κατώρθωσεν ὁ πολέμαρχος νὰ φθάσῃ εἰς ὑψωμά τι ἀπέχον τῆς μὲν θαλάσσης ὡς δύο στάδια, τοῦ δὲ Λεχαιοῦ ὡς δεκαεξὶ ἢ δεκαεπτὰ. Ἐνταῦθα ὅμως οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ὑπὸ τῶν πελταστῶν προσβαλλόμενοι, ἀλλὰ εἶδον καὶ τοὺς ὀπλίτας τοῦ Καλλίου ἐπερχομένους· ὅθεν ἀπελπισθέντες ἤδη ἐτράπησαν τῆδε κάκεισε εἰς φυγὴν, οἱ μὲν πρὸς τὸ Λέχαιον, ὅπου ἔφθασαν ὀλίγοι τινὲς μετὰ τῶν ἱπέων, οἱ δὲ πρὸς τὴν πλησιεστέραν παραλίαν, ὅπου προσῆλθον ἐκ Λεχαιοῦ ἀκάτια τινὰ εἰς διάσωσιν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ ἀκαταπόνητοι πελτασταὶ δὲν ἔπαυσαν διώκοντες τοὺς ἐσπαρμένους ὀπλίτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτον συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν τῆς δυστυχοῦς μόρας, ὥστε ἐκ τῶν ἑξακοσίων αὐτῆς ἀνδρῶν εὐάριθμοι ἐπέζησαν.

Αὕτη ἦτο ἡ συμφορὰ, τῆς ὁποίας τὰς διαφόρους περιπετείας ἐκόμισαν οἱ ἀλληλοδιαδόχως ἐκπεμφθέντες πρὸς τὸν βασιλέα ἰππεῖς, καὶ ἦτις ἐπήγαγε τοσοῦτον παράδοξον ἀλλοίωσιν εἰς τὸ κατὰ τὴν πρῶϊαν ἐκείνην θριαμβικὸν ἔτι τοῦ Ἀγησιλάου ἀξίωμα. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ σύμμαχοι οὐδένα ἐποίησαν πλέον περὶ εἰρήνης λόγον· καὶ ἔδειξαν μὲν ἔτι οἱ Σπαρτιάται κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν φρόνημα, διότι, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, οἱ υἱοὶ, οἱ πατέρες, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τῶν πεσόντων, «ὡς περ νικηφόροι, λαμπροὶ καὶ ἀγαλλόμενοι τῷ οἰκείῳ πάθει περιήεσαν» ἀλλ' ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἕκτοτε οὐ μόνον οὐδὲν γενναῖον περὶ Κόρινθον διέπραξαν, ἀλλ' ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἐπανῆλθεν οἶκοι, ὁ δ' Ἰφικράτης ἀνέλαβε τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Κόρινθον ἐπικαίρων χωρίων.

Ἡ Σπάρτη λοιπὸν, ἣτις εἶχεν ἀποβάλλει τὴν κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίαν, ἣτις εἶχεν ἐξωσθῆ καὶ ἀπὸ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, κατήντησεν ἤδη νὰ φοβῆται μήπως ἐπὶ τέλους δὲν δυνηθῆ νὰ διατηρήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Τούλάχιστον ἐπέισθη ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνακτήσῃ, δι' οἰκείων δυνάμεων, τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν, μάλιστα ἐνόσφ οἱ ἀντίπαλοι εἶχον σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Καὶ ἔπειτα ἡ παράτασις τοῦ πολέμου τούτου, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου πολέμου, δὲν συνέφερε κατ' οὐδένα λόγον εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς Σπάρτης, «ὡς τὸν Ἀγησίλαον αὔξοντος καὶ ποιῶντος ἐνδοξότατον καὶ μέγιστον,» λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Ὅθεν ἐν ἔτει 392, ἦτοι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ἡ περὶ Κόρινθον συμφορὰ, ἀπεφάσισε ν' ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας μετὰ τῶν Ἀθηναίων, Θηβαίων καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων, καὶ παρεκτὸς τούτου νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἴδιον αὐτῆς σύμμαχον. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπεμψεν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν Σπαρτιάτην Ἀνταλκίδα, ἄνδρα φημιζόμενον μὲν ἐπὶ πανουργία, ὅστις ὅμως δὲν εἶχε τῆ ἀληθείᾳ ἀνάγκην πολλῆς τέχνης ἵνα ἐπιτύχῃ ὅ,τι ἐπέτυχεν, εἰς ἀνταλλαγὴν τῶν θυσιῶν τὰς ὁποίας ἡ Σπάρτη ἐφάνη πρόθυμος νὰ κάμῃ. Πρὸ πάντων ὁ Ἀνταλκίδας προέτεινε, ἐννοεῖται, τὴν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας παράδοσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν ἀσιανὴν ἡπειρον Ἑλλήνων. Ἡ Σπάρτη εἶχε πράξει τοῦτο καὶ ἄλλοτε, εἰς πολὺ εὐτυχέστερας περιστάσεις, ὥστε οὐδεμίαν εἶχε τύψιν συνειδότης, νῦν, ὅτε ἐκινδύνευεν αὐτὴ, νὰ θυσιάσῃ πάλιν τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους

Ἕλληνας. Ἄλλ' ἡ θυσία αὕτη ἤρκει ἵνα ἀποσπάσῃ τὸν μέγαν βασιλέα ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν ἀντιπάλων, δὲν ἤρκει ὁμως καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν σύμμαχον αὐτῆς, ἐνόσω ἡ Σπάρτη ἐπεζήτει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἡγεμονίας· διότι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐνθυμείτο ὅτι ἡ πρώτη τῆς ἡγεμονίας ταύτης πράξις ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία, καὶ δὲν ἦτο πιθκνὸν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπάνοδον καταστάσεως πραγμάτων, δυναμένης νὰ ἐπιφέρῃ νέους ὁμοίους κατὰ τοῦ κράτους αὐτοῦ κινδύνους. Τοῦτο ἐνόησαν ἐκ προοιμίου οἱ Σπαρτιᾶται, καὶ διὰ τοῦτο παρήγγειλαν τὸν Ἀνταλκίδα νὰ προτείνῃ, δεύτερον, ὄχι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς, ἀλλὰ ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνίδες πόλεις, καὶ μικραὶ καὶ μεγάλαι, θέλουσιν ἀφεθῆ ἀυτόνομοι. Ἡ τοιαύτη τῆς παρούσης κρίσεως λύσις συνέφερε τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην. Συνέφερον εἰς τὸν βασιλέα διότι ἡ ἀπόλυτος αὐτονομία ἐκάστης ἑλληνίδος πόλεως ἐσήμαινε τὴν ἔλλειψιν πάσης πολιτικῆς ἐνότητος, ὃ ἐστὶ τὴν ἐξασθένεισιν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Συνέφερε δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, διότι ἐπανερχομένης οὕτω τῆς Ἑλλάδος εἰς ἣν ἦτο πρὸ τῶν Μηδικῶν κατάστασιν, δηλαδὴ περιοριζομένων τῶν Ἀθηναίων εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν, τῶν Θηβαίων εἰς μόνας τὰς Θήβας καὶ οὕτω καθεξῆς, οἱ Λακεδαιμόνιοι, καθὸ ἄρχοντες τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας, χωρῶν τὰς ὁποίας ἔμελλον νὰ διατηρήσωσι διότι ἀνέκαθεν εἶχον, καθὸ ἄρχοντες ἐν ἄλλαις λέξεσι τῶν δύο πέμπτων τῆς Πελοποννήσου, ἔμελλον νὰ ἦναι τὸ ἰσχυρότερον τῆς Ἑλλάδος κράτος. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη πρότασις τῶν Σπαρτιᾶτῶν πρὸς τοὺς Πέρσας συνεπήγετο ἀπαραιτήτως καὶ τρίτην, τὴν πρότασιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν συμμαχίας, ἵνα ἐκτελεσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς δευτέρας προτάσεως· διότι δὲν ἦτο φυσικὸν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Κορίνθιοι καὶ ἄλλαι μεγάλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις, νὰ ὑποκύψωσιν οἰκειοθελῶς εἰς τοὺς ὅρους αὐτούς· οἱ Ἀθηναῖοι λ. χ. ἤλπιζον ἤδη τὴν ἀνάκτησιν ἂν ὄχι τῆς προτέρας αὐτῶν ἡγεμονίας, τούλάχιστον μέρους αὐτῆς· οἱ Θηβαῖοι ἠξίουσαν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βοιωτίας, καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ἐπρεπεν ἄρα νὰ καταναγκασθῶσιν εἰς τὸ νὰ παραιτήσωσιν τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις· καὶ ἐπειδὴ ἡ πειρα τῶν τριῶν τελευταίων ἐτῶν, 394, 393, 392, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ ἀπάντων, ἐδέησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν βασιλέα νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτῆς ἐπὶ τούτῳ.

Αὗται ἦσαν αἱ περιβόητοι τοῦ Ἀνταλκίδου προτάσεις, προτάσεις

ὅσον ἐνδέχεται συμφέρουσαι εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν δι' αὐτῶν οὗτος ἀνελάμβανε διὰ μιᾶς τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἔβλεπε τὴν Ἑλλάδα καθιεροῦσαν τὴν ὀλεθρίαν ἀρχὴν, ὅτι δὲν θέλει ποτὲ πλέον νὰ ἐνωθῆ εἰς ἓν κράτος, καὶ, τὸ πάντων λαμπρότερον, ἀπεδίδeto εἰς αὐτὸν ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὃ ἐστὶν ἀνεγνωρίζετο οὗτος διαιτητής, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν ἀπόλυτος κύριος τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἀποστροφή τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, ὥστε ἐδέησε νὰ παρέλθωσι πέντε περίπου ἔτη πρὶν ἢ πεισθῆ νὰ παραδεχθῆ τοὺς ὅρους ἐκείνους. Ὁ Ἀνταλκίδας, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀσίαν, εὔρε σατράπην τῆς Ἰωνίας οὐχὶ πλέον τὸν Τιθραύστην, ἀλλὰ τὸν Τιρίβαζον, ὅστις τὸ καθ' ἑαυτὸν οὔτε πάθος τι εἶχε κατὰ τῆς Σπάρτης, οὔτε ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς, ὅπως ὁ προκάτοχος. Ἐξηκολούθει ὅμως ἔρχων τῆς γείτονος σατραπείας Δασκυλείου, ὁ Φαρνάβαζος ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ λησιμονήσῃ ὅσα παρὰ Σπαρτιατῶν ἔπαθε· κατέφθασαν δὲ καὶ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, τῶν Θηβαίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Ἀργείων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀθηναῖος Κόνων, οἵτινες ἐνίσχυσαν τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης διάθεσιν τοῦ Φαρναβάζου· καὶ αὐτὸς ὁ Ἀρταξέρξης ἀπετροπιάζετο, ὡς προείπομεν, πᾶσαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσιν· ὅθεν ὁ Τιρίβαζος, καὶ τοι ἦτο προθυμότατος νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς προτάσεις τοῦ Ἀνταλκίδου, δὲν ἠδυνήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παραδοχὴν αὐτῶν. Τὰ δὲ ἐπελθόντα γεγονότα μαρτυροῦσιν αὐθις τὴν ἀλλόκοτον παραλυσίαν ἣτις ἐπεκράτει εἰς τὸ περσικὸν βασίλειον. Ἐνῶ ἡ αὐλὴ ἀπέκρουε τὸν Ἀνταλκίδα, ὁ Τιρίβαζος ὑπεστήριζεν αὐτὸν κρυφίως διὰ χρημάτων καὶ ἔβλαψε καιρίως τοὺς Ἀθηναίους φυλακίσας τὸν Κόνωνα, ὅστις περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀπέθανεν εἴτε ἐν τῇ φυλακῇ, εἴτε, κατ' ἄλλους, ἐν Κύπρῳ, ὅπου ἠδυνήθη νὰ διασωθῆ. Ἀφ' ἐτέρου ἀναχωρήσαντος καὶ τοῦ Τιρίβαζου πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ προσωρινὸς αὐτοῦ ἀναπληρωτῆς Στρούθας, φίλος ὢν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, ἐξηκολούθησε δραστηρίως τὰς κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐχθροπραξίας καὶ κατετρόπωσεν ὀλοσχερῶς τὸν στρατὸν αὐτῶν τὸν ἐξ Ἐφέσου κατ' αὐτοῦ ὀρμήσαντα, καθ' ἣν περίπτωσιν ἔπεσε καὶ ὁ ἡγεμὼν τοῦ στρατοῦ τούτου Θίμβρων. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν θαλασσοκρατοῦντες, διὰ Θρασυβούλου· καὶ ἐδολοφονήθη μὲν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 389 ὁ καλὸς κάγαθός οὗτος ἀνὴρ ἐνῶ εἰσέπραπτεν εἰσφοράς τινὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Παμφυλίας, ἀλλ' ὁ σταλεῖς ἀντ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων Ἴφικράτης, διὰ λαμπρῶν κατορ-

θωμάτων, ἠσφάλισε τὴν περὶ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον κυριαρχίαν αὐτῶν.

Τελευταῖον ἐκπέμπεται ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἐν ἔτει 388 καὶ πάλιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἀνταλκίδας, ὀνόματι μὲν ὡς ναύαρχος, πράγματι δὲ ἵνα ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τοὺς Πέρσας διαπραγματεύσεις· καὶ μεταθὰς μετὰ τοῦ Τιριβάζου εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατέπεισεν ἤδη αὐτὸν, διὰ τῆς συντόνου τοῦ σατράπου ἐκείνου ἐνεργείας, νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν τῆς Ἑλλάδος ταπεινώσιν καὶ δούλωσιν. Ἴνα δὲ ἀσφαλισθῇ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀνεκάλεσεν οὗτος εἰς τὴν αὐλὴν τὸν Φαρνάβαζον, δούς μὲν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα, διορίσας δὲ σατράπην Δασκυλείου τὸν Ἀριοβαρζάνην, φίλον ὄντα καὶ ξένον τοῦ Ἀνταλκίδου. Ἐν ἔαρι λοιπὸν τοῦ 387 ἐπανῆλθον ὁ Ἀνταλκίδας καὶ ὁ Τιριβάζος ἀπὸ Σούσων εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας φέροντες μεθ' ἑαυτῶν οὐ μόνον τὸ ἐπίσημον τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα περὶ τῆς εἰρήνης, διὰ τῆς σφραγίδος αὐτοῦ κεκυρωμένον, ἀλλὰ καὶ ἄφθονα χρήματα, δι' ὧν ἀμέσως ὁ Ἀνταλκίδας συνεκρότησε στόλον ἰσχυρότατον, πρὸς τὸν ὑποῖον οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀντιταχθῶσι, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἀνταλκίδας, ἐννοῶν ὅτι ἅμα ἐνδύσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, οὐδεὶς θέλει εἰμφορέσει νὰ ἐπιμείνῃ, ἐφρόντισε νὰ δελεάσῃ αὐτούς, ποιήσας ἐξαίρεσιν τινα, πρὸς χάριν αὐτῶν καὶ μόνων, τῆς γενικῆς περὶ τῆς αὐτονομίας ὄλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἀρχῆς καὶ ἐπιτρέψας εἰς αὐτούς τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκύρον. Ἐπόθουν καὶ οἱ Ἀργεῖοι τὴν εἰρήνην, διότι πολλὰ ἔπαθον δεινὰ ἀπὸ τῶν ἐπανειλημμένων ἐισβολῶν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ὡστε τὰ πάντα ἦσαν ἤδη ὄριμα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων τῆς Σπάρτης, ὅτε ὁ Τιριβάζος ἐκάλεσεν εἰς Σάρδεις τοὺς πρέσβεις ὄλων τῶν πόλεων ἵνα ἀκούσωσι τοὺς ὅρους τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας πρὸ μικροῦ ἐκόμισεν ἐκ Σούσων.

Ὁ Τιριβάζος προσήγαγε τὸ πρωτότυπον τοῦ βασιλικοῦ δόγματος καὶ ἐπιδείξας τὰ βασιλέως σημεῖα, ἀνέγνωσε γεγωνυῖα τῇ φωνῇ τὰ γεγραμμένα, ἔχοντα ὡς ἐξῆς· Ἄρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον, τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι, καὶ τῶν νήσων Κλαζομενάς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις, καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας, αὐτονόμους ἀφεῖναι, πλὴν Λήμνου, καὶ Ἴμβρου, καὶ Σκύρου· ταύτας δὲ,

ὡςπερ τὸ ἀρχαῖον, εἶναι Ἀθηναίων. Ὅπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτους πολεμήσω μετὰ τῶν ταῦτα βουλομένων, καὶ πεζῆ καὶ κατὰ θάλατταν, καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασι.» Γενομένης δὲ τῆς ἀναγνώσεως, προσεκλήθησαν οἱ πρέσβεις νὰ φέρωσιν εἰς γνῶσιν τῶν πόλεων αὐτῶν τὸ δόγμα καὶ νὰ συνέλθωσιν ἔπειτα εἰς Σπάρτην, ὅπου ἐμελλεν ν' ἀποφασισθῆ ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόρριψις αὐτοῦ. Καὶ συνῆλθον τῶντι βραδύτερον εἰς Σπάρτην, ὅπου πολλαὶ μὲν πόλεις ἠγανάκτησαν διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διαπραχθέντα, ἀλλὰ πᾶσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν, ἐνδίδουσαι εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν. Μόνοι οἱ Θηβαῖοι ἠέλησαν ν' ἀποφύγωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ὄρων τοῦ δόγματος· ἰδόντες ὁμως ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ μεγάλου, πρὸς ὃν δὲν ἦσαν ἀξιόμαχοι, ἔσπευσαν καὶ οὗτοι νὰ κυρώσωσιν ἐνόρκως τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων.

Εἰς ταύτην τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην, εἰς ταύτας τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας, διότι καὶ οὕτω καὶ οὕτως ὀνομάζουσιν οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τὸ προαναφερθὲν τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα, ἀπέληξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης. Ἄλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οὔτε εἰρήνη συνωμολογήθη, οὔτε συνθηκαὶ ἐγένοντο, ἀπλῶς δὲ πρόσταγμα ἐξεδόθη παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὡς ἀποκαλεῖ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ μετ' ὀλίγον ἀκμάσας Ἀθηναῖος ῥήτωρ Ἴσοκράτης, ἐν τῷ «πανηγυρικῷ» αὐτοῦ λόγῳ· πρόσταγμα τοῦ ὁποίου τὴν ἐκτέλεσιν ἀνέλαβον οἱ Σπαρτιαῖται, τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἀρταξέρξου. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἦναι ἀληθές, ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ἀκούσας τινὰ λέγοντα εἰς τὴν περίστασιν ταύτην· «φεῦ! τῆς Ἑλλάδος, ὅπου μὴδίζουσιν ἡμῖν οἱ Λάκωνες·» «μᾶλλον, ἀπεκρίθη, οἱ Μῆδοι λακωνίζουσιν.» Ἄλλὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι τὸ λόγιον τοῦτο ἀπεικονίζει ἀκριβῶς ἀμφοτέρας τὰς ἐπόψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρησεν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τὰ γενόμενα. Κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦ δόγματος γράμμα καὶ τὸν αὐθάδη τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐπικυρωθῆ ἄνευ συζητήσεως, εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ προκαλέσαντες αὐτὸ Λάκωνες ἐμήδισαν. Ναὶ μὲν, διὰ τὴν ἀθλίαν τοῦ περσικοῦ κράτους κατάστασιν, ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης δὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ὅσον ἤθελον ὠφελῆθαι ὁ Κύρος, ἢ ὁ Δαρεῖος, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Ξέρξης, ἐπὶ τῶν ὁποίων τοιαύτη πρᾶξις ἤθελε συνεπαγάγει ὁμολογουμένως τὴν δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀρταξέρξης περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ

ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ἀφήσας τοὺς Λακεδαιμονίους ἐλευθέρους νὰ ἐκτελῶσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸ δοκοῦν, τὰ ἀποφασισθέντα· οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἔνεκα τῆς μονώσεως τῶν πόλεων καὶ τῆς ἀδιαλείπτως ἐπαπειλουμένης συνδρομῆς τῶν Περσῶν, ἐπέτυχον ἐπὶ τινα ἔτη, ἂν ὄχι τὴν ἀνάκτησιν τῆς προτέρας ἡγεμονίας, τυραννικὴν ὅμως τινὰ ὑπεροχὴν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ λέγωσιν, ὅτι, ὅπως ἔστρεψαν τὰ πράγματα, οἱ Μῆδοι ἐλακόνισαν. Ἄλλ' ὁ ἐπίλοιπος ἑλληνικὸς κόσμος οὐδέποτε ἠπατήθη εἰς τὴν τῆς πράξεως ταύτης κρίσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου μία μεγάλη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μερίς παρεδόθη εἰς τοὺς βαρβάρους· διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου ἡ Ἑλλὰς ὑπέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς καταδίκην, λέγουσα ὅτι οὐδέποτε θέλει πλέον ἐνωθῆ εἰς κράτος ἐν τελευταίῳ διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγράψωσιν ἐπὶ λιθίνων στηλῶν ἐν τοῖς κοινοῖς αὐτῶν ἱεροῖς, ἀνεκνήρυχθη πανδήμως ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀτίμωσις καὶ δούλωσις, ὥστε ἂν οἱ Λάκωνες δὲν ἐμήδισαν, βεβαίως ὅμως οὔτε ἐλλήνισαν κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην τῆς ἱστορίας ἡμῶν περιόδου.

Οικτροτάτη πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν προδοθέντων κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Οἱ σατράπαι ἔσπευσαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν· εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων ἐκτίσαν ἀκροπόλεις καὶ ἐνέβαλον φρουράς, τινὰς δὲ καὶ ὄλως κατέσκαψαν, μεταχειρισθέντες τοὺς κατοίκους ὡς δούλους, καὶ εὐνουχίζοντες μὲν τοὺς καλλίστους τῶν παίδων, εἰσάγοντες δὲ εἰς τοὺς γυναικωνίτας αὐτῶν τὰς καλλίστας παρθένους. Αὐταὶ αἱ περὶ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νῆσοι, Χίος, Σάμος, Ῥόδος καὶ ἄλλαι, ἐξετέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν γειτόνων, διότι καθ' ἑαυτὰς μὲν δὲν ἦσαν πρὸς ἐκείνους ἐνάμιλλοι, ἐν δὲ τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι οὐδεὶς ὑπῆρχε στόλος ἰκανὸς νὰ προστατεύσῃ αὐτάς. Μόνος ὁ γενναῖος Εὐαγόρας ὁ Κύπριος, τοῦ ὁποίου τὴν χρηστότητα δικαίως ἐπήνεσεν ὁ προαναφερθεὶς Ἰσοκράτης, διὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐπιγεγραμμένου « Εὐαγόρου ἐγκώμιον, » μόνος αὐτὸς ἠγωνίσθη τότε περιφανῶς κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας· ἀλλ' ἠναγκάσθη καὶ οὗτος νὰ καταστῇ ὑποτελής τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ μετ' ὀλίγον, περὶ τὸ 380 ἢ 379, ἐδολοφονήθη ὑπὸ εὐνούχου τινὸς, αὐτὸς τε καὶ ὁ ἄριστος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Πνυταγόρας· τὴν δ' ἐν Σαλαμῖνι τῆς Κύπρου ἀρχὴν διεδέξατο, πάντοτε ὡς ὑποτελής τῶν Περσῶν, ἕτερος τῶν υἱῶν

αὐτοῦ, ὁ Νικοκλῆς, πρὸς ὃν ὁ αὐτὸς Ἰσοκράτης ἔγραψε τὴν τε γνωστὴν αὐτοῦ ἐπιστολὴν «περὶ τοῦ βασιλεύειν ἢ περὶ βασιλείας» καὶ ἕτερον λόγον «συμβουλευτικόν.»

Ἐνῶ δὲ οἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν οὕτω ἐγκαταλειμμένοι εἰς τὴν αὐτογνώμονα δεσποτείαν τῶν σατραπῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, αἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πόλεις ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν καθιερωθεῖσαν νέαν ἀρχὴν τῆς αὐτονομίας τῶν πόλεων τούτων, οὗτοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβερὰν. Πρὸ πάντων διέσπασαν τὸν σύνδεσμον τὸν ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ πολέμου γενόμενον μεταξὺ Κορίνθου καὶ Ἄργους, καὶ τὴν μὲν Κόρινθον προσέλαβον αὐθις σύμμαχον, τοὺς δὲ Ἀργεῖους αὐθις ἀπεμόνωσαν. Ἐπειτα ἐπεχείρησαν νὰ προλάβωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀνανέωσιν τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἐν Βοιωτίᾳ· καὶ ἐπὶ τούτῳ διωργάνωσαν, εἰς ὅλας τὰς βοιωτικὰς πόλεις, ὀλιγαρχίας πολεμίας εἰς τοὺς Θηβαίους, καὶ εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἐγκατέστησαν φρουρὰς καὶ ἀρμοστὰς Λακεδαιμονίους, ἰδίως δὲ εἰς Ὀρχομενὸν καὶ εἰς Θεσπιάς, διότι αἱ δύο αὗται πόλεις, καθὸ τὰ μάλιστα εἰς αὐτοὺς προσηλωμέναι, ἀπετέλεσαν τὸ κύριον ἔρεισμα τῆς κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἐνεργείας των. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀνωκοδόμησαν τὴν ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τοσοῦτον οἰκτρῶς κατεδαφισθεῖσαν πόλιν τῶν Πλαταιέων καὶ συνώκισαν ἐνταῦθα τοὺς σωζομένους ἀπογόνους τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· τοῦτο ὅμως ὄχι ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν αὐτονομίαν, ἀλλ' ἵνα μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς ὡς ὄργανα τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων· διότι ἐμβαλόντες εἰς τὴν νέαν πόλιν φρουρὰν καὶ ἀρμοστὴν Λακεδαιμόνιον, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐχώρισαν οὕτω τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν Θηβῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠϋξήσαν τοὺς προμαχῶνας δι' ὧν περιέζωσαν τὴν τῶν Θηβῶν πόλιν.

Τὸ περιέργον εἶναι ὅτι οἱ Σπαρτιαῖται, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἀπομόνωσιν τῶν πόλεων, ἤθελον, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτὴν τὴν διάλυσιν αὐτῶν καὶ διέπραξαν τοῦτο ὡς πρὸς τὴν Μαντίνειαν. Ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἄλλοτε συνοικισθῆ ἀπὸ πέντε κωμῶν· καὶ ἐπειδὴ εἶχε συμπαθείας πρὸς τοὺς Ἀργεῖους (σελ. 222), οἱ Σπαρτιαῖται, ἐπιλαβόμενοι ἤδη προφάσεώς τινος, ἐπολιόρκησαν αὐτὴν, τὴν ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῆ καὶ τὴν διώκισαν, ὡς ἔλεγον οἱ Ἕλληνες, δηλαδὴ ἠνάγκασαν τοὺς κατοίκους ὅσοι ἄλλοτε συνῆλθον εἰς Μαντίνειαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς κώμας

αὐτῶν, ὥστε ἔμεινεν ἔκτοτε καὶ ἡ Μαντίνεια αὐτῇ ἀπλῇ κώμῃ. Περὶ τοιαῦτα δὲ κατορθώματα διατρίψαντες κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης, ἐπεχείρησαν μετὰ τινα χρόνον ἔργον πολὺ μεγαλῆτερον καὶ ὀλεθριώτερον.

Ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας Β', ἵνα ἀπομακρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῶν παρχλίων τῆς χώρας αὐτοῦ, εἶχε συνδράμει τοὺς κατὰ τῶν κυριάρχων ἐκείνων ἀγῶνας τῶν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ἐλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ εἶχε προτρέψει αὐτὰς νὰ ὀχυρώσωσι τὴν Ὀλυθον καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν κοινὸν ὀρμητήριον. Ἡ Χαλκιδική, ὡς γνωστὸν, ἀπολήγει εἰς τρεῖς γλώσσας, ὧν ἡ μὲν μεσημβρινοδυτικὴ ὀνομάζεται Παλλήνη (Κασσάνδρα), ἡ δὲ ἀνατολικοβόρειος, Ἀκτὴ (Ἅγιον ὄρος), ἡ δὲ ἐν τῷ μέσῳ, Σιθωνία (Λόγγος). Ἡ Ὀλυθος δὲν ἔκειτο ἐντὸς τῶν γλωσσῶν τούτων, ἀλλὰ πλησιέστατα εἰς αὐτὰς, μετὰ τὴν Παλλήνην καὶ Σιθωνίαν, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ διαχωρίζοντος τὰς γλώσσας ταύτας Τορωνικοῦ κόλπου (σελ. 315, 448)· ἡ δὲ προτροπὴ τοῦ βασιλέως Περδίκκου Β' ἐκαρποφόρησε λαμπρῶς. Ἡ Ὀλυθος, ὠφελουμένη τὸ μὲν ἀπὸ τὰς ἐρίδας ὅσαι συνέβησαν ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου, τὸ δὲ ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς εἰς οὓς εὕρισκετο ἡ Ἑλλάς κατὰ τὰ τέλη τῆς πέμπτου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχε κατορθώσει νὰ συγκροτήσῃ δημοσπονδίαν ἰσχυράν, τῆς ὁποίας ἐκοινώνησαν οὐ μόνον πολλαὶ τῶν κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα ἐλληνίδων πόλεων, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ μακεδονικαὶ πόλεις καὶ χῶραι. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὕρισκόμεθα, καὶ ὅτε ἐβασίλευε τῆς Μακεδονίας ὁ Ἀμύντας Β', αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ Πέλλα εἶχε συνταχθῆ μετὰ τῶν Ὀλυθίων.

Ἡ ὀλυθιακὴ αὕτη δημοσπονδία, περὶ ἧς ὅμως δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις, εἶναι γεγονός ἀξιοσημείωτον τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, κατὰ τοῦτο ὅτι ἐνταῦθα βλέπομεν τὸ πρῶτον ἐφαρμοζομένην μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσοπολιτείας. Γινόντι ἡ Ὀλυθος ἦτο μὲν πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου πόλις, ὅχι ὅμως πρωτεύουσα κυρίαρχος ὅπως διετέλεσαν αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη εἰς τὰ παρ' αὐτῶν κατασκευασθέντα κράτη. Οἱ πολῖται αὐτῆς δηλαδὴ, δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἐνεργοὶ πολῖται τῆς πολιτείας, ἔχοντες ἀπλοῦς ὑπηκόους τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων πόλεων· ἀλλ' οἱ πολῖται ἐκάστης τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἐνταῦτῳ πολῖται τῆς ὅλης πολιτείας, ὅπως καὶ οἱ Ὀλύθιοι εἶχον

καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ συνάπτωσι γάμους, νὰ μετέρχωνται τὴν ἐμπορίαν, νὰ κτῶνται κτήματα· οἱ αὐτοὶ δὲ νόμοι ἐπεκράτουν καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν, εἰ καὶ ἄδηλον ἂν αἰ κοιναὶ τῆς συμπολιτείας ὑποθέσεις διεξήγοντο διὰ κοινοῦ συνεδρίου, καὶ πῶς τοῦτο συνεκροτεῖτο. Ὅπως δὴ ποτε αἱ προεκτεθεῖσαι ἀρχαὶ ἐξηγοῦσι τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς πλεῖσται πόλεις συνετάχθησαν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων καὶ ὑποδεικνύουσιν ὅποιαν ἔκτασιν καὶ δύναμιν ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ τὸ νέον ἐκεῖνο κράτος, ἐὰν κακὸς δαίμων δὲν προεκάλει τὴν ἐπέμβασιν τῶν Σπαρτιατῶν, πρὶν ἢ τοῦτο προφθάσῃ νὰ παγιωθῇ ἀποχρώντως.

Εἴπομεν ὅτι πλεῖσται τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις συνετάχθησαν προθύμως μετὰ τῶν Ὀλυνθίων· ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ τινες αἱ προτιμῶσαι τὴν τοπικὴν αὐτονομίαν, τῆς κοινῆς αὐτονομίας, καὶ λέγουσαι «βουλόμεθα τοῖς πατρίοις χρῆσθαι καὶ αὐτοπολιτεῖν εἶναι.» Τοιαῦται δὲ ἦσαν ἰδίως, ἡ Ἄκανθος καὶ ἡ Ἀπολλωνία, αἵτινες, κατ' οὐδένα λόγον μὴ πειθόμεναι νὰ θυσιάσωσι μέρος τῶν πατρίων νόμων χάριν τῶν κοινῶν νόμων τῆς πολιτείας, καὶ ὑπολαμβάνουσαι τὸ στενὸν δικαίωμα τοῦ πολίτου τῆς ἰδίας πόλεως, πολυτιμότερον τοῦ γενικωτέρου δικαιώματος τῆς συμπολιτεύσεως, ἀντέστησαν εἰς τοὺς Ὀλυνθίους καὶ ἐζήτησαν ἐν ἔτει 382 τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἐζήτησεν ὡσαύτως τὴν ἐπικουρίαν ταύτην καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀμύντας Β', ὅστις ἔβλεπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κολοβούμενον τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ κινδυνεῦον ὅλως νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν Ὀλυνθίων. Ἡ δὲ Σπάρτη ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ στείλῃ εἰς Χαλκιδικὴν τὸν Εὐδαμίδα μετὰ διςχιλίων ἀνδρῶν, καὶ διέταξε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Εὐδαμίδου, Φοιβίδα, νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν δευτέρου καὶ νὰ στρατεύσῃ κατόπιν τοῦ πρώτου ἐπὶ Μακεδονίαν, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν διάλυσιν τῆς Ὀλυνθιακῆς δημοσπονδίας.

Ἐπέπρωτο δὲ ἡ ἐκστρατεία αὕτη, ἡ καθ' ἑαυτὴν τοσοῦτον ἀσύνητος, νὰ συνεπιφέρῃ καὶ ἄλλας σπουδαιοτέρας περιπλοκάς. Ὁ Φοιβίδας, διερχόμενος διὰ τῆς Βοιωτίας ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Χαλκιδικὴν, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Λεοντιάδου, ἐνὸς τῶν πολεμάρχων τῶν Θηβῶν, φίλου ὄντος τῶν Σπαρτιατῶν, νὰ καταλάβῃ τὴν ἀκρόπολιν, τὴν λεγομένην Καδμείαν, ἵνα οὕτως ἀσφαλισθῇ τὸ ἐν Βοιωτίᾳ κράτος τῆς Σπάρτης, ἀσφαλισθῇ δὲ καὶ ἡ ἐν Θήβαις ἀρχὴ τοῦ Λεοντιάδου, διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ πολεμάρχου Ἰσμηνίου, αὐτοῦ ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἔλλοτε εἶδομεν πρωταγωνιστήσαντα εἰς τὸ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας κίνημα.

Ὁ Φοιβίδας λοιπὸν, καὶ τοὶ μὴ ἔχων τοιαύτας διαταγὰς, ἀλλὰ πειθόμενος ὅτι πράττει ἔργον μέγα καὶ ὠφέλιμον τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, καταλαμβάνει τὴν Καδμείαν, τῇ συμπράξει τοῦ Λεοντιάδου, καὶ ἀναγγέλλει τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Σπάρτην, δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνδρός, ἐπὶ τούτῳ ἐκεῖ μεταβάντος. Ἡ δὲ, κατ' ἀρχὰς ἐφάνη δυσαρεστηθεῖσα διὰ τὸ παρασπόνδημα τοῦτο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Ἀγησιλάου, ἐπεκύρωσε τὴν πράξιν τοῦ Φοιβίδου καὶ διέταξε τὴν καταδίκην τοῦ Ἰσμηνίου, ὅστις ἐθανατώθη τότε· καὶ δὲν ἤθελε θανατωθῆ βεβαίως μόνος, ἂν οἱ περὶ αὐτὸν τριακόσιοι περίπου ὁμόφρονες δὲν προελάβονον νὰ φύγωσιν εἰς Ἀθήνας ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καδμείας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Σπάρτη ἐγένετο κυρία τῶν Θηβῶν ἐν ἔτει 382, δοῦσα νέον δεῖγμα τῆς ὀλίγης αὐτῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων πόλεων· διότι λέγεται μὲν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὅτι ἐπέβηκεν εἰς τὸν Φοιβίδαν δέκα μυριάδων δραχμῶν ζηνίαν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦτο δὲν ἀναφέρεται· καὶ ἂν ὑποτεθῆ δὲ ἀληθές, κατ' οὐδὲν μετριάξει τὴν ἀτοπίαν τοῦ πράγματος, αὐξάνει μάλιστα αὐτὴν, καθ' ὅσον τὸν μὲν πράξαντα ἐκόλασαν, τὴν δὲ πράξιν ἐπεδοκίμασαν.

Ἐν τούτοις ἡ Σπάρτη ἔσπευτε νὰ ἀποστείλῃ εἰς Μακεδονίαν ἕτερον στρατὸν ἀνδρῶν μυρίων, ἀπὸ Τελευτίαν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγησιλάου. Καὶ ἀντέστησαν μὲν οἱ Ὀλυνθιοὶ μετὰ πλείστης γενναιότητος καὶ δεξιότητος· κατετρόπωσαν μάλιστα ὀλοσχερῶς τοὺς Λακεδεμονίους εἰς μάχην κρίσιμον, καθ' ἣν ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ Τελευτίας. Ἀλλὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι, παντοδύναμοι τότε ὄντες, ἐξέπεμψαν ἄλλον πάλιν στρατὸν ὑπὸ αὐτὸν τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων Ἀγησίπολιν, ἡ δὲ δύναμις αὕτη, πολυαριθμότερα οὖσα τῆς προτέρας, ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, εἰ καὶ ἀπέβηκε μετ' οὐ πολὺ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Ἀγησίπολιν, ἀποθανόντα ἐκ νόσου. Ὁ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν Πολυβιάδης κατηνάγκασε τελευταῖον, ἐν ἔτει 379, τοὺς Ὀλυνθίους νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην, νὰ διαλύσωσι τὴν ὁμοσπονδίαν καὶ νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς τὴν τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν. Ὁμοίως εἰς τὴν τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίαν κατελέχθησαν καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀποτελέσει μέρος τῆς ὀλυνθιακῆς συμπολιτείας, αἱ δὲ πόλεις αἱ ἄλλοτε εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀνήκοσαι ἐπανῆλθον αὖθις εἰς τὸ τοῦ Ἀμύντου κράτος. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἡ Σπάρτη κατηνάγκαζε, δι' Ἀγησιλάου, τοὺς Φλιασίους νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῆς,

καὶ κατελάμβανε τὴν πόλιν αὐτῶν δι' ἰδίων φρουρῶν, καὶ ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν οὓς ἤθελε κυβερνήτας.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 379 ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο κατορθώσασα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἠρμήνευσε καὶ ἐξετέλεσε τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας, ὅ,τι δὲν εἶχεν ἐπιτύχει διὰ τῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μεγαλοურγημάτων. Ἀληθῶς ὅμως διὰ τῶν συνθηκῶν ἐκείνων δὲν ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν, ἣν εἶχε κατασκευάσει διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηνηῶν καὶ συμπληρώσει διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριάμβων τοῦ Ἀγησιλάου πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐν ἔτει 379 ἅπαντες οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν δεσποζόμενοι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως· αἱ περὶ τὴν Ἀσίαν μεγάλαι ἑλληνικαὶ νῆσοι ἦσαν μὲν αὐτόνομοι, ἀλλ' ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ αὐτοῦ τῆς ἀνατολῆς δυνάστου. Ἐκ τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἅμα δὲ μικροτέρων νήσων, πολλαὶ οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τήνος, ἡ Σίφνος, ἡ Σέριφος καὶ ἄλλαι, εἶχον συνταχθῆ εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν ἀμφικτυονίαν, ἣν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ σχηματίζῃ ἡ τῶν Ἀθηνηῶν πόλις, ὠφελουμένη ἀπὸ τὴν ἐμπορίαν αὐτῆς, τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν τῆς καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ναυτικὴν δεξιότητα τῶν κατοίκων τῆς, δι' ἧς δὲν ἔφθασε μὲν πλέεν ποτὲ εἰς τὴν προτέραν θαλασσοκρατίαν, ὑπερεῖχεν ὅμως πάντοτε τῆς Σπάρτης, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπήκουον εἰμὴ ὀλίγαι τινὲς νῆσοι. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐδέσποζε κυρίως εἰμὴ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ Ἄργος, ἡ Ἀττικὴ, αἱ ἰσχυρότεραι τῆς Θεσσαλίας πόλεις διέφευγον τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς, τοσοῦτον δὲ φοβερὰ ἀγανάκτησις ἐπεκράτει κατ' αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς λεγομένοις συμμάχοις, ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει νὰ καταπυρπολήσῃ τὸ τερατῶδες ἐκεῖνο κατασκευάσμα. Καὶ ἐνῶ μίᾳ μὲν μεγάλη τοῦ ἑλληνισμοῦ μοῖρα διετέλει παραδεδομένη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν βαρβάρων, ἄλλη δὲ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Μακεδόνων, ἄλλη δὲ ἔσπαιρεν ὑπὸ τὴν τυραννικὴν κυριαρχίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἐνῶ ἐνὶ λόγῳ ὁ ἐνταῦθα ἑλληνικὸς κόσμος διετέλει δεδουλωμένος, διεσπασμένος, τεταπεινωμένος, ὁ δυτικὸς ἑλληνισμὸς, ὁ ἄλλοτε τοσοῦτον ἰσχύσας διὰ τῆς λαμπρᾶς τῶν Συρακουσίων ἐπιδόσεως, ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοῦ τυράννου τῆς πόλεως ταύτης Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου (σελ. 668). Ὁ τύραννος οὗτος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐδούλωσε καὶ κατέστρεψε πλείστας ἑλληνικὰς ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πόλεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιον τῶν Καρχηδονίων, εἰς οὓς παρε-

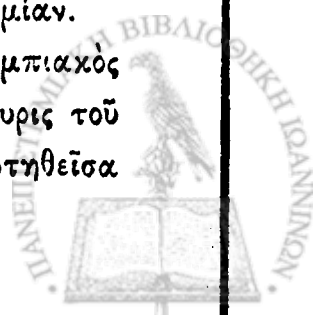
χώρησεν ἀξιόλογον τῆς Σικελίας μέρος, καὶ ἐνταύτῳ ἐφημίζετο ὅτι διαπραγματεύεται μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἀπὸ κοινοῦ προσβάλωσι τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ διανείμωσιν αὐτὴν μεταξύ των. Τοιοῦτος δὲ ὢν διετέλει σύμμαχος τῆς Σπάρτης, ἣτις ἐλογίζετο οὕτω πανταχόθεν προδίδουσα τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως τὰ τῆς Σπάρτης πράγματα ἐκυβερνῶντο τότε ὑπὸ τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως οὐ μόνον εἰς τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν μᾶλλον πανελληνίων αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἄλλ' ἀλλοίμονον εἰς τοὺς πολιτικὸς ἀνδρας τοὺς καταδεδικασμένους νὰ ὑπηρετῶσι πολιτικὸν σύστημα ἀπὸ ρίζης νοσηρὸν καὶ πλημμυρῆς! Ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ χρηστοὶ καὶ ἀνδῶσιν, ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀτμοσφαιρας ἣν ἀναπνέουσι, καὶ νὰ μὴ ἴδωσι διαστρεφόμενα τὰ βουλευόμενα αὐτῶν. Ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν, ἐν ἔτει 396, ὅτι δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἐνώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἵνα οὐ μόνον ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς καταλύσῃ τοὺς προαιωνίους ἀσιανούς τοῦ ἑλληνισμοῦ πολεμίους. Κατὰ δυστυχίαν ἢ πολιτικὴ ἐκείνη ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας καὶ ἰσονομίας, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς τυραννικῆς μιᾶς πόλεως κυριαρχίας. Ἐντεῦθεν ἡ διαμαρτύρησις τῶν τυραννουμένων, ὁ βοιωτικὸς πόλεμος καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀσίας ἀνάκλησις τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ἠναγκάσθη ἔκτοτε νὰ κατατρίψῃ τὸν βίον ἀγωνιζόμενος, οὐχὶ ὡς κληρονόμος τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀρχῆς κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καθ' ὁμοφύλων καὶ ὁμογενῶν, ὡς μικρὸς τῆς Σπάρτης κυβερνήτης, ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς ἀξιώματος καὶ ἐπὶ τέλους, ὡς θέλομεν ἴδει, ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἀτοπήματα ἔχουσιν, ὡς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν ἰστορικὴν αὐτῶν, ὁ Ἀγησίλαος, περιπλακεὶς ἅπαξ εἰς τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα, ἠναγκάσθη, ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ παρασυρόμενος, νὰ συναινέσῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν μετὰ τῶν βαρβάρων συμμαχίαν, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θυσίαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἄλλοτε τοσοῦτον γενναιοζήρῳως εἶχεν ἐλευθερώσει ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ ἀσιανοῦ δεσπότη. Μήπως ἀνάλογά τινα δὲν ἔπαθον οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος; Μήπως τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἐπαμεινώνδου, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοσοῦτων ἄλλων ὁ βίος δὲν κατηναλώθη ἐπὶ ματαίῳ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἑλληνικῆς ἐνότητος, ἣτις ἦτο τότε

ἀκατόρθωτος, διότι ἡ ἐθνικὴ συνείδησις δὲν εἶχεν ἔτι κατανοήσει τὴν μόνην ἀσφαλῆ ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἐδραιωθῆ καὶ νὰ ἀνεγερθῆ τὸ ἔργον; Μήπως ὅλοι αὐτοὶ καὶ πλείστοι ἄλλοι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἀφοῦ κατεδάπανησαν θησαυροὺς πολιτικῆς δεξιότητος καὶ στρατηγικῆς ἐμπειρίας, καὶ περὶ τὸν λόγον δεινότητος, ἐπιδιώκοντες τὰ μᾶλλον πανελλήνια τῶν βουλευμάτων, ἐπὶ τέλους, ἕνεκα τῆς ἡμαρτημένης ἀρχῆς ἀφ' ἧς ἅπαντες ὠρμῶντο, δὲν κατήντησαν ἅπαντες νὰ ἀναδειχθῶσιν ἀπλᾶ ὄργανα ἐμφυλίων διενέξεων καὶ σπαραγμῶν; Τοιοῦτό τι ἔπαθε καὶ ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ἀρχίσας τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς πανελλήνιος βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς εἰς τὰ πεδία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπέπερωτο νὰ διέλθῃ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐπιλοιποῦ βίου ὡς βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς τῆς Σπάρτης, πρὸς Ἑλληνας ἀνταγωνιζόμενος καὶ προκαλῶν τὰς ἀρὰς καὶ τὰς βλασφημίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Οὐδέποτε τῶντι ἡ κατὰ τῆς Σπάρτης ἀγανάκτησις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξερράγη τοσοῦτον ἐπισήμως ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους περὶ οὓς ἤδη εὐρισκόμεθα· διεδηλώθη δὲ τὸ αἰσθημα τοῦτο ὑπὸ δύο κατοίκων τῆς πόλεως ἐκείνης ἦτις, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσε πρωταγωνιστοῦσα πολιτικῶς τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον ἐξηκολούθησε προεδρεύουσα τοῦ λόγου αὐτῆς, ὑπὸ δύο κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ἐκ τῶν δύο τούτων ρητόρων ὁ πρῶτος συνέταξε λόγον ἀπαγγεληθέντα δημοσίᾳ εἰς Ὀλυμπίαν κατὰ τὴν 99 Ὀλυμπιάδα ἧτοι ἐν ἔτει 384 π. Χ., 3 ἔτη μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ (τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἀπόσπασμα μόνον διεσώθη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασέως), ὁ Λυσίας κατέδειξεν ἐντόνως τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους ἔτρεχεν ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τε τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, ἀπὸ τε τοῦ τῶν Συρακουσίων τυράννου Διονυσίου. Ἀναγνωρίζων δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους ὡς ἡγεμόνας τῶν Ἑλλήνων, θαυμάζει ἰδίως « τίνι ποτὲ γνώμη χρώμενοι, τὴν Ἑλλάδα καιομένην περιορῶσι » καὶ προτρέπει αὐτοὺς ν' ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων πρὶν ἢ οὗτοι, ἐνώσαντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, καὶ εἰς αὐτὴν τῆς Σπάρτης τὴν αὐτονομίαν.

Ἴνα νοήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν ὁ Ὀλυμπιακὸς οὗτος τοῦ Λυσίου λόγος, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἡ πανήγυρις τοῦ 384 ἔτους, ἐν ἣ ἐξεφωνήθη, ἦτο ἡ πρώτη πανήγυρις ἡ συγκροτηθεῖσα

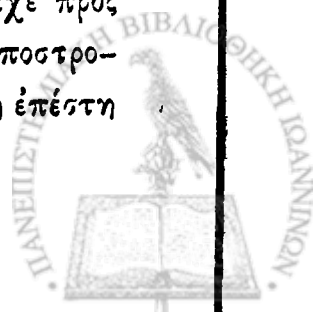
μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην· ὅτι ἐπομένως εἶχον συρρεύσει εἰς αὐτὴν ἄπειροι Ἕλληνες, οἵτινες, ἕνεκα τοῦ βοιωτικοῦ καὶ τοῦ κορινθιακοῦ πολέμου, δὲν εἶχον δυνηθῆ παντάπασι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰς δύο προηγουμένας πανηγύρεις, τοῦ 388 καὶ 392, Ἀθηναῖοι, Βοιωτοὶ, Κορίνθιοι καὶ Ἀργεῖοι· ὅτι παρῆσαν ἐνταῦθα αἱ θεωρίαι ἦτοι πρεσβεῖαι τῶν Ἀσιανῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἶχον παραδοθῆ ὑπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τοὺς Πέρσας· ὅτι παρόντες ἦσαν πρὸς τούτοις πολυάριθμοι Ἰταλιῶται καὶ Σικελιωταὶ Ἕλληνες, οἵτινες ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Διονυσίου, ὅτι ἐνὶ λόγῳ οὐ μόνον ἡ πανήγυρις ἦτο πολυαριθμότερα ἢ ἄλλοτε, ἀλλὰ καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἐν αὐτῇ συνελθόντων ἀνθρώπων ἦσαν σφόδρᾶ ἐξημμένα, τῶν μὲν διὰ τὴν δουλείαν εἰς ἣν ὑπέκυψαν, τῶν δὲ διὰ τὴν ἀτιμίαν ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν αὐτόνομον ἔτι περιλιπομένην μερίδα τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ τὸ πάντων δεινότερον ἦτο, ὅτι παρευρίσκετο εἰς Ὀλυμπίαν θεωρίᾳ λαμπροτάτη καὶ αὐτοῦ τοῦ Διονυσίου, τῆς ὁποίας ἐπιμελητὴς συνεξεπέμφθη ὑπὸ τοῦ τυράννου ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεαρίδης. Ἡ θεωρία αὕτη ἦτο ἡ μεγαλοπρεπεστέρα ἴσως τῶν ὅσαι ποτὲ εἰς Ὀλυμπίαν παρευρέθησαν, ἔγουσα μὲν σκηνὰς διαχρύσους καὶ ὑπὸ πολυτελῶν καὶ ποικίλων ἱματίων κεκοσμημένας, πολλὰ δὲ τέθριππα διακρινόμενα τῶν ἄλλων διὰ τὸ τάχος αὐτῶν. Ἐπεμψε δὲ ὁ Διονύσιος καὶ βραψωδοὺς τοὺς ἀρίστους, ἵνα ἀπαγγείλωσιν ἐν τῇ πανηγύρει τὰ ποιήματα αὐτοῦ· διότι ὁ τύραννος ἐκεῖνος εἶχεν ὄρεξιν καὶ εὔρισκε καιρὸν νὰ συντάσῃ καὶ ποιήματα, πολλὴν ἀποδίδων ἀξίαν εἰς τὴν δυναμένην νὰ προσγίγη αὐτῷ ἀπὸ τούτων δόξαν. Ἀλλ' ὅσον πολυτελής, ὅσον ἐπιδεικτικὴ ἦτο ἡ θεωρία αὕτη, τόσον φυσικώτερον ἦτο νὰ παροξύνῃ τὰ πνεύματα τῶν θεατῶν, ἀναλογιζομένων ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ θησαυροὶ ἦσαν προῖδὸν καταπίεσεως καὶ λεηλασίας πόλεων ἑλληνίδων. Ἠύξησε δὲ τὴν ὀργὴν καὶ ὁ τοῦ Λυσίου λόγος, ὥστε πρῶτον μὲν ἤρχισαν νὰ ἐμπαίζωσι τὰ ποιήματα τοῦ τυράννου, μετ' οὐ πολὺ δὲ τινες ἐτράπησαν καὶ ἐπὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν σκηνῶν, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Λυσίας, ὡς φαίνεται, « προετρέπετο τὰ πλήθη μὴ προσδέχεσθαι τοῖς ἱεροῖς ἀγῶσι τοὺς ἐξ ἀσεβειῶν τυραννίδος ἀπεσταλμένους θεωροὺς. »

Ἀλλὰ τὸ μάθημα τοῦτο, εἰ καὶ διδασκτικώτατον, οὐδεμίαν ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες μικρὸν μετέπειτα, ὡς εἶδομεν, ἐπεχείρησαν καὶ τὸν παράλογον κατ' Ὀλυνθίων πόλεμον καὶ τὸ ἄδικον κατὰ τῶν Θηβῶν τόλμημα. Ὅθεν ἐξηκολοῦθησεν ἡ κοινὴ

κατ' αὐτῶν ἀγανάκτησις, ἣτις ἐξεδήλωθη αὖθις κατὰ τὴν ἀμέσως ἐπομένην Ὀλυμπιακὴν πανήγυριν τοῦ 380, διὰ τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ ἀπαγγεῖλαντος ἐν αὐτῇ τὸν περίφημον αὐτοῦ «πανηγυρικόν» λόγον. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, ὁ Ἰσοκράτης κατηγοροῦσεν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λακεδαιμονίους, ὡς προδότας τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀνθρώπους ὑποστηρίζοντας ξένους βασιλεῖς καὶ Ἕλληνας δεσπότας, περὶ τὴν καταπάτησιν αὐτονόμων ἑλληνίδων πόλεων, καὶ ταῦτα πάντα πράττοντας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἀκόρεστον αὐτῶν ἰδιοτέλειαν. Ὡστε δὲν εἶναι ἄπορον, ἀνέκραξεν, ὅτι ὁ ἐλεύθερος καὶ αὐτόνομος ἑλληνικὸς κόσμος περιεστέλλεται ὁσημέραι εἰς στενότερα ὄρια, ἀφοῦ ἡ Σπάρτη, ἡ προῖσταμένη αὐτοῦ, νῦν μὲν βοηθεῖ τὸν Ἀρταξέρξην, τὸν Ἀμύνταν καὶ τὸν Διονύσιον ν' ἀκρωτηριάζωσιν αὐτὸν, νῦν δὲ ἐπιτίθεται ἡ ἰδίᾳ ἀδίκως κατὰ Θηβῶν, κατὰ Ὀλύμπου, κατὰ Φλιούντος, κατὰ Μαντινείας.

Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τῆς κοινῆς ἀποδοκιμασίας ἐμελλον μετ' ὀλίγον νὰ προκαλέσωσι κατὰ τῆς Σπάρτης πληγὴν καιρίαν. Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ὀλυμπίων, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Φλιασίων, ἡ δύναμις αὐτῆς ἐφαίνετο ἀκαταμάχητος· καὶ ὅμως μετ' ὀλίγους μῆνας ἔπαθεν ἐν Θήβαις προσβολὴν ἣν ἐμελλον νὰ ἐπακολουθήσωσι πολλαὶ καὶ ἀλλεπάλληλοι συμφοραὶ, κρημνίσασαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἐκείνου ὕψους εἰς τὴν ἐσχάτην ταπείνωσιν. Ὁ Ξενοφῶν εἰκονίζει κάλλιστα τὴν αἰφνιδίαν ταύτην τῆς τύχης μεταβολὴν, ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν θεῖαν δίκην. « Πολλὰ μὲν οὖν ἂν τις ἔχοι καὶ ἄλλα λέγειν, καὶ ἑλληνικὰ καὶ » βαρβαρικὰ, ὡς θεοὶ οὔτε τῶν ἀσεβούντων οὔτε τῶν ἀνόσια ποιούντων » ἀμελοῦσι· νῦν γε μὴν λέξω τὰ προκείμενα. Λακεδαιμόνιοί τε γὰρ οἱ » ὁμόσαντες αὐτονόμους ἐάσειν τὰς πόλεις, τὴν ἐν Θήβαις ἀκρόπολιν » κατασχόντες, ὑπ' αὐτῶν μόνον τῶν ἀδικηθέντων ἐκολάσθησαν, πρῶτον » οὐδ' ὑφ' ἐνός τῶν πρόποτε ἀνθρώπων κρατηθέντες· τοὺς τε τῶν πολι- » τῶν εἰσαγαγόντας εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτοῦς, καὶ βουλευθέντας Λακε- » δαιμονίοις τὴν πόλιν δουλεύειν, ὥστε αὐτοὶ τυραννεῖν, τὴν τούτων » ἀρχὴν ἐπτά μόνον τῶν φυγόντων ἤρκεσαν καταλῦσαι. » Ὅπόσον ἰσχυρὸν ἦτο τὸ μῖσος τὸ ὁποῖον προεκάλεσε παρ' ἅπασιν τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἄδικος τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τοὺς Θηβαίους διαγωγὴ, ἀποδείκνυται πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Ξενοφῶν αὐτός, ὅστις τοσαύτας εἶχε πρὸς τοὺς πρώτους συμπαθείας, καὶ τοσαύτην πρὸς τοὺς δευτέρους ἀποστροφῆς, ἠναγκάσθη νὰ στηλιτεύσῃ ἐντόνως τὸ ἀδίκημα. Ἄλλ' ἤδη ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς τιμωρίας.

Ἐπὶ τριετίαν ὄλην αἱ Θῆβαι ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἐκ τῆς τυραννίας τοῦ Λεοντιάδου καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν, ὑπηρετουμένης προθύμως ὑπὸ τῆς ἐν Καδμείᾳ σπυρτιατικῆς φρουρᾶς. Οἱ τύραννοι, μὴ ἀρκούμενοι νὰ καταπιέζωσι τοὺς ἐν Θήβαις συμπολίτας, ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένως νὰ καταστρέψωσι καὶ τοὺς ἐν Ἀθήναις καταφυγόντας ἀντιπάλους αὐτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπεπειράθησαν νὰ δολοφονήσωσι τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐξ αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀπέτυχε, διότι εἰς καὶ μόνος ἐφονεύθη, ὁ Ἀνδροκλείδας, ἀπήτησαν ἔπειτα παρὰ τῶν Ἀθηναίων τὴν ἔξωσιν τῶν φυγάδων. Ἄλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, οἱ δὲ φυγάδες οἵτινες ἀνέκαθεν ἐμελέτων τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐκτεθειμένους εἰς ἀδιαλείπτους κινδύνους, ἐπέσπευσαν τὸ ἐπιχείρημα. Εἶχον δὲ πολλοὺς ἐν Θήβαις φίλους καὶ διετήρουν μυστικὰς πρὸς τούτους σχέσεις. Εἷς τῶν φίλων τούτων ἦτο καὶ ὁ Φυλλίδας, ὅστις τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἔκρυψεν ἀπὸ τῶν τυράννων τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ αἶσθημα, ὥστε ὄχι μόνον ἠξιώθη τῆς πίστεως τῶν πολεμάρχων, ἀλλὰ καὶ εἰς Ἀθήνας ἀπεστάλη ἕνεκα δημοσίων πραγμάτων. Συνδιαλεχθέντος δὲ αὐτοῦ ἰδίως μετὰ τοῦ φυγάδος Μέλλωνος, ἀπεφασίσθησαν ὅσα ἐμέλλον νὰ ἐνεργηθῶσι πρὸς κατάλυσιν τῆς τυραννίας. Ὅθεν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 379, οἱ μᾶλλον ἐπιφανεῖς τῶν φυγάδων, κατ' ἄλλους ἑπτὰ, κατ' ἄλλους δώδεκα, ὧν ἐπισημότατοι ἦσαν ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Μέλλων, εἰσέρχονται, ἀρχομένης τῆς νυκτὸς, εἰς Θήβας καὶ, ἐνεδρεύσαντες ἐπὶ μικρὸν, σφάζουσι, διὰ συνδρομῆς τῶν ἐν τῇ πόλει δημοφρόνων, τοὺς δύο πολεμάρχους, Ἀρχίαν καὶ Φίλιππον, ἐν συμποσίῳ διατελοῦντας, φονεύουσι καὶ τὸν Λεοντιάδην ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἀπολύουσι τοὺς φυλακισμένους καὶ ἀνακηρύττουσι τὴν ἐλευθερίαν. Ἐν Θήβαις συνέπραξε τότε εἰς τὸ ἐπιχείρημα καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀναφέρεται τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατέφθασαν ἐξ Ἀθηναίων καὶ οἱ ἄλλοι πολυάριθμοι φυγάδες. ἔτι δὲ οὐκ ὀλίγοι Ἀθηναῖοι ἐθέλονται, μετὰ δύο ἐκ τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὥστε πολυειδῶς ἐνισχύθησαν οἱ περὶ τὸν Πελοπίδαν καὶ προεχειρίσθησαν μὲν ἀμελλητί Βοιωτάρχαι αὐτοῖς οὗτος ὁ Πελοπίδας, καὶ ὁ Μέλλων, καὶ ὁ Χάρων, ἀπεκλείσθη δὲ ἡ ἀκρόπολις, ἥτις, μὴ ἔχουσα ἰκανὴν τροφῶν προμήθειαν, παρεδόθη κατὰ ἰανουάριον τοῦ 378.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ συνεχίνησεν ἐκ βάρων ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Ἦν σήμερον ἡ δολοφονία τῶν περὶ Λεοντιάδην, ἡ

ἐνεργηθεῖσα ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, ἢ ἐν συμποσίῳ διατριβόντων, προξενεῖ ἡμῖν ἀηδῖαν τινὰ καὶ ἀποστροφὴν, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ὁ φόνος διεπράχθη ἰδίαις χερσὶν ὑπὸ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἀνωτάτας τῆς κοινωνίας τάξεις, ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος, καὶ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ πάλαι, τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἥθη τῶν προπατέρων ἡμῶν, καὶ τοιαῦται αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι, ὥστε πάντες ἐπεδοκίμασαν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἐκδίκησιν τὴν ἐπιγενομένην διὰ τὴν κατὰληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὸν τοῦ Ἴσμηνίου θάνατον, πάντες δ' ἀπεθύμασαν τὴν προσωπικὴν τόλμην τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν οἵτινες κατέβαλον διὰ μιᾶς εἰς ἕδαφος κυβέρνησιν πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀδιάσειστον λογιζομένην. Ἴνα δὲ κατανοήσωμεν πῶς ἄνδρες ἐπιφανεστάτοι καὶ πλουσιώτατοι δὲν ἐδίττασαν νὰ ρίψωσιν ἑαυτοὺς εἰς τηλικούτον κίνδυνον, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ ὁμηρικοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ Ἀχιλλέως μέχρι τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Φιλοποίμενος, ὁ πλούσιος Ἕλληνας δὲν ἔπαυσεν ἀποδουόμενος ἐπὶ τὴν παλαιστράν, καὶ ὡς ἀπλοῦς ὀπλίτης μαχόμενος καὶ φιλοτιμούμενος νὰ ὑπερέχη τῶν πενεστέρων, ὅπως κατὰ τὴν περιουσίαν οὕτω καὶ κατὰ τὴν σωματικὴν βίωσιν.

Ἡ Σπάρτη, εἰ καὶ ἐπικρατοῦντος χειμῶνος, ἔσπευσε νὰ στείλῃ στρατὸν κατὰ τῶν Θηβαίων. Ἀξιοσημειώτων δὲ εἶναι ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἀπεποιήθη τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ τούτου, ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν ὅτι ὑπερέβη τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα δὲν εἶναι πλέον ὑπόχρεως εἰς τὴν ἐν ἀλλοδαπῇ ὑπηρεσίαν, ἀληθῶς δὲ, καθ' ἃ λέγει ὁ Ξενοφῶν, διότι καλῶς ἤξευρεν, ὅτι ἂν στρατηγήσῃ, οἱ πολῖται ἠθέλον πάλιν εἰπεῖ· «ἰδοὺ ὁ Ἀγησίλαος, ὅπως βοηθήσῃ τοὺς τυράννους, παρέχει πράγματα τῇ πόλει.» Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ βαρύνηται τὸν μάταιον καὶ ἀδιάλειπτον ἐκείνον ἀγῶνα, εἰς ὃν ὑπὸ τῆς τύχης κατεδικάσθη. Ὄθεν ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ ἕτερος τῶν βασιλέων, ὁ Κλεόμβροτος, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε διαδεχθῆ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀγησίπολιν. Ὁ Κλεόμβροτος ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν, παρέμεινεν ἐνταῦθα ἡμέρας τινὰς καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πελοπόννησον μηδὲν πράξας. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία του ἐπέφερε σπουδαῖα τινὰ ἀποτελέσματα. Ὅτε διήρχετο πλησίον τῶν συνόρων τῆς Ἀττικῆς, ἔστειλεν εἰς Ἀθήνας τρεῖς πρέσβεις ἵνα ζητήσωσιν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποῖαν δύο στρατηγοὶ Ἀθηναῖοι καὶ πολλοὶ ἐθέλονται τῆς πόλεως ταύτης ἔδωκαν εἰς τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἔτι ἀπέφευγον τοῦ νὰ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς

Σπαρτιάτας, ὥστε ἀμέσως τὸν μὲν ἓνα τῶν στρατηγῶν, παρόντα ἀπέκτειναν, τὸν δὲ ἄλλον, δραπετεύσαντα, κατεδίκαναν εἰς ἔξορίαν. Ἄλλ' ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι οὕτω πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπολιτεύοντο, καὶ ἐνῶ οἱ ἐπὶ τούτῳ σταλέντες πρέσβεις τῆς Σπάρτης εὐρίσκοντο ἔτι ἐν Ἀθήναις, ὁ ἀρμοστής Σφοδρίας, ὁ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κλεομβρότου ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου, ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὅτι ὁ Φοιβίδας εἶχε πράξει ὡς πρὸς τὰς Θήβας· ἐπεχείρησε δηλαδὴ, ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰρήνης, νὰ καταλάβῃ αἰφνιδίως τὸν Πειραιᾶ. Καὶ τὸ μὲν πρᾶξονδῆμα τοῦτο ἀπέτυχεν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Σπαρτιάται δὲν ἐτιμώρησαν τὸν Σφοδρίαν, οἱ Ἀθηναῖοι ἀγανακτήσαντες συνομολογοῦσιν ἤδη συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους, καὶ παρασκευάζονται διὰ παντός τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης πόλεμον.

Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν τότε, διὰ τῶν στρατηγῶν Χαβρίου, Τιμοθέου τοῦ Κύνωνος καὶ Καλλιστράτου, νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν νέαν ναυτικὴν συμμαχίαν ἣν πρό τινων ἐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσιν. Ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν φόβος τῶν περὶ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τὸ κατὰ τῆς Σπάρτης μῖσος τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα νήσων, ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Καλλιστράτου, ἡ σύνεσις μὲ τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς ἐκανονίσθη μὲν ἡ ἰσοψηφία ὄλων τῶν πόλεων ἐν τῷ κοινῷ συνεδρίῳ, ἀπηγορεύθησαν δὲ πᾶσαι αἱ κληρουχίαι Ἀθηναίων ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, ὅλα ταῦτα συνετέλεσαν ὥστε ἡ νέα αὕτη συμμαχία νὰ λάβῃ ἐπὶ τινα χρόνον ἰκανὴν ὑπόστασιν καὶ ἀνάπτυξιν. Ὑπέβαλον δὲ ἑαυτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ εἰς ἄμεσον (ἂν καὶ ἄδηλον ὀπόσῃ) εἰσφορὰν, τροπολογήσαντες ἐπὶ τούτῳ κατὰ τι, ἐπὶ ἄρχοντος Ναυσινίκου (378—377 π. Χ.), τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος μέχρι τοῦ ἄρχοντος τούτου ἀναλλοίωτον, ὡς φαίνεται, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ πλεῖστα, παραμείναντες οικονομικὴν τῶν πολιτῶν διαίρεσιν εἰς τέσσαρας τάξεις (σελ. 263 καὶ ἐπ.). Ἄλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ προθυμία ἣν ἔδειξαν ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐπέχουσι πλέον εἰμὴ δευτερεύουσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τάξιν. Ἡ νέα αὐτῶν ἡγεμονία, ἣτις ἄλλως τε πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ φθάσῃ κατὰ τὸ μέγεθος τὴν προτέραν, τάχιστα ὡς ἐκείνη εἰς τυραννίδα μεταβληθεῖσα, προεκάλεσε μετ' οὐ πολὺ στάσεις, ἐπαγαγοῦσας τὴν διάλυσιν αὐτῆς. Σφόδρα δὲ ἄστατος καὶ παλίμθουλος ἀνεδείχθη ἡ πολιτικὴ αὐτῆς, νῦν μὲν συμμαχοῦσα μετὰ τῶν Θηβῶν, νῦν δὲ ἐγκαταλείπουσα αὐτοὺς, νῦν δὲ καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν

συντασσομένη, ὥστε ἡ ἀπὸ τῆς σπαρτιατικῆς δεσποτείας ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος, ὀφείλεται εἰς τὰς Θήβας καὶ εἰς μόνας τὰς Θήβας, εἰς ταύτην δὲ τὴν πόλιν ἐξήστραψαν αἱ τελευταῖαι ἀρεταί, αἱ χρυσώσασαι τὰ νέφη τὰ ὅποια ἤρχισαν νὰ σωρεύωνται εἰς τὴν δύσιν τῆς πρώτης τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡμέρας· ὅθεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην θέλομεν ἰδίως ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἡγεμονία Θηβαίων.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ βίου τῶν Βοιωτῶν, καὶ ἐξαιρέτως τῶν Θηβαίων, ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 158 καὶ ἐπόμεν.). Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν βεβαίως ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος φυλῶν· δὲν εἶχον οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὅποια οἱ Ἀθηναῖοι ἦντλον ἀπὸ τῆς δαιμονίου αὐτῶν εὐφυΐας, οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὅποια οἱ Σπαρτιάται προσεκτήσαντο ἀπὸ τῆς θαυμαστῆς αὐτῶν πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ἀσθενὲς παρὰ τοῖς Θηβαίοις ὑπῆρξεν ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας· διότι εἶδομεν αὐτοὺς οἰκτρῶς πολιτευθέντας ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Περσῶν εἰσβολῆς καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ τοῦ Μερδονίου συναγωνισθέντας. Ἄλλ' οἱ Θηβαῖοι εἶχον πλεονέκτημά τι, τὸ ὑποῖον, τυχὸν περιστάσεων καὶ ἡγεμόνων ἐπιτηδείων, πλὴν δύναται ν' ἀνκπληρώσῃ ἐλαττώματα καὶ λαμπρὸν δύναται ν' ἀποβῆ ὄργανον μεγαλουργίας. Οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν ἀείποτε στρατιῶται ἀγαθοί, πεζοί τε καὶ ἵππει· ψυχαὶ ἂν ὄχι πάντοτε εὐγενεῖς, ἀλλὰ πάντοτε εὐρωστοί, σώματα ἂν ὄχι κομψά, ἀλλ' ἀθλητικά, καὶ κελῶς μὲν ἐκ πρώτης νεότητος διὰ τῆς γυμναστικῆς παρασκευαζόμενα, καλῶς δ' ἔπειτα περὶ πᾶσαν πολεμικὴν τέχνην ἀσκούμενα. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, οἱ Θηβαῖοι ἠξιώθησαν ἐπανειλημμένως τῆς τιμῆς τοῦ νὰ τρέψωσι τοὺς τότε ἀκμάζοντας ἔτι Ἀθηναίους ὀπλίτας, κατατροπώσαντες αὐτοὺς καὶ περὶ Κορώνειαν (σελ. 537) καὶ περὶ Δήλιον (σελ. 622)· πρὸ μικροῦ δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Σπαρτιάτας ἀπέδειξαν, περὶ Κορώνειαν πάλιν (σελ. 701 καὶ ἐπόμεν.), ὅτι δὲν εἶναι ἀνάξιοι αὐτῶν ἀνταγωνισταί. Τὸ προ-

τέρημα τοῦτο τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας καὶ δεξιότητος δὲν εἶχε χρεῖαν εἰμὴ ἰσχυροῦ τινος ἠθικοῦ ἐλατηρίου ἵνα μεγαλουργήσῃ· τὸ δ' ἠθικὸν τοῦτο ἐλατήριον παρεσκεύασε μὲν ἡ ἐπιβουλὴ καὶ ἡ χαιρεκακία μὲ τὴν ὁποίαν ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τὰς Θήβας διὰ τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν, ἐκορύφωσε δὲ τὸ παρασπόνδημα τοῦ Φοιβίδου καὶ ἡ τυραννία τῶν περὶ τὸν Λεοντιάδην. Ἡ ἀγανάκτησις ἦν παρήγαγεν ἐν Θήβαις ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς Σπάρτης πολιτικῆ, ἐξεπροσωπήθη κυρίως ὑπ' ὀλίγων τινῶν ἀνδρῶν· κατ' ἀρχάς ὑπὸ τοῦ Ἰσημνίου καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος, τοῦ Χάρωνος, τοῦ Γοργίδου, τοῦ Πᾶμμένους, τοῦ Δαμοκλείδου, τοῦ Θεοπόμπου, τοῦ Φερενίκου καὶ ἄλλων, ἀλλὰ διεχύθη εἰς τὰς φλέβας ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν Θηβαίων καὶ ὡς ἱερὸν τι πῦρ ἀνέφλεξεν αὐτούς καὶ ἐπιπαρώξυνεν εἰς τὸ ν' ἀναλάβωσι πάντα ἀγῶνα καὶ πᾶσαν θυσίαν πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνακτηθείσης αὐτονομίας.

Τοιοτοτρόπως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, μέχρι τινός τὸ αἰφνίδιον ἐκεῖνο ἀκτινοβολημα τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἐνθυμίζουσι τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἡ θεία πρόνοια ἀναδείκνυσι φύσει καρποφόρους, διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ποταμῶν. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Σπαρτιατῶν ἐνθυμίζει ἐξ ἐναντίας τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἡ τέχνη καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἐπιτηδεῖας χρήσεως τῶν διαρρέοντων αὐτὰς ὀλίγων ὑδάτων καὶ διὰ ποικίλης διωρύγων κατασκευῆς, κατορθοῖ νὰ ἀναδείξῃ γόνιμα καὶ αὐτὰ τῶν πεδίων τὰ ξηρότερα. Τῶν δὲ Θηβαίων ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον σχεδὸν ἄγονοι καὶ ἄκαρποι, μέχρις οὗ, διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αἰσθημάτων τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς φιλοτιμίας τοῦ κεντήσαντος τὰ βαθύτατα σπλάγγνα τῆς κατ' ἐπιφανείαν ἀναισθήτου ἐκείνης χώρας, ἀνέβλυσεν αἴφνης ἀπὸ τῶν στέρνων αὐτῆς, ὡς ἀρτησιανόν τι φρέαρ, ποταμὸς μεταβαλὼν αὐτὴν εἰς ἓνα τῶν ὠραιότατων παραδείσων, ἐξ ὧν μνημονεῖ ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἄρα γε τῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἐξάρσεως προῖον ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ μεγαλοφυΐας, τῆς πολιτικῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον δεινότητος, ἀθάνατον καταστήσας τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας; Κατὰ δυστυχίαν ἐὰν δυνάμεθα, μέχρι τινός τούλάχιστον, νὰ ἀνεύρωμεν τὰς αἰτίας τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν πολιτειῶν, τὸ μυστήριον τῆς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἐμφανίσεως ὑπῆρξεν ἄχρι τοῦδε ἀνεξερεύνητον. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου λ. γ.

δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀπολύτως ὅτι τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνέπλασεν ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκείνη προαγωγὴ τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως· διότι, ἂν τοῦτο ἦτο καθ' ὅλα ἀληθές, ἰδιὰ τί ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον οὐδένα ἕτερον ἐνάμιλλον ἐκείνου ἀνέδειξεν ἄνδρα, ἀλλὰ, αὐτοῦ θανόντος, καὶ κατέπεσε διὰ μιᾶς ἀπὸ τῆς ἀκμῆς εἰς ἣν εἶχε προαχθῆ; Ἄφ' ἑτέρου πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀκμὴ αὕτη ὑπῆρξε καθ' ὅλοκληρίαν ἔργον τοῦ Ἐπαμεινώνδου· διότι αἱ Θῆβαι ἀπηλλάγησαν τῆς σπαρτιατικῆς τυραννίας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ἐνίκησαν τὸ πρῶτον τοὺς Σπαρτιάτας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, καὶ ἀνέκτησαν τὴν βοιωτικὴν ἡγεμονίαν ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἀνμφαίνεται πρωταγωνιστῶν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371, ἤτοι ἐπτὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς αὐτονομίας· καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ἀνακτῆσεως τῆς αὐτονομίας, εἰς ἣν δὲν φαίνεται συντελέσας πλειότερον πολλῶν ἄλλων πολιτῶν καὶ βεβαίως συνετέλεσε πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος καὶ τῶν λοιπῶν πρωτουργῶν τοῦ κινήματος, ἦτο τεσσαρακοντούτης ἤδη, ὃ ἐστὶν ἐν ἀκμῇ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων· ὥστε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀπολύτως εἰπεῖν, οὔτε ἡ ἐπίδοσις τῆς πόλεως παρήγαγε τὸν μέγαν ἄνδρα, οὔτε ὁ μέγας ἀνὴρ παρήγαγε τὴν ἐπίδοσιν τῆς πόλεως. Ἐκατέρα τῶν δυνάμεων τούτων φαίνεται μᾶλλον ἀνεξαρτήτως τῆς ἑτέρας προκύψασα εἰς μέσον· ἂν καὶ, διὰ μυστηριώδους τινὸς βουλήσεως τῆς προνοίας, συνῆλθον ἐπὶ τὸ ἐν καὶ ὁμολογούμενως ἐπενήργησαν ἀμοιβαίως ἢ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης· διότι ἄνευ τῆς προαγωγῆς τῶν Θηβῶν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἐπαμεινώνδου δὲν ἤθελε λάβει πιθανώτατα ἀφορμὴν καὶ ὄργανα ἐνεργείας, ἄνευ δὲ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἡ προαγωγὴ τῶν Θηβῶν δὲν ἤθελεν ἀνψωθῆ μέχρι τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἤθελε περιορισθῆ εἰς τὴν μικρὰν τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν.

Ἐπαμεινώνδου τοῦ Πολύμνιδος ὁ οἶκος ἀνῆγε μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς ἥρωα προπάτορα, ἀλλ' ἦτο ἤδη πένης, καὶ ἐπὶ τσοῦτον ἄσημος ὥστε τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἠσχῆθη ἐκ νεότητος περὶ πάντα τὰ γυμναστικά καὶ πολεμικά καθήκοντα, ὅσα ἐπεβάλλοντο εἰς ἕκαστον Θηβαῖον πολίτην· καὶ κατὰ τοῦτο δὲν εἶχε χρεῖαν σχολείου καλητέρου τῆς πατρίδος αὐτοῦ, διότι αἱ σωματικαὶ αὐταὶ ἀσκήσεις ἦσαν ἀνεκάθεν ἄρισται ἐν Θῆβαις. Ἀλλὰ διεκρίθη ἀπὸ τῶν συμπολιτῶν, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κα-

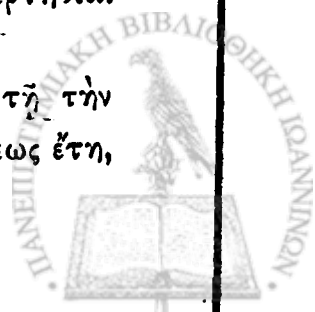
φισίου καὶ ἀπὸ τοῦ ἄειμνήστου φίλου Πελοπίδου, ἐπιμεληθεὶς συγχρό-
 νως τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ παιδευσιν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ μετὰ πόθου ἐπε-
 ζήτησε τὴν πρὸς πολλοὺς φιλοσόφους οἰκειότητα, ἐν οἷς ἀναφέρονται
 ὁ τε Θηβαῖος Σιμμίας καὶ ὁ Ταραντῖνος Σπίνθαρος, ἀμφότεροι διατε-
 λέσαντές ποτε ἑμιληταὶ τοῦ Σωκράτους· διὸ ὁ Ἐπαμεινώνδας δύναται
 νὰ θεωρηθῆ ἑμμέσως ὡς μαθητὴς τοῦ δαίμονιου ἐκείνου Ἀθηναίου.
 Ἐπειδὴ δ' αἱ μεταξὺ Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν σχέσεις ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ
 τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου φιλικώτεραι, εὐλόγως δυνάμεθα
 νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠφελήθη ἀπὸ τῶν διδασκάλων ἀμφοτέρων τῶν
 πόλεων. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν ἐξαιρέτως ἀφωσιώθη καὶ τοῦ ὁποίου
 οὐ μόνον ὡς μαθητὴς ἠκροάσατο ἀλλὰ καὶ ὡς υἱὸς ἐπεμελήθη, ὑπῆρξεν
 ἐξόριστός τις Ταραντῖνος ὀνόματι Λύσις, Πυθαγορικὸς φιλόσοφος, ἄδηλον
 τίνος ἕνεκα καταφυγὼν εἰς Θήβας καὶ ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου ζήσας.
 Πρὸς τοῦτον καὶ πρὸς τοιοῦτους ἄλλους διετέλεσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας
 ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη συνδιαλεγόμενος περὶ πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς με-
 λέτης καὶ ἐρεύνης ὅσα ἐνησχόλουν τότε τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν,
 οὐ μόνον προσκτησάμενος οὕτω γνώσεις πολλὰς θετικὰς ἀλλὰ καὶ
 ἀπκλλαγεῖς, ὅπως ὁ Περικλῆς, τῶν προλήψεων ἐκείνων, τὰς ὁποίας εἶχον
 πολλοὶ τῶν ἐπισήμων προπατόρων ἡμῶν, θεωροῦντες τὰ φυσικὰ φαινό-
 μενα, ὡς σημειᾶ τινὰ ἔχοντα ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ
 τὰς πράξεις. Ἡ ἀνοχὴ αὐτοῦ ὡς ἀκροατοῦ καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς πάντα
 ἐπιδεικτικὸν λόγον, ἦσαν τοσοῦτον παράδοξοι, ὥστε ὁ Ταραντῖνος Σπίν-
 θαρὸς, οὐκ ὀλίγον αὐτῷ συνδιατρέψας, συνείθιζε νὰ λέγῃ «μηδενί που
 τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀνθρώπων ἐντετευχένοι, μήτε πλείονα γινώσκοντι,
 μήτε ἐλάττονα φθειγγομένῳ.» Μὴ νομίση τις ἐν τούτοις ὅτι ἐλάλει ὀλίγα
 διότι δὲν ἤξευρε νὰ λαλῆ. Ἐξεναντίας ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης τοῦ
 Ἐπαμεινώνδου ἀνεδείχθη οὐ μόνον παρὰ τοῖς Θηβαίοις ἐξαιρετος, ἀλλὰ
 καὶ τῆς εὐγλωττίας τῶν ἀρίστων Ἀθηναίων ῥητόρων ἐνάμιλλος. Τὸ
 θαυμάσιον ὅμως τοῦ ἀνδρὸς ἦτο, ὅτι, μεγαλοφυῆς ὢν καὶ φιλομαθής,
 διετέλει ἐνταύτῳ μετριόφρων καὶ ὅλως ἀκενόδοξος· θαυμάσιον τοσοῦτον
 μᾶλλον ὅσω οἱ προπάτορες ἡμῶν πολλάκις παρεσύροντο ὑπὸ παραλόγου
 φιλοτιμίας καὶ εἰς ἑαυτοὺς πεποιθήσεως. Ἦτο δὲ πρὸς τὰ χρήματα
 ἀπαθής, διατελέσας δι' ὅλου τοῦ βίου πέννης καὶ μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς
 ταφὴν αὐτοῦ ἐξοδα καταλιπὼν, ἐνῶ πολλάκις μὲν ξένοι ὑπέβαλον αὐτῷ
 προτάσεις δωροδοκίας, πολλάκις δὲ φίλοι ἀνεδείχθησαν πρόθυμοι ν' ἀνα-
 κουφίσωσιν, ἐξ ἰδίων, τὴν ἐντιμον αὐτοῦ ἀνέχειαν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ, καὶ

τοῦτο σπάνιον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, διεκρίθη διὰ τὴν πραότητα τῶν πολιτικῶν παθῶν, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν κατὰ νενικημένων πολεμίων τραχύτητα, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἐμφυλίαν αἵματος χύσιν. Ἐὰν ὑπῆρξάν ποτε ἄνθρωποι τῶν ὑποίων ἢ διαγωγὴ ἐφαίνετο δικαιολογοῦσα τὴν ἐσχάτην τῶν τιμωριῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν βεβαίως ὁ Λεοντιάδης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν προδόται. Αὐτοὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας τῆς Καδμείας εἰς τὸν Σπαρτιάτην Φοιβίδα, αὐτοὶ ἐθανάτωσαν τὸν φιλόπατριν Ἰσμηνίαν. Καὶ ὅμως ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεδοκίμασε τὸ περὶ τοῦ φόνου αὐτῶν βούλευμα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν ἄλλων ἐξορίστων, ἐν μέρει λόγῳ συνέσεως καὶ ἐν μέρει συνειδήσεως λόγῳ· οἱ δὲ μεταγενέστεροι Ἕλληνες, οἱ θαυμάσαντες τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρός καὶ ἀγωνισθέντες, εἰ καὶ πόρρωθεν, νὰ πατήτωσι τὰ ἴχνη αὐτοῦ, ὠμολογοῦν ὅτι τοῦτο μάλιστα τὸ πρᾶον καὶ φιλόανθρωπον περὶ τὰς πολιτικὰς διαφορὰς ἦτο δυσκολώτατον νὰ μιμηθῶσι.

Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνὴρ, δὲν ἐπρωταγωνίστησεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὸ ἤδη ἀνοιχθὲν αὐτῷ στάδιον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἠπράκτησε καθ' ὅλον τὸ ἐν τῷ μεταξὺ διάστημα, καὶ θετικῶς γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν φυγάδων εἰσβολῆς, ἅμα μετενεχθέντος τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τῶν οἰκιῶν τοῦ Ἀρχίου καὶ τοῦ Λεοντιάδου, εἰς τὴν ἀγορᾶν, συνέπραξε γενναίως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ τολμήματος καὶ συνετέλεσεν εἰς πάντα τὰ πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνεργηθέντα. Πρὸ πάντων συνειργάσθη εἰς τὴν ἀποτάφρευσιν καὶ ἀποσταύρωσιν τοῦ πρὸς βορρᾶν τῶν Θηβῶν εὐφόρου πεδίου, ἀφ' οὗ οἱ πολῖται συνεκόμιζον τὰ κυριώτατα πρὸς τροφήν ἀναγκαῖα. Συγχρόνως δὲ συνέπραξε μετὰ τοῦ Πελοπίδου εἰς τὴν τότε κατὰ πρῶτον συγκρότησιν τοῦ περιφήμου «ἱεροῦ λόχου,» ὅστις συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ἐπιλέκτων τριακοσίων, συνδεομένων ἀνά δύο διὰ τῶν στενοτάτων τῆς φιλίας δεσμῶν καὶ τούτου ἕνεκα μέχρι θανάτου πρὸς ἀλλήλους ἀφωσιωμένων· δημοσίᾳ δὲ δαπάνῃ ἀδιαλείπτως συντηρούμενος καὶ ἀσκούμενος καὶ ὑπὸ τῶν εὐγενεστάτων αἰσθημάτων ἐμπνεόμενος, διετέλεσεν ἐν τῶν κυριωτάτων ὀργάνων τοῦ μεγαλείου τῶν Θηβῶν καὶ ἐπλήρωσε τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς φήμης τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐδὲ ἔπεσεν εἰμὴ κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσε τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀνεξαρτησία.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας λοιπὸν ἤρχισεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ ὑπηρετῇ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ ἀπὸ τῆς ἐλευθερώσεως ἔτη,

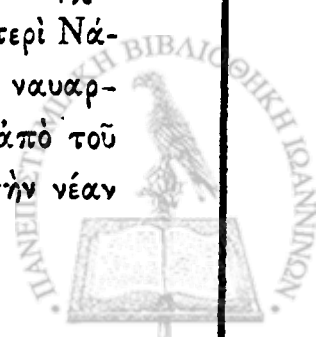
ὁ Πελοπίδας φαίνεται πολὺ μᾶλλον ἐκείνου πρωταγωνιστῶν ἐν Θήβαις. Ὁ Πελοπίδας κατέλυσε τὴν τυραννίδα τοῦ Λεοντιάδου· ὁ Πελοπίδας ἐνίκησε πρῶτος τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ Πελοπίδας ἠνώρθωσε τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβαίων. Πελοπίδας ὁ Ἰππόκλου πολλὰς εἶχε τὰς πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνερμοιότητας, περὶ τὰς περιστάσεις καὶ ἐξεῖς τοῦ βίου. Ἦτο νεώτερος τοῦ Ἐπαμεινώνδου· ἦτο πλούσιος· ὑπῆρξεν εὐτυχῆς πατὴρ οἰκογενείας, ἐνῶ ὁ Ἐπαμεινώνδας διετέλεσεν ἄγαμος· ἠγάπα τὴν σωματικὴν μᾶλλον γύμνασιν, διατρίβων ὁσάκις ἡὐκίρει περὶ παλαίστρας καὶ κυνηγέσια, ἐνῶ ὁ Ἐπαμεινώνδας προετίμα μᾶλλον τὴν πνευματικὴν ἀσκήσιν, τὴν ὁμιλίαν, τὴν ἀκρόασιν. Καὶ ὁμοῦ οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες συνεδέθησαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ζωῆς διὰ φιλίας στενοτάτης καὶ σπανίας μεταξὺ τῶν συναρχόντων καὶ συναγωνιστῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. «Εἰ γὰρ τις ἀποβλέψας εἰς τὴν Ἀριστείδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους, καὶ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου πολιτείαν, ὅσων γέγονε μεστὴ διαφορῶν καὶ φθόνων καὶ ζηλοτυπιῶν πρὸς ἀλλήλους, σκέψαιτο πάλιν τὴν Πελοπίδου πρὸς Ἐπαμεινώνδαν εὐμένειαν καὶ τιμὴν, τούτους ἀνὸρθῶς προσαγορεύσειε συνάρχοντας, καὶ συστρατήγους, ἢ ἐκείνους, οἱ μᾶλλον ἀλλήλων, ἢ τῶν πολεμιῶν, ἀγωνιζόμενοι περιεῖναι διετέλεσαν. Αἰτία δ' ἀληθινὴ μὲν ἦν ἡ ἀρετὴ, δι' ἣν οὐ δόξαν, οὐ πλοῦτον ἀπὸ τῶν πράξεων μετιόντες, οἷς ὁ χαλεπὸς καὶ δύσερις ἐμφύεται φθόνος, ἀλλ' ἔρωτα θεῖον ἀπ' ἀρχῆς ἐραστῆντες ἀμφοτέρου τοῦ τὴν πατρίδα λαμπροτάτην καὶ μεγίστην ἐφ' ἑαυτῶν ἰδεῖν γενομένην, ὡς περ ἰδίους ἐπὶ τοῦτο τοῖς αὐτῶν ἐχρῶντο κατορθώμασι.» Ταῦτα λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Πελοπίδου. Καὶ ἐν γένει τὰ ὀνόματα τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐκ παραλλήλου συνήθως ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφέρονται· εἷς δὲ τῶν ἀρίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Πελοποννήσιος Πολύβιος, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, κατήντησεν ἐπὶ τοσοῦτον νὰ ταύτιση καὶ νὰ συνεξισώσῃ αὐτούς, ὥστε εἶπε· «καὶ γὰρ συνηξήθη καὶ συνήκμασε καὶ συγκατελύθη τὰ Θηβαίων ἔργα τῷ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τοῦ Πελοπίδου βίῳ προφανῶς.» Ἄλλ' ἡ ἐξίσωσις αὕτη καὶ ἐξομοίωσις τῶν ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων τοῦ Πελοπίδου καὶ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθῆς. Ὁ Πελοπίδας ὑπῆρξεν ὁ ἀριστος τῶν Θηβαίων· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, τῶν Ἑλλήνων ἴσως ὁ ἀριστος. Ὁ Πελοπίδας ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, ἀλλ' εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ὀφείλεται ἡ ἐξασφαλισίς τοῦ ἔργου τούτου

καὶ τὸ πνελλήνιον ἀξίωμα, ὅπερ ἐκτίσατο περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἢ πόλις τῶν Θηβῶν. Ἀποθανόντος τοῦ Πελοπίδου, ἐξηκολούθησεν ἡ πόλις ἀκμάζουσα καὶ προαγομένη δι' Ἐπαμεινώνδου· ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, συγκατέπεσε τῶντι διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ μηχανῆς, καὶ ἅπαν τῆς πόλεως τὸ μεγαλεῖον. Ἐνὶ λόγῳ ἂν ἢ εἰς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις καὶ ἡ τόλμη τοῦ Πελοπίδου ἦσαν καθ' ὅλα ἐνάμιλλοι τῶν περὶ ταῦτα ἀρετῶν τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ δαιμόνιος στρατηγὸς ὁ ἐν Λεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ νικηφορῆτας, ὁ ἐν τοῖς συνεδρίοις τοῦ ἔθνους λαμπρῶς ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος συνηγορήσας, ὁ ἀνορθωτῆς τῆς Μεσσηνίας, ὁ ἰδρυτῆς τῆς Μεγάλης πόλεως, ἵνα εἰς ταῦτα μόνον τὰ μεγαλουργήματα τοῦ ἀνδρὸς περιορισθῶμεν, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ αὐτοῦ φίλου καὶ ὡς πολεμικὸς ἀνὴρ, καὶ ὡς πολιτικὸς, καὶ ὡς ῥήτωρ.

Μετὰ τὴν ἄπρακτον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἐπάνοδον τοῦ Κλεομβρότου (σελ. 728), οἱ Σπαρτιᾶται κατέπεισαν τὸν Ἀγησίλαον αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου· ἐπανειλημμένως δὲ ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐν ἔτει 378 καὶ ἐν ἔτει 377, ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ἀλλὰ οὐδὲν κρίσιμον διέπραξεν. Οἱ Θηβαῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ Χαβρίου, ἀντέστησαν ἐπιμόνως εἰς πάσας τὰς ἐπιθέσεις καὶ ἤρχισαν μάλιστα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ εἰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις. Ἐπειδὴ δὲ ἐπανερχομένου ἐκ Βοιωτίας τοῦ Ἀγησιλάου τῷ 377, ἐρράγη καθ' ὅδον μία τις αὐτοῦ φλέψ, ἐκ δὲ τούτου ἐβλάβη καὶ τὸ ὑγιὲς σκέλος, ὥστε κατέστη ὁ ἀνὴρ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνεπιτήδειος εἰς ὑπηρεσίαν, περιῆλθεν αὖθις ἢ στρατηγίᾳ εἰς τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων, τὸν Κλεόμβροτον. Καὶ ἐστάτευσε μὲν οὗτος τῷ 376 ἔτει ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, ἀλλὰ μηδὲ τὸν Κιθαιρῶνα δυνήθεις νὰ διαβῇ, κατεχόμενον ἤδη ὑπὸ δυνάμεως ἰκανῆς Ἀθηναίων καὶ Θηβαίων, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος.

Τότε οἱ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀδοξοῦντες καὶ ταπεινούμενοι Σπαρτιᾶται ἀπεφάσισαν νὰ δοκιμάσωσι τὴν τύχην αὐτῶν κατὰ θάλασσαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ πιέσωσιν ἐντεῦθεν τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀποσπάσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τῶν Θηβαίων συμμαχίας. Ἀλλὰ ὁ ναύαρχος αὐτῶν Πόλλις, ἄγων τριήρεις ἐξήκοντα, ἐντελῶς κατετροπώθη περὶ Νάξον, κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 376, ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Χαβρίου, ναυαρχοῦντος τριήρων ὀγδοήκοντα· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου, τότε μάλιστα ἤρχισαν νὰ αὐξάνωσι τὴν νέαν

αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐπὶ τούτῳ ἐνεργείας αὐτῶν μέχρι τοῦ Ἴονίου πελάγους.

Ὅμοιως ἐξηκολούθησαν καὶ οἱ Θηβαῖοι εὐδοκιμοῦντες τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ κατὰ τὰ ἔτη 376 καὶ 375 οὐδεμία ἐγένετο νέα Λακεδαιμονίων ἐπιδρομὴ εἰς τὴν Βοιωτίαν· ἐν ἔτει μὲν 376 διότι, ὡς εἶδομεν, ὁ Κλεόμβροτος δὲν κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὸν Κιθαιρῶνα, ἐν ἔτει δὲ 375, διότι ἡ προσοχὴ τῆς Σπάρτης ἀπησχολήθη εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Τιμοθέου κατὰ τὸ Ἴόνιον πέλαγος ἐνεργούμενα. Ἐντεῦθεν οἱ Θηβαῖοι προσελάμβανον ὁσημέραι νέαν ἐν Βοιωτίᾳ δύναμιν, μὴ ἔχοντες νὰ πολεμήσωσιν εἰμὴ πρὸς τοὺς αὐτόθι καταλειφθέντας Λακεδαιμονίους φρουροὺς καὶ ἀρμοστὰς, τοὺς ὁποίους πολλάκις ἠδυνήθησαν νὰ κατατροπώσωσιν. Ἡ δὲ μᾶλλον λόγου ἀξία τῶν νικῶν τούτων ἦτο ἡ εἰς Τεγύρας ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου διαπραχθεῖσα.

Ὁ στρατηγὸς οὗτος, μαθὼν ὅτι ὁ Λακεδαιμόνιος ἀρμοστὴς μετὰ τῶν δύο μορῶν αἵτινες ὑπ' αὐτὸν ἐφρούρου ἐν Ὀρχομενῶ, ἐπεχείρησεν ἐκδρομὴν εἰς τὴν Λοκρικὴν χώραν, ἀπεφύσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πολεμίων ἵνα καταλάβῃ αἴφνης τὴν δευτερεύουσαν ἐκείνην τῆς Βοιωτίας πόλιν. Ὄθεν ἐξῆλθεν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Θηβῶν μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόγου καὶ ὀλίγου ἰππικοῦ· ἀλλ' ὅτε ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὀρχομενὸν, ἐβεβαιώθη ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ φρουρὰ, εἴτε μέρος οὔσα τῆς εἰς Λοκρίδα ἀπελθούσης, εἴτε ἄλλοθεν προσελθούσα· ὅθεν λόγος περὶ αἰφνιδίως καταλήψεως τῆς πόλεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ, ὁ δὲ Πελοπίδας ἐνόμιζε φρόνιμον νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Φθάσας ὁμως εἰς Τεγύρας, ἀπήντησεν ἀπροσδοκῆτως τοὺς δύο Λακεδαιμονίους πολεμάρχους, Γοργολέοντα καὶ Θεόπομπον, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς εἰς Λοκρίδα στρατείας. Καὶ ἐπειδὴ αἱ μόραι τὰς ὁποίας οὗτοι ἦγον ἦσαν διπλάσιαι τὸ πλῆθος τῶν ὑπὸ τὸν Πελοπίδαν μαχητῶν, οἱ μὲν πολέμαρχοι ἐχάρησαν διὰ τὴν σύμπτωσιν ταύτην, οἱ δὲ Θηβαῖοι κατ' ἀρχὰς ἠθύμησαν, οὐδ' ἀνέλαβον θάρρος εἰμὴ μετὰ ἐπανειλημμένας καὶ ἐντόνους τοῦ ἡγεμόνος προτροπὰς. Γενομένης δὲ συμπλοκῆς πεισματώδους, ἐν χώρῳ στενῶ, ἀπεδείχθη ἡδὴ ὑπόσον ἀκαταγώνιστος ἦτο ἡ ῥώμη, ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ συμπεπηγμένος ὠθισμὸς τοῦ ἱεροῦ λόγου. Ἀμφότεροι τῶν Λακεδαιμονίων οἱ πολεμάρχοι ἔπεισον ἅμα σχεδὸν ἀρχαμένης τῆς συρράξεως· αἱ μόραι ἤνοιξαν τότε τὰς τάξεις αὐτῶν ἵνα ἀφήσωσι τοὺς Θηβαίους νὰ περάσωσιν ἀκωλύτως· ἀλλ' ὁ Πελοπίδας, περιφρονήσας τὴν τοιαύτην τῆς σωτηρίας

εὐκαιρίαν, ἐνέμεινεν ἀγωνιζόμενος μέχρι οὗ διέλυσε καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν ἅπαντας τοὺς πολεμίους. Μὴ δυνηθεὶς δὲ νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς διότι ἐγίνωσκεν ἐγγὺς οὖσαν τὴν ἐν Ὀρχομενῷ δύναμιν, ἔστησεν ὁμῶς τρόπαιον καὶ ἐσκύλευσε τοὺς νεκροὺς πρὶν ἐπανέλθῃ εἰς Θήβας.

Ἡ μάχη αὕτη καθ' ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὸ πρῶτον ἠττήθησαν ἐν πεδίῳ ὑπαίθρῳ, ὑπὸ δυνάμεως πολὺ μικροτέρας, ἐπροξένησε βαθυτάτην καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐντύπωσιν, καὶ ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας καὶ ἐνίσχυσε τὰς ἐνεργείας τῶν Θηβαίων, οἵτινες, περὶ τὸ 374, ἐκυριάρχησαν ἤδη ἅπασῶν τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν πόλεων, ἐξκίρῃσει τοῦ Ὀρχομενοῦ καὶ τῆς ἀπὸ τούτου ἐξηρητημένης Χαιρωνείας· ἐπεχείρησαν δὲ νὰ πιέσωσι καὶ τοὺς γείτονας Φωκεῖς, αὐτῶν μὲν πολεμίους ὄντας, συμμάχους δὲ τῆς Σπάρτης. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐπαγαγόντος τοῦ βασιλέως Κλεομβρότου εἰς βοήθειαν τῶν Φωκέων τέσσαρας μόρας καὶ συμμάχους οὐκ ὀλίγους· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τοιοῦτον ἀπέβη ἤδη τὸ τῶν Θηβαίων ἀξίωμα ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν νὰ φθονῶσι τὴν νεωστὶ προαγομένην ταύτην δύναμιν καὶ ἔσπευσαν, ἐγκαταλείποντες αὐτὴν εἰς τὴν τύχην τῆς, νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἰδίας προτάσεις περὶ εἰρήνης, προτάσεις τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὅρους, τὰς ὁποίας ὁμῶς ἡ Σπάρτη παρεδέχθη ἀμέσως.

Κατ' εὐτυχίαν τῶν Θηβαίων, ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Τιμόθεος, ὅστις εἶχεν ἀποσταλῆ μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος ἵνα συλλέξῃ αὐτόθι συμμάχους εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν καὶ εἶχε τῶνόντι καταπέσει εἰς τοῦτο τὴν τε Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Κέρκυραν, διετάχθη ἤδη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ἐπιστρέφων ἀπεβίβασεν εἰς Ζάκυνθον, ἣτις εἶχε μείνη πιστὴ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, πρὸςφυγὰς τινὰς Ζακυνθίους, συμπράξαντας μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν ταύτην. Ἐπειδὴ δὲ τῶν Ζακυνθίων ἡ κυβέρνησις παρεπονέθη διὰ τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην, ἡ δὲ Σπάρτη, ζητήσασα παρὰ τῶν Ἀθηναίων τὴν διόρθωσιν τοῦ πράγματος, δὲν εἰσηκούσθη, ἐξερράγησαν αὐτῆς αἰ ἐχθροπραξίαι. Στόλος Λακεδαιμονίων ἐπολιόρκησε τῷ 373 τὴν Κέρκυραν· ἀλλ' οἱ Κερκυραῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἀντέστησαν γενναίως καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀποπλεύσωσιν, ἐγκαταλείποντες τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὰς προμηθείας αὐτῶν. Ἐπειτα οἱ Ἀθηναῖοι ἐξαποστείλαντες καὶ ἕτερον ἰσχυρὸν στόλον εἰς Κέρκυραν ὑπὸ τὸν Ἴφικράτην, ἐθαλασσοκράτησαν ἐν τῷ Ἴονίῳ πε-

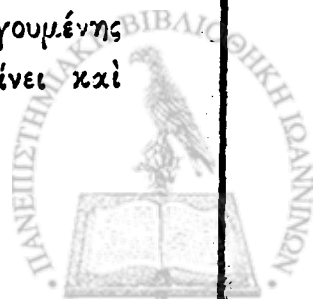
λάγει· ὥστε οἱ Σπαρτιᾶται ἐν ἔτει 372 διετέλουν πανταχόθεν τεταπεινωμένοι. Τὴν δ' ἄθυμίνην αὐτῶν ἠϋξήσαν οἱ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο γενόμενοι ἐν Πελοποννήσῳ φοβεροὶ σεισμοὶ καὶ κατακλυσμοὶ, τοὺς ὁποίους ὑπέλαβον ὡς σημεῖα τῆς ἕργῆς τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Τῶντι αἱ φυσικαὶ αὐταὶ συμφοραὶ ὑπῆρξαν, ὡς φαίνεται, δεινότεραι πάσης ἄλλης γνωστῆς προηγουμένης τε καὶ ἐπομένης· διότι τότε δύο πόλεις τῆς Ἀχαΐας, ἡ Ἐλίκη (ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ Αἰγίου 40 στάδια) καὶ ἡ Βοῦρα (ἡ ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ὁμοίως, ἀλλὰ 40 στάδια μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ λόφου κειμένη), ἐντελῶς ἠφανίσθησαν μετὰ τῶν πλείστων κατοίκων· δέκα δὲ Λακεδαιμονίων τριήρεις, κατὰ τύχην εὔρεθεῖσαι διὰ νυκτὸς ἠγκυροβολημέναι εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην, αὐτανδρὸι κατεποντίσθησαν, μετεωρισθείσης τῆς θαλάσσης ἐπὶ πολὺ.

ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων ἀτυχημάτων πιεσθέντες οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἔπεμψαν πάλιν, ὡς καὶ πρὸ 15 ἐτῶν, τὸν Ἀνταλκίδαν εἰς τὴν Περσίαν ζητοῦντες χρήματα καὶ νέαν τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς περιωρίσθη ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέσβεις, συστήσαντας εἰς πάντας τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Ὅθεν ἡ Σπάρτη ὀλίγον ὠφελήθη ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου συμμάχου καὶ ἤθελε περιέλθει ἔκτοτε εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι δὲν ἀπεφάσιζον πάλιν νὰ εἰρηνεύσωσιν. Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐγκατέλιπον πρὸς στιγμὴν τὴν συμμαχίαν τῶν Θηβαίων, εἶχον ἀποβῆ ἔκτοτε ἰσχυρότεροι. Ὁ ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων φόβος δι' ὃν τῷ 378 ἀνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι νὰ συμπολεμήσωσι κατ' αὐτῶν μετὰ τῶν Θηβαίων, εἶχε παντελῶς ἐκλείψει. Οἱ Ἀθηναῖοι, συγκροτήσαντες τὴν νέαν αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, οὐδένα πλέον εἶχον λόγον νὰ καταδραπανῶνται πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, διότι ἡ ἡγεμονία αὕτη οὐδένα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἔτρεχε κίνδυνον. Ἡ παράτασις τῶν ἐχθροπραξιῶν δὲν ἐγένετο εἰμὴ χάριν τῶν Θηβαίων, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν εὐλόγως περιττὸν νὰ θυσιάζωσι τοὺς πόρους αὐτῶν, χάριν ὅχι πλέον τῆς αὐτονομίας τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν καθ' ὅλην τὴν Βοιωτίαν, ἡγεμονίας τὴν ὁποίαν ἀνεκαθεν ἐθεώρησαν ἐπιζήμιον εἰς ἑαυτούς. Ὅθεν ἐψηφίσθη πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἐν Ἀθήναις συνηγμένων ναυτικῶν αὐτῶν συμμάχων, νὰ γίνωσι προτάσεις εἰρήνης εἰς τὴν Σπάρτην, εὐδιάθετον οὖσαν νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα.

προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ πέμψωσιν, ἐὰν ἤθελον, αὐτοῖσι πρέσβεις. Καὶ ἐν ἔαρι τοῦ 371, ἐν ᾧ συνέδρευον ἐν Σπάρτῃ οἱ σύμμαχοι αὐτῆς, προσῆλθον ἐκεῖ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, τῶν Θηβῶν καὶ τῶν διαφόρων πόλεων ὅσαι ἀπετέλουν τὴν νέαν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πρέσβεων ἦσαν ὁ Καλλίας καὶ ὁ Αὐτοκλῆς, ἀμφοτέρω ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη· συναπεστάλη δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ δημηγόρος Καλλίστρατος. Ἐκ τῶν Θηβαίων ὁ μόνος λόγου ἄξιος ἀνὴρ ἦτο ὁ Ἐπικλεινώνδας, ὢν εἰς τῶν Βοιωταρχῶν.

Κατὰ δυστυχίαν περὶ τῶν συζητήσεων τῶν γενομένων εἰς τὴν ἀξιωματικὴν ταύτην σύνοδον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἔχομεν ἀτελεστάτας εἰδήσεις, περὶ δὲ τῶν ἰδιαίτερων διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων αἰτίνας καὶ τῶν συζητήσεων πλείοτερον ἐπενήργησαν βεβαίως εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, τίποτε δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ξενοφῶν περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀναφέρει τοὺς λόγους τῶν τριῶν Ἀθηναίων πρέσβεων καὶ πλέον οὐ. Ἐκ τούτων ὁ Καλλίας ἐλάλησεν ὡς φίλος ἀπροκάλυπτος τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Αὐτοκλῆς ἐξ ἐναντίας κατέκρινε πικρῶς τὸ προηγουμένον τῆς Σπάρτης πολίτευμα. Ὁ δὲ τελευταῖος ἀγορεύσας Καλλίστρατος ἐτήρησε μέσον τινὰ ὄρον, ὡμολόγησεν ἀμφοτέρων τῶν πόλεων τ' ἀμαρτήματα καὶ ἐσυμπέρανεν, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἤδη εἰς ἀμφοτέρας ἐπιβλαβής, καὶ ὅτι τὰ καλῶς ἐννοούμενα αὐτῶν συμφέροντα ὑπαγορεύουσιν εἰρήνην. Ἡ Σπάρτη, εἶπεν, ἄρχει ἤδη κατὰ γῆν, αἱ δ' Ἀθηναῖοι ἄρχουσι κατὰ θάλασσαν, ὥστε πρέπει νὰ εὐχαριστηθῶσιν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς δυνάμεως διανομήν καὶ νὰ μὴ ἐπιμένωσι φιλονεικοῦσα, καὶ ὁμοιάζουσαι τοὺς ἄφρονας ἐκείνους κυβεύτας, οἵτινες, ἐὰν ἐν τι ἐπιτύχωσι, περὶ διπλασίων κυβεύουσιν. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ῥήτορος, ἂν ὅχι ἄλλο ἦσαν τούλάχιστον εἰλικρινεῖς, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ἄλλας ἐλληνίδας πόλεις, αἰτίνας ἔβλεπον οὕτω ἑαυτὰς παραδεδομένας εἰς τὴν διάκρισιν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηναίων. Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ῥήτωρ νὰ προσθήσῃ, ὅτι ἡ εἰρήνη θέλει συνομολογηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτονομίας ὄλων τῶν ἐλληνίδων πόλεων. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη τῆς αὐτονομίας δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἄλλην ἀρχὴν τὴν ἐκ παραλλήλου τεθείσαν, τῆς κυριαρχίας τῶν μὲν Σπαρτιατῶν κατὰ ξηρὰν, τῶν δὲ Ἀθηναίων κατὰ θάλασσαν· διὸ πρόδηλον ἦτο ὅτι συνομολογουμένης τῆς εἰρήνης ἐπὶ ταύταις ταῖς βάσεσιν, ἡ εἰρήνη ἤθελε χωλαίνει καὶ ἤθελε παραγάγει ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νέας διενέξεις.

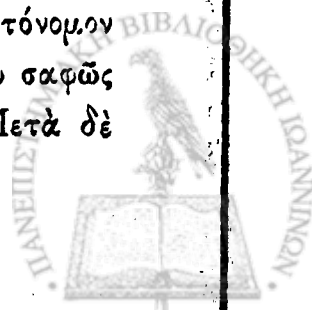
Τοῦτο τῶντι καὶ συνέβη. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐδέχθησαν τὰς προτάσεις τῶν Ἀθηναίων « ἐφ' ᾧ τοὺς τε ἀρμοστὰς ἐκ τῶν πόλεων ἐξάγειν, » τὰ τε στρατόπεδα διαλύειν, καὶ τὰ ναυτικά καὶ τὰ πεζικά, τὰς τε » πόλεις αὐτονόμους ἔσθιν. Εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσῃ, τὸν μὲν βου- » λόμενον, βοηθεῖν ταῖς ἀδικουμέναις πόλεσι, τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ, μὴ » εἶναι ἔνορκον συμμαχεῖν τοῖς ἀδικουμένοις. » Ἀλλ' ἅμα ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ γίνωσιν οἱ νενομισμένοι ὄρκοι, τὸ ἄτοπον τῶν συνθηκῶν τούτων προέκυψε πάραυτα εἰς φῶς. Οἱ μὲν Ἀθηναῖοι περιωρίσθησαν νὰ ὁμόσωσι δι' ἑαυτοὺς, καὶ ἐκάστη τῶν συμμάχων αὐτῶν πόλεων ὤμοσεν ἐπίσης δι' ἑαυτήν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ὤμοσαν ὑπὲρ ἑαυτῶν τε καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων· διὰ τί τοῦτο; Κατὰ τὰς συνθήκας ὤφειλον ν' ἀφήσωσι τὰς πόλεις ὅλας αὐτονόμους, τῆς δὲ πλήρους, τῆς κυριάρχου αὐτονομίας πρῶτιστον προσὸν εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ κηρύττειν πόλεμον καὶ συνομολογεῖν εἰρήνην· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὁμόσαντες οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων, προσέβαλον προφανῶς τὸ πολυτιμότερον δικαίωμα τῆς ἐντελοῦς αὐτονομίας. Ὅτε λοιπὸν ἦλθεν ἡ σειρά τῶν Θηβαίων νὰ ὁμόσωσιν, ὁ πρέσβυς αὐτῶν Ἐπαμεινώνδας ἠξίωσεν, ὅτι αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὁμόσει οὐχὶ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀλλὰ, καθὸ προεδρεύουσαι τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας, καὶ ὑπὲρ ὅλων τῶν βοιωτικῶν πόλεων. Τότε αἱ ἀρχαὶ τῆς Σπάρτης καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀγησίλαος ἀντέστησαν εἰς τοῦτο ἐντόνως καὶ ἀπήτησαν νὰ ὀρκισθῇ ὁ Ἐπαμεινώνδας ὑπὲρ μόνων τῶν Θηβῶν, ἐκάστη δὲ βοιωτικὴ πόλις ἰδίᾳ ὑπὲρ ἑαυτῆς.

Τὰ πράγματα ἐντεῦθεν περιεπλάκησαν δεινῶς. Ἡδὴ ἐπὶ τῶν προηγουμένων συζητήσεων, ὁ Ἐπαμεινώνδας εἶχεν ἀντιταχθῆ τολμηρότατα εἰς τὴν κυριαρχικὴν διαγωγὴν τῆς Σπάρτης· ἐνῶ οἱ πλείστοι τῶν ἄλλων πρέσβων διετέλουν κατεπτοημένοι ὑπὸ τῆς ὑπεροχῆς αὐτῆς καὶ ἔκυπτον ἰδίως τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ ἀγερώχου Ἀγησιλάου, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφῆνατο σαφῶς, ὅτι τὸν πόλεμον δὲν ὑπέτρεφον εἰμὴ αἱ ἄδικοι τῶν Λακεδαιμονίων ἀξιώσεις καὶ ὅτι εἰρήνη διαρκῆς δὲν εἴμπορεῖ νὰ συνομολογηθῇ εἰμὴ ὅταν οὗτοι εἰλικρινῶς ἀποφασίσωσι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὰς ἀξιώσεις ταύτας. « Οὗτος, ὁρῶν τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὑποκατακλινομένους τῷ Ἀγησιλάῳ, μόνος ἐχρήσατο φρονήματι παρρησίαν ἔχοντι, καὶ διεξῆλθε λόγον, οὐχ ὑπὲρ Θηβαίων, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὁμοῦ κοινόν· τὸν μὲν πόλεμον ἀποδεικνύων αὐξοντα τὴν Σπάρτην, ἐξ ὧν ἅπαντες οἱ λοιποὶ κακῶς πάσχουσι, τὴν δ' εἰρήνην ἰσότητι καὶ τῷ δικαίῳ κτᾶσθαι κελεύων· οὕτω γὰρ ἂν αὐτὴν δια-

μένειν, ἴσων ἀπάντων γενομένων.» Τιοιουτοτρόπως συγκεφαλαιοὶ ὁ Πλούταρχος, ἐν βίῳ τοῦ Ἀγησιλάου, τὸν πρῶτον τοῦ Ἐπαμεινώνδου λόγον, περὶ οὗ ὁ Ξενοφῶν οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει εἰς τὰ Ἑλληνικά. Ἦδη δὲ, συνολογηθείσης τῆς εἰρήνης, ἡ ἰσότης καὶ αὐτονομία τῶν πόλεων περὶ ἧς ἐλάλησεν ἐνταῦθα ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἐφαίνετο καθιερούμενη ὑπὸ τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας προέκειτο νὰ ὁμόσωσιν. Ἀλλὰ τούτου τεθέντος, ἰδιατὶ, ἠρώτησεν ὁ τῶν Θηβαίων πρέσβυς, οἱ Λακεδαιμόνιοι προσέβαλλον ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὀμνύοντες καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν; Ἐνόσω οὗτοι ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ἐδικαιῶντο προδήλως καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὸ νὰ ὁμόσωσιν οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῆς Σπάρτης, αὐτοὶ μὴ ὁμόσαντες εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἀπεδεχθησαν αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι, καί τοι ἄντικρυς ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ ῥητὸν τῶν συνθηκῶν γράμμα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας μάλιστα πρόβη ἔτι πλέον καὶ ἐξωμοίωσε τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ Θηβαῖοι, ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Βοιωτίαν, οὐχὶ πρὸς τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἤξιον οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅτι ἔχουσιν ὡς πρὸς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν εἶπεν, ὅτι αἱ Θῆβαι εἶναι πρόθυμοι νὰ μὴ ὁμόσωσιν εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ μόνον, ἀφίνουσαι τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις νὰ ὀρκισθῶσιν ἐκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀλλὰ τοῦτο τότε μόνον ὅτε καὶ ἡ Σπάρτη δὲν ὀρκισθῆ εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀφίνουσα, οὐχὶ πλέον τὰς συμμάχους, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τῆς Λακωνικῆς τὰς πόλεις νὰ ὁμόσωσι τὴν εἰρήνην ἐκάστη ἐν ἰδίῳ ὀνόματι.

Ἡ σύνοδος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους διετέλει καταπεπληγμένη ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς ταύτης προτάσεως τοῦ πρέσβεως τῶν Θηβῶν αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως· ἀλλὰ τῆς συνόδου ἐδέσποζεν ἡ Σπάρτη, τῆς δὲ Σπάρτης ὁ Ἀγησίλαος, τὸν ὁποῖον ἡ ἰδέα μόνον τῆς ἐξωμοίωσεως ἐκείνης τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος πόλιν, κατέστησεν ἔξω φρενῶν. Ὄθεν ἀναπηδήσας μετ' ὀργῆς καὶ διακόψας τὴν περαιτέρω ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συζήτησιν, ἦν ἐθεώρει ὑβριστικὴν διὰ τὴν Σπάρτην, ἠρώτησε τοῦτο μόνον τὸν Ἐπαμεινώνδαν. — « Εἰπέ με σαφῶς ἢ θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Βοιωτίαν; » — Εἰς ὃ ἐκεῖνος ἀπήντησεν· « εἰπέ με καὶ σὺ σαφῶς ἢ θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Λακωνικὴν; ». Μετὰ δὲ

τὸν βραχὺν τοῦτον διάλογον οὔτε λέξις πλέον ἀντηλλάγη, ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐξήλειψε τὸ ὄνομα τῶν Θηβαίων ἀπὸ τοῦ καταλόγου καὶ ἀπεφάνητο αὐτοὺς ἀποκεκλεισμένους τῆς εἰρήνης.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τῆς ἀξιωματημονεύτου ταύτης συνόδου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, τῆς συγκροτηθείσης κατὰ ἰούνιον τοῦ 371. Ἡ Σπάρτη ἐνόμισεν, ὅτι, ὡς ἄλλοτε, αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὑποκύψει ἀμαχητὶ εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἢ ὅτι, καὶ ἂν ἀντισταθῶσιν, εὐχερῶς θέλουσι συντριβῆ· ἀλλὰ πρὶν ἔτι παρέλθῃ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν πρὶν ἢ συμπληρωθῆ μὴν ὀλόκληρος ἀπὸ τῆς διαλύσεως τῆς συνόδου, ἐπέπρωτο ἡ ἀγέρωχος πόλις νὰ ἴδῃ πικρότατα ψευθεύσας τὰς προσδοκίας αὐτῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς εἰρήνης, ν' ἀνακαλέσωσιν ἀπὸ τοῦ Ἰονίου πελάγους τὸν Ἴφικράτην, δὲν ἀνεμίχθησαν ὅμως ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν μεταξύ Λακεδαιμονίων καὶ Θηβαίων ἔριν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν ὁμοίως πρόθυμοι ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς ἀρμοστὰς καὶ τὰς φρουρὰς αὐτῶν ἀφ' ὅλων τῶν πόλεων τὰς ὁποίας ἔτι κατεῖχον, ἀλλ' ἰδίως ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν εἰς ταχίστην κατατρόπωσιν τῶν Θηβαίων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος εὕρισκετο κατὰ σύμπτωσιν μετὰ στρατοῦ Λακεδαιμονίων καὶ συμμάχων ἐν Φωκίδι, εἰς τὰ βορειοδυτικὰ σύνορα τῆς Βοιωτίας, ὁ βασιλεὺς οὗτος διετάχθη νὰ στρατεύσῃ ἀμέσως ἐπὶ τοὺς Θηβαίους ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ παραιτήσωσι τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων ἡγεμονίαν.

Ἐντούτοις οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐφαίνοντο παντάπασι διατεθειμένοι νὰ ἐνδώσωσιν· ἐξεναντίας ἐπήνεσαν τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ἐπιστρέψαντα, διὰ τὴν σταθερότητα μεθ' ἧς ὑπερήσπισε τὴν βοιωτικὴν ὁμοσπονδίαν, καὶ συνησιάνοντο μὲν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, ἀλλ' ὅμως ἠλπιζον ἔτι ὅτι οἱ πολέμιοι θέλουσι διακωλυθῆ τοῦ νὰ ἐμβάλωσιν ἀπὸ Φωκίδος εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβον δι' ἰσχυροῦ σώματος, ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν, τὴν περὶ τὴν Κορώνειαν στενὴν πύλην, ἣτοι τὸ μεταξύ Κωπαίδος λίμνης καὶ Τιλφωσίου ὄρους (σελ 155) στενόν, τὸ σήμερον λεγόμενον στενόν τῆς Πέτρας, ὅπου οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες, ἐν ἔτει 1829, συνεκρότησαν τὸν τελευταῖον τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀγῶνα, νικήσαντες τοὺς πολεμίους ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος ἔδειξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀξιοσημεῖωτον ἐπιτηδειότητα· διότι, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ νὰ ἐκβιάσῃ τὸ στενόν τοῦτο, ὅπως συνήθως ἔπραττον οἱ ἀπὸ Φωκίδος εἰς

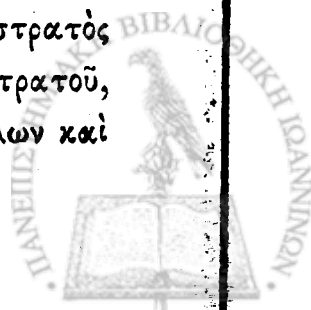

Βοιωτίαν ἐμβάλλοντες, ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἐπορεύθη δι' ὕδου ὄρεινης, τὴν ὅποιαν οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐνόμιζον πιθανὸν νὰ προσβληθῆ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐφύλαττον εἰμὴ διὰ μικροῦ ἀποσπάσματος ὑπὸ τὸν Χαιρέαν. Ὁ Κλεόμβροτος, εὐχερῶς καταβάλων τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ἔφθασε διὰ τοῦ Ἐλικῶνος εἰς Κρεῦσιν, βοιωτικὸν παρὰ τὸν Κρῖσσαϊον κόλπον λιμένα, κατέλαβεν ἐνταῦθα ἀπροςδοκῆτως δώδεκα τριήρεις τῶν Θηβαίων, καὶ, καταλιπὼν φρουρὰν πρὸς φύλαξιν τοῦ λιμένος, ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἐνέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Θεσπιῶν, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Ἐλικῶνος πλευρὰν, καὶ ἐστρατοπέδευσε ἐπὶ ὑψώματός τινος, παρὰ τὸ ἀείμνηστον ἔκτοτε γινόμενον χωρίον τῶν Λεύκτρων. Ἡ ἐπιτηδεῖα αὕτη καὶ τολμηρὰ ἄμ.χ. εἰς τὴν Βοιωτίαν εἰςβολή, τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους ἐπλήρωσε χαρᾶς καὶ θάρρους, τοὺς δὲ Θηβαίους κατέπληξεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθησαν ν' ἀναζωπυρήσωσι τὴν προθυμίαν αὐτῶν. Εἰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις οἱ προπάτορες ἡμῶν συνείθιζον πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ δίδωσι κακὰς ἐξηγήσεις εἰς πᾶν οἰονδήποτε φυσικὸν ἢ τυχαῖον σημεῖον· καὶ ταῦτα μάλιστα τὰ προαισθήματα ἠναγκάσθη νὰ πολεμήσῃ ὁ Ἐπαμεινώνδας, τότε, ὡς βεβαιούσιν, ἀνακράζας τὸ περίφημον ἐκεῖνο ὁμηρικόν·

Εἰς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης (σελ. 145).

Τελευταῖον κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς Θηβαίους νὰ βαδίσωσιν ἀπὸ Θηβῶν πρὸς τὰ Λεῦκτρα, ὅπου ἐστρατοπέδευσε ἐπὶ λόφου, καταντικρὺ τοῦ σπαρτιατικοῦ κειμένου. Ἐνταῦθα νέοι καὶ ποικίλοι προέκυψαν δισταγμοὶ, ἂν πρέπη ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ πικρατάξεως ἢ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Θήβας καὶ νὰ περιμεινώσιν ὀπισθεν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως τοὺς πολεμίους, ἀποπέμποντες τὰς οικογενεῖας εἰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ κατίσχυσε πάλιν ἡ τοῦ Ἐπαμεινώνδου γνώμη ὑπὲρ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπῆλθον καὶ αἰσιώτεροί τινες οἰωνοὶ, οἵτινες ἐνεθάρρουν ὅπως οὖν τὸ πλῆθος τῶν Θηβαίων.

Ἐνῶ ὁμως ἄλλοι ἤλπιζον εἰς ὑπεράνθρωπα προμηνύματα καὶ βοηθήματα, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέπτετο πῶς δύναται νὰ διατάξῃ τὰ τοῦ ἀνατεθέντος αὐτῷ κρισίμου ἀγῶνος μεθ' ὅσης πλείστης ἀνθρωπίνης συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔργον ἦτο δυσχερὲς, διότι καὶ ἂν δὲν παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ μεταγενεστέρων τινῶν λεγόμενον, ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Κλεομβρότου ἦτο διπλάσιος σχεδὸν τοῦ τῶν Θηβαίων στρατοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ἀντιπάλων καὶ

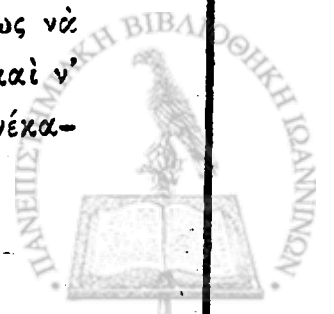
ὅτι τινὲς τῶν μετ' αὐτῶν συντασσομένων Βοιωτῶν δὲν ἦσαν πιστοὶ ἄλλοι δὲ ἦσαν μετριώτατοι στρατιῶται. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀνεφάνη ἡ στρατηγικὴ τοῦ Ἐπαμεινώνδου μεγαλοφυΐα. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἑλληνικοὶ στρατοὶ ἀντιπαρετάσσοντο ἐκ παραλλήλου ὁ εἰς πρὸς τὸν ἕτερον. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ πολυχριθμότεροι καὶ οἱ κάλλιον ὀπλισμένοι καὶ ἐξησκημένοι, ἀναγκαιῶς πάντοτε ὑπερίσχυον. Ἄν λοιπὸν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ Θηβαῖοι ἤθελον ἀντιπαραταχθῆ οὕτω πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπειδὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυχριθμότεροι καὶ τοῦλάχιστον ἐπίσης καλῶς ὀπλισμένοι καὶ ἑσκημένοι ὅσον οἱ ἀντίπαλοι, τὸ πιθανώτερον ἦτο, ὅτι οἱ Θηβαῖοι, ὅσον γενναίως καὶ ἀνάντηγωνίζοντο, ἤθελον ἐπὶ τέλος κατατροπωθῆ ἠδύναντο ν' ἀποθάνωσιν, ἀλλὰ νὰ νικήσωσι δὲν ἐφχίνετο δυνατόν. Ἄλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ νικήσῃ τις τὸν ἀντίπαλον, δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ νικήσῃ αὐτὸν συγχρόνως καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν παράταξιν, ἀπὸ τῆς μιᾶς πτέρυγος μέχρι τῆς ἄλλης. Ἐὰν, συμπυκνώσας εἰς τὸ κέντρον δύναμιν μεγάλην καὶ καθυπερτέραν τῆς τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, διασπάσῃ τοῦτο, φυσικὸν εἶναι αἱ δύο τῶν πολεμίων πτέρυγες, χωρισθεῖσαι ἀπ' ἀλλήλων καὶ καταπτοηθεῖσαι, εὐχερῶς ἤδη νὰ καταβληθῶσιν. Ὁμοίως, ἐὰν συμπυκνώσῃ εἰς μίαν τῶν πτερύγων δύναμιν καθυπερτέραν τῆς ἀντιπάλου πτέρυγος καὶ, τρέψας ταύτην, ἐπέλθῃ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἐτέρας πτέρυγος, φυσικὸν εἶναι τὸ μέρος τοῦτο τῶν πολεμίων νὰ κατατροπωθῆ. Ταύτην τὴν ἐπίνοιαν ἦτις, καθὼς πᾶσαι αἱ μεγάλαι ἐπίνοιαί, φάνεται ἀπλουστάτη, συνέλαβε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἡμέραν ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ καί τοι εὐαριθμοτέρου ὄντος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, εἶχε πάντοτε δύναμιν ἀρκετὴν, ὥστε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς ἓν τῆς παρατάξεως σημεῖον δύναμιν πολὺ μεγαλητέραν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀντιπάλου σημείου, ἐὰν οἱ ἀντίπαλοι, ὡς συνέβη καὶ ἦτο φυσικώτατον νὰ συμβῆ, μὴ νοήσαντες τί σημαίνει ἡ καινοφανὴς αὕτη τοῦ Ἐπαμεινώνδου παράταξις, ἤθελον ἀκολουθήσει τὴν πεπατημένην ἐδὸν τῆς κατ' ἴσιν ὡς πρὸς τὸ βάθος δύναμιν παρατάξεως. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφάσισε νὰ συμπυκνώσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, τὸ δὲ κέντρον καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ πτέρυγα νὰ διαθέσῃ κλιμακῆδὸν πρὸς ἐκείνην, ἵνα τὰ δύο ταῦτα μέρη τοῦ στρατοῦ ἀποβῶσιν ἀμυνόμενα μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενα, μέχρι οὐ ἐπέλθῃ ἡ κρίσις ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι, ἡ παράταξις αὐτοῦ κατέστη ἐντεῦθεν λοξή· καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς « λοξῆς

παρατάξεως » (ordre oblique, κατὰ τοὺς Γάλλους), φέρει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πολεμικῆς τέχνης· ἂν καὶ δασύς τὸ ἐπινόημα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐφηρμόσθη βραδύτερον ὑπ' ἄλλων ὄχι πλέον κατὰ μιᾶς τῶν πτερύγων, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, τὸ σχῆμα τῆς παρατάξεως ἀπέβη ἤδη οὐχὶ λοξόν, ἀλλὰ τριγωνοειδές μᾶλλον, ἢ ἄλλο τι διάφορον. Ὅπως δὴποτε, τοῦτο τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀνδρός τὸ εὕρημα ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία θαυμαστῆς τινος τῆς πολεμικῆς τέχνης μεταρρυθμίσεως, καὶ δι' ἐπιτηδεΐας αὐτοῦ ἐφαρμογῆς ἐνίκησαν πλεῖστοι ὄσοι στρατηγοὶ τὰς λαμπροτέρας αὐτῶν νίκας, ἰδίως δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φριδερίκος ὁ μέγας καὶ ὁ Ναπολέων ὁ Α΄.

Καθ' ἃ προείπομεν, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐνίσχυσε τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ πτέρυγα, τοῦτο δὲ διότι ἤξευρεν, ὅτι εἰς τὴν ἀντίθετον δεξιὰν τῶν πολεμίων θέλουσι ταχθῆ ὁ Κλεόμβροτος αὐτὸς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ὁποίων τραπέντων, ἐπήρχετο ἀπαραιτήτως ἡ κρίσις τοῦ ἀγῶνος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐσχημάτισεν ὁ Θηβαῖος στρατηγὸς ἐνταῦθα ἐκ τῶν ἀριστων ὀπλιτῶν, φάλαγγα ὀγκωδεδστάτην, ἔχουσαν βάθος πεντήκοντα ἀνδρῶν, καὶ προέταξεν αὐτῆς τὸν ἱερὸν λόγον ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου αὐτοῦ ἀγόμενον. Τὸ κέντρον καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ παρετάχθησαν οὐχὶ εἰς ἴσην πρὸς τὴν ἀριστερὰν γραμμὴν, ἀλλὰ κλιμακῆδόν πρὸς ταύτην, διότι, καθ' ἃ προεξηγήσαμεν, ἔμελλον κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ στρατηγοῦ νὰ διατελέσωσιν ἀμυνόμεναι μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμεναι. Ἴνα δὲ ἀσφαλίῃ ἐτι πλέον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος αὐτοῦ, προέταξε τῆς ὅλης στρατιᾶς τὸ ἄριστον τῶν Θηβαίων ἵππικόν. Ἡ τοιαύτη τοῦ ἵππικοῦ χρῆσις ἦτο μὲν ἐναντία τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς τέχνης, διότι, τραπέντος τυχόν αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ διαταραχθῆ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ ἡ τάξις· δὲν ἐλογίσθη ὅμως ὡς σφάλμα τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατὰ τοῦτο, ὅτι οὗτος, γινώσκων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰδίου ἵππικοῦ καὶ βέβαιος ὢν περὶ τῆς τροπῆς τοῦ τῶν Λακεδαιμονίων, ἠτοίμασε τοιοῦτοτρόπως τὴν ἐκ προοιμίου διατάραξιν τῆς τῶν πολεμίων παρατάξεως.

Ὁ Κλεόμβροτος, ἰδὼν τοὺς πολεμίους παρσκευασθέντας ὡς ἐπὶ μάχην καὶ ἐπὶ τούτῳ καταβάντας ἀπὸ τοῦ λόφου εἰς τὸ ἐν τῷ μεταξύ ὀμαλώτερον πεδῖον, δὲν ἐνόησε παντάπασι, καὶ φυσικόν ἦτο νὰ μὴ νοήσῃ, τὸν σκοπὸν τῆς καινοφανοῦς παρατάξεως· ἀλλὰ θαρρῶν εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν προθυμίαν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, ἔσπευσε ὁμοίως νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀντιθέτου λόφου στρατοπέδου αὐτοῦ καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ τὸν στρατὸν εἰς τὸ ὀμαλώτερον πεδῖον, κατὰ τὰ ἀνέκα-

θεν εἰθισμένα, διαθέσας δηλαδὴ τὸ κέντρον καὶ τὰς δύο πτέρυγας εἰς ἴσην γραμμὴν καὶ κατ' ἴσην δύναμιν, ἧτις εἶχε βάθος δώδεκα ἀσπίδων. Προέταξε δὲ καὶ αὐτὸς τῆς ὅλης παρατάξεως τὸ ἵππικὸν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἅμα ἀρξάμενης τῆς μάχης διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν δύο ἵππικῶν, συνέβη ὅτι προεῖδεν ὁ Ἐπαμεινώνδης οἱ Θηβαῖοι, κατατροπώσαντες τὰς πολὺ ὀλιγώτερον ἐπιτηδείας λακωνικὰς ἰλας καὶ συνωθήσαντες τοὺς ἵππεις τῶν πολεμίων ἐπὶ τοὺς πεζοὺς, ἐπήγαγον οὐ μικρὰν σύγχυσιν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἀντιπάλου στρατοῦ σῶμα. Ὁ Κλεόμβροτος, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν μάχην, διέταξεν ἀμέσως τὸ πεζικὸν νὰ βαδίξῃ ἐμπρός, ἄγων αὐτὸς τὴν δεξιὰν πτέρυγα. Τότε ἐνῶ τὸ νικηφόρον ἵππικὸν τῶν Θηβαίων ἀνεγαίτιζε τὸ κέντρον καὶ τὴν ἀριστερὰν τῶν πολεμίων πτέρυγα, ὁ Ἐπαμεινώνδης καὶ ὁ Πελοπίδας ἐπέπεσον μετὰ τῆς κολοσσιαίας αὐτῶν φάλαγγος κατὰ τοῦ Κλεομβρότου καὶ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ πτέρυγος. Ἡ σύρραξις ἐνταῦθα ὑπῆρξε φοβερά· ἄλλ' ὅσῳ γενναίως, ὅσῳ ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἐπολέμησαν οἱ μαχηταὶ τῆς Σπάρτης ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντιταχθῶσιν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸν κεραυνώσαντα αὐτοὺς τετραπλάσιον ὄγκον. Καὶ ἀφοῦ ἔπεσεν ἐν τῷ πεισματώδει τούτῳ ἀγῶνι ὁ Κλεόμβροτος αὐτὸς, καὶ ὁ πολέμαρχος Δείνων, καὶ ὁ Σφοδρίας καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κλεώνυμος καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐγκριτοὶ ἀξιωματικοί, ἐκ δὲ τῶν ὀπλιτῶν πλεῖστοι ὅσοι, ἢ κατατροπωθεῖσα δεξιὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἔστρεψε τὰ νῶτα καὶ κατέφυγεν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ δὲν ἐτόλμησαν ν' ἀνθέξωσι μετὰ τὴν τροπὴν ταύτην καὶ ἔσπευσαν νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν ὡσαύτως εἰς τὰ χαρακώματα αὐτῶν, ὅπου οἱ νικηφόροι Θηβαῖοι δὲν ἐπεχείρησαν νὰ τοὺς προσβάλωσιν. Ἐκ τῶν ἐπτακασίων Σπαρτιατῶν οἵτινες πρὸ μιᾶς ἢ δύο ὥρῶν εἶχον ἐξέλθει τοῦ στρατοπέδου, δὲν ἐπανῆλθον εἰς αὐτὸ εἰμὴ τριακόσιοι πρὸς τούτοις χίλιοι καὶ ἐπέκεινα Λακεδαιμόνιοι κατέκειντο νεκροὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τὸ δὲ δεινότερον ἔπεσεν, ὡς προείπομεν, καὶ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος. Ἄλλὰ παρεκτὸς τούτου, οἱ σύμμαχοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄκοντες στρατευόμενοι, ἢ εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν ἢ ἔχαιρον ἀνασπασθὲν διὰ τὴν συμφορὰν ὥστε εἰ καὶ γενεμένου κατ' ἀρχὰς λόγου τινὸς περὶ ἀνκνεώσεως τῆς μάχης, κατέστη μετ' ὀλίγον πρόδηλον ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον. Ὅθεν οἱ ἐπιζήσαντες πολέμαρχοι ἐζήτησαν ἀναχωρῆν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς, ὅπερ ἐπέτρεψαν οἱ Θηβαῖοι, ἀφοῦ ἔστησαν ἴδιον τρόπχιον καὶ ἐκράτησαν τὰ ὄπλα τῶν πεσόντων, ὧν τὰ πολυτιμότερα εἶδεν ἔτι ὁ Πausanίας, μετὰ

500 ἐνιαυτούς, εἰς Θήβας σωζόμενα. Πόσοι ἔπεσον Θηβαῖοι, δὲν λέγει ὁ Ξενοφῶν. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἄλλοι ἀναφέρουσι 47, ἄλλοι 300· ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι γελοῖος· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ τελευταῖος φαίνεται μικρὸς, ἅμα ἐνθυμηθῶμεν τὴν πεισματώδη καρτερίαν μεθ' ἧς ἠγωνίσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται.

Ταύτης τῆς νίκης τῶν Θηβῶν καὶ τῆς τῶν Σπαρτιῶν κατατροπώσεως ἡ ἀγγελία, ὡς κεραυνὸς ἐξέπληξε τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν. Ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν ἀπολέσει πρὸ μικροῦ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν, ἀλλ' ἦτο πάντοτε ἡ ἰσχυροτέρα τῶν ἡπειρωτικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων· κατὰ ξηρὰν ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο πάντοτε ἐκ παρατάξεως ἀήττητος· οἱ ἀρμοσταὶ καὶ αἱ φρουραὶ αὐτῆς κατεῖχον πάντοτε πολλὰς τῆς Ἑλλάδος πόλεις· πρὸ μικροῦ ἔτι προέδρευεν ἀγερώχως τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· ὁ βασιλεὺς αὐτῆς αὐτογνωμόνως ἀπέκλειε τοὺς Θηβαίους τῆς κοινῆς εἰρήνης· καὶ πολλοὶ μὲν ἔχαιρον διὰ τὴν γενναίαν ἐκείνην τῶν Θηβαίων ἀντίστασιν, ἀλλὰ πάντες ἐφοβοῦντο ἢ προεδόκων ὅτι ἡ παντοδύναμος Σπάρτη θέλει σωφρονίσει τοὺς ἀυθάδεις αὐτῆς ἀντιπάλους. Εἴκοσι δὲ ἡμέραι εἶχον μόλις παρέλθει ἀπὸ τῶν γεγονότων, ἀπὸ τῶν φόβων, ἀπὸ τῶν προσδοκιῶν τούτων, ὅτε αἴφνης ἀνηγγέλθη ὅτι ἐν Λεύκτροις οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Θηβαίους ἀγωνίσθεντες καὶ ἀσυγκρίτως πολυκριθμότεροισιν αὐτῶν ὄντες, κατὰ κράτος οὐδὲν ἤττον ἐνίκηθησαν. Καὶ δὲν ἐνίκηθησαν μόνον ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης· ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ πόλει ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται σημεῖα τινα μαρτυροῦντα τὴν χαλάρωσιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἠθικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε ἡ πόλις ἐκείνη, καὶ αὐταὶ αὐτῆς αἱ μητέρες, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, μεθ' ὑπερανθρώπου τῇ ἀληθείᾳ καρτερίᾳ ἤκουον τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου τῶν τέκνων καὶ τῶν συζύγων αὐτῶν. Κατὰ τοῦτο τότε τὰ πράγματα εἶχον ἐν Σπάρτῃ πάντῃ ἄλλως ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου ὅτε ἀνηγγέλθη διὰ νυκτὸς ἡ περὶ Αἰγὸς ποταμοῦς συμφορὰ « ἡ οἰμωγὴ ἐκ τοῦ Πειραιῶς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν εἰς ἄστὺ διῆκεν, ὁ ἕτερος τῶν ἑτέρῳ παραγγέλλων· ὥστ' ἐκείνης τῆς νυκτὸς οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔτι αὐτοὶ ἑαυτούς.» Πρὸ ὀλίγου ἀκόμη μετὰ τὴν περὶ Κόρινθον καταστροφὴν τῆς Λακωνικῆς μόρας, οἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων, μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἤκουσαν τὸν θάνατον υἱῶν, πατέρων, ἀδελφῶν. Ἄλλ' ἤδη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφῶντος, αἱ μὲν ἀρχὴ ἠγωνίσθησαν νὰ ἐπιδείξωσι τὴν πατριὸν καρτερίαν ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ δυστυχήματος, «προεῖπον δὲ ταῖς γυναῖξιν μὴ ποιεῖν

κραυγὴν; ἀλλὰ σιγῇ τὸ πάθος φέρειν.» ὃ ἐστὶν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσι δι' ἐπιτάγματος εἰς τὴν πόλιν τὴν γενναίαν ἐπὶ τῷ παθήματι ὑπομονὴν, τὴν ὁποίαν ἤξευρον, ὡς φαίνεται, ὅτι οἴκοθεν δὲν ἔχει πλέον. Καὶ ἕτερα δὲ ἐδόθησαν σημεῖα, μετ' ὀλίγον ἐκτεθησόμενα, τῆς τῶν ἀρχαίων ἠθῶν ἀλλοιώσεως.

Οἱ ἔφοροι ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν ἀμέσως ὑπὸ Ἀρχίδαμον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀγησιλάου, ἅπασαν τὴν περιλιπομένην τῆς Σπάρτης δύναμιν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Λεύκτροις ἀποκεκλεισμένου αὐτῶν στρατοῦ. Οἱ δὲ Θηβαῖοι, καὶ τοὶ νικήσαντες ἐκ παρατάξεως, δὲν ἐπεχείρησαν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ τὸν προσβάλωσιν ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων αὐτοῦ, ἵνα μὴ διακινδυνεύσωσι τὸ κτηθὲν ἀπαξ πλεονέκτημα. Ἐζήτησαν μὲν ἔξωθεν ἐπὶ τούτῳ ἐπικουρίαν, καὶ πρῶτον παρ' Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως δὲν εἶδον εὐχαρίστως τὸ νέον τοῦτο τῶν γειτόνων αὐτῶν κατόρθωμα καὶ σχεδὸν ἐχθρικῶς ἀπέπεμψαν τὸν προσελθόντα κήρυκα. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἀπετάθησαν πρὸς τὸν δυνάστην τῶν Φερῶν Ἰάσωνα, ὅστις πρὸ μικροῦ κατισχύσας ὄλων τῶν ἄλλων τῆς Θεσσαλίας πόλεων καὶ εὐπατριδῶν καὶ ἰδίως τοῦ ἐν Φαρσάλαις καλοῦ κάγαθου Πολυδάμαντος, εἶχεν ἀναγορευθῆ ταγὸς ἀπάσης τῆς χώρας (σελ. 138) καὶ συγκροτήσῃ μίαν τῶν μεγίστων δυνάμεων ἐξ ὧσιν ἀναφέρει ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία. Ὁ Ἰάσων ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν Θηβαίων, ἀλλ' εἶπεν ὅτι δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ προσβάλωσι τὰ χαρακώματα τῶν πολεμίων, συμβουλεύσας μᾶλλον νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτοῖς διὰ συνθηκῶν τὴν ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἀναχώρησιν. Γενομένων δὲ τῶντι σπονδῶν, ἀπῆλθεν ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Κρεῦσιν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αἰγόσθενα τῆς Μεγαρικῆς. Ἐνταῦθα ἀπήντησε τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ Ἀρχίδαμον, ὅστις, ἐπειδὴ ἔξεπληρώθη οὕτω ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του, δὲν προεχώρησε περαιτέρω· διαλύσας δὲ τὸν στρατὸν, ἀπέπεμψε τοὺς συμμάχους εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸς μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Σπάρτην.

Ἡ εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδος τῶν ἐν Λεύκτροις διασωθέντων Σπαρτιατῶν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πρᾶξιν τινα μαρτυροῦσαν αὐτῆς ὑπόσον παρήκμασε τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ἦθος. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ ἐπιζήσας εἰς ἦτταν τῶν συναγωνιστῶν Σπαρτιάτης, ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντὸς ὑπὸ πάντων περιφρονούμενος (σελ. 208 καὶ ἐπ.). Ἡδὴ ὅμως ὡς πρὸς τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας Σπαρτιάτας, ἐποίησεν ἡ πόλις ἐξαίρεσιν τοῦ νόμου

ἐκείνου, προσωρινὴν μόνον καὶ ὄχι αἰδίων ἐπιβλοῦσα αὐτοῖς ἀτιμίαν, ἥτοι στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Νῦν δὲ χειρότερόν τι ἔπραξεν, ὡς πρὸς τοὺς ἀπὸ Λεύκτρων ἐπιστρέψαντας· διότι, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀγησιλάου ἐψήφισεν ὅτι « τοὺς νόμους δεῖ σήμερον ἔξιν καθεῦδειν » ὃ ἔστι παντάπασιν ἀπῆλλαξε πάσης ἐπιτιμήσεως τοὺς μαχητὰς ἐκείνους· τοῦτο δὲ διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ὑπὸ τῆς ἰδίας πόλεως νέα αὐτῶν ἐλάττωσις, ἐλογίσθη σφόδρα ἐπικίνδυνος καὶ μάλιστα εἰς τὰς παρούσας κρίσιμους περιστάσεις. Ὅθεν ὀρθότατα εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς Σπάρτης ὁμιλῶν « μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπήνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν. »

Καὶ τῶνόντι ἀπώλετο ἡ Σπάρτη μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις συμφορᾷ. Ὁ Ἐπαμεινώνδας πρὸ πάντων ἐφρόντιτε ν' ἀσφάλιση τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν, ἀναγκάσας τοὺς Ὀρχομενίους νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν ὀριστικῶς, ἐξώσας δὲ ἀπὸ τῆς Βοιωτίας τοὺς Θεσπιεῖς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν προσαρτήσας εἰς τὴν τῶν Θηβαίων χώραν, διότι οἱ Θεσπιεῖς, μικρὸν πρὸ τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης, ἐγκατέλιπον τὸ τῶν Θηβαίων στρατόπεδον. Ἐνταύτῳ δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐφρόντισε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰς τὰ περὶ ἔθνη, καταστήσας ὑπηκόους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Εὐβοεῖς, καὶ ἀμφοτέρους τοὺς Λοκροὺς (τοὺς τε ὀπουντίους καὶ τοὺς ἐπικνημιδίους) καὶ Ἀκαρνανας, καὶ Ἡρακλεώτας, καὶ Μαλιεῖς. Ὡστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ γεγόμενα, εἰμὴ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 370.

Εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην μεγάλη ἐξερράγη κατὰ τῆς Σπάρτης ἐπανάστασις ἄμα μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις ἦτταν· οἱ ἀρμостαὶ αὐτῆς ἐγιναν ἀπανταχοῦ ἄφαντοι καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια· αἱ δ' ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς κυβερνήσασαι ὀλιγαρχίαι ἢ δεκαρχίαι ἐν Φιγαλίᾳ, ἐν Φλιοῦντι, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Σικυῶνι, ἐν Μεγάρῳ καὶ ἀλλαχοῦ, κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλ' οὐδαμοῦ τὸ κίνημα τοῦτο ὑπῆρξε σφοδρότερον ἢ ἐν Ἀρκαδίᾳ, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, ἰδόντες ἅπαξ κατατροπωμένους τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν ἡγεμόνας, ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς κυριαρχίας αὐτῶν. Καὶ πρῶτοι οἱ Μαντινεῖς ἠνώρθωσαν αὐτῆς τὴν πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης τυρχνικῶς καταλυθεῖσαν αὐτῶν πόλιν, ὀχυρώσαντες αὐτὴν δι' ἀσφαλεστάτων τειχῶν καὶ πύργων. Μετ' ὀλίγον δὲ,

διὰ τῆς ἐνεργείας ἰδίως τῶν Μαντινέων, ἀπεφασίσθη ἡ συγκρότησις κοινοῦ ἀρκαδικοῦ συνεδρίου, διέποντος τὰ τῆς ὅλης χώρας πράγματα, τοῦ ὁποίου μετέσχον προθύμως ἅπαντα τὰ ἀρκαδικὰ φυλά καὶ ἅπασαι σχεδὸν αἱ πόλεις· αὐτὴ ἡ Τεγέα ἡ αἰείποτε πιστὴ τῶν Λακεδαιμονίων σύμμαχος ἠνώθη ἤδη μετὰ τῆς Μαντινείας καὶ συνετάχθη μετὰ τῆς ὁμοσπονδίας ταύτης, τῆς ὑποίας δὲν ἔμειναν ἐκτὸς εἰμὴ μόνον ὁ Ὀρχομενὸς καὶ ἡ Ἡραία. Συγχρόνως οἱ Ἀρκάδες ἐζήτησαν καὶ ἐξωτερικούς συμμάχους· ἐπειδὴ δὲ αἱ Ἀθηναὶ ἀπέκρουσαν τὴν περὶ τούτου αἴτησιν αὐτῶν, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ὁ δὲ, ὅστις εἶχεν ἤδη ῥυθμίσει τὰ ἔξω τῆς Πελοποννήσου πράγματα, εἰσήλασε προθύμως εἰς τὴν χερσονήσον μετὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν εἰς οὓς ἐν τῷ ἅμα προσετέθησαν καὶ οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Ἀρκάδες καὶ οἱ Ἡλεῖοι, ὥστε συνεποσώθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ εἰς τετρακισμυρίους ὀπλίτας· στρατὸς λαμπρότατος, μάλιστα ἔνεκα τῶν Θηβαίων, οἵτινες ἐκίνουν τὸν κοινὸν θαυμασμὸν διὰ τὸ ἀρεϊμάνειον αὐτῶν ἦθος, διὰ τὸ πρόσφατον ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα, διὰ τὴν καταφανῆ πεποίθησιν ἣν εἶχον ὅτι ἔτι μείζονα θέλουσι διαπράξει.

Ἄλλὰ τὸ μέγιστον τοῦ στρατοῦ τούτου πλεονέκτημα ἦτο ὁ προϊστάμενος αὐτοῦ ἡγεμὼν, ὅστις ἀφ' οὗ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ῥήτωρ δεινὸς καὶ στρατηγὸς ἔξοχος, ἔμελλεν ἤδη νὰ δώσῃ δείγματα καὶ πολιτικῆς συνέσεως ἐξαιρέτου. Διότι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ ὡς ἀπλοῦς ἐπίκουρος τῶν Ἀρκαδῶν, ἦλθε διανοούμενος τὴν ἐκτέλεσιν πραγμάτων πολὺ σπουδαιωτέρων. Δὲν ἐμελέτα μὲν νὰ καταστρέψῃ οὔτε ἀπλῶς νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν τῆς Σπάρτης. ὦν ἤκιστα ἐκδικητικὸς ἀνὴρ, ἀλλ' ἤθελε νὰ καθαιρέσῃ διὰ παντὸς τὸ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κράτος αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ περιορίσῃ μὲν αὐτὴν εἰς μόνην τὴν Λακωνικὴν, νὰ ἀνορθώσῃ δὲ τὴν αὐτονομίαν τῶν Μεσσηνίων, νὰ διοργανώσῃ δὲ τοὺς τε Μεσσηνίους καὶ τοὺς Ἀρκάδας εἰς τρόπον ὥστε νὰ περιζώσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην ὡς δύο ἀπόρθητοι προμαχώνες. Ἴνα κατορθώσῃ ταῦτα πάντα, δὲν ἐθεώρει ἀναγκαῖον νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Λακωνικὴν, ἠναγκάσθη ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τῶν Πελοποννησίων αὐτοῦ συμμάχων, οἵτινες ἅπαντες, Ἀρκάδες, Ἡλεῖοι, Ἀργεῖοι, πνέοντες ἐκδικησιν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ ταύτην τὴν ἀτίμωσιν. Ὅθεν, καὶ τοι χειμῶνος ὄντος, ἀπεφάσισε τὸ ἐπιχείρημα, καὶ διέπραξεν αὐτὸ μετὰ τῆς

συνήθους αὐτῷ δεξιότητος. Ὁ στρατός διηρέθη εἰς τέσσαρας μοῖρας, ὧν ἕκαστη δι' ἄλλης εἰσῆλασε διόδου· οἱ μὲν Ἡλεῖοι ἀπὸ δυσμῶν, οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἀπὸ ἀνατολῶν, οἱ δὲ Θηβαῖοι αὐτοὶ καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐν τῷ μέσῳ. Μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες ἀπήντησαν σπουδαίαν τινὰ ἀντίστασιν, ἐν τῇ Σκιρίτιδι λεγομένη χώρα, ἧς ὅμως εὐχερῶς κατίσχυσαν· μεθ' ἧς αἱ τέσσαρες τοῦ στρατοῦ μοῖραι ἠνώθησαν εἰς Σελασίαν. Τὴν ἐπιούσαν ἐξηκολούθησαν τὴν πορείαν αὐτῶν καὶ ἔφθασαν εἰς τὰς γεφύρας τοῦ Εὐρώτα, τὰς ὁποίας, φυλαττομένας ὑπὸ ὀπλιτῶν, δὲν ἐπεχείρησεν ὁ Ἐπαμεινώνδας νὰ διαβῇ· ἀλλὰ ἔκαμψε τὴν δυσχέριαν παρακολουθήσας τὴν ἀριστερὰν τοῦ ποταμοῦ ὅχθην μέχρις Ἀμυκλῶν, ὅπου εὖρε πόρον καὶ διεπεραιώθη ἐπὶ τῆς αὐτῆς τοῦ ποταμοῦ πλευρᾶς ἐφ' ἧς εὕρισκετο ἡ Σπάρτη. Ἀπὸ δὲ Ἀμυκλῶν ἐπλησίασεν ἤδη ἀκωλύτως εἰς τὴν πόλιν, βαδίζων ὅμως βραδέως καὶ προσέχων νὰ κρατῇ τοὺς Θηβαίους αὐτοῦ πάντοτε ἐτοιμοὺς πρὸς μάχην, ἐνῶ οἱ σύμμαχοι Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι ἠσχολοῦντο περὶ τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν δῆωσιν τῆς χώρας.

Εἰς Σπάρτην ἐν τούτοις μεγάλη ἐπεκράτησε ταραχὴ. Ἐπὶ ἕξ ὅλας ἑκατονταετηρίδας, ἀφ' ἧς ἐποχῆς γινώσκομεν ὅπως οὖν τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως ταύτης, οὐδέποτε πολέμιος οὐ μόνον δὲν ἠπέιλησεν αὐτήν, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῆς ἐπάτησεν. Οἱ στρατοὶ τῆς Σπάρτης εἰσέβαλον πολλάκις εἰς τὴν Ἀττικὴν, εἰς τὴν Βοιωτίαν, εἰς τὴν Ἀργεῖαν, ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδεὶς οὐδέποτε ἀνταπέδωκεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὰς πολλὰς ἐκεῖνας ἐπισκέψεις· ὥστε καὶ λόγια πολλὰ περιεφέροντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καταδεικνύοντα τὸ ἔνεκα τούτου φρόνημα αὐτῶν. Διότι ἐλέγετο ὅτι Ἀθηναίου τινὸς ἀμφισθητοῦντός ποτε ὑπὲρ ἀνδρείας πρὸς τὸν Ἀνταλκίδα, καὶ εἰπόντος· « ἡμεῖς μὲν τοι πολλάκις ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Κηφισσοῦ ἐδιώξαμεν, » ὁ Ἀνταλκίδα ἀπεκρίθη ἀμέσως· « ἀλλ' ἡμεῖς γ' οὐδέποτε ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Εὐρώτα. » Παραπλησίως δὲ καὶ πρὸς Ἀργεῖον ἀπεκρίνατο τῶν ἀσημοτέρων τῶν Σπαρτιατῶν. Διότι ὁ μὲν εἶπε « πολλοὶ ὑμῶν ἐν τῇ Ἀργολίδι κεῖνται. » ὁ δὲ ἀπήντησεν « ὑμῶν δὲ γ' οὐδεὶς ἐν τῇ Λακωνικῇ. » Καὶ ὅμως ἤδη στρατός πολυάριθμος πολεμίων ἀσπόνδων ἐπεφάνη αἴφνης εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἀνατρέπων τηλικαύτας προχιωνίους ἀξιώσεις καὶ καθιρῶν τὸ φρόνημα τοῦ φρονηματίου ἐκείνου λαοῦ. Δὲν ἐπίεζε δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ αἶσθημα μόνον τῆς ταπεινώσεως· ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος μέγας. Εἶχον μὲν σπεύσει νὰ ζητήσωσιν ἐπικουρίαν ἀπὸ τε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ διαφόρων πελοποννησιακῶν πόλεων εἰς ὧν ἤλπιζον εἶτι τὴν

ἀφοσίωσιν ἢ ὅπου εἶχον ἔτι ὀπαδούς· ἀλλὰ μόνον Ὀρχομένιοι τινες καὶ Φλιάσιοι προέφθασαν ἐγκαίρως εἰς Σπάρτην, ἣτις διετέλει οὕτω μόνη σχεδὸν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν προσβολὴν τοσούτων πολεμίων. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Ἐνῶ οἱ Σπαρτιαῖται ἠγωνίζοντο ν' ἀσφαλίσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου τὴν ἀτείχιστον αὐτῶν πόλιν, πολλοὶ περίοικοι καὶ εἰλωτες συνετάσσοντο ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Θηβαίων· καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Σπαρτιατῶν οὐκ ὀλίγοι, οἱ λεγόμενοι ὑπομείονες, οἱ ἀπεστερημένοι τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, καὶ τούτου ἕνεκεν ἀγανακτοῦντες κατὰ τῆς ἐπικρατοῦσης ὀλιγαρχίας, ὅπως ὁ Κινάδων καὶ οἱ περὶ τὸν Κινάδωνα πρό τινων ἐνιαυτῶν συνομόσαντες κατὰ τῶν καθεστώτων, ὑπόπτως ἤδη ἐπολιτεύοντο, ὥστε ἠνάγκασαν τὰς ἀρχάς, ἐν τῷ μέσῳ τῶν κρίσιμων ἐκείνων περιστάσεων, νὰ συλλαβῶσι πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ ἀκρίτως νὰ θανατώσωσιν. Ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰ αἰσθητά τῆς προςβεβλημένης τιμῆς, τῆς θλίψεως, τῆς ἀμηχανίας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀνεσειέτο ἡ πόλις ἐκείνη θεωροῦσα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντα τὸν στρατὸν τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς Σπάρτης ἄνθρωπος, ὅστις ἰσχυρότερον παντὸς ἄλλου συνησθάνετο τὴν παραδοξὸν ταύτην τῆς τύχης ἀλλοίωσιν, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο παντὸς ἄλλου δυστυχέστερος. Ἔϊναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ὅστις πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἦγε περὶ Σάρδεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ ἐλληνικὰ τάγματα ἐπὶ τὴν κατάργησιν τοῦ περσικοῦ κράτους, καὶ τῶρξ ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας πόλεως ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου τῶν κινδύνων; Λέγεται δὲ ὅτι διατάξας τὰ περὶ τούτου, ἐστάθη εἰς χῶρον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο οἱ προσερχόμενοι Θηβαῖοι καὶ ἐπειδὴ τότε τινὲς τῶν περὶ αὐτὸν εἶπον· «ἰδοὺ ὁ Ἐπαμεινῶδας προπορευόμενος τῆς φάλαγγος.» ὁ βασιλεὺς πολὺν χρόνον ἐμβλέψας αὐτῷ καὶ ἐν σιωπῇ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν παρακολουθήσας, δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλος νὰ κρατηθῇ, ἀλλ' ἀνέκραξεν «ὦ τοῦ μεγαλοπραγμονοῦς ἀνθρώπου!» Ὅποια ἄρα μεμψιμοιρίαι καὶ συγκινήσεις προεκάλεσαν τὸν θαυμαστικὸν ἐκείνον ὀλολυγμὸν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ Ἀγησίλαου! Ἀλλὰ καὶ ὅποσον εὐγενῆς ἦτο ἡ καρδία ἐκείνη, ἣτις, ἐν μέσῳ τοσούτων δεινῶν περιπετειῶν καὶ ἀφορμῶν ἀγανακτήσεως, ἀπέδιδεν ἔτι δικαιοσύνην εἰς τὸν ἀντίπαλον καὶ ἀπεθαύμαζε τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός!

Ὁ Ἐπαμεινῶδας ἐν τούτοις δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν πόλιν· ἀρκεσθεῖς νὰ ἐκφοβίσῃ αὐτήν, ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν, προήλασε

μέχρις Ἐλους καὶ Γυθείου, ἐλεηλάτησε τὴν περίξ χώραν καὶ ἐπανῆλθεν ἔπειτα πρὸς τὰ σύνορα τῆς Ἀρκαδίας. Ἐντεῦθεν δ' ἐπεχείρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δύο κυρίων αὐτοῦ βουλευμάτων· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπαγίωσε τὸν Ἀρκαδικὸν δεσμὸν, ἰδρύσας τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ διὰ τειχῶν αὐτὴν ὀχυρώσας καὶ μητρόπολιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀρκάδων καταστήσας· ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀνεκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν ὅλων τῶν εἰλώτων καὶ περιοίκων τῆς Μεσσηνίας, προσεκάλεσεν αὐτόθι ὅλους τοὺς φυγάδας Μεσσηνίους ὅσοι ἀπ' αἰῶνος διετέλουν πλανώμενοι τῇ δε κακεῖσε τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἠσφάλισε τὴν νέαν ταύτην τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης χώρας αὐτονομίαν διὰ τῆς κατασκευῆς ἐτέρας νέας πόλεως, τῆς Μεσσίνης, ἧς ἡ μὲν ἄκρα ἰδρύθη ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς Ἰθώμης, τὸ δὲ ἄστυ κτισθὲν πολὺ κατωτέρω εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, συνεδέθη ὅμως μετὰ τῆς ἀκροπόλεως διὰ στερεωτάτων μακρῶν τειχῶν. Οὕτω δὲ ἀφαιρέσας ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἀπασαν τὴν πλουσιωτάτην δυτικὴν αὐτῆς χώραν καὶ τὰς πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν δυσπροσίτους ὄρεινὰς διόδους, καὶ ἀπανταχόθεν ἀκρωτηριάσας, καὶ ἐξευτελίσας, καὶ πολιορκήσας οὕτως εἰπεῖν τὴν Λακωνικὴν, ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀρκαδίας ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι, παρακληθέντες ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ οἰκοθεν ὀργῶντες νὰ περιστείλωσιν ὅπως οὖν τὴν ὁσημέραι προαγομένην δύναμιν τῶν Θηβαίων, εἶχον πέμψει εἰς Κόρινθον, συμπράττουσαν καὶ αὐτὴν ἕνεκα φθόνου πρὸς τοὺς Θηβαίους, τὸν Ἰφικράτην μετὰ πολυαριθμῶν ὀπλιτῶν, ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὴν διόδον τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἀλλ' ὁ Ἰφικράτης, ὅστις ἄλλοτε μετὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ τσαῦτα ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐτελεσιούργησεν, οὐδὲν ἤδη ἠδυνήθη μετὰ τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν νὰ διχπράξῃ γενναῖον, ὃ δ' Ἐπαμεινώνδας, διελθὼν ἀμαχητὶ σχεδὸν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ἐπανῆλθε λαμπρὸς καὶ νικηφόρος εἰς Θήβας.

Τοιαύτη ὀλοσχερῆς πραγμάτων μεταβολὴ συνέβη εἰς Πελοπόννησον ἐν τῷ διαστήματι τῶν 18 μηνῶν τῶν διελθόντων ἀπὸ τοῦ ἰουνίου 371, ὅτε οἱ Θηβαῖοι ὑβριστικῶς ἀπεπέμφθησαν τῆς ἐν Σπάρτῃ κοινῆς συνόδου, ἕως εἰς τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἔτους 369 ὅτε οἱ αὐτοὶ Θηβαῖοι, μέχρι Σπάρτης καὶ μέχρι Γυθείου νικηφόροι προελάσαντες, θριαμβευτικῶς ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου σπουδαιόταται συνέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ μεταβολαί. Εἶδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι καὶ πρὶν ἔτι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσβάλλῃ εἰς Πελοπόννησον εἶχον κυριαρχήσει τῶν πλείστων μέχρι Θεσσαλίας χωρῶν. Τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ κράτος

τοῦ Ἰάσονος τὸ ὅποῖον ἠδύνατο ν' ἀποβῆ ἐπικίνδυνον εἰς τοὺς Θηβαίους διὰ τὴν φιλοδοξίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν μεγάλην τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου δύναμιν, δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐδολοφονήθη τῷ 370 ὑπὸ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας αὐτοῦ εὐπατριδῶν καὶ διεδέχθησαν μὲν οἱ ἀδελφοὶ του Πολύδωρος καὶ Πολύφρων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ἐπιτηδεϊότητα. Ὁ Πολύφρων ἀφοῦ ἐδολοφρόνησε τὸν Πολύδωρον ἵνα ἄρξῃ μόνος, ἐδολοφονήθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τρίτου ἀδελφοῦ, τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἐπεχείρησε πολλὰς σφαγὰς καὶ ἐξορίας κατὰ τῶν ἐπισημοτάτων πολιτῶν τῆς Λαρίσης καὶ τῆς Φαρσάλου. Τότε οἱ Λαρισαῖοι ἐξόριστοι, ὧν πολλοὶ ἀνῆκον εἰς τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλευαδῶν, κατέφυγον εἰς Μακεδονίαν, ὅπου εἶχε διαδεχθῆ τὸν βασιλέα Ἀμύνταν, ἀποθανόντα ἐν ἔτει 370, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος. Ὁ δὲ νέος οὗτος βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, ἐπελθὼν τρώντι εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ τῇ προτροπῇ τῶν φυγάδων, κατέλαβε τὴν Λάρισσαν καὶ τὴν Κρανῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις ἐζήτησαν συγχρόνως καὶ τῶν Θηβαίων τὴν ἐπικουρίαν, ἐνέβαλεν ἐν ἔτει 369, μικρὸν μετὰ τὴν ἐκ Πελοποννήσου ἐπάνοδον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ Πελοπίδας εἰς Θεσσαλίαν καὶ καθυπέβαλεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς πντρίδος αὐτοῦ τὸ πλεῖστον τῆς χώρας, περιορίσας εἰς ὀλίγας πόλεις τὴν τυραννίδα τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ὅπως δ' ἐκβαλὼν τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον, ὅστις ἔχων πολλοὺς καὶ ποικίλους περὶ ἑαυτὸν πολεμίους δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ ὅσα ἐν Θεσσαλίᾳ ἐκτῆσατο. Ἐδολοφονήθη μάλιστα ἐν ἔτει 368, καὶ τότε προέκυψαν ἐν Μακεδονίᾳ νέοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ δὲ χήρα τοῦ βασιλέως Ἀμύντου Εὐρυδίκη, ἡ ἐπιτροπεύουσα τοὺς δύο νεωτέρους υἱοὺς αὐτῆς, Περδίκκαν καὶ Φίλιππον, ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἰφικράτους, τοῦ ἀποσταλέντος μετὰ τὴν ἀπὸ Κορίνθου ἐπάνοδον, ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἵνα ὑποστηρίξῃ αὐτόθι καὶ ἀναπτύξῃ τὰ ναυτικὰ αὐτῶν συμφέροντα. Ἡ Εὐρυδίκη ἐνθύμισε εἰς τὸν Ἰφικράτην ὅτι ὁ Ἀμύντας οὐ μόνον δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσε πιστὸς τῶν Ἀθηναίων σύμμαχος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἰφικράτην ὡς υἱὸν ἀπεδέξατο καὶ ἀδελφὸν οὕτως εἰπεῖν ἀνέδειξε τῶν δύο κατατρεχομένων ἤδη ἡγεμόνων. Παραδοῦσα δὲ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὸν πρεσβύτερον Περδίκκαν, ἐνῶ ὁ Φίλιππος, ὅστις ἦτο τότε μόλις 13 ἢ 14 ἐτῶν, προσέπεσεν ἱκετικῶς εἰς τὰ γόνατα αὐτοῦ, κατέπεισε τελευταῖον ἡ μήτηρ τὸν Ἀθηναῖον στρατηγὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν αὐτῶν,

νά καταβάλλῃ τὸν κύριον ἀντίπαλον, τὸν Πausανίαν, καὶ νά παραδώσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀμύντου, ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην ὡς ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς. Ἰτίς ἠδύνατο τότε νά προείπη εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἰδίαις χερσὶ προπαρεσκευάζον τὴν βασιλείαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις μετὰ τριάκοντα ἔτη ἔμελλε νά νικήσῃ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ νίκη;

Ἄλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Ἀθηναῖοι φυσικῶ τῷ λόγῳ οὐδ' ὑπώπτεον κίνδυνόν τινα ἀπὸ Μακεδονίας, νομίζοντες πάντοτε, ὅτι ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ πρὸς τὰς Θήβας. Καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἧς ἐνισχύθησαν πέραν τοῦ μετρίου οἱ γείτονες Θηβαῖοι, οἱ Ἀθηναῖοι προετίμων τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην συμμαχίαν, συνωμολόγησαν ἤδη πρὸς ταύτην συνθήκας ὀριστικὰς, ἐν αἷς ὠρίσθη, ὅτι θέλουσιν ἀπὸ κοινῶ πολεμήσει πρὸς τὰς Θήβας, ἠγούμενοι ἐκάτεροι τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ κατὰ πενθήμερον. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς συνθήκης ταύτης κατέλαβον τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Ὀνειον ὄρος. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν διεκωλύθη ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ νά ἐμβάλλῃ αὐθις καὶ ἐπανειλημμένως, διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν ἔτει 368 καὶ ἐν ἔτει 367. Ἀπέδειξε δὲ καὶ πάλιν οὐ μόνον τὰς πολεμικὰς, ἀλλὰ καὶ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ ἀρετάς. Οἱ Θηβαῖοι συνειθίζον νά φονεύωσιν ἅπαντας τοὺς Βοιωτοὺς ἐξορίστους, ὅσους τυχὸν συνελάμβανον αἰχμαλώτους. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας καταλαβὼν τῷ 368 χωρίον τι τῆς Σικυωνίας καὶ αἰχμαλωτεύσας ἐνταῦθα οὐκ ὀλίγους Βοιωτοὺς ἐξορίστους, ἔσπευσε ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐπὶ λύτροις. Ἐπειτα, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 367 ἐκστρατείαν, κατέστησε μὲν ὑπηκόους τῶν Θηβαίων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς, ἀλλὰ δὲν ἀπῆτησε τὴν ἰδρυσιν νέων δημοκρατικῶν κυβερνήσεων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν ἐξορίαν τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀπετέλουν τὰς ὑφισταμένας ὀλιγαρχικὰς κυβερνήσεις, ἀρκεσθεῖς εἰς τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν ὅτι θέλουσιν ἐκπληρώσει πιστῶς τὰς νέας αὐτῶν πρὸς τοὺς Θηβαίους ὑποχρεώσεις. Ἡ ὑδοκίμουν δ' ἐνταῦτῶ οἱ Θηβαῖοι καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος· διότι τῷ 368 ὁ Πελοπίδας ἐμβάλλων αὐθις εἰς Θεσσαλίαν, περιέστειλεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν τοῦ Φερχειοῦ Ἀλεξάνδρου· καὶ ἔπειτα, προελάσας μέχρι Μακεδονίας, ὑπεχρέωσε τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον νά ἐγκαταλίπη τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν, μετὰ τῶν Θηβαίων συντασσόμενος· ἵνα δὲ ἀσφαλίση τὴν πίστιν αὐτοῦ, παρέλαβε τριάκοντα ἡμέρους ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων τῆς Μακεδονίας οἰκῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῶν νέων Φί-

λιππον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμύντου, ὅστις διέτριψε τότε ἐπὶ τινα ἔτη εἰς Θήβας ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Παμμένους.

Περὶ τοὺς χρόνους λοιπὸν τούτους, οἱ Θηβαῖοι ἐφάνοντο ἄρχοντες ἀπάσης σχεδὸν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι ὑπήκουον εἰς αὐτοὺς ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία, αἱ πλείεσται μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ ἰσθμοῦ χῶραι καὶ ἡ πλείστη Πελοπόννησος. Ἄλλ' αὕτη τῶν Θηβαίων ἡ ἡγεμονία δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀποβῆ εὐτυχεστέρα τῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίας· ἤδη ἀπὸ τοῦ 368, οἱ Ἀρκάδες τοσοῦτον θάρρος ἔλαβον ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς τύχης αὐτῶν ὥστε, λησμονήσαντες ὅτι ὤφειλον κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τοὺς Θηβαίους, ἔφερον εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ συμμερισθῶσι πρὸς τούτους τὴν ἀρχὴν, ὅπως ὠρίσθη μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν. Ναὶ μὲν ἐτιμωρήθησαν πικρῶς διὰ τὴν οἴησιν ταύτην· διότι περὶ τὰ τέλη τοῦ 368 ὁ Ἀρχίδαμος, ὠφελούμενος ἀπὸ τῆς ἐκ Πελοποννήσου ἀπουσίας τοῦ Ἐπαμεινώνδου, καὶ ἔχων ἐπικούρους μισθοφόρους τινὰς πεμφθέντας εἰς τὴν Σπάρτην ὑπὸ τοῦ τυράννου Διονυσίου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὀλοσχερῶς, περὶ Μιδέας, κατετρόπωσε τοὺς αὐθάδεις ἐκείνους ἀντιπάλους, ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ δεκακισχίλιοι Ἀρκάδες καὶ Ἀργεῖοι, Λακεδαιμόνιος δὲ οὐδὲ εἷς· διὸ ἐπανηγυρίσθη ὁ πόλεμος οὗτος ἐν Σπάρτῃ ὡς «ἄδακρυς πόλεμος.» Ἄλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐσωφρονίσθησαν οἱ Ἀρκάδες· δὲν ἔπαυσαν μὲν ὄντες σύμμαχοι τῶν Θηβαίων, δὲν συνέπραττον ὅμως ἔκτοτε μετὰ τῆς προτέρης προθυμίας καὶ εὐπειθείας. Ἀφ' ἐτέρου καὶ ἐν Θήβαις αὐταῖς ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, μερὶς τις ἀντιπολιτευομένη εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ἐπὶ τῆς πρώτης ἔτι αὐτοῦ ἐκ Πελοποννήσου ἐπανόδου, ἐπειδὴ εἶχεν ἐξ ἀνάγκης παρατείνει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὡς βοιωτάρχου, εἰσῆχθη τούτου ἕνεκεν εἰς δίκην. Καὶ τότε μὲν λαμπρῶς ἀπολογηθεὶς ἀπηλλάγη πάσης τιμωρίας, ἀλλ' ἐν ἔτει 367 κατηγορήθη πάλιν, τῇ εἰσηγῆσει καὶ τῶν Ἀρκάδων, διὰ τὸ ἐπεικὲς πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς πολίτευμα· καὶ ἤδη ὑπερίσχυσεν ἡ ἀντίπαλος μερὶς, ὥστε ἀνετράπη πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐν Ἀχαΐᾳ ἐνεργηθὲν, ὅ ἐστι κατελύθησαν αἱ ἀχαϊκὲς ὀλιγαρχίαι, καὶ ἰδρύθησαν ἀντ' αὐτῶν δημοκρατικὰ πολιτεύματα, καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἀχαΐας Θηβαῖοι ἄρμοστοι, ἀπεκλείσθη δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ βοιωταρχικοῦ ἀξιώματος κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε μετ' οὗ

πολὺ, ὅτι οἱ ἐξορισθέντες ὀλιγαρχικοὶ ἐπέστρεψαν εἴπερ ποτὲ ἰσχυροὶ εἰς τὰς ἰδίας πόλεις, ἐξέβαλον τοὺς Θηβαίους ἀρμωστὰς, κατέλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ συνεμάχησαν πάλιν μετὰ τῆς Σπάρτης.

Πλὴν τούτων, οἱ Θηβαῖοι ἔμαθον, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανελάβον τὰς πρὸς τὴν περσικὴν αὐλὴν διαπραγματεύσεις, ἵνα ἐπιτύχωσιν, ἂν ὄχι στρατιωτικὴν, τοῦλάχιστον χρηματικὴν παρ' αὐτῆς συνδρομὴν. Ὅθεν ἐθεώρησαν ἀπαραίτητον ν' ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, τῷ 366, ὁ Πελοπίδας αὐτός. Καὶ ἐπέτυχε μὲν ὁ ἀνὴρ οὗτος παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπίταγμα, δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ἡ αὐτονομία τῆς Μεσσήνης καὶ ἡ ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἀνεξαρτησία αὐτῆς, παρηγγέλλοντο δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ν' ἀνακαλέσωσιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ν' ἀφοπλίσωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀνεκηρύττοντο δὲ οἱ Θηβαῖοι ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, καὶ πᾶσα πόλις ἣτις ἤθελεν ἀποποιηθῆναι ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην ἠπειλεῖτο ὅτι θέλει καταναγκασθῆ εἰς τοῦτο διὰ περσικῶν στρατευμάτων, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπανελήφθη τὸ ἐπ' Ἀνταλκίδου δόγμα, παρεκτός μόνον ὅτι ἐγένετο ἤδη ὑπὲρ τῶν Θηβῶν, καὶ ὄχι ὑπὲρ τῆς Σπάρτης. Ἄλλ' ἀναγνωσθέντος ἐπισήμως αὐτοῦ εἰς Θήβας, ἐπὶ παρουσίᾳ ὄλων τῶν συμμάχων, οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἅπαντες τὴν παραδοχὴν, ἰδίως δὲ οἱ Ἀρκάδες ῥητῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἐνόμισαν, ὅτι, πέμποντες τὸ δόγμα εἰς ἐκάστην πόλιν κατ' ἰδίαν θέλουσιν ἐπιτύχει εὐκολώτερον τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπέτυχον· ὁ δ' ἐπὶ τούτῳ σταλείς εἰς Θεσσαλίαν Πελοπίδας, συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐκρατήθη παρ' αὐτῷ αἰχμάλωτος. Οἱ Θηβαῖοι ἔπεμψαν ἤδη στρατὸν ἵνα ἀπελευθερώσωσι τὸν ἀγαπητὸν αὐτῶν ἡγεμόνα. Κατὰ δυστυχίαν ὁμοῦ, τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν ἦρχεν ὁ Ἐπαμεινώνδας· ὁ πικρῶς ἀδικηθεὶς, ἀλλ' αἰείποτε μετριόφρων οὗτος ἀνὴρ ὑπηρετεῖ ἐν αὐτῷ ὡς ἀπλοῦς ὀπλίτης. Οἱ δ' ἀνάξιοι αὐτοῦ διάδοχοι τοσοῦτον κακῶς ἐκυβέρνησαν τὰ πράγματα, ὥστε ὁ στρατὸς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν· καὶ τότε ἀγανακτήσας καθήρσε τοὺς ἀθλίους ἐκείνους βοιωτάρχας καὶ μιᾷ ψήφῳ παρέδωκε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἐπαμεινῶδαν, ὅστις, ὑποχωρήσας μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δεξιότητος, ἀπήλλαξε τοὺς συναγωνιστὰς παντὸς κινδύνου καὶ ἔφερεν αὐτοὺς σώους εἰς Θήβας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐγένετο νέα ἐπὶ Θεσσαλίαν στρατεία ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινῶδαν αὐτὸν, ἀναγκάσαντα τελευταῖον τὸν τύραννον

ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν Πελοπίδαν καὶ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους. Ἄλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἐντεῦθεν ἤλαττώθη τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀξίωμα τῶν Θηβαίων καὶ ὅτι ἀληθῆς αὐτῆς ἡγεμῶν ἀπέβη αὐθις ὁ Φεραῖος Ἀλέξανδρος.

Ἡ ἡγεμονία λοιπὸν τῶν Θηβαίων, μόλις ἰδρυθεῖσα ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ· ἰδίως διότι καὶ αὕτη, ὅπως αἱ προηγούμεναι, ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κυριαρχίας καθ' ἣς κατεξανίστατο ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Ἐμελλόν ὅμως ἔτι οἱ Θηβαῖοι νὰ ἴδωσι λαμπράς τινας ἡμέρας. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 366, ὅτε ἠχμαλωτεύθη καὶ ἠλευθερώθη ὁ Πελοπίδας, πολλοὶ Πελοποννήσιοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Φλιάσιοι, οἱ Ἐπιδαύριοι καὶ ἄλλοι, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης πιστῶς ἀκολουθήσαντες τὴν Σπάρτην, ἀλλ' ἐπὶ τέλους βαρυνθέντες τὸν πόλεμον, ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ αὐτῆς, συνωμολόγησαν εἰρήνην πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Μεσσήνης· ὥστε ἐν Πελοποννήσῳ ἐφαίνετο ὅπως οὖν ἀσφαλισθεῖσα ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Θηβαίων. Ναι μὲν παρεκτός ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὡς εἶδομεν, ὁ Φεραῖος Ἀλέξανδρος ἀπέβη ἰσχυρότερος αὐτῶν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεξέτειναν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 365 καὶ 364, παραδόξως τὴν ναυτικὴν αὐτῶν ἡγεμονίαν, ἀνέκτησαν μέρος τῆς θρακικῆς χερσονήσου καὶ τὴν Σάμον, καὶ ἐκυρίευσαν πολλὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, τῇ συνδρομῇ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκου, ὅστις, δολοφονήσας τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην, εἶχεν ἀναλάβει αὐτὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Θηβαίων, περιῆλθεν εἰς φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους σχέσεις. Ἄλλ' εἰς ταῦτα τὰ δύο ἀντικείμενα, τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν, ἐπέστησαν ἤδη οἱ Θηβαῖοι τὴν προσοχὴν κατὰ τὰ ἔτη 363 καὶ 362· καὶ ὁ μὲν Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιρροὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, νὰ καθαιρέσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων δύναμιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐφάνη ὅπως οὖν παράδοξον, διότι οἱ Θηβαῖοι οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ναυτικοί, καὶ διὰ τοῦτο προέκυψεν ἐν Θήβαις ἰσχυρὰ κατὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ἀντιπολίτευσις. Ἀλλὰ κατίσχυσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἰσχυρισθεὶς, ὅτι οἱ συμπολίται αὐτοῦ, ἀγαθοὶ ὄντες ἀνεκάθεν πεζοὶ στρατιῶται, εὐχερῶς θέλουσιν ἀναδειχθῆ καὶ κατὰ θάλασσαν ἐξίσου πλεονεκτοῦντες. Καὶ ἔπειτα, τίς ἡδύ-

νατο ν' ἀνθέξη εἰς τὴν δικαίαν μεγαλοφροσύνην τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις, διὰ τῶν φλογερῶν αὐτοῦ λόγων, ἐφαίνετο μετὰ δίδων εἰς ἅπασαν τὴν πόλιν τὸ πῦρ ἀκατασχέτου φιλοτιμίας. « Ἀνάγκη, ἀνέκραξε, νὰ καθαιρέσωμεν τὸ ἄξιωμα τῶν ὑπερηφάνων ἐκείνων ἀντιπάλων· ἀνάγκη νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν ἡμετέραν Καδμείαν τὰ περιφανῆ προπύλαια τὰ κοσμοῦντα τὴν εἰσοδὸν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἀκροπόλεως. » Καὶ ὅταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὁ Μενεκλείδας, κατηγόρησεν αὐτὸν, ὅτι περιπλέκει ἀσυνέτως τὴν πατρίδα εἰς ἐπικινδύνους ἐπιχειρήσεις, διὰ νὰ λάβῃ τὴν δόξαν τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀπὸ πλέων ἔξ Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς μετὰ στόλου ἰσχυροῦ ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον· « τῇ συμπράξει τῶν Θηβαίων, ἀπήντησεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, κατώρθωσα ἤδη μείζονα τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἄγων τοὺς στρατοὺς τῆς Σπάρτης καὶ παρεκτὸς τούτων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, κατηνάλωσε δέκα ἔτη ἵνα γίνῃ κύριος μιᾶς μόνης πόλεως· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦ στρατοῦ μόνου τῶν Θηβαίων καὶ ἐν ἡμέρᾳ μόνον μιᾶ κατέβαλα, ἐν Λεύκτροις, εἰς ἔδαφος τὴν δύναμιν τῆς Ἀγαμεμνονείου Σπάρτης. » Οἱ λόγοι οὗτοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ Ἐπαμεινώνδας, εἰ καὶ μετριόφρων, ἤξευρεν ὅμως νὰ ἐνθυμίζῃ ἐν ἀνάγκῃ εἰς τοὺς συμπολίτας τὰ παρ' αὐτοῦ διαπραχθέντα μεγάλα ἔργα, ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς εἰς ἔτι μεγαλύτερα. Καὶ τῶντι οἱ Θηβαῖοι, ἠλεκτρισθέντες ὑπὸ τῶν λόγων ἐκείνων, ἐπέψήφισαν τὴν κατασκευὴν 100 τριήρων. Ἀμα δὲ παρὰσκευασθέντος τοῦ στόλου, ἐξέπλευσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, τῷ 363, ἐπὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὰς περὶ τοῦτο ἐτέρας ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων πόλεις· καὶ νίκην μὲν οὐδεμίαν φαίνεται νικήσας, ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν, οὐσιωδῶς προσέβαλε τὸ κατὰ θάλασσαν ἄξιωμα τῶν Ἀθηναίων. Μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια, μελετῶν νὰ ἐπαναλάβῃ κατὰ τὸ ἀκόλουθον 362 ἔτος, τὸ ἐπιχείρημα, ὅτε περιστάσεις ἕτεραι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἰς ἕτερον πεδῖον τῆς μάχης ἐκάλεσαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ.

Ἐνῷ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπέπλεεν ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὸν Βόσπορον, ὁ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ καθαιρέσῃ τὸν δεσπότην Ἀλέξανδρον, ὅστις ἦτο ἤδη ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμειος, καθυποτάξας τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας, καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, καὶ τοὺς Μάγνητας, συμμάχους δὲ ἔχων τοὺς Ἀθηναίους. Καὶ κατετρόπωσε μὲν ὁ Πελοπίδας περὶ Κυνὸς κεφαλᾶς τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ προκινδυνεύσας παραλόγως ἔπεσεν

αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ. Ὁ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε βεβαίως τὰ μάλιστα εἰς τὰς Θήβας ἐπιζήμιος· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁμῶς οἱ Θηβαῖοι, ὡσεὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ μεγάλου τούτου πολίτου εἰσέτι ἐμπεόμενοι καὶ ὑφ' ὄλων σχεδὸν τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων βοηθούμενοι, ἐπέτυχον τὸν ἀρχικὸν τοῦ ἐπιχειρήματος σκοπὸν· διότι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπανειλημμένως ἠττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ ἀπάσας τὰς παρ' αὐτοῦ πρότερον ἐξηρημένους πόλεις, νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς Φεράς καὶ τὴν περὶ τὸν παγασσητικὸν κόλπον μικρὰν αὐτῶν χώραν, καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς ἡγεμόνας τοὺς Θηβαίους, οἵτινες, καταστήσαντες ὑπηκόους καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, καὶ τοὺς Μύκηντας, εἶπερ ποτὲ ἴσχυσαν τότε εἰς τὰς ἀρκτικὰς τὰς τῆς Ἑλλάδος χώρας.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ περιεπλάκησαν δεινῶς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ πράγματα. Ἐνταῦθα οὐ μόνον οἱ Ἀχαιοί, ὡς προείπομεν, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἡλεῖοι, ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων πιεζόμενοι, εἶχον ἤδη συνταχθῆ μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Τὸ δὲ χεῖριστον διηρέθησαν οἱ Ἀρκάδες πρὸς ἀλλήλους· καὶ μίᾳ μὲν αὐτῶν μερὶς, ἀγομένη ὑπὸ τῶν Μαντινέων, εἰρήνευσε πρὸς τοὺς Ἡλεῖους καὶ συνεμάχησε μετὰ τῆς Σπάρτης, μίᾳ δ' ἑτέρα μερὶς, ἡ περὶ τοὺς Τεγεάτας, ἐνέμενεν εἰς τὴν πρὸς τοὺς Θηβαίους συμμαχίαν. Ὅθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 392, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρατεύσῃ αὐθις εἰς τὴν Πελοπόννησον ἵνα ἐνισχύσῃ μὲν τοὺς περιλιπομένους ὀπαδοὺς τῶν Θηβῶν, καθαιρέσῃ δὲ τοὺς πολλαπλασιασθέντας ἀντιπάλους. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία καὶ ἡ λαμπροτάτη τῶν στρατειῶν αὐτοῦ.

Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον ἤγαγε τότε εἰς τὴν χερσόνησον ἦτο πολυάριθμος καὶ φοβερὸς· διότι περιελάμβανεν ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλήνας, Βοιωτοὺς, Εὐβοεῖς, Θεσσαλοὺς, Λοκροὺς, Αἰνειᾶνας καὶ ἄλλους, μετὰ δὲ τὴν εἰς τὴν χερσόνησον εἰσοδὸν, προσέλαβε καὶ τοὺς Σικυωνίους, καὶ φθάσας εἰς Τεγέαν ἠϋξήσεν ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν περὶ τὴν πόλιν ταύτην Ἀρκάδων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Ἀργείων. Εἰς τὴν Μαντινείαν ἀφ' ἑτέρου συνεκεντρώθησαν οἱ ἀντίπαλοι ἦτοι οἱ περὶ τοὺς Μαντινεῖς Ἀρκάδες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Ἡλεῖοι· περιεμένοντο δὲ ἐνταῦθα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιάται, ὑπὸ αὐτὸν τὸν ὀγδοηκοντούτην ἤδη Ἀγησίλαον.

Ἄλλὰ παραστήσωμεν πρὸ πάντων ὅσον ἐνεστὶν εὐκρινῶς εἰς τὸν ἀναγνώστην τὸ θέατρον τῶν τελευταίων δαίμωνιων συνδυασμῶν ἐνός

τῶν μεγίστων βεβαίως στρατηγικῶν πνευμάτων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ σημερινὸν ὄροπέδιον τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅπου τὸ πάλαι ἔκειντο ἡ Μαντίνεια καὶ ἡ Τεγέα, ὑψοῦτο περὶ τοὺς 2000 πόδας ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ εἶναι ἡ μεγίστη τῶν πολλῶν τῆς μέσης Πελοποννήσου κοιλάδων, ὧν ἐκάστη τοσοῦτον ἐντελῶς φράσσεται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὴν ὄρέων ὥστε τὰ ὕδατα αὐτῆς οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον εἰμὴ τὴν διὰ τῶν σπλάγγων αὐτῶν ἐκείνων τῶν ὄρέων (σελ. 169—170). Εἶναι δὲ τὸ ὄροπέδιον ἐπίμηκες, ἐκτείνεται ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὀρίζεται ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Παρθενίου ὄρους, τοῦ καὶ σήμερον Παρθένι λεγομένου, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὄρους. τὸ ὁποῖον σήμερον ὀνομάζεται Τουρνίκη· ἀπὸ δυσμῶν δὲ ὀρίζεται τὸ ὄροπέδιον ἀπὸ τοῦ Μαινάλου ὄρους, ἐφ' οὗ σήμερον κεῖνται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἡ ἐπάνω Χρέπα καὶ τὰ Τρίκορφα, θέσεις ὀνομασταὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἱστορίαν, διότι ἐκεῖ τὴν 24 ἰουνίου 1825 μύριοι Πελοποννήσιοι ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἀγόμενοι, ἠγωνίσθησαν ν' ἀναχαιτίσωσι τὰ τακτικά τοῦ αἰγυπτίου Ἰβραίμη τάγματα. Τὸ εὐρύτερον τοῦ ὄροπεδίου μέρος ἔχει πλάτος 3 ἀγγλικῶν μιλίων, τὸ δὲ στενότερον, 1 μιλίου. Εἰς τὸ βορειότατον αὐτοῦ ἄκρον ἔκειτο ἡ Μαντίνεια, περὶ τὰ σημερινὰ Τσιπιανὰ· εἰς τὸ μεσημβρινώτερον, ἡ Τεγέα, τῆς ὁποίας ἡ θέσις λέγεται μεταξὺ ἀγίου Σώστη καὶ παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ ὄροπεδίου, ἀλλὰ πλησιέστερον εἰς τὴν Τεγέαν ἢ εἰς τὴν Μαντίνειαν, ἐγείρεται ἡ σημερινὴ Τριπολιτσᾶ. Ἡ ὅλη κατ' εὐθείαν γραμμὴν μεταξὺ Μαντινείας καὶ Τεγέας ἀπόστασις ὑπολογίζεται εἰς 10 περίπου ἀγγλικὰ μίλια, ὧν τὰ 6 βορειότερα ἀνήκον εἰς τὴν Μαντίνειαν, τὰ δὲ 4 μεσημβρινώτερα εἰς τὴν Τεγέαν, ὥστε τὸ σύνορον τῶν δύο ἐκείνων πολιτειῶν ἔκειτο οὐ μακρὰν τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἡ Τεγέα ἔκειτο ἰκανῶς πλησιέστερον εἰς τὴν Σπάρτην ἢ ἡ Μαντίνεια· διότι ἡ εὐθεῖα μεταξὺ Μαντινείας καὶ Σπάρτης ὁδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας. Ἡδύνατό τις νὰ μεταβῇ ἐκ Σπάρτης εἰς Μαντίνειαν καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ τραπῇ πρὸς δυσμὰς καὶ νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Μαινάλου ὄρους, πιθανῶς διὰ τῆς Ἀσέας, ἤτοι τοῦ σημερινοῦ πεδίου τῆς Φραγκόβρυσης, καὶ διὰ τοῦ Παλλαντίου, περὶ τὸ σημερινὸν Βαλτέτσι, τὸ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοσοῦτον περίπυστον γενόμενον ἕνεκα τῆς πρώτης μεγάλης νίκης ἣν ἐνίκησαν αὐτόθι οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομι-

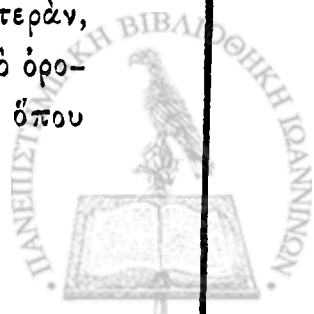
γάλην καὶ τὸν Ἰωάννην Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ ἐν Σπάρτῃ εὕρισκόμενος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τῆς Μαντινείας διὰ τῆς Τεγέας, ἠναγκάζετο εἰς ἰκανὴν κυκλοτερῆ περιστροφὴν, ἐνῶ ὁ κύριος τῆς Τεγέας κατεῖχε τὴν νευρὰν, τὴν χορδὴν τοῦ τόξου τούτου.

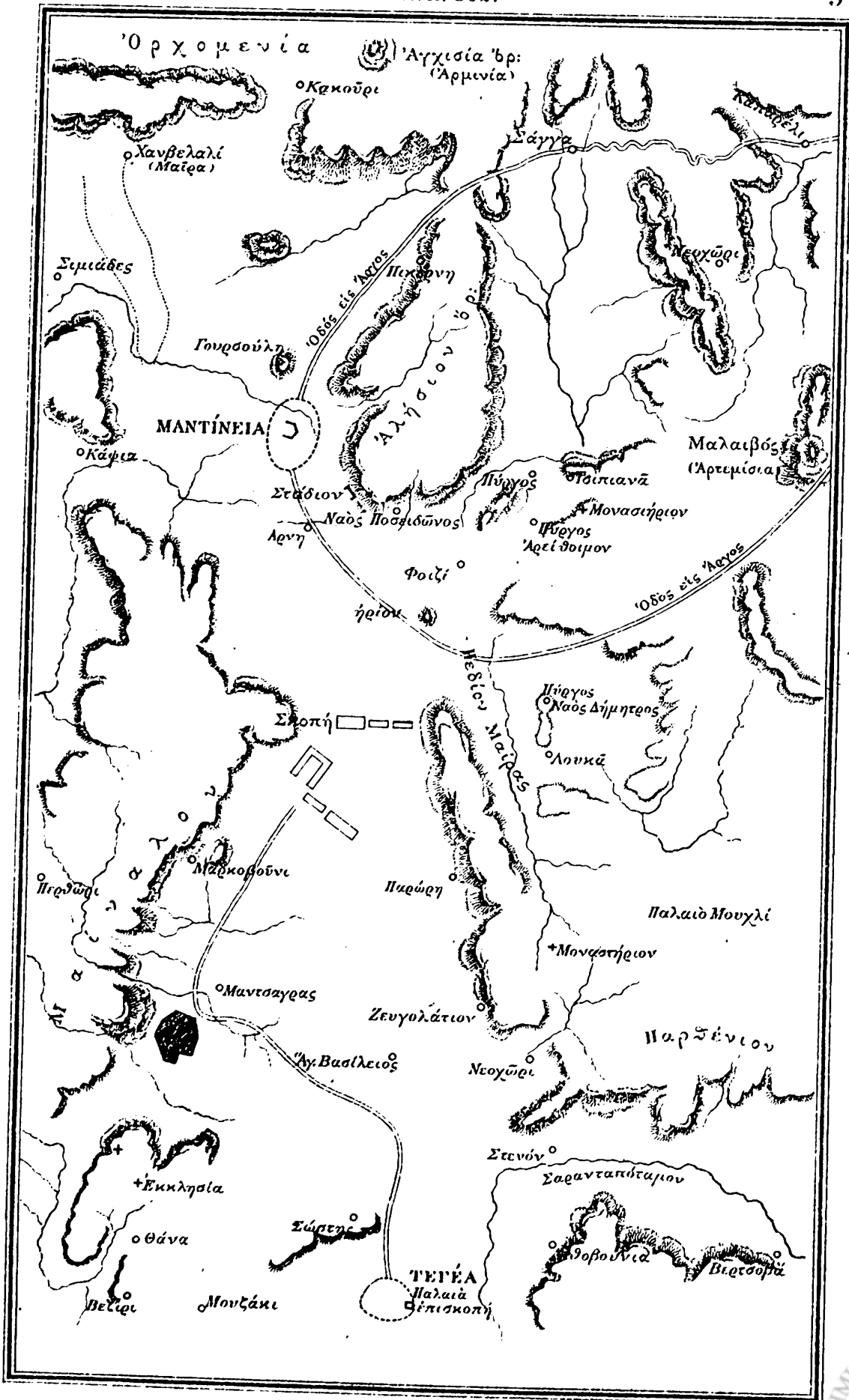
Ὁ Ἐπαμεινώνδας εὕρισκόμενος, ὡς προείπομεν, εἰς Τεγέαν ἀπεφάσισε τὸ πρῶτον νὰ προκαλέσῃ τοὺς ἐν Μαντινείᾳ εἰς μάχην, πρὶν ἢ φθῶσιν αὐτόθι οἱ Σπαρτιαῖται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπὶ τούτῳ προήλασε μέχρι τῆς πόλεως ἐκείνης· ἀλλ' οἱ ἐν Μαντινείᾳ ἀπέφυγον τὸν ἀγῶνα. Τότε ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἐπανελθὼν εἰς Τεγέαν, διανοήθη ἕτερόν τι. Ἐπειδὴ ἤξευρεν ὅτι ὁ Ἀγησίλαος εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ Σπάρτης, ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Μαντινείαν, καὶ ἐπορεύετο διὰ πλαγίας πρὸς δυσμὰς ὁδοῦ, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἅμα δειπνήσαντος τοῦ στρατοῦ ἐν Τεγέᾳ, ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς μετὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ τὴν Σπάρτην, ἐλπίζων νὰ εὔρῃ αὐτὴν ἔρημον προμάχων. Καὶ ἤθελε βεβαίως καταστῆ ἀμαχητὶ κύριος τῆς πόλεως ταύτης καὶ καταφέρει οὕτω ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους πληγὴν, εἰάν, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, ἀνὴρ Κρής, ἰδὼν τὸ κίνημα, δὲν ἔσπευδε νὰ ἀναγγεῖλῃ αὐτὸ εἰς τὸν καθ' ὁδὸν ἤδη εὕρισκόμενον Ἀγησίλαον, ὅστις, ἐπιστρέψας ἀμέσως μετὰ τοῦ περὶ αὐτὸν στρατοῦ προέλαβε τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Τοῦτο λοιπὸν αὐτοῦ τὸ βούλευμα ἐματαιώθη διὰ τῆς ἐγκαίρου ἐπανόδου τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Σπάρτην· ἀλλ' ὁ Θηβαῖος στρατηγὸς εἶχε πολλὰ ἐν τῇ θήκῃ αὐτοῦ βέλη. Ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἀψιμαχίας τινὰς περὶ τὴν πόλιν, ἐθεώρησε περιττὸν νὰ χρονοτριβῆσῃ πλειότερον ἐνταῦθα, καὶ ὤρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἑτέρου στρατηγήματος. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἤξευρεν, ὅτι οἱ ἐν Μαντινείᾳ Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι αὐτῶν σύμμαχοι, ἅμα μαθόντες τὸν κίνδυνον τῆς Σπάρτης, ἔμελλον νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῆς· ὕπερ καὶ ἐγένετο. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Μαντινείας, ἐρήμου ἤδη προμάχων οὔσης· καὶ ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει προλάβει τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον τῶν ἀντιπάλων, διότι καὶ αὐτὸς μεν καὶ αὐτοὶ ἐκ Σπάρτης προέκειτο νῦν νὰ κινήσωσι πρὸς τὴν Μαντινείαν, ἀλλ' αὐτὸς εἶχε νὰ βαδίσῃ διὰ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἠναγκάζοντο, ὡς προείπομεν, εἰς μεγάλην πρὸς δυσμὰς περιστροφὴν. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ἐκ Σπάρτης μεθ' ὄλου τοῦ στρατοῦ· ὅτε ὁμως ἐφθασεν εἰς Τεγέαν, ἐπίσθη ὅτι τὸ πεζικὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθή-

ση πορευόμενον. Ἐφόντι ἡ φάλαγξ ἐκείνη ἐπὶ 40 περίπου ὥρας ἦτο εἰς ἀκατάπαυστον κίνησιν. Τὴν προπαρελθοῦσαν ἡμέραν εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μαντινείαν, ἵνα προκαλέσῃ τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· τῆς μάχης μὴ γενομένης, ἐπέστρεψεν εἰς Τεγέαν καὶ ἐκεῖθεν, μόλις δειπνήσασα, ἐβάδισε διὰ νυκτός ἐπὶ τὴν Σπάρτην· ἐκεῖ διέτριψε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν περὶ ἀψιμαχίας καὶ τὸ ἑσπέρας, βαδίσασα πάλιν, ἔφθασεν εἰς Τεγέαν· ὥστε ἦτο ἀπαραίτητον ν' ἀναπαυθῆ ἐπὶ τινὰς ὥρας. Ἐξαπεστάλη δ' ἐν τούτοις τὸ ἵππικόν ἐπὶ τὴν Μαντινείαν, ὡς ἱκανόν καὶ μόνον νὰ διαπράξῃ τὸ μελετώμενον βούλευμα. Ἄλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ ματαιωθῶσιν ὑπὸ τῆς τύχης τὰ ἄριστα τῶν ἐπινοημάτων τοῦ Θηβαίου στρατηγοῦ, κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην αὐτοῦ ἐκστρατείαν. Οἱ Ἀρκάδες, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ἄλλοι αὐτῶν σύμμαχοι ἦσαν μὲν μακρὰν τῆς Μαντινείας· εἶχεν ὅμως φθάσει εἰς τὴν πόλιν ταύτην πρὸ μιᾶς περίπου ὥρας τὸ ἐξ Ἀθηνῶν περιμενόμενον ἵππικόν· καὶ γενομένης συμπλοκῆς, ἐπειδὴ οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Θεσσαλοὶ ἵππεῖς ἦσαν ἐκλελυμένοι ὑπὸ δύο ἡμερονυκτίων ἀκαταπαύστου σχεδὸν πορείας καὶ ὑπὸ πολυώρου ἀσιτίας, οἱ Ἀθηναῖοι ἵππεῖς, οἵτινες δὲν εἶχον προηγουμένως βαδίσει μετὰ τσαύτης βίας καὶ προσέτι εἶχον λάβει καιρὸν ν' ἀναπαυθῶσιν ὀλίγον, ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν εἰς Τεγέαν. Ἐν ταύτῃ τῇ ἵππομαχίᾳ ἔπεσεν ὅ,τε ἵππαρχος τῶν Ἀθηναίων Κήφισόδωρος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ξενοφῶντος Γρύλλος· ὁ δὲ τότε ἀκμάζων Ἀθηναῖος ζωγράφος Εὐφράνωρ παρέστησεν ἐν εἰκόνι λαμπρᾷ, ἣτις ἐκόσμησε τὴν τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, τὸν τε ἀγῶνα τοῦτον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διαπρέψασαν ἀνδρείαν τοῦ Γρύλλου, τοῦ ὁποίου τὴν μνήμην καὶ οἱ Μαντινεῖς πολυειδῶς ἐτίμησαν.

Δύο λοιπὸν ἐπιτηδειότατα νενοημένα βουλεύματα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀπέτυχον διὰ παραδόξου συνδρομῆς τυχαίων περιστάσεων· καὶ τότε ὁ στρατηγὸς ἀπεφάσισε ν' ἀγωνισθῆ ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, οἵτινες συγκεντρωθέντες ἤδη ἅπαντες εἰς Μαντινείαν, ἐξῆλθον τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἦλθον καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ στενότερον τοῦ ὄροπέδιου μέρους. Μετὰ τὰς ἀναγκαίους προπαρασκευάς, ἐξῆλθε καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπὸ τῆς βορείου τῆς Τεγέας πύλης, ἄγων τὸν στρατὸν, ὡς ἐπὶ μάχην συντεταγμένον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπορεύθη κατ' εὐθείαν ἐπὶ τὴν Μαντινείαν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτρέπη πρὸς ἀριστερὰν, ἦτοι πρὸς τὸ ὄρος τοῦ Μαινάλου τὸ ὁποῖον ὠρίζεν ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄροπέδιον, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους περὶ τὸ σημεῖον ὅπου

σήμερον κεῖται ἡ Τριπολιτσᾶ, ἐστράφη ἐκεῖθεν πάλιν πρὸς βορρᾶν, παρακολουθῶν τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, μέχρις οὗ ἐπλησίασεν εἰς τὴν δεξιάν τῶν πολεμίων πτέρυγα. Ἐνταῦθα διέταξε τὴν φάλαγγα νὰ θέσῃ τὰ ὄπλα, ὡς ἂν ἐμελέτα νὰ στρατοπεδεύσῃ. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν νὰ τὸν παρατηρῶσιν ἀφ' ἧς προήλασεν ἐκ Τεγέας, ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι ἐπέρχεται κατ' εὐθείαν ἐπ' αὐτοὺς καὶ παρεσκευάσθησαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Ὅτε ὁμως εἶδον αὐτὸν τραπέντα πρὸς τὸ ὄρος καὶ μεταβαλόντα οὕτω διεύθυνσιν, ὑπέθεσαν ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ δὲν ἦτο νὰ πολεμήσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἐνισχύθησαν εἰς τὴν γνώμην ταύτην, ὅτε παύσας τὴν πορείαν, ἔθετο τὰ ὄπλα· διότι συνεπέρανον ἐκ τούτου, ὅτι σκοπεύει ἀληθῶς νὰ στρατοπεδεύσῃ ἐκεῖ. Ἐντεῦθεν οἱ πολέμιοι ἔλυσαν τὰς τάξεις καὶ ἔπκυσαν πᾶσαν πρὸς πόλεμον παρασκευήν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὅστις καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἀναπαύσεως διετῆρει τὴν φάλαγγα αὐτοῦ συντεταγμένην, ἀφοῦ ἄφησε τοὺς ἀντιπάλους τοῦ νὰ πλανηθῶσι καὶ νὰ περιέλθωσιν εἰς ἰκανὴν σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν, αἴφνης παρήγγειλεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀναλάβωσι τὰ ὄπλα καὶ νὰ βαδίσωσιν ἔμπρός.

Οἱ πολέμιοι, ἐννοήσαντες τότε τὸν ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον ἔσπευσαν ν' ἀναλάβωσι τὰς τάξεις, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ βεβιασμένη αὕτη παρασκευὴ δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἦναι πλημμελής· καὶ παρεκτός τούτου, διὰ τὸ ἀπροσδόκητον, προσέβαλεν οὐσιωδῶς τὴν ἠθικὴν τοῦ στρατοῦ πεποίθησιν. Κατέλαβον δὲ τὴν μὲν δεξιάν οἱ Μαντινεῖς (διότι ἡ μάχη προέκειτο νὰ συγκροτηθῇ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν) καὶ οἱ ἄλλοι Ἄρκάδες· ἀμέσως μετὰ τούτους ἴσταντο οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐν τῷ μέσῳ οἱ Ἡλείοι καὶ οἱ Ἀχαιοὶ, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, οἱ Ἀθηναῖοι. Τὸ ἰππικὸν παρετάχθη ὅχι ὅπως ἐν Λεύκτροις, ἔμπροσθεν τοῦ πεζικοῦ, ἀλλὰ παρ' ἑκατέραν τὴν πτέρυγα, τὸ μὲν τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὴν ἀριστερὰν, τὸ δὲ τῶν Ἡλείων, παρὰ τὴν δεξιάν. Ἄν ὁ Ἀγησίλαος ἢ ἄλλος τῆς Σπάρτης βασιλεὺς ἦτο παρῶν, εἶναι ἄδηλον. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐπανελάθει ἐνταῦθα τὴν λοξὴν παράταξιν τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης· συνεκρότησε δηλαδὴ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀφ' ὧν τῶν Βοιωτῶν, κολοσσιαίαν φάλαγγα ἔχουσαν βάθος, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πεντήκοντα ἀσπίδων, ἵνα δι' αὐτῶν πρὸ πάντων καταβάλλῃ τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους· οἱ Ἄρκάδες, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Εὐβοεῖς καὶ οἱ Σικυῶνιοι κατεῖχον τὸ μέσον, οἱ δὲ Ἀργεῖοι τὴν δεξιάν πτέρυγα, ἰστάμενοι κατέναντι τῶν Ἀθηναίων· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ κέν-

τρῶ καὶ οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ διατάχθησαν νὰ μὴ προσβάλωσιν ἀμέσως, περιμένοντες τὴν ἔκβασιν τῆς μεγάλης καὶ κυρίας ἐπιθέσεως τοῦ Ἐπαμεινώνδου αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ἡ φάλαγξ τῶν πολεμίων εἶχε βάθος κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα, δώδεκα ὀπλιτῶν ἡ δὲ ὄλη δύναμις ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ προσδιορίζεται μὲν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου εἰς 20,000 πεζοὺς καὶ 2000 ἵππεῖς, ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Μαντινεῖς, εἰς 30,000 δὲ πεζοὺς καὶ 3000 ἵππεῖς, ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Θηβαίους, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ξενοφῶν δὲν ἀναφέρει οὔτε τούτους οὔτε ἄλλον τινὰ ἀριθμὸν, εἶναι ἐπιτετραμμένον ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ Διοδώρου· διότι ἂν τῶντι τοιαύτη ἦτο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ στρατοῦ τὸν ὁποῖον ἤγεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Ξενοφῶν, τοῦ ὁποίου γνωστὴ εἶναι ἡ ὀλίγη πρὸς τὸν Θηβαῖον στρατηγὸν εὐνοία, δὲν ἤθελε λείπει βεβαίως ν' ἀναφέρῃ τὸ γεγονός τουτο, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλαττοῦται κατὰ τι ἡ ἀξία τοῦ ἐπελθόντος κατορθώματος.

Καὶ ἤρξατο λοιπὸν ἡ μάχη διὰ τῆς ἀπ' ἀριστερῶν ἐπιθέσεως τοῦ τε ἵππικου καὶ τοῦ πεζικοῦ τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Τὸ κράτιστον αὐτοῦ ἵππικὸν ἔτρεψε μετ' οὐ πολὺ τὰς ἴλας τῶν Ἡλείων, καὶ ἔπειτα, μὴ ἐξακολουθῆσαν τὴν δίωξιν, ἐτράπη δεξιᾷ ἐπὶ τὴν πεζικὴν φάλαγγα. Ἐνταῦθα ὁ Ἐπαμεινώνδας εἶχεν ἤδη ἐπιπέσει μεθ' ὄλου τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ ὄγκου ἐπὶ τὴν πολὺ λεπτοτέραν παράταξιν τῶν Μαντινέων καὶ Λακεδαιμονίων ὀπλιτῶν· καὶ μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα ἀσπίδος πρὸς ἀσπίδα, καὶ ἀκοντίου πρὸς ἀκόντιον, καὶ ξίφους πρὸς ξίφος, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι. Τότε ἐπλησίασαν καὶ οἱ Ἀρκάδες, καὶ οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι τοῦ κέντρου καὶ τῆς δεξιᾶς καὶ εὐχερῶς κατέβαλον τοὺς ἐκπλαγέντας ἤδη διὰ τὴν τροπὴν τῶν Μαντινέων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, Ἀχαιοὺς, Ἡλείους καὶ ἄλλους ἀντιπάλους. Ἄλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος γενομένη περιγραφή τῆς μάχης ταύτης, εἰ καὶ βραχεῖα, εἶναι τοσοῦτον ζωγραφικὴ, καὶ μάλιστα ἡ εἰκὼν δι' ἧς παρίστησι τὸν μὲν ὅλον στρατὸν τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὡς περ τριήρη ἐπερχόμενον, τὴν δὲ πεντηκοντάσπιδα τὸ βάθος κεφαλὴν τοῦ στρατοῦ τούτου, ὡς ἔμβολον τῆς τριήρους, ὥστε ἠθέλωμεν ἀδικήσει τὸν ἀναγνώστην, ἐὰν δὲν παρεθέτομεν ἐνταῦθα αὐτὰς τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου καὶ στρατηγοῦ ἐξόχου τὰς λέξεις. «Ὁ δὲ (Ἐπαμεινώνδας) τὸ στρατεύμα ἀντίπρῳρον ὡς περ τριήρη προσῆγε, νομίζων, ὅπῃ ἐμβαλὼν διακόψει, διαφθερεῖν ὅλον τὸ τῶν ἐναντίων στρατεύμα· καὶ γὰρ δὴ τῶ μὲν ἰσχυροτάτῳ παρσκευάζετο ἀγωνίζεσθαι, τὸ δὲ ἀσθενέστατον πόρρω ἀπέστησεν, εἰδὼς

ὅτι ἠττηθὲν ἀθυμίαν ἂν παράσχοι τοῖς μεθ' ἑαυτοῦ, ῥώμην δὲ τοῖς πολεμίοις. Καὶ μὴν τοὺς ἰππέας οἱ μὲν πολέμιοι ἀντιπαρετάζαντο ὡς περ ὀπλιτῶν φάλαγγα βάθος ἐφεξῆς, (ἦτοι ἐπὶ δώδεκα τὸ πολὺ) καὶ ἔρημον πεζῶν ἀμίππων, (ἦτοι ψιλῶς ὀπλισμένων καὶ πεζῶν μετὰ τῶν ἰππέων συναγωνιζομένων). ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας αὖ καὶ τοῦ ἰππικοῦ ἔμβολον ἰσχυρὸν ἐποίησατο καὶ ἀμίππους πεζοὺς συνέταξεν αὐτοῖς, νομίζων τὸ ἰππικὸν ἐπεὶ διακόψειεν, ὅλον τὸ ἀντίπαλον νενικηκῶς ἔσεσθαι. μάλα γὰρ χαλεπὸν εὐρεῖν τοὺς ἐθελήσοντας μένειν, ἐπειδὴν τινὰς φεύγοντας τῶν ἑαυτῶν ὀρώσι· καὶ ὅπως μὴ ἐπιβοηθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τοῦ εὐωνύμου κέρατος ἐπὶ τὸ ἐχόμενον, κατέστησεν ἐπὶ γηλόφων τινῶν ἐναντίους αὐτοῖς καὶ ἰππέας καὶ ὀπλίτας, φόβον βουλόμενος καὶ τούτοις παρέχειν ὡς εἰ βοηθήσειεν, ὅπισθεν οὗτοι ἐπικείσονται αὐτοῖς. Τὴν μὲν δὴ συμβολὴν οὕτως ἐποίησατο, καὶ οὐκ ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος· κρατήσας γὰρ ἡ προσέβαλεν, ὅλον ἐποίησε φεύγειν τὸ τῶν ἐναντίων.»

Εἶχε λοιπὸν ἤδη τραπῆ εἰς φυγὴν ὑλόκληρος τῶν ἐναντίων ὁ στρατός, καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, νικήσας κατὰ κράτος τοὺς ἀντιπάλους ἐν τῷ κρίσιμῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἐφαίνετο προωρισμένος νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὅτε αἰφνης καιρίαν ἔλαβε πληγὴν εἰς τὸν θώρακα. Οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ διήθουνον τὰ τῆς μάχης μαχόμενοι πεζοὶ καὶ φέροντες ὄπλα οἷα καὶ οἱ κοινοὶ τῶν στρατιωτῶν· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐμάχετο αἰείποτε μεταξὺ τῶν προμάχων, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠγωνίσθη ἐκθυμότερον τοῦ συνήθους, ἵνα ἐνθάρρυνῃ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ συμπληρώσῃ τὴν νίκην πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἀφ' οὗ ἐξήρτᾶτο ἡ τοῦ ὄλου ἀγῶνος κρίσις. Ὡστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἐτραυματίσθη ἐνῶ ἤδη εἶχον τραπῆ οἱ πολέμιοι. Ἀλλὰ τὸ ἄπορον, τὸ μοναδικὸν ἴσως ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν νικηφόρον στρατὸν τὸ τραῦμα τοῦ στρατηγοῦ· διότι ἅμα πεσόντος αὐτοῦ, ἔπεσον οὕτως εἰπεῖν καὶ τὰ ὄπλα τῶν περὶ αὐτὸν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν, οἵτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ἀκαταγώνιστοι. Ἐπεὶ γε μὴν ἐκεῖνος, ἔπεσε, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οἱ λοιποὶ οὐδὲ τῇ νίκῃ ὀρθῶς ἔτι ἐδυνάσθησαν χρῆσασθαι, ἀλλὰ φυγούσης μὲν αὐτοῖς τῆς ἐναντίας φάλαγγος, οὐδένα ἀπέκτειναν οἱ ὀπλίται, οὐδὲ προῆλλον ἐκ τοῦ χωρίου ἐνθα ἡ συμβολὴ ἐγένετο· φυγόντων δ' αὐτοῖς καὶ τῶν ἰππέων, ἀπέκτειναν μὲν, οὐδ' οἱ ἰππεῖς διώκοντες, οὔτε ἰππέας οὔθ' ὀπλίτας, ὡς περ δὲ ἠττώμενοι πεφοβημένως διὰ τῶν φευγόντων πολε-

μίῳν διέπεσον.» Δὲν λέγομεν τοῦτο βεβαίως ἵνα ἐπαινέσωμεν τοὺς Θηβαίους· ἀξιοζήλωτα δὲν εἶναι τὰ ἔθνη τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἢ ὁ θάνατος ἀπὸ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου ἀνθρώπου ἐνός ἦορται. Ἄλλὰ πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς μεγαλοφυΐας ἀνδρῶν οἷος ὁ Ἐπαμεινώνδας, οἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον συγκεντροῦσιν εἰς ἑαυτοὺς ἅπασαν τὴν ἡθικὴν τοῦ ἔθνους δύναμιν; ὥστε τοῦτο δι' αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν καὶ ὑπάρχει καὶ παύει τοῦ νὰ ὑπάρχη!

Ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον μὲν ἦτο ὅτι ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐνίκησαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐπαυσεὺν ἡ καταδιωξις, οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἶχον ἀναθέξει ὀπωροῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, καταβαλόντες μάλιστα περὶ τὰ τέλη οὐκ ὀλίγους τῶν ἀντιπάλων ἱππέων· καὶ ἐπὶ πᾶσι, προερχοῦς οὔσης τῆς Μκντινείας, οἱ φυγάδες ἠδυνήθησαν νὰ συμπυκνωθῶσι πάλιν περὶ αὐτὴν, ἰσχυρίσθησαν καὶ οὗτοι ὅτι ἐνίκησαν καὶ ἔστησαν ὡς αὐτῶς τρόπαιον. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια ἦτο ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετὰ τινος δισταγμοῦς ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, ὁμολογήσαντες οὕτω τὴν ἦτταν.

Ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας μετηνέχθη ζῶν ἔτι εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ οἱ συνελθόντες ἰατροὶ ἀπεφήναντο, ὅτι ἅμα ἐξαιρεθῆ τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ θώρακος, θέλει ἀπαραιτήτως ἐπέλθει ὁ θάνατος. Ὁ στρατηγὸς ἤκουσεν ἀτάραχος τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς ἐπιστήμης· καὶ πρῶτον μὲν ἠρώτησεν, ἐὰν διεσώθῃ ἡ ἀσπίς αὐτοῦ, τοῦ δὲ ὑπασπιστοῦ ἀποκριθέντος ὅτι ναί, καὶ θέντος αὐτὴν πρὸ τῆς ὀράσεως, ἠρώτησε πάλιν ὁ στρατηγός, τίς ἀπέβη τῆς μάχης ἡ ἔκβασις; ἀκούσας δὲ ὅτι ἐνίκησαν οἱ Βοιωτοὶ, ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν Ἰολαῖδαν καὶ τὸν Δαίφαντον, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ ἀναθέσῃ τὴν στρατηγίαν. Ἐλαβεν ὅμως τὴν θλιβερὰν ἀπάντησιν, ὅτι ἀμφοτέρωι εἶχον θανατωθῆ· τότε, εἶπε, δὲν σᾶς μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ εἰρηνεύσῃτε πρὸς τοὺς πολεμίους. Καὶ διατάξας νὰ ἐκσπάσῃ τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ στήθους, ἐξέπνευσε μετ' οὐ πολὺ διὰ τὴν ἐπελθούσαν ἀκατάσχετον αἰμορραγίαν. Λέγεται δὲ ὅτι οὐδὲ τὴν συνείδησιν τῶν μεγάλων ἔργων ὅσα διεπράξατο ἀπέβαλε κατὰ τὰς ὑστάτας ταύτας τῆς ζωῆς στιγμᾶς· διότι, τινὸς τῶν περὶ αὐτὸν φίλων μετὰ δακρύων εἰπόντος «τελευτᾶς ἄτεκνος, Ἐπαμεινώνδα,»—«Μὴ Δία μὲν, ἀπεκρίθη, ἀλλὰ καταλείπω δύο θυγατέρας, τὴν τε ἐν Λεύκτροις νίκην καὶ τὴν ἐν Μαντινείᾳ.»

Οὕτως ἀπέθανεν ὁ Ἐπαμεινώνδας κατὰ ἰούνιον ἢ ἰούλιον τοῦ 362, εἰς ἡλικίαν 56 ἢ 57 ἐτῶν. Ἡ σχετικὴ ἐκτίμησις τῶν διαφορῶν μεγά-

λων ἀνδρῶν καὶ ἡ βαθμολόγησις οὕτως εἶπεν τῆς ἀξίας αὐτῶν, εἶναι βεβαίως ἔργον δυσχερέστατον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάταιον· διότι καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ σταθμίσῃ ἀκριβῶς τὰ ποικίλα προσωπικὰ τῆς μεγαλοφυΐας προτερήματα, τοιαύτη εἶναι συνήθως ἡ διαφορὰ τῶν περιστάσεων ἐν αἷς, καὶ τῶν ὀργάνων δι' ὧν ἐνήργησεν ἕκαστος τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας, ὥστε κινδυνεύει τις πάντοτε νὰ φανῆ ἄδικος περὶ τὰς τοιαύτας συγκρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιοσημεῖωτον, ὅτι, ἐνῶ περὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐξόχων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνδρῶν, ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον, καὶ ἔπαινοι ἠκούσθησαν καὶ ψόγοι, περὶ μόνου τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀρχαῖοι τε καὶ νεώτεροι μίαν ἐξέφερον ψῆφον, τὴν ψῆφον τοῦ ἐγκωμίου καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Δὲν λέγομεν τί ἐφρόνει περὶ αὐτοῦ ἡ πόλις, ἧς κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐτάφη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλ' ἐν Θήβαις ἠγέρθη αὐτῷ ἀνδριάς ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεγράφησαν ἐλεγεία διαρρήδην ἀνακηρύσσοντα ἅπαντα αὐτοῦ τὰ μεγαλουργήματα.

Ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν,
Μεσσήνη δ' ἱερὴ τέκνα χρόνῳ δέχεται.
Θήβης δ' ὄπλοισιν Μεγάλῃ πόλις ἐστεφάνωται,
αὐτόνομος δ' Ἑλλάς πᾶσ' ἐν ἐλευθερίῃ.

Καὶ τοῦτο μὲν τὸ φρόνημα τῶν συμπολιτῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς φυσικόν, ἀλλ' ὑπερβολικόν ἴσως ἐγκώμιον. Ἔρχονται ὅμως ἔπειτα ἕτεροι μάρτυρες ἢ μᾶλλον πάντες ὅσοι ἔλαβον οὕτως ἢ οὕτως ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ ἀνδρός, οἱ ἐπιμαρτυροῦντες τὴν λαμπρὰν ἐκείνην κρίσιν. Ὁ Ῥωμαῖος Κικέρων ἀπεφήνατο αὐτὸν «μέγιστον τῆς Ἑλλάδος ἀνδρα.» Παρεθέσαμεν ἤδη τὴν γνώμην τοῦ Πολυβίου· ὁ δὲ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἀπαριθμήσας ἅπαντας τοὺς πρωταγωνιστὰς τῶν διαφορῶν ἐλληνίδων πόλεων, Θεμιστοκλῆν, Κίμωννα, Περικλῆν, Ἀγησίλαον, Πελοπίδαν καὶ ἄλλους, ἐπιφέρει· «Ἄλλ' ὅμως εἴ τις συγκρίνει τὰς τούτων ἀρετὰς τῇ Ἐπαμεινώνδου στρατηγίᾳ τε καὶ δόξῃ, πολὺ ἂν πρέχουσαν εὔροι τὴν περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀρετὴν. Παρὰ μὲν γὰρ ἐκάστῳ τῶν ἄλλων, ἐν ἂν εὔροι προτέρημα τῆς δόξης, παρὰ δὲ τούτῳ πάσας τὰς ἀρετὰς ἠθροισμέναις. Καὶ γὰρ ῥώμη σώματος καὶ λόγου δεινότητι, πρὸς δὲ τούτοις, ψυχῆς λαμπρότητι καὶ μισαργυρίᾳ καὶ ἐπιεικειᾷ, καὶ τὸ μέγιστον ἀνδρείᾳ καὶ στρατηγικῇ συνέσει, πολὺ διήνεγκε πάντων.» Ἄλλ' ἠθέλομεν μηκύνει ἐπὶ πολὺ τὸν λόγον ἐὰν

παρεθέτομεν ἅπαντα τοῦ ἀνδρός τὰ ἐγκώμια· μίαν δὲ μόνον δέον νὰ μὴ παραλείψωμεν γνώμην. Ὁ Ξενοφῶν οὔτε τοὺς Θηβαίους ἠγάπα οὔτε τὸν Ἐπαμεινώνδαν· διότι οἱ Θηβαῖοι καὶ μάλιστα ὁ Ἐπαμεινώνδας καθήρεσαν τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως ἐκείνης πρὸς ἡν, ὡς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, εἶχεν ὁ ἱστορικός πλείστας συμπαθείας. Ὅθεν πολλάκις ἠδίκησε τὸν ἄνδρα, ὅχι διὰ κατακρίσεως, ἀλλὰ μᾶλλον δι' ἀποσιωπῆσεως. Δὲν ἀνέφερε λ. χ. τὴν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον πάλιν αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 371 ἔτους· ἱστορῶν ἔπειτα τὸ ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα τῶν Θηβαίων, ἐντελῶς ἀπεσιώπησε τὸ ὄνομα τοῦ πρωτουργοῦ τῆς μεγάλης ταύτης νίκης· καὶ διηγούμενος τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατείαν, δὲν κατέδειξεν ἀποχρώντως τὴν σπουδαιότητα τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν ὅσας ἐπήνεγκεν αὐτόθι ὁ Ἐπαμεινώνδας. Ἄλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ κατὰ τὴν χερσόνησον πράξεις, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν θαυμασμόν τὸν ὁποῖον ἠσθάνθη, καὶ ἀφοῦ ἐπανειλημμένως ἐπήνεσε τὸν ἄνδρα, ἀνέκραξεν, ὡς εἰ συγκεφαλαίων τὸν ἔπαινον· «ὄσα μὲν τοι προνοίας ἔργα καὶ τόλμης ἐστίν, οὐδέν μοι δοκεῖ ἀνὴρ ἐλλιπεῖν.» Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ τελευταῖος μέγας πολιτικός καὶ στρατιωτικός ἀνὴρ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους περιόδου· ὁ τελευταῖος τῶν πολλῶν καὶ ἐνδόξων ἐκείνων ἡρώων, οἵτινες ἐξεπροσώπουν ἅμα καὶ ὠδήγουν καὶ συνείχον τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Αὐτοῦ πεσόντος, ἐπῆλθε μακρὰ εἰκοσιπενταετῆς περιόδου, πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναρχία, ἣτις δὲν ἔπαυσεν εἰμὴ διὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ἀφ' ἧς ἄρχεται ἑτέρα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου φάσις. Κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν ἐνταῦθα ἀπολήγει καὶ τὸ τελευταῖον σωζόμενον μέγα ἱστορικὸν ἔργον τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ περιόδου, τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ Ξενοφῶντος· ὥστε ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς, ἐπὶ μακρὸν χρόνον, δὲν γνωρίζομεν τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰμὴ ἀπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τοῦ Διοδώρου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Πausανίου, καὶ ἀπὸ τῶν ἀσυναρτήτων καὶ πολλάκις μὴ ἀκριβῶν εἰδήσεων ὅσας εὐρίσκομεν εἰς τοὺς ῥήτορας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Κατάλυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ Θηβαῖοι ἔσπευσαν νὰ ἀκολουθήσωσι τὴν συμβουλὴν ἣν ἀποθνήσκων ἔδωκεν εἰς αὐτούς ὁ Ἐπαμεινώνδας, συνομολογήσαντες εἰρήνην δι' ἧς καθιερώθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχε πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου. Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης ταύτης, ἡ Μαντινεία καὶ οἱ περὶ αὐτὴν Ἀρκάδες ἔμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀρκαδίας, ἣτις μετὰ τῆς Τεγέας καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως ἐξηκολούθησεν ἀπαρτίζουσα τὴν διὰ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὀργανωθέντα ἀρκαδικὸν δεσμὸν καὶ περιστέλλουσα ἀπὸ βορρᾶ τὴν Σπάρτην· τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Μεσσήνης. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε κατ' οὐδένα λόγον νὰ παραδεχθῇ τὸν ὅρον τοῦτον καὶ δὲν ὑπέγραψε τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ἅπαντες αὐτῆς οἱ σύμμαχοι, καὶ ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἡλεῖοι καὶ οἱ περὶ τὴν Μαντινείαν Ἀρκάδες, ἐκύρωσαν τὸ γεγονός ἐκεῖνο.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως αἱ Θῆβαι δὲν ἐκυριάρχησαν μὲν τῆς Πελοποννήσου διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης, ὅπως ἠθέλε συμβῆ εἰάν ἐπέζη ὁ Ἐπαμεινώνδας, διετήρησαν ὁμῶς πλεονεκτήματα ἀξιόλογα, ὡς ἐκ τῶν ἑποίων ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσι λογιζόμενοι ὡς ἡ ἰσχυροτάτη τῆς Ἑλλάδος πόλις. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶχον εἰσέτι συμμάχους τὸ Ἄργος, τὴν Τεγέαν, τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ τὴν Μεσσήνην, ἐκτὸς δὲ τῆς Πελοποννήσου, τοὺς Φωκεῖς, τοὺς Λοκροὺς, τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Ἡρακλεώτας, τοὺς πλείστους Θεσσαλοὺς, τοὺς πλείστους Εὐβοεῖς, τοὺς Ἀκαρνανᾶνας, καὶ ἰδίως ἐδέσποζον ὀλοκλήρου τῆς Βοιωτίας. Ἀλλὰ οἱ Φωκεῖς ἀμέσως σχεδὸν ἀπέστησαν· μετ' ὀλίγον δὲ οἱ Εὐβοεῖς, καὶ ἐν γένει τὸ σῶμα τοῦτο, ὅσον ὀγκῶδες καὶ ἂν ἐφαίνετο, ἐστερεῖτο ἤδη ψυχῆς, ὥστε ἅμα πνεύσαντος τοῦ ἐλαχίστου ἀνέμου, ἔμελλεν ὀλόκληρον νὰ διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη.

Οὐδὲν ἦπτον ἀσθενῆς ἀπέβη ἡ κατάστασις τῆς Σπάρτης, ἣτις ἐστερήθη τότε οὐ μόνον τῶν Πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων, ἀλλὰ καὶ τοῦ πλείστου καὶ εὐδαιμονεστάτου τῆς ἰδίας χώρας μέρους· διὸ ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων καὶ ὁμῶς μὴ δυνάμενος νὰ ἡσυχάσῃ, καὶ τοι ὑπερβῆς ἤδη τὴν ἡλικίαν τῶν ὀ-

δοήκοντα ἐτῶν, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαχοῦ. Ἡ παραλυσία τοῦ περσικοῦ κράτους εἶχε κατὰ τούτους χρόνους τούτους κορυφωθῆ· αἱ πλεῖσται τῶν δυτικῶν σατραπειῶν εἶχον ἐπαναστατήσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὁ δὲ ἐπιχώριος τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς, ὁ Ταχῶς, ὑπεστήριζε παντὶ σθένει τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ὄθεν ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν ὅτι ἀπερχόμενος μετὰ 1000 Λακεδαιμονίων καὶ ἄλλων Πελοποννησίων ὀπλιτῶν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Ταχῶ, ὅστις καὶ ἄλλους πολλοὺς εἶχεν Ἕλληνας μισθοφόρους, θέλει καταφέρει καιρίαν νικῆν κατὰ τοῦ περσικοῦ κράτους πληγὴν καὶ ἀνανεώσει οὕτω τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ. Ἀλλὰ φθᾶσας εἰς Αἴγυπτον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα· καὶ μετ' οὐ πολὺ στασιάσαντος τοῦ τούτου ἀνεψιοῦ Νεκτεναβῶ, ὁ Ἀγησίλαος ἠσπᾶσθη τοῦ Νεκτεναβῶ τὴν μερίδα. Ἀφοῦ δὲ ἀνέδειξεν αὐτὸν νικηφόρον, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἀνεχώρησεν ἐπὶ τούτῳ διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ Νείλου εἰς Κυρήνην, ὅθεν ἐμελέτα νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς τὴν Λακωνικὴν. Ἀλλ' ἀπεβίωσε καθ' ὁδὸν πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν Κυρήνην, εἰς ἡλικίαν 84 ἐτῶν, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν Σπαρτιάται ἀνεκόμισαν τὸν νεκρὸν αὐτοῦ εἰς Σπάρτην. Αἱ τελευταῖαι τῆς ζωῆς τοῦ Ἀγησιλάου περιπέτειαι καὶ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ὄνειρα, προσηκόντως ἐπεσφράγισαν τὸν βίον ἐκεῖνον, ὅστις, ἀείποτε ἐπιδιώξας τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων, κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς τύχης ν' ἀναλωθῇ περὶ μικρὰ καὶ ἀφανῆ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Μαντίνειαν μάχην, ἰσχυροτέρα τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐφαίνετο ἢ τῶν Ἀθηναίων πόλις. Ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον διέσωζε τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν ἧς εἶχεν ἀρχίσει τὴν συγκρότησιν μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν αὐτῆς, ἀλλὰ ἐν ἔτει 358 καὶ τὴν Εὐβοίαν ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Θηβαίων, καὶ τῆς θρακικῆς χερσονήσου συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν· ὥστε ἤδη προσέθηκε τὰς δύο ταύτας ἀξιολόγους χώρας εἰς τὰς πολλὰς καὶ ἰσχυρὰς νήσους καὶ παραλίας ὧν προηγουμένως προΐστατο, καὶ ἐξ ὧν περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τὴν Λέσβον, τὴν Χίον, τὴν Σάμον, τὴν Κῶ καὶ τὴν Ῥόδον, τὰς περὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην πόλεις, καὶ ἰδίως τὴν πασῶν τούτων ἰσχυροτέραν, τὸ Βυζάντιον. Ἀλλ' ἡ δευτέρα αὕτη τῶν Ἀθηναίων ναυτικὴ ἡγεμονία, μόλις λαβοῦσα τὴν ἐξαιρετικὴν ταύτην ἐπίδοσιν, κατέπεσεν, ὡς οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου αἱ ἀσθενεῖς βάσεις δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ὑποφέρωσι προσθήκην ἀσυνέτως εἰς αὐτὰς ἐπισωρευθεῖσαν. Κατ' ἀρχὰς οἱ

Ἀθηναῖοι εἶχον προσπαθήσει νὰ περιποιηθῶσιν ὅσον ἐνιστι τοὺς συμμάχους, καὶ πρὸ πάντων εἶχον καθιερώσει τὴν ἀρχὴν, ὅτι δὲν θέλουσι πέμπει εἰς τὸ ἐξῆς Ἀθηναίους κληρούχους ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς· ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη παρεβίασαν τὴν ἀρχὴν ταύτην, καταλαβόντες πολλὰ κτήματα εἰς Σάμον καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Παρεκτὸς τούτου, οἱ ἐκ μισθοφόρων ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκείμενοι στρατοὶ τῶν Ἀθηνῶν, εἰς πολλὰς παρεξετράπησαν καταπιέσεις ὡς πρὸς τοὺς συμμάχους. Ὅθεν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 358 ἔτος, καθ' ὃ νέαν ἔλαβεν αὐξήσιν ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἀπέστησαν ἀπὸ αὐτῆς οἱ Κῶιοι, οἱ Χῖοι, οἱ Ῥόδιοι καὶ οἱ Βυζάντιοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι τοὺς ἀποστάτας, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὴν Χίον, ὅπου ἔπεσεν ὁ Χαθρίας, ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, καὶ μετ' οὐ πολὺ, ἐν ἔτει 355. ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ὀλοσχερῆ αὐτονομίαν τῶν ἀποστατῶν καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας. Ἡ δὲ ἄδοξος ἐκβασίς τοῦ τριετοῦς τούτου πολέμου, ὅστις ὀνομάζεται «συμμαχικός πόλεμος,» ἐμαρτύρησεν ἐκ νέου τὴν ὀλεθρίαν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν παρακμὴν εἰς ἣν κατήντησεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν ἔτει 412 π. Χ. ἀφοῦ ὑπέστη τοσοῦτον φοβεράς ἐν Σικελίᾳ καταστροφάς, ἡ πόλις αὕτη ἠδυνήθη ἔτι ν' ἀνθέξῃ, ἀγωνιζομένη κατὰ συμπάσης σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Περσίας αὐτῆς, καὶ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος· ἤδη δὲ, ἐνῶ δὲν εἶχε νὰ πολεμήσῃ εἰμὴ πρὸς τέσσαρας πόλεις, ἐνῶ ὄχι μόνον οὐδεμίαν εἶχε προηγουμένως πάθει, ζημίαν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εἶχε προσλάβει τὴν Εὐβοίαν καὶ τὴν θρακικὴν χερσόνησον, κατέθεσε τὰ ὄπλα μετὰ τριετῆ ἀσθενέστατον ἀγῶνα. Καὶ διετήρησε μὲν ἱκανοὺς τινὰς συμμάχους, ἀλλὰ οὐδὲν πλέον ἐνέπνεεν εἰς αὐτοὺς σέβας, καὶ περιῆλθε πρὸς τούτοις εἰς τὴν ἐσχάτην χρηματικὴν ἀμηχανίαν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῆς Ἑλλάδος. Ὅλοι οἱ ἀγῶνες ὅσοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐγένοντο ἵνα ἀπαρτίσῃ αὕτη κράτος ἐν, ἀπέβησαν μάταιοι. Αἱ τρεῖς μεγάλαι πόλεις, αἱ ἐπιχειρήσασαι ἀλληλοδιαδόχως τὸ ἔργον τοῦτο, ἐξ ἴσου ἀλληλοδιαδόχως ἀπέτυχον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξήντησαν τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ὥστε οὐδεμίαν ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εὐδοκίμησωσιν. Ἀλλὰ ἡ πόλις Ἑλληνίς ἐκ τῶν ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχεν ἱκανὴ νὰ διαδεχθῆ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν καὶ νὰ ἀποβῆ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Φεραῖος Ἀλέ-

ξανδρος εἶχε μὲν ἀναλάβει πολλήν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνου, δύναμιν· ἀλλ' ἐδολοφονήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 359 ὑπὸ τῶν τῆς ἰδίας συζύγου Θήβης ἀδελφῶν Τισιφόνου, Πυθολάου καὶ Λυκόφρονος, οἵτινες διεδέξαντο κατ' ἐπιφάνειαν τὸ τοῦ ταγοῦ ἀξίωμα, πράγματι ὁμως ὀλίγον ἴσχυσαν, ἡ δὲ Θεσσαλία περιῆλθεν εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς διαίρεσιν καὶ ἀσθένειαν. Ἔτι ὀλιγωτέραν ἐπιρροὴν ἠδύνατο νὰ λάβῃ εἰς τὴν τύχην τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ μεγάλη τῶν Συρακουσῶν πόλις. Ἡ ἐπιρροή αὕτη δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία οὐδ' ἐπὶ τοῦ δραστηρίου δυνάστου Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἀποθνόντος δὲ αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ 367, προέκυψεν, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου του, Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, μακρὸς μεταξὺ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἐλληνίδων πόλεων, ἐμφύλιος πόλεμος, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου εἰς τὴν αὐτὴν περιῆλθον αἱ Συράκουσαι ἐκλυσιν, ὥστε τῷ 345 ἐζήτησαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν Κορίνθου, διαιτητὴν τινα καὶ ἀνορθωτὴν τῶν πραγμάτων. Καὶ τότε ἀπῆλθεν εἰς Συρακούσας ἀνὴρ ἐγκριτος ἐπὶ χρηστότητι καὶ ἀρετῇ, ὁ Τιμολέων, ὅστις, κατισχύσας τῶν ἀντιπάλων, καὶ πείσας τὸν Διονύσιον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Κόρινθον (ὅπου διέζησεν οὗτος τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἰδιωτεύων) ἠνώρθωσε τὸ ἀρχαῖον ἐλεύθερον τῆς πόλεως πολίτευμα, κατέλυσε καὶ τοὺς ἄλλους ἐν Σικελίᾳ τυράννους καὶ περιέστειλε τοὺς Καρχηδονίους. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ Συράκουσαι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ βεβρύνωσιν εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν πραγμάτων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ δὲ ἱστορία καὶ ἡ τύχη αὐτῶν συνδέεται μᾶλλον τοῦ λοιποῦ μετὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων τύχης καὶ ἱστορίας.

Ἡ κυρίως Ἑλλάς λοιπὸν· ἡ μητρόπολις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, διέτελει ἤδη ἄνευ ἡγεμόνος, καὶ οὐδὲ ὑπῆρχε πιθανότης ὅτι δύναται ν' ἀπαρτίσῃ πλέον κράτος ἐν. Ὁ σκοπὸς οὗτος, ὃν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας ἀδιακόπως ἐπεδίωξεν, ἀπεδείχθη διὰ πείρας μακρᾶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ, ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ πολιτικοῦ βίου οἷος εἶχε διαμορφωθῇ ἐπὶ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου ὥστε ἦτο πρόδηλον, ὅτι ὁ διηρημένος καὶ ἐκλελυμένος ἐκεῖνος κόσμος ἤθελεν ἀφεύκτως νεκρωθῆ, εἰάν δὲν ἐπῆρχετο νέον τι στοιχεῖον ἐπιτήδειον νὰ συναρμολογήσῃ αὐτὸν αὐθις καὶ νὰ ζωογονήσῃ. Καὶ τῶντι, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς χώραν κατοικουμένην ὑπὸ φύλων ἀνεκαθεν συγγενῶν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς (σελ. 75 καὶ 314), διὰ δὲ τοῦ χρόνου καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξηλληνισθέντων, ἐν Μακεδονίᾳ, προέκυψε περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνὴρ μεγαλοφυῆς, ὅστις, συγκροτήσας μο-

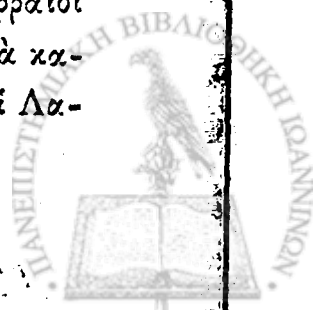

ναρχίαν ἰσχυράν, συμπαρέλαβεν ἐν αὐτῇ καὶ τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας καὶ ἤνοιξεν αὐτοῖς νέον ἐνεργείας στάδιον. Πρὶν ἢ ὅμως ἡ πατρίς ἡμῶν περιέληθῃ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου φάσιν, ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ δι' ὑλικῆς τινος καὶ ἠθικῆς ἀναρχίας, ἣτις κατέδειξε τό τε μέγεθος τῆς ἐπελθούσης εἰς τὰ πνεύματα καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα ἀλλοιώσεως, καὶ τὸ ποῦ ἤθελε καταντήσῃ ἡ Ἑλλάς, ἐὰν ἐγκαίρως ἐπιφαινομένη ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, δὲν συνῆπτεν αὐτὴν πάλιν εἰς ἓν ὄλον καὶ δὲν παρεῖχεν εἰς τὸ ἔθνος ἀφορμὴν καὶ τρόπον τοῦ νὰ ἐπιδιώξῃ γενναϊότερόν τινα σκοπὸν. Ἡ δ' ἀναρχία αὕτη φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῶν «ἰερῶν πολέμων.»

Οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται ἴσως (σελ. 139 καὶ ἐπομ.) τὰ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ἱστορηθέντα περὶ τοῦ ἐν Φωκίδι μεγάλου Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Τὸ συνέδριον τοῦτο εἶχε μὲν ἀνέκαθεν οὐ μόνον θρησκευτικὸν ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ πολιτικὸν τινα χαρακτῆρα, ἐπὶ δύο ὅμως περίπου ἑκατονταετηρίδας εἶχεν ἀποβῆ ὅλως ἀμέτοχον τῶν κοινῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων, διὰ διαφόρους λόγους. Καὶ πρῶτον διότι ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ, γενόμενος εἰς χρόνους ἀδύλους, ἀλλὰ παναρχαίους, δὲν συνεβιάζετο παντάπασι πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῷ μεταξὺ μεταβολὴν εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων. Εἶδομεν ὅτι ἐνῶ οἱ Μαλιεῖς, οἱ Περραιβοὶ, οἱ Μάγνητες, καὶ ἄλλα μικρὰ φύλα εἶχον ἕκαστον δύο ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ ψήφους, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιαῖται ἰδίαν ψήφον οὐδεμίαν κυρίως εἰπεῖν εἶχον ἐν αὐτῷ· ὅλοι οἱ Ἴωνες ὁμοῦ καὶ ὅλοι οἱ Δωριεῖς ὁμοῦ εἶχον ἀνὰ δύο ψήφους, ἡ δὲ Σπάρτη ἐλογίζετο ὡς μία τῶν διαφόρων δωρικῶν πόλεων, αἵτινες ὅλοι ὁμοῦ εἶχον δύο ψήφους, καὶ αἱ Ἀθηναὶ πάλιν ἐλογίζοντο, ὡς μία τῶν ἀπείρων ἰωνικῶν πόλεων αἵτινες ὅλοι ὁμοῦ δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους. Ἐκ τούτου ἐννοεῖται ἐν μέρει διὰ τί ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον δὲν μετέσχε τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων· οὔτε ἡ Σπάρτη, οὔτε αἱ Ἀθηναὶ ἠδύναντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις συνόδου καθ' ἣν ἐπλειονοψήφου μικρὰ τινα ἔθνα-ρια, ἐνῶ αὐταί, αἱ ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος πόλεις, δὲν εἶχον εἰμὴ τὸ πολλοστημόριον μιᾶς ψήφου. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου, τὸ κύριον τῆς συνόδου ἔργον ἦτο, ὡς γινώσκομεν, ἡ ἐφορία τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ καὶ ἡ προεδρεία τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸν ναὸν τοῦτον· ἡ δὲ εὐλάβεια ἦν ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ προπάτορες

ἡμῶν εἶχον πρὸς τὸ ἱερόν ἐκεῖνο κατάστημα καὶ ἀγώνισμα, ἀπέτρεπεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς σκοποὺς πολιτικούς τὴν ἐφορεύουσαν τὰ θρησκευτικὰ ταῦτα ἰδρύματα ἀρχήν. Τρανοτάτη δὲ ἀποδείξεις τοῦ πόσον διὰ ταῦτα ἀπέβη ἄσχημον πολιτικῶς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον καθ' ὅλην τὴν πέμπτην καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὅτι οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου ἢ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς τοῦ Ξενοφώντος. Ἀλλ' ἀφ' ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐκυριάρχησαν τῆς Βοιωτίας καὶ ἐπομένως ἐγένοντο κύριοι τῶν δύο ψήφων τὰς ὑποίας εἶχον οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ, πρὸς δὲ τούτοις ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Φωκίδος, καὶ ἐπομένως ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ τοῦ χώρου ἐν ᾧ συνήρχετο τὸ συνέδριον, οἱ Θηβαῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ συνέδριον τοῦτο ὡς ὄργανον τῶν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω, κατὰ δυστυχίαν, περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ μαραινῆται πολὺ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ νὰ ἐκλείπη ἢ πρὸς τοὺς ἱερωτάτους τῶν θεσμῶν εὐλάβεια. Ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, οἱ Θηβαῖοι κατέπεισαν τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον νὰ καταδικάσῃ τὴν Σπάρτην εἰς χρηματικὴν ποινὴν 500 ταλάντων, διὰ τὴν ἐν μέσῃ εἰρήνῃ κατάληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὰς δρώσεις ὅσας οἱ Λακεδαιμόνιοι διέπραξαν ἐν Βοιωτίᾳ. Ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη μὲν ποτέ, ἀλλ' ἢ προκαλέσασα αὐτὴν ἐπέμβασις τοῦ συνεδρίου εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ὑπῆρξεν ἀρχὴ κακοῦ τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ πολυειδῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἐν ἔτει 357, οἱ Θηβαῖοι ἐκδικούμενοι τοὺς Φωκεῖς διότι ἀπέστησαν ἤδη ἀπὸ τῆς συμμαχίας αὐτῶν, καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς κατὰ τῶν Φωκέων ἀρχαίας ἀντιπαθείας τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν, κατέπεισαν πάλιν τὸ Συνέδριον νὰ καταδικάσῃ καὶ τοὺς Φωκεῖς εἰς χρηματικὴν ποινὴν βαρεῖαν, ἂν καὶ ἄδηλον πόσῃν· ἄδηλος ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς καταδίκης, ὡς πιθανώτερον δὲ λογίζεται ὅτι οἱ Φωκεῖς κατεδικάσθησαν, κατηγορηθέντες ἐπὶ σφετερισμῷ γῆς ἀνηκούσης εἰς τὰ κτήματα τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Φωκεῖς οὔτε ἤθελον οὔτε ἠδύναντο νὰ πληρώσωσι τὴν ζημίαν, οἱ Ἀμφικτύονες, ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει πάντοτε τῶν Θηβαίων, ἐξέδωκαν κατὰ τὴν τοῦ ἐπομένου ἔτους σύνοδον νέον δόγμα δι' οὗ ἀπεφασίσθη νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ Φωκεῖς, ὡς πάλαι ποτὲ οἱ Κιρραῖοι (σελ. 149—151), ὃ ἔστι ν' ἀφαιρηθῇ ἀπὸ αὐτῶν ἡ χώρα καὶ νὰ καθοσιωθῇ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐνταύτῳ δὲ ἠπειλήθησαν καὶ οἱ Λα-

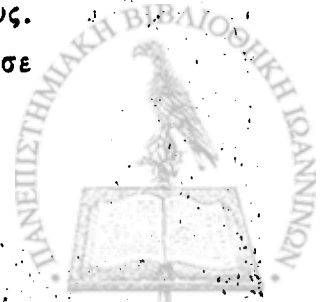

κεδαιμόνιοι, καθὸ μὴ ἐκτελέσαντες τὴν προηγουμένως κατ' αὐτῶν ἐπιψηφισθεῖσαν ποινὴν, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀφωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου.

Τότε οἱ Φωκεῖς θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἐζήτησαν συμμάχους. Καὶ ἔλαβον τῶντι ὑποσχέσεις ἐπικουρίας παρὰ τῶν Ἀθηναίων, τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν καὶ ἄλλων πελοποννησιακῶν πόλεων· ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι, οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ Δωριεῖς οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Ἀχαιοὶ οἱ Φθιωταί, οἱ Μάγνητες, οἱ Περραιβοὶ, οἱ Ἀθαμᾶνες καὶ οἱ Δόλοπες, ἀνέλαβον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ συνεδρίου· ὥστε οἱ Φωκεῖς εἶδον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ πολεμίων πολλῶν καὶ πλησιέστατα κειμένων, ἐνῶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἦσαν μακρὰν, καὶ παρεκτός τούτου, διὰ τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν, ὀλίγον ἠδύναντο νὰ τοὺς βοηθήσωσιν. Ὅθεν οἱ Φωκεῖς ἐνόησαν ὅτι ἀνάγκη ἐπὶ τῶν ἰδίων κυρίως δυνάμεων νὰ στηριχθῶσι· καὶ ἐπὶ τούτῳ, κατὰ πρότῃσιν τοῦ στρατηγοῦ αὐτῶν Φιλομήλου, ἀπεφάσισαν πρὸ πάντων νὰ γίνωσι κύριοι τῶν Δελφῶν.

Εἶναι βέβαιον ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν πόλις αὐτοτελής, ἀλλ' ὑπήγοντο εἰς τοὺς Κιρραίους (σελ. 149 καὶ ἐπομ.)· βραδύτερον, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κίρρας, οἱ Δελφοὶ ἀπέβησαν πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεἶχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκέων συνεδρίου, ἀλλ' ὅμως οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου. Τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῶν Δελφῶν ἠμφισβήτησαν πολλάκις οἱ Φωκεῖς, μάλιστα περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο, ἔνεκα τῆς ἀμφισβητήσεως ταύτης, ὁ λεγόμενος δεῦτερος ἱερός πόλεμος (σελ. 535 καὶ 536,) καθ' ὃν τὸ μὲν πρῶτον ὑπερίσχυσαν οἱ Δελφοὶ διὰ τῆς Σπάρτης, ἔπειτα δὲ οἱ Φωκεῖς διὰ τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ὅμως οἱ Φωκεῖς, ἀφοῦ ἀποστάντες ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, ἐδέησε νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τοὺς Δελφοὺς, ἀναγνωρίζοντες ἔκτοτε τὴν ἀξίωσιν τούτων περὶ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ κυριαρχικῆς διευθύνσεως τοῦ ἱεροῦ. Ταύτην λοιπὸν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων προέτεινε ἤδη ὁ Φιλόμηλος νὰ μεταβάλῃ, γινόμενοι κύριοι τῶν Δελφῶν, τὸ μὲν ἵνα ἔχωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν Πυθίαν, τῆς ὁποίας οἱ χρησιμοὶ εἶχον τοσοῦτον κῦρος καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ ἵνα καταλάβωσι τοὺς ἐν Δελφοῖς ἀποτεταμειυμένους ἀπείρους θησαυρούς.

Λαβὼν δὲ τὴν συναινέσιν τῶν συμπολιτῶν, ὁ Φιλόμηλος κατώρθωσε

νά καταλάβῃ τοὺς Δελφοὺς· καὶ τότε ἤρξατο σειρά πράξεων ἀσεβῶν, δι' ὧν παρεβιάσθη καὶ ἐληστεύθη τὸ μέγιστον καὶ σεβαστότατον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἱερὸν, εἰς ἀπόδειξιν τρανοτάτην, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο ἔπαυσε τοῦ νὰ ἔχῃ θρησκευτικὴν καὶ ἦτο ἐπομένως ἀνάξιον νὰ διατηρήσῃ πλέον τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις ὁ Φιλόμηλος ἐθανάτωσε τοὺς καλουμένους «θρακίδας» ἦτοι τὰ ἱερά ἐκεῖνα γένη τὰ ὅποια ἀπ' αἰῶνος ἐκυβέρνην τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ τῶν Δελφῶν πράγματα· δὲν ἔλειψε δὲ, ἐννοεῖται, νὰ δημεύσῃ καὶ τὴν περιουσίαν τῶν θρακιδῶν. Μετὰ τοῦτο ἠθέλησε ν' ἀναγκάσῃ τὴν Πυθίαν νὰ κυρώσῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ· ἀλλ' αὕτη ἀπεποιεῖτο ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φιλόμηλος προσέταξεν αὐτὴν δι' ἀπειλῶν πολλῶν νὰ χρησιμοδοτήσῃ κατὰ τὰ πάτρια, ἡ Πυθία ἀπήντησεν, ὅτι αὐτὰ δὴ τὰ πάτρια παρεβίασεν ἐκεῖνος καὶ ἀνέτρεψε. Τότε ὁ Φιλόμηλος διέταξε νὰ τὴν συλλάβωσι καὶ νὰ τὴν καθίσωσι διὰ τῆς βίας ἐπὶ τοῦ τρίποδος, ὥστε ἡ Πυθία, καταπτοηθεῖσα, ἀπεφάνητο ὅτι «ἔξεστιν αὐτῷ πράττειν ὃ βούλεται.» Καὶ ὁ Φιλόμηλος, καταγράψας ἀμέσως τὸν χρησμὸν τοῦτον καὶ παραστήσας αὐτὸν ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ δοθέντα, ἐθεώρησεν ἑαυτὸν δικαιοῦμενον νὰ πράξῃ ἄληθῶς πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη πράξις μαρτυρεῖ τὸν βαθμὸν τῆς ἀσεβείας εἰς τὸν ὅποιον κατήντησεν ἡδὴ ἡ Ἑλλάς. Δὲν λέγομεν ὅτι καὶ πρότερον πολιτικοὶ τινες ἄνδρες, καὶ ἰδίως Σπαρτιαῖται, δὲν μετεχειρίσθησαν ἐνίοτε τὴν Πυθίαν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σκοπῶν· ἀλλ' ἔπραττον τοῦτο διὰ πλαγίων καὶ ἀφανῶν μέσων, διὰ πειθοῦς, διὰ δωροδοκίας, ἐνῶ ἡδὴ ἡ βία ὑπῆρξεν ἀπροκάλυπτος καὶ ἡ ἀναίδεια καταφανής. Τὰς δὲ πρώτας ταύτας βιαιοπραγίας ἐμελλε ν' ἀκολουθήσῃ ἄλλη νέα, ἧτις οὐ μόνον τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους διέσεισεν, ἀλλὰ καὶ τὰς σεβαστοτάτας τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, καὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς δημοσίας πίστεως βάσεις ἀνέτρεψε, καὶ τὰ μέγιστα τῶν ὑλικῶν συμφερόντων ὀλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου προσέβαλεν.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν (σελ. 147) ὅτι εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ὑπῆρχον κατατεθειμένοι μεγάλοι θησαυροὶ· ἀναθήματα πολύτιμα ἰδιωτῶν καὶ πέλεων, δεκάται λαφύρων καὶ ἰδίως τῶν λαφύρων, ὅσα οἱ Ἕλληνες συνέλεξαν κατὰ τοὺς πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμους, δεκάται εὐρημάτων, ἀποταμιεύματα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, ἀφιερῶματα ξένων βασιλέων καὶ πολιτειῶν, ὥστε πολλαὶ ἐλληνικαὶ πόλεις καὶ ἄλ-

λόφυλοι πολλοὶ κατεσκεύασαν αὐτόθι διὰ τ' ἀναθήματα καὶ ἀποταμιεύματά των ἐξ ἐπίτηδες οἰκοδομήματα, τοὺς λεγομένους θησαυρούς. Ἡ δὲ ἀξία τῶν οὕτω σωρευθέντων ἐν Δελφοῖς χρημάτων, πολυτίμων πραγμάτων καὶ ἀναθημάτων, ὑπελογίζετο εἰς μύρια τοῦλάχιστον τάλαντα, ἧτοι 60 ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ σημερινὴ ἀξία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λογισθῇ μικροτέρα τῶν 400 ἑκατομμυρίων. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ μέγα κεφάλαιον ἀπεφάσισε νὰ ἐπιβάλη χεῖρα ὁ Φιλόμηλος ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτὸ πρὸς συντήρησιν πολλῶν μισθοφόρων καὶ δωροδοκίαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ. Ἡ πράξις ἦτο σκανδαλώδης καὶ πρωτοφανής. Ναὶ μὲν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ ἀντίπαλοι τῶν Ἀθηναίων, μηδὲν ἔχοντες ἀποταμιεύμα, εἶχον σκεφθῆ ὅτι δύνανται νὰ λάβωσι λόγῳ δανείου χρήματα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐξ Ὀλυμπίας· ὁμοίως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίσθησαν, μετὰ τὰς ἐν Συρακούσαις συμφορὰς, διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου, τινὰ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀναθημάτων· καὶ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Ἀρκάδων καὶ Ἡλείων πολέμου, τοῦ προκαλέσαντος τὴν τετάρτην εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα ἐπέμβασιν τοῦ Ἐπαμεινώνδου, οἱ Ἀρκάδες εἶχον λάβει ἀπὸ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱερὸν χρήματα πρὸς συντήρησιν τῶν στρατευμάτων αὐτῶν. Ἀλλὰ, παρεκτός τοῦ ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον ἂν οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον μεταχειρισθῇ τῶντι χρήματα ἱερὰ εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμον, ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι τὰ χρήματα ταῦτα, καὶ ἂν τὰ μετεχειρίσθησαν, δὲν ἦσαν πολλὰ, ὅπως καὶ τὰ ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων δαπανηθέντα, καὶ ὅτι ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἅπαντα ταῦτα ἀποκατεστάθησαν. Τούτου ἕνεκα τὰ γεγονότα ἐκεῖνα δὲν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τὴν ὀλεθρίαν ἐντύπωσιν τῆς προκειμένης μεγάλης ἱεροσυλίας, δι' ἧς ἐληστεύθη καθ' ὅλοκληρίαν τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν, καὶ οὐ μόνον τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ αὐτοῦ χρήματα διηρπάγησαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀναθήματα ὅσα συνεδέοντο μὲ τὰς ἱερωτάτας τοῦ ἔθνους παραδόσεις καὶ ἰδίως ὅσα ἐμαρτύρουν τὰ κατὰ Περσῶν ἀείμνηστα κατορθώματα, ἐγένοντο ἄφαντα· ὥστε ἠδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι ὁ πρῶτος ἑλληνισμὸς πρὶν ἢ καταπέσῃ εἰς ἔδαφος, ἠθέλησεν ἰδίαις χερσὶ νὰ καταστρέψῃ τὰ μαρτύρια ἐκεῖνα τῆς εὐλαθείας, τῆς δόξης καὶ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ.

Καὶ ἡ γενομένη δὲ τῶν χρημάτων τούτων χρῆσις ἔτι μᾶλλον προσέβαλε τὴν κοινὴν συνείδησιν. Ἐπειδὴ οὐδεὶς τίμιος ἄνθρωπος ἐπέιθετο νὰ μισθοδοτηθῇ διὰ χρημάτων ἐξ ἱεροσυλίας προερχομένων, οἱ στρατοὶ

τούς ὁποίους συνεκρότησαν ὅ,τε Φιλόμηλος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ στρατηγοὶ τῶν Φωκέων ἀπηρτίσθησαν ἐξ ἀνθρώπων πονηροτάτων καὶ ἐκ τῶν φοβερωτάτων κακούργων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου, διὰ τῶν χρημάτων ἐκείνων ἐδώροδοκῆθησαν οἱ ἄρχοντες πλείστων τῆς Ἑλλάδος πόλεων ἵνα ἐμμείνωσι πιστοὶ εἰς τὴν τῶν Φωκέων συμμαχίαν· Ἀθηναῖοι, πολλοὶ Θεσσαλοὶ καὶ μάλιστα Σπαρτιάται, διότι ἐν Σπάρτῃ ὅ,τε βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ, καὶ οἱ ἔφοροι, καὶ οἱ γέροντες ἅπαντες δὲν ἠσχύνθησαν νὰ λάβωσι δῶρα παρὰ τῶν Φωκέων. Δὲν ἐληστεύθη δὲ διὰ μιᾶς ὄλος ὁ θησαυρός. Ὁ Φιλόμηλος, ὡς φαίνεται, δὲν ἔλαβεν εἰμὴ χρήματα· ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ὀνομάρχος ἐπέβαλε χεῖρα καὶ εἰς τὰ ἀναθήματα, νομισματοκοπῶν μὲν τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων, μεταβάλλων, δὲ εἰς ὄπλα τὰ ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Ἀλλὰ συνεπληρώθη ἡ λεηλασία ἐπὶ τοῦ τρίτου στρατηγοῦ, τοῦ Φαύλλου· τότε κατεκόπησαν ἰδίως εἰς νόμισμα 120 διτάλαντοι χρυσαῖ πλίνθοι καὶ 360 διμναῖαι χρυσαῖ φιάλαι, καὶ λέων χρυσοῦς, καὶ ἄγαλμα χρυσοῦν γυναικὸς, ἅπαντα ἀναθήματα ὄντα τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροῖσου, ὧν μόνων ἡ ἀξία ὑπελογίζετο εἰς τετρακισχίλια τάλαντα. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατόν δεινότερον, οἱ θησαυροὶ οὗτοι δὲν ἔδαπανῶντο ἅπαντες εἰς τὰς πολεμικὰς καὶ πολιτικὰς τῶν Φωκέων χρεῖας· πλείστοι κατησώτευοντο εἰς τὰς ἐρωμένας τοῦ Ὀνομάρχου, τοῦ Φαύλλου καὶ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν ἀνδρῶν τῆς Φωκίδος, ὧν πολλοὶ ἀναίσχυντως περιεφέροντο δημοσίᾳ κεκοσμημέναι διὰ τῶν πολυτίμων καὶ ἱερῶν ἀναθημάτων ὅσα ἡ εὐλάβεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερῶσαι εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν.

Ἀπὸ τοιούτων ἀφορμῶν ἤρχισε καὶ διὰ τοιούτων πόρων καὶ τρόπων διεξήχθη, ἐπὶ δεκαετίαν ὄλην, 355—346, ὁ πόλεμος οὗτος, καθ' ὃν οἱ μὲν Θηβαῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἀφοῦ πρῶτοι παρεβίασαν τὴν ἱερότητα τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, μεταχειρισθέντες αὐτὸ πρὸς ἐπιτυχίαν ἰδίων πολιτικῶν συμφερόντων, ἔπειτα παρέστησαν ὡς πρόμαχοι τοῦ ληστευομένου ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, οἱ δὲ Φωκεῖς καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς Φωκίδος, δὲν ἔπαυον ληστεύοντες τὸ ἱερόν ἐκεῖνο. Κατ' ἀρχὰς ὁ Φιλόμηλος ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος, ἀλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον τοῦ πολέμου ἔτος, 354, καταληφθεὶς αἰφνιδίως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐν χωρίῳ ὄρεινῳ καὶ στενῷ, παρὰ τὴν πόλιν Νέωνα, ἠττήθη, ἀπεκλείσθη εἰς

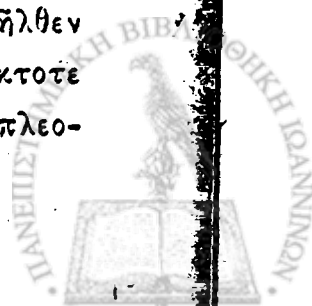
τινα κρημνῶδη τόπον, καὶ ἐντεῦθεν, διέξοδον μὲν μὴ ἔχων, μὴ θέλων δὲ νὰ παραδοθῆ, ἔρριψεν ἑαυτὸν κατὰ ὑψηλοῦ καὶ ἀποτόμου κρημνοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ δ' ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ Ὀνόμαρχος, ἀνὴρ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὀξύτερος καὶ ἰκανώτερος τοῦ προκατόχου· καὶ ἐπὶ τούτου ἀνεμίχθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος.

Ὁ Φίλιππος, ὅστις εἶχε προσαχθῆ εἰς Θήβας, ὡς προανεφέρομεν, (σελ. 756—757), δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πότε ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης· ὡς ἀναμφισβήτητον ὑπολαμβάνεται ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Περδίκκου ἦτο ἤδη ἐν Μακεδονίᾳ, ὥστε ὅτε ὁ Περδίκκος ἔπεσεν εἰς μάχην τινὰ πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς, καταλιπὼν υἱὸν ἀνήλικον, ὁ Φίλιππος κατέλαβεν ἀμέσως τὴν ἀρχήν. Ἄλλ' εὔρε τὴν Μακεδονίαν πανταχόθεν ἀπειλουμένην. Οἱ Ἰλλυριοὶ παρεσκευάζοντο ἤδη ἐπὶ τὴν ὅλην αὐτῆς κατάκτησιν· οἱ Παίονες ἐπόρθουν τὴν χώραν ληστρικῶς· οἱ Θρᾶκες ἤθελον ν' ἀναδείξωσι βασιλέα ἕτερόν τινα μνηστῆρα τῆς ἀρχῆς, τὸν Πausανίαν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἕτερον, τὸν Ἀργαῖον. Ὁ Φίλιππος πρῶτον συνέθετο διὰ χρημάτων πρὸς τοὺς Παίονας, τοὺς ὁποίους μετὰ ταῦτα καθυπέταξε, καὶ αὐξήσας οὕτω τὴν δύναμιν αὐτοῦ, κατετρόπωσεν ὡσαύτως τοὺς Ἰλλυριοὺς· εἶχε δὲ ἤδη νικήσει καὶ μισθοφόρους τινὰς τῶν Ἀθηναίων, καταπλεύσαντας διὰ νὰ καταστήσωσι βασιλέα τὸν Ἀργαῖον, καθ' ἣν περίπτωσιν περιποιηθεῖς μὲν φιλικώτατα τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους, ὑποσχεθεῖς δὲ ὅτι δὲν θέλει ὑποστηρίξει τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγωνιζομένην πρὸς τὰς Ἀθήνας Ἀμφίπολιν, προσωκειώθη καθ' ὀλοκληρίαν τὸν δῆμον τῆς πόλεως ταύτης. Ἀπέκρουσε δ' ἐπίσης τοὺς ὑποστηρίζοντας τὸν Πausανίαν Θρᾶκας, ὥστε, ὅτε ἐξερράγη ὁ συμμαχικὸς κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμος, εἶχεν ἀσφαλίσαι τὴν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἀρχήν αὐτοῦ. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Φιλίππου, καὶ περὶ τῆς μεγαλοφυίας αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν πράξεων ὡς ἀναμορφωτοῦ μὲν τῆς Μακεδονικῆς βασιλείας, δημιουργοῦ δὲ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς δυνάμεως ἐφ' ἧς ἐπερειδόμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας, θέλομεν ὀμιλήσει ἐν τῷ ἀκολουθῶν ἔκτῳ βιβλίῳ, ἐν ᾧ θέλομεν ἰδίως πραγματευθῆ τὰ περὶ τῆς φάσεως ἣν διὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἔλαβεν ὁ ἑλληνισμὸς, ἥτοι τὰ περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐνταῦθα κύριον τοῦ λόγου ἡμῶν θέμα εἶναι, αἱ τελευταῖαι τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ περιπέτειαι, διὸ δὲν

ὀμιλοῦμεν περὶ τοῦ Φιλίππου εἰμὴ ἐν παρόδῳ, καὶ μόνον καθόσον ἐπενήργησεν εἰς τὴν λύσιν τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν δράματος πράξεως. Ὁ Φίλιππος λοιπὸν, ἐκβαλὼν ἅπαξ ἐκ τῆς Μακεδονίας τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Θράκας καὶ καθυποτάξας τοὺς Παίονας, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐτράπη ἤδη ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῶν παραλίων τῆς χώρας ταύτης, καὶ ἐπολιτεύθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἐξαιρέτου ἐπιτηδειότητος· διότι ἅμα ἰδὼν τοὺς Ἀθηναίους περιπλακέντας εἰς τὸν συμμαχικὸν πόλεμον, ἐκυρίευσεν τὴν Ἀμφίπολιν διὰ τὴν καταπραΰνη δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς Ὀλυθίους, οἵτινες καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συμπολιτείας αὐτῶν (σελ. 719—720) εἶχον ἀποβῆ αὐθις ἰκανῶς ἰσχυροὶ, παρέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν Ποτίδαιαν καὶ ἄλλας χώρας, τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ κατέκτησε. Προσεκλήσατο δὲ ἐνταύτῳ καὶ τὴν μεταξὺ Νέστου καὶ Στρυμόνος Θράκην, ἐν ἣ εὐρίσκοντο πλοῦσια χρυσοῦ μεταλλεῖα δι' ὧν ἠυπόρησε καὶ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ὀργάνου πάσης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας. Οὕτω δ' εἶχον τὰ κατ' αὐτὸν πράγματα ὅτε, περὶ τὸ 353, οἱ εὐπατρίδαι τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἰδίως οἱ Ἀλευάδαι, πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Φερραίου Ἀλεξάνδρου, ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Φιλίππου, ἐνῶ ὁ Λυκόφρων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐζήτησαν ἀφ' ἐτέρου τὴν βοήθειαν τῶν Φωκέων.

Πρῶτος ἐνέβαλεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὁ Φίλιππος, ὅστις κυριεύσας πρὸ μικροῦ τὴν παρά τὸν θερμαϊκὸν κόλπον Μεθώνην, τὸ τελευταῖον τῶν Ἀθηναίων κτῆμα κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἦτο πλησιέστατος εἰς τὸ νέον τοῦ πολέμου θέατρον. Ὁ ἀντεπελθὼν κατ' αὐτοῦ Λυκόφρων, καὶ τοι προσλαβὼν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν παρά τῶν Φωκέων ὑπὸ τὸν Φάϋλλον, ἐνίκηθη καὶ ἐξεβλήθη τῆς χώρας. Ἀλλ' ἐπειτα στρατεύσας αὐτὸς ὁ Ὀνόμαρχος ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος, καὶ τρέψας δις τὸν Φίλιππον ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Μακεδониάν. Μεθ' ἧ ἀπῆλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ νικήσας ὡσαύτως τοὺς Θηβαίους, ἐφαίνετο ἤδη ἀκαταγώνιστος. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως, 352, ἐνέβαλεν αὐθις ὁ Φίλιππος εἰς Θεσσαλίαν, καὶ ἀντεμβαλόντος τοῦ Ὀνομάρχου συνεκροτήθη μάχη μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Φωκεῖς ἠττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον 6000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν Ὀνόμαρχον. Ὁ Πυθόλαος καὶ ὁ Λυκόφρων ἐτράπησαν εἰς φυγὴν· καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐπανῆλθεν αὐθις ἐπὶ μικρὸν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ. Ὁ Φίλιππος ἔκτοτε κατέστη βαθυμῆδὸν κύριος τῆς Θεσσαλίας· ἐκτήσατο δὲ καὶ ἕτερον πλεο-

νέκτημα, ἀνεδείχθη ἐκδικητὴς τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ καὶ πρόμαχος τοῦ περιυβρισθέντος ἑλληνικοῦ θρησκευματος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι θελήσας τότε νὰ εἰσέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, δείξαντες εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δραστηριότητα σπανίαν εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, ἔσπευσαν νὰ καταλάβωσιν ἐγκαίρως τὰς Θερμοπύλας καὶ νὰ ματαιώσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν συμπλήρωσιν τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος βουλευμάτων τοῦ Φιλίππου· ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα ἀναβολὴ τοῦ πεπρωμένου τέλους, μικρὸν ὠφέλησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐν γένει. Οὐ μόνον περὶ ἐνώσεώς τινος οὐδεὶς ἐγένετο λόγος, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθει μὲν ὁ ὀλέθριος Φωκικὸς πόλεμος ὅσημέραι ληστρικώτερος γινόμενος, περιεπλάκη δὲ δι' ἐτέρων ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξιῶν. Τὸν Ὀνομαρχὸν διεδέχθη, ὡς στρατηγὸς τῶν Φωκέων, ὁ Φάυλλος (κατὰ τινὰς ἀδελφὸς τοῦ Ὀνομάρχου) ὅστις καίτοι συμπληρώσας τὴν ἱεροσυλίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ θριαμβεύσῃ ὀριστικῶς. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Φάυλλου ἐν ἔτει 351, ἀνεδείχθη στρατηγὸς ὁ τοῦ Ὀνομάρχου υἱὸς Φάλαικος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐπειδὴ εἶχον καταστυγευθῆ ὄλοι οἱ ἐν τῷ ἱερῷ εὐρεθέντες θησαυροὶ, ἐπεχείρησαν οἱ Φωκεῖς καὶ τὸν ναὸν νὰ ὀρύξωσι καὶ τὰ περὶ τὴν ἐστίαν καὶ τὸν τρίποδα ν' ἀναστατώσωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον χρυσίον καὶ ἀργύριον. Ἀλλὰ ματαιῶς διέπραξαν τὴν τελευταίαν ταύτην κακουργίαν, καὶ πρὸς τοῦτοις ἐπανειλημμένως ἠττήθησαν. Συγχρόνως δὲ οἱ Σπαρτιᾶται ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι μὲν πάλιν τοὺς Μεσσηνίους, νὰ καταστρέψωσι δὲ τὴν Μεγάλην πόλιν· καίτοι ὅμως ἔλαβον ἐπικουρίαν ἀξιόλογον παρὰ Φωκέων, ἐπειδὴ καὶ οἱ Θηβαῖοι ἔπεμψαν βοήθειαν οὐ μικρὰν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίροπος, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ συνομολογήσωσιν ἀνοχὰς, δι' ὧν ἀνεγνώρισαν τὴν αὐτονομίαν ἀν' ὅχι ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν μισητῶν πολιτειῶν, τούλάχιστον τῆς Μεγάλης πόλεως.

Ἐνῶ δὲ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς κατηνάλισκεν οὕτω ἐπὶ ματαίῳ τὰς τελευταίας αὐτῆς δυνάμεις, ὁ Φίλιππος, ἐκτείνων ὅσημέραι τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ συμπληρῶν τὸν στρατὸν, ἠτοιμάζετο ἀδιακόπως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀποτυχίαν ἣν ἐπαθεν ἐν Θερμοπύλαις καὶ νὰ κατορθώσῃ βούλευμα μέγα, τὸ βούλευμα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἐμελλον νὰ παρέλθωσιν αἱ τελευταῖαι αὗται ἡμέραι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ παντελῶς ἄδοξοι, οὐδὲ ν' ἀνα-

δείξωσι κακούργους μόνον τινὰς ἀνθρώπους οἱοὶ ἦσαν οἱ τὸν Φωκικὸν πόλεμον διεξάγοντες, ἢ μικρὰς τινὰς καὶ εὐτελεῖς φιλοτιμίας οἷα ἦτο ἡ ὑπαγορεύσασα τὸ κατὰ Μεσσηνίων καὶ Μαγαλοπολιτῶν ἐπιχείρημα τῆς Σπάρτης. Ἐμελλε ν' ἀντήχησῃ ἐν Ἑλλάδι φωνὴ εὐγενεστέρα, φωνὴ ὑπερασπίσασα τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, διὰ τοῦ τελειότητος τῶν λόγων ὅστις ἐξῆλθέ ποτε ἀπὸ ἀνθρωπίνων χειλέων, φωνὴ ἣτις δὲν ἔσωσε μὲν τὸν πρῶτον Ἑλληνισμόν, διότι οὐδεμία δύναμις ἠδύνατο πλέον νὰ σώσῃ αὐτὸν, περιέβαλεν ὅμως τοῦλάχιστον τὴν πτῶσιν αὐτοῦ διὰ τιμῆς τινος, καὶ κόσμου, καὶ λαμπρότητος.

Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Δημοσθένους δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν, ἀλλ' ἡ πιθανωτέρα γνώμη εἶναι, ὅτι οὗτος ἐγεννήθη τῷ 382—381 π. Χ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Δημοσθένης ὁμοίως καλούμενος, ἦτο ἐκ τῶν εὐπόρων πολιτῶν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον καλὸς καὶ ἀγαθὸς ἀνὴρ, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης εὗρέ τι νὰ εἴπῃ κατ' αὐτοῦ, καίτοι πικρὸς διετέλεσε τοῦ υἱοῦ Δημοσθένους ἀντίπαλος· ἡ δὲ μήτηρ τούτου Κλεοβούλη ἦτο μία τῶν δύο θυγατέρων καὶ συγκληρονόμων τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Γύλωνος, ὅστις, ἐξόριστος γενόμενος καὶ πλουτήσας περὶ τὸν Πόντον διὰ κτημάτων καὶ ἐμπορίας τῶν σιτηρῶν, ἔπεμψε τὰς δύο αὐτοῦ θυγατέρας εἰς Ἀθήνας, ὅπου, διὰ τὴν ἀξιόλογον αὐτῶν προίκα, ἀμφότεραι συνεζεύχθησαν Ἀθηναίους πολίτας, ὑπανδρευθεῖσαι ἡμὲν τὸν Δημοσθένην, ἡ δὲ τὸν Δημοχάρην. Ὁ Δημοσθένης οὗτος εἶχε δύο διαφορὰ ἐργαστήρια, ἐν μαχαιροποιεῖον, εἰς τὸ ἑποῖον εἰργάζοντο 32 δοῦλοι τεχνῖται, καὶ ἐν κλινοποιεῖον, εἰς τὸ ἑποῖον ἠσχολοῦντο 20 δοῦλοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀποθανὼν, περὶ τὸ 375 ἔτος, κατέλιπε τὸν υἱὸν ἐπταέτη, οἱ ἐπίτροποι τοῦ παιδὸς μετὰ τσαύτης ἀπιστίας διεχειρίσθησαν τὴν ἐκ 14 ταλάντων (84,000 ἀρχαίων δραχμῶν = πρὸς 500,000 τοῦλάχιστον σημερινῶν) πατρικὴν αὐτοῦ κληρονομίαν, ὥστε ὅτε ὁ νέος Δημοσθένης, φθάσας εἰς ἡλικίαν δεκαῆξ ἑτῶν, ἐδικαιώθη κατὰ τοὺς ἀρχαίους τῶν Ἀθηναίων νόμους ν' ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας του, ἡ πληρωθεῖσα εἰς αὐτὸν ποσότης οὐδὲ εἰς δύο συνεποσώθη τάλαντα· διὸ ἠναγκάσθη νὰ ἐνάξῃ τοὺς ἐπιτρόπους εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ σώζονται ἔτι πέντε αὐτοῦ κατὰ τούτων λόγοι, τρεῖς μὲν κατὰ Ἀφόβου, δύο δὲ κατὰ Ὀνήτορος. Ἀλλὰ καθ' ὕλας τὰς πιθανότητας εἰς μάτην ἐδικασθη, καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ τὸ πλεῖστον τῶν ἀξιώσεων.

Ὁ Δημοσθένης ἔλαβεν ἐν τῇ νεότητι τὴν γραμματικὴν καὶ ῥητορικὴν παιδείου, ἣν ἔλαμβανον συνήθως οἱ εὐποροὶ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐκ παίδων ἔδειξεν ἐξαιρετόν πρὸς τὰς ῥητορικὰς ἀσκήσεις ῥοπὴν. Ἀλλ' ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀσθενοῦς κράσεως, κῆτισχνος καὶ νοσώδης· διὰ δὲ τοῦτο, καὶ διότι ἡ μήτηρ του ἐφοβεῖτο νὰ τὸν ἐκθέσῃ εἰς πολλοὺς κόπους, ὀλίγον ἠσκήθη περὶ τὰ ἐν παλαιστρα γυμνάσματα. Τοσοῦτον δὲ μαλακὰ ἦσαν τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ καὶ θηλυπρεπεῖς αἱ ἔξεις, ὥστε οἱ ὁμήλικοι παῖδες προσεκόλλησαν εἰς αὐτὸν τὸ τοῦ Βατάλου, ἦτοι θηλυδρίου, ἐπώνυμον, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν αὐτῷ δι' ὅλου σχεδὸν τοῦ βίου, καὶ πολλάκις ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του παρεξηγήθη ὡς λαμβάνων αἰσχροτέρας σημασίας. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ὁ Δημοσθένης οὐδέποτε συνῆψεν ἐν ἑαυτῷ τὰς δύο ιδιότητας τοῦ τελείου πολίτου κατὰ Πλάτωνα, κατὰ Ἰσοκράτην, κατὰ Ἀριστοτέλην, τὰς ιδιότητας τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς σωματικῆς ῥώμης καὶ καρτερίας, τὰς ὁποίας ἐπὶ Περικλέους μὲν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἅπαντες οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, ἡδὴ δὲ κατὰ δυστυχίαν σπανιώτατα θέλομεν ἀπαντήσῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Καὶ ταύτην τὴν δυσαναλογίαν μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ Δημοσθένους ῥώμης ἐμελλε νὰ δικαιωνίσῃ βραδύτερον ἐπίγραμμα περιώνυμον, ἐπιγραφὴν τῇ βάσει τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ.

Εἴπερ ἴσην ῥώμην γνώμη, Δημοσθένης, εἶχε,
 Οὐποτ' ἂν Ἑλλήνων ἤρξεν Ἄρης Μακεδῶν.

Ἀλλ' ἴσως ἀφ' ἐτέρου ἢ σωματικῆ αὐτῆ καχεξία συνετέλεσεν εἰς τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην πνευματικὴν καὶ ῥητορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀνάπτυξιν, αἰσθανομένου ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τὴν δόξαν ἣς ὠρέγετο ἡ εὐγενὴς αὐτοῦ φιλοτιμία. Ὡς ἐκ τῆς κοινωνικῆς δὲ αὐτοῦ τάξεως καὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων ἔλαβε προχείρους τὰς ἀφορμὰς τοῦ ν' ἀναδειχθῇ ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς δικολόγος καὶ ὡς ῥήτωρ πολιτικός. Ἦκμαζον τότε ἐν Ἀθήναις ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἰσοκράτης, καὶ μαθηταὶ πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτοὺς ἀπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος· πολλὰ δὲ ἦτο καὶ τοῦ Ἰσαίου ἡ φήμη, ὅστις, ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ Ἰσοκράτην, διέπρεπεν ὡς συντάκτης λόγων δικανικῶν. Ὁ Δημοσθένης ἔλαβε διδάσκαλον ἰδίως τὸν Ἰσαῖον (ὅστις λέγεται βοηθῆσας αὐτὸν περὶ τὴν σύνταξιν τῶν κατὰ τῶν ἐπιτρόπων του λόγων), ἀλλ' ὠφελήθη οὐ μικρὸν καὶ ἀπὸ τῶν μετὰ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἰσοκράτους καὶ ἄλλων συνδιλέξεων. Δὲν ἤρκεσθη ὁμως εἰς τοὺς ζῶντας τούτους διδασκάλους μετὰ

πολλῆς ἐπιμελείας ἐσπούδασε καὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους, ἰδίως ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Θουκυδίδην, τοῦ ὁποίου βεβαιοῦσιν ὅτι ἀντέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ ὀκτάκις ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἠδυνήθη νὰ γράψῃ ποτὲ αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐκ μνήμης. Καὶ πρόδηλος εἶναι τῶντι ἢ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰ τοῦ μεγάλου ῥήτορος ἔργα, διότι βλέπομεν ἐν αὐτοῖς τὴν τολμηρὰν, τὴν μεγαλοπρεπῆ, τὴν πειστικὴν τοῦ Θουκυδίδου φράσιν, ἀλλ' ἀπηλλαγμένην τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνου βραχυλογίας καὶ στρυφνότητος, περιβεβλημένην δὲ μᾶλλον διὰ σαφηνείας καὶ χάριτος κατ' οὐδὲν ὑποδεεστέρας τῆς τοῦ Λυσίου, τοῦ ἀφελεστέρου καὶ μαλακωτέρου τῶν ῥητόρων.

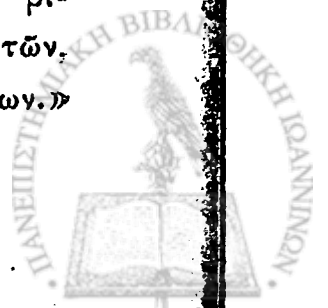
Ἄλλ' ἢ τέχνη, τοῦ λόγου δὲν ἀποτελεῖ μόνη τὸν ῥήτορα· ἵνα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πλῆθος, προσαπαιτοῦνται καὶ τινα ἄλλα προτερήματα, σωματικά τε καὶ ἠθικά, ὧν ὁ Δημοσθένης, ὡς φαίνεται, παντάπασιν ἐστερεῖτο. Διότι δὲν εἶχεν οὔτε τὴν λαμπρὰν φωνὴν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ Αἰσχίνου, οὔτε τὴν ἀκένωτον ἐτοιμότητα καὶ εὐροίαν λόγου τοῦ ἐτέρου ἀντιπάλου Δημάδου. Πρὶν ἢ ὁμιλήσῃ δημοσίᾳ ἠναγκάζετο νὰ προπαρασκευάζεται διὰ μακρῶν ἢ φωνῆ του ἦτο ἀσθενῆς, ἢ γλώσσα ἀσαφής, τὸ πνεῦμα (δηλαδὴ ἢ ἀναπνοή) κολοβὸν καὶ αἱ χειρονομίαι ἄκομφοι· εὐχερῶς δὲ συνεκινεῖτο καὶ ἐταράσσετο ὑπὸ τῶν διαδηλώσεων τοῦ πλήθους. Τοιαῦτα ἢ παραπλήσια φυσικὰ ἐλαττώματα ἀπέτρεψαν τὸν Ἰσοκράτην τοῦ νὰ ἐμφανισθῇ ποτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ μικρὸν ἀκροατήριον ὀλίγων τινῶν φίλων καὶ μαθητῶν. Ἄλλ' ὁ Δημοσθένης δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῆς πρώτης ἀποτυχίας καὶ ὑπὸ τοῦ γέλωτος ὃν κατ' ἀρχὰς ἐπροξένησεν ἢ ἀήθεια τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ὁ Δημοσθένης ἀπεφάσισε νὰ δαμάσῃ τὴν φύσιν, καὶ κατίσχυσε τῶντι αὐτῆς, καὶ ἀπέβη τὸ κλέος καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης, ἣτις εἶχε συνειθίσει νὰ ἀκούη τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ῥητόρων τοῦ κόσμου· ἢ δὲ ἐξαιρετος αὕτη τῆς θελήσεως δύναμις καὶ ὁ λαμπρὸς οὗτος αὐτῆς θρίαμβος, εἶναι ὅ,τι μάλιστα θαυμάζομεν παρὰ τῷ ἀνδρὶ. Τὴν μὲν ἀσάφειαν καὶ τραυλότητα τῆς γλώσσης, διώρθωσεν ὁμιλῶν ἐνῶ ἐκράτει εἰς τὸ στόμα χαλίκια· ἵνα συνηθίσῃ δὲ εἰς τοὺς θορύβους τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, κατήρχετο εἰς τὴν φαληρικὴν παραλίαν καθ' ἡμέρας θυλλώδεις καὶ ἐκεῖ ἠγόρευεν ἀπέναντι τοῦ καταιγίζοντος πελάγους· ἵνα γυμνάσῃ δὲ τὴν φωνὴν καὶ ἐπιτείνῃ τὸ πνεῦμα, προέφερε λόγους τινὰς ἢ στίχους ἀναβαίνων ὑψώματα· καὶ πολλάκις κατεκλείετο ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς συνεχεῖς μῆνας εἰς κατώγειον

μελετητήριον. πλάττων ἐνταῦθα ἀδιακόπως τὴν ὑπόκρισιν καὶ διαπονῶν τὴν φωνὴν, ξυρούμενος δὲ τῆς κεφαλῆς τὸ ἕτερον μέρος ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ἐξοδόν. Ἄλλὰ καὶ πάλιν ἀτυχήσας περὶ τὰς ἀγορεύσεις, παντάπασιν εἶχεν ἀθυμήσει ὅτε ἐνεψύχωσεν αὐτὸν ὁ Εὐνομος καὶ ἄλλοι τινὲς πρεσβύτεροι τῶν πολιτῶν, εἰπόντες ὅτι ἔχει τὸν λόγον ὁμοιότατον τῷ Περικλέους, καὶ προτρέψαντες αὐτὸν νὰ ἐπιμείνῃ ἔτι μικρὸν περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐλλείψεων. Ἐνίσχυσε δ' αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ περίφημος ὑποκριτὴς Σάτυρος. Ὁ τεχνίτης οὗτος, ἀκούσας αὐτὸν ὀδυρόμενον διότι πάντων ἐπιμελέστατος ὢν τῶν λεγόντων, χάριν δὲν ἔχει πρὸς τὸν δῆμον, ἀλλὰ κραιπαλῶντες ἄνθρωποι, καὶ ναῦται ἀμαθεῖς κατέχουσι τὸ βῆμα, αὐτὸς δὲ περιφρονεῖται· «ἀληθῆ λέγεις, ὦ Δημοσθένης, εἶπεν, ἀλλ' ἐγὼ θέλω ταχέως σοὶ ἐξηγήσει τὸ αἴτιον, ἐὰν μὲ εἴπῃς ἀπὸ στόματος τῶν Εὐριπίδου τινὰ ῥήσεων ἢ Σοφοκλέους.» Εἰπόντος δὲ τοῦ Δημοσθένους, ἐπανελάβεν ἔπειτα ὁ Σάτυρος τὴν αὐτὴν ῥῆσιν μετὰ τὸσαύτης ὑποκρίσεως καὶ χάριτος, ὥστε ὁ Δημοσθένης, θαυμάσας τὴν διαφορὰν, ἐπεδόθη αὐτῆς εἰς τὴν ἄσκησιν, ἰδίως ἐπιμεληθεὶς τὴν πλάσιν καὶ τὸν σχηματισμὸν, ὁμιλῶν ἐπὶ τούτῳ ἐνώπιον μεγάλου καθρέπτου καὶ ἐπιτηρῶν ἀδιαλείπτως καὶ διορθῶν τὰ κινήματα αὐτοῦ. Τελευταῖον, μετὰ πολυετεῖς καὶ ἐπιμόνους τοιούτους ἀγῶνας καὶ μόχθους, ἠξιώθη ἐπιτυχίας λαμπρᾶς. Ἡ ἀπαγγελία αὐτοῦ, προσλαβοῦσα τόλμην καὶ θάρσος, ἀπέβη θαυμαστῶς ἀρεστὴ εἰς τοὺς πολλοὺς, ἂν καὶ ὀλίγοι τινὲς κατέκρινον ἔτι τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὡς ἐπιτετηθευμένην μᾶλλον καὶ θεατρικὴν, ἐνῶ ἄλλοι πάλιν κατεδίκαζον τοὺς λόγους αὐτοῦ, ὡς ὑπερβολικῶς κατειργασμένους καὶ ἐλλυχνίων ὄζοντας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Δημοσθένης τὸσαύτην ἀπέδιδεν ἀξίαν εἰς τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὴν σχηματοποίησιν, ὥστε ἐθεώρει αὐτὴν ὡς πρῶτον, καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον τοῦ ῥήτορος προσόν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν παρημέλησε βεβαίως τὴν ἐσωτερικὴν τῶν λόγων ἀξίαν, διότι αἱ δημηγορίαι αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως εἶναι «κτῆμα ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν,» οὐδὲν ἥττον ἢ τὸ τοῦ Θουκυδίδου ἔργον. Ὅσοι κτύπησαν ν' ἀκούσωσι τὸν ἄνδρα, ὠμολόγουν, ὅτι οἱ λόγοι αὐτοῦ καὶ ἀναγινωσκόμενοι βαθυτάτην ἐπροξένουν ἐντύπωσιν· τινὲς μάλιστα ἐπρέσβευον ὅτι ἀναγινωσκόμενοι εἶχον πλεῖον ἀξίαν ἢ ἀκουόμενοι· ὁ δὲ μεταγενέστερος κόσμος, καὶ αὐταὶ αἱ τελευταῖαι τρεῖς ἢ τέσσαρες γενεαὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Εὐρώπης, αἱ ἀξιοθεῖσαι ν' ἀκούσωσι τὸν μέγαν Φῶξ, καὶ τοὺς δύο Πίττ, καὶ τὸν Σέριδαν, καὶ τὸν Κάννιγγα, καὶ τὸν Μιραβὼ, καὶ τοὺς

Γιρονδινούς, καὶ τὸν Φοῶν, καὶ τὸν Βερρυέρον καὶ τὴν ἄλλην ἐκείνην χορείαν τῶν περιφανεστάτων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ῥητόρων, δὲν ἔπαυσαν οὐδὲν ἤττον ἀνακηρύττουσαι μιᾶ φωνῇ τὸν ἡμέτερον Δημοσθένην, ὡς τὸν ἀμίμητον τοῦ λόγου βασιλέα καὶ ἀποδεχόμεναι τὴν ἐνθουσιώδη κρίσιν ἣν ἐξέφερε περὶ αὐτοῦ ὁ τοσοῦτον δύσκολος νὰ εὐχαριστηθῇ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὅστις τοιαῦτά τινα λέγει περὶ τοῦ ῥήτορος ἐν τῇ «περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος» πραγματείας. «Ὅταν μὲν τινα τῶν Ἰσοκράτους ἀναγινώσκω λόγων, εἴτε τῶν πρὸς τὰ δικαστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας γεγραμμένων, ἢ τῶν ἐν ἔθει, σπουδαῖος γίνομαι, καὶ πολὺ τὸ εὐσταθὲς ἔχω τῆς γνώμης, ὡς περ οἱ τῶν σπονδείων ἀυλημάτων, ἢ τῶν δωρίων τε καὶ ἁρμονίων μερῶν, ἀκροώμενοι. Ὅταν δὲ Δημοσθένους τινα λάβω λόγων, ἐνθουσιῶ τε, καὶ δεῦρο κόκκεισε ἄγομαι, πάθος ἕτερον ἐξ ἑτέρου μεταλαμβάνων, ἀπιστῶν, ἀγωνιῶν, δεδιώς, καταφρονῶν, μισῶν, ἐλεῶν, εὐνοῶν, ὀργιζόμενος, φθονῶν, ἅπαντα τὰ πάθη μεταλαμβάνων, ὅσα κρατεῖν ἀνθρωπίνης γνώμης διαφέρειν τ' οὐδὲν ἐμαυτῷ δοκῶ τῶν τὰ μητρῶα καὶ τὰ κορυθαντικά, καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσιά ἐστι, τελουμένων· εἴτ' ὄσμαϊς ἐκείνοι γε, εἴτ' ἤχοις, εἴτε τῶν δαιμόνων πνεύματι αὐτῷ κινούμενοι, τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἐκείνοι λαμβάνουσι φαντασίας. Καὶ δὴ ποτε καὶ ἐνεθυμήθην, τί ποτε τοὺς τότε ἀνθρώπους ἀκούοντας αὐτοῦ λέγοντος ταῦτα, πάσχειν εἰκὸς ἦν. Ὅπου γὰρ ἡμεῖς, οἱ τοσοῦτον ἀπηρητημένοι τοῖς χρόνοις, καὶ οὐθὲν πρὸς τὰ πράγματα πεπονθότες, οὕτως ὑπαγόμεθα καὶ κρατούμεθα, καὶ ὅποι ποτ' ἂν ἡμᾶς ὁ λόγος ἄγῃ, πορευόμεθα πῶς τότε καὶ Ἀθηναῖοι τε καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἤγοντο ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῶν ἀληθινῶν τε καὶ ἰδίων ἀγώνων, αὐτοῦ λέγοντος ἐκείνου τὰ ἑαυτοῦ μετὰ τῆς ἀξιώσεως, ἧς εἶχε τὴν αὐτοπάθειαν, καὶ τὸ παράστημα τῆς ψυχῆς ἀποδεικνυμένου, κοσμοῦντος ἅπαντα καὶ χρηματίζοντος τῇ πρεπούσῃ ὑποκρίσει, ἧς δεινότατος ἀσκητῆς ἐγένετο, ὡς ἅπαντές τε ὁμολογοῦσι καὶ ἐξ αὐτῶν ἰδεῖν ἐστι τῶν λόγων, ὧν ἄρτι προηνεγκάμην εὖς οὐκ ἐνὶ τῷ βουλομένῳ ἐν ἡδονῇ ὡς ἀνάγνωσμα διελθεῖν, ἀλλ' αὐτοὶ διδάσκουσι, πῶς αὐτοὺς ὑποκρίνεσθαι δεῖ, νῦν μὲν εἰρωνευόμενον, νῦν δ' ἀγανακτοῦντα, νῦν δὲ νεμεσῶντα, δεδιττόμενον αὐτὸ καὶ θεραπεύοντα, καὶ νοθετοῦντα, καὶ παρορμῶντα, καὶ πάνθ' ἃ βούλεται ποιεῖν ἢ λέξις, ἀποδεικνύμενον ἐπὶ τῆς προφορᾶς. Εἰ δὲ τὸ διὰ τοσοῦτων ἐγκαταμιγνύμενον τοῖς βιβλίοις πνεῦμα τοσαύτην ἰσχὺν ἔχει, καὶ οὕτως ἄγων ἐπὶ τῶν αὐτῶν, ἢ που τό τε ὑπερφυῆς τι καὶ δεινὸν χρῆμα ἦν ἐπὶ τῶν ἐκείνου λόγων.»

Ὡς πολιτικὸς τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων σύμβουλος ἐπεφάνη τὸ πρῶτον ὁ Δημοσθένης εἰς ἡλικίαν 27 ἔτων, ἐν ἔτει 354—353 π. Χ. ὅτε, φήμης διαδοθείσης ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν παρασκευάζεται νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας, ὁ Δημοσθένης ἐξεφώνησε τὴν «περὶ τῶν συμμοριῶν» δημηγορίαν αὐτοῦ. Δεύτερον δὲ λόγον ἐξεφώνησε τὸν «ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν» ἐν ἔτει 353—352, ὅτε ἐζήτησαν οἱ Σπαρτιᾶται τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ Μεγαλοπολιτῶν καὶ Μεσσηνίων. Ἀλλὰ τὸ κύριον αὐτοῦ πολιτικὸν καὶ ῥητορικὸν στάδιον ἤρχισε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 352—351, ὅτε ἐξεφώνησε τὸν πρῶτον τῶν πολυθρυλῆτων ἐκείνων λόγων οἵτινες ἐπεκλήθησαν «Φιλιππικοί.» Ὁ Φίλιππος μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἀποτυχίαν δὲν διετέλεσεν ἀπρακτῶν, ἀλλ' ἀφ' ἐνός μὲν συνεκρότησε, πρὸς τῇ ἰσχυρᾷ πεζικῇ δυνάμει, καὶ ναυτικὴν ἀξιόλογον δύναμιν, δι' ἧς ἐλεηλάτει τοὺς συμμάχους καὶ τὰς κτήσεις τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτὰ τῆς Ἀττικῆς τὰ παράλια, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν ἐπέκτασιν καὶ παγίωσιν τῆς ἐν Θράκῃ κυριαρχίας αὐτοῦ· κατὰ δὲ νοέμβριον τοῦ 352 ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ἡ ἀγγελία ὅτι πολιορκεῖ τὸ Ἡραϊὸν τεῖχος, ὅπερ τοσοῦτον πλησίον ἔκειτο τῆς θρακικῆς χερσονήσου, ὥστε οἱ ἐν αὐτῇ κληροῦχοι Ἀθηναῖοι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας τὸν ἐγχυτον κίνδυνον, πολλῇ δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις αὐταῖς ἐπεκράτησε ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Τότε λοιπὸν ἀπήγγειλεν ὁ Δημοσθένης τὸν πρῶτον Φιλιππικόν, καὶ, καθὰ προείπομεν, ἤρχισε τὸ κύριον αὐτοῦ στάδιον, διότι τότε ἐκήρυξε τὸ πρῶτον κατὰ Φιλίππου καὶ κατὰ Μακεδονίας τὸν ἄσπονδον ἐκείνον πόλεμον, ὃν δὲν ἔπαυσε διεξάγων δι' ἅπαντος τοῦ βίου.

Καὶ ἐνταῦθα, προκειμένου νὰ κρίνωμεν τὸ πολιτικὸν τοῦ Δημοσθένους σύστημα, ὁμολογοῦμεν τὴν ἀμηχανίαν ἡμῶν· διότι τοσοῦτον ἐπεκράτησεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς σήμερον ἡ δοξασία, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχος, ὥστε πάντες ὅσοι ἐπρέσθουσιν ὅτι ἡμαρτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς πολιτικῆς πορείας, φαίνονται ἀσεβοῦντες πρὸς τὰ ἱερώτατα τῶν αἰσθημάτων τὸν δὲ ἕνεκα τούτου ἐνδοιασμὸν αἰσθανόμεθα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀκαταγωνίστου ἐκείνης εὐγλωττίας διατελοῦμεν καταπεπληγμένοι, ἀλλὰ καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος θαυμάζομεν τὴν φιλοπατρίαν τοῦ ἀνδρός καὶ τὴν ἀφιλοκέρδειαν. Οὐδὲν ἴπτον ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Δημοσθένης δὲν διέκρινε τὴν λαμπρὰν καὶ μεγάλην τύχην ἣν παρεσκεύαζεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἢ μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, οὐδὲ τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν

ἤθελε περιέλθει τὸ ἔθνος τοῦτο ἐὰν ἡ ἡγεμονία ἐκείνη δὲν παρείχεν αὐτῶν νέον τρόπον ἐνώσεως καὶ νέον στάδιον ἐνεργείας. Ὑποθέσωμεν ἢ ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἐγενῆτο ἢ ὅτι πρὸ τῆς ἀκμῆς κατεστρέφετο· ἢ ποῖα ἄρα γε ἤθελεν ἀποβῆ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος; Διακοσίων ἐτῶν πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι ὅπως εἶχον ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ἐνόητος ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθωθῆ. Ὅτι δὲ ἡ Σπάρτη, αἱ Ἀθηναίαι καὶ αἱ Θηβαίαι δὲν εἶχον ἐπιτύχει ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὐδ' αὐταὶ οὔτε ἄλλη τις πόλις ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τῇ παρουσίᾳ κοινῆς ἀτομίας καὶ ἐκλύσει. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην οὐδ' ὁ Δημοσθένης αὐτὸς παρεγνώρισεν, ὄνειρευθεὶς ποτε ἡγεμονικὸν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων ἀξίωμα, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὑπὲρ τῶν Θηβῶν ἢ ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, περιωρίσθη δὲ πρεσβεύων τὴν γενικὴν τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἰσορροπίαν. Ἀλλ' ἡ ἰσορροπία ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ τὸν κατακρηματισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μικρὰς πολιτείας, δι' οὐδενὸς μὲν συνδεομένας ἰσχυροῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, ἀδιαλείπτως δὲ ἀλληλομαχοῦσας περὶ εὐτελῶν καὶ ἐνίοτε ἀπαισιῶν συμφερόντων, ἀναλισκούσας δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα τὰς τελευταίας ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Τοιαύτη ἀνεξαρτησία ἠδύνατο τῶντι νὰ διατηρηθῆ, ἂν δὲν παρήγετο ἢ ἂν κατεβάλλετο ὁ Φίλιππος. Ἀλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἤθελε διαπράξει τὸ μέγα ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας ἐξ οὗ ἀπέρρευσε ἀπασα ἡ μετέπειτα αὐτοῦ τύχη· ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, κατὰ μικρὸν αὐτοχειριζόμενον ἐντὸς τῶν στενῶν ὄρων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, οὐ μόνον ἤθελεν ἀποβῆ θάσσον ἢ βράδιον ἔρμαιον τοῦ πρώτου ἐπελθόντος ξένου κατακτητοῦ, ἀλλὰ, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἐξαντλήσαν τὰς δυνάμεις, ἤθελε καὶ ἀφανισθῆ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς.

Ταῦτα, ὑποτιθεμένου, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἢ δὲν προέκυπτεν εἰς μέσον ἢ πρὸ ὥρας κατεστρέφετο. Ἐπειδὴ ὅμως ἅπαξ ἐπεφάνη, ἐρωτῶμεν ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ καταβληθῆ, ἐὰν ἦτο δυνατόν ἢ Ἑλλάς καὶ ἰδίως αἱ Ἀθηναίαι νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ, ὡς ἤξιον ὁ Δημοσθένης καὶ ἐπρέσβευσάν τινες τῶν ἱστορικῶν. Λέγομεν ἰδίως αἱ Ἀθηναίαι, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, εἰ καὶ συμβουλευὼν τὴν κατὰ τοῦ Μακεδόνα ἐνώσειν ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ συντόνου ἀγῶνος τῆς ἰδίας πατρίδος ἠλπίζε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Καὶ τῶντι· ἡ μὲν Σπάρτη περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰμὴ πῶς νὰ ἐκδικηθῆ τοὺς Μεσσηνίους καὶ τοὺς Μεγαλοπο-

λίτας, ἡ δὲ μέση Ἑλλάς διετέλει ἱεροσυλοῦσα καὶ ἀλληλομαχοῦσα, ὥστε δὲν ὑπελείποντο εἰμὴ αἱ Ἀθηναί. Παρεκτός ὅμως ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ Ἀθηναί μετεῖχον τοῦ ἀνιέρου ἐκείνου ἀγῶνος, ἴμῃπως ὁ Δημοσθένης πρῶτος δὲν ὠμολόγει, ὅτι αἱ Ἀθηναί αὐταὶ δὲν ἦσαν πλέον αἱ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Περικλέους Ἀθηναί; Μήπως διὰ λόγων φλογερῶν καὶ διὰ χρωμάτων ζοφερωτάτων δὲν ἐστιγματίσει τὴν νωθρότητα, τὴν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφορίαν, τὴν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας παντελῆ παραμέλησιν καὶ τὴν ἀδιάλειπτον τῶν μισθοφόρων χρῆσιν εἰς ἣν κατήντησαν οἱ συμπολίται αὐτοῦ; Μήπως ὅσα λέγει περὶ τῶν Ἀθηνηῶν ὁ ῥήτωρ, δὲν προσεπικυροῦσιν ὅ,τι εἶπε ποτε περὶ αὐτῶν ὁ Δημάδης, ὅστις, θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ἰδιωτικὴν καὶ δημοσίαν αὐτοῦ διαγωγὴν «ἔλεγε συγγνώμης ἄξιός εἶναι, πολιτευόμενος τὰ ναυάγια τῆς πόλεως;» Μήπως ἡ φωνὴ ἀνθρώπου ἐνὸς ἡδύνατο νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην παρακμὴν; Μήπως ἡ ἐπανόρθωσις αὕτη ἦτο δυνατὴ ἐν τῷ πλημμελεῖ κοινωνικῷ ὀργανισμῷ, ὅστις ἐπεκράτει εἰς Ἀθήνας ὅπως καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας τῆς ἀρχαιότητος πολιτείας (σελ. 705—707); Μήπως αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, ὁ τοσοῦτον διάφορος τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, τοῦ Νικίου, τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὁ τοσοῦτον ἐν λόγοις λαμπρὸς, πρὸς δὲ τὰ ἔργα ἀπρόσφορος, δὲν ἦτο ἡ πιστὴ εἰκὼν τῆς φοβερᾶς ἀλλοιώσεως, ἣν ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου ἡ πόλις, ἥς οἱ πρωταγωνισταὶ ἄλλοτε δὲν ἀπέβαινον πρωταγωνισταὶ εἰμὴ διότι ἤξευρον νὰ ἐπιτελῶσι δι' ἔργων ὅσα διὰ λόγων συνεβούλευον;

Ἀλλὰ, λέγουσιν ἄλλοι, διότι ἡ Ἑλλάς, διότι αἱ Ἀθηναί ἦσαν ἀσθενεῖς, ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ κύψωσιν ἀμαχητὶ τὸν αὐχένα εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν; Καὶ ἀληθῶς ὁ Δημοσθένης ἔφερεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο βάρβαρος, ὃ ἐστὶ μὴ Ἕλληνας, ἵνα παραστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, οὐχὶ ὡς ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνηῶν, τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ ὡς ξενικὴν κατάκτησιν. Τὴν ἑλληνικὴν ὅμως τοῦ Φιλίππου καταγωγὴν μαρτυροῦσιν οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, καὶ ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, προσεπικυροῦσι δὲ τὰ πράγματα, διότι ἀνέκαθεν οἱ πρόγονοι τοῦ Φιλίππου ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὧν δὲν μετεῖχον εἰμὴ Ἕλληνες. Ὁ Ἡρόδοτος ἐβεβαίον ὅτι οἱ Δωριεῖς, ἦτοι τὸ ἡμισυ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ἦσαν ἔθνος μακεδονικόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ἡροδότου ἐὰν ἀμφισβητηθῇ, καὶ ἀνέξετάσωμεν τοὺς κατοίκους τῆς

χώρας ἐκείνης ὅπως εἶχον ἐπὶ Φιλίππου, οἱ Μακεδόνες προσήγγιζον πολὺ κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθη πρὸς τινὰς ὑποδεεστέρας ἑλληνικὰς φυλάς, καὶ ἰδίως τὰς Θεσσαλικὰς, διὰ δὲ τῆς ἐνεργείας τῶν κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην πολλῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς προσπλευθείας τινῶν βασιλέων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Φιλίππου αὐτοῦ, τοσοῦτον βαθμηθὸν ἐξελληνίσθησαν, ὥστε, τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν Μακεδονίαν ὡς βάρβαρον, διότι δὲν εἶχε τὴν λεπτότητα τοῦ ἄττικοῦ ἑλληνισμοῦ, τότε δὲν ἤξεύρομεν διὰ τί νὰ μὴ ὀνομάσωμεν βαρβάρους καὶ πλείστας τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τινὰς δὲ τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν χωρῶν, ἰδίως τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἄλλας. Καὶ ἔπειτα ἡ ταυτότης τοῦ μακεδονισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀνεφάνη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ τὴν ἑλληνικὴν διέδωκαν γλῶσσαν, τοὺς ἑλληνικοὺς θεσμούς, τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, τὸν ἑλληνικὸν ἐν ἐνὶ λόγῳ πολιτισμόν.

Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο Ἕλλην, ἐπιχειρήσας νὰ συνάψῃ εἰς ἐν τὸ Ἕλληνικόν, ἵνα στρατεύσῃ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὴν Ἀσίαν· ὅτι ἡ ἡγεμονία αὐτοῦ αὕτη εἶχε πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, καὶ ὅτι ὁ Δημοσθένης, καταπολεμῶν αὐτὴν, κατεπολέμει τὸν μόνον τρόπον, δι' οὗ τὸ ἔθνος ἠδύνατό εἰσέτι νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ πρὸς τοῦτοις ἀνέλαβεν ἀγῶνα προδήλως ἀκατόρθωτον.

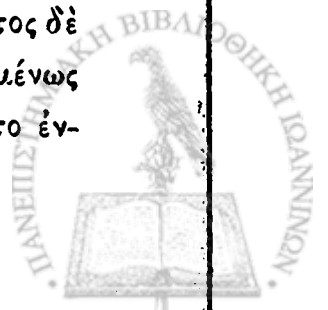
Δὲν θέλομεν νὰ δικαιολογήσωμεν ὅλους τοὺς τρόπους τοὺς ὁποίους μετεχειρίσθη ὁ Φίλιππος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἂν καὶ οἱ τρόποι οὗτοι ὑπῆρξαν μὲν ἴσως ἐπιτηδειότεροι, ἢ ἂν θέλετε πονηρότεροι, ὄχι ὅμως καὶ κακουργότεροι πολλῶν πράξεων τῆς σπαρτιατικῆς καὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας. Μήτε πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅλα ὅσα ὁ Δημοσθένης εἶπε περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δωροδοκίας ἀπείρων καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολιτῶν. Ὁ μέγας ἐκεῖνος ῥήτωρ περιέπεσε κατὰ τοῦτο εἰς ὑπερβολὰς, εἰς τὰς ὁποίας φυσικὸν ἦτο νὰ ἐξοκειλῇ ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου καὶ τοῦ πάθους ἄνθρωπος ἀγωνιζόμενος τοσοῦτον πεισματώδη ἀγῶνα, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον σήμερον νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα. Ὁ Πολύβιος, τοῦ ὁποίου ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀμεροληψία εἰσὶν ἀναμφισβήτητοι, ἰδοὺ τίνα κρίσιν ἐπιφέρει περὶ τούτου τοῦ μέρους τῆς τοῦ Δημοσθένους διαγωγῆς. «Ἡ καὶ Δημοσθένην κατὰ πολλὰ τις ἂν ἐπαινέσας, ἐν τούτῳ μέμφαιτο, διότι πικρότατον ὄνειδος τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν Ἑλλήνων εἰκῆ καὶ ἀκρίτως προσέριψε· φήσας ἐν μὲν Ἀρκαδίᾳ τοὺς περὶ Κερκιδᾶν καὶ Ἰερώνυμον καὶ

Εὐκαμπίδαν προδότας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος. ὅτι Φιλίππῳ συνεμάχουν ἐν δὲ Μεσσήνῃ τοὺς Φιλιάδου παῖδας Νέωνχ καὶ Θρασύλογον· ἐν Ἄργει δὲ τοὺς περὶ Μύρτιν καὶ Τελέδαμον καὶ Μνασίαν· παραπλησίως ἐν Θετταλίᾳ μὲν τοὺς περὶ Δάοχον καὶ Κινέαν· παρὰ δὲ Βοιωτοῖς τοὺς περὶ Θεογείτονα καὶ Τιμόλαν. Σὺν δὲ τούτοις καὶ πλείους ἑτέρους ἐξηρίθμηται, κατὰ πόλιν ὀνομάζων· καίτοι γε πάντων μὲν τῶν προειρημένων ἀνδρῶν πολὺν ἔχοντων λόγον καὶ φαινόμενον ὑπὲρ τῶν καθ' αὐτοὺς δικαίων, πλείστον δὲ τῶν ἐξ Ἀρχαδίας καὶ Μεσσήνης. Οὗτοι γὰρ, ἐπισπασάμενοι Φίλιππον εἰς Πελοπόννησον καὶ ταπεινώσαντες Λακεδαιμονίους, πρῶτον μὲν ἐποίησαν ἀναπνεῦσαι καὶ λαβεῖν ἐλευθερίας ἔννοιαν πάντας τοὺς τὴν Πελοπόννησον κατοικοῦντας· ἔπειτα δὲ, τὴν χώραν ἀνακομισάμενοι καὶ τὰς πόλεις, ἃς παρήρηνητο Λακεδαιμόνιοι κατὰ τὴν εὐκαιρίαν Μεσσηνίων, Μεγαλοπολιτῶν, Τεγεατῶν, Ἀργείων, ἠύξησαν τὰς ἑαυτῶν πατρίδας ἑμολογουμένως· ἀνθ' ὧν οὐ πολεμεῖν ὤφειλον Φιλίππῳ καὶ Μακεδόσιν, ἀλλὰ πάντα κατὰ δύναμιν ἐνεργεῖν, ὅσα πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν ἀνήκεν. Εἰ μὲν οὖν ταῦτ' ἔπραττον, ἢ φρουρὰν παρὰ Φιλίππου δεχόμενοι ταῖς πατρίσιν, ἢ καταλύοντες τοὺς νόμους ἀφηροῦντο τὴν ἐλευθερίαν καὶ παρρησίαν τῶν πολιτῶν χάριν τῆς ἰδίας πλεονεξίας ἢ δυναστείας, ἄξιοι τῆς προσηγορίας ἦσαν ταύτης. Εἰ δὲ, τηροῦντες τὰ πρὸς τὰς πατρίδας δίκαια, κρίσει πραγμάτων διεφέροντο, νομίζοντες οὐ ταῦτὸ συμφέρον Ἀθηναίοις εἶναι καὶ ταῖς ἑαυτῶν πόλεσιν, οὐ δῆπου διὰ τοῦτο καλεῖσθαι προδότας ἐχρῆν αὐτοὺς ὑπὸ Δημοσθένους. Ὁ δὲ πάντα μετρῶν πρὸς τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέρον, καὶ πάντας ἠγοούμενος δεῖν τοὺς Ἕλληνας ἀποβλέπειν πρὸς Ἀθηναίους, εἰ δὲ μὴ, προδότας ἀποκαλεῖν, ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ καὶ πολὺ παραπαίειν τῆς ἀληθείας. Ὁ πεποίηκε Δημοσθένης, ἄλλως τε δὴ, καὶ τῶν συμβάντων τότε τοῖς Ἕλλησιν οὐ Δημοσθένει μεμαρτυρηκότων, ὅτι καλῶς προῦνοήθη τοῦ μέλλοντος, ἀλλ' Εὐκαμπίδα, καὶ Ἰερωνύμῳ, καὶ Κερκιδᾷ, καὶ τοῖς Φιλιάδου παισίν. Ἀθηναίοις μὲν γὰρ τῆς πρὸς Φίλιππον ἀντιπαραγωγῆς τὸ τέλος ἀπέβη, τὸ πείραν λαβεῖν τῶν μεγίστων συμπτωμάτων, πταίσασι τῇ μάχῃ περὶ Χαιρώνειαν· εἰ δὲ μὴ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως μεγαλοψυχίαν καὶ φιλοδοξίαν, καὶ πορρωτέρω τὰ τῆς ἀτυχίας ἂν αὐτῆς προῦβη διὰ τὴν Δημοσθένους πολιτείαν. Διὰ δὲ τοὺς προειρημένους ἀνδρας, κοινῇ μὲν Ἀρκάσι καὶ Μεσσηνίοις ἀπὸ Λακεδαιμονίων ἀσφάλεια καὶ ῥαστώνη παρεσκευάσθη· κατ' ἰδίαν δὲ ταῖς αὐτῶν πατρίσι πολλὰ καὶ λυσιτελῆ συνεζηκολούθησεν.»

Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Πολυβίου δὲν θέλομεν βεβαίως ἐξαγάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι πάντες οἱ τότε μετὰ τοῦ Φιλίππου συμπράξαντες Ἕλληνες ἐπολιτεύθησαν οὕτω ἐξ ἀφιλεκερδοῦς ἐπιγνώσεως τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος. Κατὰ δυστυχίαν ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι πολλοὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐδωροδοκῆθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπῆρχον καὶ ἄνδρες εἰλικρινῶς θεωροῦντες ὀλέθριον τὸν πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμον καὶ ἐν καθαρᾷ συνειδήσει καὶ ἔνεκα ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀληθῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, συνιστῶντες τὴν τήρησιν τῆς εἰρήνης. Τοιοῦτος ἦτο πρὸ πάντων ὁ Φωκίων. Ὁ Φωκίων ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν μετρίων πολιτῶν, υἱὸς ὧν δοιδυκοποιῦ ἦτοι κατασκευαστοῦ ἰγδοκοπάνων καὶ ἐπειδὴ ἐγεννήθη περὶ τὸ 402 π. Χ. ἔτος, ἦτο 20 περίπου ἔτη πρεσβύτερος τοῦ Δημοσθένους. Πότε ἀκριβῶς ἀνεδείχθη κατὰ πρῶτον ἐπίσημος πολιτικὸς ἀνὴρ, εἶναι ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι διέπρεψεν ἤδη ὡς ὑποστράτηγος τοῦ Χαβρίου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 376 συγκροτηθεῖσαν περὶ Νάξον ναυμαχίαν, καὶ ὅτι, ζήσας 84 ἔτη, ἐξελέχθη πέντε καὶ τεσσαρακοντάκις εἰς τὸ ἐπιφανέστατον τοῦ στρατηγοῦ ἀξίωμα. Ἀνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἄξιος τῆς ἐπανειλημμένης ταύτης τιμῆς, διὰ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ καὶ τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν τοῦ χαρακτῆρος ἀκεραιότητα καὶ σωφροσύνην, ἣτις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβη πολυθρύλητος, ὥστε ἐκλήθη ὁ ἀνὴρ « Φωκίων ὁ χρηστός. » Ἐνῶ δὲ καθ' ὅλα ταῦτα τὰ πρακτικὰ προτερήματα καθυπερτέρει λαμπρῶς τοῦ Δημοσθένους, δὲν ἦτο ἐν τούτοις ἄμειρος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον τέχνης, ἐπιμεληθεὶς τὰ περὶ αὐτὴν οὐ μόνον διὰ τῆς καλῆς ἀνατροφῆς ἣν ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοκράτην συνδιαλέξεων. Ἀλλὰ περιφρονῶν τὴν τοῦ δήμου κολακείαν καὶ θεωρῶν ματαιὰς τὰς πρὸς αὐτὸν πολυλογίας, ἠγωνίζετο πάντοτε νὰ συντέμνη τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὀνηγορίαν, τοσοῦτον οὐδὲν ἦττον περὶ ταύτην εὐδοκιμῶν ὥστε ἀπέβαινε φοβερὸς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Δημοσθένην, ὅστις βλέπων αὐτὸν ἀνιστάμενον ἵνα ὀμιλήσῃ, ἐσυνήθιζε νὰ λέγῃ « ἢ τῶν ἐμῶν λόγων κοπίς πάρεστι. » Καὶ ἕτερος δὲ ῥήτωρ, φίλος μάλιστα τοῦ Δημοσθένους, ὁ Πολύευκτος, ἐντιμότερα διεκρίνε τὴν ἀμειβίαν αὐτῶν περὶ τοὺς λόγους ἄξιαν, εἰπὼν « ὅτι ῥήτωρ μὲν ἄριστος εἶη Δημοσθένης, εἰπεῖν δὲ δεινότερος ὁ Φωκίων. » Τοιοῦτος δὲ ὧν ὁ ἀνὴρ, στρατηγὸς ἐξοχος καὶ ῥήτωρ ἀξιόλογος καὶ ὁμολογουμένως ἀμέτοχος πάσης πονηρᾶς πρὸς τὸν Φίλιππον σχέσεως, προΐστατο ἐν-

τούτοις τῆς ἀντιπάλου τοῦ Δημοσθένους μερίδος, πρεσβεύων ὅτι δὲν συμφέρει ὁ πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμος. Ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι δὲν ἦσαν ὅλοι ἀργυρώνητοι ὅσοι κατενόουν τὴν ματαιότητα τῶν ὀνείρων τοῦ μεγάλου ῥήτορος καὶ τὸν ὄλεθρον ὃν ἐκινδύνευεν ἀπάθη ἡ πόλις ἀναλαμβάνουσα τὸν κατὰ τῆς Μακεδονίας ἀγῶνα. Ὑπῆρχον δὲ ἐν Ἀθήναις καὶ ἄνθρωποι ὑψηλότερον μετεωριζόμενοι καὶ ἀναφανδὸν πρεσβεύοντες τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς καταλύσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαχύσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ· ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις ἐπανειλημμένως ἐκήρυξε τὸ πανελλήνιον τοῦτο δόγμα, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τὸν πρὸς Φίλιππον λόγον αὐτοῦ.

Τὸ πολιτικὸν ἄρα σύστημα τοῦ Δημοσθένους οὐ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη πλημμελές, ἀλλὰ κατεδικάζετο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἀνδρῶν χρηστοτάτων καὶ πρακτικωτάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀμιμήτου ἐκείνου λόγου ἀρετὴ, ὥστε ὁ κόσμος δὲν ἐπαυσεν ἐκτοτε θαυμάζων τὴν πάλιν, ἣν ἄνθρωπος εἰς ἀνέλαβε κατὰ τῆς εἰμαρμένης καὶ τῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταφανεστέρων αὐτῆς δογμάτων· τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μαγεία, ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὰ πνεύματα ὁ πρῶτος ἐλληνισμὸς, ὥστε, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἀπέβη τὸ νέον στάδιον ὅπερ ἤνοιξεν εἰς τὸ ἔθνος ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, πολλοὶ, πολλοὶ μέχρι τῆς σήμερον δὲν πείθονται ὅτι ὁ μακεδονικὸς ἐλληνισμὸς ὑπῆρξε τροπολογία τις τοῦ πρώτου ἐλληνικοῦ βίου, καὶ ἐπιμένουσι θεωροῦντες τὸν ἐλληνισμὸν, τὸν γνήσιον ἐλληνισμὸν ἐκπνεύσαντα εἰς τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ πεδίον τῆς μάχης, καὶ ἐπιμένουσιν ἀνακηρύττοντες τὸν Δημοσθένην οὐ μόνον ὡς τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν τελευταῖον τοῦ ἐλληνισμοῦ πρόμαχον. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τὰ ἐννοοῦσι βεβαίως καὶ αἰ παροῦσαι ἐλληνικαὶ γενεαί· ἀλλὰ ὡς γενεαὶ ἐλληνικαί, ὡς ἔχουσαι βαθυτάτην τὴν συνείδησιν ὅτι διὰ τοῦ ἐπελθόντος ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας παρεσκευάσθη ὁ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξελληνισμὸς, καὶ ὅτι διὰ τοῦ χριστιανικοῦ ἰδίως ἐλληνισμοῦ διεσώθη πρὸ πάντων τὸ ἐλληνικὸν ἐκεῖνο ἔθνος, τοῦ ὑποίου αἰ γενεαὶ αὐταὶ φέρουσι τὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν, καὶ τὰς πεποιθήσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, καὶ τὰς τύχας εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀντιτάξωσιν εἰς τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα, ὅσον εὐγενῆ καὶ ἂν ἦναι, τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐπὶ διςχίλια ἔτη ἀνακηρυττομένην ἀλήθειαν, ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν ἐθανάτωσε τὸν ἐλληνισμὸν, ἀπλῶς δὲ μεταπλάσασα αὐτὸν, εἰς νέον ἐκάλεσε βίον. Ἄλλ' ἐλθωμεν ἤδη εἰς τὰ πράγματα.

Ὁ πρῶτος τοῦ Δημοσθένους Φιλιππικός, ὅσον λαμπρὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ τέχνη αὐτοῦ, ὅσον δυσκαταγώνιστα τὰ ἐπιχειρήματα, δὲν ἴσχυσε νὰ πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀναλάβωσι τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς περιστολὴν τοῦ Φιλίππου ἀγῶνας. Μόλις μετὰ παρέλευσιν ἰκανῶν μηνῶν ἐξέπεμψαν εἰς τὴν Χερσόνησον τὸν μισθοφορικὸν ἡγεμόνα Χαρῖδῆμον μετὰ δέκα κακῶς ὀπλισμένων τριήρων καὶ πέντε μόνον ταλάντων εἰς χρήματα· ὅποια διαφορὰ πρὸς τοὺς μεγάλους στόλους οὓς πρὸ ἐπτὰ μόλις δεκαετηρίδων ἐξέπεμπεν ἡ πόλις ἀφ' ἑνὸς εἰς Σικελίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας παράλια! Τῆς δὲ παρουσίας αὐτῆς ἀδρανεΐας καὶ ἀσθενεΐας ἐμελλεκαθ' ἐκάστην ἤδη νὰ παρέχῃ νέα δείγματα. Οἱ Ὀλύνθιοι, λαβόντες ἄλλοτε παρὰ Φιλίππου τὴν Ποτιδαίαν καὶ ἄλλας τινὰς κτήσεις, διετέλεσαν ἐφ' ἰκανὸν φίλοι αὐτοῦ καὶ σύμμαχοι· ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, θεωροῦντες ὅτι δυσκόλως θέλουσι διαφύγει τὴν τύχην ὄλων τῶν περὶ ἡ χωρῶν, ἀπεφάσισαν νὰ προλάβωσι τὸν κίνδυνον καὶ περιῆλθον εἰς ἐχθροπραξίαις πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Ἐὰν αἱ Ἀθηναῖοι ἐγκαίρως καὶ δεόντως ἤρχοντο εἰς ἐπικουρίαν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἴσως διέσωζε τὴν αὐτονομίαν. Ἀλλ' εἰς μάτην ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Δημοσθένης· εἰς μάτην ἐξεφώνησε τοὺς τρεῖς λαμπροὺς ἐκείνους λόγους, τοὺς ἰδίως «Ὀλυνθιακοὺς» ὀνομαζομένους. Ὁ Φίλιππος ἐπεχείρησε τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ὀλυνθίων ἐν ἔτει 350· μόλις δὲ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος καὶ τὸ 348 ἐξεπέμφθησαν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ναυτικαὶ τινες καὶ πεζικαὶ δυνάμεις, αἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν τριήρων καὶ τῶν στρατιωτῶν παντελῶς λόγου ἀνάξια, ἀλλ' εἴτε διότι βραδέως ἐπῆλθον, εἴτε διότι ἦσαν κακῶς συγκεκροτημέναι, οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως, ἧτις ἐν ἀρχῇ τοῦ 347 ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Φιλίππου, τοῦ κυριεύσαντος τότε καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις, 32 τὸν ἀριθμὸν.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατάρθωσε τελευταῖον νὰ ἐμβάλῃ καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Εἶδομεν ὅτι τέταρτος τῶν Φωκέων στρατηγὸς ἀνηγορεύθη ὁ Φάλακκος· κατηγορηθεὶς ὅτι ἐκλεψε πολλὰ τῶν ἱερῶν χρημάτων, ἐγένεν οὗτος ἐκπτωτος τῆς ἀρχῆς καὶ προεχειρίσθησαν ἀντ' αὐτοῦ τρεῖς στρατηγοὶ, ὁ Δεινοκράτης, ὁ Καλλίας καὶ ὁ Σωφάνης, οἵτινες, εἰσβαλόντες ἐκ νέου εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ πολιορκήσαντες τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὴν Κορώνειαν, ἐβίασαν τοὺς ἀμνηχανήσαντας Θηβαίους νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Ὅθεν ἐπέρ-

χεται ἤδη ὁ Φίλιππος μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὴν Φωκίδα, διότι, κατὰ τὴν συνθήειαν, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐφρόντισαν νὰ δράμωσιν ἐγκαίρως εἰς ἐπικουρίαν τῶν Φωκέων. Τούτων ἐστρατήγει πάλιν ὁ Φάλαικος, ἀνακληθεὶς ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὴν ἀρχὴν· ἀλλ' οὗτος, θεωρῶν ἑαυτὸν μὴ ἀξιόμαχον, ἀνεχώρησεν ὑπόσπονδος εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐγκαταλιπὼν τὴν πατρίδα εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεκάλεσεν ἀμέσως τὸ τῶν ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐξέδοτο δύο σπουδαιοτάτας ἀποφάσεις. Πρῶτον, ὅτι ὅλαι αἱ φωκικαὶ πόλεις, πλὴν τῶν Ἀβῶν αἵτινες δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι κατασκαφῆ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῶν ὑποχρεωθῆ νὰ μετοικήσωσιν εἰς κώμας μὴ ἐχούσας πλείονας τῶν πενήκοντα οἰκιῶν, καὶ, ἐργαζόμενοι τὴν χώραν, θέλουσι φέρεϊκατ' ἐνιαυτὸν τῷ θεῷ φόρον τάλαντα ἐξήκοντα, μέχρις οὐ ἐκτίσωσιν ἅπαν τὸ ποσὸν τῶν ληστευθέντων χρημάτων· οἱ δὲ φυγάδες θέλουσι θεωρηθῆ ἀπανταχοῦ ἑναγεῖς. Δεύτερον, ὅτι αἱ δύο ψῆφοι τὰς ὁποίας οἱ Φωκεῖς εἶχον ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀποδίδονται εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, αἵτινες θέλουσι τοῦ λοιποῦ ἡγεῖσθαι καὶ τῶν Πυθίων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν.

Τοιοιουτρόπως ἐν ἔτει 346 ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐτιμώρησε μὲν τὴν ἱεροσυλίαν τῶν Φωκέων, ἐγένετο δὲ κύριος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ δεχθῶσι τὰ γενόμενα· ὁ δὲ Φίλιππος, μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, δὲν ἔπαυσεν ἐπιδιώκων τὴν ὀλοσχερῆ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευμάτος ἐκτέλεσιν. Καὶ ἐξαπλῶν τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ βραχίονας πρὸς μεσημβρίαν ἅμα καὶ πρὸς βορρᾶν, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐνίσχυετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, προστατεύσας ἐν ἔτει 344 τοὺς Μεσσηνίους, τοὺς Ἀρκάδας καὶ τοὺς Ἀργεῖους κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἐπιθέσεων τῶν Σπαρτιατῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης, ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 341 τὴν πολιορκίαν τῆς Περὶνθου καὶ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν πάλιν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῶν δύο τούτων πιεζομένων πόλεων, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω συνεμάχησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ οἱ Χῖοι, καὶ οἱ Κῶοι, καὶ οἱ Ρόδιοι. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ πράττωσιν οὐδὲν ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ προσηκόντως· διότι ἀπέστειλαν εἰς τοὺς συμμάχους τὸν Χάρητα στρατηγόν, ὅστις ἦτο ἀπὸ τῶν προτέρων ἐκστρατειῶν τοσοῦτον ἐπὶ κακοηθείᾳ διαβεβοημένος, ὥστε δὲν ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ

τῶν πόλεων καὶ ἐπλανᾶτο τῆδε κἀκεῖσε καταφρονούμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ δὲ δῆμος μετενόει ἤδη διότι ἔπεμψε βοήθειαν εἰς τὸν Ἑλλησποντον, καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Πέρινθον καὶ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, ὅτε παρελθὼν εἰς μέσον ὁ Φωκίων ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἀτιμίας ταύτης. Ὁ Φωκίων ἀπέτρεπε μὲν, ὡς προείπομεν, συνήθως τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ πολέμου, οὐδέποτε ὁμως ἠρνήθη νὰ προκινδυνεύσῃ τῆς πόλεως ἅπαξ τοῦ πολέμου ψηφισθέντος, ἐμοιάζων κατὰ τοῦτο, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, τὸν καλὸν κἀγαθὸν Νικίαν· ὅθεν ἀναστὰς ἤδη εἶπεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὀργίζωνται κατὰ τῶν ἀπιστούντων συμμάχων, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἀπιστουμένων στρατηγῶν· «διότι οὗτοι κατήντησαν ὑμᾶς μισητοὺς καὶ εἰς αὐτοὺς ἐκείνους οἵτινες δὲν δύνανται νὰ σωθῶσιν ἄνευ ὑμῶν.» Καὶ ὁ δῆμος μεταπεισθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων τούτων, ἐξάπέστειλεν αὐτὸν τὸν Φωκίωνα εἰς βοήθειαν τῶν Βυζαντίων, ὅστις γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τούτων, ἠνάγκασε τὸν Φίλιππον νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῆς Πέρινθου. Ἐπειδὴ δὲ παρεκτὸς τῶν Ῥοδίων, τῶν Κῶων καὶ τῶν Χίων, συνέδραμεν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὁ τῆς Περσίας βασιλεὺς, ὁ Φίλιππος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ παραιτήσῃ ἐπὶ τινα χρόνον τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, καὶ συνωμολόγησε τῷ 339 πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας εἰρήνην, εἰδὼς κάλλιστα ὅτι ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Ἑλλάδι, μετ' οὐ πολὺ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὴν ἐπιτηδειοτέραν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ.

Συνεργὸν πρόθυμον εἰς τοῦτο παρέσχε τῶντι μετ' ὀλίγον ἑαυτὸν ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης, ὅστις ἐνθυμηθεὶς αἴφνης ὅτι οἱ Λοκροὶ τῆς Ἀμφίσσης ἐγεώργησαν ἱεράν τινα γῆν τῶν Δελφῶν, προεκάλεσε τὴν ἕνεκα τούτου καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινε πολλὴ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως βραδύτης, ἀναλαμβάνει αὐτὴν, κατ' ἐντολὴν τῶν Ἀμφικτυόνων, ὁ Φίλιππος· καὶ ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ 30,000 πεζῶν καὶ 2,000 ἰππέων. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς κινήσεις ταχύτης τοῦ ἀνδρὸς ὥστε εἶχεν ἤδη κυριεύσει τὴν Ἀμφίσσαν καὶ καταλάβει τὴν ἐν Φωκίᾳ Ἑλάτειαν, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ συμβουλήν τοῦ Δημοσθένους, ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσι κοινὴν συμμαχίαν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην ὁ Φωκίων ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου· οἱ Ἀθηναῖοι ἠτοιμάσθησαν τάχιστα πρὸς πόλεμον, ὁ δὲ

Δημοσθένης, δραμὼν αὐτὸς εἰς Θήβας, ἔπεισε καὶ ταύτην τὴν πόλιν νὰ συμπράξῃ. Εἰς τὰς δύο ταύτας πολιτείας προσετέθησαν ἄλλαι τινὲς μικρότεραι, ἀθροισθείσης δὲ τῆς ὅλης δυνάμεως, ἀντιπαρετάχθησαν οἱ δύο στρατοὶ εἰς Χαιρωνείαν τῆς Βοιωτίας, τῇ 3 αὐγούστου 338. Οἱ περὶ τοὺς Ἀθηναίους ἦσαν πλειότεροι τῶν περὶ τὸν Φίλιππον· ἀλλ' ὁ μακεδονικὸς στρατὸς εἶχε λάβει τοσαύτην ὑπεροχὴν διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν τακτικὴν τοῦ Φιλίππου τέχνην καὶ τὰς ἀδιαλείπτους αὐτοῦ στρατείας, ὥστε οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες, καίπερ γενναίως ἀγωνισθέντες, ἠττήθησαν ὑπ' ἐλαττόνων. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ ἱερός τῶν Θηβαίων λόχος στοιχηδόν, ὅπως ὄρθιος ὦν ἠγωνίσθη, μηδενὸς τῶν τριακοσίων ἐκείνων μὴδ' ὅπως οὖν ὑποχωρήσαντος. Κύριος τῆς νίκης αἴτιος ἐγένετο ὁ τοῦ Φιλίππου υἱὸς Ἀλέξανδρος, ὅστις, κατατροπώσας τοὺς Θηβαίους κατὰ τῶν ὀπίσθων παρετάχθη, ἐβίασεν οὕτω καὶ τοὺς κατ' ἀρχὰς πλεονεκτήσαντας στρατηγούς τῶν Ἀθηναίων Χάρητα καὶ Λυσικλέα, νὰ τραπῶσι μετὰ τῶν ἄλλων εἰς φυγὴν· εἰς δὲ τῶν οὕτω ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης διασωθέντων ἦτο καὶ ὁ Δημοσθένης.

Διὰ τῆς μεγάλης ταύτης ἐν Χαιρωνείᾳ νίκης ὁ Φίλιππος κατέστη κύριος ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος· καὶ τὰς μὲν Θήβας, αἵτινες, πρότερον σύμμαχοι αὐτοῦ διατελέσασαι, ἔστρεψαν αἶφνης τὰ ὄπλα κατ' αὐτοῦ, ἐτιμώρησεν αὐστηρῶς, θανατώσας μὲν ἢ ἐξορίσας τοὺς πρωταιτίους τοῦ τοιοῦτου πολιτεύματος, διοργανώσας δὲ κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ ἐμβολῶν ἰδίαν φρουρὰν εἰς τὴν Καδμείαν. Πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅμως συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπιεικῆ, τόσῳ μᾶλλον ὅσω οὗτοι δὲν ἐδίστασαν ἤδη πρὸς τοῖς ἄλλοις ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος. Ἐν γένει δὲ ὁ Φίλιππος προσηνέχθη πρῶτος πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀπολύσας ἄνευ λύτρων τοὺς ἐν Χαιρωνείᾳ αἰχμαλώτους καὶ ἐπιτρέψας τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων αἵτινες ἄπασαι ἐφάνησαν πρόθυμοι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ. Ἐν Πελοποννήσῳ μόνῃ ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποταχθῇ· καὶ ἐνέβαλε μὲν ὁ Φίλιππος μέχρι τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐταπείνωσεν αὐτῆς πολυειδῶς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλὰ δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐντελῆ αὐτῶν χεῖρσιν, σπεύδων πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλευματος. Τφόντι ὁ Φίλιππος δὲν ἤρκειτο εἰς τὴν κατὰ πόλεις γενομένην ἀναγνώρισιν τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ· ἠθέλε νὰ κυρώσῃ αὐτὴν καὶ διὰ πανηγυρικῆς ὄλων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους πράξεως. Ὅθεν συνεκάλεσε κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον εἰς Κόρινθον· καὶ παραστάς ἐνταῦθα καὶ κηρύ-

ξας, ὅτι μελετᾷ νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐλευθερώσῃ μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφοὺς, ἐκδικήσῃ δὲ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ξέρξου, ἀνηγορεύθη ἐπὶ τούτῳ παμψηφεί στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Μία μόνη ψῆφος ἔλειπεν ἀπὸ τῆς πράξεως ταύτης, ἡ ψῆφος τῆς πεισματώδους Σπάρτης· ἀλλὰ ἡ πόλις αὕτη εἶχε καταστήσει τοσοῦτον σμιχρὰ καὶ ἀσθενῆς, ὥστε ὁ Φίλιππος ἠδυνήθη ἀκινδύνως νὰ περιφρονήσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῆς. Καὶ οὕτως ἐχυρώθη ἡ ἔνωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, δι' ἧς ἔμελλε νὰ πράξῃ τὰ θαυμαστότατα τῶν μεγαλουργημάτων.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐποικοὶ ἐξ Ἀνατολῆς.

Ἐν μέσῃ Ἀσίᾳ, ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου Παμίρ, ὄκουν ποτὲ αἱ ἄρισται τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φυλαὶ, αἵτινες, ἐξορμήσασαι ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τούτων, ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου.

Αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον μὲν τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰς αὐτὰς παραδόσεις, ἀλλὰ ὠμίλουν δύο γλώσσας διαφόρους κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὀργάνωσιν. Τὰ δὲ μετὰ τὴν μετοικεσίαν παραχθέντα πολυάριθμα ἰδιώματα ἀνάγουσιν ἅπαντα ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν τὴν ἀρχὴν ἢ εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην τῶν δύο πρωτοπλάστων γλωσσῶν. Ἐντεῦθεν τὰ παντοῖα ἔθνη τὰ λαλήσαντα τὰ διάφορα ταῦτα ἰδιώματα, διεκρίθησαν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εἰς δύο κεφαλαιώδεις φυλάς· τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους. Οἱ Σημίται ὠνομάσθησαν οὕτω ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ Γραφῇ Σῆμ, λογισθέντος κατὰ συνθήκην ἀρχηγέτου αὐτῶν. Τῶν δὲ Ἀρίων τὸ ὄνομα ἔχει ἱστορικωτέρας ρίζας. Καθ' Ἡρόδοτον εἰς τῶν κυριωτάτων αὐτῶν κλάδων, οἱ Μῆδοι, ἐκαλοῦντο ὑπὸ πάντων ἔκπαλαι Ἄριοι, καὶ ἐν τῶν Βακτριῶν ἔθνων, αὐτὸ τοῦτο τῶν Ἀρίων ἔφερε τὸ ὄνομα. Αὕτη δὲ ἡ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας μαρτυρία συνάδει τῇ προσηγορίᾳ Airyanem-Vâedjô, ἣτοι κατοικία τῶν Ἀρίων, ἣν κῆτοὶ οἱ Μῆδοι ἀπέδιδον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκῆσεις, καὶ πρὸς τὸ ἕτερον ὄνομα Argyâvarta, συνεντευκτῆριον τῶν Ἀρίων, δι' οὗ οἱ Ἰνδοὶ ἐδήλουν τὴν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαν Ἰνδικήν. Τὰ σημιτικὰ ἰδιώματα, πρὸ καιροῦ ὄντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνωστὰ, συνεπληρώθησαν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἱερογλυφικῆς καὶ τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, ὥστε νῦν ὑπάρχει ἀποδεδειγμένη ἡ οἰκειότης τῶν Χαλδαίων, τῶν Σύρων, τῶν Ἀράβων, τῶν Φοινίκων, τῶν Ἑβραίων, τῶν Αἰγυ-

πτίων καὶ τῶν Αἰθιοπῶν, ὧν αἱ γλῶσσαι φαίνονται χυθεῖσαι εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν. Ἡ δὲ συγγένεια τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἄριων δὲν ἀπεκαλύφθη εἰμὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὅτε ἐγνώσθη κατὰ πρῶτον ἡ ἀρχαία τῆς Ἰνδικῆς γλῶσσα, ἡ σανσκριτική. Ἐκτοτε, διὰ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ γλῶσσαι τῶν Βραχμάνων, τῶν Περσῶν, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Λατίνων, τῶν Κελτῶν, τῶν Τευτόνων καὶ τῶν Σλαύων, εἶναι γλῶσσαι ἀδελφαί, αἵτινες καὶ τοὶ ἀπ' αἰῶνος διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς γῆς. σῶζουσι τὰ αὐτὰ ριζικὰ γράμματα καί, εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὴν αὐτὴν γραμματικὴν.

Αἱ φυλαὶ λοιπὸν αὗται, Σημιῖται καὶ Ἄριοι, ἀπὸ ἐνὸς σημείου ὁρμώμεναι, ἐτρέπησαν πρὸς δυσμᾶς· πρῶτοι οἱ Σημιῖται, οἱ πρὸ τῶν Ἄριων πολιτισθέντες, καὶ μετὰ τούτους οἱ πρὸς δυσμᾶς χωρήσαντες Ἄριοι, διότι τελευταῖοι Ἄριων ἀποδημήσαντες λογιζονται οἱ πρὸς μεσημβριανὰν τραπέντες Ἰράνιοι καὶ Ἰνδοί. Ἀλλὰ πῶς, ἐνῶ εἶχον τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, παραδόσεις καὶ οἰκήσεις, δύο ἑτερονόμους ἐλάλησαν γλῶσσας, πότε ἤρξατο ἡ μετοικεσία αὐτῶν, διὰ τίνων διῆλθε περιπετειῶν, διατὶ οἱ Σημιῖται οὐδόλως πανδημεὶ ἐν Εὐρώπῃ κατεστάθησαν, οὐδ' οἱ Ἄριοι ἐν Ἀφρικῇ, περὶ πάντων τούτων οὐδὲν γνωρίζομεν. Μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων μὴ δυναμένων νὰ ἀριθμηθῶσιν, αἱ δύο φυλαὶ ἀναφαίνονται κατέχουσαι νέας χώρας, διηρημέναι εἰς πολλὰ καὶ πολυώνυμα ἔθνη, λαλοῦσαι ποικιλώτατα ἰδιώματα καὶ ἀγωνιζόμεναι ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τρόπους, τὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως ἀγῶνα. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον εὕρισκομεν ἐγκαθιδρυμένους εἰς τὴν βορειοδυτικὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Εὐρώπης χερσόνησον καὶ εἰς τὴν πρὸς δυσμᾶς αὐτῆς κειμένην Ἰταλικὴν, τὰς φυλάς αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν Ἑλληνολατινικὸν κλάδον τῶν Ἄριων.

Οἱ Κελτοὶ, οἱ Τεύτονες, καὶ οἱ Σλαῦοι ἐπελθόντες εἰς τὰς ἀρκτικὰς, μέσας καὶ δυτικωτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, εὗρον αὐτὰς προκατεχομένας ὑπὸ Τουρανίων ὧν ἀρχικὴ κοιτίς ὑπῆρξε, κατὰ τινὰ παράδοσιν, μία τῶν κοιλάδων τοῦ ὄρους Ἀλτάϊ. Ἡ τουρανικὴ φυλὴ εἶναι κρᾶμα τῆς λευκῆς καὶ τῆς κιτρίνης φυλῆς, ἐπ' ἄπειρον τροπολογούμενον μέχρι τοῦ τελειοτάτου τύπου τοῦ Εὐρωπαϊοῦ καὶ τοῦ τελειοτάτου τύπου τῶν Σινῶν. Τὰ δὲ ἰδιώματα ὅσα λαλοῦσι τὰ διάφορα τῆς φυλῆς ταύτης ἔθνη, ἔχουσι μὲν πρὸς ἄλληλα συγγένειαν, ὅλως δὲ διαφέρουσι τῶν ἰδιω-

μάτων τῶν Ἀρίων καὶ τῶν Σημιτῶν. Τῶν παναρχαίων Τουρανίων λείψανα σώζονται μέχρι τῆς σήμερον ἐν Εὐρώπῃ, οἱ Λάπωνες, οἱ Φίννοι καὶ οἱ Βάσκοι. Ὡσαύτως οἱ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν κατασταθέντες Ἄριοι, εὗρον αὐτόθι οἰκοῦντα τουρανικά καὶ σημιτικά ἔθνη. Ἄλλ' ἔχνη τοιούτων ἔθνῶν, γλωσσικά ἢ ἄλλα, δὲν ἐπιστώθησαν ἔτι ἀποχρώντως οὔτε ἐν Ἰταλίᾳ, οὔτε ἐν Ἑλλάδι· οἱ Ἄριοι λοιπὸν ἐγένοντο ἂν ὄχι οἱ πρῶτοι ἀπολύτως, τοῦλάχιστον οἱ πρῶτοι ἀμφοτέρων τῶν χερσονήσων κάτοικοι ὧν εἶναι γνωστὴ ἡ καταγωγή.

Εἶπομεν ἤδη (σελ. 73 καὶ ἐπ.) ὅτι ὡς ἐκ τῆς γλώσσης ἦν ἐλάχιστον, τὰ ἔθνη ὅσα κατώκουν πρὸς μεσημβρίαν τῶν Κεραυνίων ὀρέων καὶ τοῦ Ὀλύμπου, εἶλον ἀναμφισβητήτως τὸ γένος ἐξ Ἀρίων. Ἐὰν δὲ τῆς λαλιᾶς τῶν ἔθνῶν τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὰς πρὸς βορρᾶν τῶν ὀρέων ἐκείνων χώρας δὲν περιεσώθησαν λείψανα ἱκανὰ, ἕτερα γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ ἔθνη ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς τοὺς Ἀρίους. Λί παλαιόταται ἀφορμαὶ τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ μουσικῆς, ἀδιαλείπτως καὶ ἀναποσπάστως μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Θρακῶν συνδέονται. Θηβαῖοι, Κορίνθιοι, Ἀργεῖοι, πολλὴν ἀναφέρονται ἔχοντες ἀνάκαθεν οἰκειότητα πρὸς Ἰλλυριοὺς τε καὶ Μακεδόνας. Ὁ Κάδμος, Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἑγγέλεας παραγίνεται καὶ βασιλεύει Ἰλλυριῶν καὶ παῖς αὐτοῦ Ἰλλύριος γίνεται. Καὶ βραδύτερον ἐπὶ Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέους, οἱ Καδμεῖοι ἐξαναστάντες ὑπ' Ἀργείων, ἐτρέπησαν ὡσαύτως εἰς τοὺς Ἑγγέλεας. Παρομοίως οἱ τρεῖς Τημενίδαι, οἱ ἐξ Ἄργους φυγόντες, ἀπῆλθον κατ' ἀρχὰς εἰς Ἰλλυριοὺς· ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς Μακεδονίαν, ὅπου ἰδρυσαν τὸν βασιλεῖον ἐκείνον οἶκον τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλάς πᾶσα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀνεκῆρυττεν ἐν Ὀλυμπίᾳ γνήσιον ἑλληνικόν. Καὶ οἱ Λυγκησταὶ δὲ ὑπ' Ἀρραβαίῳ ἐγένοντο, τοῦ Βακχιαδῶν γένους ὄντι κατὰ τὸν Στράβωνα. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον, ἡ φυλὴ ἥτις, μετὰ τὴν κήθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἀπετέλεσε τὸ ἥμισυ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ δωρικὴ φυλὴ, καλεῖται ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἔθνος Μακεδονικόν. Πλὴν τούτου τὰ πρὸς δυσμᾶς τε καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου ἔθνη ἦσαν τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα, ἡ δὲ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχέγονος πρὸς τοὺς Ἀρίους συγγένεια εἶναι ἀποδεδειγμένη ἔκ τε τῆς γλώσσης καὶ ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων μνημείων τοῦ βίου αὐτῶν. Ἐπὶ πᾶσι τὴν οἰκειότητα τῶν φυλῶν, ὅσαι ὄκουν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Θρῆσσα-

λιας καὶ τῆς Ἡπειροῦ μαρτυρεῖ ἡ εὐκολία μεθ' ἧς αἱ πρῶται ἐξελληνίζοντο ἅμα ἐρχόμενοι εἰς συνεχῆ τινα πρὸς τοὺς νοτιωτέρους συνάφειαν.

Τὰ ἔθνη ὅσα ᾤκουν εἰς τὰς ἀπὸ Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὀρέων μέχρι Γαινάρου χώρας καὶ εἰς τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν κειμένας νήσους, ἐκλήθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος Ἕλληνες. Εἰς δὲ τὰ ἀρχαιότατα περιωθέντα μνημεῖα τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἦτοι τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν, ὀνομάζονται, περὶ τὸ χιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ, Ἀργεῖοι, Δαναοί, Ἀχαιοί, καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα ὀνόματα φέρουσιν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ αἰγυπτιακῶν μνημείων, τὰ ὅποια ἀνατρέχουσιν εἰς χρόνους πολὺ παλαιότερους. Ὑπάρχουσιν ὁμῶς δύο ἕτεροι προσηγορίαι, Γραικοὶ καὶ Πελασγοί, ἐξ ὧν τῆς μὲν πρώτης οὐδὲν ἔγχοις ὑποφαίνεται ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι, τῆς δὲ δευτέρας ὀλίγα τινὲς περιεσώθησαν ἐν αὐτοῖς ἀπηχήσεις. Οἱ Γραικοὶ δὲν μνημονεύονται εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἀλκμᾶνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἡσιόδος εἶπε τὸν Γραικὸν υἱὸν Πανδώρας τῆς Δεκαυλίωνος καὶ Διός· ὁ δὲ Ἀλκμᾶν, ὅτι αἱ τῶν Ἑλλήνων μητέρες ἐκαλοῦντο Γραικῆς· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὅτι περὶ Δωδώνην ᾤκουν ποτὲ οἱ βραδύτερον ὀνομασθέντες Ἕλληνες, τότε δὲ καλούμενοι Γραικοί. Τοῦτο δὲ λέγει καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος· «Αὐτὸς μὲν οὖν ἀφ' αὐτοῦ (ὁ Ἕλλην) τοὺς καλουμένους Γραικοὺς προσηγόρευσε Ἕλληνας.» Αἱ παραδόσεις αὗται κυροῦνται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν συνήθως τοὺς Ἕλληνας Γραικοὺς· ἐξ οὗ ἀναγκαίως συνέχεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο μετεδόθη ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν κατὰ παναρχαίους τινὰς χρόνους, καθ' οὓς ἐπεκράτει ἐπὶ τάδε τοῦ Ἀδρίου, εἰς τινὰς τοῦλάχιστον χώρας καὶ πιθανώτερον εἰς τὰς δυτικωτέρας.

Γενικώτερον δὲ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καλοῦνται παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Πελασγοί. Ἀπὸ τῶν Πελασγῶν τούτων ἀπεσχίσθη, ὡς λέγεται, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἢ, κατ' ἄλλην βῆσιν, οἱ πρῶτον ὀνομαζόμενοι Πελασγοὶ ὀνομάσθησαν βραδύτερον Δαναοί. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος, ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς ἐλέγετο ἔτι Πελασγικός, τὸ δὲ ἐν Θεσσαλίᾳ Ἄργος ἐπωνομάζετο ὡσαύτως Πελασγικόν. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ὑπῆρχε ποτε ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀπεδίδετο εἰς ἔθνος οὐχὶ ἀλλότριον τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀφοῦ συνηρμόζετο πρὸς τὸν ὑπατὸν τούτου θεὸν, καθ' οὓς χρόνους πάντα τὰ ξενικά στοιχεῖα εἶχον ἤδη ἐντελῶς ἐξελληνισθῆ. Ναι μὲν οἱ Πελασγοὶ οὓς ἐγνώρισεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας περὶ τὴν Προποντίδα καὶ περὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον «ἔσαν βάρβαρον

γλώσσαν ἰέντες. » Ἐκ τούτου ὁμως δὲν ἔπεται ἀπαραιτήτως ὅτι οὐδέποτε ἐλάλησαν γλώσσαν κοινήν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Σύμπασα ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι φύλα μὴ παρακολουθήσαντα τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐπίδοσιν τῶν ἀρχῆθεν ὁμογλώσσων, ἢ καὶ ὅλως διὰ χρόνου μακροῦ ἀποξενωθέντα πρὸς τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὴν πολιτείαν, ἀποβαίνουσι πρὸς τοὺς πάλαι ὁμοῦθεις καὶ ὁμογλώσσους ἀλλότρια καὶ ἀκατάληπτα. Παράδειγμα τούτου ἐμφανέστατον εἶναι οἱ Αἰτωλοί. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων οἱ Αἰτωλοὶ ἀναφαίνονται Ἕλληνες, οὐδενὸς ἄλλου τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων ἤττονες, ἐν τῇ πέμπτῃ δ' ἑκατονταετηρίδι ὁ Θουκυδίδης ἔλεγε περὶ τοῦ μεγίστου αὐτῶν μέρους ὅτι ἦσαν « ἀγνωστότατοι τὴν γλώσσαν. » Ἄρα τὸ γεγονός ὅτι ἡ λαλιὰ τῶν ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι σωζομένων Πελασγῶν, ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὴν ἐντύπωσιν γλώσσης ξένης, δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὁμόφωνον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πεποιθήσιν περὶ τῆς ἀρχεγόνου οἰκειότητος τῶν δύο ἔθνων, πεποιθήσιν ἣν εἶχεν ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις λέγων ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπεσχίσθη ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ, οὐδὲν ἄλλο λέγει εἰμὴ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπετέλει ἀνέκαθεν μοῖραν τοῦ Πελασγικοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης, καθ' ὃν τὸ Πελασγικὸν ὄνομα ἐπεκράτησέ ποτε ἐν Ἑλλάδι, ὡς ὄνομα οὐχὶ ἐτέρου τινὸς ἔθνους ἀλλ' αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Οἱ Ἄριοι καθ' οὓς χρόνους ἐπεδήμησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, μετεῖχον ἤδη τῶν ἀγαθῶν στοιχειώδους τινὸς κοινωνικῆς ἐπίδοσεως. Ἐν τῇ γλώσσῃ ἦν μεθ' ἑαυτῶν συνεπήγαγον ὑπῆρχον λέξεις μέχρι τῆς σήμερον ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ σανσκριτικῇ ὁπωςοῦν σῶαι κατὰ τε τὸν τύπον καὶ τὴν σημασίαν. Ἐκ δὲ τῶν λέξεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἐπὶ τῆς μεταναστεύσεως οἱ Ἄριοι ἐνέμοντο ἀγέλας κατοικιδίων ζῶων καὶ ἤξευρον νὰ ζευγνύωσι βόας καὶ ἵππους εἰς ἄμαξαν, ὤκουν ἐν οἰκίαις, μετεχειρίζοντο ἄλας καὶ εἶχον πλοίαρκα κωπήρη. Τὸ ἔτος αὐτῶν διηρεῖτο κατὰ τὰς περιόδους τῆς σελήνης καὶ ἠρίθμουν μέχρι τινός. Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον σπουδαῖον, εἶχον τὴν τε ἔννοιαν τῆς οἰκογενείας καὶ τὴν τοῦ ἀθροίσματος τῶν οἰκογενειῶν, τοῦ γένους.

Πλὴν τούτων οἱ Ἄριοι ἐθέριζον καὶ ἔτρωγον αὐτοφυεῖς τινὰς καρποὺς τῆς γῆς· ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας μόνον ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς τὰς νέας αὐτῶν οἰκήσεις ἔμαθον, παρὰ ἔθνων ἀσιανῶν προδιαπλασθέντων, ν' ἀροτριῶσι καὶ νὰ φυτεύωσι κλήματα καὶ νὰ πιέζωσι τὴν ἐλαίαν πρὸς

ἐξαγωγήν ἐλαίου. Αἱ λέξεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν γεωργικὸν βίον δὲν ἀνευρίσκονται ἐν ταύτῃ αὐτῶν τῇ σημασίᾳ εἰς τὴν σανσκριτικὴν, ὑπάρχουσιν ὅμως ταυτόσημοι ἐν τῇ κοινῇ ἑλληνολατινικῇ, ἣτις ἔχουσα τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῇ πρωτοπλάστῃ γλώσσῃ, ἤρχισεν ἰδίᾳ ἀναπτυσσομένη καὶ διαπλαττομένη μετὰ τὴν ἐξ Ἀσίας ἀποδημίαν τῶν δύο ἐκείνων φυλῶν. Τινὲς τῶν λέξεων τοῦ γεωργικοῦ βίου εἶναι ἐν τούτοις κοιναὶ οὐ μόνον τοῖς Ἑλληνολατίνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἀρίοις ὅσοι ἐξ Ἀσίας ἐπώκησαν, ἐκ δὲ τούτου συνήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ φυλά ταῦτα, πρὶν διασπαρῶσιν ἀνά τὴν Εὐρώπην, συνέζησάν που, ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, καὶ ἔκτοτε, ἐν κοινῷ βιοῦντα, ἐκαλλιέργησαν τὴν γῆν. Ἄλλ' ἂν τοῦτο ἦτο ἀληθές, διατὶ ἐν Ἑλλάδι τε καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφετηρία καὶ βάσις πάσης κυριότητος ὑπῆρξεν ἡ κτήσις τῶν ποιμνίων, οὐχὶ τῆς γῆς; διατὶ ὄλαι αἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος παραδόσεις παριστῶσι τοὺς πρώτους αὐτῆς κατοίκους διάγοντας βίον καθεστηκότα μὲν, δηλαδὴ οὐχὶ νομαδικόν, οὐχὶ ὅμως καὶ γεωργικόν ἀλλὰ ποιμενικόν καὶ κυνηγετικόν· κρεοφαγοῦντας δὲ καὶ βαλανηφαγοῦντας, καὶ ἐν γένει τρεφομένους ὑπὸ καρπῶν οὓς ἀφθόνους καὶ πολλοὺς ἔφερον αὐτόματος ἢ ζειδωρος ἄρουρα; Αἱ μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν καὶ τῶν ἀρκτικῶν Ἀρίων τῆς Εὐρώπης σχέσεις ὑπῆρξαν τοσοῦτον πρῶτοι ὥστε εὐλογώτερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτοῖς λέξεις, καὶ μάλιστα ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον, διὰ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης κατέστησαν τὸ πρῶτον γνωσταὶ εἰς τοὺς βορείους.

Οἱ Ἀριοὶ λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦσαν μὲν λαὸς πεπολιτισμένος, ὡς λέγομεν τὴν σήμερον, πολὺ ὅμως ἐνταύτῳ ἀπέιχον τῆς κτηνώδους βαρβαρότητος ἐν ἣ κυλίωνται ἄχρι τοῦδε οἱ ἄγριοι οἱ οἰκοῦντες εἰς διάφορα τῆς γῆς μέρη. Τὸν δὲ τοιοῦτον τοῦ λαοῦ τούτου βίον, ἀφελῆ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ὄλως ἄπλαστον, ἐπιμαρτυροῦσι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις. Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας συναπεκόμισε μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τῶν ἀρχαίων οἰκήσεων ὅπως τὰ πρῶτα τῆς γλώσσης συστατικὰ, ὅπως τὰ πρῶτα τοῦ κοινωνικοῦ βίου στοιχεῖα. Ἡ συγκριτικὴ θεολογία ἀπέδειξεν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων, ἐν ἀρχῇ ἀπεκορυφοῦντο εἰς θεὸν ἓνα. Ὁ θεὸς οὗτος ἦτο εἰς κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ αἱ πολλαπλαῖ αὐτοῦ ἐνέργειαι, ἀντὶ νὰ ὑποτάσσωνται αἰείποτε εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βούλησιν, ἔλαβον βαθμηδὸν τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα ἰδίας βουλήσεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θεὸς ἐκεῖνος ἤρχισεν ἀφανίζο-

μενος δι' αὐτῶν αὐτοῦ τῶν ἐκδηλώσεων. Ἐκάστη αὐτοῦ δύναμις καὶ ἕκαστον προσὸν ἔλαβε κατὰ μικρὸν ἰδίαν ὑπόστασιν. Ἐν μόνον τῶν ἔθνων ἐκείνων, σαφέστερον ἀντιληφθὲν τῆς τοῦ Ἵπερτάτου ὄντος ἐννοίας, διέσωσε τὴν ἐνότητα τῆς θείας δυνάμεως. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, δημιουργήσας τὸ πᾶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν ἐπὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως κυριαρχίαν, οἷτινες παρέμειναν ἐσαεὶ τὰ βεβουλευμένα ἀποτελέσματα τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ.

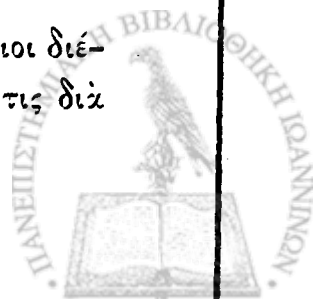
Εἰς ποῖον στάδιον τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εὕρισκοντο οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ὅτε ἐπεδήμησαν εἰς τὴν νέαν αὐτῶν πετρίδα, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ. Μεταξὺ τῶν χρόνων τούτων καὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνατρέχουσιν αἱ ἀρχαιόταται σωζόμεναι περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος ὁμηρικαὶ εἰδήσεις, ἐμεσολάβησαν αἰῶνες πολλοί· ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, παντοῖαι ἐγένοντο διασκευαὶ τῶν πρωτοφύτων δοξασιῶν· καὶ περὶ τὸ 1000 ἔτος, ὀλίγιστα εἶναι τὰ τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος ὀνόματα, τὰ ἀσφαλῶς ἔχοντα τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν τῇ σανσκριτικῇ γλώσσῃ. Ἄλλ' ὅμως ὅσηνδήποτε καὶ ἂν ἀπέβη ἢ ἐν τῷ μεταξὺ ἀλλοίωσις, ὑποφαίνεται ἐν ταῖς μεταγενεστέραις ἐκείναις παραστάσεσιν, ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἐνταῦθα τὴν τε ἐννοίαν τοῦ ἐνός θεοῦ καὶ τὰς πρώτας ἰδίας ὑποστάσεις, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς πλημμυλοῦς περὶ τοῦ θεοῦ τούτου ἀντιλήψεως τῶν τε ὁμοφύλων αὐτῶν καὶ τῶν Σημιτῶν. Τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον ἔφερε παρὰ τοῖς Ἑλληνολατίνοις ὁ ὑπέρτατος θεὸς, Ζεύς πατήρ, Diespiter, Jupiter, εἶναι καθαρῶς σανσκριτικὸν καὶ ἀνευρίσκεται ἀπαράλλακτον ἐν κεφαλίδι τοῦ γηραιοῦ Ἰνδικοῦ Πανθέου. Ὁ Ζεύς οὗτος ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ ὑπάτος Θεὸς τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων. Ἐνῶ ὅμως βραδύτερον αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἐβρίθον ναῶν καὶ ἀγαλμάτων αὐτοῦ, πολλὰ εἶναι τὰ τεκμήρια ὅτι κατὰ χρόνους παναρχαίους οὗτος ἐλατρεύετο ὡς θεὸς ἀνείδεος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὄρεων, ὅπως καὶ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. Καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ ὑψίστα αὐτῆς ὄρη ἔφερον, μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς βίου, τὰ ἔγνη τῆς ἀρχετύπου ἐκείνης τοῦ Διὸς Θεραπείας. Ἡ Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας ἦτο, κατὰ Πausανίαν, ἡ πρεσβυτάτη τῶν πόλεων « ὀπόσας ἐπὶ τῇ ἠπείρῳ ἔδειξε γῆ καὶ ἐν νήσοις, καὶ ταύτην εἶδεν ὁ ἥλιος πρώτην, ἀπὸ ταύτης δὲ ποιεῖσθαι πόλεις μεμαθήκασιν ἄνθρωποι. » Ἐκεῖ λοιπὸν ἐπὶ τῇ ἄκρῃ τοῦ Λυκαίου ὄρους, ἀφ' ἧς σύνοπτός ἐστιν ἡ πλείστη Πελοπόννησος, ὑπῆρχεν ἐν τῇ δευτέρᾳ

ἔτι μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι «γῆς γῶμα, Διὸς βωμὸς,» τοῦ Διὸς ὅστις μέχρι τέλους ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς Ὑψιστος, ὡς θεὸς Ὑπατος καὶ ἐν Λακωνικῇ, καὶ ἐν Κορινθίᾳ, καὶ ἐν Ἡλιδί, καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἐν Ἀττικῇ. Ἐνῶ βραδύτερον ἐλέγετο υἱὸς τοῦ Κρόνου, καθ' Ὀμηρον, κατὰ δὲ τὸν Ἡσίοδον ἔργονος τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς διεῖργονος τοῦ Φάνητος, τὸ πάλαι ὁ θεὸς οὗτος ὑμνολογεῖτο ὡς ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος, αἱ δὲ ἀπηγήσεις τοῦ δόγματος τούτου ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἔπη τὰ ὅποια ἔψαλλον αἱ Πελειάδες ἐν Δωδώνῃ· «Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστὶ, Ζεὺς ἔσεται· ὦ μεγάλε Ζεῦ.» Μετὰ χιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν παρέλευσιν ἡ ἐνότης τοῦ θεοῦ τούτου ὑποφώσκει ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ὀμηρικὰ ἔπη. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς κύβητος τῶν ἀναρίθμων θεῶν οὐς εἰκονίζει ὁ ποιητὴς, οὐ μόνον πάντοτε παρίστησι τὸν Δία ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεόν, ἀλλὰ πολλάκις διακρίνει αὐτὸν δι' ἀπλῆς τῆς λέξεως θεός. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀπολογοῦμενος διὰ τὴν πρᾶξιν ἐκείνην ἥτις ἐπήγαγε τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως, λέγει ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς αἴτιος τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ Ἐρινὺς, οἱ ἐμβαλόντες εἰς τὰς φρένας αὐτοῦ ἄγριον ἄτην καὶ ἐπιφέρει· «Ἄλλὰ τί κεν ρέξαιμι; θεὸς διὰ πάντα τελευτᾷ.» καὶ ἡ Ἑλένη βεβαιοῦ· «Ἄτάρ θεὸς ἄλλοτε ἄλλῳ Ζεὺς ἀγαθὸν τε κακὸν τε δίδοι· δύναται γὰρ ἅπαντα.» Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ποιητὴς, περὶ Διὸς ὀμιλῶν, λέγει· «Θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει, τὸ δ' ἔξει, ὅτι κεν ὦ θυμῷ ἐθέλη· δύναται γὰρ ἅπαντα.»

Παρὰ τῷ Διὶ τούτῳ ἀναφέρονται εἰς τὰ ὀμηρικὰ ἔπη θεοὶ πολυάριθμοι, οὐχὶ δὲ ὁμοειδεῖς. Τινὲς ἐτιμῶντο ὡς φυσικὰ στοιχεῖα, ἀπρόσωπα, οἷα ἡ Γῆ καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄλλοι ἐθεραπεύοντο ὡς φυσικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἤδη προσωποποιηθέντα, οἷον ὁ Ἥλιος, ἡ Σελήνη, ἡ Ἄττη, ἡ Λιτὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλοι τελευταῖον δὲν ἐλατρεύοντο εἰμῆ ὡς πρόσωπα λαλοῦντα, δρῶντα καὶ πολυτρόπως ἀναμιγνύμενα εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, οἷον ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἥρα, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἄρης καὶ οἱ τοιοῦτοι, ἐν οἷς κατελέγοντο οἱ κράτιστοι τῶν θεῶν. Ἐκ τῶν διδομένων τούτων ὑποφαίνεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολυθεία διεπλάσθη, ὅπως καὶ ἡ τῶν ἄλλων Ἀρίων καὶ Σημιτῶν, πρῶτον ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εἰς ἰδίχας ὑποστάσεις, καὶ δεύτερον, ἐκ τῆς βαθμιαίας προσωποποιήσεως τῶν ὑποστάσεων τούτων.

Τὰ κατὰ πρῶτον θεοποιηθέντα φυσικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ ἔτι οἱ Ἄριοι διέτριβον εἰς τὰς ἀρχαίας οἰκίσεις, ὑπῆρξαν πιθανώτατα ἡ Γῆ, ἥτις διὰ

τῶν κῦτοφυῶν αὐτῆς καρπῶν ἔτρεφεν αὐτούς τε καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν· ὁ Οὐρανός, ὅστις διὰ τῶν υἱεῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀκτίνων ἐζωοποιεῖ καὶ ἔθαλπε τὴν γονοποιὸν τῆς Γῆς δύναμιν. Ὅπως ἐν τῇ Ἰνδικῇ Dyāus καὶ Prithivī, ἤτοι Ζεὺς καὶ Γῆ, ὑπῆρξαν αἱ ἀρχαιόταται θεότητες ἃς ὑμνησαν πολλάκις τὰ βεδικὰ ἔπη, οὕτω καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ ὕμνος τῶν Πελειάδων τῆς Δωδώνης, ἅμα δοξολογήσας τὸν Δία ὡς ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἐπέλεγε· «Γᾶ καρπούς ἀνίει, διὸ κλήζετε ματέρα Γαῖαν.» Ὁ δὲ Οὐρανός, ὁ ἐκδηλούμενος διὰ λέξεως ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ σανσκριτικὴ Varuna, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν Γῆν, ἐπὶ ὄρκου ὅστις ἐλογίζετο δεινότατος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεοῖς. «Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανός εὐρύς ὑπερθεν, καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅς τε μέγιστος ὄρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν.» Βαθμηδὸν ὅμως καὶ κατ' ὀλίγον ὁ Οὐρανός ἤρχισεν ἀφανιζόμενος καὶ ἐπανερχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Διὸς ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατ' ἀρχὰς ἀπεχωρίσθη, διότι ὁ Ζεὺς ἀνέλαβε τότε πολλὰ τῶν πάλαι προσόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν κυριότητα αὐτοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν. Ἄλλ' ἡ Γῆ ἐξηκολούθησε λατρευομένη ὡς Γῆ, καὶ ἀφοῦ ἐπροσωποποιήθη ὡς Δημήτηρ = Γῆ μήτηρ. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ Ἀγαμέμνων ὁμνύει· «Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτον, θεῶν ὑπατος καὶ ἄριστος, Γῆ τε καὶ Ἥλιος καὶ Ἐρινύες.» Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχεν ἱερόν Διὸς καὶ Γῆς. Οἱ Σμυρναῖοι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Μαγνησίας ὤμνουν πρὸ πάντων Δία καὶ Γῆν. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας περιστάσεις βλέπομεν τὸν Δία ἀναλαμβάνοντα τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχε παραχωρήσει πρὸς καιρὸν τῷ Οὐρανῷ. Ἴδια δὲ Γῆς ἱερά ὑπῆρχον μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἀναφέρονται χρηστήρια αὐτῆς ἀρχαιότατα· ἐν Σπάρτῃ, Γῆς ἱερόν ὀνομαζόμενον Γάσηπτον· ἐν τῇ περὶ τὸν Κρᾶθιν χώρᾳ, Γῆς εὐρυστέρνου ἱερόν καλούμενον Γαῖον· ἐν Ὀλυμπίᾳ Γῆς βωμὸς ἐκ τέφρας.

Παρεκτὸς τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐλάτρευσαν πιθανῶς πρῶτόμωτα καὶ ἄλλα φυσικὰ στοιχεῖα. Ἀλλὰ περὶ τούτων εἰσασίαν μόνον εὔλογον δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν, οὐχὶ δὲ καὶ ἱστορικὴν τινὰ νύξιν. Οἱ Ἰνδολόγοι ἐπεχείρησαν μὲν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι πλεῖστοι τῶν ἐλληνικῶν θεοτήτων εἶλκον τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐν Ἀσίᾳ οἰκήσεων, διὰ τῆς συγγενείας τῶν ὀνομάτων αὐτῶν πρὸς τὴν σανσκριτικὴν. Ἡ οἰκειότης ὅμως τῶν λέξεων, καὶ ὅταν ἦναι ἀσφαλῆς, δὲν

συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ λέξεις αὗται ἀρχῆθεν συνεδέοντο μετὰ τῆς ἐννοίας θείων ὄντων. Τὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ σανσκριτικοῦ ἰδασπάτι· δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἄριοι εἶχον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις τὴν ἐννοίαν τῆς θαλάσσης. Ὄταν δὲ βραδύτερον προέκυψεν αὕτη εἰς μέσον, εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ δι' ὀνόματος τῆς ἀρχηγόου γλώσσης, περιωθέντος εἰς ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς παραφυάδας. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει ὡς πρὸς τὸν Προμηθεῖα τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ὄνομα ταυτίζεται μετὰ τοῦ σανσκριτικοῦ pramantha, ὁ δὲ μῦθος εἶναι πολὺ μεταγενέστερος, ἀφοῦ οὔτε ἐν τῇ Ἰλιάδι, οὔτε ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα ὄλως μνημονεύεται. Ὡσαύτως ἡ Ἑστία λέγεται φυτρώσασα ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ρίζης vas, ἥτις ἔχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἰνδικῇ δύο σημασίας, ὅτε μὲν δηλοῦσα τὸ οἰκεῖν, ὅτε δὲ τὸ λάμπειν, ἅτινα ἀμφοτέρα εἰμποροῦν νὰ συναρμολογηθῶσι πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς ἐστίας. Ἡ θεὰ ὅμως Ἑστία δὲν φαίνεται ἐλθοῦσα ἐκ τοῦ ὄροπεδίου Παμίρ, ἀφοῦ εἶναι μεταγενεστέρα καὶ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν χρόνων.

Καὶ ταῦτα ὅταν αἱ ἐτυμολογίαι ἦναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀσφαλεῖς. Ἄλλ' οἱ Ἰνδολόγοι ἐξεστράπησαν εἰς πολλὰς ἐρμηνείας, καθ' ἃς οὔτε πρὸς ἀλλήλους συμφωνοῦσιν, οὔτε πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων. Κατὰ τὸν Μᾶξ Μύλλερ λ. γ. ἡ ἑλληνικὴ Ἀθηνᾶ εἶναι τύπος μικρὸν τροπολογηθεὶς τῆς σανσκριτικῆς λέξεως Ahanâ, ἥτις, σημαίνουσα τὴν καυστηρᾶν, εἶναι ἐν τῶν ἐπιθέτων τῆς Ἡούς· κατὰ δὲ τὸν Schwartz ἡ Ἀθηνᾶ δὲν σημαίνει τὴν καυστηρᾶν, ἀλλὰ τὴν ἀστραπὴν. Ἐζητήθη δὲ ἂν ἡ ἐντύπωσις ἦν ἐπροξένησεν ἡ γέννησις τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς σεμνῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς, τὸ σέβας ὅπερ ἐνέπνευσε τὸ θέαμα εἰς πάντας τοὺς ἀθανάτους, καὶ ἡ συγκίνησις ἀπάσης τῆς φύσεως, δύνανται νὰ ἐρμηνευθῶσι μᾶλλον διὰ τῆς Ἡούς ἢ τῆς ἀστραπῆς. Καὶ ταῦτα πάντα ἐνῶ ἡ ἐννοία τῆς Ahanâ ἀποβαίνει ἔτι μᾶλλον ἀμφίβολος ἐκ τούτου ὅτι ἅπαξ μόνον μνημονεύεται ἡ λέξις εἰς τὰς Βέδας. Τὸ ὄνομα Ἑρμῆς, Ἑρμείας, παρεβλήθη πρὸς τὴν βεδικὴν λέξιν Sâraméya, τὴν παραγομένην ἐκ τῆς Saramâ. Ἄλλ' ὁ Ἄδελφερτ Κούν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Μᾶξ Μύλλερ ὡς πρὸς τὴν ἀποδοτέαν τῇ λέξει ταύτῃ ἐννοίαν. Ὁ μὲν λέγει αὐτὴν σημαίνουσαν τὴν ὄρμην τῆς καταϊγίδος (ἐρμῆς, ὄρμη, σανσκριτιστὶ σάρ, ἐξ οὗ ἡ βεδικὴ Saramâ, ἡ ἀκατάσχετος καταϊγίς), ὁ δὲ βεβαιοῖ ἀπλῶς ὅτι εἶναι ἐν τῶν ἀναριθμῶν ὀνομάτων τῆς Ἡούς. Κατ' ἄλλον δὲ, τὸν Welcker, ὁ Ἑρμῆς εἶναι

μὲν συγγενῆς τῆς ὀρυκῆς, σημαίνει ὁμῶς τὴν ζωοποιὸν κίνησιν, τὰς μεταβολὰς τοῦ οὐρανοῦ, τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὸν ὕπνον, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. Προσέτι ἡ ἑλληνικὴ λέξις Ἐρινὺς ἐταυτίσθη ὑπὸ τῶν Ἰνδολόγων μετὰ τῆς σανσκριτικῆς Saranyū. Ἐνῶ ὁμῶς κατὰ τὸν Ἀδαλθερτ Κούν καὶ τὸν Σόννε, ἡ Saranyū σημαίνει τὴν θυελλώδη νεφέλην, κατὰ τὸν Μάξ Μύλλερ σημαίνει πάλιν τὴν Ἡώ.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅπόσον ἤθελεν εἶναι ἐπισηφάλες νὰ περιπεριπλκῶμεν εἰς τὸν λαβύρινθον ἐκεῖνον. Ὅθεν ἀφοῦ ἱστορήσαμεν ὅσα εὔρομεν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μεμαρτυρημένα² περὶ τοῦ βίου τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος καθ' οὓς χρόνους οὗτοι ἔζησαν ἐνταῦθα μεμονωμένοι ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, ἐρχόμεθα νὰ παραστήσωμεν ὅποιά τινα ἦσαν τὰ ἔθνη, πρὸς ἃ κατὰ πρῶτον ἐκοινώνησαν.

Ἀντικρὺ τῆς νοτιανατολικῆς Εὐρώπης ἀπλοῦται ἡ εὐρεῖα χερσόνησος, ἣτις, φέρουσα ἐν τῇ ἀρχαιότητι διάφορα κατὰ μέρος ὀνόματα, δὲν περιελήφθη ἅπασα ὑπὸ μίαν κοινὴν προσηγορίαν εἰμὴ ἀπὸ τῆς 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, κληθεῖσα τότε μικρὰ Ἀσία, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ λοιποῦ κολοσσικοῦ ὄγκου τοῦ μέρους τούτου τῆς γῆς, Ἀσίας τῆς μεγάλης. Εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς νεύοντα μέρη τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὄκουν ἀνέκαθεν λαοὶ συγγενεῖς τῶν λαῶν τῆς γείτονος εὐρωπαϊκῆς χερσονήσου. Πιθανώτατα δὲ πλεῖστοι τῶν τελευταίων τούτων ἐκ τῆς ἀσιανῆς ἐκεῖνης χερσονήσου διεπεραιώθησαν εἰς τὴν κατέναντι αὐτῆς πρὸς τὴν μεσόγειον θάλασσαν κατιοῦσαν εὐρωπαϊκὴν· διότι ἂν αἱ δύο αὗται χῶραι ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς μεσημβρίαν, διὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐν τῷ μεταξύ ἐνοῦνται σχεδὸν διὰ τῶν πορθμῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλληςπόντου. Ἐνθεν καὶ ἐνθεν τὰ ἔθνη ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα· Θράκες, Μυσοὶ ἢ Μοισοὶ, Φρύγες ἢ Βρίγες, Μύγδονες, Βέβρυκες, Θῦνοι, Βιθυνοὶ, Δαρδάνιοι, Πελασγοί. Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ ὁδοῦ κατῆλθον ἴσως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπηγοῦντα ἀπὸ ὄρους εἰς ὄρος, τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, ὧν αἱ ἀφορμαὶ ἀνέρχονται, κατὰ τὰς παραδόσεις, εἰς Θράκην καὶ Ἀσίαν.

Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα καὶ πρακτικώτερα πορίσματα τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προγεγεννημένης κοινωνικῆς διαπλάσεως, προσεκομίσθησαν, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ

τῶν ἐν αὐτῷ κατεσπαρμένων νησιωτικῶν σταθμῶν. Ὅθεν εἰς τὰς διαποντίους ταύτας σχέσεις θέλομεν ἐπιστήσει ἰδίως τὴν προσοχὴν, ἐξακριβοῦντες πρῶτον τὴν καταγωγὴν τῶν ἔθνων τὰ ὅποια τότε προσεπέλασαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίαις.

Περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ὀνομάζουσιν εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας Τυρσηνοὺς, Σσαρδανοὺς, Λυκίους, Τεύκρους, Σσακαλάς, Δαρδανίους, Μυσοὺς, Ἰλιεῖς, Πηδασεῖς. Περὶ δὲ τὸ χιλιόστον ἔτος ἡ Ἰλιάς ἀναφέρει τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων τούτων προστίθησι καὶ Κᾶρας, Λέλεγας, Καύκωνας, Πελασγοὺς, Φρύγας, Μαίονας, Παφλαγόνας, Θρακας. Ἄπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα ἦσαν Ἀρίων γόνοι, εἰ καὶ τινὰ ἔλαβον μετὰ χρόνον σημιτικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥπτον ἐπίχρωσιν.

Οἱ Ἄριοι οὗτοι ἀφικόμενοί ποτε εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν εὗρον αὐτὴν προκατελημμένην ὑπὸ Τουρανίων καὶ τινῶν Σημιτῶν, καλουμένων ἰδίως Κουσιτῶν. Οἱ Τουράνιοι εἶχον ἰδρυθῆ εἰς τὰ παράλια τοῦ Πόντου καὶ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ ὄροπεδίου τῆς χερσονήσου, εἰς χώρας ὄρεινὰς καὶ μεταλλοφόρους, οἱ δὲ Κουσιταὶ ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον νεούσης κλιτύος, ἐπιτηδειότερας οὔσης πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ναυτικὴν ἐμπορίαν. Οἱ κατόπιν ἐπιδημήσαντες Ἄριοι, δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε νὰ συζήσωσι μετὰ τῶν Τουρανίων, οὔτε νὰ κατισχύσωσιν αὐτῶν. Ὅθεν διελθόντες ἀνὰ μέσον τῶν χωρῶν ἃς οὗτοι κατεῖχον, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐξ ὧν ἐπέτυχον νὰ ἀποβάλωσι τοὺς Κουσιτάς. Ὅτε δ' ἐπέτειλεν ἐπὶ τὰς χώρας ταύτας ἡ ἠὼς τῆς ἱστορίας, εὐρίσκομεν αὐτόθι διατελοῦντα ἤδη, ἢ μετ' ὀλίγον περιελθόντα εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος τὰ ἐξῆς κυριώτερα ἔθνη· Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Φρύγας, Λυδοὺς, Τρώας.

Οἱ περὶ τὴν συγκριτικὴν γλωσσολογίαν ἀκριβολογήσαντες περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Φρύγες ἀποτελοῦσι μέσον τινὰ κρίκον μεταξὺ τῶν ἀρχαιοειδῶν Ἀρίων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Φρύγες ἐκάλουν τὸν Δία αὐτῶν Βαγαῖον, διὰ λέξεως ἣτις σανσκριτιστὶ μὲν σημαίνει τὴν μακαριότητα, ζενδιστὶ δὲ καὶ σλαυιστὶ τὸν θεὸν (bogh). Ἄλλ' ὠνόμαζον αὐτὸν καὶ Σαβάζιον, διὰ προσηγορήματος ὅπερ ἑλληνιστὶ τε καὶ Ἰνδιστὶ ἐκδηλοῖ τὸ σέβειν. Εἶχον δὲ προσέτι αὐτὰ τὰ τῶν Ἑλλήνων φωνήεντα, καὶ νόμους φωνητικοὺς ἀντιστοίχους.

Ἐν τῇ μεταξὺ Προποντίδος, Ἑλλησπόντου καὶ Αἰγαίου χερσονήσῳ, ἦν ἔμελλον νὰ ἀπαθανάτισωσι τὰ ὀμηρικὰ ἔπη, ὄκουν οἱ τῶν Μυσῶν συγγενεῖς Δαρδάνιοι καὶ Τρῶες, οἵτινες παρίστανται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἔχοντες οἰκειότητα στενὴν καὶ πρὸς τοὺς Φρύγας. Ἡ Ἐκάβη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Φρυγῶς Δύμαντος· ὁ Πρίαμος ἐγένετο ἐπίκουρος τῶν Φρυγῶν κατὰ τῶν Ἀμαζόνων· πολλὰ δὲ Τρώων ὀνόματα οἷον Κάπυς, Ἀσκάνιος, Κασσάνδρα, ἦσαν φρυγικά. Αἱ δύο φυλαὶ δὲν ὠμίλουν, ὡς φαίνεται, τὴν αὐτὴν ἀπαραλλάκτως γλῶσσαν, διότι ἐν τῷ ὀμηρικῷ εἰς Ἀφροδίτην ὕμνῳ ἡ θεὰ, βεβαιοῦσα τὸν Ἀγχίσην ὅτι εἶναι θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Φρυγίας Ὀτρέως, ἐπιλέγει· γλῶσσαν δ' ὑμετέρην τε καὶ ἡμετέρην σάφα οἶδα. Ὑπάρχουσι δὲ τινες ἐνδείξεις τῆς σχέσεως τῶν Τρώων πρὸς τοὺς Ἀσσυρίους. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσσαράκου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἴλου, ἀνευρέθη ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Νινευῖ, καὶ ἐκ τῶν τρωϊκῶν ἡρώων, διωνύμων ὄντων, ὁ Ἐκτωρ προσωνομάζετο Δαρειός. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως ἀνατρέπουσι τὰ ἄλλα περὶ τῆς οἰκειότητος τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδανίων πρὸς τοὺς Ἀρίους τεκμήρια. Οἱ Ἀσσύριοι δὲν ἐπέβαλον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι, ὥστε ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν εἶναι μεταγενεστέρα· καὶ μετὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους οἱ Τρῶες δὲν εἰκονίζονται ἐν τῇ Ἰλιάδι ὡς βάρβαροι, ἀλλὰ ὡς ἐν πᾶσι σχεδὸν ὅμοιοι τοῖς Ἀχαιοῖς. Πλὴν τούτου, αἱ πρότινων ἐνιαυτῶν γενόμεναι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Τροίας ἀνασκαφαί, ἀπέδειξαν τὸν ἰδιοφυῆ βίον τῶν ἀρχαιοτάτων αὐτῆς κατοίκων.

Οἱ Λύκιοι, καὶ τοὶ ἦσαν ἐν τῇ παραλίᾳ ἄμεσοι γείτονες τῶν Σολύμων, σημιτῶν ὄντων, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ ἠπλοῦντο μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Ἄλως καὶ τοῦ Εὐφράτου, ὅπου μνημονεύουσιν αὐτῶν τὰ ἀσσυριακὰ μνημεῖα, διέσωσαν ὅπως οἱ Δαρδάνιοι, ὅπως οἱ Τρῶες, ἀκεραίους τοὺς χαρακτῆρας τῆς τῶν Ἀρίων φυλῆς. Ἐλογίσθησαν αἰείποτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἔθνος συγγενές· εἶχον τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν γυναικίαν, τὸ αὐτὸ σέβας πρὸς τοὺς νεκρούς. Οἱ δὲ βραδύτερον εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημήσαντες Ἕλληνες δὲν ἐδίστασαν νὰ προχειρίσωσι βασιλεῖς αὐτῶν Λυκίους. Ὁ τῶν Λυκίων ἀλφάβητος δὲν συμφωνεῖ μὲν τοσούτον ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἐλληνικόν, ὅσον ὁ φρυγικός· ἀλλὰ τοῦτο διότι τὸ φωνητικὸν αὐτῶν σύστημα ἦτο λεπτότερον καὶ πολυπλοκώτερον. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἀυξήσωσι τὰ σημεῖα τῶν φωνηέντων, ὧν τινὰ ἔχουσι σχήματα ἴδια καὶ πρὸς οὐδένα συνᾶδοντα τῶν γνωστῶν τύπων τοῦ Κασσιεῖου ἀλφαβήτου.

Εἰς τοὺς Λυδοὺς συνέβη ὅ,τι εἰς τοὺς Τρώας. Βραδύτερον προσέλαβον ἐξ Ἀσσυρίας ἔθιμα πολλά· ὅσον, πρὸς κύρωσιν τῶν συμβάσεων, πληγώσαντες ἑκάτεροι οἱ συμβαλλόμενοι τοὺς βραχίονας, ἀνέλειχον ἀλλήλων τὸ αἷμα· καὶ προσέτι κατεπόρνεον τὰ τέκνα. Ἄλλ' ὁ ταῦτα διηγούμενος Ἡρόδοτος προστίθησιν ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ « ὄρκια ποιέεται ταῦτα τὰ ἔθνηα τὰ περ τε Ἑλληνες » ἐν γένει δὲ ὅτι « Λυδοὶ νόμοισι πάραπλησίοισι χρέονται καὶ Ἑλληνες. »

Γλωσσικαὶ ἐνδείξεις περί τῆς καταγωγῆς τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων δὲν ὑπάρχουσι. Πολλοὶ ἠξίωσαν ὅτι οἱ Κᾶρες ἦσαν Σημίται, ἀλλ' ὁ δεινὸς σημιτολόγος Πενὰν ἐβεβαίωσεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὲρ τῆς δόξης ταύτης προταθέντων ἐπιχειρημάτων εἶναι ἀνυπόστατα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι λέγονται μὲν βαρβαρόφωνοι· ὁ Φίλιππος ὁμῶς ὁ τὰ Καρικὰ γράφας εἶπεν ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν δὲν ἦτο τραχεῖα, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἑλληνικὰ ὀνόματα ἔχει καταμεμιγμένα. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου δὲ μαθητόμεν ὅτι ὁ Ἀπόλλων τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Πτώου ἐλάλησε ποτὲ Καριστί, καὶ ὅτι οἱ συγγενεῖς τοῦ ἐπιφανοῦς Ἀθηναίου Ἰσαγόρου τοῦ Τισχάνδρου ἔθυσον Διὶ Καρίῳ. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι οἱ Κᾶρες, ἐξ Ἀρίων ὀρμώμενοι, ἀνemiχθησαν μετὰ Σημιτῶν ἢ καὶ ἄλλων φυλῶν. Τοιοῦτό τι δὲ ὑπολανθάνει ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ αὐτῶν. Αἱ διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τούτου χαραχθεῖσαι ἐπιγραφαὶ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀναγνωσθῶσιν, ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμῶν αὐτοῦ εἶναι μίκτον, ἕνια φαίνονται συνδεόμενα μετὰ τῶν Καδμείων καὶ τῶν Φοινικικῶν, ἄλλα δὲ πάλιν, ὅλως ἰδιότυπα.

Μικτὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα εἶχον καὶ οἱ Λέλεγες, οὓς, κατὰ Στράβωνα, τινὲς μὲν τοὺς αὐτοὺς Καρσίν εικάζουσι, τινὲς δὲ συνοίκους μόνον καὶ συστρατιώτας· διόπερ ἐν τῇ Μιλησίᾳ Λελέγων κατοικίας λέγεσθαι τινας, πολλαχοῦ δὲ τῆς Καρίας τάφους Λελέγων καὶ ἐρύματα ἔρημα, Λελέγια καλούμενα. Μία τῶν συζύγων τοῦ Πριάμου ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἄλτew, βασιλέως τῶν φιλοπολέμων Λελέγων, ἄρχοντος τῆς Πηδάσου· Λέλεγες καὶ Κᾶρες ὑπῆρξαν, ὅπως πάντες οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἄριοι, σύμμαχοι τῶν Τρώων ἐπὶ τοῦ πολέμου ὃν ὕμνησεν ὁ Ὅμηρος· πλεῖστοι δὲ καὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος κάτοικοι, ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐλέγοντο Λελέγων ἀπόγονοι.

Οἱ Σημίται διεπλάσθησαν πολὺ πρὸ τῶν Ἀρίων. Ἡ τῆς Αἰγύπτου ἱστορία ἀνατρέχει μέχρι τοῦ τετρακισχιλιοστοῦ πρὸ Χριστοῦ ἔτους καὶ ἐπέκεινα, ἐνῶ αἱ ἀμυδρόταται περὶ Ἑλλάδος εἰδήσεις δὲν ὑπερβαίνουσι

τὸ διςχιλιοστόν. Ἐκ δὲ τῶν Ἀρίων πάλιν, οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, χερσαῖοι ὄντες γείτονες τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως, ἐδέχθησαν τὰ πρῶτα αὐτῆς σπέρματα πρὸ τῶν τῆς Ἑλλάδος ὁμοφύλων, οἵτινες ἐχωρίζοντο ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τῆς ἀρχηγόνου τοῦ πολιτισμοῦ ἐστίας.

Οἱ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκῆσαντες ἐγένοντο ναυτικοί, καὶ οἱ τολμηρότεροι ἐξ αὐτῶν, Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι, ὤρμησαν πρὸς δυσμᾶς τοσοῦτον προΐμως ὥστε αἱ ἀρχαιόταται περὶ αὐτῶν εἰδήσεις συμπλέκονται μετὰ τῆς πρωτογόνου ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων. Βραδύτερον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, τὰς ἀρχὰς τῆς 14, καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 13, Ἴλιεις, Πηδασεῖς, Δαρδάνιοι, Μυσοὶ, Λύκιοι, Τυρσηνοὶ, Σσαρδανοὶ, Σσακαλάας, Τεῦχροι ἐπιπλέουσιν ἐπανειλημμένως κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἔχοντες συμμάχους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Δαναοὺς. Ἔτι δὲ βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι, κατὰ τοὺς Ἑλληνας χρονολόγους, οἱ Δαναοὶ καὶ Ἀχαιοὶ, ἀντὶ συμμάχων, γίνονται πολέμιοι τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων καὶ ἐπιχειροῦσι τὴν πολυθρύλητον ἐπὶ Ἴλιον στρατείαν.

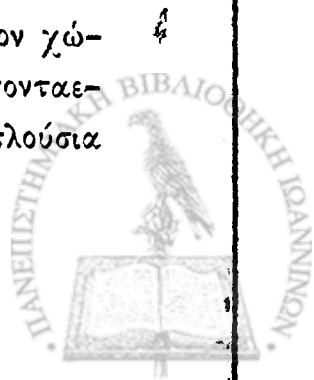
Ἄλλοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἄριοι, οἱ Φρύγες καὶ οἱ Λυδοὶ, ἐτράπησαν μᾶλλον πρὸς τὰ ἐνδότερα καὶ ἀπήρτισαν μεγάλας ἐγχωρίους μοναρχίας. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τούτων παραδόσεων, ὑποφαίνεται τὸ τε μέγα πολιτικὸν ἀξίωμα τῶν πρώτων καὶ τὸ ἐξαιρετικὸν ἐμπορικὸν τῶν δευτέρων πνεῦμα. Ὁ Γορδίας καὶ ὁ ἐκ τῆς θεᾶς Κυβέλης γεννηθεὶς υἱὸς αὐτοῦ Μίδας, ἐφημίζοντο ὡς ἰδρυταὶ τοῦ φρυγικοῦ κράτους, ὧν τὰ ὀνόματα ἔφερον πολλοὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, πασίγνωστοι δὲ εἶναι ἢ τε ἄμαξα ἢν ὁ πρῶτος Γορδίας ἀνέθηκέν εἰς τὴν ἄκρην τῆς ἀπὸ αὐτοῦ ὀνομασθείσης πόλεως καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ ζυγοῦ αὐτῆς ὃν ἐκοψεν ὁ μέγας Ἀλέξανδρος. Ὁ δεσμὸς οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς σύμβολον τῆς πάλαι τῶν Φρυγῶν ἀρχῆς, καὶ ἐκ τούτου τὸ λόγιον ὅτι ὁ λύσας αὐτὸν θέλει ἄρξει τῆς Ἀσίας. Ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν, ἢ Ἰλιάς λέγει τὸ πλῆθος τῶν μαχητῶν τῆς Φρυγίας ἐνάμιλλον σχεδὸν τῆς ὅλης τῶν Ἀχαιῶν στρατιᾶς καὶ εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους τὰ φύλα τὰ καταλαβόντα τὴν Ἀρμενίαν καὶ δόντα αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα, ἦσαν φρυγικῆς καταγωγῆς. Ἀλλὰ ὀλίγαι τινὲς ἐπιγραφαὶ, καὶ αὐταὶ οὐχὶ πάμπαν ἀρχαῖαι, ὀλίγοι τάφοι καὶ τινὰ ἐρείπια ἐρυμάτων καὶ ἀνάγλυφα ἀνεξήγητα, εἶναι οἱ μόνον περισωθέντες μάρτυρες τοῦ τοσοῦτον τὸ πάλαι περιλαληθέντος ἐκείνου κράτους.

Τὸ δὲ τῶν Λυδῶν βασίλειον ἦν περὶ τὸ Σίπυλον ὄρος ἰδρυμένον, μεταξὺ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἑρμου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης. Οἱ Λυδοὶ πρῶτοι ἀνθρώπων, καθ' Ἡρόδοτον, ἔκοψαν καὶ μετεχειρίσθησαν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου· πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο· καὶ πρῶτοι ἐξεῦρον τὰ παίγνια τῶν κύβων, τῶν ἀστραγάλων, τῆς σφαίρας, πάντα τὰ παίγνια, πλὴν πεσσῶν. Ἐπενόησαν δὲ ταῦτα ἐπιζητοῦντες ἀνακούφισίν τινα ἐν τῇ ἰσχυρᾷ σιτοδείᾳ ἣτις ἐμάστιζε πᾶσαν Λυδίαν ἐπὶ Ἄττος τοῦ Μάνεω βασιλέως· καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ μίαν μὲν ἡμέραν τρώγωντες, τὴν δὲ ἐτέραν παίζοντες ἵνα μὴ ζητῶσι σιτία. Οὕτω ἔζησαν ὀκτωκαίδεκα ἔτη, ἀλλὰ τὸ κακὸν δὲν ἔπαυεν· ὅθεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἐλαττώσῃ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Λυδίας καὶ ἐπὶ τούτῳ διήρσεν αὐτοὺς εἰς μοίρας δύο, ὧν ἡ μία ἔμεινεν ἐν τῇ χώρᾳ σὺν τῷ βασιλεῖ, ἡ δὲ ὑπὸ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τυρσηνὸν ἀπεδήμησεν εἰς ζήτησιν βίου καὶ γῆς. Οἱ ἀπόδημοι οὗτοι κατελθόντες εἰς Σμύρνην καὶ ἐκεῖ κατασκευάσαντες πλοῖα, ἀπέπλευσαν καὶ πολλὰ παραμειψάμενοι ἔθνη, καὶ μετονομασθέντες ἀντὶ Λυδῶν Τυρσηνοὶ, ἀπὸ τοῦ ἡγέτου, ἀπέβησαν τελευταῖον εἰς τὴν δυτικὴν Ἰταλίαν καὶ κατασταθέντες αὐτόθι ἔδωκαν αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα.

Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὑποδηλοῦται ὅτι ἀπεδήμησαν τότε Τυρσηνοὶ, οὐχὶ Λυδοὶ. Οἱ Τυρσηνοὶ οὗτοι, προσεπονομασθέντες καὶ Πελασγοὶ, ἀναφαίνονται εἰς πλείστας νήσους καὶ παραλίας τῆς Ἑλλάδος, λέγονται δὲ πλεύσαντες καὶ εἰς Ἀφρικὴν. Πόρτε καὶ πῶς συνεδυσάσθησαν τὰ δύο ὀνόματα, ἄδηλον, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὑποδεικνύει ὅτι τὰ φύλα ἦσαν συγγενῆ. Οἱ δὲ Λυδοὶ οὐδέποτε ἐγένοντο ναυτικοί. Δὲν συγκαταλέγονται ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς θαλάσσης τὰ ὅποια ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ὀρμώμενα ἐστράτευσαν περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος κατὰ τῆς Αἰγύπτου· ἀπησχολημένοι δὲ εἰς τὰ ἐνδότερα, οὐδὲ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου μετέσχον.

Ἐν τούτοις Φρύγες καὶ Λυδοὶ δὲν ἔμειναν ἄσχετοι πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος. Πολλὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ θρήσκευμα καὶ τὴν ποίησιν ἐθρυλοῦντο ὡς ἐκεῖθεν ἐνταῦθα ἐπελθόντα. Ὁ δὲ Πέλοψ, ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου καὶ ἀδελφὸς τῆς Νιόβης, ὅστις ἐγένετο ἐπώνυμος τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀρχηγέτης τῶν Ἀτρειδῶν, ἐκ τῆς περὶ τὸ Σίπυλον χώρας ἐλέγετο ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Γύγης ἔπεμψεν εἰς Δελφοὺς τὰ πλούσια

ἐκεῖνα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀναθήματα, ἅτινα ἐθαύμασεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας· ἔτι δὲ πρὸ τοῦ Γύγου, εἰς τῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Φρυγίας, Μίδας καλούμενος, ὅπως ὁ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν υἱός, ἀνέθηκεν εἰς τὸ αὐτὸ ἱερόν τὸν θρόνον αὐτοῦ « ἐς τὸν προκατίζων ἐδίκαζε, ἐόντα ἀξιοθέτον. »

Ἄλλὰ παρεκτός τῶν Ἀρίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκοινώνησαν πρό-παλαι πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος καὶ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι.

Οἱ Φοίνικες εἶλκον τὸ γένος ἐκ τῶν Κουσιτῶν, τῶν ἀποτελούντων ἓνα τῶν κλάδων τοῦ μεγάλου τῶν Σημιτῶν οἴκου. Ἀναχωρήσαντες ἐκ τοῦ ὄροπεδίου Παμίρ πρὸ τῶν ἄλλων ὁμοφύλων, οἱ Κουσίται πρωιμώτερον κατέλιπον τὸν νομαδικὸν βίον καὶ ἔδρεψαν τοὺς καρπούς τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἧς πρῶτιστος ὄρος εἶναι ἡ καθεστηκυῖα δίαιτα. Τρία τῶν κυριωτέρων Κουσιτικῶν ἐθνῶν κατεστάθησαν περὶ τὸν Περσικὸν κόλπον. Οἱ Κίσσιοι τοῦ Ἡροδότου, οἱ Κοσσαῖοι τοῦ Ἀρριανοῦ ἰδρύθησαν εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως ὄρεινὴν χώραν. Παρὰ τὸν κάτω Τίγριν καὶ Εὐφράτην κατεστάθησαν οἱ Κουσίται ἐκεῖνοι οἵτινες ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον τοῦ Χαλδαϊκοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ δὲ πρόγονοι τῶν Φοινίκων καταλαβόντες κατ' ἀρχὰς τὰ παράλια τοῦ περσικοῦ κόλπου, ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν κατόπιν καὶ κατώκησαν ἐπὶ τέλους παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν. Οἱ Φοίνικες εἶναι τὸ πρῶτον γνωστὸν μέγα ἐμπορικὸν καὶ ναυτικὸν τοῦ κόσμου ἔθνος. Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ ὅσαι ἔφερον πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τῶν ἐμπορειῶν τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Βακτριανῆς, τῆς Χαλδαίας, τῆς Ἀραβίας καὶ τῶν περὶ τὸν Καύκασον χωρῶν, ἀπέληγον εἰς τὰς δύο αὐτῶν πόλεις Σιδῶνα καὶ Τύρον, αἵτινες δὲν ἐβράδυναν νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν λοιπῶν. Ἐνῶ δὲ κατέλαβον τοὺς κυριωτάτους πόρους τῶν ποταμῶν καὶ τοὺς εὐβατωτάτους αὐλῶνας τῶν ὀρέων τῆς ἀνατολῆς, ἐρρίφθησαν συγχρόνως εἰς τὴν θάλασσαν, πελαγοδρομήσαντες ὅσον οὐδὲν ἄλλο ἔθνος μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, καὶ παρέκαμψαν τὴν Εὐελπιν ἄκραν πλέον ἢ διςχίλια ἔτη πρὸ τοῦ Βάσκου Δεγάμα.

Οἱ δὲ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐλογίζοντο Ἀφρικανοὶ τὸ γένος. Ἄλλὰ τὴν σήμερον ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν μνημείων ἐπιστώθη ὅτι ἦσαν ἀποικοὶ τῶν λευκῶν φυλῶν τῆς νοτιοδυτικῆς Ἀσίας καὶ ἐλάλουν γλῶσσαν συγγενῆ τῶν σημιτικῶν. Ἦσαν δὲ, καθ' ὅσον ἄχρι τοῦδε γνωρίζομεν, αὐτοὶ καὶ οἱ Χαλδαῖοι, τὰ πρῶτιστα πολιτισθέντα τῶν ἐθνῶν τῆς

γῆς καὶ τὰ πρῶτιστα κατακτητικὰ γενόμενα. Ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Χαλδαίας προῆλθον αἱ πρῶται ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ ἀστρονομίας, ἰατρικῆς, γεωμετρίας, φυσικῆς καὶ ἐν γένει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οἱ δὲ αἰγυπτιακοὶ στρατοὶ ἐξώρμησαν πρωϊμώτατα μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἀφ' ἐνὸς καὶ μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ ἄνω Νείλου ἀφ' ἑτέρου.

Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἔθνη τὰ πλεύσαντα πρὸς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίαις, εἰς χρόνους οἵτινες δὲν δύνανται μὲν νὰ ὀρισθῶσιν ἀκριβῶς, προσεγγίζουσιν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πρὸς τὸ διςχιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ ἔτος.

Ὁ Θουκυδίδης λέγει ὅτι τὰς πλείστας τῶν νήσων ὤκισαν Κᾶρες τε καὶ Φοίνικες· καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς δοξασίας αὐτοῦ φέρει μαρτυρίαν ἰσχυράν, ὅτι «Δήλου καθαιρουμένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷ δε τῷ πολέμῳ (τῷ Πελοποννησιακῷ) καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν, ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἡμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὀπλῶν ξυντεθαμμένη καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι.» Τὰ αὐτὰ δὲ ἔθνη λέγει ὅτι κατώκησαν εἰς τὰς νήσους καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, ῥητῶς ἀναφέρων ὡς ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἀνέκχθεν καταληφθεῖσας τὴν Κύπρον, τὰ Κύθηρα, τὴν Θάσον, καὶ ὡς πρὸς τὴν Θάσον προσάγων μαρτυρίαν οὐδὲν ἥττον ἰσχυράν τῆς τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῶν ἐν Δήλῳ Καρῶν. «Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα (τὰ ἐν Θάσῳ), καὶ μακρῷ ἦν αὐτῶν θωμασιώτατα τὰ οἱ Φοίνικες ἀνεῦρον, οἱ μετὰ Θάσου κτίσαντες τὴν νῆσον ταύτην.» Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Ἑλλάδος παραλίαν ἀπέβησαν οἱ Κᾶρες. Τοῦ Καρὸς τὸ ὄνομα ἀνεφαίνετο ἐν ταῖς μεγαρικαῖς γενεαλογίαις, ἡ δὲ τῶν Μεγάρων ἀκρόπολις ὠνομάζετο Καρία μέχρι τῶν ὑστάτων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας χρόνων. Ἐνῶ δὲ οἱ Κᾶρες συνωνυμοῦντο μὲ τοὺς Λέλεγας ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, οἱ τελευταῖοι οὗτοι παρεξέδυσαν ὑπὸ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις τῆς τε Μεγαρίδος καὶ τῆς Λακωνικῆς. Οἱ δὲ Λύκιοι ἀναφέρονται ὡς ἀρχαῖοι τῆς Κρήτης κάτοικοι καὶ συναρμολογοῦνται μετὰ τῶν ἀττικῶν, τῶν βοιωτικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Περὶ τῶν τριῶν τούτων ἔθνῶν, Καρῶν, Λελέγων, Λυκίων, παρατηρήθη λίαν πιθανῶς ὅτι τοσοῦτον ἦσαν ἐν ἀρχῇ μεμιγμένα, ὥστε βέβαιος δὲν εἴμπορεῖ τις νὰ ἦναι ἂν τὰ περὶ ἐνὸς λεγόμενα δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰ ἕτερα. Ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἐξ Ἀσίας ἐπιδραμόντα ἔθνη ἤρχισαν, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ συγχωνεύωνται

έντός τινων ἐπικρατεστέρων γενομένων, καὶ πρῶτον τῶν Καρῶν, ἔπειτα δὲ τῶν ναυσικλυτῶν Φοινίκων.

Οἱ Φοίνικες εὗρον τὰς νήσους κατωκημένας. Ἄλλ' ἐὰν κατόπιν τῶν ἄλλων ἐξέπλευσαν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων, αὐτοὶ κυρίως ἔδωκαν εἰς τὰς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος νήσους ζωὴν ἐμπορικὴν, βιομηχανικὴν, ἱστορικὴν. Πρὸ πάντων κατέλαβον τὴν γείτονα αὐτῶν Κύπρον, οὕτως ὀνομασθεῖσαν ἐκ τοῦ αὐτοφύτου ἐν αὐτῇ θάμνου, ὅστις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἑβραίων *κόφερ* καὶ μετεποιήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν *κύπρον* τοῦ Διοσκορίδου. Οἱ προηγηθέντες κάτοικοι, οἱ ὅποιοι ἄγνωστον τίνες ἦσαν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἐπὶ γενεὰς πολλὰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ τὰ βόρεια τῆς νήσου αὐτῶν παράλια καλυπτόμενα ὑπὸ πόλεων ὧν ἡ λαμπρότης ἔμελλε νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν. Ἦσαν δὲ αἱ πόλεις αὗται Ἀμαθοῦς (ὀμώνυμος τῇ ἀρχαίᾳ συριακῇ πόλει Χαμὰθ) καὶ Πάφος, περίφημοι διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ἱερά τῆς γονοποιουῦ θεότητας τῶν Σύρων, ἣτις βραδύτερον ἔλαβε τὸν τύπον καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἑλληνίδος ἐκείνης θεᾶς, περὶ ἧς ἤδη ὁ Ὅμηρος ἔλεγεν «ἡ δ' ἄρα Κύπρον ἴκανε φιλομμειδῆς Ἀφροδίτη, ἐς Πάφον.» Γόλγοι, περὶ οὓς πρὸ πεντεκαίδεκα ἐτῶν ἀπεκαλύφθη ναὸς, ἐν ᾧ εὑρέθησαν 300 περίπου ἀγάλματα καὶ ἀγαλμάτια τῆς φοινίσσης Ἀστάρτης καὶ τοῦ φοίνικος Μεγκάρθ· Κούριον, ὅπου τῷ 1874 εὑρέθη ὁ πολυθρύλητος θησαυρὸς ὁ ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὀνομασθεὶς *θησαυρὸς τοῦ Κουρίου*, συγκαίμενος δὲ ἐκ ψελλίων, δακτυλίων, ἐνωτίων, φυλακτηρίων, ληκύθων, πυξίδων, καρφίδων τῆς κεφαλῆς, περιδεραίων, ὄλων τούτων χρυσῶν. Καὶ ἀργυρᾶ δὲ ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ πολλὰ κοσμήματα καὶ σκεύη· καὶ ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἐξ ἠλέκτρου· καὶ λίθοι ἀνάγλυφοι πολυάριθμοι καὶ πολύτιμοι· ταῦτα δὲ πάντα τέχνης παντοειδοῦς, αἰγυπτιακῆς, ἀσσυριακῆς, χαλδαϊκῆς, φοινικικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς. Ἐν Κύπρῳ ἔκτισαν τελευταῖον οἱ Φοίνικες τὰς πόλεις Κίτιον, Λάπηθον, Καρπασίαν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς νήσου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ἀώου, τοῦ σήμερον καλουμένου *Μαχαιρᾶ*, τὴν χαλκοῦχον *Ταμασόν*.

Οἱ Φοίνικες, δικαίως κληθέντες πρόδρομοι τῶν Ὀλλανδῶν καὶ τῶν Ἀγγλων ἠγείρον τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδίως ὡς ἀποθήκας βιομηχανίας ἢ ἐμπορευμάτων ὀρμητήρια. Πρὶν κατασταθῶσιν ἐν τῇ νήσῳ, εἶχον βεβαίως γνωρίσει τὰ ὑλομανοῦντα, κατ' Ἐρατοσθένην, πεδία αὐτῆς καὶ ὑπελόγισαν τὰ ὠφελήματα τὰ ὅποια ἤθελον ἔχει ἐκ τῆς δενδροτομίας πρὸς τὴν

ναυπηγίαν τῶν πλοίων ἐκείνων τὰ ὅποια ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ καλύψωσι πᾶσαν τὴν Μεσόγειον καὶ ν' ἀντιπαραταχθῶσιν εἰς τὰ κύματα τῆς ἀτλαντικῆς καὶ τῆς βορείου θαλάσσης. Ἐκχερσοῦντες δὲ καὶ καλλιεργοῦντες τὴν χώραν, ἀνεκάλυψαν ἄφθονα χαλκοῦ μέταλλα καὶ ἐπεχείρησαν πρὸς ὄρυξιν αὐτοῦ ἔργα, τῶν ὁποίων πρὸ ὀλίγου ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἔχνη. Ὁ κύπριος χαλκὸς ἐτιμᾶτο τὸ πάλαι ὡς ὁ πάντων ἄριστος, οἱ δὲ Λατῖνοι ἀπέδωκαν εἰς τὸ μέταλλον τοῦτο αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς νήσου, *cyprium*, ἐξ οὗ ἡ λέξις μετεβιβάσθη εἰς ἀπάσας τὰς τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης γλώσσας. Ἐν Κύπρῳ δὲ ἐγένετο ἡ πρώτη ἴσως ἀνάμιξις τοῦ χαλκοῦ μετὰ τοῦ κασσιτέρου ὃν οἱ Φοίνικες ἐπορίζοντο ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῶν πορρωτάτων ἐσπερίων νήσων, καὶ ὃν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας οἱ ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο σχεδὸν μόνον εἰς ἀπάσας τοῦ βίου τὰς χρείας, ἀντὶ τοῦ βραδύτερον κατεργασθέντος σιδήρου.

Μετὰ τὴν Κύπρον κατέλαβον τὴν Ῥόδον ὁπόσον ἐπεκράτησαν τῶν προτέρων αὐτῆς κατοίκων Καρῶν, μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ νῆσος ὠνομάσθη ἐνίοτε Φοινίκη. Ἐκεῖθεν δὲ ὠρμησαν πρὸς τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας ὅσαι εἴτε ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, εἴτε ὡς ἐκ τῶν φυσικῶν προϊόντων, ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ἐπιστήσωσι τὴν ἰδιάζουσαν τοῦ τυχοδιωκτικοῦ ἐκείνου ἔθνους προσοχήν. Ὄθεν κατέσχον Δῆλον, Ῥήνειαν, Πάρον, Ὠλίαρον, Θήραν, Σίφνον, Μῆλον. Ἡ τελευταία αὕτη, πλὴν τοῦ καλλίστου αὐτῆς λιμένος, περιεῖχεν ἐν ἀφθονίᾳ θεῖον, στυπτηρίαν, κιμωλίαν καὶ πλούσια μέταλλα. Εἰς Νίσυρον καὶ εἰς Γύαρα ἱδρυσαν ἀγρευτήρια πορφύρας, ἥτοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὑγρὸν ἐρυθρὸν δι' οὗ ἐβάφοντο τὸ πάλαι τὰ ὑφάσματα. Ἡ χρῆσις τῶν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὡς φαίνεται κατὰ πρῶτον οὕτω βαφέντων ὑφασμάτων, διεδόθη καθ' ἀπάσαν τὴν ἐσπερίον Ἀσίαν, καὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ τὴν Εὐρώπην. Ἐντεῦθεν ἡ ἀλιεῖα τοῦ κογχυλίου τούτου ἀπέβη ἐν τῶν κυριωτάτων ἀντικειμένων τῆς τῶν Φοινίκων βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας· πλεῖστα δὲ ἱδρυσαν ἀπανταχοῦ τοιαῦτα ἀγρευτήρια ἐπονομάζοντες ἀπὸ τοῦ κογχυλίου τὰς νήσους ὅπου εὕρισκον δαψιλῆ τὴν ἄγραν, καὶ φροντίζοντες νὰ τοποθετῶσιν οὐ μακρὰν τῆς πηγῆς τοῦ χρώματος τὰ χρησιμοποιοῦντα αὐτὸ ἐργοστάσια. Τὴν μὲν Νίσυρον ἀπεκάλεσαν Πορφυρίδα, εἰς Μῆλον δὲ καὶ Ἀμοργὸν καὶ Κῶν ἔκτισαν ὑφαντουργεῖα καὶ βαφεῖα.

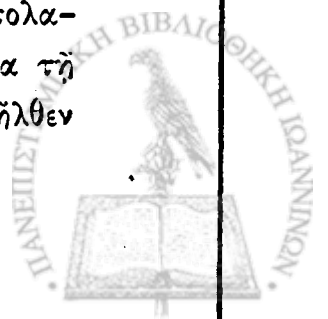
Οὐδὲ περιορίσθησαν εἰς τὰς μικρὰς ταύτας νήσους. Ἐνῶ μία αὐτῶν

μοῖρα ἐθαλασσοπόρει πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Εὐξείνου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ κατελάμβανε Σαμοθράκην, Λῆμνον, Θάσον, καὶ ἀπέβιβαζεν ἀποίκους εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης, ἐπιχειρήσαντας τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν χρυσορυχείων τοῦ Παγγαίου ὄρους, ἐτέρα ἔπλεε πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ Ὀδύσεια, ὁμιλοῦσα περὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης ὀνομάζει αὐτόθι Ἀχαιοὺς, Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Δωριεῖς, Πελασγοὺς, ποικίλας λαλοῦντας γλώσσας. Ἄλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται μόλις ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν ἐνάτην ἢ δεκάτην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ, οἱ δὲ Φοίνικες προσεπέλασαν εἰς τὴν νῆσον περὶ τὰ χίλια ἔτη πρότερον, ὅτε οὔτε περὶ Δωριέων, οὔτε περὶ Ἀχαιῶν ἠδύνατο νὰ γείνη ἔτι λόγος. Πελασγοὶ ἔμειναν ἐν Κρήτῃ πιθανώτατα ἐκ τῶν Τυρρηνῶν Πελασγῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὧν ἐμνημονεύσαμεν τὰς πολλὰς περιπλανήσεις. Οἱ δ' Ἐτεόκρητες, ἦτοι οἱ γνήσιοι Κρήτες, καὶ οἱ Κύδωνες, φυλαὶ αἵτινες ἀμφοτέραι ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν ἔτι χρόνων διεκρίνοντο ἀπὸ τε τῶν Πελασγῶν καὶ ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν, καὶ τῶν Δωριέων, ἦσαν Λύκιοι καὶ Κᾶρες, φέροντες ἤδη τὸ κοινὸν τῶν Καρῶν ὄνομα. Οἱ Κᾶρες οὗτοι, οἱ ὑπήκοοι τοῦ Μίνως καὶ κυριώτατοι ναυβάται, ὑπῆρξαν τότε μισθοφόροι ὀνομαστοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διατελέσαντες τοιοῦτοι ἴσως καὶ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Ἰούδα, διότι οἱ ἐν τῇ Γραφῇ Καρί, ἐρμηνεύονται οὐχὶ ἀπιθάνως Κᾶρες, οἱ δὲ Κερετί, Κρήτες. Ὅπως δὴ ποτε οἱ Φοίνικες ἔπραξαν ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ὅ,τι ὡς πρὸς τὰς ἄλλας νήσους. Ἐκτίσαν πόλεις, ἐξ ὧν αἱ μεσόγειοι συνεδέοντο μετὰ ἰδίου ἐκάστη λιμένος. Τὴν Λάμπαν, εἰς τὰς ἀνατολικὰς κλιτύας τῶν Λευκῶν ὀρέων μετὰ τοῦ λιμένος Φοινίκης ἢ Ἀράδου, ὀνομάτων ὧν τὸ μὲν ἀνεπόλει τὴν πατρίδα τῶν ἐποίκων, τὸ δὲ μίαν τῶν κυριωτάτων αὐτῆς πόλεων· τὴν Γόρτυνα, εἰς τὰς νοτιοανατολικὰς κλιτύας τῆς Ἰδης, μετὰ τοῦ λιμένος αὐτῆς Λεβῆνος· τὴν Καίρατον, πλησίον τοῦ Ἡρακλείου, μετονομασθεῖσαν ἔπειτα Κνωσσόν. Πρὸς δὲ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἄγραν τῆς πορφύρας, περὶ Ἴτανον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν. Ἐπὶ τέλους ἐκ Κρήτης ἔπλευσαν εἰς Κύθηρα, εἰς τὰ παράλια τῆς ὁποίας ἀφθονος ἦτο ἡ πορφύρα, «ἢ ἐκ τῶν νήσων πορφύρα,» ὡς λέγει ὁ Ἰεζεκὴλ, δι' ὃ ἡ νῆσος ὀνομάσθη Πορφυρίς ἢ Πορφυροῦσα· ὁ δὲ λιμὴν αὐτῆς Φοινικοῦς ἐμαρτύρει ἐπὶ μακρότατον χρόνον τίνες ἦσαν οἱ πρῶτοι ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνεκλύσαντες τὸν θησαυρὸν τοῦτον. Μία δὲ τῶν νήσων εἰς ἣν ὡσαύτως εἰσέπλευσαν ἦτο καὶ ἡ Σαλαμῖς, ὑπ' αὐτῶν οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τοῦ Baal-Salam «τοῦ θεοῦ τῆς εἰρήνης» (Salama, Salamis).

Περὶ τῆς τύχης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καθ' οὓς χρόνους ἐπέπλευσαν εἰς αὐτάς οἱ Φοίνικες, ἄλλο δὲν γινώσκωμεν, εἰμὴ ὅτι ἠκούοντο ὑπὸ Καρῶν, Λυκίων καὶ Λελέγων. Ἀλλὰ πρό τινων ἐνιαυτῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐν Θήρᾳ λείψανά τινα ὑπεμφαίνοντα τὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους. Τὰ λείψανα ταῦτα ἐκρύπτοντο ὑπὸ στρῶμα κισσήριδος, ὅπερ ἔχον ἐνιαχοῦ πάχος 30 περίπου μέτρων, σκεπάζει τὸ ἔδαφος τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ὄρμου παραλίας, ἐν Θηρασίᾳ δὲ ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τῆς τε ἀνατολικῆς καὶ τῆς μεσημβρινῆς ῥηγμῖνος. Οὐδεμία τῶν γνωστῶν ἐκρήξεων τοῦ θηραϊκοῦ κρατῆρος ὑπῆρξε τοιαύτη ὥστε νὰ ἐπισωρεύσῃ ἐπὶ τὰς ἐκατέρωθεν τοῦ ὄρμου πλευρὰς τοσοῦτον ὄγκον ἠφαιστείου ὕλης. "Θθεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμη περιέστη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι εἰς οὓς ἀνήκουσι τὰ εὑρεθέντα (ἀγγεῖα, προϊόντα τῆς γῆς, σκελετοὶ ζῶων, κτίσματα καὶ τὰ τοιαῦτα), ἐγένοντο μάρτυρες ἅμα καὶ θύματα τῆς καταστροφῆς, ἥτις ἐσπάραξέ ποτε τὴν νῆσον καὶ κατακρημνίσασα εἰς τὴν ἄβυσσον τὸν μεσόγειον αὐτῆς χῶρον, ἐπήγαγε τὸν σχηματισμὸν τοῦ σημερινοῦ ὄρμου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐπέσκηψεν ἡ συμφορὰ αὕτη, ἐζηνέχθησαν εἰκασίαι. Μετὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἐκρηξίν ἐπῆλθεν, εἶπον, βεβαίως μακρὰ τοῦ ἠφαιστείου κάρωσις, μεθ' ἣν τῷ 196 πρὸ Χριστοῦ «ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας, ὡς λέγει Στράβων, ἐκπεσοῦσαι φλόγες ἐκ τοῦ πελάγους ἐφ' ἡμέρας τέσσαρας, ὥστε πᾶσαν ζεῖν καὶ φλέγεσθαι τὴν θάλατταν, ἀνεφύσησαν κατ' ὀλίγον ἐξαιρομένην, ὡς ἂν ὀργανικῶς συντεθειμένην ἐκ μύδρων νῆσον.» Καὶ ἡ μὲν νῆσος αὕτη εἶναι ἡ παλαιὰ Καμένη, ἡ δὲ ἀναφυσήσασα αὐτὴν ἐκρηξίς, ἡ πρώτη ἢ ἐμνημόνευσεν ἡ ἱστορία. Ἐκτοτε ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνων ἐκρήξεις δι' ὧν ἠϋξήσε τὸ νησιδίον ἐκεῖνο. Ἡ μεγίστη τούτων συνέβη ἐν ἔτει 717 μ. Χ. ὅτε, κατὰ Θεοφάνην, «ἀτμὶς ὡς ἐκ καμίνου πυρὸς ἀνέβρασεν ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινὰς, καὶ κατὰ βραχὺ παχυνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ ἐξάψει τῆς πυρώδους ἐκκαύσεως, ὅλος ὁ καπνὸς πυροφανῆς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γειώδους οὐσίας, πετροκισσήρους μεγάλους ὡς λίθους τινὰς ἀναπέμψαι καθ' ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης κισσήρων ἐπιπολλοζόντων γέμειν. Μέσον δὲ τοῦ τηλικούτου πυρὸς νῆσος ἀπογεωθεῖσα τῇ Ἱερᾷ λεγομένη νήσῳ συνήφθη, μήπω τὸ πρὶν οὔσα.» Τότε ἐπῆλθεν

αὐθις παῦλά τις καθ' ὄλον τὸν λοιπὸν μέσον αἰῶνα, καὶ μόνον ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, αἱ ἀναφυσήσεις γενόμεναι πάλιν συχνότεραι καὶ βιαιότεραι παρήγαγον νέα νησιδία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δευτέρα τῆς παύλας περίοδος διήρκεσεν ἑπτὰ περίπου αἰῶνας, συνεπέρανον οἱ φύσιδιφαι ὅτι ἡ διάρκειά τῆς πρώτης, ἅτε ἐπελθούσης μετὰ πολὺ δεινότεραν ἔκρηξιν, ὑπῆρξε διπλασία καὶ παρεδέχθησαν ὅτι ἡ μεγάλη καταστροφή συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος.

Ἀσφαλέστεραι ὅσως οὖν εἶναι αἱ κρίσεις αἱ ἐξενεχθεῖσαι περὶ τοῦ βίου τῶν παλαιάτων Θηραίων, ἐκ τῶν ἀποκαλύψεων ὅσαι ἐγένοντο ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν γεωργοὶ καὶ ἀλιεῖς. Εἶχον ποιμνία αἰγῶν καὶ προβάτων, ἐκαλλιέργουν σιτηρὰ, ἤληθον, ἐξῆγον ἐλαιόλαδον, ἐπλεκον ὑφάσματα, ἤλιεον διὰ δικτύων, εἶχον κατοικίας ἐκ λίθων πελεκητῶν, καὶ ἐντὸς τῶν τοίχων τούτων παρενέθετον τεμάχια ξύλων ἵνα προλαμβάνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὰ ὀλέθρια τῶν σεισμῶν ἀποτελέσματα. Κατεσκευάζον διὰ τόνου ἀγγεῖα ἔχοντα παράδοξα κοσμήματα καὶ σχήματα ἰδιότυπα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐργαλείων αὐτῶν ἦσαν λίθινα, τὰ κοινότερα ἐκ λάβας, τὰ δὲ ἄλλα ἐξ ἀκιδωτοῦ χάλικος ἢ ὀψιδιανοῦ. Ἐγίνωσκον τὸν χρυσὸν καὶ πιθανῶς τὸν χαλκόν, ἂν καὶ τὰ δύο ταῦτα μέταλλα ἦσαν σπάνια παρ' αὐτοῖς· ἐπὶ πᾶσιν ἡ ξυλεία ἦτο ἄφθονος τότε ἐν τῇ νήσῳ. Ἐκοινώνει δὲ ἡ Θήρα πρὸς τὰς γείτονας νήσους, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχήματος τινῶν ἐκ τῶν ἀγγείων αὐτῆς, ὧν ὅμοια ἢ σχεδὸν ὅμοια, ἀνευρέθησαν ἐν Μήλῳ, ἐν Ῥόδῳ καὶ ἐν Κύπρῳ. Ἄλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων· ἀνατρέχει ἄρα γε μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀπεδόθη; Περὶ τούτου δὲν δικαιοῦμεθα νὰ ἐκφέρωμεν ἰδίαν γνώμην. Καί τοι ὅμως μὴ τολμῶντες νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ καταστροφή τῆς Θήρας συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἀνευρεθέντα λείψανα εἶναι τὰ ἀρχαιότατα γνωστὰ μνημεῖα τοῦ βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἴσως δὲ καὶ τῶν ἄλλων περὶ αὐτὴν νήσων.

Οἱ ναυτίλοι τῆς Ἀνατολῆς, προσεγγίσαντες βαθμηδὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀποβῶσι καὶ εἰς τὴν Ἡπειρον αὐτῆς. Ἴγνη αὐτῶν ἀναφάνονται πολλαχοῦ τῆς χώρας ταύτης· ἀλλὰ τὰ κυριώτατα καὶ τὰ μᾶλλον πολύκροτα τῶν ἐπηλύδων ἰδρύματα ἐγένοντο εἰς τὰ ἀνατολικά αὐτῆς παράλια. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι, συνδέονται μετὰ τῶν βοιωτι-

κῶν, τῶν ἀπτικῶν, τῶν μεγαρικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Τοιοῦτό τι καταφαίνεται καὶ εἰς τὰς σημιτικὰς ἐποικίσεις. Οἱ Φοίνικες κατέλιπον πυκνότατα καὶ μεγαλῶνυμα μνημεῖα τῆς διαμονῆς αὐτῶν ἐν Βοιωτίᾳ μὲν τὸ Φοινίκιον ὕρος, τὴν πόλιν Φοινικίδα, τὸ ὕρος καὶ τὴν πόλιν Τευρησὸν, ἀνακαλοῦσαν τὴν ἐν Κύπρῳ φοινικικὴν πόλιν Ταμασὸν, τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς Καδμεῖαν· ὀλιγώτερα δὲ καὶ μικροτέρου λόγου ἄξια ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Χαονίᾳ, εἰς μὲν τὴν πρῶτην τὸν λιμένα Φοινικοῦντα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὴν πόλιν Φοινί- κην. Εἰς Γύθειον, ὡς καὶ εἰς ἄλλα τινὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, σώζονται ἄχρι τοῦδε σωροὶ μεγάλοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξή- γητο τὸ πορφυροῦν χρῶμα. Ἀλλὰ τὰ λείψανα ταῦτα δὲν ἀνατρέχουσιν ἀπαραιτήτως μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καθ' οὓς οἱ Φοίνικες ἐπέ- πλευσαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετη- ρίδι μ. Χ. τὸ πορφυροῦχον κογχύλιον ἠλιεύετο ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δὲ κογχυλευταὶ κατελέγοντο μεταξὺ τῶν προνομιοῦχων κατοίκων τῆς Χερσονήσου.

Περὶ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ ἐποικίσεως τῶν Φοινίκων ἔχομεν, πλὴν τῶν το- πικῶν ὀνομάτων, καὶ τὴν περὶ Κάδμου παράδοσιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Ὀδύσεια, μνημονεύουσα τοῦ Κάδμου, δὲν λέγει αὐτὸν ἐκ Φοινίκης ἐλθόντα, καὶ ὅτι ἐν ταῖς σωζομέναις εἰδήσεσι, πρῶτον ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Εὐριπίδου μανθάνομεν τὴν τοιαύτην αὐτοῦ καταγωγὴν. Ἀνα- καλέσωμεν ὅμως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸν περὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τῶν Θηβῶν μῦθον. Ὁ Ἀγήνωρ ἐλθὼν ἐξ Αἰγύπτου εἰς Φοινίκτην, ἐβασίλευσεν αὐ- τόθι. Τοῦ Ἀγήνωρος τέκνα ἦσαν, Κάδμος, Φοίνιξ, Κίλιξ καὶ Εὐρώπη. Ὁ Ζεὺς, ἐρασθεὶς τῆς τελευταίας, ἀπήγαγε τὴν καλὴν κόρην ἐξ Αἰγύ- πτου εἰς Κρήτην, ὅπου ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς Μίνωα, Ραδάμανθυν καὶ Σαρπηδόνα. Δύο δὲ τοῦ Ἀγήνωρος υἱοὶ, σταλέντες εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ἀδελφῆς αὐτῶν καὶ μάτην ἐπὶ μακρὸν πλανηθέντες, ἀπεφάσισαν, ἀντι- νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε, νὰ κατασταθῶσιν ὁ Κίλιξ εἰς Κιλικίαν, ὁ Κάδ- μος εἰς Θράκη. Ὁ ἀδελφὸς ἢ ἀνεψιὸς τοῦ Κάδμου Θάσος, ὅστις εἶχε συνοδεύσει αὐτοὺς ἐν τῇ ἀναζητήσει ἐκείνη, ὤκησεν εἰς τὴν νῆσον Θά- σον. Ὁ δὲ Κάδμος ὅστις κατῆλθεν ἐκ Θράκης εἰς Δελφοὺς, ἐρωτήσων τὸν θεὸν, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ « περὶ μὲν Εὐρώπης μὴ πολυπραγμονεῖν, χρῆσθαι δὲ καθοδηγῶ βοῖ, καὶ πόλιν ἐκεῖ κτιζεῖν ἐνθα αὕτη εἰς τὰ δεξιὰ πέση καμουῖσα. » Οὕτως ἔκτισεν ὁ Κάδμος τὰς Θήβας.

Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἀναφέρονται ὀνόματα πολλὰ· Κάδμος, Φοίνιξ,

Εὐρώπη, Κρήτη, Μίνως, Ῥαδάμανθυς, Σαρπηδῶν, Θράκη, Θάσος, Θῆβαι. Ἀλληγοροῦνται δηλαδὴ ἐν αὐτῷ οὐ μόνον ἡ τῶν Θηβῶν ὑπὸ Κάδμου κτίσις, ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα εἰκονίζοντα ἐν κεφαλαίῳ τὰς τε προηγηθείσας θαλασσοπορίας τῶν ναυσιβίων κατοίκων τῆς συριακῆς παραλίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν· ἢ ὑπὸ τῶν Φοινίκων ζήτησις τῆς Εὐρώπης, ἢ ἐν τῷ μεταξύ κατάληψις ὑπ' αὐτῶν πρὸς ἄρκτον μὲν τῆς Θάσου καὶ τῆς Θράκης, πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Κρήτης, ἦν, διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν θέσιν, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐκλάβωσιν ὡς ἀρχὴν τῆς Εὐρώπης· τελευταῖον ἢ μετὰ τῆς φοινικικῆς ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἰδίως ἐν τῇ Κρήτῃ κυριαρχίας συνδεομένη θαλασσοκρατία τοῦ Μίνως. Περὶ τῶν γεγονότων τούτων εἶναι σήμερον δύσκολον νὰ ἀμφιβάλλωμεν. Καὶ σημειωτέον ὅτι ἂν ἡ Ὀδύσεια ἀποσιωπᾷ τὴν καταγωγὴν τοῦ Κάδμου, ἡ Ἰλιάς λέγει ῥητῶς τὴν Εὐρώπην θυγατέρα τοῦ Φοίνικος· ὥστε ἡ ὅλη παράδοσις ἔχει ρίζας προομηρικὰς.

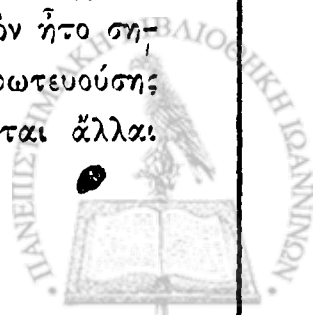
Ἄλλ' ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀναμίγνυνται μετὰ τῶν Φοινίκων Αἰγύπτιοι. Ὁ Ἀγήνωρ λέγεται ἐξ Αἰγύπτου μεταβὰς εἰς Φοινίκην· ὁ Ζεὺς ἐξ Αἰγύπτου ἀπήγαγε τὴν Εὐρώπην εἰς Κρήτην· ἡ πόλις ἦν ὁ Κάδμος ἔκτισεν ἐν Βοιωτίᾳ, ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς μεγάλης αἰγυπτιακῆς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ἡ σύμπραξις αὕτη τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας αὐτῶν σχέσεις, τὰς δὲ τῶν πρώτων ἀποικήσεις καθιστῶσι πιθανὰς αἱ συμφοραὶ ἃς ὑπέστη ἡ χώρα αὐτῶν ἀπὸ τῆς 23 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἰγύπτου καὶ κατέκτησαν αὐτὴν αἱ νομαδικαὶ τῆς Συρίας φυλαὶ, αἱ κληθεῖσαι ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων Ὑκσῶς. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἡγουμένων τῶν ἐν Θῆβαις βασιλέων, ἠγωνίσθησαν περὶ τὰ 200 ἔτη ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐπὶ τέλος ὅμως ἡ μὲν κάτω Αἰγύπτος ὑπέκυψεν ὀλοσχερῶς, ἡ δὲ ἄνω, προῖσταμένης τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν δορυκτητόρων. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσεν ἕτερα διακόσια περίπου ἔτη, μεθ' ὃ οἱ ἐν Θῆβαις βασιλεῖς ἀνέλαβον νέον μέγαν κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ἀγῶνα, ὅστις, διεξαχθεὶς πεισματωδέστατα ἐπὶ ἡμιόλιον ἑκατονταετηρίδα, ἐπήγαγε τὴν κατατρόπωσιν τῶν ξένων καὶ τὴν εἰς Συρίαν ἐπάνοδον τῶν λειψάνων αὐτῶν. Ὁ συντελέσας τὸ κατόρθωμα τοῦτο Ἀχμέσ Α' ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς 18 δυναστείας, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἀναλαβούσης δὲ τῆς Αἰγύπτου τὴν προτέραν ἰσχὺν, διὰ τῶν ἀγῶνων τοῦ

υιοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀμενχοτέπ Α' (Ἀμενόφωως), ὁ τούτου διάδοχος καὶ υἱὸς Γούθμωσις Α' κατέκτησε τὴν Συρίαν. Αἱ κυριώταται τῶν Φοινίκων πόλεις ἀνεγνώρισαν τοσοῦτω προθυμότερον τὴν αἰγυπτιακὴν κυριαρχίαν ὅσῳ πρὸ καιροῦ ἐγίνωσκον τὰ ὠφελήματα ἅπερ ἠδύναντο νὰ καρπωθῶσιν ἐκ τῆς γείτονος ἐκείνης χώρας. Καὶ τῶντι ὡς οὐδέποτε τότε ἠὺδαιμόνησαν οἱ Φοίνικες, λαβόντες τὸ προνόμιον τοῦ ἐμπορεύεσθαι ἐν Αἰγύπτῳ διὰ λογαριασμὸν τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διὰ λογαριασμὸν τῆς Αἰγύπτου.

Αὗται εἶναι αἱ ποικίλαι μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Φοινίκων σχέσεις αἵτινες ὑποφαίνονται ἐν ταῖς παραδόσεσιν. Οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου δὲν ἦσαν φύσει τυχοδιῶκται. Αἱ περιστάσεις ὅμως τῆς πατρίδος αὐτῶν ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς προσημειωθέντας χρόνους σφόδρα ἀνώμαλοι, μάλιστα δὲ ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἢ κάτω Αἰγύπτου κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα. Ὅθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐγένοντο εἴτε κοινὰ Αἰγυπτίων καὶ Φοινίκων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιχειρήματα, οἷον τὸ περὶ Κάδμου φημιζόμενον, εἴτε καὶ ἰδιά τινα τῶν Αἰγυπτίων, οἷα τὰ περὶ Δαναοῦ καὶ Κέκροπος θρυλούμενα. Ἐκ τούτων ὁ Κέκροψ δὲν λέγεται Αἰγύπτιος εἰμὴ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὃν ἀντέγραψαν ὁ Σουΐδας καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ἢ περὶ Δαναοῦ παράδοσις, καίτοι δὲν συναρμολογεῖται μετὰ προηγουμένων ἀσφαλῶν γεγονότων, ὅπως ἢ περὶ Κάδμου, εἶναι ἐν τούτοις μία τῶν ἀρχαιοτέρων. Παρ' Ὀμήρῳ μὲν οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κέκροπος ὑπάρχει, ὁ δὲ Δαναὸς καὶ ὁ Κάδμος, δὲν λέγονται ῥητῶς ὡς ἔξωθεν ἐποικήσαντες. Ἄλλ' ἤδη ἐν τοῖς Κυκλικοῖς, ὁ τὴν Δαναίδα πεποιηκῶς προσονομάζει τὸν Δαναὸν «πρὸςθεν εὐρρεῖος ποταμοῦ Νεῖλοιο» ἄνακτα· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἰσχὺς τῆς παραδόσεως ταύτης, ὥστε ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν ποιήματος 5500 στίχων.

Ἄλλὰ παρεκτός τούτων, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐγένοντο αἰγυπτιακαὶ ἐν Ἑλλάδι ἐποικήσεις, πῶς θέλει ἐξηγηθῆ ἡ ὁμωνυμία τῆς ἐν Βοιωτίᾳ πόλεως τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους πρωτεύουσαν; Ὅτι τὸ ὄνομα τῆς βοιωτικῆς πόλεως δὲν ἦτο ἐλληνικόν, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῆς ἐν Μυσίᾳ Θήβης, ἣτις ἦτο κτίσμα Κιλικῶν· οἱ δὲ Κιλικεῖς ἦσαν Σημίται καὶ διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις πρὸς τε τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ἦτο σημιτικόν, πρὸς οὐδὲν δὲ ἄλλο ἀντιστοιχεῖ ἢ πρὸς τὸ τῆς πρωτεύουσας τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους. Ἡ τελευταία αὕτη, ὅπως πλείστα ἄλλα.

Μέμφεως, ἐσήμαινε « κατοικία τοῦ Φθᾶ » καὶ διαπεράσασα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετεπλάσθη ἐνταῦθα Αἴγυπτος. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἀπεδέξαντο πάντες σχεδὸν οἱ αἰγυπτιολόγοι. Οὐδὲν τῶντι φυσικώτερον τῆς τοιαύτης ἀποδόσεως τοῦ ὀνόματος τῆς πρωτεύουσας εἰς πᾶσαν τὴν χώραν. Τοιοῦτό τι ἔπραξαν βραδύτερον οἱ Ἄραβες καλέσαντες τὴν Αἴγυπτον Masr, ἢ, καθὼς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι, Μισίρι, ἀφ' ἐνὸς τῶν ὀνομάτων τῆς πρωτεύουσας Κάϊρον. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοιοῦτό τι ἀληθῶς δὲν συνέβη. Ἡ Μέμφις δὲν ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους εἰμὴ τὸ πολὺ μέχρι τοῦ τρισχιλιοστοῦ περίπου ἔτους, ὅτε τὸ ἀξίωμα τοῦτο μετεβιβάσθη εἰς τὰς Θήβας. Ἡ δὲ κρονία ἐκείνη ἀρχαιότης ἀδύνατον νὰ περιέλθῃ εἰς οἰανδήποτε σχέσιν πρὸς τὰς τηλεσκοπικώτερας εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ Ἑλλάδος, εἰδήσεις αἰτινες μόλις ἀφικνοῦνται μέχρι τῆς 20 ἑκατονταετηρίδος. Ἡ λέξις λοιπὸν Hâ-ka-Phtah δὲν ἐγένετο γνωστὴ εἰς τοὺς προπάτορας τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰμὴ μετὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους. Εἶδομεν δὲ ὅτι κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα μάλιστα αἱ περιστάσεις τῆς κάτω Αἰγύπτου ἦσαν ἐπιτηδειόταται, νὰ προκαλέσωσιν ἀποικισμούς. Τότε Αἰγύπτιοι καὶ Ὑκῶς ἀντηγωνίσθησαν πεισματωδέστατα, ἰδίως περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Μέμφεως· καὶ τότε, ὡς φαίνεται, κάτοικοί τινες αὐτῆς, ἀποδημήσαντες καὶ ἀποβάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατέστησαν αὐτῇ γνωστὸν τὸ τῆς πόλεως αὐτῶν ὄνομα. Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ἱστορικὰς ἀπάσας τὰς περιπετείας τῆς περὶ Δαναοῦ παραδόσεως. Ἄλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, ἐνισχυομένη διὰ τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνωμαλιῶν τῆς κάτω Αἰγύπτου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῇ ὡς ὅλως μυθική· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ ὄνομα Αἴγυπτος, ὑπὸ τοῦτον αὐτοῦ τὸν τύπον, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γείνη γνωστὸν τῇ Ἑλλάδι εἰμὴ δι' ἐποίκων Μεμφιτῶν. Τὸ ἐθνικὸν τῆς χώρας ταύτης ὄνομα ἦτο Κεμίτ· οἱ Ἕλληνες λοιπὸν, ἐὰν ἐμάνθανον τὸ πρῶτον τὰ κατ' αὐτὴν ὅπωςδήποτε ἄλλως, ἤθελον γνωρίσει τὸ ἀληθὲς τοῦτο τῆς Αἰγύπτου ὄνομα καὶ δὲν ἤθελον ἀποδώσει αὐτῇ τὴν προσηγορίαν μιᾶς πόλεως, καὶ ταύτης ἐπεχούσης ἤδη δευτερεύουσαν τάξιν.

Ἄλλὰ καιρὸς νὰ μελετήσωμεν ὁποῖα τις ἀπέβη ἡ τύχη τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν παντοίων τούτων ἐπηλύδων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἐπίδρασις τῶν ἐποίκων. Ἀχαιοί.

Ἀδύνατον νὰ ὑπολογισθῇ ἐπὶ πόσον χρόνον οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος, ἀποκεκλεισμένοι ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, διῆγον τὸν πατριαρχικὸν αὐτῶν βίον, ὅτε εἶδον προσεγγιζούσας τὰς ναῦς τῶν νήσων. Εὐκόλον ὅμως εἶναι νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἔκπληξιν ἣν ἐπροξένησαν εἰς αὐτοὺς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐμβάτου τῶν πολλῶν τῆς γῆς αὐτῶν κόλπων πτερυγίζοντα ἐκεῖνα σκάφη· οἱ ἀφελεῖς θεαταὶ εἶχον μὲν καὶ πρότερον ἀκάτια ἀλλὰ κωπήρη, οὐχὶ ἰστιοφόρα. Ἔτι δὲ θαυμαστότερα ἦσαν ὅσα ἐκόμιζον τὰ καινοφανῆ ταῦτα πτηνὰ τῆς θαλάσσης. Ὀρμώμενα ἀπὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ προσπελάσαντα κυρίως εἰς τὰ ἀνατολικὰ παράλια, συνεπήγαγον αὐτόθι τὰ παντοειδῆ προϊόντα πολιτισμοῦ ἀπ' αἰῶνος διαπλασθέντος· εἰκόνας θεῶν, καρπούς τῆς κεκαλλιεργημένης γῆς, ὑφάσματα ἐντέχνως κατασκευασμένα, ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα ὀρειχάλκινα, νέα ὀνόματα νέων πραγμάτων καὶ πλὴν τούτου, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ποικίλας διδασκαλίας περὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν, γεωργικῆς τέχνης, ὀρύξεως φρεάτων, ῥυθμίσεως τοῦ ῥοῦ τῶν ὑδάτων, ζεύξεως γεφυρῶν, οἰκοδομικῆς, ἄγρως καὶ χρησιμοποίησεως τοῦ πορφυροῦχου κογχυλίου, τελειότερας ναυτιλίας, γραφῆς. Αἱ παραδόσεις διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν μνήμην τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα εἰσήγαγον τὰς νέας ταύτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀφορμὰς· Λυκίων, Καρῶν, Αἰγυπτίων, Μινυῶν, Αἰολιδῶν, καὶ πρὸ πάντων τῶν Φοινίκων. Φοῖνιξ ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ ὑπάτου τῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος· Φοῖνιξ τὸ γένος, ὁ Φινεύς, υἱὸς τοῦ Φοίνικος, ἢ Ἀγήνορος τοῦ Φοίνικος, ἐγένετο ὁ σύμβουλος καὶ ὁδηγὸς τῶν ἀργοναυτῶν· Φοίνικες ἦσαν οἱ «μυρὶ ἄγοντες ἀθύρματα νηὶ μελαίνῃ» Φοίνισσαι, αἱ κατεργαζόμεναι τὰ κάλλιστα χειροτεχνήματα.

Οἱ θεοὶ τῶν ἐπηλύδων οὔτε ταυτώνυμοι ἦσαν, οὔτε ταυτοειδεῖς· οἱ θεοὶ τῶν Καρῶν, τῶν Λελέγων, τῶν Λυκίων, ἐν γένει τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἶχον ὀνομασίας, παραστάσεις, ιδιότητας διαφόρους μέχρι τινὸς τῶν τῆς Φοινίκης θεῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς κοινόν τι σύστημα θρησκευτικὸν παραχθὲν ἐν Βαβυλωνίᾳ.

Περὶ τῆς τοιαύτης καταγωγῆς τῶν θρησκευμάτων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὑπῆρχον ἑκπαλαι νύξεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον σαφεῖς παρ' Ὀμήρῳ, παρ' Ἡσιόδῳ, παρ' Ἡροδότῳ· ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν ἀπεδείχθη ἀκριβέστερον καὶ πληρέστερον διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Νινευτῆ, τῆς μελέτης τῶν ἀσσυριακῶν ἀναγλύφων, τῆς ἀναγνώσεως τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ἡ βαβυλωνιακὴ θρησκεία ὠρμάτο, ὅπως πᾶσαι αἱ ἄλλαι θρησκείαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων, ἀπὸ θεοῦ ἐνὸς ἅμα καὶ πολλαπλοῦ ἐνὸς μὲν διότι ἡ ὕλη ἐξ αὐτοῦ πηγάζει καὶ οὗτος συγχέεται μετ' αὐτῆς, πολλαπλοῦ δὲ διότι ἐκάστη τῶν πράξεων ὅσας ἐν ἑαυτῷ ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ὕλης, λογίζεται ὡς παραχθεῖσα ὑπὸ ὄντος διακεκριμένου καὶ ἴδιον φέροντος ὄνομα. Τοιαῦτά τινα ἐπρέσβευον καὶ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνενέωσαν διὰ θαλάσσης τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς. Τότε ἔμαθον τὴν ἀνάπτυξιν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πρώτη ἐκείνη ἔννοια τῆς θεότητος. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην δόξαν, τὰ θεῖα ὄντα προκῦψαντα ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, εἶχον μὲν ἕκαστον ἐνιαίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἡ ἐνιαία αὕτη ὑπόστασις ἦτο διφυῆς, περιελάμβανε δηλαδὴ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ τὰ δύο ἀπαραίτητα στοιχεῖα πάσης γονοποιήσεως, τὸ στοιχεῖον ἄρρεν καὶ τὸ στοιχεῖον θῆλυ. Βαθμηδὸν τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων, ἕκαστον δὲ τῶν ἀρχῆθεν θεῶν ὄντων ἐδιχάσθη εἰς θεὸν καὶ εἰς ἀντίστοιχον θεάιναν. Οὕτω προέκυψεν ἡ προσωποποίησις παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις καὶ παρ' αὐτῶν μετεδόθη εἰς τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Αἱ θρησκευτικαὶ αὗται δοξασίαι τῶν Βαβυλωνίων, πρὶν φθάσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἐτροπολογήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἔτι δὲ πλείονας ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις ἀφοῦ διεδόθησαν εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος χώρας. Οὐδὲν ἦττον ἡ τοιαύτη καταγωγὴ πολλῶν θεοτήτων δύναται σήμερον ν' ἀποδειχθῇ ἀποχρώντως. Καθ' Ἡρόδοτον, τὸ ἀρχαιότατον τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ἱερόν ὑπῆρχεν ἐν Ἀσκάλωνι τῆς Συρίας, καὶ ἐκ Συρίας ἐπελθόντες οἱ Φοίνικες ἴδρυσαν ἱερὰ αὐτῆς ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κυθήροις· εἴλκε δὲ τὸ γένος ἡ θεὰ ἐκ Βαβυλώνος. Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τοῦ Ἡροδότου, ἐπὶ τῶν Ἡσιοδικῶν χρόνων, ἐλέγετο ὅτι ἡ ἀφρογένεια Ἀφροδίτη ἀνέδυ ἐκ τῆς θαλάσσης « πολυκλύστῳ ἐνὶ Κύπρῳ. » Καὶ ἔτι ἀρχαιότερον ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι ὀνομάζεται πολλάκις *Κύπρις*, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐα *Κυθέρεια*.

καὶ ἐνῶ ὁ Ἄρης ἐπιστρέφει εἰς Θράκην, ἢ φιλομειδῆς Ἀφροδίτη ἐπα-
νέρχεται εἰς Πάφον τῆς Κύπρου, «ἐνθα δέ οἱ τέμενος βωμός τε θυήεις.»
Ἐκ τούτων δὲ πάντα προσηγορεύσαν τὰ ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἀπο-
κρυφθέντα μνημεῖα.

Ἡ Ἄνατ, ἢ Βελίτ καὶ ἡ Ἰστάρ ἐξεπροσώπων παρὰ τοῖς Βαβυλων-
ίοις τὸ θῆλυ στοιχεῖον τῆς γονοποιῦ δυνάμεως· μετωνομάσθησαν δὲ
ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἀναΐτις, Μύλιττα, Ἀστάρτη. Ἐκ τούτων ἡ Ἀ-
στάρτη ἐπεκαλεῖτο ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Ζαρπανίτ ἦτοι «παραγωγὸς τῶν
ὄντων» καὶ εἰκονίζετο κατὰ μέτωπον, ὀλόγυμνος, πιέζουσα διὰ τῶν
χειρῶν τὸ στήθος. Ταύτης τῆς Ἀστάρτης ἀνευρέθησαν ἐν Γόλγοις τῆς
Κύπρου πολυάριθμα ἀγαλματῖα, ὧν ἡ παράστασις εἶναι σχεδὸν ἀπα-
ράλλακτος ἢ τῆς βαβυλωνιακῆς Ἰστάρ. Εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον
καὶ γυμνή. Πολύτιμον καὶ πολυέλικτον περιδέραιον ἀπλοῦται ἐπὶ τοῦ
στήθους αὐτῆς· οἱ μηροὶ προέχουσιν αἰ λαγόνες εἶναι εὔσαρκοι καὶ εὐρεῖαι.
Συνήθως αἱ δύο χεῖρες πιέζουσι τοὺς μαστοὺς, ἐνίοτε δὲ ἡ μὲν ἐπιτίθε-
ται ἐπὶ τοῦ στήθους, ἡ δ' ἄλλη ἐπὶ τὴν γαστέρα. Αὕτη λοιπὸν ἦτο ἡ
Ἀστάρτη ἣν οἱ Φοίνικες περιήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἀπὸ Κύπρου μέχρι
Κυθέρων καὶ ἀπεβίβασαν ἐπὶ τέλος εἰς τὰ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος
παράλια καὶ ἰδίως εἰς Κόρινθον, εἰς Ἄργος, εἰς Ἀθήνας. Εἶναι ἀληθὲς
ὅτι τὸ αἶσθημα ἡμῶν κατεξεγείρεται κατὰ τῆς ἰδέας ὅτι τὸ δύσμορφον
τοῦτο εἶδωλον ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς φιλομειδοῦς Ἀφροδίτης. Ἄλλ' ἡ
ἔμφυτος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φιλοκαλία ἔπραξε διὰ τοῦ χρόνου πολλὰ
τοιαῦτα θαύματα. Καὶ ἔπειτα ὅσω καὶ ἂν ἐκαλλύνθη ἡ θεὰ ἐκείνη
ἐν Ἑλλάδι, πολλὰ ἔτι ἔσωζεν ἐνταῦθα σύμβολα καὶ προσόντα τῆς γε-
νετηρίου γονιμότητος, ἧτις ἀπετέλει τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς Ἰστάρ
καὶ τῆς Ζαρπανίτ. Αὐτὸ τὸ χαριέστατον ἐπίθετον φιλομειδῆς ἐτυμο-
λογεῖται παρ' Ἡσιόδῳ εἰς τρόπον ἡκιστα αἰσχυνηλὸν, ἐκφερόμενον διὰ
τοῦ ἡ ἀντι εἰ. Αὕτη δὲ ἡ πορνεία ἧτις ἦτο ἀχώριστος ἀπὸ τῆς λα-
τρείας αὐτῆς εἰς τὴν Βαβυλῶνα, εἰς Βύβλον καὶ Κύπρον, καὶ περὶ ἧς
μετὰ τσαύτης ἀγανακτήσεως ἔμιλει ὁ Ἡρόδοτος, διετήρησεν ὡσαύ-
τως τὸν ἱερὸν τοῦτον χαρακτῆρα ἐν Κορίνθῳ, ὅπου ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς
τῆς πόλεως ταύτης, ἑταῖραι περὶ τὰς χιλίας περιεῖπον τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς.

Ἄλλ' ἡ γονοποιός, ἡ παραγωγὸς τῶν ὄντων δύναμις εἰσῆχθη εἰς τὴν
Ἑλλάδα καὶ ἄλλοθεν, δι' ἄλλων τύπων καὶ ὀνομάτων. Ἡ ἀντίληψις
ἐκείνη, ὅπως κατέβη διὰ τῶν κιθρανίων ἐκ Βαβυλῶνος εἰς τὰ τῆς

Συρίας παράλια, οὕτως ἀνῆλθεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἠπλώθη ἐπὶ ἅπασαν ταύτην τὴν χερσόνησον. Ἡ *Mā* τῆς Καππαδοκίας, ἡ σημί-
 νουσα φρυγιστὶ τὴν μητέρα, ἡ Ἄναϊτις τῆς ἐν Πόντῳ Ζήλας καὶ τῆς
 Ἀρμενίας, ἡ *Κυβέλη* τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας, ἡ μεγάλη Ἐφεσία θεὰ
 ἧτις ἔκπαλαι ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, οὐδὲν ἄλλο
 ἦσαν ἐν ἀρχῇ ἢ ἕτεροιώσεις τῆς βαβυλωνιακῆς θεότητος. Ἐν Ζήλα, ἐν
 Ἀρμενίᾳ, ἐν Λυδίᾳ ἡ λατρεία αὐτῆς συνωθεύετο ὑπὸ τῆς πορνείας
 τῶν ἱεροδούλων, ἀπαρράλλακτως ὅπως ἐν Βαβυλῶνι, ἐν Βύβλω, ἐν Κύ-
 πρῳ καὶ ἐν Κορίνθῳ. Ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου ὅπερ μέχρι τῶν
 ὑστάτων χρόνων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἐσώζετο εἰς τὸν ἐν Ἐφέσω
 ναὸν αὐτῆς, τὸ μὲν στῆθος ἐκαλύπτετο ὑπὸ πολυαρίθμων μαστῶν, ἀπὸ
 δὲ τῆς μέσης καὶ κάτω εἰκονίζοντο κεφαλαὶ ἐλάφων, λεόντων, ταύρων
 καὶ ἄλλων ζώων. Ἐκ τῶν πολυωνύμων ἅμα καὶ ταύτοσῆμων τούτων
 θεοτήτων, δύο εὐρίσκομεν πολιτογραφηθείσας ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν ὀμη-
 ρικῶν καὶ τῶν ἠσιοδικῶν χρόνων ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἡ Ῥέα ἐταυτί-
 ζετο ἀφ' ἐνὸς μετὰ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ *Mā*, ἀφ' ἑτέρου μετὰ τῆς *Κυ-
 βέλης*, τῆς θεᾶς τῶν ἀντρῶν καὶ τῆς ἀγρίας φύσεως· ἡ δ' Ἄρτεμις
 μετὰ τῆς ἐφεσίας θεᾶς.

Οὐ μόνον δὲ τὰ ὀνόματα μετεβλήθησαν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀντιλήψεις
 καὶ αἱ παραστάσεις ἠλλοιώθησαν. Ἡ Ῥέα ἀπέβη ἐν Ἑλλάδι σύζυγος
 τοῦ Κρόνου καὶ μήτηρ ὅλων αὐτοῦ τῶν τέκνων, ἰδίως τοῦ Διός, ὃν
 ἔτεκεν εἰς Λύκτον τῆς Κρήτης καὶ ἔκρυψεν ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τοῦ
 πατρὸς ἐν ἀντρῷ ἠλιβάτῳ τῆς Ἰδῆς. Διότι πᾶσαι αὐταὶ αἱ νέαι ἀν-
 τιλήψεις τῆς Ῥέας καὶ τοῦ Διός ἢ διεπλάσθησαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κρήτῃ,
 ἢ ἐν Ἑλλάδι διασκευασθεῖσαι ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰς τὴν
 μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐν ἣ συννητήθησαν αἱ φοινικικαὶ καὶ καρικαὶ
 θρησκευτικαὶ δοξασίαι. Ὅπως δὲ πολλὰς εἶδομεν ἐν αὐτῇ κτισθείσας
 φοινικικὰς πόλεις, οὕτω πολλαὶ ὡσαύτως ὑπῆρχον ὀμωνυμίαί τῶν πρὸς
 τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. «Ἰδὴ γὰρ τὸ ὄρος τό τε Τρωϊκὸν καὶ τὸ Κρη-
 τικὸν, καὶ Δίκτη τόπος ἐν τῇ Σκηψίᾳ καὶ ὄρος ἐν τῇ Κρήτῃ, ἔλεγεν ὁ
 Στράβων. Τῆς δὲ Ἰδῆς λόφος Πύτνα, ἀφ' οὗ Ἱεράπυτνα ἡ πόλις· Ἱππο-
 κόρωνά τε τῆς Ἀδραμυτηνῆς καὶ Ἱπποκορώνιον ἐν Κρήτῃ· Σαμώνιον
 τε τὸ ἐωθινὸν ἀκρωτήριον τῆς νήσου καὶ πεδίον ἐν τῇ Νεανδρίδι.»

Ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου τῆς ἐφεσίας θεᾶς δηλοῦται ὅτι ἡ
 βαβυλωνιακὴ Ἰστάρ εἶχεν ἤδη πολυειδῶς τροπολογηθῆ καὶ ἐν αὐτῇ
 τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀντὶ διμύστου γενομένη πολύμαστος πρὸς τὰ ἄνω,

ἔκρυπτε πρὸς τὰ κάτω τὴν γονοποιὸν ἐστίαν διὰ πολυαρίθμων κεφαλῶν ζώων. Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον μετεποιήθη ἀφ' ἧς διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μία τῶν ἐννοιῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου εἰκονιζομένων, διετηρήθη ἀπαράλλακτος. Παρ' Ὀμήρῳ ἐπικαλεῖται ἡ Ἄρτεμις *πότνια θηρῶν, ἀγροτέρη*· ὁ δὲ ὁμηρικὸς ὕμνος λέγει αὐτὴν ἐλαφθηβόλον, ἰοχέαιραν, ἢ κατ' ὄρη σκίοεντα ἄγρη τερπομένη παγχρύσεια τόξα τιταίνει. Καὶ ὅταν βραδύτερον παρέστησεν αὐτὴν ἡ τέχνη, ἀφήρσε μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος τὰς κεφαλὰς τῶν ζώων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰκόνισε φέρουσαν τόξον καὶ συνοδευομένην ὑπὸ κυνὸς ἢ ἐλάφου. Ἄλλὰ τὸ ἕτερον μέρος τῆς ἐννοίας τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου, δι' οὗ τοσοῦτον ἐμφαντικῶς ἠλληγορεῖτο ἡ γενετήριος δύναμις, παντελῶς ἐξέλιπεν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ *πότνια θηρῶν* τοῦ Ὀμήρου ἦτο ἐνταύτῳ ἀγρή, καὶ πιθανώτατα τὰς δύο ταύτας ιδιότητες ἐξεδήλου τὸ ἀποδοθὲν αὐτῇ ὄνυμα τῆς Ἀρτέμιδος (ἀρτεμίας). Ὑπεφαίνετο ἐν τούτοις μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων ἡ ἄσιανή αὐτῆς καταγωγὴ· διότι περὶ τὴν σεμνὴν ἐκείνην θεὰν διεκρίνοντο ἐνιαχοῦ ἔχνη τῶν αἰσχυρῶν τελετῶν αἵτινες πηρηκολούθησαν τὴν βαβυλωνίαν Ἴσταρ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν Ἡλιδι λ. χ. καὶ παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν ἐτελεῖτο εἰς τιμὴν αὐτῆς ὁ διαβόητος χορὸς *κόρδαξ*, ἐξ οὗ καὶ *Κορδάκα* ἐπελέγετο ἐνίοτε ἡ Ἄρτεμις.

Ἄλλος θρησκευτικὸς τύπος ὅστις ἐξ ἀνατολῶν εἰσεκομίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ὁ Ἡρακλῆς. Ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει τοῦτο ἡμᾶς σαφῶς. Ἀφικόμενος, λέγει, εἰς Θάσον, εὔρον ἐν αὐτῇ ἱερὸν Ἡρακλέους ὑπὸ Φοινίκων ἰδρυμένον, ὅτε οὗτοι, ἐκπλεύσαντες πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Εὐρώπης, ἔκτισαν τὴν Θάσον· τοῦτο δὲ συνέβη, ἐπιφέρει, πέντε γενεὰς πρὶν ἢ «τὸν Ἀμφιτρώωνος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλλάδι γενέσθαι»· ὁ ἐστὶ, πρὶν ἐμφανισθῆ ἐν τῇ φοινικικῇ ὡσαύτως πόλει τῶν Θηβῶν ὁ Ἡρακλῆς ἐκεῖνος, ὅστις ἐξελληνισθεὶς, παρεστάθη ὡς υἱὸς τοῦ Ἀμφιτρώωνος ἢ μᾶλλον τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἄθλων ὅσοι ἀπεδόθησαν τῷ ἥρωϊ, ὧν πολλοὶ εἶναι ξενικῆς καταγωγῆς. Ἡ κατατρόπωσις τοῦ λέοντος ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀσσυριακοῦ Ἡρακλέους (Ἄδαρ ἢ Σαμδάν), ὅστις εἰκονίζεται πνίγων διὰ τῶν βραχιόνων αὐτοῦ τὸ θηρίον· τὸ κατόρθωμα τοῦτο, ἐκεῖθεν κληρονομήσας ὁ Τύριος Ἡρακλῆς, μετεβίβασεν εἰς τὸν Ἑλληνικόν. Ὁ δὲ περὶ Γηρυόνου μῦθος εἶναι φοινικικῆς καταγωγῆς. Ἡ τοῦ Γηρυόνου παρουσία εἰς Γάδειρα, εἰς Γαρτησσόν, εἰς Ἰβηρίαν καθίστησι τοῦτο πρόδηλον,

διότι καὶ αἱ τρεῖς αὐταὶ πόλεις ἦσαν ἀποικίαι Φοινίκων. Οἱ ναυτίλοι τῆς Τύρου συναπῆγον μεθ' ἑαυτῶν πελαγοδρομοῦντες τὸ εἶδωλον τοῦ θεοῦ ἐκείνου ὃν ἐκάλουν Βάαλ-Μελκάρθ, ἥτοι κύριον τῆς πόλεως, πολιοῦχον, ἐντεῦθεν δὲ αἱ θαλασσοπορίαι αὐτῶν ἐταυτίσθησαν πρὸς τὰς περιπλανήσεις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Πλὴν τούτων ὁ Τύριος Ἡρακλῆς ἀναφρίνεται ἐν Ἑλλάδι ὑπ' αὐτὸ τὸ φοινικικὸν αὐτοῦ ὄνομα Μελκάρθ, μικρὸν τροπολογηθὲν εἰς Μελικέρτην. Ὁ Μελικέρτης ἐτιμᾶτο πολυειδῶς ἐν Κορινθίᾳ, καὶ εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐλέγοντο ἰδρυθέντα τὰ Ἴσθμια. Ἄλλὰ καὶ ἕτερον σημιτικὸν ὄνομα ἔφερον ὁ Ἡρακλῆς ἐκαλεῖτο Μάκαρ καὶ Μάκηρις, κατ' ἀμφοτέρους δὲ τοὺς τύπους τούτους εὐρίσκομεν αὐτὸν κατονομαζόμενον καὶ μετὰ ἐγχωρίων μύθων μεμιγμένον ἐν Κρήτῃ, ἐν Λέσβῳ, ἐν Ῥόδῳ, ἐν Εὐβοίᾳ. Ὁ σημιτικὸς τύπος μάκαρ εὐρίσκεται εἰς φοινικικὰς ἐπιγραφάς. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Σωλσύ γενομένη κατὰ πρῶτον παρατήρησις, ὅτι τὸ ὄνομα Ἡρακλῆς εἶναι αὐτὸ τοῦ Μελκάρθ τὸ ὄνομα, γραφόμενον μὲν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀναγνωσθὲν δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ· ΜΕΛΚΑΡΘ, ΗΡΑΚΛΕΣ, τοῦ μὲν Μ ἐκφερομένου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραφῇ ὡς Σ, τοῦ δὲ Θ ὄντος πνευματισμοῦ ἀναλόγου τοῦ Η. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Τύρου ὁ ἥρωσ δὲν ἔφερον εἰμὴ τὸ σύμβολον τῆς ἀσσυριακῆς αὐτοῦ καταγωγῆς, τὸν λέοντα, διότι παρίσταται κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς ρόπαλον ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, τόξον δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς, περὶ ἣν συσπειροῦται λεοντῆ. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν Κύπρῳ εὐρημάτων ὅσα ἀνάγονται εἰς τὴν τοῦ Ἡρακλέους λατρείαν, βλέπομεν προστεθειμένον καὶ τὸ κατὰ Γηρυόνου κατόρθωμα. Ἐν τῷ ἀληθεῖ θερισμῷ ἀγαλμάτων ὃν ὁ Ἴταλὸς Cesnola ἐποίησατο ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ περὶ Γόλγους ναοῦ τῆς Ἀστάρτης, ὑπάρχει ἀνδριᾶς ὄρθιος περιβεβλημένος λεοντῆν καὶ ὠπλισμένος διὰ τόξου καὶ ροπάλου· ἐπὶ δὲ τοῦ βήθρου παρίσταται ἡ ἀπαγωγὴ τῶν Γηρυόνου βοῶν. Ἡ πάλη τοῦ ἥρωος κατὰ τοῦ τέρατος ἐκείνου ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ, διότι εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ ἱκανὰ λείψανα ἀγαλμάτων εἰκονιζόντων τὸν τρικάρηνον Γηρυονῆα.

Οὐδὲν τεκμήριον ἔχομεν ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐκαλλιέργουν, ἐπὶ τοῦ προτέρου πατριαρχικοῦ βίου, τὰ σιτηρὰ, τὴν ἄμπελον καὶ τὴν ἐλαίαν· πολλαὶ δ' ἀπεναντίας ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ὅτι ἔγνωσαν ταῦτα πάντα, παρὰ τῶν ἐξ ἀνατολῆς ἐπιπλευσάντων ἔθνων. ἼΜήπως ἐν τῷ Ὀμηρικῷ

ὑμνω, ἡ Δημήτηρ δὲν λέγει ὅτι ἦλθεν ἐκ Κρήτης ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης; Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι, ὅτι πᾶσαι αἱ περὶ τῶν εὐεργετημάτων ἐκείνων ἑθνησκευτικαὶ παραστάσεις συνδέονται μετὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἑλλάδος παραλίων, ἥτοι μετὰ τῶν παραλίων ἐκείνων εἰς ἃ ἐγένοντο αἱ κυριώταται τῶν ἐπηλύδων ἐποικήσεις. Ἡ Δημήτηρ, ἡ Περσεφόνη, ὁ Βουζύγης, ὁ Τριπτόλεμος, εἶχον τὴν ἐστίαν τῆς λατρείας αὐτῶν ἐν Ἐλευσίνι· ἡ Ἀθηνᾶ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἐφύτευσε τὴν ἱερὰν ἐλαίαν· ὁ Διόνυσος παρέστη κατὰ πρῶτον ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἄργολίδι. Ἐὰν ἡ καλλιέργεια ἰδίως τῶν σιτηρῶν ἦτο ἰθαγενῆς, βεβαίως δὲν ἤθελεν ἐκλέξει ὡς μητρόπολιν αὐτῆς τὴν λυπρὰν τῆς Ἀττικῆς γῆν.

Εἰς τὰ ἀνατολικά δὲ παράλια ἐγένοντο καὶ αἱ πρῶται ἔντεχνοι τειχοποιαὶ καὶ διοχετεῖαι. Ὅποια ἦτο ἡ προτέρα τῶν Ἀρίων τειχοδομία, δηλοῦται ἐκ τοῦ περιβόλου τῆς Λυκοσούρας. Τοῦ περιβόλου τούτου σώζεται ἔτι τειχίον πεφυρμένον ἐκ λατομημάτων μικρῶν καὶ ἀλαξεύτων. Τὰ δὲ ἐν Τίρυνθι, ἐν Μυκῆναις καὶ ἐν Ὀρχομενῷ μέχρι τῆς σήμερον καταπλήσσοντα τὸν θεατὴν ἐρείπια παριστῶσι στερεότητα καὶ τέχνην ἣν οὐδεὶς τῶν μετέπειτα αἰῶνων ὑπερέβαλε ποτέ. Πλὴν τούτων δὲ ἐν τῷ περὶ τὸν Ὀρχομενὸν πεδίῳ φαίνονται λειψανα ὑπερμεγέθων ἀρδευτικῶν καὶ ἀποξηραντικῶν κατασκευασμάτων. Ἐπὶ ὅλης τῆς μεγάλης καταβόθρας ἀνεώχθησαν ἐν τῷ βράχῳ φρέατα κάθετα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξετάζεται ποῦ τυχὸν ἐφράχθη ὁ φυσικὸς ὑπόνομος καὶ νὰ καθαρίζεται. Ἀλλὰ καὶ προχώματα ἠγέρθησαν γιγαντώδη· πάντα ταῦτα ἔργα ἀνθρώπων οἵτινες ἐγνώρισαν τὰς τέχνας δι' ὧν ἐχαλιναγωγήθησαν ὁ Νεῖλος, ὁ Εὐφράτης καὶ ὁ Τίγρις. Μήπως εἰς Βοιωτίαν δὲν ἦλθον κατὰ πρῶτον οἱ λεγόμενοι Γεφυραῖοι, οἵτινες βραδύτερον κατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις, καὶ ὧν ἀπόγονοι ἐγένοντο ὁ Ἀρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων; Οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ γράμματα εἰσήχθησαν ὑπὸ τῶν Φοινίκων εἰς Θήβας καὶ ὅτι αἱ πρῶται περὶ θαλασσοπορίας παραδόσεις συνδέονται μετὰ τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ Ἴωλκοῦ, ἐξ ἧς ἐθρυλοῦντο ἐκπλεύσαντες ἐπὶ Κολχίδα, πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρατος, οἱ Ἄργοναῦται. Καθ' ἑτέρας ῥήσεις, ἡ Ἀργὼ ἐξέπλευσεν ἐξ ἑτέρου τῆς Ἑλλάδος λιμένος, ἀλλὰ πάντοτε ἐκ τῶν ἀνατολικῶν αὐτῆς παραλίων· ἢ ἐκ τῆς Ἀνθηδόνας, ἢ ἐκ τῶν Σιφῶν.

Τὸ μᾶλλον ὁμως διδακτικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι αἱ ὀνομαστότεραι τῶν ἀρχαιότατων πολιτειῶν προέκυψαν εἰς μέσον ἐν αὐταῖς

δὴ ταύταις ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις, ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ καρικαί, αἱ λυκιακαί, αἱ αἰγυπτιακαί καὶ αἱ φοινικικαί ἐποικῆσεις.

Οὐδεμία τῶν πολιτειῶν ἐκείνων δύναται νὰ παραβληθῆ κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν λαμπρότητα πρὸς τὸ Ἄργος. Τὸ Ἄργος ὑπῆρχε, κατὰ τὰς παραδόσεις, πρὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδεται ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Δαναοῦ ἐποικῆσεις· καὶ εἶχε δώσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔκτοτε εἰς πᾶσαν τὴν χερσόνησον, τὴν βραδύτερον Πελοπόννησον κληθεῖσαν. Τὴν δὲ κρονίαν ταύτην ὑπαρξίν τῆς πόλεως, καὶ αὐτὴν ἴσως τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὑπεμφαίνουσιν ἀξιοπιστότεροι μαρτυρίαί. Κατὰ Στράβωνα, Ἄργος λέγεται τὸ πεδῖον, μάλιστα δὲ οἶονται Μακεδονικὸν καὶ Θεττάλικόν εἶναι τοῦνομα. Πλὴν τούτου, τὸ ὄνομα ἦτο ἐσπαρμένον κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν· Ἄργος Θεσσαλικόν, Πελασγικόν, Ἀμφιλοχικόν, Ὀρεστικόν· ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ λέξις, διατηρήσασα ἰδίως τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἦτο πελασγική, καὶ ὅτι ὡς τοιαύτη ἐπεκράτησεν ἔκπαλαι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλ' ἐπελθόντος τοῦ Δαναοῦ, μεγάλη συνέβη ἐν Ἀργολίδι πραγμάτων ἀλλοιώσις. Οἱ Πελασγοί, κατασταθέντες ἐν χώρᾳ εὐϋδρούση, εἶχον κτίσει ἐν τούτοις τὴν πόλιν αὐτῶν ἐν ἠχωρίῳ ἀνύδρῳ. Ταύτην τῶν ὑδάτων τὴν ἀπορίαν ἐθεράπευσαν οἱ ἔποικοι, ἀφθονα ὀρύξαντες ἐν αὐτῇ φρέατα. Καὶ ἐν γένει ὁ Δαναὸς, καταλαβὼν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀργείων, τοσοῦτον λέγεται ὑπερβαλὼν τοὺς πρὸ αὐτοῦ δυναστεύσαντας ὥστε, κατ' Εὐριπίδην,

Πελασγιώτας ὀνομασμένους τὸ πρὶν,
Δανχοὺς καλεῖσθαι νόμον ἔθηκ' ἀν' Ἑλλάδα.

Ἡ νέα ὁμῶς αὕτη ἐπωνυμία δὲν ἐξηφάνισε παντελῶς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὀνόματος τῆς παλαιᾶς πελασγικῆς πόλεως· διότι, ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, ὅτε καὶ ἕτερον ὄνομα, τὸ τῶν Ἀχαιῶν, ἴσχυσε, βλέπομεν τὰς τρεῖς προσηγορίας, τῶν Ἀργείων, τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν, ἐξ ὑπαμοιβῆς ἀναφερομένας ἵνα δηλώσωσιν ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ Μυκῆναι ὑπέκειντο κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ Ἄργος· μετ' οὐ πολὺ ὁμῶς ἀπετέλεσαν ἰδίαν πολιτείαν, ἣτις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης ταύτης περιόδου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπέβη ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου βασιλειῶν. Τότε αἱ Μυκῆναι ἐθρυλήθησαν ὡς εὐκτῆμονες, ὡς πολὺχρσοι καὶ κατέστησαν πρωτεύουσα τοῦ θρυλουμένου ἐπικυριαρχοῦ συμπάσης τῆς Ἑλλάδος Ἀγαμέμνονος.

Τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβε τὸ Ἄργος πρωϊμώτατα ἐν Πελοποννήσῳ, ἐκτῆσαντο οὐδὲν ἥττον πρωϊμῶς αἱ Θῆβαι ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμοῦ. Ἡ πόλις αὕτη, ἐξ ἧς ἔμελλον ποτὲ νὰ ἀνατείλωσι δύο τῶν φαινοτάτων ἀστέρων τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Ἑλλάδος στερεώματος, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, οὐ μόνον τῆς Βοιωτίας ἀπάσης ἐκυριάρχησεν, ἀλλ' ἐπεξέτεινε τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐπὶ τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Φλεγύας. Ἦρξε δὲ τῆς Βοιωτίας, καταβαλοῦσα τὸν Μινύειον Ὀρχομενόν. Οἱ Μινύαι οὗτοι ἴσχυσαν κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τὸν δὲ πλοῦτον αὐτῶν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ αὐτῶν τῶν Αἰγυπτίων Θηβῶν. Κατατροπωθέντες κατὰ ξηρὰν, ἐξηκολούθησαν εὐδαιμονοῦντες ἐν τῇ ναυτικῇ ἐμπορίᾳ, διότι κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν χρόνους, βλέπομεν αὐτοὺς κοινωνοῦντας μιᾶς τῶν ἀρχαιοτάτων ἀμφικτυονιῶν ἧς μετεῖχον, παρεκτὸς αὐτῶν, ἐξ παράλιαι πόλεις· Ἐρμιόνη, Ἐπίδαυρος, Αἶγινα, Ἀθῆναι, Ἡρασιαι, Ναυπλία.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν Μινύου φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ τοῦ πολυθρυλήτου ἡγεμόνος τῶν Καρῶν Μίνωος καὶ ἀμφοτέρων ὑποφαίνεται ἡ οἰκειότης πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Μάνην. Οἱ Μινύαι ἦσαν πιθανῶς, μοιρὰ τις τῶν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπιπλευσάντων ἐθνῶν, καὶ ἰδίως τῶν Καρῶν. Καὶ οἱ μὲν Κᾶρες κατέλαβον τὰς νήσους καὶ ἄλλας τινὰς παράλιας, μάλιστα δὲ τὴν Κρήτην καὶ τὰ Μέγαρα. Οἱ δὲ Μινύαι, κατασταθέντες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ περὶ Ἴωλκόν, ἠπλώθησαν ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μέχρι Βοιωτίας. Ἡ τοιαύτη διαπόντιος τῶν Μινυῶν προέλευσις προσεπικυροῦται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ταυτίζονται μετὰ τῶν Αἰολιδῶν. Ὁ Μινύας ἐλέγετο ἕγγονος τοῦ Σισύφου. Ὁ Φερεκύδης παρίστησι τὸν βασιλέα τῆς Πύλου Νηλέα ὡς βασιλεύοντα «οὐ μόνον τῶν Πυλίων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Ὀρχομενῶ.» Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει περὶ τὴν Ἥλιον ποταμὸν Μινυήιον καὶ ὑποδεικνύει ἰδιάζουσας σχέσιν μετὰ τὸν Ὀρχομενοῦ καὶ Πύλου. Οἱ δ' Αἰολίδαι ἐπῆλθον ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἅτε γόνοι ὄντες καθ' Ὅμηρον, οὐχὶ τοῦ Ἑλληνος, ἀλλὰ τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας. Ἄλλως τε καὶ πᾶσαι αἱ περὶ τὰς γενεὰς ταύτας παραδόσεις περιπλέκονται ἰδιαίτατα μετὰ τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος.

Ἄπαντα λοιπὸν τὰ σπέρματα τοῦ νέου πολιτισμοῦ καὶ ἅπανα ἡ πρώτη αὐτῶν βλάστησις ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Ἑλλάδος παράλια. Ὡς ἀπλῆν δὲ συγκυρίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι

καὶ βραδύτερον, εἰς τὰς αὐτὰς ἀνατολικὰς χώρας, ἤκμασαν κατὰ διαφόρους λόγους καὶ βαθμοὺς, αἱ λαμπρότεραι τῆς Ἑλλάδος πόλεις. Ἀθῆναι, Θῆβαι, Αἴγινα, Κόρινθος, Σικυῶν, Ἄργος. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη, ἐπὶ μὲν τῶν ἀχαικῶν χρόνων ὤφειλε τὴν φήμην αὐτῆς εἰς τὸν μετὰ τῶν Μυκηνῶν σύνδεσμον, δωρικὴ δὲ γενομένη, ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων ἐδανείσθη ποίησιν, τέχνην, μουσικὴν. Ἡ δὲ μεσογαία καὶ ἡ δυτικὴ παραλία, Ἀρκάδες, Ἡλεῖοι, Αἰτωλοὶ, Ἀκαρνᾶνες, καὶ πρῶτον καὶ ὕστατον δευτερεύουσιν ἐπέσχον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους τάξιν.

Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἐπεχείρησαν νὰ χρονολογήσωσι τὰ πρῶτα ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας αὐτῶν γεγονότα. Ἀλλὰ δὲν ἠρύσθησαν τὰς χρονολογίας αὐτῶν, ὅπως ὁ Μανέθων τὰς αἰγυπτιακὰς, ἐξ ἀρχαίων συγχρόνων. Ἐνεκα τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῶν ἀφειτηρίας, οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Αἰγυπτίου ἱερέως, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἠλλοιώθησαν βραδύτερον, ὑπολαμβάνονται πάντοτε εὐλόγως ὡς προσεγγίζοντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Οἱ δὲ ὑπολογισμοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐρείδονται ἢ ἐπὶ προσωπικῶν ἐκτιμήσεων, ἢ ἐπὶ μνημείων, ἐπιγραφῶν καὶ γενεαλογικῶν ὑστεροχρόνων. Ἐντεῦθεν ἀλλοκότως διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους. Ἐντεῦθεν πολλαὶ χρονολογίαι οὐδαμῶς συνῆδουσι πρὸς τὰ γεγονότα. Ὁ Καλλιμάχος λ. γ. ἀποδίδει τὸν Ἀργοναυτικὸν πλοῦν εἰς ἔτος (1169 π. Χ.) μεταγενέστερον τοῦ ἔτους (1183) καθ' ὃ ὁ Ἐρατοσθένης λέγει γενόμενον τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἐνῶ αἱ περὶ Ἀργοῦς παραδόσεις παριστῶσι τὴν ναυτιλίαν πολὺ νηπιωδεστέραν τοῦ ναυτικοῦ στόλου ὃν περιγράφει ὁ Ὅμηρος. Τὸ δὲ κυριώτατον, αἱ γενεαλογίαι ἀπολήγουσι μὲν εἰς πρόσωπα ἱστορικὰ, ἀρχηγέτας ὅμως ἔχουσι θεῶν γόνους, ὃ ἔστι μυθικὰ πρόσωπα, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ συνεχεῖς αὐτῶν περιλαμβάνουσι γόνους θεῶν. Ὡστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἶναι σειραὶ αἰτινες, ἀρχὴν μὴ ἔχουσαι καὶ ἐν τῷ μεταξύ διακοπτόμεναι, πλανῶνται εἰς τὸ χάος, καὶ ἐπὶ τέλους πίπτουσιν ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας ὡς οἱ ἀερόλιθοι ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ ὧν οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ τίνος πλανήτου εἰσὶν ἀπορρῶγες.

Ἄλλ' ἐπ' ἐσχάτων ἀνεκαλύφθη αἰγυπτιακὸν μνημεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου, ἀνατρέχοντος μέχρι τῆς 17 ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, δυνάμεθα ἴσως νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τιναν τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνάγονται

τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας γεγονότα. Οἱ Αἰγύπτιοι, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, κατατροπώσαντες τελευταῖον τοὺς Ἰκσῶς καὶ ἐμβαλόντες εἰς Συρίαν, ἐπεχείρησαν αὐτόθι κατακτήσεις μεγάλας. Τότε καὶ ἰδίως ἐπὶ Τουθμῶσιος Γ' τοῦ ἕκτου βασιλέως τῆς 18 δυναστείας, ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν οἱ Φοίνικες. Τὸ δὲ παράδειγμα τῆς χέρσου Φοινίκης ἐμιμήθησαν αἱ τε ὑπὸ τῶν ἀποίκων αὐτῆς κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ παραλῖαι τῆς Ἑλλάδος, καὶ οἱ τῆς Πελοποννήσου Δαναοί. Τοῦτο συνάγεται ἐκ πινος ὕμνου, ὅστις, ποιηθεὶς ὑπὸ ἀνδρὸς συγχρόνου τοῦ βασιλέως ἐκείνου, ἀνεγράφη ἐπὶ στήλης ἀνευρεθείσης πρὸ ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ, τῷ 1859, ἐν ταῖς αἰγυπτιακαῖς Θήβαις. Τὸ ποίημα σύγκεται ἐξ ἑννέα στροφῶν, ἐν ἀρχῇ ἐκάστης τῶν ὁποίων ὁ θεὸς Ἄμμων λέγει πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι, προσελθὼν, ἐπιτρέπει αὐτῷ νὰ συντρίψῃ τὸ δεῖνα ἢ τὸ δεῖνα ἔθνος. Ἡ πέμπτη, ἕκτη, καὶ ἑβδόμη τῶν στροφῶν τούτων διαλαμβάνουσι, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν αἰγυπτιολόγων, ἐν κεφαλαίῳ τὰςδε: « Ἦλθον καὶ σὲ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τοὺς βιοῦντας ἐν τῷ μέσῳ τῆς θαλάσσης, οἵτινες ὑπέκυψαν εἰς τὸν βρυγηθμόν σου. Οἱ Δαναοὶ διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πνεύματός σου. Ἦλθον καὶ σὲ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τὰς παραλίους χώρας: ἡ περιφέρεια τῆς μεγάλης θαλασσίας λεκάνης συνελήφθη ὑπὸ τῆς πυγμῆς σου. »

Τὸ ὄνομα λοιπὸν τῶν Δαναῶν, ἐὰν ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου τούτου ἦναι ἀσφαλῆς, εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ἐν Πελοποννήσῳ· ἐκ τούτου δὲ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ μετὰ τῆς ἐπικρατήσεως ἐκείνης συνδεόμενα γεγονότα τῶν προτέρων χρόνων προσεγγίζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον εἰς τὸ διςχιλιοστὸν ἔτος.

Αἱ ποικίλαι καὶ μεγάλαι μεταβολαὶ ἃς ἐπήγαγον εἰς τὸν βίον τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐξ ἀνατολῆς ἐπελθόντες ἔποικοι, δὲν διεξήχθησαν ἐν εἰρήνῃ. Οἱ νέοι θεοὶ, δορυφορούμενοι ὑπὸ τοσούτων εὐεργεσιῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ἤτο φυσικώτατον νὰ τύχωσιν εὐμενοῦς παρὰ πολλῶν δεξιώσεως καὶ νὰ προκαλέσωσιν ὀλιγωρίαν τινὰ πρὸς τὰς προτέρας δοξασίας, ὡς λέγει Ἡσίοδος: « οὐδ' ἀθανάτους θεραπεύειν ἤθελον οὐδ' ἔρδειν μακάρων ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς, ἢ θέμις ἀνθρώποισι κατ' ἤθεα. » Ὅτι ὅμως πολλοὶ ἕτεροι, ἐμμένοντες πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια, ἀπετροπιάσθησαν τὰς καινοτομίας, σαφῶς ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς περὶ Διονύσου καὶ Ἦρας μύθοις. Πρῶτος ὑβρίσας ἐξέβαλε τὸν Διόνυσον Λυκοῦργος,

ὁ Ἡδωνῶν βασιλεύων περὶ Στρυμόνα ποταμόν· παθῶν δὲ τὰ πάνδεινα, τούτου ἕνεκα, ἐπὶ τέλους κατὰ Διονύσου βούλησιν ὑπὸ ἵππων διαφθαρεῖς ἀπέθανεν. Οὐκ ὀλίγων συμφορῶν πρόξενος ἐγένετο ὡσαύτως ὁ νέος ἐκεῖνος θεὸς ἐν Θήβαις, ὅπου παρέστη κατὰ πρῶτον ἐπὶ Πενθέως, τοῦ υἱοῦ τῆς Ἀγαύης, ὅστις διεδέξατο ἐν τῇ βασιλείᾳ τὸν γηράσαντα πάππον. Ὁ Πενθεὺς ἀντέστη εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ ξένου, ἀλλ' ἢ μήτηρ αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων Θηβαίων γυναικῶν, καταλιποῦσαι τὰς οἰκίας ἐβάχχευον ἐν Κιθαιρῶνι. Τότε παραγενόμενος ὁ Πενθεὺς εἰς Κιθαιρῶνα ὡς κατάσκοπος τῶν βακχῶν, φονεύεται ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἀγαύης, ὁ δὲ γεγηρακῶς Κάδμος ἀποδημεῖ μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ἀρμονίας πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς. Ἀλλὰ καὶ εἰς Ἄργος παραπλήσιά τινα συνέβησαν· διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῆς χώρας ταύτης, κατὰ μὲν τὸν Ἡσίοδον, τὰς Διονύσου τελετὰς οὐ κατεδέχοντο, κατὰ δὲ τὸν Ἀκουσίλαον, τὸ τῆς Ἥρας ξόανον ἐξηυτέλισαν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τσαύτη ἐγένετο ἐνιαχοῦ ἢ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν θεῶν τῆς Βαβυλωνίας ὥστε προεχάλεσεν ἀγῶνας ἐκ παρατάξεως κατ' αὐτῶν. « Ἐνδύντες τὰ ὄπλα ἅπαντες Καύριοι ἠβηδὸν, ἔφασαν ἐκβάλλειν τοὺς ξεινικούς θεοὺς, » καθ' Ἡρόδοτον.

Οὐδὲ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως μετεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος ἄμικτα ποικίλων συμφορῶν. Οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Φοίνικες, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ κυριώτατα τῶν ἐπιδραμόντων ἔθνων, δὲν ἦσαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἀπόστολοι εἰρήνης καὶ εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος ὀλιγωροῦντες περὶ τοῦ ἑαυτῶν συμφέροντος. Ἀντὶ τῶν πολλῶν νέων λυσιτελῶν τῷ βίῳ πραγμάτων, ὅσα ἐκόμιζον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀπῆτουν ὠφελήματα ἀντάξια, τὰ δὲ μόνον ἀνταλλάγματα ὅσα ἠδύναντο κατ' ἀρχὰς νὰ λάβωσι, μαλλία, δέρματα, ξυλεία, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ κορέσωσι τὴν πλεονεξίαν αὐτῶν. Ὅθεν ἐτράπησαν εἰς ληστείας καὶ ἀρπαγὰς, ἀρπαγὰς μάλιστα ἀνθρώπων, οὓς ἐπὶ τιμαῖς ἀδραῖς ἀπημπούουν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Κατὰ Φιλόχορον λ. χ. γράψαντα ἐν τῇ τρίτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἢ Ἀττικὴ ἐπορθεῖτο ἐκ θαλάσσης μὲν ὑπὸ Καρῶν, ἐκ γῆς δὲ ὑπὸ Βοιωτῶν οὓς ἐκάλουον Ἄονας· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Κέκροψ συνώκισε τὸ πλῆθος εἰς δυοκαίδεκα πόλεις ἵνα, μὴ ὄντες μεμονωμένοι ὡς πρότερον, δύνανται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τὰς ἐπιδρομὰς. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος, εὐθύς ἐν ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ λέγει, ὅτι ἐπὶ Ἰνάχου βασιλεύοντος ἐν Ἄργει, ὅπερ προεἶχε τότε ἀπασῶν τῶν ἐν Ἑλ-

λάδι πόλεων, προσεπέλασαν αὐτόθι Φοίνικες μετὰ ποικίλου φορτίου. Τὴν δὲ πέμπτην ἢ ἕκτην ἡμέραν ἀφ' ἧς ἀφικόντο, εἶχον ἤδη πωλήσει σχεδὸν πάντα, ὅτε κατελθοῦσαι εἰς τὴν θάλασσαν γυναῖκες ἄλλαι τε πολλαὶ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως θυγάτηρ Ἴω, ἠγόραζον ὅσα ἤρεσκον ἐκ τοῦ ὑπολειπομένου φορτίου. Αἴφνης ὁμως οἱ Φοίνικες ὀρμήσαντες ἐπεχείρησαν νὰ συλλάβωσι τὰς γυναῖκας, ὧν αἱ μὲν πλείους διέφυγον τὸν κίνδυνον, ἡ δὲ Ἴω καὶ ἄλλαι τινὲς συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἀρπάγων, οἵτινες ἐπιβιάσαντες αὐτὰς εἰς τὴν ναῦν, ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Τὸ δὲ ἐτι δεινότερον, οἱ ἔποικοι διεπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους ἐν τε τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων εἶναι εὐεξήγητοι. Οἱ ἔποικοι ἀνῆκον εἰς δύο διαφόρους φυλάς· αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι ἀνέβλυσαν μὲν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἀλλὰ τροπολογηθεῖσαι παρ' ἑκατέρᾳ ἀπέβησαν ἐν πολλοῖς ἐντελῶς ἀνόμοια· διακεκριμένος δὲ ἦτο ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα ἀντίθετα. Παρὰ τοῖς Ἑλλήσι κοινὴ ὑπῆρχε πεποιθήσις ὅτι ἡγεμῶν τῆς Κρήτης, ὑπὸ τῶν παραδόσεων Μίνως καλούμενος «παλαίτατος ὧν ἀκοῆ ἴσμεν, ναυτικὸν ἐκτήσατο καὶ τῆς νῦν ἐλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλείστον ἐκράτησε, καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἤρξε τε καὶ οἰκιστὴς πρῶτος τῶν πλείστων ἐγένετο.» Ὁ δὲ Θουκυδίδης ἰδίως ὑποδεικνύει ὅτι τὴν κρητικὴν ταύτην θαλασσοκρατίαν ἀπαραίτητον κατέστησεν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ περισταλῇ ἡ δεινὴ πειρατεία, ἡ τότε καταλυμαινομένη ἅπαντα τὰ παράλια καὶ ἀπάσας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Περὶ τῶν γεγονότων τούτων οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν σύγχρονον μαρτυρίαν, οὐδ' εἰς αὐτὰς δὲ τὰς παρ' Ὀμήρῳ σχετικῶς πολὺ ἀρχαιοτέρας παραδόσεις εὐρίσκομεν νύξιν τινά· διότι αἱ ὀμηρικαὶ ῥήσεις, εἰ καὶ λέγουσι τὸν Μίνωα βασιλέα τῆς μεγάλης πόλεως Κνωσοῦ, οὐδόλως ὑποδεικνύουσιν αὐτὸν θαλασσοκρατήσαντα. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς κρητικῆς ἐκείνης θαλασσοκρατίας δύνανται νὰ κυρωθῶσιν ἐξ ὅσων γνωρίζομεν περὶ τῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιπετειῶν τῶν Φοινίκων. Εἶδομεν αὐτοὺς καταλαβόντας τὰς πλείστας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, ἀποβάντας δὲ καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Περὶ τὰ τέλη ὁμως τῆς 18 αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἧτοι περὶ τὸ 1500, οἱ Φοίνικες περιορίζονται εἰς εὐχρίθμὰ τινὰ σημεῖα τῆς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος θαλάσσης· εἰς Θάσον πρὸς βορρῶν, εἰς Ῥόδον καὶ εἰς Κύθηρα πρὸς

μεσημβριαν· καὶ ἐκ τῶν πολλῶν Κυκλάδων δὲν διατηροῦσιν εἰμὴ τὴν Μῆλον καὶ τὴν Θήραν. Τὴν τοιαύτην περιστολὴν τοῦ φοινικικοῦ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους κράτους, τίνα ἄλλον δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν κατορθώσαντα ἢ τοὺς ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐποίκους; Οἱ ἔποικοι οὗτοι ὑπενέδωκαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν τῶν Φοινίκων ὑπεροχὴν, διότι οὗτοι μὲν ἐπερείδοντο εἰς μητροπόλεις ἰσχυρὰς καὶ πλουσίας, ἐκεῖνοι δὲ διεσκορπισμένοι ὄντες εἰς πολλὰς νήσους, οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἐπικοῦριαν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου οὐδέποτε ἵδρυσαν κράτη μεγάλα. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου εὔρον ἐν αὐτῷ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὀρμητήριον μέγα, εὐπορον καὶ ἀσφαλές, τὴν Κρήτην, τῆς ὁποίας οἱ μὲν Φοίνικες κατέλαβον ἀνατολικά τινα μεσόγεια καὶ παράλια σημεῖα, οἱ δὲ Κῆρες κατεῖχον τὰ δυτικὰ παράλια καὶ τὸ πλεῖστον τῆς μεσογαίας. Οἱ Κῆρες οὗτοι ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, τότε ἔθνος πλείστου λόγου ἄξιον, καὶ πρὸ πάντων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐπιτήδειον. «Καὶ σφι τριζὰ ἐξευρήματα ἐγένετο τοῖσι οἱ Ἕλληνες ἐχρήσαντο· καὶ γὰρ ἐπὶ τὰ κράνεα λόφους ἐπιδέεσθαι Κῆρες εἰσι οἱ καταδέξαντες, καὶ ἐπὶ τὰς ἀσπίδας τὰ σημεῖα ποιέεσθαι, καὶ ὄχνα ἀσπίσι οὗτοι εἰσι οἱ ποιησάμενοι πρῶτοι.» Οὐδὲν λοιπὸν ἀπίθανον ὅτι τυχόντες ἡγεμόνος δεξιοῦ καὶ ὑποβληθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἔννομον τινα τάξιν, πρῶτον μὲν ἐξέβαλον τοὺς ἀντιπάλους ἐκ Κρήτης, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων νήσων.

Ὅπωςδὴποτε ἡ κρητικὴ θαλασσοκρατία δὲν ὑπῆρξεν ἔργον ἑλληνικόν. Ἡ Κρήτη δὲν ἐταυτίσθη μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἰμὴ βραδύτερον καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, ἤτοι μετὰ 500 περίπου ἔτη, ἀναφέρονται μὲν ἐν αὐτῇ Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, εἶχεν ἤδη μετονομασθῆ Κνωσὸς ἡ φοινικικὴ Καίρατος, καὶ λέγονται οἱ Κρητῆς στρατεύσαντες ἐπὶ Τροίαν μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἰδίως ὅμως ἔτι ἐξυμνοῦνται ὡς μεγαλύτερες οἱ Ἐτεόκρητες, τὸ δὲ σπουδαιότερον πολλὰ ἔτι ὠμιλοῦντο ἐν τῇ νήσῳ γλῶσσαι. Καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, μετὰ ἕτερα πεντακόσια ἔτη, ἐσώζοντο ἀκόμη Ἐτεόκρητες, οἱ Πολιχνῖται καὶ οἱ Πραῖσιοι. Ὅθεν πολὺς ἐδέησε νὰ παρέλθῃ χρόνος πρὶν ἢ ἡ νῆσος ἐξελληνισθῇ καθ' ὀλοκληρίαν. Ἐπὶ τέλος ὅμως περιελήφθη, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι νῆσοι, ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπωμεν πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ λοιπαὶ νῆσοι, διότι οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον ἐπολιτογράφησαν τὸν ἥρωα τῆς Κρήτης Μίνωα εἰς τοὺς ἑαυτῶν ἥρωας, ἀλλὰ ἀπεδέχθησαν ὡς ἰδίας πολλὰς αὐτῆς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις καὶ με-

τεβίβασαν εἰς αὐτὴν τοὺς περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Διὸς μύθους, ἀνακηρύξαντες τὴν νῆσον ἐπισήμως οὕτως εἶπεῖν μητρόπολιν τῆς ἐλληνικῆς θεογονίας.

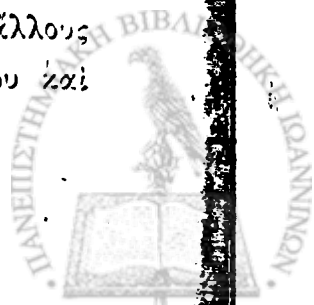
Ἡ μεταξὺ Ἀρίων καὶ Σημιτῶν πάλη δὲν περιορίσθη εἰς μόνον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Πολλὰ αὐτῆς ἔγνη ὑποφαίνονται καὶ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Οἱ δίδυμοι τοῦ Δαναοῦ διεγγονοὶ Ἀκρίσιος καὶ Προῖτος, «κατὰ γαστρὸς μὲν ἔτι ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους. Ὡς δὲ ἀνετράφησαν, περὶ βασιλείας ἐπολέμουν. Καὶ κρατήσας Ἀκρίσιος, Προῖτον Ἄργους ἐξελαύνει.» Ὁ δὲ ἀπῆλθεν εἰς Λυκίαν πρὸς Ἰοβάτην, καὶ νυμφεύεται τὴν τούτου θυγατέρα· «Κατάγει δὲ αὐτὸν ὁ κηδεστὴς μετὰ στρατοῦ Λυκίων, καὶ καταλαμβάνει Τίρυνθα, ταύτην αὐτῷ Κυκλώπων τειχισάντων. Μερισάμενοι δὲ τὴν Ἀργεῖαν ἅπασαν κατώκουν. Καὶ Ἀκρίσιος μὲν Ἄργους βασιλεύει, Προῖτος δὲ Τίρυνθος.» Ἐπειτα ὁ τοῦ Ἀκρисиου υἱὸς Περσεὺς ἐφόνευσεν ἐκ τύχης τὸν πατέρα· «αἰσχυρόμενος δὲ εἰς Ἄργος ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὸν κλῆρον τοῦ δι' αὐτοῦ τετελευτηκότος, παραγενόμενος πρὸς τὸν Προῖτου παῖδα Μεγαπένθην ἠλλάξατο, τούτῳ τε τὸ Ἄργος ἐνεχείρισε. Καὶ Μεγαπένθης μὲν ἐβασίλευσεν Ἀργείων, Περσεὺς δὲ Τίρυνθος, προστειχίσας Μίδειαν καὶ Μυκῆνας.» Ἐντεῦθεν μανθάνομεν ὅτι οἱ Λύκιοι, ἀντιτάξαντες εἰς τοὺς Δαναοὺς τοῦ Ἄργους τὴν Τίρυνθα, ὄχυροῦσιν αὐτήν· καὶ πλὴν τούτου κτίζουσι καὶ τειχίζουσι νέας πόλεις, ἰδίως τὰς πολυθρυλήτους Μυκῆνας, αἵτινες κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐγένοντο τὸ κύριον ὀρμητήριον τῶν ἀπογόνων τοῦ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὡσαύτως ἐπελθόντος Πέλοπος. Ταῦτα δὲ τὰ κολοσσικὰ τείχη, ὑπέλαβεν ἡ δημώδης φαντασίαι οὐχὶ ἀνθρώπων ἔργα, ἀλλὰ Κυκλώπεια.

Ἐπι εὐκρινέστερον ὑποφαίνεται ὁ ἐν Βοιωτίᾳ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο φυλῶν. Εἶδομεν οἷον οἱ Μινύαι τοῦ Ὀρχομενοῦ εἶχον συλλέξει πλοῦτον διὰ ναυτιλίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολιτικὸν αὐτῶν ἀξίωμα ἀπέβη ἐνάμιλλον τῆς ἄλλης λαμπρᾶς τύχης· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐμειώθη. «Στρατευσάμενος δὲ Ἐργίνος (ὁ Μινυῶν βασιλεὺς) ἐπὶ Θήβας, κτείνας οὐκ ὀλίγους, ἐσπίεσατο μεθ' ὄρκων, ὅπως πέμπωσιν αὐτῷ Θηβαῖοι δασμὸν, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, κατ' ἔτος ἑκατὸν βόας. Ἐπὶ τοῦτον τὸν δασμὸν τοὺς κήρυκας εἰς Θήβας ἀπιόντας, συντυγῶν Ἡρακλῆς ἐλωβήσατο· ἀποταμῶν γὰρ αὐτῶν τὰ ὄτα καὶ τὰς ῥίνας, καὶ διὰ σχοινίων τὰς χεῖρας δῆσας ἐκ τῶν τραχήλων, ἔφη τοῦτον Ἐργίνῳ καὶ Μινύαις δασμὸν κομί-

ζειν. Ἐφ' οἷς ἀγανακτῶν (ὁ Ἐργῖνος) ἐστράτευσεν ἐπὶ Θήβας. Ἡρακλῆς δὲ, λαβὼν ὄπλα παρ' Ἀθηναῖς καὶ πολεμαρχῶν, Ἐργῖνον μὲν ἔκτεινε, τοὺς δὲ Μινύας ἐτρέψατο καὶ τὸν δασμὸν διπλοῦν ἠνάγκασε Θηβαίους φέρειν.» Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέστησαν οἱ Θηβαῖοι, ἀλλὰ κατέστρεψαν προσέτι ἅπαντα τὰ θκυμύσια περὶ τὴν Κωπαίδα διογετευτικά τῶν ὑδάτων ἔργα τῶν Μινυῶν, διότι ἐλέγετο παρὰ τῶν Θηβαίων ὅτι ὁ Ἡρακλῆς τότε «ἐμφράξας τὸ περὶ τὸν Μινύειον Ὀρχομενὸν ρεῖθρον, ἐποίησε λιμνάζειν τὴν χώραν καὶ φθαρῆναι τὰ κατ' αὐτὴν ἅπαντα.» Ὁ Ἡρακλῆς ὅστις εἶχεν ἐπέλθει διὰ Κάδμου, εἰς Θήβας, ἐπολιτογραφήθη αὐτόθι βραδύτερον ὡς υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης· ἀλλ' ἡ ποικίλη ἀγριότης ἦν ἀνέδειξεν ἐν τῷ κατὰ τῶν Μινυῶν τούτῳ ἀγῶνι καταδεικνύει τὸ μέγεθος τῆς ἀντιζηλίας ἣτις ἐπεκράτει κατ' ἀρχὰς μεταξὺ τῶν ἐποίκων ἐκείνων, ὧν οἱ μὲν εἶχον ἐπιπλεύσει ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἱ δὲ ἐκ Συρίας καὶ Αἰγύπτου.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ Μινύαι ἠττήθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν ἐν Βοιωτίᾳ ὑπὸ τῶν Καδμείων, οἱ συγγενεῖς αὐτῶν Αἰολίδαι κατέλαβον καλλίστας τινας τῆς Πελοποννήσου χώρας· διὰ μὲν τοῦ Σαλμωνέως τὴν Ἥλιν, διὰ δὲ τοῦ Σισύφου τὴν Κόρινθον, διὰ δὲ τοῦ Νηλέως, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Σαλμωνέως, τὴν Πύλον. Οἱ Αἰολίδαι ὑπῆρξαν, πρὸ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐμφανίσεως, ἡ ἐπικρατεστάτη ἐν Ἑλλάδι γενεὰ, ἅμα δὲ καὶ ἡ μᾶλλον διαβόητος ἐπὶ τε ἀσεβείᾳ πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐπὶ τε ἀδικίᾳ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Ἡσίοδος λέγει τὸν μὲν Σαλμωνέα ἄδικον, αἰολομήτην δὲ τὸν Σίσυφον, καὶ ὑπέρθυμον τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Περικλήρη. Μετριοπαθῶς δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἔκρινε περὶ αὐτῶν ὁ Ἀσκραῖος ποιητῆς, ἐν ἀνακαλέσωμέν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τινὰ τῶν ἀποδιδομένων εἰς πᾶσαν ταύτην τὴν γενεάν ἀνοσιουργημάτων. «Σαλμωνεύς τὸ μὲν πρῶτον περὶ Θεσσαλίαν κατῴκει, παραγενόμενος δὲ αὐθις εἰς Ἥλιν, ἐκεῖ πόλιν ἔκτισεν. Ὑβριστῆς δὲ ὧν καὶ τῷ Διὶ ἐξισούσθαι θέλων . . . ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Δία καὶ τὰς ἐκείνου ἀφελόμενος θυσίας ἑαυτῷ προσέτασσε θύειν. Καὶ βύρσας μὲν ἐξηραμμένας ἐξ ἄρματος μετὰ λεβήτων χαλκῶν σύρων, ἔλεγε βροντᾶν· βᾶλλον δὲ εἰς οὐρανὸν αἰθομένας λαμπάδας, ἔλεγεν ἀστράπτειν.» Ὁ δὲ Περίας, ὁ Τηροῦς τῆς Σαλμωνέως καὶ Ποσειδῶνος υἱός, ἐπὶ αὐτῶν τῶν βωμῶν τῆς Ἥρας κατέσφαξε τὴν μητριαν Σιδηρῶ, «καὶ καθόλου διετέλει τὴν Ἥραν ἀτιμάζων» μυρίους δὲ ἄλλους διέπραξε φόνους, ὁ δὲ Σίσυφος διέπραξε τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ

ἐφόνευσεν πάντας τοὺς διαβαίνοντας, ἐπιρρίπτων λίθους μεγάλους ἐκ τῶν ὄρεων.

Εἰς μάτην οἱ θεοὶ ἐτιμῶρουν τὰς στυγεράς ταύτας κακουργίας. Εἰς μάτην ὁ μὲν Ζεὺς κεραυνώσας τὸν Σαλμωνέα, τὴν κτισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ πόλιν καὶ τοὺς οἰκήτορας ἠφάνισε πάντας· ὁ δὲ Σίσυφος ἐκολάσθη ἐν ἄδου, πέτρον ταῖς χερσὶ καὶ τῇ κεφαλῇ κυλίων, καὶ τοῦτον ὑπερβάλλειν θέλων· οὗτος δὲ ὠθούμενος ὑπ' αὐτοῦ, ὠθεῖτο πάλιν εἰς τοῦπίσω· ὁ δὲ Πελίας κατεκρεουργήθη ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ θυγατέρων. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κτώρθουν ἐνίοτε καὶ ἀπὸ τοῦ ἄδου νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν γῆν. Μήπως περὶ Σισύφου δὲν ἐθρυλεῖτο ὅτι «καὶ ἐξ αἵδεω πολυῖδρίησιν ἀνῆλθε, πείσας Περσεφόνην αἰμυλίοισι λόγοις;» Τοιαῦται ἦσαν αἱ περὶ Αἰολιδῶν παραδόσεις. Ἐξ αὐτῶν δὲ δηλοῦται ὅτι ἤκμαζον εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς αἱ ἐξ ἀνατολῆς εἰσρέυσασαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι δὲν εἶχον ἔτι λάβει ἐπίσημον κῦρος, αἱ δὲ προηγούμεναι ἀπέβαλλον τὸ κράτος αὐτῶν. Ἡ ἀσέβεια κατέλαβε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἀπλοϊκῶν Ἀρκαδῶν. Ὁ Ζεὺς, θελήσας νὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν αὐτῶν, «εἰκασθεὶς ἀνδρὶ χερνήτη παραγίνεται, οἱ δὲ αὐτὸν ἐπὶ ξενίᾳ κλέσαντες, σφάζαντες ἕνα τῶν ἐπιχωρίων παῖδα, τοῖς ἱεροῖς τὰ τούτου σπλάγγνα συναναλιξάντες, παρέθεσαν. Ζεὺς ἰδὲ τὴν μὲν τράπεζαν ἀνέτρεψεν, ἐνθα νῦν Τραπεζοῦς καλεῖται τόπος, Λυκάονα δὲ καὶ τούτου παῖδας ἐκεραύνωσεν.» Ἐν γένει οἱ πολυάριθμοι καὶ ἀλλόκοτοι μῦθοι οὓς πηρήγαγεν ἡ προσωποποιήσις καὶ ἡ ἐξανθρώπισις τῶν θεῶν, ὑπὸ μὲν τῶν πολλῶν ἐπιστεύοντο, ὑπὸ δὲ τῶν ὀλίγων ἐχλευάζοντο καὶ ἐμυκτηρίζοντο. Ὅτι ὅμως ἀφ' ἐτέρου ὑποδεικνύει ὅτι αἱ νέα δοξασίαι ἐκρατύνοντο ὑσημέραι ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι, κατ' ἀρχὰς δυσπίστως πρὸς ταύτας ἔχοντες, ἐπὶ τέλος ἐνίοτε ὑπ' αὐτῶν κατεπλήσσοντο. Τὰ τεχνάσματα δι' ὧν ἡ Μήδεια παρέστησεν ἑαυτὴν εἰς Ἴωλκὸν ὡς θεὰν ἐξ ὑπερβορέων «ἐπ' ἀγαθῷ δαίμονι τῇ τε πόλει πάσῃ καὶ τῷ βασιλεῖ» ἐπελθοῦσαν, καὶ ὑπὸ πάντων ἐπροσκυνήθη καὶ θυσίαις ἐτιμῆθη καὶ εἰσελθοῦσα εἰς τὰ βασίλεια, αὐτὸν τὸν Πελίαν εἰς δεισιδαίμονα ἐπέβαλε διάθεσιν, τὸν Πελίαν τὸν πρότερον τὴν Ἥραν τοσοῦτον ἀτιμάσαντα, παρέχουσιν ἡμῖν ἐννοίαν τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης ἐποχῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ὅτε ἐπεφάνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς νέον ἐθνικὸν ὄνομα καὶ νέα μετὰ τοῦ ὀνόματος

τούτου συνδεομένη κοινωνική καὶ πολιτική κατάσταση. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπροσωποῦσι τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου. Ἐνῶ δ' ἀρχηγέτης τῶν Δαναῶν ἐλέγεται ἔγγονος Λιβύης καὶ Ποτειδῶνος· καὶ ῥητῶς ἐβεβαίουτο ὅτι ἐπῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου ἐνῶ οἱ Αἰολίδαι παρίστανται ὡς ἀπόγονοι Αἰόλου τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας, ὁ Ἀχαιὸς ἐφημιζέτο ὡς ἀδελφὸς τοῦ Πελαγοῦ, ὃ ἐστὶ μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν πολυθρυλῆτων ἐκείνων γεναρχῶν φαίνεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἰθαγενῶν παραγόμενος. Ἡ Ἰλιάς ὀνομάζει μὲν συνήθως Ἀχαιοὺς σὺμπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος· καλεῖ ὅμως καὶ ἰδίως Ἀχαιοὺς τινὰς τῶν ἐκ Φθίης ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων μαχητῶν. Καθ' ὅλας δὲ τὰς παραδόσεις, τὴν μεγάλην μεταβολὴν τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν διέπραξαν οἱ Φθιωταὶ ἐκεῖνοι Ἀχαιοί. Αὐτοὶ δηλαδὴ ὑπῆρξαν οἱ σηματοφόροι τῆς νέας τῶν πραγμάτων διαρρυθμίσεως, ἀλλ' εὗρον βεβαίως συνεργάτας προθύμους τοὺς λογάδας ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ὁμογενεῖς, οὔτινες, πλεῖστα ὅσα λαβόντες ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἐποίκων ἐπικοινωνίας διδάγματα, κατεξηγέρθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τῆς παντοίας ἀναρχίας ἣν συνεπήγοντο αἱ τυχροδιωκτικαὶ τῶν ἐποίκων ἐκείνων ἔξεις. Περὶ τῶν προτέρων τούτων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος λέγει ὁ Ἡσίοδος ὅτι ἦσαν γένος δεινὸν καὶ ὄβριμον, στιγματίζων τὴν ὕβριν αὐτῶν καὶ τὴν βίαν. Οἱ δ' Ἀχαιοὶ καθ' ὅσον ἴσχυον, ἐπεχείρουν τὴν εἰσαγωγὴν ἐνθῆσμου τινὸς τάξεως ἐν τῇ χώρᾳ. Ὅθεν ὁ ποιητὴς ὀνομάζει αὐτοὺς γένος δικαιότερον καὶ ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτῶν· «ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἱ καλέονται ἡμίθεοι.» Τότε ἐξέλαμψε τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ὅπερ ἐκάθευδεν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἰθαγενῶν ἐνόσω· ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς διετέλουν ἄπλαστοι καὶ ἀδαεῖς. Πλείστην δὲ ἀναδείξαντες ὑπεροχὴν οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς Σημίτας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἀρίους ἐπήλυδας, ἐπεκράτησαν μὲν βαθμηδὸν ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων ἀπασῶν, ἐτιθάσσευσαν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀπογόνους τῶν Σαλμωνέων, τῶν Σισύφων καὶ τῶν Πελλιῶν, οὓς ἐπὶ τέλος βλέπομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι, εὐλαβῶς περιέποντας τὸν ὕπατον τῶν Ἀχαιῶν βασιλέα.

Οἰαιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἦσαν αἱ τῶν Ἀχαιῶν ἀρεταί, τὸ ἔργον αὐτῶν δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ δι' ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐν μὲν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν ὁ Πέλοψ οὐδαμοῦ λέγεται υἱὸς τοῦ Ταντάλου. Ἀλλ' ὁ τὰ Κύπρια γράφας καλεῖ Τανταλίδην τὸν Πέλοπα· ἐκ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὰ ἔπη ταῦτα οὐκ Ὀμήρου ἐστίν, ἀλλ' ἄλ-

λου τινός, ὑποδηλοῦται ὅτι ὑπῆρχον οἱ ἀποδίδοντες αὐτῷ τῷ Ὀμήρῳ τὰ Κύπρια. Ἐκτοτε πᾶσι αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις λέγουσι τὸν ἑπώνυμον τῆς Πελοποννήσου ἐξ Ἀσίας καταγόμενον. Ἡ φιλοτιμία τῶν ἔθνικῶν τούτων ἀοιδῶν καὶ λογογράφων ἤθελεν ἄρα γε ἀποδώσει εἰς ξένον τηλικαύτην τιμὴν ἐὰν μὴ κατηνυχκάζετο ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως: Πλὴν τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων σχέσεις ὑπῆρξαν πρὸ αἰῶνων ἀδιάκοποι. Τὰ περὶ Πέλοπος ἄρα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ὡς ὅλως ἀνυπόστατα. Καὶ ὁ μὲν Στράβων συγκεφαλαιῶν τὴν σύμπραξιν ταύτην τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἡγεμόνος λέγει, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οἱ Φθιώται, οἱ συγκατελθόντες μετὰ τοῦ Πέλοπος εἰς τὴν Πελοπόννησον, τσαύτην ἀνέδειξαν ἀρετὴν ὥστε τὴν χερσόνησον ἐκείνην ἐκ πολλῶν ἤδη χρόνων Ἄργος λεγομένην, τότε Ἀχαικὸν Ἄργος λεχθῆναι. Εἰδικώτερον δὲ ὁ μὲν Θουκυδίδης ἱστορεῖ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Πέλοπος Ἀτρεὺς κατέστη ἡγεμὼν τῶν Μυκηνῶν ὡς ἐκ μητρὸς θεῖος τοῦ Εὐρυθέως· καὶ δυνατὸς ὢν καὶ ἐπιτήδειος, κατέστησε τοὺς Πελοπίδας μείζους τῶν Περσειδῶν· ὁ δὲ Ἑλλάνικος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πέλοπος, ὁ Ἀτρεὺς ἐπελθὼν εἰς Πίσαν σὺν στρατῷ πολλῷ ἐκράτησε τῶν τόπων.

Πάντα ταῦτα συνάδουσι πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἣν εἰκονίζουσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Δυστυχῶς οὐδεμία περιεσώθη λεπτομερῆς εἰδήσις περὶ τῶν περιπετειῶν δι' ὧν κατωρθώθη ἡ ἐπικράτησις ἐκείνη τῶν Ἀχαιῶν· ὅτε δὲ περὶ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα αἰγυπτιακὸν τι κείμενον ὀνομάζει κατὰ πρῶτον τοὺς Ἀχαιοὺς, ἡ προσηγορία αὕτη φαίνεται ἐξάρχουσα ἐν Ἑλλάδι. Κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, ἐπὶ βασιλέως Μενεφθᾶ, ἐγνώσθη αἴφνης εἰς τὰς αἰγυπτιακὰς Θήβας ὅτι τὰ πλοῖα τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀπεβίβασαν εἰς Λιβύην Τυρσηνοὺς, Σσαρδανούς καὶ Λυκίους ἔχοντας ἐπικούρους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Σσακαλάας. Τὰ ἔθνη ταῦτα, συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λιβύης Μερμαγιοῦ, κατέλαβον τὰ ἐν Παρισσέψ πεδία (ἐν τῇ Προσωπίτιδι τοῦ Ἡροδότου), ἀλλ' ἠττήθησαν κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Μενεφθᾶ.

Τὸ δὲ οὐδὲν ἠττον ἀξιοσημείωτον εἶναι· ὅτι περὶ τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα, νέας γενομένης στρατείας ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, καθ' ἕτερον ἱερογλυφικὸν κείμενον, ἀπὸ κοινοῦ πάλιν ὑπὸ τῶν ἔθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι καλοῦνται τότε, ὅπως ἐπὶ Τουθμῶσιος Ι', Δαναοί. Ἐπεκράτει λοιπὸν ἔκτοτε ὁ συμβίβα-

σμός ἐκεῖνος, ὃν βλέπομεν ἐξακολουθοῦντα ἔτι ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος νῦν μὲν καλοῦνται Ἀχαιοί, νῦν δὲ Δαναοί. Διαλαμβάνει δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον ὅτι ἐπὶ Ῥαμεσσῆ I', τοῦ δευτέρου βασιλέως τῆς 20 δυναστείας, Δαναοί, Τυρσηνοί, Τεῦκροι, Λύκιοι καὶ Φιλισταῖοι συνησπίσθησαν πρὸς ἀλλήλους ἀποφασίσαντες οἱ μὲν νὰ προσβάλωσι τοὺς Αἰγυπτίους ἀπὸ θαλάσσης, οἱ δὲ διερχόμενοι τὴν Συρίαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν φρουρίων τοῦ ἰσθμοῦ. Τόπος συνεντεύξεως τοῦ στόλου καὶ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ ὠρίσθη ἡ ἀνατολικὴ ἄκρα τοῦ Δέλτα, οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου βραδύτερον ἠγέρθη τὸ Πηλοῦσιον. Ὁ Ῥαμεσσῆς I' ὠχύρωσε τὰ στόμια τοῦ Νείλου, παρεσκεύασεν εἰς ἄμυναν τὰ φρούρια τῶν περικειμένων νομῶν καὶ ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Οἱ δύο στρατοὶ καὶ στόλοι συνητηθήσαν μεταξὺ Ῥαφίας καὶ Πηλοουσίου. «Ἐγὼ ὁ βασιλεὺς Ῥαμεσσῆς, λέγουσι τὰ κείμενα, ἔπραξα ὡς ἤρωσ συνειδῶς τὴν ἰδίαν ἀξίαν καὶ ἀπλῶν τὴν βραχίονα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ συμπλοκῆς. Οἱ κταπατήσαντες τὰ σύνορά μου δὲν θέλουσι πλέον θερίσει ἐπὶ τῆς γῆς· τοὺς ἐπὶ τῆς παραλίης κατέρριψα εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνέτρεψα τὰ πλοῖα αὐτῶν· τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ἔπεσαν εἰς τὸ ὕδωρ.»

Εἶναι ἀληθές ὅτι τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν τῶν προπαρτεθέντων κειμένων, τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Γάλλων αἰγυπτιολόγων καὶ τοῦ Γερμανοῦ Lauth, ἠμφισβήτησεν ἕτερος Γερμανός, ὁ Brugsch, ἐν μέρει μὲν ὡς πρὸς τὴν τῶν ὀνομάτων μεταγλώττισιν, κυρίως δὲ ὡς πρὸς τὰς χώρας ἐξ ὧν ὤρμησαν τὰ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον πλεύσαντα ἔθνη.

Ὁ Brugsch δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ μεταγλώττισις τοῦ κυριωτάτου ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ὀνόματος ἐγένετο ἀκριβῶς· οἱ *Achaiwasch* τῶν αἰγυπτιακῶν κειμένων εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν Ἀχαιοί, Ἀχαιοὶ ὅμως τοῦ Καυκάσου καὶ ὄχι τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἅμα τεθῆ ὡς βέβαιον ὅτι τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ἀναφέρουσιν Ἀχαιοὺς, ἀσυγκρίτως πιθανώτερον φαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οὗτοι εἶναι οἱ τῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ τὰ πορρωτάτω οἰκοῦντα ἔθνη τοῦ Καυκάσου. Καὶ ἔπειτα τὰς παναρχαίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις κυροῦσιν ἐν γένει, ἂν ὄχι περὶ τὰ καθέκαστα, καὶ αἱ ἰθαγενεῖς εἰδήσεις. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν συμπεραίνονται μόνον ἐξ ὧν εἶπομεν περὶ τοῦ ὀνόματος Ha-Ka-Phtah, καὶ τοῦ ὀνόματος Ta-ariu, Tape καὶ τοῦ περὶ τῶν αἰγυπτίων Θεῶν χωρίου τῆς Ἰλιάδος· καταφαίνονται προσέτι σαφῶς ἐν τισιν ἄλλοις

χωρίοις τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Τὰ ὑπὸ τῆς Ὀδυσσεΐας λεγόμενα περὶ Αἰγύπτου·

τῇ πλεῖστα φέρει ζεῖδωρος ὄρουρα
φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλά μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά·
ἰητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων
ἀνθρώπων,

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον ἕκτοτε ὅσα μετὰ πεντακόσια ἔτη εἶδεν αὐτόθι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι πάντα δ' ἰητρῶν ἐστὶ πλέα· καὶ ὅσα διαλαμβάνουσιν αἰγυπτιακαὶ συγγραφαί, ὧν τὰ χειρόγραφα ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν μέσων τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, καὶ αἵτινες κατονομάζουσιν ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα εἶδη φυτῶν, ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο φάρμακα.

Πλὴν τούτου αἱ ἐπὶ τοῦ σάκου τοῦ Ἀχιλλέως παραστάσεις ἐνθυμίζουσι, περὶ τε τὴν ὄλην ἀντίληψιν καὶ καθ' ἕκαστα, τὰς τοιχογραφίας τῶν τάφων τῆς Σακκάρας καὶ τοῦ Beni-Hassan, τινὲς μάλιστα σχεδὸν ἀντιγράφουσι τὰς τοιχογραφίας ταύτας.

Ἐν δ' ἐτίθει τέμενος βαθυλήϊον· ἔνθα δ' ἔριθοι
ἤμων, ὀξείας δρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες.
Δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πίπτον ἔραζε,
ἄλλα δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἔλλεδανοῖσι δέοντο.
..... βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
σκῆπτρον ἔχων ἐστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ.

Παρθενικαὶ δὲ καὶ ἡῖθεοι, ἀταλά φρονέοντες
πλεκτοῖς ἐν ταλάροισι φέρον μελιηδέα καρπὸν.
Τοῖσιν δ' ἐν μέσσοισι πάϊς φόρμιγγι λιγείῃ
ἱμερόεν κιθάριζε· λίνον δ' ὑπὸ καλὸν αἶδεν
λεπταλέῃ φωνῇ· τοὶ δὲ ῥήσσοντες ἀμαρτῇ
μολπῇ τ' ἰυγμῶ τε ποσὶ σκαίροντες ἔποντο.
..... δοιῶ δὲ κυβιστητῆρε
..... ἐδίνεον κατὰ μέσσους.

Αἱ γεωργικαὶ αὐταὶ σκηναὶ σώζονται ἄχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐν Σακκάρᾳ τάφον τοῦ Τι, καὶ εἰς Beni-Hassan. Ὁ δεσπότης παρίσταται σκῆπτρον ἔχων, παρθένοι χορεύουσι, παῖδες κιθαρίζουσιν, οἱ ἐργάται ἄδουσι χρονομετροῦντες· κυβιστητῆρες δὲ δινεύουσιν ἐν τῷ μέσῳ. Τοιαύτη εἰκόνων ὁμοιότης εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀπλὴν συγκυρίαν· καὶ δεῖν ἄρα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον τὰς περὶ Μέμφιν καὶ Θήβας νεκροπόλεις.

Ἐπὶ πᾶσι τὰ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἐπανελημμένως ἱστορούμενα περὶ ἑλλή-

νικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον, περὶ πορθήσεως περικαλλῶν ἀγρῶν, περὶ ἀπαγωγῆς γυναικῶν καὶ νηπίων, περὶ φόνων ἀνδρῶν, ἀντιπαρ-
τάξεως τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων διὰ πολλῶν πεζῶν καὶ ἰππέων,
καὶ περὶ τῆς κατατροπώσεως τῶν ἐπιδραμόντων, ἵδεν εἶναι ἄρα γε
πρόδηλοι δημῶδεις ἀπηχῆσεις τῶν ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων
ἀναφερομένων γεγονότων;

Αἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἐξακολουθοῦσαι ἀνασκαφαὶ θέλουσιν ἴσως ἀποκαλύ-
ψει καὶ ἄλλας περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος εἰδήσεις. Ἄλλ' ἀπὸ
τοῦδε ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσωμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἡ μεταξὺ Ἑλ-
λάδος καὶ Αἰγύπτου ἐπικοινωνία ἀνατρέχει εἰς χρόνους οἵτινες μέχρις
ἐσχάτων ἐλογίζοντο ἀνεπίδεκτοι ἱστορικῆς ἐξεργασίας, καὶ ὅτι ἰδίως
ὑπὲρ τὰ 200 ἔτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δαναοὶ ἀπετέλουν
ἔθνη πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς συντεταγμένα, κεκτημένα ναυτικὴν
δύναμιν ἀξιόλογον, καὶ ἔχοντα ποικίλας σχέσεις πρὸς τε τὴν μικρὰν
Ἀσίαν καὶ πρὸς τὴν Λιβύην. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ προτέρου τούτου ἱστο-
ρικοῦ αὐτῶν βίου ἐξηγεῖ πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἰδίως τὴν περὶ
τὸ χιλιοττὸν ἔτος ἐμφάνισιν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Τὰ ἔπη
ταῦτα δὲν κατέπεσαν βεβαίως ἐξ οὐρανοῦ οὕτω τέλεια καὶ ἀπληκρί-
βωμένα. Ἡ γλῶσσα εἰς ἣν ἐγράφησαν, ἡ κοινωνία ἣν ἀπεικονίζουσιν,
ἡ τέχνη δι' ἧς ἐδημιουργήθησαν, προϋποθέτουσι μακρὰν προηγουμένην
πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐργασίαν, ἣτις παντελῶς οὐσα ἄχρι τοῦδε
ἄγνωστος, προῆλθε νῦν εἰς φῶς, ἐν μέρει τούλάχιστον. Μίαν ἔτι θέλο-
μεν ἐπιφέρει παρατήρησιν. Ἀπὸ τίνος πολὺς γίνεται λόγος περὶ τῆς
παντοίας ἐπιδράσεως ἣν ἤσκησεν ἡ Ἀσσυρία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν
παλαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. Ἄλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἣτις ἀπεδείχθη
ἀποχρώντως, ὑπῆρξεν ἔμμεσος, οὐχὶ ἄμεσος. Ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ
Ὀδυσσεΐᾳ πολὺς μὲν γίνεται λόγος περὶ Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου, τὰ
δὲ ὀνόματα τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῆς Βαβυλώνος, τῆς
Νινευί, οὐδόπως μνημονεύονται. Ἡ ἀσσυριακὴ λοιπὸν ἐπίδρασις ἤσκηθη
διὰ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου, πρὸς ἃς καὶ μόνας περιῆλθεν ἡ
τότε Ἑλλάς εἰς ἀμέσους σχέσεις.

Τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ οἱ Ἀχαιοὶ ἔπαυσαν τὰς κατὰ τῆς
Αἰγύπτου ἐπιδρομὰς μετὰ τὰς ἐπανελημμένας ἐκείνας ἀποτυχίας. Μετ'
οὐ πολὺ δὲ οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους, καὶ οἱ
Ἀχαιοὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἀφοῦ προηγουμένως
κατετρόπωσαν τοὺς Θηβαίους.

Οἱ Ἕλληνες χρονολόγοι ἀξιούσιν ὅτι καὶ ἕτερον γεγονός συνέβη ὀλίγον πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὃ λεγόμενος ἄργοναυτικὸς πλοῦς. Ὁ Ἐρατοσθένης ἀποδίδει τὸν πλοῦν τούτον εἰς τὸ 1225 ἔτος, καὶ τὸν κατὰ τῆς Τροίης πόλεμον εἰς τὸ 1192· ὁ δὲ Καλλίμαχος τὸν πρῶτον εἰς τὸ 1169 καὶ τὸν δεύτερον εἰς τὸ 1136. Ἐνταῦθα ὑπάρχει διαφωνία ἅμα καὶ συμφωνία· ἡ χρονολογία διαφέρει παρ' ἑκατέρῳ, τὸ δὲ μεταξύ τῶν γεγονότων διάστημα εἶναι τὸ αὐτὸ, ἔτη 33. Ἀλλὰ ἢ τε διαφωνία· ἢ τε συμφωνία μαρτυροῦσιν ἐξίσου ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ ἐκεῖνοι ἐπὶ οὐδενὸς ἐστηρίζοντο ἀσφαλοῦς δεδομένου.

Αἱ περὶ τῆς Ἀργοῦς παραδόσεις εἰκονίζουσι τοὺς ναυπηγοὺς αὐτῆς καὶ τοὺς ναυτίλους παντελῶς περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην νηπιᾶζοντας. Ἐν τούτοις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶδομεν ἐξ εἰκότων καὶ σημείων τοὺς Ἀχαιοὺς ἐπιπλέοντας εἰς Αἴγυπτον, καὶ μετ' ὀλίγον βλέπομεν στόλον μέγαν αὐτῶν ἐκπλέοντα ἐπὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Τὰ μυθεύματα λοιπὸν ἐκεῖνα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, ἀλλ' ἀνεπλάσθησαν ὅτε οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος ἔλαβον τὰ πρῶτα περὶ ναυτιλίας διδάγματα παρὰ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁμοφύλων, καὶ ὑπ' αὐτῶν παρχυρόμενοι εἰς πελαγοδρομίας ἀνεπλάττον ἐπὶ τὸ τερατωδέστερον τὰ περὶ αὐτῶν ἀφηγήματα. Ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀφηγημάτων τούτων ἔλεγχος καθίστησι πρόδηλον τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀρχὴν καὶ διάπλασιν. Κατ' ἀρχὰς οὐδὲ λόγος ἐγένετο περὶ Κολχίδος. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνων ὁ Αἰήτης καὶ ἡ Κίρκη ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὴν νῆσον Αἰαίην «ὅθι τ' Ἡοῦς ἠριγενεῖς οἰκία καὶ χοροὶ εἰσι καὶ ἀντολαὶ Ἡελίοιο» ἢ δὲ Κολχίς κατωνομάσθη ὠρισμένως βραδύτερον. Ποικίλα ὡσαύτως ἐφημίζοντο περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀργοναυτῶν. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτοὺς παλινοστήσαντας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ δι' ἧς εἶχον ἀναπλεύσει εἰς Κολχίδα, οἱ δὲ ὄν τρόπον ἐξεθέσαμεν ἐν σελ. 37. Καθ' ἑτέραν δὲ πάλιν παράδοσιν, ἀπάραντες ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου εἰσῆλασαν εἰς τὸν Ἰστρον ποταμὸν καὶ ἀναπλεύσαντες αὐτὸν μέχρι σημείου τινὸς ὅπου σχίζεται εἰς δύο, κατέπλευσαν τὸν βραχίονα τὸν εἰς Ἀθρίαν ἐκβάλλοντα καὶ εἰσῆλθον οὕτω εἰς τὴν δυτικὴν ταύτην θάλασσαν. Ὁ μῦθος ἄρα ἦτο σύγκραμα πολλῶν ἀσφαλῶν ἀρχαιοτάτων εἰδήσεων, διὰ τοῦ χρόνου ἐκ νέου διασκευαζόμενον.

Καὶ ἐσωτερικῶς δὲ ἐξεταζόμενος ἀδύνατον ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν περὶ τὰς Θήβας πολέμων καὶ τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Βεβαίως αἱ περὶ τῶν δύο τελευταίων τούτων γεγονότων παραδόσεις

εἶναι μυθικῶς πεπλεγμένοι. Ἄλλ' οἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν μῦθοι ἔχουσι σκαιότητά τινα καὶ ἀγριότητα αἰτίνας, παντελῶς ἀλλότριαι οὔσαι τῆς χάριτος καὶ τῆς ἡμερότητος τῶν ἀχαικῶν χρόνων, αἰκοθεν μαρτυροῦσιν ὅτι διεπλάσθησαν ἐν μέσῳ κοινωνίας παντελῶς ἔτι ἀγροίκου καὶ ἀξέστου. Τὰ ἠσιοδικὰ ποιήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαιότερα ἔπη, τὰ ὑμνήσαντα τὴν Ἀργῶν, ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ καὶ τῇ Ἰλιάδι ὀλίγαι τινὲς μόνον ὑπάρχουσι περὶ αὐτῆς νύξεις· ἀλλ' αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις δέξωσαν τὸν χαρακτῆρα τῶν πηλαιωτέρων μύθων. Τὰ πάντα δ' ἐν αὐτοῖς εἶναι τερατώδη. Τὸ πλοῖον ὀμιλεῖ καὶ προφητεῖ· σκοπὸς τοῦ ἐπιχειρήματος εἶναι ἡ ἀνάκτησις χρυσομάλλου δέραςτος· τὸ κύριον κατόρθωμα ἦτο νὰ δαμασθῶσι ταῦροι χαλκόποδες καὶ πυρίπνοοι. Ἡ Μήδεια φονεύουσα μελίξει τὸν ἀδελφόν της καὶ βραδύτερον φονεῖει τὰ ἑαυτῆς τέκνα· αἱ θυγατέρες τοῦ Πελίου κατακερματίζουσι τὸν πατέρα αὐτῶν. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὰς γλαφυρὰς περὶ Θηβῶν καὶ Ἰλίου παραδόσεις. Ἰδίως ὅμως τὸ πρακτικώτερον αὐτῶν μέρος, ὁ σκοπὸς τῶν ἀγῶνων, εἶναι οἷος ἐπὶ τῶν ἱστορικωτάτων γεγονότων, ἡ ἄλωσις δύο πόλεων· δι' παρασκευαί καὶ ἡ διεξαγωγή τοῦ ἐπιχειρήματος, ὡσαύτως· ὁ στρατὸς, τὰ πλοῖα, ὁ πλοῦς, ἡ ἀπόβασις, οἱ ἀγῶνες, ἡ ἔκβασις εἶναι ἔργα προσήκοντα εἰς ἀνθρώπους ἔχοντας μὲν ἐνίοτέ τι τὸ ὑπερφυῖες περὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸν βίον, μὴ ἀποβάλλοντας ὅμως περὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ὅ,τι μόνον ἔχουσι κοινὸν τὰ περὶ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν πρὸς τοὺς τελευταίους μυθικοὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους, εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ἀναλαβόντων τὸ ἔργον ἡρώων. Ἄλλ' οἱ κατὰ-λογοὶ τῶν ὀνομάτων τούτων μετεβλῶντο διὰ τοῦ χρόνου ὅσον καὶ τὰ περὶ τῶν περιπλανήσεων τῆς Ἀργοῦς, οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι οἱ περισηθέντες μυθογράφοι προετίμησαν τοὺς μεγαλωνύμους ἐκείνους ἀθλητὰς ἀντὶ τῶν ἀνωνύμων τολμητιῶν, ὧν αἱ πρῶται κατὰ παλαιτάτους χρόνους θλασσοπορίαι ἀπετέλεσαν τὸ ἔμβρυον ἐξ οὗ διεμορφώθη βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον τὸ ἰνδαλμα τοῦ ἀργοναυτικοῦ πλοῦ. Ἐπὶ πᾶσι μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ Ἡσίοδος ὀμιλῶν περὶ τοῦ θείου τῶν ἡρώων γένους, ἀποδίδει μὲν αὐτοῖς τὸν περὶ Θήβας πόλεμον καὶ τὸν περὶ Τροίαν, ὅπως δ' ἀποσιωπᾷ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν.

Τῶν ἀρχαίων περὶ Θηβῶν ποιημάτων, Οἰδιποδείξ, Ἀλκμαιονίδος καὶ Θηβαΐδος, ἣν πολλοὶ ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν περιεσώθησαν

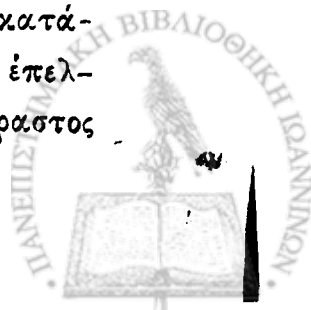

εἰμὴ ἐλάχιστά τινα ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ παρεκτός τοῦ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι λογογράφοι εἶχον τὰ ποιήματα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐν αὐτῇ τῇ Ἰλιάδι γίνεται πολλάκις μνεῖα τῶν περὶ Θήβας πολέμων, καὶ ἔστιν ὅτε λεπτομερῶς. Ὁ δ' ἀντιπαραβάλλον τὰς ἐδήσεις πρὸς τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἐπόμενα τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἔθνους, δύσκολον νὰ μὴ πείσθῃ ὅτι εὐρίσκεται ἐνώπιον γεγονότος πραγματικοῦ.

Πρὸ τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων ἴστατο ἔτι ἐκτός τοῦ ἰσθμοῦ ἰσχυρὰ ἡ πόλις ἐκείνη ἥτις, μετὰ τὴν ταπείνωσιν τοῦ Ὀρχομενοῦ, οὐ μόνον ἤρχε τῆς Βοιωτίας ἀπάσης, ἀλλ' ἐπηρείδετο καὶ ἐπὶ τῶν Φωκέων καὶ τῶν Φλεγυῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῶν Θηβῶν, οἱ ἡγεμόνες τῶν Βοιωτῶν εἶποντο τῷ Ἀγαμέμνονι, ὅπως πάντες τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οἱ βασιλεῖς. Ἀφ' ἐτέρου, ἐὰν οἱ Ἀχαιοὶ δὲν προΐσταντο πρὸ τοῦ γεγονότος ἐκείνου εἰμὴ μόνως τῆς Πελοποννήσου, ἦσαν ὅμως ἤδη τοσοῦτον ἰσχυροὶ, ὥστε ὁ Θηβαῖος Πολυνείκης, ἐρίσας περὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἐτεοκλέα, ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν τοῦ ἀργείου βασιλέως Ἀδράστου.

Ὁ Ἀδραστος δὲν ἦτο Πελοπίδης καὶ οὔτε ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου οἴκου τοῦ Δαναοῦ, ἀλλὰ Αἰολίδης, ὡς ἔργονος τοῦ Βιάντος, ἐγγόνου τοῦ Κρηθέως, τοῦ Αἰόλου. Οἱ δὲ Πελοπίδαι ἤρχον μὲν τότε τῶν Μυκηνῶν, ἀλλ' οὐδόπως μετέσχον τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων. Οὐδὲν ἦττον ἡ Ἰλιάς λέγει πάντοτε τοὺς πολέμους τούτους διεξαχθέντας ὑπὸ Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ Διομήδης δὲ ὀνομάζει τοὺς ὑπηκόους τοῦ Ἀδράστου Ἀχαιοὺς, βεβαιῶν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Τυδεὺς «κέκαστο πάντας Ἀχαιοὺς ἐγχείρη.» Ἐκ τούτων πάντων ὑποφαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἴσχυσαν μὲν κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐπικουρίας, ἐπεκράτησαν δὲ ἔπειτα καθ' ἑαυτούς, οἱ δὲ Πελοπίδαι, ἐξασθενήσαντες ἐν τῷ μεταξύ, δὲν ἀνέκτησαν αὐθις τὴν ἡγεμονίαν εἰμὴ ἐπὶ τοῦ θρυλουμένου Ἀγαμέμνονος.

Ἡγέτης λοιπὸν τῶν Ἀχαιῶν ὑπῆρχε, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐπὶ Θήβαις πολέμων, ὁ Ἀδραστος, ὅστις ἀποφασίσας νὰ ἀποκταστήσῃ τὸν Πολυνείκην εἰς Θήβας, προτείνει τὸ ἐπιχείρημα, ὅπως ἔπραττε βραδύτερον ὁ Ἀγαμέμνων, εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἡγήτορας, καὶ λαβὼν τούτων τὴν συναίνεσιν καλεῖ συμπράκτορας τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους καὶ στρατεύει ἔχων περὶ αὐτὸν οὐ μόνον τοὺς Ἀργεῖους ἀλλὰ καὶ Ἀρκάδας καὶ Μεσσηνίους. Τοῦτο ἐλέγετο ἐν τῇ Θηβαϊδί, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀναγνόντος αὐτὴν Παισανίου. Πάντα δὲ ταῦτα εἰκονίζουσι κατάστασιν πραγμάτων ἀναγκάτως προηγηθεῖσαν τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελευθούσης ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἀπέτυχε μὲν ὁ Ἀδραστος

εἰς τὸ κατὰ τῶν Θεβῶν ἐπιχείρημα, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Αἰγιαλεὺς καὶ οἱ τῶν ἄλλων ἡγήτορων παῖδες, οἱ κληθέντες Ἐπίγονοι, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, κατίσχυσαν τῆς ἀντιπάλου πόλεως καὶ κατέστησαν βασιλέα αὐτῆς τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνεΐκου Θέρσανδρον. Πάλιν δὲ βλέπομεν παρακολουθοῦντας τὸν Αἰγιαλέα Μεσσηνίους, Ἀρχάδας, Κορινθίους καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Μεγαρεῖς. Τὰ κατὰ τοὺς πολέμους λοιπὸν τούτους συμπληροῦσι τὸ πρότερον ἡμιτελὲς ἀξίωμα τῶν Ἀχαιῶν καὶ παρασκευάζουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ θέαμα τῶν δύο γεγονότων τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι τὸν στήμονα περὶ ὃν ἐπετερύγισεν ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Τὰ δύο τυχῶτα γεγονότα εἶναι ἡ ἐνότης ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἡ στρατεία ἣν ἐπεχείρησεν ἡ οὔτω συνταχθεῖσα Ἑλλὰς κατὰ τοῦ Ἰλίου.

Καὶ ἤδη ἀφικόμεθα εἰς τὸ τελευταῖον τῶν χρόνων τούτων δρᾶμα ἐν ᾧ ἀπεκαλύφθη ἅπαν τὸ μέτρον τῆς προκοπῆς ἣν ἐποίησαντο οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι μετὰ τοσοῦτων αἰῶνων ἀγῶνας. Δυστυχῶς ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, αἱ διασώσασαι εἰς ἡμᾶς τῆς ἀρχαιοτάτης περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου εἰδήσεις, δὲν εἶναι ἱστορία· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἱστορία εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον. Αἱ ἀφορμαὶ καὶ αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ἀποχρώντως μεμαρτυρημέναι· ὁ κόσμος ὅμως ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπετυπώθη ἡ ποίησις ἐκείνη εἶναι προδήλως πραγματικός.

Ὑπάρχουσι μὲν διαφωνίαι τινὲς μεταξὺ τῆς ὁμηρικῆς θεογονίας καὶ τῶν μεταγενεστέρων δοξασιῶν. Ὡς πρὸς τὰ κεφαλαιωδέστατα δὲ καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου ὧν προΐσταται ὁ παντοδύναμος Ζεὺς, τὸ θρήσκευμα τοῦ Ὀμήρου εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον θρήσκευμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Παρὰ τοῦ Διὸς δὲ ἐκείνου λέγει ὁ ποιητὴς λαβόντα τὸν Ἀγαμέμνονα τὸ σκῆπτρον τῆς ἀρχῆς, ἵνα μὴ ὑπάρχη πολυκοιρανίη, ἀλλὰ εἰς κοίρανος, ἐκεῖνος

. ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω.

Τοιαύτη βασιλεία δὲν ἀνεφάνη πλέον ἔκτοτε ἐν Ἑλλάδι· ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας, διότι τὸ πολίτευμα τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἐκείνη ἀπετέλει τὸ ἀέτωμα, περιεῖχεν ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ θεσμοῖς τὰ σπέρματα ἀπάντων τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν πολιτευμάτων. Καὶ εἶναι ἄξιον ἰδίως σημειώσεως ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἀνεπτύχθησαν οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ οὐχὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδονται τὰ ὁμη-

ρικὰ ποιήματα, ἀλλὰ χρόνων κατὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενεστέρων· ὥστε ὁ ποιητὴς δὲν μετεβίβασεν εἰς τὴν πρὸ αὐτοῦ ὑμνηθεῖσαν ἀρχαιότεραν περίοδον ὅσα ζῶν ἔβλεπε καὶ ἤκουεν. Ἐπὶ πολλὰς μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἑκατονταετηρίδας ἢ ἀγορὰ τοῦ δήμου ἐξέλιπε σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ ἦτις μόνῃ διετήρησε μέχρι τινὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς ὀμηρικῆς πολιτείας, βασιλείαν, βουλὴν γερόντων, ἀγορὰν, ἢ ὀλιγαρχία κατώρθωσεν ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῶν πᾶσαν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἐνασκοῦσα αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων Ἐφόρων. Ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, τῶν ὁποίων ὁ δῆμος ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου παντοδύναμος, ἢ ἀγορὰ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν οὗτος περιῆλθε πρὸ τοῦ Σόλωνος, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι συνήρχετο ἐνίοτε, οὐδεμίαν εἶχε ψῆφον καὶ ἰσχύν. Περισσότερον δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι οὔτε οἱ πενέσται τῆς Θεσσαλίας, οὔτε οἱ γυμνήται τοῦ Ἄργους, οὔτε οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδαύρου, οὔτε οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος εἶχον τὸ θάρρος ν' ἀποδοκιμάζωσι διὰ τῶν κραυγῶν αὐτῶν τὰ διαβούλια τῶν ἀρίστων καὶ ν' ἀναγκάζωσι τοὺς ἄρχοντας νὰ δικαιολογῶσι τὸ πρακτέον διὰ ποικίλων καὶ τεχνικῶν ἐπιχειρημάτων, ὅπως τοσάκις συνέβαιεν ἐν τῇ ὀμηρικῇ ἀγορᾷ. Ἡ Ἰλιάς λοιπὸν δὲν ἀντικατοπτρίζει μεταγενεστέραν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἀλλὰ πολίτευμα ὑπάρχον κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους· πολίτευμα ἰδιοφυῆς μὲν, ἐγκυμονοῦν δὲ ἀπάσαστας ἀφορμὰς τῶν θεσμῶν, οἵτινες ἤκμασαν ἐπὶ τῶν καλλίστων χρόνων τῆς Ἑλλάδος.

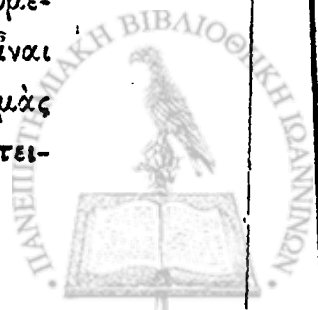
Παρεμφερῆ τινα λέγομεν καὶ περὶ τῶν κατ' ἀλλήλων πολεμισάντων ἔθνων. Ἐὰν δὲν ἦναι δυνατὸν νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος τὰ ὀνόματα, οἱ χαρακτῆρες καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ ὀμητικοῦ ἔπους ἔχουσι πραγματικὴν ὑπόστασιν, τὰ ἔθνη ὅμως τὰ ὅποια λέγονται στρατεύσαντα ἐπὶ τὴν Ἀσίαν εἶναι αὐτὰ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι ἀναφέρονται βραδύτερον καθ' ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον· Βοιωτοὶ, Ὀρχομένιοι, Φωκεῖς, Λοκροὶ, Ἄβαντες Εὐβοίας, Ἀθηναῖοι, Σαλαμῖνιοι, Ἀχαιοὶ· κάτοικοι Λακεδαιμόνος, Πύλου καὶ Κυπαρισσίας· Ἀρκάδες· οἱ κατὰ τὴν Ἥλιδα· οἱ ἐκ Δουλιχίου καὶ Ἐχινάδων νήσων· Κεφαλλῆνες· Αἰτωλοὶ· Κρήτες· Ρόδιοι· Αἰνιᾶνες· Περραιβοὶ· Μάγνητες. Μεταξὺ τοῦ καταλόγου τούτου καὶ τῶν ὀνομάτων ὅσα ἀπαντῶμεν καθ' ἑκάστην οὕτως εἰπεῖν σελίδα τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, οὐδεμίαν ὑπάρχει διαφορὰ. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας καθ' ὧν ἐπολέμησαν οἱ περὶ τὸν Ἀγαμέμνονα· Τρῶες, Δαρδάνιοι, Πε-

λασγοί, Θρᾶκες, Παφλαγόνες, Μυσοί, Φρύγες, Μαίονες, Κᾶρες, Λύκιοι, Λέλεγες, εἶχον ἅπαντες μακρὸν προηγούμενον ἱστορικὸν βίον. Πλὴν τούτου τὰ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν τούτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας διετέλουν πρὸ αἰώνων εἰς ποικίλας πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος σχέσεις αἰτίνας, κατὰ τὰ αἰγυπτιακὰ κείμενα, ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου φιλικαί, συμμαχικαὶ μάλιστα. Τίνος ἕνεκα οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἀπέβησαν πολέμιοι, δὲν γνωρίζομεν· διότι ἡ ἄρπαγὴ τῆς Ἑλένης, καὶ ἂν ὑποτεθῆ τὸ γεγονός ὡς ἱστορικόν, δὲν ἦτο βεβαίως ἰκανὴ νὰ προκαλέσῃ τοσοῦτον μέγα κίνημα τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης κατὰ τῆς Ἀσίας. Ἐὰν ὅμως οἱ Τρῶες, οἱ Μυσοί, οἱ Λύκιοι δὲν ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς διὰ στόλου, τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι ὀλίγον πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, οἱ ναυτικώτεροι τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας Τυρσηνοί, Σαρδανοί, Σσακαλάς, μετὰ τὰς ἐπανελημμένας ἤττας ἄς ὑπέστησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, εἶχον ἀποδημήσει εἰς Ἑλλάδα, Λιβύην καὶ Ἰταλίαν.

Πολλὰ λοιπὸν ἐν ταῖς ἀφηγήσει τοῦ ποιητοῦ συνᾶδουσι πρὸς τὰ πράγματα· τὸ θρήσκευμα, τὸ πολίτευμα, ἡ ἐθνολογία τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος τοῦ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὑμνηθέντος, καὶ περὶ αὐτῶν τῶν συμφορῶν ὅσας οὗτος ὡς παρεπόμενα τοῦ ὑπερθαλασίου ἐκείνου ἀγῶνος ἐδεινολόγησε, δὲν στερούμεθα ἐμμέσων ἀποδείξεων. Οὐ πολὺ μετὰ τὰς περὶ Τρωϊκῶν παραδόσεις, ἡ Ἑλλάς πᾶσα, ἢ τε ἐντὸς καὶ ἢ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐγένετο ἀνάστατος, καὶ ἰδίως Δωριεῖς εὐάριθμοι κατέστησαν κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν πολλαχοῦ αὐτῆς ἐμφυλίων ἐρίδων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ κατορθωθῆ ὁ θρίαμβος τῶν Δωριέων, ὁ τοσοῦτον μάλιστα εὐχερῆς θρίαμβος, ἄνευ τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐντελῶς παρέλυσε τὸ προηγούμενον κράτος τῶν Ἀχαιῶν καθὼς ὡσαύτως ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀπαρτισθῆ τὸ προηγούμενον κράτος τῶν Ἀχαιῶν ἄνευ τῆς τῶν Θηβαίων κατατροπώσεως.

Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν καὶ ἐπὶ τὰς Θήβας πολέμων ὅπως περὶ τῶν Μηδικῶν. Ὑπάρχουσι γεγονότα ἀναμφισβήτητα τῶν ὁποίων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι ἀποχρώντως ἀποδεδειγμένα· τοιαῦτα μετὰ ἄλλων εἶναι οἱ ἐπὶ Θήβας πόλεμοι καὶ ὁ Τρωϊκός. Οὐδεὶς θέλει ἀπονεύει τὰς τιμὰς τῆς ἱστορίας εἰς τὴν Σφίγγα ἣν ὑπὸ τῶν Μουσῶν διδαχθεῖσαν ἀπέστει-

λεν ἢ Ἡρα πρὸς τιμωρίαν τῶν Θηβαίων ἢ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ἀθηνᾶς δι' ἧς ὁ Τυδεὺς προκαλέσας τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων, κατέβαλεν αὐτοὺς ἅπαντας· ἢ εἰς τὸ θαῦμα τοῦ Διὸς δι' οὗ ἐσώθη ὁ Ἀμφιάραος· ἢ εἰς τὸν ἵππον τοῦ Ἀδράστου Ἀρίωνα ὃς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν· ἢ εἰς τοὺς παραπλησίους μύθους δι' ὧν ὁ ποιητὴς ἐκόσμησε τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς νόστους. Οὔτε ἔπραξέ τις τοιοῦτό τι. Πολλοὶ ὅμως ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι ἀπεδέξαντο ὡς ἱστορικὰ γεγονότα ἀπάσας τὰς τῶν δύο ἐπῶν ἀφηγήσεις ὅσαι δύνανται ἀνθρωπίνως νὰ ἐξηγηθῶσιν. Αἱ ἀφηγήσεις αὗται οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἀπίθανον, ἀλλὰ δὲν πιστοῦνται ὑπὸ συγχρόνων ἢ μνημείων ἢ μαρτυριῶν. Τὴν ὑπαρξίν δύο πολέμων ἐπιβεβαιοῖ ἡ ἀπαραίτητος ἀλληλουχία τῶν γεγονότων· ἀλλ' ἐὰν ἡ δωρικὴ κατάκτησις κυροῖ τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἢ δ' ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατεία τοὺς πολέμους τῶν ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας, αἱ γενικαὶ αὗται μαρτυρίαι οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰς λεπτομερείας τῶν δύο ἀγῶνων.

Ἐν συνόλῳ λοιπὸν οὗτοι λαμβανόμενοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητηθῶσιν, οὐδετέρου ὅμως γινώσκομεν ἀσφαλῶς τὰς μερικὰς περιπετείας, ὥστε οὐδετέρου δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν ἱστορικὴν ἀφήγησιν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὐδὲ τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος δύναται νὰ ὁρισθῇ. Τὸ μόνον ὅπερ εἰμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις εἶναι ὅτι πλειοτέρας τῶν ἄλλων πιθανότητος ἔχουσιν οἱ ὑπολογισμοὶ οἱ ἀποδίδοντες τὸ γεγονός εἰς τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Κατὰ Θουκυδίδην «ἔτη γὰρ ἔστι μάλιστα τετρακόσια καὶ ὀλίγω πλείω ἐς τὴν τελευταίαν τοῦδε τοῦ πολέμου (τοῦ Πελοποννησιακοῦ), ἀφ' οὗ Λακεδαιμόνιοι τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ χρωῦνται.» Οὕτω φθάνομεν, ὡς πρὸς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, εἰς τὴν 9 ἑκατονταετηρίδα. Τὸ δὲ μεταξύ τῆς 9 καὶ τῆς 12 διάλειμμα φαίνεται ἄρκουν νὰ περιλάβῃ τὰ μεσολαβήσαντα δύο ἕτερα μεγάλα γεγονότα, τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημίας, καὶ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν, τὴν ἄλλως καλουμένην κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, περὶ ἧς ὁ αὐτὸς Θουκυδίδης λέγει ὅτι «Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει (μετὰ Ἰλίου ἄλωσιν) ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον.»

Τοιαῦται εἶναι αἱ ὑπὸ ἰσχυρὰν εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς περιόδου ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς ἐνδεκάτης. Κορυφαί τινες γεγονότων καταποντισθέντων ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ σκιαί τινες συμβεβηκότων ἀλλοιωθέντων ὑπὸ τοῦ μύθου, μόλις ἐπιτρέπουσι νὰ σχεδιασθῇ ἱχνογραφία ἀτελής καὶ ἀμυδρά τῆς περιόδου ταύτης, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ζωγραφηθῇ

εἰκὼν αὐτῆς πλήρης καὶ ἀκριβής. Μόνον περὶ τὰ τέλη, ἢ Ἰλιάς καὶ ἢ Ὀδύσεια περιποιῶσιν εἰς τὸν σκελετὸν ἐκεῖνον σάρκας, ψυχὴν καὶ λόγον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Ἔθνος. Γλῶσσα. Γραφή. Τέχνη. Ὀμηρικὰ ἔπη.

Ὁ Ὀμηρος δὲν συγκαταλέγει μεταξύ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Αἰγυπτίους, Φοίνικας, Μινύας, οὓς ἅπαντας εἶδομεν ἐποικήσαντας καὶ κατασταθέντας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Τοῦτο οὐδὲν ἔχει τὸ δυσεξήγητον. Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη ὑμνησαν χρόνους καθ' οὓς οἱ ἄλλοδαποὶ ἐκεῖνοι εἶχον ἤδη συγχωνευθῆ ἐντὸς τῶν ἰθαγενῶν· ὅθεν ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος τὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα τότε ἔφερον καὶ τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐπικρατοῦντα δι' ὅλης τῆς μετέπειτα ἱστορίας τοῦ ἔθνους τούτου. Οὐδεμίαν δὲ ἀναφέρει ὁ ποιητὴς διαίρεσιν αὐτῶν εἰς φυλάς, καὶ δὴ εἰς τέσσαρας φυλάς· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἴωνας καὶ Ἀχαιοὺς. Ἀχαιοὺς λέγει ἢ μοῖρᾶν τινα τῶν κατοίκων τῆς Φθίας, ἢ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν· Αἰολέων οὐδόλως μνημονεύει, Ἰώνων δὲ ἅπαξ μόνον, καὶ ἐν αὐτῷ ὅμως τούτῳ τῷ χωρίῳ οἱ Ἴάονες δὲν παρίστανται ὡς φυλὴ, ἀλλὰ ὡς ἕτερόν τι τῶν Ἀθηναίων ὄνομα, οὗ χρῆσις γίνεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων διαφόρων ἄλλων χωρῶν, καὶ ἰδίως τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φθίων, τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Ἐπειῶν. Τελευταῖον Δωριεῖς ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι δὲν ὀνομάζονται, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἅπαξ, καὶ τοῦτο ἐν Κρήτῃ, οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐντὸς, εἴτε ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ.

Ἐἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἢ μὲν τοιαύτη φυλετικὴ διάκρισις τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἔκτοτε ὑφίστατο, ὁ δὲ ποιητὴς, ὁ τοσοῦτον ἀκριβολογήσας περὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων τούτων, μόνον τὸ σπουδαιότατον ἐκεῖνο γεγονός ἀπεσιώπησεν; Ἄλλ' οἱ Ἀχαιοὶ δὲν περιεστᾶλησαν εἰς τὰς βορειοδυτικὰς τῆς Πελοποννήσου παραλίας εἰμὴ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς πανελληνίου αὐτῶν ἡγεμονίας. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς δὲν ἐπεφάνησαν εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας εἰμὴ οἱ μὲν πρῶτοι ἐπὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, οἱ δὲ ἕτεροι ἐπὶ τῶν μεγάλων εἰς Ἀσίαν ἀποικήσεων. Ὁ κατακερματισμὸς λοιπὸν τοῦ ἔθνους εἰς φυλάς

ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἀχαικοῦ κράτους. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς οὔτε ἐφάνησαν, οὔτε ἠκούσθησαν ἐπὶ τοῦ μακρῶν χρόνου καθ' ὃν διεπλάσθη ὁ θρησκευτικὸς, ὁ κοινωνικὸς, ὁ ἠθικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος βίος ὅστις, φέρων τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν, ἀπετέλεσε τὰς θεμελιώδεις ἀφορμὰς ἅπαντος τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐδημιούργησε τὰ ἀθάνατα ἔπη, πρὸς ἃ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσιν αἱ ἄλλαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φυλαί· ὥστε ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἀρχεται ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν, καὶ οὐχὶ ἀπὸ Δωριέων, Ἴωνων, Αἰολέων, ὡς πολλὰκις παρεστάθη ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Καθὼς δὲ τὸ ἔθνος δὲν διηρεῖτο ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων φυλάς, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ δὲν ἐσχίζετο εἰς ὠρισμένας διαλέκτους. Τῆς γλώσσης ταύτης τὰς ἀφορμὰς συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν οἱ Ἄριοι ὅτε κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας. Ἀνέπτυξαν δὲ αὐτὰς ἐνταῦθα προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τὰς ἐκάστοτε παραγομένας ἀνάγκας τῆς βαθμιαίας αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ προκοπῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη κατὰ νόμους ὀργανικὰς καὶ αἰσθητικὰς ὅπως αὐτοῖς ἰδιάζοντας· ἀλλὰ εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους ἐπίδοσιν συνετέλεσαν ἰδίως αἱ σχέσεις πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας καὶ τῆς βορειανατολικῆς Λιβύης. Ὅθεν φυσικῶ τῷ λόγῳ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος παρέλαβον παρὰ τῶν ξένων τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐκ ὀλίγα τῆς γλώσσης στοιχεῖα. Τινὰ καὶ αὐτῶν τῶν ὀνομάτων τῶν μετὰ τοῦ θρησκευματος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον συνδεομένων, ἦσαν ὀθνεῖα. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Μελικέρτην, τὸν Μάχαρα, τὸν Μάκηριν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἠπόρησεν ἀκούσας ἐν Κύπρῳ, ἐν Φοινίῃ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἀδόμενον τὸ ἔσμα τοῦ Λίνου, τοῦ ὁποίου μνεῖα ἤδη γίνεται ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ παρὰ μὲν τοῖς Αἰγυπτίοις ὁ Λίνος ἐκαλεῖτο Μανέρως, παρεισχυθεῖς δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκλήθη Ἀλινος ἢ Λίνος ἐκ τοῦ ἐπώδου αἱ lanu ἢ αἱ lenu, ὃ ἐστὶν οὐαὶ ἡμῖν. Πᾶσα ἡ μετὰ τῆς θρηνοδίας ταύτης συνδυαζομένη περὶ Ἀδώνιδος ἀντίληψις (διόπερ ἢ Σαπφῶ Ἀδωνιν ὀμοῦ ἦσε καὶ Οἰτόλινον, ἧτοι ἔσμα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Λίνου) ἐκ Φοινίκης ἢ Αἰγύπτου μετεβιβάσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδώνιδος ἐκ τῆς φοινικικῆς ἐλήφθη γλώσσης ἐν ἣ ἡ λέξις Adon σημαίνει τὸν κύριον, τὸν δεσπότην, ὡς ἐπίθετον πολλῶν αὐτόθι θεῶν. Αἱ Μοῦσαι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πιθανῶς ἢ τροπολογία τῆς

λυδικῆς λέξεως μῶν, μῶς, ἥτις ἐσήμαινεν ὕδωρ ἢ πηγήν, κατὰ δὲ Νικόλαον τὸν Δαμασκητὸν τὰς Νύμφας οἱ Λυδοὶ Μούσας ἐκάλουν. Καὶ αὐτὸ τοῦ ἱεροῦ Ὀλύμπου ὄνομα, τὸ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπιχώριον ἐν Βιθυνίᾳ, Μυσίᾳ, Λυκίᾳ, Φρυγίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διεβιβάσθη. Ἡ λέξις μάγος ἦτο μηδική. Ὁ δὲ Στράβων λέγει· «καὶ τῶν ὀργάνων ἕνια βαρβάρως ὠνόμασται, νάβλας καὶ σαμβύκη, καὶ βάρβιτος, καὶ μάγαδις, καὶ ἄλλα πλείω.» Μέτρα, ὄπλα, ἰμάτια, ἀρώματα, ὑφάσματα, καὶ ἐν γένει τὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπορίας ἀντικείμενα ἐφιλοξενήθησαν ἐν τῇ γλώσσῃ· οἶον μνᾶ, ἐλέφας, κάνναβις, ἄρμα, ἔλεγος, φοῖνιξ, κύπρος, πάπυρος, γίγγρας, ἔρπις, φώσσων, κύπασσις. Τινὲς τῶν λέξεων τούτων εἰσέφρησαν ἴσως βραδύτερον· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, οὗτος παρεδέχτο ἔτι ξενικὰς λέξεις, μαρτυρεῖ ὅτι δαψιλέστερος ἐγένετο ὁ δανεισμός ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις. Περιττὸν εἶναι νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ ὀθνεῖα ταῦτα τῆς γλώσσης στοιχεῖα μετεπλάσθησαν καὶ ἐξελληνίσθησαν ὅπως πάντα ὅσα ἐκ τῆς ἀνατολῆς παρέλαβον οἱ τῆς Ἑλλάδος Ἄριοι.

Ἡ πρώτη τῆς γλώσσης ὕλη δὲν ἐγκατελείφθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ λαοῦ. Ὅπως συνέβη ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἄνδρες ἔχοντες ἀκριβεστέραν τὴν συνείδησιν τοῦ καλοῦ, τοῦ λογικοῦ, τοῦ πρέποντος, ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσι τὸ στοιχειῶδες ἐκεῖνο κεφάλαιον κατὰ τύπους, ὧν ἄνευ τὸ ὀρμεμφύτως καὶ ἀδιαλείπτως τροπολογούμενον ἔργον τοῦ πλήθους δύναται μὲν ν' ἀποτελέσῃ γλῶσσαν μικρᾶς τινος ὀμάδος, γλῶσσαν ὁμως ἔθνους μεγάλου καὶ μεγαλοεργοῦ οὐχί. Ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ τελείου λόγου ἡ ἀχαλίνωτος ὀγκλοκρατία ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἀπόλυτον ἰσχύν. Ἡ ἀγορὰ προτείνει, οἱ δὲ ἄριστοι κρίνουσι καὶ ὀρίζουσιν, οὐχὶ αὐτογνωμόνως ἐννοεῖται, ἀλλὰ συνωδᾶ πρὸς τὰς ὀρμὰς τῆς διανοίας, τῆς φαντασίας καὶ τῆς καρδίας τοῦ ἔθνους. Τοῦ ἔθνους βεβαίως δημιούργημα ἐγένοντο ἡ πολυτέλεια, ἡ ῥώμη, ἡ εὐφωνία καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσυνείδητοι καὶ τούτου ἕνεκα χαλαροὶ ὀργανικοὶ τῆς γλώσσης νόμοι. Ἐργον ὁμως ἀνδρῶν ἐγκρίτων ὑπῆρξαν οἱ ὀρισμένοι τύποι εἰς οὓς καθυπεβλήθησαν τὰ πρῶτα ἐκεῖνα συστατικὰ καὶ δι' ὧν, κυρωθέντων ὑπὸ τῆς κοινῆς ὀμολογίας, ἐκαλλιτεχνήθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Πλάτωνος.

Πρῶτος γνωστός τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης νομοθέτης εἶναι ὁ Ὀμηρος· ἀλλ' ἀναμφιβόλως προηγῆθησαν αὐτοῦ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ τὰ προδιελθόντα χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Οὐδεμία γλῶσσα προῆλθε πάνοπλος ἐκ

τὴν κεφαλῆς θνητοῦ ἀνδρὸς, ὅσον δ' ἀναπόδεικτοι, ὅσον προδήλως ἐνίσ-
 τε μυθικαὶ καὶ ἂν ἦναι αἱ περὶ Ὀρφέως, Μουσαίου, Εὐμόλπου, Λίνου,
 Ὡλῆνος, Πάμφω, Θαμύριδος, φῆμαι, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποληφθῶσιν
 ὅλως ἀνυπόστατοι. Αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ἐτέρους ράψωδους, Θάμυ-
 ριν, Δημόδοκον, Φῆμιον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει πιθανὸν ὅτι πολλοὶ
 ὑπῆρξαν πρὸ Ὁμήρου ποιηταί, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ ποταμοῦ
 ὠκεανοῦ λέγει διαρρήδην· «Ὅμηρον δὲ ἢ τινα τῶν πρότερον γενομένων
 ποιητέων δοκέω τὸ οὐνομα εὐρόντα ἐς τὴν ποίησιν ἐξενείκασθαι.»

Μακρῶν λοιπὸν ἐγένετο ἐργασία πρὶν ἢ ἡ πρώτη ἐκείνη ὕλη καὶ
 μορφή λάβῃ τὸν κεκαλλιστευμένον τύπον τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης. Ἀναμ-
 φιβολον δὲ δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι τῇ γλώσσει ταύτῃ ἐχρῶντο περὶ τὰ
 τέλη τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων καθ' ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον οἱ ἄρι-
 στοὶ αὐτῆς λειτουργοί, οἵτινες ἦσαν οἱ ποιηταί. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐποιή-
 θησαν μὲν ἐν τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωνίᾳ, ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς Ἰωνίας,
 ἀποδημήσαντες πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου ἐκ τῆς μητροπόλεως, συνεπή-
 γαγον μεθ' ἑαυτῶν τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος γλώσσαν, ὅπως ὀνομά-
 ζει τὴν ὁμηρικὴν ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος. Ἡ γλώσσα αὕτη δὲν εἶχε πλήρη
 καὶ ἀπηκριβωμένην ἐνότητα. Ἐνῶ τὴν θεμελιώδη αὐτῆς βᾶσιν ἀπο-
 τελεῖ ὁ χαρακτήρ ὁ ἀποδοθεὶς βραδύτερον τῇ Ἰωνικῇ διαλέκτῳ, πολλοὶ
 εἶναι ἐν αὐτῇ οἱ ἰδιωτισμοὶ δι' ὧν διεκρίθη κατὰ τοὺς μετέπειτα χρό-
 νους ἡ Αἰολικὴ καὶ πολλάκις γίνεται χρῆσις παρ' Ὁμήρῳ διπλῶν
 τοιοῦτων διαλεκτικῶν τύπων. Αὕτη δ' αὕτη ἡ σύγχυσις προσεπιμαρ-
 τυρεῖ ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι προκύψει εἰς μέσον ἢ ὠρισμένη κατὰ διαλέ-
 κτους διαστολή, καὶ τοὶ τὰ σπέρματα αὐτῶν ἐνυπῆρχον ἀνέκαθεν ἐν τῇ
 γλώσσει. Οὐδὲ ἐπέπρωτό ποτε νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἐνότης αὐτῆς. Ἐνό-
 τος γλώσσης δὲν κατορθοῦται εἰμὴ ὁσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἐν κέντρον
 ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς. Ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων εἶχεν
 ἀρχίσει ν' ἀπαρτίζηται κοινὸς τοιοῦτος δεσμὸς καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἀρ-
 χίσει νὰ σχηματίζηται κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γλώσσα. Ἀλλ' ὁ δεσμὸς
 ἦτο ὑπὸ ἰσχυρῶν χαλαρῶν· ἰσχυρὸς δὲν ἀπέβαινε εἰμὴ ἐν κοινοῖς πολέμοις,
 συνήθως δὲ οἱ βασιλεῖς ἐκάστης χώρας ἦσαν ἀνεξάρτητοι τῶν βασιλέων
 τοῦ Ἄργους, καὶ καθ' ἐκάστην πάλιν χώραν οἱ ἄριστοι τῶν διαφορῶν
 αὐτῆς τμημάτων ἐνέμοντο ἐνίστε πλήρη σχεδὸν αὐτονομίαν. Ἐντεῦθεν
 οἱ ράψωδοὶ ἐκάστης χώρας καὶ ἐκάστου αὐτῆς τμήματος ἠσπάζοντο
 τοὺς ἰδιωτισμοὺς τῶν ἀκροατῶν αὐτῶν, συντελοῦντες οὕτω εἰς τὸν κα-
 τακερματισμὸν καὶ αὐτῆς τῆς λογίης γλώσσης.

Οὐδὲν ἦττον εἶν ἐπήγνυτό ποτε ἢ τότε ἀρξαμένη πολιτικὴ ἐνότης, ἀναγκαιῶς ἤθελε συμπληρωθῆ καὶ ἡ γλωσσική. Ἀλλὰ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἡ Ἑλλάς ἐτυμῆθη εἰς πλείστας ὅλως αὐτοτελεῖς πολιτείας· ἡ γενομένη ἀπόπειρα κοινοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ ἐξέλιπε καὶ μετ' αὐτοῦ ἐματαιώθη ἡ ἀπόπειρα τῆς κοινῆς γλώσσης, ἥς δεῖγμα παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ὀμηρικὰ ἔπη. Πολλαὶ τῶν νέων πολιτειῶν ἀπέβησαν ἴδιαι ἐστία πνευματικῆς ἐνεργείας, ἡ Ἴωνία, ἡ Λέσβος, ἡ Βοιωτία, ἡ Σπάρτη, καὶ ἐν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν διεπλάσθη ὀριστικῶς ἴδια διάλεκτος ἣτις ἐκτῆσατο μεῖζονα ἢ ἐλάσσονα ὑπεροχὴν, καθ' ὅσον μεῖζων ἢ ἐλάσσων ἀπέβη ἡ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἐστίας ἐξ ἧς ἠκτινοβόλησε. Τοιουτοτρόπως προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν αἱ διάφοροι ἰδιόπλαστοι διάλεκτοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὐχὶ δὲ διότι ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔθνος ἦτο διηρημένον εἰς τέσσαρας φυλάς. Φυλαὶ προέκυψαν τῶντι προῖόντος τοῦ χρόνου τέσσαρες· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἀχαιοὶ, Ἴωνες, καὶ τέσσαρες διεπλάσθησαν αἱ διάλεκτοι. Αἱ διάλεκτοι ὅμως αὗται δὲν ἀντεστοίχουν ἀκριβῶς πρὸς τὰς τέσσαρας φυλάς. Ὑπῆρξε μὲν ἀχαικὴ φυλὴ, οὐχὶ δὲ καὶ διάλεκτος ἀχαικὴ· καὶ ἐνῶ ἡ Ἀττικὴ οὐδέποτε ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς ἰδίαν φυλὴν, διεμορφώθη ἐν τούτοις ἀττικὴ διάλεκτος. Ἡ σημασία τῶν γεγονότων τούτων εἶναι εὐκρινής. Οἱ ἄλλοτε μεγαλῶνυμοι Ἀχαιοὶ, ταπεινωθέντες κατόπιν καὶ οὐδὲν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος κτησάμενοι νέον πολιτικὸν ἀξίωμα, οὐδὲ ἐστίαν πνευματικὴν ἐν τῇ νέᾳ διαρρυθμίσει τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀπετέλεσαν ποτε καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδὲ ἰδίαν διάλεκτον ἐδημιούργησαν. Τανάπαλιν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς ἀνέκαθεν Ἴωνες, καὶ βεβαίως ἐλάλουν κατ' ἀρχὰς τὴν κοινὴν ἐκείνην τῶν ἀχαικῶν χρόνων γλῶσσαν ἧς ἐπικρατέστατον στοιχεῖον ἦτο ὁ ἰωνισμὸς, ἔπειτα, καθ' ὅσον ἐγίνοντο ἐστία ἰδίας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, ἐτροπολόγουν ἐνταύτῳ τὸ ἰδίωμα αὐτῶν, ὅπερ καίτοι ἀφωρμᾶτο ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἰωνισμοῦ, ἠλλοιώθη ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀπετέλεσεν ἰδίαν ὅλως διάλεκτον.

Ἄλλ' ἐνῶ περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἀμυδρὰ τινα μόνον ὑπελείποντο ἔχνη τῆς πάλαι γενομένης ἐξωτερικῆς ἐπὶ τοῦ θρησκευματος, τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης ἐπιδράσεως, ἕτερα συστατικὰ τοῦ ἀχαικοῦ βίου ἔφερον τεκμήρια καταφανῆ ξενικῆς καταγωγῆς. Καὶ πρῶτον ὁ ἀλφάβητος. Ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀλφάβητος διεπλάσθη ἐκ τοῦ φοινικικοῦ, μαρτυρεῖται ὑπό τε

τῆς γενικῆς πεποιθήσεως τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ σχήματος, τῆς ὀνομασίας, τῆς κατατάξεως καὶ τῶν φθόγγων τῶν πλείστων γραμμάτων αὐτοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος βεβαίως ὅτι ἡ γραφή ἐκομίσθη εἰς Θήβας ὑπὸ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνεπελθόντων ὁμογε-
νῶν οἷτινες « χρόνου προβαίνοντος, ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ρυθμὸν τῶν γραμμάτων. » Ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι τοῦ Ἡροδότου Μιλήσιοι ἱστορικοὶ Ἐκαταῖος καὶ Διονύσιος, τὸν Κάδμον λέγουσιν εὐ-
ρέτην τῶν γραμμάτων, τὴν δὲ δοξασίαν ταύτην ἀσπάζονται ἄλλοι τε καὶ Ἐφορος καὶ Ἀναξίμανδρος. Ἀρκεῖ δὲ νὰ ρίψη τις ἐν βλέμμα εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς τῆς Θήρας ἐπιγραφὰς καὶ ν' ἀντιπαραθέσῃ τὸν ἀλφάβη-
τον αὐτῶν πρὸς τὸν φοινικικὸν ἵνα πεισθῇ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους οἰ-
κειότητος αὐτῶν.

Τὸ κύριον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζήτημα, περὶ οὗ ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἰδίως ἑκατονταετηρίδος πλείστα προέκυψαν διαφωνίαι, εἶναι πότε ἐγένετο κατὰ πρῶτον χρῆσις τῆς γραφῆς καὶ ἰδίως ἐὰν τὰ ὀμηρικὰ ἔπη ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς ἢ διεσώθησαν ἐπὶ μακρὸν διὰ προφορικῆς ἀπομνη-
μονεύσεως. Τὴν σήμερον εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι οἱ Φοίνικες, καθ' οὓς χρόνους ἐδέσποζον τῆς Αἰγύπτου οἱ Ὑκσῶς, ἐξελέξαντο ἐκ τῶν σημείων τῆς ἱερατικῆς γραφῆς ὅσα συνεφώνουν πρὸς τοὺς θεμελιώδεις φθόγγους τῆς ἑαυτῶν γλώσσης καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν ἐξ εἴκοσι καὶ δύο στοιχείων. Πρῶτος ὁ Champollion εἶπεν ὅτι ὁ φοι-
νικὸς ἀλφάβητος παρήχθη ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ἀκριβέστερον ἀπέδειξε τὸ πρᾶγμα ὁ Rougé, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη δεκτὴ γενόμενη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν αἰγυπτιολόγων Lauth, Brugsch καὶ E-
hers, δύναται, λέγει ὁ Μασπερώ, νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀριστικῶς ἐπικρατή-
σασα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν κυριαρχία τῶν Ὑκσῶς ἀνατρέχει μέχρι τῆς εἰκαστῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ πρῶται τῶν Φοι-
νικῶν προσπελάσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν φαίνονται προγενέστεραι τῆς δεκάτης ὀγδόης ἢ τῆς δεκάτης ἐνάτης, καθίσταται πιθανώτατον ὅτι οἱ ἔπαικοι οὗτοι, χρώμενοι τῇ γραφῇ ἔκτοτε, συνεπήγαγον αὐτὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἅμα κατασταθέντες ἐνταῦθα.

Πρὶν ἡ γραφή ἐξελληνισθῇ παρήλθε χρόνος μακρὸς, διότι πολλοὶ τῶν φθόγγων τοῦ σημητικῶ ἀλφάβητου δὲν μεθαρμόζοντο ἀκριβῶς πρὸς τοὺς φθόγγους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οἱ μαλακοὶ λαρυγγισμοὶ καὶ τὰ ἡμί-
φωνα τῶν Σημητῶν ὄντα ὅλως ἀλλότρια τῶν ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων, ἐδέ-
ησε νὰ μεταποιηθῶσιν εἰς ἀληθῆ φωνήεντα· α, ε, υ, ο, ι. Ὁ πνευμα-

τισμός μετεβλήθη κατὰ τὰς περιστάσεις ἢ εἰς μακρὸν φωνῆεν η, ἢ εἰς πνεῦμα δασύ. Τὰ τέσσαρα τῶν Σημιτῶν συριστικά, περιωρίσθησαν εἰς δύο, τὸ σ καὶ τὸ ζ. Τὰ δασέα χ καὶ φ καὶ τὰ διπλᾶ ξ καὶ ψ, πρότερον διὰ δύο γραμμᾶτων ἐκφερόμενα, ἀπετέλεσαν ἴδια στοιχεῖα. Παρεκτός τοῦ ο προσετέθη καὶ τὸ ω. Ἐπὶ τέλους ἀφηρέθη ἐκ μέσου ὡς περιττὸν τὸ δίγαμμα.

Ὅποσον ὁμως πρῶίμως ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου οἱ Ἕλληνες, ὑποδεικνύεται ἐκ τῶν ποικίλων παραδόσεων ὅσαι περιεφέροντο παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς γραφῆς, τῶν μὲν ἀποδιδόντων τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τὸν Κάδμον, τῶν δὲ εἰς τὸν Ὀρφέα, ἢ τὸν Λίνον, ἢ τὸν Μουσαῖον ἢ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Παλαμῆδην, νεώτατον πάντων ὄντα, διότι ἐθρυλεῖτο ὅτι μετέσχε τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Καὶ δὲν μνημονεύεται μὲν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, ἀναφέρεται ὁμως εἰς τὰ Κύπρια ἔπη. Ἄπαντες οὗτοι ἐφημίζοντο ὡς εὔρεται τῶν γραμμᾶτων· ἀλλ' ἐὰν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἔχωσι σημασίαν τινὰ καὶ ἀξίαν, δὲν δηλοῦσι βεβαίως εἰμὴ τοὺς ἀλλεπαλλήλους τῶν γραμμᾶτων διασκευαστὰς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀχαικῆς ἐποχῆς. Ἡ δὲ διασκευὴ ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ὅτε, ὡς ἀσφαλῶς ἤδη γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπιγραφῶν, διεξήχθη μετὰ πλείστης ποικιλίας διὰ τὸν ἐπελθόντα πολιτικὸν διαμελισμὸν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν διάκρισιν τῆς γλώσσης εἰς ὠρισμένας διαλέκτους. Ἐνῶ ὁ Ἰωνικὸς ἀλφάβητος πρῶτος καθηρτίσθη ἐκ τῶν εἰκοσιτεσσάρων γραμμᾶτων δι' ὧν μέχρι τῆς σήμερον γράφεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ δὲ αἰολοδωρικὸς κατήνησε νὰ περιλάβῃ εἴκοσι καὶ ὀκτώ, ὁ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ὑπετίθεντο ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν Ἴωνες, δὲν ἠρίθμει εἰμὴ δεκαεξὶ ἢ δεκαοκτώ. Τελευταῖον μόλις ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ τρίτῳ πρὸ Χριστοῦ, δευτέρῳ τῆς ἐνενηκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος, ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου, παρεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπισήμως τὸν ἰωνικὸν ἀλφάβητον τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων γραμμᾶτων, ὅστις βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεταδοθεὶς εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, κατίσχυσεν ὅλων τῶν προηγουμένων ἑτεροιώσεων.

Ἡ γλῶσσα ἐν τούτοις ἤρχισε πιθανώτατα νὰ γράφεται πολὺ πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης διασκευῆς τοῦ ἀλφάβητου. Ἄν καὶ αἱ σωζόμεναι ἐπιγραφαὶ δὲν ἀνατρέχουσιν εἰμὴ μέχρι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, σπουδαῖοι λόγοι πείθουσιν ὅτι ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαίως προγενεστέρα. Ἄνευ αὐτῆς ἀδύνατον εἶναι νὰ κατανοήσωμεν πῶς διεπλάσθη καὶ διετηρήθη ἡ κεκανονισμένη καὶ ἀπηκριβωμένη

γλῶσσα τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν. Ἐὰν αὕτη παρεδίδατο ἄνευ τοῦ χαλινοῦ τῆς γραφῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοτροπίας, αὐθαιρεσίας καὶ ἀφιλοκαλίας, ἤθελεν ἐκτραπῆ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἣν συνεπλήρωσεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ὀμήρου, ἢ μᾶλλον οὐδέποτε ἤθελεν ὑποβληθῆ εἰς τὸν θεσπέσιον τῆς μεγαλοφυΐας ταύτης νόμον. Οἱ δοξάζοντες ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἤρχισε νὰ γράφεται εἰμὴ ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, ἀξιούσιν ὅτι τὰ ὀμηρικὰ ἔπη ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ διακόσια ἢ τριακόσια ἔτη διὰ μόνης τῆς ἀπομνημονεύσεως τῶν ῥαψωδῶν, ἥτοι ἀνδρῶν διακεκριμένων ἐπὶ τῇ παιδεύσει αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐξησφαλίζετο ἀπὸ πάσης ἀλλοιώσεως ἡ γλῶσσα τῶν ἐπῶν. Τὰ ἔπη ταῦτα ὁμως δὲν ἦσαν τὰ μόνα ὅσα ἔδει νὰ περισωθῶσι τοιουτοτρόπως ἐπὶ πολλὰς γενεάς. Ἐὰν ἡ προομηρικὴ ποίησις ἐξηφανίσθη, γινώσκομεν ὅτι συγχρόνως μετὰ τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν καὶ ἀμέσως κατόπιν ἐδημιουργήθη κόσμος ὀλόκληρος ποικιλωτάτης ποιήσεως· οἱ ὀμηρικοὶ ὕμνοι, καὶ τὰ ἄλλα εἰς αὐτὸν τὸν Ὀμηρον ἀποδιδόμενα ποιήματα, ὁ ἐπικός κύκλος, τὰ τοῦ Ἡσιόδου ἢ εἰς τὸν Ἡσιόδον ἀποδιδόμενα ποιήματα. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν τούτων ἔργων τινὰ εἶναι μεταγενέστερα τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ πλεῖστα ὁμως εἶναι προγενέστερα καὶ οὐκ ὀλίγα ἀνέτρεχον κατὰ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν μέχρι τῶν ὀμηρικῶν χρόνων. Ἐὰν πολλὰ δὲν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἀκέραια, ἦσαν οὐδὲν ἥττον γνωστὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους Ἕλληνας, διότι τὰ σωζόμενα αὐτῶν ἀποσπάσματα ἀνευρίσκονται εἰς νεωτέρους συγγραφεῖς οἵτινες ἀναφέρουσιν αὐτὰ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως. Ὅθεν δυσαρίθμητα ἦσαν τὰ ποιητικὰ ἔργα ὅσα πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπέπλευσαν ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ ἦσαν, ἀλλὰ καὶ τινὰ ἐξ αὐτῶν μακρὰ. Ἡ Αἰθιοπία τοῦ Ἀρκίνου συνέκειτο ἐκ στίχων 9,100, ἡ δὲ Δαναΐς ἐκ στίχων 5,500· ὥστε μόνα τὰ δύο ταῦτα ἔπη ἠνωμένα ὑπερέβαινον κατὰ τὴν ἑκτασιν τὴν Ὀδύσειαν. Ὅπως δὲ ἡ Αἰθιοπία ἀπετελεῖτο ἐκ βιβλίων 4, οὕτω καὶ ἡ μικρὰ Ἰλιάς· τὰ δὲ Κύπρια ἐφέροντο ἐν βιβλίοις ἑνδεκα. Πῶς λοιπὸν νὰ πείσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὅτι κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους ἡ Ἑλλάς ἐκέκτητο τὸ μέγα πλῆθος τῶν πέπαιδευμένων ἀνδρῶν ὅσοι ἤθελον ἀπαιτηθῆ ἵνα διασωθῶσιν ἐν ὅλῃ τῇ καθαρότητι καὶ τῇ τεχνικῇ διασκευῇ τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἐπὶ τοσαύτας γενεάς τοσαῦτα καὶ τοσοῦτον μακρὰ ποιήματα. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι εἶδεν αὐτὸς «Καδμήϊα γράμματα ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἰσμηνίου ἐν Θήβῃσι τῆσι

Βοιωτῶν, ἐπὶ τρίποσι τρισὶ ἐγκεκολαμμένα, τὰ πολλὰ ὁμοῖα ἔοντα τοῖσι ἰωνικοῖσι.» Καὶ προστίθουσιν ὅτι οἱ τρίποδες οὗτοι ἦσαν ἀναθήματα ὁ μὲν Λαομέδοντος τοῦ Ἐτεοκλέους, ὁ δὲ Σκαίου τοῦ Ἴπποκόωντος, «ἡλικίην κατ' Οἰδίπου τὸν Λαίου.» ὁ δὲ «ἡλικίην ἂν εἴη κατὰ Λαίον τὸν Λαβδάκου.» Δὲν παραθέτομεν τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἵνα βεβαιώσωμεν ὅτι τῆς γραφῆς ἐγένετο χρῆσις ἔτι ἐπὶ Λαομέδοντος, καὶ Ἐτεοκλέους, καὶ Λαίου· ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ πεποίθησις τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅτι ἡ γλῶσσα ἐγράφετο ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. Καὶ διατί τῶντι ἡ πρῶιμώτατα γενομένη γνωστὴ τοῖς Ἑλλησι γραφῆ, ἤθελε μείνει ἀργὴ ἐπὶ δέκα ὅλους αἰῶνας; Ἡ ἀνάγκη αὐτῆς ἀπέβη ἀπόλυτος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐδημιουργήθησαν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔπη· τὰ δὲ ἀπαιτούμενα πρὸς λειτουργίαν τοῦ ἀπαραιτήτου τούτου δορυφόρου πάσης τοιαύτης πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἦσαν πρόχειρα διὰ τὰς μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἐν ἧ ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ἦτο κοινοτάτη ἀπὸ τῆς τετάρτης τοῦλάχιστον π. Χ. χιλιετηρίδος, ἐπὶ τοσοῦτον κοινὴ ὥστε τῆς *Βίβλου τῶν τεθνεώτων* πᾶσα μομίᾳ ἔφερον ἀντίγραφον. Αὐτὸς ὁ Γρότε συνδέει τὴν ἀρχὴν τῆς γραφῆς μετὰ τῆς ἀρχῆς τῶν πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐμπορικῶν σχέσεων, ἀξιῶν ὁμως ὅτι αἱ σχέσεις αὗται δὲν ἤρχισαν, εἰμὴ περὶ τὴν 7 ἑκατονταετηρίδα· ἀλλ' ἐπιτρέπεται τὴν σήμερον νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ μετὰ τῆς Αἰγύπτου κοινωνία ἦτο πολὺ ἀρχαιότερα; Καὶ ἂν ὑπάρχουσιν ἔτι οἱ διστάζοντες περὶ τῆς προεκτεθείσης ἐρμηνείας τῶν ἱερογλυφικῶν κειμένων, αὐτὰ τὰ ἐν Μυκῆναις ἀποκαλυφθέντα, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον ποιούμεθα λόγον, αὐτὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ μετὰ τὴν Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις ἀνατρέχουσι τοῦλάχιστον μέχρι τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὰς σωζομένας ἀρχαιοτάτας ἐπιγραφὰς (Ὀλυμπ. 40, 620 π. Χ.) τὰ γράμματα εἶναι μὲν σκαιὰ καὶ ἄτεχνα· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ περίφημος τοῦ Σόλωνος διάταξις περὶ τῶν ἐν τοῖς Παναθηναίοις ῥαψωδῶν, ἀποδεικνύει ἀριθῆλως ὅτι ὑπῆρχον ἤδη τότε ὁμηρικὰ χειρόγραφα.

Παρεκτὸς τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου, ὅστις πολυειδῶς ἐτροπολογήθη πρὶν χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὑπῆρχεν ἐν Κύπρῳ εἰδὸς τι γραφῆς, μηδεμίαν ἔχον πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ περὶ τὰς 90, ὧν τὰ γράμματα εἶναι ὅλως ἰδιότυπα καὶ ὧν ἀθῆλος ἦτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ σημασία. Τελευταῖον πρὸ εἰ-

κοσι καὶ πέντε ἐτῶν ἀνεκαλύφθη περὶ τὸ Ἰδάλιον ἐπιγραφή διὰ τοιούτων γεγραμμένη γραμμάτων καὶ παρ' αὐτῇ ἡ φοινικικὴ αὐτῆς μετάφρασις. Τότε μόνον δι' ἀγγλινουστάτης ἀντιπαραθέσεως τῶν δύο κειμένων ἐγνώσθη ὅτι διὰ τῶν προκειμένων σημείων, ἑλληνικὴ ἐγράφετο γλῶσσα. Τὰ κυπριακὰ γράμματα εἶναι 50 περίπου, ὧν ἑπτὰ φωνήεντα α, ε, η, ι, ο, ω, υ, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα συλλαβικὰ καὶ ἐκ τούτων πάλιν οὐκ ὀλίγα πολύφωνα, ὃ ἐστὶ δεκτικὰ πολλῶν φθόγγων. Ἐκ δὲ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐρμηνευθέντων κειμένων καταφαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον πρὸς εἰδικούς τινας σκοπούς, οἷον ἐπιγραφὰς ἀναθηματικὰς, ἐπικηδεῖους, νομισματικὰς, συμβόλαια· ὃ ἐστὶν ὅτι ἀπεδίδετο εἰς αὐτὰ ἱερός τις καὶ ἐπίσημος χαρακτήρ.

Ἄλλὰ τὰ κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην δὲν ἐξηκριβώθησαν ἔτι ἀποχρώτως· ἐκ τῶν προαναφερθέντων συνάγεται μόνον ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς αὐτῆς ὀργανισμὸς ἔχει οἰκειότητά τινα πρὸς τὴν αἰγυπτιακὴν. Τῶντι ἐν τῇ γραφῇ, οἱ Ἀσσύριοι περιωρίσθησαν εἰς τὸν συλλαβισμόν· οἱ Αἰγύπτιοι εὗρον μὲν τὸν ἀλφαθητικὸν χαρακτήρα, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ἰδεογραφημάτων, τῶν ὁμοφώνων καὶ τῶν πολυφώνων· τέλος οἱ πάντων πρακτικώτεροι Φοίνικες ἐπενόησαν τὸν κῦριως λεγόμενον ἀλφάβητον. Ἡ δὲ κυπριακὴ γραφὴ οὔτε καθαρῶς συλλαβικὴ εἶναι, οὔτε καθαρῶς ἀλφαθητικὴ, ἀλλὰ ἀνάμικτος, ὅπως ἡ αἰγυπτιακὴ. Οἱ Κύπριοι τῶν ὁποίων ἀρχαιόταται ὑπῆρξαν αἱ μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἠδύναντο νὰ δανεισθῶσιν ἐκ τῆς χώρας ταύτης μέχρι τινὸς τὸν φωνητικὸν αὐτῆς μηχανισμόν. Ἄλλὰ μὴ παραδεξάμενοι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ αὐτοῦ σύμβολα καὶ σημεῖα, ἐπλασαν ἄρα γε ἴδια ἢ ἐδέχθησαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα παρ' ἄλλων καὶ παρὰ τίνων; Διατὶ δὲ, γινώσκοντες πρῶτόν ποτε τὴν τῶν πλησιεστάτων γειτόνων γραφὴν, προετίμησαν αὐτῆς ἄλλην εἰς τινας τοῦ βίου περιστάσεις; Ταῦτα πάντα εἶναι ζητήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἐλύθησαν ἔτι.

Ἐν τῶν ἐξῶθεν εἰσαχθέντων κεφαλαίων τοῦ ἀρχαίου βίου, τὸ ὁποῖον οὐ μόνον ὀλοσχερῶς δὲν ἐξελληνίσθη μέχρι τοῦ τέλους τῆς περιόδου ταύτης, ἀλλ' ἀτελῆ παρίσθησι δοκίμια ἰθαγενοῦς ἐργασίας, εἶναι ἡ τέχνη. Μετὰ τὴν νηπιώδη οἰκοδομικὴν τῆς μεσογείου, Λυκοσούρας, εἶδομεν ἐγειρομένας εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Ἑλλάδος παράλια ἀκροπόλεις τεχνήντως τειχοδομηθείσας ἐν Τίρυνθι μὲν καὶ ἐν Μυκῆναις ὑπὸ τῶν Λυκίων, οἵτινες ἐγλύψαν καὶ τὸ κολοσσικὸν ἀνάγλυφον τὸ ὑπερκείμενον τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἐν Ὀρχομενῷ δὲ ὑπὸ τῶν Μινυῶν, οἵτινες καὶ ἀρδευ-

τικά καὶ ἀποξηραντικά ἔργα ὑπερμεγέθη κατεσκεύασαν περὶ τὴν Κωπαίδα λίμνην. Ἄπαντα τὰ τελειότερα ταῦτα βιοπονήματα, ὧν τὰ λείψανα σώζονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον μέχρι τῆς σήμερον, ἐγένοντο ἐπὶ τῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων τῆς πρὸς τοὺς ἐπήλυδας ἐπικοινωνίας, καθ' οὓς χρόνους αἱ παραδόσεις λέγουσιν ἐπικρατήσαντας ἐν Ἑλλάδι Περσείδας, Προϊτίδας, Αἰολίδας. Ἀπὸ δὲ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης ὅτε ἐφημίζοντο ἀκμάσαντες οἱ Πελοπίδαι, ἄλλο μνημεῖον τέχνης δὲν εἶχομεν μέχρι πρὸ ὀλίγου εἰμὴ τῆς περιγραφῆς τῶν ὑμηρικῶν ἐπῶν.

Ἐκ τῶν περιγραφῶν τούτων δηλοῦται ὅτι τὰ γιγάντεια ἐκεῖνα κατασκευάσματα ἤρχισαν ἤδη ἐκλείποντα· οἱ θησαυροὶ δὲν κρύπτονται ὡς ἄλλοτε, εἰς θολωτὰ καὶ τὸ πλεῖστον ὑπόγεια κτίρια, ἀλλὰ κατακοσμοῦσιν ἀφειδῶς τὰ μέγαρα τῶν βασιλέων. Αἱ αἰθούσαι τοῦ Ἀλκινόου καὶ τοῦ Μενελάου ἐξήστραπτον μετάλλοις πολυτίμοις. Οἱ τοῖχοι ἦσαν χάλκεοι, αἱ θύραι χρύσειαι, τὰ σκεύη καὶ τὰ ἐπιπλα χρυσαῖα καὶ ἀργυρᾶ, οἱ θρόνοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ καλλίστων λεπτῶν πέπλων. Περιεστοιχίζοντο δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα ὑπὸ αὐλῶν μεγάλων, καὶ παρχδείσων, καὶ πρασιῶν, καὶ κρηνῶν. Εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὄπλων δι' ὧν περιεβάλλοντο οἱ ἄνακτες δὲν συνετέλουν μόνον χαλκῶς, κασσίτερος, χρυσοῦ καὶ ἄργυρος· τὰ ὄπλα ταῦτα ἐκαλλωπίζοντο διὰ δαιδάλων πολλῶν καὶ τεχνικωτάτων. Τὸ σάκος τοῦ Ἀχιλλέως εἶχε πέντε πτύχας ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζοντο ἀλληλοδιαδόχως πολλὰ καὶ θαυμάσια· γῆ, οὐρανός, θάλασσα, Ἥλιος, Σελήνη, Πλειάδες, Ἰάδες, Ὠρίων, Ἄρκτος. Ἐπειτα δύο πόλεις, καλαί, ἐξ ὧν εἰς τὴν μίαν ἐτελοῦντο γάμοι καὶ συμπόσια, καὶ διεξήγετο ἐν τῇ ἀγορᾷ δίκη περὶ φόνου, ἡ δὲ ἄλλη ἐπολιορκεῖτο καὶ ἔλαμπον περὶ αὐτὴν τὰ ὄπλα δύο στρατῶν. Μάχης γενομένης, ἔθλεπες ἐκεῖ ἐν τῷ ὄμιλῳ τὴν Ἔριν, τὸν Κυδοιμὸν καὶ τὴν ὀλοὴν Κῆρα ἧτις ἄλλον ἐκράτει ζῶν ἄνθρωπον, ἄλλον ἄτρωτον, καὶ ἄλλον τεθνεῶτα εἶλκε διὰ τῶν ποδῶν κατὰ τοῦ πεδίου· ἔφερε δὲ περὶ τοὺς ὤμους ἰμάτιον κατέρυθρον ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἀνθρώπων. Ἐνόμιζες ὅτι ζῶντες βροτοὶ ἐμάχοντο καὶ ἀπέσυρον ἑκάτεροι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Ἄλλαχοῦ διεγράφετο ἄρουρα εὐρεῖα, τρίπολος· πολλοὶ δ' ἐν αὐτῇ ἀροτῆρες περιῆγον τὰ ζεύγη ἔνθα καὶ ἔνθα· Ἡ ἄρουρα, χρυσῆ οὖσα, ἐγένετο ὀπισθεν αὐτῶν μέλαινα διὰ θαύματος τῆς τέχνης, ὅπως ἡ ἀρηρομένη γῆ. Ἦρχετο ἔπειτα ἀγρὸς περίφρακτος φέρων δαψιλεῖς τοὺς καρπούς τῆς γῆς· ἐκεῖ εἰργάζοντο θερισταὶ ἔχοντες ἐν χερσίν ὀξείας δρεπάνους καὶ ῥίπτοντες παρὰ τὰς αὐλάκας δράγματα σταχύων τὰ

ὅποια παρελάμβανον ὀπισθεν αὐτῶν παῖδες, καὶ φέροντες εἰς τὰς ἀγκάλας ἔσπευδον νὰ παραδώσωσιν εἰς τρεῖς ἀμαλλοδετῆρας σχηματίζοντας ἐξ αὐτῶν δέματα· ὁ δὲ βασιλεὺς σκῆπτρον ἔχων, ἴστατο ἐν σιωπῇ θεωρῶν γηθοσύνης τὰ γινόμενα· καὶ παρακάτω κήρυκες ἠτοιμάζον δεῖπνον ὑπὸ δρυϊ, θυσιάσαντες καὶ παρασκευάζοντες βοῦν μέγαν· αἱ δὲ γυναῖκες ἐβοήθουν αὐτοὺς λευκὰ ἐπιρρίπτουσαι ἄλφιτα.

Διευτυοῦτο προσέτι ἄμπελος χρυστῆ βεῖθουσα σταφυλῶν· οἱ βότρυες ἦσαν μέλανες, ἐστηρίζετο δὲ ἅπασα ἐπὶ καμάκων ἀργυρῶν καὶ περιστοιχίζετο ὑπὸ τάφρου βαθείας καὶ ἔρκους κασσιτέρου· μία ἦγεν εἰς αὐτὴν ἀτραπὸς δι' ἧς διήρχοντο οἱ φορεῖς. Παρθένοι καὶ νεανίσκοι συνέλεγον ἐν πλεκτοῖς καλάθαις τὸν μελιθῆ καρπὸν. Ἐν μέσῳ ἐκιθάριζε παῖς καὶ ἦδε τὸ τοῦ Λίνου ᾄσμα, οἱ δὲ τρυγηταὶ εἶποντο ἐν χορῶ ᾄδοντες καὶ ἐν ῥυθμῷ ποδοκτυποῦντες.

Πλὴν τούτων εἰκονίζετο ἀγέλη βοῶν ὀρθοκεράτων, κατεσκευασμένων ἐκ χρυσοῦ καὶ κασσιτέρου· ἐξώρμων δὲ ἀπὸ τοῦ βουστασίου ἐν μυκηθμῷ ἐπὶ νομῆν, παρὰ πταμὸν κελάδοντα, παρὰ τὸν εὐκαμπτον καλαμῶνα. Παρείποντο τέσσαρες χρυσοὶ νομεῖς καὶ ἠκολούθουν ἐννέα ταχύποδες κύνες. Δύο τότε φοβεροὶ λέοντες ἀρπάζουσιν ἐκ τῶν προπορευομένων βοῶν ταῦρον δεινῶς μυκώμενον· κύνες καὶ βουκόλοι τρέχουσι κατόπιν· ἀλλ' οἱ λέοντες σπαράξαντες τὸν βοῦν καταβιβρώσκουσι τὰ ἔγκατα καὶ τὸ μέλαν αἷμα. Μάτην διώκουσιν αὐτοὺς οἱ νομεῖς παροτρύνοντες καὶ τοὺς κύνεας· οἱ κύνες δὲν ἐτόλμων νὰ δαγκάσωσι τοὺς λέοντας· ἐπλησίαζον μὲν ὑλακτοῦντες, ἀλλ' ἀπέφευγον αὐτοὺς.

Προσέτι ἀπεικάζετο ἐν καλῇ δασώδει κοιλάδι μεγάλη νομὴ προβάτων καὶ σταθμοὶ καὶ κλισίαι κατηρεφεῖς καὶ σηκοί. Μετὰ δὲ ταῦτα, χορὸς ποικίλος, οἷόν ποτε ἐν Κνωσῷ Δαίδαλος ἤσκησε καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ. Νεανίτκοι καὶ παρθένοι ὠρχοῦντο κρατοῦντες ἀλλήλων τὰς χεῖρας· αἱ μὲν ἔφερον λεπτὰς ὀθόνας, οἱ δὲ χιτῶνας εὐνήτους καὶ μαλακῶς ἐλαίῳ στίλβοντας· αἱ μὲν εἶχον στεφάνους καλὰς, οἱ δὲ χρυσᾶς μαχαίρας, ἠρτημένας ἐξ ἀργυρῶν τελαμώνων· οἱ δὲ χορευταὶ ὅτε μὲν περιδινούνται ὡς ὁ τροχὸς τοῦ κεραμέως, ὅτε δὲ διαιρούμενοι εἰς στίχους τρέχουσι πρὸς ἀλλήλους. Πολὺς περίσταται ἀνθρώπων ὄμιλος τερπομένων ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ χοροῦ· θεῖος δὲ ἀοιδὸς ἐμέλπετο φορμίζων· καὶ ἐξάρχοντος αὐτοῦ τῆς μολπῆς, δύο κυβιστητῆρες ἐδίνεον ἐν τῷ μέσῳ. Ἐπὶ πᾶσιν, ἐπὶ τῆς ἀντυγὸς τοῦ σάκουσ διευτυοῦτο ὁ μέγας ὠκεανός.

Ἰθάσομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ παραστάσεις

αὐται ἐνθυμίζουσι τὰς τοιχογραφίας τὰς ἀνευρεθείσας ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς τάφοις, ὅπου βλέπομεν παρεμφερεῖς εἰκόνας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ γεωργικοῦ βίου, ἔστιν ὅτε δὲ ἀπαράλλάκτους. Ἀλλὰ μέχρι τίνος δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν δαψίλειαν τῶν πολυτίμων μετάλλων, τὴν ἐπιφαινομένην εἰς ἀπάσας τὰς ὀμηρικὰς περιγραφὰς, τὴν τε τοῦ σάκουζ τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰς τῶν δόμων τῶν ἀνάκτων; Ὁ Ὅμηρος ἐμεγαληγόρησεν ἴσως περὶ τῆς πολυτελείας τῶν ὄπλων, τῶν σκευῶν, τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν ἀνακτορικῶν μεγάρων· τὰ κειμήλια ὅμως τὰ ἀνευρεθέντα ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῇ τῆς Ἑλλάδος γῆ, τῷ πλουσιωτάτῳ τούτῳ τῶν μουσείων τοῦ κόσμου, ἐμαρτύρησαν ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν εἶπεν ὑπερβολὴν ὀνομάζων ἐπανειλημμένως τὰς Μυκῆνας πολυχρύσους. Εἰς ἓκ τῶν κλειδούχων τοῦ ὑποχθονίου ἐκείνου θυσαυροῦ, αὐτὸς ἐκείνος ὅστις πρότερον ἐγαιωρύχησε τὸ τρωϊκὸν πεδῖον, ὁ Ἑρρίκος Σλίμαν, ἀνασκάψας ἔπειτα τὴν τῶν Μυκηναίων ἀκρόπολιν, ἔφερον εἰς φῶς ἕξ τάφους πλήρεις πολυτίμων ἱματίων, κοσμημάτων, διαδημάτων, προσωπίδων, σκευῶν, ὄπλων. Περὶ τοῦ ζητήματος, τίνες ἦσαν οἱ νεκροὶ οἱ οὕτω βασιλικῶς ταφέντες, παρήχθησαν ποικιλώταται γνῶμαι. Οἱ μὲν ἤξιωσαν ὅτι ἀνήκουσιν εἰς φυλὰς ὅλως ἀλλοτρίας τῆς ἐλληνικῆς καὶ εἰς χρόνους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μεταγενεστέρους, οἱ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τοὺς τάφους τούτους μετὰ τῶν Πελοπιδῶν ὥστε ἐθεβαίωσαν ὅτι ἀνευρέθη ἐν αὐτοῖς καὶ αὐτὸς ὁ νεκρὸς τοῦ ὑπκτου τῶν βασιλέων Ἀγαμέμνωνος. Ἀλλ' οἱ πλείοτεροι τῶν ἀρχαιογνωστῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἔφορος τοῦ βρετανικοῦ μουσείου, ὁ πολὺς Νιούτων, ἀπεφάνησαν ὅτι ἀδύνατον μὲν εἶναι ν' ἀποδειχθῇ ἐὰν ἐκηδεύθη ἐνταῦθα ὁ Ἀγαμέμνων, βέβαιον ὅμως φαίνεται, ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν τάφοι βασιλικοὶ χρόνων προγενεστέρων τῆς δωρικῆς ἐπιδρομῆς, ἤτοι τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς αἱ πολυχρῆσοι Μυκῆναι ἦσαν πρωτεύουσα τοῦ ἰσχυροῦ κράτους εἰς ὃ ἡ παράδοσις ἀπέδωκε τὸ τῶν Πελοπιδῶν ὄνομα.

Λόγῳ τῆς τέχνης αὐτῶν τὰ ἐν Μυκῆναις ἀνακαλυφθέντα δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο τάξεις. Ἄλλων μὲν ἡ ἐργασία εἶναι σκαιὰ, καὶ τοὶ ὑπεμφαίνει ὀρμὰς τινὰς καὶ προαιρέσεις φύσεως φιλοκάλου, ἀλλὰ διατριβούσης ἔτι περὶ τὰ πρῶτα αὐτῆς ψελλίσματα· ἄλλων δὲ ἡ τέχνη εἶναι δοκιμωτέρα, ὁ χαρακτὴρ διαπεπλασμένος καὶ οὐχὶ πρωτόπειρος. Καὶ τὰ μὲν τελευταῖα εἶναι παρεμφερῆ τῶν ἔργων τῆς ἀνατολικῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας, παρὰ δὲ τοῖς πρώτοις βλέπομεν τὴν μίμησιν

τῶν ξενικῶν τούτων ἔργων ἀναμειγμένην μετὰ τύπων ἀναμφισβητήτου ἰδιοφυίας. Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα τὰ προϊόντα τῆς τέχνης δύο διακεκριμένων καὶ ἀνίσων πολιτισμῶν· ἡ μὲν εἶναι ἔτι στοιχειώδης καὶ ἀδεξία, ἀλλ' ἐγκυμονεῖ τὰ σπέρματα ἐξαισίου μέλλοντος, ἡ δὲ προήχθη ἤδη εἰς προκοπὴν καὶ ἐπιτήδευσιν ἀναγκαιῶς προϋποθέτουσαν μακρὰν προηγουμένην ἄσκησιν.

Εἰς κύρωσιν τῆς διακρίσεως ταύτης φέρομεν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα. Μεταξὺ τῶν χρυσῶν ἀγγείων ὑπάρχει κομψὸν καρχήσιον δίωτον, τοῦ ὁποίου αἱ δύο μεγάλαι λαβαὶ καταβαίνουνσι μέχρι τῆς βάσεως. Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας καὶ ὀριζοντείου γραμμῆς τῶν λαβῶν τούτων κἀθηνται ἐπιχαρίτως δύο περιστεραί ὡσεὶ προσελθοῦσαι ἵνα πῖωσιν ἐκ τοῦ ἀγγείου. Τὸ καρχήσιον τοῦτο εἶναι ἰδίως ἀξιοσημείωτον διότι ἔχει ἀναλογίαν οὐ μικρὰν πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἀναφερόμενον δέπας τοῦ Νέστορος:

πὰρ δὲ δέπας περικαλλές, ὃ οἴκοθεν ἔγγ' ὃ γεραιὸς
 χρυσεῖοις ἤλοισι πεπαρμένον· οὕατα δ' αὐτοῦ
 τέσσαρ' ἔσαν, δοιαί δὲ πελειάδες ἀμφὶς ἕκαστον
 χρύσειαι νεμέθοντο·

ὥστε, ὅπως ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν ποιητὴν δανειζόμενον τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ ἐξ ἔργων τέχνης ἀνατολικῆς. Πολλάκις τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι μικρότερα καὶ μονοῦατά, διακρινόμενα διὰ τὸ εὐμορφον αὐτῶν σχῆμα καὶ τὴν σῶφρονα ἐπικόσμησιν, ἐνὸς δὲ τῶν κυπέλλων τὸ ἐξωτερικὸν ποικίλημα μιμνῆται εὐκρινέστατα κάλαθον λεπτῆς οἰσουργίας. Ἄλλ' ἅπαντα ἐνθυμίζουσι διὰ τε τῶν σχημάτων αὐτῶν καὶ τῶν ποικιλμάτων τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἠλοπαγῆ ἀγγεῖα ἅτινα, κατὰ τὰς περιφήμους ζωγραφίας τοῦ ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου τάφου τοῦ Ρεκμαρᾶ, διάφορα ἀσιανὰ ἔθνη ἐκόμιζον ὡς φόρον εἰς τὸν βασιλέα Τούθμωσιν Γ', τῆς δεκάτης ὀγδόης δυναστείας. Ἴδίως δὲ ὁ βλέπων ἐν τῷ Πολυτεχνεῖῳ τῶν Ἀθηνῶν τὴν ὡραίαν ἀργυρᾶν καὶ χρυσοκέρων κεφαλὴν βοῶς, ἣτις εἶναι ἐν τῶν τελειοτάτων ἔργων τέχνης ὅσα ἀπέδωκαν εἰς ἡμᾶς αἱ ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφαί, νομίζει ὅτι βλέπει τὴν ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Ρεκμαρᾶ εἰκονιζομένην ὁμοίαν κεφαλὴν· τοσοῦτον τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα εἶναι ἀπαράλλακτα. Αἰγυπτιακῆς ὡσαύτως καὶ φοινικικῆς καταγωγῆς εἶναι προδήλως αἱ λεπτόταται ἐπὶ χρυσοῦ γλυφαὶ αἱ ποικίλλουσαι οὐκ ὀλίγας σφενδόνας δακτυλίων. Τὰνάπαλιν ὁμως ἅπαντα σχεδὸν τὰ χρυσᾶ ἐλάσματα, ταινίαι, πέταλα καὶ ἄλλα

ποικίλματα δι' ὧν ἐκοσμοῦντο αἱ ζῶναι, αἱ ἐπωμίδες, οἱ τελαμῶνες, τὰ ἐπίσημα ἱμάτια· πλὴν τούτων δὲ καὶ αἱ χρυσαῖ προσωπίδες καὶ τὰ πλείεστα ἔργα τῆς κεραμικῆς κατασκευάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ χειρῶν ἐγγυρίων. Ἐν πᾶσι τούτοις παρατηρεῖται ἐργασία ὅλως διάφορος τῆς τῶν ἀγγείων καὶ κειμηλίων, ὧν αἱ ἔντεχνοι γλυφαὶ ἀπῆλθον χειρας ἀσυγκρίτως δεξιωτέρας.

Τοιαῦτα τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα εὐρήματα, τὰ ὅποια ἦλθον νὰ πιστώσῃ πολλὰς περιγραφὰς τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Τὰ ἔπη ταῦτα ἐθαυμάζοντο, ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν, ὡς ἀριστοτεχνήματα ἀνδρὸς φέροντος τὸ τοῦ Ὀμήρου ὄνομα. Ὑπῆρξαν μὲν ἔκπαλαι οἱ λεγόμενοι χαρίζοντες, οἵτινες ἀπέδωκαν αὐτὰ εἰς διαφόρους ποιητάς· ἀλλὰ τότε ἡ γνώμη αὕτη ἐλογίζετο ὡς παραδοξολογία περιορισμένη ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν φιλολόγων. Καὶ ἀπὸ τῆς 17 δὲ ἐκτονταετηρίδος διάφοροι λόγιοι τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἠμφισβήτησαν τὴν ἐνότητα τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Τὸ ζήτημα ὁμῶς δὲν ἀπέβη πολύκροτον εἰμὴ ἀφ' ἧς ὁ Γερμανὸς Οὐόλφιος ὀριστικώτερον καὶ μεθοδικώτερον ἐπρέσβευσε, ὅτι τὰ μέρη ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὁμηρικὴ ποίησις ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπικά ἔξσηματα αὐτοτελῆ, οὔτε ὑπὸ ἐνὸς ποιητοῦ δημιουργηθέντα, οὔτε δεσμὸν τινα πρὸς ἀλλήλα ἔχοντα· καὶ ὅτι ἡ εἰς ἓν ὅλον συναρμολόγησις αὐτῶν δὲν διεσκευάσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ Πεισιστράτου. Πολλοὺς δὲ καὶ γενναίους ἔσχεν ὀπαδοὺς ἐν Γερμανίᾳ ἡ καινουργηθεῖσα αὕτη δόξα, ἂν καὶ ἀφ' ἐτέρου οὐδὲν ἦττον γενναῖοι καὶ πολλοὶ ἀντεπεξῆλθον οἱ πρόμαχοι τῆς παλαιότητος τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐνότητος.

Τὸ ζήτημα εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια οὐδέποτε θέλουσι λυθῆ ὀριστικῶς· καὶ ἀπόδειξις τούτου τρανοτάτη εἶναι αὕτη ἡ πεποιθήσις εἰς τὸ ἀναμάρτητον αὐτῶν ἣν ἔχουσιν οἱ πρωταγωνισταὶ ἐν ἐκατέρῳ τῶν στρατοπέδων. Ὁ Λάχμαν, ἀφοῦ κατέκοψε τὴν Ἰλιάδα εἰς 16 τεμάχια, ἐχρησιμοδότησε ὅτι ὅστις πιστεύει ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἔπος ἐν τεχνήντως πεποιημένον, θέλει πρᾶξει καλῶς νὰ μὴ ὀμιλῇ περὶ ἐπικῆς ποιήσεως, διότι εἶναι ἀνίκανος νὰ τὴν ἐννοήσῃ. Τὰνάπαλιν δὲ ὁ Ulrici, ὁ πρεσβεύων ὅτι ἡ ὁμηρικὴ ποίησις πληροῖ ἅπαντας τοὺς τεχνολογικοὺς τοῦ ἔπους ὄρους, βεβαιοῖ ὅτι ὁ μὴ πειθόμενος περὶ τούτου, στερεῖται τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐντέχνου συμμετρίας· καὶ προτρέπει τὸν τοιοῦτον νὰ μὴ ἀρνῆται ὅ,τι ἀμβλυωπῶν δὲν ἠμπορεῖ νὰ διακρίνη, διότι ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις καταληπτὸν εἰς παιδάς πάντα ὅσα

ὄριμος ἀνὴρ διαμιάς κατανοεῖ. Δυστυχῶς διὰ τοὺς νεωτέρους χωρίζοντας, ὁ πατριάρχης τῆς δοξασίας αὐτῶν Οὐόλφιος ἀνωμολόγησεν ὅτι πρὸ πάντων ἔδει νὰ ὑποβληθῇ αὕτη εἰς τὴν δοκιμασίαν καὶ τὴν κρίσιν τῶν ποιητῶν ὅσοι ἦσαν ἐνταύτῳ γινῶσται τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, οἷοι ὁ Κλόπστοκ, ὁ Βίλανδ καὶ ὁ Φόσς. Ὅλοι δὲ οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Καὶ οὐ μόνον οὗτοι ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μέγιστοι τῶν ποιητῶν τῆς Γερμανίας, ὁ Schiller καὶ ὁ δαιμόνιος δημιουργὸς τοῦ Φάουστ.

Κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, εἶπεν ὁ Goethe, αἱ ἀντίθετοι περὶ τῶν πραγμάτων δοξασίαι ἦσαν ἀπότομοι καὶ ἀσυμβίβαστοι· ἀπό τινος ὅμως χρόνου τὰ ἀντίξοα ρεύματα ἀποβάλλουσι τὴν προτέραν ὀξύτητα, ὥστε δὲν φαίνεται ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ ἡ συμβίωσις αὐτῶν καὶ ἰσορροπία. Μεθ' ὅ, ἐπιλαμβανόμενος ἰδίᾳ τῆς περὶ τὸν Ὅμηρον διενέξεως, ἐπιλέγει μετὰ τινος λεπτῆς εἰρωνείας. «Οὕτως ἐξεργαζόμενοι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, μόλις ἀφικόμεθα εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τέχνης τοῦ χωρίζειν, κλαδεύειν, ἀναλύειν, καὶ παρευθὺς νέα γενεὰ κατέρχεται εἰς τὸ στάδιον, ἐπαγγελιομένη τὸ ἐπιτερεπὲς καθῆκον τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ τινὰ χρόνον ὑπελάβομεν, ἐκόντες ἄκοντες ἴσως, τὸν Ὅμηρον ὡς σύνθετόν τι φαινόμενον, ὡς ἄθροισμα διαφόρων ἐπῶν, ἀναγκαζόμεθα ἤδη ἡρέμα νὰ πιστεύσωμεν τ' ἀνάπαλιν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐνότητος αὐτοῦ καὶ νὰ δοξάσωμεν ὅτι τὰ φέροντα τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ἔπη, εἶναι δημιουργήματα θεῖα ἀναβλύσαντα ἐκ μιᾶς μεγάλης ποιητοῦ ψυχῆς.»

Τοιαύτην ἀπεφάνητο ἐτυμηγορίαν ἡ ἀδελφὴ ἐκείνη τοῦ Ὁμήρου μεγαλοφυΐα. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀπεικόνισαν, ἐν ἐξαισίᾳ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ ἐνότητι, τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκυρώθησαν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ὡς ἔργα ποιητοῦ ἐνός, καὶ ἀνωμολογήθησαν ὑπὸ τοῦ κόσμου παντός, ὡς ἡ ἀφελεστάτη ἄμα καὶ τεχνικωτάτη παράστασις τῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ποικιλίᾳ· οἱ δὲ δογματίζοντες ὅτι ὑπῆρξάν ποτε ἔργα ἀσύνδετα διαφόρων βραψωδῶν, οὐδὲν ἄλλο προσάγουσιν εἰς πίστωσιν τῆς ἐαυτῶν γνώμης εἰρῆ τὴν ἰδίαν πεποιθήσιν καὶ κρίσιν, καὶ ταύτας τροπολογουμένας κατὰ τὸ ἐκάστῳ δοκοῦν. Ἀλλὰ ἵπῳς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τεχνῖται πολλοὶ ἐζωγράφησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν εἰκόνα ἐκείνην μετὰ τοσαύτης περὶ τὴν εὐρεσιν, τὴν τέχνην καὶ τὸν χρωματισμὸν ἀρμονίας; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσασα νὰ

ὀρίση ἀκριβέστατα ποῖα καὶ πόσα ἦσαν τὰ χωριστὰ ποιήματα ἐξ ὧν συνέκειτο κατ' ἀρχὰς τὸ ὁμηρικὸν ἔπος, καὶ πόθεν ἤρχιζεν ἕκαστον καὶ ποῦ ἐτελείωνεν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεχείρησε μονοноῦ νὰ ὑποκαταστήσῃ μὲν ἑαυτὴν ἀντὶ τῶν ποιητῶν ὧν ἐφαντάσθη τὴν ὕπαρξιν, νὰ ἀναπλάσῃ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Α' ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος τοῦ Πρώτου τόμου σελ. 3—22

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Προϊστορικοί χρόνοι. Μῦθοι. Ἑρμηνεῖαι. Ἱστορική τοῦ ἔθνους καταγωγή.

	σελ.		σελ.
Μῦθοι, Θεοί.....	24	Θουκυδίδου ἀφήγησις περὶ τοῦ	
Πρῶτοι ἄνθρωποι.....	25	Τρωϊκοῦ πολέμου.....	63
Γενεαλογία τοῦ Ἑλληνος....	26	Γερμανοὶ ἑρμηνευταί.....	67
Πανδώρα. Κατακλυσμός, Προ-		Πῶς ἑρμηνεύουσι τὸν πλοῦν τῶν	
μηθεύς.....	28	Ἀργοναυτῶν.....	68
Ἄλλαι γενεαλογίαι.....	29	Πῶς τὰς περὶ ξένων ἐποίκων	
Περσεύς, Βελλεροφόντης, Ἡρα-		παραδόσεις.....	69
κλῆς, Θησεύς.....	30	Γνώμη τοῦ Μακώλαιῦ περὶ τῆς	
Κέκροψ, Κάδμος, Δανκός, Πέ-		φαντασίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ...	70
λοψ.....	32	Γεώργιος Γρότε.....	71
Ἵπεράνθρωπος γενεὰ ἡμιθέων		Καταγωγή τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθ-	
καὶ ἡρώων.....	33	νους, κατὰ τὴν νεωτέραν ἐπι-	
Πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν.....	34	στήμην.....	73
Πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας.	37	Πελασγοὶ καὶ πελασγικὴ ἐποχὴ	76
Τρωϊκὸς πόλεμος.....	40	Ἐένοι ἄποικοι.....	78
Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν ...	51		
Ἑρμηνεῖαι τῶν θρησκευτικῶν			
μῦθων.....	53		
Εὐήμερος, Κρεῦζερος καὶ Ἑρ-			
μᾶννος.....	54		
Ἄντιρρήσεις.....	56		
Γεώργιος Γρότε.....	58		
Ἑρμηνεῖαι τῶν ἱστορικῶν μῦθων.			
Παλαίφατος.....	61		
Ἀρχαῖοι ἑρμηνευταί. Γάλλοι			
ἑρμηνευταί.....	62		

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Κοινωνικὴ, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ
κατάστασις τοῦ ἔθνους.

Ἵομηρος, Ἵσιόδος.....	80
Θρησκευμα.....	81
Θεὸς ὑπέρτατος.....	82
Ἑμαρμένη.....	83
Ἑριννύες.....	85
Ψυχὴ καὶ μέλλουσα ζωὴ.....	86

	σελ.		σελ.
Λατρεία καὶ θυσίαι	88	Τεκμήρια ἐθνικῆς ἐνότητος.	
Ἐλεύθεροι καὶ δούλοι. Ἡγεμό- νες, ἄριστοι, ἀνακτες	90	Προσωπικαὶ σχέσεις. Πατρι- κὸν κράτος	107
Βασιλεὺς, προϊστάμενος τῶν ἀ- ρίστων	91	Γάμος	108
Δικαιώματα τοῦ βασιλέως. Πα- ραδείγματα δικαστικῶν συνε- δριάσεων	92	Ἄξια ἀποδιδόμενη εἰς τὰς γυ- ναῖκας. Κακία αὐτῶν καὶ ἀρετή	109
Βουλὴ τῶν ἀνάκτων. Ἴεμενος καὶ ἄλλα προνόμια τῶν βασι- λέων	93	Ἀδελφοὶ καὶ φίλοι. Ἀχιλλεὺς καὶ Πάτρικλος	110
Μέχρι τίνος ἡ βασιλεία ἦτο κλη- ρονομική	94	Ἔθνη καὶ ἰκέται. Διομήδης καὶ Γλαῦκος	111
Λαοὶ ἢ δῆμος	95	Παραβάσεις τῶν κοινωνικῶν κα- θηκόντων καὶ ὑποχρεώσεων	112
Δούλοι	96	Ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων. Πει- ρατεία καὶ ἄλλαι ἀθέμιται πράξεις	113
Θῆτες	97	Θλιβερὰ ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις καθ' Ἡσίοδον	114
Ἀγορὰ τοῦ δήμου	98	Ἡ πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀντί- θεσις ἔτι δὲν ὑπάρχει	115
Παράδειγμα συνεδριάσεως τῆς ἀγορᾶς	100	Ἐπιστήμη καὶ τέχνη	116
Λόγοι Ἀγαμέμνονος, Θεραίτου, Ὀδυσσεὺς, Νέστορος. Ἀπο- τέλεσμα	101	Γεωγραφία τοῦ Ὀμήρου	117
Νόμος, Δίκαι, Θέμιστες	102	Γεωγραφία τοῦ Ἡσίοδου. Ναυ- τιλία	119
Διαφορὰ τῶν Ἑλλήνων δικα- σπόλων ἀπὸ τῶν ἱερέων τῆς Ἀνατολῆς	103	Ἀστρονομία	120
Τὰ περὶ τοῦ φόνου πραττόμενα τότε ἐν Ἑλλάδι	104	Ἐμπορία	121
Τὰ περὶ τοῦ φόνου παρὰ τοῖς ἀρ- χαίοις Γερμανοῖς	105	Πολεμικὴ τέχνη	122
Ἀμοιβαῖα: τῶν πολιτειῶν σχέ- σεις	106	Ποίσεις, μουσικὴ, ὄρχησις	124
		Ἀρχιτεκτονικὴ	125
		Ἔργα Γλυπτικῆς	126
		Γραφή	127
		Συμπέρασμα	129

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΩΤΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν δευτερευουσῶν τῆς Ἑλλάδος πολιτειῶν.

Ἀρχὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων	131	Χαρακτήρ καὶ πολίτευμα τῶν Θεσσαλῶν	137
Θεσσαλία	132	Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον	139
Θεσσαλοὶ καὶ τὰ εἰς αὐτοὺς ὑπο- τελῆ φύλα	135	Λοκρὶς καὶ Λοκροί	142

	σελ.
Δωρίς καὶ Δωριεῖς. Λοκροὶ	
Ὁζόλαι.....	143
Φωκίς. Τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστή-	
ριον.....	144
Πρῶτος ἱερός πόλεμος.....	150
Πύθια, εἰς τῶν τεσσάρων παν-	
ελληνίων ἀγώνων.....	152
Βοιωτία, Ὀρχομενός.....	53
Βοιωτῶν πολιτεύματα. Φιλό-	
λαος.....	156
Δεινὴ καταγορὰ κατὰ τοῦ χα-	
ρακτῆρος τῶν Βοιωτῶν.....	158
Πίνδαρος καὶ ἄλλοι μεγάλοι	
ἄνδρες.....	159
Πῶς ἐξηγεῖται ἡ κατὰ τῶν Βοι-	
ωτῶν καταγορὰ.....	160
Πλαταιαί.....	161
Δυτικὴ Ἑλλάς.....	162
Αἰτωλοὶ. Ἀκαρνανεὶς.....	164
Ἡπειρώται.....	165
Πελοπόννησος.....	167
Ἀρκαδία.....	168
Ἀργεῖα.....	170
Λακωνικὴ.....	171
Μεσσηνία.....	172
Ἡλεία, Ἀχαΐα.....	173

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν.

Ἑρμηνεῖαι. Ἡρακλεῖδαι.....	174
Δωριεῖς.....	176
Μεσσηνία, Λακωνικὴ, Ἀργολίς.	179
Νέα κατάστασις πραγμάτων ἐν	
τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ.	181
Ἀμρικτυοναίαι καὶ ἀποικίαί.....	182
Ὁ βασιλ. τοῦ Ἄργους Φεΐδων.	185
Ὀλυμπιακὸς ἀγών.....	187
Φεΐδων.....	193

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Σπάρτη.

Σπάρτης πολιτεύμα. Λυκοῦργος	194
Κυβερνητικὸί τύποι.....	195

	σελ.
Σπαρτιάται. Περίοικοι. Εἰλωτες	201
Σπυρρικτῶν ἀνατροφή καὶ βίος.	205
Συσσίτια καὶ ἰσοκτημοσύνη...	209
Πλεονεκτήματα καὶ ἐλαττώμα-	
τα τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης.	211
Κατάκτησις τῆς Λακωνικῆς..	214
Ἡλεῖοι. Μεσσηνιακοὶ πόλεμοι.	215
Τυρταῖος.....	216
Ἀρκάδες.....	221
Ἀργεῖοι, Νέμεα.....	223
Σπάρτης ἀκμή. Ἀχαιοί.....	224
Τυραννίς καὶ τύρανοι.....	225
Σικυῶν. Κλεισθένης.....	227
Κόρινθος. Περίανδρος.....	230
Ἴσθμια. Μέγαρα. Θεαγένης..	231
Θέογνις.....	232

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἀθῆναι.

Ἀττικὴ.....	236
Ἴωνες.....	238
Τὰ μέχρι τοῦ Δράκοντος.....	240
Δράκων καὶ Κύλων.....	244
Σόλων. Ἀνατροφή καὶ πρώτη	
αὐτοῦ ἀποδημία.....	245
Χαρακτῆρ καὶ ποιήματα τοῦ	
Σόλωνος.....	246
Συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ	
τοῦ πρακτικοῦ βίου.....	250
Ἄλωσις Σαλαμῖνος.....	253
Ταραχὴ πραγμάτων ἐν Ἀθήναις.	254
Ὁ Σόλων ἄρχων ἐπίτιμος...	256
Σεισάχθεια.....	258
Νέαι ρύθμισις τῶν πολιτικῶν δι-	
κλιωμάτων καὶ τοῦ πολιτεύ-	
ματος.....	262
Φορολογία.....	264
Στρατιωτικὴ ὑπηρεσία.....	265
Ἑτεροὶ τοῦ Σόλωνος διατάξεις.	267
Κρίσεις περὶ τοῦ Σολωνεῖου πο-	
λιτεύματος. Τιμοκρατία..	268
Ἀναλογικὴ ἄμα καὶ βαθμολο-	
γικὴ φορολογία.....	270

	σελ.
Συγκρότησις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων	271
Ἐμφύλιος τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐμπορίας	273
Κοινὴ δυσἀρέσκεια	274
Νέα δεκαετὴς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος	277
Ταραχὴ ἐν Ἀθήναις. Πεισιστράτος	278
Θάνατος τοῦ Σόλωνος. Πεισιστράτου τυραννίς	280
Ἴππίας, Ἴππαρχος, Θεσσαλὸς, οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Πεισιστράτου	282
Δουλοφονία Ἰπάρχου. Ἐξωσις Πεισιστρατιδῶν συνδρομῇ Σπάρτης	283
Κλεισθένης καὶ Ἰσαγόρας	284
Ἐνίσχυσις τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος ὑπὸ Κλεισθέους	285
Κλήρωσις τῶν ἀρχόντων	286
Ὀστρακισμὸς	289
Κλεομένους ἀτυχῆς ἀπόπειρα ὑπὲρ τῶν ὀλιγαρχικῶν	290
Ἀγαλλίασις τῶν Ἀθηναίων	291
Κλεομένους ἀτυχῆς ἀπόπειρα ὑπὲρ τοῦ Ἰσαγόρου καὶ τοῦ Ἴππίου	292
Φυγὴ Ἴππίου εἰς Ἀσίαν	293

	σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄	
Ἀποικίαι. Ἠθικὴ ἐνότης τοῦ ἔθνους	294
Ἀποικίαι	294
Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους	295
Αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀποικίαι	297
Αἰολικαὶ ἀποικίαι	298
Ἴωνικαὶ ἀποικίαι	299
Δωρικαὶ ἀποικίαι	300
Ὑποδούλωσις τῶν ἀποικιῶν τούτων εἰς τοὺς δυνάστας τῆς Ἀσίας	301
Κρήτη	303
Κύπρος, Κυρήνη	305
Αἱ πρὸς δυσμὰς ἀποικίαι	306
Κέρκυρα, Κάτω Ἰταλία καὶ Σικελία	307
Ἰθαγενεῖς	309
Ἐξελληνισμὸς αὐτῶν	310
Ὑπεροχὴ τῶν ἀποικιῶν μέχρι τῆς ἑκατονταετηρίδος	313
Αἱ πρὸς βορρᾶν ἀποικίαι	314
Ἐπίλογος	316
Ἐλλειψίς κυβερνητικῆς ἐνότητος, ἀλλ' ἀξία λόγου ἠθικῆς ἐνότητος	317
Ἀντίθεσις καὶ πάλη τοῦ ἀσιανοῦ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου	321

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Η ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Εἰσαγωγή. Ἰώνων ἐπανάστασις.

Ἀρχὴ τοῦ περσικοῦ κράτους	324	Ἀθηναίων καὶ Ἐρετριέων ἐπικουρία	338
Δαρεῖος	327	Ἡ περὶ Λάδην ναυμαχία	341
Σάμος. Πολυκράτης	329	Διονύσιος ὁ Φωκαεὺς	342
Ἡ ἐπὶ τοὺς Σκύθας στρατεία	331	Κατατρόπωσις τῆς τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως	344
Ἡ ἐπὶ τὴν Νάξον στρατεία	335		
Ἰώνων ἐπανάστασις. Ἀρισταγόρας. Ἰστιάδος	336		

	σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.	
Ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος. Στρατηγία τῆς Σπάρτης.	
Πῶς εἶχον ἐν Ἑλλάδι τὰ πράγματα.....	348
Στρατεία Δάτιδος καὶ Ἀρταφέρνους.....	353
Πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηναίων.....	355
Μιλτιάδης.....	357
Ξάνθιππος.....	358
Θεμιστοκλῆς.....	360
Ἀριστείδης.....	361
Ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη.....	363
Τιμαὶ ἀποδοθεῖσαι τοῖς θεοῖς, τοῖς ἀγωνισταῖς καὶ ἐξαιρέτως τῷ Μιλτιάδῃ.....	374
Μιλτιάδου ἢ ἐπὶ Πάρον στρατεία.....	377
Δίκη, καταδίκη καὶ θάνατος τοῦ Μιλτιάδου.....	378
Θάνατος τοῦ Δαρείου. Ξέρξης. Προπαρασκευαὶ αὐτοῦ.....	381
Ζεῦξις τοῦ Ἑλλησπόντου.....	383
Τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος.....	385
Ἀναχώρησις τῆς στρατιᾶς ἐκ Σάρδεων.....	386
Διάβασις τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἡ ἐν Δορίσκῳ ἐπιθεώρησις καὶ ἀρίθμησις τῆς στρατιᾶς.....	388
Πικίλα ἔθνη ἐξ ὧν συνέκειτο.....	389
Παρατηρήσεις περὶ τοῦ ποσοῦ τῆς στρατιᾶς ταύτης.....	390
Ἐπιθεώρησις τοῦ στρατοῦ.....	393
Πορεῖα διὰ Θράκης καὶ Μακεδονίας.....	394
Τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πράγματα.....	395
Ἐρισμεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου.....	396
Ὑπερίσχυσις τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ κατασκευὴ μεγάλου στόλου ἐν Ἀθήναις.....	398
Ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος. Ἀπάν-	

	σελ.
τησις τοῦ ἐν Δελφοῖς χρηστηρίου εἰς τοὺς Ἀθηναίους.....	400
Ἐθελουσίαι τῶν Ἀθηναίων.....	401
Πρόθυμος παραχώρησις τῆς στρατηγίας εἰς τὴν Σπάρτην.....	403
Τῶν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ πλεῖστοι ἢ μηδίζουσιν ἢ ἀπρακτοῦσι.....	404
Ἀρτεμισιον καὶ Θερμοπύλαι.....	405
Πῶς εἶχον αἱ Θερμοπύλαι τὸ πάλαι.....	406
Πῶς ἔχουσιν αἱ Θερμοπύλαι σήμερον.....	407
Ἡ ὑπὸ Λεωνίδαν εἰς Θερμοπύλας πεμφθεῖσα δύναμις.....	408
Ἡ ὑπὸ Εὐρυτιάδην εἰς Ἀρτεμισιον πεμφθεῖσα ναυτικὴ δύναμις.....	409
Αἱ ἐν Θερμοπύλαις μάχαι. Λεωνίδου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν προμάχων θάνατος.....	412
Αἱ περὶ Ἀρτεμισιον ναυμαχίαι. Ὑποχώρησις τῶν Ἑλλήνων.....	419
Μνημεῖα ἐν Θερμοπύλαις ἀνεγερθέντα.....	422
Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχώρησις.....	424
Συνάθροισις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐν Σαλαμῖνι. Ὑποχώρησις τῶν Περσῶν.....	426
Ἄριστις Ξέρξου εἰς τὴν Ἀττικὴν.....	427
Συμβούλιαι τῶν Ἑλλήνων ἐν Σαλαμῖνι περὶ τοῦ πρακτέου.....	429
Συμβούλιον τῶν Περσῶν ἐν Φαλήρῳ περὶ τοῦ πρακτέου.....	435
Ἄριστις τοῦ Ἀριστείδου εἰς Σαλαμῖνα.....	437
Ἀντιπαρατάξις τῶν δύο στόλων.....	438
Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία.....	440
Ἀναχώρησις τοῦ περσικοῦ στόλου.....	443
Ἀναχώρησις τοῦ Ξέρξου.....	445
Πολιορκία τῆς Ἀνδρου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἀναθήματα τῆς νίκης.....	446
Διανομὴ βραβείων ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου.....	447

	σελ.
Τὰ κατὰ τοὺς τελευταίους μῆ- νας τοῦ 480 ἔτους καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 479	418
Μαρδονίου λαμπρὰ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους προτάσεις. Ἀπόρ- ριψις αὐτῶν	449
Σπάρτης ἀδράνεια	450
Ἀπειλητικὴ τῶν Ἀθηναίων πρεσβεία εἰς Σπάρτην	451
Μεγάλῃ Σπαρτιατῶν ἐστρα- τεία ὑπὸ Πausανίαν	452
Μαρδονίου εἰς Βοιωτίαν ὑπο- χώρησις ἠθικὴ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατάστασις	453
Πρώτῃ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐν Βοιω- τία παράταξις	454
Δευτέρῃ τῶν δύο στρατῶν ἀντι- παράταξις	455
Τρίτῃ τῶν δύο στρατῶν μετα- κίνησις	458
Ἡ ἐν Πλαταιαῖς μάχη	460
Ὀλοσχερὴς καταστροφὴ τῶν Περσῶν	463
Λεΐα καὶ ἀναθήματα. Ὁ ἐν Δελ- φοῖς χρυσοῦς τρίπους	465
Πολιορκία Θηβῶν. Τιμαὶ ἀπο- νεμηθεῖσθαι εἰς τοὺς Πλα- ταιεῖς	467
Ἡ περὶ Μυκάλην μάχη	469
Ἄλωσις Σηστοῦ	472
Τῶν ἐν Σικελίᾳ Ἑλλήνων οἱ σύγχρονοι κατὰ τῶν Καρ- χηδονίων ἀγῶνες	473
Ἡ περὶ Ἰμέραν μάχη	475
Παρατηρήσεις περὶ τῶν μεγάλων τούτων ἀγῶνων	476

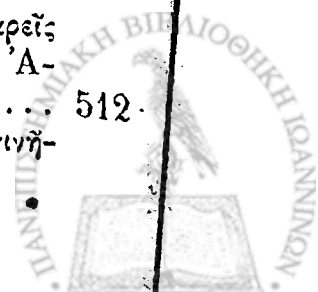
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων	
Ἡρόδοτος ὁ πηχτὴρ τῆς ἱστορίας	480
Ὀχύρωσις Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Θε- μιστοκλέους	482
Ὀχύρωσις Πειραιῶς καὶ Μουνυ- χίας ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους	484

	σελ.
Ἄλωσις Βυζαντίου. Προδοτικὰ τοῦ Πausανίου βουλευμάτα	485
Ἡ ἡγεμονία τῆς ναυτικῆς Ἑλ- λάδος ἀποδίδεται εἰς τοὺς Ἀθηναίους	486
Διοργανισμὸς τῆς νέας συμμα- χίας ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου	487
Θάνατος Πausανίου	488
Τὸ ἐν Ἀθήναις ἀζώωμα τοῦ Θε- μιστοκλέους ἐλαττοῦται	489
Κατηγορία κατὰ τοῦ Θεμιστο- κλέους καὶ ἐξοστρακισμὸς αὐτοῦ	491
Νέα κατηγορία ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ φυγῇ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας	492
Θάνατος τοῦ Θεμιστοκλέους	494
Θάνατος τοῦ Ἀριστείδου. Νέοι πολιτικοὶ ἄνδρες ἐν Ἀθήναις	495
Κίμων	496
Περικλῆς	498
Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων	562
Βαθμιαία μεταβολὴ αὐτῆς εἰς κυριαρχίαν	503
Ἄλωσις Ἡϊόνος καὶ Σκύρου	505
Ἡ ἐπὶ Εὐρυμέδοντι ποταμῷ, ἐν Παρφυλίᾳ, ναυμαχία καὶ πε- ζομαχία	506
Θάσου ἄλωσις. Ἐπανάστασις τῶν Εἰλιώτων κατὰ τῆς Σπάρ- της	508
Ἐπικουρία Ἀθηναίων εἰς τοὺς Σπαρτιάτας. Κίμων. Πε- ρικλῆς	509
Ἐπιστροφὴ τῆς ἐπικουρίας εἰς Ἀθήνας. Ἐξοστρακισμὸς τοῦ Κίμωνος	511

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Μοναρχία Περικλέους	
Ἀργεῖοι, Θεσσαλοὶ, Μεγαρεῖς συντάσσονται μετὰ τῶν Ἀ- θηναίων	512
Κορίνθιοι, Ἐπιδάριοι, Αἰγινή-	

	σελ.		σελ.
ται κατατροποῦνται. Τὰ μακρά τείχη.....	513	Εἰσοδήματα τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Σκοπὸς τῶν μισθοδοσιῶν, αἵτινες ἐψηφίσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.....	523
Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνισχύουσι τὰς Θήβας	515	Ἀκμὴ τῆς δραματικῆς ποιήσεως· θεωρικά:.....	525
Ἦττα Ἀθηναίων περὶ Τάνγραν. Ἀνάκλησις Κίμωνος.	516	Κληρουχίαι.....	527
Συμπλήρωσις μακρῶν τειχῶν. Θάνατος Κίμωνος	517	Πολλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ δημόσια κατασκευάσματα	528
Κιμώνειος συνθήκη	518	Σκοπὸς δι' ὃν ἐγένοντο τὰ κατασκευάσματα ταῦτα	530
Ἀκμὴ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας. Ἐσωτερικὴ αὐτῆς ῥύθμις	520	Πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηναίων ..	531
Ἠλιασταί· δικαστικὸς μισθός, ἐκκλησιαστικὸς, στρατιωτικὸς, βουλευτικὸς.....	521	Ἐπίλογος.....	533

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Προοίμια τοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος.

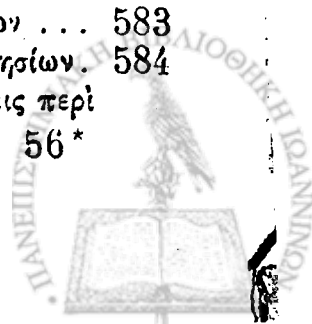
Πρῶτος ἀκρωτηριασμὸς τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων ..	536	Τίς ὁ τοῦ πολέμου παρτίτιος .	564
Μοναρχία τοῦ Περικλέους ἐν Ἀθήναις.....	538	Ἡ περὶ ἐξορίας τοῦ Περικλέους ἀπαίτησις τῶν Σπαρτιατῶν.	568
Θουκυδίδης ὁ Μελησίου. Ὑλικὴ καὶ ἰδίως ἠθικὴ ἀκμὴ τῶν Ἀθηναίων.....	539	Χαρκτὴρ, βίος καὶ δίκη τῆς Ἀσπασίας. Κατηγορία Ἀναξάγρου	571
Τὸ περὶ ἐνώσεως τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ψήφισμα	544	Θάνατος τοῦ Φειδίου	574
Ἐπανόστισις τῆς Σάρμου	546	Τελευταῖαι τῶν Λακεδαιμονίων διαπραγματεύσεις.....	576
Ὁ πρῶτος ἐπιτάριος λόγος τοῦ Περικλέους.....	549	Ὁ λόγος τοῦ Περικλέους ὁ προκαλέσας τὴν ἀπόρριψιν αὐτῶν.....	577
Τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα ..	551		
Ὁ μεταξὺ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων πόλεμος.....	552		
Ἡ πρὸς τοὺς Κερκυραίους ἐπιμαχία τῶν Ἀθηναίων.....	555		
Ἄμεσχα προοίμια τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου	556		
Ἡ ἐν Σπάρτῃ γενεσμένη συζητήσις καὶ ἀπέφασις περὶ τοῦ πολέμου	557		

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὁ ἐμφύλιος μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης ἀγῶν.

Θηβίων κατὰ τῶν Πλαταιῶν ἐπιχείρημα	582
Δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων ..	583
Δυνάμεις τῶν Πελοποννησίων.	584
Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις περὶ	

56*

	σελ.
τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεξήχθη ὁ πόλεμος	585
Πρῶτον ἔτος τοῦ πολέμου.	587
Ἐπιτάφιος λόγος τοῦ Περικλέους	590
Δεύτερον ἔτος τοῦ πολέμου. Ἡ νόσος	591
Ἄθυμία τῶν Ἀθηναίων. Λόγος τοῦ Περικλέους.	594
Θάνατος τοῦ Περικλέους.	596
Τελευταῖαι περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου κρίσεις	598
Τὰ ἀπὸ τοῦ τρίτου μέχρι τοῦ ἐβδόμου ἔτους τοῦ πολέμου.	599
Φοβερά ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ ἀνατροπή	601
Κατάληψις τῆς Πύλου ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Δημοσθένους	603
Οἱ Σπαρτιάται ὑποβάλλουσι προτάσεις περὶ εἰρήνης.	609
Ἀλλοίωσις τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῶν Ἀθηναίων. Νικίας. Δημαγωγοί.	610
Ἐπὶ τῶν προτάσεων τῶν Σπαρτιατῶν συζητήσεις	613
Κλέων. Ἀπέρριψις τῶν προτάσεων	614
Ἀλωσις τῆς Σρακτηρίας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Μέγα ἀξίωμα τοῦ Κλέωνος.	615
Ἐπανεληγμένα εὐτυχήματα τῶν Ἀθηναίων.	617
Βρασίδης	618
Ὁ Βρασίδης ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐξορία τοῦ ἱστορικοῦ Θουκυδίδου	620
Ἡ περὶ Δήλιον μεγάλη ἡττα τῶν Ἀθηναίων	621
Ἐναυσιαὶ ἀναχωγή.	622
Ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἡ περὶ Ἀμφίπολιν ἡττα τῶν Ἀθηναίων	623
Θάνατος Κλέωνος καὶ Βρασίδου. Ἡ Νικίειος εἰρήνη.	624

	σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.	
Ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων.	
Ἐπισφαλῆς τῆς εἰρήνης βάσις. Ἄλκιβιάδης	625 627
Συμμαχία τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Ἀργεῖους	632
Τὰ μέχρι τῆς ἐπὶ Σικελίαν στρατείας.	634
Τελευταῖος ὄστρακισμός. Ἡ ἐπὶ Σικελίαν στρατεία	635
Ἡ κατὰ τῶν Ἑρμοκοπιδῶν δίκη. Φυγὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου.	638
Ἡ ἐν Σικελίᾳ καταστροφὴ τῶν Ἀθηναίων	639
Ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι	640
Ἐπανάστασις πολλῶν συμμάχων κατὰ τῶν Ἀθηναίων.	641
Συμμαχία τῆς Σπάρτης μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως.	642
Πρώτη σωτήριος τροπολογίη τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων	643
Ὁ ἐν Σάμῳ στρατὸς ἀπικεῖ τὴν ὀριστικωτέραν τοῦ πολιτεύματος διόρθωσιν.	645
Ἡ διόρθωσις ἐνεργεῖται ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον	647
Ὁ ἐν Σάμῳ στρατὸς. Ἀνάκλησις τοῦ Ἀλκιβιάδου.	648
Τέλος τῆς τοῦ Θουκυδίδου ἱστορίας. Ἑλληνικὰ τοῦ Ξενοφ.	649
Ἡ περὶ Κύζικον μεγάλη νίκη τῶν Ἀθηναίων.	651
Τὸ πολίτευμα ἀπέβαίνει αὐθις ὀγλοκρατικόν.	652
Λύσανδρος.	653
Νέη φυγὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου.	655
Καλλικρατίδης.	656
Ἡ περὶ Ἀργινούσας τελευταία τῶν Ἀθηναίων νίκη.	657
Δίκη καὶ καταδίκη τῶν ἐν Ἀργινούσαις νικησάντων στρατηγῶν.	658

σελ.		σελ.		
	Νέα τοῦ Λυσάνδρου ἀποστολή εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν	662	τεύς τῶν Ἀθηναίων. Ἄλωσις Ἀθηνῶν	664
	Ἡ περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς πανωλεθρία τῶν Ἀθηναίων	663	Τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Κρίσεις περὶ αὐτοῦ	666
	Ὁλοσχερῆς κατάλυσις τοῦ κρά-			

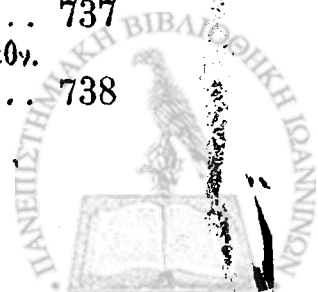
ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης	669	Ἰφικράτης. Μισθοφόροι. Πελοπονησιακοί	707
Τυραννία τῶν τριάκοντα ἐν Ἀθήναις	672	Καταστροφή μιᾶς μόρας Λακεδαιμονίων περὶ Κόρινθον	709
Θηραμένης. Κριτίας	673	Πρώτη Ἀνταλκίδου εἰς Ἀσίαν ἀποστολή	712
Κατάλυσις τῆς τυραννίας	675	Δευτέρα αὐτοῦ ἀποστολή καὶ συνομολόγησις τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν	715
Σωκράτης	676	Κρίσεις περὶ τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης	716
Κύρου ἀνάβασις καὶ κάθοδος τῶν μυρίων	679	Οἰκτρὰ τύχη τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων	717
Ἐπίλογος	682	Τυραννία τῆς Σπάρτης ἐν Ἑλλάδι	718
Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης	683	Κατάλυσις τῆς Ὀλυμπιακῆς ὁμοσπονδίας	719
Αἷτια τῆς παρακμῆς	684	Κατάληψις Θηβῶν ὑπὸ Φοιδίδου	721
Ὁ Λύσανδρος ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων	685	Θλιβερὰ κατάστισις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἀγρησιλαός	724
Ἀγρησιλαός	686	Θηβῶν ἀπελευθέρωσις	727
Συνωμοσία Κινάδωνος	687		
Πόλεμος πρὸς τοὺς Πέρσας	689	—	
Ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία τοῦ Ἀγρησιλάου	691	ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'	
Βοιωτικὸς πόλεμος. Θάνατος τοῦ Λυσάνδρου	697	Ἡγεμονία Θηβαίων	
Κορινθιακὸς πόλεμος	698	Ἀρχὴ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας	730
Ἡ περὶ Κόρινθον μάχη	699	Ἐπικλειδῶν	732
Ἀνάκλησις τοῦ Ἀγρησιλάου ἐξ Ἀσίας. Ἡ περὶ Κορώνειαν μάχη	700	Πελοπίδας	734
Ἡ περὶ Κνίδος ναυμαχία	703	Ἡ περὶ Τεγύρας μάχη	737
Κατάλυσις τῆς ναυτικῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης	704	Αἱ μέχρι τῆς ἐν ἔτει 371 ἐθν. συνελεύσεως περιπλοκαί	738
Κένων. Ἀνόρθωσις τῶν τευχῶν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀνεπινόρθωτος παρακμὴ τῶν Ἀθηνῶν	705		

	σελ.		σελ.
Ἡ ἐν Σπάρτῃ μεγάλη ἐθνικὴ συνέλευσις τῶ 371	740	Θάνατος τοῦ Ἐπαμεινώνιδου . .	767
Ἡ ἐν τῇ συνελύσει πᾶλη Ἐ- παμεινώνδου καὶ Ἀγησιλάου	741	Τελευταῖαι περὶ Ἐπαμεινώνδου κρίσεις	768
Ἡ ἐν Λεύκτροις μάχη	743	—	
Τεκμήρια τῆς ἐσωτερικῆς πα- ρακμῆς τῆς Σπάρτης	749	ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'	
Οἱ Θηβαῖοι ἄρχουσι τῆς Στε- ρεᾶς. Τὰ κατὰ τὴν Πελο- πόννησον	750	Κατάλυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ	
Πρώτῃ Ἐπαμεινώνδου εἰς Πε- λοπόννησον στρατεία	751	Κοινὴ τῆς Ἑλλάδος ἐκλυσις. Θῆβαι. Σπάρτη. Θάνατος τοῦ Ἀγησιλάου	771
Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θη- βαίων	754	Πτώσις τῆς δευτέρας ναυτικῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων . . .	772
Δευτέρα καὶ τρίτη εἰσβολὴ Ἐ- παμεινώνδου εἰς Πελοπόννη- σον	756	Ἡθικὴ καὶ ὕλικὴ ἀναρχία ἐν Ἑλλάδι. Ἱερὸς πόλεμος . .	773
Ἀρχὴ παρακμῆς τῆς τῶν Θη- βαίων ἡγεμονίας	757	Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον	775
Ὁ Πελοπίδας αἰχμαλωτευθεὶς ἐλευθεροῦται ὑπὸ Ἐπαμει- νώνδου	758	Κατάληψις τῶν Δελφῶν ὑπὸ τῶν Φωκίων	777
Ὁ Ἐπαμεινώνδης ἀντιποιεῖται καὶ τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγε- μονίας	759	Σύλησις τῶν ἱερῶν χρημάτων	778
Ὁ Πελοπίδας πίπτει περὶ Κυ- νὸς Κεφαλᾶς	760	Πρῶτον τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἔτη	780
Τελευταῖα καὶ λαμπροτάτη εἰς- βολὴ Ἐπαμεινώνδου εἰς Πε- λοπόννησον	761	Φίλιππος, βασιλεὺς τῆς Μακε- κεδονίας	781
Τὸ ὄροπέδιον τῆς Τριπολιταῶς	762	Συνέχεια τοῦ ἱεροῦ πολέμου . .	782
Στρατηγήματα τοῦ Ἐπαμει- νώνδου	763	Δημοσθένης	784
Ἡ περὶ Μαντινείαν μάχη . . .	764	Ῥητορικὴ αὐτοῦ ἄσκησις	785
		Κρίσις Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρ- νασέως	788
		Πολιτικὸν σύστημα τοῦ Δημο- σθένους. Φωκίων	789
		Ὀλύνθου ἀλωσις. Τέλος τοῦ ἱεροῦ πολέμου	796
		Περίνθου καὶ Βυζαντίου πολιορ- κία ὑπὸ τοῦ Φιλίππου	797
		Νέος ἱερὸς πόλεμος. Ἡ ἐν Χαιρωνεῶν μάχη	798

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'	
Κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐποικοὶ ἐξ Ἀνατολῆς.	
Σημιῖται καὶ Ἄρισι. Τουράνιοι	803
Κατχῳγὴ Ἑλλήνων, Μακε- δόνων, Θρακῶν, Ἰλλυριῶν.	805
Ἀρχιότερα τῶν Ἑλλήνων ὀνό- ματα.....	806
Πρωτοσημηστῶν Ἀρίων τῆς Ἑλ- λάδος βίος.....	807
Θρησκευμα.....	808
Ζεὺς.....	809
Γῆ καὶ Οὐρανός.....	810
Ἔτεροι τῶν Ἰνδολόγων ἐρ- μηνεῖαι.....	811
Αἱ δύο χερσόνησοι.....	813
Ἔθνη τῆς δυτικῆς μικρᾶς Ἀ- σίας. Κατῳγὴ αὐτῶν... ..	814
Πρῶται περὶ τῆς δυτικῆς μι- κρᾶς Ἀσίας ἱστορικαὶ εἰ- δήσεις.....	816
Ἔθνη Συρίας καὶ Λιβύης... ..	819
Κῆρες, Λέλεγες, Λύκιοι... ..	820
Φοίνικες, Κύπρος.....	821
Ῥόδος. Σποράδες καὶ Κυκλά- δες. Κρήτη. Κύθηρα... ..	822
Τὰ ἐν Θήρᾳ ἀποκαλυφθέντα λείψανα παναρχίου βίου... ..	824
Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς.....	825
Αἱ περὶ Αἰγυπτιακῶν ἐποικη- σεων παραδόσεις.....	827

	σελ.
Τὸ ὄνομα Θῆβαι.....	828
Τὸ ὄνομα Αἴγυπτος.....	829

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'	
Ἐπίδρασις τῶν ἐποίκων. Ἀχαιοί.	
Προσπέλασις τῶν ξένων. Θρη- σκευτικαὶ δοξασίαι τῶν ἐπη- λύδων.....	831
Διάδοσις ἐν Ἑλλάδι νέων θρη- σκευτικῶν ἀντιλήψεων. Ἄ- φροδίτη.....	832
Ἔτεροι τῆς αὐτῆς ἐνοίξε τύ- ποι. Ῥέχ καὶ Ἄρτεμις ...	833
Ἡρακλῆς.....	835
Ἄλλα, τῶν ἐπηλύδων διδάγ- ματα.....	836
Αἱ ὀνομαστότεροι τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν. Ἄργος. Μυκῆ- νη.....	837
Θῆβαι. Μινύειος Ὀρχομενός.	839
Χρονολογία. Αἰγυπτιακὸν μνη- μεῖον.....	840
Ἀνωμαλῖαι καὶ συμφοραὶ, ἐ- νεκα τῶν νέων θεῶν.....	841
Τὰ νέα λυσιτελεῖ τῷ βίῳ πράγ- ματα οὐχὶ ἄμικτα δεινῶν... ..	842
Πᾶλη Ἀρίων καὶ Σημητῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει.....	843
Χαρακτῆρ τῆς Κρητικῆς θα- λασσοκρατίας.....	844
Πᾶλη Ἀρίων καὶ Σημητῶν εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια.	845
Αἰολίδαι.....	846

	σελ.		σελ.
Ἀχαιοί	847	Συμπέρασμα τοῦ ἱστορικοῦ ἐ-	
Πέλοψ	848	λέγχου τῶν δύο ἐπῶν	858
Ἐπίπλους, Ἀχαιῶν καὶ Δαναῶν		—	
εἰς τὴν Αἴγυπτον	849	ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'	
Συζήτησις περὶ τῶν αἰγυπτια-		Ἔθνος. Γλῶσσα. Γραφή. Τέχνη.	
κῶν κειμένων. Ἰθαγενεῖς εἰ-		Ὀμηρικὰ ἔπη.	
δήσεις	850	Ἔθνος	860
Ἰθαγενεῖς εἰδήσεις ἔχουσαι σχέ-		Γλῶσσα	861
σιν πρὸς τὰς αἰγυπτιακάς . .	851	Ἀλφάβητος	864
Ἀργονατικὸς πλοῦς	853	Κύπρια γράμματα	868
Οἱ κατὰ Θηβῶν πόλεμοι	854	Τέχνη	869
Τρωϊκὸς πόλεμος. Ἱστορικὸς		Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη	874
ἔλεγχος Ἰλιάδος καὶ Ὀ-			
δυσσεείας	856		

